SANTI PADRI
E DOTTORI
163
E
16.
BIB.NAZ.NAPOLI

BIBL. NAZ.
VITT. EMANUELE III
163
E
16
NAPOLI

Digitized by Google

ANTI PADRI
DOTTORI
163
E
16.
B.NAZ.NAPOLI

167
E
14

Digitized by Google

SANCTI AURELII
AUGUSTINI
HIPPONENSIS
EPISCOPI
LIBRI XXII.
DE CIVITATE DEI
CASTIGATI ET ILLUSTRATI

OPERA MONACHORUM PARISIENSIUM SANCTI MAURI.

Accedunt Collationes Joſephi Blanchini Monachi Veronenſis.

In hac vero Neapolitana editione errata permulta, quæ tum in Venetam, tum in Antuerpienſem editionem irrepſerunt, emendata ſunt.

NEAPOLI, MDCCXLVIII.
Ex Typographia JOSEPHI ANTONII ELIA
SUPERIORUM PERMISSU.

Digitized by Google

AD LECTOREM.

POSTQUAM dogmatica opera dedimus, quibus Eccleſiam informat Auguſtinus eruditque ad pietatem: reſtant edenda deinceps ſcripta ejus polemica, quæ pro Eccleſiæ defenſione converſo in ipſius hoſtes ſtilo compoſuit. Polemicorum autem primo ordine offert ſeſe grande Opus contra Paganos, adverſarios Chriſtiani nominis primos & præ ceteris magis inſenſos, qui unius veri Dei cultores aperto bello ſemper, aut adhibita vi ſævitiaque, aut certe odioſis criminationibus ſunt perſecuti. Idololatrarum enim perpetuum hunc fuiſſe morem, ut ſi qua Orbi calamitas accidiſſet, hanc religioni Chriſtianæ imputarent, nemo eſt qui non intelligat ex lectione veterum, Tertulliani, Arnobii, Cypriani, qui olim ſuo quiſque tempore impiorum obtrectationes ſcriptis apologeticis propulſare pro virili contenderunt. Imperante poſtea Honorio cum Romæ ſummam cladem Gothorum exercitus intuliſſet, recruduerunt infidelium querelæ, ſolitoque acerbius & injurioſius Deo vero obtrectare cœperunt, excidium Urbis in Chriſtianam religionem odioſiſſime referentes. Nam quia per Imperatorum leges nemini jam colere deos licebat, Romam tutelaribus, quibus conditores illam ſui cuſtodiendam crediderant, diis deſtitutam inevitabili exitio cecidiſſe, atque ex ipſis haud dubie Chriſtianis, qui in Urbis direptione commune omnium diſcrimen & captivitatis injurias minime evaſiſſent, totius mali cauſſam ortam eſſe clamitabant. Tunc ergo zelo domus Dei exardeſcens Auguſtinus, animum induxit Opus contra blaſphemos, *de Civitate Dei* nuncupatum, conſcribere: quo immenſo labore quomodo Chriſtianam religionem ulciſcatur, & explicat ipſe breviter in Retractatione quæ Operi præfigi ſolet, & luculentius docent librorum argumenta ſingulorum, quæ hac primum editione per nos in fronte voluminis exhibentur.

Partes Operis duas præſertim facit, altera quæ priores decem libros complectitur, Paganis reſpondens, vetuſtas illorum opiniones de deorum cultu, quem alii propter hanc vitam, alii propter futuram, eſſe utilem diſputabant, evellit ex animis: altera utriuſque Civitatis, mundi & Dei, quibus univerſi, angeli & homines, hac vel illa comprehendimur, exortum, procurſum, exitum tandem ſive debitos fines exponit.

Maximi momenti Opus maxima cura elaboravit pro materiæ præſtantia & dignitate, proutque virum decebat & ſummo ingenio præditum, & omnium ſcientiarum genere ornatiſſimum. Nam immane dictu eſt quanta hic ſit rerum varietas, quam profuſa eruditio, quam ſolers & exquiſita ratio diſſerendi: quaſi nihil ſtrenuus Civitatis Dei vindex voluerit, neque artis & induſtriæ, neque eruditionis ſive ſacræ, ſive profanæ, deſiderari his in libris: e quibus re ipſa tamquam e penu refertiſſimo eruditi diſputatores quicumque adverſus impios divinæ religionis defenſionem poſthac ſuſcipiunt, opem & copiam ſibi petendam putant.

Volumina prima hujus Operis non plus tria viderat Macedonius Africæ Vicarius, cum obſtupefactus admiratione reſcripſit Auguſtino: * *Miro modo afficior ſapientia tua* &c. *Nam & illa* (*quæ edidiſti*) *tantum habent acuminis*, *ſcientiæ*, *ſanctitatis*, *ut nihil ſupra ſit*. Moxque de iiſdem: *Ex-* * Epiſt. 154.
plicui, ait, *tuos libros*, (*neque enim tam languidi aut inertes erant*, *ut me aliud quam ſe curare paterentur*) *injecerunt manum*, *ereptumque aliis ſollicitudinum cauſſis*, *ſuis vinculis illigarunt*, *ita enim mihi Deus propitius ſit*, *ut ego anceps ſim*, *quid in illis magis mirer*, *ſacerdotii perfectionem*, *philoſophiæ dogmata*, *hiſtoriæ plenam notitiam*, *an facundiæ jocunditatem*, *quæ ita imperitos etiam illicere poteſt*, *ut donec explicent non deſiſtant*, *& cum explicaverint*, *adhuc requirant*. *Convicti namque ſunt impudenter pertinaces* &c. Paulus Oroſius in præfatione ad hiſtoriarum libros, quos Auguſtini impulſu confecit, laudat perficiendo adverſus Paganos undecimo libro inſiſtentem, *quorum*, inquit, *jam decem orientes radii mox ut de ſpecula eccleſiaſticæ claritatis elati ſunt*, *toto orbe fulſerunt*. Jubet Caſſidorus Senator in lib. Inſtitut. c. 16. ut libros de Civitate Dei *infaſtidibili ſedulitate percurramus*. Neque ſunt hoc loco prætereundi Francorum reges, Carolus Magnus, qui, teſte Eginhar-

AD LECTOREM.

do, *delectabatur libris S. Auguſtini, præcipueque his qui de Civitate Dei prætitulati ſunt*. De quo Poeta Saxonicus lib. 5. Annal.

Quos Auguſtinus cæli de civibus almis
Scripſit, amanter eos crebrius audierat.

Carolus item V. cognomento Sapiens, qui pro iiſdem libris Gallice redditis, ſibique nuncupatis, verſionis auctorem ampliſſima dignitate auxit exornavitque.

Eximium hoc opus Marcellini ſtudio debemus. Quamquam enim Auguſtinus Civitatis cæleſtis caritate ſatis adduceretur ad ſcribendum, fecit tamen etiam provocatus a Marcellino, cujus hæc ea de re in * epiſtola ad Auguſtinum exſtat poſtulatio: *Ego vero ad hæc omnia .... libros confici deprecor, Eccleſiæ, hoc maxime tempore, incredibiliter profuturos*. Cui reſcribens Auguſtinus * initio quidem ſignificat cupere de his agere *non librorum negotio, ſed epiſtolari*, ſi *poteſt ſat eſſe, colloquio*: poſtea tamen quam ibi Paganorum quæſtiones enodavit, ſi quid contra moveat, * *vel epiſtolis, vel libris*, ad omnia reſponſurum ſe pollicetur.

* Epiſt. 136. n. 3.
* Epiſt. 138. 1. 1.
* Ibid. n. 20.

Hanc ad Marcellinum epiſtolam, in qua de edendis contra Paganos, *vel epiſtolis, vel libris*, adhuc deliberandum relinquit, ſcripſit anno Chriſti 412. Quapropter diſcedere nos oportet a Baronii opinione, qui hos libros ideo ponit anno 411. inchoatos, quia Romanæ cladis, quæ anno 410. contigit, occaſione prodierunt. Cœptos itaque non arbitramur niſi paullo ante Marcellini cædem, quam anno 413. menſe Septembri factam obſervamus in * epiſtola ad Cæcilianum: nam & ab exordio ſecundi libri deinceps ad ipſum (cujus nomini omnes dedicati ſunt) Marcellinum numquam ſermo dirigitur. Duos libros, quartum & quintum, in * epiſtola ad Evodium ſub anni 415. finem ſcripta memorat S. Doctor ſe tribus aliis adjunxiſſe, hoc ipſo anno 415. inchoatos & perfectos. Undecimum, editis jam ante aliis decem, ſcribebat circiter annum 416. teſte Oroſio in præfatione ad hiſtoriarum Opus eo fere anno inchoatum. Quarti-decimi meminit ipſe Auguſtinus in libro contra Adverſarium Legis & Prophetarum primo, quem circa annum 420. edidit. Tandem immenſum hoc Opus, quo ſe per aliquot annos detentum dicit, non multo poſt anni 426. finem abſolutum eſſe probant Retractationes: in quibus, anno certe 426. aut 427. perfectis libro 2. capite 41. citatur liber de Civitate Dei poſtremus. Nec referendum hic quod in eam rem ad caput 8. libri 22. adnotamus, necnon in fine libri 18. ubi Baronii & Coquæi, qui libros de Civitate Dei poſteriores non ante annum 429. ſcriptos putant, ſententia diſcutitur.

* Epiſt. 151.
* Epiſt. 169. n. 1.

De noſtro jam labore nihil intereſt mentionem injicere. Certe quidem haud nos pænitet tam multa exemplaria, quorum Syllabum in fine habes, evolviſſe ac perlegiſſe: quippe qui hos libros propter reconditiorem doctrinam, Græcaſque ac Romanas antiquitates paſſim inſperſas, collatione veterum codicum indigere præ ceteris, non ſolum eruditorum admonitione, ſed etiam uſu noſtro ac experientia didicimus. Capitulorum cum argumentis ſuis diſtinctionem, quam improbare voluit non nemo, habent codices ante nongentos annos ſcripti, & digna eſt profecto, quæ Auguſtini opera aut juſſu adjecta credatur ad juvandos lectores, ſed abſoluto jam opere, quemadmodum in ſacris libris olim factum erat.

Poſtremo quod ad Commentarios hujus Operis attinet, quos virorum prudentum & litteratorum conſilio ac auctoritate adducti prætérimus, eos perluſtravimus diligenter, & excerptas ex iis in loca difficilia obſervationes illuſtriores huc transferendas curavimus.

Hactenus Monachi Pariſienſes S. Mauri. In Veneta vero editione accedunt Collationes clariſſimi Viri Joſephi Blanchini Canonici Veronenſis, qui libros octo diligenter contulit cum vetuſtiſſimo codice Capituli ſui. Nihil æque antiquum Monachi illi doctiſſimi habuerunt, in quo exercerent induſtriam ſuam. Nam codex eſt uncialibus litteris luculente ſcriptus ſæculo circiter VI, non ſolum ſine argumentis, ſed etiam ſine ulla Capitulorum diſtinctione. Collationes hæ; quæ incipiunt a libro XI, & pergunt uſque ad XVIII, numero notatæ ſunt, ut facile inveniri & judicari poſſint. Utere, & Vale.

ELENCHUS

ELENCHUS LIBRORUM ET CAPITUM OPERIS S. AUGUSTINI DE CIVITATE DEI.

LIBER PRIMUS.

Paganos reprehendit, qui orbis calamitates, maximeque Romanæ urbis recentem a Gothis vaſtationem Chriſtianæ religioni, qua deorum cultus prohibetur tribuebant. Agit de commodis, & incommodis, quæ tunc bonis & malis, ut ſolet, fuerunt communia. Illorum denique retundit procacitatem, qui Chriſtianarum feminarum violatum a militibus pudorem objectabant.

PRÆFATIO, *De ſuſcepti operis conſilio & argumento.*

CAP. I. *De adverſariis nominis Chriſti, quibus, in vaſtatione Urbis, propter Chriſtum Barbari pepercerunt.*

II. *Quod nulla unquam bella ita geſta ſint, ut victores propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis.*

III. *Quam imprudenter Romani deos penates, qui Trojam cuſtodire non potuerant, ſibi crediderint profuturos.*

IV. *De aſylo Junonis in Troja, quod neminem liberavit a Græcis, & baſilicis Apoſtolorum, quæ omnes ad ſe confugientes a Barbaris defenderunt.*

V. *De generali conſuetudine hoſtium, victas civitates evertentium, quid Cæſar ſenſerit.*

VI. *Quod ne Romani quidem ita ullas ceperint civitates, ut in templis earum parcerent victis.*

VII. *Quod in everſione Urbis, quæ aſpere geſta ſunt, de conſuetudine acciderint belli; quæ vero clementer, de potentia provenerint nominis Chriſti.*

VIII. *De commodis atque incommodis, quæ bonis ac malis plerumque communia ſunt.*

IX. *De cauſſis correptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur.*

X. *Quod ſanctis in amiſſione rerum temporalium nihil pereat.*

XI. *De fine temporalis vitæ, ſive longioris, ſive brevioris.*

XII. *De ſepultura humanorum corporum, quæ Chriſtianis etiam ſi fuerit negata, nil adimit.*

XIII. *Quæ ſit ratio ſanctorum corpora ſepeliendi.*

XIV. *De captivitate ſanctorum, quibus numquam divina ſolatia defuerunt.*

XV. *De Marco Regulo, in quo captivitatis, ob religionem etiam ſponte tolerandæ, exſtat exemplum, quod tamen illi deos colenti prodeſſe non potuit.*

XVI. *An ſtupris, quæ etiam ſanctarum forte virginum eſt paſſa captivitas, contaminari potuerit virtus animi ſine voluntatis aſſenſu.*

XVII. *De morte voluntaria ob metum pœnæ ſive dedecoris.*

XVIII. *De aliena violentiarum libidine, quam in oppreſſo corpore mens invita perpetitur.*

XIX. *De Lucretia, quæ ſe ob illatum ſibi ſtuprum peremit.*

XX. *Nullam eſſe auctoritatem, quæ Chriſtianis in qualibet cauſſa jus voluntariæ necis tribuat.*

XXI. *De interfectionibus hominum, quæ ab homicidii crimine excipiuntur.*

XXII. *Quod numquam poſſit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.*

XXIII. *Quale exemplum ſit Catonis, qui ſe, victoriam Cæſaris non ferens, interemit.*

XXIV. *Quod in ea virtute, qua Regulus Catone præſtantior fuit, multo magis emineant Chriſtiani.*

XXV. *Quod peccatum non per peccatum debeat declinari.*

XXVI. *De his quæ fieri non licent, cum a ſanctis facta noſcuntur, qua ratione facta credenda ſint.*

XXVII. *An propter declinationem peccati, mors ſpontanea appetenda ſit.*

XXVIII. *Quo judicio Dei in corpora continentium libido hoſtilis peccare permiſſa ſit.*

XXIX. *Quid familia Chriſti reſpondere debeat infidelibus, cum exprobrant, quod eam a furore hoſtium non liberaverit Chriſtus.*

XXX. *Quam pudendis proſperitatibus affluere velint, qui de Chriſtianis temporibus conqueruntur.*

XXXI. *Quibus vitiorum gradibus aucta ſit in Romanis cupido regnandi.*

XXXII. *De Scenicorum inſtitutione ludorum.*

XXXIII. *De vitiis Romanorum, quos patriæ non correxit everſio.*

XXXIV. *De clementia Dei, quæ Urbis excidium temperavit.*

XXXV. *De latentibus inter impios Eccleſiæ filiis, & de falſis intra Eccleſiam Chriſtianis.*

XXXVI. *De quibus cauſſis ſequenti diſputatione ſit diſſerendum.*

LIBER SECUNDUS.

In quo diſputatione inſtituta de malis, quæ ante Chriſtum vigente deorum falſorum cultu perpeſſi ſunt Romani, demonſtratur primum eos morum malis & animi vitiis, quæ mala vel ſola, vel maxima deputanda ſunt, cumulatos procurantibus diis falſis, nedum liberatos fuiſſe.

CAP. I. *De modo, qui neceſſitati diſputationis adhibendus eſt.*

II. *De his quæ primo volumine expedita ſunt.*
III. *De aſſumenda hiſtoria, qua oſtendatur, quæ mala acciderint Romanis, cum deos colerent, ante quam religio Chriſtiana obcreſceret.*
IV. *Quod cultores deorum nulla umquam a diis ſuis præcepta probitatis acceperint, & in ſacris eorum turpia quæque celebraverint.*
V. *De obſcenitatibus, quibus mater deum a cultoribus ſuis honorabatur.*
VI. *Deos paganorum numquam bene vivendi ſanxiſſe doctrinam.*
VII. *Inutilia eſſe inventa philoſophica, ſine auctoritate divina, ubi quemque ad vitia pronum magis movet quod dii fecerint, quam quod homines diſputarint.*
VIII. *De ludis ſcenicis, in quibus dii non offenduntur editione ſuarum turpitudinum, ſed placantur.*
IX. *Quid Romani veteres de cohibenda poetica licentia ſenſerint, quam Græci deorum ſecuti judicium, liberam eſſe voluerunt.*
X. *Qua nocendi arte dæmones velint vel falſa de ſe crimina, vel vera narrari.*
XI. *De ſcenicis apud Græcos in reipublicæ adminiſtrationem receptis, eo quod placatores deorum injuſte ab hominibus ſpernerentur.*
XII. *Quod Romani auferendo libertatem poetis in homines, quam dederunt in deos, melius de ſe quam de diis ſuis ſenſerint.*
XIII. *Debuiſſe intelligere Romanos, quod dii eorum, qui ſe turpibus ludis coli expetebant, indigni eſſent honore divino.*
XIV. *Meliorem fuiſſe Platonem, qui poetis locum in bene morata urbe non dederit, quam hos deos, qui ſe ludis ſcenicis voluerint honorari.*
XV. *Quod Romani quoſdam ſibi deos, non ratione, ſed adulatione inſtituerint.*
XVI. *Quod ſi diis ulla eſſet cura juſtitiæ, ab eis Romani accipere debuerint præcepta vivendi potius, quam leges ab hominibus mutuari.*
XVII. *De raptu Sabinarum, aliiſque iniquitatibus, quæ in civitate Romana etiam laudatis viguere temporibus.*
XVIII. *Quæ de moribus Romanorum aut metu compreſſis, aut ſecuritate reſolutis Salluſtii prodat hiſtoria.*
XIX. *De corruptione Romanæ reipublicæ prius quam cultum eorum Chriſtus auferret.*
XX. *Quali velint felicitate gaudere, & quibus moribus vivere, qui tempora Chriſtianæ religionis incuſant.*
XXI. *Quæ ſententia fuerit Ciceronis de Romana republica.*
XXII. *Quod diis Romanorum nulla umquam cura fuerit, ne malis moribus reſpublica deperiret.*
XXIII. *Varietates rerum temporalium non ex favore aut impugnatione dæmonum, ſed ex veri Dei pendere judicio.*
XXIV. *De Syllanis actibus; quorum ſe dæmones oſtentaverint adjutores.*
XXV. *Quantum maligni ſpiritus ad flagitia incitent homines, cum in committendis ſceleribus quaſi divinam exempli ſui interponunt auctoritatem.*
XXVI. *De ſecretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cum palam in ſacris eorum omnis nequitia diſceretur.*
XXVII. *Quanta everſione publicæ diſciplinæ Romani diis ſuis placandis ſacraverint obſcena ludorum.*
XXVIII. *De Chriſtianæ religionis ſalubritate.*
XXIX. *De abjiciendo cultu deorum cohortatio ad Romanos.*

LIBER TERTIUS.

UT in ſuperiore libro de malis morum & animi, ſic in præſente de corporis externarumque rerum incommodis oſtendit Auguſtinus, Romanos a condita Urbe his aſſidue vexatos fuiſſe, atque ad avertenda id genus mala deos falſos, cum ante Chriſti adventum libere colerentur, nihil præſtitiſſe.

CAP. I. *De adverſitatibus, quas ſolas mali metuunt, & quas ſemper paſſus eſt mundus, cum deos coleret.*
II. *An dii, qui & a Trojanis & a Græcis ſimiliter colebantur, cauſſas habuerint, quibus Ilium paterentur exſcindi?*
III. *Non potuiſſe offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipſos traditur frequentatum.*
IV. *De ſententia Varronis, qua utile eſſe dixit ut ſe homines diis genitos mentiantur.*
V. *Non probari, quod dii adulterium Paridis punierint, quod in Romuli matre non ulti ſunt.*
VI. *De parricidio Romuli, quod dii non vindicarunt.*
VII. *De everſione Ilii, quod dux Marii Fimbria excidit.*
VIII. *An debuerit diis Iliacis Roma committi.*
IX. *An illam pacem, quæ ſub Numæ regno fuit, deos præſtitiſſe credendum ſit.*
X. *An optandum fuerit, quod tanta bellorum rabie Romanum augeretur imperium, cum eo ſtudio quo ſub Numa actum eſt, & quietum eſſe potuiſſet & tutum.*
XI. *De ſimulacro Cumani Apollinis, cujus fletus creditus eſt cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.*
XII. *Quantos ſibi deos Romani præter conſtitutionem Numæ adjecerint, quorum eos numeroſitas nihil juverit.*
XIII. *Quo jure, quo fœdere Romani obtinuerint prima conjugia.*
XIV. *De impietate belli, quod Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.*
XV. *Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.*
XVI. *De primis apud Romanos conſulibus, quorum alter alterum patria pepulit, moxque ipſe poſt atrociſſima parricidia a vulnerato hoſte vulneratus interiit.*
XVII. *Poſt initia conſularis imperii, quibus malis vexata fuerit Romana reſpublica, diis* non

non opitulantibus quos colebat.

XVIII. Quantæ clades Romanos ſub bellis Punicis triverint, fruſtra deorum præſidiis expetitis.

XIX. De afflictione belli Punici ſecundi, qua vires partis utriuſque conſumtæ ſunt.

XX. De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dii Romani auxilium non tulerunt.

XXI. Quam ingrata fuerit Romana civitas Scipioni liberatori ſuo, & in quibus moribus egerit, quando eam Salluſtius optimam fuiſſe deſcribit.

XXII. De Mithridatis edicto, quo omnes cives Romanos, qui intra Aſiam invenirentur, juſſit occidi.

XXIII. De interioribus malis, quibus Romana reſpublica exagitata eſt, præcedente prodigio, quod in rabie omnium animalium, quæ hominibus ſerviunt, fuit.

XXIV. De diſcordia civili, quam Gracchiæ ſeditiones excitaverunt.

XXV. De æde Concordiæ ex ſenatus conſulto in loco ſeditionum & cædium condita.

XXVI. De diverſis generibus belli, quæ poſt conditam ædem Concordiæ ſunt ſecuta.

XXVII. De bello civili, Mariano, atque Syllano.

XXVIII. Qualis fuerit Syllana victoria vindex Marianæ crudelitatis.

XXIX. De comparatione Gothicæ irruptionis, cum eis cladibus quas Romani vel a Gallis, vel a bellorum civilium auctoribus exceperunt.

XXX. De connexione bellorum, quæ adventum Chriſti plurima & graviſſima præceſſerunt.

XXXI. Quam impudenter præſentia incommoda Chriſto imputent, qui deos colere non ſinuntur, cum tantæ clades contra eos tempore quo colebantur exſtiterint.

LIBER QUARTUS.

IN quo probatur, amplitudinem Romani imperii ac diuturnitatem adſcribendam eſſe, non Jovi diiſve paganorum, quibus ſingulis vix ſingulæ res & infima quæque committenda credebantur officia, ſed uni vero Deo felicitatis auctori, cujus poteſtate ac judicio regna terrena conſtituuntur atque ſervantur.

CAP. I. De his quæ primo volumine diſputata ſunt.

II. De his quæ libro ſecundo & tertio continentur.

III. An latitudo imperii, quæ non niſi bellis adquiritur, in bonis ſive ſapientium habenda ſit, ſive felicium.

IV. Quam ſimilia ſint latrociniis regna abſque juſtitia.

V. De fugitivis gladiatoribus, quorum potentia ſimilis fuerit regiæ dignitatis.

VI. De cupiditate Nini regis, qui ut latius dominaretur, primus intulit bella finitimis.

VII. An regna terrena inter profectus ſuos atque defectus, deorum vel juventur vel deſerantur auxilio.

VIII. Quorum deorum præſidio putent Romani imperium ſuum auctum atque ſervatum, cum ſingulis vix ſingularum rerum tuitionem committendam eſſe crediderint.

IX. An imperii Romani amplitudo & diuturnitas Jovi fuerit adſcribenda, quem ſummum deum cultores ipſius opinantur.

X. Quas opiniones ſecuti ſint, qui diverſos deos diverſis mundi partibus præfecerunt.

XI. De multis diis, quos doctores paganorum unum eumdemque Jovem eſſe defendunt.

XII. De opinione eorum, qui Deum animam mundi & mundi corpus Dei eſſe putaverunt.

XIII. De his qui ſola rationalia animantia partes Dei unius eſſe aſſerunt.

XIV. Augmenta regnorum Jovi incongruenter adſcribi, cum, ſi Victoria, ut volunt, dea eſt, ipſa huic negotio ſola ſufficeret.

XV. An congruat bonis latius velle regnare.

XVI. Quid fuerit quod Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos ſingulos deputantes, ædem Quietis extra portas eſſe voluerunt.

XVII. An, ſi Jovis ſumma poteſtas eſt, etiam Victoria dea debuerit æſtimari.

XVIII. Felicitatem & fortunam qui deas putant, qua ratione ſecernunt.

XIX. De Fortuna muliebri.

XX. De virtute & Fide, quas pagani templis & ſacris honoraverunt, prætermittentes alia bona, quæ ſimiliter colenda fuerunt, ſi recte aliis divinitas tribuebatur.

XXI. Quod dona non intelligentes Dei, Virtute ſaltem & Felicitate debuerint eſſe contenti.

XXII. De ſcientia colendorum deorum, quam a ſe Varro gloriatur collatam eſſe Romanis.

XXIII. De felicitate, quam Romani multorum veneratores deorum diu non coluerunt honore divino, cum pro omnibus ſola ſufficeret.

XXIV. Qua ratione defendant pagani, quod inter deos colant ipſa dona divina.

XXV. De uno tantum colendo Deo, qui licet nomine ignoretur, tamen felicitatis dator eſſe ſentitur.

XXVI. De ludis ſcenicis, quos ſibi dii celebrari a ſuis cultoribus exegerunt.

XXVII. De tribus generibus deorum, de quibus Scævola pontifex diſputavit.

XXVIII. An ad obtinendum dilatandumque regnum profuerit Romanis cultus deorum.

XXIX. De falſitate auſpicii, quo Romani regni fortitudo & ſtabilitas viſa eſt indicari.

XXX. Qualia de diis gentium etiam cultores eorum ſe ſentire fateantur.

XXXI. De opinionibus Varronis, qui reprobata perſuaſione populari, licet ad notitiam veri Dei non pervenerit, unum tamen Deum colendum eſſe cenſuerit.

XXXII. Ob quam ſpeciem utilitatis principes gentium apud ſubjectos ſibi populos falſas religiones voluerunt permanere.

XXXIII. Quod judicio & poteſtate Dei veri omnium regum, atque regnorum ordinata ſint tempora.

XXXIV. *De regno Judæorum, quod ab uno & vero Deo inſtitutum atque ſervatum eſt, donec in vera religione manſerunt.*

LIBER QUINTUS.

INitio de tollenda fati opinione agit, ne demum exſiſtant qui Romani imperii vires & incrementa, quæ non poſſe diis falſis adſcribi ſuperiore libro monſtravit, referre in fatum velint. Inde ad quæſtionem de præſentia Dei delapſus, probat liberum noſtræ voluntatis arbitrium per eam non auferri. Poſtea de moribus Romanorum antiquis dicit, & quo eorum merito, ſive quo Dei judicio factum ſit, ut illis ad augendum imperium Deus ipſe verus, quem non colebant, adjutor fuerit. Docet poſtremo quæ vera ducenda ſit felicitas Chriſtianorum imperatorum.

CAP. I. *Cauſſam Romani imperii omniumque regnorum nec fortuitam eſſe, nec in ſtellarum poſitione conſiſtere.*

II. *De geminorum ſimili diſſimilique valetudine.*

III. *De argumento, quod ex rota figuli Nigidius mathematicus aſſumſit in quæſtione geminorum.*

IV. *De Eſau & Jacob geminis, multum inter ſe morum & actionum qualitate diſparibus.*

V. *Quibus modis convincantur mathematici vanam ſcientiam profiteri.*

VI. *De geminis diſparis ſexus.*

VII. *De electione diei qua uxor ducitur, quove in agro aliquid plantatur aut ſeritur.*

VIII. *De his qui non aſtrorum poſitionem, ſed connexionem cauſſarum ex Dei voluntate pendentem fati nomine appellant.*

IX. *De præſcientia Dei & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.*

X. *An voluntatibus hominum aliqua dominetur neceſſitas.*

XI. *De univerſali providentia Dei, cujus legibus omnia continentur.*

XII. *Quibus moribus antiqui Romani meruerint, ut Deus verus, quamvis non eum colerent, eorum augeret imperium.*

XIII. *De amore laudis, qui cum ſit vitium, ob hoc virtus putatur, quia per ipſum vitia majora cohibentur.*

XIV. *De reſecando amore laudis humanæ, quoniam juſtorum gloria omnis in Deo ſit.*

XV. *De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum.*

XVI. *De mercede ſanctorum civium civitatis æternæ, quibus utilia ſunt Romanorum exempla virtutum.*

XVII. *Quo fructu Romani bella geſſerint, & quantum his quos vicere contulerint.*

XVIII. *Quam alieni a jactantia eſſe debeant Chriſtiani, ſi aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cum tanta Romani geſſerint pro humana gloria & civitate terrena.*

XIX. *Quo inter ſe differant cupiditas gloriæ & cupiditas dominationis.*

XX. *Tam turpiter ſervire virtutes humanæ gloriæ, quam corporis voluptati.*

XXI *Romanum regnum a Deo vero eſſe diſpoſitum, a quo eſt omnis poteſtas, & cujus providentia reguntur univerſa.*

XXII. *Tempora exituſque bellorum ex Dei pendere judicio.*

XXIII. *De bello in quo Rhadagaiſus rex Gothorum dæmonum cultor, uno die cum ingentibus copiis ſuis victus eſt.*

XXIV. *Quæ ſit Chriſtianorum imperatorum, & quam vera felicitas.*

XXV. *De proſperitatibus, quas Conſtantino imperatori Chriſtiano Deus contulit.*

XXVI. *De fide ac pietate Theodoſii Auguſti.*

LIBER SEXTUS.

HActenus contra eos qui propter hanc temporalem vitam colendos deos putant: nunc autem adverſus eos qui cultum ipſis credunt propter vitam æternam exhibendum: quos Auguſtinus libris quinque ſequentibus confutaturus, oſtendit hic in primis opinionem de diis quam abjectam habuerit ipſemet Varro theologiæ gentilis ſcriptor commendatiſſimus. Affert theologiæ iſtius genera ſecundum Varronem tria, fabuloſum, naturale, & civile; ac mox de fabuloſo & de civili demonſtrat, nihil hæc genera ad futuræ vitæ felicitatem conferre.

CAP. I. *De his qui dicunt deos a ſe, non propter præſentem vitam coli, ſed propter æternam.*

II. *Quid Varronem de diis gentium ſenſiſſe credendum ſit, quorum talia & genera & ſacra detexit, ut reverentius cum eis ageret, ſi de illis omnino reticeret.*

III. *Quæ ſit partitio Varronis librorum ſuorum, quos de antiquitatibus rerum humanarum divinarumque compoſuit.*

IV. *Quod ex diſputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quam divinæ reperiantur.*

V. *De tribus generibus theologiæ ſecundum Varronem, id eſt, uno fabuloſo, altero naturali, tertioque civili.*

VI. *De theologia mythica, id eſt fabuloſa, & de civili, contra Varronem.*

VII. *De fabuloſæ & civilis theologiæ ſimilitudine atque concordia.*

VIII. *De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis ſuis conantur oſtendere.*

IX. *De officiis ſingulorum deorum.*

X. *De libertate Senecæ, qui vehementius civilem theologiam reprehendit, quam Varro fabuloſam.*

XI. *Quid de Judæis Seneca ſenſerit.*

XII. *Quod gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari, æternam eos vitam nemini poſſe præſtare, qui nec ipſam adjuvent temporalem.*

LI-

LIBER SEPTIMUS.

De diis ſelectis civilis theologiæ, Jano, Jove, Saturno, & ceteris, quod nec eorum cultu perveniatur ad æternæ vitæ felicitatem.

CAP. I. An, cum in theologia civili deitatem non eſſe conſtiterit, in ſelectis diis eam inveniri poſſe credendum ſit.
II. Qui ſint dii ſelecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti.
III. Quam nulla ſit ratio, quæ de ſelectione quorumdam deorum poſſit oſtendi, cum multis inferioribus excellentior adminiſtratio deputetur.
IV. Melius actum cum diis inferioribus, qui nullis infamentur opprobriis, quam cum ſelectis, quorum tantæ turpitudines celebrentur.
V. De paganorum ſecretiore doctrina, phyſicisque rationibus.
VI. De opinione Varronis, qua arbitratus eſt Deum animam eſſe mundi, qui tamen in partibus ſuis habeat animas multas, quarum divina natura ſit.
VII. An rationabile fuerit, Janum & Terminum in duo numina ſeparari.
VIII. Ob quam cauſſam cultores Jani bifrontem imaginem ipſius finxerint; quam tamen etiam quadrifrontem videri volunt.
IX. De Jovis poteſtate, atque ejuſdem cum Jano comparatione.
X. An Jani & Jovis recta diſcretio ſit.
XI. De cognominibus Jovis, quæ non ad multos deos, ſed ad unum eumdemque referuntur.
XII. Quod Juppiter etiam Pecunia nuncupetur.
XIII. Quod dum exponitur quid Saturnus, quidve ſit Genius, uterque unus Juppiter eſſe doceatur.
XIV. De Mercurii & martis officiis.
XV. De ſtellis quibuſdam, quas pagani deorum ſuorum nominibus nuncuparunt.
XVI. De Apolline & Diana ceteriſque ſelectis diis, quos partes mundi eſſe voluerunt.
XVII. Quod etiam ipſe Varro opiniones ſuas de diis pronuntiarit ambiguas.
XVIII. Quæ credibilior cauſſa ſit, qua error paganitatis inoleverit.
XIX. De interpretationibus, quibus colendi Saturni ratio continuatur.
XX. De ſacris Cereris Eleuſinæ.
XXI. De turpitudine ſacrorum, quæ Libero celebrabantur.
XXII. De Neptuno, & Salacia, ac Venilia.
XXIII. De Terra, quam Varro deam eſſe confirmat, eo quod ille animus mundi, quem opinatur deum, etiam hanc corporis ſui infimam partem permeet, eique vim divinam impertiat.
XXIV. De Telluris cognominibus eorumque ſignificationibus, quæ etiam ſi erant multarum rerum indices, non debuerunt multorum deorum firmare opiniones.
XXV. Quam interpretationem de abſciſione Atys Græcorum ſapientium doctrina repererit.
XXVI. De turpitudine ſacrorum Matris magnæ.
XXVII. De figmentis phyſiologorum, qui nec veram divinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda eſt vera divinitus.
XXVIII. Quod doctrina Varronis de theologia in nulla ſibi parte concordet.
XXIX. Quod omnia quæ phyſiologi ad mundum parteſque ipſius retulerunt, ad unum verum Deum referre debuerint.
XXX. Quod pietate diſcernatur a Creaturis Creator, ne pro uno tot dii colantur, quot ſunt opera unius auctoris.
XXXI. Quibus proprie beneficiis Dei, excepta generali largitate, ſectatores veritatis utantur.
XXXII. Quod ſacramentum redemtionis Chriſti nullis retro temporibus defuerit, ſemperque ſit diverſis ſignificationibus prædicatum.
XXXIII. Quod per ſolam Chriſtianam religionem manifeſtari potuerit fallacia ſpirituum malignorum, de hominum errore gaudentium.
XXXIV. De libris Numæ Pompilii, quos ſenatus, ne ſacrorum cauſſæ, quales in eis habebantur, innoteſcerent, juſſit incendi.
XXXV. De hydromantia, per quam Numa, viſis quibuſdam dæmonum imaginibus, ludificabatur.

LIBER OCTAVUS.

Venit ad tertium genus theologiæ, quæ dicitur naturalis: quæſtionem de diis eo pertinentibus, an iſtorum videlicet deorum cultus proſit ad conſequendam vitam beatam, quæ poſt mortem futura eſt, diſcutiendam ſuſcipit cum Platonicis, qui ceterorum philoſophorum ſint facile principes & a fidei Chriſtianæ veritate propius recedentes. Atque hic primum refellit Apuleium & quicumque alii cultum dæmonibus tamquam internuntiis & interpretibus inter deos & homines impendi volunt, oſtendens ipſos dæmones, quos vitiis obnoxios eſſe, & quæ probi prudenteſque homines averſantur & damnant, id eſt, ſacrilega poetarum figmenta, ludibria theatrica, magicarum artium maleficia & ſcelera importaſſe, iiſque omnino favere & delectari compertum eſt, nulla poſſe ratione diis bonis homines conciliare.

CAP. I. De quæſtione naturalis theologiæ, cum philoſophis excellentioris ſcientiæ diſcutienda.
II. De duobus philoſophorum generibus, id eſt, Italico & Jonico, eorumque auctoribus.
III. De Socratica diſciplina.
IV. De præcipuo inter Socratis diſcipulos Platone, qui omnem philoſophiam triplici partitione diſtinxit.
V. Quod de theologia cum Platonicis potiſſimum diſceptandum ſit, quorum opinioni omnium philoſophorum poſtponenda ſint dogmata.
VI. De Platonicorum ſenſu in ea parte philoſophiæ, quæ phyſica nominatur.
VII. Quanto excellentiores ceteris in logica, id eſt, rationali philoſophia, Platonici ſint habendi.
VIII. Quod etiam in morali philoſophia Platonici obtineant principatum.

IX. De

IX. *De ea philoſophia, quæ ad veritatem fidei Chriſtianæ, propius acceſſit.*

X. *Quæ ſit inter philoſophicas artes religioſi excellentia Chriſtiani.*

XI. *Unde Plato eam intelligentiam potuerit adquirere, qua Chriſtianæ ſcientiæ propinquavit.*

XII. *Quod etiam Platonici, licet de uno vero Deo bene ſenſerint, multis tamen diis ſacra facienda cenſuerint.*

XIII. *De ſententia Platonis, qua definivit deos non eſſe niſi bonos amicoſque virtutum.*

XIV. *De opinione eorum, qui rationales animas trium generum eſſe dixerunt, id eſt, in diis cœleſtibus, in dæmonibus aeriis, & in hominibus terrenis.*

XV. *Quod neque propter aeria corpora, neque propter ſuperiora habitacula dæmones hominibus antecellant.*

XVI. *Quid de moribus atque actionibus dæmonum Apuleius Platonicus ſenſerit.*

XVII. *An dignum ſit eos ſpiritus ab homine coli, a quorum vitiis eum oporteat liberari.*

XVIII. *Qualis ſit religio, in qua docetur, quod homines, ut commendentur diis bonis, dæmonibus uti debeant advocatis.*

XIX. *De impietate artis magicæ, quæ patrocinio nititur ſpirituum malignorum.*

XX. *An credendum ſit, quod dii boni libentius dæmonibus quam hominibus miſceantur.*

XXI. *An dæmonibus nuntiis & interpretibus dii utantur, fallique ſe ab eis aut ignorent, aut velint.*

XXII. *De abjiciendo cultu dæmonum contra Apuleium.*

XXIII. *Quid Hermes Triſmegiſtus de idololatria ſenſerit, & unde ſcire potuerit ſuperſtitiones Ægyptias auferendas.*

XXIV. *Quomodo Hermes patenter parentum ſuorum ſit confeſſus errorem, quem tamen doluerit deſtruendum.*

XXV. *De his quæ ſanctis Angelis & hominibus poſſunt eſſe communia.*

XXVI. *Quod omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit impleta.*

XXVII. *De modo honoris, quem Chriſtiani Martyribus impendunt.*

LIBER NONUS.

Poſtquam dixit in ſuperiore libro de abjiciendo dæmonum cultu, quippe qui ſpiritus malos ſe ipſi prodant tam multis argumentis: in iſto jam libro iis occurrit Auguſtinus, qui dæmonum differentiam afferunt aliorum malorum, aliorum bonorum: qua ipſe exploſa differentia probat nulli omnino dæmoni, ſed uni Chriſto munus mediatoris hominum ad beatitudinem poſſe competere.

CAP. I. *Ad quem articulum diſputatio præmiſſa pervenerit, & quid diſcutiendum ſit de reſidua quæſtione.*

II. *An inter dæmones, quibus dii ſuperiores ſunt, ſit aliqua pars bonorum, quorum præſidio ad veram beatitudinem poſſit humana anima pervenire.*

III. *Quæ dæmonibus Apuleius adſcribat, quibus cum rationem non ſubtrahat, nihil virtutis aſſignat.*

IV. *De perturbationibus quæ animo accedunt, quæ ſit Peripateticorum Stoicorumque ſententia.*

V. *Quod paſſiones quæ Chriſtianos animos afficiunt, non in vitium trahunt, ſed virtutem exerceant.*

VI. *Quibus paſſionibus dæmones, confitente Apuleio, exagitentur, quorum ope homines apud deos aſſerit adjuvari.*

VII. *Quod Platonici figmentis poetarum infamatos aſſerant deos de contrariorum ſtudiorum certamine, cum hæ partes dæmonum, non deorum ſint.*

VIII. *De diis cœleſtibus & dæmonibus aeriis hominibuſque terrenis Apuleii Platonici definitio.*

IX. *An amicitia cœleſtium deorum per interceſſionem dæmonum poſſit homini provideri.*

X. *Quod ſecundum Platonis ſententiam, minus miſeri ſint homines in corpore mortali, quam dæmones in æterno.*

XI. *De opinione Platonicorum, qua putant animas hominum dæmones eſſe poſt corpora.*

XII. *De ternis contrariis, quibus ſecundum Platonicos dæmonum & hominum natura diſtinguitur.*

XIII. *Quomodo dæmones, ſi nec cum diis beati, nec cum hominibus ſunt miſeri, inter utramque partem ſine utriuſque communione ſint medii.*

XIV. *An homines, cum ſint mortales, poſſunt vera beatitudine eſſe felices.*

XV. *De Mediatore Dei & hominum, homine Chriſto Jeſu.*

XVI. *An rationabiliter Platonici definierint deos cœleſtes declinantes terrena contagia, hominibus non miſceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones ſuffragentur.*

XVII. *Ad conſequendam vitam beatam, quæ in participatione eſt ſummi boni, non tali mediatore indigere hominem, qualis eſt dæmon, ſed tali qualis unus eſt Chriſtus.*

XVIII. *Quod fallacia dæmonum, dum ſua interceſſione viam ſpondet ad Deum, hoc admitatur, ut homines a via veritatis avertat.*

XIX. *Quod appellatio dæmonum jam nec apud cultores eorum aſſumatur in ſignificationem alicujus boni.*

XX. *De qualitate ſcientiæ, quæ dæmones ſuperbos facit.*

XXI. *Ad quem modum Dominus voluerit, dæmonibus innoteſcere.*

XXII. *Quid interſit inter ſcientiam ſanctorum Angelorum, & ſcientiam dæmonum.*

XXIII. *Nomen deorum falsò adſcribi diis gentium, quod tamen & Angelis ſanctis & hominibus juſtis ex divinarum Scripturarum auctoritate commune eſt.*

LIBER DECIMUS.

In quo docet Auguſtinus divinum honorem, qui latriæ cultus dicitur & ſacrificiis agitur, nolle Angelos bonos exhiberi niſi uni Deo, cui & ipſi ſerviunt. De principio ſubinde ac via purgandæ ac liberandæ animæ diſputat contra Porphyrium.

CAP. I. *Veram beatitudinem ſive Angelis, ſive hominibus, per unum Deum tribui, etiam Platonicos*

Goo

nicos defeciſſe ; ſed utrum hi quos ob hoc ipſum colendos putant uni tantum Deo, an etiam ſibi ſacrificari velint, eſſe quærendum.

II. *De ſuperna illuminatione quid Plotinus Platonicus ſenſerit.*

III. *De vero Dei cultu, a quo Platonici, quamvis Creatorem univerſitatis intellexerint, deviarunt colendo angelos ſive bonos ſive malos honore divino.*

IV. *Quod uni vero Deo ſacrificium debeatur.*

V. *De ſacrificiis quæ Deus non requirit, ſed ad ſignificationem eorum offerri voluit quæ requirit.*

VI. *De vero perfectoque ſacrificio.*

VII. *Quod ſanctorum Angelorum ea ſit in nos dilectio, ut nos non ſuos, ſed unius veri Dei velint eſſe cultores.*

VIII. *De miraculis, quæ Deus ad corroborandam fidem piorum, etiam per Angelorum miniſterium promiſſis ſuis adhibere dignatus eſt.*

IX. *De illicitis artibus erga dæmonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus, quædam probando, quædam quaſi improbando, verſatur.*

X. *De theurgia, quæ falſam purgationem animis dæmonum invocatione promittit.*

XI. *De epiſtola Porphyrii ad Anebontem Ægyptium, qua petit de diverſitate dæmonum ſe doceri.*

XII. *De miraculis quæ per ſanctorum Angelorum miniſterium Deus verus operatur.*

XIII. *De inviſibili Deo, qui ſe viſibilem ſæpe præſtiterit, non ſecundum quod eſt, ſed ſecundum quod poterant ferre cernentes.*

XIV. *De uno Deo colendo, non ſolum propter æterna, ſed etiam propter temporalia beneficia, quia univerſa in ipſius providentiæ poteſtate conſiſtunt.*

XV. *De miniſterio ſanctorum Angelorum, quo providentiæ Dei ſerviunt.*

XVI. *An de promerenda beata vita his angelis ſit credendum, qui ſe coli exigunt honore divino; an vero illis qui non ſibi, ſed uni Deo ſancta præcipiunt religione ſerviri.*

XVII. *De arca Teſtamenti miraculiſque ſignorum, quæ ad commendandam Legis ac promiſſionis auctoritatem divinitus facta ſunt.*

XVIII. Contra eos qui de miraculis quibus Dei populus eruditus eſt, negant eccleſiaſticis libris eſſe credendum.

XIX. *Quæ ratio ſit viſibilis ſacrificii, quod uni vero & inviſibili Deo offerri docet vera religio.*

XX. *De ſummo veroque ſacrificio, quod ipſe Dei & hominum Mediator effectus eſt.*

XXI. *De modo poteſtatis dæmonibus datæ ad glorificandos ſanctos per tolerantiam paſſionum, qui aerios ſpiritus, non placando ipſos, ſed in Deo permanendo vicerunt.*

XXII. *Unde ſit ſanctis adverſum dæmones poteſtas, & unde cordis vera purgatio.*

XXIII. *De principiis, in quibus Platonici purgationem animæ eſſe profitentur.*

XXIV. *De uno veroque principio, quod ſolum naturam humanam purgat & renovat.*

XXV. *Omnes ſanctos ſub Legis tempore, & ſub prioribus ſeculis, in ſacramento & fide Chriſti juſtificatos fuiſſe.*

XXVI. *De inconſtantia Porphyrii inter confeſſionem veri Dei & cultum dæmonum fluctuantis.*

XXVII. *De impietate Porphyrii, quæ etiam Apuleii tranſcendit errorem.*

XXVIII. *Quibus perſuaſionibus Porphyrius obcæcatus non potuerit veram ſapientiam, quod eſt Chriſtus, agnoſcere.*

XXIX. *De incarnatione Domini noſtri Jeſu Chriſti, quam confiteri Platonicorum erubeſcit impietas.*

XXX. *Quanta Platonici dogmatis Porphyrius refutaverit, & diſſentiendo correxerit.*

XXXI. *Contra argumentum Platonicorum, quo animam humanam Deo aſſerunt eſſe coæternam.*

XXXII. *De univerſali via animæ liberandæ, quam Porphyrius male quærendo non reperit, & quam ſola gratia Chriſtiana reſeravit.*

LIBER UNDECIMUS.

INcipit Operis pars altera, quæ eſt de duarum Civitatum, terrenæ & cæleſtis, exortu & procurſu, ac debitis finibus. Hoc primum libro Civitatum earumdem exordia quomodo in angelorum bonorum & malorum diſcretione præceſſerint, demonſtrat Auguſtinus, eaque occaſione agit de conſtitutione mundi, quæ ſacris litteris in principio libri Geneſeos deſcribitur.

CAP. I. *De ea parte Operis, qua duarum Civitatum, id eſt, cæleſtis ac terrenæ, initia & fines incipiunt demonſtrari.*

II. *De cognoſcendo Deo, ad cujus notitiam nemo hominum pervenit, niſi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jeſum Chriſtum.*

III. *De auctoritate canonicæ Scripturæ, divino Spiritu conditæ.*

IV. *De conditione mundi, quod nec intemporalis ſit, nec novo Dei ordinata conſilio, quaſi poſtea voluerit quod antea noluerit.*

V. *Tam non eſſe cogitandum de infinitis temporum ſpatiis ante mundum, quam nec de infinitis locorum.*

VI. *Creationis mundi & temporum unum eſſe principium, nec aliud alio præveniri.*

VII. *De qualitate primorum dierum, qui ante quam ſol fieret, veſperam & mane traduntur habuiſſe.*

VIII. *Quæ qualiſve intelligenda ſit Dei requies, qua poſt opera ſex dierum requievit in ſeptimo.*

IX. *De angelorum conditione quid ſecundum divina teſtimonia ſentiendum ſit.*

X. *De ſimplici & incommutabili Trinitate, Patris & Filii & Spiritus ſancti, unius Dei cui non eſt aliud qualitas, aliud ſubſtantia.*

XI. *An ejus beatitudinis, quam ſancti Angeli ab initio ſui ſemper habuerunt, etiam illos ſpiritus qui in veritate non ſteterunt participes fuiſſe credendum ſit.*

XII. *De comparatione beatitudinis juſtorum, nec dum tenentium promiſſionis divinæ præmium, & primorum in paradiſo hominum ante peccatum.*

XIII. *An ita unius felicitatis omnes angeli ſint creati, ut neque lapſuros ſe poſſent noſſe qui lapſi ſunt, & poſt ruinam labentium perſeve-*

Digitized by Google

ſeveritatis ſuæ præſcientiam acceperint qui ſteterunt.
XIV. *Quo genere locutionis dictum ſit de diabolo, quod in veritate non ſteterit, quia veritas non eſt in eo.*
XV. *Quid ſentiendum ſit de eo quod ſcriptum eſt,* Ab initio diabolus peccat.
XVI. *De gradibus & differentiis creaturarum, quod aliter pendet uſus utilitatis, aliter ordo rationis.*
XVII. *Vitium malitiæ non naturam eſſe, ſed contra naturam, cui ad peccandum non Conditor cauſſa eſt, ſed voluntas.*
XVIII. *De pulcritudine univerſitatis, quæ per ordinationem Dei etiam ex contrariorum fit oppoſitione luculentior.*
XIX. *Quid ſentiendum videatur de eo quod ſcriptum eſt,* Diviſit Deus inter lucem & tenebras.
XX. *De eo quod poſt diſcretionem lucis atque tenebrarum dictum eſt,* Et vidit Deus lucem, quia bona eſt.
XXI. *De æterna & incommutabili ſcientia Dei ac voluntate, qua ſemper illi univerſa quæ fecit, ſic placuerunt facienda, quemadmodum facta.*
XXII. *De his quibus in univerſitate rerum a bono Creatore bene conditarum quædam diſplicent, & putant nonnullam eſſe naturam malam.*
XXIII. *De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.*
XXIV. *De Trinitate divina, quæ per omnia opera ſua ſignificationis ſuæ ſparſit indicia.*
XXV. *De tripertita totius philoſophiæ diſciplina.*
XXVI. *De imagine ſummæ Trinitatis, quæ ſecundum quemdam modum in natura etiam necdum beatificati hominis invenitur.*
XXVII. *De eſſentia & ſcientia, & utriuſque amore.*
XXVIII. *An etiam ipſum amorem, quo & eſſe & ſcire diligimus, diligere debeamus, quo magis divinæ Trinitatis imagini propinquamus.*
XXIX. *De ſanctorum Angelorum ſcientia, qua Trinitatem in ipſa ejus deitate noverunt, & qua operum cauſſas prius in operantis arte quam in ipſis operibus artificis intuentur.*
XXX. *De ſenarii numeri perfectione, qui primus partium ſuarum quantitate completur.*
XXXI. *De die ſeptimo, in quo plenitudo & requies commendatur.*
XXXII. *De opinione eorum qui angelorum creationem anteriorem volunt eſſe, quam mundi.*
XXXIII. *De duabus angelorum ſocietatibus diverſis atque diſparibus, quæ non incongrue intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatæ.*
XXXIV. *De eo quod quidam putant, in conditione firmamenti aquarum diſcretarum nomine angelos ſignificatos & quod quidam aquas exiſtimant non creatas.*

LIBER DUODECIMUS.

IN quo prius quidem de angelis inquirit Auguſtinus, unde nimirum aliis bona voluntas, aliis mala, & quæ cauſſa beatitudinis bonorum, quæ cauſſa miſeriæ malorum angelorum fuerit. Poſtea vero de hominis inſtitutione agit, docetque eum non ab æterno, ſed in tempore eſſe conditum, nec alio auctore quam Deo.

CAP. I. *De vita bonorum malorumque angelorum natura.*
II. *Nullam eſſentiam Deo eſſe contrariam, quia ab eo qui ſummæ eſt & ſemper eſt, hoc totum videtur diverſum eſſe quod non eſt.*
III. *De inimicis Dei, non per naturam, ſed per contrariam voluntatem, quæ cum ipſis nocet, bonæ utique naturæ nocet: quia vitium ſi non nocet, non eſt.*
IV. *De natura irrationalium, aut vita carentium, quæ in ſuo genere atque ordine ab univerſitatis decore non diſcrepat.*
V. *Quod in omni naturæ ſpecie ac modo laudabilis ſit Creator.*
VI. *Quæ cauſſa ſit beatitudinis Angelorum bonorum, & quæ cauſſa ſit miſeriæ angelorum malorum.*
VII. *Cauſſam efficientem malæ voluntatis non eſſe quærendam.*
VIII. *De amore perverſo, quo voluntas ab incommutabili bono ad commutabile bonum deficit.*
IX. *An ſancti Angeli, quem habent creatorem naturæ, eumdem habeant bonæ voluntatis auctorem, per Spiritum-ſanctum in eis caritate diffuſa.*
X. *De falſitate ejus hiſtoriæ, quæ multa millia annorum præteritis temporibus adſcribat.*
XI. *De his qui hunc quidem mundum non ſempiternum putant, ſed aut innumerabiles, aut eumdem unum certa concluſione ſeculorum ſemper naſci & reſolvi opinantur.*
XII. *Quid reſpondendum ſit his, qui primum conditionem hominis tardam eſſe cauſſantur.*
XIII. *De revolutione ſeculorum, quibus certo fine concluſis, univerſa ſemper in eumdem ordinem eamdemque ſpeciem reditura quidam Philoſophi crediderunt.*
XIV. *De temporali conditione generis humani, quam Deus nec novo conſilio conſtituerit, nec mutabili voluntate.*
XV. *An ut Deus ſemper, etiam dominus fuiſſe ſemper intelligatur, credendum ſit creaturam quoque nunquam defuiſſe cui dominaretur: & quomodo dicatur ſemper creatum, quod dici non poteſt coæternum.*
XVI. *Quomodo & intelligenda ſit promiſſa homini a Deo vita æterna ante tempora æterna.*
XVII. *Quid de incommutabili conſilio aut voluntate Dei fides ſana defendat, contra ratiocinationes eorum, qui opera Dei ex æternitate repetita per eoſdem ſemper volunt ſeculorum redire circuitus.*
XVIII. *Contra eos qui dicunt, ea quæ infinita ſunt nec Dei poſſe ſcientia comprehendi.*
XIX. *De ſeculis ſeculorum.*
XX. *De impietate eorum qui aſſerunt animas ſummæ veræque beatitudinis participes, iterum atque iterum per circuitus temporum ad eaſdem miſerias laboreſque redituras.*
XXI. *De conditione unius primi hominis, atque in eo generis humani.*
XXII. *Quod præſcierit Deus hominem, quem primum condidit, peccaturum; ſimulque præviderit quantum piorum populum ex ejus genere in angelicum conſortium ſua eſſet gratia tranſlaturus.*
XXIII. *De natura humanæ animæ creata ad imaginem Dei.*

XXIV.

Digitized by Google

XXIV. *An ullius vel minimæ creaturæ poſſint dici angeli creatores.*

XXV. *Omnem naturam & omnem ſpeciem univerſæ creaturæ non niſi opere Dei formari.*

XXVI. *De Platonicorum opinione, qua putaverunt angelos quidem a Deo conditos, ſed ipſos eſſe humanorum corporum conditores.*

XXVII. *In primo homine exortam fuiſſe omnem plenitudinem generis humani, in qua prævidit Deus quæ pars honoranda eſſet præmio, quæ damnanda ſupplicio.*

LIBER TERTIUS-DECIMUS.

IN quo docetur, mortem in hominibus eſſe pœnalem ortamque ex Adami peccato.

CAP. I. *De lapſu primi hominis, per quem eſt contracta mortalitas.*

II. *De ea morte, quæ animæ ſemper utcumque victuræ accidere poteſt, & ea cui corpus obnoxium eſt.*

III. *Utrum mors, quæ per peccatum primorum hominum in omnes homines pertranſiit, etiam ſanctis pœna peccati ſit.*

IV. *Cur ab his qui per gratiam regenerationis abſoluti ſunt a peccato, non auferatur mors, id eſt, pœna peccati.*

V. *Quod ſicut iniqui male utuntur lege quæ bona eſt, ita & juſti bene utuntur morte quæ mala eſt.*

VI. *De generalis mortis malo, quo animæ & corporis ſocietas ſeparatur.*

VII. *De morte, quam non regenerati pro Chriſti confeſſione ſuſcipiunt.*

VIII. *Quod in ſanctis primæ mortis pro veritate ſuſceptio, ſecundæ ſit mortis abſolutio.*

IX. *Tempus mortis, quo vitæ ſenſus aufertur, in morientibus, an in mortuis eſſe dicendum ſit.*

X. *De vita mortalium, quæ mors potius quam vita dicenda eſt.*

XI. *An quiſquam ſimul & vivens eſſe poſſit, & mortuus.*

XII. *Quam mortem primis hominibus Deus, ſi mandatum ejus tranſgrederentur, fuerit comminatus.*

XIII. *Prævaricatio primorum hominum quam primam ſenſerit pœnam.*

XIV. *Qualis homo ſit factus a Deo, & in quam ſortem deciderit ſuæ voluntatis arbitrio.*

XV. *Quod Adam peccans prius reliquerit Deum, quam relinqueretur a Deo; & primam fuiſſe animæ mortem a Deo receſſiſſe.*

XVI. *De philoſophis, qui animæ ſeparationem a corpore non putant eſſe pœnalem, cum Plato inducat ſummum Deum diis minoribus promittentem, quod numquam ſint corporibus exuendi.*

XVII. *Contra eos qui aſſerunt, terrena corpora incorruptibilia fieri & æterna non poſſe.*

XVIII. *De terrenis corporibus, quæ philoſophi affirmant in cæleſtibus eſſe non poſſe; quia quod terrenum eſt, naturali pondere vocetur ad terram.*

XIX. *Contra eorum dogmata, qui primos homines, ſi non peccaſſent, immortales futuros fuiſſe non credunt.*

XX. *Quod caro ſanctorum quæ nunc requieſcit in ſpe, in meliorem reparanda ſit qualitatem, quam fuit primorum hominum ante peccatum.*

XXI. *De paradiſo, in quo primi homines fuerant, quod recte poſſit ſignificatione ejus ſpiritale aliquid intelligi, ſalva veritate narrationis hiſtoricæ de corporali loco.*

XXII. *De corporibus ſanctorum poſt reſurrectionem, quæ ſic ſpiritalia erunt, ut non in ſpiritum caro vertatur.*

XXIII. *Quid intelligendum ſit de corpore animali & de corpore ſpiritali; aut qui moriuntur in Adam, qui vero vivificantur in Chriſto.*

XXIV. *Qualiter accipienda ſit vel illa inſufflatio, in qua* primus homo factus eſt in animam viventem; *vel illa quam Dominus fecit, dicens,* Accipite Spiritum-ſanctum.

LIBER QUARTUS-DECIMUS.

RUrſum de primi hominis peccato, ex quo vitæ carnalis & vitioſorum affectuum cauſſam profluxiſſe docet Auguſtinus: ſed præſertim libidinis erubeſcendæ malum pœnam inobedientiæ reciprocam eſſe oſtendit, & quomodo ſi non peccaſſet homo, filios fuiſſet abſque libidine propagaturus, inquirit.

CAP. I. *Per inobedientiam primi hominis, in ſecundæ mortis perpetuitatem ruituros omnes fuiſſe, niſi multos Dei gratia liberaret.*

II. *De vita carnali, quæ non ex corporis tantum, ſed etiam ex animi ſit intelligenda vitiis.*

III. *Peccati cauſſam ex anima, non ex carne prodiiſſe, & corruptionem ex peccato contractam, non peccatum eſſe, ſed pœnam.*

IV. *Quid ſit ſecundum hominem, quidve ſecundum Deum vivere.*

V. *Quod de corporis animæque natura tolerabilior quidem Platonicorum quam Manichæorum ſit opinio; ſed & ipſi reprobantur, quoniam vitiorum cauſſas naturæ carnis adſcribunt.*

VI. *De qualitate voluntatis humanæ, ſub cujus judicio affectiones animi aut pravæ habentur aut rectæ.*

VII. *Amorem & dilectionem indifferenter & in bono & in malo apud ſacras litteras inveniri.*

VIII. *De tribus perturbationibus, quas in animo ſapientis Stoici eſſe voluerunt, excluſo dolore ſive triſtitia, quam virtus animi ſentire non debeat.*

IX. *De perturbationibus animi, quarum affectus rectos habet vita juſtorum.*

X. *An primos homines in paradiſo conſtitutos nullis perturbationibus, prius quam delinquerint, affectos fuiſſe credendum ſit.*

XI. *De lapſu primi hominis, in quo bene condita natura eſt, nec poteſt niſi a ſuo Auctore reparari.*

XII. *De qualitate primi peccati per hominem admiſſi.*

XIII. *Quod in prævaricatione Adæ ad opus malum voluntas præceſſit mala.*

XIV. *De ſuperbia tranſgreſſionis, quæ ipſa fuit tranſgreſſione deterior.*

XV. *De juſtitia retributionis, quam primi homines pro ſua inobedientia receperunt.*

XVI. *De libidinis malo, cujus nomen cum multis*

vitiis congruat, proprie tamen motibus obſcenis corporis adſcribitur.
XVII. *De nuditate primorum hominum, quam poſt peccatum turpem pudendamque viderunt.*
XVIII. *De pudore concubitus, non ſolum vulgari, ſed etiam conjugali.*
XIX. *Quod partes iræ atque libidinis tam vitioſe moventur, ut eas neceſſe ſit frenis ſapientiæ cohiberi, quæ in illa ante peccatum naturæ ſanitate non fuerunt.*
XX. *De vaniſſima turpitudine Cynicorum.*
XXI. *De benedictione multiplicandæ fecunditatis humanæ ante peccatum, quam prævaricatio non adimeret, & cui libidinis morbus acceſſerit.*
XXII. *De copula conjugali a Deo primitus inſtituta, atque benedicta.*
XXIII. *An etiam in paradiſo generandum fuiſſet, ſi nemo peccaſſet, vel utrum contra actum libidinis pugnatura illic fuiſſet traditio caſtitatis.*
XXIV. *Quod inſontes homines & merito obedientiæ in paradiſo permanentes, ita genitalibus membris fuiſſent uſuri ad generationem prolis, ſicut ceteris ad arbitrium voluntatis.*
XXV. *De vera beatitudine, quam temporalis vita non obtinet.*
XXVI. *Quod felicitas in paradiſo viventium, ſine erubeſcendo appetitu generandi officium credenda ſit implere potuiſſe.*
XXVII. *De peccatoribus, & angelis, & hominibus, quorum perverſitas non perturbat providentiam Dei.*
XXVIII. *De qualitate duarum Civitatum, terrenæ atque cæleſtis.*

LIBER QUINTUS-DECIMUS.

POſt quam egit quatuor proxime antecedentibus libris de Civitatum duarum, terrenæ ac cæleſtis exortu, libros totidem de earumdem Civitatum procurſu ſubjungit Auguſtinus, idque argumentum ea ratione aggreditur, ut præcipua capita ſacræ hiſtoriæ eodem ſpectantia pertractet, primum ſcilicet quinto-decimo hoc libro quæ in Geneſi leguntur a Caino & Abele uſque ad diluvium.

CAP. I. *De duobus ordinibus generationis humanæ in diverſos fines ab initio procurrentis.*
II. *De filiis carnis, & filiis promiſſionis.*
III. *De ſterilitate Saræ, quam Dei gratia fecundavit.*
IV. *De terrenæ Civitatis vel concertatione, vel pace.*
V. *De primo terrenæ Civitatis auctore fratricida, cujus impietati Romanæ urbis conditor germani cæde reſponderit.*
VI. *De languoribus, quos ex pœna peccati etiam cives Civitatis Dei in hujus vitæ peregrinatione patiuntur, & a quibus Deo medente ſanantur.*
VII. *De cauſſa & pertinacia ſceleris Cain, quem a facinore concepto nec Dei ſermo revocavit.*
VIII. *Quæ ratio fuerit, ut Cain inter principia generis humani conderet civitatem.*
IX. *De longa vita hominum, quæ fuit ante diluvium, & de ampliore humanorum corporum forma.*
X. *De differentia qua inter Hebræos & noſtros codices videntur annorum numeri diſſonare.*
XI. *De annis Mathuſalem, cujus ætas quatuordecim annis videtur diluvium excedere.*
XII. *De opinione eorum, qui primorum temporum homines tam longævos, quam ſcribitur, fuiſſe non credunt,*
XIII. *An in dinumeratione annorum, Hebræorum magis quam Septuaginta interpretum ſit ſequenda auctoritas.*
XIV. *De parilitate annorum, qui iiſdem, quibus nunc ſpatiis, & in prioribus ſæculis cucurrerunt.*
XV. *An credibile ſit, primi ſæculi viros uſque ad eam ætatem, qua filios generaſſe referuntur, a concubitu continuiſſe.*
XVI. *De jure conjugiorum, quod diſſimile a ſubſequentibus matrimoniis habuerint prima connubia.*
XVII. *De duobus ex uno genitore procreatis patribus atque principibus*
XVIII. *Quid ſignificatum ſit in Abel, & Seth, & Enos, quod appareat ad Chriſtum & corpus ejus, id eſt, Eccleſiam pertinere.*
XIX. *De ſignificatione quæ in Enoch translatione monſtratur.*
XX. *De eo quod Cain ſucceſſio in octo ab Adam generationes clauditur, & in poſteris ab eodem patre Adam Noe decimus invenitur.*
XXI. *Qua ratione commemorato Enoch, qui fuit filius Cain, totius generationis ejus uſque ad diluvium ſit continuata narratio: commemorato autem Enos, qui fuit filius Seth, ad conditionis humanæ principium ſit reditum.*
XXII. *De lapſu filiorum Dei alienigenarum mulierum amore captorum, unde & omnes, exceptis octo hominibus, diluvio perire meruerunt.*
XXIII. *An credendum ſit, angelos ſubſtantiæ ſpiritalis amore ſpecioſarum mulierum captos earumdem iniiſſe conjugia, ex quibus gigantes ſint creati.*
XXIV. *Quomodo intelligendum ſit, quod de eis qui diluvio perdendi erant, Dominus dixerit,* Erunt dies eorum centum-viginti anni.
XXV. *De ira Dei, quæ incommutabilem tranquillitatem nulla inflammatione perturbat.*
XXVI. *Quod arca quam Noe juſſus eſt facere, in omnibus Chriſtum Eccleſiamque ſignificet.*
XXVII. *De arca atque diluvio, nec illis eſſe conſentiendum, qui ſolam hiſtoriam recipiunt ſine allegorica ſignificatione, nec illis qui ſolas figuras defendunt repudiata hiſtorica veritate.*

LIBER SEXTUS-DECIMUS.

IN cujus priore parte, a capite videlicet primo ad duodecimum, Civitatis utriuſque cæleſtis ac terrenæ procurſus exhibetur ſecundum ſacram hiſtoriam a Noe uſque ad Abraham: Poſteriore autem parte de cæleſtis tantummodo Civitatis procurſu ab Abraham uſque ad Iſraelitarum reges diſputatur.

CAP. I. *An poſt diluvium a Noe uſque ad Abraham aliquæ familiæ ſecundum Deum viventium reperiantur.*
II. *Quid in filiis Noe prophetice fuerit figuratum.*

III. De

Digitized by Google

III. De generationibus trium filiorum Noe.
IV. De diverſitate linguarum, principioque Babylonis.
V. De deſcenſione Domini ad confundendam linguam ædificantium turrem.
VI. Qualis intelligenda ſit eſſe locutio, qua Deus Angelis loquitur.
VII. An omne beſtiarum genus etiam remotiſſimæ a terris inſulæ ex eo numero acceperint, qui in arca a diluvii inundatione ſervatus eſt.
VIII. An ex propagine Adam vel filiorum Noe quædam genera hominum monſtroſa prodierint.
IX. An inferiorem partem terræ, quæ noſtræ habitationi contraria eſt, antipodas habere credendum ſit.
X. De generatione Sem, in cujus progenie tendens ad Abraham Civitatis Dei ordo dirigitur.
XI. Quod ea primitus lingua in uſu hominum fuerit, quæ poſtea Hebræa ab Heber nomine nuncupata eſt, & in cujus familia remanſit, cum diverſitas eſſet facta linguarum.
XII. De articulo temporis in Abraham, a quo ſanctæ ſucceſſionis novus ordo contexitur.
XIII. Quæ ratio fecisse videatur, ut in tranſmigratione Tharæ, qua Chaldæos deſerens in Meſopotamiam tranſiit, nulla filii ejus Nachor facta ſit mentio.
XIV. De annis Tharæ, qui in Charra vitæ ſuæ tempus implevit.
XV. De tempore profectionis Abrahæ, qua ſecundum præceptum Dei exiit de Charra.
XVI. De ordine & qualitate promiſſionum Dei, quæ ad Abraham factæ ſunt.
XVII. De tribus excellentioribus gentium regnis, quorum unum, id eſt, Aſſyriorum, jam Abraham genito ſublimius eminebat.
XVIII. De iterato alloquio Dei ad Abraham, quo ei & ſemini ejus Chanaan terra promittitur.
XIX. De Saræ pudicitia in Ægypto per Deum cuſtodita; quam Abraham non uxorem ſuam eſſe dixerat, ſed ſororem.
XX. De ſeceſſione Lot & Abrahæ, quæ illis ſalva caritate complacuit.
XXI. De tertia promiſſione Dei, qua terram Chanaan Abrahæ & ſemini ejus in perpetuum pollicetur.
XXII. De ſuperatis ab Abraham hoſtibus Sodomorum, quando & Lot de captivitate eripuit, & a Melchiſedec ſacerdote benedictus eſt.
XXIII. De verbo Domini ad Abraham, quo ei promittitur ſecundum multitudinem ſtellarum multiplicanda poſteritas, quod credens juſtificatus eſt adhuc in præputio conſtitutus.
XXIV. De ſignificatione ſacrificii, quod Abraham offerre præceptus eſt, cum popoſciſſet ut de his quæ crediderat doceretur.
XXV. De Agar ancilla Saræ, quam eadem Sara Abrahæ voluit eſſe concubinam.
XXVI. De teſtificatione Dei ad Abraham, qua eidem ſeni de ſterili Sara filium ſpondet, patremque eum gentium ſtatuit, & promiſſi fidem ſacramento circumciſionis obſignat.
XXVII. De maſculo, qui ſi octavo die non fuerit circumciſus, perit anima ejus, quia teſtamentum Dei diſſipavit.
XXVIII. De commutatione nominum Abrahæ & Saræ, qui cum ob unius ſterilitatem, ob utriuſque autem ſenectutem generare non poſſent, munus fecunditatis indepti ſunt.
XXIX. De tribus viris vel Angelis, in quibus ad quercum Mambræ apparuiſſe Abrahæ Dominus indicatur.
XXX. De Lot a Sodomis liberato, atque eiſdem cæleſti igne conſumtis; & de Abimelech, cujus concupiſcentia caſtitati Saræ nocere non potuit.
XXXI. De Iſaac ſecundum promiſſionem nato, cui nomen ex riſu utriuſque parentis eſt inditum.
XXXII. De obedientia & fide Abrahæ, qua per oblationem immolandi filii probatus eſt, & de morte Saræ.
XXXIII. De Rebecca nepte Nachor, quam Iſaac accepit uxorem.
XXXIV. Quid intelligendum ſit in eo quod Abraham poſt mortem Saræ accepit uxorem Cethuram.
XXXV. De geminis adhuc in utero Rebeccæ matris incluſis quid indicaverit divina reſponſio.
XXXVI. De oraculo & benedictione, quam Iſaac non aliter quam pater ipſius, merito ejuſdem dilectus accepit.
XXXVII. De his quæ in Eſau & Jacob myſtice præfigurabantur.
XXXVIII. De miſſione Jacob in Meſopotamiam ad accipiendam uxorem, & de viſione quam in itinere ſomniavit, & de quatuor ipſius feminis, cum unam petiiſſet uxorem.
XXXIX. Quæ ratio fuerit, ut Jacob etiam Iſrael cognominaretur.
XL. Quomodo Jacob cum ſeptuaginta quinque animabus Ægyptum narretur ingreſſus, cum plerique ex his qui commemorantur, tempore poſteriore ſint geniti.
XLI. De benedictione, quam Jacob in Judam filium ſuum promiſit.
XLII. De filiis Joſeph, quos Jacob prophetica manuum ſuarum tranſmutatione benedixit.
XLIII. De temporibus Moyſe, & Jeſu Nave, ac Judicum, atque exinde Regum quorum quidem Saul primus eſt, ſed David præcipuus & ſacramento habetur & merito.

LIBER DECIMUS-SEPTIMUS.

In quo agitur de Civitatis Dei procurſu temporibus Regum & Prophetarum a Samuele & David uſque ad Chriſtum, & quæ ſacris litteris mandatæ ſunt vaticinationes eorundem temporum in Regum, Pſalmorum & Salomonis libris de Chriſto & Eccleſia exponuntur.

CAP. I. De temporibus Prophetarum.
II. Quo tempore ſit impleta promiſſio Dei de terra Chanaan, quam in poſſeſſionem etiam Iſrael carnalis accepit.
III. De tripertitis ſignificationibus Prophetarum, quæ nunc ad terrenam, nunc ad cæleſtem Jeruſalem, nunc autem ad utramque referuntur.
IV. De præfigurata commutatione Iſraëlitici regni & ſacerdotii, & de his quæ Anna mater Samuelis perſonam gerens Eccleſiæ prophetavit.
V. De his quæ ad Heli ſacerdotem homo Dei prophetico locutus eſt Spiritu, ſignificans ſacerdotium, quod ſecundum Aaron

Digitized by Google

inſtitutum fuerat, auſferendum.
VI. *De Judaico ſacerdotio & regno, quæ cum in æternum dicantur ſtatuta, non permanent; ut alia intelligantur, quæ ſpondentur æterna.*
VII. *De diſruptione regni Iſraelitici, qua præfiguratur perpetua diviſio Iſraelis ſpiritalis ab Iſraele carnali.*
VIII. *De promiſſionibus ad David in filio ejus, quæ nullatenus in Salomone, ſed pleniſſime inveniuntur in Chriſto.*
IX. *Quam ſimilis in Pſalmo octogeſimo octavo ſit prophetia de Chriſto, ab his quæ in Regnorum libris Nathan prophetante promittuntur.*
X. *Quam diverſa acta ſint in regno terrenæ Jeruſalem, ab his quæ promiſerat Deus, ut intelligeretur promiſſionis veritas ad alterius Regis & regni gloriam pertinere.*
XI. *De ſubſtantia populi Dei, quæ per ſuſceptionem carnis in Chriſto eſt: qui ſolus eruendi ab inferis animam ſuam habuit poteſtatem.*
XII. *Ad quorum perſonam pertinere intelligenda ſit flagitatio promiſſorum, de quibus in Pſalmo dicitur.* Ubi ſunt miſericordiæ tuæ, Domine, antiquæ *&c.*
XIII. *An promiſſæ pacis veritas illis temporibus poſſit adſcribi, quæ ſub Salomone fluxerunt.*
XIV. *De ſtudio David in diſpoſitione myſterioque Pſalmorum.*
XV. *An omnia quæ in Pſalmis de Chriſto & Eccleſia prophetantur, ad contextum hujus Operis coaptanda ſint.*
XVI. *De his quæ in quadrageſimo-quarto Pſalmo ad Chriſtum & Eccleſiam pertinentia, aut aperte dicuntur, aut tropice.*
XVII. *De his quæ ad ſacerdotium Chriſti in Pſalmo centeſimo-nono, & de his quæ in Pſalmo vigeſimo-primo ad paſſionem ipſius ſpectant.*
XVIII. *De Pſalmo tertio, & de quadrageſimo, & de quintodecimo, & de ſexageſimo ſeptimo, in quibus mors & reſurrectio Domini prophetantur.*
XIX. *De Pſalmo ſexageſimo-octavo, in quo Judæorum pertinax infidelitas declaratur.*
XX. *De regno ac merito David, & de filio ipſius Salomone; eaque prophetia quæ ad Chriſtum pertinens invenitur, vel in eis libris qui ſcriptis ipſius copulantur, vel in eis quos ipſius eſſe non dubium eſt.*
XXI. *De regibus poſt Salomonem, ſive in Juda, ſive in Iſrael.*
XXII. *De Hieroboam, qui impietate idololatriæ ſubditum ſibi populum profanavit, in quo tamen non deſtitit Deus & Prophetas inſpirare, & multos ab idololatriæ crimine cuſtodire.*
XXIII. *De vario utriuſque regni Hebræorum ſtatu, donec ambo populi in captivitatem diverſo tempore ducerentur, revocato poſtea Juda in regnum ſuum, quod noviſſime in Romanorum tranſiit poteſtatem.*
XXIV. *De Prophetis, qui vel apud Judæos poſtremi fuerunt, vel quos circa tempus nativitatis Chriſti Evangelica prodit hiſtoria.*

LIBER DECIMUS-OCTAVUS.

DIcit de terrenæ Civitatis a tempore Abrahami ad mundi finem procurſu cum ipſa Civitate cæleſti: & adtingit oracula de Chriſto, cum Sibyllarum, tum maxime ſacrorum Vatum, qui ab regni Romanorum initio ſcripſerunt, Oſee, Amos, Iſaiæ, Michææ, & ſubſequentium.

CAP. I. *De his quæ uſque ad tempora Salvatoris decem & ſeptem voluminibus diſputata ſunt.*
II. *De terrenæ Civitatis regibus atque temporibus, quibus ab exortu Abrahæ ſanctorum tempora ſupputata conveniunt.*
III. *Quibus regnantibus apud Aſſyrios atque Sicyonios Abrahæ centenario Iſaac de promiſſione ſit natus, vel ipſi Iſaac ſexagenario Eſau & Jacob gemini de Rebecca ſint editi.*
IV. *De temporibus Jacob & filii ejus Joſeph.*
V. *De Api rege Argivorum, quem Egyptii Serapim nominatum divino honore coluerunt.*
VI. *Quo regnante apud Argivos, quove apud Aſſyrios, Jacob in Ægypto ſit mortuus.*
VII. *Quorum regum tempore Joſeph in Ægypto defunctus ſit.*
VIII. *Quorum regum ætate Moyſes natus ſit, & quorum deorum iiſdem temporibus ſit orta religio.*
IX. *Quando Athenienſium civitas ſit condita, & quam cauſſam nominis ejus Varro perhibeat.*
X. *Quid Varro tradat de nuncupatione Areopagi, & de diluvio Deucalionis.*
XI. *Quo tempore Moyſes populum de Ægypto eduxerit: & de Jeſu Nave, qui eidem ſucceſſit, quorum regum ætate ſit mortuus.*
XII. *De ſacris falſorum deorum, quæ reges Græciæ illis temporibus inſtituerunt, quæ ab exitu Iſrael ex Ægypto uſque ad Jeſu Nave obitum dinumerantur.*
XIII. *Qualium fabularum figmenta exorta ſint eo tempore, quo Hebræis judices præeſſe cœperunt.*
XIV. *De Theologis poetis.*
XV. *De occaſu regni Argivorum, quo tempore apud Laurentes Picus Saturni filius regnum patris primus accepit.*
XVI. *De Diomede poſt Trojæ excidium in deos relato, cujus ſocii traditi ſunt in volucres eſſe converſi.*
XVII. *De incredibilibus commutationibus hominum quid Varro crediderit.*
XVIII. *Quid credendum ſit de transformationibus, quæ arte dæmonum hominibus videntur accidere.*
XIX. *Quod eo tempore Æneas in Italiam venerit, quo Labdon Judex præſidebat Hebræis.*
XX. *De ſucceſſione ordinis regii apud Iſraelitas poſt Judicum tempora.*
XXI. *De regibus Latii, quorum primus Æneas, & duodecimus Aventinus, dii facti ſunt.*
XXII. *Quod eo tempore Roma ſit condita, quo regnum Aſſyriorum intercidit, & quo Ezechias regnabat in Juda.*
XXIII. *De Sibylla Erythræa, quæ inter alias Sibyllas cognoſcitur de Chriſto evidentia multa cecinisse.*

XXIV.

XXIV. *Quod regnante Romulo ſeptem Sapientes claruerint, quo tempore decem tribus, quæ Iſrael dicebantur, in captivitatem a Chaldæis ductæ ſunt, idemque Romulus mortuus divino honore donatus eſt.*

XXV. *Qui philoſophi enituerint, regnante apud Romanos Tarquinio Priſco, apud Hebræos Sedecbia, cum Jeruſalem capta eſt, templumque ſubverſum.*

XXVI. *Quod eo tempore, quo impletis ſeptuaginta annis Judæorum eſt reſoluta captivitas, Romani quoque a dominatu ſunt regio liberati.*

XXVII. *De temporibus Prophetarum, quorum oracula habentur in libris; quique tunc de vocatione Gentium multa cecinerunt, quando Romanorum regnum cœpit Aſſyriorumque defecit.*

XXVIII. *De his quæ ad Evangelium Chriſti pertinent quid Oſee & Amos prophetaverint.*

XXIX. *Quæ ab Iſaia de Chriſto & Eccleſia ſint prædicta.*

XXX. *Quæ Michæas, & Jonas & Joel novo Teſtamento congruentia prophetaverint.*

XXXI. *Quæ in Abdia, in Naum, & Ambacu de ſalute mundi in Chriſto prænuntiata reperiantur.*

XXXII. *De prophetia quæ in Oratione Ambacu & Cantico continetur.*

XXXIII. *De Chriſto & vocatione gentium quæ Jeremias & Sophonias prophetico Spiritu ſint præfati.*

XXXIV. *De prophetia Danielis & Ezechielis, quæ in Chriſtum Eccleſiamque concordat.*

XXXV. *De trium Prophetarum vaticinio, id eſt, Aggæi, Zachariæ, & Malachiæ.*

XXXVI. *De Eſdra & libris Machabæorum.*

XXXVII. *Quod prophetica auctoritas omni origine gentilis philoſophiæ inveniatur antiquior.*

XXXVIII. *Quod quædam ſanctorum ſcripta eccleſiaſticus canon propter nimiam non receperit vetuſtatem, ne per occaſionem eorum falſa veris infererentur.*

XXXIX. *De Hebraicis litteris, quæ numquam in ſuæ linguæ proprietate non fuerint.*

XL. *De Ægyptiorum mendaciſſima vanitate, quæ antiquitati ſcientiæ ſuæ centum millia adſcribit annorum.*

XLI. *De philoſophicarum opinionum diſſenſionibus, & canonicarum apud Eccleſiam concordia Scripturarum.*

XLII. *Qua diſpenſatione providentia Dei Scripturæ ſacræ veteris Teſtamenti ex Hebræo in Græcum eloquium tranſlatæ ſint, ut gentibus innoteſcerent.*

XLIII. *De auctoritate Septuaginta interpretum, quæ, ſalvo honore Hebræi ſtili, omnibus ſit interpretibus præferenda.*

XLIV. *Quid intelligendum ſit de Ninivitarum excidio, cujus denuntiatio in Hebræo quadraginta dierum ſpatio tenditur, in Septuaginta autem tridui brevitate concluditur.*

XLV. *Quod poſt inſtaurationem templi Prophetas Judæi habere deſtiterint, & exinde uſque ad nativitatem Chriſti continuis adverſitatibus ſint afflicti, ut probaretur alterius templi ædificationem propheticis vocibus fuiſſe promiſſam.*

XLVI. *De ortu Salvatoris noſtri, ſecundum quod Verbum caro factum eſt; & de diſperſione Judæorum per omnes gentes, ſicut fuerat prophetatum.*

XLVII. *An ante tempora Chriſtiana aliqui fuerint extra Iſraeliticum genus, qui ad cæleſtis Civitatis conſortium pertinerent.*

XLVIII. *Prophetiam Aggæi, qua dixit majorem futuram gloriam domus Dei, quam primum fuiſſet, non in reædificatione templi, ſed in Eccleſia Chriſti eſſe completam.*

XLIX. *De indiſcreta multiplicatione Eccleſiæ, qua in hoc ſæculo multi reprobi miſcentur electis.*

L. *De prædicatione Evangelii, quæ per paſſiones prædicantium clarior & potentior facta eſt.*

LI. *Quod etiam per hæreticorum diſſenſiones fides catholica roboretur.*

LII. *An credendum ſit, quod quidam putant, impletis decem perſecutionibus quæ fuerunt, nullam jam ſupereſſe, præter undecimam, quæ in ipſo Antichriſti tempore ſit futura.*

LIII. *De tempore noviſſimæ perſecutionis occulto.*

LIV. *De ſtultiſſimo mendacio paganorum, quo Chriſtianam religionem non ultra trecentos-ſexaginta quinque annos manſuram eſſe finxerunt.*

LIBER DECIMUS-NONUS.

IN quo de finibus utriuſque Civitatis, terrenæ ac cæleſtis, diſputatur. Recenſentur de bonorum & malorum finibus opiniones Philoſophorum, qui beatitudinem in hac vita facere ipſi ſibi fruſtra conati ſunt: qui dum operoſius refelluntur, ipſius Civitatis cæleſtis, ſeu populi Chriſtiani beatitudo & pax quænam ſit, qualiſve hic haberi vel in futurum ſperari poſſit demonſtratur.

CAP. I. *Quod in quæſtione, quam de finibus bonorum & malorum philoſophica diſputatio ventilavit, ducentas-octoginta & octo ſectas eſſe poſſe Varro perſpexerit.*

II. *Quomodo, remotis omnibus differentiis, quæ non ſectæ, ſed quæſtiones ſunt, ad tripertitam ſummi boni definitionem Varro perveniat, quarum tamen una ſit eligenda.*

III. *De tribus ſectis ſummum hominis bonum quærentibus quam eligendam Varro definiat, ſequens veteris Academiæ, Antiocho auctore, ſententiam.*

IV. *De ſummo bono & ſummo malo quid Chriſtiani ſentiant, contra philoſophos, qui ſummum bonum in ſe ſibi eſſe dixerunt.*

V. *De ſociali vita, quæ cum maxime expetenda ſit, multis offenſionibus ſæpe ſubvertitur.*

VI. *De errore humanorum judiciorum, cum veritas latet.*

VII. *De diverſitate linguarum, qua ſocietas hominum dirimitur; & de miſeria bellorum etiam quæ juſta dicuntur.*

VIII. *Quod amicitia bonorum ſecura eſſe non poſſit, dum a periculis quæ in hac vita ſunt, trepidari neceſſe ſit.*

IX. *De amicitia ſanctorum Angelorum, quæ homini in hoc mundo non poteſt eſſe manifeſta, propter fallaciam dæmonum, in quos inci-*

Digitized by Google

inciderunt, qui multos ſibi deos colendos putarunt.
X. Quis fructus ſanctis de ſuperata hujus vitæ tentatione paratus ſit.
XI. De beatitudine pacis æternæ, in qua ſanctis finis eſt, id eſt, vera perfectio.
XII. Quod etiam bellantium ſævitia omneſque hominum inquietudines ad pacis finem cupiant pervenire, ſine cujus appetitu nulla natura ſit.
XIII. De pace univerſali, quæ inter quaslibet perturbationes privari non poteſt lege naturæ, dum ſub juſto judice ad id quiſque pervenit ordinatione, quod meruit voluntate.
XIV. De ordine ac lege, ſive cæleſti, ſive terrena, per quam ſocietati humanæ etiam dominando conſulitur, cui & conſulendo ſervitur.
XV. De libertate naturali, & de ſervitute, cujus prima cauſſa peccatum eſt, qua homo malæ voluntatis etiamſi non eſt mancipium alterius hominis, ſervus eſt propriæ libidinis.
XVI. De æquo jure dominandi.
XVII. Unde cæleſtis Societas cum terrena Civitate pacem habeat, & unde diſcordiam.
XVIII. Quam diverſa ſit Academiæ novæ ambiguitas a conſtantia fidei Chriſtianæ.
XIX. De habitu & moribus populi Chriſtiani.
XX. Quod cives ſanctorum in vitæ hujus tempore ſpe beati ſint.
XXI. An ſecundum definitiones Scipionis, quæ in dialogo Ciceronis ſunt, umquam fuerit Romana reſpublica.
XXII. An verus ſit Deus, cui Chriſtiani ſerviunt, cui ſoli debeat ſacrificari.
XXIII. Quæ Porphyrius dicat oraculis deorum reſponſa eſſe de Chriſto.
XXIV. Qua definitione conſtet populi & reipublicæ nuncupationem recte ſibi, non ſolum Romanos, ſed etiam regna alia vindicare.
XXV. Quod non poſſint ibi veræ eſſe virtutes, ubi non eſt vera religio.
XXVI. De pace populi alienati a Deo, qua utitur ad pietatem populus Dei, dum in hoc peregrinus eſt mundo.
XXVII. De pace ſervientium Deo, cujus perfecta tranquillitas in hac temporali vita non poteſt apprehendi.
XXVIII. In quem venturus ſit exitus impiorum.

LIBER VIGESIMUS.

DE judicio noviſſimo, deque teſtimoniis cum novi tum veteris Inſtrumenti, quibus denuntiatur futurum.

CAP. I. Quod quamvis omni tempore Deus judicet, in hoc tamen libro de noviſſimo ejus judicio ſit proprie diſputandum.
II. De varietate rerum humanarum, cui non poteſt dici deeſſe judicium Dei, quamvis nequeat veſtigari.
III. Quid in libro Eccleſiaſte Salomon de his, quæ in hac vita & bonis & malis ſunt, communia, diſputarit.
IV. Quod ad diſſerendum de noviſſimo judicio Dei, novi primum Teſtamenti, ac deinde veteris teſtimonia prolaturus ſit.
V. Quibus ſententiis Domini Salvatoris divinum judicium futurum in fine ſæculi declaretur.
VI. Quæ ſit prima reſurrectio, quæ ſecunda.
VII. De duobus reſurrectionibus & de mille annis quid in Apocalypſi Joannis ſcriptum ſit, & quid de eis rationabiliter ſentiatur.
VIII. De alligatione & ſolutione diaboli.
IX. Quod ſit regnum ſanctorum cum Chriſto per mille annos, & in quo diſcernatur a regno æterno.
X. Quid reſpondendum ſit eis, qui putant reſurrectionem ad ſola corpora, non etiam ad animas pertinere.
XI. De Gog & Magog, quos ad perſequendam Eccleſiam Dei, ſolutus prope finem ſæculi diabolus incitabit.
XII. An ad ultimum ſupplicium pertineat impiorum, quod deſcendiſſe ignis de cælo, & eoſdem comediſſe memoratur.
XIII. An tempus perſecutionis Antichriſti mille annis annumerandum ſit.
XIV. De damnatione diaboli cum ſuis, & per recapitulationem de reſurrectione corporea omnium mortuorum, & de judicio ultimæ retributionis.
XV. Qui ſint mortui, quos ad judicium exhibuit mare, vel quos mors & inferi reddiderunt.
XVI. De cælo novo, & terra nova.
XVII. De Eccleſiæ glorificatione ſine fine poſt finem.
XVIII. Quid apoſtolus Petrus, & de noviſſimo Dei judicio prædicarit.
XIX. Quid apoſtolus Paulus Theſſalonicenſibus ſcripſerit de manifeſtatione Antichriſti, cujus tempus dies Domini ſubſequetur.
XX. Quid idem Apoſtolus in prima ad eoſdem epiſtola de reſurrectione mortuorum docuerit.
XXI. Quid Iſaias propheta de mortuorum reſurrectione & de retributione judicii ſit locutus.
XXII. Qualis futura ſit egreſſio ſanctorum ad videndas pœnas malorum.
XXIII. Quid prophetaverit Daniel de perſecutione Antichriſti, & de judicio Dei, regnoque ſanctorum.
XXIV. In Pſalmis Davidicis, quæ de fine ſæculi hujus & noviſſimo Dei judicio prophetentur.
XXV. De prophetia Malachiæ, qua Dei judicium ultimum declaratur, & quorumdam dicitur per purificatorias pœnas facienda mundatio.
XXVI. De ſacrificiis quæ ſancti offerent, Deo ſic placitura, quomodo in diebus priſtinis & annis prioribus placuerunt.
XXVII. De ſeparatione bonorum & malorum, per quam noviſſimi judicii diſcretio declaratur.
XXVIII. De lege Moyſi ſpiritaliter intelligenda, ne in damnabilia murmura carnalis ſenſus declaratur.
XXIX. De adventu Eliæ ante judicium, cujus prædicatione Scripturarum ſecreta reſerante Judæi

Judæi convertentur ad Chriſtum.

XXX. *Quod in libris veteris Teſtamenti, cum Deus legitur judicaturus, non evidenter Chriſti perſona monſtretur: ſed ex quibuſdam teſtimoniis: ubi* Dominus Deus *loquitur, non dubie appareat quod ipſe ſit Chriſtus.*

LIBER VIGESIMUS-PRIMUS.

De fine debito Civitatis diaboli, ſupplicio ſcilicet damnatorum ſempiterno, deque humanis contra illud incredulorum argumentis.

CAP. I. *De ordine diſputationis, qua prius differendum eſt de perpetuo ſupplicio damnatorum cum diabolo, quam de æterna felicitate ſanctorum.*

II. *An poſſint corpora in uſtione ignis eſſe perpetua.*

III. *An conſequens ſit, ut corporeum dolorem ſequatur carnis interitus.*

IV. *De naturalibus exemplis, quorum conſideratio doceat poſſe inter cruciatus viventia corpora permanere.*

V. *Quanta ſint quorum ratio nequeat agnoſci, & tamen eadem vera eſſe, non ſit ambiguum.*

VI. *Quod non omnia miracula naturalia ſint, ſed pleraque humano ingenio modificata, pleraque autem dæmonum arte compoſita.*

VII. *Quod in rebus miris ſumma credendi ratio ſit omnipotentia Creatoris.*

VIII. *Non eſſe contra naturam, cum in aliqua re, cujus natura innotuit, aliquid ab eo quod erat notum, incipit eſſe diverſum.*

IX. *De gehenna, & æternarum qualitate pœnarum.*

X. *An ignis gehennæ, ſi corporalis eſt, poſſit, malignos ſpiritus, id eſt, dæmones incorporeos, tactu ſuo adurere.*

XI. *An hoc ratio juſtitiæ habeat, ut non ſint extenſiora pœnarum tempora, quam fuerint peccatorum.*

XII. *De magnitudine prævaricationis primæ, ob quam æterna pœna omnibus debeatur, qui extra gratiam fuerint Salvatoris.*

XIII. *Contra opinionem eorum, qui putant criminoſis ſupplicia poſt mortem cauſſa purgationis adhiberi.*

XIV. *De pœnis temporalibus iſtius vitæ, quibus ſubjecta eſt humana conditio.*

XV. *Quod omne opus gratiæ Dei eruentis nos de profunditate veteris mali, ad futuri ſeculi pertineat novitatem.*

XVI. *Sub quibus gratiæ legibus omnes regeneratorum habeantur ætates.*

XVII. *De his qui putant nullorum hominum pœnas in æternum eſſe manſuras.*

XVIII. *De his qui noviſſimo judicio, propter interceſſiones ſanctorum, neminem hominum putant eſſe damnandum.*

XIX. *De his qui impunitatem omnium peccatorum promittunt etiam hæreticis, propter participationem corporis Chriſti.*

XX. *De his qui non omnibus, ſed iis tantum qui apud catholicos ſunt renati, etiamſi poſtea in multa crimina erroreſque proruperint, indulgentiam pollicentur.*

XXI. *De his qui permanent in catholica fide, etiamſi peſſime vixerint; & ob hoc uri meruerint, tamen propter fidei fundamentum ſalvandos eſſe definiunt.*

XXII. *De his qui putant ea crimina, quæ inter eleemoſynarum opera committuntur, ad damnationis judicium non vocari.*

XXIII. *Contra opinionem eorum, qui dicunt, nec diaboli, nec hominum malorum perpetua futura ſupplicia.*

XXIV. *Contra eorum ſenſum, qui in judicio Dei omnibus reis propter ſanctorum preces putant eſſe parcendum.*

XXV. *An hi qui inter hæreticos baptizati ſunt, & deteriores poſtea male vivendo facti ſunt, vel hi qui apud catholicos renati ad hæreſes aut ſchiſmata tranſierunt, vel hi qui a catholicis apud quos renati ſunt, non recedentes, crimonoſe vivere perſtiterunt, poſſint privilegio ſacramentorum remiſſionem æterni ſperare ſupplicii.*

XXVI. *Quid ſit in fundamento habere Chriſtum, & quibus ſpondeatur ſalus quaſi per ignis uſturam.*

XXVII. *Contra eorum perſuaſionem, qui putant ſibi non obfutura peccata, in quibus, cum eleemoſynas facerent, perſtiterunt.*

LIBER VIGESIMUS-SECUNDUS.

De fine debito Civitatis Dei, hoc eſt, de æterna felicitate ſanctorum. Adſtruitur fides reſurectionis corporum, & explicatur qualis futura ſit. Tum dicto quid acturi ſint in corporibus immortalibus atque ſpiritalibus ſancti, Opus terminatur.

CAP. I. *De conditione angelorum & hominum.*

II. *De æterna Dei & incommutabili voluntate.*

III. *De promiſſione æternæ beatitudinis ſanctorum, & perpetuis ſuppliciis impiorum.*

IV. *Contra ſapientes mundi, qui putant terrena hominum corpora ad cœleſte habitaculum non poſſe transferri.*

V. *De reſurrectione carnis, quam quidam mundo credente non credunt.*

VI. *Quod Roma conditorem ſuum Romulum diligendo deum fecerit; Eccleſia autem Chriſtum, Deum credendo dilexerit.*

VII. *Quod ut mundus in Chriſtum crederet, virtutis fuerit divinæ, non perſuaſionis humanæ.*

VIII. *De miraculis, quæ ut mundus in Chriſtum crederet facta ſunt, & fieri mundo credente non deſinunt.*

IX. *Quod univerſa miracula, quæ per Martyres in Chriſti nomine fiunt, ei fidei teſtimonium ferant, qua in Chriſtum Martyres crediderunt.*

X. *Quanto dignius honorentur Martyres, qui ideo multa mira obtinent, ut Deus verus colatur, quam dæmones, qui ob hoc quædam faciunt, ut ipſi dii eſſe credantur.*

XI.

Digitized by Google

XI. *Contra Platonicos, qui de naturalibus elementorum ponderibus argumentantur terrenum corpus in cœlo eſſe non poſſe.*

XII. *Contra calumnias infidelium, quibus Chriſtianos de credita carnis reſurrectione irrident.*

XIII. *An abortivi non pertineant ad reſurrectionem, ſi pertinent ad numerum mortuorum.*

XIV. *An infantes in ea ſint reſurrecturi habitudine corporis, quam habituri erant ætatis acceſſu.*

XV. *An ad Dominici corporis modum omnium mortuorum reſurrectura ſint corpora.*

XVI. *Qualis intelligenda ſit ſanctorum conformatio ad imaginem Filii Dei.*

XVII. *An in ſuo ſexu reſuſcitanda atque manſura ſint corpora feminarum.*

XVIII. *De viro perfecto, id eſt, Chriſto & corpore ejus, id eſt Eccleſia, quæ eſt ipſius plenitudo.*

XIX. *Quod omnia corporis vitia, quæ in hac vita humano contraria ſunt decori, in reſurrectione non ſint futura, ubi manente naturali ſubſtantia, in unam pulcritudinem & qualitas concurret & quantitas.*

XX. *Quod in reſurrectione mortuorum natura corporum quibuslibet modis diſſipatorum in integrum undecumque revocanda ſit.*

XXI. *De novitate corporis ſpiritalis, in quam ſanctorum caro mutabitur.*

XXII. *De miſeriis ac malis, quibus humanum genus merito primæ prævaricationis obnoxium eſt, & a quibus nemo niſi per Chriſti gratiam liberatur.*

XXIII. *De his quæ, præter illa mala quæ bonis maliſque communia ſunt, ad juſtorum laborem ſpecialiter pertinent.*

XXIV. *De bonis quibus etiam hanc vitam damnationi obnoxiam Creator implevit.*

XXV. *De pervicacia quorumdam, qui reſurrectionem carnis, quam, ſicut prædictum eſt, totus mundus credit, impugnant.*

XXVI. *Quomodo Porphyrii definitio, qua beatis animis putat corpus omne fugiendum, ipſius Platonis ſententia deſtruatur, qui dicit ſummum Deum diis promiſiſſe, ut numquam corporibus exuerentur.*

XXVII. *De contrariis definitionibus Platonis atque Porphyrii, in quibus ſi uterque alteri cederet, a veritate neuter deviaret.*

XXVIII. *Quid ad veram reſurrectionis fidem vel Plato, vel Labeo, vel etiam Varro conferre ſibi potuerint, ſi opiniones eorum in unam ſententiam conveniſſent.*

XXIX. *De qualitate viſionis, qua in futuro ſæculo ſancti Deum videbunt.*

XXX. *De æterna felicitate Civitatis Dei, ſabbatoque perpetuo.*

LIBER II. RETRACTATIONUM CAPUT XLIII.

INTEREA Roma Gothorum irruptione, agentium ſub rege Alarico, atque impetu magnæ cladis everſa eſt: cujus everſionem deorum falſorum multorumque cultores, quos uſitato nomine Paganos vocamus, in Chriſtianam religionem referre conantes, ſolito acerbius & amarius Deum verum blaſphemare cœperunt. Unde ego exardeſcens zelo domus Dei, adverſus eorum blaſphemias, vel errores, libros *de Civitate Dei* ſcribere inſtitui. Quod Opus per aliquot annos me tenuit, eo quod alia multa intercurrebant, quæ differre non oporteret, & me prius ad ſolvendum occupabant. Hoc autem *de Civitate Dei* grande Opus tandem viginti-duobus libris eſt terminatum. Quorum quinque primi eos reſellunt, qui res humanas ita proſperari volunt, ut ad hoc multorum deorum cultum, quos Pagani colere conſuerunt, neceſſarium eſſe arbitrentur; & quia prohibetur, mala iſta exoriri atque abundare contendunt. Sequentes autem quinque adverſus eos loquuntur, qui fatentur hæc mala, nec defuiſſe umquam, nec defutura mortalibus; & ea nunc magna, nunc parva, locis, temporibus perſoniſque variari: ſed deorum multorum cultum, quo eis ſacrificatur, propter vitam poſt mortem futuram, eſſe utilem diſputant. His ergo decem libris duæ iſtæ vanæ opiniones Chriſtianæ religionis adverſariæ reſelluntur.

Sed ne quiſquam nos aliena tantum redarguiſſe, non autem noſtra aſſeruiſſe, reprehenderet, id agit pars altera Operis hujus, quæ duodecim libris continetur. Quamquam, ubi opus eſt, & in prioribus decem quæ noſtra ſunt aſſeramus, & in duodecim poſterioribus redarguamus adverſa. Duodecim ergo librorum ſequentium primi quatuor continent exortum duarum Civitatum, quarum eſt una Dei, altera hujus mundi. Secundi quatuor excurſum earum ſive procurſum. Tertii vero, qui & poſtremi,
Cap. 8. debitos fines. Ita omnes viginti & duo libri cum ſint de utraque Civitate conſcripti, titulum tamen a meliore acceperunt, ut *de Civitate Dei* potius vocarentur. In quorum decimo libro non debuit pro miraculo poni in Abrahæ ſacrificio flammam cælitus factam inter diviſas victimas cucurriſſe: quoniam
Cap. 5. hoc illi in viſione monſtratum eſt. In ſeptimo-decimo libro quod dictum eſt de Samuele, *Non erat de filiis Aaron*; dicendum potius fuit, Non erat filius ſacerdotis. Filios quippe ſacerdotum defunctis ſacerdotibus ſuccedere, magis legitimi moris fuit. Nam in filiis Aaron reperitur pater Samuelis, ſed ſacerdos non fuit; nec ita in filiis, ut eum ipſe genuerit Aaron; ſed ſicut omnes illius populi dicuntur filii Iſrael. Hoc Opus ſic incipit: *Glorioſiſſimam Civitatem Dei*.

S. AU-

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
AD MARCELLINUM,
DE CIVITATE DEI,
CONTRA PAGANOS
LIBRI XXII.*

*Inchoati circ. an. 413. non abſoluti ante an. 426.

LIBER PRIMUS.

Paganos reprehendit, qui orbis calamitates, maximeque Romanæ urbis recentem a Gothis vaſtationem Chriſtianæ religioni, qua deorum cultus prohibetur, tribuebant. Agit de commodis & incommodis, quæ tunc bonis & malis, ut ſolet, fuerunt communia. Illorum denique retundit procacitatem, qui Chriſtianarum feminarum violatum a militibus pudorem objectabant.

PRÆFATIO

De ſuſcepti operis conſilio & argumento.

GLORIOSISSIMAM Civitatem Dei, ſive in hoc temporum curſu, cum inter impios peregrinatur ex fide vivens, (Habac. 2.4.) ſive in illa ſtabilitate ſedis æternæ, quam nunc exſpectat per patientiam, (Rom. 8. 25.) quoad uſque juſtitia convertatur in judicium, (Pſal. 93.15.) deinceps adeptura per excellentiam victoria ultima & pace perfecta, hoc opere (a) a te inſtituto, & mea promiſſione debito, defendere adverſus eos, qui Conditori ejus deos ſuos præferunt, fili cariſſime Marcelline, ſuſcepi. Magnum opus & arduum: ſed Deus adjutor noſter eſt. (Pſal. 61.9.) Nam ſcio quibus viribus opus ſit, ut perſuadeatur ſuperbis, quanta ſit virtus humilitatis, qua fit ut omnia terrena cacumina temporali mobilitate nutantia, non humano uſurpata faſtu, ſed divina gratia donata celſitudo tranſcendat. Rex enim & Conditor Civitatis hujus, de qua loqui inſtituimus, in Scriptura (b) populis ſuis ſententiam divinæ legis aperuit, qua dictum eſt: *Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam.* (Jacobi 4.6. 1. Petri 5.5.) Hoc vero quod Dei eſt, ſuperbæ quoque animæ ſpiritus infla-

(a) Editiones Vind. hoc eſt Vindelini, Er. Eraſmi, & Lov. Lovanienſium, habent, *ad te inſtituto*. At Am. id eſt Amerbachiana editio, & plures probæ notæ MSS. *a te inſtituto*. Propoſitum enim a Marcellino id opus fuerat epiſtola inter Auguſtinianas 136. n. 3. ipſique promiſſum ab Auguſtino epiſtola 138. n. 20. ſicuti nunc obſervavimus in Voluminis hujus præfatione. Proſequuntur ex prædictis codicibus nonnulli, *& mea ad te promiſſione debito*.

(b) Sic MSS. editi autem, *populi ſui*.

inflatus affectat, amatque ſibi in laudibus dici: *Æneid. 6.*

Parcere ſubjectis, & debellare ſuperbos.

Unde etiam de terrena Civitate, quæ cum dominari appetit, etſi populi ſerviant, ipſa ei dominandi libido dominatur, non eſt prætereundum ſilentio, quidquid dicere ſuſcepti hujus operis ratio poſtulat, & facultas datur.

CAPUT PRIMUM.

De adverſariis nominis Chriſti, quibus in vaſtatione Urbis propter Chriſtum Barbari pepercerunt.

EX hac namque exſiſtunt inimici, adverſus quos defendenda eſt Dei Civitas: quorum tamen multi, correcto impietatis errore, cives in ea fiunt ſatis idonei: multi vero in eam tantis exardeſcunt ignibus odiorum, tamque manifeſtis beneficiis Redemtoris ejus ingrati ſunt, ut hodie contra eam linguas non moverent, niſi ferrum hoſtile fugientes, in ſacratis ejus locis vitam, de qua ſuperbiunt, invenirent. An non etiam illi Romani Chriſti nomini infeſti ſunt, quibus propter Chriſtum Barbari pepercerunt? Teſtantur hoc (a) Martyrum loca & baſilicæ Apoſtolorum, quæ in illa vaſtatione Urbis ad ſe confugientes ſuos alienoſque receperunt. Huc uſque cruentus ſæviebat inimicus; ibi accipiebat limitem trucidatoris furor; illo (b) ducebantur a miſerantibus hoſtibus, quibus etiam extra ipſa loca pepercerant, ne in eos incurrerent, qui ſimilem miſericordiam non habebant. Qui tamen etiam ipſi alibi truces atque hoſtili more ſævientes, poſtea quam ad loca illa veniebant, ubi fuerat interdictum, quod alibi jure belli licuiſſet, tota feriendi refrenabatur immanitas, & captivandi cupiditas frangebatur. Sic evaſerunt multi, qui nunc Chriſtianis temporibus detrahunt, & mala quæ illa civitas pertulit, Chriſto imputant; bona vero quæ in eos, ut viverent, propter Chriſti honorem facta ſunt, non imputant Chriſto noſtro, ſed fato ſuo: cum potius deberent, ſi quid recti ſaperent, illa quæ ab hoſtibus aſpera & dura perpeſſi ſunt, illi divinæ providentiæ tribuere, quæ ſolet corruptos hominum mores bellis emendare atque conterere; itemque vitam mortalium juſtam atque laudabilem talibus afflictionibus exercere, probatamque vel in meliora transferre, vel in his adhuc terris propter uſus alios detinere; illud vero, quod eis vel ubicumque, propter Chriſti nomen, vel in locis Chriſti nomini dedicatiſſimis & ampliſſimis, ac pro largiore miſericordia ad capacitatem multitudinis electis, præter bellorum morem truculenti Barbari pepercerunt, hoc tribuere temporibus Chriſtianis; hinc Deo gratias agere, hinc ad ejus nomen veraciter currere, ut effugiant pœnas ignis æterni, quod nomen multi eorum mendaciter uſurparunt, ut effugerent pœnas præſentis exitii. Nam quos vides petulanter & procaciter inſultare ſervis Chriſti, ſunt in eis plurimi qui illum interitum clademque non evaſiſſent, niſi ſervos Chriſti ſe eſſe finxiſſent. Et nunc ingrata ſuperbia atque impiiſſima inſania, ejus nomini reſiſtunt corde perverſo, ut ſempiternis tenebris puniantur; ad quod nomen ore vel ſubdolo confugerunt, ut temporali luce fruerentur.

CAPUT II.

Quod nulla umquam bella ita geſta ſunt, ut victores, propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis.

TOT bella geſta conſcripta ſunt vel ante conditam Romam, vel ab ejus exortu & imperio; legant, & proferant ſic ab alienigenis aliquam captam eſſe civitatem, ut hoſtes qui ceperant, (c) parcerent eis, quos ad deorum ſuorum templa confugiſſe compererant; aut aliquem ducem Barbarorum præcepiſſe, ut irrupto oppido nullus feriretur, qui in illo vel illo templo fuiſſet inventus. Nonne vidit Æneas Priamum per aras

Sanguine fœdantem quos ipſe ſacraverat ignes?

Nonne Diomedes & Ulyſſes,

— cæſis ſummæ cuſtodibus arcis, *Æneid. 2.*

Corripuere ſacram effigiem, manibuſq; cruentis

Virgineas auſi divæ contingere vittas?

Nec tamen quod ſequitur verum eſt:

Ex illo fluere, ac retro ſublapſa referri

Spes Danaum.

Poſtea quippe vicerunt, poſtea Trojam ferro ignibuſque deleverunt, poſtea confugientem ad aras Priamum obtruncaverunt. Nec ideo Troja periit, quia Minervam perdidit. Quid enim prius ipſa Minerva perdiderat, ut periret? an forte cuſtodes ſuos? Hoc ſane verum eſt: illis quippe interemtis potuit auferri. Neque enim homines a ſimulacro, ſed ſimulacrum ab hominibus ſervabatur. Quomodo ergo colebatur, ut patriam cuſtodiret & cives, quæ ſuos non valuit cuſtodire cuſtodes?

CAPUT III.

Quam imprudenter Romani deos penates qui Trojam cuſtodire non potuerant, ſibi crediderunt profuturos.

ECCE qualibus diis urbem Romani ſervandam ſe (d) commendaſſe gaudebant. O nimium miſerabilem errorem! Et nobis ſuccenſent, cum de diis eorum talia dicimus: nec ſuccenſent auctoribus ſuis, quos ut ediſcerent, mercedem dederunt; doctoreſque ipſos inſuper & ſalario publico, & honoribus digniſſimos habuerunt. Nempe apud

(a) Oroſius lib. 7. c. 39. ſcribit Alaricum capta Urbe præceptum ſuis hoc dediſſe, *ut ſi qui in ſancta loca, præcipueque ad ſanctorum apoſtolorum Petri & Pauli baſilicas confugiſſent, hos in primis inviolatos ſecuroſque eſſe ſinerent.*

(b) Hanc Barbarorum humanitatem expertæ ſunt Marcella & filia ejus Principia, quas in ſua domo repertas ad baſilicam S. Pauli deduxerunt, teſte Hieronymo in epiſtola 154. ad Principiam. De alia femina ad S. Petri [illegible] cam, ut ejus pudori parceretur, perducta a milite narrat item Sozomenus lib. 9. c. 10.

(c) Auguſtinum præterierunt nonnulla hujus rei litteris Græcis & Latinis conſignata exempla. Nam refert Arianus lib. 2. de rebus geſtis Alexandri, capta Tyro, iis qui in templum Herculis confugerant, Alexandrum pepercisse. De Ageſilao etiam Xénophon in Ageſilao & lib. 4. de rebus Græcorum, Pauſanias lib. 3. in Laconica, Plutarchus & Æmilius Probus in Ageſilao, narrant ipſum, Athenienſibus & Bœotiis eorumque ſociis devictis, noluiſſe eos lædi qui in Minervæ templum ſe receperant.

(d) Plures MSS. *commiſiſſe.*

apud Virgilium, quem propterea parvuli legunt, ut videlicet poeta magnus omniumque præclariſſimus atque optimus teneris ebibitus annis non facile oblivione poſſit aboleri, ſecundum illud Horatii:

Epiſt. 1. Quo ſemel eſt imbuta recens ſervabit odorem
Teſta diu.

Apud hunc ergo Virgilium nempe Juno inducitur infeſta Trojanis, Æolo ventorum regi adverſus eos irritando dicere:

Æneid. 1. Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor,
Ilium in Italiam portans, victoſque penates.

Itane illis penatibus victis, Romam, ne vinceretur, prudentes commendare debuerunt? Sed hæc Juno dicebat, velut irata mulier, quid loqueretur ignorans. Quid Æneas ipſe pius toties appellatus, nonne ita narrat?

Panthus Otriades, arcis Phœbique ſacerdos,
Æneid. 2. Sacra manu, victoſque deos, parvumque nepotem
Ipſe trahit, curſuſque amens ad limina tendit.

Nonne deos ipſos, quos victos non dubitat dicere, ſibi potius quam ſe illis perhibet commendatos? cum ei dicitur,

Sacra ſuoſque tibi commendat Troja penates.

Si igitur Virgilius tales deos & victos dicit, &, ut vel victi quoquo modo evaderent, homini commendatos; quæ dementia eſt, exiſtimare his tutoribus Romam ſapienter fuiſſe commiſſam, & niſi eos amiſiſſet, non potuiſſe vaſtari? Immo vero victos deos tamquam præſides ac defenſores colere, quid eſt aliud quam tenere non numina bona, ſed (*a*) omina mala? Quanto enim ſapientius creditur, non Romam ad illam cladem non fuiſſe venturam, niſi prius illi periſſent, ſed illos potius olim fuiſſe perituros, niſi eos, quantum potuiſſet, Roma ſervaſſet? Nam quis non, cum adverterit, videat, quanta ſit vanitate præſumtum, non poſſe vinci ſub defenſoribus victis, & ideo periiſſe, quia cuſtodes perdidit deos; cum vel ſola potuerit eſſe cauſſa pereundi, cuſtodes habere voluiſſe perituros? Non itaque, cum de diis victis illa conſcriberentur, atque canerentur, (*b*) poetas libebat mentiri, ſed cordatos homines cogebat veritas confiteri. Verum iſta opportunius alio loco diligenter copioſeque tractanda ſunt: nunc quod inſtitueram de ingratis hominibus dicere, paucis (*c*) explicem, ut poſſum: qui ea mala quæ pro ſuorum morum perverſitate merito patiuntur, blaſphemantes Chriſto imputant: quod autem illis etiam talibus propter Chriſtum parcitur, nec dignantur attendere, & eas linguas adverſus ejus nomen dementia ſacrilegæ (*d*) protervitatis exercent, quibus linguis uſurpaverunt mendaciter ipſum nomen, ut viverent; vel quas linguas in locis ei ſacratis metuendo preſſerunt, ut illic tuti atque muniti, (*e*) ubi propter eum illæſi ab hoſtibus fuerunt, inde in eum maledictis hoſtilibus proſilirent.

CAPUT IV.

De aſylo Junonis in Troja, quod neminem liberavit a Græcis & baſilicis Apoſtolorum, quæ omnes ad ſe confugientes a Barbaris defenderunt.

IPSA, ut dixi, Troja, (*f*) mater Romani populi, ſacratis in locis deorum ſuorum munire non potuit cives ſuos ab ignibus ferroq; Græcorum, eoſdem ipſos deos colentium: quin etiam Junonis aſylo

Cuſtodes lecti, Phœnix, & dirus Ulyſſes, *Æneid. 2.*
Prædam aſſervabant; huc undique Troja gaza
Incenſis erepta adytis, menſæque deorum,
Crateresque auro ſolidi, captivaque veſtis
Congeritur. Pueri & pavidæ longo ordine matres
Stant circum.

Electus eſt videlicet locus tantæ deæ ſacratus; non unde captivos non liceret educere, ſed ubi captivos liberet includere. Compara nunc aſylum illud, non cujuslibet dei gregalis, vel de turba plebis, ſed de Jovis ipſius ſororis & conjugis & reginæ omnium deorum, cum Memoriis noſtrorum Apoſtolorum. Illuc incenſis templis & diis erepta ſpolia portabantur, non (*g*) reddenda victis; ſed dividenda victoribus: huc autem, & (*h*) quod alibi ad ea loca compertum eſt pertinere, cum honore & obſequio religioſiſſimo reportatum eſt. Ibi amiſſa, hic ſervata libertas: ibi clauſa, hic interdicta captivitas: ibi poſſidendi a dominantibus hoſtibus premebantur, huc liberandi a miſerantibus hoſtibus ducebantur: poſtremo, illud Junonis templum ſibi elegerat avaritia & ſuperbia (*i*) levium Græcorum, iſtas Chriſti baſilicas miſericordia & humilitas etiam immanium Barbarorum. * Niſi forte Græci quidem in illa ſua victoria templis deorum (k) communium pepercerunt, atque illo confugientes miſeros victoſque Trojanos ferire vel captivare non auſi ſunt; ſed Virgilius, poetarum more, illa mentitus eſt. Immo vero morem hoſtium civitates evertentium ille deſcripſit. **Cap. V. hic incipit in MSS.*

CAPUT V.

De generali conſuetudine hoſtium victas civitates evertentium, quid Cæſar ſenſerit.

QUEM morem etiam (*l*) Cæſar (ſi ut ſcribit Salluſtius, nobilitate veritatis hiſtoricus) ſenten- *Salluſt. de Catilin. conjuratione.*

(a) Editi, *ſed dementia mala*. At [illegible] notæ MS. *ſed omnia mala*, id eſt præſagia [illegible].

(b) Lov. *poetis libebat*. Ceteri libri, *poetas*, [illegible] quem verbo *libet* adjungere amat Auguſtinus. [illegible] Retract. c. 25. *In me potius dicant quidquid eos libuit.*

(c) Er. & aliquot probæ notæ MSS. [illegible].

(d) Vind. Am. & pleriqque MSS. *perv*[illegible]*tatis*.

(e) Lov. *atque muniti eſſent, & ubi propter eum* &c. Addiderunt (*eſſent &*) invitis omnibus libris editis & MSS.

(f) [illegible] uſtius ſub initium libri de conj[illegible]one Cati[illegible]: *Urbem Romam, ſicuti ego accepi, condidere atque habuere* [illegible] *Trojani, qui* [illegible] *profugi incertis ſedibus vagabantur.*

(g) Plures M[illegible] [illegible] *illis*.

(h) Vaſa pretioſa apud virginem Deo ſacram, quæ cuſtodienda illa receperat, detecta a nullis, Alaricum, [illegible] ubi comperit ad baſilicam Petri Apoſtoli pertinere, juſſiſſe eo reportari, ſcribit Oroſius l. 7. c. 39.

(i) Levitas propria Græcorum eſt Cicer. in Orat. pro Flacco. Hæc eorum erat apud Rom. nota, quos ideo Græculos dicebant.

(k) Nempe eoſdem deos colebant Græci & Trojani.

(l) Vind. Fr. & MSS. Gal[illegible] [illegible] Romani, *Cato*. Sed quia verba nunc laudata ab Auguſtino Cæſaris ſunt apud Salluſtium, non Catonis, ideo in Amerbachiana editione, quam his ſecuti ſunt Lovanienſes, interpretes [illegible] Valoiſio & Trivetho emendare viſum eſt *Cæſar*. [illegible] libri, ut ipſi obſervant, communiter haberent *Cato*. Quid ſi itero Auguſtinus, quod eruditis nonnumquam contingit, memoriæ lapſus eſt, aut Salluſtio uſus vario ſive mendoſo?

ſententia ſua, quam de conjuratis in ſenatu habuit, commemorare non prætermittit: Rapi virgines, pueros; divelli liberos a parentum complexu; matres familiarum pati quæ victoribus (*a*) collibuiſſet; fana atque domos ſpoliari; cædem, incendia fieri; poſtremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia repleri. Hic ſi fana tacuiſſet, deorum ſedibus ſolere hoſtes parcere putaremus. Et hæc non ab alienigenis hoſtibus, ſed a Catilina & ſociis ejus nobiliſſimis ſenatoribus & Romanis civibus Romana templa metuebant. Sed hi videlicet perditi & patriæ parricidæ.

CAPUT VI.

Quod nec Romani quidem ita ullas ceperint civitates, ut in templis earum parcerent victis.

QUID ergo per multas gentes, quæ inter ſe bella geſſerunt, & nuſquam victis in deorum ſuorum ſedibus pepercerunt, noſter ſermo diſcurrat? Romanos ipſos videamus: ipſos, inquam, recolamus reſpiciamuſque Romanos, de quorum præcipua laude dictum eſt:

Æneid. 6. Parcere ſubjectis, & debellare ſuperbos:

Salluſt. de Catil. conjur. & quod accepta injuria ignoſcere, quam perſequi malebant: quando tot tantaſque urbes, ut late dominarentur, expugnatas captaſque everterunt, legatur nobis quæ templa excipere ſolebant, ut ad ea quiſquis confugiſſet liberaretur? An illi faciebant, & ſcriptores earumdem rerum geſtarum iſta reticebant? Itane vero, qui ea quæ laudarent maxime requirebant, iſta præclariſſima ſecundum ipſos pietatis indicia præterirent? Egregius Romani nominis Marcus Marcellus, qui (*b*) Syracuſas urbem ornatiſſimam cepit, refertur eam prius fleviſſe ruituram, & ante ejus ſanguinem ſuas illi lacrimas effudiſſe. Geſſit & curam pudicitiæ, etiam in hoſte ſervandæ. Nam prius quam oppidum victor juſſiſſet invadi, conſtituit edicto, ne quis corpus liberum violaret. Everſa eſt tamen civitas more bellorum; nec uſpiam legitur ab imperatore tam caſto atque clementi fuiſſe præceptum, ut quiſquis ad illud vel illud templum fugiſſet, abiret illæſus. Quod utique nullo modo præteriretur, quando nec ejus fletus, nec quod edixerat pro pudicitia minime violanda potuit taceri. Fabius (*c*) Tarentinæ urbis everſor, a ſimulacrorum deprædatione ſe abſtinuiſſe laudatur. Nam cum ei ſcriba ſuggeſſiſſet quid de ſignis deorum, quæ multa capta fuerant, fieri juberet, continentiam ſuam etiam jocando condivit. Quæſivit enim, cujuſmodi eſſent: & cum ei non ſolum multa grandia, verum etiam renuntiarentur armata. Relinquamus, inquit, Tarentinis deos iratos. Cum igitur nec illius fletum, nec hujus riſum, nec illius caſtam miſericordiam, nec hujus facetam continentiam, Romanarum rerum geſtarum ſcriptores tacere potuerint; quando prætermitteretur, ſi aliquibus hominibus in honorem cujuſpiam deorum ſuorum ſic peperciſſent, ut in quoquam templo cædem vel captivitatem fieri prohiberent?

CAPUT VII.

Quod in everſione Urbis quæ aſpere geſta ſunt, de conſuetudine acciderint belli; quæ vero clementer, de potentia provenerint nominis Chriſti.

QUIDQUID ergo vaſtationis, trucidationis, deprædationis, concremationis, afflictionis, in iſta recentiſſima Romana clade commiſſum eſt, fecit hoc conſuetudo bellorum. Quod autem more novo factum eſt, quod inuſitata (*d*) rerum facie immanitas barbara tam mitis apparuit, ut ampliſſimæ baſilicæ implendæ populo cui parceretur, eligerentur & decernerentur, ubi nemo feriretur, unde nemo raperetur, quo liberandi multi a miſerantibus hoſtibus ducerentur, unde captivandi (*e*) ulli nec a crudelibus hoſtibus abducerentur; hoc Chriſti nomini, hoc Chriſtiano tempori tribuendum quiſquis non videt, cæcus; quiſquis videt, nec laudat, ingratus; quiſquis laudanti reluctatur, inſanus eſt. Abſit, ut prudens quiſquam hoc feritati imputet Barbarorum. Truculentiſſimas & sæviſſimas mentes ille terruit, ille frenavit, ille mirabiliter temperavit, qui per Prophetam tanto ante prædixit: *Viſitabo in virga iniquitates eorum,* Pſal. 88. 33.
& in flagellis peccata eorum; miſericordiam autem meam non diſpergam ab eis.

CAPUT VIII.

De commodis atque incommodis, quæ bonis ac malis plerumque communia ſunt.

1. DICET aliquis: Cur ergo iſta divina miſericordia etiam ad impios ingratoſque pervenit? Matth. 5. 45. Cur putamus, niſi quia eam ille præbuit, qui quotidie *facit oriri ſolem ſuum ſuper bonos & malos, & pluit ſuper juſtos & injuſtos?* Rom. 2. 4. Quamvis enim quidam eorum iſta cogitantes, pœnitendo ab impietate ſe corrigant; quidam vero (ſicut Apoſtolus dicit) *divitias bonitatis & longanimitatis Dei contemnentes, ſecundum duritiam cordis ſui & cor impœnitens theſaurizent ſibi iram in die iræ & revelationis juſti judicii Dei, qui reddet unicuique ſecundum opera ejus:* tamen patientia Dei ad pœnitentiam invitat malos, ſicut flagellum Dei ad patientiam erudit bonos. Itemque miſericordia Dei fovendos amplectitur bonos, ſicut ſeveritas Dei puniendos corripit malos. Placuit quippe divinæ providentiæ præparare in poſterum bona juſtis, quibus non fruentur injuſti; & mala impiis, quibus non excruciabuntur boni. Iſta vero temporalia bona & mala utriſque voluit eſſe communia: ut nec bona cupidius appetantur, quæ mali quoque habere cernuntur; nec mala turpiter evitentur, quibus & boni plerumque afficiuntur.

2. Intereſt autem plurimum, qualis ſit uſus vel

(a) Lov. *collibuiſſent.* male & diſſentientibus ceteris libris.
(b) Syracuſæ civitas eſt in Sicilia, quam obſidens Marcellus, Archimedis Syracuſani machinis ſæpe repulſus, tertio tandem anno expugnavit. Quæ hic de Marcello Auguſtinus, leguntur in Livio lib. 25.
(c) Tarentum Calabriæ urbem, quæ a Romanis ad Annibalem & Carthaginienſes defecerat, Fabius recuperavit, militibuſque diripiendam tradidit. Hic Fabius eſt ille de quo Ennius: *Unus homo nobis cunctando reſtituit rem.* Ejus de Tarentinorum ſimulacris reſponſum refert Livius in lib. 27.
(d) Vox *rerum* abeſt a vetere libro Silvanectenſi.
(e) Vind. Er. & Lov. *nulli.* Verius Am. & MSS. *ulli.*

In proſperis & in adverſis uſus bonos & malos diſcernit.

vel earum rerum quæ proſperæ, vel earum quæ dicuntur adverſæ. Nam bonus temporalibus nec bonis extollitur, nec malis frangitur: malus autem ideo hujuſcemodi infelicitate punitur, quia felicitate corrumpitur. Oſtendit tamen Deus ſæpe etiam in his diſtribuendis evidentius operationem ſuam. Nam ſi nunc omne peccatum manifeſta plecteret pœna, nihil ultimo judicio ſervari putaretur: rurſus ſi nullum peccatum nunc puniret aperte Divinitas, nulla eſſe providentia divina crederetur. Similiter in rebus ſecundis, ſi non eas Deus quibuſdam petentibus evidentiſſima largitate concederet, non ad eum iſta pertinere diceremus: itemque ſi omnibus eas petentibus daret, non niſi propter talia præmia ſerviendum illi eſſe arbitraremur; nec pios nos faceret talis ſervitus, ſed potius cupidos & avaros. Hæc cum ita ſint, quicumque boni & mali pariter afflicti ſunt, non ideo ipſi diſtincti non ſunt, quia diſtinctum non eſt quod utrique perpeſſi ſunt.. Manet enim diſſimilitudo paſſorum etiam in ſimilitudine paſſionum; & licet ſub eodem tormento, non eſt idem virtus & vitium. Nam ſicut ſub uno igne aurum rutilat, palea fumat; & ſub eadem tribula ſtipulæ comminuuntur, frumenta purgantur; nec ideo cum oleo amurca confunditur, quia eodem preli pondere exprimitur: ita una eademque vis irruens bonos probat, purificat, eliquat; malos damnat, vaſtat, exterminat. Unde in eadem afflictione mali Deum deteſtantur atque blaſphemant; boni autem precantur & laudant. Tantum intereſt, non qualia, ſed qualis quiſque patiatur. Nam pari motu exagitatum & exhalat horribiliter cœnum, & ſuaviter fragrat unguentum.

CAPUT IX.

De cauſſis correptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur.

Peccata hic nonnulla in ipſis juſtis.

1. QUID igitur in illa rerum vaſtitate Chriſtiani paſſi ſunt, quod non eis magis fideliter iſta conſiderantibus ad profectum valeret? Primo, quod ipſa peccata, quibus Deus indignatus implevit tantis calamitatibus mundum, humiliter cogitantes, quamvis longe abſint a facinoroſis, flagitioſis atque impiis, tamen non uſque adeo ſe a delictis deputant alienos, ut nec temporalia pro eis mala perpeti ſe judicent (*a*) dignos. Excepto enim quod unuſquiſque, quamlibet laudabiliter vivens, cedit in quibuſdam carnali concupiſcentiæ, etſi non ad facinorum immanitatem & gurgitem flagitiorum atque impietatis abominationem, ad aliqua tamen peccata vel rara vel tanto crebriora, quanto minora: hoc ergo excepto, quis tandem facile reperitur, qui eoſdem ipſos, propter quorum horrendam ſuperbiam, luxuriam & avaritiam, atque exſecrabiles iniquitates & impietates, Deus, ſicut minando prædixit, conteri terras, ſic habeat, ut habendi ſunt? ſic cum eis vivat, ut cum talibus eſt vivendum? Plerumque enim ab eis docendis, admonendis, aliquando etiam objurgandis & corripiendis male diſſimulatur; vel cum laboris piget, vel cum eorum os (*b*) coram verecundamur offendere; vel cum inimicitias devitamus, ne impediant & noceant in iſtis temporalibus rebus, ſive quas adipiſci adhuc appetit noſtra cupiditas, ſive quas amittere formidat infirmitas: ita ut, quamvis bonis vita malorum diſpliceat, & ideo cum eis non incidant in illam damnationem, quæ poſt hanc vitam talibus præparatur, tamen quia propterea peccatis eorum damnabilibus parcunt, dum eos in ſuis licet levibus & venialibus metuunt, jure cum eis temporaliter flagellentur, quamvis in æternum minime puniantur. Jure iſtam vitam, quando divinitus affliguntur cum eis, amaram ſentiunt, cujus amando dulcedinem peccantibus eis amari eſſe noluerunt.

Correptio neglecta ex cupiditate aut infirmitate.

Correptio ex conſilio caritatis omiſſa.

2. Nam ſi propterea quiſque objurgandis & corripiendis male agentibus parcit, quia opportunius tempus inquirit, vel eiſdem ipſis metuit, ne deteriores ex hoc efficiantur, vel ad bonam vitam & piam erudiendos impediant alios infirmos, & premant atque avertant a fide; non videtur eſſe cupiditatis occaſio, ſed conſilium caritatis. Illud eſt culpabile, quod hi, qui diſſimiliter vivunt, & a malorum factis abhorrent, parcunt tamen peccatis alienis, quæ dedocere aut objurgare deberent, dum eorum offenſiones cavent, ne ſibi noceant in his rebus, quibus licite boni atque innocentes utuntur; ſed cupidius, quam oportebat eos, qui in hoc mundo peregrinantur, & ſpem ſupernæ patriæ præ ſe gerunt. Non ſolum quippe infirmiores vitam ducentes conjugalem, filios habentes vel habere quærentes, domos ac familias poſſidentes, (quos Apoſtolus in Eccleſiis alloquitur, docens & monens quemadmodum vivere debeant & uxores cum maritis, & mariti cum uxoribus, & filii cum parentibus, & parentes cum filiis, & ſervi cum dominis, & domini cum ſervis) multa temporalia, multa terrena libenter adipiſcuntur, & moleſte amittunt; propter quæ non audent offendere homines, quorum ſibi vita contaminatiſſima & conſceleratiſſima diſplicet: verum etiam hi, qui ſuperiorem vitæ gradum tenent, nec conjugalibus vinculis irretiti ſunt, & victu parvo ac tegumento utuntur, plerumque ſuæ famæ ac ſaluti (*c*) conſulentes, dum inſidias atque impetus malorum timent, ab eorum reprehenſione ſeſe abſtinent. Et quamvis non in tantum eos metuant, ut ad ſimilia perpetranda quibuslibet eorum terroribus atque improbitatibus cedant: ea ipſa tamen, quæ cum eis non perpetrant, nolunt plerumque corripere, cum fortaſſe poſſint aliquos corripiendo corrigere; ne, ſi non potuerint, ſua ſalus ac fama in periculum exitiumque perveniat: nec ea conſideratione, qua ſuam famam ac ſalutem vident eſſe neceſſariam utilitati erudiendorum hominum; ſed ea potius infirmitate, qua

(a) Lov. *indignos*: reluctante ſenſu & ceteris libris.
(b) Nonnulli codices omittunt *coram*.
(c) Verbum *conſulentes* abeſt ab Am. Er. ac MSS. Poteſt illæſo ſenſu deleri, ut quod proxime ſequitur, *dum*..... *timent*, referatur ad præcedentia verba, *famæ* ſcilicet *ac ſaluti*.

1. Cor. 4. 3. qua delectat lingua blandiens & humanus dies, & reformidatur vulgi judicium & carnis excruciatio vel peremtio; hoc eſt, propter quædam cupiditatis vincula, non propter officia caritatis.

3. Non mihi itaque videtur hæc parva eſſe cauſſa, quare cum malis flagellentur & boni, quando Deo placet perditos mores etiam temporalium pœnarum afflictione punire. Flagellantur enim ſimul, non quia ſimul agunt malam vitam, ſed quia ſimul amant temporalem vitam; non quidem æqualiter, ſed tamen ſimul: quam boni contemnere deberent, ut illi correpti atque correcti conſequerentur æternam: ad quam conſequendam ſi nollent eſſe ſocii, ferrentur & diligerentur inimici: quia donec vivunt, ſemper incertum eſt, utrum voluntatem ſint in melius mutaturi. Qua in re non utique parem, ſed longe graviorem habent cauſſam, quibus per prophetam dicitur: *Ille quidem in ſuo peccato morietur, ſanguinem autem ejus de manu ſpeculatoris requiram.* [Ezech. 33. 6.] Ad hoc enim ſpeculatores, hoc eſt, populorum præpoſiti conſtituti ſunt in Eccleſiis, ut non parcant objurgando peccata. [Epiſcopi propter correptionis officium.] Nec ideo tamen ab hujuſcemodi culpa penitus alienus eſt, qui licet præpoſitus non ſit, in eis tamen quibus vitæ hujus neceſſitate conjungitur, multa monenda vel arguenda novit, & negligit, devitans eorum offenſiones, propter illa quibus in hac vita non indebitis utitur, ſed plus quam debuit delectatur. Deinde habent aliam cauſſam boni, quare temporalibus affligantur malis; qualem habuit Job: ut ſibi ipſe humanus animus ſit probatus & cognitus, quanta virtute pietatis gratis Deum diligat.

CAPUT X.

Quod ſanctis in amiſſione rerum temporalium nihil pereat.

1. QUIBUS recte conſideratis atque perſpectis, adtende utrum aliquid mali acciderit fidelibus & piis, quod eis non in bonum verteretur: niſi forte putandum eſt Apoſtolicam illam vacare ſententiam, ubi ait: *Scimus quia diligentibus Deum omnia (a) cooperantur in bonum.* [Rom. 8. 28.] * Amiſerunt omnia quæ habebant? numquid fidem? numquid pietatem? numquid interioris hominis bona, *qui eſt ante Deum dives?* [* al. Caput X. 1. Petri 3. 4.] Hæ ſunt opes Chriſtianorum, quibus opulentus dicebat Apoſtolus, *Eſt autem quæſtus magnus pietas cum ſufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, ſed nec auferre aliquid poſſumus: habentes autem victum & tegumentum, his contenti ſimus. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem & laqueum, & deſideria multa ſtulta & noxia, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix eſt enim omnium malorum* avaritia: quam quidam appetentes a fide pererraverunt, & inſeruerunt ſe doloribus multis.* [1. Tim. 6. 6. &c.] [* φιλαργυρία.]

2. Quibus ergo terrenæ divitiæ in illa vaſtatione perierunt, ſi eas ſic habebant, quemadmodum ab iſto foris paupere, intus divite audierant; id eſt, ſi mundo utebantur, tamquam non utentes, [1. Cor. 7. 31.] potuerunt dicere, quod ille graviter tentatus & minime ſuperatus: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus revertar in terram. Dominus dedit, Dominus abſtulit; ſicut Domino placuit, ita factum eſt: ſit nomen Domini benedictum:* [Job. 1. 21.] ut bonus ſervus magnas facultates haberet ipſam ſui Domini voluntatem, cui pediſequus mente diteſceret, nec contriſtaretur eis rebus vivens (b) relictus, quas cito fuerat moriens relicturus. Illi autem infirmiores, qui terrenis his bonis, quamvis ea non præponerent Chriſto, aliquantula tamen cupiditate cohærebant, quantum hæc amando peccaverint, perdendo ſenſerunt. Tantum quippe doluerunt, quantum ſe doloribus inſeruerant: ſicut Apoſtolum dixiſſe ſupra commemoravi. Oportebat enim ut eis adderetur etiam experimentorum diſciplina, a quibus fuerat tam diu neglecta verborum. Nam cum dixit Apoſtolus, *Qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem*, &c. [1. Tim. 6. 9.] profecto in divitiis cupiditatem reprehendit, non facultatem: (c) qui præcepit alibi, dicens: *Præcipe divitibus hujus mundi, non ſuperbe ſapere, neque ſperare in incerto divitiarum, (d) ſed in Deo vivo, qui præſtat nobis omnia abundanter ad fruendum: bene faciant, divites ſint in operibus bonis, facile tribuant, communicent, theſaurizent ſibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam.* [Ibidem 17. &c.] Hæc qui de ſuis faciebant divitiis, magnis ſunt lucris levia damna ſolati; pluſque lætati ex his, quæ facile tribuendo tutius ſervaverunt, quam contriſtati ex his quæ timide retinendo facilius amiſerunt. Hoc enim potuit in terra perire, quod piguit inde transferre. Nam qui receperunt conſilium Domini ſui, dicentis: [Matth. 6. 19.] *Nolite condere vobis theſauros in terra, ubi tinea & rubigo exterminant, & ubi fures effodiunt & furantur; ſed theſaurizate vobis theſauros in cælo, quo fur non accedit, neque tinea corrumpit: ubi enim eſt theſaurus tuus, ibi erit & cor tuum:* tribulationis tempore probaverunt quam recte ſapuerint, non contemnendo veraciſſimum præceptorem & theſauri ſui fideliſſimum invictiſſimumque cuſtodem. Nam ſi multi ſunt gaviſi, ibi ſe habuiſſe divitias ſuas, quo contigit ut hoſtis non accederet; quanto certius & ſecurius gaudere potuerunt, qui monitu Dei ſui illuc migraverant, quo accedere omnino non poſſet? Unde Paulinus noſter, Nolenſis epiſcopus, [Paulinus Nolenſis epiſcopus.] ex opulentiſſimo divite voluntate pauperrimus & copioſiſſime ſanctus, quando & ipſam Nolam (e) Barbari vaſtaverunt, cum ab eis teneretur, ſic in corde ſuo, ut ab

(a) Vetuſtiſſimus Corbejenſis liber, *cooperatur*, juxta Græc. συνεργεῖ, quod Chryſoſtomus, Theodoretus & Theophylactus ad Deum referunt.

(b) Sic MSS. At editi [illegible] minus integra illa antitheſi, quæ Auguſtino placet [illegible], *vivens relictus & moriens relicturus.*

(c) Veteres editiones Vind. Am. Er. *quam præcepit*. Sic etiam MSS. habent, excepto uno & altero, in quibus legitur, *de qua præcepit* [illegible]

(d) In editis additur, *ſuperno*, quod abeſt a MSS.

(e) Goth. nimirum poſt direptam Urbem per Latium, Volſcos, Campaniam, & alias Italiæ provincias effuſi, Nolam ipſam Campaniæ civitatem diruerunt.

„ ut ab eo poſtea cognovinnus, precabatur: Domi„ ne, non excrucier propter aurum & argentum; „ ubi enim ſint omnia mea, tu ſcis. Ibi enim habebat omnia ſua, ubi eum condere & theſaurizare ille monſtraverat, qui & hæc mala mundo ventura prædixerat. Ac per hoc qui Domino ſuo monenti obedierant, ubi & quomodo theſaurizare deberent, nec ipſas terrenas divitias Barbaris incurſantibus amiſerunt. Quos autem non obediſſe pœnituit, quid de talibus rebus faciendum eſſet, ſi non præcedente ſapientia, certe conſequente experientia didicerunt.

3. At enim quidam boni etiam Chriſtiani tormentis excruciati ſunt, ut bona ſua hoſtibus proderent? Illi vero nec prodere, nec perdere potuerunt bonum, quo & ipſi boni erant. Si autem torqueri, quam mammona iniquitatis prodere maluerunt, boni non erant. Admonendi autem fuerant, qui tanta patiebantur pro auro, quanta eſſent ſuſtinenda pro Chriſto: ut eum potius diligere diſcerent, qui pro ſe paſſos æterna felicitate ditaret; non aurum & argentum, pro quo pati miſerrimum fuit, ſeu mentiendo occultaretur, ſeu verum dicendo proderetur. Namque inter tormenta nemo Chriſtum confitendo amiſit; nemo aurum, niſi negando, ſervavit. Quocirca utiliora erant fortaſſe tormenta, quæ bonum incorruptibile amandum docebant, quam illa bona, quæ ſine ullo utili fructu dominos ſui amore torquebant. Sed quidam etiam non habentes quod proderent, dum non creduntur, torti ſunt? Et hi forte habere cupiebant, nec ſancta voluntate pauperes erant: quibus demonſtrandum fuit, non facultates, ſed ipſas cupiditates talibus eſſe dignas cruciatibus. Si vero melioris vitæ propoſito reconditum aurum argentumque non habebant; neſcio quidem utrum cuiquam talium acciderit, ut dum habere creditur, torqueretur: verumtamen etiam ſi accidit, profecto qui inter illa tormenta paupertatem ſanctam confitebatur, Chriſtum confitebatur. Quapropter etſi non meruit ab hoſtibus credi, non potuit tamen ſanctæ paupertatis confeſſor ſine cæleſti mercede torqueri.

** al. Caput XI. Famis bona.*

4. * Multos; inquiunt, etiam Chriſtianos fames diuturna vaſtavit. Hoc quoque in uſus ſuos boni fideles pie tolerando verterunt. Quos enim fames necavit, malis vitæ hujus, ſicut corporis morbus, eripuit: quos autem non necavit, docuit parcius vivere, docuit productius jejunare.

CAPUT XI.

De fine temporalis vitæ ſive longioris, ſive brevioris.

Non curandum quam cito, vel quo mortis genere vita iſta finiatur.

SED enim multi etiam Chriſtiani interfecti ſunt, multi multarum mortium fœda varietate conſumti? Hoc ſi ægre ferendum eſt, omnibus qui in hanc vitam procreati ſunt, utique commune eſt. Hoc ſcio, neminem fuiſſe mortuum, qui non fuerat aliquando moriturus. Finis autem vitæ, tam longam quam brevem vitam, hoc idem facit. Neque enim aliud melius, & aliud deterius; aut aliud majus, & aliud brevius eſt, quod jam pariter non eſt. Quid autem intereſt, quo mortis genere vita iſta finiatur, quando ille cui finitur, iterum mori non cogitur? Cum autem unicuique mortalium ſub quotidianis vitæ hujus caſibus, innumerabiles mortes quodam modo comminentur, quamdiu incertum eſt, quænam earum ventura ſit; quæro utrum ſatius ſit, unam perpeti moriendo, an omnes timere vivendo? Nec ignoro quam (a) inertius eligatur, diu vivere ſub timore tot mortium, quam ſemel moriendo nullam deinceps formidare. Sed aliud eſt quod carnis ſenſus infirmiter pavidus refugit, aliud quod mentis ratio diligenter enucleata convincit. MALA MORS putanda non eſt, quam bona vita præceſſerit. Neque enim facit malam mortem, niſi quod ſequitur mortem. Non itaque multum curandum eſt eis, qui neceſſario morituri ſunt, quid accidat ut moriantur; ſed motiendo quo ire cogantur. Cum igitur Chriſtiani noverint longe meliorem fuiſſe religioſi pauperis mortem inter linguentium canum linguas, quam impii divitis in purpura & byſſo; horrenda illa genera mortium quid mortuis obfuerunt, qui bene vixerunt? *Luca 16. 20.*

CAPUT XII.

De ſepultura humanorum corporum, quæ Chriſtianis etiam ſi fuerit negata, nil adimit.

1. AT enim in tanta ſtrage cadaverum, nec ſepeliri potuerunt? Neque iſtud pia fides nimium reformidat, tenens prædictum, nec abſumentes beſtias reſurrecturis corporibus obfuturas, quorum capillus capitis non peribit. Nullo modo diceret Veritas: *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non poſſunt occidere;* ſi quidquam obeſſet futuræ vitæ, quidquid inimici de corporibus occiſorum facere voluiſſent. Niſi forte quiſpiam ſic abſurdus eſt, ut contendat eos qui corpus occidunt, non debere timeri ante mortem, ne corpus occidant, & timeri debere poſt mortem, ne corpus occiſum ſepeliri non ſinant. Falſum eſt ergo quod ait Chriſtus: *qui corpus occidunt, & poſtea non habent quid faciant;* ſi habent tanta, quæ de cadaveribus faciant. Abſit, ut falſum ſit quod Veritas dixit. Dictum eſt enim aliquid eos facere cum occidunt, quia in corpore ſenſus eſt occidendo; poſtea vero nihil habere quod faciant, quia nullus ſenſus eſt in corpore occiſo. Multa itaque corpora Chriſtianorum terra non texit: ſed nullum eorum quiſquam a cælo & terra ſeparavit, quam totam implet præſentia ſui, qui novit unde reſuſcitet quod creavit. Dicitur quidem in Pſalmo: *Poſuerunt mortalia ſervorum tuorum eſcas volatilibus cæli, carnes ſanctorum tuorum beſtiis terræ: effuderunt ſanguinem eorum, ſicut aquam, in circumitu Jeruſalem, & non erat qui ſepeliret:* ſed magis ad exaggerandam crudelitatem eorum qui iſta fecerunt, non ad eorum infelicitatem qui iſta perpeſſi ſunt. Quamvis enim hæc in conſpectu hominum dura & dira videantur: ſed *pretioſa in conſpectu Domini mors ſanctorum.*

Luca 21. 18. Matth. 10. 28.

Sepultura Chriſtianis ſine eorum damno deeſſe poteſt.

Pſal. 78. 2.

Pſal. 115. 5.

(a) Gallicani & Romani MSS. *quam citius eligatur.*

ſanctorum ejus. Proinde omnia iſta, id eſt, curatio funeris, conditio ſepulturæ, pompa exſequiarum, magis ſunt vivorum ſolatia, quam ſubſidia mortuorum. Si aliquid prodeſt impio ſepultura pretioſa, oberit pio vilis aut nulla. Præclaras exſequias in conſpectu hominum exhibuit purpurato illi diviti turba famulorum: ſed multo clariores in conſpectu Domini ulceroſo illi pauperi miniſterium præbuit Angelorum, qui eum non exrulerunt in marmoreum tumulum, ſed in Abrahæ gremium ſuſtulerunt.

Luca 16.22.

Gremium Abrahæ.

2. Rident hæc illi, contra quos defendendam ſuſcepimus Civitatem Dei. Verumtamen ſepulturæ curam etiam eorum (*a*) philoſophi contemſerunt: & ſæpe univerſi exercitus, dum pro terrena patria morerentur, ubi poſtea jacerent, vel quibus beſtiis eſca fierent, non curarunt: licuitque de hac re poetis plauſibiliter dicere:

(*b*) Cælo tegitur, qui non habet urnam.

Quanto minus debent de corporibus inſepultis inſultare Chriſtianis, quibus & ipſius carnis & membrorum omnium reformatio non ſolum ex terra, verum etiam ex aliorum elementorum ſecretiſſimo ſinu, quo dilapſa cadavera receſſerunt, in [illegible]te[illegible]ris puncto reddenda & redintegranda prom[illegible]tur?

1. Cor. 15.52.

CAPUT XIII.

Quæ ſit ratio ſanctorum corpora ſepeliendi.

Funeris & ſepulturæ cura laudabilis.

NEc ideo tamen contemnenda & abjicienda ſunt corpora defunctorum, maximeque juſtorum atque fidelium, quibus tamquam organis & vaſis ad omnia bona opera (*c*) ſanctus uſus eſt Spiritus. Si enim paterna veſtis & anulus, ac ſi quid hujuſmodi, tanto carius eſt poſteris, quanto erga parentes major affectus; nullo modo ipſa ſpernenda ſunt corpora, quæ utique multo familiarius atque conjunctius, quam quælibet indumenta geſtamus. Hæc enim non ad ornatum vel adjutorium, quod adhibetur extrinſecus, ſed ad ipſam naturam hominis pertinent. Unde & antiquorum juſtorum funera officioſa pietate curata ſunt, & exſequiæ celebratæ, & ſepultura proviſa: ipſique dum viverent, de ſepeliendis, vel etiam transferendis ſuis corporibus filiis mandaverunt: & Tobias ſepeliendo mortuos Deum promeruiſſe, teſte Angelo, commendatur. Ipſe quoque Dominus die tertio reſurrecturus, religioſæ mulieris bonum opus prædicat, prædicandumque commendat, quod unguentum pretioſum ſuper membra ejus effuderit, atque hoc ad eum ſepeliendum fecerit. Et laudabiliter commemorantur in Evangelio qui corpus ejus de cruce acceptum diligenter atque honorifice tegendum ſepeliendumque curarunt. Verum iſtæ auctoritates non (*d*) hoc admonent, quod inſit ullus cadaveribus ſenſus; ſed ad Dei providentiam, cui placent etiam talia pietatis officia, corpora quoque mortuorum pertinere ſignificant, propter fidem reſurrectionis adſtruendam. Ubi & illud ſalubriter diſcitur, quanta poſſit eſſe remuneratio pro eleemoſynis, quas viventibus & ſentientibus exhibemus, ſi neque hoc apud Deum perit, quod exanimis hominum membris officii diligentiæque perſolvitur. Sunt quidem & alia, quæ ſancti Patriarchæ de corporibus ſuis vel condendis vel transferendis prophetico ſpiritu dicta intelligi voluerunt. Non autem hic locus eſt, ut ea pertractemus, cum ſufficiant iſta quæ diximus. Sed ſi ea quæ ſuſtentandis viventibus ſunt neceſſaria, ſicut victus & amictus, quamvis cum gravi afflictione deſint, non frangunt in bonis perferendi tolerandique virtutem, nec eradicant ex animo pietatem, ſed exercitatam faciunt fecundiorem; quanto magis, cum deſunt ea quæ curandis funeribus condendiſque corporibus defunctorum adhiberi ſolent, non efficiunt miſeros in occultis piorum ſedibus jam quietos? Ac per hoc quando iſta cadaveribus Chriſtianorum in illa magnæ urbis, vel etiam aliorum oppidorum vaſtatione defuerunt, nec vivorum culpa eſt, qui non potuerunt iſta præbere; nec pœna mortuorum, qui non poſſunt iſta ſentire.

Gen. 47. 30. Gen. 50. 2. & 24. Tob. 2. 9. & 12. 12.

Matth. 26. 10.

Joan. 19. 38.

Gen. 47. & 50.

Occultæ piorum quieſcentium ſedes.

CAPUT XIV.

De captivitate ſanctorum, quibus numquam divina ſolatia defuerunt.

SED multi, inquiunt, Chriſtiani etiam captivi ducti ſunt. Hoc ſane miſerrimum eſt, ſi aliquo duci potuerunt, ubi Deum ſuum non invenerunt. Sunt in Scripturis ſanctis hujus etiam cladis magna ſolatia. Fuerunt in captivitate tres pueri, fuit Daniel, fuerunt alii prophetæ: nec Deus defuit conſolator. Sic ergo non deſeruit fideles ſuos ſub dominatione gentis, licet barbaræ, tamen humanæ, qui Prophetam non deſeruit nec in viſceribus belluæ. Hæc quoque illi, cum quibus agimus, malunt irridere, quam credere: qui tamen in ſuis litteris credunt (*e*) Arionem Methymnæum nobiliſſimum citharistam, cum eſſet dejectus e navi, exceptum delphini dorſo, & ad terras eſſe pervectum. Verum illud noſtrum de Jona propheta incredibilius eſt? Plane incredibilius, quia mirabi[illegible]us; & mirabilius, q[illegible]a potentius.

Dan. 1. 6.

Non deeſt ſuis Deus in adverſis.

Jonæ 2. 1.

CAPUT XV.

De Regulo, in quo captivitatis, ob religionem etiam ſponte t[illegible]lerandæ, exſtat exemplum: quod tamen illi deos colenti prodeſſe non potuit.

1. HABENT tamen iſti de captivitate religionis cauſſa etiam ſponte toleranda & in ſuis præclaris viris nobiliſſimum exemplum. Marcus (*f*) Attilius Regulus, imperator populi Romani, captivus apud Carthaginienſes fuit. Qui cum ſibi

(a) Ut Diogenes Cynicus, Anaxagoras, Theodorus Cyrenæus, & alii. Vide Senec. lib. de tranquillitate animi c. 14. & epiſt. 92. Cicer. in prima Tuſc. &c.

(b) Lucanus in 7. de occiſis Pharſalica pugna loquens, quos Cæſar comburi aut humari vetuit.

(c) Plerique & melioris notæ MSS. *ſancte uſus eſt Spiritus*; id eſt, ipſe juſtorum animus ſancto corporis uſu opera bona edidit.

(d) Veteres quidam libri probæ notæ, *non ad hoc admonent.*

(e) Arionis ex Methymna Lesbi inſulæ oppido citharœdi fabulam ſcripſit Herodotus libro Muſarum primo. Hinc Ovidius in Faſtis, Plinius lib. 9. Agellius lib. 16. c. 19. &c.

(f) Cognomen *Attilius* abeſt a Vind. & a MSS. Hanc Marci Reguli hiſtoriam, qui nempe primo Punico bello conſul cum L. Manlio Volſone creatus, exercitum in Africam Romanorum primus trajecit, refert Agellius lib. 6. c. 4. Appianus de bellis Punicis, Polybius lib. 1. & alii permulti.

ſibi mallent a Romanis ſuos reddi, quam eorum tenere captivos, ad hoc impetrandum etiam iſtum præcipue Regulum cum legatis ſuis Romam miſerunt, prius juratione conſtrictum, ſi quod volebant minime peregiſſet, rediturum eſſe Carthaginem. Perrexit ille, atque in ſenatu contraria perſuaſit: quoniam non arbitrabatur utile eſſe Romanæ reipublicæ mutare captivos. Nec poſt hanc perſuaſionem a ſuis ad hoſtes redire compulſus eſt: ſed (*a*) quod juraverat, id ſponte complevit. At illi eum excogitatis atque horrendis cruciatibus necaverunt. Incluſum quippe anguſto ligno, ubi ſtare cogeretur, clavisque acutiſſimis undique confixo, ut ſe in nullam ejus partem ſine pœnis atrociſſimis inclinaret, etiam (*b*) vigilando peremerunt. Merito certe laudant virtutem tam magna infelicitate majorem. Et per deos ille juraverat, quorum (*c*) cultu prohibito, has generi humano clades iſti opinantur infligi. Qui ergo propterea colebantur, ut iſtam vitam proſperam redderent, ſi verum juranti has irrogari pœnas ſeu voluerunt, ſeu permiſerunt, quid perjuro gravius irati facere potuerunt? Sed cur non ratiocinationem meam potius ad utrumque concludam? Deos certe ſic ille coluit, ut propter jurisjurandi fidem nec remaneret in patria, nec inde quolibet ire, ſed ad ſuos acerrimos inimicos redire minime dubitaret. Hoc ſi huic vitæ utile exiſtimabat, cujus tam horrendum exitum meruit, procul dubio fallebatur. Suo quippe docuit exemplo, nihil deos ad iſtam temporalem felicitatem ſuis prodeſſe cultoribus: quandoquidem ille eorum deditus cultui, & victus & captivus abductus, & quia noluit aliter quam per eos juraverat facere, novo ac prius inaudito nimiumque horribili ſupplicii genere cruciatus extinctus eſt. Si autem deorum cultus poſt hanc vitam velut mercedem reddit felicitatem, cur calumniantur temporibus Chriſtianis, ideo dicentes Urbi accidiſſe illam calamitatem, quia deos ſuos colere deſtitit, cum potuerit etiam illos diligentiſſime colens tam infelix fieri, quam ille Regulus fuit? Niſi forte contra clariſſimam veritatem tanta quiſquam dementia miræ cæcitatis obnititur, ut contendere audeat univerſam civitatem deos colentem infelicem eſſe non poſſe, unum vero hominem poſſe; quod videlicet potentia deorum ſuorum multos potius ſit idonea conſervare, quam ſingulos; cum multitudo conſtet ex ſingulis.

2. Si autem dicunt M. Regulum etiam in illa captivitate illiſque cruciatibus corporis, animi virtute beatum eſſe potuiſſe; virtus potius vera quæratur, qua beata poſſit eſſe & civitas. Neque enim aliunde beata civitas, aliunde homo: cum aliud civitas non ſit, quam (*d*) concors hominum multitudo. Quamobrem nondum interim diſputo, qualis in Regulo virtus fuerit. Sufficit nunc, quod iſto nobiliſſimo exemplo coguntur fateri, non propter corporis bona, vel earum rerum quæ extrinſecus homini accidunt, colendos deos: quandoquidem ille carere his omnibus maluit, quam deos per quos juravit offendere. Sed quid faciamus hominibus, qui gloriantur talem ſe habuiſſe civem, qualem timent habere civitatem? Quod ſi non timent, tale ergo aliquid quale accidit Regulo, etiam civitati tam diligenter, quam ille, deos colenti accidere potuiſſe fateantur, & Chriſtianis temporibus non calumnientur. Verum quia de illis Chriſtianis orta quæſtio eſt, qui etiam (*e*) captivi ducti ſunt; hoc intueantur & taceant, qui ſaluberrimæ religioni hinc impudenter atque imprudenter illudunt: quia ſi diis eorum probro non fuit, quod adtentiſſimus cultor illorum, dum eis jurisjurandi fidem ſervaret, patria caruit, cum aliam non haberet, captivusque apud hoſtes (*f*) per longam mortem ſupplicio novæ crudelitatis occiſus eſt; multo minus nomen criminandum eſt Chriſtianum, in captivitate ſacratorum ſuorum, qui ſupernam patriam veraci fide exſpectantes, etiam in ſuis ſedibus peregrinos ſe eſſe noverunt. 1. Pet. 2. 1.

Civitas quid ſit.

CAPUT XVI.

An ſtupris, quæ etiam ſanctarum forte virginum eſt paſſa captivitas, contaminari potuerit virtus animi ſine voluntatis aſſenſu.

MAGNUM ſane crimen ſe putant objicere Chriſtianis, cum eorum exaggerantes captivitatem, addunt etiam ſtupra commiſſa, non ſolum in aliena matrimonia virginesque nupturas, ſed etiam in quaſdam ſanctimoniales. Hic vero non fides, non pietas, non ipſa virtus quæ caſtitas dicitur, ſed noſtra potius diſputatio inter (*g*) pudorem atque rationem quibuſdam coartatur anguſtiis. Nec tantum curamus hic alienis reſponſionem reddere, quantum ipſis noſtris conſolationem. Sit igitur in primis poſitum atque firmatum, virtutem qua recte vivitur, ab animi ſede membris corporis imperare, ſanctumque corpus uſu fieri ſanctæ voluntatis: qua inconcuſſa ac ſtabili permanente, quidquid alius de corpore, vel in corpore fecerit, quod ſine peccato proprio non valeat evitari, præter culpam eſſe patientis. Sed quia non ſolum quod ad dolorem, verum etiam quod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari poteſt; quidquid tale factum fuerit, etſi retentam conſtantiſſimo animo pudicitiam non excutit, pudorem tamen incutit; ne credatur factum cum mentis etiam voluntate, quod fieri fortaſſe ſine carnis aliqua voluptate non potuit.

Voluntas ſanctum corpus efficit.

(a) Vind. Am. Er. & noſtri omnes MSS. *ſed quia juraverat.*

(b) Libri nonnulli, *jugulando*: ſed male. Huc pertinet illud Ciceronis Orat. in Piſonem: *Marcum Attilium Regulum Carthaginienſes reſectis palpebris illigatum in machina vigilando peremerunt.* Non multo aliter Valerius lib. 9. c. 2.

(c) Vind. Am. & Lov. *pro cultu.* Abeſt *pro* ab Er. & pleriſque MSS.

(d) Nonnulli codices, *conſors.*

(e) Plures MSS. *captivati ſunt.*

(f) Lov. *longa morte & ſupplicio*: diſſentientibus editis aliis & MSS.

(g) *Inter pudorem & rationem coartatur*: nam pudor prohibet etiam corporis violationem non malam dici, ratio id jubet.

CAPUT XVII.

De morte voluntaria ob metum pœnæ ſive dedecoris.

AC per hoc & quæ ſe occiderunt, ne quidquam hujuſmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolit ignoſci? Et quæ ſe occidere noluerunt, ne ſuo facinore alienum flagitium devitarent, quiſquis eis hoc crimini dederit, ipſe (*a*) crimine inſipientiæ non carebit. * Nam utique ſi non licet privata poteſtate hominem occidere vel nocentem, cujus occidendi licentiam lex nulla concedit, profecto etiam qui ſe ipſum occidit, homicida eſt: & tanto fit nocentior, cum ſe occiderit, quanto innocentior in ea cauſſa fuit, qua ſe occidendum putavit. Nam ſi Judæ factum merito deteſtamur, eumque veritas judicat, cum ſe laqueo ſuſpendit, ſceleratæ illius traditionis auxiſſe potius, quam expiaſſe commiſſum; quoniam Dei miſericordiam deſperando exitiabiliter pœnitens, nullum ſibi ſalubris pœnitentiæ locum reliquit: quanto magis a ſua nece ſe abſtinere debet, qui tali ſupplicio quod in ſe puniat, non habet? Judas enim cum ſe occidit, ſceleratum hominem occidit: & tamen non ſolum Chriſti, verum etiam ſuæ mortis reus finivit hanc vitam; quia licet propter ſuum ſcelus, alio ſuo ſcelere occiſus eſt. * Cur autem homo, qui mali nihil fecit, ſibi maleſaciat, & ſe ipſum interficiendo hominem interficiat innocentem, ne alium patiatur nocentem; atque in ſe perpetret peccatum proprium, ne in eo perpetretur alienum?

* al. Caput XVII.

Matth. 27. 5. Act. 1. 18.

* al. Caput XVIII.

CAPUT XVIII.

De aliena violentiarum libidine, quam in oppreſſo corpore mens invita perpetitur.

1. AT enim, ne vel aliena polluat libido, metuitur? Non polluet, ſi aliena erit: ſi autem polluet, aliena non erit. Sed cum pudicitia virtus ſit animi, comitemque habeat fortitudinem, qua potius quælibet mala tolerare, quam malo conſentire decernit; nullus autem magnanimus & pudicus in poteſtate habeat, quid de ſua carne fiat, ſed tantum quid annuat mente, vel renuat; quis (*b*) eadem ſana mente putaverit ſe perdere pudicitiam, ſi forte in apprehenſa & oppreſſa carne ſua exerceatur & expleatur libido non ſua? Si enim hoc modo pudicitia perit, profecto pudicitia virtus animi non erit; nec pertinebit ad ea bona, quibus bene vivitur, ſed in bonis corporis numerabitur: qualia ſunt, vires, pulcritudo, (*c*) ſana integraque valetudo, ac ſi quid hujuſmodi eſt: quæ bona, etiam ſi minuantur, bonam juſtamque vitam omnino non minuunt. Quod ſi tale aliquid eſt pudicitia, ut quid pro illa, ne amittatur, etiam cum periculo corporis laboratur? Si autem animi bonum eſt, etiam oppreſſo corpore non amittitur. Quin etiam ſanctæ continentiæ bonum, cum immunditiæ carnalium concupiſcentiarum non cedit, & ipſum corpus ſanctificatur: & ideo cum eis non cedere inconcuſſa intentione perſiſtit, nec de ipſo corpore perit (*d*) ſanctitas, quia eo ſancte utendi perſeverat voluntas, & quantum in ipſo eſt, etiam facultas.

Pudicitia virtus animi.

2. Neque enim eo corpus ſanctum eſt, quod ejus membra ſunt integra, aut eo quod nullo contrectantur adtactu; cum poſſint diverſis etiam caſibus vulnerata vim perpeti, & medici aliquando ſaluti opitulantes hæc ibi faciant, quæ horret adſpectus. Obſtetrix virginis cujuſdam integritatem manu velut explorans, ſive malevolentia, ſive inſcitia, ſive caſu, dum inſpicit, perdidit. Non opinor quemquam tam ſtulte ſapere, ut huic periiſſe aliquid exiſtimet, etiam de ipſius corporis ſanctitate, quamvis membri illius integritate jam perdita. Quocirca propoſito animi permanente, per quod etiam corpus ſanctificari meruit, nec ipſi corpori aufert ſanctitatem violentia libidinis alienæ, quam ſervat perſeverantia continentiæ ſuæ. An vero ſi aliqua femina mente corrupta, violatoque propoſito quod Deo voverat, pergat vitianda ad deceptorem ſuum, adhuc eam pergentem ſanctam vel corpore dicimus, ea ſanctitate animi, per quam corpus ſanctificabatur, amiſſa atque deſtructa? Abſit hic error: & hinc potius admoneamur, ita non amitti corporis ſanctitatem, manente animi ſanctitate, etiam corpore oppreſſo, ſicut amittitur corporis ſanctitas violata animi ſanctitate, etiam corpore intacto. Quamobrem non habet quod in ſe morte ſpontanea puniat femina, ſine ulla ſua conſenſione violenter oppreſſa, & alieno compreſſa peccato: quanto minus ante quam hoc fiat? ne admittatur homicidium certum, cum ipſum flagitium, quamvis alienum, adhuc pendeat incertum.

CAPUT XIX.

De Lucretia, quæ ſe ob illatum ſibi ſtuprum peremit.

1. AN forte huic perſpicuæ rationi, qua dicimus corpore oppreſſo, nequaquam propoſito caſtitatis ulla in malum conſenſione mutato, illius tantum eſſe flagitium qui opprimens concubuerit, non illius quæ oppreſſa concumbenti nulla voluntate conſenſerit, contradicere audebunt hi, contra quos feminarum Chriſtianarum in captivitate oppreſſarum non tantum mentes, verum etiam corpora ſancta defendimus? * Lucretiam certe matronam nobilem veteremque Romanam pudicitiæ magnis efferunt laudibus. Hujus corpore cum violenter oppreſſo Tarquinii regis filius libidinoſe potitus eſſet, illa ſcelus improbiſſimi juvenis marito (*e*) Collatino & propin-

* al. Caput XIX.

(a) Plerique MSS. *crimen*. Et ex iis perpauci loco *carebit*, habent *cavebit*.

(b) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *quis tandem ſana*.

(c) Plures MSS. omittunt, *integraque*. Et loco *ſana*, quidam ferunt *ſanitas*.

(d) Ita Vind. & MSS. At. Am. Er. & Lov. *perit caſtitas*.

(e) Veteres libri nonnulli, *Conlatino*. Apud Livium tamen, qui Lucretiæ hiſtoriam texit in lib. 1. vocatur *Collatinus*.

pinquo Bruto, viris clariſſimis & fortiſſimis indicavit, coſque ad vindictam conſtrinxit. Deinde fœdi in ſe commiſſi ægra atque impatiens ſe peremit. Quid dicemus? adultera hæc, an caſta judicanda eſt? Quis in hac controverſia laborandum putaverit? Egregiæ quidam ex hoc veraciterque declamans, ait: Mirabile dictu! duo fuerunt, & adulterium unus admiſit. Splendide atque veriſſime. Intuens enim in duorum corporum commixtione unius inquinatiſſimam cupiditatem, alterius caſtiſſimam voluntatem; & non quid conjunctione membrorum, ſed quid animorum diverſitate ageretur, adtendens: Duo, inquit, fuerunt, & adulterium unus admiſit.

Ignoti declamatoris dictum egregium.

2. Sed quid eſt hoc, quod in eam gravius vindicatur, quæ adulterium non admiſit? Nam ille patria cum * patre pulſus eſt: hæc ſummo eſt mactata ſupplicio. Si non eſt illa impudicitia, qua invita opprimitur; non eſt hæc juſtitia, qua caſta punitur. Vos appello, Leges judiceſque Romani. Nempe poſt perpetrata facinora, nec quemquam ſceleſtum indemnatum impune voluiſtis occidi. Si ergo ad veſtrum judicium quiſquam deferret hoc crimen, vobiſque probaretur, non ſolum indemnatam, verum etiam caſtam & innocentem interfectam eſſe mulierem; nonne eum qui id feciſſet, ſeveritate congrua plecteretis? Hoc fecit illa Lucretia, illa, illa ſic prædicata Lucretia innocentem, caſtam vim perpeſſam Lucretiam inſuper interemit. Proferte ſententiam. Quod ſi propterea non poteſtis, quia non adſtat quam punire poſſitis, cur interfectricem innocentis & caſtæ tanta prædicatione laudatis? Quam certe apud infernos judices, etiam tales, quales poetarum veſtrorum carminibus cantitantur, nulla ratione defenditis, conſtitutam ſcilicet inter illos,

* *De hoc infra lib. 3. c. 15.*

Æneid. 6.

Qui ſibi letum
Inſontes peperere manu lucemque peroſi,
Projecere animas.
Cui ad ſuperna redire cupienti
(*a*) Fata obſtant, triſtique palus innabilis unda
Alligat.

An forte ideo ibi non eſt, quia non inſontem, ſed male ſibi conſciam ſe peremit? Quid ſi enim, (quod ipſa tantummodo noſſe poterat) quamvis juveni violenter irruenti, etiam ſua libidine illecta conſenſit, idque in ſe puniens ita doluit, ut morte putaret expiandum? Quamquam nec ſic quidem occidere ſe debuit, ſi fructuoſam poſſet apud deos falſos agere pænitentiam. Verumtamen ſi forte ita eſt, falſumque eſt illud, quod duo fuerunt, & adulterium unus admiſit, ſed potius ambo adulterium commiſerunt, unus manifeſta invaſione, altera latente conſenſione, non ſe occidit inſontem: & ideo poteſt a litteratis ejus defenſoribus dici non eſſe apud inferos inter illos, „ Qui ſibi letum inſontes pepercre manu. Sed ita hæc cauſſa ex utroque latere coartatur, ut ſi extenuatur homicidium, adulterium confirmetur; ſi purgatur adulterium, homicidium cumuletur: nec omnino invenitur exitus, ubi dicitur: Si adulterata, cur laudata? ſi pudica, cur occiſa?

3. Nobis tamen in hoc tam nobili feminæ hujus exemplo ad iſtos refutandos, qui Chriſtianis feminis in captivitate compreſſis, alieni ab omni cogitatione ſanctitatis inſultant, ſufficit quod in præclaris ejus laudibus dictum eſt: Duo fuerunt, & adulterium unus admiſit. Talis enim ab eis Lucretia magis credita eſt, quæ ſe nullo adulterino potuerit maculare conſenſu. Quod ergo ſe ipſam, quoniam (*b*) adulterum pertulit, etiam non adulterata occidit, non eſt pudicitiæ caritas, ſed pudoris infirmitas. Puduit enim eam turpitudinis alienæ in ſe commiſſæ, etiam ſi non ſecum: & Romana mulier laudis avida nimium verita eſt, ne putaretur, quod violenter eſt paſſa cum viveret, libenter paſſa ſi viveret. Unde ad oculos, hominum mentis ſuæ teſtem illam pœnam adhibendam putavit, quibus conſcientiam demonſtrare non potuit. Sociam quippe facti ſe credi erubuit, ſi quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipſa patienter. Non hoc fecerunt feminæ Chriſtianæ, quæ paſſæ ſimilia vivunt. Tamen nec in ſe ultæ ſunt crimen alienum, ne aliorum ſceleribus adderent ſua; ſi, quoniam hoſtes in eis concupiſcendo ſtupra commiſerant, illæ in ſe ipſis homicidia erubeſcendo committerent. Habent quippe intus gloriam caſtitatis, teſtimonium conſcientiæ: habent autem coram oculis Dei ſui; nec requirunt amplius, ubi quid recte faciant, non amplius habent, ne devient ab auctoritate legis divinæ, cum male devitant offenſionem ſuſpicionis humanæ.

CAPUT XX.

Nullam eſſe auctoritatem, quæ Chriſtianis in qualibet cauſſa jus voluntariæ necis tribuat.

NEque enim fruſtra in ſanctis (*c*) canonicis libris nuſquam nobis divinitus præceptum permiſſumve reperiri poteſt, ut vel ipſius adipiſcendæ immortalitatis, vel ullius carendi cavendive mali cauſſa, nobiſmetipſis necem inferamus. Nam & prohibitos nos eſſe intelligendum eſt, ubi Lex ait: *Non occides*. Præſertim quia non addidit, proximum tuum: ſicut falſum teſtimonium cum vetaret; *Falſum*, inquit, *teſtimonium non dices adverſus proximum tuum*. Nec ideo tamen ſi adverſus ſe ipſum quiſquam falſum teſtimonium dixerit, ab hoc crimine ſe putaverit alienum. Quoniam regulam diligendi proximum a ſemetipſo dilector accepit: quandoquidem ſcriptum eſt: *Diliges proximum tuum, tamquam te ipſum*. Porro ſi falſi teſtimonii non minus reus eſt, qui de ſe ipſo falſum fatetur, quam ſi adverſus proximum hoc faceret; cum in eo

Exodi 20. 13.

Matth. 22. 39.

 præ-

(a) Scripti libri omnes prope, *Fas obſtat*. Et loco *innabilis*, habent *inamabilis*. Quidam etiam *triſtiſque*, pro *triſtique*; & *undæ*, pro *unda*. Nec pauciores ibi diſcrepantiæ repertæ ſunt in Virgilianis veteribus libris.

(b) Sic MSS. At editi, *adulterium*.

(c) Editi, *canoniciſque*. Particula *que* non eſt in MSS.

præcepto, quo falſum teſtimonium prohibetur, adverſus proximum prohibeatur, poſſitque non recte intelligentibus videri non eſſe prohibitum, ut adverſus ſe ipſum quiſque falſus teſtis adſiſtat: quanto magis intelligendum eſt, non licere homini ſe ipſum occidere, cum in eo quod ſcriptum eſt: *Non occides*, nihilo deinde addito, nullus, nec ipſe utique cui præcipitur, intelligatur exceptus? Unde quidam hoc præceptum etiam in beſtias ac pecora conantur extendere, ut ex hoc nullum etiam illorum liceat occidere. Cur non ergo & herbas, & quidquid humo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum, quamvis non ſentiat, dicitur vivere: ac per hoc poteſt & mori; proinde etiam cum vis adhibetur, occidi. Unde & Apoſtolus, cum de hujuſcemodi ſeminibus loqueretur: *Tu*, inquit, *quod ſeminas non vivificatur, niſi* (a) *moriatur*. Et in Pſalmo ſcriptum eſt: *Occidit vites eorum in grandine*. Num igitur ob hoc, cum audimus, *Non occides*, virgultum vellere nefas ducimus, & Manichæorum errori inſaniſſime adquieſcimus? His igitur deliramentis remotis, cum legimus, *Non occides*: ſi propterea non accipimus hoc dictum eſſe de frutectis, quia nullus eſt eis ſenſus; nec de animantibus (b) irrationalibus, volatilibus, natatilibus, ambulatilibus, reptilibus, quia nulla nobis ratione ſociantur, quam non eis datum eſt nobiſcum habere communem; unde juſtiſſima ordinatione Creatoris & vita & mors eorum noſtris uſibus ſubditur: reſtat ut de homine intelligamus, quod dictum eſt, *Non occides*: (c) nec alterum ergo, nec te. Neque enim qui ſe occidit, aliud quam hominem occidit.

1. Cor. 15. 36. Pſal. 77. 47. Exodi 20. 13.

CAPUT XXI.

De interfectionibus hominum, quæ ab homicidii crimine excipiuntur.

Quasdam vero exceptiones eadem ipſa divina fecit auctoritas, ut (d) non liceat hominem occidi. Sed his exceptis, quos Deus occidi jubet ſive data lege, ſive ad perſonam pro tempore expreſſa juſſione. (Non autem ipſe occidit, qui miniſterium debet jubenti, ſicut adminiculum gladius (e) utenti. Et ideo nequaquam contra hoc præceptum fecerunt, quo dictum eſt, *Non occides*, qui Deo auctore bella geſſerunt, aut perſonam gerentes publicæ poteſtatis ſecundum ejus leges, hoc eſt, juſtiſſimæ rationis imperium, ſceleratos morte punierunt. Et Abraham non ſolum non eſt culpatus crudelitatis crimine, verum etiam laudatus eſt nomine pietatis, quod voluit filium, nequaquam ſceleratè, ſed obedienter occidere. Et merito quæritur, utrum pro juſſu Dei ſit habendum, quod Jephte filiam, quæ patri occurrit, occidit, cum ſe immolaturum Deo id voviſſet, quod ei redeunti de prœlio victori primitus occurriſſet. Nec Samſon aliter excuſatur, quod ſe ipſum cum hoſtibus ruina domus oppreſſit, niſi quia ſpiritus latenter hoc juſſerat, qui per illum miracula faciebat.) His igitur exceptis, quos vel lex juſta generaliter, vel ipſe fons juſtitiæ Deus ſpecialiter occidi jubet, quiſquis hominem vel ſeipſum, vel quemlibet occiderit, homicidii crimine innectitur.

Abraham. Gen. 22. 10. Jephte. Judic. 11. 34. Samſon. Judic. 16. 30.

CAPUT XXII.

Quod numquam poſſit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.

Et quicumque hoc in ſe ipſis perpetraverunt, animi magnitudine fortaſſe mirandi, non ſapientiæ ſanitate laudandi ſunt. Quamquam ſi rationem diligentius conſulas, ne ipſa quidem animi magnitudo recte nominatur, ubi quiſque non valendo tolerare vel quæque aſpera, vel aliena peccata, ſe ipſe interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ ferre non poteſt vel duram ſui corporis ſervitutem, vel ſtultam vulgi opinionem: majorque animus merito dicendus eſt, qui vitam ærumnoſam magis poteſt ferre, quam fugere; & humanum judicium, maximeque vulgare, quod plerumque caligine erroris involvitur, præ conſcientiæ luce ac puritate contemnere. Quamobrem ſi magno animo fieri putandum eſt, cum ſibi homo ingerit mortem, ille potius (f) Cleombrotus in hac animi magnitudine reperitur; quem ferunt lecto Platonis libro, ubi de immortalitate animæ diſputavit, ſe præcipitem dediſſe de muro, atque ita ex hac vita migraſſe ad eam, quam credidit eſſe meliorem. Nihil enim urgebat aut calamitatis, aut criminis, ſeu verum, ſeu falſum, quod non valendo ferre ſe auferret: ſed ad capeſſendam mortem, atque ad hujus vitæ ſuavia vincula rumpenda ſola adfuit animi magnitudo. Quod tamen magne potius factum eſſe quam bene, teſtis ei potuit eſſe Plato ipſe, quem legerat: qui profecto id præcipue potiſſimumque feciſſet, vel etiam præcepiſſet, niſi ea mente qua immortalitatem animæ vidit, nequaquam faciendum, quin etiam prohibendum eſſe judicaſſet.

2. * At enim multi ſe interemerunt, ne in manus hoſtium pervenirent? Non modo quærimus utrum ſit factum, ſed utrum fuerit faciendum. Sana quippe ratio etiam exemplis anteponenda eſt, cui quidem & exempla concordant, ſed illa quæ tanto digniora ſunt imitatione, quanto excellentiora pietate. Non fecerunt Patriarchæ, non Prophetæ, non Apoſtoli: quia & ipſe Dominus Chriſtus, quando eos, ſi perſecutionem paterentur, fugere admonuit de civitate in civitatem, potuit admonere ut ſibi manus inferrent,

* al. Caput XXIII. Ratio exemplis anteponenda. Matth. 10. 23.

(a) Editi, *niſi prius moriatur*. Abeſt *prius* a MSS. & a Græco textu Paulli.
(b) MSS. *irrationabilibus*.
(c) Sic MSS. At Lov. *non alterum, ergo nec te*.
(d) Lov. *ut liceat*: omiſſa negante particula, quæ ineſt in ceteris libris, & prorſus neceſſaria videtur ad Auguſtini propoſitum. qui iſtis exceptionibus ipſa Dei auctoritate factis legem non occidendi firmatam eſſe docet.
(e) Editi, *gladius eſt utenti*: At MSS. non habent *eſt*: cujus loco bene ſubauditur *debet*.
(f) Vind. Am. & omnes prope MSS. *Theobrotus*. Cicero in 1. Tuſc. *Ambraciotam Cleombrotum* vocat.

rent, ne in manus perſequentium pervenirent. Porro ſi hoc ille non juſſit, aut monuit, ut eo *Joan. 14. 2.* modo ſui ex hac vita migrarent, quibus migrantibus manſiones æternas ſe præparaturum eſſe promiſit, quælibet exempla opponant gentes quæ ignorant Deum, manifeſtum eſt hoc non licere colentibus unum verum Deum.

CAPUT XXIII.

Quale exemplum ſit Catonis, qui ſe, victoriam Cæſaris non ferens, interemit.

SED tamen etiam illi præter Lucretiam, de qua ſupra ſatis quod videbatur diximus, non facile reperiunt de cujus auctoritate præſcribant, niſi illum (*a*) Catonem, qui ſe Uticæ occidit: non quia ſolus id fecit, ſed quia vir doctus & (*b*) probus habebatur, ut merito putetur recte etiam fieri potuiſſe vel poſſe quod fecit. De cujus facto quid potiſſimum dicam, niſi quod amici ejus etiam docti quidam viri, qui hoc fieri prudentius diſſuadebant, imbecillioris quam fortioris animi facinus eſſe cenſuerunt, quo demonſtraretur non honeſtas turpia præcavens, ſed infirmitas adverſa non ſuſtinens? Hoc & ipſe Cato in ſuo cariſſimo filio indicavit. Nam ſi turpe erat ſub victoria Cæſaris vivere, cur auctor hujus turpitudinis (*c*) pater filio fuit, quem de Cæſaris benignitate omnia ſperare præcepit? Cur non & illum ſecum cogit ad mortem? Nam ſi eum filium, qui contra imperium in hoſtem pugnaverat, etiam victorem laudabiliter (*d*) Torquatus occidit; cur victus victo filio pepercit Cato, qui non pepercit ſibi? An turpius erat, contra imperium eſſe victorem, quam contra decus ferre victorem? Nullo modo igitur Cato turpe eſſe judicavit, ſub victore Cæſare vivere: alioquin ab hac turpitudine paterno (*e*) ferro filium liberaret. Quid eſt ergo, niſi quod filium quantum amavit, cui parci a Cæſare & ſperavit & voluit, tantum gloriæ ipſius Cæſaris, ne ab illo etiam ſibi parceretur, ut ipſe Cæſar dixiſſe (*f*) fertur, invidit; aut, ut aliquid nos mitius dicamus, erubuit?

CAPUT XXIV.

Quod in ea virtute, qua Regulus Catone præſtantior fuit, multo magis emineant Chriſtiani.

NOLUNT autem iſti, contra quos agimus, ut ſanctum virum Job, qui tam horrenda mala in ſua carne perpeti maluit, quam illata ſibi morte omnibus carere cruciatibus; vel alios ſanctos ex noſtris litteris ſumma auctoritate celſiſſimis, fideque digniſſimis, qui captivitatem dominationemque hoſtium ferre, quam ſibi necem inferre maluerunt, Catoni præferamus: ſed ex litteris eorum, eidem illi Marco Catoni Marcum Regulum præferamus. Cato enim numquam Cæſarem vicerat, cui victus dedignatus eſt ſubjici, & ne ſubjiceretur, a ſe ipſo elegit occidi: Regulus autem Pœnos jam vicerat, imperioque Romano Romanus imperator non ex civibus dolendam, ſed ex hoſtibus laudandam victoriam reportaverat: ab eis tamen poſtea victus, maluit eos ferre ſerviendo, quam eis ſe auferre moriendo. Proinde ſervavit & ſub Carthaginienſium dominatione patientiam, & in Romanorum dilectione conſtantiam, nec victum auferens corpus ab hoſtibus, nec invictum animum a civibus. Nec quod ſe occidere noluit, vitæ hujus amore fecit. Hoc probavit, cum cauſſa promiſſi jurisque jurandi ad eoſdem hoſtes, quos gravius in ſenato verbis, quam in bello armis offenderat, ſine ulla dubitatione remeavit. Tantus itaque vitæ hujus contemtor, cum ſævientibus hoſtibus per quaslibet pœnas eam finire, quam ſe ipſe perimere maluit, magnum ſcelus eſſe, ſi ſe homo interimat, procul dubio judicavit. Inter omnes ſuos laudabiles & (*g*) virtutum inſignibus illuſtres viros non proferunt Romani meliorem, quem neque felicitas corruperit, nam in tanta victoria manſit * pauperrimus; nec infelicitas fregerit, nam ad tanta exitia revertit intrepidus. Porro ſi fortiſſimi & præclariſſimi viri terrenæ patriæ defenſores, deorumque licet falſorum, non tamen fallaces cultores, ſed veraciſſimi etiam juratores, qui hoſtes victos more ac jure belli ferire potuerunt, hi ab hoſtibus victi ſe ipſos ferire noluerunt; & cum mortem minime formidarent, victores tamen dominos ferre, quam eam ſibi inferre maluerunt: quanto magis Chriſtiani verum Deum colentes & ſupernæ patriæ ſuſpirantes, ab hoc facinore temperabunt, ſi eos divina diſpoſitio vel probandos vel emendandos ad tempus hoſtibus ſubjugaverit; quos in illa humilitate non deſerit, qui propter eos tam humiliter venit Altiſſimus; præſertim quos nullius militaris poteſtatis vel talis militiæ jura conſtringunt, ipſum hoſtem (*h*) ferire ſuperatum? * Quis ergo tam malus error obrepit, ut homo ſe occidat, vel quia in eum peccavit, vel ne in eum peccet inimicus: cum vel peccatorem vel peccaturum ipſum occidere non audeat inimicum?

* *Livius lib. 18. & Valerius lib. 4. c. 4.*

* *al.* CAPUT XXV.

CAPUT XXV.

Quod peccatum non per peccatum debeat declinari.

AT enim timendum eſt & cavendum, ne libidini hoſtili ſubditum corpus illecebroſiſſima

---

(a) Fuit ille Cato minor Catonis majoris pronepos, Uticenſis dictus, quia Uticæ, quæ civitas in Africa, ſe ipſe occidit. De eo Livius lib. 114. Cicero lib. 1. offic. & 2. Tuſc.

(b) Catonis utriuſque & innocentia & ſapientia etiam in proverbium abierunt. Unde & illud apud Juvenalem lib. 1. ſat. 2. *Tertius e cælo cecidit Cato.* Hujus probitatem impenſe laudant Vellejus Paterculus lib. 2. Seneca lib. de tranquillitate animi c. 15. Salluſtius in Catilin. & alii.

(c) Vox *pater* abeſt a MSS.

(d) Manlii Torquati Conſulis, qui Manlium filium, quod contra edictum pugnaverat, tametſi proſpere, ſecuri feriri juſſit, meminit Livius lib. 8. Agellius lib. 17. c. 21. Valerius lib. 2. c. 7.

(e) Aliquot libri, *paterno furore.*

(f) Intellecta morte Catonis dixiſſe fertur: Ὦ Κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ ἐμοὶ σὺ τῆς σαυτοῦ σωτηρίας ἐφθόνησας. Plutarchus in Catone, Appianus lib. 2. de bellis civilibus.

(g) MSS. *virtutis.*

(h) Vind. Am. Er. & plures MSS. *ferre:* minus bene.

ma voluptate animum alliciat conſentire peccato. Proinde, inquiunt, non jam propter alienum, ſed propter ſuum peccatum, ante quam hoc quiſque committat, ſe debet occidere. Nullo modo quidem hoc faciet animus, ut conſentiat libidini carnis ſuæ aliena libidine (a) concitatæ, qui Deo potius ejuſque ſapientiæ, quam corporis concupiſcentiæ ſubjectus eſt. Verumtamen ſi deteſtabile facinus & damnabile ſcelus eſt, etiam ſe ipſum hominem occidere, ſicut veritas manifeſta proclamat; quis ita deſipiat, ut dicat: Jam nunc peccemus, ne poſtea forte peccemus; jam nunc perpetremus homicidium, ne forte poſtea incidamus in adulterium? Nonne ſi tantum dominatur iniquitas, ut non innocentia, ſed potius peccata eligantur, ſatius eſt incertum de futuro adulterium, quam certum de præſenti homicidium? Nonne ſatius eſt flagitium committere, quod pænitendo ſanetur, quam tale facinus ubi locus ſalubris pænitentiæ non relinquitur? Hæc dixi propter eos vel eas, quæ non alieni, ſed proprii peccati devitandi cauſſa, ne ſub alterius libidine etiam excitatæ ſuæ forte conſentiant, vim ſibi, qua moriantur, inferendam putant. Ceterum abſit a mente Chriſtiana quæ deo ſuo fidit, in eoque ſpe poſita ejus adjutorio nititur; abſit, inquam, ut mens talis (b) cujuslibet carnis voluptatibus ad conſenſum turpitudinis cedat. Quod ſi illa concupiſcentialis inobedientia, quæ adhuc in membris moribundis habitat, præter noſtræ voluntatis legem quaſi lege ſua movetur: quanto magis abſque culpa eſt in corpore non conſentientis, ſi abſque culpa eſt in corpore dormientis?

CAPUT XXVI.

De his quæ fieri non licent, cum a ſanctis facta noſcuntur, qua ratione facta credenda ſint.

SED (c) quædam, inquiunt, ſanctæ feminæ tempore perſecutionis, ut inſectatores ſuæ pudicitiæ devitarent, in rapturum atque necaturum ſe fluvium projecerunt; eoque modo defunctæ ſunt, earumque martyria in catholica Eccleſia veneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temere audeo judicare. Utrum enim Eccleſiæ aliquibus fide dignis teſtificationibus, ut earum memoriam ſic honoret, divina perſuaſerit auctoritas, neſcio: & fieri poteſt ut ita ſit. Quid ſi enim hoc fecerunt, non humanitus deceptæ, ſed divinitus juſſæ; nec errantes, ſed obedientes; ſicut de Samſone aliud nobis fas non eſt credere. Cum autem Deus jubet, ſeque jubere ſine ullis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen vocet? quis obſequium pietatis accuſet? Sed non ideo ſine ſcelere facit, quiſquis Deo immolare filium decreverit, quia hoc Abraham etiam laudabiliter fecit. Nam & (d) miles cum obediens poteſtati, ſub qua (e) legitime conſtitutus eſt, hominem occidit, nulla civitatis ſuæ lege reus eſt homicidii: immo niſi fecerit, reus eſt imperii deſerti atque contemti. Quod ſi ſua ſponte atque auctoritate feciſſet, in crimen effuſi humani ſanguinis incidiſſet. Itaque unde punitur ſi fecerit injuſſus, inde punietur niſi fecerit juſſus. Quod ſi ita eſt jubente imperatore, quanto magis jubente Creatore? Qui ergo audit, non licere ſe occidere, faciat, ſi juſſit cujus non licet juſſa contemnere. Tantummodo videat, utrum divina juſſio nullo nutet incerto. Nos per aurem conſcientiam convenimus, occultorum nobis judicium non uſurpamus. *Nemo ſcit quid agatur in homine, niſi ſpiritus hominis, qui in ipſo eſt.* 1. Cor. 2. 11. Hoc dicimus, hoc aſſerimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem ſpontaneam mortem ſibi inferre debere, velut fugiendo moleſtias temporales, ne incidat in perpetuas: neminem propter aliena peccata, ne hoc ipſe incipiat habere graviſſimum proprium, quem non polluebat alienum: neminem propter ſua peccata præterita, propter quæ magis hac vita opus eſt, ut poſſint pænitendo ſanari: neminem velut deſiderio vitæ melioris, quæ poſt mortem ſperatur; quia reos ſuæ mortis melior poſt mortem vita non ſuſcipit.

Nemini licet ſponte ſibi mortem inferre.

CAPUT XXVII.

An propter declinationem peccati mors ſpontanea appetenda ſit.

RESTAT una cauſſa, de qua dicere cœperam, qua utile putatur, ut ſe quiſque interficiat, ſcilicet ne in peccatum irruat vel blandiente voluptate, vel dolore ſæviente. Quam cauſſam ſi voluerimus admittere, eo uſque progreſſa perveniet, ut hortandi ſint homines tunc ſe potius interimere, cum lavacro ſanctæ regenerationis abluti, univerſorum remiſſionem acceperint peccatorum. Tunc enim tempus eſt cavendi omnia futura peccata, cum omnia ſunt deleta præterita. Quod ſi morte ſpontanea recte fit, cur non tunc potiſſimum fit? Cur baptizatus ſibi quiſque parcit? Cur liberatum caput tot rurſus vitæ hujus periculis inſerit, cum ſit facillimæ poteſtatis illata ſibi nece omnia devitare, ſcriptumque ſit: *Qui amat periculum, incidit in illud?* Eccl. 3. 27. Cur ergo amantur tot & tanta pericula, vel certe etiamſi non amantur, ſuſcipiuntur, cum manet in hac vita,

(a) Aliquot MSS. *concitante*. Et paullo poſt plerique habent, *quam corpori concupiſcentiæque ſubjectus eſt*.

(b) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *quibuslibet*.

(c) Hoc martyrii genere celebritatem olim obtinuere in Eccleſia, laudatæ ab Ambroſio lib. 3. de Virginibus, & epiſt. 7. ad Simplic. Pelagia ejuſque ſorores & mater: non aliæ forſitan, ut Baronius ad an. 303. ſuſpicatur, ab iis de quibus Euſeb. lib. 8. hiſt. eccl. c. 24.

(d) Hoc loco miles pro carnifice & quæſtionario damnatum hominem occidente ſi accipiatur, nihil opus erit cum Leonardo Coquæo diſtinguere de bello juſto, vel cujus injuſtitia non certa ſit militi. Quod enim quæſtionarius etiam militis appellatione gauderet, ex aliis Auguſtini locis liquet. In Ser. 302. n. 13. *Conſiderate*, ait, *in ipſis ordinibus poteſtatum deſtinatum ſupplicio & damnatum .... non licere feriri, niſi ab illo qui ad hoc militat. Militat quæſtionarius, ab illo percutitur damnatus.*

(e) Plures MSS. *ſub qua legibus conſtitutus eſt*.

vita, cui abſcedere licitum eſt? An vero tam inſulſa perverſitas cor evertit, & a conſideratione veritatis avertit, ut ſi ſe quiſque interimere debet, ne unius captivantis dominatu corruat in peccatum, vivendum ſibi exiſtimet, ut ipſum perferat mundum per omnes horas tentationibus plenum, & talibus (a) quales ſub uno domino formidantur, & innumerabilibus ceteris ſine quibus hæc vita non ducitur? Quid igitur cauſſæ eſt, cur in eis exhortationibus tempora conſumamus, quibus baptizatos alloquendo ſtudemus accendere, ſive ad virginalem integritatem, ſive ad continentiam vidualem, ſive ad ipſam tori conjugalis fidem, cum habeamus meliora, & ab omnibus peccandi periculis remota compendia, ut quibuſcumque poſt remiſſionem recentiſſimam peccatorum arripiendam mortem, ſibique ingerendam perſuadere potuerimus, eos ad Dominum ſaniores purioreſque mittamus? Porro ſi quiſquis hoc aggrediendum & ſuadendum putat, non dico deſipit, ſed inſanit; qua tandem fronte homini dicit: Interfice te, ne parvis tuis peccatis adjicias gravius, dum vivis ſub domino barbaris moribus impudico; qui non poteſt niſi ſceleratiſſime dicere: Interfice te, peccatis tuis omnibus abſolutis, ne rurſus talia vel etiam pejora committas, dum vivis in mundo tot impuris voluptatibus illecebroſo, tot nefandis crudelitatibus furioſo, tot erroribus & terroribus inimico? Hoc quia nefas eſt dicere, nefas eſt profecto ſe occidere. Nam ſi hoc ſponte faciendi ulla cauſſa juſta eſſe poſſet, procul dubio juſtior quam iſta non eſſet. Quia vero nec iſta eſt, ergo nulla eſt.

Tres gradus viventium in Eccleſia.

CAPUT XXVIII.

Quo judicio Dei in corpora continentium libido hoſtilis peccare permiſſa ſit.

1. NON itaque vobis, o fideles Chriſti, ſit tædio vita veſtra, ſi ludibrio fuit hoſtibus caſtitas veſtra. Habetis magnam veramque conſolationem, ſi fidam conſcientiam retinetis, non vos conſenſiſſe peccatis eorum, qui in vos peccare permiſſi ſunt. * Quod ſi forte, cur permiſſi ſint, quæritis; alta quidem eſt providentia Creatoris mundi atque Rectoris, & *inſcrutabilia ſunt judicia ejus & inveſtigabiles viæ ejus*. Verumtamen interrogate fideliter animas veſtras, ne forte de iſto integritatis & continentiæ vel pudicitiæ bono vos inflatius extuliſtis, & humanis laudibus delectatæ in hoc etiam aliquibus invidiſtis. Non accuſo quod neſcio, nec audio quod vobis interrogata corda veſtra reſpondent. Tamen ſi ita eſſe reſponderint, nolite mirari hoc vos amiſiſſe, unde hominibus placere geſtiiſtis; illud vobis remanſiſſe, quod oſtendi hominibus non poteſt. Si peccantibus non conſenſiſtis, divinæ gratiæ, ne amitteretur, divinum acceſſit auxilium; humanæ gloriæ, ne amaretur, humanum ſucceſſit opprobrium. In utroque conſolamini puſillanimes; illinc probatæ, hinc caſtigatæ; illinc juſtificatæ, hinc emendatæ. Quarum vero corda interrogata reſpondent, numquam ſe de bono virginitatis vel viduitatis vel conjugalis pudicitiæ ſuperbiſſe, ſed humilibus conſentiendo de dono Dei cum tremore exſultaſſe, nec invidiſſe cuiquam paris excellentiam ſanctitatis & caſtitatis, ſed humana laude poſtpoſita, quæ tanto major deferri ſolet, quanto eſt bonum rarius quod exigit laudem, optaſſe potius ut earum amplior numerus eſſet, quam ut ipſæ in paucitate amplius eminerent: nec iſtæ, quæ tales ſunt, ſi earum quoque aliquas barbarica libido compreſſit, permiſſum hoc eſſe cauſentur; nec ideo credant Deum iſta negligere, quia permittit quod nemo impune committit. Quædam enim veluti pondera malarum cupiditatum, & per occultum præſens divinum judicium relaxantur, & (b) manifeſto ultimo reſervantur. Fortaſſis autem iſtæ, quæ bene ſibi ſunt conſciæ non ſe ex iſto caſtitatis bono cor inflatum extuliſſe, & tamen vim hoſtilem in carne perpeſſæ ſunt, habebant aliquid latentis infirmitatis, quæ poſſet in ſuperbiæ faſtum, ſi hanc humilitatem in vaſtatione illa evaſiſſent, extolli. Sicut ergo quidam morte rapti ſunt, ne malitia mutaret intellectum eorum; ita quiddam ab iſtis vi raptum eſt, ne proſperitas mutaret modeſtiam earum. Utriſque igitur, quæ de carne ſua, quod turpem nullius (c) eſſet perpeſſa contactum, vel jam ſuperbiebant, vel ſuperbire, ſi nec hoſtium violentia contrectata eſſet, forſitan poterant, non ablata eſt caſtitas, ſed humilitas perſuaſa: illarum tumori (d) ſuccurſum eſt immanenti, iſtarum occurſum eſt imminenti.

* al. Caput XXVIII. Rom. 11. 33. — Rom. 12. 16. Pſal. 2. 11. — Sap. 4. 11.

2. Quamquam & illud non ſit tacendum, quod quibuſdam quæ iſta perpeſſæ ſunt, potuit videri continentiæ bonum in bonis corporalibus deputandum, & tunc manere, ſi nullius libidine corpus adtrectaretur; non autem eſſe poſitum in ſolo adjuto divinitus robore voluntatis, ut ſit ſanctum & corpus & ſpiritus; nec tale bonum eſſe, quod invito animo non poſſit auferri: qui error eis fortaſſe ſublatus eſt. Cum enim cogitant qua conſcientia Deo ſervierint, & fide inconcuſſa non de illo ſentiunt, quod ita ſibi ſervientes eumque ita invocantes deſerere ullo modo potuerit, quantumque illi caſtitas placeat dubitare non poſſunt, vident eſſe conſequens, nequaquam illum fuiſſe permiſſurum, ut hæc acciderent ſanctis ſuis, ſi eo modo perire poſſet ſanctitas, quam contulit eis, & diligit in eis.

CA-

(a) Sic aliquot MSS. Alii vero, *qualibus ſub uno domino formidatur*. Et quidam cum editis Vind. Am. Er. Lov. *qualis .... formidatur*.

(b) Apud Lov. repetitur *quædam* hoc modo: *& quædam manifeſto ultimo* &c. renitente ſenſu & ceteris libris.

(c) Sic probæ notæ MSS. At editi, *eſſent perpeſſæ*: & infra, *contrectatæ eſſent*.

(d) Editi, *occurſum eſt*: quo loco potiores MSS. *ſuccurſum eſt*.

CAPUT XXIX.

Quid familia Chriſti reſpondere debeat infidelibus, cum exprobrant, quod eam a furore hoſtium non liberaverit Chriſtus.

HABET itaque omnis familia ſummi & veri Dei conſolationem ſuam, non fallacem, nec in ſpe rerum nutantium vel labentium conſtitutam; vitamque etiam ipſam temporalem minime pœnitendam, in qua eruditur ad æternam; boniſque terrenis tamquam peregrina utitur, nec capitur, malis autem aut probatur, aut emendatur. Illi vero qui (*a*) probationi ejus inſultant, eique dicunt, cum forte in aliqua
Pſal. 41. 4. temporalia mala devenerit: *Ubi eſt Deus tuus?* Ipſi dicant, ubi ſint dii eorum, cum talia patiuntur, pro quibus evitandis eos vel colunt, vel colendos eſſe contendunt. Nam iſta reſpondet: Deus meus ubique præſens eſt, ubique totus, nuſquam incluſus, qui poſſit adeſſe ſecretus, abeſſe non motus: ille cum me adverſis rebus exagitat, aut merita examinat, aut peccata caſtigat, mercedemque mihi æternam pro toleratis pie malis temporalibus ſervat: vos autem qui eſtis, cum quibus loqui dignum ſit ſaltem de diis veſtris, quanto minus de Deo meo, qui *terribilis eſt ſuper omnes deos? Quoniam dii gen-*
Pſal. 95. 4. *tium dæmonia, Dominus autem cælos fecit.*

CAPUT XXX.

Quam pudendis proſperitatibus affluere velint, qui de Chriſtianis temporibus conqueruntur.

SI (*b*) Naſica ille Scipio veſter quondam pontifex viveret, quem ſub terrore belli Punici in ſuſcipiendis Phrygiis ſacris, cum vir optimus quæreretur, univerſus ſenatus elegit, cujus os fortaſſe non auderetis adſpicere, ipſe vos ab hac impudentia cohiberet. Cur enim afflicti rebus adverſis de temporibus querimini Chriſtianis, niſi quia veſtram luxuriam cupitis habere ſecuram, & perditiſſimis moribus remota omni moleſtiarum aſperitate diffluere? Neque enim propterea cupitis habere pacem & omni genere copiarum abundare, ut his bonis honeſte utamini, hoc eſt, modeſte, ſobrie, temperanter, pie: ſed ut infinita varietas voluptatum inſanis effuſionibus exquiratur, ſecundiſque rebus ea mala oriantur in moribus, quæ ſævientibus pejora ſint hoſtibus. At ille Scipio pontifex maximus veſter, ille judicio totius ſenatus vir optimus, iſtam vobis metuens calamitatem, nolebat æmulam tunc imperii Romani Carthaginem dirui, & decernenti ut dirueretur, contradicebat * Catoni, timens infirmis animis hoſtem, ſecuritatem, & tamquam pupillis civibus idoneum tutorem, neceſſarium videns eſſe terrorem. Nec eum ſententia fefellit: re ipſa probatum eſt, quam verum diceret. * Deleta quippe Carthagine, magno ſcilicet terrore Romanæ reipublicæ depulſo & extincto, tanta de rebus proſperis orta mala continuo ſubſecuta ſunt, ut corrupta diſruptaque concordia prius ſævis (*c*) cruentiſque ſeditionibus, deinde mox (*d*) malarum connexione cauſſarum, bellis etiam civilibus tantæ ſtrages ederentur, tantus ſanguis effunderetur, tanta cupiditate proſcriptionum ac rapinarum ferveret immanitas, ut Romani illi qui vita integriore mala metuebant ab hoſtibus, perdita integritate vitæ crudeliora paterentur a civibus: eaque ipſa libido dominandi, quæ inter alia vitia generis humani (*e*) meracior inerat univerſo popolo Romano, poſtea quam in paucis potentioribus vicit, obtritos fatigatoſque ceteros etiam jugo ſervitutis oppreſſit.

Pravi mores plus damni afferunt quam hoſtes ſævientes.

* Plutarch. in Catone majore, Livius lib. 49. &c.

* Saluſt. in bello Jugurt. Vellejus Paterculus initio lib. 2.

CAPUT XXXI.

Quibus vitiorum gradibus aucta ſit in Romanis cupido regnandi.

NAM quando illa quieſceret in ſuperbiſſimis mentibus, donec continuatis honoribus ad poteſtatem regiam perveniret? Honorum porro continuandorum facultas non eſſet, niſi ambitio prævaleret. Minime autem prævaleret ambitio, niſi in populo avaritia luxuriaque corrupto. Avarus vero luxurioſuſque populus ſecundis rebus effectus eſt, quas Naſica ille providentiſſime cavendas eſſe cenſebat, quando civitatem hoſtium maximam, fortiſſimam, opulentiſſimam nolebat auferri; ut timore libido premeretur, (*f*) libido preſſa non luxuriaretur, luxuriaque cohibita nec avaritia graſſaretur: quibus vitiis obſeratis, civitati utilis virtus floreret & creſceret, eique virtuti libertas congrua permaneret. Hinc etiam erat, & ex hac providentiſſima patriæ caritate veniebat, quod idem ipſe veſter pontifex maximus, a ſenatu temporis illius (quod ſæpe dicendum eſt) electus ſine ulla ſen-

Ambitio, avaritia, & luxuria ex rebus proſperis.

(a) Vind. Am. Er. ac plerique MSS. *probitati*.

(b) Defeſſa Italia Punico bello ſecundo atque ab Annibale vexata, adſcitum eſt ex Peſſinunte civitate Phrygiæ ſimulacrum matris deum, quod videlicet Sibyllinis verſibus intellexerant collocandum Romæ, ut hoſtes expellerentur. Ad id rite excipiendum, cum vir optimus juſſu Delphici oraculi quæreretur, electus eſt Scipio Naſica. Ex Cicer. Orat. de haruſpicum reſponſis, Livio lib. 29. &c.

(c) Tiberii Gracchi, deinde Caii fratris, in quibus primum uſque ad ſanguinem civilem ventum eſt, quarum prior fuit decem annis poſt deletam Carthaginem. LUD. VIVES.

(d) Nam ex ſeditione C. Gracchi ortus eſt tribunatus Livii Druſi, quem Patres equitibus, qui ex lege Gracchi judicabant, oppoſuerunt. Ex hoc bellum ſociale, quod promiſſa a Livio Druſo civitas non præſtaretur. Ex hoc Mithridaticum, cum Mithridates rex Ponti confiſus diſcordiæ Italiæ multa civium millia, quæ in ſuo regno negotiabantur, juſſit interfici. Ex hoc bella civilia Mariana, cum Marius provinciam & bellum Mithridaticum L. Syllæ vellet eripere. Ex hujus ſeminibus Sertorianum, Lepidanum, conjuratio Catilinæ, poſtremo Pompejanum. Hinc Cæſaris regnum, quo occiſo, bella civilia, Antonianum, Philippenſe Bruti & Caſſii, Siculum Sexti Pompeii, Actiacum. Tandem reſpublica in monarchiam & tyrannidem verſa eſt. LUD. VIVES.

(e) Vind. Am. & Lov. *immoderatior*. At Er. & veteres MSS. *meracior*: excepto uno & altero, in quo eſt, *feracior*.

(f) Nonnulli MSS. *libidine preſſa*.

ſententiarum diſcrepantia vir optimus, (*a*) caveam theatri ſenatum conſtruere molientem, ab hac diſpoſitione & cupiditate * compeſcuit; perſuaſitque oratione graviſſima, ne Græcam luxuriam virilibus patriæ moribus paterentur obrepere, & ad virtutem labefactandam enervandamque Romanam peregrinæ conſentire nequitiæ: tantumque auctoritate valuit, ut ejus verbis commota ſenatoria providentia, etiam ſubſellia, quibus ad horam congeſtis in ludorum ſpectaculo jam uti civitas cœperat, deinceps prohiberet apponi. Quanto ſtudio iſte ab urbe Roma ludos ipſos ſcenicos abſtuliſſet, ſi auctoritati eorum, quos deos putabat, reſiſtere auderet; quos eſſe noxios dæmones non intelligebat; aut ſi intelligebat, placandos etiam Ipſe potius, quam contemnendos exiſtimabat. Nondum enim fuerat declarata Gentibus ſuperna doctrina, quæ fide cor mundans, ad cæleſtia vel ſupercæleſtia capeſſenda, humili pietate humanum mutaret affectum, & a dominatu ſuperborum dæmonum liberaret.

* *Livius lib. 48. Valer. l. 2. c. 4. Appian. lib. 1. de bellis civilibus.*

CAPUT XXXII.

De Scenicorum inſtitutione ludorum.

VERUMTAMEN ſcitote qui iſta neſcitis, & qui vos ſcire diſſimulatis advertite, qui adverſus liberatorem a talibus dominis murmuratis: ludi ſcenici, ſpectacula turpitudinum & licentia vanitatum, non hominum vitiis, ſed deorum veſtrorum juſſis Romæ inſtituti ſunt. Tolerabilius divinos honores deferretis illi Scipioni, quam deos ejuſmodi coleretis. Neque enim erant illi dii ſuo pontifice meliores. Ecce adtendite, ſi mens tamdiu potatis erroribus ebria, vos aliquid ſanum conſiderare permittit. Dii propter * ſedandam corporum peſtilentiam ludos ſibi ſcenicos exhiberi jubebant; pontifex autem propter animorum cavendam peſtilentiam, ipſam ſcenam conſtrui prohibebat. Si aliqua luce mentis animum corpori præponitis, eligite quem colatis. Neque enim & illa corporum peſtilentia ideo conquievit, quia populo bellicoſo & ſolis antea ludis Circenſibus aſſueto ludorum ſcenicorum delicata ſubintravit inſania: ſed aſtutia ſpirituum nefandorum prævidens illam peſtilentiam jam fine debito ceſſaturam, aliam longe graviorem, qua plurimum gaudet, ex hac occaſione non corporibus, ſed moribus curavit immittere; quæ animos miſerorum tantis obcæcavit tenebris, tanta deformitate fœdavit, ut etiam modo, (quod incredibile forſitan erit, ſi a noſtris poſteris audietur) Romana urbe vaſtata, quos peſtilentia iſta poſſedit, atque inde fugientes Carthaginem pervenire potuerunt, in theatris quotidie certatim pro hiſtrionibus inſanirent.

* *Livius lib. 7. Valer. l. 2. c. 4.*

Dæmonum vaſrities.

Corporum peſtilentiæ, animorum ſucceſſit.

CAPUT XXXIII.

De vitiis Romanorum, quos patriæ non correxit everſio.

O MENTES amentes, quis eſt hic tantus, non error, ſed furor, ut exitium veſtrum (ſicut audivimus) plangentibus orientalibus populis, & maximis civitatibus in remotiſſimis terris publicum luctum mœroremque ducentibus, vos theatra quæreretis, intraretis, impleretis, & multo inſaniora, quam fuerant antea, faceretis? Hanc animorum labem ac peſtem, hanc probitatis & honeſtatis everſionem vobis Scipio ille metuebat, quando conſtrui theatra prohibebat, quando rebus proſperis vos facile corrumpi atque everti poſſe cernebat, quando vos ab hoſtili terrore ſecuros eſſe nolebat. Neque enim cenſebat ille felicem eſſe rempublicam ſtantibus mœnibus, ruentibus moribus. Sed in vobis plus valuit quod dæmones impii ſeduxerunt, quam quod homines providi præcaverunt. Hinc eſt quod mala quæ facitis, vobis imputari non vultis; mala vero quæ patimini, Chriſtianis temporibus imputatis. Neque enim in veſtra ſecuritate pacatam rempublicam, ſed luxuriam quæritis impunitam, qui depravati rebus proſperis, nec corrigi potuiſtis adverſis. Volebat vos ille Scipio terreri ab hoſte, ne in luxuriam flueretis: vos nec contriti ab hoſte luxuriam repreſſiſtis: perdidiſtis utilitatem calamitatis, & miſerrimi facti eſtis, & peſſimi permanſiſtis.

CAPUT XXXIV.

De clementia Dei, quæ Urbis excidium temperavit.

ET tamen quod vivitis, Dei eſt; qui vobis parcendo admonet, ut corrigamini pœnitendo: qui vobis etiam ingratis præſtitit, ut vel ſub nomine ſervorum ejus, vel in locis Martyrum ejus hoſtiles manus evaderetis. * Romulus & Remus aſylum conſtituiſſe perhibentur, quo quiſquis confugeret, ab omni noxa liber eſſet, augere quærentes creandæ multitudinem civitatis. Mirandum in honorem Chriſti (*b*) præceſſit exemplum. Hoc conſtituerunt everſores Urbis, quod conſtituerant antea conditores. Quid autem magnum, ſi hoc fecerunt illi, ut civium ſuorum numerus suppleretur, quod fecerunt iſti, ut ſuorum hoſtium numeroſitas ſervaretur?

* *al.* CAPUT XXXIV.

CAPUT XXXV.

De latentibus inter impios Eccleſiæ filiis, & de falſis intra Eccleſiam Chriſtianis.

HÆc & talia, ſi qua uberius & commodius potuerit, reſpondeat inimicis ſuis redemta familia Domini Chriſti, & peregrina civitas regis Chriſti. * Meminerit ſane, in ipſis inimicis latere cives futuros, ne infructuoſum vel apud ipſos putet, quod donec perveniat ad (*c*) confeſſos, portat in-

* *al.* CAPUT XXXV.

(a) Locus theatri ſic eſt appellatus, quod ſubſelliis ad ſpectatorum conſeſſum apte inſtructus caveæ formam quamdam referret. *Caveæ conſeſſum* legere eſt in Æneid. 5. & 8. Itemque *caveæ* nomen ſenſu eodem uſurpat Cicer. de Amic. & de Seneſt. Seneca de Tranquil. animi c. 11. Tertul. de Spectac. c. 30. Chryſ. hom. de Kal. Caſſiod. l. 4. Var. ep. 52. Denique Auguſt. lib. 1. de Conſenſu Evang. c. 33. *Cadunt*, inquit, *theatra, caveæ turpitudinum & publicæ profeſſiones flagitiorum.*

(b) Plerique MSS. cum Vind. *proceſſit*.

(c) *Confeſſos*, non declaratione ultima, cum apertæ erunt conſcientiæ in futura vita, ut Ludovicus Vives interpretatur; ſed profeſſione Chriſtianæ fidei, quæ ab iis in vita præſenti fieri debet, ut ad Chriſti familiam admittantur.

inſenſos: ſicut ex illorum numero etiam Dei Civitas habet ſecum, quamdiu peregrinatur in mundo, connexos communione ſacramentorum, nec ſecum futuros in æterna ſorte ſanctorum, qui partim in occulto, partim in aperto ſunt: qui etiam cum ipſis inimicis adverſus Deum, cujus ſacramentum gerunt, murmurare non dubitant; modo cum illis theatra, modo eccleſias nobiſcum replentes. De correctione autem quorumdam etiam talium multo minus eſt deſperandum, ſi apud apertiſſimos adverſarios prædeſtinati amici latitant, adhuc ignoti etiam ſibi. Perplexæ quippe ſunt iſtæ duæ civitates in hoc ſæculo, invicemque permixtæ, donec ultimo judicio dirimantur: de quarum exortu & procurſu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum divinitus adjuvabor, expediam, propter gloriam Civitatis Dei, quæ (*a*) alienis a contrario comparatis clarius eminebit.

Civitates duæ perplexæ.

CAPUT XXXVI.

De quibus cauſſis ſequenti diſputatione ſit diſſerendum.

Sed adhuc quædam mihi dicenda ſunt adverſus eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionem noſtram referunt, qua diis ſuis ſacrificare prohibentur. Commemoranda enim ſunt quæ & quanta occurrere potuerint, vel ſatis eſſe videbuntur mala, quæ illa civitas pertulit, vel ad ejus imperium pertinentes provinciæ, ante quam eorum ſacrificia prohibita fuiſſent: quæ omnia procul dubio nobis tribuerent, ſi jam vel illis clareret noſtra religio, vel ita eos a ſacris ſacrilegis prohiberet. Deinde monſtrandum eſt, quos eorum mores, & quam ob cauſſam verus Deus ad augendum imperium adjuvare dignatus eſt, in cujus poteſtate ſunt regna omnia: quamque nihil eos adjuverint hi, quos deos putant; quin potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint. Poſtremo adverſus eos dicetur, qui manifeſtiſſimis documentis confutati atq; convicti conantur aſſerere, non propter vitæ præſentis utilitatem, ſed propter eam quæ poſt mortem futura eſt, colendos deos. Quæ, niſi fallor, quæſtio multo erit operoſior, & (*b*) ſublimiore diſputatione dignior, ut & contra philoſophos in ea diſſeratur, non quoslibet, ſed qui apud illos excellentiſſima gloria clari ſunt, & nobiſcum multa ſentiunt, ſcilicet de animæ immortalitate, & quod Deus verus mundum condiderit, & de providentia ejus, qua univerſum quod condidit, regit. Sed quoniam & ipſi in illis quæ contra nos ſentiunt, refellendi ſunt; deeſſe huic officio non debemus: ut refutatis impiis contradictionibus pro viribus, quas Deus impartiet, aſſeramus Civitatem Dei, veramque pietatem, & Dei cultum, in quo uno veraciter ſempiterna beatitudo promittitur. Hic itaque modus ſit hujus voluminis, ut deinceps diſpoſita ab alio ſumamus exordio.

(a) MSS. non pauci, *alternis*.

(b) Vind. Am. & MSS. magno conſenſu, *ſubtiliore*. Er. *ſubtili*.

LIBER SECUNDUS.

In quo diſputatione inſtituta de malis quæ ante Chriſtum vigente deorum falſorum cultu perpeſſi ſunt Romani, demonſtratur primum eos morum malis, & animi vitiis, quæ mala vel ſola vel maxima deputanda ſunt, cumulatos procurantibus diis falſis, nedum liberatos fuiſſe.

CAPUT I.

De modo, qui neceſſitati diſputationis adhibendus eſt.

Si rationi perſpicuæ veritatis infirmus humanæ conſuetudinis ſenſus non auderet obſiſtere, ſed doctrinæ ſalubri languorem ſuum tamquam medicinæ ſubderet, donec divino adjutorio fide pietatis impetrante ſanaretur, non multo ſermone opus eſſet ad convincendum quemlibet vanæ opinationis errorem, his qui recte ſentiunt, & ſenſa verbis ſufficientibus explicant. Nunc vero quoniam ille eſt major & (*a*) tetrior inſipientium morbus animorum, quo irrationabiles motus ſuos, etiam poſt rationem plene redditam, quanta homini ab homine debetur, ſive nimia cæcitate, qua nec aperta cernuntur, ſive obſtinatiſſima pervicacia, qua & ea quæ cernuntur non feruntur, tamquam ipſam rationem veritatemque defendunt, fit neceſſitas copioſius dicendi plerumque res claras, velut eas, non ſpectantibus intuendas, ſed quodam modo tangendas palpantibus & conniventibus offeramus. Et tamen quis diſceptandi finis erit & loquendi modus, ſi reſpondendum eſſe reſpondentibus ſemper exiſtimemus? Nam qui vel non poſſunt intelligere quod dicitur, vel tam duri ſunt adverſitate mentis, ut etiamſi intellexerint, non obediant, reſpondent, ut ſcriptum eſt, & loquuntur iniquitatem, atque *Pſal. 93. 4.*
infatigabiliter vani ſunt. Quorum dicta contraria ſi toties velimus refellere, quoties obnixa fronte ſtatuerint non (*b*) curare quid dicant, dum quocumque modo noſtris diſputationibus contradicant, quam ſit infinitum & ærumnoſum & infructuoſum vides. Quamobrem nec te ipſum, mi

(a) Nonnulli MSS. *deterior*.

(b) Veteres libri, *non cogitare*.

mi fili Marcelline, nec alios quibus hic labor noſter in Chriſti caritate utiliter ac liberaliter ſervit, tales meorum ſcriptorum velim judices, qui reſponſionem ſemper deſiderent, cum his quæ leguntur audierint aliquid contradici; ne fiant ſimiles earum mulierculарum, quas commemorat Apoſtolus, *ſemper diſcentes, & ad veritatis ſcientiam numquam pervenientes*.

CAPUT II.

De his quæ primo volumine expedita ſunt.

SUPERIORE itaque libro, cum de Civitate Dei dicere inſtituiſſem, unde hoc univerſum opus, illo adjuvante, in manus ſumtum eſt, occurrit mihi (*a*) reſpondendum eſſe primitus eis, qui hæc bella quibus mundus iſte conteritur, maximeque Romanæ urbis recentem a Barbaris vaſtationem Chriſtianæ religioni tribuunt, qua prohibentur nefandis ſacrificiis ſervire dæmonibus: cum potius hoc deberent tribuere Chriſto, quod propter ejus nomen contra inſtitutum moremque bellorum, eis quo confugerent, religioſa & ampliſſima loca Barbari libera præbuerunt; atque in multis famulatum (*b*) deditum Chriſto, non ſolum verum, ſed etiam timore confictum ſic honoraverunt, ut quod in eos belli jure fieri licuiſſet, illicitum ſibi eſſe judicarent. Inde incidit quæſtio, cur hæc divina beneficia etiam ad impios ingratoſque pervenerint, & cur illa itidem dura, quæ hoſtiliter facta ſunt, pios cum impiis pariter afflixerint. Quam quæſtionem per multa diffuſam, (in omnibus enim quotidianis vel Dei muneribus vel hominum cladibus, quorum utraque bene ac male viventibus permixte atque indiſcrete ſæpe accidunt, (*c*) ſolet multos movere) ut pro ſuſcepti operis neceſſitate diſſolverem, aliquantum immoratus ſum, maxime ad conſolandas ſanctas feminas & pie caſtas, in quibus ab hoſte aliquid perpetratum eſt, quod intulit verecundiæ dolorem, etſi non abſtulit pudicitiæ firmitatem; ne pæniteat eas vitæ, (*d*) quas non eſt unde poſſit pænitere nequitiæ. Deinde pauca dixi in eos, qui Chriſtianos adverſis illis rebus affectos, & præcipue pudorem humiliatarum feminarum, quamvis caſtarum atque ſanctarum, protervitate impudentiſſima exagitant, cum ſint nequiſſimi & irreverentiſſimi, longe ab eis ipſis Romanis degeneres, quorum præclara multa laudantur & litterarum memoria celebrantur, immo illorum gloriæ vehementer adverſi. Romam quippe (*e*) partam veterum auctamque laboribus, fœdiorem ſtantem fecerant quam ruentem: quandoquidem in ruina ejus lapides & ligna, in iſtorum autem vita omnia, non murorum, ſed morum munimenta atque ornamenta ceciderunt; cum funeſtioribus eorum corda cupiditatibus quam ignibus tecta illius urbis arderent. Quibus dictis, primum terminavi librum. Deinceps itaque dicere inſtitui, quæ mala civitas illa perpeſſa ſit ab origine ſua, ſive apud ſe ipſam, ſive in provinciis ſibi jam ſubditis: quæ omnia Chriſtianæ religioni tribuerent, ſi jam tunc Evangelica doctrina adverſus falſos & fallaces eorum deos teſtificatione liberrima perſonaret.

CAPUT III.

De aſſumenda hiſtoria, qua oſtenditur, quæ mala acciderint Romanis, cum deos colerent, ante quam religio Chriſtiana obcreſceret.

MEMENTO autem, me iſta commemorantem, adhuc contra imperitos agere, ex quorum imperitia illud quoque ortum eſt vulgare proverbium: Pluvia (*f*) deſit, cauſſa Chriſtiani. Sunt namque qui eorum ſtudiis liberalibus inſtituti amant hiſtoriam, qua facillime iſta noverunt: ſed ut nobis ineruditorum turbas infeſtiſſimas reddant, ſe noſſe diſſimulant: atque hoc apud vulgus confirmare nituntur, clades quibus per certa intervalla locorum & temporum genus humanum oportet affligi, cauſſa accidere nominis Chriſtiani, quod contra deos ſuos ingenti fama & præclariſſima celebritate per cuncta diffunditur. Recolant ergo nobiſcum, ante quam Chriſtus veniſſet in carne, ante quam ejus nomen ea, cui fruſtra invident, gloria populis innoteſceret, quibus calamitatibus res Romanæ multipliciter varieque contritæ ſint, & in his defendant, ſi poſſunt, deos ſuos, ſi propterea coluntur, ne iſta mala patiantur cultores eorum; quorum ſi quid nunc paſſi fuerint, nobis imputandum eſſe contendunt. Cur enim ea quæ dicturus ſum, permiſerunt accidere cultoribus ſuis, ante quam eos declaratum Chriſti nomen offenderet, eorumque ſacrificia prohiberet?

CAPUT IV.

Quod cultores deorum nulla umquam a diis ſuis præcepta probitatis acceperint, & in ſacris eorum turpia quæque celebraverint.

PRIMO ipſos mores ne peſſimos haberent, quare dii eorum curare noluerunt? Deus enim verus eos, a quibus non colebatur, merito neglexit: dii autem illi, a quorum cultu ſe prohiberi homines ingratiſſimi conqueruntur, cultores ſuos ad bene vivendum quare nullis legibus adjuverunt? Utique dignum erat, ut quomodo iſti illorum ſacra, ita illi iſtorum facta curarent. Sed reſpon-

 de-

(a) In pleriſque MSS. *reſiſtendum*.
(b) Sic meliores MSS. At editi, *debitum*.
(c) Er. & Lov. *ſolent*. Melius Vind. Am. & aliquot MSS. *ſolet*, ſubaudi, quæſtio illa, quam *per multa diffuſam* dicit.
(d) Er. & Lov. *apud quas*. Non opus erat addere hic *apud*, quod a ceteris libris abeſt.
(e) Lov. *cura partam*. Vind. Am. & Er. *cura ſtructam*. At MSS. conſtanter habent, *partam*: & carent voce, *cura*.

(f) Editi, *defecit*: & ex iis tres, ſcilicet Vind. Am. Er. proſequuntur, *cauſſa Chriſtiani nominis*. At veteres libri non addunt, *nominis*: & loco *defecit*, habent omnes *deſit*. Plures quoque ex iiſdem MSS. optimæ notæ verba conſequentia nonnullis omiſſis particulis ſic diſtinguunt: *Cauſſa Chriſtiani ſunt. Nam qui eorum ſtudiis liberalibus inſtitutis amant hiſtoriam, facillime iſta noverunt*. Iſtud itidem in Chriſtianos proverbium paullo aliis verbis commemoratum habes Enarrat. in Pſal. 80. n. 1.

detur, quod voluntate propria quiſque malus eſt. Quis hoc negaverit? Verumtamen pertinebat ad conſultores deos, vitæ bonæ præcepta non occultare populis cultoribus ſuis, ſed clara prædicatione præbere: per vates etiam convenire atque arguere peccantes; palam minari pœnas male agentibus, præmia recte viventibus polliceri. Quid umquam tale in deorum illorum templis pronita & eminenti voce concrepuit? Veniebamus etiam nos aliquando adoleſcentes ad ſpectacula (*a*) ludibriaque ſacrilegiorum: ſpectabamus arreptitios, audiebamus ſymphoniacos; ludis turpiſſimis, qui diis deabuſque exhibebantur, oblectabamur, (*b*) Cæleſti virgini, & Berecynthiæ matri omnium: ante cujus lecticam (*c*) die ſollemni lavationis ejus, talia per publicum cantitabantur a nequiſſimis ſcenicis, qualia, non dico matrem deorum, ſed matrem qualiumcumque ſenatorum vel quorumlibet honeſtorum virorum, immo vero qualia nec matrem ipſorum ſcenicorum deceret audire. Habet enim quiddam erga parentes humana verecundia, quod nec ipſa nequitia poſſit auferre. Illam proinde turpitudinem obſcenorum dictorum atque factorum, ſcenicos ipſos domi ſuæ proludendi cauſſa coram matribus ſuis agere puderet, quam per publicum agebant, coram deum matre, ſpectante & audiente utriuſque ſexus frequentiſſima multitudine. Quæ ſi illecta curioſitate adeſſe potuit circumfuſa, ſaltem offenſa caſtitate debuit abire confuſa. Quæ ſunt ſacrilegia, ſi illa ſunt ſacra? aut quæ inquinatio, ſi illa lavatio? Et hæc fercula appellabantur, quaſi celebraretur convivium, quo velut ſuis epulis immunda dæmonia paſcerentur. Quis enim non ſentiat cujuſmodi ſpiritus talibus obſcenitatibus delectentur, niſi vel neſciens utrum omnino ſint ulli immundi ſpiritus deorum nomine decipientes, vel talem agens vitam, in qua iſtos potius, quam Deum verum & optet propitios, & formidet iratos?

Vitæ præcepta a diis non prædita ſuis cultoribus.

Fercula ſpiritibus immundis exhibita.

CAPUT V.

De obſcenitatibus, quibus mater deum a cultoribus ſuis honorabatur.

NEQUAQUAM iſtos, qui flagitioſiſſimæ conſuetudinis vitiis oblectari magis quam obluctari ſtudent, ſed illum ipſum Naſicam Scipionem, qui vir optimus a ſenatu electus eſt, cujus manibus ejuſdem dæmonis ſimulacrum ſuſceptum eſt, in Urbemque pervectum, habere de hac re judicem vellem. Diceret nobis, utrum matrem ſuam tam optime de republica vellet mereri, ut ei divini honores decernerentur: ſicut & Græcos & Romanos aliaſque gentes conſtat quibuſdam decreviſſe mortalibus, quorum erga ſe (*d*) beneficia magnipenderant, eoſque immortales factos, atque in deorum numerum receptos eſſe crediderant. Profecto ille tantam felicitatem ſuæ matri, ſi fieri poſſet, optaret. Porro ſi ab illo deinde quæreremus, utrum inter ejus divinos honores vellet illa turpia celebrari; nonne ſe malle clamaret, ut ſua mater ſine ullo ſenſu mortua jaceret, quam ad hoc dea viveret, ut illa libenter audiret? Abſit, ut ſenator populi Romani ea mente præditus, qua theatrum ædificari in urbe fortium virorum prohibuit, ſic vellet coli matrem ſuam, ut talibus dea ſacris propitiaretur, qualibus matrona verbis offenderetur. Nec ullo modo crederet verecundiam laudabilis feminæ, ita in contrarium divinitate mutari, ut honoribus eam talibus advocarent cultores ſui, qualibus conviciis in quempiam jaculatis, cum inter homines viveret, niſi aures clauderet, ſeſeque ſubtraheret, erubeſcerent pro illa & propinqui, & maritus, & liberi. Proinde talis mater deum, qualem habere matrem puderet quemlibet etiam peſſimum virum, Romanas occupatura mentes quæſivit optimum virum, non quem monendo & adjuvando faceret, ſed quem fallendo deciperet: ei ſimilis de qua ſcriptum eſt: *mulier autem virorum pretioſas animas captat*; ut ille magnæ indolis animus hoc velut divino teſtimonio (*e*) ſublimatus, & vere ſe optimum exiſtimans, veram pietatem religionemque non quæreret, ſine qua omne quamvis laudabile ingenium ſuperbia vaneſcit & decidit. Quomodo igitur niſi inſidioſe quæreret dea illa optimum virum, cum talia quærat in ſuis ſacris, qualia viri optimi abhorrent ſuis adhiberi conviviis.

Honores divini benefactoribus olim decreti.

Prov. 6. 26.

CAPUT VI.

Deos paganorum numquam bene vivendi ſanxiſſe doctrinam.

HINC eſt quod de vita & moribus civitatum atque populorum, a quibus colebantur illa numina, non curarunt, ut tam horrendis (*f*) & deteſtabilibus malis, non in agro & vitibus, non in domo atque pecunia, non denique in ipſo corpore, quod menti ſubditur, ſed in ipſa mente, in ipſo rectore carnis animo, eos impleri ac peſſi-

(*a*) Invertit falſam appellationem, qua *ludi ſacri* a paganis, aut *ludorum ſacra* dicebantur.

(*b*) *Cæleſti* huic *virgini* præcipuus in Africa cultus tribuebatur, teſte Tertulliano in Apologetico c. 24. De illa idem ipſe in ejuſdem libri capite 23. & multis locis Auguſtinus, ut Enarrat. in Pſal. 62. n. 7. & in Pſal. 98. n. 14. & Ser. 105. c. 9. Hanc Ludovicus Vives nulla coactus auctoritate aut ratione confundit hic loci cum deum matre Berecynthia; Auguſtinus contra manifeſte diſtinguit, interpoſita copulante particula ſubjiciens, *& Berecynthiæ matri omnium*, id eſt, *deorum & dearum*: quod ſupplendum relinquebatur in MSS. Nam in editis additum eſt, *deorum*.

(*c*) Pridie idus Apr. mater deum magna pompa a ſuis ſacerdotibus ad Almonem fluvium, qui non procul ab Urbe in Tiberim influit, producebatur, ibique ad confluentem duorum amnium abluebatur vetere inſtituto. Nam quo primum die ex Aſia illuc eſt advecta, a ſacerdote lota eſt, iſque mos poſtea ſacer fuit & ſingulis annis repetitus. De quo more Lucanus in 1. Ovidius in 4. Faſt. Prudentius in martyrio Romani.

(*d*) Cicer. lib. 2. de Natura deor. *Suſcepit autem*, ait, *natura hominum & conſuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum fama & voluntate tollerent.*

(*e*) Plures MSS. *ſublevatus*.

(*f*) Hic MSS. addunt, *eos*: nec tamen omittunt infra ante verbum *impleri*.

peſſimos fieri ſine ulla ſua terribili prohibitione permitterent. Aut ſi prohibebant, hoc oſtendatur potius, hoc probetur. Nec nobis neſcio quos ſuſurros pauciſſimorum auribus anhelatos & arcana velut religione traditos jactent, quibus vitæ probitas caſtitaſque diſcatur: ſed demonſtrentur vel commemorentur loca talibus aliquando conventiculis conſecrata; non ubi ludi agerentur obſcenis vocibus & motibus hiſtrionum, nec ubi (*a*) Fugalia celebrarentur effuſa omni licentia turpitudinum; (& vere Fugalia, ſed pudoris & honeſtatis) ſed ubi populi audirent quid dii præciperent de cohibenda avaritia, ambitione frangenda, luxuria refrenanda; ubi diſcerent miſeri, quod diſcendum Perſius increpavit dicens:

Satyra 3.

Diſciteque o miſeri, & cauſſas agnoſcite rerum,
Quid ſumus, aut quidnam (*b*) victuri gignimur; ordo
Quis datus, aut metæ quam mollis flexus, & (*c*) unde;
Quis modus argenti, quid fas optare, quid aſper
Utile nummus habet; patriæ cariſque propinquis
Quantum elargiri deceat; quem te Deus eſſe
Juſſit, & humana qua parte locatus es in re.

Eccleſiæ inſtitutæ ad audiendum verbum Dei. Dicatur in quibus locis hæc docentium deorum ſolebant præcepta recitari, & a cultoribus eorum populis frequenter audiri, ſicut nos oſtendimus ad hoc eccleſias inſtitutas, quaquaverſum religio Chriſtiana diffunditur.

CAPUT VII.

Inutilia eſſe inventa philoſophica ſine auctoritate divina, ubi quemquam ad vitia pronum magis movet quod dii fecerint quam quod homines diſputarint.

AN forte nobis philoſophorum ſcholas diſputationeſque memorabunt? Primo hæc non Romana, ſed Græca ſunt: aut ſi propterea jam Romana, quia & Græcia facta eſt Romana provincia, non deorum præcepta ſunt, ſed hominum inventa, qui utcumque conati ſunt ingeniis acutiſſimis præditi ratiocinando veſtigare, quid in rerum natura latitaret, quid in moribus appetendum eſſet atque fugiendum, quid in ipſis ratiocinandi regulis certa connexione traheretur, aut quid non eſſet conſequens, vel etiam repugnaret. *Philoſophiæ partes naturalis, moralis & rationalis.* Et quidam eorum quædam magna, quantum divinitus adjuti ſunt, invenerunt; quantum autem humanitus impediti ſunt, erraverunt: maxime cum eorum ſuperbiæ juſte providentia divina reſiſteret, ut viam pietatis ab humilitate in ſuperna ſurgentem, etiam iſtorum comparatione monſtraret: unde poſtea nobis erit in Dei veri Domini voluntate diſquirendi ac diſſerendi locus. Verumtamen ſi philoſophi aliquid invenerunt, quod agendæ bonæ vitæ beatæque adipiſcendæ ſatis eſſe poſſit; quanto juſtius talibus divini honores decernerentur? Quanto melius & honeſtius in Platonis templo libri ejus legerentur, quam in templis dæmonum (*d*) Galli abſcinderentur, molles conſecrarentur, inſani ſecarentur, & quidquid aliud vel crudele, vel turpe, vel turpiter crudele, vel crudeliter turpe in ſacris talium deorum celebrari ſolet? *Philoſophis potius quam genitilium diis honores decernendi.* Quanto ſanctius erat, ad erudiendum juſtitiam juventutem, publice recitari leges deorum, quam laudari inaniter leges atque inſtituta majorum? Omnes enim cultores talium deorum, mox ut eos libido perpulerit, ferventi, ut ait Perſius, tincta veneno, magis intuentur quid Juppiter fecerit, quam quid docuerit Plato, vel cenſuerit Cato. *Satyra 3.* Hinc apud Terentium flagitioſus adoleſcens ſpectat tabulam quamdam pictam in pariete, ubi inerat pictura hæc: Jovem quo pacto Danae miſiſſe ajunt in gremium quondam imbrem aureum: atque ab hac tanta auctoritate adhibet patrocinium turpitudini ſuæ, cum in ea ſe jactat imitari deum. *In Eunucho, act. 3. ſc. 5.* At quem deum? inquit. Qui templa cæli ſummo ſonitu concutit. Ego homuncio hoc non facerem? Ego vero illud feci, ac lubens.

CAPUT VIII.

De ludis ſcenicis, in quibus dii non offenduntur (c) editione ſuarum turpitudinum, ſed placantur.

AT enim non traduntur iſta ſacris deorum, ſed fabulis poetarum. Nolo dicere illa myſtica quam iſta theatrica eſſe turpiora: hoc dico, quod negantes convincit hiſtoria, eoſdem illos ludos, in quibus regnant figmenta poetarum, non per imperitum obſequium ſacris deorum ſuorum intuliſſe Romanos, ſed ipſos deos, ut ſibi ſollemniter ederentur, & honori ſuo conſecrarentur, acerbe imperando, & quodam modo extorquendo feciſſe. Quod in primo libro * brevi commemoratione perſtrinxi. **Cap. 32.* Nam ingraveſcente peſtilentia, ludi ſcenici auctoritate Pontificum Romæ primitus inſtituti ſunt. Quis igitur in (*f*) agenda vita non ea ſibi potius ſectanda arbitretur, quæ actitantur ludis auctoritate divina inſtitutis, quam ea quæ ſcriptitantur legibus humano conſilio promulgatis? Adulterum Jovem ſi poetæ fallaciter prodiderunt; dii (*g*) utique caſti, qui tantum nefas per humanos ludos confictum eſt, non quia neglectum, iraſci ac vindicare debuerunt. Et hæc ſunt ſcenicorum tolerabiliora ludorum, comœdiæ ſcilicet & tragœdiæ, hoc eſt, fabulæ poetarum agendæ in ſpecta-

(*a*) *Fugalia*, feſta fuerunt Romæ in memoriam expulſorum regum & libertatæ reipublicæ inſtitute, quæ menſe Februario celebrabantur poſt exacta Terminalia.

(*b*) Aliquot MSS. *quidnam venturi*. Et quidam, *quonam venturi*.

(*c*) Nonnulli codices, *undæ*, cum diphthongo in ſecunda ſyllaba. Nec male, ſi forte alludit poeta ad metam in naumachia conſtitutam, ad quam ſubito navis eſſet convertenda, uti videre eſt in Æneid. 5.

(*d*) Sacerdotes matris deum Cybeles ſive Berecynthiæ a Gallo fluvio Galli vocabantur, & exſecti erant.

(*e*) Sic MSS. At editi, *edictione*.

(*f*) Lov. *augenda*. Melius editi alii & MSS. *agenda*.

(*g*) Lov. *dii hi utique qua caſti, quibus tantum nefas* &c. Refragantur editi alii & MSS.

Digitized by Google

ſtaculis, multa rerum turpitudine, ſed nulla ſaltem, ſicut alia multa, verborum obſcenitate compoſitæ: quas etiam inter ſtudia, quæ honeſta ac liberalia vocantur, pueri legere & diſcere coguntur a ſenibus.

CAPUT IX.

Quid Romani veteres de cohibenda poetica licentia ſenſerint, quam Græci deorum ſecuti judicium, liberam eſſe voluerunt.

Quid autem hinc ſenſerint Romani veteres, Cicero teſtatur in libris, quos de (*a*) republica ſcripſit, ubi (*b*) Scipio diſputans ait: Numquam comœdiæ, niſi conſuetudo vitæ pateretur, probare ſua theatris flagitia potuiſſent. Et Græci quidem antiquiores vitioſæ ſuæ opinionis quamdam convenientiam ſervaverunt, apud quos fuit etiam lege conceſſum, ut quod vellet comœdia, de quo vellet, nominatim diceret.
,, Itaque, ſicut in eiſdem libris loquitur Africa-
,, nus, quem illa non adtigit, vel potius quem
,, non vexavit, cui pepercit? Eſto, populares ho-
,, mines improbos, in republica ſeditioſos, (*c*) Cleo-
,, nem, Cleophontem, Hyperbolum læſit. Patia-
,, mur, inquit; etſi ejuſmodi cives a cenſore me-
,, lius eſt quam a poeta notari: ſed (*d*) Periclem,
,, cum jam ſuæ civitati maxima auctoritate pluri-
,, mos annos domi, & belli præfuiſſet, violari ver-
,, ſibus, & eos agi in ſcena non plus decuit, quam
,, ſi (*e*) Plautus, inquit, noſter voluiſſet, aut (*f*)
,, Nævius Publio & (*g*) Cneo Scipioni, aut (*h*)
,, Cæcilius Marco (*i*) Catoni maledicere. Deinde
,, paullo poſt: Noſtræ, inquit, contra duodecim
,, Tabulæ cum perpaucas res capite ſanxiſſent, in
,, his hanc quoque ſanciendam putaverunt, ſi quis
,, (k) occentaviſſet, ſive carmen condidiſſet, quod
,, infamiam faceret flagitiumve alteri. Præclare.
,, Judiciis enim (*l*) magiſtratuum, diſceptationi-
,, bus legitimis propoſitam vitam, non poetarum
,, ingeniis habere debemus; nec probrum audire,
niſi ea lege ut reſpondere liceat, & judicio defendere. Hæc ex Ciceronis quarto de republica libro ad verbum excerpenda arbitratus ſum, nonnullis, propter faciliorem intellectum, vel prætermiſſis, vel paullulum commutatis. Multum enim ad rem pertinent, quam molior explicare, ſi potero. Dicit deinde alia, & ſic concludit hunc locum, ut oſtendat veteribus diſpliciuiſſe Romanis, vel laudari quemquam in ſcena vivum hominem, vel vituperari. Sed, ut dixi, hoc Græci quamquam inverecundius, tamen convenientius licere voluerunt, *cum viderent diis ſuis accepta & grata eſſe opprobria, non tantum hominum, verum & ipſorum deorum in ſcenicis fabulis, ſive a poetis eſſent illa conficta, ſive flagitia eorum vera commemorarentur, & agerentur in theatris, atque ab eorum cultoribus utinam ſolo riſu, ac non etiam imitatione digna viderentur. Nimis enim ſuperbum fuit, famæ parcere principum civitatis & civium, ubi ſuæ famæ parci numina noluerunt.

CAPUT X.

Qua nocendi arte dæmones velint vel falſa de ſe crimina, vel vera narrari.

Nam quod affertur pro defenſione, non illa vera in deos dici, ſed falſa atque conficta: idipſum eſt ſceleſtius, ſi pietatem conſulas religionis: ſi autem malitiam dæmonum cogites, quid aſtutius ad decipiendum atque callidius? Cum enim probrum jacitur in principem patriæ bonum atque utilem, nonne tanto eſt indignius, quanto a veritate remotius, & a vita illius alienius? Quæ igitur ſupplicia ſufficiunt, cum Deo fit iſta tam nefaria, tam inſignis injuria? * Sed maligni ſpiritus, quos iſti deos pu- * al. CAPUT X.
tant, etiam flagitia quæ non admiſerunt, de ſe dici volunt, dum tamen humanas mentes his opinionibus velut retibus (*m*) induant, & ad prædeſtinatum ſupplicium ſecum trahant, ſive homines iſta commiſerint, quos deos haberi gaudent qui humanis erroribus gaudent, pro quibus ſe etiam colendos mille nocendi fallendique artibus interponunt; ſive etiam non ullorum hominum illa crimina vera ſint, quæ tamen-

(*a*) Non exſtant hi Ciceronis libri, quorum fragmenta quædam, præter Auguſtinum, referunt Seneca, Nonius, Agellius, Lactantius &c.

(*b*) Fuit ille Scipio Æmilianus, ſcilicet P. Æmilii qui Perſeum Macedoniæ regem vicit filius, ſed a Scipione Africani majoris filio adoptatus, Numantiæ atque Carthaginis everſor, qui & Africanus minor appellatus.

(*c*) De Cleone, Cleophonte & Hyperbolo Plutarchus in Nicia. Vide præterea Thucididem lib. 4. belli Pelop. Ciceronem in Bruto &c.

(*d*) Pericles, qui tam multos annos Athenis in adminiſtranda republica principatum tenuit, notus eſt ex Plutarcho hiſtoriæ ejus ſcriptore, itemque ex Thucidide lib. 2. Cicerone in lib. 3. de Oratore, in Bruto, & in Oratore perfecto.

(*e*) Plautus a Scipione, qui eum numquam viderat, hic *noſter* appellatur, quia Latinus fuit: nam de Græcis poetis comicis erat loquutus antea.

(*f*) Nævius Plauto fere æqualis, obiiſſe traditur Uticæ in Africa, quo pulſus fuerat factione nobilium, Metelli præcipue ac Scipionis Africani, quos ſuis verſibus perſtrinxerat. De ipſo Agellius lib. 3. c. 3. & lib. 8. c. 14.

(*g*) Vind. Er. & veteres libri, *Gneo*. Porro Publius & Cneus Scipio fratres fuerunt, & ſi Servio credimus, gemini, de quibus illud Æneid. 6. interpretatur. *Duo fulmina belli Scipiadas*. Eoſdem Cicero in Orat. pro Cornel. Balbo, *duo fulmina imperii* appellat; & 1. paradoxo, *duo propugnacula belli*.

(*h*) Cæcilius Statius poeta comicus natione Gallus, Ennii contubernalis fuit. Ejus meminit Cicero ad Attic. lib. 7. Vellejus lib. 1. Agellius lib. 3. c. 16. & lib. 4. c. 20. & lib. 17. c. 21. Nonnullis in libris hic & infra c. 12. ſcribitur *Cælius*: ſed male, ut conſtat ex Horat. ep. 2.

(*i*) *Catoni* videlicet ſeniori, qui ex familia Porcia primus geſſit honores in republica, & cum Ennio ac Cæcilio vixit.

(*k*) Editi, *actitaviſſet*. Sed verius MSS. *occentaviſſet*: nam hoc verbum habent etiam quæ ſupeſſunt duodecim Tabularum fragmenta. Ejus interpretatio ad oram Corbeienſis exemplaris pervetuſti hæc adſcripta eſt: *Occentare eſt infame carmen nominata perſona edere: Occentare, contrarium canticum cantare*. Eodem fere modo Feſtus exponit, de *convicio facto clare & cum quodam canore*.

(*l*) Editi, *ac magiſtratuum*. Abeſt *ac* a MSS.

(*m*) Vind. Am. & Er. *inducant*.

men de numinibus fingi libenter accipiunt fallaciſſimi ſpiritus, ut ad ſceleſta ac turpia perpetranda, velut ab ipſo cælo traduci in terras ſatis idonea videatur auctoritas. Cum igitur Græci talium numinum ſervos ſe eſſe ſentirent, inter tot & tanta eorum theatrica opprobria parcendum ſibi a poetis nullo modo putaverunt, vel diis ſuis etiam ſic conſimilari appetentes, vel metuentes ne honeſtiorem famam ipſi requirendo, & eis ſe hoc modo præferendo, illos ad iracundiam provocarent.

CAPUT XI.

De ſcenicis apud Græcos in reipublicæ adminiſtrationem receptis, eo quod placatores deorum injuſte ab hominibus ſpernerentur.

AD hanc convenientiam pertinet, quod etiam ſcenicos actores earumdem fabularum non parvo civitatis honore dignos exiſtimarunt. Siquidem, quod in eo quoque de republica libro commemoratur, & (a) Æſchines Athenienſis, vir eloquentiſſimus, cum adoleſcens tragœdias actitaviſſet rempublicam capeſſivit; & Ariſtodemum tragicum item actorem maximis de rebus pacis ac belli legatum ad Philippum Athenienſes ſæpe miſerunt. Non enim conſentaneum putabatur, cum eaſdem artes eoſdemque ſcenicos ludos etiam diis ſuis accepto viderent, illos per quos agerentur, infamium loco ac numero deputare. * Hæc Græci turpiter quidem, ſed ſane diis ſuis omnino congruenter, qui nec vitam civium lacerandam linguis poetarum & hiſtrionum ſubtrahere auſi ſunt, a quibus cernebant deorum vitam eiſdem ipſis diis volentibus & libentibus carpi; & ipſos homines, per quos iſta in theatris agebantur quæ numinibus, quibus ſubditi erant, grata eſſe cognoverant, non ſolum minime ſpernendos in civitate, verum etiam maxime honorandos putarunt. Quid enim cauſſæ reperire poſſent, cur ſacerdotes honorarent, quia per eos victimas diis acceptabiles offerebant, & ſcenicos probroſos haberent, per quos illam voluptatem ſive honorem diis exhiberi petentibus, &, niſi fieret, iraſcentibus, eorum admonitione didicerant? Cum præſertim (b) Labeo, quem hujuſcemodi rerum peritiſſimum prædicant, numina bona a numinibus malis iſta etiam cultus diverſitate diſtinguat, ut malos deos propitiari cædibus & triſtibus ſupplicationibus aſſerat, bonos autem obſequiis lætis atque jucundis: qualia ſunt, ut ipſe ait, ludi convivia, * lectiſternia: Quod totum quale ſit, poſtea, ſi Deus juverit, diligentius diſſeremus. Nunc ad rem præſentem quod adtinet, ſive omnibus omnia tamquam bonis permixte tribuantur, (neque enim eſſe decet deos malos, cum potius iſti (c) quia immundi ſunt ſpiritus, omnes ſint mali) ſive certa diſcretione, ſicut Labeoni viſum eſt, illis illa, iſtis iſta diſtribuantur obſequia: competentiſſime Græci utroſque honore (d) dignos ducunt, & ſacerdotes, per quos victimæ miniſtrantur, & ſcenicos, per quos ludi exhibentur: ne vel omnibus diis ſuis, ſi & ludi omnibus grati ſunt, vel, quod eſt indignius, his quos bonos putant, ſi ludi ab eis ſolis amantur, facere convincantur injuriam.

* al. CAPUT XI.

Spiritus immundi, dæmones mali.

* Infra lib. 3. c. 27.

CAPUT XII.

Quod Romani auferendo libertatem poetis in homines, quam dederunt in deos, melius de ſe, quam de diis ſuis ſenſerint.

AT Romani, ſicut in illa de republica diſputatione Scipio gloriatur, probris & injuriis poetarum ſubjectam vitam famamque habere noluerunt, capite etiam (e) plectendum ſancientes, tale carmen condere ſi quis auderet. Quod erga ſe quidem ſatis honeſte conſtituerunt, ſed erga deos ſuos ſuperbe & irreligioſe: quos cum ſcirent non ſolum patienter, verum etiam libenter poetarum probris maledictiſque lacerari, ſe potius quam illos hujuſcemodi injuriis indignos eſſe duxerunt, ſeque ab eis etiam lege munierunt, illorum autem iſta etiam ſacris ſollemnitatibus miſcuerunt. Itane tandem Scipio laudas hanc poetis Romanis negatam eſſe licentiam, ut cuiquam opprobrium infligerent Romanorum, cum videas eos nulli deorum pepercisse veſtrorum? Itane pluris tibi habenda viſa eſt exiſtimatio (f) curiæ veſtræ quam Capitolii, immo Romæ unius quam cæli totius, ut linguam maledicam in cives tuos (g) exercere poetæ etiam lege prohiberentur, & in deos tuos ſecuri tanta convicia, nullo ſenatore, nullo cenſore, nullo principe, nullo pontifice prohibente jacularentur? Indignum videlicet fuit, ut Plautus, aut Nævius Publio & Cneo Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni malediceret, & dignum fuit ut Terentius (h) veſter flagitio Jovis optimi maximi adoleſcentium nequitiam concitaret?

CAPUT XIII.

Debuiſſe intelligere Romanos, quod dii eorum, qui ſe turpibus ludis coli expetebant, indigni eſſent honore divino.

SED reſponderet mihi fortaſſe, ſi viveret: Quomodo nos iſta impunita eſſe nollemus, quæ ipſi dii ſacra eſſe voluerunt, cum ludos ſcenicos, ubi talia

(a) De Æſchine id compertum etiam ex Plutarcho de 10. Rhetoribus, ubi Ariſtodemi quoque meminit in Æſchine. Vid. Demoſthen. orat. de Corona. Agell. lib. 11. c. 9.

(b) Labeones exſtitere tres, juris civilis ſcientia clari: ſed unus omnium doctiſſimus Antiſtius Labeo, qui cum Cæſare Auguſto vixit, non juris modo, ſed totius antiquitatis peritiſſimus, de quo hic Auguſtinus. De eodem Suetonius in Auguſto c. 54. Agellius lib. 1. cap. 12. & lib. 13. c. 10. & 12.

(c) In MSS. *qui*.

(d) MSS. alii, *honore ducunt*; alii, *honori ducunt*: omiſſa voce *dignos*.

(e) Vind. Am. Er. & prope omnes MSS. *capite etiam ſancientes*: abſque verbo, *plectendum*: pro quo Lov. *puniri*.

(f) Curia, locus in quo ſenatus habebatur, pro ſenatoribus ponitur; Capitolium, quod templum Jovis erat, pro ipſis diis.

(g) Aliquot MSS. *exercere*.

(h) *Terentius veſter*, ait, qui nimirum, gente quidem Afer, ſed familiariſſimus Scipioni fuit, ſicut & Lælio, a quibus ferunt adjutum eſſe in ſcribendis fabulis.

lia celebrantur, dictitantur, actitantur, & Romanis moribus invexerunt, & ſuis honoribus dicari exhiberique juſſerunt? Cur ergo non hinc magis ipſi intellecti ſunt non eſſe dii veri, nec omnino digni, quibus divinos honores deferret illa reſpublica? Quos enim coli minime deceret, minimeque oporteret, ſi ludos expeterent agendos conviciis Romanorum, quomodo quæſo colendi putati ſunt, quomodo non deteſtandi ſpiritus intellecti, qui cupiditate fallendi inter ſuos honores ſua celebrari crimina popoſcerunt? Itemque Romani, quamvis jam ſuperſtitione noxia premerentur, ut illos deos colerent, quos videbant ſibi voluiſſe ſcenicas turpitudines conſecrari, ſuæ tamen dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularum nequaquam honoraverunt more Græcorum, ſed ſicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur: Cum artem ludicram ſcenamque totam (*a*) probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere, ſed etiam (*b*) tribu moveri notatione cenſoria voluerunt. Præclara ſane, & Romanis laudibus annumeranda prudentia: ſed vellem ſe ipſa ſequeretur, ſe imitaretur. Ecce enim recte quiſquis civium Romanorum eſſe ſcenicus elegiſſet, non ſolum ei nullus ad honorem dabatur locus, verum etiam cenſoris nota tribum tenere propriam minime ſinebatur. O animum civitatis laudis avidum, (*c*) germaneque Romanum! Sed reſpondeatur mihi, qua conſentanea ratione homines ſcenici ab omni honore repelluntur, & ludi ſcenici deorum honoribus admiſcentur? Illas theatricas artes (*d*) diu virtus Romana non noverat: quæ ſi ad oblectamentum voluptatis humanæ quærerentur, vitio morum irreperent humanorum. Dii eas ſibi exhiberi petiverunt; quomodo ergo abjicitur ſcenicus, per quem colitur Deus? & theatricæ illius turpitudinis qua fronte notatur actor, ſi adoratur exactor? In hac controverſia Græci Romanique concertant. Græci putant recte ſe honorare homines ſcenicos, quia colunt ludorum ſcenicorum flagitatores deos: Romani vero hominibus ſcenicis nec plebeiam tribum, quanto minus ſenatoriam curiam dehoneſtari ſinunt? In hac diſceptatione hujuſcemodi ratiocinatio ſummam quæſtionis abſolvit. Proponunt Græci: Si dii tales colendi ſunt, profecto etiam tales homines honorandi. Aſſumunt Romani. Sed nullo modo tales homines honorandi ſunt. Concludunt Chriſtiani: Nullo modo igitur dii tales colendi ſunt.

CAPUT XIV.

Meliorem fuiſſe Platonem, qui poetis locum in bene morata urbe non dederit, quam hos deos, qui ſe ludis ſcenicis voluerint honorari.

1. DEINDE quærimus, ipſi poetæ talium fabularum compoſitores, qui duodecim Tabularum lege prohibentur famam lædere civium, tam probroſa in deos convicia jaculantes, cur non ut ſcenici habeantur inhoneſti. Qua ratione rectum eſt, ut poeticorum figmentorum & ignominioſorum deorum infamentur actores, honorentur auctores? An forte Græco Platoni potius palma danda eſt? qui cum ratione formaret, qualis eſſe civitas debeat, tamquam adverſarios (*e*) veritatis, poetas cenſuit urbe pellendos. Iſte vero & deorum injurias indigne tulit, & fugari corrumpique figmentis animos civium noluit. Confer nunc Platonis humanitatem a civibus decipiendis poetas urbe pellentem, cum deorum divinitate honori ſuo ludos ſcenicos expetente. Ille, ne talia vel ſcriberentur, etſi non perſuaſit diſputando, tamen ſuaſit levitati laſciviæque Græcorum: iſti, ut talia etiam agerentur, jubendo extorſerunt gravitati & modeſtiæ Romanorum. Nec tantum hæc agi voluerunt, ſed ſibi dicari, ſibi ſacrari, ſibi ſollemniter exhiberi. Cui tandem honeſtius divinos honores decerneret civitas, utrum Platoni hæc turpia & nefanda prohibenti, an dæmonibus hac hominum deceptione gaudentibus, quibus ille vera perſuadere non potuit?

2. Hunc Platonem Labeo inter (*f*) ſemideos **Platonem Labeo inter ſemideos numerat.**
commemorandum putavit, ſicut Herculem, ſicut Romulum. Semideos autem heroibus anteponit: ſed utroſque inter numina collocat. Verumtamen iſtum quem appellat ſemideum, non heroibus tantum, ſed etiam diis ipſis præferendum eſſe non dubito. Propinquant autem Romanorum leges diſputationibus Platonis, quando ille cuncta poetica figmenta condemnat, iſti autem poetis adimunt ſaltem in homines maledicendi licentiam: ille poetas ab urbis ipſius habitatione, iſti ſaltem actores poeticarum fabularum removent a ſocietate civitatis; & ſi contra deos ludorum ſcenicorum expetitores aliquid auderent, forte undique removerent. Nequaquam igitur leges ad inſtituendos bonos aut corrigendos malos mores, a diis ſuis poſſent accipere, ſeu ſperare Romani, quos legibus ſuis vincunt atque convincunt. Illi enim honori ſuo depoſcunt ludos ſcenicos, iſti ab honoribus omnibus repellunt homines ſcenicos: illi celebrari ſibi jubent figmentis poeticis opprobria deorum, iſti ab opprobriis hominum deterrent im-

(a) Vind. Am. Er. & MSS. *In probro ducerent.*

(b) *Tribu moveri*, quæ pœna erat hominum plebei ſeu tertii ordinis, idem fuiſſe atque ex una tribu nobiliore transferri in ignobiliorem, intelligitur ex Livio lib. 45. Confer Tertull. de Spectac. c. 22.

(c) *Germaneque*, id eſt, & vere, laudis aviditate, Romanum: quia Romana gens fuit laudis avidiſſima.

(d) Quadringentos fere per annos illas theatricas artes non noverat.

(e) Sic magno conſenſu MSS. At editi, *adverſarios civitatis*.

(f) Ordines deorum ex Varrone & aliis habentur tres. Quoſdam deos ſummos nominabant: medioxumos alios, qui & ſemidei ex altero parente immortali progeniti, ut Romulus, Hercules, &c. Alii tertii ordinis & ex utroque mortali parente nati, dicebantur heroes.

impudentiam poetarum. Semideus autem ille Plato, & talium deorum libidini reſtitit, & ab indole Romanorum quid perficiendum eſſet, oſtendit, qui poetas ipſos vel pro arbitrio mentientes, vel hominibus miſeris quaſi deorum facta peſſima imitanda proponentes, omnino in civitate bene inſtituta vivere noluit. Nos quidem Platonem nec deum, nec ſemideum perhibemus; nec ulli ſancto Angelo ſummi Dei, nec veridico Prophetæ, nec Apoſtolo alicui, nec cuilibet Chriſti Martyri, nec cuiquam Chriſtiano homini comparamus; cujus noſtræ ſententiæ ratio, Deo proſperante, ſuo loco explicabitur. Sed eum tamen, quandoquidem ipſi volunt fuiſſe ſemideum, præferendum eſſe cenſemus, ſi non Romulo & Herculi, (quamvis iſtum nec (a) fratrem occidiſſe, nec aliquod perpetraſſe flagitium quiſquam hiſtoricorum vel poetarum dixit, aut finxit) certe, vel Priapo, vel alicui Cynocephalo, poſtremo vel Febri, quæ Romani numina partim (b) peregrina receperunt, partim ſua propria ſacraverunt. Quomodo igitur tanta animi & morum mala, bonis præceptis & legibus vel imminentia prohiberent, vel inſita exſtirpanda curarent dii tales, qui etiam ſeminanda & augenda flagitia curaverunt, talia vel ſua vel quaſi ſua facta per theatricas celebritates populis innoteſcere cupientes, ut tamquam auctoritate divina, ſua ſponte nequiſſima libido accenderetur humana: fruſtra hoc exclamante Cicerone, qui cum de poetis ageret; Ad quos cum acceſſit, inquit, clamor & approbatio populi, quaſi magni cujuſdam & ſapientis magiſtri, quas illi obducunt tenebras? quos invehunt metus? quas inflammant cupiditates?

Similia in 3. Tuſc.

CAPUT XV.

Quod Romani quoſdam ſibi deos, non ratione, ſed adulatione inſtituerint.

QUÆ autem illic eligendorum deorum etiam ipſorum falſorum ratio, ac non potius adulatio eſt? quando iſtum Platonem, quem ſemideum volunt, tantis diſputationibus laborantem ne animi malis, quæ præcipue cavenda ſunt, mores corrumperentur humani, nulla ſacra ædicula dignum putarunt, & Romulum ſuum diis multis prætulerunt, quamvis & ipſum ſemideum potius quam deum velut ſecretior eorum doctrina commendet. Nam etiam flaminem illi inſtituerunt, quod ſacerdotii genus adeo in Romanis ſacris teſtante apice excelluit, ut tres ſolos flamines haberent tribus numinibus inſtitutos, Dialem Jovi, Martialem Marti, Quirinalem Romulo. Nam benevolentia * civium velut receptus in cælum, (c) Quirinus eſt poſtea nominatus. Ac per hoc & Neptuno & Plutoni fratribus Jovis, & ipſi Saturno patri eorum iſto Romulus honore prælatus eſt, ut pro magno ſacerdotium, quod Jovi tribuerunt, hoc etiam huic tribuerent, & Marti tamquam patri ejus, forſitan propter ipſum.

Flamines.

* Cic. Orat. 3. in Catil. Livius lib. 1.

CAPUT XVI.

Quod ſi diis ulla eſſet cura juſtitiæ, ab eis Romani accipere debuerint præcepta vivendi potius, quam leges ab aliis hominibus mutuari.

SI autem a diis ſuis Romani vivendi leges accipere potuiſſent, non aliquot annos (d) poſt Romam conditam ab Athenienſibus mutuarentur leges Solonis: quas tamen non ut acceperunt (e) tenuerunt, ſed meliores, & emendatiores facere conati ſunt. Quamvis Lycurgus Lacedæmoniis leges ex Apollinis auctoritate ſe inſtituiſſe confinxerit: quod prudenter Romani credere noluerunt; propterea non inde acceperunt. Numa Pompilius, qui Romulo ſucceſſit in regnum, quaſdam leges, quæ quidem regendæ civitati nequaquam ſufficerent, condidiſſe fertur; qui eis multa etiam ſacra conſtituit: non tamen perhibetur eaſdem leges a numinibus accepiſſe. Mala igitur animi, mala vitæ, mala morum, quæ ita magna ſunt, ut his * doctiſſimi eorum viri etiam ſtantibus urbibus reſpublicas perire confirment, dii eorum, ne ſuis cultoribus acciderent, minime curarunt; immo vero ut augerentur, ſicut ſupra diſputatum eſt, omni modo curaverunt.

Leges Romanæ ab Athenienſibus acceptæ.

* Plautus in Perſa.

CAPUT XVII.

De raptu Sabinarum, aliiſque iniquitatibus, quæ in civitate Romana etiam laudatis viguere temporibus.

AN forte populo Romano propterea leges non ſunt a numinibus conſtitutæ, quia, ſicut Salluſtius ait, Jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat? Ex hoc jure ac bono credo raptas eſſe Sabinas. Quid enim juſtius & melius, quam filias alienas fraude ſpectaculi inductas, non a parentibus accipi, ſed vi, ut quiſque poterat, auferri? Nam ſi inique facerent Sabini negare poſtulatas, quanto fuit iniquius rapere non datas? Juſtius autem bellum cum ea gente geri potuit, quæ filias ſuas ad matrimonium conregionalibus & confinalibus ſuis negaret petitas, quam cum ea quærepetebat ablatas. Illud ergo potius (f) fieret: ibi Mars filium ſuum pugnantem juvaret, ut conjugiorum negatorum armis ulciſceretur injuriam, & eo modo ad feminas quas voluerat, perveniret. Aliquo enim fortaſſe jure belli, injuſte negatas, juſte victor auferret: nullo autem jure pacis non datas rapuit, & injuſtum bellum cum

Sall. de conjur. Catil.

(a) Scilicet *nec fratrem occidiſſe*, ſicut de Romulo; *nec aliquod perpetraſſe flagitium*, ſicut de Hercule, vel hiſtorici dixerunt, vel poetæ finxerunt.

(b) Hinc ad Ægyptum Lucanus lib. 8.
Nos in templa tuam Romanam accepimus Iſim,
Semicaneſque deos, & ſiſtra moventia luctum.

(c) *Quirinus* ex Sabinorum idiomate appellatus eſt, ex quo etiam Romani dicti ſunt *Quirites*. Vid. Ovidium 2. Faſt. Livium lib. 1.

(d) Annos fere trecentos ab Urbe condita, teſte Livio lib. 3.

(e) Verbum *tenuerunt* abeſt a MSS.

(f) Editi, *Illud ergo potius ibi fieret, ubi Mars &c.* Caſtigatur locus ex MSS.

earum parentibus juſte ſuccenſentibus geſſit. (*a*) Hoc ſane utilius feliciuſque ſucceſſit, quod etſi ad memoriam fraudis illius (*b*) Circenſium ſpectaculum manſit, facinoris tamen in illa civitate & imperio non placuit exemplum; faciliuſque Romani in hoc erraverunt, ut poſt illam iniquitatem Deum ſibi Romulum conſecrarent, quam ut in feminis rapiendis factum ejus imitandum lege ulla vel more permitterent. Ex hoc jure ac bono poſt expulſum eum liberis ſuis regem Tarquinium, cujus filius Lucretiam ſtupro violenter oppreſſerat (*c*) Junius Brutus conſul Lucium Tarquinium Collatinum maritum ejuſdem Lucretiæ collegam ſuum, bonum atque innocentem virum, propter nomen & propinquitatem Tarquiniorum coegit magiſtratu ſe abdicare, nec vivere in civitate permiſit. Quod ſcelus favente vel patiente populo fecit, a quo populo conſulatum idem Collatinus, ſicut etiam ipſe Brutus, acceperat. Ex hoc jure ac bono (*d*) Marcus Camillus illius temporis vir egregius, qui Veientes graviſſimos hoſtes populi Romani poſt decennale bellum, quo Romanus exercitus toties male pugnando graviter afflictus eſt, jam ipſa Roma de ſalute dubitante atque trepidante facillime ſuperavit, eorumque urbem opulentiſſimam cepit, invidia obtrectatorum virtutis ſuæ & inſolentia tribunorum plebis reus factus, tam ingratam ſenſit quam liberaverat civitatem, ut de ſua damnatione certiſſimus in exſilium ſponte diſcederet, & decem millibus æris abſens etiam damnaretur; mox iterum a Gallis vindex patriæ futurus ingratæ. Multa commemorare jam piget fœda & injuſta, quibus agitabatur illa civitas, cum potentes * plebem ſibi ſubdere conarentur, plebſque illis ſubdi recuſaret, & utriuſque partis defenſores magis ſtudiis agerent amore vincendi, quam æquum & bonum quidquam cogitarent.

Circenſium ſpectaculum.

* Infra cap. 18.

CAPUT XVIII.

Quæ de moribus Romanorum, aut metu compreſſis, aut (c) *ſecuritate reſolutis, Salluſtii prodat hiſtoria.*

1. Itaque habebo modum, & ipſum Salluſtium teſtem potius adhibebo, qui cum in laude Romanorum dixiſſet, unde nobis iſte ſermo ortus eſt, Jus bonumque apud eos non legi- „ bus magis quam natura valebat, prædicans illud „ tempus, quo expulſis regibus incredibiliter civitas brevi ætatis ſpatio plurimum crevit: idem tamen in primo * hiſtoriæ ſuæ libro atque ipſo ejus exordio fatetur, etiam tunc cum ad conſules a regibus eſſet translata reſpublica, poſt (*f*) parvum intervallum, injurias validiorum, & ob eas diſceſſionem plebis a patribus, aliaſque in urbe diſſenſiones fuiſſe. Nam cum optimis moribus & maxima concordia populum Romanum inter (*g*) ſecundum & poſtremum bellum Carthaginienſe commemoraſſet egiſſe, cauſſamque hujus boni, non amorem juſtitiæ, ſed ſtante Carthagine metum pacis infidæ fuiſſe dixiſſet; unde & Naſica ille ad reprimendam nequitiam, ſervandoſque iſtos mores optimos, ut metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat everti: continuo ſubjecit idem Salluſtius, & ait: At diſcor- „ dia, & avaritia, atque ambitio, & cetera ſe- „ cundis rebus oriri ſueta mala, poſt Carthaginis „ excidium maxime aucta ſunt. Ut intelligeremus „ etiam antea & oriri ſolere, & augeri. Unde ſub- „ nectens cur hoc dixerit: Nam injuriæ, inquit, „ validiorum, & ob eas diſceſſio plebis a patribus, „ aliæque diſſenſiones domi fuere jam inde a princi- „ pio, neque amplius quam regibus exactis, dum me- „ tus a Tarquinio & (*h*) bellum grave cum Ethru- „ ria poſitum eſt, æquo & modeſto jure agitatum. „ Vides quemadmodum illo etiam brevi tempore, ut regibus exactis, id eſt, ejectis, aliquantum æquo & modeſto jure ageretur, metum dixit fuiſſe cauſſam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius regno atque Urbe pulſus, Ethruſcis ſociatus contra Romanos gerebat. Adtende „ itaque quid deinde contexat: Dein, inquit, ſer- „ „ vili

*Non exſtat hæc Salluſtii hiſtoria.

(a) Interpretes hujus operis pronomen *Hoc* ad bellum ante memoratum referunt, quod initio cum Sabinis jam prope vincentibus fœdere feliciter confectum prodit Livius lib. 1. Nos tamen referendum arbitramur ad Romanorum, quos ſubinde laudat Auguſtinus, mores & æquitatem, quod apud ipſos Romuli dei ſui facinus in rapiendis feminis imitari nulla unquam lege licuerit.

(b) Circenſes ludos Neptuno equeſtri primus Romæ celebravit Romulus, ut feminas, quas a vicinis populis non poterat ad conjugium impetrare, potiſſimum Sabinas virgines ſpectaculi cauſſa evocatas raperet. Dicti ſunt a priſcis Conſualia, ex nomine, ut ferunt, Conſi dei, Neptuni ſcilicet equeſtris, a quo opem Romulus conſiliumque in conjugiorum difficultate quæſierat. De his Livius lib. 1.

(c) Expulſa regia poteſtate primi conſules iſti duo ſunt creati, L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus. Hunc a collega ſuo coactum eſſe ob nomen & genus regium magiſtratu ſe abdicare, & accepto patrimonio ſuo Lavinium Roma relicta migrare, ſcribit Livius lib. 1.

(d) Hic parens patriæ alterque Urbis conditor ac Romulus appellatus eſt. Veios Ethruriæ urbem cepit. Poſt falſo accuſatus, vitandæ invidiæ gratia, Ardeam exſulatum ivit, duobus annis ante Romam a Gallis captam. Quindecim millibus æris gravis multatum Camillum abſentem dicit Livius lib. 5. Plutarchus quindecim millibus aſſium. Attamen hic loci MSS. omnes habent *decem millibus*.

(e) Editi, *ſeveritate:* male & diſſentientibus MSS.

(f) Poſt quindecim annos, ut ex Livio lib. 2. intelligere eſt, Urbis conditæ anno 258. qui annus Tarquinii mortis nuntio inſignis fuit.

(g) Bella inter Romanos & Carthaginienſes tria geſta ſunt. Primum per 23. annos in Sicilia & poſt in Africa cœptum anno ab Urbe condita 495. ex Plin. lib. 33. Alterum cœptum poſt 23. annos in Hiſpania, Sicilia, Italia & Africa geſtum, ibique decimo ſeptimo vel decimo octavo anno a Scipione Africano majore confectum victo Annibale. Tertium poſt 49. annos in Africa, & quarto anno a Scipione Africano minore terminatum everſa Carthagine.

(h) Cum Porſena ſcilicet Ethruſcorum rege, qui Tarquinium reſtitui in regnum volebat, & gravi obſidione Romanos premebat. De hoc Livius lib. 2.

Digitized by Google

„ vili imperio patres plebem exercere, de vita (*a*) „ atque tergo regio more conſulere, agro pellere, „ & ceteris expertibus ſoli in imperio agere. Quibus ſævitiis & maxime fœnore oppreſſa plebs „ cum aſſiduis bellis tributum ſimul & militiam toleraret, armata (*b*) montem Sacrum atque Aventinum inſedit: tumque tribunos plebis & alia „ ſibi jura paravit. Diſcordiarum & certaminis „ utrimque finis fuit ſecundum bellum Punicum. Cernis ex quo tempore, id eſt, parvo intervallo poſt reges exactos, quales Romani fuerint, „ de quibus ait: Jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat.

2. Porro ſi illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuiſſe prædicatur Romana reſpublica; quid jam de conſequenti ætate dicendum aut cogitandum arbitramur, cum paullatim mutata, ut ejuſdem hiſtorici verbis utar, ex pulcherrima atque optima, peſſima ac flagitioſiſſima facta eſt, poſt Carthaginis videlicet, ut commemoravit, excidium? Quæ tempora ipſe Salluſtius, quemadmodum breviter recolat & deſcribat, in ejus hiſtoria legi poteſt, quantis malis morum, quæ ſecundis rebus exorta ſunt, uſque ad bella (*c*) civilia demonſtret „ eſſe perventum. Ex quo tempore, ut ait, majorum mores non paullatim ut antea, ſed torrentis modo præcipitati, adeo juventus luxu atque avaritia corrupta, ut merito dicatur genitos „ eſſe qui neque ipſi (*d*) habere poſſent res familiares, neque alios pati. Dicit deinde plura Salluſtius de Syllæ vitiis ceteraque fœditate reipublicæ: & alii ſcriptores in hæc conſentiunt, quamvis eloquio multum impari.

3. Cernis tamen, ut opinor, & quiſquis adverterit, facillime perſpicit (*e*) colluviem morum peſſimorum quo illa civitas prolapſa fuerit, ante noſtri ſuperni Regis adventum. Hæc enim geſta ſunt non ſolum ante quam Chriſtus in carne præſens docere cœpiſſet, verum etiam ante quam de virgine natus eſſet. Cum igitur tot & tanta mala temporum illorum vel tolerabiliora ſuperius, vel poſt everſam Carthaginem intoleranda & horrenda diis ſuis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus, unde talia vitia ſilveſcerent, maligna aſtutia inſerentibus; cur mala præſentia Chriſto imputant, qui doctrina ſaluberrima & falſos ac fallaces deos coli vetat, & iſtas hominum noxias flagitioſaſque cupiditates divina auctoritate deteſtans atque condemnans, his malis tabeſcenti ac labenti mundo ubique familiam ſuam ſenſim ſubtrahit, qua condit æternam, & non plauſu vanitatis, ſed judicio veritatis, glorioſiſſimam Civitatem?

Correptio morum ante adventum Chriſti.

Chriſtus æternæ Civitatis conditor.

CAPUT XIX.

De corruptione Romanæ reipublicæ prius quam cultum deorum Chriſtus auferret.

Ecce Romana reſpublica (quod non ego primus dico, ſed auctores eorum unde hæc mercede didicimus, tanto ante dixerunt ante Chriſti adventum) paullatim mutata, ex pulcherrima atque optima, peſſima atque flagitioſiſſima facta eſt. Ecce ante Chriſti adventum, poſt deletam Carthaginem, majorum mores, non paullatim, ut antea, ſed torrentis modo præcipitati, adeo juventus luxu atque avaritia corrupta eſt. Legant nobis contra luxum & avaritiam præcepta deorum ſuorum populo Romano data. Cui utinam tantum caſta & modeſta reticerent, ac non etiam ab illo probroſa & ignominioſa depoſcerent, quibus per falſam divinitatem perniciofam conciliarent auctoritatem. Legant noſtra, & per Prophetas, & per ſanctum Evangelium, & per apoſtolicos Actus, & per Epiſtolas, tam multa contra avaritiam atque luxuriam, ubique populis ad hoc congregatis, quam excellenter, quam divine, non tamquam ex philoſophorum concertationibus ſtrepere, ſed tamquam ex oraculis & Dei nubibus intonare. Et tamen luxu atque avaritia ſævisque ac turpibus moribus ante adventum Chriſti rempublicam peſſimam ac flagitioſiſſimam factam, non imputant diis ſuis: afflictionem vero ejus, quamcumque iſto tempore ſuperbia, deliciæque eorum perpeſſæ fuerint, religioni increpitant Chriſtianæ. Cujus præcepta de juſtis probiſque moribus, ſi ſimul audirent atque curarent reges terræ & omnes populi, principes & omnes judices terræ, juvenes & virgines, ſeniores cum junioribus, ætas omnis capax & uterque ſexus, & quos Baptiſta Joannes alloquitur, exactores ipſi atque milites; & terras vitæ præſentis ornaret ſua felicitate reſpublica, & vitæ æternæ culmen beatiſſime regnatura conſcenderet. Sed quia iſte audit, ille contemnit, pluresque (*f*) vitiis male blandientibus quam utili virtutum aſperitati ſunt amiciores; tolerare Chriſti famuli jubentur, ſive ſint reges, ſive principes, ſive judices, ſive milites, ſive provinciales, ſive divites, ſive pauperes, ſive liberi, ſive ſervi utriuslibet ſexus, peſſimam etiam, ſi ita neceſſe eſt, flagitioſiſſimamque rempublicam: & in illa Angelorum quadam ſanctiſſima atque

Pſalm. 148. 11.

Lucæ 3.

(*a*) Vind. *ac quiete erga ſe*. Verius ceteri libri, *atque tergo*, id eſt, verberibus ſupplicioque virgarum, quibus liberum corpus Romani civis cædi fuit vetitum.

(*b*) Anno 16. poſt reges exactos facta eſt ſeceſſio illa plebis in montem Sacrum trans Anienem amnem: ibique primum tribuni creati, qui plebi eſſent veluti tutores. Altera quadam ſeceſſione primum in montem Aventinum, qui eſt pars Urbis, deinde vero, quo major ſolitudo & exinde terror eſſet Urbi, in Sacrum montem itum eſſe ferunt. Vide Cicer. orat. priore pro Cornelio. Liv. lib. 1. &c.

(*c*) Bella inter Patres & Gracchos, inter Marium & Syllam, inter Cæſarem & Pompejum.

(*d*) Qui nimirum luxu effunderent, quæcumque rapere aliis poſſent.

(*e*) Am. Er. & Lov. *colluvie*. Erratum, quod emendat Vind. & MSS.

(*f*) Alludit ad duas illas vitii & virtutis vias, quas Heſiodus finxit, ut apud Xenophontem lib. 2. memorab. Unde Cicero 3. Offic.

In cæleſti reſpub. Dei voluntas lex eſt.

atque auguſtiſſima curia cæleſtique republica, ubi Dei voluntas lex eſt, clariſſimum ſibi locum etiam iſta tolerantia comparare.

CAPUT XX.

Quali velint felicitate gaudere, & quibus moribus vivere, qui tempora Chriſtianæ religionis incuſant.

VERUM tales cultores & dilectores deorum iſtorum, quorum etiam imitatores in ſceleribus & flagitiis ſe eſſe lætantur, nullo modo curant peſſimam ac flagitioſiſſimam non eſſe rempublicam. Tantum ſtet, inquiunt, tantum floreat copiis referta, victoriis glorioſa, vel quod eſt felicius, pace ſecura ſit. Et quid ad nos? immo id ad nos magis pertinet, ſi divitias quiſque ſemper augeat, quæ quotidianis effuſionibus ſuppetant, per quas ſibi etiam infirmiores ſubdat quiſque potentior. Obſequantur divitibus pauperes cauſſa ſaturitatis, atque ut eorum patrociniis quieta inertia perfruantur, divites pauperibus ad clientelas & ad miniſterium ſui faſtus abutantur. Populi plaudant non conſultoribus utilitatum ſuarum, ſed largitoribus voluptatum. Non jubeantur dura, non prohibeantur impura. Reges non curent quam bonis, ſed quam ſubditis regnent. Provinciæ regibus non tamquam rectoribus morum, ſed tamquam rerum dominatoribus & deliciarum ſuarum proviſoribus ſerviant: eoſque non ſinceriter honorent, ſed nequiter ac ſerviliter timeant. Quid alienæ vineæ potius, quam quid ſuæ vitæ quiſque noceat, legibus advertatur. Nullus ducatur ad judices, niſi qui alienæ rei, domui, ſaluti, vel cuiquam invito fuerit importunus, aut noxius: ceterum de ſuis, vel cum ſuis, vel cum quibuſque volentibus faciat quiſque quod libet. Abundent publica ſcorta, vel propter omnes quibus frui placuerit, vel propter eos maxime, qui privata habere non poſſunt. Exſtruantur ampliſſimæ atque ornatiſſimæ domus, opipara convivia frequententur, ubi cuique libuerit & potuerit, die noctuque ludatur, bibatur, vomatur, diffluatur. Saltationes undique concrepent, theatra inhoneſtæ lætitiæ vocibus, atque omni genere ſive crudeliſſimæ ſive turpiſſimæ voluptatis exæſtuent. Ille ſit publibus inimicus, cui hæc felicitas diſplicet: quiſquis eam mutare vel auferre tentaverit, eum libera multitudo avertat ab auribus, evertat a ſedibus, auferat a viventibus. Illi habeantur dii veri, qui hanc adipiſcendam populis procuraverint, adeptamque ſervaverint. Colantur ut voluerint, ludos expoſcant quales voluerint, quos cum ſuis vel de ſuis poſſint habere cultoribus: tantum efficiant ut tali felicitati nihil ab hoſte, nihil a peſte, nihil ab ulla clade timeatur. Quis hanc rempublicam ſanus, non dicam Romano imperio, ſed domui (*a*) Sardanapali comparaverit? qui quondam rex ita fuit voluptatibus deditus, ut in ſepulcro ſuo ſcribi fecerit, ea ſola ſe habere mortuum, quæ libido ejus etiam cum viveret, hauriendo conſumſerat. Quem regem iſti ſi haberent ſibi in talibus indulgentem, nec in eis cuiquam ulla ſeveritate adverſantem, huic libentius quam Romani veteres Romulo templum & flaminem conſecrarent.

Depravationis publicæ deſcriptio.

CAPUT XXI.

Quæ ſententia fuerit Ciceronis de Romana republica.

1. SED ſi contemnitur qui Romanam rempublicam peſſimam ac flagitioſiſſimam dixit, nec curant iſti quanta morum peſſimorum ac flagitioſorum labe ac dedecore impleatur, ſed tantummodo ut conſiſtat & maneat; audiant eam, non, ut Salluſtius narrat, peſſimam ac flagitioſiſſimam factam, ſed, ſicut Cicero diſputat, jam tunc prorſus periiſſe, & nullam omnino remanſiſſe rempublicam. Inducit enim Scipionem, eum ipſum qui Carthaginem exſtinxerat, de republica diſputantem, quando præſentiebatur ea corruptione, quam deſcribit Salluſtius, jam jamque peritura. Eo quippe tempore diſputatur, quo jam unus (*b*) Gracchorum occiſus fuit, a quo ſcribit ſeditiones graves cœpiſſe Salluſtius. Nam mortis ejus fit in eiſdem libris commemoratio. Cum autem Scipio in ſecundi libri fine dixiſſet, ut in fidibus ac tibiis atque cantu ipſo ac vocibus concentus eſt quidam tenendus ex diſtinctis ſonis, quem immutatum aut diſcrepantem aures eruditæ ferre non poſſunt, iſque concentus ex diſſimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur & congruens; ſic ex ſummis & infimis & mediis interjectis ordinibus, ut ſonis, (*c*) moderata ratione civitatem conſenſu diſſimillimorum concinere; & quæ harmonia a muſicis dicitur in cantu, eam eſſe in civitate concordiam; artiſſimum atque optimum omni in republica vinculum incolumitatis, eamque ſine juſtitia nullo pacto eſſe poſſe: ac deinde cum aliquanto latius & uberius diſſeruiſſet, quantum prodeſſet juſtitia civitati, quantumque obeſſet, ſi abfuiſſet, ſuſcepit deinde Pilus, unus eorum qui diſputationi aderant, & popoſcit ut hæc ipſa quæſtio diligentius tractaretur, ac de juſtitia plura dicerentur, propter illud, quod jam vulgo ferebatur, rempublicam (*d*) regi ſine injuria non poſſe. Hanc proinde quæſtionem diſſerendam & enodandam eſſe, aſſenſus eſt Scipio, reſponditque nihil eſſe, quod adhuc de republica putaret dictum, & quo poſſent longius progredi, niſi eſſet confirmatum, non modo falſum eſſe illud, ſine injuria non poſſe; ſed hoc veriſſimum eſſe, ſine ſumma juſtitia rempublicam regi non poſſe. Cujus quæſtionis explicatio,

(*a*) Sardanapalus rex fuit Aſſyriorum ultimus, cujus epitaphium affert Cicero in 5. Tuſc.

(*b*) Tiberium Gracchum intelligit, a Scipione Naſica, ejus qui optimus vir a Senatu judicatus erat nepote, quod Agrariam legem tuliſſet, & tribunatum ſibi continuare vellet, occiſum: Scipione Africano minore, de quo hic loquitur, bello interim ad Numantiam gerente.

(*c*) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *moderatam ratione*. Ceteri fere MSS. *moderatione*.

(*d*) Plures libri hic vel infra loco *regi*, habent *geri*.

tio, cum in diem conſequentem dilata eſſet, in tertio libro magna (*a*) conflictatione res acta eſt. Suſcepit enim Pilus ipſe diſputationem eorum qui ſentirent ſine injuſtitia regi non poſſe rempublicam, purgans ſe præcipue, ne hoc ipſe ſentire crederetur. Egitque ſedulo pro injuſtitia contra juſtitiam, ut hanc eſſe utilem reipublicæ, illam vero inutilem, veriſimilibus rationibus & exemplis velut conaretur oſtendere. Tum (*b*) Lælius rogantibus omnibus, juſtitiam defendere aggreſſus eſt, aſſeruitque quantum potuit, nihil tam inimicum quam injuſtitiam civitati, nec omnino niſi magna juſtitia geri aut ſtare poſſe rempublicam.

2. Qua quæſtione, quantum ſatis viſum eſt, pertractata, Scipio ad intermiſſa revertitur, recolitque ſuam atque commendat brevem reipublicæ definitionem, qua dixerat eam eſſe rem populi. Populum autem, non omnem cœtum multitudinis, ſed cœtum juris conſenſu & utilitatis communione ſociatum eſſe determinat. Docet deinde quanta ſit in diſputando definitionis utilitas: atque ex illis ſuis definitionibus colligit tunc eſſe rempublicam, id eſt rem populi, cum bene ac juſte geritur, ſive ab uno rege, ſive a paucis optimatibus, ſive ab univerſo populo. Cum vero injuſtus eſt rex, quem tyrannum, more Græco, appellavit; aut injuſti optimates, quorum conſenſum dixit eſſe factionem; aut injuſtus ipſe populus, cui nomen uſitatum non reperit, niſi ut etiam ipſum tyrannum vocaret; non jam vitioſam, ſicut pridie fuerat diſputatum, ſed, ſicut ratio ex illis definitionibus connexa docuiſſet, omnino nullam eſſe rempublicam: quoniam non eſſet res populi, cum tyrannus eam factione capeſſeret; nec ipſe populus jam populus eſſet, ſi eſſet injuſtus, quoniam non eſſet multitudo juris conſenſu & utilitatis communione ſociata, ſicut populus fuerat definitus.

Remp. ſine juſtitia nomen ſuum obtinere non poſſe.

3. Quando ergo reſpublica Romana talis erat, qualem illam deſcribit Salluſtius, non jam peſſima ac flagitioſiſſima, ſicut ipſe ait, ſed omnino nulla erat, ſecundum iſtam rationem quam diſputatio de republica inter magnos (*c*) ejus tum principes habita patefecit. Sicut etiam ipſe Tullius, non Scipionis, nec cujuſquam alterius, ſed ſuo ſermone loquens, (*d*) in principio quinti Libri, commemorato prius Ennii poetæ verſu, quo dixerat: „Moribus antiquis res ſtat Romana viriſque. Quem quidem ille verſum, inquit, vel brevitate vel veritate tamquam ex oraculo mihi quodam eſſe effatus videtur. Nam neque viri, niſi ita morata civitas fuiſſet, neque mores, niſi hi viri præfuiſſent, aut fundare, aut tam diu tenere potuiſſent tantam & tam juſte lateque imperantem rempublicam. Itaque ante noſtram memoriam, & mos ipſe patrius præſtantes viros adhibebat, & veterem morem ac majorum inſtituta retinebant excellentes viri. Noſtra vero ætas cum rempublicam ſicut picturam accepiſſet egregiam, ſed evaneſcentem vetuſtate, non modo eam coloribus iiſdem quibus fuerat, renovare neglexit, ſed ne id quidem curavit, ut formam ſaltem ejus & extrema tamquam lineamenta ſervaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem ſtare Romanam, quos ita oblivione obſoletos videmus, ut non modo non colantur, ſed (*e*) etiam ignorentur? Nam de viris quid dicam? Mores enim ipſi interierunt virorum penuria, cujus tanti mali non modo reddenda ratio nobis, ſed etiam tamquam reis capitis quodam modo dicenda cauſſa eſt. Noſtris enim vitiis, non caſu aliquo, rempublicam verbo retinemus, re ipſa vero jam pridem amiſimus."

4. Hæc Cicero fatebatur, longe quidem (*f*) poſt mortem Africani, quem in ſuis libris fecit de Republica diſputare, adhuc tamen (*g*) ante adventum Chriſti: quæ ſi diffamata & prævaleſcente religione Chriſtiana ſentirentur atque dicerentur, quis non iſtorum ea Chriſtianis imputanda eſſe cenſeret? Quamobrem cur non curarunt dii eorum, ne tunc periret atque amitteretur illa reſpublica, quam Cicero longe ante quam Chriſtus in carne veniſſet, tam lugubriter deplorat amiſſam? Viderint laudatores ejus etiam illis antiquis viris & moribus qualis fuerit, utrum in ea viguerit vera juſtitia; an forte nec tunc fuerit viva moribus, ſed picta coloribus. Quod & ipſe Cicero neſciens, cum eam præferret, expreſſit. Sed alias, ſi Deus voluerit, hoc videbimus. Enitar enim ſuo loco, ut oſtendam ſecundum definitiones ipſius Ciceronis, quibus quid ſit reſpublica, & quid ſit populus, loquente Scipione, breviter poſuit; atteſtantibus etiam multis, ſive ipſius, ſive eorum quos loqui fecit in eadem diſputatione ſententiis, numquam illam fuiſſe rempublicam; quia numquam in ea fuit vera juſtitia. Secundum probabiliores autem definitiones, pro ſuo modo (*h*) quodam reſpublica fuit: & melius ab antiquioribus Romanis, quam a poſterioribus adminiſtrata eſt. Vera autem juſtitia non eſt, niſi in ea republica, cujus conditor rectorque Chriſtus eſt: ſi & ipſam rempublicam placet dicere, quoniam eam rem populi eſſe, negare non poſſumus. Si autem hoc nomen, quod alibi aliterque vulgatum eſt, ab uſu noſtræ locu-

(a) MSS. *conflictione*.

(b) Hujus concertationis meminit Cicero in Lælio.

(c) Quos in ea diſputatione loquentes Cicero inducit, Scipionem Africanum minorem, C. Lælium & L. Furium Pjlium.

(d) Hic Vind. Am. Er. addunt, *teſtatur*. Lov. *demonſtravit*. Quo loco in MSS. ſupplendum relinquitur verbum *projecit*.

(e) Plures MSS. *ſed jam*; vel, *ſed & jam*.

(f) Annis poſt Africani mortem, quæ ad Urbis conditæ annum 624. refertur, circiter ſeptuaginta.

(g) Anno ſcilicet ſexageſimo ante Chriſtum. Nam a Ciceronis conſulatu, quo anno ipſe libros de republica edidit, ad 42. annum imperii Auguſti, quo natus eſt Chriſtus, interceſſerunt anni ſexaginta.

(h) Sic potiores MSS. At Vind. & Er. *quadam*. Lov. *quondam*.

cutionis eſt forte remotius; in ea certe Civitate eſt vera juſtitia, de qua Scriptura ſancta dicit: Pſal. 86. 3. *Glorioſa dicta ſunt de te Civitas Dei.*

CAPUT XXII.

Quod diis Romanorum nulla umquam cura fuerit, ne malis moribus reſpublica deperiret.

1. SED quod pertinet ad præſentem quæſtionem, quamlibet laudabilem dicant iſtam fuiſſe vel eſſe rempublicam, ſecundum eorum auctores doctiſſimos jam longe ante Chriſti adventum peſſima ac flagitioſiſſima facta erat: immo vero nulla erat, atque omnino perierat perditiſſimis moribus. Ut ergo non periret, dii cuſtodes ejus populo cultori ſuo dare præcipue vitæ ac morum præcepta debuerunt, a quo tot templis, tot ſacerdotibus & ſacrificiorum generibus, tam multiplicibus variiſque ſacris, tot feſtis ſollemnitatibus, tot tantorumque ludorum celebritatibus colebantur: ubi nihil dæmones niſi negotium ſuum egerunt, non curantes quemadmodum illi viverent, immo curantes ut etiam perdite viverent, dum tamen honori ſuo illa omnia metu ſubditi miniſtrarent. Aut ſi dederunt, proferatur, oſtendatur, legatur, quas deorum leges illi civitati datas contemſerint (*a*) Gracchi, ut ſeditionibus cuncta turbarent; quas (*b*) Marius, & (*c*) Cinna, & (*d*) Carbo, ut in bella etiam progrederentur civilia, cauſſis iniquiſſimis ſuſcepta, & crudeliter geſta crudeliuſque finita; quas denique Sylla ipſe, (*e*) cujus vitam, mores, facta, deſcribente Salluſtio aliiſque hiſtoriæ ſcriptoribus, quis non exhorreat? Quis illam rempublicam non tunc periſſe fateatur?

2. An forte propter hujuſcemodi civium mores Virgilianam illam ſententiam, ſicut ſolent, pro defenſione ſuorum deorum opponere audebunt:

Æneid. 2. Diſceſſere omnes adytis ariſque relictis
Dii, quibus imperium hoc ſteterat? ----

Primum ſi ita eſt, non habent cur querantur de religione Chriſtiana, quod hac offenſi eos dii ſui deſeruerint: quoniam quidem majores eorum jam pridem moribus ſuis ab Urbis altaribus tam multos ac minutos deos, tamquam muſcas abegerunt. Sed tamen hæc numinum turba ubi erat, cum longe ante quam mores corrumperentur antiqui, a Gallis * Roma capta & incenſa eſt? An præſentes forte dormiebant? Tunc enim tota Urbe in hoſtium poteſtatem redacta, ſolus collis Capitolinus remanſerat; qui etiam ipſe caperetur, niſi ſaltem anſeres diis dormientibus vigilarent. Unde pæne in ſuperſtitionem Ægyptiorum beſtias aveſque colentium Roma deciderat, cum anſeri ſollemnia celebrabant. Verum de his adventitiis, & corporis potius quam animi malis, quæ vel ab hoſtibus vel alia clade accidunt, nondum interim diſputo: nunc ago de labe morum, quibus primum paullatim decoloratis, deinde torrentis modo præcipitatis, tanta, quamvis integris tectis mœnibuſque, facta eſt ruina reipublicæ, ut magni auctores eorum eam tunc amiſſam non dubitent dicere. Recte autem abſceſſerant, ut amitteretur, omnes adytis ariſque relictis dii, (*f*) ſi eorum de bona vita atque juſtitia civitas præcepta contemſerat. Nunc vero quales, quæſo, dii fuerunt, ſi noluerunt cum populo cultore ſuo vivere, quem male viventem non docuerant bene vivere?

* Liv. lib. 5. Plutarch. in Camillo.

CAPUT XXIII.

Varietates rerum temporalium, non ex favore aut impugnatione dæmonum, ſed ex veri Dei pendere judicio.

1. QUID quod etiam videntur eorum adfuiſſe cupiditatibus implendis, & oſtenduntur non præfuiſſe refrenandis? Qui enim Marium novum hominem & ignobilem, cruentiſſimum auctorem bellorum civilium atque geſtorem, ut ſepties conſul fieret, adjuverunt; atque ut in ſeptimo ſuo conſulatu moreretur ſenex, nec in manus Syllæ futuri mox victoris irrueret? (*g*) Si enim ad hæc eum dii eorum non juverunt, non parum eſt quod fatentur etiam non propitiis diis ſuis poſſe accidere homini iſtam temporalem, quam nimis diligunt, tantam felicitatem; & poſſe homines, ſicut fuit Marius, ſalute, viribus, opibus, honoribus, dignitate, longævitate cumulari & perfrui diis iratis: poſſe etiam homines, ſicut fuit Regulus, captivitate, ſervitute, inopia, vigiliis, doloribus excruciari & emori diis amicis. Quod ſi ita eſſe concedunt, compendio nihil eos prodeſſe, & coli ſuperfluo, confitentur. Nam ſi virtutibus animi & probitati vitæ, cujus præmia poſt mortem ſperanda ſunt, magis contraria ut populus diſceret inſtiterunt: ſi nihil etiam in his tranſeuntibus & temporalibus bonis, vel eis quos oderunt nocent, vel eis quos diligunt proſunt, ut quid coluntur, ut quid tanto ſtudio colendi requiruntur? Cur laborioſis triſtibuſque temporibus, tamquam offenſi abſceſſerint, murmuratur, & propter eos Chriſtiana religio conviciis indigniſſimis læditur? Si autem habent

(a) Tiberius Gracchus & Cajus ejus frater. V. ſupra pag. 16. Not. c.

(b) Marius municeps Arpinas fuit, qui Romæ ſepties conſul eſt creatus, ac Jugurtham, Cymbros & Teutonas vicit. Ad extremum autem moto cum Sylla bello civili, victus ipſe eſt, & in Africam fugit.

(c) Victo Mario cum ad bellum Mithridaticum Sylla proficiſceretur Cornelium Cinnam & Cn. Octavium Coſſ. in urbe reliquit. Cinna ſtudio rerum novarum a collega diſſenſit, pulſuſque eſt ab eo ex Urbe: quam injuriam ut vindicaret Cinna, revocato ex Africa Mario bellum Urbi intulit, in eamque tandem ingreſſus cædibus omnia complevit.

(d) Carbones, ut Cicero lib. 9. epiſt. ad Pætum 21. ſcribit, multi fuerunt ex Papiria gente. Hic de quo Auguſtinus, Cneus Papirius Carbo Marianas partes ſequutus, & a Sylla victus fugit in Siciliam, ibique Lilybæi a Pompejo interfectus eſt.

(e) *Qui*, ut Cicero lib. 3. de finibus dicit, *trium peſtiferorum vitiorum, luxuriæ, avaritiæ, crudelitatis magiſter fuit.*

(f) Lov. *dii, quorum de bona vita.* Diſſentiunt ceteri libri.

(g) Hic editi addunt, *Cur non etiam juverunt, ut a tantorum ſe compeſceret immanitate facinorum?* Sed hæc a MSS. omnibus abſunt Gallicanis & Romanis.

habent in his rebus vel beneficii, vel maleficii poteſtatem, cur in eis adfuerunt peſſimo viro Mario, & optimo Regulo defuerunt? An ex hoc ipſi intelliguntur injuſtiſſimi & peſſimi? Quod ſi propterea magis timendi & colendi putantur: neque hoc putentur. Neque enim minus eos invenitur Regulus coluiſſe, quam Marius. Nec ideo vita peſſima eligenda videatur, quia magis Mario quam Regulo dii ſaviſſe exiſtimantur. (*a*) Metellus enim Romanorum laudatiſſimus, qui habuit quinque filios conſulares, etiam rerum temporalium felix fuit; & Catilina peſſimus, oppreſſus inopia & in bello ſui ſceleris proſtratus infelix: & veriſſima atque certiſſima felicitate præpollent boni Deum colentes, a quo ſolo conferri poteſt.

2. Illa igitur reſpublica malis moribus cum periret, nihil dii eorum pro dirigendis vel pro corrigendis egerunt moribus, ne periret: immo depravandis & corrumpendis addiderunt moribus, ut periret. Nec ſe bonos fingant, quod velut offenſi civium iniquitate diſceſſerint. Prorſus ibi erant; produntur, convincuntur: nec ſubvenire præcipiendo, nec latere tacendo potuerunt. Omitto quod Marius a miſerantibus (*b*) Minturnenſibus Maricæ deæ in luco ejus commendatus eſt, ut ei omnia proſperaret; & ex ſumma deſperatione reverſus incolumis, in Urbem duxit crudelem crudelis exercitum: ubi quam cruenta, quam incivilis, hoſtilique immanior ejus victoria fuerit, eos qui ſcripſerunt legant qui volunt. Sed hoc, ut dixi, omitto: nec Maricæ neſcio cui tribuo Marii ſanguineam felicitatem, ſed occultæ potius providentiæ Dei ad illorum ora claudenda, eoſque ab errore liberandos qui non ſtudiis agunt, ſed hæc prudenter advertunt. Quia etſi aliquid in his rebus dæmones poſſunt, tantum poſſunt, quantum ſecreto omnipotentis arbitrio permittuntur; ne magnipendamus terrenam felicitatem, quæ, ſicut Mario, malis etiam plerumque conceditur; nec eam rurſus quaſi malam arbitremur, cum ea multos etiam pios & bonos unius Dei veri cultores, invitis dæmonibus præpolluiſſe videamus; nec eoſdem immundiſſimos ſpiritus vel propter hæc ipſa bona malave terrena propitiandos aut timendos exiſtimemus. Quia ſicut ipſi mali homines in terra, ſic etiam illi non omnia quæ volunt facere poſſunt, niſi quantum illius ordinatione ſinuntur; cujus plene judicia nemo comprehendit, juſte nemo reprehendit.

CAPUT XXIV.

De Syllanis actibus, quorum ſe dæmones oſtentaverunt adjutores.

1. SYLLA certe ipſe, cujus tempora talia fuerunt, ut ſuperiora, quorum vindex eſſe videbatur, illorum comparatione quærerentur, cum primum ad Urbem contra Marium caſtra moviſſet, adeo læta exta immolanti fuiſſe ſcribit Livius, ut cuſtodiri ſe Poſtumius haruſpex voluerit capitis ſupplicium ſubiturus, niſi ea quæ in animo Sylla haberet, diis juvantibus impleviſſet. Ecce non diſceſſerant adytis ariſque relictis dii, quando de rerum eventu prædicebant, nihilque de ipſius Syllæ correctione curabant. Promittebant (*c*) præſagiendo felicitatem magnam, nec malam cupiditatem minando frangebant. Deinde cum eſſet in Aſia bellum Mithridaticum gerens, per Lucium Titium ei mandatum eſt a Jove, quod eſſet Mithridatem ſuperaturus: & factum eſt. Ac poſtea molienti redire in Urbem, & ſuas amicorumque (*d*) injurias civili ſanguine ulciſci, iterum mandatum eſt ab eodem Jove per militem quemdam legionis ſextæ, prius ſe de Mithridate prænuntiaſſe victoriam, & tunc promittere daturum ſe poteſtatem, qua recuperaret ab inimicis rempublicam non ſine multo ſanguine. Tunc percontatus Sylla, quæ forma militi viſa fuerit; cum ille indicaſſet, eam recordatus eſt quam prius ab illo audierat, qui de Mithridatica victoria ab eodem mandata pertulerat. Quid hic reſponderi poteſt, quare dii curaverint velut felicia iſta nuntiare, & nullus eorum curaverit Syllam monendo corrigere, mala tanta facturum ſceleſtis armis civilibus, qualia non fœdarent, ſed auferrent omnino rempublicam? Nempe intelliguntur dæmones, ſicut ſæpe dixi, notumque nobis eſt in litteris ſacris, reſque ipſæ ſatis indicant, negotium ſuum agere, ut pro diis habeantur & colantur & ea illis exhibeantur, quibus ii qui exhibent ſociati, unam peſſimam cauſſam cum eis habeant in judicio Dei.

2. Deinde cum veniſſet Tarentum Sylla, atque ibi ſacrificaſſet, vidit in capite vitulini jecoris ſimilitudinem coronæ aureæ. Tunc Poſtumius haruſpex ille reſpondit, præclaram ei ſignificare victoriam, juſſitque ut extis illis ſolus veſceretur. Poſtea parvo intervallo ſervus cujuſdam Lucii Pontii vaticinando clamavit: A Bellona nuntius venio, victoria tua eſt, Sylla. Deinde adjecit, arſurum eſſe Capitolium. Hoc cum dixiſſet, continuo egreſſus e caſtris, poſtera die concitatior reverſus eſt, & Capitolium arſiſſe clamavit. Arſerat autem re vera Capitolium. Quod quidem dæmoni & prævidere facile fuit, & ce-

Corona aurea in vitulino jecore oſtenſa.

(a) Fuit ille Q. Metellus Numidicus L. Metelli Pontificis nepos, de quo Plinius lib. 7. c. 45. & 48. Valerius lib. 7. c. 1. Filios quatuor tantum habuiſſe obſervant Vives & Coquæus. Hic tamen libri omnes quos inſpicere licuit, *quinque filios conſulares* ferunt.

(b) Minturnas Campaniæ oppidum deductus Marius, cum ex prima pugna civili victus a Sylla fugeret, qua ratione a Minturnenſibus exceptus ſit, diſces ex Plutarcho in ejus vita, Vellejo lib. 2. Appiano de bellis civilibus lib. 1. & aliis.

(c) Vind. Am. & MSS. *præſagando*.

(d) Lov. *ſubortas injurias*. Abeſt *ſubortas* a Vind. Am. Er. & pleriſque MSS.

& celerrime nuntiare. Illud ſane intende, quod ad cauſſam maxime pertinet, ſub qualibus diis eſſe cupiant, qui blaſphemant Salvatorem voluntates fidelium a dominatu dæmonum liberantem. Clamavit homo vaticinando: Victoria tua eſt, Sylla; atque ut id divino ſpiritu clamare crederetur, nuntiavit etiam aliquid & prope futurum & mox factum, unde longe aberat per quem ille ſpiritus loquebatur: non tamen clamavit: Ab ſceleribus parce Sylla; quæ illic victor tam horrenda commiſit, cui corona aurea ipſius victoriæ illuſtriſſimum ſignum in vitulino jecore apparuit. Qualia ſigna ſi dii juſti dare ſolerent, ac non dæmones impii, profecto illis extis nefaria potius atque ipſi Syllæ graviter noxia mala futura monſtrarent. Neque enim ejus dignitati tantum profuit illa victoria, quantum nocuit cupiditati; qua factum eſt, ut immoderatis inhians, & ſecundis rebus elatus ac præcipitatus, magis ipſe periret in moribus, quam inimicos in corporibus perderet. Hæc illi dii vere triſtia vereque lugenda, non extis, non auguriis, non cujuſquam ſomnio vel vaticinio prænuntiabant. Magis enim timebant ne corrigeretur, quam ne vinceretur. Immo ſatis agebant, ut victor civium glorioſus, victus atque captivus nefandis vitiis, & per hæc ipſis etiam dæmonibus multo obſtrictius ſubderetur.

CAPUT XXV.

Quantum maligni ſpiritus ad flagitia incitent homines, cum in committendis ſceleribus quaſi divinam exempli ſui interponunt auctoritatem.

1. ILLINC vero quis non intelligat, quis non videat, niſi qui tales deos imitari magis elegit, quam divina gratia ab eorum ſocietate ſeparari, quantum moliantur maligni iſti ſpiritus exemplo ſuo, velut divinam auctoritatem præbere ſceleribus, quod etiam in quadam Campaniæ lata planitie, ubi non multo poſt civiles acies nefario prœlio conflixerunt, ipſi inter ſe prius pugnare * viſi ſunt? Namque ibi auditi ſunt primum ingentes fragores: moxque multi ſe vidiſſe nuntiarunt per aliquot dies duas acies prœliari. Quæ pugna ubi deſtitit, veſtigia quoque velut hominum & equorum, quanta de illa conflictatione exprimi poterant, invenerunt. Si ergo veraciter inter ſe numina pugnaverunt, jam bella civilia (*a*) excuſentur humana; conſideretur tamen quæ ſit talium deorum vel malitia, vel miſeria: ſi autem ſe pugnaſſe finxerunt, quid aliud egerunt, niſi ut ſibi Romani bellando civiliter, tamquam deorum exemplo nullum nefas admittere viderentur? Jam enim cœperant bella civilia, & (*b*) aliquot nefandorum prœliorum ſtrages exſecranda præceſſerat. Jam multos moverat, quod miles * quidam dum occiſo

Dæmones invicem pugnant

* *Julius Obſequens lib. de prodigiis.*

* *Liv. lib. 79.*

ſpolia detraheret, fratrem nudato cadavere agnovit, ac deteſtatus bella civilia, ſe ipſum ibi perimens fraterno corpori adjunxit. Ut ergo tanti hujus mali minime tæderet, ſed armorum ſceleſtorum magis magiſque ardor increſceret, (*c*) noxii dæmones, quos illi deos putantes colendos & venerandos arbitrabantur, inter ſe pugnantes hominibus apparere voluerunt, ne imitari tales pugnas civica trepidaret affectio, ſed potius humanum ſcelus divino excuſaretur exemplo. Hac aſtutia maligni ſpiritus etiam ludos, unde multa jam dixi, ſcenicos ſibi dicari ſacrarique juſſerunt: ubi deorum tanta flagitia theatricis canticis atque fabularum actionibus celebrata, & quiſquis eos talia feciſſe crederet, & quiſquis non crederet, ſed tamen illos libentiſſime ſibi (*d*) talia velle exhiberi cerneret, ſecurus imitaretur. Ne quis itaque exiſtimaret in deos convicia potius, quam eis dignum aliquid ſcriptitaſſe, ubicumque illos inter ſe pugnaſſe poetæ commemorarunt, ipſi ad decipiendos homines poetarum carmina firmaverunt, pugnas videlicet ſuas non ſolum per ſcenicos in theatro, verum etiam per ſe ipſos in campo humanis oculis exhibentes.

Deorum exemplo bella exarſiſſe.

2. Hæc dicere compulſi ſumus, quoniam peſſimis moribus civium Romanam rempublicam jam antea perditam fuiſſe, nullamque remanſiſſe ante adventum Domini Jeſu Chriſti, auctores eorum dicere & ſcribere minime dubitarunt. Quam perditionem diis ſuis non imputant, qui mala tranſitoria, quibus boni ſeu vivant, ſeu moriantur, perire non poſſunt, Chriſto noſtro imputant: cum Chriſtus noſter tanta frequenter pro moribus optimis præcepta contra perditos mores, dii vero ipſorum nullis talibus præceptis egerint aliquid cum ſuo cultore populo, pro illa republica, ne periret; immo eoſdem mores velut ſuis exemplis auctoritate noxia corrumpendo, egerunt potius ut periret. Quam non ideo tunc periiſſe quiſquam, ut arbitror, jam dicere audebit, quia diſceſſere omnes adytis ariſque relictis dii, velut amici virtutibus, cum vitiis hominum offenderentur; quia tot ſignis extorum, auguriorum, vaticiniorum, quibus ſe tamquam præſcios futurorum adjutoreſque prœliorum jactare & commendare geſtiebant, convincuntur fuiſſe præſentes: qui ſi vere abſceſſiſſent, mitius Romani in bella civilia ſuis cupiditatibus quam illorum inſtigationibus exarſiſſent.

CAPUT XXVI.

De ſecretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cum palam in ſacris eorum omnis nequitia diſceretur.

1. QUÆ cum ita ſint, cum palam aperteque turpitudines crudelitatibus mixtæ, opprobria numinum & crimina ſive pro-

(*a*) Vind. Am. Er. & MSS. *excuſantur*.

(*b*) Editi, *aliqua*. At MSS. *aliquos*. Refer ad *præliorum*.

(*c*) Editi, *mox hi dæmones*. Plerique autem & melioris notæ MSS. *noxii dæmones*. Huic lectioni congruit illud ſequenti capite, n. 1. *ſpirituum noxiorum*.

(*d*) Abeſt *velle* a MSS.

Digitized by Google

prodita, ſive conficta, ipſis expoſcentibus, & niſi fieret iraſcentibus, etiam certis & ſtatis ſollemnitatibus conſecrata illis & dedicata claruerint, atque ad omnium oculos, ut imitanda proponerentur, ſpectanda proceſſerint; quid eſt, quod iidem ipſi dæmones, qui ſe hujuſcemodi voluptatibus immundos ſpiritus eſſe confitentur, qui ſuis flagitiis & facinoribus ſive indicatis, ſive ſimulatis, eorumque ſibi celebratione petita ab impudentibus, extorta a pudentibus, auctores ſe vitæ ſceleſtæ immundæque teſtantur, perhibentur tamen in adytis ſuis ſecretiſque penetralibus dare quædam bona præcepta de moribus, quibuſdam velut (a) electis ſacratis ſuis? Quod ſi ita eſt, hoc ipſo callidior advertenda eſt & convincenda malitia ſpirituum noxiorum. Tanta enim vis eſt probitatis & caſtitatis, ut omnis vel pæne omnis ejus laude moveatur humana natura, nec uſque adeo ſit turpitudine vitioſa, ut totum amittat ſenſum honeſtatis. Proinde malignitas dæmonum, niſi alicubi ſe, quemadmodum ſcriptum in noſtris litteris novimus,
2. Cor. 11. 14. transfiguret in angelos lucis, non implet negotium deceptionis. Foris itaque populis celeberrimo ſtrepitu impietas impura circumſonat, & intus paucis caſtitas ſimulata vix ſonat: præbentur propatula pudendis, & ſecreta laudandis: decus latet, & dedecus patet: quod malum geritur, omnes convocat ſpectatores; quod bonum dicitur, vix aliquos invenit auditores: tamquam honeſta erubeſcenda ſint, & inhoneſta glorianda. Sed ubi hoc, niſi in dæmonum templis? ubi, niſi in fallaciæ diverſoriis? Illud enim fit, ut honeſtiores, qui pauci ſunt, capiantur: hoc autem, ne plures, qui ſunt turpiſſimi, corrigantur.

2. Ubi & quando ſacrati (b) Cæleſtis audiebant caſtitatis præcepta, neſcimus: ante ipſum tamen delubrum, ubi ſimulacrum illud locatum conſpiciebamus, univerſi undique confluentes, & ubi quiſque poterat ſtantes, ludos qui agebantur intentiſſimi ſpectabamus, intuentes alternante conſpectu, hinc meretriciam pompam, illinc virginem deam, illam ſuppliciter adorari, ante illam turpia celebrari: non ibi pudibundos mimos, nullam verecundiorem ſcenicam vidimus; cuncta obſcenitatis implebantur officia. Sciebatur virginali numini quid placeret, & exhibebatur quod de templo domum matrona doctior reportaret. Nonnullæ pudentiores avertebant faciem ab impuris motibus ſcenicorum, & artem flagitii (c) furtiva intentione diſcebant. Hominibus namque verecundabantur, ne auderent impudicos geſtus ore libero cernere: ſed multo minus audebant ſacra ejus, quam venerabantur, caſto corde damnare. Hoc tamen palam diſcendum præbebatur in templo, ad quod perpetrandum ſaltem ſecretum quærebatur in domo: (d) mirante nimium (ſi ullus ibi erat) pudore mortalium, quod humana flagitia non libere homines committerent, quæ apud deos etiam religioſe diſcerent, iratos habituri, niſi etiam exhibere curarent. Quis enim alius ſpiritus occulto inſtinctu nequiſſimas agitans mentes, & inſtat faciendis adulteriis, & paſcitur factis, niſi qui etiam ſacris talibus oblectatur, conſtituens in templis ſimulacra dæmonum, amans in ludis ſimulacra vitiorum; ſuſurrans in occulto verba juſtitiæ ad decipiendos etiam paucos bonos, frequentans in aperto invitamenta nequitiæ ad poſſidendos innumerabiles malos? Dæmones agitare mentes iniquas occulto inſtinctu.

CAPUT XXVII.

Quanta everſione publicæ diſciplinæ Romani diis ſuis placandis ſacraverint obſcena ludorum.

VIR gravis & (e) philoſophaſter Tullius ædilis futurus, clamabat in auribus civitatis, inter cetera ſui magiſtratus officia ſibi Floram matrem ludorum celebritate placandam: qui ludi tanto devotius, quanto turpius celebrari ſolent. Act. 1. in Verrem. Dicit alio loco jam conſul in extremis periculis civitatis, & ludos per decem dies factos, Act. 3. in Catilinam. neque rem ullam quæ ad placandos deos pertineret prætermiſſam: quaſi non ſatius erat tales deos irritare temperantia, quam placare luxuria; & eos honeſtate etiam ad inimicitias provocare, quam tanta deformitate lenire. Neque enim gravius fuerant quamlibet crudeliſſima immanitate nocituri homines, propter quos placabantur, quam nocebant ipſi, cum vitioſitate fœdiſſima placarentur. Quandoquidem ut averteretur quod metuebatur ab hoſte in corporibus, eo modo dii conciliabantur, quo virtus debellaretur in mentibus; qui non opponerentur defenſores oppugnatoribus mœnium, niſi prius fierent expugnatores morum bonorum. Hanc talium numinum placationem petulantiſſimam, impuriſſimam, impudentiſſimam, nequiſſimam, immundiſſimam, cujus actores laudanda Romana vir-

(a) Heraldus ad Arnobii librum 5. pro gloſſemate habet hæc verba, *quibuſdam velut electis*. Sed inſunt MSS. omnibus, faciuntque apprime ad propoſitum Auguſtini, in ipſis forte etiam alludentis ad Manichæorum Electos, quibus illius ſectæ doctrina ſecretior ſervabatur. Nam quod ſubſequitur, *ſacratis ſuis*, non ipſos mores, ut Heraldus putavit, ſpectat, quaſi adjectivum, ſed homines ſignificat diis religione addictos, ut paſſim hoc in opere.

(b) *Sacrati Cæleſtis*, id eſt, cultores Cæleſtis deæ virginis, cujus erat apud Afros & Carthaginienſes quam maxima celebritas: de hac jam ſupra cap. 4. Fruſtra igitur operis hujus interpretes, qui hic nomen *Cæleſtis* accepere hactenus pro communi & adjectivo, obſervationes in ſubſequentia verba conſcripſerunt de Floræ deæ ludis, deipſius ac Veſtæ aliorumque deorum feſtis. Nam Cæleſtem Afrorum deam haud dubie reſpicit id totum.

(c) Hic in excuſis additum, *videre erubeſcentes*: quod abeſt a MSS.

(d) Editi, *Mirum nimium ſi ullus ibi erat pudor mortalium, quo humana* &c. Emendantur a MSS.

(e) Editi, *philoſophus Tertullius*. Conſentiunt MSS. plerique, poſteriore tamen vocabulo in quibuſdam bipartito, ut legatur, *philoſophus ter Tullius*. Verior lectio videtur veteris libri Corbeienſis, *philoſophaſter Tullius*: quam conjectura aſſecutus erat Lud. Vives: ut videlicet Auguſtinus eo verbo notet inanem Tullii philoſophiam, quæ a tam ſtultis & ſacrilegis erroribus non eum liberavit.

Digitized by Google

virtutis indoles honore privavit, tribu movit, agnovit turpes, fecit infames: hanc, inquam, pudendam veræque religioni averſandam & deteſtandam talium numinum placationem, has fabulas in deos illecebroſas atque criminoſas, hæc ignominioſa deorum facta vel ſcelerate turpiterque (*a*) commiſſa, vel ſceleratius turpiuſque conficta, oculis & auribus publicis civitas tota diſcebat: hæc commiſſa numinibus placere cernebat: & ideo non ſolum illis exhibenda, ſed ſibi quoque imitanda credebat: non illud neſcio quid velut bonum & honeſtum, quod tam paucis & tam occulte dicebatur, (ſi tamen dicebatur) ut magis ne innoteſceret, quam ne non fieret, timeretur.

CAPUT XXVIII.

De Chriſtianæ religionis ſalubritate.

AB iſtarum immundiſſimarum poteſtatum tartareo jugo & ſocietate pœnali erui per Chriſti nomen homines, & in lucem ſaluberrimæ pietatis ab illa pernicioſiſſimæ impietatis nocte transferri, quæruntur, & murmurant iniqui & ingrati, & illo nefario ſpiritu altius obſtrictiuſque (*b*) poſſeſſi, quia populi confluunt ad eccleſias caſta celebritate, honeſta utriuſque ſexus diſcretione: ubi audiant quam bene hic ad tempus vivere debeant, ut poſt hanc vitam beate ſemperque vivere mereantur: ubi ſancta Scriptura juſtitiæque doctrina de ſuperiore loco in conſpectu omnium perſonante, & qui faciunt, audiant ad præmium; & qui non faciunt, audiant ad judicium. Quo etſi veniunt quidam talium præceptorum irriſores, omnis eorum petulantia aut repentina immutatione deponitur, aut timore vel pudore comprimitur. Nihil enim eis turpe ac flagitioſum ſpectandum imitandumque proponitur, ubi veri Dei aut præcepta inſinuantur, aut miracula narrantur, aut dona laudantur, aut beneficia poſtulantur.

Viri ſeorſim a mulieribus in eccleſia.

CAPUT XXIX.

De abjiciendo cultu deorum cohortatio ad Romanos.

1. HÆc potius concupiſce, o indoles Romana laudabilis, o progenies Regulorum, Scævolarum, Scipionum, Fabriciorum: hæc potius concupiſce, hæc ab illa turpiſſima vanitate & fallaciſſima dæmonum malignitate diſcerne. Si quid in te laudabile naturaliter eminet, nonniſi vera pietate purgatur atque perficitur; impietate autem (*c*) diſperditur, & punitur. Nunc jam elige quid ſequaris, ut non in te, ſed in Deo vero ſine ullo errore lauderis. Tunc enim tibi gloria popularis adfuit, ſed occulto judicio divinæ providentiæ vera religio quam eligeres defuit. Expergiſcere, dies eſt; ſicut experrecta es in quibuſdam, de quorum virtute perfecta, & pro fide vera etiam paſſionibus gloriamur, qui uſquequaque adverſus poteſtates inimiciſſimas confligentes, eaſque fortiter moriendo vincentes, ſanguine nobis hanc patriam pepererе ſuo. Ad quam patriam te invitamus & exhortamur, ut ejus adjiciaris numero civium, cujus quodam modo (*d*) aſylum eſt vera remiſſio peccatorum. Non audias degeneres tuos Chriſto Chriſtianiſve detrahentes, & accuſantes velut tempora mala, cum quærant tempora quibus non ſit quieta vita, ſed potius ſecura nequitia. Hæc tibi numquam nec pro terrena patria placuerunt. Nunc jam cæleſtem arripe, pro qua minimum laborabis, & in ea veraciter ſemperque regnabis. Illic enim tibi non Veſtalis (*e*) focus, non lapis (*f*) Capitolinus, ſed Deus unus & verus nec metas rerum, nec tempora ponet, imperium ſine fine dabit. *Æneid.* 1.

Viri Romanorum nobiliſſimi.

2. Noli deos falſos fallaceſque requirere; abjice potius atque contemne, in veram emicans libertatem. Non ſunt dii, maligni ſunt ſpiritus, quibus æterna tua felicitas pœna eſt. Non tam Juno * Trojanis, a quibus carnalem originem ducis, arces videtur invidiſſe Romanas, quam iſti dæmones, quos adhuc deos putas, omni generi hominum ſedes invident ſempiternas. Et tu ipſa non parva ex parte de talibus judicaſti, quando ludis eos placaſti, & per quos homines eoſdem ludos feciſti, infames eſſe voluiſti. Patere aſſeri libertatem tuam adverſus immundos ſpiritus, qui tuis cervicibus impoſuerant ſacrandam ſibi & celebrandam ignominiam ſuam. Actores criminum divinorum removiſti ab honoribus tuis: ſupplica Deo vero, ut a te removeat illos deos, qui delectantur criminibus ſuis ſeu veris, quod ignominioſiſſimum eſt, ſeu falſis, quod malitioſiſſimum eſt. Bene, quod tuo ſponte hiſtrionibus & ſcenicis ſocietatem civitatis patere noluiſti; evigila plenius: nullo modo his artibus placatur divina majeſtas, quibus humana dignitas inquinatur. Quo igitur pacto deos, qui talibus delectantur obſequiis, haberi putas in numero ſanctarum cæleſtium poteſtatum, cum homines per quos eadem aguntur obſequia, non putaſti habendos in numero qualiumcumque civium Romanorum? Incomparabiliter ſuperna eſt civitas clarior, ubi victoria, veritas; ubi dignitas, ſanctitas; ubi pax, felicitas; ubi vita, æternitas. Multo minus habet in ſua ſocietate tales deos, ſi tu in tua tales homines habere erubuiſti. Proinde ſi ad beatam pervenire deſideras Civitatem, devita dæmonum ſocietatem. Indigne ab honeſtis coluntur, qui per turpes placantur. Sic iſti a tua (*g*) pietate removeantur purgatione Chriſtiana, quomodo

Dæmonum pœna eſt hominum felicitas.

* *Æneid.* 1.

(*a*) Sic in MSS. At in excuſis hoc loco *conficta*; & altero loco poſt *turpiuſque*, poſitum erat *commiſſa*.
(*b*) Editi, *oppreſſi*: diſſentientibus MSS.
(*c*) Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *diſpergitur*.
(*d*) Ad Romuleum aſylum alludit, de quo infra lib. 5. c. 17.

(*e*) Ignis perpetuus Veſtæ dicatus, qui ſi caſu exſtingueretur, maximorum malorum imminentium præſagium eſſe, ſcribit Liv. l. 5. & l. 28.
(*f*) Jovis ſimulacrum in Capitolio lapideum. Hinc nata illa Romanis ſanctiſſima juratio, *Per Jovem lapidem*.
(*g*) Sic MSS. Editi autem, *a tua ſocietate*.

modo illi a tua dignitate remoti ſunt notatione cenſoria. De bonis autem carnalibus, quibus ſolis mali perfrui volunt, & de malis carnalibus, quæ ſola perpeti nolunt, quod neque in his habeant, quam putantur habere iſti dæmones, poteſtatem, quamquam ſi haberent, deberemus potius etiam iſta contemnere, quam propter iſta illos colere, & eos colendo ad illa quæ nobis invident, pervenire non poſſe: tamen nec in iſtis eos hoc valere quod hi putant, qui propter hæc eos coli oportere contendunt, deinceps videbimus, ut hic ſit hujus voluminis modus.

LIBER TERTIUS.

Ut in ſuperiori libro de malis morum & animi, ſic in præſenti de corporis externarumque rerum incommodis oſtendit Auguſtinus, Romanos a condita Urbe his aſſidue vexatos fuiſſe, atque ad avertenda id genus mala deos falſos, cum ante Chriſti adventum libere colerentur, nihil præſtitiſſe.

CAPUT I.

De adverſitatibus quas ſoli mali metuunt, & quas ſemper paſſus eſt mundus, cum deos coleret.

JAM ſatis dictum arbitror de morum malis & animorum, quæ præcipue cavenda ſunt, nihil deos falſos populo cultori ſuo, quo minus eorum malorum aggere premeretur, ſubvenire curaſſe; ſed potius, ut maxime premeretur, egiſſe. Nunc de illis malis video dicendum, quæ ſola iſti perpeti nolunt, qualia ſunt fames, morbus, bellum, exſpoliatio, captivitas, trucidatio: & ſi qua ſimilia jam in primo libro commemoravimus. Hæc enim ſola mali deputant mala, quæ non faciunt malos; nec erubeſcunt inter bona quæ laudant, ipſi mali eſſe qui laudant; magiſque ſtomachantur, ſi villam malam habeant, quam ſi vitam: quaſi hoc ſit hominis maximum bonum, habere bona omnia, præter ſe ipſum. Sed neque talia mala, quæ iſti ſola formidant, dii eorum, quando ab eis libere colebantur, ne illis acciderent, obſtiterunt. Cum enim variis per diverſa (*a*) loca temporibus ante adventum Redemtoris noſtri innumerabilibus nonnulliſque etiam incredibilibus cladibus genus contereretur humanum, quos alios quam iſtos deos mundus colebat, excepto uno populo Hebræo, & quibuſdam extra ipſum populum, ubicumque gratia divina (*b*) digni occultiſſimo atque juſtiſſimo Dei judicio fuerunt? Verum ne nimium longum faciam, tacebo aliarum uſquequaque gentium mala graviſſima: quod ad Romam pertinet Romanumque imperium tantum loquar, id eſt, ad ipſam proprie civitatem, & quæcumque illi terrarum vel ſocietate conjunctæ, vel conditione ſubjectæ ſunt, quæ ſint perpeſſæ ante adventum Chriſti, cum jam ad ejus quaſi corpus reipublicæ pertinerent.

CAPUT II.

An dii, qui & a Romanis, & a Græcis ſimiliter colebantur, cauſſas habuerint, quibus Ilium paterentur excindi.

PRIMUM ipſa Troja, vel Ilium, unde origo eſt populi Romani, (neque enim prætereundum, aut diſſimulandum eſt, quod & in primo libro * adtigi,) eoſdem habens deos & colens, cur a Græcis victum, captum atque deletum eſt? Priamo inquiunt, ſunt reddita (*c*) Laomedontea paterna perjuria. Ergo verum eſt, quod Apollo atque Neptunus eidem Laomedonti mercenariis operibus ſervierunt. Illis quippe promiſiſſe mercedem falſumque juraſſe perhibetur. Miror, Apollinem nominatum divinatorem in tanto opificio laboraſſe neſcientem quod Laomedon fuerat promiſſa negaturus. Quamquam nec ipſum Neptunum patruum ejus, fratrem Jovis, regem maris, decuit ignarum eſſe futurorum. Nam hunc Homerus de ſtirpe Æneæ, a cujus poſteris (*d*) condita Roma eſt, cum (*e*) ante illam urbem conditam idem poeta fuiſſe dicatur, inducit magnum aliquid divinantem: quem etiam nube rapuit, ut dicit, ne ab Achille occideretur, cuperet cum vertere ab imo (quod apud Virgilium confitetur) „ ſtructa ſuis manibus perjuræ mœnia Trojæ. » Neſcientes igitur tanti dii, Neptunus & Apollo, Laomedontem ſibi negaturum eſſe mercedem, ſtructores mœnium Trojanorum gratis, & ingratis fuerunt. Videant ne gravius ſit tales deos credere, quam diis talibus pejerare. Hoc enim nec ipſe Homerus facile credidit, qui Neptu-

 num

* Cap. 4.

Apollinis Neptunique ſerviliaministeria in exſtruenda Troja.

Iliad. 2.

Æneid. 5.

(a) Abeſt *loca* a MSS.

(b) Hoc ipſum Auguſtinus in epiſt. ad Deogratias 102. n. 15. docet. *Salus, inquit, religionis hujus..... nulli umquam defuit, qui dignus fuit* &c. Quam ſuam ſententiam exponens lib. de Prædeſt. SS. c. 10. ait: *Si diſcutiatur & quæratur unde quiſque ſit dignus, non deſunt qui dicant, voluntate humana: nos autem dicimus, gratia vel prædeſtinatione divina.*

(c) Hinc Virg. 1. Georg. *Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.*

(d) Vox *condita* abeſt a Vind. Am. Er. & MSS.

(e) Nec de tempore Urbis conditæ, nec de Homeri ætate ſatis inter ſcriptores convenit. Hunc elapſis poſt bellum Trojanum annis plus minus 160. & ante Chriſtum an. circiter 1000. Salomone in Judæa regnante vixiſſe probabilior opinio eſt. Quamcumque vero aliam opinionem ſequi placeat, Homerus Roma erit antiquior: quod & Cicero teſtatur in 1. Tuſc. & Agellius lib. 17. c. 21.

num quidem contra Trojanos, Apollinem autem pro Trojanis pugnantem facit, cum illo perjurio ambos fabula narret offenſos. Si igitur fabulis credunt, erubeſcant talia colere numina: ſi fabulis non credunt, non obtendant Trojana perjuria; aut mirentur deos perjuria puniſſe Trojana, amaſſe Romana. Unde enim conjuratio Catilinæ in tanta tamque corrupta civitate habuit etiam eorum grandem copiam, quos manus atque lingua perjurio aut ſanguine civili alebat? Quid enim aliud toties ſenatores corrupti in judiciis, toties populus in ſuffragiis vel in quibuſque cauſſis, quæ apud eum concionibus agebantur, niſi etiam (*a*) pejerando peccabant? Namque corruptiſſimis moribus ad hoc mos jurandi ſervabatur antiquus, non ut ab ſceleribus metu religionis prohiberentur, ſed ut perjuria quoque ſceleribus ceteris adderentur.

CAPUT III.

Non potuiſſe offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipſos traditur frequentatum.

NUlla itaque cauſſa eſt, quare dii, quibus, ut dicunt, ſteterat illud imperium, cum a Græcis prævalentibus probentur victi, Trojanis pejerantibus fingantur irati. Nec adulterio* Paridis, ut rurſus a quibuſdam defenduntur, ut Trojam defererent, ſuccenſuerunt. Auctores enim doctoreſque peccatorum eſſe adſolent, non ultores. „Urbem Romam, inquit Salluſtius, ſicuti „ego accepi, condidere atque babuere initio Trojani, qui Ænea duce profugi incertis ſedibus vagabantur. Si ergo adulterium Paridis vindicandum numina cenſuerunt, aut magis in (*b*) Romanis, aut certe etiam in Romanis puniendum fuit; quia Æneæ mater* hoc fecit. Sed quomodo in illo illud flagitium oderant, qui in ſua ſocia Venere non oderant (ut alia omittam) quod cum Anchiſe commiſerat, ex quo Æneam pepererat? An quia illud factum eſt indignante Menelao, illud autem concedente* Vulcano? Dii enim, credo, non zelant conjuges ſuas, uſque adeo ut eas etiam cum hominibus dignentur habere communes. Irridere fabulas fortaſſis exiſtimor, nec graviter agere tanti ponderis cauſſam. Non ergo credamus, ſi placet, Æneam eſſe Veneris filium: ecce concedo, ſi nec Romulum* Martis. Si autem illud, cur non & illud? An deos fas eſt hominibus feminis, mares autem homines deabus miſceri nefas? Dura, vel potius non credenda conditio, quod ex jure Veneris in concubitu Marti licuit, hoc in jure ſuo ipſi Veneri non licere. At utrumque firmatum eſt auctoritate Romana. Neque enim minus credidit recentior (*c*) Cæſar aviam Venerem, quam patrem antiquior Romulus Martem.

*Adulterium cum Helena Menelai uxore.

De Catil. conjur.

* Venus

* Vulcanus Veneris maritus.

* Romulus Martis ex Ilia Sylvia Veſtali filius.

CAPUT IV.

De ſententia Varronis, qua utile eſſe dixit, ut ſe homines diis genitos mentiantur.

DIxerit aliquis: Itane tu iſta credis? Ego vero iſta non credo: Nam & vir doctiſſimus eorum Varro falſa hæc eſſe, quamvis non audacter, neque fidenter, pæne tamen fatetur. Sed utile eſſe civitatibus dicit, ut ſe viri fortes, etiamſi falſum ſit, diis genitos eſſe credant: ut eo modo animus humanus velut divinæ ſtirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas præſumat audacius, agat vehementius, & ob hoc impleat ipſa ſecuritate felicius. Quæ Varronis ſententia expreſſa, ut potui, meis verbis, cernis quam latum locum aperiat falſitati; ut ibi intelligamus plura jam ſacra & quaſi religioſa potuiſſe confingi, ubi putata ſunt civibus etiam de ipſis diis prodeſſe mendacia.

CAPUT V.

Non probari, quod dii adulterium Paridis punierint, quod in Romuli matre non ulti ſunt.

SEd utrum potuerit Venus ex concubitu Anchiſæ Æneam parere, vel Mars ex concubitu filiæ Numitoris Romulum gignere, in medio relinquamus. Nam pæne talis quæſtio etiam de Scripturis noſtris oboritur, qua quæritur utrum prævaricatores angeli cum filiabus hominum concubuerint; unde natis gigantibus, id eſt, nimium grandibus ac fortibus viris, tunc terra completa eſt. * Proinde ad utrumque interim modo noſtra diſputatio referatur. Si enim vera ſunt, quæ apud illos de matre Æneæ & de patre Romuli lectitantur, quomodo poſſunt diis adulteria diſplicere hominum, quæ in ſe ipſis concorditer ferunt? Si autem falſa ſunt, nec ſic quidem poſſunt iraſci veris adulteriis humanis, qui etiam falſis delectantur ſuis. Huc accedit, quoniam ſi illud de Marte non creditur ut hoc quoque de Venere non credatur, (*d*) nullo divini concubitus obtentu matris Romuli cauſſa defenditur. Fuit autem ſacerdos (*e*) Sylvia Veſtalis, & ideo dii magis in Romanos ſacrilegum illud flagitium, quam in Trojanos Paridis adulterium vindicare debuerunt. Nam & ipſi Romani antiqui in ſtupro detectas Veſtæ ſacerdotes, vivas etiam * defodiebant; adulteras autem feminas, quamvis aliqua damnatione, nulla tamen morte plectebant: uſque adeo gravius quæ putabant adyta divina, quam humana cubilia vindicabant.

Gen. 6. 4.

* *al.* CAPUT VI.

* *Livius lib. 8. & lib. 22.*

CA-

(a) Nempe judices jurati judicabant, & populus in mittendis ſuffragiis jurejurando adſtringebatur, ut ne pretio vel gratia adductus quidquam antiquius haberet ſalute reipublicæ.

(b) Editi, *aut magis in Trojanis*. Emendantur a MSS.

(c) Hic Romulo annis fere 700. poſterior, erat gentis Juliæ, quæ in Julum Æneæ filium genus referebat, & per Julum in Venerem. Ipſius Cæſaris ea de re verba leguntur apud Suetonium.

(d) Er. & Lov. *Nullo igitur*. Abeſt *igitur* ab editis aliis & MSS.

(e) Vind. Am. & plerique MSS. loco *Sylvia*, habent *Ilia*. Utrumque nomen habuit filia Numitoris, Remi & Romuli mater, quæ & *Rhea* dicebatur.

CAPUT VI.

De parricidio Romuli, quod dii non vindicarunt.

ALIUD adjicio, quia ſi eo uſque peccata hominum illis numinibus diſplicerent, ut offenſi Paridis facto deſertam Trojam ferro ignibuſque donarent; magis eos contra Romanos moveret Romuli frarer * occiſus, quam contra Trojanos Græcus * maritus illuſus; magis irritaret parricidium naſcentis, quam regnantis adulterium civitatis. Nec ad cauſſam, quam nunc agimus, intereſt utrum hoc fieri Romulus juſſerit, aut Romulus fecerit, quod multi impudentia negant, multi pudore dubitant, multi dolore diſſimulant. Nec nos itaque in ea re diligentius requirenda per multorum ſcriptorum perpenſa teſtimonia demoremur: Romuli fratrem palam conſtat occiſum; non ab hoſtibus, non ab alienis. Si aut perpetravit aut imperavit hoc Romulus; magis ipſe fuit Romanorum, quam Paris (*a*) Trojanorum caput: cur igitur Trojanis iram deorum provocavit ille alienæ conjugis raptor, & (*b*) eorumdem deorum tutelam Romanis invitavit iſte ſui fratris exſtinctor? Si autem illud ſcelus a facto imperioque Romuli alienum eſt; quoniam debuit utique vindicari, tota hoc illa civitas fecit, quod tota (*c*) contemſit; & non jam fratrem, ſed patrem, quod pejus eſt, occidit. Uterque enim fuit conditor, ubi alter ſcelere ablatus non permiſſus eſt eſſe regnator. Non eſt, ut arbitror, quod dicatur quid mali Troja meruerit, ut eam dii desererent, quo poſſet exſtingui; & quid boni Roma, ut eam dii inhabitarent, quo poſſet augeri: niſi quod victi inde fugerunt, & ſe ad iſtos quos pariter deciperent, contulerunt. Immo vero & illic manſerunt, ad eos more ſuo decipiendos, qui rurſus eaſdem terras habitarent; & hic eaſdem artes fallaciæ ſuæ magis etiam exercendo, majoribus honoribus gloriati ſunt.

* Remus
* Menelaus Helenæ a Paride raptæ maritus.

CAPUT VII.

De everſione Ilii, quod dux Marii Fimbria excidit.

CERTE enim civilibus jam bellis ſcatentibus, quid miſerum commiſerat Ilium, ut * a Fimbria, Marianarum partium homine peſſimo, everteretur, multo ferocius atque crudelius, quam olim a Græcis? Nam tunc & multi inde fugerunt, & multi captivati ſaltem in ſervitute vixerunt. Porro autem Fimbria prius edictum propoſuit, ne cui parceretur; atque urbem totam cunctoſque in ea homines incendio concremavit. Hoc meruit Ilium, non a Græcis quos ſua irritaverat iniquitate, ſed a Romanis quos ſua calamitate propagaverat: diis illis communibus ad hæc repellenda nihil juvantibus, ſeu, quod verum eſt, nihil valentibus. Numquid & tunc abſceſſere omnes adytis ariſque relictis dii, quibus illud oppidum ſteterat, poſt antiquos Græcorum ignes ruinaſque reparatum? Si autem abſceſſerant, cauſſam requiro: & oppidanorum quidem quanto invenio meliorem, tanto deteriorem deorum. Illi enim contra Fimbriam portas clauſerant, ut Syllæ ſervarent integram civitatem: hinc eos iratus incendit, vel potius penitus exſtinxit. Adhuc autem * meliorum partium civilium Sylla dux fuit, adhuc armis rempublicam recuperare moliebatur: horum bonorum initiorum nondum malos eventus habuit. Quid ergo melius cives illius urbis facere potuerunt? quid honeſtius? quid fidelius? quid Romana parentela dignius, quam meliori cauſſæ Romanorum civitatem ſervare, & contra parricidam Romanæ reipublicæ portas claudere? At hoc eis in quantum exitium verterit, attendant defenſores deorum. Deſeruerint dii adulteros, Iliumque flammis Græcorum reliquerint, ut ex ejus cineribus Roma caſtior naſceretur: cur & poſtea deſeruerunt eamdem civitatem Romanis cognatam, non rebellantem adverſus Romam nobilem filiam, ſed juſtioribus ejus partibus fidem conſtantiſſimam piiſſimamque ſervantem, eamque delendam reliquerunt, non Græcorum viris fortibus, ſed viro ſpurciſſimo Romanorum? Aut ſi diſplicebat diis cauſſa partium Syllanarum, cui ſervantes urbem miſeri portas clauſerant; cur eidem Syllæ tanta bona promittebant, & prænuntiabant? An & hinc agnoſcuntur adulatores felicium potius quam infelicium defenſores? Non ergo Ilium etiam tunc, ab eis cum desereretur, everſum eſt. Nam dæmones ad decipiendum ſemper vigilantiſſimi, quod potuerunt, fecerunt. Everſis quippe & incenſis omnibus cum oppido ſimulacris, ſolum Minervæ ſub tanta ruina templi illius, ut ſcribit * Livius, integrum ſtetiſſe perhibetur. Non ut diceretur, * Dii patrii, quorum ſemper ſub numine Troja eſt, ad eorum laudem: ſed ne diceretur, Exceſſere omnes adytis ariſque relictis dii, ad eorum defenſionem. Illud enim poſſe permiſſi ſunt, non unde probarentur potentes, ſed unde præſentes convincerentur.

* De hoc Livius l. 82. & l. 83. Appian. in Mithridatico.

* Cicer. Orat. pro Cælio. Salluſtius in Catilin.

Dæmones ad decipiendum vigilantiſſimi.

* Livii liber 83. in quo de Ilii excidio, non exſtat.

* Virgil. Æneid. 2.

CAPUT VIII.

An debuerit diis Iliacis Roma committi.

DIIS itaque Iliacis poſt Trojæ ipſius documentum qua tandem prudentia Roma cuſtodienda commiſſa eſt? Dixerit quiſpiam, jam eos Romæ habitare ſolitos, quando expugnante Fimbria cecidit Ilium. Unde ergo ſtetit Minervæ ſimulacrum? Deinde, ſi apud Romam erant, quando Fimbria delevit Ilium; fortaſſe apud Ilium erant, quando a Gallis ipſa Roma capta & incenſa eſt: ſed ut ſunt auditu acutiſſimi, motuque celerrimi, ad vocem anſeris cito

(a) Paris quippe non rex, ſed regis Trojanorum Priami filius.

(b) Trojanorum nempe dii Lavinium per Æneam, inde Albam per Aſcanium tranſlati, ac poſtremo Romam per Romulum aſciti ſunt.

(c) Sic Am. Er. & MSS. At Vind. & Lov. *conſenſit*.

Digitized by Google

to redierunt, ut ſaltem Capitolinum collem qui remanſerat, tuerentur: ceterum ad alia defendenda ſerius ſunt redire commoniti.

CAPUT IX.

An illam pacem, quæ ſub Numæ regno fuit, deos præſtitiſſe credendum ſit.

HI etiam Numam Pompilium ſucceſſorem Romuli adjuviſſe creduntur, ut toto regni ſui tempore pacem haberet, & *(a)* Jani portas, quæ bellis patere adſolent, clauderet: eo merito ſcilicet, quia Romanis multa ſacra conſtituit. Illi vero homini pro tanto otio gratulandum fuit, ſi modo id rebus ſalubribus ſciſſet impendere, & pernicioſiſſima curioſitate neglecta, Deum verum vera pietate perquirere. Nunc autem non ei dii contulerunt illud otium: ſed eum minus fortaſſe decepiſſent, ſi otioſum minime reperiſſent. Quanto enim minus eum occupatum invenerunt, tanto magis ipſi occupaverunt. Nam quid ille molitus ſit, & quibus artibus deos tales ſibi, vel illi civitati conſociare potuerit, Varro prodit: quod ſi Domino placuerit, ſuo diligentius diſſeretur loco: modo autem quia de beneficiis eorum quæſtio eſt, magnum beneficium eſt pax; ſed Dei veri beneficium eſt, plerumque etiam ſicut ſol, ſicut pluvia vitæque alia ſubſidia, ſuper ingratos & nequam. (*Pax indignis etiam confertur.*) Sed ſi hoc tam magnum bonum dii illi Romæ vel Pompilio contulerunt, cur imperio Romano per ipſa tempora *(b)* laudabiliora id numquam poſtea præſtiterunt? An utiliora erant ſacra, cum inſtituerentur, quam cum inſtituta celebrarentur? Atqui tunc nondum erant, ſed ut eſſent addebantur: poſtea vero jam erant, quæ ut prodeſſent cuſtodiebantur. Quid ergo eſt, quod illi quadraginta tres, vel, *(c)* ut alii volunt, triginta novem anni in tam longa pace tranſacti ſunt, regnante Numa, & poſtea ſacris inſtitutis, diiſque ipſis, qui eiſdem ſacris fuerant invitati, jam præſidibus atque tutoribus; vix poſt tam multos annos ab Urbe condita uſque ad Auguſtum * unus pro magno miraculo commemoratur annus poſt primum bellum Punicum, quo belli portas Romani claudere potuerunt. (* *Livius lib. 1.*)

CAPUT X.

An optandum fuerit, quod tanta bellorum rabie Romanorum augeretur imperium, cum eo ſtudio quo ſub Numa auctum eſt, & quietum eſſe potuiſſet, & tutum.

AN reſpondent, quod niſi aſſiduis ſibique continuo ſuccedentibus bellis Romanum imperium tam longe lateque non poſſet augeri, & tam grandi gloria diffamari? Idonea vero cauſſa: ut magnum eſſet imperium, cur eſſe deberet inquietum? Nonne in corporibus hominum ſatius eſt modicam ſtaturam cum ſanitate habere, quam ad molem aliquam giganteam perpetuis afflictionibus pervenire? nec cum perveneris, requieſcere; ſed quanto grandioribus membris, tanto majoribus agitari malis? Quid autem mali eſſet, ac non potius plurimum boni, ſi ea tempora perdurarent, quæ perſtrinxit Salluſtius? (*Salluſt. in Catilin.*) ubi ait: Igitur initio reges (nam in „ terris nomen imperii id primum fuit) diverſi; „ pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam „ tum vita hominum ſine cupiditate agitabatur, „ ſua cuique ſatis placebant. (*Regum primorum ſtudia.*) An ut tam multum augeretur imperium, debuit fieri quod Virgilius deteſtatur, dicens:

Deterior donec paullatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, & amor ſucceſſit habendi. (*Æneid. 8.*)

Sed plane pro tantis bellis ſuſceptis & geſtis, juſta defenſio Romanorum eſt, quod irruentibus ſibi importune inimicis reſiſtere cogebat, non aviditas adipiſcendæ laudis humanæ, ſed neceſſitas tuendæ ſalutis & libertatis. Ita ſit plane. (*In Catil.*) Nam poſt quam res eorum, ſicut ſcribit ipſe Salluſtius, *(d)* legibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera, ſatiſque pollens videbatur, ſicuti „ pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta eſt. Igitur reges populique finitimi „ bello tentare, pauci ex amicis auxilio eſſe. Nam „ ceteri metu perculſi longe a periculis aberant. „ At Romani domi militiæque intenti feſtinare, parare, alius alium hortari, hoſtibus obviam ire; „ libertatem, patriam, parenteſque armis tegere. „ Poſt ubi pericula virtute propulerant, ſociis atque „ amicis auxilia portabant, magiſque dandis quam „ accipiendis beneficiis amicitias parabant. Decenter his artibus Roma crevit. Sed regnante Numa, ut tam longa pax eſſet, utrum irruebant improbi belloque tentabant; an nihil eorum fiebat, ut poſſet pax illa perſiſtere? Si enim bellis etiam tum Roma laceſſebatur, nec armis arma obvia ferebantur; quibus modis agebatur; ut nulla pugna ſuperati, nullo Martio impetu territi ſedarentur inimici; his modis ſemper ageretur, & ſemper Roma clauſis Jani portis pacata regnaret. Quod ſi in poteſtate non fuit, non ergo Roma pacem habuit quamdiu dii eorum, ſed quamdiu homines finitimi circumquaque voluerunt, qui eam nullo bello provocaverunt: niſi forte dii tales etiam id homini vendere audebunt, quod alius homo voluit ſive noluit. Intereſt quidem jam vitio proprio, malas mentes quatenus ſinantur iſti dæmones vel terrere vel excitare: ſed ſi ſemper hoc poſſent, nec aliud ſecretiore ac ſuperiore poteſtate contra eorum conatum ſæpe aliter ageretur, ſemper in poteſtate haberent *(e)* paces bellicaſque victorias, quæ ſemper fere per humanorum animorum motus accidunt: quas tamen plerumque contra eorum fieri voluntatem, non ſolum fabulæ multa mentientes, & vix veri ali-

---

(a) Jani portæ cur in bello apertæ, in pace clauſæ eſſent, dicit Macrobius 1. Saturn.

(b) Vind. Am. Er. & fere omnes MSS. *laudabilia*.

(c) Numam 43. annos Livius, Plutarchus &c. Eutropius vero, Euſebius, Caſſiodorus annos tantum 41. regnaſſe tradunt.

(d) Apud Salluſtium loco *legibus*, eſt *civibus*.

(e) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *pacem*.

ri aliquid vel indicantes, vel ſignificantes, ſed etiam ipſa Romana confitetur hiſtoria.

CAPUT XI.

De ſimulacro Cumani Apollinis, cujus fletus creditus eſt cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.

Neque enim aliunde Apollo ille Cumanus, cum adverſus Achæos regemque Ariſtonicum bellaretur, (*a*) quatriduo flêviſſe nuntiatus eſt: quo prodigio haruſpices territi, cum id ſimulacrum in mare putaviſſent eſſe projiciendum, Cumani ſenes interceſſerunt, atque retulerunt tale prodigium & Antiochi & (*b*) Perſis bello in eodem apparuiſſe figmento: & quia Romanis feliciter proveniſſet, ex ſenatuſconſulto eidem Apollini ſuo dona eſſe miſſa teſtati ſunt. Tunc velut peritiores acciti haruſpices reſponderunt, ſimulacri Apollinis fletum ideo proſperum eſſe Romanis, quoniam (*c*) Cumana colonia Græca eſſet, ſuiſque terris unde accitus eſſet, id eſt ipſi Græciæ luctum & cladem Apollinem ſignificaſſe plorantem. Deinde mox regem Ariſtonicum victum & captum eſſe, nuntiatum eſt, quem vinci utique Apollo nolebat & dolebat, & hoc ſui lapidis etiam lacrimis indicabat. Unde non uſquequaque incongrue, quamvis fabuloſis, tamen veritati ſimilibus, mores dæmonum deſcribuntur carminibus poetarum. Nam Camillam Diana doluit apud * Virgilium, & Pallantem moriturum Hercules flevit. Hinc fortaſſis & Numa Pompilius pace abundans, ſed quo donante neſciens, nec requirens; cum cogitaret otioſus, quibuſnam diis tuendam Romanam ſalutem regnumque committeret, nec verum illum atque omnipotentem ſummum Deum curare opinaretur iſta terrena, atque recoleret Trojanos deos, quos Æneas advexerat, neque Trojanum, neque Lavinienſe ab ipſo Ænea conditum regnum diu conſervare potuiſſe, alios providendos exiſtimavit, quos illis prioribus, (ſive qui cum Romulo jam Romam tranſierant, ſive quandoque Alba everſa fuerant tranſituri) vel tamquam fugitivis cuſtodes adhiberet, vel tamquam invalidis adjutores.

* Æneid. 11.

CAPUT XII.

Quantos ſibi deos Romani præter conſtitutionem Numæ adjecerint, quorum eos numeroſitas nihil juverit.

Nec his ſacris tamen Roma dignata eſt eſſe contenta, quæ tam multa illic Pompilius conſtituerat: nam ipſius ſummum templum nondum habebat * Jovis. Rex quippe Tarquinius ibi Capitolium fabricavit. Æſculapius autem ab Epidauro (*d*) ambivit Romam, ut peritiſſimus medicus in urbe nobiliſſima artem glorioſius exerceret. Mater etiam deum neſcio unde a (*e*) Peſſinunte. Indignum enim erat, ut cum ejus filius jam colli Capitolino præſideret, adhuc ipſa in loco ignobili latitaret. Quæ tamen ſi omnium deorum mater eſt, non ſolum ſecuta eſt Romam quoſdam filios ſuos, verum & alios præceſſit etiam ſecuturos. Miror ſane, ſi ipſa peperit Cynocephalum; qui longe poſtea venit ex Ægypto. Utrum etiam dea Febris ex illa nata ſit, viderit Æſculapius pronepos ejus. Sed undecumque nata ſit, non (opinor) audebunt eam ignobilem dicere dii peregrini deam civem Romanam. Sub hoc tot deorum præſidio, quos numerare quis poteſt? indigenas & alienigenas, cælites, terreſtres, infernos, marinos, fontanos, (*f*) fluviales; &, ut Varro dicit, certos atque incertos, in omnibuſque generibus deorum, ſicut in animalibus, mares & feminas? Sub hoc ergo tot deorum præſidio conſtituta Roma, non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo, agitari affligique debuit. Nimis enim multos deos grandi (*g*) fumo ſuo, tamquam ſigno dato ad tuitionem congregaverat; quibus templa, altaria, ſacrificia, ſacerdotes inſtituendo atque præbendo, ſummum verum Deum, cui uni hæc rite geſta debentur, offenderet. Et felicior quidem cum paucioribus vixit: ſed quanto major facta eſt, ſicut navis nautas, tanto plures adhibendos putavit: credo, deſperans pauciores illos, ſub quibus in comparatione pejoris vitæ melius vixerat, non ſufficere ad opitulandum granditati ſuæ. Primo enim ſub ipſis regibus, excepto Numa Pompilio, de quo jam ſupra locutus ſum, quantum malum diſcordioſi certaminis fuit, quod fratrem Romuli coegit occidi?

* Jovis, *ibi nominativo caſu, non genitivo.*

Dii certi atque incerti.

CAPUT XIII.

Quo jure, quo fœdere Romani obtinuerint prima conjugia.

Quomodo nec Juno, quæ cum Jove ſuo jam * fovebat Romanos rerum dominos, gentemque togatam, nec Venus ipſa Æneidas ſuos potuit adjuvare, ut bono & æquo more conjugia mererentur, cladeſque tanta irruit hujus inopiæ, ut ea dolo raperent; moxque compellerentur pugnare cum ſoceris; ut miſeræ feminæ nondum ex injuria maritis conciliatæ,

* Æneid. 1.

(a) Per quatriduum lacrimaviſſe ſcribit Julius Obſequens in frag. lib. de prodigiis; Livius vero lib. 43. per triduum & tres noctes.

(b) Editi, *Perſidis*. MSS. *Perſis*, pro quo Lud. Vives putat legendum *Perſæ*, Philippi filii Macedonum regis, quem L. Æmilius Paullus bello Macedonico ſecundo vicit. Plutarch. in Æmilio Paulio.

(c) Lov. *Cumæ*. Ceteri libri, *Cumana*.

(d) Editi, *ab Epidauro abivit*. At veteres libri, *ab Epidauro ambivit*. Æſculapium ex Epidauro Achaiæ oppido in Urbem advectum memorat Livius lib. 10.

(e) Vind. Am. & Er. *neſcio unde nata Præneſtinum montem inſedit*. Ubi Lud. Vives loco *Præneſtinum*, legendum exiſtimat *Palatinum*: quia in Palatio, ait, locata eſt deum mater. Sed verior lectio Lov. & MSS. *neſcio unde a Peſſinunte*. Confer Notam b. pag. 16. in lib. 1. c. 30.

(f) In multis MSS. *pluviales*.

(g) *Fumo*, inanitatem ſacrificiorum aut ſuperbiæ vanitatem ſignificat.

tæ, jam parentum ſanguine dotarentur? At enim vicerunt in hac conflictione Romani vicinos ſuos? Quantis & quam multis utrimque vulneribus & funeribus tam propinquorum & confinium iſtæ victoriæ conſtiterunt? Propter unum Cæſarem ſocerum & unum generum ejus Pompeium, jam mortua Cæſaris filia uxore Pompeii, quanto & quam juſto doloris inſtinctu Lucanus exclamat:

Bella per Emathios plus quam civilia campos,
Juſque datum ſceleri canimus.

Lucan. l. 1.

Vicerunt ergo Romani, ut ſtrage ſocerorum manibus cruentis ab eorum filiabus amplexus miſerabiles extorquerent; nec illæ auderent flere patres occiſos, ne offenderent victores maritos; quæ adhuc illis pugnantibus, pro * quibus facerent vota neſciebant. Talibus nuptiis populum Romanum non Venus, ſed Bellona (a) dotavit: aut fortaſſis Alecto illa (b) infernalis furia, jam eis favente Junone, plus in illos habuit licentiæ, quam cum ejus * precibus contra Æneam fuerat excitata. (c) Andromache felicius capcivata eſt; quam illa conjugia Romana nupſerunt: licet ſerviles, tamen poſt ejus amplexus nullum Trojanorum Pyrrhus occidit. Romani autem ſoceros interficiebant in prœliis, quorum jam filias amplexabantur in thalamis. Illa victori ſubdita, dolere tantum ſuorum mortem potuit, non timere: illæ ſociatæ bellantibus parentum ſuorum mortes procedentibus viris timebant, redeuntibus dolebant, nec timorem habentes liberum, nec dolorem. Nam propter interitum civium, propinquorum, fratrum, parentum, aut pie cruciabantur, aut crudeliter lætabantur victoriis maritorum. Huc accedebat, quod, ut ſunt alterna bellorum, aliquæ parentum ferro amiſerunt viros, aliquæ utrorumque ferro & parentes & viros. Neque enim & apud Romanos parva fuerunt illa diſcrimina. Siquidem ad obſidionem quoque perventum eſt civitatis, clauſiſque portis ſe tuebantur. Quibus * dolo apertis, admiſſiſque hoſtibus intra mœnia, in ipſo foro ſcelerata & nimis atrox inter generos ſoceroſque pugna commiſſa eſt. Et raptores illi etiam ſuperabantur; & crebro fugientes intra domos ſuas, gravius fœdabant (d) priſtinas, quamvis & ipſas pudendas lugendaſque victorias. Hic tamen Romulus de ſuorum jam virtute deſperans, Jovem rogavit ut ſtarent: atque ille hac occaſione nomen * Statoris invenit. Nec finis eſſet tanti mali, niſi raptæ illæ laceratis crinibus emicarent, & provolutæ parentibus, iram eorum juſtiſſimam, non armis victricibus, ſed ſupplici pietate ſedarent. Deinde Titum Tatium regem Sabinorum, ſocium regni Romulus ferre compulſus eſt, germani conſortis impatiens: ſed quando & iſtum diu toleraret, qui fratrem geminumque non pertulit? Unde & ipſo (e) interfecto, ut major deus eſſet, regnum ſolus obtinuit. Quæ ſunt iſta jura nuptiarum, quæ irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, ſocietatis, divinitatis? Quæ poſtremo ſub tot diis tutoribus vita civitatis? Vides quanta hinc dici & quam multa poſſent, niſi quæ ſuperſunt noſtra curaret intentio, & ſermo in alia feſtinaret.

* Ovid. 3. Faſt. — * Æneid. 6. — * Livius lib. 1. — * Liv. lib. 1.

CAPUT XIV.

De impietate belli, quod Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.

1. QUID deinde poſt Numam ſub aliis regibus? Quanto malo non ſolum ſuo, ſed etiam Romanorum, in bellum Albani provocati ſunt? quia videlicet pax Numæ tam longa viluerat. Quam crebræ ſtrages Romani Albanique exercitus fuerunt, & utriuſque comminutio civitatis? Alba * namque illa, quam filius Æneæ creavit Aſcanius, Romæ mater propior ipſa quam Troja, a Tullo Hoſtilio rege provocata conflixit: confligens autem & afflicta eſt, & afflixit, donec multorum tæderet pari defectione certaminum. Tunc eventum belli de * Ter-geminis hinc atque inde fratribus placuit experiri: a Romanis tres Horatii, ab Albanis autem tres Curiatii proceſſerunt: a Curiatiis tribus Horatii duo, ab uno autem Horatio tres Curiatii ſuperati & extincti ſunt. Ita Roma extitit victrix ea clade etiam in certamine extremo, ut de ſex vivis unus rediret domum. Cui damnum in utriſque? Cui luctus niſi Æneæ ſtirpi, niſi Aſcanii poſteris, niſi proli Veneris, niſi (f) nepotibus Jovis? Nam & hoc plus quam civile bellum fuit, quando filia civitas cum civitate matre pugnavit. Acceſſit aliud huic Ter-geminorum pugnæ ultimæ atrox atque horrendum malum. Nam ut erant ambo populi prius amici, (vicini quippe atque cognati) uni Curiatiorum deſponſata fuerat Horatiorum ſoror: hæc poſtea quam ſponſi (g) ſpolia in victore fratre conſpexit, ab eodem fratre, quoniam flevit, occiſa eſt. Humanior hujus unius feminæ, quam univerſi populi Romani, mihi fuiſſe videtur affectus. Illa quem virum jam fide media retinebat, aut forte etiam ipſum fratrem dolens qui eum occiderat cui ſororem promiſerat, puto quod non culpabiliter fleverit. Unde enim apud Virgilium pius Æneas laudabiliter dolet hoſtem etiam ſua peremtum manu? Unde Marcellus * Syracuſanam civitatem, recolens ejus paullo ante culmen & gloriam ſub ma-

* Liv. lib. 1. — * Liv. ibid. — Æneid. 10. — * Supra lib. 1. c. 6.

(a) Omnes prope MSS. *donavit*.
(b) Vind. Am. Er. & MSS. *inferna furia*.
(c) Andromache Hectoris uxor a Pyrro poſt everſam Trojam in Græciam ducta eique nupta.
(d) *Priſtinas*, non de Sabinis victorias, ſed de Ceninenſibus aliiſque reportatas intelligit, de quibus Livius lib. 1.
(e) Tatium non Romulus, ſed Laurentes interfecerunt: eum tem vero minus ægre quam dignum erat tuliſſe Romulum ferunt. Liv. lib. 1.
(f) Probæ notæ MSS. *nepotibus Jovis*. An forte referendum ad civitates filiam & matrem, de quibus continuo?
(g) Plures MSS. *ſponſalia*.

manus ſuas ſubito concidiſſe, communem cogitans conditionem flendo miſeratus eſt? Quæſo ab humano impetremus affectu, ut femina ſponſum ſuum a fratre ſuo peremtum ſine crimine fleverit, ſi viri hoſtes a ſe victos etiam cum laude fleverunt. Ergo ſponſo a fratre illatam mortem quando femina illa flebat, tunc ſe contra matrem civitatem tanta ſtrage bellaſſe, & tanta hinc & inde cognati cruoris effuſione viciſſe Roma gaudebat.

2. Quid mihi obtenditur nomen laudis, nomenque victoriæ? Remotis obſtaculis inſanæ opinionis facinora nuda cernantur, nuda penſentur, nuda judicentur. Cauſſa dicatur Albæ, ſicut Trojæ adulterium dicebatur. Nulla talis, nulla ſimilis invenitur: tantum ut * deſides moveret Tullus in arma viros, & jam deſueta triumphis agmina. Illo itaque vitio tantum ſcelus perpetratum eſt ſocialis belli atque cognati. Quod vitium Salluſtius magnum tranſcunter adtingit. Cum enim laudans breviter (a) antiquiora commemoraſſet tempora, quando vita hominum ſine cupiditate agitabatur, & ſua cuique ſatis placebant: Poſtea vero, inquit, quam in Aſia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii atque Athenienſes cœpere urbes atque nationes ſubigere, libidinem dominandi cauſſam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare: & cetera quæ ipſe inſtituerat dicere. Mihi huc uſque ſatis ſit ejus verba poſuiſſe.

Nulla juſta belli cauſſa contra Albanos.

* Æneid. 6.

Salluſt. in Catil.

Libido imperandi perniciosa.

Libido iſta dominandi magnis malis agitat & conterit humanum genus. Hac libidine Roma tunc victa Albam ſe viciſſe triumphabat, & ſui ſceleris laudem gloriam nominabat: *Quoniam laudatur*, inquit Scriptura noſtra, *peccator in deſideriis animæ ſuæ, & qui iniqua gerit, benedicitur*. Fallacia igitur tegmina, & deceptoriæ dealbationes auferantur a rebus, ut ſincero inſpiciantur examine. Nemo mihi dicat, Magnus ille atque ille, quia cum illo & illo pugnavit, & vicit. Pugnant etiam gladiatores, vincunt & ipſi: habet præmia laudis & illa crudelitas. Sed puto eſſe ſatius cujuslibet inertiæ pœnas luere, quam illorum armorum gloriam quærere. Et tamen ſi in arenam procederent pugnaturi inter ſe gladiatores, quorum alter filius, alter pater eſſet, tale ſpectaculum quis ferret? quis non auferret? Quomodo ergo glorioſum alterius matris, alterius filiæ civitatis, inter ſe armorum potuit eſſe certamen? An ideo diverſum fuit, quod arena illa non fuit, & latiores campi non duorum gladiatorum, ſed in duobus populis multorum funeribus implebantur; nec amphitheatro cingebantur illa certamina, ſed univerſo orbe, & tunc vivis, & poſteris, quo uſque iſta fama porrigitur, impium ſpectaculum præbebatur?

Pſal. 3. 9.

Gladiatores.

3. Vim tamen patiebantur ſtudii ſui dii illi præſides imperii Romani, & talium certaminum tamquam theatrici ſpectatores, donec Horatiorum ſoror propter Curiatios tres peremptos, etiam ipſa tertia ex altera parte fraterno ferro duobus fratribus adderetur, ne minus haberet mortium etiam Roma quæ vicerat. Deinde ad fructum victoriæ Alba ſubverſa eſt: ubi poſt Ilium, quod Græci everterunt, & poſt Lavinium ubi (b) Æneas regnum peregrinum atque fugitivum conſtituerat, tertio loco habitaverant numina illa Trojana. Sed more ſuo etiam inde jam fortaſſe migraverant, ideo deleta eſt. Diſceſſerant videlicet omnes adytis ariſque relictis dii, quibus imperium illud ſteterat. Diſceſſerant ſane ecce jam tertio, ut eis quarta Roma providentiſſime crederetur. Diſplicuerat enim & Alba, ubi Amulius expulſo * fratre, & Roma placuerat, ubi Romulus occiſo * fratre, regnaverat. Sed ante quam Alba dirueretur, transfuſus eſt, inquiunt, populus ejus in Romam, ut ex utraque una civitas fieret. Eſto, ita factum ſit: urbs tamen illa Aſcanii regnum & tertium domicilium Trojanorum deorum, ab urbe filia mater everſa eſt. Ut autem belli reliquiæ e duobus populis unum facerent miſerabile coagulum multus ante ſuſus utriuſque ſanguis fuit. Quid jam ſingillatim dicam ſub ceteris regibus toties eadem bella renovata, quæ victoriis finita videbantur, & tantis ſtragibus iterum iterumque confecta, iterum iterumque poſt fœdus & pacem inter generos & ſoceros & eorum ſtirpem poſteroſque repetita? Non parvum indicium calamitatis hujus fuit, quod portas belli nullus clauſit illorum. Nullus ergo illorum ſub tot diis præſidibus in pace regnavit.

* Numitore. Liv. l. 1.

* Remo.

CAPUT XV.

Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.

1. IPSORUM autem regum qui exitus fuerunt? De Romulo viderit adulatio fabuloſa, qua perhibetur receptus in cælum. Viderint quidam ſcriptores eorum, * qui eum propter ferocitatem a ſenatu diſcerptum eſſe dixerunt, ſubornatumque neſcio quem Julium Proculum, qui eum ſibi apparuiſſe diceret, eumque per ſe populo mandaſſe Romano, ut inter numina coleretur; eoque modo populum, qui contra ſenatum intumeſcere cœperat, repreſſum atque ſedatum. Acciderat enim & ſolis defectio, quam certa ratione ſui curſus effectam imperita neſciens multitudo meritis Romuli tribuebat. Quaſi vero ſi luctus ille ſolis fuiſſet, non magis ideo credi deberet occiſus, ipſumque ſcelus averſione etiam diurni luminis indicatum: ſicut re vera factum eſt, cum Dominus crucifixus eſt crudelitate atque impietate Judæorum. Quam ſolis obſcurationem non ex canonico ſiderum curſu accidiſſe, ſatis oſtendit, quod tunc erat paſcha Judæorum; nam plena luna ſollemniter agitur: regularis autem ſolis defectio non niſi lunæ fine con-

* Livius l. 1. Dionyſius l. 2.

Solis naturalis defectio ſub Romuli interitum.

Luc. 23. 45.

Tom. VII. F

(a) In pleriſque MSS. antiquorum.

(b) Sic magno conſenſu MSS. At editi, *ubi rex Latinus Æneam regem peregrinum atque fugitivum conſtituerat.*

contingit. Satis & Cicero illam inter deos Romuli receptionem putatam magis ſignificat eſſe, quam factam, quando & laudans eum in libris de republica, Scipioniſque ſermone: Tan-
„ tum eſt, inquit, conſecutus, ut cum ſubito
„ ſole obſcurato non comparuiſſet, deorum in nu-
„ mero collocatus putaretur: quam opinionem
„ nemo umquam mortalis aſſequi potuit ſine exi-
„ mia virtutis gloria. Quod autem dicit, cum ſubito non comparuiſſe, profecto ibi intelligitur aut violentia tempeſtatis, aut cædis facinoriſque ſecretum. Nam & alii * ſcriptores eorum defectioni ſolis addunt etiam ſubitam tempeſtatem, quæ profecto aut occaſionem ſceleri præbuit, aut Romulum ipſa conſumſit. De Tullo quippe etiam Hoſtilio, qui tertius a Romulo rex fuit, qui & ipſe fulmine abſumtus
„ eſt, dicit in eiſdem libris idem Cicero: pro-
„ pterea & iſtum non creditum inter deos receptum
„ tali morte, quia fortaſſe quod erat in Romulo
„ probatum, id eſt perſuaſum, Romani vulgare noluerunt, id eſt vile facere, ſi hoc & alteri facile tribueretur. Dicit etiam aperte in Invectivis: Illum qui hanc urbem condidit, Ro-
„ mulum ad deos immortales benevolentia fama-
„ que ſuſtulimus: ut non vere factum, ſed pro-
„ pter merita virtutis ejus benevolentia jactatum
„ diffamatumque monſtraret. In Hortenſio vero Dialogo cum de ſolis canonicis defectionibus loqueretur: Ut eaſdem, inquit, tenebras effi-
„ ciat, quas effecit in interitu Romuli, qui in
„ obſcuratione ſolis eſt factus. Certe hic minime
„ timuit hominis interitum dicere, quia diſputator magis, quam laudator fuit.

* Liv. l. 1. Dionyſ. l. 2.

Orat. 3. Catil.

Romulus inter deos humano conſilio relatus.

2. Ceteri autem reges populi Romani excepto Numa Pompilio, & Anco Martio, qui morbo interierunt, quam horrendos exitus habuerunt? * Tullus, ut dixit, Hoſtilius victor & everſor Albæ, cum tota domo ſua fulmine concrematus eſt. Priſcus Tarquinius per ſui deceſſoris filios interemtus eſt. Servius Tullius generi ſui Tarquinii Superbi, qui ei ſucceſſit in regnum, nefario ſcelere occiſus eſt. Nec diſceſſere adytis ariſque relictis dii, tanto in optimum illius populi regem parricidio perpetrato, quos dicunt, ut hoc miſeræ Trojæ facerent, eamque Græcis diruendam exurendamque relinquerent, adulterio Paridis fuiſſe commotos. Sed inſuper interfecto a ſe ſocero Tarquinius ipſe ſucceſſit. Hunc illi dii nefarium parricidam ſoceri interfectione regnantem, inſuper multis bellis victoriiſque gloriantem, & de (a) manubiis Capitolium fabricantem non abſcedentes, ſed præſentes manenteſque viderunt, & regem ſuum Jovem in illo altiſſimo templo, hoc eſt, in opere parricidæ, ſibi præſidere atque regnare perpeſſi ſunt. Neque enim adhuc innocens Capitolium ſtruxit, & poſtea malis meritis Urbe pulſus eſt: ſed ad ipſum regnum, in quo Capitolium fabricaret, immaniſſimi ſceleris perpetratione pervenit. Quod vero eum Romani regno poſtea depulerunt, ac ſecluſerunt mœnibus civitatis, non ipſius de Lucretiæ ſtupro, ſed filii peccatum fuit illo non ſolum neſciente, ſed etiam abſente commiſſum. Ardeam civitatem tunc oppugnabat, & pro populo Romano bellum gerebat: neſcimus quid faceret, ſi ad ejus notitiam flagitium filii deferretur. Et tamen inexplorato ejus judicio & inexperto, ei populus ademit imperium; & recepto exercitu a quo deſeri juſſus eſt, clauſis deinde portis non ſivit intrare redeuntem. At ille poſt bella graviſſima, quibus eoſdem Romanos concitatis finitimis adtrivit, poſtea quam deſertus ab eis quorum fidebat auxilio, regnum recipere non valuit, in oppido (b) Tuſculo Romæ vicino quatuordecim, ut fertur, annos privatam vitam quietus habuit, & cum uxore conſenuit, optabiliore fortaſſis exitu, quam ſocer ejus generi ſui facinore, nec ignorante * filia, ſicut perhibetur, extinctus. Nec tamen iſtum Tarquinium Romani crudelem aut ſceleratum, ſed ſuperbum appellaverunt, fortaſſis regios ejus faſtus alia ſuperbia non ferentes. Nam ſcelus occiſi ab eo ſoceri optimi regis ſui uſque adeo contemſerunt, ut eum regem ſuum facerent: ubi miror ſi non ſcelere graviore mercedem tantam tanto ſceleri reddiderunt. Nec diſceſſere adytis ariſque relictis dii. Niſi forte quiſpiam ſic defendat iſtos deos, ut dicat eos ideo manſiſſe Romæ, quo poſſent Romanos magis punire ſuppliciis, quam beneficiis adjuvare, ſeducentes eos vanis victoriis & bellis graviſſimis conterentes. Hæc fuit Romanorum vita ſub regibus laudabili tempore illius reipublicæ uſque ad expulſionem Tarquinii Superbi per ducentos ferme & quadraginta & tres annos, cum illæ omnes victoriæ tam multo ſanguine & tantis emtæ calamitatibus, vix illud imperium intra viginti ab Urbe milliaria dilataverint: quantum ſpatium abſit ut ſaltem alicujus (c) Getulæ civitatis nunc territorio comparetur.

* De hoc & ſequentibus Liv. l. 1. Dionyſius l. 3.

Dii ſcelerum ſpectatores & fautores.

Tarquinii expulſio.

* Liv. l. 1. Valer. l. 9. c. 11.

CAPUT XVI.

De primis apud Romanos conſulibus, quorum alter alterum patria pepulit, moxque Romæ poſt atrociſſima parricidia a vulnerato hoſte vulneratus interiit

HUic tempori adjiciamus etiam tempus illud, quo uſque dicit Salluſtius * æquo & modeſto jure agitatum, dum metus a Tarquinio & grave bellum cum Ethruria poſitum eſt. Quamdiu enim Ethruſci Tarquinio redire in re-

* Supra l. 2. c. 18.

(a) Editi, *de bellorum manubiis*. Abeſt *bellorum* a MSS. nec opus erat addere, quando *manubiis* nihil aliud intelligitur quam præda bello parta, vel ex prædæ venditione collecta pecunia. Vide Agellium lib. 13. c. 23. Florus de eodem Tarquinio lib. 1. c. 7. *De manubiis captarum urbium templum erexit.*

(b) Tarquinius re vera Tuſculi egit aliquot annos apud generum Octavium Manilium: ſed obiit Cumis apud Ariſtodemum tyrannum, teſte Livio lib. 1.

(c) *Getulæ*, id eſt, in Getulia, quæ Africæ pars eſt, ſitæ.

regnum conanti opitulati ſunt, gravi bello Roma concuſſa eſt. Ideo dicit æquo & modeſto jure geſtam rempublicam metu premente, non perſuadente juſtitia. In quo breviſſimo tempore quam funeſtus ille annus fuit, quo primi conſules creati ſunt, expulſa regia poteſtate? Annum quippe ſuum non compleverunt. Nam Junius Brutus exhonoratum ejecit Urbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum; deinde mox ipſe in bello cecidit mutuis cum (a) hoſte vulneribus, occiſis a ſe ipſo primitus filiis ſuis *Liv. l. 1. Valer. l. 5. c. 8.* & uxoris ſuæ fratribus; quod eos pro reſtituendo Tarquinio conjuraſſe cognoverat. Quod factum Virgilius poſtea quam laudabiliter commemoravit, continuo clementer exhorruit. Cum enim dixiſſet:

Æneid. 6.
---- Natoſque pater nova bella moventes
Ad pœnam pulcra pro libertate vocabit:

mox deinde exclamavit & ait:

Infelix, utcumque ferent ea facta minores.

Quomodolibet, inquit, ea facta poſteri ferant, id eſt, præferant & extollant, qui filios occidit, infelix eſt. Et tamquam ad conſolandum infelicem, ſubjunxit:

Vincit amor patriæ, laudumque immenſa cupido.

Nonne in hoc Bruto, qui & filios occidit, & a ſe percuſſo hoſti filio Tarquinii mutuo percuſſus ſupervivere non potuit, eique potius ipſe *Bruti erga Collatinum injuria.* Tarquinius ſupervixit, Collatini collegæ videtur innocentia vindicata, qui bonus civis hoc Tarquinio pulſo paſſus eſt, quod tyrannus ipſe Tarquinius? Nam & idem Brutus conſanguineus Tarquinii fuiſſe perhibetur. Sed Collatinum videlicet ſimilitudo nominis preſſit, quia etiam Tarquinius vocabatur. Mutare ergo nomen, non patriam cogeretur: poſtremo (b) in ejus nomine hoc vocabulum minus eſſet, L. Collatinus tantummodo vocaretur. Sed ideo non amiſit quod ſine ullo detrimento poſſet amittere, ut & honore primus conſul & civitate bonus civis carere juberetur. Etiamne iſta eſt gloria Junii Bruti deteſtanda iniquitas & nihilo utilis reipublicæ? Etiamne ad hanc perpetrandam, vicit amor patriæ laudumque immenſa cupido? Jam expulſo utique Tarquinio (c) tyranno, conſul cum Bruto creatus eſt maritus Lucretiæ L. Tarquinius Collatinus. Quam juſte populus mores in cive, non nomen adtendit? Quam (d) injuſte Brutus collegam primæ ac novæ illius poteſtatis, quem poſſet, ſi hoc offendebatur, nomine tantum privare, & patria privavit & honore? Hæc mala facta ſunt, hæc adverſa acciderunt, quando in illa republica æquo & modeſto jure agitatum eſt. Lucretius quoque, qui in locum Bruti fuerat ſubrogatus, morbo antequam idem annus terminaretur, abſumtus eſt. Ita P. Valerius, qui ſucceſſerat Collatino, & M. Horatius, qui pro defuncto Lucretio ſuffectus fuerat, annum illum funereum atque tartareum, qui conſules quinque habuit, compleverunt: quo anno conſulatus ipſius novum honorem ac poteſtatem auſpicata eſt Romana reſpublica. *Funereus & tartareus primus libertatis annus.*

CAPUT XVII.

Poſt initia conſularis imperii, quibus malis vexata fuerit Romana reſpublica, diis non opitulantibus quos colebat.

1. TUNC jam diminuto paullulum metu, non quia bella conquieverant, ſed quia non tam gravi pondere urgebant, finito ſcilicet tempore quo æquo & modeſto jure agitatum eſt, ſecuta ſunt quæ idem Salluſtius breviter explicat: *Hiſtor. l. 1.* Dein ſervili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more conſulere, agro pellere, & ceteris expertibus ſoli in imperio agere. Quibus ſævitiis, & maxime fœnore oppreſſa plebs, cum aſſiduis bellis tributum & militiam ſimul toleraret, armata montem Sacrum atque Aventinum inſedit: tumque tribunos plebis & alia ſibi jura paravit. Diſcordiarum & certaminis utrimque finis fuit ſecundum bellum Punicum. * Quid itaque ergo tantas moras vel ſcribens patiar, vel lecturis afferam? ** al. Caput XVIII.* Quam miſera fuerit illa reſpublica tam longa ætate per tot annos uſque ad ſecundum bellum Punicum, bellis forinſecus inquietare non deſiſtentibus & intus diſcordiis ſeditionibuſque civilibus, a Salluſtio breviter intimatum eſt. Proinde victoriæ illæ non ſolida beatorum gaudia fuerunt, ſed inania ſolatia miſerorum, & ad alia atque alia (e) ſterilia mala ſubeunda illecebroſa incitamenta minime quietorum. Nec nobis, quia hæc dicimus, boni Romani prudenteſque ſuccenſeant: quamquam de hac re nec petendi ſint, nec monendi, quando eos minime ſuccenſuros eſſe certiſſimum eſt. Neque enim gravius vel graviora dicimus auctoribus eorum, & ſtilo & otio multum impares: quibus tamen ediſcendis & ipſi elaboraverant, & filios ſuos elaborare compellunt. Qui autem ſuccenſent, quando me ferrent, ſi ego dicerem, quod Salluſtius ait? *Hiſtor. l. 1.* Plurimæ turbæ, ſeditiones, & ad poſtremum bella civilia orta ſunt, dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique conceſſerant, ſub honeſto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant; bonique & mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, ſed uti quiſque locupletiſſimus & injuria validior, quia præſentia defendebat, pro bono ducebatur. Porro ſi illi ſcriptores hiſtoriæ ad honeſtam libertatem pertinere arbitrati ſunt, mala civitatis propriæ non tacere, quam multis locis magno præconio laudare com-

(a) Cum Arunte regis Tarquinii ſuperbi filio. Liv. lib. 1.
(b) Vind. Am. & Er. *ſi in ejus nomine*. Apud Lov. autem non iſthic, ſed infra, poſt *minus eſſet*, additur *ſi*: quæ particula neutro loco eſt in MSS. nec minus integra, immo firmior abſque illa procedit oratio.
(c) Quibuſdam probæ notæ MSS. abeſt, *tyranno*.
(d) MSS. *quam impie Brutus*. Forte leg. *tam impie*.
(e) Sic MSS. Editi vero, *terribilia*.

pulſi ſunt, cum aliam veriorem quo cives æterni legendi ſunt non haberent; quid nos facere convenit, quorum ſpes quanto in Deo melior & certior, tanto major debet eſſe libertas, cum mala præſentia Chriſto noſtro imputant, ut infirmiores imperitioreſque mentes alienentur ab ea civitate, in qua ſola jugiter feliciterque vivendum eſt? Nec in deos eorum horribiliora nos dicimus, quam eorum identidem auctores quos legunt & prædicant: quandoquidem & ex ipſis quæ diceremus accepimus, & nullo modo dicere vel talia, vel cuncta ſufficimus.

Enumeratio Romanarum calamitatum.

2. Ubi erant ergo illi dii, qui propter exiguam fallacemque hujus mundi felicitatem colendi exiſtimantur; cum Romani, quibus ſe colendos mendaciſſima aſtutia venditabant, tantis calamitatibus vexarentur? Ubi erant, quando Valerius conſul ab exſulibus & ſervis (*a*) incenſum Capitolium cum defenſaret, occiſus eſt? Faciliuſque ipſe prodeſſe potuit ædi Jovis, quam illi turba tot numinum cum ſuo maximo atque optimo rege, cujus templum liberaverat, ſubvenire. Ubi erant, quando denſiſſimis fatigata civitas ſeditionum malis, cum * legatos Athenas miſſos ad leges mutuandas paullulum quieta opperiretur, gravi fame peſtilentiaque vaſtata eſt? Ubi erant, quando rurſus populus, cum fame laboraret, * præfectum annonæ primum creavit; atque illa fame invaleſcente, Spurius (*b*) Melius, qui eſurienti multitudini frumenta largitus eſt, regni affectati crimen incurrit, & ejuſdem præfecti inſtantia per dictatorem L. Quintium ætate decrepitum, a Quinto Servilio magiſtro equitum cum maximo & periculoſiſſimo tumultu civitatis occiſus eſt? Ubi erant, quando peſtilentia maxima exorta diis inutilibus ſine remedio populus diu multumque fatigatus nova * Lectiſternia, quod nunquam antea fecerat, exhibenda arbitratus eſt? Lecti autem ſternebantur in honorem deorum, unde hoc ſacrum vel potius ſacrilegium nomen accepit. Ubi erant, quando per decem continuos annos male pugnando crebras & magnas clades apud Veios exercitus Romanus acceperat, niſi per * Furium Camillum tandem ſubveniretur, quem poſtea civitas ingrata damnavit? Ubi erant, quando * Galli Romam ceperunt, ſpoliaverunt, incenderunt, cædibus impleverunt? Ubi erant, cum illa inſignis peſtilentia tam ingentem ſtragem dedit, qua & ille * Furius Camillus exſtinctus eſt, qui rempublicam ingratam & a Veientibus ante defendit, & de Gallis poſtea vindicavit? In hac peſtilentia * ſcenicos ludos aliam novam peſtem non corporibus Romanorum, ſed, quod eſt multo perniciosius, moribus intulerunt. Ubi erant, quando alia peſtilentia gravis de venenis matronarum exorta credita eſt, quarum ſupra fidem (*c*) multarum atque nobilium mores deprehenſi ſunt omni peſtilentia graviores? Vel quando in Caudinas (*d*) furculas a Samnitibus obſeſſi ambo cum exercitu conſules fœdus cum eis fœdum facere coacti ſunt; ita ut equitibus Romanis ſexcentis obſidibus datis, ceteri amiſſis armis aliiſque ſpoliati privatique tegminibus, ſub jugum hoſtium cum veſtimentis ſingulis mitterentur. Vel quando gravi peſtilentia ceteris laborantibus multi etiam in exercitu * icti fulmine perierunt. Vel quando item alia intolerabili peſtilentia * Æſculapium ab Epidauro quaſi medicum deum Roma advocare atque adhibere compulſa eſt: quoniam regem omnium Jovem, qui jam diu in Capitolio ſedebat, multa ſtupra quibus adoleſcens vacaverat, non permiſerant fortaſſe diſcere medicinam. Vel cum conſpirantibus uno tempore hoſtibus, Lucanis, Brutiis, Samnitibus, Ethruſcis & Senonibus Gallis, primo ab eis * legati peremti ſunt, deinde cum prætore oppreſſus exercitus, ſeptem tribunis cum illo pereuntibus & militum tredecim millibus. Vel quando poſt * graves & longas Romæ ſeditiones, quibus ad ultimum plebs in Janiculum hoſtili (*e*) direptione ſeceſſerat, hujus mali tam dira calamitas erat, ut ejus rei cauſſa, quod in extremis periculis fieri ſolebat, dictator crearetur Hortenſius, qui plebe revocata in eodem magiſtratu exſpiravit, quod nulli dictatori ante contigerat, & quod illis diis jam præſente Æſculapio gravius crimen fuit.

Proletarii militiæ adſcripti.

3. Tum vero tam multa bella ubique crebruerunt, ut inopia militum proletarii illi, qui eo quod proli gignendæ vacabant, ob egeſtatem militare non valentes, hoc nomen acceperant, militiæ conſcriberentur. Accitus etiam a Tarentinis * Pyrrhus rex Græciæ, tunc ingenti gloria celebratus, Romanorum hoſtis effectus eſt. Cui ſane de rerum futuro eventu conſulenti, ſatis urbane Apollo ſic ambiguum oraculum edidit, ut e duobus quidquid accidiſſet, ipſe divinus haberetur. Ait enim: * Dico te, Pyrrhe, vincere poſſe Romanos. Atque ita ſive Pyrrhus a Romanis ſive Romani a Pyrrho vincerentur, ſecurus fatidicus utrumlibet exſpectaret eventum. Quæ tunc & quam horrenda utriuſque exercitus clades? In qua tamen ſuperior Pyrrhus exſtitit, ut jam poſſet Apollinem pro ſuo intellectu prædicare divinum; niſi proxime alio prœlio Romani abſcederent ſuperiores. Atque in tanta ſtrage bellorum etiam peſtilentia gravis exorta eſt * mu-

* *Liv. lib.* 3. — * *Liv. lib.* 4. — * *Liv. lib.* 5. Lectiſternia in honorem deorum. — * *Liv. ibid.* — * *Liv. ibid.* — * *Liv. lib.* 7. — * *V. ſupra lib.* 1. *c.* 32. *et lib.* 2. *c.* 8. — * *Liv. lib.* 10. — * *Liv. in fine ejuſd. lib.* 10. — * *Liv. lib.* 12. — * *Liv. lib.* 11. — * *Liv. lib.* 12. — *Confer Cic. lib.* 2. *de Divinat.* — * *Vid. Oroſ. lib.* 4. *c.* 2.

(*a*) Lud. Vives ſcribendum putat, *inſcenſum*, ab inſcendo: non enim Capitolium incenderant ſervi. Nos legendum credimus, *inſeſſum*, id eſt occupatum, ab inſideo, quo verbo utitur Livius rem eam narrans lib. 3.

(*b*) Editi, *Æmilius*. At MSS. *Melius*: ſic & Livius lib. 4.

(*c*) Duæ ex eis Cornelia & Sergia gentis fuerunt patriciæ, teſte Livio lib. 8. qui matronas ob id ſceleris ad 170. damnatas dicit.

(*d*) Lov. *Caudinas furcas*. Ceteri codices, & Livius lib. 9. *Caudinas furculas*. Anguſtiæ montium ſunt in Caudina valle inter Abellam & Beneventum, juxta Caudium oppidum Samnii non procul a Benevento & Capua ſitum.

(*e*) Lov. *diremtione*. Ceteri libri, *direptione*. De hac seceſſione plebis in Janiculum montem, quod Montorium hodie vocant, egit Livius lib. 11.

mulierum. Nam prius quam maturos partus ederent, gravidæ moriebantur. Ubi ſe, credo, Æſculapius excuſabat, quod archiatrum, non obſtetricem profitebatur. Pecudes quoque ſimiliter interibant, ita ut jam defecturum genus animalium crederetur. Quid hiems illa memorabilis tam incredibili immanitate ſæviens, ut nivibus horrenda altitudine etiam in foro per dies quadraginta manentibus, Tiberis quoque (a) glacie duraretur, ſi noſtris temporibus accidiſſet, quæ iſti & quanta dixiſſent? Quid illa itidem ingens peſtilentia, *quamdiu ſævivit, quam multos peremit? Quæ cum in annum alium multo gravius tenderetur, fruſtra præſente Æſculapio, aditum eſt ad libros Sibyllinos. In quo genere oraculorum, ſicut Cicero in libris de Divinatione commemorat, magis interpretibus, ut poſſunt ſeu volunt dubia conjectantibus, credi ſolet. Tunc ergo dictum eſt eam eſſe cauſſam peſtilentiæ, quod plurimas ædes ſacras multi occupatas privatim tenerent: ſic interim a magno imperitiæ vel deſidiæ crimine Æſculapius liberatus eſt. Unde autem a multis ædes illæ fuerant occupatæ, nemine prohibente, niſi quia tantæ numinum turbæ diu fruſtra fuerat ſupplicatum; atque ita paullatim loca deſerebantur a cultoribus, ut tamquam vacua ſine ullius offenſione poſſent humanis ſaltem uſibus vindicari? Nam quæ tunc velut ad ſedandam peſtilentiam diligenter repetita atque reparata, niſi poſtea eodem modo neglecta atque uſurpata latitarent, non utique magnæ peritiæ Varronis tribueretur, quod ſcribens de ædibus ſacris tam multa ignorata commemorat. Sed tunc interim elegans non peſtilentiæ depulſio, ſed deorum excuſatio procurata eſt.

* Oroſ. lib. 4. c. 5.

Lib. 2. de Divinat.

CAPUT XVIII.

Quantæ clades Romanos ſub bellis Punicis triverint, fruſtra deorum præſidiis expetitis.

JAM vero Punicis bellis, cum inter utrumque imperium victoria diu anceps atque incerta penderet, populique duo prævalidi impetus in alterutrum fortiſſimos & opulentiſſimos agerent, quot minutiora regna contrita ſunt? quæ urbes amplæ nobileſque deletæ, quot afflictæ, quot perditæ civitates? quam longe lateque tot regiones terræque vaſtatæ ſunt? Quoties victi hinc atque inde victores? quid hominum conſumtum eſt vel pugnantium militum, vel ab armis vacantium populorum? Quanta vis navium marinis etiam prœliis oppreſſa, & diverſarum tempeſtatum varietate ſubmerſa eſt? Si enarrare vel commemorare conemur, nihil aliud quam ſcriptores etiam nos erimus hiſtoriæ. Tunc magno metu perturbata Romana civitas ad remedia vana & ridenda currebat. Inſtaurati ſunt ex auctoritate librorum Sibyllinorum ludi Sæculares, quorum celebritas inter centum annos fuerat inſtituta, felicioribuſque temporibus memoria negligente perierat. Renovarunt etiam pontifices ludos ſacros inferis, & ipſos abolitos annis retrorſum melioribus. Nimirum enim quando renovati ſunt, tanta copia morientium ditatos inferos etiam ludere delectabat: cum profecto miſeri homines ipſa rabida bella & cruentas animoſitates funereaſque hinc atque inde victorias, magnos agerent ludos dæmonum & opimas epulas inferorum. Nihil ſane miſerabilius primo bello Punico accidit, quam quod ita Romani victi ſunt, ut etiam Regulus ille caperetur, cujus in primo & in altero libro mentionem fecimus, vir plane magnus & victor antea domitorque Pœnorum: qui etiam ipſum primum bellum Punicum confeciſſet, niſi aviditate nimia laudis & gloriæ duriores conditiones, quam ferre poſſent, feſſis Carthaginienſibus imperaſſet. Illius viri & captivitas inopinatiſſima, & ſervitus indigniſſima, & juratio fideliſſima, & mors crudeliſſima ſi deos illos non cogit erubeſcere, verum eſt quod ærei ſunt, & non habent ſanguinem.

Ludi Sæculares.

Ludi diis inferis facti.

Lib. 1. c. 15. & 24. & lib. 2. c. 23.

2. Nec mala illo tempore graviſſima intra mœnia defuerunt. Nam * exundante nimis ultra morem fluvio Tiberino pæne omnia urbis plana ſubverſa ſunt: aliis impetu quaſi torrentis impulſis, aliis velut ſtagno diuturno madefactis atque ſublapſis. Iſtam deinde peſtem * ignis perniciosior ſubſecutus eſt, qui correptis circa forum quibuſque celſioribus, etiam templo Veſtæ ſuo familiariſſimo non pepercit, ubi ei veluti vitam perpetuam diligentiſſima ſubſtitutione lignorum, non tam honoratæ quam damnatæ virgines donare conſueverant. Tunc vero illic ignis non tantum vivebat, ſed etiam ſæviebat. Cujus impetu exterritæ virgines, ſacra illa fatalia, quæ jam (b) tres, in quibus fuerant, preſſerant civitates, cum ab illo incendio liberare non poſſent, * Metellus pontifex ſuæ quodam modo ſalutis oblitus irruens ea ſemiuſtulatus abripuit. Neque enim vel ipſum ignis agnovit: aut vero erat ibi numen, quod non etiam, ſi fuiſſet, fugiſſet. Homo igitur potius ſacris Veſtæ, quam illa homini prodeſſe potuerunt. Si autem a ſe ipſis ignem non repellebant; civitatem, cujus ſalutem tueri putabantur, quid contra illas aquas flammaſque poterant adjuvare? ſicut etiam res ipſa nihil ea prorſus potuiſſe pateſecit. Hæc iſtis nequaquam objicerentur a nobis, ſi illa ſacra dicerent, non tuendis his bonis temporalibus inſtituta, ſed ſignificandis æternis; & ideo, cum ea quod corporalia viſibiliaque eſſent, perire contingeret, nihil his rebus minui, propter quas fuerant inſtituta, & poſſe ad eoſdem uſus denuo reparari. Nunc vero cæcitate (c) mirabili, eis ſacris quæ perire poſſint, fieri potuiſſe exiſtimant, ut ſalus terrena & temporalis felicitas civitatis perire non poſſet. Proinde cum illis etiam manen-

* Oroſ. lib. 4. c. 11. Exundatio Tiberis.

* Oroſ. ibidem. Incendium publicum.

Livſ. 19. & Ovid. l. 6. Faſt.

* Liv. l. 19.

(a) Nonnulli MSS. *glacie moraretur.*
(b) Ilium intelligit, Lavinium & Albam.

(c) Sic MSS. At editi, *miſerabili.*

nentibus ſacris vel ſalutis contritio, vel infelicitas irruiſſe monſtratur, mutare ſententiam, quam defendere nequeunt, erubeſcunt.

CAPUT XIX.

De afflictione belli Punici ſecundi, qua vires partis utriuſque conſumtæ ſunt.

SECUNDO autem bello Punico nimis longum eſt commemorare clades duorum populorum, tam longe ſecum lateque pugnantium; ita ut his quoque * fatentibus, qui non tam narrare bella Romana, quam Romanum imperium laudare inſtituerunt, ſimilior victo fuerit ille qui vicit. Hannibale quippe ab Hiſpania ſurgente, & Pyrenæis montibus ſuperatis, Gallia tranſcurſa, Alpibuſque diſruptis, tam longo circuitu auctis viribus, cuncta vaſtando aut ſubigendo, torrentis modo Italiæ faucibus irruente, quam cruenta (a) bella geſta ſunt, quam multa prœlia? Quoties Romani ſuperati? Quam multa ad hoſtem oppida defecerunt, quam multa capta & oppreſſa? Quam diræ pugnæ, & toties Hannibali Romana clade glorioſæ? De (b) Cannenſi autem mirabiliter horrendo malo quid dicam, ubi Hannibal cum eſſet crudeliſſimus, tamen tanta inimicorum atrociſſimorum cæde ſatiatus, parci juſſiſſe perhibetur? Unde tres * modios anulorum aureorum Carthaginem miſit: quo intelligerent tantam in illo prœlio dignitatem cecidiſſe Romanam, ut facilius eam caperet menſura quam numerus; atque hinc ſtrages turbæ ceteræ, tanto utique numeroſioris, quanto (c) infimioris, quæ ſine anulis jacebat, conjicienda potius quam nuntianda putaretur. Denique tanta militum inopia ſecuta eſt, ut Romani reos facinorum propoſita impunitate colligerent, ſervitia libertate donarent, atque ex illis pudendus non tam ſuppleretur quam inſtitueretur exercitus. Servis itaque, immo ne faciamus injuriam, jam libertis, pro Romana republica pugnaturis arma defuerunt. Detracta ſunt templis, tamquam Romani diis ſuis dicerent: Ponite quæ tamdiu inaniter habuiſtis, ne forte aliquid utile inde facere poſſint noſtra mancipia, unde vos noſtra numina nihil facere potuiſtis. Tunc etiam ſtipendiis ſufficiendis cum defeciſſet ærarium, in uſus publicos opes venere privatæ, adeo unoquoque id quod habuit conferente, ut præter ſingulos anulos aureos ſingulaſque bullas miſerabilia dignitatis inſignia, nihil ſibi auri ſenatus ipſe, quanto magis ceteri ordines tribuſque relinquerent. Quis ferret iſtos, ſi noſtris temporibus ad hanc inopiam cogerentur, cum eos modo vix feramus, quando pro ſuperflua voluptate plura donantur hiſtrionibus, quam tunc legionibus pro extrema ſalute collata ſunt?

* Liv. initio lib. 21. et Silius Ital. lib. 1.

* Liv. lib. 22.

Ex ſervis inſtitutus exercitus.

Arma templis deorum detracta.

CAPUT XX.

De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dii Romani auxilium non tulerunt.

SED in his omnibus belli Punici ſecundi malis, nihil miſerabilius ac miſerabili querela dignius, quam exitium (d) Saguntinorum fuit. Hæc quippe Hiſpaniæ civitas amiciſſima populi Romani dum eidem populo fidem ſervat, everſa eſt. Hinc enim Hannibal fracto fœdere Romanorum, cauſſas quæſivit quibus eos irritaret ad bellum. Saguntum ergo ferociter obſidebat: quod ubi Romæ auditum eſt, miſſi legati ad Hannibalem, ut ab ejus obſidione diſcederet. Contemti Carthaginem pergunt, querimoniamque deponunt fœderis rupti, infectoque negotio Romam redeunt. Dum hæ moræ aguntur, miſera illa civitas opulentiſſima, ſuæ reipublicæ Romanæque cariſſima, octavo vel nono a Pœnis menſe deleta eſt. Cujus interitum legere, quanto magis ſcribere, horroris eſt. Breviter tamen cum commemorabo: ad rem quippe quæ agitur, multum pertinet. Primo fame contabuit: nam etiam ſuorum cadaveribus a nonnullis paſta perhibetur. Deinde omnium feſſa rerum, ne ſaltem captiva in manus Hannibalis perveniret, ingentem rogum publice ſtruxit, in quem ardentem ferro etiam trucidatos omnes ſe ſuoſque miſerunt. Hic aliquid agerent dii helluones atque nebulones, ſacrificiorum adipibus inhiantes, & fallacium divinationum caligine decipientes: hic aliquid agerent, civitati populi Romani amiciſſimæ ſubvenirent, fidei conſervatione pereuntem perire non ſinerent. Ipſi utique medii præfuerunt, cum Romanæ reipublicæ interjecto fœdere copulata eſt. Cuſtodiens itaque fideliter quod ipſis præſidibus placito junxerat, fide vinxerat, juratione conſtrinxerat, a perfido obſeſſa, oppreſſa, conſumta eſt. Si ipſi dii * tempeſtate atque fulminibus Hannibalem poſtea Romanis proximum mœnibus terruerunt, longeque miſerunt; tunc primum tale aliquid facerent. Audeo quippe dicere, honeſtius illos pro amicis Romanorum, ideo periclitantibus ne Romanis frangerent fidem, & nullam opem tunc habentibus, quam pro ipſis Romanis, qui pro ſe pugnabant, atque adverſus Hannibalem opulenti erant, potuiſſe tempeſtate ſævire. Si ergo tutores eſſent Romanæ felicitatis & gloriæ, tam grave ab ea crimen Saguntinæ calamitatis averterent: nunc vero quam ſtulte creditur diis illis defenſoribus Romam victore Hannibale non periſſe, qui Saguntinæ urbi non potuerunt, ne pro ejus periret amicitia, ſubvenire? Si Saguntinorum Chriſtianus populus eſſet, & hujuſmodi aliquid pro fide Evangelica pateretur, quamquam ſe ipſe nec ferro, nec ignibus cor-

* Liv. lib. 26.

(a) MSS. *quam cruenta prælia geſta ſunt? Quoties* &c.

(b) *Cannenſis* clades Romani exercitus, quæ prope Cannas urbem ſeu vicum Apuliæ contigit, diſcribitur a Livio lib. 22.

(c) Editi, *infirmioris*. Melius MSS. *infimioris*, id eſt, ignobilioris turbæ, cui non erat uſus anuli.

(d) Saguntum, ſive Saguntus urbs olim clariſſima Hiſpaniæ Tarraconenſis, non procul a loco ubi nunc Valentia. De illius per Hannibalem everſione Livius lib. 21.

corrupiſſet ; ſed tamen ſi pro fide Evangelica excidium pateretur, ea ſpe pateretur qua in Chriſtum crediderat, non mercede breviſſimi temporis, ſed æternitatis interminæ (a). Pro iſtis autem diis, qui propterea coli perhibentur, qui propterea colendi requiruntur, ut harum labentium atque tranſeuntium rerum felicitas tuta ſit, quid nobis defenſores & excuſatores eorum de Saguntinis pereuntibus reſpondebunt, niſi quod de illo Regulo exſtincto? Hoc quippe intereſt, quod ille unus homo, hæc tota civitas, utriuſque tamen interitus cauſſa conſervatio fidei fuit. Propter hanc enim ad hoſtes & redire ille voluit, & noluit iſta tranſire. Conſervata ergo provocat deorum iram fides? an poſſunt & diis propitiis, perire non ſolum quique homines, verum etiam integræ civitates? Utrum volunt, eligant. Si enim fidei ſervatæ iraſcuntur illi dii, quærant perfidos a quibus colantur. Si autem etiam illis propitiis multis gravibuſque cruciatibus afflicti, interire homines civitateſque poſſunt, nullo fructu felicitatis hujus coluntur. Deſinant igitur ſuccenſere, qui ſacris deorum ſuorum perditis ſe infelices eſſe factos putant. Poſſent enim illis non ſolum manentibus, verum etiam faventibus, non ſicut modo de miſeria murmurare, ſed ſicut tunc Regulus & Saguntini excruciati horribiliter etiam penitus interire.

CAPUT XXI.

Quam ingrata fuerit Romana civitas Scipioni liberatori ſuo, & in quibus moribus egerit, quando eam Salluſtius optimam fuiſſe deſcribit.

PORRO inter ſecundum & poſtremum bellum Carthaginienſe, quando Salluſtius optimis moribus & maxima concordia dixit egiſſe Romanos, (multa enim prætereo, ſuſcepti operis modum cogitans) eodem ergo ipſo tempore morum optimorum maximæque concordiæ, Scipio * ille Romæ Italiæque liberator, ejuſdemque belli Punici ſecundi tam horrendi, tam exitioſi, tam periculoſi præclarus mirabiliſque confector, victor Annibalis domitorque Carthaginis, cujus ab adoleſcentia vita deſcribitur * diis dedita templiſque nutrita, inimicorum * accuſationibus ceſſit, carenſque patria, quam ſua virtute ſalvam & liberam reddidit, in oppido * Linternenſi egit reliquam complevitque vitam, poſt inſignem ſuum triumphum nullo illius urbis captus deſiderio, ita ut juſſiſſe perhibeatur, ne ſaltem mortuo in ingrata patria funus fieret. Deinde tunc primum per (b) Cneum Manlium proconſulem de Gallogræcis triumphantem, * Aſiatica luxuria Romam omni hoſte pejor irrepſit. Tunc enim primum lecti ærati, & pretioſa ſtragula viſa perhibentur: tunc inductæ in convivia pſaltriæ, & alia licentioſa nequitia. Sed nunc de his malis quæ intolerabiliter homines patiuntur, non de his quæ libenter faciunt, dicere inſtitui. Unde illud magis quod de Scipione commemoravi, quod cedens inimicis extra patriam, quam liberavit, mortuus eſt, ad præſentem pertinet diſputationem, quod ei Romana numina, a quorum templis avertit Hannibalem, non reddiderant vicem, quæ propter iſtam tantummodo coluntur felicitatem. Sed quia Salluſtius eo tempore ibi dixit mores optimos fuiſſe, propterea hoc de Aſiana luxuria commemorandum putavi, ut intelligatur etiam illud a Salluſtio in comparatione aliorum temporum dictum, quibus temporibus pejores utique in graviſſimis diſcordiis mores fuerunt. Nam tunc, id eſt, inter ſecundum & poſtremum bellum Carthaginienſe, lata eſt etiam illa lex Voconia, ne quis heredem feminam faceret, nec unicam filiam. Qua lege quid iniquius dici aut cogitari poſſit, ignoro. Verumtamen toto illo intervallo duorum bellorum Punicorum tolerabilior infelicitas fuit. Bellis tantummodo foris conterebatur exercitus, ſed victoriis conſolabatur: domi autem nullæ, ſicut alias, diſcordiæ ſæviebant. Sed ultimo bello Punico uno impetu alterius Scipionis, qui ob hoc etiam ipſe * Africani cognomen invenit, æmula imperii Romani ab ſtirpe deleta eſt: ac deinde tantis malorum aggeribus oppreſſa Romana reſpublica, ut proſperitate ac ſecuritate rerum, unde nimium corruptis moribus mala illa congeſta ſunt, plus nocuiſſe monſtretur tam cito everſa, quam prius nocuerat tam diu adverſa Carthago. Hoc toto tempore uſque ad Cæſarem Auguſtum, qui videtur non adhuc vel ipſorum opinione glorioſam, ſed contentioſam & exitioſam & plane jam enervem ac languidam libertatem omni modo extorſiſſe Romanis, & ad regale arbitrium cuncta revocaſſe, & quaſi morbida vetuſtate collapſam veluti inſtauraſſe ac renovaſſe rempublicam; toto ergo iſto tempore, omitto ex aliis atque aliis cauſſis etiam atque etiam bellicas clades, & (c) Numantinum fœdus horrenda ignominia maculoſum: volaverant enim pulli de cavea, & Mancino conſuli, ut ajunt, augurium malum fecerant; quaſi per tot annos, quibus illa exigua civitas Romanum circumſeſſa exercitum afflixerat, ipſique Romanæ reipublicæ terrori eſſe jam cœperat, alii contra eam malo augurio (d) proceſſerint.

* Scipio Africanus major.
* Livius lib. 26.
* Livius lib. 38.
* In Campania.
* Livius lib. 39. Luxuria quando Romam invaſerit.
Lex a Q. Voconio lata. Liv. lib. 41.
* Africanus minor.

CAPUT XXII.

De Mithridatis edicto, quo omnes cives Romanos qui intra Aſiam invenirentur, juſſit occidi.

SED hæc, inquam, omitto, quamvis illud nequaquam tacuerim, quod Mithridates rex Aſiæ ubique in Aſia peregrinantes cives Romanos, atque innumerabili copia ſuis negotiis intentos * uno die occidi juſſit: & factum eſt. Quam

* Livius lib. 78.

(a) In ſolis editis poſt *interminæ*, additum eſt *potiretur*.
(b) Vind. Er. & MSS. *Gneum*. Ipſum Livius lib. 39. Cneum Manlium Volſonem vocat, & de Gallis qui Aſiam (ſcilicet minorem) incolebant, (qui Gallogræci & Galatæ dicti ſunt) triumphaſſe memorat.
(c) Numantia urbs fuit Hiſpaniæ Tarraconenſis geſto cum Romanis bello nobilitata, & a Scipione Africano tandem deleta. De illo cum Numantinis facto per C. Hoſtilium Mancinum fœdere, deque infauſto pullorum volatu de cavea Livius lib. 55.
(d) MSS. *proceſſerunt*.

Quam illa miſerabilis rerum facies erat, ſubito quemque ubicumque fuiſſet inventus, in agro, in via, in oppido, in domo, in vico, in foro, in templo, in lecto, in convivio, inopinate atque impie fuiſſe trucidatum? Quis gemitus morientium, quæ lacrimæ ſpectantium, fortaſſe etiam ferientium fuerunt? Quam dura neceſſitas hoſpitum, non ſolum videndi nefarias illas cædes domi ſuæ, verum etiam perpetrandi; ab illa blanda comitate humanitatis repente mutatis vultibus ad hoſtile negotium in pace peragendum, mutuis dicam omnino vulneribus, cum percuſſus in corpore, & percuſſor in animo feriretur? Num & iſti omnes auguria contemſerant? Num deos & domeſticos & publicos, cum de ſedibus ſuis ad illam irremeabilem peregrinationem profecti ſunt, quos conſulerent, non habebant? Hoc ſi ita eſt, non habent cur iſti in hac cauſſa de noſtris temporibus conquerantur. Olim Romani hæc vana contemnunt. Si autem conſuluerunt, reſpondeatur quid iſta profuerunt, quando per humanas dumtaxat leges, nemine prohibente, licuerunt.

CAPUT XXIII.

De interioribus malis, quibus Romana reſpublica exagitata eſt, præcedente prodigio, quod in rabie omnium animalium, quæ hominibus ſerviunt, fuit.

SED jam illa mala breviter, quantum poſſumus, commemoremus, quæ quanto interiora, tanto miſeriora exſtiterunt: diſcordiæ civiles, vel potius inciviles; nec jam ſeditiones, ſed etiam ipſa bella urbana, ubi tantus ſanguis effuſus eſt, ubi partium ſtudia, non (*a*) concionum diſſenſionibus variiſque vocibus in alterutrum, ſed plane jam ferro armiſque ſæviebant: bella ſocialia, bella ſervilia, bella civilia quantum Romanum cruorem fuderunt, quantam Italiæ vaſtationem deſertionemque fecerunt? Namque antea quam ſe adverſus Romam ſociale Latium commoveret, * cuncta animalia humanis uſibus ſubdita, canes, equi, aſini, boves, & quæque alia pecora ſub hominum dominio fuerunt, ſubito efferata & domeſticæ lenitatis oblita, relictis tectis libera vagabantur, & omnem non ſolum aliorum, verum etiam dominorum averſabantur acceſſum, non ſine exitio vel periculo audentis, ſi quis de proximo urgeret. (*b*) Quanti mali ſignum fuit, ſi hoc ſignum fuit, quod tantum malum fuit, ſi etiam ſignum non fuit? Hoc ſi noſtris temporibus accidiſſet, rabidiores iſtos quam illi ſua animalia pateremur.

Prodigium ex efferatione animalium.

* *Julius Obſequens de Prodig. Oroſius l. 5.*

CAPUT XXIV.

De diſcordia civili, quam Gracchicæ ſeditiones excitaverunt.

INITIUM autem civilium (*c*) bellorum fuit, ſeditiones Gracchorum agrariis legibus excitatæ. Volebant enim agros populo dividere, quos nobilitas perperam poſſidebat. Sed tam vetuſtam iniquitatem audere convellere, periculoſiſſimum; immo vero, ut ipſa res docuit, pernicioſiſſimum fuit. Quæ funera facta ſunt, cum prior * Gracchus occiſus eſt? quæ etiam, cum alius frater ejus non longo interpoſito tempore? Neque enim legibus & ordine poteſtatum, ſed turbis armorumque conflictibus nobiles ignobileſque necabantur. Poſt * Gracchi alterius interfectionem, Lucius Opimius conſul, qui adverſus eum intra Urbem arma commoverat, eoque cum ſociis oppreſſo & extincto ingentem civium ſtragem fecerat, cum quæſtionem haberet jam judiciaria inquiſitione ceteros perſequens, tria millia hominum occidiſſe perhibetur. Ex quo intelligi poteſt, quantam multitudinem (*d*) mortium habere potuerit turbidus conflictus armorum, quando tantam habuit judiciorum velut examinata cognitio. Percuſſor Gracchi ipſius caput quantum grave erat, tanto auri pondere conſuli vendidit. Hæc enim * pactio cædem præceſſerat. In qua etiam occiſus eſt cum liberis Marcus Fulvius conſularis.

* Tiberius Grac. *Supra in lib. 2. c. 21.*

Cædes promiſcuæ.

* Caii Grac.

* *Plutarch. in Gracchis.*

CAPUT XXV.

De æde Concordiæ ex ſenatus-conſulto in loco ſeditionum & cædium condita.

ELEGANTI ſane ſenatus-conſulto eo ipſo loco, ubi funereus tumultus ille commiſſus eſt, ubi tot cives ordinis cujuſque ceciderunt, ædes Concordiæ facta eſt, ut Gracchorum pœnæ teſtis concionantium oculos feriret, memoriamque compungeret. Sed hoc quid aliud fuit, quam irriſio deorum, illi deæ templum conſtruere; quæ ſi eſſet in civitate, non tantis diſſenſionibus dilacerata corrueret? Niſi forte ſceleris hujus rea Concordia, quia deſeruerat animos civium, meruit in illa æde tamquam in carcere includi. Cur enim, ſi rebus geſtis congruere voluerunt, non ibi potius ædem Diſcordiæ fabricaverunt? An ulla ratio redditur, cur Concordia dea ſit, & Diſcordia dea non ſit; ut ſecundum Labeonis diſtinctionem, bona ſit iſta, illa vero mala? Nec ipſe aliud ſecutus videtur, quam quod advertit Romæ etiam Febri, ſicut Saluti, templum conſtitutum. Eo igitur modo non tantum Concordiæ, verum etiam Diſcordiæ conſtitui debuit. Periculoſe itaque Romani tam mala dea irata vivere voluerunt, nec Trojanum excidium recoluerunt originem ab ejus offenſione ſumſiſſe. Ipſa quippe quia inter deos non fuerat invitata, trium * dearum litem aurei mali ſuppoſitione (*e*) commenta eſt: unde rixa numinum, & Venus victrix, & rapta Helena, & Troja deleta. Quapropter, ſi forte indignata quod inter deos in Urbe nullum templum habere meruit, ideo jam turbabat tantis tumultibus

Diſcordia dea.

* Junonis, Palladis & Veneris.

(a) Editi, *contentionum*. MSS. vero, *concionum*.

(b) Ita omnes MSS. At editi: *Quod quanti mali ſignum fuit? Quod ſi hoc ſignum fuit, quod tantum malum fuit, quantum malum fuit illud cujus hoc ſignum fuit?*

(c) MSS. habent, *civilium malorum*.

(d) Nonnulli codices, *mortuorum*.

(e) Sic MSS. Editi vero, *commentata eſt*.

bus civitatem, quanto atrocius potuit irritari, cum in loco illius cædis, hoc eſt, in loco ſui operis adverſariæ ſuæ conſtitutam ædem videret? Hæc vana ridentibus nobis illi docti ſapienteſque ſtomachabantur, & tamen numinum bonorum malorumque cultores de hac quæſtione Concordiæ Diſcordiæque non exeunt, ſive prætermiſerint harum dearum cultum, eiſque Febrem Bellonamque prætulerint, quibus antiqua fana fecerunt; ſive & iſtas coluerint, cum ſic eos diſcedente Concordia, Diſcordia ſæviens uſque ad civilia bella perduxerit.

CAPUT XXVI.

De diverſis generibus belli, quæ poſt conditam ædem Concordiæ ſunt ſecuta.

PRÆCLARUM vero (*a*) ſeditionibus obſtaculum, ædem Concordiæ teſtem cædis ſuppliciique Gracchorum concionantibus opponendam putarunt. Quantum ex hoc profecerint, indicant ſecuta pejora. Laborarunt enim deinceps concionatores, non exemplum devitare Gracchorum, ſed ſuperare propoſitum, Lucius Saturninus tribunus plebis, & (*b*) Cajus Servilius prætor, & multo poſt Marcus Druſus, quorum omnium ſeditionibus cædes primo jam tunc graviſſimæ, deinde (*c*) ſocialia bella exarſerunt: quibus Italia vehementer afflicta, & ad vaſtitatem (*d*) mirabilem deſertionemque perducta eſt. (*e*) Bellum deinde ſervile ſucceſſit, & bella civilia: in quibus quæ prœlia commiſſa ſunt, quid ſanguinis fuſum? ut omnes fere Italæ gentes, quibus Romanum maxime præpollebat imperium, tamquam ſæva (*f*) barbaries domarentur. Jam ex pauciſſimis, hoc eſt, minus quam ſeptuaginta gladiatoribus quemadmodum bellum ſervile contractum ſit, ad quantum numerum & quam acrem ferocemque pervenerit: quos ille numerus imperatores populi Romani ſuperaverit: quas & quomodo civitates regioneſque vaſtaverit, vix qui hiſtoriam conſcripſerunt, ſatis explicare potuerunt. Neque id ſolum fuit ſervile bellum; ſed & Macedoniam provinciam prius ſervitia depopulata ſunt, & deinde Siciliam oramque maritimam. Quanta etiam & quam horrenda commiſerint primo latrocinia, deinde valida bella * piratarum, quis pro magnitudine rerum valeat eloqui?

Socialia bella.

Bellum ſervile.

* *Livius lib. 99.*

CAPUT XXVII.

De bello civili Mariano atque Syllano.

CUM vero Marius civili ſanguine jam cruentus, multis adverſarum ſibi partium peremtis, victus Urbe profugiſſet, vix paullulum reſpirante civitate, ut verbis * Tullianis utar, ſuperavit poſtea Cinna cum Mario. Tum vero clariſſimis viris interfectis, lumina civitatis exſtincta ſunt. Ultus eſt hujus victoriæ crudelitatem poſtea Sylla, ne dici quidem opus eſt quanta diminutione civium & quanta calamitate reipublicæ. De hac enim vindicta, quæ perniciosior fuit, quam ſi ſcelera quæ puniebantur, impunita relinquerentur, ait & Lucanus:

* *Orat. 3. in Catilin.*

Exceſſit medicina modum, nimiumque ſecuta eſt,
Qua morbi duxere, manus; periere nocentes.
Sed cum jam ſoli poſſent ſupereſſe nocentes,
Tunc data libertas odiis, reſolutaque legum
Frenis ira ruit.

Lib. 2.

Illo bello Mariano atque Syllano, exceptis his qui foris in acie ceciderunt, in ipſa quoque Urbe cadaveribus vici, plateæ, fora, theatra, templa completa ſunt; ut difficile judicaretur quando victores plus funerum ediderint, utrum prius ut vincerent, an poſtea quia viciſſent: cum primum victoria Mariana, quando de exſilio ſe ipſe reſtituit, exceptis paſſim quaquaverſum cædibus factis, caput * Octavii conſulis poneretur in roſtris, Cæſar & Fimbria in domibus (*g*) trucidarentur ſuis, duo Craſſi pater & filius in conſpectu mutuo mactarentur, Bebius & Numitorius unco tracti ſparſis viſceribus interirent, Catulus hauſto veneno ſe manibus inimicorum ſubtraheret, Merula flamen Dialis præciſis venis Jovi etiam ſuo ſanguine litaret. In ipſius autem Marii oculis continuo feriebantur, quibus ſalutantibus dexteram porrigere noluiſſet.

* *De hoc & ſequentibus vide Liv. l. 80. Appian. l. 1. de bellis civ. Plutarch. in Mario, Sylla &c.*

CAPUT XXVIII.

Qualis fuerit Syllana victoria vindex Marianæ crudelitatis.

SYLLANA vero victoria ſecuta, hujus videlicet vindex crudelitatis, poſt tantum ſanguinem civium, quo ſuſo comparata fuerat, finito jam bello inimicitiis viventibus, crudelius in pace graſſata eſt. Jam etiam poſt Marii majoris priſtinas ac recentiſſimas cædes additæ fuerant aliæ graviores a Mario juvene atque Carbone carumdem partium Marianarum: qui Sylla imminente non ſolum victoriam, verum

(a) MSS. *ſeditionis*.

(b) In MSS. *Gajus Servilius prætor*. Mox omnes libri, *& multo poſt*: ubi Lud. Vives opinatur legendum, *& non multo poſt*: quia ſeptem annos tantum a Saturnino tribuno ad Marcum Livium Druſum reperit. De Druſo ſocialis belli auctore ſcripſit Livius lib. 71. De Saturnino autem ac Servilio Glaucia prætore l. 69.

(c) *Socialia bella*, quæ in Romanos ſocii eorum & cognati ſuſceperunt, Ethruſci, Latini, Sabini &c. Florus l. 3.

(d) Editi, *miſerabilem*. At MSS. *mirabilem*. Eutropius de bello ſociali & civili agens lib. 5. numerat conſumtos ultra centum quinquaginta millia hominum, viros conſulares viginti quatuor, prætorios ſeptem, ſenatores fere trecentos. Conſentit Oroſ. lib. 5. c. 22. ſed multo plures exſtinctos tradit Vellejus.

(e) Bellum ſervile aliud ſociali bello prius fuit, quod ab Euno Syro quodam ſervo excitatum, & a Cleone ſervo altero poſtea junctis copiis roboratum ſcribit Livius l. 56. Aliud autem poſterius contractum ex gladiatoribus, quos idem ipſe l. 95. memorat quatuor & ſeptuaginta Capuæ ex ludo Lentuli profugiſſe, duceſque Chryſum & Spartacum eorum exercitus præluiſſe. Ducem inſuper iidem habuerunt Oenomaum, ex Floro l. 3. De iſto poſteriore bello Auguſtinus hic & infra lib. 4. c. 5.

(f) Lov. *barbarie*. Ceteri editi & MSS. *barbaries*.

(g) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *trucidarentur a ſuis*.

etiam ipſam deſperantes ſalutem, cuncta ſuis alieniſque cædibus impleverunt. Nam præter ſtragem late per diverſa diffuſam, obſeſſo etiam* ſenatu, de ipſa curia, tamquam de carcere, producebantur ad gladium. Mucius Scævola pontifex, quoniam nihil apud Romanos templo Veſtæ ſanctius habebatur, aram ipſam amplexus, occiſus eſt: ignemque illum, qui perpetua cura virginum ſemper ardebat, ſuo pæne ſanguine extinxit. Urbem deinde Sylla victor intravit, qui in villa publica, non jam bello, ſed ipſa pace ſæviente ſeptem millia (a) deditorum (unde utique inermia) non pugnando, ſed jubendo proſtraverat. In Urbe autem tota quem vellet Syllanus quiſque feriebat: unde tot funera numerari omnino non poterant, donec Syllæ ſuggereretur, ſinendos eſſe aliquos vivere, ut eſſent quibus poſſent imperare qui vicerant. Tunc jam cohibita, quæ hac atque hac paſſim furibunda ferebatur licentia jugulandi, tabula illa cum magna gratulatione propoſita eſt, quæ hominum ex utroque ordine ſplendido, equeſtri ſcilicet atque ſenatorio, occidendorum ac proſcribendorum duo millia continebat. Contriſtabat numerus, ſed conſolabatur modus; nec quia tot cadebant tantum erat mæroris, quantum lætitiæ quia ceteri non timebant. Sed in quibuſdam eorum, qui mori juſſi erant, etiam ipſa licet crudelis ceterorum ſecuritas, genera mortium exquiſita congemuit. (b) Quemdam enim ſine ferro laniantium manus diripuerunt, immanius homines hominem vivum, quam beſtiæ ſolent diſcerpere cadaver abjectum. (c) Alius oculis effoſſis & particulatim membris amputatis in tantis cruciatibus diu vivere, vel potius diu mori coactus eſt. (d) Subhaſtatæ ſunt etiam, tamquam villæ, quædam nobiles civitates. Una vero, velut unus reus duci juberetur, ſic tota juſſa eſt trucidari. Hæc facta ſunt in pace poſt bellum, non ut acceleraretur obtinenda victoria, ſed ne contemneretur obtenta. Pax cum bello de crudelitate certavit, & vicit. Illud enim proſtravit armatos, iſta nudatos. Bellum erat, ut qui feriebatur, ſi poſſet, feriret: pax autem, non ut qui evaſerat, viveret, ſed ut moriens non repugnaret.

Livius lib. 86.

Veſtæ templum.

Pacis cum bello de crudelitate certamen.

CAPUT XXIX.

De comparatione Gothicæ irruptionis cum eis cladibus, quas Romani vel a Gallis, vel a bellorum civilium auctoribus exceperunt.

Quæ rabies exterarum gentium, quæ ſævitia barbarorum huic de civibus victoriæ civium comparari poteſt? Quid Roma funeſtius, tetrius, amariuſque vidit, utrum olim Gallorum & paullo ante Gothorum irruptionem, an Marii & Syllæ aliorumque in eorum partibus virorum clariſſimorum tamquam ſuorum luminum in ſua membra ferocitatem? Galli quidem trucidaverunt ſenatum, quidquid ejus in Urbe tota, præter arcem Capitolinam, quæ ſola utcumque defenſa eſt, reperire potuerunt; ſed in illo colle conſtitutis auro vitam ſaltem vendiderunt, quam etſi ferro rapere non poſſent, poſſent tamen obſidione conſumere: Gothi vero tam multis ſenatoribus pepercerunt, ut magis mirum ſit quod aliquos peremerunt. At vero Sylla, vivo adhuc Mario, ipſum Capitolium, quod a Gallis tutum fuit, ad decernendas cædes victor inſedit: & cum fuga Marius eſſet elapſus, ferocior cruentiorque rediturus, iſte in Capitolio per ſenatus etiam conſultum tam multos vita rebuſque privavit. Marianis autem partibus, Sylla abſente, quid ſanctum cui parcerent fuit, quando Mucio civi, ſenatori, pontifici, aram ipſam ubi erant, ut ajunt, fata Romana, miſeris ambienti amplexibus non pepercerunt? Syllana porro tabula illa (e) poſtrema, ut omittamus alias innumerabiles mortes, plures jugulavit ſenatores, quam Gothi vel ſpoliare potuerunt.

Syllana tabula.

CAPUT XXX.

De connexione bellorum, quæ adventum Chriſti plurima & graviſſima præceſſerunt.

Qua igitur fronte, quo corde, qua impudentia, qua inſipientia, vel potius amentia, illa diis ſuis non imputant, & hæc noſtro imputant Chriſto? Crudelia bella civilia omnibus bellis hoſtilibus, auctoribus etiam eorum fatentibus, amariora, quibus illa reſpublica nec afflicta, ſed perdita omnino judicata eſt, longe ante adventum Chriſti exorta ſunt. & ſceleratarum concatenatione cauſſarum a bello Mariano atque Syllano ad bella Sertorii & Catilinæ, quorum a Sylla fuerat ille (f) proſcriptus, ille nutritus: inde ad * Lepidi & Catuli bellum, quorum alter geſta Syllana (g) reſcin-

Liv. lib. 90.

(a) Vind. Er. & Lov. *peditum*. At Am. & MSS. *deditorum*. Suffragatur Livius l. 88. niſi quod non ſeptem, ſed *octo millia deditorum* trucidata refert. Valerius l. 9. c. 2. *Quatuor legiones*, inquit, *contrariæ partis fidem ſuam ſecutas, in villa publica, quæ in campo Martio erat .... obtruncari juſſit*.

(b) Bebium hunc appellat Florus l. 3. diverſum intellige ab eo, qui inter Syllanarum partium ſectatores occiſus legitur ſupra c. 27.

(c) Fuit hic Marius prætor C. Marii propinquus Valer. l. 9. c. 2. Flor. l. 3.

(d) Vind. Am. & aliquot MSS. *ſubvaſtatæ*. Verius alii libri, *ſubhaſtatæ*, id eſt ſub haſta venales propoſitæ. Loco huic lucem adfert Florus l. 3. *Municipia*, inquit, *Italiæ ſplendidiſſima ſub haſta venierunt, Spoletum, Interamnium, Præneſte, Fluentia. Nam Sulmonem .... ut obſides jure belli & modo morte damnati duci jubentur, ſic damnatam civitatem juſſit Sylla deleri*. Non ergo de Præneſtinis, ut Coquæo viſum eſt, ſed de Sulmonenſibus intelligendum quod hic dicit Auguſtinus, unam civitatem totam juſſam eſſe trucidari.

(e) Plutarchus in Sylla, ter eum intra paucos dies proſcriptionum diverſas tabulas propoſuiſſe ſcribit.

(f) *Ille proſcriptus*, ſcilicet Q. Sertorius Marianarum partium ſectator, de quo Liv. l. 90. *Ille nutritus*, Catilina Syllæ adhærens.

(g) Lepidus *reſcindere*, Catulus *defendere cupiebat*. Livius l. 90.

* Liv. lib. 109. 110. 111. &c.

ſcindere, alter defendere cupiebat: inde ad * Pompeii & Cæſaris, quorum Pompejus ſectator Syllæ fuerat, ejuſque potentiam vel æquaverat, vel jam etiam ſuperaverat; Cæſar autem Pompeii potentiam non ferebat; ſed quia non habebat; quam tamen illo victo interfectoque tranſſcendit. Hinc ad alium Cæſarem, qui poſt Auguſtus appellatus eſt, pervenerunt; quo imperante natus eſt Chriſtus. Nam & ipſe Auguſtus cum multis geſſit bella civilia: & in eis etiam multi clariſſimi viri perierunt, inter quos & * Cicero diſertus ille artifex regendæ reipublicæ. Pompeii quippe victorem Cajum Cæſarem, (qui victoriam civilem clementer exercuit, ſuiſque adverſariis vitam dignitatemque donavit) tamquam regni * appetitorem quorumdam nobilium conjuratio ſenatorum velut pro reipublicæ libertate in ipſa curia trucidavit. Hujus deinde potentiam, multum moribus diſpar, vitiis omnibus inquinatus atque corruptus, affectare videbatur Antonius, cui vehementer pro eadem illa velut patriæ libertate Cicero reſiſtebat. Tunc emerſerat mirabilis indolis adoleſcens ille alius Cæſar illius Caii Cæſaris filius adoptivus: qui, ut dixi, poſtea appellatus eſt Auguſtus. Huic adoleſcenti Cæſari, ut ejus potentia contra Antonium nutriretur, Cicero favebat; ſperans eum depulſa & oppreſſa Antonii dominatione inſtauraturum reipublicæ libertatem, uſque adeo cæcus atque improvidus futurorum, ut ille ipſe juvenis, cujus dignitatem ac poteſtatem fovebat, & eumdem Ciceronem occidendum Antonio quadam quaſi concordiæ pactione permitteret, & ipſam libertatem reipublicæ, pro qua multum ille clamaverat, ditioni propriæ ſubjugaret.

Chriſtus ſub Auguſto Cæſare natus.

* Liv. lib. 120.

* Liv. lib. 116.

C A P U T XXXI.

Quod impudenter præſentia incommoda Chriſto imputent, qui deos colere non ſinuntur, cum tantæ clades eo tempore quo colebantur exſtiterint.

DEos ſuos accuſent de tantis malis, qui noſtro Chriſto ingrati ſunt de tantis bonis. Certe quando illa mala fiebant, calebant aræ numinum, Sabæo ture ſertiſque recentibus halabant, clarebant ſacerdotia, fana renidebant, ſacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis, quando paſſim tantus civium ſanguis a civibus non modo in ceteris locis, verum inter ipſa quoque deorum altaria fundebatur. Non elegit templum, quo confugeret Tullius; quia fruſtra elegerat Mucius. Hi vero qui multo indignius inſultant Chriſtianis temporibus, aut ad loca Chriſto dicatiſſima confugerunt, aut illuc eos ut viverent, etiam ipſi Barbari deduxerunt. Illud ſcio, & hoc mecum quiſquis ſine ſtudio partium judicat, facillime agnoſcit, (ut omittam cetera quæ multa commemoravi, & alia multo plura quæ commemorare longum putavi) ſi humanum genus ante bella Punica reciperet Chriſtianam diſciplinam, & conſequeretur rerum tanta vaſtatio, quanta illis bellis Europam Africamque contrivit; nullus talium, quales nunc patimur, niſi Chriſtianæ religioni illa mala tribuiſſet. Multo autem minus eorum voces tolerarentur, quantum adtinet ad Romanos, ſi Chriſtianæ religionis receptionem & diffamationem vel irruptio illa Gallorum, vel Tiberini fluminis igniumque illa depopulatio, vel quod cuncta mala præcedit, bella illa civilia ſequerentur. Mala etiam alia, quæ uſque adeo incredibilia acciderunt, ut inter prodigia numerarentur, ſi Chriſtianis temporibus accidiſſent, quibus ea, niſi Chriſtianis hominibus, tamquam crimina objicerent? Omitto quippe illa; quæ magis fuerunt mira quam noxia, * boves locutos, infantes nondum natos de uteris matrum quædam verba clamaſſe, volaſſe ſerpentes, feminas & gallinas, & homines in maſculinum ſexum fuiſſe converſas: & cetera hujuſmodi, quæ in eorum libris non fabuloſis, ſed hiſtoricis, ſeu vera ſeu falſa ſint, non inferunt hominibus perniciem, ſed ſtuporem. Sed cum pluit terra, cum pluit creta, cum pluit lapidibus, non ut grando appellari ſolet hoc nomine, ſed omnino lapidibus; hæc profecto etiam graviter lædere potuerunt. Legimus apud eos Ætnæis ignibus ab ipſo montis vertice uſque ad litus proximum decurrentibus ita ferbuiſſe mare, ut rupes exurerentur, & pices navium ſolverentur. Hoc utique non leviter noxium fuit, quamvis incredibiliter mirum. Eodem rurſus æſtu ignium tanta vi favillæ ſcripſerunt oppletam eſſe Siciliam, ut Catinenſis urbis tecta obruta & oppreſſa (*a*) dirueret: qua calamitate permoti, miſericoditer ejuſdem anni tributum ei relaxavere Romani. * Locuſtarum etiam in Africa multitudinem prodigii ſimilem fuiſſe, cum jam eſſet populi Romani provincia, litteris mandaverunt: conſumtis enim fructibus foliiſque lignorum ingenti atque inæſtimabili nube in mare dicunt eſſe dejectam: qua mortua redditaque litoribus, atque hinc aere corrupto, tantam ortam peſtilentiam, ut in ſolo regno (*b*) Maſiniſſæ octingenta hominum millia periiſſe referantur, & multo amplius in terris litoribus proximis. Tunc Uticæ ex triginta millibus (*c*) juniorum, quæ ibi erant, decem remanſiſſe confirmant. Talis itaque vanitas, qualem ferimus, eique reſpondere compellimur, quid horum non Chriſtianæ religioni tribueret, ſi temporibus Chriſtianis videret? Et tamen diis ſuis non iſta tribuunt: quorum ideo cultum requirunt, ne iſta vel minora patiantur, cum ea majora pertulerint a quibus antea colebantur.

Prodigia.

* Liv. lib. 24. 27. 28. &c.

Locuſtæ in Africa.

* Livius lib. 90.

Peſtilentia atrox.

(a) Vind. Am. & Lov. *diruerent*. MSS. vero *dirueret*. Er. *diruerit*.

(b *Maſiniſſæ*, tametſi jam obierat, regnum dicitur, quod ipſi pro maximis meritis a populo Romano datum Micipſa filius ejus tum gubernabat.

(c) Vind. Am. & Er. *virorum*. Triginta millia erant militum, apud Uticam ad præſidium totius Africæ ordinata, teſte Oroſio, qui eoſdem Auguſtino conſentiens vocat juniores. Mox infra vetus Corbejenſis codex & alii quidam MSS. habent, *decem millia remanſiſſe*.

LIBER (a) QUARTUS. *

* Scriptus an. 415.

In quo probatur amplitudinem Romani imperii ac diuturnitatem adſcribendam eſſe non Jovi diiſve Paganorum, quibus ſingulis vix ſingulæ res, & infima quæque committenda credebantur officia, ſed uni vero Deo felicitatis auctori, cujus poteſtate ac judicio regna terrena conſtituuntur atque ſervantur.

CAPUT I.

De his quæ primo volumine diſputata ſunt.

DE Civitate Dei dicere exorſus, prius reſpondendum putavi ejus inimicis, qui terrena gaudia conſectantes, rebuſque fugacibus inhiantes, quidquid in eis triſte, miſericordia potius admonentis Dei, quam punientis ſeveritate patiuntur, religioni increpitant Chriſtianæ, quæ una eſt ſalubris & vera religio. Et quoniam cum ſit in eis etiam vulgus indoctum, velut doctorum auctoritate in odium noſtrum gravius irritantur, exiſtimantibus imperitis, ea quæ ſuis temporibus inſolite acciderunt, per alia retro tempora accidere non ſolere; eorumque opinionem, etiam iis qui eam falſam eſſe noverunt, ut adverſum nos juſta murmura habere videantur, ſuæ ſcientiæ diſſimulatione firmantibus: de libris quos auctores eorum ad cognoſcendam præteritorum temporum hiſtoriam memoriæ mandaverunt, longe aliter eſſe quam putant, demonſtrandum fuit; & ſimul docendum, deos falſos quos vel palam colebant, vel occulte adhuc colunt, eos eſſe immundiſſimos ſpiritus & malignissimos ac fallaciſſimos dæmones; uſque adeo ut aut veris, aut fictis etiam, ſuis tamen criminibus delectentur; quæ ſibi celebrari per ſua feſta voluerunt; ut a perpetrandis damnabilibus factis humana revocari non poſſit infirmitas, dum ad hæc imitanda velut divina præbetur auctoritas. Hæc non ex noſtra conjectura probavimus, ſed partim ex recenti memoria, quia & ipſi vidimus talia ac talibus numinibus exhiberi; partim ex litteris eorum, qui non tamquam in contumeliam, ſed tamquam in honorem deorum ſuorum iſta conſcripta poſteris reliquerunt: ita ut vir doctiſſimus
Varro. apud eos Varro & graviſſimæ auctoritatis, cum rerum humanarum atque divinarum diſpertitos faceret libros, alios humanis, alios divinis, pro ſua cujuſque rei dignitate diſtribuens, non ſaltem in rebus humanis, ſed in rebus divinis poneret ludos ſcenicos: cum utique, ſi tantummodo boni & honeſti homines in civitate eſſent, nec in rebus humanis ludi ſcenici eſſe debuiſſent. Quod profecto non auctoritate ſua fecit, ſed quoniam eos Romæ natus & educatus in divinis rebus invenit. Et quoniam in fine primi libri, quæ deinceps dicenda eſſent breviter poſuimus, & ex his quædam in duobus conſequentibus diximus, exſpectationi legentium quæ reſtant reddenda cognoſcimus.

CAPUT II.

De his quæ libro ſecundo & tertio continentur.

PROMISERAMUS ergo quædam nos eſſe dicturos adverſus eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionem noſtram referunt, & commemoraturos quæcumque & quantacumque occurrere potuiſſent, vel ſatis eſſe viderentur, mala, quæ illa civitas pertulit, vel ad ejus imperium provinciæ pertinentes, ante quam eorum ſacrificia prohibita fuiſſent: quæ omnia procul dubio nobis tribuerent, ſi jam vel illis clareret noſtra religio, vel ita eos a ſacris (b) ſacrilegis prohiberet. Hæc in ſecundo & tertio libro ſatis, quantum exiſtimo, abſolvimus: in ſecundo agentes de malis morum, quæ mala vel ſola, vel maxima deputanda ſunt; in tertio autem de his quæ ſtulti ſola perpeti exhorrent, corporis videlicet externarumque rerum, quæ plerumque patiuntur & boni. Illa vero mala non dico patienter, ſed libenter habent, quibus ipſi fiunt mali. Et quam pauca dixi de ſola ipſa civitate atque ejus imperio? nec inde omnia uſque ad Cæſarem Auguſtum. Quid ſi commemorare voluiſſem, & exaggerare illa mala, quæ non ſibi invicem homines faciunt, ſicut ſunt vaſtationes everſioneſque bellantium, ſed ex ipſius mundi elementis terrenis accidunt rebus? quæ uno loco Apuleius breviter ſtringit in eo libro quem de Mundo ſcripſit, * terrena omnia dicens mutationes, converſiones atque interitus habere. Namque immodicis tremoribus terrarum, ut verbis ejus utar, diſſiluiſſe humum, & interceptas urbes cum populis, dicit: abruptis etiam imbribus prolutas totas eſſe regiones: illas etiam quæ prius fuerant continentes, hoſpitibus atque advenis fluctibus inſulatas; aliaſque deſidia maris pedeſtri acceſſu pervias factas: ventis ac procellis everſas eſſe civitates: incendia de nubibus emicaſſe, quibus Orientis regiones conflagratæ perierunt; & in Occidentis plagis ſcaturigines quasdam ac proluviones eaſdem ſtrages dediſſe. Sic ex Ætnæ verticibus quondam effuſis crateribus, divino incendio per declivia torrentis vice flammarum flumina cucurriſſe. Si hæc atque hujuſmodi, quæ habet hiſtoria, unde poſſem, colligere voluiſſem, quando finiſſem quæ illis temporibus evenerunt, ante quam

* *Hæc ſententia in Apulejo reperitur: ſequentia minime.*

(a) Quarti hujus & quinti de Civitate Dei libri meminit Auguſtinus in epiſtola 169. ad Evodium ſub finem anni 415. ſcripta, eodemque ipſo anno inchoatos & perfectos a ſe hos duos libros teſtatur, num. 1. & 13.

(b) Lov. *ſacrilegiis*. Diſſentiunt ceteri libri.

quam Chriſti nomen (*a*) illa iſtorum vana & veræ ſaluti perniciosa comprimeret? Promiſeram me etiam demonſtraturum, quos eorum mores, & quam ob cauſſam Deus verus ad augendum imperium adjuvare dignatus eſt, in cujus poteſtate ſunt regna omnia; quamque nihil eos adjuverint hi quos deos putant, & potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint: unde nunc mihi video eſſe dicendum, & magis de incrementis imperii Romani. Nam de noxia fallacia dæmonum, quos velut deos colebant, quantum malorum invexerit moribus eorum, in ſecundo maxime libro non pauca jam dicta ſunt. Per omnes autem abſolutos tres libros, ubi opportunum viſum eſt, commendavimus etiam in ipſis bellicis malis quantum ſolatiorum Deus per Chriſti nomen, cui tantum honoris Barbari detulerunt præter bellorum morem, bonis maliſque contulerit, quomodo, *qui facit ſolem ſuum oriri ſuper bonos & malos, & pluit ſuper juſtos, & injuſtos.*

Matth. 5. 45.

CAPUT III.

An latitudo imperii, quæ non niſi bellis adquiritur, in bonis ſive ſapientium habenda ſit, ſive felicium.

JAM itaque videamus quale ſit, quo tantam latitudinem ac diuturnitatem imperii Romani illis diis audent tribuere: quos etiam per turpium ludorum obſequia & per turpium hominum miniſteria ſe honeſte coluiſſe contendunt. Quamquam prius vellem paullulum inquirere, quæ ſit ratio, quæ prudentia, cum hominum felicitatem non poſſis oſtendere, ſemper in bellicis cladibus & in ſanguine civili, vel hoſtili, tamen humano, cum tenebroſo timore & cruenta cupiditate verſantium, (*b*) ut vitrea lætitia comparetur fragiliter ſplendida, cui timeatur horribilius ne repente frangatur, de imperii magnitudine ac latitudine velle gloriari. Hoc ut facilius dijudicetur, non vaneſcamus inani ventoſitate jactati, atque obtundamus intentionis aciem altiſonis vocabulis rerum, cum audimus populos, regna, provincias: ſed duos conſtituamus homines; (Nam ſingulus quiſque homo, ut in ſermone una littera, ita quaſi elementum eſt civitatis & regni, quantalibet terrarum occupatione latiſſimi) quorum duorum hominum, pauperem unum, vel potius mediocrem; alium prædivitem cogitemus: ſed divitem timoribus anxium, mæroribus tabeſcentem, cupiditate flagrantem, numquam ſecurum, ſemper inquietum, perpetuis inimicitiarum contentionibus anhelantem, augentem ſane his miſeriis patrimonium ſuum in immenſum modum, atque illis augmentis curas quoque amariſſimas aggerantem; mediocrem vero illum re familiari parva atque ſuccincta ſibi ſufficientem, cariſſimum ſuis, cum cognatis, vicinis, amicis

Collatio divitis cupidi, & pauperis tranquilli.

dulciſſima pace gaudentem, pietate religioſum, benignum mente, ſanum corpore, vita parcum, moribus caſtum, conſcientia ſecurum. Neſcio utrum quiſquam ita deſipiat, ut audeat dubitare quem præferat. Ut ergo in his duobus hominibus, ita in duabus familiis, ita in duobus populis, ita in duobus regnis regula ſequitur æquitatis: qua vigilanter adhibita, ſi noſtra intentio corrigatur, facillime videbimus ubi habitet vanitas, & ubi felicitas. Quapropter ſi verus Deus colatur, eique ſacris veracibus & bonis moribus ſerviatur, utile eſt ut boni longe lateque diu regnent. Neque hoc tam ipſis, quam illis utile eſt, quibus regnant. Nam quantum ad ipſos pertinet, pietas & probitas eorum, quæ magna dona Dei ſunt, ſufficit eis ad veram felicitatem, qua & iſta vita bene agatur, & poſtea percipiatur æterna. In hac ergo terra regnum bonorum, non tam illis præſtatur, quam rebus humanis. Malorum vero regnum magis regnantibus nocet, qui ſuos animos vaſtant ſcelerum majore licentia: his autem qui eis ſerviendo ſubduntur, non nocet niſi iniquitas propria. Nam juſtis quidquid malorum ab iniquis dominis irrogatur, non eſt pœna criminis, ſed virtutis examen. Proinde bonus etiamſi ſerviat, liber eſt: malus autem etiamſi regnet, ſervus eſt; nec unius hominis, ſed quod eſt gravius, tot dominorum, quot vitiorum. De quibus vitiis cum ageret Scriptura divina: *A quo enim quis*, inquit, *devictus eſt, huic & ſervus addictus eſt.*

2. Petri 2. 19.

CAPUT IV.

Quam ſimilia ſint latrociniis regna abſque juſtitia.

REMOTA itaque juſtitia, quid ſunt regna, niſi magna latrocinia? quia & ipſa latrocinia quid ſunt, niſi parva regna? Manus (*c*) & ipſa hominum eſt, imperio principis regitur, pacto ſocietatis adſtringitur, placiti lege præda dividitur. Hoc malum ſi in tantum perditorum hominum acceſſibus creſcit, ut & loca teneat, ſedes conſtituat, civitates occupet, populos ſubjuget, evidentius regni nomen aſſumit, quod ei jam in manifeſto confert non ademta cupiditas, ſed addita impunitas. Eleganter enim & veraciter Alexandro illi Magno quidam comprehenſus pirata reſpondit. * Nam cum idem rex hominem interrogaſſet, quid ei videretur, ut mare haberet infeſtum: ille libera contumacia, Quod tibi, inquit, ut orbem terrarum: ſed quia id ego exiguo navigio facio, latro vocor; quia tu magna claſſe, imperator.

* *Refert Nonius Marc. ex Cic. 3. de republica.*

CAPUT V.

De fugitivis gladiatoribus, quorum potentia ſimilis fuerit regiæ dignitatis.

PROINDE omitto quærere quales Romulus congregaverit, quoniam multum eis conſultum eſt, ut ex illa vita dato ſibi conſortio civitatem

---

(a) MSS. *ulla iſtorum vana.*

(b) Editi, *ut vitro lætitia eorum comparetur*. At melioris notæ MSS. omiſſo *eorum*, habent *ut vitrea lætitia comparetur*, id eſt adquiratur.

(c) Sic MSS. At Lov. *Magnus etenim ipſa hominum eſt, cum imperio* &c.

vitatis, pœnas debitas cogitare deſiſterent, quarum metus eos in majora facinora propellebat; ut deinceps pacatiores eſſent rebus humanis. Hoc dico, quod ipſum Romanum imperium, jam magnum multis gentibus ſubjugatis ceteriſque terribile, acerbe ſenſit, graviter timuit, non parvo negotio devitandæ ingentis cladis (*a*) oppreſſit; quando* pauciſſimi gladiatores in Campania de ludo fugientes, exercitum magnum compararunt, tres duces habuerunt, Italiam latiſſime & crudeliſſime vaſtaverunt. Dicant quis iſtos deus adjuverit, ut ex parvo & contemtibili latrocinio pervenirent ad regnum, tantis jam Romanis viribus arcibuſque metuendum. An quia non (*b*) diu fuerunt, ideo divinitus negabuntur adjuti? Quaſi vero ipſa cujuſlibet hominis vita diuturna eſt. Iſto ergo pacto neminem dii adjuvant ad regnandum, quoniam ſinguli quique cito moriuntur: nec beneficium deputandum eſt, quod exiguo tempore in unoquoque homine, ac per hoc ſingillatim utique in omnibus vice vaporis evaneſcit. Quid enim intereſt eorum qui ſub Romulo deos coluerunt, & olim ſunt mortui, quod poſt eorum mortem Romanum tantum crevit imperium; cum illi apud inferos cauſſas ſuas agant: utrum bonas, an malas, ad rem præſentem non pertinet. Hoc autem de omnibus intelligendum eſt, qui per ipſum imperium (quamvis decedentibus ſuccedentibuſque mortalibus in longa ſpatia protendatur) paucis diebus vitæ ſuæ curſim raptimque tranſierunt, actuum ſuorum ſarcinas bajulantes. Sin vero etiam ipſa breviſſimi temporis beneficia deorum adjutorio tribuenda ſunt, non parum adjuti ſunt illi gladiatores, qui ſervilis conditionis vincula ruperunt, fugerunt, evaſerunt, exercitum magnum & fortiſſimum collegerunt, obedientes regum ſuorum conſiliis & juſſis, multum Romanæ celſitudini metuendi, & aliquot Romanis imperatoribus inſuperabiles multa ceperunt: potiti ſunt victoriis plurimis, uſi voluptatibus quibus voluerunt; quod ſuggeſſit libido, fecerunt: poſtremo donec vincerentur, quod difficillime eſt factum, ſublimes regnanteſque vixerunt. Sed ad majora veniamus.

** Liv. l. 95. Plutarch. in Craſſo. Oroſius l. 5. c. 24. & Aug. ſupra l. 3. c. 26.*

CAPUT VI.

De cupiditate Nini regis, qui ut latius dominaretur, primus intulit bella finitimis.

JUSTINUS qui Græcam, vel potius peregrinam, Trogum Pompeium ſecutus, non Latine tantum, ſicut ille, verum etiam breviter ſcripſit hiſtoriam, opus librorum ſuorum ſic incipit: „Principio rerum gentium nationumque imperium penes reges erat, quos ad faſtigium hujus majeſtatis non ambitio popularis, ſed ſpectata inter bonos moderatio provehebat. Populi nullis legibus tenebantur: (*c*) arbitria principum pro legibus erant. Fines imperii tueri magis quam proferre mos erat: intra ſuam cuique patriam regna finiebantur. Primus omnium Ninus rex Aſſyriorum veterem & quaſi avitum gentibus morem nova imperii cupiditate mutavit. Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad reſiſtendum populos ad terminos uſque Libyæ perdomuit. Et paullo poſt: Ninus, inquit, magnitudinem quæſitæ dominationis continua poſſeſſione firmavit. Domitis igitur proximis, cum acceſſione virium fortior ad alios tranſiret, & proxima quæque victoria inſtrumentum ſequentis eſſet, totius Orientis populos ſubegit. Qualibet autem fide rerum vel iſte, vel Trogus ſcripſerit; nam quædam illos fuiſſe mentitos, aliæ fideliores litteræ oſtendunt; conſtat tamen & inter alios ſcriptores, regnum Aſſyriorum a Nino rege fuiſſe longe lateque porrectum. Tam diu autem perſeveravit, ut Romanum nondum ſit ejus ætatis. Nam ſicut ſcribunt* qui chronicam hiſtoriam perſecuti ſunt, mille ducentos & quadraginta annos ab anno primo quo Ninus regnare cœpit, permanſit hoc regnum, donec transferretur ad Medos. Inferre autem bella finitimis, & inde in cetera procedere, ac populos ſibi non moleſtos ſola regni cupiditate conterere & ſubdere, quid aliud quam grande latrocinium nominandum eſt?

Regni juſti ac moderati forma.

** Euſebius.*

Bello imperium augere, grande latrocinium.

CAPUT VII.

An regna terrena inter profectus ſuos atque defectus deorum vel juventur vel deſerantur auxilio.

SI nullo deorum adjutorio tam magnum hoc regnum & prolixum fuit, quare diis Romanis tribuitur Romanum regnum locis amplum temporibuſque diuturnum? Quæcumque enim cauſſa eſt illa, eadem eſt etiam iſta. Si autem & illud deorum adjutorio tribuendum eſſe contendunt, quæro quorum? Non enim aliæ gentes, quas Ninus domuit & ſubegit, alios tunc colebant deos. Aut ſi proprios habuerunt Aſſyrii, quaſi peritiores fabros imperii conſtruendi atque ſervandi, numquidnam mortui ſunt, quando & ipſi imperium perdiderunt, aut mercede non ſibi reddita, vel alia promiſſa majore, ad (*d*) Me-

(a) Editi, *oppreſſum*. At MSS. *oppreſſit*: ut ſenſus ſit, iſtud belli ſervilis monſtrum fuiſſe a Romano imperio oppreſſum, non facili negotio.

(b) Anno belli ſervilis tertio deleti ſunt a M. Licinio Craſſo.

(c) MSS. omittunt, *arbitria principum pro legibus erant.*

(d) De imperio ab Aſſyriis ad Medos per Arbacem Præfectum Medorum, qui Sardanapalum vicit, tranſlato ſcripſere Juſtinus, Diodorus, Plutarchus, Euſebius &c. Id ipſo anno quo apud Latinos Proca Amulii & Numitoris pater, avus autem Rheæ Sylviæ matris Romuli regnare cœpit, contigiſſe dicit Oroſius. Porro imperium penes Medos fuit annis 350. uſque ad regem Aſtiagem. Tum vero per Cyrum Cambyſis filium ad Perſas tranſlatum eſt, ſtetitque penes Perſas anni 230. uſque ad Alexandrum Philippi filium. Hujus regnum *breviſſimum tempore* dicit Auguſtinus, vel quia ille annos poſt everſum Perſarum regnum paucos imperavit, vel quia Macedonicum ſeu Græcum imperium ab Alexandro conditum anno ante Chriſtum 331. vix ſervarunt ſucceſſores ejus uſque ad Seleucum & Antiochum fratres, id eſt, ad annum ante Chriſtum fere 246. quo tempore uſurpato per Arſacem principatu regnum Parthorum exortum eſt. Hoc autem manſit uſque ad annum poſt Chriſtum circiter 226. Alexandri Severi Cæſaris 5. quo Artaxerxes Perſa devictis Parthis Perſarum inſtauravit imperium, quod etiam ætate Auguſtini durabat.

Medos tranſire maluerunt, atque inde rurſus ad Perſas, Cyro invitante & aliquid commodius pollicente? Quæ gens non anguſtis Orientis finibus, poſt Alexandri Macedonis regnum magnum locis, ſed breviſſimum tempore, in ſuo regno adhuc uſque perdurat. Hoc ſi ita eſt, aut infideles dii ſunt, qui ſuos deſerunt, & ad hoſtes tranſeunt; quod nec homo fecit Camillus, quando victor & expugnator adverſiſſimæ civitatis, Romam, cui vicerat, ſenſit ingratam, quam tamen poſtea oblitus injuriæ, memor patriæ, a Gallis iterum liberavit: aut non ita fortes ſunt, ut deos eſſe fortes decet, qui poſſunt humanis vel conſiliis vel viribus vinci. Aut ſi cum inter ſe belligerant, non dii ab hominibus, ſed dii ab aliis diis forte vincuntur, qui ſunt quarumque proprii civitatum; habent ergo & ipſi inter ſe inimicitias, quas pro ſua quiſque parte ſuſcipiunt. Non itaque deos ſuos debuit colere civitas magis, quam alios a quibus adjuvarentur ſui. Poſtremo quoquo modo ſe habeat deorum iſte vel tranſitus, vel fuga, vel migratio, vel in pugna defectio, nondum illis temporibus atque in illis terrarum partibus Chriſti nomen fuerat prædicatum, quando illa regna per ingentes bellicas clades amiſſa atque translata ſunt. Nam ſi poſt mille ducentos & quod excurrit annos, quando regnum Aſſyriis ablatum eſt, jam ibi Chriſtiana religio aliud regnum prædicaret æternum, & deorum falſorum cultus ſacrilegos inhiberet; quid aliud gentis illius vani homines dicerent, niſi regnum quod tam diu conſervatum eſt, nulla alia cauſſa niſi ſuis religionibus deſertis & illa recepta perire potuiſſe? In qua voce vanitatis quæ poterat eſſe, iſti adtendant ſpeculum ſuum; & ſimilia conqueri, ſi ullus in eis pudor eſt, erubeſcant. Quamquam Romanum imperium afflictum eſt potius, quam mutatum; quod & aliis ante Chriſti nomen temporibus ei contigit: & ab illa eſt afflictione recreatum; quod nec iſtis temporibus deſperandum eſt. Quis enim de hac re novit voluntatem Dei?

Camillus in patriam ingratam beneficus.

CAPUT VIII.

Quorum deorum præſidio putent Romani imperium ſuum auctum atque ſervatum, cum ſingulis vix ſingularum rerum tuitionem committendam eſſe crediderint.

DEINDE quæramus, ſi placet, ex tanta deorum turba, quam Romani colebant, quem potiſſimum, vel quos deos credant illud imperium dilataſſe atque ſervaſſe. Neque enim in hoc tam præclaro opere & tantæ pleniſſimo dignitatis audent aliquas partes deæ (*a*) Cloacinæ tribuere; aut Volupiæ, quæ a voluptate appellata eſt; aut Libentinæ, cui nomen eſt a libidine; aut (*b*) Vaticano, qui infantum vagitibus præſidet; aut Cuninæ, quæ cunas eorum adminiſtrat. Quando autem poſſunt uno loco libri hujus commemorari omnia nomina deorum, aut dearum, quæ illi grandibus voluminibus vix comprehendere potuerunt, ſingulis rebus propria diſpertientes officia numinum? Nec agrorum munus uni alicui deo committendum arbitrati ſunt; ſed rura deæ Ruſinæ, juga montium deo Jugatino; collibus deam Collatinam, vallibus Valloniam præfecerunt. Nec ſaltem potuerunt unam Segetiam talem invenire, cui ſemel ſegetes commendarent: ſed ſata frumenta quam diu ſub terra eſſent, præpoſitam voluerunt habere deam Sejam; cum vero jam eſſent ſuper terram & ſegetem facerent, deam Segetiam; frumentis vero collectis atque reconditis, ut tuto ſervarentur, deam Tutilinam præpoſuerunt. Cui non ſufficere videretur illa Segetia, quam diu ſeges ab initiis herbidis uſque ad ariſtas aridas perveniret? Non tamen ſatis fuit hominibus deorum multitudinem amantibus, ut anima miſera dæmoniorum turbæ proſtitueretur, unius Dei veri caſtum dedignata complexum. Præfecerunt ergo * Proſerpinam frumentis germinantibus, geniculis nodiſque culmorum deum Nodotum, involumentis folliculorum deam Volutinam; cum folliculi pateſcunt, ut ſpica exeat, deam (*c*) Patelanam; cum ſegetes novis ariſtis æquantur, quia veteres æquare hoſtire dixerunt, deam Hoſtilinam; florentibus frumentis deam Floram, lacteſcentibus (*d*) deum Lacturnum, matureſcentibus deam (*e*) Matutam; cum runcantur, id eſt, a terra auferuntur, deam Runcinam. Nec omnia commemoro, quia me piget quod illos non pudet. Hæc autem pauciſſima ideo dixi, ut intelligeretur nullo modo eos dicere audere iſta numina imperium conſtituiſſe, auxiſſe, conſervaſſe Romanum, quæ ita ſuis quæque adhibebantur officiis, ut nihil univerſum uni alicui crederetur. Quando ergo Segetia curaret imperium, cui curam gerere ſimul & ſegetibus & arboribus non licebat? Quando de armis Cunina cogitaret, cujus præpoſitura parvulorum cunas non permittebatur excedere? Quando Nodotus adjuvaret in bello, qui nec ad folliculum ſpicæ, ſed tantum ad nodum geniculi pertinebat? Unum quiſque domui ſuæ ponit oſtiarium, & quia homo eſt, omnino ſufficit: tres deos iſti poſuerunt, Forculum foribus, (*f*) Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus ſimul & cardinem limenque ſervare.

* Scilicet: a proſerpendo.

CA-

(a) Lov. & probæ notæ MSS. *Cluacinæ*. Alii veteres libri cum Vind. Am. & Er. *Cloacinæ*. Lactantius l. 1. de falſa relig. c. 20. *Cloacinæ ſimulacrum*, inquit, *in cloaca maxima repertum Tatius* (is eſt qui regnavit cum Romulo) *conſecravit, & quia cujus eſſet effigies ignorabat, ex loco illi nomen impoſuit*. Conſentit Cyprianus de Idolorum vanitate, & ipſe Auguſt. infra c. 23. Fuit & *Venus Cluacina* dicta, a eluere, quod eſt purgare, de qua Plin. l. 15. c. 29.

(b) Editiones Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *Vagitano*.

(c) Sic MSS. At editi, *Patelenam*.

(d) Vind. Am. & Lov. *deam Lacturciam*. Sed veteribus libris, quos iſthic ſequimur, favet Servius in Georg. 1. *Lactantem deum*, non deam, ex Varrone appellans.

(e) Vind. Am. & Er. *Maturam*. At meliores MSS. cum Lov. *Matutam*.

(f) *Cardeam* habent libri omnes. *Carnam* mallet Lud. Vives. Eadem ipſa *Carna* & *Crane* vocatur ab Ovidio 6. Faſt.

CAPUT IX.

An imperii Romani amplitudo & diuturnitas Jovi fuerit adſcribenda, quem ſummum deum cultores ipſius opinantur.

OMISSA igitur iſta turba minutorum deorum, vel aliquantum intermiſſa, officium majorum deorum debemus inquirere, quo Roma tam magna facta eſt, ut tamdiu tot gentibus imperaret. Nimirum ergo Jovis hoc opus eſt. Ipſum enim deorum omnium dearumque regem (*a*) eſſe volunt: hoc ejus indicat ſceptrum, hoc in alto colle Capitolium. De iſto deo, quamvis a Poeta, dictum convenientiſſime prædicant, * Jovis omnia plena. Hunc Varro credit etiam ab his coli, qui unum Deum ſolum ſine ſimulacro colunt, ſed alio nomine nuncupari. Quod ſi ita eſt, cur tam male tractatus eſt Romæ, (ſicut quidem & in ceteris gentibus) ut ei fieret ſimulacrum? Quod ipſi etiam Varroni ita diſplicet, ut cum tantæ civitatis perverſa conſuetudine premeretur, nequaquam tamen dicere & ſcribere dubitaret, quod hi qui populis inſtituerunt ſimulacra, & metum demſerunt, & errorem addiderunt?

Jupiter deorum omnium dearumque rex.

* *Virg. Eclog.* 3.

CAPUT X.

Quas opiniones ſecuti ſint, qui diverſos deos diverſis mundi partibus præfecerunt.

CUR illi etiam Juno uxor adjungitur, quæ dicitur ſoror & conjux? Quia Jovem, inquiunt, in æthere accipimus, in aere Junonem; & hæc duo elementa conjuncta ſunt, alterum ſuperius, alterum inferius. Non eſt ergo ille de quo dictum eſt, Jovis omnia plena; ſi aliquam partem implet & Juno. An uterque utrumque implet, & ambo iſti conjuges & in duobus iſtis elementis, & in ſingulis ſimul ſunt? Cur ergo æther datur Jovi, aer Junoni? Poſtremo (*b*) ipſi duo ſatis eſſent: quid eſt quod mare Neptuno tribuitur, terra Plutoni? Et ne ipſi quoque ſine conjugibus remanerent, additur Neptuno Salacia, Plutoni Proſerpina. Nam ſicut inferiorem cæli partem, id eſt, aerem, inquiunt, Juno tenet; ita inferiorem maris Salacia, & terræ inferiorem Proſerpina. Quærunt quemadmodum ſarciant fabulas, nec inveniunt. Si enim hæc ita eſſent, tria potius elementa mundi eſſe, non quatuor, eorum veteres proderent, ut ſingula deorum conjugia ſingulis dividerentur elementis. Nunc vero omni modo affirmaverunt, aliud eſſe ætherem, aliud aerem. Aqua vero ſive ſuperior, ſive inferior, utique aqua eſt: puta quia diſſimilis, numquid in tantum ut aqua non ſit? Et inferior terra, quid aliud poteſt eſſe quam terra, quantalibet diverſitate diſtincta? Deinde ecce jam totus in his quatuor vel tribus elementis corporeis completus eſt mundus, Minerva ubi erit? quid tenebit? quid implebit? Simul enim cum his in Capitolio conſtituta eſt, cum iſta filia non ſit amborum. Aut ſi ætheris partem ſuperiorem Minervam tenere dicunt, & hac occaſione fingere poetas quod de Jovis capite nata ſit; cur non ergo ipſa potius deorum regina deputatur, quod ſit Jove ſuperior? An quia indignum erat præponere patri filiam? Cur non de Jove ipſo erga Saturnum juſtitia iſta ſervata eſt? An quia victus eſt? Ergo pugnarunt? Abſit, inquiunt: fabularum eſt iſta garrulitas. Ecce fabulis non credatur, & de diis ſentiantur meliora: cur ergo non data eſt patri Jovis, etſi non ſublimior, æqualis certe ſedes honoris? Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo eſt. Tempus igitur colunt, qui Saturnum colunt, & rex deorum Jupiter inſinuatur natus ex tempore. Quid enim indignum dicitur, cum Jupiter & Juno nati dicuntur ex tempore, ſi cælum eſt ille & illa terra, cum facta ſint utique cælum & terra? Nam hoc quoque in libris ſuis habent eorum docti atque ſapientes: neque de figmentis poeticis, ſed de philoſophorum libris a Virgilio dictum eſt:

Eclog. 3. — Elementa mundi. — *Georg.* 2.

> Tum pater omnipotens fecundis imbribus æther
> Conjugis in lætæ gremium deſcendit,

id eſt, in gremium telluris aut terræ. Quia & hic aliquas differentias volunt eſſe, atque in ipſa terra aliud (*c*) Terram, aliud Tellurem, aliud Tellumonem putant. Et hos omnes deos habent ſuis nominibus appellatos, ſuis officiis diſtinctos, ſuis aris ſacriſque veneratos. Eamdem terram etiam matrem deorum vocant: ut jam poetæ tolerabiliora confingant, ſi ſecundum iſtorum non poeticos, ſed ſacrorum libros, non ſolum Juno ſoror & conjux, ſed etiam mater eſt Jovis. Eamdem terram Cererem, eamdem etiam Veſtam volunt: cum tamen ſæpius Veſtam * non niſi ignem eſſe perhibeant, pertinentem ad focos, ſine quibus civitas eſſe non poteſt; & ideo illi virgines ſolere ſervire, quod ſicut ex virgine, ita nihil ex igne naſcatur. Quam totam aboleri vanitatem & extingui utique ab illo oportuit, qui eſt natus ex virgine. Quis enim ferat, quod cum tantum honoris & quaſi caſtitatis igni tribuerint, aliquando Veſtam non erubeſcunt etiam Venerem dicere, ut vaneſcat in ancillis ejus honorata virginitas? Si enim Veſta Venus eſt, quomodo ei rite virgines a Venereis operibus abſtinendo ſervierunt? An Veneres duæ ſunt, una virgo, altera mulier? An potius tres, una virginum, quæ etiam Veſta eſt, alia conjugatarum, alia meretricum? Cui etiam * Phœnices donum dabant de proſtitutione filiarum, ante quam jungerent eas viris. Quæ illarum eſt matrona Vulcani? Non utique virgo, quoniam habet maritum. Abſit autem ut meretrix, ne filio (*d*) Junonis & cooperario Minervæ facere videamur injuriam. Ergo hæc ad conjugatas intelligitur pertinere: ſed eam nolumus imitentur in eo quod fecit illa cum Marte. Rurſus, in-

* *Ovid.* 6. *Faſt.* *Cic.* 1. *de leg.* *Iſai.* 7. 14.

* *V. Euſeb.* 4. *de præpar. Evang.* 8. *Athanaſ. Orat. cont. gent.*

(a) Quædam exemplaria, *regem completorem volunt*.
(b) Editi, *Poſtremo ſi ipſi duo*. Abeſt *ſi* a MSS.
(c) *Terram* ipſum elementum, *Tellurem* deam a vi paſſiva terræ inhærente, quaſi fœminam, & *Tellumonem* deum a vi activa, quaſi marem appellabant. V. infra l.7. cap.23.
(d) Vulcano Junonis ex Jove filio, Minervæ autem artium deæ cooperario, quia inſtrumentis artium cudendis præfecto. V. Platonem in Critia.

inquiunt, ad fabulas redis. Quæ iſta juſtitia eſt, nobis ſuccenſere, quod talia dicimus de diis eorum; & ſibi non ſuccenſere, qui hæc in theatris libentiſſime ſpectant crimina deorum ſuorum? Et quod eſſet incredibile, niſi conteſtatiſſime probaretur, hæc ipſa theatrica crimina deorum ſuorum in honorem inſtituta (a) ſunt eorumdem deorum.

CAPUT XI.

De multis diis, quos doctores Paganorum unum eumdemque Jovem eſſe defendunt.

Quotquot (b) libet igitur phyſicis rationibus & diſputationibus aſſerant: modo ſit Jupiter corporei hujus mundi animus, qui univerſam iſtam molem ex quatuor, vel quot eis placet, elementis conſtructam atque compactam implet & movet; modo inde ſuas partes ſorori & fratribus cedat; modo ſit æther, ut aerem Junonem ſubterfuſam deſuper amplectatur; modo totum ſimul cum aere ſit ipſe cælum, terram vero tamquam conjugem eamdemque matrem (quia hoc in divinis turpe non eſt) fecundis imbribus & ſeminibus fetet; modo autem (ne ſit neceſſe per cuncta diſcurrere) deus unus de quo multi a poeta nobiliſſimo dictum putant:

—— Deum namque ire per omnes
Terraſque, tractuſque maris, cælumque profundum: *Virgil. Georg. 4.*

ipſe in æthere ſit Jupiter, ipſe in aere Juno, ipſe in mari Neptunus, in inferioribus etiam maris ipſe Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proſerpina, in focis domeſticis Veſta, in fabrorum fornace Vulcanus, in ſideribus ſol & luna & ſtellæ, in divinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Jano (c) initiator, in Termino terminator, Saturnus in tempore, Mars & Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in ſilvis, Minerva in ingeniis: ipſe ſit poſtremo etiam in illa turba quaſi plebejorum deorum: ipſe præſit nomine Liberi virorum ſeminibus, & nomine Liberæ feminarum: ipſe ſit (d) Dieſpiter, qui partum perducat ad diem; ipſe ſit dea Mena, quam præfecerunt menſtruis feminarum; ipſe Lucina, quæ a parturientibus invocetur: ipſe opem ferat naſcentibus, excipiendo eos ſinu terræ, & vocetur Opis; ipſe in vagitu os aperiat, & vocetur deus Vaticanus: ipſe levet de terra, & vocetur dea Levana; ipſe cunas tueatur, & vocetur dea Cunina: non ſit alius, ſed ipſe in deabus illis, quæ fata naſcentibus canunt, & vocantur (e) Carmentes: præſit fortuitis, voceturque Fortuna: in diva Rumina mammam parvulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam; in diva Potina potionem miniſtret; in diva (f) Educa eſcam præbeat: de pavore infantum Paventia nuncupetur; de ſpe quæ venit, Venilia; de voluptate Volupia; de actu Agenoria; de ſtimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, dea Stimula nominetur: (g) Strenia dea ſit, ſtrenuum faciendo; Numeria, quæ numerare doceat; Camena, quæ canere: ipſe ſit & Deus Conſus, præbendo conſilia; & dea Sentia, ſententias inſpirando: ipſe dea Juventas, quæ poſt (h) prætextam excipiat juvenilis ætatis exordia: ipſe ſit & Fortuna Barbata, quæ adultos barba induat; quos honorare (i) noluerunt, ut hoc qualecumque numen ſaltem maſculum deum, vel a barba Barbatum, ſicut a nodis Nodotum, vel certe non Fortunam, ſed quia barbas habet, Fortunium nominarent: ipſe in Jugatino deo conjuges jungat; & cum virgini uxori zona ſolvitur, ipſe invocetur, & dea (k) Virginienſis vocetur: ipſe ſit (l) Mutunus vel Tutunus, qui eſt apud Græcos Priapus: ſi non pudet, hæc omnia quæ dixi, & quæcumque non dixi, (non enim omnia dicenda arbitratus ſum) hi omnes dii deæque ſit unus Jupiter: ſive ſint, ut quidam volunt, omnia iſta partes ejus, ſive virtutes ejus, ſicut eis videtur, quibus eum placet eſſe mundi animum; quæ ſententia velut magnorum multumque doctorum eſt. Hæc ſi ita ſint, (quod quale ſit, nondum interim quæro) quid perderent, ſi unum Deum colerent prudentiore compendio? Quid enim ejus contemneretur, cum ipſe coleretur? Si autem metuendum fuit, ne prætermiſſæ ſive neglectæ partes ejus iraſcerentur: non ergo ut volunt, velut unius animantis hæc tota vita eſt, quæ omnes continet deos, quaſi ſuas virtutes, vel membra, vel partes; ſed ſuam quæque pars habet vitam a ceteris ſeparatam, ſi præter alteram iraſci altera poteſt, & alia placari, alia concitari. Si autem dicitur omnes ſimul, id eſt, totum ipſum Jovem potuiſſe offendi, ſi partes ejus non etiam ſingillatim minutatimque colerentur, ſtulte dicitur. Nulla quippe earum prætermitteretur, cum ipſe unus qui habet omnia, coleretur. Nam ut alia omittam, quæ ſunt innumerabilia, cum

(a) Editi, *inſtituta eſſe*: diſſentientibus MSS.
(b) MSS. pauci, *Quotlibet*. Plerique, *Quodlibet*.
(c) Obſervat Lud. Vives legi aliis in libris *janitor*. In omnibus tamen quos inſpeximus eſt *initiator*.
(d) MSS. plures *Dieſpater*. Alii, *Diſpater*, vel *Diiſpater*.
(e) *Carmentes* apud Agellium lib. 16. c. 16. duæ, *Poſtuerta* & *Proſa* nominatæ.
(f) Vind. Am. & Er. *Edulica*.
(g) Ita in MSS. hic & infra c. 16. In editis vero, *Strenua*.
(h) Vetus codex Faur. in interlineari ſpatio addit, *poſt* xv. *annos*. Gloſſema non ineptum. *Prætextam* enim vocabant togam purpura circumtextam, qua non magiſtratus tantum, ſed etiam pueri utebantur uſque ad pubertatem, quo tempore togam virilem induebant.
(i) Editi, *voluerit*: Melius MSS. *noluerunt*: referendo ad eos qui adultis *Barbatam* colendam deam, non deum inſtituerunt.
(k) Sic MSS. At editi, *Virginenſis*.
(l) Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *Motunus*. Lov. cum aliquot etiam MSS. *Mutinus*. Plerique vero veteres libri, *Mutunus*: quibus conſentit Arnobius lib. 4. & Lactantius lib. 1. de falſa relig. c. 20. Poſtea Am. & Er. ſubjiciunt, *vel Tutinus*. Vind. *vel Tutumus*. MSS. pauci, *vel Tuturius*. Omnes prope alii, *vel Tutunus*. Hoc tamen Lovanienſes Ludovici Vivis conjecturam ſecuti omiſerunt. Arnobius lib. 4. adverſ. gent. *Et quia non ſupplices Mutuno procumbimus atque Tutuno* &c.

dicunt omnia ſidera partes Jovis eſſe, & omnia vivere atque rationales animas habere, & ideo ſine controverſia deos eſſe, non vident quam multos non colant, quam multis ædes non conſtruant, aras non ſtatuant, quas* tamen pauciſſimis ſiderum ſtatuendas eſſe putaverunt, & ſingillatim ſacrificandum. Si igitur iraſcuntur, qui non ſingillatim coluntur, non metuunt paucis placatis, toto cælo irato vivere? Si autem ſtellas omnes ideo colunt, quia in Jove ſunt quem colunt, iſto compendio poſſent in illo uno omnibus ſupplicare. Sic enim nemo iraſceretur, cum in illo uno (a) nemo contemneretur, potius quam cultis quibuſdam juſta iraſcendi cauſſa illis, qui prætermiſſi eſſent, multo numeroſioribus præberetur: præſertim cum eis de ſuperna ſede fulgentibus, turpi nuditate diſtentus præponeretur Priapus.

* ſ. tam.

CAPUT XII.

De opinione eorum, qui Deum animam mundi, & mundum corpus Dei eſſe putaverunt.

Quid illud, nonne debet movere acutos homines, vel qualeſcumque homines? Non enim ad hoc ingenii opus eſt excellentia, ut depoſito ſtudio contentionis adtendant, ſi mundi animus Deus eſt, eique animo mundus ut corpus eſt, ut ſit unum animal conſtans ex animo & corpore, atque iſte Deus eſt (b) ſinu quodam naturæ in ſe ipſo continens omnia, ut ex ipſius anima, qua vivificatur tota iſta moles, vitæ atque animæ cunctorum viventium pro cujuſque (c) naſcentis ſorte ſumantur, nihil omnino remanere, (d) quod non ſit pars Dei. Quod ſi ita eſt, quis non videat quanta impietas & irreligioſitas conſequatur, ut quod calcaverit quiſque, partem Dei calcet, & in omni animante occidendo, pars Dei trucidetur? Nolo omnia dicere quæ poſſunt occurrere cogitantibus, dici autem ſine verecundia non poſſunt.

CAPUT XIII.

De his qui ſola rationalia animantia partes eſſe unius Dei aſſerunt.

Si autem ſola animalia rationalia, ſicut ſunt homines, partes Dei eſſe contendunt, non video quidem, ſi totus mundus eſt Deus, quomodo beſtias ab ejus partibus ſeparent? Sed obluctari quid opus eſt? De ipſo rationali animante, id eſt homine, quid infelicius credi poteſt, quam Dei partem vapulare, cum puer vapulat? Jam vero partes Dei fieri laſcivas, iniquas, impias, atque omnino damnabiles, quis ferre poſſit, niſi qui prorſus inſanit? Poſtremo quid iraſcitur eis, a quibus non colitur, cum a ſuis partibus non colatur? Reſtat ergo ut dicant, omnes deos ſuas habere vitas; ſibi quemque vivere, nullum eorum eſſe partem cujuſquam; ſed omnes colendos, qui cognoſci, & coli poſſunt; quia tam multi ſunt, ut omnes non poſſint. Quorum Jupiter, quia rex præſidet, ipſum credo ab eis putari regnum conſtituiſſe, vel auxiſſe Romanum. Nam ſi hoc ipſe non fecit, quem alium deum opus tam magnum potuiſſe aggredi credant, cum omnes occupati ſint officiis & operibus propriis, nec (e) alter irruat in alterius? A rege igitur deorum regnum hominum potuit propagari & augeri.

CAPUT XIV.

Augmenta regnorum Jovi incongruenter adſcribi: cum, ſi Victoria, ut volunt, dea eſt, ipſa huic negotio ſola ſufficeret.

Hic primum quæro, cur non etiam ipſum regnum deus aliquis eſt? Cur enim non ita ſit, ſi victoria dea eſt? Aut quid ipſo Jove in hac cauſſa opus eſt, ſi Victoria faveat ſitque propitia, & ſemper eat ad illos, quos vult eſſe victores? Hac dea favente & propitia, etiam Jove vacante vel aliud agente, quæ gentes non ſubditæ remanerent? quæ regna non cederent? An forte (f) diſplicet bonis, iniquiſſima improbitate pugnare, & finitimos quietos nullamque injuriam facientes ad dilatandum regnum bello ſpontaneo provocare? Plane ſi ita ſentiunt, approbo & laudo.

CAPUT XV.

An congruat bonis latius velle regnare.

Videant ergo ne forte non pertineat ad viros bonos, gaudere de regni latitudine. Iniquitas enim eorum cum quibus juſta bella geſta ſunt, regnum adjuvit ut creſceret: quod utique parvum eſſet, ſi quies & juſtitia finitimorum contra ſe bellum geri nulla provocaret injuria: ac felicioribus ſic rebus humanis omnia regna parva eſſent concordi vicinitate lætantia; & ita eſſent in mundo regna plurima gentium, ut ſunt in urbe domus plurimæ civium. Proinde belligerare & perdomitis gentibus dilatare regnum, malis videtur felicitas, bonis neceſſitas. Sed quia pejus eſſet, ut injurioſi juſtioribus dominarentur, ideo non incongrue dicitur etiam iſta felicitas. Sed procul dubio felicitas major eſt, vicinum bonum habere concordem, quam vicinum malum ſubjugare bellantem. Mala vota ſunt, optare habere quem oderis, vel quem timeas, ut poſſit eſſe quem vincas. Si ergo juſta gerendo bella, non impia, non iniqua, Romani imperium tam magnum adquirere potuerunt, numquid tamquam aliqua dea colenda eſt eis etiam iniquitas aliena? Multum enim ad iſtam latitudinem imperii eam cooperatam videmus, quæ faciebat injurioſos, ut eſſent cum quibus juſta bella gererentur, & augeretur imperium. Cur autem & ini-

Imperii propagatio.

(a) Hic editi addunt, *omnibus ſupplicaretur*. Abeſt a MSS.

(c) Sic omnes MSS. Editi autem, *ſinus quidam*.

(b) Veteres libri, *naſcendi*.

(d) Vind. Am. & Er. *remanere poteſt*. Lov. *remanere poſſe*. Abeſt *poſſe* a MSS.

(e) Lov. *ne alter*: diſſentientibus editis aliis & MSS.

(f) Vind. Am. Er. *non diſplicet*. Expuncta eſt negatio auctoritate MSS.

iniquitas dea non ſit, vel externarum gentium, ſi Pavor & Pallor & Febris dii Romani eſſe meruerunt? His igitur duabus, id eſt, aliena iniquitate & dea Victoria, dum bellorum cauſſas iniquitas excitat, victoria eadem bella feliciter terminat, etiam feriato Jove crevit imperium. Quas enim hic partes Jupiter haberet, cum ea quæ poſſent beneficia ejus putari, dii habentur, dii vocantur, dii coluntur, ipſi pro ſuis partibus invocantur? Haberet autem hic etiam ille aliquam partem, ſi regnum etiam ipſe appellaretur, ſicut appellatur illa Victoria. Aut ſi regnum munus eſt Jovis,
* Supra l.2.c.19. cur non & victoria munus ejus habeatur? Quod profecto haberetur, ſi non * lapis in Capitolio,
Apoc.19.16. ſed verus Rex regum & Dominus dominantium cognoſceretur atque coleretur.

CAPUT XVI.

Quid fuerit quod Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos ſingulos, deputantes, ædem Quietis extra portas eſſe voluerunt.

MIROR autem plurimum, quod cum deos ſingulos ſingulis rebus & pæne ſingulis motibus adtribuerent, vocaverunt deam Agenoriam, quæ ad agendum excitaret; deam Stimulam, quæ ad agendum ultra modum ſtimularet; deam Murciam, quæ præter modum non moveret, ac faceret hominem, ut ait (a) Pomponius, murcidum, id eſt, nimis deſidioſum & inactuoſum; deam Streniam, quæ faceret ſtrenuum; his omnibus diis & deabus publica ſacra facere ſuſceperunt: Quietem vero appellantes, quæ faceret quietum, cum ædem haberet extra portam Collinam, publice illam ſuſcipere noluerunt. Utrum indicium fuit animi inquieti, an potius ita ſignificatum eſt, qui illam turbam colere perſeveraret, non plane deorum, ſed dæmoniorum, eum quietem habere non poſſe: ad quam vocat verus Medicus, di-
Matth. 11.29. cens: *Diſcite a me quia mitis ſum, & humilis corde; & invenietis requiem animabus veſtris.*

CAPUT XVII.

An ſi Jovis ſumma poteſtas eſt, etiam Victoria dea debuerit æſtimari.

AN forte dicunt, quod deam Victoriam Jupiter mittat, atque illa tamquam regi deorum obtemperans, ad quos juſſerit veniat, & in eorum parte conſidat? Hoc vere dicitur, non
Deus ſolus victoriæ auctor. de illo Jove, quem deorum regem pro ſua opinione confingunt; ſed de illo vero rege ſæculorum, quod mittat non Victoriam, quæ nulla ſubſtantia eſt, ſed Angelum ſuum, & faciat vincere quem voluerit; cujus conſilium occultum eſſe poteſt, iniquum non poteſt. Nam ſi victoria dea eſt, cur non deus eſt & triumphus, & victoriæ jungitur vel maritus, vel frater, vel filius? Talia quippe iſti de diis opinati ſunt, qualia ſi poetæ fingerent, atque a nobis exagitarentur; reſponderent iſti, ridenda eſſe figmenta poetarum, non veris adtribuenda numinibus: & tamen ſe ipſi non ridebant, cum talia deliramenta non apud poetas legebant, ſed in templis colebant. Jovem igitur de omnibus rogarent, ei uni tantummodo ſupplicarent. Non enim quo miſiſſet Victoriam, ſi dea eſt & ſub illo rege eſt, poſſet ei audere reſiſtere, & ſuam potius facere voluntatem.

CAPUT XVIII.

Felicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione (b) ſecernunt.

QUID quod & Felicitas dea eſt? Ædem accepit, aram meruit, ſacra ei congrua perſoluta ſunt. Ipſa ergo ſola coleretur. Ubi enim ipſa eſſet, quid boni non eſſet? Sed quid ſibi vult, quod & Fortuna dea putatur, & colitur? An aliud eſt felicitas, aliud fortuna? Quia fortuna poteſt eſſe & mala: felicitas autem ſi mala fuerit, felicitas non erit. Certe omnes deos utriuſque ſexus, (ſi & ſexum habent) non niſi bonos exiſtimare debemus. Hoc Plato * dicit, hoc alii * 2. de
philoſophi, hoc excellentes reipublicæ populo- Republica.
rumque rectores. Quomodo ergo dea fortuna aliquando bona eſt, aliquando mala? An forte quando mala eſt, dea non eſt, ſed in malignum dæmonem repente convertitur? Quot ſunt ergo deæ iſtæ? Profecto quotquot homines fortunati, hoc eſt, bonæ fortunæ. Nam cum ſint & alii plurimi ſimul, hoc eſt, uno tempore, malæ fortunæ, numquid ſi ipſa eſſet, ſimul & mala eſſet & bona; his aliud, illis aliud? An illa quæ dea eſt, ſemper bona eſt? Ipſa eſt ergo felicitas: cur adhibentur duo nomina? Sed hoc ferendum eſt: ſolet enim & una res duobus nominibus appellari. Quid diverſæ ædes, diverſæ aræ, diverſa ſacra? Eſt cauſſa, inquiunt: quia felicitas illa eſt, quam boni habent præcedentibus meritis; fortuna vero quæ dicitur bona, ſine ullo examine meritorum fortuitu accidit hominibus & bonis & malis, unde etiam fortuna nominatur. Quomodo ergo bona eſt, quæ ſine ullo judicio venit & ad bonos & ad malos? Ut quid autem colitur, quæ ita cæca eſt, paſſim in quoslibet incurrens, ut ſuos cultores plerumque prætereat, & ſuis contemtoribus hæreat? Aut ſi aliquid proficiunt cultores ejus, ut ab illa videantur, & amentur; jam merita ſequitur, non fortuitu venit. Ubi eſt ergo definitio illa fortunæ? Ubi eſt quod a fortuitis etiam nomen accepit? Nihil enim prodeſt eam colere, ſi fortuna eſt. Si autem ſuos cultores diſcernit, ut proſit, fortuna non eſt. An & ipſam, quo voluerit, Jupiter mittit? Colatur ergo ipſe ſolus: non enim poteſt ei jubenti, & eam quo voluerit mittenti, fortuna reſiſtere. Aut certe iſtam mali colant, qui nolunt habere merita, quibus poſſit dea Felicitas invitari.

(a) Quis Pomponius ſit, ignoratur, an Atticus, an L. Pomp. Attelanarum ſcriptor, an. Gn. Pomp. orator, qui omnes vixerunt cum Cicerone: an qui poſt Ciceronem fuere Pomp. Mela, an Julius Pomp. Tragicus, cujus Quintilianus meminit, an Juriſconſultus. LUD. VIVES.

(b) Sic MSS. At editi, *qua ratione fecerunt*.

CAPUT XIX.

De Fortuna muliebri.

TANTUM ſane huic, velut numini tribuunt, quam Fortunam vocant, ut ſimulacrum ejus, quod a matronis dedicatum eſt, & * appellata eſt Fortuna muliebris, etiam * locutum eſſe memoriæ commendaverint; atque dixiſſe non ſemel, ſed iterum, quod eam rite matronæ dedicaverint. Quod quidem ſi verum ſit, mirari nos non oportet. Non enim malignis dæmonibus etiam ſic difficile eſt fallere, quorum artes atque verſutias hinc potius iſti advertere debuerunt, quod illa dea locuta eſt, quæ fortuitu accidit, non quæ meritis venit. Fuit enim Fortuna loquax, & muta Felicitas; & ad quid aliud, niſi ut homines recte vivere non curarent, conciliata ſibi Fortuna, quæ illos ſine ullis bonis meritis faceret fortunatos? Et certe ſi Fortuna loquitur, non ſaltem muliebris, ſed virilis potius loqueretur, ut non ipſæ quæ ſimulacrum dedicaverunt, putarentur tantum miraculum muliebri loquacitate finxiſſe.

* *Liv. l. 2.*
* *Plutarch. In Coriolano, & lib. de Fort.*

Fortunæ ſimulacrum aſtutia dæmonum locutum.

CAPUT XX.

De Virtute & Fide, quas pagani templis & ſacris honoraverunt, prætermittentes alia bona, quæ ſimiliter colenda fuerunt, ſi recte aliis divinitas tribuebatur.

VIRTUTEM quoque deam fecerunt: quæ quidem ſi dea eſſet, multis fuerat præferenda. Et nunc quia dea non eſt, ſed donum Dei eſt, ipſa ab illo impetretur, a quo ſolo dari poteſt, & omnis falſorum deorum turba vaneſcet. Sed cur & Fides dea credita eſt, & accepit etiam ipſa templum & altare? Quam quiſquis prudenter agnoſcit, habitaculum illi ſe ipſum facit. Unde autem ſciunt illi quid ſit fides, cujus primum & maximum officium eſt, ut in verum credatur Deum? Sed cur non ſuffecerat virtus? Nonne ibi eſt & fides? Quandoquidem virtutem in quatuor ſpecies diſtribuendam eſſe viderunt, prudentiam, juſtitiam, fortitudinem, temperantiam. Et quoniam iſtæ ſingulæ ſpecies ſuas habent, in partibus juſtitiæ fides eſt: maximumque locum apud nos habet, quicumque ſcimus quid ſit, quod *juſtus ex fide vivit*. Sed illos miror appetitores multitudinis deorum, ſi fides dea eſt, quare aliis tam multis deabus injuriam fecerint, prætermittendo eas, quibus ſimiliter ædes & aras dedicare potuerunt? Cur temperantia dea eſſe non meruit, cum ejus nomine nonnulli Romani principes non parvam gloriam compararint? Cur denique fortitudo dea non eſt, quæ adfuit * Mucio, cum dexteram porrexit in flammas; quæ adfuit * Curtio, cum ſe pro patria in abruptam terram præcipitem dedit; quæ adfuit * Decio patri, & * Decio filio, cum pro exercitu ſe voverunt? Si tamen his omnibus vera inerat fortitudo, unde modo non agitur. Quare prudentia, quare ſapientia nulla numinum loca meruerunt? An quia in nomine generali ipſius virtutis omnes coluntur? Sic ergo poſſet & unus Deus coli, cujus partes ceteri dii putantur. Sed in illa una virtute & fides eſt, & pudicitia, quæ tamen extra in ædibus propriis altaria meruerunt.

Fidei præſtantia.

Virtutis ſpecies.

Habac. 2. 4.

* Mucius dictus Scævola. *Liv. lib. 2.*
* *Liv. l. 7.*
* *Liv. l. 8.*
* *Liv. l. 10.*

De iiſdem infra lib. 5. c. 16.

CAPUT XXI.

Quod (a) dona non intelligentes Dei Virtute ſaltem & Felicitate debuerint eſſe contenti.

HAS deas non veritas, ſed vanitas fecit. Hæc enim veri Dei munera ſunt; non ipſæ ſunt deæ. Verumtamen ubi eſt virtus & felicitas; quid aliud quæritur? Quid ei ſufficit, cui virtus felicitaſque non ſufficit? Omnia quippe agenda complectitur virtus, omnia optanda felicitas. Si Jupiter, ut hæc daret, ideo colebatur; quia ſi bonum aliquid eſt latitudo regni atque diuturnitas, ad eamdem pertinet felicitatem; cur non intellectum eſt dona Dei eſſe, non deas? Si autem putatæ ſunt deæ, ſaltem alia tanta deorum turba non quæreretur. Conſideratis enim officiis deorum dearumque omnium, quæ ſicut voluerunt pro ſua opinatione finxerunt, inveniant, ſi poſſunt aliquid quod ab aliquo deo præſtari poſſit homini habenti virtutem, habenti felicitatem. Quid doctrinæ vel a (b) Mercurio, vel a Minerva petendum eſſet, cum virtus omnia ſecum haberet? Ars quippe ipſa bene recteque vivendi, virtus a veteribus definita eſt. Unde ab eo quod Græce ἀρετὴ dicitur virtus, nomen artis Latinos * traduxiſſe putaverunt. Sed ſi virtus non niſi ad ingenioſum poſſet venire, quid opus erat deo Catio patre, qui catos, id eſt acutos faceret, cum hoc poſſet conferre felicitas? Ingenioſum quippe naſci felicitatis eſt. Unde etiamſi non potuit a nondum nato coli dea Felicitas, ut hoc ei conciliata donaret, conferret hoc parentibus ejus cultoribus ſuis, ut eis ingenioſi filii naſcerentur. Quid opus erat parturientibus invocare Lucinam, cum ſi adeſſet felicitas, non ſolum bene parerent, ſed etiam bonos? Quid neceſſe erat Opi deæ commendare naſcentes, deo Vaticano vagientes, deæ Cuninæ jacentes, deæ Ruminæ ſugentes, deo Statilino ſtantes, deæ Adeonæ adeuntes, Abeonæ abeuntes; deæ Menti, ut bonam haberent mentem; deo Volumno & deæ Volumnæ, ut bona vellet; diis (c) nuptialibus, ut bene conjugarentur; diis agreſtibus, ut fructus uberrimos caperent, & maxime ipſi divæ Fructeſeæ; Marti & Bellonæ, ut bene belligerarent; deæ Victoriæ, ut vincerent; deo (d) Honori, ut honorarentur; deæ Pecuniæ, ut pecunioſi eſſent;

Virtus ars bene recteque vivendi.

* *Donatus in Andriam Terentii.*

deo

(a) Editi, *Quod unum non intelligentes Deum, virtute ſaltem* &c.

(b) *Mercurius* præerat eloquentiæ, *Minerva* artibus & ingeniis.

(c) Vind. Am. & nonnulli MSS. *diis conjugalibus*.

(d) Er. & aliquot MSS. *deo Honorino*.

deo (*a*) Æſculano & filio ejus Argentino, ut haberent æream argenteamque pecuniam? Nam ideo patrem Argentini Æſculanum poſuerunt, quia * prius ærea pecunia in uſu eſſe cœpit, poſt argentea. Miror autem, quod Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea ſubſecuta eſt. Quem deum iſti ſi haberent, ſicut Saturno Jovem, ita & patri Argentino & avo Æſculano Aurinum præponerent. Quid ergo erat neceſſe propter hæc bona vel animi, vel corporis, vel externa, tantam deorum turbam colere & invocare; quos neque omnes commemoravi, nec ipſi potuerunt omnibus humanis bonis minutatim ſingillatimque digeſtis deos minutos & ſingulos providere; cum poſſet magno facilique compendio una dea Felicitas cuncta conferre; nec ſolum ad bona capienda quiſquam alius, ſed neque ad depellenda mala quæreretur? Cur enim eſſet invocanda propter feſſos diva (*b*) Feſſonia, propter hoſtes depellendos diva Pellonia, propter ægros medicus vel Apollo, vel Æſculapius, vel ambo ſimul quando eſſet grande periculum? Nec deus Spinienſis, ut ſpinas ex agris eradicaret; nec dea Rubigo, ut non accederet, rogaretur: una Felicitate præſente & tuente vel nulla mala exorirentur, vel facillime pellerentur. Poſtremo quoniam de duabus iſtis deabus Virtute, & Felicitate tractamus, ſi felicitas virtutis eſt præmium, non dea, ſed Dei donum eſt: Si autem dea eſt, cur non dicatur & virtutem ipſam conferre; quandoquidem etiam virtutem conſequi felicitas magna eſt?

* *Plin. l. 33. c. 3.*

CAPUT XXII.

De ſcientia colendorum deorum, quam a ſe Varro gloriatur collatam eſſe Romanis.

QUID ergo eſt, quod pro ingenti beneficio Varro jactat præſtare ſe civibus ſuis, quia non ſolum commemorat deos, quos coli oportcat a Romanis, verum etiam dicit quid ad quemque pertineat? Quomodo nihil prodeſt,
,, inquit, hominis alicujus medici nomen for-
,, mamque noſſe, & quod ſit medicus ignorare:
,, ita dicit nihil prodeſſe ſcire, deum eſſe Æſcu-
,, lapium, ſi neſcias eum valetudini opitulari,
,, atque ita ignores cur ei debeas ſupplicare. Hoc
,, etiam affirmat alia ſimilitudine, dicens, non
,, modo bene vivere, ſed vivere omnino nemi-
,, nem poſſe, ſi ignoret quiſnam ſit faber, quis
,, (*c*) piſtor, quis tector, a quo quid utenſile pete-
,, re poſſit, quem adjutorem aſſumere, quem du-
,, cem, quem doctorem: eo modo nulli dubium
,, eſſe aſſerens, ita eſſe utilem cognitionem deo-
,, rum, ſi ſciatur quam quiſque deus vim & fa-
,, cultatem ac poteſtatem cujuſque rei habeat.
,, Ex eo enim poterimus, inquit, ſcire quem
,, cujuſque cauſſa deum advocare atque invocare
debeamus: ne faciamus, ut mimi ſolent, & ,,
optemus a Libero aquam, a Lymphis vinum. ,,
Magna ſane utilitas. Quis non huic gratias ageret, ſi vera monſtraret; & ſi unum verum Deum, a quo eſſent omnia bona, hominibus colendum doceret?

CAPUT XXIII.

De Felicitate, quam Romani multorum veneratores deorum diu non coluerunt honore divino, cum pro omnibus ſola ſufficeret.

1. SED unde nunc agitur, ſi libri & ſacra eorum vera ſunt, & Felicitas dea eſt, cur non ipſa una quæ coleretur conſtituta eſt, quæ poſſet univerſa conferre, & compendio facere felicem? Quis enim optat aliquid propter aliud quam ut felix fiat? Cur denique tam (*d*) ſero huic tantæ deæ poſt tot Romanos principes Lucullus ædem conſtituit? Cur ipſe Romulus felicem cupiens condere civitatem, non huic templum potiſſimum ſtruxit? Nec propter aliquid diis ceteris ſupplicavit, quando nihil deeſſet, ſi hæc adeſſet. Nam & ipſe nec prius rex, nec, ut putant, poſtea deus fieret, ſi hanc deam propitiam non haberet. Ut quid ergo conſtituit Romanis deos, Janum, Jovem, Martem, Picum, Faunum, Tiberinum, Herculem, & ſi quos alios? Ut quid Titus Tatius addidit Saturnum, Opem, Solem, Lunam, Vulcanum, Lucem, & quoſcumque alios addidit, inter quos etiam deam Cloacinam, Felicitate neglecta? Ut quid Numa tot deos & tot deas ſine illa? An eam forte in tanta turba videre non potuit? Hoſtilius certe rex deos & ipſe novos Pavorem atque Pallorem propitiandos non introduceret, ſi deam iſtam noſſet aut coleret. Præſente quippe Felicitate omnis pavor, & pallor, non propitiatus abſcederet, ſed pulſus aufugeret.

2. Deinde quid eſt hoc, quod jam Romanum imperium longe lateque creſcebat, & adhuc nemo Felicitatem colebat? An ideo grandius imperium, quam felicius fuit? Nam quomodo ibi eſſet vera felicitas, ubi vera non erat pietas? Pietas enim eſt verax veri Dei cultus, non cultus falſorum tot deorum, quot dæmoniorum. Sed & poſtea jam in deorum numerum Felicitate ſuſcepta, magna bellorum civilium infelicitas ſubſecuta eſt. An forte juſte eſt indignata Felicitas, quod & tam ſero, & non ad honorem, ſed ad contumeliam potius invitata eſt, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pavor, & Pallor, & Febris, & cetera non numina colendorum, ſed crimina colentium?

3. Ad extremum, ſi cum turba indigniſſima tanta dea colenda viſa eſt, cur non vel illuſtrius ceteris colebatur? Quis enim ferat, quod neque inter deos Conſentes quos dicunt in conſilium

(*a*) Nonnulli MSS. hic & infra conſtanter, *Æſcalono*.
(*b*) Veteres libri non pauci, *Feſſona*.
(*c*) Sic MSS. Editi autem, *piſtor*.
(*d*) Anno Urbis conditæ circiter *666*. aut 680. Nam hos in annos conſulatum referunt Licinii Luculli, a quo ædes Felicitati, quod bellum ipſe adverſus Mithridatem & Tigranem reges feliciter geſſiſſet, conſtituta fuit.

Digitized by Google

lium Jovis adhiberi, nec inter deos quos Selectos vocant, Felicitas conſtituta eſt? Templum aliquod ei fieret, quod & loci ſublimitate & operis dignitate præemineret. Cur enim non aliquid melius, quam ipſi Jovi? Nam quæ etiam Jovi regnum niſi Felicitas dedit? ſi tamen cum regnaret, felix fuit. Et potior eſt felicitas regno. Nemo enim dubitat, facile inveniri hominem, qui timeat ſe fieri regem: nullus autem invenitur, qui ſe nolit eſſe felicem. Ipſi ergo dii, ſi per auguria vel quolibet modo eos poſſe conſuli putant, de hac re conſulerentur; utrum vellent Felicitati loco cedere: ſi forte aliorum ædibus vel altaribus jam fuiſſet locus occupatus, ubi ædes major atque ſublimior Felicitati conſtrueretur, etiam ipſe Jupiter cederet, ut ipſum verticem collis Capitolini Felicitas potius obtineret. Non enim quiſpiam reſiſteret Felicitati, niſi, quod fieri non poteſt, qui eſſe vellet infelix. Nullo modo omnino ſi conſuleretur, faceret Jupiter, quod ei fecerunt tres dii, Mars, Terminus, & Juventas, qui majori & regi ſuo nullo modo cedere loco voluerunt. Nam ſicut habent eorum litteræ, cum rex Tarquinius Capitolium fabricare vellet, cumque locum qui ei dignior aptiorque videbatur, ab diis aliis cerneret præoccupatum, non audens aliquid contra eorum facere arbitrium, & credens eos tanto numini ſuoque principi voluntate ceſſuros; quia multi erant illic ubi Capitolium conſtitutum eſt, per augurium quæſivit, utrum concedere locum vellent Jovi: atque ipſi inde cedere omnes voluerunt, præter illos quos commemoravi, Martem, (a) Terminum, Juventatem: atque ideo Capitolium ita conſtructum eſt, ut etiam iſti tres intus eſſent tam obſcuris ſignis, ut hoc vix homines doctiſſimi ſcirent. Nullo modo igitur Felicitatem Jupiter ipſe contemneret, ſicut a Termino, Marte, Juventate contemtus eſt. Sed ipſi etiam qui non ceſſerant Jovi, profecto cederent Felicitati, quæ illis regem fecerat Jovem. Aut ſi non cederent, non id contemtu ejus facerent, ſed quod in domo Felicitatis obſcuri eſſe mallent, quam ſine illa in locis propriis eminere.

Capitolium tres cum Jove deos habet.

4. Ita dea Felicitate in loco ampliſſimo & celſiſſimo conſtituta, diſcerent cives unde omnis boni voti petendum eſſet auxilium. Ac ſic ipſa ſuadente natura, aliorum deorum ſuperflua multitudine derelicta, coleretur una Felicitas, uni ſupplicaretur, unius templum frequentaretur a civibus qui felices eſſe vellent, quorum eſſet nemo qui nollet: atque ita ipſa a ſe ipſa peteretur, quæ ab omnibus petebatur. Quis enim aliquid ab aliquo deo, niſi felicitatem velit accipere, vel quod ad felicitatem exiſtimat pertinere? Proinde ſi felicitas habet in poteſtate cum quo homine ſit, (habet autem, ſi dea eſt) quæ tandem ſtultitia eſt, ab aliquo eam deo petere, quam poſſis a ſe ipſa impetrare? Hanc ergo deam ſuper deos ceteros honorare etiam loci dignitate debuerunt. Sicut enim apud ipſos legitur, Romani veteres neſcio quem * Summanum, cui nocturna fulmina tribuebant, coluerunt magis quam Jovem, ad quem diurna fulmina pertinerent. Sed poſt quam Jovi templum inſigne ac ſublime conſtructum eſt, propter ædis dignitatem ſic ad eum multitudo confluxit, ut vix inveniatur qui Summani nomen, quod audire jam non poteſt, ſe ſaltem legiſſe meminerit. Si autem felicitas dea non eſt, quoniam, quod verum eſt, munus eſt Dei; ille Deus quæratur, qui eam dare poſſit, & deorum falſorum multitudo noxia relinquatur, quam ſtultorum hominum multitudo vana ſectatur, dona Dei deos ſibi faciens, & ipſum cujus ea dona ſunt, obſtinatione ſuperbæ voluntatis offendens. Sic enim carere non poteſt infelicitate, qui tamquam deam felicitatem colit, & Deum datorem felicitatis relinquit: ſicut carere non poteſt fame, qui panem pictum lingit, & ab homine qui verum habet, non petit.

** Plin. l. 2. c. 52. Ovid. Faſt. 6.*

CAPUT XXIV.

Qua ratione defendant pagani, quod inter deos colant ipſa dona divina.

Libet autem eorum conſiderare rationes. Uſque adeone, inquiunt, majores noſtros inſipientes fuiſſe credendum eſt, ut hæc neſcirent munera divina eſſe, non deos? Sed quoniam ſciebant nemini talia niſi aliquo deo largiente concedi, quorum deorum nomina non inveniebant, earum rerum nominibus appellabant deos, quas ab eis ſentiebant dari, aliqua vocabula inde flectentes, ſicut a bello Bellonam nuncupaverunt, non bellum; ſicut a cunis Cuninam, non cunam; ſicut a ſegetibus Segetiam, non ſegetem; ſicut a pomis Pomonam, non pomum; ſicut a bubus Bubonam, non bovem: aut certe nulla vocabuli declinatione, ſicut res ipſæ nominantur, ut Pecunia dicta eſt dea, quæ dat pecuniam, non omnino pecunia dea ipſa putata eſt: ita Virtus, quæ dat virtutem; Honor, qui honorem; Concordia, quæ concordiam; Victoria, quæ dat victoriam. Ita, inquiunt, cum Felicitas dea dicitur, non ipſa quæ datur, ſed numen illud adtenditur a quo felicitas datur.

CAPUT XXV.

De uno tantum colendo Deo, qui licet nomine ignoretur, tamen felicitatis dator eſſe ſentitur.

Iſta nobis reddita ratione, multo facilius eis, quorum cor non nimis obduruit, perſuadebimus fortaſſe quod volumus. Si enim jam humana infirmitas ſenſit, non niſi ab aliquo Deo dari poſſe felicitatem; & hoc ſenſerunt homines qui tam multos colebant deos, in quibus

(a) Terminum ſolum memorat Livius l. 1. Juventatem addit Florus l. 1. aliique hiſtorici, non Martem.

bus & ipſum eorum regem Jovem; quia ejus nomen a quo daretur felicitas ignorabant, (a) ideo ipſius rei nomine quam credebant ab illo dari, eum appellare voluerunt; ſatis ergo (b) judicarunt, nec ab ipſo Jove dari poſſe felicitatem, quem jam colebant; ſed utique ab illo quem nomine ipſius felicitatis colendum eſſe cenſebant. Confirmo prorſus a quodam Deo quem neſciebant, eos credidiſſe dari felicitatem: ipſe ergo quæratur, ipſe colatur, & ſufficit. Repudietur ſtrepitus innumerabilium dæmoniorum: illi non ſufficiat hic Deus, cui non ſufficit munus ejus. Illi, inquam, non ſufficiat ad colendum Deus dator felicitatis, cui non ſufficit ad accipiendum ipſa felicitas. Cui autem ſufficit, (non enim habet homo quid amplius optare debeat) ſerviat uni Deo datori felicitatis. Non eſt ipſe quem nominant Jovem. Nam ſi eum datorem felicitatis agnoſcerent, non utique alium, vel aliam a qua daretur felicitas, nomine ipſius felicitatis inquirerent; neque ipſum Jovem cum tantis injuriis colendum putarent. Iſte alienarum dicitur (c) adulterator uxorum, iſte * pueri pulcri impudicus amator & raptor.

*Ganymedis. Homer. lib. 20. Iliad.

CAPUT XXVI.

De ludis ſcenicis, quos ſibi dii celebrari a ſuis cultoribus exegerunt.

*Tuſcul. 1.

SED fingebat hæc Homerus, ait * Tullius,
» & humana ad deos transferebat: divina mal-
» lem ad nos. Merito diſplicuit viro gravi divinorum criminum poeta confictor. Cur ergo ludi ſcenici, ubi hæc dictitantur, cantitantur, actitantur deorum honoribus exhibentur, inter res divinas a doctiſſimis conſcribuntur? Hic exclamet Cicero, non contra figmenta poetarum, ſed contra inſtituta majorum. An (d) non exclamarent & illi; Quid nos fecimus? Ipſi dii iſta ſuis honoribus exhibenda flagitaverunt, atrociter imperarunt, cladem niſi fieret prænuntiarunt; quia neglectum eſt aliquid, ſeveriſſime vindicarunt; quia id quod neglectum fuerat factum eſt, placatos ſe eſſe monſtrarunt. Inter eorum commemoratur virtutes & miranda facta quod dicam. Tito (e) Latinio ruſtico Romano patrifamilias dictum eſt in ſomnis, in ſenatum nuntiaret, ut ludi Romani inſtaurarentur, quod primo eorum die in quodam ſcelerato, qui populo ſpectante ad ſupplicium duci juſſus eſt, numinibus videlicet ex ludis hilaritatem quærentibus, triſte diſplicuiſſet imperium. Cum ergo ille qui ſomnio commonitus erat, poſtera die juſſa facere non auſus eſſet, ſecunda nocte hoc idem rurſus ſeverius imperatum eſt: amiſit filium, quia non fecit. Tertia nocte dictum eſt homini, quod major ei pœna, ſi non faceret, immineret. Cum etiam ſic non auderet, in morbum incidit acrem & horribilem. Tum vero ex amicorum ſententia ad magiſtratus rem detulit, atque in lectica allatus eſt in ſenatum: expoſitoque ſomnio, recepta continuo valetudine, pedibus ſuis ſanus abſceſſit. Tanto ſtupefactus miraculo ſenatus quadruplicata pecunia ludos cenſuit inſtaurari. Quis non videat, qui ſanum ſapit, ſubditos homines malignis dæmonibus, a quorum dominatione non liberat niſi gratia Dei per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum, vi compulſos eſſe exhibere talibus diis, quæ recto conſilio poterant turpia judicari? In illis certe ludis poetica numinum crimina frequentantur, qui ludi cogentibus numinibus juſſu ſenatus inſtaurabantur. In illis ludis corruptorem pudicitiæ Jovem turpiſſimi hiſtriones cantabant, agebant, (f) placebant. Si illud fingebatur, ille iraſceretur: ſi autem ſuis criminibus etiam (g) fictis delectabatur, quando coleretur, niſi diabolo ſerviretur? Itane iſte Romanum conderet, dilataret, conſervaret imperium, quovis Romano, cui diſplicebant talia, homine abjectior? Iſte daret felicitatem, qui tam infeliciter colebatur; & niſi ita coleretur, infelicius iraſcebatur?

Titi Latinii ſomnium.

Rom. 7. 25.

CAPUT XXVII.

De tribus generibus deorum, de quibus Scævola pontifex diſputavit.

RELATUM eſt in litteras, doctiſſimum pontificem (h) Scævolam diſputaſſe tria * genera tradita deorum: unum a poetis, alterum a philoſophis, tertium a principibus civitatis. Primum genus nugatorium dicit eſſe, quod multa de diis fingantur indigna: ſecundum non congruere civitatibus, quod habeat aliqua ſupervacua, aliqua etiam quæ obſit populis noſſe. De ſupervacuis non magna cauſſa eſt: ſolet enim & a (i) juriſperitis dici; Superflua non nocent. Quæ ſunt autem illa quæ prolata in multitudinem nocent? Hæc, inquit, non eſſe deos Herculem, »
Æſculapium, Caſtorem, Pollucem: proditur »
enim a doctis, quod homines fuerint, & hu- »
mana conditione defecerint. Quid aliud? (k) »
Quod eorum qui ſint dii non habeant civitates »
vera ſimulacra; quod verus Deus nec ſexum ha- »
beat, nec ætatem, nec definita corporis mem- »
bra. Hæc pontifex noſſe populos non vult: nam »
falſa

*V. infra lib. 6. c. 5.

Superflua non nocent.

(a) Editi, *& ideo*. At MSS. non habent *&*.
(b) Sic MSS. Editi vero, *indicant*.
(c) Noſtri omnes MSS. *adulter*.
(d) MSS. *An exclamarent*: omiſſo *non*.
(e) Editi, *Latino*. Nonnulli MSS. *Latinio*. His conſenſiunt Livius l. 2. ac Valer. l. 1. c. 7. & eum de plebe hominem dicunt, quod forte *ruſtici Romani* appellatione ſignificare volebat Cicero, ſomnium hoc ipſum narrans in libro de divinatione primo.
(f) Sic MSS. cum Vind. At Am Er. & Lov. *placabant*.
(g) Vetus liber Faur. *factis*.
(h) Ipſe ille eſt *Scævola*, qui in Cic. 1. de Orat. laudatur *juriſperitorum eloquentiſſimus, & eloquentium juriſperitiſſimus*.
(i) Sic MSS. Editi autem, *viris peritis*.
(k) Editi, *Quid aliud, quam quod eorum* &c. Expungendum *quam*: nam abeſt ab omnibus MSS. & additum verba ſubſequentia, quæ pontificis Scevolæ ſunt, cum proxime præcedentibus male connectit.

falſa eſſe (*a*) non putat. Expedire igitur exiſtimat, falli in religione civitates. Quod dicere etiam in libris rerum divinarum ipſe Varro non dubitat. Præclara religio, quo confugiat liberandus infirmus, & cum veritatem qua liberetur inquirat, credatur ei expedire quod fallitur.

Expedire falli in religione, Varro putat.

Poeticum ſane deorum genus cur Scævola reſ-
„ puat, eiſdem litteris non tacetur: Quia ſic vi-
„ delicet deos deformant, ut nec bonis homini-
„ bus comparentur, cum alium faciunt furari,
„ alium adulterare; ſic item aliquid aliter, turpi-
„ ter, atque inepte dicere ac facere; tres inter ſe
„ deas certaſſe de præmio pulcritudinis, victas
„ duas a Venere Trojam evertiſſe; Jovem ipſum
„ converti in bovem aut cygnum, ut cum aliqua
„ concumbat; deam homini nubere; Saturnum
„ liberos devorare: nihil denique poſſe confingi mi-
„ raculorum atque vitiorum, quod non ibi repe-
„ riatur, atque ab deorum natura longe abſit. O
Scævola pontifex maxime, ludos tolle, ſi potes: præcipe populis, ne tales honores diis immortalibus deferant, ubi crimina deorum libeat mirari, & quæ fieri poſſunt placeat imitari. Si autem tibi reſponderit populus; Vos nobis importaſtis iſta pontifices: deos ipſos roga, quibus inſtigantibus iſta juſſiſtis, ne talia ſibi jubeant exhiberi. Quæ ſi mala ſunt, & propterea nullo modo de deorum majeſtate credenda, major eſt deorum injuria, de quibus impune finguntur. Sed non te audiunt, dæmones ſunt, prava docent, turpibus gaudent: non ſolum non deputant injuriam, ſi de illis iſta fingantur; ſed eam potius injuriam ferre non poſſunt, ſi per eorum ſollemnia non agantur. Jam vero ſi adverſus eos Jovem interpelles maxime ob eam cauſſam, quia ejus plura crimina ludis ſcenicis actitantur; nonne etiamſi Deum Jovem nuncupatis, a quo regitur totus atque adminiſtratur hic mundus, eo illi fit a vobis maxima injuria, quod eum cum iſtis colendum putatis, eorumque regem eſſe perhibetis?

CAPUT XXVIII.

An ad obtinendum dilatandumque regnum profuerit Romanis cultus deorum.

NULLO igitur modo dii tales, qui talibus placantur, vel potius accuſantur honoribus, ut majus ſit crimen quod eis falſis oblectantur, quam ſi de illis vera dicerentur. Romanum imperium augere & conſervare potuiſſent. Hoc enim ſi poſſent, Græcis potius donum tam grande conferrent, qui eos in hujuſcemodi rebus divinis, hoc eſt, ludis ſcenicis honorabilius digniuſque coluerunt, quando & a morſibus poetarum, quibus deos dilacerari videbant, ſe non ſubtraxerunt, dando eis licentiam male tractandi homines quos liberet, & ipſos ſcenicos non turpes judicaverunt, ſed dignos etiam præclaris honoribus habuerunt. Sicut autem potuerunt auream pecuniam habere Romani, quamvis deum Aurinum non colerent: ſic & argenteam habere potuerunt, & æream, ſi nec Argentinum, nec ejus patrem colerent Æſculanum: & ſic omnia quæ retexere piget. Sic ergo & regnum invito quidem Deo vero nullo modo habere poſſent; diis vero iſtis falſis & multis ignoratis ſive contemtis, atque illo uno (*b*) cognito & fide ſincera ac moribus culto, & melius hic regnum haberent, quantumcumque haberent, & poſt (*c*) hæc acciperent ſempiternum, ſive hic haberent, ſive non haberent.

CAPUT XXIX.

De falſitate auſpicii, quo Romani regni fortitudo & ſtabilitas viſa eſt indicari.

NAM illud quale eſt quod pulcherrimum auſpicium fuiſſe dixerunt, quod paullo ante commemoravi, Martem & Terminum & Juventatem nec Jovi regi deorum loco cedere voluiſſe? Sic enim, inquiunt, ſignificatum eſt, Martiam gentem, id eſt Romanam, nemini locum quem teneret daturam; Romanos quoque terminos propter deum Terminum neminem commoturum; juventutem etiam Romanam propter deam Juventatem nemini eſſe ceſſuram. Videant ergo quomodo habeant iſtum regem deorum ſuorum & datorem regni ſui, ut (*d*) eum auſpicia iſta pro adverſario ponerent, cui non cedere pulcrum eſſet. Quamquam hæc ſi vera ſunt, non habent omnino quid timeant. Non enim confeſſuri ſunt, quod dii ceſſerint Chriſto, qui Jovi cedere noluerunt. Salvis quippe imperii finibus Chriſto cedere potuerunt, & de ſedibus locorum & maxime de corde credentium. Sed ante quam Chriſtus veniret in carne, ante quam denique iſta ſcriberentur, quæ de libris eorum proferimus; ſed tamen poſtea quam factum eſt ſub rege Tarquinio illud auſpicium, aliquoties Romanus exercitus fuſus eſt, hoc eſt, verſus in fugam, falſumque oſtendit auſpicium, quo juventas illa non ceſſerat Jovi; & gens Martia, ſuperantibus atque irrumpentibus Gallis, in ipſa Urbe contrita eſt; & termini imperii, deficientibus multis ad Hannibalem civitatibus, in anguſtum fuerant coartati. Ita evacuata eſt pulcritudo auſpiciorum, remanſit contra Jovem contumacia non deorum, ſed dæmoniorum. Aliud eſt enim non ceſſiſſe; aliud unde ceſſeras rediſſe. Quamquam & poſtea in Orientalibus partibus * Hadriani voluntate mutati ſunt termini imperii Romani. Ille namque tres provincias nobiles, Armeniam, Meſopotamiam, Aſſyriam, Perſarum conceſſit imperio: ut Deus ille Terminus, qui Romanos terminos ſecundum iſtos tuebatur, & per illud pulcherrimum auſpicium loco non ceſſerat Jovi, plus Hadrianum regem hominum, quam regem deorum timuiſſe videatur. Receptis quo-

Termini Rom. imperii mutati.

* *V. Eutrop. l. 8.*

(*a*) Aliquot MSS. *eſſe non putant*. Et quidam a ſecunda manu, *eſſe computat*.
(*b*) Lov. *incognito*: refragantibus ceteris libris.

(*c*) Sic MSS. Editi autem, *poſt hoc*.
(*d*) Editi, *ut ei*. Melius MSS. *ut eum*.

quoque alio tempore provinciis memoratis, noſtra pæne memoria retrorſus terminus ceſſit, quando * Julianus deorum illorum oraculis deditus, immoderato auſu naves juſſit incendi quibus alimonia portabatur: qua exercitus deſtitutus, mox etiam ipſo hoſtili vulnere extincto, in tantam eſt redactus inopiam, ut inde nullus evaderet, undique hoſtibus incurſantibus militem imperatoris morte turbatum, niſi placito pacis illic imperii fines conſtituerentur, ubi hodieque perſiſtunt; non quidem tanto detrimento, quantum conceſſerat Hadrianus, ſed media tamen compoſitione defixi. Vano igitur augurio deus Terminus non ceſſit Jovi, qui ceſſit Hadriani voluntati, ceſſit etiam Juliani temeritati, & Joviani * neceſſitati. Viderunt hæc intelligentiores gravioreſque Romani; ſed contra conſuetudinem civitatis, quæ (a) dæmoniacis ritibus fuerat obligata, parum valebant: quia & ipſi etiamſi illa vana eſſe ſentiebant, naturæ tamen rerum ſub unius veri Dei regimine atque imperio conſtitutæ, religioſum cultum qui Deo debetur, exhibendum putabant: *ſervientes*, ut ait Apoſtolus, *creaturæ potius quam Creatori, qui eſt benedictus in ſæcula*. Hujus Dei veri erat auxilium neceſſarium, a quo mitterentur ſancti viri & veraciter pii, qui pro vera religione morerentur, ut falſæ a viventibus tollerentur.

* Julianus apoſtata. V. infra lib. 5. c. 21.

* Succeſſoris Juliani.

Rom. 1. 25.

CAPUT XXX.

Qualia de diis gentium etiam cultores eorum ſe ſentire fateantur.

CICERO (b) augur irridet auguria, & * reprehendit homines corvi & corniculæ vocibus vitæ conſilia moderantes. Sed iſte Academicus qui omnia eſſe contendit incerta, indignus eſt qui habeat ullam in his rebus auctoritatem. Diſputat apud eum Q. Lucilius Balbus in ſecundo de deorum natura libro, & cum ipſe ſuperſtitiones ex natura rerum velut phyſicas & philoſophicas inſerat, indignatur tamen inſtitutioni ſimulacrorum & opinionibus fabuloſis, ita loquens: „Videtiſne igitur, ut a phyſicis rebus bene atque utiliter inventis, ratio ſit tracta ad commentitios & fictos deos? Quæ res genuit falſas opiniones, erroreſque turbulentos, & ſuperſtitiones pæne aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, & veſtitus ornatuſque noti ſunt: genera præterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad ſimilitudinem imbecillitatis humanæ. Nam & perturbatis animis inducuntur: accepimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Nec vero (ut fabulæ ferunt) dii bellis prœliiſque caruerunt. Nec ſolum, ut apud * Homerum, cum duos exercitus contrarios alii dii ex alia parte defenderent, ſed etiam ut cum Titanis, aut cum Gigantibus ſua propria bella geſſerunt. Hæc & dicuntur & creduntur ſtultiſſime, & plena ſunt vanitatis ſummæque levitatis.“ Ecce interim quæ confitentur qui defendunt deos gentium.

* De divinat. l. 2.

Simulacrorum inſtitutio & fabuloſæ opiniones de diis improbantur Ciceroni.

* Iliad. 20.

Deinde cum hæc ad ſuperſtitionem pertinere dicat, ad religionem vero, quæ ipſe ſecundum Stoicos videtur docere: („Non enim philoſophi ſolum, inquit, verum etiam majores noſtri ſuperſtitionem a religione ſeparaverunt. Nam qui totos dies precabantur, inquit, & immolabant, ut ſibi ſui liberi ſuperſtites eſſent, * ſuperſtitioſi ſunt appellati“) quis non intelligat eum conari, dum conſuetudinem civitatis timet, religionem laudare majorum, eamque a ſuperſtitione velle ſejungere, ſed quomodo id poſſit non invenire? Si enim a majoribus illi ſunt appellati ſuperſtitioſi, qui totos dies precabantur & immolabant, numquid (c) & illi qui inſtituerunt (quod iſte reprehendit) deorum ſimulacra diverſa ætate & veſte diſtincta, deorum genera, conjugia, cognationes? Hæc utique cum tamquam ſuperſtitioſa culpantur, implicat iſta culpa majores talium ſimulacrorum inſtitutores atque cultores: implicat & ipſum, qui quantolibet eloquio ſe in libertatem nitatur evolvere, neceſſe habebat iſta venerari; nec quod in hac diſputatione diſertus inſonat, mutire auderet in populi concione. Agamus itaque Chriſtiani Domino Deo noſtro gratias, non cælo & terræ, ſicut iſte diſputat, ſed ei qui fecit cœlum & terram; qui has ſuperſtitiones quas iſte Balbus velut balbutiens vix reprehendit, per altiſſimam Chriſti humilitatem, per Apoſtolorum prædicationem, per fidem Martyrum pro veritate morientium & cum veritate viventium, non ſolum in cordibus religioſis, verum etiam in ædibus ſuperſtitioſis libera ſuorum ſervitute ſubvertit.

Superſtitioſi qui ſunt veteribus dicti.

* Vide Lactant. l. 4. c. 28.

CAPUT XXXI.

De opinionibus Varronis, qui reprobata perſuaſione populari, licet ad notitiam veri Dei non pervenerit, unum tamen Deum colendum eſſe cenſuerit.

1. QUID ipſe Varro, quem dolemus in rebus divinis ludos ſcenicos, quamvis non judicio proprio, poſuiſſe, cum ad deos colendos multis locis velut religioſus hortetur, nonne ita confitetur, non ſe illa judicio ſuo ſequi, quæ civitatem Romanam inſtituiſſe commemorat, ut ſi eam civitatem novam conſtitueret, ex naturæ potius formula deos nominaque eorum ſe fuiſſe dedicaturum non dubitet confiteri? Sed jam quoniam in vetere populo eſſet, acceptam ab antiquis nominum & cognominum hiſtoriam tenere, ut tradita eſt, debere ſe dicit, & ad eum finem illa ſcribere ac perſcrutari, ut potius eos magis colere, quam deſpicere vulgus velit. Quibus verbis homo acutiſſimus ſatis indicat, non ſe aperire omnia, quæ non ſibi tantum contemtui eſſent, ſed etiam ipſi vulgo deſpicienda viderentur, niſi tacerentur. Ego iſta conjicere putari debui, niſi evidenter alio loco ipſe diceret de religionibus loquens, multa eſſe vera, quæ non modo vulgo ſcire non ſit utile, ſed

(a) Am. & MSS. Dæmonicis.
(b) Augurem ſe ipſe profitetur fuiſſe in 2. de legibus.

(c) Sola editio Lov. Numquid non & illi &c.

etiam tametſi falſa ſunt, aliter exiſtimare populum expediat, & ideo Græcos teletas ac myſteria taciturnitate parietibuſque clauſiſſe. Hic certe totum conſilium prodidit velut ſapientium, per quos civitates & populi regerentur. Hac tamen fallacia miris modis maligni dæmones delectantur, qui & deceptores & deceptos pariter poſſident, a quorum dominatione non liberat niſi gratia Dei per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum.

2. Dicit etiam idem auctor acutiſſimus atque doctiſſimus, quod hi ſoli ei videantur animadvertiſſe quid eſſet Deus, qui crediderunt eum eſſe animam motu ac ratione mundum gubernantem. Ac per hoc, etſi nondum tenebat quod veritas habet; Deus enim verus, non anima, ſed animæ quoque eſt effector & conditor: tamen ſi contra præjudicia conſuetudinis liber eſſe poſſet, unum Deum colendum fateretur atque ſuaderet, motu ac ratione mundum gubernantem: ut ea cum illo de hac re quæſtio remaneret; quod eum diceret eſſe animam, non potius (a) & animæ creatorem. Dicit etiam antiquos Romanos plus (b) annos centum & ſeptuaginta deos ſine ſimulacro coluiſſe. Quod ſi adhuc, inquit, manſiſſet, caſtius dii obſervarentur. Cui ſententiæ ſuæ teſtem adhibet inter cetera etiam gentem Judæam: nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat, qui primi ſimulacra deorum populis poſuerunt, eos civitatibus ſuis & metum demſiſſe, & errorem addidiſſe; prudenter exiſtimans deos facile poſſe in ſimulacrorum ſtoliditate contemni. Quod vero non ait, errorem tradiderunt; ſed, addiderunt; jam utique fuiſſe etiam ſine ſimulacris intelligi vult errorem. Quapropter cum ſolos dicit animadvertiſſe quid eſſet Deus, qui eum crederent animam mundum gubernantem, caſtiuſque exiſtimat ſine ſimulacris obſervari religionem, quis non videat quantum propinquaverit veritati? Si enim aliquid contra vetuſtatem tanti poſſet erroris, profecto & unum Deum, a quo mundum crederet gubernari, & ſine ſimulacro colendum eſſe cenſeret; atque in tam proximo inventus facile fortaſſe de animæ mutabilitate commoneretur, ut naturam potius incommutabilem, quæ ipſam quoque animam condidiſſet, Deum verum eſſe ſentiret. Hæc cum ita ſint, quæcumque tales viri in ſuis litteris multorum deorum ludibria poſuerunt, confiteri ea potius occulta Dei voluntate compulſi ſunt, quam perſuadere conati. Si qua igitur inde a nobis teſtimonia proferuntur, ad eos redarguendos proferuntur, qui nolunt advertere de quanta & quam maligna dæmonum poteſtate nos liberet ſingulare ſacrificium tam ſancti ſanguinis fuſi & donum Spiritus impertiti.

Deus non anima, ſed animæ creator.

CAPUT XXXII.

Ob quam ſpeciem utilitatis principes gentium apud ſubjectos ſibi populos falſas religiones voluerunt permanere.

Dicit etiam de generationibus deorum magis ad poetas, quam ad phyſicos fuiſſe populos inclinatos; & ideo & ſexum & generationes deorum majores ſuos, id eſt, veteres crediſſe Romanos, & eorum conſtituiſſe conjugia. Quod utique non aliam ob cauſſam factum videtur, niſi quia hominum velut prudentium & ſapientium negotium fuit populum in religionibus fallere, & in eo ipſo non ſolum colere, ſed imitari etiam dæmones, quibus maxima eſt fallendi cupiditas. Sicut enim dæmones niſi eos quos fallendo deceperint, poſſidere non poſſunt; ſic & homines principes, non ſane juſti, ſed dæmonum ſimiles, ea quæ vana eſſe noverant religionis nomine populis tamquam vera ſuadebant, hoc modo eos civili ſocietati velut (c) artius alligantes, quo ſimiliter ſubditos poſſiderent. Quis autem infirmus & indoctus evaderet ſimul fallaces, & principes civitatis, & dæmones?

Dæmones, quos poſſident.

CAPUT XXXIII.

Quod judicio & poteſtate Dei veri omnium regum atque regnorum ordinata ſint tempora.

Deus igitur ille felicitatis auctor & dator, quia ſolus eſt verus Deus, ipſe dat regna terrena & bonis & malis. Neque hoc temere & quaſi fortuitu, quia Deus eſt, non fortuna; ſed pro rerum ordine ac temporum occulto nobis, notiſſimo ſibi: cui tamen ordini temporum non ſubditus ſervit, ſed eum ipſe tamquam dominus regit, moderatorque diſponit. Felicitatem vero non dat niſi bonis. Hanc enim poſſunt & non habere & habere ſervientes, poſſunt & non habere regnantes. Quæ tamen plena in ea vita erit, ubi nemo jam ſerviet. (d) Et ideo regna terrena & bonis ab illo dantur, & malis; ne ejus cultores adhuc in provectu animi parvuli hæc ab eo munera quaſi magnum aliquid concupiſcant. Et hoc eſt ſacramentum veteris Teſtamenti, ubi occultum erat novum, quod illic promiſſa & dona terrena ſunt: intelligentibus & tunc ſpiritalibus, quamvis nondum in manifeſtatione prædicantibus, & quæ illis temporalibus rebus ſignificaretur æternitas, & in quibus Dei donis eſſet vera felicitas.

Felicitas ſolis bonis evenit.

CA-

(a) Er. & Lov. *non potius animæ*. Ceteris in libris, *& animæ*.

(b) Plutarchus in hiſtoria Numæ ſcribit ab ipſo vetitum Romanis, ne exiſtimarent imaginem Dei, aut hominis ſpeciem aut animalis habere formam; atque in prioribus 170. annis templa quidem erecta, ſimulacra vero corporum ab ipſis nulla dedicata. Confer Plin. l. 34. c. 4.

(c) Plerique MSS. *aptius*.

(d) Subſequenti ſententiæ, quam nulli non habent veteres ac ſcripti libri, iſthæc editi Vind. Am. & Er. præmittunt verba: *Et ideo regna mundi hujus Deus bonis & malis communiter præſtat, ne boni ea tamquam Dei magna munera concupiſcant.* Tumque ſubjungunt rurſum integram illam ſententiam: *Et ideo regna terrena & bonis ab illo* &c. Non de hac ſententia, ut non nemo exiſtimavit, ſed de verbis ei præmiſſis eſt obſervatio Vivis & Latinii, abeſſe illa a MSS. & e margine in textum irrepſiſſe.

CAPUT XXXIV.

De regno Judæorum, quod ab uno & vero Deo inſtitutum atque ſervatum eſt, donec in vera religione manſerunt.

ITAQUE ut cognoſcerentur etiam illa terrena bona, quibus ſolis inhiant qui meliora cogitare non poſſunt, in ipſius unius Dei eſſe poſita poteſtate, non in multorum falſorum quos colendos Romani antea crediderunt, populum ſuum in Ægypto de paucïſſimis multiplicavit, & inde ſignis mirabilibus liberavit. Nec Lucinam mulieres illæ invocaverunt, quando earum partus, ut miris modis multiplicarentur; & gens illa incredibiliter creſceret, ab
Exod. 1. 15. Ægyptiorum perſequentium & infantes omnes necare volentium manibus ipſe liberavit, ipſe ſervavit. Sine dea Rumina ſuxerunt; ſine Cunina in cunis fuerunt; ſine Educa & Potina eſcam potumque ſumſerunt: ſine tot diis puerilibus educati ſunt; ſine diis conjugalibus conjugati; ſine cultu Priapi conjugibus mixti. Sine invocatione Neptuni mare tranſeuntibus diviſum patuit, & ſequentes eorum inimicos fluctibus in ſe redeuntibus obruit. Nec conſecraverunt aliquam deam Manniam, quando de cælo
Exod. 16. 15. Exod. 17. 6. manna ſumſerunt; nec quando ſitientibus aquam percuſſa petra profudit, Nymphas Lymphaſque coluerunt. Sine inſanis ſacris Martis & Bellonæ bella geſſerunt, & ſine victoria quidem non vicerunt, non eam tamen deam, ſed dei ſui munus habuerunt. Sine Segetia ſegetes, ſine Bubona boves, mella ſine Mellona, poma ſine Pomona; & prorſus omnia, pro quibus tantæ falſorum deorum turbæ Romani ſupplicandum putaverunt, ab uno vero Deo multo felicius acceperunt. Et ſi non in eum peccaſſent impia curioſitate, tamquam magicis artibus ſeducti, ad alienos deos & ad idola defluendo, & poſtremo Chriſtum occidendo, in eodem regno, etſi non ſpatioſiore, tamen feliciore manſiſſent. Et nunc quod per omnes fere terras genteſque diſperſi ſunt, illius unius veri Dei providentia eſt: ut quod deorum falſorum uſquequaque ſimulacra, aræ, luci, templa evertuntur, & ſacrificia prohibentur, de codicibus eorum probetur quemadmodum hoc fuerit tanto ante prophetatum; ne forte, cum legeretur in noſtris, a nobis putaretur eſſe confictum. Jam quod ſequitur in volumine ſequenti videndum eſt, & hic dandus hujus prolixitatis modus.

Judæi per omnes terras diſperſi.

LIBER QUINTUS.

* Scriptus an. 415.

Initio de tollenda fati opinione agit, ne demum exſiſtant qui Romani imperii vires & incrementa, quæ non poſſe diis falſis adſcribi ſuperiore libro monſtravit, referre in fatum velint. Inde ad quæſtionem de præſcientia Dei delapſus, probat liberum noſtræ voluntatis arbitrium per eam non auferri. Poſtea de moribus Romanorum antiquis dicit, & quo eorum merito, ſive quo Dei judicio factum ſit, ut illis ad augendum imperium Deus ipſe verus, quem non colebant, adjutor fuerit. Docet poſtremo quæ vera ducenda ſit felicitas Chriſtianorum imperatorum.

PRÆFATIO.

QUONIAM conſtat omnium rerum optandarum plenitudinem eſſe felicitatem, quæ non eſt dea, ſed donum Dei; & ideo nullum deum colendum eſſe ab hominibus, niſi qui poteſt eos facere felices; unde ſi illa dea eſſet, ſola colenda merito diceretur: jam conſequenter videamus, qua cauſſa Deus qui poteſt & illa bona dare, quæ habere poſſunt etiam non boni, ac per hoc etiam non felices, Romanum imperium tam magnum tamque diuturnum eſſe voluerit. Quia enim hoc deorum falſorum illa quam colebant multitudo non fecit, & multa jam diximus, & ubi viſum fuerit opportunum eſſe, dicemus.

CAPUT PRIMUM.

Cauſſam Romani imperii omniumque regnorum nec fortuitam eſſe, nec in ſtellarum poſitione conſiſtere.

CAUSSA ergo magnitudinis imperii Romani nec (a) fortuita eſt, nec fatalis, ſecundum eorum ſententiam ſive opinionem, quia ea dicunt eſſe fortuita, quæ vel nullas cauſſas habent, vel non ex aliquo rationabili ordine venientes; & ea fatalia, quæ præter Dei & hominum voluntatem cujuſdam ordinis neceſſitate contingunt. Prorſus divina providentia regna conſtituuntur humana. Quæ ſi propterea quiſquam fato tribuit, quia ipſam Dei voluntatem vel poteſtatem fati nomine appellat, ſententiam teneat, linguam corrigat. Cur enim non hoc primum dicit, quod poſtea dicturus eſt, cum ab illo quiſquam quæſierit quid dixerit fatum? Nam id ho-

Fortuita & fatalia quæ ſint.

Fati nomine quid vulgo intelligatur.

(a) Non deerant qui ad fortuitam ſive fatalem cauſſam hic recurrendum putarent. Teſtis eſt Cicero in libro de divinatione ſecundo. *L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris*, inquit, *noſter in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam noſtræ natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam a Romulo conditam accepimus, Romamque, cum eſſet in jugo luna, natam eſſe dicebat, nec ejus fata canere dubitabat. O vim maximam erroris! Etiamne urbis natalis dies ad vim ſtellarum & lunæ pertinebat? Fac in puero referre ex qua affectione cæli primum ſpiritum duxerit: num hoc in latere, aut in cæmento, ex quibus urbs effecta eſt, potuit valere?*

homines quando audiunt, uſitata loquendi conſuetudine non intelligunt niſi vim poſitionis ſiderum, qualis eſt quando quis naſcitur, ſive concipitur: quod aliqui alienant a Dei voluntate, aliqui ex illa etiam hoc pendere confirmant. Sed illi qui ſine Dei voluntate decernere opinantur ſidera quid agamus, vel quid bonorum habeamus malorumve patiamur, ab auribus omnium repellendi ſunt; non ſolum eorum qui veram religionem tenent, ſed qui deorum qualiumcumque, licet falſorum, volunt eſſe cultores. Hæc enim opinio quid aliud agit, niſi ut nullus omnino colatur aut rogetur Deus? Contra quos modo nobis diſputatio non eſt inſtituta, ſed contra eos qui pro defenſione eorum quos deos putant, Chriſtianæ religioni adverſantur. Illi vero qui poſitionem ſtellarum quodam modo decernentium qualis quiſque ſit, & quid ei proveniat boni quidve mali accidat, ex Dei voluntate ſuſpendunt, ſi eaſdem ſtellas putant habere hanc poteſtatem traditam ſibi a ſumma illius poteſtate, ut volentes iſta decernant; magnam cælo faciunt injuriam, in cujus velut clariſſimo ſenatu ac ſplendidiſſima curia opinantur ſcelera facienda decerni, qualia ſi aliqua terrena civitas decreviſſet, genere humano decernente fuerat evertenda. Quale deinde judicium de hominum factis Deo relinquitur, quibus cæleſtis neceſſitas adhibetur, cum Dominus ille ſit & ſiderum & hominum? Aut ſi non dicunt ſtellas, accepta quidem poteſtate a ſummo Deo arbitrio ſuo iſta decernere, ſed in talibus neceſſitatibus ingerendis illius omnino juſſa complere: itane de ipſo Deo ſentiendum eſt, quod indigniſſimum viſum eſt de ſtellarum voluntate ſentire? Quod ſi dicuntur ſtellæ ſignificare potius iſta quam facere; ut quaſi locutio quædam ſit illa poſitio prædicens futura, non agens; (non enim mediocriter doctorum hominum fuit iſta ſententia) non quidem ita ſolent loqui Mathematici, ut verbi gratia dicant: Mars ita poſitus homicidam ſignificat; ſed, homicidam facit: verumtamen ut concedamus non eos ut debent loqui, & a philoſophis accipere oportere ſermonis regulam, ad ea prænuntianda quæ in ſiderum poſitione ſe reperire putant; qui fit, quod nihil umquam dicere potuerunt, cur in vita geminorum, in actionibus, in eventis, in profeſſionibus, artibus, honoribus, ceteriſque rebus ad humanam vitam pertinentibus; atque in ipſa morte ſit plerumque tanta diverſitas, ut ſimiliores eis ſint, quantum ad hæc adtinet, multi extranei, quam ipſi inter ſe gemini, perexiguo temporis intervallo in naſcendo ſeparati, in conceptu autem per unum concubitum uno etiam momento ſeminati?

Neceſſitas cæleſtis juxta Aſtrologos.

Mathematicorum error & ignorantia in geminis.

CAPUT II.

De geminorum ſimili diſſimilique valetudine.

CICERO * dicit, Hippocratem nobiliſſimum medicum ſcriptum reliquiſſe, quoſdam fratres, cum ſimul ægrotare cœpiſſent, & eorum morbus eodem tempore ingraveſceret, eodem levaretur, geminos ſuſpicatum. Quos * Poſſidonius Stoicus multum aſtrologiæ deditus, eadem conſtitutione aſtrorum natos, eademque conceptos ſolebat aſſerere. Ita quod medicus pertinere credebat ad ſimillimam temperiem valetudinis, hoc philoſophus aſtrologus ad vim conſtitutionemque ſiderum, quæ fuerat quo tempore concepti natique ſunt. In hac cauſſa multo eſt acceptabilior & de proximo credibilior conjectura medicinalis: quoniam parentes ut erant corpore affecti, dum concumberent, ita primordia conceptorum affici potuerunt, ut conſecutis ex materno corpore prioribus incrementis paris valetudinis naſcerentur; deinde in una domo eiſdem alimentis nutriti, ubi aerem & loci poſitionem & vim aquarum plurimum valere ad corpus vel bene vel male (a) afficiendum, medicina teſtatur; eiſdem etiam exercitationibus aſſuefacti tam ſimilia corpora gererent, ut etiam ad ægrotandum uno tempore eiſdem cauſſis ſimiliter moverentur. Conſtitutionem vero cæli ac ſiderum, quæ fuit quando concepti ſive nati ſunt, velle trahere ad iſtam ægrotandi parilitatem, cum tam multa diverſiſſimi generis diverſiſſimorum (b) affectuum & eventorum eodem tempore in unius regionis terra eidem cælo ſubdita potuerint concipi & naſci, neſcio cujus ſit inſolentiæ. Nos autem novimus geminos, non ſolum actus & peregrinationes habere diverſas, verum etiam diſpares ægritudines perpeti. De qua re facillimam, quantum mihi videtur, rationem redderet Hippocrates, diverſis alimentis & exercitationibus, quæ non de corporis temperatione, ſed de animi voluntate veniunt, diſſimiles eis accidere potuiſſe valetudines. Porro autem Poſſidonius, vel quilibet fatalium ſiderum aſſertor, mirum ſi poteſt hic invenire quid dicat, ſi nolit imperitorum mentibus in eis quas neſciunt rebus illudere. Quod enim conantur efficere de intervallo exiguo temporis, quod inter ſe gemini dum naſcerentur, habuerunt, propter cæli particulam, ubi ponitur horæ notatio, quem horoſcopum vocant; aut non tantum valet, quanta invenitur in geminorum voluntatibus, actibus, moribus, caſibuſque diverſitas; aut plus etiam valet, quam eſt geminorum vel humilitas generis eadem, vel nobilitas, cujus maximam diverſitatem non niſi in hora qua quiſque naſcitur, ponunt. Ac per hoc ſi tam celeriter alter poſt alterum naſcitur, ut eadem pars horoſcopi maneat; cuncta paria quæro, quæ in nullis poſſunt geminis inveniri: ſi autem ſequentis tarditas horoſcopum mutat; parentes diverſos quæro, quos gemini habere non poſſunt.

* Non inveniuntur in libris qui exſtant Ciceronis & Hippocratis.

* Cic. 2. Tuſc. & 1. de Divinat. & 3. offic.

CA-

(a) Ita Corbejenſis codex. Alii MSS. cum editis, accipiendum.

(b) MSS. plerique, effectuum.

CAPUT III.

De argumento quod ex rota figuli Nigidius mathematicus aſſumſit in quæſtione geminorum.

FRUSTRA itaque affertur nobile illud commentum de figuli rota, quod reſpondiſſe ferunt * Nigidium hac quæſtione turbatum, unde & Figulus appellatus eſt. Dum enim rotam figuli vi quanta potuit intorſiſſet, currente illa bis numero de atramento tamquam uno ejus loco ſumma celeritate percuſſit, deinde inventa ſunt ſigna, quæ fixerat, deſiſtente motu, non parvo intervallo in rotæ illius extremitate diſtantia. Sic, inquit, in tanta cæli rapacitate, etiamſi alter poſt alterum tanta celeritate naſcatur, quanta rotam bis ipſe percuſſi, in cæli ſpatio plurimum eſt: hinc ſunt, inquit, quæcumque diſſimillima perhibentur in moribus, caſibuſque geminorum. Hoc figmentum fragilius eſt, quam vaſa quæ illa rotatione finguntur. Nam ſi tam multum in cælo intereſt, quod conſtellationibus comprehendi non poteſt, ut alteri geminorum hereditas obveniat, alteri non obveniat; cur audent ceteris qui gemini non ſunt, cum inſpexerint eorum conſtellationes, talia pronuntiare, quæ ad illud ſecretum pertinent, quod nemo poteſt comprehendere, & momentis annotare naſcentium? Si autem propterea talia dicunt in aliorum genituris, quia hæc ad productiora ſpatia temporum pertinent; momenta vero illa partium minutarum, quæ inter ſe gemini poſſunt habere naſcentes, rebus minimis tribuuntur, de qualibus Mathematici non ſolent conſuli: (quis enim conſulat quando ſedeat, quando deambulet, quando vel quid prandeat?) numquid iſta dicimus, quando in moribus, operibus, caſibuſque geminorum plurima plurimumque diverſa monſtramus?

* Nigidii nomine Agell. l. 19.c.14. Lucan. lib.1. &c.

CAPUT IV.

De Eſau & Jacob geminis, multum inter ſe morum & actionum qualitate diſparibus.

NATI ſunt duo gemini antiqua patrum memoria (ut de inſignibus loquar) ſic alter poſt alterum, ut poſterior plantam prioris teneret. Tanta in eorum vita fuerunt moribuſque diverſa, tanta in actibus diſparilitas, tanta in parentum amore diſſimilitudo, ut etiam inimicos eos inter ſe faceret ipſa diſtantia. Numquid hoc dicitur, quia uno ambulante alius ſedebat, & alio dormiente alius vigilabat, alio loquente alius tacebat; quæ pertinent ad illas minutias, quæ non poſſunt ab eis comprehendi, qui conſtitutionem ſiderum, qua quiſque naſcitur, ſcribunt, unde Mathematici conſulantur? Unus duxit mercenariam ſervitutem, alius non ſervivit: unus a matre diligebatur, alius non diligebatur: unus honorem, qui magnus apud eos habebatur, amiſit, alter indeptus eſt. Quid de uxoribus, quid de filiis, quid de rebus, quanta diverſitas? * Si ergo hæc ad illas pertinent minutias temporum, quæ inter ſe habent gemini, & conſtellationibus non adſcribuntur; quare aliorum conſtellationibus inſpectis iſta dicuntur? Si autem ideo dicuntur, quia non ad minuta incomprehenſibilia, ſed ad temporum ſpatia pertinent, quæ obſervari notarique poſſunt: quid hic agit rota illa figuli, niſi ut homines luteum cor habentes in gyrum mittantur, ne Mathematicorum vaniloquia convincantur?

Gen. 25. 24.

* al. Caput V.

CAPUT V.

Quibus modis convincantur Mathematici vanam ſcientiam profiteri.

QUID iidem ipſi, quorum morbum, quod eodem tempore gravior leviorque apparebat amborum, medicinaliter inſpiciens Hippocrates, geminos ſuſpicatus eſt, nonne ſatis iſtos redarguunt, qui volunt ſideribus dare, quo de corporum ſimili temperatione veniebat? Cur enim ſimiliter eodemque tempore, non alter prior, alter poſterior ægrotabant, ſicut nati fuerant, quia utique ſimul naſci ambo non poterant? Aut ſi nihil momenti adtulit, ut diverſis temporibus ægrotarent, quod diverſis temporibus nati ſunt; quare tempus in naſcendo diverſum ad aliarum rerum diverſitates valere contendunt? Cur potuerunt diverſis temporibus peregrinari, diverſis temporibus ducere uxores, diverſis temporibus filios procreare, & multa alia, propterea quia diverſis temporibus nati ſunt, & non potuerunt eadem cauſſa diverſis etiam temporibus ægrotare? Si enim diſpar naſcendi mora mutavit horoſcopum, & diſparilitatem intulit ceteris rebus; cur illud in ægritudinibus manſit, quod habebat in temporis æqualitate conceptus? Aut ſi fata valetudinis in conceptu ſunt, aliarum vero rerum in ortu eſſe dicuntur, non deberent inſpectis natalium conſtellationibus de valetudine aliquid dicere, quando eis inſpicienda conceptionalis hora non datur. Si autem ideo prænuntiant ægritudines, non inſpecto conceptionis horoſcopo, quia indicant eas momenta naſcentium; quomodo dicerent cuilibet eorum geminorum ex nativitatis hora, quando ægrotaturus eſſet, cum & alter qui non habebat eamdem horam nativitatis, neceſſe haberet pariter ægrotare? Deinde quæro, ſi tanta diſtantia eſt temporis in nativitate geminorum, ut per hanc oporteat eis conſtellationes fieri diverſas, propter diverſum horoſcopum, & ob hoc diverſos omnes * cardines, ubi tanta vis ponitur, ut hinc etiam diverſa ſint fata; unde hoc accidere potuit, cum eorum conceptus diverſum tempus habere non poſſit? Aut ſi duorum uno momento temporis conceptorum potuerunt eſſe ad naſcendum fata diſparia, cur non & duorum uno momento temporis natorum poſſint eſſe ad vivendum atque moriendum fata diſparia? Nam ſi unum momentum, quo ambo concepti ſunt, non impedivit, ut alter prior, alter poſterior naſceretur; cur, uno momento ſi duo naſcuntur, impediat aliquid, ut alter prior,

Hippocrates duos ægrotantes geminos agnovit

* De his aſtrologicis cardinibus Manilius lib. 2.

Digitized by Google

prior, alter poſterior moriatur? Si conceptio momenti unius diverſos caſus in utero geminos habere permittit; cur nativitas momenti unius non etiam quoslibet duos in terra diverſos caſus habere permittat, ac ſic omnia hujus artis vel potius vanitatis commenta tollantur? Quid eſt hoc quod uno tempore, uno momento, ſub una eademque cæli poſitione concepti diverſa habent fata, quæ illos perducant ad diverſarum horarum nativitatem, & uno momento temporis ſub una eademque cæli poſitione de duabus matribus duo pariter nati, diverſa fata habere non poſſunt, quæ illos perducant ad diverſam vivendi vel moriendi neceſſitatem? An concepti nondum habent fata, quæ niſi naſcantur, habere non poterunt? Quid eſt ergo quod dicunt, ſi hora conceptionalis inveniatur, multa ab iſtis dici poſſe (a) divinis? Unde etiam illud a nonnullis prædicatur, quod quidam ſapiens horam elegit, qua cum uxore concumberet, unde filium mirabilem gigneret. Unde poſtremo & hoc eſt, quod de illis pariter ægrotantibus geminis Poſſidonius magnus aſtrologus idemque philoſophus reſpondebat, ideo fieri, quod eodem tempore fuiſſent nati, eodemque concepti. Nam utique propter hoc addebat conceptionem, ne diceretur ei non ad liquidum eodem tempore potuiſſe naſci; quos conſtabat omnino eodem tempore fuiſſe conceptos; ut hoc quod ſimiliter ſimulque ægrotabant, non daret de proximo pari corporis temperamento, ſed eamdem quoque valetudinis parilitatem ſidereis nexibus alligaret. Si igitur in conceptu tanta vis eſt ad æqualitatem fatorum, non debuerunt naſcendo eadem fata mutari. Aut ſi propterea mutantur fata geminorum, quia temporibus diverſis naſcuntur, cur non potius intelligamus jam fuiſſe mutata, ut diverſis temporibus naſcerentur? Itane non mutat fata nativitatis voluntas viventium, cum mutet fata conceptionis ordo naſcentium?

CAPUT VI.

De geminis diſparis ſexus.

QUAMQUAM & in ipſis geminorum conceptibus, ubi certe amborum eadem momenta ſunt temporum, unde fit ut ſub eadem conſtellatione fatali alter concipiatur maſculus, altera femina? Novimus geminos diverſi ſexus, ambo adhuc vivunt, ambo ætate vigent adhuc; quorum cum ſint inter ſe ſimiles corporum ſpecies, quantum in diverſo ſexu poteſt: inſtituto tamen & propoſito vitæ ita ſunt diſpares, ut præter actus quos neceſſe eſt a virilibus diſtare femineos, quod ille in officio Comitis militat & a ſua domo pæne ſemper peregrinatur, illa de ſolo patrio & de rure proprio non recedit. Inſuper (quod eſt incredibilius, ſi aſtralia fata credantur; non autem mirum, ſi voluntates hominum & Dei munera cogitentur) ille conjugatus, illa virgo ſacra eſt: ille numeroſam prolem genuit, illa nec nupſit. At enim plurimum vis horoſcopi valet? Hoc quam nihil ſit, jam ſatis diſſerui. Sed qualecumque ſit, in ortu valere dicunt: numquid & in conceptu? ubi & unum concubitum eſſe manifeſtum eſt; & tanta naturæ vis eſt, ut cum conceperit femina, deinde alterum concipere (b) omnino non poſſit; unde neceſſe eſt, eadem eſſe in geminis momenta conceptus. An forte, quia diverſo horoſcopo nati ſunt, aut ille in maſculum, dum naſcerentur, aut illa in feminam commutata eſt? Cum igitur non uſquequaque abſurde dici poſſet, ad ſolas corporum differentias afflatus quoſdam valere ſidereos, ſicut in ſolaribus acceſſibus & deceſſibus videmus etiam ipſius anni tempora variari, & lunaribus incrementis atque decrementis augeri, & minui quædam genera rerum, ſicut echinos, & conchas, & mirabiles æſtus oceani; non autem & animi voluntates poſitionibus ſiderum ſubdi: nunc iſti cum etiam noſtros actus inde religare conantur, admonent ut quæramus, unde ne in ipſis quidem corporibus eis poſſit ratio iſta conſtare. Quid enim tam ad corpus pertinens, quam corporis ſexus? Et tamen ſub eadem poſitione ſiderum diverſi ſexus gemini concipi potuerunt. Unde quid inſipientius dici aut credi poteſt, quam ſiderum poſitionem, quæ ad horam conceptionis eadem ambobus fuit, facere non potuiſſe, ut cum quo habebat eamdem conſtellationem, ſexum diverſum a fratre non haberet; & poſitionem ſiderum, quæ fuit ad horam naſcentium, facere potuiſſe, ut ab eo tam multum virginali ſanctitate diſtaret?

CAPUT VII.

De electione diei quo uxor ducitur, quove in agro aliquid plantatur aut ſeritur.

JAM illud quis ferat, quod in eligendis diebus nova quædam ſuis actibus fata moliuntur? Non erat videlicet ille ita natus, ut haberet admirabilem filium; ſed ita potius, ut contemtibilem gigneret: & ideo vir doctus elegit horam qua miſceretur uxori. Fecit ergo fatum quod non habebat & ex ipſius (c) facto cœpit eſſe fatale, quod in ejus nativitate non fuerat. O ſtultitiam ſingularem! Eligitur dies ut ducatur uxor: credo, propterea quia poteſt in diem non bonum, niſi eligatur, incurri, & infeliciter duci. Ubi eſt ergo quod naſcenti jam ſidera decreverunt? An poteſt homo quod ei jam conſtitutum eſt dici electione mutare, & quod ipſe in eligendo die conſtituerit, non poterit ab alia poteſtate mutari? Deinde ſi ſoli homines, non autem omnia

quæ

(a) Editi, *divinitus*. At MSS. alii, *divinitus*: alii, quod magis placet, *divinis*, id eſt Mathematicis divinandi artem profitentibus.

(b) Fieri tamen poſſe ut ſuperfetet mulier, & factum eſſe nonnumquam ut concepto uno fetu alterum conceperit, docet Ariſtoteles lib. 7. de hiſtor. animalium, Plinius lib. 7. c. 11. & Hippocrates lib. de ſuperfetatione.

(c) Editi diſſentientibus ſcriptis libris, *fato*.

quæ ſub cælo ſunt, conſtellationibus ſubjacent, cur alios eligunt dies accommodatos ponendis vitibus, vel arboribus, vel ſegetibus; alios dies pecoribus, vel domandis, vel admittendis maribus, quibus equarum vel boum fetentur armenta, & cetera hujuſmodi? Si autem propterea valent ad has res dies electi, quia terrenis omnibus corporibus, ſive animantibus, (a) ſive non animantibus, ſecundum diverſitates temporalium momentorum, ſiderum poſitio dominatur; conſiderent quam innumerabilia ſub uno temporis puncto vel naſcantur, vel oriantur, vel inchoentur, & tam diverſos exitus habeant, ut iſtas obſervationes cuivis puero ridendas eſſe perſuadeant. Quis enim eſt tam excors, ut audeat dicere, omnes arbores, omnes herbas, omnes beſtias, ſerpentes, aves, piſces, vermiculos, momenta naſcendi ſingillatim habere diverſa? Solent tamen homines ad tentandam peritiam Mathematicorum afferre ad eos conſtellationes mutorum animalium, quorum ortus propter hanc explorationem domi ſuæ diligenter obſervant, eoſque Mathematicos præferunt ceteris, qui conſtellationibus inſpectis dicunt non eſſe hominem natum, ſed pecus. Audent etiam dicere quale pecus, utrum aptum lanitio, an vectationi, an aratro, an cuſtodiæ domus. Nam & ad canina fata tentantur, & cum magnis admirantium clamoribus iſta reſpondent. Sic deſipiunt homines, ut exiſtiment, cum homo naſcitur, ceteros rerum ortus ita inhiberi, ut cum illo ſub eadem cæli plaga nec muſca naſcatur. Nam ſi hanc admiſerint, procedit ratiocinatio, quæ gradatim acceſſibus modicis eos a muſcis ad camelos elephantoſque perducat. Nec illud volunt advertere, quod electo ad ſeminandum agrum die, tam multa grana in terram ſimul veniunt, ſimul germinant, exorta ſegete ſimul herbeſcunt, pubeſcunt, flaveſcunt, & tamen inde ſpicas ceteris coævas, atque, ut ita dixerim, congerminales, alias rubigo interimit, alias aves depopulantur, alias homines avellunt. Quomodo iſtis alias conſtellationes fuiſſe dicturi ſunt, quas tam diverſos exitus habere conſpiciunt? An eos pænitebit his rebus dies eligere, eaſque ad cæleſte negabunt pertinere decretum, & ſolos ſideribus ſubdent homines, quibus ſolis in terra Deus dedit liberas voluntates? His omnibus conſideratis, non immerito creditur, cum Aſtrologi mirabiliter multa vera reſpondent, occulto inſtinctu fieri ſpirituum non bonorum, quorum cura eſt has falſas & noxias opiniones de aſtralibus fatis inſerere humanis mentibus atque firmare, non horoſcopi notati & inſpecti aliqua arte, quæ nulla eſt.

Aſtrologi unde vera reſpondeant.

CAPUT VIII.

De his qui non aſtrorum poſitionem, ſed connexionem cauſſarum ex Dei voluntate pendentem fati nomine appellant.

Qui vero non aſtrorum conſtitutionem, ſicuti eſt cum quidque concipitur, vel naſcitur, vel inchoatur, ſed omnium connexionem ſeriemque cauſſarum, qua fit omne quod fit, fati nomine appellant; non multum cum eis de verbi controverſia laborandum atque certandum eſt: quandoquidem ipſum cauſſarum ordinem & quamdam connexionem Dei ſummi tribuunt voluntati, & poteſtati, qui optime & veraciſſime creditur & cuncta ſcire antequam fiant, & nihil inordinatum relinquere; a quo ſunt omnes poteſtates, quamvis ab illo non ſint omnium voluntates. Ipſam itaque præcipue Dei ſummi voluntatem, cujus poteſtas inſuperabiliter per cuncta porrigitur, eos appellare fatum ſic probatur. Annæi Senecæ ſunt, niſi fallor, hi verſus: *Lib. epiſt. 18.*

Duc ſumme pater, altique dominator poli,
Quocumque placuit, nulla parendi mora eſt.
Adſum impiger: fac nolle, comitabor gemens,
Maluſque patiar facere quod licuit bono.
Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Nempe evidentiſſime hoc ultimo verſu ea fata appellavit, quam ſupra dixerat ſummi patris voluntatem: cui ſe paratum obedire dicit, ut volens ducatur, ne nolens trahatur; quoniam ſcilicet, Ducunt volentem fata, nolentem trahunt. Illi quoque verſus Homerici, huic ſententiæ ſuffragantur, quos Cicero in Latinum vertit: *Odyſſea 18.*

Tales ſunt hominum mentes, (b) quali pater ipſe
Juppiter auctiferas luſtravit lumine terras.

Nec in hac quæſtione auctoritatem haberet poetica ſententia: ſed quoniam Stoicos dicit, vim fati aſſerentes, iſtos ex Homero verſus ſolere uſurpare non de illius poetæ, ſed de iſtorum philoſophorum opinione tractatur, cum per iſtos verſus, quos diſputationi adhibent, quam de fato habent, quid ſentiant eſſe fatum, apertiſſime declaratur, quoniam Jovem appellant, quem ſummum deum putant, a quo connexionem dicunt pendere fatorum.

CAPUT IX.

De præſcientia Dei & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.

1. Hos Cicero * ita redarguere nititur, ut non exiſtimet aliquid ſe adverſus eos valere, niſi auferat divinationem. Quam ſic conatur auferre, ut neget eſſe ſcientiam futurorum, eamque omnibus viribus nullam eſſe omnino contendat vel in Deo, vel in homine, nul- ** Lib. de Divinat. 2.*

lam-

(a) MSS. non habent, *ſive non animantibus*.
(b) Editi, *qualis*. At probæ notæ MSS. *quali*. Et quidam, *quales*. In altero verſu Colbertinus codex, loco *auctiferas*, habet *aſtrifero*. Neutra lectio reſpondet Græco ſic nunc habenti: Τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, Οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγησι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Id eſt, *Talis mens eſt terreſtrium hominum, qualem in diem ducit hominum deorumque pater.*

lamque rerum prædictionem. Ita & Dei præſcientiam negat, & omnem prophetiam luce clariorem conatur evertere vanis argumentationibus, & opponendo ſibi quædam oracula, quæ facile poſſunt refelli; quæ tamen nec ipſa convincit. In his autem Mathematicorum conjecturis refutandis ejus regnat oratio; quia vere tales ſunt, ut ſe ipſæ deſtruant & refellant. Multo ſunt autem tolerabiliores qui vel ſiderea fata conſtituunt, quam iſte qui tollit præſcientiam futurorum. Nam & confiteri eſſe Deum & negare (*a*) præſcium futurorum, apertiſſima inſania eſt. Quod & ipſe cum videret, etiam illud tentavit aſſerere, quod ſcriptum eſt: *Dixit inſipiens in corde ſuo, Non eſt Deus:* ſed non ex ſua perſona. Vidit enim quam eſſet invidioſum & moleſtum: ideoque Cottam fecit diſputantem de hac re adverſum Stoicos in libris de deorum natura, & pro Lucilio Balbo, cui Stoicorum partes defendendas dedit, maluit ferre ſententiam, quam pro Cotta, qui nullam naturam divinam eſſe contendit. In libris vero de divinatione ex ſe ipſo apertiſſime oppugnat præſcientiam futurorum. Hoc autem totum facere videtur, ne fatum eſſe conſentiat, & perdat liberam voluntatem. Putat enim, conceſſa ſcientia futurorum, ita eſſe conſequens fatum, ut negari omnino non poſſit. Sed quoquo modo ſe habeant tortuoſiſſimæ concertationes & diſputationes philoſophorum, nos ut confitemur ſummum & verum Deum, ita voluntatem ſummamque poteſtatem ac præſcientiam ejus confitemur. Nec timemus ne ideo non voluntate faciamus, quod voluntate facimus, quia id nos facturos ille præſcivit, cujus præſcientia falli non poteſt. Quod Cicero timuit, ut oppugnaret præſcientiam; & Stoici, ut non omnia neceſſitate fieri dicerent, quamvis omnia fato fieri contenderent.

Pſal. 13. 1.

2. Quid eſt ergo quod Cicero timuit in præſcientia futurorum, ut eam labefactare diſputatione deteſtabili niteretur? Videlicet quia ſi præſcita ſunt omnia futura, hoc ordine venient, quo ventura eſſe præſcita ſunt: & ſi hoc ordine venient; certus eſt ordo rerum præſcienti Deo: & ſi certus eſt ordo rerum, certus eſt ordo cauſſarum; non enim aliquid fieri poteſt, quod non aliqua efficiens cauſſa præceſſerit: ſi autem certus eſt ordo cauſſarum, quo fit omne quod fit; fato, inquit, fiunt omnia quæ fiunt. Quod ſi ita eſt, nihil eſt in noſtra poteſtate, nullumque eſt arbitrium voluntatis; quod ſi concedimus, inquit, omnis humana vita ſubvertitur; fruſtra leges dantur; fruſtra objurgationes, laudes, vituperationes, exhortationes adhibentur; neque ulla juſtitia bonis præmia, & malis ſupplicia conſtituta ſunt. Hæc ergo ne conſequantur indigna & abſurda & pernicioſa rebus humanis, non vult eſſe præſcientiam futurorum: atque in has anguſtias coartat animum religioſum, ut unum eligat e duobus, aut eſſe aliquid in noſtra voluntate, aut eſſe præſcientiam futurorum; quoniam utrumque arbitratur eſſe non poſſe, ſed ſi alterum confirmabitur, alterum tolli; ſi elegerimus præſcientiam futurorum, tolli voluntatis arbitrium; ſi elegerimus voluntatis arbitrium, tolli præſcientiam futurorum. Ipſe itaque ut vir magnus & doctus, & vitæ humanæ plurimum ac peritiſſime conſulens, ex his duobus elegit liberum voluntatis arbitrium: quod ut confirmaretur, negavit præſcientiam futurorum: atque ita dum vult facere liberos, fecit ſacrilegos. Religioſus autem animus utrumque eligit, utrumque confitetur, & fide pietatis utrumque confirmat. Quomodo, inquit? Nam ſi eſt præſcientia futurorum, ſequentur illa omnia, quæ connexa ſunt, donec eo perveniatur, ut nihil ſit in noſtra voluntate. Porro ſi eſt aliquid in noſtra voluntate, eiſdem recurſis gradibus eo pervenitur, ut non ſit præſcientia futurorum. Nam per illa omnia ſic recurritur: Si eſt voluntatis arbitrium, non omnia fato fiunt: ſi non omnia fato fiunt, non eſt omnium certus ordo cauſſarum: ſi certus cauſſarum ordo non eſt, nec rerum certus eſt ordo præſcienti Deo, quæ fieri non poſſunt, niſi præcedentibus & efficientibus cauſſis: ſi rerum ordo præſcienti Deo certus non eſt, non omnia ſic veniunt, ut ea ventura præſcivit: porro ſi non omnia ſic veniunt, ut ab illo ventura præſcita ſunt, non eſt, inquit in Deo præſcientia omnium futurorum.

3. Nos adverſus iſtos ſacrilegos auſus atque impios, & Deum dicimus omnia ſcire, ante quam fiant; & voluntate nos facere, quidquid a nobis non niſi volentibus fieri ſentimus & novimus. Omnia vero fato fieri non dicimus, immo nulla fieri fato dicimus: quoniam fati nomen ubi ſolet a loquentibus poni, id eſt in conſtitutione ſiderum cum quiſque conceptus aut natus eſt, (quoniam res ipſa inaniter aſſeritur) nihil valere monſtramus. Ordinem autem cauſſarum, ubi voluntas Dei plurimum poteſt, neque negamus, neque fati vocabulo nuncupamus, niſi forte ut fatum a fando dictum intelligamus, id eſt, a loquendo: non enim abnuere poſſumus eſſe ſcriptum in litteris ſanctis: *Semel locutus eſt Deus, duo hæc audivi; quoniam poteſtas eſt Dei, & tibi, Domine, miſericordia, quia tu reddes unicuique ſecundum opera ejus.* Quod enim dictum eſt, *Semel locutus eſt*, intelligitur immobiliter, hoc eſt, incommutabiliter eſt locutus, ſicut novit incommutabiliter omnia quæ futura ſunt, & quæ ipſe facturus eſt. Hac itaque ratione poſſemus a fando fatum appellare, niſi hoc nomen jam in alia re ſoleret intelligi, quo corda hominum nolumus inclinari. Non eſt autem conſequens, ut ſi Deo certus eſt omnium ordo cauſſarum, ideo nihil ſit in noſtræ voluntatis arbitrio.

Fato nulla fieri.

Pſal. 61. 12.

(*a*) MSS. *præſcientiam.*

trio. Et ipſæ quippe noſtræ voluntates in cauſſarum ordine ſunt, qui certus eſt Deo, ejuſque præſcientia continetur; quoniam & humanæ voluntates humanorum operum cauſſæ ſunt. Atque ita qui omnes rerum cauſſas præſcivit, profecto in eis cauſſis etiam noſtras voluntates ignorare non potuit, quas noſtrorum operum cauſſas eſſe præſcivit.

*** Lib. de fato.** 4. Nam & illud quod idem * Cicero (a) concedit, nihil fieri ſi cauſſa efficiens non præcedat, ſatis eſt ad eum in hac quæſtione redarguendum. Quid enim eum adjuvat, quod dicit, nihil quidem fieri ſine cauſſa, ſed non omnem cauſſam eſſe fatalem; quia eſt cauſſa fortuita, eſt naturalis, eſt voluntaria? Sufficit, quia omne quod fit, non niſi cauſſa præcedente fieri confitetur. Nos enim eas cauſſas, quæ dicuntur fortuitæ, unde etiam fortuna nomen accepit, non eſſe dicimus nullas, ſed latentes; eaſque tribuimus vel Dei veri, vel quorumlibet ſpirituum voluntati: ipſaſque naturales nequaquam ab illius voluntate ſejungimus, qui eſt auctor omnis conditorque naturæ.

Cauſſæ voluntariæ. Jam vero cauſſæ voluntariæ aut Dei ſunt, aut angelorum, aut hominum, aut quorumque animalium: ſi tamen appellandæ ſunt voluntates (b) animalium rationis expertium motus illi, quibus aliqua faciunt ſecundum naturam ſuam, cum quid vel appetunt, vel evitant. Angelorum autem voluntates dico, ſive bonorum, quos angelos Dei dicimus; ſive malorum, quos angelos diaboli vel etiam dæmones appellamus: ſic & hominum bonorum ſcilicet & malorum. Ac per hoc colligitur, non eſſe cauſſas efficientes omnium quæ fiunt, niſi voluntarias, illius naturæ ſcilicet quæ ſpiritus vitæ eſt. Nam & aer iſte ſeu ventus, dicitur ſpiritus; ſed quoniam corpus eſt, non eſt ſpiritus vitæ.

Spiritus vitæ. Spiritus ergo vitæ qui vivificat omnia, creatorque eſt omnis corporis & omnis creati ſpiritus, ipſe eſt Deus, ſpiritus utique non creatus. In ejus voluntate ſumma poteſtas eſt, (c) quæ creatorum ſpirituum voluntates bonas adjuvat, malas judicat, omnes ordinat; & quibuſdam tribuit (d) poteſtates, quibuſdam non tribuit. Sicut enim omnium naturarum creator eſt, ita omnium poteſtatum dator, non voluntatum.

Voluntates malæ a Deo non ſunt. Malæ quippe voluntates ab illo non ſunt; quoniam contra naturam ſunt, quæ ab illo eſt. Corpora igitur magis ſubjacent voluntatibus; quædam noſtris, id eſt, omnium animantium mortalium, & magis hominum quam beſtiarum; quædam vero angelorum; ſed omnia maxime Dei voluntati ſubdita ſunt; cui etiam voluntates omnes ſubjiciuntur, quia non habent poteſtatem niſi quam ille concedit. Cauſſa itaque rerum quæ facit, nec fit, Deus eſt. Aliæ vero cauſſæ & faciunt, & fiunt; ſicut ſunt omnes creati ſpiritus, maxime rationales. Corporales autem cauſſæ, quæ magis fiunt, quam faciunt, non ſunt inter cauſſas efficientes annumerandæ; quoniam hoc poſſunt, quod ex ipſis faciunt ſpirituum voluntates. Quomodo igitur ordo cauſſarum, qui præſcienti certus eſt Deo, id efficit ut nihil ſit in noſtra voluntate, cum in ipſo cauſſarum ordine magnum habeant locum noſtræ voluntates? Contendat ergo Cicero cum eis qui hunc cauſſarum ordinem dicunt eſſe fatalem, vel potius ipſum fati nomine appellant; quod nos abhorremus, præcipue propter vocabulum, quod non in re vera conſuevit intelligi. Quod vero negat ordinem omnium cauſſarum eſſe certiſſimum & Dei præſcientiæ notiſſimum; plus eum quam Stoici deteſtamur.

Negat præſcientiam Dei, Deum ipſum negat. Pſal. 13. 1. Aut enim Deum eſſe negat, quod quidem inducta alterius perſona in libris de deorum natura facere molitus eſt: aut ſi eſſe confitetur Deum, quem negat præſcium futurorum, etiam ſic dicit nihil aliud, quam quod ille *dixit inſipiens in corde ſuo, Non eſt Deus*. Qui enim non eſt præſcius omnium futurorum, non eſt utique Deus. Quapropter & voluntates noſtræ tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præſcivit: & ideo quidquid valent, certiſſime valent; & quod facturæ ſunt ipſæ, omnino facturæ ſunt: quia valituras atque facturas ille præſcivit, cujus præſcientia falli non poteſt. Quapropter ſi mihi fati nomen alicui rei adhibendum placeret, magis dicerem fatum eſſe infirmioris, potentioris voluntatem qui eum habet in poteſtate, quam illo cauſſarum ordine, quem non uſitato, ſed ſuo more Stoici fatum appellant, arbitrium noſtræ voluntatis auferri.

CAPUT X.

An voluntatibus hominum aliqua dominetur neceſſitas.

1. UNDE nec illa neceſſitas formidanda eſt, quam formidando Stoici laboraverunt cauſſas rerum ita diſtinguere, ut quaſdam ſubtraherent neceſſitati, quaſdam ſubderent: atque in his quas eſſe ſub neceſſitate noluerunt, poſuerunt etiam noſtras voluntates, ne videlicet non eſſent liberæ, ſi ſubderentur neceſſitati. Si enim neceſſitas noſtra illa dicenda eſt, quæ non eſt in noſtra poteſtate, ſed etiam ſi nolimus, efficit quod poteſt, ſicut eſt neceſſitas mortis; manifeſtum eſt voluntates noſtras, quibus recte vel perperam vivitur, ſub tali neceſſitate non eſſe. Multa enim facimus, quæ ſi nollemus, non utique faceremus. Quo primitus pertinet ipſum velle: nam ſi volumus, eſt; ſi nolumus, non eſt: non enim vellemus, ſi nollemus. Si autem illa definitur eſſe neceſſitas, ſecundum quam dicimus neceſſe eſſe ut ita ſit aliquid, vel ita fiat; neſcio cur eam timeamus, ne no-

(a) Vind. Am. & Er. *contendit*.
(b) Hoc loco MSS. *animorum*.
(c) Sic Vind. Er. & plures MSS. At Lov. *qui*. Nonnulli e MSS. *qua*.
(d) Ita in MSS. In editis vero, *poteſtatem*.

ne nobis libertatem auferat voluntatis. Neque enim & vitam Dei & præſcientiam Dei ſub neceſſitate ponimus, ſi dicamus neceſſe eſſe Deum ſemper vivere, & cuncta præſcire: ſicut nec poteſtas ejus minuitur, cum dicitur mori fallique non poſſe. Sic enim hoc non poteſt, ut potius, ſi poſſet, minoris eſſet utique poteſtatis.

Deus omnipotens.

Recte quippe omnipotens dicitur, qui tamen mori & falli non poteſt. Dicitur enim omnipotens faciendo quod vult, non patiendo quod non vult: quod ei ſi accideret, nequaquam eſſet omnipotens. Unde propterea quædam non poteſt, quia omnipotens eſt. Sic etiam cum dicimus, neceſſe eſſe, ut cum volumus, libero velimus arbitrio; & verum procul dubio dicimus, & non ideo ipſum liberum arbitrium neceſſitati ſubjicimus, quæ adimit libertatem. Sunt igitur noſtræ voluntates, & ipſæ faciunt quidquid volendo facimus, quod non fieret, ſi nollemus. Quidquid autem aliorum hominum voluntate nolens quiſque patitur, etiam ſic voluntas valet; etſi non illius tamen hominis voluntas, ſed poteſtas Dei (a). Nam ſi voluntas tantum eſſet, nec poſſet quod vellet, potentiore voluntate impediretur: nec ſic tamen voluntas, niſi voluntas eſſet; nec alterius, ſed ejus eſſet qui vellet, etſi non poſſet implere quod vellet. Unde quidquid præter ſuam voluntatem patitur homo, non debet tribuere humanis vel angelicis vel cujuſquam creati ſpiritus voluntatibus, ſed ejus potius qui dat poteſtatem volentibus.

2. Non ergo propterea nihil eſt in noſtra voluntate, quia Deus præſcivit quid futurum eſſet in noſtra voluntate. Non enim qui hoc præſcivit, nihil præſcivit. Porro ſi ille qui præſcivit quid futurum eſſet in noſtra voluntate, non utique nihil, ſed aliquid præſcivit; profecto & illo præſciente eſt aliquid in noſtra voluntate. Quocirca nullo modo cogimur, aut retenta præſcientia Dei tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio Deum (quod nefas eſt) negare præſcium futurorum: ſed utrumque amplectimur, utrumque fideliter & veraciter confitemur; illud, ut bene credamus; hoc, ut bene vivamus. Male autem vivitur, ſi de Deo non bene creditur. Unde abſit a nobis ejus negare præſcientiam, ut (b) liberi eſſe velimus, quo adjuvante ſumus liberi, vel erimus. Proinde non fruſtra ſunt leges, objurgationes, exhortationes, laudes & vituperationes: quia & ipſas futuras eſſe præſcivit, & valent plurimum, quantum eas valituras eſſe præſcivit; & preces valent ad ea impetranda, quæ ſe precantibus conceſſurum eſſe præſcivit: & juſte præmia bonis factis, & peccatis ſupplicia conſtituta ſunt. Neque enim ideo (c) peccat homo, quia Deus illum peccaturum eſſe præſcivit: immo ideo non dubitatur ipſum peccare, cum peccat, quia ille cujus præſcientia

Et Deum præſcium futurorum, & liberam hominis eſſe voluntatem.

Non ideo peccat homo, quia Deus hoc futurum præſcivit.

(a) Lov. Dei eſt. Verbo eſt carent libri cæteri.
(b) Omnes prope MSS. ut liberè velimus.

falli non poteſt, non fatum, non fortunam, non aliquid aliud, ſed ipſum peccaturum eſſe præſcivit. Qui ſi nolit, utique non peccat: ſed ſi peccare noluerit, etiam hoc ille præſcivit.

CAPUT XI.

De univerſali providentia Dei, cujus legibus omnia continentur.

Deus itaque ſummus & verus cum Verbo ſuo & Spiritu-ſancto, quæ tria unum ſunt, Deus unus omnipotens, creator & factor omnis animæ atque omnis corporis: cujus ſunt participatione felices, quicumque ſunt veritate, non vanitate felices: qui fecit hominem rationale animal ex anima & corpore; qui eum peccantem nec impunitum eſſe permiſit, nec ſine miſericordia dereliquit; qui bonis & malis eſſentiam etiam cum lapidibus, vitam ſeminalem etiam cum arboribus, vitam ſenſualem etiam cum pecoribus, vitam intellectualem cum ſolis angelis dedit: a quo eſt omnis modus, omnis ſpecies, omnis ordo; a quo eſt menſura, numerus, pondus; a quo eſt quidquid naturaliter eſt, cujuſcumque generis eſt, cujuſlibet æſtimationis eſt; a quo ſunt ſemina formarum, formæ ſeminum, motus ſeminum atque formarum: qui dedit & carni originem, pulcritudinem, valetudinem, propagationis fecunditatem, membrorum diſpoſitionem, ſalutem concordiæ: qui & animæ irrationali dedit memoriam, ſenſum, appetitum; rationali autem inſuper mentem, intelligentiam, voluntatem: qui non ſolum cælum & terram, nec ſolum angelum & hominem; ſed nec exigui & contemtibilis animantis viſcera, nec avis pennulam, nec herbæ floſculum, nec arboris folium ſine ſuarum partium convenientia, & quadam veluti pace dereliquit; nullo modo eſt credendus regna hominum eorumque dominationes & ſervitutes a ſuæ providentiæ legibus alienas eſſe voluiſſe.

CAPUT XII.

Quibus moribus antiqui Romani meruerint, ut Deus verus, quamvis non eum colerent, eorum augeret imperium.

1. PROINDE videamus quos Romanorum mores, & quam ob cauſam Deus verus ad augendum imperium adjuvare dignatus eſt, in cujus poteſtate ſunt etiam regna terrena. Quod ut abſolutius diſſerere poſſemus, ad hoc pertinentem & ſuperiorem librum conſcripſimus, quod in hac re poteſtas nulla ſit eorum deorum, quos etiam rebus nugatoriis colendos putarunt; & præſentis voluminis partes ſuperiores quas huc uſque perduximus, de fati quæſtione tollenda: ne quiſquam cui jam perſuaſum eſſet non illorum deorum cultu Romanum imperium propagatum atque ſervatum, neſcio cui fato potius id tribueret, quam Dei ſummi potentiſſimæ voluntati. Veteres igitur primique Romani, quantum eorum docet & commendat hiſtoria, quamvis ut

alia

(c) Plures probæ notæ MSS. Faur. Corb. &c. Neque enim ideo non peccat. Corvat. nec peccat.

aliæ gentes, excepta una populi Hebræorum, deos falſos colerent, & non Deo victimas, ſed dæmoniis immolarent; tamen * laudis avidi, pecuniæ liberales erant, gloriam ingentem, divitias honeſtas volebant: hanc ardentiſſime dilexerunt, propter hanc (a) vivere voluerunt, pro hac & mori non dubitaverunt. Ceteras cupiditates hujus unius ingenti cupiditate preſſerunt. Ipſam denique patriam ſuam, quoniam ſervire videbatur inglorium, dominari vero atque imperare glorioſum, prius omni ſtudio liberam, deinde dominam eſſe concupierunt. Hinc eſt quod regalem dominationem non ferentes, annua imperia binoſque imperatores ſibi fecerunt, qui conſules appellati ſunt a conſulendo, non reges aut domini a regnando atque dominando: cum & reges utique a regendo dicti melius videantur, ut regnum a regibus, reges autem, ut dictum eſt, a regendo; ſed faſtus regius non diſciplina putata eſt regentis, vel benevolentia conſulentis, ſed ſuperbia dominantis. Expulſo itaque rege Tarquinio, & conſulibus inſtitutis, ſecutum eſt quod idem auctor in Romanorum laudibus poſuit, quod „ civitas, incredibile memoratu eſt, adepta liber„ tate quantum brevi creverit, tanta cupido glo„ riæ inceſſerat. Iſta ergo laudis aviditas & cupido gloriæ multa illa miranda fecit, laudabilia ſcilicet atque glorioſa ſecundum hominum exiſtimationem.

** Salluſt. in Catil.*

Gloriæ ingens cupiditas in Romanis.

Conſules. Reges.

Salluſt. ibid.

2. Laudat idem Salluſtius temporibus ſuis magnos & præclaros viros, Marcum Catonem & Cajum Cæſarem, dicens quod diu illa reſpublica non habuit quemquam virtute magnum, ſed ſua memoria fuiſſe illos duos ingenti virtute, diverſis moribus. In laudibus autem Cæſaris poſuit, quod ſibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus eniteſcere poſſet. Ita (b) fiebat in votis virorum virtute magnorum, ut excitaret in bellum miſeras gentes & flagello agitaret Bellona ſanguineo, ut eſſet ubi virtus eorum eniteſceret. Hoc illa profecto laudis aviditas & gloriæ cupido faciebat. Amore itaque primitus libertatis, poſt etiam dominationis, & cupiditate laudis & gloriæ, multa magna fecerunt. Reddit eis utriuſque rei teſtimonium etiam poeta inſignis illorum, inde quippe ait:

Ibidem.

Virgil. Æneid. 8.

Necnon Tarquinium ejectum Porſenna jubebat
Accipere, ingentique urbem obſidione premebat:
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.

Tunc itaque magnum illis fuit aut fortiter emori, aut liberos vivere. Sed cum eſſet adepta libertas, tanta cupido gloriæ inceſſerat, ut parum eſſet ſola libertas, niſi & dominatio quæreretur, dum pro magno haberetur quod velut loquente Jove idem poeta dicit:

---- Quin aſpera Juno, *Æneid. 1.*
Quæ mare nunc, terraſque metu, cælumque fatigat,
Conſilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos rerum dominos gentemque togatam.
Sic placitum, veniet luſtris labentibus ætas,
Cum domus Aſſaraci Phthiam claraſque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.

Quæ quidem Virgilius, Jovem inducens tamquam futura prædicentem, ipſe jam facta recolebat, cernebatque præſentia: verum propterea commemorare illa volui, ut oſtenderem dominationem poſt libertatem ſic habuiſſe Romanos, ut in eorum magnis laudibus poneretur. Hinc eſt & illud ejuſdem poetæ, quod cum aliarum gentium artibus eas ipſas proprias Romanorum artes regnandi atque imperandi & ſubigendi ac debellandi populos anteponeret, ait:

Excudent alii ſpirantia mollius æra: *Æneid. 6.*
Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus:
Orabunt cauſſas melius; cælique meatus
Deſcribent radio, & ſurgentia ſidera dicent.
Tu regere imperio populos, Romane, memento.
Hæ tibi erunt artes, (c) pacique imponere morem;
Parcere ſubjectis, & debellare ſuperbos.

3. Has artes illi tanto peritius exercebant, quanto minus ſe voluptatibus dabant, & enervationi animi & corporis in concupiſcendis & augendis divitiis, & per illas moribus corrumpendis, rapiendo miſeris civibus, largiendo ſcenicis turpibus. Unde qui tales jam morum (d) labes ſuperabant atque abundabant, quando ſcribebat iſta Salluſtius, canebatque Virgilius, non illis artibus ad honores & gloriam, ſed dolis atque fallaciis ambiebant. Unde idem dicit: Sed „ primo magis ambitio quam avaritia animos ho„ minum exercebat, quod tamen vitium propius „ (e) virtutem erat. Nam gloriam, honorem, im„ perium bonus & ignavus æque ſibi exoptant: ſed „ ille, inquit, vera via nititur, huic quia bonæ „ artes deſunt, dolis atque fallaciis contendit. Hæ ſunt illæ bonæ artes, per virtutem ſcilicet, non per fallacem ambitionem ad honorem & gloriam & imperium pervenire; quæ tamen bonus & ignavus æque ſibi exoptant: ſed ille, id eſt, bonus, vera via nititur. Via virtus eſt, qua nititur tamquam ad poſſeſſionis finem, id eſt, ad gloriam, honorem, imperium. Hoc inſitum habuiſſe Romanos, etiam deorum apud illos ædes indicant, quas conjunctiſſimas conſtituerunt Virtutis & Honoris, pro diis habentes quæ dantur a Deo. Unde intelligi poteſt quem finem volebant eſſe virtutis, & quo eam referebant, qui boni

Salluſt. in Catil.

Virtutis & Honoris ædes apud Romanos conjunctæ.

(a) Plures MSS. *vincere*.
(b) Editi, *fidebat*. Caſtigantur auctoritate veterum MSS.
(c) Lov. *paciſque*. Editi alii cum MSS. *pacique*.
(d) Nonnulli MSS. *labe*: librariorum ſollemni vitio omiſſa littera extrema, quia eadem eſt prima ſubſequentis vocabuli, in quo clarius ſonabat pronuntiante lectore. Paullo ante legendum forſitan, *quia tales*: aut certe *labes morum* hic ipſi appellantur homines vitioſi; quomodo a Plauto in Perſa dicitur homo *labes populi*.
(e) Editi, *propius virtuti*. At MSS. *propius virtutem*. Et ſic in antiquis exemplaribus Salluſtii.

boni erant, ad honorem ſcilicet: nam mali nec habebant eam, quamvis honorem habere cuperent, quem malis artibus conabantur adipiſci, id eſt, dolis atque fallaciis.

Ibidem. 4. Melius laudatus eſt Cato. De illo quippe
„ ait, Quo minus petebat gloriam, eo (*a*) illum
Gloria humana. magis ſequebatur. Quandoquidem gloria eſt, cujus illi cupiditate flagrabant, judicium hominum bene de hominibus opinantium. Et ideo melior eſt virtus, quæ humano teſtimonio contenta non eſt, niſi conſcientiæ ſuæ. Unde dicit Apoſtolus: *Nam gloria noſtra hæc eſt, teſtimonium conſcientiæ noſtræ.* (2. Cor. 1. 12.) Et alio loco: *Opus autem ſuum probet unuſquiſque, & tunc in ſemetipſo tantum gloriam habebit, & non in altero.* (Gal. 6. 4.) Gloriam ergo & honorem & imperium, quæ ſibi exoptabant, & quo bonis artibus pervenire nitebantur boni, non debet ſequi virtus, ſed ipſa virtutem. (Virtus vera.) Neque enim eſt vera virtus, niſi quæ ad eum finem tendit, ubi eſt bonum hominis, quo melius non eſt. Unde & honores quos * petivit Cato, petere non debuit, ſed eos civitas ob ejus virtutem non petenti dare.

*Plutarch. in Catone minore.

5. Sed cum illa memoria duo Romani eſſent virtute magni, Cæſar & Cato, longe virtus Catonis veritati videtur propinquior fuiſſe, quam Cæſaris. Proinde qualis eſſet illo tempore civitas, & antea qualis fuiſſet, videamus in ipſa * ſententia Catonis: Nolite, inquit, exiſtimare,

*Apud Salluſt. in Catil.

„ majores noſtros armis rempublicam ex parva ma-
„ gnam feciſſe. Si ita eſſet, multo pulcherrimam
„ eam nos haberemus. Quippe ſociorum atque ci-
„ vium, præterea armorum & equorum major co-
„ pia nobis quam illis eſt. Sed alia fuere quæ illos
„ magnos fecerunt, quæ nobis nulla ſunt: domi
„ induſtria, foris juſtum imperium, animus in con-
„ ſulendo liber, neque delicto neque libidini ob-
„ noxius. Pro his nos habemus luxuriam atque
„ avaritiam, publice egeſtatem, privatim opulen-
„ tiam: laudamus divitias, ſequimur inertiam: in-
„ ter bonos & malos diſcrimen nullum; omnia vir-
„ tutis præmia ambitio poſſidet. Neque mirum:
„ ubi vos ſeparatim ſibi quiſque conſilium capitis,
„ ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ aut gratiæ
„ ſervitis, eo fit ut impetus fiat in vacuam rem-
„ publicam.

6. Qui audit hæc Catonis verba ſive Salluſtii, putat quales laudantur Romani veteres, omnes eos tales tunc fuiſſe vel plures. Non ita eſt: alioquin vera non eſſent quæ ipſe item ſcribit, ea quæ commemoravi in ſecundo libro * hujus Operis, ubi dicit. Injurias validiorum, & ob eas diſceſſionem plebis a patribus, aliaſque diſſenſiones domi fuiſſe jam inde a principio, neque amplius æquo & modeſto jure actum, quam expulſis regibus, quam diu metus a Tarquinio fuit, donec bellum grave, quod propter ipſum cum Ethruria ſuſceptum fuerat, finiretur: poſtea vero ſervili imperio patres exercuiſſe plebem, regio more verberaſſe, agro pepuliſſe, & ceteris expertibus ſolos egiſſe in imperio; quarum diſcordiarum, dum illi dominari vellent, illi ſervire nollent, finem fuiſſe bellum Punicum ſecundum. Quia rurſus gravis metus cœpit urgere, atque ab illis perturbationibus alia majore cura cohibere animos inquietos, & ad concordiam revocare civilem. Sed per quoſdam paucos, qui pro ſuo modo boni erant, magna adminiſtrabantur, atque illis toleratis ac temperatis malis, paucorum bonorum providentia res illa creſcebat, ſicut idem hiſtoricus dicit, multa ſibi legenti & audienti, quæ populus Romanus domi militiæque, mari atque terra præclara facinora fecerit, ſe libuiſſe adtendere quæ res maxime tanta negotia ſuſtinuiſſet; quoniam ſciebat ſæpenumero parva manu cum magnis legionibus hoſtium contendiſſe Romanos, cognoverat parvis copiis bella geſta cum opulentis regibus; ſibique multa agitanti conſtare dixit, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patraviſſe, eoque factum ut divitias paupertas, multitudinem paucitas ſuperaret. Sed poſt quam luxu atque deſidia, inquit, civitas corrupta eſt, rurſus reſ- „
publica magnitudine ſui imperatorum atque ma- „
giſtratuum vitia ſuſtentabat. Paucorum igitur „
virtus ad gloriam, honorem, imperium, vera via, id eſt, virtute ipſa nitentium, etiam a Catone laudata eſt. Hinc erat domi induſtria; quam commemoravit Cato, ut ærarium eſſet opulentum, tenues res privatæ. Unde corruptis moribus vitium e contrario poſuit, publice egeſtatem, privatim opulentiam.

*Cap. 18.

CAPUT XIII.

De amore laudis, qui cum ſit vitium, ob hoc virtus putatur, quia per ipſum vitia majora cohibentur.

Quamobrem cum diu fuiſſent regna (*b*) Orientis illuſtria, voluit Deus & Occidentale fieri, quod tempore eſſet poſterius, ſed imperii latitudine & magnitudine illuſtrius. Idque talibus potiſſimum conceſſit hominibus ad domanda gravia mala multarum gentium, qui cauſſa honoris, laudis, & gloriæ conſuluerunt patriæ, in qua ipſam gloriam requirebant, ſalutemque ejus ſaluti ſuæ præponere non dubitaverunt, pro iſto uno vitio, id eſt, amore laudis, pecuniæ cupiditatem & multa alia vitia comprimentes. * Nam ſanius videt, qui & amorem laudis vitium eſſe cognoſcit: quod nec poetam fugit Horatium, qui ait: (* al. CAPUT XIII.)

Laudis amore tumes, ſunt certa piacula quæ te
Ter pure lecto poterunt recreare libello. (Lib. 1. Epiſtol.)

Idemque in carmine Lyrico ad reprimendam dominandi libidinem ita cecinit: (Lib. 2. Carm.)

Latius regnes avidum domando
Spiritum, quam ſi Libyam remotis
* Gadibus jungas, & uterque * Pœnus
Serviat uni.

* Gades, inſula Hiſpaniæ.
* Libycus & Gaditanus, *interprete Porphyr.*

Ve-

(a) Apud Salluſtium, *eo magis illam aſſequebatur.*
(b) Aſſyriorum ſcilicet, Medorum, Perſarum &c. de quibus ſupra lib. 4. c. 7.

Verumtamen qui libidines turpiores, fide pietatis impetrato Spiritu-ſancto & amore intelligibilis pulcritudinis non refrenant, melius ſaltem cupiditate humanæ laudis & gloriæ, non quidem jam ſancti, ſed minus turpes ſunt. Etiam Tullius hinc diſſimulare non potuit, in iiſdem libris quos de republica ſcripſit, ubi loquitur de inſtituendo principe civitatis, quem dicit alendum eſſe gloria; & conſequenter commemorat majores ſuos multa mira atque præclara gloriæ cupiditate feciſſe. Huic ergo vitio non ſolum non reſiſtebant, verum etiam id excitandum & accendendum eſſe cenſebant, putantes hoc utile eſſe reipublicæ. Quamquam nec in ipſis philoſophiæ libris Tullius ab hac peſte diſſimulet, ubi eam luce clarius confitetur. Cum enim de ſtudiis talibus loqueretur, quæ utique ſectanda ſunt fine veri boni, non ventoſitate laudis humanæ, hanc intulit univerſalem generalemque

Lib. 1. Tuſc. ſententiam. Honos alit artes, omneſque accen-
„ duntur ad ſtudia gloria, jacentque ea ſemper quæ
„ apud quoſque improbantur.

CAPUT XIV.

De reſecando amore laudis humanæ, quoniam juſtorum gloria omnis in Deo ſit.

HUic igitur cupiditati melius reſiſtitur ſine dubitatione, quam ceditur. Tanto enim quiſque eſt Deo ſimilior, quanto eſt ab hac immunditia mundior. Quæ in hac vita etſi non funditus eradicatur ex corde, quia etiam bene proficientes animos tentare non ceſſat; ſaltem cupiditas gloriæ ſuperetur dilectione juſtitiæ: ut ſi alicubi jacent, quæ apud quoſque improbantur, ſi bona, ſi recta ſunt, etiam ipſe amor humanæ laudis erubeſcat, & cedat amori veritatis. Tam enim eſt hoc vitium inimicum piæ fidei, ſi major in corde ſit cupiditas gloriæ quam Dei timor vel amor; ut Dominus diceret: *Quomodo poteſtis credere, gloriam ab invicem exſpectantes, & gloriam quæ a ſolo Deo eſt non quærentes?* Item de quibuſdam qui in eum crediderant, & verebantur palam confiteri, ait Evangeliſta: *Dilexerunt gloriam hominum magis quam Dei.* Quod ſancti Apoſtoli non fecerunt: qui cum in his locis prædicarent Chriſti nomen ubi non ſolum improbabatur; ſicut ille ait, Jacentque ea ſemper, quæ apud quoſque improbantur; verum etiam ſummæ deteſtationis habebatur; tenentes quod audierant a bono magiſtro eodemque medico mentium: *Si quis me negaverit coram hominibus, negabo eum coram Patre meo, qui in cælis eſt, & coram Angelis Dei;* inter maledicta & opprobria, inter graviſſimas perſecutiones crudeleſque pœnas non ſunt deterriti a prædicatione ſalutis humanæ tanto fremitu offenſionis humanæ. Et quod eos divina facientes atque dicentes divineque viventes, debellatis quodam modo cordibus duris, atque introducta pace juſtitiæ, ingens in Eccleſia Chriſti gloria conſecuta eſt; non in ea tamquam in ſuæ virtutis fine quieverunt: ſed eam quoque ipſam ad Dei gloriam referentes, cujus gratia tales erant, iſto quoque fomite eos quibus conſulebant, ad amorem illius a quo & ipſi tales fierent, accendebant. Namque ne propter humanam gloriam boni eſſent, docuerat eos Magiſter illorum, dicens: *Cavete facere juſtitiam veſtram coram hominibus, ut videamini ab eis; alioquin mercedem non habebitis apud Patrem veſtrum, qui in cælis eſt.* Sed rurſus ne hoc perverſe intelligentes hominibus placere metuerent, minuſque prodeſſent latendo quod boni ſunt, demonſtrans quo fine innoteſcere deberent: *Luceant*, inquit, *opera veſtra coram hominibus, ut videant bona facta veſtra, & glorificent Patrem veſtrum, qui in cælis eſt.* Non ergo *ut videamini ab eis*, id eſt, hac intentione ut eos ad vos converti velitis, quia non per vos aliquid eſtis: ſed *ut glorificent Patrem veſtrum, qui in cælis eſt*, ad quem converſi fiant quod eſtis. (a) Hos ſecuti ſunt Martyres, qui Scævolas, & Curtios, & Decios, non ſibi inferendo pœnas, ſed illatas ferendo, & virtute vera, quoniam vera pietate, & innumerabili multitudine ſuperarunt. Sed cum illi eſſent in civitate terrena, quibus propoſitus erat omnium pro illa officiorum finis, incolumitas ejus, & regnum non in cælo, ſed in terra; non in vita æterna, ſed in deceſſione morientium & ſucceſſione moriturorum; quid aliud amarent quam gloriam, qua volebant etiam poſt mortem tamquam vivere in ore laudantium?

Gloriæ cupiditas dilectione juſtitiæ ſuperanda.

Joan. 5. 44. — *Joan. 12. 43.* — *Matth. 10. 33. Luc. 12. 9.* — *Matth. 6. 1.* — *Matth. 5. 16.*

CAPUT XV.

De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum.

QUibus ergo non erat Deus daturus vitam æternam cum ſanctis Angelis ſuis in Civitate ſua cæleſti, ad cujus ſocietatem pietas vera perducit, quæ non exhibet ſervitutem religionis, quam λατρείαν Græci vocant, niſi uni vero Deo; ſi neque hanc eis terrenam gloriam excellentiſſimi imperii concederet, non redderetur merces bonis artibus eorum, id eſt virtutibus, quibus ad tantam gloriam pervenire nitebantur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere videntur, ut glorificentur ab hominibus, etiam Dominus ait: *Amen dico vobis, perceperunt mercedem ſuam.* Sic & iſti privatas res ſuas pro re communi, hoc eſt republica, & pro ejus ærario contemſerunt, avaritiæ reſtiterunt, conſuluerunt patriæ conſilio libero; neque delicto ſecundum ſuas leges, neque libidini obnoxii: his omnibus artibus tamquam vera via niſi ſunt ad honores, imperium, gloriam: honorati ſunt in omnibus fere gentibus; imperii ſui leges impoſuerunt multis gentibus; hodieque litteris & hiſtoria glorioſi ſunt pæne in omnibus gentibus. Non eſt quod de ſummi & veri Dei juſtitia conquerantur: *perceperunt mercedem ſuam.* CA-

Pietas vera. — Latria. — *Matth. 6. 2.*

(a) Editi, *Hoc.* At MSS. *Hos*, id eſt Apoſtolos, de quibus antea.

CAPUT XVI.

De mercede ſanctorum civium Civitatis æternæ, quibus utilia ſunt Romanorum exempla virtutum.

MERCES autem ſanctorum longe alia eſt etiam hic opprobria ſuſtinentium pro(a) Civitate Dei, quæ mundi hujus dilectoribus odioſa eſt. Illa Civitas ſempiterna eſt: ibi nullus oritur, quia nullus moritur. *Civitas æterna.* Ibi eſt vera & plena felicitas, non dea, ſed donum Dei. Inde fidei pignus accepimus, quamdiu peregrinantes ejus pulcritudini ſuſpiramus. *Matth. 5. 45.* Ibi non oritur ſol ſuper bonos & malos, ſed ſol juſtitiæ ſolos protegit bonos. Ibi non erit magna induſtria, ditare ærarium publicum privatis rebus anguſtis, ubi theſaurus communis eſt veritatis. Proinde non ſolum ut talis merces talibus hominibus redderetur, Romanum imperium ad humanam gloriam dilatatum eſt; verum etiam ut cives æternæ illius Civitatis, quamdiu hic peregrinantur, *2. Cor. 5. 6.* diligenter & ſobrie illa intueantur exempla, & videant quanta dilectio debeatur ſupernæ patriæ propter vitam æternam, ſi tantum a ſuis civibus terrena dilecta eſt propter hominum gloriam.

CAPUT XVII.

Quo fructu Romani bella geſſerint, & quantum his quod vicere contulerint.

1. QUANTUM enim pertinet ad hanc vitam mortalium, quæ paucis diebus ducitur & finitur, quid intereſt ſub cujus imperio vivat homo moriturus; ſi illi qui imperant, ad impia & iniqua non cogant? Aut vero aliquid nocuerunt Romani gentibus, quibus ſubjugatis impoſuerunt leges ſuas, niſi quia id factum eſt ingenti ſtrage bellorum? Quod ſi concorditer fieret, idipſum fieret meliore ſucceſſu: ſed nulla eſſet gloria triumphantium. Neque enim & Romani non vivebant ſub legibus ſuis, quas ceteris imponebant. Hoc ſi fieret ſine Marte & Bellona, ut nec victoria locum haberet, nemine vincente ubi nemo pugnaverat, nonne Romanis & ceteris gentibus una eſſet eademque conditio? Præſertim ſi mox fieret, quod poſtea gratiſſime atque humaniſſime factum eſt, ut omnes ad Romanum imperium pertinentes ſocietatem acciperent civitatis & Romani cives eſſent; ac ſic eſſet omnium, quod erat ante paucorum: tantum, quod plebs illa quæ ſuos agros non haberet, de publico viveret: qui paſtus ejus per bonos adminiſtratores reipublicæ gratius a concordibus præſtaretur, quam victis extorqueretur.

2. * Nam quid intersit ad incolumitatem, bonoſque mores, (b) ipſas certe hominum dignitates; quod alii vicerunt, alii victi ſunt, omnino non video, præter illum gloriæ humanæ inaniſſimum faſtum, in quo perceperunt mercedem ſuam, qui ejus ingenti cupidine arſerunt, ** Hic incipit Cap. XVII. in MSS.* & ardentia bella geſſerunt. Numquid enim illorum agri tributa non ſolvunt? Numquid eis licet diſcere, quod aliis non licet? Numquid non multi ſenatores ſunt in aliis terris, qui Romam ne facie quidem norunt? Tolle jactantiam, & omnes homines quid ſunt niſi homines? Quod ſi perverſitas ſæculi admitteret, ut honoratiores eſſent quique meliores: nec ſic pro magno haberi debuit honor humanus, quia nullius eſt ponderis fumus. Sed utamur etiam in his rebus beneficio Domini Dei noſtri: *Honor humanus.* conſideremus quanta contempſerint, quæ pertulerint, quas cupiditates ſubegerint pro humana gloria, qui eam tamquam mercedem talium virtutum accipere meruerunt: & valeat nobis etiam hoc ad opprimendam ſuperbiam; ut cum illa Civitas, in qua nobis regnare promiſſum eſt, tantum ab hac diſtet, quantum diſtat cælum a terra, a temporali lætitia vita æterna, ab inanibus laudibus ſolida gloria, a ſocietate mortalium ſocietas Angelorum, a lumine ſolis & lunæ lumen ejus qui fecit ſolem & lunam, nihil ſibi magnum feciſſe videantur tantæ patriæ cives, ſi pro illa adipiſcenda fecerint boni operis aliquid, vel mala aliqua ſuſtinuerint; cum illi pro hac terrena jam adepta tanta fecerint, tanta perpeſſi ſint. Præſertim quia remiſſio peccatorum, quæ cives ad æternam colligit patriam, habet aliquid, cui per umbram quamdam ſimile fuit aſylum illud Romuleum, quo multitudinem, qua illa civitas conderetur, quorumlibet delictorum congregavit impunitas. *Aſylum Romuleum.*

CAPUT XVIII.

Quam alieni a jactantia eſſe debeant Chriſtiani, ſi aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cum tanta Romani geſſerint pro humana gloria & civitate terrena.

1. QUID ergo magnum eſt pro illa æterna cæleſtique patria, cuncta ſæculi hujus quamlibet jucunda blandimenta contemnere, ſi pro hac temporali atque terrena filios Brutus potuit & occidere, quod illa facere neminem cogit? Sed certe difficilius eſt filios interimere, quam quod pro illa faciendum eſt, ea quæ filiis congreganda videbantur atque ſervanda, vel donare pauperibus, vel ſi exſiſtat tentatio quæ id pro fide atque juſtitia fieri compellat, amittere. Felices enim vel nos vel filios noſtros, non divitiæ terrenæ faciunt, aut nobis viventibus amittendæ, aut nobis mortuis a quibus neſcimus, vel forte a quibus nolumus, poſſidendæ: ſed Deus felices facit, qui eſt mentium vera opulentia. *Opulentia mentium Deus.* Bruto autem, quia filios occidit, infelicitatis perhibet teſtimonium etiam poeta laudator. Ait enim:

—— Natoſque pater nova bella moventes *Æneid. 6.*
Ad pœnam pulcra pro libertate vocabit
Infelix, utcumque ferent ea facta minores.

Sed verſu ſequenti conſolatus eſt infelicem;

Vin-

(a) MSS. magno conſenſu, *pro veritate*.

(b) Editi, *& ipſas*. Expungendum *&*, quod a MSS. abeſt: ut ſenſus ſit, bonos mores eſſe ipſas hominum dignitates.

Vincit amor patriæ, laudumque immenſa cupido.

Hæc ſunt duo illa libertas & cupiditas laudis humanæ, quæ ad facta (a) compulere miranda Romanos. Si ergo pro libertate moriturorum & cupiditate laudum, quæ a mortalibus expetuntur, occidi filii a patre potuerunt: quid magnum eſt, ſi pro vera libertate, quæ nos ab iniquitatis & mortis & diaboli dominatu liberos facit, nec cupiditate humanarum laudum, ſed caritate liberandorum hominum, non a Tarquinio rege, ſed a dæmonibus & dæmonum principe, non filii occiduntur, ſed Chriſti pauperes inter filios computantur?

Torquatus. Supra lib. 1. c. 23.

2. Si alius etiam Romanus princeps cognomine Torquatus, filium, non quia contra patriam, ſed etiam pro patria, tamen quia contra imperium ſuum, id eſt, contra quod imperaverat pater imperator, ab hoſte provocatus juvenili ardore pugnaverat, licet viciſſet, occidit; ne plus mali eſſet in exemplo imperii contemti, quam boni in gloria hoſtis occiſi: ut quid ſe jactent, qui pro immortalis patriæ legibus omnia, quæ multo minus quam filii diliguntur, bona terrena contemnunt? Si Furius

Camillus. Supra lib. 2. c. 17. & lib. 3. c. 7.

Camillus etiam ingratam patriam, a cujus cervicibus acerrimorum hoſtium Vejentium jugum depulerat, damnatuſque ab æmulis fuerat, a Gallis iterum liberavit, quia non habebat potiorem ubi poſſet vivere (b) glorioſus; cur extollatur velut grande aliquid fecerit, qui forte in Eccleſia ab inimicis carnalibus graviſſimam exhonorationis paſſus injuriam, non ſe ad ejus hoſtes hæreticos tranſtulit, aut aliquam contra illam ipſe hæreſim condidit, ſed eam potius quantum valuit ab hæreticorum pernicioſiſſima (c) pravitate defendit; cum alia non ſit, non ubi vivatur in hominum gloria, ſed ubi vita acquiratur æterna? Si Mucius, ut cum Porſenna rege pax fieret, qui graviſſimo bello Romanos premebat, quia Porſennam ipſum occidere non potuit, & pro eo alterum deceptus occidit, in ardentem aram ante oculos ejus dexteram extendit, dicens multos tales, qualem illum videret, in ejus exitium conjuraſſe; cujus ille fortitudinem & conjurationem talium perhorreſcens; ſine ulla (d) dilatione ſe ab illo bello facta pace compeſcuit: quis regno cælorum imputaturus eſt merita ſua, ſi pro illo non unam manum, neque hoc ſibi ultro faciens, ſed perſequente aliquo patiens, totum flammis corpus impenderit? Si Curtius armatus equo concito in abruptum hiatum terræ ſe præcipitem dedit, deorum ſuorum oraculis ſerviens,

Mucius qui Scævola dictus a clade dextræ manus. Liv. 2. Plutarch. in Publicola.

Curtius. Liv. l. 7. Valer. l. 5. c. 6.

quoniam juſſerant ut illuc id quod Romani haberent optimum mitteretur, nec aliud intelligere potuerunt, quam viris armiſque ſe excellere, unde videlicet oportebat ut deorum juſſis in illum interitum vir præcipitaretur armatus; quid ſe magnum pro æterna patria feciſſe dicturus eſt, qui aliquem fidei ſuæ paſſus inimicum, non ſe ultro in talem mortem mittens, ſed ab illo miſſus obierit; quandoquidem a Domino ſuo eodemque rege patriæ ſuæ certius oraculum accepit: *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non poſſunt occidere?* Si ſe occidendos certis verbis quodam modo conſecrantes Decii devoverunt, ut illis cadentibus & iram deorum ſanguine ſuo placantibus Romanus liberaretur exercitus; nullo modo ſuperbient ſancti Martyres tamquam dignum aliquid pro illius patriæ (e) participatione fecerint, ubi æterna eſt & vera felicitas, ſi uſque ad ſui ſanguinis effuſionem, non ſolum ſuos fratres (f) pro quibus fundebatur, verum & ipſos inimicos a quibus fundebatur, ſicut eis præceptum eſt, diligentes, caritatis fide & fidei caritate certarunt? Si Marcus Pulvillus dedicans ædem Jovis, Junonis, Minervæ, falſo ſibi ab invidis morte filii nuntiata, ut illo nuntio perturbatus abſcederet, atque ita dedicationis gloriam collega ejus conſequeretur, ita contemſit, ut eum etiam projici (g) inſepultum juberet; & ſic in ejus corde orbitatis dolorem gloriæ cupiditas vicerat: quid magnum ſe pro Evangelii ſancti prædicatione, qua cives ſupernæ patriæ de diverſis liberantur & colliguntur erroribus, feciſſe dicturus eſt, cui Dominus de ſepultura patris ſui ſollicito ait: *Sequere me, & ſine mortuos ſepelire mortuos ſuos?* Si M. Regulus, ne crudeliſſimos hoſtes jurando falleret, ad eos ab ipſa Roma reverſus eſt, quoniam ſicut Romanis eum tenere volentibus reſpondiſſe fertur, poſtea quam Afris ſervierat, dignitatem illic honeſti civis habere non poſſet; eumque Carthaginienſes, quoniam contra eos in Romano ſenatu egerat, graviſſimis ſuppliciis necaverunt: qui cruciatus non ſunt pro fide illius patriæ contemnendi, ad cujus beatitudinem fides ipſa perducit? Aut quid retribuetur Domino pro omnibus quæ retribuit, ſi pro fide quæ illi debetur talia fuerit homo paſſus, qualia pro fide quam pernicioſiſſimis inimicis debebat paſſus eſt Regulus? Quomodo autem ſe audebit extollere de voluntaria paupertate Chriſtianus, ut in hujus vitæ peregrinatione expeditior ambulet viam, quæ perducit ad patriam, ubi veræ divitiæ ipſe Deus eſt; cum audiat vel legat (h) L. Valerium, qui in ſuo

Matth. 10. 28. Decii. Liv. l. 8. & 10.

Marcus Pulvillus. Liv. l. 2. Valer. l. 5. c. 10. Plutarch. in Publicola.

Matth. 8. 22. M. Regulus. Supra lib. 1. c. 15. & 24.

Pſal. 115. 12.

Paupertas voluntaria.

(a) Gallicani omnes MSS. *compulit*.
(b) Sola editio Lov. *glorioſius*.
(c) Aliquot MSS. *vanitate*.
(d) In MSS. *dubitatione*.
(e) Gervaſianus codex, *perceptione*.
(f) *Pro quibus fundebatur*; non quidem ad redemtionem, ut fuſus eſt Chriſti ſanguis, ſed ad exemplum fortitudinis. *De fortitudine fidelium*, inquit Leo epiſt. alias 83. nunc 97. *exempla nata ſunt patientiæ, non dona juſtitiæ*. LEONARD. COQUÆUS.
(g) Sic Plutarchus. At Livius cadaver efferri juſſiſſe ſcribit.
(h) Erratum eſt in prænomine: dicebatur enim, non L. ſed P. Valerius Publicola. Et non in ſuo quarto conſulatu obiit, ſed anno poſt, Verginio & Caſſio Coſſ. ſexto anno poſt expulſos reges. Livius l. 2. Dionyſius l. 5.

ſuo defunctus eſt conſulatu, uſque adeo fuiſſe pauperem, ut nummis a populo collatis ejus ſepultura curaretur? audiat vel legat * Q. Cincinnatum, cum quatuor jugera poſſideret, & ea ſuis manibus coleret, ab aratro eſſe adductum, ut dictator fieret, major utique honore quam conſul; victiſque hoſtibus ingentem gloriam conſecutum in eadem paupertate manſiſſe? Aut quid ſe magnum feciſſe prædicabit, quod nullo præmio mundi hujus fuerit ab æternæ illius patriæ ſocietate ſeductus, cum Fabricium didicerit tantis muneribus Pyrrhi regis Epirotarum, promiſſa etiam quarta parte regni, a Romana civitate non potuiſſe divelli, ibique in ſua paupertate privatum manere maluiſſe? Nam illud quod rempublicam, id eſt, rem populi, rem patriæ, rem communem cum haberent opulentiſſimam atque ditiſſimam, ſic ipſi in ſuis domibus pauperes erant, (*a*) ut quidam eorum qui jam bis conſul fuiſſet, ex illo ſenatu pauperum hominum pelleretur notatione cenſoria, quod decem pondo argenti in vaſis habere compertus eſt; (*b*) ita iidem ipſi pauperes erant, quorum triumphis publicum ditabatur ærarium: nonne omnes Chriſtiani, qui excellentiore propoſito divitias ſuas communes faciunt, ſecundum id quod ſcriptum eſt in Actis Apoſtolorum, ut diſtribuatur unicuique, ſicut cuique opus eſt; & nemo dicat aliquid proprium, ſed ſint illis omnia communia; intelligunt ſe nulla ob hoc ventilari oportere jactantia, id faciendo pro obtinenda ſocietate Angelorum, cum pæne tale aliquid illi fecerint pro conſervanda gloria Romanorum?

* Liv. l. 3. Valer. l. 4. c. 4.

Act. 2. 45. & 4. 32.

3. Hæc & alia, ſi qua hujuſcemodi reperiuntur in litteris eorum, quando ſic innoteſcerent, quando tanta fama prædicarentur, niſi Romanum imperium longe lateque porrectum, magnificis ſucceſſibus augeretur? Proinde per illud imperium tam latum tamque diuturnum, virorumque tantorum virtutibus præclarum atque glorioſum, & illorum intentioni merces quam quærebant eſt reddita, & nobis propoſita neceſſariæ commonitionis exempla: ut ſi virtutes, quarum iſtæ utcumque ſunt ſimiles, quas iſti pro civitatis terrenæ gloria tenuerunt, pro Dei glorioſiſſima Civitate non tenuerimus, pudore pungamur; ſi tenuerimus, ſuperbia non extollamur. Quoniam, ſicut dicit Apoſtolus, *indignæ ſunt paſſiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis*. Ad humanam vero gloriam præſentiſque temporis ſatis digna vita æſtimabatur illorum. Unde etiam Judæi qui Chriſtum occiderunt, revelante Teſtamento novo, quod in Vetere velatum fuit, ut non pro terrenis & temporalibus beneficiis, quæ divina providentia permixte bonis maliſque concedit, ſed pro æterna vita muneribuſque perpetuis & ipſius ſupernæ Civitatis ſocietate colatur Deus unus & verus, rectiſſime illorum gloriæ donati ſunt; ut hi qui qualibuſcumque virtutibus terrenam gloriam quæſierunt & adquiſierunt, vincerent eos qui magnis vitiis datorem veræ gloriæ & Civitatis æternæ occiderunt atque reſpuerunt.

Rom. 8. 18.

CAPUT XIX.

Quo inter ſe differant cupiditas gloriæ, & cupiditas dominationis.

INTEREST ſane inter cupiditatem humanæ gloriæ, & cupiditatem dominationis. Nam licet proclive ſit, ut qui humana gloria nimium delectatur, etiam dominari ardenter affectet; tamen qui veram licet humanarum laudum gloriam concupiſcunt, dant operam bene judicantibus non diſplicere. Sunt enim multa in moribus bona, de quibus multi bene judicant, quamvis ea multi non habeant: per ea bona morum nituntur ad gloriam & imperium vel dominationem de quibus ait Salluſtius: Sed ille vera via nititur. Quiſquis autem ſine cupiditate gloriæ, qua veretur homo bene judicantibus diſplicere, dominari atque imperare deſiderat, etiam per apertiſſima ſcelera quærit plerumque obtinere quod diligit. Proinde qui gloriam concupiſcit, aut vera via nititur, aut certe dolis atque fallaciis contendit, volens bonus videri eſſe, quod non eſt. Et ideo virtutes habenti magna virtus eſt contemnere gloriam; quia contemtus ejus in conſpectu Dei eſt, judicio autem non aperitur humano. Quidquid enim fecerit ad oculos hominum, quo gloriæ contemtor appareat, ad majorem laudem, hoc eſt, ad majorem gloriam facere ſi credatur, non eſt unde ſe ſuſpicantium ſenſibus aliter eſſe quam ſuſpicantur, oſtendat. Sed qui contemnit judicia laudantium, contemnit etiam ſuſpicantium temeritatem: quorum tamen, ſi vere bonus eſt, non contemnit ſalutem; quoniam tantæ juſtitiæ eſt qui de Spiritu Dei virtutes habet, ut etiam ipſos diligat inimicos; & ita diligat, ut (*c*) ſuos oſores vel detractores velit correctos habere conſortes non in terrena patria, ſed ſuperna: in laudatoribus autem ſuis quamvis parvipendat quod eum laudant, non tamen parvipendit quod amant; nec eos vult fallere laudantes, ne decipiat diligentes: ideoque inſtat ardenter, ut potius ille laudetur, a quo habet homo quidquid in eo jure laudatur. Qui autem contemtor gloriæ, dominationis eſt avidus, beſtias ſuperat ſive crudelitatis vitiis, ſive luxuriæ. Tales quidam Romani fuerunt. Non enim cura exiſtimationis amiſſa dominationis cupiditate caruerunt: multos tales fuiſſe, prodit hiſtoria. Sed hujus vitii ſummitatem, & quaſi arcem

Salluſt. in Catil.

Gloriæ contemtus.

(a) Cornelium Ruffinum intelligit, de quo Valer. l. 2. c. 9. Agell. l. 4. c. 8. Liv. l. 14.

(b) Lov. *ſi ita*. Abeſt *ſi* a ceteris libris.

(c) Sic Vind. Am. Er. & plerique MSS. At Lov. *ut ſuſurrones*.

cem quamdam Nero Cæſar primus obtinuit; cujus fuit tanta luxuries, ut nihil ab eo putaretur virile metuendum; tanta crudelitas, ut nihil molle habere crederetur, ſi neſciretur. Etiam talibus tamen dominandi poteſtas non datur niſi ſummi Dei providentia, quando res humanas judicat talibus dominis dignas. Aperta de hac re vox divina eſt, loquente Dei ſapientia: *Per me reges regnant, & tyranni per me tenent terram.* Sed ne tyranni non peſſimi atque improbi reges, ſed vetere nomine fortes dicti exiſtimentur, unde ait Virgilius: Pars mihi pacis erit, dextram tetigiſſe tyranni: apertiſſime alio loco de Deo dictum eſt: *Qui regnare facit hominem hypocritam propter perverſitatem populi.* Quamobrem, quamvis, ut potui, ſatis expoſuerim qua cauſſa Deus unus verus & juſtus Romanos ſecundum quamdam formam terrenæ civitatis bonos adjuverit ad tanti imperii gloriam conſequendam: poteſt tamen & alia cauſſa eſſe latentior, propter diverſa merita generis humani, Deo magis nota quam nobis; dum illud conſtet inter omnes veraciter pios, neminem * ſine vera pietate, id eſt, veri Dei vero cultu veram poſſe habere virtutem; nec eam veram eſſe, quando gloriæ ſervit humanæ. Eos tamen qui cives non ſint Civitatis æternæ, quæ in ſacris litteris noſtris dicitur Civitas Dei, utiliores eſſe terrenæ Civitati, quando habent virtutem vel ipſam, quam ſi nec ipſam. Illi autem qui vera pietate præditi bene vivunt, ſi habent ſcientiam regendi populos, nihil eſt felicius rebus humanis, quam ſi Deo miſerante habeant poteſtatem. Tales autem homines virtutes ſuas, quantaſcumque in hac vita poſſunt habere, non tribuunt niſi gratiæ Dei, quod eas volentibus, credentibus, petentibus dederit; ſimulque intelligunt, quantum ſibi deſit ad perfectionem juſtitiæ, qualis eſt in illorum ſanctorum Angelorum ſocietate, cui ſe nituntur aptare. Quantumlibet autem laudetur atque prædicetur virtus, quæ ſine vera pietate ſervit hominum gloriæ, nequaquam ſanctorum exiguis initiis comparanda eſt, quorum ſpes poſita eſt in gratia & miſericordia veri Dei.

Impiiſſimi tyranni providentia Dei evehuntur. Prov. 8. 15. Æneid. 7. Job. 34. 30.

* V. infra l. 19. c. 25.

Virtus nulla vera ſine vera pietate. Pſ. 45. & 47. &c.

CAPUT XX.

Tam turpiter ſervire virtutes humanæ gloriæ, quam corporis voluptati.

SOLENT Philoſophi, qui finem boni humani in ipſa virtute conſtituunt, ad ingerendum pudorem quibuſdam philoſophis, qui virtutes quidem probant, ſed eas voluptatis corporalis fine metiuntur, & illam per ſe ipſam putant appetendam, iſtas propter ipſam, * tabulam quamdam verbis pingere, ubi voluptas in ſella regali quaſi delicata quædam regina conſidat; eique virtutes famulæ ſubjiciantur, obſervantes ejus nutum, ut faciant quod illa imperaverit: quæ prudentiæ jubeat, ut vigilanter inquirat, quomodo voluptas regnet, & ſalva ſit; juſtitiæ jubeat, ut præſtet beneficia quæ poteſt ad comparandas amicitias corporalibus commodis neceſſarias; nulli faciat injuriam, ne offenſis legibus voluptas vivere ſecura non poſſit: fortitudini jubeat, ut ſi dolor corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam ſuam, id eſt, voluptatem fortiter in animi cogitatione, ut per priſtinarum deliciarum ſuarum recordationem mitiget præſentis doloris aculeos: temperantiæ jubeat, ut tantum capiat alimentorum, & ſi qua delectant, ne per immoderationem noxium aliquid valetudinem turbet; & voluptas, quam etiam in corporis ſanitate Epicurei maximam ponunt, graviter offendatur. Ita virtutes cum tota ſuæ (a) gloriæ dignitate tamquam imperioſæ cuidam & inhoneſtæ muliercalæ ſervient voluptati. Nihil hac pictura dicunt eſſe ignominioſius, & deformius, & quod minus ferre bonorum poſſit adſpectus: & verum dicunt. Sed non exiſtimo ſatis debiti decoris eſſe picturam, ſi etiam talis fingatur, ubi virtutes humanæ gloriæ ſerviant. Licet enim iſta gloria delicata mulier non ſit, inflata tamen eſt, & multum inanitatis habet. Unde non ei digne ſervit ſoliditas quædam firmitaſque virtutum, ut nihil provideat prudentia, nihil diſtribuat juſtitia, nihil toleret fortitudo, nihil temperantia moderetur, niſi unde placeatur hominibus & ventoſæ gloriæ ſerviatur. Nec illi ſe ab iſta fœditate defenderint, qui cum aliena ſpernant judicia velut gloriæ contemtores, ſibi ſapientes videntur & ſibi placent. Nam eorum virtus, ſi tamen ulla eſt, alio modo quodam humanæ ſubditur laudi. Neque enim ipſe qui ſibi placet, homo non eſt. Qui autem vera pietate in Deum, quem diligit, credit & ſperat, plus intendit in ea in quibus ſibi diſplicet, quam in ea, ſi qua in illo ſunt, quæ non tam ipſi quam veritati placent: neque id tribuit, unde jam poteſt placere, niſi ejus miſericordiæ, cui metuit diſplicere; de his ſanatis gratias agens, de illis ſanandis preces fundens.

* V. Cicer. 2. de finibus.

CAPUT XXI.

Romanum regnum a Deo vero eſſe diſpoſitum, a quo eſt omnis poteſtas, & cujus providentia reguntur univerſa.

QUÆ cum ita ſint, non tribuamus dandi regni atque imperii poteſtatem, niſi Deo vero, qui dat felicitatem in regno cælorum ſolis piis; regnum vero terrenum & piis & impiis, ſicut ei placet, cui nihil injuſte placet. Quamvis enim aliquid dixerimus, quod apertum nobis eſſe voluit; tamen multum eſt ad nos, & valde ſuperat vires noſtras, hominum occulta diſcutere, & liquido examine merita dijudicare regnorum. Ille igitur unus verus Deus, qui nec judicio, nec adjutorio deſerit genus humanum, quando voluit, & quan-

(a) Aliquot probæ notæ MSS. *cum tota ſua gloria dignitatis.*

tum voluit Romanis regnum dedit: qui dedit Aſſyriis, vel etiam Perſis, a quibus ſolos duos deos coli, unum bonum, alterum malum continent litteræ iſtorum: ut taceam de populo Hebræo, de quo jam dixi, quantum ſatis viſum eſt, qui præter unum Deum non coluit & quando regnavit. Qui ergo Perſis dedit ſegetes ſine cultu deæ Segetiæ, qui alia dona terrarum ſine cultu tot deorum, quos iſti rebus ſingulis ſingulos, vel etiam rebus ſingulis plures præpoſuerunt; ipſe etiam regnum dedit ſine cultu eorum, per quorum cultum ſe iſti regnaſſe crediderunt. Sic etiam hominibus; (*a*) qui Mario, ipſe Cajo Cæſari; qui Auguſto, ipſe & Neroni; qui Veſpaſianis vel patri, vel filio, ſuaviſſimis imperatoribus, ipſe & Domitiano crudeliſſimo: & ne per ſingulos ire neceſſe ſit, qui Conſtantino Chriſtiano, ipſe apoſtatæ Juliano: cujus egregiam indolem decepit amore dominandi ſacrilega & deteſtanda curioſitas, cujus vanis deditus oraculis erat, quando fretus ſecuritate victoriæ, naves quibus victus neceſſarius portabatur, incendit; deinde fervide inſtans immodicis auſibus, & mox merito temeritatis occiſus, in locis hoſtilibus egenum reliquit exercitum, ut aliter inde non poſſet evadi, niſi contra illud auſpicium dei Termini, de quo ſuperiore libro diximus, Romani impe-
Cap. 29. rii termini moverentur. Ceſſit enim Terminus deus neceſſitati, qui non ceſſerat Jovi. Hæc plane Deus unus & verus regit & gubernat, ut placet: & ſi occultis cauſſis, numquid injuſtis?

CAPUT XXII.

Tempora exituſque bellorum ex Dei pendere judicio.

SIc etiam tempora ipſa bellorum, ſicut in ejus arbitrio eſt juſtoque judicio & miſericordia, vel atterere, vel conſolari genus humanum, ut alia citius, alia tardius finiantur. Bellum (*b*) Piratarum a Pompejo, bellum (*c*) Punicum tertium a Scipione incredibili celeritate & temporis brevitate confecta ſunt. Bellum quoque fugitivorum gladiatorum, quamvis
** Liv. lib. 95. & 96.* multis Romanis * ducibus & duobus conſulibus victis, Italiaque horribiliter contrita atque vaſtata, tertio tamen anno poſt multa conſumta,
** Liv. lib. 72. 73. 74. 75. 76.* (*d*) conſumtum eſt. Picentes, * Marſi & Peligni, gentes non exteræ, ſed Italicæ, poſt diuturnam & devotiſſimam ſub Romano jugo ſervitutem, in libertatem caput erigere tentaverunt, jam multis nationibus Romano imperio ſubjugatis, deletaque Carthagine: in quo bello Italico Romanis ſæpiſſime victis, ubi & duo conſules perierunt, & alii nobiliſſimi ſenatores: non diuturno tamen tempore tractum eſt hoc malum; nam quintus ei annus finem dedit. Sed bellum Punicum ſecundum cum maximis detrimentis & calamitate reipublicæ per annos (*e*) decem & octo Romanas vires extenuavit, & pæne conſumſit: duobus (*f*) prœliis ferme ſeptuaginta Romanorum millia ceciderunt. Bellum Punicum primum per (*g*) viginti & tres annos peractum eſt: bellum Mithridaticum * ** Florus l. 3.*
quadraginta annis. Ac ne quiſquam arbitretur rudimenta Romanorum fuiſſe fortiora ad bella citius peragenda, ſuperioribus temporibus multum in omni virtute laudatis, bellum Samniticum annis tractum eſt ferme (*h*) quinquaginta: in quo bello ita Romani victi ſunt, ut ſub jugum etiam mitterentur. Sed quia non diligebant gloriam propter juſtitiam, ſed juſtitiam propter gloriam diligere videbantur, * pacem ** Vide Livium l. 9.*
factam fœduſque ruperunt. Hæc ideo commemoro, quoniam multi præteritarum rerum ignari, quidam etiam diſſimulatores ſuæ ſcientiæ, ſi temporibus Chriſtianis aliquod bellum paullo diutius trahi vident, ilico in noſtram religionem proterviſſime inſiliunt, exclamantes, quod ſi ipſa non eſſet, & vetere ritu numina colerentur, jam Romana illa virtute, quæ adjuvante Marte & Bellona tanta celeriter bella confecit, id quoque celerrime finiretur. Recolant igitur qui legerunt quam diuturna bella, quam variis (*i*) eventis, quam luctuoſis cladibus a veteribus ſint geſta Romanis, ſicut ſolet orbis terrarum velut procelloſiſſimum pelagus varia talium malorum tempeſtate jactari: & quod nolunt aliquando fateantur, nec inſanis adverſus Deum linguis ſe interimant, & decipiant imperitos.

CAPUT XXIII.

De bello in quo Rhadagaiſus rex Gothorum dæmonum cultor, uno die cum ingentibus copiis ſuis victus eſt.

QUod tamen noſtra memoria recentiſſimo tempore Deus mirabiliter & miſericorditer fecit, non eum gratiarum actione com-

---

(a) Binos conjungit, alterum bonum, alterum malum: crudelis Marius, clementiſſimus C. Cæſar; optimus princeps Auguſtus, peſſimus Nero.

(b) Quadrageſimo die poſtquam Brundiſio ſolvit Pompejus, terminatum eſt. Florus l. 3. Cicero pro lege Manilia.

(c) *Intra quintum annum quam erat coeptum, conſummatum omnino eſt*; ait Livius l. 49. At Florus l. 2. *quadriennio paratum* ſcribit.

(d) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *conſummatum eſt*.

(e) Suffragatur Livius lib. 30. & Florus lib. 2. At Polybius lib. 3. & Oroſius lib. 4. c. 20. notant hujus belli annos tantum ſeptemdecim.

(f) Altero prœlio ad Thraſymenum lacum, altero ad Cannas commiſſo. Livius l. 22. Florus l. 2.

(g) Auguſtino conſentit Oroſius. At Polybius l. 1. per viginti & quatuor annos peractum ſcribit: quia videlicet annos ipſe ab occaſione movendi belli numerat, alii vero ab ejus ſuſceptione.

(h) Eutropius & Oroſius annos quadraginta novem in hoc bello numerant; Florus quinquaginta: nec plures ſunt, ſi ad Fabium Gurgitem conſulem finitur. Attamen Appianus octoginta computat, ipſique Samnites in Livii libro 23. dicunt ſe per centum prope annos cum populo Romano bellum geſſiſſe.

(i) Sic MSS. At editi, *eventibus*.

commemorant: ſed quantum in ipſis eſt, omnium, ſi fieri poteſt, hominum oblivione ſepelire conantur: quod a nobis ſi tacebitur, ſimiliter erimus ingrati. Cum Rhadagaiſus rex Gothorum agmine ingenti & immani jam in Urbis vicinia conſtitutus, Romanis cervicibus immineret, uno die tanta celeritate ſic victus eſt, ut ne uno quidem non dicam exſtincto, ſed (a) vulnerato Romanorum, multo amplius quam (b) centum millium proſterneretur ejus exercitus, atque ipſe (c) cum filiis mox captus pœna debita necaretur. Nam ſi ille tam impius, cum tantis & tam impiis copiis Romam fuiſſet ingreſſus, cui pepercisſet? Quibus honorem locis Martyrum detuliſſet? In qua perſona Deum timeret? Cujus non ſanguinem fuſum, cujus pudicitiam vellet intactam? Quas autem iſti pro diis ſuis voces haberent, quanta inſultatione jactarent, quod ille ideo viciſſet, ideo tanta potuiſſet, quia quotidianis ſacrificiis placabat atque invitabat deos, quod Romanos facere Chriſtiana religio non ſinebat? Nam propinquante jam illo his locis, ubi nutu ſummæ majeſtatis oppreſſus eſt, cum ejus fama ubique crebreſceret, nobis apud Carthaginem dicebatur, hoc credere, ſpargere, jactare Paganos, quod ille diis amicis protegentibus & opitulantibus, quibus immolare quotidie ferebatur, vinci omnino non poſſet ab eis qui talia diis Romanis ſacra non facerent, nec fieri a quoquam permitterent. Et non agunt miſeri gratias tantæ miſericordiæ Dei, qui cum ſtatuiſſet irruptione barbarica (d) graviora pati dignos mores hominum caſtigare, indignationem ſuam tanta manſuetudine temperavit, ut illum primo faceret mirabiliter vinci, ne ad infirmorum animos evertendos gloria daretur dæmonibus, quibus eum ſupplicare conſtabat; deinde (e) ab his Barbaris Roma caperetur, qui contra omnem conſuetudinem bellorum ante geſtorum ad loca ſancta confugientes Chriſtianæ religionis reverentia tuerentur, ipſiſque dæmonibus atque impiorum ſacrificiorum ritibus, de quibus ille præſumſerat, ſic adverſarentur (f) pro nomine Chriſtiano, ut longe atrocius bellum cum eis quam cum hominibus gerere viderentur: ita verus Dominus gubernatorque rerum & Romanos cum miſericordia flagellavit, & tam incredibiliter victis ſupplicatoribus dæmonum, nec ſaluti rerum præſentium neceſſaria eſſe ſacrificia illa monſtravit; ut ab his qui non pervicaciter contendunt, ſed prudenter attendunt, nec propter præſentes neceſſitates religio vera deſeratur, & magis æternæ vitæ fideliſſima exſpectatione teneatur.

CAPUT XXIV.

Quæ ſit Chriſtianorum imperatorum, & quam vera felicitas.

NEQUE enim nos Chriſtianos quoſdam imperatores ideo felices dicimus, quia vel diutius imperarunt, vel imperantes filios morte placida reliquerunt, vel hoſtes reipublicæ domuerunt, vel inimicos cives adverſus ſe inſurgentes & cavere & opprimere potuerunt. Hæc & alia vitæ hujus ærumnoſæ vel munera, vel ſolatia, quidam etiam cultores dæmonum accipere meruerunt, qui non pertinent ad regnum Dei, quo pertinent iſti: & hoc ipſius miſericordia factum eſt, ne ab illo iſta, qui in eum crederent, velut ſumma bona deſiderarent. Sed felices eos dicimus, ſi juſte imperant, ſi inter linguas ſublimiter honorantium & obſequia nimis humiliter ſalutantium non extolluntur, ſed ſe homines eſſe meminerunt; ſi ſuam poteſtatem ad Dei cultum maxime dilatandum, majeſtati ejus famulam faciunt; ſi Deum timent, diligunt, colunt; ſi plus amant illud regnum, ubi non timent habere conſortes; ſi tardius vindicant, facile ignoſcunt; ſi eamdem vindictam pro neceſſitate regendæ tuendæque reipublicæ, non pro ſaturandis inimicitiarum odiis (g) exſerunt; ſi eamdem veniam non ad impunitatem iniquitatis; ſed ad ſpem correctionis indulgent; ſi quod aſpere coguntur plerumque decernere, miſericordiæ lenitate & beneficiorum largitate compenſant; ſi luxuria tanto eis eſt caſtigatior, quanto poſſet eſſe liberior; ſi malunt cupiditatibus pravis, quam quibuslibet gentibus imperare: & ſi hæc omnia faciunt, non propter ardorem inanis gloriæ, ſed propter caritatem felicitatis æternæ: ſi pro ſuis peccatis, humilitatis & miſerationis & orationis ſacrificium Deo ſuo vero immolare non negligunt. Tales Chriſtianos imperatores dicimus eſſe felices interim ſpe, poſtea re ipſa futuros, cum id quod exſpectamus advenerit.

CAPUT XXV.

De proſperitatibus, quas Conſtantino imperatori Chriſtiano Deus contulit.

NAM bonus Deus, ne homines qui eum crederent propter æternam vitam colendum, has ſublimitates & regna terrena exiſtimarent poſſe neminem conſequi, niſi dæmonibus ſupplicet, quod hi ſpiritus in talibus multum valerent. Conſtantinum imperatorem non ſupplicantem dæmonibus, ſed ipſum verum Deum colentem, tantis terrenis implevit muneribus, quanta optare nullus auderet: cui etiam condere civitatem * Romano imperio ſociam, velut ipſius Romæ filiam, ſed ſine aliquo dæmonum templo ſimulacroque conceſſit. * Conſtantinopolim.

(a) Er. & Lov. *ſed nec*. Abeſt *nec* ab aliis libris.

(b) Plus quam ducenta millia Gothorum fuiſſe ferunt Paullus Æmilius lib. 1. hiſt. Francorum, Oroſius lib. 7. c. 37. & alii. Hæc Rhadagaiſi clades ſub Honorio contigit, anno Chriſti 406. Vide Auguſtini Sermonem 105. cap. 10.

(c) Ex Romanis & Gallicanis MSS. plures probæ notæ non habent, *cum filiis*.

(d) Sic plures MSS. Alii quidam, *graviora dignos*, omiſſo *pati*. At editi, *graviore dignos*.

(e) Editi, *Deinde cum*. Abeſt *cum* a MSS.

(f) MSS. omittunt, *pro*.

(g) Aliquot MSS. *exercent*.

Diu (*a*) imperavit, univerſum orbem Romanum unus Auguſtus tenuit & defendit: in adminiſtrandis & gerendis bellis victorioſiſſimus fuit: in tyrannis (*b*) opprimendis per omnia proſperatus eſt: grandævus ægritudine & ſenectute defunctus eſt, filios (*c*) imperantes reliquit. Sed rurſus ne imperator quiſquam ideo Chriſtianus eſſet, ut felicitatem Conſtantini mereretur; cum propter vitam æternam quiſque debeat eſſe Chriſtianus; (*d*) Jovianum multo citius quam Julianum abſtulit; Gratianum ferro (*e*) tyrannico permiſit interimi; longe quidem mitius, quam magnum (*f*) Pompeium, colentem (*g*) velut Romanos deos. Nam ille vindicari a Catone non potuit, quem civilis belli quodam modo heredem reliquerat: iſte autem, quamvis piæ animæ ſolatia talia non requirant, a (*h*) Theodoſio vindicatus eſt, quem regni participem fecerat; cum parvulum haberet (*i*) fratrem, avidior fidæ ſocietatis, quam nimiæ poteſtatis.

CAPUT XXVI.

De fide & pietate Theodoſii Auguſti.

1. Unde & ille non ſolum vivo ſervavit quam debebat fidem, verum etiam poſt ejus mortem pulſum ab ejus interfectore Maximo Valentinianum ejus parvulum fratrem in ſui partes imperii tamquam Chriſtianus excepit pupillum; paterno cuſtodivit affectu, quem deſtitutum omnibus opibus nullo negotio poſſet auferre, ſi latius regnandi cupiditate magis quam benefaciendi caritate flagraret: unde potius cum ſervata ejus imperatoria dignitate ſuſceptum, ipſa humanitate & gratia conſolatus eſt. Deinde cum Maximum terribilem faceret ille ſucceſſus, hic in anguſtiis curarum ſuarum non eſt lapſus ad curioſitates ſacrilegas atque illicitas, ſed ad Joannem in Ægypti eremo conſtitutum, quem Dei ſervum prophetandi ſpiritu præditum fama crebreſcente didicerat, miſit; atque ab eo nuntium victoriæ certiſſimum accepit. Mox tyranni Maximi exſtinctor Valentinianum puerum imperii ſui partibus, unde fugatus fuerat, cum miſericordiſſima veneratione reſtituit: eoque ſive per inſidias, ſive quo alio pacto vel caſu proxime exſtincto, alium tyrannum Eugenium, qui in illius imperatoris locum non legitime fuerat ſubrogatus, accepto rurſus prophetico reſponſo, fide certus oppreſſit, contra cujus robuſtiſſimum exercitum magis orando, quam feriendo pugnavit. Milites nobis qui aderant, retulerunt, extorta ſibi eſſe de manibus quæcumque jaculabantur: cum a Theodoſii partibus in adverſarios vehemens ventus iret, & non ſolum quæcumque in eos jaciebantur concitatiſſime raperet, verum etiam ipſorum tela in eorum corpora retorqueret. Unde & poeta Claudianus, quamvis a Chriſti nomine alienus, in ejus tamen laudibus dixit:

Joannes eremita prophetandi ſpiritu præditus.

Ventus a Theodoſio contra hoſtes pugnans Dei virtute.

In panegyr. de 3. Honorii conſulatu.

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab antris
Æolus armatas hiemes; cui militat æther,
Et conjurati veniunt ad claſſica venti.

Victor autem, ſicut crediderat & prædixerat, Jovis ſimulacra, quæ adverſus eum fuerant neſcio quibus ritibus velut conſecrata, & in Alpibus conſtituta, depoſuit: eorumque fulmina, quod aurea fuiſſent, jocantibus (quod illa lætitia permittebat) Curſoribus, & ſe ab eis fulminari velle dicentibus, hilariter benigneque donavit. Inimicorum ſuorum filios, quos non ipſius (k) juſſus, ſed belli abſtulerat impetus, etiam nondum Chriſtianos ad eccleſiam confugientes, Chriſtianos hac occaſione fieri voluit, & Chriſtiana caritate dilexit: nec privavit rebus, (*l*) & auxit honoribus. In neminem poſt victoriam privatas inimicitias valere permiſit. Bella civilia, non ſicut Cinna & Marius & Sylla & alii tales nec finita finire voluerunt, ſed magis doluit exorta quam cuiquam nocere voluit terminata. Inter hæc omnia ex ipſo initio imperii ſui non quievit juſtiſſimis & miſericordiſſimis legibus adverſus impios laboranti Eccleſiæ ſubvenire; quam Valens hæreticus favens Arianis vehementer afflixerat: cujus Eccleſiæ ſe membrum eſſe magis quam in terris regnare gaudebat. Simulacra gentilium ubique evertenda præcepit, ſatis intelligens nec terrena munera in dæmoniorum, ſed in Dei veri eſſe poſita poteſtate. Quid autem fuit ejus religioſa humilitate mirabilius; quando in Theſſalonicenſium graviſſimum ſcelus, cui jam epiſcopis intercedentibus promiſerat indulgentiam, tumultu quorumdam, qui ei cohærebant, vindicare compulſus eſt, & eccleſiaſtica coercitus diſciplina, ſic egit pœnitentiam, ut imperatoriam celſitudinem pro illo populus orans magis fleret videndo proſtratam, quam peccando timeret iratam? Hæc ille ſecum, & ſi qua ſimilia, quæ commemorare longum eſt, bona opera tulit, ex iſto temporali vapore cujuslibet culminis & ſublimi-

Theodoſii religioſa humilitas.

(a) Annos 31. imperaſſe prodit Oroſius lib. 7. c. 26.

(b) Maxentin nimirum & Licinio.

(c) Conſtantium, Conſtantinum & Conſtantem.

(d) Pauciores MSS. cum editis, *Jovinianum*. Hunc menſibus ſeptem imperaſſe, Julianum autem octo ſupra unum annum menſibus, tradunt hiſtoriæ ſcriptores.

(e) Cæſum videlicet ab Andragathio Maximi tyranni præfecto.

(f) Qui, ut ſcribit Florus l. 4. *in Peluſiaco litore, imperio viliſſimi regis*, id eſt Ptolemæi pupilli, *conſiliis ſpadonum, & ne quid malis deſit, Septimii deſertoris ſui gladio trucidatus, ſub oculis uxoris ſuæ liberorumque moritur.* Vide Liv. l. 112.

(g) Editi, *colentem videlicet*. At omnes MSS. *velut*.

(h) Qui Theodoſius Maximum Aquilejæ agentem cepit & interenit.

(i) Valentinianum ſcilicet juninrem, Valentiniani ſenioris ex Juſtina filium. In excuſis legebatur, *haberet & fratrem, avidior fide ſocietatis* &c. ſed partienla & non eſt in melioris notæ MSS. quorum etiam auctoritate emendamus, *fidæ*.

(k) Plerique MSS. *juſſu*: & quidam omittunt *ſed*. Forte legendum, *non ip ſius, ſed belli*: & delendum, *juſſus*.

(l) Sic MSS. At editi, *ſed auxit*.

mitatis humanæ; quorum operum merces eſt æterna felicitas, cujus dator eſt Deus (*a*) ſolis veraciter piis. Cetera vero vitæ hujus vel faſtigia vel ſubſidia, ſicut ipſum mundum, lucem, auras, terras, aquas, fructus, ipſiuſque hominis animam, corpus, ſenſus, mentem, vitam, bonis maliſque largitur: in quibus eſt etiam quælibet imperii magnitudo, quam pro temporum gubernatione diſpenſat.

2. (*b*) Proinde jam etiam illis reſpondendum eſſe video, qui manifeſtiſſimis documentis, quibus oſtenditur, quod ad iſta temporalia, quæ ſola ſtulti habere concupiſcunt, nihil deorum falſorum numeroſitas proſit, confutati atque convicti conantur aſſerere, non propter vitæ præſentis utilitatem, ſed propter eam quæ poſt mortem futura eſt, colendos deos. Nam iſtis qui propter amicitias mundi hujus volunt vana colere, & non ſe permitti puerilibus ſenſibus conqueruntur, his quinque libris ſatis arbitror eſſe reſponſum. Quorum tres priores cum edidiſſem & in multorum manibus eſſe cœpiſſent, audivi quoſdam neſcio quam adverſus eos reſponſionem ſcribendo præparare. Deinde ad me perlatum eſt, quod jam ſcripſerint, ſed tempus quærant, *quo ſine periculo poſſint edere. Quos admoneo, non optent quod eis non expedit. Facile eſt enim cuiquam videri reſpondiſſe, qui tacere noluerit. Aut quid eſt loquacius vanitate? Quæ non ideo poteſt quod veritas, quia ſi voluerit, etiam plus poteſt clamare quam veritas. Sed conſiderent omnia diligenter: & ſi forte ſine ſtudio partium judicantes, talia eſſe perſpexerint, quæ potius exagitari, quam convelli poſſint, garrulitate impudentiſſima & quaſi ſatyrica vel mimica levitate, cohibeant ſuas nugas; & potius a prudentibus emendari, quam laudari ab imprudentibus eligant. Nam ſi non ad libertatem vera dicendi, ſed ad licentiam maledicendi tempus exſpectant, abſit ut eis eveniat quod ait * Tullius de quodam, qui peccandi licentia felix appellabatur: O miſerum, cui peccare licebat: Unde quiſquis eſt, qui maledicendi licentia felicem ſe putat, multo erit felicior, ſi hoc illi omnino non liceat: cum poſſit depoſita inanitate jactantiæ etiam iſto tempore tamquam ſtudio conſulendi quidquid voluerit, contradicere; & quantum (*c*) poſſunt, ab eis quos conſulit amica diſputatione, honeſte, graviter, libere, quod oportet audire.

Vanitas veritate loquacior.

* *Simile quidpiam de Cinna in 5. Tuſc.*

(*a*) Nonnulli MSS. *ſolus*.

(*b*) Hic apud Am. Er. & Lov. factum eſt caput XXVII. & titulus iſte additus: *Contra invidos invectio Auguſtini, qui ſcripſerunt contra editos jam libros*. Sed id tentatum ſine auctoritate MSS. & refragante antiquiore editione Vind.

(*c*) Editi, *poſſit*. Verius MSS. *poſſunt*: eos intellige qui conſuluntur amica diſputatione.

LIBER SEXTUS.

Hactenus contra eos qui propter hanc temporalem vitam colendos deos putant: nunc autem adverſus eos qui cultum ipſis credunt propter vitam æternam exhibendum: quos Auguſtinus libris quinque ſequentibus confutaturus, oſtendit hic in primis opinionem de diis quam abjectam habuerit ipſemet Varro theologiæ gentilis ſcriptor commendatiſſimus. Affert theologiæ iſtius genera ſecundum eumdem tria, fabuloſum, naturale, & civile: ac mox de fabuloſo & de civili demonſtrat, nihil hæc genera ad futuræ vitæ felicitatem conferre.

PRÆFATIO.

Quinque ſuperioribus libris ſatis mihi adverſus eos videor diſputaſſe, qui multos deos & falſos, quos eſſe inutilia ſimulacra, vel immundos ſpiritus & pernicioſa dæmonia, vel certe creaturas, non creatorem veritas Chriſtiana convincit, propter vitæ hujus mortalis rerumque terrenarum utilitatem, eo ritu ac ſervitute, quæ Græce λατρεία dicitur, & uni vero Deo debetur, venerandos & colendos putant. Et nimiæ quidem ſtultitiæ vel pertinaciæ, nec iſtos quinque, nec ullos alios quanticumque numeri libros ſatis eſſe poſſe, quis neſciat? quando ea putatur gloria vanitatis, nullis cedere viribus veritatis; in perniciem utique ejus, cui vitium tam immane dominatur. Nam & contra omnem curantis induſtriam, non malo medici, ſed ægroti inſanabilis, morbus invictus eſt. Hi vero qui ea quæ legunt vel ſine ulla, vel non cum magna ac nimia veteris erroris obſtinatione, intellecta & conſiderata perpendunt, facilius nos iſto numero terminatorum quinque voluminum plus quam quæſtionis ipſius neceſſitas poſtulabat ſatis feciſſe, quam minus diſſeruiſſe judicabunt; totamque invidiam, *quam Chriſtianæ religioni de hujus vitæ cladibus terrenarumque contritione ac mutatione rerum imperiti facere conantur, non ſolum diſſimulantibus, ſed contra ſuam conſcientiam faventibus etiam doctis, quos impietas veſana poſſedit, omnino eſſe inanem rectæ cogitationis atque rationis, plenamque leviſſimæ temeritatis & pernicioſiſſimæ animoſitatis, dubitare non poterunt.

Latria uni debetur Deo.

CA-

CAPUT I.

De his qui dicunt deos a ſe non propter præſentem vitam coli, ſed propter æternam.

1. NUnc ergo quoniam deinceps, ut promiſſus ordo expetit, etiam hi refellendi & docendi ſunt, qui non propter iſtam vitam, ſed propter illam quæ poſt mortem futura eſt, deos gentium, quos Chriſtiana religio deſtruit, colendos eſſe contendunt; placet a veridico oraculo Sancti Pſalmi ſumere exordium diſputationis meæ: *Beatus cujus eſt Dominus Deus ſpes ipſius & non reſpexit in vanitates & inſanias mendaces.* (*Pſal. 39. 5.*) Verumtamen in omnibus vanitatibus inſaniiſque mendacibus longe tolerabilius philoſophi audiendi ſunt, quibus diſplicuerunt iſtæ opiniones erroreſque populorum: qui populi conſtituerunt ſimulacra numinibus, multaque de eis quos deos immortales vocant, falſa atque indigna ſive finxerunt, ſive ficta crediderunt, & credita eorum cultui ſacrorumque ritibus miſcuerunt. Cum his hominibus, qui etſi non libere prædicando, ſaltem utcumque in diſputationibus muſſirando, talia ſe improbare teſtati ſunt, non uſque adeo inconvenienter quæſtio iſta tractatur: utrum non unum Deum qui fecit omnem ſpiritalem corporalemque creaturam, propter vitam quæ poſt mortem futura eſt coli oporteat; ſed multos deos, quos ab illo uno factos & ſublimiter collocatos * quidam eorumdem philoſophorum ceteris excellentiores nobilioreſque ſenſerunt. (* *Plato in Timæo.*)

2. Ceterum quis ferat dici atque contendi, deos illos, quorum in quarto libro quoſdam commemoravi, quibus rerum exiguarum ſingulis ſingula diſtribuuntur officia, vitam æternam cuiquam præſtare? An vero illi peritiſſimi & acutiſſimi viri, qui ſe pro magno beneficio conſcripta docuiſſe * gloriantur, ut ſciretur quare cuique deo ſupplicandum eſſet, quid a quoque eſſet petendum, ne abſurditate turpiſſima, qualis joculariter in mimo fieri ſolet, peteretur a Libero aqua, a (*a*) Lymphis vinum; auctores erunt cuipiam hominum diis immortalibus ſupplicanti, ut cum a Lymphis petierit vinum, eique reſponderint, Nos aquam habemus, hoc a Libero pete; poſſit recte dicere, Si vinum non habetis, ſaltem date mihi vitam æternam; Quid hac abſurditate monſtroſius? Nonne illæ cachinnantes (ſolent enim eſſe (*b*) ad riſum faciles) ſi non affectent fallere ut dæmones, ſupplici reſpondebunt; O homo putaſne in poteſtate nos habere vitam, quas audis non habere vel vitem? Impudentiſſimæ igitur ſtultitiæ eſt, vitam æternam a talibus diis petere vel ſperare, qui vitæ hujus ærumnoſiſſimæ atque breviſſimæ, & ſi qua ad eam pertinent adminiculandam atque fulciendam, ita ſingulas particulas tueri aſſeruntur, ut ſi id quod ſub alterius tutela ac poteſtate eſt, petatur ab altero, tam ſit inconveniens & abſurdum, ut mimicæ ſcurrilitati videatur eſſe ſimillimum. (* *Varro ſupra l. 4. cap. 22.*) (*Vita æterna a diis fruſtra petitur.*) Quod cum fit a ſcientibus mimis, digne ridentur in theatro; cum vero a neſcientibus ſtultis, dignius irridentur in mundo. Cui ergo deo vel deæ, propter quid ſupplicaretur, quantum ad illos deos adtinet quos inſtituerunt civitates, a doctis ſollerter inventum memoriæque mandatum eſt; quid a Libero, verbi gratia, quid a Lymphis, quid a Vulcano, ac ſic a ceteris, quos partim commemoravi in quarto libro, partim prætereundos putavi. Porro ſi a Cerere vinum, a Libero panem, a Vulcano aquam, a Lymphis ignem petere erroris eſt; quanto majoris deliramenti eſſe intelligi debet, ſi cuiquam iſtorum pro vita ſupplicetur æterna?

3. Quamobrem, ſi cum de regno terreno quæreremus, quoſnam illud deos vel deas hominibus credendum eſſet poſſe conferre, diſcuſſis omnibus longe alienum a veritate monſtratum eſt, a quoquam iſtorum multorum numinum atque falſorum ſaltem regna terrena exiſtimare conſtitui: nonne inſaniſſimæ impietatis eſt, ſi æterna vita, quæ terrenis omnibus regnis ſine ulla dubitatione vel comparatione præferenda eſt, ab iſtorum quoquam dari cuiquam poſſe credatur? Neque enim propterea dii tales vel terrenum regnum dare non poſſe viſi ſunt, quia illi magni & excelſi ſunt, hoc quiddam parvum & abjectum, quod non dignarentur in tanta ſublimitate curare. Sed (*c*) quantumlibet conſideratione fragilitatis humanæ caducos apices terreni regni merito quiſque contemnat; illi dii tales apparuerunt, ut indigniſſimi viderentur, quibus danda atque ſervanda deberent vel iſta committi. Ac per hoc, ſi (ut ſuperiora proximis duobus libris pertractata docuerunt) nullus Deus ex illa turba vel quaſi plebejorum, vel quaſi procerum deorum, idoneus eſt regna mortalia mortalibus dare, quanto minus poteſt immortales ex mortalibus facere?

4. Huc accedit, quia ſi jam cum illis agimus qui non propter iſtam, ſed propter vitam quæ poſt mortem futura eſt, exiſtimant colendos deos; jam nec propter illa ſaltem quæ deorum talium poteſtati tamquam diſpartita & propria, non ratione veritatis, ſed vanitatis opinione tribuuntur, omnino colendi ſunt; ſicut credunt hi qui cultum eorum vitæ hujus mortalis utilitatibus neceſſarium eſſe contendunt: contra quos jam quinque præcedentibus voluminibus ſatis, quantum potui, diſputavi. Quæ cum ita ſint, ſi eorum qui colerent deam Juventatem, ætas ipſa floreret inſignius; contemtores autem ejus, vel intra annos occumberent juventutis, vel in ea tamquam ſenili (*d*) torpore frigeſcerent: ſi ma-

(*a*) Editi, *Nymphis*. At MSS. conſtanter, *Lymphis*. Mutata olim eſt a Latinis littera in Græco nomine νυμφη, quo veteres aquam vel aquarum deas appellabant.

(*b*) Alludit ad illud Virgilii Eclog. 3. *Sed faciles Nymphæ riſere*. Tametſi eo loci *faciles* dictæ intelligantur non ad ridendum, ſed ad exaudiendum.

(*c*) Sic MSS. Editi vero, *quantalibet*.

(*d*) Sic MSS. At editi, *corpore*.

malas cultorum ſuorum ſpecioſius & feſtivius Fortuna barbata veſtiret: a quibus autem ſperneretur, glabros aut male barbatos videremus: etiam ſic rectiſſime diceremus, huc uſque iſtas deas ſingulas poſſe, ſuis officiis quodam modo *(a)* limitatas; ac per hoc nec a Juventate oportere peti vitam æternam, quæ non daret barbam; nec a Fortuna barbata boni aliquid poſt hanc vitam eſſe ſperandum, cujus in hac vita poteſtas nulla eſſet, ut eamdem ſaltem ætatem, quæ barba induitur, ipſa præſtaret. Nunc vero cum earum cultus nec propter iſta ipſa, quæ putant eis ſubdita, ſit neceſſarius; quia & multi colentes Juventatem deam minime in illa ætate viguerunt, & multi non eam colentes gaudent robore juventutis; itemque multi Fortunæ barbatæ ſupplices ad nullam vel deformem barbam pervenire potuerunt, & ſi qui eam pro barba impetranda venerantur, a barbatis ejus contemtoribus irridentur: itane deſipit cor humanum, ut quorum deorum cultum propter iſta ipſa temporalia & cito prætereuntia munera, quibus ſingulis ſinguli præeſſe perhibentur, inanem ludibrioſumque cognoſcit, propter vitam æternam credat eſſe fructuoſum? Hanc dare illos poſſe, nec hi dicere auſi ſunt, qui eis, ut ab inſipientibus populis colerentur, iſta opera temporalia, quoniam nimis multos putaverunt, ne quiſquam eorum ſederet otioſus, minutatim diviſa tribuerunt.

CAPUT II.

Quid Varronem de diis gentium ſenſiſſe credendum ſit, quorum talia & genera & ſacra detexit, ut reverentius cum eis ageret, ſi de illis omnino reticeret.

QUis Marco Varrone curioſius iſta quæſivit? quis invenit doctius? quis conſideravit attentius? quis diſtinxit acutius? quis diligentius pleniuſque conſcripſit? Qui tametſi minus eſt ſuavis eloquio, doctrina tamen atque ſententiis ita refertus eſt, ut in omni eruditione, quam nos ſæcularem, illi autem liberalem vocant, ſtudioſum rerum tantum iſte doceat, quantum ſtudioſum verborum Cicero delectat. Denique & ipſe Tullius huic tale * teſtimonium perhibet, ut in libris Academicis dicat eam, quæ ibi verſatur, diſputationem, ſe habuiſſe cum Marco Varrone, homine, inquit, omnium facile acutiſſimo, & ſine ulla dubitatione doctiſſimo. Non ait, eloquentiſſimo vel facundiſſimo; quoniam re vera in hac facultate multum impar eſt: ſed omnium, inquit, facile acutiſſimo. Et in eis libris, id eſt, Academicis, ubi cuncta dubitanda eſſe contendit, addidit, ſine ulla dubitatione doctiſſimo. Profecto de hac re ſic erat certus, ut auferret dubitationem, quam ſolet in omnibus adhibere, tamquam de hoc uno etiam pro Academicorum dubitatione diſputaturus, ſe Academicum fuiſſet oblitus. In primo autem libro cum ejuſdem Varronis litteraria opera prædicaret; Nos, inquit, in noſtra urbe peregrinantes erranteſque, tamquam hoſpites, tui libri quaſi domum reduxerunt, ut poſſemus aliquando qui & ubi eſſemus agnoſcere. Tu ætatem patriæ, tu deſcriptiones temporum, tu ſacrorum jura, tu ſacerdotum, tu domeſticam, tu *(b)* publicam diſciplinam, tu *(c)* ſedem regionum, locorum, tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, cauſſas aperuiſti. Iſte igitur vir tam inſignis excellentiſque peritiæ, & quod de illo etiam Terentianus elegantiſſimo verſiculo breviter ait, Vir doctiſſimus undecumque Varro: qui tam multa legit, ut aliquid ei ſcribere vacaſſe miremur; tam multa ſcripſit, quam multa vix quemquam legere potuiſſe credamus: iſte, inquam, vir tantus ingenio, tantuſque doctrina, ſi rerum velut divinarum, de quibus ſcribit, oppugnator eſſet atque deſtructor, eaſque non ad religionem, ſed ad ſuperſtitionem diceret pertinere, neſcio utrum tam multa in eis ridenda, contemnenda, deteſtanda conſcriberet. Cum vero deos eoſdem ita coluerit, colendoſque cenſuerit, ut in eo ipſo opere litterarum ſuarum dicat ſe timere ne pereant, non incurſu hoſtili, ſed civium negligentia, de qua illos velut ruina liberari a ſe dicit, & in memoria bonorum per hujuſmodi libros recondi atque ſervari utiliore cura, quam Metellus de incendio ſacra Veſtalia, & Æneas de Trojano excidio penates liberaſſe prædicantur; & tamen ea legenda ſæculis prodit, quæ a ſapientibus & inſipientibus merito abjicienda, & veritati religionis inimiciſſima judicentur: quid exiſtimare debemus, niſi hominem acerrimum ac peritiſſimum, non tamen ſancto Spiritu liberum, oppreſſum fuiſſe ſuæ civitatis conſuetudine ac legibus; & tamen ea quibus movebatur ſub ſpecie commendandæ religionis tacere noluiſſe?

** Deſideratur in libris qui ſuperſunt de quæſt. Acad.*

Cicero l. 1. de quæſt. Acad.

CAPUT III.

Quæ ſit partitio Varronis librorum ſuorum, quos de antiquitatibus rerum humanarum divinarumque compoſuit.

QUADRAGINTA & unum libros ſcripſit antiquitatum: hos in res humanas divinaſque diviſit, rebus humanis viginti-quinque, divinis ſexdecim tribuit: iſtam ſecutus in ea partitione rationem, ut rerum humanarum libros ſenos quatuor partibus daret. Intendit enim qui agant, ubi agant, quando agant, quid agant. In ſex itaque primis de hominibus ſcripſit, in ſecundis ſex de locis, ſex tertios de temporibus, ſex quartos eoſdemque poſtremos de rebus abſolvit. Quater autem ſeni, viginti & quatuor fiunt. Sed unum ſingularem, qui communiter prius de omnibus loqueretur, in capite poſuit. In divinis identidem rebus eadem

ab

(a) Editi, *poſſe ſuis officiis quodam modo limitari*. Legendum cum MSS. *limitatas*: & verbum *poſſe* accipiendum ibi, pro eo quod eſt vim habere.

(b) Apud Ciceronem, *tu bellicam diſciplinam*.

(c) Editi, *ſedium*. At MSS. plerique & apud Cic. *ſedem*.

ab illo diviſionis forma ſervata eſt, quantum adtinet ad ea quæ diis exhibenda ſunt. Exhibentur enim ab hominibus in locis & temporibus ſacra. Hæc quatuor quæ dixi, libris complexus eſt ternis: nam tres priores de hominibus ſcripſit, ſequentes de locis, tertios de temporibus, quartos de ſacris; etiam hic qui exhibeant, ubi exhibeant, quando exhibeant, quid exhibeant, ſubtiliſſima diſtinctione commendans. Sed quia oportebat dicere, & maxime id exſpectabatur, quibus exhibeant, de ipſis quoque diis tres conſcripſit extremos, ut quinquies terni quindecim fierent. Sunt autem omnes, ut diximus, ſexdecim: quia & iſtorum exordio unum ſingularem, qui prius de omnibus loqueretur, appoſuit: quo abſoluto, conſequenter ex illa quinque partita diſtributione tres præcedentes, qui ad homines pertinent, ita ſubdiviſit, ut primus ſit de pontificibus, ſecundus de auguribus, tertius de (a) quindecim viris ſacrorum. Secundos tres ad loca pertinentes; ita ut in uno eorum de ſacellis, altero de ſacris ædibus diceret, tertio de locis religioſis. Tres porro qui iſtos ſequuntur, & ad tempora pertinent, id eſt, ad dies feſtos; ita ut unum eorum faceret de feriis, alterum de ludis Circenſibus, de ſcenicis tertium. Quartorum trium ad ſacra pertinentium, uni dedit conſecrationes, alteri ſacra privata, ultimo publica. Hanc velut pompam obſequiorum in tribus, qui reſtant, dii ipſi ſequuntur extremi, quibus iſte univerſus cultus impenſus eſt: in primo dii certi, in ſecundo incerti, in tertio cunctorum noviſſimo dii præcipui atque ſelecti.

CAPUT IV.

Quod ex diſputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quam divinæ reperiantur.

1. IN hac tota ſerie pulcherrimæ ac ſubtiliſſimæ diſtributionis & diſtinctionis vitam æternam fruſtra quæri & ſperari impudentiſſime vel optari, ex his quæ jam diximus, & quæ deinceps dicenda ſunt, cuivis hominum, qui corde obſtinato ſibi non fuerit inimicus, facillime apparet. Vel hominum enim ſunt illa inſtituta, vel dæmonum; non quales vocant illi dæmones bonos, ſed, ut loquar apertius, immundorum ſpirituum & ſine controverſia malignorum, qui noxias opiniones, quibus anima humana magis magiſque vaneſcat, & incommutabili æternæque veritati coaptari atque inhærere non poſſit, invidentia mirabili & occulte inſerunt cogitationibus impiorum, & aperte aliquando ingerunt ſenſibus, & qua poſſunt fallaci adteſtatione confirmant. Iſte ipſe Varro, propterea ſe prius de rebus humanis, de divinis autem poſtea ſcripſiſſe teſtatur, quod prius exſtiterint civitates, deinde ab eis hæc inſtituta ſint. Vera autem religio non a terrena aliqua civitate inſtituta eſt: ſed plane cæleſtem ipſa inſtituit Civitatem. Eam vero inſpirat & docet verus Deus, dator vitæ æternæ, veris cultoribus ſuis.

2. * Varronis igitur confitentis ideo ſe prius de rebus humanis ſcripſiſſe, poſtea de divinis, quia divinæ iſtæ ab hominibus inſtitutæ ſunt, hæc ratio eſt: Sicut prior eſt, inquit, pictor quam tabula picta, prior faber quam ædificium; ita priores ſunt civitates, quam ea quæ a civitatibus ſunt inſtituta. Dicit autem ſe prius ſcripturum fuiſſe de diis, poſtea de hominibus, ſi de omni natura deorum ſcriberet. Quaſi hic de aliqua ſcribat, & non de omni; aut vero etiam aliqua, licet non omnis, deorum natura non prior debeat eſſe, quam hominum? Quid quod in illis tribus noviſſimis libris, deos certos & incertos & ſelectos diligenter explicans, nullam deorum naturam prætermittere videtur? Quid eſt ergo quod ait: Si de omni natura deorum & hominum ſcriberemus, prius divina abſolviſſemus, quam humana adtigiſſemus? Aut enim de omni natura deorum ſcribit, aut de aliqua, aut omnino de nulla. Si de omni; præponenda eſt utique rebus humanis: ſi de aliqua; cur non etiam ipſa res præcedat humanas? An indigna eſt præferri etiam univerſæ naturæ hominum pars aliqua deorum? Quod ſi multum eſt, ut aliqua pars divina præponatur univerſis rebus humanis; ſaltem digna eſt vel Romanis. Rerum quippe humanarum libros, non quantum ad orbem terrarum, ſed quantum ad ſolam Romam pertinet, ſcripſit. Quos tamen rerum divinarum libris ſe dixit ſcribendi ordine merito prætuliſſe; ſicut pictorem tabulæ pictæ, ſicut fabrum ædificio; apertiſſime confitens, quod etiam iſtæ res divinæ, ſicut pictura, ſicut ſtructura, ab hominibus inſtitutæ ſint. Reſtat ut de nulla deorum natura ſcripſiſſe intelligatur; neque hoc aperte dicere voluiſſe, ſed intelligentibus reliquiſſe. Ubi enim dicitur, non omnis, uſitate quidem intelligitur aliqua: ſed poteſt intelligi & nulla; quoniam quæ nulla eſt, nec omnis, nec aliqua eſt. Nam ut ipſe dicit, ſi omnis eſſet natura deorum de qua ſcriberet, ſcribendi ordine rebus humanis præponenda eſſet: ut autem & ipſo tacente veritas clamat, præponenda eſſet certe rebus Romanis, etiamſi non omnis, ſed ſaltem aliqua eſſet; recte autem poſtponitur; ergo nulla eſt. Non itaque rebus divinis anteferre voluit res humanas, ſed rebus veris noluit anteferre res falſas. In his enim quæ ſcripſit de rebus humanis, ſecutus eſt hiſtoriam rerum geſtarum: quæ autem de his, quas divinas vocat, quid niſi opiniones rerum vanarum? Hoc eſt nimirum, quod voluit ſubtili ſignificatione monſtrare; non ſolum ſcribens de his poſterius quam de illis, ſed etiam rationem reddens cur id fecerit. Quam ſi tacuiſſet, aliter hoc factum ejus ab aliis fortaſſe defenderetur. In ea vero ipſa ratione

*al. Caput iv.

(a) Duum-viri ſacrorum a Tarquinio Superbo inſtituti fuerant, ut ſcribit Dyoniſius l. 4. qui ſacris libris legendis carminibuſque Sibyllæ & fatis Romani populi interpretandis præeſſent. Cum plebs deinde ex ſuis creari inſtaret: aucto numero facti ſunt decem. His demum additi quinque, qui numerus poſtea manſit.

tione quam reddidit, nec aliis quidquam reliquit pro arbitrio ſuſpicari, & ſatis probavit homines ſe præpoſuiſſe inſtitutis hominum, non naturam hominum naturæ deorum. Ita ſe libros rerum divinarum non de veritate quæ pertinet ad naturam, ſed de falſitate quæ pertinet ad errorem, ſcripſiſſe confeſſus eſt. Quod apertius alibi poſuit, ſicut in quarto libro * commemoravi, ex naturæ formula ſe ſcripturum fuiſſe, ſi novam ipſe conderet civitatem, quia vero jam veterem invenerat, non ſe potuiſſe niſi ejus conſuetudinem ſequi.

* Cap. 31.

CAPUT V.

De tribus generibus theologiæ ſecundum Varronem, ſcilicet uno fabuloſo, altero naturali, tertioque civili.

1. DEINDE illud quale eſt, quod tria genera theologiæ dicit eſſe, id eſt, rationis quæ de diis explicatur, eorumque unum mythicon appellari, alterum phyſicon, tertium civile? Latine ſi uſus admitteret, genus quod primum poſuit, fabulare appellaremus; ſed fabuloſum dicamus: a fabulis enim mythicon dictum eſt; quoniam μῦθος Græce fabula dicitur. Secundum autem ut naturale dicatur, jam & conſuetudo locutionis admittit. Tertium etiam ipſe Latine enuntiavit, quod civile appellatur. „ Deinde ait: Mythicon appellant, quo maxime utuntur poetæ; phyſicon, quo philoſophi; civile, quo populi. Primum, inquit, quod dixi, in eo ſunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim eſt, ut deus alius ex capite, alius ex femore ſit, alius ex guttis ſanguinis natus: in hoc, ut dii furati ſint, ut adulteraverint, ut ſervierint homini: denique in hoc omnia diis attribuuntur, quæ non modo in hominem, ſed etiam quæ in contemtiſſimum hominem cadere poſſunt. Hic certe ubi potuit, ubi auſus eſt, ubi impunitum putavit, quanta mendaciſſimis fabulis naturæ deorum fieret injuria, ſine caligine ullius ambiguitatis expreſſit. Loquebatur enim non de naturali theologia, non de civili, ſed de fabuloſa, quam libere a ſe putavit eſſe culpandam.

Theologia fabuloſa.

2. Videamus quid de altera dicat. „ Secundum genus eſt, inquit, quod demonſtravi, de quo multos libros philoſophi reliquerunt: in quibus eſt, dii qui ſint, ubi, quod genus, quale, a quonam tempore, an a ſempiterno fuerint, an ex igne ſint, ut credit Heraclitus; an ex numeris, ut Pythagoras; an ex atomis, ut ait Epicurus. Sic alia, quæ facilius intra parietes in ſchola, quam extra in foro ferre poſſunt aures. Nihil in hoc genere culpavit, quod phyſicon vocant, & ad philoſophos pertinet: tantum quod eorum inter ſe controverſias commemoravit, per quos facta eſt diſſidentium multitudo ſectarum. Removit tamen hoc genus a foro, id eſt, a populis: ſcholis vero & parietibus clauſit. Illud autem primum mendaciſſimum atque turpiſſimum a civitatibus non removit. O religioſas aures populares, atque in his etiam Romanas! Quod de diis immortalibus philoſophi diſputant, ferre non poſſunt: quod vero poetæ canunt, & hiſtriones agunt, quia contra dignitatem ac naturam immortalium ficta ſunt, quia non modo in hominem, ſed etiam in contemtiſſimum hominem cadere poſſunt, non ſolum ferunt, ſed etiam libenter audiunt. Neque id tantum, ſed diis quoque ipſis hæc placere, & per hæc eos placandos eſſe decernunt.

Theologia phyſica.

3. Dixerit aliquis: Hæc duo genera, mythicon & phyſicon, id eſt, fabuloſum atque naturale, diſcernamus ab hoc civili, de quo nunc agitur; unde illa & ipſe diſcrevit: jamque ipſum civile videamus, qualiter explicet. Video quidem, cur debeat diſcerni fabuloſum: quia falſum, quia turpe, quia indignum eſt. Naturale autem a civili velle diſcernere, quid eſt aliud, quam etiam ipſum civile fateri eſſe mendoſum? Si enim illud naturale eſt, quid habet reprehenſionis, ut excludatur? Si autem hoc quod civile dicitur, naturale non eſt, quid habet meriti, ut admittatur? Hæc nempe illa cauſſa eſt, quare prius ſcripſerit de rebus humanis, poſterius de divinis; quoniam in divinis rebus non naturam, ſed hominum inſtituta ſecutus eſt. Intueamur ſane & civilem theologiam. „ Tertium genus eſt, inquit, quod in urbibus cives, maxime ſacerdotes, noſſe atque adminiſtrare debent. In quo eſt, quos deos publice colere, quæ ſacra & ſacrificia facere quemque par ſit. Adhuc quod ſequitur adtendamus. „ Prima, inquit, theologia maxime accommodata eſt ad theatrum, ſecunda ad mundum, tertia ad urbem. Quis non videat, cui palmam dederit? Utique ſecundæ, quam ſupra dixit eſſe philoſophorum. Hanc enim pertinere teſtatur ad mundum, quo iſti nihil eſſe excellentius opinantur in rebus. Duas vero illas theologias, primam & tertiam, theatri ſcilicet atque urbis, diſtinxit, (a) an junxit? Videmus enim non continuo quod eſt urbis, pertinere poſſe & ad mundum; quamvis urbes eſſe videamus in mundo: fieri enim poteſt, ut in urbe ſecundum falſas opiniones, ea colantur & ea credantur, quorum in mundo vel extra mundum natura ſit nuſquam: theatrum vero ubi eſt, niſi in urbe? Quis theatrum inſtituit, niſi civitas? Propter quid inſtituit, niſi propter ludos ſcenicos? Ubi ſunt ludi ſcenici, niſi in rebus divinis, de quibus hi libri tanta ſollertia conſcribuntur?

Theologia civilis.

CAPUT VI.

De theologia mythica, id eſt, fabuloſa, & de civili, contra Varronem.

1. O MARCE Varro, cum ſis homo omnium acutiſſimus, & ſine ulla dubitatione doctiſſimus, ſed tamen homo, non Deus, nec Spi-

M ritu

(a) Lov. *ac ſejunxit*. Verius Er. & melioris notæ MSS. *an junxit?* Nempe quas diſtributione ipſa diſtinxit theologias, primam & tertiam, fabuloſam & civilem, eaſdem junxiſſe Varro videtur, alteram ad urbem, alteram ad theatrum, quod ipſius urbis eſt, pertinere docens.

ritu Dei ad videnda & annuntianda divina in veritatem libertatemque ſubvectus, cernis quidem quam ſint res divinæ ab humanis nugis atque mendaciis dirimendæ: ſed vitioſiſſimas populorum opiniones & conſuetudines in ſuperſtitionibus publicis vereris offendere, quas a deorum natura abhorrere vel talium quales in hujus mundi elementis humani animi ſuſpicatur infirmitas, & ſentis ipſe, cum eas uſquequaque conſideras, & omnis veſtra litteratura circumſonat. Quid hic agit humanum quamvis excellentiſſimum ingenium? Quid tibi humana licet multiplex ingenſque doctrina in his anguſtiis ſuffragatur? Naturales deos colere cupis, civiles cogeris. Inveniſti alios fabuloſos, in quos liberius quod ſentis evomas, unde & iſtos civiles velis nolisve perfundas. Dicis quippe fabuloſos accommodatos eſſe ad theatrum, naturales ad mundum, civiles ad urbem: cum mundus opus ſit divinum, urbes vero & theatra opera ſint hominum; nec alii dii rideantur in theatris, quam qui adorantur in templis; nec aliis ludos exhibeatis, quam quibus victimas immolatis. Quanto liberius ſubtiliuſque iſta divideres, dicens alios eſſe deos naturales, alios ab hominibus inſtitutos; ſed de inſtitutis aliud habere litteras poetarum, aliud ſacerdotum; utraſque tamen ita eſſe inter ſe amicas conſortio falſitatis, ut gratæ ſint utræque dæmonibus, quibus inimica eſt doctrina veritatis?

Doctrina veritatis dæmonibus inimica.

2. Sequeſtrata igitur paullulum theologia, quam naturalem vocant, de qua poſtea diſſerendum eſt, placetne tandem vitam æternam peti aut ſperari a diis poeticis, theatricis, ludicris, ſcenicis? Abſit: immo avertat Deus verus tam immanem ſacrilegamque dementiam. (a) Quid, ab eis diis, quibus hæc placent, & quos hæc placant, cum eorum illic crimina frequententur, vita æterna poſcenda eſt? Nemo, ut arbitror, uſque ad tantum præcipitium furioſiſſimæ impietatis inſanit. Nec fabuloſa igitur, nec civili theologia ſempiternam quiſquam adipiſcitur vitam. Illa enim de diis turpia fingendo ſeminat, hæc favendo metit. Illa mendacia ſpargit, hæc colligit. Illa res divinas falſis criminibus inſectatur, hæc eorum criminum ludos in divinis rebus amplectitur. Illa de diis nefanda figmenta hominum carminibus perſonat, hæc ea deorum ipſorum feſtivitatibus conſecrat. Facinora & flagitia numinum illa cantat, hæc amat. Illa prodit, aut fingit: hæc autem aut adteſtatur veris, aut oblectatur & falſis. Ambæ turpes, ambæque damnabiles: ſed illa quæ theatrica eſt, publicam turpitudinem profitetur; iſta quæ urbana eſt, illius turpitudine ornatur. Hinccine vita æterna ſperabitur, unde iſta brevis temporaliſque polluitur? An vero vitam polluit conſortium nefariorum hominum, ſi ſe inſerant affectionibus & aſſenſionibus noſtris, & vitam non polluit ſocietas dæmonum, qui coluntur criminibus ſuis? Si veris, quam mali? ſi falſis, quam male?

Civilis theologia vitioſa perinde ac poetica.

3. Hæc cum dicimus, videri fortaſſe cuipiam nimis harum rerum ignaro poteſt ea ſola de diis talibus majeſtati indigna divinæ, & ridicula, deteſtabilia celebrari, quæ poeticis cantantur carminibus, & ludis ſcenicis actitantur; ſacra vero illa, quæ non hiſtriones, ſed ſacerdotes agunt, ab omni eſſe dedecore purgata & aliena. Hoc ſi ita eſſet, numquam theatricas turpitudines in eorum honorem quiſquam celebrandas eſſe cenſeret, numquam eas ipſi dii præciperent ſibimet exhiberi. Sed ideo nihil pudet ad obſequium deorum talia gerere in theatris, quia ſimilia geruntur in templis. Denique cum memoratus auctor civilem theologiam a fabuloſa & naturali, tertiam quamdam ſui generis diſtinguere conaretur, eam magis ex utraque temperatam, quam ab utraque ſeparatam intelligi voluit. Ait enim ea quæ ſcribunt poetæ minus eſſe, quam ut populi ſequi debeant; quæ autem philoſophi, plus quam ut ea vulgum ſcrutari expediat. Quæ ſic abhorrent, inquit, ut tamen ex utroque genere ” ad civiles rationes aſſumta ſint non pauca. Quare ” quæ ſunt communia cum (b) poetis, una cum ” civilibus ſcribemus: e quibus major ſocietas debet ” eſſe nobis cum philoſophis, quam cum poetis. ” Non ergo nulla cum poetis. Et tamen alio loco dicit de generationibus deorum magis ad poetas quam ad phyſicos fuiſſe populos inclinatos. Hic enim dixit quid fieri debeat, ibi quid fiat. Phyſicos dixit utilitatis cauſſa ſcripſiſſe, poetas delectationis. Ac per hoc ea quæ a poetis conſcripta populi ſequi non debent, crimina ſunt deorum: quæ tamen delectant & populos & deos. Delectationis enim cauſſa, ſicut dicit, ſcribunt poetæ, non utilitatis: ea tamen ſcribunt quæ dii expetant, populi exhibeant.

CAPUT VII.

De fabuloſæ & civilis theologiæ ſimilitudine atque concordia.

1. REVOCATUR igitur ad theologiam civilem theologia fabuloſa, theatrica, ſcenica, indignitatis & turpitudinis plena: & hæc tota quæ merito culpanda & reſpuenda judicatur, pars hujus eſt quæ colenda & obſervanda cenſetur; non ſane pars incongrua, ſicut oſtendere inſtitui, & quæ ab univerſo corpore aliena importune illi connexa atque ſuſpenſa ſit, ſed omnino conſona, & tamquam ejuſdem corporis membrum convenientiſſime copulata. Quid enim aliud oſtendunt illa ſimulacra, formæ, ætates, ſexus, habitus deorum? Numquid barbatum Jovem, imberbem Mercurium poetæ habent, pontifices non habent? Numquid Priapo mimi, non etiam ſacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter ſtat adorandus in locis ſacris, quam procedit ridendus in theatris? Num Saturnus ſenex, Apollo ephebus, ita perſonæ ſunt hiſtrionum, ut non ſint ſtatuæ delubrorum? Cur Forculus qui foribus

(a) Sic MSS. At editi, *Numquid ab eis diis*.

(b) Vind.Am.Er. & MSS. *cum propriis*.

bus præeſt, & Limentinus qui limini, dii ſunt maſculi, atque inter hos Cardea femina eſt, quæ cardinem ſervat? Nonne iſta in rerum divinarum libris reperiuntur, quæ graves poetæ ſuis carminibus indigna duxerunt? Numquid Diana theatrica portat arma, & urbana ſimpliciter virgo eſt? Numquid ſcenicus Apollo citharista eſt, & ab hac arte Delphicus vacat? Sed hæc honeſtiora ſunt in comparatione turpiorum. Quid de ipſo Jove ſenſerunt, qui ejus nutricem in Capitolio poſuerunt? Nonne adteſtati ſunt Euhemero, qui omnes tales deos non fabuloſa garrulitate, ſed hiſtorica diligentia homines fuiſſe mortaleſque conſcripſit? Epulones etiam deos paraſitos Jovis, ad ejus menſam qui conſtituerunt, quid aliud quam mimica ſacra eſſe voluerunt? Nam paraſitos Jovis ad ejus convivium adhibitos ſi mimus dixiſſet, riſum utique quæſiſſe videretur. Varro dixit; non cum irrideret deos, ſed cum commendaret, hoc dixit: divinarum, non humanarum rerum libri, hoc eum ſcripſiſſe teſtantur; nec ubi ludos ſcenicos exponebat, ſed ubi Capitolina jura pandebat. Denique a talibus vincitur, & fatetur, ſicut forma humana deos fecerunt, ita eos delectari humanis voluptatibus credidiſſe.

2. Non enim & maligni ſpiritus ſuo negotio defuerunt, ut has noxias opiniones humanarum mentium ludificatione firmarent. Unde etiam illud eſt, quod Herculis ædituus otioſus atque feriatus luſit teſſeris ſecum, utraque manu alternante, in una conſtituens Herculem, in altera ſe ipſum; ſub ea conditione, ut ſi ipſe viciſſet, de ſtipe templi ſibi cœnam pararet, amicamque conduceret; ſi autem victoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia ſua voluptati Herculis exhiberet: deinde cum a ſe ipſo tamquam ab Hercule victus eſſet, debitam cœnam & nobiliſſimam meretricem (a) Larentinam deo Herculi dedit. At illa cum dormiviſſet in templo, vidit in ſomnis Herculem ſibi eſſe commixtum, ſibique dixiſſe, quod inde diſcedens cui primum juveni obvia fieret, apud illum eſſet inventura mercedem, quam ſibi credere deberet ab Hercule perſolutam. Ac ſic abeunti cum primus juvenis ditiſſimus Tarutius occurriſſet, eamque dilectam ſecum diutius habuiſſet, illa herede (b) relicta defunctus eſt. Quæ ampliſſimam adepta pecuniam, ne divinæ mercedi videretur ingrata, quod acceptiſſimum putavit eſſe numinibus, populum Romanum etiam ipſa ſcripſit heredem; atque illa non comparente, inventum eſt teſtamentum: quibus meritis eam ferunt etiam honores meruiſſe divinos.

Luſus æditui cum Hercule.

3. Hæc ſi poetæ fingerent, ſi mimi agerent, ad fabuloſam theologiam dicerentur procul dubio pertinere, & a civilis theologiæ dignitate ſeparanda judicarentur. Cum vero hæc dedecora non poetarum, ſed populorum; non mimorum, ſed ſacrorum; non theatrorum, ſed templorum; id eſt, non fabuloſæ, ſed civilis theologiæ, a tanto auctore produntur; non fruſtra hiſtriones ludicris artibus fingunt deorum, quæ tanta eſt, turpitudinem, ſed plane fruſtra ſacerdotes velut ſacris ritibus conantur fingere deorum, quæ nulla eſt, honeſtatem. Sacra ſunt Junonis, & hæc in ejus dilecta inſula Samo celebrantur, ubi nuptum data eſt Jovi. Sacra ſunt Cereris, ubi a Plutone rapta Proſerpina quæritur. Sacra ſunt Veneris, ubi amatus ejus Adonis aprino dente extinctus juvenis formoſiſſimus plangitur. Sacra ſunt Matris deum, ubi Atys pulcher adoleſcens ab ea dilectus & muliebri zelo abſciſus, etiam hominum abſciſorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur. Hæc cum deformiora ſint omni ſcenica fœditate, quid eſt quod fabuloſa de diis figmenta poetarum ad theatrum videlicet pertinentia velut ſecernere nituntur a civili theologia, quam pertinere ad urbem volunt, quaſi ab honeſtis & dignis indigna & turpia? Itaque potius eſt unde gratiæ debeantur hiſtrionibus, qui oculis hominum pepercerunt, nec omnia ſpectaculis nudaverunt, quæ ſacrarum ædium parietibus occuluntur. Quid de ſacris eorum boni ſentiendum eſt, quæ tenebris operiuntur, cum tam ſint deteſtabilia, quæ proferuntur in lucem? Et certe quid in occulto agant per abſciſos & molles, ipſi viderint. Eoſdem tamen homines infeliciter ac turpiter enervatos atque corruptos minime occultare potuerunt. Perſuadeant cui poſſunt, ſe aliquid ſanctum per tales agere homines; quos inter ſua (c) ſancta numerari atque verſari negare non poſſunt. Neſcimus quid agant, ſed ſcimus per quales agant. Novimus enim quæ agantur in ſcena; quo numquam, vel in choro meretricum, abſciſus aut mollis intravit: & tamen etiam ipſa turpes & infames agunt; neque enim ab honeſtis agi debuerunt. Quæ ſunt ergo illa ſacra, quibus agendis tales elegit ſanctitas, quales nec thymelica in ſe admittit obſcenitas?

CAPUT VIII.

De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis ſuis conantur oſtendere.

1. AT enim habent iſta phyſiologicas quaſdam, ſicut aiunt, id eſt, naturalium rationum interpretationes. Quaſi vero nos in hac diſputatione phyſiologiam quæramus, & non theologiam; id eſt, rationem non naturæ, ſed Dei. Quamvis enim qui verus Deus eſt, non opinione, ſed natura ſit Deus: non tamen omnis natura deus eſt; quia & hominis, & pecoris, & arboris, & lapidis utique natura eſt, quorum nihil eſt Deus. Si autem interpretationis

M 2 hujus,

(a) Editi, *Laurentinam*. At potiores MSS. *Larentinam*. Hæc Lactantio l.1.c.20. Flora eſt, cujus feſta Floralia.
(b) Vox *relicta* abeſt a MSS.

(c) Aliquot MSS. *ſua ſacra*. Paullo poſt editi, *quæ numquam vel in choro meretricum, quo nemo abſciſus &c.* Emendantur a MSS.

hujus, quando agitur de ſacris Matris deum, caput eſt certe quod Mater deum terra eſt, quid ultra quærimus, quid cetera perſcrutamur? Quid evidentius ſuffragatur eis qui dicunt, omnes iſtos deos homines fuiſſe? Sic enim ſunt terrigenæ, ſicut eis mater eſt terra. In vera autem theologia opus Dei eſt terra, non mater. Verumtamen quoquo modo ſacra ejus interpretentur, & referant ad rerum naturam; viros muliebria pati, non eſt ſecundum naturam, ſed contra naturam. Hic morbus, hoc crimen, hoc dedecus habet inter illa ſacra profeſſionem, quod in vitioſis hominum moribus vix habet inter tormenta confeſſionem. Deinde ſi iſta ſacra quæ ſcenicis turpitudinibus convincuntur eſſe fœdiora, hinc excuſantur atque purgantur, quod habent interpretationes ſuas, quibus oſtendantur rerum ſignificare naturam; cur non etiam poetica ſimiliter excuſentur atque purgentur? (a) Multi enim & ipſa ad eumdem modum interpretati ſunt: uſque adeo ut quod ab eis immaniſſimum & infandiſſimum dicitur; Saturnum ſuos filios devoraſſe, ita nonnulli interpretentur, quod longinquitas temporis, quæ Saturni nomine ſignificatur, quidquid gignit ipſa conſumat: vel ſicut idem opinatur Varro, quod pertineat Saturnus ad ſemina, quæ in terram, de qua oriuntur, iterum recidunt. Itemque alii alio modo, & ſimiliter cetera.

2. Et tamen theologia fabuloſa dicitur, & cum omnibus hujuſcemodi interpretationibus ſuis reprehenditur, abjicitur, improbatur; nec ſolum a naturali, quæ philoſophorum eſt, verum etiam ab iſta civili, de qua agimus, quæ ad urbes populoſque pertinere aſſeritur, eo quod de diis indigna confinxerit, merito repudianda diſcernitur: eo nimirum conſilio, ut quoniam acutiſſimi homines atque doctiſſimi, a quibus iſta conſcripta ſunt, ambas improbandas intelligebant, & illam ſcilicet fabuloſam & iſtam civilem, illam vero audebant improbare, hanc non audebant; illam culpandam propoſuerunt, hanc ejus ſimilem comparandam expoſuerunt: non ut hæc præ illa tenenda eligeretur; ſed ut cum illa reſpuenda intelligeretur; atque ita ſine periculo eorum qui civilem theologiam reprehendere metuebant, utraque contempta, ea quam naturalem vocant, apud meliores animos inveniret locum. Nam & civilis & fabuloſa ambæ fabuloſæ ſunt ambæque civiles: ambas inveniet fabuloſas, qui vanitates & obſcœnitates ambarum prudenter inſpexerit; ambas civiles qui ſcenicos ludos pertinentes ad fabuloſam in deorum civilium feſtivitatibus & in urbium divinis rebus adverterit. Quomodo igitur vitæ æternæ dandæ poteſtas cuiquam deorum iſtorum tribuitur, quos ſua ſimulacra & ſacra convincunt, diis fabuloſis apertiſſime reprobatis eſſe ſimillimos formis, ætatibus, ſexu, habitu, conjugiis, generationibus, ritibus, in quibus omnibus aut homines fuiſſe intelliguntur, & pro uniuſcujuſque vita vel morte ſacra eis & ſollemnia conſtituta; hunc errorem inſinuantibus firmantibuſque dæmonibus, aut certe ex qualibet occaſione immundiſſimi ſpiritus fallendis humanis mentibus irrepſiſſe?

CAPUT IX.

De officiis ſingulorum deorum.

1. QUID ipſa numinum officia tam viliter minutatimque conciſa, propter quod eis dicunt pro uniuſcujuſque proprio munere ſupplicari oportere, unde non quidem omnia, ſed multa jam diximus, nonne ſcurrilitati mimicæ, (b) quam divinæ conſonant dignitati? Si duas quiſquam nutrices adhiberet infanti, quarum una nihil niſi eſcam, altera nihil niſi potum daret, ſicut iſti ad hoc duas adhibuerunt deas, Educam & Potinam; nempe deſipere, & aliquid mimo ſimile in ſua domo agere videretur. Liberum a liberamento appellatum volunt, quod mares in coeundo per ejus beneficium emiſſis ſeminibus liberentur: hoc idem in feminis agere Liberam, quam etiam Venerem putant, quod & (c) ipſas perhibeant ſemina emittere; & ob hoc Libero eamdem virilem corporis partem in templo poni, femineam Liberæ. Ad hæc addunt mulieres adtributas Libero, & vinum propter libidinem concitandam. Sic Bacchanalia ſumma celebrantur inſania. Ubi Varro ipſe confitetur a Bacchantibus talia fieri non potuiſſe, niſi mente commota. Hæc tamen poſtea diſplicuerunt * ſenatui ſaniori, & ea juſſit auferri. Saltem hic tandem forſitan ſenſerunt quid immundi ſpiritus, dum pro diis habentur, in hominum poſſint mentibus. Hæc certe non fierent in theatris. Ludunt quippe ibi, non furunt: quamvis deos habere, qui etiam ludis talibus delectentur, ſimile ſit furoris.

Bacchanalia.

* *Livius l. 39.*

2. Quale autem illud eſt, quod cum religioſum a ſuperſtitioſo ea diſtinctione diſcernat, ut a ſuperſtitioſo dicat timeri deos, a religioſo autem tantum vereri ut parentes, non ut hoſtes timeri; atque omnes ita bonos dicat, ut facilius ſit eos nocentibus parcere, quam lædere quemquam innocentem; tamen mulieri fetæ poſt partum tres deos cuſtodes commemorat adhiberi, ne Silvanus deus per noctem ingrediatur & vexet; eorumque cuſtodum ſignificandorum cauſſa tres homines noctu circumire limina domus, & primo limen ſecuri ferire, poſtea pilo, tertio deverrere ſcopis, ut his datis culturæ ſignis, deus Silvanus prohibeatur intrare; quod neque arbores cæduntur ac putantur ſine ferro, neque far conficitur ſine pilo, neque fruges coacervantur ſine ſcopis; ab his autem tribus rebus tres nuncupatos deos, Intercidonam a ſecuris interciſione, Pilumnum a pilo, Deverram a ſcopis, quibus diis cuſtodibus contra vim dei Silvani feta conſervaretur; Ita contra dei nocentis ſævitiam

Deorum diſcordia.

(a) Sic MSS. Editi vero, *Multæ enim & ipſi*.
(b) Editi, *magis quam*. At MSS. carent particula *magis*; quæ quidem aliis ſimilibus locis omittitur ſæpe ab Auguſtino.
(c) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. Lov. *ipſum*.

Digitized by Google

ſiam non valeret cuſtodia bonorum, niſi plures eſſent adverſus unum, eique aſpero, horrendo, inculto, utpote ſilveſtri, ſignis culturæ tamquam contrariis repugnarent. Itane iſta eſt innocentia deorum, iſta concordia? Hæccine ſunt numina ſalubria urbium, magis ridenda quam ludibria (*a*) theatrorum?

3. Cum mas & femina conjunguntur, adhibetur deus Jugatinus: ſit hoc ferendum. Sed domum eſt ducenda quæ nubit: adhibetur & deus Domiducus. Ut in domo ſit, adhibetur deus Domitius. Ut maneat cum viro, additur dea Manturna. Quid ultra quæritur? Parcatur humanæ verecundiæ: peragat cetera concupiſcentia carnis & ſanguinis procurato ſecreto pudoris. Quid impletur cubiculum turba numinum, quando & paranymphi inde diſcedunt? Et ad hoc impletur, non ut eorum præſentia cogitata major ſit cura pudicitiæ, ſed ut feminæ ſexu infirmæ, novitate pavidæ, illis cooperantibus ſine ulla difficultate virginitas auferatur: adeſt enim dea Virginienſis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, & dea (*b*) Pertunda, & Venus, & Priapus. Quid eſt hoc? Si omnino laborantem in illo opere virum ab diis adjuvari oportebat, non ſufficeret aliquis unus, aut aliqua una? Numquid Venus ſola parum eſſet, quæ ob hoc etiam dicitur nuncupata, quod ſine ejus vi femina virgo eſſe non deſinat? Si ulla eſt frons in hominibus, quæ non eſt in numinibus, nonne cum credunt conjugati tot deos utriuſque ſexus eſſe præſentes, & huic operi inſtantes, ita pudore afficiuntur, ut & ille minus moveatur, & illa plus reluctetur? Et certe ſi adeſt Virginienſis dea, ut virgini zona ſolvatur; Si adeſt deus Subigus, ut viro ſubigatur; ſi adeſt dea Prema, ut ſubacta, ne ſe commoveat, comprimatur; dea Pertunda ibi quid facit? Erubeſcat, eat foras: agat aliquid & maritus. Valde inhoneſtum eſt, ut quod vocatur illa, impleat quiſquam niſi ille. Sed forte ideo toleratur, quia dea dicitur eſſe, non deus. Nam ſi maſculus crederetur, & Pertundus vocaretur, (*c*) magis contra eum pro uxoris pudicitia poſceret maritus auxilium, quam feta contra Silvanum. Sed quid hoc dicam; cum ibi ſit & Priapus (*d*) nimius maſculus; ſuper * cujus immaniſſimum & turpiſſimum faſcinum ſedere nova nupta jubeatur, more honeſtiſſimo & religioſiſſimo matronarum?

* *V. Arnob. l.* 4. *& Lactant. l.* 1. *c.* 20.

4. Eant adhuc, & civilem theologiam a theologia fabuloſa, urbes a theatris, templa a ſcenis, ſacra pontificum a carminibus poetarum, velut res honeſtas a turpibus, veraces a fallacibus, graves a levibus, ſerias a ludicris, appetendas a reſpuendis, qua poſſunt quaſi conentur ſubtilitate diſcernere. Intelligimus quid agant: illam theatricam & fabuloſam theologiam ab iſta civili pendere noverunt, & ei de carminibus poetarum tamquam de ſpeculo reſultare; & ideo iſta expoſita, quam damnare non audent, illam ejus imaginem liberius arguunt & reprehendunt, ut qui agnoſcunt quid velint, & hanc ipſam faciem cujus illa imago eſt, deteſtentur; quam tamen dii ipſi tamquam in eodem ſpeculo ſe intuentes ita diligunt, ut qui qualeſque ſint in utraque melius videantur. Unde etiam cultores ſuos terribilibus imperiis compulerunt, ut immunditiam theologiæ fabuloſæ ſibi dicarent, in ſuis ſollemnitatibus ponerent, in rebus divinis haberent; atque ita & ſe ipſos immundiſſimos ſpiritus manifeſtius eſſe docuerunt, & hujus urbanæ theologiæ velut electæ & probatæ illam theatricam, abjectam atque reprobatam, membrum partemque fecerunt; ut cum ſit univerſa turpis & fallax, atque in ſe contineat commentitios deos, una pars ejus ſit in litteris ſacerdotum, altera in carminibus poetarum. Utrum habeat & alias partes, alia quæſtio eſt: nunc propter diviſionem Varronis, & urbanam & theatricam theologiam ad unam civilem pertinere, ſatis, ut opinor, oſtendi. Unde, quia ſunt ambæ ſimilis turpitudinis, abſurditatis, indignitatis, falſitatis, abſit a (*e*) viris religioſis, ut ſive ab hac, ſive ab illa vita ſperetur æterna.

5. Denique & ipſe Varro commemorare & enumerare deos cœpit a conceptione hominis, quorum numerum exorſus eſt a Jano; eamque ſeriem perduxit uſque ad decrepiti hominis mortem, & deos ad ipſum hominem pertinentes clauſit ad Neniam deam, quæ in funeribus ſenum cantatur: deinde cœpit deos alios oſtendere, qui pertinerent non ad ipſum hominem, ſed ad ea quæ ſunt hominis, ſicuti, eſt victus, veſtitus, & quæcumque alia quæ huic vitæ ſunt neceſſaria; oſtendens in omnibus quod ſit cujuſque munus, & propter quid cuique debeat ſupplicari: in qua univerſa diligentia nullos demonſtravit vel nominavit deos a quibus vita æterna poſcenda ſit, propter quam unam proprie nos Chriſtiani ſumus. Quis ergo uſque adeo tardus ſit, ut non intelligat iſtum hominem civilem theologiam tam diligenter exponendo & aperiendo, eamque illi fabuloſæ, indignæ, atque probroſæ ſimilem demonſtrando, atque ipſam fabuloſam partem eſſe hujus ſatis evidenter docendo, non niſi illi naturali, quam dicit ad philoſophos pertinere, in animis hominum moliri locum, ea ſubtilitate, ut fabuloſam reprehendat, civilem vero reprehendere quidem non audeat, ſed prodendo reprehenſibilem oſtendat, atque ita utraque judicio recte intelligentium reprobata, ſola naturalis remaneat eligenda? De qua ſuo loco in adjutorio Dei veri, diligentius diſſerendum eſt.

CA-

(a) Sola editio Lov. *quam ludibria poetarum & theatrorum*.

(b) Sic Am. & MSS. At Vind. Er. & Lov. *Partunda*: & infra *Partundus*, loco *Pertundus*. Videſis Arnobium lib. 4. adverſus gentes.

(c) Lov. & aliquot MSS. *majus*.

(d) In ſola editione Lov. *nimis*.

(e) Plures MSS. *a veris religioſis*.

CAPUT X.

De libertate Senecæ, qui vehementius civilem theologiam reprehendit, quam Varro fabuloſam.

1. LIBERTAS ſane quæ huic defuit, ne iſtam urbanam theologiam theatricæ ſimillimam, aperte ſicut illam reprehendere auderet, Annæo Senecæ, quem nonnullis indiciis invenimus Apoſtolorum noſtrorum claruiſſe temporibus, non quidem ex toto, verùm ex aliqua parte non defuit. Adfuit enim ſcribenti, viventi defuit. Nam in eo (*a*) libro quem contra ſuperſtitiones condidit, multo copioſius atque vehementius reprehendit ipſe civilem iſtam & urbanam theologiam, quam Varro theatricam atque fabuloſam. Cum enim de ſimulacris ageret; Sacros, inquit, immortales, (*b*) inviolabiles in materia viliſſima atque immobili dedicant, habitus illis hominum ferarumque & piſcium, quidam vero mixto ſexu diverſis corporibus induunt: numina vocant, quæ ſi ſpiritu accepto ſubito occurrerent, monſtra haberentur. Deinde aliquanto poſt, cum theologiam naturalem prædicans, quorumdam philoſophorum ſententias digeſſiſſet, oppoſuit ſibi quæſtionem, & ait: Hoc loco dicit aliquis; Credam ego cælum & terram deos eſſe, & ſupra lunam alios, infra alios? Ego feram aut Platonem, aut Peripateticum Stratonem, quorum alter fecit deum ſine corpore, alter ſine animo? Et ad hoc reſpondens; Quid ergo tandem, inquit, veriora tibi videntur T. Tatii, aut Romuli, aut Tulli Hoſtilii ſomnia? Cloacinam Tatius dedicavit deam, Picum Tiberinumque Romulus, Hoſtilius Pavorem atque Pallorem teterrimos hominum affectus, quorum alter mentis territæ motus eſt, alter corporis; nec morbus quidem, ſed color. Hæc numina potius credes, & cælo recipies? De ipſis vero ritibus crudeliter turpibus quam libere ſcripſit? Ille, inquit, viriles ſibi partes amputat, ille lacertos ſecat. Ubi iratos deos timent, qui ſic propitios merentur? Dii autem nullo debent coli genere, ſi & hoc volunt. Tantus eſt perturbatæ mentis & ſedibus ſuis pulſæ furor, ut ſic dii placentur, quemadmodum ne homines quidem ſæviunt teterrimi & in fabulas (*c*) traditæ crudelitatis. Tyranni laceraverunt aliquorum membra, neminem ſua lacerare juſſerunt. In regiæ libidinis voluptatem caſtrati ſunt quidam: ſed nemo ſibi, ne vir eſſet, jubente domino, manus intulit. Se ipſi in templis contrucidant, vulneribus ſuis ac ſanguine ſupplicant. Si cui intueri vacet, quæ faciunt, quæque patiuntur, inveniet tam indecora honeſtis, tam indigna liberis, tam diſſimilia ſanis, ut nemo fuerit dubitaturus furere eos, ſi cum paucioribus furerent: nunc ſanitatis patrocinium inſanientium turba eſt.

Simulacra deorum a Seneca reprehenſa.

2. Jam illa quæ in ipſo Capitolio fieri ſolere commemorat, & intrepide omnino coarguit, quis credat niſi ab irridentibus aut furentibus fieri? Nam cum in ſacris Ægyptiis Oſirim lugeri perditum, mox autem inventum magno eſſe gaudio deriſiſſet, cum perditio ejus inventioque fingatur, dolor tamen ille atque lætitia ab eis qui nihil perdiderunt nihilque invenerunt, veraciter exprimatur. Huic tamen, inquit, furori certum tempus eſt. Tolerabile eſt, ſemel in anno inſanire. In Capitolium perveni, pudebit publicatæ dementiæ, quod ſibi vanus furor adtribuit officii. Alius numina deo ſubjicit, alius horas Jovi nuntiat; alius lictor eſt, alius unctor qui vano motu brachiorum imitatur ungentem. Sunt quæ Junoni ac Minervæ capillos diſponant, longe a templo, non tantum a ſimulacro ſtantes, digitos movent ornantium modo. Sunt quæ ſpeculum teneant: ſunt quæ ad vadimonia ſua deos advocent; ſunt qui libellos offerant, & illos cauſſam ſuam doceant. Doctus archimimus ſenex jam decrepitus, quotidie in Capitolio mimum agebat, quaſi dii libenter (*d*) ſpectarent, quem homines deſierant. Omne illic artificum genus operantium diis immortalibus deſidet. Et paullo poſt: Hi tamen, inquit, etiamſi ſupervacuum uſum, non turpem nec infamem deo promittunt. Sedent quædam in Capitolio, quæ ſe a Jove amari putant: nec Junonis quidem, ſi credere poetis velis, iracundiſſimæ reſpectu terrentur.

3. Hanc libertatem Varro non habuit: tantummodo poeticam theologiam reprehendere auſus eſt; civilem non auſus eſt, quam iſte concidit. Sed ſi verum adtendamus, deteriora ſunt templa ubi hæc aguntur, quam theatra ubi finguntur. Unde in his ſacris civilis theologiæ has partes potius elegit Seneca ſapienti, ut eas in animi religione non habeat, ſed in actibus fingat. Ait enim: Quæ omnia ſapiens ſervabit tamquam legibus juſſa, non tamquam diis grata. Et paullo poſt. Quid quod & matrimonia, inquit, deorum jungimus, & ne pie quidem, fratrum ac ſororum? Bellonam Marti collocamus, Vulcano Venerem, Neptuno Salaciam. Quoſdam tamen cælibes relinquimus, quaſi conditio defecerit, præſertim cum quædam viduæ ſint, ut Populonia, vel Fulgora, & (*e*) diva Rumina: quibus non miror petitorem defuiſſe. Omnem iſtam ignobilem deorum turbam, quam longo ævo longa ſuperſtitio congeſſit, ſic, inquit, adorabimus, ut meminerimus cultum ejus magis ad morem, quam ad rem pertinere. Nec leges ergo illæ, nec mos in civili theologia

Deorum cultum magis ad morem quam ad rem pertinere.

(a) Hic ipſe liber a Tertull. citatur in Apolog. c. 12. ſed jam non exſtat.

(b) Sic MSS. Editi vero, *inviolabileſque deos in materia*.

(c) Editi, *traditi*. Sed melius MSS. *traditæ*.

(d) Vind. Am. & MSS. *exſpectarent*.

(e) Probæ notæ MSS. *Divarena*.

gia id inſtituerunt, quod diis gratum eſſet, vel ad rem pertineret. Sed ille quem (a) philoſophia quaſi liberum fecerat, tamen quia illuſtris populi Romani ſenator erat, colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat: quia videlicet magnum aliquid eum philoſophia docuerat, ne ſuperſtitioſus eſſet in mundo, ſed propter leges civium moreſque hominum, non quidem ageret fingentem ſcenicum in theatro, ſed imitaretur in templo, eo damnabilius, quo illa quæ mendaciter agebar, ſic ageret, ut eum populus veraciter agere exiſtimaret; ſcenicus autem ludendo potius delectaret, quam fallendo deciperet.

CAPUT XI.

Quid de Judæis Seneca ſenſerit.

Sabbata Judæorum reprehenſa.

HIc inter alias civilis theologiæ ſuperſtitiones reprehendit etiam ſacramenta Judæorum, & maxime ſabbata; inutiliter eos facere affirmans; quod per illos ſingulos ſeptem interpoſitos dies, ſeptimam fere partem ætatis ſuæ perdant vacando, & multa in tempore urgentia non agendo lædantur.

Chriſtianos nec vituperat, nec laudat Seneca.

Chriſtianos tamen jam tunc Judæis inimiciſſimos, in neutram partem commemorare auſus eſt, ne vel laudaret contra ſuæ patriæ veterem conſuetudinem, vel reprehenderet contra propriam forſitan voluntatem. De illis ſane Judæis cum loqueretur, ait: „Cum interim uſque eo ſceleratiſſimæ gentis con„ſuetudo convaluit, ut per omnes jam terras re„cepta ſit; victi victoribus leges dederunt.

Judæos victos victoribus leges dediſſe.

Mirabatur hæc dicens, & quid divinitus ageretur ignorans, ſubjecit plane ſententiam, qua ſignificaret quid de illorum ſacramentorum ratione ſentiret. Ait enim: Illi tamen cauſſas ritus ſui noverunt; major pars populi facit, quod cur faciat ignorat. Sed de ſacramentis Judæorum, vel cur, vel quatenus inſtituta ſint auctoritate divina, ac poſtmodum a populo Dei, cui vitæ æternæ myſterium revelatum eſt, tempore quo oportuit eadem auctoritate ſublata ſint, & alias diximus, maxime cum adverſus Manichæos ageremus, & in hoc Opere loco opportuniore dicendum eſt.

CAPUT XII.

Quod gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari æternam eos vitam nemini poſſe præſtare, qui nec ipſam adjuvent temporalem.

NUnc propter tres theologias, quas Græci dicunt mythicen, phyſicen, politicen; Latine autem dici poſſunt, fabuloſa, naturalis, civilis; quod neque de fabuloſa, quam & ipſi multorum falſorumque deorum cultores liberrime reprehenderunt, neque de civili, cujus illa pars eſſe convincitur, ejuſque & iſta ſimillima vel etiam deterior invenitur, ſperanda eſt æterna vita; ſi cui ſatis non ſunt quæ in hoc volumine dicta ſunt, adjungat etiam illa quæ in ſuperioribus libris, & maxime quarto de felicitatis datore Deo plurima diſputata ſunt. Nam cui niſi uni felicitati propter æternam vitam conſecrandi homines eſſent, ſi dea felicitas eſſet? Quia vero non dea, ſed munus eſt Dei; cui Deo niſi datori felicitatis conſecrandi ſumus, qui æternam vitam, ubi vera eſt & plena felicitas, pia caritate diligimus? Non autem datorem eſſe felicitatis quemquam iſtorum deorum, qui tanta turpitudine coluntur, & niſi ita colantur, multo turpius iraſcuntur, atque ob hoc ſe ſpiritus immundiſſimos confitentur, puto ex his quæ dicta ſunt, neminem dubitare oportere. Porro qui non dat felicitatem, vitam quomodo poſſit dare æternam? Eam quippe vitam æternam dicimus, ubi eſt ſine fine felicitas.

Vita æterna.

Nam ſi anima in pœnis vivit æternis, quibus & ipſi ſpiritus cruciabuntur immundi, mors eſt illa potius æterna, quam vita. Nulla quippe major & pejor eſt mors, quam ubi non moritur mors. Sed quod animæ natura, per id quod immortalis creata eſt, ſine qualicumque vita eſſe non poteſt, ſumma mors ejus eſt alienatio a vita Dei in æternitate ſupplicii. Vitam igitur æternam, id eſt, ſine ullo fine felicem, ſolus ille dat, qui dat veram felicitatem. Quam quoniam illi, quos colit theologia iſta civilis, dare non poſſe convicti ſunt; non ſolum propter iſta temporalia atque terrena, quod ſuperioribus quinque libris oſtendimus, ſed multo magis propter vitam æternam, quæ poſt mortem futura eſt, quod iſto uno etiam illis cooperantibus egimus, colendi non ſunt. Sed quoniam veternoſæ conſuetudinis vis nimis in alto radices habet, ſi cui de iſta civili theologia reſpuenda atque vitanda parum videor diſputaſſe, in aliud volumen, quod huic, opitulante Deo, conjugendum eſt, animum intendat.

LI-

(a) Sic aliquot MSS. At editi, *philoſophi quaſi liberum fecerunt.*

Digitized by Google

LIBER SEPTIMUS.

De diis ſelectis civilis theologiæ, Jano, Jove, Saturno, & ceteris, quod nec eorum cultu perveniatur ad æternæ vitæ felicitatem.

PRÆFATIO.

DILIGENTIUS me pravas & veteres opiniones veritati pietatis inimicas, quas tenebroſis animis altiùs & tenacius diuturnus humani generis error infixit, evellere atque exſtirpare conantem; & illius gratiæ, qui hoc ut verus Deus poteſt, pro meo modulo in ejus adjutorio cooperantem, ingenia celeriora atque meliora, quibus ad hanc rem ſuperiores libri ſatis ſuperque ſufficiunt, patienter & æquanimiter ferre debebunt; & propter alios non putare ſuperfluum, quod jam ſibi ſentiunt non neceſſarium. Multum magna res agitur, cum vera & verè ſancta divinitas, quamvis ab ea nobis etiam huic quam nunc gerimus, fragilitati neceſſaria ſubſidia præbeantur, non (a) tamen propter mortalis vitæ tranſitorium vaporem, ſed propter vitam beatam, quæ non niſi æterna eſt, quærenda & colenda prædicatur.

Divinitas cur quærenda.

CAPUT PRIMUM.

An, cum in theologia civili deitatem non eſſe conſtiterit, in ſelectis diis eam inveniri poſſe credendum ſit.

HANC divinitatem, vel, ut ſic dixerim, deitatem, nam & hoc verbo uti jam noſtros non piget, ut de Græco expreſſius transferant id quod illi θεότητα appellant: hanc ergo divinitatem ſive deitatem non eſſe in ea theologia, quam civilem vocant, quæ a Marco Varrone ſexdecim voluminibus explicata eſt, id eſt, non perveniri ad æternæ vitæ felicitatem talium deorum cultu, quales a civitatibus qualiterque colendi inſtituti ſunt, cui nondum perſuaſit ſextus liber, quem proxime abſolvimus, cum iſtum forſitan legerit, quid de hac quæſtione expedienda ulterius deſideret, non habebit. Fieri enim poteſt, ut ſaltem deos ſelectos atque præcipuos, quos Varro volumine complexus eſt ultimo, de quibus parum diximus, quiſquam colendos propter vitam beatam, quæ non niſi æterna eſt, opinetur. Qua in re non dico quod facetius ait Tertullianus fortaſſe quam verius: * Si dii ſeliguntur ut bulbi, utique ceteri reprobi judicantur. Non hoc dico: video enim etiam ex ſelectis ſeligi aliquos ad aliquid majus atque præſtantius: ſicut in militia, cum tirones electi fuerint, ex his quoque eliguntur ad opus aliquod majus armorum. Et cum eliguntur in Eccleſia, qui fiant præpoſiti, non utique ceteri reprobantur, cum omnes boni fideles electi merito nuncupentur. Eliguntur in ædificio lapides angulares, non reprobatis ceteris qui ſtructuræ partibus aliis deputantur. Eliguntur uvæ ad veſcendum, nec reprobantur aliæ, quas relinquimus ad bibendum. Non opus eſt multa percurrere, cum res in aperto ſit. Quamobrem non ex hoc, quod dii ex multis quidam ſelecti ſunt, vel is qui ſcripſit, vel eorum cultores, vel dii ipſi vituperandi ſunt: ſed advertendum potius quinam iſti ſint, & ad quam rem ſelecti videantur.

* Simile quidpiam in Apologetico c. 13.

CAPUT II.

Qui ſint dii ſelecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti.

HOs certe deos ſelectos Varro unius libri contextione commendat, Janum, Jovem, Saturnum, Genium, Mercurium, Apollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Junonem, Lunam, Dianam, Minervam, Venerem, Veſtam: in quibus omnibus ferme viginti, duodecim mares, octo ſunt feminæ. Hæc numina utrum propter majores in mundo adminiſtrationes ſelecta dicuntur, an quod populis magis innotuerunt, majorque eſt eis cultus exhibitus? Si propterea quia opera majora ab his adminiſtrantur in mundo, non eos invenire debuimus inter illam quaſi plebejam numinum multitudinem minutis opuſculis deputatam. Nam ipſe primum Janus, cum puerperium concipitur, unde cuncta opera illa ſumunt exordium, minutatim minutis diſtributa numinibus, aditum aperit recipiendo ſemini. Ibi eſt & Saturnus propter ipſum ſemen. Ibi (b) Liber, qui marem effuſo ſemine liberat. Ibi Libera, quam & Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat feminæ, ut etiam ipſa emiſſo ſemine liberetur. Omnes hi ex illis ſunt, qui ſelecti appellantur. Sed ibi eſt & dea Mena, quæ menſtruis fluoribus præeſt, quamvis Jovis filia, tamen ignobilis. Et hanc (c) provinciam fluorum menſtruorum in libro ſelectorum deorum ipſi Junoni idem auctor aſſignat, quæ in diis ſelectis etiam regina eſt: & hic tamquam Juno Lucina cum eadem Mena privignæ ſuæ eidem cruori præſidet. Ibi ſunt & duo, neſcio qui obſcuriſſimi, Vitumnus & Sentinus; quorum alter vitam, alter ſenſus puerperio largiuntur. Et nimirum multo plus præſtant, cum ſint ignobiliſſimi, quam tot illi proceres & ſelecti. Nam profecto ſine vita & ſenſu, quid eſt illud totum, quod muliebri utero geritur, niſi neſcio quid abjectiſſimum limo ac pulveri comparandum?

CA-

(a) Vind. & Er. *non tantum*.

(b) Hunc Liberum Cicero 2. de natura deor. docet alium eſſe a Libero Baccho Jovis & Semelis filio.

(c) Editi, *providentiam*. Emendantur ex MSS.

CAPUT III.

Quam nulla ſit ratio, quæ de ſelectione quorumdam deorum poſſit oſtendi, cum multis inferioribus excellentior adminiſtratio deputetur.

1. QUÆ igitur cauſſa tot ſelectos deos ad hæc opera minima compulit, ubi a Vitumno & Sentino, quos fama obſcura recondit, in hujus munificentiæ partitione ſuperentur? Confert enim ſelectus Janus aditum & quaſi januam ſemini; confert ſelectus Saturnus ſemen ipſum; confert ſelectus Liber ejuſdem ſeminis emiſſionem viris; confert hoc idem Libera, quæ Ceres ſeu Venus eſt, feminis; confert ſelecta Juno, & hæc non ſola, ſed cum Mena filia Jovis, fluores menſtruos ad ejus quod conceptum eſt incrementum: & confert Vitumnus obſcurus & ignobilis vitam; confert Sentinus obſcurus & ignobilis ſenſum: quæ duo tanto illis rebus præſtantiora ſunt, quanto & ipſa intellectu ac ratione vincuntur. Sicut enim quæ ratiocinantur & intelligunt, profecto potiora ſunt his, quæ ſine intellectu atque ratione, ut pecora, vivunt & ſentiunt: ita & illa quæ vita ſenſuque ſunt prædita, his quæ nec vivunt, nec ſentiunt, merito præferuntur. Inter ſelectos itaque deos Vitumnus vivificator & Sentinus ſenſificator magis haberi debuerunt, quam Janus ſeminis admiſſor & Saturnus ſeminis dator vel ſator & Liber & Libera ſeminum commotores vel emiſſores; quæ ſemina indignum eſt cogitare, niſi ad vitam ſenſumque pervenerint. Quæ munera ſelecta non dantur a diis ſelectis, ſed a quibuſdam incognitis & præ iſtorum dignitate neglectis. Quod ſi reſpondetur, omnium initiorum poteſtatem habere Janum, & ideo illi etiam quod (*a*) aperitur conceptui non immerito adtribui; & omnium ſeminum Saturnum; & ideo ſeminationem quoque hominis non poſſe ab ejus operatione ſejungi; omnium ſeminum emittendorum Liberum & Liberam, & ideo his etiam præeſſe, quæ ad ſubſtituendos homines pertinent; omnium purgandorum & pariendorum Junonem, & ideo eam non deeſſe purgationibus feminarum & partubus hominum: quærant quid reſpondeant de Vitumno & Sentino, utrum & ipſos velint habere omnium quæ vivunt & ſentiunt poteſtatem. Quod ſi concedunt, adtendant quam eos ſublimius locaturi ſint. Nam ſeminibus naſci, in terra & ex terra eſt; vivere autem atque ſentire etiam deos ſidereos opinantur. Si autem dicunt Vitumno atque Sentino hæc ſola adtributa, quæ in carne viveſcunt & ſenſibus adminiculantur; cur non deus ille, qui facit omnia vivere atque ſentire, etiam carni vitam præbet & ſenſum, univerſali opere hoc munus etiam partubus tribuens? Et quid opus eſt Vitumno atque Sentino? Quod ſi ab illo qui vitæ & ſenſibus univerſaliter præſidet, his quaſi famulis iſta carnalia velut extrema & ima commiſſa ſunt; itane ſunt illi ſelecti deſtituti familia, ut non invenirent quibus etiam ipſi iſta committerent, ſed cum tota ſua nobilitate, qua viſi ſunt ſeligendi, opus facere cum ignobilibus cogerentur? Juno ſelecta & regina Joviſque ſoror & conjunx, hæc tamen Iterduca eſt pueris, & opus facit cum deabus ignobiliſſimis Abeona & Adeona. Ibi poſuerunt & Mentem deam, quæ faciat pueris bonam mentem, & inter ſelectos iſta non ponitur, quaſi quidquam majus præſtari homini poſſit. Ponitur autem Juno, quia Iterduca eſt & Domiduca, quaſi quidquam proſit iter carpere & domum duci, ſi mens non eſt bona: cujus muneris deam ſelectores iſti inter ſelecta numina minime poſuerunt. Quæ profecto & Minervæ fuerat præferenda, cui per iſta minuta opera puerorum memoriam tribuerunt. Quis enim dubitet, multo eſſe melius habere bonam mentem, quam memoriam quantumlibet ingentem? Nemo enim malus eſt, qui bonam habet mentem: quidam vero peſſimi memoria ſunt mirabili, tanto pejores quanto minus poſſunt quod male cogitant oblivisci. Et tamen Minerva eſt inter ſelectos deos; Mentem autem deam turba vilis operuit. Quid de Virtute dicam? quid de Felicitate? *Cap. 24.* de quibus in quarto libro plura jam diximus: quas cum deas haberent, nullum eis locum inter ſelectos deos dare voluerunt, ubi dederunt Marti & Orco, uni effectori mortium, alteri receptori.

2. Cum igitur in his minutis operibus, quæ minutatim diis pluribus diſtributa ſunt, etiam ipſos ſelectos videamus, tamquam ſenatum cum plebe pariter operari; & inveniamus a quibuſdam diis, qui nequaquam ſeligendi putati ſunt, multo majora atque meliora adminiſtrari, quam ab illis qui ſelecti vocantur; reſtat arbitrari non propter præſtantiores in mundo adminiſtrationes, ſed quia provenit eis ut populis magis innoteſcerent, ſelectos eos & præcipuos nuncupatos. Unde dicit etiam ipſe Varro, quod diis quibuſdam patribus & deabus matribus, ſicut hominibus, ignobilitas accidiſſet. Si ergo Felicitas ideo fortaſſe inter ſelectos deos eſſe non debuit, quod ad iſtam nobilitatem non merito, ſed fortuitu pervenerunt; ſaltem inter illos, vel potius præ illis Fortuna poneretur, quam dicunt deam non (*b*) rationabili diſpoſitione, ſed ut temere acciderit, ſua cuique dona conferre. Hæc in diis ſelectis tenere apicem debuit, in quibus maxime quid poſſet oſtendit: quando eos videmus non præcipua virtute, non rationabili felicitate, ſed temeraria, ſicut eorum cultores de illa ſentiunt, Fortunæ poteſtate ſelectos. Nam & vir diſertiſſimus Salluſtius etiam ipſos deos for-

(a) Vind. Am. & Er. *quod aperit conceptum*.
(b) Lov. *non irrationabili*. Melius editi alii, *non rationabili*: ſuffragantibus MSS. qui paullo poſt loco *acciderit*, habent *accederet*.

Digitized by Google

In bello Catil. taſſis adtendit, cum diceret: Sed profecto Fortuna in omni re dominatur; ea res cunctas ex libidine magis quam ex vero celebrat obſcuratque. Non enim poſſunt invenire cauſſam cur celebrata ſit Venus, & obſcurata ſit Virtus; cum ab iſtis ambarum conſecrata ſint numina, nec comparanda ſint merita. Aut ſi hoc nobilitari meruit, quod plures appetunt; plures enim Venerem * quam Virtutem; cur celebrata eſt dea Minerva, & obſcurata eſt dea Pecunia? cum in genere humano plures alliciat avaritia quam peritia; & in eis ipſis qui ſunt artificioſi, raro invenias hominem, qui non habeat artem ſuam pecuniaria mercede venalem; pluriſque pendatur ſemper propter quod aliquid fit, quam id quod propter aliud fit. Si ergo inſipientis judicio multitudinis facta eſt deorum illa ſelectio, cur dea Pecunia Minervæ prælata non eſt, cum propter pecuniam ſint artifices multi? Si autem paucorum ſapientium eſt iſta diſtinctio, cur non prælata eſt Veneri Virtus, cum eam longe ratio præferat? Saltem certe, ut dixi, ipſa Fortuna, quæ, ſicut putant qui ei plurimum tribuunt, in omni re dominatur, & res cunctas ex libidine magis quam ex vero celebrat obſcuratque; ſi tantum & in deos valuit, ut temerario judicio ſuo quos vellet celebraret, obſcuraretque quos vellet, præcipuum locum haberet in ſelectis, quæ in ipſos quoque deos tam præcipuæ eſt poteſtatis. An ut illic eſſe non poſſet, nihil aliud etiam ipſa Fortuna, niſi adverſam putanda eſt habuiſſe fortunam? Sibi ergo adverſata eſt, quæ alios nobiles faciens nobilitata non eſt.

** Subaudi, appetunt.*

Avaritia plures allicit quam peritia.

CAPUT IV.

Melius actum cum diis inferioribus, qui nullis infamentur opprobriis, quam cum ſelectis, quorum tantæ turpitudines celebrentur.

GRATULARETUR autem diis iſtis ſelectis quiſquam nobilitatis, & claritudinis appetitor, & eos diceret fortunatos, ſi non eos magis ad injurias quam ad honores ſelectos videret. Nam illam infimam turbam ipſa ignobilitas texit, ne obrueretur opprobriis. Ridemus quidem, cum eos videmus figmentis humanarum opinionum partitis inter ſe operibus diſtributos, tamquam (*a*) minuſcularios vectigalium conductores, vel tamquam opifices in vico argentario, ubi unum vaſculum ut perfectum exeat, per multos artifices tranſit, cum ab uno perfecto perfici poſſet. Sed aliter non putatum eſt operantium multitudini conſulendum, niſi ut ſingulas artis partes cito ac facile diſcerent ſinguli, ne omnes in arte una tarde ac difficile cogerentur eſſe perfecti. Verumtamen vix quiſquam reperitur deorum non ſelectorum, qui aliquo crimine famam traxit infamem; vix autem ſelectorum quiſpiam, qui non in ſe notam contumeliæ inſignis acceperit. Illi ad iſtorum humilia opera deſcenderunt, iſti in illorum ſublimia crimina non venerunt. De Jano quidem non mihi facile quidquam occurrit, quod ad probrum pertineat. Et fortaſſe talis fuerit, innocentius vixerit & a facinoribus flagitiiſque remotius. Saturnum fugientem benignius excepit: cum hoſpite partitus eſt regnum, ut etiam * civitates ſingulas conderent, iſte Janiculum, ille Saturniam. Sed iſti in cultu deorum omnis dedecoris appetitores, cujus vitam minus turpem invenerunt, eum ſimulacri monſtroſa deformitate turparunt, nunc eum bifrontem, nunc etiam quadrifrontem, tamquam geminum, facientes. An forte voluerunt, ut, quoniam plurimi dii ſelecti erubeſcenda perpetrando amiſerant frontem, quanto iſte innocentior eſſet, tanto frontoſior appareret?

** Virgil. Æneid. 8.*

CAPUT V.

De paganorum ſecretiore doctrina phyſiciſque rationibus.

SED ipſorum potius interpretationes phyſicas audiamus, quibus turpitudinem miſerrimi erroris, velut altioris doctrinæ ſpecie colorare conantur. Primum eas interpretationes ſic Varro commendat, ut dicat antiquos ſimulacra deorum & inſignia, ornatuſque finxiſſe, quæ cum oculis animadvertiſſent hi qui adiſſent doctrinæ myſteria, poſſent animam mundi ac partes ejus, id eſt, deos veros animo videre: quorum qui ſimulacra ſpecie hominis fecerunt, hoc videri ſecutos, quod mortalium animus qui eſt in corpore humano, ſimillimus eſt immortalis animi: tamquam ſi vaſa ponerentur cauſſa notandorum deorum, & in Liberi æde œnophorum ſiſteretur, quod ſignificaret vinum, per id quod continet id quod continetur: ita per ſimulacrum quod formam haberet humanam, ſignificari animam rationalem, quod eo velut vaſe natura illa ſoleat contineri, cujus naturæ deum volunt eſſe, vel deos. Hæc ſunt myſteria doctrinæ, quæ iſte vir doctiſſimus penetraverat, unde in lucem iſta proferret. Sed o homo acutiſſime, num in iſtis doctrinæ myſteriis illam prudentiam perdidiſti, qua tibi ſobrie viſum eſt, quod hi qui primi populis ſimulacra conſtituerunt, & metum demſerunt civibus ſuis, & errorem addiderunt; caſtiuſque deos ſine ſimulacris veteres obſervaſſe Romanos? Hi enim tibi fuerunt auctores, ut hæc contra poſteriores Romanos dicere auderes. Nam ſi & illi antiquiſſimi ſimulacra coluiſſent, fortaſſis totum iſtum ſenſum de ſimulacris non conſtituendis, interim (*b*) verum, timoris ſilentio premeres, & in hujuſcemodi perniciosis vaniſque figmentis myſteria iſta doctrinæ loquacius & elatius prædicares. Anima tamen tua tam docta & ingenioſa, (ubi te multum dolemus) per hæc myſteria doctrinæ ad

Deum

(a) Lov. *minutularios*. Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *munuſcularios*. Alii veteres libri, hic & infra cap. 11. *minuſcularios*.

(b) Editi; *interim veri timoris* &c. Corriguntur ex MSS.

Deum (a) ſuum, id eſt, a quo facta eſt, non cum quo facta eſt; nec cujus portio, ſed ejus conditio eſt; nec qui eſt omnium anima, ſed qui fecit omnem animam, quo ſolo illuſtrante ſit anima beata, ſi ejus gratiæ non ſit ingrata, nullo modo potuit pervenire. Verum iſta myſteria doctrinæ qualia ſint, quantique pendenda, quæ ſequuntur oſtendent. Fatetur interim vir iſte doctiſſimus, animam mundi ac partes ejus eſſe veros deos: unde intelligitur totam ejus theologiam, eam ipſam ſcilicet naturalem, cui plurimum tribuit, uſque ad animæ rationalis naturam ſe extendere potuiſſe. De naturali enim pauciſſima præloquitur in hoc libro: in quo videbimus utrum per interpretationes phyſiologicas ad hanc naturalem poſſit referre civilem, quam de diis ſelectis ultimam ſcripſit. Quod ſi potuerit, tota naturalis erit: & quid opus erat ab ea civilem tanta cura diſtinctionis abjungere? Si autem recto diſcrimine ſeparata eſt; quando nec iſta vera eſt quæ illi naturalis placet; pervenit enim uſque ad animam, non uſque ad verum Deum qui fecit & animam: quanto eſt abjectior & falſior iſta civilis, quæ maxime circa corporum eſt occupata naturam; ſicut ipſæ interpretationes ejus, ex quibus quædam (b) neceſſario commemorare me oportet, tanta ab ipſis exquiſitæ & enucleatæ diligentia demonſtrabunt?

CAPUT VI.

De opinione Varronis, qua arbitratus eſt Deum animam eſſe mundi, qui tamen in partibus ſuis habeat animas multas, quarum divina natura ſit.

DICIT ergo idem Varro adhuc de naturali theologia præloquens, deum ſe arbitrari eſſe animam mundi, quem Græci vocant κόσμον, & hunc ipſum mundum eſſe deum: ſed ſicut hominem ſapientem, cum ſit ex corpore & animo, tamen ab animo dici ſapientem; ita mundum deum dici ab animo, cum ſit ex animo & corpore. Hic videtur quoquo modo confiteri unum Deum; ſed ut plures etiam introducat, adjungit mundum dividi in duas partes, cælum & terram; & cælum bifariam, in æthera & aera; terram vero in aquam & humum: e quibus ſummum eſſe æthera, ſecundum aera, tertiam aquam, infimam terram: quas omnes partes quatuor animarum eſſe plenas, in æthere & aere immortalium, in aqua & terra mortalium; ab ſummo autem circuitu cæli ad circulum lunæ ætherias animas eſſe aſtra ac ſtellas, eos cæleſtes deos non modo intelligi eſſe, ſed etiam videri: inter lunæ vero gyrum & nimborum ac ventorum cacumina aerias eſſe animas, ſed eas animo, non oculis videri; & vocari heroas, & lares, & genios. Hæc eſt videlicet breviter in iſta prælocutione propoſita theologia naturalis, quæ non huic tantum, ſed multis philoſophis placuit: de qua tunc diligentius diſſerendum eſt, cum de civili, quantum ad deos ſelectos attinet, opitulante Deo vero, quod reſtat implevero.

CAPUT VII.

An rationabile fuerit, Janum & Terminum in duo numina ſeparari.

JANUS igitur, a quo ſumſit exordium, quæro quiſnam ſit? Reſpondetur, Mundus eſt. Brevis hæc plane eſt atque aperta reſponſio. Cur ergo ad eum dicuntur rerum initia pertinere, fines vero ad alterum, quem Terminum vocant? Nam propter initia & fines duobus iſtis diis duos menſes* perhibent dedicatos, præter illos decem quibus uſque ad Decembrem caput eſt Martius; Januarium Jano; Februarium Termino. Ideo Terminalia* eodem menſe Februario celebrari dicunt, cum ſit ſacrum purgatorium, quod vocant (c) Februum; unde menſis nomen accepit. Numquid ergo ad mundum, qui Janus eſt, initia rerum pertinent, & fines non pertinent, ut alter illis deus præficeretur? Nonne omnia quæ in hoc mundo fieri dicunt, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quæ eſt iſta vanitas, in opere illi dare poteſtatem dimidiam, in ſimulacro faciem duplam? Nonne iſtum bifrontem multo elegantius interpretarentur, ſi eumdem & Janum & Terminum dicerent; atque initiis unam faciem, finibus alteram darent? Quoniam qui operatur, utrumque debet intendere. In omni enim motu actionis ſuæ qui non reſpicit initium, non proſpicit finem. Unde neceſſe eſt (d) a memoria reſpiciente proſpiciens connectatur intentio. Nam cui exciderit quod cœperit, quomodo finiat non inveniet. Quod ſi vitam beatam in hoc mundo inchoari putarent, extra mundum perfici, & ideo Jano, id eſt, mundo, ſolam initiorum tribuerent poteſtatem; profecto ei præponerent Terminum, eumque a diis ſelectis non alienarent. Quamquam etiam nunc cum in iſtis duobus diis initia rerum temporalium fineſque tractantur, Termino dari debuit plus honoris. Major enim lætitia eſt, cum res quæque perficitur: ſollicitudinis autem plena ſunt cœpta, donec perducantur ad finem, quem qui aliquid incipit, maxime appetit, intendit, exſpectat, exoptat; nec de re inchoata, niſi terminetur, exſultat.

* Plutarch. in Numa.
* Plutarch. ibid.

(a) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *ad Deum ſummum.*
(b) Vind. Am. Er. & MSS. *neceſſaria.*
(c) Plures & optimæ notæ MSS. cum Vind. Am. & Er. *Februm.* Non male fortaſſis, tametſi apud Varronem l. 5. de Latina ling. legatur: *Februum Sabinis purgamentum, & in Sacris noſtris verbum.*
(d) Sic omnes MSS. quorum unus tamen loco *proſpiciens*, habet *proſpicientis*. At editi, *neceſſe eſt ut memoriæ reſpicienti proſpiciens* &c.

Digitized by Google

CAPUT VIII.

Ob quam cauſſam cultores Jani bifrontem imaginem ipſius finxerint, quam tamen etiam quadrifrontem videri volunt.

SED jam bifrontis ſimulacri interpretatio proferatur. Duas eum facies ante & retro habere dicunt, quod hiatus noſter, cum os aperimus, mundo ſimilis videatur: unde & palatum Græci οὐρανὸν appellant: & nonnulli, inquit, poetæ Latini cælum * vocaverunt palatum: a quo hiatu oris, & foras eſſe aditum ad dentes verſus, & introrſus ad fauces. Ecce quo perductus eſt mundus propter palati noſtri vocabulum vel græcum, vel poeticum. Quid autem hoc ad animam, quid ad vitam æternam? Propter ſolas ſalivas colatur hic deus, quibus partim gluticndis, partim exſpuendis, ſub cælo palati utraque panditur janua. Quid eſt porro abſurdius, quam in ipſo mundo non invenire duas januas ex adverſo ſitas, per quas vel admittat ad ſe aliquid intro, vel emittat a ſe foras; & de noſtro ore & gutture, quorum ſimilitudinem mundus non habet, velle mundi ſimulacrum componere in Jano, propter ſolum palatum, cujus ſimilitudinem Janus non habet? Cum vero eum faciunt quadrifrontem & Janum geminum appellant, ad quatuor mundi partes hoc interpretantur, quaſi aliquid ſpectet mundus foras, ſicut per omnes facies Janus. Deinde ſi Janus eſt mundus, & mundus quatuor partibus conſtat, falſum eſt ſimulacrum Jani bifrontis: (*a*) aut ſi propterea verum eſt, quia etiam nomine Orientis & Occidentis totus ſolet mundus intelligi, numquid cum duas partes alias nominamus Septemtrionis & Auſtri, ſicut illum quadrifrontem dicunt geminum Janum, ita quiſquam geminum dicturus eſt mundum? Non habent omnino unde quatuor januas, quæ intrantibus & exeuntibus pateant, interpretentur ad mundi ſimilitudinem; ſicuti de bifronte quod dicerent ſaltem in ore hominis invenerunt; niſi Neptunus forte ſubveniat & porrigat piſcem, cui præter hiatum oris & gutturis etiam dextra & ſiniſtra fauces patent. Et tamen hanc vanitatem per tot januas nulla effugit anima, niſi quæ audit veritatem dicentem: *Ego ſum janua.*

* Ennius apud Cicer. 2. de nat. deor.

Joan. 10. 9.

CAPUT IX.

De Jovis poteſtate, atque ejuſdem cum Jano comparatione.

1. JOVEM autem, qui etiam (*b*) Juppiter dicitur, quem velint intelligi, exponant. » Deus eſt, inquiunt, habens poteſtatem cauſſarum, quibus aliquid fit in mundo. Hoc quam magnum ſit, nobiliſſimus Virgilii verſus ille teſtatur: Felix qui potuit rerum cognoſcere cauſſas. Sed cur ei præponitur Janus, hoc nobis vir ille acutiſſimus doctiſſimuſque reſpondeat. Quoniam penes Janum, inquit, ſunt prima, penes Jovem ſumma. Merito ergo rex omnium Juppiter habetur. Prima enim vincuntur a ſummis: quia licet prima præcedant tempore, ſumma ſuperant dignitate. »

Georg. 2.

Sed recte hoc diceretur, ſi factorum prima diſcernerentur & ſumma: ſicut initium facti eſt proficiſci, ſummum pervenire; initium facti inceptio diſcendi, ſummum perceptio doctrinæ: ac ſic in omnibus prima ſunt initia, (*c*) ſummique ſunt fines. Sed jam hoc negotium inter Janum Terminumque diſcuſſum eſt. Cauſſæ autem quæ dantur Jovi, efficientia ſunt, non effecta: neque ullo modo fieri poteſt, ut vel tempore præveniantur a factis initiiſve factorum. Semper enim prior eſt res quæ facit, quam illa quæ fit. Quapropter ſi ad Janum pertinent initia factorum, non ideo priora ſunt efficientibus cauſſis, quas Jovi tribuunt. Sicut enim nihil fit, ita nihil inchoatur ut fiat, quod non faciens cauſſa præceſſerit. Hunc ſane deum, penes quem ſunt omnes cauſſæ factarum omnium naturarum naturaliumque rerum, ſi Jovem populi appellant, & tantis contumeliis tamque ſceleſtis criminationibus colunt, tætriore ſacrilegio ſeſe obſtringunt, quam ſi prorſus nullum putarent deum. Unde ſatius eſſet eis alium aliquem Jovis nomine nuncupare, dignum turpibus & flagitioſis honoribus, ſuppoſito vano figmento quod potius blaſphemarent, (ſicut Saturno dicitur ſuppoſitus lapis, quem pro filio devoraret) quam iſtum deum dicere & tonantem & adulterantem, & totum mundum regentem & per tot ſtupra diffluentem, & naturarum omnium naturaliumque rerum cauſſas ſummas habentem & ſuas cauſſas bonas non habentem.

2. Deinde quæro, quem jam locum inter deos huic Jovi tribuant, ſi Janus eſt mundus. Deos enim veros animam mundi ac partes ejus iſte definivit: ac per hoc quidquid hoc non eſt, non eſt utique ſecundum iſtos verus deus. Num igitur ita dicturi ſunt Jovem animam mundi, ut Janus ſit corpus ejus, id eſt, iſte viſibilis mundus? Hoc ſi dicunt, non erit quemadmodum Janum deum dicant; quoniam mundi corpus non eſt deus vel ſecundum ipſos, ſed anima mundi ac partes ejus. Unde apertiſſime idem dicit, deum ſe arbitrari eſſe animam mundi, & hunc ipſum mundum eſſe deum, ſed ſicut hominem ſapientem, cum ſit ex animo, & corpore, tamen ex animo dici ſapientem; ita mundum deum dici ab animo, cum ſit ex animo & corpore. Solum itaque mundi corpus non eſt deus: ſed aut ſola anima ejus, aut ſimul corpus & animus; ita tamen ut non ſit a corpore, ſed ab animo deus. Si ergo Janus eſt mundus, & deus eſt Janus, numquid Jovem ut deus eſſe poſſit, aliquam partem Jani eſſe dicturi ſunt?

Ma-

(*a*) Editi poſt *Jani bifrontis*, addunt; *quia Janus etſi quadrifrons ſculpitur, numquam tamen quadrijanus invenitur*: quod a MSS abeſt.

(*b*) *Jovis* & *Juppiter* perinde in recto dicebatur: ſed uſus demum obtinuit, ut in obliquo *Jovis*, in recto *Juppiter* tantum diceretur.

(*c*) Sic MSS. Editi vero, *ſummaque ſunt fines*.

Digitized by Google

Magis enim Jovi univerſum ſolent tribuere: unde eſt, * Jovis omnia plena. Ergo & Jovem, ut deus ſit, & maxime rex deorum, non alium poſſunt exiſtimare quam mundum; ut diis ceteris ſecundum iſtos ſuis partibus regnet. In hanc ſententiam etiam quoſdam verſus Valerii Sorani exponit idem Varro, in eo libro quem ſeorſum ab iſtis de cultu deorum ſcripſit: qui verſus hi ſunt:

* *Virgil. Eclog.* 3.

Juppiter omnipotens regum (*a*) rerumque deumque
Progenitor genitrixque deum, deus unus, & omnis.

Exponuntur autem in eodem libro, ita ut eum marem exiſtimarent, qui ſemen emitteret, feminam quæ acciperet; Jovemque eſſe mundum, & eum omnia ſemina ex ſe emittere, & in ſe recipere: Qua cauſſa, inquit, ſcripſit Soranus, Juppiter progenitor genitrixque: nec minus eum cauſſa unum & omnia idem eſſe; mundus enim unus, & in eo uno omnia ſunt.

CAPUT X.

An Jani & Jovis recta diſcretio ſit.

CUM ergo Janus mundus ſit, & Juppiter mundus ſit, unuſque ſit mundus, quare duo dii Janus, & Juppiter? Quare ſeorſus habent templa, ſeorſus aras, diverſa ſacra, diſſimilia ſimulacra? Si propterea quod alia vis eſt primordiorum, alia cauſſarum, & illa Jani, illa Jovis nomen accepit; numquid ſi unus homo in diverſis rebus duas habeat poteſtates aut duas artes, quia ſingularum diverſa vis eſt, ideo duo judices aut duo dicuntur artifices? Sic ergo & unus Deus, cum ipſe habeat poteſtatem primordiorum, ipſe cauſſarum, num propterea illum duos deos eſſe neceſſe eſt putari, quia primordia cauſſæque res duæ ſunt? Quod ſi hoc juſtum putant; etiam ipſum Jovem tot deos eſſe dicant, quotquot ei cognomina propter multas poteſtates dederunt: quoniam res omnes ex quibus illa cognomina ſunt adhibita, multæ atque diverſæ ſunt; ex quibus pauca commemoro.

CAPUT XI.

De cognominibus Jovis, quæ non ad multos deos, ſed ad unum eumdemque referuntur.

DIXERUNT eum Victorem, Invictum, Opitulum, Impulſorem, Statorem, Centumpedam, Supinalem, Tigillum, (*b*) Almum, Ruminum, & alia quæ perſequi longum eſt. Hæc autem cognomina impoſuerunt uni deo propter cauſſas poteſtateſque diverſas, non tamen propter tot res etiam tot deos eum eſſe coegerunt: quod omnia vinceret; quod a nemine vinceretur; quod opem indigentibus ferret; quod haberet impellendi, ſtatuendi, ſtabiliendi, reſupinandi poteſtatem; quod tamquam tigillus mundum contineret ac ſuſtineret; quod aleret omnia; quod ruma, id eſt, mamma aleret animalia. In his, ut advertimus, quædam magna ſunt, quædam exigua; & tamen unus utraque facere perhibetur. Puto inter ſe propinquiora eſſe cauſſas rerum atque primordia, propter quas res unum mundum duos deos eſſe voluerunt, Jovem atque Janum, (*c*) quam continere mundum & mammam dare animalibus: nec tamen propter hæc duo opera tam longe inter ſe vi & dignitate diverſa, duo dii eſſe compulſi ſunt; ſed unus Juppiter, propter illud Tigillus, propter illud Ruminus appellatus eſt. Nolo dicere, quod animalibus mammam præbere ſugentibus magis Junonem potuit decere, quam Jovem: præſertim cum eſſet etiam diva Rumina, quæ in hoc opus adjutorium illi famulatumve præberet. Cogito enim poſſe reſponderi, & ipſam Junonem nihil aliud eſſe quam Jovem, ſecundum illos Valerii Sorani verſus, ubi dictum eſt:

Jovi tot cognomina cur impoſita.

Juppiter omnipotens regum rerumque deumque
Progenitor genitrixque deum.

Quare ergo dictus eſt & Ruminus, cum diligentius fortaſſe quærentibus ipſe inveniatur eſſe etiam illa diva Rumina? Si enim majeſtate deorum recte videbatur indignum, ut in una ſpica alter ad curam geniculi, (*d*) altera ad folliculi pertineret; quanto eſt indignius unam rem infimam, id eſt, ut mammis alantur animalia, duorum deorum poteſtate curari, quorum ſit unus Juppiter rex ipſe cunctorum; & hoc agat non ſaltem cum conjuge ſua, ſed cum ignobili neſcio qua Rumina, niſi quia ipſe eſt etiam ipſa Rumina (*e*); Ruminus fortaſſe pro ſugentibus maribus, Rumina pro feminis? Dicerem quippe noluiſſe illos Jovi femininum nomen imponere, niſi & in illis verſibus Progenitor genitrixque diceretur; & inter alia ejus cognomina legerem, quod etiam Pecunia vocaretur, quam deam inter illos minuſcularios invenimus, & in quarto libro commemoravimus. Sed cum & mares & feminæ habeant pecuniam, cur non & Pecunia & Pecunius appellatus ſit, ſicut Rumina & Ruminus, ipſi viderint. *Cap.* 21. & 24.

CAPUT XII.

Quod Juppiter etiam Pecunia nuncupetur.

QUAM vero eleganter rationem hujus nominis reddiderunt? Et pecunia, inquiunt, vocatur, quod ejus ſunt omnia. O magnam rationem divini nominis! Immo vero ille cujus ſunt omnia, viliſſime & contumelioſiſſime Pecunia nuncupatur. Ad omnia enim quæ cælo & terra continentur, quid eſt pecunia in omnibus omnino rebus, quæ ab hominibus nomine pecuniæ poſſidentur? Sed nimirum hoc avaritia Jovi nomen impoſuit, ut quiſquis amat pecuniam, non quemlibet deum,

ſed

(a) Vind. Am. & Er. *regum rex ipſe deuſque.*
(b) Am. & Er. *Altinum.*
(c) Sola editio Lov. *quem continere dicunt mundum.*
(d) Editi hoc etiam loco *alter*. At MSS. *altera*, ſcilicet *Volutina*. Vide ſupra lib. 4. c. 8.
(e) Hic in editis additur, *ipſe Ruminus*: quod abeſt a MSS.

Digitized by Google

ſed ipſum regem omnium ſibi amare videatur. Longe autem aliud eſſet, ſi divitiæ vocaretur. Aliud namque ſunt divitiæ, aliud pecunia. Nam dicimus divites, ſapientes, juſtos, bonos, quibus pecunia vel nulla, vel parva eſt; magis enim ſunt virtutibus divites, per quas eis etiam in ipſis corporalium rerum neceſſitatibus ſat eſt quod adeſt: pauperes vero avaros, ſemper inhiantes & egentes; quamlibet enim magnas pecunias habere poſſunt, ſed in earum quantacumque abundantia non egere non poſſunt. Et Deum ipſum verum recte dicimus divitem, non tamen pecunia, ſed omnipotentia. Dicuntur itaque & divites pecunioſi; ſed interius egeni, ſi cupidi. Item dicuntur pauperes pecunia carentes; ſed interius divites, ſi ſapientes. Qualis ergo iſta theologia debet eſſe ſapienti, ubi rex deorum ejus rei nomen accepit, * quam nemo ſapiens concupivit? Quanto enim facilius, ſi aliquid hac doctrina quod ad vitam pertineret æternam ſalubriter diſceretur, deus mundi rector non ab eis pecunia, ſed ſapientia vocaretur, cujus amor purgat a ſordibus avaritiæ, hoc eſt, ab amore pecuniæ?

Divites qui. Pauperes qui. Deus quomodo dives. * Salluſt. in Catil.

CAPUT XIII.

Quod dum exponitur quid Saturnus quidve ſit Genius, uterque unus Juppiter eſſe doceatur.

SED quid de hoc Jove plura, ad quem fortaſſe ceteri referendi ſunt, ut inanis remaneat deorum opinio plurimorum, cum hic (a) ipſe ſit omnes; ſive quando partes ejus vel poteſtates exiſtimantur, ſive cum vis animæ, quam putant per cuncta diffuſam, ex partibus molis hujus in quas viſibilis mundus iſte conſurgit, & multiplici adminiſtratione naturæ, quaſi plurium deorum nomina accepit? Quid eſt enim & Saturnus? „Unus, inquit, de principibus deus, „penes quem ſationum omnium dominatus eſt. Nonne expoſitio verſuum illorum Valerii Sorani ſic ſe habet, Jovem eſſe mundum, & eum omnia ſemina ex ſe emittere, & in ſe recipere? Ipſe eſt igitur penes quem ſationum omnium dominatus eſt. Quid eſt Genius? „Deus, inquit, „qui præpoſitus eſt ac vim habet omnium rerum „gignendarum. Quem alium hanc vim habere credunt, quam mundum, cui dictum eſt, Juppiter progenitor genitrixque? Et cum alio loco Genium dicit eſſe uniuſcujuſque animum rationalem, & ideo eſſe ſingulos ſingulorum, talem autem mundi animum deum eſſe; ad hoc idem utique revocat, ut tamquam univerſalis genius ipſe mundi animus eſſe credatur. Hic eſt igitur quem appellant Jovem. Nam ſi omnis genius deus, & omnis viri animus genius, ſequitur ut ſit omnis viri animus deus: quod ſi & ipſos abhorrere abſurditas ipſa compellit, reſtat ut eum ſingulariter & excellenter dicant deum genium, quem dicunt mundi animum, ac per hoc Jovem.

Saturnus a ſatione. Genius a generando.

CAPUT XIV.

De Mercurii & Martis officiis.

MERCURIUM vero & Martem quomodo referrent ad aliquas partes mundi & opera Dei, quæ ſunt in elementis, non invenerunt; & ideo eos ſaltem operibus hominum præpoſuerunt, ſermocinandi & belligerandi (b) adminiſtros. Quorum Mercurius ſi ſermonis etiam deorum poteſtatem gerit, ipſi quoque regi deorum dominatur, ſi ſecundum ejus arbitrium Juppiter loquitur, aut loquendi ab illo accepit facultatem: quod utique abſurdum eſt. Si autem illi humani tantum ſermonis poteſtas tributa perhibetur, non eſt credibile ad lactandos mamma, non ſolum pueros, ſed etiam pecora, unde Ruminus cognominatus eſt, Jovem deſcendere voluiſſe, & curam noſtri ſermonis, quo pecoribus antecellimus, ad ſe pertinere noluiſſe: ac per hoc idem ipſe eſt Jovis atque Mercurius. Quod ſi ſermo ipſe dicitur eſſe Mercurius, ſicut ea quæ de illo interpretantur, oſtendunt: (nam ideo Mercurius, quaſi * medius currens dicitur appellatus, quod ſermo currat inter homines medius; ideo ἑρμῆς Græce, quod ſermo vel interpretatio, quæ utique ad ſermonem pertinet, ἑρμηνεία dicitur; ideo & mercibus præeſſe, quia inter vendentes & ementes ſermo fit medius; alas ejus in capite & pedibus ſignificare volucrem ferri per aera ſermonem; nuntium dictum, quoniam per ſermonem omnia cogitata enuntiantur) ſi ergo Mercurius ipſe ſermo eſt, etiam ipſis confitentibus, deus non eſt. Sed cum ſibi deos faciunt eos, qui (c) nec dæmones ſunt, immundis ſupplicando ſpiritibus, poſſidentur ab eis qui non dii, ſed dæmones ſunt. Item quia nec Marti aliquod elementum vel partem mundi invenire potuerunt, ubi ageret opera qualiacumque naturæ, deum belli eſſe dixerunt, quod opus eſt hominum, & optabile eis non eſt. Si ergo pacem perpetuam Felicitas daret, Mars quid ageret non haberet. Si autem ipſum bellum eſt Mars, ſicut ſermo Mercurius; utinam quam manifeſtum eſt quod non ſit deus, tam non ſit & bellum quod vel falſo vocetur deus.

* Apud Arnob. l. 3. quaſi medicurrius.

CAPUT XV.

De ſtellis quibuſdam, quas pagani deorum ſuorum nominibus nuncuparunt.

NISI forte illæ ſtellæ ſunt hi dii, quas eorum appellavere nominibus. Nam ſtellam quamdam vocant Mercurium, quamdam itidem Martem. Sed ibi eſt & illa quam vocant Jovem; & tamen eis mundus eſt Jovis: ibi quam vocant Saturnum; & tamen ei (d) præterea dant non parvam ſubſtantiam, omnium videlicet ſeminum: ibi eſt & illa omnium clariſſima, quæ ab eis appellatur Venus; & tamen eamdem Venerem eſſe etiam Lunam volunt: quam-

(a) Plures MSS. *ipſi ſint omnes*.
(b) Sic MSS. At editi, *miniſtros*.
(c) Particula *nec* ab Er. & Lov. omiſſa hic fuit: reſtituitur ex Vind. Am. & MSS.
(d) Sic MSS. Editi vero, *præter eam*.

quamvis de illo fulgentiſſimo ſidere apud eos tamquam de malo aureo Juno Venuſque contendant. Luciferum enim quidam Veneris, quidam dicunt eſſe Junonis: ſed, ut ſolet, Venus vincit. Nam multo plures eam ſtellam Veneri tribuunt, ita ut vix eorum quiſquam reperiatur, qui aliud opinetur. Quis autem non rideat, cum regem omnium Jovem dicant, (*a*) quod ſtella ejus ab ſtella Veneris tanta vincitur claritate? Tanto enim eſſe debuit ceteris illa fulgentior, quanto eſt ipſe potentior. Reſpondent ideo ſic videri, quia illa quæ putatur obſcurior, ſuperior eſt atque a terris longe remotior. Si ergo ſuperiorem locum major dignitas meruit, quare Saturnus ibi eſt Jove ſuperior? An vanitas fabulæ, quæ regem Jovem facit, non potuit uſque ad ſidera pervenire; & quod non (*b*) valuit Saturnus in regno ſuo, neque in Capitolio, ſaltem eſt permiſſus obtinere in cælo? Quare autem Janus non accepit aliquam ſtellam? Si propterea quia mundus eſt, & omnes in illo ſunt: & Jovis mundus eſt, & habet tamen. An ille cauſſam ſuam compoſuit ut potuit, & pro una ſtella quam non habet inter ſidera, tot facies accepit in terra? Deinde ſi propter ſolas ſtellas Mercurium & Martem partes mundi putant, ut eos deos habere poſſint, quia utique ſermo & bellum non ſunt partes mundi, ſed actus hominum; cur Arieti & Tauro & Cancro & Scorpioni ceteriſque hujuſmodi quæ cæleſtia ſigna numerant, & ſtellis non ſingulis, ſed ſingula pluribus conſtant, ſuperiuſque (*c*) illis in ſummo cælo perhibent collocata, ubi conſtantior motus inerrabilem meatum ſideribus præbet, nullas aras, nulla ſacra, nulla templa fecerunt; nec deos, non dico inter hos ſelectos, ſed ne inter illos quidem quaſi plebeios habuerunt?

Luciferum ſidus.

CAPUT XVI.

De Apolline & Diana ceteriſque ſelectis diis, quos partes mundi eſſe voluerunt.

APOLLINEM quamvis divinatorem & medicum velint; tamen ut in aliqua parte mundi ſtatuerent, ipſum etiam ſolem eſſe dixerunt. Dianamque germanam ejus ſimiliter lunam & viarum præſidem. Unde & virginem volunt, (*d*) quod via nihil pariat: & ideo ambos ſagittas habere, quod ipſa duo ſidera de cælo radios terras uſque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi; Ditem patrem; hoc eſt Orcum, terrenam & infimam partem mundi. Liberum & Cererem præponunt ſeminibus, vel illum maſculinis, illam femininis: vel illum liquori, illam vero ariditati ſeminum. Et hoc utique totum refertur ad mundum, id eſt, ad Jovem, qui propterea dictus eſt * Progenitor genitrixque; quod omnia ſemina ex ſe emitteret, & in ſe reciperet. Quandoquidem etiam Matrem magnam eamdem Cererem volunt; quam nihil aliud dicunt eſſe quam terram, eamque perhibent & Junonem. Et ideo ei ſecundas cauſſas tribuunt rerum: cum tamen Jovi ſit dictum, Progenitor genitrixque deum: quia ſecundum eos totus mundus ipſe eſt Jovis. Minervam etiam, quia eam humanis artibus præpoſuerunt, nec invenerunt vel ſtellam ubi eam ponerent, eamdem vel ſummum æthera vel etiam lunam eſſe dixerunt. Veſtam quoque ipſam propterea dearum maximam putaverunt, quod ipſa ſit terra; quamvis ignem mundi leviorem qui pertinet ad uſus hominum faciles, non violentiorem qualis Vulcani eſt, ei deputandum eſſe crediderunt. Ac per hoc omnes iſtos ſelectos deos hunc eſſe mundum volunt, in quibuſdam univerſum, in quibuſdam partes ejus: univerſum ſicut Jovem, partes ejus, ut Genium, ut Matrem magnam, ut Solem (*e*) & Lunam, vel potius Apollinem & Dianam. Et aliquando unum deum res plures, aliquando unam rem deos plures faciunt. Nam unus deus res plures ſunt, ſicut ipſe Juppiter: & mundus enim totus Juppiter, & ſolum cælum Juppiter, & ſola ſtella Juppiter habetur & dicitur. Itemque Juno ſecundarum cauſſarum domina, & Juno aer, & Juno terra, & ſi Venerem (*f*) vinceret, Juno ſtella. Similiter Minerva ſummus æther, & Minerva itidem luna, quam eſſe in ætheris infimo limite exiſtimant. Unam vero rem deos plures ita faciunt. Et Janus eſt mundus, & Juppiter: ſic & Juno eſt terra, & Mater magna, & Ceres.

* *Supra cap. 11.*

CAPUT XVII.

Quod etiam ipſe Varro opiniones ſuas de diis pronuntiarit ambiguas.

ET ſicut hæc, quæ exempli gratia commemoravi, ita cetera non explicant, ſed potius implicant; ſicut impetus errabundæ opinionis impulerit, ita huc atque illuc, hinc atque illinc, inſiliunt & reſiliunt: ut ipſe Varro de omnibus dubitare, quam aliquid affirmare maluerit. Nam trium extremorum primum cum de diis certis abſolviſſet librum, in altero de diis incertis dicere ingreſſus, ait: Cum in hoc libello dubias de diis opiniones poſuero, reprehendi non debeo. Qui enim putabit judicari » oportere & poſſe, cum audierit, faciet ipſe. » Ego citius perduci poſſum, ut in primo libro » quæ dixi in dubitationem revocem, quam in » hoc quæ (*g*) perſcribam omnia ut ad aliquam di- » rigam

Varro de omnibus dubitare quam aliquid affirmare maluit.

(*a*) Sola editio Lov. pro *quod*, habet *cum*.

(*b*) *Non valuit Saturnus in regno ſuo*, qui videlicet e Creta pulſus a filio Jove dicitur: *neque in Capitolio*, quia cum incoluiſſet collem Capitolinum, ubi Saturnia condita erat, poſtea collis ille ſacer fuit Jovi.

(*c*) Lov. *iſta*: diſſentientibus editis aliis & MSS.

(*d*) In ſola editione Lov. *quia nihil pariat*: omiſſo verbo, *via*.

(*e*) MSS. *ut Solem vel Lunam; ut potius* &c.

(*f*) *Vinceret*, puta in contentione de Lucifero ſidere, quod, uti capite ſuperiore obſervat, quidam dicunt eſſe Junonis.

(*g*) MSS. *preſcribam omnia, ut aliquam dirigam ſummam*: omiſſo *ad*.

rigam ſummam. Ita non ſolum iſtum de diis incertis, ſed etiam illum de certis fecit incertum. In tertio porro iſto de diis ſelectis, poſtea quam prælocutus eſt quod ex naturali theologia præloquendum putavit, ingreſſurus hujus civilis theologiæ * vanitates & inſanias mendaces, ubi eum non ſolum non ducebat rerum veritas, ſed etiam majorum premebat auctoritas: De diis, inquit, populi Romani publicis, quibus ædes dedicaverunt, eoſque pluribus ſignis ornatos notaverunt, in hoc libro ſcribam, ſed ut Xenophanes Colophonius ſcribit, quid putem, non quid contendam, ponam. Hominis enim eſt hæc opinari, Dei ſcire. Rerum igitur non comprehenſarum, nec firmiſſime creditarum, ſed opinatarum & dubitandarum ſermonem trepidus pollicetur, dicturus ea quæ ab hominibus inſtituta ſunt. Neque enim, ſicut ſciebat eſſe mundum, eſſe cælum & terram; cælum ſideribus fulgidum, terram ſeminibus fertilem, atque hujuſmodi cetera, ſicut hanc totam molem atque naturam vi quadam inviſibili ac præpotenti regi atque adminiſtrari certa animi ſtabilitate credebat; ita poterat affirmare de Jano, quod mundus ipſe eſſet; aut de Saturno invenire, quomodo & Jovis pater eſſet & regnanti ſubditus factus eſſet, & cetera talia.

* Alludit ad Pſal. 19. 5.

CAPUT XVIII.

Quæ credibilior cauſſa ſit, qua error paganitatis inoleverit.

De quibus credibilior redditur ratio, cum perhibentur homines fuiſſe, & unicuique eorum ab his qui eos adulando deos eſſe voluerunt, ex (*a*) ejus ingenio, moribus, actibus, caſibus, ſacra & ſollemnia conſtituta, atque hæc paullatim per animas hominum dæmonibus ſimiles & ludicrarum rerum avidas irrependo, longe lateque (*b*) vulgata; ornantibus ea mendaciis poetarum, & ad ea fallacibus ſpiritibus ſeducentibus. Facilius enim fieri potuit, ut juvenis impius vel ab impio patre interfici metuens & avidus regni patrem pelleret regno, quam id quod iſte interpretatur, ideo Saturnum patrem a Jove filio ſuperatum, quod ante eſt cauſſa quæ pertinet ad Jovem, quam ſemen quod pertinet ad Saturnum. Si enim hoc ita eſſet, numquam Saturnus prior fuiſſet, nec pater Jovis eſſet. Semper enim ſemen cauſſa præcedit, nec umquam generatur ex ſemine. Sed cum conantur vaniſſimas fabulas ſive hominum res geſtas velut naturalibus interpretationibus honorare, etiam homines acutiſſimi tantas patiuntur anguſtias, ut eorum quoque vanitatem dolere cogamur.

CAPUT XIX.

De interpretationibus, quibus colendi Saturni (c) ratio concinnatur.

Saturnum, inquit, dixerunt, quæ nata ex eo eſſent, ſolitum devorare; quod eo ſemina, unde naſcerentur, redirent. Et quod illi pro Jove glæba objecta eſt devoranda, ſignificat, inquit, manibus humanis obrui cœptas ſerendo fruges, ante quam utilitas arandi eſſet inventa. Saturnus ergo dici debuit ipſa terra, non ſemina: ipſa enim quodam modo devorat quæ genuerit, cum ex ea nata ſemina in eam rurſus recipienda redierint. Et quod pro Jove accepiſſe dicitur glæbam, quid hoc ad id valet, quod manibus hominum ſemen glæba coopertum eſt? Numquid ideo non eſt, ut cetera, devoratum, quod glæba coopertum eſt? Ita enim hoc dictum eſt, quaſi qui glæbam oppoſuit, ſemen abſtulerit, ſicut Saturno perhibent oblata glæba ablatum Jovem; ac non potius glæba ſemen operiendo fecerit illud diligentius devorari. Deinde iſto modo ſemen eſt Juppiter, non ſeminis cauſſa, quod paullo ante dicebatur. Sed quid faciant homines, qui cum res ſtultas interpretantur, non inveniunt quid ſapienter dicatur? Falcem habet, inquit, propter agriculturam. Certe illo regnante nondum erat agricultura, & ideo priora ejus tempora perhibentur, ſicut idem ipſe fabellas interpretatur, quia primi homines ex his vivebant, ſeminibus, quæ terra ſponte gignebat. An falcem ſceptro perdito accepit, ut qui primis temporibus rex fuerat otioſus, filio regnante fieret operarius laborioſus? Deinde ideo dicit a quibuſdam pueros ei ſolitos immolari, ſicut a Pœnis, & a quibuſdam etiam majores, ſicut a Gallis, quia omnium ſeminum optimum eſt genus humanum. De hac crudeliſſima vanitate quid opus eſt plura dicere? Hoc potius advertamus atque teneamus, has interpretationes non referri ad verum Deum, vivam, incorpoream, incommutabilemque naturam, a quo vita in æternum beata poſcenda eſt; ſed earum eſſe fines in rebus corporalibus, temporalibus, mutabilibus atque mortalibus. Quod Cælum, inquit, patrem Saturnus caſtraſſe in fabulis dicitur, hoc ſignificat penes Saturnum, non penes Cælum, ſemen eſſe divinum. Hoc propterea, quantum intelligi datur, quia nihil in cælo de ſeminibus naſcitur. Sed ecce, Saturnus ſi Cæli eſt filius, Jovis eſt filius. Cælum enim eſſe Jovem, (*d*) innumerabiliter & diligenter affirmant. Ita iſta quæ a veritate non veniunt, plerumque & nullo impellente ſe ipſa ſubvertunt. Κρόνον appellatum dicit, quod Græco vocabulo ſignificat temporis ſpatium: ſine quo ſemen, inquit, non poteſt eſſe fecundum. Hæc & alia de Saturno multa dicuntur, & ad ſemen omnia referuntur.

Humanas hoſtias ſacrificandi ritus.

A veritate quæ non veniunt, ſeipſa plerumque evertunt.

Sed

(a) Er. & Lov. *ex eorum*. At MSS. *ex ejus*: quod refertur ad *unicuique*.
(b) Editi, *vulgarunt*. Emendantur a MSS.

(c) In editis, *Saturni cauſſam ratiocinantur*: corrupte.
(d) Lov. *immutabiliter*: diſſentientibus editis aliis & MSS.

Sed ſaltem Saturnus ſeminibus cum tanta iſta poteſtate ſufficeret: quid ad hæc dii alii requiruntur, maxime Liber & Libera, id eſt, Ceres? De quibus rurſus, quod ad ſemen adtinet, tanta dicit, quaſi de Saturno nihil dixerit.

CAPUT XX.

De ſacris Cereris Eleuſinæ.

IN Cereris autem ſacris prædicantur illa (*a*) Eleuſinia, quæ apud Athenienſes nobiliſſima fuerunt. De quibus iſte nihil interpretatur, niſi quod adtinet ad frumentum, quod Ceres invenit, & ad Proſerpinam, quam rapiente Orco perdidit. Et hanc ipſam dicit ſignificare fecunditatem ſeminum: quæ cum defuiſſet quodam tempore, eademque ſterilitate terra mæreret, exortam eſſe opinionem, quod filiam Cereris, id eſt, ipſam fecunditatem, quæ a proſerpendo Proſerpina dicta eſſet, Orcus abſtulerat, & apud inferos detinuerat: quæ res cum fuiſſet luctu publico celebrata, quia rurſus eadem fecunditas rediit, Proſerpina reddita exortam eſſe lætitiam, & ex hoc ſollemnia conſtituta. Dicit deinde multa in myſteriis ejus tradi, quæ niſi ad frugum inventionem non pertineant.

Proſerpina a proſerpendo.

CAPUT XXI.

De turpitudine ſacrorum, quæ Libero celebrantur.

JAM vero Liberi ſacra, quem liquidis ſeminibus, ac per hoc non ſolum liquoribus fructuum, quorum quodam modo primatum vinum tenet, verum etiam ſeminibus animalium præfecerunt, ad quantam turpitudinem pervenerint, piget quidem dicere, propter ſermonis longitudinem; ſed propter ſuperbam iſtorum hebetudinem non piget. Inter cetera quæ prætermittere, quoniam multa ſunt, cogor; in Italiæ compitis quædam dicit ſacra Liberi celebrata cum tanta licentia turpitudinis, ut in ejus honorem pudenda virilia colerentur; non ſaltem aliquantum verecundiore ſecreto, ſed in propatulo exſultante nequitia. Nam hoc turpe membrum per Liberi dies feſtos cum honore magno ploſtellis impoſitum, prius rure in compitis, & uſque in urbem poſtea vectabatur. In oppido autem (*b*) Lavinio uni Libero totus menſis tribuebatur, cujus diebus omnes verbis flagitioſiſſimis uterentur, donec illud membrum per forum tranſvectum eſſet, atque in loco ſuo quieſceret. Cui membro inhoneſto matrem familias honeſtiſſimam palam coronam neceſſe erat imponere. Sic videlicet Liber deus placandus fuerat (*c*) proventibus ſeminum: ſic ab agris faſcinatio repellenda, ut matrona facere cogeretur in publico, quod nec meretrix, ſi matronæ ſpectarent, permitti debuit in theatro. Propter hæc Saturnus ſolus creditus non eſt ſufficere poſſe ſeminibus, ut occaſiones multiplicandorum deorum immunda anima reperiret, & ab uno vero Deo merito immunditiæ deſtituta, ac per multos falſos aviditate majoris immunditiæ proſtituta, iſta ſacrilegia ſacra nominaret, ſeſeque ſpurcorum dæmonum turbis conviolandam polluendamque præberet.

CAPUT XXII.

De Neptuno, & Salacia, ac Venilia.

JAM utique habebat Salaciam Neptunus uxorem, quam inferiorem aquam maris eſſe dixerunt; ut quid illi adjuncta eſt & Venilia, niſi ut ſine ulla cauſſa neceſſariorum ſacrorum, ſola libidine animæ proſtitutæ, multiplicaretur invitatio dæmoniorum? Sed proferatur interpretatio præclaræ theologiæ, quæ nos ab iſta reprehenſione reddita ratione compeſcat. Venilia, inquit, unda eſt, quæ ad litus venit. Salacia, quæ in ſalum redit. Cur ergo deæ fiunt duæ, cum ſit una unda quæ venit & redit? Nempe ipſa eſt exæſtuans in multa numina libido veſana. Quamvis enim aqua non geminetur quæ it, & redit; hujus tamen occaſione vanitatis, duobus dæmoniis invitatis, amplius anima commaculatur, quæ * it, & non redit. Quæſo te Varro, vel vos qui tam doctorum hominum talia ſcripta legiſtis, & aliquid magnum vos didiciſſe jactatis, interpretamini hoc, nolo dicere ſecundum illam æternam incommutabilemque naturam, qui ſolus eſt Deus; ſed ſaltem ſecundum animam mundi, & partes ejus, quos deos veros eſſe exiſtimatis. Partem animæ mundi, quæ mare permeat, deum vobis feciſſe Neptunum, utcumque tolerabilioris eſt erroris. Itane unda ad litus veniens & in ſalum rediens, duæ ſunt partes mundi, aut duæ partes animæ mundi? Quis veſtrum ita deſipiat, ut hoc ſapiat? Cur ergo vobis duas deas fecerunt, niſi quia proviſum eſt a ſapientibus majoribus veſtris, non ut dii plures vos regerent, ſed ut ea quæ iſtis vanitatibus & falſitatibus gaudent, plura vos dæmonia poſſiderent? Cur autem illa Salacia per hanc interpretationem inferiorem maris partem, qua viro erat ſubdita, perdidit? Namque illam modo, cum refluentem fluctum eſſe perhibetis, in ſuperficie poſuiſtis. An quia Veniliam pellicem accepit, irata ſuum maritum de ſupernis maris excluſit?

Venilia Salacia.

* Alludit ad Pſal. 77. 44.

CAPUT XXIII.

De Terra, quam Varro deam eſſe confirmat, eo quod ille animus mundi, quem opinatur deum, etiam hanc corporis ſui infimam partem permeet, eique vim divinam impertiat.

1. NEMPE una eſt terra, quam quidem plenam videmus animalibus ſuis: verumtamen ipſam magnum corpus in elementis mundique infimam partem cur eam volunt deam?

(a) Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *Eleuſina*.
(b) Aliquot MSS. *Lavino*. Sed longe plures probæ notæ, *Lanvino*. An forte pro, *Lanuvino*. Nam *agro Lanuvino* legere eſt in Horat. 3. 27. de Lanuvii & Lavinii oppidi differentia dicit Sigonius in Liv. lib. 8.
(c) Vind. Am. Er. & quidam MSS. *pro eventibus ſeminum*.

An quia fecunda eſt? Cur ergo non magis homines dii ſunt, qui eam fecundiorem faciunt excolendo; ſed cum arant, non cum adorant? Sed pars animæ mundi, inquiunt, quæ per illam permeat, deam facit. Quaſi non evidentior ſit in hominibus anima, quæ utrum ſit, nulla ſit quæſtio; & tamen homines dii non habentur: & quod eſt graviter dolendum, his qui dii non ſunt, & quibus ipſi meliores ſunt, colendis & adorandis mirabili & miſerabili errore ſubduntur. Et certe idem Varro in eodem de diis ſelectis libro, tres eſſe affirmat animæ gradus in omni univerſaque natura: unum, qui omnes partes corporis quæ vivunt, tranſit, & non habet ſenſum, ſed tantum ad vivendum valetudinem: hanc vim in noſtro corpore permanare dicit in oſſa, ungues, capillos; ſicut in mundo arbores ſine ſenſu aluntur & creſcunt, & modo quodam ſuo vivunt. Secundum gradum animæ, in quo ſenſus eſt: hanc vim pervenire in oculos, aures, nares, os, tactum. Tertium gradum animæ eſſe ſummum, qui vocatur animus, in quo intelligentia præeminet: hoc præter hominem omnes carere mortales: (*a*) hanc partem animæ mundi dicit deum, in nobis autem genium (*b*) vocari. Eſſe autem in mundo lapides ac terram, quam videmus, quo non permanat ſenſus, ut oſſa, ut ungues Dei. Solem vero, lunam, ſtellas, quæ ſentimus, quibuſque ipſe ſentit, ſenſus eſſe ejus. Æthera porro animum ejus: ex cujus vi, quæ pervenit in aſtra, ipſam quoque facere deos; & per ea quod in terram permeat, deam Tellurem; quod autem inde permeat in Mare atque oceanum, deum eſſe Neptunum.

Animæ gradus juxta Varronem.

Animus.

2. Redeat ergo ab hac quam theologiam naturalem putat, quo velut requieſcendi cauſſa ab his ambagibus atque amfractibus fatigatus egreſſus eſt. Redeat, inquam, redeat ad civilem: hic cum adhuc teneo, tantiſper de hac ago. Nondum dico, ſi terra & lapides noſtris ſunt oſſibus & unguibus ſimiles, ſimiliter eos intelligentiam non habere, ſicut ſenſu carent; aut ſi idcirco habere dicuntur oſſa & ungues noſtri intelligentiam, quia in homine ſunt qui habet intelligentiam, tam ſtultum eſſe qui hos deos in mundo dicit, quam ſtultus eſt qui in nobis oſſa & ungues homines dicit. Sed hæc cum philoſophis fortaſſis agenda ſunt: nunc autem illum adhuc politicum (*c*) volo. Fieri enim poteſt, ut licet in illam naturalis theologiæ veluti libertatem caput erigere paullulum voluiſſe videatur, adhuc tamen hunc librum verſans; & ſe in illo verſari cogitans, cum etiam inde reſpexerit; & hoc propterea dixerit, ne majores ejus, ſive aliæ civitates, Tellurem atque Neptunum coluiſſe inaniter credantur. Sed hoc dico, pars animi mundani quæ per terram permeat, ſicut una eſt terra, cur non etiam unam fecit deam, quam dicit eſſe Tellurem? Quod ſi ita fecit, ubi erit Orcus frater Jovis atque Neptuni, quem Ditem patrem vocant? ubi ejus conjunx Proſerpina, quæ ſecundum aliam in eiſdem libris poſitam opinionem, non terræ fecunditas, ſed pars inferior perhibetur? Quod ſi dicunt, animi mundani partem, cum permeat terræ partem ſuperiorem, Ditem patrem facere deum; cum vero inferiorem, Proſerpinam deam; Tellus illa quid erit? Ita enim totum quod ipſa erat, in duas illas partes deoſque diviſum eſt, ut ipſa tertia quæ ſit, aut ubi ſit, inveniri non poſſit: niſi quis dicat ſimul iſtos deos Orcum atque Proſerpinam, unam deam eſſe Tellurem; & non eſſe jam tres, ſed aut unam, aut duos: & tamen tres dicuntur, tres habentur, tres coluntur aris ſuis, delubris ſuis, ſacris, ſimulacris, ſacerdotibus ſuis, & per hæc etiam fallacibus proſtitutam animam conſtuprantibus dæmonibus ſuis. Adhuc reſpondeatur, quam partem terræ permeet pars mundani animi, ut deum faciat Tellumonem? Non, inquit, ſed una eademque terra habet geminam vim, & maſculinam, quod ſemina producat; & femininam, quod recipiat, atque enutriat: inde a vi feminina dictam eſſe Tellurem, a maſculina Tellumonem. Cur ergo pontifices, ut ipſe indicat, additis quoque aliis duobus, quatuor diis faciunt rem divinam, Telluri, Tellumoni, Altori, Ruſori? De Tellure & Tellumone jam dictum eſt. Altori quare? Quod ex terra, inquit, aluntur omnia quæ nata ſunt. Ruſori quare? Quod rurſus, inquit, cuncta eodem revolvuntur.

CAPUT XXIV.

De Telluris cognominibus eorumque ſignificationibus, quæ etiam ſi erant multarum rerum indices, non debuerunt multorum deorum firmare opiniones.

DEBUIT ergo una terra propter iſtam (*d*) quadrigeminam vim quatuor habere cognomina, non quatuor facere deos; ſicut tot cognominibus unus Juppiter, & tot cognominibus una Juno; in quibus omnibus vis multiplex eſſe dicitur ad unum deum vel unam deam pertinens, non multitudo cognominum deorum etiam multitudinem faciens. Sed profecto ſicut aliquando etiam ipſas viliſſimas feminas earum, quas libidine quæſierunt, tædet pœnitetque turbarum: ſic animam vilem factam & im-

(a) Hic editi addunt, *in qua quoniam homines Deo videntur eſſe ſimiles:* quod abeſt a MSS.

(b) In ante editis poſt *genium vocari*, ita legebatur: *Sic ergo & in anima mundi tres gradus inſtituens, unam partem ejus lapides eſſe dicit ac ligna, & hanc terram quam videmus, quo non permanat ſenſus: aliam vero quam ſenſum vocat ejus, ut æthera: tertiam porro, quam & animam ejus nuncupat, quæ ſcilicet pervenit in aſtra; eam quoque aſſerit facere deos, & per eam, quando in terram permanat, deam Tellurem; quod autem inde* &c. Lectio alia, quam nos prætulimus, omnium eſt aut melioris notæ MSS.

(c) Hic editi addunt, *id eſt civilem*. Gloſſema quod abeſt a MSS.

(d) Plerique & potiores MSS. Vind. & Am. *quatergeminam vim*.

& immundis ſpiritibus proſtitutam deos ſibi multiplicare, quibus contaminanda proſterneretur, ſicut plurimum libuit, ſic aliquando & piguit. Nam & ipſe Varro quaſi de ipſa turba verecundatus, unam deam vult eſſe Tellurem. Eam-

Telluris cognomina.

„dem, inquit, dicunt Matrem magnam, quod
„tympanum habeat, ſignificari eſſe orbem terræ:
„quod turres in capite, oppida: quod ſedes fin-
„gantur circa eam, cum omnia moveantur, ipſam
„non moveri. Quod Gallos huic deæ, ut ſervirent
„fecerunt, ſignificat qui ſemine indigeant, ter-
„ram ſequi oportere; in ea quippe omnia reperi-
„ri. Quod ſe apud eam jactant, præcipitur, in-
„quit, qui terram colunt, ne ſedeant; ſemper
„enim eſſe quod agant. Cymbalorum ſonitus,
„ferramentorum (a) jactandorum ac manuum &
„ejus rei crepitus in colendo agro quid fit, ſigni-
„ficant, ideo ære, quod eam antiqui colebant
„ære, ante quam ferrum eſſet inventum. Leo-
„nem, inquit, adjungunt ſolutum ac manſuetum,
„ut oſtendant eſſe nullum genus terræ tam re-
„motum ac vehementer ferum, quod non ſubigi
„colique conveniat. Deinde adjungit & dicit,
„Tellurem matrem & nominibus pluribus & co-
„gnominibus quod nominarunt, deos exiſtimatos
„eſſe complures. Tellurem, inquit, putant eſſe
„Opem, quod opere fiat melior; Matrem, quod
„plurima pariat; magnam, quod cibum pariat;
„Proſerpinam, quod ex ea proſerpant fruges; Ve-
„ſtam, quod veſtiatur herbis. Sic alias deas, in-
„quit, non abſurde ad hanc revocant.

Si ergo una dea eſt, quæ quidem conſulta veritate nec ipſa eſt, interim quid itur in multas? Unius ſint iſta multa nomina, non tam deæ multæ quam nomina. Sed errantium majorum auctoritas deprimit, & eumdem Varronem poſt hanc ſententiam trepidare compellit. Adjungit enim & dicit: „Cum quibus opinio majorum de his dea-
„bus, quod plures eas putarunt eſſe, non pugnat.

Quomodo non pugnat, cum valde aliud ſit, unam deam nomina habere multa, aliud eſſe deas multas? Sed poteſt, inquit, fieri ut eadem res & una ſit, & in ea quædam res ſint plures. Concedo in uno homine eſſe res plures, numquid ideo & homines plures? Sic in una dea eſſe res plures, numquid ideo & deas plures? Verum ſicut volunt, dividant, conflent, multiplicent, replicent, implicent.

2. Hæc ſunt Telluris & Matris magnæ præclara myſteria, unde omnia referuntur ad mortalia ſemina & ad exercendam agriculturam. Itane ad hæc relata & hunc finem habentia tympanum, turres, Galli, jactatio inſana membrorum, crepitus cymbalorum, confictio leonum, vitam cuiquam pollicentur æternam? Itane propterea Galli abſciſi huic Magnæ deæ ſerviunt, ut ſignificent qui ſemine indigeant, terram ſequi oportere; quaſi non eos ipſa potius ſervitus ſemine faciat indigere? Utrum enim ſequendo hanc deam; cum indigeant, ſemen adquirunt; an potius ſequendo hanc deam, cum habeant, ſemen amittunt? Hoc interpretari eſt, an deteſtari? Nec adtenditur, quantum maligni dæmones prævaluerint, qui nec aliqua magna his ſacris polliceri auſi ſunt, & tam crudelia exigere potuerunt. Si dea terra non eſſet, manus ei homines operando inferrent, ut ſemina conſequerentur per illam; non etiam ſibi ſæviendo, ut ſemina perderent propter illam. Si dea non eſſet, ita fecunda fieret manibus alienis, ut non cogeret hominem ſterilem fieri manibus ſuis. Jam quod in Liberi ſacris honeſta matrona pudenda virilia coronabat, ſpectante multitudine; ubi rubens & ſudans, ſi eſt ulla frons in hominibus, adſtabat forſitan & maritus: & quod in celebratione nuptiarum, ſuper Priapi ſcapum nova nupta ſedere jubebatur: longe contemtibiliora atque (b) leviora ſunt præ iſta turpitudine crudeliſſima, ubi dæmoniacis (c) artibus ſic uterque ſexus illuditur, ut neuter ſuo vulnere perimatur. Ibi faſcinatio timetur agrorum, hic membrorum amputatio non timetur. Ibi ſic dehoneſtatur novæ nuptæ verecundia, ut non ſolum fecunditas, ſed nec virginitas adimatur: hic ita amputatur virilitas, ut nec convertatur in feminam, nec vir relinquatur.

CAPUT XXV.

Quam interpretationem de abſciſione Atys Græcorum ſapientium doctrina repererit.

ET (d) Atys ille non eſt commemoratus, nec ejus ab illo interpretatio requiſita eſt, in cujus dilectionis memoriam * Gallus abſciditur. Sed docti Græci atque ſapientes nequaquam rationem tam fauſtam præclaramque tacuerunt. Propter vernalem quippe faciem terræ, quæ ceteris temporibus eſt pulcrior, Porphyrius philoſophus nobilis * Atyn flores ſignificare perhibuit; & ideo abſciſum, quia flos decidit ante fructum. Non ergo ipſum hominem, vel quaſi hominem, qui vocatus eſt Atys, ſed virilia ejus flori comparaverunt. Ipſa quippe illo vivente ceciderunt: immo vero non deciderunt, neque decerpta, ſed plane diſcerpta ſunt: nec illo flore amiſſo quiſquam poſtea fructus, ſed potius ſterilitas conſequuta eſt. Quid ergo ipſe reliquus, & quidquid remanſit abſciſo, quid eo ſignificari dicitur? quo refertur? quæ interpretatio inde profertur? An hæc fruſtra moliendo nihilque inveniendo perſuadent illud potius eſſe credendum, quod de homine caſtrato fama jactavit, litteriſque mandatum eſt? Merito (e) hinc averſatus eſt Varro noſter, neque hoc di-

** V. ſupra l. 2. c. 7. & lib. 6. c. 7.*

** In libro de ratione naturali deor.*

(a) Vind. *ferramentorum ritus jactandorum*. Am. & Er. *ferramentorum ictus jactandorum*. Sex MSS. *ferramentorum jactorum*. Paullo poſt plerique MSS. *qui ſit*, *ſignificant*. Locus perplexus & vitiatus.

(b) Vind. Am. & Er. *atque confuſibiliora*. Minus apte.

(c) Plures MSS. *ritibus*. Et quidam, *retibus*.

(d) In veteribus libris pleriſque cum duplici *tt* ſcribitur, *Attis*. De hujus hiſtoria ſive fabula Servius in Æneid. 9. Arnobius lib. 5. &c.

(e) Editi, *huic adverſatus eſt*. Emendantur a MSS.

Digitized by Google

cere voluit : non enim hominem doctiſſimum latuit.

CAPUT XXVI.

De turpitudine ſacrorum Matris magnæ.

ITEMQUE de mollibus eidem Matri magnæ contra omnem virorum mulierumque verecundiam conſecratis, qui uſque in heſternum diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, inceſſu femineo per plateas vicoſque Carthaginis, etiam (a) a populis unde turpiter viverent exigebant, nihil Varro dicere voluit, nec uſpiam me legiſſe commemini. Defecit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Vicit Matris magnæ omnes deos filios, non numinis magnitudo, ſed criminis. Huic monſtro nec Jani monſtroſitas comparatur. Ille in ſimulacris habebat ſolam deformitatem, iſta in ſacris deformem crudelitatem : ille membra in lapidibus addita, hæc in hominibus perdita. Hoc dedecus tot Jovis ipſius & tanta ſtupra non vincunt : ille inter femineas corruptelas uno Ganymede cælum infamavit; iſta tot mollibus profeſſis & publicis & inquinavit terram, & cælo fecit injuriam. Saturnum fortaſſe poſſemus huic in iſto genere turpiſſimæ crudelitatis ſive conferre, ſive præferre, qui patrem caſtraſſe perhibetur : ſed in Saturni ſacris homines alienis manibus potius occidi, quam ſuis abſcidi potuerunt. Devoravit ille filios, ut poetæ ferunt, & phyſici ex hoc interpretantur quod volunt; ut autem hiſtoria prodit, necavit : ſed quod ei Pœni ſuos filios ſacrificaverunt, non recepere Romani. At vero iſta magna deorum Mater etiam Romanis templis caſtratos intulit, atque iſtam ſævitiam moremque ſervavit; credita vires adjuvare Romanorum, exſecando virilia virorum. Quid ſunt ad hoc malum Mercurii furta, Veneris laſcivia, ſtupra ac turpitudines ceterorum, quæ proferremus de libris, niſi quotidie cantarentur & ſaltarentur in theatris? Sed hæc quid ſunt ad tantum malum, cujus magnitudo magnæ Matri tantummodo competebat? Præſertim quod illa dicuntur a poetis eſſe conficta : quaſi poetæ id etiam finxerint, quod ea ſint diis grata & accepta. Ut ergo canerentur vel ſcriberentur, audacia ſit vel petulantia poetarum : ut vero divinis rebus & honoribus eiſdem imperantibus & extorquentibus numinibus adderentur, quid eſt niſi crimen deorum; immo vero confeſſio dæmoniorum, & deceptio miſerorum? Verum illud quod de abſciſorum conſecratione Mater deorum coli meruit, non poetæ confinxerunt, ſed horrere magis quam canere maluerunt. Hiſne diis ſelectis quiſquam conſecrandus eſt, ut poſt mortem vivat beate, quibus conſecratus ante mortem honeſte non poteſt vivere, tam fœdis ſuperſtitionibus ſubditus & immundis dæmonibus obligatus? Sed hæc omnia, inquit, referuntur ad mundum. Videat ne potius ad immundum. (b) Quid autem non poteſt referri ad mundum, quod eſſe demonſtratur in mundo? Nos autem animum quærimus, qui vera religione confiſus, non tamquam deum ſuum adoret mundum, ſed tamquam opus Dei propter Deum laudet mundum; & mundanis ſordibus expiatus, mundus perveniat ad Deum, qui condidit mundum.

CAPUT XXVII.

De figmentis phyſiologorum, qui nec veram divinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda eſt vera divinitas.

1. ISTOS vero deos ſelectos videmus quidem clarius innotuiſſe quam ceteros; non tamen ut eorum illuſtrarentur merita, ſed ne occultarentur opprobria : unde magis eos homines fuiſſe credibile eſt; ſicut non ſolum poeticæ litteræ, verum etiam hiſtoricæ tradiderunt. Nam quod Virgilius ait:

Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo, *Æneid.*
Arma Jovis fugiens, & regnis exſul ademtis: 8.

& quæ ad hanc rem pertinentia conſequuntur, totam de hoc (c) Euhemerus pandit hiſtoriam, quam Ennius in Latinum vertit eloquium : unde quia plurima poſuerunt, qui contra hujuſmodi errores ante nos vel Græco ſermone vel Latino ſcripſerunt, non in eo mihi placuit immorari.

2. * Ipſas phyſiologias cum conſidero, quibus docti & acuti homines has res humanas conantur vertere in res divinas, nihil video niſi ad temporalia terrenaque opera naturamque corpoream, vel etiamſi inviſibilem, tamen mutabilem potuiſſe revocari : quod nullo modo eſt verus Deus. Hoc autem ſi ſaltem religioſitati congruis ſignificationibus ageretur, eſſet quidem dolendum, non his verum Deum annuntiari, atque prædicari; tamen aliquomodo ferendum tam fœda & turpia non fieri, nec juberi : at nunc cum pro Deo vero, quo ſolo anima ſe inhabitante fit felix, nefas ſit colere aut corpus aut animam; quanto magis nefarium eſt iſta ſic colere, ut nec ſalutem, nec decus humanum corpus aut anima colentis obtineat? Quamobrem ſi templo, ſacerdote, ſacrificio, quod vero Deo debetur, colatur aliquod elementum mundi, vel creatus aliquis ſpiritus,

* al. CAPUT XXVII.

(a) Gallis Matris deum licebat ſtipem a populo poſcere lege a Metello lata, cujus Ovidius 4. faſt. meminit. Cicero 2. de legibus : *Præter Ideæ Matris*, ait, *famulos, eoſque juſtis diebus, ne quis ſtipem cogito*. Additque, *Stipem ſuſtulimus, niſi eam quam ad paucos dies propriam Ideæ Matris excepimus : implet enim ſuperſtitione animos & exhaurit domos*. Vide Tertullianum in Apologet. c. 13.

(b) Editi Vind. Am. & Er. carent hac ſententia: *Quid autem non poteſt* &c. ejuſque loco habent : *Cui enim hic mundus eſt deus, nec animo religioſus exiſtit; nec honeſtus vivet ille, nec mundus. Nos autem animum* &c. Lectio hæc, tametſi Ludovico Vivi viſa ſit melior, venit profecto ex gloſſemate non bono ad illud quod præcedit, *Videat ne potius ad immundum :* ubi nihil ſubintelligere oportebat aliud niſi *ſpiritum*, id eſt, dæmonem.

(c) Vind. Am. & aliquot MSS. *Homerus*. Sed verius ceteri libri, *Euhemerus*. Hic enim ſcripſit ſacram hiſtoriam. V. ſupra lib.6. c.7.

ritus, etiamſi non immundus & malus; non ideo malum eſt, quia illa mala ſunt quibus colitur; ſed quia illa ſunt talia, quibus ſolus ille colendus ſit, cui talis cultus ſervituſque debetur. Si autem ſtoliditate vel monſtroſitate ſimulacrorum, ſacrificiis homicidiorum, coronatione virilium pudendorum, mercede ſtuprorum, ſectione membrorum, abſciſione genitalium, conſecratione mollium, feſtis impurorum obſcenorumque ludorum, unum verum Deum, id eſt, omnis animæ corporiſque creatorem colere ſe quiſque contendat; non ideo peccat, quia non eſt colendus quem colit; ſed quia colendum, non ut colendus eſt, colit. Qui vero & rebus talibus, id eſt, turpibus & ſceleſtis; & non Deum verum, id eſt, animæ corporiſque factorem, ſed creaturam quamvis non vitioſam colit, ſive illa ſit anima, ſive corpus, ſive anima ſimul & corpus, bis peccat in Deum, quod & pro ipſo colit, quod non eſt ipſe; & talibus rebus colit, qualibus nec ipſe colendus eſt, nec non ipſe. Sed hi quonam modo, id eſt, quam turpiter neſarieque coluerint, in promtu eſt. Quid autem vel quos coluerint, eſſet obſcurum, niſi eorum teſtaretur hiſtoria, ea ipſa quæ fœda & turpia confitentur numinibus terribiliter exigentibus reddita. Unde remotis conſtat ambagibus, neſarios dæmones atque immundiſſimos ſpiritus, hac omni civili theologia in viſendis ſtolidis imaginibus, & per eas poſſidendis etiam ſtultis cordibus, invitatos.

CAPUT XXVIII.

Quod doctrina Varronis de theologia in nulla ſibi parte concordet.

QUID igitur valet, quod vir doctiſſimus & acutiſſimus Varro velut ſubtili diſputatione hos omnes deos in cælum & in terram redigere ac referre conatur? *(a)* Non poteſt: fluunt de manibus, reſiliunt, labuntur & decidunt.. Dicturus enim de feminis, hoc eſt, „deabus: Quoniam, inquit, ut in primo libro „dixi de locis, duo ſunt principia deorum ani„madverſa de cælo & terra, a quo dii partim di„cuntur cæleſtes, partim terreſtres: ut in ſupe„rioribus initium fecimus a cælo, cum diximus „de Jano, quem alii cælum, alii dixerunt eſſe „mundum; ſic de feminis initium ſcribendi fa„cimus a Tellure. Sentio quantam moleſtiam tale ac tantum patiatur ingenium. Ducitur enim quadam ratione veri ſimili, cælum eſſe quod faciat, terram quæ patiatur; & ideo illi maſculinam vim tribuit, huic femininam: & non adtendit eum potius eſſe qui hæc facit, qui utrumque fecit. Hinc etiam Samothracum nobilia myſteria in ſuperiore libro ſic interpretatur, eaque ſe quæ nec ſuis nota ſunt ſcribendo expoſiturum eiſque miſſurum quaſi religioſiſſime pollicetur. Dicit enim ſe ibi multis indiciis collegiſſe in ſimulacris aliud ſignificare cælum, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato * appellat ideas: cælum Jovem, terram Junonem, ideas Minervam vult intelligi: cælum a quo fiat aliquid, terram de qua fiat, exemplum ſecundum quod fiat. Qua in re omitto dicere, quod Plato illas ideas tantam vim habere dicit, ut ſecundum eas non cælum aliquid fecerit, ſed etiam cælum factum ſit. Hoc dico, iſtum in hoc libro ſelectorum deorum rationem illam trium deorum, quibus quaſi cuncta complexus eſt, perdidiſſe. Cælo enim tribuit maſculos deos, feminas terræ: inter quas poſuit Minervam, quam ſupra ipſum cælum ante poſuerat. Deinde maſculus deus Neptunus in mari eſt, quod ad terram potius quam ad cælum pertinet. *(b)* Dis pater poſtremo, qui Græce πλούτων dicitur, etiam ipſe maſculus frater amborum terrenus deus eſſe perhibetur; ſuperiorem terram tenens, in inferiore habens Proſerpinam conjugem. Quomodo ergo *(c)* deos ad cælum, deas ad terram referre conantur? Quid ſolidum, quid conſtans, quid ſobrium, quid definitum habet hæc diſputatio? Illa autem eſt Tellus initium dearum, Mater ſcilicet magna, apud quam mollium & abſciſorum ſeſeque ſecantium atque jactantium inſana perſtrepit turpitudo. Quid eſt ergo quod dicitur caput deorum Janus, caput dearum Tellus? Nec ibi facit unum caput *(d)* error, nec hic ſanum furor. Cur hæc fruſtra referre nituntur ad mundum? *(e)* Quod etſi poſſent, pro Deo vero mundum nemo pius colit: & tamen eos nec hoc poſſe, veritas aperta convincit. Referant hæc potius ad homines mortuos, & ad dæmones peſſimos, & nulla quæſtio remanebit.

* *In Timæo & Parmenide.*

CAPUT XXIX.

Quod omnia quæ phyſiologi ad mundum parteſque ipſius retulerunt, ad unum verum Deum referre debuerint.

NAMQUE omnia quæ ab eis ex iſtorum deorum theologia velut phyſicis rationibus referuntur ad mundum, quam ſine ullo ſcrupulo ſacrilegæ opinionis Deo potius vero, qui fecit mundum, omnis animæ & omnis corporis conditori tribuantur, advertamus hoc modo: Nos Deum colimus, non cælum & terram, quibus duabus partibus mundus hic conſtat: nec animam vel animas per viventia quæcumque diffuſas; ſed Deum qui fecit cælum & terram & omnia quæ in eis ſunt: qui fecit omnem animam, ſive quocumque modo viventem & ſenſus

(a) Ita in MSS. At in editis prava hic fuit interpunctio atque addita particula copulativa ſic, *ac referre conatur & non poteſt? Fluunt* &c.

(b) Plures MSS. *Ditis pater*. Alii, *Diiſpater*.

(c) Editi Vind. & Am. *Quomodo ergo deos in cælo, deas in terra eſſe perhibent, qui curſus deos ad terram, deas ad cælum referre conantur?*

(d) *Error* ſcilicet in Jano bicipite, *furor* autem in ſacerdotibus inſanis Matris magnæ.

(e) Sic MSS. At editi, *quaſi poſſit pro vero Deo mundus vel opus pro factore coli.*

Digitized by Google

ſus & rationis expertem, ſive etiam ſentientem, ſive etiam intelligentem.

CAPUT XXX.

Qua pietate diſcernatur a creaturis Creator, ne pro uno tot dii colantur, quot ſunt opera unius auctoris.

ET jam ut incipiam illa unius & veri Dei opera percurrere, propter quæ iſti ſibi dum quaſi honeſte conantur ſacramenta turpiſſima & ſceleſtiſſima interpretari, deos multos falſoſque fecerunt: illum Deum colimus, qui naturis a ſe creatis & ſubſiſtendi & movendi initia fineſque conſtituit; qui rerum cauſſas habet, novit, atque diſponit; qui vim ſeminum condidit; qui rationalem animam, quæ dicitur animus, quibus voluit viventibus indidit; qui ſermonis facultatem uſumque donavit; qui munus futura dicendi, quibus placuit ſpiritibus impertivit, & per quos placet ipſe futura prædicit, & per quos placet malas valetudines pellit; qui bellorum quoque ipſorum, cum ſic emendandum & caſtigandum eſt genus humanum, exordiis, progreſſibus, finibuſque moderatur; qui hujus mundi ignem vehementiſſimum & violentiſſimum pro immenſæ naturæ temperamento & creavit & regit; qui univerſarum aquarum creator & gubernator eſt; qui ſolem fecit corporalium clariſſimum luminum, eique vim congruam & motum dedit; qui ipſis etiam inferis dominationem ſuam poteſtatemque non ſubtrahit; qui ſemina & alimenta mortalium ſive arida, ſive liquida naturis competentibus adtributa ſubſtituit; qui terram fundat atque fecundat; qui fructus ejus animalibus hominibuſque largitur; qui cauſſas non ſolum principales, ſed etiam ſubſequentes novit, atque ordinat; qui lunæ ſtatuit (*a*) motum ſuum; qui vias cæleſtes atque terreſtres locorum mutationibus præbet; qui humanis ingeniis, quæ creavit, etiam ſcientias artium variarum ad adjuvandam vitam naturamque conceſſit; qui conjunctionem maris & feminæ ad adjutorium propagandæ prolis inſtituit; qui hominum cœtibus, quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos uſus munus terreni ignis indulſit. Iſta ſunt certe, quæ diis ſelectis, per neſcio quas phyſicas interpretationes vir acutiſſimus atque doctiſſimus Varro, ſive quæ aliunde accepit, ſive quæ ipſe conjecit, * al. diſtribuere laboravit. * Hæc autem facit atque

CAPUT XXX. agit unus verus Deus; ſed ſicut (*b*) Deus, id eſt, ubique totus, nullis incluſus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes ſectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cælum & terram præſente potentia, non (*c*) indigente natura. Sic itaque adminiſtrat omnia quæ creavit, ut etiam ipſa proprios (*d*) exercere & agere motus ſinat. Quamvis enim nihil eſſe (*e*) poſſint ſine ipſo, non ſint quod ipſe. Agit autem multa etiam per Angelos: ſed non niſi ex ſe ipſo beatificat Angelos. Ita quamvis propter aliquas cauſſas hominibus Angelos mittat: non tamen ex Angelis homines, ſed ex ſe ipſo, ſicut Angelos, beatificat. Ab hoc uno & vero Deo vitam ſperamus æternam.

CAPUT XXXI.

Quibus proprie beneficiis Dei, excepta generali largitate, ſectatores veritatis utantur.

HABEMUS enim ab illo, præter hujuſcemodi beneficia, quæ ex hac, de qua nonnulla diximus, adminiſtratione naturæ bonis maliſque largitur, magnum & bonorum proprium magnæ dilectionis indicium. Quamquam enim, quod ſumus, quod vivimus, quod cælum terramque conſpicimus, quod habemus mentem atque rationem, qua cum ipſum, qui hæc omnia condidit, inquiramus, nequaquam valeamus actioni ſufficere gratiarum: tamen quod nos oneratos obrutoſque peccatis, & a contemplatione ſuæ lucis averſos, ac tenebrarum, id eſt, iniquitatis dilectione cæcatos, non omnino deſeruit, miſitque nobis Verbum ſuum, qui eſt ejus unicus Filius, quo pro nobis aſſumta carne nato atque paſſo, quanti Deus hominem penderet noſceremus, atque illo ſacrificio ſingulari a peccatis omnibus mundaremur, ejuſque Spiritu in cordibus noſtris dilectione diffuſa, omnibus difficultatibus ſuperatis in æternam requiem & contemplationis ejus ineffabilem dulcedinem veniremus, quæ corda, quot linguæ ad agendas ei gratias ſatis eſſe contenderint?

CAPUT XXXII.

Quod ſacramentum redemtionis Chriſti nullis retro temporibus defuerit, ſemperque ſit diverſis ſignificationibus prædicatum.

HOC myſterium vitæ æternæ jam inde ab exordio generis humani per quædam ſigna & ſacramenta temporibus congrua, quibus oportuit, per Angelos prædicatum eſt. Deinde populus Hebræus in unam quamdam rempublicam, quæ hoc ſacramentum ageret, congregatus eſt; ubi per quoſdam ſcientes, per quoſdam neſcientes, id quod ex adventu Chriſti uſque nunc & deinceps agitur, prænunciaretur eſſe venturum: ſparſa etiam poſt eadem gente per gentes propter teſtimonium Scripturarum, quibus æterna ſalus in Chriſto futura prædicta eſt. Omnes enim non ſolum prophetiæ, quæ in verbis ſunt; nec tantum præcepta vitæ, quæ mores pietatemque (*f*) conformant, atque illis litteris continentur; verum etiam ſacra, ſacerdotia, tabernaculum, ſive templum, altaria, ſacrificia, cærimoniæ, dies feſti, & quidquid aliud ad eam ſervitutem pertinet, quæ Deo debetur, & Græce proprie λατρεία dicitur, ea ſignificaverunt & prænuntia-

(a) Vind. Am. & probæ notæ MSS. *modum ſuum*.
(b) Editi, *Sed ſicut idem Deus, ubique totus* &c. Corriguntur MSS.
(c) Editi, *non abſente*. At omnes MSS. *non indigente*.
(d) Plerique MSS. *exſerere*.
(e) Sic MSS. At editi, *nihil eſſe poſſit ſine ipſo; non tamen ſunt ulla quod ipſe*.
(f) Aliquot MSS. *confirmant*.

tiaverunt, quæ propter æternam vitam fidelium in Chriſto & impleta credimus, & impleri cernimus, & implenda confidimus.

CAPUT XXXIII.

Quod per ſolam Chriſtianam religionem manifeſtari potuerit fallacia ſpirituum malignorum de hominum errore gaudentium.

Gentium dii.

PEr hanc ergo religionem unam & veram potuit aperiri, deos gentium eſſe immundiſſimos dæmones, ſub defunctarum occaſionibus animarum vel creaturarum ſpecie mundanarum deos ſe putari cupientes, & quaſi divinis honoribus eiſdemque ſceleſtis ac turpibus rebus ſuperba impuritate lætantes, atque ad verum Deum converſionem humanis animis invidentes. Ex quorum immaniſſimo & impiiſſimo dominatu homo liberatur, cum credit in eum qui præbuit ad exſurgendum tantæ humilitatis exemplum, quanta illi ſuperbia ceciderunt. Hinc ſunt, non ſolum illi, de quibus multa jam diximus, & alii atque alii ſimiles ceterarum gentium atque terrarum; ſed etiam hi, de quibus nunc agimus, tamquam in ſenatum deorum ſelecti; ſed plane ſelecti nobilitate criminum, non dignitate virtutum. Quorum ſacra Varro dum quaſi ad naturales ratiônes referre conatur, quærens honeſtare res turpes, quomodo his quadret & conſonet, non poteſt invenire: quoniam non ſunt ipſæ illorum ſacrorum cauſſæ quas putat, vel potius vult putari. Nam ſi non ſolum ipſæ, verum etiam quælibet aliæ hujus generis eſſent, quamvis nihil ad Deum verum vitamque æternam, quæ in religione quærenda eſt, pertinerent; tamen qualicumque de rerum natura reddita ratione, aliquantulum mitigarent offenſionem, quam non intellecta in ſacris aliqua velut turpitudo aut abſurditas fecerat: ſicut in quibuſdam theatrorum fabulis vel delubrorum myſteriis facere conatus eſt: ubi non theatra delubrorum ſimilitudine abſolvit, ſed theatrorum potius ſimilitudine delubra damnavit: tamen utcumque conatus eſt, ut ſenſum horribilibus rebus offenſum velut naturalium cauſſarum (*a*) ratione reddita deliniret.

CAPUT XXXIV.

De libris Numæ Pompilii, quos ſenatus, ne ſacrorum cauſſæ, quales in eis habebantur, innoteſcerent, juſſit incendi.

SEd contra invenimus, ſicut ipſe vir doctiſſimus prodidit, de Numæ Pompilii libris redditas ſacrorum cauſſas nullo modo potuiſſe tolerari, nec dignas habitas, quæ non ſolum lectæ innoteſcerent religioſis, ſed ſaltem ſcriptæ reconderentur in tenebris. Jam enim dicam, quod in tertio hujus Operis libro * me ſuo loco dicturum eſſe promiſeram. Nam, ſicut apud eumdem Varronem legitur in libro de cultu deorum, * Terentius quidam cum (*b*) haberet
» ad Janiculum fundum, & bubulcus ejus juxta

* Cap. 9.

* Liv. l. 40. Valer. l. 1. c. 1. Plin. l. 13. c. 13. & Lact. l. 1. c. 22.

(a) MSS. *ratio reddita*.
(b) Quidam MSS. *araret*.

ſepulcrum Numæ Pompilii trajiciens aratrum »
eruiſſet ex terra libros ejus, ubi ſacrorum in- »
ſtitutorum ſcriptæ erant cauſſæ, in Urbem per- »
tulit ad prætorem. At ille cum inſpexiſſet prin- »
cipia, rem tantam detulit ad ſenatum. Ubi cum »
primores quaſdam cauſſas legiſſent, cur quidque »
in ſacris fuerit inſtitutum, Numæ mortuo ſena- »
tus aſſenſus eſt, eoſque libros tamquam religio- »
ſi Patres conſcripti, prætor ut combureret, cen- »
ſuerunt. Credat quiſque quod putat: immo vero dicat quod dicendum ſuggeſſerit veſana contentio, quilibet tantæ impietatis defenſor egregius. Me admonere ſufficiat, ſacrorum cauſſas a rege Pompilio Romanorum ſacrorum inſtitutore conſcriptas, nec populo, nec ſenatui, nec ſaltem ipſis ſacerdotibus innoteſcere debuiſſe, ipſumque Numam Pompilium curioſitate illicita ad ea dæmonum perveniſſe ſecreta, quæ ipſe quidem ſcriberet, ut haberet unde legendo commoneretur: ſed ea tamen, cum rex eſſet, qui minime quemquam metueret, nec docere aliquem, nec delendo vel quoquo modo conſumendo perdere auderet; ita quod ſcire neminem voluit, ne homines nefaria doceret; violare autem timuit, ne dæmones iratos haberet; obruit, ubi tutum putavit, ſepulcro ſuo propinquare aratrum poſſe non credens. Senatus autem cum religiones formidaret damnare majorum, & ideo Numæ aſſentiri cogeretur; illos tamen libros tam pernicioſos eſſe judicavit, ut nec obrui rurſus juberet, ne humana curioſitas multo vehementius rem jam proditam quæreret, ſed flammis aboleri nefanda monumenta: ut quia jam neceſſe eſſe exiſtimabant ſacra illa facere, tolerabilius erraretur cauſſis eorum ignoratis, quam cognitis civitas turbaretur.

Pompilius Romanorum ſacrorum inſtitutor.

CAPUT XXXV.

De hydromantia, per quam Numa, viſis quibuſdam dæmonum imaginibus, ludificabatur.

NAm & ipſe Numa, ad quem nullus Dei propheta, nullus ſanctus Angelus mittebatur, hydromantiam facere compulſus eſt, ut in aqua videret imagines deorum, vel potius ludificationes dæmonum, a quibus audiret, quid in ſacris conſtituere atque obſervare deberet. Quod genus divinationis idem Varro a Perſis dicit allatum, quo & ipſum Numam, & poſtea Pythagoram philoſophum uſum fuiſſe commemorat: ubi adhibito ſanguine etiam inferos perhibet (*c*) ſciſcitari; & νεκρομαντείαν Græce dicit vocari: quæ ſive hydromantia, ſive necromantia dicatur, idipſum eſt, ubi videntur mortui divinare. Quibus hæc artibus fiant, ipſi viderint. Nolo enim dicere has artes etiam ante noſtri Salvatoris adventum in ipſis civitatibus gentium legibus ſolere prohiberi, & pœna ſeveriſſima vindicari. Nolo, inquam, hoc dicere: fortaſſis enim talia tunc licebant. His tamen

Hydromantia.

Necromantia.

(c) Am. Er. & aliquot MSS. *ſuſcitari*; moxque nonnulli codices, & νεκυομαντείαν.

men artibus didicit ſacra illa Pompilius, quorum ſacrorum facta prodidit, cauſſas obruit; ita timuit & ipſe quod didicit: quarum cauſſarum proditos libros ſenatus incendit. Quid mihi ergo Varro illorum ſacrorum alias neſcio quas cauſſas velut phyſicas interpretatur; quales, ſi libri illi habuiſſent, non utique arſiſſent; aut & iſtos Varronis ad Cæſarem pontificem ſcriptos atque editos Patres conſcripti ſimiliter incendiſſent? Quod ergo aquam egeſſerit, id eſt, exportaverit Numa Pompilius, unde hydromantiam faceret, ideo nympham Ægeriam conjugem dicitur habuiſſe, quemadmodum in ſupradicto libro Varronis exponitur. Ita enim ſolent res geſtæ adſperſione mendaciorum in fabulas verti. In illa igitur hydromantia curioſiſſimus ille rex Romanus & ſacra didicit, quæ in libris ſuis pontifices haberent; & eorum cauſſas, quas præter ſe neminem ſcire voluit. Itaque eas ſeorſum ſcriptas ſecum quodam modo mori fecit, quando ita ſubtrahendas hominum notitiæ ſepeliendaſque curavit. Aut ergo dæmonum illic tam ſordidæ & noxiæ cupiditates erant conſcriptæ, ut ex his tota illa theologia civilis etiam apud tales homines exſecrabilis appareret, qui tam multa in ipſis ſacris erubeſcenda ſuſceperant; aut illi omnes nihil aliud quam homines mortui prodebantur, quos tam (a) prolixi temporis vetuſtate fere omnes populi gentium deos immortales eſſe crediderant: cum & talibus ſacris iidem illi dæmones oblectarentur, qui ſe colendos pro ipſis mortuis, quos deos putari fecerant quibuſdam fallacium miraculorum adteſtationibus, ſupponebant. Sed occulta Dei veri providentia factum eſt, ut & Pompilio amico ſuo illis conciliati artibus, quibus hydromantia fieri potuit, cuncta illa confiteri permitterentur; & tamen ut moriturus incenderet ea potius, quam obrueret, admonere non permitterentur: qui ne innoteſcerent, nec aratro, quo ſunt eruta, obſiſtere potuerunt, nec ſtilo Varronis, quo ea quæ de hac re geſta ſunt, in noſtram memoriam pervenerunt. Non enim poſſunt, quod non ſinuntur efficere: ſinuntur autem alto Dei ſummi juſtoque judicio pro meritis eorum, quos ab eis vel affligi tantum, vel etiam ſubjici ac decipi juſtum eſt. Quam vero pernicioſæ vel a cultu veræ divinitatis alienæ illæ litteræ judicatæ ſint, hinc intelligi poteſt, quod eas maluit ſenatus incendere, quas Pompilius occultavit, quam timere quod timuit, qui hoc audere non potuit. (b) Qui ergo vitam nec modo habere vult piam, talibus ſacris quærat æternam. Qui autem cum malignis dæmonibus non vult habere ſocietatem, non ſuperſtitionem, qua coluntur, noxiam pertimeſcat; ſed veram religionem, qua produntur & vincuntur, agnoſcat.

Dei providentia occulta.

(a) Am. & MSS. *tam prolixa*.
(b) Sic omnes MSS. At editi, *Qui ergo nec felicem in futuro vitam, nec modo habere vult piam, talibus ſacris mortuis quærat æternam*.

L I B E R O C T A V U S.

Venit ad tertium genus theologiæ, quæ dicitur naturalis, deque diis eo pertinentibus quæſtionem, an iſtorum videlicet deorum cultus proſit ad conſequendam vitam beatam, quæ poſt mortem futura eſt, diſcutiendam ſuſcipit cum Platonicis, qui ceterorum philoſophorum ſunt facile principes & ad fidei Chriſtianæ veritatem propius accedentes. Atque hic primum refellit Apuleium & quicumque alii cultum dæmonibus tamquam internuntiis & interpretibus inter deos & homines impendi volunt; oſtendens ipſos dæmones, quos vitiis obnoxios eſſe, & quæ probi prudenteſque homines averſantur & damnant, id eſt, ſacrilega poetarum figmenta, ludibria theatrica, magicarum artium maleficia & ſcelera importaſſe, iiſque omnino favere & delectari compertum eſt, nulla poſſe ratione diis bonis homines conciliare.

CAPUT PRIMUM.

De quæſtione naturalis Theologiæ cum philoſophis excellentioris ſcientiæ diſcutienda.

NUNC intentiore nobis opus eſt animo multo quam erat in ſuperiorum ſolutione quæſtionum & explicatione librorum. De theologia quippe, quam naturalem vocant, non cum quibuſlibet hominibus; (non enim fabuloſa eſt, vel civilis, hoc eſt, vel theatrica, vel urbana; quarum altera jactitat deorum crimina, altera indicat deorum deſideria crimonoſiora, ac per hoc malignorum potius dæmonum quam deorum) ſed cum philoſophis eſt habenda collatio: quorum ipſum nomen ſi Latine interpretemur, * amorem ſapientiæ profitetur. Porro ſi ſapientia Deus eſt, per quem facta ſunt omnia, ſicut divina auctoritas veritaſque monſtravit, verus philoſophus eſt amator Dei. Sed quia res ipſa, cujus hoc nomen eſt, non * eſt in omnibus qui hoc nomine gloriantur; (neque enim continuo veræ ſapientiæ ſunt amatores, quicumque appellantur philoſophi) profecto ex omnibus quorum ſententias e litteris noſſe potuimus, eligendi ſunt cum quibus non indigne quæſtio iſta tractetur. Neque enim hoc opere omnes omnium philoſophorum vanas opinio-

* V. Cic. 2. Offic. Cap. 7. 25. & Hebr. 1. 3.

* Lactant. l. 3.

nio-

niones refutare ſuſcepi, ſed eas tantum quæ ad theologiam pertinent, quo verbo Græco ſignificari intelligimus de divinitate rationem ſive ſermonem: nec eas omnium, ſed eorum tantum, qui cum & eſſe divinitatem & humana curare conſentiant, non tamen ſufficere unius incommutabilis Dei cultum ad vitam adipiſcendam etiam poſt mortem, beatam, ſed multos, ab illo ſane uno conditos atque inſtitutos, ob eam cauſſam colendos putant. Hi jam etiam Varronis opinionem veritatis propinquitate tranſſcendunt. Siquidem ille totam theologiam naturalem uſque ad mundum iſtum vel ejus animam extendere potuit: iſti vero ſupra omnem animæ naturam confitentur Deum, qui non ſolum mundum iſtum viſibilem, qui ſæpe cæli & terræ nomine nuncupatur, ſed omnem etiam omnino animam fecerit; & qui rationalem & intellectualem, cujus generis anima humana eſt, participatione ſui luminis incommutabilis & incorporei beatam facit. Hos philoſophos Platonicos appellatos, a Platone doctore vocabulo derivato, nullus qui hæc vel tenuiter audivit, ignorat. De hoc igitur Platone, quæ neceſſaria preſenti quæſtioni exiſtimo, breviter adtingam, prius illos commemorans, qui eum in eodem genere litterarum tempore præceſſerunt.

CAPUT II.

De duobus philoſophorum generibus, id eſt, Italico & Jonico, eorumque auctoribus.

QUANTUM enim adtinet ad litteras Græcas, quæ * lingua inter ceteras Gentium clarior habetur, duo philoſophorum genera traduntur; unum Italicum, ex ea parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata eſt; alterum Jonicum, in eis terris, ubi & nunc Græcia nominatur. Italicum genus auctorem habuit Pythagoram Samium, a quo etiam * ferunt ipſum philoſophiæ nomen exortum. Nam cum antea Sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ aliis præſtare videbantur; ille interrogatus, quid profiteretur, Philoſophum ſe eſſe reſpondit, id eſt, ſtudioſum vel amatorem ſapientiæ: quoniam ſapientem profiteri, arrogantiſſimum videbatur. Jonici vero generis princeps fuit (a) Thales Mileſius, unus illorum ſeptem qui appellati ſunt Sapientes. Sed illi ſex vitæ genere diſtinguebantur, & quibuſdam præceptis ad bene vivendum accommodatis: iſte autem Thales, ut ſucceſſores etiam propagaret, rerum naturam ſcrutatus ſuaſque diſputationes litteris mandans eminuit; maximeque admirabilis exſtitit; quod aſtrologiæ numeris comprehenſis * defectus ſolis & lunæ etiam prædicere potuit. Aquam tamen putavit rerum eſſe principium, & hinc omnia elementa mundi ipſumque mundum, & quæ in eo gignuntur, exſiſtere. Nihil autem huic operi, quod mundo conſiderato tam admirabile adſpicimus, ex divina mente præpoſuit. Huic ſucceſſit Anaximander ejus auditor, mutavitque de rerum natura opinionem. Non enim ex una re, ſicut Thales ex humore, ſed ex ſuis propriis principiis quaſque res naſci putavit. Quæ rerum principia ſingularum eſſe credidit infinita, & innumerabiles mundos gignere, & quæcumque in eis oriuntur; eoſque mundos modo diſſolvi, modo iterum gigni exiſtimavit, quanta quiſque ætate ſua manere potuerit; nec ipſe aliquid divinæ menti in his rerum operibus tribuens. Iſte Anaximenem diſcipulum & ſucceſſorem reliquit: qui omnes rerum cauſſas infinito aeri dedit: nec deos negavit, aut tacuit: non tamen ab ipſis aerem factum, ſed ipſos ex aere ortos credidit. Anaxagoras vero ejus auditor, harum rerum omnium, quas videmus, effectorem divinum animum ſenſit; & dixit ex infinita materia, quæ conſtaret (b) ſimilibus inter ſe particulis, rerum omnium (c) genera pro modulis & ſpeciebus propriis ſingula fieri, ſed animo faciente divino. Diogenes (d) quoque Anaximenis alter auditor, aerem quidem dixit rerum eſſe materiam, de qua omnia fierent; ſed eum eſſe compotem divinæ rationis, ſine qua nihil ex eo fieri poſſet. Anaxagoræ ſucceſſit auditor ejus Archelaus: etiam ipſe de particulis inter ſe ſimilibus, quibus ſingula quæque fierent, ita omnia conſtare putavit, ut ineſſe etiam mentem diceret, quæ corpora (e) æterna, id eſt, illas particulas conjungendo & diſſipando ageret omnia. Socrates hujus diſcipulus fuiſſe perhibetur, magiſter Platonis propter quem breviter cuncta iſta recolui.

** V. lib. 7. q. in Judices q. 37. Tom. 3. p. 1.*

Italicum genus philoſophorum.

** Cicero in 5. Tuſc.*

Jonicum genus philoſoph.

** Cicero 1. de divinat.*

CAPUT III.

De Socratica diſciplina.

SOCRATES ergo primus univerſam philoſophiam ad corrigendos componendoſque mores flexiſſe * memoratur; cum ante illum omnes magis phyſicis, id eſt, naturalibus rebus perſcrutandis operam maximam impenderent. Non mihi autem videtur poſſe ad liquidum colligi, utrum Socrates, ut hoc faceret, tædio rerum obſcurarum & incertarum ad aliquid apertum & certum reperiendum animum intenderit, quod eſſet beatæ vitæ neceſſarium; propter quam unam omnium philoſophorum invigilaſſe ac laboraſſe videtur induſtria: an vero, ſicut de illo quidam benevolentius ſuſpicantur, nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos ſe ex-

** Cicero 1. Acad. quæſt.*

P

ten-

(a) Hic Romulo regnante fuiſſe dicitur infra lib. 18. c. 24. Æquales ipſius ſex alii Sapientes ſunt Chilo Lacedæmonius, Pittacus Mytilenæus, Bias Prienæus, Cleobulus Lindius, Periander Corinthius, & Solon Athenienſis.

(b) Vind. Am. Er. *diſſimilibus*. Sic rurſus infra loco, *ſimilibus*.

(c) Omnes prope MSS. *rerum omnium quibus ſuis & propriis ſingula fieri*. Cygirannenſis codex, *rerum omnium quibuſque ſuis & propriis ſingula fieri*.

(d) Diogenes ille, non Cynicus, ſed Apolloniates, de quo Cicero in 1. de nat. deor.

(e) Vind. Am. & Er. non *æterna* habent, ſed *diſſimilia*.

tendere in divina (*a*) conari. Quandoquidem ab eis cauſſas rerum videbat inquiri, quas primas atque ſummas non niſi in unius (*b*) ac ſummi Dei voluntate eſſe credebat: unde non eas putabat * niſi mundata mente poſſe comprehendi; & ideo purgandæ bonis motibus vitæ cenſebat inſtandum, ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus naturali vigore in æterna ſe adtolleret, naturamque incorporei & incommutabilis luminis, ubi cauſſæ omnium factarum naturarum ſtabiliter vivunt, intelligentiæ puritate conſpiceret. Conſtat eum tamen imperitorum ſtultitiam ſcire ſe aliquid opinantium, etiam in ipſis moralibus quæſtionibus, quo totum animum intendiſſe videbatur, vel confeſſa ignorantia ſua, vel diſſimulata ſcientia, lepore mirabili diſſerendi & acutiſſima urbanitate agitaſſe atque verſaſſe. Unde & concitatis inimicitiis calumnioſa criminatione damnatus, morte multatus eſt. Sed eum poſtea illa ipſa, quæ publice damnaverat, Athenienſium civitas publice luxit, in duos (*c*) accuſatores ejus uſque adeo populi indignatione converſa, ut unus eorum oppreſſus vi multitudinis interiret, exſilio autem voluntario atque perpetuo pœnam ſimilem alter evaderet. Tam præclara igitur vitæ mortiſque fama Socrates reliquit plurimos ſuæ philoſophiæ ſectatores, quorum certatim ſtudium fuit in quæſtionum moralium diſceptatione verſari, ubi agitur de ſummo bono, quo fieri homo beatus poteſt. Quod in Socratis diſputationibus, dum omnia movet, aſſerit, deſtruit, quoniam non evidenter apparuit; quod cuique placuit, inde ſumſerunt, & ubi cuique viſum eſt, conſtituerunt finem boni. Finis autem boni appellatur, quo quiſque eum pervenerit, beatus eſt. Sic autem diverſas inter ſe Socratici de iſto fine ſententias habuerunt, ut (quod vix credibile eſt, unius magiſtri potuiſſe facere ſectatores) quidam ſummum bonum eſſe dicerent voluptatem, ſicut Ariſtippus; quidam virtutem, ſicut Antiſthenes. Sic alii atque alii aliud atque aliud opinati ſunt: quos * commemorare longum eſt.

** Apud Platon. in Phædone.*

Summum bonum.

Finis boni.

Socraticorum de eo diverſæ ſententiæ.

** Vide Cic. 2. de finib.*

CAPUT IV.

De præcipuo inter Socratis diſcipulos Platone, qui omnem philoſophiam triplici partitione diſtinxit.

SED inter diſcipulos Socratis, non quidem immerito, excellentiſſima gloria claruit, (*d*) qui omnino ceteros obſcuraret Plato. Qui cum eſſet Athenienſis, honeſto apud ſuos loco natus, & ingenio mirabili longe ſuos condiſcipulos anteiret; parum tamen putans perficiendæ philoſophiæ ſufficere ſe ipſum ac Socraticam diſciplinam, quam longe lateque potuit peregrinatus eſt, quaqua verſum eum alicujus nobilitate ſcientiæ percipiendæ fama rapiebat. Itaque & in Ægypto didicit quæcumque illic magna habebantur atque docebantur, & inde in eas Italiæ partes veniens ubi Pythagoræorum fama celebrabatur, quidquid Italicæ philoſophiæ tunc florebat, auditis eminentioribus in ea doctoribus facillime comprehendit. Et quia magiſtrum Socratem ſingulariter diligebat, eum loquentem fere in omnibus ſermonibus ſuis faciens, etiam illa quæ vel ab aliis didicerat, vel ipſe quanta potuerat intelligentia viderat, cum illius lepore & moralibus diſputationibus temperavit. Itaque cum ſtudium ſapientiæ in actione & contemplatione verſetur, unde una pars ejus activa, altera contemplativa dici poteſt; quarum activa ad agendam vitam, id eſt, ad mores inſtituendos pertinet, contemplativa autem ad conſpiciendas naturæ cauſſas & ſinceriſſimam veritatem: Socrates in activa excelluiſſe memoratur; Pythagoras vero magis contemplativæ, quibus potuit intelligentiæ viribus, inſtitiſſe. Proinde Plato utrumque jungendo philoſophiam perfeciſſe laudatur, quam in tres partes diſtribuit: unam moralem, quæ maxime in actione verſatur; alteram naturalem, quæ contemplationi deputata eſt; tertiam rationalem, qua verum diſterminatur a falſo. Quæ licet utrique, id eſt, actioni & contemplationi ſit neceſſaria, maxime tamen contemplatio perſpectionem ſibi vindicat veritatis. Ideo hæc tripartitio non eſt contraria illi diſtinctioni, qua intelligitur omne ſtudium ſapientiæ in actione & contemplatione conſiſtere. Quid autem in his vel de his ſingulis partibus Plato ſenſerit, id eſt, ubi finem omnium actionum, ubi cauſſam omnium naturarum, ubi lumen omnium rationum eſſe cognoverit vel crediderit, diſſerendo explicare & longum eſſe arbitror, & temere eſſe affirmandum non arbitror. Cum enim magiſtri ſui Socratis, quem facit in ſuis voluminibus diſputantem, notiſſimum morem diſſimulandæ ſcientiæ vel opinionis ſuæ ſervare affectat, quia & illi ipſe mos placuit, factum eſt ut etiam ipſius Platonis de rebus magnis ſententiæ non facile perſpici poſſint. Ex his tamen quæ apud eum leguntur, ſive quæ ab aliis dicta eſſe narravit atque conſcripſit, quæ ſibi placita viderentur, quædam commemorari, & huic operi inſeri oportet a nobis, vel ubi ſuffragatur religioni veræ, quam fides noſtra ſuſcipit ac defendit, vel ubi ei videtur eſſe contrarius, quantum ad iſtam de uno Deo & pluribus pertinet quæſtionem, (*e*) propter vitam, quæ poſt mortem futura eſt, veraciter beatam. Fortaſſis enim qui Platonem ceteris philoſophis gentium longe recteque prælatum acutius atque veracius intellexiſſe atque ſecuti

Sapientiæ ſtudium in actione & contemplatione verſatur.

(a) Unus & alter MS. *& conari*.
(b) Editi, *veri ac ſummi*. Abeſt *veri* a MSS.
(c) Melitum & Anytum intelligit, quorum ille multatus morte, Anytus vero exſulare coactus eſt. Plato in Apol. & Laert. in Socrate.

(d) MSS. *qua*.
(e) Sic veteres libri. At impreſſi, *pertinet quæſtionem, quam propter vitam, quæ poſt mortem futura eſt, veraciter beatam, colendum eſſe catholicæ religionis aſſerit diſciplina. Fortaſſis enim* &c.

Digitized by Google

ſecuti eſſe fama celebriore laudantur, aliquid tale de Deo ſentiunt, ut in illo inveniatur & cauſſa ſubſiſtendi, & ratio intelligendi, & ordo vivendi. Quorum trium unum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem partem intelligitur pertinere. Si enim homo ita creatus eſt, ut per id quod in eo præcellit, adtingat illud quod cuncta præcellit, id eſt, unum verum optimum Deum, ſine quo nulla natura ſubſiſtit, nulla doctrina inſtruit, nullus uſus expedit: ipſe quæratur, ubi nobis (a) ſecura ſunt omnia; ipſe cernatur, ubi nobis certa ſunt omnia; ipſe diligatur, ubi nobis recta ſunt omnia.

CAPUT V.

Quod de theologia cum Platonicis potiſſimum diſceptandum ſit, quorum opinioni omnium philoſophorum poſtponenda ſint dogmata.

Si ergo Plato Dei hujus imitatorem, cognitorem, amatorem dixit eſſe ſapientem, cujus participatione ſit beatus, quid opus eſt excutere ceteros? Nulli nobis, quam iſti, propius acceſſerunt. Cedat eis igitur non ſolum theologia illa fabuloſa deorum criminibus oblectans animos impiorum; nec ſolum etiam illa civilis, ubi impuri dæmones terreſtribus gaudiis deditos populos deorum nomine ſeducentes, humanos errores tamquam ſuos divinos honores habere voluerunt, (b) ad ſpectandos ſuorum criminum ludos cultores ſuos tamquam ad ſuum cultum ſtudiis immundiſſimis excitantes, & ſibi delectabiliores ludos de ipſis ſpectatoribus exhibentes: ubi ſi qua velut honeſta geruntur in templis, conjuncta ſibi theatrorum obſcenitate turpantur; & quæcumque turpia geruntur in theatris, comparata ſibi templorum fœditate laudantur. Et ea quæ Varro ex his ſacris, quaſi ad cælum & terram rerumque mortalium ſemina & actus interpretatus eſt; quia nec ipſa illis ritibus ſignificantur, quæ ipſe inſinuare conatur; & ideo veritas conantem non ſequitur: & ſi ipſa eſſent, tamen animæ rationali ea quæ infra illam naturali ordine conſtituta ſunt, pro deo ſuo colenda non eſſent; nec ſibi præferre debuit, tamquam deos, eas res, quibus ipſam prætulit verus Deus. Et ea quæ Numa Pompilius re vera ad ſacra ejuſmodi pertinentia ſecum ſepeliendo curavit abſcondi, & aratro eruta ſenatus juſſit incendi. In eo genere ſunt etiam illa, ut aliquid de Numa mitius ſuſpicemur, quæ Alexander Macedo * ſcribit ad matrem, ſibi a magno antiſtite ſacrorum Ægyptiorum quodam Leone patefacta: ubi non Picus & Faunus & Æneas & Romulus, vel etiam Hercules & Æſculapius & Liber Semele natus, & Tyndaridæ fratres, & ſi quos alios ex mortalibus pro diis habent, ſed ipſi etiam (c) majorum gentium dii, quos Cicero in Tuſculanis tacitis nominibus videtur adtingere, Juppiter, Juno, Saturnus, Vulcanus, Veſta, & alii plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes ſive elementa transferre, homines fuiſſe produntur. Timens enim & ille quaſi revelata myſteria, petens admonet Alexandrum, ut cum ea matri conſcripta inſinuaverit, flammis jubeat concremari. Non ſolum ergo iſta, quæ duæ theologiæ, fabuloſa continet & civilis, Platonicis philoſophis cedant, qui verum Deum & rerum auctorem, & veritatis illuſtratorem, & beatitudinis largitorem eſſe dixerunt: ſed alii quoque philoſophi, qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati ſunt, cedant his tantis & tanti Dei cognitoribus (d) viris, ut Thales in humore, Anaximenes in aere, Stoici in igne, Epicurus in atomis, hoc eſt, minutiſſimis corpuſculis, quæ nec dividi nec ſentiri queunt, & quicumque alii, quorum enumerationi immorari non eſt neceſſe, ſive ſimplicia, ſive conjuncta corpora, ſive vita carentia, ſive viventia, ſed tamen corpora, cauſſam principiumque rerum eſſe dixerunt. Nam quidam eorum a rebus non vivis res vivas fieri poſſe crediderunt, ſicut Epicurei. Quidam vero a vivente quidem & viventia & non viventia, ſed tamen a corpore corpora. Nam Stoici ignem, id eſt, corpus unum ex his quatuor elementis, quibus viſibilis mundus hic conſtat, & viventem, & ſapientem, & ipſius mundi fabricatorem atque omnium quæ in eo ſunt, eumque omnino ignem deum eſſe putaverunt. Hi & ceteri ſimiles eorum id ſolum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obſtricta carnis ſenſibus fabulata ſunt. In ſe quippe habebant quod non videbant, & apud ſe imaginabantur quod foris viderant, etiam quando non videbant, ſed tantummodo cogitabant. Hoc autem in conſpectu talis cogitationis jam non eſt corpus, ſed ſimilitudo corporis. Illud autem unde videtur in animo hæc ſimilitudo corporis, nec corpus eſt, nec ſimilitudo corporis; & unde videtur, atque utrum pulcra an deformis ſit judicatur, profecto eſt melius quam ipſa quæ judicatur. Hæc mens hominis & rationalis animæ natura eſt, quæ utique corpus non eſt; ſi jam illa corporis ſimilitudo, cum in animo cogitantis adſpicitur atque judicatur, nec ipſa corpus eſt. Non eſt ergo nec terra, nec aqua, nec aer, nec ignis: quibus quatuor corporibus, quæ dicuntur quatuor elementa, mundum corporeum videmus eſſe compactum. Porro ſi noſter animus corpus non eſt, quomodo Deus creator animi corpus eſt? Cedant ergo & iſti, ut dictum eſt Platonicis: cedant & illi,

* V. infra l. 12. c. 10. & Cypr. de idolor. vanitate.

Ignis Stoicis Deus.

P 2

(a) Loco *ſecura*, quidam MSS. habent *diſerta*. Colbertinus, *inſerta*. Alii plerique, *certa*: quod verbum altero nihilo minus loco repetunt poſt, *ipſe cernatur*. Nullibi vero invenimus lectionem, quam veterum librorum eſſe dicit Ludov. Vives, ſcilicet, *ipſe quæratur ubi nobis certa ſunt omnia; ipſe cernatur, ubi nobis vera ſunt omnia* &c.

(b) Editi, *habere voluerunt; ubi ad ſpectandos ſuorum criminum ludos, cultores ſuos tamquam ſuæ vanitatis adminiſtratores habuerunt: ubi per eos ad ſuum cultum ſtudiis immundiſſimis alios excitantes* &c. Caſtigantur ex veteribus libris.

(c) Vind. Am. & Er. *majores*. Melius Lov. & MSS. *majorum*. Nam ita Cicero in citato loco 1. Tuſc.

(d) Vind. Am. & Er. *veris*.

illi, quos quidem puduit dicere Deum corpus
eſſe, verumtamen ejuſdem naturæ, cujus ille eſt,
animos noſtros eſſe putaverunt. Ita non eos mo-
vit tanta mutabilitas animæ, quam Dei naturæ
tribuere nefas eſt. Sed dicunt, Corpore muta-
tur animæ natura, nam per ſe ipſam incommu-
tabilis eſt. Poterant iſti dicere, Corpore aliquo
vulneratur caro, nam per ſe ipſam invulnerabi-
lis eſt. Prorſus quod mutari non poteſt, nulla
re poteſt: ac per hoc quod corpore mutari po-
teſt, aliqua re poteſt, & ideo incommutabile
recte dici non poteſt.

CAPUT VI.

De Platonicorum ſenſu in ea parte philoſophiæ, quæ phyſica nominatur.

VIDERUNT ergo iſti philoſophi, quos ceteris
non immerito fama atque gloria prælatos
videmus, nullum corpus eſſe Deum: & ideo
cuncta corpora tranſſcenderunt quærentes Deum.
Viderunt quidquid mutabile eſt, non eſſe ſum-
mum Deum: & ideo omnem animam mutabi-
leſque omnes ſpiritus tranſſcenderunt, quæren-
tes ſummum Deum. Deinde viderunt omnem
ſpeciem in re quacumque mutabili, qua eſt
quidquid illud eſt, quoquo modo & qualiſcum-
que natura eſt, non eſſe poſſe niſi ab illo qui
vere eſt, quia incommutabiliter eſt. Ac per hoc
ſive univerſi mundi corpus, figuras, qualitates,
ordinatumque motum, & elementa diſpoſita a
cælo uſque ad terram, & quæcumque corpora
in eis ſunt; ſive omnem vitam, vel quæ nutrit
& continet, qualis eſt in arboribus; vel quæ &
hoc habet & ſentit, qualis eſt in pecoribus; vel
quæ & hæc habet & intelligit, qualis eſt in ho-
minibus; vel quæ nutritorio ſubſidio non indiget,
ſed tantum continet, ſentit, intelligit, qua-
lis eſt in angelis, niſi ab illo eſſe non poſſe qui
ſimpliciter eſt: quia non aliud illi eſt eſſe, aliud
vivere: quaſi poſſit eſſe non vivens; nec aliud
illi eſt vivere, aliud intelligere, quaſi poſſit vi-
vere non intelligens; nec aliud illi eſt intellige-
re, aliud beatum eſſe, quaſi poſſit intelligere &
non beatus eſſe; ſed quod eſt illi vivere, intel-
ligere, beatum eſſe, hoc eſt illi eſſe. Propter
hanc incommutabilitatem & ſimplicitatem in-
tellexerunt eum & omnia iſta feciſſe, & ipſum
a nullo fieri potuiſſe. Conſideraverunt enim
quidquid eſt, vel corpus eſſe, vel vitam; me-
liuſque aliquid vitam eſſe, quam corpus; ſpe-
ciemque corporis eſſe ſenſibilem, intelligibilem
vitæ. Proinde intelligibilem ſpeciem ſenſibili
Senſibilia. prætulerunt. Senſibilia dicimus, quæ viſu tactu-
que corporis ſentiri queunt: intelligibilia, quæ
Intelligibilia. conſpectu mentis intelligi poſſunt. Nulla eſt
enim pulcritudo corporalis, ſive in ſtatu corpo-
ris, ſicut eſt figura, ſive in motu, ſicut eſt can-
tilena, de qua non animus judicet. Quod pro-
fecto non poſſet, niſi melior in illo eſſet hæc
ſpecies, ſine tumore molis, ſine ſtrepitu vocis,
ſine ſpatio vel loci vel temporis. Sed ibi quo-
que niſi mutabilis eſſet, non alius alio melius
de ſpecie ſenſibili judicaret: melius ingenioſior
quam tardior, melius peritior quam imperitior,
melius exercitatior quam minus exercitatus, &
idem ipſe unus cum proficit, melius utique po-
ſtea quam prius. Quod autem recipit (a) magis
& minus, ſine dubitatione mutabile eſt. Unde
ingenioſi & docti & in his exercitati homines
facile collegerunt, non eſſe in eis rebus primam
ſpeciem, ubi mutabilis eſſe convincitur. Cum
igitur in eorum conſpectu & corpus & animus
magis minuſque ſpecioſa eſſent, & ſi omni ſpe-
cie carere poſſent, omnino nulla eſſent, vide-
runt eſſe aliquid ubi prima eſſet & incommuta-
bilis, * & ideo nec comparabilis: atque ibi eſſe * Supple, ſpecies.
rerum principium rectiſſime crediderunt, quod
factum non eſſet, & ex quo facta cuncta eſſent.
Ita quod notum eſt Dei, ipſe manifeſtavit eis, Rom. 1. 19.
cum ab eis inviſibilia ejus, per ea quæ facta
ſunt intellecta conſpecta ſunt; ſempiterna quo-
que virtus ejus & divinitas: a quo etiam (b) vi-
ſibilia & temporalia cuncta creata ſunt. Hæc de
illa parte quam phyſicam, id eſt, naturalem nun-
cupant, dicta ſint.

CAPUT VII.

Quanto excellentiores ceteris in logica, id eſt, rationali philoſophia, Platonici ſint habendi.

QUOD autem adtinet ad doctrinam, ubi al-
tera pars verſatur, quæ ab eis logica, id
eſt, rationalis vocatur; abſit ut his com-
parandi videantur, qui poſuerunt judicium ve-
ritatis in ſenſibus corporis, eorumque infidis &
fallacibus regulis omnia quæ diſcuntur metienda
eſſe cenſuerunt, ut Epicurei, & quicumque
alii tales; ut etiam ipſi Stoici, qui cum vehe-
menter amaverint ſollertiam diſputandi, quam
dialecticam nominant, a corporis ſenſibus eam
ducendam putarunt; hinc aſſeverantes animum
concipere notiones, quas appellant ἐννοίας, ea-
rum rerum ſcilicet quas definiendo explicant;
hinc propagari atque connecti totam diſcendi
docendique rationem. Ubi ego multum mirari
ſoleo, cum pulchros dicant non eſſe niſi ſapien-
tes, quibus ſenſibus corporis iſtam pulcritudinem
viderint, qualibus oculis carnis formam ſapien-
tiæ decuſque conſpexerint. Hi vero, quos me-
rito ceteris anteponimus, diſcreverunt ea quæ
mente conſpiciuntur, ab iis quæ ſenſibus adtin-
guntur: nec ſenſibus adimentes quod poſſunt,
nec eis dantes ultra quam poſſunt. Lumen au-
tem mentium eſſe dixerunt ad diſcenda omnia,
eumdem ipſum Deum a quo facta ſunt omnia.

CAPUT VIII.

Quod etiam in morali philoſophia Platonici obtineant principatum.

RELIQUA eſt pars moralis, quam Græco vo-
cabulo dicunt ἠθικὴν, ubi quæritur de
ſummo bono, quo referentes omnia quæ agi-
mus,

(a) Sic MSS. At editi, *majus & minus*.

(b) MSS. plures loco *viſibilia*, habent *inviſibilia*. Quidam vero utrumque ſic: *a quo etiam inviſibilia & viſibilia cuncta creata ſunt*.

mus, & quod non propter aliud, ſed propter ſe ipſum appetentes, idque adipiſcentes, nihil quo beati ſimus, ulterius requiramus. Ideo quippe & finis eſt dictus, quia propter hunc cetera volumus, ipſum autem non niſi propter ipſum. Hoc ergo beatificum bonum alii a corpore, alii ab animo, alii ab utroque in homine eſſe dixerunt. Videbant quippe ipſum homioem conſtare ex animo & corpore, & ideo ab alterutro iſtorum duum, aut ab utroque bene ſibi eſſe poſſe credebant, finali quodam bono, quo beati eſſent, quo cuncta quæ agebant referrent; atque id (a) quo referendum eſſet non ultra quærerent. Unde illi qui dicuntur addidiſſe tertium genus bonorum, quod appellatur extrinſecus, ſicuti eſt honor, gloria, pecunia, & ſi quid hujuſmodi, non ſic addiderunt, ut finale eſſet, id eſt, propter ſe ipſum appetendum, ſed propter aliud; (b) bonumque eſſe hoc genus bonis, malum autem malis. Ita bonum hominis, qui vel ab animo, vel a corpore, vel ab utroque expetiverunt, nihil aliud quam ab homine expetendum eſſe putaverunt. Sed qui id appetiverunt a corpore, a parte hominis deteriore; qui vero ab aoimo, a parte meliore; qui autem ab utroque, a toto homine: Sive ergo a parte qualibet, ſive a toto, non niſi ab homine. Nec

Diſſenſiones philoſophorum de ſummo bono.

iſtæ differentiæ, quoniam tres ſunt, ideo tres, ſed multas diſſenſiones philoſophorum ſectaſque fecerunt: quia & de bono corporis, & de bono animi, & de bono utriuſque diverſi diverſa opioati ſuot. Cedant igitur hi omnes illis philoſophis, qui non dixerunt beatum eſſe hominem fruentem corpore, vel fruentem animo, ſed fruentem Deo: non ſicut corpore vel ſe ipſo animus, aut ſicut amico amicus; ſed ſicut luce oculus; ſi aliquid ab his ad illa ſimilitudinis afferendum eſt, quod quale ſit, ſi Deus ipſe adjuverit, alio loco, quantum per nos fieri poterit, apparebit.

* *al.* CAPUT IX.

* Nunc ſatis ſit commemorare, Platonem determinaſſe finem boni eſſe, ſecundum virtutem vivere, & ei ſoli evenire poſſe qui notitiam Dei habeat & imitationem; nec eſſe aliam ob cauſſam beatum. Ideoque non dubitat hoc eſſe philoſophari, amare Deum; cujus natura ſit incorporalis. Unde utique colligitur, tunc fore beatum ſtudioſum ſapientiæ, (id enim eſt philoſophus) cum Deo frui cœperit. Quamvis enim non continuo beatus ſit, qui eo fruitur quod amat; multi enim amando ea quæ amanda non ſunt, miſeri ſunt, & miſeriores cum fruuntur; nemo tamen beatus eſt, qui eo quod amat non fruitur. Nam & ipſi qui res non amandas amant, non ſe beatos amando putant, ſed fruendo. Quiſquis ergo fruitur eo quod amat, verumque & ſummum bonum amat, quis eum beatum niſi miſerrimus negat? Ipſum autem verum ac ſummum bonum Plato dicit Deum, unde vult eſſe philoſophum amatorem Dei, ut quoniam philoſophia ad beatam vitam tendit, fruens Deo ſit beatus qui Deum amaverit.

Platonicus philoſophus amator Dei.

CAPUT IX.

De ea philoſophia quæ ad veritatem fidei Chriſtianæ propius acceſſit.

QUICUMQUE igitur philoſophi de Deo ſummo & vero iſta ſenſerunt, quod & rerum creatarum ſit effector, & lumen cognoſcendarum, & bonum agendarum; quod ab illo nobis ſit & principium naturæ, & veritas doctrinæ, & felicitas vitæ; ſive Platonici accommodatius nuncupentur, ſive quodlibet aliud ſectæ ſuæ nomen imponant; ſive tantummodo Jonici generis, qui in eis præcipui fuerunt, iſta ſenſerint, ſicut idem Plato, & qui cum bene intellexerunt; ſive etiam Italici, propter Pythagoram & Pythagoræos, & ſi qui forte alii ejuſdem ſententiæ identidem fuerunt; ſive aliarum quoque gentium, qui ſapientes vel philoſophi habiti ſunt, Atlantici (c) Libyci, Ægyptii, Indi, Perſæ, Chaldæi, Scythæ, Galli, Hiſpani, aliique reperiuntur, qui hoc viderint ac docuerint, eos omnes ceteris anteponimus, eoſque nobis propinquiores fatemur.

CAPUT X.

Quæ ſit inter philoſophicas artes religioſi excellentia Chriſtiani.

1. QUAMVIS enim homo Chriſtianus litteris tantum eccleſiaſticis eruditus, Platonicorum forte nomen ignoret, nec utrum duo genera philoſophorum extiterint in Græca lingua Jonicorum & Italicorum ſciat; non tamen ita ſurdus eſt in rebus humanis, ut neſciat philoſophos vel ſtudium ſapientiæ, vel ipſam ſapientiam profiteri. Cavet eos tamen, qui ſecundum elementa hujus mundi philoſophantur, non ſecundum Deum, a quo ipſe factus eſt mundus. Admonetur etiam præcepto Apoſtolico, fideliterque audit quod dictum eſt: *Cavete ne quis vos decipiat per philoſophiam & inanem ſeductionem, ſecundum elementa mundi.* Col. 2. 8.
Deinde ne omoes tales eſſe arbitretur, audit ab eodem Apoſtolo dici de quibuſdam: *Quia quod notum eſt Dei, manifeſtum eſt in illis: Deus enim illis manifeſtavit. Inviſibilia enim ejus a conſtitutione mundi per ea quæ facta ſunt intellecta conſpiciuntur, ſempiterna quoque virtus ejus & divinitas;* Rom. 1. 19.
Et ubi Athenienſibus loquens, cum rem magnam de Deo dixiſſet, & quæ a paucis poſſit intelligi, quod *in illo vivimus, movemur & ſumus;* adjecit, & ait: *Sicut & veſtri quidam dixerunt.* Act. 17. 28.
Novit ſane etiam ipſos, in quibus errant, cavere. Ubi enim dictum eſt, quod

(a) Hic in ſolis editis additum eſt, *cum forent adepti*.
(b) Sic MSS. At editi, *Sed propter aliud bonum, quo eſſet hoc genus bonum bonis* &c.
(c) Plerique MSS. *Libyes*. Pauci cum editis, *Libyci*. Hos Leonardum Coquæum ſecuti minime diſtinguimus ab Atlanticis, quos ille obſervat dictos Libycos, quod, ut Laertius tradit, Libycus fuiſſet Atlas rex ille Mauretaniæ, qui curſum ſolis, lunæ, ac ſiderum primus inveſtigaſſe dicitur.

Digitized by Google

quod per ea quæ facta ſunt, Deus illis manifeſtavit intellectu conſpicienda inviſibilia ſua; ibi etiam dictum eſt, non illos ipſum Deum recte coluiſſe, quia & aliis rebus, quibus non oportebat, divinos honores illi uni tantum debitos

Rom. 1. 21. &c. detulerunt: *Quoniam cognoſcentes Deum, non ſicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; ſed evanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum. Dicentes enim ſe ſapientes eſſe, ſtulti facti ſunt, & immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & ſerpentium*. Ubi & Romanos, & Græcos, & Ægyptios, qui de ſapientiæ nomine gloriati ſunt, fecit intelligi. Sed de hoc cum iſtis poſtmodum diſputabimus. In quo autem nobis conſentiunt de uno Deo, hujus univerſitatis auctore, qui non ſolum ſuper omnia corpora eſt incorporeus, verum etiam ſuper omnes animas incorruptibilis, principium noſtrum, lumen noſtrum, bonum noſtrum, in hoc eos ceteris anteponimus.

* al. CAPUT X.

2. * Nec, ſi litteras eorum Chriſtianus ignorans, verbis quæ non didicit in diſputatione non utitur, ut vel naturalem Latine, vel phyſicam Græce appellet eam partem in qua de inquiſitione naturæ tractatur, & rationalem ſive logicam in qua quæritur quonam modo veritas percipi poſſit, & moralem vel ethicam in qua de moribus agitur bonorumque finibus appetendis malorumque vitandis, ideo neſcit ab uno vero Deo atque optimo, & naturam nobis eſſe qua facti ad ejus imaginem ſumus, & doctrinam qua eum noſque noverimus, & gratiam qua illi cohærendo beati ſimus. Hæc itaque cauſſa eſt cur iſtos ceteris præferamus; quia cum alii philoſophi ingenia ſua ſtudiaque contriverint in requirendis rerum cauſſis, & quinam eſſet modus diſcendi atque vivendi; iſti Deo cognito repererunt ubi eſſet cauſſa conſtitutæ univerſitatis, & lux percipiendæ veritatis, & fons bibendæ felicitatis. Sive ergo iſti Platonici, ſive quicumque alii quarumlibet gentium philoſophi de Deo iſta ſentiunt, nobiſcum ſentiunt. Sed ideo cum Platonicis magis placuit hanc cauſſam agere, quia eorum ſunt litteræ notiores. Nam & Græci, quorum lingua in gentibus præeminet; eas magna prædicatione celebrarunt, & Latini permoti earum vel excellentia, vel gloria, (*a*) ipſas libentius didicerunt, atque in noſtrum eloquium transferendo nobiliores clarioreſque fecerunt.

CAPUT XI.

Unde Plato eam intelligentiam potuerit adquirere, qua Chriſtianæ ſcientiæ propinquavit.

MIRANTUR autem quidam nobis in Chriſti gratia ſociati, cum audiunt vel legunt * Platonem de Deo iſta ſenſiſſe, quæ multum congruere veritati noſtræ religionis agnoſcunt. * V. Confeſſ. lib. 7. c. 20.

Unde nonnulli putaverunt eum, quando perrexit in Ægyptum, Jeremiam audiſſe prophetam, vel Scripturas propheticas in eadem peregrinatione legiſſe: quorum quidem opinionem in (*b*) quibuſdam libris meis poſui. Platonem Jeremiam non audiſſe, nec legiſſe.

Sed diligenter ſupputata temporum ratio, quæ chronica hiſtoria continetur, Platonem indicat a tempore quo prophetavit Jeremias, (*c*) centum ferme annos poſtea natum fuiſſe: qui cum octoginta & unum vixiſſet, ab anno mortis ejus uſque ad id tempus, quo Ptolemæus rex Ægypti Scripturas propheticas gentis Hæbreorum de Judæa popoſcit, & per ſeptuaginta viros Hebræos, qui etiam Græcam linguam noverant, interpretandas habendaſque curavit, anni ferme (*d*) reperiuntur LX. Quapropter in illa peregrinatione ſua Plato nec Jeremiam videre potuit tanto ante defunctum, nec eaſdem Scripturas legere, quæ nondum fuerant in Græcam linguam translatæ, qua ille pollebat: (*e*) niſi forte quia fuit acerrimi ſtudii, ſicut Ægyptias, ita & iſtas per interpretem didicit, non ut ſcribendo transferret, quod Ptolemæus pro ingenti beneficio, qui regia poteſtate etiam timeri poterat, meruiſſe perhibetur, ſed ut colloquendo quid continerent, quantum capere poſſet, addiſceret. Ex ſacris libris ſapientiæ Platonicæ fuiſſe initia.

Hoc ut exiſtimetur, illa ſuadere videntur indicia, quod liber Geneſeos ſic incipit: *In principio fecit Deus cælum & terram. Terra autem erat inviſibilis & incompoſita, & tenebræ erant ſuper abyſſum, & Spiritus Dei ſuperferebatur ſuper aquam*. Gen. 1. 1.

In Timæo autem Plato, quem librum de mundi conſtitutione conſcripſit, Deum dicit in illo opere terram primo ignemque junxiſſe: manifeſtum eſt autem, quod igni tribuat cæli locum: (*f*) habet ergo hæc ſententia quamdam illius ſimilitudinem, qua dictum eſt: *In principio fecit Deus cælum & terram*. Deinde illa duo media; quibus interpoſitis ſibimet hæc extrema copularentur, aquam dicit & aerem: unde putatur ſic intellexiſſe quod ſcriptum eſt: *Spiritus Dei ſuperferebatur ſuper aquam*. Parum quippe adtendens quo more ſoleat illa Scriptura appellare ſpiritum Dei, quoniam & aer ſpiritus dicitur, quatuor opinatus elementa loco illo commemorata

(a) Tres editiones. Vind. Am. Er. addunt, *vel gratia*.

(b) Libro ſcilicet de doctrina Chriſtiana ſecundo, cap. 28. Vide Retract. 2. 4.

(c) Euſebius in Chronico vaticinium Jeremiæ ad Olympiadem 37. & 38. refert: Platonis autem ortum ad Olympiadis 88. annum quartum. Eſt igitur ille elapſis a Jeremiæ vaticinio plus centum & ſeptuaginta annis natus.

(d) Obiit Plato anno Olympiadis 109. primo. Ptolemæus autem Philadelphus ſacras litteras ex Hebræo in Græcum vertendas curavit Olympiade 124.

(e) Platonem ex ſacris Hebræorum libris hauſiſſe & tranſcripſiſſe quam plura, affirmant Juſtinus martyr in orat. parænet. ad gentes, Origenes contra Celſum lib. 6. Clemens Alexandr. lib. 1. Stromatum, & orat. exhortat. ad gentes, Euſebius lib. 11. de præparatione Evangel. Ambroſius ſerm. 18. in Pſal. 118. At contra Lactantius lib. 4. de vera ſapientia c. 2. ipſum dicit indagandæ veritatis amore peregrinantem ad Judæos non acceſſiſſe.

(f) Hic apud Lov. additur, *terræ vero ipſam terram*: quod abeſt a ceteris editis & MSS.

rata videri poteſt. Deinde quod Plato dicit amatorem Dei eſſe philoſophum, nihil ſic in illis ſacris litteris flagrat: & maxime illud, quod & me plurimum adducit, ut pæne aſſentiar Platonem illorum librorum expertem non fuiſſe, quod cum ad ſanctum Moyſen ita verba Dei per Angelum perferantur, ut quærenti quod ſit nomen ejus, qui eum pergere præcipiebat ad populum Hebræum ex Ægypto liberandum, reſpondeatur: *Ego ſum qui ſum; & dices filiis Iſrael, Qui eſt, miſit me ad vos*; tamquam in ejus comparatione qui vere eſt quia incommutabilis eſt, ea quæ mutabilia facta ſunt non ſint: vehementer hoc Plato tenuit, & diligentiſſime commendavit. Et neſcio utrum hoc uſpiam reperiatur in libris eorum, qui ante Platonem fuerunt, niſi ubi dictum eſt: *Ego ſum qui ſum; & dices eis, Qui eſt, miſit me ad vos*.

Exodi 3. 14.

CAPUT XII.

Quod etiam Platonici, licet de uno vero Deo bene ſenſerint, multis tamen diis ſacra facienda cenſuerint.

SED undecumque ille iſta didicerit, ſive præcedentibus cum veterum libris, ſive potius quomodo dicit Apoſtolus, *quia quod notum eſt Dei, manifeſtum eſt in illis; Deus enim illis manifeſtavit: invisibilia enim ejus a conſtitutione mundi per ea quæ facta ſunt, intellecta conſpiciuntur, ſempiterna quoque ejus virtus & divinitas*: nunc non immerito me Platonicos philoſophos elegiſſe cum quibus agam, quod in iſta quæſtione, quam modo ſuſcepimus, agitur de naturali theologia, utrum propter felicitatem, quæ poſt mortem futura eſt, uni Deo, an pluribus ſacra facere oporteat, (*a*) ſatis, ut exiſtimo, expoſui. * Ideo quippe hos potiſſimum elegi, quoniam de uno Deo qui fecit cælum & terram, quanto melius ſenſerunt, tanto ceteris glorioſiores & illuſtriores habentur: in tantum aliis prælati judicio poſterorum, ut cum Ariſtotiles Platonis diſcipulus, vir excellentis ingenii, & eloquio Platoni quidem impar, ſed multos facile ſuperans, ſectam Peripateticam condidiſſet, quod deambulans diſputare conſueverat, plurimoſque diſcipulos præclara fama excellens, vivo adhuc præceptore in ſuam hæreſim congregaſſet, poſt mortem vero Platonis (*b*) Speuſippus ſororis ejus filius & Xenocrates dilectus ejus diſcipulus, in ſcholam ejus, quæ Academia vocabatur, eidem ſucceſſiſſent, atque ob hoc & ipſi & eorum ſucceſſores Academici appellarentur; recentiores tamen philoſophi nobiliſſimi, quibus Plato ſectandus placuit, noluerint ſe dici Peripateticos, aut Academicos, ſed Platonicos. Ex quibus ſunt valde nobilitati Græci, Plotinus, Jamblicus, Porphyrius: in utraque autem lingua, id eſt, & Græca & Latina, Apuleius Afer exſtitit Platonicus nobilis. Sed hi omnes, & ceteri ejuſmodi, & ipſe Plato * diis plurimis eſſe ſacra facienda putaverunt.

Rom. 1. 19.

* *al.* CAPUT XII.

Platonici.

* *In libris de repub. & de legibus.*

CAPUT XIII.

De ſententia Platonis, qua definivit deos non eſſe niſi bonos amicoſque virtutum.

QUAMQUAM ergo a nobis & in aliis multis rebus magniſque diſſentiant; in hoc tamen quod modo poſui, quia neque parva res eſt, & inde nunc quæſtio eſt, primum ab eis quæro, quibus diis iſtum cultum exhibendum arbitrentur, utrum bonis, an malis, an & bonis & malis. Sed habemus ſententiam Platonis, * dicentis omnes deos bonos eſſe, nec eſſe omnino ullum deorum malum. Conſequens eſt igitur, ut bonis hæc exhibenda intelligantur: tunc enim diis exhibentur; quoniam nec dixerunt, ſi boni non erunt. Hoc ſi ita eſt, (nam de diis quid aliud decet credere?) illa profecto vacuatur opinio, qua nonnulli * putant deos malos ſacris placandos eſſe, ne lædant; bonos autem, ut adjuvent, invocandos. Mali enim nulli ſunt dii: bonis porro debitus, ut dicunt, honor ſacrorum eſt deferendus. Qui ſunt ergo illi qui ludos ſcenicos amant, eoſque divinis rebus adjungi & ſuis honoribus flagitant exhiberi? quorum vis non eos indicat nullos, ſed iſte affectus nimirum indicat malos. Quid enim de ludis ſcenicis Plato ſenſerit, notum eſt; eum poetas ipſos, quod tam indigna deorum majeſtate atque (*c*) bonitate carmina compoſuerint, cenſet civitate pellendos. Qui ſunt igitur iſti dii, qui de ſcenicis ludis cum ipſo Platone contendunt? Ille quippe non patitur deos falſis criminibus infamari: iſti eiſdem criminibus ſuos honores celebrari jubent. Denique iſti cum eoſdem ludos inſtaurari præciperent, poſcentes turpia, etiam maligna geſſerunt, Tito * Latinio auferentes filium, & immittentes morbum, quod eorum abnuiſſet imperium, eumque morbum retrahentes, cum juſſa compleſſet: iſte autem illos nec tam malos timendos putat, ſed ſuæ ſententiæ robur conſtantiſſime retinens, omnes poetarum ſacrilegas nugas, quibus illi (*d*) immunditiæ ſocietate oblectantur, a populo bene inſtituto removere non dubitat. Hunc autem Platonem, quod jam in ſecundo libro * commemoravi, inter ſemideos Labeo ponit. Qui Labeo numina mala victimis cruentis atque hujuſmodi ſupplicationibus placari exiſtimat, bona vero ludis, & talibus quaſi ad lætitiam pertinentibus rebus. Quid eſt ergo quod ſemideus Plato non ſemideis, ſed deis, & hoc bonis, illa oblectamenta, quia judicat turpia, tam conſtanter audet auferre? Qui ſane dii refellunt ſententiam Labeonis: nam ſe in Latinio non laſcivos tantum atque ludibundos, ſed etiam ſævos terribileſque monſtrarunt. Exponant ergo iſta nobis Platonici,

* *Lib. 10. de legibus, & 2. de repub.*

* *Porphyr. lib. 2. de abſtinentia animatorum.*

* *Supra l. 4. c. 26.*

* *Cap. 14.*

(a) In editis poſt verbum *oporteat*, inſerta hæc fuerunt: *Nam utrum unus Deus, an plures propter hujus vitæ ſint bona colendi*. Sed his verbis carent veteres libri.

(b) Plures & probæ notæ MSS. *Xeuſippus*.
(c) Aliquot MSS. *atque benignitate*.
(d) Sic MSS. At editi, *per immunditiæ ſocietatem*.

Digitized by Google

nici, qui omnes deos ſecundum auctoris ſui ſententiam bonos & honeſtos, & virtutibus ſapientium eſſe ſocios arbitrantur, aliterque de ullo deorum ſentiri nefas habent. Exponimus, inquiunt. Adtente igitur audiamus.

CAPUT XIV.

De opinione eorum, qui rationales animas trium generum eſſe dixerunt, id eſt, in diis cæleſtibus, in dæmonibus aeriis, & in hominibus terrenis.

1. OMNIUM, inquiunt, animalium, in quibus eſt anima rationalis, tripertita diviſio eſt, in deos, homines, dæmones. Dii excelſiſſimum locum tenent, homines infimum, dæmones medium. Nam deorum* ſedes in cælo eſt, hominum in terra, in aere dæmonum. Sicut eis diverſa dignitas eſt locorum, ita etiam naturarum. Proinde dii ſunt hominibus dæmonibuſque potiores: homines vero infra deos & dæmones conſtituti ſunt, ut elementorum ordine, ſic differentia meritorum. Dæmones igitur medii quemadmodum diis quibus inferius habitant poſtponendi, ita hominibus, quibus ſuperius, præferendi ſunt. Habent enim cum diis communem immortalitatem corporum, animorum autem cum hominibus paſſiones. Quapropter non eſt mirum, inquiunt, ſi etiam ludorum obſcenitatibus & poetarum figmentis delectantur; quandoquidem humanis capiuntur affectibus; a quibus dii longe abſunt & modis omnibus alieni ſunt. Ex quo colligitur, Platonem poetica deteſtando & prohibendo figmenta, non deos, qui omnes boni & excelſi ſunt, privaſſe ludorum ſcenicorum voluptate, ſed dæmones.

* *Plato in Epinomide.*

Dæmonum communitas cum diis & hominibus.

2. Hæc ſi ita ſunt, quæ licet apud alios quoque reperiantur, Apuleius tamen Platonicus Madaurenſis, de hac re ſola unum ſcripſit librum, cujus titulum eſſe voluit, de deo Socratis: ubi diſſerit & exponit, ex quo genere numinum (a) Socrates habebat adjunctum & amicitia quadam conciliatum; a quo perhibetur ſolitus admoneri, ut deſideret ab agendo, quando id quod agere volebat, non proſpere fuerat eventurum. Dicit enim apertiſſime, & copioſiſſime aſſerit, non illum Deum fuiſſe, ſed dæmonem, diligenti diſputatione pertractans iſtam Platonis de deorum ſublimitate & hominum humilitate & dæmonum medietate ſententiam. Hæc ergo ſi ita ſunt, quonam modo auſus eſt Plato, etiamſi non diis, quos ab omni humana contagione ſemovit, certe ipſis dæmonibus, poetas urbe pellendo, auferre theatricas voluptates, niſi quia hoc pacto admonuit animum humanum, quamvis adhuc in his moribundis membris poſitum, pro ſplendore honeſtatis impura dæmonum juſſa contemnere, eorumque immunditiam deteſtari? Nam ſi Plato hæc honeſtiſſime arguit & prohibuit, profecto dæmones turpiſſime popoſcerunt atque juſſerunt. Aut ergo fallitur Apuleius, & non ex iſto genere numinum habuit amicum Socrates; aut contraria inter ſe ſentit Plato, modo dæmones honorando, modo eorum delicias a civitate bene morata removendo; aut non eſt Socrati amicitia dæmonis gratulanda, de qua uſque adeo & ipſe Apuleius erubuit, ut de deo Socratis prænotaret librum, quem ſecundum ſuam diſputationem, qua deos a dæmonibus tam diligenter copioſeque diſcernit, non appellare de deo, ſed de dæmone Socratis debuit. Maluit autem hoc in ipſa diſputatione, quam in titulo libri ponere. Ita enim per ſanam doctrinam, quæ humanis rebus illuxit, omnes vel pæne omnes dæmonum nomen exhorrent, ut quiſquis ante diſputationem Apuleii, qua dæmonum dignitas commendatur, titulum libri de dæmone Socratis legeret, nequaquam illum hominem ſanum fuiſſe ſentiret. Quid autem etiam ipſe Apuleius quod in dæmonibus laudaret, invenit, præter ſubtilitatem & firmitatem corporum, & habitationis altiorem locum? Nam de moribus eorum, cum de omnibus generaliter loqueretur, non ſolum nihil boni dixit, ſed etiam plurimum mali. Denique lecto illo libro prorſus nemo miratur eos etiam ſcenicam turpitudinem in rebus divinis habere voluiſſe, & cum deos ſe putari velint, deorum criminibus oblectari potuiſſe, & quidquid in eorum ſacris obſcena ſollemnitate ſeu turpi crudelitate vel ridetur, vel horretur, eorum affectibus convenire.

Socratis dæmon.

CAPUT XV.

Quod neque propter aeria corpora, neque propter ſuperiora habitacula dæmones hominibus antecellant.

1. QUAMOBREM abſit ut iſta conſiderans animus veraciter religioſus & vero Deo ſubditus, ideo arbitretur dæmones ſe ipſo eſſe meliores, quod habeant (b) corpora meliora. Alioquin multas ſibi & beſtias prælaturus eſt, quæ nos & acrimonia ſenſuum, & motu facillimo atque celerrimo, & valentia virium, & annoſiſſima firmitate corporum vincunt. Quis hominum videndo æquabitur aquilis & vulturibus? Quis odorando canibus? Quis velocitate leporibus, cervis, avibus omnibus? Quis multum valendo leonibus & elephantis? Quis diu vivendo ſerpentibus, qui etiam depoſita tunica ſenectutem deponere, atque in juventam redire perhibentur? Sed ſicut his omnibus ratiocinando & intelligendo meliores ſumus, ita etiam dæmonibus bene atque honeſte vivendo meliores eſſe debemus. Ob hoc enim & providentia divina eis, quibus nos conſtat eſſe potiores, data

ta

(a) Editi, *ex quo genere numinum numen ſibi Socrates*. Abeſt *numen ſibi* a MSS.

(b) Corpora dæmonibus concedit Origenes lib. 2. Periarch. c. 8. Tertullianus lib. de carne Chriſti, aliique veterum plures: nec denegat hic Auguſtinus, qui eoſdem animalia aeria & ætheria vocat lib. 1. contra Academ. n. 20. epiſt. 9. n. 3. & lib. 3. de Geneſi ad litt. c. 10. *quoniam*, uti poſtremo iſto loco dicit, *corporum aeriorum natura vigent*.

ta ſunt quædam potiora corporum munera, ut illud quo eis præponimur, etiam iſto modo nobis commendaretur, multo majore cura excolendum eſſe, quam corpus; ipſamque excellentiam corporalem, quam dæmones habere noſſemus, præ bonitate vitæ, qua illis anteponimur, contemnere diſceremus, habituri & nos immortalitatem corporum, non quam ſuppliciorum æternitas torqueat, ſed quam puritas præcedat animorum.

2. Jam vero de loci altitudine, quod dæmones in aere, nos autem habitamus in terra, ita promoveri, ut hinc eos nobis eſſe præponendos exiſtimemus, omnino ridiculum eſt. Hoc enim pacto nobis & omnia volatilia præponimus. At enim * volatilia cum volando fatigantur, vel reficiendum alimentis corpus habent, terram repetunt vel ad requiem, vel ad paſtum; quod dæmones, inquiunt, non faciunt. Numquid ergo placet eis, ut volatilia nobis; dæmones autem etiam volatilibus antecellant? Quod ſi dementiſſimum eſt opinari, nihil eſt quod de habitatione ſuperioris elementi, dignos eſſe dæmones exiſtimemus, quibus nos religionis affectu ſubdere debeamus. Sicut enim fieri potuit, ut aeriæ volucres terreſtribus nobis non ſolum non præferantur, verum etiam ſubjiciantur propter rationalis animæ, quæ in nobis eſt, dignitatem; ita fieri potuit, ut dæmones, quamvis magis aerii ſint, terreſtribus nobis, non ideo meliores ſint, quia eſt aer quam terra ſuperior; ſed ideo eis homines præferendi ſint, quoniam ſpei piorum hominum nequaquam illorum deſperatio comparanda eſt. Nam & illa ratio Platonis, qua elementa quatuor proportione contexit atque ordinat, ita duobus extremis, igni mobiliſſimo & terræ immobili media duo aerem & aquam interſerens, ut quanto aer eſt aquis & aere ignis, tanto & aquæ ſuperiores ſint terris; ſatis nos admonet animalium merita non pro gradibus elementorum æſtimare. Et ipſe quippe Apulejus cum ceteris terreſtre animal hominem dicit, qui tamen longe præponitur animalibus aquatilibus, cum ipſas aquas terris præponat Plato, ut intelligamus, non eumdem ordinem tenendum, cum agitur de meritis animarum, qui videtur eſſe ordo in gradibus corporum; ſed fieri poſſe, ut inferius corpus anima melior inhabitet, deteriorque ſuperius.

*Apuleii exceptio in lib. de deo Socratis.

Dæmonum deſperatio.

CAPUT XVI.

Quid de moribus atque actionibus dæmonum Apuleius Platonicus ſenſerit.

De moribus ergo dæmonum cum idem * Platonicus loqueretur, dixit eos eiſdem quibus homines animi perturbationibus agitari, irritari injuriis, obſequiis doniſque placari, gaudere honoribus, diverſis ſacrorum ritibus oblectari, & in eis ſi quid neglectum fuerit, commoveri. Inter cetera etiam dicit, ad eos pertinere divinationes augurum, haruſpicum, vatum, atque ſomniorum: ab his quoque eſſe miracula magorum. Breviter autem eos definiens ait, Dæmones eſſe genere animalia, animo paſſiva, mente rationalia, corpore aeria, tempore æterna: horum vero quinque, tria priora illis eſſe * quæ nobis quartum proprium; quintum eos cum diis habere commune. Sed video trium ſuperiorum quæ nobiſcum habent, duo etiam cum diis habere. Animalia quippe eſſe dicit & deos, (*a*) qui ſua cuique elementa diſtribuens, in terreſtribus animalibus nos poſuit, cum ceteris quæ in terra vivunt & ſentiunt, in aquatilibus piſces & alia natatilia, in aeriis dæmones, in ætheriis deos. Ac per hoc quod dæmones genere ſunt animalia, non ſolum eis cum hominibus, verum etiam cum diis pecoribuſque commune eſt: quod mente rationalia, cum diis & hominibus; quod tempore æterna, cum diis ſolis; quod animo paſſiva, cum hominibus ſolis; quod corpore aeria, ipſi ſunt ſoli. Proinde quod genere ſunt animalia, non eſt magnum; quia hoc ſunt & pecora: quod mente rationalia, non eſt ſupra nos; quia ſumus & nos: quod tempore æterna, quid boni eſt, ſi non beata? Melior eſt enim temporalis felicitas, quam miſera æternitas. Quod animo paſſiva, quomodo ſupra nos eſt; quando & nos hoc ſumus, nec ita eſſet, niſi miſeri eſſemus? Quod corpore aeria, quanti æſtimandum eſt, cum omni corpori præferatur animæ qualiſcumque natura; & ideo religionis cultus, qui debetur ex animo, nequaquam debeatur ei rei quæ inferior eſt animo? Porro ſi inter illa, quæ dæmonum eſſe dicit, annumeraret virtutem, ſapientiam, felicitatem, & hæc eos diceret habere cum diis æterna atque communia, profecto aliquid diceret exoptandum magnique pendendum: nec ſic eos tamen propter hæc tamquam Deum colere deberemus, ſed potius ipſum a quo hæc illos accepiſſe noſſemus. Quanto minus nunc honore divino aeria digna ſunt animalia, ad hoc rationalia ut miſera eſſe poſſint, ad hoc paſſiva ut miſera ſint, ad hoc æterna ut miſeriam finire non poſſint?

* Apulejus in lib. de deo Socr.

Dæmones qui, ſecundum Platonem.

* ſupple, eadem.

CAPUT XVII.

An dignum ſit eos ſpiritus ab homine coli, a quorum vitiis eum oporteat liberari.

1. Quapropter, ut omittam cetera, & hoc ſolum pertractem, quod nobiſcum dæmones dixit habere commune, id eſt, animi paſſiones, ſi omnia quatuor elementa ſuis animalibus plena ſunt, immortalibus ignis & aer, mortalibus aqua & terra; quæro cur animi dæmonum paſſionum turbellis & tempeſtatibus agitentur? Perturbatio enim eſt, quæ Græce πάθος dicitur: unde illa voluit vocare ani-

(a) Sic Er. & aliquot MSS. Alii quidam cum Vind. & Am. omittunt *qui*. Cujus loco nonnulli *quæ*; & poſtea pro *elementa*, habent *elemento*: quam lectionem immerito prætulerunt Lovanienſes.

Paſſio.

animo paſſiva; quia verbum de verbo πάθος (a) paſſio diceretur motus animi contra rationem. Cur ergo ſunt iſta in animis dæmonum, quæ in pecoribus non ſunt? Quoniam ſi quid in pecore ſimile apparet, non eſt perturbatio; quia non eſt contra rationem, qua pecora carent. In hominibus autem ut ſint iſtæ perturbationes, facit hoc ſtultitia, vel miſeria. Nondum enim ſumus in illa perfectione ſapientiæ beati, quæ nobis ab hac mortalitate liberatis in fine promittitur. Deos vero ideo dicunt iſtas perturbationes non perpeti, quia non ſolum æterni, verum etiam beati ſunt. Eaſdem quippe animas rationales etiam ipſos habere perhibent, ſed ab omni labe ac peſte puriſſimas. Quamobrem ſi propterea dii non perturbantur, quod animalia ſunt beata, non miſera; & propterea pecora non perturbantur, quod animalia ſunt, quæ nec beata poſſunt eſſe, nec miſera: reſtat ut dæmones ſicut homines ideo perturbentur, quod animalia ſunt non beata, ſed miſera.

Dæmones quare perturbentur.

* al. Caput XVII.

2. * Qua igitur inſipientia, vel potius amentia per aliquam religionem dæmonibus ſubdimur, cum per veram religionem ab ea vitioſitate, qua illis ſumus ſimiles, liberemur? Cum enim dæmones, quod & iſte * Apuleius, quamvis eis plurimum parcat, & divinis honoribus dignos cenſeat, tamen cogitur confiteri, ira inſtigentur; nobis vera religio præcipit, ne ira inſtigemur, ſed ei potius reſiſtamus. Cum dæmones donis invitentur; nobis vera religio præcipit, ne cuiquam donorum acceptione faveamus. Cum dæmones honoribus mulceantur; nobis vera religio præcipit, ut talibus nullo modo moveamur. Cum dæmones quorumdam hominum oſores, quorumdam amatores ſint, non prudenti tranquilloque judicio, ſed animo, ut appellat ipſe, paſſivo; nobis vera religio præcipit, ut inimicos noſtros etiam diligamus. Poſtremo omnem motum cordis & ſalum mentis, omneſque turbellas & tempeſtates animi, quibus dæmones æſtuare atque fluctuare aſſerit, nos vera religio deponere jubet. Quæ igitur cauſſa eſt, niſi ſtultitia errorque (b) miſerabilis, ut ei te facias venerando humilem, cui te cupias vivendo diſſimilem; & religione colas, quem imitari nolis, cum RELIGIONIS SUMMA ſit IMITARI quem colis?

* In lib. de deo Socrat.

Matth. 6. 44.

CAPUT XVIII.

Qualis religio ſit, in qua docetur, quod homines, ut commendentur diis bonis, dæmonibus uti debeant advocatis.

FRUSTRA igitur eis Apuleius, & quicumque ita ſentiunt, hunc detulit honorem, ſic eos in aere medios inter æthérium cælum terramque conſtituens, ut quoniam nullus deus miſcetur homini, quod Platonem dixiſſe perhibent, iſti ad deos perferant preces hominum, & inde ad homines impetrata quæ poſcunt. Indignum enim putaverunt qui iſta crediderunt, miſceri homines diis & deos hominibus: dignum autem miſceri dæmones & diis & hominibus, hinc petita qui allegent, inde conceſſa qui apportent: ut videlicet homo caſtus, & ab artium magicarum ſceleribus alienus, eos patronos adhibeat, per quos illum dii exaudianr, qui hæc amant, quæ ille non amando fit dignior quem facilius & libentius exaudire debeant. Amant quippe illi ſcenicas turpitudines, quas non amat pudicitia: amant in maleficiis magorum mille nocendi artes, quas non amat innocentia. Ergo & pudicitia & innocentia, ſi quid ab diis impetrare voluerit, non poterit ſuis meritis, niſi ſuis intervenientibus inimicis. Non eſt quod iſte poetica figmenta, & theatrica ludibria juſtificare conetur. Habemus contra iſta magiſtrum eorum & tantæ apud eos auctoritatis Platonem: ſi pudor humanus ita de ſe male meretur, ut non ſolum diligat turpia, verum etiam divinitati exiſtimet grata.

CAPUT XIX.

De impietate artis magicæ, quæ patrocinio nititur ſpirituum malignorum.

PORRO adverſus magicas artes, de quibus quoſdam nimis infelices & nimis impios etiam gloriari libet, (c) nonne ipſam publicam lucem teſtem citabo? Cur enim tam graviter iſta plectuntur ſeveritate legum, ſi opera ſunt numinum colendorum? An forte iſtas leges Chriſtiani inſtituerunt, quibus artes magicæ puniuntur? Secundum quem alium ſenſum, niſi quod hæc maleficia generi humano pernicioſa eſſe non dubium eſt, ait poeta clariſſimus:

Teſtor cara, deos, & te germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam accingier artes? *Virgil. Æneid. 4.*

Illud etiam quod alio loco de his artibus dicit:

Atque ſatas alio vidi traducere meſſes: *Ecloг. 8.*

eo quod hac peſtifera ſceleratàque doctrina fructus alieni in alias terras transferri perhibentur. Nonne in duodecim (d) Tabulis, id eſt, Romanorum antiquiſſimis legibus Cicero commemorat eſſe conſcriptum, ei qui hoc fecerit ſupplicium conſtitutum? Poſtremo ipſe (e) Apuleius numquid apud judices Chriſtianos de magicis artibus accuſatus eſt? Quas utique ſibi objectas, ſi divinas & pias eſſe noverat, & divinarum poteſtatum operibus congruas, non ſolum eas confiteri debuit, ſed etiam profiteri, leges culpans potius, quibus hæc prohiberentur, & damnanda putarentur, quæ haberi miranda & ve-

Apulejus de magicis artibus accuſatus.

(a) Cicero in 4. Tuſc. *Eſt*, ait, *Zenonis hæc definitio, ut perturbatio ſit, quod πάθος ille dicit, averſa a recta ratione contra naturam animi commotio.*

(b) Plures MSS. *mirabilis.*

(c) Sic MSS. At editi, *gloriari libet in nomine dæmonum, ipſam publicam lucem* &c.

(d) In duodecim Tabularum fragmentis eſt, *Qui fruges excantaſſit. Qui malum carmen incantaſſit. . . . . neu alienam ſegetem pelexeris.* Has leges memorat Plinius in lib. 28. c. 2. Seneca l. 3. nat. quæſt. c. 7. Apuleius in Apologia &c.

(e) De magia poſtulatus fuit Apuleius apud Claudium Africæ Præfectum minime Chriſtianum.

veneranda oporteret. Ita enim vel ſententiam ſuam perſuaderet judicibus, vel ſi illi ſecundum iniquas leges ſaperent, eumque talia prædicantem atque laudantem morte multarent, digna animæ illius dæmones dona rependerent, pro quorum divinis operibus prædicandis humanam vitam ſibi adimi non timeret. Sicut Martyres noſtri, cum eis pro crimine objiceretur Chriſtiana religio, qua noverant ſe fieri ſalvos & glorioſiſſimos in æternum, non eam negando temporales pœnas evadere delegerunt, ſed potius confitendo, profitendo, prædicando, & pro hac omnia fideliter fortiterque tolerando, & cum pia ſecuritate moriendo, leges quibus prohibebatur, erubeſcere compulerunt, mutarique fecerunt. Hujus autem philoſophi Platonici copioſiſſima & diſertiſſima exſtat oratio, qua crimen artium magicarum a ſe alienum eſſe defendit, ſeque aliter non vult innocentem videri, niſi ea negando quæ non poſſunt ab innocente committi. At omnia miracula magorum, quos recte ſentit eſſe damnandos, doctrinis fiunt & operibus dæmonum; quos viderit cur cenſeat honorandos, neceſſarios eos aſſerens perferendis ad deos noſtris precibus, quorum debemus opera devitare, ſi ad Deum verum preces noſtras volumus pervenire. Deinde quæro, quales preces hominum diis bonis per dæmones allegari putat, magicas, an licitas? Si magicas, nolunt tales: ſi licitas, nolunt per tales. Si autem peccator pænitens preces fundit, maxime ſi aliquid magicum admiſit; itane tandem illis intercedentibus accipit veniam, quibus impellentibus aut faventibus ſe cecidiſſe plangit in culpam? An & ipſi dæmones ut poſſint pænitentibus mereri indulgentiam, priores agunt, quod eos deceperint, pænitentiam (a)? Hoc nemo umquam de dæmonibus dixit: quia ſi ita eſſet, nequaquam ſibi auderent divinos honores expetere, qui pænitendo deſiderarent ad gratiam veniæ pervenire. Ibi enim eſt deteſtanda ſuperbia, hic humilitas miſeranda.

CAPUT XX.

An credendum ſit, quod dii boni libentius dæmonibus quam hominibus miſceantur.

At enim urgens cauſſa & artiſſima cogit dæmones medios inter deos & homines agere, ut ab hominibus offerant deſiderata, & a diis referant impetrata? Quænam tandem cauſſa eſt iſta, & quanta neceſſitas? Quia nullus, inquiunt, Deus miſcetur homini. Præclara igitur ſanctitas Dei, qui non miſcetur homini ſupplicanti, & miſcetur dæmoni arroganti: non miſcetur homini pænitenti, & miſcetur dæmoni decipienti, non miſcetur homini confugienti ad divinitatem, & miſcetur dæmoni fingenti divinitatem: non miſcetur homini petenti indulgentiam, & miſcetur dæmoni ſuadenti nequitiam: non miſcetur homini per philoſophicos libros poetas de bene inſtituta civitate pellenti, & miſcetur dæmoni a principibus & pontificibus civitatis per ſcenicos ludos poetarum ludibria requirenti: non miſcetur homini deorum crimina fingere prohibenti, & miſcetur dæmoni ſe falſis deorum criminibus oblectanti: non miſcetur homini magorum ſcelera juſtis legibus punienti, & miſcetur dæmoni magicas artes docenti & implenti: non miſcetur homini imitationem dæmonis fugienti, & miſcetur dæmoni deceptionem hominis aucupanti.

CAPUT XXI.

An dæmonibus nuntiis & interpretibus dii utantur, fallique ſe ab eis aut ignorent, aut velint.

1. Sed nimirum tantæ hujus abſurditatis & indignitatis eſt magna neceſſitas, quod ſcilicet deos ætherios humana curantes quid terreſtres homines agerent utique lateret, niſi dæmones aerii nuntiarent; quoniam æther longe a terra eſt alteque ſuſpenſus, aer vero ætheri terræque contiguus? O mirabilem ſapientiam! Quid aliud de diis iſti ſentiunt, quos omnes optimos volunt, niſi eos & humana curare, ne cultu videantur indigni, & propter elementorum diſtantiam humana neſcire, ut credantur dæmones neceſſarii, & ob hoc etiam ipſi putentur colendi, per quos diis poſſint, & quid in rebus humanis agatur addiſcere, & ubi oportet hominibus ſubvenire? Hoc ſi ita eſt, diis iſtis bonis magis notus eſt dæmon per corpus vicinum, quam homo per animum bonum. O multum dolenda neceſſitas, an potius irridenda vel deteſtanda vanitas, ne ſit vana divinitas! Si enim animo ab obſtaculo corporis libero animum noſtrum dii videre poſſunt, non ad hoc dæmonibus indigent nuntiis. Si autem animorum indicia corporalia, qualia ſunt vultus, locutio, motus, per corpus ſuum ætherii dii ſentiunt, & inde colligunt quid etiam dæmones nuntient, poſſunt & mendaciis dæmonum decipi. Porro ſi deorum divinitas a dæmonibus non poteſt falli, ab eadem divinitate quod agimus non poteſt ignorari.

2. * Vellem autem mihi iſti dicerent, utrum diis dæmones nuntiaverint de criminibus deorum poetica Platoni diſplicere figmenta, & ſibi ea placere cælaverint; an utrumque occultaverint, deoſque eſſe maluerint totius rei hujus ignaros; an utrumque indicaverint, & religioſam erga deos Platonis prudentiam, & in deos injurioſam libidinem ſuam; an ſententiam quidem Platonis, qua noluit deos per impiam licentiam poetarum falſis criminibus infamari, ignotam diis eſſe voluerint, ſuam vero nequitiam, qua ludos ſcenicos amant, quibus illa deorum dedecora celebrantur, prodere non erubuerint vel timuerint. Horum quatuor, quæ interrogando propoſui, quodlibet eligant, & in quolibet eorum

**Hic incipit Caput XXI. in MSS.*

Q 2 rum

(a) Hic apud Lov. additur, *ut & ipſi poſtea accipiant indulgentiam*: quod ab editis aliis & a MSS. abeſt.

rum quantum mali de diis bonis opinentur, adtendant. Si enim primum elegerint, confeſſuri ſunt non licuiſſe diis bonis habitare cum bono Platone, quando eorum injurias prohibebat, & habitaſſe cum dæmonibus malis, quando eorum injuriis exſultabant; cum dii boni hominem bonum longe a ſe poſitum non niſi per malos dæmones noſſent, quos (*a*) vicinos noſſe non poſſent. Si autem ſecundum elegerint, & utrumque occultatum a dæmonibus dixerint, ut dii omnino neſcirent & Platonis religioſiſſimam legem & dæmonum ſacrilegam delectationem; quid in rebus humanis per internuntios dæmones dii noſſe utiliter poſſunt, quando illa neſciunt, quæ in honorem deorum bonorum religione bonorum hominum contra libidinem malorum dæmonum decernuntur? Si vero tertium elegerint, & non ſolum ſententiam Platonis deorum injurias prohibentem, ſed etiam dæmonum nequitiam deorum injuriis exſultantem, per eoſdem dæmones nuntios diis innotuiſſe reſponderint; hoc nuntiare eſt, an inſultare? Et dii utrumque ſic audiunt, ſic utrumque cognoſcunt, ut non ſolum malignos dæmones deorum dignitati & Platonis religioni contraria cupientes atque facientes a ſuo acceſſu non arceant, verum etiam per illos malos propinquos Platoni bono longinquo dona tranſmittant. Sic enim eos elementorum quaſi catenata ſeries colligavit, ut illis a quibus criminantur, conjungi poſſint; huic a quo defenduntur, non poſſint: utrumque ſcientes, ſed aeris & terræ pondera tranſmutare non valentes. Jam quod reliquum eſt, ſi quartum elegerint, pejus eſt ceteris. Quis enim ferat, ſi poetarum de diis immortalibus criminoſa figmenta & theatrorum indigna ludibria, ſuamque in his omnibus ardentiſſimam cupiditatem & ſuaviſſimam voluptatem diis dæmones nuntiaverunt, & quod Plato philoſophica gravitate de optima republica hæc omnia cenſuit removenda, tacuerunt; ut jam dii boni per tales nuntios noſſe cogantur mala peſſimorum, nec aliena, ſed eorumdem nuntiorum, atque his contraria non ſinantur noſſe bona philoſophorum, cum illa ſint in injuriam, iſta in honorem ipſorum deorum?

CAPUT XXII.

De abjiciendo cultu dæmonum contra Apuleium.

QUIA igitur nihil iſtorum quatuor eligendum eſt, ne in quolibet eorum de diis tam male ſentiatur; reſtat, ut nullo modo credendum ſit, quod Apuleius perſuadere nititur, & quicumque alii philoſophi ſunt ejuſdem ſententiæ, ita eſſe medios dæmones inter deos & homines tamquam internuntios & interpretes, qui hinc ferant petitiones noſtras, inde referant deorum ſuppetias: ſed eſſe ſpiritus nocendi cupidiſſimos, a juſtitia penitus alienos, ſuperbia tumidos, invidentia lividos, fallacia callidos: qui in hoc quidem aere habitant, quia de cæli ſuperioris ſublimitate dejecti, merito irregreſſibilis tranſgreſſionis in hoc ſibi congruo velut carcere prædamnati ſunt; nec tamen quia ſupra terras & aquas (*b*) aeri locus eſt, ideo & ipſi ſunt meritis ſuperiores hominibus, qui eos non terreno corpore, ſed electo in auxilium Deo vero, pia mente facillime ſuperant. Sed multis plane participatione veræ religionis indignis, tamquam captis ſubditiſque dominantur: quorum maximæ parti mirabilibus & fallacibus ſignis ſive factorum, ſive prædictorum, deos ſe eſſe perſuaſerunt. Quibuſdam vero vitia eorum aliquanto adtentius & diligentius intuentibus, non potuerunt perſuadere quod dii ſint; atque inter deos & homines internuntios ac beneficiorum impetratores ſe eſſe finxerunt. Si tamen non iſtum ſaltem honorem homines eis deferendum putarunt, qui illos nec deos eſſe credebant, quia malos videbant; deos autem omnes bonos volebant, nec audebant tamen omnino indignos dicere honore divino, maxime ne offenderent populos, a quibus eis cernebant inveterata ſuperſtitione per tot ſacra & templa ſerviri.

Dæmonum locus.

CAPUT XXIII.

Quid Hermes Triſmegiſtus de idolatria ſenſerit, & unde ſcire potuerit ſuperſtitiones Ægyptias auferendas.

1. NAM diverſa de illis Hermes Ægyptius, quem Triſmegiſtum vocant, ſenſit & ſcripſit. Apuleius enim deos quidem illos negat: ſed cum dicit ita inter homines deoſque quadam medietate verſari, ut hominibus apud ipſos deos neceſſarii videantur, cultum eorum a ſupernorum deorum religione non ſeparat. Ille autem Ægyptius alios deos eſſe dicit a ſummo Deo factos, alios ab hominibus. Hoc qui audit, ſicut a me poſitum eſt, putat dici de ſimulacris, (*c*) quia opera ſunt manuum hominum: at ille viſibilia & contrectabilia ſimulacra, velut corpore deorum eſſe aſſerit; ineſſe autem his quoſdam ſpiritus invitatos, qui valeant aliquid ſive ad nocendum, ſive ad deſideria eorum nonnulla complenda, a quibus eis divini honores & cultus obſequia deferuntur. Hos ergo ſpiritus inviſibiles per artem quamdam viſibilibus rebus corporalis materiæ copulare, ut ſint quaſi animata corpora, illis ſpiritibus dicata & ſubdita ſimulacra, hoc eſſe dicit deos facere, eamque magnam & mirabilem deos faciendi accepiſſe homines poteſtatem. Hujus Ægyptii verba, ſicut in noſtram linguam (*d*) interpretata ſunt, ponam. Et quoniam de cognatione, inquit, & conſortio ho- „
„ mi-

(a) Editi, *ſibi vicinos*. Abeſt *ſibi* a MSS. Forte legendum, *quos et ſi vicinos, noſſe non poſſent*.
(b) Sola editio Lov. *aerius*.
(c) Lov. *quæ*; diſſentientibus editis aliis & MSS.

(d) Quæ huc adfert Auguſtinus, ſunt ex dialogo Hermetis Aſclepio, qui ab Apuleio Madaurenſi in Latinum converſus prænotatur: ſed Apuleii Latinitas ibi deſideratur ab eruditis.

» minum deorumque nobis indicitur ſermo, po» teſtatem hominis, o Aſclepi, vimque cogno» ſce. Dominus, inquit, & Pater, vel quod eſt » ſummum, Deus, ut effector eſt deorum cæle» ſtium, ita homo fictor eſt deorum qui in tem» plis ſunt humana proximitate (*a*) contenti. Et » paullo poſt: Ita humanitas, inquit, ſemper (*b*) » memor naturæ & originis ſuæ in illa divinita» tis imitatione perſeverat; ut ſicuti Pater ac » Dominus, ut ſui ſimiles eſſent, deos fecit æter» nos, ita humanitas deos ſuos ex ſui vultus ſimilitudine figuraret. Hic cum Aſclepius, ad quem maxime loquebatur, ei reſpondiſſet atque » dixiſſet, Statuas dicis, o Triſmegiſte? Tum il» le, Statuas, inquit, o Aſclepi, (*c*) vides-ne » quatenus tu ipſe diffidas? ſtatuas animatas ſen» ſu & ſpiritu plenas, tantaque facientes & ta» lia; ſtatuas futurorum præſcias, (*d*) eaque ſor» te, vate, ſomniis, multiſque aliis rebus prædi» centes; imbecillitates hominibus facientes, » eaſque curantes, triſtitiam (*e*) lætitiamque pro » meritis, An ignoras, o Aſclepi, quod Ægy» ptus imago ſit cæli; aut quod eſt verius, tranſ» latio aut deſcenſio omnium quæ gubernantur » atque exercentur in cælo; ac ſi dicendum eſt, » verius terra noſtra mundi totius eſt templum? » Et tamen quoniam præſcire cuncta prudentem » decet, iſtud vos ignorare fas non eſt: Futurum » tempus eſt, quo appareat Ægyptios incaſſum » pia mente (*f*) divinitatem ſedula religione ſer» vaſſe, (*g*) & omnis eorum ſancta veneratio in » irritum caſura fruſtrabitur.

2. Deinde multis verbis Hermes hunc locum exſequitur, in quo videtur hoc tempus prædicere, quo Chriſtiana religio, quanto eſt veracior atque ſanctior, tanto vehementius & liberius cuncta fallacia figmenta ſubvertit; ut gratia veriſſimi Salvatoris liberet hominem ab eis diis quos facit homo, & ei Deo ſubdat a quo factus eſt homo. Sed cum Hermes iſta prædicit, velut amicus eiſdem ludificationibus dæmonum loquitur, nec Chriſtianum nomen evidenter exprimit; ſed tamquam ea tollerentur atque delerentur, quorum obſervatione cæleſtis ſimilitudo cuſtodiretur in Ægypto, ita hæc futura deplorans, luctuoſa quodam modo prædicatione teſtatur. Erat enim de his, de quibus di- Rom. 1. 21. cit Apoſtolus, quod *cognoſcentes Deum, non ſicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, ſed evanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum: dicentes enim ſe eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt; & immutaverunt gloriam incorrupti Dei in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis*: & cetera, quæ commemorare longum eſt. Multa quippe talia dicit de uno vero Deo fabricatore mundi, qualia veritas habet. Et neſcio quomodo illa obſcuratione cordis ad iſta delabitur, ut diis quos confitetur ab hominibus fieri, ſemper velit homines ſubdi, & hæc futuro tempore plangat auferri. Quaſi quidquam ſit infelicius homine, cui ſua figmenta dominantur: cum ſit facilius, (*h*) ut tamquam deos colendo quos fecit, nec ipſe ſit homo, quam ut per ejus cultum dii poſſint eſſe, quos fecit homo. Citius enim fit, ut homo in honore poſitus pecoribus non intel- Pſal. 48. ligens comparetur, quam ut operi Dei ad ejus 13. imaginem facto, id eſt, ipſi homini opus hominis præferatur. Quapropter merito homo deficit ab illo qui eum fecit, cum ſibi præficit ipſe quod fecit.

3. Hæc vana, deceptoria, pernicioſa, (*i*) ſacrilega Hermes Ægyptius, quia tempus quo auferrentur venturum ſciebat, dolebat: ſed tam impudenter dolebat, quam imprudenter ſciebat. Non enim hæc ei revelaverat Spiritus-ſanctus, ſicut Prophetis ſanctis, qui hæc prævidentes cum exſultatione dicebant: *Si faciet homo deos, & ecce ipſi non ſunt dii*. Jer. 16. 20. Et alio loco: *Erit in illo die, dicit Dominus, exterminabo nomina ſimulacrorum a terra, & non jam erit eorum memoria*. Zach. 13. 2. Proprie vero de Ægypto, quod ad hanc rem adtinet, ita ſanctus Iſaias prophetat: *Et* Iſai. 19. *movebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, &* 1. *cor eorum* (k) *vincetur in eis*: & cetera hujuſmodi. Ex quo genere & illi erant, qui venturum Luca 2. quod ſciebant, veniſſe gaudebant: qualis Si- 28. & meon, qualis Anna, qui mox natum Jeſum; 38. qualis Eliſabeth, quæ etiam conceptum in Spi- Luca 1. ritu agnovit: 43. qualis Petrus, revelante Patre dicens: *Tu es Chriſtus Filius Dei vivi*. Matth. 16. 16. Huic autem Ægyptio illi ſpiritus indicaverant futura tempora perditionis ſuæ, qui etiam præſenti in carne Domino trementes dixerunt: *Quid veni-* Matth. *ſti ante tempus perdere nos?* 8. 29. ſive quia ſubitum illis fuit, quod futurum quidem, ſed tardius opinabantur; ſive quia perditionem ſuam hanc ipſam dicebant, qua fiebat ut cogniti ſpernerentur. Et hoc erat ante tempus, id eſt, ante tempus judicii, quo æterna damnatione puniendi ſunt cum omnibus etiam hominibus, qui eorum ſocietate detinentur: ſicut religio loqui-

tur,

(a) In dialogo Mercurii Aſclepio, *coninncti*.

(b) In Aſclepio, *ſemper vicina natura & origini ſuæ*. Apud Lov. *ſemper memor humanæ naturæ* &c. Abeſt *humanæ* a ceteris editis & a MSS.

(c) MSS. *vides*, abſque particula *ne*: quæ in excuſis eſt & in Aſclepio.

(d) Sic plures & melioris notæ MSS. At editi, *ea quæ forte vates omnis ignoret, in multis & variis rebus prædicentes*. Aſclepius vero, *eaſque forte vates omnes ſomniis, multiſque aliis rebus prædicentes*. Sed noſtrorum MSS. lectioni favet alius iſte Aſclepii locus, *quædam ſortibus & divinationibus prædicentes*.

(e) Vox *lætitiam* in Aſclepio deſideratur.

(f) Sic plerique MSS. quibus Aſclepius conſentit. At editi, *divinitati ſedulam religionem ſervaſſe*. Forte legendum, *divinitatē ſedula religione ſerviſſe*.

(g) Subſequentia verba, *& omnis eorum ſancta veneratio* &c. Mercurii ſunt in Aſclepio; ſed hic non habentur in MSS.

(h) Editi, *cum ſit facilius, fieri deos colendo quos fecit, ne ipſe ſit homo*. Emendantur ad veteres libros.

(i) Aliquot MSS. *ſacrilegia*.

(k) Editi, *vincietur*. At MSS. *vincetur*. Iſaias in Græco habet ἡττηθήσεται.

tur, quæ nec fallit, nec fallitur: non ſicut iſte
Epheſ. 4. 14. quaſi omni vento doctrinæ hinc atque inde perflatus, & falſis vera permiſcens, dolet quaſi perituram religionem, quam poſtea confitetur errorem.

CAPUT XXIV.

Quomodo Hermes (a) patenter parentum ſuorum ſit confeſſus errorem, quem tamen doluerit deſtruendum.

1. POST multa enim ad hoc ipſum redit, ut iterum dicat de diis quos homines fecerunt, ita loquens: Sed jam de talibus ſint ſa-
" tis dicta talia. Iterum, inquit, ad hominem
" rationemque redeamus, ex quo divino dono
" homo animal dictum eſt rationale. Minus enim
" miranda, etſi miranda ſunt, quæ de homine
" dicta ſunt. Omnium enim mirabilium vincit
" admirationem, quod homo divinam potuit in-
" venire naturam, eamque efficere. Quoniam er-
" go proavi noſtri multum errabant circa deorum
" rationem increduli, & non animadvertentes ad
" cultum religionemque divinam, invenerunt ar-
" tem qua efficerent deos. Cui inventæ adjunxe-
" runt virtutem de mundi natura convenientem;
" eamque miſcentes, (b) quoniam animas facere
" non poterant, evocantes animas dæmonum vel
" angelorum, eas indiderunt imaginibus ſanctis
" diviniſque myſteriis, per quas idola & bene fa-
" ciendi, & male, vires habere potuiſſent. Neſcio utrum ſic confiterentur ipſi dæmones adjurati, quomodo iſte confeſſus eſt. Quoniam, in-
" quit, proavi noſtri multum errabant circa deo-
" rum rationem increduli, & non animadverten-
" tes ad cultum religionemque divinam, invene-
" runt artem qua efficerent deos. Numquidnam

Error in conficiendis diis.

ſaltem mediocriter eos dixit erraſſe, ut hanc artem invenirent faciendi deos; aut contentus fuit dicere, Errabant, niſi adderet & diceret, Multum errabant? Iſte ergo multus error & incredulitas non animadvertentium ad cultum religionemque divinam, invenit artem qua efficeret deos. Et tamen quod multus error & incredulitas & a cultu ac religione divina averſio animi invenit, ut homo arte faceret deos, hoc dolet vir ſapiens tamquam religionem divinam venturo certo tempore auferri. Vide ſi non & vi divina majorum ſuorum errorem præteritum prodere, & (c) vi diabolica pœnam dæmonum futuram dolere compellitur. Si enim proavi eorum multum errando circa deorum rationem incredulitate & averſione animi a cultu ac religione divina invenerunt artem, qua deos efficerent; quid mirum, ſi hæc ars deteſtanda quidquid fecit averſa a religione divina, aufertur religione divina, cum veritas emendat errorem, fides redarguit incredulitatem, converſio corrigit averſionem?

2. Si enim tacitis cauſſis dixiſſet, proavos ſuos inveniſſe artem qua deos facerent; noſtrum fuit utique, ſi quid rectum piumque ſaperemus, adtendere & videre nequaquam illos ad hanc artem perventuros fuiſſe, qua homo deos facit, ſi a veritate non aberrarent, ſi ea quæ Deo digna ſunt crederent, ſi animum adverterent ad cultum religionemque divinam. Et tamen ſi cauſſas artis hujus nos diceremus multum errorem hominum & incredulitatem & animi errantis atque infidelis a divina religione averſionem, utcumque ferenda eſſet impudentia reſiſtentium veritati: cum vero idem ipſe, qui poteſtatem hujus artis ſuper omnia cetera miratur in homine, qua illi deos facere conceſſum eſt; & dolet venturum eſſe tempus, quo hæc omnia deorum figmenta ab hominibus inſtituta, etiam legibus jubeantur auferri; confitetur tamen atque exprimit cauſſas, quare ad iſta perventum ſit, dicens proavos ſuos multo errore & incredulitate; & animum non advertendo ad cultum religionemque divinam inveniſſe hanc artem qua facerent deos: nos quid oportet dicere, vel potius quid agere, niſi quantas poſſumus gratias Domino Deo noſtro, qui hæc contrariis cauſſis quam inſtituta ſunt, abſtulit? Nam quod inſtituit multitudo erroris, abſtulit via veritatis; quod inſtituit incredulitas, abſtulit fides; quod inſtituit a cultu (d) divinæ religionis averſio, abſtulit ad unum verum Deum ſanctumque converſio: nec in ſola Ægypto, quam ſolam in illo plangit dæmonum ſpiritus, ſed in omni terra quæ cantat Domino canticum novum; ſicut vere ſacræ & vere propheticæ litteræ prænuntiarunt, ubi ſcriptum eſt: *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra.* Pſal. 95. 1. Titulus quippe Pſalmi hujus eſt: *Quando domus ædificabatur poſt captivitatem.* Ædificatur enim domus Domino Civitas Dei, quæ eſt ſancta Eccleſia, in omni terra, poſt eam captivitatem, qua illos homines, de quibus credentibus in Deum tamquam lapidibus vivis domus ædificatur, captos dæmonia poſſidebant. Neque enim quia homo deos faciebat, ideo non ab eis poſſidebatur ipſe qui fecerat; quando in eorum ſocietatem colendo traducebatur; ſocietatem dico, non idolorum ſtolidorum, ſed verſutorum dæmoniorum. Nam quid ſunt idola, niſi quod eadem Scriptura dicit; *Oculos habent, & non vident:* Pſ. 113. 5. & quidquid tale de materiis licet affabre effigiatis, tamen vita ſenſuque carentibus, dicendum fuit? Sed immundi ſpiritus eiſdem ſimulacris arte illa nefaria colligati, cultorum ſuorum animas in ſuam ſocietatem redigendo miſerabiliter captivaverant. Unde dicit Apoſtolus: *Scimus quia nihil eſt idolum; ſed quæ immolant gentes, dæmoniis immolant, & non Deo; nolo vos ſocios fieri dæmoniorum.* 1. Cor. 8. 4. Poſt hanc ergo captivitatem, qua homines a malignis dæmonibus tenebantur, Dei domus ædificatur in omni terrā: unde titulum ille Pſalmus accepit, ubi dicitur: *Cantate Domino canti-* Pſal. 95. 1. &c.

(a) MSS. non habent, *patenter*.
(b) In Mercurii Aſclepio, *& quoniam*.
(c) Sic Er. & MSS. At Lov. *& invidia diabolica*.
(d) Hic ſola editio Lov. *divino*.

canticum novum, cantate Domino omnis terra. Cantate Domino & benedicite nomen ejus, bene nuntiate diem ex die ſalutare ejus. Annuntiate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus. Quoniam magnus Dominus, & laudabilis nimis, terribilis eſt ſuper omnes deos. Quia omnes dii gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit.

3. Qui ergo doluit venturum fuiſſe tempus, quo auferretur cultus idolorum, & in eos qui colerent dominatio dæmoniorum, malo ſpiritu inſtigatus ſemper volebat iſtam captivitatem manere, qua tranſacta Pſalmus canit ædificari domum in omni terra. Prænuntiabat illa Hermes dolendo, prænuntiabat hæc Propheta gaudendo. Et quia Spiritus victor eſt, qui hæc per ſanctos Prophetas canebat: etiam Hermes ipſe ea quæ nolebat & dolebat auferri, non a prudentibus & fidelibus & religioſis, ſed ab errantibus & incredulis & a cultu divinæ religionis averſis eſſe inſtituta, miris modis coactus eſt confiteri. Qui quamvis eos appellet deos, tamen cum dicit a talibus hominibus factos, quales eſſe utique non debemus, velit, nolit, oſtendit colendos non eſſe ab eis qui tales non ſunt, quales fuerunt a quibus facti ſunt; hoc eſt, a prudentibus, fidelibus, religioſis: ſimul etiam demonſtrans, ipſos homines, qui eos fecerunt, ſibimet importaſſe, ut eos haberent deos qui dii non erant. Verum eſt quippe illud propheticum: Jer. 16. 20. *Si faciet homo deos, & ecce ipſi non ſunt dii.* Deos ergo tales, talium deos, arte factos a talibus, cum appellaſſet Hermes; id eſt, idolis dæmones, per artem neſcio quam, cupiditatum ſuarum vinculis illigatos, cum appellaret factos ab hominibus deos, non tamen eis dedit, quod Platonicus Apuleius, (unde ſatis jam diximus, & quam ſit inconveniens abſurdumque monſtravimus) ut ipſi eſſent interpretes & interceſſores inter deos quos fecit Deus, & homines quos idem fecit Deus; hinc afferentes vota, inde munera referentes. Nimis enim ſtultum eſt credere, deos quos fecerunt homines, plus valere apud deos quos fecit Deus, quam valent ipſi homines quos idem ipſe fecit Deus. Dæmon quippe ſimulacro arte impia colligatus ab homine, factus eſt Deus; ſed tali homini, non omni homini. Qualis eſt ergo iſte deus, quem non faceret homo niſi errans & incredulus & averſus a vero Deo? Porro ſi dæmones qui coluntur in templis, per artem neſcio quam imaginibus inditi, hoc eſt viſibilibus ſimulacris, ab eis hominibus qui hac arte fecerunt deos, cum aberrarent averſique eſſent a cultu & religione divina, non ſunt internuntii nec interpretes inter homines & deos, *(a)* & propter ſuos peſſimos ac turpiſſimos mores, & quod homines, quamvis errantes & increduli & averſi a cultu ac religione divina, tamen eis ſine dubio meliores ſunt, quos deos ipſi arte fecerunt: reſtat, ut quod poſſunt, tamquam dæmones poſſint, vel quaſi beneficia præſtando magis nocentes, quia magis decipientes; vel aperte malefaciendo. Nec tamen quodlibet horum, niſi quando *(b)* & quantum permittuntur alta & ſecreta Dei providentia: non autem tamquam medii inter homines & deos per amicitiam deorum multum apud homines valeant. Hi enim diis bonis, quos ſanctos Angelos nos vocamus rationaleſque creaturas, ſanctæ *(c)* cæleſtis habitationis ſive ſedes, ſive dominationes, ſive principatus, ſive poteſtates, amici eſſe omnino non poſſunt; a quibus tam longe abſunt animi affectione, quam longe abſunt a virtutibus vitia, & a bonitate malitia.

(Dæmon quomodo ab homine Deus factus.) (Dæmones benefaciendo nocere.)

CAPUT XXV.

De his quæ ſanctis Angelis & hominibus poſſunt eſſe communia.

NULLO modo igitur quaſi per dæmonum medietatem ambiendum eſt ad benevolentiam ſeu beneficentiam deorum, vel potius bonorum Angelorum; ſed per bonæ voluntatis ſimilitudinem, qua cum illis ſumus, & cum illis vivimus, & cum illis Deum quem colunt colimus, etſi eos carnalibus oculis videre non poſſumus: in quantum autem diſſimilitudine voluntatis & fragilitate infirmitatis miſeri ſumus, in tantum ab eis longe ſumus vitæ merito, non corporis loco. Non enim quia in terra conditione carnis habitamus, ſed ſi immunditia cordis terrena ſapimus, non eis jungimur. Cum vero ſanamur, ut quales ipſi ſunt, ſimus; fide interim illis propinquamus, ſi ab illo nos fieri beatos, a quo & ipſi facti ſunt, etiam ipſis faventibus credimus.

CAPUT XXVI.

Quod omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit impleta.

1. SANE advertendum eſt quomodo iſte Ægyptius, cum doleret tempus eſſe venturum, quo illa auferrentur ex Ægypto, quæ fatetur a multum errantibus & incredulis, & a cultu divinæ religionis averſis eſſe inſtituta, ait inter cetera: Tunc terra iſta ſanctiſſima ſedes „ delubrorum atque templorum, ſepulcrorum erit „ mortuorumque pleniſſima. Quaſi vero ſi illa non „ auferrentur, non eſſent homines morituri, aut alibi eſſent mortui ponendi quam in terra. Et utique quanto plus volveretur temporis & dierum, tanto major eſſet numerus ſepulcrorum, propter majorem numerum mortuorum. Sed hoc videtur dolere, quod Memoriæ Martyrum noſtrorum templis eorum delubriſque ſuccederent: ut videlicet qui hæc legunt animo a nobis averſo atque perverſo, putent a paganis deos cultos fuiſſe in templis, a nobis autem coli mortuos in ſepulcris. Tanta enim homines impii cæcitate in montes quodam modo offendunt, reſque oculos ſuos ferientes nolunt videre, ut non adtendant

(Martyrum Memoriæ.)

(a) Editi, *& propter ſuos peſſimos ac turpiſſimos mores, ipſi etiam homines quamvis* &c. Caſtigantur a MSS.

(b) In MSS. non eſt, *& quantum.*

(c) Probæ notæ MSS. *cæleſtes habitationes:* minus recte; niſi forte velis pro *ſanctæ*, legere *atque.*

dant in omnibus litteris paganorum aut non inveniri, aut vix inveniri deos, qui non homines fuerint, (a) mortuiſque divini honores delati ſint. Omitto quod Varro dicit, omnes ab eis mortuos exiſtimari Manes deos, & probat per ea ſacra, quæ omnibus fere mortuis exhibentur, ubi & ludos commemorat funebres, tamquam hoc ſit maximum divinitatis indicium, quod non ſoleant ludi niſi numinibus celebrari.

2. Hermes ipſe de quo nunc agitur, in ipſo eodem libro, ubi quaſi futura prænuntiando deplorans ait, Tunc terra iſta ſanctiſſima ſedes delubrorum atque templorum, ſepulcrorum erit mortuorumque pleniſſima; deos Ægypti, homines mortuos eſſe teſtatur. Cum enim dixiſſet proavos ſuos multum errantes circa deorum rationem, incredulos & non animadvertentes ad cultum religionemque divinam, inveniſſe artem qua efficerent deos; cui inventæ, inquit, adjunxerunt virtutem de mundi natura convenientem, eamque miſcentes, quoniam animas facere non poterant, evocantes animas dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus ſanctis diviniſque myſteriis, per quas idola & benefaciendi & male vires habere potuiſſent: deinde ſequitur tamquam hoc exemplis probaturus, & dicit: Avus enim tuus, o Aſclepi, medicinæ primus inventor, cui templum conſecratum eſt in monte Lybiæ circa litus Crocodilorum, in quo ejus jacet mundanus homo, id eſt, corpus: reliquus enim, vel potius totus, ſi eſt homo totus in ſenſu vitæ, melior remeavit in cælum, omnia etiam nunc hominibus adjumenta præſtans infirmis numine nunc ſuo, quæ ante ſolebat medicinæ arte præbere. Ecce dixit mortuum coli pro deo in eo loco ubi habebat ſepulcrum: falſus ac fallens, quod remeavit in cælum. Adjungens deinde aliud: Hermes, inquit, cujus avitum mihi nomen eſt, nonne (b) in ſibi cognomine patria conſiſtens, omnes mortales undique venientes adjuvat atque conſervat? Hic enim Hermes major, id eſt, Mercurius, quem dicit avum ſuum fuiſſe, in Hermopoli, hoc eſt, in ſui nominis civitate eſſe perhibetur. Ecce duos deos dicit homines fuiſſe, Æſculapium & Mercurium. Sed de Æſculapio & Græci & Latini hoc idem ſentiunt: Mercurium autem multi non putant fuiſſe mortalem, quem tamen iſte avum ſuum fuiſſe teſtatur. At enim alius eſt ille, alius iſte, quamvis eodem nomine nuncupentur? Non multum pugno, alius ille ſit, alius iſte: verum & iſte, ſicut Æſculapius, ex homine deus, ſecundum teſtimonium tanti apud ſuos viri hujus Triſmegiſti nepotis ſui.

Evocatæ dæmonum animæ imaginibuſque & myſteriis inditæ.

Æſculapius homo idem & deus.

Mercurii ſepultura.

3. Adhuc addit, & dicit; Iſin vero (c) uxorem Oſiris quam multa bona præſtare propitiam, quantis obeſſe ſcimus iratam? Deinde ut oſtenderet ex hoc genere eſſe deos, quos illa arte homines faciunt; unde dat intelligi dæmones ſe opinari ex hominum mortuorum animis extitiſſe, quos per artem quam invenerunt homines multum errantes, increduli & irreligioſi, ait inditos ſimulacris, quia hi qui tales deos faciebant, animas facere non utique poterant: cum de Iſide dixiſſet, quod commemoravi, quantis obeſſe ſcimus iratam, ſecutus adjunxit: Terrenis etenim diis atque mundanis facile eſt iraſci, utpote qui ſint ab hominibus (d) ex utraque natura facti atque compoſiti. Ex utraque natura dicit, ex anima & corpore: ut pro anima ſit dæmon, pro corpore ſimulacrum. Unde contigit, inquit, ab Ægyptiis hæc ſancta animalia nuncupari, colique per ſingulas civitates eorum animas, (e) quorum ſunt conſecratæ viventes, ita ut eorum legibus incolantur, & eorum nominibus nuncupentur. Ubi eſt illa velut querela luctuoſa, quod terra Ægypti ſanctiſſima ſedes delubrorum atque templorum, ſepulcrorum futura eſſet mortuorumque pleniſſima? Nempe ſpiritus fallax, cujus inſtinctu Hermes iſta dicebat, per eum ipſum coactus eſt confiteri jam tunc illam terram ſepulcrorum & mortuorum, quos pro diis colebant, fuiſſe pleniſſimam. Sed dolor dæmonum per eum loquebatur, qui ſuas futuras pœnas apud ſanctorum Martyrum Memorias imminere mœrebant. In multis enim talibus locis torquentur & confitentur, & de poſſeſſis hominum corporibus ejiciuntur.

CAPUT XXVII.

De modo honoris, quem Chriſtiani Martyribus impendunt.

1. NEc tamen nos eiſdem Martyribus templa, ſacerdotia, ſacra & ſacrificia conſtituimus: quoniam non ipſi, ſed Deus eorum nobis eſt Deus. Honoramus ſane Memorias eorum tamquam ſanctorum hominum Dei, qui uſque ad mortem corporum ſuorum pro veritate certarunt, ut innoteſceret vera religio, falſis fictiſque convictis: quod etiam ſi qui antea ſentiebant, timendo reprimebant. Quis autem audivit aliquando fidelium ſtantem ſacerdotem ad altare etiam ſuper ſanctum corpus Martyris ad Dei honorem cultumque conſtructum, dicere in precibus, Offero tibi ſacrificium Petre, vel Paule, vel Cypriane; cum apud eorum Memorias offeratur Deo, qui eos & homines & Martyres fecit & ſanctis ſuis Angelis cæleſti honore ſociavit; ut ea celebritate & Deo vero de illorum victoriis gratias agamus, & nos ad imitationem talium coronarum atque palmarum eodem invoca-

Altare ſuper corpus Martyris.

(a) Ante editi ſic habent: *qui non homines fuerint, omnibus tamen honores ſtudeant exhibere divinos, quaſi nihil umquam humanitatis habuerint*. Et paullo poſt, *exiſtimari inanes deos*. Emendantur ad veteres libros.

(b) Sic MSS. Apud Er. autem & Lov. *in cognominis ſui patria*. Servatur illic ſenſus: ſed minime in Aſclepio, qui habet, *ſibi cognomen patrium*: omiſſa particula *in*.

(c) Vox *uxorem* abeſt a MSS. nec-non ab Aſclepio, in quo ſic legitur: *Iſim vero & Oſirim quam multa bona præſtare propitia, tantum obeſſe ſcimus irata*.

(d) Mercurii Aſclepius pro *ex utraque natura*, habet *extraque naturam*: corruptiſſime.

(e) Sic Am. & MSS. cum Aſclepio. At Lov. *qui ea conſecravere viventes*. Sic etiam Er. mutato ſolum *ea* in *eas*.

vocato in auxilium ex illorum memoriæ renovatione adhortemur? Quæcumque igitur adhibentur religioſorum obſequia in Martyrum locis, ornamenta ſunt Memoriarum, non ſacra vel ſacrificia mortuorum tamquam deorum. Quicumque etiam epulas ſuas eo deferunt, quod quidem a Chriſtianis melioribus non fit, & in pleriſque terrarum nulla talis eſt conſuetudo; tamen quicumque id faciunt, quas cum appoſuerint, orant, & auferunt, ut veſcantur, vel ex eis etiam indigentibus largiantur, ſanctificari (a) ſibi eas volunt per merita Martyrum in nomine Domini Martyrum. Non autem eſſe iſta ſacrificia Martyrum novit, qui novit unum, quod (b) etiam illic offertur ſacrificium Chriſtianorum.

Epulæ ad Memorias Martyrum delatæ. *V. lib. 6. Confeſſ. c. 2.*

Merita Martyrum.

2. Nos itaque Martyres noſtros nec divinis honoribus, nec humanis criminibus colimus, ſicut colunt illi deos ſuos: nec ſacrificia illis offerimus, nec eorum probra in eorum ſacra convertimus. Nam de Iſide uxore Oſiris Ægyptia dea, & de parentibus eorum; qui omnes reges fuiſſe ſcribuntur, quibus parentibus ſuis illa cum ſacrificaret, invenit hordei ſegetem, atque inde ſpicas marito regi & ejus conſiliario Mercurio demonſtravit, unde eamdem & Cererem volunt, quæ & quanta mala, non a poetis, ſed myſticis eorum litteris memoriæ mandata ſint, ſicut Leone ſacerdote prodente ad Olympiadem matrem ſcribit Alexander, legant qui volunt vel poſſunt, & recolant qui legerunt, & videant quibus hominibus mortuis, vel de quibus eorum factis tamquam diis ſacra fuerint inſtituta. Abſit ut eos, quamvis deos habeant, ſanctis Martyribus noſtris, quos tamen deos non habemus, ulla ex parte audeant comparare. Sic enim non conſtituimus ſacerdotes, nec offerimus ſacrificia Martyribus noſtris; quia incongruum, indebitum, illicitum eſt, atque uni Deo tantummodo debitum: ut nec criminibus ſuis, nec ludis eos turpiſſimis oblectemus, ubi vel flagitia iſti celebrant deorum ſuorum, ſi cum homines eſſent, talia commiſerunt; vel conficta delectamenta dæmonum noxiorum, ſi homines non fuerunt. Ex iſto genere dæmonum Socrates non haberet deum, ſi haberet Deum: ſed fortaſſe homini ab illa arte faciendi deos alieno & innocenti, illi importaverint talem deum, qui eadem arte excellere voluerunt. Quid ergo plura? Non eſſe ſpiritus iſtos colendos propter vitam beatam, quæ poſt mortem futura eſt, nullus vel mediocriter prudens ambigit. Sed fortaſſe dicturi ſunt, deos quidem eſſe omnes bonos, dæmones autem alios malos, alios bonos: & eos per quos ad vitam in æternum beatam perveniamus colendos eſſe cenſebunt, quos bonos opinantur. Quod quale ſit, jam in volumine ſequenti videndum eſt.

(a) Sic MSS. Editi vero *ſanctificari ibi*.

(b) Editi, *quod Deo illic*. At MSS. loco *Deo*, habent *etiam*.

LIBER NONUS.

Poſtquam dixit in ſuperiore libro de abjiciendo dæmonum cultu, quippe qui ſpiritus malos ſe ipſi prodant tam multis argumentis: in iſto jam libro iis occurrit Auguſtinus, qui dæmonum differentiam afferunt aliorum malorum, aliorum bonorum: qua ipſe exploſa differentia probat nulli omnino dæmoni, ſed uni Chriſto munus mediatoris hominum ad beatitudinem poſſe competere.

CAPUT PRIMUM.

Ad quem articulum diſputatio præmiſſa pervenerit, & quid diſcutiendum ſit de reſidua quæſtione.

ET bonos & malos deos eſſe quidam opinati ſunt: quidam vero de diis meliora ſentientes, tantum eis honoris laudiſque tribuerunt, ut nullum deorum malum credere auderent. Sed illi qui deos quoſdam bonos, quoſdam malos eſſe dixerunt, dæmones quoque appellaverunt nomine deorum: quamquam & deos, ſed rarius, nomine dæmonum; ita ut ipſum Jovem, quem volunt eſſe regem ac principem ceterorum, * ab Homero fateantur dæmonem nuncupatum. Hi autem qui omnes deos non niſi bonos eſſe aſſerunt, & longe præſtantiores eis hominibus qui boni perhibentur, merito moventur dæmonum factis, quæ negare non poſſunt, eaque nullo modo a diis, quos omnes bonos volunt, committi poſſe exiſtimantes, differentiam inter deos & dæmones adhibere coguntur; ut quidquid eis merito diſplicet in operibus vel affectibus pravis, quibus vim ſuam manifeſtant occulti ſpiritus; id credant eſſe dæmonum, non deorum. Sed quia eoſdem dæmones inter homines & deos ita medios conſtitutos putant, tamquam nullus deus homini miſceatur, ut hinc perferant deſiderata, inde referant impetrata; atque hoc Platonici præcipui philoſophorum ac nobiliſſimi ſentiunt, cum quibus velut cum excellentioribus placuit iſtam examinare quæſtionem, utrum cultus plurimorum deorum proſit ad conſequendam vitam beatam quæ poſt mortem futura eſt: libro ſuperiore quæſivimus, quo pacto dæmones qui talibus gaudent, qualia boni & prudentes ho-

* *Plutarch. in libello quod ceſſarunt oracula.*

homines averſantur & damnant, id eſt, ſacrilega, flagitioſa, facinoroſa, non de quolibet homine, ſed de ipſis diis figmenta poetarum, & magicarum artium ſceleratam puniendamque violentiam, poſſint quaſi propinquiores & amiciores diis bonis conciliare homines bonos; & hoc nulla ratione poſſe, compertum eſt.

CAPUT II.

An inter dæmones, quibus dii ſuperiores ſunt, ſit aliqua pars bonorum, quorum præſidio ad veram beatitudinem poſſit humana anima pervenire.

PROINDE hic liber, ſicut in illius fine promiſimus, diſputationem continere debebit de differentia, (ſi quam volunt eſſe) non deorum inter ſe, quos omnes bonos dicunt; nec de differentia deorum & dæmonum quorum illos ab hominibus longe lateque ſejungunt, illos inter deos & homines collocant; ſed de differentia ipſorum dæmonum, quod ad præſentem
* al. Caput II. pertinet quæſtionem. * Apud pleroſque enim uſitatum eſt dici, alios bonos, alios malos dæmones: quæ ſive ſit etiam Platonicorum, ſive quorumlibet ſententia, nequaquam ejus eſt negligenda diſcuſſio, ne quiſquam velut dæmones bonos ſequendos ſibi eſſe arbitretur, per quos tamquam medios, diis quos omnes bonos credit, dum conciliari affectat & illudet, ut quaſi cum eis poſſit eſſe poſt mortem, irretitus malignorum ſpirituum deceptuſque fallacia, longe aberret a vero Deo, cum quo ſolo, & in quo ſolo, & de quo ſolo anima humana, id eſt, rationalis & intellectualis beata eſt.

CAPUT III.

Quæ dæmonibus Apuleius adſcribat; quibus cum rationem non ſubtrahat, nihil virtutis aſſignat.

QUÆ igitur eſt differentia dæmonum bonorum & malorum? Quandoquidem Platonicus Apuleius de his univerſaliter diſſerens, & tam multa loquens de aeriis eorum corporibus, de virtutibus tacuit animorum, quibus eſſent præditi, ſi boni eſſent. Tacuit ergo beatitudinis cauſſam: indicium vero miſeriæ tacere non potuit, confitens eorum mentem, qua rationales eſſe perhibuit, non ſaltem imbutam munitamque virtute paſſionibus animi irratio-
Apul. in lib. de deo Socratis. nabilibus nequaquam cedere, ſed ipſam quoque, ſicut ſtultarum mentium mos eſt, procelloſis quodam modo perturbationibus agitari. Verba namque ejus de hac re iſta ſunt: Ex hoc ſer-
" me dæmonum numero, inquit, poetæ ſolent,
" haudquaquam procul a veritate, oſores & ama-
" tores quorumdam hominum deos fingere; hos
" proſperare & evehere, illos contra adverſari &
" affligere. Igitur & miſereri, & indignari, & angi,
" & lætari, omnemque humani animi faciem pati,
" ſimili motu cordis & ſalo mentis, per omnes
" cogitationum æſtus fluctuare. Quæ omnes tur-
" bellæ tempeſtateſque procul a deorum cæleſtium tranquillitate exſulant. Num eſt in his verbis ulla dubitatio, quod non animorum aliquas inferiores partes, ſed ipſas dæmonum mentes, quibus rationalia ſunt animalia, velut procelloſum ſalum dixit paſſionum tempeſtate turbari? ut ne hominibus quidem ſapientibus comparandi ſint, qui hujuſmodi perturbationibus animorum, a quibus humana non eſt immunis infirmitas etiam cum eas hujus vitæ conditione patiuntur, mente imperturbata reſiſtunt, non eis cedentes ad aliquid approbandum vel perpetrandum, quod exorbitet ab itinere ſapientiæ & lege juſtitiæ: ſed ſtultis mortalibus & injuſtis, non corporibus, ſed moribus ſimiles; (ut non dicam deteriores, eo quo vetuſtiores & debita pœna inſanabiles) ipſius quoque mentis, ut iſte appellavit, ſalo fluctuant; nec in veritate atque virtute, qua turbulentis & pravis affectionibus repugnatur, ex ulla animi parte conſiſtunt.

Dæmones fluctuare perturbationibus mentium.

CAPUT IV.

De perturbationibus quæ animo accidunt, quæ ſit Peripateticorum Stoicorumque ſententia.

1. DUÆ ſunt ſententiæ philoſophorum de his animi motibus, quos Græci πάθη, noſtri autem quidam, ſicut Cicero, perturbationes, quidam affectiones vel affectus, quidam vero, ſicut iſte de Græco expreſſius, paſſiones vocant. Has ergo perturbationes, ſive affectiones, ſive paſſiones quidam philoſophi dicunt etiam in ſapientem cadere, ſed moderatas rationique ſubjectas, ut eis leges quodam modo, quibus ad neceſſarium redigantur modum, dominatio mentis imponat. Hoc qui ſentiunt, Platonici ſunt ſive Ariſtotelici, cum Ariſtoteles diſcipulus Platonis fuerit, qui ſectam Peripateticam condidit. Aliis autem, ſicut Stoicis, cadere ullas omnino hujuſcemodi paſſiones in ſapientem non placet. Hos autem, id eſt Stoicos, Cicero in libris de finibus bonorum & malorum, verbis magis quam rebus adverſus Platonicos ſeu Peripateticos certare convincit: quandoquidem Stoici nolunt bona appellare, ſed commoda corporis & externa; eo quod nullum bonum volunt eſſe hominis præter virtutem, tamquam artem bene vivendi, quæ non niſi in animo eſt. Hæc autem iſti ſimpliciter & ex communi loquendi conſuetudine appellant bona; ſed in comparatione virtutis, qua recte vivitur, parva & exigua. Ex quo fit, ut ab utriſque quodlibet vocentur, ſeu bona ſeu commoda, pari tamen æſtimatione penſentur, nec in hac quæſtione Stoici delectentur, niſi novitate verborum. Videtur ergo mihi etiam in hoc, ubi quæritur, utrum accidant ſapienti paſſiones animi, an ab eis ſit prorſus alienus, de verbis eos potius quam de rebus facere controverſiam. Nam & ipſos nihil hinc aliud quam Platonicos & Peripateticos ſentire exiſtimo, quantum ad vim rerum adtinet, non ad vocabulorum ſonum.

2. Ut enim alia omittam, quibus id oſtendam, ne longum faciam, aliquid unum quod

ſit

ſit evidentiſſimum dicam. In libris quibus titulus eſt Noctium Atticarum, ſcribit (*a*) Agellius, vir elegantiſſimi eloquii, & multæ ac facundæ ſcientiæ, ſe navigaſſe aliquando cum quodam philoſopho nobili Stoico. Is philoſophus, ſicut latius & uberius, quod ego breviter adtingam, narrat * Agellius, cum illud navigium horribili cælo & mari periculoſiſſime jactaretur, vi timoris expalluit. Id animadverſum eſt ab eis qui aderant, quamvis in mortis vicinia, curioſiſſime adtentis, utrumne philoſophus animo turbaretur. Deinde tempeſtate tranſacta, mox ut ſecuritas præbuit colloquendi vel etiam garriendi locum, quidam ex his, quos navis illa portabat, dives luxurioſus Aſiaticus philoſophum compellat, illudens quod extimuiſſet atque palluiſſet, cum ipſe manſiſſet intrepidus in eo quod impendebat exitio. At ille Ariſtippi Socratici reſponſum retulit, qui cum in re ſimili eadem verba ab homine ſimili audiſſet, reſpondit illum pro anima nequiſſimi nebulonis merito non fuiſſe ſollicitum, ſe autem pro Ariſtippi anima timere debuiſſe. Hac illo divite reſponſione depulſo, poſtea quæſivit Agellius a philoſopho non exagitandi animo, ſed diſcendi, quænam illa ratio eſſet pavoris ſui. Qui ut doceret hominem ſciendi ſtudio naviter accenſum, protulit ſtatim de ſarcinula ſua Stoici Epicteti librum, in quo ea ſcripta eſſent, quæ congruerent decretis Zenonis & Chryſippi, quos fuiſſe Stoicorum principes novimus. In eo libro ſe legiſſe dicit Agellius, hoc Stoicis placuiſſe, quod animi viſa, quas appellant phantaſias, nec in poteſtate eſt utrum & quando incidant animo, cum (*b*) veniunt ex terribilibus & formidabilibus rebus, neceſſe eſſe etiam ſapientis animum moveant; ita ut paullisper vel paveſcat metu, vel triſtitia contrahatur, tamquam his paſſionibus prævenientibus mentis & rationis officium: nec ideo tamen in mente fieri opinionem mali, nec approbari iſta eiſque conſentiri. Hoc enim eſſe volunt in poteſtate, idque intereſſe cenſent inter animum ſapientis & ſtulti, quod ſtulti animus eiſdem paſſionibus cedit, atque accommodat mentis aſſenſum; ſapientis autem, quamvis eas neceſſitate patiatur, retinet tamen de his quæ appetere vel fugere rationabiliter debet, veram & ſtabilem inconcuſſa mente ſententiam. Hæc ut potui, non quidem commodius Agellio, ſed certe brevius, &, ut puto, planius expoſui, quæ ille ſe in Epicteti libro legiſſe commemorat, cum ex decretis Stoicorum dixiſſe atque ſenſiſſe.

Lib. 19. c. 1.

Stoicus Philoſophus in tempeſtatis periculo expalleſcens.

3. Quæ ſi ita ſunt, aut nihil, aut pæne nihil diſtat inter Stoicorum aliorumque philoſophorum opinionem de paſſionibus & perturbationibus animorum: utrique enim mentem rationemque ſapientis ab earum dominatione defendunt. Et ideo fortaſſe dicunt eas in ſapientem non cadere Stoici, quia nequaquam ejus ſapientiam, qua utique ſapiens eſt, ullo errore obnubilant, aut labe ſubvertunt. Accidunt autem animo ſapientis, ſalva ſerenitate ſapientiæ, propter illa quæ commoda vel incommoda adpellant, quamvis ea nolint dicere bona vel mala. Nam profecto ſi nihili penderet eas res ille philoſophus, quas amiſſurum ſe naufragio ſentiebat, ſicuti eſt vita iſta ſaluſque corporis; non ita illud periculum perhorreſceret, ut palloris etiam teſtimonio proderetur. Verumtamen & illam poterat permotionem pati, & fixam tenere mente ſententiam, vitam illam ſalutemque corporis, quorum amiſſionem minabatur tempeſtatis immanitas, non eſſe bona quæ illos quibus ineſſent facerent bonos, ſicut facit juſtitia. Quod autem ajunt ea nec bona appellanda eſſe, ſed commoda: verborum certamini, non rerum examini deputandum eſt. Quid enim intereſt, utrum aptius bona vocentur, an commoda; dum tamen ne his privetur, non minus Stoicus, quam Peripateticus paveſcat & palleat; ea non æqualiter appellando, ſed æqualiter æſtimando? Ambo ſane, ſi bonorum illorum ſeu commodorum periculis ad flagitium vel facinus urgeantur, ut aliter ea retinere non poſſint, malle ſe dicunt hæc amittere quibus natura corporis ſalva & incolumis habetur, quam illa committere quibus juſtitia violatur. Ita mens, ubi fixa eſt iſta ſententia, nullas perturbationes, etiamſi accidant inferioribus animi partibus, in ſe contra rationem prævalere permittit: quin immo eis ipſa dominatur, eiſque non conſentiendo, ſed potius reſiſtendo regnum virtutis exercet. Talem deſcribit etiam Virgilius Æneam, ubi ait: *Æneid. 4.*
Mens immota manet, lacrimæ volvuntur inanes.

CAPUT V.

Quod paſſiones, quæ Chriſtianos animos afficiunt, non in vitium trahant, ſed virtutem exerceant.

NON eſt nunc neceſſe copioſe ac diligenter oſtendere, quid de iſtis paſſionibus doceat Scriptura divina, qua Chriſtiana eruditio continetur. Deo quippe illam ipſam mentem ſubjicit regendam & juvandam, mentique paſſiones ita moderandas atque frenandas, ut in uſus juſtitiæ convertantur. Denique in diſciplina noſtra non tam quæritur utrum pius animus iraſcatur, ſed quare iraſcatur; nec utrum ſit triſtis, ſed unde ſit triſtis, nec utrum timeat, ſed quid timeat. Iraſci enim peccanti, ut corrigatur; contriſtari pro afflicto, ut liberetur; timere periclitanti, ne pereat; neſcio utrum quiſquam ſana conſideratione reprehendat. Nam & miſericordiam Stoicorum eſt ſolere culpare: ſed quanto honeſtius ille Stoicus miſericordia perturbaretur hominis liberandi, quam timore naufragii. Longe melius & humanius, & piorum ſenſibus accommodatius * Ci-

* *Orat. pro Q. Ligario.*

(*a*) Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. *A. Gellius*.

(*b*) Sic plerique MSS. At editi, *cum veniant*.

Cicero in Cæſaris laude locutus eſt, ubi ait: Nul„la de virtutibus tuis nec admirabilior, nec „gratior miſericordia eſt. Quid eſt autem miſe„ricordia, niſi alienæ miſeriæ quædam in noſtro corde compaſſio, qua utique ſi poſſumus, ſubvenire compellimur? Servit autem motus iſte rationi, quando ita præbetur miſericordia, ut juſtitia conſervetur, ſive cum indigenti tribuitur, ſive cum ignoſcitur pænitenti. Hanc Cicero locutor egregius non dubitavit appellare virtutem, quam Stoicos inter vitia numerare non pudet: qui tamen, ut docuit liber Epicteti nobiliſſimi Stoici, ex decretis Zenonis & Chryſippi, qui hujus ſectæ primas * habuerunt, hujuſmodi paſſiones in animum ſapientis admittunt, quem vitiis omnibus liberum volunt. Unde fit conſequens, ut hæc ipſa non putent vitia, quando ſapienti ſic accidunt, ut contra virtutem mentis rationemque nihil poſſint, & una ſit eademque ſententia Peripateticorum, vel etiam Platonicorum, & ipſorum Stoicorum: ſed, ut ait * Tullius, verbi controverſia jam diu torquent homines Græculos contentionis cupidiores, quam veritatis. Sed adhuc meriro quæri poteſt, utrum (*a*) ad vitæ præſentis pertineat infirmitatem, etiam in quibuſque bonis officiis hujuſcemodi perpeti affectus; ſancti vero Angeli & ſine ira puniant, quos accipiunt æterna Dei lege puniendos, & miſeris ſine miſeriæ compaſſione ſubveniant, & periclitantibus eis quos diligunt, ſine timore opitulentur; & tamen iſtarum nomina paſſionum conſuetudine locutionis humanæ etiam in eos uſurpentur, propter quamdam operum ſimilitudinem, non propter affectionum infirmitatem: ſicut ipſe Deus ſecundum Scripturas iraſcitur, nec tamen ulla paſſione turbatur. Hoc enim verbum vindictæ uſurpavit effectus, non illius turbulentus affectus.

Miſericordia quid.

* Supple partes.

* In 1. de Oratore.

Angelis cur tribuantur affectus, cum peragunt officia.

CAPUT VI.

Quibus paſſionibus dæmones, confitente Apuleio, exagitentur, quorum ope homines apud deos aſſerit adjuvari.

QUA interim de ſanctis Angelis quæſtione dilata, videamus quemadmodum dicant Platonici medios dæmones inter deos & homines conſtitutos iſtis paſſionum æſtibus fluctuare. Si enim mente ab his libera eiſque dominante motus hujuſcemodi (*b*) paterentur, non eos diceret Apuleius ſimili motu cordis & ſalo mentis per omnes cogitationum æſtus fluctuare. Ipſa igitur mens eorum, id eſt, pars animi ſuperior, qua rationales ſunt, in qua virtus & ſapientia, ſi ulla eis eſſet, paſſionibus turbulentis inferiorum animi partium regendis moderandiſque dominaretur; ipſa, inquam, mens eorum, ſicut iſte Platonicus confitetur, ſalo perturbationum fluctuat. Subjecta eſt ergo mens dæmonum paſſionibus libidinum, formidinum, irarum, atque hujuſcemodi ceteris. Quæ igitur pars in eis libera eſt compoſque ſapientiæ, qua placeant diis, & ad bonorum (*c*) morum ſimilitudinem hominibus conſulant; cum eorum mens paſſionum vitiis ſubjugata & oppreſſa, quidquid rationis naturaliter habet, ad fallendum & decipiendum tanto acrius intendat, quanto eam magis poſſidet nocendi cupiditas?

Mens dæmonum paſſionum vitiis ſubjecta.

CAPUT VII.

Quod Platonici figmentis poetarum infamatos aſſerant deos de contrariorum ſtudiorum certamine, cum hæ partes dæmonum, non deorum ſint.

QUOD ſi quiſquam dicit, non ex omnium, ſed ex malorum dæmonum numero eſſe, quos poetæ quorumdam hominum oſores & amatores deos non procul a veritate confingunt: hos enim dixit Apuleius, ſalo mentis per omnes cogitationum æſtus fluctuare, quomodo iſtud intelligere poterimus, quando cum hoc diceret, non quorumdam, id eſt malorum, ſed omnium dæmonum medietatem propter aeria corpora, inter deos & homines deſcribebat? Hoc enim ait fingere poetas, quod ex iſtorum dæmonum numero deos faciunt, & eis deorum nomina imponunt, & quibus voluerint hominibus ex his amicos inimicoſque diſtribuunt ficti carminis impunita licentia; cum deos ab his dæmonum moribus, & cæleſti loco & beatitudinis opulentia remotos eſſe perhibeant. Hæc eſt ergo fictio poetarum, deos dicere qui dii non ſunt, eoſque ſub deorum nominibus inter ſe decertare propter homines, quos pro ſtudio partium diligunt vel oderunt. Non procul autem a veritate dicit hanc eſſe fictionem; quoniam deorum appellati vocabulis qui dii non ſunt, tales tamen deſcribuntur dæmones, quales ſunt. Denique hinc eſſe * dicit Homericam illam Minervam, quæ mediis cœtibus Graium cohibendo Achilli intervenit. Quod ergo Minerva illa fuerit, poeticum vult eſſe figmentum; eo quod Minervam deam putat, eamque inter deos, quos omnes bonos beatoſque credit, in alta ætheria ſede collocat, procul a converſatione mortalium. Quod autem aliquis dæmon fuerit Græcis favens Trojaniſque contrarius, ſicut alius adverſus Græcos Trojanorum opitulator, quem Veneris ſeu Martis nomine idem poeta commemorat, quos deos iſte talia non agentes in cæleſtibus habitationibus ponit; & hi dæmones pro eis quos amabant, contra eos quos oderant, inter ſe decertaverint, hoc non procul a veritate poetas dixiſſe confeſſus eſt. De his quippe iſta dixerunt, quos hominibus ſimili motu cordis & ſalo mentis per omnes cogitationum æſtus

* Apuleius lib. de deo Socratis.

(*a*) In MSS. nonnullis, *utrum cum ad vitæ* &c. Paullo poſt in ſola editione Lov. *Sancti vero Angeli cum & ſine ira puniant*.

(*b*) Editi, *non paterentur*: male ac refragantibus MSS.

(*c*) Sic probæ notæ MSS. At editio Lov. omittit *morum*: cujus vocis loco Vind. & Am. habent *deorum*. Denique pro *bonorum*, Er. habet *borum*.

æſtus fluctuare teſtatur, ut poſſent amores & odia, non pro juſtitia, ſed ſicut populus ſimilis eorum in * Venatoribus & Aurigis, ſecundum ſuarum ſtudia partium, pro aliis adverſus alios exercere. Id enim videtur philoſophus curaſſe Platonicus, ne cum hæc a poetis canerentur, non a dæmonibus mediis, ſed ab ipſis diis, quorum nomina poetæ fingendo ponunt, fieri crederentur.

* *V. Enar. in Pſal. 39. n. 8. & in Pſal. 53. n. 10.*

CAPUT VIII.

De diis cœleſtibus & dæmonibus aeriis hominibuſque terrenis Apuleii Platonici definitio.

Quid illa ipſa definitio dæmonum, parumne intuenda eſt, (ubi certe omnes determinando complexus eſt) quod ait dæmones eſſe genere animalia, animo paſſiva, mente rationalia, corpore aeria, tempore æterna? In quibus quinque commemoratis, nihil dixit omnino, * quod dæmones cum bonis ſaltem hominibus id viderentur habere commune, quod non eſſet in malis. Nam ipſos homines cum aliquanto latius deſcribendo complecteretur, ſuo loco de illis dicens tamquam de infimis atque terrenis, cum prius dixiſſet de cæleſtibus diis; ut commendatis duabus partibus ex ſummo & infimo (a) ultimis, tertio loco de mediis dæmonibus loqueretur: Igitur homines, inquit, ratione (b) cluentes, oratione pollentes, immortalibus animis, moribundis membris, levibus & anxiis mentibus, brutis & obnoxiis corporibus, diſſimilibus moribus, ſimilibus erroribus, pervicaci audacia, pertinaci ſpe, caſſo labore, fortuna caduca, ſingillatim mortales, cuncti tamen univerſo genere perpetui, viciſſim ſufficienda prole mutabiles, volucri tempore, tarda ſapientia, cita morte, querula vita terras incolunt. Cum hic tam multa diceret, quæ ad plurimos homines pertinent, numquid etiam illud tacuit, quod noverat eſſe paucorum, ubi ait, tarda ſapientia? quod ſi prætermiſiſſet, nullo modo recte genus humanum deſcriptionis hujus tam intenta diligentia terminaſſet. Cum vero deorum excellentiam commendaret, ipſam beatitudinem, quo volunt homines per ſapientiam pervenire, in eis affirmavit excellere. Proinde ſi aliquos dæmones bonos vellet intelligi, aliquid etiam in ipſorum deſcriptione poneret, unde vel cum diis aliquam beatitudinis partem, vel cum hominibus qualemcumque ſapientiam putarentur habere communem. Nunc vero nullum bonum eorum commemoravit; quo boni diſcernuntur a malis. Quamvis & eorum malitiæ liberius exprimendæ pepercerit, non tam ne ipſos, quam ne cultores eorum apud quos loquebatur, offenderet; ſignificavit tamen prudentibus, quid de illis ſentire deberent; quandoquidem deos, quos omnes bonos beatoſque credi voluit, ab eorum paſſionibus, atque, ut ait ipſe, turbellis omni modo ſeparavit, ſola illos corporum æternitate conjungens; animo autem non diis, ſed hominibus ſimiles dæmones, apertiſſime inculcans: & hoc non ſapientiæ bono, cujus & homines poſſunt eſſe participes; ſed perturbatione paſſionum, quæ ſtultis maliſque dominatur; a ſapientibus vero & bonis ita regitur, ut malint eam non habere, quam vincere. Nam ſi non corporum, ſed animorum æternitatem cum diis habere dæmones vellet intelligi, non utique homines ab hujus rei conſortio ſepararet: quia & hominibus æternos eſſe animos, procul dubio ſicut Platonicus ſentit. Ideo cum hoc genus animantium deſcriberet, immortalibus animis, moribundis membris dixit eſſe homines. Ac per hoc ſi propterea communem cum diis æternitatem non habent homines, quia corpore ſunt mortales: propterea ergo dæmones habent, quia corpore ſunt immortales.

* *ſ. quo.*

Apuleius lib. de deo Socratis.

Hominis deſcriptio.

CAPUT IX.

An amicitia cœleſtium deorum per interceſſionem dæmonum poſſit homini provideri.

Quales igitur mediatores ſunt inter homines & deos, per quos ad deorum amicitias homines ambiant, qui hoc cum hominibus habent deterius, quod eſt in animante melius, id eſt animum; hoc autem habent cum diis melius, quod eſt in animante deterius, id eſt corpus? Cum enim animans, id eſt, animal ex anima conſtet & corpore, quorum duorum anima eſt utique corpore melior; etſi vitioſa & infirma, melior certe corpore etiam ſaniſſimo atque firmiſſimo; quoniam ejus natura excellentior nec labe vitiorum poſtponitur corpori, ſicut aurum etiam ſordidum argento ſeu plumbo, licet puriſſimo, carius æſtimatur: iſti mediatores deorum & hominum, per quos interpoſitos divinis humana junguntur, cum diis habent corpus æternum, vitioſum autem cum hominibus animum; quaſi religio qua volunt diis homines per dæmones jungi, in corpore ſit, non in animo conſtituta. Quænam tandem iſtos mediatores falſos atque fallaces quaſi capite deorſum nequitia vel pœna ſuſpendit, ut inferiorem animalis partem, id eſt, corpus cum ſuperioribus, ſuperiorem vero, id eſt, animum cum inferioribus habeant, & cum diis cæleſtibus in parte ſerviente conjuncti, cum hominibus autem terreſtribus in parte dominante ſint miſeri? Corpus quippe ſervum eſt, ſicut etiam Salluſtius ait, Animi imperio, corporis ſervitio magis utimur. Adjunxit autem ille, Alterum nobis cum diis, alterum cum belluis commune

Animans.

Salluſt. in Catil.

(a) Editi, *ad ultimum*. Caſtigantur ad veteres libros, quorum lectionem confirmat illud infra cap. 12. dictum, *de duabus naturæ partibus ultimis, id eſt ſummis atque infimis*.

(b) Mira hic codicum varietas. Vind. Am. & probæ notæ MSS. habent, *ratione gaudentes*. Er. Lov. &c. *plaudentes*. Alii quidam MSS. *fervrentes*. Nonnulli, *fruentes*. Sed verius Colbertinus codex, ut apud Apuleium, *cluentes*, id eſt excellentes.

munc eſt : quoniam de hominibus loquebatur , quibus, ſicut belluis , mortale corpus eſt . Iſti autem , quos inter nos & deos mediatores nobis philoſophi (a) providerunt , poſſunt quidem dicere de animo & corpore . Alterum nobis eum diis , alterum cum hominibus commune eſt : ſed , ſicut dixi , tamquam in perverſum ligati atque ſuſpenſi, ſervum corpus cum diis beatis, dominum animum eum hominibus miſeris (b) habentes, parte inſeriore exaltati, ſuperiore dejecti. Unde etiam ſi quiſquam propter hoc eos putaverit æternitatem habere cum diis , quia nulla morte, ſicut animalium terreſtrium, animi eorum ſolvuntur a corpore : nec ſic exiſtimandum eſt eorum corpus tamquam honoratorum æternum vehiculum , ſed æternum vinculum (c) damnatorum.

CAPUT X.

Quod ſecundum Plotini ſententiam, minus miſeri ſint homines in corpore mortali, quam dæmones in æterno.

PLOTINUS certe noſtræ memoriæ (d) vicinis temporibus, Platonem ceteris excellentius intellexiſſe laudatur. Is cum de humanis animis ageret, Pater, inquit, miſericors mortalia illis vincula faciebat. Ita hoc ipſum quod mortales ſunt homines corpore , ad miſericordiam Dei patris pertinere arbitratus eſt , ne ſemper hujus vitæ miſeria tenerentur . Hac miſericordia indigna judicata eſt iniquitas dæmonum , quæ in animi paſſivi miſeria, non mortale, ſicut homines, ſed æternum corpus accepit. Eſſent quippe feliciores hominibus , ſi mortale cum eis haberent corpus , & cum diis beatum animum. Eſſent autem pares hominibus, ſi cum animo miſero corpus ſaltem mortale cum eis habere meruiſſent : ſi tamen adquirerent aliquid pietatis , ut ab ærumnis vel in morte requieſcerent . Nunc vero non ſolum feliciores hominibus non ſunt animo miſero, ſed etiam miſeriores ſunt perpetuo corporis vinculo. Non enim aliqua pietatis & ſapientiæ diſciplina proficientes, intelligi voluit , ex dæmonibus fieri deos, cum apertiſſime dixerit dæmones æternos.

Dæmonum miſeria ob corporis immortalitatem.

CAPUT XI.

De opinione Platonicorum, qua putant animas hominum dæmones eſſe poſt corpora.

DICIT quidem & animas hominum dæmones eſſe, & ex hominibus fieri Lares, ſi boni meriti ſunt ; Lemures, ſi mali ; ſeu Larvas : Manes autem deos dici , ſi incertum eſt bonorum eos, ſeu malorum eſſe meritorum. In qua opinione quantam voraginem aperiant ſectandis perditis moribus, quis non videat, ſi vel paullulum adtendat ? Quandoquidem quamlibet nequam fuerint homines, vel Larvas ſe fieri dum opinantur, vel dum Manes deos; tanto pejores fiunt, quanto ſunt nocendi cupidiores : ut etiam quibuſdam ſacrificiis tamquam divinis honoribus poſt mortem ſe invitari opinentur, ut noceant. Larvas quippe dicit eſſe noxios dæmones ex hominibus factos. Sed hinc alia quæſtio eſt. Inde autem perhibet appellari Græce beatos εὐδαίμονας , quod boni ſint animi , hoc eſt , boni dæmones ; animos quoque hominum dæmones eſſe confirmans.

Eudæmones.

CAPUT XII.

De ternis contrariis, quibus ſecundum Platonicos dæmonum & hominum natura diſtinguitur.

SED nunc de his agimus, quos in natura propria deſcripſit inter deos & homines genere animalia, mente rationalia , animo paſſiva, corpore aeria , tempore æterna . Nempe cum prius deos in ſublimi cælo , homines autem in terra infima disjunctos locis , & naturæ dignitate ſecerneret, ita concluſit : Habetis, inquit, interim bina animalia ; deos ab hominibus plurimum differentes, loci ſublimitate , vitæ perpetuitate , naturæ perfectione ; nullo inter ſe propinquo communicatu , eum & habitacula ſumma ab infimis tanta (e) intercapedo faſtigii diſpeſcat ; & vivacitas illic æterna & indefecta ſit , hic caduca & ſubciſiva ; & ingenia illa ad beatitudinem ſublimata , hæc ad miſerias infimata. Hic terna video commemorata contraria de duabus naturæ partibus ultimis, id eſt , ſummis atque infimis. Nam tria quæ propoſuit de diis laudabilia , eadem repetivit, aliis quidem verbis, ut eis alia tria adverſa ex hominibus redderet . Tria deorum hæc ſunt : loci ſublimitas, vitæ perpetuitas, perfectio naturæ. Hæc aliis verbis ita repetivit, ut eis tria contraria humanæ conditionis opponeret : cum & habitacula, inquit, ſumma ab infimis tanta intercapedo faſtigii diſpeſcat: quia dixerat loci ſublimitatem. Et vivacitas illic, inquit, æterna & indefecta ſit , hic caduca & ſubciſiva : quia dixerat vitæ perpetuitatem. Et ingenia illa, inquit, ad beatitudinem ſublimata, hæc ad miſerias infimata : quia dixerat naturæ perfectionem. Tria igitur ab eo poſita ſunt deorum , id eſt , locus ſublimis , æternitas , beatitudo : & his contraria tria hominum, id eſt, locus infimus, mortalitas, miſeria.

Apul. de deo Socratis.

CA-

(a) Plures probæ notæ MSS. *prodiderunt*.
(b) Verbum *habentes* non eſt in MSS.
(c) Vind. Am. & Er. *damnandorum*.
(d) Sic Am. & MSS. At Vind. Er. & Lov. *vicinus*. Porro Plotinus philoſophus ſub initium imperii Aureliani, hoc eſt, anno Chriſti circiter 270. mortuus eſt, ut ex Porphyrio in ejus vita intelligitur.
(e Apud Apuleium , *tanta intercapedine faſtigii diſpeſcant*.

CAPUT XIII.

Quomodo dæmones, ſi nec cum diis beati, nec cum hominibus ſunt miſeri, inter utramque partem ſine utriuſque communione ſint medii.

1. INTER hæc terna deorum & hominum, quoniam dæmones medios poſuit, de loco nulla eſt controverſia. Inter ſublimem quippe & infimum medius locus aptiſſime habetur & dicitur. Cetera bina reſtant, quibus cura adtentior adhibenda eſt, quemadmodum vel aliena eſſe a dæmonibus oſtendantur, vel ſic eis diſtribuantur, ut medietas videtur expoſcere. Sed ab eis aliena eſſe non poſſunt. Non enim ſicut dicimus locum medium nec eſſe ſummum, nec infimum, ita dæmones cum ſint animalia rationalia, nec beatos eſſe, nec miſeros, ſicuti ſunt arbuſta vel pecora, quæ ſunt ſenſus vel rationis expertia, recte poſſumus dicere. Quorum ergo ratio mentibus ineſt, aut miſeros eſſe aut beatos neceſſe eſt. Item non poſſumus recte dicere, nec mortales eſſe dæmones, nec æternos. Omnia namque viventia aut in æternum vivunt, aut finiunt morte quod vivunt. Jam vero iſte tempore æternos dæmones dixit. Quid igitur reſtat, niſi ut hi medii de duobus ſummis unum habeant, & de duobus infimis alterum? Nam ſi utraque de imis habebunt, aut utraque de ſummis, medii non erunt, ſed in alterutram partem vel reſiliunt, vel recumbunt. Quia ergo his binis, ſicut demonſtratum eſt, carere utriſque non poſſunt, acceptis ex utraque parte ſingulis mediabuntur. Ac per hoc quia de infimis habere non poſſunt æternitatem, quæ ibi non eſt, unum hoc de ſummis habent: & ideo non eſt alterum ad complendam medietatem ſuam, quod de infimis habeant, niſi miſeriam.

* al. Caput XIII. 2. * Eſt itaque ſecundum Platonicos, ſublimium deorum vel beata æternitas, vel æterna beatitudo: hominum vero infimorum vel miſeria mortalis, vel mortalitas miſera: dæmonum autem mediorum vel miſera æternitas, vel æterna miſeria. Nam & quinque illis, quæ in definitione dæmonum poſuit, non eos medios, ſicut promittebat, oſtendit; quoniam tria dixit eos habere nobiſcum, quod genere animalia, quod mente rationalia, quod animo paſſiva ſunt; cum diis autem unum, quod tempore æterna; & unum proprium, quod corpore aeria. Quomodo ergo medii, quando unum habent cum ſummis, tria cum infimis? Quis non videat relicta medietate, quantum inclinentur & deprimantur ad infima? Sed plane ibi etiam medii poſſunt ita inveniri, ut unum habeant proprium, quod eſt corpus aerium, ſicut & illi de ſummis atque infimis ſingula propria, dii corpus ætherium, homineſque terrenum; duo vero communia ſint omnibus, quod genere ſunt animalia, & mente rationalia. Nam & ipſe cum de diis & hominibus loqueretur, Habetis, inquit, bina animalia. Et non ſolent iſti deos niſi rationales mente perhibere. Duo ſunt reſidua, quod ſunt animo paſſiva, & tempore æterna: quorum habent unum cum infimis, cum ſummis alterum, ut proportionali ratione librata medietas neque ſuſtollatur in ſumma, neque in infima deprimatur. Ipſa eſt autem illa dæmonum miſera æternitas, vel æterna miſeria. Dæmonum æterna miſeria. Qui enim ait, animo paſſiva, etiam miſera dixiſſet, niſi (a) eorum cultoribus erubuiſſet. Porro quia providentia ſummi Dei, ſicut etiam ipſi fatentur, non fortuita temeritate regitur mundus, numquam eſſet iſtorum æterna miſeria, niſi eſſet magna malitia.

3. Si igitur beati recte dicuntur eudæmones, non ſunt eudæmones dæmones quos inter homines & deos iſti in medio locaverunt. Quis ergo eſt locus bonorum dæmonum, qui ſupra homines, infra deos, iſtis præbeant adjutorium, illis miniſterium? Si enim boni æternique ſunt, profecto & beati ſunt. Æterna autem beatitudo medios eos eſſe non ſinit, quia multum diis comparat, multumque ab hominibus ſeparat. Unde fruſtra iſti conabuntur oſtendere, quomodo dæmones boni, ſi & immortales ſunt & beati, recte medii conſtituantur inter deos immortales ac beatos & homines mortales ac miſeros. Cum enim utrumque habeant cum diis, & beatitudinem ſcilicet & immortalitatem, nihil autem horum cum hominibus & miſeris & mortalibus, quomodo non potius remoti ſunt ab hominibus diiſque conjuncti, quam inter utroſque medii conſtituti? Tunc enim medii eſſent, ſi haberent & ipſi duo quædam ſua, non cum binis alterutrorum, ſed cum ſingulis utrorumque communia: ſicut homo medium quiddam eſt, ſed inter pecora & angelos; ut quia pecus eſt animal irrationale atque mortale, angelus autem rationale & immortale, medius homo eſſet, inferior angelis, ſuperior pecoribus, habens cum pecoribus mortalitatem, rationem cum angelis, animal rationale mortale. Ita ergo cum quærimus medium inter beatos immortales miſeroſque mortales, hoc invenire debemus, quod aut mortale ſit beatum, aut immortale ſit miſerum.

CAPUT XIV.

An homines cum ſint mortales, poſſint vera beatitudine eſſe felices.

UTRUM autem & beatus & mortalis homo eſſe poſſit, magna eſt inter homines quæſtio. Quidam enim conditionem ſuam humilius inſpexerunt, negaveruntque hominem capacem eſſe poſſe beatitudinis, quamdiu mortaliter vivit. Quidam vero extulerunt ſe, & auſi ſunt dicere, ſapientiæ compotes, beatos eſſe poſſe mortales. Quod ſi ita eſt, cur non ipſi potius

me-

(a) Editi, *pro eorum cultoribus*. Abeſt *pro* a MSS.

medii conſtituuntur inter mortales miſeros & immortales beatos, beatitudinem habentes cum immortalibus beatis, mortalitatem cum mortalibus miſeris? Profecto enim ſi beati ſunt, invident nemini; (nam quid miſerius invidentia?) & ideo mortalibus miſeris, quantum poſſunt, ad conſequendam beatitudinem (a) conſulunt; ut & etiam immortales valeant eſſe poſt mortem, & Angelis immortalibus beatiſque conjungi.

CAPUT XV.

De Mediatore Dei & hominum, homine Chriſto Jeſu.

1. SI autem, quod multo credibilius & probabilius diſputatur, omnes homines, quamdiu mortales ſunt, etiam miſeri ſint neceſſe eſt, quærendus eſt medius, qui non ſolum homo, verum etiam Deus ſit; ut homines ex mortali miſeria ad beatam immortalitatem hujus medii beata mortalitas interveniendo perducat. Quem neque non fieri mortalem oportebat, neque permanere mortalem. Mortalis quippe factus eſt, non infirmata Verbi divinitate, ſed carnis infirmitate ſuſcepta: non autem permanſit in ipſa carne mortalis, quam reſuſcitavit a mortuis: quoniam ipſe fructus eſt mediationis ejus, ut nec ipſi, propter quos liberandos mediator effectus eſt, in perpetua vel carnis morte remanerent. Proinde mediatorem inter nos & Deum, & mortalitatem habere oportuit tranſeuntem, & beatitudinem permanentem, ut per id quod tranſit, congrueret morituris; & ad id quod permanet, transferret ex mortuis. Boni igitur Angeli inter miſeros mortales & beatos immortales medii eſſe non poſſunt; quia ipſi quoque & beati & immortales ſunt: poſſunt autem medii eſſe angeli mali; quia immortales ſunt cum illis, miſeri cum iſtis. His contrarius eſt Mediator bonus, qui adverſus eorum immortalitatem & miſeriam, & mortalis eſſe ad tempus voluit, & beatus in æternitate perſiſtere potuit: ac ſic eos & immortales ſuperbos, & miſeros noxios, ne immortalitatis jactantia ſeducerent ad miſeriam, & ſuæ mortis humilitate & ſuæ beatitudinis benignitate deſtruxit in eis, quorum corda per ſuam fidem mundans, ab illorum immundiſſima dominatione liberavit.

2. Homo itaque mortalis & miſer longe ſejunctus ab immortalibus & beatis, quid eligat medium, per quod immortalitati & beatitudini copuletur? Quod poſſit delectare in dæmonum immortalitate, miſerum eſt; quod poſſit offendere in Chriſti mortalitate, jam non eſt. Ibi ergo cavenda eſt miſeria ſempiterna: hic mors timenda non eſt, quæ eſſe non potuit ſempiterna; & beatitudo amanda eſt ſempiterna. Ad hoc quippe ſe interponit medius immortalis & miſer, ut ad immortalitatem beatam tranſire non ſinat, quoniam perſiſtit quod impedit, id eſt, ipſa miſeria: ad hoc autem ſe interpoſuit mortalis & beatus, ut mortalitate tranſacta & ex mortuis faceret immortales, quod in ſe reſurgendo monſtravit, & ex miſeris beatos, unde numquam ipſe diſceſſit. Alius eſt ergo medius malus, qui ſeparat amicos; alius bonus, qui reconciliat inimicos. Et ideo multi ſunt medii ſeparatores, quia multitudo quæ beata eſt, unius Dei participatione fit beata; cujus participationis privatione miſera multitudo malorum angelorum, quæ ſe opponit potius ad impedimentum, quam interponit ad beatitudinis adjutorium, etiam ipſa multitudine obſtrepit quodam modo, ne poſſit ad illud unum beatificum bonum perveniri, ad quod ut perduceremur, non multis, ſed uno mediatore opus erat; & hoc ipſo eo, cujus participatione ſimus beari, hoc eſt, Verbo Dei non facto, per quod facta ſunt omnia. Nec tamen ob hoc mediator eſt, quia Verbum: maxime quippe immortale, & maxime beatum Verbum longe eſt a mortalibus miſeris; ſed mediator per quod homo: eo ipſo oſtendens utique ad illud non ſolum beatum, verum etiam beatificum bonum non oportere quæri alios mediatores, per quos arbitremur nobis perventionis gradus eſſe moliendos; quia beatus & beatificus Deus factus particeps humanitatis noſtræ compendium præbuit participandæ divinitatis ſuæ. Neque enim nos a mortalitate & miſeria liberans ad Angelos immortales beatoſque ita perducit, ut eorum participatione etiam nos immortales & beati ſimus; ſed ad illam Trinitatem, cujus & Angeli participatione beati ſunt. Ideo quando in forma ſervi, ut mediator eſſet, infra Angelos eſſe voluit, in forma Dei ſuper Angelos man- *Philip.*
ſit: idem in inferioribus via vitæ, qui in ſuperio- *2. 7.*
ribus vita.

CAPUT XVI.

An rationabiliter Platonici definierint deos cæleſtes declinantes terrena contagia, hominibus non miſceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones ſuffragentur.

1. NON enim verum eſt, quod idem Pla- *Apule-*
tonicus ait dixiſſe Platonem: Nullus *jus lib.*
deus miſcetur homini. Et hoc præcipuum co- *de deo*
rum ſublimitatis ait eſſe ſpecimen, quod nulla *Socra-*
adtrectatione hominum contaminantur. Ergo *tis.*
dæmones contaminari fatetur: & ideo eos a quibus contaminantur, mundare non poſſunt, omneſque immundi pariter fiunt, & dæmones contrectatione hominum, & homines cultu dæmonum. Aut ſi & contrectari miſcerique hominibus, nec tamen contaminari, dæmones poſſunt, diis profecto meliores ſunt: quia illi ſi miſcerentur, contaminarentur. Nam hoc deorum dicitur eſſe præcipuum, ut eos ſublimiter ſeparatos humana contrectatio contaminare non poſſit.

(a) Sic MSS. Editi vero, *conſolantur.*

ſit. Deum quidem ſummum omnium creatorem, quem nos verum Deum dicimus ſic a Platone prædicari aſſeverat, quod ipſe ſit ſolus qui non poſſit penuria ſermonis humani quavis oratione vel modice comprehendi, „ vix autem ſapientibus viris, cum ſe vigore animi, quantum licuit, a corpore removerint, intellectum „ hujus Dei, & id quoque interdum velut in altiſſimis tenebris rapidiſſimo coruſcamine lumen „ candidum intermicare. Si ergo ſupra omnia vere ſummus Deus intelligibili quadam præſentia, etſi interdum, etſi tamquam rapidiſſimo coruſcamine lumen candidum intermicans, adeſt tamen ſapientium mentibus, cum ſe quantum licuit, a corpore removerint, nec ab eis contaminari poteſt; quid eſt quod iſti dii propterea conſtituuntur longe in ſublimi loco, ne contrectatione contaminentur humana? Quaſi vero aliud corpora illa ætheria quam videre ſufficiat, quorum luce terra, quantum ſufficit, illuſtratur. Porro ſi non contaminantur ſidera, cum videntur, quos deos omnes viſibiles dicit: nec dæmones hominum contaminantur aſpectu, quamvis de proximo videantur. An forte vocibus humanis contaminarentur, qui acie non contaminantur oculorum; & ideo dæmones medios habent, per quos eis voces hominum nuntientur, a quibus longe abſunt, ut incontaminatiſſimi perſeverent? Quid jam de ceteris ſenſibus dicam? Non enim olfaciendo contaminari vel dii poſſent, ſi adeſſent, vel cum adſunt dæmones, poſſunt vivorum corporum vaporibus humanorum, ſi tantis ſacrificiorum cadaverinis non contaminantur nidoribus. In guſtandi autem ſenſum nulla neceſſitate reficiendæ mortalitatis urgentur, ut fame adacti cibos ab hominibus quærant. Tactus vero in poteſtate eſt. Nam licet ab eo potiſſimum ſenſu contrectatio dicta videatur; hactenus tamen, ſi vellent, miſcerentur hominibus, ut viderent & viderentur, audirent & audirentur. Tangendi autem quæ neceſſitas? Nam neque homines id concupiſcere auderent, cum deorum vel dæmonum bonorum conſpectu vel colloquio fruerentur. Et ſi in tantum curioſitas progrederetur, ut vellent; quonam pacto quiſpiam poſſet invitum tangere Deum, vel dæmonem, qui niſi captum non poteſt paſſerem?

Ibidem.

Deus ſapientum mentibus præſens non contaminatur.

2. Videndo igitur viſibuſque ſe præbendo & loquendo & audiendo, dii corporaliter miſceri hominibus poſſent. Hoc autem modo dæmones ſi miſcentur, ut dixi, & non contaminantur, dii autem contaminarentur, ſi miſcerentur; incontaminabiles dicunt dæmones, & contaminabiles deos. Si autem contaminantur & dæmones, quid conferunt hominibus ad vitam poſt mortem beatam, quos contaminati mundare non poſſunt, ut eos mundos diis incontaminatis poſſint adjungere, inter quos & illos medii conſtituti ſunt? Aut ſi hoc eis beneficii non conferunt, quid prodeſt hominibus dæmonum amica mediatio? An ut poſt mortem non ad deos homines per dæmones tranſeant, ſed ſimul vivant utrique contaminati, ac per hoc neutri beati? Niſi forte quis dicat more ſpongiarum vel hujuſcemodi rerum mundare dæmones amicos ſuos, ut tanto ipſi ſordidiores fiant, quanto fiunt homines eis velut tergentibus mundiores. Quod ſi ita eſt, contaminatioribus dii miſcentur dæmonibus, qui ne contaminarentur, hominum propinquitatem contrectationemque vitarunt. An forte dii poſſunt ab hominibus contaminatos mundare dæmones, nec ab eis contaminari, & eo modo non poſſent & homines? Quis talia ſentiat, niſi quem fallaciſſimi dæmones deceperunt? Quid quod ſi videri & videre contaminat; videntur ab hominibus dii, quos viſibiles dicit, clariſſima mundi lumina & cetera ſidera, tutioreſque ſunt dæmones ab iſta hominum contaminatione; qui non poſſunt videri, niſi velint? Aut ſi non videri, ſed videre contaminat, negent ab iſtis clariſſimis mundi luminibus, quos deos opinantur, videri homines, cum radios ſuos terras uſque pertendant. Qui tamen eorum radii per quæque immunda diffuſi non contaminantur: & dii contaminarentur, ſi hominibus miſcerentur, etiamſi eſſet neceſſarius in ſubveniendo contactus. Nam radiis ſolis & lunæ terra contingitur, nec iſtam contaminat lucem.

CAPUT XVII.

Ad conſequendam vitam beatam, quæ in participatione eſt ſummi boni, non tali mediatore indigere hominem qualis eſt dæmon, ſed tali qualis unus eſt Chriſtus.

Miror autem plurimum tam doctos homines, qui cuncta corporea & ſenſibilia, (a) præ incorporalibus & intelligibilibus, poſtponenda judicaverunt, cum agitur de beata vita, corporalium contrectationum facere mentionem. Ubi eſt illud Plotini, ubi ait, Fugiendum eſt igitur ad (b) cariſſimam patriam, & ibi pater, „ & ibi omnia? Quæ igitur claſſis, inquit, aut „ fuga? Similem deo fieri. „ Si ergo deo quanto ſimilior, tanto fit quiſque propinquior; nulla eſt ab illo alia longinquitas quam ejus diſſimilitudo. Incorporali vero illi æterno & incommutabili tanto eſt anima hominis diſſimilior, quanto rerum temporalium mutabiliumque cupidior. * Hoc ut ſanetur quoniam immortali puritati, quæ in ſummo eſt, ea quæ in imo ſunt mortalia & immunda convenire non poſſunt, opus eſt quidem mediatore; non tamen tali qui corpus quidem habeat immortale propinquum ſummis, animum autem morbidum ſimilem infimis; quo morbo nobis invideat potius ne ſanemur, quam adjuvet ut ſanemur: ſed tali qui nobis infimis ex corporis mortalitate coaptatus, im-

* *al.* Caput XVII.

(a) Ex editis duo Er. & Lov. omittunt *præ*.
(b) Editi, *clariſſimam*. At MSS. *cariſſimam*: juxta Græcum Plotini Ennead. 1. lib. 6.

immortali ſpiritus juſtitia, per quam non locorum diſtantia, ſed ſimilitudinis excellentia manſit in ſummis, mundandis liberandiſque nobis vere divinum præbeat adjutorium. Qui profecto incontaminabilis Deus abſit ut contaminationem timeret ex homine quo indutus eſt, aut ex hominibus inter quos (*a*) in homine converſatus eſt. Non enim parva ſunt hæc interim duo, quæ ſalubriter ſua incarnatione monſtravit, nec (*b*) carne poſſe contaminari veram divinitatem, nec ideo putandos dæmones nobis eſſe meliores, quia non habent carnem. Hic eſt, ſicut eum
1. Tim. 2. 5. prædicat ſancta Scriptura: *Mediator Dei & hominum homo Chriſtus Jeſus*, de cujus & divinitate qua Patri eſt ſemper æqualis, & humanitate qua nobis factus eſt ſimilis, non hic locus eſt ut competenter pro noſtra facultate dicamus.

CAPUT XVIII.

Quod fallacia dæmonum, dum ſua interceſſione viam ſpondet ad Deum, hoc adnitatur, ut homines a via veritatis avertat.

FALSI autem illi fallaceſque mediatores dæmones, qui cum per ſpiritus immunditiam miſeri ac maligni multis effectibus clareant, per corporalium tamen locorum intervalla & per aeriorum corporum levitatem a provectu animorum nos avocare atque avertere moliuntur, (*c*) non viam præbent ad Deum; ſed, ne via teneatur, impediunt. Quandoquidem & in ipſa via corporali, quæ falſiſſima eſt & pleniſſima erroris, qua non iter agit juſtitia; quoniam non per corporalem altitudinem, ſed per ſpiritalem, hoc eſt, incorporalem ſimilitudinem ad Deum debemus adſcendere; in ipſa tamen corporali via, quam dæmonum amici per elementorum gradus ordinant, inter ætherios deos & terrenos homines aeriis dæmonibus mediis conſtitutis, hoc deos opinantur habere præcipuum, ut propter hoc intervallum locorum contrectatione non contaminentur humana. Ita dæmones contaminari potius ab hominibus, quam homines mundari a dæmonibus credunt, & deos ipſos contaminari potuiſſe, niſi loci altitudine munirentur. Quis tam infelix eſt, ut iſta via mundari ſe exiſtimet, ubi homines contaminantes, dæmones contaminati, dii contaminabiles prædicantur: & non potius eligat viam, ubi contaminantes magis dæmones evitentur; & ab (*d*) incontaminabili Deo ad ineundam ſocietatem incontaminatorum Angelorum homines a contaminatione mundentur?

(a) Nonnulli MSS. ſed non melioris notæ, *homo converſatus eſt*.

(b) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *nec in carne*.

(c) Lov. *& non viam*. Particula *&* abeſt ab aliis libris.

(d) Sola editio Lov. *& ab incommutabili Deo*.

CAPUT XIX.

Quod appellatio dæmonum jam nec apud cultores eorum aſſumatur in ſignificationem alicujus boni.

SED ne de verbis etiam nos certare videamur quoniam nonnulli iſtorum, ut ita dixerim, dæmonicolarum, in quibus & Labeo eſt; eoſdem perhibent ab aliis angelos dici, quos ipſi dæmones nuncupant, jam mihi de bonis Angelis aliquid video diſſerendum, quos iſti eſſe non negant, ſed eos bonos dæmones vocare quam angelos malunt. Nos autem, ſicut Scriptura loquitur, ſecundum quam Chriſtiani ſumus, angelos quidem partim bonos, partim malos, numquam vero bonos dæmones legimus: ſed ubicumque illarum litterarum hoc nomen poſitum reperitur, ſive dæmones, ſive dæmonia dicantur, non niſi maligni ſignificantur ſpiritus. Et hanc loquendi conſuetudinem in tantum populi uſquequaque ſecuti ſunt, ut eorum etiam qui pagani appellantur, & deos multos ac dæmones colendos eſſe contendunt, nullus fere ſit tam litteratus & doctus, qui audeat in laude vel ſervo ſuo dicere, Dæmonem habes: ſed cuilibet hoc dicere voluerit, non ſe aliter accipi, quam maledicere voluiſſe, dubitare non poſſit. Quæ igitur nos cauſſa compellit, ut poſt offenſionem aurium tam multarum, ut jam pæne ſint omnium, quæ hoc verbum non niſi in malam partem audire conſueverunt, quod diximus cogamur exponere, cum poſſimus angelorum nomine adhibito, eamdem offenſionem quæ nomine dæmonum fieri poterat, evitare?

Dæmones in Scripturis in malam partem accipiuntur.

CAPUT XX.

De qualitate ſcientiæ, quæ dæmones ſuperbos facit.

QUAMQUAM etiam ipſa origo hujus nominis, ſi divinos intueamur libros, aliquid affert cognitione digniſſimum. (*e*) Δαίμονες enim dicuntur, quoniam vocabulum Græcum eſt, ob ſcientiam nominati. Apoſtolus autem Spiritu-ſancto locutus ait: *Scientia inflat, caritas vero ædificat*. Quod recte aliter non intelligitur, niſi ſcientiam tunc prodeſſe, cum caritas ineſt; ſine hac autem inflare, id eſt, in ſuperbiam inaniſſimæ quaſi ventoſitatis extollere. Eſt ergo in dæmonibus ſcientia ſine caritate, & ideo tam inflati, id eſt, tam ſuperbi ſunt, ut honores divinos & religionis ſervitutem, quam vero Deo deberi ſciunt, ſibi (*f*) ſategerint exhiberi, & quantum poſſunt, & apud quos poſſunt, adhuc agunt. Contra ſuperbiam porro dæmonum, qua pro meritis poſſidebatur genus humanum, Dei humilitas (*g*) quæ in forma ſervi apparuit, quantam virtutem habeat, ani-

Dæmones unde dicti. 1. Cor. 8. 1.

Dæmones cur ſuperbi.

(e) Plato in Cratylo δαίμονες dictos tradit quaſi δαήμονες, id eſt peritos ac rerum ſcios. Vide Lactant. lib. 2.

(f) Vind. & MSS. *ſatis egerint*. Sic aliis locis conſtanter, *ſatis ago*, pro *ſatago*.

(g) Vind. Am. Er. & plures MSS. *quæ in Chriſto apparuit*. Nonnulli veteres libri, *qui in Chriſto* &c.

animæ hominum neſciunt immunditia elationis inflatæ, dæmonibus ſimiles ſuperbia, non ſcientia.

CAPUT XXI.

Ad quem modum Dominus voluerit dæmonibus innoteſcere.

IPſi autem dæmones etiam hoc ita ſciunt, ut eidem Domino infirmitate carnis induto dixerint: *Quid nobis & tibi, Jeſu Nazarene?* Marci 1. 24. Matth. 8. 29. *Veniſti ante tempus perdere nos*. Clarum eſt in his verbis, quod in eis & tanta ſcientia erat, & caritas non erat. Pœnam quippe ſuam formidabant ab illo, non in illo juſtitiam diligebant. Tantum vero eis innotuit, quantum voluit: tantum autem voluit, quantum oportuit. Sed innotuit, non ſicut Angelis ſanctis, qui ejus ſecundum id quod Dei Verbum eſt, participata æternitate perfruuntur; ſed ſicut eis terrendis innoteſcendum fuit, ex quorum tyrannica quodam modo poteſtate fuerat liberaturus prædeſtinatos in ſuum regnum & gloriam ſemper veracem & veraciter ſempiternam. Innotuit ergo dæmonibus, non per id quod eſt vita æterna, & lumen incommutabile quod illuminat pios, cui videndo per fidem, quæ in illo eſt, corda mundantur; ſed per quædam temporalia ſuæ virtutis effecta & occultiſſimæ ſigna præſentiæ, quæ angelicis ſenſibus etiam malignorum ſpirituum potius quam infirmitati hominum poſſent eſſe conſpicua. Denique quando ea paullulum ſupprimenda judicavit, & aliquanto altius latuit, dubitavit de illo dæmonum princeps, eumque tentavit, an Chriſtus eſſet explorans, Matth. 4. 3. quantum ſe tentari ipſe permiſit, ut hominem quem gerebat, ad noſtræ imitationis temperaret exemplum. Poſt illam vero tentationem, cum Angeli, ſicut ſcriptum eſt, miniſtrarent ei, boni utique & ſancti, ac per hoc ſpiritibus immundis metuendi & tremendi, magis magiſque innoteſcebat dæmonibus quantus eſſet, ut ei jubenti, quamvis in illo contemtibilis videretur carnis infirmitas, reſiſtere nullus auderet.

CAPUT XXII.

Quid interſit inter ſcientiam ſanctorum Angelorum, & ſcientiam dæmonum.

HIs igitur Angelis bonis omnis corporalium temporaliumque rerum ſcientia, qua inflantur dæmones, vilis eſt: non quod earum ignari ſint, ſed quod illis Dei, qua ſanctificantur, caritas cara eſt, præ cujus non tantum incorporali, verum etiam incommutabili & ineffabili pulcritudine, cujus ſancto amore inardeſcunt, omnia quæ infra ſunt, & quod illud eſt non ſunt, ſeque ipſos inter illa contemnunt, ut ex toto quod boni ſunt, eo bono ex quo boni ſunt, perfruantur. Et ideo certius etiam temporalia & mutabilia iſta noverunt; quia eorum principales cauſſas in Verbo Dei conſpiciunt, per quod factus eſt mundus: quibus cauſſis quædam probantur, quædam reprobantur, cuncta ordinantur. Dæmones autem non æternas temporum cauſſas, & quodam modo cardinales in Dei Sapientia contemplantur; ſed quorumdam ſignorum nobis occultorum majore experientia multo plura quam homines futura proſpiciunt. Diſpoſitiones quoque ſuas aliquando prænuntiant. Denique ſæpe iſti, numquam illi omnino falluntur. Aliud eſt enim temporalibus temporalia & mutabilibus mutabilia conjectare, eiſque temporalem & mutabilem (*a*) modum ſuæ voluntatis & facultatis inſerere, quod dæmonibus certa ratione permiſſum eſt: aliud autem in æternis atque incommutabilibus Dei legibus, quæ in ejus Sapientia vivunt, mutationes temporum prævidere, Deique voluntatem, quæ tam certiſſima quam potentiſſima eſt (*b*) omnium, Spiritus ejus participatione cognoſcere; quod ſanctis Angelis recta diſcretione donatum eſt. Itaque non ſolum æterni, verum etiam beati ſunt. Bonum autem quo beati ſunt, Deus illis eſt, a quo creati ſunt. Illius quippe indeclinabiliter participatione & contemplatione perfruuntur.

Dæmones in cognitione futurorum ſæpe falli.

CAPUT XXIII.

Nomen deorum falſo adſcribi diis gentium, quod tamen & angelis ſanctis & hominibus juſtis ex divinarum Scripturarum auctoritate commune eſt.

1. HOs ſi Platonici malunt deos, quam dæmones dicere, eiſque annumerare; quos a ſummo Deo conditos deos ſcribit eorum auctor & magiſter Plato; dicant quod volunt: non enim cum eis de verborum controverſia laborandum eſt. Si enim ſic immortales, ut tamen a ſummo Deo factos, etſi non per ſe ipſos, ſed ei a quo facti ſunt adhærendo, beatos eſſe dicunt; hoc dicunt quod dicimus, quolibet eos nomine appellent. Hanc autem Platonicorum eſſe ſententiam ſive omnium, ſive meliorum, in eorum litteris inveniri poteſt. Nam & de ipſo nomine, quo hujuſmodi immortalem beatamque creaturam deos appellant; ideo inter nos & ipſos pæne nulla diſſenſio eſt, quia & in noſtris ſacris litteris legitur: *Deus deorum Dominus locutus eſt*. Pſal. 49. 1. Et alibi: *Confitemini Deo deorum*. Pſal. 135. 2. Et alibi: *Rex magnus ſuper omnes deos*: Pſal. 94. 3. Illud autem ubi ſcriptum eſt: *Terribilis eſt ſuper omnes deos:* Pſal. 95. 4. cur dictum ſit, deinceps oſtenditur. Sequitur enim: *Quoniam omnes dii gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit*. Ibidem 5. *Super omnes* ergo *deos* dixit, ſed *gentium*, id eſt, quos gentes pro diis habent, quæ ſunt *dæmonia*: ideo *terribilis*, ſub quo terrore Domino dicebant: *Veniſti perdere nos?* Marci 1. 24. Illud vero ubi dicitur: *Deus deorum*, non poteſt intelligi Deus dæmoniorum: & *Rex magnus ſuper omnes deos*, abſit ut dicatur Rex magnus ſuper omnia dæmonia. Sed homines

(a) Aliquot MSS. *motum*.
(b) Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *quam potentiſſima eſt, divini Spiritus &c.*

mines quoque in populo Dei, eadem Scriptura Pſal. 81. 6. deos appellat. *Ego*, inquit, *dixi*, *Dii eſtis*, *&* *filii Excelſi omnes*. Poteſt itaque intelligi horum deorum Deus, qui dictus eſt *Deus deorum*: & ſuper hos deos Rex magnus, qui dictus eſt *Rex magnus ſuper omnes deos*.

Homines cur dii dicti clarius quam ipſi Angeli. 2. Veruntamen cum a nobis quæritur, ſi homines dicti ſunt dii, quod in populo Dei ſunt, quem per Angelos vel per homines alloquitur Deus; quanto magis immortales eo nomine digni ſunt, qui ea fruuntur beatitudine, ad quam Deum colendo cupiunt homines pervenire? quid reſpondebimus, niſi non fruſtra in Scripturis ſanctis expreſſius homines nuncupatos deos, quam illos immortales & beatos, quibus nos æquales futuros in reſurrectione promittitur, ne ſcilicet propter illorum excellentiam aliquem eorum nobis conſtituere deum infidelis auderet infirmitas? Quod in homine facile eſt evitare. Et evidentius dici debuerunt homines dii in populo Dei, ut certi ac fidentes fierent, eſſe eum Deum ſuum, qui dictus eſt *Deus Deorum*: quia etſi appellentur dii immortales illi & beati, qui in cælis ſunt; non tamen dicti ſunt dii deorum, id eſt, dii hominum in populo Dei conſtitutorum, qui- Pſal. 81. 6. bus eſt dictum: *Ego dixi*, *Dii eſtis*, *&* *filii Excelſi omnes*. Hinc eſt quod ait Apoſtolus: 1. Cor. 8. 5. *Etſi ſunt qui dicuntur dii ſive in cælo, ſive in terra; ſicuti ſunt dii multi, & domini multi: nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in ipſo, & unus Dominus Jeſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per ipſum*.

3. Non multum ergo de nomine diſceptandum eſt, cum res ipſa ita clareat, ut a ſcrupulo dubitationis aliena ſit. Illud vero quod nos ex eorum immortalium beatorum numero miſſos Angelos eſſe dicimus, qui Dei voluntatem hominibus annuntiarent, illis (*a*) autem non placet, quia hoc miniſterium non per illos quos deos appellant, id eſt, immortales & beatos, ſed per dæmones fieri credunt, quos immortales tantum, non etiam beatos audent dicere; aut certe ita immortales ac beatos, ut tamen dæmones bonos, non deos ſublimiter collocatos & ab humana contrectatione ſemotos; quamvis nominis controverſia videatur, tamen ita deteſtabile eſt nomen dæmonum, ut hoc modis omnibus a ſanctis Angelis nos removere debeamus. Nunc ergo ita liber iſte claudatur; ut ſciamus immortales ac beatos, quodlibet vocentur, qui tamen facti & creati ſunt, medios non eſſe ad immortalem beatitudinem perducendis mortalibus miſeris, a quibus utraque differentia ſeparantur. Qui autem medii ſunt communem habendo immortalitatem cum ſuperioribus, miſeriam cum inferioribus, quoniam merito malitiæ ſunt miſeri, beatitudinem quam non habent, invidere nobis poſſunt potius quam præbere. Unde nihil habent amici dæmonum quod nobis dignum afferant, cur eos tamquam Dæmones non colendi. adjutores colere debeamus, quos potius ut deceptores evitare debemus. Quos autem bonos, & ideo non ſolum immortales, verum etiam beatos deorum nomine ſacris & ſacrificiis propter vitam beatam poſt mortem adipiſcendam colendos putant, qualeſcumque illi ſint, & quolibet vocabulo digni ſint, non eos velle per tale religionis obſequium niſi unum Deum coli, a quo creati & cujus participatione beati ſunt, adjuvante ipſo, in ſequenti libro diligentius diſſeremus.

(a) Particula *autem* deſideratur in ſola editione Lov.

LIBER DECIMUS.

In quo docet Auguſtinus divinum honorem, qui latriæ cultus dicitur & ſacrificiis agitur, nolle Angelos bonos exhiberi niſi uni Deo, cui & ipſi ſerviunt. De principio ſubinde ac via purgandæ ac liberandæ animæ diſputat contra Porphyrium.

CAPUT PRIMUM.

Veram beatitudinem ſive angelis, ſive hominibus, per unum Deum tribui, etiam Platonicos definiſſe: ſed utrum hi, quos ob hoc ipſum colendos putant, uni tantum Deo, an etiam ſibi ſacrificari velint, eſſe quærendum.

OMNIUM certa ſententia eſt, qui ratione quoquo modo uti poſſunt, beatos eſſe omnes homines velle. Qui autem ſint, vel unde fiant, dum mortalium quærit infirmitas, multæ magnæque controverſiæ concitatæ ſunt; in quibus philoſophi ſua ſtudia & otia contriverunt; quas in medium adducere atque diſcutere, & longum eſt, & non neceſſarium. Si enim recolit qui hæc legit, quid in libro egerimus octavo in eligendis philoſophis, cum quibus hæc de beata vita, quæ poſt mortem futura eſt, quæſtio tractaretur, utrum ad eam uni Deo vero, qui etiam eſt deorum effector, an plurimis diis religione ſacriſque ſerviendo, pervenire poſſimus; non etiam hic eadem repeti expectat, præſertim cum poſſit relegendo, ſi forte oblitus eſt, (*a*) adminiculari memoriam. Elegimus enim Platonicos omnium philoſophorum merito nobiliſ-

(a) Plures MSS. *adjuvare*.

biliſſimos; propterea, quia (*a*) ſicut ſapere potuerunt, licet immortalem ac rationalem vel intellectualem hominis animam, niſi participato lumine illius Dei, a quo & ipſa & mundus factus eſt, beatam eſſe non poſſe: ita illud quod omnes homines appetunt, id eſt, vitam beatam, quemquam iſti aſſecuturum negant, qui non illi uni optimo, qui eſt incommutabilis Deus, puritate caſti amoris adhæſerit. Sed quia ipſi quoque ſive cedentes vanitati errorique populorum, *Rom. 1. 21.* ſive, ut ait Apoſtolus, *evaneſcentes in cogitationibus ſuis*, multos deos colendos ita putaverunt, vel putari voluerunt, ut quidam eorum etiam dæmonibus divinos honores ſacrorum & ſacrificiorum deferendos eſſe cenſerent, quibus jam non parva ex parte reſpondimus: nunc videndum ac diſſerendum eſt, quantum Deus donat, immortales ac beati in cæleſtibus ſedibus, dominationibus, principatibus, poteſtatibus conſtituti, quos iſti deos, & ex quibus quoſdam vel bonos dæmones, vel nobiſcum angelos nominant, quomodo credendi ſint velle a nobis religionem pietatemque ſervari; hoc eſt, ut apertius dicam, utrum etiam ſibi, an tantum Deo ſuo, qui etiam noſter eſt, placeat eis ut ſacra faciamus & ſacrificemus, vel aliqua noſtra ſeu nos ipſos religionis ritibus conſecremus.

2. Hic eſt enim divinitati, vel ſi expreſſius dicendum eſt, deitati debitus cultus, propter quem uno verbo ſignificandum, quoniam mihi ſatis idoneum non occurrit Latinum, Græco ubi neceſſe eſt inſinuo quid velim dicere. *Λατρείαν* quippe noſtri, ubicumque Sanctarum Scripturarum poſitum eſt, interpretati ſunt ſervitutem. Sed ea ſervitus, quæ debetur hominibus, ſecun- *Epheſ. 6. 5.* dum quam præcipit Apoſtolus, (*b*) ſervos dominis ſuis ſubditos eſſe debere, alio nomine Græce nuncupari ſolet: *λατρεία* vero ſecundum conſuetudinem qua locuti ſunt qui nobis divina eloquia condiderunt, aut ſemper, aut tam frequenter ut pæne ſemper, ea dicitur ſervitus, quæ pertinet ad colendum Deum. Proinde ſi tantummodo cultus ipſe dicatur, non ſoli Deo deberi videtur. Dicimur enim colere etiam homines, quos honorifica vel recordatione vel præſentia frequentamus. Nec ſolum ea quibus nos religioſa humilitate ſubjicimus, ſed quædam etiam quæ ſubjecta ſunt nobis, coli perhibentur. Nam ex hoc verbo & agricolæ & coloni & incolæ vocantur: & ipſos deos non ob aliud appellant cælicolas, niſi quod cælum colant; non utique venerando, ſed inhabitando; tamquam cæli quoſdam colonos: non ſicut appellantur coloni, qui conditionem debent genitali ſolo propter agriculturam ſub dominio poſſeſſorum; ſed, ſicut ait quidam Latini eloquii magnus * auctor, Urbs ** Virgil. Æneid. 1.* antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni. Ab incolendo enim colonos vocavit, non ab agricultura. Hinc & civitates a majoribus civitatibus velut populorum examinibus conditæ, coloniæ nuncupantur. Ac per hoc cultum quidem non deberi niſi Deo, propria quadam notione verbi hujus omnino veriſſimum eſt: ſed quia & aliarum rerum dicitur cultus, ideo Latine uno verbo ſignificari cultus Deo debitus non poteſt.

3. Nam & ipſa religio quamvis diſtinctius, non quemlibet, ſed Dei cultum ſignificare videatur; unde iſto nomine interpretati ſunt noſtri eam quæ Græce *θρησκεία* dicitur: tamen *Θρησκεία.* quia Latina loquendi conſuetudine, non imperitorum, verum etiam doctiſſimorum, & cognationibus humanis atque affinitatibus & quibuſque neceſſitudinibus dicitur exhibenda religio; non eo vocabulo vitatur ambiguum, cum de cultu deitatis vertitur quæſtio, ut fidenter dicere valeamus, religionem non eſſe niſi Dei cultum; quoniam videtur hoc verbum a ſignificanda obſervantia propinquitatis humanæ (*c*) inſolenter auferri. Pietas quoque proprie Dei cultus intelligi ſolet, quam Græci *εὐσέβειαν* vocant. *Εὐσέβεια.* Hæc tamen & erga parentes officioſe haberi dicitur. More autem vulgi hoc nomen etiam in operibus miſericordiæ frequentatur: quod ideo arbitror eveniſſe, quia hæc fieri præcipue Deus mandat, eaque ſibi vel pro ſacrificiis, vel præ ſacrificiis placere teſtatur. Ex qua loquendi conſuetudine factum eſt, ut & Deus ipſe * dicatur ** 2. Par. 30. 9. Eccl. 2. 13.* pius: quem ſane Græci nullo ſuo ſermonis uſu *εὐσεβῆ* vocant; quamvis *εὐσέβειαν* pro miſericordia illorum etiam vulgus uſurpet. Unde in quibuſdam Scripturarum locis, ut diſtinctio certior appareret, non *εὐσέβειαν*, quod ex bono cultu; ſed *θεοσέβειαν*, quod ex Dei cultu compoſitum reſonat, dicere maluerunt. Utrumlibet autem horum nos uno verbo enuntiare non poſſumus. Quæ itaque *λατρεία* Græce nuncupatur, & latine interpretatur ſervitus, ſed ea qua colimus Deum: vel quæ *θρησκεία* Græce, Latine autem religio dicitur, ſed ea quæ nobis eſt erga Deum: vel quam illi *θεοσέβειαν*, nos vero non uno verbo exprimere, ſed Dei cultum *Dei cultores.* poſſumus appellare; hanc ei tantum Deo deberi dicimus, qui verus eſt Deus, facitque ſuos cultores deos. Quicumque igitur ſunt in cæleſtibus habitationibus immortales & beati, ſi nos non amant nec beatos eſſe nos volunt, colendi utique non ſunt. Si autem amant & beatos volunt, profecto inde volunt, unde & ipſi ſunt: an aliunde ipſi beati, aliunde nos?

CAPUT II.

De ſuperna illuminatione quid Plotinus Platonicus ſenſerit.

SED non eſt nobis ullus cum his excellentioribus philoſophis in hac quæſtione conflictus.

(a) Particula *ſicut* abeſt a MSS. & ab editis Vind. Am. Er.

(b) In eo, quem citat, Apoſtoli loco Græce eſt, *οἱ δοῦλοι*, *ſervi*. Idipſum paſſim obſervat Auguſtinus. In Exodum q. 94. *Δουλεία*, inquit, *debetur Deo tamquam Domino*, *λατρεία* *vero non niſi Deo tamquam Deo*. Item in Geneſim q. 61. & lib. 15. contra Fauſt. c. 9. & lib. 20. c. 21. &c.

(c) Nonnulli MSS. *inſollerter*.

ctus. Viderunt enim, ſuiſque litteris multis modis copioſiſſime mandaverunt, hinc illos, unde & nos, fieri beatos, objecto quodam lumine intelligibili, quod Deus eſt illis, & aliud eſt quam illi, a quo illuſtrantur, ut clareant, atque ejus participatione perfecti beatique ſubſiſtant. Sæpe multumque Plotinus aſſerit ſenſum Platonis explanans, ne illam quidem, quam credunt eſſe univerſitatis animam, aliunde beatam eſſe quam noſtram: idque eſſe lumen quod ipſa non eſt, ſed a quo creata eſt, & quo intelligibiliter illuminante intelligibiliter lucet. Dat etiam ſimilitudinem ad illa incorporea de his cæleſtibus (a) conſpicuis ampliſque corporibus, tamquam ille ſit ſol, & ipſa ſit luna. Lunam quippe ſolis objectu illuminari putant. Dicit ergo ille magnus Platonicus, animam rationalem, (ſive potius intellectualis dicenda ſit, ex quo genere etiam immortalium beatorumque animas eſſe intelligit, (b) quos in cæleſtibus ſedibus habitare non dubitat) non habere ſupra ſe naturam, niſi Dei, qui fabricatus eſt mundum, a quo & ipſa facta eſt: nec aliunde illis ſupernis præberi vitam beatam, & lumen intelligentiæ veritatis, quam unde præbetur & nobis; conſonans Evangelio, ubi legitur: *Fuit homo miſſus a Deo, cui*
Joan. 1. 6. &c. *nomen erat Joannes: hic venit in teſtimonium, ut teſtimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per eum. Non erat ille lumen, ſed ut teſtimonium perhiberet de lumine. Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* In qua differentia ſatis oſtenditur, animam rationalem vel intellectualem, qualis erat in Joanne, ſibi lumen eſſe non poſſe, ſed alterius veri luminis participatione lucere. Hoc & ipſe
Ibidem 16. Joannes fatetur, ubi ei perhibens teſtimonium dicit: *Nos omnes de plenitudine ejus accepimus.*

CAPUT III.

De vero Dei cultu, a quo Platonici, quamvis creatorem univerſitatis intellexerint, deviarunt colendo angelos ſive bonos ſive malos honore divino.

1. QUÆ cum ita ſint, ſi Platonici, vel quicumque alii iſta ſenſerunt, cognoſcentes Deum, ſicut Deum glorificarent, & gratias agerent, nec evaneſcerent in cogitationibus ſuis, nec populorum erroribus partim auctores fierent, partim reſiſtere non auderent; profecto confiterentur, & illis immortalibus ac beatis, & nobis mortalibus ac miſeris, ut immortales ac beati eſſe poſſimus, unum Deum deorum colendum, qui & noſter eſt & illorum.

*al. CAP. IV. 2. * Huic nos ſervitutem, quæ λατρεία Græce dicitur, ſive in quibuſque ſacramentis, ſive in nobis ipſis debemus. Hujus enim templum ſimul omnes, & ſinguli templa ſumus; quia & omnium concordiam, & ſingulos inhabitare dignatur: non in omnibus quam in ſingulis major; quoniam nec mole diſtenditur, nec partitione minuitur. Cum ad illum ſurſum eſt, ejus eſt altare cor noſtrum: ejus Unigenito cum ſacerdote placamus: ei cruentas victimas cædimus, quando uſque ad ſanguinem pro ejus veritate certamus: ei ſuaviſſimum adolemus incenſum, cum in ejus conſpectu pio ſanctoque amore flagramus: ei dona ejus in nobis, noſque ipſos vovemus, & reddimus: ei beneficiorum ejus ſollemnitatibus feſtis & diebus ſtatutis dicamus ſacramuſque memoriam, ne volumine temporum ingrata ſubrepat oblivio: ei ſacrificamus hoſtiam humilitatis & laudis in ara cordis igne (c) fervidæ caritatis. Ad hunc videndum, ſicut videri poteſt, eique cohærendum, ab omni peccatorum & cupiditatum malarum labe mundamur, & ejus (d) nomine conſecramur. Ipſe enim fons noſtræ beatitudinis, ipſe omnis appetitionis eſt finis. Hunc eligentes, vel potius religentes, amiſeramus enim negligentes: hunc ergo religentes, unde & religio (e) dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus, ut perveniendo quieſcamus: ideo beati, quia illo fine perfecti. Bonum enim noſtrum, de cujus fine inter philoſophos magna contentio eſt, nullum eſt aliud, quam illi cohærere: cujus unius anima intellectualis incorporeo, ſi dici poteſt, amplexu, veris impletur fecundaturque virtutibus. Hoc bonum diligere in toto corde, in tota anima, & in tota virtute præcipimur. Ad hoc bonum debemus, & a quibus diligimur duci, & quos diligimus ducere. Sic complentur duo illa præcepta, in quibus tota Lex pendet & Prophetæ: *Diliges Dominum Deum tuum in toto* Matth. 22. 37.
corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua; & diliges proximum tuum tamquam te ipſum. Ut enim homo ſeſe diligere noſſet, conſtitutus eſt ei finis, quo referret omnia quæ ageret, ut beatus eſſet. Non enim qui ſe diligit, aliud eſſe vult quam beatus. Hic autem finis eſt adhærere Deo. Jam igitur ſcienti diligere ſe ipſum, cum mandatur de proximo diligendo ſicut ſe ipſum, quid aliud mandatur, niſi ut ei, quantum poteſt, commendet diligendum Deum? Hic eſt Dei cultus, hæc vera religio, hæc recta pietas, hæc tantum Deo debita ſervitus. Quæcumque igitur immortalis poteſtas quantalibet virtute prædita, ſi nos diligit ſicut ſe ipſam, ei vult eſſe ſubditos, ut beati ſimus, cui & ipſa ſubdita beata eſt. Si ergo non colit Deum, miſera eſt, quia Deo privatur: ſi autem colit Deum, non vult ſe coli pro Deo. Illi enim potius divinæ ſententiæ ſuffragatur, & dilectionis viribus favet, qua ſcriptum eſt: *Sacrificans diis* Exodi 22.20.
eradicabitur, niſi Domino ſoli.

CA-

(a) Vox *conſpicuis* abeſt a pleriſque MSS.
(b) Er. & Lov. *quæ*. Alii libri, *quos*.
(c) Aliquot MSS. *fervidam*. Et nonnulli, *fervidæ*.
(d) Libri quidam, *nomini*.
(e) Cicero in 2. de nat. deor. religionem a relegendo dictam putat: *Qui omnia*, inquit, *quæ ad cultum Dei pertinerent, diligenter pertractarent, & quaſi relegerent, ſunt dicti religioſi ex relegendo*. At Lactantius in l.4. c.28. a religando religionem mavult eſſe nominatam.

CAPUT IV.

Quod uni vero Deo ſacrificium debeatur.

NAM, ut alia nunc taceam, quæ pertinent ad religionis obſequium, quo colitur Deus; ſacrificium certe nullus hominum eſt qui audeat dicere deberi, niſi Deo. Multa denique de cultu divino uſurpata ſunt, quæ honoribus deferrentur humanis, ſive humilitate nimia, ſive adulatione peſtifera; ita tamen ut quibus ea deferrentur, homines haberentur, qui dicuntur colendi & venerandi; ſi autem eis multum additur, & adorandi: quis vero ſacrificandum cenſuit, niſi ei quem Deum aut ſcivit, aut putavit, aut finxit? Quam porro antiquus ſit in ſacrificando Dei cultus, duo illi fratres Cain & Abel ſatis indicant, quorum majoris Deus reprobavit ſacrificium, minoris adſpexit.

Sacrificandi ritus antiquitas. *Gen.* 4.

CAPUT V.

De ſacrificiis quæ Deus non requirit, ſed ad ſignificationem eorum obſervari voluit quæ requirit.

QUIS autem ita deſipiat, ut exiſtimet aliquibus uſibus Dei eſſe neceſſaria, quæ in ſacrificiis offeruntur? Quod cum multis locis divina Scriptura teſtetur, ne longum faciamus, breve illud de Pſalmo commemorare ſufficerit: *Dixi Domino, Deus meus es tu; quoniam bonorum meorum non eges.* Non ſolum igitur pecore, vel qualibet alia re corruptibili atque terrena, ſed ne ipſa quidem juſtitia hominis Deus egere credendus eſt, totumque quod recte colitur Deus, homini prodeſſe, non Deo. Neque enim fonti ſe quiſquam dixerit (*a*) profuiſſe, ſi biberit; aut luci, ſi viderit. Nec quod ab antiquis patribus (*b*) talia ſacrificia facta ſunt in victimis pecorum, quæ nunc Dei populus (*c*) legit, non facit, aliud intelligendum eſt, niſi rebus illis eas res fuiſſe ſignificatas, quæ aguntur in nobis, ad hoc (*d*) ut inhæreamus Deo, & ad eumdem finem proximo conſulamus. Sacrificium ergo viſibile inviſibilis ſacrificii ſacramentum, id eſt, ſacrum ſignum eſt. Unde ille pænitens apud Prophetam, vel ipſe Propheta quærens Deum peccatis ſuis habere propitium: *Si voluiſſes*, inquit, *ſacrificium, dediſſem utique, holocauſtis non delectaberis. Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non* * *ſpernet.* Intueamur quemadmodum ubi Deum dixit nolle ſacrificium, ibi Deum oſtendit velle ſacrificium. Non vult ergo ſacrificium trucidati pecoris, ſed vult ſacrificium contriti cordis. Illo igitur quod eum nolle dicit, hoc ſignificatur quod eum velle ſubjecit. Sic itaque illa Deum nolle dixit, quomodo ab ſtultis ea velle creditur, velut ſuæ gratia voluptatis. Nam ſi ea ſacrificia quæ vult, quorum hoc unum eſt, cor contritum & humiliatum dolore pænitendi, nollet eis (*e*) ſacrificiis ſignificari; quæ velut ſibi delectabilia deſiderare putatus eſt, non utique de his offerendis in Lege vetere præcepiſſet. Et ideo mutanda erant opportuno certoque jam tempore, ne ipſi Deo deſiderabilia, vel certe in nobis acceptabilia, ac non potius quæ his ſignificata ſunt, crederentur. Hinc & alio loco Pſalmi alterius: *Si eſuriero*, inquit, *non dicam tibi; meus eſt enim orbis terræ, & plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut ſanguinem hircorum potabo?* tamquam diceret: Utique ſi mihi neceſſaria eſſent, non a te peterem, quæ habeo in poteſtate. Deinde ſubjungens quid illa ſignificent: *Immola*, inquit, *Deo ſacrificium laudis, & redde Altiſſimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis, & eximam te, & glorificabis me.* Item apud alium Prophetam: *In quo*, inquit, *apprehendam Dominum, aſſumam Deum meum excelſum? Si apprehendam illum in holocauſtis, in vitulis anniculis? Si acceptaverit Dominus in millibus arietum, aut in denis millibus hircorum pinguium? Si dedero primogenita mea* (*f*) *pro impietate mea, fructum ventris mei pro peccato animæ meæ? Si annuntiatum eſt tibi, homo, bonum, aut quid Dominus exquirat a te, niſi facere judicium,* (*g*) *& diligere miſericordiam, & paratum eſſe ire cum Domino Deo tuo?* Et in hujus Prophetæ verbis utrumque diſtinctum eſt, ſatiſque declaratum, illa ſacrificia per ſe ipſa non requirere Deum, quibus ſignificantur hæc ſacrificia quæ requirit Deus. In epiſtola quæ (*h*) inſcribitur ad Hebræos: *Bene facere*, inquit, *& communicatores eſſe nolite oblivíſci: talibus enim ſacrificiis* (*i*) *placetur Deo.* Ac per hoc ubi ſcriptum eſt: *Miſericordiam* (k) *volo quam ſacrificium;* nihil aliud quam ſacrificio ſacrificium prælatum oportet intelligi: quoniam illud quod ab omnibus appellatur ſacrificium, ſignum eſt veri ſacrificii. Porro autem miſericordia verum ſacrificium eſt: unde dictum eſt quod paullo ante commemoravi: *Talibus enim ſacrificiis placetur Deo.* Quæcumque igitur in miniſterio tabernaculi ſive templi multis modis de ſacrificiis leguntur divinitus eſſe præcepta, ad dilectionem Dei & proximi (*l*) ſignificandam referuntur: *In*

Pſal. 51. 2. — *Pſal.* 50. 18. & 19. — * ἐξουδενώσει. — *Pſal.* 49. 12. & 13. — *Ibid.* 14. & 15. — *Mich.* 6. 6. &c. — *Hebr.* 13. 16. — *Oſee* 6. 6. — Miſericordia.

(a) Omnes MSS. *conſuluiſſe*.
(b) MSS. *alia ſacrificia*.
(c) Vind. Am. & Er. *populus legitime non facit*.
(d) Lov. *ad hoc tantum*. Abeſt *tantum* a ceteris libris.
(e) Plures MSS. *eis ,ibi ſacrificiis*.
(f) Non pauci MSS. *impietatis*: omiſſo, *pro & mea*.
(g) Apud Lov. additur, *& juſtitiam*: quod hic a ceteris libris & a Scriptura ſacra abeſt.
(h) Hac citandi ratione ſignificari dicit Lud. Vives, incertum eſſe auctorem epiſtolæ ad Hebræos: quam tamen inter Paullinas quatordecim numerat incunctanter Auguſtinus in libro de doctrina Chriſtiana ſecundo c. 8. Et vero hic nonnulli probæ notæ MSS. Corbejenſis, Colbertinus &c. non habent *inſcribitur*, ſed *ſcribitur*.
(i) Editi, *placatur Deus*. At MSS. *placetur Deo*: nec minus apte reſpondet Græco, εὐαρεστεῖται ὁ Θεὸς, quod eſt, *conciliatur Deus*.
(k) Editi, *magis volo*. Abeſt *magis* a MSS.
(l) Vind. Am. Er. & MSS. *ſignificando*.

Matth. 22. 40. *In his* enim *duobus præceptis*, ut ſcriptum eſt, *tota Lex pendet & Prophetæ*.

CAPUT VI.

De vero perfectoque ſacrificio.

PROINDE verum ſacrificium eſt omne opus, (*a*) quod agitur, ut ſancta ſocietate inhæreamus Deo, relatum ſcilicet ad illum finem boni, quo veraciter beati eſſe poſſimus. Unde & ipſa miſericordia qua homini ſubvenitur, ſi propter Deum non fit, non eſt ſacrificium. Etſi enim ab homine fit vel offertur, tamen ſacrificium res divina eſt: ita ut hoc quoque vocabulo id Latini veteres appellaverint. Unde ipſe homo Dei (*b*) nomine conſecratus, & Deo (*c*) votus, inquantum mundo moritur ut Deo vivat, ſacrificium eſt. Nam & hoc ad miſericordiam pertinet, quam quiſque in ſe ipſum facit. Eccl. 30. 24. Propterea ſcriptum eſt: *Miſerere animæ tuæ placens Deo*. Corpus etiam noſtrum cum per temperantiam caſtigamus, ſi hoc, quemadmodum debemus, propter Deum facimus, ut non exhibeamus membra noſtra arma iniquitatis peccato, ſed arma juſtitiæ Deo, ſacrificium eſt. Rom. 6. 13. Ad quod exhortans Apoſtolus ait: Rom. 12. 1. *Obſecro itaque vos, fratres, per miſerationem Dei, ut exhibeatis corpora veſtra hoſtiam vivam, ſanctam, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum*. Si ergo corpus, quo inferiore tamquam famulo, vel tamquam inſtrumento utitur anima, cum ejus bonus & rectus uſus ad Deum refertur, ſacrificium eſt; quanto magis anima ipſa cum ſe refert ad Deum, ut igne amoris ejus accenſa, formam concupiſcentiæ ſæcularis amittat, eique tamquam incommutabili formæ ſubdita reformetur, hinc ei placens, quod ex ejus pulcritudine acceperit, fit ſacrificium? Quod idem Apoſtolus conſequenter adjungens: Ibidem 2. *Et nolite*, inquit, *conformari huic ſæculo; ſed reformamini in novitate mentis veſtræ, ad probandum* (*d*) *vos quæ ſit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum, & perfectum*. Cum igitur vera ſacrificia opera ſint miſericordiæ, ſive in nos ipſos, ſive in proximos, quæ referuntur ad Deum; opera vero miſericordiæ non ob aliud fiant, niſi ut a miſeria liberemur, ac per hoc ut beati ſimus; quod non fit, niſi bono illo de quo dictum eſt: Pſal. 72. 28. *Mihi autem adhærere Deo, bonum eſt*: profecto efficitur, ut tota ipſa redemta Civitas, hoc eſt congregatio ſocietaſque ſanctorum, univerſale ſacrificium offeratur Deo per ſacerdotem magnum, qui etiam ſe ipſum obtulit in paſſione pro nobis, ut tanti capitis corpus eſſemus, ſecundum formam ſervi. Hanc enim obtulit, in hac oblatus eſt; quia ſecundum hanc mediator eſt, in hac ſacerdos, in hac ſacrificium eſt. Cum itaque nos hortatus eſſet Apoſtolus, ut exhibeamus corpora noſtra hoſtiam vivam, ſanctam, Deo placentem, rationabile obſequium noſtrum, & non conformemur huic ſæculo, ſed reformemur in novitate mentis noſtræ; ad probandum quæ ſit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum, quod totum ſacrificium ipſi nos ſumus: Rom. 12. 3. *Dico enim*, inquit, *per gratiam Dei, quæ data eſt mihi, omnibus qui ſunt in vobis, non plus ſapere, quam oportet ſapere, ſed ſapere ad temperantiam; ſicut unicuique Deus partitus eſt fidei menſuram. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eoſdem actus habent: ita multi unum corpus ſumus in Chriſto; ſinguli autem, alter alterius membra, habentes dona diverſa ſecundum gratiam, quæ data eſt nobis*. Hoc eſt ſacrificium Criſtianorum: *multi unum corpus in Chriſto*. Quod etiam ſacramento altaris fidelibus noto frequentat Eccleſia, ubi ei demonſtratur, quod in ea (*e*) re quam offert, ipſa offeratur.

Eccleſia univerſale ſacrificium per ſacerdotem magnum.

Chriſtianorum ſacrificium.

Sacramentum altaris.

CAPUT VII.

Quod ſanctorum Angelorum ea ſit in nos dilectio, ut nos non ſuos, ſed unius veri Dei velint eſſe cultores.

MERITO illi in cæleſtibus ſedibus conſtituti, immortales & beati, qui Creatoris ſui participatione congaudent, cujus æternitate firmi, cujus veritate certi, cujus munere ſancti ſunt; quoniam nos mortales & miſeros, ut immortales beatique ſimus, miſericorditer diligunt, nolunt nos ſibi (*f*) ſacrificare; ſed ei, cujus & ipſi nobiſcum ſacrificium ſe eſſe noverunt. Cum ipſis enim ſumus una Civitas Dei, cui dicitur in Pſalmo (*g*): *Glorioſa dicta ſunt de te, Civitas Dei*: Pſ. 86. 3. cujus pars in nobis peregrinatur, pars in illis opitulatur. De illa quippe ſuperna Civitate, ubi Dei voluntas intelligibilis atque incommutabilis lex eſt, de illa ſuperna quodam modo curia (geritur namque ibi cura de nobis) ad nos miniſtrata per Angelos ſancta illa Scriptura deſcendit, ubi legitur: *Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino ſoli*. Exodi 22. 20. Huic ſcripturæ, huic legi, talibus præceptis tanta ſunt adteſtata miracula, ut ſatis appareat, cui nos ſacrificare velint immortales ac beati, qui hoc nobis volunt eſſe quod ſibi.

CAPUT VIII.

De miraculis, quæ Deus ad corroborandam fidem piorum, etiam per Angelorum miniſterium promiſſis ſuis adhibere dignatus eſt.

NAM nimis vetera ſi commemorem, longius quam ſat eſt revolvere videbor, quæ miracula facta ſint adteſtantia promiſſis Dei; quibus ante annorum millia prædixit Abrahæ, quod in ſemine ejus omnes gentes benedictionem fuerant habituræ. Gen. 18. 18. Quis enim non miretur eidem

(*a*) Plerique MSS. *quo agitur*.

(*b*) Editi, *nomini*. Caſtigantur ex MSS. & ex alio ſimili loco ſupra cap. 3.

(*c*) Sic MSS. At editi, *Deo devotus*.

(*d*) In editis deerat *vos*: quod huc revocamus ex MSS.

(*e*) Sic MSS. At editi, *in ea oblatione quam offert*.

(*f*) Aliquot MSS. *ſacrificari*.

(*g*) Hic & aliis locis probæ notæ MSS. *Glorioſiſſima*.

Gen. 21. 2. eidem Abrahæ filium peperiſſe conjugem ſterilem, eo tempore ſenectutis, quo *(a)* parere nec Gen. 15. 17. fecunda jam poſſet; atque *(b)* in ejuſdem Abra- Gen. 18. 20. hæ ſacrificio flammam cælitus factam inter diviſas victimas cucurriſſe; eidemque Abrahæ prædictum ab Angelis cæleſte incendium Sodomorum, quos Angelos hominibus ſimiles hoſpitio ſuſceperat, & per eos de prole ventura Dei promiſſa tenuerat; ipſoque imminente jam incendio, miram de Sodomis per eoſdem An- Gen. 19. 17. gelos liberationem Lot filii fratris ejus, cujus uxor in via retro reſpiciens, atque in ſalem repente converſa, magno admonuit ſacramento, neminem in via liberationis ſuæ præterita deſiderare debere? Illa vero quæ & quanta ſunt, Exodi 7. 10. quæ jam per Moyſen pro populo Dei de jugo ſervitutis eruendo in Ægypto mirabiliter geſta ſunt, ubi magi Pharaonis, hoc eſt regis Ægypti, qui populum illum dominatione deprimebat, ad hoc facere quædam mira permiſſi ſunt, ut mirabilius vincerentur? Illi enim faciebant veneficiis & incantationibus magicis, quibus ſunt mali angeli, hoc eſt, dæmones dediti: Moyſes autem tanto potentius, quanto juſtius in nomine Domini, qui fecit cælum & terram, ſervientibus Angelis, eos facile ſuperavit. Denique in tertia plaga deficientibus magis, decem plagæ per Moyſen magna myſteriorum diſpoſitione completæ ſunt; quibus ad Dei popu- Exodi 14. 22. lum dimittendum, Pharaonis & Ægyptiorum dura corda ceſſerunt. Moxque pœnituit, & cum abſcedentes Hebræos conſequi conarentur, illis diviſo mari per ſiccum tranſeuntibus, unda hinc atque hinc in ſeſe redeunte cooperti & oppreſſi ſunt. Quid de illis miraculis dicam, quæ cum in deſerto idem populus ductaretur, ſtupenda divinitate crebuerunt; aquas quæ bibi non po- Exodi 15. 25. terant, miſſo in eas, ſicut Deus præceperat, ligno, amaritudine caruiſſe, ſitientesque ſatiaſ- Exodi 15. 14. ſe: manna eſurientibus veniſſe de cælo; & cum eſſet colligentibus conſtituta menſura, quidquid amplius quiſque collegerat, exortis vermibus putruiſſe; ante diem vero ſabbati duplum collectum, quia ſabbato colligere non licebat, nulla putredine violatum: deſiderantibus carne veſci, quæ tanto populo nulla ſufficere poſſe vi- Num. 11. 31. debatur, volatilibus caſtra completa, & cupiditatis ardorem faſtidio ſatietatis extinctum: Exodi 17. 11. obvios hoſtes tranſituque prohibentes atque prœliantes, orante Moyſe, manibuſque ejus in figuram crucis extentis, nullo Hebræorum cadente proſtratos: ſeditioſos in populo Dei, ac ſeſe ab ordinata divinitus ſocietate dividentes, ad exemplum viſibile inviſibilis pœnæ, vivos Num. 16. 32. terra dehiſcente ſubmerſos: virga percuſſam pe- Exodi 17. 6. tram tantæ multitudini abundantia fluenta fu- Num. 20. 8. diſſe: ſerpentum morſus mortiferos, *(c)* pœnam Num. 21. 6. 9. juſtiſſimam peccatorum, in ligno exaltato atque proſpecto æneo ſerpente ſanatos, ut & populo ſubveniretur afflicto, & mors morte deſtructa, velut crucifixæ mortis ſimilitudine ſignaretur? Quem ſane ſerpentem propter facti memoriam reſervatum, cum poſtea populus errans tamquam idolum colere cœpiſſet, Ezechias rex religioſa poteſtate Deo ſerviens, cum magna pietatis laude contrivit. 4. Reg. 18. 4.

CAPUT IX.

De illicitis artibus erga dæmonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus, quædam probando, quædam quaſi improbando, verſatur.

1. HÆc & alia multa hujuſcemodi, quæ omnia commemorare nimis longum eſt, fiebant ad commendandum unius Dei vericultum, & multorum falſorumque prohibendum. Fiebant autem ſimplici fide atque fiducia pietatis, non incantationibus & carminibus nefariæ curioſitatis arte compoſitis, quam vel magiam vel deteſtabiliore nomine *(d)* goetiam, vel honorabiliore theurgiam vocant, qui quaſi conantur iſta diſcernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles, quos & maleficos vulgus appellat, hos enim ad goetiam pertinere dicunt; alios autem laudabiles videri volunt, quibus theurgiam deputant; cum ſint utrique ritibus fallacibus dæmonum obſtricti ſub nominibus angelorum.

2. * Nam & Porphyrius quamdam quaſi purgationem animæ per theurgiam, cunctanter tamen & pudibunda quodam modo diſputatione promittit; reverſionem vero ad Deum hanc artem præſtare cuiquam negat: ut videas eum inter vitium ſacrilegæ curioſitatis & philoſophiæ profeſſionem ſententiis alternantibus fluctuare. Nunc enim hanc artem tamquam fallacem & in ipſa actione * periculoſam & legibus prohibitam, cavendam monet; nunc autem velut ejus laudatoribus cedens, utilem dicit eſſe mundandæ parti animæ, non quidem intellectuali, qua rerum intelligibilium percipitur veritas, nullas habentium ſimilitudines corporum; *(e)* ſed ſpiritali, qua corporalium rerum capiuntur imagines. Hanc enim dicit per quaſdam conſecrationes theurgicas, quas *(f)* teletas vocant, ido-

* Hic in MSS. incipit Caput IX.

* f. in ſua cap. 23.

T

(a) Sic melioris notæ MSS. At editi, *quo nec parere, nec eſſe fecunda jam poſſet.*

(b) In 2. Retract. 43. Auguſtinus, *Non debuit*, inquit, *pro miraculo poni in Abrahæ ſacrificio, flammam cælitus factam inter diviſas victimas cucurriſſe, quoniam hoc illi in viſione monſtratum eſt.*

(c) Editi, *immiſſos ad pœnam.* Abeſt *immiſſos ad* a MSS.

(d) Goetia genus magiæ eſt quæ fit per excitationem mortuorum, ſic dicta a planctu circa ſepulcra. Theurgia vero, quaſi divina operatio; appellatur ea qua dii ſeu dæmones certis ſacrificiis & cærimoniis paganorum opinione bonis invocantur.

(e) Perſimilem in lib. 12. de Geneſi ad lit. c. 24. reperies diſtinctionem, ſcilicet viſionis intellectualis, ſpiritalis & corporalis.

(f) *Teletas* vocabant expiationes & ſacrificia quædam perfecta, quibus nihil deeſſet.

idoneam fieri atque aptam ſuſceptioni ſpirituum & angelorum, (*a*) & ad videndos deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis ſatetur intellectuali animæ nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneam ad videndum Deum ſuum & perſpicienda ea quæ (*b*) vere ſunt. Ex quo intelligi poteſt, qualium deorum vel qualem viſionem fieri dicat theurgicis conſecrationibus, in qua non ea videntur quæ vere ſunt. Denique animam rationalem, ſive quod magis amat dicere intellectualem, in (*c*) ſuperna poſſe dicit evadere, etiamſi quod ejus ſpiritale eſt, nulla theurgica fuerit arte purgatum: porro autem a theurgo ſpiritalem purgari hactenus, ut non ex hoc ad immortalitatem æternitatemque perveniat. Quamquam itaque diſcernat a dæmonibus angelos, aeria eſſe loca dæmonum, ætheria vel empyrea diſſerens angelorum, & admoneat utendum alicujus dæmonis amicitia, quo ſubvectante vel paullulum poſſit elevari a terra quiſque poſt mortem, aliam vero viam eſſe perhibeat ad angelorum ſuperna conſortia: cavendam tamen dæmonum ſocietatem expreſſa quodam modo confeſſione teſtatur, ubi dicit animam poſt mortem luendo pœnas, cultum dæmonum a quibus circumveniebatur horreſcere: ipſamque theurgiam, quam velut conciliatricem angelorum deorumque commendat, apud tales agere
* ipſi poteſtates negare non potuit, quæ vel * ipſæ invideant purgationi animæ, vel artibus ſerviant invidorum, querelam de hac re Chaldæi neſcio cujus expromens: „Conqueritur, inquit, vir in Chaldæa bonus, purgandæ animæ magno (*d*) in molimine fruſtratos ſibi eſſe ſucceſſus, cum vir ad eadem potens tactus invidia adjuratas ſacris precibus potentias alligaſſet, ne poſtulata concederent. Ergo & ligavit ille, inquit, & iſte non ſolvit. Quo indicio dixit apparere theurgiam eſſe tam boni conficiendi quam mali & apud deos & apud homines diſciplinam; pati etiam deos, & ad illas perturbationes paſſioneſque deduci, quas communiter dæmonibus & hominibus Apuleius adtribuit; deos tamen ab eis ætheriæ ſedis altitudine ſeparans, & Platonis aſſerens in illa diſcretione ſententiam.

CAPUT X.

De theurgia, quæ falſam purgationem animis dæmonum invocatione promittit.

Ecce nunc alius Platonicus, quem doctiorem ferunt, Porphyrius, per neſcio quam theurgicam diſciplinam etiam ipſos deos obſtrictos paſſionibus & perturbationibus dicit: quoniam ſacris precibus adjurari terrerique potuerunt, ne præſtarent animæ purgationem, & ita terreri ab eo qui imperabat malum, ut ab alio qui poſcebat bonum, per eamdem artem theurgicam ſolvi illo timore non poſſent, & ad dandum beneficium liberari. Quis non videat hæc omnia fallacium dæmonum eſſe commenta, niſi eorum miſerrimus ſervus & a gratia veri liberatoris alienus? Nam ſi hæc apud deos agerentur bonos, plus ibi utique valeret beneficus purgator animæ, quam malevolus impeditor. Aut ſi diis juſtis homo, pro quo agebatur, purgatione videbatur indignus, non utique ab invido territi, nec, ſicut ipſe dicit, per metum valentioris numinis impediti, ſed judicio libero id negare debuerunt. Mirum eſt autem, quod benignus ille Chaldæus, qui theurgicis ſacris animam purgare cupiebat, non invenit aliquem ſuperiorem Deum, qui vel plus terreret atque ad beneficiendum cogeret territos deos, vel ab eis terrentem compeſceret, ut libere benefacerent: ſi tamen theurgo bono ſacra defuerunt, quibus ipſos deos, quos invocabat animæ purgatores, prius ab illa timoris peſte purgaret. Quid enim cauſſæ eſt, cur Deus potentior adhiberi poſſit a quo terreantur, nec poſſit a quo purgentur? An invenitur Deus qui exaudiat invidum, & timorem diis incutiat ne benefaciant; nec invenitur Deus qui exaudiat benevolum, & timorem diis auferat ut benefaciant? O theurgia præclara! o animæ prædicanda purgatio! ubi plus imperat immunda invidentia, quam impetrat pura beneficentia: immo vero malignorum ſpirituum cavenda & deteſtanda fallacia, (*e*) & ſalutaris audienda doctrina. Quod enim qui has ſordidas purgationes ſacrilegis ritibus operantur, quaſdam mirabiliter pulcras, ſicut iſte commemorat, vel angelorum imagines vel deorum; tamquam purgato ſpiritu vident (ſi tamen vel tale aliquid vident) illud eſt quod Apoſtolus dicit: *Quoniam ſatanas transfigurat ſe velut angelum lucis.* Ejus 2. Cor. 11. 14.
enim ſunt illa phantaſmata, qui miſeras animas multorum falſorumque deorum fallacibus ſacris cupiens irretire, & a vero veri Dei cultu, quo ſolo mundantur & ſanantur avertere, Diaboli phantaſmata.
ſicut de Proteo dictum eſt, Formas ſe vertit in omnes: hoſtiliter inſequens, fallaciter ſubveniens, utrobique nocens. Virg. 4. Georg.

CAPUT XI.

De epiſtola Porphyrii ad Anebontem Ægyptium in qua petit de diverſitate dæmonum ſe doceri.

1. Melius ſapuit iſte Porphyrius, cum ad Anebontem ſcripſit Ægyptium, ubi conſulenti ſimilis & quærenti, & prodit artes ſacrilegas & evertit. Et ibi quidem omnes dæmones reprobat, quos dicit ob imprudentiam trahere humidum vaporem, & ideo non in æthere, ſed in aere eſſe ſub luna, atque (*f*) in ipſo lunæ globo: verumtamen non audet omnes fallacias & malitias & ineptias, quibus merito move-

(a) Hic editi omittunt *&*: quod pleriſque habent MSS.
(b) Sic omnes prope MSS. At editi, hoc tantum loco, *vera ſunt*: præter Er. qui altero etiam infra loco habet *vera*, pro *vere*.
(c) MSS. *in ſua poſſe*: paucis exceptis, qui habent, *inſuper poſſe*.

(d) Sic MSS. At editi, *magno molimine*: abſque particula *in*.
(e) Sola editio Lov. *quam ſalutaris audienda doctrina*.
(f) Editio Lov. omittit *in*; nec non paullo poſt, *&* *malitias*. Utrumque habent ceteri libri.

movetur, omnibus dæmonibus dare. Quoſdam namque benignos dæmones more appellat aliorum, cum omnes generaliter imprudentes eſſe fateatur. Miratur autem quod non ſolum dii alliciantur victimis, ſed etiam compellantur atque cogantur facere quod homines volunt: & ſi corpore & incorporalitate dii a dæmonibus diſtinguuntur, quomodo deos eſſe exiſtimandum ſit ſolem & lunam, & viſibilia cetera in cælo, quæ corpora eſſe non dubitat; & ſi dii ſunt, quomodo alii benefici, alii malefici eſſe dicantur; & quomodo incorporalibus, cum ſint corporei, conjungantur. Quærit etiam veluti dubitans; utrum in divinantibus & quædam mira facientibus animæ ſint (*a*) potentiores, an aliqui ſpiritus extrinſecus veniant, per quos hæc valeant. Et potius venire extrinſecus conjicit, eo quod lapidibus & herbis adhibitis, & alligent quoſdam, & aperiant clauſa oſtia, vel aliquid ejuſmodi mirabiliter operentur. Unde dicit alios opinari eſſe quoddam genus, cui exaudire ſit proprium, natura fallax, omniforme, multimodum, ſimulans deos & dæmones & animas defunctorum; & hoc eſſe quod efficiat hæc omnia quæ videntur bona eſſe vel prava; ceterum circa ea quæ vere bona ſunt nihil opitulari, immo vero iſta nec noſſe, ſed & male conciliare, & inſimulare atque impedire nonnumquam virtutis ſedulos ſectatores; & plenum eſſe temeritatis & faſtus, gaudere nidoribus, adulationibus capi, & cetera quæ de hoc genere fallacium malignorumque ſpirituum, qui extrinſecus in animam veniunt, humanoſque ſenſus ſopitos vigilanteſve deludunt, non tamquam ſibi perſuaſu confirmat, ſed tam tenuiter ſuſpicatur aut dubitat, ut hæc alios afferat opinari. Difficile quippe fuit tanto philoſopho cunctam diabolicam ſocietatem vel noſſe, vel fidenter arguere, quam quælibet anicula Chriſtiana nec (*b*) noſſe cunctatur, & liberrime deteſtatur. Niſi forte iſte, & ipſum, ad quem ſcribit, Anebontem tamquam talium ſacrorum præclariſſimum antiſtitem, & alios talium operum tamquam divinorum & ad deos colendos pertinentium admiratores verecundatur offendere.

2. Sequitur tamen, & ea velut inquirendo commemorat, quæ ſobrie conſiderata tribui non poſſunt niſi malignis, & fallacibus poteſtatibus. Quærit enim cur tamquam melioribus invocatis, quaſi pejoribus imperetur, ut injuſta hominis præcepta exſequantur: cur adtrectatum re Venerea non exaudiant imprecantem, cum ipſi ad inceſtos quoſque concubitus quoslibet ducere non morentur: cur animantibus ſuos antiſtites oportere abſtinere denuntient, ne vaporibus profecto corporeis polluantur, ipſi vero & aliis vaporibus illiciantur & nidoribus hoſtiarum: cumque a cadaveris contactu prohibeatur inſpector, plerumque illa cadaveribus celebrentur: quid ſit, quod non dæmoni vel alicui animæ defuncti, ſed ipſi ſoli & lunæ aut cuicumque cæleſtium, homo cuilibet vitio obnoxius intendit minas, eoſque territat falſo, ut eis extorqueat veritatem. Nam & cælum ſe collidere comminatur, & cetera ſimilia homini impoſſibilia, ut illi dii tamquam inſipientiſſimi pueri falſis & ridiculis comminationibus territi, quod imperatur efficiant. Dicit etiam ſcripſiſſe Chæremonem quemdam talium ſacrorum vel potius ſacrilegiorum peritum, ea quæ apud Ægyptios ſunt celebrata rumoribus, vel de Iſide, vel de Oſiride marito ejus, maximam vim habere cogendi deos, ut faciant imperata, quando ille qui carminibus cogit, ea ſe prodere vel evertere comminatur, ubi ſe etiam Oſiridis membra diſſipaturum terribiliter dicit, ſi facere juſſa neglexerint. Hæc atque hujuſmodi vana & inſana diis hominem minari, nec quibuslibet, ſed ipſis cæleſtibus & ſiderea luce fulgentibus, nec ſine effectu, ſed violenta poteſtate cogentem, atque his terroribus ad facienda quæ voluerit perducentem, merito Porphyrius admiratur: immo vero ſub ſpecie mirantis & cauſſas rerum talium requirentis dat intelligi illos hæc agere ſpiritus, quorum genus ſuperius ſub aliorum opinatione deſcripſit, non, ut ipſe poſuit, natura, ſed vitio fallaces, qui ſimulant deos & animas defunctorum, dæmones autem non, ut ait ipſe, ſimulant, ſed plane ſunt. Et quod ei videtur herbis & lapidibus & animantibus & ſonis certis quibuſdam ac vocibus, & figurationibus atque figmentis, quibuſdam etiam obſervatis in cæli converſione motibus ſiderum, fabricari in terra ab hominibus poteſtates idoneas variis effectibus exſequendis, totum hoc ad eoſdem ipſos dæmones pertinet ludificatores animarum ſibimet ſubditarum, & voluptaria ſibi ludibria de hominum erroribus exhibentes. Aut ergo re vera dubitans & inquirens iſta Porphyrius, ea tamen commemorat, quibus convincantur & redarguantur, nec ad eas poteſtates quæ nobis ad beatam vitam capeſſendam favent, ſed ad deceptores dæmones pertinere monſtrentur; aut ut meliora de philoſopho ſuſpicemur, eo modo voluit hominem Ægyptium talibus erroribus deditum, & aliqua magna ſe ſcire opinantem, non ſuperba quaſi auctoritate doctoris offendere, nec aperte adverſantis altercatione turbare, ſed quaſi quærentis & diſcere cupientis humilitate ad ea cogitanda convertere, & quam ſint contemnenda vel etiam devitanda monſtrare. Denique prope ad epiſtolæ finem petit ſe ab eo doceri, quæ ſit ad beatitudinem via ex Ægyptia ſapientia. Ceterum illos quibus converſatio cum diis ad hoc eſſet, ut ob inveniendum fugitivum vel prædium comparandum, vel propter nuptias vel mercaturam vel quid hujuſmodi, mentem divinam inquietarent, fruſtra eos videri dicit coluiſſe ſapien-

(a) MSS. loco *potentiores*, habent *paſſiones*.

(b) MSS. *nec cunctatur eſſe*.

pientiam. Illa etiam ipſa numina cum quibus converſarentur, etſi de ceteris rebus vera prædicerent, quoniam tamen de beatitudine nihil cautum nec ſatis idoneum monerent, nec deos illos eſſe, nec benignos dæmones, ſed aut illum qui dicitur fallax, aut humanum omne commentum.

CAPUT XII.

De miraculis quæ per ſanctorum Angelorum miniſterium Deus verus operatur.

VERUM quia tanta & talia geruntur his artibus, ut univerſum modum humanæ facultatis excedant: quid reſtat, niſi ut ea quæ mirifice tamquam divinitus prædici vel fieri videntur, nec tamen ad unius Dei cultum referuntur, cui ſimpliciter inhærere, fatentibus quoque Platonicis & per multa teſtantibus, ſolum beatificum bonum eſt, malignorum dæmonum ludibria & ſeductoria impedimenta, quæ vera pietate cavenda ſunt, prudenter intelligantur?

* al. Caput xiii.

* Porro autem quæcumque miracula, ſive per Angelos, ſive quocumque modo ita divinitus fiunt, ut Dei unius, in quo ſolo beata vita eſt, cultum religionemque commendent, ea vere ab eis vel per eos, qui nos ſecundum veritatem pietatemque diligunt, fieri, ipſo Deo in illis operante, credendum eſt. Neque enim audiendi ſunt, qui Deum inviſibilem viſibilia miracula operari negant; cum ipſe etiam ſecundum ipſos fecerit mundum, quem certe viſibilem negare non poſſunt. Quidquid igitur mirabile fit in hoc mundo, profecto minus eſt quam totus hic mundus, id eſt, cælum & terra & omnia quæ in eis ſunt, quæ certe Deus fecit. Sicut autem ipſe qui fecit, ita modus quo fecit occultus eſt & incomprehenſibilis homini. Quamvis itaque miracula viſibilium naturarum videndi aſſiduitate viluerint; tamen cum ea ſapienter intuemur, inuſitatiſſimis rariſſimiſque majora ſunt. Nam & omni miraculo quod fit per hominem, majus miraculum eſt homo. Quapropter Deus qui fecit viſibilia cælum & terram, non dedignatur facere viſibilia miracula in cælo vel in terra, quibus ad ſe inviſibilem colendum excitet animam adhuc viſibilibus deditam: ubi vero & quando faciat, incommutabile conſilium penes ipſum eſt, in cujus diſpoſitione jam tempora facta ſunt quæcumque futura ſunt. Nam temporalia movens, temporaliter non movetur; nec aliter novit facienda, quam facta; nec aliter invocantes exaudit, quam invocaturos videt. Nam & cum exaudiunt Angeli ejus, ipſe in eis exaudit, tamquam in vero, nec manufacto templo ſuo, ſicut in (a) hominibus ſanctis ſuis; ejuſque temporaliter fiunt juſſa, æterna ejus lege conſpecta.

Homo magnum miraculum.

CAPUT XIII.

De inviſibili Deo, qui ſe viſibilem ſæpe præſtiterit, non ſecundum quod eſt, ſed ſecundum quod poterant ferre cernentes.

NEC movere debet, quod cum ſit inviſibilis, ſæpe viſibiliter Patribus * apparuiſſe memoratur. Sicut enim ſonus quo auditur ſententia in ſilentio intelligentiæ conſtituta, non eſt hoc quod ipſa: ita & ſpecies qua viſus eſt Deus in natura inviſibili conſtitutus, non erat quod ipſe. Verumtamen ipſe in eadem ſpecie corporali videbatur, ſicut illa ſententia ipſa in ſono vocis auditur: nec illi ignorabant, inviſibilem Deum in ſpecie corporali, quod ipſe non erat, ſe videre. Nam & loquebatur cum loquente Moyſes, & ei tamen dicebat: *Si inveni gratiam ante te, oſtende mihi temetipſum, ſcienter ut videam te.* Cum igitur oporteret Dei legem in edictis Angelorum terribiliter dari, non uni homini paucisve ſapientibus, ſed univerſæ genti & populo ingenti, coram eodem populo magna facta ſunt in monte, ubi lex per unum dabatur; conſpiciente multitudine metuenda ac tremenda quæ fiebant. Non enim populus Iſrael ſic Moyſi credidit, quemadmodum ſuo Lycurgo Lacedæmonii, quod a Jove ſeu Apolline leges, quas condidit, accepiſſet. Cum enim lex dabatur populo, qua coli unus jubebatur Deus, in conſpectu ipſius populi, quantum ſufficere divina providentia judicabat, mirabilibus rerum ſignis ac motibus apparebat, ad eamdem legem dandam (b) Creatori ſervire creaturam.

* Gen. 32. Exodi 33. Num. 12. &c.

Exodi 33. 13.

CAPUT XIV.

De uno Deo colendo, non ſolum propter æterna, ſed etiam propter temporalia beneficia, quia univerſa in ipſius providentiæ poteſtate conſiſtunt.

SICUT autem unius hominis, ita humani generis, quod ad Dei populum pertinet, recta eruditio per quoſdam articulos temporum tamquam ætatum profecit acceſſibus, ut a temporalibus ad æterna capienda & a viſibilibus ad inviſibilia ſurgeretur; ita ſane ut etiam illo tempore quo viſibilia promittebantur divinitus præmia, unus tamen colendus commendaretur Deus, ne mens humana vel pro ipſis terrenis vitæ tranſitoriæ beneficiis cuiquam niſi vero animæ Creatori ac Domino ſubderetur. Omnia quippe quæ præſtare hominibus vel Angeli vel homines poſſunt, in unius eſſe Omnipotentis poteſtate quiſquis diffitetur, inſanit. De providentia certe Plotinus Platonicus diſputat, eamque a ſummo Deo, cujus eſt intelligibilis atque ineffabilis pulcritudo, uſque ad hæc terrena & ima pertingere, floſculorum atque foliorum pulcritudine comprobat: quæ omnia quaſi abjecta & velociſſime pereuntia decentiſſimos formarum ſuarum numeros habere non poſſe confirmat, niſi inde for-

(a) Sic MSS. At editio Lov. *Sicut in omnibus ſanctis ejus quæ temporaliter fiunt juſſa.*

(b) Lov. *dandam decentem*. Abeſt *decentem* ab editis aliis & a noſtris MSS.

formentur, ubi forma intelligibilis & incommutabilis ſimul habens omnia perſeverat. Hoc Dominus Jeſus ibi oſtendit, ubi ait: *Conſiderate lilia agri, (a) non laborant, neque nent. Dico autem vobis quia nec Salomon in tanta gloria ſua ſic amictus eſt, ſicut unum ex eis. Quod ſi fœnum agri, quod hodie eſt & cras in clibanum mittitur, Deus ſic veſtit, quanto magis vos modicæ fidei?* Optime igitur anima humana adhuc terrenis deſideriis infirma, ea ipſa quæ temporaliter exoptat bona infima atque terrena vitæ huic tranſitoriæ neceſſaria, & præ illius vitæ ſempiternis beneficiis contemnenda, non tamen niſi ab uno Deo expectare conſuevit, ut ab illius cultu etiam in iſtorum deſiderio non recedat, ad quem contemtu eorum & ab eis averſione perveniat.

Matth. 6.28. &c.

CAPUT XV.

De miniſterio ſanctorum Angelorum, quo providentiæ Dei ſerviunt.

SIc itaque divinæ providentiæ placuit ordinare temporum curſum, ut quemadmodum dixi, & in Actibus Apoſtolorum legitur, lex in edictis Angelorum daretur de unius veri Dei cultu, in quibus & perſona ipſius Dei, non quidem per ſuam ſubſtantiam, quæ ſemper corruptibilibus oculis inviſibilis permanet, ſed certis judiciis per ſubjectam Creatori creaturam viſibiliter appareret, & ſyllabatim per tranſitorias temporum morulas humanæ linguæ vocibus loqueretur, qui in ſua natura non corporaliter, ſed ſpiritualiter; non ſenſibiliter, ſed intelligibiliter; non temporaliter, ſed, ut ita dicam, æternaliter nec incipit loqui, nec deſinit: quod apud illum ſincerius audiunt, non corporis aure, ſed mentis, miniſtri ejus & nuntii, qui ejus veritate incommutabili perfruuntur immortaliter beati; & quod faciendum modis ineffabilibus audiunt, & uſque in iſta viſibilia atque ſenſibilia perducendum, incunctanter atque indifficulter efficiunt. Hæc autem lex diſtributione temporum data eſt, quæ prius haberet, ut dictum eſt, promiſſa terrena, quibus tamen ſignificarentur æterna, quæ viſibilibus ſacramentis celebrarent multi, intelligerent pauci. Unius tamen Dei cultus apertiſſima illic & vocum & rerum omnium conteſtatione præcipitur, non unius de turba, ſed qui fecit cælum & terram, & omnem animam, & omnem ſpiritum qui non eſt quod ipſe. Ille enim fecit, hæc facta ſunt: atque ut ſint & bene ſe habeant, ejus indigent a quo facta ſunt.

Act. 7. 53.

CAPUT XVI.

An de promerenda beata vita his angelis ſit credendum, qui ſe coli exigunt honore divino; an vero illis qui non ſibi, ſed uni Deo ſancta præcipiunt religione ſerviri.

1. QUIBUS igitur angelis de beata & ſempiterna vita credendum eſſe cenſemus? Utrum eis qui ſe religionis ritibus coli volunt, ſibi ſacra & ſacrificia flagitantes a mortalibus exhiberi; an eis qui hunc omnem cultum uni Deo creatori omnium deberi dicunt, eique reddendum vera pietate præcipiunt, cujus & ipſi contemplatione beati ſunt, & nos futuros eſſe promittunt? Illa namque viſio Dei tantæ pulcritudinis viſio eſt, & tanto amore digniſſima, ut ſine hac quibuslibet aliis bonis præditum atque abundantem, non dubitet Plotinus infeliciſſimum dicere. Cum ergo ad hunc unum quidam angeli, quidam vero ad ſe ipſos latria colendos ſignis mirabilibus excitent; & hoc ita ut illi iſtos coli prohibeant, iſti autem illum prohibere non audeant; quibus potius ſit credendum, reſpondeant Platonici, reſpondeant quicumque philoſophi, reſpondeant theurgi; vel potius (b) perjurgi: hoc enim ſunt illæ omnes artes vocabulo digniores. Poſtremo reſpondeant homines, ſi (c) ullus naturæ ſuæ ſenſus, quo rationales creati ſunt, ex aliqua parte vivit in eis: reſpondeant, inquam, eiſne ſacrificandum ſit diis vel angelis qui ſibi ſacrificari jubent, an illi uni, cui jubent hi qui & ſibi & iſtis prohibent? Si nec illi nec iſti ulla miracula facerent, ſed tantum præciperent, alii quidem ut ſibi ſacrificaretur, alii vero id vetarent, ſed uni tantum juberent Deo; ſatis deberet pietas ipſa diſcernere quid horum de faſtu ſuperbiæ, quid de vera religione deſcenderet. Plus etiam dicam: ſi tantum hi mirabilibus factis humanas permoverent mentes, qui ſacrificia ſibi expetunt, illi autem qui hoc prohibent, & uni tantum Deo ſacrificari jubent, nequaquam iſta viſibilia miracula facere dignarentur; profecto non ſenſu corporis, ſed ratione mentis præponenda eorum eſſet auctoritas: cum vero Deus id egerit ad commendanda eloquia veritatis ſuæ, ut per iſtos immortales nuntios, non ſui faſtum, ſed majeſtatem illius prædicantes, faceret majora, certiora, clariora miracula, ne infirmis piis illi qui ſacrificia ſibi expetunt, falſam religionem facilius perſuaderent, eo quod ſenſibus eorum quædam ſtupenda monſtrarent; quem tandem ita deſipere libeat, ut non vera eligat quæ ſectetur, ubi & ampliora invenit quæ miretur?

2. Illa quippe miracula deorum gentilium, quæ commendat hiſtoria, non ea dico quæ intervallis temporum occultis ipſius mundi cauſſis, verumtamen ſub divina providentia conſtitutis

Miracula gentilium.

(a) Ita MSS. Editi vero hic addunt, *quomodo creſcunt*: & infra pro *in tanta*, habent *in omni*.

(b) Nonnulli codices, *perturgi*. Quidam, *pertuurgi*.

Alii, *perjurgi*.

(c) Aliquot MSS. *illius*.

tutis & ordinatis monſtroſa contingunt; quales ſunt inuſitati partus animalium, & cælo terraque rerum inſolita facies, ſive tantum terrens, ſive etiam nocens, quæ procurari atque mitigari (*a*) dæmoniacis ritibus fallaciſſima eorum aſtutia perhibentur: ſed ea dico, quæ vi ac poteſtate eorum fieri ſatis evidenter apparet, ut eſt quod effigies deorum Penatium quas de Troja Æneas fugiens advexit, de loco in locum migraſſe referuntur; quod cotem (*b*) Tarquinius novacula ſecuit; quod Epidaurius ſerpens Æſculapio naviganti Romam comes adhæſit; quod navim qua ſimulacrum matris Phrygiæ vehebatur, tantis hominum boumque conatibus immobilem redditam, una muliercula zona (*c*) alligatam ad ſuæ pudicitiæ teſtimonium movit & traxit; quod virgo (*d*) Veſtalis, de cujus corruptione quæſtio vertebatur, aqua impleto cribro de Tiberi, neque perfluente, abſtulit controverſiam. Hæc ergo atque alia hujuſmodi nequaquam illis quæ in populo Dei facta legimus, virtute ac magnitudine conferenda ſunt: quanto minus ea quæ illorum quoque populorum, qui tales deos coluerunt, legibus judicata ſunt prohibenda atque plectenda, magica ſcilicet vel theurgica? quorum pleraque ſpecie tenus mortalium ſenſus imaginaria ludificatione decipiunt, quale eſt lunam deponere, donec ſuppoſitas, ut ait Lucanus, propior deſpumet in herbas: quædam vero etſi nonnullis piorum factis videantur opere coæquari, finis ipſe quo diſcernuntur, incomparabiliter hæc noſtra oſtendit excellere. Illis enim multi tanto minus ſacrificiis colendi ſunt, quanto magis hæc expetunt: his vero unus commendatur Deus, qui ſe nullis talibus indigere, & Scripturarum ſuarum teſtificatione, & eorumdem poſtea ſacrificiorum remotione demonſtrat. Si ergo angeli ſibi expetunt ſacrificium, præponendi eis ſunt illi qui non ſibi, ſed Deo creatori omnium, cui ſerviunt. Hinc enim oſtendunt quam ſincero amore nos diligant, quando per ſacrificium non ſibi, ſed ei nos ſubdere volunt, cujus & ipſi contemplatione beati ſunt, & ad eum nos pervenire, a quo ipſi non receſſerunt. Si autem angeli qui non uni, ſed plurimis ſacrificia fieri volunt, non ſibi, ſed eis diis volunt, quorum deorum angeli ſunt; etiam ſic eis præponendi ſunt illi qui unius Dei deorum angeli ſunt, cui ſacrificari ſic jubent, ut alicui alteri vetent; cum eorum nullus huic vetet, cui uni illi ſacrificari jubent. Porro ſi, quod magis indicat eorum ſuperba fallacia, nec boni, nec bonorum deorum angeli ſunt, ſed dæmones mali, qui non unum ſolum ac ſummum Deum, ſed ſe ipſos ſacrificiis coli volunt; quod (*e*) majus quam unius Dei contra eos eligendum eſt præſidium, cui ſerviunt Angeli boni, qui non ſibi, ſed illi jubent ut ſacrificio ſerviamus, cujus nos ipſi ſacrificium eſſe debemus?

Lucanus lib. 6.

CAPUT XVII.

De arca Teſtamenti miraculiſque ſignorum, quæ ad commendandam Legis ac promiſſionis auctoritatem divinitus facta ſunt.

PROINDE lex Dei, quæ in edictis data eſt Angelorum, in qua unus Deus deorum religione ſacrorum juſſus eſt coli, alii vero quilibet prohibiti, in Arca erat poſita, quæ Arca teſtimonii nuncupata eſt. Quo nomine ſatis ſignificatur, non Deum, qui per illa omnia colebatur, circumcludi ſolere, vel contineri loco, cum reſponſa ejus & quædam humanis ſenſibus darentur ſigna ex illius Arcæ loco, ſed voluntatis ejus hinc teſtimonia perhiberi. Quod etiam ipſa lex erat in tabulis conſcripta lapideis, & in Arca, ut dixi, poſita; quam tempore peregrinationis in eremo, cum Tabernaculo quod ſimiliter appellatum eſt Tabernaculum teſtimonii, cum debita ſacerdotes veneratione portabant: ſignumque erat, quod per diem nubes apparebat, quæ ſicut ignis nocte fulgebat: quæ nubes cum moveretur, caſtra movebantur; & ubi ſtaret, caſtra ponebantur. Exodi 13. 21. Exodi 40. 34.
Reddita ſunt autem illi legi magni miraculi teſtimonia, præter illa quæ dixi, & præter voces quæ ex illius Arcæ loco edebantur. Nam cum terram promiſſionis intrantibus, eadem Arca tranſiret Jordanem, fluvius ex parte ſuperiore ſubſiſtens, & ex inferiore decurrens, & ipſi & populo ſiccum præbuit tranſeundi locum. Jos. 3. 16.
Deinde civitatis, quæ prima hoſtilis occurrit, more gentium deos plurimos colens, ſepties eadem Arca circumacta, muri repente ceciderunt, nulla manu oppugnati, nullo ariete percuſſi. Jos. 6. 20.
Poſt hæc etiam cum jam in terra promiſſionis eſſent, & eadem Arca propter eorum peccata fuiſſet ab hoſtibus capta, hi qui eam ceperant, in Templo Dei ſui, quem præ ceteris colebant, honorifice collocarunt, abeunteſque clauſerunt, apertoque poſtridie, ſimulacrum cui ſupplicabant, invenerunt collapſum deformiterque confractum. 1. Reg. 5. 2.
Deinde ipſi prodigiis acti, deformiuſque puniti, Arcam divini teſtimonii populo, unde ceperant, reddiderunt. Ipſa autem redditio qualis fuit? Impoſuerunt eam plauſtro, eique juvencas, a quibus vitulos ſugentes abſtraxerant, ſubjunxerunt, & eas quo vellent ire ſiverunt, etiam hinc vim divinam explorare cupientes. 1. Reg. 6. 7.
At illæ ſine homine duce atque rectore, ad Hebræos viam pertinaciter gradientes, nec revocatæ mugitibus eſurientium filiorum, magnum ſacramentum ſuis cultoribus reportarunt. Hæc atque hu-

(a) Vind. Am. & MSS. *dæmonicis*.
(b) Tarquinii juſſu fecit Actius Nævius, uti teſtantur Cicero l. 1. de divinat. & 2. de nat. deor. ac Livius l. 1. aliique.
(c) Sic Vind. Am. Er. & MSS. At Lov. *alligata*. Fuit mulier illa Claudia Quintia, ex Cic. de haruſp. reſponſis, Ovid. 4. faſt. Liv. l. 29. &c.
(d) Hæc Tuccia vocatur a Valerio in lib. 8. c. 1.
(e) Aliquot MSS. *magis*.

hujuſmodi Deo parva ſunt; ſed magna terrenis ſalubriter erudiendiſque mortalibus. Si enim philoſophi, præcipueque Platonici, rectius ceteris ſapuiſſe laudantur, ſicut paullo ante commemoravi, quod divinam providentiam hæc quoque rerum infima atque terrena adminiſtrare docuerunt, numeroſarum teſtimonio pulcritudinum, quæ non ſolum in corporibus animalium, verum in herbis etiam fœnoque gignuntur; quanto evidentius hæc atteſtantur divinitati, quæ ad horam prædicationis ejus fiunt, ubi ea religio commendatur quæ omnibus cæleſtibus, terreſtribus, infernis ſacrificari vetat; uni Deo tantum jubens, qui ſolus diligens & dilectus beatos facit, eorumque ſacrificiorum tempora imperata præfiniens, eaque per meliorem ſacerdotem in melius mutanda prædicens, non illa ſe appetere; ſed per hæc alia potiora ſignificare teſtatur; non ut ipſe his honoribus ſublimetur, ſed ut nos ad eum colendum, eique cohærendum igne amoris ejus accenſi, quod nobis, non illi bonum eſt, excitemur.

CAPUT XVIII.

Contra eos qui de miraculis, quibus Dei populus eruditus eſt, negant eccleſiaſticis libris eſſe credendum.

AN dicet aliquis iſta falſa eſſe miracula, nec fuiſſe facta, ſed mendaciter ſcripta? Quiſquis hoc dicit, ſi de his rebus negat omnino ullis litteris eſſe credendum, poteſt etiam dicere nec deos ullos curare mortalia. Non enim ſe aliter colendos eſſe perſuaſerunt, niſi mirabilium operum effectibus, quorum & hiſtoria gentium teſtis eſt, quarum dii ſe oſtentare mirabiles, potius quam utiles oſtendere potuerunt. Unde hoc opere noſtro, cujus hunc jam decimum librum habemus in manibus, non eos ſuſcepimus refellendos, qui vel ullam eſſe vim divinam negant, vel humana non curare contendunt; ſed eos qui noſtro Deo conditori ſanctæ & glorioſiſſimæ Civitatis deos ſuos præferunt, neſcientes eum ipſum eſſe etiam mundi hujus viſibilis & mutabilis inviſibilem & incommutabilem conditorem, & vitæ beatæ non de his quæ condidit, ſed de ſe ipſo veriſſimum largitorem. Ejus enim Propheta veraciſſimus ait: *Mihi autem adhærere Deo, bonum eſt*. De fine namque boni inter philoſophos quæritur, ad quod adipiſcendum omnia officia referenda ſunt. Nec dixit iſte, Mihi autem divitiis abundare, bonum eſt; aut inſigniri purpura & ſceptro, vel diademate excellere; aut, quod nonnulli etiam philoſophorum dicere non erubuerunt, Mihi voluptas corporis bonum eſt; aut quod melius velut meliores dicere viſi ſunt, Mihi virtus animi mei bonum eſt: ſed, *Mihi*, inquit, *adhærere Deo, bonum eſt*. Hoc eum docuerat, cui uni tantummodo ſacrificandum ſancti quoque Angeli ejus (a) miraculorum etiam conteſtatione monuerunt. Unde & ipſe ſacrificium ejus factus erat, cujus igne intelligibili correptus ardebat, & in ejus ineffabilem incorporeumque complexum ſancto deſiderio ferebatur. Porro autem ſi multorum deorum cultores, (qualeſcumque deos ſuos eſſe arbitrentur) ab eis facta eſſe miracula, vel civilium rerum hiſtoriæ, vel libris magicis, ſive, quod honeſtius putant, theurgicis credunt, quid cauſæ eſt, cur illis litteris nolint credere, iſta facta eſſe, quibus tanto major debetur fides, quanto ſuper omnes eſt magnus; cui uni ſoli ſacrificandum eſſe præcipiunt.

Dæmones ſe coli per miracula volunt.

Pſalm. 72. 28.

CAPUT XIX.

Quæ ratio ſit viſibilis ſacrificii, quod uni vero & inviſibili Deo offerri docet vera religio.

QUi autem putant hæc viſibilia ſacrificia diis aliis congruere, illi vero tamquam inviſibili inviſibilia, & majori majora, melioríque meliora, qualia ſunt puræ mentis & bonæ voluntatis officia; profecto neſciunt, hæc ita eſſe ſigna illorum, ſicut verba ſonantia ſigna ſunt rerum. Quocirca ſicut orantes atque laudantes ad eum dirigimus ſignificantes voces, cui res ipſas in corde quas ſignificamus offerimus: ita ſacrificantes non alteri viſibile ſacrificium offerendum eſſe noverimus, quam illi cujus in cordibus noſtris inviſibile ſacrificium nos ipſi eſſe debemus. Tunc nobis favent, nobiſque congaudent, atque ad hoc ipſum nos pro ſuis viribus adjuvant Angeli quique virtuteſque ſuperiores & ipſa bonitate ac pietate potentiores. Si autem illis hæc exhibere voluerimus, non libenter accipiunt, & cum ad homines ita mittuntur, ut eorum præſentia ſentiatur, apertiſſime vetant. Sunt exempla in litteris ſanctis. Putaverunt quidam deferendum Angelis honorem vel adorando, vel ſacrificando, qui debetur Deo, & eorum ſunt admonitione prohibiti, juſſique hoc ei deferre, cui uni fas eſſe noverunt. Imitati ſunt angelos ſanctos etiam ſancti homines Dei. Nam Paullus & Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo ſanitatis putati ſunt dii, eiſque Lycaonii immolare victimas voluerunt, quod a ſe humili pietate removentes, eis in quem crederent annuntiaverunt Deum. Nec ob aliud fallaces illi ſuperbe ſibi hoc exigunt, niſi quia vero Deo deberi ſciunt. Non enim re vera, ut ait Porphyrius, & nonnulli putant, cadaverinis nidoribus, ſed divinis honoribus gaudent. Copiam vero nidorum magnam habent undique, & ſi amplius vellent, eſſent ſibi ipſi poterant exhibere. Qui ergo divinitatem ſibi arrogant ſpiritus, non cujuslibet corporis fumo, ſed ſupplicantis animo delectantur, cui decepto ſubjectoque dominentur, intercludentes iter ad Deum verum, ne ſit homo illius ſacrificium, dum ſacrificatur cuipiam præter illum.

Angeli nonnullos honores reſpuerunt.

Apoc. 19. & 22.

Act. 14.

CA-

(a) Sic MSS. At editi, *Angeli legalium ſacrificiorum conſtitutione monuerunt.*

CAPUT XX.

De ſummo veroque ſacrificio, quod ipſe Dei & hominum Mediator effectus eſt.

UNDE verus ille Mediator, inquantum formam ſervi accipiens mediator effectus eſt Dei & hominum homo Chriſtus Jeſus, cum in forma Dei ſacrificium cum Patre ſumat, cum quo & unus Deus eſt, tamen in forma ſervi ſacrificium maluit eſſe quam ſumere, ne vel hac occaſione quiſquam exiſtimaret cuilibet ſacrificandum eſſe creaturæ. Per hoc & ſacerdos eſt, ipſe offerens, ipſe & oblatio. Cujus rei ſacramentum quotidianum eſſe voluit Eccleſiæ ſacrificium: (a) quæ cum ipſius capitis corpus ſit, ſe ipſam per ipſum diſcit offerre. Hujus veri ſacrificii multiplicia variaque ſigna erant ſacrificia priſca ſanctorum, cum hoc unum per multa figuraretur, tamquam verbis multis res una diceretur, ut ſine faſtidio multum commendaretur. Huic ſummo veroque ſacrificio cuncta ſacrificia falſa ceſſerunt.

Eccleſiæ quotidianum ſacrificium.

CAPUT XXI.

De modo poteſtatis dæmonibus datæ ad gloriſicandos ſanctos (b) per tolerantiam paſſionum, quia aerios ſpiritus non placando ipſos, ſed in Deo permanendo vicerunt.

MODERATIS autem præfinitiſque temporibus, etiam poteſtas permiſſa dæmonibus, ut hominibus quos poſſident excitatis, inimicitias adverſus Dei civitatem tyrannice exerceant ſibique ſacrificia non ſolum ab offerentibus ſumant, & a volentibus expetant, verum etiam ab invitis perſequendo violenter extorqueant, non ſolum pernicioſa non eſt, ſed etiam utilis invenitur Eccleſiæ, ut Martyrum numerus * impleatur: quos Civitas Dei tanto clariores & honoratiores cives habet, quanto fortius adverſus (c) impietatis peccatum etiam uſque ad ſanguinem certant. Hos multo elegantius, ſi eccleſiaſtica loquendi conſuetudo pateretur, noſtros heroas vocaremus. Hoc enim nomen a Junone dicitur tractum, quod Græce Juno ὕρα appellatur; & ideo neſcio quis filius ejus ſecundum Græcorum fabulas, Heros fuerit nuncupatus: hoc videlicet veluti myſticum ſignificante fabula, quod aer Junoni deputetur, ubi volunt cum dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicujus meriti animas defunctorum. Sed a contrario Martyres noſtri heroes nuncuparentur, ſi, ut dixi, uſus eccleſiaſtici ſermonis admitteret; non quod eis eſſet cum dæmonibus in aere ſocietas, ſed quod eoſdem dæmones, id eſt, aerias vincerent poteſtates, & in eis ipſam, quidquid putatur ſignificare, Junonem, quæ non uſquequaque inconvenienter a poetis inducitur inimica virtutibus, & cælum petentibus viris fortibus invida. Sed rurſus ei ſuccumbit infeliciter ceditque Virgilius, ut cum apud eum illa dicat, Vincor ab Ænea; ipſum Æneam admoneat Helenus quaſi conſilio religioſo, & dicat:

* Apoc. 6. 11.

Heroes

Martyres dæmonum victores.

> Junoni cane vota libens, dominamque potentem
> Supplicibus ſupera donis. —

Ænid. 7. Æneid. 3.

Ex quia opinatur Porphyrius, quamvis non ex ſua ſententia, ſed ex aliorum, bonum deum vel genium non venire in hominem, niſi malo fuerit ante placatus: tamquam fortiora ſint apud eos numina mala quam bona; quandoquidem mala impediunt adjutoria bonorum, niſi eis placata dent locum, maliſque nolentibus bona prodeſſe non poſſunt; nocere autem mala poſſunt, non ſibi valentibus reſiſtere bonis. Non eſt iſta veræ veraciterque ſanctæ religionis via: non ſic Junonem, hoc eſt, aerias poteſtates piorum virtutibus invidentes noſtri Martyres vincunt. Non omnino, ſi dici uſitate poſſet, heroes noſtri ſupplicibus donis, ſed virtutibus divinis Heram ſuperant. Commodius quippe Scipio Africanus eſt cognominatus, quod virtute Africam vicerit, quam ſi hoſtes donis placaſſet, ut parcerent.

CAPUT XXII.

Unde ſit ſanctis adverſum dæmones poteſtas, & unde cordis vera purgatio.

VERA pietate homines Dei aeriam poteſtatem inimicam contrariamque pietati exorcizando ejiciunt, non placando; (d) omneſque tentationes adverſitatis ejus vincunt orando, non ipſam, ſed ſuum Deum adverſus ipſam. Non enim aliquem vincit, aut ſubjugat, niſi ſocietate peccati. In ejus ergo nomine vincitur, qui hominem aſſumſit, egitque ſine peccato, ut in ipſo ſacerdote ac ſacrificio fieret remiſſio peccatorum, id eſt, per Mediatorem Dei & hominum hominem Chriſtum Jeſum, per quem facta peccatorum purgatione reconciliamur Deo. Non enim niſi peccatis homines ſeparantur a Deo, quorum in hac vita non fit noſtra virtute, ſed divina miſeratione purgatio, per indulgentiam illius, non per noſtram potentiam. Quia & ipſa quantulacumque virtus, quæ dicitur noſtra, illius eſt nobis bonitate conceſſa. Multum autem nobis in hac carne tribueremus, niſi uſque ad ejus depoſitionem ſub venia viveremus. Propterea ergo nobis per Mediatorem præſtita eſt gratia, ut polluti carne peccati carnis peccati ſimilitudine mundaremur. Hæc Dei gratia, qua in nos oſtendit magnam miſericordiam ſuam, & in hac vita per fidem regimur, & poſt hanc vitam

Peccatis homines ſeparantur a Deo.

(a) [illegible] eſſe [illegible] ipſius [illegible]

(b) [illegible] Emendatur a MSS.

(c) Editi, adverſus [illegible] Alia, quæ [illegible] MSS. lectio, [illegible] prætendenda [illegible] Heb. 12. 4. Nondum enim [illegible] peccatum re[illegible]

(d) Sic MSS. At editi, omnes tentationes adverſitatis ejuſque [illegible]

tam per ipſam ſpeciem incommutabilis veritatis ad perfectionem pleniſſimam perducemur.

CAPUT XXIII.

De principiis, in quibus Platonici purgationem animæ eſſe profitentur.

DIcit etiam Porphyrius divinis oraculis fuiſſe reſponſum, non nos purgari lunæ teletis atque ſolis; ut hinc oſtenderetur nullorum deorum teletis hominem poſſe purgari. Cujus enim teletæ purgant, ſi lunæ ſoliſque non purgant, quos inter cæleſtes deos præcipuos habent? Denique eodem dicit oraculo expreſſum, principia poſſe purgare; ne forte cum dictum eſſet non purgare teletas ſolis & lunæ, alicujus alterius Dei de turba valere ad purgandum teletæ crederentur. Quæ autem dicat eſſe principia tamquam Platonicus, novimus. Dicit enim Deum Patrem & Deum Filium, quem Græce appellat paternum intellectum, vel paternam mentem: de Spiritu autem ſancto, aut nihil, aut non aperte aliquid dicit; quamvis quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, ſicut Plotinus, ubi de tribus principalibus ſubſtantiis diſputat, animæ naturam etiam iſte vellet intelligi, non utique diceret horum medium, id eſt, Patris & Filii medium. Poſtponit quippe Plotinus animæ naturam paterno intellectui: iſte autem cum dicit medium, non poſtponit, ſed interponit. Et nimirum hoc dixit ut potuit, ſive ut voluit, quod nos Spiritum-ſanctum nec Patris tantum, nec Filii tantum, ſed utriuſque Spiritum dicimus. Liberis enim verbis loquuntur philoſophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offenſionem religioſarum aurium pertimeſcunt. Nobis autem ad certam regulam loqui fas eſt, ne verborum licentia etiam de rebus quæ his ſignificantur, impiam gignat opinionem.

Porphyrii de Trinitate ſententia.

De Trinitatis myſterio ad certam regulam loquendum.

CAPUT XXIV.

De uno veroque principio, quod (a) ſolum naturam humanam purgat, & renovat.

NOs itaque ita non dicimus duo vel tria principia, cum de Deo loquimur, ſicut nec duos deos vel tres nobis licitum eſt dicere: quamvis de unoquoque loquentes, vel de Patre, vel de Filio, vel de Spiritu-ſancto, etiam ſingulum quemque Deum eſſe fateamur; nec dicamus tamen quod hæretici Sabelliani, eumdem eſſe Patrem, qui eſt & Filius, & eumdem Spiritum-ſanctum, qui eſt & Pater & Filius; ſed Patrem eſſe Filii Patrem, & Filium Patris Filium, & Patris & Filii Spiritum-ſanctum nec Patrem eſſe nec Filium. Verum itaque dictum eſt, non purgari hominem niſi principio, quamvis pluraliter ſint apud eos dicta principia. * Sed ſubditus Porphyrius invidis poteſtatibus, de quibus & erubeſcebat, & eas libere redarguere formidabat, noluit intelligere Dominum Chriſtum eſſe principium, cujus incarnatione purgamur. Eum quippe in ipſa carne contemſit, quam propter ſacrificium noſtræ purgationis aſſumſit; magnum ſcilicet ſacramentum ea ſuperbia non intelligens, quam ſua ille humilitate dejecit verus benignuſque Mediator, in ea ſe oſtendens mortalitate mortalibus, quam maligni fallaceſque mediatores non habendo ſe ſuperbius extulerunt, miſeriſque hominibus adjutorium deceptorium velut immortales mortalibus promiſerunt. Bonus itaque veruſque Mediator oſtendit peccatum eſſe malum, non carnis ſubſtantiam vel naturam; quæ cum anima hominis & ſuſcipi ſine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, & in melius reſurrectione mutari: nec ipſam mortem, quamvis eſſet pœna peccati, quam tamen pro nobis ſine peccato ipſe perſolvit, peccando eſſe vitandam; ſed potius, ſi facultas datur, pro juſtitia perferendam. Ideo enim ſolvere potuit moriendo peccata, quia & mortuus eſt, & non pro (b) ſuo peccato. Hunc ille Platonicus non cognovit eſſe principium; nam cognoſceret purgatorium. Neque enim caro principium eſt, aut anima humana; ſed Verbum per quod facta ſunt omnia. Non ergo caro per ſe ipſam mundat, ſed per Verbum a quo ſuſcepta eſt, cum *Verbum caro factum eſt, & habitavit in nobis.* Nam de carne ſua manducanda myſtice loquens, cum hi qui non intellexerunt offenſi recederent, dicentes: *Durus eſt hic ſermo, quis eum poteſt audire?* reſpondit manentibus ceteris: *Spiritus eſt qui vivificat, caro autem non prodeſt quidquam.* Principium ergo ſuſcepta anima & carne, & animam credentium mundat & carnem. Ideo quærentibus Judæis quis eſſet, reſpondit ſe eſſe principium. Quod utique carnales, infirmi, peccatis obnoxii, & ignorantiæ tenebris obvoluti nequaquam percipere poſſemus, niſi ab eo mundaremur atque ſanaremur, per hoc quod eramus & non eramus. Eramus enim homines, ſed juſti non eramus. In illius autem incarnatione natura humana erat, ſed juſta, non peccatrix erat. Hæc eſt mediatio, qua manus lapſis jacentibuſque porrecta eſt: hoc eſt ſemen diſpoſitum per Angelos, in quorum edictis & lex dabatur, qua & unus Deus coli jubebatur, & hic Mediator venturus promittebatur.

Sabelliani hæretici.

** al. CAPUT XXIV.*

Superbia myſterium incarnationis non percipit.

Joan. 1. 14.

Joan. 6. 61.

Joan. 8. 25.

Gal. 3. 19.

CAPUT XXV.

Omnes ſanctos & ſub legis tempore, & ſub prioribus ſæculis, in ſacramento & fide Chriſti juſtificatos fuiſſe.

HUjus ſacramenti fide etiam juſti antiqui mundari pie vivendo potuerunt, non ſolum antequam lex populo Hebræo daretur, (neque enim eis prædicator Deus vel Angeli defuerunt) ſed ipſius quoque legis temporibus, quamvis in figuris rerum ſpiritalium habere (c) videretur promiſſa carnalia, propter quod vetus dicitur Teſtamentum. Nam & Prophetæ tunc erant, per quos, ſicut per Angelos, eadem promiſſio prædicata eſt: & ex illorum nu-

(a) Editi, *ſolam*. Verius MSS. *ſolum*.

(b) In MSS. *& non pro peccato:* ubi ſupplendum relinquebatur, *ſuo*.

(c) Er. & Lov. *viderentur*. Alii libri, *videretur*, ſcilicet lex.

mero erat, cujus tam magnam divinamque ſententiam de boni humani fine paullo ante commemoravi: *Mihi autem adhærere Deo, bonum eſt.* Pſal. 72. 28.
In quo plane Pſalmo duorum Teſtamentorum, quæ dicuntur vetus & novum, ſatis eſt declarata diſtinctio. Propter carnales enim terrenaſque promiſſiones, cum eas impiis abundare perſpiceret, dicit pedes ſuos pæne fuiſſe commotos, & effuſos in lapſum propemodum greſſus ſuos, tamquam fruſtra Deo ipſe ſerviſſet, cum ea felicitate, quam de illo exſpectabat, contemtores ejus florere perſpiceret; ſeque in rei hujus inquiſitione laboraſſe, volentem cur ita eſſet apprehendere, donec intraret in ſanctuarium Dei, & intelligeret in noviſſima eorum, qui felices videbantur erranti. Somnium felicitas impiorum. Tunc eos intellexit in eo quod ſe extulerunt, ſicut dicit, fuiſſe dejectos, & defeciſſe ac periſſe propter iniquitates ſuas; totumque illud culmen temporalis felicitatis ita eis factum tamquam ſomnium evigilantis, qui ſe repente invenit ſuis quæ ſomniabat fallacibus gaudiis deſtitutum. Et quoniam in hac terra vel civitate terrena magni ſibi videbantur: *Domine*, inquit, Pſal. 72. 20. *in civitate tua imaginem eorum ad nihilum rediges.* Quod huic tamen utile fuerit, etiam ipſa terrena non niſi ab uno vero Deo quærere, in cujus poteſtate ſunt omnia, ſatis oſtendit, ubi ait: Ibidem 23. *Velut pecus factus ſum apud te, & ego ſemper tecum.* *Velut pecus* dixit, utique non intelligens. Ea quippe a te deſiderare debui, quæ mihi cum impiis non poſſunt eſſe communia; non ea quibus eos cum abundare cernerem, putavi me incaſſum tibi ſerviſſe, quando & illi hæc haberent, qui tibi ſervire noluiſſent: Tamen *ego ſemper tecum*, qui etiam in talium rerum deſiderio deos alios non quæſivi. Ac per hoc ſequitur: Ibidem 24. &c. *Tenuiſti manum (a) dexteræ meæ, & in voluntate tua deduxiſti me, & cum gloria aſſumſiſti me*: tamquam ad ſiniſtram cuncta illa pertineant, quæ abundare apud impios cum vidiſſet, pæne collapſus eſt: *Quid enim mihi eſt*, inquit, *in cælo, & a te quid volui ſuper terram?* Reprehendit ſeipſum, juſteque ſibi diſplicuit: quia cum tam magnum bonum haberet in cælo, (quod poſt intellexit) rem tranſitoriam, fragilem, & quodam modo luteam felicitatem a ſuo Deo quæſivit in terra. *Defecit*, inquit, *cor meum & caro mea, Deus cordis mei*: defectu utique bono ab inferioribus ad ſuperna. Unde in Pſal. 83. 3. alio Pſalmo dicitur: *Deſiderat & defecit anima mea in atria Domini.* Item in alio: Pſal. 118. 81. *Defecit in ſalutare tuum anima mea.* Tamen cum de utroque dixiſſet, id eſt, de corde & carne deficiente, non ſubjecit, Deus cordis & carnis meæ, Per cor caro mundatur. ſed, *Deus cordis mei*. Per cor quippe caro mundatur. Unde dicit Dominus: *Mundate quæ intus ſunt, & quæ foris ſunt munda erunt.* Matth. 23. 26. Partem deinde ſuam dicit ipſum Deum, non aliquid ab co, ſed ipſum: *Deus*, inquit, *cordis mei, & pars mea Deus in ſæcula:* Pſal. 72. 26. quod inter multa quæ ab hominibus eliguntur, ipſe illi placuerit eligendus. *Quia ecce*, inquit, *qui longe ſe faciunt a te, peribunt: perdidiſti omnem qui fornicatur abs te;* Ibidem 27. hoc eſt, qui multorum deorum vult eſſe proſtibulum. Unde ſequitur illud, propter quod & cetera de eodem Pſalmo dicenda viſa ſunt: *Mihi autem adhærere Deo, bonum eſt:* Ibidem 28. non longe ire, non per plurima fornicari. Adhærere autem Deo tunc perfectum erit, cum totum quod liberandum eſt, fuerit liberatum. Nunc vero fit illud quod ſequitur: *Ponere in Deo ſpem meam. Spes enim quæ videtur, non eſt ſpes: quod enim videt quis, quid ſperat?* Rom. 8. 24. ait Apoſtolus. *Si autem quod non videmus ſperamus, per patientiam exſpectamus.* In hac autem ſpe nunc conſtituti agamus quod ſequitur, & ſimus nos quoque pro modulo noſtro angeli Dei, id eſt, nuntii ejus, annuntiantes ejus voluntatem, & gloriam gratiamque laudantes. Unde cum dixiſſet: *Ponere in Deo ſpem meam: ut annuntiem*, inquit, *omnes laudes tuas in portis filiæ Sion.* Hæc eſt glorioſiſſima Civitas Dei; hæc unum Deum novit & colit: hanc Angeli ſancti annuntiaverunt, qui nos ad ejus ſocietatem invitaverunt, civeſque ſuos in illa eſſe voluerunt; quibus non placet ut eos colamus tamquam noſtros deos, ſed cum eis & illorum & noſtrum Deum; nec eis ſacrificemus, ſed cum ipſis ſacrificium Deo ſimus. Nullo itaque dubitante, qui hæc depoſita maligna obſtinatione conſiderat, omnes immortales beati, qui nobis non invident, (neque enim ſi inviderent, eſſent beati) ſed potius nos diligunt, ut & nos cum ipſis beati ſimus, plus nobis favent, plus adjuvant, quando unum Deum cum illis colimus, Patrem & Filium & Spiritum-ſanctum, quam ſi eos ipſos per ſacrificia coleremus.

CAPUT XXVI.

De inconſtantia Porphyrii, inter confeſſionem veri Dei & cultum dæmonum fluctuantis.

Neſcio quomodo (quantum mihi videtur) (b) amicis ſuis theurgis erubeſcebat Porphyrius. Nam iſta utcumque ſapiebat, ſed contra multorum deorum cultum (c) non libere defendebat. Et angelos quippe alios eſſe dixit, qui deorſum deſcendentes hominibus theurgicis divina pronuntient; alios autem qui in terris ea quæ Patris ſunt, & altitudinem ejus profunditatemque declarent. Num igitur hos angelos, quorum miniſterium eſt declarare voluntatem Patris, credendum eſt velle nos ſubdi, niſi ei cujus nobis annuntiant voluntatem? Unde optime admonet etiam ipſe Platonicus, imitandos eos potius quam invocandos. Non itaque debemus metuere, ne immortales & beatos uni Deo ſubditos non eis ſacrificando offendamus. Quod enim non niſi uni vero Deo deberi ſciunt, cui & ipſi

(a) Lov. *dexteram meam*: diſſentientibus ceteris libris.
(b) Editi, *pro amicis*. Abeſt *pro* a MSS.
(c) Editi, *ſed contra multorum deorum cultum Deum verum non libere defendebat*. Iſtud *Deum verum* gloſſema eſt, quod non habent MSS. Ergo *defendebat* referendum ad *iſta* quæ *utcumque ſapiebat* Porphyrius.

& ipſi adhærendo beati ſunt, procul dubio neque per ullam ſignificantem figuram, neque per ipſam rem quæ ſacramentis ſignificatur, ſibi exhiberi volunt. Dæmonum eſt hæc arrogantia ſuperborum atque miſerorum, a quibus longe diverſa eſt pietas ſubditorum Deo, nec aliunde quam illi cohærendo beatorum. Ad quod bonum percipiendum etiam nobis ſincera benignitate oportet ut faveant, neque ſibi arrogent quo eis ſubjiciamur; ſed cum annuntient, ſub quo eis in pace ſociemur. Quid adhuc trepidas, o philoſophe, adverſus poteſtates & veris virtutibus & veri Dei muneribus invidas habere liberam vocem? Jam diſtinxiſti angelos qui Patris annuntiant voluntatem, ab eis angelis qui ad theurgos homines, neſcio qua deducti arte, deſcendunt. Quid adhuc eos honoras, ut dicas pronuntiare divina? Quæ tandem divina pronuntiant, qui non voluntatem Patris nuntiant? Nempe illi ſunt, quos ſacris precibus invidus alligavit, ne præſtarent animæ purgationem; nec a bono, ut dicis, purgare (a) cupiente ab illis vinculis ſolvi & ſuæ poteſtati reddi potuerunt. Adhuc dubitas hæc maligna eſſe dæmonia; vel te fingis fortaſſe neſcire, dum non vis theurgos offendere, a quibus curioſitate deceptus, iſta pernicioſa & inſana pro magno beneficio didiciſti? Audes iſtam invidam, non potentiam, ſed peſtilentiam, & non dicam dominam, ſed quod tu fateris, ancillam potius invidorum, iſto aere tranſcenſo levare in cælum, & inter deos veſtros etiam ſidereos collocare, vel ipſa quoque ſidera his opprobriis infamare?

CAPUT XXVII.

De impietate Porphyrii, qua etiam Apuleii tranſſcendit errorem.

QUANTO humanius & tolerabilius conſectaneus tuus Platonicus Apuleius erravit, qui tantummodo dæmones a luna & infra ordinatos agitari morbis paſſionum mentiſque turbellis, honorans quidem eos, ſed volens nolenſque confeſſus eſt; deos tamen cæli ſuperiores ad æthezia ſpatia pertinentes, ſive viſibiles, quos conſpicuos lucere cernebat, ſolem ac lunam & cetera ibidem lumina, ſive inviſibiles quos putabat, ab omni labe iſtarum perturbationum (b) quanta potuit diſputatione diſcrevit? Tu autem didiciſti hoc non a Platone, ſed a Chaldæis magiſtris (c), ut in ætherias vel empyreas mundi ſublimitates & firmamenta cæleſtia extolleres vitia humana, ut poſſent dii veſtri theurgis pronuntiare divina: quibus divinis te tamen per intellectualem vitam facis altiorem, ut tibi videlicet tamquam philoſopho theurgicæ artis purgationes nequaquam neceſſariæ videantur; ſed aliis eas tamen importas, ut hanc veluti mercedem reddas magiſtris tuis, quod eos qui philoſophari non poſſunt, ad iſta ſeducis, quæ tibi tamquam ſuperiorum capaci eſſe inutilia confiteris; ut videlicet quicumque a philoſophiæ virtute remoti ſunt, quæ ardua nimis atque paucorum eſt, te auctore theurgos homines, a quibus non quidem in anima intellectuali, verum ſaltem in anima ſpiritali purgentur, inquirant; & quoniam iſtorum quos philoſophari piget, incomparabiliter major eſt multitudo; plures ad ſecretos & illicitos magiſtros tuos, quam ad ſcholas Platonicas venire cogantur. Hoc enim tibi immundiſſimi dæmones, deos ætherios ſe eſſe fingentes, quorum prædicator & angelus factus es, promiſerunt; quod in anima ſpiritali theurgica arte purgati, ad Patrem quidem non redeunt, ſed ſuper aerias plagas inter deos ætherios habitabunt. Non audit iſta hominum multitudo, propter quos a dæmonum dominatu liberandos Chriſtus advenit. In illo enim habent miſericordiſſimam purgationem & mentis, & ſpiritus, & corporis ſui. Propterea quippe totum hominem ſine peccato ille ſuſcepit, ut totum quo conſtat homo, a peccatorum peſte ſanaret. Quem tu quoque utinam cognoviſſes, eique te potius, quam vel tuæ virtuti, quæ humana, fragilis, & infirma eſt, vel pernicioſiſſimæ curioſitati ſanandum tutius commiſiſſes. Non enim te decepiſſet, quem veſtra, ut tu ipſe ſcribis, oracula ſanctum immortalemque confeſſa ſunt. De quo etiam poeta nobiliſſimus, poetice quidem, quia in alterius adumbrata perſona, veraciter tamen, ſi ad ipſum referas, dixit:

Chriſtus totum hominem ſuſcepit.

V. infra l. 19. c. 23.

Te duce, ſi qua manent ſceleris veſtigia noſtri, *
Irrita perpetua ſolvent formidine terras.

** Virgil. Eclog. 4.*

Ea quippe dixit, quæ etiam multum proficientium in virtute juſtitiæ poſſunt, propter hujus vitæ infirmitatem, etſi non ſcelera, ſcelerum tamen manere veſtigia, quæ non niſi ab illo Salvatore ſanantur, de quo iſte verſus expreſſus eſt. Nam hoc utique non a ſe ipſo ſe dixiſſe Virgilius in Eclogæ ipſius quarto ferme verſu indicat, ubi ait:

Ultima Cumæi venit jam carminis ætas:
Unde hoc a Cumæa Sibylla dictum eſſe incunctanter apparet. Theurgi vero illi, vel potius dæmones, deorum ſpecies figuraſque fingentes, inquinant potius quam purgant humanum ſpiritum falſitate phantaſmatum & deceptoria vanarum ludificatione formarum. Quomodo enim purgent hominis ſpiritum, qui immundum habent proprium? Alioquin nullo modo carminibus invidi hominis ligarentur, ipſumque inane beneficium quod præſtaturi videbantur, aut metu premerent, aut ſimili invidentia denegarent. Sufficit quod purgatione theurgica, neque intellectualem animam, hoc eſt, mentem noſtram, dicis poſſe purgari, & ipſam ſpiritalem, id eſt, noſtræ animæ partem mente inferiorem, quam tali arte purgari poſſe aſſeris, immortalem tamen æternamque non poſſe hac arte

Theurgos non poſſe humanum ſpiritum purgare.

 fic-

(a) Editi, *cupientes*. Emendantur ex MSS.
(b) Editi, *perturbationum alienos*. Abeſt *alienos* a MSS.
(c) Editi addunt, *tuis*.

Gratia Dei non potuit gratius commendari, quam ut ipſe unicus Dei Filius in ſe incommutabiliter manens (*a*) indueret hominem, & ſpem dilectionis ſuæ daret hominibus, homine medio, quo ad illum ab hominibus veniretur, qui tam longe erat immortalis a mortalibus, incommutabilis a commutabilibus, juſtus ab impiis, beatus a miſeris. Et quia naturaliter indidit nobis, ut beati immortaleſque eſſe cupiamus, manens beatus, ſuſcipienſque mortalem, ut nobis tribueret quod amamus, perpetiendo docuit contemnere quod timemus.

2. Sed huic veritati ut poſſetis adquieſcere, humilitate opus erat, quæ cervici veſtræ difficillime perſuaderi poteſt. Quid enim incredibile dicitur præſertim vobis qui talia ſapitis, quibus ad hoc credendum vos ipſos admonere debeatis; quid inquam vobis incredibile dicitur, cum Deus dicitur aſſumſiſſe humanam animam & corpus? Vos certe tantum tribuitis animæ intellectuali quæ anima utique humana eſt, ut eam conſubſtantialem paternæ illi menti, quem Dei Filium confitemini fieri poſſe dicatis? Quid ergo incredibile eſt, ſi aliqua una intellectualis anima modo quodam ineffabili & ſingulari pro multorum ſalute ſuſcepta eſt? Corpus vero animæ cohærere, ut homo totus & plenus ſit, natura noſtra ipſa teſte cognoſcimus. Quod niſi uſitatiſſimum eſſet, hoc profecto eſſet incredibilius: facilius quippe in fidem recipiendum eſt, etſi humanum divino, etſi mutabilem incommutabili, tamen ſpiritum ſpiritui, aut ut verbis utar quæ in uſu habètis, incorporeum incorporeo, quam corpus incorporeo cohærere. An forte vos offendit inuſitatus corporis partus ex virgine? Neque hoc debet offendere, immo potius ad pietatem ſuſcipiendam debet adducere, quod mirabilis mirabiliter natus eſt. An vero quod ipſum corpus morte depoſitum, & in melius reſurrectione mutatum, jam incorruptibile, (*b*) neque mortale in ſuperna ſubvexit? Hoc fortaſſe credere recuſatis, intuentes Porphyrium in his ipſis libris, ex quibus multa poſui, quos de regreſſu animæ ſcripſit, tam crebro præcipere, omne corpus eſſe fugiendum, ut anima poſſit beata permanere cum Deo. Sed ipſe potius iſta ſentiens corrigendus fuit, præſertim cum de anima mundi hujus viſibilis & tam ingentis corporeæ molis, cum illo tam incredibilia ſapiatis. Platone quippe auctore, * animal eſſe dicitis mundum, & animal beatiſſimum, quod vultis eſſe etiam ſempiternum. Quomodo ergo nec umquam ſolvetur a corpore, nec umquam carebit beatitudine, ſi ut anima beata ſit, corpus eſt omne fugiendum? Solem quoque iſtum & cetera ſidera, non ſolum in libris veſtris corpora eſſe fatemini, quod vobiſcum omnes homines & conſpicere non cunctantur, & dicere: verum etiam altiore, ut putatis, peritia, hæc eſſe animalia beatiſſima perhibetis, & cum his corporibus ſempiterna. Quid ergo eſt, quod cum vobis fides Chriſtiana ſuadetur, tunc obliviſcimini, aut ignorare vos fingitis, quid diſputare aut docere ſoleatis? Quid cauſſæ eſt cur, propter opiniones veſtras, quas vos ipſi oppugnatis, Chriſtiani eſſe nolitis, niſi quia Chriſtus humiliter venit, & vos ſuperbi eſtis? Qualia ſanctorum corpora in reſurrectione futura ſint, poteſt aliquanto ſcrupuloſius inter Chriſtianarum Scripturarum doctiſſimos diſputari: futura tamen ſempiterna minime dubitamus; & talia futura, quale (*c*) ſua reſurrectione Chriſtus demonſtravit exemplum. Sed qualiacumque ſint, cum incorruptibilia prorſus & immortalia, nihiloque animæ contemplationem, qua in Deo figitur, impedientia prædicentur; voſque etiam dicatis eſſe in cæleſtibus immortalia corpora immortaliter beatorum: quid eſt quod ut beati ſimus, omne corpus fugiendum eſſe opinamini, ut fidem Chriſtianam quaſi rationabiliter fugere videamini, niſi quia illud eſt, quod iterum dico, Chriſtus eſt humilis, vos ſuperbi? An forte corrigi pudet? Et hoc vitium non niſi ſuperborum eſt. Pudet videlicet doctos homines ex diſcipulis Platonis fieri diſcipulos Chriſti, qui piſcatorem ſuo Spiritu docuit ſapere ac dicere: *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil. Quod factum eſt in ipſo vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Quod initium ſancti Evangelii, cui nomen eſt ſecundum Joannem, quidam Platonicus, ſicut a ſancto ſene Simpliciano, qui poſtea Mediolanenſi Eccleſiæ præſedit epiſcopus, ſolebamus audire, aureis litteris conſcribendum, & per omnes Eccleſias in locis eminentiſſimis proponendum eſſe dicebat. Sed ideo viluit ſuperbis Deus ille magiſter, quia *Verbum caro factum eſt, & habitavit in nobis:* ut parum ſit miſeris quod ægrotant, niſi ſe in ipſa etiam ægritudine extollant, & de medicina qua ſanari poterant, erubeſcant. Non enim hoc faciunt ut erigantur, ſed ut cadendo gravius affligantur.

Joan. 1. 1. &c.

** In Timæo.*

CAPUT XXX.

Quanta Platonici dogmatis Porphyrius refutaverit, & diſſentiendo correxerit.

SI poſt Platonem aliquid emendare exiſtimatur indignum, cur ipſe Porphyrius nonnulla & non parva emendavit? Nam Platonem, * animas hominum poſt mortem revolvi uſque ad corpora beſtiarum, ſcripſiſſe certiſſimum eſt. Hanc

** In Phædone, in Timæo, & l. 10. de repub.*

(*a*) Vind. Am. Er. & plures MSS. *indueretur hominem*. Et iidem libri poſt *homine medio*, habent *qua ad illum*.
(*b*) Sic MSS. Editi vero, *atque immortale*.

(*c*) Sola editio Lov. *quale reſurrectionis ſuæ Chriſtus demonſtravit exemplo*.

Hanc ſententiam (a) Porphyrii doctor tenuit & Plotinus : Porphyrio tamen jure diſplicuit . In hominum ſane , non ſua quæ dimiſerant , ſed alia nova corpora redire humanas animas arbitratus eſt. Puduit ſcilicet illud credere , ne mater fortaſſe filium in mulam revoluta vectaret: & non puduit hoc credere , (b) ubi revoluta mater in puellam filio forſitan nuberet . Quanto creditur honeſtius quod ſancti & veraces Angeli docuerunt , quod Prophetæ Dei Spiritu acti locuti ſunt , quod ipſe quem venturum Salvatorem præmiſſi nuntii prædixerunt , quod miſſi Apoſtoli qui orbem terrarum Evangelio repleverunt ? Quanto , inquam , honeſtius creditur , reverti ſemel animas ad corpora propria , quam reverti toties ad diverſa ? Verumtamen , ut dixi , ex magna parte in hac opinione correctus eſt Porphyrius , ut ſaltem in ſolos homines humanas animas præcipitari poſſe , ſentiret ; belluinos autem carceres evertere , minime dubitaret. Dicit etiam , Deum ad hoc animam mundo dediſſe , ut materiæ cognoſcens mala ; ad Patrem recurreret , nec aliquando jam talium polluta contagione teneretur . Ubi etſi aliquid inconvenienter ſapit, magis enim data eſt corpori , ut bona faceret ; non enim mala diſceret, ſi non faceret : in eo tamen aliorum Platonicorum opinionem , & non in re parva emendavit , quod mundatam ab omnibus malis animam & cum Patre conſtitutam , numquam jam mala mundi hujus paſſuram eſſe confeſſus eſt . Qua ſententia profecto abſtulit , quod eſſe Platonicum maxime perhibetur , * ut mortuos ex vivis , ita vivos ex mortuis ſemper fieri : falſumque eſſe oſtendit , quod Platonice videtur dixiſſe Virgilius , in campos Elyſios purgatas animas miſſas , (quo nomine tamquam per fabulam videntur ſignificari gaudia beatorum) ad fluvium * Letheum evocari , hoc eſt , ad oblivionem præteritorum :

* *Plato in Phædone.*

* *V. Plat. in lib. 10. de repub. Æneid. 6.*

Scilicet immemores ſupera ut convexa reviſant,
Rurſus & incipiant in corpora velle reverti.

Merito diſplicuit hoc Porphyrio : quoniam re vera credere ſtultum eſt , ex illa vita , quæ beatiſſima eſſe non poterit niſi de ſua fuerit æternitate certiſſima , deſiderare animas corporum corruptibilium labem , & inde ad (c) iſta remeare , tamquam hoc agat ſumma purgatio , ut inquinatio requiratur . Si enim quod perfecte mundantur , hoc efficit , ut omnium obliviſcantur malorum ; malorum autem oblivio facit corporum deſiderium , ubi rurſus implicentur malis ; profecto erit infelicitatis cauſſa , ſumma felicitas ; & ſtultitiæ cauſſa , perfectio ſapientiæ ; & immunditiæ cauſſa , ſumma (d) mundatio . Nec veritate ibi beata erit anima , quamdiucumque erit , ubi oportet fallatur , ut beata ſit . Non enim beata erit , niſi ſecura . Ut autem ſecura ſit , falſo putabit ſemper ſe beatam fore ; quoniam aliquando erit & miſera . Cui ergo gaudendi cauſſa falſitas erit , quomodo de veritate gaudebit ? Vidit hoc Porphyrius , purgatamque animam ob hoc reverti dixit ad Patrem , ne aliquando jam malorum polluta contagione teneatur . * Falſo igitur a quibuſdam Platonicis eſt creditus quaſi neceſſarius orbis ille , ab eiſdem abeundi & ad eadem revertendi . Quod etiamſi verum eſſet , quid hoc ſcire prodeſſet , niſi forte inde ſe nobis auderent præferre Platonici , quia id nos in hac vita jam neſciremus , quod ipſi in alia meliore vita purgatiſſimi & ſapientiſſimi fuerant neſcituri , & falſum credendo beati futuri ? Quod ſi abſurdiſſimum & ſtultiſſimum eſt dicere , Porphyrii profecto eſt præferenda ſententia , his qui animarum circulos alternante ſemper beatitate & miſeria ſuſpicati ſunt . Quod ſi ita eſt , ecce Platonicus in melius a Platone diſſentit : ecce vidit , quod ille non vidit , nec poſt talem ac tantum magiſtrum refugit correctionem , ſed homini prapoſuit veritatem .

* *al.* CAPUT XXXI.

CAPUT XXXI.

Contra argumentum Platonicorum , quo animam humanam Deo aſſerunt eſſe coæternam .

Cur ergo non potius divinitati credimus de his rebus , quas humano ingenio perveſtigare non poſſumus , quæ animam quoque ipſam non Deo coæternam , ſed creatam dicit eſſe , quæ non erat ? Ut enim hoc Platonici nollent credere , hanc utique cauſſam idoneam ſibi videbantur afferre , quia niſi quod ſemper antea fuiſſet , ſempiternum deinceps eſſe non poſſet . Quamquam & de mundo & de his quos in mundo deos a Deo factos ſcribit Plato , * apertiſſime dicat eos eſſe cœpiſſe , & habere initium , finem tamen non habituros , ſed per Conditoris potentiſſimam voluntatem in æternum permanſuros eſſe perhibeat . Verum id quomodo intelligant , invenerunt , non eſſe hoc videlicet temporis , ſed ſubſtitutionis initium . Sicut enim, „ inquiunt , ſi pes ex æternitate ſemper fuiſſet in „ pulvere , ſemper ei ſubeſſet veſtigium ; quod ta- „ men veſtigium a calcante factum nemo dubita- „ ret , nec alterum altero prius eſſet , quamvis al- „ terum ab altero factum eſſet : ſic , inquiunt , & „ mundus atque in illo dii creati , & ſemper fue- „ runt ſemper exſiſtente qui fecit , & tamen facti „ ſunt . Numquid ergo ſi anima ſemper fuit , etiam miſeria ejus ſemper fuiſſe dicenda eſt ? Porro ſi aliquid in illa , quod ex æterno non fuit ,

* *In Timæo.*

(a) Ante editi , ***Plato doctor tenuit*** . Poſtea Vind. Am. Er. ſic proſequuntur : ***& Platonis diſcipulo Porphyrio tamen jure diſplicuit*** . Lov. autem , ***& Plotinus diſcipulo Porphyrio tamen*** &c. Locum reſtituunt libri veteres hic maxime inter ſe conſentientes . Plotinus certe Platonis opinionem de reditu animarum in quævis corpora ſecutus eſt in Ennead. 3. lib. 4. c. 2. Ipſe vero Porphyrius ſcribit ſe decimo Gallieni imperatoris anno Romam e Græcia veniſſe , cum Plotinus annum fere quinquageſimum-nonum ageret ; audiſſeque illum quinque annos.

(b) Sic MSS. At editi , *ne revoluta* .

(c) Nonnulli codices , *ad iſtam* .

(d) Sic MSS. At editi , *munditia* .

fuit, eſſe cœpit ex tempore, cur non fieri potuerit, ut ipſa eſſet ex tempore, quæ antea non fuiſſet? Deinde beatitudo quoque ejus poſt experimentum malorum firmior & ſine fine manſura, ſicut iſte confitetur, procul dubio cœpit ex tempore, & tamen ſemper erit, cum antea non fuerit. Illa igitur omnis argumentatio diſſoluta eſt, qua putatur nihil eſſe poſſe ſine fine temporis, niſi quod initium non habet temporis. Inventa eſt enim animæ beatitudo, quæ cum initium temporis habuerit, finem temporis non habebit. Quapropter divinæ auctoritati humana cedat infirmitas, eiſque beatis & immortalibus de vera religione credamus, qui ſibi honorem non expetunt, quem Deo ſuo, qui etiam noſter eſt, deberi ſciunt; nec jubent, ut ſacrificium faciamus, niſi ei tantummodo, cujus & nos cum illis, ut ſæpe dixi & ſæpe dicendum eſt, ſacrificium eſſe debemus, per eum ſacerdotem offerendi, qui in (a) homine quem ſuſcepit, ſecundum quem & ſacerdos eſſe voluit, etiam uſque ad mortem ſacrificium pro nobis dignatus eſt fieri.

CAPUT XXXII.

De univerſali via animæ liberandæ, quam Porphyrius male quærendo non reperit, & quam ſola gratia Chriſtiana reſeravit.

1. HÆc eſt religio, quæ univerſalem continet viam animæ liberandæ; quoniam nulla niſi hac liberari poteſt. Hæc eſt enim quo-
Via regalis. dam modo regalis via, quæ una ducit ad regnum, non temporali faſtigio nutabundum, ſed æternitatis firmitate ſecurum. Cum autem dicit Porphyrius in primo juxta finem de regreſſu animæ libro, nondum (b) receptam unam quamdam ſectam, quæ univerſalem contineat viam animæ liberandæ, vel a philoſophia veriſſima aliqua, vel ab Indorum moribus ac diſciplina, aut inductione Chaldæorum, aur alia qualibet via, nondumque in ſuam notitiam eamdem viam hiſtoriali cognitione perlatam; procul dubio confitetur eſſe aliquam, ſed nondum in ſuam veniſſe notitiam. Ita ei non ſufficiebat quidquid de anima liberanda ſtudioſiſſime didicerat, ſibique, vel potius aliis noſſe ac tenere videbatur. Sentiebat enim adhuc ſibi deeſſe aliquam præſtantiſſimam auctoritatem, quam de re tanta ſequi oporteret. Cum autem dicit, vel a philoſophia veriſſima aliqua nondum in ſuam notitiam perveniſſe ſectam, quæ univerſalem contineat viam animæ liberandæ; ſatis, quantum arbitror, oſtendit, vel eam philoſophiam, in qua ipſe philoſophatus eſt, non eſſe veriſſimam, vel ea non contineri talem viam. Et quomodo jam poteſt eſſe veriſſima, qua non continetur hæc via? Nam quæ alia via eſt univerſalis animæ liberandæ, niſi qua univerſæ animæ liberantur, ac per hoc ſine illa nulla anima liberatur? Cum autem addit & dicit, vel ab Indorum moribus & diſciplina, vel ab inductione Chaldæorum, vel alia qualibet via; maniſeſtiſſima voce teſtatur, neque illis quæ ab Indis, neque illis quæ a Chaldæis didicerat, hanc univerſalem viam animæ liberandæ contineri; & utique ſe a Chaldæis oracula divina ſumſiſſe, quorum aſſiduam commemorationem facit, tacere non potuit. Quam vult ergo intelligi animæ liberandæ univerſalem viam nondum receptam, vel ex aliqua veriſſima philoſophia, vel ex earum gentium doctrinis, quæ magnæ velut in divinis rebus habebantur, quia plus apud eas curioſitas valuit quorumque angelorum cognoſcendorum & colendorum, nondumque in ſuam notitiam hiſtoriali cognitione perlatam? Quænam iſta eſt univerſalis via, niſi quæ non ſuæ cuique genti propria, ſed univerſis gentibus quæ communis eſſet, divinitus impertita eſt? Quam certe iſte homo non mediocri ingenio præditus eſſe non dubitat. Providentiam quippe divinam ſine iſta univerſali via liberandæ animæ genus humanum relinquere potuiſſe non credit. Neque enim ait non eſſe, ſed hoc tantum bonum tantumque adjutorium nondum receptum, nondum in ſuam notitiam eſſe perlatum: nec mirum. Tunc enim (c) Porphyrius erat in rebus humanis, quando iſta liberandæ animæ univerſalis via, quæ non eſt alia quam religio Chriſtiana, oppugnari permittebatur ab idolorum dæmonumque cultoribus regibuſque terrenis, propter aſſerendum & conſecrandum Martyrum numerum, hoc eſt, teſtium veritatis, per quos oſtenderetur, omnia corporalia mala pro fide pietatis & commendatione veritatis eſſe toleranda. Videbat ergo iſta Porphyrius, & per hujuſmodi perſecutiones cito iſtam viam perituram, & propterea non eſſe ipſam liberandæ animæ univerſalem putabat, non intelligens hoc quod eum movebat, & quod in ejus electione perpeti metuebat, ad ejus confirmationem robuſtioremque commendationem potius pertinere.

2. Hæc eſt igitur animæ liberandæ univerſalis via, id eſt, univerſis gentibus divina miſeratione conceſſa; cujus profecto notitia ad quoſcumque jam venit, & ad quoſcumque ventura eſt, nec debuit, nec debebit ei dici. Quare modo? & Quare ſero? quoniam mittentis conſilium non eſt humano ingenio penetrabile. Quod ſenſit etiam iſte, cum dixit, nondum receptum hoc donum Dei, & nondum in ſuam notitiam fuiſſe perlatum. Nec enim propterea verum non eſſe judicavit, quia nondum in ſuam fidem receptum fuerat, vel in notitiam nondum pervenerat. Hæc eſt, inquam, liberandorum credendentium

(a) Quidam haud melioris notæ libri, *in forma quam ſuſcepit, ſecundum quam &c.*

(b) Vind. Am. Er. *nondum receptum in unam quamdam ſectam*. Sic etiam plerique MSS. qui mox tamen ab editis illis in verbo *quæ* diſſentiunt, & habent *quod*.

(c) Vixit Porphyrius Diocletiano principe, qui Chriſtianos iniquiſſimo inſectatus eſt odio.

dentium univerſalis via, de qua fidelis Abraham divinum accepit oraculum: *In ſemine tuo* Gen. 22. 18. *benedicentur omnes gentes*. Qui fuit quidem gente Chaldæus, ſed ut talia promiſſa perciperet, Gal. 3. 19. & ex illo propagaretur ſemen diſpoſitum per Angelos in manu Mediatoris, in quo eſſet iſta Gen. 12. 1. liberandæ animæ univerſalis via, hoc eſt omnibus gentibus data, juſſus eſt diſcedere de terra ſua & de cognatione ſua & de domo patris ſui. Tunc ipſe primitus a Chaldæorum ſuperſtitionibus liberatus, unum verum Deum ſequendo coluit, cui hæc promittenti fideliter credidit. Hæc eſt univerſalis via, de qua in ſancta pro- Pſ. 66. 2. & 3. phetia dictum eſt: *Deus miſereatur noſtri, & benedicat nos; illuminet vultum ſuum ſuper nos, & miſereatur noſtri: ut cognoſcamus in terra viam tuam, in omnibus gentibus ſalutare tuum*. Unde tanto poſt ex Abrahæ ſemine carne ſuſcepta, Joan. 14. 6. de ſe ipſo ait ipſe Salvator: *Ego ſum via, & veritas, & vita*. Hæc eſt univerſalis via, de qua tanto ante tempore prophetatum eſt: *Erit* Iſai. 2. 2. & 3. *in noviſſimis diebus manifeſtus mons* (a) *domus Domini, paratus in cacumine montium, & extolletur ſuper colles; & venient ad eum univerſæ gentes, & ingredientur nationes multæ, & dicent, Venite aſcendamus in montem Domini & in domum Dei Jacob, & annuntiabit nobis viam ſuam, & ingrediemur in ea. Ex Sion enim prodiet lex, & verbum Domini ab Jeruſalem*. Via ergo iſta non eſt unius gentis, ſed univerſarum gentium. Et lex verbumque Domini non in Sion & Jeruſalem remanſit; ſed inde proceſſit, ut ſe per univerſa diffunderet. Unde ipſe Mediator poſt reſurrectionem ſuam diſcipulis tre- Luc. 24. 44. &c. pidantibus ait: *Oportebat impleri quæ ſcripta ſunt in Lege, & Prophetis, & Pſalmis de me. Tunc aperuit illis ſenſum, ut intelligerent Scripturas, & dixit eis, Quia oportebat Chriſtum pati, & reſurgere a mortuis tertio die, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remiſſionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jeruſalem*. Hæc eſt igitur univerſalis animæ liberandæ via, quam ſancti Angeli ſanctique Prophetæ prius in paucis hominibus ubi potuerunt Dei gratiam reperientibus, & maxime in Hebræa gente, cujus erat ipſa quodam modo ſacrata reſpublica, in prophetationem & prænuntiationem Civitatis Dei ex omnibus gentibus congregandæ, & tabernaculo & templo & ſacerdotio & ſacrificiis ſignificaverunt, & eloquiis quibuſdam manifeſtis, pleriſque myſticis, prædixerunt; præſens autem in carne ipſe Mediator, & beati ejus Apoſtoli jam Teſtamenti novi gratiam revelantes apertius indicarunt, quæ aliquanto occultius ſuperioribus ſunt ſignificata temporibus, pro ætatum generis humani diſtributione; ſicut eam Deo ſapienti placuit ordinare, mirabilium operum divinorum, quorum ſuperius pauca jam poſui, conteſtantibus ſignis. Non enim apparuerunt tantummodo viſiones angelicæ, & cæleſtium miniſtrorum ſola verba ſonuerunt: verum etiam hominibus Dei verbo ſimplicis pietatis agentibus ſpiritus immundi de hominum corporibus ac ſenſibus pulſi ſunt; vitia corporis languoreſque ſanati; fera animalia terrarum & aquarum, volatilia cæli, ligna, elementa, ſidera, divina juſſa fecerunt, inferna ceſſerunt, mortui revixerunt: exceptis ipſius Salvatoris propriis ſingularibuſque miraculis, maxime nativitatis & reſurrectionis; in quorum uno maternæ virginitatis tantummodo ſacramentum, in altero autem etiam eorum qui in fine reſurrecturi ſunt, demonſtravit exemplum. Hæc via totum hominem mundat, & immortalitati mortalem ex omnibus quibus conſtat partibus præparat. Ut enim non alia purgatio ei parti quæreretur, quam vocat intellectualem Porphyrius, alia ei quam vocat ſpiritalem, aliaque ipſi corpori, propterea totum ſuſcepit veraciſſimus potentiſſimuſque mundator atque ſalvator. Præter hanc viam, quæ partim cum hæc futura prænuntiantur, partim cum facta nuntiantur, numquam generi defuit humano, nemo liberatus eſt, nemo liberatur, nemo liberabitur.

3. Quod autem Porphyrius univerſalem viam animæ liberandæ nondum in ſuam notitiam hiſtoriali cognitione dicit eſſe perlatam: quid hac hiſtoria vel illuſtrius inveniri poteſt, quæ univerſum orbem tanto apice auctoritatis obtinuit, vel fidelius, in qua ita narrantur præterita, ut futura etiam prædicantur; quorum multa videmus impleta, ex quibus ea quæ reſtant ſine dubio ſperemus implenda? Non enim poteſt Porphyrius, vel quicumque Platonici, etiam in hac via quaſi terrenarum rerum & ad iſtam vitam mortalem pertinentium, divinationem prædictionemque contemnere: quod merito in aliis (b) vaticinationibus & quorumlibet modorum vel artium divinationibus faciunt. Negant enim hæc vel magnorum hominum, vel magni eſſe pendenda: & recte. Nam vel inferiorum fiunt præſenſione cauſſarum, ſicut arte medicinæ quibuſdam antecedentibus ſignis plurima (c) eventura valetudini prævidentur; vel immundi dæmones ſua diſpoſita facta prænuntiant, (d) quorum jus & in mentibus atque cupiditatibus iniquorum ad quæque congruentia facta ducendis quodam modo ſibi vindicant, & in materia infima fragilitatis humanæ. Non talia ſancti homines in iſta univerſali animarum liberandarum via gradientes, tamquam magna prophetare curarunt: quamvis & iſta eos non fugerint, & ab

(a) In veteribus libris omittitur, *domus Domini*.
(b) Veteres libri, *vaticinantibus*.
(c) Sic MSS. At editi, *ventura*.
(d) Editi, *& in quorumvis mentibus atque cupiditatibus iniquorum, congrua factis dicta vel dictis facta compenſant, ut ſibi jus quodam modo vindicent in materia infima fragilitatis humanæ*. Corriguntur auctoritate MSS. qui ſic habent; *quorum* [intellige factorum ſuorum] *jus & in mentibus atque cupiditatibus iniquorum ad quæque congruentia* [id eſt cupiditatibus iiſdem pravis conſentanea] *facta ducendis quodam modo ſibi vindicant, & in materia infima* &c.

& ab eis ſæpe prædicta ſint, ad eorum fidem faciendam, quæ mortalium ſenſibus non poterant intimari, nec ad experimentum celeri facilitate perduci. Sed alia erant vere magna atque divina, quæ quantum dabatur, cognita Dei voluntate, futura nuntiabant. Chriſtus quippe in carne venturus, & quæ in illo tam clara perfecta ſunt atque in ejus nomine impleta, pænitentia hominum & ad Deum converſio voluntatum, remiſſio peccatorum, gratia juſtitiæ, fides piorum & per univerſum orbem in veram divinitatem multitudo credentium, culturæ ſimulacrorum dæmonumque ſubverſio & a tentationibus exercitatio, proficientium purgatio & liberatio ab omni malo, judicii dies, reſurrectio mortuorum, ſocietatis impiorum æterna damnatio, regnumque æternum glorioſiſſimæ Civitatis Dei conſpectu ejus immortaliter perfruentis, in hujus viæ Scripturis prædicta atque promiſſa ſunt: quorum tam multa impleta conſpicimus, ut recta pietate futura eſſe cetera confidamus. Hujus viæ rectitudinem uſque ad Deum videndum eique in æternum cohærendum, in (a) ſanctarum Scripturarum, qua prædicatur atque aſſeritur, veritate, quicumque non credunt, & ob hoc nec intelligunt, oppugnare poſſunt, ſed expugnare non poſſunt.

4. Quapropter in decem libris iſtis, etſi minus quam nonnullorum de nobis exſpectabat intentio, tamen quorumdam ſtudio, quantum verus Deus & Dominus adjuvare dignatus eſt, ſatisfecimus, refutando contradictiones impio rum, qui Conditori ſanctæ Civitatis, de qua diſputare inſtituimus, deos ſuos præferunt. Quorum decem librorum quinque ſuperiores adverſus eos conſcripti ſunt, qui propter bona vitæ hujus deos colendos putant; quinque autem poſteriores adverſus eos qui cultum deorum propter vitam, quæ poſt mortem futura eſt, ſervandum exiſtimant. Deinceps itaque, ut in primo libro polliciti ſumus, de duarum Civitatum, quas in hoc ſæculo perplexas diximus invicemque permixtas, exortu & procurſu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum divinitus adjuvabor, expediam.

In decem libris prioribus quid tractatum ſit.

(a) Sic MSS. Editi vero, *in ſanctuario Scripturarum eſſe locatam, qua prædicatur &c.*

LIBER UNDECIMUS.*

*Scriptus anno Chriſti 416. aut 417.

Incipit Operis hujus pars altera, (a) quæ eſt de duarum Civitatum, terrenæ & cæleſtis, exortu, & procurſu, ac debitis finibus. Hoc primo libro Civitatum earumdem exordia quomodo in angelorum bonorum & malorum diſcretione præceſſerint, demonſtrat Auguſtinus, eaque occaſione agit de conſtitutione mundi, quæ ſacris litteris in principio libri Geneſeos deſcribitur.

CAPUT PRIMUM.

De ea parte Operis, qua duarum Civitatum, id eſt, cæleſtis ac terrenæ, initia & fines incipiunt demonſtrari.

1. Civitatem Dei dicimus, cujus ea Scriptura teſtis eſt, quæ non fortuitis motibus animorum, ſed plane ſummæ diſpoſitionis providentiæ ſuper omnes omnium gentium litteras, omnia ſibi genera ingeniorum humanorum divina excellens auctoritate ſubjecit. Ibi
Pſal. 86. 3. quippe ſcriptum eſt: *Glorioſa dicta ſunt de te, Civitas Dei*. Et in alio Pſalmo legitur: *Ma-*
Pſal. 47. 2. & 3. *gnus Dominus, & laudabilis valde in Civitate Dei noſtri, in monte ſancto ejus, dilatans exſul-*
Ibidem 9. *tationes univerſæ terræ*. Et paullo poſt in eodem Pſalmo: *Sicut audivimus, ita & vidimus, in Civitate Domini virtutum, in Civitate Dei noſtri, Deus fundavit eam in æternum*. Item in alio: *Fluminis impetus lætificat Civitatem Dei, ſanctificavit tabernaculum ſuum Altiſſimus, Deus in medio ejus non commovebitur*. Pſal. 45. 5. & 6.
His atque hujuſmodi teſtimoniis, quæ omnia commemorare nimis longum eſt, didicimus eſſe quamdam Civitatem Dei, cujus cives (b) eſſe concupiſcimus illo amore, quem nobis illius Conditor inſpiravit. Huic Conditori ſanctæ Civitatis, cives terrenæ Civitatis deos ſuos præferunt, ignorantes eum eſſe Deum deorum, non deorum falſorum, hoc eſt, impiorum & ſuperborum, qui ejus incommutabili omnibuſque communi luce privati, & ob hoc ad quamdam egenam poteſtatem redacti, ſuas quodam modo privatas potentias conſectantur, honoreſque divinos a deceptis ſubditis quærunt; ſed deorum piorum atque ſanctorum, qui potius ſe ipſos uni ſubdere quam multos ſibi, potiuſque Deum cole-

Deus deorum quomodo.

(a) *Pars altera Operis hujus*, ait Auguſtinus in 2. Retract. 43. *duodecim libris continetur. Horum primi quatuor continent exortum duarum Civitatum, quarum eſt una Dei, altera hujus mundi: ſecundi quatuor excurſum earum ſive procurſum: tertii vero, qui & poſtremi, debitos fines*. Undecimo huic libro dabat operam Auguſtinus, quando ipſius rogatu Paullus Oroſius ſuos hiſtoriarum libros ſcribere aggreſſus eſt, anno videlicet Chriſti 416. aut 417. Ipſum enim Oroſius in præfatione laudat *perficiendo adverſus paganos undecimo libro inſiſtentem; quorum, ait, jam decem orientes radii mox ut de ſpecula eccleſiaſtica claritatis elati ſunt, toto orbe fulſerunt.*

(b) MSS. plerique, cum Veronenſi, *concupivimus*. Et quidam, *concupimus*.

(1) Hic incipit antiquiſſimus Veronen. Codex, cujus variantes lectiones nunc tibi, Lector benevole, bona fide exhibemus.

colere quam pro Deo coli delectantur. Sed hujus ſanctæ Civitatis inimicis, decem ſuperioribus libris, quantum potuimus, Domino & Rege noſtro adjuvante reſpondimus. Nunc vero quid a me jam exſpectetur agnoſcens, meique non immemor debiti, de duarum Civitatum, terrenæ ſcilicet & cæleſtis, quas in hoc interim ſæculo perplexas quodam modo diximus invicemque permixtas, exortu & excurſu & debitis finibus, quantum valuero, diſputare, ejus ipſius Domini & Regis noſtri ubique opitulatione fretus aggrediar: primumque dicam quemadmodum exordia duarum iſtarum Civitatum in angelorum diverſitate præceſſerint.

CAPUT II.

De cognoſcendo Deo, ad cujus notitiam nemo hominum pervenit, niſi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jeſum Chriſtum.

MAGNUM eſt & admodum rarum univerſam creaturam corpoream & incorpoream conſideratam compertamque mutabilem intentione mentis excedere, atque ad incommutabilem Dei ſubſtantiam pervenire, & illic diſcere ex ipſo, quod cunctam naturam quæ non eſt quod ipſe, non fecit niſi ipſe. Sic enim

Deus quomodo, cum homine loquatur.

Deus cum homine non per aliquam creaturam loquitur corporalem, corporalibus inſtrepens auribus, ut inter ſonantem & audientem aeria ſpatia verberentur; neque per ejuſmodi ſpiritalem quæ corporum ſimilitudinibus figuratur, ſicut in ſomniis vel quo alio tali modo; nam & ſic velut corporis auribus loquitur, quia velut per corpus loquitur & velut interpoſito corporalium locorum intervallo; multum enim ſimilia ſunt talia viſa corporibus: ſed loquitur ipſa veritate, ſi quis ſit idoneus ad audiendum mente, non corpore. Ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine ceteris quibus homo conſtat eſt melius, & quo ipſe Deus ſolus eſt melior. Cum enim homo rectiſſime intelligatur, vel ſi hoc non poteſt, ſaltem credatur factus ad imaginem Dei; profecto ea ſui parte eſt propinquior ſuperiori Deo, qua ſuperat inferiores * ſuas, quas etiam cum pecoribus communes habet. Sed quia ipſa mens, cui ratio & intelligentia naturaliter ineſt, vitiis quibuſdam tenebroſis & veteribus invalida eſt, non ſolum ad inhærendum fruendo, verum etiam ad (a) perferendum incommutabile lumen, donec de die in diem renovata atque ſanata fiat tantæ felicitatis capax, fide primum fuerat imbuenda atque purganda. In qua (1) ut fidentius ambularet ad veritatem, ipſa veritas Deus Dei Filius homine aſſumto, non Deo conſumto, eamdem conſtituit atque fundavit fidem, ut (b) ad hominis Deum iter eſſet homini per hominem Deum. Hic eſt enim mediator Dei & hominum homo Chriſtus Jeſus: Per hoc enim mediator, per quod homo, per hoc & via. Quoniam ſi inter eum qui tendit & illud quo tendit, via media eſt, ſpes eſt perveniendi: ſi autem deſit, aut ignoretur qua eundum ſit, quid prodeſt noſſe quo eundum ſit? Sola eſt autem adverſus omnes errores via munitiſſima, ut idem ipſe ſit Deus & homo, quo itur Deus, qua itur homo.

* *Supple partes.*

Homine aſſumto non conſumto Deus.

CAPUT III.

De auctoritate canonica Scripturæ, divino Spiritu condita.

HIc prius per Prophetas, deinde per ſe ipſum, poſtea per Apoſtolos, quantum ſatis eſſe judicavit, locutus, etiam Scripturam condidit, quæ canonica nominatur, eminentiſſimæ auctoritatis, cui fidem habemus de his rebus quas ignorare non expedit, nec (2) per noſmetipſos noſſe idonei ſumus. Nam ſi ea ſciri poſſunt teſtibus nobis, quæ remota non ſunt a ſenſibus noſtris ſive interioribus ſive etiam exterioribus; unde & præſentia nuncupantur, quod ita ea dicimus eſſe præ ſenſibus, ſicut præ oculis, quæ præſto ſunt oculis: profecto ea quæ remota ſunt a ſenſibus noſtris, quoniam noſtro teſtimonio ſcire non poſſumus, de his alios teſtes requirimus, eiſque credimus a quorum ſenſibus remota eſſe vel fuiſſe non credimus. Sicut ergo de viſibilibus, quæ non vidimus, eis credimus qui viderunt, atque ita de ceteris quæ ad ſuum quemque ſenſum corporis pertinent: ita de his quæ animo ac mente ſentiuntur, (quia & ipſe rectiſſime dicitur ſenſus, unde & ſententia vocabulum accepit) hoc eſt, de inviſibilibus quæ a noſtro ſenſu (c) interiore remota ſunt, iis nos oportet credere, qui hæc in illo (3) incorporeo lumine diſpoſita didicerunt, vel manentia contuentur.

Canonica Scriptura.

Fides inviſibilium.

CAPUT IV.

De conditione mundi, quod nec intemporalis ſit, nec novo Dei ordinata conſilio, quaſi poſtea voluerit, quod antea noluerit.

1. VIſIBILIUM omnium maximus eſt mundus, inviſibilium omnium maximus eſt Deus. Sed mundum eſſe conſpicimus, Deum eſſe credimus. Quod autem Deus mundum fecerit, nulli tutius credimus, quam ipſi Deo. Ubi enim audivimus? Nuſquam interim nos melius quam in Scripturis ſanctis, ubi dixit propheta ejus: *In principio fecit Deus cælum & terram.* Numquidnam ibi fuit iſte propheta, quando fecit Deus cælum & terram? Non: ſed ibi fuit Sapientia Dei, per quam facta ſunt omnia, quæ in animas etiam ſanctas ſe transfert, amicos Dei & Prophetas conſtituit, eiſque opera ſua ſine ſtrepitu intus enarrat. Loquuntur eis quoque Angeli Dei, qui ſemper vident faciem Patris,

Gen. 1. 1.

Sapientia Dei

Matth. 18. 10.

(a) Vind. Er. & unus e MSS. *ad perfruendum merendo incommutabile lumen.* Am. *ad perferendum merendo.* &c. Tres MSS. *ad perfruendum incommutabili lumine.*
(b) Vox *hominis* omiſſa eſt a Vind. & Lov.

(c) Lov. *exteriore*, diſſentientibus editis aliis & MSS.
(1) Codex Veronen. *ut fidelius.*
(2) Cod. Veron. *per nos ipſos.*
(3) Cod. Veron. *corpore lumine*: mendoſe.

tris, voluntatemque ejus quibus oportet annuntiant. Ex his unus erat iſte propheta, qui dixit & ſcripſit: *In principio fecit Deus cælum & terram*. Qui tam idoneus teſtis eſt per quem Deo credendum ſit, ut eodem Spiritu Dei, quo hæc ſibi revelata cognovit, etiam ipſam fidem noſtram futuram tanto ante prædixerit.

2. Sed quid placuit Deo æterno tunc facere cælum & terram, quæ antea non feciſſet? Qui hoc dicunt, ſi mundum æternum (a) ſine ullo initio, & ideo nec a Deo factum videri volunt, nimis averſi ſunt a veritate, & letali morbo impietatis inſaniunt. Exceptis enim propheticis vocibus, mundus ipſe ordinatiſſima ſua mutabilitate & mobilitate & viſibilium omnium pulcherrima ſpecie quodam modo tacitus & factum ſe eſſe, & non niſi a Deo ineffabiliter atque inviſibiliter magno & ineffabiliter atque inviſibiliter pulcro fieri ſe potuiſſe proclamat. Qui autem a Deo quidem factum fatentur, non tamen eum volunt temporis habere, ſed ſuæ creationis initium, ut modo quodam vix intelligibili ſemper ſit factus, dicunt quidem aliquid, unde ſibi Deum videntur velut a fortuita temeritate defendere, ne ſubito illi veniſſe credatur in mentem, quod numquam ante veniſſet, facere mundum, & accidiſſe illi voluntatem novam, cum in nullo ſit omnino mutabilis: ſed non video quomodo eis poſſit in ceteris rebus ratio iſta ſubſiſtere, maximeque in anima, quam ſi Deo coæternam eſſe contenderint, unde illi acciderit nova miſeria, quæ numquam antea per æternum, nullo modo poterunt explicare. Si enim alternaſſe ſemper ejus miſeriam & beatitudinem dixerint, neceſſe eſt dicant etiam ſemper (b) alternaturam; unde illa eos ſequetur abſurditas, ut etiam cum beata dicitur, in hoc utique non ſit beata, ſi futuram ſuam miſeriam & turpitudinem prævidet; ſi autem non prævidet, nec ſe turpem ac miſeram fore, ſed beatam ſemper exiſtimat, falſa opinione ſit beata: quo dici ſtultius nihil poteſt. Si autem ſemper quidem per ſæcula retro infinita cum beatitudine alternaſſe animæ miſeriam putant, ſed nunc jam de cetero cum fuerit liberata, ad miſeriam non eſſe redituram, nihilo minus convincuntur numquam eam fuiſſe vere beatam, ſed deinceps eſſe incipere nova quadam nec fallaci beatitudine; ac per hoc fatebuntur accidere illi aliquid novi, & hoc magnum atque præclarum, quod numquam retro per æternitatem accidiſſet. Cujus novitatis cauſſam ſi Deum negabunt in æterno habuiſſe conſilio, ſimul eum negabunt beatitudinis ejus auctorem; quod nefandæ impietatis eſt? ſi autem dicent etiam ipſum novo conſilio excogitaſſe, ut de cetero ſit anima in æternum beata, quomodo eum alienum ab ea, quæ illis quoque diſplicet, mutabilitate monſtrabunt? Porro ſi ex tempore creatam, ſed nullo ulterius tempore perituram, tamquam (c) numerum, habere initium, ſed non habere finem fatentur, & ideo ſemel expertam miſerias, ſi ab eis fuerit liberata, numquam miſeram poſtea futuram, non utique dubitabunt hoc fieri manente incommutabilitate conſilii Dei. Sic ergo credant & mundum ex tempore fieri potuiſſe, nec tamen ideo Deum in eo faciendo æternum conſilium voluntatemque mutaſſe.

CAPUT V.

Tam non eſſe cogitandum de infinitis temporum ſpatiis ante mundum, quam nec de infinitis locorum.

DEINDE videndum eſt iſtis, qui Deum conditorem mundi eſſe conſentiunt, & tamen quærunt de mundi tempore quid reſpondeamus, quid ipſi reſpondeant de mundi loco. Ita enim quæritur cur potius tunc & non antea factus ſit, quemadmodum quæri poteſt cur hic potius ubi eſt & non alibi. Nam ſi infinita ſpatia temporis ante mundum cogitant, in quibus eis non videtur Deus ab opere ceſſare potuiſſe, ſimiliter (d) cogitent extra mundum infinita ſpatia locorum, in quibus ſi quiſquam dicat non potuiſſe vacare omnipotentem, nonne conſequens erit, ut innumerabiles mundos cum Epicuro ſomniare (e) cogantur; ea tantum differentia, quod eos ille fortuitis motibus atomorum gigni aſſerit & reſolvi, iſti autem opere Dei factos dicturi ſunt, ſi eum per interminabilem immenſitatem locorum extra mundum circumquaque patentium vacare noluerint, nec eoſdem mundos, quod etiam de iſto ſentiunt, ullâ cauſſa poſſe diſſolvi? Cum his enim agimus qui & Deum incorporeum, & omnium naturarum quæ non ſunt quod ipſe, creatorem nobiſcum ſentiunt; alios autem nimis indignum eſt ad iſtam diſputationem religionis admittere: (f) maxime quod apud eos qui multis diis ſacrorum obſequium deferendum putant, iſti philoſophos ceteros (1) nobilitate atque auctoritate vicerunt, non ob aliud, niſi quia longo quidem intervallo, verumtamen reliquis propinquiores ſunt veritati. An forte ſubſtantiam Dei, quam nec includunt, nec determinant, nec diſtendunt loco,

(a) Hic ſola editio Lov. addit, *exiſtimarent*.

(b) Er. *ſemper alternare naturam*. Aliquot MSS. *ſemper alternaſſe naturam*. Et quidam, *ſemper alternatam naturam*.

(c) Editi, *tamquam verum*. Verius MSS. *tamquam numerum*. Numerus enim habet quidem initium ab unitate, ſed finem per ſe in quo ſiſtat non habet: quippe quantotumque addito numero, major ſemper adjici poteſt.

(d) Nonnulli MSS. *cogitant*.

(e) Sic MSS. At editi, *cogatur*.

(f) In editione Lov. omiſſum eſt, *maxime quod apud eos*; & verba ſic male ſunt colligata: *Alios autem nimis indignum eſt ad iſtam diſputationem religionis admittere, qui multis diis ſacrorum obſequium deferendum putant. Iſti philoſophi ceteros* &c. quaſi ipſi cum quibus agere de religione non indignum videtur (haud dubie Platonici) non cum aliis etiam putarint diis multis deferendum ſacrorum obſequium.

(1) Cod. Veron. *novitate*.

loco, ſed eam, ſicut de Deo ſentire dignum eſt, fatentur incorporea præſentia ubique totam, a tantis locorum extra mundum ſpatiis abſentem eſſe dicturi ſunt, & uno tantum, atquè in comparatione illius infinitatis tam exiguo loco, in quo mundus eſt, occupatam? Non opinor eos in hæc vaniloquia progreſſuros. Cum igitur unum mundum ingenti quidem mole corporea, finitum tamen & loco ſuo determinatum & operante Deo factum eſſe dicant: quod reſpondent de infinitis extra mundum locis, cur in eis ab opere Deus ceſſet; hoc ſibi reſpodeant, de infinitis ante mundum temporibus, cur in eis ab opere Deus ceſſaverit. Et ſicut non eſt conſequens, ut fortuito potius quam ratione divina Deus non alio, ſed iſto in quo eſt loco, mundum conſtituerit, cum pariter infinitis ubique patentibus nullo excellentiore merito poſſet hic eligi, quamvis eamdem divinam rationem, qua id factum eſt, nulla poſſit humana comprehendere (a): ita non eſt conſequens, ut Deo aliquid exiſtimemus accidiſſe fortuitum, quod illo potius quam anteriore tempore condidit mundum: cum æqualiter anteriora tempora per infinitum retro ſpatium præteriiſſent, nec fuiſſet aliqua differentia unde tempus tempori eligendo præponeretur. Quod ſi dicunt inanes eſſe hominum cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cum locus nullus ſit præter mundum: reſpondetur eis, iſto modo inaniter homines cogitare præterita tempora vacationis Dei, cum nullum tempus ſit ante mundum.

CAPUT VI.

Creationis mundi & temporum unum eſſe principium, nec aliud alio præveniri.

SI enim recte diſcernuntur æternitas & tempus, quod tempus ſine aliqua (b) mobili mutabilitate non eſt, in æternitate autem nulla mutatio eſt; quis non videat quod tempora non fuiſſent, niſi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret: cujus motionis & mutationis cum aliud atque aliud, quæ ſimul eſſe non poſſunt, cedit atque ſuccedit, in brevioribus vel productioribus morarum intervallis tempus ſequeretur? Cum igitur Deus, in cujus æternitate nulla eſt omnino mutatio, creator ſit temporum & ordinator, quomodo dicatur poſt temporum ſpatia mundum creaſſe, non video; niſi dicatur ante mundum jam aliquam fuiſſe creaturam, cujus motibus tempora currerent. Porro ſi litteræ ſacræ maximeque veraces ita dicunt, in principio feciſſe Deum cælum & terram, ut nihil antea feciſſe intelligatur, quia hoc potius in principio feciſſe diceretur, ſi quid feciſſet ante cetera cuncta quæ fecit; procul dubio non eſt mundus factus in tempore, ſed cum tempore. Quod enim fit in tempore & poſt aliquod fit, & ante aliquod tempus, poſt id quod præteritum eſt, ante id quod futurum eſt: nullum autem poſſet eſſe præteritum; quia nulla erat creatura, cujus mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus eſt mundus, ſi in ejus conditione factus eſt mutabilis motus, ſicut videtur ſe habere etiam ordo ille primorum ſex vel ſeptem dierum, in quibus (1) mane & veſpera nominantur, donec omnia quæ his diebus Deus fecit, ſexto perficiantur die, ſeptimoque in magno myſterio Dei vacatio commendetur. Qui dies cujuſmodi ſint, aut perdifficile nobis, aut etiam impoſſibile eſt cogitare, quanto magis dicere.

Gen. 1. 1.

CAPUT VII.

De qualitate primorum dierum, qui ante quam ſol fieret, veſperam & mane traduntur habuiſſe.

VIDEMUS quippe iſtos dies notos non habere veſperam niſi de ſolis occaſu, nec mane niſi de ſolis exortu: illorum * autem priores tres dies ſine ſole peracti ſunt, qui quarto die factus refertur. Et primitus quidem lux verbo Dei facta, atque inter ipſam & tenebras Deus ſeparaſſe narratur, & eamdem lucem vocaſſe diem, tenebras autem noctem: ſed qualis illa ſit lux, & quo alternante motu, qualemque veſperam & mane fecerit, remotum eſt a ſenſibus noſtris, nec ita ut eſt, intelligi a nobis poteſt; quod tamen ſine ulla hæſitatione credendum eſt. Aut enim aliqua lux corporea eſt, ſive in ſuperioribus mundi partibus longe a conſpectibus noſtris, ſive unde ſol poſtmodum accenſus eſt: aut lucis nomine ſignificata eſt ſancta Civitas, in ſanctis Angelis & ſpiritibus beatis, de qua dicit Apoſtolus: *Quæ ſurſum eſt Jeruſalem, mater noſtra æterna in cælis.* Ait quippe & alio loco: *Omnes enim vos filii lucis eſtis, & filii diei; non ſumus noctis neque tenebrarum.* (c) Si tamen & veſperam diei hujus & mane aliquatenus congruenter intelligere valeamus. Quoniam ſcientia creaturæ in comparatione ſcientiæ Creatoris quodam modo veſperaſcit: itemque luceſcit & mane fit, cum & ipſa refertur ad laudem dilectionemque Creatoris; nec in noctem vergitur, ubi non Creator creaturæ dilectione relinquitur. Denique Scriptura cum illos dies dinumeraret ex ordine, nuſquam interpoſuit vocabulum noctis. Non enim ait alicubi: Facta eſt nox: ſed, *Facta eſt veſpera, & factum eſt mane dies unus.* Ita dies ſecundus, & ceteri. Cognitio quippe creaturæ in ſe ipſa decoloratior eſt, ut ita dicam, quam cum in Dei Sapientia cognoſcitur, velut in arte qua facta eſt. Ideo veſpera congruentius quam nox dici poteſt: quæ tamen, ut dixi, cum ad laudandum & amandum refertur Creatorem, recurrit in mane. Et hoc cum facit in cognitione ſui ipſius, dies unus eſt: cum in cognitione firmabilitate.

* Confer libros de Geneſi ad litt.

Gen. 1. 4.

Gal. 4. 26.

1. Theſſ. 5. 5.

Gen. 1. 5.

Creaturæ cognitio.

(a) Vind. Am. Er. poſt *comprehendere*, addunt *natura*. Lov. *mens*. Superfluo: nam in veteribus libris ſubaudiendum relinquitur, *ratio*.

(b) Sic Vind. Am. Er. & plures MSS. At Lov. *mobili mobilitate*.

(c) Sic MSS. At editi, *Fit tamen & veſpera dici hujus & mane aliquatenus: quoniam ſcientia creaturæ* &c.

(1) Cod. Veron. *& mane & veſpera*.

firmamenti, quod inter aquas inferiores & ſuperiores cælum appellatum eſt, dies ſecundus: cum in cognitione terræ ac maris omniumque gignentium, quæ radicibus continuata ſunt terræ, dies tertius: cum in cognitione luminarium majoris & minoris omniumque ſiderum, dies quartus: cum in cognitione omnium ex aquis animalium natatilium atque volatilium, dies quintus: cum in cognitione omnium animalium terrenorum atque ipſius hominis, dies ſextus.

CAPUT VIII.

Quæ qualiſve intelligenda ſit Dei requies, qua poſt opera ſex dierum requievit in ſeptimo.

Cum vero in die ſeptimo requieſcit Deus ab omnibus operibus ſuis, & ſanctificat eum; nequaquam eſt accipiendum pueriliter, tamquam Deus laboraverit operando, qui *dixit, & facta ſunt*, verbo intelligibili & ſempiterno, non ſonabili & temporali. (Pſal. 148. 5.) Sed requies Dei requiem ſignificat eorum qui requieſcunt in Deo, ſicut lætitia domus lætitiam ſignificat eorum qui lætantur in domo, etiamſi non eos domus ipſa, ſed alia res aliqua lætos facit. Quanto magis, ſi eadem domus pulcritudine ſua faciat lætos habitatores, ut non ſolum eo loquendi modo læta dicatur, quo ſignificamus per id quod continet id quod continetur; ſicut, Theatra Plaudunt, prata mugiunt, cum in illis homines plaudant, in his boves mugiant: ſed etiam illo quo ſignificatur per efficientem id quod efficitur; ſicut læta epiſtola dicitur, ſignificans eorum lætitiam, quos legentes efficit lætos. Convenientiſſime itaque cum Deum requieviſſe prophetica narrat auctoritas, ſignificatur requies eorum qui in illo requieſcunt, & quos facit ipſe requieſcere. Hoc etiam hominibus quibus loquitur, & propter quos utique conſcripta eſt, promittente prophetia, quod etiam ipſi poſt bona opera quæ in eis & per eos operatur Deus, ſi ad illum prius in iſta vita per fidem quodam modo acceſſerint, in illo habebunt requiem ſempiternam. Hoc enim & ſabbati vacatione ex præcepto legis in vetere Dei populo figuratum eſt, unde ſuo loco diligentius arbitror diſſerendum.

CAPUT IX.

De angelorum conditione quid ſecundum divina teſtimonia ſentiendum ſit.

Nunc, quoniam de ſanctæ Civitatis exortu dicere inſtitui, & prius quod ad ſanctos Angelos adtinet dicendum putavi, quæ hujus Civitatis & magna pars eſt, & eo beatior, quod numquam peregrinata, quæ hinc divina teſtimonia ſuppetant, quantum ſatis videbitur, Deo largiente, (1) explicare curabo. Ubi de mundi conſtitutione ſacræ litteræ loquuntur, non evidenter dicitur utrum vel quo ordine creati ſint angeli: ſed prætermiſſi non ſunt, vel cæli nomine, ubi dictum eſt: *In principio fecit Deus* (Gen. 1. 1.) *cælum & terram;* vel potius lucis hujus, de qua loquor, ſignificati ſunt. Non autem prætermiſſos eſſe hinc exiſtimo, quod ſcriptum eſt requieviſſe Deum in ſeptimo die ab omnibus operibus ſuis quæ fecit; cum liber ipſe ita ſit exorſus: *In principio fecit Deus cælum & terram:* ut ante cælum & terram nihil aliud feciſſe videatur. Cum ergo a cælo & terra cœperit, atque ipſa terra quam primitus fecit, ſicut Scriptura conſequenter eloquitur, inviſibilis & incompoſita, nondumque luce facta, utique tenebræ fuerint ſuper abyſſum, id eſt, ſuper quamdam terræ & aquæ indiſtinctam confuſionem, ubi enim lux non eſt, tenebræ ſint neceſſe eſt; deinde omnia creando diſpoſita ſint, quæ per ſex dies conſummata narrantur; quomodo angeli prætermitterentur, tamquam non eſſent in operibus Dei, a quibus in die ſeptimo requievit? Opus autem Dei eſſe angelos, hic quidem etſi non prætermiſſum, non tamen evidenter expreſſum eſt: ſed alibi hoc ſancta Scriptura clariſſima voce teſtatur. Nam & in hymno trium in camino virorum cum prædictum eſſet: *Benedicite omnia opera Domini* (2) *Domino:* in exſecutione eorumdem operum etiam angeli nominati ſunt. (Dan. 3. 57.) Et in Pſalmo canitur: *Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelſis. Laudate eum omnes angeli ejus, laudate eum omnes virtutes ejus. Laudate eum ſol & luna, laudate eum omnes ſtellæ & lumen. Laudate eum cæli cælorum, & aquæ quæ ſuper cælos ſunt, laudent nomen Domini. Quoniam ipſe dixit, & facta ſunt; ipſe mandavit, & creata ſunt.* (Pſ. 148. 1. &c.) Etiam hic apertiſſime a Deo factos eſſe angelos divinitus dictum eſt, cum eis inter (3) cetera cæleſtia commemoratis, infertur ad omnia: *Ipſe dixit, & facta ſunt.* Quis porro audebit opinari, poſt (*a*) omnia iſta quæ ſex diebus enumerata ſunt, angelos factos. Sed & ſi quiſquam ita deſipit, redarguit iſtam vanitatem illa Scriptura paris auctoritatis, ubi Deus dicit: *Quando facta ſunt ſidera, laudaverunt me voce magna omnes angeli mei.* (Job. 38. 7. ſec. LXX.) Jam ergo erant angeli, quando facta ſunt ſidera. Facta ſunt autem quarto die. Numquidnam ergo die tertio factos eſſe dicemus? Abſit. In promptu eſt enim, quid illo die factum ſit. Ab aquis utique terra diſcreta eſt, & diſtinctas ſui generis ſpecies duo iſta elementa ſumſerunt; & produxit terra quidquid ei radicitus inhæret. Numquidnam ſecundo? Ne hoc quidem. Tunc enim firmamentum factum eſt inter aquas ſuperiores, & inferiores, cælumque appellatum eſt; in quo firmamento facta ſunt ſidera quarto die. Nimirum ergo ſi ad iſtorum dierum opera Dei pertinent angeli; ipſi ſunt lux illa quæ diei nomen accepit, cujus unitas ut commendaretur, non eſt dictus dies primus, ſed dies unus. Nec alius eſt dies ſecundus,

---

(a) Sola editio Lov. *poſt communia omnia iſta*. Et paullo poſt, *pari auctoritate:* diſſentientibus ceteris libris.

(1) Codex Veronen. *explicare conabor*.

(2) Codex Veronen. cum Itala Verſione, *Dominum*.

(3) Abeſt a Cod. Veron. *cetera*.

dus, aut tertius, aut ceteri : ſed idem ipſe unus ad implendum ſenarium vel ſeptenarium numerum repetitus eſt, propter ſeoariam vel ſeptenariam cognitiooem ; ſenariam ſcilicet operum quæ fecit Deus, & ſeptenariam quietis Dei. Cum enim dixit Deus : *Fiat lux, & facta eſt lux* ; ſi recte in hac luce creatio intelligitur angelorum, profecto facti ſunt participes lucis æternæ, (*a*) quod eſt ipſa incommutabilis Sapientia Dei, per quam facta ſunt omnia, quem dicimus unigenitum Dei Filium ; ut ea luce illuminati, qua creati, fierent lux, & vocarentur dies participatione incommutabilis lucis & diei, quod eſt Verbum Dei, per quod & ipſi & omnia facta ſunt : *Lumen* quippe *verum, quod illuminat omnem hominem in hunc mundum venientem* : hoc illuminat & omnem angelum mundum, ut ſit lux non in ſe ipſo, ſed in Deo : a quo ſi avertitur angelus, fit immundus ; ſicut ſunt omnes qui vocantur immundi ſpiritus, nec jam lux in Domino, ſed in ſe ipſis tenebræ, privati participatione lucis æternæ. Mali enim nulla natura eſt : ſed amiſſio boni, mali nomen accepit.

Joan. 1. 9.

CAPUT X.

De ſimplici & incommutabili Trinitate, Patris & Filii & Spiritus-ſancti, unius Dei : cui non eſt aliud qualitas, aliud ſubſtantia.

1. EST itaque bonum ſolum ſimplex, & ob hoc ſolum incommutabile, quod eſt Deus. Ab hoc bouo creata ſunt omnia bona, ſed non ſimplicia, & ob hoc mutabilia. Creata ſane, inquam, id eſt, facta, non genita. Quod enim de ſimplici bono genitum eſt, pariter ſimplex eſt, & hoc eſt quod illud de quo genitum eſt ; quæ duo Patrem & Filium dicimus ; & utrumque hoc (1) cum Spiritu-ſancto unus eſt Deus : qui Spiritus Patris & Filii Spiritus-ſanctus propria quadam notione hujus nominis in ſacris litteris nuncupatur. Alius eſt autem quam Pater & Filius, quia nec Pater eſt, nec Filius : ſed alius dixi, non aliud ; quia hoc pariter ſimplex pariterque bonum eſt incommutabile & coæternum. Et hæc Trinitas unus eſt Deus : nec ideo non ſimplex, quia Trinitas. Neque enim propter hoc naturam iſtam boni ſimplicem dicimus, quia Pater in ea ſolus, aut ſolus Filius, aut ſolus Spiritus-ſanctus ; aut vero ſola eſt iſta nominis Trinitas ſine (*b*) ſubſiſtentia perſonarum, ſicut Sabelliani hæretici putaverunt : (*c*) ſed ideo ſimplex dicitur, quoniam quod habet, hoc eſt, excepto quod relative quæque perſona ad alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipſe eſt Filius ; (& Filius habet Patrem, nec tamen ipſe eſt Pater). In quo ergo ad ſe ipſum dicitur, non ad alterum, hoc eſt quod habet : ſicut ad ſe ipſum dicitur (*d*) vivens, habendo utique vitam, & eadem vita ipſe eſt.

Unitas in Trinitate

Verba anſulis clauſa deſiderantur in cod. Veron.

2. Propter hoc itaque natura dicitur ſimplex, cui non ſit aliquid habere, quod vel poſſit amittere ; vel aliud ſit habens, aliud quod habet ; ſicut vas aliquem liquorem, aut corpus colorem, aut aer lucem ſive fervorem, aut anima ſapientiam. Nihil enim horum eſt id quod habet : nam neque vas liquor eſt, nec corpus color, nec aer lux ſive fervor, neque anima ſapientia eſt. Hinc eſt quod etiam privari poſſunt rebus quas habent, & io alios habitus vel qualitates verti atque mutari, ut & vas evacuetur humore quo plenum eſt, & corpus decoloretur, & aer tenebreſcat ſive frigeſcat, & anima deſipiat. Sed etſi ſit corpus incorruptibile, quale ſanctis io reſurrectione promittitur, habet quidem ipſius incorruptionis inamiſſibilem qualitatem, ſed manente ſubſtantia corporali non hoc eſt, quod ipſa incorruptio. Nam illa etiam per ſiogulas partes corporis tota eſt, nec alibi major, alibi minor ; neque enim ulla pars eſt incorruptior quam altera : corpus vero ipſum majus eſt in toto quam in parte ; & cum alia pars eſt in eo amplior, alia minor, noo ea quæ amplior eſt incorruptior (2) quam ea quæ minor. Aliud eſt itaque corpus, quod non ubique ſui totum eſt : alia incorruptio, quæ ubique ejus tota eſt ; quia omnis pars incorruptibilis corporis etiam ceteris inæqualis æqualiter incorrupta eſt. Neque enim, verbi gratia, quia digitus minor eſt quam tota manus, ideo incorruptibilior manus quam digitus. Ita cum ſint inæquales manus & digitus, æqualis eſt tamen incorruptibilitas manus & digiti. Ac per hoc quamvis a corpore incorruptibili inſeparabilis incorruptibilitas ſit ; aliud eſt tamen ſubſtantia, qua corpus dicitur, aliud qualitas ejus, qua incorruptibile nuncupatur. Et ideo etiam ſic non hoc eſt quod habet. Anima quoque ipſa, etiamſi ſemper ſit ſapiens, ſicut erit cum (*e*) liberabitur in æternum ; participatione tameo incommutabilis ſapientiæ ſapiens erit, quæ non quod eſt ipſa. Neque enim ſi aer infuſa luce numquam deſeratur, ideo oon aliud eſt ipſe, aliud lux qua illuminatur. Neque hoc ita dixerim, quaſi aer ſit anima : quod putaverunt * quidam, qui non potuerunt incorpoream cogitare naturam. Sed habent hæc ad illa etiam in magna diſparilitate quamdam ſimilitudinem, ut non inconvenienter dicatur, ſic illuminari animam incorpoream luce incorporea ſimplicis ſapientiæ Dei, ſicut illuminatur aeris corpus luce corporea ; & ſicut

Natura ſimplex unde dicitur.

* Diogenes ex Ariſtot. lib. 1. de anima c. 2. Anerdemus & Anaximenes ex Tertul. libro de anima c. 9.

(a) Editi, *quæ eſt*. At MSS. in hoc & ſimilibus locis, *quod eſt*.

(b) Am. Er. & nonnulli MSS. *ſine ſubſtantia*.

(c) Hic Vind. Am. & Er. addunt : *Pater qui genuit, ſimplex eſt, & Filius qui genitus eſt, pariter ſimplex eſt, & hoc eſt quod illud de quo genitus eſt*. Sed hæc abſunt a Lov. & a MSS.

(d) MSS. *vivus*, & ita Veronen.

(e) Sic omnes MSS. At editi, *ſicut erit cum a præſenti miſeria liberabitur in æternum ; quia licet tunc ſapiens ſit in æternum ; participatione tamen* &c.

(1) Cod. Veron. *Cum Spiritu ſuo*.

(2) Cod. Veron. *quam quæ*.

ſicut aer tenebreſcit iſta luce deſertus, (nam nihil ſunt aliud quæ dicuntur locorum quorumcumque corporalium tenebræ, quam aer carens luce) ita tenebreſcere animam ſapientiæ luce privatam.

Simplicia quænam.

3. Secundum hoc ergo dicuntur illa ſimplicia, quæ principaliter vereque divina ſunt, quod non aliud eſt in eis qualitas, aliud ſubſtantia, nec aliorum participatione, vel divina, vel ſapientia, vel beata ſunt. Ceterum dictus eſt in Scripturis ſanctis Spiritus ſapientiæ multiplex, eo quod multa in ſe habeat: ſed quæ habet, hæc & eſt, & ea omnia unus eſt. Neque enim multæ, ſed una ſapientia eſt, in qua ſunt (a) immenſi quidam atque infiniti theſauri rerum intelligibilium, in quibus ſunt omnes inviſibiles atque incommutabiles rationes rerum, etiam viſibilium & mutabilium, quæ per ipſam factæ ſunt. Quoniam Deus non aliquid neſciens fecit, quod nec de quolibet homine artifice recte dici poteſt: porro ſi ſciens fecit omnia, ea utique fecit quæ noverat. Ex quo occurrit animo quiddam mirum, ſed tamen verum, quod iſte mundus nobis notus eſſe non poſſet, niſi eſſet; Deo autem niſi notus eſſet, eſſe non poſſet.

Spiritus ſapientiæ quomodo multiplex. Sap. 7. 22.

CAPUT XI.

An ejus beatitudinis, quam ſancti Angeli ab initio ſui ſemper habuerunt, etiam illos ſpiritus qui in veritate non ſteterunt, participes fuiſſe credendum ſit.

QUæ cum ita ſint, nullo quidem modo ſecundum aliquod temporis ſpatium prius erant illi ſpiritus tenebræ, quos angelos dicimus: ſed ſimul ut facti ſunt, lux facti ſunt: non tamen ita tantum creati, ut quoquo modo eſſent, & quoquo modo viverent; ſed etiam illuminati, ut ſapienter beateque viverent. Ab hac illuminatione averſi quidam angeli, non obtinuerunt excellentiam ſapientis beatæque vitæ, quæ procul dubio non niſi æterna eſt æternitatiſque ſuæ certa atque ſecura: (1) ſed & rationalem vitam licet inſipientem ſic habent, ut eam non poſſint amittere, nec ſi velint. Quatenus autem ante quam peccaſſent, illius ſapientiæ fuerint participes, definire quis poteſt? In ejus tamen participatione æquales fuiſſe iſtos illis, qui propterea vere pleneque beati ſunt, quoniam nequaquam de ſuæ beatitudinis æternitate falluntur, quomodo dicturi ſumus? quandoquidem ſi æquales in ea fuiſſent, etiam iſti in ejus æternitate manſiſſent pariter beati, quia pariter certi. Neque enim ſicut vita quamdiucumque fuerit, ita æterna vita veraciter dici poterit, ſi finem habitura ſit. Siquidem vita tantummodo vivendo, æterna vero finem non habendo nominata eſt. Quapropter quamvis non quidquid æternum, continuo beatum ſit; (dicitur enim etiam pœnalis ignis æternus) tamen ſi vere perfecteque beata vita nonniſi æterna eſt, non erat talis iſtorum, quandoque deſitura, & propterea non æterna, ſive id ſcirent, ſive neſcientes aliud putarent: quia ſcientes timor, neſcientes error beatos eſſe utique non ſinebat. Si autem hoc ita neſciebant, ut falſis incertiſve non fiderent, ſed utrum ſempiternum, an quandoque finem habiturum eſſet bonum ſuum, in neutram partem firma aſſenſione ferrentur, ipſa de tanta felicitate cunctatio eam beatæ vitæ plenitudinem, quam in ſanctis Angelis eſſe credimus, non habebat. Neque enim beatæ vitæ vocabulum ita contrahimus ad quaſdam ſignificationis anguſtias, ut ſolum Deum dicamus beatum: qui tamen ita vere beatus eſt, ut major beatitudo eſſe non poſſit; in cujus comparatione, quod Angeli beati ſunt, ſua quadam ſumma beatitudine, quanta eſſe in Angelis poteſt, quid aut quantum eſt?

Vita æterna. — Deus vere beatus.

CAPUT XII.

De comparatione beatitudinis juſtorum, needum tenentium promiſſionis divinæ præmium, & primorum in paradiſo hominum ante peccatum.

NEc ipſos (b) tantum, quod adtinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus. Quis enim primos illos homines in paradiſo negare audeat * beatos fuiſſe ante peccatum, quamvis de ſua beatitudine quam diuturna vel utrum æterna eſſet incertos; (eſſet autem æterna, niſi peccaſſent) cum hodie non impudenter beatos vocemus, quos videmus juſte ac pie cum ſpe futuræ immortalitatis hanc vitam ducere, ſine crimine (2) vaſtante conſcientiam, facile impetrantes peccatis hujus infirmitatis divinam miſericordiam. Qui licet de ſuæ perſeverantiæ præmio certi ſint, de ipſa tamen perſeverantia ſua reperiuntur incerti. Quis enim hominum ſe in actione (3) profectuque juſtitiæ perſeveraturum uſque in finem ſciat, niſi aliqua revelatione ab illo fiat certus, qui de hac re juſto latentique judicio non omnes inſtruit ſed neminem fallit. Quantum itaque pertinet ad delectationem præſentis boni, beatior erat primus homo in paradiſo, quam quilibet juſtus in hac infirmitate mortali: quantum autem ad ſpem futuri, * beatior quilibet in quibuslibet cruciatibus corporis, cui non opinione, ſed certa veritate manifeſtum eſt, ſine fine ſe habiturum omni moleſtia carentem ſocietatem Angelorum in participatione ſummi Dei quam erat ille homo

* V. lib. de corrept. & gra. c. 10. & lib. 11. Geneſ. c. 18. — Beatus. — * Supple, boni.

(a) Plures MSS. cum Veronen. *infiniti quidam eique finiti theſauri.* Alii vero, *Infinita quædam eique finiti theſauri.*

(b) Editiones tres, Vind. Am. & Er. *Nec ipſos enim huic tantæ beatitudini comparatos, quod adtinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus.* Emendandi ſunt ad Lov. & MSS.

(1) Cod. Veron., *ſed rationalem vitam*, omiſſo *&*.

(2) Codex Veron. *aſtante conſcientia.* Hæc lectio magis placet.

(3) Cod. Veronen. *provectuque juſtitiæ.*

homo ſui caſus incertus in magna illa felicitate paradiſi.

CAPUT XIII.

An ita unius felicitatis omnes Angeli ſint creati, ut neque lapſuros ſe poſſent noſſe qui lapſi ſunt, & poſt ruinam labentium perſeverantiæ ſuæ præſcientiam acceperint qui ſteterunt.

QUOCIRCA cuivis jam non difficulter occurrit utroque conjuncto effici beatitudinem, quam recto propoſito intellectualis natura deſiderat; hoc eſt, ut & bono incommutabili, quod Deus eſt, ſine ulla moleſtia perfruatur, & in eo ſe in æternum eſſe manſuram, nec ulla dubitatione cunctetur, nec ullo errore fallatur. Hanc habere Angelos lucis pia fide credimus; hanc nec ante quam caderent, * habuiſſe angelos peccatores, qui ſua pravitate illa luce privati ſunt, conſequenti ratione colligimus; habuiſſe tamen aliquam, etſi non præſciam beatitudinem, ſi vitam egerunt ante peccatum, profecto credendi ſunt. Aut ſi durum videtur, quando facti ſunt angeli, alios credere ita factos, ut non acciperent præſcientiam vel perſeverantiæ vel caſus ſui, alios autem ita ut veritate certiſſima æternitatem ſuæ beatitudinis noſſent; ſed æqualis felicitatis omnes ab initio creati ſunt, & ita fuerunt, donec iſti qui nunc mali ſunt, ab illo bonitatis lumine ſua voluntate cecidiſſent: procul dubio multo eſt durius nunc putare Angelos ſanctos æternæ ſuæ (1) beatitatis incertos, & ipſos de ſemetipſis ignorare, quod nos de illis per Scripturas ſanctas noſſe potuimus. Quis enim catholicus Chriſtianus ignorat, nullum novum diabolum ex bonis Angelis ulterius futurum; ſicut nec iſtum in ſocietatem bonorum Angelorum ulterius rediturum? Veritas quippe in Evangelio ſanctis (a) fidelibuſque promittit, quod erunt æquales Angelis Dei: quibus etiam promittitur, quod ibunt in vitam æternam. Porro autem ſi nos certi ſumus, numquam nos ex illa immortali felicitate caſuros, illi vero (2) ſi certi non ſunt, jam potiores, non æquales eis erimus. Sed quia nequaquam veritas fallit, & æquales eis erimus, profecto etiam ipſi certi ſunt ſuæ felicitatis æternæ. Cujus illi alii quia certi non fuerunt; non enim erat eorum æterna felicitas cujus certi eſſent, quæ finem fuerat habitura: reſtat ut aut impares fuerint, aut ſi pares fuerunt, poſt iſtorum ruinam illis certa ſcientia ſuæ ſempiternæ felicitatis acceſſerit. Niſi forte quis dicat, id quod Dominus ait de diabolo in Evangelio: *Ille homicida erat ab initio, & in veritate non ſtetit*; ſic eſſe accipiendum, ut non ſolum homicida fuerit ab initio, id eſt, initio humani generis, ex quo utique homo factus eſt, quem decipiendo poſſet occidere: verum etiam ab initio ſuæ conditionis in veritate non ſteterit; & ideo numquam beatus cum ſanctis Angelis fuerit, ſuo recuſans eſſe ſubditus Creatori, & ſua (b) per ſuperbiam velut privata poteſtate lætatus, ac per hoc falſus & fallax; quia nec umquam poteſtatem Omnipotentis evadit, & qui per piam ſubjectionem noluit tenere quod vere eſt, affectat per (c) ſuperbam elationem ſimulare quod non eſt: ut ſic intelligatur etiam quod beatus Joannes apoſtolus ait: *Ab initio diabolus peccat*; hoc eſt, ex quo creatus eſt, juſtitiam recuſavit, quam niſi pia Deoque ſubdita voluntas habere non poſſit. Huic ſententiæ quiſquis adquieſcit, non cum illis hæreticis ſapit, id eſt, Manichæis; & ſi quæ aliæ peſtes ita ſentiunt, quod ſuam quamdam propriam tamquam ex adverſo quodam principio diabolus habeat naturam mali: qui tanta vanitate deſipiunt, ut cum verba iſta Evangelica in auctoritate nobiſcum habeant, non attendant non dixiſſe Dominum, A veritate alienus fuit; ſed, *In veritate non ſtetit*: ubi a veritate lapſum intelligi voluit: in qua utique ſi ſtetiſſet, ejus particeps factus, beatus cum ſanctis Angelis permaneret.

*Confer lib. 11. de Geneſi ad lit. a cap. 16. uſque ad 27.

Matth. 22. 30. — Matth. 25. 46. — Joan. 8. 44. — 1. Joan. 3. 8.

CAPUT XIV.

Quo genere locutionis dictum ſit de diabolo, quod in veritate non ſteterit, quia veritas non eſt in eo.

SUBJECIT autem indicium, quaſi quæſiſſemus unde oſtendatur quod in veritate non ſteterit, atque ait: *Quia non eſt veritas in eo*. Eſſet autem in eo, ſi in illa ſtetiſſet. Locutione autem dictum eſt minus uſitata. Sic enim videtur ſonare: *In veritate non ſtetit, quia non eſt veritas in eo*, tamquam ea ſit cauſſa, ut in veritate non ſteterit, quod in eo veritas non ſit: cum potius ea ſit cauſſa, ut in eo veritas non ſit, quod in veritate non ſteterit. Iſta locutio eſt & in Pſalmo: *Ego clamavi, quoniam exaudiſti me Deus*: cum dicendum fuiſſe videatur, Exaudiſti me Deus, quoniam clamavi. Sed cum dixiſſet, *Ego clamavi*; tamquam ab eo quæreretur, unde ſe clamaſſe monſtraret, ab effectu exauditionis Dei clamoris ſui oſtendit affectum, tamquam diceret; Hinc oſtendo clamaſſe me, quoniam exaudiſti me.

Joan. 8. 44. — Pſal. 16. 6.

CAPUT XV.

Quid ſentiendum ſit de eo quod ſcriptum eſt, Ab initio diabolus peccat.

ILLUD etiam quod ait de diabolo Joannes, *Ab initio diabolus peccat*; non intelligunt, (d) ſi na-

1. Joan. 3. 8.

(a) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *ſanctis fidelibus*, omiſſo *que*.

(b) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *& ſuperbia ſua*. Et intra editi, *elatus*, quo loco melioris notæ MSS. habent, *lætatus*.

(c) Nonnulli codices, *per ſuperbiæ elationem*.

(d) Probæ notæ MSS. cum Veronenſi *non intelligunt, ſi natura talis eſt*. Et nonnulli, *ſi naturalis eſt*. At Vind. Am. & Er. locum gloſſemate auctum ſic referunt: *non intelligunt qui inde volunt aſſerere peccati naturam, cum naturale nullum ſit omnino peccatum*.

(1) Cod. Veron. *beatitudinis*.

(2) Abeſt *ſi* a Cod. Veronen.

ſi naturale eſt, nullo modo eſſe peccatum.
Sed quid reſpondetur propheticis teſtimoniis,
ſive quod Iſaias ait, ſub figurata perſona princi-
Iſai. 14. 12. pis Babyloniæ diabolum notans: *Quomodo ceci-
dit Lucifer, qui mane oriebatur:* ſive quod Eze-
Ezech. 28. 12. chiel: *In deliciis paradiſi Dei fuiſti, omni la-
pide pretioſo ornatus es?* Ubi intelligitur fuiſſe
aliquando ſine peccato. Nam expreſſius ei paul-
lo poſt dicitur: *Ambulaſti in diebus tuis ſine
vitio*. Quæ ſi aliter convenientius intelligi ne-
queunt, oportet etiam illud quod dictum eſt,
In veritate non ſtetit, ſic accipiamus, quod in
veritate fuerit, ſed non permanſerit. Et illud,
quod *ab initio diabolus peccat*, non ab initio ex
quo creatus eſt peccare putandus eſt; ſed ab
initio peccati, quod ab ipſius ſuperbia cœperit
eſſe peccatum. Nec illud quod ſcriptum eſt in
libro Job, cum de diabolo ſermo eſſet: *Hoc
Jo. 40. 14. ſec. LXX. eſt initium figmenti Domini, quod fecit ad il-
ludendum ab Angelis ſuis*; cui conſonare vide-
Pſal. 103. 26. tur & Pſalmus, ubi legitur: *Draco hic quem
finxiſti ad illudendum ei*; ſic intelligendum eſt,
ut exiſtimemus talem ab initio creatum, cui
ad Angelis illuderetur, ſed in hac pœna poſt
peccatum ordinatum. Initium ergo ejus fig-
mentum eſt Domini: non enim eſt ulla na-
tura etiam in extremis infimiſque beſtiolis, quam
non ille conſtituit, a quo eſt omnis modus,
omnis ſpecies, omnis ordo, ſine quibus nihil
rerum inveniri vel cogitari poteſt: quanto ma-
gis angelica creatura, quæ omnia cetera quæ
Deus condidit, naturæ dignitate præcedit?

CAPUT XVI.

De gradibus & differentiis creaturarum, quod aliter pendet uſus utilitatis, aliter ordo rationis.

IN his enim quæ quoquo modo ſunt, & non
ſunt quod Deus eſt a quo facta ſunt, præ-
ponuntur viventia non viventibus; ſicut ea quæ
habent vim gignendi vel etiam appetendi, his
quæ iſto motu carent. Et in his quæ vivunt,
præponuntur ſentientia non ſentientibus, ſicut
arboribus animalia. Et in his quæ ſentiunt,
præponuntur intelligentia non intelligentibus,
ſicut homines pecoribus. Et in his quæ intel-
ligunt, præponuntur immortalia mortalibus,
ſicut angeli hominibus. Sed iſta præponuntur
naturæ ordine: eſt autem alius atque alius pro
ſuo cujuſque uſu æſtimationis modus, quo fit
ut quædam ſenſu carentia quibuſdam ſentienti-
bus præponamus, in tantum ut ſi poteſtas eſ-
ſet, ea prorſus de natura rerum auferre velle-
mus, ſive quem in ea locum habeant ignoran-
tes, ſive etiam ſi ſciamus, noſtris ea commodis
poſtponentes. Quis enim non domi ſuæ panem
habere quam mures, nummos quam pulices ma-
lit? Sed quid mirum, cum (1) ipſorum etiam
hominum æſtimatione, quorum certe natura tan-
tæ eſt dignitatis, plerumque carius comparetur
equus quam ſervus, gemma quam famula? Ita
libertate judicandi plurimum diſtat ratio conſi-
derantis a neceſſitate indigentis, ſeu voluptate
cupientis, cum iſta quid per ſe ipſum in rerum
gradibus pendat, neceſſitas autem quid propter
quid expetat, cogitet; & iſta quid verum luci
mentis appareat, voluptas vero quid jucundum
corporis ſenſibus blandiatur, (2) exquirat. Sed
tantum valet in naturis rationalibus quoddam
veluti pondus voluntatis & amoris, ut cum or-
dine naturæ angeli hominibus, tamen lege juſti-
tiæ boni homines malis angelis præferantur.

CAPUT XVII.

Vitium malitiæ non naturam eſſe, ſed contra naturam, cui ad peccandum non Conditor cauſſa eſt, ſed voluntas.

PROPTER naturam igitur, non propter ma-
litiam diaboli, dictum recte intelligimus:
Hoc eſt initium figmenti Domini: quia ſine du- Job 40. 14.
bio ubi eſſet vitium malitiæ, natura non vitia-
ta præceſſit. Vitium autem ita contra natu-
ram eſt, ut non poſſit niſi nocere naturæ.
Non itaque eſſet vitium recedere a Deo, niſi
naturæ, cujus id vitium eſt, potius compete-
ret eſſe cum Deo. Quapropter etiam voluntas
mala grande teſtimonium eſt naturæ bonæ.
Sed Deus ſicut naturarum bonarum optimus
creator eſt, ita malarum voluntatum juſtiſſi-
mus ordinator; ut cum male illæ utuntur na-
turis bonis, ipſe bene utatur etiam voluntati-
bus malis. Itaque fecit ut diabolus inſtitutione
illius bonus, voluntate ſua malus, in inferio-
ribus ordinatus illuderetur ab Angelis ejus, id
eſt, ut proſint tentationes ejus ſanctis, quibus
eas obeſſe deſiderat. Et quoniam Deus cum
eum conderet, futuræ malignitatis ejus non
erat utique ignarus, & prævidebat quæ bona (3)
de malis ejus eſſet ipſe facturus: propterea
Pſalmus ait: *Draco hic, quem finxiſti ad illu-* Pſal.
dendum ei, ut in eo ipſo quod eum finxit, licet 103. 26.
per ſuam bonitatem bonum, jam per ſuam
præſcientiam præparaſſe intelligatur quomodo
illo uteretur & malo.

CAPUT XVIII.

De pulcritudine univerſitatis, quæ per ordinationem Dei etiam ex contrariorum fit oppoſitione luculentior.

NEQUE enim Deus ullum, non dico ange-
lorum, ſed vel hominum crearet, quem
malum futurum eſſe præſciſſet, niſi pariter
noſſet quibus eos bonorum uſibus commodaret,
atque ita ordinem ſæculorum tamquam pul-
cherrimum carmen (4) ex quibuſdam quaſi anti-
thetis honeſtaret. Antitheta enim quæ appel-
lantur, in ornamentis elocutionis ſunt decen-
tiſſima, quæ Latine (a) appellantur oppoſita,
vel quod expreſſius dicitur, contrapoſita. Non
eſt apud nos hujus vocabuli conſuetudo, cum
tamen

(a) Plures non deterioris notæ MSS. cum Veronenſi *quæ Latine ut appellantur oppoſita*.
(1) Codex Veronen., *in ipſorum*.
(2) Codex Veronen. *exſpectat*: forte mendum pro *expetat*.
(3) Cod. Veron. *de malo*.
(4) Cod. Veron. *etiam ex quibuſdam*.

tamen eiſdem ornamentis locutionis etiam ſermo Latinus utatur, immo linguæ omnium gentium. His antithetis & Paullus apoſtolus in ſecunda ad Corinthios epiſtola, illum locum (2.Cor. 6. 7. &c.) ſuaviter explicat, ubi dicit: *Per arma juſtitiæ a dextris & a ſiniſtris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam; ut ſeductores, & veraces; ut qui ignoramur, & cognoſcimur; quaſi morientes, & ecce vivimus; ut coerciti, & non mortificati; ut triſtes, ſemper autem gaudentes; ſicut egeni, multos autem ditantes; tamquam nihil habentes, & omnia poſſidentes*. Sicut ergo iſta contraria contrariis oppoſita ſermonis pulcritudinem reddunt: ita quadam non verborum, ſed rerum eloquentia (Contraria ad decorem univerſi pertinere.) contrariorum oppoſitione ſæculi pulcritudo componitur. Apertiſſime hoc poſitum eſt in libro Eccleſiaſtico, (1) hoc modo: *Contra malum bonum eſt, & contra mortem vita: ſic contra pium peccator. Et ſic intuere in omnia opera Altiſſimi, bina & bina, unum contra unum.* (Eccl. 33. 15.)

CAPUT XIX.

Quid ſentiendum videatur de eo quod ſcriptum eſt, Diviſit Deus inter lucem & tenebras.

QUAMVIS itaque divini ſermonis obſcuritas etiam ad hoc ſit utilis, quod plures ſententias veritatis parit, & in lucem notitiæ producit, dum alius eum ſic, alius ſic intelligit; ita tamen ut quod in obſcuro loco intelligitur, vel atteſtatione rerum manifeſtarum, vel aliis locis minime dubiis aſſeratur; ſive cum multa tractantur, ad id quoque perveniatur, quod ſenſit ille qui ſcripſit; ſive id quidem lateat, ſed ex occaſione tractandæ profundæ obſcuritatis alia quædam vera dicantur: non mihi videtur ab operibus Dei abſurda ſententia, ſi cum lux illa prima facta eſt, angeli creati intelliguntur, & inter ſanctos Angelos & immundos fuiſſe diſcretum, ubi dictum eſt: (Gen. 1. 4. & 5.) *Et diviſit Deus inter lucem & tenebras; & vocavit Deus lucem diem, & tenebras vocavit noctem*. Solus quippe ille iſta diſcernere potuit, qui potuit etiam prius quam caderent præſcire caſuros, & lumine privatos veritatis in tenebroſa ſuperbia remanſuros. Nam inter iſtum nobis notiſſimum diem & noctem, id eſt, inter hanc lucem & has tenebras, vulgatiſſima ſenſibus noſtris luminaria cæli ut dividerent, (Ibidem. 14.) imperavit: *Fiant*, inquit, *luminaria in firmamento cæli, ut luceant ſuper terram, & dividant inter diem & noctem*. Et paullo poſt: *Et fecit*, inquit, *Deus duo luminaria magna, luminare majus in (a) principia diei, & luminare minus in principia noctis, & ſtellas: & poſuit (b) illa Deus in firmamento cæli, lucere ſuper terram, & præeſſe diei & nocti, & dividere inter lucem & tenebras*. Inter illam vero lucem, quæ ſancta ſocietas Angelorum eſt illuſtratione veritatis intelligibiliter fulgens, & ei contrarias tenebras, id eſt, malorum angelorum averſorum a luce juſtitiæ teterrimas mentes, ipſe dividere potuit, cui etiam (2) futurum non naturæ, ſed voluntatis malum, occultum aut incertum eſſe non potuit.

CAPUT XX.

De eo quod poſt diſcretionem lucis atque tenebrarum dictum eſt, Et vidit Deus lucem, quia bona eſt.

DENIQUE nec illud eſt prætereundum ſilentio, quod ubi dixit Deus: *Fiat lux, & facta eſt lux;* (Gen. 1. 3.) continuo ſubjunctum eſt: *Et vidit Deus lucem quia bona eſt*: (Ibidem 4.) non poſtea quam ſeparavit inter lucem & tenebras, & vocavit lucem diem, & tenebras noctem, ne ſimul cum luce etiam talibus tenebris teſtimonium placiti ſui perhibuiſſe videretur. Nam ubi tenebræ inculpabiles ſunt, inter quas & lucem iſtam his oculis conſpicuam luminaria cæli dividunt, non ante, ſed poſt infertur: *Et vidit Deus quia bonum eſt. Et poſuit illa*, inquit, *in firmamento cæli, lucere ſuper terram, & præeſſe diei & nocti, & ſeparare inter lucem & tenebras. Et vidit Deus quia bonum eſt*. (Ibidem 18.) Utrumque enim placuit, quia utrumque ſine peccato eſt. Ubi autem dixit Deus: *Fiat lux, & facta eſt lux. Et vidit Deus lucem, quia bona eſt*: (Ibidem 17. & 18.) & poſtmodum infertur: *Et ſeparavit Deus inter lucem & tenebras; vocavitque Deus lucem diem, & tenebras vocavit noctem*: non hoc loco additum eſt: *Et vidit Deus quia bonum eſt;* ne utrumque appellaretur bonum, cum eſſet horum alterum malum, vitio proprio, non natura. Et ideo ſola ibi lux placuit Conditori: tenebræ autem angelicæ, etſi fuerant ordinandæ, non tamen fuerant approbandæ.

CAPUT XXI.

De æterna & incommutabili ſcientia Dei ac voluntate, qua ſemper illi univerſa quæ fecit, ſic placuerunt facienda, quemadmodum facta.

QUID eſt enim aliud intelligendum in eo quod per omnia dicitur: *Vidit Deus quia bonum eſt*: (Gen. 1.) niſi operis approbatio ſecundum artem facti, quæ Sapientia Dei eſt? Deus autem uſque adeo non cum factum eſt, tunc didicit bonum, ut nihil eorum fieret, ſi ei fuiſſet incognitum. Dum ergo videt quia bonum eſt, quod niſi vidiſſet ante quam fieret, non utique fieret; docet bonum eſſe, non diſcit. Et Plato quidem plus auſus eſt dicere, elatum eſſe ſcilicet Deum gaudio, mundi univerſitate perfecta. Ubi & ipſe non uſque adeo deſipiebat, ut putaret Deum ſui operis novitate factum beatiorem: ſed ſic oſtendere voluit, artifici ſuo placuiſſe jam factum, quod placuerat in arte faciendum: non quod ullo modo Dei ſcientia varietur, ut aliud in ea (c) faciant quæ nondum

(a) Plures MSS. hoc & altero loco, *in principio*. Sed excuſis ſuffragatur Græca interpretatio LXX. *εἰς ἀρχάς*.
(b) Sic MSS. At editi, *illas*. Apud LXX. eſt, *αὐτούς*.

(c) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *fiant*.
(1) Cod. Veron. *iſto modo*.
(2) Cod. Veron. *in futurum*.

dum ſunt, aliud quæ jam ſunt, aliud quæ fuerunt. Non enim more noſtro ille vel quod futurum eſt proſpicit, vel quod præſens eſt adſpicit, vel quod præteritum eſt reſpicit; ſed alio modo quodam a noſtrarum cogitationum conſuetudine longe (a) alteque diverſo. Ille quippe non ex hoc in illud cogitatione mutata, ſed omnino incommutabiliter videt; ita ut illa quidem quæ temporaliter fiunt, & futura nondum ſint, & præſentia jam ſint, & præterita jam non ſint, ipſe vero hæc omnia ſtabili ac ſempiterna præſentia comprehendat: nec aliter oculis, aliter mente; non enim ex animo conſtat & corpore: nec aliter nunc, (1) aliter antea, & aliter poſtea; quoniam non ſicut noſtra, ita ejus quoque ſcientia trium temporum, præſentis videlicet & præteriti vel futuri varietate mutatur: *apud quem non eſt immutatio, nec momenti obumbratio*. Neque enim ejus intentio de cogitatione in cogitationem tranſit, in cujus incorporeo contuitu ſimul adſunt cuncta quæ novit. Quoniam tempora ita novit nullis ſuis temporalibus notionibus, quemadmodum temporalia movet nullis ſuis temporalibus motibus. Ibi ergo vidit bonum eſſe quod fecit, ubi bonum eſſe vidit ut faceret. Nec quia factum vidit, ſcientiam duplicavit, vel ex aliqua parte auxit, tamquam minoris ſcientiæ fuerit prius quam faceret quod videret: qui tam perfecte non operaretur, niſi tam perfecta ſcientia, cui nihil ex ejus operibus adderetur. Quapropter, ſi tantummodo nobis inſinuandum eſſet quis fecerit lucem, ſufficeret dicere, Deus fecit lucem. Si autem non ſolum quis fecerit, verum etiam per quid fecerit; ſatis eſſet ita enuntiari: *Et dixit Deus Fiat lux, & facta eſt lux*: ut non tantum Deum, ſed etiam per Verbum lucem feciſſe noſſemus. Quia vero tria quædam maxime ſcienda de creatura nobis oportuit intimari, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit: *Deus dixit*, inquit, *Fiat lux, & facta eſt lux. Et vidit Deus lucem, quia bona eſt*. Si ergo quærimus, quis fecerit, *Deus* eſt. Si per quid fecerit: *Dixit, Fiat, & facta eſt*. Si quare fecerit, *quia bona eſt*. Nec auctor eſt excellentior Deo, nec ars efficacior Dei Verbo, nec cauſſa melior quam ut bonum crearetur a Deo bono. Hanc etiam Plato * cauſſam condendi mundi juſtiſſimam dicit, ut a bono Deo bona opera fierent: ſive iſta legerit, ſive ab his qui legerant forte cognoverit; ſive acerrimo ingenio inviſibilia Dei per ea quæ facta ſunt, intellecta conſpexerit, ſive ab his qui iſta conſpexerant & ipſe didicerit.

Jacobi 1. 17.

** In Timæo.*

CAPUT XXII.

De his quibus in univerſitate rerum a bono Creatore bene conditarum quædam diſplicent, & putant nonnullam eſſe naturam malam.

HANC tamen cauſſam, id eſt, ad bona creanda bonitatem Dei: hanc, inquam, cauſſam tam juſtam atque idoneam, quæ diligenter conſiderata & pie cogitata omnes controverſias quærentium mundi originem terminat, quidam hæretici non viderunt: quia egenam carnis hujus fragilemque mortalitatem, jam de juſto ſupplicio venientem, dum ei non conveniunt, plurima offendunt; ſicut ignis, aut frigus, aut fera beſtia, aut quid hujuſmodi. Nec adtendunt, quam vel in ſuis locis naturiſque vigeant, pulcroque ordine diſponantur; quantumque univerſitati rerum pro ſuis (b) portionibus decoris tamquam in communem rempublicam conferant, vel nobis ipſis, ſi eis congruenter atque ſcienter utamur, commoditatis adtribuant; ita ut venena ipſa quæ per inconvenientiam perniciosa ſunt, convenienter adhibita in ſalubria medicamenta vertantur: quamque a contrario etiam hæc quibus delectantur, ſicut cibus & potus & iſta lux, immoderato & (c) inopportuno uſu noxia ſentiantur. Unde nos admonet divina providentia, non res inſipienter vituperare, ſed utilitatem rerum diligenter inquirere; & ubi noſtrum ingenium vel infirmitas deficit, ita credere occultam, ſicut erant quædam, quæ vix potuimus invenire: quia & ipſa utilitatis occultatio, aut humilitatis exercitatio eſt, aut elationis adtritio; cum omnino natura nulla ſit malum, nomenque hoc non ſit niſi privationis boni: ſed a terrenis uſque ad cæleſtia, & a viſibilibus uſque ad inviſibilia ſunt aliis alia bona meliora; ad hoc inæqualia, ut eſſent omnia. Deus autem ita eſt artifex (d) magnus in magnis, ut minor non ſit in parvis: quæ parva non ſua granditate, nam nulla eſt, ſed artificis ſapientia metienda ſunt; ſicut in ſpecie (e) viſibilis hominis, ſi unum radatur ſupercilium, quam propemodum nihil corpori, & quam multum detrahitur pulcritudini; quoniam non mole conſtat, ſed parilitate ac dimenſione membrorum. Nec ſane multum mirandum eſt, quod hi qui non nullam malam putant eſſe naturam ſuo quodam contrario exortam propagatamque principio, nolunt accipere iſtam cauſſam creationis rerum, ut bonus Deus conderet bona; credentes eum potius ad hæc mundana molimina rebellantis adverſum ſe (2) mali extrema neceſſitate perductum, ſuamque naturam bonam malo coercendo ſuperandoque miſcuiſſe, quam turpiſſime pollutam & crudeliſſime captivatam & op-

(a) Er. & Lov. *lateque*. Ceteri libri, *alteque*.
(b) Nonnulli MSS. *poſitionibus*.
(c) Sic probæ notæ MSS. At editi, *importuno*.
(d) Plures MSS. *maximus*.
(e) Vind. Am. & aliquot MSS. *viſibili*.

(1) Cod. Veron. *Et aliter antea*.
(2) Codex Veronen. *mali repellendi*: nec locus gloſſemate auctus videtur mihi: ſenſus enim hic eſt: *potius credentes eum perductum neceſſitate extrema repellendi mali rebellantis adverſum ſe ad hæc molimina mundana &c.*

oppreſſam labore magno vix mundet ac liberet, non totam tamen; ſed quod ejus non potuerit ab illa inquinatione purgari, tegmen ac vinculum futurum hoſtis victi & incluſi. Sic autem
Manichæi. Manichæi non deſiperent, vel potius inſanirent, ſi Dei naturam, ſicuti eſt, incommutabilem, atque omnino incorruptibilem crederent, cui nocere nulla res poſſit: animam vero quæ voluntate mutari in deterius & peccato corrumpi potuit, atque ita incommutabilis veritatis luce privari, non Dei partem, nec ejus naturæ quæ (a) Dei eſt, ſed ab illo conditam longe imparem Conditori Chriſtiana ſanitate ſentirent.

CAPUT XXIII.

De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.

SED multo eſt mirandum amplius, quod etiam quidam, qui unum nobiſcum credunt omnium rerum eſſe principium, ullamque naturam, quæ non eſt quod Deus eſt, niſi ab illo conditore eſſe non poſſe; noluerunt tamen iſtam cauſſam fabricandi mundi tam bonam ac ſimplicem bene ac ſimpliciter credere, ut Deus bonus conderet bona, & eſſent poſt Deum quæ non eſſent quod eſt Deus, bona tamen quæ non faceret niſi bonus Deus. Sed animas dicunt, non quidem partes Dei, ſed factas a Deo, peccaſſe a Conditore recedendo; & diverſis progreſſibus pro diverſitate peccatorum, a cælis uſque ad terras, diverſa corpora quaſi vincula meruiſſe: & hunc eſſe mundum, eamque cauſſam mundi fuiſſe faciendi, non ut conderentur bona, ſed ut mala cohiberentur. Hinc Origenes jure culpatur. In libris enim quos appellat *περὶ ἀρχῶν*, id eſt, de principiis; hoc ſenſit, hoc ſcripſit. Ubi plus quam dici poteſt, miror hominem in eccleſiaſticis litteris tam doctum & exercitatum, non adtendiſſe, primum quam hoc eſſet contrarium Scripturæ hujus tantæ auctoritatis intentioni, quæ per omnia opera Dei ſub-
Gen. 1. jungens: *Et vidit Deus, quia bonum eſt;* completiſque omnibus inſerens: *Et vidit Deus omnia, quæ fecit, & ecce bona valde*: nullam aliam cauſſam faciendi mundi intelligi voluit, niſi ut bona fierent a bono Deo. Ubi ſi nemo peccaſſet, tantummodo (1) naturis bonis eſſet mundus ornatus & plenus: & quia peccatum eſt, non ideo cuncta ſunt impleta peccatis, cum bonorum longe major numerus in cæleſtibus ſuæ naturæ ordinem ſervet. Nec mala voluntas, quia naturæ ordinem ſervare noluit, ideo juſti Dei leges omnia bene ordinantis effugit. Quoniam ſicut pictura cum colore nigro, loco ſuo (2) poſita, ita univerſitas rerum, ſi quis poſſit intueri etiam cum peccatoribus pulcra eſt, quamvis per ſe ipſos conſideratos ſua deformitas turpet.

2. Deinde videre debuit Origenes, & quicumque ita ſapiunt, ſi hæc opinio vera eſſet, mundum ideo factum, ut animæ pro meritis peccatorum ſuorum tamquam ergaſtula quibus pœnaliter includerentur, corpora acciperent, ſuperiora & leviora quæ minus, inferiora vero & graviora quæ amplius peccaverunt; dæmones quibus deterius nihil eſt, terrena corpora quibus inferius & gravius nihil eſt, potius quam homines etiam (b) malos habere debuiſſe. Nunc vero ut intelligeremus animarum merita non qualitatibus corporum eſſe penſanda, aerium peſſimus dæmon, homo autem & nunc licet malus, longe minoris mitioriſque malitiæ, & certe ante peccatum tamen luteum corpus accepit. Quid autem ſtultius dici poteſt, quam (c) per iſtum ſolem, ut in uno mundo unus eſſet, non decori pulcritudinis, vel etiam ſaluti rerum corporalium conſuluiſſe artificem Deum, ſed hoc potius eveniſſe, quia una anima ſic peccaverat, ut tali corpore mereretur includi? Ac per hoc ſi contigiſſet, ut non una, ſed duæ; immo non duæ, ſed decem, vel centum, ſimiliter æqualiterque peccaſſent, centum ſoles haberet hic mundus. Quod ut non fieret, non opificis proviſione mirabili ad rerum corporalium ſalutem decoremque conſultum eſt, ſed contigit potius tanta unius animæ progreſſione peccantis, ut ſola corpus tale mereretur. Non plane animarum, de quibus neſciunt quid loquantur, ſed eorum ipſorum qui talia ſapiunt, multum longe a veritate & merito eſt coercenda progreſſio. Hæc ergo tria quæ ſuperius commendavi, cum in unaquaque creatura (3) requiruntur, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, ut reſpondeatur Deus, per Verbum, quia (d) bona eſt, utrum altitudine myſtica nobis ipſa Trinitas intimetur, hoc eſt, Pater, & Filius, & Spiritus-ſanctus; an aliquid occurrat, (4) quod in hoc loco Scripturarum id accipiendum eſſe prohibeat, multi ſermonis eſt quæſtio, nec omnia uno volumine ut explicemus urgendum eſt.

CAPUT XXIV.

De Trinitate divina, quæ per omnia opera ſua ſignificationis ſuæ ſparſit indicia.

CREDIMUS, & tenemus, & fideliter prædicamus, quod Pater genuerit Verbum, hoc eſt, Sapientiam, per quam facta ſunt omnia, unigenitum Filium, unus unum, æternus coæternum, ſumme bonus æqualiter bonum; & quod Spiritus-ſanctus ſimul & Patris & Filii ſit Spiritus, & ipſe conſubſtantialis & coæternus

(a) Nonnulli MSS. *quæ Deus eſt.*
(b) MSS. cum Veronen. *etiam bonos*. Sic etiam Vind. & Am. Sed hi duo editi poſt *etiam bonos*, addunt *potius etiam quam malos*.
(c) Particula *per* abeſt a MSS. nec non a Veronen. & ab editis Vind. Am. & Er.
(d) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *quia bonus eſt*.

(1) Cod. Veron. prius legebat *naturalis boni*: ſed ſecundis curis emend. ab Antiquario *naturali bono*. Ibidem *ordinatus* pro *ornatus*.
(2) Cod. Veron. *po ito*: quæ lectio magis placet.
(3) Cod. Veronen. *requirantur*.
(4) Cod. Veronen. *quod hoc loco*.

nus ambobus: atque hoc totum & Trinitas ſit propter proprietatem perſonarum, & unus Deus propter inſeparabilem divinitatem, ſicut unus omnipotens propter inſeparabilem omnipotentiam: ita tamen ut etiam cum de ſingulis quæritur, unuſquiſque eorum & Deus & omnipotens eſſe reſpondeatur; cum vero de omnibus ſimul, non tres dii vel tres omnipotentes, ſed unus Deus omnipotens; tanta ibi eſt in tribus inſeparabilis unitas, quæ ſic ſe voluit prædicari. Utrum autem boni Patris & boni Filii Spiritus-ſanctus, quia communis ambobus eſt, recte bonitas dici poſſit amborum, non audeo temerariam præcipitare ſententiam; verumtamen amborum eum dicere ſanctitatem facilius auſus fuero, non amborum quaſi qualitatem, ſed (*a*) ipſum quoque ſubſtantiam, & tertiam in Trinitate perſonam. Ad hoc enim me probabilius ducit, quod cum ſit & Pater ſpiritus & Filius ſpiritus, & Pater ſanctus & Filius ſanctus, proprie tamen ipſe vocatur Spiritus-ſanctus, tamquam ſanctitas ſubſtantialis & conſubſtantialis amborum. Sed ſi nihil aliud eſt bonitas divina quam ſanctitas, profecto & illa diligentia rationis eſt, non præſumtionis audacia, ut in operibus Dei ſecreto quodam loquendi modo, quo noſtra exerceatur intentio, eadem nobis inſinuata intelligatur Trinitas, unamquamque creaturam quis fecerit, per quid fecerit, propter quid fecerit. Pater quippe intelligitur Verbi, qui dixit: *Fiat*, Quod autem illo dicente factum eſt, procul dubio per Verbum factum eſt. In eo vero quod dicitur: *Vidit Deus quia bonum eſt*; ſatis ſignificatur, Deum nulla neceſſitate, nulla ſuæ cujuſquam utilitatis indigentia, ſed ſola bonitate feciſſe quod factum eſt, id eſt, quia bonum eſt: quod ideo poſtea quam factum eſt, dicitur, ut res quæ facta eſt, congruere bonitati propter quam facta eſt, indicetur. Quæ bonitas ſi Spiritus-ſanctus recte intelligitur, univerſa nobis Trinitas in ſuis operibus intimatur. Inde eſt Civitatis ſanctæ, quæ in ſanctis Angelis ſurſum eſt, & origo, & informatio, & beatitudo. Nam ſi quæratur unde ſit, Deus eam condidit: ſi unde ſit ſapiens, a Deo illuminatur: ſi unde ſit felix, Deo fruitur: ſubſiſtens modificatur, contemplans illuſtratur, inhærens jucundatur; eſt, videt, amat; in æternitate Dei viget, in veritate Dei lucet, in bonitate Dei gaudet.

Spiritus-ſanctus tertia in Trinitate perſona.

Gen. 1.

CAPUT XXV.

De tripertita totius Philoſophiæ diſciplina.

QUANTUM intelligi datur, hinc philoſophi ſapientiæ diſciplinam tripertitam eſſe voluerunt; immo tripertitam eſſe animadvertere potuerunt: (neque enim ipſi inſtituerunt ut ita eſſet, ſed ita eſſe potius invenerunt) cujus una pars appellaretur phyſica, altera logica, tertia ethica. Quarum nomina Latina jam multorum litteris frequentata ſunt, ut naturalis, rationalis, moraliſque vocarentur: quas etiam in octavo libro * breviter perſtrinximus. Non quod ſit conſequens, ut iſti in his tribus aliquid ſecundum Deum de Trinitate cogitaverint. Quamvis Plato primus iſtam diſtributionem reperiſſe & commendaſſe dicatur, cui neque naturarum omnium auctor niſi Deus viſus eſt, neque intelligentiæ dator, (1) neque amoris, quo bene beateque vivitur, inſpirator. Sed certe cum & de natura rerum, & de ratione (*b*) indagandæ veritatis, & de boni fine ad quem cuncta quæ agimus referre debemus, diverſi diverſa ſentiant: in his tamen tribus magnis & generalibus quæſtionibus omnis eorum verſatur intentio. Ita cum in unaquaque earum quid quiſque ſectetur, multiplex ſit diſcrepantia opinionum, eſſe tamen aliquam naturæ cauſſam, ſcientiæ formam, vitæ ſummam, nemo cunctatur. Tria etiam ſunt quæ in unoquoque homine artifice ſpectantur, ut aliquid efficiat, natura, doctrina, uſus: natura ingenio, doctrina ſcientia, uſus fructu dijudicandus eſt. Nec ignoro quod proprie fructus fruentis, uſus utentis ſit; atque hoc intereſſe videatur, * quod ea re frui dicimur, quæ nos non ad aliud referenda (*c*) per ſe ipſam delectat; uti vero ea re, quam propter aliud quærimus. Unde temporalibus magis utendum eſt, quam fruendum, ut frui mereamur æternis. Non ſicut perverſi, qui frui volunt nummo, uti autem Deo; quoniam non nummum propter Deum impendunt, ſed Deum propter nummum colunt. Verumtamen eo loquendi modo, quem plus obtinuit conſuetudo, & fructibus utimur, & uſibus fruimur. Nam & fructus jam proprie dicuntur agrorum, quibus utique omnes temporaliter utimur. Hoc itaque (*d*) more uſum dixerim in his tribus quæ in homine ſpectanda commonui, quæ ſunt natura, doctrina, uſus. Ex his propter obtinendam beatam vitam, tripertita, ut dixi, a philoſophis inventa eſt diſciplina, naturalis propter naturam, rationalis propter doctrinam, moralis propter uſum. Si ergo natura noſtra eſſet a nobis, profecto & noſtram nos genuiſſemus ſapientiam, nec eam doctrina, id eſt, aliunde diſcendo, percipere curaremus; & noſter amor a nobis profectus, & ad nos relatus, ad beate vivendum ſufficeret, nec bono alio quo frueremur ullo indigeret: nunc vero quia natura noſtra, ut eſſet, Deum habet auctorem; procul dubio ut vera ſapiamus, ipſum debemus habere doctorem; ipſum etiam ut beati ſimus, ſuavitatis intimæ largitorem.

* Cap. 4. & ſeq.

Hominis artificis partes.

* V. lib. 1. de doctrina Chriſt. c. 3. & 4.

CA-

(a) Sic MSS. Editi vero, *ipſam*.
(b) Probæ notæ MSS. *inveniendæ*.
(c) Plures MSS. *niſi per ſe ipſam*.

(d) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *modo*.
(1) Cod. Veronen. *neque amoris quolibet*, *quo bene* & emendum in codice.

CAPUT XXVI.

De imagine ſummæ Trinitatis, quæ ſecundum quemdam modum in natura etiam nec dum beatificati hominis invenitur.

ET nos quidem in nobis, tametſi non æqualem, immo valde longeque diſtantem, neque coæternam, & quo brevius totum (a) dicitur, non ejuſdem ſubſtantiæ, cujus eſt Deus, tamen qua Deo nihil ſit in rebus ab eo factis natura propinquius, imaginem Dei, hoc eſt ſummæ illius Trinitatis, agnoſcimus, adhuc reformatione perficiendam, ut ſit etiam ſimilitudine proxima: * Nam & ſumus, & nos eſſe novimus, & (b) id eſſe ac noſſe diligimus. In his autem tribus quæ dixi, nulla nos falſitas veri ſimilis turbat. Non enim ea, ſicut illa quæ foris ſunt, ullo ſenſu corporis tangimus, velut colores videndo, ſonos audiendo, odores olfaciendo, ſapores guſtando, dura & mollia contrectando ſentimus, quorum ſenſibilium etiam imagines eis ſimillimas, nec jam corporeas, cogitatione verſamus, memoria tenemus, & per ipſas in iſtorum deſideria concitamur: ſed ſine ulla phantaſiarum vel phantaſmatum imaginatione ludificatoria, mihi eſſe me, idque noſſe & amare certiſſimum eſt. Nulla in his veris Academicorum argumenta formido, dicentium, Quid ſi falleris? Si enim fallor, ſum. Nam qui non eſt, utique nec falli poteſt: ac per hoc ſum, ſi fallor. Quia ergo ſum (1) ſi fallor, quomodo eſſe me fallor, quando certum eſt me eſſe, ſi fallor? Quia igitur eſſem qui fallerer, etiam ſi fallerer; procul dubio in eo quod me novi eſſe, non fallor. Conſequens eſt autem, ut etiam in eo quod me novi noſſe, non fallar. Sicut enim novi me eſſe, ita novi etiam hoc ipſum, noſſe me. Eaque duo cum amo, eumdem quoque amorem quiddam tertium, nec imparis æſtimationis, eis quas novi rebus adjungo. Neque enim fallor amare me, cum in his quæ amo non fallar: quamquam etſi illa falſa eſſent, falſa me amare verum eſſet. Nam quo pacto recte reprehenderer & recte prohiberer ab amore falſorum, ſi me illa amare falſum eſſet? Cum vero & illa vera atque certa ſint, quis dubitet quod eorum, cum amantur, & ipſe amor verus & certus eſt? Tam porro nemo eſt qui eſſe ſe nolit, quam nemo eſt qui non beatus eſſe velit. Quomodo enim poteſt beatus eſſe, ſi nihil ſit?

* *Hinc incipit Caput* XXVII. *in præcipuis MSS.*

CAPUT XXVII.

De eſſentia & ſcientia, & utriuſque amore.

1. ITA vero vi quadam naturali ipſum eſſe jucundum eſt; ut non ob aliud & hi qui miſeri ſunt nolint interire, & cum ſe miſeros eſſe ſentiant, non ſe ipſos de rebus, ſed miſeriam ſuam potius auferri velint. Illis etiam qui & ſibi miſerrimi apparent, & plane ſunt, & non ſolum a ſapientibus quoniam ſtulti, verum & ab his qui ſe beatos putant, miſeri judicantur, quia pauperes atque mendici ſunt, ſi quis immortalitatem daret, qua nec ipſa miſeria moreretur, propoſito ſibi quod ſi in eadem miſeria ſemper eſſe nollent, nulli & nuſquam eſſent futuri, ſed omni modo perituri, profecto exſultarent lætitia, & ſic ſemper eligerent eſſe, quam omnino non eſſe. Hujus rei teſtis eſt notiſſimus ſenſus illorum. Unde enim mori metuunt, & malunt in illa ærumna vivere, quam eam morte finire, niſi quia ſatis apparet quam refugiat natura non eſſe? Atque ideo cum ſe noverint eſſe morituros, pro magno beneficio ſibi hanc impendi miſericordiam deſiderant, ut aliquanto productius in eadem miſeria vivant, tardiuſque moriantur. Procul dubio ergo indicant immortalitatem, ſaltem talem quæ non habeat finem mendicitatis, quanta gratulatione ſuſciperent. Quid, animalia omnia etiam irrationalia, quibus datum non eſt iſta cogitare, ab immenſis draconibus uſque ad exiguos vermiculos, nonne ſe eſſe velle, atque ob hoc interitum fugere omnibus quibus poſſunt motibus indicant? Quid, arbuſta omneſque frutices, quibus nullus eſt ſenſus ad vitandam manifeſta motione perniciem, nonne ut in auras tutum (2) culminis germen emittant, (c) altius terræ radices affigunt, quo alimentum trahant, atque ita ſuum quodam modo eſſe conſervent? Ipſa poſtremo corpora, quibus non ſolum ſenſus, ſed nec ulla ſaltem ſeminalis eſt vita, ita tamen vel exſiliunt in ſuperna, vel in ima deſcendunt, vel librantur in mediis, ut eſſentiam ſuam, ubi ſecundum naturam poſſunt eſſe, cuſtodiant.

2. Jam vero noſſe quantum ametur, quamque falli nolit humana natura, vel hinc intelligi poteſt, quod lamentari quiſque ſana mente mavult, quam lætari in amentia. Quæ vis magna atque mirabilis mortalibus, præter (d) homini, animantibus nulla eſt; licet eorum quibuſdam ad iſtam lucem contuendam multo quam nobis ſit acrior ſenſus oculorum: ſed lucem illam incorpoream contingere nequeunt, qua mens noſtra quodam modo irradiatur, ut de his omnibus recte judicare poſſimus. Nam in quantum eam capimus, in tantum (3) id poſſumus. Verumtamen ineſt ſenſibus irrationalium animantium, etſi ſcientia nullo modo, at certe quædam ſcientiæ ſimilitudo. Cetera autem rerum corporalium, non quia ſentiunt, ſed quia ſentiuntur, ſenſibilia nuncupata ſunt. Quorum in arbuſtis hoc ſimile eſt ſenſibus, quod aluntur & (e) gignunt. Verumtamen (4) & hæc & omnia corporalia latentes in natura cauſſas habent;

(a) Sola editio Lov. *dicatur*.
(b) Sic MSS. Editi vero, *& noſtrum eſſe*. Codex autem Veronen. *& eſſe*, omiſſo *id*.
(c) Sic Vind. Am. & nonnulli MSS. Alii veteres libri habent cum cod. Veron. *aliud terræ radicis affigunt*. At Er. & Lov. *aliud terræ radices affigunt*.
(d) Er. & Lov. *præter homines*: diſſentientibus editis aliis & MSS.
(e) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *gignuntur*.
(1) In Cod. Veron. deſunt verba *ſi fallor*.
(2) Cod. Veron. *cacuminis*.
(3) Cod. Veron. *ad id*.
(4) Cod. Ver. *& hæc omnia*

habent; ſed formas ſuas, quibus mundi hujus viſibilis ſtructura formoſa eſt, ſentiendas ſenſibus præbent, ut pro eo quod noſſe non poſſunt, quaſi innoteſcere velle videantur. Sed nos ea ſenſu corporis ita capimus, ut de his non ſenſu corporis judicemus. Habemus enim alium interioris hominis ſenſum iſto longe præſtantiorem, quo juſta & injuſta ſentimus, juſta per intelligibilem ſpeciem, injuſta per ejus privationem. Ad hujus ſenſus officium non acies pupillæ, non foramen auriculæ, non ſpiramenta narium, non guſtus faucium, non ullus corporeus tactus accedit. Ibi me & eſſe & hoc noſſe certus ſum, & (*a*) hæc amo atque amare me ſimiliter certus ſum.

CAPUT XXVIII.

An etiam ipſum amorem, quo & eſſe & ſcire diligimus, diligere debeamus, quo magis divinæ Trinitatis imagini propinquamus.

SED de duobus illis, eſſentia ſcilicet & notitia, quantum amentur in nobis, & quemadmodum etiam in ceteris rebus quæ infra ſunt, eorum reperiatur, etſi differens, quædam tamen ſimilitudo, quantum ſuſcepti hujus Operis ratio viſa eſt poſtulare, ſatis diximus: de amore autem quo amantur, utrum & ipſe amor
Amor. ametur, non dictum eſt. Amatur autem: & hinc probamus, quod in (*b*) hominibus qui rectius amantur, ipſe magis amatur. Neque enim vir bonus merito dicitur qui ſcit quod bonum eſt, ſed qui diligit. Cur ergo & in nobis ipſis non & ipſum amorem nos amare ſentimus, quo amamus quidquid boni amamus? Eſt enim & amor, quo amatur & quod amandum non eſt: & iſtum amorem odit in ſe, qui illum diligit, quo id amatur quod amandum non eſt. Poſſunt enim ambo eſſe in uno homine, & hoc bonum eſt homini, ut illo proficiente quo bene vivimus, iſte deficiat quo male vivimus, donec ad perfectum ſanetur, & in bonum commutetur omne quod vivimus. Si enim pecora eſſemus, carnalem vitam & quod ſecundum ſenſum ejus eſt amaremus; idque eſſet ſufficiens bonum noſtrum, & ſecundum hoc cum eſſet nobis bene, nihil aliud quæreremus. Item ſi arbores eſſemus, nihil quidem ſentiente motu amare poſſemus, verumtamen id quaſi appetere videremur, quo feracius eſſemus uberiuſque fructuoſæ. Si eſſemus lapides, aut fluctus, aut ventus, aut flamma, vel quid ejuſmodi, ſine ullo quidem ſenſu atque vita, non tamen nobis deeſſet quaſi quidam noſtrorum locorum atque ordinis appetitus. Nam velut amores corporum momenta ſunt ponderum, ſive deorſum gravitate, ſive ſurſum levitate nitantur. Ita enim corpus pondere, ſicut animus amore fertur, quocumque fertur. Quoniam igitur homines ſumus, ad noſtri Creatoris imaginem creati, cujus eſt vera æternitas, æterna veritas, æterna & vera caritas, eſtque (*c*) ipſa æterna & vera & cara Trinitas, neque confuſa, neque ſeparata; in iis quidem rebus quæ infra nos ſunt, quoniam & ipſa nec aliquo modo eſſent, nec aliqua ſpecie continerentur, nec aliquem ordinem vel appeterent, vel tenerent, niſi ab illo facta eſſent qui ſumme eſt, qui ſumme ſapiens eſt, qui ſumme bonus eſt; tamquam per omnia quæ fecit mirabili ſtabilitate currentes, quaſi quædam ejus alibi magis, alibi minus impreſſa veſtigia colligamus; in nobis autem ipſis ejus imaginem contuentes, tamquam minor ille Evangelicus filius ad noſmetipſos reverſi ſurgamus, (*d*) ut ad illum redeamus, a quo peccando receſſeramus.
Ibi eſſe noſtrum non habebit mortem, ibi noſſe Luc. 15.
noſtrum non habebit errorem, ibi amare noſtrum 18.
non habebit offenſionem. Nunc autem iſta tria noſtra quamvis certa teneamus, nec aliis ea credamus teſtibus, ſed nos ipſi præſentia ſentiamus, atque interiore veraciſſimo cernamus adſpectu, tamen quam diu futura, vel utrum numquam defutura, & quo ſi bene, quo autem ſi male agantur, perventura ſint, quoniam per nos ipſos noſſe non poſſumus, alios hinc teſtes vel quærimus, vel habemus, de quorum fide cur nulla debeat eſſe dubitatio, non eſt iſte, ſed poſterior erit diligentius diſſerendi locus. In hoc autem libro de Civitate Dei, quæ non peregrinatur in hujus vitæ mortalitate, ſed immortalis ſemper in cælis eſt, id eſt, de Angelis ſanctis Deo cohærentibus, qui nec fuerunt umquam, nec futuri ſunt deſertores, inter quos & illos qui æternam lucem deſerentes, tenebræ facti ſunt, Deum primitus diviſiſſe jam diximus, illo adjuvante quod cœpimus, ut poſſumus explicemus.

CAPUT XXIX.

De ſanctorum Angelorum ſcientia, qua Trinitatem in ipſa ejus deitate noverunt, & qua operum cauſſas prius in operantis arte, quam in ipſis operibus artificis intuentur.

ILLI quippe Angeli ſancti non per verba ſonantia Deum diſcunt; ſed per ipſam præſentiam immutabilis veritatis, hoc eſt, Verbum ejus unigenitum: & ipſum Verbum & Patrem & eorum Spiritum-ſanctum; eamque eſſe inſeparabilem Trinitatem, ſingulaſque in ea perſonas eſſe (1) unam ſubſtantiam; & tamen omnes non tres deos eſſe, ſed unum Deum, ita noverunt, ut eis magis iſta, quam nos ipſi nobis cogniti (2) ſumus. Ipſam quoque creaturam melius ibi, hoc eſt, in ſapientia Dei, tamquam in arte qua facta eſt, quam in ea ipſa ſciunt: ac per hoc & ſe ipſos ibi melius quam in ſe ipſis, verumtamen & in ſe ipſis. Facti ſunt enim, & aliud

(a) Ita MSS. Editi vero, *& hoc amo*.
(b) Sola editio Lov. *quod hominibus qui rectius amantur*.
(c) Sic MSS. At editi cum Veron. cod. *eſtque ipſe*.
(d) Editi, *& ad illum:* diſſentientibus veteribus libris. Cod. Veron. *& ad illud.amus*.
(1) Abeſt a Cod. Veron. *unam*
(2) Cod. Veron. *ſimus*. Et paullo infra *ſciant*.

aliud ſunt quam ille qui fecit. Ibi ergo tamquam in cognitione diurna, in ſe ipſis autem tamquam in veſpertina, ſicut ſupra jam diximus. Multum enim differt utrum in ea ratione cognoſcatur aliquid ſecundum quam factum eſt, an in ſe ipſo. Sicut aliter ſcitur rectitudo linearum ſeu veritas figurarum, cum intellecta conſpicitur, aliter cum in pulvere ſcribitur, & aliter juſtitia in veritate incommutabili, aliter in anima juſti. Sic deinde cetera, ſicut firmamentum inter aquas ſuperiores & inferiores, quod cælum vocatum eſt; ſicut deorſum aquarum congeries terræque nudatio, & herbarum inſtitutio atque lignorum; ſicut ſolis & lunæ ſtellarumque conditio; ſicut ex aquis animalium, volucrum ſcilicet atque piſcium belluarumque natantium; ſicut quorumcumque in terra gradientium atque repentium, & ipſius hominis, qui cunctis in terra rebus excelleret. Omnia hæc aliter in Verbo Dei cognoſcuntur ab Angelis, ubi habent cauſſas rationeſque ſuas, id eſt, ſecundum quas facta ſunt, incommutabiliter permanentes, aliter in ſe ipſis; (*a*) illic clariore, hic obſcuriore cognitione, velut artis atque operum: quæ tamen opera cum ad ipſius Creatoris laudem venerationemque referuntur, tamquam mane luceſcit in mentibus contemplantium.

CAPUT XXX.

De ſenarii numeri perfectione, qui primus partium ſuarum quantitate completur.

HÆc autem propter ſenarii numeri perfectionem, eodem die ſexies repetito, ſex diebus perfecta narrantur: non quia Deo neceſſaria fuerit mora temporum, quaſi qui non po- Gen. 1. 31.
tuerit creare omnia ſimul, quæ (1) deinceps congruis motibus peragerent tempora, ſed quia per ſenarium numerum eſt operum ſignificata perfectio. Numerus quippe ſenarius primus completur ſuis partibus, id eſt, ſexta ſui parte, & tertia, & dimidia; quæ ſunt unum, & duo, & tria: quæ in ſummam ducta, ſex fiunt. Partes autem in hac conſideratione numerorum illæ intelligendæ ſunt, quæ quotæ ſint dici poteſt: ſicut dimidia, tertia, quarta, & deinceps ab aliquo numero denominatæ. Neque enim, exempli gratia, quia in novenario numero quatuor pars aliqua ejus eſt, ideo dici poteſt quota ejus ſit: unum autem poteſt, nam nona ejus eſt; & tria poteſt, nam tertia ejus eſt. Conjunctæ vero iſtæ duæ partes ejus, nona ſcilicet atque tertia, id eſt, unum & tria, longe ſunt a tota ſumma ejus, quod eſt novem. Itemque in denario quaternarius eſt aliqua pars ejus; ſed quota ſit dici non poteſt: unum autem poteſt; nam decima pars ejus eſt. Habet & quintam, quod ſunt duo: habet & dimidiam, quod ſunt quinque. Sed hæ tres partes ejus, decima & quinta & dimidia, id eſt, unum & duo & quinque, ſimul ductæ non complent decem: ſunt enim octo. Duodenarii vero partes numeri in ſummam ductæ, tranſeunt eum: habet enim duodecimam, quod eſt unum; habet ſextam quæ ſunt duo; habet quartam, quæ ſunt tria; habet tertiam, quæ ſunt quatuor: habet & dimidiam, quæ ſunt ſex: unum autem & duo & tria & quatuor & ſex; non duodecim, ſed amplius, id eſt, ſexdecim fiunt. Hoc breviter commemorandum putavi ad commendandam ſenarii numeri perfectionem, qui primus, ut dixi, partibus ſuis in ſummam redactis ipſe perficitur: in quo perfecit Deus opera ſua. Unde ratio numeri contemnenda non eſt, quæ in multis ſanctarum Scripturarum locis, quam magni æſtimanda ſit, elucet diligenter intuentibus. Nec fruſtra in laudibus Dei dictum eſt: *Omnia in menſura &* Sap. 11. 21.
numero & pondere diſpoſuiſti.

CAPUT XXXI.

De die ſeptimo, in quo plenitudo & requies commendatur.

IN ſeptimo autem die, id eſt, eodem die ſepties repetito, qui numerus etiam ipſe alia ratione perfectus eſt, Dei requies commenda- Gen. 2.
tur, in qua primum ſanctificatio ſonat. Ita Deus 2.
noluit iſtum diem in ullis ſuis operibus ſanctifi- Ibidem 3.
care, ſed in requie ſua, quæ non habet veſperam: neque ulla enim creatura eſt, ut etiam ipſa (*b*) aliter in Dei Verbo, aliter in ſe cognita, faciat aliam velut diurnam, aliam velut veſpertinam notitiam. De ſeptenarii porro numeri perfectione dici quidem plura poſſunt: ſed & liber iſte jam prolixus eſt; & vereor ne occaſione comperta, ſcientiolam noſtram leviter magis quam utiliter jactare velle videamur. Habenda eſt itaque ratio moderationis atque gravitatis, ne forte cum de numero multum loquimur, menſuram & pondus negligere, judicemur. Hoc itaque ſatis ſit admonere, quod totus impar (2) primus numerus ternarius eſt, totus par quaternarius: ex quibus duobus ſeptenarius conſtat. Ideo pro univerſo ſæpe ponitur, ſicuti eſt: *Septies cadet juſtus, & reſurget:* id eſt, Prov. 24.
quotieſcumque ceciderit, non peribit. Quod non 16.
de iniquitatibus, ſed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi voluit. Et, *Septies in die laudabo te.* Quod alibi alio modo Pſal.
dictum eſt: *Semper laus ejus in ore meo:* Et mul- 118. 164. Pſal. 33.
ta hujuſmodi in divinis auctoritatibus reperiun- 2.
tur, in quibus ſeptenarius numerus, ut dixi, pro cujuſque rei univerſitate poni ſolet. Propter hoc eodem ſæpe numero ſignificatur Spiritus-ſanctus, de quo Dominus ait: *Docebit vos omnem* Joan. 16.
veritatem. Ibi requies Dei, qua requieſcitur in 13.
Deo. In toto quippe, id eſt, in plena perfectione requies; in parte autem labor. Ideo la- 1. Cor.
boramus, quamdiu ex parte ſcimus, ſed cum 13. 9.
vene-

(a) MSS. *Illic clariore, hic obſcuriore.* Et ita cod. Veron.
(b) *Ipſa* ſcilicet requies Dei, quæ non eſt aliqua creatura.
(1) Cod. Veron. omittit *deinceps*.

(2) Deeſt in MS. Ver. τὸ *primus*, quod abundare videtur in Editione.

venerit quod perfectum eſt, quod ex parte eſt evacuabitur. Hinc eſt quod etiam Scripturas iſtas cum labore rimamur. Sancti vero Angeli (*a*) ad quorum ſocietatem & congregationem in hac peregrinatione laborioſiſſima ſuſpiramus, ſicut habent permanendi æternitatem, ita cognoſcendi facilitatem & requieſcendi felicitatem. Sine difficultate quippe nos adjuvant; quoniam ſpiritalibus motibus puris & liberis non laborant.

CAPUT XXXII.

De opinione eorum qui angelorum creationem anteriorem volunt eſſe, quam mundi.

Ne quis autem contendat, & dicat non ſanctos Angelos eſſe ſignificatos, in eo quod [Gen. 1. 3.] ſcriptum eſt: *Fiat lux, & facta eſt lux;* ſed quamlibet lucem tunc primum factam eſſe corpoream, aut opinetur, aut doceat: Angelos autem prius eſſe factos, non tantum ante firmamentum, quod inter aquas & aquas factum, appellatum eſt cælum, ſed ante illud (1) quod dictum eſt: [Gen. 1. 1.] *In principio fecit Deus cælum & terram:* atque illud quod dictum eſt: *In principio*, non ita dictum tamquam primum hoc factum ſit, cum ante fecerit Angelos; ſed quia omnia in ſapientia fecit, quod eſt Verbum ejus, & ipſum Scriptura principium nominavit; ſicut ipſe in [Joan. 8. 25.] Evangelio Judæis quærentibus quis eſſet, reſpondit ſe eſſe principium: non e contrario referam contentionem, maxime quia hoc me delectat plurimum, quod etiam in ſummo exordio ſancti libri Geneſeos Trinitas commendatur. Cum enim ita dicitur: *In principio fecit Deus cælum & terram*, ut Pater feciſſe intelligatur in Filio, ſicut adteſtatur Pſalmus, ubi legitur: [Pſal. 103. 24.] *Quam magnificata ſunt opera tua Domine! omnia in ſapientia feciſti:* convenientiſſime paullo poſt commemoratur etiam Spiritus-ſanctus. Cum enim dictum eſſet, qualem terram Deus primitus fecerit, vel quam molem materiamve futuræ conſtructionis mundi cæli & terræ nomine nuncupaverit ſubjiciendo & addendo: [Gen. 1. 2.] *Terra autem erat inviſibilis & incompoſita, & tenebræ erant ſuper abyſſum:* mox ut Trinitatis commemoratio [Ibidem.] compleretur: *Et ſpiritus*, inquit, *Dei ſuperferebatur ſuper aquam*. Proinde ut volet quiſque accipiat, quod ita profundum eſt, ut ad exercitationem legentium a fidei regula (2) non aberrantes plures poſſit generare ſententias: dum tamen Angelos ſanctos in ſublimibus (*b*) ſedibus, non quidem Deo coæternos, ſed tamen de ſua ſempiterna & vera felicitate ſecuros & certos eſſe, nemo ambigat. Ad quorum ſocietatem pertinere parvulos ſuos Dominus docens, non ſolum [Matth. 22. 30.] illud ait: *Erunt æquales Angelis Dei:* verum ipſi quoque Angeli qua contemplatione fruantur, [Matth. 18. 10.] oſtendit, ubi ait: *Videte, ne contemnatis unum ex puſillis iſtis: dico enim vobis, quia Angeli eorum in cælis ſemper vident faciem Patris mei, qui in cælis eſt.*

CAPUT XXXIII.

De duabus angelorum ſocietatibus diverſis atque diſparibus, quæ non incongrue intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatæ.

Peccaſſe autem quoſdam angelos, & in hujus mundi ima detruſos, qui eis velut carcer eſt, uſque ad futuram in die judicii ultimam damnationem, apoſtolus Petrus apertiſſime oſten- [2. Petri 2. 4.] dit, dicens, quod Deus angelis peccantibus non pepercerit, ſed carceribus caliginis inferi retrudens tradiderit in judicio puniendos reſervari. Inter hos ergo & illos, Deum vel præſcientia vel opere diviſiſſe quis dubitet? illoſque lucem merito appellari, quis contradicat? Quandoquidem nos adhuc in fide viventes, & eorum æqualitatem adhuc ſperantes, utique nondum tenentes, jam lux dicti ab Apoſtolo ſumus: *Fuiſtis* [Epheſ. 5. 8.] *enim*, inquit, *aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino*. Iſtos vero deſertores, tenebras (3) apertiſſime nuncupari, profecto advertunt, qui pejores eſſe hominibus infidelibus ſive intelligunt, ſive credunt. Quapropter etſi alia lux in iſto hujus libri loco intelligenda eſt, ubi legimus: *Dixit Deus, Fiat lux, & facta eſt lux;* [Gen. 1. 3.] & aliæ tenebræ ſignificatæ ſunt in eo quod ſcriptum eſt: *Diviſit Deus inter lucem & tenebras:* nos tamen has duas angelicas ſocietates, unam fruentem Deo, alteram tumentem (*c*) typho: unam cui dicitur: *Adorate eum omnes angeli ejus;* [Pſal. 96. 8.] aliam cujus princeps dicit: *Hæc omnia tibi dabo, ſi proſtratus adoraveris me:* [Matth. 4. 9.] unam Dei ſancto amore flagrantem, alteram propriæ celſitudinis immundo amore fumantem: & quoniam, ſicut ſcriptum eſt, *Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus* [Jacobi 4. 6.] *autem dat gratiam;* illam in cælis cælorum habitantem, [1. Petri 5. 5.] iſtam inde dejectam in hoc infimo aerio cælo tumultuantem: illam luminoſa pietate tranquillam, iſtam tenebroſis cupiditatibus turbulentam: illam Dei nutu clementer ſubvenientem, juſte ulciſcentem; iſtam ſuo faſtu ſubdendi & nocendi libidine exæſtuantem: illam, ut quantum vult conſulat, Dei (*d*) bonitati miniſtram; iſtam, ne quantum vult noceat, Dei poteſtate frenatam: illam huic illudentem, ut nolens proſit perſecutionibus ſuis; hanc illi invidentem, cum peregrinos colligit ſuos; nos ergo has duas ſocietates angelicas inter ſe diſpares atque contrarias, unam & natura bonam, & voluntate rectam; aliam vero natura bonam, ſed voluntate perverſam, aliis maniſeſtioribus divinarum Scripturarum teſtimoniis declaratas, quod etiam in hoc libro, cui nomen eſt Geneſis, lucis tenebrarumque vocabulis ſignificatas exiſti-

(a) MSS. omittunt particulam *ad*: & ex his nonnulli habent, *ſocietati & congregationi*, cum cod. Veronenſi.
(b) Editi, *cæli ſedibus*. Abeſt *cæli* a MSS.
(c) Vind. Am. & plures MSS. *typo*.
(d) Sic MSS. At editi, *bonitatis*.

(1) Cod. Veron. *de quo dictum eſt:*
(2) Cod. Veron. *non abhorrentes*.
(3) Cod. Veron. *aptiſſime*: quæ lectio mihi magis arridet, relate ad ſuperiora verba: *illoſque lucem merito appellari &c.*

mavimus, etiamſi aliud ſenſit hoc loco forte qui ſcripſit, non eſt inutiliter obſcuritas hujus pertractata ſententiæ: quia etſi voluntatem auctoris libri hujus indagare nequivimus, a regula tamen fidei, quæ per alias ejuſdem auctoritatis ſacras litteras ſatis fidelibus nota eſt, (1) non aberravimus. Etſi enim corporalia hic commemorata ſunt opera Dei, habent procul dubio nonnullam ſimilitudinem ſpiritalium, ſecundum quam dicit

1. Theſſ. 5.5. Apoſtolus: *Omnes enim vos filii lucis eſtis & filii diei; non ſumus noctis, neque tenebrarum.* Si autem hoc ſenſit etiam ille qui ſcripſit, ad perfectiorem diſputationis finem noſtra pervenit intentio: ut homo Dei tam eximiæ divinæque ſapientiæ, immo per eum Spiritus Dei in commemorandis operibus Dei, quæ omnia ſexto die dicit eſſe perfecta, nullo modo angelos prætermiſiſſe credatur: ſive *In principio*, quia primo fecit; ſive quod convenientius intelligitur: *In principio*, quia in Verbo unigenito fecit, ſcriptum ſit: *In principio fecit Deus cælum & terram:* quibus nominibus univerſalis eſt ſignificata creatura, vel ſpiritalis & corporalis, quod eſt credibilius; vel magnæ duæ mundi partes, quibus omnia quæ creata ſunt continentur, ut primitus eam totam proponeret, ac deinde partes ejus ſecundum myſticum dierum numerum exſequeretur.

Gen. 1.1.

CAPUT XXXIV.

De eo quod quidam putant, in conditione firmamenti aquarum diſcretarum nomine angelos ſignificatos, & quod quidam aquas exiſtimant non creatas.

QUAMQUAM nonnulli (a) putaverint aquarum nomine ſignificatos quodam modo populos angelorum; & hoc eſſe quod dictum

Gen. 1.6. eſt: *Fiat firmamentum inter aquam & aquam:* ut ſupra firmamentum angeli intelligantur; infra vero, vel aquæ iſtæ viſibiles, vel malorum angelorum multitudo, vel omnium hominum gentes. Quod ſi ita eſt, non illic apparet ubi facti ſunt (2) angeli, ſed ubi diſcreti. Quamvis & aquas, quod perverſiſſimæ atque impiæ vanitatis eſt, negent * quidam factas a Deo, quoniam nuſquam ſcriptum eſt, Dixit Deus, Fiant aquæ. Quod poſſunt ſimili vanitate etiam de terra dicere: nuſquam enim legitur, Dixit Deus, Fiat terra. Sed, inquiunt, ſcriptum eſt: *In principio fecit Deus cælum & terram.* Illic ergo & aqua intelligenda eſt: uno enim nomine utrumque comprehenſum eſt. Nam *ipſius eſt mare*, ſicut in Pſalmo legitur, *& ipſe fecit illud, & aridam* (b) *terram manus ejus finxerunt.* Sed hi qui in nomine aquarum quæ ſuper cælos ſunt, angelos intelligi volunt, ponderibus elementorum moventur, & ideo non putant aquarum fluidam gravemque naturam in ſuperioribus mundi locis potuiſſe conſtitui: qui ſecundum rationes ſuas ſi ipſi hominem facere poſſent, non ei pituitam, quod Græce φλέγμα dicitur, & tamquam in elementis corporis noſtri aquarum vicem obtinet, in capite ponerent. Ibi enim ſedes eſt phlegmatis, ſecundum Dei opus utique aptiſſime: ſecundum iſtorum autem conjecturam tam abſurde, ut ſi hoc neſciremus, & in hoc libro ſimiliter ſcriptum eſſet, quod Deus humorem fluidum & frigidum, ac per hoc gravem, in ſuperiore omnibus ceteris humani corporis parte poſuerit, iſti trutinatores elementorum nequaquam crederent; & ſi auctoritati ejuſdem Scripturæ ſubditi eſſent, aliquid aliud ex hoc intelligendum eſſe cenſerent. Sed quoniam ſi diligenter ſingula (3) ſcrutemur atque tractemus, quæ in illo divino libro de conſtitutione mundi ſcripta ſunt, & multa dicenda, & a propoſito inſtituti Operis longe digrediendum eſt; jamque de duabus iſtis diverſis inter ſe atque contrariis ſocietatibus angelorum, in quibus ſunt quædam exordia duarum etiam in rebus humanis Civitatum, de quibus deinceps dicere inſtitui, quantum ſatis eſſe viſum eſt, diſputavimus, hunc quoque librum aliquando claudamus (4).

* V. lib. de hæreſibus c. 76.

Gen. 1.1.

Pſal. 94. 5.

LI-

(a) Hoc putaſſe ipſe Auguſtinus videtur lib. 13. Confeſſ. c. 15. Sed hanc ſententiam improbavit in lib. 2. Retract. c. 6. Eadem opinio fuit Origenis, reprehenſa ab Epiphanio in epiſtola ad Joannem Jeroſolymitanum & ab Hieronymo ad Pammachium adverſus errores Joannis Jeroſolymitani.

(b) Vind. Er. & Lov. omittunt *terram*. Habent potiores MSS. juxta Græc. LXX. Habet etiam editio Am. ſed cum additamento ſic: *& aridam, id eſt terram manus ejus finxerunt.*

(1) Cod. Veron. *non abhorruimus.*

(2) Cod. Veron. *facti ſint.*

(3) Cod. Veron. *inſcrutemur.*

(4) Cod. Veron. *Auguſtini epiſcopi Catholici de Civitate Dei contra Paganos liber 11. explicit. Incipit lib. 12. feliciter.*

LIBER DUODECIMUS.

In quo prius quidem de angelis inquirit Auguſtinus, unde nimirum aliis bona voluntas, aliis mala, & quæ cauſſa beatitudinis bonorum, quæ cauſſa miſeriæ malorum fuerit. Poſtea vero de hominis inſtitutione agit, docetque eum non ab æterno, ſed in tempore eſſe conditum, nec alio auctore quam Deo.

CAPUT I.

De una bonorum malorumque angelorum natura.

1. ANTEQUAM de inſtitutione hominis dicam, ubi duarum Civitatum, quantum ad rationalium (*a*) mortalium genus adtinet, apparebit exortus, ſicut ſuperiore libro apparuiſſe in angelis jam videtur; prius mihi quædam de ipſis angelis video eſſe dicenda, quibus demonſtretur quantum a nobis poteſt, quam non inconveniens neque incongrua dicatur eſſe hominibus angeliſque ſocietas: ut non quatuor, duæ ſcilicet angelorum totidemque hominum, ſed duæ potius Civitates, hoc eſt, ſocietates merito eſſe dicantur; una in bonis, altera in malis, non ſolum angelis, verum etiam hominibus conſtitutæ.

2. Angelorum bonorum & malorum inter ſe contrarios appetitus non naturis principiiſque diverſis, cum Deus omnium ſubſtantiarum bonus auctor & conditor utroſque creaverit, ſed voluntatibus & cupiditatibus exſtitiſſe, dubitare fas non eſt; dum alii conſtanter in communi omnibus bono, quod ipſe illis Deus eſt, atque in ejus æternitate, veritate, caritate perſiſtunt; alii ſua poteſtate potius delectati velut bonum ſuum ſibi ipſi eſſent, a ſuperiore communi omnium beatifico bono ad propria defluxerunt; & habentes elationis faſtum pro excelſiſſima æternitate, vanitatis aſtutiam pro certiſſima veritate, ſtudia partium pro individua caritate, ſuperbi, fallaces, invidi effecti ſunt. Beatitudinis igitur illorum cauſſa eſt, adhærere Deo. Quocirca iſtorum miſeriæ cauſſa ex contrario eſt intelligenda, quod eſt, non adhærere Deo. Quamobrem ſi cum quæritur quare illi beati ſint; recte reſpondetur, quia adhærent Deo: & cum quæritur, cur iſti ſint miſeri; recte reſpondetur, quia non adhærent Deo: non eſt creaturæ rationalis vel intellectualis bonum, quo beata ſit, niſi Deus. Ita quamvis non omnis beata poſſit eſſe creatura, (neque enim hoc munus adipiſcuntur, aut capiunt feræ, ligna, ſaxa, & ſi quid cjuſmodi eſt) ea tamen quæ poteſt, non ex ſe ipſa poteſt, quia ex nihilo creata eſt; ſed ex illo, a quo creata eſt. Hoc enim adepto beata, quo amiſſo miſera eſt. Ille vero qui non alio, ſed ſe ipſo bono beatus eſt, ideo ipſe miſer non poteſt eſſe, quia non ſe poteſt amittere.

Deus immutabile bonum. 3. Dicimus itaque (1) incommutabile bonum non eſſe, niſi unum verum beatum Deum: ea vero quæ fecit, bona quidem eſſe, quod ab illo; verumtamen mutabilia, quod non de illo, ſed de nihilo facta ſunt. Quamquam ergo ſumma non ſint: quibus eſt Deus majus bonum: magna ſunt tamen ea mutabilia bona, quæ adhærere poſſunt, ut beata ſint, immutabili bono; quod uſque adeo bonum eorum eſt, ut ſine illo miſera eſſe neceſſe ſit. Nec ideo cetera in hac creaturæ univerſitate meliora ſunt, quia miſera eſſe non poſſunt. Neque enim cetera membra corporis noſtri, ideo dicendum eſt oculis eſſe meliora, quia cæca eſſe non poſſunt. Sicut autem melior eſt natura ſentiens & cum dolet, quam lapis qui dolere nullo modo poteſt: ita rationalis natura præſtantior eſt etiam miſera, quam illa quæ rationis vel ſenſus eſt expers, & ideo in eam non cadit miſeria. Quod cum ita ſit, huic naturæ, quæ in tanta excellentia creata eſt, ut licet ipſa ſit mutabilis, inhærendo tamen incommutabili bono, id eſt, ſummo Deo, beatitudinem conſequatur, nec expleat indigentiam ſuam niſi utique beata ſit, eique explendæ non ſufficiat niſi Deus, profecto non illi adhærere, vitium eſt. Omne autem vitium naturæ nocet, ac per hoc contra naturam eſt. Ab illa igitur quæ adhæret Deo, non natura differt iſta, ſed vitio: quo tamen etiam vitio valde magna multumque laudabilis oſtenditur ipſa natura. Cujus enim recte vituperatur vitium, procul dubio natura laudatur. Non recta vitii vituperatio eſt, quod illo dehoneſtatur natura laudabilis. Sicut ergo cum vitium oculorum dicitur cæcitas, id oſtenditur, quod ad naturam oculorum pertinet viſus; & cum vitium aurium dicitur ſurditas, ad earum naturam pertinere demonſtratur auditus: ita cum vitium creaturæ angelicæ dicitur, (2) quod non adhæret Deo, hinc apertiſſime declaratur, ejus naturæ ut Deo adhæreat, convenire. Quam porro magna ſit laus, adhærere Deo, ut ei vivat, inde ſapiat, illo gaudeat, tantoque bono ſine morte, ſine errore, ſine moleſtia perfruatur, quis cogitare digne poſſit, aut eloqui? Quapropter etiam vitio malorum angelorum, quo non adhærent Deo, quoniam omne vitium naturæ nocet, ſatis manifeſtatur Deum tam bonam eorum creaſſe naturam, cui noxium ſit non eſſe cum Deo. Adhærere Deo.

(a) Editi, *mortaliumque*. Abeſt *que* a MSS.
(1) Cod. Veron. *immutabile*.
(2) Cod. Veron. *quo*. Huic locutioni ſimilem habes paullo infra cap. 3. cum inquit; *Idcirco vitium quo reſiſtunt Deo &c.*

C A P U T II.

Nullam eſſentiam Deo eſſe contrariam, quia ab eo qui ſumme eſt & ſemper eſt, hoc (a) totum videtur diverſum eſſe quod non eſt.

HÆc dicta ſint, ne quiſquam, cum de angelis apoſtaticis loquimur, exiſtimet eos aliam velut ex alio principio habere potuiſſe naturam, nec eorum naturæ auctorem Deum. Cujus erroris impietate tanto quiſque carebit expeditius & facilius, quanto perſpicacius intelligere potuerit, quod per Angelum dixit Deus, quando Moyſen Exodi 3. 14. mittebat ad filios Iſrael: *Ego ſum, qui ſum.* Cum enim Deus ſumma eſſentia ſit, hoc eſt, ſumme ſit, & ideo immutabilis ſit; rebus quas ex nihilo creavit, eſſe dedit, ſed non ſumme eſſe, ſicut ipſe eſt; & aliis dedit eſſe amplius, aliis minus; atque ita naturas eſſentiarum gradibus ordinavit. Sicut enim ab eo quod eſt ſapere, vocatur ſapientia; ſic ab eo quod eſt eſſe, vocatur Eſſentia. eſſentia: novo quidem nomine, quo uſi veteres non ſunt Latini ſermonis auctores, ſed jam noſtris temporibus uſitato, ne deeſſet etiam linguæ noſtræ, quod Græci appellant οὐσία. Hoc enim verbum e verbo expreſſum eſt, ut diceretur eſſentia. Ac per hoc ei naturæ, quæ ſumme eſt, qua faciente ſunt quæcumque ſunt, contraria natura non eſt, niſi quæ non eſt. Ei quippe quod eſt, non eſſe contrarium eſt. Et propterea Deo, id eſt, ſummæ eſſentiæ, & auctori omnium qualiumcumque eſſentiarum eſſentia nulla contraria eſt.

C A P U T III.

De inimicis Dei, non per naturam, ſed per contrariam voluntatem, quæ cum ipſis nocet, bonæ utique naturæ nocet: quia vitium ſi non nocet, non eſt.

Inimici Dei. DIcuntur autem in Scripturis inimici Dei, qui non natura, ſed vitiis adverſantur ejus imperio: nihil ei valentes nocere, ſed ſibi. Inimici enim ſunt reſiſtendi voluntate, non poteſtate lædendi. Deus namque immutabilis eſt, & omni modo incorruptibilis. Idcirco vitium quo reſiſtunt Deo, qui ejus appellantur inimici, non eſt Deo, ſed ipſis malum. Neque hoc ob aliud, niſi quia corrumpit in eis naturæ bonum. Natura igitur non eſt contraria Deo, ſed vitium. (b) Quia quod malum eſt, contrarium eſt bono. Quis autem neget Deum ſumme bonum? Vitium ergo contrarium eſt Deo, tamquam malum bono. Porro autem bonum eſt & natura quam vitiat; unde & huic bono utique contrarium eſt: ſed Deo tantummodo tamquam bono malum; naturæ vero quam vitiat, non tantum malum, ſed etiam noxium. Nulla quippe mala Deo noxia, ſed mutabilibus corruptibilibuſque naturis, bonis tamen ipſorum quoque teſtimonio vitiorum. Si enim bonæ non eſſent, eis vitia nocere non poſſent. Nam quid eis nocendo faciunt, niſi adimunt integritatem, pulcritudinem, ſalutem, virtutem, & quidquid boni naturæ per vitium detrahi ſive minui conſuevit? Quod ſi omnino deſit, nihil boni adimendo non nocet, ac per hoc nec vitium eſt. Nam eſſe vitium, & non nocere, non poteſt. Unde colligitur, quamvis non poſſit vitium nocere incommutabili bono, non tamen poſſe nocere niſi bono: quia non ineſt, niſi ubi nocet. Hoc etiam iſto modo dici poteſt, vitium eſſe nec in ſummo poſſe bono, nec niſi in aliquo bono. Sola ergo bona alicubi eſſe poſſunt, ſola mala nuſquam: quoniam naturæ etiam illæ quæ ex malæ voluntatis (c) vitio vitiatæ ſunt, in quantum vitioſæ ſunt, malæ ſunt; in quantum autem naturæ ſunt, bonæ ſunt. Et cum in pœnis eſt natura vitioſa excepto eo quod natura eſt, etiam hoc ibi bonum eſt, quod impunita non eſt. Hoc enim eſt juſtum, & omne juſtum procul dubio bonum. Non enim quiſquam de vitiis naturalibus, ſed de voluntariis pœnas luit. Nam etiam quod vitium conſuetudine, nimiove progreſſu roboratum velut naturaliter inolevit, a voluntate ſumſit exordium. De vitiis quippe nunc loquimur ejus naturæ, cui mens ineſt capax intelligibilis lucis, qua diſcernitur juſtum ab injuſto.

C A P U T IV.

De natura irrationalium, aut vita carentium, quæ in ſuo genere atque ordine ab univerſitatis decore non diſcrepat.

CEterum vitia pecorum & arborum aliarumque rerum mutabilium atque mortalium, vel intellectu, vel ſenſu, vel vita omnino carentium, quibus eorum diſſolubilis natura corrumpitur, damnabilia putare, ridiculum eſt: cum iſtæ creaturæ cum modum nutu Creatoris acceperint, ut cedendo ac ſuccedendo peragant infimam pulcritudinem temporum in genere ſuo (1) iſtius mundi partibus congruentem. Neque enim cæleſtibus fuerant terrena coæquanda, aut ideo univerſitati deeſſe iſta debuerunt, quoniam ſunt illa meliora. Cum ergo in his locis, ubi talia eſſe competebat, alia aliis deficientibus oriuntur, & ſuccumbunt minora majoribus, atque in qualitates ſuperantium ſuperata vertuntur, rerum eſt ordo tranſeuntium: Cujus ordinis decus propterea nos non delectat, quoniam parti ejus pro conditione noſtræ mortalitatis intexti, univerſum, cui particulæ quæ nos offendunt, ſatis apte decenterque conveniunt, ſentire non poſſumus. Unde nobis, in quibus eam contemplari minus idonei ſumus, rectiſſime credenda præcipitur providentia Conditoris, ne tanti artificis opus in aliquo reprehendere vanitate humanæ temeritatis audeamus. Quamquam & vitia rerum terrenarum non voluntaria, neque pœnalia, naturas ipſas, quarum nulla omnino eſt, cujus non ſit auctor & conditor Deus, ſi prudenter attendamus, eadem ratione commendant:

quia

(a) Quidam MSS. *hoc in toto.*
(b) Nonnulli MSS. *ſed vitium, quia malum eſt, contrarium eſt bono.*
(c) Plures & probæ notæ MSS. *initio*, cum cod. Veron.
(1) Cod. Veronen. *iſtis.*

quia & in eis hoc nobis per vitium tolli diſplicet, quod in natura placet: niſi quia hominibus etiam ipſæ naturæ plerumque diſplicent, cum eis fiunt noxiæ, non eas conſiderantibus, ſed utilitatem ſuam; ſicut illa animalia, quorum abun-
Exodi 8. dantia Ægyptiorum ſuperbia vapulavit. Sed iſto modo poſſunt & ſolem vituperare; quoniam quidam peccantes, vel debita non reddentes, poni a judicibus jubentur ad ſolem. Non itaque ex commodo vel incommodo noſtro, ſed per ſe ipſam conſiderata natura dat artifici ſuo gloriam. Sic eſt & natura ignis æterni ſine ulla dubitatione laudabilis, quamvis damnatis impiis futura pœnalis. Quid enim eſt igne flammante, vigente, lucente pulcrius? quid calefaciente, curante, coquente utilius? quamvis eo nihil ſit urente moleſtius. Idem igitur ipſe (*a*) aliter appoſitus pernicioſus, qui convenienter adhibitus commodiſſimus invenitur. Nam ejus in univerſo mundo utilitates verbis explicare quis ſufficit? Nec audiendi ſunt, qui laudant in igne lucem, ardorem autem vituperant: videlicet (1) non ex ſui natura, ſed ex ſuo commodo vel incommodo. Videre enim volunt, ardere nolunt. Sed parum adtendunt eam ipſam lucem, quæ certe & illis placet, oculis infirmis per inconvenientiam no-
V. infra lib. 21. c. 4. cere; & in illo ardore, qui eis diſplicet, nonnulla* animalia per convenientiam ſalubriter vivere.

CAPUT V.

Quod in omni naturæ ſpecie ac modo laudabilis ſit Creator.

NATURÆ igitur omnes, quoniam ſunt, & ideo habent modum ſuum, ſpeciem ſuam, & quamdam ſecum pacem ſuam, profecto bonæ ſunt. Et cum ibi ſunt, ubi eſſe per naturæ ordinem debent, quantum acceperunt, ſuum eſſe cuſtodiunt. Et quæ ſemper eſſe non acceperunt, pro uſu motuque rerum, quibus Creatoris lege ſubduntur, in melius deteriuſve mutantur, in eum divina providentia tendentes exitum, quem ratio gubernandæ univerſitatis includit: ita ut nec tanta corruptio, quanta uſque ad interitum naturas mutabiles mortaleſque perducit, ſic faciat non eſſe quod erat, ut non inde fiat conſequenter quod (2) eſſe debeat. Quæ cum ita ſint, Deus qui ſumme eſt, atque ob hoc ab illo facta eſt omnis eſſentia, quæ non ſumme eſt; (quia neque illi æqualis eſſe deberet, quæ de nihilo facta eſſet; neque ullo modo eſſe poſſet, ſi ab illo facta non eſſet) nec ullorum vitiorum offenſione vituperandus, & omnium naturarum conſideratione laudandus eſt.

CAPUT VI.

Quæ cauſſa ſit beatitudinis Angelorum bonorum, & quæ cauſſa ſit miſeriæ angelorum malorum.

PROINDE cauſſa beatitudinis Angelorum bonorum ea veriſſima reperitur, quod ei adhærent qui ſumme eſt. Cum vero cauſſa miſeriæ malorum angelorum quæritur, ea merito occurrit, quod ab illo qui ſumme eſt averſi, ad ſe ipſos converſi ſunt, qui non ſumme ſunt: & hoc vitium quid aliud quam ſuperbia nuncupatur? *Initium* quippe *omnis peccati, ſuperbia*. Nolue- *Eccl.*
runt ergo ad illum cuſtodire fortitudinem ſuam: *10. 15.*
& qui magis eſſent, ſi ei qui ſumme eſt adhære- *Pſal. 58.*
rent; ſe illi præferendo, id quod minus eſt præ- *10.*
tulerunt. Hic primus defectus & prima inopia primumque vitium ejus naturæ, quæ ita creata eſt, ut nec ſumme eſſet, & tamen ad beatitudinem habendam, eo qui ſumme eſt frui poſſet, a quo averſa, non quidem nulla, ſed tamen minus eſſet, atque ob hoc miſera fieret. Hujus porro malæ voluntatis cauſſa efficiens ſi quæratur, nihil invenitur. Quid eſt enim quod facit voluntatem malam, cum ipſa faciat opus malum? Ac per hoc mala voluntas efficiens eſt operis mali, malæ autem voluntatis efficiens eſt nihil. Quoniam ſi res aliqua eſt, aut habet, aut non habet aliquam voluntatem: ſi habet, aut bonam profecto habet, aut malam: ſi bonam, quis ita deſipiat, ut dicat quod bona voluntas faciat voluntatem malam? Erit enim, ſi ita eſt, bona voluntas cauſſa peccati: quo abſurdius putari nihil poteſt. Si autem res illa quæ putatur facere voluntatem malam, ipſa quoque habet voluntatem malam; etiam eam quæ fecerit res, conſequenter interrogo: (3) atque ut ſit aliquis inquirendi modus, cauſſam primæ malæ voluntatis inquiro. Non eſt enim prima voluntas mala, quam (*b*) fecit voluntas mala: ſed illa prima eſt, quam nulla fecit. Nam ſi præceſſit a qua fieret, illa prior eſt, quæ alteram fecit. Si reſpondetur quod eam nulla res fecerit, & ideo ſemper fuerit; quæro utrum in aliqua natura fuerit. Si enim in nulla fuit, omnino non fuit: ſi autem in aliqua, vitiabat eam & corrumpebat, eratque illi noxia; ac per hoc bono privabat. Et ideo in mala natura voluntas mala eſſe non poterat; ſed in bona, mutabili tamen, cui vitium hoc poſſet nocere. Si enim non nocuit, non utique vitium fuit: ac per hoc nec mala voluntas fuiſſe dicenda eſt. Porro ſi nocuit, bonum auferendo vel minuendo utique nocuit. Non igitur eſſe potuit ſempiterna voluntas mala in ea re, in qua bonum naturale præceſſerat, quod mala voluntas nocendo poſſet adimere. Si ergo non erat ſempiterna, quis eam fecerit, quæro. Reſtat ut dicatur, quod ea res fecerit malam voluntatem, in qua nulla voluntas fuit. Hæc utrum ſuperior ſit, requiro; an inferior, an æqualis. Sed ſi ſuperior, utique melior: quomodo ergo nullius, ac non potius bonæ voluntatis? Hoc idem profecto & æqualis (*c*). Duo quippe quamdiu ſunt pariter voluntatis bonæ, non facit alter in altero voluntatem malam. Relinquitur ut inferior res, cui nulla volun-

(a) Vind. Am. & Er. *pœnaliter appoſitus.*
(b) Vind. Am. & Lov. *quam nulla fecit* (vel *facit*) *voluntas etiam mala.* Caſtigantur ex MSS.
(c) Sic MSS. At editi: *Hoc idem profecto, & æqualis ſi fuerit, dici poteſt.*
(1) Cod. Veronen. *non ex vi natura.*
(2) Cod. Veronen. *debebat.*
(3) Cod. Veronen. *atque ita ut ſit.*

voluntas eſt, fecerit angelicæ naturæ, quæ prima peccavit, voluntatem malam. Sed etiam res ipſa quæcumque eſt inferior uſque ad infimam terram, quoniam natura & eſſentia eſt, procul dubio bona eſt, habens modum & ſpeciem ſuam in genere atque ordine ſuo. Quomodo ergo res bona efficiens eſt voluntatis malæ? Quomodo, inquam, bonum eſt cauſſa mali? Cum enim ſe voluntas relicto ſuperiore ad inferiora convertit, efficitur mala: non quia malum eſt, quo ſe convertit; ſed quia perverſa eſt ipſa converſio. Idcirco non res inferior voluntatem malam fecit, ſed rem inferiorem prave atque inordinate ipſa (a) quæ facta eſt, appetivit. Si enim aliqui duo æqualiter affecti animo & corpore videant unius corporis pulcritudinem, qua viſa unus eorum ad illicite (1) perfruendum moveatur, alter in voluntate pudica ſtabilis perſeveret, quid putamus eſſe cauſſæ, ut in illo fiat, in illo non fiat voluntas mala? Quæ illam res fecit; in quo facta eſt? Neque enim pulcritudo illa corporis; nam eam non fecit in ambobus: quandoquidem amborum non diſpariliter occurrit adſpectibus. An caro intuentis in cauſſa eſt? cur non & illius? An vero animus? cur non utriuſque? Ambos enim & animo & corpore æqualiter affectos fuiſſe prædiximus. An dicendum eſt, alterum eorum occulta maligni ſpiritus ſuggeſtione tentatum, quaſi non eidem ſuggeſtioni & qualicumque ſuaſioni propria voluntate conſenſerit? Hanc igitur conſenſionem, hanc malam quam male ſuadenti adhibuit voluntatem, quæ in eo res fecerit, quærimus. Nam ut hoc quoque impedimentum ab iſta quæſtione tollatur, ſi eadem tentatione ambo tententur, & unus ei cedat atque conſentiat, alter idem qui fuerat, perſeveret; quid aliud apparet, niſi unum voluiſſe, alterum noluiſſe a caſtitate deficere? Unde, niſi propria voluntate, ubi eadem fuerat in utroque corporis & animi affectio? Amborum oculis pariter viſa eſt eadem pulcritudo, ambobus pariter inſtitit occulta tentatio: propriam igitur in uno eorum voluntatem malam quæ res fecerit, ſcire volentibus, ſi bene intueantur, nihil occurrit. Si enim dixerimus quod ipſa eam fecerit, quid erat ipſe ante voluntatem malam niſi natura bona, cujus auctor Deus, qui eſt (2) incommutabile bonum? Qui ergo dicit eum qui conſenſit tentanti atque ſuadenti, cui non conſenſit alius, ad illicite utendum pulcro corpore, quod videndum ambobus pariter adfuit, cum ante illam viſionem ac tentationem ſimiles ambo animo & corpore fuerint, ipſum ſibi feciſſe voluntatem malam, quia utique bonus ante voluntatem malam fuerit; quærat cur eam fecerit, utrum quia natura eſt, an quia ex nihilo facta eſt: & inveniet voluntatem malam non ex eo eſſe incipere quod natura eſt, ſed ex eo quod de nihilo natura facta eſt. Nam ſi natura cauſſa eſt voluntatis malæ, quid aliud cogimur dicere, niſi a bono fieri malum, & bonum eſſe cauſſam mali? ſiquidem a natura bona fit voluntas mala. Quod unde fieri poteſt, ut natura bona, quamvis mutabilis, ante quam habeat voluntatem malam, faciat aliquid mali; hoc eſt, ipſam voluntatem malam.

CAPUT VII.

Cauſſam efficientem malæ voluntatis non eſſe quærendam.

NEmo igitur quærat efficientem cauſſam malæ voluntatis: non enim eſt efficiens, ſed deficiens; quia nec illa effectio eſt, ſed defectio. Deficere namque ab eo quod ſumme eſt, ad id quod minus eſt, hoc eſt incipere habere voluntatem malam. Cauſſas porro defectionum iſtarum, cum efficientes non ſint, ut dixi, ſed deficientes, velle invenire, tale eſt ac ſi quiſquam velit videre tenebras, vel audire ſilentium: quod tamen utrumque nobis notum eſt; neque illud niſi per oculos, neque hoc niſi per aures; non ſane in ſpecie, ſed in ſpeciei privatione. Nemo ergo ex me ſcire quærat, quod me neſcire ſcio, niſi forte ut neſcire diſcat, quod ſciri non poſſe ſciendum eſt. Ea quippe quæ non in ſpecie, ſed in ejus privatione ſciuntur, ſi dici aut intelligi poteſt, quodam modo neſciendo ſciuntur, ut ſciendo neſciantur. Cum enim acies etiam oculi corporalis currit per ſpecies corporales, nuſquam tenebras videt, niſi ubi cœperit non videre. Ita etiam non ad aliquem alium ſenſum, ſed ad ſolas aures pertinet ſentire ſilentium: quod tamen nullo modo niſi non audiendo ſentitur. Sic ſpecies intelligibiles mens quidem noſtra intelligendo conſpicit; ſed ubi deficiunt, neſciendo condiſcit. Pſal. 18.
Delicta enim *quis intelligit?* 13.

CAPUT VIII.

De amore perverſo, quo voluntas ab incommutabili bono ad commutabile bonum deficit.

HOc ſcio, naturam Dei numquam, nuſquam, nulla ex parte poſſe deficere; & ea poſſe deficere, quæ ex nihilo facta ſunt. Quæ tamen quanto magis ſunt, & bona faciunt, (tunc enim (b) aliquid faciunt) cauſſas habent efficientes: in quantum autem deficiunt, & ex hoc mala faciunt, (quid enim tunc faciunt niſi vana?) cauſſas habent deficientes. * Naturam Dei non poſſe deficere.

Itemque ſcio in quo fit mala voluntas, id in eo fieri, quod ſi nollet, non fieret: & ideo non neceſſarios, ſed voluntarios defectus juſta pœna conſequitur. Deficitur enim non ad mala, ſed male, id eſt, non ad malas naturas, ſed ideo male, quia contra ordinem naturarum ab eo quod ſumme eſt, ad id quod minus eſt. Neque enim auri vitium eſt avaritia, ſed hominis perverſe amantis aurum, juſtitia derelicta, quæ incomparabiliter auro debuit anteponi. Nec luxu- * al. Caput VIII.

Amor rerum inordinatus, non res ipſa in vitio eſt.

(a) Omnes MSS. cum Veronen. *quia facta eſt.*

(b) Vind. Am. Er. *tunc enim aliquid faciunt, cum cauſſas habent* &c. Lov. *tunc enim cum aliquid faciunt, cauſſas habent* &c. Expungenda particula *cum*, quæ a MSS. abeſt.

(1) Cod. Veron. *fruendum.*

(2) Cod. Veron. *immutabile.*

luxuria eſt vitium pulcrorum ſuaviumque corporum, ſed animæ perverſe amantis corporeas voluptates, neglecta temperantia, qua rebus ſpiritaliter pulcrioribus & incorruptibiliter ſuavioribus coaptamur. Nec jactantia vitium eſt laudis humanæ, ſed animæ perverſe amantis laudari ab hominibus, ſpreto teſtimonio conſcientiæ. Nec ſuperbia vitium eſt dantis poteſtatem, vel ipſius etiam poteſtatis, ſed animæ perverſe amantis poteſtatem ſuam, potentioris juſtiore contemta. Ac per hoc qui perverſe amat cujuslibet naturæ bonum, etiamſi adipiſcatur, ipſe fit in bono malus, & miſer meliore privatus.

CAPUT IX.

An ſancti Angeli quem habent creatorem naturæ, eumdem habeant bonæ voluntatis auctorem per Spiritum-ſanctum in eis caritate diffuſa.

1. Cum ergo malæ voluntatis efficiens naturalis, vel, ſi dici poteſt, eſſentialis nulla ſit cauſſa; ab ipſa quippe incipit ſpirituum mutabilium malum, quo minuitur atque depravatur naturæ bonum, nec talem voluntatem facit niſi defectio, qua deſeritur Deus, cujus defectionis etiam cauſſa utique deficit: ſi dixerimus nullam eſſe efficientem cauſſam etiam voluntatis bonæ, cavendum eſt, ne voluntas bona bonorum Angelorum, non facta, ſed Deo coæterna eſſe credatur. Cum (a) ergo ipſi facti ſint, quomodo illa non eſſe facta dicetur? Porro quia facta eſt, utrum cum ipſis facta eſt, an ſine illa fuerunt prius? Sed ſi cum ipſis, non dubium quod ab illo facta ſit, a quo & ipſi; ſimulque ut facti ſunt, ei a quo facti ſunt, amore cum quo facti ſunt, adhæſerunt. Eoque ſunt iſti ab illorum ſocietate diſcreti, quod hi in eadem voluntate bona manſerunt, illi ab ea deficiendo mutati ſunt, mala ſcilicet voluntate, hoc ipſo quod a (b) bona defecerunt; a qua non defeciſſent, ſi utique noluiſſent. Si autem boni Angeli fuerunt prius ſine bona voluntate, eamque in ſe ipſis Deo non operante fecerunt; ergo meliores a ſe ipſis, quam ab illo facti ſunt. Abſit. Quid enim erant ſine bona voluntate, niſi mali? Aut ſi propterea non mali, quia nec mala voluntas eis inerat, (neque enim ab ea, quam nondum cœperant habere, defecerant) certe nondum tales, nondum tam boni, quam eſſe cum voluntate bona cœperunt. Aut ſi non potuerunt ſe ipſos facere meliores, quam eos ille fecerat, quo nemo melius quidquam facit, profecto & bonam voluntatem, qua meliores eſſent, niſi operante adjutorio Creatoris habere non poſſent. Et cum id egit eorum voluntas bona, ut non ad ſe ipſos, qui minus erant, ſed ad illum qui ſumme eſt, converterentur, eique adhærentes magis eſſent, ejuſque participatione ſapienter beateque viverent; quid aliud oſtenditur, niſi voluntatem quamlibet bonam inopem fuiſſe in ſolo deſiderio remanſuram, niſi ille qui bonam naturam ex nihilo ſui capacem fecerat, ex ſe ipſo faceret implendo meliorem, prius faciens excitando avidiorem?

2. Nam & hoc diſcutiendum eſt, ſi boni Angeli ipſi in ſe fecerunt voluntatem bonam, utrum aliqua eam, an nulla voluntate fecerunt. Si nulla, utique nec fecerunt. Si aliqua, utrum mala, an bona. Si mala, quomodo eſſe potuit mala voluntas bonæ voluntatis effectrix? Si bona, jam ergo habebant. Et iſtam quis fecerat, niſi ille qui eos cum bona voluntate, id eſt, cum amore caſto, quo illi adhærerent, creavit, ſimul (c) eis & condens naturam, & largiens gratiam? Unde ſine bona voluntate, hoc eſt, Dei amore, numquam ſanctos Angelos fuiſſe, credendum eſt. Iſti autem, qui cum boni creati eſſent, tamen mali ſunt, mala propria voluntate, quam bona natura non fecit, niſi cum a bono ſponte defecit, ut mali cauſſa non ſit bonum, ſed defectus a bono, aut minorem acceperunt amoris divini gratiam, quam illi qui in eadem perſtiterunt; aut ſi utrique boni æqualiter creati ſunt, iſtis mala voluntate cadentibus, illi amplius adjuti, ad eam beatitudinis plenitudinem, unde ſe numquam caſuros certiſſimi fierent, pervenerunt: ſicut jam etiam in libro, quem ſequitur iſte, tractavimus. Confitendum eſt igitur cum debita laude Creatoris, non ad ſolos ſanctos homines pertinere, verum etiam de ſanctis Angelis poſſe dici, quod caritas Dei diffuſa ſit in eis per Spiritum-ſanctum, qui datus eſt eis; nec tantum hominum, ſed primitus præcipueque Angelorum bonum eſſe, quod ſcriptum eſt: *Mihi autem adhærere Deo, bonum eſt*. Hoc bonum quibus commune eſt, habent & cum illo cui adhærent & inter ſe ſocietatem ſanctam, & ſunt una Civitas Dei, eademque vivum ſacrificium ejus, vivumque templum ejus. Cujus pars quæ conjungenda immortalibus Angelis ex mortalibus hominibus congregatur, & nunc (1) mortaliter peregrinatur in terris, vel in eis qui (2) morte obierunt, ſecretis animarum receptaculis ſedibuſque requieſcit, eodem Deo creante, quemadmodum exorta ſit, ſicut de angelis dictum eſt, jam video eſſe dicendum. Ex uno quippe homine, quem primum Deus condidit, genus humanum ſumſit exordium, ſecundum ſanctæ Scripturæ fidem, quæ mirabilem auctoritatem non immerito habet in orbe terrarum, atque in omnibus gentibus, quas ſibi eſſe credituras inter cetera (d) vera quæ dixit, vera divinitate prædixit.

Mali cauſſa defectus a bono.

Rom. 5. 5.

Pſal. 72. 28.

Animarum receptacula.

CA-

(a) Vind. Am. & Lov. *Cum enim*. At Er. & MSS. *Cum ergo*.

(b) Sic MSS. Editi vero, *quod a bono defecerunt; a quo non defeciſſent, ſi utique voluiſſent*.

(c) Editi, *in eis*. Abeſt *in* a MSS.

(d) Apud Er. & Lov. omiſſum eſt *vera*.

(1) Cod. Veron. *mutabiliter*.

(2) Cod. Veron. *mortem*.

CAPUT X.

De falſitate ejus hiſtoriæ , quæ multa millia annorum præteritis temporibus adſcribat .

1. OMITTAMUS igitur conjecturas hominum neſcientium quid loquantur de natura vel inſtitutione generis humani . Alii namque , ſicut de ipſo mundo crediderunt , ſemper fuiſſe homines opinantur . Unde ait & * Apuleius , cum hoc animantium genus deſcriberet : Singillatim mortales , (*a*) cunctim tamen univerſo genere perpetui . Et cum illis dictum fuerit , ſi ſemper humanum genus fuit , quonam modo verum eorum loquatur hiſtoria , narrans qui fuerint quarumque rerum inventores , qui primi liberalium diſciplinarum aliarumque artium inſtitutores , vel a quibus primum illa vel illa regio parſque terrarum illa atque illa inſula incoli cœperit . Reſpondent * diluviis & conflagrationibus per certa intervalla temporum , non quidem omnia , ſed plurima terrarum ita vaſtari , ut redigantur homines ad exiguam paucitatem , ex quorum progenie rurſus multitudo priſtina reparetur ; ac ſic identidem reparari & inſtitui quaſi prima , cum reſtituantur potius quæ fuerant illis nimiis vaſtationibus interrupta & exſtincta ; ceterum hominem niſi ex homine exiſtere omnino non poſſe . Dicunt autem quod putant , non quod ſciunt .

* In lib. de deo Socratis .

* V. Senec. lib. 3. nat. quæſt. c. 27. & 29. & Cic. 2. de nat. deor.

2. Fallunt eos etiam quædam * mendaciſſimæ litteræ , quas perhibent in hiſtoria temporum multa annorum millia continere : cum ex litteris ſacris ab inſtitutione hominis nondum completa annorum ſex millia computemus . Unde , ne multa diſputem quemadmodum illarum litterarum , in quibus longe plura annorum millia referuntur , vanitas refellatur , & nulla in illis rei hujus idonea reperiatur auctoritas ; illa * epiſtola Alexandri Magni ad Olympiadem matrem ſuam , quam ſcripſit , narrationem cujuſdam Ægyptii ſacerdotis inſinuans , quam protulit ex litteris quæ ſacræ apud illos haberentur , (*b*) continentem regna , quæ Græca quoque novit hiſtoria , in quibus regnum Aſſyriorum in eadem epiſtola Alexandri quinque millia excedit annorum ; in Græca vero hiſtoria mille ferme & trecentos habet ab ipſius Beli principatu , quem regem & ille Ægyptius in ejuſdem regni ponit exordio . Perſarum autem & Macedonum imperium uſque ad ipſum Alexandrum , cui loquebatur , plus quam (1) octo & annorum millium ille conſtituit : cum apud Græcos * Macedonum uſque ad mortem Alexandri quadringenti-octoginta-quinque reperiantur ; Perſarum vero , donec ipſius Alexandri victoria finiretur , ducenti & triginta-tres computentur . Longe itaque hi numeri annorum illis Ægyptiis ſunt minores , nec eis etiam ſi ter tantum computarentur ,

* V. Cicer. lib. 1. de divinat. & Lact. lib. 7. c. 14.

* V. ſupra lib. 8. c. 5.

* V. ſupra pag. 34. Not. d.

Ægyptiaci anni .

æquarentur . Perhibentur enim Ægyptii quondam tam * breves annos habuiſſe , ut quaternis menſibus finirentur . Unde annus plenior & verior , qualis nunc & nobis & illis eſt , tres eorum annos complectebatur antiquos . Sed ne ſic quidem , ut dixi , Græca Ægyptiæ numero temporum concordat hiſtoria . Et ideo Græcæ potius fides habenda eſt ; quia veritatem non excedit annorum , qui litteris noſtris , quæ vere ſacræ ſunt , continentur . Porro ſi hæc epiſtola Alexandri , quæ maxime innotuit , multum abhorret in ſpatiis temporum a probabili fide rerum ; quanto minus credendum eſt illis litteris , quas plenas fabuloſis velut antiquitatibus proferre (*c*) voluerint contra auctoritatem notiſſimorum divinorumque librorum , quæ totum orbem ſibi crediturum eſſe prædixit , & cui totus orbis , ſicut ab ea prædictum eſt , credidit ; quæ vera ſe narraſſe præterita , ex his quæ futura prænuntiavit , cum tanta veritate implentur , oſtendit .

* V. Plin. lib. 7.

CAPUT XI.

De his qui hunc quidem mundum non ſempiternum putant , ſed aut innumerabiles , aut eumdem unum certa concluſione ſæculorum ſemper naſci & reſolvi opinantur .

ALII vero qui mundum iſtum non * exiſtimant ſempiternum , ſive non eum ſolum , * ſed innumerabiles opinentur , ſive ſolum quidem eſſe , ſed certis ſæculorum intervallis innumerabiliter oriri & occidere ; neceſſe eſt fateantur hominum genus prius ſine hominibus gignentibus exſtitiſſe . Neque enim ut alluvionibus incendiiſque terrarum , quas illi non putant toto prorſus orbe contingere , & ideo paucos homines ex quibus multitudo priſtina reparetur , ſemper remanere contendunt , ita & hi poſſunt putare , quod (*d*) aliqui hominum pereunte mundo relinquantur in mundo : ſed ſicut ipſum mundum ex materia ſua renaſci exiſtimant , ita in illo ex elementis ejus genus humanum , ac deinde a parentibus progeniem pullulare mortalium , ſicut aliorum animalium .

* V. Lact. lib. 2. c. 9.

* V. infra lib. 18. c. 41.

CAPUT XII.

Quid reſpondendum ſit his , qui primam conditionem hominis tardam eſſe cauſſantur .

QUOD autem reſpondimus , cum de mundi origine quæſtio verteretur , eis qui nolunt credere non eum ſemper fuiſſe , ſed eſſe cœpiſſe , ſicut etiam Plato * apertiſſime confitetur , quamvis a nonnullis contra quam loquitur , ſenſiſſe credatur : hoc etiam de prima hominis conditione reſponderim , propter eos qui ſimiliter moventur , cur homo per innumerabilia atque infinita retro tempora creatus non ſit , tamque ſero ſit (2) conditus , ut minus quam ſex millia ſint annorum , ex quo eſſe cœpiſſe

* In Timæo .

(*a*) Libri quidam , *cuncti* ; ut ſupra lib. 9. c. 8. At Apul. *cunctim* .
(*b*) Sic MSS. At editi cum cod. Ver. *continent etiam regna* .
(*c*) Vind. Am. Er. & plures MSS. *uſuerunt* .

(*d*) Vind. Am. & MSS. *quod aliquid hominum pereunte mundo relinquatur in mundo* . Et ita Cod. Veron.
(1) Cod. Veron. *octo annorum* . Recte omittitur particula &.
(2) Cod. Veron. *creatus* .

Digitized by Google

Nihil diuturnum, in quo eſt aliquid extremum.

piſſe in ſacris litteris invenitur. Si enim brevitas eos offendit temporis, quod tam pauci eis videntur anni, ex quo inſtitutus homo in noſtris auctoritatibus regitur; conſiderent nihil eſſe diuturnum, in quo eſt aliquid extremum, & omnia ſæculorum ſpatia definita, ſi (*a*) æternitati interminatæ comparentur, non exigua exiſtimanda eſſe, ſed nulla. Ac per hoc, ſi non quinque vel ſex, verum etiam ſexaginta millia, ſive ſexcenta, aut ſexagies, aut ſexcenties millies dicerentur annorum; aut itidem per totidem toties multiplicaretur hæc ſumma, ubi jam nullum numeri nomen haberemus, ex quo Deus hominem fecit; ſimiliter quæri poſſet, cur ante non fecerit. Dei quippe ab hominis creatione ceſſatio retrorſus æterna ſine initio tanta eſt, ut ſi ei conferatur quamlibet magna & ineffabilis numeroſitas temporum, quæ tamen fine concluſa certi ſpatii terminetur, nec ſaltem tanta videri debeat; quanta ſi humoris breviſſimam guttam univerſo mari, etiam quantum Oceanus circumfluit, comparemus: quoniam iſtorum duorum unum quidem perexiguum eſt, alterum incomparabiliter magnum, ſed utrumque finitum; illud vero temporis ſpatium, quod ab initio aliquo progreditur & aliquo termino coercetur, magnitudine quantacumque tendatur, comparatum illi quod initium non habet, neſcio utrum pro minimo, an potius pro nullo deputandum eſt. (*b*) Hinc enim ſi a fine vel breviſſima ſingillatim momenta detrahantur, decreſcente numero, licet tam ingenti, ut vocabulum non inveniat retrorſum redeundo; tamquam ſi hominis dies ab illo in quo nunc vivit, uſque ad illum in quo natus eſt, detrahas: quandoque ad initium illa detractio perducetur. Si autem detrahantur retrorſus in ſpatio, quod a nullo cœpit exordio, non dico ſingillatim minuta momenta, vel horarum aut dierum aut menſium aut annorum etiam quantitates; ſed tam magna ſpatia, quanta illa ſumma comprehendit annorum, quæ jam dici a quibuslibet computatoribus non poteſt, quæ tamen momentorum minutatim detractione conſumitur; & detrahantur hæc tanta ſpatia, non ſemel atque iterum ſæpiuſque, ſed ſemper: quid fit, quid agitur, quando numquam ad initium, quod omnino nullum eſt, pervenitur? Quapropter quod nos modo quærimus poſt quinque millia & quod (*c*) excurrit annorum, poſſent & poſteri etiam poſt annorum ſexcenties millies eadem curioſitate requirere, ſi in tantum hæc mortalitas hominum exoriendo & occumbendo, & imperita perſeveraret infirmitas. Potuerunt & qui fuerunt ante nos ipſis recentibus hominis creati temporibus iſtam movere quæſtionem. Ipſe denique primus homo, vel poſtridie, vel eodem die poſtea quam factus eſt, potuit inquirere, cur non ante ſit factus. Et quandocumque antea factus eſſet, non vires tunc alias & alias nunc, vel etiam poſtea, iſta de initio rerum temporalium controverſia reperiret.

CAPUT XIII.

De revolutione ſæculorum, quibus certo fine concluſis, univerſa ſemper in eumdem ordinem eamdemque ſpeciem reditura quidam philoſophi crediderunt.

1. HANC autem ſe philoſophi mundi hujus non aliter putaverunt poſſe vel debere diſſolvere, niſi ut circumitus temporum inducerent, quibus eadem ſemper fuiſſe renovata atque repetita in rerum natura, atque ita deinceps fore ſine ceſſatione aſſeverarent volumina venientium prætereuntiumque ſæculorum: ſive in mundo permanente iſti circumitus fierent, ſive certis intervallis oriens & occidens mundus eadem ſemper quaſi nova, quæ tranſacta & quæ ventura ſunt, exhiberet. A quo ludibrio prorſus immortalem animam, etiam cum ſapientiam perceperit, liberare non poſſunt, euntem ſine ceſſatione ad falſam beatitudinem, & ad veram miſeriam ſine ceſſatione redeuntem. Quomodo enim vera beatitudo eſt, de cujus numquam æternitate confiditur, dum anima venturam miſeriam aut imperitiſſime in veritate neſcit, aut infeliciſſime in beatitudine pertimeſcit? Aut ſi ad miſerias numquam ulterius reditura, ex his ad beatitudinem pergit; fit ergo aliquid novi in tempore, quod finem non habet temporis. Cur non ergo & mundus? Cur non & homo factus in mundo? ut illi neſcio qui falſi circumitus a falſis ſapientibus fallacibuſque comperti, in doctrina ſana tramite recti itineris evitentur.

2. Nam quidam & illud quod legitur in libro Salomonis, qui vocatur Eccleſiaſtes: *Quid eſt quod fuit? Ipſum quod erit. Et quid eſt quod factum eſt? Ipſum quod fiet: & non eſt omne recens ſub ſole.* (*d*) *Quis loquatur, & dicat, Ecce hoc novum eſt? Jam fuit in ſæculis quæ fuerunt ante nos*: propter hos circumitus in eadem redeuntes & in eadem cuncta revocantes, dictum intelligi * volunt, quod ille aut de his rebus dixit, de quibus ſuperius loquebatur, hoc eſt, de generationibus aliis euntibus, aliis venientibus, de ſolis amfractibus, de torrentium lapſibus; aut certe de omnium rerum generibus, quæ oriuntur, atque occidunt. Fuerunt enim homines ante nos, ſunt & nobiſcum, & erunt poſt nos; ita quæque animantia, vel arbuſta. Monſtra quoque ipſa, quæ inuſitata naſcuntur, quamvis inter ſe diverſa ſint, & quædam eorum ſemel facta narrentur, tamen ſecundum id quod generaliter miracula & monſtra ſunt; utique & fuerunt, & erunt; nec recens & novum eſt, ut monſtrum ſub

Eccl. 1. 9.

** Origenes lib. 3. περὶ ἀρχῶν cap. 5.*

(a) Colbertinus MS. *æternitatis interminio*. Cod. Veron. æternitati interminæ.
(b) Sic. MSS. At editi, *Huic*.
(c) Editi, *amplius excurrit*. Abeſt *amplius* a MSS.

(d) Editi, *nec quiſquam loquitur & dicit*. Corriguntur ad MSS. Cod. Veron. *Quis loquetur & dicet*. Et infra; *jam fuit ſæculis*.

ſub ſole naſcatur. Quamvis hæc verba quidam ſic intellexerint, tamquam in prædeſtinatione Dei (1) jam facta fuiſſe omnia, ſapiens ille voluiſſet intelligi, & ideo nihil recens eſſe ſub ſole. Abſit autem a recta fide, ut his Salomonis verbis illos circumitus ſignificatos eſſe credamus, quibus illi putant ſic eadem temporum temporaliumque rerum volumina repeti, ut, verbi gratia, ſicut iſto ſæculo Plato philoſophus in urbe Athenienſi, & in ea ſchola quæ (a) Academia dicta eſt, diſcipulos docuit, ita per innumerabilia retro ſæcula, multum prolixis quidem intervallis, ſed tamen certis, & idem Plato & eadem civitas & eadem ſchola iidemque diſcipuli repetiti, & per innumerabilia deinde ſæcula repetendi ſint: abſit, inquam, ut nos iſta credamus. Semel enim Chri-
Rom. 6. 9. ſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris: reſurgens autem a mortuis jam non moritur, & mors ei ultra non dominabitur: & nos poſt reſurrectionem ſemper cum Domino erimus, cui modo dicimus,
1. Theſſ. 4. 16. Pſal. 11. 8. quod ſacer admonet Pſalmus: *Tu domine ſervabis nos, & cuſtodies nos a generatione hac* (2) *in æternum*. Satis autem iſtis exiſtimo convenire
Ibidem 9. quod ſequitur: *In circumitu impii* (3) *ambulant:* non quia per circulos quos opinantur, eorum vita eſt recurſura; ſed quia modo talis eſt erroris eorum via, id eſt, falſa doctrina.

CAPUT XIV.

De temporali conditione generis humani, quam Deus nec novo conſilio conſtituerit, nec mutabili voluntate.

Quid autem mirum eſt, ſi in his circumitibus errantes, nec aditum, nec exitum inveniunt? Quia genus humanum atque iſta noſtra mortalitas, nec quo initio cœpta ſit ſciunt, nec quo fine claudatur; quandoquidem
Deus æternus. altitudinem Dei penetrare non poſſunt: quia cum ipſe ſit æternus & ſine initio, ab aliquo tamen initio exorſus eſt tempora, & hominem quem numquam ante fecerat, fecit in tempore, non tamen novo & repentino, ſed immutabili æternoque conſilio. Quis hanc valeat altitudinem inveſtigabilem (b) veſtigare, & inſcrutabilem perſcrutari, ſecundum quam Deus hominem temporalem, ante quem nemo umquam hominum fuit, non mutabili voluntate in tempore condidit, & genus humanum ex uno multiplicavit? Quando quidem Pſalmus ipſe cum
Pſ. 11. 8. præmiſiſſet, atque dixiſſet: *Tu Domine ſervabis nos, & cuſtodies nos a generatione hac in æternum*; ac deinde repercuſſiſſet eos, in quorum ſtulta impiaque doctrina nulla liberationis & beatitudinis animæ ſervatur æternitas, continuo ſubjiciens: *In circumitu impii ambulant*: tamquam ei diceretur, Quid ergo tu credis, ſentis, intelligis? Numquidnam exiſtimandum eſt ſubito Deo placuiſſe hominem facere, quem numquam antea infinita retro æternitate feciſſet, cui nihil novi accidere poteſt, in quo mutabile aliquid non eſt? (c) continuo reſpondit ad ipſum Deum loquens: *Secundum altitudinem tuam multiplicaſti filios hominum*. Sentiant, inquit, ho- Ibidem 9.
mines quod putant, & quod eis placet opinentur & diſputent: *Secundum altitudinem tuam*, quam nullus poteſt noſſe hominum, *multiplicaſti filios hominum*. Valde quippe altum eſt, (d) & ſemper (4) Deum fuiſſe, & hominem quem numquam fecerat, ex aliquo tempore primum facere voluiſſe, nec conſilium voluntatemque mutaſſe.

CAPUT XV.

An ut Deus ſemper, etiam dominus fuiſſe ſemper intelligatur, credendum ſit creaturam quoque numquam defuiſſe cui dominaretur: & quomodo dicatur ſemper creatum, quod dici non poteſt coæternum.

1. Ego quidem ſicut Dominum Deum aliquando * dominum non fuiſſe dicere non V. lib. 5. de Trinitate c. 16.
audeo, ita hominem numquam antea fuiſſe, & ex quodam tempore primum hominem creatum eſſe dubitare non debeo. Sed cum cogito cujus rei dominus ſemper fuerit, ſi ſemper creatura non fuit, affirmare aliquid pertimeſco: quia & me ipſum intueor, & ſcriptum eſſe recolo: *Quis hominum poteſt ſcire conſilium Dei, aut quis poterit co-* Sap. 9. 13. &c.
gitare quid velit Dominus? Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ adinventiones noſtræ. Corruptibile enim corpus aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio ſenſum multa cogitantem. Ex his igitur quæ in hac terrena inhabitatione multa cogito, (e) (ideo utique multa, quia unum quod ex illis vel præter illa, quod forte non cogito, verum eſt, invenire non poſſum) ſi dixero, ſemper fuiſſe creaturam, cujus dominus eſſet, qui ſemper eſt dominus, nec dominus umquam non fuit; ſed nunc illam, nunc aliam, per alia atque alia temporum ſpatia, ne aliquam Creatori coæternam eſſe dicamus, quod fides ratioque ſana condemnat: cavendum eſt, ne ſit abſurdum, & a luce veritatis alienum, mortalem quidem per vices temporum ſemper fuiſſe creaturam decedentem aliam, aliam ſuccedentem; immortalem vero non eſſe cœpiſſe, niſi cum ad noſtrum ſæculum ventum eſt, quando & angeli creati ſunt, ſi eos

(a) Vind. Am. & plerique MSS. *Academica*.

(b) Editi, *inveſtigare*. Concinnius MSS. *veſtigare*: quo præcedens dictio *inveſtigabilem* poſita intelligatur pro *non veſtigabilem*.

(c) Locus veterum codicum ope liberatus a gloſſemate, quod in ante editis paſſus erat hunc in modum: *Et ne nos hæc audientes aliqua forte turbaret ambiguitas, continuo reſpondit* &c.

(d) Lov. & pauciores MSS. *altum eſt ſcrutari*.

(e) Hic Vind. Am. & Er. addunt, *deprimunt me*. Additamento caret editio Lov. ſed prava nihilo minus ſubſequentium verborum interpunctione ſenſum corrumpit.

(1) Deeſt *jam* in Codice Veronen.

(2) Cod. Veron. hic & paullo infra cum Verſione Italica noſtræ propediem evulgandæ editionis, *& in æternum*. Et ita Cod. Gr. Vatic. addit Καὶ.

(3) Cod. Veronen. hoc loco & cap. ſequenti cum eadem Verſ. Italica *ambulabunt*. Et ita nonnulla græca exemplaria teſte Chryſoſtomo περιπατήσουσι.

(4) Abeſt a Veronen. Cod. *Deum*.

ſi eos recte lux illa primum facta ſignificat, aut *Gen. 1. 1.* illud potius cœlum de quo dictum eſt: *In principio fecit Deus cælum & terram:* cum tamen non fuerint, ante quam fierent, ne immortales ſi ſemper fuiſſe dicantur, Deo coæterni eſſe credantur. Si autem dixero, non in tempore creatos angelos, ſed ante omnia tempora & ipſos fuiſſe, quorum Deus dominus eſſet, qui numquam niſi dominus fuit: quæretur a me etiam, ſi ante omnia tempora facti ſunt, utrum ſemper potuerint eſſe qui facti ſunt. Hic reſpondendum forte videatur, Quomodo non ſemper, cum id quod eſt omni tempore, non inconvenienter ſemper eſſe dicatur: Uſque adeo autem iſti omni tempore fuerunt, ut etiam ante omnia tempora facti ſint: ſi tamen a cælo cœpta ſunt tempora, & illi jam erant ante cælum. At ſi tempus non (a) a cælo, verum & ante cælum fuit; non quidem in horis, & diebus, & menſibus, & annis, (nam iſtæ di- Tempora. menſiones temporalium ſpatiorum, quæ uſitate ac proprie dicuntur tempora, manifeſtum eſt quod a motu ſiderum cœperint; unde & Deus, cum *Gen. 1. 14.* hæc inſtitueret, dixit: *Et ſint in ſigna, & in tempora, & in dies, & in annos:*) ſed in aliquo mutabili motu, cujus aliud (b) prius, aliud poſterius præterierit, eo quod ſimul eſſe non poſſunt: ſi ergo ante cælum in angelicis motibus tale aliquid fuit, & ideo tempus jam fuit, atque angeli ex quo facti ſunt, temporaliter movebantur; etiam ſic omni tempore fuerunt, quandoquidem cum illis facta ſunt tempora. Quis autem dicat, non ſemper fuit, quod omni tempore fuit?

2. Sed ſi hoc reſpondero, dicetur mihi? Quomodo ergo non ſunt coæterni Creatori, ſi ſemper ille, ſemper illi fuerunt? Quomodo etiam creati dicendi ſunt, ſi ſemper fuiſſe intelliguntur? Ad hoc quid reſpondebitur? An dicendum eſt, & ſemper eos fuiſſe, quoniam omni tempore fuerunt, qui cum tempore facti ſunt, aut cum quibus tempora facta ſunt, & tamen creatos? Neque enim & ipſa tempora creata eſſe negabimus, quamvis omni tempore tempus fuiſſe nemo ambigat. Nam ſi non omni tempore fuit tempus, erat ergo tempus, quando nullum erat tempus? Quis hoc ſtultiſſimus dixerit? Poſſumus enim recte dicere: Erat tempus, quando non erat Roma; erat tempus, quando non erat Jeruſalem; erat tempus, quando non erat Abraham; erat tempus, quando non erat homo; & ſi quid hujuſmodi: poſtremo ſi non cum initio temporis, ſed poſt aliquod tempus factus eſt mundus; poſſumus dicere; Erat tempus, quando non erat mundus. At vero, Erat tempus, quando nullum erat tempus, tam inconvenienter dicimus, ac ſi quiſquam dicat; Erat homo, quando nullus erat homo; aut, erat iſte mundus, quando iſte non erat mundus. Si enim de alio atque alio intelligatur, poteſt dici aliquo modo, hoc eſt, Erat alius homo, quando non erat iſte homo. Sic ergo, Erat aliud tempus, quando non erat hoc tempus, recte poſſumus dicere: at vero, Erat tempus, quando nullum erat tempus, quis vel inſipientiſſimus dixerit? Sicut ergo dicimus creatum tempus, cum ideo ſemper fuiſſe dicatur, quia omni tempore tempus fuit: ita non eſt conſequens, ut ſi ſemper fuerunt angeli, ideo non ſint creati, ut propterea ſemper fuiſſe dicantur, quia omni tempore fuerunt, & propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo ſine his ipſa tempora eſſe potuerunt. Ubi enim nulla creatura eſt, cujus mutabilibus motibus tempora peragantur, tempora omnino eſſe non poſſunt. Ac per hoc & ſi ſemper fuerunt, creati ſunt? nec ſi ſemper fuerunt, ideo Creatori coæterni ſunt. Ille enim ſemper fuit æternitate immutabili: iſti autem facti ſunt; ſed ideo ſemper fuiſſe dicuntur, quia omni tempore fuerunt; ſine quibus tempora nullo modo eſſe potuerunt: tempus autem quoniam mutabilitate tranſcurrit, æternitati immutabili non poteſt eſſe coæternum. Ac per hoc etiamſi immortalitas angelorum non tranſit in tempore, nec præterita eſt quaſi jam non ſit, nec futura quaſi nondum ſit, tamen eorum motus quibus tempora peraguntur, ex futuro in præteritum tranſeunt: & ideo Creatori, in cujus motu dicendum non eſt vel fuiſſe quod jam non ſit, vel futurum eſſe quod nondum ſit, coæterni eſſe non poſſunt.

3. Quapropter ſi Deus ſemper dominus fuit, ſemper habuit creaturam ſuo dominatui ſervientem; verumtamen non de ipſo genitam, ſed ab ipſo de nihilo factam; nec ei coæternam: erat quippe ante illam, quamvis nullo tempore ſine illa; non eam ſpatio (c) tranſcurrente, ſed manente perpetuitate præcedens. Sed hoc ſi reſpondero eis qui requirunt, quomodo ſemper creator, ſemper dominus fuit, ſi creatura ſerviens non ſemper fuit; aut quomodo creata eſt, & non potius creatori coæterna eſt, ſi ſemper fuit; vereor ne facilius judicer affirmare quod neſcio, quam docere quod ſcio. Redeo igitur ad id quod creator noſter ſcire nos voluit: illa vero quæ vel ſapientioribus in hac vita ſcire permiſit, vel omnino perfectis in alia vita ſcienda ſervavit, ultra vires meas eſſe confiteor. Sed ideo putavi ſine affirmatione tractanda, ut qui hæc legunt, videant a quibus quæſtionum periculis debeant temperare, nec ad omnia ſe idoneos arbitrentur; potiuſque intelligant quam ſit Apoſtolo obtemperandum præcipienti ſalubriter, ubi ait: *Dico autem per gratiam (d) quæ data eſt* *Rom. 12. 3.* *mihi, omnibus qui ſunt in vobis, non plus ſapere quam oportet ſapere; ſed ſapere ad temperantiam,*

(a) Aliquot MSS. *non cum cælo*.
(b) Sic MSS. At editi, *aliud anterius præterierit, aliud poſterius ſucceſſerit*.
(c) Sola editio Lov. *tranſcurrens*. Et paullo poſt, *quomodo creator ſemper fuit dominus*.
(d) Vind. Am. Er. & MSS. *per gratiam Dei*. Et ita cod. Veronen.

tiam, ſicut unicuique Deus partitus eſt menſuram fidei. Si enim pro viribus ſuis alatur infans, fiet ut creſcendo plus capiat: ſi autem vires ſuæ capacitatis excedat, deficiet ante quam creſcat.

CAPUT XVI.

Quomodo intelligenda ſit promiſſa homini a Deo vita æterna ante tempora æterna.

QUÆ ſæcula præterierint ante quam genus inſtitueretur humanum, me fateor ignorare: non tamen dubito nihil omnino creaturæ Creatori eſſe coæternum. Dicit etiam Apoſtolus tempora æterna, nec ea futura, ſed, quod magis eſt mirandum, præterita. Sic enim ait: *In ſpem vitæ æternæ, quam promiſit non mendax Deus ante tempora (a) æterna; manifeſtavit autem temporibus ſuis Verbum ſuum.* (Tit. 1. 2. & 3.) Ecce dixit retro quod fuerint tempora æterna, quæ tamen non fuerint Deo coæterna. Siquidem ille ante tempora æterna non ſolum erat, verum etiam promiſit vitam æternam, quam manifeſtavit temporibus ſuis, id eſt congruis, quid aliud quam Verbum ſuum? Hoc eſt enim vita æterna. Quomodo autem promiſit, cum hominibus utique promiſerit, qui nondum erant ante tempora æterna; niſi quia in (1) ipſius æternitate, atque in ipſo ejus Verbo eidem coæterno, jam prædeſtinatione fixum erat, quod ſuo tempore futurum erat?

CAPUT XVII.

Quid de incommutabili conſilio aut voluntate Dei fides ſana defendat, contra ratiocinationes eorum qui opera Dei ex æternitate repetita per eoſdem ſemper volunt ſæculorum redire circumitus.

1. ILLUD quoque non dubito, ante quam primus homo creatus eſſet, numquam quemquam hominem fuiſſe: nec eumdem ipſum, neſcio quibus circumitibus, neſcio quoties revolutum, nec alium aliquem natura ſimilem. Neque ab hac fide me philoſophorum argumenta deterrent, quorum acutiſſimum illud putatur, quod dicunt, nulla infinita ulla ſcientia poſſe comprehendi: ac per hoc Deus, inquiunt, rerum quas facit, omnium finitarum omnes finitas apud ſe rationes habet. Bonitas autem ejus numquam vacua fuiſſe credenda eſt, ne ſit temporalis ejus operatio, cujus retro fuerit æterna ceſſatio, quaſi pœnituerit eum prioris ſine initio vacationis, ac propterea ſit operis aggreſſus initium. Et ideo neceſſe eſt, inquiunt, eadem ſemper repeti, eademque ſemper repetenda tranſcurrere; vel manente mundo mutabiliter, qui licet numquam non fuerit & ſine initio temporis tamen factus eſt; vel ejus quoque ortu & occaſu ſemper illis circumitibus repetito, ſemperque repetendo: ne videlicet, ſi aliquando primum Dei opera cœpta dicantur, priorem ſuam ſine initio vacationem tamquam inertem ac deſidioſam, & ideo ſibi diſplicentem damnaſſe quodam modo, atque ob hoc mutaſſe credatur. Si autem ſemper quidem temporalia, ſed alia atque alia perhibetur operatus, ac ſic aliquando etiam ad hominem faciendum, quem numquam antea fecerat, perveniſſe non ſcientia, qua putant non poſſe quæcumque infinita comprehendi, ſed quaſi ad horam ſicut veniebat in mentem, fortuita quadam inconſtantia videatur feciſſe quæ fecit. Porro ſi illi circumitus admittantur, inquiunt, quibus vel manente mundo, vel ipſo quoque revolubiles ortus ſuos & occaſus eiſdem circumitibus inferente, eadem temporalia repetuntur, nec ignavum otium, præſertim tam longæ ſine initio diuturnitatis, Deo tribuitur, nec improvida temeritas operum ſuorum. Quoniam ſi non eadem repetantur, non poſſunt infinita diverſitate variata ulla ejus ſcientia vel præſcientia comprehendi.

(Argumenta quibus creatio naturarum in tempore oppugnatur.)

2. Has argumentationes quibus impii noſtram ſimplicem pietatem, ut cum illis in circumitu ambulemus, de via recta conantur avertere, ſi ratio refutare non poſſet, fides irridere deberet. Huc accedit, quod in adjutorio Domini Dei noſtri hos volubiles circulos, quos opinio confingit, ratio manifeſta confringit. Hinc enim maxime illi errant, ut in circumitu falſo ambulare, quam vero & recto itinere malint, quod mentem divinam omnino immutabilem cujuslibet infinitatis capacem, & innumera omnia ſine cogitationis alternatione numerantem, de ſua humana, mutabili, anguſtaque metiuntur. Et fit illis quod ait Apoſtolus: *Comparantes* enim *ſemetipſos, ſibimetipſis (b) non intelligunt*. (2. Cor. 10. 12.) Nam quia illis quidquid novi faciendum venit in mentem, novo conſilio faciunt, (mutabiles quippe mentes gerunt) profecto non Deum, quem cogitare non poſſunt; ſed ſemetipſos pro illo cogitantes, non illum, ſed ſe ipſos, nec illi, ſed ſibi comparant. Nobis autem fas non eſt credere, aliter Deum affici cum vacat, aliter cum operatur: quia nec affici dicendus eſt, tamquam in ejus

(a) Græce eſt, *πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων*: quod Vulgata editione vertitur, *ante tempora ſæcularia*: ea vero quam interpretatur Hieronymus, *ante tempora æterna*: quia ſcilicet Græcum *αἰών*, ſæculum & æternum Latine reddi poteſt, uti obſervat Auguſtinus lib. contra Priſcillianiſtas c. 5. Unde Rom. 16. 25. pro Græco, *χρόνοις αἰωνίοις*; in ipſa Vulgata eſt, *temporibus æternis*. Hieronymus locum epiſt. ad Titum enarrans: *Ante hæc igitur mundi tempora*, inquit, *æternitatem quamdam ſæculorum fuiſſe credendum eſt..... ſex millia necdum noſtri orbis implentur anni: quas prius æternitates? quanta tempora? quantas ſæculorum origines fuiſſe arbitrandum eſt? Ante hæc itaque omnia tempora.... promiſit Deus Pater ſapientia ſua Verbum ſuum, & ipſam ſapientiam ſuam, & vitam eorum qui credituri erant mundo eſſe venturam*. Brevior & facilior eſt Auguſtini interpretatio lib. cont. Priſcill. cap. 6. Apoſtolum ſcilicet æterna dixiſſe tempora, *quæ ante ſe non habent ullum tempus*. Confer lib. 1. de Geneſ. contr. Manich. & lib. 83. q. 72.

(b) Aliter Vulgata: Sed Auguſtinus hic & in Pſal. 34. & contra Fauſt. lib. 22. c. 27. ſequitur Græcam lectionem, *καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, οὐ συνιοῦσιν*. Editi Am. Er. & Lov. habent, *ſemetipſos non intelligunt*. At Vind. & MSS. conſentientes Græco, voce *ſemetipſos* carent.

(1) Cod. Veron. ejus.

in ejus natura fiat aliquid, quod non ante fuerit. Patitur quippe qui afficitur, & mutabile eſt omne quod aliquid patitur. Non itaque in ejus vacatione cogitetur ignavia, deſidia, inertia; ſicut nec in ejus opere labor, conatus, induſtria. Novit quieſcens agere, & agens quieſcere. Poteſt ad opus novum, non novum, ſed ſempiternum adhibere conſilium; nec pœnitendo quia prius ceſſaverat, cœpit facere quod non fecerat. Sed & ſi prius ceſſavit, & poſterius operatus eſt, (quod neſcio quemadmodum ab homine poſſit intelligi) hoc procul dubio quod dicitur, prius & poſterius, in rebus prius non exſiſtentibus & poſterius exſiſtentibus fuit. In illo autem non alteram præcedentem altera ſubſequens mutavit aut abſtulit voluntatem, ſed una eademque ſempiterna & immutabili voluntate res quas condidit, & ut prius non eſſent egit, quam diu non fuerunt, & ut poſterius eſſent, quando eſſe cœperunt: hinc eis qui talia videre poſſunt, mirabiliter fortaſſis oſtendens, quam non eis indiguerit, ſed eas gratuita bonitate condiderit, cum ſine illis ex æternitate initio carente in non minore beatitate permanſit.

Dei vacatio ab opere ſine deſidia.

CAPUT XVIII.

Contra eos qui dicunt, ea quæ infinita ſunt nec Dei poſſe ſcientia comprehendi.

ILLUD autem aliud quod dicunt, nec Dei ſcientia quæ infinita ſunt poſſe comprehendi: reſtat eis ut dicere audeant, atque huic ſe voragini profundæ impietatis immergant, quod non omnes numeros Deus noverit. Eos quippe infinitos eſſe, certiſſimum eſt: quoniam in quocumque numero finem faciendum putaveris, idem ipſe, non dico uno addito augeri, ſed quamlibet ſit magnus & quamlibet ingentem multitudinem continens in ipſa ratione atque ſcientia numerorum, non ſolum duplicari, verum etiam multiplicari poteſt. Ita vero ſuis quiſque numerus proprietatibus terminatur, ut nullus eorum par eſſe cuicumque alteri poſſit. Ergo & diſpares inter ſe atque diverſi ſunt, & ſinguli quique finiti ſunt, & omnes infiniti ſunt. Itane numeros propter infinitatem neſcit (*a*) omnes Deus, & uſque ad quamdam ſummam numerorum ſcientia Dei pervenit, ceteros ignorat? Quis hoc etiam dementiſſimus dixerit? Nec audebunt iſti contemnere numeros, & eos dicere ad Dei ſcientiam non pertinere, apud quos Plato Deum magna auctoritate commendat mundum numeris fabricantem: & apud nos Deo dictum legitur: *Omnia in menſura, & numero, & pondere diſpoſuiſti.* De quo dicit & Propheta: *Qui profert* (*b*) *numeroſe ſæculum.* Et Salvator in Evangelio: *Capilli*, inquit, *veſtri omnes numerati ſunt.* Abſit itaque ut dubitemus, quod ei notus ſit omnis numerus, *cujus intelligentiæ*, ſicut in Pſalmo canitur, *non eſt numerus.* Infinitas itaque numeri, quamvis infinitorum numerorum nullus ſit numerus, non eſt tamen incomprehenſibilis ei, cujus intelligentiæ non eſt numerus. Quapropter ſi quiquid ſcientia comprehenditur, ſcientis comprenſione finitur; profecto & omnis infinitas quodam ineffabili modo Deo finita eſt, quia ſcientiæ ipſius incomprehenſibilis non eſt. Quare ſi infinitas numerorum ſcientiæ Dei, qua comprehenditur, eſſe non poteſt infinita; qui tandem nos ſumus homunculi, qui ejus ſcientiæ limites figere præſumamus, dicentes, quod niſi iiſdem circumitibus temporum eadem temporalia repetantur, non poteſt Deus cuncta quæ fecit vel præſcire ut faciat, vel ſcire cum fecerit? cujus ſapientiæ ſimpliciter multiplex & uniformiter multiformis, tam incomprehenſibili comprehenſione omnia incomprehenſibilia comprehendit, ut quæcumque nova & diſſimilia (*c*) conſequentia præcedentibus ſi ſemper facere vellet, inordinata & improviſa habere non poſſet; nec ea præviderct ex proximo tempore, ſed æterna præſcientia contineret.

Numeri infiniti.

Sap. 11. 21.

Iſai. 40. 26.

Matth. 10. 30.

Pſ. 146. 5.

CAPUT XIX.

De ſæculis ſæculorum.

QUOD (*d*) utrum ita faciat, & continuata ſibi connexione copulentur, quæ appellantur * ſæcula ſæculorum, alia tamen atque alia, ordinata diſſimilitudine procurrentia, eis dumtaxat qui ex miſeria liberantur in ſua beata immortalitate ſine fine manentibus; an ita dicantur ſæcula ſæculorum, ut intelligantur ſæcula in ſapientia Dei inconcuſſa ſtabilitate manentia, iſtorum quæ cum tempore tranſeunt tamquam efficientia ſæculorum, definire non audeo. Fortaſſis enim poſſit dici ſæculum, quæ ſunt ſæcula: ut nihil aliud perhibeatur ſæculum ſæculi, quam ſæcula ſæculorum: ſicut nihil aliud dicitur cælum cæli, quam cæli cælorum. Nam cælum Deus vocavit firmamentum ſuper quod ſunt aquæ; & tamen Pſalmus, *Et aquæ*, inquit, *quæ ſuper cælos ſunt, laudent nomen Domini.* Quid ergo iſtorum duorum ſit, an præter hæc duo aliquid aliud de ſæculis ſæculorum poſſit intelligi, profundiſſima quæſtio eſt: neque hoc quod nunc agimus impedit, ſi indiſcuſſa interim differatur; ſive aliquid in ea definire valeamus, ſive nos faciat cautiores diligentior ipſa tractatio, ne in tanta obſcuritate rerum affirmare aliquid temere audeamus. Nunc enim contra opinionem diſputamus, qua illi circumitus aſſeruntur, quibus ſemper eadem per intervalla temporum neceſſe eſſe repeti exiſtimantur. Quælibet autem illarum ſententiarum de ſæculis ſæculorum vera ſit, ad hos circumitus nihil pertinet: quoniam ſive

* V. Hieronym. in op. ad Galat. cap. 1.

Gen. 1. 8.

Pſ. 148. 4.

(a) Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *neſcit omnipotens Deus.*

(b) Editi: *Qui profert numero ſæculum.* At MSS. *numeroſe.* Locus eſt Iſaiæ 40. 26. ſecundum LXX. *ὁ ἐκφέρων κατ' ἀριθμὸν τὸν κόσμον αὐτοῦ.*

(c) Sola editio Lov. *conſequuntur.*

(d) Lov. *ut ita faciat.* Editi vero alii & MSS. *utrum ita faciat*, ſcilicet quemadmodum in ſuperioris capitis fine dictum eſt.

ſive ſæcula ſæculorum ſint, non eadem repetita, ſed alterum ex altero connexione ordinatiſſima procurrentia, liberatorum beatitudine ſine ullo recurſu miſeriarum certiſſima permanente, ſive ſæcula ſæculorum æterna ſint temporalium tamquam dominantia ſubditorum, circumitus illi eadem revolventes locum non habent, quos maxime refellit æterna vita ſanctorum.

CAPUT XX.

De impietate eorum qui aſſerunt, animas ſummæ veræque beatitudinis participes iterum atque iterum per circumitus temporum ad eaſdem miſerias laboreſque redituras.

1. QUORUM enim aures piorum ferant, poſt emenſam tot tantiſque calamitatibus vitam, (ſi tamen iſta vita dicenda eſt, quæ * potius mors eſt, ita gravis, ut mors quæ ab hac liberat, mortis hujus amore timeatur) poſt tam magna mala tamque multa & horrenda, tandem aliquando per veram religionem atque ſapientiam expiata atque finita, ita pervenire ad conſpectum Dei, atque ita fieri beatum contemplatione incorporeæ lucis per participationem immutabilis immortalitatis ejus, cujus adipiſcendæ amore flagramus, ut eam quandoque neceſſe ſit deſeri, & eos qui deſerunt, ab illa æternitate, veritate, felicitate dejectos, tartareæ (*a*) mortalitati, turpi ſtultitiæ, miſeriis exſecrabilibus implicari, ubi Deus amittatur, ubi odio veritas habeatur, ubi per immundas nequitias beatitudo quæratur; & hoc itidem atque itidem ſine ullo fine priorum & poſteriorum certis intervallis & dimenſionibus ſæculorum factum & futurum; & hoc propterea, ut poſſint Deo, circumitibus definitis euntibus ſemper atque redeuntibus per noſtras falſas beatitudines & veras miſerias, alternatim quidem, ſed revolutione inceſſabili ſempiternas, nota eſſe opera ſua; quoniam neque a faciendo quieſcere, neque ſciendo (1) poſſit ea quæ infinita ſunt, indagare: quis hæc audiat? quis credat? quis ferat? Quæ ſi vera eſſent, non ſolum tacerentur prudentius, verum etiam (ut quomodo valeo dicam quod volo) doctius neſcirentur. Nam ſi hæc illic in memoria non habebimus, & ideo beati erimus, cur hic per eorum ſcientiam gravatur amplius noſtra miſeria? Si autem ibi ea neceſſario ſcituri ſumus, hic ſaltem neſciamus, ut hic felicior ſit exſpectatio, quam illic adeptio ſummi boni: quando hic æterna vita conſequenda exſpectatur: ibi autem beata, ſed non æterna, quandoque amittenda cognoſcitur.

* V. Cicer. lib. 6. de republ.

Vera felicitas.

2. Si autem dicunt, neminem poſſe ad illam beatitudinem pervenire, niſi hos circumitus, ubi beatitudo & miſeria viciſſim alternant, in hujus vitæ eruditione cognoverit: quomodo ergo fatentur, quanto plus quiſque amaverit Deum, tanto eum facilius ad beatitudinem perventurum, qui ea docent quibus amor ipſe torpeſcat? Nam quis non remiſſius & tepidius amet eum, quem ſe cogitat neceſſario deſerturum, & contra ejus veritatem ſapientiamque ſenſurum, & hoc cum ad ejus plenam pro ſua capacitate notitiam beatitudinis perfectione pervenerit; quando nec hominem amicum poſſit quiſque amare fideliter, cui ſe futurum noverit inimicum? Sed abſit ut vera ſint, quæ nobis minantur veram miſeriam numquam finiendam, ſed interpoſitionibus falſæ beatitudinis ſæpe ac ſine fine rumpendam. Quid enim illa beatitudine falſius atque fallacius, ubi nos futuros miſeros, aut in tanta veritatis luce neſciamus, aut in ſumma felicitatis arce timeamus? Si enim venturam calamitatem ignoraturi ſumus, peritior eſt hic noſtra miſeria, ubi venturam beatitudinem novimus. Si autem nos illic clades imminens non latebit, beatius tempora tranſigit anima miſera quibus tranſactis ad beatitudinem ſublevetur, quam beata quibus tranſactis in miſeriam revolvatur. Atque ita ſpes noſtræ infelicitatis eſt felix & felicitatis infelix. Unde fit, ut quia hic mala præſentia patimur, ibi metuimus imminentia, verius ſemper miſeri quam beati aliquando eſſe poſſimus.

3. Sed quoniam hæc falſa ſunt clamante pietate, convincente veritate; (illa enim nobis veraciter promittitur vera felicitas, cujus erit ſemper retinenda, & nulla infelicitate rumpenda certa ſecuritas) viam rectam ſequentes, (*b*) quæ nobis eſt Chriſtus, eo duce ac ſalvatore a vano & inepto impiorum circumitu iter fidei mentemque avertamus. Si enim de iſtis circumitibus & ſine ceſſatione alternantibus itionibus & reditionibus animarum Porphyrius Platonicus ſuorum opinionem ſequi noluit, ſive ipſius rei vanitate permotus, ſive jam tempora Chriſtiana reveritus; & quod in libro decimo commemoravi, dicere maluit, animam propter cognoſcenda mala traditam mundo, ut ab eis liberata atque purgata, cum ad Patrem redierit, nihil ulterius tale patiatur: quanto magis nos iſtam inimicam Chriſtianæ fidei falſitatem deteſtari ac devitare debemus? His autem circumitibus evacuatis atque fruſtratis, nulla neceſſitas nos compellit, ideo putare non habere initium temporis ex quo eſſe cœperit genus humanum, quia per neſcio quos circumitus nihil ſit in rebus novi, quod non & antea certis intervallis temporum fuerit, & poſtea ſit futurum. Si enim liberatur anima non reditura ad miſerias, ſicut numquam antea liberata eſt, fit in illa aliquid quod (*c*) antea numquam factum eſt, & hoc quidem valde magnum, id eſt, quæ numquam deſinat æterna felicitas. Si autem in natura immortali (*d*) fit tanta novitas, nullo repetita, nullo repetenda circumitu, cur in rebus mortalibus fieri non poſſe contenditur? Si dicunt non fieri in anima beatitudinis

(a) In ſola editione Lov. *tartareæ immortalitati*.
(b) MSS. *quod* & ita Cod. Veron.
(c) Nonnulli MSS. *quod ei numquam factum eſt*.
(d) Vind. Am. & MSS. At Lov. *ſit tanta novitas futura*.
(1) Cod. Veron. *poteſt*.

nis novitatem, quoniam ad eam revertitur in qua ſemper fuit, ipſa certe liberatio nova fit, cum de miſeria liberatur in qua numquam fuit, & ipſa miſeriæ novitas in ea facta eſt quæ numquam fuit. Hæc autem novitas ſi non in rerum, quæ divina providentia gubernantur, (a) ordinem venit, ſed caſu potius evenit, ubi ſunt illi determinati dimenſique circumitus: in quibus nulla nova fiunt, ſed repetuntur eadem quæ fuerunt? Si autem & hæc novitas ab ordinatione providentiæ non excluditur, ſive (b) data ſit anima, ſive lapſa ſit, poſſunt fieri nova, quæ neque antea facta ſint, nec tamen a rerum ordine aliena ſint. Et ſi potuit anima facere per imprudentiam ſibi novam miſeriam, quæ non eſſet improviſa divinæ providentiæ, ut hanc quoque in rerum ordine includeret, & ab hac eam non (1) improvide liberaret; qua tandem temeritate humanæ vanitatis audemus negare divinitatem facere poſſe res, non ſibi, ſed mundo novas, quas neque antea fecerit, nec umquam habuerit improviſas? Si autem dicunt liberatas quidem animas ad miſeriam non reverſuras, ſed cum hoc fit, in rebus nihil novi fieri, quoniam ſemper aliæ atque aliæ liberatæ ſunt, & liberantur, & liberabuntur: hoc certe concedant, ſi ita eſt, novas animas fieri, quibus ſit & nova miſeria & nova liberatio. Nam ſi antiquas eas dicunt eſſe, & retrorſum ſempiternas, ex quibus quotidie novi fiant homines, de quorum corporibus, ſi ſapienter vixerint, ita liberentur, ut numquam ad miſerias revolvantur, conſequenter dicturi ſunt infinitas. Quantuslibet namque finitus numerus fuiſſet animarum, infinitis retro ſæculis ſufficere non valeret, ut ex illo ſemper fierent homines, quorum eſſent animæ ab iſta ſemper mortalitate liberandæ, numquam ad eam deinceps redituræ. Nec ullo modo explicabunt, quomodo in rebus, quas, (c) ut Deo notæ eſſe poſſint, finitas volunt, infinitus ſit numerus animarum.

4. Quapropter quoniam circumitus illi jam exploſi ſunt, quibus ad eaſdem miſerias neceſſario putabatur anima reditura; quid reſtat convenientius pietati, quam credere non eſſe impoſſibile Deo, & ea quæ numquam fecerit nova facere, & ineffabili præſcientia voluntatem mutabilem non habere? Porro autem utrum animarum liberatarum nec ulterius ad miſerias rediturarum numerus poſſit ſemper augeri, ipſi viderint, qui de rerum infinitate cohibenda tam ſubtiliter diſputant: nos vero ratiocinationem noſtram ex utroque latere terminamus. Si enim poteſt, quid cauſſæ eſt ut negetur creari potuiſſe quod numquam antea creatum eſſet; ſi liberatarum animarum numerus, qui numquam antea fuit; non ſolum factus eſt ſemel, ſed numquam fieri deſinet? Si autem oportet ut certus ſit liberatarum aliquis numerus animarum, quæ ad miſeriam numquam redeant, neque iſte numerus ulterius augeatur; etiam ipſe ſine dubio quicumque erit, ante utique numquam fuit; qui profecto creſcere, & ad ſuæ quantitatis terminum pervenire ſine aliquo non poſſit initio; quod initium eo modo antea numquam fuit. Hoc ergo ut eſſet, creatus eſt homo, ante quem nullus fuit.

CAPUT XXI.

De conditione unius primi hominis, atque in eo generis humani.

HAc igitur quæſtione difficillima propter æternitatem Dei nova creantis ſine novitate aliqua voluntatis, quantum potuimus, explicata, non eſt arduum videre multo fuiſſe melius quod factum eſt, ut ex uno homine quem primum condidit, multiplicaret genus humanum, quam ſi id inchoaſſet a pluribus. Nam cum animantes alias ſolitarias, & quodam modo ſolivagas, id eſt, quæ ſolitudinem magis appetant; ſicuti ſunt aquilæ, milvi, leones, lupi, & quæcumque ita ſunt; alias congreges inſtituerit, quæ congregatæ atque in gregibus malint vivere, ut ſunt columbi, ſturni, cervi, damulæ, & cetera hujuſmodi: utrumque tamen genus non ex ſingulis propagavit, ſed plura ſimul juſſit exſiſtere. Hominem vero, cujus naturam quodammodo mediam inter angelos beſtiaſque condebat, ut ſi Creatori ſuo tamquam vero Domino ſubditus (d) præceptum ejus pia obedientia cuſtodiret, in conſortium transiret angelicum, ſine morte media beatam immortalitatem abſque ullo termino conſecutus; ſi autem Dominum Deum ſuum libera voluntate ſuperbe atque inobedienter uſus offenderet, morti addictus beſtialiter viveret, libidinis ſervus æternoque poſt mortem ſupplicio deſtinatus; unum ac ſingulum creavit, non utique ſolum ſine humana ſocietate deſerendum, ſed ut eo modo vehementius ei commendaretur ipſius ſocietatis unitas vinculumque concordiæ, ſi non tantum inter ſe naturæ ſimilitudine, verum etiam cognationis affectu homines necterentur; quando (2) nec ipſam quidem feminam copulandam viro, ſicut ipſum creare illi placuit, ſed ex ipſo, ut (3) omne ex homine uno diffunderetur genus humanum.

Obedientiæ præſtantia.

CA-

(a) Sic MSS. Editi vero, *ordine*.
(b) Vind. Am. Er. *ſive data ſit anima, ſive lapſa ſit*. Lov. *ſive data ſit anima, ſive a ſe ſit*. Melius MSS. *ſive data ſit anima, ſive lapſa ſit*. Propter duas nimirum opiniones, aliorum quidem docentium animas corporibus a Deo datas & miſſas, aliorum autem exiſtimantium eas ſuapte culpa delapſas eſſe de cælis in corpora ad luendas pœnas.

(c) Sic MSS. At editi, *quas Deo notas eſſe, eo quod ſint infinitæ, non volunt*.
(d) Plures MSS. *præcepta*.
(1) Cod. Veron. *non improvida*.
(2) Cod. Veron. *ne ipſam quidem*.
(3) Codex Veron. *omnino*.

CAPUT XXII.

Quod præſcierit Deus hominem, quem primum condidit, peccaturum; ſimulque prævideret quantum piorum populum ex ejus genere in angelicum conſortium ſua eſſet gratia translaturus.

NEc ignorabat Deus hominem peccaturum, & morti jam obnoxium morituros propagaturum, eoque progreſſuros peccandi immanitate mortales, ut tutius atque pacatius inter ſe rationalis voluntatis expertes beſtiæ ſui generis viverent, quarum ex aquis & terris (*a*) plurium pullulavit exordium, quam homines, quorum genus ex uno eſt ad commendandam concordiam propagatum. Neque enim unquam inter ſe leones, aut inter ſe dracones, qualia homines bella geſſerunt. Sed prævidebat etiam gratia ſua populum piorum in adoptionem vocandum; remiſſiſque peccatis juſtificatum Spiritu-ſancto ſanctis Angelis in æterna pace ſociandum, noviſſima inimica morte deſtructa: cui populo eſſet hujus rei conſideratio profutura, quod ex uno homine Deus ad commendandum hominibus, quam ei grata ſit etiam in pluribus unitas, genus inſtituiſſet humanum.

CAPUT XXIII.

De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem Dei.

FEcit ergo Deus hominem ad imaginem ſuam. Talem quippe illi animam creavit, qua per rationem atque intelligentiam omnibus eſſet præſtantior (1) animalibus terreſtribus & natatilibus & volatilibus, quæ mentem hujuſmodi non haberent. Et cum virum terreno formaſſet ex pulvere, eique animam qualem dixi, ſive quam jam fecerat ſufflando indidiſſet, ſive potius ſufflando feciſſet, eumque flatum quem ſufflando fecit, (nam quid eſt aliud ſufflare, quam flatum facere?) animam hominis eſſe voluiſſet, etiam conjugem illi in adjutorium generandi ex ejus latere oſſe detracto fecit, ut Deus. Neque enim hæc carnali conſuetudine cogitanda ſunt, ut videre ſolemus opifices ex materia quacumque terrena corporalibus membris, quod artis induſtria potuerint, fabricantes. Manus Dei potentia Dei eſt, qui etiam viſibilia inviſibiliter operatur. Sed hæc fabuloſa potius quam vera eſſe arbitrantur, qui virtutem ac ſapientiam Dei, qua novit & poteſt etiam ſine ſeminibus ipſa (*b*) certe facere ſemina, ex his uſitatis & quotidianis metiuntur operibus; ea vero quæ primitus inſtituta ſunt, quoniam non noverunt, infideliter cogitant: Quaſi non hæc ipſa quæ noverunt de humanis conceptibus atque partubus, ſi inexpertis narrarentur, incredibiliora viderentur: quamvis & ea ipſa plerique magis naturæ corporalibus cauſſis, quam operibus divinæ mentis aſſignent.

Inſufflatio in faciem.

CAPUT XXIV.

An ullius vel minimæ creaturæ poſſint dici angeli creatores.

SEd cum his nullum nobis eſt in his libris negotium, qui divinam mentem facere vel curare iſta non credunt. Illi autem qui Platoni ſuo credunt, non ab illo ſummo Deo qui fabricatus eſt mundum, ſed ab * aliis minoribus, quos quidem ipſe creaverit, permiſſu ſive juſſu ejus animalia facta eſſe cuncta mortalia, in quibus homo præcipuum diiſque ipſis cognatum teneret locum: ſi ſuperſtitione careant, qua quærunt unde juſte videantur ſacra & ſacrificia facere quaſi conditoribus ſuis, facile carebunt etiam hujus opinionis errore. Neque enim fas eſt ullius naturæ quamlibet minimæ mortaliſque creatorem niſi Deum credere ac dicere, & ante quam poſſit intelligi. Angeli autem, quos illi deos libentius appellant, etiamſi adhibent vel juſſi vel permiſſi operationem ſuam rebus quæ gignuntur in mundo, (*c*) tamen tam non eos dicimus creatores animalium, quam nec agricolas frugum atque arborum.

*Plato in Timæo.

Angeli nullius creaturæ creatores.

CAPUT XXV.

Omnem (d) naturam & omnem ſpeciem univerſæ creaturæ non niſi opere Dei formari.

CUm enim alia ſit ſpecies quæ adhibetur extrinſecus cuicumque materiæ corporali, ſicut operantur homines figuli & fabri atque id genus opifices, qui etiam pingunt & effingunt formas ſimiles corporibus animalium; alia vero quæ intrinſecus efficientes cauſſas habet de ſecreto & (2) occulto naturæ viventis atque intelligentis arbitrio, quæ non ſolum naturales corporum ſpecies, verum etiam ipſas animantium animas, dum non fit, facit: ſupradicta illa ſpecies artificibus quibuſque tribuatur; hæc autem altera non niſi uni artifici creatori & conditori Deo, qui mundum ipſum & angelos ſine ullo mundo & ſine ullis angelis fecit. Qua enim vi divina, &, ut ita dicam, effectiva, quæ fieri neſcit, ſed facere, accepit ſpeciem, cum mundus fieret, rotunditas cæli & rotunditas ſolis; eadem vi divina & effectiva, quæ fieri neſcit, ſed facere, accepit ſpeciem rotunditas oculi & rotunditas pomi, & ceteræ figuræ naturales quas videmus in rebus quibuſque naſcentibus non extrinſecus adhiberi, ſed intima Creatoris potentia, qui dixit: *Cælum & terram ego impleo*: & cujus ſapientia eſt quæ *adtingit a fine uſque ad finem fortiter, & diſponit omnia* (3) *ſuaviter*. Proinde facti primitus angeli cujuſmodi miniſterium præbuerint Creatori cetera fa-

Jerem. 23. 24. Sap. 8. 1.

(a) Am. & plerique MSS. *plurimum*.
(b) Am. *ipſa certa facere*. Plures MSS. *ipſa quoque facere*.
(c) Particula *tamen* abeſt a Vind. Am. Er. & MSS. nec non a cod. Veron.

(d) Sic MSS. Editi autem ferebant, *Omnium naturam & omnium ſpeciem*.
(1) Cod. Veronen. *animabus*.
(2) Cod. Veron. *& occultato*. (3) Cod. Veron. *ſapienter*.

ra ſacienti neſcio; nec tribuere illis audeo quod ſorte non poſſunt, nec debeo (*a*) derogare quod poſſunt. Creationem tamen conditionemque omnium naturarum, qua fit ut omnino naturæ ſint, eis quoque ſaventibus illi Deo tribuo, cui ſe etiam ipſi debere quod ſunt cum gratiarum actione noverunt. Non ſolum igitur agricolas non dicimus fructuum quorumque creatores, cum legamus: *Neque qui plantat eſt aliquid neque qui rigat, ſed qui incrementum dat Deus*: ſed ne ipſam quidem terram, quamvis mater omnium ſecunda videatur, quæ germinibus erumpentia promovet, & fixa radicibus continet, cum itidem legamus: *Deus illi dat corpus quomodo voluerit, & unicuique ſeminum proprium corpus*. Ita nec feminam ſui puerperii creatricem appellare debemus, ſed potius illum qui cuidam ſuo famulo dixit: *Prius quam te formarem in utero, novi te*. Et quamvis anima ſic vel ſic affecta prægnantis valeat aliquibus velut inducere qualitatibus ſetum, ſicut de virgis variatis fecit Jacob, ut pecora colore varia gignerentur; naturam tamen illam quæ gignitur, tam ipſa non fecit, quam nec ipſa ſe fecit. Quælibet igitur corporales vel ſeminales cauſſæ gignendis rebus adhibeantur, ſive operationibus angelorum aut hominum, aut quorumque animalium, ſive marium ſeminarumque mixtionibus; quælibet etiam deſideria motuſve animæ matris valeant aliquid lineamentorum aut colorum adſpergere teneris mollibuſque conceptibus, ipſas omnino naturas, quæ ſic vel ſic in ſuo genere afficiantur, non facit niſi ſummus Deus: cujus occulta potentia cuncta penetrans (*b*) incontaminabili præſentia facit eſſe quidquid aliquo modo eſt, in quantumcumque eſt; quia niſi faciente illo, non tale vel tale eſſet, ſed prorſus eſſe non poſſet. Quapropter ſi in illa ſpecie quam forinſecus corporalibus opifices rebus imponunt, urbem Romam & urbem Alexandriam non fabros & architectos, ſed reges, quorum voluntate, conſilio, imperio fabricatæ ſunt, illam Romulum, illam Alexandrum habuiſſe dicimus conditores: quanto potius non niſi Deum debemus conditorem dicere naturarum, qui neque ex ea materia facit aliquid quam ipſe non fecerit, nec operarios habet niſi quos ipſe creaverit; & ſi potentiam ſuam, ut ita dicam, fabricatoriam rebus ſubtrahat, ita non erunt, ſicut ante quam fierent, non fuerunt? Sed ante dico, æternitate, non tempore. Quis enim alius creator eſt temporum, niſi qui fecit ea, quorum motibus currerent tempora?

1.Cor.3. 7. — 1.Cor. 15. 38. — Jerem.1. 5. — Gen. 30. 73.

CAPUT XXVI.

De Platonicorum opinione, qua putaverunt angelos quidem a Deo conditos, ſed ipſos eſſe humanorum corporum conditores.

ITA ſane Plato * minores & a ſummo Deo factos deos effectores eſſe voluit animalium ceterorum, ut immortalem partem ab ipſo ſumerent, ipſi vero mortalem adtexerent. Proinde animarum noſtrarum eos creatores eſſe noluit, ſed corporum. Unde quoniam Porphyrius propter animæ purgationem dicit omne corpus fugiendum, ſimulque cum ſuo Platone aliiſque Platonicis ſentit eos, qui immoderate ac inhoneſte vixerint, propter luendas pœnas ad corpora redire mortalia, Plato quidem etiam ad beſtiarum, Porphyrius tantummodo ad hominum; ſequitur eos, ut dicant deos iſtos, quos a nobis volunt quaſi parentes & conditores noſtros coli, nihil eſſe aliud quam fabros compedum carcerumve noſtrorum; nec inſtitutores, ſed incluſores alligatoreſque noſtros ergaſtulis ærumnoſis & graviſſimis vinculis. Aut ergo deſinant Platonici pœnas animarum ex iſtis corporibus comminari; aut eos nobis deos colendos non prædicent, quorum in nobis operationem ut, quantum poſſumus, fugiamus & evadamus, hortantur; cum tamen ſit utrumque falſiſſimum. Nam neque ita luunt pœnas animæ, cum ad iſtam vitam denuo revolvuntur; & omnium viventium ſive in cœlo, ſive in terra, nullus eſt conditor, niſi a quo facta ſunt cælum & terra. Nam ſi nulla cauſſa eſt vivendi in hoc corpore, niſi propter pendenda ſupplicia; quomodo dicit idem Plato aliter mundum fieri non potuiſſe pulcherrimum atque optimum, niſi omnium animalium, id eſt, (1) immortalium & mortalium generibus impleretur? Si autem noſtra inſtitutio, qua vel mortales conditi ſumus, divinum munus eſt, quomodo pœna eſt ad iſta corpora, id eſt, ad divina beneficia remeare? Et ſi Deus, quod aſſidue Plato commemorat, ſicut univerſi mundi, ita omnium animalium ſpecies æterna intelligentia continebat, quomodo non ipſe cuncta condebat? An aliquorum eſſe artifex nollet; quorum efficiendorum artem ineffabilis ejus & ineffabiliter laudabilis mens haberet?

* *In Timæo.*

CAPUT XXVII.

In primo homine exortam fuiſſe omnem plenitudinem generis humani, in qua prævidit Deus quæ pars honoranda eſſet præmio, quæ damnanda ſupplicio.

1. MERITO igitur vera religio (2) mundi univerſi eum, animalium quoque univerſorum, hoc eſt, & animarum & corporum conditorem agnoſcit & prædicat. In quibus terrenis præcipuus ab illo ad ejus imaginem homo propter eam cauſſam, quam dixi, & ſi qua

(*a*) Plerique MSS. *denegare*.
(*b*) Sic MSS. Editi autem, *incommutabili*.

(1) Cod. Veron. *& immortalium*.
(2) Codex Veronen. *quem mundi univerſi, eum*.

forte alia major latet, factus eſt unus, ſed non relictus eſt ſolus. Nihil enim eſt quam hoc genus tam diſcordioſum vitio, tam ſociale natura. Neque commodius contra vitium diſcordiæ vel cavendum ne exſiſteret, vel ſanandum cum exſtitiſſet, natura loqueretur humana, quam recordationem illius parentis, quem propterea Deus creare voluit unum, de quo multitudo propagaretur, ut hac admonitione etiam in multis concors unitas ſervaretur. Quod vero femina illi ex ejus latere facta eſt, etiam hinc ſatis ſignificatum eſt quam cara mariti & uxoris debeat eſſe conjunctio. Hæc opera Dei propterea ſunt utique inuſitata, quia prima. Qui autem iſta non credunt, nulla facta prodigia debent credere: neque enim & ipſa, ſi uſitato naturæ curriculo gignerentur, prodigia dicerentur. Quid autem ſub tanta gubernatione divinæ providentiæ, quamvis ejus cauſſa lateat, fruſtra gignitur? Ait quidam Pſalmus ſacer: *Venite, & videte opera Domini, quæ poſuit prodigia ſuper terram*. Cur ergo ex latere viri femina facta ſit, & hoc primum quodam modo prodigium quid præfiguraverit, alio loco, quantum me Deus adjuverit, (1) dicam.

Gen. 2. 22. — Pſal. 45. 9.

2. Nunc quoniam liber iſte claudendus eſt, (2) in hoc primo homine, qui primitus factus eſt, nondum quidem ſecundum evidentiam, jam tamen ſecundum Dei præſcientiam exortas fuiſſe exiſtimemus in genere humano ſocietates tamquam Civitates duas. Ex illo enim futuri erant homines, alii malis angelis in ſupplicio; alii bonis in præmio ſociandi, quamvis occulto Dei judicio, ſed tamen juſto. Cum enim ſcriptum ſit, *Univerſæ viæ Domini, miſericordia & veritas*: nec injuſta ejus gratia, nec crudelis poteſt eſſe juſtitia.

Caput XXVII. — Pſal. 24. 10.

(1) Cod. Veron. *dicetur*.
(3) Cod. Veron. *in hoc homine:* omiſſo *primo*. Hæc lectio potior videtur; ſequitur enim: *qui primitus factus eſt.*

LIBER DECIMUS TERTIUS.

In quo docetur, mortem in hominibus eſſe pœnalem, ortamque ex Adami peccato.

CAPUT I.

De lapſu primi hominis, per quem eſt contracta mortalitas.

EXPEDITIS de noſtri ſæculi exortu & de initio generis humani difficillimis quæſtionibus, nunc jam de lapſu primi hominis, immo primorum hominum, & de origine ac propagine mortis humanæ diſputationem a nobis inſtitutam rerum ordo depoſcit. Non enim eo modo quo angelos, condiderat Deus homines; ut etiam ſi peccaſſent, mori omnino non poſſent: ſed ita ut perfunctos obedientiæ munere ſine interventu mortis angelica immortalitas & beata æternitas ſequeretur; inobedientes autem mors plecteret damnatione juſtiſſima: quod etiam in libro ſuperiore jam diximus.

CAPUT II.

De ea morte, quæ animæ ſemper utcumque victuræ accidere poteſt, & ea cui corpus obnoxium eſt.

SED de ipſo genere mortis video mihi paullo diligentius diſſerendum. Quamvis enim humana anima veraciter immortalis perhibeatur, habet tamen quamdam etiam ipſa mortem ſuam. Nam ideo dicitur immortalis, quia modo (1) quodam quantulocumque non deſinit vivere atque ſentire: corpus autem ideo mortale, quoniam deſeri omni vita poteſt, nec per ſe ipſum aliquatenus vivit. Mors igitur animæ fit, cum eam deſerit Deus: ſicut corporis, cum id deſerit anima. Ergo utriuſque rei, id eſt, totius hominis mors eſt, cum anima a Deo deſerta deſerit corpus. Ita enim nec ex Deo vivit ipſa, nec corpus ex ipſa. Hujuſmodi autem totius hominis mortem illa ſequitur, quam ſecundam mortem divinorum eloquiorum appellat auctoritas. Hanc Salvator ſignificavit, ubi ait: *Eum timete, qui habet poteſtatem & corpus & animam perdere in gehennam*. Quod cum ante non fiat, quam cum anima corpori ſic fuerit copulata, ut nulla diremtione ſeparentur; mirum videri poteſt quomodo corpus ea morte dicatur occidi, qua non ab anima deſeritur, ſed animatum ſentienſque cruciatur. Nam in illa pœna ultima ac ſempiterna, de qua diligentius ſuo loco diſſerendum eſt, recte mors animæ dicitur, quia non vivit ex Deo: mors autem corporis quonam modo, cum vivat ex anima? Non enim aliter poteſt ipſa corporalia, quæ poſt reſurrectionem futura ſunt, ſentire tormenta. An quia vita qualiſcumque aliquod bonum eſt, dolor autem malum, ideo nec vivere corpus dicendum eſt, in quo anima non vivendi cauſſa eſt, ſed dolendi? Vivit itaque anima ex Deo, cum vivit bene; non enim poteſt bene vivere, niſi Deo operante in ſe quod bonum eſt: vivit autem corpus ex anima, cum anima vivit in corpore; ſeu vivat ipſa, ſeu non vivat ex Deo. Impiorum namque in corporibus vita, non animarum, ſed corporum vita eſt: quam poſſunt eis animæ etiam mortuæ, hoc eſt

Mors animæ a Deo deſertæ. — Apoc. 21. 8. Matth. 10. 28.

(4) Abeſt *quodam* a codice Veronen.

eſt a Deo deſertæ, quantulacumque propria vita, ex qua & immortales ſunt, non deſiſtente, conferre. Verum in damnatione noviſſima quamvis homo ſentire non deſinat, tamen quia ſenſus ipſe nec voluptate ſuavis, nec quiete ſalubris, ſed dolore pœnalis eſt, non immerito mors eſt potius appellata quam vita. Ideo autem ſecunda, quia poſt illam primam eſt, qua fit cohærentium diremtio naturarum, ſive Dei & animæ, ſive animæ & corporis. De prima igitur corporis morte dici poteſt, quod bonis bona ſit, malis mala. Secunda vero ſine dubio ſicut nullorum bonorum eſt, ita nulli bona.

CAPUT III.

Utrum mors, quæ per peccatum primorum hominum in omnes homines pertranſiit, etiam ſanctis pœna peccati ſit.

NOn autem diſſimulanda naſcitur quæſtio, utrum re vera mors, qua ſeparantur anima & corpus, bonis ſit bona. Quia ſi ita eſt, quomodo poterit obtineri, quod etiam ipſa ſit pœna peccati? Hanc enim primi homines, niſi peccaviſſent, perpeſſi utique non fuiſſent. Quo igitur pacto bona eſſe poſſit bonis, quæ accidere non poſſet niſi malis? Sed rurſus ſi non niſi malis poſſet accidere, non deberet bonis bona eſſe, ſed nulla. Cur enim eſſet ulla pœna, in quibus non eſſent ulla punienda? Quapropter fatendum eſt, primos quidem homines ita fuiſſe inſtitutos, ut ſi non peccaſſent, nullum mortis experirentur genus: ſed eoſdem primos peccatores ita fuiſſe morte multatos, ut etiam (1) quidquid de eorum ſtirpe eſſet exortum, eidem pœnæ teneretur obnoxium. Non enim aliud ex eis, quam quod ipſi fuerant, naſceretur. Pro magnitudine quippe culpæ illius naturam damnatio mutavit in pejus; ut quod pœnaliter præceſſit in peccantibus hominibus primis, etiam naturaliter ſequeretur in naſcentibus ceteris. Neque enim ita homo ex homine, ſicut homo ex pulvere. Pulvis namque homini faciendo materies fuit: homo autem homini gignendo parens. Proinde quod eſt terra, non hoc eſt caro; quamvis ex terra facta ſit caro. Quod eſt autem parens homo, hoc eſt & proles homo. In primo igitur homine per feminam in progeniem tranſiturum univerſum genus humanum fuit, quando illa conjugum copula divinam ſententiam ſuæ damnationis excepit: & quod homo factus eſt, non cum crearetur, ſed cum peccaret & puniretur, hoc genuit, quantum quidem adtinet ad peccati & mortis originem. Non enim ad infantilem hebetudinem & infirmitatem animi & corporis, quam videmus in parvulis, peccato vel pœna ille redactus eſt: quæ Deus voluit eſſe tamquam primordia catulorum; quorum parentes in beſtialem vitam mortemque dejecerat: ſicut ſcriptum eſt: *Homo cum in honore eſſet, non intellexit; comparatus eſt pecoribus non intelligentibus, & ſimilis factus eſt illis*. Niſi quod infantes infirmiores etiam cernimus in uſu motuque membrorum & ſenſu appetendi atque vitandi, quam ſunt aliorum tenerrimi fetus animalium: tamquam ſe tanto adtollat excellentius ſupra cetera animantia vis humana, quanto magis impetum ſuum, velut ſagitta, cum arcus extenditur, retrorſum reducta diſtulerit. Non ergo ad iſta infantilia rudimenta præſumtione illicita & damnatione juſta prolapſus vel impulſus eſt primus homo: ſed hactenus in eo natura humana vitiata atque mutata eſt, ut repugnantem pateretur in membris inobedientiam concupiſcendi, & obſtringeretur neceſſitate moriendi; atque ita id quod vitio pœnaque factus eſt, id eſt, obnoxios peccato mortique generaret. A quo peccati vinculo, ſi per Mediatoris (2) gratiam ſolvuntur infantes, hanc ſolam mortem perpeti poſſunt, quæ animam ſejungit a corpore: in ſecundam vero illam ſine fine pœnalem liberati a peccati obligatione non tranſeunt.

Mors ex peccato.

Pſal. 48. 13.

Infantes ceterorum animantium fetibus infirmiores.

CAPUT IV.

Cur ab his qui per gratiam regenerationis abſoluti ſunt a peccato, non auferatur mors, id eſt, pœna peccati.

SI quem vero movet, cur vel ipſam patiantur, ſi & ipſa pœna peccati eſt, quorum per gratiam reatus aboletur; jam iſta quæſtio in alio noſtro Opere, quod ſcripſimus de baptiſmo parvulorum, tractata ac ſoluta eſt: ubi dictum eſt, ad hoc relinqui animæ experimentum ſeparationis a corpore, quamvis ablato jam criminis nexu, quoniam ſi regenerationis ſacramentum continuo ſequeretur immortalitas corporis, ipſa fides enervaretur, quæ tunc eſt fides, quando exſpectatur in ſpe, quod in re nondum (a) videtur. Fidei autem robore atque certamine, in majoribus dumtaxat ætatibus, etiam mortis fuerat ſuperandus timor, quod in ſanctis Martyribus maxime eminuit: cujus profecto certaminis nulla eſſet victoria, nulla gloria; quia nec ipſum omnino poſſet eſſe certamen, ſi poſt lavacrum regenerationis jam ſancti non poſſent mortem perpeti corporalem. Cum parvulis autem baptizandis quis non ad Chriſti gratiam propterea potius curreret, ne a corpore ſolveretur? Atque ita non inviſibili præmio probaretur fides; ſed jam nec fides eſſet, confeſtim ſui operis quærendo & ſumendo mercedem. Nunc vero majore & mirabiliore gratia Salvatoris in uſus juſtitiæ peccati pœna converſa eſt. Tunc enim dictum eſt homini, Morieris, ſi peccaveris: nunc dicitur Martyri, Morere, ne pecces. Tunc dictum eſt; Si mandatum tranſgreſſi fueritis, morte moriemini: nunc dicitur, Si mortem recuſaveritis, mandatum tranſgrediemini. Quod tunc timendum fuerat, ut non peccaretur; nunc ſuſcipiendum eſt, ne peccetur. Sic per ineffabilem Dei miſericordiam & ipſa pœna vitiorum tranſit in arma virtutis, & fit juſti meritum etiam ſupplicium peccatoris. Tunc enim mors eſt adquiſita peccando,

Mors quare a baptiſmo reliqua.

Gen. 2.

(a) Nonnulli MSS. *tenetur*.

(1) Cod. Veron. *quidquid eorum*.

(2) Codex Veronen. *Mediatoris Chriſti*.

nunc impletur juſtitia moriendo. Verum hoc in ſanctis Martyribus, quibus alterutrum a perſecutore proponitur, ut aut deſerant fidem, aut ſuſferant mortem. Juſti enim malunt credendo perpeti, quod ſunt (*a*) primi iniqui non credendo perpeſſi. Niſi enim peccaſſent illi, non morerentur: peccabunt autem iſti, niſi moriantur. Mortui ſunt ergo illi, quia peccaverunt: non peccant iſti, quia moriuntur. Factum eſt per illorum culpam, ut veniretur in pœnam: fit per iſtorum pœnam, ne veniatur in culpam: non quia mors bonum aliquod facta eſt, quæ antea malum fuit; ſed tantam Deus fidei præſtitit gratiam, ut mors, quam vitæ conſtat eſſe contrariam, inſtrumentum fieret, per quod tranſiretur ad vitam.

CAPUT V.

Quod ſicut iniqui male utuntur lege quæ bona eſt, ita & juſti bene utuntur morte quæ mala eſt.

APOSTOLUS cum vellet oſtendere, quantum peccatum, gratia non ſubveniente, ad nocendum valeret, etiam ipſam legem qua prohibetur peccatum, non dubitavit dicere virtutem
1.Cor. 15.56. eſſe peccati. *Aculeus*, inquit, *mortis eſt peccatum, virtus autem peccati lex*. Veriſſime omnino. Auget enim prohibitio deſiderium operis illiciti, quando juſtitia non ſic diligitur, ut peccandi cupiditas ejus delectatione vincatur. Ut autem diligatur & delectet vera juſtitia, non niſi divina ſubvenit gratia. Sed ne propterea lex putaretur malum, quoniam virtus eſt dicta peccati; ideo ipſe alio loco verſans hujuſmodi quæ-
Rom.7. 12.&13. ſtionem, (1) inquit: *Lex quidem ſancta, & mandatum ſanctum & juſtum & bonum. Quod ergo bonum eſt*, inquit, *mihi factum eſt mors? Abſit. Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum eſt mortem, ut fiat ſupra modum* (*b*) *peccator aut peccatum per mandatum*. *Supra modum* dixit, quia etiam prævaricatio additur, cum peccandi aucta libidine etiam lex ipſa contemnitur. Cum hoc commemorandum putavimus? Quia ſcilicet ſicut lex non eſt malum, quando auget peccantium concupiſcentiam; ita nec mors bonum eſt, quando auget patientium gloriam: cum vel illa pro iniquitate deſeritur, & efficit prævaricatores, vel iſta pro veritate ſuſcipitur, & efficit Martyres. Ac per hoc lex quidem bona eſt, quia prohibitio eſt peccati; mors autem mala, quia ſtipendium eſt peccati: ſed quemadmodum (*c*) injuſti male utuntur non tantum malis, (2) ſed etiam bonis; ita juſti bene non tantum bonis, ſed etiam malis. Hinc fit, ut & mali male lege utantur, quamvis ſit lex bonum; & boni bene moriantur, quamvis ſit mors malum.

CAPUT VI.

De generalis mortis malo, quo animæ & corporis ſocietas ſeparatur.

QUAPROPTER quod adtinet ad corporis mortem, id eſt, ſeparationem animæ a corpore, cum eam patiuntur qui morientes appellantur, nulli bona eſt. Habet enim aſperum ſenſum & contra naturam vis ipſa qua utrumque divellitur, quod fuerat in vivente conjunctum atque conſertum, quamdiu moratur, donec omnis adimatur ſenſus, qui ex ipſo inerat animæ carniſque complexu. Quam totam moleſtiam nonnumquam unus ictus corporis vel animæ raptus intercipit, nec eam ſentiri præveniente celeritate permittit. Quidquid tamen illud eſt in morientibus, quod cum gravi ſenſu adimit ſenſum, pie fideliterque tolerando auget meritum patientiæ, non aufert vocabulum pœnæ. Ita cum ex hominis primi perpetuata propagine procul dubio ſit mors pœna naſcentis; tamen ſi pro pietate juſtitiaque pendatur, fit gloria renaſcentis; & cum ſit mors peccati retributio, aliquando impetrat ut nihil retribuatur peccato.

CAPUT VII.

De morte, quam non regenerati pro Chriſti confeſſione ſuſcipiunt.

NAM quicumque etiam non percepto regenerationis lavacro pro Chriſti confeſſione moriuntur, tantum eis valet ad dimittenda peccata, quantum ſi abluerentur ſacro fonte baptiſmatis. Qui enim dixit: *Si quis non renatus fuerit ex aqua & Spiritu* (3) *ſancto, non intrabit in regnum cælorum*: alia ſententia iſtos fecit exceptos, ubi non minus generaliter dixit: *Qui me confeſſus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui in cælis eſt*. Et alio loco: *Qui perdiderit animam ſuam propter me, inveniet eam*. Hinc eſt quod ſcriptum eſt: *Pretioſa in conſpectu Domini mors ſanctorum ejus*. Quid enim pretioſius quam mors, per quam fit ut & delicta omnia dimittantur; & merita cumulatius augeantur? Neque enim tanti ſunt meriti, qui cum mortem differre non poſſent, baptizati ſunt, deletiſque omnibus peccatis ex hac vita emigrarunt, quanti ſunt hi qui mortem, cum poſſent, ideo non diſtulerunt, quia maluerunt Chriſtum confitendo finire vitam, quam eum negando ad ejus baptiſmum pervenire. Quod utique ſi feciſſent, etiam hoc eis in illo lavacro dimitteretur, quod timore mortis negaverant Chriſtum; in quo lavacro & illis facinus tam immane dimiſſum eſt, qui occiderant Chriſtum: Sed quando (*d*) ſine abundantia gratiæ Spiritus illius, qui ubi vult ſpirat, tantum Chriſtum amare poſſent, ut cum in tanto vitæ diſcrimine tanta ſub ſpe veniæ negare non poſſent? Mors

igitur

Martyrium non baptizatis loco baptiſmi.

Joan.3. 5. — Matth. 10.32. — Matth. 16.25. — Pſ.115. 15. — Joan.3. 8.

(a) Sola editio Lov. *primitus*.
(b) Editi, *peccans peccatum*. At MSS. *peccator aut peccatum*. In Græco eſt, *ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς*.
(c) MSS. cum noſtro quoque Veronen. *injuſtitia male utitur* V. et paulloque poſt, *ita juſtitia bene* &c. cum eodem.
(d) Sic Et. & MSS. At Vind. & Am. *in abundantia*. Lov. *niſi abundantia*.

(1) Cod. Veron. *itaque*, inquit, *lex quidem ſancta*.
(2) Codex Veronen. *verum etiam*.
(3) Deeſt *Sancto* in Cod. Veron. nec non in veteri Italica verſione, ac in Ambroſio de myſteriis cap. 4. & libro de Spiritu Sancto cap. 10.

Digitized by Google

igitur pretioſa ſanctorum, quibus cum tanta gratia eſt præmiſſa & prærogata mors Chriſti, ut ad eum adquirendum ſuam non cunctarentur impendere, in eos uſus redactum eſſe monſtravit, quod ad pœnam peccantis antea fuerat conſtitutum, ut inde juſtitiæ fructus uberior naſceretur. Mors ergo non ideo bonum videri debet, quia in tantam utilitatem non vi ſua, ſed divina opitulatione converſa eſt; ut quæ tunc metuenda propoſita eſt, ne peccatum committeretur, nunc ſuſcipienda proponatur, ut peccatum non committatur, commiſſumque deleatur, magnæque victoriæ debita juſtitiæ palma reddatur.

CAPUT VIII.

Quod in ſanctis primæ mortis pro veritate ſuſceptio, ſecundæ ſit mortis abſolutio.

SI enim diligentius conſideremus, etiam cum quiſque pro veritate fideliter & laudabiliter moritur, mors cavetur. Ideo quippe aliquid ejus ſuſcipitur, ne tota contingat: & ſecunda inſuper, quæ numquam finiatur, accedat. Suſcipitur enim animæ a corpore ſeparatio, ne Deo ab anima ſeparato etiam ipſa ſeparetur a corpore, ac ſic totius hominis prima morte completa ſecunda excipiat ſempiterna. Quocirca mors quidem, ut dixi, cum eam morientes patiuntur, cumque in eis ut moriantur facit, nemini bona eſt; ſed laudabiliter toleratur pro tenendo vel adipiſcendo bono. Cum vero in ea ſunt, qui jam mortui nuncupantur, non abſurde dicitur & malis mala, & bonis bona. In requie enim ſunt animæ piorum a corpore ſeparatæ; impiorum autem pœnas luunt, donec iſtarum ad æternam vitam, illarum vero ad æternam mortem, quæ ſecunda dicitur, corpora reviviſcant.

Mors malis mala, bonis bona.

CAPUT IX.

Tempus mortis, quo vitæ ſenſus aufertur, in morientibus, an in mortuis eſſe dicendum ſit.

SED id tempus, quo animæ a corpore ſeparatæ aut in bonis ſunt, aut in malis, utrum poſt mortem potius, an in morte dicendum eſt? Si enim poſt mortem eſt, jam non ipſa mors, quæ tranſacta atque præterita eſt, ſed poſt eam vita præſens animæ bona, ſeu mala eſt. Mors autem tunc eis mala erat, quando erat, hoc eſt, quando eam patiebantur, cum morerentur: quoniam gravis & moleſtus eis inerat ſenſus; quo malo bene utuntur boni. Peracta autem mors quonam modo vel bona, vel mala eſt, quæ jam non eſt? Porro ſi adhuc diligentius adtendamus, nec illa mors eſſe apparebit, cujus gravem ac moleſtum in morientibus diximus ſenſum. Quam diu enim ſentiunt, adhuc utique vivunt; & ſi adhuc vivunt, ante mortem quam in morte potius eſſe dicendi ſunt: quia illa cum venerit, aufert omnem corporis ſenſum, qui ea propinquante moleſtus eſt. Ac per hoc quomodo morientes dicamus eos qui nondum mortui ſunt, ſed imminente morte jam extrema & mortifera afflictione jactantur, explicare difficile eſt: etiamſi recte iſti appellantur morientes; quia cum mors quæ jam impendet, advenerit, non morientes, ſed mortui nuncupantur. Nullus eſt ergo moriens, niſi vivens; quoniam cum in tanta eſt extremitate vitæ, in quanta ſunt quos agere animam dicimus, profecto qui nondum anima caruit, adhuc vivit. Idem ipſe igitur ſimul & moriens eſt & vivens: ſed morti accedens, vita (*a*) decedens; adhuc tamen in vita, quia ineſt anima corpori; nondum autem in morte, quia nondum abſceſſit a corpore. Sed ſi cum abſceſſerit, nec tunc in morte, ſed poſt mortem potius erit; quando ſit in morte quis dixerit? Nam neque ullus moriens erit, ſi moriens & vivens ſimul eſſe nullus poteſt. Quam diu quippe anima in corpore eſt, non poſſumus negare viventem. Aut ſi moriens potius dicendus eſt, in cujus jam corpore agitur ut moriatur, nec ſimul quiſquam poteſt eſſe vivens & moriens; quando ſit vivens neſcio.

Moriens quis dicatur.

CAPUT X.

De vita mortalium, quæ mors potius quam vita dicenda eſt.

EX quo enim quiſque in iſto corpore morituro eſſe cœperit, numquam in eo non agitur ut mors veniat. Hoc enim agit ejus mutabilitas toto tempore vitæ hujus, (ſi tamen vita dicenda eſt) ut veniatur in mortem. Nemo quippe eſt qui non ei poſt annum ſit, quam ante annum fuit, & cras quam hodie, & hodie quam heri, & paullo poſt quam nunc, & nunc quam paullo ante propinquior. Quoniam quidquid temporis vivitur, de ſpatio vivendi demitur; & quotidie fit minus minuſque quod reſtat: ut omnino nihil ſit aliud tempus vitæ hujus, quam curſus ad mortem, in quo nemo vel paullulum ſtare, vel aliquando tardius ire permittitur: ſed omnes urgentur pari motu, nec diverſo impelluntur acceſſu. Neque enim cui vita brevior fuit, celerius diem duxit, quam ille cui longior: ſed cum æqualiter & æqualia momenta raperentur ambobus, alter habuit propius, alter remotius quo non impari velocitate ambo currebant. Aliud eſt autem amplius viæ peregiſſe, aliud tardius ambulaſſe. Qui ergo uſque ad mortem productiora ſpatia temporis agit, non lentius pergit, ſed plus itineris conficit. Porro ſi ex illo quiſque incipit mori, hoc eſt, eſſe in morte, ex quo in illo agi cœperit ipſa mors, id eſt, vitæ detractio; quia cum detrahendo finita fuerit, poſt mortem jam erit, non in morte: profecto ex quo eſſe incipit in hoc corpore, in morte eſt. Quod enim aliud diebus, horis, momentiſque ſingulis agitur, donec ea (*b*) conſumta mors quæ agebatur, impleatur; & incipiat jam tempus eſſe poſt mortem, quod cum vita detraheretur, erat in morte? Numquam igitur in vita homo eſt, ex quo eſt in corpore iſto moriente potius quam vivente, ſi & in vita & in morte ſimul non poteſt eſſe. An potius & in vita & in morte ſimul eſt; in vita ſcili-

Tempus vitæ curſus ad mortem.

(a) MSS. *vita cedens;* & ita Veronen.

(b) Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *conſummata.*

ſcilicet in qua vivit, donec tota detrahatur; in morte autem, (1) qua jam moritur, cum vita detrahitur? Si enim non eſt in vita, quid eſt quod detrahitur, donec ejus fiat perfecta conſumtio? Si autem non eſt in morte, quid eſt vitæ ipſa detractio? Non enim fruſtra cum vita fuerit corpori tota detracta, poſt mortem jam dicitur, niſi quia mors erat, cum detraheretur. Nam ſi ea detracta non eſt homo in morte, ſed poſt mortem; quando, niſi cum detrahitur, erit in morte?

CAPUT XI.

An quiſquam ſimul & vivens eſſe poſſit, & mortuus.

1. SI autem abſurdum eſt, ut hominem ante quam ad mortem perveniat, jam eſſe dicamus in morte; (cui enim propinquat peragendo vitæ ſuæ tempora, ſi jam in illa eſt?) maxime quia nimis eſt inſolens, ut ſimul & vivens eſſe dicatur & moriens, cum vigilans & dormiens ſimul eſſe non poſſit, quærendum eſt quando erit moriens. Etenim ante quam mors veniat, non eſt moriens, ſed vivens: cum vero mors venerit, mortuus erit, non moriens. Illud ergo eſt adhuc ante mortem, hoc jam poſt mortem. Quando ergo in morte? (tunc enim eſt moriens) ut quemadmodum tria ſunt cum dicimus, ante mortem, in morte, poſt mortem; ita tria ſingulis ſingula, vivens, moriens, mortuuſque reddantur. Quando itaque ſit moriens, id eſt, in morte, ubi neque ſit vivens, quod eſt ante mortem, neque mortuus, quod eſt poſt mortem, ſed moriens, id eſt, in morte, difficillime definitur. Quam diu quippe eſt anima in corpore, maxime ſi etiam ſenſus adſit, procul dubio vivit homo, qui conſtat ex anima & corpore; ac per hoc adhuc ante mortem, non in morte eſſe dicendus eſt: cum vero anima abſceſſerit, omnemque abſtulerit corporis ſenſum, jam poſt mortem mortuuſque perhibetur. Perit igitur inter utrumque, (*a*) quo moriens, vel in morte ſit: quoniam ſi adhuc vivit, ante mortem eſt; ſi vivere deſtitit, jam poſt mortem eſt. Numquam ergo moriens, id eſt, in morte eſſe comprehenditur. Ita etiam in tranſcurſu temporum quæritur præſens, nec invenitur: quia ſine ullo ſpatio eſt, per quod tranſitur ex futuro in præteritum. Nonne ergo videndum eſt, ne iſta ratione mors corporis nulla eſſe dicatur? Si enim eſt, quando eſt, quæ in nullo, & in qua ullus eſſe non poteſt? Quando quidem ſi vivitur, adhuc non eſt; quia hoc ante mortem, non in morte: ſi autem vivere jam ceſſatum eſt, jam non eſt; quia & hoc poſt mortem eſt, non in morte? Sed rurſus ſi nulla mors eſt (2) ante vel poſt, quid eſt quod dicitur ante mortem, ſive poſt mortem? Nam & hoc inaniter dicitur, ſi mors nulla eſt. Atque utinam in paradiſo bene vivendo egiſſemus ut re vera nulla eſſet mors. Nunc autem non ſolum eſt, verum etiam tam moleſta eſt, ut nec ulla explicari locutione poſſit, nec ulla ratione vitari.

2. Loquamur ergo ſecundum conſuetudinem (*b*); non enim aliter debemus: & dicamus ante mortem, prius quam mors accidat; ſicut ſcriptum eſt: *Ante mortem ne laudes hominem quemquam.* Eccl. 11.
Dicamus etiam cum acciderit, Poſt mortem il- 30.
lius vel illius factum eſt illud vel illud. Dicamus & de præſenti tempore ut poſſumus, velut cum ita loquimur, Moriens ille teſtatus eſt, & illis atque illis illud atque illud moriens dereliquit: quamvis hoc niſi vivens omnino facere non poſſet, & potius hoc ante mortem fecerit, non in morte. Loquamur etiam ſicut loquitur Scriptura divina, quæ mortuos quoque non poſt mortem, ſed in morte eſſe non dubitat dicere.
Hinc enim eſt illud: *Quoniam non eſt in morte,* Pſ. 6. 6.
qui memor ſit tui. Donec enim reviviſcant, recte dicuntur eſſe in morte: ſicut in ſomno eſſe quiſque, donec evigilet, dicitur: quamvis in ſomno poſitos dicamus dormientes, (*c*) nec tamen eo modo poſſumus dicere eos qui jam ſunt mortui, morientes. Non enim adhuc moriuntur, qui quantum adtinet ad corporis mortem, de qua nunc diſſerimus, jam ſunt a corporibus ſeparati. Sed hoc eſt, quod dixi explicari aliqua locutione non poſſe, quonam modo vel morientes dicantur vivere, vel jam mortui etiam poſt mortem adhuc eſſe dicantur in morte. Quomodo enim poſt mortem, ſi adhuc in morte? Præſertim cum eos nec morientes dicamus, ſicuti eos qui in ſomno ſunt dicimus dormientes; & qui in languore, languentes; & qui in dolore, utique dolentes; & qui in vita, viventes: at vero mortui prius quam reſurgant, eſſe dicuntur in morte, nec tamen poſſunt appellari morientes. Unde non importune, neque incongrue arbitror accidiſſe, etſi non humana induſtria, judicio fortaſſe divino, ut hoc verbum quod eſt, moritur, in Latina lingua nec Grammatici declinare potuerint, ea regula qua cetera talia declinantur. Namque ab eo quod eſt oritur, fit verbum præteriti temporis, ortus eſt: & ſi qua ſimilia ſunt, per temporis præteriti participia declinantur. Ab eo vero quod eſt moritur, ſi quæramus præteriti temporis verbum, reſponderi adſolet, mortuus eſt, u littera geminata. Sic enim dicitur mortuus, quomodo fatuus, (3) arduus, conſpicuus, & ſi qua ſimilia, quæ non ſunt præteriti temporis, ſed quoniam nomina ſunt, ſine tempore declinantur. Illud autem, quaſi ut declinetur, quod declinari non poteſt, pro participio præteriti temporis ponitur (*d*) nomen. Convenienter itaque factum eſt, ut quemadmodum id quod ſignificat, non poteſt agendo,

(*a*) Sic Vind. Am. Er. & plerique MSS. At Lov. *quomodo.*
(*b*) Lov. *conſuetudinem Scripturarum.* Abeſt *Scripturarum* ab aliis libris.
(*c*) Sic MSS. Editi vero, *non tamen.*
(*d*) Plures MSS. *ponitur. Non inconvenienter itaque* &c.
(1) Cod. Veron. *quia.*
(2) Cod. Veron. *ante quid, vel poſt quid eſt.*
(3) Cod. Veron. *arduus, carduus, conſpicuus.*

do, ita ipſum verbum declinari loquendo non poſſit. Agi tamen poteſt in adjutorio gratiæ Redemtoris noſtri, ut ſaltem ſecundam mortem declinare poſſimus. Illa enim eſt gravior, & omnium malorum peſſima, quæ non fit ſeparatione animæ & corporis, ſed in æternam pœnam potius utriuſque complexu. Ibi e contrario non erunt homines ante mortem atque poſt mortem, ſed ſemper in morte: ac per hoc numquam viventes, numquam mortui, ſed ſine fine morientes. Numquam enim erit homini pejus in morte, quam ubi erit mors ipſa ſine morte. **Secunda mors.**

CAPUT XII.

Quam mortem primis hominibus Deus, ſi mandatum ejus tranſgrederentur, fuerit comminatus.

CUm ergo requiritur, quam mortem Deus primis hominibus fuerit comminatus, ſi ab eo mandatum tranſgrederentur acceptum, nec obedientiam cuſtodirent; utrum animæ, an corporis, an totius hominis, an illam quæ appellatur ſecunda, reſpondendum eſt, Omnes. Prima enim ex duabus conſtat: ſecunda ex omnibus tota. Sicut enim univerſa terra ex multis terris, & univerſa Eccleſia ex multis conſtat Eccleſiis; ſic univerſa mors ex omnibus. Quoniam prima conſtat ex duabus, una animæ, altera corporis: ut ſit prima totius hominis mors, cum anima ſine Deo & ſine corpore ad tempus pœnas luit; ſecunda vero, ubi anima ſine Deo cum corpore pœnas æternas luit. Quando ergo dixit Deus primo illi homini, quem in paradiſo conſtituerat, de cibo vetito: *Quacumque die ederitis* (1) *ex eo, morte moriemini*: non tantum primæ mortis partem priorem, ubi anima privatur Deo; nec tantum poſteriorem, ubi corpus privatur anima; nec ſolum ipſam totam primam, ubi anima & a Deo & a corpore ſeparata punitur: ſed quidquid mortis eſt uſque ad noviſſimam, quæ ſecunda dicitur, qua eſt nulla poſterior, comminatio illa complexa eſt. *Gen.2. 17.* **Mors ſecunda.**

CAPUT XIII.

Prævaricatio primorum hominum, quam primam ſenſerit pœnam.

NAm poſteaquam præcepti facta tranſgreſſio eſt, confeſtim gratia deſerente divina, de corporum ſuorum nuditate confuſi ſunt. Unde etiam foliis ficulneis, quæ forte a perturbatis prima comperta ſunt, pudenda texerunt: quæ prius eadem membra erant, ſed pudenda non erant. Senſerunt ergo novum motum inobedientis carnis ſuæ, tamquam reciprocam pœnam inobedientiæ ſuæ. Jam quippe anima libertate in perverſum propria delectata, & Deo dedignata ſervire, priſtino corporis ſervitio deſtituebatur: & quia ſuperiorem Dominum ſuo arbitrio deſeruerat, inferiorem famulum ad ſuum arbitrium non tenebat: nec omni modo habebat ſubditam carnem, ſicut ſemper habere potuiſſet, ſi Deo ſubdita (2) ipſa manſiſſet. Tunc ergo cœpit caro concupiſcere adverſus ſpiritum: cum qua controverſia nati ſumus, trahentes originem mortis, & in membris noſtris vitiataque natura contentionem ejus ſive victoriam de prima prævaricatione geſtantes. *Gen.3.7.* *Gal.5. 17.*

CAPUT XIV.

Qualis homo ſit factus a Deo, & in quam (a) ſortem deciderit ſuæ voluntatis arbitrio.

DEus enim creavit hominem rectum, naturarum auctor, non utique vitiorum: ſed ſponte depravatus juſteque damnatus, depravatos damnatoſque generavit. Omnes enim fuimus in illo uno, quando omnes fuimus ille unus, qui per feminam lapſus eſt in peccatum, quæ de illo facta eſt ante peccatum. Nondum erat nobis ſingillatim creata & diſtributa forma, in qua ſinguli viveremus; ſed jam natura erat ſeminalis, ex qua propagaremur: qua ſcilicet propter peccatum vitiata, & vinculo mortis obſtricta, juſteque damnata, non alterius conditionis homo ex homine naſceretur. Ac per hoc a liberi arbitrii malo uſu ſeries hujus calamitatis exorta eſt, quæ humanum genus origine depravata, velut radice corrupta, uſque ad ſecundæ mortis exitium, quæ non habet finem, ſolis eis exceptis qui per gratiam Dei liberantur, miſeriarum connexione perducit.

CAPUT XV.

Quod Adam peccans prius reliquerit Deum, quam relinqueretur a Deo; & primam fuiſſe animæ mortem a Deo receſſiſſe.

QUAMOBREM etiamſi in eo quod dictum eſt: *Morte moriemini*, quoniam non eſt dictum, Mortibus, eam ſolam intelligamus, quæ fit cum anima deſeritur ſua vita, quod illi Deus eſt: (Non enim deſerta eſt ut deſereret, ſed ut deſereretur, deſeruit. Ad malum quippe ejus prior eſt voluntas ejus: ad bonum vero ejus prior eſt voluntas Creatoris ejus; ſive ut eam faceret, quæ nulla erat; ſive ut reficiat, (*b*) quæ lapſa perierat:) etiamſi ergo hanc intelligamus Deum denuntiaſſe mortem, in eo quod ait: *Qua die ederitis ex illo, morte moriemini*; tamquam diceret, Qua die me deſerueritis per inobedientiam, deſeram vos per juſtitiam: profecto in ea morte etiam ceteræ denuntiatæ ſunt, quæ procul dubio fuerant ſecuturæ. Nam in eo quod inobediens motus in carne animæ inobedientis exortus eſt, propter quem pudenda texerunt, ſenſa eſt mors una in qua deſeruit animam Deus. Ea ſignificata eſt verbis ejus: quando timore dementi ſeſe abſcondenti homini dixit: *Adam ubi es?* non utique ignorando quærens, ſed increpando admonens, ut adtenderet ubi eſſet, in quo non eſſet Deus. Cum vero corpus anima ipſa deſeruit ætate corruptum & ſenectute confectum, venit in experimentum mors altera, de qua Deus peccatum adhuc puniens *Gen.2. 17.* *Gen.3.7.* *Gen.3.9.* **Mors ex peccato.**

(a) Nonnulli codices, *mortem*.
(b) MSS. *quia lapſa perierat*. Et ita Veronen.

(1) Cod. Veron. *ex illo*. Et ita D. Auguſtinus intra cap. xv.
(2) Deeſt *ipſa* in Cod. Veronen.

niens homini dixerat : *Terra es , & in terram ibis:* ut ex his duabus mors illa prima, quæ totius eſt hominis , complectetur , quam ſecunda in ultimo ſequitur, niſi homo per gratiam liberetur . Neque enim corpus quod de terra eſt , rediret in terram , niſi ſua morte , quæ illi accidit , cum deſeritur ſua vita , id eſt , anima . Unde conſtat inter Chriſtianos veraciter catholicam tenentes fidem , etiam ipſam nobis corporis mortem, non lege naturæ, qua nullam mortem (a) homini Deus fecit, ſed merito inflictam eſſe peccati : quoniam peccatum vindicans Deus , dixit homini , in quo tunc omnes

Gen. 3. 19. eramus: *Terra es, & in terram ibis.*

CAPUT XVI.

De philoſophis, qui animæ ſeparationem a corpore non putant eſſe pœnalem, cum Plato inducat ſummum deum diis minoribus promittentem, quod numquam ſint corporibus exuendi.

1. SED philoſophi, contra quorum calumnias defendimus Civitatem Dei, hoc eſt, ejus Eccleſiam, ſapienter ſibi videntur irridere quod dicimus , animæ a corpore ſeparationem inter pœnas ejus eſſe deputandam: quia videlicet ejus perfectam beatitudinem tunc illi fieri exiſtimant, cum omni prorſus corpore exuta ad Deum ſimplex & ſola & quodam modo nuda redierit . Ubi ſi nihil, quo iſta refelleretur opinio, in eorum litteris invenirem , operoſius mihi diſputandum eſſet, quo demonſtrarem non corpus eſſe animæ, ſed corruptibile corpus oneroſum . Unde illud eſt quod de Scripturis noſtris in ſuperiori libro

Sap. 9. 15. commemoravimus: *Corpus enim corruptibile aggravat animam*. Addendo utique *corruptibile* , non qualicumque corpore, ſed quale factum eſt ex peccato conſequente vindicta, animam perhibuit aggravari. Quod etiamſi non addidiſſet, nihil aliud intelligere deberemus. Sed cum apertiſſime Plato deos a ſummo Deo factos habere immortalia corpora prædicet , eiſque ipſum Deum, a quo facti ſunt, inducat pro magno beneficio pollicentem; quod in æternum cum ſuis corporibus permanebunt, nec ab eis ulla morte ſolventur : quid eſt quod iſti ad exagitandam Chriſtianam fidem fingunt ſe neſcire , quod ſciunt; aut etiam ſibi repugnantes adverſum ſe ipſos malunt dicere , dum nobis non deſinant contradicere? Nempe Platonis hæc verba ſunt, ſicut ea Cicero (b) in Latinum vertit , quibus inducit ſummum Deum deos quos fecit alloquentem ac dicentem : Vos qui deorum ſatu „ orti eſtis, adtendite quorum operum ego parens „ effectorque ſum. Hæc ſunt indiſſolubilia (c) me „ invito: quamquam omne colligatum ſolvi poteſt . Sed haud quaquam (d) boni eſt , ratione „ vinctum diſſolvere velle. Sed quoniam eſtis orti , immortales vos quidem eſſe & indiſſolubiles non poteſtis : (e) nequaquam tamen diſſolvemini, neque vos ulla mortis fata periment , „ nec erunt valentiora quam conſilium meum , „ quod majus eſt vinculum ad perpetuitatem veſtram, quam illa quibus eſtis, tum cum gignebamini , colligati . Ecce deos Plato dicit & „ corporis animæque colligatione mortales, & tamen immortales Dei a quo facti ſunt voluntate atque conſilio. Si ergo animæ pœna eſt, in qualicumque corpore colligari , quid eſt quod eos alloquens Deus tamquam ſollicitos , ne forte moriantur , id eſt, diſſolvantur a corpore , de ſua facit immortalitate ſecuros ; non propter eorum naturam , quæ ſit compacta , non ſimplex, ſed propter ſuam invictiſſimam voluntatem, qua potens eſt facere , ut nec orta occidant , nec connexa ſolvantur , ſed incorruptibiliter perſeverent?

2. Et hoc quidem utrum Plato verum de ſideribus dicat, alia quæſtio eſt. Neque enim ei continuo concedendum eſt , globos iſtos luminum ſive orbiculos luce corporea ſuper terras, ſeu die , ſeu nocte fulgentes , ſuis quibuſdam propriis animis vivere , eiſque intellectualibus & beatis , quod etiam de ipſo univerſo mundo, tamquam uno animali maximo , quo cuncta cetera continerentur animalia, inſtanter affirmat. Sed hæc, ut dixi, alia quæſtio eſt , quam nunc diſcutiendam non ſuſcepimus. Hoc tantum contra iſtos commemorandum putavi, qui ſe Platonicos vocari vel eſſe gloriantur , cujus ſuperbia nominis erubeſcunt eſſe Chriſtiani, ne commune illis cum vulgo vocabulum , vilem faciat (f) palliatorum , tanto magis inflatam , quanto magis exiguam paucitatem : & quærentes quid in doctrina Chriſtiana reprehendant , exagitant æternitatem corporum , tamquam hæc ſint inter ſe contraria, ut & beatitudinem quæramus animæ , & eam ſemper eſſe velimus in corpore , velut ærumnoſo vinculo colligatam : cum eorum auctor & magiſter Plato, donum a Deo ſummo diis ab illo factis dicat eſſe conceſſum, ne aliquando moriantur , id eſt, a corporibus, quibus eos connexuit , ſeparentur.

CAPUT XVII.

Contra eos qui aſſerunt , terrena corpora incorruptibilia fieri & æterna non poſſe.

1. CONTENDUNT etiam iſti , terreſtria corpora ſempiterna eſſe non poſſe , cum ipſam univerſam terram Dei ſui , non quidem ſummi, ſed tamen magni , id eſt, totius hujus mundi membrum in medio poſitum & ſempiternum eſſe non dubitent . Cum ergo Deus ille ſum-

(a) Probæ notæ MSS. *hominis*.
(b) Libello ſcilicet qui de univerſitate inſcribitur , & pars eſt Timæi Platonis.
(c) Editi , *indiſſolubilia nutu meo* . At MSS. ut apud Ciceronem, *me invito*. Forte pro, *me non invito*. Nam in Platonis Timæo eſt, *ἐμοῦ γε θέλοντος*.
(d) Editi , cum cod. Veronen. *bonum eſt* . Melius MSS. *boni eſt* : juxta Ciceronem & Platonis Græcum , *κακοῦ*.
(e) Sic MSS. Editi autem , *Nec umquam* . Cod. Veron. *neutiquam* .
(f) *Palliatorum* nomine Philoſophos intelligit . Hinc apud Agellium lib. 9. c. 2. de quodam qui corporis cultu amictuque philoſophum mentiebatur : *Video barbam & pallium, Philoſophum nondum video*.

* *Plato in Timæo.*

le ſummus fecerit eis alterum * quem putant Deum, id eſt, iſtum mundum, ceteris diis qui infra eum ſunt præferendum, eumdemque eſſe exiſtiment animantem, anima ſcilicet, ſicut aſſerunt, rationali vel intellectuali in tam magna mole corporis ejus incluſa; ipſiuſque corporis tamquam membra locis ſuis poſita atque digeſta, quatuor conſtituerit elementa, quorum juncturam, ne umquam deus eorum tam magnus moriatur, inſolubilem ac ſempiternam velint: quid cauſſæ eſt, ut in corpore majoris animantis tamquam medium membrum æterna ſit terra, & aliorum animantium terreſtrium corpora, ſi Deus ſicut illud velit, æterna eſſe non poſſint? Sed terræ, inquiunt, terra reddenda eſt, unde animalium terreſtria ſumta ſunt corpora: ex quo fit, inquiunt, ut ea ſit neceſſe diſſolvi & emori; & eo modo terræ ſtabili ac ſempiternæ, unde fuerant ſumta, reſtitui. Si quis hoc etiam de igne ſimiliter affirmet, & dicat reddenda eſſe univerſo igni corpora, quæ inde ſumta ſunt, ut cæleſtia fierent animalia; nonne immortalitas, quam talibus diis, velut Deo ſummo loquente, promiſit Plato, tamquam violentia diſputationis hujus intercidet? An ibi propterea non fit, quia Deus non vult, cujus voluntatem, ut ait Plato, nulla vis vincit? Quid ergo prohibet, ut hoc etiam de terreſtribus corporibus Deus poſſit efficere, quandoquidem ut nec ea quæ orta ſunt, occidant, nec ea quæ ſunt (*a*) juncta ſolvantur, nec ea quæ ſunt ex elementis ſumta reddantur, atque ut animæ in corporibus conſtitutæ nec umquam ea deſerant, & cum eis immortalitate ac ſempiterna beatitudine perfruantur, poſſe Deum facere confitetur Plato? Cur ergo non poſſit, ut nec terreſtria moriantur? An Deus non eſt potens quo uſque Chriſtiani credunt, ſed quo uſque Platonici volunt? Nimirum quippe conſilium Dei & poteſtatem potuerunt philoſophi, nec potuerunt noſſe prophetæ? cum potius e contrario Dei prophetas ad enuntiandam ejus, quantum dignatus eſt, voluntatem, Spiritus ejus docuerit; philoſophos autem in ea cognoſcenda conjectura humana deceperit.

Philoſophi conjectura humana decepti,

2. Verum non uſque adeo decipi debuerunt, non ſolum ignorantia, (*b*) ſed magis etiam pervicacia, ut & ſibi apertiſſime refragentur, magnis diſputationum viribus aſſerentes, animæ, ut beata eſſe poſſit, non terrenum tantum, ſed omne corpus eſſe fugiendum; & deos rurſus dicentes habere beatiſſimas animas, & tamen æternis corporibus illigatas, cæleſtes quidem igneis, Jovis autem ipſius animam, quem mundum iſtum volunt, omnibus omnino corporeis elementis, quibus hæc tota moles a terra in cælum ſurgit, incluſam. Hanc enim animam Plato ab intimo terræ medio, quod geometræ (1) centrum vocant, per omnes partes ejus uſque ad cæli ſumma & extrema diffundi & extendi per numeros muſicos opinatur, ut ſit iſte mundus animal maximum, beatiſſimum, ſempiternum, cujus anima & perfectam ſapientiæ felicitatem teneret, & corpus proprium non relinqueret; cuiuſque corpus & in æternum ex illa viveret, & eam quamvis non ſimplex, ſed tot corporibus tantiſque compactum, hebetare atque tardare non poſſet. Cum igitur ſuſpicionibus ſuis iſta permittant, cur nolunt credere, divina voluntate atque potentia immortalia corpora fieri poſſe terrena, in quibus animæ nulla ab eis morte ſeparatæ, nullis eorum oneribus aggravatæ, ſempiterne ac feliciter vivant, quod deos ſuos poſſe aſſerunt in corporibus igneis, Jovemque ipſum regem eorum in omnibus corporeis elementis? Nam ſi animæ, ut beata ſit, corpus eſt omne ſugiendum, fugiant dii eorum de globis ſiderum, fugiat Juppiter de cælo & terra: aut ſi non poſſunt, miſeri judicentur. Sed neutrum iſti volunt, qui neque a corporibus ſeparationem audent dare diis ſuis, ne illos mortales colere videantur; nec beatitudinis privationem, ne infelices eos eſſe fateantur. Non ergo ad beatitudinem conſequendam omnia fugienda ſunt corpora; ſed corruptibilia, moleſta, gravia, moribunda; non qualia fecit primis hominibus bonitas Dei, ſed qualia eſſe compulit pœna peccati.

CAPUT XVIII.

De terrenis corporibus, quæ philoſophi affirmant in cæleſtibus eſſe non poſſe; quia quod terrenum eſt, naturali pondere vocetur ad terram.

SED neceſſe eſt, inquiunt, ut terrena corpora naturale pondus vel in terra teneat, vel cogat ad terram; & ideo in cælo eſſe non poſſint. Primi quidem illi homines in terra erant numeroſa atque fructuoſa, quæ paradiſi nomen obtinuit: ſed quia & ad hoc reſpondendum eſt, vel propter Chriſti corpus cum quo adſcendit in cælum, vel propter ſanctorum qualia in reſurrectione futura ſunt, intueantur paullo adtentius pondera ipſa terrena. Si enim ars humana efficit, ut ex metallis, quæ in aquis poſita continuo ſubmerguntur, quibuſdam modis vaſa fabricata etiam natare poſſint, quanto credibilius & efficacius occultus aliquis modus operationis Dei, cujus omnipotentiſſima voluntate Plato dicit, nec orta interire, nec colligata poſſe diſſolvi, cum multo mirabilius incorporea corporeis, quam quæcumque (2) corporea quibuſcumque corporibus copulentur, poteſt molibus præſtare terrenis, ut nullo in ima pondere deprimantur; ipſiſque animis perfectiſſime beatis, ut quamvis terrena, tamen incorruptibilia jam corpora ubi volunt ponant, & quo volunt agant, ſitu motuque facillimo? An vero ſi hoc angeli faciant, & quælibet animalia terreſtria rapiant unde libet,

(a) Nonnulli codices, *vincta*: & ita cod. Veron.
(b) Sic MSS. Editi autem, *verum etiam*, cum Veron.

(1) Cod. Veron. *κέντρον*.
(2) Cod. Veron. *corpora*; minus placet.

bet, conſtituantque ubi libet, aut eos (a) ſine labore non poſſe, aut onera ſentire credendum eſt? Cur ergo ſanctorum perfectos & beatos divino munere ſpiritus ſine ulla difficultate poſſe ferre quo voluerint, & ſiſtere ubi voluerint ſua corpora non credamus? Nam cum terrenorum corporum, ſicut onera in geſtando ſentire conſuevimus, quanto major eſt quantitas, tanto major ſit & gravitas, ita ut plura pondo, quam pauciora plus premant: membra tamen ſuæ carnis (b) leviora portat anima cum in ſanitate robuſta ſunt, quam in languore cum macra ſunt. Et cum aliis geſtantibus oneroſior ſit (1) ſanus & validus, quam exilis & morbidus; ipſe tamen ad ſuum corpus movendum atque portandum agilior eſt, cum in bona valetudine plus habet molis, quam cum in peſte vel fame minimum roboris. Tantum valet in habendis etiam terrenis corporibus, quamvis adhuc corruptibilibus atque mortalibus, non quantitatis pondus, ſed temperationis modus. Et quis verbis explicet, quantum diſtet inter præſentem, quam dicimus ſanitatem, & immortalitatem futuram? Non itaque noſtram fidem redarguant philoſophi de ponderibus corporum. Nolo enim quærere, cur non credant terrenum poſſe eſſe corpus in cælo, cum terra univerſa libretur in nihilo. Fortaſſis enim de ipſo medio mundi loco, eo quod in eum coeant quæque graviora, etiam argumentatio veri ſimilior habeatur. Illud dico, ſi dii minores, quibus inter animalia terreſtria cetera etiam hominem faciendum commiſit Plato, potuerunt, ſicut * dicit, ab igne removere urendi qualitatem, lucendi relinquere quæ per oculos emicaret: itane Deo ſummo concedere dubitabimus, cujus ille voluntati poteſtatique ne moriantur conceſſit quæ orta ſunt, & tam diverſa, tam diſſimilia, id eſt, corporea & incorporea ſibimet connexa, nulla poſſint diſſolutione ſejungi, ut de carne hominis, cui donat immortalitatem, corruptionem auferat, naturam relinquat, congruentiam figuræ membrorumque detineat, detrahat ponderis tarditatem? Sed de fide reſurrectionis mortuorum, & de corporibus eorum immortalibus diligentius, ſi Deus voluerit, in fine hujus Operis diſſerendum eſt.

* In Timæo.

CAPUT XIX.

Contra eorum dogmata, qui primos homines, ſi non peccaſſent, immortales futuros fuiſſe non credunt.

NUnc de corporibus primorum hominum quod inſtituimus explicemus: quoniam nec mors iſta, quæ bona perhibetur bonis, nec tantum paucis intelligentibus ſive credentibus, ſed omnibus nota eſt, qua fit animæ a corpore ſeparatio, qua certe corpus animantis, quod evidenter vivebat, evidenter emoritur, eis potuiſſet accidere, niſi peccati meritum ſequeretur. Licet enim juſtorum ac piorum animæ defunctorum, quod in requie vivant, dubitare fas non ſit, uſque adeo tamen eis melius eſſet cum ſuis corporibus bene valentibus vivere, ut etiam illi qui omni modo eſſe ſine corpore (2) beatiſſimum exiſtimant, hanc opinionem (c) ſuam ſententia repugnante convincant. Neque enim quiſquam audebit illorum ſapientes homines, ſive morituros, ſive jam mortuos, id eſt, aut carentes corporibus, aut corpora relicturos, diis immortalibus anteponere, quibus Deus ſummus apud Platonem munus ingens, indiſſolubilem ſcilicet vitam, id eſt, æternum cum ſuis corporibus conſortium pollicetur. Optime autem cum hominibus agi arbitratur idem Plato, ſi tamen hanc vitam pie juſteque peregerint, ut a ſuis corporibus ſeparati, in ipſorum deorum, quia ſua corpora numquam deſerunt, recipiantur ſinum:

Scilicet immemores ſupera ut convexa reviſant, *Æneid.*
Rurſus & incipiant in corpora velle reverti. *6.*

Quod Virgilius ex Platonico dogmate dixiſſe laudatur. Ita quippe animas mortalium, nec in ſuis corporibus ſemper eſſe poſſe exiſtimat, ſed mortis neceſſitate diſſolvi, nec ſine corporibus durare perpetuo, ſed alternantibus vicibus indeſinenter vivos ex mortuis, & ex vivis mortuos fieri putat; ut a ceteris hominibus hoc videantur differre ſapientes, quod poſt mortem ferantur ad ſidera, ut aliquanto diutius in aſtro ſibi congruo quiſque requieſcat, atque inde rurſus miſeriæ priſtinæ oblitus & cupiditate habendi corporis victus redeat ad labores ærumnaſque mortalium; illi vero qui ſtultam duxerint vitam, ad corpora ſuis meritis debita, ſive hominum, ſive beſtiarum, de proximo revolvantur. In hac itaque duriſſima conditione conſtituit etiam bonas atque ſapientes animas, quibus non talia corpora diſtributa ſunt, cum quibus ſemper (3) atque immortaliter viverent, ut neque in corporibus permanere, neque ſine his poſſint in æterna puritate durare. De quo Platonico dogmate jam in libris ſuperioribus diximus Chriſtiano tempore erubuiſſe Porphyrium, & non ſolum ab humanis animis removiſſe corpora beſtiarum, verum etiam ſapientium animas ita voluiſſe de corporeis nexibus liberari, ut corpus omne fugientes beatæ apud Patrem ſine fine teneantur. Itaque ne a Chriſto vinci videretur vitam ſanctis pollicente perpetuam, etiam ipſe purgatas animas ſine ullo ad miſerias priſtinas reditu in æterna felicitate conſtituit: & ut Chriſto adverſaretur, reſurrectionem incorruptibilium corporum negans, non ſolum ſine terrenis, ſed ſine ullis omnino corporibus eas aſſeruit in ſempiternum eſſe victuras. Nec tamen iſta qualicumque opinione præcepit ſaltem ne diis corporatis religionis obſequio ſubderentur. Quid ita, niſi quia eas quamvis nulli corpori ſociatas, non credidit illis eſſe meliores? Quapropter, ſi non

(a) Abeſt *ſine labore* a MSS. nec non a cod. Veron.
(b) Sola editio Lov. *levius portat*.
(c) Lov. *ſua*: diſſentientibus ceteris libris.

(1) Cod. Veron. *ſalvus*.
(2) Cod. Veron. *beatiſſimam*.
(3) Abeſt *atque* a cod. Veron.

non audebunt (*a*) iſti, ſicut eos auſuros eſſe non arbitror, diis beatiſſimis, & tamen in æternis corporibus conſtitutis, humanas animas anteponere; cur eis videtur abſurdum, quod fides Chriſtiana prædicat, & primos homines ita fuiſſe conditos, ut ſi non peccaſſent, nulla morte a ſuis corporibus ſolverentur, ſed pro meritis obedientiæ cuſtoditæ immortalitate donati, eum eis viverent in æternum; & talia ſanctos in reſurrectione habituros ea ipſa, in quibus hic laboraverunt, corpora, ut nec eorum carni aliquid corruptionis vel difficultatis, nec eorum beatitudini aliquid doloris & infelicitatis poſſit accidere.

CAPUT XX.

Quod caro ſanctorum, quæ nunc requieſcit in ſpe, in meliorem reparanda ſit qualitatem, quam fuit primorum hominum ante peccatum.

PROINDE nunc ſanctorum animæ defunctorum ideo non habent gravem mortem, qua ſeparatæ ſunt a corporibus ſuis, quia caro eorum requieſcit in ſpe, quaslibet ſine ullo jam ſenſu contumelias accepiſſe videatur. Non enim, ſicut Platoni viſum eſt, (*b*) corpora oblivione deſiderant: ſed potius, quia meminerunt quid ſibi ab eo ſit promiſſum, qui neminem fallit, [*Luc.* 21.18.] qui eis etiam de capillorum ſuorum integritate ſecuritatem dedit, reſurrectionem corporum, in quibus multa dura perpeſſi ſunt, nihil in eis ulterius tale ſenſuri, deſiderabiliter & patienter [*Ephes.* 5. 29.] exſpectant. Si enim carnem ſuam non oderant, quando eam ſuæ menti infirmitate (*c*) reſiſtentem, ſpiritali jure coercebant, quanto magis eam diligunt etiam ipſam ſpiritalem futuram? Sicut enim ſpiritus carni ſerviens non incongrue carnalis, ita caro ſpiritui ſerviens recte appellabitur ſpiritalis, non quia in ſpiritum convertetur, ſicut nonnulli putant ex eo quod ſcriptum eſt: [1. *Cor.* 15.42.] *Seminatur corpus animale, reſurget corpus ſpiritale:* ſed quia ſpiritui ſumma & mirabili obtemperandi (*d*) facilitate ſubdetur (1) uſque ad immortalitatis indiſſolubilis ſecuriſſimam voluntatem, omni moleſtiæ ſenſu, omni corruptibilitate & tarditate detracta. Non ſolum enim non erit tale, quale nunc eſt in quavis optima valetudine; ſed nec tale quidem, quale fuit in primis hominibus ante peccatum. Qui licet morituri non eſſent, niſi peccaſſent; alimentis tamen ut homines utebantur, nondum ſpiritalia, ſed adhuc animalia corpora terrena geſtantes. [Hominis primi corpus.] Quæ licet ſenio non veteraſcerent, ut neceſſitate perducerentur ad mortem, (qui ſtatus eis de ligno vitæ, quod in medio paradiſo cum arbore vetita ſimul erat, mirabili Dei gratia præſtabatur) tamen & alios ſumebant cibos præter unam arborem, quæ fuerat interdicta, non quia ipſa erat malum, ſed propter commendandum puræ & ſimplicis obedientiæ bonum, quæ magna virtus eſt rationalis creaturæ ſub Creatore Dominn conſtitutæ. Nam ubi nullum malum tangebatur, profecto ſi prohibitum tangeretur, ſola inobedientia peccabatur. (*e*) Alebantur ergo aliis quæ ſumebant, ne animalia corpora moleſtiæ aliquid eſuriendo ac ſitiendo ſentirent: de ligno autem vitæ propterea guſtabatur, ne mors eis undecumque ſubreperet, vel ſenectute (*f*) confecta decurſis temporum ſpatiis interirent: tamquam cetera eſſent alimento, illud ſacramento; ut ſic fuiſſe accipiatur lignum vitæ in paradiſo corporali, ſicut in ſpiritali, hoc eſt, intelligibili paradiſo, Sapientia Dei, de qua ſcriptum eſt: [*Prov.* 3. 18.] *Lignum vitæ eſt amplectentibus eam.*

CAPUT XXI.

De paradiſo, in quo primi homines fuerant, quod recte poſſit ſignificatione ejus ſpiritale aliquid intelligi, ſalva veritate narrationis hiſtoricæ de corporali loco.

UNDE nonnulli totum ipſum paradiſum, ubi primi homines parentes generis humani ſanctæ Scripturæ veritate fuiſſe narrantur, ad intelligibilia referunt, arboreſque illas & ligna fructifera in virtutes vitæ moreſque convertunt: tamquam viſibilia & corporalia illa non fuerint, ſed intelligibilium ſignificandorum cauſſa eo modo dicta vel ſcripta ſint. Quaſi propterea non potuerit eſſe paradiſus corporalis, quia poteſt etiam ſpiritalis intelligi: tamquam ideo non fuerint duæ mulieres, Agar & Sara, [*Gal.* 4. 22.] & ex illis duo filii Abrahæ, unus de ancilla, alius de libera, quia duo Teſtamenta in eis figurata dicit Apoſtolus: [*Exodi* 17. 6.] aut ideo de nulla petra Mnyſe percutiente aqua defluxerit, [*Num.* 20.11.] quia poteſt illic figurata ſignificatione etiam Chriſtus intelligi, [1. *Cor.* 10. 4.] eodem Apoſtolo dicente: *Petra autem erat Chriſtus*. Nemn itaque prohibet intelligere paradiſum, vitam beatorum; quatuor ejus flumina, quatuor virtutes, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, atque juſtitiam; & ligna ejus, omnes utiles diſciplinas; & lignorum fructus, mores piorum; & lignum vitæ, ipſam bonorum omnium matrem ſapientiam; & lignum ſcientiæ boni & mali, tranſgreſſi mandati experimentum. Pœnam enim peccatoribus bene utique, quoniam juſte, conſtituit Deus, ſed non bono ſuo experitur homo. Poſſunt hæc etiam in Eccleſia intelligi, ut ea melius accipiamus tamquam prophetica indicia præcedentia futurorum: paradiſum ſcilicet ipſam Eccleſiam, ſicut de illa legitur in Cantico canticorum: [*Cant.* 4. 13.] quatuor autem paradiſi flumina, quatuor Evangelia; ligna fructifera, ſanctos; fructus autem eorum, opera eorum; lignum vitæ, ſanctum ſanctorum, utique Chriſtum; lignum ſcientiæ boni

(a) Sola editio Lov. *iſtis*.
(b) Sic Vind. Am. & meliores MS. At Er. *corpora oblivionem*. Lov. *corporum oblivionem*.
(c) Aliquot MSS. *reſiſtente*. cum cod. Veron.
(d) In libris nonnullis, *facultate*.
(e) MSS. quidam, *Agebatur*. cum cod. Veron.
(f) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *confecti*.
(1) Cod. Veron. *uſque ad implendam immortalitatis* &c.

& mali, proprium voluntatis arbitrium. Nec ſe ipſo quippe homo divina voluntate contemta niſi perniciofe uti poteſt: atque ita diſcit, quid interſit, utrum inhæreat communi omnibus bono, an proprio delectetur. Se quippe amans donatur ſibi, ut inde timoribus, mæroribuſque completus cantet in Pſalmo, ſi tamen mala ſua Pſ.41.7. ſentit: *Ad me ipſum turbata eſt anima mea:* cor- Pſ.58.10. rectuſque jam dicat: *Fortitudinem meam ad te cuſtodiam*. Hæc, & ſi qua alia commodius dici poſſunt de intelligendo ſpiritaliter paradiſo, nemine prohibente dicantur; dum tamen & illius hiſtoriæ veritas fideliſſima rerum geſtarum narratione commendata credatur.

CAPUT XXII.

De corporibus ſanctorum poſt reſurrectionem, quæ ſic ſpiritalia erunt, ut non in ſpiritum caro vertatur.

CORPORA ergo juſtorum quæ in reſurrectione futura ſunt, neque ullo ligno indigebunt, quo fiat ut nullo morbo vel ſenectute inveterata moriantur; neque ullis aliis corporalibus alimentis, quibus eſuriendi ac ſitiendi qualiſcumque moleſtia devitetur: quoniam certo & omni modo inviolabili munere immortalitatis induentur, ut non niſi velint, poſſibilitate, non neceſſitate veſcantur. Quod Angeli quoque viſibiliter & tractabiliter apparentes, non quia indigebant, ſed quia volebant & poterant, ut hominibus congruerent ſui miniſterii quadam hu- Gen. 18. manitate, fecerunt. Neque enim in phantaſmate Angelos ediſſe credendum eſt, quando eos homines hoſpitio ſuſceperunt: quamvis utrum Angeli eſſent ignorantibus, conſimili nobis indigentia veſci viderentur. Unde eſt quod ait An- Tob.12.19. gelus in libro Tobiæ: *Videbatis me manducare ſed viſu veſtro videbatis;* id eſt, neceſſitate reficiendi corporis, ſicut vos facitis, me cibum ſumere putabatis. Sed ſi forte de Angelis aliud credibilius diſputari poteſt: certe fides Chriſtiana de ipſo Salvatore non dubitat, quod etiam poſt reſurrectionem, jam quidem in ſpiritali car- Luca 23. ne, ſed tamen vera, cibum ac potum cum diſcipulis ſumſit. Non enim poteſtas, ſed egeſtas edendi ac bibendi talibus corporibus auferetur. Unde & ſpiritalia erunt; non quia corpora eſſe deſiſtent, ſed quia ſpiritu vivificante ſubſiſtent.

CAPUT XXIII.

Quid intelligendum ſit de corpore animali & de corpore ſpiritali; aut qui moriuntur in Adam qui vero vivificantur in Chriſto.

1. NAM ſicut (1) corpora iſta, quæ habent animam viventem, nondum ſpiritum vivificantem, animalia dicuntur corpora; nec tamen animæ ſunt, ſed corpora: ita illa ſpiritalia vocantur corpora; abſit tamen ut ſpiritus ea credamus futura, ſed corpora carnis habitura ſubſtantiam, ſed nullam tarditatem corruptionemque carnalem ſpiritu vivificante paſſura. Tunc jam non terrenus, ſed cæleſtis homo erit, non quia corpus quod de terra factum eſt, non ipſum erit; ſed quia dono cæleſti jam tale erit, ut etiam cælo incolendo non amiſſa natura, ſed mutata qualitate conveniat. Primus autem ho- 1.Cor. mo de terra terrenus, in animam viventem fa- 15.47. ctus eſt, non in ſpiritum vivificantem, quod ei (2) per obedientiæ meritum ſervabatur. Ideo corpus ejus, quod cibo ac potu egebat, ne fame afficeretur ac ſiti, & non immortalitate illa abſoluta atque indiſſolubili, ſed ligno vitæ a mortis neceſſitate prohibebatur, atque in juventutis flore tenebatur, non ſpiritale, ſed animale fuiſſe, non dubium eſt: nequaquam tamen moriturum, niſi in Dei prædicentis minantiſque ſententiam delinquendo corruiſſet. Et alimentis quidem etiam extra paradiſum non negatis, a ligno tamen vitæ prohibitus, (a) traditus eſſet tempori vetuſtatique finiendus, in ea dumtaxat vita, quam in corpore licet animali, donec ſpiritale obedientiæ merito fieret, poſſet in paradiſo niſi peccaſſet, habere perpetuam. Quapropter etiamſi mortem iſtam manifeſtam, qua fit animæ a corpore ſeparatio, intelligamus ſimul ſignificatam in eo quod Deus dixerat: *Qua* Gen.2. *die ederitis ex illo, morte moriemini:* non ideo 17. debet abſurdum videri, quia non eo prorſus die a corpore ſunt ſoluti, quo cibum interdictum mortiferumque ſumſerunt. Eo quippe die mutata in deterius vitiataque natura, atque a ligno vitæ ſeparatione juſtiſſima, mortis in eis etiam corporalis neceſſitas facta eſt, cum qua nos neceſſitate nati ſumus. Propter quod Apoſtolus non ait, Corpus quidem moriturum eſt, propter peccatum: ſed ait: *Corpus quidem mor-* Rom.8. *tuum eſt propter peccatum, ſpiritus autem vita* 10. *eſt propter juſtitiam.* Deinde (3) ſubjungit: *Si* Ibidem *autem Spiritus ejus qui ſuſcitavit Chriſtum a mor-* 11. *tuis, habitat in vobis; qui ſuſcitavit Chriſtum a mortuis, vivificabit & mortalia corpora veſtra, per inhabitantem Spiritum ejus in vobis.* Tunc ergo erit corpus in ſpiritum vivificantem, quod nunc eſt in animam viventem; & tamen mortuum dicit Apoſtolus, quia jam moriendi neceſſitate conſtrictum eſt. Tunc autem ita erat in animam viventem, quamvis non in ſpiritum vivificantem, ut tamen mortuum dici recte non poſſet; quia niſi perpetratione peccati neceſſitatem moriendi habere non poſſet. Cum vero Deus & dicendo, *Adam ubi es?* mortem ſigni- Gen.3.9. ficaverit animæ, quæ facta eſt illo deſerente; & dicendo: *Terra es, & in terram ibis*, mortem Ibidem ſignificaverit corporis, quæ illi fit anima (b) diſce- 19. dente: propterea de morte ſecunda nihil dixiſſe credendus eſt, quia occultam eſſe voluit propter diſpen-

(a) Sic optimæ notæ MSS. Editi autem, *tardius eſſet tempore vetuſtateque finiendus*.
(b) Ita MSS. At editi, *decedente*.
(1) Deeſt *corpora* in cod. Veron.

(2) Cod. Veron. *poſt obedientiæ meritum*. Magis placet hæc lectio.
(3) Cod. Veron. *ſubjunxit*.

diſpenſationem Teſtamenti novi, ubi ſecunda mors apertiſſime declaratur; ut prius iſta mors prima, quæ communis eſt omnibus, proderetur ex illo veniſſe peccato, quod in uno commune factum eſt omnibus: mors vero ſecunda non utique communis eſt omnibus, propter eos *qui ſecundum propoſitum vocati ſunt* (a), *quos ante* Rom. 8. 28. & 29. *præſcivit, & prædeſtinavit*, ſicut ait Apoſtolus, *conformes imaginis Filii ſui, ut ſit ipſe primogenitus in multis fratribus*, quos a ſecunda morte per Mediatorem Dei gratia liberavit.

* Hic incipit Caput 23. in nonnullis MSS.

* 2. In corpore ergo animali primum hominem factum, ſic Apoſtolus loquitur. Volens enim ab ſpiritali quod in reſurrectione futurum eſt, hoc quod nunc eſt animale diſcernere: *Seminatur*, inquit, *in corruptione, ſurget in incorruptione;* 1. Cor. 15. 42. &c. *ſeminatur in contumelia, ſurget in gloria; ſeminatur in infirmitate, ſurget in virtute: ſeminatur corpus animale, ſurget corpus ſpiritale*. Deinde ut hoc probaret: *Si eſt*, inquit, *corpus animale, eſt & ſpiritale*. Et ut quid eſſet corpus animale oſtenderet: *Sic*, inquit, *ſcriptum* Gen. 2. 7. *eſt: Factus eſt primus homo in animam viventem*. Iſto igitur modo voluit oſtendere quid ſit corpus animale, quamvis Scriptura non dixerit de primo homine, qui eſt appellatus Adam, quando (b) illi anima flatu Dei creata eſt, Et factus eſt homo in corpore animali; ſed, *Factus eſt homo in animam viventem*. In eo ergo quod ſcriptum eſt: *Factus eſt primus homo in animam viventem*, voluit Apoſtolus intelligi corpus hominis animale. Spiritale autem quemadmodum intelligendum eſſet, oſtendit addendo: *Noviſſimus autem Adam in ſpiritum vivificantem*: procul dubio Chriſtum ſignificans, qui jam ex mortuis ita reſurrexit, ut mori omnino deinceps non poſſit. Denique ſequitur & dicit: *Sed non primum quod ſpiritale eſt, ſed quod animale, poſtea ſpiritale*. Ubi multo apertius declaravit, ſe animale corpus inſinuaſſe in eo quod ſcriptum eſt, factum eſſe primum hominem in animam viventem: ſpiritale autem in eo quod ait: *Noviſſimus Adam in ſpiritum vivificantem*. Prius eſt enim animale corpus, quale habuit primus Adam, quamvis non moriturum, niſi peccaſſet; quale nunc habemus & nos, hactenus ejus mutata vitiataque natura, quatenus in illo, poſtea quam peccavit, effectum eſt, unde haberet jam moriendi neceſſitatem; quale pro nobis etiam Chriſtus primitus habere dignatus eſt, non quidem neceſſitate, ſed poteſtate: poſtea vero ſpiritale, quale jam præceſſit in Chriſto tamquam in capite noſtro, ſecuturum eſt autem in membris ejus ultima reſurrectione mortuorum.

3. Adjungit deinde Apoſtolus duorum iſtorum hominum evidentiſſimam differentiam, dicens: 1. Cor. 15. 47. &c. *Primus homo de terra terrenus, ſecundus homo de cælo cæleſtis. Qualis terrenus, tales & terreni: qualis cæleſtis, tales & cæleſtes. Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus & imaginem ejus qui de cælo eſt*. Hoc Apoſtolus ita poſuit, ut nunc quidem in nobis ſecundum ſacramentum regenerationis fiat; ſicut alibi dicit: Gal. 3. 27. *Quotquot in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis:* re autem ipſa tunc perficietur, cum & in nobis quod eſt animale naſcendo, ſpiritale factum fuerit reſurgendo. Ut enim ejus iidem verbis utar: *Spe ſalvi facti ſumus*. Induimus Rom. 8. 24. autem imaginem terreni hominis propagatione prævaricationis & mortis, quam nobis intulit generatio: ſed induimus imaginem cæleſtis hominis gratia indulgentiæ vitæque perpetuæ, quod nobis præſtat regeneratio, non niſi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jeſum Chriſtum: 1. Tim. 2. 5. Chriſtus homo cæleſtis. quem cæleſtem hominem vult intelligi, quia de cælo venit, ut terrenæ mortalitatis corpore veſtiretur, quod cæleſti immortalitate veſtiret. Cæleſtes vero ideo appellat & alios, quia fiunt per gratiam membra ejus, ut cum illis ſit unus Chriſtus, velut caput & corpus. Hoc in eadem epiſtola evidentius ita ponit: *Per hominem mors, & per hominem reſurrectio mortuorum:* 1. Cor. 15. 21. & 22. *Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ſic & in Chriſto omnes vivificabuntur*. Jam utique in corpore ſpiritali, quod erit in ſpiritum vivificantem. Non quia omnes qui in Adam moriuntur, membra erunt Chriſti; ex illis enim multo plures ſecunda in æternum morte plectentur: ſed ideo dictum eſt, *omnes* atque *omnes*, quia ſicut nemo corpore animali niſi in Adam moritur, ita nemo corpore ſpiritali niſi in Chriſto vivificatur. Proinde nequaquam putandum eſt, nos in reſurrectione tale corpus habituros, quale habuit homo primus ante peccatum; Neque (1) illud quod dictum eſt: *Qualis terrenus, tales & terreni*; ſecundum illud intelligendum eſt, quod factum eſt admiſſione peccati. Non enim exiſtimandum eſt, cum prius quam peccaſſet, ſpiritale corpus habuiſſe, & peccati merito in animale mutatum. Ut enim hoc putetur, parum attenduntur tanti verba doctoris, qui ait: *Si* Ibidem 44. & 45. *eſt corpus animale, eſt & ſpiritale; ſicut ſcriptum eſt, Primus homo Adam factus eſt in ani-* Gen. 2. 7. *mam viventem*. Numquid hoc poſt peccatum factum eſt, cum ſit iſta hominis prima conditio, de qua (2) beatiſſimus Apoſtolus ad corpus animale monſtrandum, hoc teſtimonium Legis aſſumſit?

CA-

(a) Editi, *vocati ſunt ſancti*: & infra, *conformes fieri*. At MSS. non habent *ſancti*, neque *fieri*: quæ verba etiam abſunt a Græco textu Apoſtoli.

(b) In ſola editione Lov. *quando illa*.

(1) Cod. Veron. *id*.

(2) Cod. Veron. *Beatiſſimus Paulus ad corpus* &c.

CAPUT XXIV.

Qualiter accipienda ſit vel illa inſufflatio, in qua primus homo factus eſt in animam viventem; *vel illa quam dominus fecit, dicens,* Accipite Spiritum-ſanctum.

Gen. 2. 7. 1. UNDE & illud parum conſiderate (a) quibuſdam viſum eſt, in eo quod legitur, *Inſpiravit Deus in faciem ejus ſpiritum vitæ, & factus eſt homo in animam viventem;* non tunc animam primo homini datam, ſed eam quæ jam inerat, Spiritu-ſancto vivificatam. Movet enim eos, quod Dominus Jeſus poſtea quam reſurrexit a mortuis, inſufflavit, dicens diſcipulis ſuis: *Accipite* Joan. 20. 22. *Spiritum-ſanctum*. Unde tale aliquid exiſtimant factum, quale tunc factum eſt: quaſi & hic ſecutus Evangeliſta dixerit: Et facti ſunt in animam viventem. Quod quidem ſi dictum eſſet, hoc intelligeremus, quod animarum quædam vita ſit Spiritus Dei, ſine quo animæ rationales mortuæ deputandæ ſunt, quamvis earum præſentia vivere corpora videantur. Sed non ita factum, quando eſt conditus homo, ſatis ipſa libri verba Gen. 2. 7. teſtantur, quæ ita ſe habent: *Et formavit Deus hominem pulverem de terra*. Quod quidam planius interpretandum putantes dixerunt: *Et finxit Deus hominem de limo terræ*. Quoniam ſuperius dictum fuerat: *Fons autem adſcendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ:* ut ex hoc limus intelligendus videretur, humore ſcilicet terraque concretus. Ubi enim hoc dictum eſt, continuo ſequitur: *Et formavit Deus hominem pulverem de terra:* ſicut Græci codices habent, unde in (b) Latinam linguam Scriptura (1) iſta converſa eſt. Sive autem *formavit*, ſive *finxit*, quis dicere voluerit, quod Græce dicitur ἔπλασεν, ad rem nihil intereſt: magis tamen proprie dicitur, *finxit*. Sed ambiguitas viſa eſt devitanda eis, qui *formavit* dicere maluerunt, eo quod in Latina lingua illud magis obtinuit conſuetudo, ut hi dicantur fingere, qui aliquid Hominis formatio. mendacio (c) ſimulante componunt. Hunc igitur formatum hominem de terræ pulvere, ſive limo, (erat enim pulvis humectus) hunc, inquam, ut expreſſius dicam, ſicut Scriptura locuta eſt, *pulverem de terra*, animale corpus factum eſſe docet Apoſtolus, cum animam accepit. *Et factus* 1. Cor. 15. 45. *eſt iſte homo in animam viventem:* id eſt, formatus iſte pulvis factus eſt in animam viventem.

2. Jam, inquiunt, habebat animam, alioquin non appellaretur homo: quoniam homo non eſt corpus ſolum, vel anima ſola, ſed qui (2) ex anima conſtat & corpore. Hoc quidem verum eſt, quod non totus homo, ſed pars melior hominis anima eſt; nec totus homo corpus, ſed inferior hominis pars eſt: ſed cum eſt utrumque conjunctum ſimul, habet hominis nomen, quod tamen & ſingula non amittunt etiam cum de ſingulis loquimur. Quis enim dicere prohibetur quotidiani quadam lege ſermonis. Homo ille defunctus eſt, & nunc in requie eſt vel in pœnis, cum de anima ſola poſſit hoc dici: &, Illo aut illo loco homo ille ſepultus eſt; cum hoc niſi de ſolo corpore non poſſit intelligi? An dicturi ſunt, ſic loqui Scripturam non ſolere divinam? Immo vero illa ita nobis in hoc adteſtatur, ut etiam cum duo iſta conjuncta ſunt & vivit homo, tamen etiam ſingula hominis vocabulo appellet, animam ſcilicet interiorem hominem, corpus vero exteriorem hominem vo- 2. Cor. 4. 16. cans, tamquam duo ſint homines, cum ſimul utrumque ſit homo unus. Sed intelligendum eſt, ſecundum quid dicatur homo ad imaginem Dei, & homo terra atque iturus in terram. Illud enim ſecundum animam rationalem dicitur, qualem Deus inſufflando, vel ſi commodius dicitur, inſpirando indidit homini, id eſt, hominis corpori: hoc autem ſecundum corpus, qualem hominem Deus finxit ex pulvere, cui data eſt anima, ut fieret corpus animale, id eſt, homo in animam viventem.

3. Quapropter in eo quod Dominus fecit, quando inſufflavit dicens: *Accipite Spiritum-ſanctum:* Joan. 20. 22. nimirum hoc intelligi voluit, quod Spiritus-ſanctus non tantum ſit Patris, verum etiam Unigeniti ipſius Spiritus. Idem ipſe quippe Spiritus eſt & Patris & Filii, cum quo eſt Trinitas Pater & Filius & Spiritus-ſanctus, non creatura, ſed Creator. Neque enim flatus ille corporeus de carnis ore procedens ſubſtantia erat Spiritus-ſancti atque natura, ſed potius ſignificatio, qua intelligeremus, ut dixi, Spiritum-ſanctum Patri eſſe Filioque communem: quia non ſunt eis ſinguli ſinguli, ſed unus amborum eſt. Semper autem iſte Spiritus in Scripturis ſanctis Græco vocabulo πνεῦμα dicitur, ſicut eum & hoc loco (3) Dominus appellavit, quando eum corporalis ſui oris flatu ſignificans, diſcipulis (4) ſuis dedit: & locis omnibus divinorum eloquiorum non mihi aliter umquam nuncupatus occurrit. Hic vero, ubi legitur: *Et finxit Deus hominem pulverem* Gen. 2. 7. *de terra, & inſufflavit, ſive inſpiravit in faciem ejus ſpiritum vitæ;* non ait Græcus πνεῦμα, quod Hominis creatio qualis. ſolet dici Spiritus-ſanctus, ſed πνοὴν: quod nomen in creatura quam in Creatore frequentius legitur: unde nonnulli etiam Latini propter differentiam, hoc vocabulum non ſpiritum, ſed flatum appellare maluerunt. Hoc enim eſt in Græco etiam illo loco apud Iſaiam, ubi Deus dicit: *Omnem flatum ego feci*, omnem animam Iſai. 57. 16. ſec. LXX. ſine dubitatione ſignificans. Quod itaque Græce πνοὴ dicitur, noſtri aliquando flatum, aliquando ſpi-

do ſpi-

(a) Ita viſum eſt Origeni l. 1. περὶ ἀρχῶν c. 3. Tertulliano de baptiſmo c. 5. Cypriano epiſt. ad Jubajanum. Cyrillo l. 9. in Joan. c. 47. Baſilio in Pſ. 48. Ambroſio l. de Paradiſo, Philaſtrio & aliis.

(b) Oſtendit olim uſas Eccleſias interpretatione Latina ex Græco Septuaginta, cui poſtea ſucceſſit interpretatio Hieronymi ex Hebræo.

(c) Aliquot MSS. *ſimulant & componunt*.

(1) Cod. Veron. *Scriptura ipſa*.

(2) Cod. Veron. *Et anima*.

(3) Cod. Veron. *Jeſus*.

(4) In Cod. Veron. deeſt *ſuis*.

do ſpiritum, aliquando inſpirationem, vel adſpirationem, (*a*) quando etiam Dei dicitur, interpretati ſunt πνεῦμα: vero numquam niſi ſpiritum; ſive hominis, de quo ait Apoſtolus: *Quis*
1.Cor.2. 11. *enim ſcit hominum quæ ſunt hominis, niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt?* Sive pecoris, ſicut
Eccl.3. 21. in Salomonis libro ſcriptum eſt: *Quis ſcit ſi ſpiritus hominis adſcendat ſurſum in cœlum, & ſpiritus pecoris deſcendat deorſum in terram?* Sive iſtum corporeum, qui etiam ventus dicitur: nam ejus hoc nomen eſt, ubi in Pſalmo canitur: *Ignis,*
Pſ.148. 8. *grando, nix, glacies, ſpiritus tempeſtatis*. Sive jam non creatum, ſed Creatorem, ſicut eſt de
Joan.20. 22. quo dicit Dominus in Evangelio: *Accipite Spiritum-ſanctum:* cum (*b*) corporei ſui oris ſignifi-
Matth. 28.19. cans flatu. Et ubi ait: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus-ſancti:* ubi ipſa Trinitas excellentiſſime & evidentiſſi-
Joan.4. 24. me commendata eſt. Et ubi legitur: *Deus ſpiritus eſt*. Et aliis plurimis ſacrarum litterarum locis. In his quippe omnibus teſtimoniis Scripturarum, quantum ad Grecos adtinet, non πνοὴν videmus ſcriptum eſſe, ſed πνεῦμα, quantum autem ad Latinos, non flatum, ſed ſpiritum. Quapropter in eo quod ſcriptum eſt: *In-*
Gen.2.7. *ſpiravit;* vel ſi magis proprie dicendum eſt: *Inſufflavit in faciem ejus ſpiritum vitæ;* ſi Græcus non πνοὴν, ſicut ibi legitur, ſed πνεῦμα poſuiſſet, nec ſic eſſet conſequens, ut Creatorem Spiritum, qui proprie dicitur in Trinitate Spiritus-ſanctus, intelligere cogeremur: quando quidem πνεῦμα, ut dictum eſt, non ſolum de Creatore, ſed etiam de creatura dici ſolere manifeſtum eſt.

4. Sed cum dixiſſet, inquiunt, *ſpiritum*, non adderet *vitæ*, niſi (*c*) illic Spiritum-ſanctum vellet intelligi. Et cum dixiſſet: *Factus eſt homo in animam*, non adderet, *viventem*, niſi animæ vitam ſignificaret, quæ illi divinitus impertitur dono Spiritus Dei. Cum enim vivat anima, inquiunt, proprio ſuæ vitæ modo, quid opus erat addere *viventem*, niſi ut ea vita intelligeretur, quæ illi per Spiritum-ſanctum datur? Hoc quid eſt aliud, niſi diligenter pro humana ſuſpicione contendere, & Scripturas ſanctas negligenter adtendere? Quid enim magnum erat non ire longius, ſed in eodem libro ipſo paullo ſuperius le-
Gen.1. 24. gere: *Producat terra animam viventem;* quando animalia terreſtria cuncta creata ſunt? Deinde aliquantis interpoſitis, in eodem tamen ipſo libro quid magnum erat avertere quod ſcriptum eſt;
Gen.7. 22. *Et omnia quæ habent ſpiritum vitæ, & omnis qui erat ſuper aridam, mortuus eſt;* cum inſinuaret omnia quæ vivebant in terra periiſſe diluvio? Si ergo & animam viventem, & ſpiritum vitæ etiam in pecoribus invenimus, ſicut loqui divina Scriptura conſuevit: & cum hoc quoque loco ubi legitur: *Omnia quæ habent ſpiritum vitæ,* non Græcus πνεῦμα, ſed πνοὴν dixerit: cur non dicimus, quid opus erat ut adderet, *viventem*, cum anima niſi vivat eſſe non poſſit? aut quid opus erat ut adderet, *vitæ*, cum dixiſſet *ſpiritum*? Sed intelligimus *ſpiritum vitæ*, & *animam viventem* Scripturam ſuo more dixiſſe, cum animalia, id eſt, corpora animata vellet intelligi, quibus ineſſet per animam perſpicuus iſte etiam corporis ſenſus. In hominis autem conditione obliviſcimur, quemadmodum loqui Scriptura conſueverit, cum ſuo prorſus more locuta ſit: quo inſinuaret hominem etiam rationali anima accepta, quam non ſicut aliarum carnium aquis & terra producentibus, ſed Deo flante creatam voluit intelligi; ſic tamen factum, ut in corpore animali, quod fit anima in eo vivente, ſicut illa animalia viveret, de quibus dixit: *Producat terra animam viventem:* & quæ itidem dicit habuiſſe in ſe ſpiritum vitæ; ubi etiam in Græco non dixit πνεῦμα, ſed πνοὴν: non utique Spiritum-ſanctum, ſed eorum animam tali exprimens nomine.

5. Sed enim Deo flatus, inquiunt, Dei ore exiſſe intelligitur, quem ſi animam crediderimus, conſequens erit, ut ejuſdem fateamur eſſe ſubſtantiæ, paremque illius Sapientiæ, quæ dicit: *Ego ex ore altiſſimi prodivi.* Non quidem dixit Sapientia Eccl. 24. 6.
ore Dei efflatam ſe fuiſſe, ſed ex ejus ore prodiſſe. Sicut autem nos poſſumus, non de noſtra natura qua homines ſumus, ſed de iſto aere circumfuſo, quem (1) ſpirando ac reſpirando ducimus ac reducimus, flatum facere cum ſufflamus: ita omnipotens Deus, non de ſua natura, neque de ſubjacenti creatura, ſed etiam de nihilo potuit facere flatum, quem corpori hominis inſerendo inſpiraſſe vel inſufflaſſe convenientiſſime dictus eſt, incorporeus incorporeum, ſed immutabilis mutabilem; quia non creatus creatum. Verumtamen ut ſciant iſti, qui de Scripturis loqui volunt, & Scripturarum locutiones non advertunt, non hoc ſolum dici exire ex ore Dei, quod eſt æqualis ejuſdemque naturæ, audiant, vel legant quod Deo dicente ſcriptum eſt: *Quo-* Apoc.3. 16.
niam tepidus es, & neque calidus, neque frigidus, incipiam te (2) *evomere ex ore meo*.

6. Nulla itaque cauſſa eſt, cur apertiſſime loquenti reſiſtamus Apoſtolo, ubi ab ſpiritali corpore corpus animale diſcernens, id eſt, ab illo in quo futuri ſumus, hoc in quo nunc ſumus, ait: *Seminatur corpus animale, ſurget cor-* 1.Cor. 15. 44. &c.
pus ſpiritale: ſi eſt corpus animale, eſt & ſpiritale, ſicut ſcriptum eſt, Factus eſt primus homo Adam in animam viventem, noviſſimus Adam in ſpiritum vivificantem. Sed non primum quod ſpiritale eſt, ſed quod animale, poſtea (3) *quod ſpiritale. Primus homo de terra terrenus, ſecundus homo*

(a) Sic MSS. At editi, *aliquando etiam animam interpretati ſunt*.
(b) Sic MSS. At editi alii, *corporeo*, alii *incorporeo*.
(c) Vind. Am. Er. & MSS. *illum*. Cod. Ver. *niſi illum ſanctum vellet intelligi*.

(1) Cod. Veronen. *inſpirando*.
(2) Cod. Veron. *rejicere*.
(3) In Cod. Veron. deeſt *quod*, nec habetur ſupra cap. 23. num. 2.

homo de cælo cæleſtis. *Qualis terrenus, tales & terreni: qualis cæleſtis, tales & cæleſtes. Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus & imaginem ejus qui de cælo eſt*. De quibus omnibus apoſtolicis verbis ſuperius locuti ſumus. Corpus igitur animale, in quo primum hominem Adam factum eſſe dicit Apoſtolus, ſic erat factum, non ut mori omnino non poſſet: ſed ut non moreretur, niſi homo peccaſſet. Nam illud quod ſpiritu vivificante ſpiritale erit & immortale, mori omnino non poterit. Sicut anima creata eſt immortalis, quæ licet peccato mortua perhibeatur carens quadam vita ſua, hoc eſt, Dei Spiritu, quo etiam ſapienter & beate vivere poterat: tamen propria quadam, licet miſera, vita ſua non deſinit vivere; quia immortalis eſt creata. Sicut etiam deſertores angeli, licet ſecundum modum quemdam mortui ſint peccando; quia fontem vitæ deſeruerunt, qui Deus eſt, quem potando, ſapienter beateque poterant vivere: tamen non ſic mori potuerunt, ut omnino deſiſterent vivere atque ſentire; quoniam immortales creati ſunt: atque ita in ſecundam mortem poſt ultimum præcipitabuntur judicium, ut nec illic vita careant: quando quidem etiam ſenſu, cum in doloribus futuri ſunt, non carebunt. Sed homines ad Dei gratiam pertinentes cives ſanctorum Angelorum in beata vita manentium, ita ſpiritalibus corporibus induentur, ut neque peccent amplius, neque moriantur: ea tamen immortalitate veſtiti, quæ, ſicut Angelorum, nec peccato poſſit auferri; natura quidem manente carnis, ſed nulla omnino carnali corruptibilitate vel tarditate remanente.

Angeli deſertores.

In ſecundam mortem poſt ultimum judicium præcipitandi.

7. Sequitur autem quæſtio neceſſario pertractanda, & Domino Deo veritatis adjuvante ſolvenda: Si libido membrorum inobedientium ex peccato inobedientiæ in illis primis hominibus, cum illos divina gratia deſeruiſſet, exorta eſt; unde (1) in ſuam nuditatem oculos aperuerunt, id eſt, eam curioſius adverterunt, & quia impudens motus voluntatis arbitrio reſiſtebat, pudenda texerunt: quomodo eſſent filios propagaturi, ſi ut creati fuerant, ſine prævaricatione manſiſſent. Sed quia & liber iſte claudendus eſt, nec tanta quæſtio in ſermonis anguſtias coartanda, in eum qui ſequitur, commodiore diſputatione differatur.

(1) Cod. Veron. *in ſua nuditate*.

LIBER (a) QUARTUS DECIMUS. *

* Scriptus ante annum 420.

Rurſum de primi hominis peccato, ex quo vitæ carnalis & vitioſorum affectuum cauſſam profluxiſſe docet Auguſtinus: ſed præſertim libidinis erubeſcendæ malum pœnam inobedientiæ reciprocam eſſe oſtendit, & quomodo, ſi non peccaſſet homo, filios fuiſſet abſque libidine propagaturus, inquirit.

CAPUT PRIMUM.

Per inobedientiam primi hominis in ſecundæ mortis perpetuitatem ruituros omnes fuiſſe, niſi multos Dei gratia liberaret.

DIximus jam in ſuperioribus libris ad humanum genus, non ſolum naturæ ſimilitudine ſociandum, verum etiam quadam cognationis neceſſitudine in unitatem concordem pacis vinculo colligandum, ex homine uno Deum voluiſſe homines inſtituere: neque hoc genus fuiſſe in ſingulis quibuſque moriturum, niſi duo primi, quorum creatus eſt unus ex nullo, altera ex illo, id inobedientia meruiſſent: a quibus admiſſum eſt tam grande peccatum, ut in deterius eo natura mutaretur humana, etiam in poſteros obligatione peccati & mortis neceſſitate tranſmiſſa. Mortis autem regnum in homines uſque adeo dominatum eſt, ut omnes in ſecundam quoque mortem, cujus nullus eſt finis, pœna debita præcipites ageret, niſi inde quoſdam indebita Dei gratia liberaret. Ac per hoc factum eſt, ut cum tot tantæque gentes per terrarum orbem diverſis ritibus moribuſque viventes, multiplici linguarum, armorum, veſtium ſint varietate diſtinctæ; non tamen amplius quam duo quædam genera humanæ ſocietatis exiſterent, quas Civitates duas ſecundum Scripturas noſtras merito appellare poſſimus. Una quippe eſt hominum ſecundum carnem, altera ſecundum ſpiritum vivere in ſui cujuſque generis pace volentium; & cum id quod expetunt aſſequuntur, in ſui cujuſque generis pace viventium.

Mors ex peccato propagata.

CAPUT II.

De vita carnali, quæ non ex corporis tantum, ſed etiam ex animi ſit intelligenda vitiis.

1. PRius ergo videndum eſt, quid ſit ſecundum carnem, quid ſecundum ſpiritum vivere. Quiſquis enim hoc quod diximus prima fronte inſpicit, vel non recolens, vel minus advertens quemadmodum Scripturæ ſanctæ loquantur, poteſt putare philoſophos quidem Epicureos ſecundum carnem vivere, quia ſummum bonum hominis in corporis voluptate poſuerunt; & ſi qui alii ſunt, qui quoquo modo corporis bonum, ſummum bonum eſſe hominis opinati ſunt; & omne eorum vulgus, qui non aliquo dogmate,

(a) Citatur hic liber in primo contra adverſarium leg. & proph. libro, cap. 14. ſcripto circiter annum 420.

te, vel eo modo philoſophantur, ſed proclives ad libidinem, niſi ex voluptatibus, quas corporeis ſenſibus capiunt, gaudere neſciunt: Stoicos autem, qui ſummum bonum hominis in animo ponunt, ſecundum ſpiritum vivere; quia & hominis animus quid eſt, niſi ſpiritus? Sed ſicut loquitur Scriptura divina, ſecundum carnem vivere utrique monſtrantur. Carnem quippe appellat, non ſolum corpus terreni atque mortalis
1. Cor. 15. 39. animantis; veluti cum dicit: *Non omnis caro eadem caro, ſed alia quidem hominis, alia autem caro pecoris, alia volucrum, alia piſcium:* ſed aliis multis modis ſignificatione hujus nominis utitur, inter quos varios locutionis modos, ſæpe
Caro pro homine. etiam ipſum hominem, id eſt, naturam hominis carnem nuncupat, modo locutionis a parte
Rom. 3. 20. totum, (a) quale eſt: *Ex operibus legis non juſtificabitur omnis caro.* Quid enim voluit intelligi, niſi omnis homo? Quod apertius paullo
Gal. 3. 11. poſt ait: *In lege (b) nemo juſtificatur.* Et ad Galatas:
Gal. 2. 16. *Scientes quia non juſtificabitur homo ex operibus legis.* Secundum hoc intelligitur: *Et Verbum caro factum eſt:*
Joan. 1. 14. id eſt, homo. Quod non recte accipientes * quidam, putaverunt Chriſto
* Apollinariſtæ. humanam animam defuiſſe. Sicut enim a toto pars accipitur, ubi Mariæ Magdalenæ verba in
Joan. 20. 13. Evangelio leguntur dicentis, (1) *Abſtulerunt Dominum meum, & neſcio ubi poſuerunt eum;* cum de ſola Chriſti carne loqueretur, quam ſepultam de monumento putabat ablatam: ita & a parte totum, carne nominata intelligitur homo; ſicuti ea ſunt quæ ſupra commemoravimus.

Secundum carnem vivere quid.
2. Cum igitur multis modis, quos perſcrutari & colligere longum eſt, divina Scriptura nuncupet carnem: quid ſit ſecundum carnem vivere, (quod profecto malum eſt, cum ipſa carnis natura non ſit malum) ut indagare poſſimus, inſpiciamus diligenter illum locum epiſtolæ Pauli apoſtoli, quam ſcripſit ad Galatas, ubi ait:
Gal. 5. 19. *Manifeſta autem ſunt opera carnis, quæ ſunt (2) adulteria, fornicationes, immunditiæ, luxuria, idolorum ſervitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animoſitates, diſſenſiones, hæreſes, invidiæ, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia, quæ prædico vobis, ſicut & prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non poſſidebunt.* Iſte totus epiſtolæ Apoſtolicæ locus, quantum ad rem præſentem ſatis eſſe videbitur, conſideratus, poterit hanc diſſolvere quæſtionem, quid ſit ſecundum carnem vivere. In operibus namque carnis, quæ manifeſta eſſe dixit, eaque commemorata damnavit, non illa tantum invenimus, quæ ad voluptatem pertinent carnis, ſicuti ſunt fornicationes, immunditiæ, luxuriæ, ebrietates, comiſſationes; verum etiam illa quibus animi vitia demonſtrantur a voluptate carnis aliena. Quis enim ſervitutem quæ idolis exhibetur, veneficia, inimicitias, contentiones, æmulationes, animoſitates, diſſenſiones, hæreſes, invidias, non potius intelligat animi vitia eſſe quam carnis? (Etiam animi vitia carni adſcribuntur.) Quando quidem fieri poteſt, ut propter idololatriam vel hæreſis alicujus errorem a voluptatibus carnis temperetur: & tamen etiam tunc homo, quamvis carnis libidines continere atque cohibere videatur, ſecundum carnem vivere hac Apoſtolica auctoritate convincitur; & in eo quod abſtinet a voluptatibus carnis, damnabilia opera carnis agere demonſtratur. Quis inimicitias non in animo habeat? aut quis ita loquatur, ut inimico ſuo, vel quem putat inimicum, dicat, Malam carnem, ac non potius, Malum animum habes adverſum me? Poſtremo ſicut carnalitates, ut ita dicam, ſi quis audiſſet, (3) non dubitaſſet carni tribuere; ita nemo dubitat animoſitates ad animum pertinere: cur ergo hæc omnia & his ſimilia, Doctor gentium in fide & veritate opera carnis appellat, niſi quia eo locutionis modo, quo totum ſignificatur a parte, ipſum hominem vult nomine carnis intelligi?

CAPUT III.

Peccati cauſſam ex anima, non ex carne prodiiſſe, & corruptionem ex peccato contractam, non peccatum eſſe, ſed pœnam.

1. QUod ſi quiſquam dicit, carnem cauſſam eſſe in malis moribus quorumcumque vitiorum, eo quod anima carne affecta ſic vivit: profecto non univerſam hominis naturam diligenter advertit. Nam *corpus* quidem *corruptibile aggravat animam.* Sap. 9. 15.
Unde etiam idem Apoſtolus agens de hoc corruptibili corpore, de quo paullo ante dixerat: *Etſi exterior homo noſter corrumpitur:* 2. Cor. 4. 16.
* *Scimus*, inquit, *quia ſi terrena noſtra domus (c) habitationis diſſolvatur,* * 2. Cor. 5. 1. &c.
ædificationem habemus ex Deo, domum non manufactam æternam in cælis. Etenim in hoc ingemiſcimus, habitaculum noſtrum quod de cælo eſt ſuperindui cupientes: ſi tamen (d) & induti, non nudi inveniamur. Etenim (e) qui ſumus in hac habitatione, ingemiſcimus gravati: eo quod nolumus expoliari, ſed ſuperveſtiri, ut abſorbeatur mortale a vita. Et aggravamur ergo corruptibili corpore, & ipſius aggravationis cauſſam, non naturam ſubſtantiamque corporis, ſed ejus corruptio-

(a) Er. & Lov. *a parte totum ſignificans.* Abeſt *ſignificans* ab editis aliis & MSS. ut ſenſus ſit, *modo locutionis quæ appellatur, a parte totum.*

(b) Lov. *In lege non juſtificabitur omnis homo.* Editi alii & MSS. *In lege nemo juſtificatur*, cum cod. Veron. vel *juſtificabitur*. Locus eſt epiſtolæ non ad Romanos, ſed ad Galatas cap. 3.

(c) Editi, *hujus habitationis.* Abeſt *hujus* a MSS. & a Græco textu Apoſtoli.

(d) Sic MSS. juxta Græc. At editi, *ſi tamen induti:* omiſſo *&*.

(e) Editi, *quamdiu ſumus.* Verius MSS. *qui ſumus.*

(1) Cod. Veron. cum Verſione Italica *tulerunt.*

(2) Deerat in ſacris codicibus quibus utebatur Auguſtinus, ut etiam in noſtro Veron. MSS. τὸ *adulteria*; ut eruitur ex iis quæ ſequuntur, nempe: *In operibus namque carnis*, quæ *manifeſta eſſe dixit ... ſunt fornicationes, immunditiæ &c.*

(3) Cod. Veron. *non dubitaret.*

ruptionem ſcientes, nolumus corpore expoliari, ſed ejus immortalitate veſtiri. Et tunc enim
* Supple. corpus. erit, * ſed quia corruptibile non erit, non gravabit. *Aggravat* ergo nunc *animam corpus corruptibile, & deprimit terrena inhabitatio ſenſum multa cogitantem.* Sap. 9. 15. Verumtamen qui omnia animæ mala ex corpore putant accidiſſe, in errore ſunt.

* Hic incipit Caput 3. in MSS. 2. * Quamvis enim Virgilius Platonicam videatur luculentis verſibus explicare ſententiam, dicens:

Æneid. 6.
Igneus eſt * (1) ollis vigor, & cæleſtis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus moribundaque membra:

omneſque illas notiſſimas quatuor animi perturbationes, cupiditatem, timorem, lætitiam, triſtitiam, quaſi origines omnium peccatorum atque vitiorum volens intelligi ex corpore accidere, ſubjungat & dicat:

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, nec auras
Suſpiciunt, clauſæ tenebris & carcere cæco:

tamen aliter ſe habet fides noſtra. Nam corruptio corporis, quæ aggravat animam, non peccati primi eſt cauſſa, ſed pœna; nec caro corruptibilis animam peccatricem, ſed anima peccatrix fecit eſſe corruptibilem carnem. Ex qua corruptione carnis licet exſiſtant quædam incitamenta vitiorum, & ipſa deſideria vitioſa: non tamen omnia vitæ iniquæ vitia tribuenda ſunt carni, ne ab his omnibus purgemus diabolum, qui non habet carnem. Etſi enim diabolus fornicator vel ebrioſus, vel ſi quid hujuſmodi mali eſt quod ad carnis pertinet voluptates, non poteſt dici, cum ſit etiam talium peccatorum ſuaſor & inſtigator occultus: eſt tamen maxime ſuperbus atque invidus. Quæ illum vitioſitas ſic obtinuit, ut propter hanc eſſet in carceribus caliginoſi hujus aeris æterno ſupplicio deſtinatus. Hæc autem vitia quæ tenent in diabolo principatum, carni tribuit Apoſtolus, quam Gal. 5. 20. certum eſt diabolum non habere. Dicit enim, inimicitias, contentiones, æmulationes, animoſitates, invidias, opera eſſe carnis: quorum omnium malorum caput atque origo ſuperbia eſt, quæ ſine carne regnat in diabolo. Quis autem illo eſt inimicior ſanctis? Quis adverſus eos contentioſior, animoſior, & magis æmulus atque invidus invenitur? Et hæc omnia cum habeat ſine carne, quomodo ſunt iſta opera carnis; niſi quia opera ſunt hominis, quem, ſicut dixi, nomine carnis appellat? Non enim habendo carnem, quam non habet diabolus; ſed vivendo ſecundum ſe ipſum, hoc eſt, ſecundum hominem factus eſt homo ſimilis diabolo: quia & ille ſecundum ſe ipſum vivere voluit, quando in veritate non ſtetit; Joan. 8. 44. ut non de Dei, ſed de ſuo, mendacium loqueretur, qui non ſolum mendax, verum etiam mendacii pater eſt. Primus eſt quippe mentitus, & a quo peccatum, ab illo cœpit eſſe mendacium.

CAPUT IV.

Quid ſit ſecundum hominem, quidve ſecundum Deum vivere.

1. Cum ergo vivit homo ſecundum hominem, non ſecundum Deum, ſimilis eſt diabolo. Quia nec angelo ſecundum angelum, ſed ſecundum Deum vivendum fuit, ut ſtaret in veritate, & veritatem de illius, non de ſuo mendacium loqueretur. Nam & de homine alio Rom. 3. 7. loco idem Apoſtolus ait: *Si autem veritas Dei in meo mendacio abundavit.* (a) Meum dixit mendacium, veritatem Dei. Cum itaque vivit homo ſecundum veritatem, non vivit ſecundum ſe ipſum, ſed ſecundum Deum. Deus eſt enim qui dixit: *Ego ſum veritas.* Joan. 14. 6. Cum vero vivit ſecundum ſe ipſum, hoc eſt, ſecundum hominem, non ſecundum Deum, profecto ſecundum mendacium vivit: non quia homo ipſe mendacium eſt, cum ſit ejus auctor & creator Deus, qui non eſt utique auctor creatorque mendacii; ſed quia homo ita factus eſt rectus, ut non ſecundum ſe ipſum, ſed ſecundum eum a quo factus eſt, viveret; id eſt, illius potius, quam ſuam faceret voluntatem: non autem ita vivere, quemadmodum eſt factus ut viveret, hoc eſt, mendacium. Beatus quippe vult eſſe, etiam non ſic vivendo ut poſſit eſſe. Quid eſt iſta voluntate mendacius? Unde non fruſtra dici poteſt, omne peccatum eſſe mendacium. Non enim fit peccatum, niſi ea voluntate, qua volumus ut bene ſit nobis, vel nolumus ut male ſit nobis. Ergo mendacium eſt, quod cum fiat ut bene ſit nobis, hinc potius male eſt nobis; vel cum fiat ut melius ſit nobis, hinc potius pejus eſt nobis. Unde hoc, niſi quia de Deo poteſt bene eſſe homini, quem delinquendo deſerit; non de ſe ipſo, ſecundum quem vivendo delinquit?

2. Quod itaque diximus, hinc exſtitiſſe Civitates duas diverſas inter ſe atque contrarias, quod alii ſecundum carnem, alii ſecundum ſpiritum viverent; poteſt etiam iſto modo dici quod alii ſecundum hominem, alii ſecundum Deum vivant. Apertiſſime quippe Paulus ad Corinthios dicit: 1. Cor. 3. 3. *Cum enim inter vos ſint æmulatio & contentio, nonne carnales eſtis, & ſecundum hominem ambulatis?* Quod ergo eſt ambulare ſecundum hominem, hoc eſt eſſe carnalem; quod a carne, id eſt, a parte hominis, intelligitur homo. Eoſdem ipſos quippe dixit ſuperius animales, quos poſtea carnales, ita loquens: *Quis enim ſcit*, inquit, *hominum quæ ſunt hominis, niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt? Sic & quæ Dei ſunt, nemo ſcit niſi Spiritus Dei.* 1. Cor. 2. 11. &c. *Nos autem*, inquit, *non ſpiritum hujus mundi accepimus, ſed Spiritum qui* ex

(a) MSS. *Noſtrum.* Et ita cod. Veron.

(1) Cod. Veron. *illis.*

ex Deo eſt, ut ſciamus quæ a Deo donata ſunt nobis, quæ & loquimur, non in ſapientiæ humanæ doctis verbis, ſed (a) *doctis ſpiritu, ſpiritalibus ſpiritalia comparantes. Animalis autem homo non percipit quæ ſunt Spiritus Dei: ſtultitia eſt enim illi*. Talibus igitur, id eſt, animalibus, paullo
1.Cor.3. 1. poſt dicit, *Et ego, fratres, non potui loqui vobis quaſi ſpiritalibus, ſed quaſi carnalibus*. Et illud (1) ex hoc eodem loquendi modo intelligitur, id eſt, a parte totum. Et ab anima namque, & a carne, quæ ſunt partes hominis, poteſt totum ſignificari, quod eſt homo: atque ita non eſt aliud animalis homo, aliud carnalis; ſed idem ipſum eſt utrumque, id eſt, ſecundum hominem vivens homo. Sicut non aliud quam ho-
Rom.3. 20. miues ſignificantur, ſive ubi legitur: *Ex operibus legis non* (2) *juſtificabitur omnis caro:* ſive
Gen.46. 27. quod ſcriptum eſt, (b) *Septuaginta-quinque animæ deſcenderunt cum Jacob in Æpyptum*. Et ibi enim per omnem carnem omnis homo, & ibi per ſeptuaginta-quinque animas ſeptuaginta-quinque homines intelliguntur. Et quod dictum eſt, *Non in ſapientiæ humanæ doctis verbis*; potuit dici, Non in ſapientiæ carnalis: ſicut quod dictum eſt, *Secundum hominem ambulatis*; potuit dici, Secundum carnem. Magis autem hoc apparuit in
1.Cor.3. 4. his quæ ſubjunxit: *Cum enim quis dicat*, (3) *Ego ſum Pauli; alius autem, Ego Apollo: non ne homines eſtis?* Quod dicebat, *Animales eſtis*, & *Carnales eſtis*, expreſſius dixit, *Homines eſtis*: quod eſt, Secundum hominem vivitis, non ſecundum Deum, ſecundum quem ſi viveretis, dii eſſetis.

CAPT V.

Quod de corporis animæque natura tolerabilior quidem Platonicorum quam Manichæorum ſit opinio; ſed & ipſi reprobantur, quoniam vitiorum cauſſas naturæ carnis adſcribunt.

NON igitur opus eſt in peccatis vitiiſque noſtris ad Creatoris injuriam carnis accuſare naturam, quæ in genere atque ordine ſuo bona eſt: ſed deſerto Creatore bono, vivere ſecundum creatum bonum, non eſt bonum; ſive quiſque ſecundum carnem, ſive ſecundum animam, ſive ſecundum totum hominem, qui conſtat ex anima & carne, (unde & nomine ſolius animæ, & nomine ſolius carnis ſignificari poteſt) eligat vivere. Nam qui velut ſummum bonum laudat animæ naturam, & tamquam malum naturam carnis accuſat, profecto & animam carnaliter appetit, & carnem carnaliter fugit: quoniam id vanitate ſentit humana, non veritate divina. Non quidem Platonici, ſicut Manichæi deſipiunt, ut tamquam mali naturam terrena corpora deteſtentur; cum omnia elementa, quibus iſte mundus viſibilis contrectabiliſque compactus eſt, qualitateſque eorum Deo artifici tribuant. Verumtamen ex terrenis artubus moribundiſque membris ſic affici animas opiuantur, ut hinc eis ſint morbi cupiditatum & timorum & lætitiæ ſive triſtitiæ: quibus quatuor vel perturbationibus, ut Cicero * appellat, vel paſſionibus, ut plerique * De
verbum e verbo Græco exprimunt, omnis huma- finib. bonor. &
norum morum vitioſitas continetur. Quod ſi ita malor.
eſt, quid eſt quod Æneas apud Virgilium, cum audiſſet a patre apud inferos, animas rurſus ad corpora rediturus, hanc opinionem miratur, exclamans:

> O pater, an-ne aliquas ad cælum hinc ire putandum eſt Æneid. 6.
> Sublimes animas, iterumque ad tarda reverti
> Corpora? Quæ lucis miſeris tam dira cupido?

Numquidnam hæc tam dira cupido ex terrenis artubus moribundiſque membris adhuc ineſt animarum illi prædicatiſſimæ puritati? Nonne ab hujuſmodi corporeis, ut dicit, peſtibus omnibus eas aſſerit eſſe purgatas, cum rurſus incipiunt in corpora velle reverti? Unde colligitur, etiamſi ita ſe haberet, quod eſt omnino vaniſſimum, viciſſim alternans inceſſabiliter euntium atque redeuntium animarum mundatio & inquinatio, non potuiſſe veraciter dici, omnes culpabiles atque vitioſos motus animarum eis ex terrenis corporibus inoleſcere. Siquidem ſecundum ipſos, illa ut locutor nobilis ait, dira cupido uſque adeo non eſt ex corpore, ut ab omni corporea (c) peſte purgatam, & extra omne corpus animam conſtitutam, ipſam compellat eſſe in corpore. Unde etiam, illis fatentibus, non ex carne tantum afficitur anima, ut cupiat, metuat, lætetur, & (d) ægreſcat; verum etiam ex ſe ipſa his poteſt motibus agitari.

CAPUT VI.

De qualitate voluntatis humanæ, ſub cujus judicio affectiones animi aut pravæ habentur, aut rectæ.

INTEREST autem qualis ſit voluntas hominis: quia ſi perverſa eſt, perverſos habebit hos motus; ſi autem recta eſt, non ſolum inculpabiles, verum etiam laudabiles erunt. Voluntas eſt quippe in omnibus: immo omnes nihil aliud quam voluntates ſunt. Nam quid eſt cupiditas & lætitia, niſi voluntas in eorum (e) conſenſionem quæ volumus? Et quid eſt metus atque triſtitia, niſi voluntas in diſſenſionem ab his quæ nolumus? Sed cum conſentimus appetendo ea quæ volumus, cupiditas; cum autem conſentimus fruendo his quæ volumus, lætitia vocatur. Itemque cum diſſentimus ab eo quod accidere nolumus, talis voluntas metus eſt; cum autem diſſentimus ab eo

(a) Editi & MSS. *ſed docti ſpiritus:* excepto Colbertino veteri codice, qui habet, *ſed doctis ſpiritu:* juxta Græc. ἀλλ' ἐν διδακτοῖς, pro quo Vulgata, *ſed in doctrina*.

(b) Sequitur editionem LXX. interpretum. Nam Vulgata noſtra Gen. 46. non plures quam ſeptuaginta animas recenſet. Tametſi liber Actuum Apoſt. cap. 7. v. 14. habet animas ſeptuaginta quinque. Vide infra lib. 16. c. 40.

(c) Nonnulli codices, *parte*.

(d) Sic MSS. At editi, *& triſtetur*.

(e) MSS. *conſenſione:* & infra, *in diſſenſione*. Cod. Veron. quoque retinet hanc utramque lectionem.

(1) Cod. Veron. *& hoc*. Ibidem omittit, *intelligitur*.

(2) Cod. Veron. *juſtificatur*.

(3) Cod. Veron. *ego quidem* cum textu Græco ἐγὼ μὲν.

quod nolentibus accidit, talis voluntas triſtitia eſt. Et omnino pro varietate rerum quæ appetuntur atque fugiuntur, ſicut allicitur vel offenditur voluntas hominis, ita in hos vel illos affectus mutatur & vertitur. Quapropter homo qui ſecundum Deum, non ſecundum hominem vivit, oportet ut ſit amator boni: unde fit con-
Odium licitum. ſequens ut malum oderit. Et quoniam nemo natura, ſed quiſquis malus eſt, vitio malus eſt: *
*Pſ. 138. 22. perfectum odium debet malis, qui ſecundum Deum vivit; ut nec propter vitium oderit hominem, nec amet vitium propter hominem; ſed oderit vitium, amet hominem. Sanato enim vitio; totum quod amare, nihil autem quod debeat odiſſe, remanebit.

CAPUT VII.

Amorem & dilectionem indifferenter & in bono & in malo apud ſacras litteras inveniri.

1. NAM cujus propoſitum eſt amare Deum, & non ſecundum hominem, ſed ſecundum Deum amare proximum, ſicut etiam ſe ipſum; procul dubio propter hunc amorem dicitur voluntatis bonæ, quæ uſitatius in Scripturis ſacris caritas appellatur: ſed amor quoque ſecundum eaſdem ſacras litteras dicitur. Nam & amatorem boni dicit Apoſtolus eſſe debere, quem regendo populo præcipit eligendum. Et ipſe Dominus Petrum apoſtolum interrogans, cum di-
Joan. 21. 15. xiſſet: *Diligis me plus his?* Ille reſpondit: *Domine, tu ſcis quia amo te.* Et iterum Dominus quæſivit, non utrum amaret, ſed utrum diligeret eum Petrus: at ille reſpondit iterum: *Domine, tu ſcis quia amo te.* Tertia vero interrogatione & ipſe Dominus non ait, Diligis me, ſed: *Amas me?* ubi ſecutus ait Evangeliſta: *Contriſtatus eſt Petrus, quia dixit ei tertio, Amas me?* Cum Dominus non tertio, ſed ſemel dixerit: *Amas me?* bis autem dixerit: *Diligis me?* Unde intelligimus, quod etiam cum dicebat Dominus: *Diligis me?* nihil aliud dicebat, quam, *Amas me?* Petrus autem non mutavit hujus unius rei verbum, ſed etiam tertio: *Domine*, inquit, *tu omnia ſcis, tu ſcis quia amo te.*

2. Hoc propterea commemorandum putavi,
* Vide Origen. hom. 1. in Cant. quia nonnulli * arbitrantur aliud eſſe dilectionem ſive caritatem, aliud amorem. Dicunt enim dilectionem accipiendam eſſe in bono, amorem in malo. Sic autem nec ipſos auctores ſæcularium litterarum locutos eſſe, certiſſimum eſt. Sed viderint philoſophi utrum vel qua ratione iſta diſcernant. Amorem tamen eos in bonis rebus & erga ipſum Deum magni pendere, libri eorum ſatis loquuntur. Sed Scripturas religionis noſtræ, quarum auctoritatem ceteris quibuſque litteris anteponimus, non aliud dicere amorem, aliud dilectionem vel caritatem, inſinuandum fuit. Nam & amorem in bono dici, jam oſtendimus. Sed ne quis exiſtimet amorem quidem & in bono & in malo, dilectionem autem non niſi in bono eſſe dicendam, illud attendat quod in Pſalmo ſcriptum eſt: *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam* Pſ. 10. 6.
ſuam. Et illud Apoſtoli Joannis: *Si quis dilexe-* 1. Joan.
rit mundum, non eſt dilectio Patris in eo. Ecce uno 2. 15.
loco dilectio & in bono & in malo. Amorem autem in malo, (quia in bono jam oſtendimus) ne quiſquam flagitet, legat quod ſcriptum eſt:
Erunt enim homines ſe ipſos amantes, amatores pe- 2. Tim.
cuniæ. Recta itaque voluntas eſt bonus amor, & 3. 2.
voluntas perverſa malus amor. Amor ergo inhians habere quod amatur, cupiditas eſt; id autem habens eoque fruens, lætitia eſt: fugiens quod ei adverſatur, timor eſt; idque ſi acciderit ſentiens, triſtitia eſt. Proinde mala ſunt iſta, ſi malus eſt amor; bona, ſi bonus. Quod dicimus, de Scripturis probemus. Concupiſcit Apoſtolus diſſolvi,
& eſſe cum Chriſto. Et, *Concupivit anima mea* Philip.
deſiderare judicia tua: vel ſi accomodatius dici- 1. 23.
tur: *Deſideravit anima mea concupiſcere judicia* Pſ. 118. 20.
tua. Et, *Concupiſcentia ſapientiæ perducit ad re-* Sap. 6.
gnum. Hoc tamen loquendi obtinuit conſuetu- 21.
do, ut ſi cupiditas vel concupiſcentia dicatur, nec addatur cujus rei ſit, non niſi in malo poſſit
intelligi. Lætitia in bono eſt: *Lætamini in Do-* Pſ. 31.
mino, & exſultate juſti. Et, *Dediſti lætitiam in* 11. Pſ. 4. 7.
cor meum. Et, *Adimplebis me lætitia cum vultu* Pſal. 15.
tuo. Timor in bono eſt apud Apoſtolum, ubi ait, 10.
Cum timore & tremore (1) *veſtram ipſorum ſalutem* Philip.
operamini. Et, *Noli altum ſapere, ſed time.* Et, 2. 12. Rom. 11.
Timeo autem, ne ſicut ſerpens Evam ſeduxit aſtu- 20.
tia ſua, ſic & veſtræ mentes corrumpantur a ca- 2. Cor.
ſtitate, quæ eſt in Chriſto. De triſtitia vero, quam 11. 3.
Cicero * magis ægritudinem appellat, dolorem * Lib. 3.
autem Virgilius, ubi ait, Dolent gaudentque, & 4. Tuſc.
(ſed ideo malui triſtitiam dicere, quia ægritudo vel dolor uſitatius in corporibus dicitur), ſcrupuloſior quæſtio eſt, utrum inveniri poſſit in bono.

CAPUT VIII.

De tribus perturbationibus, quas in animo ſapientis Stoici eſſe voluerunt, excluſo dolore ſive triſtitia, quam virtus animi ſentire non debeat.

1. QUAS enim Græci appellant εὐπαθείας, Latine autem Cicero * conſtantias nomina- * Lib. 4.
vit, Stoici tres eſſe voluerunt, pro tribus Tuſc.
perturbationibus in animo ſapientis, pro cupiditate voluntatem, pro lætitia gaudium, pro metu cautionem: pro ægritudine vero vel dolore, quam nos vitandæ ambiguitatis gratia, triſtitiam maluimus dicere, negaverunt eſſe poſſe aliquid in animo ſapientis. Voluntas quippe, inquiunt, appetit bonum, quod facit ſapiens. Gaudium de bono adepto eſt, quod ubique adipiſcitur ſapiens. Cautio devitat malum, quod debet ſapiens devitare. Triſtitia porro quia de malo eſt, quod jam accidit; nullum autem malum exiſtimant poſſe accidere ſapienti: nihil in ejus animo pro illa eſſe poſſe dixerunt. Sic ergo illi loquuntur, ut velle, gaudere, cavere negent, niſi ſapientem: ſtultum autem non niſi cu-

(1) Cod. Veron. *veſtrum ipſorum*. Magis adhæret Græco τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν.

Digitized by Google

cupere, lætari, metuere, contriſtari. Et illas tres eſſe conſtantias, has autem quatuor perturbationes ſecundum Ciceronem, ſecundum plurimos autem paſſiones. Græce autem illæ tres, ſicut dixi, appellantur εὐπάθειαι; iſtæ autem quatuor πάθη: Hæc locutio utrum Scripturis ſanctis congruat, cum quærerem quantum potui diligenter, illud inveni quod ait Propheta: *Non eſt gaudere impiis, dicit Dominus*: tamquam impii lætari poſſint potius quam gaudere de malis; quia gaudium proprie bonorum & piorum eſt. Item illud in Evangelio: *quæcumque vultis ut faciant vobis homines, hæc & vos facite illis*: ita dictum videtur, tamquam nemo poſſit aliquid male vel turpiter velle, ſed cupere. Denique propter conſuetudinem locutionis nonnulli interpretes addiderunt *bona*, & ita interpretati ſunt: *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines bona*. Cavendum enim putaverunt, ne quiſquam inhoneſta velit ſibi fieri ab hominibus, ut de turpioribus taceam, certe luxurioſa convivia, in quibus ſe, ſi & ipſe illis faciat ſimilia, hoc præceptum exiſtimet impleturum. Sed in Græco Evangelio, unde in Latinum translatum eſt, non legitur, *bona*: ſed, *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, hæc & vos facite illis*: credo propterea, quia in eo quod dixit, *vultis*, jam voluit intelligi *bona*. Non enim ait, cupitis.

Iſai.57. 21. ſec. LXX. — *Matth. 7.12.*

2. Non tamen ſemper his proprietatibus locutio noſtra frenanda eſt, ſed interdum his utendum eſt: & cum legimus eos quorum auctoritati reſultare fas non eſt, ibi ſunt intelligendæ, ubi rectus ſenſus alium exitum non poteſt invenire: ſicut iſta ſunt quæ exempli gratia partim ex Propheta, partim ex Evangelio commemoravimus. Quis enim neſcit impios exſultare lætitia? Et tamen *Non eſt gaudere impiis, dicit Dominus*. Unde, niſi quia gaudere aliud eſt, quando proprie ſignateque hoc verbum ponitur? Item quis negaverit non recte præcipi hominibus, ut quæcumque ſibi ab aliis fieri cupiunt, hæc eis & ipſi faciant; ne ſe invicem turpitudine illicitæ voluptatis oblectent? Et tamen ſaluberrimum veriſſimumque præceptum eſt: *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, eadem & vos facite illis*. Et hoc unde, niſi quia hoc loco modo quodam proprio voluntas poſita eſt, quæ in malo accipi non poteſt? Locutione vero uſitatiore, quam frequentat maxime conſuetudo ſermonis, non utique diceretur: *Noli velle mentiri omne mendacium*: niſi eſſet & voluntas mala, a cujus pravitate illa diſtinguitur, quam prædicaverunt Angeli dicentes: *Pax in terra hominibus bonæ voluntatis*. Nam ex abundanti additum eſt, *bonæ*, ſi eſſe non poteſt niſi bona. Quid autem magnum in caritatis laudibus dixiſſet Apoſtolus, quod non gaudeat ſuper iniquitate, niſi quia ita malignitas gaudet? Nam & apud auctores ſæcularium litterarum, talis iſtorum verborum indifferentia reperitur. Ait enim Cicero orator ampliſſimus, Cupio, Patres conſcripti, me eſſe clementem. Quia id verbum in bono poſuit, quis tam perverſe doctus exſiſtat, qui non eum Cupio, ſed Volo potius dicere debuiſſe contendat? Porro apud Terentium flagitioſus adoleſcens inſana flagrans cupidine, Nihil volo aliud, inquit, niſi Philumenam. Quam voluntatem fuiſſe libidinem, reſponſio quæ ibi ſervi ejus (*a*) ſenioris inducitur, ſatis indicat. Ait namque domino ſuo, Quanto ſatius eſt, te id „ dare operam, quo iſtum amorem ex animo amo- „ veas tuo, quam id loqui quo magis libido fruſtra „ accendatur tua. Gaudium vero eos & in malo „ poſuiſſe, ille ipſe Virgilianus teſtis eſt verſus, ubi has quatuor perturbationes ſumma brevitate complexus eſt: Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque. Dixit etiam idem auctor, Mala mentis gaudia.

Eccl.7. 14. — *Luc.2. 14.* — *1.Cor. 13.6.* — *Orat.1. in Catilin.* — *In Andria act. 2. ſc. 1.* — *Æneid. 6.* — *Æneid. 4.*

3. Proinde volunt, cavent, (*b*) gaudent & boni & mali; atque ut eadem aliis verbis enuntiemus, cupiunt, timent, lætantur & boni & mali: ſed illi bene, iſti male, ſicut hominibus ſeu recta ſeu perverſa voluntas eſt. Ipſa quoque triſtitia, pro qua Stoici nihil in animo ſapientis inveniri poſſe putaverunt, reperitur in bono, & maxime apud noſtros. Nam laudat Apoſtolus Corinthios: quod contriſtati fuerint ſecundum Deum. Sed fortaſſe quis dixerit, illis Apoſtolum fuiſſe congratulatum, quod contriſtati fuerint pœnitendo: qualis triſtitia, niſi eorum qui peccaverint, eſſe non poteſt. Ita enim dicit: *Video quod epiſtola illa, etſi ad horam contriſtavit vos, nunc gaudeo, non quia contriſtati eſtis, ſed quia contriſtati eſtis ad pœnitentiam. Contriſtati enim eſtis ſecundum Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ enim ſecundum Deum eſt triſtitia, pœnitentiam in ſalutem* (*c*) *impœnitendam operatur: mundi autem triſtitia mortem operatur. Ecce enim idipſum ſecundum Deum contriſtari, quantam perficit in vobis induſtriam.* Ac per hoc poſſunt Stoici pro ſuis partibus reſpondere, ad hoc videri utilem eſſe triſtitiam, ut peccaſſe pœniteat; in animo autem ſapientis ideo eſſe non poſſe, quia nec peccatum in eum cadit, cujus pœnitentia contriſtetur, nec ullum aliud malum, quod perpetiendo & ſentiendo ſit triſtis. Nam & * Alcibiadem ferunt, (ſi me de nomine hominis memoria non fallit) cum ſibi beatus videretur, Socrate diſputante, & ei quam miſer eſſet, quoniam ſtultus eſſet, demonſtrante, fleviſſe. Huic ergo ſtultitiæ fuit cauſſa etiam hujus utilis

Triſtitia ſecundum Deum. — *2.Cor.7. 8. &c.* — ** Cic. in Tuſc.*

(*a*) Quidam libri, *ſanioris*. Cum cod. Veronen.

(*b*) Hic in editis poſt *cavent*, additum erat *timent*. Sed male, cum loquatur Auguſtinus Stoicorum verbis, qui tres tantum affectus ſive εὐπάθειαι, & in eis *pro metu cautionem* ponebant, ut in hujus capitis initio dicit.

(*c*) Vind. & Am. omittunt, *impœnitendam*. Sed habent ceteri libri, eamque vocem, quæ Græco reſpondit ἀμεταμέλητον, præterire non ſolet Auguſtinus, ut videre eſt in Sermone 254. n. 2.

utilis optandæque triſtitiæ, qua homo eſſe ſe dolet, quod eſſe non debet. Stoici autem non ſtultum, ſed ſapientem ajunt triſtem eſſe non poſſe.

CAPUT IX.

De perturbationibus animi, quarum affectus rectos habet vita juſtorum.

1. VERUM his philoſophis quod ad iſtam quæſtionem de animi perturbationibus adtinet, jam reſpondimus in nono hujus Operis libro, oſtendentes eos non tam de rebus, quam de verbis cupidiores eſſe contentionis, quam veritatis. Apud nos autem juxta Scripturas ſacras ſanamque doctrinam, cives ſanctæ Civitatis Dei in hujus vitæ peregrinatione ſecundum Deum viventes, metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque. Et quia rectus eſt amor eorum, iſtas omnes affectiones rectas habent. Metuunt pœnam æternam, cupiunt vitam æternam: dolent in re, quia ipſi in ſemetipſis adhuc ingemiſcunt adoptionem exſpectantes redemtionem corporis
Rom.8. 23. ſui; gaudent in ſpe, quia fiet *ſermo, qui ſcriptus*
1.Cor. 15. 54. *eſt, Abſorta eſt mors in victoriam*. Item metuunt peccare, cupiunt perſeverare: dolent in peccatis, gaudent in operibus bonis. Ut enim metuant peccare, audiunt:
Matth. 24. 12. *Quoniam abundabit iniquitas, refrigeſcet caritas multorum*. Ut cupiant perſeverare, audiunt quod ſcriptum eſt:
Matth. 10. 22. *Qui perſeveraverit uſque in finem, hic ſalvus erit.* Ut doleant in peccatis, audiunt:
1.Joan. 1. 8. *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipſos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt*. Ut gaudeant in operibus bonis, audiunt: *Hilarem datorem diligit*
1.Cor. 9. *Deus*. Item ſicuti ſe infirmitas eorum firmitaſque habuerit, metuunt tentari, cupiunt tentari: dolent in tentationibus, gaudent in tentationibus. Ut enim metuant tentari, audiunt:
Gal. 6. 1. *Si quis præoccupatus fuerit in aliquo delicto, vos qui ſpiritales eſtis, inſtruite hujuſmodi in ſpiritu manſuetudinis; intendens te ipſum, ne & tu tenteris*. Ut autem cupiant tentari, audiunt quemdam virum fortem Civitatis Dei dicentem:
Pſal. 25. 2. *Proba me Domine, & tenta me; ure renes meos & cor*
Matth. 26. 75. *meum*. Ut doleant in tentationibus, vident Petrum flentem: ut gaudeant in tentationibus, audiunt
Jacob. 1. 2. Jacobum dicentem: *Omne gaudium exiſtimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis*.

2. Non ſolum autem propter ſe ipſos his moventur affectibus, verum etiam propter eos, quos liberari cupiunt, & ne pereant metuunt, & dolent ſi pereunt, & gaudent ſi liberantur. Illum quippe optimum & fortiſſimum virum, qui in
2.Cor. 12. 5. ſuis infirmitatibus gloriatur, ut cum potiſſimum commemoremus, qui in Eccleſiam Chriſti ex Gentibus venimus Doctorem Gentium in fide & veritate, qui & plus omnibus ſuis coapoſtolis
1.Cor. 15. 10. laboravit, & pluribus epiſtolis populos Dei, non eos tantum qui præſentes ab illo videbantur, verum etiam illos qui futuri prævidebantur, inſtruxit; illum, inquam, (a) virum, athletam Chriſti, doctum ab illo, unctum de illo, crucifixum cum illo, glorioſum in illo, in theatro hujus mundi, cui ſpectaculum factus eſt & angelis & hominibus, legitime magnum agonem certantem, & palmam ſupernæ vocationis in anteriore ſectantem, oculis fidei libentiſſime (b) ſpectant, gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus, foris habentem pugnas, intus timores; cupientem diſſolvi, & eſſe cum Chriſto; deſiderantem videre Romanos, ut aliquem fructum habeat & in illis, ſicut & in ceteris gentibus; æmulantem Corinthios, & ipſa æmulatione metuentem, ne ſeducantur eorum mentes a caſtitate quæ in Chriſto eſt; magnam triſtitiam & continuum dolorem cordis de Iſraelitis habentem, quod ignorantes Dei juſtitiam & ſuam volentes conſtituere, juſtitiæ Dei non eſſent ſubjecti; nec ſolum dolorem, verum etiam luctum ſuum denuntiantem quibuſdam qui ante peccaverunt, & non egerunt pœnitentiam ſuper immunditia & fornicationibus ſuis.

Gal.1. 12. Gal.2. 19. 1.Cor.4. 9. Philip. 3.14. Rom.12. 15. 2.Cor.7. 5. Philip. 1. 23. Rom.1. 11. 2.Cor. 11. 2. Rom.9. 2. Rom.10. 3. 2.Cor. 12.21.

3. Hi motus, hi affectus de amore boni & de ſancta caritate venientes, ſi vitia vocanda ſunt, ſinamus ut ea, quæ (c) vere vitia ſunt, virtutes vocentur. Sed cum rectam rationem ſequantur iſtæ affectiones, quando ubi oportet adhibentur, quis eas tunc morbos ſeu vitioſas paſſiones audeat dicere? Quamobrem etiam ipſe Dominus in forma ſervi agere vitam dignatus humanam, ſed nullum habens omnino peccatum adhibuit eas ubi adhibendas eſſe judicavit. Neque enim in quo verum erat hominis corpus & verus hominis animus, falſus erat humanus affectus. Cum ergo ejus in Evangelio iſta referuntur, quod ſuper duritiam cordis Judæorum cum ira contriſtatus ſit; quod dixerit: *Gaudeo propter vos, ut credatis*; Marci 3. 5. quod Lazarum ſuſcitaturus etiam lacrimas fuderit; quod concupiverit Joan.11. 35. cum diſcipulis ſuis manducare paſcha; quod Luc.22. 15. propinquante paſſione triſtis fuerit anima ejus, non falſo utique referuntur. Matth. 26.38. Verum ille hos motus certæ diſpenſationis gratia, ita cum voluit ſuſcepit animo humano, ut cum voluit factus eſt homo.

Chriſtus non caruit affectibus.

4. Proinde, quod fatendum eſt, etiam cum rectas & ſecundum Deum habemus has affectiones hujus vitæ ſunt, non illius quam futuram ſperamus, & ſæpe illis etiam inviti cedimus. Itaque aliquando, quamvis non culpabili cupiditate, ſed laudabili caritate moveamur, etiam dum nolumus, flemus. Habemus ergo eas ex humanæ conditionis infirmitate: non autem ita Dominus Jeſus, cujus (d) & infirmitas fuit ex poteſtate. Sed dum vitæ hujus infirmitatem gerimus, ſi eas omnino nullas habeamus, tunc potius non recte vivimus. Vituperabat enim & deteſtabatur Apoſtolus quoſdam, quos etiam eſſe dixit ſine affectione. Rom.1. 31. Culpavit etiam illos ſacer Pſalmus, de quibus ait: *Suſtinui qui ſimul contriſtaretur, & non fuit*. Pſal.68. 21. Nam omnino non

(a) Vind. Am. Er. & plerique MSS. *verum athletam Chriſti*.
(b) Plures MSS. *exſpectantem*. Et quidam, *ſpectamus*.
(c) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & lov. *vera*.
(d) Particula & abeſt a MSS. pleriſque.

Crantor Academicus apud. Cicer. 3. Tuſc. non dolere, dum ſumus in hoc loco miſeriæ, profecto ſicut * quidam etiam apud ſæculi hujus litteratos ſenſit & dixit, non ſine magna mercede contingit, immanitatis in animo, ſtuporis in corpore. Quocirca illa quæ ἀπάθεια Græce dicitur, quæ ſi Latine poſſet, impaſſibilitas diceretur, ſi ita intelligenda eſt, (in animo quippe, non in corpore accipitur) ut ſine his affectionibus vivatur, quæ contra rationem accidunt, mentemque perturbant, bona plane & maxime optanda eſt; ſed nec ipſa hujus eſt vitæ. Non enim qualiumcumque hominum vox eſt, ſed maxime piorum multumque juſtorum atque ſanctorum: *Si dixerimus, quoniam peccatum non habemus, nos ipſos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt*. (1. Joan. 1. 8.) Tunc itaque ἀπάθεια iſta erit, quando peccatum in homine nullum erit. Nunc vero ſatis bene vivitur, ſi ſine crimine: ſine peccato autem qui ſe vivere exiſtimat, non id agit, ut peccatum non habeat, ſed ut veniam non accipiat. (1) Porro ſi ἀπάθεια illa dicenda eſt, cum (*a*) animum contingere omnino non poteſt ullus affectus, quis hunc ſtuporem non omnibus vitiis judicet eſſe pejorem? Poteſt ergo non abſurde dici perfectam beatitudinem ſine ſtimulo timoris & ſine ulla triſtitia futuram: non ibi autem futurum amorem gaudiumque quis dixerit, niſi omni modo a veritate ſecluſus? Si autem ἀπάθεια illa eſt, ubi nec metus ullus exterret, nec (*b*) angit dolor averſanda eſt in hac vita, ſi recte, hoc eſt, ſecundum Deum vivere volumus: in illa vero beata, quæ ſempiterna promitittur, (*c*) plane ſperanda eſt.

5. Timor namque ille de quo dicit apoſtolus Joannes: *Timor non eſt in caritate, ſed perfecta caritas foras mittit timorem, quia timor pœnam habet; qui autem timet, non eſt perfectus in caritate*: (1. Joan. 4. 18.) non eſt ejus generis timor, cujus ille quo timebat apoſtolus Paulus; ne Corinthii ſerpentina ſeducerentur aſtutia; (2. Cor. 11. 3.) hunc enim timorem habet caritas, immo non habet niſi caritas: ſed illius eſt generis timor, qui non eſt in caritate: de quo (2) ipſe apoſtolus Paulus ait: *Non enim accepiſtis ſpiritum ſervitutis iterum in timorem*. (Rom. 8. 15.) *Timor* vero ille *caſtus permanens in ſæculum ſæculi*, (Pſal. 18. 10.) ſi erit & in futuro ſæculo, (nam quo alio modo poteſt intelligi permanere in ſæculum ſæculi?) non eſt timor exterrens a malo, quod accidere poteſt; ſed tenens in bono, quod amitti non poteſt. Ubi enim boni adepti amor immutabilis eſt; profecto, ſi dici poteſt, mali cavendi timor ſecurus eſt. Timoris quippe caſti nomine ea voluntas ſignificata eſt, qua nos neceſſe erit nolle peccare, & non ſollicitudine infirmitatis, ne forte peccemus, ſed tranquillitate caritatis cavere peccatum. Aut ſi nullius omnino generis timor eſſe poterit in illa certiſſima ſecuritate perpetuorum feliciumque gaudiorum; ſic dictum eſt: *Timor Domini caſtus permanens in ſæculum ſæculi*, quemadmodum dictum eſt: *Patientia pauperum non peribit in æternum*. (Pſal. 9. 19.) Neque enim æterna erit ipſa patientia, quæ neceſſaria non eſt, niſi ubi toleranda ſunt mala: ſed æternum erit, quo per patientiam pervenitur. Ita fortaſſe timor caſtus in ſæculum ſæculi dictus eſt permanere, quia id permanebit, quo timor ipſe perducit.

6. Quæ cum ita ſint, quoniam recta vita ducenda eſt, qua perveniendum ſit ad beatam, omnes affectus iſtos vita recta rectos habet, perverſa perverſos. Beata vero eademque æterna amorem habebit & gaudium non ſolum rectum, verum etiam certum: timorem autem ac dolorem nullum. Unde jam apparet utcumque, quales eſſe debeant in hac peregrinatione cives Civitatis Dei, viventes ſecundum ſpiritum, non ſecundum carnem, hoc eſt, ſecundum Deum, non ſecundum hominem: & quales in illa quo tendunt, immortalitate futuri ſint. Civitas porro, id eſt, ſocietas impiorum non ſecundum Deum, ſed ſecundum hominem viventium, & in ipſo cultu falſæ, contemtuque veræ divinitatis, doctrinas hominum dæmonumve ſectantium, his affectibus pravis tamquam morbis & perturbationibus quatitur. Et ſi quos cives habet, qui moderari talibus motibus, & eos quaſi temperare videantur; ſic impietate ſuperbi & elati ſunt, ut hoc ipſo in eis ſint majores tumores, quo minores dolores. Et ſi nonnulli tanto immaniore, quanto rariore vanitate hoc in ſe ipſis adamaverint, ut nullo prorſus erigantur & excitentur, nullo flectantur atque inclinentur affectu; humanitatem totam potius amittunt, quam veram aſſequantur tranquillitatem. Non enim quia durum aliquid, ideo rectum; aut quia ſtupidum eſt, ideo ſanum.

CAPUT X.

An primos homines in paradiſo conſtitutos nullis perturbationibus, prius quam delinquerint, affectos fuiſſe credendum ſit.

SED utrum primus homo vel primi homines, (duorum erat quippe conjugium) habebant iſtos affectus in corpore animali ante peccatum, quales in corpore ſpiritali non habebimus omni purgato finitoque peccato, non immerito quæritur. Si enim habebant, quomodo erant beati in illo memorabili beatitudinis loco, id eſt, paradiſo? Quis tandem abſolute dici beatus poteſt, qui timore afficitur, vel dolore? (*Hominum primorum ſtatus.*) Quid autem timere aut dolere poterant illi homines in tantorum tanta affluentia bonorum, ubi nec mors metuebatur, nec ulla corporis mala valetudo, nec aberat quidquam, quod bona voluntas adipiſceretur, nec inerat quod carnem

(a) Plures MSS. *animo*.
(b) MSS. nonnulli, *tangit*.
(c) Vind. Am. & Er. *timor plane ſuperandus eſt*. Lov. *timor plane ſperandus eſt*. At MSS. carent verbo *timor*, & habent *ſperanda eſt*, ſcilicet, ἀπάθεια.

(1) Cod. Veron. *Porro autem ſi*.
(2) Cod. Veron. *Et ipſe*.

nem animumve hominis feliciter viventis offen-
deret? Amor erat imperturbatus in Deum, at-
que inter ſe conjugum fida & ſincera ſocietate
viventium, & ex hoc amore grande gaudium,
non deſiſtente quod amabatur ad fruendum. Erat
devitatio tranquilla peccati, qua manente nul-
lum omnino aliunde malum, quod contriſtaret,
irruebat. An forte cupiebant prohibitum lignum
ad veſcendum contingere, ſed mori metuebant;
ac per hoc & cupiditas, & metus jam tunc il-
los homines etiam in illo perturbabat loco? Abſit
ut hoc exiſtimemus fuiſſe, ubi nullum erat omni-
no peccatum. Neque enim nullum peccatum
eſt, ea quæ lex Dei prohibet concupiſcere, at-
que ab his abſtinere timore pœnæ, non amore
juſtitiæ. Abſit, inquam, ut ante omne pec-
catum, jam ibi fuerit tale peccatum, ut hoc
de ligno admitterent, quod de muliere Domi-
Matth. 5. 28. nus ait: *Si quis viderit mulierem ad concupiſcen-
dum eam, jam mœchatus eſt eam in corde ſuo*.
Quam igitur felices erant primi homines, &
nullis agitabantur perturbationibus animorum,
nullis corporum lædebantur incommodis: tam
felix univerſa ſocietas eſſet humana, ſi nec illi
malum; quod etiam in poſteros trajecerunt, nec
quiſquam ex eorum ſtirpe iniquitatem commit-
teret, quæ damnationem reciperet: atque (*a*) iſta
permanente felicitate, donec per illam benedi-
Gen. 1. 28. ctionem, qua dictum eſt: *Creſcite, & multipli-
camini*, prædeſtinatorum ſanctorum numerus
compleretur, alia major daretur, quæ beatiſſi-
mis Angelis data eſt: ubi jam eſſet certa ſecu-
ritas peccaturum neminem, neminemque mo-
riturum: & talis eſſet vita ſanctorum, poſt nul-
lum laboris, doloris, mortis experimentum,
qualis erit poſt hæc omnia in incorruptione cor-
porum reddita reſurrectione mortuorum.

CAPUT XI.

*De lapſu primi hominis, in quo bene condi-
ta natura eſt, nec poteſt niſi a ſuo Au-
ctore reparari.*

1. SED quia Deus cuncta præſcivit, & ideo
hominem quoque peccaturum ignorare
non potuit; ſecundum id quod præſcivit atque
diſpoſuit Civitatem ſanctam, (*b*) eam debemus
aſſerere, non ſecundum illud quod in noſtram
cognitionem pervenire non potuit, quia in Dei
diſpoſitione non fuit. Nec enim homo peccato
ſuo divinum potuit perturbare conſilium, quaſi
Deum quod ſtatuerat mutare compulerit: cum
Deus præſciendo utrumque prævenerit, id eſt,
& homo, quem bonum ipſe creavit, quam ma-
lus eſſet futurus, & quid boni etiam ſic de illo
eſſet ipſe facturus. Deus enim etſi dicitur ſta-
Gen. 6. 6. tuta mutare, (unde tropica locutione in Scrip-
1. Reg. 15. 11. turis (1) ſanctis etiam pœnituiſſe legitur Deum)
juxta id dicitur, quod homo ſperaverat, vel
naturalium cauſſarum ordo geſtabat; non juxta
id quod ſe Omnipotens facturum eſſe præſcive- Eccl. 7. 30.
rat. Fecit itaque Deus, ſicut ſcriptum eſt, ho-
minem rectum: ac per hoc voluntatis bonæ.
Non enim rectus eſſet, bonam non habens vo-
luntatem. Bona igitur voluntas opus eſt Dei:
cum ea quippe ab illo factus eſt homo. Mala
vero voluntas prima, quoniam omnia mala ope-
ra præceſſit in homine, defectus potius fuit qui-
dam ab opere Dei ad ſua opera, quam opus ul-
lum. Et ideo mala opera, quia ſecundum ſe,
non ſecundum Deum: ut eorum operum tam-
quam fructuum malorum voluntas ipſa eſſet ve-
lut arbor mala, aut ipſe homo in quantum malæ
voluntatis. Porro mala voluntas, quamvis non
ſit ſecundum naturam, ſed contra naturam, quia
vitium eſt: tamen ejus naturæ eſt, cujus eſt vi-
tium, quod niſi in natura non poteſt eſſe: ſed
in ea quam creavit ex nihilo, non quam ge-
nuit Creator de ſemetipſo, ſicut genuit Verbum,
per quod facta ſunt omnia. Quia etſi de terræ
pulvere Deus finxit hominem; eadem terra
omniſque terrena materies omnino de nihilo
eſt, animamque de nihilo factam dedit corpori,
cum factus eſt homo. Uſque adeo autem mala
vincuntur a bonis, ut quamvis ſinantur eſſe
ad demonſtrandum quam poſſit & ipſis bene uti
juſtitia providentiſſima Creatoris; bona tamen
ſine malis eſſe poſſint, ſicut Deus ipſe verus &
ſummus, ſicut omnis ſuper iſtum caliginoſum
aerem cæleſtis inviſibilis (*c*) viſibiliſque creatura;
mala vero ſine bonis eſſe non poſſint, quoniam
naturæ in quibus ſunt, in quantum naturæ ſunt,
utique bonæ ſunt. Detrahitur porro malum,
non aliqua natura quæ acceſſerat, vel ulla ejus
parte ſublata, ſed ea quæ vitiata ac depravata
fuerat, ſanata atque correcta. ARBITRIUM igi-
tur VOLUNTATIS tunc eſt vere liberum, cum
vitiis peccatiſque non ſervit. Tale datum eſt
a Deo: quod amiſſum proprio vitio, niſi a quo
dari potuit, reddi non poteſt. Unde Veritas Joan. 8.
dicit: *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi* 36.
eritis. Idipſum eſt autem, ac ſi diceret, Si vos
Filius ſalvos fecerit, tunc vere ſalvi eritis.
Inde quippe liberator, unde ſalvator.

2. Vivebat itaque homo ſecundum Deum in
paradiſo, & corporali & ſpiritali. Neque enim
erat paradiſus corporalis propter corporis bona,
& propter mentis non erat ſpiritalis; aut vero
erat ſpiritalis quo per interiores, & non erat
corporalis quo per exteriores ſenſus homo frue-
retur. Erat plane utrumque propter utrumque.
Poſtea vero quam ſuperbus ille angelus, ac per
hoc invidus, per eamdem ſuperbiam a Deo ad
ſemetipſum converſus, quodam quaſi tyrannico
faſtu gaudere ſubditis, quam eſſe ſubditus eli-
gens, de ſpiritali paradiſo cecidit, (de cujus
lapſu ſociorumque ejus, qui ex angelis Dei an-
geli ejus effecti ſunt, in libris undecimo & duo-
de-

(*a*) Aliquod MSS. *Atque ita*.
(*b*) Apud Lov. omiſſum eſt, *eam*.

(*c*) Sola editio Lov. *inviſibiliſque*: omiſſa voce, *viſibilis*.
(1) Cod. Veronen. deeſt *Sanctis*.

Digitized by Google

decimo hujus Operis ſatis, quantum potui, diſ-
putavi) (a) maleſuada verſutia in hominis (1) ſen-
ſus ſerpere affectans, cui utique ſtanti, quoniam
ipſe ceciderat, invidebat, colubrum in paradiſo
(2) corporali, ubi cum duobus illis hominibus
maſculo & femina animalia etiam terreſtria ce-
tera ſubdita & innoxia verſabantur, animal ſcili-
cet lubricum & tortuoſis amfractibus mobile,
operi ſuo congruum, per quem loqueretur, ele-
git; eoque per angelicam præſentiam præſtantio-
remque naturam ſpiritali nequitia ſibi ſubjecto,
& tamquam inſtrumento abutens, (b) fallacia
ſermocinatus eſt feminæ: a parta ſcilicet infe-
riore illius humanæ copulæ incipiens, ut grada-
tim perveniret ad totum; non exiſtimans virum
facile credulum, nec errando poſſe decipi, ſed
Exod. dum alieno cedit errori. Sicut enim Aaron er-
32. 4. ranti populo ad idolum fabricandum non con-
3. Reg. ſenſit inductus, ſed ceſſit obſtrictus; nec Salo-
11. 4. monem credibile eſt errore putaſſe idolis eſſe
ſerviendum, ſed blanditiis femineis ad illa ſa-
crilegia fuiſſe compulſum: ita credendum eſt,
illum virum ſuæ feminæ, uni unum, homi-
nem homini, conjugem conjugi, ad Dei legem
tranſgrediendam, non tamquam verum loquen-
ti credidiſſe ſeductum, ſed ſociali neceſſitudine
paruiſſe. Non enim fruſtra dixit Apoſtolus: *Sed*
1. Tim. *& Adam non eſt ſeductus, mulier autem ſeducta*
2. 14. *eſt*: niſi quia illa quod ei ſerpens locutus eſt,
tamquam verum eſſet, accepit, ille autem ab
unico noluit conſortio dirimi, nec in communu-
nione peccati; nec ideo minus reus, (c) ſed
ſciens prudenſque peccavit. Unde & Apoſtolus
non ait, Non peccavit: ſed, *Non eſt ſeductus.*
Rom. 5. Nam utique ipſum (d) oſtendit, ubi dicit: *Per*
12. *unum hominem intravit peccatum in mundum*:
Ibidem & paullo poſt apertius: *In ſimilitudine*, inquit,
14. *prævaricationis Adæ*. Eos autem ſeductos intel-
ligi voluit, qui id quod faciunt, non putant eſſe
peccatum: ille autem ſcivit. Alioquin quomo-
do verum erit: *Adam non eſt ſeductus*? Sed
inexpertus divinæ ſeveritatis in eo falli potuit,
ut veniale crederet eſſe commiſſum. Ac per
hoc in eo quidem quo mulier ſeducta eſt, non
eſt ille ſeductus, ſed eum feſellit, quomodo fue-
rat judicandum quod erat dicturus: *Mulier quam*
Gen. 3. *dediſti (e) mecum, ipſa mihi dedit, & mandu-*
12. *cavi*. Quid ergo * pluribus? Etſi credendo non
* Supple, opus eſt. ſunt ambo decepti, peccando tamen ambo ſunt
capti, & diaboli laqueis implicati.

CAPUT XII.

De qualitate primi peccati per hominem admiſſi.

SI quem vero movet, cur aliis peccatis ſic
natura non mutetur humana, quemadmo-
dum illa duorum primorum hominum præva-
ricatione mutata eſt; ut tantæ corruptioni,

Tom. VII.

quantam videmus atque ſentimus, & per hanc
ſubjaceret (f) morti, ac tot & tantis tamque
inter ſe contrariis perturbaretur & fluctuaret af-
fectibus, qualis in paradiſo ante peccatum, li-
cet in corpore eſſet animali, utique non fuit:
ſi quis hoc movetur, ut dixi, non ideo debet
exiſtimare leve ac parvum illud fuiſſe commiſ-
ſum, quia in eſca factum eſt, non quidem mala,
nec noxia, niſi quia prohibita. Neque enim
quidquam mali Deus in illo tantæ felicitatis loco
crearet atque plantaret. Sed obedientia com-
mendata eſt in præcepto, quæ virtus in crea- Obedientia
tura rationali mater quodam modo eſt omnium mater
cuſtoſque virtutum: quandoquidem ita facta virtu-
eſt, ut ei ſubditam eſſe ſit utile; perniciosum tum.
autem ſuam, non ejus a quo creata eſt, facere
voluntatem. Hoc itaque de uno cibi genere non
edendo, ubi aliorum tanta copia ſubjacebat,
tam leve præceptum ad obſervandum, tam bre-
ve ad memoria retinendum, ubi præſertim non-
dum voluntati cupiditas reſiſtebat, quod de pœ-
na tranſgreſſionis poſtea ſubſecutum eſt, tanto
majore injuſtitia violatum eſt, quanto faciliore
poſſet obſervantia cuſtodiri.

CAPUT XIII.

Quod in prævaricatione Adæ ad opus malum voluntas præceſſit mala.

1. IN occulto autem mali eſſe cœperunt, ut in
apertam inobedientiam laberentur. Non
enim ad malum opus perveniretur, niſi præ-
ceſſiſſet mala voluntas. Porro malæ voluntatis Super-
initium quod potuit eſſe niſi ſuperbia? *Initium* bia.
enim *omnis peccati ſuperbia eſt*. Quid eſt autem Eccl. 10.
ſuperbia, niſi perverſæ celſitudinis appetitus? 15.
Perverſa enim celſitudo eſt, deſerto eo cui de-
bet animus inhærere principio, ſibi quodam
modo fieri atque eſſe principium. Hoc fit, cum
ſibi nimis placet. Sibi vero ita placet, cum
ab illo bono immutabili deficit, quod ei magis
placere debuit quam ipſe ſibi. Spontaneus eſt
autem iſte defectus: quoniam ſi voluntas in
amore ſuperioris immutabilis boni, a quo illu-
ſtrabatur ut videret, & accendebatur ut ama-
ret, ſtabilis permaneret, non inde ad ſibi placen-
dum averteretur, & ex hoc tenebreſceret &
frigeſceret, ut vel illa verum crederet dixiſſe
ſerpentem, vel ille Dei mandato uxoris præ-
poneret voluntatem, putaretque ſe venialiter
tranſgreſſorem eſſe præcepti, ſi vitæ ſuæ ſociam
non deſereret etiam in ſocietate peccati. Non
malum ergo opus factum eſt, id eſt, illa tranſ- Opus
greſſio, ut cibo prohibito veſcerentur, niſi ab malum non niſi
eis qui jam mali erant. Neque enim fieret ille a mali
fructus malus, niſi ab arbore mala. Ut autem fit.
eſſet arbor mala, contra naturam factum eſt; Matth.
quia niſi vitio voluntatis, quod contra natu- 7. 18.

Ee ram

(a) Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *maleſuaſa*. Ceteri fere MSS. *maleſuadenda*. Melius Lov. *maleſuada*: ut apud Virgil. Æneid. 6. *maleſuada fames*.
(b) Plures MSS. *fallaciam*, & ita cod. Veron.
(c) Er. & MSS. *ſi ſciens*, cum Veron. MS.
(d) Editi, *ipſum peccaſſe oſtendit*. Abeſt *peccaſſe* a MSS.

(e) Sic MSS. juxta Græc. LXX. At editi, *quam dediſti mihi ſociam*.
(f) Am. Er. & Lov. *& morti*. Abeſt *&* a MSS. ſed habetur in cod. Veron.
(1) Cod. Veronen. *ſenſum*.
(2) Cod. Veron. *temporali*; minus bene.

Digitized by Google

ram eſt, non utique fieret: Sed vitio depravari, niſi ex nihilo facta, natura non poſſet. Ac per hoc ut natura ſit, ex eo habet quod a Deo facta eſt; ut autem ab eo (a) quod eſt deficiat, ex hoc quod de nihilo facta eſt. Nec ſic defecit homo, ut omnino nihil eſſet: ſed ut inclinatus ad ſe ipſum minus eſſet, quam erat, cum ei qui ſumme eſt inhærebat. Relicto itaque Deo, eſſe in ſemetipſo, hoc eſt, ſibi placere, non jam nihil eſſe eſt, ſed nihilo propinquare.
1. Petri 2. 10. Unde ſuperbi ſecundum Scripturas ſanctas alio nomine appellantur, ſibi placentes. Bonum eſt
Sibi placentes. enim ſurſum habere cor: non tamen ad ſe ipſum, quod eſt ſuperbiæ; ſed ad Dominum, quod eſt obedientiæ, quæ niſi humilium non poteſt eſſe. Eſt igitur aliquid humilitatis miro modo quod ſurſum faciat cor, & eſt aliquid elationis quod deorſum faciat cor. Hoc quidem quaſi contrarium videtur, ut elatio ſit deorſum, & humi-
Humilitas. litas ſurſum: Sed pia humilitas facit ſubditum ſuperiori; nihil eſt autem ſuperius Deo: & ideo exaltat humilitas, quæ facit ſubditum Deo. Elatio autem quæ in vitio eſt, eo ipſo (b) quo reſpuit ſubjectionem, & cadit ab illo, quo non eſt quidquam ſuperius, & ex hoc erit inferius, & fit quod ſcriptum eſt: *Dejeciſti eos, cum ex-*
Pſ.72. 18. *tollerentur*. Non enim ait, cum elati fuiſſent, ut prius extollerentur, & poſtea dejicerentur: ſed cum extollerentur, tunc dejecti ſunt. Ipſum quippe extolli, jam dejici eſt. Quapropter quod nunc in Civitate Dei, & Civitati Dei in hoc ſæculo peregrinanti maxime commendatur humilitas, & in ejus Rege, qui eſt Chriſtus, maxime prædicatur; contrariumque huic virtuti elationis vitium, in ejus adverſario, qui eſt diabolus, maxime dominari, ſacris litteris edocetur: profecto iſta eſt magna differentia, qua Civitas, unde loquimur, utraque diſcernitur; una ſcilicet ſocietas piorum hominum, altera impiorum, ſingula quæque cum angelis ad ſe pertinentibus, in quibus præceſſit hac amor Dei, hac amor ſui.

2. Manifeſto ergo apertoque peccato, ubi factum eſt quod Deus fieri prohibuerat, diabolus hominem non cepiſſet, niſi jam ille ſibi ipſi placere cœpiſſet. Hinc enim & delectavit quod
Gen.3.5. dictum eſt: *Eritis ſicut dii*. Quod melius eſſe poſſent ſummo veroque principio cohærendo per obedientiam, non ſuum ſibi exſiſtendo principium per ſuperbiam. Dii enim creati; non ſua (c) veritate, ſed Dei veri participatione ſunt dii. Plus autem (d) appetendo, minus eſt: qui dum ſibi ſufficere (e) diligit, ab illo qui ei vere ſufficit, deficit. Illud itaque malum, quo cum ſibi homo placet, tamquam ſit & ipſe lumen, avertitur ab eo lumine, quod ei ſi placeat & ipſe fit lumen: illud, inquam, malum præceſſit in abdito, ut ſequeretur hoc malum quod perpetratum eſt in aperto. Verum eſt enim quod ſcriptum eſt: *Ante ruinam exaltatur* Prov.16. 18.
cor, & ante gloriam humiliatur. Illa prorſus ruina quæ fit in occulto, præcedit ruinam quæ fit in manifeſto, dum illa ruina eſſe non putatur. Quis enim exaltationem ruinam putat, cum jam ibi ſit defectus, quo eſt relictus excelſus? Quis autem ruinam eſſe non videat, quando fit mandati evidens atque indubitata tranſgreſſio? Propter hoc Deus illud prohibuit, quod cum eſſet admiſſum, nulla defendi poſſet imaginatione juſtitiæ. Et (f) audeo dicere, ſuperbis eſſe utile cadere in aliquod apertum manifeſtumque peccatum, unde ſibi diſpliceant, qui jam ſibi placendo ceciderant. Salubrius enim Petrus ſibi diſplicuit, quando flevit, quam ſibi placuit, Matth. 26. 33. & 75.
quando præſumſit. Hoc dicit & ſacer Pſalmus: *Imple facies eorum ignominia, & quærent*
nomen tuum, Domine: id eſt, ut tu eis placeas Pſal.82. 17.
quærentibus nomen tuum, qui ſibi (1) placuerunt quærendo ſuum.

CAPUT XIV.

De ſuperbia tranſgreſſionis, quæ ipſa fuit tranſgreſſione deterior.

SED eſt pejor damnabiliorque ſuperbia, qua etiam in peccatis manifeſtis ſuffugium excuſationis inquiritur: ſicut illi primi homines,
quorum & illa dixit: *Serpens ſeduxit me, &* Gen.3. 13.
manducavi: & ille dixit: *Mulier quam dediſti* Ibidem 12.
mecum, hæc mihi dedit a ligno, & edi. Nuſquam hic ſonat petitio veniæ, nuſquam imploratio medicinæ. Nam licet iſti non ſicut Cain, Gen.4.
quod commiſerunt, negent; adhuc tamen ſuperbia in alium quærit referre, quod perperam fecit: ſuperbia mulieris in ſerpentem, ſuperbia viri in mulierem. Sed accuſatio potius quam excuſatio vera eſt, ubi mandati divini eſt aperta tranſgreſſio. Neque enim hoc propterea non fecerunt, quia id mulier ſerpente ſuadente, vir muliere impertiente commiſit; quaſi quidquam Deo, cui vel crederetur, vel cederetur, anteponendum fuerit.

CAPUT XV.

De juſtitia retributionis, quam primi homines pro ſua inobedientia receperunt.

QUIA ergo contemtus eſt Deus jubens, qui (g) creaverat, qui ad ſuam imaginem fecerat, qui ceteris animalibus præpoſuerat, qui in paradiſo conſtituerat, qui rerum omnium copiam ſalutiſque præſtiterat, qui præceptis nec pluribus nec grandibus nec difficilibus oneraverat, ſed uno breviſſimo atque leviſ-

ſimo

(a) Sic melioris notæ MSS. At Vind. Am. Er. *ab eo quod facta eſt*. Lov. *ab eo a quo facta eſt*.

(b) Plerique MSS. cum Veroneuſi omittunt *quo*: poſtque *ſubjectionem*, Vind. proſequitur, *cadit ab illo*, omiſſa particula *&*.

(c) Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. *virtute*.

(d) Editi, *homo appetendo*. Abeſt *homo* a MSS.

(e) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *delegit*. Cod. Veron. *deligit*.

(f) Editi, *Et ideo*. Abeſt *ideo* a MSS.

(g) Editi, *qui hominem creaverat, qui ad ſuam imaginem eum fecerat*. At MSS. non habent *hominem*, nec *eum*.

(1) Cod. Veron. *placuerant*.

ſimo ad obedientiæ ſalubritatem adminiculaverat, quod eam creaturam, cui libera ſervitus expediret, ſe eſſe Dominum commonebat: juſta damnatio ſubſecuta eſt, taliſque damnatio, ut homo qui cuſtodiendo mandatum futurus fuerat etiam carne ſpiritalis, fieret etiam mente carnalis; & (a) qui ſua ſuperbia ſibi placuerat, Dei juſtitia ſibi donaretur, nec (b) ſic ut in ſua eſſet omnimodis poteſtate, ſed a ſe ipſe quoque diſſentiens, ſub illo (1) qui peccando conſenſit, pro libertate quam concupivit, duram miſeramque ageret ſervitutem; mortuus ſpiritu volens, & corpore moriturus invitus: deſertor æternæ vitæ, etiam æterna, niſi gratia liberaret, morte damnatus. Quiſquis hujuſmodi damnationem vel nimiam, vel injuſtam putat, metiri profecto neſcit, quanta fuerit iniquitas in peccando, ubi tanta erat non peccandi facilitas. Sicut enim Abrahæ non immerito magna obedientia prædicatur, quia ut occideret filium, res difficillima eſt imperata: ita in paradiſo tanto major inobedientia fuit, quanto id quod præceptum eſt, nullius difficultatis fuit. Et ſicut obedientia ſecundi hominis eo prædicabilior, quo factus eſt obediens uſque ad mortem: (2) ita inobedientia primi hominis eo deteſtabilior, quo factus eſt inobediens uſque ad mortem. Ubi enim magna eſt inobedientiæ pœna propoſita, & res a Creatore facilis imperata, quiſnam ſatis explicet, quantum malum ſit, non obedire in re facili, & tantæ poteſtatis imperio, & tanto (3) terrenti ſupplicio?

Abrahæ obedien. tia. *Gen.* 22. 2.

Philip. 2. 8.

Inobedientiæ pœna.

2. Denique ut breviter dicatur, in illius peccati pœna quid inobedientiæ niſi inobedientia retributa eſt? Nam quæ hominis eſt alia miſeria, niſi adverſus eum ipſum inobedientia ejus ipſius, ut (c) quoniam noluit quod potuit; quod non poteſt velit? In paradiſo enim etiamſi non omnia poterat ante peccatum, quidquid tamen non poterat, non volebat; & ideo poterat omnia quæ volebat. Nunc vero ſicut in ejus ſtirpe cognoſcimus, & divina Scriptura teſtatur, *homo vanitati ſimilis factus eſt*. Quis enim enumerat, quam multa quæ non poteſt velit, dum ſibi ipſe, ideſt, voluntati ejus, ipſe animus ejus, eoque inferior caro ejus non obtemperat? Ipſo namquam invito, & animus plerumque turbatur, & caro dolet, & veteraſcit, & moritur; & quidquid aliud patimur, quod non pateremur inviti, ſi voluntati noſtræ noſtra natura omni modo atque ex omnibus partibus obediret. At enim aliquid caro patitur, quo ſervire non ſinitur? Quid intereſt unde, dum tamen (d) per juſtitiam dominantis Dei, cui ſubditi ſervire noluimus, caro noſtra nobis, quæ ſubdita fuerat, non ſerviendo moleſta ſit; quamvis nos Deo non ſerviendo, moleſti nobis potuerimus eſſe, non illi? Neque enim ſic ille noſtro, ut nos ſervitio corporis indigemus: & ideo noſtra eſt quod recipimus, non illius pœna quod fecimus. Dolores porro qui dicuntur carnis, animæ ſunt in carne, & ex carne. Quid enim caro per ſe ipſam ſine anima vel dolet, vel concupiſcit? Sed quod concupiſcere caro dicitur vel dolere, aut ipſe homo eſt, ſicut diſſeruimus; aut aliquid animæ, quod carnis afficit paſſio, vel aſpera, ut faciat dolorem; vel lenis, ut voluptatem. Sed dolor carnis tantummodo offenſio eſt animæ ex carne; & quædam ab ejus paſſione diſſenſio: ſicut (4) animæ dolor, quæ triſtitia nuncupatur, diſſenſio eſt ab his rebus quæ nobis nolentibus acciderunt. Sed triſtitiam plerumque præcedit metus, qui & ipſe in anima eſt, non in carne. Dolorem autem carnis non præcedit ullus quaſi metus carnis, qui ante dolorem in carne ſentiatur. Voluptatem vero præcedit appetitus quidam, qui ſentitur in carne quaſi cupiditas ejus, ſicut fames & ſitis, & ea quæ in genitalibus uſitatius libido nominatur, cum hoc ſit generale vocabulum omnis cupiditatis: Nam & ipſam iram nihil aliud eſſe, quam ulciſcendi libidinem, * veteres definierunt: quamvis nonnunquam homo, ubi vindictæ nullus eſt ſenſus, etiam rebus inanimis iraſcatur, (e) ut male ſcribentem ſtilum collidat, vel calamum frangat iratus. Verum & iſta licet irrationabilior, tamen quædam ulciſcendi libido eſt, & neſcio quæ, ut ita dixerim, quaſi umbra retributionis, ut qui male faciunt, mala patiantur. Eſt igitur libido ulciſcendi, quæ ira dicitur: eſt libido habendi pecuniam, quæ avaritia: eſt libido quomodocumque vincendi, quæ pervicacia: eſt libido gloriandi, quæ jactantia nuncupatur. Sunt multæ variæque libidines, quarum nonnullæ habent etiam vocabula propria, quædam vero non habent. Quis enim facile dixerit, quid vocetur libido dominandi, quam tamen plurimum valere in tyrannorum animis, etiam civilia bella teſtantur?

Pſ. 143. 4.

Voluntas.

Dolor carnis & animæ.

Libido vox generalis ad omnem cupiditatem.

* *Cicero in* 4. *Tuſc.*

CAPUT XVI.

De libidinis malo, cujus nomen cum multis vitiis congruat, proprie tamen motibus obſcenis corporis adſcribitur.

Cum igitur ſint multarum libidines rerum, tamen cum libido dicitur, neque cujus rei libido ſit additur, non fere adſolet animo occurrere niſi illa, qua obſcenæ corporis partes excitantur. Hæc autem ſibi non ſolum totum corpus, nec ſolum extrinſecus, verum etiam intrinſecus vindicat, totumque commovet hominem animi ſimul affectu cum carnis appetitu conjuncto atque permixto, ut ea voluptas ſequatur, qua major in corporis voluptatibus nulla

(a) Sic MSS. At editi, *& quia*.
(b) Vind. Am. Er. *ne ſicut affectabat; in ſua eſſet* &c. Lov. *nec ſicut affectabat* &c. Abeſt *affectabat* a MSS. qui habent, *nec ſic* (intellige *ſibi donaretur*) *ut in ſua eſſet* &c.
(c) Invertit dictum Terentii Andr. Act. 2. Scen. 1. *Quoniam non poteſt fieri quod velis, id velis quod poſſis*.

(d) Aliquot MSS. *pro juſtitia damnantis Dei*.
(e) Nonnulli codices, *& male*. Suffragante etiam Veronen. MS.
(1) Male in edit. *qui*; bene in Veronen. cod. *cui*.
(2) Cod. Veron. *ita &*.
(3) Cod. Veron. *terrente*. (4) Cod. Veron. *enim*.

nulla eſt : ita ut momento ipſo temporis , quo ad ejus pervenitur extremum , pæne omnis acies & quaſi vigilia cogitationis obruatur. Quis autem amicus ſapientiæ ſanctorumque gaudiorum, conjugalem agens vitam , ſed, ſicut Apoſtolus 1. Theſſ. 4. & 5. monuit , *ſciens vas ſuum poſſidere in ſanctificatione & honore , non in morbo deſiderii , ſicut & gentes quæ ignorant Deum* , non mallet , ſi poſſet , ſine hac libidine filios procreare ; ut etiam in hoc ſerendæ prolis officio , ſic ejus menti ea quæ ad hoc opus creata ſunt , quemadmodum cetera ſuis quæque operibus diſtributa membra ſervirent , nutu voluntatis acta , non æſtu libidinis incitata ? Sed neque ipſi amatores hujus voluptatis , ſive ad concubitus conjugales , ſive ad immunditias flagitiorum , cum voluerint commoventur : ſed aliquando motus ille importunus eſt nullo poſcente , aliquando autem deſtituit inhiantem , & cum in animo concupiſcentia ferveat , friget in corpore : atque ita mirum in modum non ſolum generandi voluntati, verum etiam laſciviendi libidini libido non ſervit ; & cum tota plerumque menti cohibenti adverſetur , nonnunquam & adverſus (1) ſe ipſam dividitur , commotoque animo in commovendo corpore ſe ipſa non ſequitur .

CAPUT XVII.

De nuditate primorum hominum , quam poſt peccatum turpem pudendamque viderunt .

MERITO hujus libidinis maxime pudet , merito & ipſa membra , quæ ſuo quodam , ut ita dixerim , jure , non omni modo ad arbitrium noſtrum (a) movet , aut non movet , pudenda dicuntur , quod ante peccatum hominis non Gen. 2. 25. fuerunt . Nam ſicut ſcriptum eſt : *Nudi erant , & non confundebantur* : non quod eis ſua nuditas eſſet incognita , ſed turpis nuditas nondum erat ; quia nondum libido membra illa præter arbitrium commovebat , nondum ad hominis inobedientiam redarguendam ſua inobedientia caro quodam modo teſtimonium perhibebat . Neque enim cæci creati erant , ut imperitum vulgus opinatur : quando quidem & ille vidit animalia , quibus Gen. 3. 6. nomina impoſuit ; & de illa legitur : *Vidit mulier quia bonum lignum in eſcam , & quia placet oculis ad videndum* . Patebant ergo oculi eorum, ſed ad hoc non erant aperti , hoc eſt , non adtenti , ut cognoſcerent quid eis indumento gratiæ præſtaretur ; quando membra eorum voluntati repugnare neſciebant . Qua gratia remota , ut pœna reciproca inobedientia plecteretur , extitit in motu corporis quædam impudens novitas , unde eſſet indecens nuditas ; & fecit adtentos , reddiditque confuſos . Hinc eſt quod poſtea quam mandatum Dei aperta tranſgreſſione vioIbid. 7. larunt , ſcriptum eſt de illis : *Et aperti ſunt oculi amborum , & cognoverunt quia nudi erant , & conſuerunt folia fici , & fecerunt ſibi campeſtria . Aperti ſunt* , inquit , *oculi amborum* , non ad videndum , nam & antea videbant ; ſed ad diſcernendum inter bonum quod amiſerant , & malum quo ceciderant . Unde & ipſum lignum , eo quod iſtam faceret dignoſcentiam , ſi ad veſcendum contra vetitum tangeretur , ex ea re nomen accepit , ut appellaretur lignum ſciendi boni & mali . Experta enim morbi moleſtia , evidentior fit etiam jucunditas ſanitatis . *Cognoverunt* ergo *quia nudi erant* : nudati ſcilicet ea gratia , qua fiebat ut nuditas corporis nulla eos lege peccati menti eorum repugnante confunderet . Hoc itaque cognoverunt , quod felicius ignorarent , ſi Deo credentes & obedientes non committerent , quod eos cogeret experiri infidelitas & inobedientia quid (2) nocerent . Proinde confuſi inobedientia carnis ſuæ , tamquam teſte pœna inobedientiæ ſuæ , *conſuerunt folia fici , & fecerunt ſibi* * *campeſtria* , id eſt , ſuccinctoria genitalium . Nam quidam interpretes *ſuccinctoria* poſuerunt . Porro autem *campeſtria* Latinum quidem verbum eſt , ſed ex eo dictum , quod juvenes , qui nudi exercebantur in campo , pudenda operiebant : unde qui ita ſuccincti ſunt , campeſtratos vulgus appellat . Quod itaque adverſus damnatam (b) culpa inobedientiæ voluntatem libido inobedienter movebat , verecundia pudenter tegebat . Ex hoc omnes gentes , quoniam ab illa ſtirpe procreatæ ſunt , uſque adeo tenent inſitum pudenda velare , ut quidam barbari illas corporis partes nec in balneis nudas habeant , ſed cum earum tegumentis lavent . Per opacas quoque Indiæ ſolitudines , cum quidam nudi philoſophentur , unde Gymnoſophiſtæ nominantur ; adhibent tamen genitalibus tegmina , quibus per cetera membrorum carent .

Lignum ſcientiæ boni & mali quid ſignificet.

* Apud LXX. περιζώματα. Campeſtria .

Pudenda etiam a barbaris tegi .

CAPUT XVIII.

De pudore concubitus , non ſolum vulgari , ſed etiam conjugali .

OPUS vero ipſum quod libidine tali peragitur , non ſolum in quibuſque ſtupris , ubi latebræ ad ſubterfugienda humana judicia requiruntur : verum etiam in uſu ſcortorum , quam terrena Civitas (c) licitam turpitudinem fecit , quamvis id agatur , quod ejus Civitatis nulla lex vindicat , devitat tamen publicum etiam permiſſa atque impunita libido conſpectum ; & verecundia naturali habent proviſum lupanaria ipſa ſecretum , faciliuſque potuit impudicitia non habere vincula prohibitionis , quam impudentia removere latibula illius fœditatis . Sed hanc etiam ipſi turpes turpitudinem vocant : cujus licet ſint amatores ; oſtentatores eſſe non audent . Quid concubitus conjugalis , qui ſecundum matrimonialium

(a) Vind. Am. & plures MSS. *moventur , aut non moventur* . Er. *movent , aut non movent* .
(b) Sic probæ notæ MSS. At editi , *culpam* .
(c) Hieronymus in epitaphio Fabiolæ ad Oceanum . *Aliæ ſunt* , inquit , *leges Cæſarum , aliæ Chriſti ; aliud Papinianus , aliud Paulus noſter præcipit . Apud illos viris impudicitiæ frena laxantur , & ſola ſtupro atque adulterio condemnato paſſim per lupanaria & ancillulas libido permittitur : quaſi culpam dignitas faciat , non voluntas .*
(1) Cod. Veron. *ſe ipſa* . (2) Cod. Veron. *noceret* .

lium præſcripta Tabularum procreandorum ſit cauſſa liberorum, nonne & ipſe quamquam ſit licitus & honeſtus, remotum ab arbitris cubile (1) requirit? Nonne omnes famulos, atque ipſos etiam paranymphos, & quoſcumque ingredi quælibet neceſſitudo permiſerat, ante mittit foras, quam vel blandiri conjunx conjugi incipiat? Et quoniam, ſicut ait (2) quidam (a) Romani maximus auctor eloquii, * omnia recte facta in luce ſe collocari volunt, id eſt, appetunt ſciri: hoc recte factum ſic appetit ſciri, ut tamen erubeſcat videri. Quis enim neſcit, ut filii procreentur, quid inter ſe conjuges agant? quando quidem ut id agatur, tanta celebritate ducuntur uxores: & tamen cum agitur unde filii naſcantur, nec ipſi filii, ſi qui inde jam nati ſunt, teſtes fieri permittuntur. Sic enim hoc recte factum ad ſui notitiam lucem appetit animorum, ut tamen refugiat oculorum. Unde hoc, niſi quia ſic geritur quod deceat ex natura, ut etiam quod pudeat comitetur ex pœna?

* Cic. 3. Tuſc. quæſt.

CAPUT XIX.

Quod partes iræ atque libidinis tam vitioſe moventur, ut eas neceſſe ſit frenis ſapientiæ cohiberi, quæ in illa ante peccatum naturæ ſanitate non fuerunt.

HINC eſt quod & illi philoſophi, qui veritati propius * acceſſerunt, iram atque libidinem vitioſas animi partes eſſe confeſſi ſunt, eo quod turbide atque inordinate moverentur, ad ea etiam quæ ſapientia perpetrari (b) non vetat; ac per hoc opus habere moderatrice mente atque ratione. Quam partem animi tertiam, velut in arce quadam ad iſtas regendas perhibent collocatam; ut illa imperante, iſtis ſervientibus, poſſit in homine juſtitia ex omni animi parte ſervari. Hæ igitur partes, quas & in homine ſapiente ac temperante fatentur eſſe vitioſas, ut eas ab his rebus ad quas injuſte moventur, mens compeſcendo & cohibendo refrenet ac revocet, atque ad ea permittat, quæ ſapientiæ lege conceſſa ſunt; ſicut iram ad exercendam juſtam coercitionem, ſicut libidinem ad propagandæ prolis officium: hæ inquam partes in paradiſo ante peccatum vitioſæ non erant. Non enim contra rectam voluntatem ad aliquid movebantur, unde neceſſe eſſet eas (c) rationis tamquam frenis regentibus abſtinere. Nam quod nunc ita moventur, & ab eis qui temperanter & juſte & pie vivunt, alias facilius, alias difficilius, tamen cohibendo & (d) refrenando modificantur, non eſt utique ſanitas ex natura, ſed languor ex culpa. Quod autem iræ opera aliarumque affectionum in quibuſque dictis atque factis non ſic abſcondit verecundia, ut opera libidinis quæ fiunt genitalibus membris, quid cauſſæ eſt, niſi quia in ceteris membra corporis non ipſæ affectiones, ſed cum eis conſenſerit, voluntas movet, quæ in uſu eorum omnino dominatur? Nam quiſquis verbum emittit iratus, vel etiam quemquam percutit, non poſſet hoc facere, niſi lingua & manus jubente quodam modo voluntate moverentur: quæ membra, etiam cum ira nulla eſt, moventur eadem voluntate. At vero genitales corporis partes ita libido ſuo juri quodam modo mancipavit, ut moveri non valeant, ſi ipſa defuerit, & niſi ipſa vel ultro vel excitata ſurrexerit. Hoc eſt quod pudet, hoc eſt quod intuentium oculos erubeſcendo devitat: magiſque fert homo ſpectantium multitudinem, quando injuſte iraſcitur homini, quam vel unius adſpectum & quando juſte miſcetur uxori.

* Platonici.

CAPUT XX.

De vaniſſima turpitudine Cynicorum.

HOc illi canini philoſophi, hoc eſt Cynici, non viderunt, proferentes contra humanam verecundiam, quid aliud quam caninam, hoc eſt, immundam impudentemque ſententiam? ut ſcilicet quoniam juſtum eſt quod fit in uxore, palam non pudeat id agere; nec in vico aut platea qualibet conjugalem concubitum devitare. Vicit tamen pudor naturalis opinionem hujus erroris. Nam etſi perhibent hoc aliquando gloriabundum feciſſe Diogenem, ita putantem ſectam ſuam nobiliorem futuram, ſi in hominum (3) memoria inſignior ejus impudentia figeretur: poſtea tamen a Cynicis fieri ceſſatum eſt; pluſque valuit pudor, ut erubeſcerent homines hominibus, quam error, ut homines canibus eſſe ſimiles affectarent. Unde & illum vel illos, qui hoc feciſſe referuntur, potius arbitror concumbentium motus dediſſe oculis hominum neſcientium quid ſub pallio (e) gereretur, quam humano premente conſpectu potuiſſe illam peragi voluptatem. Ibi enim philoſophi non erubeſcebant videri ſe velle concumbere, ubi libido ipſa erubeſceret ſurgere. Et nunc videmus adhuc eſſe philoſophos Cynicos: hi enim ſunt, qui non ſolum amiciuntur pallio, verum etiam clavam ferunt: nemo tamen eorum audet hoc facere: quod ſi aliqui auſi eſſent, ut non dicam ictibus lapidantium, certe conſpuentium ſalivis obruerentur. Pudet igitur hujus libidinis humanam ſine ulla dubitatione naturam, & merito pudet. In ejus quippe inobedientia, quæ genitalia corporis membra ſolis ſuis motibus ſubdidit, & poteſtati voluntatis eripuit, ſatis oſtenditur, quid ſit hominis (f) illi primæ inobedientiæ retributum: quod in ea maxime parte oportuit apparere, qua generatur ipſa natura, quæ illo primo & magno in deterius eſt mutata peccato: a cujus nexu nullus eruitur, niſi id quod, cum omnes in uno eſſent,

Diogenes.

(a) Ciceronem hoc titulo exornat Lucanus lib. 7. eoque utitur itidem Auguſtinus in lib. 4. de Doctrina Chriſt. c. 17.
(b) Vind. Am. Er. & noſtri MSS. *perpetrari vetat*; omiſſa negante particula. Et ita Veron.
(c) Lov. *ratione*.
(d) MSS. & *repugnando*. Et ita cod. Veron.
(e) Sola editio Lov. *tegeretur*. Paullo poſt plerique MSS. *præſente conſpectu*.
(f) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *illius*.
(1) Cod. Veron. *conquirit*.
(2) Cod. Veron. *quidam etiam*.
(3) Cod. Veronen. *memoriam*.

eſſent, in communem perniciem perpetratum eſt, & Dei juſtitia vindicatum, Dei gratia in ſingulis expietur.

CAPUT XXI.

De benedictione multiplicandæ fecunditatis humanæ ante peccatum, quam prævaricatio non ademerit, & cui libidinis morbus acceſſerit.

ABſit itaque, ut credamus illos conjuges in paradiſo conſtitutos per hanc libidinem, de qua erubeſcendo eadem membra texerunt, impleturos fuiſſe quod in ſua benedictione Deus di-
Gen. 1. 28. xit: *Creſcite, & multiplicamini, & implete terram*. Poſt peccatum quippe orta eſt hæc libido:
Libido poſt peccatum orta. poſt peccatum eam natura non impudens, amiſſa poteſtate, cui corpus ex omni parte ſerviebat ſenſit, attendit, erubuit, operuit. Illa vero benedictio nuptiarum, ut conjugati creſcerent, & multiplicarentur, & implerent terram, quamvis & in delinquentibus manſerit; tamen ante quam delinquerent, data eſt, ut cognoſceretur procreationem filiorum ad gloriam connubii, non ad pœnam pertinere peccati. Sed nunc homines, profecto illius quæ in paradiſo fuit felicitatis ignari, niſi per hoc quod experti ſunt, id eſt, per libidinem, de qua videmus ipſam etiam honeſtatem erubeſcere nuptiarum, non potuiſſe gigni filios opinantur: alii (a) Scripturas divinas, ubi legitur poſt peccatum puduiſſe nuditatis, & pudenda eſſe contecta prorſus non accipientes, ſed infideliter irridentes; alii vero quamvis eas accipiant & honorent, illud tamen quod dictum eſt, *Creſcite, & multiplicamini*, non ſecundum carnalem fecunditatem volunt intelligi; quia & ſecundum animam legitur tale aliquid dictum:
Pſ. 137. 4. *Multiplicabis (b) me in anima mea (1) virtute tua*: ut id quod in Geneſi ſequitur, *Et implete terram, & dominamini ejus*, terram intelligant carnem, quam præſentia ſua implet anima, ejuſque maxime dominatur, cum in virtute multiplicatur. Carnales autem fetus ſine libidine, quæ poſt peccatum exorta, inſpecta, confuſa, velata eſt, nec tunc naſci potuiſſe, ficut neque nunc poſſunt; nec in paradiſo futuros fuiſſe, ſed foris, ſicut & factum eſt. Nam poſtea quam inde dimiſſi ſunt, ad gignendos filios coierunt, eoſque genuerunt.

CAPUT XXII.

De copula conjugali a Deo primitus inſtituta, atque benedicta.

NOs autem nullo modo dubitamus ſecundum benedictionem Dei creſcere & multiplicari & implere terram, donum eſſe nuptiarum, quas Deus ante peccatum hominis ab initio conſtituit, creando maſculum & feminam: qui ſe-
Sexus in creatione diſtinctio. xus evidens utique in carne eſt. Huic quippe operi Dei etiam benedictio ipſa ſubjuncta eſt. Nam cum Scriptura dixiſſet, *Maſculum, & feminam fecit eos*, continuo ſubdidit, *Et benedixit eos Deus,* Gen. 1. 27.
dicens, Creſcite, & multiplicamini, & implete terram, & dominamini ejus, &c. Quæ omnia quamquam non inconvenienter poſſint etiam ad intellectum ſpiritalem referri, maſculum tamen & feminam, non ſicut ſimile aliquid etiam in homine uno intelligi poteſt, quia videlicet in eo aliud eſt quod regit, aliud quod regitur: ſed ſicut evidentiſſime apparet in diverſi ſexus corporibus, maſculum & feminam ita creatos, ut prolem generando creſcerent, & multiplicarentur, & implerent terram, (c) magnæ abſurditatis eſt reluctari. Neque enim de ſpiritu qui imperat, & carne quæ obtemperat; aut de animo rationali qui regit, & irrationali cupiditate quæ regitur; aut de virtute contemplativa quæ excellit, & de activa quæ ſubditur; aut de intellectu mentis, & ſenſu corporis: ſed aperte de vinculo conjugali, quo invicem ſibi uterque ſexus obſtringitur, Dominus interrogatus utrum liceret quacumque ex cauſſa dimittere uxorem, quoniam propter duritiam cordis Iſraelitarum Moyſes dari libellum repudii permiſit, reſpondit atque ait,
Non legiſtis, quia qui fecit (d) ab initio, maſculum & feminam fecit eos, & dixit, Propter hoc Matth. 19. 4. &c.
dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori ſuæ, & erunt duo in carne una? Itaque jam non ſunt duo, ſed una caro. Quod ergo Deus conjunxit, homo non ſeparet. Certum eſt igitur, maſculum & feminam ita primitus inſtitutos, ut nunc homines duos diverſi ſexus videmus & novimus: unum autem dici, vel propter conjunctionem, vel propter originem feminæ, quæ de maſculi latere creata eſt. Nam & Apoſtolus per Ephes. 5. 25.
hoc primum quod Deo inſtituente præceſſit exemplum, ſingulos quoſque admonet, ut viri uxo- Coloſſ. 3. 19.
res ſuas diligant.

CAPUT XXIII.

An etiam in paradiſo generandum fuiſſet, ſi nemo peccaſſet; vel utrum contra æſtum libidinis pugnatura illic fuiſſet traditio caſtitatis.

1. QUiſque autem dicit non fuiſſe coituros, nec generaturos, niſi peccaſſent, quid dicit, niſi propter numeroſitatem ſanctorum neceſſarium hominis fuiſſe peccatum? Si enim non peccando ſoli remanerent, quia, ſicut putant, niſi peccaſſent, generare non poſſent; profecto ut non ſoli duo juſti homines poſſent eſſe, ſed multi, neceſſarium peccatum fuit. Quod ſi credere abſurdum eſt, illud potius eſt credendum, quod ſanctorum numerus quantus complendæ illi ſufficit beatiſſimæ Civitati, tantus exſiſteret, etſi nemo peccaſſet, quantus nunc per Dei gratiam de multitudine colligitur peccatorum, quo uſque filii hujus ſæculi generant & generantur.

2. Et

(a) Manichæi ſcilicet qui veteris Teſtamenti ſcripturas rejiciebant.

(b) Sic MSS. juxta Græc. LXX. At Editi, *Multiplicabis in anima mea virtutem*.

(c) Poſt *& implerent terram*, in editis additum eſt *Cui ſententia tam evidenti:* quod abeſt a MSS.

(d) Vind. Am. & Er. *qui fecit hominem*. Vox *hominem* abeſt a Lov. & a MSS. necnon a Græco Evangelii textu, immo & a Latino in Corbejenſibus Bibliis verſionis Vulgatæ.

(1) Cod. Veronen. in *virtute* omiſſo *tua*. Et ita Græc. LXX. nec non Verſio Italica.

Luc. 20. 34.

2. Et ideo illæ nuptiæ dignæ felicitate paradiſi, ſi peccatum non fuiſſet, & diligendam prolem gignerent, & pudendam libidinem non haberent. Sed quomodo id fieri poſſet, nunc non eſt quo demonſtretur exemplo. Nec ideo tamen incredibile debet videri, etiam illud unum ſine iſta libidine voluntati potuiſſe ſervire, cui tot membra nunc ſerviunt. An vero manus & pedes movemus, cum volumus, ad ea quæ his membris agenda ſunt, ſine ullo reniſu, tanta facilitate, quanta & in nobis & in aliis videmus, maxime in artificibus quorumque operum corporalium, ubi ad exercendam infirmiorem tardioremque naturam agilior acceſſit induſtria; & non credimus ad opus generationis filiorum, ſi libido non fuiſſet, quæ peccato inobedientiæ retributa eſt, obedienter hominibus ad voluntatis nutum ſimiliter ut cetera potuiſſe illa membra ſervire? Nonne Cicero in libris de Republica, cum de imperiorum differentia diſputaret, & hujus rei ſimilitudinem ex natura hominis aſſumeret, ut filiis dixit imperari corporis membris propter obediendi facilitatem; vitioſas vero animi partes ut ſervos aſperiore imperio coerceri? Et utique ordine naturali animus anteponitur corpori, & tamen ipſe animus imperat corpori facilius quam ſibi. Verumtamen hæc libido, de qua nunc diſſerimus, eo magis erubeſcenda exſiſtit, quod animus in ea, nec ſibi efficaciter imperat, ut omnino non libeat, nec omni modo corpori, ut pudenda membra voluntas potius quam libido commoveat: quod ſi ita eſſet, pudenda non eſſent. Nunc vero pudet animum reſiſti ſibi a corpore, quod ei natura inferiore ſubjectum eſt. In aliis quippe affectionibus cum ſibi reſiſtit, ideo minus pudet, quia cum a ſe ipſo vincitur, ipſe ſe vincit; etſi inordinate atque vitioſe, quia ex his partibus, quæ rationi ſubjici debent; tamen a partibus ſuis, ac per hoc, ut dictum eſt, a ſe ipſo vincitur. Nam cum ordinate ſe animus vincit, ut irrationales motus ejus menti rationique ſubdantur, (ſi tamen & illa Deo ſubdita eſt) laudis atque virtutis eſt. Minus tamen pudet, cum ſibi animus ex vitioſis ſuis partibus non obtemperat, quam cum ei corpus, quod alterum ab illo eſt, atque infra illum eſt, & cujus ſine illo (a) natura non vivit, volenti jubentique non cedit.

Animi in corpus imperium.

3. Sed cum alia membra retinentur voluntatis imperio, ſine quibus illa quæ contra voluntatem libidine concitantur, id quod appetunt, implere non poſſunt, pudicitia cuſtoditur, non amiſſa, ſed non permiſſa delectatione peccati. Hunc reniſum, hanc repugnantiam, hanc voluntatis & libidinis rixam, vel certe ad voluntatis ſufficientiam, libidinis indigentiam, procul dubio niſi culpabilis inobedientia pœnali inobedientia plecteretur, in paradiſo nuptiæ non haberent, ſed voluntati membra (b) illa, ut cetera cuncta, ſervirent. Ita genitale * arvum vas in hoc opus creatum ſeminaret, ut nunc terram manus. Et quod modo de hac re nobis volentibus diligentius diſputare, verecundia reſiſtit, & compellit veniam honore præfato a pudicis auribus poſcere, cur id fieret nulla cauſſa eſſet: ſed in omnia quæ de hujuſmodi membris ſenſum cogitantis attingerent, ſine ullo timore obſcenitatis liber ſermo ferretur: nec ipſa verba eſſent, quæ vocarentur obſcena; ſed quidquid inde diceretur, tam honeſtum eſſet, quam de aliis cum loquimur corporis partibus. Quiſquis ergo ad has litteras impudicus accedit, culpam refugiat, non naturam; facta denotet ſuæ turpitudinis, non verba noſtræ neceſſitatis; in quibus mihi facillime pudicus & religioſus lector vel auditor ignoſcit, donec infidelitatem refellam, non de fide rerum inexpertarum, ſed de ſenſu expertarum argumentantem. Legit enim hæc ſine offenſione, qui non exhorret Apoſtolum horrenda feminarum flagitia reprehendentem, quæ *immutaverunt naturalem uſum, in eum uſum qui eſt contra naturam*: præcipue quia nos non damnabilem obſcenitatem nunc, ſicut ille, commemoramus atque reprehendimus, ſed in explicandis, quantum poſſumus, humanæ generationis (c) effectibus, verba tamen, ſicut ille, obſcena vitamus.

**Virgil. Georg. 3.*

Rom. 1. 26.

CAPUT XXIV.

Quod inſontes homines & merito obedientiæ in paradiſo permanentes, ita genitalibus membris fuiſſent uſuri ad generationem prolis, ſicut ceteris ad arbitrium voluntatis.

1. SEMINARET igitur prolem vir, ſuſciperet femina genitalibus membris, quando id opus eſſet, & quantum opus eſſet, voluntate motis, non libidine concitatis. Neque enim ea ſola membra movemus ad nutum, quæ compactis articulata ſunt oſſibus, ſicut pedes & manus & digitos: verum etiam illa quæ mollibus remiſſa ſunt nervis, cum volumus, movemus agitando, & porrigendo producimus, & torquendo flectimus, & conſtringendo duramus, ſicut ea ſunt quæ in ore ac facie, quantum poteſt, voluntas movet. Pulmones denique ipſi omnium, niſi medullarum, molliſſimi viſcerum, & ob hoc antro pectoris communiti, ad ſpiritum ducendum ac remittendum vocemque emittendam ſeu modificandam, ſicut folles fabrorum vel organorum, flantis, reſpirantis, loquentis, clamantis, cantantis, ſerviunt voluntati. Omitto quod animalibus quibuſdam naturaliter inditum eſt, ut tegmen quo corpus omne veſtitur, ſi quid in quocumque loco ejus ſenſerint abigendum, ibi tantum moveant, ubi ſentiunt; nec ſolum inſidentes muſcas, verum etiam hærentes (d) haſtas cutis tremore diſcutiant. Numquid quia id non poteſt

(a) Editi, *ulla natura*. Abeſt *ulla* a MSS.

(b) Omnes MSS. *membra ut cetera, ita cuncta ſervirent*, cum Veronenſi quoque.

(c) In ſola editione Lov. *affectibus*.

(d) Vind. Am. & Er. *ariſtas*. Veron. *aſtas*, mendoſe pro *haſtas*.

poteſt homo, ideo Creator quibus voluit animantibus donare non potuit? Sic ergo & ipſe homo potuit obedientiam etiam inferiorum habere membrorum, quam ſua inobedientia perdidit. Neque enim Deo difficile fuit ſic illum condere, ut in ejus carne etiam illud non niſi ejus voluntate moveretur, quod nunc niſi libidine non movetur.

2. Nam & hominum quorumdam naturas novimus multum ceteris diſpares, & ipſa raritate mirabiles, nonnulla ut volunt de corpore facientium, quæ alii nullo modo poſſunt, & audita vix credunt. Sunt enim qui & aures moveant vel ſingulas, vel ambas ſimul. Sunt qui totam cæſariem capite immoto, quantum capilli occupant, deponunt ad frontem, revocantque cum volunt. Sunt qui eorum quæ voraverint incredibiliter plurima & varia paullulum præcordiis contrectatis, tamquam de ſacculo quod placuerit integerrimum proferunt. Quidam voces avium pecorumque & aliorum quorumlibet hominum ſic imitantur atque exprimunt, ut niſi videantur, diſcerni omnino non poſſint. Nonnulli ab imo ſine (a) pædore ullo ita numeroſos pro arbitrio ſonitus edunt, ut ex illa etiam parte cantare videantur. Ipſe ſum expertus, ſudare hominem ſolere cum vellet. Notum eſt, quoſdam flere cum volunt, atque ubertim lacrimas fundere. Jam illud multo eſt incredibilius, quod plerique fratres memoria recentiſſima experti ſunt. Presbyter fuit quidam nomine Reſtitutus in parœcia (b) Calamenſis eccleſiæ,

Reſtitutus.

qui quando ei placebat, (rogabatur autem ut hoc faceret ab eis qui rem mirabilem coram ſcire cupiebant) ad imitatas quaſi lamentatis cujuslibet hominis voces, ita ſe auferebat a ſenſibus, & jacebat ſimillimus mortuo; ut non ſolum vellicantes atque pungentes minime ſentiret, ſed aliquando etiam igne ureretur admoto, ſine ullo doloris ſenſu, niſi poſtmodum ex vulnere: non autem obnitendo, ſed non ſentiendo non movere corpus, eo probabatur, quod tamquam in defuncto nullus inveniebatur anhelitus: hominum tamen voces, ſi clarius loquerentur, tamquam de longinquo ſe audire poſtea referebat. Cum itaque corpus etiam nunc quibuſdam, licet in carne corruptibili hanc ærumnoſam ducentibus vitam, ita in pleriſque motionibus & affectionibus extra uſitatum naturæ modum mirabiliter ſerviat, quid cauſſæ eſt, ut non credamus ante inobedientiæ peccatum corruptioniſque ſupplicium, ad propagandam prolem ſine ulla libidine ſervire voluntati humanæ humana membra potuiſſe? Donatus eſt itaque homo ſibi, quia deſeruit Deum placendo ſibi: & non obediens Deo, non potuit obedire nec ſibi. Hinc evidentior miſeria, (c) qua homo non vivit ut vult. Nam ſi ut vellet viveret, beatum ſe putaret: ſed nec ſic tamen eſſet, ſi turpiter viveret.

CAPUT XXV.

De vera beatitudine, quam temporalis vita non obtinet.

QUAMQUAM ſi diligentius adtendamus, niſi beatus, non vivit ut vult: & nullus beatus niſi juſtus. Sed etiam ipſe juſtus (1) non vivit ut vult, niſi eo pervenerit, ubi mori, falli, offendi omnino non poſſit; eique ſit certum, ita ſemper futurum. Hoc enim natura expetit: nec plene atque perfecte beata erit, niſi adepta quod expetit. Nunc vero quis hominum poteſt ut vult vivere, quando ipſum vivere non eſt in poteſtate? Vivere enim vult, mori cogitur. Quomodo ergo vivit ut vult, qui non vivit quamdiu vult? Quod ſi mori voluerit, quomodo poteſt ut vult vivere, qui non vult vivere? Et ſi ideo mori velit, non quo nolit vivere, ſed ut poſt mortem melius vivat: nondum ergo ut vult vivit, ſed cum ad id quod vult, moriendo pervenerit. Verum ecce vivat ut vult, quoniam ſibi extorſit ſibique imperavit non velle quod non poteſt, atque hoc velle quod poteſt; ſicut ait Terentius, Quoniam non poteſt id fieri quod vis, id velis quod poſſit: num ideo beatus eſt, quia patienter miſer eſt? Beata quippe vita ſi non amatur, non habetur. Porro ſi amatur & habetur, ceteris omnibus rebus excellentius neceſſe eſt ametur: quoniam propter hanc amandum eſt quidquid aliud amatur. Porro ſi tantum amatur, quantum amari digna eſt, (non enim beatus eſt, a quo ipſa beata vita non amatur ut digna eſt) fieri non poteſt, ut eam qui ſic amat, non æternam velit. Tunc igitur beata erit, quod æterna erit.

In Andria Act. 2. ſc. 1.

CAPUT XXVI.

Quod felicitas in paradiſo viventium ſine erubeſcendo appetitu generandi officium credenda ſit implere potuiſſe.

VIVEBAT itaque homo in paradiſo ſicut volebat, quamdiu hoc volebat quod Deus juſſerat: vivebat fruens Deo ex quo bono erat bonus: vivebat ſine ulla egeſtate, ita ſemper vivere habens in poteſtate. Cibus aderat, ne eſuriret; potus, ne ſitiret; lignum vitæ, ne illum ſenecta diſſolveret. Nihil corruptionis in corpore vel ex corpore ullas moleſtias ullis ejus ſenſibus ingerebat. Nullus intrinſecus morbus, nullus ictus metuebatur extrinſecus. Summa in carne ſanitas, in (d) anima tota tranquillitas. Sicut in paradiſo nullus æſtus aut frigus, (2) ita in ejus habitatore nulla ex cupiditate vel timore (e) accedebat bonæ voluntatis offenſio. Nihil omnino triſte, nihil erat inaniter lætum:

Primorum hominum felicitas ante peccatum.

gau-

(a) Sic MSS. Editi vero, *pudore*.
(b) Calama, de qua hic loquitur, non Phœniciæ oppidum eſt, ut credidit Ludovicus Vives, ſed Africæ, inter Hipponem & Cirtam ſitum, de quo frequentiſſime Auguſtinus.

(c) Nonnulli MSS. *quia*. Et quidam, *quo*.
(d) MSS. *in animo tota tranquillitas*. Et ita Veron.
(e) MSS. *accidebat*. Et ita Veronen.
(1) Cod. Veronen. *non vivet*.
(2) Cod. Veron. *ſic*.

Digitized by Google

gaudium (*a*) verum perpetuebatur ex Deo, in quem flagrabat *caritas de corde puro & conſcientia bona & fide non ficta:* atque inter ſe conjugum fida ex honeſto amore ſocietas, concors mentis corporiſque vigilia, & mandati ſine labore cuſtodia. Non laſſitudo fatigabat otioſum, non ſomnus premebat invitum. In tanta facilitate rerum & felicitate hominum, abſit ut ſuſpicemur non potuiſſe prolem ſeri ſine libidinis morbo: ſed eo voluntatis nutu moverentur illa membra quo cetera, & ſine ardoris illecebroſo ſtimulo cum tranquillitate animi & corporis nulla corruptione integritatis infunderetur * gremio maritus uxoris. Neque enim qui experientia probari non poteſt, ideo credendum non eſt; quando illas corporis partes non ageret turbidus calor, ſed ſpontanea poteſtas, ſicut opus eſſet, adhiberet; ita tunc potuiſſe utero conjugis ſalva integritate feminei genitalis virile ſemen immitti, ſicut nunc poteſt eadem integritate ſalva ex utero virginis fluxus menſtrui cruoris emitti. Eadem quippe via poſſet illud injici, qua hoc poteſt ejici. Ut enim ad pariendum non doloris gemitus, ſed maturitatis impulſus feminea viſcera relaxaret: ſic ad fetandum & concipiendum non libidinis appetitus, ſed voluntarius uſus naturam utramque conjungeret. De rebus loquimur nunc pudendis: & ideo quamvis ante quam earum puderet, quales eſſe potuiſſent, conjiciamus ut poſſumus; tamen neceſſe eſt, ut noſtra diſputatio magis frenetur ea, quæ nos revocat verecundia, quam eloquentia, quæ nobis parum ſuppetit, adjuvetur. Nam cum id quod dico, nec ipſi experti fuerint, qui experiri potuerunt, (quoniam præoccupante peccato exſilium de paradiſo ante meruerunt, quam ſibi in opere ſerendæ propaginis tranquillo arbitrio convenirent) quomodo nunc cum iſta commemorantur, ſenſidus occurrit humanis, niſi experientia libidinis turbidæ, non conjectura placidæ voluntatis? Hinc eſt quod impedit loquentem pudor, etſi non deficiat ratio cogitantem. Veruntamen omnipotenti Deo, ſummo ac ſumme bono creatori omnium naturarum, voluntatum autem bonarum adjutori & remuneratori, malarum autem relictori & damnatori, utrarumque ordinatori, non defuit utique conſilium, quo certum numerum civium in ſua ſapientia prædeſtinatum etiam ex damnato genere humano ſuæ Civitatis impleret: non eos jam meritis, quandoquidem univerſa maſſa tamquam in vitiata radice damnata eſt, ſed gratia diſcernens; & liberatis non ſolum de ipſis, verum etiam de non liberatis, quid eis largiatur, oſtendens. Non enim debita, ſed gratuita bonitate tunc ſe quiſque agnoſcit erutum malis, cum ab eorum hominum conſortio fit immunis, cum quibus illi juſta eſſet pœna communis. Cur ergo non crearet Deus, quos peccaturos eſſe præſcivit; quandoquidem in eis & ex eis, & quid eorum culpa mereretur, & quid ſua gratia donaretur, poſſet oſtendere, nec ſub illo creatore ac diſpoſitore perverſa inordinatio delinquentium rectum perverteret ordinem rerum?

1. Tim. 1. 5.

* Æneid. 8.

CAPUT XXVII.

De peccatoribus, & angelis, & hominibus, quorum perverſitas non perturbat providentiam Dei.

PROINDE peccatores, & angeli, & homines nihil agunt, quo impediantur *magna opera Domini, exquiſita in omnes voluntates ejus.* Quoniam qui providenter atque omnipotenter ſua cuique diſtribuit, non ſolum bonis, verum etiam malis bene uti novit. Ac per hoc propter meritum primæ malæ voluntatis ita damnato atque obdurato angelo malo, ut jam bonam voluntatem ulterius non haberet, bene utens Deus, cur non permitteret, ut ab illo primus homo, qui rectus, hoc eſt, bonæ voluntatis creatus fuerat, tentaretur? Quando quidem ſic erat inſtitutus, ut ſi de adjutorio Dei fideret bonus homo, malum angelum vinceret: ſi autem creatorem atque adjutorem Deum ſuperbe ſibi placendo deſereret, vinceretur: meritum bonum habens in adjuta divinitus voluntate recta, malum vero in deſerente Deum voluntate perverſa. Quia & ipſum fidere de adjutorio Dei, non quidem poſſet ſine adjutorio Dei: nec tamen ideo ab his divinæ gratiæ beneficiis ſibi placendo recedere non habebat in poteſtate? Nam ſicut in hac carne vivere ſine adjumentis alimentorum in poteſtate non eſt, non autem in ea vivere in poteſtate eſt; quod faciunt qui ſe ipſos necant: ita bene vivere ſine adjutorio Dei, etiam in paradiſo, non erat in poteſtate; erat autem in poteſtate male vivere, ſed beatitudine non permanſura, & pœna juſtiſſima ſecutura. Cum igitur hujus futuri caſus humani Deus non eſſet ignarus, cur eum non ſineret invidi angeli malignitate tentari? nullo modo quidem quod vinceretur incertus; ſed nihilo minus præſcius quod ab ejus ſemine adjuto ſua gratia idem ipſe diabolus fuerat ſanctorum gloria majore vincendus. Ita factum eſt, ut nec Deum aliquid futurorum lateret, nec præſciendo quemquam peccare compelleret; & quid intereſſet inter propriam cujuſque præſumtionem & ſuam tuitionem, angelicæ & humanæ rationali creaturæ, conſequenti experientia demonſtraret. Quis enim audeat credere, aut dicere, ut neque angelus, neque homo caderet, in Dei poteſtate non fuiſſe? Sed hoc eorum poteſtati maluit non auferre; atque ita & quantum mali eorum ſuperbia, & quantum boni ſua gratia valeret, oſtendere.

Pſ. 110. 2.

(a) Nonnulli codices, *gaudium vero.*

CAPUT XXVIII.

De qualitate duarum Civitatum, terrenæ atque cæleſtis.

FECERUNT itaque (*a*) Civitates duas amores duo, terrenam ſcilicet amor ſui uſque ad contemtum Dei, cæleſtem vero amor Dei uſque ad contemtum ſui. Denique illa in ſe ipſa, hæc in Domino gloriatur. Illa enim quærit ab hominibus gloriam: huic autem Deus conſcientiæ teſtis, maxima eſt gloria. Illa in gloria ſua exaltat caput ſuum: hæc dicit Deo ſuo, *Gloria*
Pſ. 3. 4. *mea, & exaltans caput meum*. Illi in principibus ejus, vel in eis quas ſubjugat nationibus dominandi libido dominatur: in hac ſerviunt invicem in caritate, & præpoſiti conſulendo, & ſubditi obtemperando. Illa in ſuis potentibus diligit virtutem ſuam: hæc dicit Deo ſuo, *Dili-*
Pſ. 17. 2. *gam te, Domine virtus mea*. Ideoque in illa ſapientes ejus ſecundum hominem viventes, aut corporis aut animi ſui bona, aut utriuſque ſectati ſunt; aut qui potuerunt, *cognoſcere Deum,* Rom. 1. 21. &c.
non ut Deum honoraverunt, vel gratias egerunt, ſed evanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum: dicentes ſe eſſe ſapientes, id eſt, dominante ſibi ſuperbia in ſua ſapientia ſeſe extollentes, *ſtulti facti ſunt; & immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & ſerpentium*: ad hujuſcemodi enim ſimulacra adoranda vel duces populorum, vel ſectatores fuerunt: *& coluerunt atque ſervierunt creaturæ potius quam Creatori, qui eſt benedictus in ſæcula*. In hac autem nulla eſt hominis ſapientia, niſi pietas, qua recte colitur verus Deus, id exſpectans præmium in ſocietate ſanctorum, non ſolum hominum, (1) verum etiam Angelorum: *ut ſit Deus omnia in* 1. Cor. 15. 28.
omnibus.

(*a*) In libro de Geneſi ad lit. duodecimo c. 15. Opus de Civitate Dei his verbis pollicebatur: *Hi duo amores*, ait, *quorum alter ſanctus eſt, alter immundus; alter ſocialis, alter privatus.....diſtinxerunt conditas in genere humano Civitates duas &c. De quibus duabus Civitatibus latius fortaſſe alio loco, ſi Dominus voluerit, diſſeremus*.

(1) Cod. Veron. *verum &*.

LIBER QUINTUS DECIMUS.

Poſt quam egit quatuor proxime antecedentibus libris de Civitatum duarum, terrenæ ac cæleſtis exortu, libros totidem de earumdem Civitatum procurſu ſubjungit Auguſtinus, idque argumentum ea ratione aggreditur, ut præcipua capita ſacræ hiſtoriæ eodem ſpectantia pertractet, primum ſcilicet quinto-decimo hoc libro quæ in Geneſi leguntur a Caino & Abele uſque ad diluvium.

CAPUT I.

De duobus ordinibus generationis humanæ in diverſos fines ab initio procurrentis.

1. DE felicitate paradiſi, vel de ipſo paradiſo, & de vita ibi primorum hominum, eorumque peccato atque ſupplicio, multi multa ſenſerunt, multa dixerunt, multa litteris mandaverunt. Nos quoque ſecundum Scripturas ſanctas, vel quod in eis legimus, vel quod ex eis intelligere potuimus, earum congruentes auctoritati, de his rebus in ſuperioribus libris diximus. Enucleatius autem ſi iſta quærantur, multiplices atque multimodas pariunt diſputationes, quæ pluribus intexendæ ſunt voluminibus, quam hoc opus tempuſque depoſcit. Quod non ita largum habemus, ut in omnibus quæ poſſunt requirere otioſi & ſcrupuloſi, paratiores ad interrogandum, quam capaciores ad intelligendum, nos oporteat immorari. Arbitror tamen ſatis nos jam feciſſe magnis & difficillimis quæſtionibus de initio vel (*a*) mundi, vel animæ, vel ipſius generis humani: quod in duo genera diſtribuimus; unum eorum qui ſecundum hominem, alterum eorum qui ſecundum Deum vivunt. Quas etiam myſtice appellamus Civitates duas, hoc eſt, duas ſocietates hominum: quarum eſt una quæ prædeſtinata eſt in æternum regnare cum Deo, altera æternum ſupplicium ſubire cum diabolo. Sed iſte finis eſt earum, de quo poſt loquendum eſt. Nunc autem quoniam de exortu earum, ſive in angelis, quorum numerus ignoratur a nobis, ſive in duobus primis hominibus, ſatis dictum eſt, jam mihi videtur earum aggrediendus excurſus, ex quo illi duo generare cœperunt, donec homines generare ceſſabunt. Hoc enim univerſum tempus, ſive ſæculum, in quo cedunt morientes, ſuccedduntque naſcentes, iſtarum duarum Civitatum de quibus diſputamus, excurſus eſt.

Civitates duæ.

2. Natus eſt igitur prior Cain ex illis duobus generis humani parentibus, pertinens ad hominum Civitatem, poſterior Abel ad Civitatem Dei. Sicut enim in uno homine, quod dixit Apoſtolus, experimur, quia *non primum quod* 1. Cor.
ſpiritale eſt, ſed quod animale, poſtea ſpiritale: 15. 46.
unde unuſquiſque, quoniam ex (*b*) damnata propagine exoritur, primo ſit neceſſe eſt ex

Gen. 4.

Adam

(*a*) Lov. *de initio vel de fine mundi*. Abeſt *de fine* ab editis Vind. Am. Er. & melioribus MSS. debetque abeſſe, cum de fine Auguſtinus poſt loquendum eſſe mox dicat.

(*b*) Nonnulli codices, *ex Adam nata*.

Adam malus atque carnalis; quod ſi in (a) Chriſtum renaſcendo profecerit, poſt erit bonus & ſpiritalis: ſic in univerſo genere humano cum primum duæ iſtæ cœperunt naſcendo atque moriendo procurrere Civitates, prior eſt natus civis hujus ſæculi; poſterior autem iſto peregrinus in ſæculo, & pertinens ad Civitatem Dei, gratia prædeſtinatus, gratia electus, gratia peregrinus deorſum, gratia civis ſurſum. Nam quantum ad ipſum adtinet, ex eadem maſſa oritur, quæ originaliter eſt tota damnata: ſed tamquam figulus Deus, (hanc enim ſimilitudinem non
Rom.9. 21. (1) imprudenter, ſed prudenter introducit Apoſtolus) ex eadem maſſa fecit aliud vas in honorem, aliud in contumeliam. Prius autem factum eſt vas in contumeliam, poſt vero alterum in honorem: quia & in ipſo uno, ſicut jam dixi, homine, prius eſt reprobum, unde neceſſe eſt incipiamus, & ubi non eſt neceſſe ut remaneamus; poſterius vero probum, quo proficientes veniamus, & quo pervenientes maneamus. Proinde non quidem omnis homo malus erit bonus, nemo tamen erit bonus qui non erat malus: ſed quanto quiſque citius mutatur in melius, hoc in ſe facit nominari quod apprehendit celerius, & poſteriore cooperit vocabulum prius. Scriptum eſt itaque de Cain, quod condiderit civitatem: Abel autem tamquam peregrinus non condidit. Superna eſt enim ſanctorum Civitas, quamvis hic pariat cives, in quibus peregrinatur, donec regni ejus tempus adveniat, cum congregatura eſt omnes in ſuis corporibus reſurgentes, quando eis promiſſum dabitur regnum, ubi cum ſuo principe Rege ſæculorum ſine ullo temporis fine regnabunt.

CAPUT II.

De filiis carnis & filiis promiſſionis.

UMBRA ſane quædam Civitatis hujus & imago prophetica ei ſignificandæ potius quam præſentandæ ſervivit in terris, quo eam tempore demonſtrari oportebat, & dicta eſt etiam ipſa Civitas ſancta merito ſignificantis imaginis, non expreſſæ, ſicut futura eſt, veritatis. De hac imagine ſerviente, & de illa quam ſignificat libera Civitate, ſic Apoſtolus ad Galatas
Gal.4. 21. &c. loquitur: *Dicite mihi*, inquit, *ſub lege volentes eſſe, legem non (b) audiſtis? Scriptum eſt enim, quod Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera. Sed ille quidem qui de ancilla, ſecundum carnem natus eſt; qui autem de libera, per repromiſſionem: quæ ſunt in allegoria. Hæc enim ſunt duo teſtamenta, unum quidem (c) a monte Sina in ſervitutem generans, (d) quod eſt Agar. Sina enim eſt mons in Arabia, (e) qui conjunctus eſt huic quæ nunc eſt Jeruſalem: ſervit enim cum filiis ſuis. Quæ autem ſurſum eſt Jeruſalem, libera eſt, quæ eſt mater omnium (f) noſtrum. Scriptum eſt enim, Lætare ſterilis, quæ non paris: erumpe (2) & clama, quæ non parturis: quoniam multi filii deſertæ, magis quam ejus quæ habet virum. Nos autem, fratres, ſecundum Iſaac promiſſionis filii ſumus. Sed ſicut tunc qui ſecundum carnem natus fuerat, perſequebatur eum qui ſecundum ſpiritum: ita & nunc. Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam & filium ejus: non enim heres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Nos autem, fratres, non ſumus ancillæ filii, ſed liberæ, qua libertate Chriſtus nos liberavit.* Hæc forma intelligendi de Apoſtolica auctoritate deſcendens locum nobis aperit, quemadmodum Scripturas duorum Teſtamentorum veteris & novi accipere debeamus. Pars enim quædam terrenæ Civitatis imago cæleſtis Civitatis effecta eſt, non ſe ſignificando, ſed alteram; & ideo ſerviens. Non enim propter ſe ipſam, ſed propter aliam ſignificandam eſt inſtituta; & præcedente alia ſignificatione & ipſa præfigurans præfigurata eſt. Namque Agar ancilla Saræ, ejuſque filius, imago quædam hujus imaginis fuit. Et quoniam tranſituræ erant umbræ luce veniente, ideo dixit libera Sara, quæ ſignificabat liberam Civitatem, cui rurſus alio modo ſignificandæ etiam illa umbra ſerviebat: *Ejice ancillam, & filium ejus; non enim heres erit filius ancillæ cum filio meo Iſaac*, quod ait Apoſtolus, *cum filio liberæ*. Invenimus ergo in terrena Civitate duas formas, unam ſuam præſentiam demonſtrantem, alteram cæleſti Civitati ſignificandæ ſua præſentia ſervientem. Parit autem cives terrenæ Civitatis peccato vitiata natura, cæleſtis vero Civitatis cives parit a peccato naturam liberans gratia: unde illa vocantur vaſa iræ, iſta vaſa miſericordiæ. Significatum eſt hoc etiam in duobus filiis Abrahæ; Rom.9. 22. & 23.
quod unus de ancilla, quæ dicebatur Agar, ſecundum carnem natus eſt Iſmael, (3) alter autem de Sara libera ſecundum repromiſſionem natus Iſaac. Uterque quidem de ſemine Abrahæ: ſed illum genuit demonſtrans conſuetudo naturam, iſtum vero dedit promiſſio ſignificans gratiam. Ibi humanus uſus oſtenditur, hic divinum beneficium commendatur.

CAPUT III.

De ſterilitate Saræ, quam Dei gratia fecundavit.

SARA quippe ſterilis erat, & deſperatione pro- Gen.16.
lis, ſaltem de ancilla ſua concupiſcens habere, quod de ſe ipſa non ſe poſſe cernebat, dedit eam fetandam viro, de quo parere voluerat, nec potuerat. Exegit itaque etiam ſic debitum de marito, utens jure ſuo in utero alieno. Na-

(a) Sola editio Lov. *in Chriſto*.
(b) Aliquot MSS. juxta Vulgatam, *non legiſtis?* Alii cum editis, *non audiſtis?* In Græco eſt, οὐκ ἀκούετε, *non auditis?*
(c) Ita omnes editi, juxta Græc. ἀπὸ ὄρους: nec aliter MSS. ſi paucos exceperis, qui juxta Vulgatam habent, *in monte Sina*.
(d) Sic MSS. Editi vero, *quæ eſt Agar*.
(e) Lov. *quæ conjuncta eſt*. diſſentientibus editis aliis & pleriſque MSS. at conſentiente cod. Veron.
(f) Sic Vind. & aliquot MSS. juxta Græc. μήτηρ πάντων ἡμῶν. At Er. & Lov. *mater noſtra*, & ita cod. Veron.
(1) Cod. Veron. *non impudenter*.
(2) Cod. Veronen. *& exclama*.
(3) Codex Veronen. *alter eſt autem*.

tus eſt ergo Iſmael, ſicut naſcuntur homines, permixtione ſexus utriuſque, uſitata lege naturæ. Ideo dictum eſt *ſecundum carnem*: non quod iſta beneficia Dei non ſint, aut non illa operetur Deus, cujus opifex ſapientia *attingit*, ſicut ſcriptum eſt, *a fine uſque ad finem fortiter, & diſponit omnia ſuaviter*: ſed ubi ſignificandum fuerat Dei donum, quod indebitum hominibus gratis gratia largiretur, ſic oportuit dari filium, quemadmodum naturæ non debebatur excurſibus. Negat enim natura jam filios tali commixtioni maris & feminæ, qualis eſſe poterat Abrahæ & Saræ in illa jam ætate, etiam mulieris accedente ſterilitate, quæ nec tunc parere potuit, quando non ætas fecunditati, ſed ætati fecunditas defuit. Quod ergo naturæ ſic affectæ fructus poſteritatis non debebatur, ſignificat quod natura generis humani peccato vitiata, ac per hoc jure damnata, nihil veræ felicitatis in poſterum merebatur. Recte igitur ſignificat Iſaac per repromiſſionem natus filios gratiæ cives Civitatis liberæ, ſocios pacis æternæ, ubi ſit non amor propriæ ac privatæ quodammodo voluntatis, ſed communi eodemque immutabili bono gaudens, atque ex multis unum cor faciens, id eſt, (a) perfecte concors obedientia caritatis.

Sap. 8. 1.

CAPUT IV.

De terrenæ Civitatis vel concertatione, vel pace.

TERRENA porro Civitas, quæ ſempiterna non erit, (neque enim (1) cum in extremo ſupplicio damnata fuerit, jam Civitas erit) hic habet bonum ſuum, cujus ſocietate lætatur, qualis eſſe de talibus rebus lætitia poteſt. Et quoniam non eſt tale bonum, ut nullas anguſtias faciat amatoribus ſuis, ideo Civitas iſta adverſus ſe ipſam plerumque dividitur litigando, bellando, atque pugnando, & aut mortiferas, aut certe mortales victorias requirendo. Nam ex quacumque ſui parte adverſus alteram ſui partem bellando ſurrexerit, quærit eſſe victrix gentium, cum ſit captiva vitiorum. Et ſiquidem cum vicerit, ſuperbius extollitur, etiam (b) mortifera; ſi vero conditionem cogitans caſuſque communes, magis quæ accidere poſſunt adverſis angitur, quam eis quæ provenerint ſecundis rebus inflatur, tantummodo mortalis eſt iſta victoria. Neque enim ſemper dominari poterit permanendo, eis quos potuerit ſubjugare vincendo. Non autem recte (2) dicuntur ea bona non eſſe, quæ concupiſcit hæc Civitas, quando eſt & ipſa in ſuo genere humano melior. Concupiſcit enim terrenam quamdam pro rebus infimis pacem: ad eam namque deſiderat pervenire bellando. Quoniam ſi vicerit, & qui reſiſtat non fuerit, pax erit, quam non habebant partes invicem adverſantes, & pro his rebus quas ſimul habere non poterant infelici egeſtate certantes. Hanc pacem requirunt laborioſa bella: hanc adipiſcitur quæ putatur glorioſa victoria. Quando autem vincunt qui cauſſa juſtiore pugnabant, quis dubitet gratulandam eſſe victoriam, & proveniſſe optabilem pacem? Hæc bona ſunt, & ſine dubio Dei dona ſunt. Sed ſi neglectis melioribus, quæ ad ſupernam pertinent Civitatem, ubi erit victoria in æterna & ſumma pace ſecura, bona iſta ſic concupiſcuntur, ut vel ſola eſſe credantur, vel his quæ meliora creduntur, amplius diligantur; neceſſe eſt miſeria conſequatur, & quæ inerat augeatur.

CAPUT V.

De primo terrenæ Civitatis auctore fratricida, cujus impietati Romanæ urbis conditor germani cæde reſponderit.

PRIMUS itaque fuit terrenæ Civitatis conditor * fratricida: nam ſuum fratrem civem Civitatis æternæ in hac terra peregrinantem invidentia victus occidit. Unde mirandum non eſt, quod tanto poſt in ea civitate condenda, quæ fuerat hujus terrenæ Civitatis, de qua loquimur, caput futura, & tam multis gentibus regnatura, huic primo exemplo, & ut Græci appellant ἀρχετύπῳ quædam ſui generis imago reſpondit. Nam & illic, ſicut ipſum facinus quidam poeta commemoravit illorum, * Fraterno primi maduerunt ſanguine muri. Sic enim condita eſt Roma; quando occiſum Remum a fratre Romulo Romana teſtatur hiſtoria: niſi quod iſti terrenæ Civitatis ambo cives erant. Ambo gloriam de Romanæ reipublicæ inſtitutione quærebant: ſed ambo eam tantam, quantam, ſi unus eſſet, habere non poterant. Qui enim volebat dominando gloriari, minus utique dominaretur, ſi ejus poteſtas vivo conſorte minueretur. Ut ergo totam dominationem haberet unus, ablatus eſt ſocius: & ſcelere crevit in pejus, quod innocentia minus eſſet & melius. Hi autem fratres Cain & Abel non habebant ambo inter ſe ſimilem rerum terrenarum cupiditatem; nec in hoc alter alteri invidit, quod ejus dominatus fieret anguſtior, qui alterum occidit, ſi ambo dominarentur: (Abel quippe non quærebat dominationem in ea civitate, quæ condebatur a fratre) ſed invidentia illa diabolica, qua invident bonis mali, nulla alia cauſſa (c), niſi quia illi boni ſunt, illi mali. Nullo enim modo fit minor accedente ſeu permanente conſorte poſſeſſio bonitatis; immo (d) poſſeſſio bonitas; quam tanto latius, quanto concordius individua ſociorum poſſidet caritas. Non habebit denique iſtam poſſeſſionem, qui eam noluerit habere communem; & tanto eam reperiet amplio-

* Cain. Gen. 4.

* Lucan. 1. Pharsal.

Gen. 4.

(a) Vind. Am. & Er. *perfecte facta concors*.

(b) Editi, *etiam ſic mortifera*. Abeſt *ſic* a MSS.

(c) Vind. Am. Er. *nulla alia cauſſa eſt*. Verbum *eſt* perperam additum; nam auferendi caſu poſita ſunt verba illa ſuperiora, *invidentia illa diabolica*, ſupple *invidit*.

(d) Sic omnes prope MSS. At Vind. Am. Er. *immo poſſeſſio bonitatis tanto fit latior, quanto concordior eam individua ſociorum poſſidet caritas*. Lov. *immo poſſeſſionem bonitatis tanto latius, quanto concordius individua* &c.

(1) Cod. Veronen. *cum extremo*.

(2) Cod. Veronen. *dicitur*.

pliorem, quanto amplius ibi potuerit amare conſortem. Illud igitur quod inter Remum & Romulum exortum eſt, quemadmodum adverſus ſe ipſam terrena Civitas dividatur, oſtendit: quod autem inter Cain & Abel, inter duas ipſas Civitates, Dei, & hominum, inimicitias demonſtravit: Pugnant ergo inter ſe mali & mali. Item pugnant inter ſe boni & mali. Boni vero & boni, ſi perfecti ſunt, inter ſe pugnare non poſſunt. Proficientes autem nondumque perfecti ita poſſunt, ut bonus quiſque ex ea parte pugnet contra alterum, qua etiam contra ſemetipſum. Et in uno quippe homine *caro con-*
Gal. 5. 17. *cupiſcit adverſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem*. Concupiſcentia ergo ſpiritalis contra alterius poteſt pugnare carnalem, vel concupiſcentia carnalis contra alterius ſpiritalem, ſicut inter ſe pugnant boni & mali: vel certe ipſæ concupiſcentiæ carnales inter ſe duorum bonorum, nondum utique perfectorum, ſicut inter ſe pugnant mali & mali, donec eorum qui curantur ad ultimam victoriam ſanitas perducatur.

CAPUT VI.

De languoribus quos ex pœna peccati etiam cives Civitatis Dei in hujus vitæ peregrinatione patiuntur, & a quibus Deo medente ſanantur.

LANGUOR eſt quippe iſte, id eſt, illa inobedientia, de qua in libro quarto-decimo diſſeruimus, primæ inobedientiæ ſupplicium; & ideo non natura, ſed vitium: propter quod dicitur proficientibus bonis; & ex fide in hac pe-
Gal. 6. 2. regrinatione viventibus: *Invicem onera veſtra*
1. Theſſ. 5. 14. & 15. *portate, & ſic adimplebitis legem Chriſti*. Item alibi dicitur: *Corripite inquietos, conſolamini puſillanimes, ſuſcipite infirmos, patientes eſtote ad omnes. Videte ne quis malum pro malo alicui*
Gal. 6. 1. *reddat*. Item alio loco: *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui ſpiritales eſtis, inſtruite hujuſmodi in ſpiritu manſuetudinis, intendens te ipſum, ne & tu tenteris*. Et alibi: *Sol non occidat ſuper iracundiam veſtram*. Et in
Epheſ. 4. 26. Evangelio: *Si peccaverit in te frater tuus, corripe eum inter te & ipſum* (a) *ſolum*. Item de pecca-
Matth. 18. 15. tis, in quibus multorum cavetur offenſio, Apo-
1. Tim. 5. 20. ſtolus dicit: *Peccantes coram omnibus argue, ut & cæteri timorem habeant*. Propter hoc & de venia invicem danda, multa præcipiuntur, & magna cura, propter tenendam pacem, ſine qua
Heb. 12. 14. nemo poterit videre Deum: ubi ille terror eſt, quando jubetur ſervus decem millium talentorum reddere debita, quæ illi fuerant relaxata, quoniam debitum denariorum centum conſervo ſuo non relaxavit. Qua ſimilitudine propoſita, Dominus Jeſus adjecit, atque ait: *Sic & vobis*
Matth. 18. 35. *faciet Pater veſter cæleſtis, ſi non dimiſeritis unuſquiſque fratri ſuo de cordibus veſtris*. Hoc modo curantur cives Civitatis Dei in hac (b) terra peregrinantes, & paci ſupernæ patriæ ſuſpirantes. Spiritus autem ſanctus operatur intrinſecus, ut valeat aliquid medicina, quæ adhibetur extrinſecus. Alioquin etiamſi Deus ipſe utens creatura ſibi ſubdita in aliqua ſpecie humana ſenſus alloquatur humanos, ſive iſtos corporis, ſive illos, quos iſtis ſimillimos habemus in ſomnis, nec interiore gratia mentem regat atque agat, nihil prodeſt homini omnis prædicatio veritatis. Facit autem hoc Deus a vaſis miſericordiæ iræ vaſa diſcernens, diſpenſatione qua ipſe novit multum occulta, ſed tamen juſta. Ipſo quippe adjuvante mirabilibus & latentibus modis, cum peccatum, quod habitat in membris noſtris, quæ potius jam pœna peccati eſt, ſicut Apoſtolus præcipit, non regnat in no- Rom. 6. 12.
ſtro mortali corpore ad obediendum deſideriis ejus, nec ei membra noſtra velut iniquitatis arma exhibemus, convertitur ad mentem non ſibi ad mala, Deo regente, conſentientem; & eam (c) regentem tranquillius nunc habebit, poſtea ſanitate perfecta atque immortalitate percepta homo ſine ullo peccato in æterna pace regnabit.

CAPUT VII.

De cauſſa & pertinacia ſceleris Cain, quem a facinore concepto nec Dei ſermo revocavit.

1. SED hoc ipſum, quod ſicut potuimus expoſuimus, cum Deus locutus eſſet ad Cain eo (d) more, quo cum primis hominibus per creaturam ſubjectam velut eorum ſocius forma congrua loquebatur, quid ei profuit? Nonne conceptum ſcelus in necando fratre etiam poſt verbum divinæ admonitionis implevit? Nam cum ſacrificia diſcreviſſet amborum, in illius reſpiciens, hujus deſpiciens, quod non dubitandum eſt potuiſſe cognoſci ſigno aliquo adteſtante viſibili; & hoc ideo feciſſet Deus, quia mala erant opera hujus, fratris vero ejus bona; contriſtatus eſt Cain valde, & concidit facies ejus. Sic enim ſcriptum eſt: *Et dixit Dominus ad Cain, Quare* Gen. 4. 6. & 7. ſec.
triſtis factus es, & quare concidit facies tua? Nonne ſi recte offeras, recte autem non dividas, LXX.
peccaſti? Quieſce: ad te enim converſio ejus, & tu dominaberis illius (1). In hac admonitione quam Deus protulit ad Cain, illud quidem quod dictum eſt: *Nonne ſi recte offeras, recte autem non dividas, peccaſti*, quia non elucet cur vel unde ſit dictum, multos ſenſus peperit ejus obſcuritas, cum divinarum Scripturarum quiſque tractator ſecundum fidei regulam id conatur exponere. Recte quippe offertur ſacrificium, cum Sacrificium
offertur Deo vero, cui uni tantummodo ſacri- Deo uni
ficandum eſt. Non autem recte dividitur, dum offerendum.
non

(a) Abeſt *ſolum* a MSS. Et ita a Veronen.
(b) Sola editio Lov. *in hac terrena*.
(c) Vind. & Am. *regens tranquillius nunc habebit poſtea ſanitatem perfectam*. Paullo poſt loco *regnabit*, ſola fere editio Lov. habet *regnantem*.
(d) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *eo modo*.
(1) Codice Veronen. *in hac admonitione*, vel *monitu quem* &c. Argumentum variantis *lectionis* ex margine in textum illatæ.

non diſcernuntur recte vel loca, vel tempora, vel res ipſæ quæ offeruntur, vel qui offert, & cui offertur, vel hi quibus ad veſcendum diſtribuitur quod oblatum eſt: ut diviſionem hic diſcretionem intelligamus; ſive cum offertur, ubi non oportet, aut quod non ibi, ſed alibi oportet; ſive cum offertur, quando non oportet, aut quod non tunc, ſed alias oportet; ſive cum id offertur, quod nuſquam & numquam penitus debuit; ſive cum electiora ſibi ejuſdem generis rerum tenet homo, quam ſunt ea quæ offert Deo; ſive cum ejus rei quæ oblata eſt, ſit particeps profanus, aut quilibet quem fas non eſt fieri. In quo autem horum Deo diſplicuerit Cain, facile non poteſt inveniri. Sed quoniam Joannes
1.Joan. 2.12. apoſtolus, cum de his fratribus loqueretur: *Non ſicut Cain*, inquit, *qui ex maligno erat, & occidit fratrem ſuum: Et cujus rei gratia occidit eum? Quia opera illius maligna fuerunt, fratris autem illius juſta:* datur intelligi propterea Deum non reſpexiſſe in munus ejus, quia hoc ipſo male dividebat, dans Deo aliquid ſuum, ſibi autem ſe ipſum. Quod omnes faciunt qui non Dei, ſed ſuam ſectantes voluntatem, id eſt, non recto, ſed perverſo corde viventes, offerunt tamen Deo munus, quo putant eum redimi, ut eorum non opituletur ſanandis pravis cupiditatibus, ſed explendis. Et hoc eſt proprium terrenæ Civitatis, Deum vel deos colere, quibus adjuvantibus regnet in victoriis & pace terrena, non caritate conſulendi, ſed dominandi cupiditate. Boni quippe ad hoc utuntur mundo, ut fruantur Deo: mali autem contra, ut fruantur mundo, uti volunt Deo; qui tamen eum vel eſſe, vel res humanas curare jam credunt. Sunt enim multo deteriores, qui (1) nec hoc quidem credunt. Cognito itaque Cain quod ſuper ejus germani ſacrificium, nec ſuper ſuum reſpexerat Deus, utique fratrem bonum mutatus imitari, non elatus debuit æmulari. Sed contriſtatus eſt, & concidit facies ejus. Hoc peccatum maxime arguit Deus, triſtitiam de alterius bonitate, & hoc fratris. Hoc quippe arguendo interrogavit dicens: *Quare contriſtatus es, & quare concidit facies tua?* Quia enim fratri invidebat, Deus videbat, & hoc arguebat. Nam hominibus, quibus abſconditum eſt cor alterius, eſſe poſſet ambiguum, & prorſus incertum, utrum illa triſtitia malignitatem ſuam, in qua ſe Deo diſplicuiſſe didicerat, an fratris doluerit bonitatem, quæ Deo placuit, cum in ſacrificium ejus adſpexit. Sed rationem Deus reddens, cur ejus oblationem accipere noluerit, ut ſibi ipſe potius merito, quam ei immerito frater diſpliceret, cum eſſet injuſtus non recte dividendo, hoc eſt, non recte vivendo, & indignus cujus approbaretur oblatio, quam eſſet injuſtior, quod fratrem juſtum gratis odiſſet, oſtendit.

2. Non tamen eum dimittens ſine mandato ſancto, juſto & bono: *Quieſce*, inquit; *ad te enim converſio ejus, & tu dominaberis illius*. Numquid fratris? Abſit. Cujus igitur, niſi peccati? Dixerat enim, *Peccaſti:* tum deinde addidit: *Quieſce; ad te enim converſio ejus, & tu dominaberis illius*. Poteſt quidem ita intelligi ad ipſum hominem converſionem eſſe debere peccati, ut nulli alii quam ſibi ſciat tribuere debere quod peccat. Hæc eſt enim ſalubris pœnitentiæ medicina, & veniæ petitio non incongrua; ut ubi ait: *Ad te enim converſio ejus*, non ſubaudiatur, erit; ſed, ſit; præcipientis videlicet, non prædicentis modo. Tunc enim dominabitur quiſque peccato, ſi id ſibi non defendendo præpoſuerit, ſed pœnitendo ſubjecerit: alioquin & illi ſerviet dominanti, ſi patrocinium adhibuerit accidenti. Sed ut peccatum intelligatur concupiſcentia ipſa carnalis, de qua dicit Apoſtolus: *Caro concupiſcit adverſus ſpiritum*; in cujus carnis fructibus & invidiam commemorat, Gal. 5. 17.
qua utique Cain (2) ſtimulabatur, & accendebatur in fratris exitium: bene ſubauditur, erit, id eſt, *Ad te enim converſio ejus* erit, *& tu dominaberis illius*. Cum enim commota fuerit pars ipſa carnalis, quam peccatum appellat Apoſtolus, ubi dicit: *Non ego operor illud, ſed quod* Rom. 6. 13.
habitat in me peccatum: quam partem animi etiam philoſophi dicunt eſſe vitioſam, non quæ mentem debeat trahere, ſed cui mens debeat imperare, eamque ab illicitis operibus ratione cohibere: cum ergo commota fuerit ad aliquid perperam committendum, ſi (a) quieſcatur & obtemperetur dicenti Apoſtolo: *Nec exhibueri-* Rom. 7. 17.
tis membra veſtra arma iniquitatis peccato; ad mentem domita & victa convertitur, ut ſubditæ ratio dominetur. Hoc præcepit Deus huic, qui facibus invidiæ inflammabatur in fratrem, & quem debuerat imitari, cupiebat auferri. Gen. 7. 4.
Quieſce, inquit. Manus ab ſcelere contine; non regnet peccatum in tuo mortali corpore ad obediendum deſideriis ejus, nec exhibeas membra tua iniquitatis arma peccato. *Ad te enim converſio ejus:* dum non adjuvatur relaxando, ſed quieſcendo frenatur. *Et tu dominaberis illius:* ut cum forinſecus non permittitur operari, ſub poteſtate mentis regentis & benevolentis aſſueſcat etiam intrinſecus non moveri. Dictum eſt tale aliquid in eodem divino libro & de muliere, quando poſt peccatum Deo interrogante atque judicante damnationis ſententias acceperunt, in ſerpente diabolus, & in ſe ipſis illa & maritus. Cum enim dixiſſet ei: *Multiplicans multiplicabo* Gen. 3.
triſtitias tuas & gemitum tuum, & in triſtitiis 16.
paries filios: deinde addidit, *Et ad virum tuum converſio tua, & ipſe dominabitur tui*. Quod dictum eſt ad Cain de peccato, vel de vitioſa carnis concupiſcentia, hoc illo loco de peccatrice femina; ubi intelligendum eſt virum ad regendam uxorem, animo carnem regenti ſimilem eſſe

(a) Sic MSS. Editi vero, *adquieſcatur*.

(1) Cod. Verom. *ne hoc quidem*.

(2) Codex Veronen. *inſtimulabatur*.

eſſe oportere. Propter quod dicit Apoſtolus: *Qui diligit uxorem ſuam, ſe ipſum diligit: nemo enim umquam carnem ſuam odio habuit.* Sananda ſunt enim hæc, ſicut noſtra: non ſicut aliena, damnanda. Sed illud Dei præceptum Cain ſicut prævaricator accepit. Invaleſcente quippe invidentiæ vitio, (a) fratrem inſidiatus occidit. Talis erat terrenæ conditor Civitatis. Quomodo autem ſignificaverit etiam Judæos, a quibus Chriſtus occiſus eſt paſtor ovium hominum, quem paſtor ovium pecorum præfigurabat Abel, quia in allegoria prophetica res eſt, parco nunc dicere, & quædam hinc adverſus Fauſtum Manichæum * dixiſſe me recolo.

Epheſ. 5. 28. & 29.

* Lib. 12. cap. 9. & ſeq.

CAPUT VIII.

Quæ ratio fuerit, ut Cain inter principia generis humani conderet civitatem.

1. NUnc autem defendenda mihi videtur hiſtoria, ne ſit Scriptura incredibilis, quæ dicit ædificatam ab uno homine civitatem eo tempore, quo non plus quam viri quatuor, vel potius tres, poſtea quam fratrem frater occidit, fuiſſe videntur in terra, id eſt, (1) primus homo pater omnium, & ipſe Cain, & ejus filius Enoch, ex cujus nomine ipſa civitas nuncupata eſt. Sed hoc quos movet, parum conſiderant, non omnes homines, qui tunc eſſe potuerunt, ſcriptorem ſacræ hujus hiſtoriæ neceſſe habuiſſe nominare; ſed eos ſolos, quos operis ſuſcepti ratio poſtulabat. Propoſitum quippe ſcriptoris illius fuit; per quem Spiritus-ſanctus id agebat, per ſucceſſiones certarum generationum ex uno homine propagatarum pervenire ad Abraham, ac deinde ex ejus ſemine ad populum Dei: in quo diſtincto a ceteris gentibus præfigurarentur, & prænuntiarentur omnia quæ de Civitate, cujus æternum erit regnum, & de Rege ejus eodemque conditore Chriſto in Spiritu prævidebantur eſſe ventura; ita ut nec de altera ſocietate hominum taceretur, quam terrenam dicimus Civitatem, quantum ei commemorandæ ſatis eſſet, ut Civitas Dei etiam ſuæ adverſariæ comparatione clareſcat. Cum igitur Scriptura divina, ubi & numerum annorum, quos illi homines vixerunt, commemorat, ita concludat, ut dicat de illo de quo loquebatur: *Et genuit filios & filias, & fuerunt omnes dies illius*, vel illius, quos vixit, anni tot *& mortuus eſt*: numquid quia eoſdem filios & filias non nominat, ideo intelligere non debemus per tam multos annos, quibus tunc in ſæculi hujus prima ætate vivebant, naſci potuiſſe plurimos homines, quorum cœtibus condi poſſent etiam plurimæ civitates? Sed pertinuit ad Deum, quo illa inſpirante conſcripta ſunt, has duas ſocietates ſuis diverſis generationibus primitus digerere atque diſtinguere: ut ſeorſum hominum, hoc eſt, ſecundum hominem viventium, ſeorſum autem filiorum Dei, id eſt, hominum ſecundum Deum viventium generationes contexerentur uſque ad diluvium, ubi ambarum ſocietatum diſcretio concretioque narratur: diſcretio quidem, quod ambarum ſeparatim generationes commemorantur, unius fratricidæ Cain, alterius autem qui vocabatur Seth; natus quippe fuerat & ipſe de Adam, pro illo quem frater occidit: concretio autem, quia bonis in deterius declinantibus, tales univerſi facti fuerant, ut diluvio delerentur, excepto uno juſto, cui nomen erat Noe, & ejus conjuge, & tribus filiis, totidemque nuribus, qui homines octo ex illa omnium vaſtatione mortalium per arcam evadere meruerunt.

Gen. 4. 17.

Gen. 5. 4.

Gen. 7.

2. Quod igitur ſcriptum eſt: *Et cognovit Cain uxorem ſuam, & concipiens peperit Enoch; & erat ædificans civitatem in nomine filii ſui Enoch*: non eſt quidem conſequens, ut iſtum primum filium genuiſſe credatur. Neque enim hoc ex eo putandum eſt, quia (2) dictus eſt cognoviſſe uxorem ſuam, quaſi tunc ſe illi primitus concumbendo miſcuiſſet. Nam & de ipſo patre omnium Adam non tunc ſolum hoc dictum eſt, quando conceptus eſt Cain, quem primogenitum videtur habuiſſe: verum etiam poſterius eadem Scriptura: *Cognovit*, inquit, *Adam uxorem ſuam Evam, & concepit, & peperit filium, & nominavit nomen illius Seth*. Unde intelligitur ita ſolere illam Scripturam loqui, quamvis non ſemper cum in ea legitur factos hominum fuiſſe conceptus, non tamen ſolum cum primum ſibi ſexus uterque miſcetur. Nec illud neceſſario eſt argumento, ut primogenitum patri exiſtimemus Enoch, quod ejus nomine civitas illa nuncupata eſt. Non enim ab re eſt, ut propter aliquam cauſſam, cum & alios haberet, diligeret eum pater ceteris amplius. Neque enim & Judas primogenitus fuit, a quo Judæa cognominata eſt, & Judæi. Sed etiamſi conditori civitatis illius iſte filius primus eſt natus, non ideo putandum eſt tunc a patre conditæ civitati nomen ejus impoſitum, quando natus eſt; quia nec conſtitui tunc ab uno poterat civitas, quæ nihil aliud eſt quam hominum multitudo aliquo ſocietatis vinculo colligata: ſed cum illius hominis familia tanta numeroſitate creſceret, ut haberet jam populi quantitatem, tunc potuit utique fieri, ut & conſtitueret, & nomen primogeniti ſui conſtitutæ imponeret civitati. Tam longa quippe vita illorum hominum fuit, ut illic memoratorum, quorum & anni taciti non ſunt; qui minimum vixit ante diluvium, * ad ſeptingentos quinquaginta-tres pervenerit. Nam plures nongentos annos etiam tranſierunt, quamvis nemo ad mille pervenerit. Quis itaque dubitaverit per unius hominis ætatem tantum multiplicari potuiſſe genus humanum, ut eſſet unde (b) conſtitueretur non una, ſed plurimæ civitates? Quod ex hoc conjici facillime poteſt, quia ex

Gen. 4. 17.

Ibidem 25.

Civitas quid.

* Lamech. Gen. 5. 31. ſec. LXX.

(a) Aliquot MSS. *fratri*.
(b) MSS. *conſtituerentur*. Et ita Veronen.

(1) Abeſt *primus* a Cod. Veronen.
(2) Cod. Veron. *dictum eſt*.

ex unâ Abraham non multo amplius quadringentis annis numeroſitas Hebrææ gentis tanta procreata eſt, ut in exitu ejuſdem populi ex *Exodi 12.37.* Ægypto ſexcenta millia hominum fuiſſe referantur bellicæ juventutis, ut omittamus gentem Idumæorum non pertinentem ad populum Iſrael, quam genuit frater ejus Eſau nepos Abrahæ, & ** Suppl. gentes.* alias * natas ex ſemine ipſius Abrahæ, non per Saram conjugem (1) procreatas.

CAPUT IX.

De longa vita hominum, quæ fuit ante diluvium, & de ampliore humanorum corporum forma.

QUAMOBREM nullus prudens rerum exiſtimator dubitaverit, Cain, non ſolum aliquam, verum etiam magnam potuiſſe condere civitatem, quando in tam longum tempus protendebatur vita mortalium: niſi forte infidelium quiſpiam ex ipſa numeroſitate annorum nobis ingerat quæſtionem, qua vixiſſe tunc homines ſcriptum eſt in (a) auctoribus noſtris; & hoc neget eſſe credendum. Ita quippe non credunt etiam magnitudines corporum longe ampliores tunc fuiſſe quam nunc ſunt. Unde & nobiliſſimus eorum poeta Virgilius, de ingenti lapide, quem in agrorum limite infixum, vir fortis illorum temporum pugnans, & rapuit, & cucurrit, & intorſit, & miſit:

Æneid. 12. Vix illum (inquit) lecti bis ſex cervice ſubirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus:

ſignificans majora tunc corpora producere ſolere tellurem. Quanto magis igitur temporibus recentioribus mundi, ante illud nobile diffamatumque diluvium? Sed de corporum magnitudine plerumque incredulos nudata per vetuſtatem ſive per vim fluminum variosque caſus ſepulcra convincunt, ubi apparuerunt, vel unde ceciderunt incredibilis magnitudinis oſſa mortuorum. Vidi ipſe non ſolus, ſed aliquot mecum in Uticenſi litore molarem hominis dentem tam ingentem, ut ſi in noſtrorum dentium modulos minutatim concideretur, centum nobis videretur facere potuiſſe. Sed illum gigantis alicujus fuiſſe crediderim. Nam præter quod erant omnium multo majora, quam noſtra tunc corpora, gigantes longe ceteris anteibant. Sicut aliis deinde noſtriſque temporibus rara quidem, ſed numquam ferme defuerunt, quæ modum ** Lib. 7.* aliorum plurimum excederent. * Plinius Secundus doctiſſimus homo, quanto magis magiſque *Homer. Iliad. lib. 5. & l. 12.* præterit ſæculi excurſus, minora corpora naturam ferre teſtatur. Quod etiam Homerum commemorat ſæpe carmine fuiſſe conqueſtum, non hæc velut poetica figmenta deridens, ſed in hiſtoricam fidem tamquam miraculorum naturalium ſcriptor aſſumens. Verum, ut dixi, antiquorum magnitudines corporum inventa plerumque oſſa, quoniam diuturna ſunt, etiam multo poſterioribus ſæculis produnt. Annorum autem numeroſitas cujuſque hominis, (b) qui temporibus illis fuit, nullis nunc talibus documentis venire in experimentum poteſt. Nec tamen ideo fides ſacræ huic hiſtoriæ deroganda eſt, cujus tanto impudentius narrata non credimus, quanto impleri certius prænuntiata conſpicimus. Dicit tamen etiam idem * Plinius, eſſe adhuc gentem, ** In lib. 7. c. 48.* ubi ducentos annos vivitur. Si ergo humanarum vitarum diuturnitates, quas experti non ſumus, hodie habere creduntur incognita nobis loca, cur non habuiſſe credantur & tempora? An vero eſt credibile alicubi eſſe quod hic non eſt, & incredibile eſt aliquando fuiſſe quod nunc non eſt?

CAPUT X.

De differentia qua inter Hebræos & noſtros codices videntur annorum numeri diſſonare.

QUOCIRCA etſi inter Hebræos & noſtros (c) codices de ipſo numero annorum nonnulla videtur eſſe diſtantia, quod ignoro qua ratione ſit factum: non tamen tanta eſt, ut illos homines tam longævos fuiſſe diſſentiant. Nam ipſe homo primus Adam, antequam gigneret filium qui appellatus eſt Seth, ducentos *Gen. 5.* triginta annos vixiſſe reperitur in codicibus noſtris, in Hebræis autem centum-triginta perhibetur. Sed poſtea quam eum genuit, ſeptingentos vixiſſe legitur in noſtris, octingentos vero in illis. Atque ita in utriſque univerſitatis ſumma concordat. Ac deinde per conſequentes generationes ante quam gignatur qui gigni commemoratur, minus vixiſſe apud Hebræos pater ejus invenitur centum annos: ſed poſtea quam eſt genitus idem ipſe, centum minus quam in Hebræis inveniuntur in noſtris. Atque ita hinc & inde numeri univerſitas conſonat. In ſexta autem generatione nuſquam utrique codices diſcrepant. In ſeptima vero, ubi ille qui natus eſt Enoch, non mortuus, ſed quod Deo placuerit translatus eſſe narratur, eadem diſſonantia eſt, quæ in ſuperioribus quinque de centum annis ante quam gigneret eum qui ibi commemoratus eſt filium: atque ita in ſumma ſimilis conſonantia. Vixit enim annos, ante quam transferretur, ſecundum utroſque codices, ccclxv. Octava generatio habet quidem nonnullam diverſitatem, ſed minorem, ac diſſimilem ceteris. (d) Mathuſalem quippe, quem genuit Enoch, *Gen. 5.* ante quam gigneret eum qui in ipſo ordine ſequitur, ſecundum Hebræos non centum minus, ſed viginti amplius vixit annos: qui rurſus in noſtris poſtea quam eum genuit, reperiuntur additi, & in utriſque ſibi ſumma univerſi numeri occurrit. In ſola nona generatione, id eſt

(a) Vind. Am. Er. & plures MSS. *in auctoritatibus noſtris*. Et ita cod. Veronen.
(b) Er. & MSS. *cujus*. Et ita Veronen.
(c) *Noſtros codices* appellat, quibus Eccleſia tunc utebatur Latinis, ex Græca interpretatione Septuaginta: codices vero *Hebræos*, qui ex Hebraica ſcriptura erant verſi.
(d) In MSS. *Mathuſalam*, & ita in cod. Veron. Poſtea in ſola editione Lov. *quippe cum genuit Enoch*. Verius in ceteris libris, *quem*.
(1) Cod. Veronen. *procreato*. Mendoſe.

Digitized by Google

eſt, in annis Lamech filii Mathuſalem, patris autem Noe, ſumma univerſitatis diſcrepat, ſed non plurimum. Viginti enim & quatuor annos plus vixiſſe in Hebræis, quam in noſtris codicibus invenitur. Nam ante quam gigneret filium, qui vocatus eſt Noe, ſex minus habet in Hebræis quam in noſtris: poſtea vero quam cum genuit, triginta amplius in eiſdem quam in noſtris. Unde ſex illis detractis, reſtant XXIV. ut dictum eſt.

CAPUT XI.

De annis Mathuſalem, cujus ætas quatuordecim annis diluvium videtur excedere.

PER hanc autem diſcrepantiam Hebræorum codicum atque noſtrorum, exoritur illa famoſiſſima * quæſtio, ubi Mathuſalem quatuordecim annos vixiſſe poſt diluvium computatur, cum Scriptura ex omnibus qui in terra tunc fuerant, ſolos octo homines in arca exitium commemoret evaſiſſe diluvii, in quibus Mathuſalem non fuit. Secundum codices enim noſtros, Mathuſalem prius quam gigneret illum, quem vocavit Lamech, vixit annos centum-ſexaginta-ſeptem: deinde ipſe Lamech, ante quam ex illo natus eſſet Noe, vixit annos centum-octoginta-octo, qui ſimul fiunt trecenti-quinquaginta-quinque. His adduntur ſexcenti Noe, quoto ejus anno diluvium factum eſt: qui fiunt nongenti-quinquaginta-quinque, ex quo Mathuſalem natus eſt uſque ad annum diluvii. Omnes autem anni vitæ Mathuſalem nongenti-ſexaginta-novem computantur: quia cum vixiſſet annos centum-ſexaginta-ſeptem, & genuiſſet filium, qui eſt appellatus Lamech, poſt eum genitum vixit annos octingentos-duos: qui omnes, ut diximus, nongenti-ſexaginta-novem fiunt. Unde detractis nongentis-quinquaginta-quinque ab ortu Mathuſalem uſque ad diluvium, remanent quatuordecim, quibus vixiſſe creditur poſt diluvium. Propter quod cum nonnulli, etſi non in terra, ubi omnem carnem, quam vivere in aquis natura non ſinit, conſtat fuiſſe deletam, cum patre ſuo qui translatus fuerat aliquantum fuiſſe, atque ibi donec diluvium præteriret, vixiſſe arbitrantur; nolentes derogare fidem codicibus, quos in auctoritatem celebriorem ſuſcepit Eccleſia, & credentes Judæorum potius quam iſtos non habere quod verum eſt. Non enim admittunt, quod magis hic eſſe potuerit error interpretum, quam in ea lingua eſſe falſum, unde in noſtram per Græcam Scriptura ipſa translata eſt. Sed inquiunt, non eſſe credibile Septuaginta interpretes, qui uno ſimul tempore unoque ſenſu interpretati ſunt, errare potuiſſe, aut ubi nihil eorum intererat, voluiſſe mentiri; Judæos vero, dum nobis invident, quod Lex & Prophetæ ad nos interpretando tranſierint, mutaſſe quædam in codicibus ſuis, ut noſtris minueretur auctoritas. Hanc opinionem vel ſuſpicionem accipiat quiſque ut putaverit: certum eſt tamen non vixiſſe Mathuſalem poſt diluvium, ſed eodem anno fuiſſe defunctum, ſi verum eſt quod de numero annorum in Hebræis codicibus invenitur. De illis autem Septuaginta interpretibus quid mihi videatur, ſuo loco * diligentius inſerendum eſt, cum ad ipſa tempora, quantum neceſſitas hujus Operis poſtulat, commemoranda, adjuvante Domino, venerimus. Præſenti enim ſufficit quæſtioni ſecundum utroſque codices tam longas habuiſſe vitas illius ævi homines, ut poſſit ætate unius, qui de duobus, quos ſolos terra tunc habuit, parentibus primus eſt natus, ad conſtituendam etiam civitatem multiplicari genus humanum.

*V. Hieronym. de quæſt. Hebraicis. 1. Petr. 3. 20. Gen. 7.

* Infra lib. 18. cap. 42. 43. & 44.

CAPUT XII.

De opinione eorum, qui primorum temporum homines tam longævos, quam ſcribitur, fuiſſe non credunt.

1. NEQUE enim ullo modo audiendi ſunt, qui putant aliter annos illis temporibus computatos, id eſt, tantæ brevitatis, ut unus annus noſter decem illos habuiſſe credatur. Quapropter, inquiunt, cum audierit quiſque vel legerit, nongentos annos quemquam vixiſſe, debet intelligere nonaginta: decem quippe illi anni, unus eſt noſter; & decem noſtri, centum illi fuerunt. Ac per hoc, ut putant, viginti-trium annorum fuit Adam, quando genuit Seth; & ipſe Seth viginti * (1) habebat & ſex menſes, quando ex illo natus eſt Enos, quos appellat Scriptura ducentos & quinque annos. Quoniam ſicut iſti ſuſpicantur, quorum exponimus opinionem, unum annum qualem nunc habemus, in decem partes illi dividebant, & eaſdem partes annos vocabant. Quarum partium habent una quadratum ſenarium, eo quod Deus ſex diebus perfecerit opera ſua, ut in ſeptimo requieſceret. De quare in libro undecimo, * ſicut potui, diſputavi. Sexies autem ſeni, qui numerus quadratum ſenarium facit, triginta-ſex dies (2) fiunt: qui multiplicati decies, ad trecentos-ſexaginta perveniunt, id eſt, duodecim menſes lunares. Propter quinque dies enim reliquos, quibus ſolaris annus impletur, & diei quadrantem, propter quem quater ductum eo anno, quo biſſextum vocant, unus dies adjicitur, addebantur a veteribus poſtea dies, ut occurreret numerus annorum, quos dies Romani intercalares vocabant. Proinde etiam Enos, quem genuit Seth, decem & novem agebat annos, quando ex illo natus eſt filius ejus Cainan, quos annos dicit Scriptura centum-nonaginta. Et deinceps per omnes generationes, in quibus hominum anni commemorantur ante diluvium, nullus fere in noſtris codicibus invenitur, qui cum eſſet centum annorum vel infra, vel etiam centum-viginti, aut non multo amplius, genuerit filium; ſed qui mi-

* Supple, annos.

*Cap. 8.

(1) Cod. Veron. *agebat*.

(2) Cod. Veronen. *ſunt*.

nima ætate genuerunt, centum-ſexaginta, & quod excurrit, fuiſſe referuntur: quia nemo, inquiunt, decem annorum homo poteſt gignere filios, qui numerus centum appellabantur anni ab illis hominibus; ſed in annis ſexdecim eſt matura pubertas, & proli jam idonea procreandæ, quos centum & ſexaginta annos illa tempora nuncupabant. Ut autem aliter annum tunc fuiſſe computatum non ſit incredibile, adjiciunt quod apud pleroſque ſcriptores hiſtoriæ reperitur, * Ægyptios habuiſſe annum quatuor menſium, Acarnanas ſex menſium, Lavinios tredecim menſium. Plinius Secundus cum commemoraſſet, relatum fuiſſe in litteras, quemdam vixiſſe centum quinquaginta-duos annos, (a) alium decem amplius, alios ducentorum annorum habuiſſe vitam, alios trecentorum, quoſdam ad quingentos, alios ad ſexcentos, nonnullos ad octingentos etiam perveniſſe, hæc omnia (1) propter inſcitiam temporum accidiſſe arbitratus eſt. Alii quippe, inquit, æſtate unum determinabant annum, & alterum hieme, alii quadripertitis temporibus, ſicut Arcades, inquit, quorum anni trimeſtres fuere. Adjecit etiam, aliquando Ægyptios, quorum parvos annos quaternorum menſium fuiſſe ſupra diximus, lunæ fine limitaſſe annum. Itaque apud eos, inquit, & ſingula millia annorum vixiſſe produntur.

* V. Lact. lib. 2. c. 12. Plinius lib. 7.

2. His velut probabilibus argumentis quidam non deſtruentes fidem ſacræ hujus hiſtoriæ, ſed adſtruere nitentes, ne ſit incredibile quod tam multos annos vixiſſe referuntur antiqui, perſuaſerunt ſibi, nec ſe ſuadere imprudenter exiſtimant, tam exiguum ſpatium temporis tunc annum vocatum, ut illi decem ſint unus noſter, & decem noſtri centum illorum. Hoc autem falſiſſimum eſſe documento evidentiſſimo oſtenditur. Quod ante quam faciam, non mihi tacendum videtur, quæ credibilior poſſit eſſe ſuſpicio. Poteramus certe hanc aſſeverationem ex Hebræis codicibus redarguere atque convincere, ubi Adam non ducentorum-triginta, ſed centum-triginta annorum fuiſſe reperitur, quando tertium genuit filium: qui anni ſi tredecim noſtri ſunt, procul dubio primum genuit, quando undecim vel non multo amplius annorum fuit. Quis poteſt hac ætate generare uſitata iſta nobiſque notiſſima lege naturæ? Sed hunc omittamus, qui fortaſſe etiam quando creatus eſt, potuit. Non enim eum tam parvum, quam infantes noſtri ſunt, factum fuiſſe, credibile eſt. Sed filius ejus non ducentorum quinque, ſicut nos legimus, ſed centum quinque fuit, quando genuit Enos: ac per hoc, ſecundum iſtos, nondum habebat undecim annos ætatis. Quid dicam de Cainan ejus filio, qui cum apud nos centum-ſeptuaginta reperiatur, apud Hebræos ſeptuaginta legitur fuiſſe, quando genuit Malalehel? Quis generat homo ſeptennis, ſi tunc anni ſeptuaginta nuncupabantur, qui ſeptem fuerunt?

Gen. 5.

CAPUT XIII.

An in dinumeratione annorum, Hebræorum magis quam Septuaginta interpretum ſit ſequenda auctoritas.

1. SED cum hoc dixero, continuo referetur illud Judæorum eſſe mendacium; de quo ſuperius ſatis actum eſt: nam Septuaginta interpretes laudabiliter celebratos viros non potuiſſe mentiri. Ubi ſi quæram, quid ſit credibilius, Judæorum gentem, tam longe lateque diffuſam, in hoc conſcribendum mendacium uno conſilio conſpirare potuiſſe, & dum aliis invident auctoritatem, ſibi abſtuliſſe veritatem; an ſeptuaginta homines, qui etiam ipſi Judæi erant, in uno loco poſitos, quoniam rex Ægypti Ptolemæus eos ad hoc opus adſciverat, ipſam veritatem gentibus alienigenis invidiſſe, & communicato (2) illud feciſſe conſilio: quis non videat quid proclivius faciliuſque credatur? Sed abſit ut prudens quiſpiam, vel Judæos cujuſlibet perverſitatis atque malitiæ tantum potuiſſe credat in codicibus tam multis & tam longe lateque diſperſis; vel Septuaginta illos memorabiles viros hoc de invidenda gentibus veritate unum communicaſſe conſilium. Credibilius ergo quis dixerit, cum primum de bibliotheca Ptolemæi deſcribi iſta cœperunt, tunc aliquid tale fieri potuiſſe in codice uno, (b) ſcilicet primitus inde deſcripto, unde jam latius emanaret, ubi potuit quidem accidere etiam ſcriptoris error. Sed hoc in illa quæſtione de vita Mathuſalem non abſurdum eſt ſuſpicari; & in illo alio, ubi ſuperantibus XXIV. annis ſumma non convenit. In his autem in quibus continuatur ipſius mendoſitatis ſimilitudo, ita ut ante genitum filium, qui ordini inſeritur, alibi ſuperſint centum anni, alibi deſint; poſt genitum autem ubi deerant, ſuperſint; ubi ſupererant, deſint, ut ſumma conveniat; & hoc in prima, ſecunda, tertia, quarta, quinta, (3) ſeptima generatione invenitur: videtur habere quamdam, ſi dici poteſt, error ipſe conſtantiam; nec caſum redolet, ſed induſtriam.

2. Itaque illa diverſitas numerorum aliter ſe habentium in codicibus Græcis & Latinis, aliter in Hebræis, ubi non eſt iſta de centum annis prius additis & poſtea detractis per tot generationes continuata parilitas, nec malitiæ Judæorum, nec diligentiæ vel prudentiæ Septuaginta interpretum, ſed ſcriptoris tribuatur errori; qui de bibliotheca ſupradicti regis codicem deſcribendum primus accepit. Nam etiam nunc, ubi numeri non faciunt intentum ad aliquid quod facile poſſit intelligi, vel quod appareat utili-

(a) Plures MSS. *alios*.
(b) MSS. *ſed*. Et ita Veronen.
(1) Cod. Veronen. *inſcitia*.
(2) Cod. Veronen. *iſtud*.

(3) Cod. Veron. addit *ſexta*, mendoſe: legitur enim ſupra cap. x. hujus libri: *In ſexta autem generatione nuſquam utrique codices diſcrepant* &c.

utiliter diſci, & negligenter deſcribuntur, & negligentius emendantur. Quis enim exiſtimet ſibi eſſe diſcendum, quot millia hominum tribus Iſrael ſingillatim habere potuerunt? (1) quoniam prodeſſe aliquid non putatur: & quotus quiſque hominum eſt, cui profunditas utilitatis hujus appareat? Hic vero ubi per tot contextas generationes centum anni alibi adſunt, alibi deſunt; & poſt natum, qui commemorandus fuerat, filium, deſunt ubi adfuerunt, adſunt ubi defuerunt, ut ſumma concordet: nimirum eum vellet perſuadere, qui hoc fecit, ideo numeroſiſſimos annos vixiſſe antiquos quod eos breviſſimos nuncupabant; & hoc de maturitate pubertatis, qua idonea filii gignerentur, conaretur oſtendere; atque ideo in illis centum annis decem noſtros inſinuandos putaret incredulis, ne homines tam diu vixiſſe recipere in fidem nollent; addidit centum, ubi gignendis filiis habilem non invenit ætatem; eoſdemque, poſt genitos filios, ut congrueret ſumma, detraxit. Sic quippe voluit credibiles facere idonearum generandæ proli convenientias ætatum, ut tamen numero non fraudaret univerſas ætates viventium ſingulorum. Quod autem in ſexta generatione id non fecit, hoc ipſum eſt quod magis movet, illum ideo feciſſe, cum res, quam dicimus, poſtulavit, quia non fecit, ubi non poſtulavit. Invenit namque in eadem generatione apud Hebræos vixiſſe Jareth, ante quam Gen.7. 18. genuiſſet Enoch, centum-ſexaginta-duos annos, qui ſecundum illam rationem brevium annorum fiunt anni ſexdecim, & aliquid minus quam menſes duo; quæ jam ætas apta eſt ad gignendum: & ideo addere centum annos breves, ut noſtri viginti-ſex fierent, neceſſe non fuit; nec poſt natum Enoch eos detrahere, quos non addiderat ante natum. Sic factum eſt ut hic nulla eſſet inter codices utroſque varietas.

3. Sed rurſus movet, cur in octava generatione, ante quam de Mathuſalem naſceretur Lamech, cum apud Hebræos legantur centum octoginta (a) duo anni, viginti minus inveniuntur in codicibus noſtris, ubi potius addi centum ſolent; & poſt genitum Lamech complendam reſtituuntur ad ſummam, quæ in codicibus utriſque non diſcrepat. Si enim centum-ſeptuaginta annos propter pubertatis maturitatem, decem & ſeptem volebat intelligi; ſicut nihil addere, ita nihil detrahere jam debebat: quia invenerat ætatem idoneam generationi filiorum, propter quam in aliis centum illos annos, ubi eam non inveniebat, addebat. Hoc autem de viginti annis merito putaremus caſu mendoſitatis accidere potuiſſe, niſi eos ſicut prius detraxerat, reſtituere poſtea curaret, ut ſummæ conveniret integritas. An forte aſtutius factum exiſtimandum eſt, ut illa, qua centum anni prius ſolent adjici & poſtea detrahi, occultaretur induſtria, cum & illic ubi neceſſe non fuerat, non quidem de centum annis, verumtamen de quantulocumque numero prius detracto, poſt reddito, tale aliquid fieret? Sed quomodolibet iſtud accipiatur, ſive credatur ita eſſe factum, ſive non credatur; ſive poſtremo ita, ſive non ita ſit: recte fieri nullo modo dubitaverim, ut cum diverſum aliquid in utriſque codicibus invenitur, quandoquidem ad fidem rerum geſtarum utrumque eſſe non poteſt verum, ei linguæ potius credatur, unde eſt in aliam per interpretes facta translatio. Nam in quibuſdam etiam codicibus Græcis tribus, & uno Latino, & uno etiam Syro inter ſe conſentientibus, inventus eſt Mathuſalem ſex annis ante diluvium fuiſſe defunctus.

CAPUT XIV.

De parilitate annorum, qui iiſdem quibus nunc ſpatiis & in prioribus ſæculis excurrerunt.

1. NUNC jam videamus quonam modo evidenter poſſit oſtendi, non tam breves, ut illi decem unus eſſet noſter, ſed tantæ prolixitatis annos quantæ nunc habemus, (quos utique circuitus conficit ſolis) in illorum hominum vita prolixiſſima computatos. Sexcenteſimo nempe anno vitæ Noe, ſcriptum eſt, factum eſſe diluvium. Cur ergo ibi legitur: *Et aqua diluvii facta eſt ſuper terram ſexcenteſimo* Gen.7. 10. *anno (b) in vita Noe, ſecundi menſis, ſeptima & viceſima menſis*; ſi annus ille minimus, quales decem faciunt unum noſtrum, triginta-ſex dies habebat? Tantillus quippe annus, ſi antiquo more hoc nomen accepit, aut non habet menſes, aut menſis ejus eſt triduum, ut habeat duodecim menſes. Quomodo igitur hic dictum eſt, *Sexcenteſimo anno ſecundi menſis, ſeptima & viceſima die menſis*, niſi quia tales quales nunc ſunt, etiam tunc erant menſes? Nam quo pacto aliter viceſimo & ſeptimo die ſecundi menſis diceretur cœptum eſſe diluvium? Deinde poſtea in fine diluvii ita legitur: *Et ſedit* Gen.8.4. *arca in menſe ſeptimo, ſeptima & viceſima* (2) *die menſis, ſuper montes Ararat. Aqua autem minuebatur uſque ad undecimum menſem: in undecimo autem menſe prima die menſis paruerunt capita montium*. Si igitur tales menſes erant, tales profecto & anni erant, quales nunc habemus. Menſes quippe illi triduani, viginti & ſeptem dies habere non poterant. Aut ſi pars triceſima tridui tunc appellabatur dies, ut omnia proportione minuantur; ergo nec toto quatriduo noſtro factum eſt illud tam grande diluvium, quod memoratur factum quadraginta diebus & noctibus. Quis hanc abſurditatem & vanitatem ferat? Proinde removeatur hic error, qui conjectura falſa ita vult adſtruere Scripturarum noſtrarum fidem, ut alibi deſtruat. Prorſus

(a) Nonnulli MSS. omittunt, *duo*: pro quo legendum videtur, *ſeptem*: ſic enim apud Hebræos Gen. 5. 25. quo loco apud Septuaginta interpretes habetur, *centum ſexaginta ſeptem anni*.

(b) Editi, *vita*. At MSS. *in vita*: juxta Græc. LXX.

(1) Cod. Veron. *quod*. (2) Abeſt *die* a cod. Veron.

ſus tantus etiam tunc dies fuit, quantus & nunc eſt, quem viginti & quatuor horæ diurno curriculo nocturnoque determinant: tantus menſis, quantus & nunc eſt, quem luna cœpta & finita concludit: tantus annus, quantus & nunc eſt, quem duodecim menſes lunares, additis propter curſum ſolarem quinque diebus & quadrante, conſummant: (*a*) quanti anni ſexcenteſimi vitæ Noe ſecundus erat menſis ejuſque menſis viceſimus & ſeptimus dies, quando cœpit eſſe diluvium; in quo dies quadraginta continuatæ ingentes pluviæ memorantur, qui dies non binas ac paullo amplius horas habebant, ſed vicenas & quaternas die noctuque transfactas. Ac per hoc tam magnos annos vixerunt illi antiqui uſque amplius quam nongentos,
Gen.25.7. quantos poſtea vixit Abraham centum ſeptuaginta (*b*) quinque, & poſt eum filius ejus Iſaac
Gen.35.28. centum-octoginta, & filius ejus Jacob prope
Gen.47.28. centum-quinquaginta, & quantos interpoſita aliquanta ætate Moyſes centum viginti, & quan-
Deut.34.7. tos etiam nunc vivunt homines ſeptuaginta vel
Pſal.99.11. octoginta, vel non multo amplius: de quibus dictum eſt; *Et amplius eis labor & dolor*.

2. Illa vero numerorum varietas, quæ inter codices Hebræos invenitur & noſtros, neque de hac antiquorum longævitate diſſentit, & ſi quid habet ita diverſum, ut verum eſſe utrumque non poſſit, rerum geſtarum fides ab ea lingua repetenda eſt, ex qua interpretatum eſt quod habemus. Quæ facultas cum volentibus ubique gentium præſto ſit; non tamen vacat, quod Septuaginta interpretes, in plurimis quæ diverſa dicere videntur, ex Hebræis codicibus emendare auſus eſt nemo. Non enim eſt illa diverſitas putata mendoſitas; nec ego ullo modo putandam exiſtimo. Sed ubi non eſt ſcriptoris error, aliquid eos divino Spiritu, ubi ſenſus eſſet conſentaneus veritati; & prædicans veritatem, non interpretantium (*c*) more, ſed prophetantium libertate aliter dicere voluiſſe credendum eſt. Unde merito, non ſolum Hebræis, verum etiam ipſis, cum adhibet teſtimonia de Scripturis, uti Apoſtolica invenitur auctoritas. Sed hinc me opportuniore loco, ſi Deus adjuverit, promiſi diligentius locuturum: nunc quod inſtat expediam. Non enim ambigendum eſt ab homine, qui ex primo homine primus eſt natus, quando tam diu vivebant, potuiſſe conſtitui civitatem, ſane terrenam, non illam quæ dicitur Civitas Dei: de qua ut ſcriberemus, laborem tanti hujus Operis in manus ſumſimus.

CAPUT XV.

An credibile ſit, primi ſæculi viros uſque ad eam ætatem, qua filios generaſſe referuntur, a concubitu continuiſſe.

1. DICET ergo aliquis, Itane credendum eſt, hominem filios generaturum, nec habentem propoſitum continentiæ, centum & amplius, vel ſecundum Hebræos non multo minus, id eſt, octoginta, ſeptuaginta, ſexaginta annos a concumbendi opere vacaviſſe; aut ſi non vacaret, nihil prolis gignere potuiſſe? Hæc quæſtio duobus modis ſolvitur. Aut enim tanto ſerior fuit proportione pubertas, quanto vitæ totius major annoſitas: aut, quod magis video eſſe credibile, non hic primogeniti filii commemorati ſunt, ſed quos ſucceſſionis ordo poſcebat, ut perveniretur ad Noe, a quo rurſus ad Abraham videmus eſſe perventum; ac deinde uſque ad certum articulum temporis, quantum oportebat ſignari etiam generationibus commemoratis curſum glorioſiſſimæ Civitatis in hoc mundo peregrinantis, & ſupernam patriam requirentis. Quod enim negari non poteſt, prior omnibus Cain ex conjunctione maris & feminæ natus eſt. Neque enim illo nato dixiſſet Adam,
quod dixiſſe legitur: *Adquiſivi hominem per* Gen.4.1.
Deum; niſi illis duobus ipſe fuiſſet homo naſcendo additus primus. Hunc ſecutus Abel, quem major frater occidit, (*d*) præfiguratione quadam peregrinantis Civitatis Dei, (1) quod ab impiis, & quodam modo terrigenis, id eſt terrenam originem diligentibus, & terrenæ Civitatis terrena felicitate gaudentibus, perſecutiones iniquas paſſura fuerat, primus oſtendit. Sed quot annorum erat Adam, cum eos genuit, non apparet. Exinde digeruntur generationes aliæ de Cain, aliæ de illo quem genuit Adam in ejus ſucceſſionem, quem frater occidit, & appellavit nomen illius Seth, dicens,
ut ſcriptum eſt: *Suſcitavit enim mihi Deus ſemen* Ibid. 25.
aliud pro Abel, quem occidit Cain. Cum itaque iſtæ duæ ſeries generationum, una de Seth, altera de Cain, has duas de quibus agimus, diſtinctis ordinibus inſinuent Civitates, unam cæleſtem in terris peregrinantem, alteram terrenam terrenis tamquam ſola ſint gaudiis inhiantem vel inhærentem; nullus de progenie Cain, cum dinumerata ſit connumerato Adam uſque ad octavam generationem, quot annorum fuiſſet expreſſus eſt, quando genuit eum qui commemoratur poſt eum. Noluit enim Spiritus Dei in terrenæ Civitatis generationibus tempora notare ante diluvium, ſed in cæleſtis maluit, tamquam eſſent memoria digniores. Porro autem Seth quando natus eſt, non quidem taciti ſunt anni patris ejus, ſed jam genuerat alios: & utrum ſolos Cain & Abel, affirmare quis audeat? Non enim

(a) Sic omnes MSS. At Editi, *Tantus anni*: mendoſe.
(b) Plerique MSS. *centum ſeptuaginta*: omiſſo *quinque*. Et ita cod. Veron.
(c) MSS. *munere*. Et ita cod. Veronen.

(d) Lov. *præfigurationem*: diſſentientibus editis aliis & MSS. conſentiente tamen cod. Veron. qui habet *præfigurationem quamdam*.
(1) Cod. Veron. *quod eſſet ab impiis*, mendoſe.

enim quia ſoli nominati ſunt propter ordines generationum, quas commemorari oportebat, ideo conſequens videri debet ſolos fuiſſe tunc generatos ex Adam. Cum enim ſilentio coopertis omnium nominibus ceterorum, legatur eum genuiſſe filios & filias, quota fuerit iſta proles ejus, quis præſumat aſſerere, ſi culpam temeritatis evitat? Potuit quippe Adam divinitus admonitus dicere, poſtea quam Seth natus eſt: *Suſcitavit enim mihi Deus ſemen aliud pro Abel*; quoniam talis erat futurus, qui impleret illius ſanctitatem, non quod ipſe prior poſt eum temporis ordine naſceretur. Deinde quod ſcriptum eſt:
Gen.5.6. *Vixit autem Seth quinque & ducentos annos*, vel ſecundum Hebræos, *quinque & centum annos, & genuit Enos:* quis poſſit niſi inconſideratus aſſeverare, hunc ejus primogenitum fuiſſe? Ut admirantes merito requiramus, quomodo per tot annos immunis fuerit a connubio ſine ullo propoſito continentiæ, vel non genuerit conjugatus; quando quidem etiam de ipſo legitur: *Et genuit filios & filias, & fuerunt omnes dies Seth duodecim & nongenti anni, & mortuus eſt*. Atque ita deinceps quorum anni commemorantur, nec filios filiaſque genuiſſe reticentur. Ac per hoc non apparet omnino, utrum qui nominatur genitus, ipſe fuerit primogenitus: immo vero, quoniam credibile non eſt, patres illos ætate tam longa aut impuberes fuiſſe, aut conjugibus caruiſſe vel fetibus; nec illos eorum filios primos eis natos fuiſſe credibile eſt. Sed cum ſacræ ſcriptor hiſtoriæ ad ortum vitamque Noe, cujus tempore diluvium factum eſt, per ſucceſſiones generationum notatis temporibus intenderet pervenire, eas utique commemoravit, non quæ primæ ſuis parentibus fuerit, ſed quæ in propagationis ordinem venerint.

2. Exempli gratia, quo id fiat apertius, aliquid interponam, unde nullus ambigat fieri potuiſſe quod dico. Evangeliſta Matthæus generationem Dominicæ carnis per ſeriem parentum volens commendare memoriæ, ordiens a patre Abraham, atque ad David primitus ut perve-
Matth. 1. niret intendens, *Abraham*, inquit, *genuit Iſaac:* cur non dixit Iſmael, quem primus genuit? *Iſaac autem*, inquit, *genuit Jacob:* cur non dixit Eſau, qui ejus primogenitus fuit? Quia ſcilicet per illos ad David pervenire non poſſet. Deinde ſequitur: *Jacob autem genuit Judam, & fratres ejus:* numquid Judas primogenitus fuit? *Judas*, inquit, *genuit Phares & Zaram;* nec iſtorum geminorum aliquis fuit primogenitus Judæ, ſed ante illos jam tres genuerat. Eos itaque tenuit in ordine generationum, per quos ad David, atque inde quo intenderat, perveniret. Ex quo intelligi poteſt, veteres quoque homines ante diluvium non primogenitos, ſed eos fuiſſe commemoratos, per quos ſuccedentium ordo generationum ad Noe patriarcham duceretur, ne ſeræ pubertatis illorum obſcura & non neceſſario quæſtio nos fatiget.

CAPUT XVI.

De jure conjugiorum, quod diſſimile a ſubſequentibus matrimoniis habuerint prima connubia.

1. Cum igitur genus humanum poſt primam copulam viri facti ex pulvere, & conjugis ejus ex viri latere, marium feminatumque conjunctione opus haberet, ut gignendo multiplicaretur; nec eſſent ulli homines, niſi qui ex illis duobus nati fuiſſent; viri ſorores ſuas conjuges acceperunt: quod profecto quanto eſt antiquius compellente neceſſitate, tanto poſtea factum eſt damnabilius religione prohibente. Habita eſt enim ratio rectiſſima caritatis, ut homines quibus eſſet utilis atque honeſta concordia, diverſarum neceſſitudinum vinculis necterentur; nec unus in (a) uno multas haberet, ſed ſingulæ ſpargerentur in ſingulos; ac ſic ad ſocialem vitam diligentius (b) colligandam plurimæ plurimos obtinerent. Pater quippe & ſocer duarum ſunt neceſſitudinum nomina. Ut ergo alium quiſque habeat patrem, alium ſocerum, numeroſius ſe caritas porrigit. Utrumque autem unus Adam eſſe cogebatur, & filiis & filiabus ſuis, quando fratres ſororeſque connubio jungebantur. Sic & Eva uxor ejus utrique ſexui filiorum fuit & ſocrus & mater: quæ ſi duæ feminæ fuiſſent, mater altera, & ſocrus altera, copioſius ſe ſocialis dilectio colligaret. Ipſa denique jam ſoror (c) quod etiam uxor fiebat, duas tenebat una neceſſitudines: quibus per ſingulas diſtributis, ut altera eſſet ſoror, altera uxor, hominum numero ſocialis propinquitas augeretur. Sed hoc unde fieret tunc non erat, quando niſi fratres & ſorores ex illis duobus primis nulli homines erant. Fieri ergo debuit quando potuit, ut exſiſtente copia inde ducerentur uxores, quæ non erant jam ſorores; & non ſolum (1) iſtud ut fieret, nulla neceſſitas eſſet, verum etiam ſi fieret, nefas eſſet. Nam ſi & nepotes primorum hominum, qui jam conſobrinas poterant accipere conjuges, ſororibus matrimonio jungerentur; non jam duæ, ſed tres in homine uno neceſſitudines fierent, quæ propter caritatem numerioſiore propinquitate nectendam, diſſeminari per ſingulos ſingulæ debuerunt. Eſſet enim unus homo filiis ſuis fratri ſcilicet ſororique conjugibus, & pater, & ſocer & avunculus: ita & uxor ejus, iiſdem communibus filiis & mater & amita & ſocrus: iidemque inter ſe filii eorum, non ſolum eſſent fratres, atque conjuges, verum etiam conſobrini; quia & fratrum filii. Omnes autem iſtæ neceſſitudines, quæ uni homini tres homines connectebant, novem connecterent, ſi eſſent in ſingulis ſingulæ, ut unus homo haberet alteram ſororem, alteram uxorem, alteram conſobrinam, alte-

(a) Am. & Lov. *in una*. Emendantur ad Vind. Er. & MSS.
(b) Sola editio Lov. *colligendam*.
(c) Plures MSS. *quæ*.
(1) Cod. Veron. *illud*.

alterum patrem, alterum avunculum, alterum ſocerum, alteram matrem, alteram amitam, alteram ſocrum: atque ita ſe non in paucitate coartatum, ſed latius atque numeroſius propinquitatibus crebris vinculum ſociale diffunderet.

2. Quod humano genere creſcente & multiplicato, etiam inter impios deorum multorum falſorumque cultores ſic obſervari cernimus, ut etiamſi perverſis legibus permittantur fraterna conjugia, melior tamen conſuetudo ipſam malit exhorrere licentiam; & cum ſorores accipere in matrimonium primis humani generis temporibus omnino licuerit, ſic averſetur, quaſi numquam licere potuerit. Ad humanum enim ſenſum vel alliciendum, vel offendendum mos valet plurimum. Qui cum in hac cauſſa immoderationem concupiſcentiæ coercet, eum *(a)* diſſignari atque corrumpi merito eſſe nefarium judicatur. Si enim iniquum eſt, aviditate poſſidendi tranſgredi limitem agrorum, quanto eſt iniquius libidine concumbendi ſubvertere limitem morum? Experti autem ſumus in connubiis conſobrinarum etiam noſtris temporibus propter gradum propinquitatis fraterno gradui proximum, quam raro per mores fiebat, quod fieri per leges licebat; quia id nec divina prohibuit, & *(b)* nondum prohibuerat lex humana. Verumtamen factum etiam licitum, propter vicinitatem horrebatur illiciti; & quod fiebat cum conſobrina, pæne cum ſorore fieri videbatur: quia & ipſi inter ſe propter tam propinquam conſanguinitatem fratres vocantur, & pæne germani ſunt. Fuit autem antiquis patribus religioſæ curæ, ne ipſa propinquitas ſe paullatim propaginum ordinibus dirimens longius abiret & propinquitas eſſe deſiſteret, eam nondum longe poſitam rurſus matrimonii vinculo colligare, & quodam modo revocare fugientem. Unde jam pleno hominibus orbe terrarum, non quidem ſorores ex patre vel matre vel ex ambobus ſuis parentibus natas, ſed tamen amabant de ſuo genere ducere uxores. Verum quis dubitet honeſtius hoc tempore etiam *(c)* conſobrinorum prohibita eſſe conjugia; non ſolum ſecundum ea quæ diſputavimus, propter multiplicandas affinitates, ne habeat duas neceſſitudines una perſona, cum duæ poſſint eas habere, & numerus propinquitatis augeri; ſed etiam quia neſcio quomodo ineſt humanæ verecundiæ quiddam naturale atque laudabile, ut cui debet cauſſa propinquitatis *(d)* reverendum honorem, ab ea contineat, quamvis generatricem, tamen libidinem, de qua erubeſcere videmus, & ipſam pudicitiam conjugalem.

3. Copulatio igitur maris & feminæ, quantum adtinet ad genus mortalium, quoddam ſeminarium eſt Civitatis: ſed terrena Civitas generatione tantummodo, cæleſtis autem etiam regeneratione opus habet, ut noxam generationis evadat. Utrum autem aliquod fuerit, vel
Regenerationis ſignum ante diluvium.
ſi fuit, quale fuerit corporale atque viſibile regenerationis ſignum ante diluvium, ſicut Abrahæ circumciſio poſtea eſt imperata, ſacra hiſtoria tacet.
Gen. 17. 10.
Sacrificaſſe tamen Deo etiam illos antiquiſſimos homines non tacet: quod & in duobus primis fratribus claruit;
Gen. 4. 3.
& Noe poſt diluvium, cum de arca fuiſſet egreſſus, hoſtias Deo legitur immolaſſe.
Gen. 8. 20.
De qua re in præcedentibus libris jam diximus, non ob aliud dæmones arrogantes ſibi divinitatem deoſque ſe credi cupientes ſibi expetere ſacrificium, & gaudere hujuſmodi honoribus, niſi quia verum ſacrificium vero Deo deberi ſciunt.

CAPUT XVII.

De duobus ex uno genitore procreatis patribus atque principibus.

CUm ergo eſſet Adam utriuſque generis pater, id eſt, & cujus ſeries ad terrenam, & cujus ſeries ad cæleſtem pertinet Civitatem; occiſo Abel, atque in ejus interfectione commendato mirabili ſacramento, facti ſunt duo patres ſingulorum generum, Cain & Seth: in quorum filiis, quos commemorari oportebat, duarum iſtarum Civitatum in genere mortalium evidentius indicia clarere cœperunt. Cain quippe genuit Enoch, in cujus nomine condidit civitatem, terrenam ſcilicet, non peregrinantem in hoc mundo, ſed in ejus temporali pace ac felicitate quieſcentem. Cain autem interpretatur poſſeſſio:
Cain, poſſeſſio.
unde dictum eſt quando natus eſt, ſive a patre, ſive a matre ejus: *Adquiſivi hominem per Deum*.
Gen. 4. 1.
Enoch vero dedicatio:
Enoch dedicatio.
hic enim dedicatur terrena civitas, ubi conditur; quoniam hic habet eum, quem intendit & appetit finem. Porro ille Seth reſurrectio interpretatur,
Seth, reſurrectio.
& Enos filius ejus interpretatur homo: non ſicut Adam, (& ipſum enim nomen interpretatur homo)
Enos, homo.
ſed commune perhibetur eſſe in illa lingua, id eſt, Hebræa, maſculo & feminæ. Nam ſic de illo ſcriptum eſt: *Maſculum & feminam fecit illos, & benedixit illos, & cognominavit nomen eorum Adam*.
Gen. 5. 2.
Unde non ambigitur, ſic appellatam fuiſſe feminam Evam proprio nomine, ut tamen Adam, quod interpretatur homo, nomen eſſet amborum. Enos autem ſic interpretatur homo, ut hoc non poſſe femi-

(a) Editi, *deſignari*. Melius plures MSS. *diſſignari*: id eſt convelli & diſrumpi. Sic in Terent. Adelph. act. 1. ſc. 2. pro, *Modo quid deſignavit*: Eugraphius legit, *diſſignavit*, dicitque *diſſignare* proprie eſſe aliquid legibus ſignatum rumpere.

(b) Legem a Theodoſio latam ne inter conſobrinos & patentes inirentur matrimonia, laudat Aurelius Victor in Theodoſ. & Ambroſius lib. 8. epiſt. 66. eamque legem fortaſſis indicat hic poſtea Auguſtinus verbis illis: *Verum quis dubitet honeſtius hoc tempore etiam conſobrinorum prohibita eſſe conjugia!* Lex porro iſta Theodoſii hactenus deſideratur: ſupereſt autem in eamdem rem lex alia, quæ Conſtantio tribuitur, ſancita Romæ Arbetione & Lolliano Conſulibus, in cod. Theod. lib. 3. de inceſt. nupt. Diſpenſatum olim a Cæſaribus, ut legitima eſſet uxor conſobrina, docet Caſſiodorus Senator lib. 7. variar. c. 46.

(c) Sic MSS. At editi, *conſobrinarum*.

(d) Editi, *verecundum*: diſſentientibus MSS.

Luc. 20. 35. ſeminam nuncupari periti linguæ illius aſſeverent, tamquam filius reſurrectionis, ubi non nubent, neque uxores ducent. Non enim erit ibi generatio, cum illuc perduxerit regeneratio. Quare & hoc non incaſſum notandum arbitror, quod in eis generationibus quæ propagantur ex illo qui eſt appellatus Seth, cum genuiſſe filios filiaſque (*a*) dicantur, nulla ibi genita nominatim femina expreſſa eſt: in his autem quæ propagantur ex Cain, in ipſo fine quo uſque (*b*) protenduntur, noviſſima femina genita nominatur. Gen. 4. 18. &c. Sic enim legitur: *Mathuſael genuit Lamech: & ſumſit ſibi Lamech duas uxores, nomen uni Ada, & nomen ſecundæ Sella; & peperit Ada Jobel: hic erat pater habitantium in tabernaculis pecuariorum. Et nomen fratris ejus Jubal: hic fuit qui oſtendit pſalterium & citharam. Sella autem peperit & ipſa Thobel: & erat ærarius & malleator æramenti & ferri. Soror autem Thobel* (*c*) *Noema*. Huc uſque porrectæ ſunt generationes ex Cain, quæ ſunt omnes ab Adam octo, annumerato ipſo Adam, ſeptem ſcilicet uſque ad Lamech, qui duarum maritus uxorum fuit: & octava eſt generatio in filiis ejus, in quibus commemoratur & femina. Ubi eleganter ſignificatum eſt, terrenam Civitatem uſque in ſui finem carnales habituram generationes, quæ marium feminarumque conjunctione proveniunt. Unde & ipſæ, quod præter Evam nuſquam reperitur ante diluvium, nominibus propriis exprimuntur uxores illius hominis, qui nominatur hic noviſſimus pater. Sicut autem Cain, quod interpretatur poſſeſſio, terrenæ (1) conditor civitatis, & filius ejus, in cujus nomine condita eſt, Enoch, quod interpretatur dedicatio, indicat iſtam civitatem & initium & finem habere terrenum; ubi nihil ſperatur amplius, quam (*d*) in hoc ſæculo cerni poteſt: ita Seth, quod interpretatur reſurrectio, cum ſit generationum ſeorſum commemoratarum pater, quid de filio ejus ſacra hæc hiſtoria dicat, intuendum eſt.

CAPUT XVIII.

Quid ſignificatum ſit in Abel, & Seth, & Enos, quod appareat ad Chriſtum & corpus ejus, id eſt, Eccleſiam pertinere.

Gen. 4. 26. ET *Seth*, inquit, *natus eſt filius, & nominavit nomen ejus Enos: hic ſperavit invocare nomen Domini Dei*. Nempe clamat adteſtatio veritatis. In ſpe igitur vivit homo filius reſurrectionis: in ſpe vivit, quamdiu peregrinatur hic Civitas Dei, quæ gignitur ex fide reſurrectionis Chriſti. Ex duobus namque illis hominibus, Abel. Abel, quod interpretatur luctus, & Seth. ejus fratre Seth, quod interpretatur reſurrectio, mors Chriſti & vita ejus ex mortuis figuratur. Ex qua fide gignitur hic Civitas Dei, id eſt, homo, qui ſperavit invocare nomen Domini Dei. Rom. 8. 24. & 25. *Spe enim ſalvi facti ſumus*, ait Apoſtolus. *Spes autem quæ videtur, non eſt ſpes. Quod enim videt quis, quid ſperat? Si autem quod non videmus, ſperamus, per patientiam exſpectamus*. Nam quis vacare hoc exiſtimet ab altitudine ſacramenti? Numquid enim Abel non ſperavit invocare nomen Domini Dei, cujus ſacrificium Scriptura tam acceptum Deo fuiſſe commemorat? Numquid ipſe Seth non ſperavit invocare nomen Domini Dei, de quo dictum eſt: *Suſcitavit enim mihi Deus ſemen aliud pro Abel?* Gen. 4. 25. Cur ergo huic proprie tribuitur, quod piorum omnium intelligitur eſſe commune, niſi quia oportebat in eo qui de patre generationum in meliorem partem, hoc eſt, ſupernæ Civitatis ſeparatarum, primus commemoratur exortus, præfigurari hominem, id eſt, hominum ſocietatem, quæ non ſecundum hominem in re felicitatis terrenæ, ſed ſecundum Deum vivit in ſpe felicitatis æternæ? Nec dictum eſt, Hic ſperavit in Dominum Deum: aut, Hic invocavit nomen Domini Dei: ſed, *Hic ſperavit*, inquit, *invocare nomen Domini Dei*. Ibid. 26. Quid ſibi hoc vult: *Speravit invocare*, niſi quia prophetia eſt, exorturum populum, qui ſecundum electionem gratiæ invocaret nomen Domini Dei? Hoc eſt, quod per alium prophetam Rom. 10. 13. dictum, Apoſtulus de hoc populo intelligit ad Joel. 2. 32. Dei gratiam pertinente: *Et erit, omnis quicumque invocaverit nomen Domini, ſalvus erit*. Hoc enim ipſum quod dicitur: *Et nominavit nomen* Gen. 4. 26. *ejus Enos, quod interpretatur homo*; ac deinde additur, *Hic ſperavit invocare nomen Domini Dei*; ſatis oſtenditur, quod non in ſe ipſo ſpem ponere debeat homo. *Maledictus* enim *omnis* (ſicut alibi legitur) *qui ſpem ſuam ponit in homine*: ac per Jerem. 17. 5. hoc, nec in ſe, ut ſit civis alterius Civitatis, quæ non ſecundum filium Cain dedicatur hoc tempore, id eſt, mortalis hujus ſæculi labente tranſcurſu, ſed in illa immortalitate beatitudinis ſempiternæ.

CAPUT XIX.

De ſignificatione quæ in Enoch translatione monſtratur.

NAM & iſta propago, cujus eſt pater Seth, in ea generatione habet dedicationis nomen, quæ ſeptima eſt ab Adam, annumerato Adam. Septimus enim ab illo natus eſt Enoch, quod interpretatur dedicatio. Sed ipſe eſt ille translatus, quoniam placuit Deo, & inſigni numero in ordine generationum, quo ſabbatum conſecratum eſt, ſeptimo ſcilicet ab Adam. Ab ipſo autem patre iſtarum generationum, quæ diſcernuntur a propagine Cain, id eſt, a Seth ſextus eſt: quoto die factus eſt homo, & conſummavit Deus omnia opera ſua. Sed hujus Enoch translatio noſtræ dedicationis eſt præfigurata dilatio. Quæ quidem jam facta eſt in Chriſto capite noſtro, qui ſic reſurrexit, ut non moriatur ulterius, ſed etiam ipſe translatus eſt: reſtat autem

(a) Sic MSS. At editi, *dicatur*.
(b) Plerique MSS. *pertendant*. Et ita cod. Veron.
(c) Nonnulli MSS. *Noemina*. Cod. Veron. *Noemma*.

(d) Editi, *quam quod*. Abeſt *quod* a MSS.
(1) Cod. Veron. *condita*.

Digitized by Google

tem altera dedicatio univerſæ domus, cujus ipſe Chriſtus eſt fundamentum, quæ differtur in finem, quando erit omnium reſurrectio, non moriturorum amplius. Sive autem domus Dei dicatur, ſive templum Dei, ſive Civitas Dei, idipſum eſt, nec abhorret a Latini eloquii conſue- Æneid. 6. tudine. Nam & Virgilius imperioſiſſimam civitatem domum appellat Aſſaraci, Romanos volens intelligi, qui de Aſſaraco per Trojanos originem ducunt; & domum Æneæ eoſdem ipſos, quia eo duce Trojani cum Italiam veniſſent, ab eis condita eſt Roma. Imitatus namque eſt poeta ille ſacras litteras, in quibus dicitur domus Jacob tam ingens populus Hebræorum.

CAPUT XX.

De eo quod Cain ſucceſſio in octo ab Adam generationes clauditur, & in poſteris ab eodem patre Adam Noe decimus invenitur.

1. DICET aliquis, Si hoc intendebat ſcriptor hujus hiſtoriæ in commemorandis generationibus ex Adam per filium ejus Seth, ut per illas perveniret ad Noe, ſub quo factum eſt diluvium, a quo rurſus contexeretur ordo naſcentium, quo perveniret ad Abraham, a quo Matthæus Evangeliſta incipit generationes, quibus ad Chriſtum pervenit æternum Regem Civitatis Dei, quid intendebat in generationibus ex Cain, & quo eas perducere volebat? Reſpondetur, Uſque ad diluvium, quo totum illud genus terrenæ Civitatis abſumtum eſt, ſed (1) reparatum ex filiis Noe. Neque enim deeſſe poterit hæc terrena Civitas ſocietaſque hominum ſecundum hominem viventium uſque ad hujus ſæculi finem: Luc. 20. 14. de quo Dominus ait, *Filii hujus ſæculi generant, & generantur*. Civitatem vero Dei peregrinantem in hoc ſæculo regeneratio perducit ad alterum ſæculum, cujus filii nec generant, nec generantur. Hic ergo generari & generare Civitati utrique commune eſt: quamvis Dei Civitas habeat etiam hic multa civium millia, quæ ab opere generandi ſe abſtinent: ſed habet etiam illa (a) ex imitatione quadam, licet errantium. Ad eam namque pertinent etiam qui deviantes ab hujus fide diverſas hæreſes condiderunt: ſecundum hominem quippe vivunt, non ſecundum Gymnoſophiſtæ. Deum. Et Indorum Gymnoſophiſtæ, qui nudi perhibentur philoſophari in ſolitudinibus Indiæ, cives ejus ſunt, & a generando ſe cohibent. Non enim eſt hoc bonum, niſi cum fit ſecundum fidem ſummi boni, qui eſt Deus. Hoc tamen nemo feciſſe ante diluvium reperitur: quando quidem etiam ipſe Enoch ſeptimus ab Adam, qui translatus refertur eſſe, non mortuus, genuit filios & filias, ante quam transferretur; in quibus fuit Mathuſalem, per quem generationum memorandarum ordo tranſcurrit.

2. Cur ergo tanta paucitas ſucceſſionum (2) commemoratur in generationibus ex Cain, ſi eas uſque ad diluvium perduci oportebat, nec erat diuturna ætas præveniens pubertatem, quæ centum vel amplius annos vacaret a fetibus? Nam ſi non intendebat auctor libri hujus aliquem, ad quem neceſſario perduceret ſeriem generationum, ſicut in illis quæ veniunt de ſemine Seth, intendebat pervenire ad Noe, a quo rurſus ordo neceſſarius ſequeretur; quid opus erat prætermittere primogenitos filios, ut perveniretur ad Lamech, in cujus filiis finitur illa contextio, octava generatione ſcilicet ex Adam, ſeptima ex Cain, quaſi eſſet inde aliquid deinceps connectendum, unde perveniretur vel ad Iſraeliticum populum, in quo cæleſti Civitati etiam terrena Jeruſalem figuram propheticam præbuit, vel ad Chriſtum ſecundum carnem, qui eſt ſu- Rom. 9. per omnia Deus benedictus in ſæcula, ſupernæ 5. Jeruſalem fabricator atque regnator; cum tota progenies Cain diluvio ſit deleta? Unde videri poteſt, in eodem ordine generationum primogenitos fuiſſe commemoratos. Cur ergo tam pauci ſunt? Non enim uſque ad diluvium tot eſſe potuerunt, non vacantibus uſque ad centenariam pubertatem patribus ab officio generandi, ſi non erat tunc proportione longævitatis illius etiam ſera pubertas. Ut enim peræque triginta annorum fuerint, cum filios generare cœperunt, octies triceni, (quoniam octo ſunt generationes cum Adam & cum eis quos genuit Lamech) ducenti & quadraginta ſunt anni: num itaque toto deinde tempore uſque ad diluvium non generaverunt? Qua tandem cauſſa, qui hæc ſcripſit, generationes commemorare noluit quæ ſequuntur? Nam ex Adam uſque ad diluvium computantur anni, ſecundum codices noſtros, duo millia-ducenti (b) ſexaginta-duo: ſecundum Hebræos autem, mille-ſexcenti-quinquaginta-ſex. Ut ergo illum numerum minorem credamus eſſe veriorem, de mille-ſexcentis-quinquaginta-ſex annis ducenti-quadraginta detrahantur: numquid credibile eſt per mille-quadringentos, & quod excurrit, annos, qui reſtant uſque ad diluvium, progeniem Cain a generationibus vacare potuiſſe?

3. Sed qui ex hoc movetur, meminerit, cum quærerem, quomodo credendum ſit, antiquos illos homines per tam multos annos a gignendis filiis ceſſare potuiſſe, duobus modis iſtam ſolutam eſſe quæſtionem; aut de ſera pubertate, proportione tam longæ vitæ; aut de filiis qui commemorantur in generationibus, quod non fuerint primogeniti; ſed hi per quos ad eum, quem intendebat auctor libri, poterat (3) pervenire, ſicut ad Noe in generationibus Seth. Proinde in generationibus Cain, ſi non occur-

rit

(a) Ita MSS. Editi autem, *ſed habet etiam illa cives nonnullos iſtis ſimiles ex imitatione quadam licet errantes*.
(b) Aliquot MSS. *duo millia ducenti-quinquaginta*. Euſebius, Hieronymus, Beda, aliique ſecundum Septuaginta interpretum codices computant duo millia-ducentos quadraginta & duos annos.

(1) Cod. Veronen. *reparatum eſt ex &c.*
(2) Codex Veronen. *memoratur*.
(3) Codex Veronen. *perveniri*.

Digitized by Google

rit qui deberet intendi, ad quem prætermiſſis primogenitis, per eos qui commemorati ſunt, perveniri oportebat, ſera pubertas intelligenda reſtabit; ut aliquanto poſt centum annos, puberes habileſque ad gignendum facti fuerint, ut ordo generationum per primogenitos curreret, & uſque ad diluvium ad numerum annorum tantæ quantitatis occurreret. Quamvis fieri poſſit, ut propter aliquam ſecretiorem cauſſam, quæ me latet, uſque ad Lamech & ejus filios generationum perveniente contextu, commendaretur hæc Civitas, quam dicimus eſſe terrenam; ac deinde ceſſaret ſcriptor libri commemorare ceteras, quæ uſque ad diluvium eſſe potuerunt. Poteſt & illa eſſe cauſſa, cur non ordo generationum per primogenitos duceretur, ut neceſſe non ſit in illis hominibus tam ſeram credere pubertatem, quod ſcilicet eadem civitas, quam Cain in nomine Enoch filii ſui condidit, longe lateque regnare potuerit, & reges habere non ſimul plures, ſed ſuis ætatibus ſingulos, quos genuiſſent (a) ſibi ſucceſſuros quicumque regnaſſent. Horum regum primus eſſe potuit ipſe Cain, ſecundus filius ejus Enoch, in cujus nomine, ubi regnaretur, condita eſt civitas: tertius Gaidad, quem genuit Enoch: quartus (b) Manihel, quem genuit Gaidad: quintus (1) Mathuſael, quem genuit Manihel: ſextus Lamech, quem genuit Mathuſael, qui ſeptimus eſt ab Adam per Cain. Non autem erat conſequens, ut primogeniti (c) in regnum regnantibus ſuccederent patribus, ſed quos regnandi meritum propter virtutem terrenæ utilem civitati, vel ſors aliqua reperiret, vel ille potiſſimum ſuccederet patri hereditario quodam jure regnandi, quem præ ceteris filiis dilexiſſet. Potuit autem vivente adhuc Lamech atque regnante fieri diluvium, ut ipſum cum aliis omnibus hominibus, exceptis qui in arca fuerunt, quem perderet, inveniret. Neque enim mirandum eſt, ſi varia quantitate numeroſitatis annorum interpoſita, per tam longam ætatem ab Adam uſque ad diluvium non æqualis numeri generationes habuit utraque progenies, ſed per Cain ſeptem, per Seth autem decem: ſeptimus eſt enim, ut jam dixi, ab Adam Lamech, decimus Noe: & ideo non unus filius Lamech, ſicut in ceteris ſuperius, ſed plures commemorati ſunt; quia incertum erat quis ei fuiſſet mortuo ſucceſſurus, ſi regnandi tempus inter ipſum & diluvium remanſiſſet.

4. Sed quoquo modo ſe habeat ſive per primogenitos, ſive per reges, ex Cain generationum ordo decurrens, illud mihi nullo pacto prætereundum ſilentio videtur, quod cum Lamech ſeptimus ab Adam fuiſſet inventus, tot ejus annumerati ſunt filii, donec undenarius numerus impleretur, quo ſignificatur peccatum. Adduntur enim tres filii, & una filia. Uxores autem aliud poſſunt ſignificare, non hoc quod nunc commendandum videtur. Nunc enim de generationibus loquimur: illæ vero unde ſint genitæ, tacitum eſt. Quoniam ergo Lex denario numero prædicatur, unde eſt memorabilis ille Decalogus; profecto numerus undenarius, quoniam tranſgreditur denarium, tranſgreſſionem legis, ac per hoc peccatum ſignificat. Hinc eſt quod in Tabernaculo teſtimonii, quod erat in itinere populi Dei velut templum (d) ambulatorium, undecim vela cilicina fieri præcepta ſunt. In cilicio quippe recordatio eſt peccatorum, propter hædos ad ſiniſtram futuros: quod confitentes in cilicio proſternimur, tamquam dicentes quod in Pſalmo ſcriptum eſt, *Et peccatum meum ante me eſt ſemper*. Progenies ergo ex Adam per Cain ſceleratum undenario numero finitur, quo peccatum ſignificatur: & ipſe numerus femina clauditur, a quo ſexu initium factum eſt peccati, per quod omnes morimur. Commiſſum eſt autem, ut & voluptas carnis, quæ ſpiritui reſiſteret, ſequeretur. Nam & ipſa filia Lamech Noema voluptas interpretatur. Per Seth autem ab Adam uſque ad Noe denarius inſinuatur legitimus numerus. Cui Noe tres adjiciuntur filii: unde uno lapſo duo benedicuntur a patre, ut remoto reprobo & probatis filiis ad numerum additis etiam duodenarius numerus intimetur, qui & in Patriarcharum & in Apoſtolorum numero inſignis eſt, propter ſeptenarii partes, alteram per alteram multiplicatas. Nam ter quaterni, vel quater terni ipſum faciunt. His ita ſe habentibus, video conſiderandum & commemorandum, iſta utraque progenies, quæ diſtinctis generationibus duas inſinuat Civitates, unam terrigenarum, alteram regeneratorum, quomodo poſtea ſic commixta fuerit atque confuſa, ut univerſum genus humanum, exceptis octo hominibus perire mereretur diluvio.

Exod. 26. 7.

Cilicium.

Pſ. 50. 4.

CAPUT XXI.

Qua ratione commemorato Enoch, qui fuit filius Cain, totius generationis ejus uſque ad diluvium ſit continuata narratio: commemorato autem Enos, qui fuit filius Seth, ad conditionis humanæ principium ſit reditum.

PRimo autem intuendum eſt, quemadmodum cum ex Cain generationes enumerarentur, commemorato ante ceteros poſteros ejus, illo in cujus nomine condita eſt civitas, id eſt, Enoch, contexti ſunt ceteri uſque ad illum finem, de quo locutus ſum, donec illud genus atque univerſa propago diluvio deleretur: cum vero filius Seth unus commemoratus fuiſſet Enos, nondum uſque ad diluvium additis ceteris, articulus quidam interponitur & dicitur: *Hic liber nativitatis hominum, qua die fecit Deus* Gen. 4. 26.

Adam,

(a) Sola editio Lov. *ibi ſucceſſuros*: & paullo poſt, *ubi regnaret*, pro *regnaretur*.
(b) Aliquot MSS. cum Veron. *Mevia*. Et nonnulli, *Maviael*. Apud Septuaginta vero, *Maleleel*.

(c) MSS. *ut primogeniti regum*, & ita Veron.
(d) In ſola editione Lov. *deambulatorium*.
(1) Cod. Veron. *Mathuſale*.

Gen. 5. 1. *Adam, ad imaginem Dei fecit illum. Maſculum & feminam fecit illos & benedixit illos, & cognominavit nomen eorum Adam qua die fecit illos*. Quod mihi videtur ad hoc interpoſitum, ut hinc rurſus inciperet ab ipſo Adam dinumeratio temporum, quam noluit facere qui hæc ſcripſit in Civitate terrena: tamquam (1) eam Deus ſic commemoraret, ut non computaret. Sed quare hinc reditur ad iſtam recapitulationem, Gen. 4. 26. poſtea quam commemoratus eſt filius Seth, homo qui ſperavit invocare nomen Domini Dei; niſi quia ſic oportebat iſtas duas proponere civitates, unam per homicidam uſque ad homicidam; nam & Lamech duabus uxoribus ſuis ſe Ibidem 23. perpetraſſe homicidium confitetur: alteram per eum qui ſperavit invocare nomen Domini Dei? Hoc eſt quippe in hoc mundo peregrinantis Civitatis Dei totum atque ſummum in hac mortalitate negotium, quod per unum hominem, quem ſane occiſi reſurrectio genuit, commendandum fuit. Homo quippe ille unus totius ſupernæ Civitatis eſt unitas: nondum quidem completa, ſed præmiſſa iſta prophetica præfiguratione complenda. Filius ergo Cain, hoc eſt, filius poſſeſſionis, (cujus niſi terrenæ?) habeat nomen in civitate terrena, (2) quæ in ejus nomine condita eſt. De his eſt enim de quibus can-Pſal. 48. 12. tatur in Pſalmo: *Invocabunt nomina eorum in terris ipſorum*. Propter quod ſequitur eos quod Pſal. 72. 20. in alio Pſalmo ſcriptum eſt: *Domine, in civitate tua imaginem (3) ipſorum ad nihilum rediges*. Filius autem Seth, hoc eſt, filius reſurrectionis, ſperet invocare nomen Domini Dei. Eam quippe ſocietatem hominum præfigurat quæ di-Pſ. 51. 8. cit: *Ego autem ſicut oliva fructifera in domo Dei ſperavi in miſericordia Dei*. Vanas autem glorias famoſi in terra nominis non requirat: *Bea-Pſ. 39. 6. tus enim vir, cujus eſt nomen Domini ſpes ejus, & non reſpexit in vanitates, & inſanias (a) mendaces*. Propoſitis itaque duabus Civitatibus, una in re hujus ſæculi, altera in ſpe Dei, tamquam ex communi, quæ aperta eſt in Adam, janua mortalitatis egreſſis, ut (*b*) procurrant & excurrant ad diſcretos proprios ac debitos fines, incipit dinumeratio temporum: in qua & aliæ generationes adjiciuntur, facta recapitulatione ex Adam, ex cujus origine damnata, veluti maſſa una meritæ damnationi tradita, fecit Deus Rom. 9. 21. alia in contumeliam vaſa iræ, alia in honorem vaſa miſericordiæ; illis reddens quod debetur in pœna, iſtis donans quod non debetur in gratia: ut ex ipſa etiam comparatione vaſorum iræ, ſuperna Civitas diſcat, quæ peregrinatur in terris, non fidere libertate arbitrii ſui, ſed ſperet invocare nomen Domini Dei. Quoniam voluntas, in natura quæ facta eſt bona a Deo bono, ſed mutabilis ab immutabili, quia ex nihilo, & a bono poteſt declinare, ut faciat malum, quod fit libero arbitrio; & a malo, ut faciat bonum, quod non fit ſine divino adjutorio.

CAPUT XXII.

De lapſu filiorum Dei alienigenarum mulierum amore captorum, unde & omnes, exceptis octo hominibus, diluvio perire meruerunt.

Hoc itaque libero voluntatis arbitrio genere humano progrediente atque creſcente, facta eſt permixtio, & iniquitate participata quædam utriuſque confuſio Civitatis. Quod malum a ſexu femineo cauſſam rurſus invenit: non quidem illo modo quo ab initio; non enim cujuſquam etiam tunc fallacia ſeductæ illæ feminæ perſuaſerunt peccatum viris: ſed ab initio quæ pravis moribus fuerant in terrena Civitate, id Gen. 6. eſt, in terrigenarum ſocietate, amatæ ſunt a filiis Dei, civibus ſcilicet peregrinantis in hoc ſæculo alterius Civitatis, propter pulcritudinem corporis. Quod bonum Dei quidem (4) donum eſt: ſed propterea id largitur etiam malis, ne magnum bonum videatur bonis. Deſerto itaque magno bono & bonorum proprio, lapſus eſt factus ad bonum minimum, non bonis proprium, ſed bonis maliſque commune: ac ſic filii Dei filiarum hominum amore ſunt capti, atque ut eis conjugibus fruerentur, in mores ſocietatis terrigenæ defluxerunt, deſerta pietate quam in ſancta ſocietate ſervabant. Sic enim corporis pulcritudo, a Deo quidem factum, ſed temporale, carnale, infimum bonum, male amatur poſtpoſito Deo, æterno, interno, ſempiterno bono: quemadmodum juſtitia deſerta & aurum amatur ab avaris, nullo peccato auri, ſed hominis. Ita ſe habet omnis creatura. Cum enim bona ſit, & bene poteſt amari, & male: bene, ſcilicet ordine cuſtodito; male, ordine perturbato, Quod in laude (*c*) quadam Cerei breviter verſibus dixi:

> Hæc tua ſunt, bona ſunt, quia tu bonus iſta creaſti.
> Nil noſtrum eſt in eis, niſi quod peccamus amantes
> Ordine neglecto, pro te, quod conditur abs te.

Creator autem ſi veraciter ametur, hoc eſt, ſi ipſe, non aliud pro illo quod non eſt ipſe, ametur, male amari non poteſt. Nam & amor ipſe ordinate amandus eſt, quo bene amatur quod amandum eſt, ut ſit in nobis virtus qua vivitur bene. Unde mihi videtur, quod definitio brevis & vera virtutis, Ordo eſt amoris: propter quod in ſancto Cantico canticorum cantat ſponſa Chriſti, Civitas Dei, *Ordinate in me caritatem*. Cant. 2. 4. Hujus igitur caritatis, hoc eſt, dilectionis & amoris ordine perturbato, Deum filii Dei

(a) Editi, *falſas*. At MSS. *mendaces*: ſic paſſim Auguſtinus.

(b) Ita MSS. Editi autem, *percurrant*.

(c) Sic omnes ad unum libri MSS. At editi, *in laude quidam Creatoris breviter verſibus dixit*.

(1) Cod. Veronen. *ea*, nempe *tempora*; ſed mendum videtur: ſubauditur enim *dinumerationem*.

(2) Cod. Veronen. *quia*.

(3) Cod. Veron. *eorum*. Et ita Verſio Italica, Ambroſius, & idem Auguſt. in Enarrat. hujus Pſ. 72. num. 26.

(4) Cod. Veron. *bonum eſt*.

Dei neglexerunt, & filias hominum dilexerunt. Quibus duobus nominibus ſatis Civitas utraque diſcernitur. Neque enim & illi non erant filii hominum per naturam: ſed aliud nomen cœperant habere per
Gen.6. gratiam. Nam in eadem Scriptura, ubi dicti ſunt dilexiſſe filias hominum filii Dei, iidem dicti ſunt etiam angeli Dei. Unde illos multi putant non homines fuiſſe, ſed angelos.

CAPUT XXIII.

An credendum ſit, angelos ſubſtantiæ ſpiritalis amore ſpecioſarum mulierum captos earumdem iniiſſe conjugia, ex quibus gigantes ſint creati.

1. QUAM quæſtionem nos tranſeunter commemoratam in tertio hujus Operis libro reliquimus inſolutam, utrum poſſint angeli, cum ſpiritus ſint, corporaliter coire cum
Pſ.103. 5. feminis. Scriptum eſt enim: *Qui facit angelos ſuos ſpiritus*: id eſt, eos qui natura ſpiritus ſunt facit eſſe angelos ſuos, injungendo eis officium nuntiandi. Qui enim Græce dicitur ἄγγελος, quod nomen Latina declinatione angelus perhibetur, Latina lingua nuntius interpretatur. Sed utrum eorum corpora conſequenter adjunxerit, dicendo: *Et miniſtros ſuos ignem ardentem*: an quod caritate tamquam igne ſpiritali fervere debeant miniſtri ejus, ambiguum eſt. Apparuiſſe tamen hominibus angelos in talibus corporibus, ut non ſolum videri, verum etiam tangi poſſent, eadem veriſſima Scriptura teſtatur. Et quoniam creberrima fama eſt, multique ſe expertos, vel ab eis qui experti eſſent, de quorum fide dubitandum non eſt, audiſſe confirmant, Silvanos, (a) & Faunos, quos vulgo incubos vocant, improbos ſæpe exſtitiſſe mulieribus, & earum appetiſſe ac peregiſſe concubitum; & quoſdam dæmones, quos Duſios Galli nuncupant, hanc aſſidue immunditiam & tentare & efficere, plures taleſque aſſeverant, ut hoc negare impudentiæ videatur: non hinc aliquid audeo definire, utrum aliqui ſpiritus elemento aerio corporati, (nam hoc elementum etiam cum agitatur flabello, ſenſu corporis tactuque ſentitur) poſſint etiam hanc pati libidinem, ut quomodo poſſunt, ſentientibus feminis miſceantur. Dei tamen Angelos ſanctos nullo modo illo tempore ſic labi potuiſſe crediderim: nec de his
2.Petri 2. 4. dixiſſe Apoſtolum Petrum: *Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, ſed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit in judicio puniendos reſervari*: ſed potius de illis qui primum apoſtatantes a Deo cum diabolo principe ſuo ceciderunt, qui primum hominem per invidiam ſerpentina fraude (b) dejecit. Angelos autem fuiſſe etiam Dei homines nuncupatos, eadem Scriptura ſancta locupletiſſima teſtis eſt. Nam & de Joanne ſcriptum eſt: *Ecce mitto angelum meum ante* Marci 1. 2.
faciem tuam, qui præparabit viam tuam. Et (1) Malach. 2.7.
Malachias propheta propria quadam, id eſt, ſibi proprie impertita gratia, dictus eſt angelus.

2. Verum hoc movet quoſdam, quod ex illis qui dicti ſunt angeli Dei, & ex mulieribus quas amaverunt, non quaſi homines generis noſtri, ſed gigantes legimus eſſe natos. Quaſi vero corpora hominum modum noſtrum longe excedentia, quod etiam ſupra commemoravi, non etiam noſtris temporibus nata ſunt. Nonne ante paucos annos, cum Romanæ urbis, quod a Gothis factum eſt, appropinquaret excidium, Romæ fuit femina cum ſuo patre & ſua matre, quæ corpore quodam modo giganteo longe ceteris præmineret? Ad quam viſendam mirabilis fiebat uſquequaque concurſus. Et hoc erat maxime admirationi, quod ambo parentes ejus nec ſaltem tam longi homines erant, quam longiſſimos videre conſuevimus. Potuerunt ergo gigantes naſci, & prius quam filii Dei, qui & angeli Dei dicti ſunt, filiabus hominum, hoc eſt, ſecundum hominem viventium miſcerentur; filii ſcilicet Seth, filiabus Cain. Nam & canonica Scriptura ſic loquitur, in quo libro hæc legimus, cujus verba iſta ſunt: *Et factum eſt, poſt* Gen.6.1. &c.
quam cœperunt homines multi fieri ſuper terram, & filiæ natæ ſunt illis: videntes (c) autem angeli Dei filias hominum, quia bonæ ſunt, ſumſerunt ſibi uxores ex omnibus quas elegerant. Et dixit Dominus Deus, Non permanebit ſpiritus meus in hominibus his in æternum, propter quod caro ſunt. Erunt autem dies eorum centum-viginti anni. Gigantes autem erant ſuper terram in diebus illis: & poſt illud cum intrarent filii Dei ad filias hominum, & generabant ſibi, illi erant gigantes, a ſæculo homines nominati. Hæc libri verba divini ſatis indicant, jam illis diebus fuiſſe gigantes ſuper terram, quando filii Dei acceperunt uxores filias hominum, cum eas amarent bonas, id eſt, pulcras. Conſuetudo quippe Scripturæ hujus eſt, etiam ſpecioſos corpore, bonos vocare. Sed & poſt quam hoc factum eſt, nati ſunt gigantes. Sic enim ait: *Gigantes autem erant ſuper terram in diebus illis: & poſt illud, cum intrarent filii Dei ad filias hominum*. Ergo & ante in illis diebus, & poſt illud. Quod autem ait: *Et generabant ſibi*: ſatis oſtendit, quod prius, ante quam ſic caderent filii Dei, Deo generabant, non ſibi, id eſt, non dominante libidine coeundi, ſed ſerviente officio propagandi; non familiam faſtus ſui, ſed cives Civitatis Dei: quibus annuntiarent tamquam angeli Dei, ut ponerent in Deo ſpem
ſuam, ſimiles illius qui natus eſt de Seth, filius Pſ.77.7.
reſurrectionis, & ſperavit invocare nomen Domini Dei: in qua ſpe eſſent cum ſuis poſteris

 cohe-

(a) Hic apud Lov. additur *Panes*: at in Cod. Veron. omiſſo verbo *Faunos* legitur *& Panes*; quod ab editis aliis & MSS. abeſt.

(b) Sic MSS. Editi vero, *decepit*.

(c) Particula *autem*, quæ omiſſa in editis fuerat, habetur in MSS. & apud LXX.

(1) Cod. Veron. *Malachiel*.

cohæredes æternorum bonorum, & ſub Deo patre fratres filiorum.

Angeli filii Seth myſtice dicti.

3. Non autem illos ita fuiſſe angelos Dei, ut homines non eſſent, ſicut quidam putant, ſed homines procul dubio fuiſſe, Scriptura ipſa ſine ulla ambiguitate declarat. Cum enim præmiſſum eſſet, quod *videntes angeli Dei filias hominum, quia bonæ ſunt, ſumſerunt ſibi uxores ex omnibus quas elegerant;* mox adjunctum eſt: *Et dixit Dominus Deus, Non permanebit ſpiritus meus in hominibus his in æternum, propter quod caro ſunt*. Spiritu quippe Dei fuerant facti angeli Dei & filii Dei: ſed declinando ad inferiora, homines dicuntur nomine naturæ, non gratiæ; dicuntur & caro, deſertores ſpiritus & deſerendo deſerti. Et Septuaginta quidem interpretes & angelos Dei dixerunt iſtos, & filios Dei: quod quidem non omnes codices habent; nam quidam niſi filios Dei non habent. Aquila autem, quem interpretem Judæi ceteris anteponunt, non angelos Dei, nec filios Dei, ſed filios deorum interpretatus eſt. Utrumque autem verum eſt. Nam & filii Dei erant, ſub quo patre ſuorum patrum etiam fratres erant; & filii deorum, quoniam a diis geniti erant, cum quibus & ipſi dii
Pſ. 81. 6. erant, juxta illud Pſalmi: *Ego dixi, Dii eſtis, & filii Excelſi omnes*. Merito enim creduntur Septuaginta interpretes accepiſſe propheticum Spiritum, ut ſi quid ejus auctoritate mutarent, atque aliter quam erat quod interpretabantur dicerent, neque hoc divinitus eſſe dictum dubitaretur. Quamvis hoc in Hebræo eſſe perhibeatur ambiguum, ut & filii Dei, & filii deorum, poſſet interpretari.

Apocryphæ ſcripturæ.

4. Omittamus igitur earum ſcripturarum fabulas, quæ apocryphæ nuncupantur, eo quod earum occulta origo non claruit patribus, a quibus uſque ad nos auctoritas veracium Scripturarum certiſſima & notiſſima ſucceſſione pervenit. In his autem apocryphis etſi invenitur aliqua veritas, tamen propter multa falſa nulla eſt canonica auctoritas. Scripſiſſe quidem nonnulla (1) divina Enoch illum ſeptimum ab Adam, negare non poſſumus, cum hoc in Epi-
Jude 1. 14. ſtola canonica Judas apoſtolus dicat. Sed non fruſtra non ſunt in eo canone Scripturarum, qui ſervabatur in templo Hebræi populi ſuccedentium diligentia ſacerdotum, (a) niſi quia ob antiquitatem ſuſpectæ fidei judicata ſunt, nec utrum hæc eſſent quæ ille ſcripſiſſet, poterat inveniri, non talibus proferentibus, qui ea per ſeriem ſucceſſionis reperirentur rite ſervaſſe. Unde illa quæ ſub ejus nomine proferuntur, & continent iſtas de gigantibus fabulas, quod non habuerint homines patres, recte a prudentibus judicantur non ipſius eſſe credenda; ſicut multa ſub nominibus & aliorum Prophetarum, & recentiora ſub nominibus Apoſtolorum ab hæreticis proferuntur, quæ omnia (2) nomine apocryphorum ab auctoritate canonica diligenti examinatione remota ſunt. Igitur ſecundum Scripturas canonicas Hebræas atque Chriſtianas, multos gigantes ante diluvium fuiſſe, non dubium eſt, & hos fuiſſe cives terrigenæ ſocietatis hominum; Dei autem filios, qui ſecundum carnem de Seth propagati ſunt, in hanc ſocietatem deſerta juſtitia declinaſſe. Nec mirandum eſt, quod etiam de ipſis gigantes naſci potuerunt. Neque enim omnes gigantes, ſed magis multi utique tunc fuerunt, quam poſt diluvium temporibus ceteris. Quos propterea creare placuit Creatori, ut etiam hinc oſtenderetur non ſolum pulcritudines, verum etiam (3) & magnitudines & fortitudines corporum non magnipendendas eſſe ſapienti, qui ſpiritalibus atque immortalibus longe melioribus atque firmioribus & bonorum propriis, non bonorum malorumque communibus beatificatur bonis. Quam rem alius Propheta commendans ait: *Ibi* Baruch
fuerunt gigantes illi nominati, qui ab initio fue- 26. &c.
runt ſtaturoſi, ſcientes prælium. Non hos elegit Dominus, nec viam ſcientiæ dedit illis: & interierunt, quia non habuerunt ſapientiam, perierunt propter inconſiderantiam.

CAPUT XXIV.

Quomodo intelligendum ſit, quod eis qui diluvio perdendi erant, Dominus dixit, Erunt dies eorum centum-viginti anni.

Quod autem dixit Deus: *Erunt dies eorum* Gen. 6. 3.
centum-viginti anni, non ſic accipiendum eſt, quaſi prænuntiatum ſit, poſt hæc homines centum-viginti annos vivendo non tranſgredi, cum & poſt diluvium etiam quingentos exceſſiſſe inveniamus. Sed intelligendum eſt hoc Deum dixiſſe, cum circa finem quingentorum annorum eſſet Noe, id eſt, quadringentos-octoginta vitæ annos ageret, quos more ſuo Scri-
ptura quingentos vocat, nomine totius maxi- Gen. 7.
mam partem plerumque ſignificans: ſexcenteſi- 11.
mo quippe anno vitæ Noe, ſecundo menſe factum eſt diluvium: ac ſic centum-viginti anni prædicti ſunt futuri vitæ hominum periturorum, quibus tranſactis diluvio delerentur. Nec fruſtra creditur ſic factum eſſe diluvium, jam non inventis in terra qui non erant digni tali morte defungi, qua in impios vindicatum eſt: non quo hic quidquam bonis quandoque morituris tale genus mortis faciat aliquid quod eis poſſit obeſſe poſt mortem. Verumtamen nullus eorum diluvio mortuus eſt, quos de ſemine Seth propagatos ſancta Scriptura commemorat. Sic autem divinitus diluvii cauſſa narratur: *Videns*,
inquit, *Dominus Deus, quia multiplicatæ ſunt* Gen. 6. 5. &c.
malitiæ hominum ſuper terram, & (b) omnis quiſque

(a) Hic editi addunt: *Cur autem hoc:* quod ab omnibus MSS. abeſt.

(b) Editi, *& quod unuſquiſque*. At MSS. *& omnis quiſque:* juxta LXX. ϗ πᾶς τις.

(1) Cod. Veronen. *divinæ:* fortaſſe potior lectio.

(2) Cod. Veronen. *nomina*.

(3) Copula *&* deeſt in cod. Veron.

quiſque cogitat in corde ſuo diligenter ſuper maligna omnes dies: & cogitavit Deus, quia fecit hominem ſuper terram, & recogitavit, & dixit Deus, (a) Delebo hominem quem feci a facie terræ ab homine uſque ad pecus, & a reptilibus uſque ad volatilia cæli, quia (b) iratus ſum, quoniam feci eos.

CAPUT XXV.

De ira Dei, quæ incommutabilem tranquillitatem nulla inflammatione perturbat.

IRA Dei, non perturbatio animi ejus eſt, ſed judicium quo irrogatur pœna peccato. Cogitatio vero ejus & recogitatio, mutandarum rerum eſt immutabilis ratio. Neque enim ſicut
Dei præſcientia certa & fixa. hominem, ita Deum cujuſquam facti ſui pænitet, cujus eſt de omnibus omnino rebus tam fixa ſententia, quam certa præſcientia. Sed ſi non utatur Scriptura talibus verbis, non ſe quodam modo familiarius inſinuabit omni generi hominum, quibus vult eſſe conſultum, ut & perterreat ſuperbientes, & excitet negligentes, & exerceat quærentes, & alat intelligentes: quod non faceret, ſi non ſe prius inclinaret, & quodam modo deſcenderet ad jacentes. Quod autem etiam interitum omnium animalium terrenorum volatiliumque denuntiat, magnitudinem futuræ cladis effatur; non animantibus rationis expertibus, tamquam & ipſa peccaverint, minatur exitium.

CAPUT XXVI.

Quod arca quam Noe juſſus eſt facere, in omnibus Chriſtum Eccleſiamque ſignificet.

Gen. 6. 9. 1. JAM vero quod Noe homini juſto, & ſicut de illo Scriptura veridica loquitur, in ſua generatione perfecto, (non utique ſicut perficiendi ſunt cives Civitatis Dei in illa immortalitate, qua æquabuntur Angelis Dei, ſed ſicut eſſe poſſunt in hac peregrinatione perfecti) imperat Deus, ut arcam faciat, in qua cum ſuis, id eſt, uxore, filiis, & nuribus, & cum animalibus, quæ ad illum ex Dei præcepto in arcam ingreſſa ſunt, liberaretur a diluvii vaſtitate; procul dubio figura eſt peregrinantis in hoc ſæculo Civitatis Dei, hoc eſt, Eccleſiæ, quæ fit ſalva per lignum, in quo pependit Mediator
1. Tim. 2. 3. Dei & hominum homo Chriſtus Jeſus. Nam & menſuræ (c) ipſæ longitudinis, altitudinis, latitudiniſque ejus, ſignificant corpus humanum, in cujus veritate ad homines prænuntiatus eſt venturus, & venit. Humani quippe corporis longitudo a vertice uſque ad veſtigia ſexies tantum habet, quam latitudo, quæ eſt ab uno latere ad alterum latus; & decies tantum, quam altitudo, cujus altitudinis menſura eſt in latere a dorſo ad ventrem: velut ſi jacentem hominem metiaris ſupinum, ſeu pronum, ſexies tantum longus eſt a capite ad pedes, quam latus a dextra in ſiniſtram, vel a ſiniſtra in dextram; & decies, quam altus a terra. Unde facta eſt arca trecentorum in longitudine cubitorum, & quinquaginta in latitudine, & triginta in altitudine. Et quod oſtium in latere accepit, profecto illud eſt vulnus, quando latus crucifixi lancea perforatum eſt: hac quippe ad illum ve- Joan. 19.
nientes ingrediuntur; quia inde ſacramenta ma- 34.
narunt, quibus credentes initiantur. Et quod de lignis quadratis fieri jubetur, undique ſtabilem vitam ſanctorum ſignificat: quacumque enim verteris quadratum, ſtabit. Et cetera quæ in ejuſdem arcæ conſtructione dicuntur, Eccleſiaſticarum ſigna ſunt rerum.

2. Sed ea nunc perſequi longum eſt: & hoc Lib. 12.
jam fecimus in Opere, quod adverſus Fauſtum c. 14.
Manichæum ſcripſimus, negantem in libris Hebræorum aliquid de Chriſto eſſe prophetatum. Et fieri quidem poteſt, ut & nobis quiſpiam, & alius alio exponat hæc aptius: dum tamen ea quæ dicuntur, ad hanc de qua loquimur, Dei Civitatem, in hoc ſæculo maligno tamquam in diluvio peregrinantem omnia referantur; ſi ab ejus ſenſu qui iſta conſcripſit, non vult longe aberrare qui exponit. Exempli gratia, Velut ſi
quiſpiam quod hic ſcriptum eſt: *Inferiora bica-* Gen. 6.
merata & tricamerata facies (d) eam; non quod 16.
ego in illo Opere dixi, velit intelligi; quia ex omnibus gentibus Eccleſia congregatur, bicameratam dictam, propter duo genera hominum, circumciſionem ſcilicet & præputium, quos
Apoſtolus & alio modo dicit Judæos & Græcos; Rom. 3.
tricameratam vero, eo quod omnes gentes de 9.
tribus filiis Noe poſt diluvium reparatæ ſunt: ſed aliud dicat aliquid, quod a fidei regula non ſit alienum. Nam quoniam non ſolas in inferioribus manſiones habere arcam voluit, verum etiam in ſuperioribus, & hæc dixit bicamerata; & in ſuperioribus ſuperiorum, & hæc appellavit tricamerata; ut ab imo ſurſum verſus tertia conſurgeret habitatio. Poſſunt hic intelligi &
illa tria quæ commendat Apoſtolus, fides, ſpes, 1. Cor.
caritas. Poſſunt etiam multo convenientius tres 13. 13.
illæ ubertates Evangelicæ, tricena, ſexagena, Matth.
centena; ut in infimo habitet pudicitia conju- 13. 8.
galis, ſupra vidualis, atque hac ſuperior virginalis: & ſi quid melius ſecundum fidem Civitatis hujus intelligi & dici poteſt. Hoc etiam de ceteris quæ hic exponenda ſunt, dixerim, quia etſi non uno differuntur modo, ad unam tamen catholicæ fidei concordiam revocanda ſunt.

CA-

(a) MSS. *Deleam*. Et ita cod. Veron. cum eodem Auguſtino lib. primo Locutionum de Geneſi hoc loco.

(b) LXX. in vulgatis, ὅτι ἐνεθυμήθην, *quia cogitavi*. In aliis vero codicibus quos Origenes, Philo, atque hic Auguſtinus ſequitur, legebatur ἐθυμώθην, *iratus ſum*.

(c) Plures MSS. *ipſius*.

(d) Editi, *facies ea*. At MSS. juxta LXX. *facies eam*, & ex his quidam habent, *bicameratam & tricameratam*.

CAPUT XXVII.

De arca atque diluvio, nec illis eſſe conſentiendum, qui ſolam hiſtoriam recipiunt ſine allegorica ſignificatione, nec illis qui ſolas figuras defendunt repudiata hiſtorica veritate.

1. NOn tamen quiſquam putare debet, aut fruſtra hæc eſſe conſcripta: aut tantummodo rerum geſtarum veritatem ſine ullis allegoricis ſignificationibus hic eſſe quærendam; aut e contrario hæc omnino geſta non eſſe, ſed ſolas eſſe verborum figuras; aut quidquid illud eſt, nequaquam ad prophetiam Eccleſiæ pertinere. Quis enim niſi mente perverſus, inaniter ſcriptos eſſe contendat libros per annorum millia tanta religione & tam ordinatæ ſucceſſionis obſervantia cuſtoditos; aut ſolas res geſtas illic intuendas, ubi certe, ut alia omittam, ſi numeroſitas animalium cogebat arcæ tantam fieri ma-
Gen.7.2. gnitudinem, immunda bina & munda ſeptena intromitti animalia quid cogebat, cum æqualis numeri poſſent utraque ſervari? Aut vero Deus, qui propter reparandum genus ſervanda præcepit, eo modo illa quo inſtituerat, reſtituere non valebat?

2. Qui vero non eſſe geſta, ſed ſolas rerum ſignificandarum figuras eſſe contendunt, primum opinantur tam magnum fieri non potuiſſe diluvium, ut altiſſimos montes quindecim cubitis aqua creſcendo tranſſcenderet; propter Olympi verticem montis, ſupra quem perhibentur nubes non poſſe (*a*) concreſcere, quod tam ſublimis quam cælum ſit, ut non ibi ſit aer iſte craſſior, ubi venti, nebulæ imbreſque gignuntur: nec adtendunt omnium elementorum craſſiſſimam terram ibi eſſe potuiſſe. An forte negant eſſe terram verticem montis? Cur igitur uſque ad illa cæli ſpatia terris exaltari licuiſſe, & aquis exaltari non licuiſſe contendunt, cum iſti menſores & penſores elementorum, aquas terris perhibeant ſuperiores atque leviores? Quid itaque rationis afferunt, quare terra gravior & inferior locum cœli tranquillioris invaſerit per volumina tot annorum, & aqua levior ac ſuperior permiſſa non ſit hoc facere ſaltem ad tempus exiguum?

3. Dicunt etiam non potuiſſe capere arcæ illius quantitatem animalium genera tam multa in utroque ſexu, bina de immundis, ſeptena de mundis. Qui mihi videntur non computare niſi trecenta cubita longitudinis, & latitudinis quinquaginta, (*b*) nec cogitare aliud tantum eſſe in ſuperioribus, itemque aliud tantum in ſuperioribus ſuperiorum, ac per hoc ter ducta illa cubita fieri nongenta centum quinquaginta. Si autem cogitemus quod Origenes * non inele- *Homil. 2. in Geneſ.
ganter adſtruxit, Moyſen ſcilicet hominem (*c*) Dei *eruditum*, ſicut ſcriptum eſt, *omni ſapien-* Act.7.22.
tia Ægyptiorum, qui Geometricam dilexerunt, geometrica cubita ſignificare potuiſſe, ubi unum quantum ſex noſtra valere aſſeverant; quis non videat quantum rerum capere potuit illa magnitudo? Nam illud quod diſputant tantæ magnitudinis arcam non potuiſſe compingi, ineptiſſime calumniantur, cum ſciant immenſas urbes fuiſſe conſtructas, nec adtendunt centum annos quibus arca illa eſt fabricata: niſi forte lapis lapidi adhærere poteſt ſola calce conjunctus, ut murus per tot millia circumagatur, & lignum ligno per ſubſcudines, epiros, clavos & gluten bituminis non poteſt adhærere, (*e*) ut fabricaretur arca, non curvis, ſed rectis lineis longe lateque porrecta, quam nullus in mare mittat conatus hominum, ſed levet unda, cum venerit, naturali ordine ponderum, magiſque divina providentia, quam humana prudentia natantem gubernet, ne incurrat ubicumque naufragium.

4. Quod autem ſcrupuloſiſſime quæri ſolet de minutiſſimis beſtiolis, non ſolum quales ſunt mures & ſtelliones, verum etiam quales locuſtæ, ſcarabei, muſcæ denique & pulices, utrum non amplioris numeri in arca illa fuerint, quam qui eſt definitus, cum hoc imperaret Deus: prius admonendi ſunt quos hæc movent, ſic accipiendum eſſe quod dictum eſt: *Quæ repunt ſuper terram*; ut neceſſe non fuerit conſervari in arca, quæ poſſunt in aquis vivere, non ſolum merſa, ſicut piſces; verum etiam ſupernatantia, ſicut multæ alites. Deinde cum dicitur:
Gen.7.20. *Maſculus & femina erunt*: profecto intelligitur ad reparandum genus dici: ac per hoc nec illa neceſſe fuerat ibi eſſe, quæ poſſunt ſine concubitu de quibuſque rebus vel rerum corruptionibus naſci: vel ſi fuerunt, ſicut in domibus eſſe conſueverunt, ſine ullo numero definito eſſe potuiſſe: aut ſi myſterium ſacratiſſimum quod agebatur, & tantæ rei figura etiam (*d*) in veritate facti aliter non poſſet impleri, niſi ut omnia ibi certo illo numero eſſent, quæ vivere in aquis natura prohibente non poſſent, non fuit iſta cura illius hominis, vel illorum hominum, ſed divina. Non enim ea Noe capta intromittebat, ſed venientia & intrantia permittebat. Ad hoc enim valet quod dictum eſt: *Intrabunt ad te*: non ſcilicet hominis actu, ſed Dei nutu: ita ſane, ut non illic fuiſſe credenda ſint, quæ ſexu carent. Præſcriptum eſt enim, atque definitum: *Maſculus & femina erunt*. Alia ſunt quippe quæ de quibuſque rebus ſine concubitu ita naſcuntur, ut poſtea

---

(a) Sic MSS. At editi, *conſcendere*. Poſtea MSS. ſic habent: *quod tam ſublimis jam cælum ſit*. Cod. Veronen. *quod tam ſublime jam cælum ſit*.

(b) In editis additur, *triginta altitudinis*. Et paullo poſt, ut ſuperioribus quadrent inferiora, ſic habetur, *cubita fieri nongenta per longum, centum quinquaginta per latum, nonaginta per altum*. Corriguntur ad codices MSS. in quibus ibi cubita altitudinis merito nulla memorantur: nam hæc ad propoſitam difficultatem ſolvendam non eo modo licet, quo longitudinis & latitudinis cubita, ſalva Scripturæ fide multiplicare.

(c) Vox *Dei* abeſt a pluribus MSS. non tamen ab omnibus.

(d) MSS. *etiam veritate*: omiſſo *in*, & ita cod. Veron.

(e) Cod. Veron. *ut fabricetur*.

Digitized by Google

ſtea concumbant & generent, ſicut muſcæ: alia vero in quibus nihil ſit maris & feminæ, ſicut apes. Ea porro quæ ſic habent ſexum, ut non habeant fetum, ſicut muli & mulæ, mirum ſi ibi fuerunt, ac non potius parentes eorum ibi fuiſſe ſuffecerit, equinum videlicet atque aſininum genus: & ſi qua alia ſunt, quæ commixtione diverſi generis genus aliquod gignunt. Sed ſi & hoc ad myſterium pertinebat, ibi erant. Habet enim & hoc genus maſculum & feminam.

5. Solet etiam movere nonnullos, genera eſcarum quæ illic habere poterant animalia, quæ non niſi carne veſci putantur, utrum præter numerum ibi fuerint ſine tranſgreſſione mandati, quæ aliorum alendorum neceſſitas illic coegiſſet includi: an vero, quod potius eſt credendum, præter carnes, aliqua alimenta eſſe potuerint, quæ omnibus convenirent. Novimus enim quam multa animalia, quibus caro cibus eſt, frugibus pomiſque veſcantur, & maxime fico atque caſtaneis. Quid ergo mirum, ſi vir ille ſapiens & juſtus, etiam divinitus admonitus, quid cuique congrueret, ſine carnibus aptam cuique generi alimoniam præparavit & recondidit? Quid eſt autem, quo veſci non cogeret fames? aut quid non ſuave ac ſalubre facere poſſet Deus, qui etiam, ut ſine cibo viverent, divina (a) facilitate donaret, niſi ut paſcerentur etiam hoc implendæ figuræ tanti myſterii conveniret? Non autem ad præfigurandam Eccleſiam pertinere tam multiplicia rerum ſigna geſtarum, niſi fuerit contentioſus, nemo permittitur opinari. Jam enim gentes ita Eccleſiam repleverunt, mundique & immundi, donec certum veniatur ad finem, ita ejus unitatis quadam compagine continentur, ut ex hoc uno maniſeſtiſſimo, etiam de ceteris, quæ obſcurius aliquanto dicta ſunt, & difficilius agnoſci queunt, dubitari fas non ſit. Quæ cum ita ſint, (b) ſi nec inaniter iſta conſcripta eſſe putare quiſquam vel durus audebit, nec nihil ſignificare cum geſta ſint, nec ſola dicta eſſe ſignificativa, non facta, nec aliena eſſe ab Eccleſia ſignificanda probabiliter dici poteſt: ſed magis credendum eſt, & ſapienter eſſe memoriæ litteriſque mandata, & geſta eſſe, & ſignificare aliquid, & ipſum aliquid ad præfigurandam Eccleſiam pertinere. Jam uſque ad hunc articulum perductus liber iſte claudendus eſt, ut ambarum Civitatum curſus, terrenæ ſcilicet ſecundum hominem viventis, & cæleſtis ſecundum Deum, poſt diluvium & deinceps in rebus conſequentibus requiratur.

(a) Sola editio Lov. *facultate*.

(b) In corbejenſi MS. *ſit nec*.

LIBER SEXTUS DECIMUS.

*V. lib. 18. c. 1. *In cujus priore * parte, a capite videlicet primo ad duodecimum, Civitatis utriuſque cæleſtis ac terrenæ procurſus exhibetur ſecundum ſacram hiſtoriam a Noe uſque ad Abraham. Poſteriore autem parte de cæleſtis tantummodo Civitatis procurſu ab Abraham uſque ad Iſraelitarum Reges diſputatur.*

CAPUT I.

An poſt diluvium a Noe uſque ad Abraham aliquæ familiæ ſecundum Deum viventium reperiantur.

POST diluvium procurrentis ſanctæ veſtigia Civitatis, utrum continuata ſint, an intercurrentibus impietatis interrupta temporibus, ita ut nullus hominum veri unius Dei cultor exſiſteret, ad liquidum Scripturis loquentibus invenire difficile eſt: propterea (1) quod in canonicis libris poſt Noe, qui cum conjuge ac tribus filiis totidemque nuribus ſuis meruit per arcam a vaſtatione diluvii liberari, non invenimus uſque ad Abraham cujuſquam pietatem evidenti divino eloquio prædicatam, niſi quod Noe duos filios ſuos Sem & Japhet prophetica benedictione commendat, intuens & prævidens quod longe poſt fuerat futurum. Unde factum eſt etiam illud, ut filium ſuum medium, hoc eſt, primogenito (a) minorem ultimoque majorem, qui peccaverat in patrem, non in ipſo, ſed in filio ejus ſuo nepote malediceret his verbis: *Maledictus Chanaan puer, famulus erit fratribus ſuis*: Gen. 9. 25. Chanaan porro natus fuerat ex Cham, qui patris dormientis nec texerat, ſed potius prodiderat nuditatem. Unde etiam quod ſecutus (2) adjungit benedictionem duorum maximi & minimi filiorum, dicens: *Benedictus Dominus Deus Sem, & erit Chanaan puer illius; lætificet Deus Japhet, & habitet in domibus Sem*: Ibidem 27. ſicut ipſa ejuſdem Noe & vineæ plantatio, & ex ejus fructu inebriatio, & dormientis (3) nudatio, & quæ ibi cetera facta atque conſcripta ſunt, propheticis ſunt gravidata ſenſibus & velata tegminibus.

(a) In MSS. *juniorem*. Et ita in Veronen.
(1) Cod. Veron. *quia*.
(2) Cod. Veronen. *adjunxit*.
(3) Cod. Veronen. *enudatio*.

CA-

CAPUT II.

Quid in filiis Noe prophetice fuerit præfiguratum.

1. SED nunc rerum effectu jam in poſteris conſecuto, quæ operta fuerant, ſatis aperta ſunt. Quis enim hæc diligenter & intelligenter advertens, non agnoſcat in Chriſto? Sem quippe, de cujus ſemine in carne natus eſt Chriſtus, interpretatur nominatus. Quid autem nominatius Chriſto, cujus nomen ubique jam fragrat,
Gen. 1. 2. ita ut in Cantico canticorum, etiam ipſa (a) præcinente prophetia, unguento comparetur effuſo: in cujus domibus, id eſt, eccleſiis habitat gentium latitudo? Nam Japhet latitudo interpretatur. Cham porro, quod interpretatur (b) calidus, medius Noe filius, tamquam ſe ab utroque diſcernens & inter utrumque remanens, nec (1) in primitiis Iſraelitarum, nec in plenitudine Gentium, quid ſignificat niſi hæreticorum genus calidum, non ſpiritu ſapientiæ, ſed (c) impatientiæ, quo ſolent hæreticorum fervere (d) præcordia, & pacem perturbare ſanctorum? Sed hæc in uſum cedunt proficientium,
1. Cor. 11. 19. juxta illud Apoſtoli: *Oportet & hæreſes eſſe, ut probati manifeſti fiant in vobis*. Unde etiam
Prov. 10. 4. apud LXX. ſcriptum eſt, (e) *Filius eruditus ſapiens erit, imprudente autem miniſtro utetur*. Multa quippe ad fidem catholicam pertinentia, dum hæreticorum (f) calida inquietudine exagitantur, ut adverſus eos defendi poſſint, & conſiderantur diligentius, & intelliguntur clarius, & inſtantius prædicantur: & ab adverſario mota quæſtio, diſcendi exſiſtit occaſio. Quamvis non ſolum qui ſunt apertiſſime ſeparati, verum etiam omnes qui Chriſtiano vocabulo gloriantur, & perdite vivunt, non abſurde poſſunt videri medio Noe filio figurati: paſſionem quippe Chriſti, quæ illius hominis nuditate ſignificata eſt, & annuntiant profitendo, & male agendo ex-
Matth. 7. 20. honorant. De talibus ergo dictum eſt: *Ex fructibus eorum cognoſcetis eos*. Ideo Cham in filio ſuo maledictus eſt, tamquam in fructu ſuo, id eſt, in opere ſuo. Unde convenienter & ipſe filius ejus Chanaan interpretatur motus eorum: quod aliud quid eſt, quam opus eorum? Sem vero & Japhet tamquam circumciſio & præputium, vel ſicut alio modo eos appellat Apoſtolus, Judæi & Græci, ſed vocati & juſtificati, cognita quoquo modo nuditate patris, qua ſignificabatur paſſio Salvatoris, ſumentes veſtimentum, poſuerunt ſupra (g) dorſa ſua, & intraverunt averſi, & operuerunt nuditatem patris ſui, nec viderunt quod reverendo texerunt. Quodam enim modo in paſſione Chriſti, & quod pro nobis factum eſt honoramus, & Judæorum facinus averſamur. Veſtimentum ſignificat ſacramentum; dorſa memoriam præteritorum, quia paſſionem Chriſti eo ſcilicet jam tempore quo habitat Japhet in domibus Sem & malus frater in medio eorum, tranſactam celebrat Eccleſia, non adhuc proſpectat futuram.

2. Sed malus frater in filio ſuo, hoc eſt, in opere ſuo, puer, id eſt, ſervus eſt fratrum bonorum, cum vel ad exercitationem patientiæ, vel (2) ad profectum ſapientiæ ſcienter utuntur malis boni. Sunt enim, teſte Apoſtolo, qui Chriſtum annuntiant non caſte. *Sed ſive occaſione*, Philip. 1. 17.
inquit, *ſive veritate Chriſtus annuntietur, in hoc gaudeo, ſed & gaudebo*. Ipſe quippe plantavit vineam, de qua dicit Propheta, *Vinea Domini Sabaoth domus Iſrael eſt*: & bibit de vino ejus; Iſai. 5. 7.
ſive ille calix hic intelligatur, de quo dicit, *Poteſtis bibere calicem, quem ego bibiturus ſum?* Matth. 20. 22.
& *Pater, ſi fieri poteſt tranſeat a me calix iſte*; Matth. 26. 39.
quo ſuam ſine dubio ſignificat paſſionem: ſive quia vinum fructus eſt vineæ, hoc potius illo ſit ſignificatum, quod ex ipſa vinea, hoc eſt, ex genere Iſraelitarum, carnem pro nobis & ſanguinem, ut pati poſſet, aſſumſit: *Et inebriatus eſt*, id eſt, paſſus eſt: *Et nudatus eſt*; ibi namque nudata eſt, id eſt, apparuit ejus infirmitas, de qua dicit Apoſtolus, *Et ſi crucifixus eſt ex infirmitate*. Unde (3) idem 2. Cor. 13. 4.
dicit, *Infirmum Dei fortius eſt hominibus, &* 1. Cor. 1. 25.
ſtultum Dei ſapientius eſt hominibus. Quod vero cum dictum eſſet, *Et nudatus eſt*; addidit Scriptura, *in domo ſua*: eleganter oſtendit, quod a Gen. 9. 21.
ſuæ carnis gente & domeſticis ſanguinis ſui, utique Judæis, fuerat crucem mortemque paſſurus. Hanc paſſionem Chriſti foris in ſono tantum vocis reprobi annuntiant: non enim quod annuntiant, intelligunt. Probi autem in interiore homine habent tam grande myſterium, atque honorant intus in corde infirmum & ſtultum Dei, quod fortius & ſapientius eſt hominibus. Hujus rei figura eſt, quod Cham exiens hoc nuntiavit foris; Sem vero & Japhet, ut hoc velarent, id eſt, honorarent, ingreſſi ſunt, hoc eſt, interius id egerunt.

3. Hæc Scripturæ ſecreta divinæ indagamus, ut poſſumus, alius alio magis minuſve congruenter, veruntamen fideliter certum tenentes, non ea ſine aliqua præfiguratione futurorum geſta atque conſcripta, neque niſi ad Chriſtum & ejus Eccleſiam, quæ Civitas Dei eſt, eſſe referenda; cujus ab initio generis humani non defuit prædicatio, quam per omnia videmus impleri. Benedictis igitur duobus filiis Noe, atque uno in medio eorum maledicto, deinceps uſque ad Abraham de juſtorum aliquorum, qui pie Deum colerent, commemoratione (h) filitum

(a) MSS. *præcedente*. Et ita Veronen.
(b) Vind. Am. Er. & Plerique MSS. *callidus*: paulloque poſt habent, *genus callidum*.
(c) Vind. Am. & Er. *ſed ſpiritu verſipellis aſtutiæ, quo ſolent &c.*
(d) MSS. *fervere primordia*. Et ita Veron.
(e) Sententia hæc deeſt in Latinis Bibliis. In Græcis eſt Prov. 10.
(f) Sic Er. Editi vero alii cum MSS. plerique, *callida*.
(g) Plures e MSS. *ſupra duo dorſa ſua*.
(h) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *ſilentium eſt*.
(1) Cod. Veronen. *in primis*.
(2) Cod. Veron. *ad provectum*.
(3) Cod. Veronen. *item*.

Digitized by Google

tum eſt per annos amplius quam mille. Nec eos defuiſſe crediderim: ſed ſi omnes commemorarentur, nimis longum fieret: & hæc eſſet magis hiſtorica diligentia, quam prophetica providentia. Illa itaque exſequitur litterarum ſacrarum ſcriptor iſtarum, vel potius per eum Dei Spiritus, quibus non ſolum narrentur præterita, verum etiam prænuntientur futura, quæ tamen pertinent ad Civitatem Dei: quia & de hominibus qui non ſunt cives ejus, quidquid hic dicitur, ad hoc dicitur, ut illa ex comparatione contraria vel proficiat, vel emineat. Non ſane omnia quæ geſta narrantur, aliquid etiam ſignificare putanda ſunt: ſed propter illa quæ aliquid ſignificant, etiam ea quæ nihil ſignificant adtexuntur. Solo enim vomere terra proſcinditur; ſed ut hoc fieri poſſit, etiam cetera aratri membra ſunt neceſſaria: & ſoli nervi in citharis atque hujuſmodi vaſis muſicis aptantur ad cantum; ſed ut aptari poſſint, inſunt & cetera in (a) compagibus organorum, quæ non percutiuntur a canentibus, ſed ea quæ percuſſa reſonant, his connectuntur. Ita in prophetica hiſtoria dicuntur & aliqua quæ nihil ſignificant, ſed quibus adhæreant quæ ſignificant, & quodam modo religentur.

CAPUT III.

De generationibus trium filiorum Noe.

1. GENERATIONES ergo filiorum Noe deinceps intuendæ, & quod de his dicendum videtur, adtexendum eſt huic Operi, quod Civitatis utriuſque, terrenæ ſcilicet & cæleſtis, per tempora procurſus oſtenditur. Cœptæ ſunt (b) autem commemorari a minimo filio, qui vocatus eſt Japhet; cujus filii octo nominati ſunt; nepotes autem ſeptem de duobus filiis ejus, tres ex uno, quatuor ex altero: fiunt itaque omnes quindecim. Filii autem Cham, hoc eſt, medii filii Noe, quatuor, & nepotes quinque ex uno ejus filio, pronepotes duo ex nepote uno: fit eorum ſumma undecim. Quibus enumeratis,
Gen. 10. 8. &c. reditur tamquam ad caput, & dicitur: *Chus autem genuit* (c) *Nebroth: hic cœpit eſſe gigas ſuper terram. Hic erat* (1) *gigas venator contra Dominum Deum. Propter hoc dicunt, Sicut Nebroth gigas: venator contra Dominum. Et factum eſt initium regni ejus Babylon, Orech, Archad, & Chalanne in terra Sennaar. De terra illa exiit Aſſur, & ædificavit Niniven, & Robooth civitatem, & Chalach, & Daſem inter medium Niniven & Chalach: hæc civitas magna.* Ille porro Chus pater gigantis Nebroth primus nominatus eſt in filiis Cham, cujus quinque filii jam fuerant computati, & nepotes duo. Sed iſtum gigantem aut poſt nepotes ſuos natos genuit; aut, quod eſt credibilius, ſeorſum de illo propter ejus eminentiam Scriptura locuta eſt; quandoquidem & regnum ejus commemoratum eſt, cujus initium erat illa nobiliſſima Babylon civitas, & quæ juxta commemoratæ ſunt, ſive civitates, ſive regiones. Quod vero dictum eſt, de terra illa, id eſt, de terra Sennaar, quæ pertinebat ad regnum Nebroth, exiſſe Aſſur, & ædificaſſe Niniven, & alias quas contextui civitates, longe poſtea factum eſt, quod ex hac occaſione perſtrinxit, propter nobilitatem regni Aſſyriorum, quod mirabiliter dilatavit Ninus, Beli filius, conditor Ninivæ civitatis magnæ: cujus civitatis nomen ex illius nomine derivatum eſt, ut a Nino Ninive vocaretur. Aſſur autem, unde Aſſyrii, non fuit in filiis Cham medii filii Noe, ſed in filiis Sem reperitur, qui fuit Noe maximus filius. Unde apparet de progenie Sem exortos fuiſſe qui poſtea regnum gigantis illius obtinerent, & inde procederent*, atque alias conderent civitates, quarum prima eſt a Nino appellata Ninive. Hinc reditur ad alium filium Cham, qui vocabatur Meſraim, & commemorantur quos genuit; non tamquam ſinguli homines, ſed nationes ſeptem. Et de ſexta, velut de ſexto filio, gens commemoratur exiiſſe, quæ appellatur Philiſtiim: unde fiunt octo. Inde iterum ad Chanaan reditur, in quo filio maledictus eſt Cham; & quos genuit undecim nominantur. Deinde uſque ad quos fines pervenerint, commemoratis quibuſdam civitatibus, dicitur. Ac per hoc, filiis nepotibuſque computatis, de progenie Cham triginta-unus geniti referuntur.

2. Reſtat commemorare filios Sem, maximi filii Noe: ad eum quippe gradatim generationum iſtarum pervenit a minimo exorta narratio. Sed unde incipiunt commemorari filii Sem, habet quiddam obſcuritatis, quod expoſitione illuſtrandum eſt: quia & multum ad rem pertinet, quam requirimus. Sic enim legitur: *Et Sem natus eſt etiam ipſi patri omnium filiorum* Gen. 10.
Heber, fratri Japhet majori. Ordo verborum eſt: 21.
Et Sem natus eſt Heber, etiam ipſi, id eſt, ipſi Sem natus eſt Heber, qui Sem pater eſt omnium filiorum (2) ſuorum. Sem ergo patriarcham intelligi voluit omnium qui de ſtirpe ejus exorti ſunt, quos commemoraturus eſt, ſive ſint filii, ſive nepotes, ſive pronepotes, & deinceps indidem exorti. Non ſane iſtum Heber genuit Sem: ſed ab illo quintus in progenitorum ſerie reperitur. Sem quippe inter alios filios genuit Arphaxat, Arphaxat genuit Cainan, Cainan genuit Sala, Sala genuit Heber. Non utique fruſtra ipſe primus eſt nominatus in progenie veniente de Sem, & prælatus etiam filiis, cum ſit quintus nepos; niſi quia verum eſt quod traditur, ex

(a) Ita MSS. Editi vero, *compaginibus*.
(b) MSS. *Cœptæ ſunt enim*. Et ita Veron.
(c) Sic in veteribus libris conſtanter ſcribitur, ut apud LXX. *Nebroth*. At in excuſis, *Nemroth*.
(1) Cod. Veron. *gigans*. Et ita conſtanter in aliis antiquis MSS. libris quos conſuluerunt Clariſſimi editores hic, libro primo Locutionum de Geneſi.
(2) In Cod. Veron. deeſt *ſuorum*. Quod verbum abundare videtur in edit., cum hic D. Auguſt. referat ordinem verborum jam allatorum Gen. x. v. 21.

V. 2. Retract. 16. ex illo * Hebræos eſſe cognominatos, tamquam Heberæos : cum & alia poſſit eſſe opinio, ut ex Abraham tamquam Abrahæi dicti eſſe videantur. Sed nimirum hoc verum eſt, quod ex Heber Heberæi appellati ſunt ; ac deinde, una detracta littera, Hebræi : quam linguam (1) Hebraicam ſolus Iſrael populus potuit obtinere, in quo Dei Civitas & in ſanctis peregrinata eſt, & in omnibus ſacramento adumbrata. Igitur filii Sem prius ſex nominantur, deinde ex uno eorum nati ſunt quatuor nepotes ejus : itemque alter filiorum Sem genuit ejus nepotem, atque ex illo itidem pronepos natus eſt, atque inde abnepos, qui eſt Heber. Genuit autem Heber duos filios, quorum unum appellavit Phalech, quod interpretatur dividens. Deinde Scriptura ſubjungens, rationemque hujus nominis reddens: *Quia in diebus*, inquit, *ejus diviſa eſt terra*. Hoc
Ibidem 25. autem quid ſit, poſtea apparebit. Alius vero qui natus eſt ex Heber, genuit duodecim filios: ac per hoc fiunt omnes progeniti de Sem vigintiſeptem. In ſumma igitur omnes progeniti de tribus filiis Noe, id eſt, quindecim de Japhet, & triginta-unus de Cham, viginti-ſeptem de Sem, fiunt ſeptuaginta-tres. Deinde ſequitur
Ibidem 31. & 32. Scriptura dicens : *Hi filii Sem in tribubus ſuis ſecundum linguas ſuas, in regionibus ſuis & in gentibus ſuis*. Itemque de omnibus : *Hæ*, inquit, *tribus filiorum Noe ſecundum generationes eorum, & ſecundum gentes eorum. Ab his diſperſæ ſunt inſulæ gentium ſuper terram poſt diluvium*. Unde colligitur ſeptuaginta-tres, vel potius (quod poſtea demonſtrabitur) ſeptuaginta-duas gentes tunc fuiſſe, non homines. Nam & prius cum fuiſſent commemorati filii Japhet, ita conclu-
Ibidem 5. ſum eſt. *Ex his ſegregatæ ſunt inſulæ gentium in terra ſua, unuſquiſque ſecundum linguam ſuam in tribubus ſuis & in gentibus ſuis*.

3. Jam vero in filiis Cham quodam loco apertius gentes commemoratæ ſunt, ſicut ſuperius
Gen. 10. 13. oſtendi. *Meſraim genuit eos, qui dicuntur Ludieim:* & eodem modo ceteræ uſque ad ſeptem gentes.
Ibid. 20. Et enumeratis omnibus, poſtea concludens : *Hi filii Cham*, inquit, *in tribubus ſuis, ſecundum linguas ſuas in regionibus ſuis, & in gentibus ſuis*. Propterea ergo multorum filii non ſunt commemorati, quia gentibus aliis naſcendo acceſſerunt; ipſi autem gentes facere nequiverunt. Nam qua alia cauſſa, cum filii Japhet octo enumerentur, ex duobus eorum tantum filii nati commemorantur ; & cum filii Cham quatuor nominentur, ex tribus tantum qui nati ſunt adjiciuntur ; & cum filii Sem nominentur ſex, duorum tantum poſteritas adtexitur ? Numquid ceteri ſine filiis remanſerunt ? Abſit hoc credere : ſed gentes propter quas commemorari digni eſſent, non utique fecerunt ; quia ſicut naſcebantur, aliis gentibus addebantur.

CAPUT IV.

De diverſitate linguarum, principioque Babylonis.

CUm ergo in ſuis linguis iſtæ gentes fuiſſe referantur, redit tamen narrator ad illud tempus, quando una lingua omnium fuit, & inde jam exponit quid acciderit, ut linguarum diverſitas naſceretur. *Et erat*, inquit, *omnis* (a) *terra labium unum, & vox una omnibus. Et fa-* *Gen. 11. 1. &c.*
ctum eſt, cum moverent ipſi ab Oriente, invenerunt campum in terra Sennaar, & habitaverunt ibi. Et dixit homo proximo ſuo, Venite, faciamus lateres, & coquamus illos igni. Et facti ſunt illis lateres in (b) *lapidem, & bitumen illis erat lutum : & dixerunt, Venite,* (2) *& ædificemus nobiſmetipſis civitatem, & turrem cujus caput* (c) *erit uſque ad cælum, & faciamus* (d) *nobis nomen, antequam diſpergamur in faciem omnis terræ. Et deſcendit Dominus videre civitatem & turrem, quam ædificaverunt filii hominum. Et dixit Dominus* (e) *Deus, Ecce genus unum, & labium unum omnium ; & hoc inchoaverunt facere, & nunc non deficient ex illis omnia quæ conati fuerint facere : venite, & deſcendentes confundamus ibi linguam eorum, ut non audiant unuſquiſque vocem proximi* (3) *ſui. Et diſperſit eos Dominus inde ſuper faciem omnis terræ, & ceſſaverunt ædificantes civitatem & turrem. Propter hoc appellatum eſt nomen illius Confuſio ; quia ibi confudit Dominus labia omnis terræ : & inde diſperſit illos Dominus Deus ſuper faciem omnis terræ*. Iſta civitas quæ appellata eſt *Confuſio*, *Babylon, confuſio.*
ipſa eſt Babylon, cujus mirabilem conſtructionem Gentium etiam commendat hiſtoria. Babylon quippe interpretatur Confuſio. Unde colligitur gigantem illum Nebroth fuiſſe illius conditorem, quod ſuperius breviter fuerat intimatum, ubi cum de illo Scriptura loqueretur, ait initium regni ejus fuiſſe Babylonem, id eſt, (4) quæ civitatum ceterarum gereret principatum, ubi eſſet tamquam in metropoli habitaculum regni : quamvis perfecta non fuerit uſque in tantum modum, quantum ſuperba cogitabat impietas. Nam nimia diſponebatur altitudo, quæ dicta eſt uſque in cælum, ſive unius turris ejus, quam præcipuam moliebantur inter alias; ſive omnium turrium, quæ per numerum ſingularem ita ſignificatæ ſunt, ut dicitur miles, & intelliguntur millia militum : ut rana, ut *Exodi 10. 4.*
locuſta ; ſic enim appellata eſt multitudo ranarum ac locuſtarum in plagis, quibus Ægyptii per-

(a) Lov. *terræ*. Editi vero alii & MSS. juxta Græc. LXX. *terra*.
(b) Lov. *in lapides:* diſſentientibus ceteris libris & LXX.
(c) Editi, *erat*. At MSS. *erit:* juxta LXX ἔσται.
(d) MSS. *noſtrum nomen*. Et ita Veronen.
(e) Hic vox *Deus* in ſola editione Lov. omittitur.
(1) Abeſt a MS. Veronen. *Hebraicam*.
(2) Cod. Veron. *Venite, ædificemus ;* omiſſo & : quod abeſt etiam lib. 1. Locutionum de Geneſi hic, nec non lib. pariter primo Quæſtionum in Geneſim quæſtione 21. ad hunc locum.
(3) Deeſt in cod. Veron. *ſui*, nec habet Auguſtinus lib. 1. in Geneſim quæſt. XXII. hoc loco.
(4) Abeſt a Ver. cod. *quæ*, & infra habet *gerere*. Paullo poſt *effecta* pro *perfecta*.

percuſſi ſunt per Moyſen. Quid autem factura fuerat humana & vana præſumtio? (1) Cujuslibet & quantumlibet in cælum adverſus Deum altitudinem molis extolleret, quando montes traſſcenderet univerſos? quando ſpatium nebuloſi aeris hujus evaderet? Quid denique noceret Deo, quantacumque vel ſpiritalis, vel corporalis elatio? Tutam veramque in cælum viam molitur humilitas, ſurſum levans cor ad Dominum, non contra Dominum: ſicut dictus eſt gigas iſte *venator contra Dominum*. Quod non intelligentes nonnulli, ambiguo Græco decepti ſunt, ut non interpretarentur *contra Dominum*, ſed *ante Dominum*: *ἐναντίον* quippe & *ante* & *contra* ſignificat. Hoc enim verbum eſt in Pſalmo: *Et ploremus ante Dominum, qui fecit nos*. Et hoc verbum eſt etiam in libro Job, ubi ſcriptum eſt: *In furorem erupiſti contra Dominum*. Sic ergo intelligendus eſt gigas iſte *venator contra Dominum*. Quid autem hic ſignificatur hoc nomine, quod eſt *venator*, niſi animalium terrigenarum deceptor, oppreſſor, extinctor? Erigebat ergo cum ſuis populis turrem contra Dominum, qua eſt impia ſignificata ſuperbia. Merito autem malus punitur affectus, etiam cui non ſuccedit effectus. Genus vero ipſum pœnæ quale fuit? Quoniam dominatio imperantis in lingua eſt, ibi damnata eſt ſuperbia, ut non intelligeretur jubens homini, qui noluit intelligere ut obediret Deo jubenti. Sic illa conſpiratio diſſoluta eſt, cum quiſque ab eo quem non intelligebat, abſcederet, nec ſe niſi ei, cum quo loqui poterat, aggregaret: & per linguas diviſæ ſunt gentes, diſperſæque per terras, ſicut Deo placuit, qui hoc modis occultis nobiſque incomprehenſibilibus fecit.

Humilitas. Gen. 10. 9. Pſ. 94. 6. Job. 15. 23. ſec. LXX.

CAPUT V.

De deſcenſione Domini ad confundendam linguam ædificantium turrem.

Gen. 11. 5. QUOD (a) enim ſcriptum eſt: *Et deſcendit Dominus videre civitatem & turrem, quam ædificaverunt filii hominum*; hoc eſt, non filii Dei, ſed illa ſocietas ſecundum hominem vivens, quam terrenam dicimus Civitatem: non loco movetur Deus, qui ſemper ubique eſt totus; ſed deſcendere dicitur, cum aliquid facit in terra, quod præter uſitatum naturæ curſum mirabiliter factum, præſentiam quodam modo ejus oſtendat: nec videndo diſcit ad tempus, qui numquam poteſt aliquid ignorare; ſed ad tempus videre & cognoſcere dicitur, quod videri & cognoſci facit. Non ſic ergo videbatur illa civitas, quomodo eam Deus videri fecit, quando ſibi quantum diſpliceret oſtendit. Quamvis poſſit intelligi Deus ad illam civitatem deſcendiſſe, quia deſcenderunt Angeli ejus in quibus habitat, ut quod adjunctum eſt: *Et dixit*
Ibid. 6. *Dominus Deus, Ecce genus unum, & labium unum omnium*, & cetera; ac deinde additum; *Venite, & deſcendentes confundamus ibi linguam eorum*; recapitulatio ſit, demonſtrans quemadmodum factum ſit, quod dictum fuerat: *Deſcendit Dominus*. Si enim jam deſcenderat, quid ſibi vult: *Venite, & deſcendentes confundamus*, (quod intelligitur Angelis dictum) niſi quia per Angelos deſcendebat, qui in Angelis deſcendentibus erat? Et bene non ait, Venite, & deſcendentes confundite: ſed, *confundamus ibi linguam eorum*; oſtendens ita ſe operari per miniſtros ſuos, ut ſint etiam ipſi cooperatores Dei: ſicut Apoſtolus dicit: *Dei enim ſumus cooperarii*. 1. Cor. 3. 9.

CAPUT VI.

Qualis intelligenda ſit eſſe locutio, qua Deus Angelis loquitur.

1. POTERAT & illud, quando factus eſt homo, de Angelis intelligi quod dictum eſt: *Faciamus hominem*, quia non dixit, Faciam: ſed quia ſequitur: *ad imaginem noſtram*; nec fas eſt credere ad imaginem Angelorum hominem factum, aut eamdem eſſe imaginem Angelorum & Dei; ideo recte illic intelligitur pluralitas Trinitatis. Quæ tamen Trinitas, quia unus eſt Deus, etiam cum dixiſſet: *Faciamus*: *Et fecit*, inquit, *Deus hominem ad imaginem Dei*: non dixit, Fecerunt dii, aut, ad imaginem deorum. Poterat & hic eadem intelligi Trinitas, tamquam Pater dixerit ad Filium & Spiritum-ſanctum: *Venite, & deſcendentes confundamus ibi linguam eorum*; ſi aliquid eſſet, quod Angelos prohiberet intelligi: quibus potius convenit venire ad Deum motibus ſanctis, hoc eſt, cogitationibus piis, quibus ab eis conſulitur incommutabilis Veritas, tamquam lex æterna in illa eorum curia ſuperna. Neque enim ſibi ipſi ſunt veritas; ſed creatricis participes Veritatis, ad illam moventur, tamquam ad fontem vitæ; ut quod non habent ex ſe ipſis, capiant ex ipſa. (b) Et eorum ſtabilis eſt iſte motus, quo veniunt, (c) qui non recedunt. Nec ſic loquitur Angelis Deus, quomodo nos invicem nobis, vel Deo, vel Angelis, vel ipſi Angeli nobis, ſive per illos Deus nobis; ſed ineffabili ſuo modo, nobis autem hoc indicatur noſtro modo. Dei quippe ſublimior ante ſuum factum locutio, ipſius ſui facti eſt immutabilis ratio, quæ non habet ſonum ſtrepentem atque tranſeuntem, ſed vim ſempiterne manentem, & temporaliter operantem. Hac loquitur Angelis ſanctis, nobis autem aliter longe poſitis. Quando autem etiam nos aliquid talis locutionis interioribus auribus capimus, Angelis propinquamus. Non itaque mihi aſſidue reddenda eſt ratio in hoc Opere de locutionibus Dei. Aut enim Veritas incommutabilis per ſe ipſam ineffabiliter loquitur rationalis creaturæ mentibus, aut per mutabilem creaturam loquitur, ſive ſpiritalibus imaginibus noſtro ſpiritui, ſive corporalibus vocibus corporis ſenſui.

Gen. 1. 26. Gen. 1. 27.

Ii 2 2. Illud

(a) Sola editio Lov. *Quod autem*.
(b) Ita MSS. At editi: *Et ideo eorum ſtabilis* &c.
(c) MSS. *qui a non recedunt*.
(1) In Cod. Veron. *ſi cujuslibet & quantum valet*.

Digitized by Google

2. Illud ſane quod dictum eſt: *Et nunc non deficient ex illis omnia, quæ conati fuerint facere:* non dictum eſt confirmando, ſed tamquam interrogando, ſicut ſolet a comminantibus dici, quemadmodum ait quidam, Non arma expedient, totaque ex urbe ſequentur? Sic ergo accipiendum eſt, tamquam dixerit, Nonne omnia deficient ex illis, quæ conati fuerint facere? Sed ſi ita dicatur, non exprimit comminantem. Verum propter tardiuſculos addidimus particulam, id eſt, ne, ut diceremus, Nonne: quoniam vocem pronuntiantis ſcribere non poſſumus. Ex illis igitur tribus hominibus, Noe filiis, ſeptuaginta-tres, vel potius ut ratio declaratura eſt, ſeptuaginta-duæ gentes totidemque linguæ per terras eſſe cœperunt, quæ creſcendo & inſulas impleverunt. Auctus eſt autem numerus gentium multo amplius quam linguarum. Nam & in Africa barbaras gentes in una lingua plurimas novimus, & homines quidem, multiplicato genere humano, ad inſulas inhabitandas navigio tranſire potuiſſe, quis ambigat?

Virgil. Æneid. 3.

CAPUT VII.

An omne beſtiarum genus etiam remotiſſimæ a terris inſulæ ex eo numero acceperint, qui in arca diluvii inundatione ſervatus eſt.

SED quæſtio de omni genere beſtiarum eſt, quæ ſub cura hominum non ſunt, nec ſicuti ranæ naſcuntur ex terra, ſed ſola commixtione maris & feminæ propagantur, ſicut lupi atque hujuſmodi cetera, quomodo poſt diluvium, quo ea quæ in arca non erant, cuncta deleta ſunt; etiam in inſulis eſſe potuerint, ſi reparata non ſunt niſi ex his, quorum genera in utroque ſexu arca ſervavit. Poſſunt quidem credi ad inſulas natando tranſiſſe, ſed proximas. Sunt autem quædam tam longe poſitæ a continentibus terris, ut ad eas nulla videatur natare potuiſſe beſtiarum. Quod ſi homines eas captas ſecum advexerunt, & eo modo ubi habitabant earum genera inſtituerunt, venandi ſtudio fieri potuiſſe incredibile non eſt: quamvis juſſu Dei ſive permiſſu etiam opere Angelorum negandum non ſit, potuiſſe transferri. Si vero e terra exortæ ſunt ſecundum originem primam, quando dixit Deus: *Producat terra animam vivam:* multo clarius apparet, non tam reparandorum animalium cauſſa, quam figurandarum variarum gentium propter Eccleſiæ ſacramentum in arca fuiſſe omnia genera, ſi in inſulis, quo tranſire non poſſent, multa animalia terra produxit.

Gen. 1. 24.

CAPUT VIII.

An ex propagine Adam vel filiorum Noe quædam genera hominum monſtroſa prodierint.

1. QUÆRITUR etiam, utrum ex filiis Noe, vel potius ex illo uno homine, unde etiam ipſi exſtiterunt, propagata eſſe credendum ſit quædam monſtroſa hominum genera, quæ gentium narrat hiſtoria: ſicut perhibentur quidam unum habere oculum in fronte media: quibuſdam plantas verſas eſſe poſt crura: quibuſdam utriuſque ſexus eſſe naturam, & dextram mammam virilem, ſiniſtram muliebrem, vicibuſque (*a*) alternis coeundo & gignere & parere: aliis ora non eſſe, eoſque per nares tantummodo (*b*) habitu vivere: alios ſtatura eſſe cubitales, quos * Pygmæos a cubito Græci vocant: alibi quinquennes (1) concipere feminas, & octavum vitæ annum non excedere. Item ferunt eſſe gentem, ubi ſingula crura in pedibus habent, nec poplitem flectunt, & ſunt mirabilis celeritatis; quos * Sciopodas vocant, quod per æſtum in terra jacentes reſupini umbra ſe pedum protegant: quoſdam ſine cervice oculos habentes in humeris: & cetera hominum, vel quaſi hominum genera, quæ in maritima platea Carthaginis muſivo picta ſunt, ex libris deprompta velut curioſioris hiſtoriæ. Quid dicam de * Cynocephalis, quorum canina capita atque ipſe latratus magis beſtias quam homines confitetur? Sed omnia genera hominum quæ dicuntur eſſe, credere non eſt neceſſe. Verum quiſquis uſpiam naſcitur homo, id eſt, animal rationale mortale, quamlibet noſtris inuſitatam ſenſibus gerat corporis formam, ſeu colorem, ſive motum, ſive ſonum, ſive qualibet vi, qualibet parte, qualibet qualitate (2) naturæ ex illo uno protoplaſto originem ducere, nullus fidelium dubitaverit. Apparet tamen quid in pluribus natura obtinuerit, & quid ſit ipſa raritate mirabile.

* Pygmæi dicti, quaſi Cubitales.

*Sciopodæ, quaſi Umbripedes.

* Cynocephali, quaſi Canicipites.

2. Qualis autem ratio redditur de monſtroſis apud nos hominum partubus, talis de monſtroſis quibuſdam gentibus reddi poteſt. Deus enim creator eſt omnium, qui ubi & quando creari quid oporteat vel oportuerit, ipſe novit, ſciens univerſitatis pulcritudinem quarum partium vel ſimilitudine vel diverſitate contexat. Sed qui totum inſpicere non poteſt, tamquam deformitate partis offenditur; quoniam cui congruat, & quo referatur, ignorat. Pluribus quam quinis digitis in manibus & pedibus naſci homines, novimus; & hæc levior eſt quam (*c*) illa diſtantia: ſed tamen abſit, ut quis ita deſipiat, ut exiſtimet in numero humanorum digitorum erraſſe Creatorem, quamvis neſciens cur hoc fecerit. Ita etſi major diverſitas oriatur, ſcit ille quid egerit, cujus opera juſte nemo reprehendit. Apud (*d*) Hipponem Diarrhytum eſt homo quaſi lunatas habens plantas, & in eis binos tantummodo digitos, ſimiles & manus. Si aliqua gens talis eſſet, illi curioſæ atque mirabili adderetur hiſtoriæ. Num igitur iſtum propter hoc negabimus

(a) MSS. *vicibuſque inter ſe coeundo*. Et ita Veronen.
(b) Editi, *ſuſcepto & emiſſo halitu*. Verba *ſuſcepto & emiſſo* abſunt a MSS.
(c) Plerique MSS. *quam illa diſtantia*. Et ita Veron.
(d) Duo fuerunt Hippones in Africa, Hippo regius cognomine *Bona*, & Hippo Diarrhytos, quæ a nonnullis *Biſerta* nunc dici creditur. Non hujus, ut Ludovicus Vives putavit, ſed alterius Hipponis, regii ſcilicet epiſcopus fuit Auguſtinus.
(1) Cod. Veron. *concumbere*.
(2) Cod. Veron. *naturam*.

bimus ex uno illo, qui primus creatus eſt, eſſe propagatum? Androgyni, quos etiam Hermaphroditos nuncupant, quamvis admodum rari ſint, difficile eſt tamen ut temporibus deſint, in quibus ſic uterque ſexus apparet, ut ex quo potius debeant accipere nomen, incertum ſit: a meliore tamen, hoc eſt a maſculino, ut appellarentur, loquendi conſuetudo prævaluit. Nam nemo umquam (*a*) Androgynæcas aut Hermaphroditas nuncupavit. Ante annos aliquot, noſtra certe memoria, in Oriente duplex homo natus eſt ſuperioribus membris, inferioribus ſimplex. Nam duo erant capita, duo pectora, quatuor manus, venter autem unus, & pedes duo, ſicut uni homini: & tam diu vixit, ut multos ad eum videndum fama contraheret. Quis autem omnes commemorare poſſit humanos fetus longe diſſimiles his ex quibus eos natos eſſe certiſſimum eſt? Sicut ergo hæc ex illo uno negari non poſſunt originem ducere, ita quæcumque gentes in diverſitatibus corporum ab uſitato naturæ curſu, quem plures & prope omnes tenent, velut exorbitaſſe traduntur, ſi definitione illa includuntur, ut rationalia animalia ſint atque mortalia, ab eodem ipſo uno primo patre omnium ſtirpem trahere confitendum eſt: ſi tamen vera ſunt quæ de illarum nationum varietate & tanta inter ſe atque nobiſcum diverſitate traduntur. Nam & ſimias, & cercopithecos, & ſphingas, ſi neſciremus non homines eſſe, ſed beſtias, poſſent illi hiſtorici de ſua curioſitate gloriantes, velut gentes aliquas hominum nobis impunita vanitate mentiri. Sed ſi homines ſunt, de quibus illa mira conſcripta ſunt; quid, ſi propterea Deus voluit etiam nonnullas gentes ita creare, ne in his monſtris, quæ apud nos (*b*) patet ex hominibus naſci, ejus ſapientiam, qua naturam fingit humanam, velut artem cujuſpiam minus perfecti opificis, putaremus erraſſe? Non itaque nobis videri abſurdum debet, ut quemadmodum in ſingulis quibuſque gentibus quædam monſtra ſunt hominum, ita in univerſo genere humano quædam monſtra ſint gentium. Quapropter ut iſtam quæſtionem pedetentim cauteque concludam, aut illa, quæ talia de quibuſdam gentibus ſcripta ſunt, omnino nulla ſunt; aut ſi ſunt, homines non ſunt; aut ex Adam ſunt, ſi homines ſunt.

CAPUT IX.

An inferiorem partem terræ, quæ noſtræ habitationi contraria eſt, Antipodas habere credendum ſit.

QUOD vero & (*c*) Antipodas eſſe fabulantur, id eſt, homines a contraria parte terræ, ubi ſol oritur, quando occidit nobis, adverſa pedibus noſtris calcare veſtigia, nulla ratione credendum eſt. Neque hoc ulla hiſtorica cognitione didiciſſe ſe affirmant, ſed quaſi ratiocinando conjectant, eo quod intra convexa cæli terra ſuſpenſa ſit, eumdemque locum mundus habeat, & infimum, & medium: & ex hoc opinantur alteram terræ partem, quæ infra eſt, habitatione hominum carere non poſſe. Nec attendunt etiamſi figura conglobata & rotunda mundus eſſe credatur, ſive aliqua ratione monſtretur; non tamen eſſe conſequens, ut etiam ex illa parte ab aquarum congerie nuda ſit terra: deinde etiamſi nuda ſit, neque hoc ſtatim neceſſe eſſe, ut homines habeat. Quoniam nullo modo Scriptura iſta mentitur, quæ narratis præteritis facit fidem, eo quod ejus prædicta complentur: nimiſque abſurdum eſt, ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immenſitate trajecta, navigare ac pervenire potuiſſe, ut etiam illic ex uno illo primo homine genus inſtitueretur humanum. Quapropter inter illos tunc hominum populos, qui per ſeptuaginta-duas gentes & totidem linguas colliguntur fuiſſe diviſi, quæramus, ſi poſſumus invenire illam in terris peregrinantem Civitatem Dei, quæ uſque ad diluvium arcamque perducta eſt, atque in filiis Noe per eorum benedictiones perſeveraſſe monſtratur, maxime in maximo, qui eſt appellatus Sem: quando quidem Japhet ita benedictus eſt, ut in ejuſdem fratris ſui domibus habitaret.

CAPUT X.

De generatione Sem, in cujus progenie tendens ad Abraham Civitatis Dei ordo dirigitur.

1. TENENDA eſt igitur ſeries generationum ab ipſo Sem, ut ipſa oſtendat poſt diluvium Civitatem Dei; ſicut eam ſeries generationum ab illo qui eſt appellatus Seth, oſtendebat ante diluvium. Propter hoc ergo Scriptura divina cum terrenam Civitatem in Babylone, hoc eſt, in confuſione monſtraſſet, ad patriarcam Sem recapitulando revertitur; & orditur inde generationes uſque ad Abraham, commemorato etiam numero annorum quanto quiſque ad hanc ſeriem pertinentem filium genuiſſet, quantoque vixiſſet. Ubi certe agnoſcendum eſt quod ante

(c) Vind. Am. *Androgenas*. Er. & aliquot MSS. *Androgynas*.

(b) MSS. *oportet*. Et ita cod. Veronen.

(c) De Antipodum exſiſtentia pugnam inter litteratos & vulgus ingentem fuiſſe ſcribit Plinius lib. 2. c. 65. Nec alia haud dubie vulgo erat cauſſa, cur Antipodas negaret, quam quæ Lactantio fuit lib. 3. c. 24. ubi *ineptum* dicit *credere eſſe homines quorum veſtigia ſint ſuperiora quam capita, aut ibi quæ apud nos jacent, inverſa pendere; fruges & arbores deorſum verſus creſcere* &c. aitque *hujus erroris originem Philoſophis fuiſſe, quod exiſtimarent rotundum eſſe mundum*. Antipodas etiam Auguſtinus negandos putabat, non tamen propter allatas a Lactantio rationes; ſed ne admittere cogeretur homines non ortos ex Adamo, quod Scripturæ repugnat. Hinc Zacharias papa in epiſt. 10. ad Bonifacium data anno 748. *perverſam* & *iniquam* appellat *doctrinam* Virgilii cujuſdam aſſerentis *quod alius mundus & alii homines ſub terra ſint*.

ante promiſeram, ut appareat quare ſit dictum de filiis Heber : *Nomen unius Phalech, quia in diebus ejus diviſa eſt terra*. (Gen. 10. 25.) Quid enim aliud intelligendum eſt, terram eſſe diviſam, niſi (a) diverſitate linguarum? Omiſſis igitur ceteris filiis Sem ad hanc rem non pertinentibus, illi connectuntur in ordine generationum, per quos poſſit ad Abraham perveniri; ſicut illi connectebantur ante diluvium, per quos (1) perveniretur ad Noe, generationibus quæ propagatæ ſunt ex illo Adam filio, qui appellatus eſt Seth. Sic ergo incipit generationum iſta contextio : *Et hæ generationes Sem. Sem filius* (b) *centum annorum, cum genuit Arphaxat, ſecundo anno poſt diluvium. Et vixit Sem, poſt quam genuit Arphaxat, quingentos annos, & genuit filios & filias, & mortuus eſt*. (Gen. 11. 10.) Sic exſequitur ceteros, dicens quoto quiſque anno vitæ ſuæ filium genuerit, ad iſtum generationum ordinem pertinentem, qui pertendit ad Abraham, & quot annos poſtmodum vixerit; intimans eum filios filiaſque genuiſſe : ut intelligamus unde potuerint populi accreſcere, ne in paucis qui commemorantur hominibus occupati pueriliter hæſitemus, unde tanta ſpatia terrarum atque regnorum repleri potuerint de genere Sem, maxime propter Aſſyriorum regnum, unde Ninus ille Orientalium (c) domitor uſquequaque populorum ingenti proſperitate regnavit, & latiſſimum ac fundatiſſimum regnum, quod diuturno tempore duceretur, ſuis poſteris propagavit.

2. Sed nos, ne diutius quam opus eſt immoremur, non quot annos quiſque in iſta generationum ſerie vixerit, ſed quoto anno vitæ ſuæ genuerit filium, hoc ordine memorandum tantummodo ponimus, ut & numerum annorum a tranſacto diluvio uſque ad Abraham colligamus, & (d) propter illa, in quibus nos cogit neceſſitas immorari, breviter alia curſimque tangamus. Secundo igitur anno poſt diluvium Sem, (2) cum eſſet centum annorum, genuit Arphaxat; Arphaxat autem, cum eſſet centum-triginta-quinque (3) annorum, genuit Cainan; qui cum eſſet centum-triginta, genuit Sala. Porro etiam ipſe Sala totidem annorum erat, quando genuit Heber. Centum vero & triginta & quatuor agebat annos Heber, cum genuit Phalech, in cujus diebus diviſa eſt terra. Ipſe autem Phalech vixit centum-triginta, & genuit Ragau: & Ragau centum-triginta-duos, & genuit Seruch: Seruch centum-triginta, & genuit Nachor: & Nachor ſeptuaginta-novem, & genuit Thara: Thara autem ſeptuaginta, & genuit Abram: (Gen. 17. 5.) quem poſtea Deus mutato vocabulo nominavit Abraham. Fiunt itaque anni a diluvio uſque ad Abraham mille-ſeptuaginta & duo, (Vulgata editio.) ſecundum vulgatam editionem, hoc eſt, interpretum Septuaginta. In Hebræis autem codicibus longe pauciores annos perhibent inveniri: de quibus rationem aut nullam, aut difficillimam reddunt.

3. Cum ergo quærimus in illis ſeptuaginta-duabus gentibus Civitatem Dei, non poſſumus affirmare illo tempore, quo erat illis labium unum, id eſt, loquela una, tunc jam genus humanum alienatum fuiſſe a cultu veri Dei, ita ut in ſolis iſtis generationibus pietas vera remaneret, quæ deſcendunt de ſemine Sem per Arphaxat, & tendunt ad Abraham: ſed ab illa ſuperbia ædificandæ turris uſque in cælum, qua impia ſignificatur elatio, (e) apparuit Civitas, hoc eſt, ſocietas impiorum. Utrum itaque ante non fuerit, an latuerit, an potius utraque permanſerit, pia ſcilicet in duobus filiis Noe, qui benedicti ſunt, eorumque poſteris; impia vero in eo qui maledictus eſt, atque ejus progenie, ubi etiam exortus eſt gigas venator contra Dominum, non eſt dijudicatio facilis. Fortaſſis enim, quod profecto eſt credibilius, & in filiis duorum illorum jam tunc ante quam Babylonia cœpiſſet inſtitui, fuerunt contemtores Dei, & in filiis Cham cultores Dei: utrumque tamen hominum genus terris numquam defuiſſe credendum eſt. Siquidem & quando dictum eſt: *Omnes declinaverunt, ſimul inutiles facti ſunt; non eſt qui faciat bonum, non eſt uſque ad unum*: (Pſ. 13. 3. Pſ. 52. 4.) in utroque Pſalmo, ubi hæc verba ſunt, & hoc legitur: *Nonne cognoſcent omnes, qui operantur iniquitatem, qui devorant populum meum in cibo panis?* Erat ergo etiam tunc populus Dei. Unde illud quod dictum eſt: *Non eſt qui faciat bonum, non eſt uſque ad unum*: de filiis hominum dictum eſt, non de filiis Dei. Nam præmiſſum eſt: *Deus de cælo proſpexit ſuper filios hominum, ut videret ſi eſt intelligens, aut requirens Deum*: ac deinde illa ſubjuncta, quæ omnes filios hominum, id eſt, ad Civitatem pertinentes quæ vivit ſecundum hominem, non ſecundum Deum, reprobos eſſe demonſtrant.

CAPUT XI.

Quod ea primitus lingua in uſu hominum fuerit, quæ poſtea Hebræa ab Heber nomine nuncupata eſt, & in cujus familia remanſit, cum diverſitas eſſet facta linguarum.

1. QUAMOBREM ſicut lingua una cum eſſet omnium, non ideo filii peſtilentiæ defuerunt; nam & ante diluvium una erat lingua, & tamen omnes præter unam Noe juſti domum deleri diluvio meruerunt: ita quando merito elatioris impietatis gentes linguarum diverſitate punitæ atque diviſæ ſunt, & Civitas impiorum confuſionis nomen accepit, hoc eſt, appellata eſt Babylon, non defuit domus Heber,

(a) Vind. Am. Er. *diverſitatem*. Aliquot MSS. *diverſitates*.
(b) Editi, *Sem filius Noe centum erat annorum*. At veteres libri juxta Græc. LXX. omittunt *Noe* & *erat*. Confer lib. Locutionum in Geneſ. num. 35.
(c) Vind. Am. & quidam e MSS. *dominator*.
(d) Vind. Am. Er. & plures MSS. *præter illa*, cum cod. Veronen.
(e) Editi, *terrena apparuit*. Abeſt *terrena* a MSS.
(1) Cod. Veron. *veniretur*.
(2) Verba, *cum eſſet centum annorum* deſunt in cod. Veron.
(3) Abeſt a Cod. Veron. *annorum*.

ber, ubi ea quæ antea fuit omnium lingua remaneret. Unde ſicut ſupra memoravi, cum cœpiſſent enumerari filii Sem, qui ſinguli gentes ſingulas procrearunt, primus eſt (1) commemoratus Heber, cum ſit abnepos ipſius, hoc eſt, ab illo quintus inveniatur exortus. Quia ergo in ejus familia remanſit * hæc lingua, diviſis per alias linguas ceteris gentibus, quæ lingua prius humano generi non immerito creditur fuiſſe communis, ideo deinceps Hebræa eſt nuncupata. Tunc enim opus erat eam diſtingui ab aliis linguis nomine proprio, ſicut aliæ quoque vocatæ ſunt nominibus propriis. Quando autem erat una, nihil aliud quam humana lingua, vel humana locutio vocabatur, qua ſola univerſum genus humanum loquebatur.

* V. infra lib. 18. cap. 39.

Hebræa lingua.

2. Dixerit aliquis: Si in diebus Phalech filii Heber diviſa eſt terra per linguas, id eſt, homines, qui tunc erant in terra; ex ejus nomine potius debuit appellari lingua illa, quæ fuit omnibus ante communis. Sed intelligendum eſt ipſum Heber propterea tale nomen impoſuiſſe filio ſuo, ut vocaretur Phalech, quod interpretatur diviſio, quia tunc ei natus eſt, quando per linguas terra diviſa eſt, id eſt, ipſo tempore, ut hoc ſit quod dictum eſt: *In diebus ejus diviſa eſt terra*. Nam niſi adhuc Heber viveret, quando linguarum facta eſt multitudo, non ex ejus nomine nomen acciperet lingua, quæ apud illum potuit permanere. Et ideo credenda eſt ipſa fuiſſe prima illa communis: quoniam de pœna venit illa multiplicatio mutatioque linguarum: & utique præter hanc pœnam eſſe debuit populus Dei. Nec fruſtra (a) lingua hæc eſt, quam tenuit Abraham, nec in omnes filios ſuos tranſmittere potuit, ſed in eos tantum qui propagati per Jacob, & inſignius atque eminentius in Dei populum coaleſcentes, Dei teſtamenta & ſtirpem Chriſti habere potuerunt. Nec Heber ipſe eamdem linguam in univerſam progeniem ſuam refudit; ſed in eam tantum, cujus generationes perducuntur ad Abraham. Quapropter etiamſi non evidenter expreſſum eſt, fuiſſe aliquod pium genus hominum, quando ab impiis Babylonia condebatur: non ad hoc valuit hæc obſcuritas, ut quærentis fraudaretur, ſed potius ut exerceretur intentio. Cum enim legitur unam fuiſſe linguam primitus omnium, & ante omnes filios Sem commendatur Heber, quamvis ab illo quintus oriatur; & Hebræa vocatur lingua, quam Patriarcharum & Prophetarum, non ſolum in ſermonibus ſuis, verum etiam in litteris ſacris cuſtodivit auctoritas: profecto cum quæritur in diviſione linguarum, ubi lingua illa remanere potuerit, quæ fuit ante communis; quæ, ſine ulla dubitatione, ubi remanſit, non ibi fuit illa pœna, quæ facta eſt mutatione linguarum; quid aliud occurrit, niſi quod in hujus gente remanſerit, a cujus nomine nomen accepit; & hoc juſtitiæ gentis hujus non parvum apparuiſſe veſtigium, quod cum aliæ gentes plecterentur mutatione linguarum, ad iſtam non pervenit tale ſupplicium?

Gen. 11. 25.

3. Sed adhuc illud (2) movet, quomodo potuerunt ſingulas gentes facere Heber & filius ejus Phalech, ſi una lingua permanſit ambobus. Et certe una eſt Hebræa gens ex Heber propagata uſque ad Abraham, & per eum deinceps, donec magnus fieret populus Iſrael. Quomodo igitur omnes filii qui commemorati ſunt trium filiorum Noe, fecerunt ſingulas gentes, ſi Heber & Phalech ſingulas non fecerunt? Nimirum illud eſt probabilius, quod gigas ille Nebroth fecerit etiam ipſe gentem ſuam, ſed propter excellentiam dominationis & corporis ſeorſum eminentius nominatus eſt, ut maneat numerus ſeptuaginta-duarum gentium atque linguarum. Phalech autem propterea commemoratus eſt, non quod gentem fecerit, (nam eadem ipſa eſt ejus gens Hebræa, eademque lingua) ſed propter tempus inſigne, quod in diebus ejus terra (3) diviſa eſt. Nec movere nos debet, quomodo potuerit gigas Nebroth ad illud ætatis occurrere, quo Babylon condita eſt, & confuſio facta linguarum, atque ex (b) hac diviſio gentium. Non enim quia Heber ſextus eſt a Noe, ille autem quartus, ideo non potuerunt (4) ad id tempus convenire vivendo. Hoc enim contigit, cum plus viverent, ubi pauciores ſunt generationes, minus ubi plures; aut ſerius nati eſſent ubi pauciores, maturius ubi plures. Sane intelligendum eſt, quando terra diviſa eſt, non ſolum jam natos ceteros filios filiorum Noe, qui commemorantur patres gentium; ſed etiam ejus ætatis fuiſſe, ut numeroſas familias haberent, quæ dignæ fuiſſent nominibus gentium. Unde nequaquam putandum, quod eo fuerint ordine geniti, quo commemorati leguntur. Alioquin duodecim filii Jectan, qui erat filius alius Heber, frater Phalech, quomodo potuerunt jam gentes facere, ſi poſt Phalech fratrem ſuum Jectan natus eſt, ſicut poſt eum commemoratus eſt: quando quidem tempore quo natus eſt Phalech, diviſa eſt terra. Proinde intelligendum eſt, priorem quidem nominatum, ſed longe poſt fratrem ſuum Jectan fuiſſe natum, cujus Jectan duodecim filii tam grandes jam familias haberent, ut in linguas proprias dividi poſſent. Sic enim potuit prior commemorari, qui erat ætate poſterior? quemadmodum prius commemorati ſunt ex tribus filiis Noe procreati filii Japhet, qui erat minimus eorum; deinde filii Cham, qui erat medius; poſtremo filii Sem, qui erat primus & ma-

(a) Sic MSS. Editi vero: *Nec fruſtra linguam iſtam, hoc eſt, quam* &c.

(b) MSS. *ex hoc*, & ita Veron.

(1) Cod. Veron. *commendatus Heber*. Infra n. 2. habetur: *Cum enim legitur unam fuiſſe linguam primitus omnium, & ante omnes filios Sem commendatur Heber* &c.

(2) Cod. Veron. *movent*. (3) Cod. Veron. *diviſa ſit*.

(4) Cod. Veronen. *ad idem tempus*.

& maximus. Illarum autem gentium vocabula partim manſerunt, ita ut hodieque appareat unde fuerint derivata; ſicut ex Aſſur Aſſyrii, & ex Heber Hebræi: partim temporis vetuſtate mutata ſunt, ita ut vix homines doctiſſimi antiquiſſimas hiſtorias perſcrutantes, nec omnium, ſed aliquarum ex iſtis origines gentium potuerint reperire. Nam quod ex filio Cham, qui vocabatur Meſraim, Ægyptii perhibentur exorti, nulla hic reſonat origo vocabuli: ſicut nec Æthiopum, qui dicuntur ad eum filium Cham pertinere, qui Chus appellatus eſt. Et ſi omnia conſiderentur, plura mutata, quam manentia nomina apparent.

CAPUT XII.

De articulo temporis in Abraham, a quo ſanctæ ſucceſſionis novus ordo contexitur.

NUNC jam videamus procurſum Civitatis Dei, etiam ab illo articulo temporis, qui factus eſt in patre Abraham, unde incipit eſſe notitia ejus evidentior, & ubi clariora leguntur promiſſa divina, quæ nunc in Chriſto videmus impleri. Sicut ergo Scriptura ſancta indicante
Gen. 11. 28. didicimus, in regione Chaldæorum natus eſt Abraham: quæ terra ad regnum pertinebat Aſſyriorum. Apud Chaldæos autem jam etiam tunc ſuperſtitiones impiæ prævalebant, quemadmodum per ceteras gentes. Una igitur Tharæ domus erat, de (a) qua natus eſt Abraham; in qua unius veri Dei cultus, & quantum credibile eſt, in qua jam ſola etiam Hebræa lingua remanſerat, quamvis & (b) ipſa, ſicut jam manifeſtior Dei populus in Ægypto, ita in Meſopotamia ſerviſſe diis alienis, Jeſu Nave narrante referatur: ceteris ex progenie
Joſ. 24. 2. illius Heber in linguas paullatim alias & in nationes alias defluentibus. Proinde ſicut per aquarum diluvium una domus Noe remanſerat ad reparandum genus humanum, ſic in diluvio multarum ſuperſtitionum per univerſum mundum una remanſerat domus Tharæ, in qua cuſtodita eſt plantatio Civitatis Dei. Denique ſicut illic enumeratis ſupra generationibus uſque ad Noe ſimul cum annorum numeris, & expoſita diluvii cauſſa, prius quam Deus inciperet de arca fabricanda loqui ad Noe, dicatur:
Gen. 6. 9. *Hæ autem generationes Noe*: ita & hic enumeratis generationibus ab illo, qui eſt appellatus Sem, filio Noe, uſque ad Abraham, deinde inſignis articulus ſimiliter ponitur ut dicatur:
Gen. 11. 27. &c. *Hæ ſunt generationes Tharæ. Thara genuit Abram & Nachor & Aran: &* (1) *Aran genuit Lot. Et mortuus eſt Aran coram Thara patre ſuo in terra in qua natus eſt, in regione Chaldæorum. Et ſumſerunt Abram & Nachor ſibi uxores: nomen mulieris Abram Sara, & nomen mulieris Nachor Melcha, filia Aran.* Iſte Aran pater Melchæ fuit & pater Jeſcæ, quæ Jeſca creditur ipſa eſſe etiam Sara uxor Abrahæ.

CAPUT XIII.

Quæ ratio feciſſe videatur, ut in tranſmigratione Tharæ, qua Chaldæos deſerens in Meſopotamiam tranſit, nulla filii ejus Nachor facta ſit mentio.

DEINDE narratur, quemadmodum Thara cum ſuis regionem reliquerit Chaldæorum, & venerit in Meſopotamiam, & habitaverit in Charra. Tacetur autem de uno ejus filio, qui vocabatur Nachor, tamquam eum non duxerit ſecum. Nam ita narratur: *Et ſum-* Gen. 11. 31.
ſit Thara Abram filium ſuum, & Lot filium Aran, filium filii ſui, & Saram nurum ſuam uxorem Abram filii ſui, & eduxit illos de regione Chaldæorum ire in terram Chanaan: & venit in Charran, & habitavit ibi. Nuſquam hic nominatus eſt Nachor, & uxor ejus Melcha. Sed invenimus poſtea, cum ſervum ſuum mitteret Abraham ad accipiendam uxorem filio ſuo Iſaac, ita ſcriptum: *Et accepit puer decem came-* Gen. 24. 10.
los de camelis domini ſui, & de omnibus bonis domini ſui ſecum, & exſurgens profectus eſt in Meſopotamiam in civitatem Nachor. Iſto & aliis ſacræ hujus hiſtoriæ teſtimoniis oſtenditur, etiam Nachor frater Abrahæ exiſſe de regione Chaldæorum, ſedeſque conſtituiſſe in Meſopotamia, ubi cum patre ſuo habitaverat Abraham. Cur ergo Scriptura eum non commemoravit, quando ex gente Chaldæa cum ſuis profectus eſt Thara, & habitavit in Meſopotamia, ubi non ſolum Abraham filius ejus, verum etiam Sara nurus & Lot nepos ejus commemorantur, quod eos duxerit ſecum? Cur putamus, niſi forte quod a paterna & fraterna pietate deſciverat, & ſuperſtitioni adhæſerat Chaldæorum, & poſtea inde, ſive pænitendo, ſive perſecutionem paſſus, quod ſuſpectus haberetur, & ipſe emigravit? In libro enim qui inſcribitur Judith, cum quæreret Holofernes hoſtis Iſraelitarum, quænam gens illa eſſet, utrum adverſus eam bellandum fuiſſet, ſic ei reſpondit Achior dux (c) Ammonitarum: *Audiat dominus noſter ver-* Judith. 5. 5. &c.
bum de ore pueri ſui, & referam tibi veritatem de populo, qui habitat juxta te (d) *montanam hanc, & non exibit mendacium de ore ſervi tui. Hæc enim progenies populi eſt Chaldæorum, & antea habitaverunt Meſopotamiam, quia noluerunt ſequi deos patrum ſuorum, qui fuerunt in terra Chaldæorum glorioſi, ſed declinaverunt de via parentum ſuorum, & adoraverunt Deum cœli, quem cognoverunt, & projecerunt eos a facie deorum ſuorum, & fugerunt in Meſopotamiam, & habitaverunt ibi dies multos. Dixit-*

que

(a) Sola editio Lov. *de quo*, & ita cod. Veron. Porro de Patre Thara natus eſt Abraham, ut videre eſt in calce capitis hujus, & Gen. 11. v. 31.

(b) Sic MSS. At editi, *& ipſe*. Et ita legebat Veron. cod. ſed antiqua manu emendatus *& ipſa*, ut in edit.

(c) MSS. *Ammanitarum*: & infra *Ammanites*, loco *Ammonites*. Ita etiam cod. Veron.

(d) Lov. *montana hac*. At MSS. *montanam hanc*: juxta Græc. τὴν ὀρεινὴν ταύτην

(1) Cod. Veron. conſtanter *Arran*. Et ita D. Auguſt. hic lib. 1. quæſtionum in Geneſim quæſt. 25. num. 2.

que illis Deus eorum , ut exirent de habitatione ſua , & irent in terram Chanaan , & illic habitaverunt : & cetera quæ narrat Achior Ammonites. Unde manifeſtum eſt, domum Tharæ perſecutionem paſſam fuiſſe a Chaldæis pro vera pietate , qua unus & verus ab eis colebatur Deus.

CAPUT XIV.

De annis Tharæ , qui in Charra vitæ ſuæ tempus implevit.

DEFUNCTO autem Thara in Meſopotamia, ubi vixiſſe perhibetur ducentos & quinque annos , jam incipiunt indicari factæ ad Abraham promiſſiones Dei , quod ita ſcriptum
Gen. 11. 32. eſt: *Et fuerunt* (a) *dies Tharæ in Charra quinque & ducenti anni , & mortuus eſt* (1) *in Charra*. Non ſic autem accipiendum eſt , quaſi omnes hos dies ibi egerit; ſed quia omnes dies vitæ ſuæ , qui fuerunt anni ducentiquinque , ibi compleverit: alioquin neſciretur quot annos vixerit Thara, quoniam non legitur quoto anno vitæ ſuæ in Charram venerit : & abſurdum eſt exiſtimare in iſta ſerie generationum , ubi diligenter commemoratur quot annos quiſque vixerit , hujus ſolius numerum annorum vitæ non commendatum eſſe memoriæ. Quod enim quorumdam, quos eadem Scriptura commemorat , tacentur anni , non ſunt in hoc ordine , in quo temporum dinumeratio deceſſione gignentium & genitorum ſucceſſione contexitur. Iſte autem ordo , qui dirigitur ab Adam uſque ad Noe, & inde uſque ad Abraham , ſine numero annorum vitæ ſuæ neminem continet.

CAPUT XV.

De tempore promiſſionis Abrahæ , qua ſecundum præceptum Dei exiit de Charra.

1. QUOD vero, commemorata morte Tharæ patris Abraham , deinde legitur : *Et*
Gen. 12. 1. *dixit* (2) *Dominus ad Abram , Exi de terra tua , & de cognatione tua , & de domo patris tui* , &c. non quia hoc ſequitur in ſermone libri , hoc etiam in rerum geſtarum tempore ſequi exiſtimandum eſt . Erit quippe , ſi ita eſt , inſolubilis quæſtio . Poſt hæc enim verba Dei , quæ ad Abraham facta ſunt , Scriptura ſic
Ibid. 4. loquitur: *Et exiit Abram , quemadmodum locutus eſt illi Dominus , & abiit cum eo Lot . Abram autem erat quinque & ſeptuaginta annorum , cum exiit ex Charra* . Quomodo poteſt hoc verum eſſe , ſi poſt mortem patris ſui exiit de Charra? Cum enim eſſet Thara ſeptuaginta annorum , ſicut ſupra intimatum eſt , genuit Abraham : cui numero additis ſeptuagintaquinque annis , quos agebat Abraham , quando egreſſus eſt de Charra , fiunt anni centum-quadraginta-quinque . Tot igitur annorum erat Thara , quando exiit Abraham de illa Meſopotamiæ civitate: agebat enim annum ætatis ſuæ ſeptuageſimum-quintum : ac per hoc pater ejus, qui cum ſeptuageſimo anno ſuo genuerat, agebat , ut dictum eſt , centeſimum-quadrageſimum & quintum . Non ergo inde poſt mortem patris , id eſt , poſt ducentos-quinque annos , quibus pater ejus vixit , egreſſus eſt : ſed annus de illo loco profectionis ejus , quoniam ipſius ſeptuageſimus-quintus erat , procul dubio patris ejus, qui cum ſeptuageſimo ſuo anno genuerat, centeſimus-quadrageſimus-quintus fuiſſe colligitur. Ac per hoc intelligendum eſt more ſuo Scripturam rediſſe ad tempus , quod jam narratio illa
Gen. 10. 31. tranſierat : ſicut ſuperius , cum filios filiorum Noe commemoraſſet , dixit illos fuiſſe in gentibus & linguis ſuis; & tamen poſtea quaſi hoc
Gen. 11. 1. etiam in ordine temporum ſequeretur : *Et erat*, inquit, *omnis terra labium unum , & vox una omnibus* . Quomodo ergo ſecundum ſuas gentes & ſecundum ſuas linguas erant , ſi una erat omnibus ; niſi quia ad illud quod jam tranſierat recapitulando eſt reverſa narratio? Sic ergo
Gen. 11. 32. & hic cum dictum eſſet : *Et fuerunt dies Tharæ in Charra quinque & ducenti anni , & mortuus eſt Thara in Charra* : deinde Scriptura redeundo ad id quod ideo prætermiſerat, ut prius de Thara id quod inchoatum fuerat compleretur : *Et dixit* , inquit , *Dominus ad Abram , Exi de terra tua* , &c. Poſt quæ Dei verba ſubjungitur: *Et exiit Abram , quemadmodum locutus eſt illi Dominus , & abiit cum eo Lot : Abram autem erat quinque & ſeptuaginta annorum , cum exiit ex Charra* . Tunc itaque factum eſt , quando pater ejus centeſimum-quadrageſimum & quintum annum agebat ætatis : tunc enim fuit hujus ſeptuageſimus-quintus. Soluta (*b*) eſt autem quæſtio iſta & aliter , ut ſeptuagintaquinque anni Abrahæ , quando egreſſus eſt de Charra , ex illo computarentur , ex quo de igne Chaldæorum liberatus , non ex quo natus eſt , tamquam tunc potius natus habendus ſit .

2. Sed beatus Stephanus in Actibus Apoſtolorum cum iſta narraret: *Deus* , inquit, *gloriæ*
Act. 7. 2. & 3. *apparuit Abrahæ patri noſtro , cum eſſet in Meſopotamia , prius quam habitaret in Charra , & ait ad illum , Exi de terra tua , & de cognatione tua , & de domo patris tui , & veni in terram , quam tibi demonſtrabo* . Secundum hæc verba Stephani non poſt mortem patris ejus locutus eſt Deus Abrahæ , qui utique in Charra mortuus eſt , ubi cum illo & ipſe filius habitavit ; ſed prius quam habitaret in eadem civitate , jam tamen cum eſſet in Meſopotamia .

(a) Lov. *omnes dies* . Abeſt *omnes* a ceteris libris & a Græco LXX.

(b) Solutio hæc ab Hieronymo profertur , ducta ex traditione Hebræorum , qui Abraham in ignem , quem adorare nollet , conjectum a Chaldæis , indeque divinitus liberatum narrant .

(1) Cod. Veron. *& mortuus eſt Thara in Charra* . Sic textus emendandus ; ut patet ex cap. ſequenti in quo n. 1. eadem repetit Auguſtinus juxta genuinam noſtri codicis lectionem .

(2) Cod. Veron. *Deus* cum eodem Auguſtino hic lib. 1. quæſtionum in Geneſim quæſt. 25. n. 3. item paullo infra Gen. 12. v. 4. cod. Veron. *locutus eſt ei Deus* .

Jam ergo exierat a Chaldæis. Quod itaque ad-
Ibid. 4. jungit Stephanus : *Tunc Abraham egreſſus eſt de terra Chaldæorum , & habitavit in Charra* , non (*a*) demonſtrat quid ſit factum, poſtca quam locutus eſt illi Deus , (neque enim poſt illa Dei verba egreſſus eſt de terra Chaldæorum , cum dicat ei locutum Deum cum eſſet in Meſopotamia) ſed ad totum illud tempus pertinet quod ait *Tunc* , id eſt , ex quo egreſſus eſt a Chaldæis, & habitavit in Charra. Item quod
Ibidem. ſequitur : *Et inde poſt quam mortuus eſt pater ejus , collocavit illum in terra hac , in qua vos nunc habitatis , & patres veſtri* : non ait , Poſt quam mortuus eſt pater ejus, exiit de Charra: ſed inde hic eum collocavit , poſt quam mortuus eſt pater ejus . Intelligendum eſt igitur locutum Deum fuiſſe ad Abraham , cum eſſet in Meſopotamia, prius quam habitaret in Charra; ſed eum in Charram perveniſſe cum patre, retento apud ſe præcepto Dei , & inde exiſſe ſeptuageſimo & quinto ſuo , patris autem ſui centeſimo-quadrageſimo (1) quinto anno. Collocationem vero ejus in terra Chanaan , non profectionem de Charra , poſt mortem patris ejus factam eſſe dicit ; quia jam mortuus erat pater ejus, quando emit terram , cujus ibi jam ſuæ rei cœpit eſſe poſſeſſor . Quod autem jam in Meſopotamia conſtituto, hoc eſt, jam egreſſo de terra Chaldæorum , dicit Deus : *Exi de*
Gen. 12. 1. *terra tua , & de cognatione tua , & de domo patris tui* , non ut corpus inde ejiceret , quod jam fecerat, ſed ut animum avelleret, dicitur. Non enim exierat inde animo , ſi ſpe redeundi & deſiderio tenebatur , quæ ſpes & deſiderium , Deo jubente ac juvante, & illo obediente, fuerat amputandum . Non ſane incredibiliter exiſtimatur , cum poſtea ſecutus eſſet Nachor patrem ſuum, tunc Abraham præceptum Domini impleſſe, ut cum Sara conjuge ſua & Lot filio fratris ſui exiret de Charra.

CAPUT XVI.

De ordine & qualitate promiſſionum Dei , quæ ad Abraham factæ ſunt.

JAm conſiderandæ ſunt promiſſiones Dei factæ (2) ad Abraham. In his enim apertiora (*b*) Dei noſtri, hoc eſt, Dei veri oracula apparere cœperunt de populo (*c*) piorum , quem prophetica prænuntiavit auctoritas . Harum prima
Gen. 12. 1. &c. ita legitur : *Et dixit Dominus ad Abram , Exi de terra tua , & de cognatione tua , & de domo patris tui , & vade in terram , quam tibi demonſtravero ; & faciam te in gentem magnam , & benedicam te , & magnificabo nomen tuum , & eris benedictus , & benedicam benedicentes te, & maledicam maledicentes te , & benedicentur in te omnes tribus terræ* . Advertendum eſt igitur , duas res promiſſas Abrahæ: unam ſcilicet, quod terram Chanaan poſſeſſurum fuerat ſemen ejus, quod ſignificatur , ubi dictum eſt : *Vade in terram , quam tibi demonſtravero, & faciam te in gentem magnam* : aliam vero longe præſtantiorem, non de carnali, ſed de ſpiritali ſemine , per quod pater eſt , non unius gentis Iſraeliticæ, ſed omnium gentium quæ fidei ejus veſtigia conſequuntur, quod promitti cœpit his verbis: *Et benedicentur in te omnes tribus terræ.* Hanc promiſſionem factam arbitratur Euſebius ſeptuageſimo-quinto anno ætatis Abrahæ, tamquam mox ut facta eſt, de Charra exierit Abraham: quoniam Scripturæ contradici non poteſt, ubi legitur: *Abram erat quinque & ſeptuaginta* *Gen. 12. 4.*
annorum , cum exiit ex Charra . Sed ſi eo anno facta eſt iſta promiſſio , jam utique in Charra cum patre ſuo demorabatur Abraham . Neque enim inde exire poſſet, niſi prius ibi habitaſſet. Numquidnam ergo contra dicitur Stephano dicenti : *Deus gloriæ apparuit Abrahæ patri* *Act. 2. 7.*
noſtro , cum eſſet in Meſopotamia , prius quam habitaret in Charra ? Sed intelligendum eſt , quod eodem anno facta ſint omnia , & Dei promiſſio ante quam in Charra habitaret Abraham , & in Charra habitatio ejus , & inde profectio : non ſolum quia Euſebius in Chronicis ab anno hujus promiſſionis computat & oſtendit poſt quadringentos & triginta annos exitum eſſe de Ægypto , quando lex data eſt ; verum etiam quia id commemorat apoſtolus Paulus. *Gal. 3. 17.*

CAPUT XVII.

De tribus excellentioribus gentium regnis , quorum unum , id eſt , Aſſyriorum , jam (d) Abraham genito ſublimius eminebat .

PEr idem tempus eminentia regna erant gentium, in quibus terrigenarum Civitas, hoc eſt, ſocietas hominum ſecundum hominem viventium ſub dominatu angelorum deſertorum inſignius excellebat , regna videlicet tria , Sicyoniorum , Ægyptiorum , Aſſyriorum . Sed Aſſyriorum multo erat potentius atque ſublimius . Nam rex ille Ninus Beli filius, excepta India , univerſæ Aſiæ populos ſubjugaverat . Aſiam nunc dico, non illam partem quæ hujus majoris Aſiæ una provincia eſt , ſed eam quæ univerſa Aſia nuncupatur, quam quidam in altera duarum , plerique autem in tertia totius orbis parte poſuerunt , ut ſint omnes , Aſia , Europa , & Africa : quod non æquali diviſione fecerunt . Namque iſta quæ Aſia nuncupatur , a meridie per Orientem uſque ad Septemtrionem pervenit: Europa vero a Septemtrione uſque ad Occidentem; atque inde Africa ab Occidente uſque ad Meridiem. Unde videntur orbem dimidium duæ tenere, Europa & Africa, alium vero dimidium ſola Aſia . Sed ideo illæ duæ partes factæ ſunt , quia inter utramque ab Oceano ingreditur, quidquid aquarum terras interluit, & hoc mare magnum nobis facit . Quapropter

(a) Verbum *demonſtrat* abeſt a MSS. Et ita a Veronen.
(b) Sic MSS. At Lov. *Domini noſtri Jeſu Chriſti*.
(c) Nonnulli codices , *impiorum*.
(d) Lov. *jam tempore Abraham*.
(1) Cod. Veron. *& quinto anno* .
(2) Abeſt *ad* a Cod. Veron.

Digitized by Google

propter ſi in duas partes orbem dividas, Orientis & Occidentis, Aſia erit in una, in altera vero Europa & Africa. Quamobrem (*a*) trium regnorum, quæ tunc præcellebant, ſcilicet Sicyoniorum non erat ſub Aſſyriis, quia in Europa ſunt: Ægyptiorum autem quomodo eis non ſubjacebat, a quibus tota Aſia tenebatur, ſolis Indis, ut perhibetur, exceptis. In Aſſyria igitur prævaluerat dominatus impiæ Civitatis: hujus caput erat illa Babylon, cujus terrigenæ civitatis nomen aptiſſimum eſt, id eſt, confuſio. Ibi jam Ninus regnabat poſt mortem patris ſui Beli, qui primus illic regnaverat ſexagintaquinque annos. Filius vero ejus Ninus, qui defuncto patri ſucceſſit in regnum, quinquaginta-duos regnavit annos, & habebat in regno quadraginta-tres, quando natus eſt Abraham, qui erat annus circiter milleſimus-ducenteſimus ante conditam Romam, veluti alteram in Occidente Babyloniam.

CAPUT XVIII.

De iterato alloquio Dei ad Abraham, quo ei & ſemini ejus Chanaan terra promittitur.

EGRESSUS ergo Abraham de Charra ſeptuageſimo-quinto anno ætatis ſuæ, centeſimo autem quadrageſimo & quinto patris ſui, cum Lot filio fratris & Sara conjuge perrexit in terram Chanaan, & pervenit uſque ad Sichem, ubi rurſus accepit divinum oraculum, de quo
Gen. 12. 7. ita ſcriptum eſt: *Et apparuit Dominus Abrahæ, & dixit illi, Semini tuo dabo terram hanc.* Nihil hic de illo ſemine (1) promiſſum eſt, in quo pater factus eſt omnium gentium: ſed de illo ſolo, de quo pater eſt unius Iſraeliticæ gentis; ab hoc enim ſemine terra illa poſſeſſa eſt.

CAPUT XIX.

De Saræ pudicitia in Ægypto per Deum cuſtodita, quam Abraham non uxorem ſuam eſſe dixerat, ſed ſororem.

Gen. 12. 7. &c. DEINDE ædificato ibi altari; & invocato Deo, Abraham profectus eſt inde, & habitavit in eremo, atque inde ire in Ægyptum famis neceſſitate compulſus eſt. Ubi uxorem ſuam dixit ſororem, nihil mentitus. Erat enim & hoc, quia propinqua erat ſanguine: ſicut etiam Lot eadem propinquitate, cum fratris ejus eſſet filius, frater ejus eſt dictus. Itaque uxorem tacuit, non negavit, conjugis tuendam pudicitiam committens Deo, & humanas inſidias cavens ut homo: quoniam ſi periculum quantum caveri poterat, non caveret, magis tentaret Deum, quam ſperaret in Deum. De qua re
*Lib. 22. n. 36. contra calumniantem Fauſtum Manichæum * ſatis diximus. Denique factum eſt, quod de Domino præſumſit Abraham. Nam Pharao rex Ægypti, qui eam ſibi uxorem acceperat, graviter afflictus marito reddidit. Ubi abſit ut credamus, alieno concubitu fuiſſe pollutam: quia multo eſt credibilius, hoc Pharaonem facere afflictionibus magnis non fuiſſe permiſſum.

CAPUT XX.

De ſeceſſione Lot & Abrahæ quæ illis ſalva caritate complacuit.

REVERSO igitur Abraham ex Ægypto in locum unde venerat, tunc Lot fratris filius ab illo in terram Sodomorum, ſalva caritate, diſceſſit. Divites quippe facti erant, paſtoreſque multos pecorum habere cœperant, quibus inter ſe rixantibus, eo modo familiarum ſuarum pugnacem diſcordiam vitaverunt. Poterat quippe hinc, ut ſunt humana, etiam inter ipſos aliqua rixa conſurgere. Proinde hoc malum præcaventis Abrahæ verba iſta ſunt ad Lot: *Non ſit rixa inter me & te, & inter paſtores meos, & paſtores tuos, quia homines nos fratres ſumus: Nonne ecce tota terra ante te eſt? Diſcede a me: ſi tu in ſiniſtram, ego in dextram; vel ſi tu in dextram, ego in ſiniſtram.* Hinc fortaſſis effecta eſt inter homines pacifica conſuetudo, ut quando terrenorum aliquid partiendum eſt, * major dividat, minor eligat. Gen. 13. 8. & 9. *V. Sen. l. 6. declam.

CAPUT XXI.

De tertia promiſſione Dei, qua terram Chanaan Abrahæ & ſemini ejus in perpetuum pollicetur.

CUM ergo digreſſi eſſent, ſeparatimque habitarent Abraham & Lot neceſſitate ſuſtentandæ familiæ, non fœditate diſcordiæ, & Abraham in terra Chanaan, Lot autem eſſet in Sodomis, oraculo tertio Dominus dixit ad Abraham: *Reſpiciens oculis tuis vide a loco in quo nunc tu es, ad Aquilonem, & Africum, & Orientem, & Mare; quia omnem terram quam tu vides, (2) tibi dabo, & ſemini tuo uſque in ſæculum, & faciam ſemen tuum tamquam arenam terræ. Si poteſt aliquis dinumerare arenam terræ, & ſemen tuum dinumerabitur. Surgens perambula terram in longitudinem ejus, & in latitudinem, quia tibi dabo eam.* In hac promiſſione utrum ſit etiam illa qua pater factus eſt omnium gentium, non evidenter apparet. Poteſt enim videri ad hoc pertinere: *Et faciam ſemen tuum tamquam arenam terræ:* quod ea locutione dictum eſt, quam Græci vocant hyperbolen? quæ utique tropica eſt, non propria. Quo tamen modo, ut ceteris tropis uti ſolere Scripturam, nullus qui eam didicit, ambigit. Iſte autem tropus, id eſt, modus locutionis fit, quando id quod dicitur, longe eſt amplius, quam quod eo dicto ſignificatur. Quis enim non videat, quam ſit incomparabiliter amplior arenæ numerus, quam poteſt eſſe omnium hominum ab ipſo Adam uſque ad terminum ſæculi? Quanto ergo magis quam ſemen Abrahæ, non ſolum quod pertinet ad Iſraeliticam gentem, verum etiam Gen. 13. 14. &c.

(a) Editi, *Quamobrem unum:* paulloque poſt, *regnum ſcilicet Sicyoniorum.* Verba *unum* & *regnum* non habent MSS.

(1) Cod. Veron. *dictum eſt.*

(2) Cod. Veronen. cum eodem Auguſtino ſub finem hujuſmet capitis; & lib. 1. quæſtionum in Geneſim, qu. 28. ad hunc locum, *tibi dabo eam.*

quod eſt, & futurum eſt ſecundum imitationem fidei, toto orbe terrarum in omnibus gentibus. Quod ſemen, in comparatione multitudinis impiorum, profecto in paucis eſt: quamvis & ipſi pauci faciant innumerabilem multitudinem ſuam, quæ ſignificata eſt ſecundum hyperbolen per arenam terræ. Sane iſta multitudo quæ promittitur Abrahæ, non Deo eſt innumerabilis, ſed hominibus: Deo autem nec arena terræ. Proinde quia non tantum gens Iſraelitica, ſed univerſum ſemen Abrahæ, ubi eſt (*a*) & promiſſio, non ſecundum carnem, ſed ſecundum ſpiritum plurium filiorum, congruentius arenæ multitudini comparatur; poteſt hic intelligi utriuſque rei facta promiſſio. Sed ideo diximus, quod non evidenter appareat, quia & illius gentis unius multitudo, quæ ſecundum carnem nata eſt ex Abraham per ejus nepotem Jacob, in tantum crevit, ut pæne omnes partes orbis impleverit. Et ideo potuit & ipſa ſecundum hyperbolen arenæ multitudini comparari; quia & hæc ſola innumera eſt homini. Terram certe illam ſolam ſignificatam, quæ appellata eſt Chanaan, nemo ambigit. Sed quod dictum eſt: *Tibi dabo eam, & ſemini tuo uſque in ſæculum:* poteſt movere nonnullos, ſi *uſque in ſæculum* intelligant in æternum. Si autem (1) *in ſæculum* hoc loco ſic accipiant, quemadmodum fideliter tenemus, initium futuri ſæculi a fine præſentis ordiri, nihil eos movebit: quia etſi expulſi ſunt Iſraelitæ de Jeroſolymis, manent tamen in aliis civitatibus terræ Chanaan, & uſque in finem manebunt: & univerſa terra illa cum a Chriſtianis inhabitatur, etiam ipſum ſemen eſt Abrahæ.

CAPUT XXII.

De ſuperatis ab Abraham hoſtibus Sodomorum, quando & Lot de captivitate eripuit, & a Melchiſedec ſacerdote benedictus eſt.

[Gen. 13. 18.] HOc reſponſo promiſſionis accepto migravit Abraham, & manſit in alio ejuſdem terræ loco, (2) id eſt, juxta quercum Mambræ, quæ erat Chebron. Deinde ab hoſtibus qui Sodomis irruerant, cum quinque reges adverſus quatuor bellum gererent, & victis Sodomitis etiam Lot captus eſſet, liberavit eum Abraham, adductis ſecum in prœlium trecentis-decem & octo vernaculis ſuis: & victoriam fecit (*b*) regibus Sodomorum, nihilque ſpoliorum auferre voluit, cum rex cui vicerat obtuliſſet. Sed plane tunc benedictus eſt a Melchiſedec, [Gen. 14. 18.] qui erat ſacerdos Dei excelſi: de quo in epiſtola quæ inſcribitur ad Hebræos, [Hebr. 7. 1.] quam plures apoſtoli Pauli eſſe dicunt, * quidam vero negant, [* V. ſupra pag. 143. Not. h.] multa & magna conſcripta ſunt. Ibi quippe primum apparuit ſacrificium, quod nunc a Chriſtianis offertur Deo toto orbe terrarum, impleturque illud quod longe poſt hoc factum per Prophetam dicitur ad Chriſtum, qui fuerat adhuc venturus in carne: *Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec*. [Pſ. 109. 4.] Non ſcilicet ſecundum ordinem Aaron: qui ordo fuerat auferendus illuceſcentibus rebus, quæ illis umbris prænotabantur.

CAPUT XXIII.

De verbo Domini ad Abraham, quo ei promittitur ſecundum multitudinem ſtellarum multiplicanda poſteritas: quod credens juſtificatus eſt adhuc in præputio conſtitutus.

ETiam tunc factum eſt verbum Domini ad Abraham in viſu. [Gen. 15. 1. &c.] Qui cum ei protectionem mercedemque promitteret valde multam: ille de poſteritate ſollicitus, quemdam Eliezer vernaculum ſuum futurum ſibi heredem dixit: continuoque illi promiſſus eſt heres, non ille vernaculus, ſed qui de ipſo Abraham fuerat exiturus: rurſuſque ſemen innumerabile, non ſicut arena terræ, ſed ſicut ſtellæ cæli: ubi mihi magis videtur promiſſa poſteritas cæleſti felicitate ſublimis. Nam quantum ad multitudinem pertinet, quid ſunt ſtellæ cæli ad arenam terræ, niſi quis & iſtam comparationem in tantum eſſe ſimilem dicat, in quantum etiam ſtellæ dinumerari non valent? Quia nec omnes eas videri poſſe credendum eſt. Nam quanto quiſque acutius intuetur, tanto plures videt. Unde & acerrime cernentibus aliquas occultas eſſe merito exiſtimatur, exceptis eis ſideribus quæ in alia parte orbis a nobis remotiſſima oriri & occidere perhibentur. Poſtremo quicumque univerſum ſtellarum numerum comprehendiſſe (3) & conſcripſiſſe jactantur, ſicut Aratus vel Eudoxus, vel ſi qui alii ſunt, eos libri hujus contemnit auctoritas. Hic ſane illa ſententia ponitur, [Ibid. 6.] cujus Apoſtolus meminit propter Dei gratiam commendandam: *Credidit Abraham Deo, & deputatum eſt illi ad juſtitiam*: [Rom. 4. 3.] ne circumciſio glorietur, genteſque incircumciſas ad fidem Chriſti nollet admitti. Hoc enim quando factum eſt, ut credenti Abrahæ deputaretur fides ad juſtitiam, nondum fuerat circumciſus.

CAPUT XXIV.

De ſignificatione ſacrificii, quod Abraham offerre præceptus eſt, cum popoſciſſet ut de his quæ (c) crediderat doceretur.

1. IN eodem viſu cum loqueretur ei Deus, etiam hoc ait illum: *Ego Deus qui te eduxi de regione Chaldæorum, ut dem tibi terram hanc, ut heres ſis ejus*. [Gen. 15. 7.] Ubi cum interrogaſſet Abraham ſecundum quid ſciret, quod heres ejus erit, dixit illi Deus: *Accipe mihi juvencam trimam, & capram trimam, & arietem trimum, & turturem, & columbam. Accepit autem* [Ibid. 9. &c.]

tem

(a) Sic MSS. At editi, *ubi eſt expreſſa promiſſio*.
(b) Editi, *de regibus*. Abeſt *de* a MSS. & abeſſe debet: nam victoria in gratiam regum Sodomorum de hoſtibus eorum facta eſt.

(c) Sic MSS. At editi, *crederet*.
(1) Cod. Veronen. *ſæculum*, omiſſo *in*.
(2) Abeſt a Veron. cod. *id eſt*.
(3) Verba & *conſcripſiſſe* deſunt in cod. Veron.

tem (*a*) *illi hæc omnia*, *& diviſit illa media*, *& poſuit ea contra faeiem alterum alteri : aves autem non diviſit*. *Et deſcenderunt*, ſicut ſcriptum eſt, *aves ſupra corpora quæ diviſa erant*, *& conſedit illis Abram*. *Circa ſolis autem occaſum pavor irruit ſuper Abram*, *& ecce timor tenebroſus magnus incidit ei : & dictum eſt ad Abram*, *Sciendo ſcies*, *quia peregrinum erit ſemen tuum in terra non propria*, *& in ſervitutem redigent eos*, *& affligent eos quadringentis annis ; gentem autem cui ſervierint*, *judicabo ego*. *Poſt hæc vero exibunt huc* (1) *cum ſuppellectili multa*. *Tu autem ibis ad patres tuos cum pace* (*b*) *nutritus in ſenecta bona*. *Quarta vero generatione convertent ſe huc*. *Nondum enim impleta ſunt peccata Amorrhæorum uſque adhuc*. *Cum autem jam ſol erat ad occaſum*, *facta eſt flamma*, *& ecce fornax fumabunda*, *& lampades ignis*, *quæ pertranſierunt per media diviſa illa*. *In die illa diſpoſuit Dominus Deus teſtamentum ab Abram*, *dicens*, *Semini tuo dabo terram hanc*, *a flumine Ægypti uſque ad flumen magnum Euphratem*, *Cenæos*, *& Cenezæos*, *& Cedmonæos*, *& Chetæos*, *& Phereſæos*, *& Raphaim*, *& Amorrhæos*, *& Chananæos*, *& Evæos*, *& Gergeſæos*, *& Iebuſæos*.

2. Hæc omnia in viſu facta divinitus atque dicta ſunt, de quibus ſingulis enucleate diſſerere longum eſt, & intentionem Operis hujus excedit. Quod ergo ſatis eſt, noſſe debemus: poſtea quam dictum eſt, crediđiſſe Abraham Deo, & deputatum eſſe illi ad juſtitiam, non eum in
Gen. 15. 8. fide defeciſſe, ut diceret: *Dominator Domine*, *ſecundum quid ſciam*, *quia heres ejus ero ?* Terræ quippe illius promiſſa erat hereditas. Non enim ait, Unde ſciam, quaſi adhuc non crederet: ſed ait, *Secundum quid ſciam*, ut ei rei quam crediderat aliqua ſimilitudo adhiberetur, qua ejus modus agnoſceretur. Sicut non eſt vir-
Luc. 1. 34. ginis Mariæ diffidentia, quod ait : *Quomodo fiet iſtud*, *quoniam virum non cognoſco ?* Quod enim futurum (2) eſſe certa erat, modum quo fieret inquirebat. Et hoc cum quæſiſſet, audivit: *Spi-*
Ibid. 35. *ritus-ſanctus ſuperveniet in te*, *& virtus Altiſſimi obumbrabit tibi*. Denique & hic ſimilitudo data eſt de animalibus, juvenca, capra & ariete, & duabus volucribus, turture & columba : ut ſecundum hæc futurum ſciret, quod futurum eſſe jam non ambigeret. Sive ergo per juvencam ſignificata ſit plebs poſita ſub jugo legis, per capram eadem plebs peccatrix futura, per arietem eadem plebs etiam regnatura; (quæ animalia propterea trima dicuntur, quia cum ſint inſignes articuli temporum ab Adam uſque ad Noe, & inde uſque ad Abraham, & inde uſque ad David, qui reprobato Saule primus in regno gentis Iſraeliticæ eſt Domini voluntate fundatus; in hoc ordine tertio, qui tenditur ex Abraham uſque ad David, tamquam tertiam ætatem gerens ille populus adolevit) ſive aliquid aliud convenientius iſta ſignificent; nullo tamen modo dubitaverim, ſpiritales in ea præfiguratos additamento turturis & columbæ. Et ideo dictum eſt : *Aves autem non diviſit ;* quoniam carnales inter ſe dividuntur, ſpiritales autem nullo modo; ſive a negotioſis converſationibus hominum ſe removeant, ſicut turtur; ſive inter illas degant, ſicut columba: utraque tamen avis eſt ſimplex & innoxia; ſignificans & in ipſo Iſraelitico populo, cui terra illa danda erat, futuros individuos filios promiſſionis & heredes regni in æterna felicitate (*c*) manſuri. Aves autem deſcendentes ſuper corpora quæ diviſa erant, non boni aliquid, ſed ſpiritus indicant aeris hujus, paſtum quemdam ſuum de carnalium diviſione quærentes. Quod autem illis conſedit Abraham, ſignificat etiam inter illas carnalium diviſiones (*d*) veros uſque in finem perſeveraturos fideles. Et circa ſolis occaſum quod pavor irruit in Abraham, & timor tenebroſus magnus, ſignificat circa hujus ſæculi finem magnam perturbationem ac tribulationem futuram fidelium: de qua Dominus dixit in Evangelio:
Erit enim tunc tribulatio magna, *qualis non fuit* Matth. 24. 21.
ab initio.

3. Quod vero dictum eſt ad Abraham, *Sciendo ſcies*, *quia peregrinum erit ſemen tuum in terra non propria*, *& in ſervitutem redigent eos*, *&* Gen. 15. 13.
affligent eos quadringentis annis : de populo Iſrael, qui fuerat in Ægypto ſerviturus, apertiſſime prophetatum eſt. Non quod in eadem ſervitute ſub Ægyptiis affligentibus quadringentos annos ille populus fuerat peracturus; ſed in ipſis quadringentis annis prænuntiatum eſt hoc futurum. Quemadmodum enim ſcriptum eſt de
Thara patre Abrahæ: *Et fuerunt dies Tharæ in* Gen. 11. 32.
Charra quinque & ducenti anni ; non quia ibi omnes acti ſunt, ſed quia ibi completi ſunt :
ita & hic propterea interpoſitum eſt: *Et in ſer-* Gen. 15. 13.
vitutem redigent eos, *& affligent eos quadringentis annis*; quoniam iſte numerus in eadem afflictione completus eſt, non quia ibi univerſus peractus eſt. Quadringenti ſane dicuntur anni propter numeri plenitudinem, quamvis aliquanto amplius ſint; ſive ex hoc tempore computentur, quo iſta promittebantur Abrahæ, ſive ex quo natus eſt Iſaac, propter ſemen Abrahæ, de quo iſta prædicuntur. Computantur enim, ſicut ſuperius jam diximus, ab anno ſeptuageſimo & quinto Abrahæ, quando ad eum facta eſt prima promiſſio, uſque ad exitum Iſrael ex Ægypto, quadringenti & triginta anni : quorum Apoſtolus ita meminit: *Hoc autem dico*, inquit, *teſta-*

(a) Editi, *ille*. At MSS. *illi :* juxta Græc. LXX. αὐτῷ.
(b) LXX. in antiquis codicibus habent τραφείς, *nutritus :* attamen in Complutenſi, ταφείς, *ſepultus*.
(c) Sic MSS. Editi vero, *manſuros*.
(d) Vind. Am. & Er. poſt *carnalium diviſiones*, addunt *ſpiritales eſſe nonnullos*. Id non habent MSS. ſed plerique pro *veros*, ferunt *viros*. Cod. Veron. *viro*.
(1) Cod. Veronen. *cum ſuppellectile*.
(2) Cod. Veronen. *eſſet ;* mutanda eſt interpunctio, ut hæc lectio retineatur. Ibidem tota ſententia *Spiritus ſanctus ſuperveniet in te*, *& virtus Altiſſimi obumbrabit tibi* deeſt in eodem MS.

Gal. 3. 17. *teſtamentum confirmatum a Deo, quæ poſt quadringentos & triginta annos facta eſt lex, non infirmat ad evacuandam promiſſionem*. Jam ergo iſti quadringenti & triginta anni, quadringenti poterant nuncupari, quia non ſunt multo amplius: quanto magis cum aliquot jam ex iſto numero præteriiſſent, quando illa in viſu demonſtrata & dicta ſunt Abrahæ; vel quando Iſaac natus eſt centenario patri ſuo, a prima promiſſione poſt xxv. annos, cum jam ex iſtis quadringentis-triginta quadringenti & quinque remanerent, quos Deus quadringentos voluit nominare, & cetera quæ ſequuntur in verbis prænuntiantis Dei, nullus dubitaverit ad Iſraeliticum populum pertinere.

Gen. 15. 17. 4. Quod vero adjungitur: *Cum autem jam ſol erat ad occaſum, flamma facta eſt, & ecce fornax fumabunda, & lampades ignis, quæ pertranſierunt per media diviſa illa*: ſignificat jam in fine ſæculi per ignem judicandos eſſe carnales. Sicut enim afflictio Civitatis Dei, qualis antea numquam fuit, quæ ſub Antichriſto futura ſperatur, ſignificatur tenebroſo timore Abrahæ circa ſolis occaſum, id eſt propinquante jam fine ſæculi: ſic ad ſolis occaſum, id eſt, ad ipſum jam finem, (a) ſignificatur iſto igne dies judicii dirimens carnales per ignem ſalvandos, (1) & in igne damnandos. Deinde teſtamentum factum ad Abraham, terram Chanaan proprie manifeſtat, & nominat in ea undecim gentes a flumine Ægypti uſque ad flumen magnum Euphratem. Non ergo a flumine magno Ægypti, hoc eſt, Nilo; ſed a parvo, quod dividit inter Ægyptum & Palæſtinam, ubi eſt civitas Rhinocorura.

CAPUT XXV.

De Agar ancilla Saræ, quam eadem Sara Abrahæ voluit eſſe concubinam.

Gen. 16. JAM hinc tempora conſequuntur filiorum Abrahæ, unius de Agar ancilla, alterius de Sara libera, de quibus in libro ſuperiore jam diximus. Quod autem adtinet ad rem geſtam, nullo modo eſt inurendum de hac concubina crimen Abrahæ. Uſus eſt ea quippe ad generandam prolem, non ad explendam libidinem; nec inſultans, ſed potius obediens conjugi, quæ ſuæ ſterilitatis credidit eſſe ſolatium, ſi fecundum ancillæ uterum, quoniam natura non poterat, voluntate faceret ſuum, & eo jure 1. Cor. 7. 4. quo dicit Apoſtolus, *Similiter & vir non habet poteſtatem corporis ſui, ſed mulier*, uteretur mulier ad pariendum ex altera, quod non poterat ex ſe ipſa. Nulla eſt hic cupido laſciviæ, nulla nequitiæ turpitudo. Ab uxore cauſſa prolis ancilla marito traditur, a marito cauſſa prolis accipitur: ab utroque non culpæ luxus, ſed naturæ fructus exquiritur. Denique cum ancilla gravida, (b) domina ſterili, ſuperbiret, & hoc Sara ſuſpicione muliebri viro potius imputaret, etiam ibi demonſtravit Abraham non ſe amatorem ſervum, ſed liberum fuiſſe genitorem, & in Agar Saræ conjugi pudicitiam cuſtodiſſe; nec voluptatem ſuam, ſed voluntatem illius impleviſſe; accepiſſe, nec petiiſſe; acceſſiſſe, nec hæſiſſe; ſeminaſſe, nec amaſſe. Ait enim, *Ecce ancilla tua in manibus tuis, utere ea quomodo tibi placuerit*. Gen. 16. 6. O virum viriliter utentem feminis, conjuge temperanter, ancilla obtemperanter, nulla intemperanter!

CAPUT XXVI.

De teſtificatione Dei ad Abraham, qua eidem ſeni de ſterili Sara filium ſpondet, patremque eum gentium ſtatuit, & promiſſi fidem ſacramento circumciſionis obſignat.

POST hæc eſt natus Iſmael ex Agar, in quo putare poſſet impletum, quod ei promiſſum fuerat, cum ſibi vernaculum ſuum adoptare voluiſſet, dicente Deo: *Non erit heres tuus hic; ſed qui exiet de te, ille erit heres tuus*. Gen. 15. 4. Hoc ergo promiſſum ne in ancillæ filio putaret impletum, jam *cum eſſet annorum nonaginta & novem, apparuit ei Dominus, & dixit illi, Ego* Gen. 17. 1. &c. *ſum Deus, place in conſpectu meo, & eſto ſine querela, & ponam teſtamentum meum inter me & inter te, & implebo te valde. Et procidit Abram in faciem ſuam. Et locutus eſt illi Deus, dicens, Et* (c) *ego, ecce teſtamentum meum tecum; & eris pater multitudinis gentium: & non appellabitur adhuc nomen tuum Abram, ſed erit nomen tuum Abraham; quia patrem multarum gentium poſui te: &* (d) *augebo te valde, & ponam te in gentes, & reges ex te exibunt; & ſtatuam teſtamentum meum inter me & inter te, & inter ſemen tuum poſt te in generationes eorum in teſtamentum æternum, ut ſim tibi Deus & ſemini tuo poſt te. Et dabo tibi & ſemini tuo poſt te terram, in qua incola es, omnem terram Chanaan in poſſeſſionem æternam, & ero illis Deus. Et dixit Deus ad Abraham, Tu autem teſtamentum meum conſervabis, & ſemen tuum poſt te* (2) *in generationes ſuas. Et hoc eſt teſtamentum* (e) *quod conſervabis inter me & vos, & inter ſemen tuum poſt te in generationes ſuas. Circumcidetur omne veſtrum maſculinum, & circumcidemini* (f) *carnem præputii veſtri: & erit in ſignum teſtamenti inter me & vos. Et puer octo dierum circumcidetur, veſtrum omne maſculinum*

(a) Vind. Am. & Er. *finem ſæculi*.
(b) Sic probæ notæ liber Corb. Alii MSS. cum editis, *dominæ*.
(c) Sic MSS. juxta LXX. At Vind. Am. Er. *Ecce ego, & ecce teſtamentum*. Lov. *Et ecce ego, teſtamentum*.
(d) MSS. conſtanter habent, *& augeam te valde*, cum Veron. cod. D. Auguſtinus lib. 1. Locutionum de Geneſi hic, ait *Latini habent; augeam te nimis valde*.
(e) Editi, *teſtamentum meum*. Abeſt *meum* a MSS. & a LXX.
(f) Ita MSS. juxta Græc. LXX. At editi, *in carne*.
(1) Cod. Veron. *& igne*.
(2) Cod. Veron. Cum eodem Auguſtino lib. 1. Locutionum de Geneſi hic, *in progenies ſuas*.

num in progenies veſtras. Vernaculus & emtitius ab omni filio (a) alienigena, qui non eſt de ſemine tuo, circumciſione circumcidetur: vernaculus domus tuæ & emtitius. Et erit teſtamentum meum in carne veſtra in teſtamentum æternum. Et (b) qui non fuerit circumciſus, maſculus qui non circumcidetur carnem præputii ſui octavo die, interibit anima illa de genere ejus; quia teſtamentum meum diſſipavit. Et dixit Deus ad Abraham, (c) Sara uxor tua, non appellabitur nomen ejus Sara, ſed Sarra erit nomen ejus. Benedicam autem illam, & dabo tibi ex ea filium: & benedicam illum; & erit in nationes, & reges gentium ex eo erunt. Et procidit Abraham ſuper faciem ſuam; & riſit, & dixit in animo ſuo, dicens, Si mihi centum annos habenti naſcetur (1) *filius, & ſi Sarra annorum nonaginta pariet? Dixit autem Abraham ad Deum, Iſmael hic vivat in conſpectu tuo. Dixit autem Deus ad Abraham, Ita, ecce Sarra uxor tua pariet tibi filium, & vocabis nomen ejus Iſaac: & ſtatuam teſtamentum meum ad illum in teſtamentum æternum,* (d) *eſſe illi Deus, & ſemini ejus poſt illum. De Iſmael autem ecce* (e) *exaudivi te: ecce benedixi eum, &* (f) *ampliabo illum, & multiplicabo illum valde. Duodecim gentes generabit: & dabo illum in gentem magnam. Teſtamentum autem meum ſtatuam ad Iſaac, quem pariet tibi Sarra in tempore hoc ad annum ſequentem.*

a. Hic apertiora promiſſa ſunt de vocatione gentium in Iſaac, id eſt, in filio promiſſionis, quo ſignificatur gratia, non natura: quia de ſene & anu ſterili promittitur filius. Quamvis enim & naturalem procreationis excurſum Deus operetur: ubi tamen evidens opus Dei eſt, vitiata & ceſſante natura, ibi evidentius intelligitur gratia. Et quia hoc non per generationem, ſed per regenerationem futurum erat, ideo nunc imperata eſt circumciſio, quando de Sarra promiſſus eſt filius. Et quod omnes, non ſolum filios, verum etiam ſervos vernaculos & emtitios circumcidi jubet, ad omnes iſtam gratiam pertinere teſtatur. Quid enim aliud circumciſio ſignificat, quam vetuſtate exuta naturam renovatam? Et quid aliud quam Chriſtum octavus dies, qui hebdomada completa, hoc eſt, poſt ſabbatum, reſurrexit? Parentum mutantur & nomina, omnia reſonant novitatem, & in Teſtamento vetere obumbratur novum. Quid eſt enim quod dicitur Teſtamentum vetus, niſi occultatio novi? Et quid eſt aliud quod dicitur novum, niſi veteris revelatio? Riſus Abrahæ, exſultatio eſt gratulantis, non irriſio diffidentis. Verba quoque ejus illa in animo ſuo: *Si mihi centum annos habenti naſcetur filius, & ſi Sarra annorum nonaginta pariet:* non ſunt dubitantis, ſed admirantis. Si quem vero movet quod dictum eſt: *Et dabo tibi & ſemini tuo poſt te terram, in qua tu incola es, omnem terram Chanaan in poſſeſſionem æternam*; quomodo accipiatur impletum, ſive adhuc exſpectetur implendum, cum poſſeſſio quæcumque terrena æterna cuilibet genti eſſe non poſſit: ſciat æternum a noſtris interpretari, quod Græci appellant αἰώνιον, quod a ſæculo derivatum eſt: αἰὼν quippe Græce ſæculum nuncupatur. Sed non ſunt auſi Latini hoc dicere ſæculare, ne longe in aliud mitterent ſenſum. Sæcularia quippe dicuntur multa, quæ in hoc ſæculo ſic aguntur, ut brevi etiam tempore tranſeant: αἰώνιον autem quod dicitur, aut non habet finem, aut uſque in hujus ſæculi tenditur finem.

Circumciſione regeneratio ſignificatur.

CAPUT XXVII.

De maſculo, qui ſi octavo die non fuerit circumciſus, perit anima ejus, quia teſtamentum Dei diſſipavit.

ITEM poteſt movere, quomodo intelligi oporteat quod hic dictum eſt: *Maſculus qui non circumcidetur carnem præputii ſui octavo die, interibit anima illa de genere ejus, quia teſtamentum meum diſſipavit*: cum hæc nulla culpa ſit parvuli, cujus dixit animam perituram; nec ipſe diſſipaverit teſtamentum Dei, ſed majores qui eum circumcidere non curarunt: niſi quia etiam parvuli, non ſecundum ſuæ vitæ proprietatem, ſed ſecundum communem generis humani originem, omnes in illo uno teſtamentum Dei diſſipaverunt, in quo omnes peccaverunt. Multa quippe appellantur teſtamenta Dei, exceptis illis duobus magnis, vetere & novo, quod licet cuique legendo cognoſcere. Teſtamentum autem primum, quod factum eſt ad hominem primum, profecto illud eſt: *Qua die ederitis, morte moriemini*. Unde ſcriptum eſt in libro, qui Eccleſiaſticus appellatur: *Omnis caro ſicut veſtis veteraſcit. Teſtamentum* (g) *enim a ſæculo, Morte morieris*. Cum enim lex evidentior poſtea data ſit, & dicat Apoſtolus: *Ubi autem non eſt lex, nec prævaricatio:* quo pacto quod legitur in Pſalmo verum eſt: *Prævaricatores*

Gen. 17. 1. — Rom. 5. 12. — Gen. 2. 17. — Eccl. 14. 18. ſec. LXX. — Rom. 4. 15. — Pſ. 118. 119.

(a) In MSS. *alieno*: & ita in Veronen. Apud LXX. ἀλλοτρίου.

(b) Editio Lov. *Et maſculus qui non fuerit circumciſus carne præputii ſui &c.* Caſtigatur auctoritate MSS. qui nihil hic diſſentiunt a LXX. At Vind. & Am. in eo non conſentiunt, quod loco *qui non circumcidetur*, habent *qui non circumcidet*. Er. *ſi non circumcidetur carne*.

(c) Ita MSS. ſecundum LXX. Editi autem, *Sarai uxor tua, non appellabitur nomen ejus Sarai*, (vel *ultra Sarai*) *ſed Sara erit nomen ejus*.

(d) Lov. *& ero*. Er. *& ſim*. Melius Vind. & Am. *ut ſim*. Attamen MSS. habent, *eſſe illi Deus*. Græc. LXX. εἶναι αὐτῷ θεός.

(e) Editi, *audivi te*. At MSS. *exaudivi te*: quod reſpondet Græco ἐπήκουσά σου.

(f) Sic MSS. At editi, *amplificabo*.

(g) Editi: *Teſtamentum eſt a ſæculo, morte morientur, qui tranſgrediuntur præcepta Dei*. Locus veterum librorum ope liberatur a gloſſemate, & redintegratur. Sumtus eſt ex Eccleſiaſtici capite 14. v. 18. apud LXX. In Vulgata vero jungitur verſiculo 12. & exhibetur ſic: *Teſtamentum hujus mundi, morte morietur*.

(1) Deeſt *filius* in noſtro Veronen. Cod. & ita Lib. 1. Locutionum de Geneſi hic, abfuiſſe docet a ſuis MSS. libris Auguſtinus.

res æſtimavi omnes peccatores terræ, niſi quia omnes legis alicujus prævaricatæ ſunt rei, qui aliquo peccato tenentur obſtricti? Quamobrem ſi etiam parvuli, quod vera fides habet, naſcuntur non proprie, ſed originaliter peccatores, unde illis gratiam remiſſionis peccatorum neceſſariam confitemur; profecto eo modo quo ſunt peccatores, etiam prævaricatores legis illius, quæ in paradiſo data eſt, agnoſcuntur; ut verum ſit utrumque, quod ſcriptum eſt, & *Prævaricatores æſtimavi omnes peccatores terræ*; & *Ubi lex non eſt, nec prævaricatio*. Ac per hoc, quia circumciſio ſignum regenerationis fuit, (*a*) & non immerito parvulum propter originale peccatum, quo primum Dei diſſipatum eſt teſtamentum, generatio diſperdet, niſi regeneratio liberet: ſic intelligenda ſunt hæc divina verba, tamquam dictum ſit, Qui non fuerit regeneratus, interibit anima illa (1) de populo ejus, quia teſtamentum Dei diſſipavit, quando in Adam cum omnibus etiam ipſe peccavit. Si enim dixiſſet, Quia hoc teſtamentum meum diſſipavit; non niſi de iſta circumciſione intelligi cogeret: nunc vero, quoniam non expreſſit cujuſmodi teſtamentum parvulus diſſipaverit, liberum eſt intelligere de illo teſtamento dictum, cujus diſſipatio pertinere poſſit ad parvulum. Si autem quiſquam hoc non niſi de iſta circumciſione dictum eſſe contendit, quod in ea teſtamentum Dei, quoniam non eſt circumciſus diſſipaverit parvulus; quærat locutionis aliquem modum, quo non abſurde poſſit intelligi, ideo diſſipaſſe teſtamentum, quia licet non ab illo, tamen in illo eſt diſſipatum. Verum ſic quoque animadvertendum eſt, nulla in ſe negligentia ſua (*b*) injuſte interire incircumciſi animam parvuli, niſi originalis obligatione peccati.

CAPUT XXVIII.

De commutatione nominum Abrahæ & Sarræ, qui cum ob unius ſterilitatem, ob utriuſque autem ſenectutem generare non poſſent, munus fecunditatis indepti ſunt.

FACTA igitur promiſſione tam magna tamque dilucida ad Abraham, cui evidentiſſime dictum eſt:
Gen. 17. 4. &c. *Patrem multarum gentium poſui te: & augebo te valde, & ponam te in gentes, & reges exibunt ex te: & dabo tibi ex Sarra filium; & benedicam illum, & erit in nationes, & reges gentium ex eo erunt*: quam promiſſionem nunc in Chriſto cernimus reddi: ex illo deinceps illi conjuges non vocantur in Scripturis, ſicut antea vocabantur, Abram & Sara; ſed ſicut nos eos ab initio vocavimus, quoniam ſic jam vocantur ab omnibus, Abraham & Sarra. Cur autem mutatum ſit nomen Abrahæ,
Ibid. 5. Hebr. 11. 11. reddita eſt ratio: *Quia patrem*, inquit, *multarum gentium poſui te*. Hoc ergo ſignificare intelligendum eſt Abraham: Abram vero, quod ante vocabatur, interpretatur Pater excelſus. De nomine autem mutato Sarræ non eſt reddita ratio: ſed, ſicut ajunt, qui ſcripſerunt interpretationes nominum Hebræorum, quæ his ſacris litteris continentur, Sara interpretatur Princeps mea: Sarra autem Virtus. Unde ſcriptum eſt in Epiſtola ad Hebræos: *Fide & ipſa Sarra virtutem accepit* (*c*) *ad emiſſionem ſeminis.* Rom. 4. 19.
Ambo autem (*d*) ſeniores erant, ſicut Scriptura teſtatur: ſed illa etiam ſterilis, & cruore menſtruo jam deſtituta; propter quod jam parere non poſſet, etiam ſi ſterilis non fuiſſet. Porro ſi femina ita ſit provectioris ætatis, ut ei ſolita mulierum adhuc fluant, de juvene parere poteſt, de ſeniore non poteſt: quamvis adhuc poſſit ille ſenior, ſed de adoleſcentula gignere: ſicut Abraham poſt mortem Sarræ de Cethura potuit, quia vividam ejus invenit ætatem. Hoc ergo eſt quod mirum commendat Apoſtolus, &
Gen. 18. 1. ad hoc dicit Abrahæ jam fuiſſe corpus emortuum: quoniam non ex omni femina, cui eſſet adhuc aliquod pariendi tempus extremum, generare ipſe in illa ætate adhuc poſſet. Ad aliquid enim emortuum corpus intelligere debemus, non ad omnia. Nam ſi ad omnia, non jam ſenectus vivi, ſed cadaver eſt mortui. Quamvis etiam ſic ſolvi ſoleat iſta quæſtio, quod de Cethura poſtea genuit Abraham, quia gignendi donum, quod a Domino accepit, etiam poſt obitum manſit uxoris. Sed propterea mihi videtur illa, quam ſecuti ſumus, hujus quæſtionis ſolutio præferenda, quia centenarius quidem ſenex, ſed temporis noſtri, de nulla poteſt femina gignere, non tunc, quando adhuc tam diu vivebant, ut centum anni nondum facerent hominem decrepitæ ſenectutis.

CAPUT XXIX.

De tribus viris vel Angelis, in quibus ad quercum Mambræ apparuiſſe Abrahæ Dominus indicatur.

ITEM Deus apparuit Abrahæ ad quercum
Ibidem 2. &c. Mambræ in tribus viris, quos dubitandum non eſt Angelos fuiſſe: quamvis quidam exiſtiment unum in eis fuiſſe Dominum Chriſtum, aſſerentes eum etiam ante indumentum carnis fuiſſe viſibilem. Eſt quidem divinæ poteſtatis, & inviſibilis, incorporalis, (2) incommutabiliſque naturæ, ſine ulla ſui mutatione etiam mortalibus adſpectibus apparere, non per id quod eſt, ſed per aliquid quod ſibi ſubditum eſt, Quid autem illi ſubditum non eſt? Verumtamen ſi propterea confirmant horum trium aliquem fuiſſe Chriſtum, quia cum tres vidiſſet, ad Dominum ſingulariter eſt locutus: ſic enim ſcriptum eſt: *Et ecce tres viri ſtabant ſuper eum, & vi-*

(*a*) Particula & deſideratur in excuſis.

(*b*) Vind. Am. Er. nonnulli MSS. *juſte*.

(*c*) Navarreus MS. *in conceptionem*: diſſentientibus ceteris libris. Græce eſt, εἰς καταβολήν.

(*d*) Sic MSS. Editi autem, *ſenes*.

(1) Cod. Veron. de *genere ejus*: ita preſſius adhæret verbis Geneſeos, præcedente capite allatis.

(2) Cod. Veronen. *immutabiliſque*.

& videns (1) *precucurrit obviam illis ab oſtio taber-
naculi ſui, & adoravit ſuper terram: & dixit,
Domine, ſi inveni gratiam ante te*, &c. cur non
(2) etiam illud advertunt, duos ex eis veniſſe,
ut Sodomitæ delerentur, cum adhuc Abraham
ad unum loqueretur, Dominum appellans, &
intercedens ne ſimul juſtum cum impio in So-
domis perderet? Illos autem duos ſic ſuſcepit
Lot, ut etiam ipſe in colloquio (*a*) cum illis
ſuo ſingulariter Dominum appellaret. Nam cum
eis pluraliter dixiſſet: *Ecce Domini declinate in*
Gen. 19. 2. *domum pueri veſtri*, & cetera quæ ibi dicuntur:
Ibidem 16. &c. poſtea tamen ita legitur: *Et tenuerunt Angeli
manum ejus, & manum uxoris ejus, & manus
duarum filiarum ejus*, (*b*) *in eo quod parceret
Dominus ipſi. Et factum eſt, mox ut eduxerunt
illum foras, & dixerunt, Salvam fac animam
tuam: ne reſpexeris retro, nec ſteteris in tota re-
gione: in monte ſalvum te fac, ne quando com-
prehendaris, Dixit autem Lot ad illos, Oro, Do-
mine, quia invenit puer tuus miſericordiam ante
te*, & quæ ſequuntur. Deinde poſt hæc verba
ſingulariter illi reſpondit & Dominus, cum in
Ibid. 21. duobus Angelis eſſet, dicens: *Ecce* (*c*) *miratus
ſum faciem tuam*, & cetera. Unde multo eſt
credibilius, quod (3) & Abraham in tribus, &
Lot in duobus viris Dominum agnoſcebant, cui
per ſingularem numerum loquebantur, etiam
cum eos homines eſſe arbitrarentur: neque enim
aliam ob cauſſam ſic eos ſuſceperunt, ut tam-
quam mortalibus & humana refectione indigen-
tibus miniſtrarent: ſed erat profecto aliquid,
quo ita excellebant, licet tamquam homines,
ut in eis eſſe Dominum, ſicut eſſe (4) adſolet
in Prophetis, hi qui hoſpitalitatem illis exhi-
bebant, dubitare non poſſent: atque ideo (*d*) &
ipſos aliquando pluraliter, & in eis Dominum
aliquando ſingulariter appellabant. Angelos au-
tem fuiſſe Scriptura teſtatur, non ſolum in
hoc Geneſis libro, ubi hæc geſta narrantur, ve-
rum etiam in epiſtola ad Hebræos, ubi cum
Hebr. 13. 2. hoſpitalitas laudaretur: *Per hanc*, inquit, *etiam
quidam neſcientes hoſpitio receperunt Angelos*. Per
illos igitur tres viros, cum rurſus filius Iſaac de
Sarra promitteretur Abrahæ, divinum datum
eſt etiam tale reſponſum, ut diceretur, (*e*) *Abra-*
Gen. 18. 18. *ham erit in gentem magnam & multam, & be-
nedicentur in eo omnes gentes terræ*. Et hic duo
illa breviſſime pleniſſimeque promiſſa ſunt,
gens Iſrael ſecundum carnem, & omnes gen-
tes ſecundum fidem.

CAPUT XXX.

*De Lot a Sodomis liberato, atque eiſdem cæleſti igne
conſumtis; & de Abimelech, cujus concupiſcen-
tia caſtitati Sarræ nocere non potuit.*

POST hanc promiſſionem liberato de Sodomis Gen. 19.
Lot, & veniente igneo imbre de cælo, to- 24.
ta illa regio impiæ civitatis in cinerem verſa eſt,
ubi ſtupra in maſculos in tantam conſuetudi-
nem convaluerant, quantam leges ſolent alio-
rum factorum præbere licentiam. Verum &
hoc eorum ſupplicium ſpecimen futuri judicii
divini fuit. Nam quo pertinet quod prohibiti
ſunt qui liberabantur ab Angelis retro reſpice-
re, niſi quia non eſt animo redeundum ad ve-
terem vitam, qua per gratiam regeneratus exui-
tur, ſi ultimum evadere judicium cogitamus?
Denique uxor Lot, ubi reſpexit, remanſit; & Uxor
in ſalem converſa hominibus fidelibus quod- Lot.
dam præſtitit condimentum, quo ſapiant aliquid
unde illud caveatur exemplum. Inde rurſus
Abraham fecit in Geraris apud regem civitatis
illius Abimelech, quod in Ægypto de conjuge
fecerat, eique intacta ſimiliter reddita eſt. Ubi
ſane Abraham objurganti regi cur tacuiſſet uxo-
rem, ſororemque dixiſſet, aperiens quid timue-
rit, etiam hoc addidit: *Etenim vere ſoror mea* Gen. 20.
eſt de patre, ſed non de matre: quia de patre 12.
ſuo ſoror erat Abrahæ, de quo propinqua ejus
erat. Tantæ autem pulcritudinis fuit, ut etiam
in illa ætate poſſet adamari.

CAPUT XXXI.

*De Iſaac ſecundum promiſſionem nato, cui nomen
ex riſu utriuſque parentis eſt inditum.*

POST hæc natus eſt Abrahæ ſecundum pro-
miſſionem Dei, de Sarra filius, eumque
nominavit Iſaac, quod interpretatur riſus. Ri-
ſerat enim & pater, quando ei promiſſus eſt,
admirans in gaudio: riſerat & mater, quan-
do per illos tres viros iterum promiſſus eſt,
dubitans in gaudio; quamvis exprobrante An-
gelo quod riſus ille, etiam ſi gaudii fuit, tamen Gen. 18.
plenæ fidei non fuit. Poſt ab eodem Angelo in 13.
fide etiam confirmata eſt. Ex hoc ergo puer no-
men accepit. Nam quod riſus ille non ad irri-
dendum opprobrium, ſed ad celebrandum gau-
dium pertinebat, nato Iſaac, & eo nomine vo-
cato, Sarra monſtravit: ait quippe: *Riſum mi-*
hi fecit Dominus, quicumque enim audierit, con- Gen. 21.
gaudebit mihi. Sed poſt aliquantulum tempus 6.
ancilla de domo ejicitur cum filio ſuo, & duo
illa ſecundum Apoſtolum Teſtamenta ſignifican-
tur, vetus & novum: ubi Sarra (*f*) illa ſupernæ Gal. 4.
Jeruſalem, hoc eſt, Civitatis Dei, figuram gerit. 24.

(a) Sola editio Lov. *in colloquio ſuo cum illis duos ſin-
gulariter Dominum appellaret*,
(b) Particula *in* deeſt in editis: ſed habetur in omnibus
MSS. juxta LXX.
(c) Editi, *miſeratus ſum*. Verius MSS. *miratus ſum*:
nam Græce apud LXX. eſt, ἐθαύμασα, quod hic forte ſo-
nat, *reſpexi*, *reveritus ſum*.
(d) Sic MSS. Editi vero, *& ipſos aliquando pluraliter
ut dominos, aliquando ſingulariter ut in eis dominum ap-
pellabant*.
(e) Lov. *ut diceretur ad Abraham*, *Erit in gentem* &c.
Editi alii & MSS. conſentiunt cum LXX.
(f) Sic MSS. Editi autem, *illius*.
(1) Cod. Veron. cum eodem D. Auguſt. hic lib. I. quæſtio-
num in Geneſim quæſtione XXXIII. *procucurrit in obviam*.
(2) Cod. Veronen. *&*.
(3) Abeſt *&* a Cod. Veron.
(4) Deeſt *eſſe* in cod. Veronen.

CAPUT XXXII.

De obedientia & fide Abrahæ, qua per oblationem immolandi filii probatus eſt, & de morte Sarræ.

Gen. 22. 1. 1. INTER hæc, quæ omnia commemorare nimis longum eſt, tentatur Abraham de immolando dilectiſſimo filio ipſo Iſaac, ut pia ejus obedientia probaretur, ſæculis in notitiam proferenda, non Deo. Neque enim omnis eſt culpanda tentatio: quia & gratulanda eſt, qua fit probatio. Et plerumque aliter animus humanus ſibi ipſi innoteſcere non poteſt, niſi vires ſuas ſibi, non verbo, ſed experimento, tentatione quodam modo interrogante, reſpondeat: ubi ſi Dei munus agnoverit, tunc pius eſt, tunc ſolidatur firmitate gratiæ, non inflatur inanitate jactantiæ. Numquam ſane crederet Abraham, quod victimis Deus delectaretur humanis: quamvis, divino intonante præcepto, obediendum ſit, non diſputandum. Verumtamen Abraham confeſtim filium, cum fuiſſet immolatus, reſurrecturum crediſſe laudandus eſt. Dixerat namque illi Deus, cum de ancilla & filio ejus foras ejiciendis voluntatem conjugis nollet Gen. 21. 12. implere: *In Iſaac vocabitur tibi ſemen*. Et certe ibi ſequitur ac dicitur: *Filium autem ancillæ hujus in magnam gentem faciam* (a) *illum, quia ſemen tuum eſt*. Quomodo ergo dictum eſt: *In Iſaac vocabitur tibi ſemen*, cum & Iſmaelem Deus ſemen ejus vocaverit? Exponens autem Apoſtolus, quid ſit: *In Iſaac vocabitur tibi ſe-* Rom. 9. 8. *men: Id eſt*, inquit, *non qui filii carnis hi filii Dei, ſed filii* (b) *promiſſionis deputantur in ſemine*. Ac per hoc filii promiſſionis, ut ſint ſemen Abrahæ, in Iſaac vocantur, hoc eſt, in (c) Chriſtum vocante gratia congregantur. Hanc ergo promiſſionem pater pius fideliter tenens, quia per hunc oportebat impleri, quem Deus jubebat occidi, non hæſitavit quod ſibi reddi poterat immolatus, qui dari potuit non ſperatus. Sic intellectum eſt & in epiſtola ad Hebræos, & ſic expoſitum. *Fide*, inquit, (d) Hebr. 11. 17. &c. *præceſſit Abraham, In Iſaac tentatus; & unicum obtulit, qui promiſſiones ſuſcepit, ad quem dictum eſt, In Iſaac vocabitur tibi ſemen: cogitans quia & ex mortuis excitare poteſt Deus*. Rom. 8. 32. Proinde addidit: *Pro hoc etiam eum & in ſimilitudinem adduxit*. Cujus ſimilitudinem, niſi illius de quo dicit idem Apoſtolus: *Qui proprio Filio non pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit illum?* Propterea & Iſaac, ſicut Dominus crucem ſuam, ita ſibi ligna ad victimæ locum, quibus fuerat imponendus, ipſe portavit. Poſtremo quia Iſaac occidi non oportebat, poſtea quam eſt pater ferire prohibitus, quis erat ille aries, quo immolato impletum eſt ſignificativo ſanguine ſacrificium? Nempe quando eum vidit Abraham, cornibus in frutice tenebatur. Quis ergo illo figurabatur, niſi Jeſus, ante quam immolaretur ſpinis Judaicis coronatus?

2. Sed divina per Angelum verba potius audiamus. Gen. 22. 10. &c. Ait quippe Scriptura: *Et extendit Abraham manum ſuam ſumere machæram, ut occideret filium ſuum. Et vocavit illum Angelus Domini de cælo, & dixit, Abraham. Ille autem dixit, Ecce ego. Et dixit, Non injicias manum tuam ſuper puerum, neque facias illi quidquam: nunc enim ſcivi quia times Deum* (e) *tu, & non pepercisti filio tuo dilecto propter me*. *Nunc ſcivi*, dictum eſt, nunc ſciri feci: neque enim hoc nondum ſciebat Deus. Deinde ariete illo immolato pro Iſaac filio ſuo, *vocavit*, ut legitur: *Abraham nomen loci illius, Dominus vidit: ut dicant hodie, In monte Dominus apparuit*. Sicut dictum eſt, *Nunc ſcivi*, pro eo quod eſt, nunc ſciri feci: ita hic *Dominus vidit*, pro eo quod eſt, Dominus apparuit, hoc eſt, videri ſe fecit. *Et vocavit Angelus Domini Abraham ſecundo de cælo, dicens Per memetipſum juravi, dicit Dominus, propter quod feciſti verbum hoc, & non peperciſti filio tuo dilecto propter me, niſi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo ſemen tuum, ſicut ſtellas cæli, & tamquam arenam quæ eſt juxta labium maris. Et hereditate poſſidebit ſemen tuum civitates adverſariorum;* (f) *& benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ; quia obaudiſti vocem meam*. Hoc modo eſt illa de vocatione gentium in ſemine Abrahæ, poſt holocauſtum, quo ſignificatus eſt Chriſtus, etiam juratione Dei firmata promiſſio. Sæpe enim promiſerat, ſed numquam juraverat. Quid autem eſt Dei veri veraciſque juratio, niſi promiſſi confirmatio, & infidelium quædam increpatio? Dei juratio.

3. Poſt hæc Sarra mortua eſt, centeſimo & viceſimo-ſeptimo anno vitæ ſuæ, centeſimo autem & triceſimo-ſeptimo viri ſui. Gen. 23. 1. Decem quippe annis eam præcedebat ætate: ſicuti ipſe, quando ſibi ex illa promiſſus eſt filius, ait: *Si mihi annorum centum naſcetur filius, & ſi Sarra annorum nonaginta pariet?* Gen. 17. 17. Tunc emit agrum Abraham, in quo ſepelivit uxorem. Tunc ergo ſecundum narrationem Stephani, in terra Act. 7. 4. illa eſt collocatus, quoniam cœpit ibi eſſe poſſeſſor; poſt mortem ſcilicet patris ſui, qui colligitur ante biennium fuiſſe defunctus.

CAPUT XXXIII.

De Rebecca nepte Nachor, quam Iſaac accepit uxorem.

Gen. 24. 67. DEINDE Rebeccam neptem Nachor patrui ſui, cum annorum quadraginta eſſet Iſaac, duxit uxorem, centeſimo ſcilicet & quadrageſimo anno vitæ patris ſui, triennio poſt mortem matris ſuæ. Ut autem illam duceret, quando ab

(a) In editis omittitur *illum*. Habetur tamen in MSS. & apud LXX.

(b) Er. Lov. *filii repromiſſionis deputantur in ſemen*: diſſentientibus editis aliis & MSS.

(c) Sola editio Lov. *in Chriſto*.

(d) Nonnulli MSS. *obtulit Abraham Iſaac*.

(e) Editi, cum cod. Veron. *Deum tuum*. Melius MSS. juxta LXX. *Deum tu*.

(f) Editi addunt, *ſuorum*: quod a MSS. & a LXX. abeſt.

ab ejus patre in Meſopotamiam ſervus miſſus eſt, quid aliud demonſtratum eſt, cum eidem ſervo dixit Abraham: *Pone manum tuam ſub* Gen.24. 2. *femore meo, & adjurabo te* (1) *per Dominum Deum cæli & Dominum terræ, ut non ſumas filio meo Iſaac uxorem* (2) *de filiabus Chananæorum*, niſi Dominum Deum cæli & Dominum terræ in carne, quæ ex illo femore trahebatur, fuiſſe venturum? Numquid hæc parva ſunt prænuntiatæ indicia veritatis, (*a*) quam compleri videmus in Chriſto?

CAPUT XXXIV.

Quid intelligendum ſit in eo quod Abraham poſt mortem Sarræ accepit uxorem Cethuram.

QUID autem ſibi vult, quod Abraham poſt mortem Sarræ Cethuram duxit uxorem? Gen.25. 1. Ubi abſit ut incontinentiam ſuſpicemur, præſertim in illa jam ætate, & in illa fidei ſanctitate. An adhuc procreandi filii quærebantur, cum jam Deo promittente tanta multiplicatio filiorum ex Iſaac per ſtellas cæli & arenam terræ fide probatiſſima teneretur? Sed profecto ſi Gal.4. 24. Agar & Iſmael, doctore Apoſtolo, ſignificaverunt carnales veteris Teſtamenti, cur non etiam Cethura & filii ejus ſignificent carnales, qui ſe ad Teſtamentum novum exiſtimant pertinere? Ambæ quippe & uxores Abrahæ, & concubinæ ſunt appellatæ: Sarra vero numquam dicta eſt concubina. (*b*) Nam & quando data eſt Agar Gen.16. 3. Abrahæ, ita ſcriptum eſt: *Et apprehendit Sarra uxor Abram Agar Ægyptiam ancillam ſuam, poſt decem annos quam habitaverat Abram in terra Chanaan, & dedit eam Abram viro ſuo,* (*c*) *ipſi uxorem*. De Cethura autem quam poſt obi- Gen.25. 1. tum Sarræ accepit, ſic legitur: *Adjiciens autem Abraham ſumſit uxorem, cui nomen Cethura*. Ecce ambæ dicuntur uxores: ambæ porro concubinæ fuiſſe reperiuntur, poſtea dicente Scriptu- Ibid.5. ra: *Dedit autem Abraham omnem cenſum ſuum Iſaac filio ſuo, & filiis concubinarum ſuarum dedit Abraham dationes, & dimiſit eos ab Iſaac filio ſuo adhuc ſe vivo, ad Orientem, in terram* Concubinarum filii. *Orientis*: Habent ergo nonnulla munera filii concubinarum, ſed non perveniunt ad regnum promiſſum, nec hæretici, nec Judæi carnales: quia Rom.9. 8. præter Iſaac nullus eſt heres; & *non qui filii carnis, hi filii Dei, ſed filii promiſſionis deputantur in ſemine*, de quo dictum eſt: *In Iſaac* Gen.21. 12. *vocabitur tibi ſemen*. Neque enim video, cur etiam Cethura poſt uxoris mortem ducta, niſi propter hoc myſterium, dicta ſit concubina. Sed quiſquis hæc non vult in iſtis ſignificationibus accipere, non calumnietur Abrahæ. Quid ſi enim & hoc proviſum eſt contra hæreticos futuros ſecundarum (*d*) adverſarios nuptiarum, ut in ipſo patre multarum gentium poſt obitum conjugis iterum conjugari demonſtraretur non eſſe peccatum? Et mortuus eſt Abraham, cum eſſet Gen.25. 7. annorum centum ſeptuaginta (*e*) (quinque.) Annorum ergo ſeptuaginta (quinque) Iſaac filium dereliquit, quem centenarius genuit.

CAPUT XXXV.

De geminis adhuc in utero Rebeccæ matris incluſis quid indicaverit divina reſponſio.

JAM ex hoc, quemadmodum per poſteros Abrahæ Civitatis Dei procurrant tempora, videamus: a primo igitur anno vitæ Iſaac, uſque ad ſexageſimum quo ei nati ſunt filii, illud memorabile eſt, quod cum illi Deum roganti ut pareret uxor ejus, quæ ſterilis erat, conceſſiſſet Dominus quod petebat, atque haberet illa conceptum, geſtiebant gemini adhuc in utero ejus incluſi. Qua moleſtia cum angeretur, Dominum interrogavit, accepitque reſponſum: *Duæ* Gen.25. 23. *gentes in utero tuo ſunt, & duo populi de ventre tuo ſeparabuntur, & populus populum ſuperabit, & major ſerviet minori*. Quod Paulus apoſtolus Rom.9. 18. magnum vult intelligi gratiæ documentum: quia nondum illis natis, nec aliquid agentibus boni ſeu mali, ſine ullis bonis meritis eligitur minor, majore reprobato: quando procul dubio, quantum adtinet ad originale peccatum, ambo pares erant; quantum autem ad proprium, ullius eorum nullum erat. Sed nunc de hac re dicere aliquid latius, inſtituti Operis ratio non ſinit, unde & in aliis jam multa diximus. Quod autem dictum eſt: *Major ſerviet minori*, nemo fere noſtrum aliter intellexit, quam majorem populum Judæorum minori populo Chriſtiano ſerviturum. Et re vera quamvis in gente Idumæorum, quæ nata eſt de majore, cui duo nomina erant, (nam & Eſau vocabatur, & Edom, unde Idumæi) hoc videri poſſit impletum; quia poſtea ſuperanda fuerat a populo, qui ortus eſt ex minore, id eſt, Iſraelitico, eique fuerat futura ſubjecta: tamen in aliquid majus intentam fuiſſe iſtam prophetiam, qua dictum eſt: *Populus populum ſuperabit, & major ſerviet minori*, convenientius creditur. Et quid eſt hoc, niſi quod in Judæis & Chriſtianis evidenter impletur?

CAPUT XXXVI.

De oraculo & benedictione, quam Iſaac non aliter quam pater ipſius, merito ejuſdem (*f*) *dilectus, accepit.*

ACCEPIT etiam Iſaac oraculum tale, quale aliquoties pater ejus acceperat. De quo oraculo ſic ſcriptum eſt: *Facta eſt autem fa-*

(*a*) Sic MSS. At editi, *quæ compleri videmus in Chriſto*.
(*b*) In editis additur, *ſed uxor tantum*.
(*c*) Vox *ipſi* deeſt in editis: ſed habetur in MSS. & apud LXX.
(*d*) Secundas nuptias Cataphryges nihil a fornicatione differre cenſebant, ut ſcribit Auguſtinus in lib. de hæreſibus ad Quodvultdeum c.26.
(*e*) Hoc & proximo loco abeſt *quinque* a MSS. Et ita a cod. Veron.
(*f*) Sic MSS. At editi, *et dilectione*
(1) Deeſt *per* in Cod. Veronen. D. Auguſtinus lib. 1. Locutionum de Geneſi hic, ait *Græci non habent, per, ſed*, adjurabo Dominum Deum. Lectio tamen editionis retinenda.
(2) Cod. Veronen. *a filiabus*. Vide D. Auguſtinum lib. 1. Quæſtionum in Geneſim quæſt. 64. ſub initium.

Gen. 26. 1. &c. *mes ſuper terram, præter famem quæ prius facta eſt in tempore Abrahæ. Abiit autem Iſaac ad Abimelech regem Philiſtinorum in Geraræ. Apparuit autem illi Dominus, & dixit, Noli deſcendere in Ægyptum: habita autem in terra quam tibi dixero, & incole in terra hac; & ero tecum, & benedicam te. Tibi enim & ſemini tuo dabo omnem terram hanc: & ſtatuam juramentum meum, quod juravi Abrahæ patri ſuo; & multiplicabo ſemen tuum tamquam ſtellas cæli, & dabo ſemini tuo omnem terram hanc, & benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ, pro eo quod obaudivit Abraham pater tuus vocem meam, & cuſtodivit præcepta mea, & mandata mea, & juſtificationes meas, & legitima mea.* Iſte patriarcha nec uxorem habuit aliam, nec aliquam concubinam, ſed poſteritate duorum geminorum ex uno concubitu procreatorum contentus fuit. Timuit ſane etiam ipſe periculum de pulcritudine conjugis, cum habitaret inter alienos, fecitque quod pater, ut eam ſororem diceret, taceret uxorem: erat enim ei propinqua paterno & materno ſanguine: ſed etiam ipſa ab (*a*) alienigenis, cognito quod uxor ejus eſſet, manſit intacta.

Abrahæ comparatio cum Iſaac.

Nec ideo tamen iſtum patri ejus præferre debemus, quia iſte nullam feminam præter unam conjugem noverat. Erant enim procul dubio paternæ fidei & obedientiæ merita potiora, in tantum ut propter illum dicat Deus, huic ſe facere bona quæ facit: *Benedicentur*, inquit, *in ſemine tuo omnes gentes terræ, pro eo quod obaudivit Abraham pater tuus vocem meam, & cuſtodivit præcepta mea, & mandata mea, & juſtificationes meas, & legitima mea.* Et alio rurſus oraculo: *Ego ſum*, inquit, *Deus Abraham patris tui: noli timere; tecum enim ſum, & benedixi te, & multiplicabo ſemen tuum propter Abraham patrem tuum.* Ut intelligamus quam caſte Abraham fecerit, quod hominibus impudicis & nequitiæ ſuæ de Scripturis ſanctis patrocinia requirentibus videtur feciſſe libidine. Deinde ut etiam hoc noverimus, non ex bonis ſingulis inter ſe homines comparare, ſed in unoquoque conſideremus univerſa. Fieri enim poteſt, ut habeat aliquid in vita & moribus quiſpiam quo superat alium, idque ſit longe præſtabilius, quam eſt illud unde ab alio ſuperatur.

Fidelis conjugatus infideli continente melior.

Ac per hoc ſano veroque judicio, cum continentia conjugio præferatur, melior eſt tamen homo fidelis conjugatus, quam continens infidelis. Sed (*b*) infidelis homo, non ſolum minus laudandus, verum etiam maxime deteſtandus eſt. Conſtituamus ambos bonos; etiam ſic profecto melior eſt conjugatus fideliſſimus & obedientiſſimus Deo, quam continens minoris fidei minoriſque obedientiæ: ſi vero paria ſint cetera, continentem conjugato præferre quis ambigat?

CAPUT XXXVII.

De his quæ in Eſau & Jacob myſtice præfigurabantur.

DUo igitur Iſaac filii Eſau & Jacob pariter creſcunt. Primatus majoris transfunditur in minorem ex pacto & placito inter illos, eo quod lenticulam, quem cibum minor paraverat, major immoderatius concupivit, eoque pretio primogenita ſua fratri juratione interpoſita vendidit. Gen. 25. 31. Ubi diſcimus in veſcendo non cibi genere, ſed aviditate immoderata quemque culpandum. Seneſcit Iſaac, ejuſque oculis per ſenectam viſus aufertur. Vult benedicere filium majorem, & pro illo neſciens benedicit minorem, pro fratre majore, qui erat piloſus, ſe paternis manibus ſupponentem, hœdinis ſibi pelliculis coaptatis velut aliena peccata portantem. Iſte dolus Jacob, ne putaretur fraudulentus dolus, & non in eo magnæ rei myſterium quæreretur, ſuperius prædixit Scriptura: *Erat Eſau homo ſciens venari, agreſtis: Jacob autem homo ſimplex, habitans domum.* Gen. 25. 27. Hoc noſtri quidam interpretati ſunt; *ſine dolo*. Sive autem *ſine dolo*, ſive *ſimplex*, ſive potius *ſine fictione* dicatur, quod eſt Græce ἄπλαστος, quis eſt in iſta percipienda benedictione dolus hominis ſine dolo? Quis eſt dolus ſimplicis, quæ fictio non mentientis, niſi profundum myſterium veritatis? Ipſa autem benedictio qualis eſt? *Ecce*, inquit, *odor filii mei tamquam odor agri pleni, quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore cæli, & de ubertate terræ, & multitudinem frumenti & vini: & ſerviant tibi gentes, & adorent te principes, & (c) fias dominus fratris tui, & adorabunt te filii patris tui. Qui maledixerit te, maledictus: & qui benedixerit te, benedictus.*

Benedictio Jacob. Gen. 27. 27. &c.

Benedictio igitur Jacob, prædicatio Chriſti eſt in omnibus gentibus. Hoc fit, hoc agitur: Lex & Prophetia eſt (*d*) Iſaac: etiam per os Judæorum Chriſtus ab illa benedicitur velut a neſciente, quia ipſa neſcitur. Odore nominis Chriſti, ſicut ager, mundus impletur: ejus eſt benedictio de rore cæli, hoc eſt, de verborum pluvia divinorum; & de ubertate terræ, hoc eſt de congregatione populorum: ejus eſt multitudo frumenti & vini, hoc eſt, multitudo quam colligit frumentum & vinum in ſacramento (1) corporis & ſanguinis ejus. Ei ſerviunt gentes, ipſum adorant principes. Ipſe eſt dominus fratris ſui, quia populus ejus dominatur Judæis. Ipſum adorant filii patris ejus, hoc eſt, filii Abrahæ ſecundum fidem: quia & ipſe filius eſt Abrahæ ſecundum carnem. Ipſum qui maledixerit, maledictus; & qui benedixerit, benedictus eſt. Chriſtus, inquam,

(a) MSS. *ab alienis*. Et ita cod. Veron.

(b) Sic magno conſenſu MSS. At editi: *Sed continens infidelis homo non ſolum minus laudandus eſt, quia ſe continet, dum non credat; verum etiam multo magis vituperandus, quia non credit, cum ſe contineat. conſtituamus ergo ambos &c.*

(c) MSS. *&* *fiere*. Et ita Veronen.

(d) Er. & Lov. *in Iſaac*. Abeſt in a Vind. Am. & MSS.

(1) Cod. Veron. *caro* (lege *carnis*) *ejus*, *& ſanguinis*.

quam, noſter etiam ex ore Judæorum, quamvis errantium, ſed tamen Legem Prophetaſque cantantium benedicitur, id eſt, veraciter dicitur; & alius benedici putatur, qui ab eis errantibus exſpectatur. Ecce benedictionem promiſſam repetente majore, expaveſcit Iſaac, & alium pro alio ſe benedixiſſe cognoſcens miratur, & quiſnam ille ſit, (1) percunctatur: nec tamen ſe deceptum eſſe conqueritur; immo confeſtim revelato ſibi intus in corde magno ſacramento devitat indignationem, confirmat benedictionem. *Quis ergo*, inquit, *venatus eſt mihi venationem, & intulit mihi, & manducavi ab omnibus, ante quam tu venires, & benedixi eum, & ſit benedictus?* Quis non hic maledictionem potius exſpectaret irati, ſi hæc non ſuperna inſpiratione, ſed terreno more gererentur? O res geſtas, ſed prophetice geſtas; in terra, ſed cælitus; per homines, ſed divinitus! Si excutiantur ſingula tantis fecunda myſteriis, multa ſunt implenda volumina: ſed huic Operi modus moderate imponendus nos in alia feſtinare compellit.

CAPUT XXXVIII.

De miſſo Jacob in Meſopotamiam ad accipiendam uxorem, & de viſione quam in itinere ſomniavit, & de quatuor ipſius feminis, cum unam petiſſet uxorem.

1. MITTITUR Jacob a parentibus in Meſopotamiam, ut ibi ducat uxorem. Patris mittentis hæc verba ſunt: *Non accipies uxo-*
Gen. 28. 2. &c. *rem ex filiabus Chananæorum: ſurgens fuge in Meſopotamiam in domum Bathuel, patris matris tuæ, & ſume tibi inde uxorem de filiabus Laban, fratris matris tuæ. Deus autem meus benedicat te, & augeat te, & multiplicet te: & eris in congregationes gentium: & det tibi benedictionem* (2) *Abrahæ patris* (a) *tui, tibi & ſemini tuo poſt te, ut heres fias terræ incolatus tui, quam dedit Deus Abrahæ.* (b) Hic jam intelligimus ſegregatum ſemen Jacob ab alio ſemine Iſaac, quod factum
Gen. 21. 12. eſt per Eſau. Quando enim dictum eſt, *In Iſaac vocabitur tibi ſemen*, pertinens utique ſemen ad Civitatem Dei; ſeparatum eſt inde aliud ſemen Abrahæ, quod erat in ancillæ filio, & quod futurum erat in filiis Cethuræ. Sed adhuc erat ambiguum de duobus geminis filiis Iſaac, an ad utrumque; an ad unum eorum illa benedictio pertineret; & ſi ad unum, quiſnam eſſet illorum. Quod nunc declaratum eſt, enm prophetice a patre benedicitur Jacob, & dicitur ei, *Et eris in congregationes gentium, & det tibi benedictionem Abrahæ patris tui.*

2. Pergens itaque in Meſopotamiam Jacob, in ſomnis accepit oraculum, de quo ſic ſcriptum
Gen. 28. 10. &c. eſt: *Et exiit Jacob a puteo jurationis, & profectus eſt in Charram, & devenit in locum, & dormivit ibi: occiderat enim ſol: & ſumſit ex lapidibus loci, & poſuit ad caput ſuum, & dormivit in loco illo, & ſomniavit. Et ecce ſcala ſtabilita ſuper terram, cujus caput pertingebat ad cælum: & Angeli Dei adſcendebant & deſcendebant per illam; & Dominus incumbebat ſuper illam; & dixit, Ego ſum Deus Abraham patris tui, & Deus Iſaac, noli timere: terram in qua tu dormis* (c) *ſuper eam, tibi dabo illam, & ſemini tuo: & erit ſemen tuum ſicut arena terræ; & dilatabitur ſuper mare, & in Africum, & in Aquilonem, & ad Orientem: & benedicentur in te omnes tribus terræ, & in ſemine tuo. Et ecce ego ſum tecum, cuſtodiens te in omni via quacumque ibis; & reducam te in terram hanc: quia non te derelinquam, donec faciam omnia, quæ tecum locutus ſum. Et ſurrexit Jacob de ſomno ſuo, & dixit, Quia Dominus eſt in loco hoc, ego autem neſciebam. Et timuit, & dixit, Quam terribilis* (3) *eſt locus hic! non eſt* (d) *hoc niſi domus Dei, & hæc porta eſt cæli. Et ſurrexit Jacob, & ſumſit lapidem quem ſuppoſuit* (e) *ibi ad caput, & ſtatuit illum in titulum, & ſuperfudit oleum in cacumen ejus: & vocavit Jacob nomen loci illius, Domus Dei.* Hoc ad prophetiam pertinet: nec more idololatriæ lapidem perfudit oleo Jacob, velut faciens illum Deum; neque enim adoravit eumdem lapidem, vel ei ſacrificavit: ſed quoniam Chriſti nomen a chriſmate eſt, id eſt, ab unctione; profecto figuratum eſt hic aliquid, quod ad magnum pertineat ſacramentum. Scalam vero iſtam intelligitur ipſe Salvator nobis in memoriam revocare in Evangelio, ubi cum dixiſſet de Nathanaele, *Ecce vere Iſraelita,* Joan. 1. 47.
in quo dolus non eſt; quia Iſrael viderat iſtam viſionem, ipſe eſt enim Jacob: eodem loco ait,
Amen, amen dico vobis, videbitis cælum apertum, Ibid. 51.
& Angelos Dei adſcendentes & deſcendentes ſuper Filium hominis.

3. Perrexit ergo Jacob in Meſopotamiam, ut inde acciperet uxorem. Unde autem illi acciderit quatuor habere feminas, de quibus duodecim filios & unam filiam procreavit, cum earum nullam (4) concupiſceret illicite, divina Scriptura indicat. Ad unam quippe accipiendam Gen. 29.
venerat; ſed cum illi altera (5) pro altera ſuppoſita fuiſſet, nec ipſam dimiſit, qua neſciens uſus fuerat in nocte, ne ludibrio eam videretur habuiſſe; & eo tempore, quando multiplicandæ poſteritatis cauſſa plures uxores lex nulla prohibebat, accepit etiam illam, cui uni jam futuri conjugii fidem fecerat. Quæ cum eſſet ſterilis, ancillam ſuam, de qua filios ipſa ſuſciperet, marito dedit: quod etiam major ſoror ejus, quamvis

(a) In Græcis Bibliis, πατρός μου, *patris mei*.
(b) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *Hinc*.
(c) Er. & Lov. *per eam*. Caſtigantur ex editis & MSS.
(d) Editi, *non eſt hic*. At MSS. *non eſt hoc*: juxta Græc. τοῦτο.
(e) Apud Lov. *ſuppoſuit ſibi*. In MSS. autem eſt, *ſuppoſuit ibi*. Apud LXX. ἐκεῖ.
(1) Cod. Veron. *percontatur*: quod idem ſonat.

(2) Cod. Veron. *Abraham*: & ita idem Auguſtinus Locution. de Geneſi lib. 1. hic.
(3) Abeſt verbum *eſt* poſt *terribilis* a Cod. Veron. nec legitur hic ab eodem Auguſt. lib. 1. Quæſtionum in Geneſim, quæſtione 83.
(4) Cod. Veron. *concupiſſet*.
(5) Deeſt in cod. Veron. *pro altera*.

vis peperiſſet, imitata, quoniam multiplicare prolem cupiebat, effecit. Nullam Jacob legitur petiiſſe præter unam, nec uſus plurimis niſi gignendæ prolis officio, conjugali jure ſervato, ut neque hoc faceret, niſi uxores ejus id fieri flagitaſſent, quæ corporis viri ſui habebant legitimam poteſtatem. Genuit ergo duodecim filios & unam filiam ex quatuor mulieribus. Deinde ingreſſus eſt in Ægyptum per filium ſuum Joſeph, qui venditus ab invidentibus fratribus eo perductus fuit, atque ibidem ſublimatus.

CAPUT XXXIX.

Quæ ratio fecerit, ut Jacob etiam Iſrael cognominaretur.

JAcob autem etiam Iſrael, ſicut paullo ante dixi, vocabatur: quod nomen magis populus ex illo procreatus obtinuit. Hoc autem nomen illi ab Angelo impoſitum eſt, qui cum illo fuerat in itinere de Meſopotamia redeunte luctatus, typum Chriſti evidentiſſime gerens. Nam
Gen. 32. 25. quod ei prævaluit Jacob, utique volenti, ut myſterium figuraret, ſignificat paſſionem Chriſti, ubi viſi ſunt ei prævalere Judæi. Et tamen benedictionem ab eodem Angelo, quem ſuperaverat, impetravit: ac ſic hujus nominis impoſitio benedictio fuit. Interpretatur autem Iſrael, Videns Deum: quod erit in fine præmium omnium ſanctorum. Tetigit porro illi idem Angelus velut prævalenti latitudinem femoris, cumque iſto modo claudum reddidit. Erat itaque unus atque
Jacob & benedictus & claudus. idem Jacob & benedictus & claudus; benedictus in eis qui in Chriſtum ex eodem populo crediderunt, atque in infidelibus claudus. Nam femoris latitudo, generis eſt multitudo. Plures
Pſal. 17. 46. quippe ſunt in ea ſtirpe, de quibus prophetice prædictum eſt: *Et claudicaverunt a ſemitis ſuis.*

CAPUT XL.

Quomodo Jacob cum ſeptuaginta-quinque animabus Ægyptum narretur ingreſſus; cum plerique ex eis qui commemorantur, tempore poſteriore ſint geniti.

Gen. 46. 27. ſec. LXX. INgreſſi itaque referuntur in Ægyptum ſimul cum ipſo Jacob ſeptuaginta-quinque homines, annumerato ipſo (a) cum filiis ſuis. In quo numero duæ tantum feminæ commemorantur, una filia, neptis altera. Sed res diligenter conſiderata non indicat, quod tantus numerus fuerit in progenie Jacob die vel anno quo ingreſſus eſt Ægyptum. Commemorati ſunt quippe in eis etiam pronepotes Joſeph, qui nullo modo jam tunc eſſe potuerunt: quoniam tunc centum-triginta annorum erat Jacob, filius vero ejus Joſeph triginta-novem; quem cum accepiſſe triceſimo anno ſuo, vel amplius, conſtet uxorem, quomodo potuit per novem annos habere pronepotes de filiis, quos ex eadem uxore ſuſcepit? Cum igitur nec filios haberent Ephræm & Manaſſes filii Joſeph, ſed eos pueros infra quam novennes Jacob Ægyptum ingreſſus invenerit, Gen. 50. quo pacto eorum non ſolum filii, ſed etiam nepotes, in illis ſeptuaginta-quinque numerantur, qui tunc Ægyptum ingreſſi ſunt cum Jacob? Nam commemoratur ibi Machir filius Manaſſe, nepos Joſeph, & ejuſdem Machir filius, id eſt Galaad, nepos Manaſſe, pronepos Joſeph: ibi eſt & quem genuit Ephræm, alter filius Joſeph, id eſt, (b) Utalaam, nepos Joſeph; & filius ipſius Utalaæ Edem, nepos Ephræm, pronepos Joſeph: qui nullo modo eſſe potuerunt, quando Jacob in Ægyptum venit, & filios Joſeph nepotes ſuos, avos iſtorum, minores quam novem annorum pueros invenit. Sed nimirum introitus Jacob in Ægyptum, quando eum in ſeptuaginta-quinque (1) animabus Scriptura commemorat, non unus dies, vel unus annus, ſed totum illud eſt tempus, quamdiu vixit Joſeph, per quem factum eſt ut intrarent. Nam de ipſo Joſeph eadem Scriptura ſic loquitur: *Et habitavit Joſeph in Ægypto,* Gen. 50. 22. & 23. *ipſe & fratres ejus, & omnis cohabitatio patris ejus: & vixit annos* (2) *centum & decem, & vidit Joſeph filios Ephræm uſque in tertiam generationem.* Ipſe eſt ille pronepos ejus ab Ephræm tertius. Generationem quippe tertiam dicit, filium, nepotem, pronepotem. Deinde ſequitur: *Et filii Machir, filii Manaſſe, nati ſunt ſupra femora Joſeph.* Ibidem. Et hic ille ipſe eſt nepos Manaſſe, pronepos Joſeph. Sed pluraliter appellati ſunt, ſicut Scriptura conſuevit; quæ unam quoque filiam Jacob filias nuncupavit: ſicut in Latinæ linguæ conſuetudine liberi dicuntur pluraliter filii, etiam ſi non ſint uno amplius. Cum ergo ipſius Joſeph (3) prædiceretur felicitas, quia videre potuit pronepotes, nullo modo putandi ſunt jam fuiſſe triceſimo-nono anno proavi ſui Joſeph, quando ad eum in Ægyptum Jacob pater ejus advenit. Illud autem eſt, quod fallit minus iſta diligenter intuentes, quoniam ſcriptum eſt, *Hæc autem nomina filiorum Iſrael, qui in-* Gen. 46. 8. *traverunt in Ægyptum ſimul cum Jacob patre ſuo.* Hoc enim dictum eſt, quia ſimul cum illo computantur ſeptuagintaquinque, non quia ſimul jam erant omnes, quando Ægyptum ingreſſus eſt ipſe: ſed, ut dixi, totum tempus habetur ejus ingreſſus, quo vixit Joſeph, per quem videtur ingreſſus.

CAPUT XLI.

De benedictione, quam Jacob in Judam filium ſuum promiſit.

IGitur propter populum Chriſtianum, in quo Dei Civitas peregrinatur in terris, ſi carnem Chri-

(a) Particula *cum* abeſt a MSS. nec non a cod. Veron.

(b) Nonnulli probæ notæ MSS. *Tutalaam*, vel *Uttalaam*. Apud LXX. vero *Sutalaam*. Mox poſt *nepos Joſeph*, in editis ſic legebatur, *ibi eſt & Bareth filius ipſius Utalaæ, id eſt, nepos Ephræm*. Emendantur auctoritate veterum librorum, quibus ſuffragatur editio LXX. niſi quod hæc pro *Edem*, habet *Edom*; & *Sutalae*, pro *Utalaæ*. Cod. Veron. legebat *Edem*; ſed Antiquarii manu emendatur *Idem*.

(1) Cod. Veronen. *hominibus*.

(2) Cod. Veron. *centum decem*, & ita D. Auguſt. hic, lib. 1. quæſt. in Geneſim, quæſt. 173.

(3) Cod. Veron. *prædicetur*.

Chriſti in Abrahæ ſemine requiramus, remotis concubinarum filiis, occurrit Iſaac: ſi in ſemine Iſaac, remoto Eſau, qui eſt etiam Edom, occurrit Jacob, qui eſt & Iſrael: ſi in ſemine Iſrael ipſius, remotis ceteris, occurrit Judas, quia de tribu Juda exortus eſt Chriſtus. Ac per hoc cum in Ægypto moriturus Iſrael filios ſuos benediceret, quemadmodum Judam prophetice benedixerit, audiamus: *Juda*, inquit, *te laudabunt*
Gen. 49. 8. &c. *fratres tui. Manus tuæ ſuper dorſum inimicorum tuorum: te adorabunt filii patris tui. Catulus leonis Juda: ex germinatione, fili mi, aſcendiſti: recumbens dormiſti ut leo, & ut catulus leonis; quis ſuſcitabit eum? Non deficiet princeps ex Juda, & dux de femoribus ejus, donec veniant quæ repoſita ſunt ei: & ipſe* (a) *exſpectatio gentium; alligans ad vitem pullum ſuum, & cilicio pullum aſinæ ſuæ. Lavabit in vino ſtolam ſuam, & in ſanguine uvæ amictum ſuum. Fulvi oculi ejus a vino, & dentes candidiores lacte.* Expoſui hæc adverſus Manichæum Fauſtum diſputans: & ſatis eſſe arbitror, quantum veritas prophetiæ hujus elucet: ubi & mors Chriſti prædicta eſt verbo dormitionis, & non neceſſitas, ſed poteſtas in morte, nomine leonis. Quam poteſtatem in Evangelio ipſe prædicat dicens, *Poteſtatem habeo ponendi animam meam, &*
Joan. 10. 18. *poteſtatem habeo iterum ſumendi eam. Nemo eam tollit a me; ſed ego eam pono a me, & iterum ſumo eam.* Sic leo tremuit, ſic quod dixit implevit. Ad eam namque pertinet poteſtatem, quod de reſurrectione ejus adjunctum eſt, *Quis ſuſcitabit eum?* hoc eſt, quia nullus hominum, niſi ſe ipſe, qui etiam de corpore ſuo dixit, *Solvi-*
Joan. 2. 19. *te templum hoc, & in triduo reſuſcitabo illud.* Ipſum autem genus mortis, hoc eſt, ſublimitas crucis in uno verbo intelligitur, quod ait, *Aſcendiſti.* Quod vero addidit, *Recumbens dormiſti*, Evangeliſta exponit, ubi dicit, *Et incli-*
Joan. 19. 30. *nato capite tradidit ſpiritum.* Aut certe ſepultura ejus agnoſcitur, in qua recubuit dormiens; & unde illum nullus hominum, ſicut Prophetæ aliquos, vel ſicut ipſe alios ſuſcitavit, ſed ſicut a ſomno ipſe ſurrexit. (1) Stola porro ejus quam lavat in vino, id eſt, mundat a peccatis in ſanguine ſuo, cujus ſanguinis ſacramentum baptizati ſciunt, unde & adjungit, *Et in ſanguine uvæ amictum ſuum*, quid eſt niſi Eccleſia? *Et fulvi oculi ejus a vino:* ſpiritales ejus inebriati poculo ejus, de quo canit Pſalmus,
Pſ. 22. 5. *Et calix tuus inebrians quam præclarus eſt! Et dentes ejus candidiores lacte:* quod potant apud
1. Cor. 3. 1. Apoſtolum parvuli, verba ſcilicet nutrientia, nondum idonei ſolido cibo. Ipſe igitur eſt in quo repoſita erant promiſſa Judæ, quæ donec venirent, numquam principes, hoc eſt, reges Iſrael, ab illa ſtirpe defuerunt. *Et ipſe exſpectatio gentium:* quod clarius eſt videndo, quam ſit exponendo.

CAPUT XLII.

De filiis Joſeph, quos Jacob prophetica manuum ſuarum tranſmutatione benedixit.

SICUT autem duo Iſaac filii, Eſau, & Jacob, figuram præbuerunt duorum populorum in Judæis & Chriſtianis: (quamvis quod ad carnis propaginem pertinet, nec Judæi venerint ex ſemine Eſau, ſed Idumæi; nec Chriſtianæ gentes de Jacob, ſed potius Judæi: ad hoc enim tantum figura valuit, quod dictum eſt, *Major* Gen. 25. 23.
ſerviet minori) ita factum eſt etiam in duobus filiis Joſeph: nam major geſſit typum Judæorum, Chriſtianorum autem minor. Quos cum benediceret Jacob, manum dexteram ponens ſuper minorem, quem habebat ad ſiniſtram; ſiniſtram ſuper majorem, quem habebat ad dextram: grave viſum eſt patri eorum, & admonuit patrem velut corrigens ejus errorem, & quiſnam eorum eſſet major oſtendens. At ille mutare manus noluit, ſed dixit, *Scio, fili, ſcio. Et hic erit in* Gen. 48. 19.
populum, & hic exaltabitur: ſed frater ejus junior major illo erit, & ſemen ejus erit in multitudinem gentium. Etiam hic duo illa promiſſa (b) demonſtrat. Nam ille *in populum*, iſte *in multitudinem gentium*: quid evidentius quam his duabus promiſſionibus contineri populum Iſraelitarum orbemque terrarum in ſemine Abrahæ, illum ſecundum carnem, iſtum ſecundum fidem?

CAPUT XLIII.

De temporibus Moyſi & Jeſu Nave, ac Judicum, atque exinde Regum: quorum quidem Saul primus eſt, ſed David præcipuus & ſacramento habetur & merito.

1. DEFUNCTO Jacob, defuncto etiam Joſeph, per reliquos centum-quadraginta-quatuor annos, donec exiretur de terra Ægypti, in modum incredibilem illa gens crevit, etiam tantis adtrita perſecutionibus, ut quodam tempore nati maſculi necarentur, cum mirantes Ægyptios nimia populi illius incrementa terrerent. Tunc Moyſes ſubtractus furto trucida- Exod.
toribus parvulorum, ad domum regiam, ingen- 2. 5.
tia per eum Deo præparante, pervenit, nutrituſque & adoptatus a filia Pharaonis, (quod nomen in Ægypto (2) omnium regum fuit) in tantum pervenit virum, ut ipſe illam gentem mirabiliter multiplicatam, ex duriſſimo & graviſſimo, quod ibi ferebat, jugo ſervitutis extraheret, immo per eum Deus, qui hoc promiſe- Ibid. 8.
rat Abrahæ. (d) Prius quippe exinde (c) fugiens, quod, cum Iſraelitam defenderet, Ægyptium occiderat, & territus fuerat; poſtea divinitus miſ-

(a) Editi, *erit exſpectatio*. Abeſt *erit* a MSS. & a Græco LXX.
(b) Græce eſt, τῷ ἄκρει: quod Cyprianus lib. 1. adverſus Judæos vertit *ad baccem*, id eſt, ad palmitem.
(c) Editi, *demonſtrant*. Emendantur ex MSS.

(d) Sic MSS. At editi, *Prius quippe exinde ad terram Madian fugiſſe refertur, quod, cum Iſraelitam defenderet, Ægyptium occiderat, & territus fugerat, vel fugeret.*
(1) Cod. Veronen. *Stola purpurea*.
(2) Abeſt a Veron. Cod. *omnium*.

Exod. 8. *&c.* miſſus in poteſtate Spiritus Dei ſuperavit reſiſtentes Pharaonis magos. Tunc per eum Ægyptiis illatæ ſunt decem memorabiles plagæ, cum dimittere populum Dei nollent, aqua in ſanguinem verſa, ranæ & ſciniphes, & cynomya, mors pecorum, ulcera, grando, locuſta, tenebræ, mors primogenitorum. Ad extremum Iſraelitas, quos plagis tot tantiſque perfracti tandem aliquando dimiſerant, Ægyptii in mari rubro dum perſequuntur exſtincti ſunt. Illis quippe abeuntibus diviſum mare viam fecit: hos autem inſequentes in ſe rediens unda ſubmerſit. Deinde per annos quadraginta, duce Moyſe, Dei populus (*a*) per deſertum actus eſt, quando Tabernaculum teſtimonii nuncupatum eſt, ubi Deus ſacrificiis futura prænuntiantibus colebatur: cùm ſcilicet jam data lex fuiſſet in monte multum terribiliter; adteſtabatur enim evidentiſſima mirabilibus ſignis vocibuſque divinitas. *Exodi* 12. *&c.* Quod factum eſt mox ut exitum eſt de Ægypto, & in deſerto populus eſſe cœpit, quinquageſimo die poſt celebratum Paſcha per ovis immolationem: (*b*) qui uſque adeo typus Chriſti eſt, prænuntians eum per victimam paſſionis de hoc mundo tranſiturum ad Patrem, (Paſcha quippe Hebræa lingua tranſitus interpretatur) ut jam cum revelaretur Teſtamentum novum, poſtea quam Paſcha noſtrum immolatus eſt Chriſtus, quinquageſimo die veniret de cælo Spiritus-ſanctus: *Luc.* 11. 20. qui dictus eſt in Evangelio digitus Dei, ut recordationem noſtram in primi præfigurati facti memoriam revocaret: *Exodi* 31. quia & legis illæ tabulæ digito Dei ſcriptæ referuntur.

2. Defuncto Moyſe, populum rexit Jeſus Nave, *Joſ.* 1. & in terram promiſſionis introduxit, eamque populo diviſit. Ab his duobus mirabilibus ducibus bella etiam proſperrime ac mirabiliter geſta ſunt, Deo conteſtante non tam propter merita Hebræi populi, quam propter peccata earum, quæ debellabantur gentium, illas eis proveniſſe victorias. Poſt iſtos duces, Judices fuerunt, jam in terra promiſſionis populo collocato: ut inciperet interim reddi Abrahæ prima promiſſio de gente una, id eſt, Hebræa & terra Chanaan; nondum de omnibus gentibus & toto orbe terrarum: quod Chriſti adventus in carne, & non veteris Legis obſervationes, ſed Evangelii fides fuerat impletura. Cujus rei præfiguratio facta eſt, quod non Moyſes, qui legem populo acceperat in monte Sina, ſed Jeſus, cui etiam nomen Deo præcipiente mutatum fuerat, ut Jeſus vocaretur, populum in terram promiſſionis induxit. Temporibus autem Judicum, ſicut ſe habebant & peccata populi & miſericordia Dei alternaverunt proſpera & adverſa bellorum.

3. Inde ventum eſt ad Regum tempora: quorum primus regnavit Saul: quo reprobato & *1. Reg.* 10. bellica clade proſtrato, ejuſque ſtirpe rejecta, ne inde reges orirentur, David ſucceſſit in regnum, cujus maxime Chriſtus dictus eſt filius. *Matth.* 1. 1. *&c.* In quo articulus quidam factus eſt & exordium quodam modo juventutis populi Dei: cujus generis quædam velut adoleſcentia ducebatur ab ipſo Abraham uſque ad hunc David. Neque enim fruſtra Matthæus Evangeliſta ſic generationes commemoravit, ut hoc primum intervallum quatuordecim generationibus commendaret, ab Abraham ſcilicet uſque ad David. Ab adoleſcentia quippe incipit homo poſſe generare: propterea generationum (*c*) ex Abraham ſumſit exordium: qui etiam pater gentium conſtitutus eſt, quando mutatum nomen accepit. Ante hunc ergo velut pueritia fuit hujus generis populi Dei, a Noe uſque ad ipſum Abraham: & ideo (*d*) prima lingua inventa eſt, id eſt, Hebræa. A pueritia namque homo incipit loqui poſt infantiam, quæ hinc appellata eſt, quia fari non poteſt. Quam profecto ætatem primam demergit oblivio, ſicut ætas prima generis humani, eſt deleta diluvio. Quotus enim quiſque eſt, qui ſuam recordetur infantiam? Quamobrem, in iſto procurſu Civitatis Dei, ſicut ſuperior unam eamdemque primam, ita duas ætates ſecundam & tertiam liber iſte contineat; in qua tertia propter vaccam trimam, capram trimam, & arietem trimum, impoſitum eſt Legis jugum, & apparuit abundantia peccatorum, & regni terreni ſurrexit exordium, ubi non defuerunt ſpiritales, quorum in turture & *Gen.* 15. columba figuratum eſt ſacramentum (1).

(*a*) MSS. *in deſerto*. Et ita cod. Veronen.

(*b*) Sic MSS. Editi autem, *quæ*.

(*c*) Editi, *generationum ſeries*: & paullo poſt, *pater multarum gentium*. Abeſt *ſeries* a MSS. nec non quæ infra addita fuerat vox *multarum*.

(*d*) Plures MSS. *& ideo lingua*: omiſſo *prima* & ita codex Veron. Alii veteres libri, *& ideo in lingua*, vel *& ideo bine lingua*.

(1) Cod. Veronen. *Aureli Auguſtini de Civitate Dei contra Paganos lib.* XVI. *explicit*. Cum ergo non ſubdiderit Notarius in ſpatio vacuo. *Incipit lib.* XVII.; in comperto eſt noſtrum codicem ſex tantummodo libros fuiſſe complexum. Horum variantes lectiones ſumma fide protulimus, ut huic nuperæ Editioni aliquid de novo adderemus.

LIBER DECIMUS-SEPTIMUS.

In quo agitur de Civitatis Dei procurſu temporibus Regum & Prophetarum a David uſque ad Chriſtum, & quæ ſacris litteris mandata ſunt vaticinationes eorumdem temporum de Chriſto & Eccleſia exponuntur.

CAPUT I.

De temporibus Prophetarum.

PROMISSIONES Dei, quæ factæ ſunt ad Abraham, cujus ſemini & gentem Iſraeliticam ſecundum carnem & omnes gentes deberi ſecundum fidem, Deo pollicente, didicimus, quemadmodum compleantur, per ordinem temporum procurrens Dei Civitas (*a*) indicabit. Quoniam ergo ſuperioris libri uſque ad regnum David factus eſt finis, nunc ab eodem regno, quantum ſuſcepto operi ſufficere videtur cetera quæ ſequuntur adtingimus. Hoc itaque tempus, ex quo ſanctus Samuel prophetare cœpit, & deinceps donec populus Iſrael captivus in Babyloniam duceretur, atque inde ſecundum ſancti Jeremiæ prophetiam poſt ſeptuaginta annos reverſis Iſraelitis Dei domus inſtauraretur, totum tempus eſt Prophetarum. (*Jerem. 25.11.*) Quamvis enim & ipſum Noe patriarcham, in cujus diebus univerſa terra diluvio deleta eſt, & alios ſupra & infra uſque ad hoc tempus, quo reges in Dei populo eſſe cœperunt, propter quædam per eos (*b*) futura ſive quoquo modo ſignificata, ſive prædicta, quæ pertinerent ad Civitatem Dei regnumque cælorum, non immerito poſſimus appellare Prophetas; præſertim quia nonnullos eorum id expreſſius legimus nuncupatos, ſicut Abraham, ſicut Moyſen: (*Gen. 20. 7. Deut. 34.10.*) tamen dies Prophetarum præcipue maximeque hi dicti ſunt, ex quo cœpit prophetare Samuel, qui & Saulem prius, & eo reprobato ipſum David, Deo præcipiente unxit in regem, (*1. Reg. 10. 1. 1. Reg. 16.13.*) de cujus ceteri ſtirpe ſuccederent, quo uſque illos ſuccedere ſic oporteret. Quæ igitur a Prophetis ſunt prædicta de Chriſto, cum moriendo decedentibus & naſcendo ſuccedentibus ſuis membris Civitas Dei per iſta curreret tempora, ſi omnia velim commemorare, in immenſum pergitur. Primum quia ipſa Scriptura, quæ per ordinem Reges eorumque facta & eventa digerens, videtur tamquam hiſtorica diligentia rebus geſtis occupata eſſe narrandis, ſi adjuvante Dei Spiritu conſiderata tractetur; vel magis, vel certe non minus prænuntiandis futuris, quam præteritis enunciandis, invenietur intenta. Et hoc perſcrutando indagare ac diſſerendo monſtrare, quam ſit operoſum atque prolixum, & quam multis (*c*) indignum voluminibus, quis ignorat, qui hæc vel mediocriter cogitat? Deinde quia ea ipſa quæ ad prophetiam non ambigitur pertinere, ita ſunt multa de Chriſto regnoque cælorum, quæ Civitas Dei eſt, ut ad hoc aperiendum major ſit diſputatio neceſſaria, quam hujus Operis modus flagitat. Proinde ita, ſi potuero, ſtilo moderabor meo, ut huic Operi in Dei voluntate peragendo, nec ea quæ ſuperſint dicam, nec ea quæ ſatis ſint prætermittam.

CAPUT II.

Quo tempore ſit impleta promiſſio Dei de terra Chanaan, quam in poſſeſſionem etiam Iſrael carnalis accepit.

IN præcedente libro diximus, ab initio ad Abraham promiſſionum Dei duas res fuiſſe promiſſas, unam ſcilicet, quod terram Chanaan poſſeſſurum fuerat ſemen ejus; quod ſignificatur, ubi dictum eſt: *Vade in terram, quam tibi demonſtravero, & faciam te in gentem magnam:* (*Gen. 12. 1.*) aliam vero longe præſtantiorem, non de carnali, ſed de ſpiritali ſemine, per quod pater eſt, non unius gentis Iſraeliticæ, ſed omnium gentium, quæ fidei ejus veſtigia conſequuntur; quod promitti cœpit his verbis: *Et benedicentur in te omnes tribus terræ.* (*Ibid. 3.*) Et deinceps aliis multis admodum teſtimoniis hæc duo promiſſa eſſe monſtravimus. Erat igitur jam in terra promiſſionis ſemen Abrahæ, id eſt populus Iſrael ſecundum carnem: atque ibi non ſolum tenendo ac poſſidendo civitates adverſariorum, verum etiam reges habendo, regnare jam cœperat, impletis de ipſo populo promiſſionibus Dei jam magna ex parte; non ſolum quæ illis tribus patribus, Abraham, Iſaac, & Jacob, & quæcumque aliæ temporibus eorum, verum etiam quæ per ipſum Moyſen, per quem populus idem de ſervitute Ægyptia liberatus eſt, & per quem cuncta præterita revelata ſunt temporibus ejus, cum populum per eremum duceret, factæ fuerant. Neque autem per inſignem ducem Jeſum Nave, per quem populus ille in promiſſionis inductus eſt terram, expugnatiſque gentibus, eam duodecim tribubus, quibus Deus juſſerat, diviſit, & mortuus eſt; neque poſt illum toto tempore Judicum impleta fuerat promiſſio Dei de terra Chanaan, (*d*) a quodam flumine Ægypti uſque ad flumen magnum Euphratem: nec tamen adhuc prophetabatur futurum, ſed exſpectabatur implendum. Impletum eſt autem per David, & ejus filium Salomonem: cujus regnum

(a) Editi diſſentientibus MSS. pleriſque, *indicavit:* & intra loco *adtingimus*, habent *adtingamus*.
(b) In ſola editione Lov. *facta:* male.
(c) Vind. Am. Er. *indigeat*. Lov. *dignum*. At meliores notæ MSS. *indignum*.
(d) Sic MSS. Editi vero, *quod a flumine Ægypti uſque ad flumen magnum Euphratem populus ille dominaretur*.

gnum tanto, quanto promiſſum fuerat, ſpatio dilatatum eſt. Univerſos quippe illos ſubdide-
3.Reg.4. 21. runt, tributarioſque fecerunt. Sic igitur in terra promiſſionis ſecundum carnem, hoc eſt, in terra Chanaan ſub his regibus ſemen Abrahæ fuerat conſtitutum, ut nihil deinde ſupereſſet, quo terrena illa Dei promiſſio compleretur, niſi ut in eadem terra, quantum ad proſperitatem adtinet temporalem, per poſteritatis ſucceſſionem inconcuſſo ſtatu uſque ad mortalis ſæculi hujus terminum gens permaneret Hebræa, ſi Domini Dei ſui legibus obediret. Sed quoniam Deus noverat, hoc eam non eſſe facturam, uſus eſt ejus etiam temporalibus pœnis ad exercendos in ea paucos fideles ſuos, & admonendos qui poſtea futuri erant in omnibus gentibus, quod (a) eos admoneri oportebat, in quibus alteram promiſſionem, revelato novo Teſtamento, per incarnationem Chriſti fuerat impleturus.

CAPUT III.

De tripertitis ſignificationibus Prophetarum, quæ nunc ad terrenam, nunc ad cæleſtem Jeruſalem, nunc autem ad utramque referuntur.

1. QUOCIRCA ſicut oracula illa divina ad Abraham, Iſaac, & Jacob, & quæcumque alia ſigna, vel dicta prophetica, in ſacris litteris præcedentibus facta ſunt: ita etiam ceteræ ab iſto Regum tempore prophetiæ partim pertinent ad gentem carnis Abrahæ, partim vero ad illud ſemen ejus, in quo benedicuntur omnes gentes coheredes Chriſti per Teſtamentum novum, ad poſſidendam vitam æternam regnumque cælorum. Partim ergo ad ancillam, quæ in ſervitutem generat, id eſt, terrenam Jeruſalem, quæ ſervit cum filiis ſuis; partim vero ad liberam Civitatem Dei, id eſt, veram Jeruſalem æternam in cælis, cujus filii homines ſecundum Deum viventes peregrinantur in terris: ſed ſunt in eis quædam, quæ ad utramque pertinere intelliguntur, ad ancillam proprie, ad liberam figurate.

2. Tripertita itaque reperiuntur eloquia Prophetarum: ſiquidem aliqua ſunt ad terrenam Jeruſalem ſpectantia, aliqua ad cæleſtem, nonnulla ad utramque. Exemplis video probandum
2.Reg. 12.1. eſſe quod dico. Miſſus eſt Nathan propheta, qui regem David argueret de peccato gravi, & ei, quæ conſecuta ſunt mala, futura prædiceret. Hæc atque hujuſmodi ſive publice, id eſt, pro ſalute vel utilitate populi, ſive privatim, cum pro ſuis quiſque rebus divina promereretur eloquia, quibus pro uſu temporalis vitæ futuri aliquid noſceretur, ad terrenam Civitatem per-
Jerem. 31.31. &c. tinuiſſe, quis ambigat? Ubi autem legitur: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & conſummabo domui Iſrael & domui Juda teſtamentum novum, non ſecundum teſtamentum, quod diſpoſui patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti: quoniam ipſi non permanſerunt in teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus: Quia hoc eſt teſtamentum, quod conſtituam domui Iſrael: poſt dies illos, dicit Dominus, (b) dabo leges meas in mentem eorum, & ſuper corda eorum ſcribam eas, (c) & videbo eos, & ero illis in Deum, & ipſi erunt mihi in plebem:* Jeruſalem ſine dubio ſuperna prophetatur, cujus Deus ipſe præmium eſt, eumque habere atque ipſius eſſe ſummum illi eſt atque totum bonum. Ad utramque vero pertinet hoc ipſum, quod Jeruſalem dicitur Dei Civitas, & in ea prophetatur futura domus Dei, eaque prophetia videtur impleri, cum Salomon rex ædificat illud nobiliſſimum templum. 3.Reg.6. Hæc enim & in terrena Jeruſalem ſecundum hiſtoriam contigerunt, & cæleſtis Jeruſalem figuræ fuerunt. Quod genus prophetiæ ex utroque veluti compactum atque commixtum in libris veteribus canonicis, quibus rerum geſtarum narrationes continentur, valet plurimum, multumque exercuit & exercet ingenia ſerutantium litteras ſacras, ut quod hiſtorice prædictum completumque legitur in ſemine Abrahæ ſecundum carnem, etiam in ſemine Abrahæ ſecundum fidem quid implendum allegorice ſignificet inquiratur: in tantum ut quibuſdam viſum ſit, nihil eſſe in eiſdem libris vel prænuntiatum & effectum, vel effectum, quamvis non prænuntiatum, quod non inſinuet aliquid ad ſupernam Civitatem Dei ejuſque filios in hac vita peregrinos figurata ſignificatione referendum. Sed ſi hoc ita eſt, jam bipertita, non tripertita erunt eloquia Prophetarum, vel potius illarum Scripturarum omnium, quæ veteris Inſtrumenti appellatione cenſentur. Nihil enim erit illic, quod ad Jeruſalem terrenam tantum pertineat, ſi quidquid ibi de illa, vel propter illam, dicitur atque completur, ſignificat aliquid, quod etiam ad Jeruſalem cæleſtem allegorica præfiguratione referatur: ſed erunt ſola duo genera, unum quod ad Jeruſalem liberam, alterum quod ad utramque pertineat. Mihi autem ſicut multum videntur errare, qui nullas res geſtas in eo genere litterarum aliquid aliud præter id quod eo modo geſtæ ſunt ſignificare arbitrantur; ita multum audere, qui prorſus ibi omnia ſignificationibus allegoricis involuta eſſe contendunt. Ideo tripertita, non bipertita eſſe dixi. Hoc enim exiſtimo, non tamen culpans eos, qui potuerint illic de quacumque re geſta ſenſum intelligentiæ ſpiritalis exſculpere, ſervata primitus dumtaxat hiſtoriæ veritate. Ceterum quæ ita dicuntur, ut rebus humanitus ſeu divinitus geſtis ſive gerendis convenire non poſſint, quis fidelis dubitet non eſſe inaniter dicta? Quis ea non ad intelligentiam ſpiritalem revocet, ſi poſſit,

(a) Editi, *quas per eos admoneri*. Caſtigantur ex MSS.
(b) In MSS. habetur, *dando leges meas*. Apud LXX. Jerem. 38. 33. διδοὺς δώσω, *dans dabo* &c.

(c) Verba, *& videbo eos*, in Bibliis deſunt Latinis & Græcis.

poſſit, aut ab eo qui poteſt revocanda eſſe fateatur?

CAPUT IV.

De præfigurata commutatione Iſraelitici regni & ſacerdotii, & de his quæ Anna mater Samuelis, perſonam gerens Eccleſiæ, prophetavit.

1. Reg. 16. 1. PRocurſus igitur Civitatis Dei, ubi pervenit ad Regum tempora, quando David Saule reprobato ita regnum primus obtinuit, ut ejus deinde poſteri in terrena Jeruſalem diuturna ſucceſſione regnarent, dedit figuram, (a) re geſta ſignificans atque prænuntians, quod non eſt prætereundum ſilentio, de rerum mutatione futurarum, quod adtinet ad duo Teſtamenta, vetus & novum: ubi ſacerdotium regnumque mutatum eſt per ſacerdotem eumdemque regem novum ac ſempiternum, qui eſt Chriſtus Jeſus. Nam & Heli ſacerdote reprobato ſubſtitutus (b) in Dei miniſterium Samuel, ſimul officio functus ſacerdotis & judicis, & Saule abjecto rex David fundatus in regno, hoc quod dico figuraverunt. Mater quoque ipſa Samuelis Anna, quæ prius fuit ſterilis, & poſteriore fecunditate lætata eſt, prophetare aliud non videtur, cum gratulationem ſuam Domino fundit exſultans: quando eumdem puerum natum & ablactatum Deo reddit eadem pietate, qua voverat. Dicit enim: *Confirmatum eſt cor meum*
1. Reg. 2. 1. &c. *in Domino, & exaltatum eſt cornu meum in Deo meo. Dilatatum eſt ſuper inimicos meos os meum: lætata ſum in ſalutari tuo. Quoniam non eſt ſanctus, ſicut Dominus; & non eſt juſtus, ſicut Deus noſter: non eſt ſanctus præter te. Nolite gloriari (c) ſuperbe, & nolite loqui excelſa, neque procedat magniloquium de ore veſtro. Quoniam Deus ſcientiarum Dominus, & Deus præparans adinventiones ſuas. Arcum potentium fecit infirmum, & infirmi præcincti ſunt virtute. Pleni panibus minorati ſunt, & eſurientes tranſierunt terram. Quia ſterilis peperit ſeptem, & multa in filiis infirmata eſt. Dominus mortificat & vivificat; deducit ad inferos, & reducit. Dominus (d) pauperes facit, & ditat; humiliat, & exaltat. Suſcitat a terra pauperem, & de ſtercore erigit inopem: ut collocet eum cum potentibus populi, (e) & ſedem gloriæ hereditatem dans eis: dans votum voventi, & benedixit annos juſti: quoniam non in virtute potens eſt vir. Dominus infirmum faciet adverſarium ſuum, Dominus ſanctus. Non glorietur prudens in pruden-*
Hier. 9. *tia ſua, & non glorietur potens in potentia ſua, & non glorietur dives in divitiis ſuis: ſed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & ſcire Dominum, & facere judicium & juſtitiam in medio terræ. Dominus adſcendit in cælos, & tonuit: ipſe judicabit extrema terræ, (f) quia juſtus eſt: & dat virtutem regibus noſtris, & exaltabit cornu Chriſti ſui.*

2. Itane vero verba hæc unius putabuntur eſſe mulierculæ, de nato ſibi filio gratulantis? Tantumne mens hominum a luce veritatis averſa eſt, ut non ſentiat ſupergredi modum feminæ hujus dicta quæ fudit? Porro qui rebus ipſis, quæ jam cœperunt etiam in hac terrena peregrinatione compleri, convenienter movetur, nonne intendit, & adſpicit, & agnoſcit per hanc mulierem, cujus etiam nomen, id eſt, Anna, gratia ejus interpretatur, ipſam religionem Chriſtianam, ipſam Civitatem Dei, cujus rex eſt & conditor Chriſtus, ipſam poſtremo Dei gratiam prophetico Spiritu ſic locutam, a qua ſuperbi alienantur, ut cadant, qua humiles implentur, ut ſurgant, quod maxime hymnus iſte perſonuit? Niſi quiſquam forte dicturus eſt, nihil iſtam prophetaſſe mulierem, ſed Deum tantummodo propter filium, quem precata impetravit, exſultanti prædicatione laudaſſe. Quid ergo ſibi vult quod ait: *Arcum potentium fecit infirmum, & infirmi præcincti ſunt virtute: pleni panibus minorati ſunt, & eſurientes tranſierunt terram: quia ſterilis peperit ſeptem, & multa in filiis infirmata eſt?* Numquid ſeptem ipſa pepererat, quamvis ſterilis fuerit? Unicum habebat, quando iſta dicebat: ſed nec poſtea ſeptem peperit, ſive ſex, quibus ſeptimus eſſet ipſe Samuel; ſed tres mares, & duas feminas. Deinde in illo populo cum adhuc nemo regnaret, quod in extremo poſuit: *Dat virtutem regibus noſtris, & exaltabit cornu Chriſti ſui;* unde dicebat, ſi non prophetabat? Anna.

3. Dicat ergo Eccleſia Chriſti, Civitas Regis magni, gratia plena, prole fecunda; dicat quod tanto ante de ſe prophetatum per os hujus piæ matris agnoſcit: *Confirmatum eſt cor meum in Domino, & exaltatum eſt cornu meum in Deo meo.* Vere confirmatum cor, & cornu vere exaltatum: quia non in ſe, ſed in Domino Deo ſuo. *Dilatatum eſt ſuper inimicos meos os meum:* quia & in anguſtiis preſſurarum ſermo Dei non eſt alligatus, nec in præconibus alligatis. *Lætata ſum*, inquit, *in ſalutari tuo*. Chriſtus eſt iſte Jeſus, quem Simeon, ſicut in Evangelio legitur, ſenex amplectens parvum, agnoſcens magnum: *Nunc dimittis*, inquit, *Domine, ſervum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei* Luc. 2. 29. & 30.
ſalutare tuum. Dicat itaque Eccleſia: *Lætata ſum in ſalutari tuo. Quoniam non eſt ſanctus, ſicut Dominus; & non eſt juſtus, ſicut Deus noſter:* tamquam ſanctus & ſanctificans, juſtus & juſtificans. *Non eſt ſanctus præter te?* quia nemo fit niſi abs te. Denique ſequitur: *Nolite glo-*

(a) Sic MSS. At editi, *rei geſtæ*. Et infra ex his duo, Er. & Lov. pro *de rerum mutatione*, habent *rerum mutationem*.
(b) Er. & Lov. *ſubſtitutus eſt*. Expungi debuit *eſt*, juxta Vind. Am. & MSS.
(c) Editi, *Nolite gloriari*: omiſſo *ſuperbe*, quod MSS. omnes adjungunt.

(d) Sic MSS. At editi, *pauperem facit*. In Græco eſt πτωχίζει.
(e) Ita Vind. Am. & MSS. juxta LXX. At Er. & Lov. *populi ſui*, & paullo poſt, *dans ei*.
(f) Biblia ſacra omittunt, *quia juſtus eſt*. Habent Græca quædam exemplaria & Teodoretus, δίκαιος ὤν.

Digitized by Google

gloriari ſuperbe , & nolite loqui excelſa , neque
exeat magniloquium de ore veſtro . Quoniam Deus
ſcientiarum Dominus . (*a*) Ipſe vos ſcit , & ubi
nemo ſcit : quoniam *qui putat ſe aliquid eſſe ,*
Gal. 6. 3. *cum nihil ſit , ſe ipſum ſeducit* . Hæc dicuntur
adverſariis Civitatis Dei ad Babyloniam perti-
nentibus, de ſua virtute præſumentibus, in ſe,
non in Domino gloriantibus ; ex quibus ſunt
etiam carnales Iſraelitæ, terrenæ Jeruſalem ci-
ves terrigenæ , qui , ut dicit Apoſtolus : *Igno-*
Rom. 10. 3. *rantes Dei juſtitiam* , id eſt ; quam dat homini
Deus, qui ſolus eſt juſtus & juſtificans ; *& ſuam*
volentes conſtituere , id eſt , velut a ſe ſibi par-
tam, non ab illo impertitam ; *juſtitiæ Dei non*
ſunt ſubjecti , utique quia ſuperbi , de ſuo pu-
tantes, non de Dei, poſſe placere ſe Deo, qui
Pſ. 93. 11. eſt Deus ſcientiarum, atque ideo & arbiter con-
ſcientiarum, ibi videns cogitationes hominum,
quoniam vanæ ſunt , ſi hominum ſunt , & ab
illo non ſunt. *Et præparans* , inquit , *adinven-*
tiones ſuas . Quas adinventiones putamus , niſi
ut ſuperbi cadant , & humiles ſurgant ? Has
quippe adinventiones exſequitur, dicens: *Arcus*
potentium infirmatus eſt , & infirmi præcincti
ſunt virtute . Infirmatus eſt arcus , id eſt , in-
tentio eorum qui tam potentes ſibi videntur ,
ut ſine Dei dono atque adjutorio humana ſuffi-
cientia divina poſſint implere mandata ; & præ-
cinguntur virtute , quorum interna vox eſt :
Pſ. 6. 3. *Miſerere mei , Domine , quoniam infirmus ſum* .

4. *Pleni panibus* , inquit , *minorati ſunt , &*
eſurientes tranſierunt terram . Qui ſunt intelli-
gendi pleni panibus : niſi iidem ipſi quaſi po-
tentes , id eſt , Iſraelitæ , quibus credita ſunt
Rom. 3. 2. eloquia Dei ? Sed in eo populo ancillæ filii mi-
norati ſunt: quo verbo minus quidem Latino,
bene tamen expreſſum eſt , quod ex majoribus
minores facti ſunt : quia & in ipſis panibus , id
eſt, divinis eloquiis, quæ Iſraelitæ ſoli tunc ex
omnibus gentibus acceperunt, terrena ſapiunt.
Gentes autem quibus lex illa non erat data ,
poſtea quam per novum Teſtamentum ad elo-
quia illa venerunt , multum eſuriendo terram
tranſierunt; quia in eis non terrena, ſed cæle-
ſtia ſapuerunt . Et hoc velut quæreretur cauſſa
cur factum ſit : *Quia ſterilis* , inquit , *peperit*
ſeptem , & multa in filiis infirmata eſt . Hic
totum quod prophetabatur eluxit agnoſcentibus
numerum ſeptenarium, quo eſt univerſæ Eccle-
Apoc. 1. 4. ſiæ ſignificata perfectio. Propter quod & Joan-
nes apoſtolus ad ſeptem ſcribit Eccleſias, eo mo-
do ſe oſtendens ad unius plenitudinem ſcribere:
& in proverbiis Salomonis hoc antea præfigurans
Prov. 9. 1. *Sapientia , ædificavit ſibi domum , & ſuffulſit co-*
lumnas ſeptem : Sterilis enim erat in omnibus
gentibus Dei Civitas, ante quam iſte fetus, (*b*)
quem cernimus , orietur . Cernimus etiam ,
quæ multa in filiis erat, nunc infirmatam Jeru-
ſalem terrenam . Quoniam quicumque filii li-
beræ in ea erant , virtus ejus erant : nunc ve-
ro ibi quoniam littera eſt, & ſpiritus non eſt ,
amiſſa virtute infirmata eſt.

5. *Dominus mortificat , & vivificat* : morti-
ficavit illam, quæ multa erat in filiis; & vivi-
ficavit hanc ſterilem , quæ peperit ſeptem .
Quamvis commodius poſſit intelligi eoſdem vi-
vificare, quos mortificaverit. Id enim velut re-
petivit addendo. *Deducit ad inferos , & reducit.*
Quibus enim dicit Apoſtolus : *Si* (*c*) *mortui* Col. 3. 1.
eſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt quærite, ubi
Chriſtus eſt in dextera Dei ſedens; ſalubriter utique
mortificantur a Domino : quibus adjungit, *Quæ*
ſurſum ſunt ſapite, non quæ ſuper terram ; ut ipſi
ſint illi, qui eſurientes tranſierunt terram. *Mor-*
tui enim eſtis, inquit : ecce quomodo ſalubriter
mortificat Deus . Deinde ſequitur: *Et vita ve-*
ſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo : ecce quo-
modo eoſdem ipſos vivificat Deus . Sed num-
quid eoſdem deduxit ad inferos & reduxit? Hoc
utrumque ſine controverſia fidelium in illo potius
videmus impletum, capite ſcilicet noſtro, cum
quo vitam noſtram in Deo Apoſtolus dixit ab-
ſconditam . Nam cum *proprio Filio non peper-* Rom. 8.
cit , ſed pro nobis omnibus tradidit eum , iſto 32.
modo utique mortificavit eum. Et quia reſuſci-
tavit a mortuis, eumdem rurſus vivificavit. Et
quia in (*d*) prophetia vox ejus agnoſcitur: *Non* Pſ. 15.
derelinques animam meam in inferno , eumdem 10.
deduxit ad inferos & reduxit. Hac ejus pauper-
tate ditati ſumus, *Dominus* enim *pauperes facit ,*
& ditat . Nam quid hoc ſit ut ſciamus, quod
ſequitur audiamus : *Humiliat , & exaltat ;* uti-
que ſuperbos humiliat, & humiles exaltat. Quod
enim alibi legitur : *Deus ſuperbis reſiſtit , hu-* Jacob. 4. 6.
milibus autem dat gratiam : hoc totus habet ſer-
mo hujus, cujus nomen interpretatur gratia ejus.

6. Jam vero quod adjungitur : *Suſcitat a ter-* 2. Cor. 8.
ra pauperem : de nullo melius quam de illo in- 9.
telligo, qui *propter nos factus eſt pauper , cum di-*
ves eſſet , ut ejus paupertate , ſicut paullo ante
dictum eſt , *ditaremur* . Ipſum enim de terra
ſuſcitavit tam cito , ut caro ejus non videret
corruptionem . Nec illud ab illo alienabo, quod
additum eſt: *Et de ſtercore erigit inopem* . Inops Pſal. 15.
quippe idem (*e*) qui pauper . Stercus vero unde 10.
erectus eſt , rectiſſime intelliguntur perſecuto-
res Judæi , in quorum numero cum ſe dixiſſet
Apoſtolus Eccleſiam perſecutum : *Quæ mihi* , in- Philip.
quit , *fuerunt lucra , hæc propter Chriſtum damna* 3. 7. & 8.
eſſe duxi : nec ſolum detrimenta , verum etiam ſter-
cora exiſtimavi eſſe ut Chriſtum lucrifacerem . De
terra ergo ſuſcitatus eſt ille ſupra omnes divites
pauper, & de illo ſtercore erectus eſt ſupra omnes
opulentos ille inops : *ut ſedeat cum potentibus*
populi ,

(*a*) Sic veteres libri, exceptis nonnullis, qui habent, *Ipſe vos ſcit, & ubi nemo ſit*. At editi, *Ipſe, & nemo ſcit quod ipſe ſcit*.

(*b*) Editi diſcrepantibus MSS. libris, *per quem eam fœtam fecundam cernimus, orietur*.

(*c*) In ſacris Bibliis, *Si conſurrexiſtis*.

(*d*) Sola editio Lov. *in propheta*.

(*e*) Sic MSS. At editi, *idem eſt quod pauper*.

Matth. 19.28. populi, quibus ait : *Sedebitis ſuper duodecim ſedes. Et ſedem gloriæ here ſtatem dant eis.* Ibidem 27. Dixerant enim potentes illi; *Ecce nos dimiſimus omnia, & ſecuti ſumus te :* hoc votum (*a*) potentiſſime voverant.

7. Sed unde hoc eis, niſi ab illo, de quo hic continuo dictum eſt : *Dans votum voventi?* Alioquin ex illis eſſent potentibus, quorum infirmatus eſt arcus. *Dans*, inquit, *votum voventi* : Non enim Domino quiſquam quidquam rectum voveret, niſi quia ab illo acciperet quod voveret. Sequitur : *Et benedixit annos juſti* ; ut cum illo ſcilicet ſine fine vivat, cui dictum eſt,
Pſ. 101. 28. *Et anni tui non deficient*. Ibi enim ſtant anni, hic autem tranſeunt, immo pereunt : ante quam enim veniant, non ſunt ; cum autem venerint, non erunt, quia cum ſuo fine veniunt. Horum autem duorum, id eſt, *Dans votum voventi, & benedixit annos juſti* ; unum eſt quod facimus, alterum quod ſumimus. Sed hoc alterum Deo largitore non ſumitur, niſi cum ipſo adjutore primum illud efficitur : *quia non in virtute potens eſt vir. Dominus infirmum faciet adverſarium ejus :* illum ſcilicet qui homini voventi invidet, & reſiſtit ne valeat implere quod vovit. Poteſt ex ambiguo Græco (*b*) intelligi & *adverſarium ſuum*. Cum enim Dominus poſſidere nos cœperit, profecto adverſarius qui noſter fuerat ipſius fit, & vincitur a nobis ; ſed non viribus noſtris : *quia non in virtute potens eſt vir. Dominus* ergo *infirmum faciet adverſarium ſuum, Dominus ſanctus* : ut vincatur a ſanctis, quos Dominus ſanctus ſanctorum efficit ſanctos.

8. Ac per hoc : *Non glorietur prudens in prudentia ſua, & non glorietur potens in potentia ſua, & non glorietur dives in divitiis ſuis : ſed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & ſcire Dominum, & facere judicium & juſtitiam in medio terræ.* Non parva ex parte intelligit & ſcit Dominum, qui intelligit & ſcit etiam hoc a Domino ſibi dari, ut intelligat & ſciat Dominum.
1. Cor. 4. 7. *Quid enim habes*, ait Apoſtolus, *quod non accepiſti? Si autem & accepiſti, quid gloriaris, quaſi non acceperis?* id eſt, quaſi a te ipſo tibi ſit, unde glorieris. Facit autem judicium & juſtitiam, qui recte vivit. Recte autem vivit, qui obtemperat præcipienti Deo : & *finis præcepti*, id eſt, ad quod refertur præceptum, *caritas eſt de corde puro, & conſcientia bona, & fide non ficta*, 1. Tim. 1. 5.
Porro iſta *caritas*, ſicut Joannes apoſtolus teſtatur, *ex Deo eſt*. Facere igitur judicium & ju-
1. Joan. 4. 7. ſtitiam, ex Deo eſt. Sed quid eſt, *in medio terræ?* Neque enim non debent facere judicium & juſtitiam qui habitant in extremis terræ? quis hoc dixerit? Cur ergo additum eſt, *in medio terræ?* Quod ſi non adderetur, & tantummodo diceretur, *facere judicium & juſtitiam*, magis hoc præceptum ad utroſque homines pertineret, & mediterraneos & maritimos. Sed ne quiſquam putaret poſt finem vitæ, quæ in hoc agitur corpore, ſupereſſe tempus judicium juſtitiamque faciendi, quam dum eſſet in carne non fecit, & ſic divinum evadi poſſe judicium ; *in medio terræ*, mihi videtur dictum, cum quiſque vivit in corpore. In hac quippe vita ſuam terram quiſque circumfert, quam moriente homine recipit terra communis, reſurgenti utique redditura. Proinde *in medio terræ*, id eſt, cum anima noſtra iſto terreno clauditur corpore, faciendum eſt judicium & juſtitia, quod nobis proſit in poſterum, quando *recipiet quiſque ſecundum ea quæ per corpus geſſit, ſive bonum, ſive malum*. 2. Cor. 5. 10.
Per corpus quippe ibi dixit Apoſtolus, per tempus quo vixit in corpore. Neque enim ſi quis maligna mente atque impia cogitatione blaſphemet, neque id ullis membris corporis operetur, ideo non erit reus, quia id non motu corporis geſſerit, cum hoc per illud tempus geſſerit, quo geſſit & corpus. Iſto modo congruenter intelligi poteſt etiam illud quod in Pſalmo legitur : *Deus autem rex noſter ante ſæcula operatus eſt ſalutem in medio terræ :* ut Dominus Pſ. 73. 12.
Jeſus accipiatur Deus noſter qui eſt ante ſæcula, quia per ipſum facta ſunt ſæcula, operatus (*c*) ſalutem noſtram in medio terræ, cum Verbum caro factum eſt, & terreno habitavit in corpore. Joan. 1. 14.

9. Deinde poſtea quam prophetatum eſt in his verbis Annæ, quomodo gloriari debeat qui gloriatur, non in ſe utique, ſed in Domino ; propter retributionem quæ in die judicii futura eſt : *Dominus*, inquit, *adſcendit in cælos, & tonuit : ipſe judicabit extrema terræ, quia juſtus eſt*. Prorſus ordinem tenuit * confeſſionis fidelium. * Symbolum fidei. Aſcendit enim in cælum Dominus Chriſtus, & inde venturus eſt ad vivos & mortuos judicandos. Nam *quis adſcendit* ſicut dicit Apoſtolus, *niſi qui & deſcendit in inferiores partes terræ? Qui deſcendit, ipſe eſt & qui adſcendit ſuper omnes cælos, ut adimpleret omnia*. Ephes. 4. 9. & 10. Per nubes ergo ſuas tonuit, quas Spiritu-ſancto cum adſcendiſſet implevit. De quibus ancillæ Jeruſalem, hoc eſt, ingratæ vineæ comminatus eſt apud Iſaiam prophetam, ne pluant ſuper eam imbrem. Iſai. 5. 6. Sic autem dictum eſt : *Ipſe judicabit extrema terræ :* ac ſi diceretur, etiam extrema terræ. Non enim alias partes non judicabit, qui omnes homines procul dubio judicabit. Sed melius intelliguntur extrema terræ, extrema hominis : quoniam non judicabuntur, quæ in melius vel in deterius medio tempore commutantur, ſed in quibus extremis inventus fuerit qui judicabitur. Propter quod dictum eſt : *Qui perſeveraverit uſque in finem, hic ſalvus erit*. Matth. 10. 22. Qui ergo perſeveranter facit judicium & juſtitiam in medio terræ, non damnabitur, cum judicabuntur extrema terræ. *Et dat*, inquit, *vir-*

(a) Editi, *potentiſſimi :* diſſentientibus MSS.
(b) In Græco nempe legimus, *ἀντίδικον αὐτοῦ*.
(c) Editi, *operatus eſt*. Expunximus *eſt*, juxta MSS.

Digitized by Google

virtutem regibus noſtris: ut non eos judicando condemnet. Dat eis virtutem, qua carnem ſicut reges regant, & in illo mundum, qui propter eos fudit ſanguinem, vincant: *Et exaltabit cornu Chriſti ſui*. Quomodo Chriſtus exaltabit cornu Chriſti ſui? De quo enim ſupra dictum eſt: *Dominus adſcendit in cælos*, & intellectus eſt Dominus Chriſtus; ipſe, ſicut hic dicitur, *exaltabit cornu Chriſti ſui*. Quis ergo eſt Chriſtus Chriſti ſui? An cornu exaltabit uniuſcujuſque fidelis ſui, ſicut iſta ipſa in principio hujus hymni ait: *Exaltatum eſt cornu meum in Deo meo?* Omnes quippe unctos ejus chriſmate, recte Chriſtos poſſumus dicere: quod tamen totum cum ſuo capite corpus unus eſt Chriſtus. Hæc Anna prophetavit, Samuelis mater, ſancti viri, multumque laudati. In quo quidem tunc figurata eſt mutatio veteris ſacerdotii & nunc impleta, quando infirmata eſt quæ multa erat in filiis, ut novum haberet in Chriſto ſacerdotium ſterilis, quæ peperit ſeptem.

CAPUT V.

De his quæ ad Heli ſacerdotem homo Dei prophetico locutus eſt Spiritu, ſignificans ſacerdotium, quod ſecundum Aaron inſtitutum fuerat, auferendum.

1. SED hoc evidentius ad ipſum Heli ſacerdotem miſſus loquitur homo Dei, cujus quidem nomen tacetur, ſed intelligitur officio miniſterioque ſuo ſine dubitatione Propheta. Sic enim ſcriptum eſt: *Et venit homo Dei ad*
1. Reg. 2. 27. &c. *Heli, & dixit, Hæc dicit Dominus,* (a) *Revelans revelatus ſum ad domum patris tui, cum eſſent in terra Ægypti ſervi in domo Pharaonis; & elegi domum patris tui ex omnibus ſceptris Iſrael mihi ſacerdotio fungi, ut adſcenderent ad altare meum, & incenderent incenſum, & portarent Ephod; & dedi domui patris tui omnia, quæ ſunt ignis filiorum Iſrael in eſcam. Et ut quid reſpexiſti in incenſum meum, & in ſacrificium meum impudenti oculo, & glorificaſti filios tuos ſuper me, benedicere primitias* (b) *omnis ſacrificii in Iſrael in conſpectu meo? Propter hoc hæc dicit Dominus Deus Iſrael: Dixi, domus tua & domus patris tui tranſibunt coram me uſque in æternum. Et nunc dicit Dominus, Nequaquam, ſed glorificantes me glorificabo; & qui ſpernit me, ſpernetur. Ecce dies veniunt, & exterminabo ſemen tuum & ſemen domus patris tui, & non erit tibi ſenior in domo mea omnibus diebus, & virum exterminabo tibi ab altari meo, ut deficiant oculi ejus, & defluat anima ejus; & omnis qui ſuperaverit domus tuæ, decidet in gladio virorum. Et hoc tibi ſignum, quod veniet ſuper duos filios tuos hos, Ophni, & Phinees, una die morientur ambo. Et ſuſcitabo mihi ſacerdotem fidelem, qui omnia quæ in corde meo & quæ in anima mea faciat; & ædificabo ei domum fidelem, & tranſibit coram Chriſto meo omnibus diebus. Et erit qui ſuperaverit in domo tua, veniet adorare ei obolo argenti, dicens: Jacta me in unam partem ſacerdotii tui manducare panem.*

2. Non eſt ut dicatur iſta prophetia, ubi ſacerdotii veteris tanta manifeſtatione prænuntiata mutatio eſt, in Samuele fuiſſe completa. Quamquam enim non eſſet de alia tribu Samuel, V. 2. Retr. c. 43.
quam quæ conſtituta fuerat a Domino, ut ſerviret altari; tamen non erat de filiis Aaron, cujus progenies fuerat deputata, unde fierent ſacerdotes: ac per hoc in ea quoque re geſta, eadem mutatio, quæ per Chriſtum Jeſum futura fuerat, adumbrata eſt: & ad vetus Teſtamentum proprie, figurate vero pertinebat ad novum, prophetia facti etiam ipſa, non verbi; id ſcilicet facto ſignificans, quod verbo ad Heli ſacerdotem dictum eſt per Prophetam. Nam fuerunt poſtea ſacerdotes ex genere Aaron, ſicut Sadoch & Abiathar regnante David, & alii 2. Reg. 15.
deinceps antequam tempus veniret, quo iſta quæ de ſacerdotio mutando tanto ante prædicta ſunt, effici per Chriſtum oportebat. Quis autem nunc fideli oculo hæc intuens non videat eſſe completa? Quando quidem nullum tabernaculum, nullum templum, nullum altare, nullum ſacrificium, & ideo nec ullus ſacerdos remanſit Judæis, quibus, ut de ſemine Aaron ordinaretur, in Dei fuerat lege mandatum. Quod & hic commemoratum eſt illo dicente Propheta: *Hæc dicit Dominus Deus Iſrael, Dixi, domus tua & domus patris tui tranſibunt coram me uſque in æternum. Et nunc dicit Dominus, Nequaquam, ſed glorificantes me, glorificabo; & qui me ſpernit, ſpernetur.* Quod enim nominat domum patris ejus, non eum de proximo patre dicere, ſed de illo Aaron, qui primus ſacerdos eſt inſtitutus, de cujus progenie ceteri ſequerentur, ſuperiora demonſtrant, ubi ait: *Revelatus ſum ad domum patris tui, cum eſſent in terra Ægypti ſervi in domo Pharaonis, & elegi domum patris tui ex omnibus ſceptris Iſrael, mihi ſacerdotio fungi.* Quis (c) patrum fuit hujus in illa Ægyptia ſervitute, unde, cum liberati eſſent, electus eſt ad ſacerdotium, niſi Aaron? De hujus ergo ſtirpe iſto loco dixit futurum fuiſſe, ut non eſſent ulterius ſacerdotes: quod jam videmus impletum. Vigilet fides, præſto ſunt res, cernuntur, tenentur, & videre nolentium oculis ingeruntur: *Ecce*, inquit, *dies veniunt, & exterminabo ſemen tuum, & ſemen domus patris tui, & non erit tibi ſenior in domo mea omnibus diebus, & virum exterminabo tibi ab altari meo, ut deficiant oculi ejus, & defluat anima ejus.* Ecce dies qui prænuntiati ſunt, jam venerunt. Nullus ſacerdos eſt ſecundum ordinem Aaron: & quicumque ex ejus genere eſt homo, cum videt ſacrificium Chriſtianorum toto orbe pollere, ſibi autem honorem illum magnum eſſe ſubtractum, deficiunt oculi ejus, & de-

(a) Apud Lov. omiſſum eſt *Revelans*: quod quidem reperitur in ceteris editis ac pleriſque MSS. & in Græc. LXX.

(b) MSS. *primitias nominis ſacrificii*.

(c) Sic omnes MSS. At editi, *Quis pater fuit hujus*.

& defluit anima ejus tabe mæroris.

3. Proprie autem ad hujus domum Heli, cui hæc dicebantur, quod ſequitur pertinet: *Et omnis qui ſuperaverit domus tuæ, decidet in gladio virorum. Et hoc tibi ſignum, quod veniet ſuper duos filios tuos hos, Ophni & Phinees: die uno morientur ambo*. Hoc ergo ſignum factum eſt mutandi ſacerdotii de domo hujus, quo ſigno ſignificatum eſt mutandum ſacerdotium domus Aaron. Mors quippe filiorum hujus ſignificavit mortem, non hominum, ſed ipſius ſacerdotii de filiis Aaron. Quod autem ſequitur, ad illum jam pertinet ſacerdotem, cujus figuram geſſit
ſcilicet Heli, huic * ſuccedendo Samuel. Proinde quæ ſequuntur, de Chriſto Jeſu novi Teſtamenti vero ſacerdote dicuntur: *Et ſuſcitabo mihi ſacerdotem fidelem, qui omnia quæ in corde meo & quæ in anima mea faciat; & ædificabo ei domum fidelem*. Ipſa eſt æterna & ſuperna Jeruſalem. *Et tranſibit*, inquit, *coram Chriſto meo omnibus diebus*. *Tranſibit* dixit, converſabitur: ſicut ſuperius dixerat de domo Aaron: *Dixi, domus tua & domus patris tui tranſibunt coram me in æternum*. Quod autem ait: *coram Chriſto meo tranſibit*, de ipſa domo utique intelligendum eſt, non de illo ſacerdote, qui eſt Chriſtus ipſe Mediator atque Salvator. Domus ergo ejus coram illo tranſibit. Poteſt & *tranſibit* intelligi de morte ad vitam, omnibus diebus, quibus peragitur uſque in finem ſæculi hujus iſta mortalitas. Quod autem ait Deus: *Qui omnia quæ in corde meo, & quæ in anima mea faciat*; non arbitremur habere animam Deum, cum ſit conditor animæ: ſed ita hoc de Deo tropice, non proprie dicitur, ſicut manus & pedes & alia corporis membra. Et, ne ſecundum hoc credatur homo in carnis hujus effigie factus ad imaginem Dei, adduntur & alæ, quas utique non
Pſ.16.8. habet homo; & dicitur Deo: *Sub umbra alarum tuarum protege me:* ut intelligant homines de illa ineffabili natura, non propriis, ſed tranſlatis rerum vocabulis iſta dici.

4. Quod vero adjungitur: *Et erit, qui ſuperaverit in domo tua, veniet adorare ei:* non proprie de domo dicitur hujus Heli, ſed illius Aaron, de qua uſque ad adventum Jeſu Chriſti homines remanſerunt, de quo genere etiam nunc uſque non deſunt. Nam de illa domo hujus Heli jam ſupra dictum erat: *Et omnis qui ſuperaverit domus tuæ, decidet in gladio virorum*. Quomodo ergo hic vere dici potuit: *Et erit, qui ſuperaverit in domo tua, veniet adorare ei*; ſi illud eſt verum, quod ultore gladio nemo inde ſupererit; niſi quia illos intelligi voluit, qui pertinent ad ſtirpem, ſed illius totius ſacerdotii ſecundum ordinem Aaron? Ergo ſi de illis eſt prædeſtinatis reliquiis, de quibus alius
Propheta dixit: *Reliquiæ ſalvæ fient*; unde & *Iſai.10.22.*
Apoſtolus: *Sic ergo*, inquit, *& in hoc tempore* *Rom.11.5.*
reliquiæ per electionem gratiæ ſalvæ factæ ſunt; quia de talibus reliquiis bene intelligitur eſſe, de quo dictum eſt: *Qui ſuperaverit in domo tua*: profecto (a) credit in Chriſtum; ſicut temporibus Apoſtolorum ex ipſa gente plurimi crediderunt; neque nunc deſunt, qui, licet rariſſime, tamen credant, & impletur in (b) eis quod hic iſte homo Dei continuo ſecutus adjunxit: *Veniet adorare ei obolo argenti*: cui adorare, niſi illi ſummo ſacerdoti, qui & Deus eſt? Neque enim in illo ſacerdotio ſecundum ordinem Aaron, ad hoc veniebant homines ad templum vel altare Dei, ut ſacerdotem adorarent. Quid eſt autem quod ait: *obolo argenti*, niſi brevitate verbi fidei, de quo commemorat Apoſtolus di-
ctum: *Verbum conſummans & brevians faciet* *Rom.9.28.*
Dominus ſuper terram? Argentum autem pro *Iſai.10.23.*
eloquio poni, Pſalmus teſtis eſt, ubi canitur:
Eloquia Domini eloquia caſta, argentum igne examinatum. *Pſ.11.7.*

5. Quid ergo dicit iſte, qui venit adorare ſacerdoti Dei & ſacerdoti Deo? *Jacta me in unam partem ſacerdotii tui, manducare panem*. Nolo in patrum meorum collocari honore, (c) qui nullus eſt: jacta me in partem ſacerdotii tui.
Elegi enim *abjectus eſſe in domo Dei*: quale- *Pſal.83.11.*
cumque & quantulumcumque membrum eſſe cupio ſacerdotii tui. Sacerdotium quippe hic ipſam plebem dicit, cujus plebis ille ſacerdos eſt Mediator Dei & hominum homo Chriſtus Jeſus. Cui plebi dicit apoſtolus Petrus: *Plebs ſancta, regale ſacerdotium*. Quamvis nonnulli,
ſacrificii tui ſint interpretati, non *ſacerdotii tui:* *1. Petri 2.9.*
quod nihilo minus eumdem ſignificat populum
Chriſtianum. Unde dicit apoſtolus Paulus: *Unus* *1.Cor.10.17.*
panis, unum corpus multi ſumus. (d) Quod ergo addidit: *manducare panem*, etiam ipſum ſacrificii genus eleganter expreſſit, de quo dicit ſa-
cerdos ipſe: *Panis quem ego dedero, caro mea* *Joan.6.52.*
eſt pro ſæculi vita. Ipſum eſt ſacrificium, non ſecundum ordinem Aaron, ſed ſecundum ordinem Melchiſedec: qui legit, intelligat. Brevis itaque iſta confeſſio & ſalubriter humilis, qua dicitur: *Jacta me in partem ſacerdotii tui, manducare panem*, ipſe eſt obolus argenti; quia & (e) breve eſt, & eloquium Domini eſt habitantis in corde credentis. Quia enim dixerat ſuperius dediſſe ſe domui Aaron cibos de victimis veteris Teſtamenti, ubi ait: *Dedi domui patris tui omnia quæ ſunt ignis filiorum Iſrael in eſcam*; hæc quippe fuerant ſacrificia Judæorum: ideo hic dixit, *manducare panem*; quod eſt in novo Teſtamento ſacrificium Criſtianorum.

C A-

(a) Sola editio Lov. *credet*.
(b) Vind. Am. Er. & plerique MSS. *in eo*.
(c) Apud Lov. *quis*.
(d) Apud Lov. additur, *in Chriſto*. *Et iterum*, *Exhibeatis*, *inquit*, *corpora veſtra hoſtiam vivam*. Ceteri libri omittunt; *in Chriſto*. Nonnulli tamen MSS. cum Vind. Am. & Er. ſubjiciunt locum ex Rom. 12. *Et iterum*, *Exhibeatis* &c.
(e) Sola editio Lov. *& brevis eſt*.

Digitized by Google

CAPUT VI.

De Judaico ſacerdotio & regno, quæ cum in æternum dicantur (a) ſtatuta, non permanent, ut alia intelligantur, quorum ſpondetur æternitas.

1. CUm igitur hæc tanta tunc altitudine prænuntiata ſint, (b) tanta nunc manifeſtatione clareſcant; non fruſtra tamen moveri quiſpiam poteſt, ac dicere, Quomodo confidimus venire omnia, quæ in libris illis ventura prædicta ſunt, ſi hoc ipſum quod ibi divinitus dictum eſt, *Domus tua & domus patris tui tranſibunt coram me in æternum*, effectum habere non potuit? Quoniam videmus illud ſacerdotium fuiſſe mutatum: & quod illi domui promiſſum eſt, nec ſperari aliquando complendum: quia illud quod ei reprobato mutatoque ſuccedit, hoc potius prædicatur æternum. Hoc qui dicit, nondum intelligit, aut non recolit, etiam ipſum ſecundum ordinem Aaron ſacerdotium, tamquam umbram futuri æterni ſacerdotii conſtitutum: ac per hoc quando ei æternitas promiſſa eſt, non ipſi umbræ ac figuræ, ſed ei quod per ipſam adumbrabatur figurabaturque, promiſſum eſt. Sed ne putaretur ipſa umbra eſſe manſura, ideo etiam mutatio ejus debuit prophetari.

2. Regnum quoque iſto modo etiam Saulis ipſius, qui certe reprobatus atque rejectus eſt, futuri regni erat umbra in æternitate manſuri. Oleum quippe illud quo unctus eſt, & ab eo chriſmate Chriſtus eſt dictus, myſtice accipiendum, & magnum ſacramentum intelligendum eſt: quod in eo tantum veneratus eſt ipſe David, ut percuſſo corde pavitaverit quando in tenebroſo occultatus antro, quo etiam Saul urgente intraverat neceſſitate naturæ, exiguam particulam veſtis ejus retrorſum latenter abſcidit, ut haberet unde monſtraret, quomodo ei pepercerit, cum poſſet occidere; atque ita ſuſpicionem de animo ejus, qua ſanctum David putans inimicum ſuum vehementer perſequebatur, auferret. Ne itaque reus eſſet tanti ſacramenti in Saule violati, quia vel indumentum ejus ſic adtrectavit, extimuit. Ita enim ſcriptum eſt:
1. Reg. 24. 6. *Et percuſſit cor David ſuper eum, quia abſtulit pinnulam chlamydis ejus.* Viris autem, qui cum illo erant, & ut Saulem in manus ſuas traditum interimeret ſuadebant: *Non mihi*, inquit,
Ibid. 7. *contingat a Domino, ſi fecero hoc verbum Domino meo Chriſto Domini, inferre manum meam ſuper eum: quia Chriſtus Domini eſt hic.* Huic ergo umbræ futuri non propter ipſam, ſed propter illud quod præfigurabat, tanta veneratio exhibebatur. Unde & illud quod ait Sauli
1. Reg. 13. 13. &c. Samuel: *Quoniam non ſervaſti mandatum meum, quod mandavit tibi Dominus; quemadmodum nunc paraverat Dominus regnum tuum uſque in æternum ſuper Iſrael, & nunc regnum tuum non ſtabit tibi; & quæret Dominus ſibi hominem ſecundum cor ſuum, & mandabit ei Dominus eſſe in principem ſuper populum ſuum; quia non cuſtodiſti quæ mandavit tibi Dominus:* non ſic accipiendum eſt, ac ſi ipſum Saulem Deus in æternum præparaverit regnaturum, & hoc poſtea noluerit ſervare peccanti; neque enim eum peccaturum eſſe neſciebat: ſed præparaverat regnum ejus, in quo figura eſſet regni æterni. Ideo addidit, *Et nunc regnum tuum non ſtabit tibi*. Stetit ergo, & ſtabit, quod in illo ſignificatum eſt: ſed non huic ſtabit, quia non in æternum ipſe fuerat regnaturus, nec progenies ejus, ut ſaltem per poſteros alterum alteri ſuccedentes videretur impleri quod dictum eſt, *in æternum*. *Et quæret*, inquit, *Dominus ſibi hominem*: ſive David, ſive ipſum Mediatorem ſignificans Teſtamenti novi, qui figurabatur in chriſmate etiam quo unctus eſt ipſe David & progenies ejus. Non autem quaſi neſciat ubi ſit, ita Deus ſibi hominem quærit: ſed per hominem more hominum loquitur; quia & ſic loquendo nos quærit. Non ſolum enim Deo Patri, verum etiam ipſi quoque Unigenito ejus, qui venit quærere quod perierat, uſque adeo jam eramus noti, ut in ipſo eſſemus electi ante
conſtitutionem mundi. *Quæret ſibi* ergo dixit, (c) ſuum habebit. Unde in Latina lingua Luc. 19. 10. Epheſ. 1. 4.
hoc verbum accipit præpoſitionem, & adquirit, dicitur: quo ſatis apertum eſt quid ſignificet. Quamquam & ſine additamento præpoſitionis quærere intelligatur adquirere: ex quo lucra vocantur & quæſtus.

CAPUT VII.

De diſruptione regni Iſraelitici, qua præfiguratur perpetua diviſio Iſraelis ſpiritalis ab Iſraele carnali.

1. RUrſus peccavit Saul per inobedientiam, & rurſus Samuel ait illi in verbo Domini: *Quia ſpreviſti verbum Domini, ſprevit te Dominus, ut non ſis rex ſuper Iſrael.* Et rurſus 1. Reg. 15. 23.
pro eodem peccato, cum id confiteretur Saul, & veniam precaretur, rogaretque Samuelem, ut reverteretur cum illo ad placandum Deum: *Non revertar*, inquit, *tecum; quia ſpreviſti verbum Domini, & ſpernet te Dominus, ne ſis rex* Ibid. 26. &c.
ſuper Iſrael. Et convertit Samuel faciem ſuam, ut abiret: & tenuit Saul pinnulam diploidis ejus, & diſrupit eam. Et dixit ad eum Samuel, Diſrupit Dominus regnum ab Iſrael de manu tua hodie, & dabit proximo tuo bono ſuper te, & dividetur Iſrael in duo: & non convertetur, neque pœnitebit eum; quoniam non eſt ſicut homo, ut pœniteat eum: ipſe minatur, & non permanet. Iſte cui dicitur, *Spernet Dominus, ne ſis rex ſuper Iſrael*: & *Diſrupit Dominus regnum ab Iſrael de manu tua hodie*, quadraginta annos regna-

(a) Apud Lov. *ſtatura*.
(b) Sic MSS. At editi, *quanta nunc manifeſtatione clareſcant*.
(c) Ita magno conſenſu veteres libri. At editi: *Quæret ſibi ergo dixit, pro eo ac ſi diceret, quem ſuum eſſe jam novit, ſibi eſſe familiarem aliis oſtendet. Unde in Latina &c.*

regnavit ſuper Iſrael, tanto ſcilicet ſpatio temporis, quanto & ipſe David, & audivit hoc primo tempore regni ſui: ut intelligamus ideo dictum, quia nullus de ſtirpe ejus fuerat regnaturus; & reſpiciamus ad ſtirpem David, unde exortus eſt ſecundum carnem Mediator Dei & hominum homo Chriſtus Jeſus.

2. Non autem habet Scriptura, quod in pleriſque Latinis codicibus legitur: *Diſrupit Dominus regnum Iſrael de manu tua;* ſed ſicut a nobis poſitum eſt inventum in Græcis, *Diſrupit Dominus regnum ab Iſrael de manu tua:* ut hoc intelligatur *de manu tua*, quod eſt *ab Iſrael*. Populi ergo Iſrael perſonam figurate gerebat homo iſte, qui populus regnum fuerat amiſſurus, Chriſto Jeſu Domino noſtro per novum Teſtamentum, non carnaliter, ſed ſpiritaliter regnaturo. De quo cum dicitur: *Et dabit illud proximo tuo*, ad carnis cognationem id refertur: ex Iſrael enim Chriſtus ſecundum carnem, unde & Saul. Quod vero additum eſt: *bono ſuper te*, poteſt quidem intelligi, *meliori te*; nam & quidam ſic ſunt interpretati: ſed melius ſic accipitur: *bono ſuper te*, ut quia ille bonus eſt; ideo ſit (a) ſuper te, juxta illud aliud propheticum:
Pſ.109. 1. *Donec ponam omnes inimicos tuos ſub pedibus tuis.* In quibus eſt & Iſrael, cui ſuo perſecutori regnum abſtulit Chriſtus. Quamvis fuerit illic &
Joan.1. 47. Iſrael, in quo dolus non erat, quoddam quaſi frumentum illarum palearum. Nam utique inde erant Apoſtoli, inde tot Martyres, quorum
Gal.1. 24. prior Stephanus; inde tot Eccleſiæ, quas apoſtolus Paulus commemorat, in converſione ejus magnificantes Deum.

3. De qua re non dubito intelligendum eſſe quod ſequitur: *Et dividetur Iſrael in duo*: in Iſrael ſcilicet inimicum Chriſto, & Iſrael adhærentem Chriſto; in Iſrael ad ancillam, & Iſrael ad liberam pertinentem. Nam iſta duo genera primum ſimul erant, velut Abraham adhuc adhæreret ancillæ, donec ſterilis per Chriſti
Gen.21. 10. gratiam fecundata clamaret, *Ejice ancillam & filium ejus.* Propter peccatum quidem Salomo-
3.Reg. 12. nis regnante filio ejus Roboam, ſcimus Iſrael in duo fuiſſe diviſum, atque ita perſeveraſſe, habentibus ſingulis partibus reges ſuos, donec illa gens tota a Chaldæis eſſet ingenti vaſtatione ſubverſa atque tranſlata. Sed hoc quid ad Saulem; cum ſi tale aliquid comminandum eſſet, ipſi David fuerit potius comminandum, cujus erat filius Salomon? Poſtremo nunc inter ſe gens Hebræa diviſa non eſt, ſed indifferenter in ejuſdem erroris ſocietate diſperſa per terras. Diviſio vero illa, quam Deus ſub perſona Saulis, illius regni & populi figuram gerentis, eidem regno populoque minatus eſt, æterna atque immutabilis ſignificata eſt, per hoc quod

adjunctum eſt: *Et non convertetur, neque pænitebit eum; quoniam non eſt ſicut homo, ut pæniteat eum: ipſe minatur, & non permanet*: id eſt, homo minatur, & non permanet; non autem *Deus quomodo pænitere dicatur.*
Deus, quem non pænitet, ſicut hominem. Ubi enim legitur, quod pæniteat eum, mutatio rerum ſignificatur, immutabili præſcientia manente divina. Ubi ergo non pænitere dicitur, non (b) mutare intelligitur.

4. Prorſus inſolubilem videmus per hæc verba prolatam divinitus fuiſſe ſententiam de iſta diviſione populi Iſrael, & omnino perpetuam. Quicumque enim ad Chriſtum tranſierunt, vel tranſeunt, vel tranſibunt inde, non erant inde ſecundum Dei præſcientiam, non ſecundum generis humani unam eamdemque naturam. Prorſus quicumque ex Iſraelitis adhærentes Chriſto perſeverant in illo, numquam erunt cum eis Iſraelitis, qui ejus inimici uſque in finem vitæ hujus eſſe perſiſtunt: ſed in diviſione, quæ hic prænuntiata eſt, perpetuo permanebunt. Nihil enim prodeſt Teſtamentum vetus de monte Sina *Gal.4. 24.*
in ſervitutem generans, niſi quia teſtimonium perhibet Teſtamento novo. Alioquin quam diu *2.Cor. 3. 15. & 16.*
legitur Moyſes, velamen ſuper corda eorum poſitum eſt: cum autem quiſque inde tranſierit ad Chriſtum, auferetur velamen. Tranſeuntium quippe intentio ipſa mutatur de vetere ad novum; ut non jam quiſque intendat accipere carnalem, ſed ſpiritalem felicitatem. Propter quod ipſe magnus propheta Samuel, antequam unxiſſet regem Saul, quando exclamavit ad Dominum pro Iſrael, & exaudivit eum; & cum offerret (c) holocauſtoſim, accedentibus alienigenis ad pugnam contra populum Dei, tonuit Dominus ſuper eos, & confuſi ſunt, & offenderunt coram Iſrael, atque ſuperati ſunt: aſſumſit lapidem unum, & ſtatuit illum inter (e) Maſſephat novam & veterem, & vocavit nomen ejus Abennezer, quod eſt Latine Lapis (d) adjutoris: & dixit: *Uſque huc adjuvit nos Dominus.* *1.Reg.7. 12.* Maſſephat interpretatur intentio. Lapis ille adjutoris medietas eſt Salvatoris, per quem tranſeundum eſt a Maſſephat vetere ad novam, id eſt, ab intentione qua exſpectabatur in carnali regno beatitudo falſa carnalis, ad intentionem qua per novum Teſtamentum exſpectatur in regno cælorum beatitudo veriſſima ſpiritalis: qua quoniam nihil eſt melius, huc uſque adjuvat Deus.

CAPUT VIII.

De promiſſionibus ad David in filio ejus, quæ nullatenus in Salomone, ſed pleniſſime inveniuntur in Chriſto.

1. JAM nunc video eſſe monſtrandum quid ipſi David, qui Sauli ſucceſſit in regnum, cujus mutatione finalis illa mutatio figurata eſt,

(a) Apud Lov. omiſſum eſt, *ſuper te.*
(b) Sola editio Lov. *non mutari.*
(c) Sic MSS. juxta LXX. At editi, *holocauſtum*: cui verbo Er. addit *ſimul.*
(d) Editi, *Maſphat.* Veteres autem libri, ut apud LXX. *Maſſephat.*
(e) Editi, *adjutorii.* At MSS. *adjutoris*: juxta LXX. βοηθοῦ.

propter quam divinitus cuncta dicta, cuncta conſcripta ſunt, Deus promiſerit, quod ad rem qua de agimus pertinet. Cum regi David multa proſpera proveniſſent, cogitavit facere Deo domum, templum illud ſcilicet excellentiſſime diffamatum, quod a rege Salomone filio ejus poſtea fabricatum eſt. Hoc eo cogitante, factum eſt verbum Domini ad Nathan prophetam, quod perferret ad regem. Ubi cum Deus dixiſſet, quod non ab ipſo David ſibi ædificaretur domus, neque per tantum tempus ſe mandaſſe cuiquam in populo ſuo, ut ſibi fieret do-
2. Reg. 7. 8. &c. mus cedrina: *Et nunc*, inquit, *hæc dices ſervo meo David: Hæc dicit Dominus omnipotens, Accepi te de ovili ovium, ut eſſes in ducem ſuper populum meum* (*a*) *in Iſrael, & eram tecum in omnibus quibus ingrediebaris, & exterminavi omnes inimicos tuos a facie tua, & feci te nominatum ſecundum nomen magnorum qui ſunt ſuper terram: & ponam locum populo meo Iſrael, & plantabo illum, & inhabitabit ſeorſum, & non ſollicitus erit ultra; & non apponet filius iniquitatis humiliare eum, ſicut ab initio a diebus quibus conſtitui judices ſuper populum meum Iſrael. Et requiem tibi dabo ab omnibus inimicis tuis: &* (*b*) *nuntiabit tibi Dominus, quoniam domum ædificabis ipſi. Et erit cum repleti fuerint dies tui,* (*c*) *& dormies cum patribus tuis, & ſuſcitabo ſemen tuum poſt te, qui erit de ventre tuo, & præparabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum nomini meo, & dirigam thronum illius uſque in æternum. Ego ero illi in patrem, & ille erit mihi in filium. Et* (*d*) *ſi venerit iniquitas ejus, redarguam illum in virga virorum, & in tactibus filiorum hominum: miſericordiam autem meam non amoveam ab eo, ſicut amovi a quibus amovi* (*e*) *a facie mea: & fidelis erit domus ejus, & regnum ejus uſque in æternum coram me, & thronus ejus erit erectus uſque in æternum.*

2. Hanc tam grandem promiſſionem qui putat in Salomone fuiſſe completam, multum errat. Adtendit enim quod dictum eſt: *Hic ædificabit mihi domum;* quoniam Salomon templum illud nobile exſtruxit, & non adtendit: *Fidelis erit domus ejus, & regnum ejus uſque in æternum coram me*. Adtendat ergo & adſpiciat Salomonis domum plenam mulieribus alienigenis colentibus deos falſos, & ipſum ab eis regem aliquando ſapientem in eamdem idololatriam ſeductum atque dejectum: & non audeat exiſtimare Deum, vel hoc promiſiſſe mendaciter, vel talem Salomonem domumque ejus futuram non potuiſſe præſcire. Non hinc autem deberemus ambigere; nec ſi non in Chriſto Domino noſtro, qui factus eſt ex ſemine David ſecundum carnem, jam videremus iſta compleri; ne vane atque inaniter hic alium aliquem requiramus, ſicut carnales Judæi. Nam & ipſi uſque adeo filium, quem loco iſto regi David promiſſum legunt, intelligunt non fuiſſe Salomonem, ut eo qui promiſſus eſt tanta jam manifeſtatione declarato adhuc mirabili cæcitate alium ſperare ſe dicant. Facta eſt quidem nonnulla imago rei futuræ etiam in Salomone, in eo quod templum ædificavit, & pacem habuit ſecundum nomen ſuum, (Salomon quippe pacificus eſt Latine) & in exordio regni ſui mirabiliter laudabilis fuit: ſed eadem ſua perſona per umbram futuri prænuntiabat etiam ipſe Chriſtum Dominum noſtrum, non exhibebat. Unde quædam de illo ita ſcripta ſunt, quaſi de ipſo iſta prædicta ſint, dum Scriptura ſancta etiam rebus geſtis prophetans, quodam modo in eo figuram delineat futurorum. Nam præter libros divinæ hiſtoriæ, ubi regnaſſe narratur, Pſalmus etiam ſeptuageſimus-primus titulo nominis ejus inſcriptus eſt: in quo tam multa dicuntur, quæ omnino ei convenire non poſſunt, Domino autem Chriſto (*f*) aptiſſima perſpicuitate conveniunt, ut evidenter appareat, quod in illo figura qualiſcumque adumbrata ſit, in iſto autem ipſa veritas præſentata. Notum eſt enim quibus terminis regnum concluſum fuerit Salomonis: & tamen in eo Pſalmo legitur, ut alia taceam: *Dominabitur a mari uſque ad mare, & a flumine uſque ad terminos orbis terræ*: quod in Chriſto videmus impleri. A flumine quippe dominandi ſumſit exordium, ubi baptizatus a Joanne, eodem monſtrante cœpit agnoſci a diſcipulis, qui eum non ſolum magiſtrum, verum etiam Dominum appellaverunt.

Rom. 1. 3.

Salomon.

Pſ. 71. 8.

3. Nec ob aliud, vivente adhuc patre ſuo David, regnare Salomon cœpit, quod nulli illorum regnum contigit, niſi ut hinc quoque ſatis eluceat, non eſſe ipſum, quem prophetia iſta præſignat, quæ ad ejus patrem loquitur, dicens: *Et erit cum repleti fuerint dies tui, & dormies cum patribus tuis, & ſuſcitabo ſemen tuum poſt te, qui erit de ventre tuo, & præparabo regnum illius*. Quomodo ergo propter id quod ſequitur: *Hic ædificabit mihi domum*, iſte Salomon putabitur prophetatus: & non potius propter id quod præcedit: *Cum repleti fuerint dies tui, & dormies cum patribus tuis, ſuſcitabo ſemen tuum poſt te*, alius pacificus intelligitur eſſe promiſſus, qui non ante, ſicut iſte, ſed poſt mortem David prænuntiatus eſt ſuſcitandus? Quamlibet enim longo interpoſito tempore Jeſus Chriſtus veniret, procul dubio poſt mortem regis David, cui ſic eſt promiſſus, eum venire oportebat, qui ædificaret domum Deo, non

(a) Hic reſtituitur ex MSS. particula *in*, reſpondens Græco ἐπὶ apud LXX.

(b) Sic MSS. Editi verò hic & cap. 12. *& nuntiavit*.

(c) Editi omittunt &. Habent MSS. juxta LXX. proque *dormies*, nonnulli ferunt, *dormieris*.

(d) Sola editio Lov. *Et cum venerit*.

(e) Editi, *a quibus amovi faciem meam*. At probæ notæ MSS. Gervaſianus, Colbertinus &c. concordant cum Græco LXX. ἀφ᾽ ὧν ἀπέστησα ἐκ προσώπου μου.

(f) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *apertiſſima*.

non de lignis & lapidibus, ſed de hominibus, qualem illum ædificare gaudemus. Huic enim domui dicit Apoſtolus, hoc eſt, fidelibus Chri-
1.Cor. 3. 17. ſti; *Templum enim Dei ſanctum eſt, quod eſtis vos.*

CAPUT IX.

Quam ſimilis in Pſalmo octogeſimo-octavo ſit prophetia de Chriſto, his quæ in Regnorum libris Nathan prophetante promittuntur.

PROPTER quod & in Pſalmo octogeſimo-octavo, cujus eſt titulus: *Intellectus ipſi*
Pſ.88.1. &c. *Æthan Iſraelitæ*, commemorantur promiſſiones Dei factæ regi David, & iſtis quæ in libro Regnorum ſunt poſita, quædam ibi ſimilia dicun-
Ibid. 4. tur, ſicut eſt: *Juravi David ſervo meo, uſque in æternum præparabo ſemen tuum.* Et iterum: *Tunc locutus es in adſpectu filiis tuis, & dixiſti, Poſui adjutorium ſuper potentem, & exaltavi electum de populo meo. Inveni David ſervum meum, in oleo ſancto meo unxi eum. Manus enim mea auxiliabitur ei, & brachium meum confortabit eum. Non proficiet inimicus in eo, & filius iniquitatis non apponet nocere ei. Et concidam a facie ejus inimicos ejus, & eos, qui oderunt eum, fugabo. Et veritas mea & miſericordia mea cum ipſo, & in nomine meo exaltabitur cornu ejus. Et ponam in mari manum ejus, & in fluminibus dexteram ejus. Ipſe invocabit me, Pater meus es tu, Deus meus & ſuſceptor ſalutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelſum apud reges terræ. In æternum ſervabo illi miſericordiam meam, & teſtamentum meum fidele ipſi. Et ponam in ſæculum ſæculi ſemen ejus, & thronum ejus ſicut dies cæli.* Quæ omnia de Domino Jeſu intelliguntur, quando recte intelliguntur, ſub nomine David, propter formam ſervi, quam de ſemine David idem Mediator aſſumſit ex virgine. Continuo etiam dicitur de peccatis filiorum ejus tale aliquid, quale in Regnorum libro poſitum eſt, & quaſi de Salomone proclivius accipitur. Ibi namque, hoc eſt,
2.Reg.7. 14. & 15. in Regnorum libro: *Et ſi venerit*, inquit, *iniquitas ejus, redarguam illum in virga virorum, & in tactibus filiorum hominum: miſericordiam autem meam non amoveam ab eo:* tactibus ſignificans plagas correptionis. Unde illud eſt: *Ne*
Pſ. 104. 15. *tetigeritis Chriſtos meos.* Quod quid eſt aliud, quam, Ne læſeritis? In Pſalmo vero cum ageret tamquam de David, ut quiddam ejuſmodi
Pſal.88. 31. etiam ibi diceret: *Si dereliquerint*, inquit, *filii ejus legem meam, & in judiciis meis non ambulaverint; ſi juſtificationes meas profanaverint, & mandata mea non cuſtodierint; viſitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis delicta eorum: miſericordiam autem meam non diſpergam ab eo.* Non dixit, ab eis, cum loqueretur de filiis ejus, non de ipſo: ſed dixit: *ab eo*; quod bene intellectum tantumdem valet. Non enim Chriſti ipſius, quod eſt caput Eccleſiæ, poſſent inveniri ulla peccata, quæ opus eſſet humanis correptionibus ſervata miſericordia divinitus coerceri; ſed in ejus corpore ac membris, quod populus ejus eſt. Ideo in libro Regnorum; *iniquitas ejus* dicitur; in Pſalmo autem, *filiorum ejus*: ut intelligamus de ipſo dici quodam modo, quod de ejus corpore dicitur. Propter quod etiam ipſe de cælo, cum corpus ejus, quod ſunt fideles ejus, Saulus perſequeretur, *Saule*, inquit,
Saule, quid me perſequeris? Deinde in conſe- Act. 9 4.
quentibus Pſalmi: *Neque nocebo*, inquit, *in veritate* Pſal. 88.
mea, neque profanabo teſtamentum meum, & 34. &c.
quæ procedunt de labiis meis non reprobabo. Semel juravi in ſancto meo, ſi David mentiar: id eſt, nequaquam David mentiar. Solet enim ſic loqui Scriptura. Quid autem non mentiatur, adjungit, & dicit: *Semen ejus in æternum manebit; & ſedes ejus ſicut ſol in conſpectu meo, & ſicut luna perfecta in æternum, & teſtis in cælo fidelis.*

CAPUT X.

Quam diverſa acta ſint in regno terrenæ Jeruſalem, ab his quæ promiſerat Deus, ut intelligeretur promiſſionis veritas ad alterius Regis & regni gloriam pertinere.

POST hæc tantæ promiſſionis validiſſima firmamenta, ne putarentur in Salomone completa, tamquam id ſperaretur, nec inveniretur:
Tu vero, inquit, *repuliſti & ad nihilum dedu-* Pſal.88.
xiſti, Domine. Hoc quippe factum eſt de regno 39.
Salomonis in poſteris ejus, uſque ad everſionem 3.Reg.
ipſius terrenæ Jeruſalem, quæ regni ejuſdem ſe- 14.
des fuit; & maxime ipſius templi labem, quod fuerat a Salomone conſtructum. Sed ne ob hoc putaretur Deus contra ſua promiſſa feciſſe, continuo ſubjecit. *Diſtuliſti Chriſtum tuum.* Non eſt ergo ille Salomon, ſed nec ipſe David, ſi
dilatus eſt Chriſtus Domini. Cum enim Chriſti Regum
ejus dicerentur omnes reges myſtico illo chri- unctio
ſmate conſecrati, non ſolum a rege David & typus Chriſti.
deinceps, ſed ab illo etiam Saule, qui populo 1.Reg.
eidem rex primus eſt unctus; ipſe quippe Da- 24.7.
vid eum Chriſtum Domini appellat: erat tamen unus verus Chriſtus, cujus illi figuram prophetica unctione geſtabant; qui ſecundum opinionem hominum, qui eum putabant in David vel in Salomone intelligendum, differebatur in longum; ſecundum autem diſpoſitionem Dei venturus ſuo tempore parabatur. Interea dum ille differtur; quid factum ſit de regno terrenæ Jeruſalem, ubi ſperabatur utique regnaturus, ſecutus iſte Pſalmus adjunxit, atque ait: (a)
Evertiſti teſtamentum ſervi tui, profanaſti in ter- Pſal.88.
ra ſanctitatem ejus. Deſtruxiſti omnes maceriias 40. &c.
ejus, poſuiſti munitiones ejus in formidinem. Diripuerunt eum omnes tranſeuntes viam, factus eſt opprobrium vicinis ſuis. Exaltaſti dexteram inimicorum ejus, jucundaſti omnes inimicos ejus. Avertiſti adjutorium gladii ejus, & non es opi-

Nn 2 *tula-*

(a) Aliquot MSS. *Averiſti*. Græce eſt, κατέστρεψας.

tulatus ei in bello . Diſſolviſti eum ab emundatione , ſedem ejus in terram colliſiſti . Minuiſti dies ſedis ejus , perfudiſti eum confuſione . Hæc omnia venerunt ſuper ancillam Jeruſalem , in qua regnaverunt ooonulli etiam filii liberæ, regnum illud tenentes in diſpenſatione temporatia: regnum autem cæleſtis Jeruſalem , cujus erant filii , in vera fide habentes , & in vero Chriſto ſperantes . Quomodo autem iſta venerint ſuper illud regnum , index eſt rerum geſtarum , ſi legatur , hiſtoria .

CAPUT XI.

De ſubſtantia populi Dei , quæ per (a) ſuſceptionem carnis in Chriſto eſt , qui ſolus eruendi ab inferis animam ſuam habuit poteſtatem .

POST hæc autem prophetata ad precandum Deum Propheta convertitur : ſed & ipſa
Pſal. 88. 47. precatio prophetatio eſt : *Uſque quo Domine avertis in finem ?* ſubauditur , faciem tuam , ſicut alibi dicitur : *Uſque quo avertis faciem tuam a me?* Nam ideo quidam codices hic non habent *avertis*, ſed *averteris :* quamquam poſſit intelligi , avertis miſericordiam tuam , quam promiſiſti David . Quod autem dixit , *in finem*, quid eſt , niſi uſque in finem ? Qui finis intelligendus eſt ultimum tempus , quando io Chriſtum Jeſum etiam illa gens eſt creditura , ante quem finem illa fieri oportebat , quæ ſuperius ærumnoſa de-
*Ibidem. 48. flevit . Propter quæ & hic ſequitur : *Exardeſcet ſicut ignis ira tua . * Memento quæ eſt mea ſubſtantia* . Nihil hic melius , quam ipſe Jeſus intelligitur , ſubſtantia populi ejus , ex quo natura eſt carnis ejus . *Non enim vane*, inquit , *conſtituiſti omnes filios hominum* . Niſi enim eſſet unus filius hominis ſubſtantia Iſrael , per quem filium hominis liberarentur multi filii hominum , vane utique conſtituti eſſent omnes filii hominum . Nunc vero omnis quidem humana oatura per peccatum primi hominis in vanitatem de veritate collapſa eſt , propter quod dicit alius Pſal-
Pſ. 143. 4. mus : *Homo vanitati ſimilis factus eſt , dies ejus velut umbra prætereunt :* ſed non vane Deus conſtituit omnes filios hominum ; quia & multos a vanitate liberat per mediatorem Jeſum , & quos liberaodos non eſſe præſcivit , ad utilitatem liberandorum & comparationem duarum ioter ſe a contrario Civitatum , non utique vane in totius rationalis creaturæ pulcherrima atque juſtiſſima ordinatione conſtituit . Deinde ſequitur :
Rom. 6. 9. *Quis eſt homo qui vivet , & non videbit mortem ; eruet animam ſuam de manu inferi ?* Quis eſt iſte , niſi ſubſtaotia illa Iſrael ex ſemine David , Chriſtus Jeſus ? De quo dicit Apoſtolus , quod *Surgens a mortuis , jam non moritur , & mors ei ultra non dominabitur* . Sic enim vivet & non videbit mortem , ut tamen mortuus fuerit ; ſed animam ſuam eruerit de manu inferi , (b) quo propter quorumdam ſolvenda inferni vincula deſcenderat : eruerit autem poteſtate illa , de qua io Evangelio dicit : *Poteſtatem habeo ponendi animam meam , & poteſtatem habeo iterum ſumendi eam .* Joan. 10. 18.

CAPUT XII.

Ad quorum perſonam pertinere intelligenda ſit flagitatio promiſſorum , de quibus in Pſalmo dicitur : Ubi ſunt miſeratiooes tuæ , Domine , antiquæ , *&c.*

SED cetera Pſalmi hujus , quæ ita ſe habent:
Ubi ſunt miſerationes tuæ antiquæ , Domine , Pſal. 88.
quas juraſti David in veritate tua ? Memento 50. &c.
Domine opprobrii ſervorum tuorum , quod continui in ſinu meo multarum gentium : quod exprobraverunt inimici tui , Domine ; quod exprobraverunt , commutationem Chriſti tui : utrum ex perſona dicta ſint illorum Iſraelitarum , qui deſiderabant reddi ſibi promiſſionem , quæ facta eſt ad David , an potius Chriſtianorum , qui non ſecundum carnem , ſed ſecundum ſpiritum ſunt Iſraelitæ , merito quæri poteſt . Dicta ſunt quippe iſta vel ſcripta tempore quo fuit Æthan , de cujus nomine titulum iſte Pſalmus accepit ; & idem tempus regni David fuit : ac per hoc non diceretur : *Ubi ſunt miſerationes tuæ antiquæ , Domine , quas juraſti David in veritate tua ?* niſi eorum perſonam in ſe (c) Propheta transfiguraret , qui longe poſtea futuri erant , quibus hoc tempus eſſet antiquum , quando regi David iſta promiſſa ſunt . Poteſt autem intelligi multas gentes , quando perſequebantur Chriſtianos , exprobraſſe illis paſſionem Chriſti , quam Scriptura commutationem vocat , quoniam moriendo immortalis eſt factus . Poteſt & commutatio Chriſti ſecundum hoc accipi exprobrata Iſraelitis , quia cum eorum ſperaretur futurus , factus eſt gentium : & hoc eis nunc exprobrant multæ gentes , quæ crediderunt in eum per novum Teſtamentum , illis in vetuſtate remanentibus : ut ideo dicatur : *Memento Domine opprobrii ſervorum tuorum* ; quia non eos obliviſcente , ſed potius miſerante Domino , & ipſi poſt hoc opprobrium credituri ſunt . Sed ille quem prius poſui , convenientior ſenſus mihi videtur . Inimicis enim Chriſti , quibus exprobratur , quod eos ad gentes tranſiens reliquerit Chriſtus , incongrue vox illa coaptatur : *Memento Domine opprobrii ſervorum tuorum* ; non enim ſervi Dei nuncupandi ſunt tales Judæi : ſed eis verba iſta competunt , qui cum graves humilitates perſecutionum pro Chriſti nomine paterentur , recordari potuerunt excelſum regnum ſemini David fuiſſe promiſſum ; & ejus deſiderio dicere , non deſperando , ſed petendo , quærendo , pulſando : *Ubi ſunt miſerationes tuæ antiquæ , Domine , quas juraſti David in veritate tua ? Memento Domine opprobrii ſervorum tuorum , quod continui in ſinu meo multarum gentium :* hoc eſt , in interioribus meis patienter pertuli . *Quod exprobraverunt inimici tui , Domine ; quod exprobra-*

(a) Editi , *ſucceſſionem* . Emendantur ex MSS.
(b) Sic omnes MSS. At editi , *quia propter quorumdam ſolvenda peccatorum vincula ad inferna deſcenderat .*
(c) MSS. *prophetia* .

Digitized by Google

braverunt commutationem Chriſti tui : non eam putantes commutationem , ſed (a) conſumtionem . Quid eſt autem, *Memento Domine*, niſi ut miſerearis, & pro tolerata patienter humilitate mea , reddas celſitudinem , quam juraſti David in veritate tua? Si autem Judæis aſſignemus hæc verba , illi ſervi Dei talia dicere potuerunt, qui expugnata terrena Jeruſalem, ante quam Jeſus Chriſtus humanitus naſceretur , in captivitatem ducti ſunt , intelligentes commutationem Chriſti, quia ſcilicet non per eum terrena carnaliſque felicitas, qualis paucis annis regis Salomonis apparuit , ſed cæleſtis ac ſpiritalis eſſet fideliter expectanda : quam tunc ignorans infidelitas gentium, cum Dei populum exſultabat atque inſultabat eſſe captivum, quid aliud quam Chriſti commutationem; ſed ſcientibus neſciens, exprobrabat ? Et ideo quod ſe-
Ibid. 35. quitur, ubi Pſalmus iſte concluditur : *Benedictio Domini in æternum , Fiat, fiat :* univerſo populo Dei ad cæleſtem Jeruſalem pertinenti , ſive in illis qui latebant in Teſtamento vetere, ante quam revelaretur novum, ſive in his qui jam Teſtamento novo revelato manifeſte pertinere cernuntur ad Chriſtum , ſatis congruit . Benedictio quippe Domini in ſemine David , non ad aliquod tempus , qualis diebus Salomonis apparuit, ſed in æternum ſperanda eſt , in qua certiſſima ſpe dicitur, *Fiat , fiat* . Illius enim ſpei eſt confirmatio verbi hujus iteratio . Hoc ergo intelligens David ait in ſecundo Regnorum libro , unde ad iſtum Pſalmum digreſ-
2.Reg.7. 19. ſi ſumus : *Et locutus es pro domo ſervi tui in*
Ibid. 29. *longinquum* . Ideo autem poſt paullulum ait : *Nunc incipe, & benedic domum ſervi tui uſque in æternum*, & cetera: quia tunc geniturus erat filium, ex quo progenies ejus duceretur ad Chriſtum, per quem futura erat domus ejus æterna, eademque domus Dei . Domus enim David , propter genus David; domus autem Dei eadem ipſa, propter templum Dei, de hominibus factum, non de lapidibus, ubi habitet in æternum populus cum Deo & in Deo ſuo , & Deus cum populo atque in populo ſuo; ita ut Deus ſit implens populum ſuum ; & populus plenus Deo ſuo , cum Deus erit omnia in omnibus , ipſe in pace præmium , qui virtus in bello . Ideo
1.Cor. 15.28. cum in verbis Nathan dictum ſit : *Et nuntiabit tibi Dominus , quoniam domum ædificabis ipſi :*
2.Reg.7. 11. poſtea dictum eſt in verbis David : *Quoniam tu*
Ibid. 27. *Dominus omnipotens Deus Iſrael, revelaſti aurem ſervi tui, dicens, Domum ædificabo tibi.* Hanc enim domum & nos ædificamus bene vivendo,
Pſ.126. 1. & Deus ut bene vivamus opitulando : Quia *niſi Dominus ædificaverit domum , in vanum laborabunt ædificantes eam* . Cujus domus cum venerit ultima dedicatio, tunc fiet illud quod hic
2.Reg. 7.10.& 11. per Nathan locutus eſt Deus, dicens: *Et ponam locum populo meo Iſrael, & plantabo illum, & inhabitabit ſeorſum, & non ſollicitus erit ultra : & non apponet filius iniquitatis humiliare eum: ſicut ab initio a diebus quibus conſtitui judices ſuper populum meum Iſrael* .

CAPUT XIII.

An promiſſæ pacis veritas illis temporibus poſſit adſcribi quæ ſub Salomone fluxerunt .

HOc tam magnum bonum quiſquis in hoc ſæculo & in hac terra ſperat, inſipienter ſapit. An quiſpiam putabit in pace regni Salomonis id eſſe completum? Pacem quippe illam Scriptura in umbra futuri excellenti prædicatione commendat . Sed huic ſuſpicioni vigilanter occurſum eſt, cum poſtea quam dictum eſt: *Et non apponet filius iniquitatis humiliare eum:* con- 2.Reg. 7.10.& 11.
tinuo ſubjunctum eſt : *Sicut ab initio a diebus quibus conſtitui judices ſuper populum meum Iſrael.* Judices namque, prius quam Reges ibi eſſe cœpiſſent, ſuper illum populum fuerant conſtituti, ex quo terram promiſſionis accepit. Et utique humiliabat eum filius iniquitatis, hoc eſt, hoſtis alienigena, per intervalla temporum, quibus leguntur paces alternaſſe cum bellis: & inveniuntur illic pacis tempora prolixiora quam Salomon habuit, qui quadraginta regnavit annos. Nam ſub eo Judice qui appellatus eſt Aod, octoginta anni pacis fuerunt. Abſit ergo, ut Salomonis tempora in hac promiſſione prædicta eſſe credantur : multo minus utique cujuslibet regis alterius . Non enim quiſquam eorum in tanta, quanta ille pace regnavit : nec umquam omnino gens illa ita regnum tenuit, ut ſollicita non fuerit, ne hoſtibus ſubderetur : quia in tanta mutabilitate rerum humanarum, nulli aliquando populo conceſſa eſt tanta ſecuritas, ut huic vitæ hoſtiles non formidaret incurſus. Locus ergo iſte, qui promittitur tam pacatæ ac ſecuræ habitationis, æternus eſt, æterniſque debetur in matre Jeruſalem libera, ubi erit veraciter populus Iſrael : hoc enim nomen * inter- *ſcilicet, Iſrael.
pretatur Videns Deum : cujus præmii deſiderio pia per fidem vita in hac ærumnoſa peregrinatione ducenda eſt.

CAPUT XIV.

De ſtudio David in diſpoſitione Pſalmorum.

PROCURRENTE igitur per tempora Civitate Dei, primo in umbra futuri, in terrena ſcilicet Jeruſalem regnavit David. Erat autem David vir in canticis eruditus, qui harmoniam muſicam non vulgari voluptate, ſed fideli voluntate dilexerit; eaque Deo ſuo, qui verus eſt Deus, myſtica rei magnæ figuratione ſervierit. Diverſorum enim ſonorum rationabilis moderatuſque concentus concordi varietate compactam bene ordinatæ civitatis inſinuat unitatem. Denique omnis fere prophetia ejus in Pſalmis eſt, quos centum-quinquaginta liber continet, quem Pſalmorum vocamus . In quibus nonnulli volunt, eos ſolos factos eſſe a David, qui ejus nomine

(a) Ita MSS. Editi autem, *ſed conſummationem*.

mine inſcripti ſunt. Sunt item qui putant non ab eo factos, niſi qui prænotantur: *Ipſius David:* qui vero habent in titulis: *Ipſi David*, ab [Matth. 22.43.] aliis factos, perſonæ ipſius fuiſſe coaptatos. Quæ opinio voce Evangelica Salvatoris ipſius refutatur, ubi ait, quod ipſe David in Spiritu Chriſtum dixerit eſſe Dominum ſuum: quoniam Pſalmus centeſimus-nonus ſic incipit: *Dixit Dominus* [Pſ. 109. 1.] *Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.* Et certe idem Pſalmus non habet in titulo: *Ipſius David*; ſed, *Ipſi David*, ſicut plurimi. Mihi autem credibilius videntur exiſtimare, qui omnes illos centum & quinquaginta Pſalmos ejus operi tribuunt, eumque aliquos prænotaſſe etiam nominibus aliorum, aliquid quod ad rem pertineat figurantibus, ceteros autem nullius hominis nomen in titulis habere voluiſſe: ſicut ei varietatis hujus diſpoſitionem, quamvis latebroſam, non tamen inanem Dominus inſpiravit. [Pſal. 64. 11. 141. 5. &c.] Nec movere debet ad hoc non credendum, quod nonnullorum nomina Prophetarum, qui longe poſt David regis tempora fuerunt, quibuſdam Pſalmis in eo libro leguntur inſcripta; & quæ ibi dicuntur, velut ab eis dici videntur. Neque enim non potuit propheticus Spiritus prophetanti regi David hæc etiam futurorum Prophetarum nomina revelare, ut aliquid, quod eorum perſonæ conveniret, prophetice cantaretur: ſicut rex Joſias exorturus & regnaturus poſt [3. Reg. 13.] annos amplius quam trecentos, cuidam Prophetæ, qui etiam facta ejus futura prædixit, cum ſuo nomine revelatus eſt.

CAPUT XV.

An omnia quæ in Pſalmis de Chriſto & Eccleſia prophetantur, ad contextum hujus Operis coaptanda ſint.

NUNC jam exſpectari a me video, ut hoc loco libri hujus aperiam quid in Pſalmis David de Domino Jeſu Chriſto vel ejus Eccleſia prophetaverit. Ego autem ut hoc non ita faciam, ſicut videtur ipſa exſpectatio poſtulare, (quamvis jam in uno fecerim) copia, quam inopia magis impedior. Omnia enim ponere vitandæ prolixitatis cauſſa prohibeor: vereor autem ne cum aliqua elegero, multis, qui ea noverunt, videar magis neceſſaria prætermiſſe. Deinde quia teſtimonium quod profertur, de contextione totius Pſalmi debet habere ſuffragium, (a) ut certe nihil ſit quod ei refragetur, ſi non omnia ſuffragantur; ne more centonum ad rem quam volumus, tamquam verſiculos, decerpere videamur, velut de (b) grandi carmine, quod non de re illa, ſed de alia longeque diverſa reperiatur eſſe conſcriptum. Hoc autem ut in quocumque Pſalmo poſſit oſtendi, exponendus eſt totus: quod quanti operis ſit, & aliorum, & noſtra volumina, in quibus hoc fecimus, ſatis indicant. Legat ergo illa, qui voluerit, & potuerit: inveniet quot & quanta rex David idemque propheta de Chriſto & ejus Eccleſia prophetaverit, de Rege ſcilicet & Civitate quam condidit.

CAPUT XVI.

De his quæ in quadrageſimo-quarto Pſalmo ad Chriſtum & Eccleſiam pertinentia, aut aperte dicuntur, aut tropice.

1. QUAMLIBET enim de quacumque re propriæ ſint atque manifeſtæ propheticæ locutiones, neceſſe eſt ut eis etiam tropicæ miſceantur: quæ maxime propter tardiores ingerunt doctoribus laborioſum diſputandi exponendique negotium. Quædam tamen Chriſtum & Eccleſiam ipſa prima facie, mox ut dicuntur, oſtendunt; etſi ex otio reſtant exponenda, quæ in eis minus intelliguntur: quale illud eſt in eodem Pſalmorum libro: *Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi.* [Pſ. 44. 2. &c.] *Lingua mea calamus ſcribæ, velociter ſcribentis. Specioſus forma præ filiis hominum: diffuſa eſt gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. Accingere gladium tuum circa femur* (c) *potentiſſime. Specie tua & pulcritudine tua, intende, proſpere procede, & regna. Propter veritatem & manſuetudinem & juſtitiam; & deducet te mirabiliter dextera tua. Sagittæ tuæ acutæ* (d) *potentiſſimæ. Populi ſub te cadent: in corde inimicorum regis. Sedes tua Deus in ſæcula ſæculorum, virga directionis virga regni tui. Dilexiſti juſtitiam, & odio habuiſti iniquitatem: propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis. Myrrha, & gutta, & caſia, a veſtimentis tuis, a domibus eburneis: ex quibus delectaverunt te filiæ regum in honore tuo.* Quis non hic Chriſtum, quem prædicamus, & in quem credimus, quamlibet ſit tardus, agnoſcat? cum audiat Deum, cujus ſedes eſt in ſæcula ſæculorum; & unctum a Deo, utique ſicut unguit Deus, non viſibili, ſed ſpiritali atque intelligibili chriſmate. Quis enim tam rudis eſt in hac religione, vel tam ſurdus adverſus ejus famam longe lateque diffuſam, ut Chriſtum a chriſmate, hoc eſt, ab unctione appellatum eſſe non noverit? [Chriſtus unde dictus.] Agnito autem rege Chriſto, jam cetera quæ hic tropice dicta ſunt, quomodo ſit ſpecioſus forma præ filiis hominum, quadam tanto magis amanda atque miranda, quanto minus corporea pulcritudine: quis gladius ejus, quæ ſagittæ, & cetera iſto modo non proprie, ſed tropice poſita, jam ſubditus ei qui regnat, propter veritatem & manſuetudinem & juſtitiam, inquirat ex otio.

2. Deinde adſpiciat ejus Eccleſiam, tanto viro ſuo ſpiritali connubio & divino amore conjunctam: de qua dicitur in his quæ ſequuntur: *Adſtitit regina a dextris tuis in veſtitu deaurato*, [Ibid. 10.] cir-

(a) MSS. *Aut certe nihil ſit.*
(b) Sic MSS. At editi, *de retrogrado carmine.*
(c) Editi addunt, *tuam:* quod a MSS. & a LXX. abeſt.
(d) Editi, *potentiſſime:* paulloque poſt, *in corda*. At MSS. hic & aliis inferius locis conveniunt cum ea verſione, quam Auguſtinus ſequitur in Enarrat. Pſal. 44.

circumamicta varietate. Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliviſcere populum tuum, & domum patris tui. Quoniam concupivit rex ſpeciem tuam, quia ipſe eſt Dominus Deus tuus. Et adorabunt eum filiæ Tyri in muneribus: vultum tuum deprecabuntur divites plebis. Omnis gloria ejus filiæ regis intrinſecus, in fimbriis aureis, circumamicta varietate. Afferentur regi virgines poſt eam, proximæ ejus afferentur tibi. Afferentur in lætitia & exſultatione; adducentur in templum regis. Pro patribus tuis nati ſunt tibi filii: conſtitues eos principes ſuper omnem terram. Memores erunt nominis tui, in omni generatione & generatione. Propterea populi confitebuntur tibi in æternum, & in ſæculum ſæculi. Non opinor quemquam ita deſipere, ut hic aliquam mulierculam prædicari credat, atque deſcribi: conjugem videlicet illius, cui dictum eſt: *Sedes tua Deus in ſecula ſæculorum: virga directionis, virga regni tui. Dilexiſti juſtitiam, & odio habuiſti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exſultationis præ participibus tuis:* Chriſtum utique præ Chriſtianis. Hi ſunt enim participes ejus, ex quorum in omnibus gentibus unitate atque concordia fit iſta regina: ſi-
Pſ.47.3. cut in alio Pſalmo de illa dicitur, *Civitas Regis magni*. Ipſa eſt Sion ſpiritaliter: quod nomen Latine interpretatum ſpeculatio eſt. Speculatur enim futuri ſæculi magnum bonum: quoniam illuc dirigitur ejus intentio. Ipſa eſt & Jeruſalem eodem modo ſpiritaliter, unde multa jam diximus. Ejus inimica eſt Civitas diaboli Babylon, quæ confuſio interpretatur. Ex qua tamen Babylone, regina iſta in omnibus gentibus regeneratione liberatur, & a peſſimo rege ad optimum Regem, id eſt, a diabolo tranſit ad Chriſtum. Propter quod ei dici-
Pſal.44. 11. tur: *Obliviſcere populum tuum & domum patris tui*. Cujus Civitatis impiæ portio ſunt & Iſraelitæ ſola carne, non fide: inimici etiam ipſi magni hujus Regis, ejuſque reginæ. Ad ipſos enim veniens, & ab eis Chriſtus occiſus, magis aliorum factus eſt, quos non vidit in carne. Unde per cujuſdam Pſalmi prophetiam dicit
Pſal.17. 14. & 45. Rex ipſe noſter: *Erues me de contradictionibus populi, conſtitues me in* (*a*) *caput gentium. Populus quem non cognovi, ſervivit mihi; in obauditu auris obaudivit mihi*. Populus ergo iſte gentium, quem non cognovit Chriſtus præſentia corporali, in quem tamen Chriſtum ſibi annuntiatum credidit, ut merito de illo diceretur: *In obau-*
Rom.10. 17. *ditu auris obaudivit mihi; quia fides ex auditu eſt:* iſte, inquam, populus additus veris & carne & fide Iſraelitis Civitas eſt Dei, quæ ipſum quoque ſecundum carnem peperit Chriſtum, quando in ſolis illis Iſraelitis fuit. Inde quippe erat virgo Maria, in qua carnem Chriſtus, ut homo eſſet, aſſumſit. De qua Civitate Pſalmus alius ait: *Mater Sion, dicet homo, & homo fa-* *Pſ.86.5.*
ctus eſt in ea, & ipſe fundavit eam Altiſſimus. Quis eſt iſte Altiſſimus, niſi Deus? Et per hoc Chriſtus Deus, ante quam in illa Civitate per Mariam fieret homo, ipſe in Patriarchis & Prophetis fundavit eam. Cum igitur huic reginæ Civitati Dei, tanto ante dictum ſit per prophetiam, quod jam videmus impletum: *Pro* *Pſal.44. 17.*
patribus tuis nati ſunt tibi filii, conſtitues eos principes ſuper omnem terram: ex filiis quippe ejus per omnem terram ſunt præpoſiti (*b*) & patres ejus, cum confiteantur ei populi concurrentes ad eam cum confeſſione laudis æternæ in ſæculum ſæculi: procul dubio quidquid hic tropicis locutionibus ſubobſcure dictum eſt, quoquo modo intelligatur, debet his rebus manifeſtiſſimis convenire.

CAPUT XVII.

De his quæ ad ſacerdotium Chriſti in Pſalmo centeſimo-nono, & de his quæ in Pſalmo vigeſimo-primo ad paſſionem ipſius ſpectant.

SICUT etiam in illo Pſalmo, ubi ſacerdos Chriſtus, quemadmodum hic rex, apertiſſime prædicatur: *Dixit Dominus Domino meo,* *Pſ.109. 1.*
Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum, Sedere Chriſtus ad dexteram Dei Patris creditur, non videtur: ejus etiam inimicos poni ſub pedibus ejus nondum apparet; id (*c*) agitur, apparebit in fine; *Ibidem 2.*
etiam hoc nunc creditur, poſt videbitur. Verum quod ſequitur: *Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion,* (*d*) *& dominare in medio inimicorum tuorum*, ita clarum eſt, ut non ſolum infideliter & infeliciter, ſed etiam impudenter negetur. Et ipſi quippe fatentur inimici, ex Sion miſſam fuiſſe legem Chriſti, quod Evangelium nos vocamus, & eam virgam virtutis ejus agnoſcimus. Dominari vero eum in medio inimicorum ſuorum, iidem ipſi inter quos dominatur, dentibus frendendo & tabeſcendo, & nihil adverſus eum valendo, teſtantur. Deinde quod paullo poſt dicit: *Juravit Dominus, & non pœnitebit eum:* quibus verbis immutabile futurum eſſe ſignificat, quod adjungit: *Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec*; ex eo quod jam nuſquam eſt ſacerdotium & ſacrificium ſecundum ordinem Aaron, & ubique offertur ſub ſacerdote Chriſto, quod protulit Melchiſedec, quando benedixit Abraham, *Gen.14. 18.*
quis ambigere permittitur, de quo iſta dicantur? Ad hæc itaque manifeſta referuntur, quæ paullo obſcurius in eodem Pſalmo poſita ſunt, (*e*) quando recte intelliguntur: quod in noſtris jam

(a) MSS. *in capite*.

(b) Sic MSS. At editi Vind. Am. Er. *ſunt præpoſiti principes, cum confiteantur* &c. Lov. *ſunt præpoſiti, & patres ejus principes, cum confiteantur* &c. Paullo poſt loco *cum confeſſione*, nonnulli MSS. habent *confeſſionem*: alii cum Vind. Am. Er. *confeſſione*, omiſſo *cum*.

(c) Editi, *id igitur*. Verius MSS. *id agitur*.

(d) Editi omittunt *&*. Habent MSS. hic & Enarrat. in Pſal. 109.

(e) Sic MSS. Editi autem, *quæ quomodo recte intelligantur, in noſtris jam popularibus Sermonibus notum fecimus*.

jam popularibus Sermonibus fecimus. Sic & in illo ubi humilitatem paſſionis ſuæ per prophe- Pſal. 21. 17. & 18. tiam Chriſtus eloquitur, dicens: *Foderunt manus meas & pedes* (a), *dinumeraverunt omnia oſſa mea. Ipſi vero conſideraverunt & conſpexerunt me*. Quibus utique verbis in cruce corpus ſignificavit extentum, manibus pedibuſque confixis & clavorum tranſverberatione confoſſis, eoque modo ſe ſpectaculum conſiderantibus & conſpicientibus præbuiſſe. Addens etiam: *Divi-* Ibidem 19. *ſerunt ſibi veſtimenta mea, & ſuper veſtem meam miſerunt ſortem*. Quæ prophetia quemadmodum Matth. 27. 35. impleta ſit, Evangelica narratur hiſtoria. Tunc profecto & alia recte intelliguntur, quæ ibi minus aperte dicta ſunt, cum congruunt his, quæ tanta manifeſtatione claruerunt: præſertim quia & illa quæ non tranſacta credimus, ſed præſentia contuemur, ſicut in eodem Pſalmo leguntur tanto ante prædicta, ita nunc exhibita jam toto orbe cernuntur. Ibi enim paullo poſt di- Pſal. 21. 28. citur: *Commemorabuntur, & convertentur ad Dominum univerſi fines terræ, & adorabunt in conſpectu ejus univerſæ patriæ gentium: quoniam Domini eſt regnum, & ipſe dominabitur gentium.*

CAPUT XVIII.

De Pſalmo tertio, & de quadrageſimo, & de quintodecimo, & de ſexageſimo-ſeptimo, in quibus mors & reſurrectio Domini prophetantur.

1. De reſurrectione quoque ejus, nequaquam Pſalmorum oracula tacuerunt. Nam quid eſt aliud quod in Pſalmo tertio ex perſona Pſ. 3. 6. ejus canitur: *Ego dormivi, & ſomnum cepi*, (b) *exſurrexi, quoniam Dominus ſuſcipiet me?* An forte quiſquam ita deſipit, ut credat velut aliquid magnum nobis indicare voluiſſe Prophetam, quod dormierit, & exſurrexerit, niſi ſomnus ille mors eſſet, & evigilatio reſurrectio, quam de Chriſto ſic oportuit prophetari? Nam & in quadrageſimo multo manifeſtius id oſtenditur, ubi ex perſona ejuſdem Mediatoris, more ſolito, tamquam præterita narrantur, quæ futura prophetabantur; quoniam quæ ventura erant jam in prædeſtinatione & præſcientia Dei Pſ. 40. 6. &c. velut facta erant, (c) quia certa erant. *Inimici*, inquit, *mei dixerunt mala mihi: Quando morietur, & peribit nomen ejus? Et ſi ingrediebatur ut videret, vana locutum eſt cor ejus, congregavit iniquitatem ſibi. Egrediebatur foras, &* (d) *loquebatur ſimul in unum. Adverſus me ſuſurrabant omnes inimici mei, adverſus me cogitabant mala mihi. Verbum iniquum diſpoſuerunt adverſus me: Numquid qui dormit, non adjiciet ut reſurgat?* Hic certe ita poſita ſunt verba hæc, ut nihil aliud dixiſſe intelligatur, quam ſi diceret, Numquid qui moritur, non adjiciet ut reviviſcat? Superiora quippe demonſtrant mortem ipſius cogitaſſe & diſpoſuiſſe inimicos ejus, & hoc actum eſſe per eum qui ingrediebatur ut videret, & egrediebatur ut proderet. Cui autem hic non occurrat ex diſcipulo ejus factus traditor Judas? Quia ergo facturi erant quod moliebantur, id eſt, occiſuri erant eum, oſtendens illos vana malitia fruſtra occiſuros reſurrecturum, ſic adjecit hunc verſum, velut ſi diceret, Quid agitis vani? quod veſtrum ſcelus erit, meus ſomnus erit. *Numquid qui dormit, non adjiciet ut reſurgat?* Et tamen eos tam magnum nefas non impune facturos, conſequentibus indicat verſibus, dicens: *Etenim homo pacis meæ in quem ſperavi, qui edebat panes meos,* Ibid. 10. & 11. *ampliavit ſuper me calcaneum:* hoc eſt, conculcavit me. *Tu autem*, inquit, *Domine, miſerere mei, & reſuſcita me, & reddam illis*. Quis hoc jam neget, qui Judæos poſt paſſionem reſurrectionemque Chriſti de ſedibus ſuis bellica ſtrage & excidio funditus eradicatos videt? Occiſus enim ab eis reſurrexit, & reddidit eis interim temporariam diſciplinam, excepto quod non correctis ſervat, quando vivos & mortuos judicabit. Nam Dominus ipſe Jeſus illum ipſum Joan. 13. 26. traditorem ſuum per panem porrectum oſtendens Apoſtolis, hunc etiam verſum Pſalmi hujus commemoravit, & in ſe dixit impletum: *Qui edebat panes meos, ampliavit ſuper me calcaneum*. Quod autem ait, *In quem ſperavi:* non congruit capiti, ſed corpori. Neque enim neſciebat eum ipſe Salvator, de quo ante jam dixerat, (e) *Unus ex vobis diabolus eſt*. Sed ſolet Joan. 6. 71. in ſe membrorum ſuorum transferre perſonam, & ſibi tribuere quod eſſet illorum, quia caput & corpus unus eſt Chriſtus: unde illud eſt in Evangelio: *Eſurivi, & dediſtis mihi manducare*. Quod exponens ait, *Quando uni ex minimis* Matth. 25. 35. *meis feciſtis, mihi feciſtis*. Se itaque dixit ſperaſſe, quod tunc ſperaverant de Juda diſcipuli ejus, quando eſt connumeratus Apoſtolis.

2. Judæi autem Chriſtum, quem ſperant, Judæi Chriſtum venturum credunt, ſed non moriturum. moriturum eſſe non ſperant. Ideo quem Lex & Prophetæ annuntiaverunt, noſtrum eſſe non putant, ſed neſcio quem ſuum, quem ſibi alienum a mortis paſſione confingunt. Ideo mirabili vanitate atque cæcitate verba quæ poſuimus, non mortem & reſurrectionem, ſed ſomnum & evigilationem ſignificaſſe contendunt. Sed clamat eis etiam Pſalmus quintuſdecimus: *Propter hoc* Pſ. 15. 9. & 10. *jucundatum eſt cor meum, & exſultavit lingua mea, inſuper & caro mea requieſcet in ſpe: quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis ſanctum tuum videre corruptionem*. Quis in ea ſpe diceret requieviſſe carnem ſuam, ut non derelicta anima ſua in inferno, ſed cito ad

(a) Editi, *pedes meos*. Abeſt *meos* a MSS.
(b) Sic MSS. juxta LXX. At editi, *& exſurrexi quoniam Dominus ſuſcepit me*.
(c) Monet Ludovicus Vives vetus exemplar non habere, *quia certa erant*; viderique additum ab aliquo ceu ſcholium. Id vero habent libri omnes quos inſpeximus.
(d) Vetus liber Corbejenſis, *& loquebantur*.
(e) In quibuſdam MSS. loci duo citantur ſic: *Unus ex vobis me tradet: &, Unus ex vobis diabolus eſt*. Prior eſt ex Joan. cap. 13. 22. poſterior ex cap. 6. 71.

ad eam redeunte reviviſceret, ne corrumperetur, ſicut cadavera corrumpi ſolent, niſi qui die tertio reſurrexit? Quod utique dicere non poſſunt de propheta & rege David. Clamat & ſexageſimus-ſeptimus Pſalmus: *Pſal. 67 21.* *Deus noſter Deus ſalvos faciendi, & Domini* (a) *exitus mortis*. Quid apertius diceretur? Deus enim ſalvos faciendi Dominus eſt Jeſus, quod interpretatur Salvator, ſive Salutaris. Nam ratio nominis hujus hæc reddita eſt, quando prius quam ex virgine naſceretur dictum eſt: *Pariet filium, &* *Matth. 1. 21.* *vocabis nomen ejus Jeſum. Ipſe enim ſalvum faciet populum ſuum a peccatis eorum*. In quorum peccatorum remiſſionem quoniam ſanguis ejus effuſus eſt, non utique oportuit eum de hac vita exitus alios habere quam mortis. Ideo cum dictum eſſet: *Deus noſter Deus ſalvos faciendi*, continuo ſubjunctum eſt, *Et Domini exitus mortis*; ut oſtenderetur moriendo ſalvos eſſe facturus. Sed mirando dictum eſt, *Et Domini*: tamquam diceretur, Talis eſt iſta vita mortalium, ut nec ipſe Dominus aliter ab illa exiret, niſi per mortem.

CAPUT XIX.

De Pſalmo ſexageſimo-octavo, in quo Judæorum pertinax infidelitas declaratur.

SED ut Judæi tam manifeſtis hujus prophetiæ teſtimoniis, etiam rebus ad effectum tam clarum certumque perductis, omnino non (b) cedant, profecto in eis illud impletur, quod in eo Pſalmo qui hunc ſequitur ſcriptum eſt. Cum enim & illic ex perſona Chriſti, quæ ad ejus paſſionem pertinent, prophetice dicerentur, commemoratum eſt, quod in Evangelio patuit: *Pſal. 68. 22.* *Dederunt in eſcam meam fel, & in ſiti mea potum mihi dederunt acetum*. *Matth. 27. 34.* Et velut poſt tale convivium epulaſque ſibi hujuſcemodi exhibitas mox intulit: *Pſal. 68. 23. & 24.* *Fiat menſa eorum coram ipſis in muſcipulam, & in retributionem, & in ſcandalum: obſcurentur oculi eorum ne videant, & dorſum eorum ſemper incurva*: & cetera, quæ non optando ſunt dicta, ſed optandi ſpecie prophetando prædicta. Quid ergo mirum, ſi hæc manifeſta non vident, quorum oculi ſunt obſcurati, ne videant? Quid mirum, ſi cæleſtia non (c) ſuſpiciunt, qui ut in terrena ſint proni, dorſum eorum ſemper incurvum eſt? His enim verbis translatis a corpore, vitia ſignificantur animorum. Iſta de Pſalmis, hoc eſt, de prophetia regis David, ſatis dicta ſint, ut aliquis modus ſit. Ignoſcant autem qui hæc legunt, & cuncta illa noverunt; & de his quæ fortaſſe firmiora me prætermiſiſſe vel intelligunt, vel exiſtimant, non querantur.

CAPUT XX.

De regno ac merito David, & de filio ipſius Salomone, eaque prophetia quæ ad Chriſtum pertinens invenitur, vel in eis libris qui ſcriptis ipſius copulantur, vel in eis quos ipſius eſſe non dubium eſt.

1. REGNAVIT ergo David in terrena Jeruſalem, filius cæleſtis Jeruſalem, divino multum teſtimonio prædicatus: quia & delicta ejus tanta pietate ſuperata ſunt, per ſaluberrimam pænitendi humilitatem, ut prorſus inter eos ſit, de quibus ipſe ait: *Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata*. *Pſ. 31. 1.* Poſt hunc regnavit eidem populo univerſo Salomon ejus filius, qui, ut ſupra dictum eſt, *3. Reg. 1. & 2.* patre ſuo vivente cœpit regnare. Hic (d) bonis initiis, malos exitus habuit. Quippe ſecundæ res, quæ ſapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quam profuit ipſa ſapientia, etiam nunc & deinceps memorabilis, & tunc longe lateque laudata. Prophetaſſe etiam ipſe reperitur in ſuis libris, qui tres recepti ſunt in auctoritatem canonicam, Proverbia, Eccleſiaſtes, & Canticum canticorum. Alii vero duo, quorum unus Sapientia, alter Eccleſiaſticus dicitur, propter eloquii nonnullam ſimilitudinem, *V. lib. 2. de doctrina Chriſt. c. 8. & l. 2. Retr. 4. & Specul. Tom. 3. parte 1. pag. 456.* ut Salomonis dicantur, obtinuit conſuetudo: non autem eſſe ipſius, non dubitant doctiores: eos tamen in auctoritatem, maxime occidentalis, antiquitus recepit Eccleſia: quorum in uno, qui appellatur Sapientia Salomonis, paſſio Chriſti apertiſſime prophetatur. Impii quippe interfectores ejus commemorantur dicentes: *Sap. 2. 12. &c.* *Circumveniamus juſtum, quoniam inſuavis eſt nobis, & contrarius eſt operibus noſtris, & improperat nobis peccata legis, & infamat in nos peccata diſciplinæ noſtræ. Promittit ſcientiam Dei ſe habere, & filium Dei ſe nominat. Factus eſt nobis in traductionem cogitationum noſtrarum. Gravis eſt nobis etiam ad videndum, quoniam diſſimilis eſt aliis vita illius, & immutatæ viæ ejus. Tamquam nugaces æſtimati ſumus ab illo, & abſtinet ſe a viis noſtris quaſi ab immunditiis: præfert noviſſima juſtorum, & gloriatur patrem Deum ſe habere. Videamus ergo ſi ſermones illius veri ſunt, & tentemus quæ ventura ſunt illi, & ſciemus quæ erunt noviſſima ejus. Si enim juſtus eſt filius Dei, ſuſcipiet illum, & liberabit eum de manu contrariorum. Contumelia & tormento interrogemus illum, ut ſciamus reverentiam illius, & probemus patientiam ipſius. Morte turpiſſima condemnemus illum: erit enim ei reſpectus ex ſermonibus illius. Hæc cogitaverunt, & erraverunt: excæcavit enim illos malitia ipſorum*. In Eccleſiaſtico autem fides gentium futura prædicitur iſto modo: *Eccl. 36. 1. &c.* *Miſerere noſtri dominator Deus omnium,*

(a) In editis, *& Domini, Domini exitus mortis*. Non repetitur *Domini* in MSS. nec apud LXX.
(b) Sic MSS. Editi vero, *non credant*.
(c) Vind. Am. & aliquot MSS. *ſuſcipiunt*.

(d) Imitatur Salluſtium in bello Catilinario, cujus etiam hæc ibidem verba ſunt; *Quippe ſecundæ res ſapientium animos fatigant*.

& immitte timorem tuum ſuper omnes gentes: extolle manum tuam ſuper gentes alienas, & videant potentiam tuam. Sicut coram illis ſanctificatus es in nobis, ita coram nobis magnificeris in illis, & agnoſcant te ſecundum quod & nos agnovimus te, quia non eſt Deus præter te, Domine. Hanc optandi & precandi ſpecie prophetiam per Jeſum Chriſtum videmus impletam. Sed adverſus contradictores non tanta firmitate proferuntur, quæ ſcripta non ſunt in canone Judæorum.

2. In tribus vero illis, quos Salomonis eſſe conſtat, & Judæi canonicos habent, ut oſtendatur ad Chriſtum & Eccleſiam pertinere quod in eis ejuſmodi reperitur, operoſa diſputatio neceſſaria eſt, quæ nos ultra quam oportet, ſi nunc adhibetur, extendit. Tamen quod in Pro-
Prov. 1. 11. &c. verbiis legitur, viros impios dicere: *Abſcondamus in terra virum juſtum injuſte, abſorbeamus vero eum tamquam infernus viventem, & auferamus ejus memoriam de terra, poſſeſſionem ejus pretioſam apprehendamus*, non ita obſcurum eſt, ut de Chriſto & poſſeſſione ejus Eccleſia ſine laborioſa expoſitione non poſſit intelligi. Tale quippe aliquid etiam Dominus ipſe Jeſus per Evangelicam parabolam oſtendit dixiſſe malos
Matth. 21. 38. colonos: *Hic eſt heres, venite, occidamus eum, & noſtra erit hereditas.* Itemque illud in eodem libro, quod jam ante perſtrinximus, cum ageremus de ſterili quæ peperit ſeptem, non niſi de Chriſto & Eccleſia mox ut fuerit pronuntiatum conſuevit intelligi ab eis, qui Chriſtum Sapientiam Dei eſſe noverunt. *Sapientia ædifi-*
Prov. 9. 1. &c. *cavit ſibi domum, & ſuffulſit columnas ſeptem; immolavit ſuas victimas, miſcuit in cratere vinum ſuum, & paravit menſam ſuam. Miſit ſervos ſuos convocans cum excellenti prædicatione ad craterem, dicens, Quis eſt inſipiens? Divertat ad me. Et inopibus ſenſu dixit, Venite, manducate de meis panibus, & bibite vinum quod miſcui vobis.* Hic certe agnoſcimus Dei Sapientiam, hoc eſt, Verbum Patri coæternum, in utero virginali domum ſibi ædificaſſe corpus humanum, & huic, tamquam capiti membra, Eccleſiam ſubjunxiſſe, Martyrum victimas immolaſſe, menſam in vino & panibus præparaſſe, ubi apparet etiam ſacerdotium ſecundum ordinem Melchiſedech, inſipientes & inopes ſenſu vocaſſe, quia, ſicut dicit Apoſto-
1. Cor. 1. 27. lus: *Infirma hujus mundi elegit, ut confunderet fortia.* Quibus tamen infirmis quod ſequitur di-
Prov. 9. 6. cit: *Derelinquite inſipientiam, ut vivatis; & quærite prudentiam, ut habeatis vitam.* Participem autem fieri menſæ illius, ipſum eſt incipere habere vitam. Nam & in alio libro, qui vocatur Eccleſiaſtes, ubi ait: *Non eſt bonum ho-*
Eccl. 8. 15. *mini, niſi quod manducabit & bibet*, quid credibilius dicere intelligitur; quam quod ad participationem menſæ hujus pertinet, quam ſacerdos ipſe Mediator Teſtamenti novi exhibet ſecundum ordinem Melchiſedec de corpore & ſanguine ſuo? Id enim ſacrificium ſucceſſit omnibus illis ſacrificiis veteris Teſtamenti, quæ immolabantur in umbra futuri: propter quod etiam vocem illam in Pſalmo triceſimo & nono ejuſdem Mediatoris per prophetiam loquentis agnoſcimus: *Sacrificium & oblationem noluiſti,* Pſ. 39. 7.
corpus autem perfeciſti mihi. Quia pro illis omnibus ſacrificiis & oblationibus corpus ejus offertur, & participantibus miniſtratur. Nam iſtum Eccleſiaſtem in hac ſententia manducandi & bibendi, quam ſæpe repetit, plurimumque commendat, non ſapere carnalis epulas voluptatis, ſatis illud oſtendit, ubi ait: *Melius eſt ire in* Eccl. 7. 3.
domum luctus, quam ire in domum potus. Et paullo poſt, *Cor*, inquit, *ſapientium in domo* Ibid. 5.
luctus, & cor inſipientium in domo epularum. Sed illud magis commemorandum exiſtimo de hoc libro, quod pertinet ad Civitates duas, unam diaboli, alteram Chriſti, & earum reges diabolum & Chriſtum: *Væ tibi terra*, inquit, Eccl. 10. 16. & 17.
cujus rex adoleſcens, & principes tui mane comedunt. Beata tu, terra, cujus rex tuus filius ingenuorum, & principes tui in tempore comedunt, in fortitudine, & non in confuſione. Adoleſcentem dixit diabolum, propter ſtultitiam, & ſuperbiam, & temeritatem, & petulantiam, ceteraque vitia, quæ huic ætati adſolent abundare: Chriſtum autem filium ingenuorum, ſanctorum ſcilicet Patriarcharum, pertinentium ad liberam Civitatem, ex quibus eſt in carne progenitus. Principes illius Civitatis mane manducantes; id eſt, ante horam congruam; quia non exſpectant opportunam, quæ vera eſt, in futuro ſæculo felicitatem, feſtinanter beari hujus ſæculi (a) celebritate cupientes. Principes autem Civitatis Chriſti tempus non fallacis beatitudinis patienter exſpectant. Hoc ait: *in fortitudine, & non in confuſione*: quia non eos fallit ſpes; de qua dicit Apoſtolus: *Spes autem* Rom. 5. 5.
non confundit. Dicit & Pſalmus, *Etenim qui*
te exſpectant, non confundentur. Jam vero Can- Pſ. 24. 3.
ticum canticorum ſpiritalis quædam ſanctarum eſt voluptas mentium, in conjugio illius Regis & Reginæ Civitatis, quod eſt Chriſtus & Eccleſia. Sed hæc voluptas allegoricis tegminibus involuta eſt, ut deſideretur ardentius, nudeturque jucundius, & appareat ſponſus, cui dicitur in eodem Cantico, *Æquitas dilexit te;* Cant. 1. 3.
& ſponſa quæ ibi audit, *Caritas in deliciis tuis.* Cant. 7. 6.
(b) Tacita multa tranſimus, cura hujus Operis terminandi.

CAPUT XXI.

De regibus poſt Salomonem ſive in Juda, ſive in Iſrael.

CETERI poſt Salomonem reges Hebræorum vix inveniuntur per aliqua ænigmata dictorum ſuorum rerumve geſtarum, quod ad Chriſtum & Eccleſiam pertineat, prophetaſſe, ſive in

(a) Plures MSS. *celeritate.*

(b) Ita MSS. At editi, *Tacite.*

in Juda, ſive in Iſrael. Sic enim appellatæ ſunt illius populi partes, ex quo propter Salomonis offenſam rempore filii ejus Roboam, qui patri
3. Reg. 12. ſucceſſit in Regnum, Deo vindicante diviſus eſt. Proinde tribus decem, quas accepit Hieroboam ſervus Salomonis, rex eis in Samaria conſtitutus, proprie vocabantur Iſrael, quamvis hoc univerſi populi illius nomen eſſet. Duabus vero tribubus, Judæ ſcilicet & Beniamin, quæ propter David, ne penitus regnum ſtirpis ejus fuiſſet eradicatum, remanſerant ſubjacentes civitati Jeruſalem, Judæ nomen fuit: quia ipſa erat tribus unde David. Beniamin vero tribus altera ad idem regnum, ſicut dixi, pertinens, erat unde fuit Saul rex ante David. Sed ſimul iſtæ duæ tribus, ut dictum eſt, Juda vocabantur; & hoc nomine diſcernebantur ab Iſrael, quod apellabantur proprie decem tribus habentes ſuum regem. Non tribus Levi, quoniam ſacerdotalis fuit, Dei, non regum ſervitio mancipata, tertia-decima numerabatur. Joſeph quippe unus ex duodecim filiis Iſrael, non unam, ſicut ceteri ſingulas, ſed duas tribus ſeeit, Ephræm & Manaſſen. Verumtamen etiam tribus Levi ad regnum Jeroſolymitanum pertinebat magis, ubi erat Dei templum, cui ſerviebat. Diviſo igitur populo, primus regnavit in Jeruſalem Roboam rex Juda filius Salomonis, & in Samaria Hieroboam rex Iſrael ſervus Salomonis. Et cum voluiſſet Roboam tamquam tyrannidem diviſæ illius partis bello perſequi, prohibitus eſt populus pugnare cum fratribus ſuis, dicente Deo per Prophetam, ſe hoc feciſſe. Unde apparuit nullum in ea re, vel regis Iſrael vel populi fuiſſe peccatum, ſed voluntatem Dei vindicantis impletam. Qua cognita pars utraque inter ſe pacata conquievit: non enim religionis, ſed regni fuerat facta diviſio.

CAPUT XXII.

De Hieroboam, qui impietate idololatriæ ſubditum ſibi populum profanavit, in quo tamen non deſtitit Deus & (a) Prophetas inſpirare, & multos ab idololatriæ crimine cuſtodire.

VERUM rex Iſrael Hieroboam mente perverſa non credens Deo, quem veracem promiſſo ſibi regno datoque probaverat, timuit ne veniendo ad templum Dei, quod erat in Jeruſalem, quo ſecundum divinam legem ſacrificandi cauſſa univerſæ illi genti veniendum fuit, ſeduceretur ab eo populus, & ſtirpi David tamquam regio ſemini redderetur; & inſtituit idololatriam in regno ſuo, & populum Dei ſecum ſimulacrorum cultu obſtrictum negaoda impietate decepit. Nec tamen omni modo ceſſavit Deus non ſolum illum regem, verum etiam ſucceſſores ejus & impietatis imitatores, populumque ipſum, arguere per Prophetas. Nam ibi extiterunt & magni illi inſigneſque Prophetæ, qui etiam mirabilia multa fecerunt, Elias & Eliſæus diſcipulus ejus. Etiam ibi dicenti Eliæ: *Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua ſuffoderunt, & ego relictus ſum ſolus, & quærunt animam meam:* reſponſum eſt, illic eſſe 3. Reg. 19.10.
ſeptem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.

CAPUT XXIII.

De vario utriuſque regno Hebræorum ſtatu, donec ambo populi in captivitatem diverſo tempore ducerentur, revocato poſtea Juda in regnum ſuum, quod noviſſime in Romanorum tranſiit poteſtatem.

ITEMQUE in regno Juda pertinente ad Jeruſalem, etiam ſuccedentium regum temporibus non defuerunt Prophetæ: ſicut Deo placebat eos mittere, vel ad prænuntiandum quod opus erat, vel ad corripienda peccata, præcipiendamque juſtitiam. Nam & illic, etſi longe minus quam in Iſrael, tamen extiterunt reges, qui ſuis impietatibus Deum graviter offenderent, & moderatis flagellis cum populo (b) ſimili plecterentur. Piorum ſane regum merita ibi non parva laudantur. In Iſrael autem reges alios magis, alios minus, omnes tamen reprobos legimus. Utraque igitur pars, ſicut jubebat divina providentia, vel ſinebat, variis & erigebatur proſperitatibus, & adverſitatibus premebatur: & ſic affligebatur non ſolum externis, verum etiam inter ſe civilibus bellis, ut certis exſiſtentibus cauſſis, miſericordia Dei vel ira pateſceret; donec ejus indignatione creſcente, univerſa gens illa a Chaldæis debellantibus, non ſolum ſubverteretur in ſedibus ſuis, ſed etiam ex maxima ſui parte transferretur in terras Aſſyriorum, prius illa pars, quæ vocabatur Iſrael in tribubus decem; poſtea vero etiam Judas, everſa Jeruſalem & templo illo nobiliſſimo: in quibus terris per annos ſeptuaginta captivum egit otium. Poſt quos inde dimiſſa, templum quod everſum fuerat, inſtauravit: & quamvis plurimi ejus in alienigenarum degerent terris, non habuit tamen deinceps duas regni partes, & duos diverſos in ſingulis partibus reges: ſed in Jeruſalem princeps eorum unus erat; atque ad Dei templum, quod ibi erat, omnes undique, ubicumque eſſent, & undecumque poſſent, per certa tempora veniebant. Sed nec tunc eis hoſtes ex aliis gentibus expugnatoreſque defuerunt: nam etiam Romaoorum jam tributarios eos Chriſtus invenit.

CAPUT XXIV.

De Prophetis, qui vel apud Judæos poſtremi fuerunt, vel quos circa tempus nativitatis Chriſti Evangelica prodit hiſtoria.

TOTO autem illo tempore, ex quo redierunt de Babylonia, poſt Malachiam, Aggæum & Zachariam, qui tunc prophetaverunt, & Eſdram, non habuerunt Prophetas uſque ad Salvatoris adventum, niſi alium Zachariam patrem

(a) In ante excuſis, *prophetias*.

(b) Er. & Lov. *ſimul*. Melius Vind. Am. & MSS. *ſimili*.

Digitized by Google

Joannis, & Eliſabet ejus uxorem, Chriſti nativitate jam proxima; & eo jam nato, Simeonem ſenem, & Annam viduam jamque grandævam, & ipſum Joannem noviſſimum: qui juvenis, jam juvenem Chriſtum, non quidem futurum prædixit, ſed tamen incognitum prophetica cognitione monſtravit: propter quod ipſe
Matth. 11. 13. Dominus ait: *Lex, & Propheta uſque ad Joannem*. Sed iſtorum quinque prophetatio ex Evangelio nobis nota eſt: ubi & ipſa virgo mater Domini ante Joannem propheraſſe invenitur. Sed hanc iſtorum prophetiam Judæi reprobi non accipiunt: acceperunt autem, qui ex eis innumerabiles Evangelio crediderunt. Tunc enim vere Iſrael diviſus eſt in duo, diviſione illa, quæ per Samuelem prophetam Sauli regi eſt immutabilis prænuntiata. Malachiam vero, Aggæum, Zachariam, & Eſdram, etiam Judæi reprobi in auctoritatem canonicam receptos noviſſimos habent. Sunt enim & ſcripta eorum, ſicut aliorum, qui in magna multitudine (*a*) Prophetarum perpauci ea ſcripſerunt, quæ auctoritatem canonis obtinerent. De quorum prædictis, quæ ad Chriſtum Eccleſiamque ejus pertinent, nonnulla mihi in hoc Opere video eſſe ponenda: quod commodius fiet, adjuvante Domino, ſequenti libro; ne hunc tam prolixum ulterius oneremus.

(*a*) Sic MSS. Editi vero, *prophetarunt*.

LIBER OCTAVUS-DECIMUS. *

* Scriptus circiter an. 426. V. infra cap. 54.

Dicit de terrenæ Civitatis a tempore Abrahami ad mundi finem procurſu cum ipſa Civitate cæleſti: & adtingit oracula de Chriſto, tum Sibyllarum, tum maxime ſacrorum Vatum, qui ab regni Romanorum exordio ſcripſerunt, Oſee, Amos, Iſaiæ, Michææ, & ſubſequentium.

CAPUT I.

De his quæ uſque ad tempora Salvatoris decem & ſeptem voluminibus diſputata ſunt.

DE Civitatum duarum, quarum Dei una, ſæculi hujus eſt altera, in qua nunc eſt, quantum ad hominum genus pertinet, etiam iſta peregrina, exortu, & procurſu, & debitis finibus, me ſcripturum eſſe promiſi: cum prius inimicos Civitatis Dei, qui conditori ejus Chriſto deos ſuos præferunt, & livore ſibi pernicioſiſſimo atrociter invident Chriſtianis, quantum me adjuvaret ejus gratia, refelliſſem, quod voluminibus decem prioribus feci. De hac vero mea, quam modo commemoravi, tripertita promiſſione, (*a*) decimum ſequentibus quatuor libris ambarum eſt digeſtus exortus. Deinde procurſus ab homine primo uſque diluvium libro uno qui eſt hujus Operis quintus decimus: atque inde uſque ad Abraham rurſus ambæ, ſicut in temporibus, ita & in noſtris litteris cucurrerunt. Sed a patre Abraham uſque ad Regum tempus Iſraelitarum, ubi ſextum-decimum volumen abſolvimus; & inde uſque ad ipſius in carne Salvatoris adventum, quo uſque decimus-ſeptimus liber tenditur, ſola videtur in (*b*) meo ſtilo cucurriſſe Dei Civitas: cum in hoc ſæculo non ſola cucurrerit, ſed ambæ utique in genere humano, ſicut ab initio ſimul, ſuo procurſu tempora variaverint. Verum hoc ideo feci, ut prius ex quo apertiores Dei promiſſiones eſſe cœperunt, uſque ad ejus ex virgine nativitatem, in (*c*) quo fuerant, quæ primo promittebantur implenda, ſine interpolatione a contrario alterius Civitatis, iſta quæ Dei eſt procurrens, diſtinctius appareret; quamvis uſque ad revelationem Teſtamenti novi, non in lumine, ſed in umbra cucurrerit. Nunc ergo, quod intermiſeram, video eſſe faciendum, ut ex Abrahæ temporibus quomodo etiam illa cucurrerit, quantum ſatis videtur, adtingam, ut ambæ inter ſe poſſint conſideratione legentium comparari.

CAPUT II.

De terrenæ Civitatis regibus atque temporibus, quibus ab exortu Abrahæ ſanctorum tempora ſupputata conveniunt.

1. SOCIETAS igitur uſquequaque mortalium diffuſa per terras & in locorum quantislibet diverſitatibus, unius tamen ejuſdemque naturæ quadam communione devincta, utilitates, & cupiditates ſuas quibuſque ſectantibus, dum id quod appetitur aut nemini, aut non omnibus ſufficit, quia non eſt idipſum, adverſum ſe ipſam plerumque dividitur, & pars partem, quæ prævalet, opprimit. Victrici enim victa ſuccumbit, dominationi ſcilicet, vel etiam libertati qualemcumque pacem præferens ac ſalutem: ita ut magnæ fuerint admirationi, qui perire quam ſervire maluerunt. Nam in omnibus fere gentibus quodam modo vox naturæ iſta perſonuit, ut ſubjugari victoribus mallent, quibus contigit vinci, quam bellica (*d*) omnifariam vaſtatione deleri. Hinc factum eſt, ut non ſine Dei providentia, in cujus poteſtate eſt, ut quiſque bello aut ſubjugetur, aut ſubjuget; quidam Providentia Dei regna donantur.

(*a*) Apud Lov. *in decimum*: minus bene.
(*b*) Am. & Lov. *in medio*. Editi alii & MSS. *in meo*.
(*c*) Sola editio Lov. *in qua*.
(*d*) Sic plures MSS. Alii vero cum editis, *omnifaria*.

dam eſſent regnis prædicti, quidam regnantibus ſubditi : ſed inter plurima regna terrarum , in quæ terrenæ utilitatis, vel cupiditatis, eſt diviſa ſocietas, (quam Civitatem mundi hujus univerſali vocabulo nuncupamus) duo regna cernimus longe ceteris proveniſſe clariora , Aſſyriorum primum, deinde Romanorum, ut temporibus , ita locis inter ſe ordinata , atque diſtincta . Nam quo modo illud prius , hoc poſterius ; eo modo illud in Oriente, hoc in Occidente ſurrexit : denique in illius fine hujus initium confeſtim fuit . Regna cetera , ceteroſque reges velut appendices illorum dixerim .

2. Ninus ergo jam ſecundus rex erat Aſſyriorum , qui patri ſuo Belo ſucceſſerat , regni illius primo regi , quando in terra Chaldæorum (*a*) natus eſt Abraham. Erat etiam tempore illo regnum Sicyoniorum admodum parvum, a quo ille undecumque doctiſſimus Marcus Varro ſcribens de gente populi Romani, velut antiquo tempore, exorſus eſt. Ab his enim Sicyoniorum regibus ad Athenienſes pervenit, a quibus ad Latinos , inde ad Romanos . Sed ante conditam Romam in comparatione regni Aſſyriorum perexigua iſta memorantur. Quamvis Athenienſes in Græcia plurimum claruiſſe fateatur etiam Salluſtius Romanus hiſtoricus, plus tamen fama , quam re ipſa . Nam loquens de illis : „ Athenienſium , inquit , res geſtæ, ſicuti „ ego exiſtimo, ſatis amplæ magnificæque fuerunt: „ verum aliquanto minores tamen , quam fama „ feruntur . Sed quia provenere ibi ſcriptorum ma„ gna ingenia , per terrarum orbem Athenienſium „ facta pro maximis celebrantur . Ita eorum qui „ fecere, virtus tanta habetur , quantum eam ver„ bis potuere extollere præclara ingenia . Accedit huic civitati non parva etiam ex litteris & philoſophis gloria , quod ibi potiſſimum talia ſtudia viguerunt . Nam quantum adtinet ad imperium , nullum majus primis temporibus, quam Aſſyriorum fuit , nec tam longe lateque diffuſum. Quippe ubi Ninus rex, Beli filius, * univerſam Aſiam , quæ totius orbis ad numerum partium tertia dicitur , ad magnitudinem vero dimidia reperitur , uſque ad Libyæ fines ſubegiſſe traditur . Solis quippe Indis in partibus Orientis non dominabatur : quos tamen eo defuncto Semiramis uxor ejus eſt aggreſſa bellando. Ita factum eſt, ut quicumque in illis terris populi, ſive reges erant, Aſſyriorum regno ditionique parerent, & quidquid imperaretur efficerent . Abraham igitur in eo regno apud Chaldæos Nini temporibus natus eſt . Sed quoniam res Græcæ multo ſunt nobis quam Aſſyriæ notiores , & per Græcos ad Latinos , ac deinde ad Romanos, qui etiam ipſi Latini ſunt, temporum ſeriem deduxerunt qui gentem populi Romani in originis ejus antiquitate rimati ſunt ; ob hoc debemus, ubi opus eſt , Aſſyrios memorare reges : ut appareat quemadmodum Babylonia, quaſi prima Roma, cum peregrina in hoc mundo Dei Civitate procurrat . Res autem quas propter comparationem Civitatis utriuſque, terrenæ ſcilicet & cæleſtis, huic Operi oportet inſerere , magis ex Græcis & Latinis, ubi & ipſa Roma quaſi ſecunda Babylonia eſt, debemus aſſumere .

** V. infra c. 22. & ſupra lib. 16. c. 12. & lib. 4. c. 6.*

3. Quando ergo natus eſt Abraham, ſecundi reges erant , apud Aſſyrios Ninus, * apud Sicyonios Europs : primi autem, illic Belus , hic Ægialeus fuerunt . Cum vero egreſſo Abraham de Babylonia , promiſit ei Deus ex illo magnam gentem futuram , & in ejus ſemine omnium gentium benedictionem, Aſſyrii quartum regem habebant , Sicyonii quintum : apud illos enim regnabat filius Nini poſt matrem Semiramidem quæ ab illo interfecta perhibetur , auſa filium mater inceſtare concubitu . Hanc putant (*b*) nonnulli condidiſſe Babylonem, quam quidem potuit inſtaurare. Quando autem , vel quomodo condita fuerit, in ſextodecimo libro * diximus. Filium porro Nini & Semiramidis , qui matri ſucceſſit in regnum , quidam etiam ipſum Ninum , quidam vero derivato a patre vocabulo (*c*) Niniam vocant . Sicyoniorum autem regnum tunc tenebat (*d*) Telxion . Quo regnante uſque adeo ibi mitia & læta tempora fuerunt, ut eum defunctum velut deum colerent ſacrificando , & ludos celebrando ; quos ei primitus inſtitutos ferunt .

** Euſeb. in Chron.*

** Cap. 4.*

CAPUT III.

Quibus regnantibus apud Aſſyrios atque Sicyonios Abrahæ centenario Iſaac de promiſſione ſit natus, vel ipſi Iſaac ſexagenario Eſau & Jacob gemini de Rebecca ſint editi.

HUjus temporibus etiam Iſaac ex promiſſione Dei natus eſt centenario patri filius Abrahæ de Sara conjuge , quæ ſterilis & anus jam ſpem prolis amiſerat . Tunc & Aſſyriis quintus erat rex (*e*) Aralius . Ipſi vero Iſaac ſexagenario nati ſunt gemini , Eſau & Jacob , quos ei Rebecca uxor peperit , avo eorum Abraham adhuc vivente , & centum-ſexaginta ætatis annos agente : qui expletis centum-ſeptuaginta-quinque defunctus eſt : regnantibus apud Aſſyrios Xerxe illo antiquiore , qui etiam (*f*) Baleus vocabatur , & apud Sicyonios Thuriaco , quem quidam (*g*) Thurimachum ſcribunt, ſeptimis regibus. Regnum

(a) Jam dixit ſupra lib. 16. c. 17. natum Abrahamum anno regnantis Nini 43. ſecutus Chronicon Euſebii , quo alii improbato ortum Abrahami ad Semiramidis annum 23. referunt.

(b) Babylonem a Semiramide exſtructam aſſerunt Diodorus , Juſtinus &c. Joſephus vero , Euſebius , Marcellinus, aliique inſtauratam ſolummodo ab eo dicunt , & ampliſſimo mœnium ambitu cinctam , qui inter miracula mundi numeratur, ſtadiaque quadrigenta & octoginta fertur collegiſſe.

(c) Editi , *Ninium* . At MSS. cum Euſebio , *Niniam* .

(d) Editi , *Telexion* . MSS. vero , *Telxion* , vel *Telſion*.

(e) Plures MSS. *Arrius* . Euſebii Chron. *Aralius* .

(f) Apud Euſebium , *Balaneus* .

(g) Aliquot MSS. *Thirimachum* . Euſebius vero *Thiramachum* nominat .

gnum autem Argivorum ſimul cum Abrahæ nepotibus ortum eſt, ubi primus regnavit Inachus. Sane quod prætereundum non fuit, etiam apud ſepulcrum ſeptimi ſui regis Thuriaci ſacrificare Sicyonios ſolere, Varro refert. Regnantibus porro octavis regibus, Armamitre Aſſyriorum, Leucippo Sicyoniorum, & primo Argivorum Inacho, Deus locutus eſt ad Iſaac, atque ipſi quoque eadem quæ patri ejus duo illa promiſit, ſemini ſcilicet ejus terram Chanaan, & in ejus ſemine benedictionem cunctarum gentium. Hæc ipſa promiſſa ſunt etiam filio ejus, nepoti Abrahæ, qui eſt appellatus primo Jacob, poſt Iſrael, cum jam Belocus rex nonus Aſſyriis, & Phoroneus Inachi filius ſecundus regnaret Argivis, Leucippo adhuc apud Sicyonios permanente. His temporibus Græcia ſub Phoroneo Argolico rege legum & judiciorum quibuſdam clarior facta eſt inſtitutis. Phegous tamen frater hujus Phoronei junior, cum eſſet mortuus, ad ejus ſepulcrum templum eſt conſtitutum, in quo coleretur ut Deus, & ei boves immolarentur. Credo honore tanto ideo dignum putarunt, quia in regni ſui parte (pater quippe loca ambobus diſtribuerat, in quibus eo vivente regnarent) iſte ſacella conſtituerat ad colendos deos, & docuerat obſervari tempora per menſes atque annos, quid eorum quatenus metirentur atque numerarent. Hæc in eo nova mirantes rudes adhuc homines, morte obita deum eſſe factum, ſive opinati ſunt, ſive voluerunt. Nam & Io filia Inachi fuiſſe perhibetur, quæ poſtea Iſis appellata, ut magna dea culta eſt in Ægypto: quamvis alii ſcribant eam ex Æthiopia in Ægyptum veniſſe reginam; & quod late juſteque imperaverit, eiſque multa commoda & litteras inſtituerit, hunc honorem illi habitum eſſe divinum poſtea quam ibi mortua eſt, & tantum honorem, ut capitali crimine reus fieret, ſi quis eam fuiſſe hominem diceret.

CAPUT IV.

De temporibus Jacob & filii ejus Joſeph.

REGNANTIBUS Aſſyriorum decimo rege Baleo, & Sicyoniorum nono (a) Meſappo, qui etiam Cephiſos a quibuſdam traditur, (ſi tamen duorum nominum homo unus fuit, ac non potius alterum pro altero putaverunt fuiſſe hominem, qui in ſuis poſuerunt ſcriptis alterum nomen) cum rex Argivorum tertius Apis eſſet, mortuus eſt Iſaac annorum centum-octoginta, & reliquit geminos ſuos annorum centum & viginti: quorum minor Iacob pertinens ad Civitatem Dei, de qua ſcribimus, majore utique reprobato, habebat duodecim filios; quorum illum, qui vocabatur Joſeph, mercatoribus in Ægyptum tranſeuntibus fratres, adhuc Iſaac avo eorum vivente, vendiderant. Stetit autem ante Pharaonem Joſeph, quando ex humilitate quam pertulit, ſublimatus eſt, cum triginta eſſet annorum quoniam ſomnia regis divine interpretatus, prænuntiavit ſeptem ubertatis annos futuros, quorum abundantiam præpollentem conſequentes alii ſeptem ſteriles fuerant conſumturi; & ob hoc eum rex præfecerat Ægypto, de carcere liberatum, quo eum conjecerat integritas caſtitatis: quam fortiter ſervans male amanti dominæ, & male credulo domino mentituræ, veſte etiam derelicta de manibus adtrahentis aufugiens, non conſenſit ad ſtuprum. Secundo autem anno ſeptem annorum ſterilium, Jacob in Ægyptum cum ſuis omnibus venit ad filium, agens annos centum & triginta, ſicut interroganti regi ipſe reſpondit; cum Joſeph ageret triginta & novem, ad triginta ſcilicet quos agebat, quando a rege honoratus eſt, additis ſeptem ubertatis, & duobus famis.

CAPUT V.

De Api rege Argivorum, quem Ægyptii Serapim nominatum divino honore coluerunt.

HIs temporibus rex Argivorum Apis navibus tranſvectus in Ægyptum, cum ibi mortuus fuiſſet, factus eſt Serapis omnium maximus Ægyptiorum deus. Nominis autem hujus, cur non Apis etiam poſt mortem, ſed Serapis appellatus ſit, facillimam rationem Varro reddidit. Quia enim arca in qua mortuus ponitur, quod omnes jam (b) σαρκοφάγον vocant, σορὸς dicitur Græce; & ibi eum venerari ſepultum cœperant, priuſquam templum ejus eſſet exſtructum: velut (c) Soros, & Apis, Sorapis primo, deinde una littera, ut fieri adſolet, commutata, Serapis dictus eſt. Et conſtitutum eſt etiam de illo, ut quiſquis eum hominem dixiſſet fuiſſe, capitalem penderet pœnam. Et quoniam fere in omnibus templis, ubi colebantur Iſis & Serapis, erat etiam ſimulacrum, quod digito labiis impreſſo admonere videretur, ut ſilentium fieret; hoc ſignificare idem Varro exiſtimat, ut homines eos fuiſſe taceretur. Ille autem bos, quem mirabili vanitate decepta Ægyptus in ejus honorem deliciis affluentibus alebat, quoniam eum ſine ſarcophago vivum venerabantur, Apis, non Serapis vocabatur. Quo bove mortuo, quoniam quærebatur & reperiebatur vitulus coloris ejuſdem, hoc eſt, albis quibuſdam maculis ſimiliter inſignitus; mirum quiddam & divinitus ſibi procuratum eſſe credebant. Non enim magnum erat dæmonibus ad eos decipiendos phantaſiam talis tauri, quam ſola cerneret, oſtentare vaccæ concipienti atque prægnanti, unde libido matris adtraheret, quod in ejus fœtu jam corporaliter appareret: ſicut Jacob de virgis variatis, ut oves & capræ variæ naſcerentur, effecit. Gen. 30. 39. Quod enim homines coloribus & corporibus veris, hoc dæmones figuris fictis facillime poſſunt animalibus concipientibus exhibere.

CA-

(a) MSS. *Meſſape*: & ex his nonnulli poſtea, *qui etiam Cephiſus* &c.

(b) Σαρκοφάγον vocant, id eſt, carnivorum. qui Græce σορὸς, id eſt, loculus & urna dicitur.

(c) Sic omnes MSS. At editi, *velut Soroſapis vel Sorapis primo*.

CAPUT VI.

Quo regnante apud Argivos, quove apud Aſſyrios, Jacob in Ægypto ſit mortuus.

APis ergo rex, non Ægyptiorum, ſed Argivorum, mortuus eſt in Ægypto. Huic filius Argus ſucceſſit in regnum, ex cujus nomine & Argi, & ex hoc Argivi, appellati ſunt. Superioribus autem regibus nondum vel locus vel gens habebat hoc nomen. Hoc ergo regnante apud Argivos, & apud Sicyonios Erato, apud Aſſyrios vero adhuc manente Baleo, mortuus eſt Jacob in Ægypto annorum centum-quadraginta-ſeptem, cum moriturus filios ſuos & nepotes ex Joſeph benedixiſſet, Chriſtumque apertiſſime prophetaſſet, dicens in benedictione
Gen. 49. 20. Judæ: *Non deficiet princeps ex Juda, & dux de femoribus ejus, donec veniant quæ repoſita ſunt ei: & ipſe exſpectatio gentium.* Regnante Argo ſuis cœpit uti frugibus Græcia, & habere ſegetes in agricultura, delatis aliunde ſeminibus. Argus quoque poſt obitum Deus haberi cœpit, templo & ſacrificiis honoratus. Qui honor eo regnante ante illum delatus eſt homini privato & fulminato cuidam Homogyro, eo quod primus ad aratrum boves junxerit.

CAPUT VII.

Quorum regum tempore Joſeph in Ægypto defunctus ſit.

REGNANTIBUS Aſſyriorum duodecimo (a) Mamito, & undecimo Sicyoniorum (b) Plemnæo, & Argis adhuc manente Argo, mortuus eſt Joſeph in Ægypto annorum centum & decem. Poſt cujus mortem populus Dei mirabiliter creſcens manſit in Egypto centum-quadraginta-quinque annos, tranquille prius, donec morerentur quibus Joſeph notus fuit: deinde quia invidebatur incrementis ejus, erantque ſuſpecta, quo uſque inde liberaretur, perſecutionibus (c) (inter quas tamen divinitus fecundata multiplicatione creſcebat) & laboribus premebatur intolerabilis ſervitutis. In Aſſyria vero & Græcia per idem tempus regna eadem permanebant.

CAPUT VIII.

Quorum regum ætate Moyſes natus ſit, & quorum deorum iiſdem temporibus ſit orta religio.

CUM ergo regnaret Aſſyrius quartus-decimus Saphrus, & Sicyoniis duodecimus Orthopolis, & Criaſus quintus Argivis, natus eſt in Ægypto Moyſes, per quem populus Dei de ſervitute Ægyptia liberatus eſt, in qua eum ad deſiderandum ſui Creatoris auxilium ſic exerceri oportebat. Regnantibus memoratis regibus fuiſſe a quibuſdam (d) creditur Prometheus; quem propterea ferunt de luto formaſſe homines, quia ſapientiæ optimus doctor fuiſſe perhibetur: nec tamen oſtenditur qui ejus temporibus fuerint ſapientes. Frater ejus (e) Atlas magnus fuiſſe aſtrologus dicitur: unde occaſionem fabula invenit, ut eum cælum portare confingeret: quamvis mons ejus nomine nuncupetur, cujus altitudine potius cæli portatio in opinionem vulgi veniſſe videatur. Multa quoque alia ex illis in Græcia temporibus confingi fabuloſa cœperunt: ſed uſque ad Cecropem regem Athenienſium, quo regnante eadem civitas etiam tale nomen accepit, & quo regnante Deus per Moyſen eduxit ex Ægypto populum ſuum, relati ſunt in deorum numerum aliquot mortui cæca & vana conſuetudine ac ſuperſtitione Græcorum. In quibus Criaſi regis conjunx (f) Melantomice, & Phorbas filius eorum, qui poſt patrem rex Argivorum ſextus fuit, & ſeptimi regis Triopæ filius Jaſus, & rex nonus Sthenelas, ſive Stheneleus, ſive Sthenelus, varie quippe in diverſis auctoribus invenitur. His temporibus etiam Mercurius fuiſſe perhibetur, nepos Atlantis, ex Maia filia: quod vulgatiores etiam litteræ perſonant. Multarum autem artium peritus claruit, quas & hominibus tradidit: quo merito eum poſt mortem deum eſſe voluerunt, ſive etiam crediderunt. Poſterior fuiſſe Hercules dicitur, ad ea tamen tempora pertinens Argivorum: quamvis nonnulli eum Mercurio præferant tempore; quos falli exiſtimo. Sed quolibet tempore nati ſint, conſtat inter hiſtoricos graves, qui hæc antiqua litteris mandaverunt, ambos homines fuiſſe, & quod mortalibus ad iſtam vitam commodius ducendam beneficia multa contulerint, honores ab eis meruiſſe divinos. Minerva vero longe his antiquior. Nam temporibus (g) Ogygii ad lacum, qui Tritonis dicitur, virginali apparuiſſe fertur ætate; unde & Tritonia nuncupata eſt: multorum ſane operum inventrix; & tanto proclivius dea credita, quanto minus origo ejus innotuit. Quod enim de capite Jovis nata canitur, poetis & fabulis, non hiſtoriæ rebuſque geſtis eſt applicandum. Quamquam Ogygius ipſe quando fuerit, cujus temporibus etiam diluvium magnum factum eſt, non illud maximum quo nulli homines evaſerunt, niſi

(a) Vind. Am. & Er. *Hermaſco*. Nonnulli MSS. *Amyntho*. Alii cum Lov. *Mamito*: juxta Euſebium, qui tamen hunc non duodecimum, ſed undecimum Aſſyriorum regem ponit: deinde duodecimum Manchaelum, tertium-decimum Sphereum, quartum-decimum Mamylam, cujus loco Saphrum capite frequenti refert Auguſtinus.

(b) Plures MSS. *Plemmeo*. Euſebius, *Plemneum* vocat.

(c) Editi poſt *perſecutionibus* addunt *affligebatur innumeris*: quod a MSS. abeſt.

(d) Sic Euſebius in Chronico, ex aliorum & ipſe opinione loquens: *Secundum quorumdam*, ait, *opinionem his temporibus fuit Prometheus, a quo homines factos eſſe commemorant: & re vera; cum enim ſapiens eſſet, feritatem eorum & nimiam imperitiam ad humanitatem & ſcientiam transfigurabat.*

(e) In veteribus libris conſtanter ſcriptum eſt, *Atlans*.

(f) Ita MSS. At Vind. Am. Er. *Melancqmice*. Lov. *Melantonice*.

(g) MSS. *Ogygi*: & infra pro *Ogygius*, habent *Ogygus*: quidam tamen iſto ſecundo loco, *Ogygis*. V. lib. 21. cap. 8.

niſi qui in arca eſſe potuerunt, quod gentium (*a*) nec Græca, nec Latina novit hiſtoria, ſed tamen majus quam poſtea tempore Deucalionis fuit, inter ſcriptores hiſtoriæ non convenit. Nam Varro inde exorſus eſt librum, cujus mentionem ſuperius feci, & nihil ſibi, ex quo perveniat ad res Romanas, proponit antiquius quam Ogygii diluvium, hoc eſt, Ogygii ſactum temporibus. Noſtri autem qui Chronica ſcripſerunt, prius Euſebius, poſt Hieronymus, qui utique præcedentes aliquos hiſtoricos in hac opinione ſecuti ſunt, poſt annos amplius quam trecentos jam ſecundo Argivorum Phoroneo rege regnante Ogygii diluvium fuiſſe commemorant. Sed quolibet tempore ſuerit, jam tamen Minerva tamquam dea colebatur, regnante Athenienſibus Cecrope, ſub quo rege etiam ipſam vel inſtauratam ferunt, vel conditam civitatem.

CAPUT IX.

Quando Athenienſium civitas ſit condita, & quam cauſſam nominis ejus Varro perhibeat.

NAM ut Athenæ vocarentur, quod certe nomen a Minerva eſt, quæ Græce Ἀθῆνα dicitur, hanc cauſſam Varro indicat, Cum apparuiſſet illic repente olivæ arbor, & alio loco aqua erupiſſet, regem prodigia iſta moverunt, & miſit ad Apollinem Delphicum ſciſcitatum quid intelligendum eſſet, quidve faciendum. Ille reſpondit, quod olea Minervam ſignificaret, unda Neptunum, & quod eſſet in civium poteſtate, ex cujus nomine potius duorum deorum, quorum ſigna illa eſſent, civitas vocaretur. Iſto Cecrops oraculo accepto, cives omnes utriuſque ſexus (mos enim tunc in eiſdem locis erat, ut etiam feminæ publicis conſultationibus intereſſent) ad ferendum ſuffragium convocavit. Conſulta igitur multitudine mares pro Neptuno, feminæ pro Minerva tulere ſententias: & quia una plus eſt inventa feminarum, Minerva vicit. Tunc Neptunus iratus marinis fluctibus exæſtuantibus terras Athenienſium populatus eſt: quoniam ſpargere latius quaslibet aquas difficile dæmonibus non eſt. Cujus ut iracundia placaretur, triplici ſupplicio dicit idem auctor ab Athenienſibus affectas eſſe mulieres: ut nulla ulterius ferrent ſuffragia, ut nullus naſcentium maternum nomen acciperet, ut ne quis eas Athenæas vocaret. Ita illa civitas mater (*b*) ac nutrix liberalium doctrinarum, & tot tantorumque philoſophorum, qua nihil habuit Græcia clarius atque nobilius, ludificantibus dæmonibus de lite deorum ſuorum, maris & feminæ, & de victoria per feminas (*c*) feminæ Athenas nomen accepit: & a victo læſa ipſam victricis victoriam punire compulſa eſt, plus aquas Neptuni quam Minervæ arma formidans. Nam in mulieribus quæ ſic punitæ ſunt, & Minerva quæ vicerat, victa eſt; nec adfuit ſuffragatricibus ſuis, ut ſuffragiorum deinceps perdita poteſtate, & alienatis filiis a nominibus matrum, Athenæas ſaltem vocari liceret, & ejus deæ mereri vocabulum, quam viri dei victricem fecerant ferendo ſuffragium. (*d*) Quæ & quanta hinc dici poſſent, niſi ſermo ad alia properaret?

CAPUT X.

Quid Varro tradat de nuncupatione Areopagi, & de diluvio Deucalionis.

(*e*) ATTAMEN Marcus Varro non vult fabuloſis adverſus deos fidem adhibere figmentis, ne de majeſtatis eorum dignitate indignum aliquid ſentiat. Et ideo, nec (*f*) Areopagon, ubi cum Athenienſibus Paulus apoſtolus diſputavit, ex quo loco Areopagitæ appellati ſunt curiales urbis ejuſdem, vult inde accepiſſe *Act. 17.* nomen, quod Mars, qui Græce ἄρης dicitur, cum homicidii crimine reus fieret, judicantibus duodecim diis in eo pago, ſex ſententiis abſolutus eſt; quia ubi paris numeri ſententiæ fuiſſent, præponi abſolutio damnationi ſolebat. Sed contra iſtam, quæ multo eſt amplius celebrata, opinionem, aliam quamdam de obſcurarum notitia litterarum cauſſam nominis hujus conatur adſtruere, ne Areopagon Athenienſes de nomine Martis & pagi, quaſi Martis pagum nominaſſe credantur; in injuriam videlicet numinum, a quibus litigia vel judicia exiſtimat aliena: non minus hoc, quod de Marte dicitur, falſum eſſe aſſeverans, quam illud quod de tribus deabus, Junone ſcilicet, & Minerva, & Venere, quæ pro malo aureo adipiſcendo, apud judicem Paridem de pulcritudinis excellentia certaſſe narrantur; & ad placandos ludis deos, qui delectantur ſeu veris, ſeu falſis iſtis criminibus ſuis, inter theatricos plauſus cantantur, atque ſaltantur. Hæc Varro non credit, ne deorum naturæ, ſeu moribus credat incongrua: & tamen non fabuloſam, ſed hiſtoricam rationem de Athenarum vocabulo reddens, tantam Neptuni & Minervæ litem ſuis litteris inſerit, de cujus nomine potius illa civitas vocaretur, ut cum prodigiorum oſtentatione contenderent, inter eos judicare nec Apollo conſultus auderet, ſed deorum jurgium finiendum, ſicut memoratarum trium dearum ad Paridem Juppiter, ita & iſte ad homines mitteret, ubi vinceret Minerva ſuffragiis, & in pœna ſuarum ſuffragatricium vinceretur, quae in adverſariis ſuis viris obtinere Athenas potuit, & amicas ſuas feminas Athenæas

(a) Non defuiſſe tamen inter gentiles hiſtoricos, qui maximi iſtius & univerſalis diluvii atque arcæ Noe meminerint, Beroſum Babylonium ſcilicet & Mnaſeum Damaſcenum & Hieronymum Ægyptium, ſcribit Joſephus lib. 1. antiq. c. 4. & ex ipſo Euſebius lib. 9. de præparat. Evang. c. 4. ſed gentilium illorum ſcripta ad barbaricas hiſtorias pertinent, non ad Græcas aut Latinas, de quibus Auguſtinus loquitur.

(b) MSS. *mater aut nutrix.*

(c) Sola editio Lov. *feminea.*

(d) Sic MSS. At editi, *De quo ſatis apparet, quæ & quanta hinc dici poſſent* &c.

(e) In MSS. *Et tamen.*

(f) MSS. conſtanter, pro *Areopagon*, habent *Areon pagon*, vel *Arion pagon.*

næas habere non potuit. His temporibus, ut Varro ſcribit, regnante Athenienſibus (a) Cranao ſucceſſore Cecropis, ut autem noſtri Euſebius & Hieronymus, adhuc eodem Cecrope permanente, diluvium fuit, quod appellatum eſt Deucalionis, eo quod ipſe regnabat in earum terrarum partibus, ubi maxime factum eſt. Hoc
* Plato in Timæo. autem diluvium * nequaquam ad Ægyptum atque ad ejus vicina pervenit.

CAPUT XI.

Quo tempore Moyſes populum de Ægypto eduxerit: & de Jeſu Nave, qui eidem ſucceſſit, quorum regum ætate ſit mortuus.

EDUXIT ergo Moyſes ex Ægypto populum Dei, noviſſimo tempore Cecropis Athenienſium regis, cum apud Aſſyrios regnaret Aſcatades, apud Sicyonios (b) Marathus, apud Argivos Triopas. Educto autem populo in monte Sina divinitus acceptam tradidit legem: quod vetus dicitur Teſtamentum, quia promiſſiones terrenas habet; & per Jeſum Chriſtum futurum fuerat Teſtamentum novum, quo regnum cælorum promitteretur. Hunc enim ordinem ſervari oportebat, ſicut in unoquoque homine, qui in Deum proficit, id agitur, quod ait Apoſto-
1. Cor. 15. 46. & 47. lus, ut *non ſit prius quod ſpiritale* eſt: *ſed quod animale poſtea ſpiritale*: quoniam ſicut dicit, & verum eſt: *Primus homo de terra, terrenus; ſecundus homo de cælo, cæleſtis*. Rexit autem populum Moyſes per annos quadraginta in deſerto: & mortuus eſt annorum centum & viginti; cum Chriſtum etiam ipſe prophetaſſet per figuras obſervationum carnalium in tabernaculo, & ſacerdotio, & ſacrificiis, aliiſque myſticis plurimiſque mandatis. Moyſi ſucceſſit Jeſus Nave: & in terram promiſſionis introductum populum collocavit, ex auctoritate divina debellatis gentibus, a quibus eadem loca tenebantur. Qui cum populum rexiſſet poſt mortem Moyſi viginti & ſeptem annos, etiam ipſe defunctus eſt: regnante apud Aſſyrios octavo-decimo Amynta, apud Sicyonios ſexto-decimo Corace, apud Argivos decimo Danao, apud Athenienſes quarto Erichthonio.

CAPUT XII.

De ſacris falſorum deorum, quæ reges Græciæ illis temporibus inſtituerunt, quæ ab exitu Iſrael ex Ægypto, uſque ad obitum Jeſu Nave dinumerantur.

PER hæc tempora, ideſt, ab exitu Iſrael ex Ægypto, uſque ad mortem Jeſu Nave, per quem populus idem terram repromiſſionis accepit, ſacra ſunt inſtituta diis falſis a regibus Græciæ, quæ memoriam diluvii, & ab eo liberationis hominum, vitæque tunc ærumnoſæ modo ad alta, modo ad plana migrantium, ſollemni celebritate revocarunt. Nam & Lupercorum per ſacram (c) viam adſcenſum atque deſcenſum ſic interpretantur, ut ab eis ſignificari dicant homines, qui propter aquæ inundationem ſumma montium petiverunt, & rurſus eadem reſidente ad ima redierunt. His temporibus Dionyſium, qui etiam Liber pater dictus eſt, & poſt mortem deus habitus, vitem ferunt oſtendiſſe in Attica terra hoſpiti ſuo. Tunc Apollini Delphico inſtituti ſunt ludi muſici, ut placaretur ira ejus, qua putabant afflictas eſſe ſterilitate Græciæ regiones, quia non defenderint templum ejus, quod rex Danaus, cum eaſdem terras bello invaſiſſet, incendit. Hos autem ludos ut inſtituerent, oraculo ſunt ejus admoniti. In Attica vero rex Erichthonius ei ludos primus inſtituit: nec ei tantum, ſed etiam Minervæ, ubi præmium victoribus oleum ponebatur, quod ejus fructus inventricem Minervam, ſicut vini Liberum tradunt. Per eos annos a rege Xantho Cretenſium, (d) cujus apud alios aliud nomen invenimus, rapta perhibetur Europa, & inde geniti Rhadamanthus, Sarpedon, & Minos, quos magis ex eadem muliere filios Jovis eſſe vulgatum eſt. Sed talium deorum cultores illud quod de rege Cretenſium diximus, hiſtoricæ (e) veritati; hoc autem quod de Jove poetæ cantant, theatra concrepant; populi celebrant, vanitati deputant fabularum, ut eſſet unde ludi fierent placandis numinibus etiam falſis eorum criminibus. His temporibus Hercules in (f) Tyria clarus habebatur: ſed nimirum alius, non ille de quo ſupra locuti ſumus. Secretiore quippe hiſtoria plures fuiſſe dicuntur & Liberi patres & Hercules. Hunc ſane Herculem, cujus ingentia duodecim facta numerant, inter quæ Antæi Afri necem non commemorant, quod ea res ad alterum Herculem pertinet, in Oeta monte a ſe ipſo incenſum produnt ſuis litteris, cum ea virtute, qua monſtra ſubegerat, morbum tamen, quo languebat, ſuſtinere non poſſet. Illo tempore vel rex, vel potius tyrannus (g) Buſiris ſuis diis ſuos hoſpites immolabat, quem filium perhibent fuiſſe Neptuni, ex matre Libya, filia Epaphi. Verum non credatur hoc ſtuprum perpetraſſe Neptunus, ne dii accuſentur: ſed poetis & theatris iſta tribuantur, ut ſit unde placentur. Erichthonii regis Athenienſium, cujus noviſſimis annis Jeſus Nave mortuus reperitur, Vulcanus & Miner-

(a) Oroſius l. 1. c. 9. ſcribit Deucalionis diluvium contigiſſe anno 800. ante Urbem conditam, regnante Athenis Amphictyone, qui tertius a Cecrope imperavit.

(b) In Multis MSS. *Maratheus*. Apud Euſeb. *Marachius*.

(c) Sacra via, quæ a Varrone de ling. Lat. utcumque deſcribitur, ſic dicta eſt, quod ibi fœdus inter Romulum & Titum Tatium regem Sabinorum ictum fuerit. Acclivis erat hæc via, ideo Lupercorum ſacerdotum, ſive eorum qui deo Pani ſacra faciebant, adſcenſus per eam dicitur & deſcenſus.

(d) Aſterius nominatur in Euſebii Chronico, qui ex Europa Rhadamantum, Sarpedonem & Minoem genuiſſe dicitur.

(e) Lov. *dant veritati*. Abeſt *dant* ab editis aliis & MSS.

(f) Plerique MSS. *in Syria*. Sed ſi hic eſt Hercules, qui in Oeta combuſtus eſt, Hercules Argivus erit, & legendum erit *in Tyrinthia*, quæ eſt urbs in Peloponneſo prope Argos, in qua educatus eſt Hercules. LUDOV. VIVES.

(g) Plures MSS. *Buſirius ſuis diis ſuos potius hoſpites immolabat*.

Minerva parentes fuiſſe dicuntur. Sed quoniam Minervam virginem volunt, in amborum contentione Vulcanum commotum effudiſſe ajunt ſemen in terram, atque inde homini nato ob eam cauſſam tale inditum nomen. Græca enim lingua ἔρις contentio, & χθὼν terra eſt; ex quibus duobus compoſitum vocabulum eſt Erichthonius. Verum, quod fatendum eſt, refellunt & a ſuis diis repellunt iſta doctiores, qui hanc opinionem fabuloſam hinc exortam ferunt, quia in templo Vulcani & Minervæ, quod ambo unum habebant Athenis, expoſitus inventus eſt puer dracone involutus, qui eum ſignificavit magnum futurum, & propter commune templum, cum eſſent parentes ejus ignoti, Vulcani & Minervæ dictum eſſe filium: nominis tamen ejus originem fabula illa potius quam iſta deſignat hiſtoria. Sed quid ad nos? (*a*) Hoc in veracibus libris homines inſtruat religioſos, illud in fallacibus ludis dæmones delectet impuros: quos tamen illi religioſi tamquam deos colunt; & cum de illis hæc negant, ab omni eos crimine purgare non poſſunt, quoniam ludos eis poſcentibus exhibent, ubi turpiter aguntur, quæ velut ſapienter negantur, & his falſis ac turpibus dii placantur, ubi etſi fabula cantat crimen numinum falſum, delectari tamen falſo crimine, crimen eſt verum.

CAPUT XIII.

Qualium fabularum figmenta exorta ſint eo tempore, quo Hebræis Judices præeſſe cœperunt.

POst mortem Jeſu Nave, populus Dei Judices habuit, quibus temporibus alternaverunt apud eos & humilitates laborum pro eorum peccatis, & proſperitates conſolationum propter miſerationem Dei. His temporibus fabulæ fictæ ſunt de Triptolemo, quod jubente Cerere, anguibus portatus alitibus, indigentibus terris frumenta volando contulerit: de Minotauro, quod beſtia fuerit incluſa Labyrintho; quo cum intraſſent homines, inextricabili errore, inde exire non poterant: de Centauris, quod equorum hominumque fuerit natura conjuncta: de Cerbero, quod ſit triceps inferorum canis: de Phryxo & Helle ejus ſorore, quod vecti ariete volaverint: de Gorgone, quod fuerit erinita ſerpentibus, & adſpicientes convertebat in lapides: de Bellerophonte, quod equo pennis volante ſit vectus, qui equus Pegaſus dictus eſt: de Amphione, quod citharæ ſuavitate lapides mulſerit & adtraxerit: de fabro Dædalo, & ejus filio Icaro, quod ſibi coaptatis pennis volaverint: de Oedipo, quod monſtrum quoddam, quæ ſphinga dicebatur, humana facie (*b*) quadrupedem, ſoluta quæ ab illa proponi ſolebat velut inſolubili quæſtione, ſuo præcipitio perire compulerit: de Antæo, quem necavit Hercules, quod filius terræ fuerit, propter quod cadens in terram fortior ſoleret aſſurgere: & ſi qua forte alia prætermiſi. Hæ fabulæ ad bellum uſque Trojanum, ubi ſecundum librum Marcus Varro de populi Romani gente finivit, ex occaſione hiſtoriarum, quæ res veraciter geſtas continent, ita ſunt ingeniis hominum fictæ, ut non ſint opprobriis numinum affixæ. Porro autem quicumque finxerunt a Jove ad ſtuprum raptum pulcherrimum puerum Ganymedem, quod nefas rex Tantalus fecit, & Jovi fabula tribuit; vel Danaes per imbrem aureum appetiſſe concubitum, ubi intelligitur pudicitia mulieris auro fuiſſe corrupta; quæ illis temporibus vel facta vel ficta ſunt, aut facta ab aliis & ficta de Jove, dici non poteſt quantum mali de hominum præſumſerint cordibus, quod poſſent iſta patienter ferre mendacia, quæ tamen etiam libenter amplexi ſunt: qui utique quanto devotius Jovem colunt, tanto eos qui hæc de illo dicere auſi ſunt, ſeverius punire debuerunt. Nunc vero, non ſolum eis qui iſta finxerunt, irati non ſunt, ſed (*c*) ut talia figmenta etiam in theatris agerent, ipſos deos potius iratos habere timuerunt. His temporibus Latona peperit Apollinem, non illum cujus oracula ſolere conſuli ſuperius loquebamur, ſed illum (*d*) quem cum Hercule ferunt Admeti regis armenta paviſſe: qui tamen ſic eſt deus creditus, ut plurimi ac pæne omnes unum eumdemque Apollinem fuiſſe opinentur. Tunc & Liber pater bellavit in India, qui multas habuit in exercitu feminas, quæ Bacchæ appellatæ ſunt, non tam virtute nobiles, quam furore. Bacchæ. Aliqui ſane & victum ſcribunt iſtum Liberum & vinctum; nonnulli & occiſum in pugna a Perſeo, nec ubi fuerit ſepultus tacent: & tamen ejus velut dei nomine per immundos dæmones Bacchanalia ſacra, vel potius ſacrilegia ſunt inſtituta: de quorum rabioſa turpitudine poſt tam multos annos ſic ſenatus erubuit, ut in urbe Roma eſſe prohiberet. Per ea tempora Perſeus & uxor ejus Andromeda poſtea quam ſunt mortui, ſic eos in cælum receptos eſſe crediderunt, ut imagines eorum ſtellis deſignare, eorumque appellare nominibus non erubeſcerent, non timerent.

CAPUT XIV.

De Theologis poetis.

PEr idem temporis intervallum exſtiterunt Poetæ, qui etiam Theologi dicerentur, quoniam de diis carmina faciebant: ſed talibus diis, qui licet magni homines, tamen homines fuerunt; aut mundi hujus, quem verus Deus fecit, elementa ſunt, aut in principatibus & poteſtatibus pro voluntate Creatoris & (*e*) ſuis meritis ordinati: & ſi quid de uno vero Deo inter

multa

(a) Sic MSS. At editi, *cum iſti in ver. lib. hom. inſtruant religioſos.*
(b) Editi, *quadrupes*. At MSS. *quadrupedem*.
(c) Sic MSS. Editi vero, *ſed niſi talia*.

(d) Omnes MSS. *qui cum Hercule ſervivit Admeto, qui tamen ſic eſt deus creditus.*
(e) In editis, *& non ſuis meritis*. Abeſt *non* a MSS.

multa vana & falſa cecinerunt, colendo cum illo alios qui dii non ſunt, eiſque exhibendo famulatum qui uni tantum debetur Deo, non ei utique rite ſervierunt, nec a fabuloſo deorum ſuorum dedecore etiam ipſi ſe abſtinere potuerunt (*a*) Orpheus, Muſæus, Linus. Verum iſti Theologi deos coluerunt, non pro diis culti ſunt: quamvis Orpheum neſcio quomodo infernis ſacris, vel potius ſacrilegiis, præficere ſoleat Civitas impiorum. Uxor autem regis (*b*) Athamantis, quæ vocabatur Ino, & ejus filius Melicertes præcipitio ſpontaneo in mari perierunt, & opinione hominum in deos relati ſunt: ſicut alii homines eorum temporum, (*c*) Caſtor & Pollux. Illam ſane Melicertis matrem Leucotheam Græci, Matutam Latini vocaverunt: utrique tamen putantes deam.

CAPUT XV.

De occaſu Regni Argivorum, quo tempore apud Laurentes Picus Saturni filius regnum patris primus accepit.

PEr ea tempora regnum finitum eſt Argivorum translatum ad Mycenas, unde fuit Agamemnon: & exortum eſt regnum Laurentum, ubi Saturni filius Picus regnum primus accepit, judicante apud Hebræos femina Debbora: ſed per illam Dei ſpiritus id agebat: nam etiam propheteſſa erat, cujus prophetia minus aperta eſt, quam ut poſſimus eam ſine diuturna expoſitione de Chriſto demonſtrare prolatam. Jam ergo regnabant Laurentes utique in Italia, ex quibus evidentior ducitur origo Romana poſt Græcos: & tamen adhuc regnum Aſſyriorum permanebat, ubi erat rex viceſimus-tertius Lampares, cum primus Laurentum Picus eſſe cœpiſſet. De hujus Pici patre Saturno viderint quid ſentiant talium deorum cultores, qui negant hominem fuiſſe: de quo & alii ſcripſerunt, quod ante Picum filium ſuum in Italia ipſe regnaverit; & Virgilius notioribus litteris dicit:

Æneid. 8. Is genus indocile, ac diſperſum montibus altis
Compoſuit, legeſque dedit, Latiumque vocari
Maluit; his quoniam latuiſſet tutus in oris.
Aureaque ut perhibent illo ſub rege fuere
Sæcula.

Sed hæc poetica opinentur eſſe figmenta, & Pici patrem Stercen potius fuiſſe aſſeverent, a quo peritiſſimo agricola inventum ferunt, ut fimo animalium agri fœcundarentur, quod ab ejus nomine ſtercus eſt dictum: hunc quidam Stercutium vocatum ferunt. Qualibet autem ex cauſſa eum Saturnum appellare voluerint, certe tamen hunc Stercen ſive Stercutium merito agriculturæ fecerunt deum. Picum quoque ſimiliter ejus filium in talium deorum numerum receperunt, quem præclarum augurem & belligeratorem fuiſſe aſſerunt. Picus Faunum genuit, Laurentum regem ſecundum: etiam iſte Deus illis vel eſt, vel fuit. Hos ante Trojanum bellum divinos honores mortuis hominibus detulerunt.

CAPUT XVI.

De Diomede poſt Trojæ excidium in deos relato, cujus ſocii traditi ſunt in volucres eſſe converſi.

TRoja vero everſa, excidio illo uſquequaque cantato pueriſque notiſſimo, quod & magnitudine ſui & ſcriptorum excellentibus linguis inſigniter diffamatum atque vulgatum eſt, geſtumque regnante jam Latino Fauni filio, ex quo Latinorum regnum dici cœpit, Laurentumque ceſſavit: Græci victores, deletam Trojam derelinquentes & ad propria remeantes, diverſis & horrendis cladibus dilacerati atque contriti ſunt: & tamen etiam ex eis deorum ſuorum numerum auxerunt. Nam & Diomedem fecerunt deum, quem pœna divinitus irrogata perhibent ad ſuos non revertiſſe; ejuſque ſocios in volucres fuiſſe converſos, non fabuloſo poeticoque mendacio, ſed hiſtorica adteſtatione confirmant: quibus nec deus, ut putant, factus, humanam revocare naturam, vel ipſe potuit, vel certe a Jove ſuo rege tamquam cælicola novitius impetravit. Quin etiam templum ejus eſſe ajunt in inſula Diomedæa, non longe a monte Gargano, qui eſt in Apulia; & hoc templum circumvolare, atque incolere has alites tam mirabili obſequio, ut (*d*) roſtrum aqua impleant & adſpergant: & eo ſi Græci venerint, vel Græcorum ſtirpe progeniti, non ſolum quietas eſſe, verum & inſuper adulare; ſi autem alienigenas viderint, ſubvolare ad capita, tamque gravibus ictibus, ut etiam perimant, vulnerare. Nam duris & grandibus roſtris ſatis ad hæc prælia perhibentur armatæ.

CAPUT XVII.

De incredibilibus commutationibus hominum quid Varro crediderit.

HOc Varro ut adſtruat, commemorat alia non minus incredibilia de maga illa famoſiſſima Circe, quæ ſocios quoque Ulyſſis mutavit in beſtias, & de Arcadibus, qui ſorte ducti tranſnatabant quoddam ſtagnum, atque ibi convertebantur in lupos, & cum ſimilibus feris per illius regionis deſerta vivebant. Si autem carne non veſcerentur humana, rurſus poſt novem annos eodem renato ſtagno reformabantur in homines. Denique etiam nominatim expreſſit quemdam Demænetum, cum guſtaſſet de ſacrificio, quod Arcades immolato puero, deo ſuo Lycæo facere ſolerent, in lupum fuiſſe mutatum, & anno decimo in figuram propriam reſtitutum, (*e*) pugilatu ſeſe exercuiſſe, & Olympiaco viciſſe certamine. Nec idem propter aliud arbitratur hiſtoricus in arcadia tale nomen affictum Pani Lycæo & Jovi Lycæo, niſi propter

(a) Poſt verbum *potuerunt*, editi addunt, *Ex quorum numero fuiſſe perhibeatur*. Hoc non habent veteres libri.
(b) Aliquot MSS. *Adamantis*.
(c) Hic in editis additur, *inter quos fuerunt*: quod abeſt a MSS.
(d) Vox *roſtrum* non eſt in MSS.
(e) Editi, *ad pugilatum ſe ſe exercuiſſe*.

Digitized by Google

hanc in lupos hominum mutationem, quod eam niſi vi divina fieri non putarent. Lupus enim Græce λυκὸς dicitur, unde Lycæi nomem apparet inflexum. Romanos etiam Lupercos ex illorum myſteriorum velut ſemine dicit exortos.

CAPUT XVIII.

Quid credendum ſit de transformationibus, quæ arte dæmonum hominibus videntur accidere.

1. SED de iſta tanta ludificatione dæmonum, nos quid dicamus, qui hæc legent, fortaſſis exſpectent. (*a*) Et quid dicemus, niſi de medio Babylonis eſſe fugiendum? Quod præceptum propheticum ita ſpiritaliter intelligitur, ut de hujus ſæculi Civitate, quæ profecto & angelorum & hominum ſocietas impiorum eſt, fidei paſſibus, quæ per dilectionem operatur, in Deum vivum proficiendo fugiamus. Quanto quippe in hæc ima poteſtatem dæmonum majorem videmus, tanto tenacius Mediatori eſt inhærendum, per quem de imis ad ſumma conſcendimus. Si enim dixerimus ea non eſſe credenda, non deſunt etiam nunc, qui ejuſmodi quædam, vel certiſſima audiſſe, vel etiam expertos ſe eſſe aſſeverent. Nam & nos cum eſſemus in Italia, audiebamus talia de quadam regione illarum partium, ubi ſtabularias mulieres imbutas his malis artibus, in caſeo dare ſolere dicebant, quibus vellent ſeu poſſent viatoribus, unde in jumenta illico verterentur, & neceſſaria quæque portarent, poſtque perfuncta opera iterum ad ſe redirent: nec tamen in eis mentem fieri beſtialem, ſed rationalem humanamque ſervari, ſicut Apuleius in libris quos Aſini aurei titulo inſcripſit, ſibi ipſi accidiſſe, ut accepto veneno, humano animo permanente aſinus fieret, aut indicavit, aut finxit.

2. Hæc vel falſa ſunt, vel tam inuſitata, ut merito non credantur. Firmiſſime tamen credendum eſt, omnipotentem Deum omnia poſſe facere quæ voluerit, ſive vindicando, ſive præſtando, nec dæmones aliquid operari ſecundum naturæ ſuæ potentiam, (quia & ipſa angelica creatura eſt, licet proprio ſit vitio maligna) niſi quod ille permiſerit, cujus judicia occulta ſunt multa, injuſta nulla. Nec ſane dæmones naturas creant; ſi aliquid tale faciunt, de qualibus factis iſta vertitur quæſtio; ſed ſpecie tenus, quæ a vero Deo ſunt creata, commutant; ut videantur eſſe quod non ſunt. Non itaque ſolum animum, ſed nec corpus quidem ulla ratione crediderim dæmonum arte vel poteſtate in membra & lineamenta beſtialia veraciter poſſe converti: ſed phantaſticum hominis, quod etiam cogitando ſive ſomniando per rerum innumerabilia genera variatur, & cum corpus non ſit, corporum tamen ſimiles mira celeritate formas capit, ſopitis aut oppreſſis corporeis hominis ſenſibus, ad aliorum ſenſum neſcio quo ineffabili modo figura corporea poſſe perduci: ita ut corpora ipſa hominum alicubi jaceant, viventia quidem, ſed multo gravius atque vehementius quam ſomno ſuis ſenſibus obſeratis; phantaſticum autem illud veluti corporatum in alicujus animalis effigie appareat ſenſibus alienis, taliſque etiam ſibi homo eſſe videatur, ſicut talis ſibi videri poſſet in ſomnis, & portare onera: quæ onera ſi vera ſunt corpora, portantur a dæmonibus, ut illudatur hominibus, partim vera onerum corpora, partim jumentorum falſa cernentibus. Nam quidam nomine Præſtantius patri ſuo contigiſſe indicabat; ut venenum illud per caſeum in domo ſua ſumeret, & jaceret in lecto ſuo quaſi dormiens, qui tamen nullo modo poterat excitari. (Præſtantius.) Poſt aliquot autem dies eum velut evigilaſſe dicebat, & quaſi ſomnia narraſſe quæ paſſus eſt, caballum ſe ſcilicet factum, annonam inter alia jumenta bajulaſſe militibus, quæ dicitur Retica, quoniam ad (*b*) Retias deportatur. Quod ita, ut narravit, factum fuiſſe compertum eſt: quæ tamen ei ſua ſomnia videbantur. Indicavit & alius ſe domi ſuæ per noctem, ante quam requieſceret, vidiſſe venientem ad ſe quemdam philoſophum ſibi notiſſimum, ſibique expoſuiſſe nonnulla Platonica, quæ antea rogatus exponere noluiſſet. Et cum ab eodem philoſopho quæſitum fuiſſet, cur in domo ejus fecerit, quod in domo ſua petenti negaverat: Non feci, inquit, ſed me feciſſe ſomniavi. Ac per hoc alteri per imaginem phantaſticam exhibitum eſt vigilanti, quod alter vidit in ſomnis.

3. Hæc ad nos non quibuſcumque, qualibus credere putaremus indignum, ſed eis referentibus pervenerunt, quos nobis non exiſtimaremus fuiſſe mentitos. Proinde quod homines dicuntur, mandatumque eſt litteris, ab diis vel potius dæmonibus (*c*) Arcadibus, in lupos ſolere converti, & quod * carminibus Circe ſocios mutavit Ulyſſis, ſecundum iſtum modum mihi videtur fieri potuiſſe, quem dixi: ſi tamen factum eſt. (* Ex Virgil. Eclog. 8.) Diomedeas autem volucres, quando quidem genus earum per ſucceſſionem propaginis durare perhibetur, non mutatis hominibus factas, ſed ſubtractis credo fuiſſe ſuppoſitas; ſicut cerva pro Iphigenia regis Agamemnonis filia. Neque enim dæmonibus judicio Dei permiſſis hujuſmodi præſtigiæ difficiles eſſe potuerunt: ſed quia illa virgo poſtea viva reperta eſt, ſuppoſitam pro illa cervam eſſe, facile cognitum eſt. Socii vero Diomedis quia nuſquam ſubito comparuerunt, & poſtea nullo loco apparuerunt, perdentibus eos ultoribus angelis malis; in eas aves quæ pro illis ſunt occulte ex aliis locis, ubi eſt hoc genus avium, ad ea loca per-

(a) Poſt *fortaſſis exſpectent*, editi addunt, *quid Chriſtiani agere debeant, quando inter idola gentium miracula fieri aſſeruntur*. Annotatio eſt e margine translata in textum; nam ea textus caret in veteribus lib.

(b) Lov. *ad retia*. Melius editi alii & MSS. *ad Retias*, id eſt ad Retorum, ſeu ut alii ſcribuntur, Rætorum provincias.

(c) Sic omnes MSS. At editi, *Arcades*.

Digitized by Google

perductæ, ac repente ſuppoſitæ, creduntur eſſe converſi. Quod autem Diomedis in templum aquam roſtris afferunt & adſpergunt, & quod blandiuntur Græcigenis, alienigenas perſequuntur, mirandum non eſt fieri dæmonum inſtinctu; quorum intereſt, perſuadere deum factum eſſe Diomedem, ad decipiendos homines, ut falſos deos cum veri Dei injuria multos colant, & hominibus mortuis, qui nec cum viverent, vere vixerunt, templis, altaribus, ſacrificiis, ſacerdotibus (quæ omnia cum recta ſunt non niſi uni Deo vivo & vero debentur) inſerviant.

CAPUT XIX.

Quod eo tempore Æneas in Italiam venerit, quo Labdon Judex præſidebat Hebræis.

EO tempore poſt captam Trojam atque deletam, Æneas cum viginti navibus, quibus portabantur reliquiæ Trojanorum, in Italiam venit, regnante ibi Latino, & apud Athenienſes *(a)* Meneſtheo, apud Sicyonios Polyphide, apud Aſſyrios *(b)* Tautane; apud Hebræos autem Judex Labdon fuit. Mortuo autem Latino regnavit Æneas tribus annis, eiſdem in ſupradictis locis manentibus regibus, niſi quod Sicyoniorum jam (*c*) Pelaſgus erat, & Hebræorum Judex Samſon: qui cum mirabiliter fortis eſſet, putatus eſt Hercules. Sed Æneam, quoniam quando mortuus eſt, non comparuit, deum ſibi fecerunt Latini. Sabini etiam regem ſuum primum (*d*) Saneum, ſive ut aliqui appellant Sanctum, retulerunt in deos. Per idem tempus Codrus, rex Athenienſium Peloponnenſibus ejuſdem hoſtibus civitatis ſe interficiendum ignotus objecit: & factum eſt. Hoc modo eum prædicant patriam liberaſſe. Reſponſum enim acceperant Peloponnenſes tum demum ſe ſuperaturos, ſi eorum regem non occidiſſent. Fefellit ergo eos habitu pauperis apparendo, & in ſuam necem per jurgium provocando. Unde ait
Eclog. 5. Virgilius: Aut jurgia Codri. Et hunc Athenienſes tamquam deum ſacrificiorum honore coluerunt. Quarto Latinorum rege Silvio Æneæ filio, non de Creuſa, de qua fuit Aſcanius, qui tertius ibi regnavit, ſed de Lavinia Latini filia, quem poſthumum Æneas dicitur habuiſſe; Aſſyriorum autem viceſimo & nono Oneo, & Melantho Athenienſium ſextodecimo, Judice autem Hebræorum Heli ſacerdote, regnum Sicyoniorum conſumtum eſt, quod per annos nongentos-quinquaginta & novem traditur fuiſſe porrectum.

CAPUT XX.

De ſucceſſione ordinis regii apud Iſraelitas poſt Judicum tempora.

MOx eiſdem per loca memorata regnantibus, Iſraelitarum regnum, finito tempore Judicum, a Saule rege ſumſit exordium, quo tempore fuit Samuel propheta. Ab illo igitur tempore hi reges Latinorum eſſe cœperunt, quos cognominabant Silvios: ab eo quippe qui filius Æneæ primus dictus eſt Silvius, ceteris ſubſecutis & propria nomina imponebantur, & hoc non defuit cognomentum; ſicut longe poſtea Cæſares cognominati ſunt, qui ſucceſſerunt Cæſari Auguſto. Reprobato autem Saule, ne quiſquam ex ejus ſtirpe regnaret, eoque defuncto, David ſucceſſit in regnum poſt annos a *2.Reg.2.*
Saulis imperio XL. Tunc Athenienſes habere deinde reges poſt Codri interitum deſtiterunt, & magiſtratus habere cœperunt adminiſtrandæ reipublicæ. Poſt David, qui etiam ipſe quadraginta regnavit annos, filius ejus Salomon rex Iſraelitarum fuit, qui templum illud nobiliſſimum Dei Jeroſolymitanum condidit. Cujus tempore apud Latinos condita eſt Alba, ex qua deinceps non Latinorum, ſed Albanorum reges appellari, in eodem tamen Latio, cœperunt. Salomoni ſucceſſit filius ejus Roboam, ſub quo in duo regna populus ille diviſus eſt, & ſingulæ partes ſuos ſingulos reges habere cœperunt.

CAPUT XXI.

De regibus Latii, quorum primus Æneas, & duodecimus Aventinus dii facti ſunt.

LATIUM poſt Æneam, quem deum fecerant, undecim reges habuit, quorum nullus deus factus eſt. Aventinus autem, qui duodecimo loco Æneam ſequitur, cum eſſet proſtratus in bello, & ſepultus in eo monte, qui etiam nunc ejus nomine nuncupatur, deorum talium, quales ſibi faciebant, numero eſt additus. Alii ſane noluerunt eum in prœlio ſcribere occiſum, ſed non comparuiſſe dixerunt: ſed nec ex ejus vocabulo * appellatum montem, ſed ex adven- ** Vid.*
tu avium dictum Aventinum. Poſt hunc non eſt *Varron.*
deus factus in Latio, niſi Romulus conditor *de lin.*
Romæ. Inter iſtum autem & illum reges repe- *Lat. lib.*
riuntur duo: quorum primus eſt, ut Virgiliano *4.* *Æneid.*
eum verſu loquar. Proximus ille Procas Tro- *6.*
janæ gloria gentis. Cujus tempore quia jam quodam modo Roma parturiebatur, illud omnium regnorum maximum Aſſyriorum finem tantæ diuturnitatis accepit. Ad Medos quippe tranſlatum eſt poſt annos ferme mille-trecentos-quinque, ut etiam Beli, qui Ninum genuit, & illic parvo contentus imperio primus rex fuit, tempora computentur. Procas autem regnavit ante Amulium. Porro Amulius fratris ſui Numitoris filiam Rheam nomine, quæ etiam Ilia vocabatur, Romuli matrem, Veſtalem virginem fecerat, quam volunt de Marte geminos concepiſſe, iſto modo ſtuprum ejus honorantes, vel excuſantes, & adhibentes argumentum,

quod

(a) Sic Vind. Am. & MSS. cum Euſebio. At Er. & Lov. *Mneſtheo*.

(b) Vind. Am. & aliquot MSS. *Antane*, vel *Autane*.

(c) Am. *Pelagus*. Regius MS. *Pelaſus*.

(d) Vind. Am. Er. *Xantbum*, *ſive ut aliqui appellant Xanthium*. Lov. priore loco, *Sangum*, ubi MSS. plerique, *Sancum*; & nonnulli, *Sancam*. *Sanctum* vocat Ovid. Faſt. 6. In Lactantii l. 1. c. 15. editione Lugd. Batav. an. 1660. leg. *Saneum*. In alia Vives *Sangum* legebat.

quod infantes expoſitos lupa nutriverit. Hoc enim genus beſtiæ ad Martem exiſtimant pertinere, ut videlicet ideo lupa credatur admoviſſe ubera parvulis, quia filios domini ſui Martis agnovit: quamvis non deſint qui dicant, cum expoſiti vagientes jacerent, a neſcio qua primum meretrice ſuiſſe collectos, & primas ejus ſuxiſſe mamillas, (meretrices autem lupas vocabant, unde etiam nunc turpia loca earum lupanaria nuncupantur) & eos poſtea ad Fauſtulum perveniſſe paſtorem, atque ab ejus Acca uxore nutritos. Quamquam ſi ad arguendum hominem regem, qui eos in aquam projici crudeliter juſſerat, eis infantibus per quos tanta civitas condenda fuerat, de aqua divinitus liberatis, per lactantem feram Deus voluit ſubvenire, quid mirum eſt? Amulio ſucceſſit in regnum Latiale frater ejus Numitor, avus Romuli, cujus Numitoris primo anno condita eſt Roma; ac per hoc cum ſuo deinceps, id eſt Romulo, nepote regnavit.

Meretrices lupæ.

CAPUT XXII.

Quod eo tempore Roma ſit condita, quo regnum Aſſyriorum intercidit, quo Ezechias regnabat in (a) *Juda.*

NE multis morer, condita eſt civitas Roma, velut altera Babylon, & velut prioris filia Babylonis, per quam Deo placuit orbem debellare terrarum, & in unam ſocietatem reipublicæ legumque perductum longe lateque pacare. Erant enim jam populi validi & fortes, & armis gentes exercitatæ, quæ non facile cederent, & quas opus eſſet ingentibus periculis & vaſtatione utrimque non parva atque horrendo labore ſuperari. Nam quando regnum Aſſyriorum totam pæne Aſiam ſubjugavit, licet bellando ſit factum, non tamen multum aſperis & difficilibus bellis fieri potuit, quia rudes adhuc ad reſiſtendum gentes erant, nec tam multæ, vel tam magnæ. Siquidem poſt illud maximum atque univerſale diluvium, cum in arca Noe octo ſoli homines evaſerunt, anni non (b) multo amplius quam mille tranſierant, quando Ninus Aſiam totam, excepta India, ſubjugavit. Roma vero tot gentes & Orientis & Occidentis, quas imperio Romano ſubditas cernimus, non ea celeritate ac facilitate perdomuit; quoniam paullatim creſcendo robuſtas eas & bellicoſas, quaquaverſum dilatabatur, invenit. Tempore igitur quo Roma condita eſt, populus Iſrael habebat in terra promiſſionis annos ſeptingentos-decem & octo. Ex quibus viginti-ſeptem pertinent ad Jeſum Nave, deinde ad tempus Judicum trecenti-viginti-novem. Ex quo autem ibi Reges eſſe cœperant, anni erant trecenti-ſexaginta-duo. Et rex tunc erat in Juda, cujus nomen erat Achaz, vel, ſicut alii computant, qui ei ſucceſſit Ezechias, quem quidem conſtat optimum & piiſſimum regem Romuli regnaſſe temporibus. In ea vero Hebraici populi parte quæ appellabatur Iſrael, regnare cœperat Oſee.

CAPUT XXIII.

De Sibylla Erythræa, quæ inter alias Sibyllas cognoſcitur de Chriſto evidentia multa ceciniſſe.

1. EODEM tempore nonnulli Sibyllam Erythræam vaticinatam ferunt. Sybillas autem Varro prodidit (c) plures fuiſſe, non unam. Hæc ſane Erythræa Sibylla quædam de Chriſto manifeſta conſcripſit: quod etiam nos prius in Latina lingua verſibus male Latinis & non ſtantibus legimus, per neſcio cujus interpretis imperitiam, ſicut poſt cognovimus. Nam vir clariſſimus Flaccianus, qui etiam proconſul fuit, homo facillimæ facundiæ, multæque doctrinæ, cum de Chriſto colloqueremur, Græcum nobis codicem protulit, carmina eſſe dicens Sibyllæ Erythrææ, ubi oſtendit quodam loco in capitibus verſuum ordinem litterarum ita ſe habentem, ut hæc in eo verba legerentur, Ἰησοῦς χρειστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτήρ: quod eſt Latine, Jeſus Chriſtus Dei Filius Salvator. Hi autem verſus quorum primæ litteræ illum ſenſum, quem diximus, reddunt, ſicut eos quidam Latinis (d) & ſtantibus verſibus eſt interpretatus, hoc continent:

Ι Judicii (e) ſignum tellus ſudore madeſcet.
Η E cælo Rex adveniet per ſæcla futurus:
Σ Scilicet in carne præſens ut judicet orbem.
Ο Unde Deum cernent incredulus atque fidelis.
Υ Celſum cum ſanctis, ævi jam termino in ipſo.
Σ Sic animæ cum carne aderunt, quas judicet ipſe.
Χ Cum jacet incultus denſis in vepribus orbis.
Ρ Rejicient ſimulacra viri, cunctam quoq; gazam:
Ε Exuret terras ignis, pontumque polumque
Ι Inquirens, tetri portas effringet Averni.
Σ Sanctorum ſed enim cunctæ lux libera carni,
Τ Tradetur, ſontes æternum flamma cremabit.
Ο Occultos actus retegens, tunc quiſque loquetur
Σ Secreta, atque Deus reſerabit pectora luci.
Θ Tunc erit & luctus, ſtridebunt dentibus omnes.
Ε Eripitur ſolis jubar, & chorus interit aſtris.
Ο (f) Volvetur cælum, lunaris ſplendor obibit.
Υ Dejiciet colles, valles extollet ab imo.
Υ Non erit in rebus hominum ſublime, vel altum.
Ι Jam æquantur campis montes, & cærula ponti.
Ο Omnia ceſſabunt, tellus confracta peribit.
Σ Sic pariter fontes torrentur, fluminaque igni.
Σ Sed tuba tum ſonitum triſtem demittet ab alto
Ω Orbe, gemens facinus miſerum varioſq; labores:
Τ Tartareumq; chaos monſtrabit terra dehiſcens.

Η Et

(a) Editi hic, *in Judea*. At MSS. *in Juda*, & ſic ipſi editi in ſubjecto capite 22.
(b) Sola editio Lov. omittit, *multo*.
(c) Sibyllas a Varrone decem numeratas tradit Lactantius lib. 1. c. 6.

(d) Editi, *Latinis exſtantibus*. Caſtigantur ex MSS.
(e) Sola editio Lov. *ſigno*.
(f) Editi, *Solvetur*. At MSS. *Volvetur*: quo prima littera V reſpondeat Græcæ vocali O, ſicut ſuperius in quarto verſu.

ΞEt coram hic Domino reges ſiſtentur ad unum.
Υ(*a*) Recidet e cælis ignisſque & ſulphuris amnis.

In his Latinis verſibus de Græco utcumque tranſlatis, ibi non potuit ille ſenſus occurrere, qui fit cum litteræ, quæ ſunt in eorum capitibus, connectuntur, ubi Υ littera in Græco poſita eſt; quia non potuerunt verba Latina inveniri, quæ ab eadem littera inciperent, & ſententiæ convenirent. Hi autem ſunt verſus tres, quintus & octavus-decimus & nonus-decimus. Denique ſi litteras, quæ ſunt in capitibus omnium verſuum connectentes, horum (*b*) trium quæ ſcriptæ ſunt non legamus, ſed pro eis Υ litteram, tamquam in eiſdem locis ipſa ſit poſita, recordemur, exprimitur in quinque verbis, Jeſus Chriſtus Dei Filius Salvator: ſed eum Græce hoc dicitur, non Latine. Et ſunt verſus viginti & ſeptem, qui numerus quadratum ternarium ſolidum reddit. Tria enim ter ducta ſiunt novem. Et ipſa novem ſi ter ducantur, ut ex lato in altum figura conſurgat, ad vigintiſeptem perveniunt. Horum autem Græcorum quinque verborum, quæ ſunt, Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτήρ, quod eſt Latine, Jeſus Chriſtus Dei Filius Salvator, ſi primas litteras jungas, erit ἰχθὺς, id eſt, piſcis, in quo nomine miſtice intelligitur Chriſtus, eo quod in hujus mortalitatis abyſſo velut in aquarum profunditate vivus, hoc eſt, ſine peccato eſſe potuerit.

2. Hæc autem Sibylla ſive Erythræa, ſive ut quidam magis credunt, Cumea, ita nihil habet in toto carmine ſuo, cujus exigua iſta particula eſt, quod ad deorum falſorum ſive factorum cultum pertineat; quinimmo ita etiam contra eos & contra cultores eorum loquitur, ut in eorum numero deputanda videatur, qui pertinent ad Civitatem Dei. Inſerit etiam Lactantius Operi ſuo quædam de Chriſto vaticinia Sibyllæ, quamvis non exprimat cujus. Sed quæ ipſe ſingillatim poſuit, ergo arbitratus ſum conjuncta eſſe ponenda, tamquam unum ſit prolixum, quæ ille plura commemoravit & brevia. (*c*) In manus iniquas, inquit, infidelium „ poſtea veniet: dabunt autem Deo alapas mani- „ bus inceſtis, & impurato ore exſpuent venena- „ tos ſputus: dabit vero ad verbera ſimpliciter ſan- „ ctum dorſum. (*d*) Et colaphos accipiens tace- „ bit, ne quis agnoſcat, quod verbum, vel unde „ venit ut inferis loquatur, & corona ſpinea coro- „ netur. (*e*) Ad cibum autem fel, & ad ſitim „ acetum dederunt: inhoſpitalitatis hanc mon- „ ſtrabunt menſam. (*f*) Ipſa enim inſipiens tuum „ Deum non intellexiſti, ludentem mortalium „ mentibus, ſed & ſpinis coronaſti, & horridum „ fel miſcuiſti. (*g*) Templi vero velum ſcindetur: „ & medio die nox erit tenebroſa nimis in tribus „ horis. (*h*) Et morte morietur tribus diebus ſo- „ mno ſuſcepto: & tunc ab inferis regreſſus ad „ lucem (*i*) veniet primus, reſurrectionis princi- „ pio revocatis oſtenſo. Iſta Lactantius carptim per „ intervalla diſputationis ſuæ, ſicut ea poſcere videbantur, quæ probare intenderat, adhibuit teſtimonia Sibyllina, quæ nos nihil interponentes, ſed in unam ſeriem connexa ponentes, ſolis capitibus, ſi tamen ſcriptores deinceps ea ſervare non negligant, diſtinguenda curavimus. Nonnulli ſane Erythræam Sibyllam, non Romuli, ſed belli Trojani tempore fuiſſe ſcripſerunt.

CAPUT XXIV.

Quod regnante Romulo ſeptem Sapientes claruerint, quo tempore decem tribus, quæ Iſrael dicebantur, in captivitatem a Chaldæis ductæ ſunt, idemque Romulus mortuus divino honore donatus eſt.

EODEM Romulo regnante Thales Mileſius fuiſſe perhibetur, unus e ſeptem Sapientibus, qui poſt theologos Poetas, in quibus Orpheus maxime omnium nobilitatus eſt, Σοφοὶ appellati ſunt, quod eſt Latine Sapientes. Per idem tempus decem tribus, quæ in diviſione populi vocatæ ſunt Iſrael, debellatæ a Chaldæis, & in eas terras captivæ ductæ ſunt, remanentibus in Judæa terra duabus illis tribubus, quæ nomine Judæ vocabantur, ſedemque regni habebant Jeruſalem. Mortuum Romulum, cum & ipſe non comparuiſſet, in deos, quod & vulgo notiſſimum eſt, retulere Romani; quod uſque adeo fieri jam deſierat, nec poſtea niſi adulando, non errando, factum eſt temporibus Cæſarum, ut Cicero magnis Romuli laudibus tribuat, quod non rudibus & indoctis temporibus, quando facile homines fallebantur, ſed jam expolitis & eruditis meruerit hos honores; quamvis *V. infra l.22.c.6.*

non-

(a) Er. & Lov. *Decidet*. Melius Vind. & MSS. *Recidet*: nam hujus verſus primam litteram oportet eamdem eſſe atque ultimam nominis Σωτήρ.

(b) Apud Er. & Lov. *horum trium*. In editis aliis & MSS. verius, *horum trium*, verſuum videlicet paullo ante dictorum, quinti & octavi-decimi & noni decimi.

(c) Lactantius libro 4. cap. 18. iſta Græce commemorat,
Εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει.
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις.
καὶ στόμασι μιαροῖς τὰ πτύσματα φαρμακόεντα.
δώσει δ᾽ εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.

(d) Hæc ibidem Lactantius paucis interjectis:
Καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μήτις ἐπιγνῷ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ.
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.

(e) Ibidem paullo poſt Lactantius:
Εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν, κ᾽ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν.
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.

(f) Hos verſus ibidem Lactantius alterius Sibyllæ eſſe dicit:
Αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας,
παίζοντα ἐν θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλὰ κ᾽ ἀκάνθαις
ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερὴν τε χολὴν ἐκέρασας.

(g) Lactantius ejuſdem libri 4. cap. 19.
Ναοῦ δὲ σχισθήσεται πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

(h) Ibidem aliquanto poſt:
Καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας.
καὶ τότ᾽ ἀπὸ φθιμένων ἀναλύσας εἰς φάος ἥξει,
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

(i) Vind. Am. & Er. poſt *ad lucem*, addunt *lætam*. Lov. *lævam*. Neutrum eſt in veteribus libris.

Digitized by Google

nondum (*a*) efferbuerat ac pullulaverat philoſophorum ſubtilis & acuta loquacitas. Sed etiamſi poſteriora tempora deos homines mortuos non inſtituerunt, tamen ab antiquis inſtitutos colere ut deos & habere non deſtiterunt: quin etiam ſimulacris, quæ veteres non habebant, auxe- *V. ſupra l. 4. c. 31.* runt vanæ atque impiæ ſuperſtitionis illecebram, id efficientibus immundis in eorum corde dæmonibus, per fallacia quoque oracula decipientibus, ut fabuloſa etiam crimina deorum, quæ jam urbaniore ſæculo non fingebantur, per ludos tamen in eorumdem falſorum numinum obſequium turpiter agerentur. Regnavit deinde Numa poſt Romulum, qui cum illam civitatem putaverit deorum profecto falſorum numeroſitate muniendam, in eamdem turbam referri mortuus ipſe non meruit, tamquam ita putatus ſit cælum multitudine numinum conſtipaſſe, ut locum ibi reperire non poſſet. Hoc regnante Romæ, & apud Hebræos initio regni Manaſſe, a quo impio rege propheta Iſaias perhibetur occiſus, Samiam fuiſſe Sibyllam ferunt.

CAPUT XXV.

Qui philoſophi enituerint, regnante apud Romanos Tarquinio Priſco, apud Hebræos Sedechia, cum Jeruſalem capta eſt, templumque ſubverſum.

REGNANTE vero apud Hebræos Sedechia, & apud Romanos Tarquinio Priſco, qui ſucceſſerat Anco Martio, ductus eſt captivus in Babyloniam populus Judæorum, everſa Jeruſalem & templo illo a Salomone conſtructo. Increpantes enim eos Prophetæ de iniquitatibus & impietatibus ſuis, hæc eis ventura prædixerant, *Jerem. 25. 11.* maxime Jeremias, qui etiam numerum definivit annorum. Eo tempore Pittacus Mytilenæus, alius e ſeptem Sapientibus, fuiſſe perhibetur. Et quinque ceteros, qui ut ſeptem numerentur, Thaleti, quem ſupra commemoravimus, & huic Pittaco adduntur, eo tempore fuiſſe ſcribit Euſebius, quo captivus Dei populus in Babylonia tenebatur. Hi ſunt autem, Solon Athenienſis, (*b*) Chilo Lacedæmonius, Periander Corinthius, Cleobolus Lindius, Bias Prienæus. Omnes hi ſeptem appellati Sapientes poſt Poetas theologos claruerunt, quia genere vitæ quodam laudabili præſtabant hominibus ceteris, & morum nonnulla præcepta ſententiarum brevitate complexi ſunt. Nihil autem monumentorum, quod ad litteras adtinet, poſteris reliquerunt, niſi quod Solon quaſdam leges Athenienſibus dediſſe perhibetur. Thales vero phyſicus fuit, & ſuorum dogmatum libros reliquit. Eo captivitatis Judaicæ tempore, & Anaximander, & Anaximenes, & Xenophanes phyſici claruerunt. Tunc & Pythagoras, ex quo cœperunt appellari philoſophi.

CAPUT XXVI.

Quod eo tempore, quo impletis ſeptuaginta annis Judæorum eſt reſoluta captivitas, Romani quoque a dominatu ſunt regio liberati.

PER idem tempus Cyrus rex Perſarum, qui etiam Chaldæis & Aſſyriis imperabat, relaxata aliquanta captivitate Judæorum, quinquaginta millia hominum ex eis ad inſtaurandum templum regredi fecit. A quibus tantum prima cœpta fundamina, & altare conſtructum eſt. Incurſantibus autem hoſtibus, nequaquam progredi ædificando valuerunt, dilatumque opus eſt uſque ad Darium. Per idem tempus etiam illa ſunt geſta, quæ conſcripta ſunt in libro Judith: quem ſane in canone Scripturarum Judæi non recepiſſe dicuntur. Sub Dario ergo rege Perſarum impletis ſeptuaginta annis, quos Jeremias propheta prædixerat, reddita eſt Judæis ſoluta captivitate libertas, regnante Romanorum ſeptimo rege Tarquinio. Quo expulſo etiam ipſi a regum ſuorum dominatione liberi eſſe cœperunt. Uſque ad hoc tempus Prophetas habuit populus Iſrael: qui cum multi fuerint, paucorum & apud Judæos & apud nos canonica (*c*) ſcripta retinentur. De quibus me aliqua poſiturum eſſe promiſi in hoc libro, cum clauderem ſuperiorem, quod jam video eſſe faciendum.

CAPUT XXVII.

De temporibus Prophetarum, quorum oracula habentur in libris; quique tunc de vocatione Gentium multa cecinerunt, quando Romanum regnum cœpit, Aſſyriumque defecit.

TEMPORA igitur eorum ut poſſimus advertere, in anteriora paullulum recurramus. In capite libri Oſee prophetæ, qui primus in duodecim ponitur, ita ſcriptum eſt: *Verbum Domini quod factum eſt ad Oſee in diebus Oziæ, & Joathan, & Achaz, & Ezechiæ regum Juda.* *Oſee 1. 22.* Amos quoque diebus regis Oziæ prophetaſſe ſe ſcribit: addit etiam Hieroboam regem Iſrael, qui per eoſdem dies fuit. Nec non Iſaias filius Amos, ſive ſupradicti prophetæ, ſive, quod magis perhibetur, alterius qui non propheta eodem nomine vocabatur, eoſdem reges quatuor quos poſuit Oſee, in capite libri ſui ponit, quorum diebus ſe prophetaſſe præloquitur. Michæas etiam eadem ſuæ prophetiæ commemorat tempora poſt dies Oziæ. Nam tres qui ſequuntur reges nominat, quos & Oſee nominavit, Joathan, & Achaz, & Ezechiam. Hi ſunt quos eodem tempore ſimul prophetaſſe ex eorum litteris invenitur. His adjungitur Jonas eodem Ozia rege regnante, & Joel cum jam regnaret Joathan, qui ſucceſſit Oziæ. Sed iſtorum Prophetarum duorum tempora in Chronicis, non eorum libris potuimus invenire, quoniam de ſuis diebus tacent. Tenduntur autem hi dies a rege Latinorum Proca, ſive ſuperiore Aventino,

(a) MSS. *efferbuerat*. Sic infra cap. 52. n. 2. loco *ferbuit perſecutio*, plures habent *fervuit*.

(c) MSS. *Chilon*; & infra *Periandrus*, loco *Periander*.
(d) Aliquot MSS. *ſcriptura*.

tino, uſque ad regem Romulum jam Romanorum, vel etiam uſque ad regni primordia ſucceſſoris ejus Numæ Pompilii. Ezechias quippe rex Juda eo uſque regnavit; ac per hoc per ea tempora iſti velut fontes prophetiæ pariter eruperunt, quando regnum defecit Aſſyrium, cœpitque Romanum: ut ſcilicet quemadmodum regni Aſſyriorum primo tempore exſtitit Abraham, cui promiſſiones apertiſſimæ fierent in ejus ſemine benedictionis omnium gentium, ita occidentalis Babylonis exordio, qua fuerat Chriſtus imperante venturus, in quo implerentur illa promiſſa oracula Prophetarum, non ſolum loquentium, verum etiam ſcribentium in tantæ rei futuræ teſtimonium ſolverentur. Cum enim Prophetæ numquam fere defuiſſent populo Iſrael, ex quo ibi reges eſſe cœperunt, in uſum tantummodo eorum fuere, non gentium. Quando autem ea ſcriptura manifeſtius prophetica condebatur, quæ gentibus quandoque prodeſſet, tunc oportebat (a) inciperet, quando condebatur hæc civitas, quæ gentibus imperaret.

CAPUT XXVIII.

De his quæ ad Evangelium Chriſti pertinent, quid Oſee & Amos prophetaverint.

OSEE igitur propheta, quando profundius quidem loquitur, tanto operoſius penetratur. Sed aliquid inde ſumendum eſt, & hic ex noſtra promiſſione ponendum. [Oſee 1. 10.] *Et erit*, inquit, *in loco quo dictum eſt eis, Non populus meus vos, vocabuntur & ipſi filii Dei vivi.* Hoc teſtimonium propheticum de vocatione populi gentium, qui prius non pertinebat ad Deum, etiam Apoſtoli intellexerunt. Et quia ipſe quoque populus gentium ſpiritaliter eſt in filiis Abrahæ, ac per hoc recte dicitur Iſrael, propterea ſequitur, & dicit: [Ibid. 11.] *Et congregabuntur filii Juda & filii Iſrael in idipſum, & ponent ſibimet principatum unum, & adſcendent a terra.* Hoc ſi adhuc velimus exponere, eloquii prophetici obtundetur ſapor. Recolatur tamen lapis ille angularis, & duo illi parietes, unus ex Judæis, alter ex Gentibus; [Epheſ. 2.] ille nomine filiorum Juda, iſte nomine filiorum Iſrael, eidem uni principatui ſuo in idipſum innitentes, & adſcendentes agnoſcantur a terra. Iſtos autem (b) carnales Iſraelitas, qui nunc nolunt credere in Chriſtum, poſtea credituros, id eſt, filios eorum, (nam utique iſti in ſuum locum moriendo tranſibunt) idem Propheta teſtatur, dicens: [Oſee 3. 4.] *Quoniam diebus multis ſedebunt filii Iſrael ſine rege, ſine principe, ſine ſacrificio, ſine altari, ſine ſacerdotio, ſine manifeſtationibus.* Quis non videat, nunc ſic eſſe Judæos? Sed quid adjungat, audiamus, [Ibid. 5.] *Et poſtea*, inquit, *revertentur filii Iſrael, & inquirent Dominum Deum ſuum, & David regem ſuum: & ſtupeſcent in Domino, & in bonis ipſius, in noviſſimis diebus.* Nihil eſt iſta prophetia manifeſtius, (c) cum David regis nomine ſignificatus intelligatur Chriſtus: *qui factus eſt*, ſicut dicit Apoſtolus, *ex ſemine David ſecundum carnem.* [Rom. 1. 3.] Prænuntiavit iſte Propheta etiam tertio die Chriſti reſurrectionem futuram, ſicut eam prophetica altitudine prænuntiari oportebat, ubi ait: [Oſee 6. 3.] *Sanabit nos poſt biduum, in die tertio reſurgemus.* Secundum hoc enim nobis dicit Apoſtolus: [Coloſſ. 3. 1.] *Si reſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt quærite:* Amos quoque de rebus talibus ſic prophetat: [Amos 4. 12. & 13.] *Præpara*, inquit, *te, ut invoces Deum tuum Iſrael; quia ecce ego firmans tonitruum, & creans ſpiritum, & annuntians in hominibus Chriſtum ſuum.* Et alio loco: [Amos 9. 11. & 12.] *In illa die*, inquit, *reſuſcitabo tabernaculum David quod cecidit, & reædificabo quæ ceciderunt ejus, & deſtructa ejus reſuſcitabo, & reædificabo ea, ſicut dies ſæculi; ita ut exquirant me reſidui hominum, & omnes gentes in quibus invocatum eſt nomen meum ſuper eos, dicit Dominus faciens hæc.*

CAPUT XXIX.

Quæ ab Iſaia de Chriſto & Eccleſia ſint prædicta.

1. ISAIAS propheta non eſt in libro duodecim Prophetarum, qui propterea dicuntur minores, quia ſermones eorum ſunt breves, in eorum comparatione qui majores ideo vocantur, quia prolixa volumina condiderunt: ex quibus eſt hic Iſaias, quem propter eadem prophetiæ tempora ſubjungo ſupradictis duobus. Iſaias ergo inter illa quæ arguit iniqua, & juſta præcepit, & peccatori populo mala futura prædixit, etiam de Chriſto & Eccleſia, hoc eſt, de Rege & ea quam condidit Civitate, multo plura quam ceteri prophetavit: ita ut a * quibuſdam Evangeliſta, quam Propheta potius diceretur. [*Hieron. epiſt. 117.] Sed propter rationem operis terminandi, unum de multis hoc loco ponam. Ex perſona quippe Dei Patris loquens: [Iſai. 52. 13. &c.] *Ecce*, inquit, *intelliget puer meus, & exaltabitur, & glorificabitur valde. Quemadmodum ſtupeſcent ſuper te multi, ita gloria privabitur ab hominibus ſpecies tua & gloria tua ab (d) hominibus: ita mirabuntur gentes multæ ſuper eum, & continebunt reges os ſuum: quoniam quibus non eſt annuntiatum de illo, videbunt; & qui non audierunt, intelligent.* [Iſai. 53. 1. &c.] * *Domine, quis credidit auditui noſtro, & brachium Domini cui revelatum eſt? (e) Annuntiavimus coram illo, ut infans, ut radix in terra ſitienti: non eſt ſpecies illi, neque gloria. Et vidimus eum, & non habebat ſpeciem, neque decorem: ſed ſpecies ejus ſine honore, deficiens præ (f) omnibus hominibus. Homo in plaga poſitus, & ſciens ferre infirmitatem: quoniam averſa eſt facies ejus:* inho-

(a) Editi, *incipere*. Melius MSS. *inciperet*.
(b) Vind. Am. & plures MSS. *carnaliter Iſraelitas*.
(c) Sic MSS. Editi vero, *qua David .... intelligitur Chriſtus*.

(d) Apud LXX. *a filiis hominum*.
(e) Editi, *Annuntiabimus*. At MSS. *Annuntiavimus*. Græce in LXX. eſt, Ἀνηγγείλαμεν.
(f) Apud LXX. *præ filiis hominum*.

inhonoratus eſt, nec magni æſtimatus eſt. Hic peccata (a) noſtra portat, & pro nobis dolet: & nos exiſtimavimus illum eſſe in dolore, & in plaga, & in afflictione. Ipſe autem vulneratus eſt propter iniquitates noſtras, & infirmatus eſt propter peccata noſtra. Eruditio pacis noſtræ in eo: livore ejus nos ſanati ſumus. Omnes ut oves erravimus, homo a via ſua erravit: & Dominus tradidit illum pro peccatis noſtris: & ipſe propter quod afflictus eſt, non aperuit os (b) ſuum. Ut ovis ad immolandum ductus eſt, & ut agnus ante eum qui ſe tondet, ſine voce, ſic non aperuit os ſuum. In humilitate judicium ejus ſublatum eſt. Generationem ejus quis enarrabit? Quoniam tolletur de terra vita ejus. Ab iniquitatibus populi mei ductus eſt ad mortem. Et dabo malignos pro ſepultura ejus, & divites pro morte ejus. Quoniam iniquitatem non fecit, nec dolum in ore ſuo: & Dominus vult purgare eum de plaga. (c) Si dederitis pro peccato animam veſtram, videbitis ſemen longævum: & Dominus vult auferre a dolore animam ejus, oſtendere illi lucem, & formare intellectum, juſtificare juſtum bene ſervientem pluribus: & peccata eorum ipſe (d) portabit. Propterea ipſe hereditabit plures, & fortium dividet ſpolia: propter quod tradita eſt ad mortem anima ejus; & inter iniquos æſtimatus eſt, & ipſe peccata multorum portavit, & propter peccata eorum traditus eſt. Hæc de Chriſto.

2. Jam vero de Eccleſia, quod ſequitur, audiamus. *Lætare ſterilis*, inquit, *quæ non paris, erumpe & clama quæ non parturis: quoniam multi filii deſertæ magis, quam ejus quæ habet virum. Dilata locum tabernaculi tui, & (e) aulæarum tuarum: fige, noli parcere, prolonga funiculos tuos, & palos tuos conforta; adhuc in dextram & ſiniſtram partem extende. Et ſemen tuum hereditabit gentes; & civitates deſertas inhabitabis. Ne timeas, quoniam confuſa es; neque reverearis, quia exprobrata es: quoniam confuſionem æternam obliviſceris, & opprobrii viduitatis tuæ non eris memor. Quoniam Dominus faciens te, Dominus Sabaoth nomen ejus: & qui eruit te, ipſe Deus Iſrael univerſæ terræ vocabitur*, & cetera. Verum iſta ſint ſatis: & in eis ſunt exponenda nonnulla; ſed ſufficere arbitror quæ ita ſunt aperta, ut etiam inimici intelligere cogantur inviti.

Iſai. 54. 1.

CAPUT XXX.

Quæ Michæas, & Jonas, & Joel novo Teſtamento congruentia prophetaverint.

1. MICHÆAS propheta Chriſtum in figura ponens cujuſdam magni montis, hæc loquitur: *Erit in noviſſimis diebus manifeſtus mons Domini paratus ſuper vertices montium; & exaltabitur ſuper colles. Et feſtinabunt ad eum plebes, & gentes multæ ibunt, & dicent, Venite, adſcendamus in montem Domini, & in domum Dei Jacob, & oſtendet nobis viam ſuam, & ibimus in ſemitis ejus: quia ex Sion procedet lex, & verbum Domini ex Jeruſalem. Et judicabit inter plebes multas, & redarguet gentes potentes uſque in longinquum.* Prædicens iſte Propheta & locum in quo natus eſt Chriſtus; *Et tu*, inquit, *Bethleem domus Ephrata, minima es, ut ſis in millibus Juda: ex te mihi prodiet, ut ſit in principem Iſrael: & egreſſus ejus ab initio, & ex diebus æternitatis. Propterea dabit eos uſque ad tempus (f) parturientis pariet, & reſidui fratres ejus convertentur ad filios Iſrael. Et ſtabit, & videbit, & paſcet gregem ſuum in virtute Domini, & in honore nominis Domini Dei ſui erunt: quoniam nunc magnificabitur uſque ad ſummum terræ.*

Mich. 4. 1. &c.
Mich. 5. 2. &c.

2. Jonas autem propheta non tam ſermone Chriſtum, quam ſua quadam paſſione prophetavit, profecto apertius, quam ſi ejus mortem & reſurrectionem voce clamaret. Ut quid enim exceptus eſt ventre belluino, & die tertio redditus, niſi ut ſignificaret Chriſtum de profundo inferni die tertio rediturum?

Jonæ 2. 1.

3. Joel omnia quæ prophetat, multis verbis compellit exponi, ut quæ pertinent ad Chriſtum & Eccleſiam diluceſcant. Unum tamen, quod etiam Apoſtoli commemoraverunt, quando in congregatos credentes Spiritus-ſanctus, ſicut a Chriſto promiſſus fuerat, de ſuper venit, non prætermittam. *Et erit*, inquit, *poſt hæc, & effundam de Spiritu meo ſuper omnem carnem: & prophetabunt filii veſtri & filiæ veſtræ; & ſeniores veſtri ſomnia ſomniabunt, & juvenes veſtri viſa videbunt: & quidem in ſervos meos & ancillas meas in illis diebus effundam de Spiritu meo.*

Act. 2. 17.
Joel. 2. 28. & 29.

CAPUT XXXI.

Quæ in Abdia, in Naum, & Ambacu de ſalute mundi in Chriſto prænuntiata reperiantur.

1. TRES Prophetæ de minoribus, (g) Abdias, Naum, (h) Ambacum, nec ſua tempora

(a) In editione Lov. omiſſum eſt, *noſtra*.

(b) Hic Vind. Am. Er. & MSS. omittunt *ſuum*. Et infra loco *tondet*, habent *tonderet*.

(c) Apud LXX. ſic eſt: *Si detis pro peccato, anima veſtra videbit ſemen longævum.*

(d) Editi, *portavit*. At MSS. *portabit*. Græce eſt, ἀνοίσει.

(e) Editi, *& palos caularum tuarum fige*. Emendantur ex MSS. qui habent, *& aulæarum tuarum:* omiſſo, *palos*, juxta LXX. ubi Græce legitur, καὶ τῶν αὐλαιῶν σου. Quod quidem Latine vertitur, *& aulæorum tuorum*. Sed *aulæam* feminino etiam genere dici, notum eſt ex Curtio lib. 8. ſi locus tamen mendo vacet.

(f) Sic MSS. ſecundum LXX. At editi, *uſque ad tempus quo parturiens pariet.*

(g) Hieronymus comment. in Abdiam: *Hunc*, inquit, *eſſe ajunt Hebræi, qui ſub rege Samariæ Achab & impiiſſima Jezabel pavit centum Prophetas in ſpecubus, qui non curvaverant genu ante Baal* &c. Fuit ergo ætate Joſaphat regis Juda, rege Latinorum Tiberio. *Naum* autem prophetam Joſephus lib. 9. ſcribit fuiſſe temporibus Johatan regis Juda. Denique de propheta Abacuc dicitur Danielis 14. quod prandium ſuum ex Juda Babylonem tulerit ad Danielem: & eum tempore captivitatis Babylonicæ vaticinatum eſſe notat Hieronymus, atque in Babylonem dirigi ejus vaticinia.

(h) In editis, *Abacuc*. At in MSS. *Ambacum*.

pora dicunt ipſi, nec in Chronicis Euſebii & Hieronymi, quando prophetaverint, invenitur. Abdias enim poſitus eſt quidem ab eis cum Michæa, ſed non eo loco, ubi notantur tempora, quando Michæam prophetaſſe, ex ejus litteris conſtat: quod errore negligenter deſcribentium labores alienos exiſtimo contigiſſe. Duos vero alios commemoratos in codicibus Chronicorum quos habuimus, non potuimus invenire: tamen quia canone continentur, nec ipſi oportet prætereantur a nobis. Abdias, quantum ad ſcripturam ejus adtinet, omnium breviſſimus Prophetarum, adverſus Idumæam (a) loquitur, gentem ſcilicet Eſau, ex duobus geminis filii Iſaac, nepotibus Abrahæ, majoris illius reprobati. Porro ſi Idumæam modo locutionis, quo intelligitur a parte totum, accipiamus poſitam eſſe pro gentibus: de Chriſto agnoſcere poſſumus,
Abdiæ 17. quod ait inter cetera: *In (b) monte autem Sion erit ſalus, & erit ſanctum.* Et paullo poſt in fine
Ibidem 21. ipſius prophetiæ: *Et adſcendent*, inquit, *reſalvati ex monte Sion, ut defendant montem Eſau, & erit Domino regnum.* Apparet quippe id eſſe completum, cum reſalvati ex monte Sion, id eſt, ex Judæa credentes in Chriſtum, qui præcipue agnoſcuntur Apoſtoli, adſcenderunt, ut defenderent montem Eſau. Quomodo defenderent, niſi per Evangelii prædicationem ſalvos faciendo eos qui crediderunt, ut eruerentur de poteſtate tenebrarum, & transferrentur in regnum Dei? Quod conſequenter expreſſit addendo: *Et erit Domino regnum*: Mons enim Sion Judæam ſignificat, ubi futura prædicta eſt ſalus, & ſanctum, quod, eſt Chriſtus Jeſus. Mons vero Eſau Idumæa eſt, per quam ſignificata eſt Eccleſia gentium, quam defenderunt, ſicut expoſui, reſalvati ex monte Sion, ut eſſet Domino regnum. Hoc obſcurum erat, ante quam fieret: ſed factum quis non fidelis agnoſcat?

2. Naum vero propheta, immo per illum
Naum 1. 14. & 15. Deus: *Exterminabo*, inquit, *ſculptilia & conflatilia: ponam ſepulturam tuam: quia veloces ecce ſuper montes pedes evangelizantis, & annuntiantis pacem. Celebra Juda dies feſtos tuos, redde vota tua: quia jam non adjicient ultra,*
* Naum 2. 1. *ut tranſeant in vetuſtatem.* * *Conſummatum eſt, conſumtum eſt, (c) ablatum eſt. Adſcendit, qui inſufflat in faciem tuam, eripiens te ex tribulatione.* Quis adſcenderit ab inferis, & inſufflaverit in faciem Judæ, hoc eſt, Judæorum diſcipulorum (d) Spiritum ſanctum, recolat, qui meminit Evangelium. Ad novum enim Teſtamentum pertinent, quorum dies feſti ita ſpiritaliter innovantur, ut in vetuſtatem tranſire non poſſint. Porro per Evangelium exterminata ſculptilia & conflatilia, id eſt, idola deorum falſorum, & oblivioni tamquam ſepulturæ tradita jam videmus; & hanc etiam in hac re prophetiam completam eſſe cognoſcimus.

3. Ambacum de quo alio, quam de Chriſti adventu, qui futurus fuerat, intelligitur dicere: *Et reſpondit Dominus ad me, & dixit, Scribe* Abacuc
viſum aperte in buxo; ut aſſequatur qui legit ea: 2. 2. & 3.
quia adhuc viſio ad tempus, & orietur in fine, & non in vacuum: ſi tardaverit, ſuſtine eum; quia veniens veniet, & non morabitur?

CAPUT XXXII.

De prophetia quæ in Oratione Ambacu & Cantico continetur.

IN Oratione autem ſua cum Cantico, cui
niſi Domino Chriſto dicit: *Domine, audivi* Abacuc
auditionem tuam, & timui; Domine, conſide- 3. 2. &c.
ravi opera tua, & expavi? Quid enim hoc eſt, niſi præcognitæ, novæ, ac repentinæ ſalutis hominum ineffabilis admiratio? *In medio duorum animalium cognoſceris:* quid eſt, niſi aut in medio duorum Teſtamentorum, aut in medio duorum latronum, aut in medio Moyſi & Eliæ cum eo in monte ſermocinantium? *Dum appropinquant anni, cognoſceris; in adventu temporis oſtenderis:* (e) nec exponendum eſt. *In eo dum conturbata fuerit anima mea, in ira miſericordiæ memor eris:* quid eſt, niſi quod Judæos in ſe transfiguravit, quorum gentis fuit, qui cum magna
ira turbati crucifigerent Chriſtum, ille miſeri- Luc. 23.
cordiæ memor dixit: *Pater ignoſce illis, quia* 34.
neſciunt quid faciunt? Deus de Theman veniet, & ſanctus de monte umbroſo & condenſo. Quod hic dictum eſt, *de Theman veniet:* alii interpretati ſunt *ab Auſtro* vel *ab Africo:* per quod ſignificatur meridies, id eſt, fervor caritatis & ſplendor veritatis. Montem vero umbroſum atque condenſum, quamvis multis modis poſſit intelligi, libentius acceperim Scripturarum altitudinem divinarum, quibus prophetatus eſt Chriſtus. Multa quippe ibi umbroſa atque condenſa ſunt, quæ mentem quærentis exerceant. Inde autem venit, cum ibi eum, qui intelligit, invenit. *Operuit cælos virtus ejus, &*
laudis ejus plena eſt terra: quid eſt, niſi quod Pſ. 56. 6.
etiam in Pſalmo dicitur: *Exaltare ſuper (f) cælos Deus, & ſuper omnem terram gloria tua? Splendor ejus ut lumen erit:* quid eſt, niſi fama ejus credentes illuminabit? *Cornua in manibus ejus ſunt:* quid eſt, niſi tropæum crucis? *Et poſuit caritatem firmam fortitudinis ſuæ:* nec exponendum eſt. *Ante faciem ejus ibit verbum, & prodiet in campum poſt pedes ejus:* quid eſt, niſi quod & ante quam huc veniret, prænuntiatus eſt; & poſtea quam hinc reverſus eſt, annuntiatus eſt? *Stetit, & terra commota eſt:* quid eſt, niſi ſtetit ad ſubveniendum; *& terra commota*

Qq 2 *eſt.*

(a) Editi, *adverſus Idumæam gentem loquitur, ſcilicet Eſau, unius ex duobus* &c. Caſtigantur ad veteres codices.

(b) Sic MSS. juxta LXX. At editi, *In montem.*

(c) Apud Lov. omittitur *ablatum eſt:* quod in editis aliis & MSS. habetur.

(d) Editi, *Spiritum recolat (vel recolit) ſanctum:* prava vocum interpunctio, & ex MSS. emendata.

(e) Ita in MSS. At in excuſis poſt *oſtenderis*, hæc leguntur: *Hoc quia per ſe patet, non exponendum; quod vero ſequitur, exponendum, In eo dum conturbata* &c. niſi quod apud Lov. poſt verbum *ſequitur*, deeſt *exponendum*.

(f) Lov. *ſuper omnes cælos.* Abeſt *omnes* a ceteris libris.

eſt ad credendum ? *Reſpexit*, *& tabuerunt gentes :* hoc eſt, miſertus eſt, & fecit populos pœnitentes. *Contriti ſunt montes violentia :* hoc eſt, vim facientibus miraculis, elatorum contrita eſt ſuperbia. *Defluxerunt colles æternales :* hoc eſt, humiliati ſunt ad tempus, ut erigerentur in æternum. *Ingreſſus æternos ejus pro laboribus vidi :* hoc eſt, non ſint mercede æternitatis laborem caritatis adſpexi. *Tabernacula Æthiopum expaveſcent*, *& tabernacula terræ Madian :* hoc eſt, gentes (*a*) repente perterritæ nuntio mirabilium tuorum, etiam quæ non ſunt in jure Romano, erunt in populo Chriſtiano: *Numquid in fluminibus iratus eſt Domine*, *aut in fluminibus furor tuus*, *vel in mari impetus tuus?*
Joan. 3. Hoc ideo dictum eſt, quia non venit nunc ut
17. judicet mundum, ſed ut ſalvetur mundus per
ipſum. *Quia aſcendes ſuper equos tuos*, *& equitatio tua ſalus*: hoc eſt, Evangeliſtæ tui portabunt te, (*b*) qui reguntur a te; & Evangelium tuum ſalus eſt eis, qui credunt in te. *Intendens intendes arcum tuum ſuper ſceptra*, *dicit Dominus :* hoc eſt, comminaberis judicium tuum etiam regibus terræ. *Fluminibus ſcindetur terra :* hoc eſt, influentibus ſermonibus prædicantium te, aperientur ad confitendum hominum
Joel. 2. corda, quibus dictum eſt: *Scindite corda veſtra*,
13. *& non veſtimenta*. Quid eſt, *Videbunt te*, *& dolebunt populi*, niſi ut lugendo ſint beati? Quid eſt, (*c*) *Diſpergens aquas inceſſu*, niſi ambulando in eis qui te uſquequaque annuntiant, hac atque hac diſpergis fluenta doctrinæ? Quid eſt, *Abyſſus dedit vocem ſuam?* An profunditas cordis humani quid ei videretur expreſſit? *Altitudo phantaſiæ ſuæ :* tamquam verſus ſuperioris eſt expoſitio; altitudo enim eſt abyſſus. Quod autem ait, *phantaſiæ ſuæ*, ſubaudiendum eſt, *vocem dedit :* hoc eſt, quod diximus, quid ei videretur expreſſit. Phantaſia quippe viſio eſt, quam non tenuit, non operuit, ſed confitendo eructavit. *Elevatus eſt ſol*, *& luna ſtetit in ordine ſuo :* hoc eſt, adſcendit Chriſtus in cælum, & ordinata eſt Eccleſia ſub rege ſuo. *In lucem jacula tua ibunt :* hoc eſt, non in occultum, ſed in manifeſtum verba tua mittentur. *In ſplendorem coruſcationis armorum tuorum :* ſubaudiendum eſt *: jacula tua ibunt*. Dixerat enim ſuis,
Matth. *Quæ dico vobis in tenebris*, *dicite in lumine*. *In*
10. 27. *comminatione minorabis terram :* id eſt, comminando humiliabis homines. *Et in furore dejicies gentes :* quia eos qui ſe exaltant, vindicando colliſes. *Exiſti in ſalutem populi tui*, *ut ſalvos* (*d*) *faceres Chriſtos tuos*, *miſiſti in capita iniquorum mortem :* nihil horum eſt exponendum. *Excitaſti vincula uſque ad collum*. Et bona hic poſſunt intelligi vincula ſapientiæ, ut (*e*) injiciantur pedes in compedes ejus, & collum in torquem ejus. *Præcidiſti in ſtupore mentis :* ſubaudiamus, *vincula :* excitavit enim bona, præcidit
mala, de quibus ei dicitur : *Diſrupiſti vincula* Pſ. 115.
mea : & hoc *in ſtupore mentis*, id eſt, mirabi- 16.
liter. *Capita potentium movebuntur in ea :* (*f*) in ea ſcilicet admiratione. *Adaperient morſus ſuos*, *ſicut edens pauper abſconſe*. Potentes enim quidam Judæorum veniebant ad Dominum facta ejus & verba mirati, & eſurientes panem doctrinæ manducabant abſconſe propter metum
Judæorum, ſicut eos prodidit Evangelium. *Et* Joan. 19.
immiſiſti in mare equos tuos turbantes aquas mul- 38.
tas : quæ nihil ſunt aliud, quam populi multi. Non enim alii timore converterentur, alii furore perſequerentur, niſi omnes turbarentur : *Obſervavi*, *& expavit venter meus a voce orationis labiorum meorum : & introivit tremor in oſſa mea*, *& ſubtus me turbata eſt habitudo mea*. Intendit in ea quæ dicebat, & ipſa ſua eſt oratione perterritus, quam prophetice fundebat, & in qua futura cernebat. Turbatis enim populis multis, vidit imminentes Eccleſiæ tribulationes, continuoque ſe membrum ejus agnovit, atque ait : *Requieſcam in die tribulationis*: tam-
quam ad eos pertinens, qui ſunt ſpe gaudentes, Rom. 12.
in tribulatione patientes. *Ut aſcendam*, inquit, 12.
in populum peregrinationis meæ : recedens utique a populo maligno carnalis cognationis ſuæ, non peregrinante in hac terra, neque ſupernam patriam requirente. *Quoniam ficus*, inquit, *non afferet fructus*, *& non erunt nativitates in vineis*: *mentietur opus olivæ*, *& non campi facient eſcam*. *Defecerunt ab eſca oves*, *& non ſuperſunt in præſepibus boves*. Vidit eam gentem, quæ Chriſtum fuerat occiſura, ubertatem copiarum ſpiritalium perdituram, quas per terrenam fecunditatem more prophetico figuravit. Et quia iram Dei talem propterea paſſa eſt illa gens, quia Dei ignorans juſtitiam, ſuam voluit con-
ſtituere, iſte continuo : *Ego autem*, inquit, *in* Rom. 10.
Domino exſultabo, *gaudebo in Deo ſalutari meo.* 3.
Dominus Deus meus virtus mea, *ſtatuet pedes meos in conſummationem : ſuper excelſa imponet me*, *ut vincam in cantico ejus*, ſcilicet illo cantico, de quo ſimilia quædam dicuntur in Pſal-
mo : *Statuit ſupra petram pedes meos*, *& dire-* Pſ. 39. 3.
xit greſſus meos ; & immiſit in os meum canti- & 4.
cum novum, *hymnum Deo noſtro*. Ipſe ergo vincit in cantico Domini, qui placet in ejus laude, non ſua : ut *qui gloriatur*, *in Domino glo-*
rietur. Melius autem mihi videntur quidam co- 1. Cor. 1.
dices habere : *Gaudebo in Deo Jeſu meo*, quam 31.
hi qui volentes id Latine ponere, nomen ipſum non poſuerunt, quod eſt nobis amicius & dulcius nominare.

CA-

(a) Sola editio Lov. *repentino*.
(b) Sic MSS. At editi, *quia*.
(c) Editio Lov. *Diſperges aquas in inceſſu*. Emendatur ex editis aliis & MSS. quibus ſuffragantur LXX.

(d) MSS. *ut ſalvos facias*.
(e) Editi, *ut vinciantur*. Aptius MSS. *ut injiciantur*.
(f) Repetitur hic *in ea*, juxta MSS. quod ab Am. Er. & Lov. omiſſum eſt.

CAPUT XXXIII.

De Chriſto & vocatione gentium quæ Jeremias & Sophonias prophetico Spiritu ſint præfati.

1. JEREMIAS propheta de majoribus eſt, ſicut Iſaias, non de minoribus, ſicut ceteri, de quorum ſcriptis nonnulla jam poſui. Prophetavit autem regnante Joſia in Jeruſalem, & apud Romanos Anco Martio, jam propinquante captivitate Judæorum. Tetendit autem prophetiam uſque ad quintum menſem captivitatis: ſicut in ejus litteris invenimus. Sophonias autem unus de minoribus adjungitur ei. Nam & ipſe in diebus Joſiæ prophetaſſe ſe dicit: ſed quo uſque non dicit. Prophetavit ergo Jeremias, non ſolum Anci Martii, verum etiam Tarquinii Priſci temporibus, quem Romani habuerunt quintum regem. Ipſe enim, quando eſt illa captivitas facta, regnare jam cœperat. Prophetans ergo de Chriſto Jeremias:
Thren. 4. 20. *Spiritus*, inquit, *oris noſtri Dominus Chriſtus captus eſt in peccatis noſtris*: ſic breviter oſtendens, & Dominum noſtrum Chriſtum, & paſ-
Baruch. 3. 36. &c. ſum eſſe pro nobis. Item alio loco: *Hic Deus meus*, inquit, *& non æſtimabitur alter ad eum: qui invenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Jacob puero ſuo, & Iſrael dilecto ſuo, poſt hæc in* (a) *terra viſus eſt, & cum hominibus converſatus eſt*. Hoc teſtimonium quidam non Jeremiæ, ſed ſcribæ ejus adtribuunt, qui vocabatur Baruch: ſed Jeremiæ celebratius habetur. Rurſus
Jerem. 23. 5. &c. idem Propheta de ipſo: *Ecce*, inquit, *dies veniunt, ait Dominus, & ſuſcitabo David germen juſtum, & regnabit rex, & ſapiens erit, & faciet judicium & juſtitiam in terra. In diebus illis ſalvabitur Juda, & Iſrael habitabit confidenter: & hoc eſt nomen quod vocabunt eum,*
Jerem. 16. 16. *Dominus juſtus noſter*. De vocatione etiam gentium, quæ futura fuerat, & eam nunc impletam cernimus, ſic locutus eſt: *Domine Deus meus & refugium meum in die malorum: ad te gentes venient ab extremo terræ, & dicent, Vere mendacia coluerunt patres noſtri ſimulacra, & non eſt in illis utilitas*. Quia vero non erant eum agnituri Judæi, a quibus eum & occidi
Jerem. 17. 9. oportebat, ſic idem Propheta ſignificat: *Grave cor per omnia, & homo eſt, & quis cognoſcet eum?* Hujus eſt etiam illud quod in libro decimo-ſeptimo poſui de Teſtamento novo, cujus eſt mediator Chriſtus. Ipſe quippe Jeremias
Jerem. 31. 31. ait: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & conſummabo ſuper domum Jacob Teſtamentum novum*: & cetera quæ ibi leguntur.

2. Sophoniæ autem prophetæ, qui cum Jeremiæ prophetabat, hæc prædicta de Chriſto in-
Soph. 3. 8. terim ponam: *Exſpecta me, dicit Dominus, in die reſurrectionis meæ, in futurum: quia judicium meum, ut congregem gentes, & colligam regna*. Et iterum: *Horribilis*, inquit, *Domi-* Soph. 2. 11.
nus ſuper eos, & exterminabit omnes deos terræ; & adorabit eum vir de loco ſuo, omnes inſulæ gentium. Et paullo poſt: *Tunc*, inquit, *tranſ-* Soph. 3. 9. &c.
vertam in populos linguam, & (b) *in progenies ejus, ut omnes invocent nomen Domini, & ſerviant ei ſub uno jugo; a finibus fluminum Æthiopiæ afferent mihi hoſtias. In illo die* (c) *non confunderis ex omnibus adinventionibus tuis, quas impie egiſti in me: quia tunc auferam abs te pravitates injuriæ tuæ: & jam non adjicies, ut magnificeris ſuper montem ſanctum meum: & ſubrelinquam in te populum manſuetum & humilem; & verebuntur a nomine Domini, qui reliqui fuerint,* (d) *Iſrael*. Hæ ſunt reliquiæ, de quibus alibi prophetatur, quod Apoſtolus etiam commemorat: *Si fuerit numerus filiorum Iſrael ſicut* Iſai. 10. 22.
arena maris, reliquiæ ſalvæ fient. Hæ quippe in Chriſtum illius gentis reliquiæ crediderunt. Rom. 9. 27.

CAPUT XXXIV.

De prophetia Danielis & Ezechielis, quæ in Chriſtum Eccleſiamque concordat.

IN ipſa porro Babyloniæ captivitate prius prophetaverunt Daniel & (e) Ezechiel, alii ſcilicet duo ex Prophetis majoribus. Quorum Daniel etiam tempus, quo venturus fuerat Chriſtus atque paſſurus, numero definivit annorum: quod longum eſt computando monſtrare, & ab aliis factitatum eſt ante nos. De poteſtate vero ejus & (f) gloria, ſic locutus eſt: *Videbam*, inquit, *in viſu noctis; & ecce cum nubibus cæ-* Daniel. 7. 13. & 14.
li (g) *ut filius hominis veniens erat, & uſque ad vetuſtum dierum pervenit; & in conſpectu ejus prælatus eſt; & ipſi datus eſt principatus, & honor, & regnum; & omnes populi, tribus & linguæ ipſi ſervient. Poteſtas ejus, poteſtas perpetua, quæ non tranſibit; & regnum ejus non corrumpetur*.

2. Ezechiel quoque more prophetico per David Chriſtum ſignificans, quia carnem de David ſemine aſſumſit; propter quam formam ſervi, (h) qua factus eſt homo, etiam ſervus Dei dicitur idem Dei Filius; ſic eum prophetando prænuntiat ex perſona Dei Patris: *Et ſuſcita-* Ezech. 34. 23. & 24.
bo, inquit, *ſuper pecora mea paſtorem unum qui paſcat ea; ſervum meum David: & ipſe paſcet ea, & ipſe erit eis in paſtorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum, & ſervus meus David princeps in medio eorum: ego Dominus locutus ſum*: Et alio loco: *Et rex*, inquit, *unus erit* Ezech. 37. 22. &c.
omnibus imperans: & non erunt ultra duæ gentes, nec dividentur amplius in duo regna: neque polluentur ultra in idolis ſuis, & abominationibus ſuis, & in cunctis iniquitatibus ſuis. Et ſalvos eos faciam de univerſis ſedibus ſuis, in qui-
bus

(a) Ita MSS. juxta Græc. LXX. At editi, *in terris*.
(b) Vind. Am. Er. & plerique MSS. *& progenies*: omiſſo *in*.
(c) MSS. *In illo die confunderis*: abſque negante particula.
(d) Nonnulli MSS. *in Iſrael*. Græce eſt τοῦ Ἰσραήλ.

(e) In veteribus libris conſtanter ſcriptum, *Hiezechiel*.
(f) MSS. aliquot, *& Eccleſia*. Ceteri fere omnes, *& Eccleſiæ*.
(g) Lov. *& filius*. Verius MSS. *ut filius*.
(h) Plures MSS. *quia*.

bus peccaverunt, & mundabo eos: & erunt mihi populus, & ego ero illis Deus: & ſervus meus David rex ſuper eos, & paſtor unus erit omnium eorum.

CAPUT XXXV.

De trium Prophetarum vaticinio, id eſt, Aggæi, Zachariæ, & Malachiæ.

1. RESTANT tres minores Prophetæ, qui prophetaverunt in fine captivitatis, Aggæus, Zacharias, Malachias. Quorum Aggæus Chriſtum & Eccleſiam hac apertius bre-
Aggei 2.7. & 8. vitate prophetat: *Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc unum modicum eſt, & ego commovebo cælum, & terram, & mare, & aridam, & movebo omnes gentes; & veniet deſideratus cunctis gentibus.* Hæc prophetia partim jam completa cernitur, partim ſperatur in fine complenda. Movit enim cælum Angelorum & ſiderum teſtimonio, quando incarnatus eſt Chriſtus. Movit terram ingenti miraculo, de ipſo virginis partu. Movit mare & aridam, cum & in inſulis & in orbe toto Chriſtus annuntiatur. Ita moveri omnes gentes videmus ad fidem. Jam vero quod ſequitur: *Et veniet deſideratus cunctis gentibus*, de noviſſimo ejus exſpectatur adventu. Ut enim deſideratus eſſet exſpectantibus, prius oportuit eum dilectum eſſe credentibus.

Zach. 9. 9. & 10. 2. Zacharias de Chriſto & Eccleſia: *Exſulta,* inquit, *valde filia Sion, jubila filia Jeruſalem: ecce Rex tuus veniet tibi, juſtus, & Salvator; ipſe pauper, & adſcendens ſuper* (a) *aſinam, & ſuper pullum filium aſinæ: & poteſtas ejus a mari uſque ad mare, & a fluminibus uſque ad fines* (b) *terræ.* Hoc quando factum ſit, ut Dominus Chriſtus in itinere jumento hujus generis uteretur,
Matth. 21. in Evangelio legitur: ubi & hæc prophetia commemoratur ex parte, quantum illi loco ſufficere viſum eſt. Alio loco ad ipſum Chriſtum in Spiritu prophetiæ loquens de remiſſione pecca-
Zach. 9. 11. torum per ejus ſanguinem: *Tu quoque*, inquit, *in ſanguine teſtamenti tui emiſiſti vinctos tuos de lacu, in quo non eſt aqua.* Quid per hunc lacum velit intelligi, poſſunt diverſa ſentiri, etiam ſecundum rectam fidem. Mihi tamen videtur non eo ſignificari melius, niſi humanæ miſeriæ ſiccam profunditatem quodam modo & ſterilem, ubi non ſunt fluenta juſtitiæ, ſed iniquitatis lutum. De hoc quippe etiam in Pſal-
Pſ. 39. 2. mo dicitur: *Et eduxit me de lacu miſeriæ, & de luto limi.*

3. Malachias prophetans Eccleſiam, quam per Chriſtum cernimus propagatam, Judæis
Malach. 1. 10. apertiſſime dicit ex perſona Dei: *Non eſt mihi voluntas in vobis, & munus non ſuſcipiam de manu veſtrâ. Ab ortu enim ſolis uſque ad occaſum, magnum eſt nomen meum in gentibus, & in omni loco ſacrificabitur & offeretur nomini meo oblatio munda: quia magnum nomen meum in gentibus, dicit Dominus.* Hoc ſacrificium per ſacerdotium Chriſti ſecundum ordinem Melchiſedec, cum in omni loco a ſolis ortu uſque ad occaſum Deo jam videamus offerri, ſacrificium autem Judæorum, quibus dictum eſt, *Non eſt mihi voluntas in vobis, nec accipiam de manibus veſtris munus*, ceſſaſſe negare non poſſunt; quid adhuc exſpectant alium Chriſtum, cum hoc quod prophetatum legunt, & impletum vident, impleri non potuerit, niſi per ipſum? Dicit enim paullo poſt de ipſo ex perſona Dei: *Teſtamentum meum erat cum eo vitæ, & pacis: &* *Malach. 2. 5. &c.*
dedi ei ut timore timeret me, & a facie nominis mei revereretur. Lex veritatis erat in ore ipſius, in pace dirigens (c) *ambulavit mecum, & multos convertit ab iniquitate: quoniam labia ſacerdotis cuſtodient ſcientiam, & legem inquirent ex ore ejus; quoniam angelus Domini omnipotentis eſt.* Nec mirandum eſt, quia omnipotentis Dei angelus dictus eſt Chriſtus Jeſus. Sicut enim ſervus propter formam ſervi, in qua venit ad homines; ſic & angelus propter Evangelium, quod nuntiavit hominibus. Nam ſi Græca iſta interpretemur, & Evangelium bona nuntiatio eſt, & angelus nuntius. De ipſo quippe iterum dicit: *Ecce mitto angelum meum, & proſpiciet* *Malach. 3. 1. &c.*
viam ante faciem meam: & ſubito veniet in templum ſuum Dominus quem vos quæritis, & angelus teſtamenti quem vos vultis. Ecce venit, dicit Dominus omnipotens: & quis ſuſtinebit diem introitus ejus, aut quis reſiſtet in adſpectu ejus? Hoc loco & primum & ſecundum Chriſti prænuntiavit adventum: primum ſcilicet, de quo ait: *Et ſubito veniet in templum ſuum:* id eſt, in carnem ſuam, de qua dixit in Evangelio: *Solvite templum hoc, & in triduo reſuſcitabo il-* *Joan. 2. 19.*
lud: ſecundum vero, ubi ait: *Ecce venit, dicit Dominus omnipotens, & quis ſuſtinebit diem introitus ejus, aut quis reſiſtet in adſpectu ejus?* Quod autem dicit: *Dominus quem vos quæritis, & angelus teſtamenti quem vos vultis:* ſignificavit utique etiam Judæos ſecundum Scripturas quas legunt, Chriſtum quærere, & velle. Sed multi eorum, quem quæſierunt & voluerunt, veniſſe non agnoverunt, excæcati in cordibus ſuis præcedentibus meritis ſuis. Quod ſane hic nominat teſtamentum, vel ſupra, ubi ait: *Teſtamentum meum erat cum eo;* vel hic, ubi eum dixit angelum teſtamenti: novum procul dubio Teſtamentum debemus accipere, ubi ſempiterna; non vetus, ubi temporalia ſunt promiſſa: quæ pro magno habentes plurimi infirmi, & Deo vero talium rerum mercede ſervientes, quando vident eis impios abundare, turbantur. Propter quod idem Propheta, ut novi Teſtamenti beatitudinem æternam, quæ non dabitur niſi bonis, diſtingueret a veteris terrena felicitate, quæ plerumque datur & malis: *Ingravaſtis*, inquit, *ſuper me verba veſtra, dicit Dominus, &* *Malach. 3. 13. &c.*
dixiſtis, In quo detraximus de te? Dixiſtis, Vanus

(a) Vind. Am. & MSS. *ſuper aſinum.*
(b) Lov. *orbis terræ.* Abeſt *orbis* a ceteris libris.

(c) Sic plures MSS. juxta LXX. At editi, *ambulabit mecum, & multos convertet.*

Digitized by Google

nus eſt omnis, qui ſervit Deo; & quid plus, quia cuſtodivimus obſervationes ejus, & quia ambulavimus ſupplicantes ante faciem Domini omnipotentis? Et nunc nos beatificamus alienos, & reædificantur omnes qui faciunt iniqua: & adverſati ſunt Deo, & ſalvi facti ſunt. Hæc obloeuti ſunt, qui timebant Dominum, unuſquiſque ad proximum ſuum: & animadvertit Dominus, & audivit: & ſcripſit librum memoriæ in conſpectu ſuo, eis qui timent Dominum, & reverentur nomen ejus. Iſto libro ſignificatum eſt Teſtamentum novum. Denique quod ſequitur, audiamus: *Et erunt mihi, dicit Dominus omnipotens, in* (a) *diem, qua ego facio, in adquiſitionem; & eligam eos, ſicut homo eligit filium ſuum ſervientem ſibi: & convertemini, & videbitis inter juſtum & injuſtum, & inter ſervientem Deo, & non ſervientem. Quoniam ecce dies venit ardens ſicut clibanus, & concremabit eos: & erunt omnes alienigenæ, & omnes facientes iniquitatem ſtipula, & incendet illos dies qui adveniet, dicit Dominus omnipotens: & non derelinquetur eorum radix neque ſarmentum. Et orietur vobis timentibus nomen meum, ſol juſtitiæ, & ſanitas in pennis ejus: & exibitis, & exſultabitis ſicut vituli ex vinculis reſoluti; & conculcabitis iniquos, & erunt cinis ſub pedibus veſtris in die, in quo ego facio, dicit Dominus omnipotens*. Hic eſt qui dicitur dies judicii: de quo ſuo loco, ſi Deus voluerit, loquemur uberius.

CAPUT XXXVI.

De Eſdra & libris Machabæorum.

POST hos tres Prophetas, Aggæum, Zachariam, Malachiam, per idem tempus liberationis populi ex Babylonica ſervitute ſcripſit etiam Eſdras, qui magis rerum geſtarum ſcriptor eſt habitus, quam propheta: ſicuti eſt & liber, qui appellatur Eſther: cujus res geſta in laudem Dei non longe ab his temporibus invenitur: niſi forte Eſdras in eo Chriſtum prophetaſſe intelligendus eſt, quod inter juvenes quoſdam orta quæſtione, quid amplius valeret in rebus; cum reges unus dixiſſet, alter vinum, tertius mulieres, quæ plerumque regibus imperarent: idem tamen tertius veritatem ſuper omnia demoſtravit eſſe victricem. Conſulto autem Evangelio, Chriſtum cognoſcimus eſſe veritatem. Ab hoc tempore apud Judæos reſtituto templo, non reges, ſed principes fuerunt uſque ad Ariſtobolum: quorum ſupputatio temporum non in Scripturis ſanctis, quæ canonicæ appellantur, ſed in aliis invenitur, in quibus ſunt & * Machabæorum libri, quos non Judæi, ſed Eccleſia pro canonicis habet, propter quorumdam Martyrum paſſiones vehementes atque mirabiles, qui antequam Chriſtus veniſſet in (b) carnem, uſque ad mortem pro Dei lege certaverunt, & mala graviſſima atque horribilia pertulerunt.

Eſdræ 33. 10. &c.

** V. lib. 2. de doctrins Chriſt. c. 8. & l. 1. contra epiſt. Gaudentii c. 31.*

CAPUT XXXVII.

Quod prophetica auctoritas omni origine gentilis philoſophiæ inveniatur antiquior.

TEMPORE igitur Prophetarum noſtrorum, quorum jam ſcripta ad notitiam fere omnium gentium pervenerunt, (c) philoſophi gentium nondum erant, qui hoc etiam nomine vocarentur, quod cœpit a Samio Pythagora, (d) qui eo tempore, quo Judæorum eſt ſoluta captivitas, cœpit excellere atque cognoſci. Multo ergo magis ceteri philoſophi poſt Prophetas reperiuntur fuiſſe. Nam ipſe (e) Socrates Athenienſis, magiſter omnium qui tunc maxime claruerunt, tenens in ea parte, quæ moralis vel activa dicitur, principatum poſt Eſdram in Chronicis invenitur. Non multo poſt etiam (f) Plato natus eſt, qui longe ceteros Socratis diſcipulos anteiret. Quibus ſi addamus etiam ſuperiores, qui nondum philoſophi vocabantur, ſeptem ſcilicet Sapientes, ac deinde phyſicos qui Thaleti ſucceſſerunt, in perſcrutanda natura rerum ſtudium ejus imitati, Anaximandrum ſcilicet & Anaximenem & Anaxagoram, aliosque nonnullos, ante quam Pythagoras philoſophum primus profiteretur, nec illi Prophetas noſtros univerſos temporis antiquitate præcedunt: quando quidem Thales, poſt quem ceteri fuerunt, regnante Romulo (g) eminuiſſe fertur, quando de fontibus Iſrael in eis litteris, quæ toto orbe manerent, prophetiæ flumen erupit. Soli igitur illi theologi poetæ, Orpheus, Linus, Muſæus, & ſi quis alius apud Græcos fuit, his Prophetis Hebræis, quorum ſcripta in auctoritate habemus, annis reperiuntur priores. Sed nec ipſi verum theologum noſtrum Moyſen, qui unum verum Deum veraciter prædicavit, cujus nunc ſcripta in auctoritatis canone prima ſunt, tempore prævenerunt: ac per hoc quantum ad Græcos adtinet,

(a) Editi, *in die*. MSS. *in diem*: juxta Græc. LXX.

(b) MSS. *in carne*.

(c) Omnes MSS. poſt *pervenerunt*, ſic proſequuntur, *& multo magis poſt eos fuerunt philoſophi gentium, qui hoc etiam nomine vocarentur*.

(d) Pythagoras floruit olympiade, juxta Diogenem Laertium, ſexageſima. Ipſum Euſebius in Chronico ad Olympiadem 63. refert, & lib. 10. de præparat. Evangel. c. 3. ſcribit claruiſſe Olympiade 62. pontifice apud Hebræos Jeſu filio Joſedech, & principe Zorobabel, quo tempore prophetabant Aggæus, Zacharias & Malachias, regnabat autem apud Romanos Servius Sulpitius. Jamblicus circa Olympiadem 62. veniſſe in Italiam ſcribit: id Cicero 1. Tuſcul dicit imperante Tarquinio ſuperbo contigiſſe, idemque 4. Tuſcul. prodit fuiſſe eum in Italia iiſdem temporibus, quibus J. Brutus patriam liberavit. Pythagoras mortem obiit Olympiade 70. anno ejus, juxta Euſebii Chronicon, quarto vel quinto, id eſt, ante Chriſtum circiter 498. cum vixiſſet annos 80. vel 90. ut auctor eſt Laertius.

(e) Socratem Diogenes Laertius natum ſcribit anno quarto olympiadis 77. qui in annum 468. ante Chriſtum incurrit; mortuum vero eſſe anno primo Olympiadis 95. ætatis anno 70.

(f) Plato, uti Laertius ex Apollodoro ſcribit, natus eſt Olympiade 88. ejuſque anno primo. Mortuus eſt anno primo Olympiadis 108. qui eſt annus ante Chriſtum 348. ſuæ ipſe ætatis annum agens 81.

(g) Sola editio Lov. *emicuiſſe*.

net, in qua lingua litteræ hujus ſæculi maxime ferbuerunt, nihil habent unde ſapientiam ſuam jactent, quo religione noſtra, ubi vera ſapientia eſt, ſi non ſuperior, ſaltem videatur antiquior. Verum, quod fatendum eſt, non quidem in Græcia, ſed in barbaris gentibus, ſicut in Ægypto, jam fuerat ante Moyſen nonnulla doctrina, quæ illorum ſapientia diceretur: alioquin non ſcriptum eſſet in libris ſanctis, * Moyſen eruditum fuiſſe omni ſapientia Ægyptiorum, tunc utique quando ibi natus eſt, & a filia Pharaonis adoptatus atque nutritus, etiam liberaliter educatus eſt. Sed nec ſapientia Ægyptiorum ſapientiam Prophetarum noſtrorum tempore antecedere potuit, quando quidem & Abraham * propheta fuit. Quid autem ſapientiæ eſſe potuit in Ægypto, antequam eis Iſis, quam mortuam tamquam deam magnam colendam putaverunt, litteras traderet? Iſis porro Inachi filia fuiſſe proditur, qui primus regnare cœpit Argivis, quando Abrahæ jam nepotes reperiuntur exorti?

* Act. 7. 22.

* Gen. 20. 7.

CAPUT XXXVIII.

Quod quædam ſanctorum ſcripta eccleſiaſticus canon propter nimiam non receperit vetuſtatem, ne per occaſionem eorum falſa veris insererentur.

Jam vero ſi longe antiquiora repetam, & ante illud grande diluvium noſter erat utique Noe patriarcha, quem prophetam quoque non immerito dixerim: ſiquidem ipſa arca quam fecit, & in qua cum ſuis evaſit, prophetia noſtrorum temporum fuit. Quid Enoch ſeptimus ab Adam, nonne etiam in canonica epiſtola apoſtoli Judæ prophetaſſe prædicatur? Quorum ſcripta ut apud Judæos & apud nos in auctoritate non eſſent, nimia fecit antiquitas, propter quam videbantur habenda eſſe ſuſpecta, ne proferrentur falſa pro veris. Nam & proferuntur quædam quæ ipſorum eſſe dicantur ab eis qui pro ſuo ſenſu paſſim, quod volunt, credunt. Sed ea caſtitas canonis non recepit, non quod eorum hominum, qui Deo placuerunt, reprobetur auctoritas, ſed quod iſta eſſe non credantur ipſorum. Nec mirum debet videri, quod ſuſpecta habentur, quæ ſub tantæ antiquitatis nomine proferuntur; quandoquidem in ipſa hiſtoria regum (a) Juda & regum Iſrael, quæ res geſtas continet, de quibus eidem Scripturæ canonicæ credimus, commemorantur plurima, quæ ibi non explicantur, & in libris aliis inveniri dicuntur, quos Prophetæ ſcripſerunt, & alicubi eorum quoque Prophetarum nomina non tacentur; nec tamen inveniuntur in canone, quem recepit populus Dei. Cujus rei fateor, cauſſa me latet; niſi quod exiſtimo, etiam ipſos, quibus ea quæ in auctoritate religionis eſſe deberent, ſanctus utique Spiritus revelabat, alia ſicut homines hiſtorica diligentia, alia ſicut Prophetas inſpiratione divina ſcribere potuiſſe; atque hæc ita fuiſſe diſtincta, ut illa tamquam ipſis; iſta vero tamquam Deo per ipſos loquenti, judicarentur eſſe tribuenda; ac ſic illa pertinerent ad ubertatem cognitionis, hæc ad religionis auctoritatem: in qua auctoritate cuſtoditur canon, præter quem ſi qua jam etiam ſub nomine veterum Prophetarum ſcripta proferuntur, nec ad ipſam copiam ſcientiæ valent, quoniam utrum eorum ſint, quorum eſſe dicuntur, incertum eſt; & ob hoc eis non habetur fides, maxime his in quibus etiam contra fidem librorum canonicorum quædam leguntur, propter quod ea prorſus non eſſe apparet illorum.

1. Par. 29. 29. & 2. Par. 9. 29.

CAPUT XXXIX.

De Hebraicis litteris, quæ numquam in ſuæ linguæ proprietate non fuerint.

Non itaque credendum eſt, quod nonnulli arbitrantur, Hebræam tantum linguam per illum qui vocabatur Heber, unde Hebræorum vocabulum eſt, fuiſſe ſervatam, atque inde perveniſſe ad Abraham, Hebræas autem litteras a lege cœpiſſe, quæ data eſt per Moyſen; ſed potius per illam ſucceſſionem patrum, memoratam linguam cum ſuis litteris cuſtoditam. Denique Moyſes in populo Dei conſtituit, qui docendis litteris præeſſent, prius quam divinæ legis ullas litteras noſſent. Hos appellat Scriptura γραμματοεισαγωγεῖς, qui Latine dici poſſunt litterarum inductores vel introductores, eo quod eas inducant, id eſt, introducant quodam modo in corda diſcentium, vel in eas potius ipſos quos docent. Nulla igitur gens de antiquitate ſapientiæ ſuæ ſuper Patriarchas & Prophetas noſtros, quibus inerat divina ſapientia, ulla ſe vanitate jactaverit; quando nec Ægyptus invenitur, quæ ſolet falſo & inaniter de ſuarum doctrinarum antiquitate gloriari, qualicumque ſapientia ſua Patriarcharum noſtrorum tempore præveniſſe ſapientiam. Neque enim quiſquam dicere audebit mirabilium diſciplinarum eos peritiſſimos fuiſſe, ante quam litteras noſſent, id eſt, ante quam Iſis eo veniſſet, eaſque ibi docuiſſet. Ipſa porro eorum memorabilis doctrina, quæ appellata eſt ſapientia, quid erat, niſi maxime aſtronomia, & ſi quid aliud talium diſciplinarum magis ad exercenda ingenia, quam ad illuminandas vera ſapientia mentes valere ſolet? Nam quod adtinet ad philoſophiam, quæ ſe docere profitetur aliquid unde fiant homines beati, circa tempora Mercurii, quem Triſmegiſtum vocaverunt, in illis terris ejuſmodi ſtudia claruerunt: longe quidem ante ſapientes vel philoſophos Græciæ, ſed tamen poſt Abraham, & Iſaac, & Jacob, & Joſeph; nimirum etiam poſt ipſum Moyſen. Eo quippe tempore, quo Moyſes natus eſt, fuiſſe reperitur Atlas ille magnus aſtrologus, Promethei frater, maternus

Philoſophiæ origo.

avus

(a) Sic MSS. Editi vero, *Judæ*.

avus Mercurii majoris, cujus nepos fuit Triſmegiſtus ille Mercurius.

CAPUT XL.

De Ægyptiorum mendaciſſima vanitate, quæ antiquitati ſcientiæ ſuæ centum millia adſcribit annorum.

Frustra itaque vaniſſima præſumtione garriunt quidam, dicentes, ex quo rationem ſiderum comprehendit Ægyptus, amplius quam centum annorum millia numerari. In quibus enim libris iſtum numerum collegerunt, qui non multum ante annorum duo millia litteras magiſtra Iſide didicerunt? Non enim parvus auctor eſt in hiſtoria Varro, qui hoc prodidit, quod a litterarum etiam divinarum veritate non diſſonat. Cum enim ab ipſo primo homine, qui eſt appellatus Adam, nondum ſex millia annorum compleantur, quomodo non iſti ridendi potius, quam refellendi ſunt; qui de ſpatio temporum tam diverſa, & huic exploratæ veritati tam contraria perſuadere conantur? Cui enim melius narranti præterita credimus, quam qui etiam futura prædixit, quæ præſentia jam videmus? Nam & ipſa hiſtoricorum inter ſe diſſonantia copiam nobis præbet, ut ei potius credere debeamus, qui divinæ, quam tenemus, non repugnat hiſtoriæ. Porro autem cives impiæ Civitatis, diffuſi uſquequaque per terras, cum legunt doctiſſimos homines, quorum nullius contemnenda videatur auctoritas, inter ſe de rebus geſtis ab ætatis noſtræ memoria remotiſſimis diſcrepantes, cui potius credere debeant, non inveniunt. Nos vero in noſtræ religionis hiſtoria, fulti auctoritate divina, quidquid ei reſiſtit, non dubitamus eſſe falſiſſimum, quomodolibet ſeſe habeant cetera in ſæcularibus litteris, quæ ſeu vera ſeu falſa ſint, nihil momenti afferunt, quo recte beateque vivamus.

CAPUT XLI.

De philoſophicarum opinionum diſſenſionibus, & canonicarum apud Eccleſiam concordia Scripturarum.

1. Ut autem jam cognitionem omittamus hiſtoriæ, ipſi philoſophi, a quibus ad iſta progreſſi ſumus, qui non videntur laboraſſe in ſtudiis ſuis, niſi ut invenirent quomodo vivendum eſſet accommodate ad beatitudinem capeſſendam, cur diſſenſerunt & a magiſtris diſcipuli, & inter ſe condiſcipuli, niſi quia ut homines humanis ſenſibus & humanis ratiocinationibus iſta quæſierunt? Ubi quamvis eſſe potuerit & ſtudium gloriandi, quo quiſque alio ſapientior & acutior videri cupit, nec ſententiæ quodam modo addictus alienæ, ſed ſui dogmatis & opinionis inventor: tamen ut nonnullos vel etiam plurimos eorum fuiſſe concedam, quos a ſuis doctoribus vel diſcendi ſociis amor veritatis abruperit, ut pro ea certarent, quam veritatem putarent, ſive illa eſſet, ſive non eſſet; quid agit, aut quo vel qua, ut ad beatitudinem perveniatur, humana ſe porrigit infelicitas, ſi divina non ducit auctoritas. Denique auctores noſtri, in quibus non fruſtra ſacrarum litterarum figitur & terminatur canon, abſit ut inter ſe aliqua ratione diſſentiant. Unde non immerito, cum illa ſcriberent, eis Deum vel per eos locutum, non pauci in ſcholis atque gymnaſiis litigioſis diſputationibus garruli, ſed in agris atque in urbibus cum doctis atque indoctis tot tantique populi crediderunt. Ipſi ſane pauci eſſe debuerunt, ne multitudine vileſceret, quod religione carum eſſe oporteret: nec tamen ita pauci, ut eorum non ſit miranda conſenſio. Neque enim in multitudine philoſophorum, qui labore etiam litterario monumenta ſuorum dogmatum reliquerunt, facile quis invenerit, inter quos cuncta quæ ſenſere conveniant: quod oſtendere hoc Opere longum eſt.

2. Quis autem ſectæ cujuslibet auctor ſic eſt in hac dæmonicola Civitate approbatus, ut ceteri improbarentur, qui diverſa & adverſa ſenſerunt? Nonne apud Athenas & Epicurei clarebant, aſſerentes res humanas ad deorum curam non pertinere, & Stoici, qui contraria ſentientes, eas regi atque muniri diis adjutoribus atque tutoribus diſputabant? Unde miror cur Anaxagoras reus factus ſit, quia ſolem eſſe dixit lapidem ardentem, negans utique deum; cum in eadem civitate gloria floruerit Epicurus, vixeritque ſecurus, non ſolum ſolem vel ullum ſiderum deum eſſe non credens, ſed nec Jovem, nec ullum deorum omnino in mundo habitare contendens, ad quem preces hominum ſupplicationeſque perveniant. Nonne ibi Ariſtippus in voluptate corporis ſummum bonum ponens, ibi Antiſthenes virtute animi potius hominem fieri beatum aſſeverans; duo philoſophi nobiles & ambo Socratici, in tam diverſis atque inter ſe contrariis finibus vitæ ſummam locantes quorum etiam ille fugiendam, iſte adminiſtrandam ſapienti dicebat eſſe rempublicam, ad ſuam quiſque ſectam ſectandam diſcipulos congregabat? Nempe palam in conſpicua & notiſſima porticu, in gymnaſiis, in hortulis, in locis publicis ac privatis; catervatim pro ſua quiſque opinione certabant: alii aſſerentes unum, alii innumerabiles mundos; ipſum autem unum alii ortum eſſe, alii vero initium non habere; alii interiturum, alii ſemper futurum; alii mente divina, alii fortuitu & caſibus agi: alii immortales eſſe animas, alii mortales; & qui immortales, alii revolvi in beſtias, alii nequaquam; qui vero mortales, alii mox interire poſt corpus, alii vivere etiam poſtea vel paullulum, vel diutius, non tamen ſemper: alii in corpore conſtituentes finem boni, alii in animo, alii in utroque: alii extrinſecus poſita etiam bona ad animum & corpus addentes: alii ſenſibus corporis ſemper, alii non ſemper, alii numquam, putantes eſſe credendum. Has & alias pæne innumerabiles diſſenſiones philoſophorum, quis umquam populus, quis ſenatus, quæ poteſtas

ſtas vel dignitas publica impiæ Civitatis dijudicandas, & alias probandas ac recipiendas, alias improbandas repudiandaſque curavit, ac non paſſim ſine ullo judicio confuſeque habuit in gremio ſuo tot controverſias hominum diſſidentium, non de agris & domibus, vel quacumque pecuniaria ratione, ſed de his rebus, quibus aut miſere vivitur aut beate? Ubi etſi aliqua vera dicebantur, eadem licentia dicebantur & falſa; prorſus ut non fruſtra talis Civitas myſticum vocabulum Babylonis acceperit. Babylon quippe interpretatur confuſio, quod nos jam dixiſſe meminimus. Nec intereſt diaboli regis ejus, quam contrariis inter ſe rixentur erroribus, quos merito multæ variæque impietatis pariter poſſidet.

3. At vero gens illa, ille populus, illa Civitas, illa reſpublica, illi Iſraelitæ, quibus credita ſunt eloquia Dei, nullo modo pſeudoprophetas cum veris Prophetis (a) pari licentia confuderunt: ſed concordes inter ſe atque in nullo diſſentientes, ſacrarum litterarum veraces ab eis agnoſcebantur & tenebantur auctores. Ipſi eis erant philoſophi, hoc eſt, amatores ſapientiæ, ipſi ſapientes, ipſi theologi, ipſi prophetæ, ipſi doctores probitatis atque pietatis. Quicumque ſecundum illos ſapuit & vixit, non ſecundum homines, ſed ſecundum Deum, qui per eos locutus eſt, ſapuit & vixit. Ibi ſi prohibitum eſt ſacrilegium, Deus prohibuit. Si dictum eſt: *Honora patrem tuum & matrem tuam*: Deus juſſit. Si dictum eſt, *Non mœchaberis*, *Non homicidium facies*, *Non furaberis*, & cetera hujuſcemodi, non hæc ora humana, ſed oracula divina fuderunt. Quidquid philoſophi quidam inter falſa, quæ opinati ſunt, verum videre potuerunt, & laborioſis diſputationibus perſuadere moliti ſunt, quod mundum iſtum fecerit Deus, eumque ipſe providentiſſimus adminiſtret, de honeſtate virtutum, de amore patriæ, de fide amicitiæ, de bonis operibus atque omnibus ad mores probos pertinentibus rebus, quamvis neſcientes ad quem finem, & quonam modo eſſent iſta omnia referenda, propheticis, hoc eſt divinis vocibus, quamvis per homines, in illa Civitate populo commendata ſunt, non argumentationum concertationibus inculcata; ut non hominis ingenium, ſed Dei eloquium contemnere formidaret, qui illa cognoſceret.

Exodi 20.

CAPUT XLII.

Qua diſpenſatione providentiæ Dei Scripturæ ſacræ veteris Teſtamenti ex Hebræo in Græcum eloquium traslatæ ſint, ut univerſis gentibus innoteſcerent.

HAs ſacras litteras etiam unus (b) Ptolemæorum regum Ægypti noſſe ſtuduit & habere. Nam poſt Alexandri Macedonis, qui etiam Magnus cognominatus eſt, mirificentiſſimam minimeque diuturnam potentiam, qua univerſam Aſiam, immo pæne totum orbem, partim vi & armis, partim terrore ſubegerat, quando inter cetera Orientis (c) etiam Judæam ingreſſus obtinuit; eo mortuo Comites ejus, cum regnum illud ampliſſimum non pacifice inter ſe poſſeſſuri diviſiſſent, ſed potius diſſipaſſent, bellis omnia vaſtaturi, Ptolemæos reges habere cœpit Ægyptus: quorum primus Lagi filius, multos ex Judæa captivos in Ægyptum tranſtulit. Huic autem ſuccedens alius Ptolemæus, qui eſt appellatus Philadelphus, omnes quos ille adduxerat ſubjugatos, liberos redire permiſit: inſuper & dona regia in templum Dei miſit, petivitque ab Eleazaro tunc pontifice, dari ſibi Scripturas, quas profecto audierat fama prædicante divinas, & ideo concupiverat habere in biblioteca, quam nobiliſſimam fecerat. Has ei cum idem pontifex miſiſſet Hebræas, poſt etiam ille interpretes poſtulavit; & dati ſunt ſeptuaginta duo, de ſingulis duodecim tribubus ſeni homines, linguæ utriuſque doctiſſimi, Hebrææ ſcilicet atque Græcæ. Quorum interpretatio ut Septuaginta vocetur, jam obtinuit conſuetudo. Traditur ſane tam mirabilem ac ſtupendum planeque divinum in eorum verbis fuiſſe conſenſum, ut cum ad hoc opus ſeparatim ſinguli ſederint, (ita enim eorum fidem Ptolemæo placuit explorare) in nullo verbo, quod idem ſignificaret & tantumdem valeret, vel in verborum ordine, alter ab altero diſcreparet: ſed tamquam unus eſſet interpres, ita quod omnes interpretati ſunt unum erat: quoniam re vera Spiritus erat unus in omnibus. Et ideo tam mirabile Dei munus acceperant, ut illarum Scripturarum, non tamquam humanarum, ſed ſicut erant, tamquam divinarum, etiam iſto modo commendaretur auctoritas, credituris quandoque gentibus profutura, quod jam videmus effectum.

Joſephus lib. 12. antiquit. cap. 1. &c.

CAPUT XLIII.

De auctoritate Septuaginta Interpretum, quæ, ſalvo honore Hebræi ſtili, omnibus ſit interpretibus præferenda.

NAm cum fuerint & alii interpretes, qui ex Hebræa lingua in Græcam ſacra illa eloquia

(a) In MSS. *parilitate licentiæ*.
(b) Omnes prope MSS. *Ptolomæorum*: & conſtanter *Ptolomæus*, loco *Ptolemæus*.
(a) Editi, *Orientis regna*. Abeſt *regna* a MSS.

quia tranſtulerunt, ſicut (*a*) Aquila, Symmachus, Theodotion; ſicut etiam illa eſt interpretatio, cujus auctor non apparet, & ob hoc ſine nomine interpretis, Quinta editio nuncupatur: hanc tamen quæ Septuaginta eſt, tamquam ſola eſſet, ſic recepit Eccleſia, eaque utuntur Græci populi Chriſtiani, quorum plerique utrum alia ſit aliqua ignorant. Ex hac Septuaginta interpretatione etiam in Latinam linguam interpretatum eſt, quod Eccleſiæ Latinæ tenent. Quamvis non defuerit temporibus noſtris presbyter Hieronymus, homo doctiſſimus, & omnium trium linguarum peritus, qui non ex Græco, ſed ex Hebræo in Latinum eloquium eaſdem Scripturas converterit. Sed ejus tam litteratum laborem quamvis Judæi fateantur eſſe veracem, Septuaginta vero interpretes in multis erraſſe contendant: tamen Eccleſiæ Chriſti tot hominum auctoritati, ab Eleazaro tunc pontifice ad hoc tantum opus electorum, neminem judicant præferendum: quia etſi non in eis unus apparuiſſet Spiritus, ſine dubitatione divinus, ſed inter ſe verba interpretationis ſuæ Septuaginta docti more hominum contuliſſent, ut quod placuiſſet omnibus hoc maneret, nullus eis unus interpres debuit anteponi: cum vero tantum in eis ſignum divinitatis apparuit, profecto quiſquis alius illarum Scripturarum ex Hebræa in quamlibet aliam linguam interpres eſt verax, aut congruit illis Septuaginta interpretibus, aut ſi congruere non videtur, altitudo ibi prophetica eſſe credenda eſt. Spiritus enim qui in Prophetis erat, quando illa dixerunt, idem ipſe erat etiam in Septuaginta viris, quando illa interpretati ſunt: qui profecto auctoritate divina & aliud dicere potuit, tamquam Propheta ille utrumque dixiſſet, quia utrumque idem Spiritus diceret; & hoc ipſum aliter, ut ſi non eadem verba, idem tamen ſenſus bene intelligentibus dilueſceret; & aliquid prætermittere, & aliquid addere, ut etiam hinc oſtenderetur non humanam fuiſſe in illo opere ſervitutem, quam verbis debebat interpres, ſed divinam potius poteſtatem, quæ mentem replebat & regebat interpretis. Nonnulli autem codices Græcos interpretationis Septuaginta ex Hebræis codicibus emendandos putarunt: nec tamen auſi ſunt detrahere, quod Hebræi non habebant, & Septuaginta poſuerunt; ſed tantummodo addiderunt quæ in Hebræis inventa, apud Septuaginta non erant; eaque ſignis quibuſdam in ſtellarum modum factis, ad capita eorumdem verſuum notaverunt, quæ ſigna aſteriſcos vocant. Illa vero quæ non habent Hebræi, habent autem Septuaginta, ſimiliter ad capita verſuum jacentibus virgulis, ſicut ſcribuntur unciæ, ſignaverunt. Et multi codices has notas habentes uſquequaque diffuſi ſunt (*b*) & Latini. Quæ autem non prætermiſſa vel addita, ſed aliter dicta ſunt, ſive alium ſenſum faciant etiam ipſum non abhorrentem, ſive alio modo eumdem ſenſum explicare monſtrentur, niſi utriſque codicibus inſpectis nequeunt reperiri. Si igitur, ut oportet, nihil aliud intueamur in Scripturis illis, niſi quid per homines dixerit Dei Spiritus, quidquid eſt in Hebræis codicibus, & non eſt apud interpretes Septuaginta, noluit ea per iſtos, ſed per illos Prophetas Dei Spiritus dicere. Quidquid vero eſt apud Septuaginta, in Hebræis autem codicibus non eſt, per iſtos ea maluit, quam per illos, idem Spiritus dicere, ſic oſtendens utroſque fuiſſe Prophetas. Iſto enim modo alia per Iſaiam, alia per Jeremiam, alia per alium atque alium Prophetam, vel aliter eadem per hunc ac per illum dixit, ut voluit. Quidquid porro apud utroſque invenitur, per utroſque dicere voluit unus atque idem Spiritus: ſed ita, ut illi præcederent prophetando, iſti ſequerentur prophetice illos interpretando: quia ſicut in illis vera, & concordantia dicentibus unus pacis Spiritus fuit, ſic & in iſtis non ſecum conferentibus, & tamen tamquam uno ore cuncta interpretantibus, idem Spiritus unus apparuit.

CAPUT XLIV.

Quid intelligendum ſit de Ninivitarum excidio, cujus denuntiatio in Hebræo quadraginta dierum ſpatio tenditur, in Septuaginta autem tridui brevitate concluditur.

SED ait aliquis; Quomodo ſciam quid Jonas propheta dixerit Ninivitis, utrum *Triduum, & Ninive evertetur*, an *Quadraginta* Jonæ 3. 4.
dies? Quis enim non videat non potuiſſe utrumque tunc dici a Propheta, qui miſſus fuerat terrere comminatione imminentis exitii civitatem? Cui ſi tertio die fuerat futurus interitus, non utique quadrageſimo die: ſi autem quadrageſimo, non utique tertio. Si ergo a me quæritur, quid horum Jonas dixerit, hoc puto potius quod legitur in Hebræo: *Quadraginta dies, & Ninive evertetur*. Septuaginta quippe longe poſterius interpretati aliud dicere potuerunt, quod tamen ad rem pertineret, & in unum eumdemque ſenſum, quamvis ſub altera ſignificatione, concurreret; admoneretque lectorem, utraque

(a) Aquila, homo ſemi-Judæus & ſemi-Chriſtianus, interpretationem ſuam edidit ſub Hadriano, circa annum Chriſti 130. poſt LXX. editionem elapſis annis plus 400. Symmachus proſelytus ſuam ſub Aurelio vel ſub Severo ſcripſit, circa annum Chriſti 206. Theodotion, primo Marcionita & poſtea Judæus, ſuam ante Symmachum confecit, non longe a tempore Commodi, circiter annum Chriſti 180. Hunc poſt Symmachum Auguſtinus Epiphanium alioſque ſecutus memorat ob id forſitan quod in Hexaplis ab Origene poſita eſſet juxta Aquilæ editionem prior Symmachi, & poſterior Theodotionis editio. Porro præter Quintam editionem inventam Hierichunte, cujus hic meminit Auguſtinus, celebratur & Sexta editio inventa Nicopoli, utraque Hexaplis iiſdem Origenianis, ut ferunt, quinto & ſexto loco inſerta. Sed Sexta illa Auguſtino ignota fuiſſe videtur.

(b) Lov. *Græci & Latini*. Editi alii & MSS. non habent *Græci*.

auctoritate non ſpreta, ab hiſtoria ſeſe adtollere ad ea requirenda, propter quæ ſignificanda hiſtoria ipſa conſcripta eſt. Geſta ſunt quippe illa in Ninive civitate, ſed aliquid etiam ſignificaverunt, quod modum illius civitatis excedat, ſicut geſtum eſt, quod ipſe Propheta in ventre ceti triduo fuit, & tamen alium ſignificavit in profundo inferni triduo futurum, qui Dominus eſt omnium Prophetarum. Quapropter ſi per illam civitatem recte accipitur Eccleſia gentium prophetice figurata, everſa ſcilicet per pœnitentiam, ut qualis fuerat jam non eſſet; hoc quoniam per Chriſtum factum eſt in Eccleſia gentium, cujus illa Ninive figuram gerebat, ſive per quadraginta dies, ſive per triduum, idem ipſe ſignificatus eſt Chriſtus; per quadraginta ſcilicet, quia tot dies peregit cum diſcipulis ſuis poſt reſurrectionem, & adſcendit in cælum; per triduum vero, quia die tertio reſurrexit: tamquam lectorem nihil aliud quam hiſtoriæ rerum geſtarum inhærere cupientem, de ſomno excitaverint Septuaginta interpretes, iidemque Prophetæ, ad perſcrutandam altitudinem prophetiæ, & quodam modo dixerint: In quadraginta diebus ipſum quære, in quo & triduum (a) potueris invenire; illud in adſcenſione, hoc in ejus reſurrectione reperies. Propter quod utroque numero ſignificari convenientiſſime potuit, quorum unum per Jonam prophetam, alterum per Septuaginta interpretum prophetiam, tamen unus atque idem Spiritus dixit. Longitudinem fugio, ut non hæc per multa demonſtrem, in quibus ab Hebraica veritate putantur Septuaginta interpretes diſcrepare, & bene intellecti inveniuntur eſſe concordes. Unde etiam ego pro meo modulo veſtigia ſequens Apoſtolorum, quia & ipſi ex utriſque id eſt, ex Hebræis & ex Septuaginta, teſtimonia prophetica poſuerunt, utraque auctoritate utendum putavi, quoniam utraque una atque divina eſt. Sed jam quæ reſtant, ut poſſumus, exſequamur.

Ninive figura Eccleſiæ.

CAPUT XLV.

Quod poſt inſtaurationem templi Prophetas Judæi habere deſtiterint, & exinde uſque ad nativitatem Chriſti continuis adverſitatibus ſint afflicti, ut probaretur alterius templi ædificationem propheticis vocibus fuiſſe promiſſam.

1. POSTEA quam gens Judæa cœpit non habere Prophetas, procul dubio deterior facta eſt, eo ſcilicet tempore, quo ſe ſperabat inſtaurato templo poſt captivitatem, quæ fuit in Babylonia, futuram eſſe meliorem. Sic quippe intelligebat populus ille carnalis, quod prænuntiatum eſt per Aggæum prophetam dicentem: *Magna erit gloria domus iſtius noviſſimæ, plus quam primæ*. Quod de novo Teſtamento dictum eſſe, paullo ſuperius demonſtravit, ubi ait aperte Chriſtum promittens: *Et movebo omnes gentes, & veniet deſideratus cunctis gentibus*. Quo loco Septuaginta interpretes alium ſenſum magis corpori quam capiti, hoc eſt, magis Eccleſiæ quam Chriſto convenientem prophetica auctoritate dixerunt: *Venient quæ electa ſunt Domini de cunctis gentibus*, id eſt, homines, de quibus ipſe Jeſus in Evangelio: *Multi*, inquit, *vocati, pauci vero electi*. Talibus enim electis gentium, domus Dei ædificatur per Teſtamentum novum lapidibus vivis, longe glorioſior, quam templum illud fuit, quod a rege Salomone constructum eſt, & poſt captivitatem inſtauratum. Propter hoc ergo nec Prophetas ex illo tempore habuit illa gens, & multis cladibus afflicta eſt ab alienigenis regibus, ipſiſque Romanis, ne hanc Aggæi prophetiam in illa inſtauratione templi opinaretur impletam.

Aggæi 2. 10.

Ibidem 8.

Matth. 22. 14.

2. Non multo enim poſt adveniente * Alexandro ſubjugata eſt; quando etſi nulla facta eſt vaſtatio, quoniam non ſunt auſi ei reſiſtere, & ideo placatum facillime ſubditi receperunt, non erat tamen gloria tanta domus illius, quanta fuit in ſuorum regum libera poteſtate. Hoſtias ſane Alexander immolavit in Dei templo, non ad ejus cultum vera pietate converſus, ſed impia vanitate cum diis eum falſis colendum putans. Deinde * Ptolemæus Lagi filius, quod ſupra memoravi, poſt Alexandri mortem captivos inde in Ægyptum tranſtulit, quos ejus ſucceſſor Ptolemæus Philadelphus benevolentiſſime inde dimiſit: per quem factum eſt, quod paullo ante narravi, ut Septuaginta interpretum Scripturas haberemus. Deinde contriti ſunt bellis, quæ in Machabæorum libris explicantur. Poſt hæc capti a rege Alexandriæ Ptolemæo, qui eſt appellatus Epiphanes; inde ab * Antiocho rege Syriæ multis & graviſſimis malis ad idola colenda compulſi, templumque ipſum repletum ſacrilegis ſuperſtitionibus gentium, quod tamen dux eorum ſtrenuiſſimus Judas, qui etiam Machabæus dictus eſt, Antiochi ducibus pulſis, ab omni illa idololatriæ contaminatione mundavit.

* *Joſephus lib. 11. antiquit. c. 8.*

Alexander ſacrificio non vere Deum coluit.

* *Joſephus lib. 12. antiquit. c. 1. &c.*

* *1. Machab. 6. & Joſephus lib. 12. c. 7. & 8.*

3. Non autem multo poſt * Alcimus quidam per ambitionem, cum a genere ſacerdotali eſſet alienus, quod nefas erat, pontifex factus eſt. Hinc jam poſt annos ferme quinquaginta, in quibus eis tamen pax non fuit, quamvis aliqua & proſpere geſſerint, primus apud eos * Ariſtobolus aſſumto diademate, & rex & pontifex factus eſt. Antea quippe, ex quo de Babyloniæ captivitate reverſi ſunt, templumque inſtauratum eſt, non reges, ſed duces vel principes habuerunt: quamvis & qui rex eſt, poſſit dici princeps a principatu imperandi, & dux eo quod ſit ductor exercitus: ſed non continuo quicumque principes vel duces ſunt, etiam reges dici poſſunt, quod iſte Ariſtobolus fuit. Cui ſucceſſit Alexander, etiam ipſe rex & pontifex,

* *1. Machab. 7. & Joſephus lib. 12. c. 15.*

* *Joſeph. lib. 13. c. 19. &c.*

(a) Sic MSS. Editi vero, *poteris*.

tifex, qui crudeliter in ſuos regnaſſe traditur. Alexandra: Poſt hunc uxor ejus Alexandra regina Judæorum fuit, ex cujus tempore & deinceps mala ſunt eos ſecuta graviora. *Joſeph. l. 14. antiquit. * Filii quippe hujus Alexandræ Ariſtobolus & Hircanus inter ſe de imperio dimicantes, vires adverſus Iſraeliticam gentem provocavere Romanas. Hircanus namque ab eis contra fratrem popoſcit auxilium. Tunc jam Roma ſubjugaverat Africam, ſubjugaverat Græciam, lateque etiam aliis orbis partibus imperans tamquam ſe ipſam ferre non valens, ſua ſe quodam modo magnitudine fregerat. Pervenerat quippe ad ſeditiones domeſticas graves, atque inde ad bella ſocialia, moxque civilia, tantumque ſe comminuerat atque adtriverat, ut ei mutandus reipublicæ ſtatus, quo regeretur regibus, immineret. Pompejus profanator templi. Pompeius ergo populi Romani præclariſſimus princeps, Judæam cum exercitu ingreſſus civitatem capit, templum reſerat, non devotione ſupplicis, ſed jure victoris, & ad ſancta ſanctorum, quo niſi ſummum ſacerdotem non licebat intrare, non ut venerator, ſed ut profanator accedit: confirmatoque Hircani pontificatu, & ſubjugatæ genti impoſito cuſtode Antipatro, quos tunc procuratores vocabant, vinctum ſecum Ariſtobolum ducit. Ex illo Judæi etiam tributarii Romanorum eſſe cœperunt. Poſtea Caſſius etiam templum exſpoliavit. Deinde poſt paucos annos etiam Herodem alienigenam regem habere meruerunt, quo regnante natus eſt Chriſtus. Jam enim venerat plenitudo temporis ſignificata prophetico Spiritu per os Patriarchæ Jacob, Gen. 49. 10. ubi ait: *Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repoſitum eſt, & ipſe exſpectatio gentium.* Non ergo defuit Judæorum princeps ex Judæis, uſque ad iſtum Herodem, quem primum acceperunt alienigenam regem. Tempus ergo jam erat, ut veniret ille cui repoſitum erat, quod novo promiſſum eſt Teſtamento, ut ipſe eſſet exſpectatio gentium. Fieri autem non poſſet, ut exſpectarent gentes eum venturum, ſicut eum cernimus exſpectari, ut veniat ad faciendum judicium in claritate potentiæ, niſi prius in eum crederent, cum venit ad patiendum judicium in humilitate patientiæ.

CAPUT XLVI.

De ortu Salvatoris noſtri, ſecundum quod Verbum caro factum eſt; & de diſperſione Judæorum per omnes gentes, ſicut fuerat prophetatum.

REGNANTE ergo Herode in Judæa, apud Romanos autem jam mutato reipublicæ Mich. 5. 2. ſtatu, imperante Cæſare Auguſto, & per eum orbe pacato, natus eſt Chriſtus ſecundum præcedentem prophetiam in Bethleem Judæ, homo manifeſtus ex homine virgine, Deus occultus ex Deo Patre. Sic enim Propheta prædixerat: Iſai. 7. 14. Matth. 1. 23. *Ecce virgo in utero accipiet, & pariet filium, & vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod eſt interpretatum, Nobiſcum Deus.* Qui ut in ſe commendaret Deum, miracula multa fecit; ex quibus quædam, quantum ad eum prædicandum ſatis eſſe viſum eſt, ſcriptura Evangelica continet. Quorum primum eſt, quod tam mirabiliter natus eſt: ultimum autem, quod cum ſuo reſuſcitato a mortuis corpore adſcendit in cælum. Judæi autem, qui eum occiderunt, & in eum credere noluerunt, quia oportebat eum mori, & reſurgere, vaſtati infelicius a Romanis, funditusque a ſuo regno, ubi jam eis alienigenæ dominabantur, eradicati diſperſique per terras, (quando quidem ubique non deſunt) per Scripturas ſuas teſtimonio nobis ſunt prophetias nos non finxiſſe de Chriſto, quas plurimi eorum conſiderantes, & ante paſſionem, & maxime poſt ejus reſurrectionem crediderunt in eum, de quibus prædictum eſt: *Si fuerit numerus filiorum Iſrael ſicut arena maris, reliquiæ ſalvæ fient.* Iſai. 10. 22. Ceteri vero excæcati ſunt, de quibus prædictum eſt: *Fiat menſa eorum (a) coram ipſis in laqueum, & in retributionem, & in ſcandalum. Obſcurentur oculi eorum, ne videant; & dorſum illorum ſemper incurva.* Pſ. 68. 23. & 24. Proinde cum Scripturis noſtris non credunt, complentur in eis ſuæ, quas cæci legunt: niſi forte quis dixerit illas prophetias Chriſtianos finxiſſe de Chriſto, quæ Sibyllæ nomine, vel aliorum proferuntur, ſi quæ ſunt, quæ non pertinent ad populum Judæorum. Nobis quidem illæ ſufficiunt, quæ de noſtrorum inimicorum codicibus proferuntur, quos agnoſcimus propter hoc teſtimonium, quod nobis inviti perhibent eoſdem codices habendo atque ſervando, per omnes gentes etiam ipſos eſſe diſperſos, quaqua verſum Chriſti Eccleſia dilatatur. Nam prophetia in Pſalmis, quos etiam legunt de hac re præmiſſa eſt, ubi ſcriptum eſt: *Deus meus, miſericordia ejus præveniet me. Deus meus demonſtravit mihi (b) in inimicis meis, ne occideris eos, ne quando obliviſcantur legem tuam: diſperge eos in virtute tua.* Pſal. 58. 12. Demoſtravit ergo Deus Eccleſiæ in ejus inimicis Judæis gratiam miſericordiæ ſuæ, quoniam, ſicut dicit Apoſtolus, *delictum illorum, ſalus gentibus.* Rom. 11. 11. Et ideo non eos occidit, id eſt, non in eis perdidit quod ſunt Judæi, quamvis a Romanis fuerint devicti & oppreſſi ne obliti legem Dei, ad hoc, de quo agimus, teſtimonium nihil valerent. Ideo parum fuit, ut diceret. *Ne occideris eos, ne quando obliviſcantur legem tuam:* niſi etiam adderet: *Diſperge eos:* quoniam ſi cum iſto teſtimonio Scripturarum in ſua tantummodo terra, non ubique eſſent, profecto Eccleſia quæ ubique eſt, eos prophetiarum, quæ de Chriſto præmiſſæ ſunt, teſtes in omnibus gentibus habere non poſſet.

CA-

(a) MSS. omittunt, *coram ipſis*.

(b) Editi, *de inimicis*. At MSS. *in inimicis*: juxta Græc. LXX.

CAPUT XLVII.

An ante tempora Chriſtiana aliqui fuerint extra Iſraeliticum genus, qui ad cæleſtis Civitatis conſortium pertinerent.

QUAPROPTER quiſquis alienigena, id eſt, non ex Iſrael progenitus, nec ab illo populo in canonem ſacrarum litterarum receptus, legitur aliquid prophetaſſe de Chriſto, ſi in noſtram notitiam venit, aut venerit, ad cumulum a nobis commemorari poteſt: non quo neceſſarius ſit, etiam ſi deſit, ſed quia non incongrue creditur fuiſſe & in aliis gentibus homines, quibus hoc myſterium revelatum eſt, & qui hoc etiam prædicere impulſi ſunt, ſive participes ejuſdem gratiæ fuerint, ſive expertes, ſed per malos angelos docti ſunt, quos etiam præſentem Chriſtum, quem Judæi non agnoſcebant, ſcimus fuiſſe confeſſos. Nec ipſos Judæos exiſtimo audere contendere, neminem pertinuiſſe ad Deum, præter Iſraelitas, ex quo propago Iſrael eſſe cœpit, reprobato ejus fratre majore. Populus enim re vera, qui proprie Dei populus diceretur, nullus alius fuit: homines autem quoſdam non terrena, ſed cælesti ſocietate ad veros Iſraelitas ſupernæ cives patriæ pertinentes etiam in aliis gentibus fuiſſe, negare non poſſunt, quia ſi negant, faciliime convincuntur de ſancto & mirabili viro Job, qui nec indigena, nec proſelytus, id eſt, advena populi Iſrael fuit; ſed ex gente Idumæa genus ducens, ibi ortus, ibidem mortuus eſt: qui divi-
Job. 1. no ſic laudatur eloquio, ut quod ad juſtitiam pietatemque attinet, nullus ei homo ſuorum temporum coæquetur. Quæ tempora ejus quamvis non inveniamus in Chronicis, colligimus tamen ex libro ejus, quem pro ſui merito Iſrae-
* V. Euſeb. l. 1. de demonſtr. c. 5. & 6. litæ in auctoritatem canonicam receperunt, * tertia generatione poſteriorem fuiſſe quam Iſrael. Divinitus autem proviſum fuiſſe non dubito, ut ex hoc uno ſciremus etiam per alias gentes eſſe potuiſſe, qui ſecundum Deum vixerunt eique placuerunt, pertinentes ad ſpiritalem (*a*) Jeruſalem. Quod nemini conceſſum fuiſſe credendum eſt, niſi cui divinitus revelatus eſt unus mediator Dei & hominum homo Chriſtus Jeſus: qui venturus in carne ſic antiquis ſanctis prænuntiabatur, quemadmodum nobis veniſſe nuntiatus eſt, ut una eademque per ipſum fides omnes in Dei Civitatem, Dei domum, Dei templum prædeſtinatos perducat ad Deum. Sed quæcumque aliorum prophetiæ de Dei per Chriſtum Jeſum gratia proferuntur, poſſunt putari a Chriſtianis eſſe confictæ. Ideo nihil eſt firmius ad convincendos quoslibet alienos, ſi de hac re contenderint, noſtroſque (*b*) faciendos, ſi recte ſapuerint, quam ut divina prædicta de Chriſto ea proferantur, quæ in Judæorum ſcripta ſunt codicibus: quibus avulſis de ſedibus propriis, & propter hoc teſtimonium toto orbe diſperſis, Chriſti uſquequaque crevit Eccleſia.

CAPUT XLVIII.

Prophetiam Aggæi, qua dixit majorem futuram gloriam domus Dei, quam primum fuiſſet, non in reædificatione templi, ſed in Eccleſia Chriſti eſſe completam.

HÆc domus Dei majoris eſt gloriæ, quam fuerat illa prima lignis, & lapidibus, ceteriſque pretioſis rebus metalliſque conſtructa. Non itaque Aggæi prophetia in templi illius inſtauratione completa eſt. Ex quo enim inſtauratum eſt, numquam oſtenditur habuiſſe tantam gloriam, quantam habuit tempore Salomonis: immo potius oſtenditur primum ceſſatione prophetiæ fuiſſe domus illius gloriam diminutam, deinde ipſius gentis cladibus tantis uſque ad ultimum excidium, quod factum eſt a Romanis, ſicut ea quæ ſupra ſunt commemorata teſtantur: Hæc autem domus ad novum pertinens Teſtamentum, tanto utique majoris eſt gloriæ, quanto meliores ſunt lapides vivi, quibus credentibus renovatiſque conſtruitur. Sed ideo per inſtaurationem templi illius ſignificata eſt, quia ipſa renovatio illius ædificii ſignificat eloquio prophetico alterum Teſtamentum, quod appellatur novum. Quod ergo Deus dixit per memoratum Prophetam: *Et dabo pacem in loco*
iſto: per ſignificantem locum, ille qui eo ſi- Aggæi 2. 10.
gnificatur intelligendus eſt: ut quia illo loco inſtaurato ſignificata eſt Eccleſia, quæ fuerat ædificanda per Chriſtum, nihil aliud accipiatur, quod dictum eſt: *Dabo pacem in loco iſto*, niſi dabo pacem in loco, quem ſignificat locus iſte. Quoniam omnia ſignificantia videntur quodam modo earum rerum, quas ſignificant, ſuſtinere perſonas: ſicut dictum eſt ab Apoſtolo: *Petra erat Chriſtus*; quoniam petra illa, de qua
hoc dictum eſt, ſignificabat utique Chriſtum. 1. Cor. 10. 4.
Major eſt itaque gloria domus hujus novi Teſtamenti, quam domus prioris veteris Teſtamenti: & tunc apparebit major cum dedicabitur. Tunc enim *veniet deſideratus cunctis gentibus*, ſicut legitur in Hebræo. Nam prius ejus ad-
ventus nondum erat deſideratus omnibus genti- Aggæi 2. 8.
bus. Non enim quem deberent deſiderare, ſciebant in quem non crediderant. Tunc etiam ſecundum Septuaginta interpretes, (quia & ipſe propheticus ſenſus eſt) *venient quæ electa ſunt Domini de cunctis gentibus*. Tunc enim vere non venient niſi electa, de quibus dicit Apoſtolus: *Sicut elegit nos in ipſo ante mundi conſtitutionem*. Ipſe quippe architectus, qui dixit:
Multi vocati, pauci autem electi, non de his (*c*) Epheſ. 1. 4.
qui vocati ſic venerunt, ut de convivio proji- Matth. 22. 14.
cerentur, ſed de electis demonſtraturus eſt ædificatam domum, quæ nullam deinceps formidabit ruinam. Nunc autem, quando & hi replent eccleſias, quos tamquam in area ventilatio ſeparabit, non apparet tanta gloria domus hujus,

(a) Nonnulli MSS. *ad ſpiritalem Iſrael*.

(b) Editi, *noſtroſque fulciendos*. Aptius, niſi fallimur, quod MSS. habent, *noſtroſque faciendos*.

(c) Editi, *non de his dixit*. Abeſt *dixit* a MSS.

hujus, quanta tunc apparebit, quando quiſquis ibi erit, ſemper erit.

CAPUT XLIX.

De (a) indiſcreta multiplicatione Eccleſiæ, qua in ſæculo multi reprobi miſcentur electis.

IN hoc ergo maligno ſæculo, in his diebus malis, ubi per humilitatem præſentem futuram comparat Eccleſia celſitudinem, & timorum ſtimulis, dolorum tormentis, laborum moleſtiis, tentationum periculis eruditur, ſola ſpe gaudens, quando ſanum gaudet, multi reprobi miſcentur bonis; & utrique tamquam in ſagenam Evangelicam colliguntur; & in hoc mundo, tamquam in mari, utrique incluſi retibus indiſcrete natant, donec perveniatur ad litus, ubi mali ſegregentur a bonis, & in bonis tamquam in templo ſuo, ſit Deus omnia in omnibus. Proinde vocem nunc agnoſcimus ejus impleri, qui loquebatur in Pſalmo, atque dicebat: *Annuntiavi, & locutus ſum, multiplicati ſunt ſuper numerum.* Hoc fit nunc, ex quo primum per os præcurſoris ſui Joannis, deinde per os proprium annuntiavit, & locutus eſt, dicens: *Agite pœnitentiam, appropinquavit enim regnum cælorum.* Elegit diſcipulos, quos & Apoſtolos nominavit, humiliter natos, inhonoratos, illitteratos; ut quidquid magnum eſſent & facerent, ipſe in eis eſſet & faceret. Habuit inter eos unum, quo malo utens bene, & ſuæ paſſionis diſpoſitum impleret, & Eccleſiæ ſuæ tolerandorum malorum præberet exemplum. Seminato, quantum per ejus oportebat præſentiam corporalem, ſancto Evangelio, paſſus eſt, mortuus eſt, reſurrexit: paſſione oſtendens quid ſuſtinere pro veritate, reſurrectione quid ſperare in æternitate debeamus; excepta altitudine Sacramenti, qua ſanguis ejus in remiſſionem peccatorum fuſus eſt. Converſatus eſt in terra quadraginta dies cum diſcipulis ſuis, atque ipſis videntibus adſcendit in cælum, & poſt dies decem miſit promiſſum Spiritus-ſanctum (b): cujus venientis in cos qui crediderant, tunc ſignum erat maximum & maxime neceſſarium, ut unuſquiſque eorum linguis omnium gentium loqueretur: ita ſignificans unitatem catholicæ Eccleſiæ per omnes gentes futuram, ac ſic linguis omnibus locuturam.

Matth. 13. 47. — 1. Cor. 15. 28. — Pſ. 39. 10. — Matth. 3. 2. — Matth. 4. 17. — Lucæ 6. 14. — Act. 1. & 2.

CAPUT L.

De prædicatione Evangelii, quæ per paſſiones prædicantium clarior & potentior facta eſt.

DEINDE ſecundum illam prophetiam: *Ex Sion lex prodiet, & verbum Domini ex Jeruſalem:* & ſecundum ipſius Domini Chriſti prædicta, ubi poſt reſurrectionem ſtupentibus eum diſcipulis ſuis *aperuit ſenſum, ut intelligerent Scripturas, & dixit eis, Quoniam ſic ſcriptum eſt, & ſic oportebat Chriſtum pati, & reſurgere a mortuis tertio die, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remiſſionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jeruſalem.* Et ubi rurſus eis de adventu ejus noviſſimo requirentibus reſpondit, atque ait: *Non eſt veſtrum ſcire tempora (c) vel momenta quæ Pater poſuit in ſua poteſtate: ſed accipietis virtutem Spiritus-ſancti ſupervenientem in vos, & eritis mihi teſtes in Jeruſalem, & in tota Judæa & Samaria, & uſque in fines terræ.* Primum ſe ab Jeruſalem diffudit Eccleſia, & cum in Judæa atque Samaria plurimi credidiſſent, & in alias gentes itum eſt, eis annuntiantibus Evangelium, quos ipſe, ſicut luminaria, & aptaverat verbo, & accenderat Spiritu-ſancto. Dixerat enim eis: *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non poſſunt occidere.* Qui ut frigidi timore non eſſent, igne caritatis ardebant. Denique per ipſos, non ſolum qui eum & ante paſſionem & poſt reſurrectionem viderant & audierant, verum etiam poſt obitum eorum per poſteros eorum, inter horrendas perſecutiones & varios cruciatus ac funera Martyrum prædicatum eſt toto orbe Evangelium, conteſtante Deo ſignis, & oſtentis, & variis virtutibus, & Spiritus-ſancti muneribus: ut populi gentium credentes in eum, qui pro eorum redemtione crucifixus eſt, Chriſtiano amore venerarentur ſanguinem Martyrum, quem diabolico furore fuderunt; ipſique reges, quorum legibus vaſtabatur Eccleſia, ei nomini ſalubriter ſubderentur, quod de terra crudeliter auferre conati ſunt; & falſos deos inciperent perſequi, quorum cauſſa cultores Dei veri fuerant antea perſecuti.

Iſai. 2. 3. — Lucæ 24. 46. & 47. — Act. 1. 7. & 8. — Matth. 10. 28.

CAPUT LI.

Quod etiam per hæreticorum diſſenſiones fides catholica roboretur.

1. VIDENS autem diabolus templa dæmonum deſeri, & in nomen liberantis Mediatoris currere genus humanum, hæreticos movit, qui ſub vocabulo Chriſtiano doctrinæ reſiſterent Chriſtianæ, quaſi poſſent indifferenter ſine ulla correptione haberi in Civitate Dei, ſicut Civitas confuſionis indifferenter habuit philoſophos inter ſe diverſa & adverſa ſentientes. Qui ergo in Eccleſia Chriſti morbidum aliquid pravumque ſapiunt, ſi correpti ut ſanum rectumque ſapiant, reſiſtunt contumaciter, ſuaque peſtifera & mortifera dogmata emendare nolunt, ſed defenſare perſiſtunt; hæretici fiunt, & foras exeuntes habentur in exercentibus inimicis. Etiam ſic quippe veris illis catholicis membris Chriſti malo ſuo proſunt, dum Deus utitur & malis bene, & diligentibus cum omnia (d) cooperantur in bonum. Inimici enim omnes Eccleſiæ; quolibet errore cæcentur vel malitia depraventur, ſi accipiunt poteſtatem corporaliter affligendi, exercent ejus patientiam; ſi tantummodo male ſentiendo adverſantur, exercent

Rom. 8. 28.

(a) Sic MSS. Editi autem, *De incerta*.
(b) Editi addunt, *Patris ſui*: non autem veteres libri.
(c) In MSS. non eſt, *vel momenta*.

(d) Plures & probæ notæ MSS. *cooperatur*. Alludit ad locum Apoſtoli Rom. 8. ubi Græce eſt, συνεργεῖ: quod utrolibet modo verti poteſt, referendo ad Θεὸν, vel ad πάντα.

cent ejus ſapientiam ; ut autem etiam inimici diligantur , exercent ejus benevolentiam , aut etiam beneficentiam , ſive (a) ſuadibili doctrina cum eis agatur , ſive terribili diſciplina . Ac per hoc diabolus princeps impiæ Civitatis, adverſus peregrinantem in hoc mundo Civitatem Dei vaſa propria commovendo , nihil ei nocere permittitur. Cui procul dubio & rebus proſperis conſolatio , ut non frangatur adverſis ; & rebus adverſis exercitatio, ut non corrumpatur proſperis , per divinam providentiam procuratur : atque ita temperatur utrumque ab alterutro , ut in Pſalmo illam vocem non aliunde agnoſcamus exortam : *Secundum multitudinem* Pſal. 93. 19. *dolorum meorum in corde meo , conſolationes tuæ jucundaverunt animam meam* . Hinc eſt & illud Apoſtoli , *Spe gaudentes , in tribulatione patientes*. Rom. 12. 12.

2. Nam & id , quod ait idem doctor : *Quicumque volunt in Chriſto pie vivere , perſecutionem patientur*, 2.Tim. 3. 12. nullis putandum eſt deeſſe poſſe temporibus . Quia & cum ab eis qui foris ſunt non ſævientibus, videtur eſſe tranquillitas , & re vera (b) eſt, plurimumque conſolationis adfert , maxime infirmis ; non tamen deſunt , immo multi ſunt intus , qui corda pie viventium ſuis perditis moribus cruciant : quoniam per eos blaſphematur Chriſtianum & catholicum nomen : quod quanto eſt carius eis, qui volunt pie vivere in Chriſto , tanto magis dolent , quod per malos intus poſitos fit, ut minus quam piorum mentes deſiderant, diligatur. Ipſi quoque hæretici , cum (c) cogitantur habere nomen & ſacramenta Chriſtiana , & Scripturas, & profeſſionem , magnum dolorem faciunt in cordibus piorum : quia & multi volentes eſſe Chriſtiani , propter eorum diſſenſiones hæſitare coguntur , & multi maledici etiam in his inveniunt materiam blaſphemandi Chriſtianum nomen : quia & ipſi quoquo modo Chriſtiani appellantur. His atque hujuſmodi pravis moribus & erroribus hominum perſecutionem patiuntur qui volunt in Chriſto pie vivere , etiam nullo infeſtante neque vexante corpus illorum . Patiuntur quippe hanc perſecutionem , non in corporibus , ſed in cordibus . Unde illa vox eſt , *Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo* . Non enim ait, In corpore meo . Sed rurſus quoniam cogitantur immutabilia divina promiſſa , & quod ait Apoſtolus : *Novit Dominus qui ſunt ejus* , 2.Tim. 2. 19. * *Quos enim præſcivit , & prædeſtinavit conformes (d) imaginis Filii ſui* ; *Rom. 8. 19. ex eis perire nullus poteſt : ideo ſequitur in illo Pſalmo : *Conſolationes tuæ jucundaverunt animam meam* . Dolor piorum. Dolor autem ipſe , qui fit in cordibus piorum , quos perſequuntur mores Chriſtianorum malorum ſive falſorum , prodeſt dolentibus ; quoniam de caritate deſcendit , qua eos perire nolunt , nec impedire aliorum ſalutem. Denique magnæ conſolationes fiunt etiam de correctionibus eorum , quæ piorum animas tanta jucunditate perfundunt , quantis doloribus de ſua perditione cruciaverunt . Sic in hoc ſæculo , in his diebus malis , non ſolum a tempore corporalis præſentiæ Chriſti & Apoſtolorum ejus , ſed ab ipſo Abel , quem primum juſtum impius frater occidit , & deinceps uſque in hujus ſæculi finem , inter perſecutiones mundi & conſolationes Dei peregrinando procurrit Eccleſia.

CAPUT LII.

An credendum ſit , quod quidam putant , impletis decem perſecutionibus quæ fuerunt , nullam ſupereſſe , præter undecimam , quæ in ipſo Antichriſti tempore ſit futura.

1. PROINDE ne illud quidem temere puto eſſe dicendum , ſive credendum quod nonnullis viſum eſt, vel videtur, non amplius Eccleſiam paſſuram perſecutiones uſque ad tempus Antichriſti , quam quot jam paſſa eſt , id eſt , decem , ut undecima eademque noviſſima ſit ab Antichriſto . Primam quippe computant a Nerone (e) quæ facta eſt , ſecundam a Domitiano, a Trajano tertiam , quartam ab Antonino , a Severo quintam , ſextam a Maximino , a Decio ſeptimam , octavam a Valeriano , ab Aureliano nonam , decimam a Diocletiano & Maximiano . Plagas enim Ægyptiorum , quoniam decem fuerunt , ante quam inde exire inciperet populus Dei , (f) putant ad hunc intellectum eſſe referendas , ut noviſſima Antichriſti perſecutio, ſimilis videatur undecimæ plagæ, qua Ægyptii, dum hoſtiliter ſequerentur Hebræos , in mari rubro populo Dei per ſiccum tranſeunte perierunt . Exod. 14. Sed ego illa re geſta in Ægypto , iſtas perſecutiones prophetice ſignificatas eſſe non arbitror : quamvis ab eis, qui hoc putant, exquiſite & ingenioſe illa ſingula his ſingulis comparata videantur, non prophetico Spiritu , ſed conjectura mentis humanæ , quæ aliquando ad verum pervenit, aliquando fallitur.

2. Quid enim , qui hoc ſentiunt , dicturi ſunt de perſecutione , qua ipſe Dominus crucifixus eſt ? In quo eam numero poſituri ? Si autem hac excepta exiſtimant computandum , tamquam illæ numerandæ ſint , quæ ad corpus pertinent, non qua ipſum caput eſt appetitum & occiſum; quid agent de illa , quæ poſtea quam Chriſtus adſcendit in cælum , Jeroſolymis facta eſt , ubi beatus Stephanus lapidatus eſt, ubi Jacobus frater Joannis gladio trucidatus , ubi apoſtolus Petrus ut occideretur incluſus & per Angelum liberatus , ubi fugati atque diſperſi de Jeroſolymis fratres , ubi Saulus qui poſtea Paulus apoſtolus factus eſt, vaſtabat Eccleſiam; ubi ipſe quoque jam

(a) Sic MSS. Editi autem , *ſuaſibili*.
(b) Fr. & aliquot MSS. *& re vera utile eſt*.
(c) Editi , *cum Chriſtianum cogitantur* &c. Abeſt *Chriſtianum* a MSS.
(d) Editi , *conformes fieri*. Verbum *fieri* non eſt in MSS. nec in Græco textu apoſtoli .
(e) Vind. Am. & Aliquot MSS. omittunt , *quæ facta eſt*.
(f) Sic putat Oroſius in lib. 7. cap. 27.

jam fidem, quam perſequebatur, evangelizans, qualia faciebat, eſt paſſus, ſive per Judæam, ſive per alias gentes, quacumque Chriſtum ferventiſſimus prædicabat? Cur ergo eis a Nerone videtur ordiendum, cum ad Neronis tempora inter atrociſſimas perſecutiones, de quibus nimis longum eſt cuncta dicere, Eccleſia creſcendo pervenerit? Quod ſi a regibus factas perſecutiones in numero exiſtimant eſſe debere; rex fuit Herodes, qui etiam poſt adſcenſum Domini graviſſimam fecit. Deinde quid reſpondent etiam de Juliano, quem non numerant in decem? An ipſe non eſt Eccleſiam perſecutus, qui Chriſtianos liberales litteras docere ac diſcere vetuit? Sub quo * Valentinianus major, qui poſt eum tertius Imperator fuit, fidei Chriſtianæ confeſſor exſtitit, militiaque privatus eſt. Ut omittam quæ apud Antiochiam facere cœperat, niſi unius fideliſſimi & conſtantiſſimi juvenis, qui multis, ut torquerentur, apprehenſis, per totum diem primus eſt tortus, inter ungulas cruciatuſque pſallentis libertatem atque hilaritatem miratus horruiſſet; & in ceteris deformius erubeſcere timuiſſet. Poſtremo noſtra memoria Valens ſupradicti Valentiniani frater Arianus, nonne magna * perſecutione per Orientis partes catholicam vaſtavit Eccleſiam? Quale eſt autem, non conſiderare, Eccleſiam per totum mundum fructificantem atque creſcentem poſſe in aliquibus gentibus perſecutionem pati a regibus, & quando in aliis non patitur? Niſi forte non eſt perſecutio computanda, quando rex (a) Gothorum in ipſa Gothia perſecutus eſt Chriſtianos crudelitate mirabili, cum ibi non eſſent niſi catholici, quorum plurimi martyrio coronati ſunt: ſicut a quibuſdam fratribus, qui tunc illic pueri fuerant, & ſe iſta vidiſſe incunctanter recordabantur, audivimus? Quid modo (b) in Perſide? Nonne ita in Chriſtianos ferbuit perſecutio, (ſi tamen jam quievit) ut fugientes inde nonnulli uſque ad Romana oppida pervenerint? Hæc atque hujuſmodi mihi cogitanti, non videtur eſſe definiendus numerus perſecutionum, quibus exerceri oportet Eccleſiam. Sed rurſus affirmare aliquas futuras a regibus, præter illam noviſſimam, de qua nullus ambigit Chriſtianus, non minoris eſt temeritatis. Itaque hoc in medio relinquimus, neutram partem quæſtionis hujus adſtruentes, ſive deſtruentes, ſed tantummodo ab affirmandi quodlibet horum audaci præſumtione revocantes.

* Ammianus lib. 26. Theodoretus lib. 3. c. 15. Eutropius &c.

* Euſebius, Eutropius, Oroſius &c. Ipſe Auguſt. l. 2. contra litteras Petil. c. 92.

CAPUT LIII.

De tempore noviſſimæ perſecutionis occulto.

1. ILLAM ſane noviſſimam perſecutionem, quæ ab Antichriſto futura eſt, præſentia ſua ipſe extinguet Jeſus. Sic enim ſcriptum eſt, quod *eum interficiet ſpiritu oris ſui, & evacuabit illuminatione præſentiæ ſuæ*. Hic quæri ſolet, Quando iſtud erit? Importune omnino. Si enim hoc nobis noſſe prodeſſet, a quo melius quam ab ipſo Deo magiſtro interrogantibus diſcipulis diceretur? Non enim ſiluerunt inde apud eum; ſed a præſente quæſierunt, dicentes: *Domine, ſi hoc tempore* (c) *præſentaberis, & quando regnum Iſrael?* At ille, *Non eſt*, inquit, *veſtrum ſcire tempora, quæ Pater in ſua poſuit poteſtate*. Non utique illi de hora, vel die, vel anno, ſed de tempore interrogaverant, quando iſtud accepere reſponſum. Fruſtra igitur annos, qui huic ſæculo remanent, computare ac definire conamur, cum hoc ſcire non eſſe noſtrum ex ore Veritatis audiamus. Quos tamen alii quadringentos, alii quingentos, alii etiam mille ab adſcenſione Domini uſque ad ejus ultimum adventum compleri poſſe dixerunt. Quemadmodum autem quiſque eorum adſtruat opinionem ſuam, longum eſt demonſtrare, & non neceſſarium. Conjecturis quippe utuntur humanis, non ab eis certum aliquid de Scripturæ canonicæ auctoritate proferrur. Omnium vero de hac re calculantium digitos reſolvit, & quieſcere jubet ille qui dicit: *Non eſt veſtrum ſcire tempora, quæ Pater in ſua poſuit poteſtate*.

2. Theſſ. 2. 8.

Act. 1. 6.

2. Sed hæc quia Evangelica ſententia eſt, mirum non eſt non ea repreſſos fuiſſe deorum multorum falſorumque cultores, quo minus fingerent dæmonum reſponſis, quos tamquam deos colunt, definitum eſſe quanto tempore manſura eſſet religio Chriſtiana. Cum enim viderent, nec tot tantiſque perſecutionibus eam potuiſſe conſumi, ſed his potius mira incrementa ſumſiſſe, excogitaverunt neſcio quos verſus Græcos, tamquam conſulenti cuidam, divino oraculo effuſos, ubi Chriſtum quidem ab hujus tamquam ſacrilegii crimine faciunt innocentem, Petrum autem (d) maleficiis feciſſe ſubjungunt, ut coleretur Chriſti nomen per trecentos-ſexaginta-quinque annos, deinde completo memorato numero annorum, ſine mora ſumeret finem. O hominum corda doctorum! O ingenia (e) litterata digna credere iſta de Chriſto, quæ credere non vultis in Chriſtum, quod ejus diſcipulus Petrus ab eo magicas artes non didicerit, ſed ipſo innocente tamen ejus (f) maleficus fuerit, nomenque illius, quam ſuum, coli maluerit magicis artibus ſuis, magnis laboribus & periculis ſuis, poſtremo etiam effuſione ſanguinis ſui! Si Petrus maleficus fecit, ut Chriſtum ſic diligeret mundus; quid fecit innocens Chriſtus, ut eum ſic diligeret Petrus? Reſpondeant

* Figmentum impium & calumnia in Petrum ceu maleficum.

(a) Athanarici regis Gothorum notat perſecutionem, de qua Hieronymus in Chronico, & Oroſius lib. 7. c. 32.

(b) Hæc perſecutio commota eſt circa annum Chriſti 420. ſub Iſdigerde rege Perſarum, ut ſcribit Theodoretus lib. 5. c. 38. vel potius ſub Vararane ejus filio, ut Socrates lib. 7. c. 18. & Nicephorus lib. 14. c. 19. De eadem perſecutione Caſſiodorus lib. 10. hiſt. trip. c. 30.

(c) Editi, *ſi hoc in tempore repræſentabis regnum Iſrael?* Sed Auguſtinus, ut alibi jam eſt obſervatum, legere ſolet, *ſi hoc tempore præſentaberis, & quando regnum Iſrael?* Et ſic habet hoc loco liber optimæ notæ Colbertinus.

(d) Sic aliquot MSS. At editi, *maleficia feciſſe*.

(e) In ſola editione Lov. *litteratorum*, pro *litterata*.

(f) Editi, *ejus diſcipulus maleficus*. Abeſt *diſcipulus* a MSS.

igitur ipſi ſibi, & ſi poſſunt, intelligant illa ſu-
perna gratia factum eſſe, ut propter æternam
vitam Chriſtum diligeret mundus, qua gratia
factum eſt, ut & propter æternam vitam ab il-
lo accipiendam; & uſque ad temporariam mor-
tem pro illo patiendam Chriſtum diligeret Pe-
trus. Deinde iſti dii qui ſunt, qui poſſunt iſta
prædicere, nec poſſunt avertere, ita ſuccum-
bentes uni malefico, & uni ſceleri magico, quo
puer, ut dicunt, anniculus occiſus, & dilania-
tus, & ritu nefario ſepultus eſt, ut ſectam ſibi
adverſariam tam prolixo tempore convaleſcere,
tot tantarumque perſecutionum horrendas cru-
delitates, non reſiſtendo, ſed patiendo ſupera-
re, & ad ſuorum ſimulacrorum, templorum ſa-
crorum, oraculorum everſionem pervenire per-
mitterent? Quis poſtremo eſt deus, non noſter
utique, ſed ipſorum, qui vel illectus tanto ſce-
lere vel impulſus eſt iſta præſtare? Non enim
alicui dæmoni, ſed deo dicunt illi verſus, hæc
Petrum arte magica definiſſe. Talem deum ha-
bent, qui Chriſtum non habent.

CAPUT LIV.

*De ſtultiſſimo mendacio Paganorum, quo Chriſtia-
nam religionem non ultra trecentos-ſexaginta-
quinque annos manſuram eſſe finxerunt.*

HÆc atque hujuſmodi multa colligerem, ſi
nondum annus ipſe tranſiſſet, quem divi-
natio ficta promiſit, & decepta vanitas credi-
dit. Cum vero ex quo nominis Chriſti cultus
per ejus in carne præſentiam & per Apoſtolos in-
ſtitutus eſt, ante aliquot annos anni trecenti-ſe-
xaginta-quinque completi ſint, quid aliud quæri-
mus, unde iſta falſitas refellatur? Ut enim in
Chriſti nativitate hujus rei non ponamus initium,
quia infans & puer diſcipulos non habebat, ta-
men quando habere cœpit, procul dubio tunc
innotuit per ejus corporalem præſentiam doctri-
na & religio Chriſtiana, id eſt, poſtea quam in
fluvio Jordane miniſterio Joannis eſt baptizatus.
Propter hoc enim de illo prophetia illa præceſ-
Pſ.71.8. ſerat: *Dominabitur a mari uſque ad mare, & a
flumine uſque ad terminos orbis terræ*. Sed quo-
niam prius quam paſſus eſſet, & reſurrexiſſet a
mortuis, nondum fides omnibus fuerat definita,
in reſurrectione quippe Chriſti definita eſt, (nam
ſic apoſtolus Paulus Athenienſibus loquitur, di- Act.17.
cens, *Jam nunc annuntiat hominibus, omnes ubi-* 30. &
que agere pænitentiam, eo quod ſtatuit diem, ju- 31.
*dicare orbem in æquitate, in viro, in quo defini-
vit fidem omnibus, reſuſcitans illum a mortuis*)
melius in hac quæſtione ſolvenda inde initium
ſumimus: præſertim quia tunc datus eſt etiam
Spiritus-ſanctus, ſicut eum dari poſt reſurrectio-
nem Chriſti oportebat in ea civitate, ex qua
debuit incipere lex ſecunda, hoc eſt, Teſtamen-
tum novum. Prima enim fuit ex monte Sina
per Moyſen, quod Teſtamentum vocatur vetus.
De hac autem quæ per Chriſtum danda erat,
prædictum eſt: *Ex Sion prodiet lex, & verbum* Iſai.2.
Domini ex Jeruſalem. Unde & ipſe per omnes 3.
gentes dixit prædicari oportere in nomine ſuo Luc. 24.
pænitentiam, ſed tamen incipientibus ab Jeru- 47.
ſalem. Ibi ergo exorſus eſt hujus nominis cul-
tus, ut in Chriſtum Jeſum, qui crucifixus fue- Act.2.
rat & reſurrexerat, crederetur. Ibi hæc fides 41. &
tam inſignibus initiis (*a*) incanduit, ut aliquot cap.4.4.
hominum millia in Chriſti nomen mirabili ala- & 32.
critate converſa, venditis ſuis rebus ut egenis
diſtribuerentur, propoſito ſancto & ardentiſſima
caritate ad paupertatem voluntariam perveni-
rent, atque inter frementes & ſanguinem ſitien-
tes Judæos, ſe uſque ad mortem pro veritate
certare, non armata potentia, ſed potentiore
patientia præpararent. Hoc ſi nullis magicis ar-
tibus factum eſt, cur credere dubitant, eadem
virtute divina per totum mundum id fieri po-
tuiſſe qua hoc factum eſt? Si autem ut Jeroſo-
lymis ſic ad cultum nominis Chriſti accendere-
tur tanta hominum multitudo, quæ illum in
cruce, vel fixerat prenſum, vel riſerat fixum,
jam maleficium illud fecerat Petrus, ex ipſo an-
no quærendum eſt, quando trecenti-ſexaginta-
quinque completi ſint. Mortuus eſt ergo Chri-
ſtus duobus (*b*) Geminis Conſulibus, octavo Ka-
lendas April. Reſurrexit tertia die, ſicut Apo-
ſtoli

(a) Lov. *incaluit*: diſſentientibus editis aliis & MSS.

(b) Tertullianus lib. contra Judæos cap. 8. *Tiberius*, inquit, *Cæſar imperium habuit annis 22. menſibus 7. diebus 20. hujus quinto decimo anno imperii paſſus eſt Chriſtus, annos habens quaſi triginta cum pateretur*. Et paullo poſt, *Paſſio hujus exterminii intra tempora ſeptuaginta hebdomadarum perfecta eſt ſub Tiberio Cæſare, Coſſ. Rubellio Gemino & Fuſio Gemino, menſe Martio, temporibus Paſchæ, die octavo Kalendarum Aprilium*. Hunc ſecutus Lactantius lib. 4. cap. 10. eumdem Tiberii imperantis annum, eoſdemque Conſules aſſignat, nec in die variat niſi librariorum forſitan vitio, quo factum eſt ut codices alii *ante diem decimum*, alii *ante diem ſeptimum* habeant, alii vero melius, *ante diem VIII. Kal. April.* quod idem eſt atque *Octavo ante diem Kal. April.* quemadmodum Tullianis exemplis plurimis oſtendi poteſt. Chriſtum paſſum VIII. Kal. April. aſſerit rurſum Auguſtinus lib. 83. qu. 56. & lib. 4. de Trinit. c. 5. cumque eo Chryſoſtomus in Serm. de nativ. S. Joann. bapt. Gregorius Turon. lib. 10. c. ultimo. Beda lib. de ratione temp. cap. 47. &c. Euſebius autem in Chronico & Epiphanius Hæreſ. 51. paſſionem Domini ad annum Tiberii octavum decimum referunt. Huic opinioni favet Evangelium: nam Luc. 3. baptiſma datum Chriſto a Joanne & exordium prædicationis ejus in XV. Tiberii annum refertur, & liquet tres ab inde annos ſolidos Chriſtum, ante quam pateretur, prædicaſſe regnum Dei. Sed Tiberii annos haudquaquam more Romano computatos ab Euſebio & Epiphanio fuiſſe, contendit Dionyſius Petavius de doctrina Temp. lib. 12. c. 12. *Etenim a populari*, inquit, *civitatum ſuarum exordio Patres illi annos inchoabant, nimirum ab Autumno antecedente æſtatem illam, qua Auguſtus exceſſit*, adeoque *annum Tiberii decimum-octavum putare incipiunt ab Autumno anni Juliani* 75. Ipſe itaque Petavius in rationario Temp. parte 1. lib. 5 ſcribit mortuum Chriſtum Tiberio quintum & Sejano Coſſ. Martii 23. At Baronius, Ludovicus Vives, Leonardus Coquæus &c. Coſſ. Cn. Domitio Ænobardo & Camillo Scriboniano. Alia denique eſt non minus probata viris eruditis opinio, paſſionem Chriſti ad annum referens Tiberii decimum-nonum, currentem cum Juliano 78. cumque eo cui Phlegon apud Euſebium defectionem ſolis aſſignat, Olympiadis 202. anno 4. Coſſ. Severo ſulpitio Galba & Lucio Cornelio Sulla, & ad diem Aprilis tertium.

ſtoli (*a*) ſuis etiam ſenſibus probaverunt. Deinde poſt quadraginta dies adſcendit in cælum: poſt decem dies, id eſt, quinquageſimo poſt ſuam reſurrectionem die miſit Spiritum-ſanctum. Tunc tria millia hominum Apoſtolis eum prædicantibus crediderunt. Tunc itaque nominis illius cultus exorſus eſt, ſicut nos credimus, & veritas habet, efficacia Spiritus-ſancti; ſicut autem finxit vanitas impia vel putavit, magicis artibus Petri. Paullo poſt etiam ſigno mirabili facto, quando ad verbum ipſius Petri quidam mendicus ab utero matris ita claudus, ut ab aliis portaretur, & ad portam templi, ubi ſtipem peteret, poneretur, in nomine Jeſu Chriſti ſalvus exſilivit, quinque millia hominum crediderunt: ac deinde aliis atque aliis acceſſibus credentium crevit Eccleſia. Ac per hoc colligitur etiam dies, ex quo annus ipſe ſumſit initium, ſcilicet quando miſſus eſt Spiritus-ſanctus, id eſt, per Idus Majas. Numeratis proinde Conſulibus trecenti-ſexaginta-quinque anni reperiuntur impleti per eaſdem Idus conſulatu Honorii & Eutychiani. Porro ſequenti anno, Conſule Manlio Theodoro, quando jam ſecundum illud oraculum dæmonum aut figmentum hominum nulla eſſe debuit religio Chriſtiana, quid per alias terrarum partes forſitan factum ſit, non fuit neceſſe perquirere. Interim quod ſcimus, in civitate notiſſima & eminentiſſima Carthagine Africæ Gaudentius & Jovius comites Imperatoris Honorii, quarto-decimo Kalendas Aprilis falſorum deorum templa everterunt, & ſimulacra fregerunt. Ex quo uſque (*b*) ad hoc tempus per triginta ferme annos quis non videat quantum creverit cultus nominis Chriſti, præſertim poſtea quam multi eorum Chriſtiani facti ſunt, qui tamquam vera illa divinatione revocabantur a fide, eamque completo eodem annorum numero inanem ridendamque viderunt? Nos ergo qui ſumus vocamurque Chriſtiani, non in Petrum credimus, ſed in quem credidit Petrus: Petri de Chriſto ædificati ſermonibus, non carminibus venenati; nec decepti maleficiis, ſed beneficiis ejus adjuti. Ille Petri magiſter Chriſtus in doctrina, quæ ad vitam ducit æternam, ipſe eſt & magiſter noſter. In Chriſtum, non in Petrum, Chriſtiani credunt.

2. Sed aliquando jam concludamus hunc librum, huc uſque diſſerentes, & quantum ſatis viſum eſt demonſtrantes, quiſnam ſit duarum Civitatum, cæleſtis atque terrenæ, ab initio uſque in finem permixtarum mortalis excurſus. Quarum illa quæ terrena eſt, fecit ſibi quos voluit, vel undecumque, vel etiam ex hominibus falſos deos, quibus ſacrificando ſerviret: illa autem quæ cæleſtis peregrinatur in terra, falſos deos non facit, ſed a vero Deo ipſa fit, cujus verum ſacrificium ipſa ſit. Ambæ tamen temporalibus vel bonis pariter utuntur, vel malis pariter affliguntur, diverſa fide, diverſa ſpe, diverſo amore, donec ultimo judicio ſeparentur, & percipiat unaquæque ſuum finem, cujus nullus eſt finis: de quibus ambarum finibus deinceps diſſerendum eſt.

(a) Vind. Am. & plures MSS. *Apoſtoli ſui*.

(b) Leonardus Coquæus in hunc locum, *Ad annum*, *ait*, *uſque Chriſti* 429. *Theodoſii junioris* 22. *quo hæc ſcribebat Auguſtinus*. Eodem ex loco Baronius ad an. 426. n. 17. putat ſcriptum hunc librum an. 429. quoniam a Manlii Theodori conſulatu, qui in annum 399. incidit, computantur hic anni ferme triginta. Sed præfixa particula *ferme* non obſcure ſignificat Auguſtinus uti ſe rotundo numero, tametſi plenus non ſit, & deſint anni tres vel quatuor, quemadmodum intelligitur infra lib. 22. c. 8.

LIBER DECIMUS-NONUS.

In quo de finibus utriuſque Civitatis, terrenæ ac cæleſtis, diſputatur. Recenſentur de bonorum & malorum finibus opiniones Philoſophorum, qui beatitudinem in hac vita facere ipſi ſibi fruſtra conati ſunt: qui dum operoſius refelluntur, ipſius Civitatis cæleſtis, ſeu populi Chriſtiani beatitudo & pax quænam ſit, qualiſve hic haberi, vel in futurum ſperari poſſit, demonſtratur.

CAPUT PRIMUM.

Quod in quæſtione, quam de finibus bonorum & malorum philoſophica diſputatio ventilavit, ducentas-octoginta & octo ſectas eſſe poſſe, Varro perſpexerit.

1. QUONIAM de Civitatis utriuſque, terrenæ ſcilicet & cæleſtis, debitis finibus deinceps mihi video diſputandum; prius exponenda ſunt, quantum Operis hujus terminandi ratio patitur, argumenta mortalium, quibus ſibi ipſi beatitudinem facere in hujus vitæ infelicitate moliti ſunt, ut ab eorum rebus vanis ſpes noſtra quid differat, quam Deus nobis dedit, & res ipſa, hoc eſt, vera beatitudo quam dabit, non tantum auctoritate divina, ſed adhibita etiam ratione, qualem propter infideles poſſumus adhibere, clareſcat. De finibus enim bonorum & malorum multa & multipliciter inter ſe philoſophi diſputarunt: quam quæſtionem maxima intentione verſantes, invenire conati ſunt quid efficiat hominem beatum. Illud enim eſt finis boni noſtri, propter quod appetenda ſunt cetera, ipſum autem propter ſe ipſum: & illud finis mali, propter quod vitanda ſunt cetera,

ipſum autem propter ſe ipſum. Finem ergo boni nunc dicimus, non quo conſumatur, ut non ſit, ſed quo perficiatur, ut plenum ſit; & finem mali, non quo eſſe deſinat, ſed quo uſque nocendo perducat: Fines itaque iſti ſunt, ſummum bonum, & ſummum malum. De quibus inveniendis, atque in hac vita ſummo bono adipiſcendo, vitando autem ſummo malo, multum, ſicut dixi, laboraverunt, qui ſtudium ſapientiæ in hujus ſæculi vanitate profeſſi ſunt: nec tamen eos, quamvis diverſis errantes modis, naturæ limes in tantum ab itinere veritatis deviare permiſit, ut non alii in animo, alii in corpore, alii in utroque fines bonorum ponerent & malorum. Ex qua tripertita velut generalium diſtributione ſectarum, Marcus Varro in libro de philoſophia tam multam dogmatum varietatem diligenter & ſubtiliter ſerutatus advertit, ut ad ducentas-octoginta-octo ſectas, non quæ jam eſſent, ſed quæ eſſe poſſent, adhibens quaſdam differentias, facillime perveniret.

Quatuor ab homine naturaliter appetuntur.

3. Quod ut breviter oſtendam, inde oportet incipiam, quod ipſe advertit, & poſuit in libro memorato: quatuor eſſe quædam, quæ homines ſine magiſtro, ſine ullo doctrinæ adminiculo, ſine induſtria vel arte vivendi, quæ virtus dicitur, & procul dubio diſcitur, velut naturaliter appetunt; aut voluptatem, qua delectabiliter movetur corporis ſenſus; aut quietem, qua fit ut nullam moleſtiam quiſque corporis patiatur; aut utramque, quam tamen uno nomine voluptatis Epicurus appellat; aut univerſaliter prima naturæ, in quibus & hæc ſunt, & alia, vel in corpore, ut membrorum integritas, & ſalus atque incolumitas ejus, vel in animo, ut ſunt ea quæ vel parva, vel magna in hominum reperiuntur ingeniis. Hæc igitur quatuor, id eſt, voluptas, quies, utrumque, prima naturæ, ita ſunt in nobis, ut vel virtus, quam poſtea doctrina inſerit, propter hæc appetenda ſit, aut iſta propter virtutem, aut utraque propter ſe ipſa: ac per hoc fiunt hinc duodecim ſectæ: per hanc enim rationem ſingulæ triplicantur; quod cum in una demonſtravero, difficile non erit id in ceteris invenire. Cum ergo voluptas corporis animi virtuti aut ſubditur, aut præfertur, aut jungitur, tripertita variatur diverſitate ſectarum. Subditur autem virtuti, quando in uſum virtutis aſſumitur. Pertinet quippe ad virtutis officium, & vivere patriæ, & propter patriam filios procreare: quorum neutrum fieri poteſt ſine corporis voluptate. Nam ſine illa nec cibus potuſque ſumitur, ut vivatur; nec concumbitur, ut generatio propagetur. Cum vero præfertur virtuti, ipſa appetitur propter ſe ipſam, virtus autem aſſumenda creditur propter illam, id eſt, ut nihil virtus agat, niſi ad conſequendam vel conſervandam corporis voluptatem: quæ vita deformis eſt quidem, quippe ubi virtus ſervit dominæ voluptati; quamvis nullo modo hæc dicenda ſit virtus: ſed tamen etiam iſta horribilis turpitudo quoſdam philoſophos patronos & defenſores ſuos habuit. Virtuti porro voluptas jungitur, quando neutra earum propter alteram, ſed propter ſe ipſas ambæ appetuntur. Quapropter ſicut voluptas vel ſubdita, vel prælata, vel juncta virtuti, tres ſectas facit, ita quies, ita utrumque, ita prima naturæ alias ternas veniuntur efficere. Pro varietate quippe humanarum opinionum virtuti aliquando ſubduntur, aliquot præferuntur, aliquando junguntur, ac ſic ad duodenarium ſectarum numerum pervenitur. Sed iſte quoque numerus duplicatur adhibita una differentia, ſocialis videlicet vitæ: quoniam quiſquis ſectatur aliquam iſtarum duodecim ſectarum, profecto aut propter ſe tantum id agit, aut etiam propter ſocium, cui debet hoc velle quod ſibi. Quocirca duodecim ſunt eorum, qui propter ſe tantum unamquamque tenendam putant; & aliæ duodecim eorum, qui non ſolum propter ſe ſic vel ſic philoſophandum eſſe decernunt, ſed etiam propter alios, quorum bonum appetunt ſicut ſuum. Hæ autem ſectæ viginti-quatuor iterum geminantur, addita differentia ex Academicis novis, & fiunt quadraginta-octo. Illarum quippe viginti-quatuor unamquamque ſectarum poteſt quiſque ſic tenere ac defendere ut certam, quemadmodum defenderunt Stoici, quod hominis bonum, quo beatus eſſet, in animi tantummodo virtute conſiſteret: poteſt alius ut incertam, ſicut defenderunt Academici novi, quod eis etſi non certum, tamen veri ſimile videbatur. Viginti-quatuor ergo fiunt per eos, qui eas velut certas propter veritatem, & aliæ viginti-quatuor per eos, qui eaſdem quamvis incertas propter veriſimilitudinem ſequendas putant. Rurſus, quia unamquamque iſtarum quadraginta-octo ſectarum poteſt quiſque ſequi habitu ceterorum philoſophorum, itemque poteſt alius habitu Cynicorum, ex hac etiam differentia duplicantur, & nonaginta-ſex fiunt. Deinde quia earum ſingulas quaſque ita tueri homines poſſunt atque ſectari, ut aut otioſam diligant vitam, ſicut hi qui tantummodo ſtudiis doctrinæ vacare voluerunt, atque valuerunt; aut negotioſam, ſicut hi qui cum philoſopharentur, tamen adminiſtratione reipublicæ regendiſque rebus humanis occupatiſſimi fuerunt; aut ex utroque genere temperatam, ſicut hi qui partim erudito otio, partim neceſſario negotio, alternantia vitæ ſuæ tempora tribuerunt: propter has differentias poteſt etiam triplicari numerus iſte ſectarum, & ad ducendas-octoginta-octo perduci.

3. Hæc de Varronis libro, quantum potui, breviter ac dilucide poſui, ſententias ejus meis explicans verbis. Quomodo autem refutatis ceteris unam eligat, quam vult eſſe Academicorum veterum, quos a Platone inſtitutos uſque ad Polemonem, qui ab illo quartus ejus ſcholam tenuit, quæ (a) Academia dicta eſt, habuiſſe certa

(a) Plures MSS. *Academica*.

Digitized by Google

certa dogmata vult videri; & ob hoc diſtinguit ab Academicis novis, quibus incerta ſunt omnia, quod philoſophiæ genus ab Archeſila * cœpit ſucceſſore Polemonis; eamque ſectam, id eſt, veterum Academicorum, ſicut dubitatione ita omni errore carere arbitretur, longum eſt per omnia demonſtrare: nec tamen omni ex parte res omittenda eſt. Removet ergo prius illas omnes differentias, quæ numerum multiplicavere ſectarum: quas ideo removendas putat, quia non in eis eſt finis boni. Neque enim exiſtimat ullam philoſophiæ ſectam eſſe dicendam, quæ non eo diſſet a ceteris, quod diverſos habeat fines bonorum & malorum. Quando quidem nulla eſt homini cauſſa philoſophandi, niſi ut beatus ſit: quod autem beatum facit, ipſe eſt finis boni: nulla eſt igitur cauſſa philoſophandi, niſi finis boni: quamobrem quæ nullum boni finem ſectatur, nulla philoſophiæ ſecta dicenda eſt. Cum ergo quæritur de ſociali vita, utrum ſit tenenda ſapienti, ut ſummum bonum, quo fit homo beatus, ita velit & curet amici ſui, quemadmodum ſuum, an ſuæ tantummodo beatitudinis cauſſa faciat quidquid facit; non de ipſo ſummo bono quæſtio eſt, ſed de aſſumendo vel non aſſumendo ſocio ad hujus participationem boni, non propter ſe ipſum, ſed propter eumdem ſocium, ut ejus bono ita gaudeat, ſicut gaudet ſuo. Item cum quæritur de Academicis novis, quibus incerta ſunt omnia, utrum ita ſint res habendæ, in quibus philoſophandum eſt, an ſicut aliis philoſophis placuit, certas eas habere debeamus; non quæritur quid in boni fine ſectandum ſit, ſed de ipſius boni veritate, quod ſectandum videtur, utrum ſit, nec ne, dubitandum: hoc eſt, ut id planius eloquar, utrum ita ſectandum ſit, ut qui ſectatur, dicat eſſe verum; an ita, ut qui ſectatur, dicat verum ſibi videri, etiamſi forte ſit falſum; tamen uterque ſectetur unum atque idem bonum. In illa etiam differentia quæ adhibetur ex habitu & conſuetudine Cynicorum, non quæritur quiſnam ſit finis boni, ſed utrum in illo habitu & conſuetudine ſit vivendum ei, qui verum ſectatur bonum, quodlibet ei verum videatur eſſe atque ſectandum. Denique fuerunt, qui cum diverſa ſequerentur bona finalia, alii virtutem, alii voluptatem, eumdem tamen habitum & conſuetudinem tenebant, ex (a) qua Cynici appellabantur. Ita illud quidquid eſt, unde philoſophi Cynici diſcernuntur a ceteris, ad eligendum ac tenendum bonum, quo beati fierent, utique nil valebat. Nam ſi aliquid ad hoc intereſſet, profecto idem habitus eumdem finem ſequi cogeret, & diverſus habitus eumdem ſequi finem non ſineret.

* V. Cic. lib. 1. de leg. & in Academic.

Philoſophandi cauſſa.

(a) Sic MSS. Editi autem, *ex quo*.

CAPUT II.

Quomodo, remotis omnibus differentiis, quæ non ſectæ, ſed quæſtiones ſunt, ad tripertitam ſummi boni definitionem Varro perveniat, quarum tamen una ſit eligenda.

In tribus quoque illis vitæ generibus, uno ſcilicet non ſegniter, ſed in contemplatione vel inquiſitione veritatis otioſo, altero in gerendis rebus humanis negotioſo, tertio ex utroque genere temperato, cum quæritur quid horum ſit potius eligendum, non finis boni habet controverſiam; ſed quid horum trium difficultatem vel facilitatem afferat ad conſequendum vel retinendum finem boni, id in iſta quæſtione verſatur. Finis enim boni, cum ad eum quiſque pervenerit, protinus beatum facit. In otio autem litterato, vel in negotio publico, vel quando utrumque vicibus agitur, non continuo quiſque beatus eſt. Multi quippe in quolibet horum trium poſſunt vivere, & in appetendo boni fine quo fit homo beatus, errare. Alia eſt igitur quæſtio de finibus bonorum & malorum, quæ unamquamque philoſophorum ſectam facit: & aliæ ſunt quæſtiones de ſociali vita, de cunctatione Academicorum, de veſtitu & victu Cynicorum, de tribus vitæ generibus, otioſo, actuoſo, & ex utroque modificato; quarum nulla eſt, in qua de bonorum & malorum finibus diſputatur. Proinde quoniam Marcus Varro has quatuor adhibens differentias, id eſt, ex vita ſociali, ex Academicis novis, ex Cynicis, ex iſto vitæ genere tripertito ad ſectas ducentas-octoginta-octo pervenit, & ſi quæ aliæ poſſunt ſimiliter adjici; remotis eis omnibus, quoniam de ſectando ſummo bono nullam inferunt quæſtionem, & ideo ſectæ nec ſunt, nec vocandæ ſunt, ad illas duodecim, in quibus quæritur quid ſit bonum hominis; quo aſſecuto fit beatus, ut ex eis unam veram, ceteras falſas oſtendat eſſe, revertitur. Nam remoto illo tripertito genere vitæ, duæ partes hujus numeri detrahuntur, & ſectæ nonaginta-ſex remanent. Remota vero differentia ex Cynicis addita, ad dimidium rediguntur, & quadraginta-octo fiunt. Auferamus etiam quod ex Academicis novis adhibitum eſt, rurſus dimidia pars remanet, id eſt, viginti-quatuor. De ſociali quoque vita quod acceſſerat, ſimiliter auferatur, duodecim ſunt reliquæ, quas iſta differentia, ut viginti-quatuor fierent, duplicaverat. De his ergo duodecim nihil dici poteſt, cur ſectæ non ſint habendæ. Nihil quippe aliud in eis quæritur, quam fines bonorum & malorum. Inventis autem bonorum finibus, profecto e contrario ſunt malorum. Hæ autem ut fiant duodecim ſectæ, illa quatuor triplicantur, voluptas, quies, utrumque, & prima naturæ, quæ * primigenia Varro vocat. Hæc quippe quatuor dum ſingillatim virtuti aliquando ſubduntur, ut non propter ſe ipſa, ſed propter officium virtutis appetenda videantur, aliquando præ-

* V. Cic. lib. 2. de finibus.

præferuntur, ut non propter ſe ipſa, ſed propter hæc adipiſcenda vel conſervanda neceſſaria virtus putetur, aliquando jungitur, ut propter ſe ipſa & virtus, & iſta appetenda credantur; quaternarium numerum triplum reddunt, & ad duodecim ſectas perveniunt. Ex illis autem quatuor rebus Varro tres tollit, voluptatem ſcilicet, & quietem, & utrumque: non quod eas improbet, ſed quod primigenia illa naturæ & voluptatem in ſe habeant, & quietem. Quid ergo opus eſt ex his duabus tria quædam facere, duo ſcilicet, dum ſingillatim appetuntur voluptas aut quies, & tertium, cum ambæ ſimul; quando quidem prima naturæ, & ipſas, & præter ipſas alia multa contineant? De tribus ergo ſectis ei placet diligenter eſſe tractandum, quænam ſit potius eligenda. Non enim veram plus quam unam vera ratio eſſe permittit, ſive in his tribus ſit, ſive alicubi alibi, quod poſt videbimus. Interim de his tribus quomodo unam Varro eligat, quantum breviter aperteque poſſumus, diſſeramus. Iſtæ nempe tres ſectæ ita fiunt, cum vel prima naturæ propter virtutem, vel virtus propter prima naturæ, vel utraque, id eſt, & virtus & prima naturæ propter ſe ipſa ſunt expetenda.

CAPUT III.

De tribus ſectis ſummum hominis bonum quærentibus, quam eligendam Varro definiat, ſequens veteris Academiæ, Antiocho auctore, ſententiam.

1. QUID ergo iſtorum trium ſit verum atque ſectandum, iſto modo perſuadere conatur. Primum, quia ſummum bonum in philoſophia non arboris, non pecoris, non Dei, ſed hominis quæritur, quid ſit ipſe homo, quærendum putat. Sentit quippe in ejus natura duo eſſe quædam, corpus & animam: & horum quidem duorum melius eſſe animam, longeque præſtabilius omnino non dubitat, ſed utrum anima ſola ſit homo, ut ita ſit ei corpus tamquam equus equiti. (a) Eques enim non homo & equus, ſed ſolus homo eſt: ideo tamen eques dicitur, quod aliquo modo ſe habeat ad equum. An corpus ſolum ſit homo, aliquo modo ſe habens ad animam, ſicut poculum ad potionem: non enim calix & potio, quam continet calix, ſimul dicitur poculum, ſed calix ſolus; ideo tamen quod potioni continendæ ſit accommodatus. An vero nec anima ſola, nec ſolum corpus, ſed ſimul utrumque ſit homo, cujus pars ſit una, ſive anima, ſive corpus, ille autem totus ex utroque conſtet, ut homo ſit: ſicut duos equos junctos bigas vocamus, quorum ſive dexter, ſive ſiniſter, pars eſt bigarum, unum vero eorum quoquo modo ſe habeat ad alterum, bigas non dicimus, ſed ambos ſimul. Horum autem trium hoc eligit tertium, hominemque nec animam ſolam, nec ſolum corpus, ſed animam ſimul & corpus eſſe arbitratur. Proinde ſummum bonum hominis, quo fit beatus, ex utriuſque rei bonis conſtare dicit, & animæ ſcilicet & corporis. Ac per hoc prima illa naturæ propter ſe ipſa exiſtimat expetenda; ipſamque virtutem quam doctrina inſerit velut artem vivendi, quæ in animæ bonis eſt excellentiſſimum bonum. Quapropter eadem virtus, id eſt, ars agendæ vitæ, cum acceperit prima naturæ, quæ ſine illa erant, ſed tamen erant etiam quando eis doctrina adhuc deerat, omnia propter ſe ipſam appetit, ſimulque etiam ſe ipſam: omnibuſque ſimul & ſe ipſa utitur, eo fine ut omnibus delectetur atque perfruatur, magis minuſque, ut quæque inter ſe majora atque minora ſunt, tamen omnibus gaudens, & quædam minora, ſi neceſſitas poſtulat, propter majora vel adipiſcenda vel tenenda contemnens. Omnium autem bonorum vel animi vel corporis, nihil ſibi virtus omnino præponit. Hæc enim bene utitur & ſe ipſa, & ceteris quæ hominem faciunt beatum bonis. Ubi vero ipſa non eſt, quamlibet multa ſint bona, non (b) bono ejus ſunt, cujus ſunt; ac per hoc jam nec ejus bona dicenda ſunt, cui male utenti utilia eſſe non poſſunt. Hæc ergo vita hominis, quæ virtute & aliis animi & corporis bonis, ſine quibus virtus eſſe non poteſt, fruitur, beata eſſe dicitur: ſi vero & aliis, ſine quibus eſſe virtus poteſt, vel ullis, vel pluribus, beatior: ſi autem prorſus omnibus, ut nullum omnino bonum deſit, vel animi vel corporis, beatiſſima. Non enim hoc eſt vita, quod virtus; quoniam non omnis vita, ſed ſapiens vita virtus eſt: & tamen qualiſcumque vita ſine ulla virtute poteſt eſſe; virtus vero ſine ulla vita non poteſt eſſe. Hoc & de memoria dixerim atque ratione, & ſi quid aliud tale eſt in homine. Sunt enim hæc & ante doctrinam, ſine his autem non poteſt eſſe ulla doctrina: ac per hoc nec virtus, quæ utique diſcitur. Bene autem currere, pulcrum eſſe corpore, viribus ingentibus prævalere, & cetera hujuſmodi talia ſunt, ut & virtus ſine his eſſe poſſit, & ipſa ſine virtute: (c) bona ſunt tamen; & ſecundum iſtos etiam ipſa propter ſe ipſam diligit virtus, utiturque illis & fruitur, ſicut virtutem decet.

2. Hanc vitam beatam etiam ſocialem perhibent eſſe, quæ amicorum bona propter ſe ipſa diligat ſicut ſua, eiſque propter ipſos hoc velit quod ſibi; ſive in domo ſint, ſicut conjunx & liberi & quicumque domeſtici: ſive in loco, ubi domus ejus eſt, ſicuti eſt urbs, ut ſunt hi qui cives vocantur; ſive in toto orbe, ut ſunt gentes, quas ei ſocietas humana conjungit; ſive in ipſo mundo, qui cenſetur nomine cæli & terræ, ſicut eſſe dicunt deos, quos volunt amicos eſſe homini ſapienti, quos nos familiarius

Ange-

Homo quid.

(a) Hic in editis additur, *quærendum putat*: pro quo in MSS. relinquitur ſubaudiendum, *dubitat*.

(b) Editi, *non bona ejus ſunt*. Melius MSS. *non bono*.

(c) Editi, *& ipſa ſine virtute bona ſint: tamen & ſecundum iſtos etiam ipſa* &c. Emendantur ex MSS.

Angelos dicimus. De bonorum autem & e con-
trario malorum finibus negant ullo modo eſſe
dubitandum, & hanc inter ſe & novos Acade-
micos affirmant eſſe diſtantiam, nec eorum in-
tereſt quidquam, ſive Cynico, ſive alio quoli-
bet habitu & victu in his finibus, quos veros
putant, quiſque philoſophetur. Ex tribus porro
illis vitæ generibus, otioſo, actuoſo, & quod
ex utroque compoſitum eſt, hoc tertium ſibi
placere aſſeverant. Hæc ſenſiſſe atque docuiſſe
Academicos veteres, Varro aſſerit, auctore An-
tiocho magiſtro Ciceronis & ſuo, quem ſane
Cicero in pluribus fuiſſe Stoicum, quam vete-
rem Academicum vult videri. Sed quid ad
nos, qui potius de rebus ipſis judicare debemus,
quam pro magno de hominibus quid quiſque
ſenſerit ſcire?

CAPUT IV.

De ſummo bono & ſummo malo quid Chriſtiani ſentiant contra philoſophos, qui ſummum bonum in ſe ſibi eſſe dixerunt.

1. SI ergo quæratur a nobis, quid Civitas Dei
de his ſingulis interrogata reſpondeat,
ac primum de finibus bonorum malorumque
quid ſentiat, reſpondebit æternam vitam eſſe
ſummum bonum, æternam vero mortem ſum-
mum malum: propter illam proinde adipiſcen-
dam, iſtamque vitandam, recte nobis eſſe vi-
vendum. Propter quod ſcriptum eſt: *Juſtus ex*
Habac. 2. 4. *fide vivit*. Quoniam neque bonum noſtrum jam
videmus, unde oportet ut credendo quæramus;
Gal. 3. 11. neque ipſum recte vivere nobis ex nobis eſt, ni-
ſi credentes adjuvet & orantes, qui & ipſam fi-
dem dedit, qua nos ab illo adjuvandos eſſe cre-
damus. Illi autem qui in iſta vita fines bono-
rum & malorum eſſe putaverunt, ſive in cor-
pore, ſive in animo, ſive in utroque ponentes
ſummum bonum; atque ut id explicatius eloquar,
ſive in voluptate, ſive in virtute, ſive in utraque;
ſive in quiete, ſive in virtute, ſive in utraque; ſive
in voluptate ſimul & quiete, ſive in virtute, ſive
in utriſque; ſive in primis naturæ, ſive in virtute,
ſive in utriſque: hic beati eſſe, & a ſe ipſis beati
fieri mira vanitate voluerunt. Irriſit hos Veri-
Pſal. 93. 11. tas per Prophetam dicentem, *Novit Dominus*
cogitationes hominum, vel ſicut hoc teſtimonium
1. Cor. 3. 20. poſuit apoſtolus Paulus, *Dominus novit cogita-*
tiones ſapientium, quoniam vanæ ſunt.

2. Quis enim ſufficit, quantovis eloquentiæ
flumine, vitæ hujus miſerias explicare? Quam
lamentatus eſt Cicero in conſolatione de morte
filiæ, ſicut potuit: ſed quantum eſt quod potuit?
Ea quippe quæ dicuntur prima naturæ, quando,
ubi, quomodo tam bene ſe habere in hac vita
poſſunt, ut non ſub incertis caſibus fluctuent?
Quis enim dolor contrarius voluptati, quæ in-
quietudo contraria quieti, in corpus cadere ſa-
pientis non poteſt? Membrorum certe amputa-
tio vel debilitas hominis expugnat incolumita-
tem, deformitas pulcritudinem, imbecillitas
ſanitatem, vires laſſitudo, mobilitatem torpor,
aut tarditas: ecquid horum eſt, quod nequeat
in carnem ſapientis irruere? Status quoque cor-
poris atque motus, cum decentes atque con-
gruentes ſunt, inter naturæ prima numerantur:
ſed quid ſi aliqua mala valetudo membra tre-
more concutiat? Quid ſi uſque ad ponendas in
terram manus dorſi ſpina curvetur, & hominem
quodam modo quadrupedem faciat? Nonne
omnem ſtatuendi corporis & movendi ſpeciem
decuſque pervertet? Quid ipſius animi primige-
nia quæ appellantur bona, ubi duo prima po-
nunt propter comprehenſionem perceptionem-
que veritatis, ſenſum & intellectum? Sed qua-
lis quantuſque remanet ſenſus, ſi, ut alia ta-
ceam, fiat homo ſurdus & cæcus? Ratio vero
& intelligentia quo recedet, ubi ſopietur, ſi
aliquo morbo efficiatur inſanus? Phrenetici mul-
ta abſurda cum dicunt, vel faciunt, plerumque
a bono ſuo propoſito & moribus aliena, immo
ſuo bono propoſito moribuſque contraria, ſive
illa cogitemus, ſive videamus, ſi digne conſi-
deremus, lacrimas tenere vix poſſumus, aut
forte nec poſſumus. Quid dicam de his, qui
dæmonum patiuntur incurſus? Ubi habent ab-
ſconditam vel obrutam intelligentiam ſuam,
quando ſecundum ſuam voluntatem & anima
eorum & corpore malignus utitur ſpiritus? Et
quis confidit hoc malum in hac vita evenire
non poſſe ſapienti? Deinde perceptio veritatis
in hac carne qualis aut quanta eſt, quando, ſi-
cut legitimus in veraci libro Sapientiæ, *Cor-* Sap. 9.
pus corruptibile aggravat animam, & deprimit 15.
terrena inhabitatio ſenſum multa cogitantem?
Impetus porro vel actionis appetitus, ſi hoc mo-
do recte Latine appellatur, ea quam Græci vo-
cant ὁρμὴν, quia & ipſam primis naturæ de-
putant bonis, nonne ipſe eſt, quo geruntur
etiam inſanorum illi miſerabiles motus, & facta
quæ horremus, quando pervertitur ſenſus ratio-
que ſopitur?

3. Porro ipſa virtus, quæ non eſt inter pri-
ma naturæ, quoniam eis poſtea doctrina intro-
ducente ſupervenit, cum ſibi bonorum culmen
vindicet humanorum, quid hic agit niſi per-
petua bella cum vitiis, nec exterioribus, ſed
interioribus; nec alienis, ſed plane noſtris &
propriis; maxime illa, quæ Græce σωφροσύνη, La-
tine temperantia nominatur, qua carnales fre-
nantur libidines, ne in quæque flagitia mentem
conſentientem trahant? Neque enim nullum
eſt vitium, cum ſicut dicit Apoſtolus: *Caro* Gal. 5.
concupiſcit adverſus ſpiritum: cui vitio contraria 17.
virtus eſt, cum ſicut idem dicit: *Spiritus con-*
cupiſcit adverſus carnem. Hæc enim, inquit, *in-*
vicem adverſantur, ut non ea quæ vultis faciatis.
Quid autem facere volumus, cum perfici volu-
mus finem ſummi boni, niſi ut caro adverſus
ſpiritum non concupiſcat, nec ſit in nobis hoc
vitium, contra quod ſpiritus concupiſcat? Quod
in hac vita quamvis velimus, quoniam facere
non valemus, id ſaltem in adjutorio Dei facia-
mus

Digitized by Google

mus, ne carni concupiſcenti adverſus ſpiritum, ſpiritu ſuccumbente cedamus, & ad perpetrandum peccatum noſtra conſenſione pertrahamur. Abſit ergo ut, quamdiu in hoc bello inteſtino ſumus, jam nos beatitudinem, ad quam vincendo volumus pervenire, adeptos eſſe credamus. Et quis eſt uſque adeo ſapiens, ut contra libidines nullum habeat omnino conflictum?

4. Quid illa virtus, quæ prudentia dicitur? Nonne tota vigilantia ſua bona diſcernit a malis, ut in illis appetendis iſtiſque vitandis nullus error obrepat? Ac per hoc & ipſa nos in malis, vel mala in nobis eſſe teſtatur. Ipſa enim docet nos, malum eſſe ad peccandum conſentire, bonumque eſſe ad peccandum non conſentire libidini. Illud tamen malum, cui nos non conſentire docet prudentia, facit temperantia, nec prudentia, nec temperantia tollit huic vitæ. Quid juſtitia, cujus munus eſt ſua cuique tribuere, (unde fit in ipſo homine quidam juſtus ordo naturæ, ut anima ſubdatur Deo & animæ caro, ac per hoc Deo & anima & caro) nonne demonſtrat in eo ſe adhuc opere laborare potius, quam in hujus operis jam fine requieſcere? Tanto quippe minus anima ſubditur Deo, quanto minus Deum in ipſis ſuis cogitationibus concipit; & tanto minus animæ ſubditur caro, quanto magis adverſus ſpiritum concupiſcit. Quamdiu ergo nobis ineſt hæc infirmitas, hæc peſtis, hic languor, quomodo nos jam ſalvos; & ſi nondum ſalvos, quomodo jam beatos illa finali beatitudine dicere audebimus? Jam vero illa virtus, cujus nomen eſt fortitudo, in quantacumque ſapientia evidentiſſima teſtis eſt humanorum malorum, quæ compellitur patientia tolerare. Quæ mala Stoici philoſophi miror qua fronte mala non eſſe contendant, quibus* fatentur, ſi tanta fuerint, ut ea ſapiens vel non poſſit, vel non debeat ſuſtinere, cogi eum mortem ſibimet inferre, atque ex hac vita emigrare. Tantus autem ſuperbiæ ſtupor eſt in his hominibus, hic ſe habere finem boni & a ſe ipſis fieri beatos putantibus, ut ſapiens eorum, hoc eſt, qualem mirabili vanitate deſcribunt, etiam ſi excæcetur, obſurdeſcat, obmuteſcat, membris debilitetur, doloribus crucietur, & ſi quid aliud talium malorum dici aut cogitari poteſt, incidat in eum, quo ſibi mortem cogatur inferre, hanc in his malis vitam conſtitutam (*a*), eos non pudeat beatam vocare. O vitam beatam, quæ ut finiatur, mortis quærit auxilium! Si beata eſt, maneatur in ea: (*b*) ſi vero propter iſta mala fugitur ab ea, quomodo eſt beata? Aut quomodo iſta non ſunt mala, quæ vincunt fortitudinis bonum, eamdemque fortitudinem non ſolum ſibi cedere, verum etiam delirare compellunt, ut eamdem vitam & dicat beatam, & perſuadeat eſſe fugiendam? Quis uſque adeo cæcus eſt, ut non videat, quod ſi beata eſſet, fugienda non eſſet? Sed (*c*) ſi propter infirmitatis pondus, qua premitur, hanc fugiendam fatentur; quid igitur cauſſæ eſt, cur non etiam miſeram fracta ſuperbiæ cervice fateantur? Utrum, obſecro, Cato* ille patientia, an potius impatientia ſe peremit? Non enim hoc feciſſet niſi victoriam Cæſaris impatienter tuliſſet. Ubi eſt fortitudo? Nempe ceſſit, nempe ſuccubuit, nempe uſque adeo ſuperata eſt, ut vitam beatam derelinqueret, deſereret, fugeret. An non erat jam beata? Miſera ergo erat. Quomodo igitur mala non erant, quæ vitam miſeram fugiendamque faciebant?

* Apud Cicer. 3. de finibus & 1. Tuſc.

* Cato Uticenſis.

5. Quapropter etiam ipſi, qui mala iſta eſſe confeſſi ſunt, ſicut Peripatetici, ſicut veteres Academici, quorum ſectam Varro defendit, tolerabilius quidem loquuntur: ſed eorum quoque mirus eſt error, quod in his malis, etſi tam gravia ſint, ut morte fugienda ſint, ab ipſo ſibimet illata, qui hæc patitur, vitam beatam tamen eſſe contendunt. Mala ſunt, inquit, tormenta atque cruciatus corporis; & tanto ſunt pejora, quanto potuerint eſſe majora; quibus ut careas, ex hac vita fugiendum eſt. Qua vita obſecro? Hac, inquit, quæ tantis aggravatur malis. Certe ergo beata eſt in eiſdem ipſis malis, propter quæ dicis eſſe fugiendam? An ideo beatam dicis, quia licet tibi ab his malis morte diſcedere? Quid ſi ergo in eis aliquo judicio divino tenereris, nec permittereris mori, nec umquam ſine illis eſſe (*d*) ſinereris? Nempe tunc ſaltem miſeram talem diceres vitam. Non igitur propterea miſera non eſt, quia cito relinquitur: quando quidem ſi ſempiterna ſit, etiam abs te ipſo miſera judicatur. Non itaque propterea, quoniam brevis eſt, nulla miſeria debet videri; aut quod eſt abſurdius, quia brevis miſeria eſt, ideo etiam beatitudo appellari. Magna vis eſt in eis malis, quæ cogunt hominem, ſecundum ipſos etiam ſapientem, ſibimet auferre quod homo eſt: cum dicant, & verum dicant,* hanc eſſe naturæ primam quodam modo & maximam vocem, ut homo concilietur ſibi, & propterea mortem naturaliter fugiat; ita ſibi amicus, ut eſſe ſe animal, & in hac conjunctione corporis atque animæ vivere velit, (*e*) vehementerque appetat. Magna vis eſt in eis malis, quibus iſte naturæ vincitur ſenſus, quo mors omni modo omnibus viribus conatibuſque vitatur; & ita vincitur, ut quæ vitabatur, optetur, appetatur; & ſi non potuerit aliunde contingere, ab ipſo homine ſibimet inferatur. Magna vis eſt in eis malis, quæ fortitudinem faciunt

* Cicer. in 1. offic. & in 3. & 5. de finibus

(a) MSS. *eum non pudeat*.

(b) Omnes MSS. hæc omittunt, *ſi vero propter iſta mala fugitur ab ea, quomodo eſt beata? Aut*; poſtque *maneatur in ea*, proxime jungunt, *Quomodo iſta non ſunt mala* &c.

(c) Plures & probæ notæ MSS. *Sed aperta infirmitatis voce fugiendam fatentur: quid igitur cauſſæ eſt* &c.

(d) Sola editio Lov. *morte ſinereris*.

(e) In MSS. *velit vehementer atque appetat*.

ciunt homicidam: ſi tamen adhuc dicenda eſt fortitudo, quæ ita his malis vincitur, ut hominem, quem ſicut virtus regendum tuendumque ſuſcepit, non modo non poſſit per patientiam cuſtodire, ſed ipſa inſuper cogatur occidere. Debet quidem etiam mortem ſapiens ferre patienter, ſed quæ accidit aliunde. Secundum iſtos autem ſi eam ſibi ipſe inferre compellitur, profecto fatendum eſt eis, non ſolum mala, ſed intolerabilia etiam mala eſſe, quæ hoc eum perpetrare compellunt. Vita igitur, quæ iſtorum tam magnorum tamque gravium malorum aut premitur oneribus, aut ſubjacet caſibus, nullo modo beata diceretur, ſi homines qui hoc dicunt, ſicut victi malis ingraveſcentibus, cum ſibi ingerunt mortem, cedunt infelicitati, ita victi certis rationibus, cum quærunt beatam vitam, dignarentur cedere veritati, & non ſibi putarent in iſta mortalitate fine ſummi boni eſſe gaudendum; ubi virtutes ipſæ, quibus hic certe nihil melius atque utilius in homine reperitur, quanto majora ſunt adjutoria contra vim periculorum, laborum, dolorum, tanto fideliora teſtimonia miſeriarum. Si enim veræ virtutes ſunt, quæ niſi in eis, quibus vera ineſt pietas, eſſe non poſſunt: non ſe profitentur hoc poſſe, ut nullas miſerias patiantur homines, in quibus ſunt: neque enim mendaces ſunt veræ virtutes, ut hoc profiteantur; ſed ut vita humana, quæ tot & tantis hujus ſæculi malis eſſe cogitur miſera, ſpe futuri ſæculi ſit beata, ſicut & ſalva. Quomodo enim beata eſt, quæ nondum ſalva eſt? Unde & apoſtolus Paulus non de hominibus imprudentibus, impatientibus, intemperantibus & iniquis, ſed de his qui ſecundum veram pietatem viverent, & ideo virtutes quas haberent, veras haberent, ait, *Spe enim ſalvi facti ſumus. Spes autem quæ videtur, non eſt ſpes. Quod enim quis videt, quid ſperat? Si autem quod non videmus ſperamus, per patientiam exſpectamus.* (Rom. 8. 24. & 25.) Sicut ergo ſpe ſalvi, ita ſpe beati facti ſumus: & ſicut ſalutem, ita beatitudinem, non jam tenemus præſentem, ſed exſpectamus futuram: & hoc *per patientiam*; quia in malis ſumus, quæ patienter tolerare debemus, donec ad illa veniamus bona, ubi omnia erunt, quibus ineffabiliter delectemur; nihil erit autem, quod jam tolerare debeamus. Talis ſalus, quæ in futuro erit ſæculo, ipſa erit etiam finalis beatitudo. Quam beatitudinem illi philoſophi, quoniam non videntes nolunt credere, hic ſibi conantur falſiſſimam fabricare, quanto ſuperbiore, tanto mendaciore virtute.

CAPUT V.

De ſociali vita, quæ cum maxime expetenda ſit multis offenſionibus ſæpe ſubvertitur.

QUOD autem ſocialem vitam volunt eſſe ſapientis, nos multo amplius approbamus. Nam unde iſta Dei Civitas, de qua hujus Operis ecce jam undevigeſimum librum verſamus in manibus, vel inchoaretur exortu, vel progrederetur excurſu, vel apprehenderet debitos fines, ſi non eſſet ſocialis vita ſanctorum? Sed in hujus mortalitatis ærumna, quot & quantis abundet malis ſocietas humana, quis enumerare valeat? quis æſtimare ſufficiat? Audiant apud Comicos ſuos hominem cum ſenſu atque conſenſu omnium hominum dicere: * Duxi uxorem, quam ibi miſeriam vidi? Nati filii, alia cura. (* Terent. Adelph. Act. 3. ſc. 4.) Quid itidem illa, quæ in amore vitia commemorat idem Terentius, * Injuriæ, ſuſpiciones, inimicitiæ, (a) bellum, pax rurſum: (* Eunuch. Act. 1. ſc. 1.) nonne res humanas ubique impleverunt? nonne & in amicorum honeſtis amoribus plerumque contingunt? Nonne his uſquequaque plenæ ſunt res humanæ, ubi injurias, ſuſpiciones, inimicitias, bellum, mala certa ſentimus; pacem vero incertum bonum, quoniam corda eorum, cum quibus eam tenere volumus, ignoramus; & ſi noſſe hodie poſſemus, qualia cras futura eſſent utique neſciremus. Qui porro inter ſe amiciores ſolent eſſe, vel debent, quam qui una etiam continentur domo? Et tamen quis inde ſecurus eſt, cum tanta ſæpe mala ex eorum occultis inſidiis exſtiterint, tanto amariora, quanto pax dulcior fuit; quæ vera putata eſt, cum aſtutiſſime fingeretur? Propter quod omnium pectora ſic adtingit, ut cogat in gemitum quod ait Tullius: „Nullæ ſunt occultiores inſidiæ, „quam hæ quæ latent in ſimulatione officii, aut „in aliquo neceſſitudinis nomine. Nam eum qui „palam eſt adverſarius, facile cavendo vitare poſ„ſis: hoc vero occultum, inteſtinum ac domeſti„cum malum non (b) ſolum exſiſtit, verum etiam „opprimit, antequam proſpicere atque explorare „potueris. (Cicero in Verrem l. 1.) Propter quod etiam divina vox illa: *Et inimici hominis, domeſtici ejus*, (Matth. 10. 36.) cum magno dolore cordis auditur: quia etſi quiſque tam fortis ſit, ut æquo animo perferat; vel tam vigilans, ut provido conſilio caveat, quæ adverſus eum molitur amicitia ſimulata: eorum tamen hominum perfidorum malo, cum eos eſſe peſſimos experitur, ſi ipſe bonus eſt, graviter excrucietur neceſſe eſt; ſive ſemper mali fuerint, & ſe bonos finxerint, ſive in iſtam malitiam ex bonitate mutati ſint. Si ergo domus commune perfugium in his malis humani generis tuta non eſt, quid civitas, quæ quanto major eſt, tanto forum ejus litibus & civilibus & criminalibus plenius, etiamſi quieſcant, non ſolum turbulentæ, verum ſæpius & cruentæ ſeditiones, ac bella civilia, a quorum eventis ſunt aliquando liberæ civitates, a periculis numquam?

(a) Hic apud Terentium additur, *induciæ*.

(b) Apud Ciceronem, *non modo non exſiſtit*.

CAPUT VI.

De errore humanorum judiciorum, cùm veritas latet.

QUID ipſa judicia hominum de hominibus, quæ civitatibus in quantalibet pace manentibus deeſſe non poſſunt, qualia putamus eſſe, quam miſera, quam dolenda? Quando quidem hi judicant, qui conſcientias eorum, de quibus judicant, cernere nequeunt. Unde ſæpe coguntur tormentis innocentium teſtium ad alienam cauſſam pertinentem quærere veritatem. Quid cum in ſua cauſſa quiſque torquetur; & cum quæritur utrum ſit nocens, cruciatur, & innocens luit pro incerto ſcelere certiſſimas pœnas; non quia illud commiſiſſe detegitur, ſed quia non commiſiſſe neſcitur? Ac per hoc ignorantia judicis plerumque eſt calamitas innocentis. Et quod eſt intolerabilius, magiſque plangendum, rigandumque, ſi fieri poſſet, fontibus lacrimarum; cum propterea judex torqueat accuſatum, ne occidat neſciens innocentem, fit per ignorantiæ miſeriam, ut & tortum & innocentem occidat, quem ne innocentem occideret torſerat. Si enim ſecundum iſtorum ſapientiam delegerit ex hac vita fugere, quam diutius illa ſuſtinere tormenta; quod non commiſit, commiſiſſe ſe dicit. Quo damnato & occiſo, utrum nocentem an innocentem judex occiderit, adhuc neſcit, quem ne innocentem neſciens occideret torſit: ac per hoc innocentem, & ut ſciret torſit, & dum neſciret occidit. In his tenebris vitæ ſocialis, ſedebit judex ille ſapiens, an non ſedebit? Sedebit plane. Conſtringit enim eum, & ad hoc officium pertrahit humana ſocietas, quam deſerere nefas ducit. Hoc enim nefas eſſe non ducit, quod teſtes innocentes in cauſſis torquentur alienis: quod hi qui arguuntur, vi doloris plerumque ſuperati, & de ſe falſa confeſſi, etiam puniuntur innocentes, cum jam torti fuerint innocentes: quod etſi non morte puniantur, in ipſis vel ex ipſis tormentis plerumque moriuntur: (a) quod aliquando & ipſi qui arguunt, humanæ ſocietati fortaſſe, ne crimina impunita ſint, prodeſſe cupientes, & mentientibus teſtibus, reoque ipſo contra tormenta durante immaniter, nec fatente, probare quod objiciunt non valentes, quamvis vera objecerint, a judice neſciente damnantur. Hæc tot & tanta mala non deputat eſſe peccata: non enim hæc facit ſapiens judex nocendi voluntate, ſed neceſſitate neſciendi; & tamen quia cogit humana ſocietas, neceſſitate etiam judicandi. Hæc eſt ergo quam dicimus, miſeria certe hominis, etſi non malitia ſapientis. An vero neceſſitate neſciendi atque judicandi torquet inſontes, punit inſontes, & parum eſt illi quod non eſt reus, ſi non ſit inſuper & beatus? Quanto conſideratius & homine dignius, (b) agnoſcit in iſta neceſſitate miſeriam, eamque in ſe odit; & ſi pie ſapit, clamat ad Deum: *De neceſſitatibus meis* Pſal. 24. 17.
erue me?

CAPUT VII.

De diverſitate linguarum, qua ſocietas hominum dirimitur; & de miſeria bellorum, etiàm quæ juſta dicuntur.

POST civitatem vel urbem ſequitur orbis terræ, in quo tertium gradum ponunt ſocietatis humanæ, incipientes a domo, atque inde ad urbem, deinde ad orbem progrediendo venientes: qui utique, ſicut aquarum congeries, quanto major eſt, tanto periculis plenior. In quo primum linguarum diverſitas hominem alienat ab homine. Nam ſi duo ſibimet invicem fiant obviam, neque præterire, ſed ſimul eſſe aliqua neceſſitate cogantur, quorum neuter norit linguam alterius; facilius ſibi animalia muta, etiam diverſi generis, quam illi, cum ſint homines ambo, ſociantur. Quando enim quæ ſentiunt, inter ſe communicare non poſſunt, propter ſolam linguæ diverſitatem, nihil prodeſt ad conſociandos homines tanta ſimilitudo naturæ, ita ut libentius homo ſit cum cane ſuo, quam cum homine alieno. At enim opera data eſt, ut imperioſa civitas non ſolum jugum, verum etiam linguam ſuam domitis gentibus per pacem ſocietatis imponeret; per quam non deeſſet, immo & abundaret etiam interpretum copia. Verum eſt: ſed hoc quam multis & quam grandibus bellis, quanta ſtrage hominum, quanta effuſione humani ſanguinis comparatum eſt? Quibus tranſactis, non eſt tamen eorumdem malorum finita miſeria. Quamvis enim non defuerint, neque hoſtes deſint, exteræ nationes, contra quas ſemper bella geſta ſunt, & geruntur: tamen etiam ipſa imperii latitudo peperit pejoris generis bella, ſocialia ſcilicet & civilia, quibus miſerabilius quatitur genus humanum, ſive cum belligeratur, ut aliquando conquieſcant; ſive cum timetur, ne rurſus exſurgant. Quorum malorum multas & multiplices clades, duras & diras neceſſitates, ſi ut dignum eſt eloqui velim, quamquam nequaquam ſicut res poſtulat poſſim; quis erit prolixæ diſputationis modus? Sed ſapiens, inquiunt, juſta bella geſturus eſt. Quaſi non, ſi ſe hominem meminit, multo magis dolebit juſtorum neceſſitatem ſibi exſtitiſſe bellorum: quia niſi juſta eſſent, ei gerenda non eſſent, ac per hoc ſapienti nulla bella eſſent. Iniquitas enim partis adverſæ juſta bella ingerit gerenda ſapienti: quæ iniquitas utique homini eſt dolenda, quia hominum eſt, etſi nulla ex ea bellandi neceſſitas naſceretur. Hæc itaque mala tam magna, tam horrenda, tam ſæva quiſquis cum dolore conſiderat, miſeriam fateatur. Quiſquis autem vel patitur ea ſine animi dolore, vel cogitat, multo utique miſerius ideo ſe putat beatum, quia

(a) Sola editio Lov. *Quid quod aliquando &c.*

(b) Vind. Am. & Er. *Quanto conſideratius & homine dignius, & hominem agnoſcit {in iſta neceſſitate, eamque miſeriam in ſe odit, &c.*

quia & humanum perdidit ſenſum.

CAPUT VIII.

Quod amicitia bonorum ſecura eſſe non poſſit, dum a periculis quæ in hac vita ſunt, trepidari neceſſe ſit.

SI autem non contingat quædam ignorantia ſimilis dementiæ, quæ tamen in hujus vitæ miſera conditione ſæpè contingit, ut credatur vel amicus eſſe qui inimicus eſt, vel inimicus qui amicus eſt; quid nos conſolatur in hac humana ſocietate erroribus ærumniſque pleniſſima, niſi fides non ficta, & mutua dilectio verorum & bonorum amicorum? Quos quanto plures & in locis pluribus habemus, tanto longius latiuſque metuimus, ne quid eis contingat mali de tantis malorum aggeribus hujus ſæculi. Non enim tantummodo ſolliciti ſumus, ne fame, ne bellis, ne morbis, ne captivitatibus affligantur, ne in eadem ſervitute talia patiantur, qualia nec cogitare ſufficimus: verum etiam, ubi timor eſt multo amarior, ne in perfidiam, malitiam nequitiamque mutentur. Et quando iſta contingunt, (tanto utique plura, quanto illi ſunt plures, (*a*) & in pluribus locis) & in noſtram notitiam perferuntur, quibus cor noſtrum flagris uratur, quis poteſt, niſi qui talia ſentit, advertere? Mortuos quippe audire mallemus: quamvis & hoc ſine dolore non poſſimus audire. Quorum enim nos vita propter amicitiæ (*b*) ſolatia delectabat, unde fieri poteſt ut eorum mors nullam nobis ingerat mæſtitudinem? Quam qui prohibet, prohibeat, ſi poteſt, amica colloquia, interdicat amicalem (*c*) vel intercidat affectum, omnium humanarum neceſſitudinum vincula mentis immiti ſtupore diſrumpat; aut ſic eis utendum cenſeat, ut nulla ex eis animum dulcedo perfundat. Quod ſi fieri nullo modo poteſt, etiam hoc quo pacto futurum eſt, ut ejus nobis amara mors non ſit, cujus dulcis eſt vita? Hinc eſt enim & luctus, (*d*) quoddam non inhumani cordis quaſi vulnus, aut ulcus, cui ſanando adhibentur officioſæ conſolationes. Non enim propterea non eſt quod ſanetur, quoniam quanto eſt animus melior, tanto in eo citius faciliuſque ſanatur. Cum igitur etiam de cariſſimorum mortibus, maxime quorum ſunt humanæ ſocietati officia neceſſaria, nunc mitius, nunc aſperius affligatur vita mortalium; mortuos tamen eos, quos diligimus, quam vel a fide, vel a bonis moribus lapſos, hoc eſt, in ipſa anima mortuos audire ſeu videre mallemus: qua ingenti materia malorum plena eſt terra; propter (Job. 7. 1.) quod ſcriptum eſt: *Numquid non tentatio eſt vita humana ſuper terram?* Et propter quod ipſe Dominus ait: *Væ mundo ab ſcandalis*. Et iterum, *Quoniam abundavit*, inquit, *iniquitas*, (Matth. 18. 7.) *refrigeſcet caritas multorum*. Ex quo fit, ut bonis (Matth. 24. 12.) amicis mortuis gratulemur, & cum mors eorum nos contriſtet, ipſa nos certius conſoletur: quoniam malis caruerunt, quibus in hac vita etiam boni homines vel conteruntur, vel depravantur, vel in utroque periclitantur.

CAPUT IX.

De amicitia ſanctorum Angelorum, quæ homini in hoc mundo non poteſt eſſe manifeſta, propter fallaciam dæmonum, in quos inciderunt, qui multos ſibi deos colendos putarunt.

IN ſocietate vero ſanctorum Angelorum, quam philoſophi illi, qui nobis deos amicos eſſe voluerunt, quarto conſtituerunt loco, velut ad mundum venientes ab orbe terrarum, ut ſic quodam modo complecterentur & cælum; nullo modo quidem metuimus, ne tales amici vel morte nos ſua, vel depravatione contriſtent. Sed quia nobis non ea qua homines familiaritate miſcentur, (quod etiam ipſum ad ærumnas hujus pertinet vitæ) & aliquando ſatanas, ſicut (2. Cor. 11. 14.) legimus, transfigurat ſe (*e*) velut Angelum lucis, ad tentandos eos quos ita vel erudiri opus eſt, vel decipi juſtum eſt; magna Dei miſericordia neceſſaria eſt, ne quiſquam cum bonos Angelos amicos ſe habere putat, habeat malos dæmones amicos fictos, eoſque tanto nocentiores, quanto aſtutiores ac fallaciores patiatur inimicos. Et cui magna illa Dei miſericordia neceſſaria eſt, niſi magnæ humanæ miſeriæ, quæ ignorantia tanta premitur, ut facile iſtorum ſimulatione fallatur? Et illos quidem philoſophos in impia Civitate, qui deos ſibi amicos eſſe dixerunt, in dæmones malignos incidiſſe certiſſimum eſt, quibus tota ipſa Civitas ſubditur, æternum cum eis habitura ſupplicium. Ex eorum quippe ſacris, vel potius ſacrilegiis, quibus eos colendos, & ex ludis immundiſſimis, ubi eorum crimina celebrantur, quibus eos placandos putaverunt, eiſdem ipſis auctoribus & exactoribus talium tantorumque dedecorum, ſatis ab eis qui colantur apertum eſt.

CAPUT X.

Quis fructus ſanctis de ſuperata hujus vitæ tentatione (f) paratus ſit.

SED neque ſancti & fideles unius veri Dei ſummique cultores, ab eorum fallaciis & multiformi tentatione ſecuri ſunt. In hoc enim loco infirmitatis & diebus malignis etiam iſta ſollicitudo non eſt inutilis; ut illa ſecuritas, ubi pax pleniſſima atque certiſſima eſt, deſiderio ferventiore quæratur. Ibi enim erunt naturæ munera, hoc eſt, quæ naturæ noſtræ ab-

(a) Hic plerique MSS. omittunt, *& in pluribus locis*.

(b) Vind. Am. Er. *amicitiæ ſpecialis ſolatia*. Lov. *amicitiæ ſocialis ſolatia*. At MSS. nec habent *ſpecialis*, nec *ſocialis*.

(c) In editis, *interdicat amicalem ſocietatem, vel intercidat affectum*. Abeſt *ſocietatem* a MSS. & verbum *amicalem* ad *affectum* refertur tamquam adjectivum ad ſubſtantivum.

(d) Ita plerique & melioris notæ MSS. Editi vero, *luctus quidam in humano corde*.

(e) Editi *in Angelum*. At MSS. *velut Angelum*; & ſic paſſim Auguſt.

(f) In MSS. *pariatur*.

omnium naturarum Creatore donantur, non ſolum bona, verum etiam ſempiterna; non ſolum in animo, qui ſanatur per ſapientiam, verum etiam in corpore, quod reſurrectione renovabitur. Ibi virtutes, non contra ulla vitia vel mala quæcumque certantes, ſed habentes victoriæ præmium æternam pacem, quam nullus adverſarius inquietet. Ipſa eſt enim beatitudo finalis, ipſe perfectionis finis, qui conſumentem non habet finem. Hic autem dicimur quidem beati, quando pacem habemus, quantulacumque hic haberi poteſt in vita bona: ſed hæc beatitudo illi, quam finalem dicimus, beatitudini comparata, prorſus miſeria reperitur. Hanc ergo pacem, qualis hic poteſt eſſe, mortales homines in rebus mortalibus quando habemus, ſi recte vivimus, bonis ejus recte utitur virtus: quando vero eam non habemus, etiam malis, quæ homo patitur, bene utitur virtus. Sed TUNC EST VERA VIRTUS, quando & omnia bona quibus bene utitur, & quidquid in bono uſu bonorum & malorum facit, & ſe ipſam ad eum finem refert, ubi nobis talis & tanta pax erit, qua melior & major eſſe non poſſit.

CAPUT XI.

De beatitudine pacis æternæ, in qua ſanctis finis eſt, id eſt, vera perfectio.

QUAPROPTER poſſumus dicere, (a) fines bonorum noſtrorum eſſe pacem, ſicut æternam eſſe diximus vitam, præſertim quia ipſi Civitati Dei, de qua nobis eſt iſta operoſiſſima diſputatio, in ſancto dicitur Pſalmo:
Pſ. 147. 12. *Lauda Jeruſalem Dominum, collauda Deum tuum Sion: Quoniam confirmavit ſeras portarum tuarum, benedixit filios tuos in te, qui poſuit fines tuos pacem.* Quando enim confirmatæ fuerint ſeræ portarum ejus, jam in illam nullus intrabit, nec ab illa ullus exibit. Ac per hoc fines ejus eam debemus hic intelligere pacem, quam volumus demonſtrare finalem. Nam & ipſius Civitatis myſticum nomen, id eſt Jeruſalem, quod & ante jam diximus, Viſio pacis interpretatur. Sed quoniam pacis nomen etiam in his rebus mortalibus frequentatur, ubi utique non eſt vita æterna: propterea finem Civitatis hujus, ubi erit ſummum bonum ejus, æternam vitam maluimus commemorare quam pacem.
Rom. 6. 21. De quo fine Apoſtolus ait: *Nunc vero liberati a peccato, ſervi autem facti Deo, habetis fructum veſtrum in ſanctificationem, finem vero vitam æternam.* Sed rurſus quia vita æterna ab his qui familiaritatem non habent cum Scripturis ſanctis, poteſt accipi etiam malorum vita; vel ſecundum quoſdam etiam philoſophos, propter animæ immortalitatem; vel etiam ſecundum fidem noſtram, propter pœnas interminabiles impiorum, qui utique in æternum cruciari non poterunt, niſi etiam vixerint in æternum: profecto finis Civitatis hujus, in quo ſummum habebit bonum, vel pax in vita æterna; vel vita æterna in pace dicendus eſt, ut facilius ab omnibus poſſit intelligi. Tantum eſt enim pacis bonum, ut etiam in rebus terrenis atque mortalibus nihil gratius ſoleat audiri, nihil deſiderabilius concupiſci, nihil poſtremo poſſit melius inveniri. De quo ſi aliquando diutius loqui voluerimus, non erimus, quantum arbitror, oneroſi legentibus, & propter finem Civitatis hujus de qua nobis ſermo eſt, & propter ipſam dulcedinem pacis quæ omnibus cara eſt.

CAPUT XII.

Quod etiam bellantium ſævitia omneſque hominum inquietudines ad pacis finem cupiant pervenire, ſine cujus appetitu nulla natura ſit.

1. QUOD enim mecum quiſquis res humanas naturamque communem utcumque intuetur agnoſcit, ſicut nemo eſt qui gaudere nolit, ita nemo eſt qui pacem habere nolit. Quando quidem & ipſi qui bella volunt, nihil aliud quam vincere volunt: ad glorioſam ergo pacem bellando cupiunt pervenire. Nam quid eſt aliud victoria, niſi ſubjectio repugnantium? quod cum factum fuerit, pax erit. Pacis igitur intentione geruntur & bella, ab his etiam qui virtutem bellicam ſtudent exercere imperando atque pugnando. Unde pacem conſtat belli eſſe optabilem finem. Omnis enim homo etiam belligerando pacem requirit: nemo autem bellum pacificando. Nam & illi qui pacem, in qua ſunt, perturbari volunt, non pacem oderunt, ſed eam pro arbitrio ſuo cupiunt commutari. Non ergo ut ſit pax nolunt, ſed ut ea ſit quam volunt. Denique etſi per ſeditionem ſe ab aliis ſeparaverint, cum eis ipſis conſpiratis vel conjuratis ſuis niſi qualemcumque pacis ſpeciem teneant, non efficiunt quod intendunt. Proinde latrones ipſi, ut vehementius & tutius infeſti ſint paci ceterorum, pacem volunt habere ſociorum. Sed etſi unus ſit tam præpollens viribus, & (b) conſcios ita cavens, ut nulli ſocio ſe committat, ſoluſque inſidians & prævalens, quibus potuerit oppreſſis & exſtinctis prædas agat, cum eis certe quos occidere non poteſt, & quos vult latere quod facit, qualemcumque umbram pacis tenet. In domo autem ſua cum uxore & cum filiis, & ſi quos alios illic habet, ſtudet profecto eſſe pacatus: eis quippe ad nutum obtemperantibus ſine dubio delectatur. Nam ſi non fiat, indignatur, corripit, vindicat: & domus ſuæ pacem, ſi ita neceſſe ſit, etiam ſæviendo componit; quam ſentit eſſe non poſſe, niſi cuidam principio, quod ipſe in domo ſua eſt, cetera in eadem domeſtica ſocietate ſubjecta ſint. Ideoque ſi offerretur ei ſervitus plurium, vel civitatis vel gentis, ita ut ſic ei ſervirent, quemadmodum ſibi domi ſuæ ſerviri volebat; non ſe jam

(a) Er. & Lov. finem. Ceteri libri, fines.

(b) Sola editio Lov. conſortes.

ſe jam latronem latebris conderet, ſed regem conſpicuum ſublimaret, cum eadem in illo cupiditas & malitia permaneret. Pacem itaque cum ſuis omnes habere cupiunt, quos ad ſuum arbitrium volunt vivere. Nam & cum quibus bellum gerunt, ſuos facere, ſi poſſint, volunt, eiſque ſubjectis leges ſuæ pacis imponere.

2. Sed faciamus aliquem, qualem canit poetica & fabuloſa narratio, quem fortaſſe, propter ipſam inſociabilem feritatem, ſemihominem quam hominem dicere maluerunt.

Cacus ſemihomo.

Quamvis ergo hujus regnum diræ ſpeluncæ fuerit ſolitudo, (a) tamque malitia ſingularis, ut ex hac ei nomen inventum ſit; nam malus Græce κακὸς dicitur, quod ille vocabatur: nulla conjunx ei blandum ferret referretque ſermonem, nullis filiis vel alluderet parvulis, vel grandiuſculis imperaret, nullo amici colloquio frueretur, nec Vulcani patris, quo vel hinc tantum non parum felicior fuit, quia tale monſtrum ipſe non genuit: nihil cuiquam daret, ſed a quo poſſet quidquid vellet, & quando poſſet, (b) & quantum vellet auferret: tamen in ipſa ſua ſpelunca ſolitaria, cujus, ut deſcribitur, * ſemper recenti cæde tepebat humus,

*Virgil. Æneid. 8.

nihil aliud quam pacem volebat, in qua nemo illi moleſtus eſſet, nec ejus quietem vis ullius terrorve turbaret. Cum corpore ſuo denique pacem habere cupiebat: & quantum habebat, tantum illi bene erat. Quando quidem membris obtemperantibus imperabat; & ut ſuam mortalitatem adverſum ſe ex indigentia rebellantem, ac ſeditionem famis ad diſſociandam atque excludendam de corpore animam concitantem, quanta poſſet feſtinatione pacaret, rapiebat, necabat, vorabat, & quamvis immanis ac ferus, paci tamen ſuæ vitæ ac ſalutis immaniter & ferociter conſulebat: ac per hoc ſi pacem, quam in ſua ſpelunca atque in ſe ipſo habere ſatis agebat, cum aliis etiam habere vellet, nec malus, nec monſtrum, nec ſemihomo vocaretur. Aut ſi ejus corporis forma, & atrorum ignium vomitus ab eo deterrebat hominum ſocietatem; forte non nocendi cupiditate, ſed vivendi neceſſitate ſæviebat. Verum iſte non fuerit, vel quod magis credendum eſt, talis non fuerit, qualis vanitate poetica deſcribitur. Niſi enim nimis accuſaretur Cacus, parum Hercules laudaretur.

Cacus ab Hercule occiſus, Liv. l. 1.

Talis ergo homo, ſive ſemihomo, melius, ut dixi, creditur non fuiſſe: ſicut multa figmenta poetarum. Ipſæ enim ſæviſſimæ feræ, unde ille partem habuit feritatis, (nam & ſemiferus dictus eſt) genus proprium quadam pace cuſtodiunt, coeundo, gignendo, pariendo, fetus fovendo atque nutriendo, cum ſint pleræque inſociabiles & ſolivagæ: non ſcilicet ut oves, cervi, columbæ, ſturni, apes; ſed ut leones, vulpes, aquilæ, noctuæ. Quæ enim tigris non filiis ſuis mitis immurmurat, & pacata feritate blanditur? Quis milvus, quantumlibet ſolitarius rapinis circumvolet, non conjugium copulat, nidum congerit, ova confovet, pullos alit, & quaſi cum ſua matre-familias ſocietatem domeſticam quanta poteſt pace conſervat? Quanto magis homo fertur quodam modo naturæ ſuæ legibus ad ineundam ſocietatem pacemque cum hominibus, quantum in ipſo eſt, omnibus obtinendam; cum etiam mali pro pace ſuorum belligerent, omneſque, ſi poſſint, ſuos facere velint, ut uni cuncti & cuncta deſerviant; quo pacto, niſi in ejus pacem, vel amando, vel timendo conſentiant? Sic enim ſuperbia perverſe imitatur Deum. Odit namque cum ſociis æqualitatem ſub illo: ſed imponere vult ſociis dominationem ſuam pro illo. Odit ergo juſtam pacem Dei, & amat iniquam pacem ſuam. Non amare tamen qualemcumque pacem nullo modo poteſt. Nullum quippe vitium ita contra naturam eſt, ut naturæ deleat etiam extrema veſtigia.

3. Itaque pacem iniquorum in pacis comparatione juſtorum ille videt nec pacem eſſe dicendam, qui novit præponere recta pravis & ordinata perverſis. Quod autem perverſum eſt, hoc etiam neceſſe eſt ut in aliqua & ex aliqua & cum aliqua rerum parte pacatum ſit, in quibus eſt, vel ex quibus conſtat; alioquin nihil eſſet omnino. Velut ſi quiſquam capite deorſum pendeat, perverſus eſt utique ſitus corporis & ordo membrorum; quia id quod deſuper eſſe natura poſtulat, ſubter eſt, & quod illa ſubter vult eſſe, deſuper factum eſt; (c) conturbavit carnis pacem iſta perverſitas, & ideo eſt moleſta: verumtamen anima corpori ſuo pacata eſt, & pro ejus ſalute ſatagit, & ideo eſt qui doleat; quæ ſi moleſtiis ejus excluſa diſceſſerit, quam diu membrorum manet compago, non eſt ſine quadam partium pace quod remanet, & ideo adhuc eſt qui pendeat. Et quod terrenum corpus in terram nititur, & vinculo quo ſuſpenſum eſt renititur, in ſuæ pacis ordinem tendit & locum quo requieſcat quodam modo ponderis voce poſcit, jamque exanime ac ſine ullo ſenſu, a pace tamen naturali ſui ordinis non recedit, vel cum tenet eam, vel cum fertur ad eam. Si enim adhibeantur medicamenta, atque curatio, quæ formam cadaveris diſſolvi dilabique non (d) ſinat, adhuc pax quædam partes partibus jungit, totamque molem applicat terreno & convenienti, ac per hoc loco pacato. Si autem nulla adhibeatur cura condiendi, ſed naturali curſui relinquatur; tamdiu quaſi tumultuatur diſſidentibus exhalationibus, & noſtro inconvenientibus ſenſui: id enim eſt quod in

(a) Plures MSS. *tamquam*.

(b) Nonnulli MSS. *quæ vellet*, omiſſo &. Alii, *quem*, vel *quum*, vel certe *cum*: paucis exceptis, qui cum editis habent & *quantum vellet*.

(c) Sic MSS. Editi vero, *conturbabit*.

(d) Sola editio Lov. *ſinant*.

in putore ſentitur, donec mundi conveniat elementis & in eorum pacem particulatim paullatimque diſcedat. Nullo modo tamen inde aliquid legibus ſummi illius Creatoris Ordinatoriſque ſubtrahitur, a quo pax univerſitatis adminiſtratur: quia etſi de cadavere majoris animantis animalia minuta naſcantur, eadem lege Creatoris quæque corpuſcula in ſalutis pace (a) ſuis animulis ſerviunt: etſi mortuorum carnes ab aliis animalibus devorentur, eaſdem leges per cuncta diffuſas ad ſalutem generis cujuſque mortalium, congrua congruis pacificantes, quaquaverſum trahantur, & rebus quibuſcumque jungantur, & in res quaslibet convertantur & commutentur, inveniunt.

CAPUT XIII.

De pace univerſali, quæ inter quaslibet perturbationes privari non poteſt lege naturæ, dum ſub juſto judice ad id quiſque pervenit ordinatione, quod meruit voluntate.

1. PAx itaque corporis, eſt ordinata temperatura partium. Pax animæ irrationalis, ordinata requies appetitionum. Pax animæ rationalis, ordinata cognitionis actioniſque conſenſio. Pax corporis & animæ, ordinata vita & ſalus animantis. Pax hominis mortalis & Dei (b), ordinata in fide ſub æterna lege obedientia. Pax hominum, ordinata concordia. Pax domus, ordinata imperandi atque obediendi concordia cohabitantium. Pax civitatis, ordinata imperandi atque obediendi concordia civium. Pax cæleſtis Civitatis, ordinatiſſima & concordiſſima ſocietas fruendi Deo & invicem in Deo. Pax omnium rerum, tranquillitas ordinis. Ordo eſt parium diſpariumque rerum ſua cuique loca tribuens diſpoſitio. Proinde miſeri, quia in quantum miſeri ſunt, utique in pace non ſunt, tranquillitate quidem ordinis carent, ubi perturbatio nulla eſt: verumtamen quia merito juſteque miſeri ſunt, in ea quoque ipſa ſua miſeria præter ordinem eſſe non poſſunt: non quidem conjuncti beatis, ſed ab eis tamen ordinis lege ſejuncti. Qui cum ſine perturbatione (c) ſunt, rebus in quibus ſunt, quantacumque congruentia coaptantur: ac per hoc eſt in eis ordinis nonnulla tranquillitas: ineſt ergo nonnulla pax. Verum ideo miſeri ſunt, quia etſi in aliqua ſecuritate non dolent, non tamen ibi ſunt, ubi ſecuri eſſe ac dolere non debeant: miſeriores autem, ſi pax eis cum ipſa lege non eſt, qua naturalis ordo adminiſtratur. Cum autem dolent, ex qua parte dolent, pacis perturbatio facta eſt: in illa vero adhuc pax eſt, in qua nec dolor urit, nec compago ipſa diſſolvitur. Sicut ergo eſt quædam vita ſine dolore, dolor autem ſine aliqua vita eſſe non poteſt: ſic eſt pax quædam ſine ullo bello, bellum vero eſſe ſine aliqua pace non poteſt; non ſecundum id quod bellum eſt, ſed ſecundum id quod ab eis vel in eis geritur, quæ aliquæ naturæ ſunt: quod nullo modo eſſent, ſi non qualicumque pace ſubſiſterent.

2. Quapropter natura eſt, in qua nullum malum eſt, vel etiam in qua nullum poteſt eſſe malum: eſſe autem natura, in qua nullum bonum ſit, non poteſt. Proinde nec ipſius diaboli natura, in quantum natura eſt, malum eſt, ſed perverſitas eam malam facit. Itaque in veritate non ſtetit, ſed veritatis judicium non evaſit: (d) in ordinis tranquillitate non manſit, nec ideo tamen a poteſtate Ordinatoris effugit. Bonum Dei, quod illi eſt in natura, non eum ſubtrahit juſtitiæ Dei, qua ordinatur in pœna: nec ibi Deus bonum inſequitur quod creavit, ſed malum quod ille commiſit. Neque enim totum aufert quod naturæ dedit; ſed aliquid adimit, aliquid relinquit, ut ſit qui doleat quod (e) adimit. Et ipſe dolor teſtimonium eſt boni adempti & boni relicti. Niſi enim bonum relictum eſſet, bonum amiſſum dolere non poſſet. Nam qui peccat, pejor eſt, ſi lætatur in damno æquitatis. Qui vero cruciatur, ſi inde nihil adquirat boni, dolet damnum ſalutis. Et quoniam æquitas ac ſalus utrumque bonum eſt, bonique amiſſione dolendum eſt potius quam lætandum, (ſi tamen non ſit compenſatio melioris, melior eſt autem animi æquitas, quam corporis ſanitas) profecto convenientius injuſtus dolet in ſupplicio, quam lætatus eſt in delicto. Sicut ergo lætitia deſerti boni in peccato teſtis eſt voluntatis malæ: ita dolor amiſſi boni in ſupplicio teſtis eſt naturæ bonæ. Qui enim dolet amiſſam naturæ ſuæ pacem, ex aliquibus reliquiis pacis id dolet, quibus fit, ut ſibi amica natura ſit. Hoc autem in extremo ſupplicio recte fit, ut iniqui & impii naturalium bonorum damna in cruciatibus defleant, ſentientes eorum ablatorem juſtiſſimum Deum, quem contempſerunt benigniſſimum largitorem. Deus ergo naturarum omnium ſapientiſſimus conditor & juſtiſſimus ordinator, qui terrenorum ornamentorum maximum inſtituit mortale genus humanum, dedit hominibus quædam bona huic vitæ congrua, id eſt, pacem temporalem pro modulo mortalis vitæ in ipſa ſalute & incolumitate ac ſocietate ſui generis, & quæque huic paci vel tuendæ vel recuperandæ neceſſaria ſunt, ſicut ea quæ apte ac convenienter adjacent ſenſibus, lux (f) iſta viſibilis, auræ ſpirabiles, aquæ potabiles, & quidquid ad alendum, tegendum, curandum, ornandumque corpus congruit: eo pacto æquiſſimo, ut qui mortalis talibus bonis paci mortalium accommodatis recte uſus fuerit, acci-

Joan. 8. 44.

piar

(a) Vind. & Am. ſuis animalibus. Nonnulli MSS. ſui animalis.
(b) Editi, & Dei immortalis. Abeſt immortalis a MSS.
(c) Sic MSS. Editi vero, non ſint.

(d) Editis, quia in ordinis &c. At MSS. non habent quia.
(e) Er. & MSS. quod ademit.
(f) MSS. Lux, vox, auræ ſpirabiles.

piat ampliora atque meliora, ipſam ſcilicet immortalitatis pacem, eique convenientem gloriam & honorem in vita æterna ad fruendum Deo, & proximo in Deo: qui autem perperam, nec illa accipiat, & hæc amittat.

CAPUT XIV.

De ordine ac lege, ſive cæleſti, ſive terrena, per quam ſocietati humanæ etiam dominando conſulitur, cui & conſulendo ſervitur.

OMNIS igitur uſus rerum temporalium refertur ad fructum terrenæ pacis in Civitate terrena: in celeſti autem Civitate refertur ad fructum pacis æternæ. Quapropter ſi irrationalia eſſemus animantia, nihil appeteremus præter ordinatam temperaturam partium corporis & requiem appetitionum: nihil ergo præter quietem carnis & copiam voluptatum, (*a*) ut pax corporis prodeſſet paci animæ. Si enim deſit pax corporis, impeditur etiam irrationalis pax animæ; quia requiem appetitionum conſequi non poteſt. Utrumque autem ſimul ei paci prodeſt, quam inter ſe habent anima & corpus; id eſt, ordinatæ vitæ ac ſalutis. Sicut enim pacem corporis amare ſe oſtendunt animantia, cum fugiunt dolorem; & pacem animæ, cum propter explendas indigentias appetitionum voluptatem ſequuntur: ita mortem fugiendo ſatis indicant quantum diligant pacem; qua ſibi conciliantur anima & corpus. Sed quia homini rationalis anima ineſt, totum hoc quod habet commune cum beſtiis, ſubdit paci animæ rationalis, ut mente aliquid contempletur, & ſecundum hoc aliquid agat, ut ſit ei ordinata cognitionis actioniſque conſenſio, quam pacem rationalis animæ dixeramus. Ad hoc enim velle debet nec dolore moleſtari, nec deſiderio perturbari, nec morte diſſolvi, ut aliquid utile cognoſcat, & ſecundum eam cognitionem vitam moreſque componat. Se ne ipſo ſtudio cognitionis propter humanæ mentis infirmitatem in peſtem alicujus erroris incurrat, opus habet magiſterio divino, cui certus obtemperet, & adjutorio, ut liber obtemperet. Et quoniam
2.Cor.5. 6. & 7. quamdiu eſt in iſto mortali corpore, peregrinatur a Domino; ambulat per fidem, non per ſpeciem: ac per hoc omnem pacem vel corporis, vel animæ, vel ſimul corporis & animæ, refert ad illam pacem, quæ homini mortali eſt cum Deo immortali; ut ei ſit ordinata in fide ſub æterna lege obedientia. Jam vero quia duo præcipua præcepta, hoc eſt, dilectionem Dei & dilectionem proximi docet magiſter Deus; in quibus tria invenit homo quæ diligat, Deum, ſe ipſum, & proximum, atque ille in ſe diligendo non errat qui diligit Deum: conſequens eſt, ut etiam proximo ad diligendum Deum conſulat, quem jubetur ſicut ſe ipſum diligere. Sic uxori, ſic filiis, ſic domeſticis, ſic ceteris quibus potuerit hominibus; & ad hoc ſibi a proximo, ſi forte indiget, conſuli velit: ac per hoc erit pacatus, quantum in ipſo eſt, omni homini, pace hominum, id eſt, ordinata concordia: cujus hic ordo eſt, primum ut nulli noceat, deinde ut etiam proſit cui potuerit. Primitus ergo ineſt ei ſuorum cura: ad eos quippe habet opportuniorem facilioremque aditum conſulendi, vel naturæ ordine, vel ipſius ſocietatis humanæ. Unde Apoſtolus dicit: *Quiſquis autem ſuis, & maxime domeſticis non providet, fidem denegat, & eſt infideli deterior.* 1.Tim. 5.8. Hinc itaque etiam pax domeſtica oritur, id eſt, ordinata imperandi obedientique concordia cohabitantium. Imperant enim qui conſulunt: ſicut vir uxori, parentes filiis, domini ſervis. Obediunt autem quibus conſulitur: ſicut mulieres maritis, filii parentibus, ſervi dominis. Sed in domo juſti viventis ex fide, & adhuc ab illa cæleſti Civitate peregrinantis, etiam qui imperant, ſerviunt eis, quibus videntur imperare. Neque enim dominandi cupiditate imperant, ſed officio conſulendi; nec principandi ſuperbia, ſed providendi miſericordia.

CAPUT XV.

De libertate naturali, & de ſervitute, cujus prima cauſſa peccatum eſt, qua homo malæ voluntatis, etiamſi non eſt mancipium alterius hominis, ſervus eſt propriæ libidinis.

HOC naturalis ordo præſcribit, ita Deus hominem condidit. Nam, *Dominetur*, inquit, *piſcium maris, & volatilium cæli & omnium repentium quæ repunt ſuper terram.* Gen.1. 26. Rationalem factum ad imaginem ſuam noluit niſi irrationabilibus dominari: non hominem homini, ſed hominem pecori. Inde primi juſti, paſtores pecorum, magis, quam reges hominum conſtituti ſunt: ut etiam ſic inſinuaret Deus, quid poſtulet ordo creaturarum, quid exigat meritum peccatorum. Conditio quippe ſervitutis jure intelligitur impoſita peccatori. Proinde nuſquam Scripturarum legimus ſervum, ante quam hoc vocabulo Noe juſtus peccatum filii vindicaret. Nomen itaque iſtud culpa meruit, non natura. Gen.9. 25. Origo autem vocabuli ſervorum in Latina lingua inde creditur ducta, quod hi qui jure belli poſſent occidi, a victoribus cum ſervabantur, ſervi fiebant, a ſervando appellati; Servi unde dicti. quod etiam ipſum ſine peccati merito non eſt. Nam & cum juſtum geritur bellum, pro peccato & (*b*) a contrario dimicatur: & omnis victoria, cum etiam malis provenit, divino judicio victos humiliat, vel emendans peccata, vel puniens. Teſtis eſt homo Dei Daniel, cum in Dan.9. 1. captivitate poſitus, peccata ſua & peccata populi ſui confitetur Deo, & hanc eſſe cauſſam illius captivitatis pio dolore teſtatur. Prima ergo ſervitutis cauſſa peccatum eſt; ut homo homini

(a) Sola editio Lov. & *pax*.
(b) Vind. Am. & aliquot MSS. *pro peccato e contrario*. Er. & alii quidam MSS. *pro peccato contrario*.

mini conditionis vinculo ſubderetur: quod non fit niſi Deo judicante, apud quem non eſt iniquitas, & novit diverſas pœnas meritis diſtribuere delinquentium. Sicut autem ſupernus Dominus dicit, *Omnis qui facit peccatum, ſervus*
Joan. 34.14. *eſt peccati*: ac per hoc multi quidem religioſi dominis iniquis, non tamen liberis ſerviunt:
2.Petr. 2. 19. *A quo enim quis devictus eſt, huic & ſervus addictus eſt*. Et utique felicius ſervitur homini, quam libidini; cum ſæviſſimo dominatu vaſtet corda mortalium, ut alias omittam, libido ipſa dominandi. Hominibus autem illo pacis ordine, quo aliis alii ſubjecti ſunt, ſicut prodeſt humilitas ſervientibus, ita nocet ſuperbia dominantibus. Nullus autem natura, in qua prius Deus hominem condidit, ſervus eſt hominis, aut peccati. Verum & pœnalis ſervitus ea lege ordinatur, quæ naturalem ordinem conſervari jubet, perturbari vetat: quia ſi contra eam legem non eſſet factum, nihil eſſet pœnali ſervi-
Epheſ.6. 5. tute coercendum. Ideoque Apoſtolus etiam ſervos monet ſubditos eſſe dominis ſuis, & ex animo eis cum bona voluntate ſervire: ut ſcilicet ſi non poſſunt a dominis liberi fieri, ſuam ſervitutem ipſi quodam modo liberam faciant; non timore ſubdolo, ſed fideli dilectione ſerviendo, donec tranſeat iniquitas, & evacuetur omnis principatus, & poteſtas humana, & ſit Deus omnia in omnibus.

CAPUT XVI.

De æquo jure dominandi.

QUOCIRCA etiamſi habuerunt ſervos juſti patres noſtri, ſic quidem adminiſtrabant domeſticam pacem, ut ſecundum hæc temporalia bona, filiorum ſortem a ſervorum conditione diſtinguerent; ad Deum autem colendum, in quo æterna bona ſperanda ſunt, omnibus domus ſuæ membris pari dilectione conſulerent. Quod naturalis ordo ita præſcribit,
Patres-familias. ut nomen patrum-familias hinc exortum ſit, & tamen late vulgatum, ut inique etiam dominantes hoc ſe gaudeant appellari. Qui autem veri patres familias ſunt, omnibus in familia ſua tamquam filiis ad colendum & promerendum Deum conſulunt; deſiderantes atque optantes venire ad cæleſtem domum, ubi neceſſarium non ſit officium imperandi mortalibus, quia neceſſarium non erit officium conſulendi jam in illa immortalitate felicibus: quo donec veniatur, magis debent patres quod dominantur, quam ſervi tolerare quod ſerviunt. Si quis autem in domo per inobedientiam domeſticæ paci adverſatur, corripitur, ſeu verbo, ſeu verbere, ſeu quolibet alio genere pœnæ juſto atque licito, quantum ſocietas humana concedit, pro ejus qui corripitur utilitate, ut paci unde diſſiluerat coaptetur. Sicut enim non eſt beneficentiæ adjuvando efficere, ut bonum quod majus eſt amittatur; ita non eſt innocentiæ parcendo ſinere, ut in malum gravius incidatur. Pertinet ergo ad innocentis officium, non ſolum nemini malum inferre, verum etiam cohibere a peccato, vel punire peccatum; ut aut ipſe qui plectitur, corrigatur experimento, aut alii terreantur exemplo. Quia igitur hominis domus initium ſive particula debet eſſe civitatis, omne autem initium ad aliquem ſui generis finem, & omnis pars ad univerſi, cujus pars eſt, integritatem refertur; ſatis apparet eſſe conſequens, ut ad pacem civicam pax domeſtica referatur, id eſt, ut ordinata imperandi obediendique concordia cohabitantium referatur ad ordinatam imperandi obediendique concordiam civium. Ita fit, ut ex lege civitatis præcepta ſumere patrem-familias oporteat, quibus domum ſuam ſic regat, ut ſit paci (a) accommodata civitatis.

CAPUT XVII.

Unde cæleſtis Societas cum terrena Civitate pacem habeat, & unde diſcordiam.

SED domus hominum qui non vivunt ex fide, pacem terrenam ex hujus temporalis vitæ rebus commodiſque ſectatur. Domus autem hominum ex fide viventium, exſpectat ea quæ in futurum æterna promiſſa ſunt, terreniſque rebus ac temporalibus tamquam peregrina utitur, non quibus capiatur & avertatur quo tendit in Deum, ſed quibus ſuſtentetur ad facilius toleranda minimeque augenda onera corporis corruptibilis, Sap. 9. 15.
quod aggravat animam. Idcirco rerum vitæ huic mortali neceſſariarum utriſque hominibus (b) & utrique domui communis eſt uſus; ſed finis utendi cuique ſuus proprius, multumque diverſus. Ita etiam terrena Civitas, quæ non vivit ex fide, terrenam pacem appetit; in eoque defigit imperandi obediendique concordiam civium; ut ſit eis de rebus ad mortalem vitam pertinentibus humanarum quædam compoſitio voluntatum. Civitas autem cæleſtis, vel potius pars ejus, quæ in hac mortalitate peregrinatur, & vivit ex fide, etiam iſta pace neceſſe eſt utatur, donec ipſa cui talis pax neceſſaria eſt, mortalitas tranſeat. Ac per hoc dum apud terrenam Civitatem, velut captivam vitam ſuæ peregrinationis agit, jam promiſſione redemtionis & dono ſpiritali tamquam pignore accepto, legibus terrenæ Civitatis, quibus hæc adminiſtrantur, quæ ſuſtentandæ mortali vitæ accommodata ſunt, obtemperare non dubitat: ut quoniam communis eſt ipſa mortalitas, ſervetur in rebus ad eam pertinentibus inter Civitatem utramque concordia. Verum quia terrena Civitas habuit quoſdam ſuos ſapientes, quos divina improbat diſciplina, qui vel ſuſpicati vel decepti a dæmonibus crederent multos deos conciliandos eſſe rebus humanis, ad quorum diverſa quodam modo officia diverſa ſubdita pertinerent, ad aliam

(a) Plerique MSS. *accommoda*.

(b) Editi addunt, *fidelibus & infidelibus*. Sed his prætermiſſis nemo non facile intelligit, *utriſque hominibus* dictum eſſe pro & iis qui ex fide, & iis qui non ex fide vivunt.

alium corpus, ad alium (*a*) animus, inque ipſo corpore ad alium caput, ad alium cervix, & cetera ſingula ad ſingulos; ſimiliter in animo ad alium ingenium, ad alium doctrina, ad alium ira, ad alium concupiſcentia; inque ipſis rebus vitæ adjacentibus, ad alium pecus, ad alium triticum, ad alium vinum, ad alium oleum, ad alium ſilvæ, ad alium nummi, ad alium navigatio, ad alium bella atque victoriæ, ad alium conjugia, ad alium partus ac fecunditas, & ad alios alia cetera; cæleſtis autem Civitas unum Deum ſolum colendum noſſet, eique tantummodo ſerviendum ſervitute illa, quæ Græce λατρεία dicitur, & non niſi Deo debetur, fideli pietate cenſeret: factum eſt, ut religionis leges cum terrena Civitate non poſſet habere communes, proque his ab ea diſſentire haberet neceſſe, atque oneri eſſe diverſa ſentientibus, eorumque iras & odia & perſecutionum impetus ſuſtinere, niſi cum animos adverſantium aliquando terrore ſuæ multitudinis, & ſemper divino adjutorio propulſaret. Hæc ergo cæleſtis Civitas dum peregrinatur in terra, ex omnibus gentibus cives evocat, atque in omnibus linguis peregrinam colligit ſocietatem; non curans quidquid in moribus, legibus, inſtitutiſque diverſum eſt, quibus pax terrena vel conquiritur, vel tenetur; nihil eorum reſcindens, nec deſtruens, immo etiam ſervans ac ſequens: quod licet diverſum in diverſis nationibus, ad unum tamen eumdemque finem terrenæ pacis intenditur, ſi religionem qua unus ſummus & verus Deus colendus docetur, non impedit. Utitur ergo etiam cæleſtis Civitas in hac ſua peregrinatione pace terrena, & de rebus ad mortalem hominum naturam pertinentibus, humanarum voluntatum compoſitionem, quantum ſalva pietate ac religione conceditur, tuetur atque appetit, eamque terrenam pacem re-

Pax vera creaturæ rationalis.

fert ad cæleſtem pacem: quæ vere ita pax eſt, ut rationalis dumtaxat creaturæ ſola pax habenda atque dicenda ſit, ordinatiſſima ſcilicet & concordiſſima ſocietas fruendi Deo, & invicem in Deo; quo cum ventum fuerit, non erit vita mortalis, ſed (*b*) plane certeque vitalis; nec corpus animale, quod dum corrumpitur, aggravat

Sap. 9. 15.

animam, ſed ſpiritale ſine ulla indigentia ex omni parte ſubditum voluntati. Hanc pacem, dum peregrinatur in fide, habet; atque ex hac fide juſte vivit, cum ad illam pacem adipiſcendam refert quidquid bonarum actionum gerit erga Deum & proximum, quoniam vita civitatis utique ſocialis eſt.

CAPUT XVIII.

Quam diverſa ſit Academiæ novæ ambiguitas a conſtantia fidei Chriſtianæ.

QUOD autem adtinet ad illam differentiam, quam de Academicis novis Varro adhibuit, quibus incerta ſunt omnia, omnino Civitas Dei talem dubitationem tamquam dementiam deteſtatur, habens de rebus, quas mente atque ratione comprehendit, etiamſi parvam propter corpus corruptibile, quod aggravat animam, quoniam ſicut dicit Apoſtolus, *Ex parte ſcimus*, tamen certiſſimam ſcientiam: (1. Cor. 13. 9.) creditque ſenſibus in rei cujuſque evidentia, quibus per corpus animus utitur; quoniam miſerabilius fallitur, qui numquam putat eis eſſe credendum. Credit etiam Scripturis ſanctis & veteribus & novis, quas Canonicas appellamus, unde fides (Habac. 2. 4.) ipſa concepta eſt, ex qua juſtus vivit; per quam ſine dubitatione ambulamus, quamdiu peregrinamur a Domino: (2. Cor. 5. 6.) qua ſalva atque certa, de quibuſdam rebus, quas neque ſenſu, neque ratione percepimus, neque nobis per Scripturam canonicam claruerunt, nec per teſtes quibus non credere abſurdum eſt, in noſtram notitiam pervenerunt, ſine juſta reprehenſione dubitamus.

CAPUT XIX.

De habitu & moribus populi Chriſtiani.

NIHIL ſane ad iſtam pertinet Civitatem quo habitu vel more vivendi, ſi non eſt contra divina præcepta, iſtam fidem, qua pervenitur ad Deum, quiſque ſectetur: unde ipſos quoque philoſophos, quando Chriſtiani fiunt, non habitum vel conſuetudinem victus, quæ nihil impedit religionem, ſed falſa dogmata mutare compellit. Unde illam, quam Varro adhibuit ex Cynicis differentiam, ſi nihil turpiter atque intemperanter (*c*) agat, omnino non curat. Ex tribus vero illis vitæ generibus, otioſo, actuoſo, & ex utroque compoſito, quamvis ſalva fide quiſque poſſit in quolibet eorum vitam ducere, & ad ſempiterna præmia pervenire; intereſt tamen quid amore teneat veritatis, quid officio caritatis impendat. Nec ſic quiſque debet eſſe otioſus, ut in eodem otio utilitatem non cogitet proximi; nec ſic actuoſus, ut contemplationem non requirat Dei. In otio non iners vacatio delectare debet; ſed aut inquiſitio, aut inventio veritatis: ut in ea quiſque proficiat, & quod invenerit (*d*) teneat, & alteri non invideat. In actione vero non amandus eſt honor in hac vita, ſive potentia; quoniam omnia vana ſub ſole: ſed opus ipſum, quod per eumdem honorem vel potentiam fit, ſi recte atque utiliter fit, id eſt, ut valeat ad eam ſalutem ſubditorum, quæ ſecundum Deum eſt: unde jam ſuperius diſputavimus. (Supra c. 6.) Propter quod ait Apo-

Vv ſtolus:

(a) Editi, *ad alium animum*: & infra conſtanter accuſandi caſu, *cervicem*, *doctrinam*, *iram*, *concupiſcentiam*, *ſilvas* &c. Caſtigantur ad Regium MS.

(b) Lov. *ſed plene*.

(c) Sola editio Lov. *agant*.

(d) Plures MSS. *& quod invenerit, ne alteri invideat*.

1. Tim. 3. 1. ſtolus : *Qui epiſcopatum deſiderat , bonum opus deſiderat :* Exponere voluit quid ſit epiſcopatus; *Citatur in Aquiſgranenſi Conc. an. 816. l. 1. c. 9.* quia nomen eſt operis, non honoris. Græcum eſt enim, atque inde ductum vocabulum, quod ille qui præficitur, eis quibus præficitur ſuperintendit, curam eorum ſcilicet gerens : ἐπὶ quippe, ſuper; σκοπὸς vero, intentio eſt: ergo ἐπισκοπεῖν, ſi velimus, Latine ſuperintendere poſſumus dicere: ut intelligat non ſe eſſe epiſcopum, qui præeſſe dilexerit, non prodeſſe. Itaque a ſtudio cognoſcendæ veritatis nemo prohibetur, quod ad laudabile pertinet otium : LOCUS vero SUPERIOR, ſine quo regi populus non poteſt, etſi ita teneatur atque adminiſtretur ut decet, tamen indecenter appetitur. Quamobrem OTIUM SANCTUM quærit caritas veritatis: negotium juſtum ſuſcipit neceſſitas caritatis. Quam ſarcinam ſi nullus imponit, percipiendæ atque intuendæ vacandum eſt veritati: ſi autem imponitur, ſuſcipienda eſt propter caritatis neceſſitatem : ſed nec ſic omni modo veritatis delectatio deſerenda eſt, ne ſubtrahatur illa ſuavitas, & opprimat iſta neceſſitas.

CAPUT XX.

Quod cives ſanctorum in vitæ hujus tempore ſpe beati ſint.

QUAMOBREM ſummum bonum Civitatis Dei cum ſit æterna pax atque perfecta, non per quam mortales tranſeant naſcendo atque moriendo, ſed in qua immortales maneant nihil adverſi omnino patiendo; quis eſt qui illam vitam vel beatiſſimam neget, vel in ejus comparatione iſtam, quæ hic agitur, quantislibet animi & corporis externarumque rerum bonis plena ſit, non miſerrimam judicet? Quam tamen quicumque ſic habet, ut ejus uſum referat ad illius finem, quam diligit ardentiſſime, ac fideliſſime ſperat, non abſurde dici etiam nunc beatus poteſt, ſpe illa potius, quam re iſta. Res vero iſta ſine ſpe illa, beatitudo falſa & magna miſeria eſt: non enim veris animi bonis utitur. Quoniam non eſt vera ſapientia, quæ intentionem ſuam in his quæ prudenter diſcernit, gerit fortiter, cohibet temperanter, juſteque diſtribuit, non in illum dirigit fi- *1. Cor. 15. 28.* nem, ubi erit Deus omnia in omnibus, æternitate certa & pace perfecta.

CAPUT XXI.

An ſecundum definitiones Scipionis : quæ in dialogo Ciceronis ſunt, umquam fuerit Romana reſpublica.

1. QUAPROPTER nunc eſt locus, ut quam potero breviter ac dilucide expediam, quod in ſecundo hujus Operis libro me *Cap. 21.* demonſtraturum eſſe promiſi, ſecundum definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de republica, numquam rempublicam fuiſſe Romanam. Breviter enim rempublicam definit eſſe rem populi. Quæ definitio ſi vera eſt, numquam fuit Romana reſpublica : quia numquam fuit res populi; quam definitionem voluit eſſe reipublicæ. Populum enim eſſe definivit cœtum multitudinis, juris conſenſu & utilitatis communione ſociatum. Quid autem dicat juris conſenſum, diſputando explicat; per hoc oſtendens geri ſine juſtitia non poſſe rempublicam: ubi ergo juſtitia vera non eſt, nec jus poteſt eſſe. Quod enim jure fit, profecto juſte fit. Quod autem fit injuſte, nec jure fieri poteſt. Non enim jura dicenda ſunt vel putanda iniqua hominum conſtituta : cum illud etiam ipſi jus eſſe dicant, quod de juſtitiæ fonte manaverit; falſumque eſſe, quod a quibuſdam non recte ſentientibus dici ſolet, (*a*) id eſſe jus, quod ei qui plus poteſt, utile eſt. Quocirca ubi non eſt vera juſtitia, juris conſenſu ſociatus cœtus hominum non poteſt eſſe; & ideo nec populus, juxta illam Scipionis vel Ciceronis definitionem: & ſi non populus, nec res populi; ſed qualiſcumque multitudinis, quæ populi nomine digna non eſt. Ac per hoc, ſi reſpublica res populi eſt, & populus non eſt qui conſenſu non ſociatus eſt juris, non eſt autem jus, ubi nulla juſtitia eſt : procul dubio colligitur, ubi juſtitia non eſt, non eſſe rempublicam. Juſtitia *Juſtitia.* porro ea virtus eſt, quæ ſua cuique diſtribuit. Quæ igitur juſtitia eſt hominis, quæ ipſum hominem Deo vero tollit, & immundis dæmonibus ſubdit? Hoccine eſt ſua cuique diſtribuere? An qui fundum aufert ei a quo emtus eſt, & tradit ei qui nihil in eo habet juris, injuſtus eſt; & qui ſe ipſum aufert dominanti Deo, a quo factus eſt, & malignis ſervit ſpiritibus, juſtus eſt?

2. Diſputatur certe acerrime atque fortiſſime in eiſdem ipſis de republica libris adverſus injuſtitiam pro juſtitia. Et quoniam cum prius ageretur pro injuſtitiæ partibus contra juſtitiam, & diceretur niſi per injuſtitiam rempublicam ſtare augerique non poſſe; hoc veluti validiſſimum poſitum erat, injuſtum eſſe, ut homines hominibus dominantibus ſerviant; quam tamen injuſtitiam niſi ſequatur imperioſa civitas, cujus eſt magna reſpublica, non eam poſſe provinciis imperare : reſponſum eſt a parte juſtitiæ, ideo juſtum eſſe, quod talibus hominibus ſit utilis ſervitus, & pro utilitate eorum fieri cum recte fit, id eſt cum improbis aufertur injuriarum licentia, & domiti ſe melius habebunt, quia indomiti deterius ſe habuerunt: ſubditumque eſt, ut iſta ratio firmaretur, veluti a natura ſumtum nobile exemplum, atque dictum eſt, Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini ceteriſque vitioſis animi partibus? Plane hoc exemplo ſatis edoctum eſt, quibuſdam eſſe utilem ſervitutem; & Deo quidem ut ſerviatur, utile eſſe omnibus. Serviens autem Deo animus, recte imperat corpori,

inque

(a) Sic juſtum definivit Traſymachus apud Platonem in primo de republica, quam definitionem Socrates refutat.

inque ipſo animo ratio Domino Deo ſubdita, recte imperat libidini vitiiſque ceteris. Quapropter ubi homo Deo non ſervit, quid in eo putandum eſt eſſe juſtitiæ; quando quidem Deo non ſerviens, nullo modo poteſt juſte animus corpori, aut humana ratio vitiis (*a*) imperare? Et ſi in homine tali non eſt ulla juſtitia, procul dubio nec in hominum cœtu, qui ex hominibus talibus conſtat. Non eſt hic ergo juris ille conſenſus, qui hominum multitudinem populum facit, cujus res dicitur eſſe reſpublica. Nam de utilitate quid dicam, cujus etiam communione ſociatus cœtus hominum, ſicut ſe habet iſta definitio, populus nuncupatur? Quamvis enim, ſi diligenter attendas, nec utilitas ſit ulla viventium, qui vivunt impie; ſicut vivit omnis qui non ſervit Deo, ſervitque dæmonibus, tanto magis impiis, quanto magis ſibi, cum ſint immundiſſimi ſpiritus, tamquam diis ſacrificari volunt: tamen quod de juris conſenſu diximus, ſatis eſſe arbitror, unde appareat per hanc definitionem non eſſe populum, cujus reſpublica eſſe dicatur, in quo juſtitia non eſt. Si enim dicunt non ſpiritibus immundis, ſed diis bonis atque ſanctis in ſua republica ſerviſſe Romanos; numquid eadem toties repetenda ſunt, quæ jam ſatis, immo ultra quam ſatis eſt, diximus? Quis enim ad hunc locum per ſuperiores hujus Operis libros pervenit, qui dubitare adhuc poſſit, malis & impuris dæmonibus ſerviſſe Romanos, niſi vel nimium ſtolidus, vel impudentiſſime contentioſus? Sed ut taceam quales ſint, quos ſacrificiis colebant; in lege veri Dei ſcriptum eſt: *Sacrificans diis*
Exodi 22. 20. *eradicabitur, niſi Domino tantum*. Nec bonis igitur, nec malis diis ſacrificari voluit, qui hoc cum tanta comminatione præcepit.

CAPUT XXII.

An verus ſit Deus, cui Chriſtiani ſerviunt, cui ſoli debeat ſacrificari.

SED reſponderi poteſt: Quis iſte Deus eſt, aut unde dignus probatur, cui deberent obtemperare Romani, ut nullum deorum præter ipſum colerent ſacrificiis? Magnæ cæcitatis eſt, adhuc quærere quis iſte ſit Deus. Ipſe eſt Deus, cujus Prophetæ prædixerunt iſta quæ cernimus. Ipſe eſt Deus, a quo reſponſum ac-
Gen. 22. 18. cepit Abraham: *In ſemine tuo benedicentur omnes gentes*. Quod in Chriſto fieri, qui ſecundum carnem de illo ſemine exortus eſt, iidem ipſi qui remanſerunt hujus nominis inimici, velint nolintve, cognoſcunt. Ipſe eſt Deus, cujus divinus Spiritus per eos locutus eſt, quorum prædicta atque completa per Eccleſiam, quam videmus toto orbe diffuſam, in libris ſuperioribus poſui. Ipſe eſt Deus, quem Varro doctiſſimus Romanorum Jovem putat, quamvis neſciens quid loquatur: quod tamen ideo commemorandum putavi, quoniam vir tantæ ſcientiæ nec nullum iſtum Deum potuit exiſtimare, nec vilem. Hunc enim eum eſſe credidit, quem ſummum putavit Deum. Poſtremo ipſe eſt Deus, quem doctiſſimus philoſophorum, quamvis Chriſtianorum acerrimus inimicus, etiam per eorum oracula, quos deos putat, Deum magnum Porphyrius confitetur.

CAPUT XXIII.

Quæ Porphyrius dicat oraculis deorum reſponſa eſſe de Chriſto.

1. NAM in libris quos (*b*) ἐκ λογίων φιλοσοφίας appellat in quibus exſequitur atque conſcribit rerum ad philoſophiam pertinentium velut divina reſponſa, ut ipſa verba ejus, quemadmodum ex lingua Græca in Latinam interpretata ſunt, ponam: Interroganti, inquit, quem Deum placando revocare poſſit uxorem ſuam a Chriſtianiſmo, hæc ait verſibus Apollo. Deinde verba velut Apollinis iſta ſunt: Forte magis poteris in aqua impreſſis litteris ſcribere, aut adinflans pennas leves per aera ut avis volare, quam pollutæ revoces impiæ uxoris ſenſum. (*c*) Pergat quomodo vult inanibus fallaciis perſeverans, (*d*) & lamentationibus fallaciſſimis mortuum Deum cantans, quem a judicibus recta ſentientibus perditum, peſſima in ſpecioſis ferro juncta mors interfecit. Deinde poſt hos verſus Apollinis, qui non ſtante metro Latine interpretati ſunt, ſubjunxit atque ait: In his quidem (*e*) tergiverſationem irremediabilis ſententiæ eorum manifeſtavit, dicens, Quoniam Judæi ſuſcipiunt Deum magis quam iſti. Ecce ubi decolorans Chriſtum, Judæos præpoſuit Chriſtianis, confitens quod Judæi ſuſcipiant Deum. Sic enim expoſuit verſus Apollinis, ubi a judicibus recta ſentientibus Chriſtum dicit occiſum, tamquam illis juſte judicantibus, merito ſit ille punitus. Viderit quid de Chriſto vates mendax Apollinis dixerit, atque iſte crediderit, aut fortaſſe vatem, quod non dixit, dixiſſe iſte ipſe confinxerit: quam vero ſibi conſtet, vel ipſa oracula inter ſe faciat convenire, poſtea videbimus. Hic tamen Judæos, tamquam Dei ſuſceptores, recte dicit judicaſſe de Chriſto, quod cum morte peſſima

(a) Sola editio Lov. *vitiis ceteris*.

(b) In MSS. pleriſque eſt, *eglogion philoſophias*: pro quo perperam fuerat in excuſis emendatum, Θεολογίων φιλοσοφίας. Citant hos libros paſſim Theodoretus ac Euſebius hocce titulo, περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, id eſt, *de philoſophia ex oraculis*, uti recte in Euſebii libro 4. præparat. Evang. c. 6. non autem ſicuti in ejuſdem libro 3. de demonſtrat. Evang. c. 6. & aliquoties apud Theodoretum male redditur, *de philoſophia ſelectorum*. Inſcriptionis cauſſam & operis argumentum aperit cum Auguſtinus hic perſpicue, tum luculentiſſime Euſebius loco de præparat. Evang. nunc laudato.

(c) Corbejenſis MS. *Peragat*.

(d) Regius vetus codex, *perſeverans lamentari mortuum Deum & cantans*. Ceteri fere MSS. *perſeverans & lamentari fallaciis mortuum Deum cantans*: excepto altero e Corbejenſibus, qui habet ſic, *Pergat quomodo vult inanibus fallaciis mortuum Deum. Cantans quem* &c.

(e) Veteres libri carent verbo, *tergiverſationem*: & plures habent, *irremediabilem ſententiam*. Alii, *irremediabili ſententiæ*, vel, *irremediabile ſententiæ*.

excruciandum eſſe cenſuerint. Deus itaque Judæorum, cui perhibet teſtimonium, audiendus fuit, dicens: *Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino tantum.* Sed ad manifeſtiora veniamus, & audiamus quam magnum Deum dicat eſſe Judæorum. Item ad ea quæ interrogavit Apollinem, quid melius, verbum ſive ratio, an lex: Reſpondit, inquit, verſibus, hæc dicens. Ac deinde ſubjicit Apollinis verſus, in quibus & iſti ſunt, ut quantum ſatis eſt inde decerpam: In Deum vero, inquit, (*a*) generatorem, & in regem ante omnia, quem tremit cælum, & terra, atque mare, & infernorum abdita, & ipſa numina perhorreſcunt: quorum lex eſt Pater, quem valde ſancti honorant Hebræi. Tali oraculo dei ſui Apollinis, Porphyrius tam magnum Deum dixit Hebræorum, ut cum & ipſa numina perhorreſcant. Cum ergo Deus iſte dixerit: *Sacrificans diis eradicabitur*, miror quod ipſe Porphyrius non perhorruerit, & ſacrificans diis eradicari non formidaverit.

Exodi 22. 20.

2. Dicit etiam bona philoſophus iſte de Chriſto, quaſi oblitus illius, de qua paullo ante locuti ſumus, contumeliæ ſuæ; aut quaſi in ſomnis dii ejus maledixerint Chriſto, & evigilantes cum bonum eſſe cognoverint, digneque laudaverint. Denique tamquam mirabile aliquid atque incredibile prolaturus, * Præter opi„nionem, inquit, profecto quibuſdam videatur „eſſe quod dicturi ſumus. Chriſtum enim dii „piiſſimum pronuntiaverunt & immortalem fa„ctum, & cum bona prædicatione ejus meminerunt: Chriſtianos vero pollutos, inquit, & „contaminatos, & errore implicatos eſſe dicunt; „& multis talibus adverſus eos blaſphemiis utun„tur. Deinde ſubjicit velut deorum oracula blaſ„phemantium Chriſtianos. Et poſt hæc: De „Chriſto autem, inquit, interrogantibus ſi eſt „Deus, ait Hecate: Quoniam quidem immor„talis anima poſt corpus ut incedit, noſti; a ſa„pientia autem abſciſſa ſemper errat, viri pieta„te præſtantiſſimi eſt illa anima, hanc colunt „aliena a ſe veritate. Deinde poſt verba hujus quaſi oraculi ſua ipſe contexens, Piiſſimum igitur virum, inquit, cum dixit, & ejus ani»mam, ſicut & aliorum piorum, poſt obitum »immortalitate (*b*) donatam, & hanc colere »Chriſtianos (*c*) ignorantes. Interrogantibus au»tem, inquit, Cur ergo damnatus eſt? Oraculo »reſpondit dea, Corpus quidem debilitantibus »tormentis ſemper oppoſitum eſt: anima autem »piorum cæleſti ſedi inſidet. Illa vero anima aliis »animabus fataliter dedit, quibus fata non an»nuerunt deorum obtinere dona, neque habere »Jovis immortalis agnitionem, errore implicari. »Propterea ergo diis exoſi: quia quibus fato non »fuit noſſe Deum, nec dona a diis accipere, his fataliter dedit iſte errore implicari. Ipſe » vero pius, & in cælum, ſicut pii, conceſſit. » Itaque hunc quidem non blaſphemabis, miſe» reberis autem hominum dementiam, ex eo in » eis facile præcepſque periculum. »

* Hæc eadem Græce apud Euſ. lib. 3. de demonſt. Evan. c. 6.

3. Quis ita ſtultus eſt, ut non intelligat aut ab homine callido, eoque Chriſtianis inimiciſſimo hæc oracula fuiſſe conficta, aut conſilio ſimili ab impuris dæmonibus iſta fuiſſe reſponſa; ut ſcilicet quoniam laudant Chriſtum, propterea credantur veraciter vituperare Chriſtianos; atque ita, ſi poſſint, intercludant viam ſalutis æternæ, in qua fit quiſque Chriſtianus? Suæ quippe nocendi aſtutiæ milleformi ſentiunt non eſſe contrarium, ſi credatur eis laudantibus Chriſtum, dum tamen credatur etiam vituperantibus Chriſtianos; ut eum qui utrumque crediderit, talem Chriſti faciant laudatorem, ne velit eſſe Chriſtianus: ac ſic quamvis ab illo laudatus, ab iſtorum tamen dæmonum dominatu eum non liberet Chriſtus. Præſertim quia ita laudant Chriſtum, ut quiſquis in eum talem crediderit, qualis ab eis prædicatur, Chriſtianus verus non ſit, ſed Photinianus hæreticus, qui tantummodo hominem, non etiam Deum noverit Chriſtum: & ideo per eum ſalvus eſſe non poſſit, nec iſtorum mendaciloquorum dæmonum laqueos vitare vel ſolvere. Nos autem neque Apollinem vituperantem Chriſtum, neque Hecaten poſſumus approbare laudantem. Ille quippe tamquam iniquum Chriſtum vult credi, quem a judicibus recta ſentientibus dicit occiſum; iſta hominem piiſſimum, ſed hominem tantum. Una eſt tamen & illius & hujus intentio, ut nolint homines eſſe Chriſtianos; quia niſi Chriſtiani erunt, ab eorum erui poteſtate non poterunt. Ille vero philoſophus, vel potius qui talibus adverſus Chriſtianos quaſi oraculis credunt, prius faciant, ſi poſſunt, ut inter ſe de ipſo Chriſto Hecate atque Apollo concordent, cumque aut ambo condemnent, aut ambo collaudent. Quod ſi facere potuiſſent, nihilo minus nos & vituperatores & laudatores Chriſti fallaces dæmones vitaremus. Cum vero eorum deus & dea inter ſe de Chriſto, ille vituperando, iſta laudando diſſentiant; profecto eis blaſphemantibus Chriſtianos non credunt homines, ſi recte ipſi ſentiant.

4. Sane Chriſtum laudans, vel Porphyrius, vel Hecate, cum dicat eum ipſum dediſſe fataliter Chriſtianis, ut implicarentur errore, cauſſas tamen ejuſdem, ſicut putat, pandit erroris. Quas ante quam ex verbis ejus exponam, prius quæro, Si fataliter dedit Chriſtus Chriſtianis erroris implicationem, utrum volens, an nolens dederit. Si volens, quomodo juſtus? Si nolens quomodo beatus? Sed jam cauſſas ipſius „ au-

(*a*) Sola editio Lov. *regem generatorem & regem ante omnia*. Verſus ille apud Lactantium lib. de ira Dei cap. 23. ſic habet Græce: Ἠδὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γενετῆρα πρὸ πάντων.

(*b*) Veteres libri, *immortalitate dignatam*. Apud Euſebium lib. 3. de demonſtrat. Evang. c. 6. Græce eſt, *ἀπαθανατισθῆναι*.

(*c*) Sic MSS. Editi autem, *errantes*.

Digitized by Google

„ audiamus erroris. Sunt, inquit, ſpiritus terre„ni minimi loco (*a*) quodam malorum dæmo„num poteſtati ſubjecti. Ab his ſapientes He„bræorum, quorum unus iſte etiam Jeſus fuit, „ſicut audiſti divina Apollinis, (*b*) quæ ſuperius „dicta ſunt; ab his ergo Hebræi dæmonibus peſ„ſimis & minoribus ſpiritibus vetabant religioſos, „& ipſis vacare prohibebant: venerari autem „magis cæleſtes deos, amplius autem venerari „Deum Patrem. Hoc autem, inquit, & dii præ„cipiunt, & in ſuperioribus oſtendimus, quem„admodum animum advertere ad Deum monent, „& illum colere ubique imperant. Verum indo„cti & impiæ naturæ, quibus vere fatum non „conceſſit a diis dona obtinere, neque habere Jo„vis immortalis notionem, non audientes & deos „& divinos viros, deos quidem omnes recuſa„verunt, prohibitos autem dæmones (*c*) & hos „non odiſſe, ſed revereri. Deum autem ſimu„lantes colere, ea ſola per quæ Deus adoratur, „non agunt. Nam Deus quidem, ut pote omnium „Pater, nullius indiget: ſed nobis eſt bene, cum „eum per juſtitiam & caſtitatem aliaſque virtu„tes adoramus, ipſam vitam precem ad ipſum „facientes, per imitationem & inquiſitionem de „ipſo. Inquiſitio enim purgat, inquit: imitatio „deificat affectionem ad ipſum operando. Bene quidem prædicavit Deum Patrem, & quibus ſit colendus moribus dixit. Quibus præceptis prophetici libri pleni ſunt Hebræorum, quando ſanctorum vita ſive (*d*) vituperatur, ſive laudatur. Sed in Chriſtianis tantum errat, aut tantum calumniatur, quantum volunt dæmones, quos opinatur deos, quaſi cuiquam difficile ſit recolere, quæ turpia, quæ dedecora erga deorum obſequium in theatris agebantur & templis; & adtendere quæ legantur, dicantur, audiantur in eccleſiis, vel Deo vero quid offeratur, & hinc intelligere ubi ædificium, & ubi ruina ſit morum. Quis autem huic dixit vel inſpiravit, niſi diabolicus ſpiritus, tam vanum apertumque mendacium, quod dæmones ab Hebræis coli prohibitos revereantur potius, quam oderint Chriſtiani? Sed Deus ille quem coluerunt ſapientes Hebæorum, etiam cæleſtibus ſanctis Angelis, & Virtutibus Dei, quos beatiſſimos tamquam cives in hac noſtra peregrinatione mortali veneramur, & amamus, ſacrificari vetat, intonans in lege ſua, quam dedit populo ſuo Hebræo, & valde minaciter dicens: *Sacrificans*
Exodi 22. 20. *diis eradicabitur*. Et ne quiſquam putaret dæmonibus peſſimis, terreniſque ſpiritibus, quos iſte dicit minimos vel minores, ne ſacrificetur eſſe præceptum; quia & ipſi in Scripturis ſanctis dicti ſunt dii, non Hebræorum, ſed gentium; quod evidenter in Pſalmo Septuaginta interpretes poſuerunt, dicentes: *Quoniam omnes* Pſ. 95. 5.
dii gentium dæmonia: ne quis ergo putaret iſtis quidem dæmoniis prohibitum, cæleſtibus autem vel omnibus, vel aliquibus ſacrificari eſſe permiſſum, mox addidit, *niſi Domino ſoli*, id eſt, niſi Domino tantum: ne forte in eo quod ait, *niſi Domino ſoli*, Dominum ſolem credat eſſe quiſpiam, cui ſacrificandum (*e*) putat: quod non ita eſſe intelligendum, in ſcripturis Græcis facillime reperitur.

5. Deus igitur Hæbreorum, cui tam magnum tantus etiam iſte philoſophus perhibet teſtimonium, legem dedit Hebræo populo ſuo, Hebræo ſermone conſcriptam, non obſcuram & incognitam, ſed omnibus jam gentibus diffamatam, in qua lege ſcriptum eſt: *Sacrificans* Exodi
diis eradicabitur, niſi Domino tantum. Quid 22. 20.
opus eſt in hac ejus lege, ejuſque Prophetis de hac re multa perquirere? Immo non perquirere, non enim abſtruſa vel rara ſunt; ſed aperta & crebra colligere, & in hac diſputatione mea ponere: quibus luce clarius apparet, nulli omnino niſi tantum ſibi Deum verum & ſummum voluiſſe ſacrificari. Ecce hoc unum breviter, immo granditer, minaciter, ſed veraciter, dictum ab illo Deo, quem tam (*f*) excellenter eorum doctiſſimi prædicant, audiatur, timeatur, impleatur, ne inobedientes eradicatio conſequatur. *Sacrificans*, inquit, *diis eradicabitur, niſi Domino tantum:* non quo rei egeat alicujus, ſed quia nobis expedit, ut res ejus ſimus. (*g*) Hinc enim canitur in ſacris lit- Pſ. 15. 2.
teris Hebræorum: *Dixit Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges*. Hujus autem præclariſſimum atque optimum ſacrificium nos ipſi ſumus, (*h*) hoc eſt Civitas ejus, cujus rei myſterium celebramus oblationibus noſtris, quæ fidelibus notæ ſunt, ſicut in libris præcedentibus diſputavimus. Ceſſaturas enim victimas, quas in umbra futuri offerebant Judæi, & unum ſacrificium gentes a ſolis ortu uſque ad occaſum, ſicut jam fieri cernimus oblaturas, per Prophetas Hebræos oracula increpuere divina: ex quibus quantum ſatis viſum eſt, nonnulla protulimus, & huic jam operi adſperſimus. Quapropter ubi non eſt illa juſtitia, ut ſecundum ſuam gratiam civitati obedienti Deus imperet unus & ſummus, ne cuiquam ſacrificet,

(a) Editi, *loco terreno*. Abeſt *terreno* a MSS.

(b) Hic in editis additur *oracula:* quod abeſt a MSS.

(c) Sic omnes MSS. Editi vero, *non ſolum nullis odiis inſequi, ſed etiam revereri delegerunt. Deum autem ſimulantes ſe colere*.

(d) Plures MSS. *ſive imperatur*. Hanc lectionem probat Ludov. Vives, alteram improbat: nam *Prophetæ*, inquit, *ſanctorum vitam non vituperant*. Loquitur Auguſtinus de ſanctorum vita in terris, quæ non omnino vacavit culpa: & indicare videtur præceptorum duo genera, de vitando malo, quod in eorum etiam qui verum Deum colebant, moribus vituperatur, & de faciendo bono, quod in iiſdem laudatur.

(e) Lov. *putet*. Editi autem alii & MSS. *putat*. Addit Auguſtinus facillime reperiri in ſcripturis Græcis quomodo locus ille ſit intelligendus, quia in eis non ambigue dictum eſt Exod. 22. 20. [illegible].

(f) Plures MSS. *tam excellentem*.

(g) Vind. Am. & MSS. *Huic*.

(h) Vind. Am. & Er. *Hæc eſt*.

cet, niſi tantum ſibi; & per hoc in omnibus hominibus ad camdem civitatem pertinentibus atque obedientibus Deo, animus etiam corpori, atque ratio vitiis, ordine legitimo fideliter imperet, ut quemadmodum juſtus unus, ita cœtus populuſque juſtorum vivat ex fide, quæ operatur per dilectionem, qua homo diligit Deum, ſicut diligendus eſt Deus, & proximum ſicut ſemetipſum: ubi ergo non eſt iſta juſtitia profecto non eſt cœtus hominum juris conſenſu & utilitatis comunione ſociatus. Quod ſi non eſt, utique populus non eſt, ſi vera eſt hæc populi definitio. Ergo nec reſpublica eſt: quia res populi non eſt, ubi ipſe populus non eſt.

CAPUT XXIV.

Qua definitione conſtet populi & reipublicæ nuncupationem recte ſibi non ſolum Romanos, ſed etiam regna alia vindicare.

[Populus quid.] SI autem populus non iſto, ſed alio definiatur modo, velut ſi dicatur, Populus eſt cœtus multitudinis rationalis, rerum quas diligit concordi communione ſociatus: profecto ut videatur qualis quiſque populus ſit, illa ſunt intuenda quæ diligit. Quæcumque tamen diligat, ſi cœtus eſt multitudinis, non pecorum, ſed rationalium creaturarum, & eorum quæ diligit communione concordi ſociatus eſt, non abſurde populus nuncupatur; tanto utique melior, quanto in melioribus; tantoque deterior, quanto eſt in deterioribus concors. Secundum iſtam definitionem noſtram Romanus populus, populus eſt; & res ejus ſine dubitatione reſpublica. Quid autem primis temporibus ſuis, quidve ſequentibus populus ille dilexerit, & quibus moribus ad cruentiſſimas ſeditiones, atque inde ad ſocialia atque civilia bella perveniens, ipſam concordiam, quæ ſalus quodam modo eſt populi, ruperit atque corruperit, teſtatur hiſtoria: [Lib. 1. c. 30. & lib. 2. & 3. &c.] de qua in præcedentibus libris multa poſuimus: Nec ideo tamen vel ipſum non eſſe populum, vel ejus rem dixerim non eſſe rempublicam, quamdiu manet qualiſcumque multitudinis rationalis cœtus, rerum quas diligit concordi communione ſociatus. Quod autem de iſto populo & de iſta republica dixi, hoc de Athenienſium vel quorumcumque Græcorum, hoc de Ægyptiorum, hoc de illa priore Babylone Aſſyriorum, quando in rebus ſuis publicis imperia vel parva vel magna tenuerunt, & de alia quacumque aliarum gentium intelligar dixiſſe atque ſenſiſſe. Generaliter quippe Civitas impiorum, cui non imperat Deus obedienti ſibi, ut ſacrificium non offerat, niſi tantummodo ſibi, & per hoc in illa & animus corpori, ratioque vitiis recte ac fideliter imperet, caret juſtitiæ veritate.

CAPUT XXV.

Quod non poſſint ibi veræ eſſe virtutes, ubi non eſt vera religio.

QUAMLIBET enim videatur animus corpori, & ratio vitiis laudabiliter imperare; ſi Deo animus & ratio ipſa non ſervit, ſicut ſibi ſerviendum eſſe ipſe Deus præcepit, nullo modo corpori vitiiſque recte imperat. Nam qualis corporis atque vitiorum poteſt eſſe mens domina, veri Dei neſcia, nec ejus imperio ſubjugata, ſed vitioſiſſimis dæmonibus corrumpentibus proſtituta? Proinde virtutes, quas [a V. lib. 13. de Trinit. c. 20. & lib. 14. c. 1.] ſibi habere videtur, per quas imperat corpori & vitiis ad quodlibet adipiſcendum vel tenendum, niſi ad Deum retulerit, etiam ipſæ vitia ſunt potius quam virtutes. Nam licet a quibuſdam tunc veræ & honeſtæ putentur eſſe virtutes, cum ad ſe ipſas referuntur, nec propter aliud expetuntur; etiam tunc inflatæ ac ſuperbæ ſunt: & ideo non virtutes, (a) ſed vitia judicanda ſunt. Sicut enim non eſt a carne, ſed ſuper carnem, quod carnem facit vivere: ſic non eſt ab homine, ſed ſuper hominem, quod hominem facit beate vivere; nec ſolum hominem, ſed etiam quamlibet Poteſtatem Virtutemque cæleſtem.

CAPUT XXVI.

De pace populi alienati a Deo, qua utitur ad pietatem populus Dei, dum in hoc peregrinus eſt mundo.

QUOCIRCA ut vita carnis anima eſt, ita beata vita hominis Deus eſt, de quo dicunt ſacræ litteræ Hebræorum: *Beatus populus, cujus eſt Dominus Deus ipſius.* [Pſ. 143. 15.] Miſer igitur populus ab iſto alienatus Deo. Diligit tamen ipſe etiam quamdam pacem ſuam non improbandam, quam quidem non habebit in fine, quia non ea bene utitur ante finem. Hanc autem ut interim habeat in hac vita, (b) noſtra etiam intereſt: quoniam quamdiu permixtæ ſunt ambæ Civitates, utimur & nos pace Babylonis: ex qua ita per fidem Dei populus liberatur, ut apud hanc interim peregrinetur. Propter quod & Apoſtolus admonuit Eccleſiam, ut oraret pro [1. Tim. 2. 2.] regibus ejus atque ſublimibus, addens, & dicens: *ut quietam & tranquillam vitam agamus cum omni pietate & (c) caritate.* Et propheta Jeremias cum populo Dei veteri venturam prænuntiaret captivitatem, & divinitus imperaret ut obedienter in Babyloniam irent, Deo ſuo etiam iſta patientia ſervientes, monuit & ipſe ut oraretur pro illa, dicens: *quia in ejus eſt pace pax veſtra*, [Jerem. 29. 7.] utique interim temporalis, quæ bonis maliſque communis eſt.

CA-

(a) Sola editio Lov. *& ideo non virtutes virtutes, ſed vitia* &c.

(b) MSS. *noſtri*.

(c) Regius MS. *& caſtitate*: juxta Vulgat. & juxta Græc. ϗ *σεμνότητι*.

CAPUT XXVII.

De pace ſervientium Deo, cujus perfecta tranquillitas in hac temporali vita non poteſt apprehendi.

PAx autem noſtra propria, & hic eſt cum Deo per fidem, & in æternum erit cum [2. Cor. 5. 7.] illo per ſpeciem. Sed hic ſive illa communis, ſive noſtra propria, talis eſt pax, ut ſolatium miſeriæ ſit potius quam beatitudinis gaudium. Ipſa quoque noſtra juſtitia, quamvis vera ſit propter (a) veri boni finem, ad quem refertur, tamen tanta eſt in hac vita, ut potius peccatorum remiſſione conſtet, quam perfectione virtutum. Teſtis eſt oratio totius Civitatis Dei, [Matth. 6. 12.] quæ peregrinatur in terris. Per omnia quippe membra ſua clamat ad Deum: *Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus* [Jacobi 2. 17. & 26. Gal. 5. 6.] *noſtris*. Nec pro eis eſt efficax hæc oratio, quorum fides ſine operibus mortua eſt: ſed pro eis quorum fides per dilectionem operatur. Quia enim Deo quidem ſubdita, in hac tamen con- [Sap. 9. 15.] ditione mortali, & corpore corruptibili quod aggravat animam, non perfecte vitiis ratio imperat, ideo neceſſaria eſt juſtis talis oratio. Nam profecto quamquam imperetur, nequaquam ſine conflictu vitiis imperatur. Et utique aliquid ſubrepit in hoc loco infirmitatis etiam bene confligenti, ſive hoſtibus talibus victis ſubditiſque dominanti, unde ſi non facili operatione, certe labili locutione aut volatili cogitatione peccetur. Et ideo quamdiu vitiis imperatur, plena pax non eſt: quia & illa quæ reſiſtunt, periculoſo debellantur prœlio; & illa quæ victa ſunt, nondum ſecuro triumphantur otio, ſed adhuc ſollicito premuntur imperio. In his ergo tentationibus, de quibus omnibus [Job. 7. 1.] in divinis eloquiis breviter dictum eſt: *Numquid non tentatio eſt vita humana ſuper terram?* quis ita vivere ſe præſumat, ut dicere Deo, *Dimitte nobis debita noſtra*, non neceſſe habeat, niſi homo elatus? Nec vero magnus, ſed inflatus ac tumidus, cui per juſtitiam reſiſtit, qui gratiam largitur humilibus. Propter quod ſcri- [Jacobi 4. 6. 1. Petr. 5. 5.] ptum eſt: *Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam*. Hic itaque in unoquoque ju- [Juſtitia.] ſtitia eſt, ut obedienti Deus homini, animus corpori, ratio autem vitiis etiam repugnantibus imperet, vel ſubigendo, vel reſiſtendo; atque ut ab ipſo Deo petatur & meritorum gratia, & venia delictorum, ac de acceptis bonis gratiarum actio perſolvatur. In illa vero pace finali, quo referenda, & cujus adipiſcendæ cauſſa habenda eſt iſta juſtitia, quoniam ſanata immortalitate atque incorruptione natura vitia non habebit, nec unicuique noſtrum vel ab alio vel a ſe ipſo quidquam repugnabit, non opus erit ut ratio vitiis, quæ nulla erunt, imperet: ſed imperabit Deus homini, animus corpori; tantaque obediendi ibi erit ſuavitas & facilitas, quanta vivendi regnadique felicitas. Et hoc illic in omnibus (b) atque in ſingulis æternum erit, æternumque eſſe certum erit: & ideo pax beatitudinis hujus, vel beatitudo pacis hujus, ſummum bonum erit.

CAPUT XXVIII.

In quem finem venturus ſit exitus impiorum.

EORUM autem qui non pertinent ad iſtam Civitatem Dei, erit e contrario miſeria ſempiterna, quæ etiam ſecunda mors dicitur: [Apoc. 2. & 20. & 21.] quia nec anima ibi vivere dicenda eſt, quæ a vita Dei alienata erit; nec corpus, quod æternis doloribus ſubjacebit. Ac per hoc ideo durior iſta ſecunda mors erit, quia finiri morte non poterit. Sed quoniam ſicut miſeria beatitudini, & mors vitæ, ita bellum paci videtur eſſe contrarium; merito quæritur, ſicut pax in bonorum finibus prædicata eſt atque laudata, quod vel quale bellum in finibus malorum e contrario poſſit intelligi. Verum qui hoc quærit, adtendat quid in bello noxium pernicioſumque ſit, & videbit nihil aliud eſſe, quam inter ſe rerum adverſitatem atque conflictum. Quod igitur bellum gravius & amarius cogitari poteſt, quam ubi voluntas ſic adverſa eſt paſſioni, & paſſio voluntati, ut nullius earum victoria tales inimicitiæ finiantur; & ubi ſic confligit cum ipſa natura corporis vis doloris, ut neutrum alteri cedat? Hic enim quando contingit iſte conflictus, aut dolor vincit, & ſenſum mors adimit: aut natura (c) vincit, & dolorem ſanitas tollit. Ibi autem & dolor permanet, ut affligat; & natura perdurat, ut ſentiat: quia utrumque ideo non deficit, ne pœna deficiat. Ad hos autem fines bonorum & malorum, illos expetendos, iſtos cavendos, quoniam per judicium tranſibunt ad illos boni, ad iſtos mali: de hoc judicio, quantum Deus donaverit, in conſequenti volumine diſputabo.

(a) Veteres libri, *propter verum boni finem*.
(b) Editi, *omnibus hominibus*. Abeſt *hominibus* a MSS.

(c) Lov. *aut natura perdurans*. Editi alii & MSS. carent verbo *perdurans*.

LIBER VIGESIMUS.

De judicio noviſſimo, deque teſtimoniis cum novi, tum veteris Inſtrumenti, quibus denuntiatur futurum.

CAPUT PRIMUM.

Quod quamvis omni tempore Deus judicet, in hoc tamen libro de noviſſimo ejus judicio ſit proprie diſputandum.

1. De die ultimi judicii Dei, quod ipſe donaverit, locuturi, eumque aſſerturi adverſus impios & incredulos, tamquam in edificii fundamento prius ponere teſtimonia divina debemus. Quibus qui nolunt credere, humanis ratiunculis falſis atque fallacibus contravenire conantur, ad hoc ut aut aliud ſignificare contendant quod adhibetur teſtimonium de litteris ſacris, aut omnino divinitus eſſe dictum negent. Nam nullum exiſtimo eſſe mortalium, qui cum ea, ſicut dicta ſunt, intellexerit, & a ſummo ac vero Deo per animas ſanctas dicta eſſe crediderit, non eis cedat atque conſentiat: ſive id etiam ore fateatur, ſive aliquo vitio fateri erubeſcat, aut metuat; vel etiam pervicacia ſimillima inſaniæ, id quod falſum eſſe novit aut credit, contra id quod verum eſſe novit aut credit, etiam contentioſiſſime defendere moliatur.

2. Quod ergo in confeſſione ac profeſſione tenet omnis Eccleſia Dei veri, Chriſtum de cælo eſſe venturum ad vivos ac mortuos judicandos, hunc divini judicii ultimum diem dicimus, id eſt, noviſſimum tempus. Nam per quot dies hoc judicium tendatur, incertum eſt: ſed Scripturarum more ſanctarum diem poni ſolere pro tempore, nemo qui illas litteras quamlibet negligenter legerit, neſcit. Ideo autem cum diem
Gen. 3. 23. judicii Dei dicimus, addimus ultimum vel noviſſimum; quia & nunc judicat, & ab humani generis initio judicavit, dimittens de paradiſo,
2. Petr. 2. 4. & a ligno vitæ ſeparans primos homines peccati magni perpetratores: immo etiam quando angelis peccantibus non pepercit, quorum princeps homines a ſe ipſo (a) ſubverſus invidendo ſubvertit, procul dubio judicavit. Nec ſine illius alto juſtoque judicio, & in hoc aerio cælo, & in terris, & dæmonum & hominum miſerrima vita eſt erroribus ærumniſque pleniſſima. Verum etſi nemo peccaſſet, non ſine bono rectoque judicio univerſam rationalem creaturam perſeverantiſſime ſibi Domino ſuo cohærentem in æterna beatitudine retineret. Judicat etiam, non ſolum univerſaliter de genere dæmonum atque hominum, ut miſeri ſint propter primorum meritum peccatorum; ſed etiam de ſingulorum operibus propriis, quæ gerunt arbitrio volunta-
Matth. 8. 29. tis. Nam & dæmones ne torqueantur, precantur: nec utique injuſte vel parcitur eis, vel pro ſua quique improbitate torquentur. Et homines plerumque aperte, ſemper occulte, luunt pro ſuis factis divinitus pœnas, ſive in hac vita, ſive poſt mortem: quamvis nullus hominum agat recte, niſi divino adjuvetur auxilio; nullus dæmonum aut hominum agat inique, niſi divino eodemque juſtiſſimo judicio permittatur. Sicut enim ait Apoſtolus, *Non eſt iniquitas apud* Rom. 9.
Deum. Et ſicut ipſe alibi dicit, *Inſcrutabilia* 14.
ſunt judicia Dei, & inveſtigabiles viæ ejus. Non Rom. 11.
igitur in hoc libro de illis primis, nec de iſtis 33.
mediis Dei judiciis, ſed de ipſo noviſſimo judicio, quantum ipſe tribuerit, diſputabo, quando Chriſtus de cælo venturus eſt vivos judicaturus & mortuos. Iſte quippe dies judicii proprie jam vocatur, eo quod nullus ibi erit imperitæ querelæ locus, cur injuſtus ille ſit felix, & cur juſtus ille infelix. Omnium namque tunc non niſi bonorum vera & plena felicitas, & omnium non niſi malorum digna & ſumma infelicitas apparebit.

CAPUT II.

De varietate rerum humanarum, cui non poteſt dici deeſſe judicium Dei, quamvis nequeat veſtigari.

Nunc autem & mala æquo animo ferre diſcimus, quæ patiuntur & boni; & bona non magnipendere, quæ adipiſcuntur & mali. Ac per hoc etiam in his rebus, in quibus non apparet divina juſtitia, ſalutaris eſt divina doctrina. Neſcimus enim quo judicio Dei bonus ille ſit pauper, malus ille ſit dives: iſte gaudeat, quem pro ſuis perditis moribus cruciari debuiſſe mæroribus arbitramur; contriſtetur ille, quem vita laudabilis gaudere debuiſſe perſuadet: exeat de judicio non ſolum inultus, verum etiam damnatus innocens, aut iniquitate judicis preſſus, aut falſis obrutus teſtimoniis; e contrario ſceleſtus adverſarius ejus non ſolum impunitus, verum etiam vindicatus inſultet: impius optime valeat, pius languore tabeſcat: latrocinentur ſaniſſimi juvenes; & qui nec verbo quemquam lædere potuerunt, diverſa morborum atrocitate affligantur: infantes utiles rebus humanis immatura morte rapiantur; & qui videntur nec naſci debuiſſe, diutiſſime inſuper vivant: plenus criminibus ſublimetur honoribus, & hominem ſine querela tenebræ ignobilitatis abſcondant: & cetera hujuſmodi, quæ quis colligit, quis enumerat? Quæ ſi haberent in ipſa velut abſurditate conſtantiam, ut in hac vita, in qua *homo*, ſicut ſacer Pſalmus eloquitur, *va-* Pſal.
nita- 143. 2.

(a) Vind. Am. & plerique MSS. *ſubverſos*: minus bene.

nitati ſimilis factus eſt, & dies ejus velut umbra prætereunt, non niſi mali adipiſcerentur tranſitoria bona iſta atque terrena, nec niſi boni talia paterentur mala, poſſet hoc referri ad judicium juſtum Dei, vel etiam benignum; ut qui non erant aſſecuturi bona æterna, quæ faciunt beatos, temporalibus vel deciperentur pro malitia ſua, vel pro Dei miſericordia conſolarentur bonis; & qui non erant paſſuri æterna tormenta, temporalibus vel pro ſuis quibuſcumque & quantuliſcumque peccatis affligerentur, vel propter implendas virtutes exercerentur malis. Nunc vero quando non ſolum in malo ſunt boni, & in bono mali, quod videtur injuſtum; verum etiam plerumque & malis mala eveniunt, & bonis bona proveniunt: magis in-
Rom. 11. ſerutabilia fiunt judicia Dei, & inveſtigabiles
33. viæ illius. Quamvis ergo neſciamus quo judicio Deus iſta vel faciat, vel fieri ſinat, apud quem ſumma virtus eſt & ſumma ſapientia ſummaque juſtitia, nulla infirmitas, nulla temeritas, nulla iniquitas: ſalubriter tamen diſcimus non magnipendere ſeu bona, ſeu mala, quæ videmus eſſe bonis maliſque communia; & illa bona quærere, quæ bonorum, atque illa mala maxime fugere, quæ propria ſunt malorum. Cum vero ad illud Dei judicium venerimus, cujus tempus jam proprie dies judicii, & aliquando dies Domini nuncupatur; non ſolum quæcumque tunc judicabuntur, verum etiam quæcumque ab initio judicata, & quæcumque uſque ad illud tempus adhuc judicanda ſunt, apparebunt eſſe juſtiſſima. Ubi hoc quoque manifeſtabitur, quam juſto judicio Dei fiat, ut nunc tam multa ac pæne omnia juſta judicia Dei ſenſus menteſque mortalium lateant; cum tamen in hac re piorum fidem non lateat, juſtum eſſe quod latet.

CAPUT III.

Quid in libro Eccleſiaſte Salomon de his, quæ in hac vita & bonis & malis ſunt communia, diſputarit.

NEMPE Salomon ſapientiſſimus rex Iſrael, qui regnavit in Jeruſalem, librum qui vocatur Eccleſiaſtes, & a Judæis quoque habetur in ſacrarum canone litterarum, ſic exorſus
Eccle. 1. eſt: *Vanitas* (a) *vanitantium, dixit Eccleſiaſtes;*
2. & 3. *vanitas vanitantium, & omnia vanitas. Quæ homini abundantia in omni labore ſuo, quo laborat ſub ſole?* Et cum ex hac ſententia connecteret cetera, commemorans ærumnas erroreſque vitæ hujus, & vaneſcentes interea temporum lapſus, ubi nihil ſolidum, nihil ſtabile retinetur; in ea rerum vanitate ſub ſole, illud etiam
Eccl. 2. deplorat quodam modo, quod cum ſit abun-
13. dantia ſapientiæ ſuper inſipientiam, ſicut abundantia lucis ſuper tenebras, ſapientiſque oculi ſint in capite ipſius, & ſtultus in tenebris ambulet; unus tamen incurſus incurrat omnibus, utique in hac vita quæ ſub ſole agitur: ſignificans videlicet ea mala, quæ bonis & malis videmus eſſe communia. Dicit etiam illud, quod & boni patiantur mala, tamquam mali ſint, & mali tamquam boni ſint, adipiſcantur bona, ita loquens: *Eſt*, inquit, *vanitas, quæ facta eſt* Eccl. 8.
ſuper terram; quia ſunt juſti, ſuper quos venit 14.
ſicut factum impiorum; & ſunt impii, ſuper quos venit ſicut factum juſtorum. Dixi quoniam hoc quoque vanitas. In hac vanitate, cui quantum ſatis viſum eſt, intimandæ, totum iſtum librum vir ſapientiſſimus deputavit; non utique ob aliud, niſi ut eam vitam deſideremus, quæ vanitatem non habet ſub hoc ſole, ſed veritatem ſub illo qui fecit hunc ſolem: in hac ergo vanitate, numquid niſi juſto Dei rectoque judicio ſimilis eidem vanitati factus vaneſceret homo? In diebus tamen vanitatis ſuæ intereſt plurimum, utrum reſiſtat, an obtemperet veritati, & utrum ſit expers veræ pietatis, an particeps: non propter vitæ hujus vel bona adquirenda, vel mala vitanda vaneſcendo tranſeuntia; ſed propter futurum judicium, per quod erunt & bonis bona, & malis mala, ſine fine manſura. Denique iſte ſapiens hunc librum ſic concluſit, ut diceret, *Deum time, & mandata ejus cuſtodi;* Eccl.
quia hoc eſt omnis homo: quia omne hoc opus Deus 12. 13. &
adducet in judicium in omni deſpecto, ſive bonum, 14.
ſive malum. Quid brevius, verius, ſalubrius dici potuit? *Deum*, inquit, *time, & mandata ejus cuſtodi; quia hoc eſt omnis homo.* Quicumque enim eſt, hoc eſt, cuſtos utique mandatorum Dei: quoniam qui hoc non eſt, nihil eſt. Non enim ad veritatis imaginem reformatur, remanens in ſimilitudine vanitatis. *Quia omne hoc opus*, id eſt, quod ab homine fit in hac vita, *ſive bonum, ſive malum, Deus adducet in judicium, in omni deſpecto*, id eſt, in omni etiam qui contemtibilis hic videtur: & ideo nec videtur: quoniam Deus & ipſum videt, nec eum deſpicit, nec eum judicat præterit.

CAPUT IV.

Quod ad diſſerendum de noviſſimo judicio Dei, novi primum Teſtamenti, ac deinde veteris teſtimonia prolaturus ſit.

HUJUS itaque ultimi judicii Dei teſtimonia de Scripturis ſanctis quæ ponere inſtitui, prius eligenda ſunt de libris Inſtrumenti novi, poſtea de veteris. Quamvis enim vetera priora ſint tempore, nova tamen anteponenda ſunt dignitate; quoniam illa vetera præconia ſunt novorum. Nova igitur ponentur prius, quæ ut firmius probemus, aſſumentur & vetera. In veteribus habentur Lex & (b) Prophetæ, in novis Evangelium & Apoſtolicæ litteræ. Ait autem Apoſtolus, *Per legem enim* Rom. 3.
cognitio peccati. Nunc autem ſine lege juſtitia 20. &c.
Dei manifeſtata eſt, teſtificata per Legem & Prophetas: juſtitia autem Dei, per fidem Jeſu Chriſti in

(a) Editi, *vanitatum*. At MSS. conſtanter habent, *vanitantium*. Confer lib. 1. Retract. c. 7. n. 3.

(b) Sola editio Lov. *prophetiæ*.

ſti in omnes qui credunt. (*a*) Hæc juſtitia Dei ad novum pertinet Teſtamentum, & teſtimonium habet a veteribus libris, hoc eſt, a Lege & Prophetis. Prius ergo ipſa cauſſa ponenda eſt, & poſtea teſtes introducendi. Hunc & ipſe Jeſus Chriſtus ordinem ſervandum eſſe demon-
Matth. ſtrans, *Scriba*, inquit, *eruditus in regno Dei*,
13.52. *ſimilis eſt viro patri familias, proferenti de theſauro ſuo nova & vetera*. Non dixit, vetera & nova: quod utique dixiſſet, niſi maluiſſet meritorum ordinem ſervare quam temporum.

CAPUT V.

Quibus ſententiis Domini Salvatoris divinum judicium futurum in fine ſæculi declaretur.

1. ERgo ipſe Salvator cum objurgaret civitates, in quibus virtutes magnas fecerat, neque crediderant, & eis alienigenas an-
Matth. teponeret: *Verumtamen*, inquit, *dico vobis*, *Ty-*
11.22. *ro & Sidoni remiſſius erit in die Judicii quam*
Ibid. 24. *vobis*. Et paullo poſt alteri civitati: *Amen*, inquit, *dico vobis*, *quia terræ Sodomorum remiſſius erit in die judicii quam tibi*. Hic evidentiſſime prædicat diem judicii eſſe venturum. Et
Matth. alio loco: *Viri Ninivitæ*, inquit, *ſurgent in ju-*
12.41.& 42. *dicio cum generatione iſta*, *& condemnabunt eam*; *quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Jonæ*, *& ecce plus quam Jona hic*. *Regina Auſtri ſurget in judicio cum generatione iſta*, *& condemnabit eam*; *quia venit a finibus terræ audire ſapientiam Salomonis*, *& ecce plus quam Salomon hic*. Duas hoc loco res diſcimus, & venturum eſſe judicium, & cum mortuorum reſurrectione venturum. De Ninivitis enim & regina Auſtri quando iſta dicebat, de mortuis ſine dubio loquebatur, quos tamen in die judicii reſurrecturos eſſe prædixit. Nec ideo dixit, *condemnabunt*, quia ipſi judicabunt: ſed quia ex ipſorum comparatione iſti merito damnabuntur.

2. Rurſus alio loco, cum de hominum bonorum & malorum nunc permixtione, poſtea ſeparatione, quæ utique die judicii futura eſt, loqueretur, adhibuit ſimilitudinem de tritico ſeminato & ſuperſeminatis zizaniis, eamque
Matth. ſuis exponens diſcipulis: *Qui ſeminat*, inquit,
13.37. *bonum ſemen*, *eſt Filius hominis*: *ager autem*
&c. *eſt* (*b*) *mundus*: *bonum vero ſemen hi ſunt filii regni*; *zizania autem filii ſunt nequam*: *inimicus autem qui ſeminavit ea*, *eſt diabolus*; *meſſis autem conſummatio ſæculi eſt*, *meſſores vero Angeli ſunt*. *Sicut ergo colliguntur zizania*, *& igni comburuntur*; *ſic erit in conſummatione ſæculi*. *Mittet Filius hominis Angelos ſuos*, *& colligent de regno ejus omnia ſcandala*, *& eos qui faciunt iniquitatem*, *& mittent eos in caminum ignis*: *ibi erit fletus & ſtridor dentium*. *Tunc juſti fulgebunt ſicut ſol in regno Patris eorum*. *Qui habet aures audiendi*, *audiat*. Hic quidem judicium vel diem judicii non nominavit, ſed multo eum clarius ipſis rebus expreſſit, & in fine ſæculi futurum eſſe prædixit.

3. Item diſcipulis ſuis: *Amen*, inquit, *dico* Matth.
vobis, *quod vos qui ſecuti eſtis me*, *in regenera-* 19.28.
tione, *cum ſederit Filius hominis in ſede majeſtatis ſuæ*, *ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim*, *judicantes duodecim tribus Iſrael*. Hic diſcimus cum ſuis diſcipulis judicaturum Jeſum. Unde &
alibi Judæis dixit, *Si ego in Beelzebub ejicio* Matth.
dæmonia, *filii veſtri in quo ejiciunt? Ideo ipſi ju-* 12.27.
dices veſtri erunt. Nec quoniam ſuper duodecim ſedes ſeſſuros eſſe ait, duodecim ſolos homines
cum illo judicaturos putare debemus. Duode- Duodenarius
nario quippe numero, univerſa quædam ſignifi- numerus.
cata eſt judicantium multitudo, propter duas partes numeri ſeptenarii, quo ſignificatur plerumque univerſitas: quæ duæ partes, id eſt, tria & quatuor, altera per alteram multiplicatæ duo-
decim faciunt. Nam & quatuor ter, & tria V. Enarr.
quater duodecim ſunt, & ſi qua alia hujus duode- in Pſal.
narii numeri, quæ ad hoc valeat, ratio reperi- 49. n.9.
tur. Alioquin quoniam in locum Judæ tradito- Act.1.
ris apoſtolum Matthiam legimus ordinatum; 26.
apoſtolus Paulus, qui plus illis omnibus labora-
vit, ubi ad judicandum ſedeat, non habebit: 1.Cor.
qui profecto cum aliis ſanctis ad numerum ju- 15.10.
dicum ſe pertinere demonſtrat, cum dicit: *Ne-*
ſcitis quia angelos judicabimus? De ipſis quoque 1.Cor.6.
judicandis in hoc numero duodenario ſimilis 3.
cauſſa eſt. Non enim quia dictum eſt, *judicantes duodecim tribus Iſrael*, tribus Levi, quæ tertia-decima eſt, ab eis judicanda non erit, aut ſolum illum populum, non etiam ceteras gentes judicabunt. Quod autem ait, *in regeneratione*, procul dubio mortuorum reſurrectionem nomine voluit regenerationis intelligi. Sic enim caro noſtra regenerabitur per incorruptionem, quemadmodum eſt anima noſtra regenerata per fidem.

4. Multa prætereo, quæ de ultimo judicio ita dici videntur, ut diligenter conſiderata reperiantur ambigua, vel magis ad aliud pertinentia; ſive ſcilicet ad eum Salvatoris adventum, quo per totum hoc tempus in Eccleſia ſua venit, hoc eſt, in membris ſuis, particulatim atque paullatim, quoniam tota corpus eſt ejus; ſive ad excidium terrenæ Jeruſalem: quia & de illo cum loquitur, plerumque ſic loquitur, tamquam de fine ſæculi atque de illo die judicii noviſſimo & magno loquatur; ita ut dignoſci non poſſit omnino, niſi ea quæ apud tres Evangeliſtas Matthæum, Marcum, & Lucam de hac re ſimiliter dicta ſunt, inter ſe omnia conferantur. Quædam quippe alter obſcurius, alter explicat planius: ut ea quæ ad unam rem pertinentia dicuntur, appareat unde dicantur. Quod facere
utcumque curavi in quadam * epiſtola, quam *Tom.2.
reſcripſi ad beatæ memoriæ virum Heſychium, epiſt.
Salonitanæ urbis epiſcopum, cujus epiſtolæ ti- 199.
tulus eſt, De fine ſæculi.

5. Proinde jam illud hic dicam, quod in Evan-

(a) In ante editis, *qui credunt in eum*. Abeſt *in eum* a MSS. & a Græco textu Apoſtoli.

(b) Editi, *eſt hic mundus*: & infra, *hi filii ſunt nequam*. At MSS. non habent *hic*, neque *hi*.

vangelio ſecundum Matthæum de ſeparatione bonorum & malorum legitur per judicium præſentiſſimum atque noviſſimum Chriſti. *Cum autem venerit*, inquit, *Filius hominis in majeſtate ſua, & omnes Angeli cum eo, tunc ſedebit ſuper ſedem majeſtatis ſuæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes; & ſeparabit eos ab invicem, ſicut paſtor ſegregat oves ab hædis: & ſtatuet oves quidem a dextris ſuis, hædos autem a ſiniſtris. Tunc dicet Rex his, qui a dextris ejus erunt, Venite benedicti Patris mei, poſſidete paratum vobis regnum a conſtitutione mundi. Eſurivi enim, & dediſtis mihi manducare; ſitivi, & dediſtis mihi bibere; hoſpes eram, & collegiſtis me: nudus, & cooperuiſtis me; infirmus, & viſitaſtis me; in carcere eram, & veniſtis ad me. Tunc reſpondebunt ei juſti, dicentes, Domine, quando vidimus te eſurientem, & pavimus: ſitientem, & dedimus tibi potum? Quando autem te vidimus hoſpitem, & collegimus te; aut nudum, & cooperuimus te? Aut quando te vidimus infirmum, aut in carcere, & venimus ad te? Et reſpondens Rex dicet illis, Amen dico vobis, quamdiu uni feciſtis de his fratribus meis minimis, mihi feciſtis. Tunc dicet*, inquit, *& his qui a ſiniſtris erunt, Diſcedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & angelis ejus.* Deinde ſimiliter etiam his enumerat, quod illa non fecerint, quæ dextros feciſſe memoravit. Similiterque interrogantibus, quando eum viderint in horum indigentia conſtitutum; quod minimis ſuis factum non eſt, ſibi factum non fuiſſe reſpondet; ſermonemque concludens, *Et hi*, inquit, *in ſupplicium æternum ibunt, juſti autem in vitam æternam.* Joannes vero evangeliſta apertiſſime narrat eum in reſurrectione mortuorum futurum prædixiſſe judicium. Cum enim dixiſſet: *Neque enim Pater judicat quemquam, ſed judicium omne dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, ſicut honorificant Patrem: qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui miſit illum:* protinus addidit, *Amen, amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui me miſit, habet vitam æternam; & in judicium non* (a) *veniet, ſed tranſiit a morte in vitam.* Ecce hic dixit fideles ſuos in judicium non venire. Quomodo ergo per judicium ſeparabuntur a malis, & ad ejus dexteram ſtabunt, niſi quia hoc loco judicium pro damnatione poſuit? In tale quippe judicium non venient, qui audiunt verbum ejus, & credunt ei qui miſit illum.

[Matth. 25. 31. &c.] [Joan. 5. 22. &c.]

CAPUT VI.

Quæ ſit prima reſurrectio, quæ ſecunda.

1. DEINDE adjungit, & dicit, *Amen, amen dico vobis, quia venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem Filii Dei; & qui audierint, vivent. Sicut enim Pater habet vitam in ſemetipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſemetipſo.* Nondum de ſecunda reſurrectione, id eſt corporum, loquitur quæ in fine futura eſt; ſed de prima, quæ nunc eſt. Hanc quippe ut diſtingueret, ait, *Venit hora & nunc eſt.* Non autem iſta corporum, ſed animarum eſt. Habent enim & animæ mortem ſuam in impietate atque peccatis: ſecundum quam mortem mortui ſunt, de quibus idem Dominus ait, *Sine mortuos ſepelire mortuos ſuos*; ut ſcilicet in anima mortui, in corpore mortuos ſepelirent. Propter iſtos ergo impietate & iniquitate in anima mortuos, *Venit*, inquit, *hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem Filii Dei; & qui audierint, vivent. Qui audierint* dixit, qui obedierint, qui crediderint, & uſque in finem perſeveraverint. Nec fecit hic ullam differentiam bonorum & malorum. Omnibus enim bonum eſt audire vocem ejus, & vivere, (b) ad vitam pietatis ex impietatis morte tranſeundo. De qua morte ait apoſtolus Paulus, *Ergo omnes mortui ſunt, & pro omnibus mortuus eſt*, (c) *ut qui vivunt, jam non ſibi vivant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt, & reſurrexit.* Omnes itaque mortui ſunt in peccatis, nemine prorſus excepto, ſive originalibus, ſive etiam voluntate additis vel ignorando, vel ſciendo, nec faciendo quod juſtum eſt: & pro omnibus mortuis vivus mortuus eſt unus, id eſt, nullum habens omnino peccatum: ut qui per remiſſionem peccatorum vivunt, jam non ſibi vivant, ſed ei qui (d) pro omnibus mortuus eſt propter peccata noſtra, & reſurrexit propter juſtificationem noſtram; ut credentes in eum qui juſtificat impium, ex impietate juſtificati, tamquam ex morte vivificati, ad primam reſurrectionem, quæ nunc eſt, (e) pertinere poſſimus. Ad hanc enim primam non pertinent, niſi qui beati erunt in æternum: ad ſecundam vero, de qua mox locuturus eſt, & beatos pertinere docebit, & miſeros. Iſta eſt miſericordiæ, illa judicii. Propter quod in Pſalmo ſcriptum eſt: *Miſericordiam & judicium cantabo tibi, Domine.*

2. De quo judicio conſequenter adjunxit, atque ait, *Et poteſtatem dedit ei judicium facere, quia Filius hominis eſt.* Hic oſtendit, quod in ea carne veniet judicaturus, in qua venerat judicandus. Ad hoc enim ait, *quoniam Filius hominis eſt.* Ac deinde ſubjungens unde agimus:

[Joan. 5. 25. & 26.] [Animæ mors.] [Matth. 8. 22.] [2. Cor. 5. 14. & 15.] [Pſ. 100. 1.] [Joan. 5. 27.]

(a) Hic plures MSS. *non venit, ſed tranſiit.* At editi, *non veniet, ſed tranſiet.* In aliis poſtea locis non ſibi conſtant. Confer Tract. 22. in Jo.

(b) Sic Vind. Am. & MSS. At Lov. *& ad vitam pietatis ex impietatis morte tranſire.*

(c) Editi, *mortuus eſt unus.* Abeſt *unus* a MSS.

(d) In pluribus MSS. non habetur *pro omnibus.*

(e) Am. & Er. *quæ nunc eſt animarum.* Ceteri libri carent voce *animarum*, quæ exponendi hujus loci cauſſa addita eſt. Sic paullo poſt n. 2. eædem editiones, & Vind. *quâ nunc tranſitur a morte animarum ad vitam virtutum:* ubi Lov. & MSS. habent tantum, *quâ nunc tranſitur a morte ad vitam.*

Ibid. 28. & 29. *Nolite*, inquit, *mirari hoc, quia venit hora, in qua omnes qui in monumentis ſunt, audient vocem* (a) *ejus; & procedent qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ; qui vero mala egerunt, in reſurrectionem judicii*. Hoc eſt illud judicium, quod paullo ante, ſicut nunc, pro damnatione
Ibidem 24. poſuerat, dicens, *Qui verbum meum audit, & credit ei qui miſit me, habet vitam æternam, & in judicium non veniet, ſed tranſiit a morte in vitam*: id eſt, pertinendo ad primam reſurrectionem, qua nunc tranſitur a morte ad vitam, in damnationem non veniet, quam ſignificavit appellatione judicii, ſicut etiam hoc loco, ubi
Ibidem 29. ait: *Qui vero mala egerunt, in reſurrectionem judicii*, id eſt, damnationis. Reſurgat ergo in prima, qui non vult in ſecunda reſurrectione
Ibid. 25. damnari. *Venit* enim *hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem Filii Dei; & qui audierint, vivent*, id eſt, in damnationem non venient, quæ ſecunda mors dicitur: in quam mortem, poſt ſecundam, quæ corporum futura eſt, reſurrectionem, præcipitabuntur, qui in
Ibidem 28. prima, quæ animarum eſt, non reſurgunt. *Veniet* enim *hora*, (ubi non ait, *& nunc eſt*; quia in fine ſæculi erit, hoc eſt in ultimo & maximo judicio Dei) *quando omnes qui in monumentis ſunt, audient vocem ejus, & procedent*. Non dixit quemadmodum in prima, *& qui audierint, vivent*. Non enim omnes vivent, ea ſcilicet vita, quæ quoniam beata eſt, ſola vita dicenda eſt. Nam utique non ſine qualicumque vita poſſent audire, & de monumentis reſurgente carne procedere. Quare autem non omnes vivent, in eo quod ſequitur, docet: *Qui bona*, inquit, *fecerunt, in reſurrectionem vitæ*, hi ſunt qui vivent: *qui vero mala egerunt, in reſurrectionem judicii*, hi ſunt qui non vivent; quia ſecunda morte morientur. Mala quippe egerunt, quoniam male vixerunt: male autem vixerunt, quia in prima, quæ nunc eſt, animarum reſurrectione non revixerunt, aut in eo quod revixerant, non in finem uſque manſerunt. Sicut ergo duæ ſunt regenerationes, de quibus jam ſupra locutus ſum, una ſecundum fidem, quæ nunc fit per baptiſmum; alia ſecundum carnem, quæ fiet in ejus incorruptione atque immortalitate per judicium magnum atque noviſſimum: ita ſunt & reſurrectiones duæ, una prima, quæ & nunc eſt, & animarum eſt, quæ venire non permittit in mortem ſecundam; alia ſecunda, quæ nunc non eſt, ſed in ſæculi fine futura eſt, nec animarum, ſed corporum eſt, quæ per ultimum judicium alios mittet in ſecundam mortem, alios in eam vitam, quæ non habet mortem.

CAPUT VII.

De duabus reſurrectionibus & de mille annis quid in Apocalypſi Joannis ſcriptum ſit, & quid de eis rationabiliter ſentiatur.

1. DE his duabus reſurrectionibus idem Joannes evangeliſta in libro qui dicitur Apocalypſis, eo modo locutus eſt, ut earum prima a quibuſdam noſtris non intellecta, inſuper etiam in quaſdam ridiculas fabulas verteretur. Ait quippe in libro memorato Joannes apoſtolus: *Et vidi Angelum deſcendentem de cælo,* Apoc. 20. 1. &c.
habentem clavem abyſſi, & catenam (b) *in manu ſua, & tenuit draconem illum ſerpentem antiquum, qui cognominatus eſt diabolus & ſatanas, & alligavit illum mille annis, & miſit illum in abyſſum; & clauſit, & ſignavit ſuper eum, ut non ſeduceret jam gentes, donec finiantur mille anni: poſt hæc oportet eum ſolvi brevi tempore. Et vidi ſedes, & ſedentes ſuper eas, & judicium datum eſt.* (c) *Et animæ occiſorum propter teſtimonium Jeſu, & propter verbum Dei, & ſi qui non adoraverunt beſtiam, nec imaginem ejus, nec acceperunt inſcriptionem in fronte aut in manu ſua, & regnaverunt cum Jeſu mille annis: reliqui eorum non vixerunt, donec finiantur mille anni. Hæc reſurrectio prima eſt. Beatus & ſanctus eſt, qui habet in hac prima reſurrectione partem. In iſtis ſecunda mors non habet poteſtatem: ſed erunt ſacerdotes Dei & Chriſti, & regnabunt cum eo mille annis.* Qui propter hæc hujus libri verba primam reſurrectionem futuram ſuſpicati ſunt corporalem, inter cetera maxime numero annorum mille permoti ſunt, tamquam oporteret in ſanctis eo modo veluti tanti temporis fieri ſabbatiſmum, vacatione ſcilicet ſancta poſt labores annorum ſex millium, ex quo creatus eſt homo, & magni illius peccati merito in hujus mortalitatis ærumnas de paradiſi felicitate dimiſſus eſt, ut quoniam ſcriptum eſt: *Unus dies apud Dominum ſicut mille anni, & mille anni ſicut dies* 2. Petri 3. 8.
unus, ſex annorum millibus tamquam ſex diebus impletis, ſequatur velut ſabbati ſeptimus in annis mille poſtremis, ad hoc ſcilicet ſabbatum celebrandum reſurgentibus ſanctis. Quæ opinio eſſet utcumque tolerabilis, ſi aliquæ deliciæ ſpiritales in illo ſabbato adfuturæ ſanctis per Domini præſentiam crederentur. Nam etiam nos hoc (d) opinati fuimus aliquando. Sed cum eos qui tunc reſurrexerint, dicant immoderatiſſimis carnalibus epulis vacaturos, in quibus cibus ſit tantus ac potus, ut non ſolum nullam modeſtiam teneant; ſed modum quoque ipſius incredulitatis excedant: nullo modo iſta poſſunt niſi a carnalibus credi. Hi autem qui ſpiritales ſunt, iſtos iſta credentes

χιλια-

(a) Sic MSS. Editi vero, *vocem Filii Dei*.

(b) In Apocalypſi cap. 20. *& catenam magnam in manu ſua*.

(c) Editi, *datum eſt illis, & animas occiſorum* &c. Sic plane Vulgata & Græca lectio Apoc. 20. Attamen MSS. omnes hic omittunt *illis*, habentque *Et animæ*; atque hanc ipſam lectionem exponet poſtea Auguſtinus cap. 9.

(d) Sicuti videre eſt in Sermone 259. qui alias ex Sirmondianis fuit 19.

χιλιαστὰς appellant Græco vocabulo; quos, verbum e verbo exprimentes, nos poſſumus Milliarios nuncupare. Eos autem longum eſt refellere ad ſingula; ſed potius, quemadmodum Scriptura hæc accipienda ſit, jam debemus oſtendere.

Marci 3. 27. 2. Ait ipſe Dominus Jeſus Chriſtus: *Nemo poteſt introire in domum fortis, & vaſa ejus eripere, niſi prius alligaverit fortem:* diabolum volens intelligi fortem, quia ipſe genus humanum potuit tenere captivum; vaſa vero ejus, quæ fuerat erepturus, fideles ſuos futuros; quos ille in diverſis peccatis atque impietatibus poſſidebat. Ut ergo alligaretur hic fortis, propterea
Apoc. 20. 1. &c. vidit iſte Apoſtolus in Apocalypſi *Angelum deſcendentem de cælo, habentem clavem abyſſi, & catenam in manu ſua. Et tenuit*, inquit, *draconem illum ſerpentem antiquum, qui cognominatus eſt diabolus & ſatanas, & alligavit eum mille annis*, hoc eſt, ejus poteſtatem ab eis ſeducendis ac poſſidendis, qui fuerant liberandi, cohibuit atque frenavit. Mille autem anni, duobus modis poſſunt, quantum mihi occurrit, intelligi: aut quia in ultimis annis mille iſta res agitur, id eſt, ſexto annorum milliario tamquam ſexto die, cujus nunc ſpatia poſteriora volvuntur; ſecuturo deinde ſabbato, quod non habet veſperam, requie ſcilicet ſanctorum, quæ non habet finem: ut hujus milliarii tamquam diei noviſſimam partem, quæ (a) remanebat uſque ad terminum ſæculi, mille annos appellaverit; eo loquendi modo, quo pars ſignificatur a toto: aut certe mille annos pro annis omnibus hujus ſæculi poſuit; ut perfecto nu-
Millenarius numerus. mero notaretur ipſa temporis plenitudo. Millenarius quippe numerus denarii numeri quadratum ſolidum reddit. Decem quippe decies ducta, fiunt centum; quæ jam (b) figura quadrata, ſed plana eſt. Ut autem in altitudinem ſurgat, & ſolida fiat, rurſus centum decies multiplicantur, & mille ſunt. Porro ſi centum ipſa pro univerſitate aliquando ponuntur, quale illud eſt, quod Dominus omnia ſua dimittenti
Matth. 19. 29. Marci 10. 30. & eum ſequenti promiſit, dicens: *Accipiet in hoc ſæculo centuplum*: quod exponens quodam modo Apoſtolus, ait: *Quaſi nihil habentes, &*
2. Cor. 6. 10. *omnia poſſidentes:* quia & (c) ante jam dictum erat: *Fidelis hominis totus mundus divitiarum*
Prov. 17. *eſt*: quanto magis mille pro univerſitate ponuntur, ubi eſt ſoliditas ipſius denariæ quadraturæ? Unde nec illud melius intelligitur, quod in
Pſ. 104. 8. Pſalmo legitur: *Memor fuit in ſæculum teſtamenti ſui, verbi quod mandavit in mille generationes*, id eſt, in omnes.

3. *Et miſit illum*, inquit, *in abyſſum*: utique diabolum miſit in abyſſum. Quo nomine ſignificata eſt multitudo innumerabilis impiorum, quorum in malignitate adverſus Eccleſiam Dei multum profunda ſunt corda: non quia ibi diabolus ante non erat; ſed ideo dicitur illuc miſſus, quia excluſus a credentibus plus cœpit impios poſſidere. Plus namque poſſidetur a diabolo, qui non ſolum alienatus eſt a Deo, verum etiam gratis odit ſervientes Deo. *Et clauſit*, inquit, *& ſignavit ſuper eum, ut jam non ſeduceret gentes, donec finiantur mille anni. Clauſit ſuper eum*, dictum eſt, interdixit ei ne poſſit exire, id eſt, vetitum tranſgredi. *Signavit* autem; quod addidit, ſignificaſſe mihi videtur, quia occultum eſſe voluit, qui pertineant ad partem diaboli, & qui non pertineant. Hoc quippe in ſæculo iſto prorſus latet: quia & qui videtur ſtare, utrum ſit caſurus; & qui videtur jacere, utrum ſit ſurrecturus, incertum eſt. Ab eis autem gentibus ſeducendis hujus interdicti vinculo & clauſtro diabolus prohibetur atque cohibetur, quas pertinentes ad Chriſtum ſeducebat antea, vel tenebat. Has enim Deus elegit ante mundi conſtitutionem eruere Epheſ. 1. 4.
de poteſtate tenebrarum, & transferre in regnum Filii (d) caritatis ſuæ, ſicut Apoſtolus ait. Coloſſ. 1. 13.
Nam ſeducere illum gentes etiam nunc, & ſecum trahere in æternam pœnam, ſed non prædeſtinatas in æternam vitam, quis fidelis ignorat? Nec moveat, quod ſæpe diabolus ſeducit etiam illos, qui jam regenerati in Chriſto, vias ingrediuntur Dei. *Novit* enim *Dominus qui* 2. Tim. 2. 19.
ſunt ejus: ex his in æternam damnationem neminem ille ſeducit. Sic enim novit eos Dominus, ut Deus, quem nihil latet etiam futurorum; non ut homo, qui hominem ad præſens videt, (ſi tamen videt, cujus cor non videt) qualis autem poſtea ſit futurus, nec ſe ipſum videt. Ad hoc ergo ligatus eſt diabolus, & incluſus in abyſſo, ut jam non ſeducat gentes, ex quibus conſtat Eccleſia, quas antea ſeductas tenebat, ante quam eſſet Eccleſia. Nec enim dictum eſt, ut non ſeduceret aliquem; ſed *ut non ſeduceret*, inquit, *jam gentes*; in quibus Eccleſiam procul dubio voluit intelligi: *donec finiantur*, inquit, *mille anni*, id eſt, aut quod remanet de ſexto die, qui conſtat ex mille annis; aut omnes anni, quibus deinceps hoc ſæculum peragendum eſt.

4. Nec ſic accipiendum eſt quod ait: *ut non ſeduceret jam gentes, donec finiantur mille anni*; quaſi poſtea ſeducturus ſit eas dumtaxat gentes, ex quibus prædeſtinata conſtat Eccleſia, a quibus ſeducendis illo eſt vinculo clauſtroque prohibitus. Sed aut illa locutione dictum eſt, quæ in Scripturis aliquoties invenitur, qualis eſt in Pſalmo: *Sic oculi noſtri ad Dominum Deum* Pſ. 122. 2.
no-

(a) Ita MSS. At editi, *remanebit*.
(b) Lov. *non figura quadrata*. Abeſt *non* a ceteris libris.
(c) Ibi particula *ante*, non ſuperiora verba Pauli indicat ſicuti viſum eſt non nemini, ſed ſuperiora tempora. Id enim quod affertur, *Fidelis hominis totus mundus divitiarum eſt*, dictum fuit a Salomone in Proverbiis, ibique cap. 17. poſt verſum 6. legitur apud LXX. non apud Vulgatam. Citatur a Clemente Alexandrino 2. Stromatum, & ab aliis Veteribus laudatis Tom. 2. ad Epiſtolam 153. n. 26.
(d) Ita plures probæ notæ MSS. At editi *claritatis ſuæ*.

noſtrum, donec miſereatur noſtri; neque enim cum miſertus fuerit, non erunt oculi ſervorum ejus ad Dominum Deum ſuum: aut certe iſte eſt ordo verborum: *Et clauſit, & ſignavit ſuper eum, donec finiantur mille anni*; quod vero interpoſuit, *ut non ſeduceret jam gentes*, ita ſe habet, ut ab hujus ordinis connexione ſit liberum, & ſeorſus intelligendum, velut ſi poſt adderetur, ut ſic ſe haberet tota ſententia: *Et clauſit, & ſignavit ſuper eum, donec finiantur mille anni, ut non ſeduceret jam gentes*; id eſt, ideo clauſit, donec finiantur mille anni, ut jam non ſeduceret gentes.

CAPUT VIII.

De alligatione & ſolutione diaboli.

Apoc. 20. 3. 1. POſt *hæc*, inquit, *oportet eum ſolvi brevi tempore*. Si hoc eſt diabolo ligari & includi, Eccleſiam non poſſe ſeducere; hæc ergo erit ſolutio ejus, ut poſſit? Abſit: numquam enim ab illo Eccleſia ſeducetur prædeſtinata & electa ante mundi conſtitutionem, de qua di-
2.Tim. 2. 19. ctum eſt: *Novit Dominus qui ſunt ejus*: & tamen hic erit etiam illo tempore, quo ſolvendus eſt diabolus, ſicut ex quo eſt inſtituta, hic fuit & erit omni tempore; in ſuis utique qui ſuccedunt naſcendo morientibus. Nam paullo poſt dicit, quod ſolutus diabolus ſeductas gentes toto orbe terrarum adtrahet in bellum adverſus eam, quorum hoſtium numerus erit ut arena
Apoc. 20. 8. &c. maris. *Et adſcenderunt*, inquit, *ſuper terræ latitudinem, & cinxerunt caſtra ſanctorum, & dilectam civitatem: & deſcendit ignis de cælo a Deo, & comedit eos: & diabolus qui ſeducebat eos, miſſus eſt in ſtagnum ignis & ſulphuris, ubi & beſtia &* (a) *pſeudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in ſæcula ſæculorum*. Sed hoc jam ad judicium noviſſimum pertinet, quod nunc propterea commemorandum putavi, ne quis exiſtimet eo ipſo parvo tempore, quo ſolvetur diabolus, in hac terra Eccleſiam non futuram, illo hic eam vel non inveniente, cum fuerit ſolutus, vel abſumente, cum fuerit modis omnibus perſecutus. Non itaque per totum hoc tempus, quod liber iſte complectitur, a primo ſcilicet adventu Chriſti uſque in ſæculi finem, quo erit ſecundus ejus adventus, ita diabolus alligatur, ut ejus hæc ipſa ſit alligatio, per hoc intervallum, quod mille annorum numero appellat, non ſeducere Eccleſiam; quando quidem illam nec ſolutus utique ſeducturus eſt. Nam profecto ſi ei alligari eſt, non poſſe ſeducere, ſive non permitti; quid erit ſolvi, niſi poſſe ſeducere, ſive permitti? Quod abſit ut fiat: ſed alligatio diaboli, eſt non permitti (b) exercere totam tentationem, quam poteſt vel vi vel dolo ad ſeducendos homines, in partem ſuam cogendo violenter, fraudulenterve fallendo. Quod ſi permitteretur in tam longo tempore & tanta infirmitate multorum, plurimos tales, quales Deus id perpeti non vult, & fideles dejiceret, & ne crederent impediret, quod ne faceret, alligatus eſt.

2. Tunc autem ſolvetur, quando & breve tempus erit. Nam tribus annis & ſex menſibus legitur totis ſuis ſuorumque viribus ſæviturus: & tales erunt, cum quibus ei belligerandum eſt, ut vinci tanto ejus impetu inſidiiſque non poſſint. Si autem numquam ſolveretur, minus appareret ejus maligna potentia, minus ſanctæ Civitatis fideliſſima patientia probaretur; minus denique perſpiceretur, quam magno ejus malo tam bene fuerit uſus Omnipotens: qui cum nec omnino abſtulit a tentatione ſanctorum, quamvis ab eorum interioribus (c) hominibus, ubi in Deum creditur, foras miſſum, ut forinſecus ejus oppugnatione proficerent; & in eis qui ſunt ex parte ipſius, alligavit, ne quantam poſſet effundendo & exercendo malitiam, innumerabiles infirmos ex quibus Eccleſiam multiplicari & impleri oportebat, alios credituros, alios jam credentes, a fide pietatis hos deterreret, hos frangeret; (d) & ſolvet in fine, ut quam fortem adverſarium Dei Civitas ſuperaverit, cum ingenti gloria ſui redemtoris, adjutoris, liberatoris, adſpiciat. In eorum ſane, qui tunc futuri ſunt; ſanctorum atque fidelium comparatione quid ſumus? Quando quidem ad illos probandos tantus ſolvetur inimicus, cum quo nos ligato tantis periculis dimicamus. Quamvis & hoc temporis intervallo quoſdam milites Chriſti tam prudentes & fortes fuiſſe atque eſſe, non dubium eſt, ut etiam ſi tunc in illa mortalitate viverent, quando ille ſolvetur, omnes inſidias ejus atque impetus & caverent ſapientiſſime, & patientiſſime ſuſtinerent.

3. Hæc autem alligatio diaboli non ſolum facta eſt, ex quo cœpit Eccleſia præter Judæam terram in nationes alias aliaſque dilatari; ſed etiam nunc fit, & fiet uſque ad terminum ſæculi, quo ſolvendus eſt. Quia & nunc homines ab infidelitate, in qua ipſe eos poſſidebat, convertuntur ad fidem, & uſque in illum finem ſine dubio convertentur: & utique unicuique (e) iſte fortis tunc alligatur, quando ab illo tamquam vas ejus eripitur: & abyſſus ubi incluſus eſt, non in eis conſumta eſt, quando ſunt mortui, qui tunc erant quando eſſe cœpit incluſus; ſed ſucceſſerunt eis alii naſcendo, atque ſuccedunt, donec finiatur hoc ſæculum, qui oderint Chriſtianos, in quorum quotidie, velut in abyſſo, cæcis & profundis cordibus includatur. U-

trum

(a) Editi, *& pſeudoprophetæ*. Caſtigantur ex MSS.
(b) Pleriquc MSS. *exercere*.
(c) Lov. *interioribus omnibus*. Verius editi alii & MSS. *interioribus hominibus*. Alludit Auguſtinus ad illud Epheſ. 3. *virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorem hominem, Chriſtum habitare per fidem in cordibus veſtris*.

(d) Vind. & Am. *& ſolveretur*. Er. & Lov. *Et ſolvetur*. At MSS. *& ſolvet*: ſcilicet Omnipotens qui eum alligavit.
(e) In editis, *unicuique fidelium*. Abeſt *fidelium* a pleriſque MSS.

trum autem etiam illis ultimis tribus annis & menſibus ſex, quando ſolutus totis viribus ſæviturus eſt, aliquis in qua non fuerat, ſit
Matth. 12.19. acceſſurus ad fidem, nonnulla quæſtio eſt. Quomodo enim ſtabit quod dictum eſt: *Quis intrat in domum fortis, ut vaſa ejus eripiat, niſi prius alligaverit fortem*, ſi etiam ſoluto eripiuntur? Ac per hoc ad hoc cogere videtur iſta ſententia, ut credamus illo, licet exiguo, tempore neminem acceſſurum eſſe populo Chriſtiano, ſed cum eis qui jam Chriſtiani reperti fuerint, diabolum pugnaturum: ex quibus etiam ſi aliqui victi ſecuti eum fuerint; non eos ad prædeſtinatum filiorum Dei numerum pertinere. Neque enim fruſtra idem Joannes apoſtolus, qui & hanc Apocalypſim ſcripſit, in epiſtola ſua
1. Joan. 2.19. de quibuſdam dicit, *Ex nobis exierunt, ſed non erant ex nobis: nam ſi fuiſſent ex nobis, manſiſſent utique nobiſcum*. Sed quid (a) fiet de parvulis? Nimium quippe incredibile eſt, nullos jam natos & nondum baptizatos præoccupari Chriſtianorum filios illo tempore infantes, nullos etiam ipſis naſci jam diebus; aut ſi erunt, non eos a parentibus ſuis ad lavacrum regenerationis modo quocumque perduci. Quod ſi fiet, quo pacto ſoluto jam diabolo vaſa iſta eripientur, in cujus domum nemo intrat, ut vaſa ejus eripiat, niſi prius alligaverit eum? Immo vero id potius eſt credendum, nec qui cadant de Eccleſia, nec qui accedant Eccleſiæ illo tempore defuturos: ſed profecto tam fortes erunt & parentes pro baptizandis parvulis ſuis, & hi qui tunc primitus credituri ſunt, ut illum fortem vincant etiam non ligatum, id eſt, omnibus, qualibus antea numquam, vel artibus inſidiantem, vel urgentem viribus, & vigilanter intelligant, & toleranter ferant; ac ſic illi etiam non ligato eripiantur. Nec ideo falſa erit Evangelica illa ſententia: *Quis intrat in domum fortis, ut vaſa ejus eripiat, niſi prius alligaverit fortem?* Secundum enim ſententiæ ejus veritatem, ordo iſte ſervatus eſt, ut prius alligaretur fortis, ereptiſque vaſis ejus, longe lateque in omnibus gentibus ex firmis, & infirmis ita multiplicaretur Eccleſia, ut ex ipſa rerum divinitus prædictarum & impletarum robuſtiſſima
Matth. 24.12. fide, etiam ſoluto vaſa poſſit auferre. Sicut enim fatendum eſt, multorum refrigeſcere caritatem, cum abundat iniquitas, & inuſitatis maximiſque perſecutionibus atque fallaciis diaboli jam ſoluti, eos qui in libro vitæ ſcripti non ſunt, eſſe multos ceſſuros: ita cogitandum eſt, non ſolum quos bonos fideles illud tempus inveniet, ſed nonnullos etiam qui foris adhuc erunt adjuvante Dei gratia per conſiderationem Scripturarum, in quibus & alia & finis ipſe prænuntiatus eſt, quem venire jam ſentiunt, ad credendum quod non credebant, futuros eſſe firmiores, & ad vincendum etiam non ligatum diabolum fortiores. Quod ſi ita erit, propterea præceſſiſſe dicenda eſt ejus alligatio, ut & ligati & ſoluti exſpoliatio ſequeretur: quoniam de hac re dictum eſt: *Quis intrabit in domum fortis, ut vaſa ejus eripiat, niſi prius alligaverit fortem?*

CAPUT IX.

Quod ſit regnum ſanctorum cum Chriſto per mille annos, & in quo diſcernatur a regno æterno.

1. INTEREA dum mille annis ligatus eſt diabolus, ſancti (b) regnant cum Chriſto Apoc. 20. 4.
etiam ipſis mille annis eiſdem ſine dubio, & eodem modo intelligendis, id eſt, iſto jam tempore prioris ejus adventus. Excepto quippe illo regno, de quo in fine dicturus eſt: *Venite benedicti Patris mei, poſſidete paratum vobis regnum*, Matth. 25.34.
niſi alio aliquo modo, longe quidem impari, jam nunc regnarent cum illo ſancti ejus, quibus ait: *Ecce ego vobiſcum ſum uſque in conſummationem ſæculi*; profecto non etiam nunc diceretur Eccleſia regnum ejus, regnumve cælorum. Matth. 28.20. Matth. 13.52.
Nam utique iſto tempore in regno Dei eruditur ſcriba ille, qui profert de theſauro ſuo nova & vetera, de quo ſupra locuti ſumus. Et de Eccleſia collecturi ſunt zizania meſſores illi, quæ permiſit cum tritico ſimul creſcere uſque ad meſſem: quod exponens ait: *Meſſis eſt finis ſæculi, meſſores autem Angeli ſunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur; ſic erit in conſummatione ſæculi: mittet Filius hominis Angelos ſuos, & colligent de regno ejus omnia ſcandala:* numquid de regno illo, ubi nulla ſunt ſcandala? De iſto ergo regno ejus, quod eſt hic Eccleſia, colligentur. Item dicit. *Qui ſolverit unum de mandatis iſtis minimis, & docuerit ſic homines, minimus vocabitur in regno cælorum: qui autem fecerit, & ſic docuerit, magnus vocabitur in regno cælorum*. Utrumque dicit in regno cælorum, & qui non facit mandata quæ docet, hoc eſt enim ſolvere, non ſervare, non facere; & illum qui facit, & ſic docet: ſed iſtum minimum, illum magnum. Et continuo ſecutus adjungit; *Dico enim vobis, quia niſi abundaverit juſtitia veſtra ſuper Scribarum & Phariſæorum*, id eſt, ſuper (c) juſtitiam eorum qui ſolvunt quod docent. De Scribis enim & Phariſæis dicit alio loco: *Quoniam dicunt, & non faciunt*. Niſi ergo ſuper eos abundaverit juſtitia veſtra, id eſt, ut vos non ſolvatis, ſed faciatis potius quod docetis, *non intrabitis*, inquit, *in regnum cælorum*. Alio modo igitur intelligendum eſt regnum cælorum, ubi ambo ſunt, & ille ſcilicet qui ſolvit quod docet, & ille qui facit; ſed ille minimus, (d) iſte magnus; alio modo autem regnum cælorum dicitur, quo non intrat niſi ille qui facit. Ac per hoc ubi utrumque genus eſt, Eccleſia eſt, qualis nunc eſt: ubi autem illud ſolum erit, Eccleſia eſt, qualis tunc erit, quan-

(Margin: Ibidem 39. &c.; Matth. 5.19.; Ibidem 20.; Matth. 23.3.)

(a) MSS. *fit*.
(b) Editi, *ſancti Dei*. At MSS. omittunt *Dei*.
(c) Omnes MSS. *ſuper eos qui ſolvunt*.
(d) MSS. *ille magnus*.

Digitized by Google

quando malus in ea non erit. Ergo Eccleſia & nunc eſt regnum Chriſti, regnumque cælorum. Regnant itaque cum illo etiam nunc ſancti ejus, aliter quidem, quam tunc regnabunt: nec tamen cum illo regnant zizania, quamvis in Eccleſia cum tritico creſcant. Regnant enim cum illo qui faciunt quod Apoſto-
Coloſſ. 3. 1. & 2. lus ait: *Si reſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt ſapite, ubi Chriſtus eſt in dextera Dei ſedens: quæ ſurſum ſunt quærite, non quæ ſuper*
Philip. 3. 20. *terram*. De qualibus item dicit, quod eorum converſatio ſit in cælis. Poſtremo regnant cum illo, qui eo modo ſunt in regno ejus, ut ſint etiam ipſi regnum ejus. Quomodo autem ſunt regnum Chriſti, qui, ut alia taceam, quamvis ibi ſint donec colligantur in fine ſæculi de regno ejus omnia ſcandala, tamen illic ſua quæ-
Philip. 2. 21. runt, non quæ Jeſu Chriſti?

2. De hoc ergo regno militiæ, in quo adhuc cum hoſte confligitur, & aliquando repugnatur (a) repugnantibus vitiis, aliquando cedentibus imperatur, donec veniatur ad illud pacatiſſimum regnum, ubi ſine hoſte regnabitur, & de hac prima reſurrectione quæ nunc eſt, liber iſte ſic loquitur. Cum enim dixiſſet, alligari diabolum mille annis, & poſtea ſolvi brevi tempore; mox recapitulando quid in iſtis mille annis agat Ec-
Apoc. 20. 4. cleſia vel agatur in ea: *Et vidi*, inquit, *ſedes, & ſedentes ſuper eas & judicium datum eſt*. Non hoc putandum eſt de ultimo judicio dici: ſed ſedes præpoſitorum, & ipſi præpoſiti intelligendi ſunt, per quos Eccleſia nunc gubernatur. Judicium autem datum nullum melius accipiendum videtur, quam id quod dictum eſt: *Quæ*
Matth. 18. 18. *ligaveritis in terra, ligata erunt & in cælo; & quæ ſolveritis in terra, ſoluta erunt & in cælo*.
1. Cor. 5. 12. Unde Apoſtolus, *Quid enim mihi eſt*, inquit, *de his qui foris ſunt judicare? Nonne de his qui*
* Apoc. 20. 4. *intus ſunt vos judicatis?* * *Et animæ*, inquit, *occiſorum propter teſtimonium Jeſu, & propter verbum Dei*: ſubauditur quod poſtea dicturus eſt, *regnaverunt cum Jeſu mille annis*, animæ ſcilicet martyrum nondum ſibi corporibus ſuis redditis. Neque enim piorum animæ mortuorum ſeparantur ab Eccleſia, quæ etiam nunc eſt regnum Chriſti. Alioquin nec ad altare Dei fieret eorum memoria in communicatione corporis Chriſti; nec aliquid prodeſſet ad ejus in periculis baptiſmum currere, ne ſine illo finiatur hæc vita; nec ad reconciliationem, ſi forte per pœnitentiam malamve conſcientiam quiſque ab eodem corpore ſeparatus eſt. Cur enim fiunt iſta, niſi quia fideles, etiam defuncti, membra ejus ſunt? Quamvis ergo cum ſuis corporibus nondum, jam tamen eorum animæ regnant cum illo, dum iſti mille anni decurrunt. Unde in
Apoc. 14. 13. hoc eodem libro & alibi legitur: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur, amodo & jam dicit Spiritus, ut requieſcant a laboribus ſuis; nam*

Memoria piorum mortuorum in communicatione corporis Chriſti.

opera eorum ſequuntur illos. Regnat itaque cum Chriſto nunc primum Eccleſia in vivis & mortuis. *Propterea* enim, ſicut dicit Apoſtolus, Rom. 14.
mortuus eſt Chriſtus, ut & vivorum & mortuo- 9.
rum dominetur. Sed ideo tantummodo Martyrum animas commemoravit, quia ipſi præcipue regnant mortui, qui uſque ad mortem pro veritate certaverunt. Sed (b) a parte totum etiam ceteros mortuos intelligimus pertinentes ad Eccleſiam, quod eſt regnum Chriſti.

3. Quod vero ſequitur, *Et ſi qui non adora-* Apoc.
verunt beſtiam, nec imaginem ejus, nec accepe- 20. 4.
runt inſcriptionem in fronte, aut in manu ſua: ſimul de vivis ac mortuis debemus accipere. Quæ ſit porro iſta beſtia, quamvis ſit diligentius inquirendum, non tamen abhorret a fide recta, ut ipſa impia Civitas intelligatur, & populus infidelium contrarius populo fideli & Civitati Dei. Imago vero ejus ſimulatio ejus mihi videtur, in eis videlicet hominibus, qui velut fidem profitentur, & infideliter vivunt. Fingunt enim ſe eſſe quod non ſunt, vocanturque non veraci effigie, ſed fallaci imagine Chriſtiani. Ad eamdem namque beſtiam pertinent non ſolum aperte inimici nominis Chriſti & ejus glorioſiſſimæ Civitatis, ſed etiam zizania, quæ de regno ejus, quod eſt Eccleſia, in fine ſæculi colligenda ſunt. Et qui ſunt qui non adorant beſtiam nec imaginem ejus, niſi qui faciunt
quod ait Apoſtolus, *Ne ſitis jugum ducentes cum* 2. Cor. 6.
infidelibus? Non adorant enim, id eſt, non 14.
conſentiunt, non ſubjiciuntur: neque accipiunt inſcriptionem, notam ſcilicet criminis, in fronte, propter profeſſionem; in manu, propter operationem. Ab his igitur malis alieni, ſive adhuc in iſta mortali carne viventes, ſive defuncti, regnant cum Chriſto jam nunc, quodam modo huic tempori congruo, per totum hoc intervallum, quod numero mille ſignificatur annorum.

4. *Reliqui eorum*, inquit, *non vixerunt*: Hora Apoc. 20.
enim nunc eſt, cum mortui (c) audient vocem 5.
Filii Dei; & qui audierint, vivent: reliqui Joan. 5.
vero eorum non vivent. Quod vero ſubdidit, 25.
donec finiantur mille anni: intelligendum eſt, quod eo tempore non vixerunt, quo vivere debuerunt, ad vitam ſcilicet de morte tranſeundo. Et ideo cum dies venerit, quo fiat & corporum reſurrectio, non ad vitam de monumentis procedent, ſed ad judicium; ad damnationem ſcilicet, quæ ſecunda mors dicitur. Donec enim finiantur mille anni, quicumque non vixerit, id eſt, iſto toto tempore quo agitur prima reſurrectio, non audierit vocem Filii Dei, & ad vitam de morte tranſierit; profecto in ſecunda reſurrectione, quæ carnis eſt, in mortem ſecundam cum ipſa carne tranſibit. Sequitur enim
& dicit: *Hæc reſurrectio prima eſt. Beatus &* Apoc. 20.
ſanctus qui habet in hac prima reſurrectione par- 5. & 6.
tem,

(a) Plures MSS. *pugnantibus vitiis*. Et mox iidem aliique omnes, *aliquando cadentibus*.

(b) Id eſt, Sed figura qua a parte totum accipitur.
(c) Vind. Am. & MSS. *audiunt*.

tem, id eſt, particeps ejus eſt. Ipſe eſt autem particeps ejus qui non ſolum a morte, quæ in peccatis eſt, reviviſcit, verum etiam in eo quod revixerit, permanebit. *In iſtis*, inquit, *ſecunda mors non habet poteſtatem*. Habet ergo in reliquis, de quibus ſuperius ait: *Reliqui eorum non vixerunt, donec finiantur mille anni*: quoniam iſto toto temporis intervallo, quod mille annos vocat, quantumcumque in eo quiſque eorum vixit in corpore, non revixit a morte, in qua eum tenebat impietas, ut ſic reviviſcendo primæ reſurrectionis particeps fieret, atque in eo poteſtatem ſecunda mors non haberet.

CAPUT X.

Quid reſpondendum ſit eis, qui putant reſurrectionem ad ſola corpora, non etiam ad animas pertinere.

SUNT qui putant reſurrectionem dici non poſſe niſi corporum: ideoque iſtam quoque in corporibus primam futuram eſſe contendunt. Quorum enim eſt, inquiunt, cadere, eorum eſt

Cadaver. reſurgere. Cadunt autem corpora moriendo: nam & a cadendo cadavera nuncupantur. Non ergo animarum, inquiunt, reſurrectio poteſt eſſe, ſed corporum. Sed quid contra Apoſtolum dicunt, qui eam reſurrectionem appellat? Nam ſecundum interiorem, non ſecundum exteriorem hominem utique reſurrexerant, quibus ait:

Coloſſ. 3. 1. *Si reſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt ſapite*. Quem ſenſum verbis aliis alibi poſuit,

Rom. 6. 4. dicens: *Ut quemadmodum Chriſtus a mortuis reſurrexit per gloriam Patris, ſic & nos in novitate vitæ ambulemus*.

Epheſ. 5. 14. Hinc eſt & illud: *Surge qui dormis, & exſurge a mortuis, & illuminabit te Chriſtus*. Quod autem dicunt, non poſſe reſurgere, niſi qui cadunt; & ideo putant reſurrectionem ad corpora, non ad animas pertinere, quia corporum eſt cadere: cur non audiunt:

Rom. 14. 4. *Non recedatis ab illo, ne cadatis*: &, *Suo Domino ſtat aut cadit*: &,

1. Cor. 10. 12. *Qui putat ſe ſtare, videat ne cadat*? Puto enim quod in anima, non in corpore caſus iſte cavendus eſt. Si igitur cadentium eſt reſurrectio, cadunt autem & animæ; profecto & animas reſurgere confitendum eſt. Quod autem cum dixiſſet: *In iſtis ſecunda mors non habet poteſtatem*: adjunxit atque ait:

Apoc. 20. 6. *Sed erunt ſacerdotes Dei & Chriſti, & regnabunt cum eo mille annis*: non utique de ſolis epiſcopis & preſbyteris dictum eſt, qui proprie jam vocantur in Eccleſia ſacerdotes: ſed ſicut omnes Chriſtianos dicimus propter myſticum chriſma, ſic omnes ſacerdotes, quoniam membra ſunt unius ſacerdotis. De quibus apoſtolus Petrus, *Plebs*, inquit, *ſancta, regale ſacerdotium*.

1. Petr. 2. 9. Sane, licet breviter atque tranſeunter, inſinuavit (*a*) Deum eſſe Chriſtum, dicendo: *Sacerdotes Dei & Chriſti*, hoc eſt, Patris & Filii; quamvis propter formam ſervi, ſicut filius hominis, ita etiam ſacerdos Chriſtus effectus ſit in æternum,

Pſ. 109. 4. ſecundum ordinem Melchiſedec. De qua re in hoc Opere non ſemel diximus.

CAPUT XI.

De Gog & Magog, quos ad perſequendam Eccleſiam Dei ſolutus prope finem ſæculi diabolus incitabit.

Apoc. 20. 7. ET *cum finiti fuerint*, inquit, *mille anni, ſolvetur ſatanas de cuſtodia ſua, & exibit ad ſeducendas nationes, quæ ſunt in quatuor angulis terræ, Gog & Magog,*

Apoc. 20. 7. *& trahet eos in bellum, quorum numerus eſt ut arena maris*. Ad hoc ergo tunc ſeducet, ut in hoc bellum trahat. Nam & antea modis quibus poterat, per mala multa & varia ſeducebat. *Exibit* autem dictum eſt, in apertam perſecutionem de latebris erumpet odiorum. Hæc enim erit noviſſima perſecutio, noviſſimo imminente judicio, quam ſancta Eccleſia toto terrarum orbe patietur, univerſa ſcilicet Civitas Chriſti ab univerſa diaboli Civitate, quantacumque erit utraque ſuper terram. Gentes quippe illæ, quas appellat Gog & Magog, non ſic ſunt accipiendæ, tamquam ſint aliqui in aliqua parte terrarum barbari conſtituti, ſive quos quidam ſuſpicantur Getas & Maſſagetas, propter litteras horum nominum primas, ſive aliquos alios alienigenas, & a Romano jure ſejunctos. Toto namque orbe terrarum ſignificati ſunt iſti eſſe, cum dictum eſt, *Nationes quæ ſunt in quatuor angulis terræ*: eaſque ſubjecit eſſe *Gog & Magog*. Quorum interpretationem nominum eſſe (*b*) comperimus Gog tectum, Magog de tecto: tamquam domus, & ipſe qui procedit de domo. Gentes igitur ſunt, in quibus diabolum velut in abyſſo ſuperius intelligebamus incluſum; & ipſe de illis quodam modo ſeſe efferens & procedens: ut illæ ſint tectum, ipſe de tecto. Si autem utrumque referamus ad gentes, non unum horum ad illas, alterum ad diabolum: & tectum ipſæ ſunt, quia in eis nunc includitur & quodam modo tegitur inimicus antiquus; & de tecto ipſæ erunt, quando in apertum

(*a*) Chriſtum itaque Deum eſſe profitebantur aperte Martyres, quando diis ſacrificare juſſi, reſpondebant ſe uni Deo & Chriſto ſacrificare. Sic beata Criſpina, quæ paſſa eſt Diocletiano II. & Maximiano Auguſto Conſulibus, die Nonarum Decembrium, apud Coloniam Thebeſtinam, ſub Anulino Proconſule, ſicuti ferunt paſſionis illius Acta in Veterum Analectorum Tomo 3. nuper vulgata, *Numquam ego*, inquit, *ſacrificavi, nec ſacrifico niſi uni Deo & Domino noſtro Jeſu Chriſto Filio ejus, qui natus eſt & paſſus*. Et Mammarius martyr, quem ſub eodem Anulino Proconſule in civitate Vagenſi paſſum imperante Maximiano & Gal. teſtantur Acta in Vet. Analect. Tomo 4. nunc publicanda: *Numquam ſacrifico dæmoniis, ſed uni Deo &c.* Atque aliquando poſt, *Domino*, ait, *Jeſu Chriſto ſacrificamus, qui fecit cælum & terram, mare & omnia quæ in eis ſunt: huic Deo credimus & ſervimus*. Hanc de Chriſto fidem cultumque ipſius in Apoſtolos referebant ipſimet pagani, ut videre eſt, ſupra lib. 18. c. 53. & lib. 1. de conſenſu Evangel. c. 7. Cyprianus etiam (quod hic non prætereundum ſilentio) *Chriſti & Dei Pontifex* appellatur a Pontio in ipſius vita.

(*b*) Hanc interpretationem comperit apud Hieronymum in Ezechiel. 38.

Digitized by Google

tum odium de operto eruptura ſunt. Quod vero ait: *Et adſcenderunt ſuper terræ latitudinem, & cinxerunt caſtra ſanctorum & dilectam civitatem:* non utique ad unum locum veniſſe, vel venturi eſſe ſignificati ſunt, quaſi aliquo uno loco futura ſint caſtra ſanctorum & dilecta civitas; cum hæc non ſit niſi Chriſti Eccleſia toto terrarum orbe diffuſa: ac per hoc ubicumque tunc erit, quæ in omnibus gentibus erit, quod ſignificatum eſt nomine latitudinis terræ, ibi erunt caſtra ſanctorum, ibi erit dilecta Deo civitas ejus; ibi ab omnibus inimicis ſuis, quia & ipſi in omnibus gentibus cum illa erunt, perſecutionis illius immanitate cingetur, hoc eſt, in anguſtias tribulationis artabitur, urgebitur, concludetur; nec (*a*) militiam ſuam deſeret, quæ vocabulo eſt appellata caſtrorum.

CAPUT XII.

An ad ultimum ſupplicium pertineat impiorum, quod deſcendiſſe ignis de cælo, & eoſdem comediſſe memoratur.

Apoc. 20. 9. QUod vero ait: *Et deſcendit ignis* (*b*) *de cælo, & comedit eos:* non extremum putandum eſt id eſſe ſupplicium, quod erit, Matth. 25. 41. cum dicetur: *Diſcedite a me maledicti in ignem æternum*. Tunc quippe in ignem mittentur ipſi, non ignis de cælo veniet ſuper ipſos. Hic autem bene intelligitur *ignis de cælo*, de ipſa firmitate ſanctorum, qua non ceſſuri ſunt ſævientibus, ut eorum faciant voluntatem. Firmamentum enim eſt cælum, cujus firmitate illi cruciabuntur ardentiſſimo zelo; quoniam non poterunt adtrahere in partes Antichriſti ſanctos Chriſti. Et ipſe erit ignis qui comedet eos, & hoc *a Deo:* quia Dei munere inſuperabiles fiunt ſancti, unde excruciantur inimici. Sicut enim Zelus in bonam & malam partem. in bono poſitum eſt: *Zelus domus tuæ comedit* Pſal. 68. 10. *me:* ita e contrario, * *Zelus occupavit plebem* *Iſai. 26. 11. ſec. LXX. *ineruditam, & nunc ignis contrarios comedet.* *Et nunc* utique excepto ſcilicet ultimi illius igne judicii. Aut ſi eam plagam, qua percutiendi ſunt Eccleſiæ perſecutores, veniente jam Chriſto, quos viventes inveniet ſuper terram, quando 2. Theſſ. 2. 8. interficiet Antichriſtum ſpiritu oris ſui, ignem appellavit deſcendentem de cælo, eoſque comedentem, neque hoc ultimum ſupplicium erit Apoc. 20. 9. impiorum, ſed illud quod facta corporum reſurrectione paſſuri ſunt.

CAPUT XIII.

An (*c*) *tempus perſecutionis Antichriſti mille annis annumerandum ſit.*

HÆc perſecutio noviſſima, quæ futura eſt ab Antichriſto, (ſicut jam diximus, quia & in hoc libro ſuperius, & apud Danielem prophetam poſitum eſt) tribus annis & ſex menſibus erit. Quod tempus, quamvis exiguum, utrum ad mille annos pertineat, quibus & diabolum ligatum dicit, & ſanctos regnare cum Chriſto, an eiſdem annis hoc parvum ſpatium ſuperaddatur, atque ſit extra, merito ambigitur. Quia ſi dixerimus ad eoſdem annos hoc pertinere, non tanto tempore, ſed prolixiore cum Chriſto regnum ſanctorum reperietur extendi, quam diabolus alligari. Profecto enim ſancti cum ſuo Rege etiam in ipſa præcipue perſecutione regnabunt mala tanta vincentes, quando jam diabolus non erit alligatus, ut eos perſequi omnibus viribus poſſit. Quomodo ergo iſta Scriptura eiſdem mille annis utrumque determinat, diaboli ſcilicet alligationem, regnumque ſanctorum; cum trium annorum & ſex menſium intervallo prius deſinat alligatio diaboli, quam regnum ſanctorum in his mille annis cum Chriſto? Si autem dixerimus parvum perſecutionis hujus hoc ſpatium non computandum in mille annis, ſed eis impletis potius adjiciendum; ut proprie poſſit intelligi, quod cum dixiſſet: *Sacerdotes Dei & Chriſti regnabunt cum eo mille annis*, adjecit, *Et cum finiti fuerint mille anni, ſolvetur ſatanas de cuſtodia ſua;* iſto enim modo & regnum ſanctorum & vinculum diaboli ſimul ceſſatura eſſe ſignificat, ut deinde perſecutionis illius tempus nec ad ſanctorum regnum, nec ad cuſtodiam ſatanæ, quorum utrumque in mille annis eſt, pertinere, ſed ſuperadditum & extra computandum eſſe credatur: cogemur fateri ſanctos in illa perſecutione regnaturos non eſſe cum Chriſto. Sed quis audeat dicere, tunc cum illo non regnatura ſua membra, quando ei maxime atque fortiſſime cohærebunt, & quo tempore quanto erit acrior impetus belli, tanto major gloria non (*d*) cedendi, tanto denſior corona martyrii? Aut ſi propter tribulationes, quas paſſuri ſunt, non dicendi ſunt regnaturi; conſequens erit, ut etiam ſuperioribus diebus in eiſdem mille annis quicumque tribulabantur ſanctorum, eo ipſo tempore tribulationis ſuæ cum Chriſto non regnaſſe dicantur: ac per hoc & illi quorum animas auctor libri hujus vidiſſe ſe ſcribit occiſorum propter teſtimonium Jeſu & propter verbum Dei, non regnabant cum Chriſto quando patiebantur perſecutionem; & ipſi regnum Chriſti non erant, quos Chriſtus excellentius poſſidebat. Abſurdiſſimum id quidem & omni modo averſandum. Sed certe animæ victrices glorioſiſſimorum Martyrum, omnibus doloribus ac laboribus ſuperatis atque finitis, poſtea quam mortalia membra poſuerunt, cum Chriſto utique regnaverunt & regnant, donec finiantur mille anni, ut poſtea receptis etiam corporibus jam immortalibus regnent. Proinde tribus illis annis atque dimidio, animæ occiſorum pro ejus martyrio, & quæ antea de cor-

(a) Editio Lov. *malitiam*. Emendatur ex editis aliis & MSS.

(b) Hic omiſſum eſt, *a Deo*: quod tamen eo loco Apocalypſis legebat Auguſtinus: nam id mox, quomodo illic intelligendum ſit, exponit.

(c) Ita MSS. At editi, *An ante tempus perſecutionis Antichriſti mille anni annumerandi ſint.*

(d) Vind. Am. Er. & plures MSS. *non cedenti*.

corporibus exierunt, & quæ ipſa noviſſima perſecutione ſunt exituræ, regnabunt cum illo, donec finiatur mortale ſæculum, & ad illud regnum, ubi mors non erit, tranſeatur. Quocirca cum Chriſto regnantium ſanctorum plures anni erunt, quam vinculi diaboli & cuſtodiæ: quia illi cum ſuo rege Dei Filio, jam diabolo non ligato etiam per tres illos annos ac ſemiſſem, regnabunt. Remanet igitur, ut cum audimus: (Apoc. 20. 6.) *Sacerdotes Dei & Chriſti regnabunt cum illo mille annis, & cum finiti fuerint mille anni, ſolvetur ſatanas de cuſtodia ſua;* aut non regni hujus ſanctorum intelligamus annos mille finiri, ſed vinculi diaboli atque cuſtodiæ; ut annos mille, id eſt, annos omnes ſuos quæque pars habeat diverſis ac propriis prolixitatibus finiendos, ampliore ſanctorum regno, breviore diaboli vinculo: aut certe, quoniam trium annorum & ſex menſium breviſſimum ſpatium eſt, computari noluiſſe credatur, ſive quod minus ſatanæ vinculum, ſive quod amplius videtur regnum habere ſanctorum: ſicut de quadringentis annis in ſexto-decimo hujus Operis volumine diſputavi; quoniam plus (*a*) aliquid erant, & tamen quadringenti ſunt nuncupati: & talia ſæpe reperiuntur in litteris ſacris, ſi quis advertat.

CAPUT XIV.

De damnatione diaboli cum ſuis, & per recapitulationem de reſurrectione corporea omnium mortuorum, & de judicio ultimæ retributionis.

Post hanc autem commemorationem noviſſimæ perſecutionis, breviter complectitur totum, quod ultimo jam judicio diabolus, & cum ſuo principe Civitas inimica paſſura eſt. Dicit enim: (Apoc. 20. 9. & 10.) *Et diabolus qui ſeducebat eos, miſſus eſt in ſtagnum ignis & ſulphuris, quo beſtia & (b) pſeudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in ſæcula ſæculorum.* Beſtiam bene intelligi ipſam impiam Civitatem, ſupra jam diximus. Pſeudo vero propheta ejus aut Antichriſtus eſt, aut imago illa, id eſt, figmentum de quo ibi locuti ſumus. Poſt hæc ipſum noviſſimum judicium, quod erit in ſecunda reſurrectione mortuorum, quæ corporum eſt, recapitulando narrans, quomodo fuerit ſibi revelatum: (Ibidem 11.) *Et vidi*, inquit, *thronum magnum & candidum, & ſedentem ſuper eum, cujus a facie fugit cælum & terra, & locus eorum inventus non eſt.* Non ait. Vidi thronum magnum & candidum, & ſedentem ſuper eum, & ab ejus facie fugit cælum & terra; quoniam non tunc factum eſt, id eſt, ante quam eſſet de vivis & mortuis judicatum: ſed eum ſe vidiſſe dixit in throno ſedentem, a cujus facie fugit cælum & terra; ſed poſtea. Peracto quippe judicio tunc eſſe deſinet hoc cælum & hæc terra, quando incipiet eſſe cælum novum & terra nova. Mutatione namque rerum, non omni modo interitu tranſibit hic mundus. Unde & Apoſtolus ait, (1. Cor. 7. 31. & 32.) *Præterit enim figura hujus mundi, volo vos ſine ſollicitudine eſſe.* Figura ergo præterit, non natura. Cum ergo ſe Joannes vidiſſe dixiſſet ſedentem ſuper thronum, a cujus facie, quod poſtea futurum eſt, fugit cælum & terra: *Et vidi*, inquit, *mortuos magnos & puſillos, &* (Apoc. 20. 12.) *aperti ſunt libri; & alius liber apertus eſt, qui eſt vitæ uniuſcujuſque; & judicati ſunt mortui ex ipſis ſcripturis librorum ſecundum facta ſua.* Libros dixit eſſe apertos, & librum: ſed librum cujuſmodi non tacuit; *qui eſt*, inquit, *vitæ uniuſcujuſque.* Ergo illi libri, quos priore loco poſuit, intelligendi ſunt ſancti & veteres & novi, ut in illis oſtenderetur quæ Deus fieri ſua mandata juſſiſſet: in illo autem qui eſt vitæ uniuſcujuſque, quid horum quiſque non feciſſet, ſive feciſſet. Qui liber ſi carnaliter cogitetur, quis ejus magnitudinem, aut longitudinem valeat æſtimare? Aut quanto tempore legi poterit liber, in quo ſcriptæ ſunt univerſæ vitæ univerſorum? An tantus Angelorum numerus aderit, quantus hominum erit, & vitam ſuam quiſque ab Angelo ſibi adhibito audiet recitari? Non ergo unus liber erit omnium; ſed ſinguli ſingulorum. Scriptura vero iſta unum volens intelligi: *Et alius*, inquit, *liber apertus eſt.* Quædam igitur vis eſt intelligenda divina, qua fiet ut cuique opera ſua, vel bona vel mala, cuncta in memoriam revocentur, & mentis intuitu mira celeritate cernantur; ut accuſet, vel excuſet ſcientia conſcientiam; atque ita ſimul & omnes & ſinguli judicentur. Quæ nimirum vis divina, libri nomen accepit. In ea quippe quodam modo legitur, quidquid (*c*) ea faciente recolitur. Ut autem oſtendat, qui mortui judicandi ſint, puſilli & magni, recapitulando dicit tamquam ad id rediens, quod prætermiſerat, potiuſve diſtulerat: *Et exhibuit* (Ibidem 13.) *mare mortuos qui in eo erant, & mors & infernus reddiderunt mortuos quos in ſe habebant.* Hoc procul dubio prius factum eſt, quam eſſent mortui judicati: & tamen illud prius dictum eſt. Hoc eſt ergo quod dixi, recapitulando eum ad id rediiſſe quod intermiſerat. Nunc autem ordinem tenuit, atque ut explicaretur ipſe ordo, commodius etiam de judicatis mortuis, quod jam dixerat, ſuo repetivit loco. Cum enim dixiſſet: *Et exhibuit mare mortuos qui in eo erant, & mors & infernus reddiderunt mortuos quos in ſe habebant:* mox addidit quod paullo ante poſuerat: *Et judicati ſunt ſinguli ſecundum facta ſua.* Hoc eſt enim quod ſupra dixerat: *Et judicati ſunt mortui ſecundum facta ſua.*

(a) In quibuſdam MSS. *plus aliqui erant.*

(b) Sic MSS. juxta Græc. Editi vero, *& pſeudopropheta excruciabuntur.* Porro particula & proxime ante verbum *cruciabuntur*, deeſt quidem in impreſſis editionis Vulgatæ, ſed in antiquis tamen Corbejenſibus Bibliis Latinis reperitur.

(c) Ita MSS. At editi, *quidquid a faciente.*

CAPUT XV.

Qui ſint mortui, quos ad judicium exhibuit mare, vel quos mors & inferi reddiderunt.

SED qui ſunt mortui, quos exhibuit mare, qui in eo erant? Neque enim qui in mari moriuntur, non ſunt in inferno, aut corpora eorum ſervantur in mari; aut, quod eſt abſurdius, mare habebat bonos mortuos, & infernus malos. Quis hoc putaverit? Sed profecto convenienter quidam hoc loco mare pro iſto ſæculo [Mare pro hoc ſæculo.] poſitum accipiunt. Cum ergo & quos hic inveniet Chriſtus in corpore conſtitutos, ſimul ſignificaret cum iis qui reſurrecturi ſunt judicandos, etiam ipſos mortuos appellavit, & bonos [Coloſ. 3. 3.] quibus dicitur: *Mortui enim eſtis, & vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo*; & malos de [Matth. 8. 22.] quibus dicitur: *Sine mortuos ſepelire mortuos ſuos.* Poſſunt mortui etiam propter hoc dici, quod [Rom. 8. 10.] mortalia gerunt corpora: unde Apoſtolus, *Corpus quidem*, inquit, *mortuum eſt propter peccatum; ſpiritus autem vita eſt propter juſtitiam*: utrumque in homine vivente, atque in hoc corpore conſtituto eſſe demonſtrans, & corpus mortuum, & ſpiritum vitam. Nec tamen dixit corpus mortale, ſed mortuum: quamvis eadem [Ibidem 11.] paullo poſt etiam mortalia corpora, ſicut uſitatius vocantur, appellet. Hos ergo mortuos exhibuit mare, qui in eo erant, id eſt, exhibuit homines hoc ſæculum, quicumque in eo erant, quia nondum obierant. *Et mors & infernus*, inquit, *reddiderunt mortuos, quos in ſe habebant.* Mare exhibuit, quia ſicut inventi ſunt, adfuerunt: mors vero & infernus reddiderunt, quoniam vitæ, de qua jam exierant, revocarunt. Nec fruſtra fortaſſe non ſatisfuit ut diceret *mors*, aut *infernus*; ſed utrumque dictum eſt; mors, propter bonos, qui tantummodo mortem perpeti potuerunt, non & infernum; infernus autem propter malos, qui etiam pœnas apud inferos pendunt. Si enim non abſurde credi videtur, antiquos etiam ſanctos, qui venturi Chriſti tenuerunt fidem, locis quidem a tormentis impiorum remotiſſimis, ſed apud inferos fuiſſe, donec eos inde ſanguis Chriſti & ad ea loca deſcenſus erueret, profecto deinceps boni fideles effuſo illo pretio jam redemti, prorſus inferos neſciunt, donec etiam receptis corporibus, bona recipiant quæ merentur. Cum autem dixiſſet, *Et judicati ſunt ſinguli ſecundum facta ſua*: [Apoc. 20. 12.] breviter ſubjecit, quemadmodum fuerint judicati: *Et mors* [Ibidem 13.] *& infernus*, inquit, *miſſi ſunt in ſtagnum ignis*: his nominibus ſignificans diabolum, quoniam mortis eſt auctor & infernarum pœnarum, univerſamque ſimul dæmonum ſocietatem. Hoc eſt enim quod ſupra evidentius præoccupando jam [Ibidem 9.] dixerat: *Et diabolus qui ſeducebat eos, miſſus eſt in ſtagnum ignis & ſulphuris.* Quod ibi vero obſcurius adjunxerat, dicens, *Quo & beſtia, &* [Ibidem 15.] *pſeudopropheta*: hic apertius, *Et qui non ſunt inventi*, inquit, *in libro vitæ ſcripti, miſſi ſunt in ſtagnum ignis.* Non Deum liber iſte commemorat, ne oblivione fallatur: ſed prædeſtinationem ſignificat eorum, quibus æterna dabitur vita. Neque enim neſcit eos Deus, & in hoc libro legit, ut ſciat: ſed potius ipſa ejus præſcientia de illis, quæ falli non poteſt, liber eſt vitæ, [Liber vitæ.] in quo ſunt ſcripti, id eſt, ante præcogniti.

CAPUT XVI.

De cælo novo, & terra nova.

FINITO autem judicio, quo prænuntiavit judicandos malos, reſtat ut etiam de bonis dicat. Jam enim explicavit quod breviter a Domino dictum eſt, *Ibunt iſti in ſupplicium æternum*: [Matth. 25. 46.] ſequitur, ut explicet quod etiam ibi connectitur, *Juſti autem in vitam æternam.* * *Et vidi*, inquit, *cælum novum, & terram novam.* [* Apoc. 21. 1.] *Nam primum cælum & terra (a) prima receſſerunt, & mare jam non eſt.* Iſto fiet ordine, quod ſuperius præoccupando jam dixit, vidiſſe ſe ſuper [Apoc. 20. 11.] thronum ſedentem, a cujus facie fugit cælum & terra. Judicatis quippe his, qui ſcripti non ſunt in libro vitæ, & in æternum ignem miſſis, (qui ignis cujuſmodi, & in qua mundi vel rerum [Ignis æternus.] parte futurus ſit, hominem ſcire arbitror neminem, niſi forte cui Spiritus divinus oſtendit) tunc figura hujus mundi mundanorum ignium conflagratione præteribit, ſicut factum eſt mundanarum aquarum inundatione diluvium. Illa itaque, ut dixi, conflagratione mundana elementorum corruptibilium qualitates, quæ corporibus noſtris corruptibilibus congruebant, ardendo penitus interibunt; atque ipſa ſubſtantia eas qualitates habebit, quæ corporibus immortalibus mirabili mutatione conveniant: ut ſcilicet mundus in melius innovatus, apte accommodetur hominibus etiam carne in melius innovatis. Quod autem ait, *Et mare jam non eſt*: utrum maximo illo ardore ſiccetur, an & ipſum vertatur in melius, non facile dixerim. Cælum quippe novum & terram novam futuram legimus: de mari autem novo aliquid me uſpiam legiſſe, non recolo; niſi quod in hoc eodem libro reperitur, *tamquam mare vitreum ſimile cryſtallo.* [Apoc. 4. 6. & 15. 2.] Sed tunc non de iſto fine ſæculi loquebatur: nec proprie dixiſſe videtur mare, ſed *tamquam mare*. Quamvis & nunc, ſicut amat prophetica locutio propriis verbis tranſlata miſcere, ac ſic quodam modo velare quod dicitur, potuit de illo mari dicere, *Et mare jam non eſt*: de [Apoc. 20. 13.] quo ſupra dixerat, *Et exhibuit mare mortuos, qui in eo erant.* Jam enim tunc non erit hoc ſæculum vita mortalium turbulentum & procelloſum, quod maris nomine figuravit.

CAPUT XVII.

De Eccleſiæ glorificatione ſine fine poſt (b) finem.

ET *Civitatem*, inquit, *magnam Jeruſalem novam vidi deſcendentem de cælo a Deo, aptatam, quaſi novam nuptam ornatam marito ſuo.* [Apoc. 21. 2. &c.]

Et

(a) In omnibus MSS. deeſt, *prima*.

(b) Ita MSS. Editi vero, *poſt mortem*.

Digitized by Google

Et audivi vocem magnam de throno dicentem, Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipſi erunt populus ejus, & ipſe Deus erit cum eis. Et abſterget Deus ab oculis eorum omnem lacrimam; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, ſed nec ullus dolor, quia priora abierunt. Et dixit ſedens in throno, Ecce nova facio omnia. De cælo deſcendere iſta Civitas dicitur, quoniam cæleſtis eſt gratia, qua Deus eam fecit. Propter quod ei dicit etiam per
Iſai. 45. 8. ſec. LXX. Iſaiam, *Ego ſum Dominus (a) faciens te.* Et de cælo quidem ab initio ſui deſcendit, ex quo per hujus ſæculi tempus, gratia Dei de ſuper veniente per lavacrum regenerationis (*b*) in Spiritu ſancto miſſo de cælo ſubinde cives ejus accreſcunt. Sed per judicium Dei, quod erit noviſſimum per ejus Filium Jeſum Chriſtum, tanta ejus & tam nova de Dei munere claritas apparebit, ut nulla remaneant vetuſtatis veſtigia: quando quidem & corpora ad incorruptionem atque immortalitatem novam ex vetere corruptione atque mortalitate tranſibunt. Nam hoc de iſto tempore accipere, quo (*c*) regnat cum Rege ſuo mille annis, impudentiæ nimiæ mihi videtur; cum apertiſſime dicat: *Abſterget Deus omnem lacrimam ab oculis eorum; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, ſed nec ullus dolor.* Quis vero tam ſit abſurdus, & obſtinatiſſima contentione veſanus, qui audeat affirmare in hujus mortalitatis ærumnis, non dico populum ſanctum, ſed unumquemque ſanctorum, qui hanc vel ducat, vel ducturus ſit, vel duxerit vitam, nullas habentem lacrimas & dolores; cum potius quanto quiſque eſt ſanctior & deſiderii ſancti plenior, tanto ſit ejus in orando fletus uberior? An non eſt vox (*d*) Civis ſuper-
Pſ. 41. 4. næ Jeruſalem: *Factæ ſunt mihi lacrimæ meæ pa-*
Pſ. 6. 7. *nis die ac nocte?* Et, *Lavabo per ſingulas noctes lectum meum, in lacrimis meis ſtratum meum ri-*
Pſal. 37. 10. *gabo.* Et, *Gemitus meus non eſt abſconditus a te.* Et, *Dolor meus renovatus eſt.* Aut vero non ejus
Pſ. 38. 3. 2. Cor. 5. 4. filii ſunt, qui ingemiſcunt gravati, in quo nolunt exſpoliari, ſed ſupervestiri, ut abſorbeatur
Rom. 8. 23. mortale (*e*) a vita? Nonne ipſi ſunt, qui primitias habentes Spiritus, in ſemetipſis ingemiſcunt, adoptionem exſpectantes redemtionem corporis ſui? An ipſe apoſtolus Paulus non erat ſupernus Jeroſolymitanus, vel non multo ma-
Rom. 9. 2. gis hoc erat, quando pro Iſraelitis fratribus carnalibus ſuis triſtitia illi erat magna, & continuus dolor cordi ejus? Quando autem mors non erit
1. Cor. 15. 55. & 56. in illa Civitate, niſi quando dicetur, *Ubi eſt mors contentio tua? Ubi eſt mors aculeus tuus? Aculeus autem mortis eſt peccatum.* Quod tunc utique non erit, quando dicetur, *Ubi eſt?* Nunc vero non quilibet (*f*) infimus civis illius Civitatis, ſed idem ipſe Joannes in epiſtola ſua clamat: *Si dixerimus, quia peccatum non habemus,* 1. Joan. 1. 8.
nos ipſos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt. Et in hoc quidem libro, cujus nomen eſt Apocalypſis, obſcure multa dicuntur, ut mentem legentis exerceant, & pauca in eo ſunt, ex quorum manifeſtatione indagentur cetera cum labore: maxime quia ſic eadem multis modis repetit, ut alia atque alia dicere videatur; cum aliter atque aliter hæc ipſa dicere veſtigetur. Verum in his verbis, ubi ait, *Abſterget Deus omnem lacrimam ab oculis eorum; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, ſed nec ullus dolor:* tanta luce dicta ſunt de ſæculo futuro & immortalitate atque æternitate ſanctorum, (tunc enim ſolum, atque ibi ſolum iſta non erunt) ut nulla debeamus in litteris ſacris quærere vel legere manifeſta, ſi hæc putaverimus obſcura.

CAPUT XVIII.

Quid apoſtolus Petrus de noviſſimo Dei judicio prædicarit.

NUNC jam videamus, quid etiam apoſtolus Petrus de hoc judicio ſcripſerit: *Venient,* 2. Petr. 3. 3. &c.
inquit, *in noviſſimo dierum illuſione illudentes, ſecundum proprias concupiſcentias ſuas euntes, & dicentes, Ubi eſt promiſſum præſentiæ ipſius? Ex quo enim patres dormierunt, ſic omnia perſeverant ab initio creaturæ. Latet enim illos hoc volentes, quia cæli erant olim & terra de aqua, & per aquam conſtituta Dei verbo; per quæ, qui tunc erat mundus, aqua inundatus deperiit. Qui autem nunc ſunt cæli & terra, eodem verbo repoſiti ſunt, igni reſervandi in diem judicii, & perditionis hominum impiorum. Hoc unum vero non lateat vos, cariſſimi, quia unus dies apud Dominum, ſicut mille anni; & mille anni, ſicut dies unus. Non tardat Dominus promiſſum, ſicut quidam tarditatem exiſtimant: ſed patienter fert propter vos, nolens aliquem perire, ſed omnes in pænitentiam converti. Veniet autem dies Domini ut fur, in quo cæli magno impetu tranſcurrent: elementa autem ardentia reſolventur; & terra, & quæ in ipſa ſunt opera exurentur. His ergo omnibus pereuntibus, quales oportet eſſe vos in ſanctis converſationibus exſpectantes, & properantes ad præſentiam diei Domini, per quam cæli ardentes ſolventur, & elementa ignis ardore decoquentur? Novos vero cælos, & terram novam, ſecundum promiſſa ipſius, exſpectamus, in quibus juſtitia inhabitat.* Nihil hic dixit de reſurrectione mortuorum: ſed ſane de perditione mundi hujus ſatis. Ubi etiam commemorans factum ante diluvium, videtur admonuiſſe quodam modo, quatenus in fine hujus ſæculi mundum iſtum periturum eſſe credamus. Nam & illo tempore periſſe dixit, qui tunc erat, mundum: nec ſolum orbem terræ,

verum

(a) Sequitur editionem LXX. quæ Græce habet, ὁ κτίσας σε, ubi Vulgata Latine, *creavi eum.*

(b) Plures MSS. omittunt *in.*

(c) Editi, *regnaat.* At MSS. *regnat:* refertur ad Civitatem cæleſtem.

(d) Sic MSS. At editi loco *civis*, habent *civitatis*: minus bene.

(e) Editi, *mortale hoc.* Abeſt *hoc* a MSS.

(f) Plerique MSS. *infirmus.*

verum etiam cælos, quos utique iſtos aerios intelligimus, quorum locum ac ſpatium tunc aqua creſcendo ſuperaverat. Ergo totus, aut pæne totus aer iſte ventoſus, (quod cælum vel porius cælos vocat, ſed iſtos utique imos, non illos ſupremos, ubi ſol, & luna, & ſidera conſtituta ſunt) converſus fuerat in humidam qualitatem; atque hoc modo cum terra perierat, cujus terræ utique prior facies fuerat deleta diluvio. *Qui autem nunc ſunt*, inquit, *cæli & terra, eodem verbo repoſiti ſunt, igni reſervandi in diem judicii & perditionis hominum impiorum*. Proinde qui cæli, & quæ terra, id eſt, qui mundus, pro eo mundo qui diluvio periit, ex eadem aqua repoſitus eſt, ipſe igni noviſſimo reſervatur in diem judicii & perditionis hominum impiorum. Nam & hominum, propter magnam quamdam commutationem, non dubitat dicere perditionem futuram; cum tamen eorum, quamvis in æternis pœnis, ſit manſura natura. Quærat forſitan aliquis, ſi poſt factum judicium mundus iſte ardebit, ante quam pro illo cælum novum, & terra nova reponatur, eo ipſo tempore conflagrationis ejus ubi erunt ſancti, quum eos habentes corpora in aliquo corporali loco eſſe neceſſe ſit. Poſſumus reſpondere, futuros eos eſſe in ſuperioribus partibus, quo ita non adſcendet flamma illius incendii, quemadmodum nec unda diluvii. Talia quippe illis inerunt corpora, ut illic ſint, ubi eſſe voluerint. Sed nec ignem conflagrationis illius pertimeſcent immortales atque incorruptibiles
Dan. 3 24. facti: ſicut virorum trium corruptibilia corpora atque mortalia, in camino ardenti vivere illæſa potuerunt.

CAPUT XIX.

Quid apoſtolus Paulus Theſſalonicenſibus ſcripſerit, & de manifeſtatione Antichriſti, cujus tempus dies Domini ſubſequetur.

1. MULTAS Evangelicas Apoſtolicaſque ſententias de divino iſto judicio noviſſimo video mihi eſſe prætereundas, ne hoc volumen in nimiam longitudinem (a) provolvatur: ſed nullo modo eſt prætereundus apoſtolus Paulus, qui ſcribens ad Theſſalonicenſes, *Ro-*
2. Theſſ. 2. 1. &c. *gamus*, inquit, *vos, fratres, per adventum Domini noſtri Jeſu Chriſti, & noſtræ congregationis in ipſum, ut non cito moveamini mente, neque terreamini, neque per ſpiritum, neque per verbum, neque per epiſtolam tamquam per nos miſſam, quaſi inſtet dies Domini: ne quis vos ſeducat ullo modo. Quoniam niſi venerit refuga primum, & revelatus fuerit homo peccati, filius interitus, qui adverſatur & ſuperextollitur ſupra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur; ita ut in templo Dei ſedeat*, (b) *oſtentans ſe tamquam ſit Deus. Non retinetis in memoria, quod adhuc quum eſſem apud vos, hæc dicebam vobis? Et nunc quid detineat ſcitis, ut reveletur in ſuo tempore. Jam enim myſterium iniquitatis operatur. Tantum qui modo tenet teneat, donec de medio fiat: & tunc revelabitur iniquus* (c), *quem Dominus Jeſus interficiet ſpiritu oris ſui, & evacuabit illuminatione præſentiæ ſuæ eum, cujus eſt præſentia ſecundum operationem ſatanæ, in omni virtute, & ſignis, & prodigiis mendacii, & in omni ſeductione iniquitatis, his qui pereunt; pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt, ut ſalvi fierent. Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, & judicentur omnes qui non crediderunt veritati, ſed conſenſerunt iniquitati.*

2. Nulli dubium eſt, cum de Antichriſto iſta dixiſſe; (d) diemque judicii, (hunc enim appellat diem Domini) non eſſe venturum, niſi ille prior venerit, quem refugam vocat, utique a Domino Deo. Quod ſi de omnibus impiis merito dici poteſt, quanto magis de iſto? Sed in quo templo Dei (e) ſit ſeſſurus, incertum eſt: utrum in illa ruina templi, quod a Salomone rege conſtructum eſt, an vero in Eccleſia. Non enim templum alicujus idoli aut dæmonis, templum Dei Apoſtolus diceret. Unde nonnulli, non ipſum principem, ſed univerſum quodam modo corpus ejus, id eſt, ad eum pertinentem hominum multitudinem ſimul cum ipſo ſuo principe hoc loco intelligi Antichriſtum volunt: rectiuſque putant etiam Latine dici, ſicut in Græco eſt, non *in templo Dei*, ſed * *in templum Dei ſedeat*, tamquam ipſe ſit templum Dei, quod eſt Eccleſia: ſicut dicimus, * εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ.
Sedet in amicum, id eſt, velut amicus; vel ſi quid aliud iſto locutionis genere dici ſolet. Quod autem ait: *Et nunc quid detineat ſcitis*, id eſt, quid ſit in mora, quæ cauſſa ſit dilationis ejus: *ut reveletur in ſuo tempore*, ſcitis: quoniam ſcire illos dixit, aperte hoc dicere noluit. Et ideo nos qui neſcimus quod illi ſciebant, pervenire cum labore ad id quod ſenſit Apoſtolus, cupimus, nec valemus: præſertim quia & illa quæ addidit, hunc ſenſum faciunt obſcuriorem. Nam quid eſt: *Jam enim myſterium iniquitatis operatur. Tantum qui modo tenet teneat, donec de medio fiat; & tunc revelabitur iniquus?* Ego prorſus quid dixerit, me fateor ignorare. Suſpiciones tamen hominum, quas vel audire, vel legere potui, non tacebo.

3. Quidam putant hoc de imperio dictum fuiſſe Romano; & propterea Paulum apoſtolum non id aperte ſcribere voluiſſe, ne calumniam videlicet incurreret, quod Romano imperio male optaverit, cum ſperaretur æternum: ut hoc quod dixit: *Jam enim myſterium iniquitatis operatur*, * Neronem voluerit intelligi, cujus

* Vide Hieronym. in Dan. 11. & Sever. Sulpit. lib. 2. hiſt.

(a) Aliquot MSS. *procendatur*.
(b) Plures e veteribus libris, *aſcendens*.
(c) In excuſis, *iniquus ille*. Abeſt *ille* a MSS. & a Græco textu Apoſtoli.

(d) Editi, *dieque judicii. Hunc enim* &c. Emandantur ex MSS.
(e) Editi, *ut Deus ſit ſeſſurus*. Abeſt *ut Deus* a MSS.

Digitized by Google

jus jam facta velut Antichriſti videbantur. Unde nonnulli ipſum reſurrecturum, & futurum Antichriſtum ſuſpicantur. Alii vero nec occiſum * putant, ſed ſubtractum potius, ut putaretur occiſus; & vivum occultari in vigore ipſius ætatis, in qua fuit, cum crederetur extinctus, donec ſuo tempore reveletur, & reſtituatur in regnum. Sed multum mihi mira eſt hæc opinantium tanta præſumtio. Illud tamen quod ait Apoſtolus: *Tantum qui modo tenet teneat, donec de medio fiat*: non abſurde de ipſo Romano imperio creditur dictum, tamquam dictum ſit, Tantum qui modo imperat imperet, donec de medio fiat, id eſt, de medio tollatur. *Et tunc revelabitur iniquus*: quem ſignificari Antichriſtum, nullus ambigit. Alii vero & quod ait: *Quid detineat ſcitis; & myſterium operari iniquitatis*, non putant dictum, niſi de malis & fictis, qui ſunt in Eccleſia, donec perveniant ad tantum numerum, qui Antichriſto magnum populum faciat; & hoc eſſe myſterium iniquitatis, quia videtur occultum. Hortari autem Apoſtolum fideles, ut in fide quam tenent, tenaciter perſeverent, dicendo: *Tantum qui modo tenet teneat, donec de medio fiat*: hoc eſt, donec exeat de medio Eccleſiæ myſterium iniquitatis, quod nunc occultum eſt. Ad ipſum enim myſterium pertinere arbitrantur, quod ait in epiſtola ſua Joannes evangeliſta: *Pueri, noviſſima hora eſt: & ſicut audiſtis, quod Antichriſtus ſit venturus; nunc autem Antichriſti multi facti ſunt: unde cognoſcimus quod noviſſima ſit hora. Ex nobis exierunt: ſed non erant ex nobis. Quod ſi fuiſſent ex nobis, permanſiſſent utique nobiſcum.* Sicut ergo ante finem in hac hora, inquiunt, quam Joannes noviſſimam dicit, exierunt multi hæretici de medio Eccleſiæ, quos multos dicit Antichriſtos: ita omnes tunc inde exibunt, qui non ad Chriſtum, ſed ad illum noviſſimum Antichriſtum pertinebunt, & tunc revelabitur.

*V. Sueton. in Nerone, & Tacit. l. 2. hiſt.

1. Joan. 2. 18. & 19.

4. Alius ergo ſic, alius autem ſic Apoſtoli obſcura verba conjectant: quod tamen eum dixiſſe non dubium eſt, non veniet ad vivos & mortuos judicandos Chriſtus, niſi prius venerit ad ſeducendos in anima mortuos adverſarius ejus Antichriſtus; quamvis ad occultum jam judicium Dei pertineat, quod ab illo ſeducentur. *Præſentia* quippe *ejus erit*, ſicut dictum eſt, *ſecundum operationem ſatanæ, in omni virtute, & ſignis, & prodigiis mendacii, & in omni ſeductione iniquitatis, his qui pereunt.* Tunc enim ſolvetur ſatanas, & per illum Antichriſtum in omni ſua virtute mirabiliter quidem, ſed mendaciter operabitur. (*a*) Quæ ſolet ambigi, utrum propterea dicta ſint ſigna & prodigia mendacii, quoniam mortales ſenſus per phantaſmata decepturus eſt; ut quod non facit, facere videatur: an quia illa ipſa etiamſi erunt vera prodigia, ad mendacium pertrahent credituros non ea potuiſſe niſi divinitus fieri, virtutem diaboli neſcientes; maxime quando tantam, quantam numquam habuit, (*b*) acceperit poteſtatem. Non enim quando de cælo ignis cecidit, & tantam familiam cum tantis gregibus pecorum ſancti Job uno impetu abſumſit, & turbo irruens & domum dejiciens filios ejus occidit, phantaſmata fuerunt: quæ tamen fuerunt opera ſatanæ, cui Deus dederat hanc poteſtatem. Propter quid horum ergo dicta ſint prodigia & ſigna mendacii, tunc potius apparebit. Sed propter quodlibet horum dictum ſit, ſeducentur eis ſignis atque prodigiis, qui ſeduci merebuntur: *pro eo quod dilectionem veritatis*, inquit, *non receperunt, ut ſalvi fierent.* Nec dubitavit Apoſtolus addere, & dicere, *Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio.* Deus enim mittet: quia Deus diabolum facere iſta permittet, juſto ipſe judicio, quamvis faciat ille iniquo malignoque conſilio. *Ut judicentur*, inquit, *omnes, qui non crediderunt veritati, ſed conſenſerunt iniquitati.* Proinde judicati ſeducentur, & ſeducti judicabuntur. Sed judicati ſeducentur illis judiciis Dei occulte juſtis, juſte occultis, quibus ab initio peccati rationalis creaturæ numquam judicare ceſſavit: ſeducti autem judicabuntur noviſſimo manifeſtoque judicio per Jeſum Chriſtum, juſtiſſime judicaturum, injuſtiſſime judicatum.

Signa & prodigia mendacii.

Job. 1.

CAPUT XX.

Quid idem Apoſtolus in prima ad eoſdem epiſtola de reſurrectione mortuorum docuerit.

1. SED hic Apoſtolus tacuit de reſurrectione mortuorum: ad eoſdem autem ſcribens in epiſtola prima: *Nolumus*, inquit, *ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contriſtemini, ſicut & ceteri, qui ſpem non habent. Nam ſi credimus, quod Jeſus mortuus eſt, & reſurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Jeſum, adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos viventes, qui reliqui ſumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui ante dormierunt: quoniam ipſe Dominus in juſſu, & in voce Archangeli, & in tuba Dei deſcendet de cælo; & mortui in Chriſto reſurgent primo: deinde nos viventes, qui reliqui ſumus, ſimul cum illis rapiemur in nubibus in obviam Chriſto in aera; & ita ſemper cum Domino erimus.* Hæc verba Apoſtolica reſurrectionem mortuorum futuram, quando veniet Dominus Chriſtus, utique ad vivos & mortuos judicandos, præclariſſime oſtendunt.

1. Theſſ. 4. 12. &c.

2. Sed quæri ſolet, utrum illi quos hic viventes inventurus eſt Chriſtus, quorum perſonam in ſe atque illos qui tunc ſecum vivebant, transfigurabat Apoſtolus, numquam omnino morituri ſunt, an ipſo temporis puncto, quo cum

V. epiſt. 193. ad Mercatorem, To. 2.

(a) Ita MSS. At editi, *Quod*.

(b) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *accipiet*.

Digitized by Google

cum reſurgentibus rapientur in nubibus in obviam Chriſto in aera, ad immortalitatem per mortem mira celeritate tranſibunt. Neque enim dicendum eſt, fieri non poſſe, ut dum per aera in ſublime portantur, in illo ſpatio & moriantur, & reviviſcant. Quòd enim ait: *Et ita ſemper cum Domino erimus*: non ſic accipiendum eſt, tamquam in aere nos dixerit ſemper cum Domino eſſe manſuros; quia nec ipſe utique ibi manebit, quia veniens tranſiturus eſt. Venienti quippe ibitur obviam, non manenti: ſed *ita cum Domino erimus*, id eſt, ſic erimus (*a*) habentes corpora ſempiterna, ubicumque cum illo fuerimus. Ad hunc autem ſenſum, quo exiſtimemus etiam illos, quos hic vivos inventurus eſt Dominus, in ipſo parvo ſpatio & paſſuros mortem & accepturos immortalitatem, ipſe Apoſtolus nos videtur urgere, ubi
1.Cor. 15.22. dicit: *In Chriſto omnes vivificabuntur*: cum alio loco de ipſa loquens reſurrectione corporum di-
Ibidem 36. cat: *Tu quod ſeminas, non vivificatur, niſi* (*b*) *moriatur*. Quomodo igitur, quos viventes hic Chriſtus inveniet, per immortalitatem in illo vivificabuntur, etſi non moriantur; cum videamus propter hoc eſſe dictum: *Tu quod ſeminas, non vivificatur, niſi moriatur?* Aut ſi recte non dicimus ſeminari, niſi ea corpora hominum, quæ moriendo quoquo modo revertuntur in terram; ſicut ſeſe habet etiam illa in tranſgreſſorem patrem generis humani divini-
Gen. 3. 19. tus prolata ſententia: *Terra es, & in terram ibis*: fatendum eſt iſtos, quos nondum de corporibus egreſſos, cum veniet Chriſtus, inveniet, & illis verbis Apoſtolis, & illis de Geneſi non teneri: quoniam ſurſum in nubibus rapti, non utique ſeminantur; quia nec eunt in terram, nec redeunt; ſive nullam prorſus experiantur mortem, ſive paullulum in aere moriantur.

3. Sed aliud rurſus occurrit, quod idem di-
1. Cor. 15. 51. xit Apoſtolus, cum de reſurrectione corporum ad Corinthios loqueretur: *Omnes reſurgemus*, vel ſicut alii codices habent: *Omnes dormiemus*. Cum ergo nec reſurrectio fieri poſſit, niſi mors præceſſerit; nec dormitionem poſſimus illo loco intelligere, niſi mortem; quomodo omnes vel dormient, vel reſurgent, ſi tam multi, quos in corpore inventurus eſt Chriſtus, nec dormient, nec reſurgent? Si ergo ſanctos, qui reperientur Chriſto veniente viventes, eique in obviam rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, & ad eadem mox immortalia redituros, nullas in verbis Apoſtoli patiemur anguſtias, ſive ubi dicit: *Tu quod ſeminas, non vivificatur, niſi moriatur*; ſive ubi dicit, *Omnes reſurgemus*, aut *Omnes dormiemus*: quia nec illi per immortalitatem vivificabuntur, niſi quamlibet paullulum, tamen ante moriantur; ac per hoc & a reſurrectione non erunt alieni, quam (*c*) dormitio præcedit, quamvis breviſſima, non tamen nulla. Cur autem nobis incredibile videatur, illam multitudinem corporum in aere quodam modo ſeminari, atque ibi protinus immortaliter atque incorruptibiliter reviviſcere, cum credamus, quod idem ipſe Apoſtolus apertiſſime dicit, in ictu oculi futuram reſurrectionem, & in membra ſine fine victura tanta facilitate tamque inæſtimabili velocitate rediturum antiquiſſimorum cadaverum pulverem? Nec ab illa ſententia, qua homini dictum eſt: *Terra es, & in terram ibis*, 1. Cor. 15. 52.
futuros illos ſanctos arbitremur immunes, ſi eorum morientium in terram non recident corpora, ſed ſicut in ipſo raptu morientur, ita & reſurgent, dum ferentur in aera. *In terram* Gen. 3.
quippe *ibis*, eſt, In hoc ibis amiſſa vita, quod 19.
eras ante quam ſumeres vitam: id eſt, hoc eris exanimatus, quod eras ante quam eſſes animatus. Terræ quippe inſufflavit Deus in faciem flatum vitæ, cum factus eſt homo in animam vivam: tamquam diceretur, Terra es animata, quod non eras; terra eris exanimis, ſicut eras. Quod ſunt & ante quam putreſcant omnia corpora mortuorum: quod erunt & illa, ſi morientur, ubicumque moriantur, cum vita carebunt, quam continuo recepturа ſunt. Sic ergo ibunt in terram, quia ex vivis hominibus terra erunt: quemadmodum it in cinerem, quod fit cinis; it in vetuſtatem, quod fit vetus; it in teſtam, quod ex luto fit teſta: & alia ſexcenta ſic loquimur. Quomodo autem ſit futurum quod nunc pro noſtræ ratiunculæ viribus utcumque conjicimus, tunc erit potius, ut noſſe poſſimus. Reſurrectionem quippe mortuorum futuram (*d*) eſſe in carne, quando Chriſtus venturus eſt vivos judicaturus & mortuos, oportet, ſi Chriſtiani eſſe volumus, ut credamus. Sed non ideo de hac re inanis eſt fides noſtra, ſi quemadmodum futura ſit, perfecte comprehendere non valemus. Verum jam, ſicut ſupra promiſimus, de hoc judicio Dei noviſſimo etiam prophetici veteres libri quid prænuntiaverint, quantum ſatis eſſe videbitur, debemus oſtendere: quæ, ſicut arbitror, non tanta mora neceſſe erit tractari & exponi, ſi illis, quæ præmiſimus, lector curaverit adjuvari.

CAPUT XXI.

Quid Iſaias propheta de mortuorum reſurrectione & de retributione judicii ſit locutus.

1. PROPHETA Iſaias, *Reſurgent*, inquit, *mor-* Iſai. 26.
tui, & reſurgent qui in ſepulcris erant: 19.
& lætabuntur omnes qui ſunt in terra; ros enim qui abs te eſt, ſanitas illis eſt: terra vero impiorum cadet. Totum illud ſuperius ad reſurrectionem pertinet beatorum. Quod autem ait: *Terra vero impio-*

(a) In editis, *ſemper habentes*. Abeſt *ſemper* a MSS.
(b) Editi, *niſi prius moriatur*. Particula *prius* non eſt in MSS. nec in Græco textu Apoſtoli.

(c) MSS. *quam dormitione præcedunt*.
(d) MSS. *futuram & in carne*.

impiorum cadet, bene intelligitur dictum, corpora vero impiorum ruina damnationis excipiet. Jam porro ſi de bonorum reſurrectione quod dictum eſt, diligentius & diſtinctius velimus intueri, ad primam referendum eſt quod dictum eſt, *Reſurgent mortui*; ad ſecundam vero quod ſequitur, *Et reſurgent qui in ſepulcris erant*. Jam ſi & illos inquiramus ſanctos, quos hic vivos inventurus eſt Dominus, eis congrue deputabitur quod adjunxit. *Et lætabuntur omnes qui ſunt in terra; ros enim qui abs te eſt, ſanitas illis eſt*. Sanitatem loco iſto, immortalitatem rectiſſime accipimus. Ea namque eſt pleniſſima ſanitas, quæ non reficitur alimentis tamquam quotidianis medicamentis. Item de judicii die ſpem prius dans bonis; deinde terrens malos,
Iſai. 66. 12. &c. idem Propheta ſic loquitur: *Hæc dicit Dominus, Ecce ego declino in eos ut flumen pacis, & ut torrens inundans gloriam gentium. Filii eorum ſuper humeros portabuntur, & ſuper genua conſolabuntur. Quemadmodum ſi quem mater conſoletur, ita ego vos conſolabor; & in Jeruſalem conſolabimini; & videbitis, & gaudebit cor veſtrum, & oſſa veſtra ſicut herba exorientur. Et cognoſcetur manus Domini colentibus eum: & comminabitur contumacibus. Ecce enim Dominus ut ignis veniet, & ut tempeſtas currus ejus, reddere in indignatione vindictam, & vaſtationem in flamma ignis. In igne enim Domini judicabitur omnis terra, & in gladio ejus omnis caro: multi vulnerati erunt a Domino.* In bonorum
Flumen pacis. promiſſione (a) flumen pacis profecto abundantiam pacis illius debemus accipere, qua major eſſe non poſſit. Hac utique in fine rigabimur: de qua in præcedenti libro abundanter locuti ſumus. Hoc flumen ſe in eos declinare dicit, quibus tantam beatitudinem pollicetur, ut intelligamus in illius felicitatis regione, quæ in cælis eſt, hoc flumine omnia ſatiari. Sed quia & terrenis corporibus pax incorruptionis atque immortalitatis (b) inde influet, ideo declinare ſe dicit hoc flumen, ut de ſupernis quodammodo etiam inferiora perfundat, & homines æquales Angelis reddat. Jeruſalem quoque, non illam quæ ſervit cum filiis ſuis, ſed liberam matrem noſtram intelligamus, ſecundum Apoſtolum, æternam in cælis. Ibi poſt labores æru-
Gal. 4. 26. mnarum curarumque mortalium conſolabimur, tamquam parvuli ejus in humeris genibuſque portati. Rudes enim nos & novos blandiſſimis

adjutoriis inſolita nobis illa beatitudo ſuſcipiet. Ibi videbimus, & gaudebit cor noſtrum. Nec expreſſit quid videbimus: ſed quid, niſi Deum? ut impleatur in nobis promiſſum Evangelicum, *Beati mundo corde, quoniam ipſi Deum videbunt*; *Matth. 5. 8.* & omnia illa, quæ nunc non videmus, credentes autem, pro modulo capacitatis humanæ, longe minus quam ſunt atque incomparabiliter cogitamus. *Et videbitis*, inquit, *& gaudebit cor veſtrum*. Hic creditis, ibi videbitis.

2. Sed quoniam dixit, *Et gaudebit cor veſtrum*: ne putaremus illa bona Jeruſalem ad noſtrum tantummodo ſpiritum pertinere; *Et oſſa*, inquit, *veſtra ut herba exorientur*: ubi re- *Iſai. 66. 14.*
ſurrectionem corporum ſtrinxit, velut quod non dixerat reddens: neque enim cum viderimus, (c) fiet; ſed cum fuerit facta, videbimus. Nam & de cælo novo ac terra nova jam ſupra dixerat, dum ea quæ ſanctis promittuntur in fine, ſæpe ac multiformiter diceret: *Erit*, inquit, *cælum novum & terra nova, & non erunt me-* *Iſai. 65. 17. &c.*
mores priorum, nec (d) aſcendent in cor ipſorum: ſed lætitiam & exſultationem invenient in ea. Ecce ego faciam Jeruſalem exſultationem, & populum meum lætitiam; & exſultabo in Jeruſalem, & lætabor in populo meo; & ultra non audietur in illa vox fletus: & cetera, quæ quidam (e) ad carnales illos mille annos referre conantur. Locutiones enim tropicæ propriis prophetico more miſcentur: ut ad intellectum ſpiritalem intentio ſobria cum quodam utili ac ſalubri labore perveniat: pigritia vero carnalis, vel ineruditæ atque inexercitatæ tarditas mentis contenta litteræ ſuperficie, nihil putat interius requirendum. Hæc de propheticis verbis, quæ ante iſtum locum ſcripta ſunt, ſatis dixerim. In hoc autem loco, unde ad illa digreſſi ſumus, cum dixiſſet, *Et oſſa veſtra ut herba exorientur*, *Iſai. 66. 14.*
ut reſurrectionem quidem carnis, ſed (f) tamen bonorum, ſe nunc commemorare monſtraret, adjunxit, *Et cognoſcetur manus Domini colentibus eum*. Quid eſt hoc, niſi manus diſtinguentis cultores ſuos a contemtoribus ſuis? De quibus ſequentia contexens, *Et comminabitur*, inquit, *contumacibus*, ſive, ut ait alius interpres, *incredulis*. Nec tunc comminabitur: ſed quæ nunc dicuntur minaciter, tunc efficaciter implebuntur. *Ecce enim Dominus*, inquit, *ut ignis* *Ibidem 15. & 16.*
veniet, & ut tempeſtas currus ejus, reddere in indignatione vindictam, & vaſtationem in flam-

(a) Ita MSS. Editi vero, *In bonorum promiſſione ſe declinare dicit, ut flumen pacis, quod profecto abundantiam pacis illius debemus accipere:*

(b) Editi, *vim influet*. Melius MSS. *inde influet*.

(c) Editi, *fient, ſed cum fuerint facta*. At MSS. *fiet, ſed cum fuerit facta*, ſubaudi, reſurrectio.

(d) In MSS. hic & infra l. 22. c. 3. *nec adſcendet*. Apud LXX. ἐπέλθῃ,

(e) Sola editio Lov. mutato vocum ordine habet, *quæ quidam carnales ad illos* &c. quaſi ipſos auctores interpretationis hujus dicat Auguſtinus carnales. Sectabantur illi Papiam Hieropolitanum, (teſte Euſebio l. 3. hiſt. Eccleſ. c. 33. & Hieronymo in catal. Script. Eccleſ.) Juſtinum dialog. cum Triphone, Irenæum l. 5. adverſus hæreſ. c. 32. Tertullianum l. de ſpe fidelium & l. 3. contra Marcionem c. 24. Lactantium l. 7. c. 24. & 26. &c. a quibus nonnisi modeſte ac prudenter hac in re diſcedendum docet Hieronymus in Jerem. 19. *Quamquam*, ait, *ſibi Judæi auream atque gemmatam Jeruſalem reſtituendam putent, rurſumque victimas & ſacrificia, & conjugia Sanctorum, & regnum in terris Domini Salvatoris: quæ licet non ſequamur, tamen damnare non poſſumus; quia multi Eccleſiaſticorum virorum & Martyres iſta dixerunt: ut unuſquiſque in ſuo ſenſu abundet, & Domini cuncta judicio reſerventur*.

(f) Ita MSS. Editi vero, *ſed tantum bonorum*.

ma ignis. *In igne enim Domini judicabitur omnis terra, & in gladio ejus omnis caro: multi vulnerati erunt a Domino*. Sive igne, ſive tempeſtate, ſive gladio, pœnam judicii ſignificat: quando quidem ipſum Dominum quaſi ignem dicit eſſe venturum, eis profecto quibus pœnalis ejus erit adventus. Currus vero ejus, (nam pluraliter dicti ſunt) angelica miniſteria non inconvenienter accipimus. Quod autem ait, omnem terram & omnem carnem in ejus igne & in gladio judicari, non etiam hic ſpiritales intelligamus & ſanctos, ſed terrenos atque carnales, Philip. 3. 19. de quibus dictum eſt, *Qui terrena ſapiunt*: Rom. 8. 6. &, *Sapere ſecundum carnem, mors eſt*: & quales omnino caro appellantur a Domino, Gen. 6. 3. ubi dicit, *Non permanebit ſpiritus meus in hominibus iſtis, quoniam caro ſunt*. Quod vero hic poſitum eſt, *Multi vulnerati erunt a Domino*: illo vulnere fiet mors ſecunda. Poteſt quidem & ignis, & gladius, & vulnus accipi in bono. Nam & ignem Dominus velle ſe dixit mittere Luc. 12. 49. in mundum. Et viſæ ſunt illis linguæ diviſæ velut ignis, quando venit Spiritus-ſanctus. [illegible] Et, *Non veni*, inquit idem Dominus, *pacem mittere in terram, ſed gladium*. Et ſermonem Dei dicit Scriptura gladium bis acutum: propter acuem geminam teſtamentorum duorum. Et in Cantico canticorum, caritate ſe dicit Cant. 2. 5. ſecc. LXX. ſancta Eccleſia vulneratam, velut amoris impetu ſagittatam. Sed hic cum legimus vel audimus ultorem Dominum eſſe venturum, quemadmodum hæc intelligenda ſint, clarum eſt.

Iſai. 66. 17. &c. 3. Deinde breviter commemoratis eis, qui per hoc judicium conſumentur; ſub figura ciborum in Lege vetere vetitorum, a quibus ſe non abſtinuerunt, peccatores impioſque ſignificans, recapitulat ab initio gratiam novi Teſtamenti a primo Salvatoris adventu uſque ad ultimum judicium, de quo nunc agimus, perducens finienſque ſermonem. Narrat namque Dominum dicere ſe venire, ut congreget omnes gentes; eaſque venturas & viſuras gloriam ejus. Rom. 3. 23. *Omnes enim*, ſicut dicit Apoſtolus, *peccaverunt, & egent gloria Dei*. Et relicturum ſe dicit ſuper eos ſigna, quæ utique mirantes credant in eum: & emiſſurum ex illis ſalvatos in gentes diverſas, & in longinquas inſulas, quæ non audierunt nomen ejus, neque viderunt gloriam ejus; & annuntiaturos gloriam ejus in gentibus; & adducturos fratres iſtorum, quibus loquebatur, id eſt, in fide ſub Deo Patre fratres Iſraelitarum electorum: adducturos autem ex omnibus gentibus munus Domino in jumentis & vehiculis, (quæ jumenta & vehicula bene intelliguntur adjutoria eſſe divina, per cujuſque generis miniſteria Dei, vel angelica, vel humana,) in civitatem ſanctam Jeruſalem, quæ nunc in ſanctis fidelibus eſt diffuſa per terras. Ubi enim divinitus adjuvantur, ibi credunt: & ubi credunt, ibi veniunt. Comparavit autem illos Dominus, tamquam per ſimilitudinem, filiis Iſrael offerentibus ei ſuas hoſtias cum pſalmis in domo ejus; quod ubique jam facit Eccleſia: & promiſit ab ipſis ſe accepturum ſibi Pſal. 109. 5. Sacerdotes & Levitas; quod nihilo minus fieri nunc videmus. Non enim ex genere carnis & ſanguinis, ſicut erat primum ſecundum ordinem Aaron; ſed ſicut oportebat in Teſtamento novo, ubi ſecundum ordinem Melchiſedec ſummus ſacerdos eſt Chriſtus, pro cujuſque merito quod in eum gratia divina contulerit, Sacerdotes & Levitas eligi nunc videmus: qui non iſto nomine, quod ſæpe aſſequuntur indigni, ſed ea quæ non eſt bonis maliſque communis, ſanctitate penſandi ſunt.

4. Hæc cum de iſta, quæ nunc impertitur Eccleſiæ, perſpicua nobiſque notiſſima Dei miſeratione dixiſſet; promiſit & fines ad quos per ultimum judicium facta bonorum malorumque diſcretione venietur, dicens per Prophetam, vel de Domino dicens ipſe Propheta: Iſai. 66. 22. &c. *Quomodo enim cælum novum & terra nova manebit coram me, dixit Dominus, ſic ſtabit ſemen veſtrum & nomen veſtrum: & erit menſis ex menſe, & ſabbatum ex ſabbato*. (a) *Veniet omnis caro in conſpectu meo adorare in Jeruſalem, dixit Dominus: & egredientur, & videbunt membra hominum qui prævaricati ſunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt viſui omni carni*. Ad hoc iſte Propheta terminavit librum, ad quod terminabitur ſæculum. Quidam ſane non interpretati ſunt *membra hominum*, ſed * *cadavera virorum*, per cadavera ſignificantes evidentem corporum pœnam: * Sic in Vulgata. quamvis cadaver niſi caro exanimis, non ſoleat nuncupari; illa vero animata erunt corpora, alioquin nulla poterunt ſentire tormenta: niſi forte quia mortuorum erunt corpora, id eſt, eorum qui in ſecundam mortem cadent, ideo non abſurde etiam cadavera dici poſſunt. Unde eſt & illud, quod ab eodem Propheta dictum jam ſupra poſui: *Terra vero impiorum cadet*. Cadaver unde dictum. Quis autem non videat a cadendo eſſe appellata cadavera? *Virorum* autem pro eo poſuiſſe illos interpretes, quod eſt *hominum*, manifeſtum eſt. Neque enim quiſquam dicturus eſt, prævaricatrices feminas in illo ſupplicio non futuras: ſed ex potiore, præſertim de quo femina facta eſt, uterque ſexus accipitur. Verum quod ad rem maxime pertinet, cum & in bonis dicitur, *Veniet omnis caro*: quia ex omni genere hominum populus iſte conſtabit; non enim omnes homines ibi erunt, quando in pœnis plures erunt: ſed, ut dicere cœperam, cum & in bonis caro, & in malis membra vel cadavera nominantur; profecto poſt reſurrectionem carnis, cujus fides his rerum vocabulis omnino firmatur, illud (b) quo boni & mali ſuis finibus diri-

(a) In editis, & veniet. Abeſt a MSS.

(b) Sic Er. & plures MSS. At Vind. Am. & Lov. *quod*.

dirimentur, futurum eſſe judicium declaratur.

CAPUT XXII.

Qualis futura ſit egreſſio ſanctorum ad videndas pœnas malorum.

SED quomodo egredientur boni ad videndas pœnas malorum? Numquid corporis motu beatas illas relicturi ſunt ſedes, & ad loca pœnalia perrecturi, ut malorum tormenta conſpiciant præſentia corporali? Abſit: ſed egredientur per ſcientiam. Hoc enim verbo ſignificatum eſt, eos qui cruciabuntur extra futuros. Propter quod & Dominus ea loca tenebras exteriores vocat: quibus contrarius eſt ille ingreſ-
Matth. 25.30. ſus, de quo dicitur ſervo bono, *Intra in gaudium Domini tui*: ne illuc mali putentur in-
Ibidem 21. gredi, ut ſciatur; ſed ad illos potius velut egredi ſcientia, qua eos cognituri ſunt, boni; quia id quod extra eſt cognituri ſunt. Qui enim erunt in pœnis, quid agatur intus in gaudio Domini neſcient: qui vero erunt in illo gaudio, quid agatur foris in illis tenebris exterioribus ſcient. Ideo dictum eſt, *egredientur*: quia eos etiam (*a*) qui foris ab eis erunt, utique non latebunt. Si enim hæc Prophetæ nondum facta noſſe potuerunt, per hoc quod erat Deus, quantulumcumque erat, in eorum mortalium mentibus; quomodo immortales ſancti jam facta tunc ne-
1. Cor. 15.28. ſcient, cum Deus erit omnia in omnibus? Stabit ergo in illa beatitudine ſanctorum ſemen & nomen: ſemen, ſcilicet de quo Joannes ait:
1. Joan. 3.9. *Et ſemen ejus in ipſo manet*: nomen vero, de quo per hunc Iſaiam dictum eſt: *Nomen æter-*
Iſai. 56. 5. *num dabo eis*. * *Et erit eis menſis ex menſe &*
* Iſai. 66.23. *ſabbatum ex ſabbato, tamquam luna ex luna & requies ex requie*: quorum utrumque ipſi erunt, cum ex his umbris veteribus & temporalibus in illa lumina nova ac ſempiterna tranſibunt. In pœnis autem malorum & inextinguibilis ignis & vivaciſſimus vermis, ab aliis atque aliis aliter atque aliter eſt expoſitus. Alii quippe utrumque ad corpus, alii utrumque ad animum retulerunt: alii proprie ad corpus ignem, tropice ad animum vermem, quod credibilius eſſe videtur. Sed nunc de hac differentia non eſt (*b*) temporis diſputare. De judicio namque ultimo, quo fiet diremtio bonorum & malorum, hoc volumen implere ſuſcepimus: de ipſis vero præmiis & pœnis alias diligentius diſſerendum eſt.

CAPUT XXIII.

Quæ prophetaverit Daniel de perſecutione Antichriſti, & de judicio Dei, regnoque ſanctorum.

1. DANIEL de hoc ultimo judicio ſic prophetat, ut Antichriſtum prius quoque venturum eſſet prænuntiet, atque ad æternum regnum ſanctorum perducat narrationem ſuam. Cum enim viſione prophetica quatuor beſtias ſignificantes quatuor regna vidiſſet; ipſumque quartum a quodam rege ſuperatum, qui Antichriſtus agnoſcitur; & poſt hæc æternum regnum filii hominis, qui intelligitur Chriſtus: *Horruit*, inquit, *ſpiritus meus, ego Da-* Dan. 7.
niel in (*c*) *habitudine mea, & viſus capitis mei* 15. &c.
conturbabant me. Et acceſſi, inquit, *ad unum de ſtantibus, & veritatem quærebam ab eo de his omnibus: & dixit mihi veritatem*. Deinde, quid audierit ab illo, a quo de omnibus his quæſivit, tamquam eo ſibi exponente, ſic loquitur: *Hæ quatuor beſtiæ magnæ, quatuor regna ſurgent in terra, quæ auferentur, & accipient regnum ſancti Altiſſimi: & obtinebunt illud uſque in ſeculum, & uſque in ſeculum ſeculorum. Et quærebam*, inquit, *diligenter de beſtia quarta, quæ erat differens præ omni beſtia, terribilis amplius: dentes ejus ferrei, & ungues ejus ærei, manducans & comminuens, & reliqua pedibus ſuis conculcans: & de cornibus ejus decem, quæ erant in capite ejus, & de altero quod adſcendit, & excuſſit de prioribus tria: cornu illud in quo erant oculi, & os loquens magna; & viſus ejus major ceteris. Videbam, & cornu illud faciebat bellum cum ſanctis: & prævalebat ad ipſos, donec venit vetuſtus dierum, & regnum dedit ſanctis Altiſſimi: & tempus pervenit, & regnum obtinuerunt ſancti*. Hæc Daniel quæſiſſe ſe dixit. Deinde quid audierit, continuo ſubjungens, *Et dixit*, inquit, id eſt, ille a quo quæſierat, reſpondit, & dixit, *Beſtia quarta, quartum regnum erit in terra, quod prævalebit omnibus regnis; & manducabit omnem terram, & conculcabit eam, & concidet. Et decem cornua ejus, decem reges ſurgent: & poſt eos ſurget alius, qui ſuperabit* (*d*) *malis omnes, qui ante eum fuerunt; & tres reges humiliabit, & verba adverſus Altiſſimum loquetur; & ſanctos Altiſſimi conteret. Et ſuſpicabitur mutare tempora & legem: & dabitur in manu ejus uſque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis: Et judicium ſedebit, & principatum* (*e*) *removebunt ad exterminandum & perdendum uſque in finem; & regnum, & poteſtas, & magnitudo regum, qui ſub omni cælo ſunt, data eſt ſanctis Altiſſimi. Et regnum ejus regnum ſempiternum: & omnes principatus ipſi ſervient, & obaudient. Hucuſque*, inquit, *finis ſermonis. Ego Daniel, multum cogitationes meæ conturbabant me, & forma mea immutata eſt ſuper me, & verbum in corde meo conſervavi*. Quatuor illa regna expoſuerunt quidam Aſſyriorum, Perſarum, Macedonum, & Romanorum. Quam vero convenienter id fecerint, qui noſſe deſiderant, legant presbyteri Hieronymi librum in Danielem, ſatis diligenter eruditeque conſcriptum. Antichriſti tamen adverſus Eccleſiam ſæviſſimum regnum, licet exiguo ſpatio

(*a*) Aliquot MSS. *quæ*.
(*b*) Editi, *non eſt hujus temporis*. Abeſt *hujus* a MSS.
(*c*) Editi, *hebetudine*, Verius MSS. *habitudine* nam apud LXX. Græce eſt, ἕξει.
(*d*) Editi, *ſuis malis*. Abeſt *ſuis* a MSS. & a LXX.
(*e*) Editi, *removebit*. At MSS. *removebunt*. Græce eſt μεταστήσουσι.

temporis ſuſtinendum, donec Dei ultimo judicio regnum ſancti accipiant ſempiternum, qui vel dormitans hæc legit, dubitare non ſinitur. Tempus quippe & tempora & dimidium temporis, annum unum eſſe & duos & dimidium, ac per hoc tres annos & ſemiſſem, etiam numero dierum poſterius poſito diluceſcit, aliquando in ſcripturis & menſium numero declaratur. Videntur enim tempora indefinite hic dicta lingua Latina: ſed per dualem numerum dicta ſunt, quem Latini non habent. Sicut autem Græci, ita hunc dicuntur habere & Hebræi. Sic ergo dicta ſunt tempora, tamquam dicerentur duo tempora. Vereri me ſane fateor, ne in decem regibus, quos tamquam decem homines videtur inventurus Antichriſtus, forte fallamur, atque ita ille inopinatus adveniat, non exſiſtentibus tot regibus in orbe Romano. Quid enim ſi numero iſto denario univerſitas regum ſignificata eſt, poſt quos ille venturus eſt; ſicut millenario, centenario, ſeptenario ſignificatur plerumque univerſitas, & aliis atque aliis numeris, quos nunc commemorare non eſt neceſſe?

2. Alio loco idem Daniel, *Et erit*, inquit,
Dan. 12. 1. &c. *tempus tribulationis, qualis non fuit ex quo nata eſt gens ſuper terram uſque ad tempus illud. Et in tempore illo ſalvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit ſcriptus in libro. Et multi dormientium in terræ aggere exſurgent: hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & in confuſionem æternam. Et intelligentes fulgebunt ſicut claritas firmamenti, & ex juſtis multis ſicut ſtellæ in ſæcula.* Et adhuc ſententiæ illi Evangelicæ eſt locus iſte ſimillimus, de reſurrectione dumtaxat mortuorum corporum. Nam qui illic
Joan. 5. 28. dicti ſunt eſſe *in monumentis*, ipſi hic *dormientes in terræ aggere*, vel ſicut alii interpretati ſunt, *in terræ pulvere*. Et ſicut ibi, *procedent*, dictum eſt; ita hic, *exſurgent*. Sicut ibi, *Qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ; qui autem mala egerunt, in reſurrectionem judicii*: ita & iſto loco, *Hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & in confuſionem æternam*. Non autem diverſum putetur, quod cum ibi poſitum ſit, *Omnes qui ſunt in monumentis*, hic non ait Propheta, *Omnes*, ſed *Multi dormientium in terræ aggere*. Ponit enim aliquando Scriptura pro omnibus multos. Propterea & Abrahæ dictum eſt, *Patrem multarum gentium poſui te*: cui tamen alio
Gen. 17. 5. Gen. 22. 18. loco, *In ſemine*, inquit, *tuo benedicentur omnes gentes*. De tali autem reſurrectione huic quoque
Dan. 12. 13. ipſi prophetæ Danieli paullo poſt dicitur: *Et tu veni, & requieſce: adhuc enim dies in completionem conſummationis, & requieſces, & reſurges in ſorte tua in fine dierum*.

CAPUT XXIV.

In Pſalmis Davidicis quæ de fine ſæculi hujus & noviſſimo Dei judicio prophetentur.

1. MULTA de judicio noviſſimo dicuntur in Pſalmis, ſed eorum plura tranſeunter & ſtrictim. Hoc tamen quod de fine hujus ſæculi apertiſſime dictum eſt ibi, nequaquam ſilentio prætereo. *Principio terram tu fundaſti* Pſ. 101. 26. &c.
Domine, & opera manuum tuarum ſunt cæli. Ipſi peribunt, tu autem permanes: & omnes ſicut veſtimentum veteraſcent, & ſicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur; tu autem idem ipſe es, & anni tui non deficient. Quid eſt quod Porphyrius, cum pietatem laudet Hebræorum, qua magnus & verus & ipſis numinibus terribilis ab eis colitur Deus, Chriſtianos ob hoc arguit maximæ ſtultitiæ, etiam ex oraculis deorum ſuorum, quod iſtum mundum dicunt eſſe periturum? Ecce in litteris pietatis Hebræorum dicitur Deo, quem confitente tanto philoſopho, etiam ipſa numina perhorreſcunt, *Opera manuum tuarum ſunt cæli, ipſi peribunt*. Numquid quando cæli peribunt, mundus, cujus iidem cæli ſuperior pars eſt & tutior, non peribit? Si hæc ſententia Jovi diſplicet, cujus, ut ſcribit iſte philoſophus, velut gravioris auctoritatis oraculo in Chriſtianorum credulitate culpatur: cur non ſimiliter ſapientiam, tamquam ſtultitiam, culpat Hebræorum, in quorum libris piiſſimis invenitur? Porro ſi in illa ſapientia (a), quæ Porphyrio tam multum placet, ut eam deorum quoque ſuorum vocibus prædicet, legitur cælos eſſe perituros; cur uſque adeo vana eſt iſta fallacia, ut in fide Chriſtianorum, vel inter cetera, vel præ ceteris hoc deteſtentur, quod in ea periturus creditur mundus, quo utique niſi pereunte cæli non poſſunt perire? Et in litteris quidem ſacris, quæ proprie noſtræ ſunt, non Hebræis nobiſque communes, id eſt, in Evangelicis & Apoſtolicis libris legitur, *Præterit figura hujus mundi*: legi- 1. Cor. 7. 31.
tur, *Mundus tranſit*: legitur, *Cælum & terra* 1. Joan. 2. 17.
tranſibunt. Sed puto quod *præterit*, *tranſit*, Matth. 24. 35.
tranſibunt, aliquanto mitius dicta ſunt, quam *peribunt*. In epiſtola quoque Petri apoſtoli, ubi 2. Petr. 3. 6.
aqua inundatus, qui tunc erat, periſſe dictus eſt mundus, ſatis clarum eſt, & quæ pars mundi a toto ſignificata, & quatenus periſſe dicta ſit, & qui cæli repoſiti igni reſervandi in diem judicii & perditionis hominum impiorum. Et in eo quod paullo poſt ait, *Veniet dies Domini ut fur, in quo cæli magno impetu tranſcurrent, elementa autem ardentia reſolventur, & terra, & quæ in ipſa ſunt opera exurentur*; ac deinde ſubjecit, *His omnibus pereuntibus quales oportet vos eſſe?* poſſunt illi cæli intelligi perituri, quos dixit repoſitos igni reſervandos; & ea elementa accipi arſura, quæ in hac ima mundi parte ſubſiſtunt procelloſa & turbulenta, in qua eoſdem cælos dixit eſſe repoſi-

(a) Editi, *ſapientia Judæorum*. Abeſt *Judæorum* a MSS.

poſitos ; ſalvis illis ſuperioribus , & in ſua inte-
gritate manentibus , in quorum firmamento ſunt
Matth. ſidera conſtituta . Nam & illud quod ſcriptum
24.29. eſt , ſtellas de cælo eſſe caſuras , præter quod
poteſt multo probabilius & aliter intelligi , ma-
gis oſtendit manſuros eſſe illos cælos : ſi tamen
ſtellæ inde caſuræ ſunt ; cum vel tropica ſit
locutio , quod eſt credibilius , vel in iſto imo
cælo futurum ſit (a) , utique mirabilius quam
Æneid. nunc ſit . Unde & illa Virgiliana Stella facem
2. ducens multa cum luce cucurrit , & Idæa ſe
condidit ſilva . Hoc autem quod de Pſalmo com-
memoravi , nullum cælorum videtur relinquere ,
quod periturum eſſe non dixerit . Ubi enim dici-
tur : *Opera manuum tuarum ſunt cæli , ipſi peribunt* ;
quam nullum eorum ab opere Dei , tam nul-
lum eorum a perditione ſecernitur . Non enim
dignabuntur de Petri apoſtoli locutione , (b)
quem vehementer oderunt , Hebræorum defen-
dere pietatem , deorum ſuorum oraculis appro-
batam ; ut ſaltem ne totus mundus periturus
eſſe credatur , ſic a toto pars accipiatur , in eo
quod dictum eſt : *Ipſi peribunt* , cum ſoli cæli
intimi ſint perituri ; quemadmodum in Apoſto-
lica illa epiſtola a toto pars accipitur quod dilu-
vio periſſe dictus eſt mundus , quamvis ſola ejus
cum ſuis cælis pars ima perierit . Sed quia hoc ,
ut dixi , non dignabuntur , ne vel apoſtoli Pe-
tri approbent ſenſum , vel tantum concedant
conflagrationi noviſſimæ , quantum dicimus va-
luiſſe diluvium , qui nullis aquis , nullis flam-
mis totum genus humanum poſſe perire con-
tendunt : reſtat ut dicant , quod propterea dii
eorum Hebræam ſapientiam laudaverunt , quia
iſtum Pſalmum non legerant .

2. In Pſalmo etiam quadrageſimo-nono de
Pſal. 49. judicio Dei noviſſimo intelligitur dictum : *Deus*
3. &c. *manifeſtus veniet , Deus noſter , & non ſilebit .
Ignis in conſpectu ejus ardebit , & in circuitu
ejus tempeſtas valida . Advocabit cælum ſurſum ,
& terram diſcernere populum ſuum . Congregate
illi juſtos ejus , qui diſponunt teſtamentum ejus
ſuper ſacrificia* . Hoc nos de Domino noſtro Jeſu
Chriſto intelligimus , quem de cælo ſperamus
eſſe venturum ad vivos & mortuos judicandos .
Manifeſtus enim veniet inter juſtos & injuſtos
judicaturus juſte , qui prius venit occultus ab
injuſtis judicandus injuſte . Ipſe , inquam , *ma-
nifeſtus veniet , & non ſilebit* , id eſt , in voce
judicis evidens apparebit , qui prius cum veniſ-
ſet occultus , ante judicem ſiluit , quando ſicut
Iſai. 53. ovis ad immolandum ductus eſt , & ſicut agnus
7. coram tondente ſuit ſine voce , quemadmodum
de illo per Iſaiam legimus prophetatum , & in
Matth. Evangelio videmus impletum . De igne vero &
26.63. tempeſtate , cum in Iſaiæ prophetia tale aliquid
tractaremus , quomodo eſſent hæc intelligenda ,
1. Theſſ.
4.16.
jam diximus . Quod vero dictum eſt , *Advoca-
bit cælum ſurſum* : quoniam ſancti & juſti recte
cælum appellantur , nimirum hoc eſt , quod ait
Apoſtolus : *Simul cum illis rapiemur in nubi-
bus in obviam Chriſto in aera* . Nam ſecundum
litteræ ſuperficiem , quomodo ſurſum advocatur
cælum , quaſi poſſit eſſe niſi ſurſum ? Quod au-
tem adjunctum eſt : *Et terram diſcernere popu-
lum ſuum* , ſi tantummodo ſubaudiatur *advoca-
bit* , id eſt , advocabit & terram , nec ſubau-
diatur *ſurſum* , hunc videtur habere ſenſum ſe-
cundum rectam fidem , ut cælum intelligatur
in eis qui cum illo ſunt judicaturi , & terra in
eis qui judicandi ſunt : ut *Advocabit cælum ſurſum* ,
non hic intelligamus , Rapiet in aera ; ſed , In
judiciarias ſedes eriget . Poteſt & illud intelli-
gi : *Advocabit cælum ſurſum* , advocabit Ange-
los in ſupernis & excelſis locis ; cum quibus
deſcendat ad faciendum judicium : advocabit *&
terram* , id eſt , homines in terra utique judi-
candos . Si autem utrumque ſubaudiendum eſt ,
cum dicitur , *& terram* , id eſt , & *advocabit* ,
& *ſurſum* ; ut iſte ſit ſenſus , Advocabit cælum
ſurſum , & terram advocabit ſurſum : nihil
melius intelligi exiſtimo , quam (c) homines qui
rapientur in obviam Chriſto in aera , ſed cæ-
lum dictum propter animas , terram propter
corpora . *Diſcernere* porro *populum ſuum* , quid
eſt , niſi per judicium ſeparare bonos a malis ,
tamquam oves ab hœdis ? Deinde converſio ſer-
monis ad Angelos facta eſt : *Congregate illi ju-
ſtos ejus* . Profecto enim per angelicum mini-
ſterium tanta res peragenda eſt . Si autem quæ-
rimus , quos juſtos ei congregaturi ſunt Angeli :
Qui diſponunt , inquit , *teſtamentum ejus ſuper
ſacrificia* . Hæc eſt omnis vita juſtorum , diſpo-
nere teſtamentum Dei ſuper ſacrificia . Aut enim
opera miſericordiæ ſunt *ſuper ſacrificia* , id eſt ,
ſacrificiis præponenda , juxta ſententiam Dei
dicentis : *Miſericordiam (d) volo quam ſacrificium* : Oſee 6.
aut ſi *ſuper ſacrificia* , in ſacrificiis intelligitur di- 6.
ctum , quomodo ſuper terram fieri dicitur quod
fit utique in terra : profecto ipſa opera miſeri-
cordiæ ſunt ſacrificia quibus (e) placetur Deo ,
ſicut in libro hujus Operis decimo me diſſeruiſ-
ſe reminiſcor : in quibus operibus diſponunt ju-
ſti teſtamentum Dei , quia propter promiſſio-
nes quæ novo ejus Teſtamento continentur , hæc
faciunt . Unde congregatis ſibi juſtis ſuis , &
ad ſuam dexteram conſtitutis , noviſſimo uti-
que judicio , dicturus eſt Chriſtus : *Venite be-
nedicti Patris mei , poſſidete paratum vobis regnum* Matth.
a conſtitutione mundi . Eſurivi enim , & dedi- 25.34.
ſtis mihi manducare : & cetera quæ ibi profe-
runtur de bonorum operibus bonis , & de eo-
rum præmiis ſempiternis per ultimam ſenten-
tiam (f) judicantis .

C A-

(a) Sola editi Lov. *futurum ſit aliquid* .
(b) Plerique MSS. *quam* .
(c) In omnibus MSS. *quam omnes* .
(d) Editi , *magis volo* . At MSS. carent particula *magis* , quæ nec eſt in LXX.
(e) Nonnulli MSS. *placetur Deus* .
(f) Sola editio Lov. *judicandis* .

CAPUT XXV.

De prophetia (a) Malachiæ, qua Dei judicium ultimum declaratur, & quorumdam dicitur per purificatorias pœnas facienda mundatio.

PROPHETA Malachias, ſive Malachi, qui & Angelus dictus eſt, qui etiam Eſdras ſacerdos, cujus alia in canonem ſcripta recepta ſunt, ab aliquibus creditur, (nam de illo hanc eſſe Hebræorum opinionem dicit *Hieronymus) judicium noviſſimum prophetat, dicens: *Ecce venit, dicit Dominus omnipotens: & quis ſuſtinebit diem introitus ejus, aut quis ferre poterit ut adſpiciat eum? Quia ipſe ingreditur quaſi ignis conflatorii, & quaſi herba lavantium: & ſedebit conflans, & emundans, ſicut aurum & ſicut argentum, & emundabit filios Levi & fundet eos ſicut aurum & argentum: & erunt Domino offerentes hoſtias in juſtitia. Et placebit Domino ſacrificium Juda & Jeruſalem, ſicut diebus priſtinis, & ſicut annis prioribus. Et accedam ad vos in judicio, & ero teſtis velox ſuper maleficos, & ſuper adulteros, & ſuper eos qui jurant in nomine meo mendaciter, & qui fraudant (b) mercedem mercenario, & opprimunt per potentiam viduas, & percutiunt pupillos, & pervertunt judicium advenæ, & qui non timent me, dicit Dominus omnipotens. Quoniam ego Dominus Deus veſter, & non mutor.* Ex his quæ dicta ſunt, videtur evidentius apparere in illo judicio quaſdam quorumdam purgatorias pœnas futuras. Ubi enim dicitur: *Quis ſuſtinebit diem introitus ejus, aut quis ferre poterit, ut adſpiciat eum? Quia ipſe ingreditur quaſi ignis conflatorii, & quaſi herba lavantium: & ſedebit conflans, & emundans, ſicut aurum & ſicut argentum, & emundabit filios Levi, & fundet eos ſicut aurum & ſicut argentum:* quid aliud intelligendum eſt? Dicit tale aliquid & Iſaias: *Lavabit Dominus ſordes filiorum & filiarum Sion, & ſanguinem emundabit de medio eorum ſpiritu judicii & ſpiritu combuſtionis.* Niſi forte ſic eos dicendum eſt emundari a ſordibus, & eliquari quodam modo, cum ab eis mali per pœnale judicium ſeparantur, ut illorum ſegregatio atque damnatio purgatio ſit iſtorum, quia ſine talium de cetero permixtione victuri ſunt. Sed cum dicit: *Et emundabit filios Levi, & fundet eos ſicut aurum & argentum, & erunt Domino offerentes hoſtias in juſtitia, & placebit Domino ſacrificium Juda & Jeruſalem*, utique oſtendit eos ipſos, qui emundabuntur, deinceps in ſacrificiis juſtitiæ Domino eſſe placituros, ac per hoc ipſi a ſua injuſtitia mundabuntur, in qua Domino diſplicebant. Hoſtiæ porro in plena perfectaque juſtitia, cum mundati fuerint, ipſi erunt. Quid enim acceptius Deo tales offerunt, quam ſe ipſos? Verum iſta quæſtio de purgatoriis pœnis, ut diligentius pertractetur, in tempus aliud differenda eſt. Filios autem Levi & Juda & Jeruſalem, ipſam Dei Eccleſiam debemus accipere, non ex Hebræis tantum, ſed ex aliis etiam gentibus congregatam: nec talem, qualis nunc eſt, ubi *ſi dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipſos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt*: ſed qualis tunc erit, velut area per ventilationem, ita per judicium purgata noviſſimum: eis quoque igne mundatis quibus talis mundatio neceſſaria eſt; ita ut nullus omnino ſit, qui offerat ſacrificium pro peccatis ſuis. Omnes enim qui ſic offerunt, profecto in peccatis ſunt, pro quibus dimittendis offerunt, ut cum obtulerint, acceptumque Deo fuerit, tunc dimittantur.

[*Proœm. in Malachiam. — Malach. 3.1. &c. — Iſai. 4.4. — 1. Joan. 1. 8.]

CAPUT XXVI.

De ſacrificiis quæ ſancti offerent, Deo ſic placitura, quomodo in diebus priſtinis & annis prioribus placuerunt.

1. VOLENS autem Deus oſtendere Civitatem ſuam tunc in iſta conſuetudine non futuram, dixit filios Levi oblaturos hoſtias in juſtitia: non ergo in peccato, ac per hoc non pro peccato. Unde intelligi poteſt in eo quod ſecutus adjunxit, atque ait: *Et placebit Domino ſacrificium Juda & Jeruſalem, ſicut diebus priſtinis, & ſicut annis prioribus*; fruſtra ſibi Judæos ſecundum legem veteris Teſtamenti ſacrificiorum ſuorum præterita tempora polliceri. Non enim tunc in juſtitia, ſed in peccatis hoſtias offerebant, quando pro peccatis præcipue ac primitus offerebant, uſque adeo ut ſacerdos ipſe, quem debemus utique credere ceteris fuiſſe juſtiorem, ſecundum Dei mandatum ſoleret primum pro ſuis offerre peccatis, deinde pro populi. Quapropter exponere nos oportet quomodo ſit accipiendum quod dictum eſt: *Sicut diebus priſtinis, & ſicut annis prioribus.* Fortaſſis enim tempus illud commemorat, quo primi homines in paradiſo fuerunt. Tunc enim puri atque integri ab omni ſorde ac labe peccati ſe ipſos Deo mundiſſimas hoſtias offerebant. Ceterum ex quo commiſſæ prævaricationis cauſſa inde dimiſſi ſunt, atque humana in eis natura damnata eſt, excepto uno Mediatore, & poſt lavacrum regenerationis quibuſque adhuc parvulis: *Nemo mundus a ſorde*, ſicut ſcriptum eſt, *nec infans, cujus eſt vita unius diei ſuper terram.* Quod ſi reſpondetur, etiam eos merito dici poſſe offerre hoſtias in juſtitia, qui offerunt in fide; *Juſtus enim ex fide vivit*; quamvis ſe ipſum ſeducat, ſi dixerit ſe peccatum non habere; & ideo non dicat, quia ex fide vivit: numquid dicturus eſt quiſpiam hoc fidei tempus illi fini eſſe coæquandum, quando igne judicii noviſſimi mundabuntur, qui (c) offerant hoſtias

[Malach. 3. 4. — Levit. 16. 6. — Hebr. 7. 27. — Job. 14. 4. ſec. LXX. — Rom. 1. 17. — 1. Joan. 1. 8.]

in

(a) MSS. *Malachibelis*. Et iidem initio capitis, *Propheta Malachibel, ſive Malachi*: & quidam, *ſive Malachim*. Editiones Vind. Am. & Er. *Malachiel, ſive Malachias*.

(b) Er. & Lov. *mercede mercenarios*. At Vind. Am. & MSS. *mercedem mercenario*. Græc. LXX. *μισθὸν μισθωτοῦ*.

(c) Sic MSS. Editi autem, *offerunt*.

in juſtitia ? Ac per hoc quoniam poſt talem mundationem nullum peccatum juſtos habituros eſſe credendum eſt, profecto illud tempus, quantum adtinet ad non habere peccatum, nulli tempori comparandum eſt niſi quando primi homines in paradiſo ante prævaricationem innocentiſſima felicitate vixerunt. Recte itaque intelligitur hoc ſignificatum eſſe, cum dictum eſt : *Sicut diebus priſtinis, & ſicut annis prioribus*. Nam & per Iſaiam poſtea quam cælum novum & terra nova promiſſa eſt, inter cetera, quæ ibi de ſanctorum beatitudine per allegorias & ænigmata exſequitur, quibus expoſitionem congruam reddere nos prohibuit vitandæ longitudinis cura : *Secundum dies*, inquit, *ligni vitæ erunt dies populi mei*. (*Iſai.65. 22.*) Quis autem ſacras litteras adtigit, & ignorat ubi Deus plantaverit lignum vitæ, a cujus cibo ſeparatis illis hominibus, quando eos ſua de paradiſo ejecit iniquitas, eidem ligno circumpoſita eſt ignea terribiliſque cuſtodia? (*Gen.3.*)

2. Quod ſi quiſquam illos dies ligni vitæ, quos commemoravit propheta Iſaias, iſtos qui nunc aguntur Eccleſiæ Chriſti dies eſſe contendit, ipſumque Chriſtum lignum vitæ prophetice dictum, quia ipſe eſt Sapientia Dei, de qua Salomon ait : *Lignum vitæ eſt omnibus amplectentibus eam*; (Lignum vitæ. *Prov.3. 18.*) nec annos egiſſe aliquos in paradiſo illos primos homines, unde tam cito ejecti ſunt, ut nullum ibi gignerent filium ; & ideo non poſſe illud tempus intelligi in eo quod dictum eſt : *Sicut diebus priſtinis, & ſicut annis prioribus* : iſtam prætereo quæſtionem, ne cogar (quod prolixum eſt) cuncta diſcutere, ut aliquid horum veritas (a) manifeſtata confirmet. Video quippe alterum ſenſum, ne dies priſtinos & annos priores carnalium ſacrificiorum nobis pro magno munere per Prophetam promiſſos fuiſſe credamus. Hoſtiæ namque illæ veteris Legis in quibuſque pecoribus (b) immaculatæ ac ſine ullo prorſus vitio jubebantur offerri, & ſignificabant homines ſanctos, qualis ſolus inventus eſt Chriſtus, ſine ullo omnino peccato. (Hoſtiæ veteris legis.) Proinde quia poſt judicium, cum fuerint etiam igne mundati, qui ejuſmodi mundatione ſunt digni, in omnibus ſanctis nullum invenietur omnino peccatum, atque ita ſe ipſos offerent in juſtitia, ut tales hoſtiæ omni modo immaculatæ ac ſine ullo vitio ſint futuræ, erunt profecto ſicut priſtinis diebus & ſicut annis prioribus, quando in umbra hujus rei futuræ mundiſſimæ offerebantur hoſtiæ. Hæc erit namque munditia tunc in immortali carne ac mente ſanctorum, quæ figurabatur in illarum corporibus hoſtiarum.

3. Deinde propter eos qui non mundatione, ſed damnatione ſunt digni : *Et accedam*, inquit, *ad vos in judicium, & ero teſtis velox ſuper maleficos & ſuper adulteros*, (*Malach. 3.5.*) & cetera, quibus damnabilibus enumeratis criminibus, addidit : *Quoniam ego Dominus Deus veſter, & non mutor* : tamquam diceret, Cum vos mutaverit & in deterius culpa veſtra, & in melius gratia mea, ego non mutor. Teſtem vero ſe dicit futurum, quia in judicio ſuo non indiget teſtibus : eumque velocem, ſive quia repente venturus eſt, eritque judicium ipſo inopinato ejus adventu celerrimum, quod tardiſſimum videbatur, ſive quia ipſas convincet ſine ulla ſermonis prolixitate conſcientias. *In cogitationibus enim*, ſicut ſcriptum eſt, *impii interrogatio erit*. (*Sap.1.9.*) Et apoſtolus, *Cogitationibus*, inquit, *accuſantibus, vel etiam excuſantibus in die qua judicabit Deus occulta hominum, ſecundum Evangelium meum per Jeſum Chriſtum*. (*Rom.2. 15. & 16*) Etiam ſic ergo Dominus futurus teſtis intelligendus eſt velox, cum ſine mora revocaturus eſt in memoriam, unde convincat puniatque conſcientiam.

CAPUT XXVII.

De ſeparatione bonorum & malorum, per quam noviſſimi judicii diſcretio declaratur.

ILLUD etiam, quod aliud agens in octavo decimo libro ex iſto Propheta poſui, ad judicium noviſſimum pertinet, ubi ait : *Erunt mihi, dicit Dominus omnipotens, in die qua ego facio in adquiſitionem : & eligam eos ſicut eligit homo filium ſuum qui ſervit ei : & (c) convertemini, & videbitis quid ſit inter juſtum & iniquum, & inter ſervientem Deo & eum qui non ſervit ei.* (*Malach. 3. 17. & 18.*) * *Quia ecce dies venit ardens ſicut clibanus, & comburet eos, & erunt omnes alienigenæ, & univerſi qui faciunt iniquitatem, ſtipula : & ſuccendet eos dies veniens, dicit Dominus omnipotens : & non relinquetur in eis radix, neque ramus. Et orietur vobis, qui timetis nomen meum, ſol juſtitiæ, & ſanitas in pennis ejus ; & egrediemini, & ſalietis ſicut vituli de vinculis relaxati : & conculcabitis iniquos, & erunt cinis ſub pedibus veſtris, dicit Dominus omnipotens.* (* *Malach.4.1. &c.*) Hæc diſtantia præmiorum atque pœnarum juſtos dirimens ab injuſtis, quæ ſub iſto ſole in hujus vitæ vanitate non cernitur, quando ſub illo ſole juſtitiæ in illius vitæ manifeſtatione clarebit, tunc profecto erit judicium quale numquam fuit.

CAPUT XXVIII.

De lege Moyſi ſpiritaliter intelligenda, ne in damnabilia murmura carnalis ſenſus incurrat.

QUOD vero ſubjungit idem propheta : *Mementote legis Moyſi ſervi mei, quam mandavi ei in Choreb ad omnem Iſrael* : (*Malach. 4. 4.*) præcepta & judicia opportune commemorat, poſt declaratum tam magnum futurum inter obſervatores legis contemtoreſque diſcrimen ; ſimul etiam ut diſcant legem ſpiritaliter intelligere, & inveniant in ea Chriſtum, per quem judicem

(a) Vind. Am. Er. & pl[illegible] MSS, *manifeſta*.
(b) Sic MSS. At editi, *immaculatis abſque ullo [illegible]*
(c) Editi ac pleriqne MSS. *& converteris*. Emendantur ad veterem librum Corbeienſem [illegible] & apud [illegible] legitur, [illegible] : & in Vulgata, *& convertemini* [illegible]

cem facienda eſt inter bonos & malos ipſa diſcretio. Non enim fruſtra idem Dominus ait Judæis; *Joan.* 5. 46. *Si crederetis Moyſi, crederetis & mihi; de me enim ille ſcripſit.* Carnaliter quippe accipiendo legem, & ejus promiſſa terrena rerum cæleſtium figuras eſſe neſcientes, in illa murmura corruerunt, ut dicere auderent: *Malach.* 3. 14. & 15. *Vanus eſt qui ſervit Deo: & quid amplius, quia cuſtodivimus mandata ejus, & quia ambulavimus* (a) *ſupplices ante faciem Domini omnipotentis? Et nunc nos beatos dicimus alienos, & ædificantur omnes qui faciunt iniquitatem.* Quibus eorum verbis quodam modo Propheta compulſus eſt noviſſimum (b) prænuntiare judicium, ubi mali nec ſaltem falſo ſint beati, ſed apertiſſime appareant miſerrimi; & boni nulla temporali ſaltem miſeria laborent, ſed clara ac ſempiterna beatitudine perfruantur. Dixerat quippe iſtorum talia quædam verba etiam ſuperius dicentium: *Malach.* 2. 17. *Omnis qui facit malum, bonus eſt in conſpectu Domini, & tales ei placent.* Ad hæc, inquam, contra Deum murmura pervenerunt, legem Moyſi carnaliter accipiendo. Unde & ille in Pſalmo ſeptuageſimo-ſecundo, pæne commotos dicit fuiſſe pedes ſuos, & effuſos greſſus ſuos, utique in lapſum, quia zelavit in peccatoribus, pacem peccatorum intuens; ita ut inter cetera diceret: *Pſ.* 72. 11. *Quomodo ſcivit Deus, & ſi eſt ſcientia in Altiſſimo?* Diceret etiam, *Ibid.* 13. *Numquid vane juſtificavi cor meum, & lavi* (c) *in innocentibus manus meas?* Ut autem ſolveret hanc difficillimam quæſtionem, quæ fit, cum videntur boni eſſe miſeri, & felices mali: *Ibidem* 16. & 17. *Hoc*, inquit, *labor eſt ante me, donec intream in ſanctuarium Dei, & intelligam in noviſſima.* Judicio quippe noviſſimo non ſic erit: ſed in aperta iniquorum miſeria, & aperta felicitate juſtorum, longe quam nunc eſt aliud apparebit.

CAPUT XXIX.

De adventu Eliæ ante judicium, cujus prædicatione Scripturarum ſecreta reſerante Judæi convertentur ad Chriſtum.

CUm autem admonuiſſet, ut meminiſſent legis Moyſi: quoniam prævidebat eos, multo adhuc tempore non eam ſpiritaliter, ſicut oportuerat, accepturos, continuo ſubjecit: *Malach.* 4. 5. & 6. *Et ecce ego mittam vobis Eliam Theſbiten, antequam veniat dies Domini magnus & illuſtris, qui convertet cor patris ad filium, & cor hominis ad proximum ſuum, ne forte veniens percutiam terram penitus.* Per hunc Eliam magnum mirabilemque prophetam expoſita ſibi lege, ultimo tempore ante judicium, Judæos in Chriſtum verum, id eſt, in Chriſtum noſtrum eſſe credituros, celeberrimum eſt in ſermonibus cordibuſque fidelium. Ipſe quippe ante adventum judicis Salvatoris non immerito ſperatur eſſe venturus: quia etiam nunc vivere non immerito creditur. Curru namque igneo raptus eſt de rebus humanis, *4. Reg.* 2. 11. quod evidentiſſime ſancta Scriptura teſtatur. Cum venerit ergo, exponendo legem ſpiritaliter, quam nunc Judæi carnaliter ſapiunt: *convertet cor patris ad filium*, id eſt, cor patrum ad filios: ſingularem quippe pro numero plurali interpretes Septuaginta poſuerunt. Et eſt ſenſus, ut etiam filii ſic intelligant legem, id eſt Judæi, quemadmodum patres eam intellexerunt, id eſt Prophetæ, in quibus erat & ipſe Moyſes. Sic enim cor patrum convertetur ad filios, cum intelligentia patrum perducetur ad intelligentiam filiorum; * *& cor filiorum ad patres eorum*, dum in id quod ſenſerunt illi, conſentient & iſti: ubi Septuaginta dixerunt, *& cor hominis ad proximum ſuum.* (* *Juxta Vulgatam.*) Sunt enim inter ſe valde proximi patres & filii. Quamquam in verbis Septuaginta interpretum, qui prophetice interpretati ſunt, poteſt ſenſus alius idemque electior inveniri; ut intelligatur Elias cor Dei Patris converſurus ad Filium: non utique agendo ut Pater diligat Filium, ſed docendo quod Pater diligat Filium; ut & Judæi, quem prius oderant, diligant eumdem, qui noſter eſt, (d) Chriſtum. Judæis enim nunc averſum cor habet Deus a Chriſto noſtro, quia hoc putant. Eis ergo tunc cor ejus convertetur ad Filium, cum ipſi converſo corde didicerint dilectionem Patris in Filium. Quod vero ſequitur, *& cor hominis ad proximum ſuum*, id eſt, convertet Elias & cor hominis ad proximum ſuum; quid melius intelligitur, quam cor hominis ad hominem Chriſtum? Cum enim ſit in forma Dei Deus noſter, formam ſervi accipiens eſſe dignatus eſt etiam proximus noſter. Hoc ergo faciet Elias. *Ne forte*, inquit, *Malach.* 2. 17. & 3. 14. *veniam & percutiam terram penitus.* Terra ſunt enim, qui terrena ſapiunt; ſicut Judæi carnales uſque nunc: ex quo vitio contra Deum murmura illa venerunt: *Quia mali ei placent, & vanus eſt qui ſervit Deo.*

CAPUT XXX.

Quid in libris veteris Teſtamenti cum Deus legitur judicaturus, non evidenter Chriſti perſona monſtretur; ſed ex quibuſdam teſtimoniis, ubi Dominus Deus loquitur, appareat non dubie quod ipſe ſit Chriſtus.

1. MUlta alia ſunt Scripturarum teſtimonia divinarum de noviſſimo judicio Dei; quæ ſi omnia colligam, nimis longum erit. Satis ergo ſit, quod & novis & veteribus litteris ſacris hoc prænuntiatum eſſe probavimus. Sed veteribus per Chriſtum futurum eſſe judi-

(a) Lov. *ſimplices.* Ceteri libri editi & MSS. *ſupplices*: juxta LXX. *ἱκέται*.

(b) Sic Am. Fr. & plures MSS. At Vind. & Lov. *pronuntiare.*

(c) Lov. *inter innocentes*; & paullo poſt, *intelligam in noviſſimo.* Sed Aug. legere ſolet, *in noviſſima*, & *in innocentibus*: habentque ita MSS.

(d) Editi ſcriptis diſſentientes habent, *Chriſtus*: & infra poſt *Chriſto noſtro*, ſic proſequuntur: *quia non putant eum Deum eſſe, neque Dei Filium. Eis ergo* &c.

judicium, id eſt, judicem Chriſtum de cælo eſſe venturum, non tam, quam novis, evidenter expreſſum eſt: propterea quia cum ibi dicit Dominus Deus ſe eſſe venturum, vel Dominum Deum dicitur eſſe venturum, non conſequenter intelligitur Chriſtus. Dominus enim Deus & Pater eſt, & Filius, & Spiritus-ſanctus: neque hoc tamen inteſtatum relinquere nos oportet. Primo itaque demonſtrandum eſt, quemadmodum Jeſus Chriſtus tamquam Dominus Deus loquatur in propheticis libris, & tamen Jeſus Chriſtus evidenter appareat: ut & quando ſic non apparet, & tamen ad illud ultimum judicium Dominus Deus dicitur eſſe venturus, poſſit Jeſus Chriſtus intelligi. Eſt locus apud Iſaiam prophetam, qui hoc quod dico evidenter oſtendit. Iſai. 48. 12. &c. Deus enim per Prophetam, *Audi me*, inquit, *Jacob & Iſrael quem ego voco. Ego ſum primus, & ego in ſempiternum: & manus mea fundavit terram, & dextera mea firmavit cælum. Vocabo eos, & ſtabunt ſimul, & congregabuntur omnes, & audient. Quis* (*a*) *eis nuntiavit hæc? Diligens te feci voluntatem tuam ſuper Babylonem, ut auferrem ſemen Chaldæorum. Et locutus ſum, & ego vocavi: adduxi eum, & proſperam feci viam ejus. Accedite ad me, & audite hæc. Non a principio locutus ſum in abſcondito: quando fiebant, ibi eram. Et nunc Dominus Deus miſit me, & Spiritus ejus.* Nempe ipſe eſt, qui loquebatur ſicut Dominus Deus: nec tamen intelligeretur Jeſus Chriſtus, niſi addidiſſet: *Et nunc Dominus Deus miſit me, & Spiritus ejus.* Hoc enim dixit ſecundum formam ſervi, de re futura utens præteriti temporis verbo: quemadmodum apud eumdem Prophetam legitur: Iſai. 53. 7. ſec. LXX. *Sicut ovis ad immolandum ductus eſt.* Non enim ait, ducetur: ſed pro eo quod futurum erat, præteriti temporis verbum poſuit. Et aſſidue (*b*) prophetia ſic loquitur.

2. Eſt & alius locus apud Zachariam, qui hoc evidenter oſtendit, quod omnipotentem miſit omnipotens: quis quem, niſi Deus Pater Deum Filium? Nam ita ſcriptum eſt: *Hæc di-* Zach. 2. 8. & 9. *cit Dominus omnipotens, Poſt gloriam miſit me ſuper gentes, quæ ſpoliaverunt vos; quia qui tetigerit vos, quaſi qui tangit pupillam oculi ejus. Ecce ego inferam manum meam ſuper eos, & erunt ſpolia his qui ſervierant eis; & cognoſcetis quia Dominus omnipotens miſit me.* Ecce dicit Dominus omnipotens, a Domino omnipotente ſe miſſum. Quis hic audeat intelligere niſi Chriſtum loquentem, ſcilicet ovibus quæ perierant domus Iſrael? Ait namque in Evangelio: Matth. 15. 24. *Non ſum miſſus, niſi ad oves quæ perierunt domus Iſrael:* quas hic comparavit pupillæ oculi Dei, propter excellentiſſimum dilectionis affectum: ex quo genere ovium etiam ipſi Apoſtoli fuerunt. Sed poſt gloriam reſurrectionis utique ſuæ, quæ ante quam fieret, ait Evangeliſta (*c*) Joan. 7. 39. *Jeſus nondum erat glorificatus;* etiam ſuper gentes miſſus eſt in Apoſtolis ſuis: ac ſic impletum eſt quod in Pſalmo legitur: Pſ. 17. 44. *Erues me de contradictionibus populi, conſtitues me in caput gentium:* ut qui ſpoliaverant Iſraelitas, quibuſque Iſraelitæ ſervierant, quando ſunt gentibus ſubditi, non viciſſim eodem modo ſpoliarentur, ſed ipſi ſpolia fierent Iſraelitarum. Hoc enim Apoſtolis promiſerat, dicens: *Faciam vos piſcatores hominum.* Et uni eorum, Matth. 4. 19. Luce 5. 10. *Ex hoc jam*, inquit, *homines eris capiens.* Spolia ergo (*d*) fierent, ſed in bonum, tamquam erepta vaſa illi forti, ſed fortius alligato.

3. Item per eumdem Prophetam Dominus loquens: Zach. 12. 9. & 10. *Et erit*, inquit, *in die illa, quæram auferre omnes gentes quæ veniunt contra Jeruſalem: & effundam ſuper domum David, & ſuper habitatores Jeruſalem Spiritum gratiæ & miſericordiæ; & adſpicient ad me, pro eo quod inſultaverunt; & plangent ſuper eum planctum quaſi ſuper cariſſimum, & dolebunt dolore quaſi ſuper unigenitum.* Numquid niſi Dei eſt auferre omnes gentes inimicas ſanctæ Civitatis Jeruſalem, quæ *veniunt contra* eam, id eſt, contrariæ ſunt ei, vel ſicut alii ſunt interpretati, *veniunt ſuper* eam, id eſt, ut eam ſibi ſubjiciant: aut ſuper domum David effundere, & ſuper habitatores ejuſdem Civitatis Spiritum gratiæ & miſericordiæ? Hoc utique Dei eſt, & ex perſona Dei dicitur per Prophetam: & tamen hunc Deum hæc tam magna & tam divina facientem ſeſe Chriſtus oſtendit, adjungendo atque dicendo: *Et adſpicient ad me, pro eo quod inſultaverunt; & plangent ſuper eum planctum quaſi ſuper cariſſimum* (ſive *dilectum*) *& dolebunt dolore quaſi ſuper unigenitum.* Pænitebit quippe in die illa Judæos, etiam eos qui accepturi ſunt Spiritum gratiæ & miſericordiæ, quod in ejus paſſione inſultaverint Chriſto, cum ad eum adſpexerint in ſua majeſtate venientem, eumque eſſe cognoverint, quem prius humilem in ſuis parentibus illuſerunt: quamvis & ipſi parentes eorum tantæ illius impietatis auctores reſurgentes videbunt eum, ſed puniendi jam, non adhuc corrigendi. Non itaque hoc loco ipſi intelligendi ſunt, ubi dictum eſt: *Et effundam ſuper domum David & ſuper habitatores Jeruſalem Spiritum gratiæ & miſericordiæ; & adſpicient ad me, pro eo quod inſultaverunt:* ſed tamen de illorum ſtirpe (*e*) venientes, qui per Eliam illo tempore ſunt credituri. Sed ſicut dicimus Judæis, Vos occidiſtis Chriſtum, quamvis hoc parentes eorum fecerint, ſic & iſti

(*a*) Sic Vind. Am. Er. juxta Græc. LXX. At Lov. *Quis annuntiavit hæc*, omiſſo *eis*: cujus loco MSS. plures habent *ei*.

(*b*) Er. & Lov. *propheta*. Editi vero alii & MSS. *prophetia*.

(*c*) Ita MSS. Editi vero, *ait Evangeliſta Joannes, Nondum erat Spiritus datus, quia Jeſus nondum erat glorificatus*.

(*d*) Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. *fient*.

(*e*) Sola editio Lov. *venient*.

iſti ſe dolebunt feciſſe quodam modo, quod fecerunt illi, ex quorum ſtirpe deſcendunt. Quamvis ergo accepto Spiritu gratiæ & miſericordiæ jam fideles non damnabuntur cum impiis parentibus ſuis; dolebunt tamen tamquam ipſi fecerint, quod ab illis factum eſt. Non igitur dolebunt reatu criminis, ſed pietatis affectu. Sane ubi dixerunt Septuaginta interpretes: *Et adſpicient ad me, pro eo quod inſultaverunt:* ſic
* Sic Vulgata. interpretatum eſt ex Hebræo: * *Et adſpicient ad me, quem confixerunt*. Quo quidem verbo evidentius Chriſtus apparet crucifixus. Sed illa inſultatio, quam Septuaginta ponere maluerunt, ejus univerſæ non defuit paſſioni. Nam & detento, & alligato, & adjudicato, & opprobrio ignominioſæ veſtis induto, & ſpinis coronato, & calamo in capite percuſſo, & irridenter fixis genibus adorato, & crucem ſuam portanti, & in ligno jam pendenti utique inſultaverunt. Proinde interpretationem non ſequentes unam, ſed utramque jungentes, cum & *inſultaverunt*, & *confixerunt* legimus, plenius veritatem Dominicæ paſſionis agnoſcimus.

4. Cum ergo in propheticis litteris ad noviſſimum judicium faciendum Deus legitur eſſe venturus, etſi ejus alia diſtinctio non ponatur; tantummodo propter ipſum judicium Chriſtus debet intelligi: quia etſi Pater judicabit, per adventum Filii hominis judicabit. Nam ipſe
Joan. 5. 22. per ſuæ præſentiæ manifeſtationem *non judicat quemquam, ſed omne judicium dedit Filio*: qui manifeſtabitur homo judicaturus, ſicut homo eſt judicatus. Quis eſt enim alius, de quo item Deus loquitur per Iſaiam ſub nomine Jacob & Iſrael, de cujus ſemine corpus accepit? quod
Iſai. 42. 1. &c. ita ſcriptum eſt: *Jacob puer meus, ſuſcipiam illum: Iſrael electus meus, aſſumſit eum anima mea. Dedi Spiritum meum in illum, judicium gentibus proferet. Non clamabit, neque ceſſabit, neque audietur foris vox ejus. Calamum quaſſatum non conteret, & linum fumans non extinguet; ſed in veritate proferet judicium. Refulgebit, & non confringetur, donec ponat in terra judicium; & in nomine ejus gentes ſperabunt*. In Hebræo non legitur *Jacob* & *Iſrael:* ſed quod ibi legitur *ſervus meus*, nimirum Septuaginta interpretes volentes admonere quatenus id accipiendum ſit, quia ſcilicet propter formam ſervi dictum eſt, in qua ſe Altiſſimus humillimum præbuit, ipſius hominis nomen ad eum ſignificandum poſuerunt, de cujus genere eadem ſervi forma ſuſcepta eſt. Datus eſt in eum Spiritus-ſanctus, quod & columbæ ſpecie, Evange-
Matth. 3. 16. lio teſte, monſtratum eſt. Judicium gentibus protulit, quia prænuntiavit futurum, quod gentibus erat occultum. Manſuetudine non clamavit, nec tamen in prædicanda veritate ceſſavit. Sed non eſt audita foris vox ejus, nec auditur; quando quidem ab eis qui foris ab ejus corpore præciſi ſunt, non illi obeditur: ipſoſque ſuos perſecutores Judæos, qui calamo quaſſato perdita integritate, & lino fumanti amiſſo lumine comparati ſunt, non contrivit, nec extinxit; quia pepercit eis, qui nondum venerat eos judicare, ſed ab eis judicari. In veritate ſane judicium protulit, prædicens eis quando puniendi eſſent, ſi in ſua malignitate perſiſterent. Refulſit in monte facies ejus, in orbe fama ejus: nec confractus, ſive contritus eſt, quia neque in ſe, neque in Eccleſia ſua, ut eſſe deſiſteret, perſecutoribus ceſſit. Et ideo non eſt factum, nec fiet, quod inimici ejus dixerunt, vel dicunt: *Quando morietur, & peribit nomen ejus.* * *Donec ponat in terra judicium.* Ps. 40. 6. *Iſai. 42. 4.
Ecce manifeſtatum eſt quod abſconditum quærebamus. Hoc enim eſt noviſſimum judicium, quod ponet in terra, cum venerit ipſe de cælo. De quo jam videmus impletum, quod hic ultimum poſitum eſt: *Et in nomine ejus gentes ſperabunt*. Per hoc certe quod negari non poteſt, etiam illud credatur quod impudenter negatur. Quis enim ſperaret, quod etiam hi qui nolunt adhuc credere in Chriſtum, jam nobiſcum vident, & quoniam negare non poſſunt, dentibus ſuis frendent, & tabeſcunt? Quis, inquam, ſperaret gentes in Chriſti nomine ſperaturas, quando tenebatur, ligabatur, cædebatur, illudebatur, crucifigebatur; quando & ipſi diſcipuli ſpem perdiderant, quam in illo habere jam cœperant? Quod tunc vix unus latro ſperavit in cruce, nunc ſperant gentes longe lateque diffuſæ; & ne in æternum moriantur, ipſa in qua ille mortuus eſt, cruce ſignantur.

5. Nullus igitur vel negat vel dubitat, per Jeſum Chriſtum tale quale iſtis ſacris litteris prænuntiatur, futurum eſſe noviſſimum judicium, niſi qui eiſdem litteris, neſcio qua (a) incredibili animoſitate ſeu cæcitate, non credit, quæ jam veritatem ſuam orbi demonſtravere terrarum. In illo itaque judicio vel circa illud judicium has res didicimus eſſe venturas, Eliam Theſbiten, fidem Judæorum, Antichriſtum perſecuturum, Chriſtum judicaturum, mortuorum reſurrectionem, bonorum malorumque diremtionem, mundi conflagrationem, ejuſdemque renovationem. Quæ omnia quidem ventura eſſe credendum eſt: ſed quibus modis, & quo ordine veniant, magis tunc docebit rerum experientia, quam nunc valet conſequi ad perfectum hominum intelligentia. Exiſtimo tamen eo quo a me commemorata ſunt ordine eſſe ventura.

6. Duo nobis ad hoc Opus pertinentes reliqui ſunt libri, ut adjuvante Domino promiſſa compleamus: quorum unus erit de malorum ſupplicio, alius de felicitate juſtorum: in quibus maxime, ſicut Deus donaverit, argumenta refellentur humana, quæ contra prædicta ac pro-

(a) Ita MSS. Editi vero, *incredula*.

promiſſa divina ſapienter ſibi miſeri (*a*) rodere videntur, & ſalubris fidei nutrimenta velut falſa & ridenda contemnunt. Qui vero ſecundum Deum ſapiunt, omnium quæ incredibilia videntur hominibus, & tamen Scripturis ſanctis, quarum jam veritas multis modis aſſerta eſt, continentur, maximum argumentum tenent veracem Dei omnipotentiam, quem certum habent, nullo modo in eis potuiſſe mentiri, & poſſe facere quod impoſſibile eſt infideli.

(a) Editi veteribus libris diſſentientes, *reddere*.

LIBER VIGESIMUS-PRIMUS.

De fine debito Civitatis diaboli, ſupplicio ſcilicet damnatorum ſempiterno, deque humanis contra illud incredulorum argumentis.

CAPUT I.

De ordine diſputationis, qua prius diſſerendum eſt de perpetuo ſupplicio damnatorum cum diabolo, quam de æterna felicitate ſanctorum.

CUm per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum, judicem vivorum atque mortuorum, ad debitos fines ambæ pervenerint Civitates, quarum una eſt Dei, altera diaboli, cujuſmodi ſupplicium ſit futurum diaboli & omnium ad eum pertinentium, in hoc libro nobis, quantum ope divina valebimus, diligentius diſputandum eſt. Ideo autem hunc tenere ordinem malui, ut poſtea diſſeram de felicitate ſanctorum, quoniam utrumque cum corporibus erit; & incredibilius videtur eſſe in æternis corpora durare cruciatibus, quam ſine dolore ullo in æterna beatitudine permanere. Ac per hoc cum illam pœnam non debere eſſe incredibilem demonſtravero, adjuvabit me plurimum, ut multo facilius omni carens moleſtia immortalitas corporum in ſanctis futura credatur. Nec a divinis ordo iſte abhorret eloquiis, ubi aliquando quidem bonorum beatitudo prius
Joan. 5 29. ponitur, ut eſt illud: *Qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ; qui autem mala egerunt, in reſurrectionem judicii:* ſed aliquando & poſterius,
Matth. 13. 41. &c. ut eſt: *Mittet Filius hominis Angelos ſuos, & colligent de regno ejus omnia ſcandala, & mittent in caminum ignis* (a) *ardentis, illic erit fletus & ſtridor dentium; tunc juſti fulgebunt ſicut ſol in regno Patris ſui:* & illud, *Sic ibunt* (b)
Matth. 25.46. *iſti in ſupplicium æternum, juſti autem in vitam æternam*. Et in prophetis, quod commemorare longum eſt, nunc ille, nunc iſte ordo, ſi quis inſpiciat, invenitur. Sed ego iſtum qua cauſſa elegerim, dixi.

CAPUT II.

An poſſint corpora in uſtione ignis eſſe perpetua.

QUid igitur oſtendam, unde convincantur increduli, poſſe humana corpora animata atque viventia, non ſolum numquam morte diſſolvi, ſed in æternorum quoque ignium durare tormentis? Nolunt enim hoc ad Omnipotentis nos referre potentiam, ſed aliquo exemplo perſuaderi ſibi flagitant. Quibus ſi reſpondebimus, eſſe animalia profecto corruptibilia, quia mortalia, quæ tamen in mediis ignibus vivant: nonnullum etiam genus vermium in aquarum calidarum ſcaturigine reperiri, quarum fervorem nemo impune contrectat; illos autem non ſolum ſine ulla ſui læſione ibi eſſe, ſed extra eſſe non poſſe: aut nolunt credere, ſi oſtendere non valemus, aut ſi valuerimus ſive oculis demonſtrare res ipſas, ſive per teſtes idoneos edocere, non ſatis hoc eſſe ad exemplum rei, de qua quæſtio eſt, eadem infidelitate contendent: quia hæc animalia nec ſemper vivunt, & in illis fervoribus ſine doloribus vivunt, ſuæ quippe naturæ convenientibus vegetantur illis, non cruciantur elementis quaſi non incredibilius ſit vegetari, quam cruciari talibus rebus. Mirabile eſt enim, dolere in ignibus, & tamen vivere: ſed mirabilius, vivere in ignibus, nec dolere. Si autem hoc creditur, cur non & illud?

CAPUT III.

An conſequens ſit, ut corporeum dolorem ſequatur carnis interitus.

1. SEd nullum eſt, inquiunt, corpus quod dolere poſſit, nec poſſit mori. Et hoc unde ſcimus? Nam de corporibus quis certus eſt dæmonum, utrum in eis doleant, quando ſe affligi magnis cruciatibus confitentur? Quod ſi reſpondetur, terrenum corpus ſolidum ſcilicet atque conſpicuum nullum eſſe, atque ut uno potius nomine id explicem, nullam eſſe carnem quæ dolere poſſit, morique non poſſit: quid aliud dicitur, niſi quod ſenſu corporis homines & experientia collegerunt? Nullam namque carnem niſi mortalem ſciunt: & hæc eſt eorum tota ratio, ut quod experti non ſunt, nequaquam eſſe poſſe arbitrentur. Nam cujus rationis eſt dolorem facere mortis argumentum, cum vitæ potius ſit indicium? Etſi enim quærimus, utrum ſemper poſſit vivere: certum tamen eſt

(a) MSS. *ardentem*.

(b) Ita MSS. At editi, *Sic ibunt injuſti*.

vivere omne quod dolet, doloremque omnem niſi in te vivente eſſe non poſſe. Neceſſe eſt ergo ut vivat dolens, non eſt neceſſe ut occidat dolor: quia nec corpora iſta mortalia, & utique moritura, omnis dolor occidit; & ut dolor aliquis poſſit occidere, illa cauſſa eſt, quoniam ſic eſt anima connexa huic corpori, ut ſummis doloribus cedat, atque diſcedat: quoniam & ipſa compago membrorum atque vitalium ſic infirma eſt, ut eam vim quæ magnum vel ſummum dolorem facit, non valeat ſuſtinere. Tunc autem tali corpori anima & eo connectitur modo, ut illud vinculum ſicut nulla temporis longitudine ſolvitur, ita nullo dolore rumpatur. Proinde etiamſi caro nunc talis nulla eſt, quæ ſenſum doloris perpeti poſſit, mortemque non poſſit: erit tamen tunc talis caro, qualis nunc non eſt; ſicut talis erit & mors, qualis nunc non eſt. Non enim nulla, ſed ſempiterna mors erit, quando nec vivere anima poterit Deum non habendo, nec doloribus corporis carere moriendo. Prima mors animam nolentem pellit e corpore, ſecunda mors animam nolentem tenet in corpore: ab utraque (a) morte communiter id habetur, ut quod non vult anima, de ſuo corpore patiatur.

2. Attendunt autem iſti contradictores nullam eſſe nunc carnem, quæ dolorem pati poſſit, mortemque non poſſit; & non attendunt eſſe tamen aliquid tale quod corpore majus ſit. Ipſe quippe animus, cujus præſentia corpus vivit & regitur, & dolorem pati poteſt, & mori non poteſt. Ecce inventa res eſt, quæ cum ſenſum doloris habeat, immortalis eſt. Hoc igitur erit tunc etiam in corporibus damnatorum, quod nunc eſſe ſcimus in animis omnium. Si autem conſideremus diligentius, dolor qui dicitur corporis, magis ad animam pertinet. Animæ enim eſt dolere, non corporis, etiam quando ei dolendi cauſſa exſiſtit a corpore, cum in loco dolet, ubi læditur corpus. Sicut ergo dicimus corpora ſentientia, & corpora viventia, cum ab anima ſit (b) corpori ſenſus & vita; ita & corpora dicimus dolentia, cum dolor corpori niſi ab anima eſſe non poſſit. Dolet itaque anima cum corpore in eo loco ejus, ubi aliquid contingit ut doleat. Dolet & ſola, quamvis ſit in corpore, cum aliqua cauſſa etiam inviſibili triſtis eſt ipſa corpore incolumi. Dolet etiam non in corpore conſtituta: nam utique dolebat dives ille apud inferos, quando dicebat: *Crucior in hac flamma*. Corpus autem nec exanime dolet, nec animatum ſine anima dolet. Si ergo a dolore argumentum recte ſumeretur ad mortem, ut ideo mors poſſit accidere, quia potuit accidere & dolor, magis ad animam pertineret mori, ad quam magis pertinet & dolere. Cum vero illa quæ magis dolere poteſt, non poſſit mori, quid momenti affert cur illa corpora, quoniam futura ſunt in doloribus, iden etiam moritura eſſe credamus? Dixerunt (c) quidem Platonici, ex terrenis corporibus moribundiſque membris eſſe animæ & metuere, & cupere, & dolere, atque gaudere. Unde Virgilius, Hinc, inquit, (id eſt, ex moribundis terreni corporis membris) metuunt cupiuntque, dolent gaudentque. Sed convicimus eos in (d) quarto-decimo hujus Operis libro, habere animas ſecundum ipſos ab omni etiam coporis labe purgatas, diram cupiditatem, qua rurſus incipiunt in corpora velle reverti. Ubi autem poteſt eſſe cupiditas, profecto etiam dolor poteſt. Fruſtrata quippe cupiditas ſive non perveniendo quo tendebat, ſive amittendo quo pervenerat, vertitur in dolorem. Quapropter ſi anima, quæ vel ſola vel maxime dolet, habet tamen quamdam pro ſuo modo immortalitatem ſuam, non ideo mori poterunt illa corpora, quia dolebunt. Poſtremo ſi corpora faciunt, ut animæ doleant, cur eis dolorem poſſunt, mortem vero inferre non poſſunt, niſi quia conſequens non eſt, ut mortem faciat, quod dolorem facit. Cur ergo incredibile eſt, ita ignes illis corporibus dolorem poſſe inferre, non mortem, ſicut ipſa corpora dolere animas faciunt, quas tamen non ideo mori cogunt? Non eſt ergo neceſſarium futuræ mortis argumentum dolor.

Luc. 16. 24.

Æneid. 6.

CAPUT IV.

De naturalibus exemplis, quorum conſideratio doceat, poſſe inter cruciatus viventia corpora permanere.

1. QUAPROPTER ſi, ut ſcripſerunt qui naturas animalium curioſius indagarunt, ſalamandra in ignibus vivit; & quidam notiſſimi Siciliæ montes, qui tanta diuturnitate temporis atque vetuſtate uſque nunc & deinceps flammis æſtuant, atque integri perſeverant, ſatis idonei teſtes ſunt, non omne quod ardet abſumi: & anima indicat, non omne quod dolere poteſt, poſſe etiam mori: quid adhuc a nobis rerum poſcuntur exempla, quibus doceamus, non eſſe incredibile, ut hominum corpora ſempiterno ſupplicio punitorum, & in igne animam non amittant, & ſine detrimento ardeant, & ſine interitu doleant? Habebit enim tunc (e) iſtam carnis ſubſtantia qualitatem ab illo inditam, qui tam miras & varias tot rebus indidit, quas videmus, ut eas, quia multæ ſunt, non miremur. Quis enim niſi Deus creator omnium dedit carni pavonis mortui ne putreſceret? Quod cum auditum incredibile videretur, evenit ut apud Carthaginem nobis cocta apponeretur hæc avis: de cujus pectore

(a) Hic apud Lov. additum eſt, *tamen*.
(b) Sic MSS. Editi autem hoc & proximo loco, pro *corpori*, habent *corporis*.
(c) Editi ſcriptis diſſentientes habent, *quidam*.

(d) Vind. Am. & omnes MSS. *in duodecimo*. Lapſus eſt vel Auctoris vel Amanuenſis: nam id in Platonicos egit Auguſtinus l. 14. c. 3. & 5.
(e) Sic MSS. Editi vero, *iſta*.

Digitized by Google

ctore pulparum, quantum viſum eſt, decerptum ſervari juſſimus: quod poſt dierum tantum ſpatium, quanto alia caro quæcumque cocta putreſceret, prolatum atque oblatum, nihil noſtrum offendit olfactum. Itemque repoſitum poſt dies amplius quam triginta, idem quod erat inventum eſt: idemque poſt annum, niſi quod aliquantum corpulentiæ ſiccioris & contractioris fuit. Quis paleæ dedit vel tam frigidam vim, ut obrutas nives ſervet; vel tam fervidam, ut poma immatura maturet?

2. De ipſo igne mira quis explicet, quo quæque aduſta nigreſcunt, cum ipſe ſit lucidus, & pæne omnia quæ ambit & lambit, colore (a) pulcherrimus decolorat, atque ex pruna fulgida carbonem tæterrimum reddit? Neque id quaſi regulariter definitum eſt; nam e contrario lapides igne candente percocti, & ipſi fiunt candidi, & quamvis ille magis rubeat, illi (b) albicent, congruit tamen luci quod album eſt, ſicut nigrum tenebris. Cum itaque ignis in lignis ardeat, ut lapides coquat, contrarios habet non in contrariis rebus effectus. Etſi enim lapides & ligna diverſa ſunt: contraria tamen non ſunt, ſicut album & nigrum, quorum in lapidibus unum facit, alterum in lignis, clarus illos clarificans, hæc obfuſcans; cum in illis deficeret niſi in iſtis viveret. Quid in carbonibus, nonne miranda (c) eſt & tanta infirmitas, ut ictu leviſſimo frangantur, preſſu facillimo conterantur; & tanta firmitas, ut nullo humore corrumpantur, nulla ætate vincantur, uſque adeo ut eos ſubſternere ſoleant, qui limites figunt, ad convincendum litigatorem, quiſquis poſt quantalibet tempora exſtiterit, fixumque lapidem limitem non eſſe contenderit? Quis eos in terra humida infoſſos, ubi ligna putreſcerent, tam diu durare incorruptibiliter poſſe, niſi rerum ille corruptor ignis effecit?

3. Intueamur etiam miraculum calcis, excepto eo, de quo jam ſatis diximus, quod igne (d) candicat, quo alia tætra redduntur, etiam occultiſſime ab igne ignem concipit, eumque jam glæba tangentibus frigida tam latenter ſervat, ut nulli noſtro ſenſui prorſus appareat, ſed compertus experimento, etiam dum non apparet, ſciatur ineſſe ſopitus. Propter quod eam calcem vivam loquimur, velut ipſe ignis latens anima ſit inviſibilis viſibilis corporis. Jam vero quam mirum eſt, quod cum extinguitur, tunc accenditur? Ut enim occulto igne careat, (e) aqua infunditur, aquave perfunditur; & cum ante ſit frigida, inde ferveſcit, unde ferventia cuncta frigeſcunt. Velut exſpirante ergo illa glæba diſcedens ignis, qui latebat, apparet, ac deinde tamquam morte ſic frigida eſt, ut adjecta unda non ſit arſura, & quam calcem vocabamus vivam, vocemus extinctam. Quid eſt quod huic miraculo addi poſſe videatur, & tamen additur? Nam ſi non adhibeas aquam, ſed oleum, quod magis fomes eſt ignis, nulla ejus perfuſione vel infuſione ferveſcit. Hoc miraculum ſi de aliquo Indico lapide legeremus, ſive audiremus, & in noſtrum experimentum venire non poſſet, profecto aut mendacium putaremus, aut certe granditer miraremur. Quarum vero rerum ante oculos noſtros quotidiana documenta verſantur, non genere minus mirabili, ſed ipſa aſſiduitate vileſcunt, ita ut ex ipſa India, quæ remota eſt pars orbis a nobis, deſierimus nonnulla mirari, quæ ad nos potuerunt miranda perduci.

4. Adamantem lapidem multi apud nos habent, & maxime aurifices inſignitoreſque gemmarum, qui lapis nec ferro, nec igni, nec alia vi ulla, perhibetur (f) præter hircino ſanguine vinci. Sed qui eum habent atque noverunt, numquid ita mirantur, ut hi quibus primum potentia ejus oſtenditur? Quibus autem non oſtenditur, fortaſſe nec credunt; aut ſi credunt, inexperta mirantur; & ſi contigerit experiri, adhuc quidem mirantur inſolita, ſed aſſiduitas experiendi paullatim ſubtrahit admirationis incitamentum. Magnetem lapidem novimus mirabilem ferri eſſe raptorem: quod cum primum vidi, vehementer inhorrui. Quippe cernebam a lapide ferreum anulum raptum atque ſuſpenſum; deinde tamquam ferro quod rapuerat, vim dediſſet ſuam, communemque feciſſet, idem anulus admotus eſt alteri, eumque ſuſpendit, atque ut ille prior lapidi, ſic alter anulus priori anulo cohærebat: acceſſit eodem modo tertius, acceſſit & quartus; jamque ſibi per mutua circulis nexis, non implicatorum intrinſecus, ſed extrinſecus adhærentium, quaſi catena pependerat anulorum. Quis iſtam vim lapidis non ſtuperet, quæ illi non ſolum inerat, verum etiam per tot ſuſpenſa tranſibat, & inviſibilibus ea vinculis ſubligabat? Sed multo eſt mirabilius, quod a fratre & coepiſcopo meo Severo Milevitano de iſto lapide comperi. Severus Milevitanus. Se ipſum namque vidiſſe narravit, quemadmodum Bathanarius quondam comes Africæ, cum apud eum convivaretur Epiſcopus, eumdem protulerit lapidem, & tenuerit ſub argento, ferrumque ſuper argentum poſuerit; deinde ſicut ſubter movebat manum, qua lapidem tenebat, ita ferrum de ſuper movebatur, atque argento medio nihilque patiente, concitatiſſimo curſu ac recurſu infra lapis ab homine, ſupra ferrum rapiebatur a lapide. Dixi quod ipſe conſpexi, dixi quod ab illo audivi, cui tamquam ipſe viderim credidi. Quid etiam de iſto magnete legerim dicam. Quando juxta eum ponitur adamas, non rapit ferrum; & ſi jam rapuerat, ut ei appropinquaverit, mox remit-

(a) Sola editio Lov. *pulcherrimo*.
(b) Ita MSS. At editi, *illi albido colore niteſcant*.
(c) Editi, *miranda res eſt*. Abeſt *res* a MSS.
(d) Sic MSS. At editi, *candeſcat*.
(e) Apud Lov. *aquæ infunditur*.
(f) Sic MSS. Editi vero, *præterquam*.

remittit. India mittit hos lapides: ſed ſi eos nos cognitos jam deſiſtimus admirari, quanto magis illi a quibus veniunt, ſi eos facillimos habent, ſic forſitan habent ut nos calcem, quam miro modo aqua ferveſcentem, qua ſolet ignis extingui, & oleo non ferveſcentem, quo ſolet ignis accendi, quia in promtu nobis eſt, non miramur.

CAPUT V.

Quanta ſint quorum ratio nequeat agnoſci, & tamen eadem vera eſſe, non ſit ambiguum.

1. VERUMTAMEN homines infideles, (a) qui cum divina vel præterita vel futura miracula prædicamus; quæ illis experienda non valemus oſtendere, rationem a nobis earum flagitant rerum; quam quoniam non poſſumus reddere, (excedunt enim vires mentis humanæ) exiſtimant falſa eſſe quæ dicimus; ipſi de tot mirabilibus rebus, quas vel videre poſſumus, vel videmus, debent reddere rationem. Quod ſi fieri ab homine non poſſe perviderint, fatendum eſt eis, non ideo aliquid non fuiſſe, vel futurum non eſſe, quia ratio inde non poteſt reddi: quandoquidem ſunt iſta de quibus ſimiliter non poteſt. Non itaque pergo per plurima quæ mandata ſunt litteris, non geſta atque tranſacta, ſed in locis quibuſque manentia; quo ſi quiſquam ire voluerit & potuerit, utrum vera ſint, explorabit, ſed pauca commemoro. * Agrigentinum Siciliæ ſalem perhibent: cum fuerit admotus igni, velut in aqua flueſcere; cum vero ipſi aquæ, velut in igne crepitare. * Apud Garamantas quemdam fontem tam frigidum diebus, ut non bibatur; tam fervidum noctibus, ut non tangatur. * In Epiro alium fontem, in quo faces, ut in ceteris, extinguuntur accenſæ; ſed, non ut in ceteris, accenduntur extinctæ. * Asbeſton Arcadiæ lapidem propterea ſic vocari, quod accenſus ſemel jam non poſſit extingui: * Lignum cujuſdam ficus Ægyptiæ, non ut ligna cetera in aquis natare, ſed mergi; & quod eſt mirabilius, cum in imo aliquandiu fuerit, inde ad aquæ ſuperficiem rurſus emergere, quando madefactum debuit humoris pondere prægravari. * Poma in terra Sodomorum gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; ſed morſu preſſuve tentata, in fumum ac favillam corio fatiſcente vaneſcere. * Pyritem lapidem Perſicum tenentis manum, ſi vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perſide gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorem candorem cum luna creſcere atque deficere. * In Cappadocia etiam vento equas concipere, eoſdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiæ inſulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. l.31. c.7.
* Plin. l.5. c.5.
* Plin. lib. 2. c.103. ex Mela l. 2. c.3.
* Plin. l.37. cap. 10.
* Plin. l.13. c.7. * Joſeph. lib. 5. de bello Jud. & Solin. c. 38. & Tacitus l.5.
* Plin. l.36. cap. 19. & l. 37. c.11.
* Plin. l. 37. c.10.
* Solin. c.47. Vide etiam Plin. l.8. c.42. & l. 32. c. 20. & l. 36. c. 21.

3. De his atque aliis innumerabilibus mirabilibus, quæ hiſtoria non factorum & tranſactorum, ſed manentium locorum tenet, mihi autem aliud agenti ea perſequi nimis longum eſt, reddant rationem, ſi poſſunt, infideles iſti, qui nolunt divinis litteris credere; quid aliud quam non putantes eas eſſe divinas, eo quod res habeant incredibiles, ſicuti hoc eſt unde nunc agimus. Non enim admittit, inquiunt, ulla ratio, ut caro ardeat, nec abſumatur; doleat, neque moriatur: ratiocinatores videlicet magni, qui de omnibus rebus quas eſſe mirabiles conſtat, poſſint reddere rationem. Reddant ergo * de his, quæ pauca poſuimus, quæ procul dubio ſi eſſe neſcirent, & ea futura eſſe diceremus, multo minus crederent, quam quod nunc dicentibus nobis nolunt credere aliquando venturum. Quis enim eorum nobis crederet, ſi quemadmodum dicimus futura hominum viva corpora, quæ ſemper arſura atque dolitura, nec tamen aliquando moritura ſint, ita diceremus in futuro ſæculo futurum ſalem, quem faceret ignis velut in aqua flueſcere, eumdemque faceret aqua velut in igne crepitare; aut futurum fontem, cujus aqua in refrigerio noctis ſic ardeat, ut non poſſit tangi; in æſtibus vero diei ſic algeat, ut bibi non poſſit; aut futurum lapidem, vel eum qui ſuo calore manum conſtringentis adureret, vel eum qui undecumque accenſus extingui omnino non poſſet, & cetera quæ prætermiſſis aliis innumeris commemoranda interim duxi? Hæc ergo in illo ſæculo, quod futurum eſt, ſi diceremus futura, nobiſque increduli reſponderent, Si vultis ut ea credamus, de ſingulis reddite rationem: nos non poſſe confiteremur, eo quod iſtis & ſimilibus Dei miris operibus infirma mortalium ratiocinatio vinceretur; fixam tamen apud nos eſſe rationem, non ſine ratione omnipotentem facere, unde animus humanus infirmus rationem non poteſt reddere: & in multis quidem rebus incertum nobis eſſe quid velit; illud tamen eſſe certiſſimum, nihil eorum illi eſſe impoſſibile, quæcumque voluerit: eique nos credere prædicenti, quem neque impotentem, neque mentientem poſſumus credere. Hi tamen fidei reprehenſores, exactoreſque rationis, quid ad iſta reſpondent, de quibus ratio reddi ab homine non poteſt, & tamen ſunt, & ipſi rationi naturæ videntur eſſe contraria? Quæ ſi futura eſſe diceremus, ſimiliter a nobis, ſicut eorum quæ futura eſſe dicimus, ab infidelibus ratio poſceretur. Ac per hoc, cum in talibus operibus Dei deficiat ratio cordis & ſermonis humani, ſicut iſta non ideo non ſunt, ſic non ideo etiam illa non erunt, quoniam ratio de utriſque ab homine non poteſt reddi.

* Subaudi, rationem.

Deo nihil impoſſibile.

(a) Ita MSS. At editi, *quibus*.
(b) In aliquot MSS. *Thylen*. Conſule Plin. lib. 6. c. 28.

CAPUT VI.

Quod non omnia miracula naturalia ſint, ſed pleraque humano ingenio modificata, pleraque autem dæmonum arte compoſita.

1. HIc forte reſpondeant: Prorſus nec iſta ſunt, nec iſta credimus, falſa de his dicta, falſa conſcripta ſunt; & adjiciant ratiocinantes, atque dicentes: Si talia credenda ſunt, credite & vos quod in eaſdem litteras eſt relatum, fuiſſe vel eſſe quoddam Veneris fanum: atque ibi candelabrum, & in eo lucernam ſub divo ſic ardentem, ut eam nulla tempeſtas, nullus imber extingueret, unde ſicut ille lapis, ita iſta λύχνος ἄσβεστος, id eſt, lucerna inextinguibilis nominata eſt. Quod propterea poterunt dicere, ut reſpondendi nobis anguſtias ingerant: quia ſi dixerimus non eſſe credendum, ſcripta illa miraculorum infirmabimus; ſi autem credendum eſſe conceſſerimus, confirmabimus numina paganorum. Sed nos ſicut jam in libro duode-vigeſimo hujus Operis dixi, non habemus neceſſe omnia credere quæ continet hiſtoria gentium, cum & ipſi inter ſe hiſtorici, ſicut ait Varro, quaſi data opera & quaſi ex induſtria per multa diſſentiant; ſed ea, ſi volumus, credimus quæ non adverſantur libris, quibus non dubitamus oportere nos credere. De his autem miraculorum locis, nobis ad ea quæ futura perſuadere incredulis volumus, ſatis illa ſufficiunt, quæ nos quoque poſſumus experiri, & eorum teſtes idoneos non difficile eſt invenire. De iſto autem fano Veneris & lucerna inextinguibili, non ſolum in nullas coartamur anguſtias, verum etiam latitudinis nobis campus aperitur. Addimus enim ad iſtam lucernam inextinguibilem, & humanarum & magicarum, id eſt, per homines (a) dæmonicarum artium, & ipſorum per ſe ipſos dæmonum multa miracula: quæ ſi negare voluerimus, eidem ipſi cui credimus ſacrarum litterarum adverſabimur veritati. Aut ergo in lucerna illa mechanicum aliquid de lapide Asbeſto ars humana molita eſt, aut arte magica factum eſt, quod homines illo mirarentur in templo, aut dæmon quiſpiam ſub nomine Veneris tanta ſe efficacia præſentavit, ut hoc ibi prodigium & appareret hominibus, & diutius permaneret. Illiciuntur autem dæmones ad inhabitandum per creaturas, quas non ipſi, ſed Deus condidit, delectabilibus pro ſua diverſitate diverſis, non ut animalia cibis, ſed ut ſpiritus ſignis, quæ cujuſque delectationi congruunt, per varia genera lapidum, herbarum, lignorum, animalium, carminum, rituum. Ut autem illiciantur ab hominibus, prius eos ipſi aſtutiſſima calliditate ſeducunt, vel inſpirando eorum cordibus virus occultum, vel etiam fallacibus amicitiis apparendo, eorumque paucos diſcipulos ſuos faciunt, plurimorumque doctores. Neque enim potuit, niſi primum ipſis docentibus, diſci quid quiſque illorum appetat, quid exhorreat, quo invitetur nomine, quo cogatur, unde magicæ artes earumque artifices extiterunt. Maxime autem poſſident corda mortalium, qua potiſſimum poſſeſſione gloriantur, cum ſe transfigurant in Angelos lucis. Sunt ergo facta eorum plurima, quæ quanto magis mirabilia confitemur, tanto cautius vitare debemus. Sed ad hoc unde nunc agimus, nobis etiam ipſa proficiunt. Si enim hæc immundi dæmones poſſunt, quanto potentiores ſunt ſancti Angeli, quanto potentior eſt his omnibus Deus, qui tantorum miraculorum effectores etiam ipſos Angelos fecit? 2.Cor. 11.14.

2. Quamobrem ſi tot & tanta (b) mirifica, quæ μηχανήματα appellant, Dei creatura utentibus humanis artibus fiunt, ut ea qui neſciunt opinentur eſſe divina; unde factum eſt, ut in quodam templo lapidibus magnetibus in ſolo & camera proportione magnitudinis poſitis, ſimulacrum ferreum aeris illius medio inter utrumque lapidem, ignorantibus quid ſurſum eſſet ac deorſum, quaſi numinis poteſtate penderet; quale aliquid etiam in illa lucerna Veneris de lapide asbeſto ab artifice fieri potuiſſe jam diximus: ſi magorum opera, quos noſtra Scriptura veneficos & incantatores vocat, in tantum dæmones extollere potuerunt, ut congruere hominum ſenſibus ſibi nobilis poeta videretur, de quadam femina, quæ tali arte polleret, dicens: * Virgil. Æneid. 4.

Hæc ſe carminibus promittit ſolvere mentes,
Quas velit, aſt aliis duras immittere curas;
Siſtere aquam fluviis, & vertere ſidera retro;
Nocturnoſque ciet manes, mugire videbis
Sub pedibus terram, & deſcendere montibus ornos:

quanto magis Deus potens eſt facere quæ infidelibus ſunt incredibilia, ſed illius facilia poteſtati; quando quidem ipſe lapidum aliarumque vim rerum & hominum ingenia, qui ea miris utuntur modis, angelicaſque naturas omnibus terrenis potentiores animantibus condidit, univerſa mirabilia mirabili vincente virtute, & operandi, jubendi, ſinendique ſapientia, utens omnibus tam mirabiliter, quam creavit?

CAPUT VII.

Quod in rebus miris ſumma credendi ratio ſit omnipotentia Creatoris.

1. CUR itaque facere non poſſit Deus, ut & reſurgant corpora mortuorum, & igne æterno crucientur corpora damnatorum, qui fecit mundum in cælo, in terra, in aere, in aquis, innumerabilibus miraculis plenum; cum ſit omnibus quibus plenus eſt procul dubio majus & excellentius etiam ipſe mundus miraculum? Sed iſti cum quibus vel contra quos agimus, qui & Deum eſſe credunt a quo factus eſt mundus, & deos ab illo factos per quos ab illo adminiſtratur mundus, & miraculorum effectri-

(a) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *dæmoniacarum*.

(b) Editi, *tamquam mirifica*. Abeſt *tamquam* a MSS.

fectrices, ſive ſpontaneorum, ſive cultu & ritu quolibet (*a*) imperatorum, ſive etiam magicorum mundanas vel non negant, vel inſuper & prædicant poteſtates, quando eis rerum vim mirabilem proponimus aliarum, quæ nec animalia ſunt rationalia, nec ulla ratione præditi ſpiritus, ſicut ſunt ea, quorum pauca commemoravimus, reſpondere adſolent: Vis eſt iſta naturæ, natura eorum ſic ſe habet, propriarum iſtæ ſunt efficaciæ naturarum. Tota itaque ratio eſt, cur, Agrigentinum ſalem flamma fluere faciat, aqua crepitare, quia hæc eſt natura ejus. At hoc eſſe potius contra naturam videtur, quæ non igni, ſed aquæ dedit ſalem ſolvere; torrere autem igni, non aquæ. Sed iſta, inquiunt, ſalis hujus naturalis eſt vis, ut his contraria patiatur. Hæc igitur ratio redditur & de illo fonte Garamantico: ubi una vena friget diebus, noctibus fervet, vi utraque moleſta tangentibus. Hæc & de illo alio, qui cum ſit contrectantibus frigidus, & facem ſicut alii fontes extinguat accenſam, diſſimiliter tamen atque mirabiliter idem ipſe accendit extinctam. Hæc & de lapide asbeſto, qui cum ignem nullum habeat proprium, accepto tamen ſic ardet alieno, ut non poſſit extingui. Hæc de ceteris quæ piget retexere, quibus licet vis inſolita contra naturam ineſſe videatur, alia tamen de illis non redditur ratio, niſi ut dicatur, hanc eorum eſſe naturam. Brevis ſane iſta eſt ratio, fateor; ſufficienſque reſponſio. Sed cum Deus auctor ſit naturarum omnium, cur (*b*) nolunt fortiorem nos reddere rationem, quando aliquid velut impoſſibile nolunt credere, eiſque redditionem rationis poſcentibus reſpondemus, hanc eſſe voluntatem omnipotentis Dei; qui certe non ob aliud vocatur omnipotens, niſi quoniam quidquid vult poteſt, qui potuit creare tam multa, quæ niſi oſtenderentur, aut a credendis hodieque teſtibus dicerentur, profecto impoſſibilia putarentur, non ſolum quæ ignotiſſima apud nos, verum etiam quæ notiſſima poſui. Illa enim quæ apud nos præter eos, quorum de his libros legimus, non habent teſtem, & ab eis conſcripta ſunt qui non ſunt divinitus docti atque humanitus falli ſorte potuerunt, licet cuique ſine recta reprehenſione non credere.

Agrigentinus ſal.

Garamanticus fons.

Asbeſtus lapis.

Deus omnium naturarum auctor.

2. Nam nec ego volo temere credi cuncta quæ poſui, quia nec a me ipſo ita creduntur tamquam nulla de illis ſit in mea cogitatione dubitatio, exceptis his quæ vel ipſe ſum expertus, & cuivis facile eſt experiri; ſicut de calce, quod fervet in aqua, in oleo frigida eſt; de magnete lapide, quod neſcio qua ſorbitione inſenſibili ſtipulam non moveat, & ferrum rapiat; de carne non putreſcente pavonis, cum putruerit & Platonis; de palea ſic frigente ut flueſcere nivem non ſinat, ſic calente ut matureſcere poma compellat; de igne fulgido, quod ſecundum ſuum fulgorem lapides coquendo candificet, & contra eumdem ſuum fulgorem urendo plurima obfuſcet. Tale eſt quod & nigræ maculæ offunduntur ex oleo ſplendido, ſimiliter nigræ lineæ de candido imprimuntur argento. De carbonibus etiam, quod (*c*) accendente igne ſic vertantur in contrarium, ut de lignis pulcherrimis tetri, fragiles de duris, imputribiles de putribilibus fiant. Hæc ipſe quædam cum multis, quædam cum omnibus novi, & alia plurima, quæ huic libro inſerere longum fuit. De his autem quæ poſui non experta, ſed lecta, præter de fonte illo, ubi faces extinguuntur ardentes & accenduntur extinctæ, & de pomis terræ Sodomorum forinſecus quaſi maturis, intrinſecus fumeis, nec teſtes aliquos idoneos a quibus utrum vera eſſent audirem, potui reperire. Et illum quidem fontem non inveni, qui in Epiro vidiſſe ſe dicerent; ſed qui in Gallia ſimilem noſſent non longe a Gratianopoli civitate. De fructibus autem Sodomitarum arborum, non tantum litteræ fide dignæ indicant, verum etiam tam multi ſe loquuntur expertos, ut hinc dubitare non poſſim. Cetera vero ſic habeo, ut neque affirmanda, neque neganda decreverim: ſed ideo etiam ipſa poſui, quoniam apud eorum, contra quos agimus, hiſtoricos legi: ut oſtenderem qualia multa, multique illorum, nulla reddita ratione, in ſuorum litteratorum ſcripta litteris credant, qui nobis credere, quando id quod eorum experientiam ſenſumque tranſgreditur, omnipotentem Deum dicimus eſſe facturum, nec reddita ratione dignantur. Nam quæ melior & validior ratio de rebus talibus redditur, quam cum omnipotens ea poſſe facere perhibetur, & facturus dicitur, quæ prænuntiaſſe ibi legitur, ubi alia multa prænuntiavit, quæ feciſſe monſtratur? Ipſe quippe faciet, quia ſe facturum eſſe prædixit, quæ impoſſibilia putantur, qui promiſit & fecit ut ab incredulis gentibus incredibilia crederentur.

CAPUT VIII.

Non eſſe contra naturam, cum in aliqua re, cujus natura innotuit, aliquid ab eo quod erat notum incipit eſſe diverſum.

1. Si autem propterea reſpondent, ſe non credere quæ de humanis ſemper arſuris nec umquam morituris corporibus dicimus, quia humanorum corporum naturam novimus longe aliter inſtitutam; unde nec illa ratio hinc reddi poteſt, quæ de illis naturis mirabilibus reddebatur, ut dici poſſit: Vis iſta naturalis eſt, rei hujus iſta natura eſt; quoniam ſcimus humanæ carnis iſtam non eſſe naturam: habemus quidem quod reſpondeamus de litteris ſacris, hanc ipſam ſcilicet humanam carnem aliter inſtitutam

(a) Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *impetratorum*.

(b) Editi, *volunt*. Plures vero MSS. *nolunt*: melius ſane; nam de incredulis queritur Auguſtinus, quod eam, quam fortiorem appellat, nolint ſibi reddi rationem, hanc videlicet eſſe voluntatem omnipotentis Dei.

(c) Sic MSS. At editi, *accedente*.

tam fuiſſe ante peccatum, id eſt, ut poſſet numquam perpeti mortem; aliter autem poſt peccatum, qualis in ærumna hujus mortalitatis innotuit, ut perpetem vitam tenere non poſſit. Sic ergo aliter quam nobis nota eſt, inſtituetur in reſurrectione mortuorum. Sed quoniam iſtis non credunt litteris, ubi legitur qualis in paradiſo vixerit homo; quantumque fuerit a neceſſitate mortis alienus, quibus utique ſi crederent, non cum illis de pœna damnatorum, quæ futura eſt, operoſius ageremus; de litteris eorum, qui doctiſſimi apud illos fuerunt, aliquid proferendum eſt, quo appareat poſſe fieri, ut aliter ſe habeat quæque res, quam prius in rebus innotuerat ſuæ determinatione naturæ.

2. Eſt in Marci Varronis libris, quorum inſcriptio eſt, De gente populi Romani, quod eiſdem verbis, quibus ibi legitur, & hic ponam; In cælo, inquit, mirabile exſtitit portentum: nam in ſtella Veneris nobiliſſima, quam Plautus Veſperuginem, Homerus Heſperon appellat, pulcherrimam dicens, Caſtor ſcribit tantum portentum exſtitiſſe, ut mutaret colorem, magnitudinem, figuram, curſum: quod factum ita neque antea, neque poſtea ſit. Hoc factum (*a*) Ogyge rege dicebant (*b*) Adraſtus Cyzicenus & Dion Neapolites, mathematici nobiles. Hoc certe Varro tantus auctor portentum non appellaret, niſi eſſe contra naturam videretur. Omnia quippe portenta contra naturam dicimus eſſe: ſed non ſunt. Quomodo eſt enim contra naturam, quod Dei fit voluntate, cum voluntas tanti utique Conditoris conditæ rei cujuſque natura ſit? Portentum ergo fit, non contra naturam, ſed contra quam eſt nota natura. Quis autem portentorum numerat multitudinem, quæ hiſtoria gentium continetur? Sed nunc in hoc uno adtendamus, quod ad rem de qua agimus pertinet. Quid ita diſpoſitum eſt ab auctore naturæ cæli & terræ, quemadmodum curſus ordinatiſſimus ſiderum? Quid tam ratis legibus fixiſque firmatum? Et tamen quando ille voluit, qui ſummo regit imperio ac poteſtate quod condidit, ſtella præ ceteris magnitudine atque ſplendore notiſſima, colorem, magnitudinem, figuram, & (quod eſt mirabilius) ſui curſus ordinem legemque mutavit. Turbavit profecto tunc, ſi ulli jam fuerunt canones aſtrologorum, quos velut (*c*) inerrabili computatione de præteritis ac futuris aſtrorum motibus conſcriptos habent, quos canones ſequendo auſi ſunt dicere hoc quod de Lucifero contigit, nec antea, nec poſtea contigiſſe. Nos autem in divinis libris legimus, etiam ſolem ipſum & ſtetiſſe, cum hoc a Domino Deo petiviſſet vir ſanctus Jeſus Nave, donec cœptum prœlium victoria terminaret; & retrorſum rediſſe, ut regi Ezechiæ quindecim anni ad vivendum additi, hoc etiam prodigio promiſſioni Dei ſignificarentur adjuncto. Sed iſta quoque miracula, quæ meritis ſunt conceſſa ſanctorum, quando credunt iſti facta, magicis artibus tribuunt. Unde illud eſt quod ſuperius commemoravi dixiſſe Virgilium, Siſtere aquam fluviis, & vertere ſidera retro. Nam & fluvium ſtetiſſe ſuperius, inferiuſque fluxiſſe, cum populus Dei ductore ſupra memorato Jeſu Nave viam carperet, & Elia propheta tranſeunte, ac poſtea diſcipulo ejus Eliſæo id eſſe factum in ſacris litteris legimus; & retro verſum fuiſſe maximum ſidus regnante Ezechia, modo commemoravimus. Quod vero de Lucifero Varro ſcripſit, non eſt illic dictum alicui homini petenti id fuiſſe conceſſum.

Joſue. 10. 13.

Iſai. 38. 8.

Æneid. 4.

Joſ. 4. 18.

4. *Reg.* 2. 8. & 14.

3. Non ergo de notitia naturarum caliginem ſibi faciant infideles, quaſi non poſſit in aliqua re divinitus fieri aliud, quam in ejus natura per humanam ſuam experientiam cognoverunt: quamvis & ipſa quæ in rerum natura omnibus nota ſunt, non minus mira ſint; eſſentque ſtupenda conſiderantibus cunctis, ſi ſolerent homines mirari mira niſi rara. Quis enim, conſulta ratione, non videat in hominum innumerabili numeroſitate, & tanta naturæ ſimilitudine, valde mirabiliter ſic habere ſingulos ſingulas facies, ut niſi inter ſe ſimiles eſſent, non diſcerneretur ſpecies eorum ab animalibus ceteris; & rurſus niſi inter ſe diſſimiles eſſent, non diſcernerentur ſinguli ab hominibus ceteris? Quos ergo ſimiles confitemur, eoſdem diſſimiles invenimus. Sed mirabilior eſt conſideratio diſſimilitudinis; quoniam ſimilitudinem juſtius videtur expoſcere natura communis. Et tamen quoniam quæ ſunt rara, ipſa ſunt mira, multo amplius admiramur quando duos ita ſimiles reperimus, ut in eis diſcernendis aut ſemper, aut frequenter erremus.

4. Sed quod dixi ſcriptum a Varrone, licet eorum ſit hiſtoricus idemque doctiſſimus, fortaſſe vere factum eſſe non credunt; aut quia non diu manſit (*d*) talis ejuſdem ſideris curſus, ſed reditum eſt ad ſolidum, minus iſto moventur exemplo. Habent ergo aliud, quod etiam nunc poſſit oſtendi, eiſque puto debere ſufficere, quo (*e*) commoneantur, cum aliquid adverterint in aliqua inſtitutione naturæ, eamque ſibi notiſſimam fecerint, non ſe inde Deo debere præſcribere, quaſi eam non poſſit in longe aliud, quam eis cognita eſt, vertere atque mutare. Terra Sodomorum non fuit utique ut nunc eſt: ſed jacebat ſimili ceteris facie, eademque vel etiam uberiore fecunditate pollebat: nam Dei paradiſo in divinis eloquiis comparata eſt. Hæc poſtea quam tacta de cælo eſt, ſicut illorum* quoque

Terræ Sodomorum facies mutata.

Gen. 13. 10.

* *Tacit.* *lib.* 5.

(*a*) MSS. *Ogygo*. Vind. Am. & Er. *Ogygio*. Vide ſupra lib. 18 c. 8.

(*b*) In pleriſque MSS. *Adraſtor Cyzicenor*, vel *Cyzicbenor*.

(*c*) Er. & pleriſque MSS. *inenarrabili*. Vetus liber Corb. *itinerabili*.

(*d*) Vind. Am. Er. & MSS. *alius*.

(*e*) Sic MSS. Editi autem, *commoveantur*.

que adteſtatur hiſtoria, & nunc ab eis qui veniunt ad loca illa conſpicitur, prodigioſa fuligine horrori eſt, & poma ejus interiorem favillam mendaci ſuperficie maturitatis includunt. Ecce non erat talis, & talis eſt. Ecce a Conditore naturarum natura ejus in hanc fœdiſſimam diverſitatem mirabili mutatione converſa eſt: & quod poſt tam longum accidit tempus, tam longo tempore perſeverat.

5. Sicut ergo non fuit impoſſibile Deo, quas voluit inſtituere, ſicut ei non eſt impoſſibile, in quidquid voluerit quas inſtituit, mutare naturas. Unde illorum quoque miraculorum multitudo ſilveſcit, quæ monſtra, oſtenta, portenta, prodigia nuncupantur: quæ recolere & commemorare ſi velim, hujus Operis, quis erit finis? Monſtra. Monſtra ſane dicta perhibent a monſtrando, quod aliquid ſignificando demonſtrent, & Oſtenta. oſtenta ab oſtendendo; & Portenta. portenta a portendendo, id eſt, præoſtendendo, & Prodigia. prodigia, quod porro dicant, id eſt, futura prædicant. Sed viderint eorum conjectores; quomodo ex eis ſive fallantur, ſive inſtinctu ſpirituum, quibus cura eſt tali pœna dignos animos hominum noxiæ curioſitatis retibus implicare, etiam vera prædicant, ſive multa dicendo aliquando in aliquid veritatis incurrant. Nobis tamen iſta quæ velut contra naturam fiunt, & contra naturam Rom. 11. 17. & 24. fieri dicuntur, (quo more hominum locutus eſt & Apoſtolus, dicendo, contra naturam in olea inſitum oleaſtrum factum eſſe participem pinguedinis oleæ) & monſtra, oſtenta, portenta, prodigia nuncupantur, hoc monſtrare debent, hoc oſtendere, vel præoſtendere, hoc prædicere, quod facturus ſit Deus, quæ de corporibus hominum ſe prænuntiavit eſſe facturum, nulla impediente difficultate, nulla præſcribente lege naturæ. Quomodo autem prænuntiaverit, ſatis in libro ſuperiore docuiſſe me exiſtimo, decerpendo de Scripturis ſanctis & novis & veteribus, non quidem omnia ad hoc pertinentia, ſed quæ ſufficere huic Operi judicavi.

CAPUT IX.

De gehenna, & æternarum qualitate pœnarum.

1. QUod igitur de ſempiterno ſupplicio damnatorum per ſuum Prophetam Deus dixit, fiet, omnino fiet: Iſai. 66. 24. *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur*. Ad hoc enim vehementius commendandum, etiam Dominus Jeſus, cum membra quæ hominem ſcandalizant pro his (a) hominibus poneret, quos ut ſua membra dextra quis diligit, Marci 9. 42. & 43. eaque præciperet amputari: *Bonum eſt*, inquit, *tibi debilem introire in vitam, quam duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem, ubi vermis eorum non moritur, & ignis eorum non extinguitur*. Similiter de pede: Ibidem 45. & 46. *Bonum eſt tibi*, inquit, *claudum introire in vitam æternam, quam duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis, ubi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur*. Non Ibidem 47. & 48. aliter ait & de oculo: *Bonum eſt tibi luſcum introire in regnum Dei, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis, ubi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur*. Non (b) eum piguit uno loco eadem verba ter dicere: quem non terreat iſta repetitio, & illius pœnæ comminatio tam vehemens ore divino?

2. Utrumque autem horum, ignem ſcilicet atque vermem, qui volunt ad animi pœnas, non ad corporis pertinere, dicunt etiam uri dolore animi ſero atque infructuoſe pœnitentis eos qui fuerint a regno Dei ſeparati; & ideo ignem pro iſto dolore urente non incongrue poni potuiſſe contendunt: unde illud Apoſtoli eſt: *Quis ſcandalizatur, & ego non uror?* Eumdem * etiam vermem putant intelligendum eſſe. Nam ſcriptum eſt, inquiunt, *Sicut tinea veſtimentum* 2. Cor. 11. 29. *& vermis lignum, ſic mœror excruciat cor viri*. Qui * Supple, dolorem. vero pœnas & animi & corporis in illo ſupplicio futuras eſſe non dubitant, igne uri corpus, animum autem rodi quodam modo verme mœroris affirmant. Prov. 25. 20. Quod etſi credibilius dicitur; quia utique abſurdum eſt, ibi dolorem aut corporis, aut animi defuturum: ego tamen facilius (c) eſt ut ad corpus dicam utrumque pertinere, quam neutrum; & ideo tacitum in illis divinæ Scripturæ verbis animi dolorem, quoniam conſequens eſſe intelligitur, etiamſi non dicatur, ut corpore ſic dolente animus quoque ſterili pœnitentia crucietur. Legitur quippe & in veteribus Scripturis: Eccl. 7. 19. *Vindicta carnis impii, ignis & vermis*. Potuit brevius dici, Vindicta impii. Cur ergo dictum eſt, *carnis impii*, niſi quia utrumque, id eſt, & ignis & vermis, pœna erit carnis? Aut ſi vindictam carnis propterea dicere voluit, quia hoc in homine vindicabitur, quod ſecundum carnem vixerit, (propter hoc enim veniet (d) in mortem ſecundam, Rom. 8. 13. quam ſignificavit Apoſtolus dicens: *Si enim ſecundum carnem vixeritis, moriemini*) eligat quiſque quod placet, aut ignem tribuere corpori, animo vermem; hoc proprie, illud tropice; aut utrumque proprie corpori. Jam enim ſatis ſuperius diſputavi, poſſe animalia etiam in ignibus vivere, in uſtione ſine conſumtione, in dolore ſine morte, per miraculum omnipotentiſſimi Creatoris: cui hoc poſſibile eſſe qui negat, a quo ſit quidquid in naturis omnibus miratur ignorat. Ipſe enim eſt Deus, qui omnia in hoc mundo magna & parva miracula quæ commemoravimus, & incomparabiliter plura quæ non commemoravimus, fecit, eademque ipſo mundo uno atque omnium maximo miraculo incluſit. Eligat ergo unum de duobus quiſque quod placet, utrum & vermem ad corpus proprie,

(a) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *pro his omnibus*.
(b) MSS. *Non enim piguit*.
(c) Sic MSS. Editi vero, *facilius æſtimo*.
(d) Lov. *& in mortem ſecundam*. Abeſt & a ceteris libris.

prie, an ad animum tranſlato a corporalibus ad incorporalia vocabulo exiſtimet pertinere. Quid autem horum verum ſit, res ipſa expeditius indicabit, quando erit ſcientia tanta ſanctorum, ut eis cognoſcendarum illarum pœnarum neceſſaria non ſit experientia, ſed ea quæ tunc erit plena atque perfecta, ad hoc quoque ſciendum ſapientia ſola ſufficiat. Nunc enim ex parte ſcimus, donec veniat quod perfectum eſt.
1. Cor. 13.9. Dum tamen nullo modo illa corpora talia futura eſſe credamus, ut nullis ab igne afficiantur doloribus.

CAPUT X.

An ignis gehennæ, ſi corporalis eſt, poſſit malignos ſpiritus, id eſt, dæmones incorporeos tactu ſuo adurere.

1. HIc occurrit quærere. Si non erit ignis incorporalis (*a*), ſicut eſt animi dolor, ſed corporalis, tactu noxius, ut eo poſſint corpora cruciari; quomodo in eo erit etiam pœna ſpirituum malignorum? Idem quippe ignis erit, ſupplicio ſcilicet hominum adtributus &
Matth. 25.41. dæmonum, dicente Chriſto: *Diſcedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & angelis ejus*. Niſi quia ſunt quædam ſua etiam dæmonibus corpora, ſicut doctis hominibus * viſum eſt, ex iſto aere craſſo atque humido, cujus impulſus vento flante ſentitur.
* Vide Syn. VII. act. 4. Quod genus elementi ſi nihil igne perpeti poſſet, non ureret fervefactus in balneis. Ut enim urat, prior uritur, facitque quod patitur. Si autem quiſquam nulla habere corpora dæmones aſſeverat, non eſt de hac re aut laborandum operoſa inquiſitione, aut contentioſa diſputatione certandum. Cur enim non dicamus, quamvis miris, tamen veris modis etiam ſpiritus incorporeos poſſe pœna corporalis ignis affligi, ſi ſpiritus hominum etiam ipſi profecto incorporei, & nunc potuerunt includi corporalibus membris, & tunc poterunt corporum ſuorum vinculis inſolubiliter alligari? Adhærebunt ergo, ſi eis nulla ſunt corpora, ſpiritus dæmonum, immo ſpiritus dæmones, licet incorporei, corporeis ignibus cruciandi: non ut ignes ipſi, quibus adhærebunt, eorum junctura inſpirentur, & animalia fiant, quæ conſtent ſpiritu & corpore; ſed, ut dixi, miris & ineffabilibus modis adhærendo, accipientes ex ignibus pœnam, non dantes ignibus vitam. Quia & iſte alius modus, quo corporibus adhærent ſpiritus, & animalia fiunt, omnino mirus eſt, nec comprehendi ab homine poteſt, & hoc ipſe homo eſt.

2. Dicerem quidem ſic arſuros ſine ullo ſuo corpore ſpiritus, ſicut ardebat apud inferos ille dives, quando dicebat, *Crucior in hac flamma*:
Lucæ 16. 24. niſi convenienter reſponderi cernerem, talem fuiſſe illam flammam, quales oculi quos levavit, & Lazarum vidit, qualis lingua cui humorem exiguum deſideravit infundi, qualis digitus Lazari de quo id ſibi fieri poſtulavit: ubi tamen erant ſine corporibus animæ. Sic ergo incorporalis & illa flamma qua exarſit, & illa guttula quam popoſcit; qualia etiam ſunt viſa dormientium ſive in ecſtaſi cernentium res incorporales, habentes tamen ſimilitudinem corporum. Nam & ipſe homo cum ſpiritu, non corpore, ſit in talibus viſis, ita ſe tamen tunc ſimilem ſuo corpori videt, ut diſcernere omnino non poſſit. At vero gehenna illa, quod etiam Apoc. 20. 9.
ſtagnum ignis & ſulphuris dictum eſt, corporeus ignis erit, & cruciabit corpora damnatorum, aut & hominum & dæmonum, ſolida hominum, aeria dæmonum; aut tantum hominum corpora cum ſpiritibus, dæmones autem ſpiritus ſine corporibus, hærentes ſumendo pœnam, non impertiendo vitam corporalibus ignibus. Unus quippe utriſque ignis erit, ſicut Matth. 25.41.
Veritas dixit.

CAPUT XI.

An hoc ratio juſtitiæ habeat, ut non ſint extenſiora pœnarum tempora, quam fuerint peccatorum.

SIc autem quidam eorum, contra quos defendimus Civitatem Dei, injuſtum putant, ut pro peccatis quamlibet magnis, parvo ſcilicet tempore perpetratis, pœna quiſque damnetur æterna, quaſi ullius id umquam juſtitia legis adtendat, ut tanta mora temporis quiſque puniatur, quanta mora temporis unde puniretur admiſit. Octo genera pœnarum in legibus Pœnarum genera.
eſſe ſcribit Tullius, damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exſilium, mortem, ſervitutem. Quid horum eſt quod in breve tempus pro cujuſque peccati celeritate coartetur, ut tanta vindicetur morula, quanta deprehenditur perpetratum, niſi forte talio? Id enim agit, ut hoc patiatur quiſque quod fecit. Unde illud eſt Legis: *Oculum pro oculo, dentem pro dente*. Fieri enim poteſt, ut tam brevi tem- Exod. 21.24.
pore quiſque amittat oculum ſeveritate vindictæ, quam tulit ipſe alteri improbitate peccati. Porro autem ſi alienæ feminæ oſculum infixum, rationis ſit verbere vindicare, nonne qui illud puncto temporis fecerit, incomparabili horarum ſpatio verberatur, & ſuavitas voluptatis exiguæ diuturno dolore punitur? Quid in vinculis numquid (*b*) tam diu quiſque judicandum eſt eſſe debere, quam diu fecit unde meruit alligari; cum juſtiſſime annoſas pœnas ſervus in compedibus pendat, qui verbo aut ictu celerrime tranſeunte vel laceſſivit dominum, vel plagavit? Jam vero damnum, ignominia, exſilium, ſervitus, cum plerumque ſic infliguntur, ut nulla venia relaxentur, nonne pro hujus vitæ modo ſimilia pœnis videntur æternis? Ideo quippe æterna eſſe non poſſunt, quia nec ipſa vita, quæ his plectitur, porrigitur in æternum: & tamen peccata, quæ vindicantur longiſſi-

(a) Er. & Lov. *incorporalis noxius*. Redundat *noxius*, nec eſt in MSS.

(b) Editi, *Numquid ibi*. Abeſt *ibi* a MSS.

giſſimi temporis pœnis, breviſſimo tempore perpetrantur, nec quiſquam exſtitit qui cenſeret tam cito nocentium finienda eſſe tormenta, quam cito factum eſt vel homicidium, vel adulterium, vel ſacrilegium, vel quodlibet aliud ſcelus, non temporis longitudine, ſed iniquitatis & impietatis magnitudine metiendum. Qui vero pro aliquo grandi crimine morte multatur, numquid mora qua occiditur, quæ perbrevis eſt, ejus ſupplicium leges æſtimant, & non quod eum in ſempiternum auferunt de ſocietate viventium? Quod eſt autem de iſta Civitate mortali homines ſupplicio primæ mortis, hoc eſt de Civitate illa immortali homines ſupplicio ſecundæ mortis auferre. Sicut enim non efficiunt leges hujus Civitatis, ut in eam quiſque revocetur occiſus; ſic nec illius, ut in vitam revocetur æternam, ſecunda morte damnatus. Quomodo ergo verum eſt, inquiunt, quod
Luca 6. 38. ait Chriſtus veſter: *In qua menſura menſi fueritis, in ea remetietur vobis*, ſi temporale pec-
V. Ep. 102. ad Deogratias q. 4. catum ſupplicio punitur æterno? Nec adtendunt, non propter æquale temporis ſpatium, ſed propter viciſſitudinem mali, id eſt, ut qui mala fecerit, mala patiatur, eamdem dictam fuiſſe menſuram. Quamvis hoc in ea re proprie poſſit accipi, de qua Dominus cum hoc diceret, loquebatur, id eſt, de judiciis & condemnationibus. Proinde qui judicat & condemnat injuſte, ſi judicatur & condemnatur juſte, in eadem menſura recipit, quamvis non hoc quod dedit. Judicio enim fecit, judicio patitur: quamvis fecerit damnatione quod iniquum eſt, patiatur damnatione quod juſtum eſt.

CAPUT XII.

De magnitudine prævaricationis primæ, ob quam æterna pœna omnibus debeatur, qui extra gratiam fuerint Salvatoris.

SED pœna æterna ideo dura & injuſta ſenſibus videtur humanis, quia in hac infirmitate moribundorum ſenſuum deeſt ille ſenſus altiſſimæ puriſſimæque ſapientiæ, quo ſentiri poſſit quantum nefas in illa prima prævaricatione com-
Hominis lapſus. miſſum ſit. Quanto enim magis homo fruebatur Deo, tanto majore impietate dereliquit Deum, & factus eſt malo dignus æterno, qui hoc in ſe peremit bonum, quod eſſe poſſet æternum. Hinc eſt univerſa generis humani maſſa damnata: quoniam qui hoc (*a*) primitus admiſit, cum ea quæ in illo fuerat radicata ſua ſtirpe punitus eſt, ut nullus ab hoc juſto debitoque ſupplicio, niſi miſericordia & indebita gratia liberetur; atque ita diſpertiatur genus humanum, ut in quibuſdam demonſtretur quid valeat miſericors gratia, in ceteris quid juſta vindicta. Neque enim utrumque demonſtraretur in omnibus: quia ſi omnes remanerent in pœnis juſtæ damnationis, in nullo appareret miſericors gratia (*b*) redimentis: rurſum ſi omnes a tenebris transferrentur in lucem, in nullo appareret (*c*) ſeveritas ultionis. In qua propterea multo plures quam in illa ſunt, ut ſic oſtendatur quid omnibus deberetur. Quod ſi omnibus redderetur, juſtitiam vindicantis juſte nemo reprehenderet: quia vero tam multi exinde liberantur, eſt unde agantur maximæ gratiæ gratuito muneri liberantis.

CAPUT XIII.

Contra opinionem eorum, qui putant criminoſis ſupplicia poſt mortem cauſſa purgationis adhiberi.

PLATONICI quidem, quamvis impunita nulla velint eſſe peccata, tamen omnes pœnas emendationi adhiberi putant, vel humanis inflictas legibus, vel divinis, ſive in hac vita, ſive poſt mortem, ſi aut parcatur hic cuique, aut ita plectatur ut hic non corrigatur. Hinc eſt Maronis illa ſententia, ubi cum dixiſſet de terrenis corporibus moribundiſque membris, quod animæ

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, nec auras Æneid. 6.
Suſcipiunt, clauſæ tenebris & carcere cæco:

ſecutus adjunxit, atque ait:

Quin & ſupremo cum lumine vita reliquit:

id eſt, cum die noviſſimo reliquit eas iſta vita.

Non tamen (inquit) omne malum miſeris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt peſtes, penituſque neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliæ panduntur inanes
Suſpenſæ ad ventos, aliis ſub gurgite vaſto
Infectum eluitur ſcelus, aut exuritur igni.

Qui hoc opinantur, nullas pœnas niſi purgatorias volunt eſſe poſt mortem, ut quoniam terris ſuperiora ſunt elementa, aqua, aer, ignis, ex aliquo iſtorum mundetur per expiatorias pœnas, quod terrena contagione contractum eſt. Aer quippe accipitur in eo quod ait, Suſpenſæ ad ventos. Aqua in eo quod ait, Sub gurgite vaſto. Ignis autem ſuo nomine expreſſus eſt, cum dixit, Aut exuritur igni. Nos vero etiam in hac quidem mortali vita eſſe quaſdam pœnas purgatorias confitemur, non quibus affliguntur, quorum vita vel non inde fit melior, vel potius inde fit pejor; ſed illis ſunt purgatoriæ, qui eis coerciti corriguntur. Ceteræ omnes pœnæ, ſive temporariæ, ſive ſempiternæ, ſicut unuſquiſque divina providentia tractandus eſt, inferuntur, vel pro peccatis ſive præteritis, ſive in quibus adhuc vivit ille qui plectitur, vel pro exercendis declarandiſque virtutibus, per homines & angelos, ſeu bonos ſeu malos. Nam & ſi (*d*) quiſquam mali aliquid alterius improbitate vel errore patiatur, peccat quidem homo, qui vel ignorantia, vel injuſtitia cuiquam mali aliquid facit: ſed non peccat Deus, qui juſto, quamvis occul-

(a) Plerique MSS. *primus*.
(b) Verbum *redimentis* abeſt a MSS.
(c) In MSS. plerique, *veritas*.
(d) Vind. Am. & MSS. *quiſque*.

Digitized by Google

occulto, judicio fieri finit. Sed temporarias pœnas alii in hac vita tantum, alii poſt mortem, alii & nunc & tunc, verumtamen ante judicium illud ſeveriſſimum noviſſimumque patiuntur.
Matth. 12.32. Non autem omnes veniunt in ſempiternas pœnas, quæ poſt illud judicium (a) ſunt futuræ, qui poſt mortem ſuſtinent temporales. Nam quibuſdam, quod in iſto non remittitur, remitti in futuro ſæculo, id eſt, ne futuri ſæculi æterno ſupplicio puniantur, jam ſupra diximus.

CAPUT XIV.

De pœnis temporalibus iſtius vitæ, quibus ſubjecta eſt humana conditio.

RARISSIME ſunt autem qui nullas in hac vita, ſed tantum poſt eam pœnas luunt. Fuiſſe tamen aliquos, qui uſque ad decrepitam ſenectutem ne leviſſimam quidem febriculam ſenſerint, quietamque duxerint vitam, ipſi & novimus & audivimus: quamquam vita ipſa mortalium tota pœna ſit, quia tota tentatio eſt, ſicut ſacræ litteræ perſonant, ubi ſcriptum eſt:
Job.7.1. *Numquid non tentatio eſt vita humana ſuper terram?* Non enim parva pœna eſt ipſa inſipientia, vel imperitia, quæ uſque adeo fugienda merito judicatur, ut per pœnas doloribus plenas pueri cogantur quæque artificia vel litteras diſcere; ipſumque diſcere, ad quod pœnis adiguntur, tam pœnale eſt eis, ut nonnumquam ipſas pœnas per quas compelluntur diſcere, malint ferre, quam diſcere. Quis autem non exhorreat, & mori eligat, ſi ei proponatur, aut mors perpetienda, aut rurſus infantia? Quæ quidem quod non a riſu, ſed a fletu orditur hanc lucem, quid malorum ingreſſa ſit, neſciens prophetat quodam modo.
*Plin.l.7.c.16. Solum, quando natus eſt, ferunt * riſiſſe Zoroaſtrem, nec ei boni aliquid monſtruoſus riſus ille portendit. Nam magicarum artium fuiſſe perhibetur inventor: quæ quidem illi nec ad præſentis vitæ vanam felicitatem contra ſuos inimicos prodeſſe potuerunt. A Nino quippe rege Aſſyriorum, cum eſſet ipſe Bactrianorum, bello ſuperatus eſt. Prorſus quod ſcriptum eſt: *Gra-*
Eccl. 40.1. *ve jugum ſuper filios Adam a die exitus de ventre matris eorum, uſque in diem ſepulturæ in matrem omnium*, uſque adeo impleri neceſſe eſt, ut ipſi parvuli per lavacrum regenerationis ab originalis peccati, quo ſolo tenebantur, vinculo jam ſoluti, mala multa patientes, nonnulli & incurſus ſpirituum malignorum aliquando patiantur. Quæ quidem paſſio abſit ut eis obſit, ſi hanc vitam in illa ætate etiam ipſa paſſione ingraveſcente & animam de corpore excludente finierint.

CAPUT XV.

Quod omne opus gratiæ Dei eruentis nos de profunditate veteris mali, ad futuri ſæculi pertineat novitatem.

VERUMTAMEN in gravi jugo quod poſitum eſt ſuper filios Adam, a die exitus de ventre matris eorum uſque in diem ſepulturæ in matrem omnium, etiam hoc (b) malum mirabile reperitur, ut ſobrii ſimus, atque intelligamus hanc vitam de peccato illo nimis nefario, quod in paradiſo perpetratum eſt, factam nobis eſſe pœnalem, totumque quod nobiſcum agitur per Teſtamentum novum, non pertinere niſi ad novi ſæculi hereditatem novam, ut hic pignore accepto, illud cujus hoc pignus eſt ſuo tempore conſequamur: nunc autem ambulemus in ſpe, Rom.8.
& proficientes de die in diem, ſpiritu facta carnis 13.
mortificemus. *Novit enim Dominus qui ſunt ejus:*
& *Quotquot Spiritu Dei aguntur, hi filii ſunt Dei,* 2.Tim. 2.19.
ſed gratia, non natura. Unicus enim natura Dei Rom.8.
Filius, propter nos miſericordia factus eſt filius 14.
hominis, ut nos natura filii hominis, filii Dei per (c) illum gratia fieremus. Manens quippe ille immutabilis, naturam noſtram in qua nos ſuſciperet, ſuſcepit a nobis, & tenax divinitatis ſuæ, noſtræ infirmitatis particeps factus eſt; ut nos in melius commutati, quod peccatores mortaleſque ſumus, ejus (d) immortalis & juſti participatione amittamus, & quod in natura noſtra bonum fecit, impletum ſummo bono in ejus naturæ bonitate ſervemus. Sicut enim per unum Rom.5.
hominem peccantem in hoc tam grave malum 12.
devenimus: ita per unum hominem eumdemque Deum juſtificantem ad illud bonum tam ſublime veniemus. Nec quiſquam ſe debet ab iſto ad illum tranſiſſe confidere, niſi cum ibi fuerit, ubi tentatio nulla erit; niſi pacem tenuerit, quam belli hujus, in quo caro concupiſcit adverſus ſpiritum & ſpiritus adverſus carnem, mul- Gal.5.
tis & variis certaminibus quærit. Hoc autem 17.
bellum numquam ullum eſſet, ſi natura humana per liberum arbitrium in rectitudine, in qua facta eſt, perſtitiſſet. Nunc vero quæ pacem felix cum Deo habere noluit, ſecum pugnat infelix, & (e) cum ſit hoc malum miſerabile, melius eſt tamen quam priora vitæ hujus. Melius confligitur quippe cum vitiis, quam (f) cum ſine ulla conflictione dominantur. Melius eſt, inquam, bellum cum ſpe æternæ pacis, quam ſine ulla liberationis cogitatione captivitas. Cupimus quidem etiam hoc bello carere, & ad capeſſendam ordinatiſſimam pacem, ubi firmiſſima ſtabilitate potioribus (g) inferiora ſubdantur, igne divini amoris accendimur. Sed ſi (quod abſit) illius tanti boni ſpes nulla eſſet, malle debui-

(a) Editi, *his ſunt futuræ*. Abeſt *his* ab omnibus MSS.
(b) Editi, *hoc medium miſerabile*. Plerique MSS. *hoc malum mirabile*: ſcilicet in parvulis ipſis regeneratis, de quibus ſuperiore capite.
(c) Sola editio Lov. *per illius gratiam*.
(d) Ita omnes MSS. At editi, *ejus immortalitatis & juſtitiæ*: pauloque poſt loco *impletum*, iidem habebant *impleti*.
(e) Sic MSS. Editi vero, *& hoc quoque cum malum ſit miſerabile*.
(f) Abeſt *cum* a pluribus MSS.
(g) Lov. *infirmiora*. Editi alii & plerique MSS. *inferiora*.

debuimus in hujus conflictationis moleſtia remanere, quam vitiis in nos dominationem non eis reſiſtendo permittere.

CAPUT XVI.

Sub quibus gratiæ legibus omnes regeneratorum habeantur ætates.

Rom. 9. 23. VERUM tanta eſt Dei miſericordia in vaſa miſericordiæ quæ præparavit in gloriam, ut etiam prima hominis ætas, id eſt, infantia quæ ſine ullo reniſu ſubjacet carni, & ſecunda quæ pueritia nuncupatur, ubi nondum ratio ſuſcepit hanc pugnam, & fere ſub omnibus vitioſis delectationibus jacet, quia licet jam fari valeat, & ideo infantiam tranſiſſe videatur, nondum in ea eſt præcepti capax infirmitas mentis; ſi ſacramenta Mediatoris acceperit, etiamſi hanc in eis annis vitam finiat, tranſlata ſcilicet a poteſtate tenebrarum in regnum Chriſti, non ſolum pœnis non præparetur æternis, ſed ne ulla quidem poſt mortem purgatoria tormenta patiatur. Sufficit enim ſola ſpiritalis regeneratio, ne poſt mortem obſit quod carnalis generatio cum morte contraxit. Cum autem ventum fuerit ad ætatem, quæ præceptum jam capit, & ſubdi poteſt legis imperio, ſuſcipiendum eſt bellum contra vitia, & gerendum acriter, ne ad damnabilia peccata perducat. *Bellum cum vitiis gerendum.* Et ſiquidem nondum victoriarum conſuetudine roborata ſunt, facilius vincuntur & cedunt: ſi autem vincere atque imperare (*a*) conſueverunt, laborioſa difficultate ſuperantur. Neque id fit veraciter atque ſinceriter, niſi (*b*) veræ delectatione juſtitiæ: hæc eſt autem in fide Chriſti. Nam ſi lex jubens adſit, & ſpiritus juvans deſit, per ipſam prohibitionem deſiderio creſcente atque vincente peccati, etiam reatus prævaricationis accedit. Nonnumquam ſane apertiſſima vitia aliis vitiis vincuntur occultis, quæ putantur eſſe virtutes, in quibus regnat ſuperbia & quædam ſibi placendi altitudo ruinoſa. Tunc itaque victa vitia deputanda ſunt, cum Dei amore vincuntur, quem niſi Deus ipſe non donat, nec aliter niſi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jeſum Chriſtum, qui factus eſt particeps mortalitatis noſtræ, ut nos participes faceret divinitatis ſuæ. Pauciſſimi autem ſunt tantæ felicitatis, ut ab ipſa ineunte adoleſcentia nulla damnabilia peccata committant, vel in flagitiis, vel in facinoribus, vel in nefariæ cujuſquam impietatis errore, ſed magna ſpiritus largitate opprimant, quidquid (*c*) eis poſſet carnali delectatione dominari. Plurimi vero præcepto legis accepto, cum prius victi fuerint prævalentibus vitiis & prævaricatores ejus effecti, tunc ad gratiam confugiunt adjuvantem, qua fiant & amarius pœnitendo, & vehementius pugnando, prius Deo ſubdita, atque ita carni præpoſita mente victores. Quiſquis igitur cupit pœnas evadere ſempiternas, non ſolum baptizetur, verum etiam juſtificetur in Chriſto, ac ſic vere tranſeat a diabolo ad Chriſtum. Purgatorias autem pœnas nullas futuras opinetur, niſi ante illud ultimum tremendumque judicium. Nequaquam tamen negandum eſt, etiam ipſum æternum ignem pro diverſitate meritorum quamvis malorum aliis leviorem, aliis futurum eſſe graviorem, ſive ipſius vis atque ardor pro pœna digna cujuſque varietur, ſive ipſe æqualiter ardeat, ſed non æquali moleſtia ſentiatur.

CAPUT XVII.

De his qui putant nullorum hominum pœnas in æternum eſſe manſuras.

NUNC jam cum miſericordibus noſtris agendum eſſe video, & pacifice diſputandum, qui vel omnibus illis hominibus, quos juſtiſſimus Judex dignos gehennæ ſupplicio judicabit, vel quibuſdam eorum nolunt credere pœnam ſempiternam futuram, ſed poſt certi temporis metas pro cujuſque peccati quantitate (*d*) longioris ſive brevioris eos inde exiſtimant liberandos. Qua in re miſericordior profecto fuit Origenes, qui & ipſum diabolum atque angelos ejus poſt graviora pro meritis & diuturniora ſupplicia ex illis cruciatibus eruendos atque ſociandos ſanctis Angelis credidit. *Origenis ſententia de ſalvando etiam diabolo.* Sed illum & propter hoc, & propter alia nonnulla, & maxime propter alternantes ſine ceſſatione beatitudines & miſerias, & ſtatutis ſæculorum intervallis ab iſtis ad illas, atque ab illis ad iſtas itus ac reditus interminabiles, non immerito reprobavit Eccleſia: quia & hoc quod miſericors videbatur amiſit, faciendo ſanctis veras miſerias quibus pœnas luerent, & falſas beatitudines in quibus verum ac ſecurum, hoc eſt, ſine timore certum ſempiterni boni gaudium non haberent. Longe autem aliter iſtorum miſericordia humano errat affectu, qui hominum illo judicio damnatorum miſerias temporales, omnium vero qui vel citius vel tardius liberantur, æternam felicitatem putant. Quæ ſententia ſi propterea bona & vera quia miſericors eſt, tanto erit melior & verior quanto miſericordior fuerit. Extendatur ergo ac profundatur fons hujus miſericordiæ uſque ad damnatos angelos, ſaltem poſt multa atque prolixa quantumlibet ſæcula liberandos. Cur uſque ad univerſam naturam manat humanam, & cum ad angelicam ventum fuerit, mox areſcit? Non audent tamen ſe ulterius miſerando porrigere, & ad liberationem ipſius quoque diaboli pervenire. Verum ſi aliquis audet, vincit nempe iſtos, & tamen tanto invenitur errare deformius, & contra recta Dei verba perverſius, quanto ſibi videtur ſentire clementius.

CA-

(a) MSS. *conſuerunt*: & ſic alibi paſſim.
(b) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *vera*.
(c) Er. & nonnulli MSS. *quidquid in eis poſſet carnali delectatione damnari*.
(d) Lov. *longiores ſive breviores*. Editi vero alii & MSS. *longioris ſive brevioris*: ut referatur ad *temporis*.

CAPUT XVIII.

De his qui noviſſimo judicio, propter interceſſiones ſanctorum, neminem hominum putant eſſe damnandum.

1. SUNT etiam, quales in collocutionibus noſtris ipſe ſum expertus, qui cum venerari videantur Scripturas ſanctas, moribus improbandi ſunt; & agendo cauſſam ſuam, multo majorem quam illi miſericordiam Deo tribuunt erga humanum genus. Dicunt enim de malis & infidelibus hominibus divinitus quidem verum prædictum eſſe, quod digni ſunt (a) pœna: ſed cum ad judicium ventum fuerit, miſericordiam eſſe ſuperaturam. Donabit enim eos, inquiunt, miſericors Deus precibus & interceſſionibus ſanctorum ſuorum. Si enim orabant pro illis, quando eos patiebantur inimicos, quanto magis quando videbunt humiles ſupplicesque proſtratos? Neque enim credendum eſt, ajunt, tunc amiſſuros ſanctos viſcera miſericordiæ, cum fuerint pleniſſimæ ac perfectiſſimæ ſanctitatis, ut qui tunc orabant pro inimicis ſuis, quando & ipſi ſine peccato non erant, tunc non orent pro ſupplicibus ſuis, quando nullum cœperint habere peccatum. Aut vero Deus tunc eos non exaudiet tot & tales filios ſuos, quando in tanta eorum ſanctitate nullum inveniet orationis impedimentum? Teſtimonium vero Pſalmi, & illi quidem qui permittunt infideles atque impios homines ſaltem longo tempore cruciari, & poſtea de malis omnibus erui, ſed magis illi pro
Pſal. 76. 10. ſe dicunt eſſe, ubi legitur: *Numquid obliviſcetur miſereri Deus, aut continebit in ira ſua miſerationes ſuas?* Ira ejus eſt, inquiunt, ut omnes indigni beatitudine ſempiterna, ipſo judicante puniantur ſupplicio ſempiterno. Sed ſi vel longum, vel prorſus ullum eſſe permiſerit, profecto ut poſſit hoc fieri, continebit in ira ſua miſerationes ſuas, quod eum Pſalmus dicit non eſſe facturum. Non enim ait, Numquid diu continebit in ira ſua miſerationes ſuas? ſed quod prorſus non continebit, oſtendit.

2. Sic ergo illi volunt judicii Dei comminationem non eſſe mendacem, quamvis ſit neminem damnaturus, quemadmodum ejus com-
1. Jone 14. minationem, qua dixit everſurum ſe eſſe Ninivem civitatem, mendacem non poſſumus dicere; & tamen non factum eſt, inquiunt, quod ſine ulla conditione prædixit. Non enim ait, Ninive evertetur, ſi non egerint pœnitentiam, ſeque correxerint: ſed hoc non addito prænuntiavit futuram everſionem illius civitatis. Quam comminationem propterea veracem putant, quia hoc prædixit Deus quod vere digni erant pati, quamvis hoc non eſſet ipſe facturus. Nam & ſi pœnitentibus pepercit, inquiunt, utique illos pœnitentiam non ignorabat acturos, & tamen abſolute ac definite eorum everſionem futuram eſſe prædixit. Hoc ergo erat, inquiunt, in veritate ſeveritatis, quia id erant digni; ſed in ratione miſerationis non erat, quam non continuit in ira ſua, ut ab ea pœna ſupplicibus parceret, quam fuerat contumacibus comminatus. Si ergo tunc pepercit, ajunt, quando ſanctum ſuum Prophetam fuerat parcendo contriſtaturus, quanto magis tunc miſerabilius ſupplicantibus parcet, quando ut parcat omnes ſancti ejus orabunt? Sed hoc quod ipſi ſuis cordibus ſuſpicantur, ideo putant Scripturas tacuiſſe divinas, ut multi ſe corrigant, vel prolixarum vel æternarum timore pœnarum, & ſint qui poſſint orare pro eis, qui ſe non correxerint: nec tamen opinantur omni modo id eloquia divina tacuiſſe. Nam quo pertinet, inquiunt, quod ſcriptum eſt: *Quam multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abſcondiſti metuentibus te!* nisi ut intelligamus propter timorem ſuiſſe abſconditam miſericordiæ divinæ tam multam ſecretamque dulcedinem? Addunt etiam propterea dixiſſe Apoſtolum: *Concluſit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium miſereatur*, quo ſignificaret, quod ab illo nemo damnabitur. Nec iſti tamen qui hoc ſentiunt, hanc opinionem ſuam uſque ad liberationem vel nullam damnationem diaboli atque angelorum ejus extendunt. Humana quippe circa ſolos homines moventur miſericordia, & cauſſam maxime agunt ſuam, per generalem in genus humanum quaſi Dei miſerationem impunitatem falſam ſuis perditis moribus pollicentes: ac per hoc ſuperabunt eos in prædicanda Dei miſericordia, qui hanc impunitatem etiam principi dæmonum & ejus ſatellitibus pollicentur.

Pſ. 30. 20.

Rom. 11. 32.

CAPUT XIX.

De his qui impunitatem omnium peccatorum promittunt etiam hæreticis, propter participationem corporis Chriſti.

ITEM ſunt alii, ab æterno ſupplicio liberationem, nec ipſis ſaltem omnibus hominibus promittentes, ſed tantummodo Chriſti baptiſmate ablutis, qui participes fiunt corporis ejus, quomodolibet vixerint, in quacumque hæreſi vel impietate fuerint, propter illud quod ait Jeſus: *Hic eſt panis qui de cælo deſcendit, ut ſi quis ex ipſo manducaverit, non moriatur. Ego ſum panis vivus, qui de cælo deſcendi. Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum.* Ab æterna ergo morte, inquiunt, neceſſe eſt iſtos erui, & ad vitam æternam quandocumque perduci.

Joan. 6. 50. & c.

CAPUT XX.

De his qui non omnibus, ſed eis tantum qui apud catholicos ſunt renati, etiamſi poſtea in multa crimina erroreſque proruperint, indulgentiam pollicentur.

ITEM ſunt qui hoc nec omnibus habentibus baptiſmatis Chriſti & ejus corporis ſacramentum;

(a) Vox *pœna* abeſt ab editis Vind. Am. Er. & omnibus MSS.

Digitized by Google

tum; ſed ſolis catholicis, quamvis male viventibus pollicentur; quia non ſolo ſacramento, ſed re ipſa manducaverunt corpus Chriſti, in ipſo ejus corpore conſtituti, de quo dicit Apoſtolus: *Unus panis, unum corpus multi ſumus:* 1. Cor. 10.17. ut etiamſi poſtea in aliquam hæreſim vel etiam in gentilium idololatriam lapſi fuerint, tantum quia in corpore Chriſti, id eſt, in Eccleſia catholica ſumſerunt baptiſmum Chriſti & manducaverunt corpus Chriſti, non moriantur in æternum, ſed vitam quandoque conſequantur æternam; atque illa omnis impietas quanto major fuerit, non eis valeat ad æternitatem, ſed ad diuturnitatem magnitudinemque pœnarum.

CAPUT XXI.

De his qui eos qui permanent in catholica fide, etiamſi peſſime vixerint, & ob hoc uri meruerint, tamen propter fidei fundamentum ſalvandos eſſe definiunt.

SUNT autem qui propter id quod ſcriptum Matth. 24.13. eſt: *Qui perſeveraverit uſque in finem, hic ſalvus erit:* non niſi in Eccleſia catholica perſeverantibus, quamvis in ea male viventibus, hoc promittunt, per ignem videlicet ſalvandis merito fundamenti, de quo ait Apoſtolus: 1. Cor. 3.11.&c. *Fundamentum enim aliud nemo poteſt ponere, præter id quod poſitum eſt, quod eſt Chriſtus Jeſus. Si quis autem ædificat ſuper fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretioſos, ligna, fœnum, ſtipulam; uniuſcujuſque opus manifeſtabitur. Dies enim declarabit: quoniam in igne revelabitur, & uniuſcujuſque opus quale ſit, ignis probabit. Si cujus opus permanſerit quod ſuperædificavit, mercedem accipiet. Si cujus opus autem arſerit, damnum patietur: ipſe autem ſalvus erit, ſic tamen quaſi per ignem.* Dicunt ergo cujuslibet vitæ catholicum Chriſtianum Chriſtum habere in fundamento, quod fundamentum nulla hæreſis habet a corporis ejus unitate præciſa. Et ideo propter hoc fundamentum, etiamſi malæ vitæ fuerit catholicus Chriſtianus, velut qui ſuperædificaverit ligna, fœnum, ſtipulam, putant eum ſalvum fieri per ignem, id eſt, poſt pœnas ignis illius liberari, quo igne in ultimo judicio punientur mali.

CAPUT XXII.

De his qui putant ea crimina, quæ inter eleemoſynarum opera committuntur, ad damnationis judicium non vocari.

COMPERI etiam quoſdam putare eos tantummodo arſuros illius æternitate ſupplicii, qui pro peccatis ſuis facere dignas eleemoſynas negligunt, juxta illud apoſtoli Jacobi: Jacobi 2.13. *Judicium autem ſine miſericordia illi, qui non fecit miſericordiam.* Qui ergo fecerit, inquiunt, quamvis mores in melius non mutaverit, ſed inter ipſas ſuas eleemoſynas nefarie ac nequiter vixerit, judicium illi cum miſericordia futurum eſt, ut aut nulla damnatione plectatur, aut poſt aliquod tempus ſive parvum, ſive prolixum ab illa damnatione liberetur. Ideo Judicem ipſum vivorum atque mortuorum noluiſſe exiſtimant aliud commemorare ſe eſſe dicturum, ſive dextris Matth. 25.34. quibus eſt vitam daturus æternam, ſive ſiniſtris quos æterno ſupplicio damnaturus, niſi eleemoſynas ſive factas, ſive non factas. Ad hoc pertinere ajunt & in oratione Dominica quotidianam poſtulationem: *Dimitte nobis debita noſtra,* Matth. 6.12. *ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris.* Quiſquis enim illi qui in eum peccavit, dimittit ignoſcendo peccatum, procul dubio eleemoſynam facit. Quam rem Dominus ſic ipſe commendavit, ut diceret: *Si enim dimiſeritis peccata hominibus, dimittet vobis & Pater veſter peccata* Ibidem 14.& 15. *veſtra: ſi autem non dimiſeritis hominibus, neque Pater veſter qui in cælis eſt, dimittet vobis.* Ergo & ad hoc genus eleemoſynarum pertinet quod ait apoſtolus Jacobus, judicium futurum ſine miſericordia ei qui non fecit miſericordiam. Nec dixit Dominus, inquiunt, magna vel parva; ſed, *Dimittet vobis Pater veſter peccata veſtra, ſi & vos dimiſeritis hominibus.* Ac per hoc putant etiam eis qui perdite vixerint, donec claudant diem vitæ hujus extremum, per hanc orationem, qualiacumque & quantacumque fuerint, omnia quotidie peccata dimitti, ſicut ipſa quotidie frequentatur oratio, ſi hoc tantummodo cuſtodire meminerint, ut quando ab eis veniam petunt, qui eos peccato qualicumque læſerunt, ex corde dimittant. Cum ad hæc omnia, Deo donante, reſpondero, liber iſte claudendus eſt.

CAPUT XXIII.

Contra opinionem eorum qui dicunt nec diaboli, nec hominum malorum perpetua futura ſupplicia.

AC primum quæri oportet atque cognoſci, cur Eccleſia ferre nequiverit hominum diſputationem, diabolo etiam poſt maximas & diuturniſſimas pœnas, purgationem vel indulgentiam pollicentem. Neque enim tot ſancti & ſacris veteribus ac novis litteris eruditi, mundationem & regni cælorum beatitudinem poſt qualiacumque & quantacumque ſupplicia, qualibuſcumque & quantiſcumque angelis inviderunt: ſed potius viderunt divinam vacuari vel infirmari non poſſe ſententiam, quam ſe Dominus prænuntiavit in judicio prolaturum atque dicturum: *Diſcedite a me maledicti in ignem* Matth. 25.41. *æternum, qui paratus eſt diabolo & angelis ejus.* Sic quippe oſtendit æterno igne diabolum & angelos ejus arſuros. Et quod ſcriptum eſt in Apocalypſi: *Diabolus qui ſeducebat eos, miſſus eſt* Apoc. 20. 9.& 10. *in ſtagnum ignis & ſulphuris, quo & beſtia & pſeudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in ſæcula ſæculorum.* Quod ibi dictum eſt *æternum* hic dictum eſt *in ſæcula ſæculorum:* quibus verbis nihil Scriptura divina ſignificare conſuevit, niſi quod finem non habet temporis. Quamobrem proſus nec alia cauſſa, nec juſtior atque manifeſtior inveniri poteſt, cur veriſſima pietate teneatur fixum & immobile, nullum regreſſum ad juſtitiam vitamque ſanctorum diabolum & angelos ejus habituros, niſi quia Scri-

ptura,

[2. Petr. 2.4.] ptura, quæ neminem fallit, dicit eis Deum non pepercisse, & ſic ab illo eſſe interim prædamnatos, ut carceribus caliginis (*a*) inferi retruſi traderentur ſervandi, atque ultimo judicio puniendi, quando eos æternus ignis accipiet, ubi cruciabuntur in ſæcula ſæculorum. Quod ſi ita eſt, quomodo ab hujus æternitate pœnæ, vel univerſi, vel quidam homines poſt quantumlibet temporis ſubtrahentur, ac non ſtatim enervabitur fides, qua creditur ſempiternum dæmonum futurum eſſe ſupplicium? Si enim quibus [Matth. 25.41.] dicetur: *Diſcedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & angelis ejus*, vel univerſi vel aliqui eorum non ſemper ibi erunt; quid cauſſæ eſt cur diabolus & angeli ejus ſemper ibi futuri eſſe credantur? An forte Dei ſententia, quæ in malos & angelos & homines proferetur, in angelos vera erit, in homines falſa? Ita plane hoc erit, ſi non quod Deus dixit, ſed quod ſuſpicantur homines plus valebit. Quod fieri quia non poteſt, non argumentari adverſus Deum, ſed divino potius, dum tempus eſt, debent parere præcepto, qui ſempiterno cupiunt carere ſupplicio. Deinde quale eſt æternum ſupplicium pro igne diuturni temporis (*b*) exiſtimare, & vitam æternam credere ſine fine, cum Chriſtus eodem ipſo loco, in una eademque ſententia dixerit utrumque com-[Matth. 25.46.] plexus: *Sic ibunt iſti in ſupplicium æternum, juſti autem in vitam æternam?* Si utrumque æternum, profecto aut utrumque cum fine diuturnum, aut utrumque ſine fine perpetuum debet intelligi. Par pari enim relata ſunt, hinc ſupplicium æternum, inde vita æterna. Dicere autem in hoc uno eodemque ſenſu, Vita æterna ſine fine erit, ſupplicium æternum finem habebit, multum abſurdum eſt. Unde, quia vita æterna ſanctorum ſine fine erit, ſupplicium quoque æternum quibus erit, finem procul dubio non habebit.

CAPUT XXIV.

Contra eorum ſenſum, qui in judicio Dei omnibus reis propter ſanctorum preces putant eſſe parcendum.

1. HOc autem & adverſus eos valet, qui ſuas agentes cauſſas contra Dei venire verba, velut miſericordia majore conantur; ut ideo videlicet vera ſint, quia ea quæ dixit homines eſſe paſſuros, pati digni ſunt, non quia paſſuri ſunt. Donabit enim eos, inquiunt, precibus ſanctorum ſuorum, etiam tunc tanto magis orantium pro inimicis ſuis, quanto ſunt utique ſanctiores, eorumque efficacior eſt oratio, & exauditione Dei dignior, jam nullum habentium omnino peccatum. Cur ergo eadem perfectiſſima ſanctitate, & cuncta impetrare valentibus mundiſſimis & miſericordiſſimis precibus, etiam pro angelis non orabunt, quibus paratus eſt ignis æternus, ut Deus ſententiam ſuam mitiget, & reflectat in melius, eoſque ab illo igne faciat alienos? An erit forſitan quiſquam, qui & hoc futurum eſſe præſumat, affirmans etiam ſanctos Angelos ſimul cum ſanctis hominibus, qui tunc æquales erunt Angelis Dei, pro damnandis & angelis & hominibus oraturos, ut miſericordia non patiantur, quod veritate merentur pati? Quod nemo ſanæ fidei dixit, nemo dicturus eſt. Alioqui nulla cauſſa eſt, cur non etiam nunc pro diabolo & angelis ejus oret Eccleſia, quam Magiſter Deus pro inimicis ſuis juſſit orare. Hæc igitur cauſſa, qua fit ut nunc Eccleſia non oret pro malis angelis, quos ſuos eſſe novit inimicos, eadem ipſa cauſſa eſt, qua fiet ut in illo tunc judicio etiam pro hominibus æterno igne cruciandis, quamvis perfecta ſit ſanctitate, non oret. Nunc enim propterea pro eis orat, quos in genere humano habet inimicos, quia tempus eſt pænitentiæ fructuoſæ. Nam quid maxime pro eis orat, niſi *ut det illis Deus*, ſicut dicit Apoſtolus, *pænitentiam, &* [2. Tim. 2.26.] *reſipiſcant de diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ſecundum ipſius voluntatem?* Denique ſi de aliquibus ita certa eſſet, ut qui ſint illi, etiam noſſet, qui licet adhuc in hac vita ſint conſtituti, tamen prædeſtinati ſunt in æternum ignem ire cum diabolo; tam pro eis non oraret, quam nec pro ipſo. Sed quia de nullo certa eſt, orat pro omnibus dumtaxat hominibus inimicis ſuis in hoc corpore conſtitutis: nec tamen pro omnibus exauditur. Pro his enim ſolis exauditur, qui etſi adverſantur Eccleſiæ, ita tamen ſunt prædeſtinati, ut pro eis exaudiatur Eccleſia, & filii efficiantur Eccleſiæ. Si qui autem uſque ad mortem habebunt cor impœnitens, nec ex inimicis convertentur in filios, numquid jam pro eis, id eſt, pro talium defunctorum ſpiritibus orat Eccleſia? quid ita, niſi quia jam in parte diaboli computatur, qui, dum eſſet in corpore, non eſt translatus ad Chriſtum?

2. Eadem itaque cauſſa eſt, cur non oretur tunc pro hominibus æterno igne puniendis, quæ cauſſa eſt, ut neque nunc, neque tunc oretur pro angelis malis: quæ itidem cauſſa eſt, ut quamvis pro hominibus (*c*), tamen jam nec nunc oretur pro infidelibus impiiſque defunctis. Nam pro defunctis quibuſdam, vel ipſius Eccleſiæ, vel quorumdam piorum exauditur (*d*) oratio: ſed pro his quorum in Chriſto regeneratorum

(a) Sic MSS. Editi vero, *inferni*.
(b) Er. & Lov. *non exiſtimare*. Abeſt *non* ab editis aliis & MSS.
(c) Editi poſt *pro hominibus*, addunt *nunc vivis oretur etiam malis:* gloſſema, quod a veteribus libris abeſt.
(d) Hoc loco inſerta ſunt in Eraſmi editione quædam, quæ minime reperiuntur in aliis libris, neque cum antecedentibus & ſubſequentibus verbis ſatis cohærent: ſcilicet poſt *impiiſque defunctis*, ſic habet illa editio: *Nam pro defunctis quibuſdam, vel ipſius Eccleſiæ, vel quorumdam piorum exauditur oratio ejus, licet qui in Chriſto renati non adeo ita male vixerint in corpore, ut tali miſericordia habeantur indigni, nec iidem ſic bene, ut inveniantur tali miſericordia non egere. Tales etiam conſtat ante judicii*

V. Enchirid. c. 110. rum * nec uſque adeo vita in corpore male geſta eſt, ut tali miſericordia judicentur digni non eſſe, nec uſque adeo bene, ut talem miſericordiam reperiantur neceſſariam non habere. Sicut etiam facta reſurrectione mortuorum non deerunt quibus poſt pœnas, quas patiuntur ſpiritus mortuorum, impertiatur miſericordia, ut in ignem non mittantur æternum. Neque enim de quibuſdam veraciter diceretur, quod non eis *Matth. 12. 32.* remittatur neque in hoc ſæculo, neque in futuro, niſi eſſent quibus, etſi non in iſto, tamen remittetur in futuro. Sed cum dictum fuerit a *Matth. 25. 34. &c.* Judice vivorum atque mortuorum: *Venite benedicti Patris mei, poſſidete paratum vobis regnum a conſtitutione mundi:* & aliis e contrario, *Diſcedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo, & angelis ejus:* &, *Ibunt iſti in ſupplicium æternum, juſti autem in vitam æternam:* nimiæ præſumtionis eſt dicere, cuiquam eorum æternum ſupplicium non futurum, quos Deus ituros in ſupplicium dixit æternum, & per hujus præſumptionis perſuaſionem facere, ut de ipſa quoque vita vel deſperetur vel dubitetur æterna.

3. Nemo itaque ſic intelligat Pſalmum canen- *Pſal. 76. 10.* tem: *Numquid obliviſcetur miſereri Deus, aut continebit in ira ſua miſerationes ſuas?* ut opinetur de hominibus bonis veram, de malis falſam, aut de bonis hominibus & malis angelis veram, de malis autem hominibus falſam Dei eſſe ſententiam. Hoc enim quod ait Pſalmus, ad vaſa miſericordiæ pertinet, & ad filios promiſſionis, quorum erat unus etiam ipſe Propheta, qui cum dixiſſet: *Numquid obliviſcetur miſereri Deus, aut continebit in ira ſua miſeratio- Ibidem 11. nes ſuas?* continuo ſubjecit, *Et dixi, Nunc cœpi, hæc eſt immutatio dexteræ Excelſi.* Expoſuit profecto quid dixerit: *Numquid continebit in ira ſua miſerationes ſuas?* Ira enim Dei eſt *Pſ. 143. 4.* etiam iſta vita mortalis, ubi homo vanitati ſimilis factus eſt, & dies ejus velut umbra prætereunt. In qua tamen ira non obliviſcitur miſereri Deus, faciendo ſolem ſuum oriri ſuper *Matth. 5. 45.* bonos & malos, & pluendo ſuper juſtos & injuſtos; ac ſic non continet in ira ſua miſerationes ſuas: maximeque in eo quod expreſſit hic Pſalmus, dicendo: *Nunc cœpi, hæc eſt immutatio dexteræ Excelſi:* quoniam in hac ipſa ærumnoſiſſima vita, quæ ira Dei eſt, vaſa miſericordiæ mutat in melius, quamvis adhuc in hujus corruptionis miſeria maneat ira ejus, quia nec in ipſa ira ſua continet miſerationes ſuas. Cum ergo iſto modo complcatur divini illius Cantici veritas, non eſt eam neceſſe etiam illic intelligi, ubi non pertinentes ad Civitatem Dei ſempiterno ſupplicio punientur. Sed quibus placet iſtam ſententiam uſque ad illa impiorum tormenta protendere, ſaltem ſic intelligant, ut manente in eis ira Dei, quæ in æterno eſt prænuntiata ſupplicio, non contineat Deus in hac ira ſua miſerationes ſuas, & faciat eos non tanta quanta digni ſunt pœnarum atrocitate cruciari; non ut eas pœnas vel numquam ſubeant, vel aliquando finiant, ſed ut eas mitiores quam merita ſunt eorum levioreſque patiantur. Sic enim & ira Dei manebit, & in ipſa ira ſua miſerationes ſuas non continebit. Quod quidem non ideo confirmo, quoniam non reſiſto.

4. Ceterum eos qui putant minaciter potius quam veraciter dictum: *Diſcedite a me maledicti in ignem æternum,* &, *Ibunt iſti in ſupplicium æternum,* &, *Cruciabuntur in ſæcula ſæculorum,* &, *Vermis eorum non morietur, & ignis non extinguetur,* & cetera hujuſmodi, non tam ego, quam ipſa Scriptura divina planiſſime atque pleniſſime redarguit ac refellit. *Matth. 25. 41. Apoc. 20. 10. Iſai. 66. 44.* Ninivitæ quippe in hac vita egerunt pœnitentiam; & ideo *Jonæ 3. 7.* fructuoſam, velut in hoc agro ſeminantes, in quo Deus voluit cum lacrimis ſeminari, quod poſtea cum lætitia meteretur: & tamen quis *Pſ. 125. 6.* negabit, quod Dominus prædixit, in eis fuiſſe completum, niſi parum advertat, quemadmodum peccatores Deus non ſolum iratus, verum etiam miſeratus evertat? Evertuntur enim peccatores duobus modis, aut ſicut Sodomitæ, ut *Peccatores duobus modis evertuntur.* pro peccatis ſuis ipſi homines puniantur, aut ſicut Ninivitæ, ut ipſa hominum peccata pœnitendo deſtruantur. Factum eſt ergo quod prædixit Deus: everſa eſt Ninive quæ mala erat, & bona ædificata eſt quæ non erat. Stantibus enim mœnibus atque domibus, everſa eſt civitas in perditis moribus. Ac ſic quamvis Propheta fuerit contriſtatus, quia non eſt factum quod illi homines timuerunt illo prophetante venturum: factum eſt tamen quod fuerat Deo præſciente prædictum: quoniam noverat qui prædixit, quomodo in melius eſſet implendum.

5. Ut autem noverint iſti in perverſum miſericordes quo pertineat quod ſcriptum eſt: *Quam multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abſcondiſti timentibus te!* *Pſ. 30. 20.* legant quod ſequitur, *perfeciſti autem ſperantibus in te.* Quid eſt, *Abſcondiſti timentibus, perfeciſti ſperantibus,* niſi quia illis qui timore pœnarum ſuam volunt juſtitiam conſtituere quæ in lege eſt, non eſt juſti- *Rom. 10. 3.* tia Dei dulcis, quia neſciunt eam? Non enim guſtaverunt eam. In ſe namque ſperant, non in ipſo: & ideo eis abſconditur multitudo dulcedinis Dei; quoniam timent quidem Deum, ſed illo timore ſervili, qui non eſt in caritate, quia *1. Joan. 4. 18.* per-

dic.i diem per pœnas temporales, quas eorum ſpiritus patiuntur purgatos receptis corporibus, æterni ignis ſuppliciis non tradendos. Quod ſi ita eſt, quid dicendum eſt de his, qui in ſimili vita inveniuntur in die judicii, id eſt, quos hujuſmodi dies ille viventes invenerit, cum quodam modo uno momento moriantur & reſurgant, & non ſit ſpatium, ut pro eis aut oratio ſanctorum poſſit audiri, aut eorum ante judicium temporali pœna purgari? Numquid dicendi ſunt æterno igni numquam abſolvendi tradi poſſe tempore judicii, quibus vitam talem egiſſe concedimus, ut ſi ante judicium mortui eſſent, temporali ſupplicio ac ſanctorum orationibus mundarentur? Ipſius quippe Eccleſiæ vel quorumdam piorum exauditur oratio, ſed pro his quorum in Chriſto regeneratorum &c.

perfecta caritas foras mittit timorem. Ideo ſperantibus in eum perficit dulcedinem ſuam, inſpirando eis caritatem ſuam, ut timore caſto, [Pſ. 18. 10.] non quem caritas foras mittit, ſed permanente in ſæculum ſæculi, cum gloriantur, in Domino glorientur. Juſtitia quippe Dei Chriſtus [1. Cor. 1. 30. & 31.] eſt, *qui factus eſt nobis*, ſicut dicit Apoſtolus, *ſapientia a Deo, & juſtitia, & ſanctificatio, & redemtio: ut quemadmodum ſcriptum eſt, Qui gloriatur, in Domino glorietur*. Hanc Dei juſtitiam, quam donat gratia ſine meritis, neſciunt illi qui ſuam juſtitiam volunt conſtituere, & ideo juſtitiæ Dei, quod Chriſtus eſt, non ſunt ſubjecti. [Rom. 10. 3.] In qua juſtitia eſt multa multitudo dulcedinis Dei, propter quam dicitur in Pſalmo: [Pſ. 33. 9.] *Guſtate, & videte quam dulcis eſt Dominus*. Et hanc quidem in hac peregrinatione guſtantes, non ad ſatietatem ſumentes, eſurimus eam potius ac ſitimus, ut ea poſtea ſaturemur, cum videbimus eum ſicuti eſt, [1. Joan. 3. 2.] & implebitur quod ſcriptum eſt: [Pſal. 16. 15.] *Saturabor, cum manifeſtabitur gloria tua*. Ita perficit Chriſtus multam multitudinem dulcedinis ſuæ ſperantibus in eum. Porro autem ſi eam, quam illi putant, dulcedinem ſuam Deus abſcondit timentibus eum, (a) qua non eſt impios damnaturus, ut hoc neſcientes & damnari timentes recte vivant, ac ſic poſſint eſſe qui orent pro non recte viventibus; quomodo eam perficit ſperantibus in eum; quandoquidem, ſicut ſomniant, per hanc dulcedinem non damnaturus eſt eos, qui non ſperant in eum? Illa igitur ejus dulcedo quæratur, quam perficit ſperantibus in eum, non quam perficere putatur contemnentibus & blaſphemantibus eum. Fruſtra itaque homo (b) poſt hoc corpus inquirit, quod in hoc corpore ſibi comparare neglexit.

[Rom. 11. 32.] 6. Illud quoque Apoſtolicum: *Concluſit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium miſereatur*; non ideo dictum eſt, quod neminem ſit damnaturus: ſed ſuperius apparet unde ſit dictum. Nam cum de Judæis poſtea credituris Apoſtolus loqueretur ad Gentes, ad quas utique jam credentes conſcribebat epiſtolas: [Ibidem 30. & 31.] *Sicut enim vos*, inquit, *aliquando non credidiſtis Deo, nunc autem miſericordiam conſecuti eſtis* (c) *illorum incredulitate: ſic & hi nunc non crediderunt in veſtra miſericordia, ut & ipſi miſericordiam conſequantur*. Deinde ſubjecit, unde iſti ſibi errando blandiuntur, atque ait: *Concluſit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium miſereatur*. Quos omnes, niſi de quibus loquebatur, tamquam dicens, & vos & illos? Deus ergo & Gentiles & Judæos, quos præſcivit & prædeſtinavit conformes (d) imaginis Filii ſui, [Rom. 8. 29.] omnes in infidelitate concluſit: ut de amaritudine infidelitatis ſuæ pœnitendo confuſi, & ad dulcedinem miſericordiæ Dei credendo converſi, clamarent illud in Pſalmo: [Pſ. 30. 20.] *Quam multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abſcondiſti timentibus te, perfeciſti autem ſperantibus*, non in ſe, ſed *in te!* Omnium itaque miſeretur vaſorum miſericordiæ. Quid eſt, omnium? Et eorum ſcilicet quos ex Gentibus, & eorum quos ex Judæis prædeſtinavit, vocavit, juſtificavit, glorificavit; non omnium hominum, ſed iſtorum omnium neminem damnaturus.

CAPUT XXV.

An hi qui inter hæreticos baptizati ſunt, & deteriores poſtea male vivendo facti ſunt, vel hi qui apud catholicos renati ad hæreſes aut ſchiſmata tranſierunt, vel hi qui a catholicis apud quos renati ſunt non recedentes criminoſe vivere perſtiterunt, poſſint privilegio ſacramentorum remiſſionem æterni ſperare ſupplicii.

1. SED jam reſpondeamus etiam illis, qui non ſolum diabolo & angelis ejus, ſicut nec iſti, ſed ne ipſis quidem omnibus hominibus liberationem ab æterno igne promittunt; [V. librum de fide & operibus Tom. 6.] verum eis tantum qui Chriſti baptiſmate abluti & corporis ejus & ſanguinis participes facti ſunt, quomodolibet vixerint, in quacumque hæreſi vel impietate fuerint. Sed contradicit eis Apoſtolus, dicens, [Gal. 5. 19. &c.] *Manifeſta autem ſunt opera carnis, quæ ſunt fornicatio, immunditia, luxuria, idolorum ſervitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animoſitates, diſſenſiones, hæreſes, invidiæ, ebrietates, comiſſationes, & his ſimilia: quæ prædico vobis, ſicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non poſſidebunt*. Hæc profecto Apoſtolica falſa eſt ſententia, ſi tales poſt quantalibet tempora liberati regnum Dei poſſidebunt. Sed quoniam falſa non eſt, profecto regnum Dei non poſſidebunt. Et ſi in regni Dei poſſeſſione numquam erunt, æterno ſupplicio tenebuntur: quoniam non eſt locus medius, ubi non ſit in ſupplicio, qui illo non fuerit conſtitutus in regno.

2. Quamobrem quod ait Dominus Jeſus; [Joan. 6. 50.] *Hic eſt panis qui de cælo deſcendit, ut ſi quis ex ipſo manducaverit, non moriatur: Ego ſum panis vivus, qui de cælo deſcendi; ſi quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum*, quomodo ſit accipiendum, merito quæritur. Et ab illis quidem quibus nunc reſpondemus, hunc intellectum auferunt illi quibus deinde reſpondendum eſt: hi ſunt autem qui hanc liberationem, nec omnibus habentibus ſacramentum baptiſmatis & corporis Chriſti, ſed ſolis catholicis, quamvis male viventibus, pollicentur: quia non ſolo, inquiunt, ſacramento, ſed re ipſa manducaverunt corpus Chriſti, in ipſo ſcilicet ejus corpore conſtituti: de quo corpore ait Apoſtolus, [1. Cor. 10. 17.] *Unus panis, unum corpus multi ſumus*. Qui ergo eſt in ejus corporis uni-

(a) Sola editio Lov. *quis*: minus bene.
(b) Vind. Am. & Er. *Fruſtra itaque homo poſitus in hoc corpore, occultorum judiciorum Dei ſibi notitiam arrogare præſumit. Illud quoque Apoſtolicum &c.*
(c) Editi, *in illorum incredulitate*. Abeſt *in* a MSS.
(d) Hic editi ſoli addunt *fieri*: quod verbum in Rom. 8. 29. præterire ſolet Auguſtinus.

unitate, id eſt, in Chriſtianorum compage membrorum, cujus corporis ſacramentum fideles communicantes de altari ſumere conſueverunt, ipſe vere dicendus eſt manducare corpus Chriſti, & bibere ſanguinem Chriſti. Ac per hoc hæretici & ſchiſmatici ab hujus unitate corporis ſeparati poſſunt idem percipere ſacramentum, ſed non ſibi utile, immo vero etiam noxium, quo judicentur gravius, quam vel tardius liberentur. Non ſunt quippe in eo vinculo pacis, quod illo exprimitur ſacramento.

3. Sed rurſus etiam iſti qui recte intelligunt, non dicendum eſſe eum manducare corpus Chriſti, qui in corpore non eſt Chriſti, non recte promittunt eis qui vel in hæreſim, vel etiam in gentilium ſuperſtitionem, ex illius corporis unitate labuntur, liberationem quandoque ab æterni igne ſupplicii. Primum, quia debent adtendere, quam ſit intolerabile atque a ſana doctrina nimis devium, ut multi ac pæne omnes, qui hæreſes impias condiderunt exeuntes de catholica Eccleſia, & facti ſunt hæreſiarchæ, meliores habeant cauſſas, quam hi qui numquam fuerunt catholici, cum in eorum laqueos incidiſſent; ſi illos hæreſiarchas hoc facit liberari a ſupplicio ſempiterno, quod in catholica Eccleſia baptizati ſunt, & ſacramentum corporis Chriſti in vero Chriſti corpore primitus acceperunt: cum pejor utique ſit deſertor fidei & ex deſertore oppugnator ejus effectus, quam ille qui non deſeruit quam numquam tenuit. Deinde quia & his occurrit Apoſtolus eadem verba proferens, & enumeratis illis carnis operibus eadem veritate prædicens:
Gal. 5. 21. *Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non poſſidebunt.*

4. Unde nec iſti in perditis & damnabilibus moribus debent eſſe ſecuri, qui uſque in finem quidem velut in communione Eccleſiæ catholicæ perſeverant, intuentes quod dictum eſt:
Matth. 10. 22. *Qui perſeveraverit uſque in finem, hic ſalvus erit;* & per vitæ iniquitatem, ipſam vitæ juſtitiam, quod eis Chriſtus eſt, deſerunt, ſive fornicando, ſive alias immunditias flagitiorum, quas nec Apoſtolus exprimere voluit, in ſuo corpore perpetrando, ſive turpitudine luxuriæ diffluendo, ſive aliquid aliud eorum agendo de quibus ait: *Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non poſſidebunt.* Ac per hoc quicumque agunt talia, niſi in ſempiterno ſupplicio non erunt, quia in Dei regno eſſe non poterunt. In his enim perſeverando uſque in hujus vitæ finem, non utique dicendi ſunt in Chriſto perſeveraſſe uſque in finem: quia in Chriſto perſeverare, eſt in ejus
Gal. 5. 6. fide perſeverare. Quæ *fides*, ut eam definit
1. Cor. 13. 4. idem Apoſtolus, *per dilectionem operatur*. *Dilectio* autem, ſicut ipſe alibi dicit, *malum non*
Rom. 13. 10. *operatur*. Nec iſti ergo dicendi ſunt manducare corpus Chriſti; quoniam nec in membris computandi ſunt Chriſti. Ut enim alia taceam, non poſſunt ſimul eſſe & membra Chriſti, & membra meretricis. Denique ipſe dicens, *Qui manducat carnem meam, & bibit ſanguinem meum, in me manet, & ego in eo;* oſtendit quid ſit non ſacramento tenus, ſed re vera corpus Chriſti manducare, & ejus ſanguinem bibere: hoc eſt enim in Chriſto manere, ut in illo maneat & Chriſtus. Sic enim hoc dixit, tamquam diceret, Qui non in me manet, & in quo ego non maneo, non ſe dicat aut exiſtimet manducare corpus meum, aut bibere ſanguinem meum. Non itaque manent in Chriſto, qui non ſunt membra ejus. Non ſunt autem membra Chriſti, qui ſe faciunt membra meretricis, niſi malum illud pænitendo eſſe deſtiterint, & ad hoc bonum reconciliatione redierint. 1. Cor. 6. 15. Joan. 6. 57.

CAPUT XXVI.

Quid ſit in fundamento habere Chriſtum, & quibus ſpondeatur ſalus quaſi per ignis uſturam.

1. SED habent, inquiunt, Chriſtiani catholici in fundamento Chriſtum, a cujus unitate non receſſerunt, tametſi huic fundamento ſuperædificaverunt quamlibet peſſimam vitam, velut ligna, fœnum, ſtipulam: recta itaque fides, (*a*) per quam Chriſtus eſt fundamentum, quamvis cum damno, quoniam illa quæ ſuperædificata ſunt exurentur, tamen poterit eos quandoque ab illius ignis perpetuitate ſalvare. Reſpondeat eis breviter apoſtolus Jacobus: *Si quis dicat ſe fidem habere, opera autem non habeat, numquid poterit fides ſalvare eum?* Jacobi 2. 14. Et quis eſt, inquiunt, de quo dicit apoſtolus Paulus, *Ipſe autem ſalvus erit, ſic tamen quaſi per ignem?* 1. Cor. 3. 15. Simul quis iſte ſit, inquiramus: hunc tamen non eſſe, certiſſimum eſt, ne duorum Apoſtolorum ſententias mittamus in rixam, ſi unus dicit, Etiamſi mala opera quis habuerit, ſalvabit eum fides per ignem; alius autem, Si opera non habeat, numquid poterit fides ſalvare eum?

2. Inveniemus ergo quis poſſit ſalvari per ignem, ſi prius invenerimus quid ſit habere in fundamento Chriſtum. Quod ut de ipſa ſimilitudine quantocyus advertamus: Nihil in ædificio præponitur fundamento: quiſquis itaque ſic habet in corde Chriſtum, ut ei terrena & temporalia, nec ea quæ licita ſunt atque conceſſa præponat, fundamentum habet Chriſtum. Si autem præponit, etſi videatur habere fidem Chriſti, non eſt tamen in eo fundamentum Chriſtus, cui talia præponuntur: quanto magis, ſi ſalutaria præcepta contemnens committat illicita, non præpoſuiſſe Chriſtum, ſed poſtpoſuiſſe convincitur, quem poſthabuit imperantem ſive concedentem, dum contra ejus imperata ſive conceſſa ſuam per flagitia delegit explere libidinem? Si quis itaque Chriſtianus diligit meretricem, 1. Cor. 6. 16. eique adhærens unum corpus efficitur, jam in fundamento non habet Chriſtum. Si quis autem Ephes. 5. 25. diligit uxorem ſuam, ſi ſecundum Chriſtum,

quis

(a) Er. & Lov. *fides eſt*. Redundat *eſt*, nec habetur in MSS.

1. Theſſ. quis ei dubitet in fundamento eſſe Chriſtum? Si
4.5. vero ſecundum hoc ſæculum, ſi carnaliter, ſi in
verbo concupiſcentiarum, ſicut & gentes quæ
ignorant Deum, etiam hoc ſecundum veniam
concedit Apoſtolus, immo per Apoſtolum Chri-
ſtus. Poteſt ergo & iſte habere in fundamento
Chriſtum. Si enim ei nihil talis affectionis vo-
luptatiſque præponat, quamvis ſuperædificet li-
gna, fœnum, ſtipulam, Chriſtus eſt fundamen-
tum, propter hoc ſalvus erit per ignem. Delicias
quippe *(a)* hujuſmodi amoreſque terrenos, propter
conjugalem quidem copulam non damnabiles,
tribulationis ignis exuret: ad quem ignem per-
tinent & orbitates, & quæcumque calamitates
quæ auferunt hæc. Ac per hoc ei qui ædifica-
vit, erit ædificatio iſta damnoſa; quia non ha-
bebit quod ſuperædificavit, & eorum amiſſione
cruciabitur, quibus fruendo utique lætabatur.
Sed per hunc ignem ſalvus erit merito funda-
menti, quia & ſi utrum id, an Chriſtum ha-
bere mallet, a perſecutore proponeretur; illud
Chriſto non præponeretur. Vide in Apoſtoli
verbis hominem ædificantem ſuper fundamen-
tum (*b*) aurum, argentum, lapides pretioſos: *Qui*
1. Cor. 7. *ſine uxore eſt*, inquit, *cogitat quæ ſunt Dei, quo-*
32. *modo placeat Deo*. Vide alium ædificantem li-
Ibidem gna, fœnum, ſtipulam: *Qui autem matrimonio*
33. *junctus eſt*, inquit, *cogitat quæ ſunt mundi,*
* 1. Cor. *quomodo placeat uxori*. * *Uniuſcujuſque opus* (c)
3.13. *manifeſtabitur: dies enim declarabit*; dies (*d*) uti-
que tribulationis: *quoniam in igne*, inquit, *re-*
velabitur. Eamdem tribulationem ignem vocat,
Eccl. 27. ſicut alibi legitur: *Vaſa figuli probat fornax, &*
6. *homines juſtos tentatio tribulationis*. Et, *Uniuſ-*
1. Cor. 3. *cujuſque opus quale ſit, ignis probabit. Si cujus*
13. *opus permanſerit*, (permanet enim quod quiſque
cogitat quæ ſunt Dei, quomodo placeat Deo)
quod ſuperædificavit, mercedem accipiet: id eſt,
Ibidem unde cogitavit, hoc ſumet. *Si cujus* autem *opus*
15. *arſerit, damnum patietur*: quoniam quod dile-
xerat, non habebit. *Ipſe autem ſalvus erit*; quia
nulla eum tribulatio ab illius fundamenti ſtabi-
litate movit: *ſic tamen quaſi per ignem*. Quod
enim ſine illiciente amore non habuit, ſine uren-
te dolore non perdit. Ecce, quantum mihi vi-
detur, inventus eſt ignis, qui nullum eorum
damnet, ſed unum ditet, alterum damnificet,
ambos probet.

3. Si autem ignem illum iſto loco voluerimus
accipere, de quo Dominus dicet ſiniſtris, *Di-*
Matth. *ſcedite a me maledicti in ignem æternum*: ut in eis
25.41. etiam iſti eſſe credantur, qui ædificant ſuper
fundamentum ligna, fœnum, ſtipulam, eoſque
ex illo igne poſt tempus pro malis meritis im-
pertitum liberet boni meritum fundamenti: quid
arbitrabimur dextros quibus dicetur, *Venite be-* Ibid. 34.
nedicti Patris mei, poſſidete paratum vobis re-
gnum, niſi eos qui ædificaverunt ſuper funda-
mentum aurum, argentum, lapides pretioſos?
Sed in illum ignem, de quo dictum eſt, *ſic ta-*
men quaſi per ignem, ſi hoc modo eſt intelli-
gendus, utrique mittendi ſunt, & dextri ſcili-
cet, & ſiniſtri. Illo quippe igne utrique 1. Cor.
probandi ſunt, de quo dictum eſt: *Dies enim* 3.13.
declarabit, quoniam in igne revelabitur, &
uniuſcujuſque opus quale ſit, ignis probabit.
Si ergo utrumque probabit ignis, ut ſi cujus
opus permanſerit, id eſt, non fuerit igne con-
ſumtum, quod ſuperædificavit, mercedem ac-
cipiat; ſi cujus autem opus arſerit, damnum
patiatur: profecto non eſt ipſe æternus ille ignis.
In illum enim ſoli ſiniſtri noviſſima & perpe-
tua damnatione mittentur, iſte autem dextros
probat. Sed alios eorum ſic probat, ut ædificium
quod ſuper Chriſtum fundamentum ab eis inve-
nerit eſſe conſtructum, non exurat, atque con-
ſumat, alios autem aliter, id eſt, ut quod ſu-
perædificaverunt, ardeat, damnumque inde pa-
tiantur; ſalvi fiant autem quoniam Chriſtum in
fundamento ſtabiliter poſitum præcellenti cari-
tate tenuerunt. Si autem ſalvi fient, profecto
& ad dexteram ſtabunt, & cum ceteris audient:
Venite benedicti Patris mei, poſſidete paratum
vobis regnum: non ad ſiniſtram, ubi illi erunt,
qui ſalvi non erunt, & ideo audient: *Diſcedite*
a me maledicti in ignem æternum. Nemo quip-
pe *(e)* ab illo igne ſalvabitur, quia in ſuppli-
cium æternum ibunt illi omnes, ubi vermis eo- Iſai. 56.
rum non morietur, & ignis non extinguetur, quo 24.
cruciabuntur die ac nocte in ſæcula ſæculorum. Apoc. 20. 10.

4. Poſt illius ſane corporis mortem, donec
ad illum veniatur, qui poſt reſurrectionem cor-
porum futurus eſt damnationis & remuneratio-
nis ultimus dies, ſi hoc temporis intervallo ſpi-
ritus defunctorum ejuſmodi ignem dicuntur per-
peti, quem non ſentiant illi qui non habuerunt
tales mores & amores in hujus corporis vita, ut
eorum ligna, fœnum, ſtipula conſumatur; alii
vero ſentiant qui ejuſmodi ſecum ædificia por-
taverunt, ſive ibi tantum, ſive & hic & ibi,
ſive ideo hic ut non ibi, (*f*.) ſæcularia, quamvis
a damnatione venalia concremantem ignem
tranſitoriæ tribulationis inveniant, non redar-
guo, quia forſitan verum eſt. Poteſt quippe
ad iſtam tribulationem pertinere etiam ipſa mors
carnis, quæ de peccati primi perpetratione con-
cepta eſt, (*g*) ut ſecundum cujuſque ædificium
tempus quod eam ſequitur ab unoquoque ſen-
tiatur. Perſecutiones quoque quibus Martyres
coronati ſunt, & quas patiuntur quicumque
Chri-

(a) Plures MSS. *hujus mundi*.
(b) Editi, *ſuper fundamentum hoc*. Abeſt *hoc* a MSS.
(c) Hic editi veteribus libris diſſentientes addunt *quale ſit*. Nec non continuo poſt *manifeſtabitur*, habent *dies enim Domini declarabit*: quo loco vox *Domini* non eſt in MSS. nec in Græco textu Apoſtoli.
(d) Vind. Am. & Er. *Dies utique ira, dies tribulationis*.
(e) Lov. *Nemo quippe eorum*. Abeſt *eorum* ab editis aliis & MSS.
(f) Beraldus in ſuo codice emendat *ſecluſa*.
(g) Sic veteres libri. At editi, *& ſecundum cujuſque ædificium tempore ſuo ab unoquoque ſuſcepta. Poſſunt & perſecutiones Eccleſiæ, quibus Martyres coronati ſunt*.

Chriſtiani, probant utraque ædificia velut ignis, & alia conſumunt cum ipſis ædificatoribus, ſi Chriſtum in eis non inveniunt fundamentum; alia ſine ipſis, ſi inveniunt, quia licet cum damno ſalvi erunt (*a*) ipſi: alia vero non conſumunt, quia talia reperiunt quæ maneant in æternum. Erit etiam in fine ſæculi tribulatio tempore Antichriſti, qualis numquam antea fuit. Quam multa erunt tunc ædificia, ſive aurea, ſive fœnea ſuper optimum fundamentum, quod eſt Chriſtus Jeſus, ut ignis ille probet utraque, & de aliis gaudium, de aliis inferat damnum; neutros tamen perdat in quibus hæc inveniet, propter ſtabile fundamentum. Quicumque autem, non dico uxorem, cujus etiam commixtione carnis ad carnalem utitur voluptatem, ſed ipſa quæ ab hujuſmodi delectationibus aliena ſunt nomina pietatis, humano more carnaliter diligendo Chriſto anteponit, non eum habet in fundamento; & ideo non per ignem ſalvus erit, ſed ſalvus non erit, quia eſſe cum Salvatore non poterit, qui de hac [illegible] apertiſſime loquens ait: *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non eſt me dignus: & qui amat filium aut filiam ſuper me, non eſt me dignus*. (Matth. 10. 37.) Verum qui has neceſſitudines ſic amat carnaliter, ut tamen eas Chriſto Domino non præponat, malitque ipſis carere quam Chriſto, ſi ad hunc fuerit articulum tentationis adductus, per ignem ſalvus erit: quia ex earum amiſſione tantum neceſſe eſt urat dolor, quantum hæſerat amor. Porro qui patrem, matrem, filios, filias ſecundum Chriſtum dilexerit, ut ad ejus regnum obtinendum eique cohærendum illis conſulat, vel hoc in eis diligat, quod membra ſunt Chriſti, abſit ut iſta dilectio reperiatur in lignis, fœno & ſtipula conſumenda, ſed prorſus ædificio aureo, argenteo, gemmeo deputabitur. Quomodo autem poteſt eos plus amare quam Chriſtum, quos amat utique propter Chriſtum?

(Amor parentum quatenus purus.)

CAPUT XXVII.

Contra eorum perſuaſionem, qui putant ſibi non ob futura peccata, in quibus, cum eleemoſynas faceret, perſtiterunt.

1. RESTAT eis reſpondere, qui dicunt æterno igne illos tantummodo arſuros, qui pro peccatis ſuis facere dignas eleemoſynas negligunt, propter illud quod ait apoſtolus Jacobus: *Judicium autem ſine miſericordia illi qui non fecit miſericordiam*. (Jacob. 2. 13.) Qui ergo fecit, inquiunt, quamvis non correxerit perditos mores, ſed nefarie ac nequiter inter ipſas ſuas eleemoſynas vixerit, cum miſericordia illi futurum eſt judicium, ut aut non damnetur omnino, aut poſt aliquod tempus a damnatione noviſſima liberetur. Nec ob aliud exiſtimant Chriſtum de ſolo dilectu atque neglectu eleemoſynarum diſcretionem inter dexteros & ſiniſtros eſſe facturum, quorum alios in regnum, alios in ſupplicium mittat æternum. Ut autem quotidiana ſibi opinentur, quæ facere omnino non ceſſant, qualiacumque & quantacumque ſint, per eleemoſynas dimitti poſſe peccata, orationem quam docuit ipſe Dominus, & ſuffragatricem ſibi adhibere conantur, & teſtem. Sicut enim nullus eſt, inquiunt, dies, quo a Chriſtianis hæc oratio non dicatur: ita nullum eſt quotidianum qualecumque peccatum, quod per illam non dimittatur, cum dicimus, *Dimitte nobis debita noſtra*: ſi quod ſequitur facere curemus, *ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris*. (Matth. 6. 12.) Non enim ait Dominus, inquiunt, Si dimiſeritis peccata hominibus, dimittet vobis Pater veſter quotidiana parva peccata veſtra; ſed, *dimittet vobis*, inquit, *peccata veſtra*. (Ibid. 14.) Qualiacumque ergo vel quantacumque ſint, etiamſi quotidie perpetrentur, nec ab eis vita (*b*) diſcedant in melius commutata, per eleemoſynam veniæ non negatæ remitti ſibi poſſe præſumunt.

2. Sed bene, quod illi dignas pro peccatis commonent eleemoſynas eſſe faciendas: quoniam ſi dicerent qualeſcumque eleemoſynas pro peccatis & quotidianis & magnis & quantacumque ſcelerum conſuetudine miſericordiam poſſe impetrare divinam, ut ea quotidiana remiſſio ſequeretur, viderent rem ſe dicere abſurdam atque ridiculam. Sic enim cogerentur fateri fieri poſſe, ut opulentiſſimus homo decem nummulis diurnis in eleemoſynas impenſis, homicidia, & adulteria, & nefaria quæque facta redimeret. Quod ſi abſurdiſſimum & inſaniſſimum eſt dicere: profecto ſi quæratur, quæ dignæ ſint pro peccatis eleemoſynæ, de quibus etiam Chriſti præcurſor ille dicebat: *Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ*: (Matth. 3. 8.) procul dubio non inveniuntur eas facere, qui vitam ſuam uſque ad mortem quotidianorum criminum perpetratione confodiunt. Primum, quia in auferendis rebus alienis longe plura diripiunt, ex quibus perexigua pauperibus largiendo, Chriſtum ſe ad hoc paſcere exiſtimant, ut licentiam malefactorum ab illo ſe emiſſe, vel quotidie potius emere credentes, ſecuri damnabilia tanta committant. Qui ſi pro uno ſcelere omnia ſua diſtribuerent indigentibus membris Chriſti, niſi deſiſterent a talibus factis, habendo caritatem, quæ non agit perperam, (1. Cor. 13. 4.) aliquid eis prodeſſe non poſſet. Qui ergo dignas pro ſuis peccatis eleemoſynas facit, prius eas facere (*c*) incipiat a ſe ipſo. Indignum eſt enim, ut in ſe non faciat, qui facit in proximum, cum audiat dicentem Dominum: *Diliges proximum tuum tamquam te ipſum*. (Matth. 22. 39.) Itemque audiat: *Miſerere tuæ animæ placens Deo*. (Eccl. 30. 24.) Hanc eleemoſynam, id eſt, ut Deo placeat, non faciens animæ ſuæ quomodo dignas pro peccatis ſuis eleemoſynas facere dicendus eſt? Ad

hoc

(*a*) Vind. Am. & Er. *quia licet cum damno ſalvi erunt: ipſi non conſumentur, propter Chriſti videlicet meritum in fundamentum reperti, qui manet in æternum. Erit etiam* &c.

(*b*) Sic melioris notæ MSS. At editi, *diſcedat*: & infra *per eleemoſynam venia non negata*.

(*c*) Plures MSS. *incipit*.

Eccl.14. hoc enim & illud ſcriptum eſt : *Qui ſibi mali-*
5. *gnus eſt, cui bonus erit ?* Orationes quippe ad-
juvant eleemoſynæ . Et utique intuendum eſt
Eccl.21. quod legimus : *Fili peccaſti , ne adjicias ite-*
1. *rum , & de præteritis depracare , ut dimittantur*
tibi . Propter hoc ergo eleemoſynæ faciendæ
ſunt , ut cum de præteritis peccatis depreca-
mur , exaudiamur , non ut in eis perſeverantes,
licentiam malefaciendi nos per eleemoſynas com-
parare credamus .

3. Ideo autem Dominus & dextris eleemo-
ſynas ab eis factas , & ſiniſtris non factas ſe im-
putaturum eſſe prædixit , ut hinc oſtenderet
quantum valeant eleemoſynæ ad priora delen-
da , non ad perpetua impune committenda pec-
cata . Tales autem eleemoſynas non dicendi
ſunt facere , qui vitam nolunt a conſuetudine
ſcelerum in melius commutare . Quia & in hoc
Matth. quod ait : *Quando uni ex minimis meis non fe-*
25.45. *ciſtis , mihi non feciſtis ;* oſtendit eos non face-
re etiam quando ſe facere exiſtimant. Si enim
Chriſtiano eſurienti panem tamquam (*a*) Chri-
ſtiano darent , profecto ſibi panem juſtitiæ ,
quod ipſe Chriſtus eſt , non negarent : quoniam
Deus , non cui detur , ſed quo animo detur ,
adtendit . Qui ergo Chriſtum diligit in Chri-
ſtiano , hoc animo *ei* porrigit eleemoſynam quo
accedit ad Chriſtum , non quo vult recedere im-
punitus a Chriſto . Tanto enim magis quiſque
deſerit Chriſtum , quanto magis diligit quod im
probat Chriſtus . Nam quid cuiquam prodeſt ,
quod baptizatur , ſi non juſtificatur ? Nonne qui
Joan.3. dixit : *Niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spi-*
5. *ritu-ſancto , non intrabit in regnum Dei ;* ipſe
Matth. etiam dixit : *Niſi abundaverit juſtitia veſtra*
5.10. *ſuper Scribarum & Phariſæorum , non intrabitis*
in regnum cælorum ? Cur illud timendo multi
currunt baptizari , & hoc non timendo non
multi curant juſtificari ? Sicut ergo non dicit
Matth. fratri ſuo , *Fatue* , qui cum hoc dicit , non ipſi
5.22. fraternitati , ſed peccato ejus infenſus eſt ; alio-
quin reus erit gehennæ ignis : ita e contra-
rio , qui porrigit eleemoſynam Chriſtiano , non
Chriſtiano porrigit , qui non in eo diligit Chri-
ſtum ; non autem diligit Chriſtum , qui juſti-
ficari recuſat in Chriſto . Et quemadmodum ſi
quis præoccupatus fuerit hoc delicto , ut fratri
ſuo dicat , *Fatue* , id eſt , non ejus peccatum vo-
lens auferre convicietur injuſte , parum eſt illi
ad hoc redimendum eleemoſynas facere ; niſi
etiam quod ibi ſequitur remedium reconciliatio-
Matth. nis adjungat . Ibi enim ſequitur : *Si ergo (b)*
5.23. *offers munus tuum ad altare , & ibi recordatus*
fueris , quia frater tuus habet aliquid adverſum
te , relinque ibi munus tuum ad altare , & va-
de , prius reconciliare fratri tuo , & tunc veniens
offeres munus tuum . Ita parum eſt eleemoſynas
quantaslibet facere pro quocumque ſcelere , &
in conſuetudine ſcelerum permanere .

(a) Sic omnes MSS. Editi vero , *tamquam Chriſto* .
(b) Pleriique MSS. *offeres* .

4. Oratio vero quotidiana , quam docuit ipſe
Dominus , unde & Dominica nominatur , de-
let quidem quotidiana peccata , cum quotidie
dicitur : *Dimitte nobis debita noſtra ;* atque id Matth.
quod ſequitur non ſolum dicitur , ſed etiam fit , 6.12.
ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris : ſed
quia fiunt peccata , ideo dicitur ; non ut ideo
fiant , quia dicitur . Per hanc enim nobis vo-
luit Salvator oſtendere , quatumlibet juſte in
hujus vitæ caligine atque infirmitate vivamus ,
non nobis deeſſe peccata pro quibus dimitten-
dis debeamus orare , & eis qui in nos peccant ,
ut & nobis ignoſcatur , ignoſcere . Non itaque
propterea Dominus ait : *Si dimiſeritis peccata* Ibid.14.
hominibus , dimittet vobis & Pater veſter pecca-
cata veſtra , ut de hac oratione confiſi , ſecuri
quotidiana ſcelera faceremus , vel potentia qua
non timeremus hominum leges , vel aſtutia qua
ipſos homines falleremus : ſed ut per illam diſ-
ceremus , non putare nos eſſe ſine peccatis ,
etiamſi a criminibus eſſemus immunes : ſicut
etiam Legis veteris ſacerdotes hoc ipſum Deus
de ſacrificiis admonuit , quæ juſſit eos primum
pro ſuis , deinde pro populi offerre peccatis .
Nam & ipſa verba tanti Magiſtri & Domini
noſtri vigilanter intuenda ſunt . Non enim ait ,
Si dimiſeritis peccata hominibus , & Pater ve-
ſter dimittet vobis qualiacumque peccata : ſed
ait , *peccata veſtra* . Quotidianam quippe ora-
tionem docebat , & juſtificatis utique diſcipulis
loquebatur . Quid eſt ergo , *peccata veſtra* , niſi
peccata ſine quibus nec vos eritis , qui juſtifi-
cati & ſanctificati eſtis ? Ubi ergo illi , qui per
hanc orationem occaſionem perpetrandorum
quotidie ſcelerum quærunt , dicunt Dominum ſi-
gnificaſſe etiam magna peccata , quoniam non
dixit , Dimittet vobis parva , ſed *peccata veſtra :*
ibi nos conſiderantes qualibus loquebatur , & au-
dientes dictum , *peccata veſtra* , nihil aliud de-
bemus exiſtimare quam parva , quoniam talium
jam non erant magna . Verumtamen nec ipſa
magna a quibus omnino mutatis in melius mo-
ribus recedendum eſt , dimittuntur orantibus ,
niſi fiat quod ibi dicitur : *ſicut & nos dimitti-*
mus debitoribus noſtris . Si enim minima pecca-
ta , ſine quibus non eſt etiam vita juſtorum ,
alſter non remittuntur : quanto magis multis
& magnis criminibus involuti , etiamſi ea per-
petrare jam deſinant , nullam indulgentiam con-
ſequuntur , ſi ad remittendum aliis quod in eos
quiſque peccaverit , inexorabiles fuerint , cum
dicat Dominus : *Si autem non dimiſeritis homi-* Ibid.15.
nibus (c) , neque Pater veſter dimittet vobis ? Ad
hoc enim valet quod etiam Jacobus apoſtolus Jacobi 2.
ait , judicium futurum ſine miſericordia illi qui 13.
non fecit miſericordiam . Venire quippe debet
in mentem etiam ſervus ille , cui debitori do-
minus ejus relaxavit decem millia talentorum ; Matth.
quæ poſtea juſſit ut redderet , quia ipſe non mi- 18.23.
ſer-

(c) Hic in editis additur , *peccata :* quod abeſt a MSS.

ſertus eſt conſervi ſui, qui ei debebat centum denarios. In his ergo qui filii ſunt promiſſionis & vaſa miſericordiæ, valet quod ait idem Apo-
Jacobi 6. 13. ſtolus, conſequenter adjungens, (*a*) *Superexſultat autem miſericordia judicio*. Quoniam & illi juſti qui tanta ſanctitate vixerunt, ut alios quo-
Luc. 19. 9. que recipiant in tabernacula æterna, quibus amici facti ſunt de mammona iniquitatis, ut tales eſſent, miſericordia liberati ſunt ab eo qui juſtificat impium, imputans mercedem ſecundum gratiam, non ſecundum debitum. In eorum quippe numero eſt Apoſtolus, qui dicit: *Miſericordiam conſecutus ſum, ut fidelis eſſem*.

5. Illi autem qui recipiuntur a talibus in tabernacula æterna, fatendum eſt quod non ſint his moribus prædιti, ut eis liberandis ſine ſuffragio ſanctorum ſua poſſit vita ſufficere, ac per hoc multo amplius in eis ſuperexſultat miſericordia judicio. Nec tamen ideo putandus eſt quiſquam ſceleratiſſimus nequaquam vita vel bona vel tolerabiliore mutatus, recipi in tabernacula æterna, quoniam obſecutus eſt ſanctis de mammona iniquitatis, id eſt, de pecunia, vel divitiis, quæ male fuerant adquiſitæ; aut etiamſi bene, non tamen veris, ſed quas iniquitas putat eſſe divitias, quoniam neſcit quæ ſint veræ divitiæ, quibus illi abundant, qui & alios recipiunt in æterna tabernacula. Eſt itaque quidam vitæ modus, nec tam malæ, ut his qui eam (*b*) vivunt, nihil proſit ad capeſſendum regnum cælorum largitas eleemoſynarum, quibus etiam juſtorum ſuſtentatur inopia, & fiunt amici qui in tabernacula æterna ſuſcipiant; nec tam bonæ, ut ad tantam beatitudinem adipiſcendam eis ipſa ſufficiat, niſi eorum meritis quos amicos fecerint, miſericordiam conſequantur. (Mirari autem ſoleo etiam apud Virgilium iſtam Domini reperiri ſententiam, ubi ait:
Luca 16. 9. *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut & ipſi recipiant vos in tabernacula æterna*. Cujus
Matth. 10. 41. eſt & illa ſimillima: *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet; & qui recipit juſtum in nomine juſti, mercedem juſti accipiet*. Nam cum Elyſios campos poeta ille deſcriberet, ubi putant habitare animas beatorum, non ſolum ibi poſuit eos, qui propriis meritis ad illas ſedes pervenire potuerunt, ſed
Æneid. 6. adjecit, atque ait, Quique ſui memores alios fecere merendo, id eſt, qui promeruerunt alios, eoſque ſui memores promerendo fecerunt. Prorſus tamquam eis (*c*) dicerent, quod frequentatur ore Chriſtiano, cum ſe cuique ſanctorum humilis quiſque commendat, & dicit, Memor mei eſto: atque ut id eſſe poſſit, promerendo efficit). Sed quis iſte ſit modus, & quæ ſint ipſa peccata, quæ ita impediunt perventionem ad regnum Dei, ut tamen ſanctorum amicorum meritis impetrent indulgentiam, difficillimum eſt invenire, periculoſiſſimum definire. Ego certe uſque ad hoc tempus cum inde ſatagerem ad eorum indaginem pervenire non potui. Et fortaſſis propterea latent, ne ſtudium proficiendi ad omnia peccata cavenda pigreſcat. Quoniam ſi ſcirentur quæ vel qualia ſint delicta, pro quibus etiam permanentibus nec profectu vitæ melioris abſumtis interceſſio ſit inquirenda & ſperanda juſtorum, eis ſecura ſe obvolveret humana ſegnities, nec evolvi talibus implicamentis ullius virtutis expeditione curaret, ſed tantummodo quæreret aliorum meritis liberari, quos amicos ſibi de mammona iniquitatis eleemoſynarum (*d*) largitione feciſſet. Nunc vero dum venialis iniquitatis, etiam ſi perſeveret, ignoratur modus, profecto & ſtudium in meliora proficiendi orationi inſtando vigilantius adhibetur, & faciendi de mammona iniquitatis ſanctos amicos cura non ſpernitur.

6. Verum iſta liberatio quæ fit, ſive ſuis quibuſque orationibus, ſive intercedentibus ſanctis, id agit ut in ignem quiſque non mittatur æternum: non ut cum fuerit miſſus, poſt quantumcumque tempus inde eruatur. Nam & illi qui putant ſic intelligendum eſſe: quod ſcriptum Matth. 13. 8.
eſt, adferre terram bonam uberem fructum, aliam tricenum, aliam ſexagenum, aliam centenum; ut ſancti pro ſuorum diverſitate meritorum, alii tricenos homines liberent, alii ſexagenos, alii centenos: hoc in die judicii futurum ſuſpicari ſolent, non poſt judicium. Qua opinione quidam cum videret homines impunitatem ſibi perverſiſſime pollicentes, eo quod omnes iſto modo ad liberationem pertinere poſſe videantur, elegantiſſime reſpondiſſe perhibetur, bene potius eſſe vivendum, ut inter eos quiſque reperiatur, qui pro aliis interceſſuri ſunt liberandis; ne tam pauci ſint, ut cito ad numerum ſuum vel tricenum, vel ſexagenum, vel centenum unoquoque eorum perveniente, multi remaneant qui erui jam de pœnis illorum interceſſione non poſſint, & in eis inveniatur quiſquis ſibi ſpem fructus alieni temeritate vaniſſima pollicetur. Hæc me reſpondiſſe illis ſuffecerit, qui ſacrarum litterarum, quas communes habemus, auctoritatem non ſpernunt, ſed eas male intelligendo, non quod illæ loquuntur, ſed hoc potius putant futurum eſſe quod ipſi volunt. Hac itaque reſponſione reddita librum, ſicut promiſimus, terminamus.

LI-

(a) Editi, *Superexaltat miſericordia judicium*. Altera veterum quorumdam librorum lectio conſentanea eſt Græco, ἡ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως.

(b) Lov. *ex vivunt*. Editi alii cum MSS. *eam*.
(c) Ita omnes MSS. At editi, *diceret*.
(d) In MSS. *largitate*.

LIBER VIGESIMUS-SECUNDUS.

* Scriptus circiter initium anni 427.

De fine debito Civitatis Dei, hoc eſt, de æterna felicitate Sanctorum. Aſtruitur fides reſurrectionis corporum, & explicatur qualis futura ſit. Tum dicto quid acturi ſint in corporibus immortalibus atque ſpiritalibus Sancti, Opus terminatur.

CAPUT PRIMUM.

De conditione angelorum & hominum.

SICUT in proximo libro ſuperiore promiſimus, iſte hujus totius Operis ultimus diſputationem de Civitatis Dei æterna beatitudine continebit. Quæ non propter ætatis per multa ſæcula longitudinem, tamen quandocumque finiendam, æternitatis nomen accepit: ſed quemadmodum ſcriptum eſt in Evangelio: *Regni ejus non erit finis*. (Lucæ 1. 33.) Nec ita ut aliis moriendo decedentibus, aliis ſuccedentibus oriendo, ſpecies in ea perpetuitatis appareat, ſicut in arbore quæ perenni fronde veſtitur, eadem videtur viriditas permanere, dum labentibus & cadentibus foliis, ſubinde alia quæ naſcuntur, faciem conſervant opacitatis: ſed omnes in ea cives immortales erunt, adipiſcentibus & hominibus, quod numquam ſancti Angeli perdiderunt. Faciet hoc Deus omnipotentiſſimus ejus conditor. Promiſit enim, nec mentiri poteſt; &, quibus fidem hinc quoque faceret, multa ſua, & non promiſſa, & promiſſa jam fecit.

2. Ipſe eſt enim, qui in principio condidit mundum, plenum bonis omnibus viſibilibus atque intelligibilibus rebus, in quo nihil melius inſtituit quam ſpiritus, quibus intelligentiam dedit, & ſuæ contemplationis habiles capacesque ſui præſtitit, atque una ſocietate devinxit, quam ſanctam & ſupernam dicimus Civitatem, in qua res qua ſuſtententur beatique ſint, Deus ipſe illis eſt, tamquam vita victuſque communis. Qui liberum arbitrium eidem intellectuali naturæ tribuit tale, ut ſi vellet, (*a*) deſereret Deum, beatitudinem ſcilicet ſuam, continuo miſeria ſecutura. Qui cum præſciret angelos quoſdam per elationem, qua ipſi ſibi ad beatam vitam ſufficere vellent, tanti boni deſertores futuros, non eis ademit hanc poteſtatem, potentius & melius eſſe judicans etiam de malis bene facere, quam mala eſſe non ſinere. Quæ omnino nulla eſſent, niſi natura mutabilis, quamvis bona, & a ſummo Deo atque incommutabili bono, qui bona omnia condidit, inſtituta, peccando ea ſibi ipſa feciſſet. Quo etiam peccato ſuo teſte convincitur, bonam conditam ſe eſſe naturam. Niſi enim magnum & ipſa, licet non æquale Conditori bonum eſſet profecto deſertio Dei tamquam luminis ſui malum ejus eſſe non poſſet. Nam ſicut cæcitas oculi vitium eſt, & idem ipſum indicat ad lumen videndum oculum eſſe creatum, ac per hoc etiam ipſo vitio ſuo excellentius oſtenditur ceteris membris membrum capax luminis, (non enim alia cauſſa eſſet vitium ejus carere lumine) ita natura quæ fruebatur Deo, optimam ſe inſtitutam docet etiam ipſo vitio, quo ideo miſera eſt, quia non fruitur Deo; qui caſum angelorum voluntarium juſtiſſima pœna ſempiternæ infelicitatis obſtrinxit, atque in eo ſummo bono permanentibus ceteris, ut de ſua ſine fine permanſione certi eſſent, tamquam ipſius præmium permanſionis dedit. Qui fecit hominem ipſum etiam rectum cum eodem libero arbitrio, terrenum quidem animal, ſed cælo dignum, ſi ſuo cohæreret auctori: miſeria ſimiliter, ſi eum deſereret, ſecutura, qualis naturæ hujuſmodi conveniret. Quem ſimiliter cum prævaricatione legis Dei per Dei deſertionem peccaturum eſſe præſciret, nec illi ademit liberi arbitrii poteſtatem, ſimul prævidens, quid boni de malo eſſet ipſe facturus, qui de mortali progenie merito juſteque damnata tantum populum gratia ſua colligit, ut inde ſuppleat, & inſtauret partem, quæ lapſa eſt angelorum; ac ſic illa dilecta & ſuperna Civitas non fraudetur ſuorum numero civium, quin etiam fortaſſis & uberiore lætetur.

CAPUT II.

De æterna Dei & incommutabili voluntate.

1. MULTA enim fiunt a malis quidem contra voluntatem Dei; ſed tantæ eſt ille ſapientiæ tantæque virtutis, ut in eos exitus ſive fines, quos bonos & juſtos ipſe præſcivit, tendant omnia, quæ voluntati ejus videntur adverſa. Ac per hoc cum Deus mutare dicitur voluntatem, ut quibus lenis erat, verbi gratia, reddatur iratus, illi potius quam ipſe mutantur, & eum quodam modo mutatum in his quæ patiuntur inveniunt: ſicut mutatur ſol oculis ſauciatis, & aſper quodam modo ex miti, & ex delectabili moleſtus efficitur, cum ipſe apud ſe ipſum maneat idem qui fuit. Dicitur etiam voluntas Dei, (Voluntas Dei.) quam facit in cordibus obedientium mandatis ejus, de qua dicit Apoſtolus: *Deus eſt enim, qui operatur in* (*b*) *vobis & velle*. (Philip. 2. 13.) Sicut juſtitia Dei, non ſolum qua ipſe juſtus eſt dicitur, ſed illa etiam quam in homine, qui ab illo juſtificatur, facit: ſic & lex ejus vocatur, quæ potius eſt hominum, ſed ab ipſo data. Nam utique homines erant, quibus ait Jeſus, *In lege veſtra ſcriptum eſt*: (Joan. 8. 17.) cum alio loco legamus: (Pſal. 36. 31.)

(a) Ita plures e veteribus libris. Editi vero, *ut ſi vellet deſerere Deum, beatitudinem ſcilicet ſuam, continuo miſeria eſſet ſecutura.*

(b) Sic MSS. At editi, *in nobis & velle. Sicut enim juſtitia* &c.

Lex Dei ejus in corde ipſius. Secundum hanc voluntatem, quam Deus operatur in hominibus, etiam velle dicitur, quod ipſe non vult, ſed ſuos id volentes facit: ſicut dicitur cognoviſſe quod ut cognoſceretur fecit, a quibus ignorabatur. Neque enim dicente Apoſtolo:
Gal.4.9. *Nunc autem cognoſcentes Deum, immo cogniti a Deo*, fas eſt ut credamus, quod eos tunc co-
1.Petr. 1.20. gnoverit Deus præcognitos ante conſtitutionem mundi: ſed tunc cognoviſſe dictus eſt, quod tunc ut cognoſceretur effecit. De his locutionum modis jam & in ſuperioribus libris memini diſputatum. Secundum hanc ergo voluntatem, qua Deum velle dicimus quod alios efficit velle, a quibus futura neſciuntur, multa vult, nec facit.

* Alias Cap.II. 2. * Multa enim volunt fieri ſancti ejus ab illo inſpirata ſancta voluntate, nec fiunt, ſicut orant pro quibuſdam pie ſanctęque, & quod orant non facit, cum ipſe in eis hanc orandi voluntatem ſancto Spiritu ſuo fecerit. Ac per hoc, quando ſecundum Deum volunt & orant ſancti, ut quiſque ſit ſalvus, poſſumus illo modo locutionis dicere, Vult Deus & non facit; ut ipſum
Pſ.113.3. dicamus velle, qui ut velint illi, facit. Secundum illam vero voluntatem ſuam, quæ cum ejus præſcientia ſempiterna eſt, profecto in cælo & in terra omnia quæcumque voluit, non ſolum præterita vel præſentia, ſed etiam futura jam fecit. Verum ante quam veniat tempus, quo voluit ut fieret, quod ante tempora univerſa præſcivit atque diſpoſuit, dicimus, Fiet quando Deus voluerit. Si autem non ſolum tempus quo futurum eſt, verum etiam utrum futurum ſit ignoramus, dicimus, Fiet, ſi Deus voluerit: non quia Deus novam voluntatem, quam non habuit, tunc habebit; ſed quia id quod ex æternitate in ejus immutabili præparatum eſt voluntate, tunc erit.

CAPUT III.

De promiſſione æternæ beatitudinis ſanctorum, & perpetuis ſuppliciis impiorum.

QUAPROPTER, ut cetera tam multa prætercam, ſicut nunc in Chriſto videmus impleri quod promiſit Abrahæ, dicens:
Gen.22.8. *In ſemine tuo benedicentur omnes gentes*: ita quod eidem ſemini ejus promiſit, implebitur,
Iſai.26.19. ubi ait per Prophetam: *Reſurgent qui erant in monumentis*. Et quod ait, *Erit cælum novum &*
Iſai.65.17.&c. *terra nova, & non erunt memores priorum, nec adſcendent in cor ipſorum; ſed lætitiam & exſultationem invenient in ea* (a). *Ecce ego faciam Jeruſalem exſultationem & populum meum lætitiam: & exſultabo in Jeruſalem, & lætabor in populo meo; & ultra non audietur in ea vox fletus*. Et per alium Prophetam, quod prænuntiavit dicens eidem Prophetæ: *In tempore illo* Dan.12.1.&2.
ſalvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit ſcriptus in libro: & multi dormientium in terræ pulvere, ſive, ut quidam interpretati ſunt, *aggere, exſurgent; hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & confuſionem æternam*. Et alio loco per eumdem Prophetam: *Accipient regnum ſan-* Dan.7.18.
cti Altiſſimi, & obtinebunt illud uſque in ſæculum, & uſque in ſæculum ſæculorum. Et paullo poſt: *Regnum*, inquit, *ejus regnum ſempiter-* Ibid.27.
num. Et alia quæ ad hoc pertinentia in libro viceſimo poſui, ſive quæ non poſui, & tamen in eiſdem litteris ſcripta ſunt: venient & hæc, ſicut & iſta venerunt, quæ increduli non putabant eſſe ventura. Idem quippe Deus utraque promiſit, utraque ventura eſſe prædixit, quem perhorreſcunt numina Paganorum, teſte etiam Porphyrio nobiliſſimo philoſopho Paganorum.

CAPUT IV.

Contra ſapientes mundi, qui putant terrena hominum corpora ad cæleſte habitaculum non poſſe transferri.

SED videlicet homines docti atque ſapientes contra vim tantæ auctoritatis, quæ omnia genera hominum, ſicut tanto ante prædixit, in hoc credendum ſperandumque convertit, acute ſibi argumentari videntur adverſus corporum reſurrectionem, & dicere quod in tertio de republica libro a Cicerone commemoratum eſt. Nam cum Herculem & Romulum ex hominibus deos eſſe factos aſſeveraret: Quorum non „
corpora, inquit, ſunt in cælum elata; neque „
enim natura pateretur, ut id quod eſſet e ter- „
ra, niſi in terra maneret. Hæc eſt magna ratio „
ſapientium, quorum Dominus novit cogitatio- Pſ.93.11.
nes, quoniam vanæ ſunt. Si enim animæ tantummodo eſſemus, id eſt, ſine ullo corpore ſpiritus, & in cælo habitantes terrena animalia neſciremus, nobiſque futurum eſſe diceretur, ut terrenis corporibus animandis quodam vinculo mirabili necteremur, nonne multo fortius argumentaremur id credere recuſantes, & diceremus naturam non pati, ut res incorporea ligamento corporeo vinciretur? Et tamen plena eſt terra vegetantibus animis (b) hæc membra terrena, miro ſibi modo connexa & implicita. Cur ergo eodem volente Deo, qui fecit hoc animal, non poterit terrenum corpus in cæleſte corpus adtolli, ſi animus (c) omni, ac per hoc etiam cæleſti, corpore præſtabilior, terreno corpori potuit illigari? An terrena particula tam exigua potuit aliquid cæleſti corpore melius apud ſe tenere, ut ſenſum haberet & vitam, & eam ſentientem atque viventem dedigna-

(a) Editi, *Et ecce*. Particula *Et* abeſt a MSS. & a LXX. Vide ſupra l.20. c.21. n.2.

(b) Editi, *Et tamen plena eſt terra vegetantibus animis, quibus hæc membra terrena miro modo ſunt connexa &c.* Caſtigantur auctoritate veterum librorum, qui non habent *quibus*, nec *ſunt*: ſed omnes ferunt, *miro ſibi modo connexa*.

(c) Vind. Am. & Er. *ſi animus omnia hæc terrena tranſcendens, per hoc etiam cæleſti corpore præſtabilior*. Et poſt octo verſus, loco *qui hoc quod videndo jam viluit*, iidem editi ferunt, *Quid hoc quod providentia Dei multo mirabilius, quam illud quod ab iſtis non creditur, fecit?* minus apte & diſſentientibus MSS.

gnabitur cælum ſuſcipere, aut ſuſceptam non poterit ſuſtinere, cum de re ſentiat & vivat iſta meliore, quam eſt corpus omne cæleſte? Sed ideo nunc non fit, quia nondum eſt tempus quo id fieri voluit, qui hoc quod videndo jam viluit, multo mirabilius quam illud quod ab iſtis non creditur, fecit. Cur enim non vehementius admiramur incorporeos animos cæleſti corpore potiores, terrenis illigari corporibus, quam corpora, licet terrena, ſedibus quamvis cæleſtibus, tamen corporeis ſublimari, niſi quia hoc videre conſuevimus, & hoc ſumus, illud vero nondum ſumus, nec aliquando adhuc vidimus? Nam profecto ſobria ratione conſulta mirabilioris eſſe divini operis reperitur, incorporalibus corporalia quodam modo adtexere, quam licet diverſa, quia illa cæleſtia, iſta terreſtria, tamen corpora & corpora copulare.

CAPUT V.

De reſurrectione carnis, quam quidam mundo credente non credunt.

SED hoc incredibile fuerit aliquando: ecce jam credidit mundus ſublatum terrenum Chriſti corpus in cælum; reſurrectionem carnis & adſcenſionem in ſupernas ſedes, pauciſſimis remanentibus atque ſtupentibus, vel doctis, vel indoctis, jam crediderunt & docti & indocti. Si rem credibilem crediderunt, videant quam ſint ſtolidi, qui non credunt: ſi autem res incredibilis credita eſt, etiam hoc utique incredibile eſt, ſic creditum eſſe, quod incredibile eſt. Hæc igitur duo incredibilia, reſurrectionem ſcilicet noſtri corporis in æternum, & rem tam incredibilem mundum eſſe crediturum,
Matth. idem Deus ante quam vel unum horum fieret,
26. 13. ambo futura eſſe prædixit. Unum duorum incredibilium jam factum videmus, ut quod erat incredibile, crederet mundus: cur id quod reliquum eſt deſperatur, ut etiam hoc veniat, quod incredibile credidit mundus, ſicut jam venit, quod ſimiliter incredibile fuit, ut rem tam incredibilem crederet mundus, quandoquidem hoc utrumque incredibile, quorum videmus unum, alterum credimus, in eiſdem litteris prædictum ſit, per quas credidit mundus? Et ipſe modus quo mundus credidit, ſi conſideretur, incredibilior invenitur. Ineruditos liberalibus diſciplinis; & omnino, quantum ad iſtorum doctrinas adtinet, impolitos, non peritos grammatica, non armatos dialectica, non rhetorica inflatos, piſcatores Chriſtus cum retibus fidei ad mare hujus ſæculi pauciſſimos miſit, atque ita & ex omni genere tam multos piſces, & tanto mirabiliores, quanto rariores etiam ipſos philoſophos cepit. Duobus illis incredibilibus, ſi placet, immo quia placere debet, addamus hoc tertium. Jam ergo tria ſunt incredibilia, quæ tamen facta ſunt. Incredibile eſt Chriſtum reſurrexiſſe in carne, & in cælum adſcendiſſe cum carne: incredibile eſt mundum rem tam incredibilem credidiſſe: incredibile eſt homines ignobiles, (a) infimos, pauciſſimos, imperitos rem tam incredibilem, tam efficaciter mundo, & in illo etiam doctis perſuadere potuiſſe. Horum trium incredibilium primum nolunt iſti, cum quibus agimus, credere; ſecundum coguntur & cernere; quod non inveniunt unde ſit factum, ſi non credunt tertium. Reſurrectio certe Chriſti, & in cælum cum carne in qua reſurrexit adſcenſio, toto jam mundo prædicatur & creditur: ſi credibilis non eſt, unde toto terrarum orbe jam credita eſt? Si multi nobiles, ſublimes, docti eam ſe vidiſſe dixerunt, & quod viderunt, diffamare curarunt, eis mundum credidiſſe non mirum eſt; ſed iſtos adhuc credere nolle perdurum eſt: ſi autem ut verum eſt, paucis, obſcuris, minimis, indoctis eam ſe vidiſſe dicentibus & ſcribentibus credidit mundus, cur pauci obſtinatiſſimi, qui remanſerunt, ipſi mundo jam credenti adhuc uſque non credunt? Qui propterea numero exiguo ignobilium, infimorum, imperitorum hominum credidit, quia in tam contemtibilibus teſtibus multo mirabilius divinitas ſe ipſa perſuaſit. Eloquia namque perſuadentium, quæ dicebant, mira fuerunt facta, non verba. Qui enim Chriſtum in carne reſurrexiſſe, & cum illa in cælum adſcendiſſe non viderant, id ſe vidiſſe narrantibus, non loquentibus tantum, ſed etiam mirifica facientibus ſigna credebant. Homines quippe, quos unius, vel ut multum, duarum linguarum fuiſſe noverant, repente linguis omnium gentium lo- Act. 2.
quentes mirabiliter audiebant. Claudum ab Ibidem
uberibus matris ad eorum verbum in Chriſti 3. & 4.
nomine poſt quadraginta annos incolumem conſtitiſſe; ſudaria de corporibus eorum ablata ſanandis profuiſſe languentibus; in via qua fuerant tranſituri poſitos in ordine innumerabiles morbis variis laborantes, ut ambulantium ſuper eos umbra tranſiret, continuo ſalutem ſolere recipere; & alia multa ſtupenda in Chriſti nomine per eos facta (b), poſtremo etiam mortuos reſurrexiſſe cernebant. Quæ ſi, ut leguntur, geſta eſſe concedunt, ecce tot incredibilia tribus illis incredibilibus addimus; & ut credatur unum incredibile, quod de carnis reſurrectione atque in cælum adſcenſione dicitur, multorum incredibilium teſtimonia tanta congerimus, & nondum ad credendum horrenda duritia incredulos flectimus. Si vero per Apoſtolos Chriſti, ut eis crederetur, reſurrectionem atque adſcenſionem prædicantibus Chriſti, etiam iſta miracula facta eſſe non credunt, hoc nobis unum grande miraculum ſufficit, quod eam terrarum orbis ſine ullis miraculis credidit.

(a) Nonnulli MSS. cum Vind. Am. Er. *infirmos*: & infra loco *infimorum*, habent *infirmorum*.

(b) Sic MSS. At Vind. Am. & Er. *facta ſunt ſigna*. Lov. *facta ſigna*: omiſſo *ſunt*.

CAPUT VI.

Quod Roma conditorem ſuum Romulum diligendo deum fecerit, Eccleſia autem Chriſtum Dominum credendo dilexerit.

1. RECOLAMUS etiam hoc loco illud quod de Romuli credita divinitate Tullius admiratur. Verba ejus ut ſcripta ſunt, inſeram: Magis eſt, inquit, in Romulo admirandum, quod ceteri qui dii ex hominibus facti eſſe dicuntur, minus eruditis hominum ſæculis fuerunt, ut fingendi (a) proclivior eſſet ratio, cum imperiti facile ad credendum impellerentur. Romuli autem ætatem minus his (b) ſexcentis annis jam inveteratis litteris atque doctrinis, (c) omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore ſublato fuiſſe cernimus. Et paullo poſt de eodem Romulo ita loquitur, quod ad hunc pertinet ſenſum: Ex quo intelligi poteſt, inquit, permultis annis ante Homerum fuiſſe, quam Romulum, ut jam doctis hominibus ac temporibus ipſis eruditis ad fingendum vix quidquam eſſet loci. Antiquitas enim recepit fabulas, fictas etiam nonnumquam inconditę. Hæc ætas autem jam exculta præſertim eludens omne quod fieri non poteſt reſpuit. Unus e numero doctiſſimorum hominum, idemque eloquentiſſimus omnium M. Tullius Cicero, propterea dicit divinitatem Romuli mirabiliter creditam, quod erudita jam tempora fuerunt, quæ falſitatem non reciperent fabularum. Quis autem Romulum deum niſi Roma credidit, atque id parva & incipiens? Tum deinde poſteris ſervare fuerat neceſſe quod acceperant a majoribus, ut cum iſta ſuperſtitione in lacte quodam modo matris ebibita creſceret civitas, atque ad tam magnum perveniret imperium, ut ex ejus faſtigio velut ex altiore quodam loco alias quoque gentes, quibus dominaretur, hac ſua opinione perfunderet; ut non quidem crederent, ſed tamen dicerent deum Romulum, ne civitatem, cui ſerviebant, de conditore ejus offenderent, aliter eum nominando quam Roma; quæ id non amore quidem hujus erroris, ſed tamen amoris errore crediderat. Chriſtus autem quamquam ſit cæleſtis & ſempiternæ conditor Civitatis, non tamen eum, quoniam ab illo condita eſt, Deum credidit: ſed ideo potius eſt condenda, quia credidit. Roma conditorem ſuum jam conſtructa & dedicata tamquam deum coluit in templo: hæc autem Jeruſalem conditorem ſuum Deum Chriſtum, ut conſtrui poſſet & dedicari, poſuit in fidei fundamento. Illa illum amando eſſe deum credidit, iſta iſtum Deum eſſe credendo amavit. Sicut ergo præceſſit unde amaret illa, & de amato jam libenter etiam falſum bonum crederet: ita præceſſit unde iſta crederet, ut recta fide, non temere quod falſum, ſed quod verum erat amaret. Exceptis enim tot & tantis miraculis, quæ perſuaſerunt Deum eſſe Chriſtum, prophetiæ quoque divinæ fide digniſſimæ præceſſerunt, quæ in illo, non ſicut a patribus adhuc creduntur implendæ, ſed jam demonſtrantur impletæ. De Romulo autem quia condidit Romam, in eaque regnavit, auditur, legiturve quod factum eſt, non quod (d) ante fuerat prophetatum: ſed quod ſit receptus in deos, creditum tenent litteræ, non factum docent. Nullis quippe rerum mirabilium ſignis id ei vere proveniſſe monſtratur. Lupa quippe illa (e) nutrix, quod videtur quaſi magnum exſtitiſſe portentum, quale aut quantum eſt ad demonſtrandum deum? Certe enim etſi non meretrix lupa fuit illa, ſed beſtia, cum commune fuerit ambobus, frater tamen ejus non habetur deus. Quis autem prohibitus eſt, aut Romulum, aut Herculem, aut alios tales homines deos dicere, & mori maluit, quam non dicere? Aut vero aliqua gentium coleret inter deos ſuos Romulum, niſi Romani nominis metus cogeret? Quis porro numeret, quam multi quantalibet ſævitia crudelitatis occidi, quam Chriſtum Deum negare maluerunt? Proinde metus quamlibet levis indignationis, quæ ab animis Romanorum, ſi non fieret, poſſe putabatur exſiſtere, compellebat aliquas civitates poſitas ſub jure Romano tamquam deum colere Romulum: a Chriſto autem Deo non ſolum colendo, veram etiam confitendo, tantam per orbem terræ Martyrum multitudinem metus (f) revocare non potuit, non levis offenſionis animorum, ſed immenſarum variarumque pœnarum, & ipſius mortis, quæ plus ceteris formidatur. Neque tunc Civitas Chriſti, quamvis adhuc peregrinaretur in terris, & haberet tamen magnorum agmina populorum, adverſus impios perſecutores ſuos pro temporali ſalute pugnavit; ſed potius ut obtineret æternam, non repugnavit. Ligabantur, includebantur, cædebantur, torquebantur, urebantur, laniabantur, trucidabantur, & multiplicabantur. Non erat eis pro ſalute pugnare, niſi ſalutem pro Salvatore contemnere.

2. Scio in libro Ciceronis tertio, niſi fallor, de republica, diſputari, nullum bellum ſuſci-

pi a

(a) In MSS. *proclivis*.

(b) Hoc non de ſe ſuiſve temporibus Cicero, qui anno ab urbe condita circiter ſeptingenteſimo ſcribebat, ſed de Scipione Africano minore & Lælio dixit, quos diſſerentes illis de republica libris inducebat, ex dictis ſupra lib. 2. c. 21. Porro Scipio floruiſſe fertur a ſexcenteſimo ad ſexcenteſimum vigeſimum Urbis conditæ, Lelius autem anno ſexcenteſimo-ſeptimo conſulatum geſſiſſe traditur.

(c) In MSS. *omnium que*.

(d) Ex veteribus libris alii habent, *ante quam fieret*: alii, *ante fieret*.

(e) Hic editi addunt, *fratrum duorum*, & poſt tres verſus, ad verba *cum commune fuerit ambobus*, habent *cum fratribus portentum commune fuerit ambobus*.

(f) Editi Vind. Am. & Er. nulla freti veterum codicum auctoritate, *metus ullus aut error revocare non potuit, blanditiæ nullæ, promiſſio nulla demovit, ſed nec facultatum violenta ſubtractio, nec acerbitas univerſarum variarumque pœnarum, & ipſius mortis* &c.

pi a civitate optima, niſi aut pro fide, aut pro ſalute. Quid autem dicat pro ſalute, vel intelligi quam ſalutem velit, alio loco demon-
» ſtrans. Sed his pœnis, inquit, quas etiam ſtul-
» tiſſimi ſentiunt, egeſtate, exilio, vinculis, ver-
» beribus, elabuntur ſæpe privati, oblata mortis
» celeritate. Civitatibus autem mors ipſa pœna
» eſt, quæ videtur a pœna ſingulos vindicare. De-
» bet enim conſtituta ſic eſſe civitas, ut æterna
» ſit. Itaque nullus interitus eſt reipublicæ natu-
» ralis, ut hominis, in quo mors non modo ne-
» ceſſaria eſt, verum etiam optanda perſæpe. Ci-
» vitas autem cum tollitur, deletur, extingui-
» tur: ſimile eſt quodam modo (ut magnis par-
» va conferamus) ac ſi omnis hic mundus inter-
» eat & concidat. Hoc ideo dixit Cicero, quia mundum non interiturum cum Platonicis ſentit. Conſtat ergo eum pro ea ſalute bellum voluiſſe ſuſcipi a civitate, qua fit ut maneat hic civitas, ſicut dicit æterna, quamvis morientibus & naſcentibus ſingulis, ſicut perennis eſt opacitas oleæ vel lauri, atque hujuſmodi ceterarum arborum, ſingulorum lapſu ortuque foliorum. Mors quippe, ut dicit, non hominum ſingulorum, ſed univerſæ pœna eſt civitatis, quæ a pœna plerumque ſingulos vindicat. Unde merito quæritur, utrum recte fecerint * Saguntini, quando univerſam ſuam civitatem interire maluerunt, quam fidem frangere, qua cum ipſa Romana republica tenebantur: in quo ſuo facto laudantur ab (*a*) hominibus terrenæ reipublicæ civibus. Sed quomodo huic diſputationi poſſent obedire, non video, ubi dicitur nullum ſuſcipiendum eſſe bellum, niſi aut pro fide, aut pro ſalute: nec dicitur, ſi in unum ſimul periculum ita duo iſta concurrerint, ut teneri alterum ſine alterius amiſſione non poſſit, quid ſit potius eligendum. Profecto enim Saguntini ſi ſalutem eligerent, fides eis fuerat deſerenda: ſi fides tenenda, amittenda utique ſalus, ſicut & factum eſt. Salus autem Civitatis Dei talis eſt, ut cum fide ac per fidem teneri, vel potius adquiri poſſit; fide autem perdita, ad eam quiſque venire non poſſit. Quæ cogitatio firmiſſimi ac patientiſſimi cordis, tot ac tantos Martyres fecit, qualem ne unum quidem habuit, vel habere potuit, quando eſt deus creditus Romulus.

* V. ſupra l. 3. cap. 20.

CAPUT VII.

Quod ut mundus in Chriſtum crederet virtutis fuerit divinæ, non perſuaſionis humanæ.

SED valde ridiculum eſt, de Romuli falſa divinitate, cum de Chriſto loquimur, facere mentionem. Veruntamen cum ſexcentis ferme annis ante (*b*) Ciceronem Romulus fuerit, atque illa ætas jam fuiſſe doctrinis dicatur excul-ta, ut quod fieri non poteſt, omne (*c*) reſpueret: quanto magis poſt ſexcentos annos ipſius tempore Ciceronis, maximeque poſtea ſub Auguſto atque Tiberio eruditioribus utique temporibus, reſurrectionem carnis Chriſti atque in cælum adſcenſionem, tamquam id quod fieri non poteſt, mens humana ferre non poſſet, eludenſque ab auribus cordibuſque reſpueret, niſi eam fieri potuiſſe, atque factam eſſe divinitas ipſius veritatis, vel veritas divinitatis, & conteſtantia miraculorum ſigna monſtrarent; ut terrentibus & contradicentibus tam multis tamque magnis perſecutionibus, præcedens in Chriſto, deinde ad novum ſæculum in ceteris ſecutura reſurrectio atque immortalitas carnis & fideliſſime crederetur, & prædicaretur intrepide, & per orbem terræ pullulatura fecundius cum Martyrum ſanguine sereretur. Legebantur enim præconia (*d*) præcedentia Prophetarum, concurrebant oſtenta virtutum, & perſuadebatur veritas nova conſuetudini, non contraria rationi, donec orbis terræ qui perſequebatur furore, (*e*) ſequeretur fide.

CAPUT VIII.

De miraculis, quæ ut mundus in Chriſtum crederet facta ſunt, & fieri mundo credente non deſinunt.

1. CUR, inquiunt, nunc illa miracula, quæ prædicatis facta eſſe, non fiunt? Poſſem quidem dicere, neceſſaria fuiſſe priusquam crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus. Quiſquis adhuc prodigia ut credat inquirit, magnum eſt ipſe prodigium, qui mundo credente non credit. Verum hoc ideo dicunt, ut nec tunc illa miracula facta fuiſſe credantur. Unde ergo tanta fide Chriſtus uſquequaque cantatur in cælum cum carne ſublatus? Unde temporibus eruditis, & omne quod fieri non poteſt reſpuentibus, ſine ullis miraculis nimium mirabiliter incredibilia credidit mundus? An forte credibilia fuiſſe, & ideo credita eſſe dicturi ſunt? Cur ergo ipſi non credunt? Brevis eſt igitur noſtra complexio: Aut (*f*) incredibilis rei, quæ non videbatur, alia incredibilia, quæ tamen fiebant & videbantur, fecerunt fidem; aut certe res ita credibilis, ut nullis quibus perſuaderetur miraculis indigeret, iſtorum nimiam redarguit infidelitatem. Hoc ad refellendos vaniſſimos dixerim. Nam facta eſſe multa miracula, quæ atteſtarentur illi uni grandi ſalubrique miraculo, quo Chriſtus in cælum cum carne in qua reſurrexit, adſcendit, negare non poſſumus. In eiſdem quippe veraciſſimis libris cuncta conſcripta ſunt, & quæ facta ſunt, & propter quod credendum facta ſunt. Hæc, ut fidem facerent, innotuerunt; hæc per fidem, quam fecerunt, multo

(a) Vind. Am. Er. & prope omnes MSS. *ab omnibus*.
(b) Ludovicus Vives legendum putat *ante Scipionem*, nempe Æmilianum, qui inducitur diſſerens in libris de republica. Lovanienſes ejus conjecturam ſecuti locum emendare tentant, ſed repugnantibus editis aliis & omnibus MSS.
(c) Editi, *omne eludens*: Abeſt *eludens* a MSS.
(d) Vind. Am. Er. & plures MSS. *præcedentium*.
(e) Ita veteres libri. Editi autem, *proſequeretur fide*.
(f) Sic MSS. At Editi, *incredibili rei*.

Digitized by Google

multo clarius innoteſcunt. Leguntur quippe in populis, ut credantur; nec in populis tamen niſi credita legerentur. Nam etiam nunc fiunt miracula in ejus nomine, ſive per ſacramenta ejus, ſive per orationes vel memorias ſanctorum ejus; ſed non eadem claritate illuſtrantur, ut tanta quanta illa gloria diffamentur. Canon quippe ſacrarum litterarum, quem (a) definitum eſſe oportebat, illa facit ubique recitari, & memoriæ cunctorum inhærere populorum: hæc autem ubicumque fiunt, ibi ſciuntur vix a tota ipſa civitate vel quocumque commanentium loco. Nam plerumque etiam ibi pauciſſimi ſciunt, ignorantibus ceteris, maxime ſi magna ſit civitas; & quando alibi aliiſque narrantur, non tanta ea commendat auctoritas, ut ſine difficultate vel dubitatione credantur, quamvis Chriſtianis fidelibus a fidelibus indicentur.

Cæcus illuminatus.

2. Miraculum quod Mediolani factum eſt, cum illic eſſemus, quando illuminatus eſt cæcus, ad multorum notitiam potuit perveniſſe, quia & grandis eſt civitas, & ibi erat tunc Imperator, & immenſo populo teſte res geſta eſt, concurrente ad corpora martyrum Protaſii & Gervaſii: quæ cum laterent, & penitus neſcirentur, *epiſcopo Ambroſio per ſomnium revelata reperta ſunt; ubi cæcus ille depulſis veteribus tenebris diem vidit.

* V. lib. 9. Confeſſ. c. 7.

Innocentius.

3. Apud Carthaginem autem quis novit, præter admodum pauciſſimos, ſalutem, quæ facta eſt Innocentio Exadvocato vicariæ præfecturæ, ubi nos interfuimus, & oculis adſpeximus noſtris? Venientes enim de transmarinis, me & fratrem meum Alypium, nondum quidem clericos, ſed jam Deo ſervientes, ut erat cum tota domo ſua religioſiſſimus, ipſe ſuſceperat, & apud eum tunc habitabamus. Curabatur a medicis: (b) fiſtulas, quas numeroſas atque perplexas habuit in poſteriore atque ima corporis parte, jam ſecuerant ei, & artis ſuæ cetera medicamentis agebant. Paſſus autem fuerat in ſectione illa & diuturnos & acerbos dolores. Sed unus inter multos ſinus feſellerat medicos, atque ita latuerat, ut eum non tangerent, quem ferro aperire debuerant. Denique ſanatis omnibus quæ aperta curabant, iſte remanſerat ſolus, cui fruſtra impendebatur labor. Quas moras ille ſuſpectas habens, multumque formidans ne iterum ſecaretur, quod ei prædixerat alius medicus domeſticus ejus, quem non admiſerant illi, ut ſaltem videret, cum primum ſectus eſt, quomodo id facerent, iratuſque illum domo abjecerat, vixque receperat, erupit, atque ait, Iterum me ſecturi eſtis? Ad illius, quem noluiſtis eſſe præſentem, verba venturus ſum? Irridere illi medicum imperitum, metumque hominis bonis verbis promiſſionibuſque lenire. Præterierunt & alii dies plurimi, nihilque proficiebat omne quod fiebat. Medici tamen in ſua pollicitatione perſiſtebant, non ſe illum ſinum ferro, ſed medicamentis eſſe clauſuros. Adhibuerunt & alium grandævum jam medicum, ſatiſque in illa arte laudatum (adhuc enim vivebat) Ammonium, qui loco inſpecto, idem quod illi ex eorum diligentia peritiaque promiſit. Cujus ille factus auctoritate ſecurus, domeſtico ſuo medico, qui futuram prædixerat aliam ſectionem, faceta hilaritate, velut jam ſalvus, illuſit. Quid plura? Poſtea tot dies inaniter conſumti tranſierunt, ut feſſi atque confuſi faterentur eum niſi ferro nullo modo poſſe ſanari. Expavit, expalluit nimio timore turbatus: atque ubi ſe collegit, farique potuit, abire illos juſſit, & ad ſe amplius non accedere, nec aliud occurrit fatigato lacrimis & illa jam neceſſitate conſtricto, niſi ut adhiberet Alexandrinum quemdam, qui tunc chirurgus mirabilis habebatur, ut ipſe faceret quod ab illis fieri nolebat iratus. Sed poſtea quam venit ille, laboremque illorum in cicatricibus ſicut artifex vidit, boni viri functus officio, perſuaſit homini ut illi potius qui in eo tantum laboraverant, quantum ipſe inſpiciens mirabatur, curationis ſuæ fine fruerentur, adjiciens quod re vera niſi ſectus eſſet, ſalvus eſſe non poſſet; ſed valde abhorrere a ſuis moribus, ut hominibus quorum artificioſiſſimam operam, induſtriam, diligentiam admirans in cicatricibus ejus videret, propter exiguum quod remanſit, palmam tanti laboris auferret. Redditi ſunt animo ejus, & placuit ut eodem Alexandrino aſſiſtente ipſi ſinum illum ferro, qui jam conſenſu omnium aliter inſanabilis putabatur, aperirent. Quæ res dilata eſt in conſequentem diem. Sed cum abiiſſent illi, ex mærore nimio domini tantus eſt in domo illa exortus dolor, ut tamquam funeris planctus vix comprimeretur a nobis. Viſitabant eum quotidie ſancti viri, epiſcopus tunc Uzalenſis, beatæ memoriæ Saturninus, & presbyter (c) Geloſus, ac diaconi Carthaginienſis Eccleſiæ: in quibus erat, & ex quibus ſolus eſt nunc in rebus humanis, jam epiſcopus cum honore a nobis debito nominandus Aurelius, cum quo recordantes mirabilia (d) opera Dei, de hac re ſæpe collocuti ſumus, eumque valde meminiſſe, quod commemoramus, invenimus. Qui eum cum, ſicut ſolebant, veſpere viſitarent, rogavit eos miſerabilibus lacrimis, ut mane dignarentur eſſe præſentes ſuo funeri potius quam dolori. Tantus enim eum metus ex prioribus invaſerat pœnis, ut ſe inter medicorum manus non dubitaret eſſe moriturum. Conſolati ſunt eum illi, & hortati ut in Deo fideret,

(a) Editi veteribus libris diſſentientes, *diffamatum*.

(b) Editi, *Curabatur a medicis propter fiſtulas*: & infra, *jam ſecuerant eum*. At MSS. omnes omittunt *propter*: & ex iis quidam habent, *jam ſecuerant ei*; alii longe plures, *eum*.

(c) Pleriſque MSS. *Guloſus*.

(d) Plerique MSS. *mirabilia operum Dei*.

ret, ejuſque voluntatem viriliter ferret. Inde ad orationem ingreſſi ſumus: ubi nobis ex more genua figentibus, atque incumbentibus terræ, ille ſe ita projecit, tamquam fuiſſet aliquo impellente graviter proſtratus, & cœpit orare: quibus modis quo affectu, quo motu animi, quo fluvio lacrimarum, quibus gemitibus atque ſingultibus ſuccutientibus omnia membra ejus & pæne intercludentibus ſpiritum, quis ullis explicet verbis? Utrum orarent alii, nec in hæc eorum averteretur intentio, neſciebam. Ego tamen prorſus orare non poteram: hoc tantummodo breviter in corde meo dixi, Domine quas tuorum preces exaudis, ſi has non exaudis? Nihil enim mihi videbatur addi jam poſſe, niſi ut exſpiraret orando. Surreximus, & accepta ab Epiſcopo benedictione diſceſſimus; rogante illo ut mane adeſſent, illis ut æquo animo eſſet hortantibus. Illuxit dies qui metuebatur, aderant ſervi Dei, ſicut ſe adfuturos eſſe promiſerant: ingreſſi ſunt medici, parantur omnia quæ hora illa poſcebat, tremenda ferramenta proferuntur, adtonitis ſuſpenſiſque omnibus. Eis autem quorum erat major auctoritas, defectum animi ejus conſolando erigentibus, ad manus ſecturi membra in lectulo componuntur, ſolvuntur nodi ligamentorum, nudatur locus, inſpicit medicus, & ſecandum illum ſinum armatus atque intentus inquirit. Scrutatur oculis, digitiſque contrectat; tentat denique modis omnibus: invenit firmiſſimam cicatricem. Jam illa lætitia & laus atque gratiarum actio miſericordi & omnipotenti Deo, quæ fuſa eſt ore omnium lacrimantibus gaudiis, non eſt committenda meis verbis: cogitetur potius, quam dicatur.

Innocentia. 4. In eadem Carthagine Innocentia religioſiſſima femina, de primariis ipſius civitatis, in mamilla cancrum habebat: rem, ſicut medici dicunt, nullis medicamentis ſanabilem. Aut ergo præcidi ſolet, & a corpore ſeparari membrum ubi naſcitur: aut ut aliquanto homo (*a*) diutius vivat, tamen inde morte quamlibet tardius adfutura, ſecundum Hippocratis, ut ferunt, ſententiam omnis eſt omittenda curatio. Hoc illa a perito medico & ſuæ domui familiariſſimo acceperat, & ad ſolum Deum ſe orando converterat. Admonetur in ſomnis appropinquante Paſcha, ut in parte feminarum obſervanti ad baptiſterium, quæcumque illi baptizata primitus occurriſſet, ſignaret ei locum ſigno (*b*) Chriſti: fecit, & confeſtim ſanitas conſecuta eſt. Medicus ſane qui ei dixerat, ut nihil curationis adhiberet, ſi paullo diutius vellet vivere, cum inſpexiſſet eam poſtea, & ſaniſſimam comperiſſet, quam prius habere illud malum tali inſpectione cognoverat, quæſivit ab ea vehementer quid adhibuiſſet (*c*); cupiens, quantum intelligi datur, noſſe medicamentum, quo Hippocratis definitio vinceretur. Cumque ab ea quid factum eſſet audiſſet, voce velut contemnentis & vultu, ita ut illa metueret, ne aliquod contumelioſum verbum proferret in Chriſtum, religioſa urbanitate reſpondiſſe fertur: Putabam, inquit, magnum aliquid te mihi fuiſſe dicturam. Atque illa jam exhorreſcente, mox addidit, Quid grande fecit Chriſtus ſanare cancrum, qui quatriduanum mortuum ſuſcitavit? *Joan. 11.* Hoc ego cum audiſſem, & vehementer ſtomacharer, in illa civitate atque in illa perſona, non utique obſcura, factum tam ingens miraculum ſic latere, hinc eam & admonendam, & pæne objurgandam putavi. Quæ cum mihi reſpondiſſet non ſe inde tacuiſſe; quæſivi ab eis, quas forte tunc matronas amiciſſimas ſecum habebat, utrum hoc antea ſeiſſent. Reſponderunt ſe omnino neſciſſe. Ecce, inquam, quomodo non taces, ut nec iſtæ audiant, quæ tibi tanta familiaritate junguntur. Et quia breviter ab ea quæſiveram, feci ut illis audientibus multumque mirantibus & glorificantibus Deum, totum ex ordine, quemadmodum geſtum fuerit, indicaret.

5. (*d*) Medicum quemdam podagrum in eadem urbe, qui cum dediſſet nomen ad baptiſmum, & pridie quam baptizaretur, in ſomnis a pueris nigris (*e*) cirratis, quos intelligebat dæmones, baptizari eodem anno prohibitus fuiſſet, eiſque non obtemperans, etiam conculcantibus pedes ejus in dolorem acerrimum, qualem numquam expertus eſt, (*f*) iſſet, magiſque eos vincens lavacro regenerationis, ut voverat, ablui non diſtuliſſet, in baptiſmate ipſo non ſolum dolore, quo ultra ſolitum cruciabatur, verum etiam podagra caruiſſe, nec amplius, cum diu poſtea vixiſſet, pedes doluiſſe quis novit? Nos tamen novimus, & pauciſſimi fratres ad quos id potuit pervenire. Medicus podager.

6. (*g*) Ex mimo quidam Curubitanus, non ſolum a paralyſi, verum etiam ab informi pondere genitalium, cum baptizaretur, ſalvus effectus eſt, & liberatus utraque moleſtia, tamquam mali nihil habuiſſet in corpore, de fonte regenerationis adſcendit. Quis hoc præter Curubim novit, & præter rariſſimos aliquos qui hoc ubicumque audire potuerunt? Nos autem Curubitanus.

cum

(a) Ita MSS. At Editi Vind. Am. Er. *aut ut aliquanto homo quietius vivat, fomentis eſt peſtis mitiganda frequentibus. Nam ut inde mortem quantumlibet tardius adfuturam conſidamus, ſecundum Hippocratis, ut fertur, ſententiam* &c. Lov. *aut ut aliquanto homo diutius vivat, nam inde mortem quantumlibet tardius adfuturam, ſecundum Hippocratis* &c.

(b) Vind. Am. & Er. *ſigno crucis Chriſti.*

(c) Editi, *adhibuiſſet curationis.* Abeſt *curationis* a MSS.

(d) Vind. Am. Er. & quinque MSS. *Mendicum.*

(e) Vind. Am. Er. *curatis*. At Lov. & MSS. *cirratis*: id eſt crinitis. Nam cirros capitis crines interpretatur Nonius. Martial. lib. 9. epig. 30. *Nec matutini cirrata caterva magiſtri.*

(f) Vind. Am. & aliquot MSS. *aſtitiſſet.*

(g) In editis pro *Ex mimo*, habent *e vicino*: idque ſuperioribus ita conjunctum, *ad quos id potuit pervenire e vicino.*

Digitized by Google

cum hoc comperiſſemus, jubente ſancto epiſcopo Aurelio, etiam ut veniret Carthaginem fecimus: quamvis a talibus prius audierimus, de quorum fide dubitare non poſſemus.

Heſperius.

7. Vir Tribunitius Heſperius (a) apud nos eſt, habet in territorio Fuſſalenſi fundum (b) Zubedi appellatum, ubi cum afflictione animalium & ſervorum ſuorum domum ſuam ſpirituum malignorum vim noxiam perpeti comperiſſet, rogavit noſtros, me abſente, Presbyteros, ut aliquis eorum illo pergeret, cujus orationibus cederent. Perrexit unus, obtulit ibi ſacrificium corporis Chriſti, orans quantum potuit, ut ceſſaret illa vexatio: Deo protinus miſerante ceſſavit. Acceperat autem ab amico ſuo terram ſanctam de Jeroſolymis allatam, ubi ſepultus Chriſtus die tertio reſurrexit; eamque ſuſpenderat in cubiculo ſuo, ne quid mali etiam ipſe pateretur. At ubi domus ejus ab illa infeſtatione purgata eſt, quid de illa terra fieret, cogitabat; quam diutius in cubicolo ſuo reverentiæ cauſſa habere nolebat. Forte accidit, ut ego & collega tunc meus epiſcopus (c) Synitenſis eccleſiæ Maximinus in proximo eſſemus: ut veniremus rogavit, & venimus. Cumque nobis omnia retuliſſet, etiam hoc petivit, ut infoderetur alicubi, atque ibi orationum locus fieret, ubi etiam poſſent Chriſtiani ad celebranda quæ Dei ſunt congregari. Non reſtitimus: factum eſt. Erat ibi juvenis paralyticus ruſticanus: hoc audito petivit a parentibus ſuis, ut illum ad eum locum ſanctum non cunctanter adferrent. Quo cum fuiſſet allatus, oravit, atque inde continuo pedibus ſuis ſalvus abſceſſit.

Juvenis paralyticus.

8. Victoriana dicitur villa, ab Hippone regio minus triginta millibus abeſt. Memoria Martyrum ibi eſt. Mediolanenſium Protaſii & Gervaſii. Portatus eſt eo quidam adoleſcens, qui cum die medio tempore æſtatis equum ablueret in fluminis gurgite, dæmonem incurrit. Ibi cum jaceret vel morti proximus, vel ſimillimus mortuo, ad veſpertinos illuc hymnos & orationes cum ancillis ſuis & quibuſdam ſanctimonialibus ex more domina poſſeſſionis intravit; atque hymnos cantare cœperunt. Qua voce ille quaſi percuſſus, excuſſus eſt: & cum terribili fremitu altare apprehenſum movere non audens ſive non valens, tamquam eo fuerit alligatus, aut affixus, tenebat: & cum grandi ejulatu parci ſibi rogans, confitebatur ubi adoleſcentem, & quando, & quomodo invaſerit. Poſtremo ſe exiturum eſſe denuntians, membra ejus ſingula nominabat, quæ ſe amputaturum exiens minabatur: atque inter hæc verba diſceſſit ab homine. Sed oculus ejus in maxillam fuſus, tenui venula ab interiore quaſi radice pendebat, totumque ejus medium, quod nigellum fuerat, albicaverat. Quo viſo qui aderant, (concurrerant autem etiam alii vocibus ejus acciti, & ſe omnes in orationem pro illo ſtraverant) quamvis eum ſana mente ſtare gauderent, rurſus tamen propter oculum ejus contriſtati, medicum quærendum eſſe dicebant. Ibi maritus ſororis ejus, qui eum illo detulerat, Potens eſt, inquit, Deus ſanctorum orationibus, qui fugavit dæmonem, lumen reddere. Tunc, ſicut potuit, oculum lapſum atque pendentem, loco ſuo revocatum ligavit (d) orario: nec niſi poſt ſeptem dies putavit eſſe ſolvendum. Quod cum feciſſet, ſaniſſimum invenit. Sanati ſunt illic & alii, de quibus dicere longum eſt.

Protaſius & Gervaſius martyres.

Adoleſcens a dæmone liberatur.

9. Hipponenſem quamdam virginem ſcio, cum ſe oleo perunxiſſet, cui pro illa orans Presbyter inſtillaverat lacrimas ſuas, mox a dæmonio fuiſſe ſanatam. Scio etiam Epiſcopum ſemel pro adoleſcente, quem non vidit, oraſſe, illumque illico dæmone caruiſſe.

Hipponenſis virgo.

10. Erat quidam ſenex Florentius Hipponenſis noſter, homo religioſus & pauper, ſartoris ſe arte paſcebat, caſulam perdiderat, & unde ſibi emeret non habebat: ad Viginti Martyres, quorum Memoria apud nos eſt celeberrima, clara voce, ut veſtiretur, oravit. Audierunt eum adoleſcentes, qui forte aderant irriſores; eumque diſcedentem exagitantes proſequebantur; quaſi (e) a Martyribus quinquagenos (f) folles, unde veſtimentum emeret, petiviſſet. At ille tacitus ambulans, ejectum grandem piſcem palpitantem vidit in litore, eumque illis faventibus atque adjuvantibus apprehendit, & cuidam coquo (g) Catoſo nomine, bene Chriſtiano, ad coquinam conditariam, indicans quid geſtum ſit, trecentis follibus vendidit lanam comparare inde diſponens, ut uxor ejus quomodo poſſet, ei quo indueretur, efficeret. Sed coquus concidens piſcem, anulum aureum in ventriculo ejus invenit, moxque miſeratione flexus, & religione perterritus, homini eum reddidit, dicens: Ecce quomodo Viginti Martyres te veſtierunt.

Florentius ſartor.

11. Ad

(a) Editi, *qui apud nos eſt*. Abeſt *qui* a MSS.
(b) Er. *Cubedi*. Quatuor MSS. *Zabedi*. Ceteri, *Zebedi appellatur*.
(c) Am. Er. & Lov. *Synicenſis*. Vind. *Syniſtenſis*: At MSS. *Sinitenſis*. Vide Epiſtolam Auguſt. 105. n. 4. & ibidem not. b.
(d) Orarium hoc loco ſudarium eſt ſive linteum tergendo ori paratum. Hieronymus in epiſt. ad Nepotianum: *Plenum dedecoris eſt, referto marſupio, quod ſudarium orariumque non habeas gloriari*.
(e) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *quaſi qui*.
(f) *Folles* dicti nummi a ſacculo, quo conducuntur: genus monetæ eſt alias æreæ, alias argenteæ. Porro folles accipiendi iſthic, non argentei, ſed ærei, ejuſdem fere valoris atque aſſes. & ſolidi monetæ noſtræ Gallicanæ, ut putat Sirmondus ad Sermonem 389. qui alias 40. inter Sirmondianos. Suidas autem follem obolum eſſe dicit, ad voces φόλλεις, & κέρματα. Nominantur præterea folles in lib. 3. contra Creſcon. c. 29. necnon lib. 1. Evodii de miraculis S. Stephani c. 14. in hujus Tomi Appendice.
(g) Sic MSS. At editi Vind. Am. *Cartoſo*. Er. & Lov. *Carchoſo*.

Reliquiæ Stephani martyris.

11. Ad aquas Tibilitanas epiſcopo afferente (*a*) Præjecto reliquias Martyris glorioſiſſimi Stephani, ad ejus Memoriam veniebat magnæ multitudinis concurſus & occurſus. Ibi cæca mulier, ut ad Epiſcopum portantem (*b*) duceretur, oravit: flores quos ferebat dedit: recepit, oculis admovit, protinus vidit. Stupentibus qui aderant, præibat exſultans, viam carpens, & viæ ducem ulterius non requirens.

Lucillus epiſcopus.

12. Memorati Memoriam Martyris, quæ poſita eſt in caſtello Sinitenſi, quod Hipponenſi coloniæ vicinum eſt, ejuſdem loci Lucillus epiſcopus, populo præcedente atque ſequente portabat. Fiſtula cujus moleſtia jam diu laboraverat, & familiariſſimi ſui medici, qui (*c*) eam ſecaret, opperiebatur manus, illius piæ ſarcinæ vectatione, repente ſanata eſt: nam deinceps eam in ſuo corpore non invenit.

Eucharius presbyter.

13. Eucharius (*d*) eſt presbyter ex Hiſpania, (*e*) Calamæ habitat, veteri morbo calculi laborabat; per Memoriam ſupradicti Martyris, quam Poſſidius illo advexit epiſcopus, ſalvus factus eſt. Idem ipſe poſtea morbo alio prævaleſcente, mortuus ſic jacebat, ut ei jam pollices ligarentur: opitulatione memorati Martyris, cum de Memoria ejus reportata fuiſſet & ſuper jacentis corpus miſſa ipſius Presbyteri tunica ſuſcitatus eſt.

Martialis.

14. Fuit ibi vir in ordine ſuo primarius, nomine Martialis, ævo jam gravis, & multum a religione abhorrens Chriſtiana. Habebat ſane fidelem filiam, & generum eodem anno baptizatum. Qui cum eum ægrotantem multis & magnis (*f*) lacrimis rogarent, ut Chriſtianus fieret prorſus abnuit, eoſque a ſe turbida indignatione ſubmovit. Viſum eſt genero ejus, ut iret ad Memoriam ſancti Stephani, & illic pro eo quantum poſſet oraret, ut Deus illi daret mentem bonam, qua credere non differret in Chriſtum. Fecit hoc ingenti gemitu & fletu, & ſinceriter ardente pietatis affectu: deinde abſcedens, aliquid de altari florum, quod occurrit, tulit; eique, cum jam nox eſſet, ad caput poſuit: tum dormitum eſt. Et ecce ante diluculum clamat, ut ad Epiſcopum curreretur, qui mecum forte tunc erat apud Hipponem. Cum ergo audiſſet eum abſentem, venire Presbyteros poſtulavit. Venerunt, credere ſe dixit, admirantibus atque gaudentibus

Act. 7. omnibus, baptizatus eſt. (*g*) Hoc, quam diu vixit, in ore habebat: Chriſte accipe ſpiritum meum cum hæc verba beatiſſimi Stephani, quando lapidatus eſt a Judæis, ultima fuiſſe

Tom. VII.

neſciret; quæ huic quoque ultima fuerunt: nam non multo poſt etiam ipſe defunctus eſt.

Podagri duo.

15. Sanati ſunt illic per eumdem Martyrem etiam (*h*) podagri duo, unus civis, peregrinus unus: ſed civis omni modo, peregrinus autem per revelationem quid adhiberet quando doleret, audivit: & cum hoc fecerit, dolor continuo conquieſcit.

Puer vitæ reſtitutus.

16. Audurus nomen eſt fundi, ubi eccleſia eſt, & in ea Memoria Stephani martyris. Puerum quemdam parvulum, cum in area luderet, exorbitantes boves qui vehiculum trahebant, rota obtriverunt, & confeſtim palpitavit exſpirans. Hunc mater arreptum ad eamdem Memoriam poſuit; & non ſolum revixit, verum etiam illæſus apparuit.

Sanctimonialis.

17. Sanctimonialis quædam in vicina poſſeſſione, quæ Caſpaliana dicitur, cum ægritudine laboraret, ac deſperaretur, ad eamdem Memoriam tunica ejus allata eſt: quæ ante quam revocaretur, illa defuncta eſt. Hac tamen tunica operuerunt cadaver ejus parentes, & recepto ſpiritu ſalva facta eſt.

Baſſi Syri filia.

18. Apud Hipponem Baſſus quidam Syrus ad Memoriam ejuſdem Martyris orabat pro ægrotante & pereclitante filia, eoque ſecum veſtem ejus adtulerat: cum ecce pueri de domo cucurrerunt, qui ei mortuam nuntiarent. Sed cum, orante illo, ab amicis ejus exciperentur, prohibuerunt eos illi dicere, ne per publicum plangeret. Qui cum domum rediſſet jam ſuorum ejulatibus perſonantem, & veſtem filiæ quam ferebat, ſuper eam projeciſſet, reddita eſt vitæ.

Irenæi filius.

19. Rurſus ibidem apud nos Irenæi cujuſdam collectarii filius ægritudine extinctus eſt. Cumque corpus jaceret exanime, atque a lugentibus & lamentantibus exſequiæ pararentur, amicorum ejus quidam inter aliorum conſolantium verba ſuggeſſit, ut ejuſdem Martyris oleo corpus perungueretur. Factum eſt, & revixit.

Eleuſini infantulus filius.

20. Itemque apud nos vir Tribunitius (*i*) Eleuſinus ſuper Memoriam (k) Martyris, quæ in ſuburbano ejus eſt, ægritudine exanimatum poſuit infantulum filium; & poſt orationem, quam cum multis lacrimis ibi fudit, viventem levavit.

21. Quid faciam? Urget hujus operis (*l*) implendi promiſſio, ut non hic poſſim omnia commemorare quæ ſcio: & procul dubio plerique noſtrorum, cum hæc legent, dolebunt me tam multa prætermiſiſſe, quæ utique mecum ſciunt. Quos jam nunc, ut ignoſcant, rogo; & cogitent quam prolixi laboris ſit facere, quod me hic non facere ſuſcepti operis neceſſitas cogit.

Eee Si

(a) Editi Vind. Er. & Lov. *Projecto*. Veteres libri, *Præjectio*.

(b) Editi, *portantem pignora ſacra*. Abſunt *pignora ſacra* a MSS.

(c) MSS. *eum ſecaret*. Paullo poſt, ante *repente ſanata eſt*, addunt Vind. Am. & Er. *ubi ſanctas adtigit reliquias*: quod non eſt in Lov. nec in MSS.

(d) Ita veteres libri. At editi omittunt, *eſt*; & loco *habitat*, ferunt *habitans*.

(e) Vind. Am. Er. & MSS. *Chalamæ*.

(f) Editi, *precibus & lacrimis*. At MSS. carent *precibus &*.

(g) Sola editio Lov. pro *Hoc*, habet *Hic*.

(h) Vind. Am. Er. *tres podagrici, duo cives, peregrinus unus*. *Sed cives omni modo* &c.

(i) Nonnulli MSS. *Fleuſinius*.

(k) Vind. Am. Er. & plures MSS. *Martyrum*.

(l) Vind. Am. Er. & MSS. *implenda*.

Si enim miracula ſanitatum, ut alia taceam, ea tantummodo velim ſcribere, quæ per hunc Martyrem, id eſt, glorioſiſſimum Stephanum, facta ſunt in colonia Calamenſi, & in noſtra, plurimi conficiendi ſunt libri: nec tamen omnia colligi poterunt, ſed tantum de quibus libelli dati ſunt, qui recitarentur in populis. Id namque fieri voluimus, cum videremus antiquis ſimilia divinarum ſigna virtutum etiam noſtris temporibus frequentari; & ea non debere multorum notitiæ deperire. Nondum eſt autem (a) biennium, ex quo apud Hipponem regium cœpit eſſe iſta Memoria, & multis quod nobis certiſſimum eſt, non datis libellis, de iis quæ mirabiliter facta ſunt, illi ipſi qui dati ſunt ad ſeptuaginta ferme numerum pervenerant, quando iſta conſcripſi. Calamæ vero, ubi & ipſa Memoria prius eſſe cœpit, & crebrius dantur, (b) incomparabili multitudine ſuperant.

* V. Ser. 323. & 324. To. 5. necnon librum de miraculis S. Steph. in hujus Tom. 7. Append.

Petronia.

22. * Uzali etiam, quæ colonia Uticæ vicina eſt, multa præclara per eumdem Martyrem facta cognovimus: cujus ibi Memoria longe prius quam apud nos ab epiſcopo Evodio conſtituta eſt. Sed libellorum dandorum ibi conſuetudo non eſt, vel potius non fuit: nam fortaſſe nunc eſſe jam cœpit. Cum enim nuper illic eſſemus, Petroniam clariſſimam feminam, quæ ibi mirabiliter ex magno atque diuturno, in quo medicorum adjutoria cuncta defecerant, languore ſanata eſt, hortati ſumus volente ſupradicto loci epiſcopo, ut libellum daret, qui recitaretur in populo; & obedientiſſime paruit. In quo poſuit etiam, quod hic reticere non poſſum, quamvis ad ea quæ hoc opus urgent, feſtinare compellar. A quodam Judæo dixit ſibi fuiſſe perſuaſum, ut anulum capillatio (c) cingulo infereret, quo ſub omni veſte ad nuda corporis cingeretur: qui anulus haberet ſub gemma lapidem in renibus inventum bovis. Hoc alligata quaſi remedio ad ſancti Martyris limina veniebat. Sed profecta a Carthagine, cum in confinio fluminis Bagradæ in ſua poſſeſſione manſiſſet, ſurgens ut iter perageret, ante pedes ſuos illum jacentem anulum vidit, & capillatiam zonam qua fuerat alligatus, mirata tentavit. Quam cum omnino ſuis nodis firmiſſimis, ſicut fuerat, comperiſſet adſtrictam, crepuiſſe atque exſiluiſſe anulum ſuſpicata eſt: qui etiam ipſe cum integerrimus fuiſſet inventus, futuræ ſalutis quodam modo pignus de tanto miraculo ſe accepiſſe præſumſit, atque illud * vinculum ſolvens, ſimul cum eodem anulo, projecit in flumen. Non credunt hoc, qui etiam Dominum Jeſum per integra virginalia matris enixum, & ad diſcipulos oſtiis clauſis ingreſſum fuiſſe non credunt: ſed hoc certe quærant, & ſi verum invenerint, illa credant. Clariſſima femina eſt, nobiliter nata, nobiliter nupta, Carthagini habitat: ampla civitas, ampla perſona rem quærentes latere non ſinit. Martyr certe ipſe, quo impetrante iſta ſanata eſt, in filium permanentis virginis credidit, in eum qui oſtiis clauſis ad diſcipulos ingreſſus eſt, credidit: poſtremo, propter quod omnia iſta dicuntur a nobis, in eum qui adſcendit in cælum cum carne, in qua reſurrexerat, credidit; & ideo per eum tanta fiunt, quia pro iſta fide animam poſuit. Fiunt ergo etiam nunc multa miracula, eodem Deo faciente per quos vult, & quemadmodum vult, qui & illa quæ legimus fecit: ſed iſta nec ſimiliter innoteſcunt, neque ut non (d) excidant animo, quaſi glarea memoriæ, crebra lectione tunduntur. Nam & ubi diligentia eſt, quæ nunc apud nos eſſe cœpit, ut libelli eorum qui beneficia percipiunt, recitentur in populo, ſemel hoc audiunt qui adſunt, pluresque non adſunt, ut nec illi qui adfuerunt, poſt aliquot dies, quod audierunt, mente retineant, & vix (e) quiſquam reperiatur illorum, qui ei quem non adfuiſſe cognoverit, indicet quod audivit.

* forte, cingulum.

23. Unum eſt apud nos factum, non majus quam illa quæ dixi, ſed tam clarum atque illuſtre miraculum, ut nullum arbitrer eſſe Hipponenſium, qui hoc non vel viderit, vel didicerit, nullum qui obliviſci ulla ratione potuerit. Decem quidam fratres (quorum ſeptem ſunt mares, tres feminæ) de Cæſarea Cappadociæ ſuorum civium non ignobiles, maledicto matris recenti, patris eorum obitu deſtitutæ, quæ injuriam ſibi ab eis factam acerbiſſime tulit, tali pœna ſunt divinitus coerciti, ut horribiliter quaterentur omnes tremore membrorum: in qua fœdiſſima ſpecie oculos ſuorum civium non ferentes, quaquaverſum cuique ire viſum eſt, toto pæne vagabantur orbe Romano. Ex his etiam ad nos venerunt duo, frater & ſoror, Paulus & Palladia, multis aliis locis miſeria diffamante jam cogniti. Venerunt autem ante

Paſcha

(a) Hinc vero intelligimus ſcriptum hunce librum ſub finem anni 426. aut non multo ſerius. Nam exſtabat jam Hippone iſta Stephani martyris Memoria, cum illud ibi contigit, quod mox referendum eſt, in Pauli & Palladiæ curatione miraculum. Ea autem curatio pertinet ad annum 425. quod quidem hac ratione deprehenditur. In libello ſuo, qui Sermone Auguſtini 322. continetur, teſtatur Paulus ſe ac ſororem Palladiam *viſione Kalendarum Januariarum die admonitos* divinitus fuiſſe, ut Hipponem irent, ibique fore ut ſanitatem *intra tertium menſem* reciperent, id eſt, intra menſem Martium. Paulus porro ſanitatem ipſo die Dominico Paſchæ, ſoror vero ipſius ex Dominico Paſchæ die tertio recuperaſſe hic narratur. Atque Paſcha ab anno 415. quo reliquiæ Stephani martyris in Palæſtina detectæ ſunt, uſque ad 427. quo Vandali Africam occuparunt, non incidit in menſem Martium niſi forte anno 425. quo feſtum Paſchæ dicit Bucherius a Latinis nonnullis 22. die Martii celebratum: tametſi ex litteræ Dominicalis obſervatione occurrere debuiſſet die Aprilis 19. ſicuti ad prædictum Sermonem 322. notavimus. De Stephani martyris revelatione & de ipſius miraculis ſcripta Aviti, Luciani, Severi & Evodii nomine vulgata exhibentur in ſeptimi hujus Tomi Appendice.

(b) Sola editio Lov. *incredibili*.

(c) Vind. Am. Er. & MSS. *vinculo*.

(d) Plures MSS. *excedant*.

(e) In MSS. *quiſque*.

Paſcha ferme dies quindecim, eccleſiam quotidie, & in ea Memoriam glorioſiſſimi Stephani frequentabant, orantes ut jam ſibi placaretur Deus, & ſalutem priſtinam redderet. Et illic, & (*a*) quacumque ibant, convertebant in ſe civitatis adſpectum. Nonnulli qui eos alibi viderant, cauſſamque tremoris eorum noverant, aliis, ut cuique poterant, indicabant. Venit & Paſcha, atque ipſo die Dominico mane, cum jam frequens populus præſens eſſet, & loci ſancti cancellos, ubi (*b*) Martyrium erat, idem juvenis orans teneret, repente proſtratus eſt, & dormienti ſimillimus jacuit: non tamen tremens, ſicut etiam per (*c*) ſomnum ſolebat. Stupentibus qui aderant, atque aliis paventibus, aliis dolentibus, cum eum quidam vellent erigere, nonnulli prohibuerunt, & potius exitum exſpectandum eſſe dixerunt. Et ecce ſurrexit, & non tremebat, quoniam ſanatus erat, & ſtabat incolumis, intuens intuentes. Quis ergo ſe tenuit a laudibus Dei? Clamantium gratulantiumque vocibus eccleſia uſquequaque completa eſt. Inde ad me curritur, ubi ſedebam jam proceſſurus: irruit alter quiſque poſt alterum, omnis poſterior quaſi novum, quod alius prior dixerat, nuntiantes: meque gaudente & apud me gratias Deo agente, ingreditur etiam ipſe cum pluribus, inclinatur ad genua mea, erigitur ad oſculum meum. Procedimus ad populum, plena erat eccleſia, perſonabat vocibus gaudiorum, Deo gratias, Deo laudes, nemine tacente, hinc atque inde clamantium. Salutavi populum, & rurſus eadem ferventiore voce clamabant. Facto tandem ſilentio, Scripturarum divinarum ſunt lecta ſollemnia. Ubi autem ventum eſt ad mei Sermonis locum, dixi pauca pro tempore & pro illius jucunditate lætitiæ. Magis enim eos in opere divino quamdam Dei eloquentiam, non audire, ſed conſiderare permiſi. Nobiſcum homo prandit, & diligenter nobis omnem ſuæ ac maternæ fraternæque calamitatis indicavit hiſtoriam. Sequenti itaque die poſt Sermonem redditum, narrationis ejus libellum in craſtinum
* *Ser.* 321. *To.* 5. populo recitandum * promiſi. Quod cum ex Dominico Paſchæ die tertio fieret in gradibus exedræ, in qua de ſuperiore loquebatur loco,
* *Ser.* 322. feci ſtare ambos fratres, cum eorum legeretur * libellus. Intuebatur populus univerſus ſexus utriuſque, unum ſtantem ſine deformi motu, alteram membris omnibus contrementem. Et qui ipſum non viderant, quid in eo (*d*) divinæ miſericordiæ factum eſſet, in ejus ſorore cernebant. Videbant enim quid in eo gratulandum, quid pro illa eſſet orandum. Inter hæc recitato eorum libello, de conſpectu populi abire eos præcepi; & de tota ipſa cauſſa aliquanto diligentius cœperam diſputare, cum ecce me diſputante, voces aliæ de Memoria Martyris novæ gratulationis audiuntur. Converſi ſunt eo qui me audiebant, cœperuntque concurrere. Illa enim ubi de gradibus deſcendit, in quibus ſteterat, ad ſanctum Martyrem orare perrexerat. Quæ mox ut cancellos adtigit, collapſa ſimiliter velut in ſomnum, ſana ſurrexit. Dum ergo requireremus quid factum fuerit, unde iſte ſtrepitus lætus exſtiterit, ingreſſi ſunt cum illa in baſilicam, ubi eramus, adducentes eam ſanam de * Martyris loco. Tum vero tantus * *forte*, Martyrii.
ab utroque ſexu admirationis clamor exortus eſt, ut vox continuata cum lacrimis non videretur poſſe finiri. Perducta eſt ad eum locum, ubi paullo ante ſteterat tremens. Exſultabant eam ſimilem fratri (*e*), cui doluerant remanſiſſe diſſimilem: & nondum fuſas preces ſuas pro illa, jam tamen præviam voluntatem tam cito exauditam eſſe cernebant. Exſultabant in Dei laudem (*f*) voce ſine verbis, tanto ſonitu, quantum aures noſtræ ferre vix poſſent. Quid erat in cordibus exſultantium, niſi fides Chriſti, pro (*g*) qua Stephani ſanguis effuſus eſt?

CAPUT IX.

Quod univerſa miracula, quæ per Martyres in Chriſti nomine fiunt, ei fidei teſtimonium ferant, qua in Chriſtum Martyres crediderunt.

CUr, niſi huic fidei adteſtantur iſta miracula, in qua prædicatur Chriſtus reſurrexiſſe in carne, & in cælum adſcendiſſe cum carne? Quia & ipſi Martyres hujus fidei martyres, id eſt, hujus fidei teſtes fuerunt, huic fidei teſtimonium perhibentes mundum inimiciſſimum & crudeliſſimum pertulerunt: eumque, non repugnando, ſed moriendo vicerunt. Pro iſta fide mortui ſunt, qui hæc a Domino impetrare poſſunt, propter cujus nomen occiſi ſunt. Pro hac fide præceſſit eorum mira patientia, ut in his miraculis tanta iſta potentia ſequeretur. Nam ſi carnis in æternum reſurrectio vel non prævenit in Chriſto, vel non ventura eſt, ſicut prænuntiatur a Chriſto, vel ſicut prænuntiata eſt a Prophetis, a quibus prænuntiatus eſt Chriſtus; (*h*) cur & mortui tanta poſſunt, qui pro ea fide, qua hæc reſurrectio prædicatur, occiſi ſunt? Sive enim Deus ipſe per ſe ipſum miro modo, quo res temporales operatur æternus, ſive per ſuos miniſtros iſta faciat; & eadem ipſa quæ per miniſtros facit, ſive quædam faciat etiam per Martyrum ſpiritus, ſicut per homines adhuc in corpore conſtitutos; ſive omnia iſta per Angelos, quibus inviſibiliter, immutabiliter, & incorporaliter imperat, operetur; ut quæ per Martyres fieri dicuntur, eis

(a) Vind. Am. Er. cum nonnullis MSS. *& quocumque*.
(b) Nonnulli MSS. *ubi Martyris Memoria erat*. Interpretatio eſt & gloſſema.
(c) Er. & Lov. *per ſomnium*. Emendantur ex aliis libris.
(d) Aliquot MSS. *divina miſericordia*.
(e) Editi addunt, *factam*: quæ vox abeſt a MSS.
(f) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *voces*.
(g) Plerique MSS. *pro quo*.
(h) Sic MSS. At editi, *quare Martyres tanta poſſunt*.

orantibus tantum & impetrantibus, non etiam operantibus fiant; ſive alia iſtis, alia illis modis, qui nullo modo comprehendi a mortalibus poſſunt: ei tamen adteſtantur hæc fidei, in qua carnis in æternum reſurrectio prædicatur.

CAPUT X.

Quanto dignius honorentur Martyres, qui ideo multa mira obtinent, ut Deus verus colatur, quam dæmones, qui ob hoc quædam faciunt, ut ipſi dii eſſe credantur.

HIc forte dicturi ſunt, etiam deos ſuos aliqua mira feciſſe. Bene, ſi jam incipiunt deos ſuos noſtris mortuis hominibus comparare. An dicent etiam ſe habere deos ex hominibus mortuis, ſicut Herculem, ſicut Romulum, ſicut alios multos, quos in deorum numerum receptos opinantur? Sed nobis Martyres non ſunt dii: quia unum eumdemque Deum & noſtrum ſcimus & Martyrum. Nec tamen miraculis, quæ per Memorias noſtrorum Martyrum fiunt, ullo modo comparanda ſunt miracula, quæ facta per templa perhibentur illorum. Verum ſi
Exod. 8. qua ſimilia videntur, ſicut a Moyſe magi Pharaonis, ſic eorum dii victi ſunt a Martyribus noſtris. Fecerunt autem illa dæmones eo faſtu impuræ ſuperbiæ, quo eorum dii eſſe voluerunt: faciunt autem iſta Martyres, vel potius Deus vel orantibus aut cooperantibus eis, ut fides illa proficiat, qua eos, non deos eſſe noſtros, ſed unum Deum habere nobiſcum credamus. Denique illi talibus diis ſuis & templa ædificaverunt, & ſtatuerunt aras, & ſacerdotes inſtituerunt, & ſacrificia fecerunt: nos autem Martyribus noſtris non templa ſicut diis, ſed Memorias ſicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivunt ſpiritus, fabricamus; nec ibi erigimus altaria, in quibus ſacrificemus Martyribus, ſed uni Deo & Martyrum & noſtro (a): ad quod ſacrificium, ſicut homines Dei, qui mundum in ejus confeſſione vicerunt, ſuo loco & ordine nominantur; non tamen a ſacerdote, qui ſacrificat, invocantur. Deo quippe, non ipſis ſacrificat, quamvis in Memoria ſacrificet eorum: quia Dei ſacerdos eſt, non illorum. Ipſum vero ſacrificium corpus eſt Chriſti, quod non offertur ipſis, quia hoc ſunt & ipſi. Quibus igitur potius credendum eſt miracula facientibus? Eiſne qui ſe ipſos volunt haberi deos ab his quibus ea faciunt; an eis qui, ut in Deum credatur, quod & Chriſtus eſt, faciunt quidquid mirabile faciunt? Eiſne qui ſacra ſua etiam crimina ſua eſſe voluerunt; an eis qui nec laudes ſuas volunt eſſe ſacra ſua, ſed totum quod veraciter laudantur, ad ejus gloriam proficere in quo laudantur? In Domi-
Pſ. 33. 3. no quippe laudantur animæ eorum. Credamus ergo eis & vera dicentibus, & mira facientibus. Dicendo enim vera, paſſi ſunt, ut poſſent facere mira. In eis veris eſt præcipuum, quod Chriſtus reſurrexit a mortuis, & immortalitatem reſurrectionis in ſua carne primus oſtendit, quam nobis adfuturam, vel in principio novi ſæculi, vel in hujus fine promiſit.

CAPUT XI.

Contra Platonicos, qui de naturalibus elementorum ponderibus argumentantur, terrenum corpus in cælo eſſe non poſſe.

1. CONTRA quod magnum Dei donum ratiocinatores iſti, quorum cogitationes novit Dominus quoniam vanæ ſunt, de ponde- Pſal. 93. 11.
ribus elementorum argumentantur: quoniam ſcilicet magiſtro Platone didicerunt, mundi duo corpora maxima atque poſtrema duobus mediis, aere ſcilicet & aqua, eſſe copulata atque conjuncta. Ac per hoc, inquiunt, quoniam terra ab hinc ſurſum verſus eſt prima, ſecunda aqua ſuper terram, tertius aer ſuper aquam, quartum ſuper aera cælum; non poteſt eſſe terrenum corpus in cælo. Momentis enim propriis, ut ordinem ſuum teneant, ſingula elementa librantur. Ecce qualibus argumentis omnipotentiæ Dei humana contradicit infirmitas, quam poſſidet vanitas. Quid ergo faciunt in aere terrena tot corpora, cum a terra ſit aer tertius? Niſi forte, qui per plumarum & pennarum levitatem donavit avium terrenis corporibus ut portentur in aere, immortalibus factis corporibus hominum non poterit donare virtutem, qua etiam in ſummo cælo valeant habitare. Animalia quoque ipſa terrena, quæ volare non poſſunt, in quibus & homines ſunt, ſicut ſub aqua piſces, quæ ſunt aquarum animalia, ita ſub terra vivere debuerunt. Cur ergo non ſaltem de ſecundo, id eſt, de aquis, ſed de elemento tertio terrenum animal carpit hanc vitam? Quare cum pertineat ad terram, in ſecundo, quod ſuper terram eſt, elemento vivere ſi cogatur, continuo ſuffocatur, & ut vivat, vivit in tertio? An errat hic ordo elementorum, vel potius non in natura rerum, ſed in iſtorum argumentationibus deficit? Omitto dicere, quod jam in tertio-decimo libro dixi, quam multa gravia terrena ſint corpora, ſicut plumbum, & formam tamen ab artifice accipiant, qua natare valeant ſuper aquam: & ut accipiat qualitatem corpus humanum, qua ferri in cælum, & eſſe poſſit in cælo, omnipotenti artifici contradicitur?

2. Jam vero contra illud quod dixi ſuperius, etiam iſtum conſiderantes atque tractantes elementorum ordinem, quo confidunt, non inveniunt omnino quod dicant. Sic eſt enim hinc ſurſum verſus terra prima, aqua ſecunda, tertius aer, quartum cælum, ut ſuper omnia ſit animæ natura. Nam & Ariſtoteles quintum corpus eam dixit eſſe, & Plato nullum. Si quintum eſſet, certe ſuperius eſſet ceteris: cum vero nullum eſt, multo magis ſuperat omnia. In

(a) Hic editi addunt, *ſacrificium immolamus*: quod abeſt a MSS.

In terreno ergo quid facit corpore? In hac mole quid agit ſubtilior omnibus? In hoc pondere quid agit levior omnibus? In hac tarditate quid agit celerior omnibus? Itane per hujus tam excellentis naturæ meritum non poterit effici, ut corpus ejus levetur in cælum, & cum valeat nunc natura corporum terrenorum deprimere animas deorſum, aliquando & animæ levare ſurſum terrena corpora non valebunt?

3. Jam ſi ad eorum miracula veniamus, quæ facta a diis ſuis opponunt Martyribus noſtris, nonne etiam ipſa pro nobis facere, & nobis reperientur omnino proficere? Nam inter magna miracula deorum ſuorum, profecto magnum illud eſt, quod Varro commemorat, Veſtalem virginem, cum periclitaretur falſa ſuſpicione de ſtupro, cribrum impleſſe aqua de Tiberi, & ad ſuos judices nulla ejus parte ſtillante portaſſe. Quis aquæ pondus ſupra cribum tenuit? Quis tot cavernis patentibus nihil inde in terram cadere permiſit? Reſponſuri ſunt, Aliquis deus, aut aliquis dæmon. Si deus, numquid major eſt Deo qui fecit hunc mundum? Si dæmon, numquid potentior eſt Angelo, qui Deo ſervit, a quo factus eſt mundus? Si ergo deus minor, vel angelus, vel dæmon potuit pondus humidi elementi ſic ſuſpendere, ut aquarum videatur mutata fuiſſe natura: itane Deus omnipotens, qui omnia ipſe creavit elementa, terreno corpori grave pondus auferre non poterit, ut in eodem elemento habitet vivificatum corpus, in quo voluerit vivificans ſpiritus?

4. Deinde cum aera medium ponant inter ignem de ſuper & aquam ſubter, quid eſt quod eum inter aquam & aquam, & inter aquam & terram ſæpe invenimus? Quid enim volunt eſſe aquoſas nubes, inter quas & maria aer medius reperitur? Quonam, quæſo, elementorum pondere atque ordine efficitur, ut torrentes violentiſſimi atque undoſiſſimi, ante quam ſub aere in terris currant, ſuper aera in nubibus pendeant? Cur denique aer eſt medius inter ſumma cæli, & (a) nuda terrarum, quaquaverſum orbis extenditur, ſi locus ejus inter cælum & aquas, ſicut aquarum inter ipſum & terras eſt conſtitutus?

5. Poſtremo ſi ita eſt elementorum ordo diſpoſitus, ut ſecundum Platonem duobus mediis, id eſt, aere & aqua, duo extrema, id eſt, ignis & terra, jungantur, cælique obtineat ille (b) ſummi locum, hæc autem imi, velut fundaminis mundi, & ideo in cælo eſſe non poteſt terra; cur eſt ipſe ignis in terra? Secundum hanc quippe rationem ita iſta duo elementa in locis propriis, imo ac ſummo, terra & ignis eſſe debuerunt, ut quemadmodum nolunt in ſummo eſſe poſſe quod imi eſt, ita nec in imo poſſet eſſe quod ſummi eſt. Sicut ergo nullam putant vel eſſe vel futuram eſſe terræ particulam in cælo, ita nullam particulam videre debuimus ignis in terra. Nunc vero non ſolum in terris, verum etiam ſub terris ita eſt, ut eum eructuent vertices montium; præter quod in uſibus hominum & eſſe ignem in terra, & eum naſci videmus ex terra: quando quidem & de lignis & de lapidibus naſcitur, quæ ſunt corpora ſine dubitatione terrena. Sed ille, inquiunt, ignis eſt tranquillus, purus, innoxius, ſempiternus: iſte autem turbidus, fumeus, corruptibilis atque corruptor. Nec tamen corrumpit montes, in quibus jugiter æſtuat, cavernaſque terrarum. Verum eſto, ſit illi iſte diſſimilis, ut terrenis habitationibus congruat: cur ergo nolunt, ut credamus naturam corporum terrenorum aliquando incorruptibilem factam cælo convenientem futuram, ſicut nunc ignis corruptibilis his convenit terris? Nihil igitur afferunt ex ponderibus atque ordine elementorum, unde omnipotenti Deo, quo minus faciat corpora noſtra talia, ut etiam in cælo poſſint habitare, præſcribant.

CAPUT XII.

Contra calumnias infidelium, quibus Chriſtianos de credita carnis reſurrectione irrident.

1. SED ſcrupuloſiſſime quærere, & fidem qua credimus reſurrecturam carnem, ita quærendo, adſolent irridere, Utrum fetus abortivi
reſurgant? Et quoniam Dominus ait: *Amen* Lucæ 21.
dico vobis, capillus capitis veſtri non peribit: 18.
utrum ſtatura & robur æqualia futura ſint omnibus, an diverſæ corporum quantitates? Si enim æqualitas corporum erit, unde habebunt quod hic non habuerunt in mole corporis illi abortivi, ſi reſurgent & ipſi? Aut ſi non reſurgent, quia nec nati ſunt, ſed effuſi, eamdem quæſtionem de parvulis verſant, unde illis menſura corporis, quam nunc defuiſſe videmus, accedat, cum in hac ætate moriuntur. Neque enim dicturi ſumus, eos non reſurrecturos, qui non ſolum generationis, verum etiam regenerationis capaces ſunt. Deinde interrogant, quem modum ipſa æqualitas habitura ſit. Si enim tam magni & tam longi erunt omnes, quam fuerunt quicumque hic fuerunt maximi atque longiſſimi, non ſolum de parvulis, ſed (c) de plurimis quærunt, unde illis acceſſurum ſit, quod hic defuit, ſi hoc quiſque recipiet, quod hic habuit. Si autem, quod ait Apoſtolus, occur-
ſuros nos omnes *in menſuram ætatis plenitudinis* Ephes. 4.
Chriſti, & illud alterum, *quos prædeſtinavit con-* 13.
formes (d) imaginis Filii ſui, ſic intelligendum Rom. 8.
eſt, ut ſtatura & modus Chriſti corporis omnium 29.
qui in regno ejus erunt, humanorum corporum ſit futurus: Multis erit, inquiunt, de magnitudine & longitudine corporis detrahendum: & ubi jam erit: *Capillus capitis veſtri non peribit*,

---

(a) Ita MSS. At editi, *& ima terrarum*.

(b) Editi, *ſummum*: diſſentientibus MSS.

(c) Sic MSS. Editi vero, *ſed & de plurimis magnis quærunt*.

(d) Editi addunt *fieri*: quod verbum hoc Apoſtoli loco non reperiri in MSS. jam aliquoties eſt obſervatum.

Digitized by Google

bit, ſi de ipſa corporis quantitate tam multum peribit? Quamvis & de ipſis capillis poſſit inquiri, utrum redeat quidquid tondentibus decidit. Quod ſi rediturum eſt, quis non exhorreat illam deformitatem? Nam hoc & de unguibus videtur neceſſario ſecuturum, ut redeat tam multum quod corporis (*a*) curatura deſecuit. Et ubi erit decus? quod certe majus, quam in iſta eſſe corruptione potuit, in illa jam immortalitate eſſe debebit. Si autem non redibit, ergo peribit: quomodo ergo, inquiunt, capillus capitis non peribit? De macie quoque vel pinguedine ſimiliter diſputant. Nam ſi æquales omnes erunt; non utique alii macri, alii pingues erunt. Accedet ergo aliis aliquid, aliis minuetur. Ac per hoc, non quod erat recipiendum, ſed alicubi addendum eſt, quod non fuit; & alicubi perdendum, quod fuit.

3. De ipſis etiam corruptionibus & dilapſionibus corporum mortuorum, cum aliud vertatur in pulverem, in auras aliud exhaletur; ſint quos beſtiæ, ſint quos ignis abſumat; naufragio vel quibuſcumque aquis ita quidam pereant, ut eorum carnes in humorem putredo diſſolvat; non mediocriter permoventur, atque omnia iſta recolligi in carnem & redintegrari poſſe non credunt. Conſectantur etiam quaſque fœditates & vitia, ſive (*b*) accedant, ſive naſcantur: ubi & monſtroſos partus cum horrore atque irriſione commemorant, & requirunt quænam cujuſque deformitatis reſurrectio ſit futura. Si enim nihil tale redire in corpus hominis dixerimus, reſponſionem noſtram de locis vulnerum, cum quibus Dominum Chriſtum reſurrexiſſe prædicamus, ſe confutaturos eſſe præſumunt. Sed inter hæc omnia quæſtio difficillima illa proponitur, in cujus carnem reditura ſit caro, qua corpus alterius veſcentis, humana viſcera fame compellente, nutritur. In carnem quippe converſa eſt ejus, qui talibus vixit alimentis; & ea quæ macies oſtenderat detrimenta, ſupplevit. Utrum ergo illi redeat homini cujus caro prius fuit, an illi potius cujus poſtea facta eſt, ad hoc percontantur, ut fidem reſurrectionis illudant: ac ſic animæ humanæ, aut alternantes, ſicut Plato, veras infelicitates falſaſque promittant beatitudines; aut poſt multas itidem per diverſa corpora revolutiones, aliquando tamen eam, ſicut Porphyrius, finire miſerias, & ad eas numquam redire fateantur; non tamen corpus habendo immortale, ſed corpus omne fugiendo.

CAPUT XIII.

An abortivi non pertineant ad reſurrectionem, ſi pertinent ad numerum mortuorum.

AD hæc ergo quæ ab eorum parte contraria, me digerente, mihi videntur oppoſita, miſericordia Dei meis niſibus opem ferente, reſpondeam. Abortivos fetus, qui cum jam vixiſſent in utero, ibi ſunt mortui, reſurrecturos ut affirmare, ita negare non audeo: quamvis non videam quomodo ad eos non pertineat reſurrectio mortuorum, ſi non eximuntur de numero mortuorum. Aut enim non omnes mortui reſurgent, & erunt aliquæ humanæ animæ ſine corporibus in æternum, quæ corpora humana, quamvis intra viſcera materna, geſtarunt: aut ſi omnes animæ humanæ recipient reſurgentia ſua corpora, quæ habuerunt ubicumque viventia, & morientia reliquerunt, non invenio quemadmodum dicam ad reſurrectionem non pertinere mortuorum, quoſcumque mortuos etiam in uteris matrum. Sed utrumlibet de his quiſque ſentiat, quod de jam natis infantibus dixerimus, hoc etiam de illis intelligendum eſt, ſi reſurgent.

CAPUT XIV.

An infantes in ea ſint reſurrecturi habitudine corporis, quam habituri erant ætatis acceſſu.

QUID ergo de infantibus dicturi ſumus, niſi quia non in ea reſurrecturi ſunt corporis exiguitate, qua mortui; ſed quod eis tardius acceſſurum erat tempore, hoc ſunt illo Dei opere miro atque celerrimo recepturi? In ſententia quippe Domini, ubi ait: *Capillus capitis veſtri non peribit*, dictum eſt non defuturum eſſe quod fuit, non autem negatum eſt adfuturum eſſe quod defuit. Defuit autem infanti mortuo perfecta quantitas ſui corporis: perfecto quippe infanti deeſt utique perfectio magnitudinis corporalis; quæ cum acceſſerit, jam ſtatura longior eſſe non poſſit. Hunc perfectionis modum ſic habent omnes, ut cum illo concipiantur atque naſcantur; ſed habent in ratione, non in mole: ſicut ipſa jam membra omnia ſunt latenter in ſemine, cum etiam natis nonnulla adhuc deſint, ſicut dentes, ac ſi quid ejuſmodi. In qua ratione uniuſcujuſque materiæ indita corporali, jam quodam modo, ut ita dicam, (*c*) liciatum eſſe videtur, quod nondum eſt, immo quod latet, ſed acceſſu temporis erit, vel potius apparebit. In hac ergo infans, jam brevis aut longus eſt, qui brevis longuſve futurus eſt. Secundum hanc rationem profecto in reſurrectione corporis, detrimenta corporis non timemus: quia etſi æqualitas futura eſſet omnium, ita ut omnes uſque ad giganteas magnitudines pervenirent, ne illi (*d*) qui maximi fuerunt, minus haberent aliquid in ſtatura, quod eis contra ſententiam Chriſti periret, qui dixit, nec capillum capitis eſſe periturum; Creatori utique qui creavit cuncta de nihilo, quomodo deeſſe poſſet, unde adderet quod addendum eſſe mirus artifex noſſet?

Lucæ 21. 18.

CA-

(a) Editi, *cura*. Melius MSS. *curatura*.
(b) Vind. Am. Er. & MSS. *ſive accidant*.
(c) Vind. Am. & Er. *innatum*.
(d) Lov. *ne illi quidem qui*. Abeſt *quidem* ab editis aliis & MSS.

CAPUT XV.

An ad Dominici corporis modum, omnium mortuorum reſurrectura ſint corpora.

SED utique Chriſtus in ea menſura corporis, in qua eſt mortuus, reſurrexit, nec fas eſt dicere, cum reſurrectionis omnium tempus venerit, acceſſuram corpori ejus eam magnitudinem, quam non habuit, quando in ea diſcipulis, in qua illis erat notus, apparuit, ut longiſſimis fieri poſſit æqualis. Si autem dixerimus ad Dominici corporis modum etiam quorumque majora corpora redigenda, peribit de multorum corporibus plurimum, cum ipſe nec capillum periturum eſſe promiſerit. Reſtat ergo, ut ſuam recipiat quiſque menſuram, quam vel habuit in juventute, etiamſi ſenex eſt mortuus; vel fuerat habiturus, ſi ante eſt defunctus. Atque illud quod commemoravit Apoſtolus de menſura
Ephef.4. 13. ætatis plenitudinis Chriſti, aut propter aliud intelligamus dictum eſſe, id eſt, ut illi capiti in populis Chriſtianis accedente omnium perfectione membrorum ætatis ejus menſura compleatur: aut ſi hoc de reſurrectione corporum dictum eſt, ſic accipiamus dictum, ut nec ultra, nec infra (*a*) juvenilem formam reſurgant corpora mortuorum; ſed in (*b*) ejus ætate & robore, uſque ad quam Chriſtum hic perveniſſe cognovimus. Circa triginta quippe annos definierunt eſſe, etiam ſæculi hujus doctiſſimi homines, juventutem: quæ cum fuerit ſpatio proprio terminata, inde jam hominem in detrimenta vergere gravioris ac ſenilis ætatis. Et ideo non eſſe dictum, in menſuram corporis, vel in menſuram ſtaturæ: ſed, *in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti*.

CAPUT XVI.

Qualis intelligenda ſit ſanctorum conformatio ad imaginem Filii Dei.

Rom.8. 29. ILLUD etiam quod ait, *prædeſtinatos conformes imaginis Filii Dei*, poteſt & ſecundum interiorem hominem intelligi. Unde nobis alio lo-
Rom.12. 2. co dicit: *Nolite conformari huic ſæculo, ſed reformamini in novitate mentis veſtræ*. Ubi ergo reformamur, ne conformemur huic ſæculo, ibi conformamur Dei Filio. Poteſt & ſic accipi, ut quemadmodum ille nobis mortalitate, ita nos illi efficiamur immortalitate conformes: quod quidem & ad ipſam reſurrectionem corporum pertinet. Si autem etiam in his verbis, qua forma reſurrectura ſint corpora ſumus admoniti; ſicut illa menſura, ita & iſta conformatio, non quantitatis intelligenda eſt, ſed ætatis. Reſurgent itaque omnes tam magni corpore, quam vel erant; vel futuri erant in juvenili ætate: quamvis nihil oberit, etiam ſi erit infantilis vel ſenilis corporis forma, ubi nec mentis, nec ipſius corporis ulla remanebit infirmitas. Unde etiam ſi quis in eo corporis modo, in quo defunctus eſt, reſurrecturum unumquemque contendit, non eſt cum illo laborioſa contradictione pugnandum.

CAPUT XVII.

An in ſuo ſexu reſuſcitanda atque manſura ſint corpora feminarum.

NONNULLI propter hoc quod dictum eſt: *Donec occurramus omnes* (*c*) *in virum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti*, Ephef.4. 13.
& *conformes imaginis Filii Dei*; nec in ſexu femineo reſurrecturas feminas credunt, ſed in virili omnes aiunt: quoniam Deus ſolum virum fecit ex limo, feminam ex viro. Rom.8. 29.
Sed mihi melius ſapere videntur, qui utrumque ſexum reſurrecturum eſſe non dubitant. Non enim libido ibi erit, quæ confuſionis eſt cauſſa. Nam prius quam peccaſſent, nudi erant, & non confundebantur vir & femina. Corporibus ergo illis vitia detrahentur, natura ſervabitur. Non eſt autem vitium ſexus femineus, ſed natura: quæ tunc quidem & a concubitu & a partu immunis erit: erunt tamen membra feminea, non accommodata uſui veteri, ſed decori novo, quo, non alliciatur adſpicientis concupiſcentia, quæ nulla erit, ſed Dei laudetur ſapientia atque clementia, qui & quod non erat fecit, & liberavit a corruptione quod fecit. Ut enim in exordio generis humani de latere viri dormientis coſta detracta femina fieret, Chriſtum & Ec- Gen.2. 21.
cleſiam tali facto jam tunc prophetari oportebat. Sopor quippe ille viri, mors erat Chriſti, cujus exanimis in cruce pendentis latus lancea perforatum eſt, atque inde ſanguis & aqua pro- Joan.19. 34.
fluxit: quæ ſacramenta eſſe novimus, quibus ædificatur Eccleſia. Nam hoc etiam verbo Scriptura uſa eſt, ubi non legitur, Formavit, aut Gen.2. 22.
Finxit, ſed *Ædificavit eam in mulierem*: unde & Apoſtolus ædificationem dicit corporis Chriſti, Ephef.4. 12.
quod eſt Eccleſia. Creatura eſt ergo Dei femina, ſicut vir: ſed ut de viro fieret, unitas commendata; ut autem illo modo fieret, Chriſtus, ut dictum eſt, & Eccleſia figurata eſt. Qui ergo utrumque ſexum inſtituit, utrumque reſtituet. Denique & ipſe Jeſus interrogatus a Sadducæis, qui negabant reſurrectionem, cujus ſeptem fratrum erit uxor, quam ſinguli habuerunt, dum quiſque eorum vellet defuncti ſemen, ſicut lex præceperat, excitare: *Erratis*, inquit, *neſcientes* Matth. 22. 29.
Scripturas, neque virtutem Dei. Et cum (*d*) locus eſſet, ut diceret, De qua enim me interrogatis, vir erit etiam ipſa, non mulier; non hoc dixit: ſed dixit: *In reſurrectione enim neque* Ibidem. 30.
nubent, neque uxores ducent, ſed ſunt ſicut Angeli Dei in cælo. Æquales utique Angelis immortalitate ac felicitate, non carne: ſicut nec reſurrectione, qua non indiguerunt Angeli; quoniam nec mori potuerunt. Nuptias ergo Dominus futuras negavit eſſe in reſurrectione, non

(*a*) Veteres libri, *juvenalem*: & infra cap. 16. *juvenali*: atque ita conſtanter.
(*b*) Sic MSS. At editi, *ſed in ea ætate*.

(*c*) Hic in ſola editione Lov. additur, *in unitatem fidei*.
(*d*) Vind. Am. & Er. *Et cum aptus locus eſſet*. Aliquot MSS. *Et cum opus eſſet*.

non feminas: & ibi negavit, ubi talis quæſtio vertebatur, ut eam negato ſexu muliebri celeriore facilitate diſſolveret, ſi eum ibi prænoſceret non futurum: immo etiam futurum eſſe firmavit dicendo, *Non nubent*, quod ad feminas pertinet; *neque uxores ducent*, quod ad viros. Erunt ergo, quæ vel nubere hic ſolent, vel ducere uxores: ſed ibi hoc non facient.

CAPUT XVIII.

De viro perfecto, id eſt Chriſto & corpore ejus, id eſt Eccleſia, quæ eſt ipſius plenitudo.

PROINDE quod ait Apoſtolus, occurſuros nos omnes in virum perfectum, totius ipſius circumſtantiam lectionis conſiderare debemus, Ephes. 4. 10. &c. quæ ita ſe habet: *Qui deſcendit*, inquit, *ipſe eſt & qui adſcendit ſuper omnes cælos, ut adimpleret omnia. Et ipſe dedit quoſdam quidem Apoſtolos, quoſdam autem Prophetas, quoſdam vero Evangeliſtas, quoſdam autem paſtores & doctores, ad conſummationem ſanctorum, in opus miniſterii, in ædificationem corporis Chriſti, donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem Filii Dei, in virum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti: ut ultra non ſimus parvuli, jactati & circumlati omni vento doctrinæ, in illuſione hominum, in* (a) *aſtutia ad machinationem erroris: veritatem autem facientes in caritate augeamur in illo per omnia, qui eſt caput Chriſtus; ex quo totum corpus connexum, & compactum per omnem tactum ſubminiſtrationis, ſecundum operationem in menſuram uniuſcujuſque partis, incrementum corporis facit in ædificationem ſui, in caritate.* Ecce qui eſt vir perfectus, caput & corpus, quod conſtat omnibus membris, quæ ſuo tempore complebuntur. Quotidie tamen eidem corpori accedunt, dum ædi-
1. Cor. 12. 27. ficatur Eccleſia, cui dicitur, *Vos autem eſtis corpus Chriſti, & membra.* Et alibi: *Pro corpore*, inquit, *ejus, quod eſt Eccleſia.* Itemque alibi: *Unus panis, unum corpus multi ſumus.* De Coloſſ. 24. cujus corporis ædificatione & hic dictum eſt: *Ad*
1. Cor. 10. 17. *conſummationem ſanctorum, in opus miniſterii, in ædificationem corporis Chriſti:* ac deinde ſub- Ephes. 4. 12. jectum unde nunc agimus: *Donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem Filii Dei, in virum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti*, & ceteras; donec eadem menſura in quo corpore intelligenda eſſet, oſtenderet, dicens: *Augeamur in illo per omnia, qui eſt caput Chriſtus, ex quo totum corpus connexum, & compactum per omnem tactum ſubminiſtrationis, ſecundum operationem in menſuram uniuſcujuſque partis.* Sicut eſt ergo menſura uniuſcujuſque partis; ita totius corporis, quod omnibus ſuis partibus conſtat, eſt utique menſura plenitudinis, de qua dictum eſt, *In menſuram ætatis plenitudinis Chriſti.* Quam plenitudinem etiam illo commemoravit loco, ubi ait de Chriſto: *Et ipſum dedit caput ſuper* (b) *omnia Eccleſiæ, quæ* Ephes. 1. 22. & 23. *eſt corpus ejus, plenitudo ejus, qui omnia in omnibus* (c) *impletur.* Verum ſi hoc ad reſurrectionis formam, in qua erit unuſquiſque, referendum eſſet, quid nos impediret nominato viro intelligere & feminam, ut virum pro homine poſitum acciperemus? Sicut in eo quod dictum eſt: *Beatus vir qui timet Dominum:* utique ibi ſunt & feminæ, quæ timent Dominum. Pſ. 111. 1.

CAPUT XIX.

Quod omnia corporis vitia, quæ in hac vita humano contraria ſunt decori, in reſurrectione non ſint futura, ubi manente naturali ſubſtantia in unam pulcritudinem & qualitas concurret & quantitas.

1. QUID jam reſpondeam de capillis atque unguibus? Semel quippe intellecto ita nihil periturum eſſe de corpore, ut deforme nihil ſit in corpore, ſimul intelligitur ea quæ deformem factura fuerant enormitatem, maſſæ ipſi acceſſura eſſe, non locis in quibus membrorum forma turpetur. Velut ſi de limo vas fieret, quod rurſus in eumdem limum redactum totum de toto iterum fieret, non eſſet neceſſe ut illa pars limi, quæ in anſa fuerat, ad anſam rediret, aut quæ fundum fecerat, ipſa rurſus faceret fundum; dum tamen totum reverteretur in totum, id eſt, totus ille limus in totum vas nulla ſui perdita parte remearet. Quapropter ſi capilli toties tonſi unguesve deſecti ad loca ſua deformiter redeunt, non redibunt: nec tamen cuique reſurgenti peribunt, quia in eamdem carnem, ut quemcumque ibi locum corporis teneant, ſervata partium congruentia, materiæ mutabilitate vertentur. Quamvis quod ait Dominus, *Capillus capitis veſtri* Luc. 21. *non peribit*, non de longitudine, ſed de nume- 18. ro capillorum dictum multo aptius poſſit intelligi. Unde & alibi dicit: *Capilli capitis veſtri* Luc. 12. *numerati ſunt* (d) *omnes.* Neque hoc ideo dixe- 7. rim, quod aliquid exiſtimem corpori (e) cuiquam periturum, quod naturaliter inerat; ſed quod deforme natum fuerat, (non utique ob aliud, niſi ut hinc quoque oſtenderetur, quam ſit pœnalis conditio iſta mortalium) ſic eſſe rediturum, ut ſervata integritate ſubſtantiæ, deformitas pereat. Si enim ſtatuam poteſt artifex homo, quam propter aliquam cauſſam deformem fecerat, conflare, & pulcherrimam reddere, ita ut nihil inde ſubſtantiæ, ſed ſola deformitas pereat, ac ſi quid in illa figura priore indecenter exſtabat, nec (f) parilitate partium congruebat, non de toto, unde fecerat, amputare atque ſeparare, ſed ita conſpergere (g) univerſo-

(a) Sic MSS. Editi vero, *in aſtutiam.*

(b) Editi, *ſuper omnem Eccleſiam.* At melioris notæ MSS. *ſuper omnia Eccleſiæ.* Sic etiam in veteribus Bibliis Corbejenſibus juxta Græcum, ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ: ut *Eccleſiæ* ſit, dativi caſus, non genitivi. Hæc ipſa lectio eſt Hieronymi in Commentariis Apoſtoli.

(c) Sic MSS. At editi, *adimplet.*

(d) Vox *omnes* abeſt a MSS. & ab editis Vind. Am.

(e) Omnes MSS. *cuique.*

(f) Sic MSS. At editi, *parilitati.*

(g) Sola editio Lov. *univerſa.*

verſo atque miſcere, ut nec fœditatem faciat, nec minuat quantitatem; quid de omnipotente artifice ſentiendum eſt? Ergone non poterit quaſque deformitates humanorum corporum, non modo uſitatas, verum etiam raras atque monſtroſas, quæ huic miſeræ vitæ congruunt, abhorrent autem ab illa futura felicitate ſanctorum, ſic auferre ac perdere, ut quaſcumque earum faciunt, etſi naturalia, tamen indecora excrementa ſubſtantiæ corporalis, nulla ejus diminutione tollantur?

2. Ac per hoc non eſt macris pinguibuſve metuendum, ne ibi etiam tales ſint, quales ſi poſſent, nec hic eſſe voluiſſent. Omnis enim corporis pulcritudo eſt partium congruentia cum quadam coloris ſuavitate. Ubi autem non eſt partium congruentia, aut ideo quid offendit, quia (*a*) pravum eſt, aut ideo quia parum, aut ideo quia nimium. Proinde nulla erit deformitas, quam facit incongruentia partium, ubi & quæ prava ſunt corrigentur; & quod minus eſt quam decet, unde Creator novit, inde ſupplebitur; & quod plus eſt quam decet, materiæ
Matth. ſervata integritate, detrahetur. Coloris porro
13. 43. ſuavitas quanta erit, ubi juſti fulgebunt ſicut ſol in regno Patris ſui? Quæ claritas in Chriſti corpore, cum reſurrexit, ab oculis diſcipulorum potius abſcondita fuiſſe, quam defuiſſe credenda eſt. Non enim eam ferret humanus atque infirmus adſpectus, quando ille a ſuis ita deberet adtendi, ut poſſet agnoſci. Quo pertinuit etiam, ut contrectantibus oſtenderet ſuorum vulnerum cicatrices; ut etiam cibum potumque ſumeret, non alimentorum indigentia, ſed ea qua & hoc poterat poteſtate. Cum autem aliquid non videtur, quamvis adſit, a quibus alia, quæ pariter adſunt, videntur, ſicut illam claritatem dicimus adfuiſſe non viſam, a quibus alia videbantur, ἀορασία Græce dicitur: quod noſtri interpretes Latine dicere non valentes, in libro Geneſeos cæcitatem interpretati
Gen. 19. 11. ſunt. Hanc enim paſſi ſunt Sodomitæ, quando quærebant oſtium juſti viri, nec poterant invenire. Quæ ſi cæcitas fuiſſet, qua fit ut nihil poſſit videri, non oſtium quo ingrederentur, ſed duces itineris a quibus inde abducerentur, inquirerent.

* al. Cap. XX. * 3. Neſcio quo autem modo ſic afficimur amore Martyrum beatorum, ut velimus in illo regno in eorum corporibus videre vulnerum cicatrices, quæ pro Chriſti nomine pertulerunt: & fortaſſe videbimus. Non enim deformitas in eis, ſed dignitas erit, & quædam, quamvis in corpore, non corporis, ſed virtutis pulcritudo fulgebit. Nec ideo tamen ſi aliqua Martyribus amputata & ablata ſunt membra, ſine ipſis membris erunt in reſurrectione mortuorum,
Luc. 21. 18. quibus dictum eſt: *Capillus capitis veſtri non peribit*. Sed ſi hoc decebit in illo novo ſæculo, ut indicia glorioſorum vulnerum in illa immortali carne cernantur, ubi membra, ut præciderentur, percuſſa vel ſecta ſunt, ibi cicatrices, ſed tamen eiſdem membris redditis, non perditis, apparebunt. Quamvis itaque omnia quæ acciderunt corpori vitia, tunc non erunt: non ſunt tamen deputanda vel appellanda vitia virtutis indicia.

CAPUT XX.

Quod in reſurrectione mortuorum, natura corporum quibuslibet modis diſſipatorum in integrum undecumque revocanda ſit.

1. ABſit autem, ut ad reſuſcitanda corpora vitæque reddenda non poſſit omnipotentia Creatoris omnia revocare, quæ vel beſtiæ, vel ignis abſumſit, vel in pulverem cineremve collapſum, vel in humorem ſolutum, vel in auras eſt exhalatum. Abſit ut ſinus ullus ſecretumque naturæ ita recipiat aliquid ſubtractum ſenſibus noſtris, ut omnium Creatoris aut lateat cognitionem, aut effugiat poteſtatem. Deum certe volens, ſicut poterat, definire Ci- Tuſcul.
cero tantus auctor ipſorum, Mens quædam, inquit, eſt ſoluta & libera, ſecreta ab omni concretione mortali, omnia ſentiens & movens, ipſaque prædita motu ſempiterno. Hoc autem reperit in doctrinis magnorum philoſophorum. Ut igitur ſecundum ipſos loquar, quomodo aliquid vel latet omnia ſentientem, vel irrevocabiliter fugit omnia moventem?

2. Unde jam etiam quæſtio illa ſolvenda eſt, quæ difficilior videtur ceteris: ubi quæritur, cum caro mortui hominis etiam alterius fit viventis caro, cui potius eorum in reſurrectione reddatur. Si enim quiſpiam confectus fame atque compulſus veſcatur cadaveribus hominum, quod malum aliquoties accidiſſe, & vetus teſtatur hiſtoria, & noſtrorum temporum infelicia experimenta docuerunt; num quiſquam veridica ratione contendet, totum digeſtum fuiſſe per imos meatus, nihil inde in ejus carnem mutatum atque converſum, cum ipſa macies quæ fuit & non eſt, ſatis indicet, quæ illis eſcis detrimenta ſuppleta ſint? Jam itaque aliqua paullo ante præmiſi, quæ ad iſtum quoque nodum ſolvendum valere debebunt. Quidquid enim carnium exhauſit fames, utique in auras eſt exhalatum: unde diximus omnipotentem Deum poſſe revocare quod fugit. Reddetur ergo caro illa homini, in quo eſſe caro humana primitus cœpit. Ab illo quippe altero tamquam mutuo ſumta deputanda eſt: quæ ſicut æs alienum, ei redhibenda eſt, unde ſumta eſt. Sua vero illi, quem fames exinanierat, ab eo qui poteſt etiam exhalata revocare, reddetur. Quamvis etſi omnibus periſſet modis, nec ulla ejus materies in ullis naturæ latebris remanſiſſet, unde vellet, eam repararet Omnipotens. Sed propter ſententiam Veritatis, qua dictum eſt:

(a) Sic aliquot MSS. At editi loco *pravum*, habent *parvum*: præter quam quod ex illis duo, Er. & Lov. omittunt, *aut ideo quia parum*.

Capillus capitis veſtri non peribit: abſurdum eſt, ut putemus, cum capillus hominis perire non poſſit, tantas carnes fame depaſtas atque conſumtas perire potuiſſe.

3. Quibus omnibus pro noſtro modulo conſideratis atque tractatis, hæc ſumma conficitur, ut in reſurrectione carnis in æternum eas menſuras habeat corporum magnitudo, quas habebat perficiendæ ſive perfectæ cujuſque indita corpori ratio juventutis, in membrorum quoque omnium modulis congruo decore ſervato. Quod decus ut ſervetur, ſi aliquid demtum fuerit indecenti alicui granditati in parte aliqua conſtituræ, quod per totum ſpargatur, ut neque id pereat, & congruentia partium ubique teneatur, non eſt abſurdum, ut aliquid inde etiam ſtaturæ corporis addi poſſe credamus; cum omnibus partibus, ut decorem cuſtodiant, id diſtribuitur, quod ſi enormiter in una eſſet, utique non deceret. Aut ſi contenditur in ea quemque ſtatura corporis reſurrecturum eſſe, in qua defunctus eſt, non pugnaciter reſiſtendum eſt; tantum abſit omnis deformitas, omnis infirmitas, omnis tarditas, omniſque corruptio; & ſi quid aliud illud non decet regnum, in quo reſurrectionis & promiſſionis filii æquales erunt Angelis Dei, ſi non corpore, non ætate, certe felicitate.

CAPUT XXI.

De novitate corporis ſpiritalis, in quam Sanctorum caro mutabitur.

RESTITUETUR ergo & quidquid de corporibus vivis, vel poſt mortem de cadaveribus periit, & ſimul cum eo quod in ſepulcris remanſit, in ſpiritalis corporis novitatem ex animalis corporis vetuſtate mutatum reſurget; incorruptione atque immortalitate veſtitum. Sed etſi vel caſu aliquo gravi vel inimicorum immanitate totum penitus conteratur in pulverem, atque in auras vel in aquas diſperſum quantum fieri poteſt, nuſquam eſſe ſinatur omnino, nullo modo ſubtrahi poterit omnipotentiæ Creatoris, ſed capillus in eo capitis non peribit. Erit ergo ſpiritui ſubdita caro ſpiritalis, ſed tamen caro, non ſpiritus: ſicut carni ſubditus fuit ſpiritus ipſe carnalis, ſed tamen ſpiritus, non caro. Cujus rei habemus experimentum in noſtræ pœnæ deformitate. Non enim ſecundum carnem, ſed utique ſecundum ſpiritum carnales erant, quibus ait Apoſtolus: *Non*
1.Cor. 3.1. *potui vobis loqui quaſi ſpiritalibus, ſed quaſi carnalibus.* Et homo ſpiritalis ſic in hac vita dicitur, ut tamen corpore adhuc carnalis ſit, &
Rom. 7. 23. videat aliam legem in membris ſuis repugnantem legi mentis ſuæ: erit autem etiam corpore ſpiritalis, cum eadem caro ſic reſurrexerit,
1.Cor. 15.44. ut fiat quod ſcriptum eſt: *Seminatur corpus animale, reſurget corpus ſpiritale.* Quæ ſit autem, & quam magna ſpiritalis corporis gratia, quoniam nondum venit in experimentum, vereor ne temerarium ſit omne quod de illa profertur eloquium. Verumtamen quia ſpei noſtræ gaudium propter Dei laudem non eſt tacendum, & de intimis ardentis ſancti amoris medullis dictum eſt: *Domine, dilexi decorem domus tuæ:* Pſ. 25. 8.
de donis ejus quæ in hac ærumnoſiſſima vita bonis maliſque largitur, ipſo adjuvante, conjiciamus, ut poſſumus, quantum ſit illud, quod nondum experti, utique digne eloqui non valemus. Omitto enim quando fecit hominem rectum; omitto vitam illam duorum conjugum in paradiſi fecunditate felicem, quoniam tam brevis fuit, ut ad naſcentium ſenſum nec ipſa perveneit: in hac quam novimus, in qua adhuc ſumus, cujus tentationes, immo quam totam tentationem, quamdiu in ea ſumus, quantumlibet proficiamus, perpeti non deſinimus, quæ ſint indicia circa genus humanum bonitatis Dei, quis poterit explicare?

CAPUT XXII.

De miſeriis ac malis, quibus humanum genus merito primæ prævaricationis obnoxium eſt, & a quibus nemo niſi per Chriſti gratiam liberatur.

1. NAM quod ad primam originem pertinet, omnem mortalium progeniem fuiſſe damnatam, hæc ipſa vita, ſi vita dicenda eſt, tot & tantis malis plena teſtatur. Quid enim aliud indicat horrenda quædam profunditas ignorantiæ, ex qua omnis error exſiſtit, qui omnes filios Adam tenebroſo quodam ſinu ſuſcipit, ut homo ab illo liberari ſine labore, dolore, timore non poſſit? Quid amor ipſe tot rerum vanarum atque noxiarum, & ex hoc mordaces curæ, perturbationes, mœrores, formidines, inſana gaudia, diſcordiæ, lites, bella, inſidiæ, iracundiæ, inimicitiæ, fallacia, adulatio, fraus, furtum, rapina, perfidia, ſuperbia, ambitio, invidentia, homicidia, parricidia, crudelitas, ſævitia, nequitia, luxuria, petulantia, impudentia, impudicitia, fornicationes, adulteria, inceſta, & contra naturam utriuſque ſexus tot ſtupra atque immunditiæ, quas turpe eſt etiam dicere, ſacrilegia, hæreſes, blaſphemiæ, perjuria, oppreſſiones innocentium, calumniæ, circumventiones, prævaricationes, falſa teſtimonia, iniqua judicia, violentiæ, latrocinia, & quidquid talium malorum in mentem non venit, & tamen de vita iſta hominum non recedit? Verum hæc hominum ſunt malorum, ab illa tamen erroris & perverſi amoris radice venientia, cum qua omnis filius Adam naſcitur. Nam quis ignorat cum quanta ignorantia veritatis, quæ jam in infantibus manifeſta eſt; & cum quanta abundantia vanæ cupiditatis, quæ in pueris incipit apparere, homo veniat in hanc vitam, ita ut ſi dimittatur vivere ut velit, & facere quidquid velit, in hæc facinora & flagitia quæ commemoravi, & quæ commemorare non potui, vel cuncta vel multa perveniat?

2. Sed divina gubernatione non omni modo deſerente damnatos, & Deo non continente in ira ſua miſerationes ſuas, in ipſis ſenſibus generis

Digitized by Google

neris humani prohibitio & eruditio contra iſtas, cum quibus naſcimur, tenebras vigilant, & contra hos impetus *(a)* opponuntur, plenæ tamen etiam ipſæ laborum & dolorum. Quid enim ſibi volunt multimodæ formidines, quæ cohibendis parvulorum vanitatibus adhibentur? Quid pædagogi, quid magiſtri, quid ferulæ, quid lora, quid virgæ, quid diſciplina illa qua Scri-

Eccl. 11. ptura ſancta dicit dilecti filii latera eſſe tundenda, ne creſcat indomitus, domarique jam durus aut vix poſſit, aut fortaſſe nec poſſit? Quid agitur his pœnis omnibus, niſi ut debelletur imperitia & prava cupiditas *(b)* infrenetur, cum quibus malis in hoc ſæculum venimus? Quid eſt enim, quod cum labore meminimus, ſine labore obliviſcimur; cum labore diſcimus, ſine labore neſcimus; cum labore ſtrenui, ſine labore inertes ſumus? Nonne hinc apparet in quid velut pondere ſuo proclivis & prona ſit vitioſa natura, & quanta ope, ut hinc liberetur, indigeat? Deſidia, ſegnities, pigritia, negligentia, vitia ſunt utique quibus labor fugitur, cum labor ipſe etiam qui eſt utilis, pœna ſit.

3. Sed præter pueriles pœnas, ſine quibus diſci non poteſt quod majores volunt, qui vix aliquid utiliter volunt, quot & quantis pœnis genus agitetur humanum, quæ non ad malitiam nequitiamque iniquorum, ſed ad conditionem pertinent miſeriamque communem, quis ullo ſermone digerit, quis ulla cogitatione comprehendit? Quantus eſt metus, quanta calamitas ab orbitatibus atque luctu, a damnis & damnationibus, a deceptionibus & mendaciis hominum, a ſuſpicionibus falſis, ab omnibus violentis facinoribus & ſceleribus alienis? Quandoquidem ab cis & deprædatio, & captivitas, & vincula, & carceres, & exſilia, & cruciatus, & amputatio membrorum, & privatio ſenſuum, & oppreſſio corporis ad obſcenam libidinem opprimentis explendam, & alia multa horrenda ſæpe contingunt. Quid ab innumeris caſibus *(c)* qui forinſecus corpori formidantur, æſtibus & frigoribus, tempeſtatibus, imbribus, alluvionibus, coruſcatione, tonitru, grandine, fulmine, motibus hiatibuſque terrarum, oppreſſionibus ruinarum ab *(d)* offenſione & pavore vel etiam malitia jumentorum, a tot venenis fruticum, aquarum, aurarum, beſtiarum, a ferarum vel tantummodo moleſtis vel etiam mortiferis morſibus, a rabie quæ contingit ex rabido cane, ut etiam blanda & amica ſuo domino beſtia nonnumquam vehementius & amarius quam leones draconeſque metuatur; faciatque hominem, quem forte adtaminaverit, contagione peſtifera ita rabioſum, ut a parentibus, conjuge, filiis, pejus omni beſtia formidetur? Quæ mala patiuntur navigantes? quæ terrena itinera gradientes? Quis ambulat ubicumque non inopinatis ſubjacens caſibus? De foro quidam rediens domum, ſanis pedibus ſuis cecidit, pedem fregit, & ex illo vulnere finivit hanc vitam. Quid videtur ſedente ſecurius? De ſel-

1. *Reg.* 4. 18. la in qua ſedebat cecidit Heli ſacerdos, & mortuus eſt. Agricolæ, immo vero omnes homines quot & quantos a cælo & terra, vel a pernicioſis animalibus caſus metuunt agrorum fructibus? Solent tamen de frumentis tandem collectis & reconditis eſſe ſecuri. Sed quibuſdam, quod novimus, proventum optimum frumentorum fluvius improviſus fugientibus hominibus de horreis ejecit atque abſtulit. Contra milleformes dæmonum incurſus, quis innocentia ſua fidit? Quando quidem ne quis fideret, etiam parvulos baptizatos, quibus certe nihil eſt innocentius, aliquando ſic vexant, ut in eis maxime Deo ſinente, iſta monſtretur hujus vitæ flenda calamitas, & alterius deſideranda felicitas. Jam vero de ipſo corpore tot exſiſtunt morborum mala, ut nec libris medicorum cuncta comprehenſa ſint. In quorum pluribus ac pæne omnibus etiam ipſa adjumenta & medicamenta tormenta ſunt, ut homines a pœnarum exitio pœnali eruantur auxilio. Nonne ad hoc perduxit ſitientes homines ardor immanis, ut urinam quoque humanam vel etiam ſuam biberent? Nonne ad hoc fames, ut a carnibus hominum abſtinere ſe non poſſent, nec inventos homines mortuos, ſed propter hoc a ſe occiſos, nec quoslibet alienos, verum etiam filios matres incredibili crudelitate, quam rabida eſuries faciebat, abſumerent? Ipſe poſtremo ſomnus, qui proprie quietis nomen accepit, quis verbis explicet ſæpe ſomniorum viſis quam ſit inquietus, & quam magnis, licet falſarum rerum, terroribus, quas ita exhibet, & quodam modo exprimit, ut a veris eas diſcernere nequeamus, animam miſeram ſenſuſque perturbet? Qua falſitate viſorum etiam vigilantes in quibuſdam morbis & venenis *(e)* miſerabilius agitantur: quamvis multimoda varietate fallaciæ homines etiam ſanos maligni dæmones nonnumquam decipiant talibus viſis, ut etiam ſi eos per hæc ad ſua traducere non potuerint, ſenſus tamen eorum ſolo appetitu qualitercumque perſuadendæ falſitatis illudant.

4. Ab hujus tam miſeræ quaſi quibuſdam inferis vitæ non liberat niſi gratia Salvatoris Chri-

Gratia Salvatoris. ſti, Dei ac Domini noſtri. Hoc enim nomen eſt ipſe Jeſus; interpretatur quippe Salvator: maxime ne poſt hanc miſerior ac ſempiterna ſuſcipiat, non vita, ſed mors. Nam in iſta quamvis ſint per ſancta ac ſanctos curationum magna ſolatia; tamen ideo non ſemper etiam ipſa beneficia tribuuntur petentibus, ac propter hoc religio quæratur, quæ propter aliam magis vi-

(a) Nonnulli codices, *apponuntur*.
(b) Sic MSS. At editi, *refrenetur*.
(c) Probæ notæ MSS. *quæ*.

(d) MSS. *ab offenſionibus*.
(e) Sola editio Lov. *mirabilius agitentur*.

vitam, ubi mala non erunt omnino ulla, quærenda eſt: & ad hoc meliores quoſque in his malis adjuvat gratia, ut quanto fideliore, tanto fortiore corde tolerentur. Ad quam rem etiam philoſophiam prodeſſe dicunt docti hujus ſæculi, quam dii quibuſdam paucis, ait Tullius, veram dederunt. * Nec hominibus, inquit, ab his aut datum eſt donum majus, aut potuit ullum dari uſque adeo & ipſi, contra quos agimus, quoque modo compulſi ſunt in habenda, non quacumque, ſed vera philoſophia divinam gratiam confiteri. Porro ſi paucis divinitus datum eſt veræ philoſophiæ contra miſerias hujus vitæ unicum auxilium, ſatis & hinc apparet humanum genus ad luendas miſeriarum pœnas eſſe damnatum. Sicut autem hoc, ut fatentur, nullum divinum majus eſt donum, ſic a nullo Deo dari credendum eſt, niſi ab illo; quo & ipſi qui multos deos colunt, nullum dicunt eſſe majorem.

* *Cicero l. 1. Academ. ex Platone in Timæo.*

CAPUT XXIII.

De his quæ, præter illa mala quæ bonis maliſque communia ſunt, ad juſtorum laborem ſpecialiter pertinent.

PRÆTER hæc autem mala hujus vitæ bonis maliſque communia, habent in ea juſti etiam proprios quoſdam labores ſuos, quibus adverſus vitia militant, & in talium prœliorum tentationibus periculiſque verſantur. Aliquando enim concitatius, aliquando remiſſius, non tamen deſinit caro concupiſcere adverſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem, ut non ea quæ volumus faciamus, omnem malam concupiſcentiam conſumendo; ſed eam nobis, quantum divinitus adjuti poſſumus, non ei conſentiendo ſubdamus, vigiliis continuis excubantes, ne opinio veri ſimilis fallat, ne decipiat ſermo verſutus, ne ſe tenebræ alicujus erroris offundant, ne quod bonum eſt malum, aut quod malum eſt bonum eſſe credatur, ne ab his quæ agenda ſunt metus revocet, ne in ea quæ agenda non ſunt cupido præcipitet, ne ſuper iracundiam ſol occidat, ne inimicitiæ provocent ad retributionem mali pro malo, ne abſorbeat inhoneſta vel immoderata triſtitia, ne impertiendorum beneficiorum ingerat mens ingrata torporem, ne maledicis rumoribus bona conſcientia fatigetur, ne temeraria de alio ſuſpicio noſtra decipiat, ne aliena de nobis falſa nos frangat, ne regnet peccatum in noſtro mortali corpore ad obediendum deſideriis ejus, ne membra noſtra exhibeantur iniquitatis arma peccato, ne oculus ſequatur concupiſcentiam, ne vindicandi cupiditas vincat, ne in eo quod male delectat, vel viſio vel cogitatio removetur, ne improbum aut indecens verbum libenter audiatur, ne fiat quod non licet, etiamſi libet, ne in hoc bello laborum periculorumque pleniſſimo vel de viribus noſtris ſperetur facienda victoria, vel viribus noſtris facta tribuatur, ſed ejus gratiæ, de quo ait Apoſtolus: *Gratias autem Deo, qui dat nobis victoriam per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum*. Qui & alio loco, *In his*, inquit, *omnibus ſupervincimus per eum qui dilexit nos*. Sciamus tamen quantalibet virtute prœliandi vitiis repugnemus, vel etiam vitia ſuperemus & ſubjungemus, quamdiu ſumus in hoc corpore, nobis deeſſe non poſſe unde dicamus Deo: *Dimitte nobis debita noſtra*. In illo autem regno ubi ſemper cum corporibus immortalibus erimus, nec prœlia nobis erunt ulla, nec debita; quæ nuſquam & numquam eſſent, ſi natura noſtra, ſicut recta creata eſt, permaneret. Ac per hoc etiam noſter iſte conflictus, in quo periclitamur, & de quo nos victoria noviſſima cupimus liberari, ad vitæ hujus mala pertinet, quam tot tantorumque teſtimonio malorum (a) probamus eſſe damnatam.

Gal. 5. 17. — *Rom. 6. 12.* — *1. Cor. 15. 57.* — *Rom. 8. 37.* — *Matth. 6. 12.*

CAPUT XXIV.

De bonis quibus etiam hanc vitam damnationi obnoxiam Creator implevit.

1. JAM nunc conſiderandum eſt, hanc ipſam miſeriam generis humani, in qua laudatur juſtitia punientis, qualibus & quam multis impleverit bonis ejuſdem bonitas, cuncta quæ creavit adminiſtrantis. Primum benedictionem illam quam protulerat ante peccatum, dicens: *Creſcite, & multiplicamini, & replete terram*, nec poſt peccatum voluit inhibere, manſitque in ſtirpe damnata donata fecunditas; nec illam vim mirabilem ſeminum, immo etiam mirabiliorem qua efficiuntur & ſemina, inditam corporibus humanis & quodam modo intextam, peccati vitium potuit auferre, quo nobis impacta eſt etiam neceſſitas mortis: ſed utrumque ſimul currit iſto quaſi fluvio atque torrente generis humani, malum quod a parente trahitur, & bonum quod a creante tribuitur. In originali malo duo ſunt, peccatum atque ſupplicium: in orignali bono alia duo, propagatio & conformatio. Sed quantum ad præſentem pertinet intentionem noſtram, de malis, quorum unum de noſtra venit audacia, id eſt peccatum, alterum de judicio Dei, id eſt ſupplicium, jam ſatis diximus. Nunc de bonis Dei, quæ ipſi quoque vitiatæ damnatæque naturæ contulit, ſive uſque nunc confert, dicere inſtitui. Neque enim damnando aut totum abſtulit quod dederat, alioquin nec eſſet omnino; aut eam removit a ſua poteſtate, etiam cum diabolo pœnaliter ſubdidit, cum nec ipſum diabolum a ſuo alienaverit imperio; quando quidem ut ipſius quoque diaboli natura ſubſiſtat, ille facit qui ſumme eſt, & facit eſſe quidquid aliquo modo eſt.

Gen. 1. 28.

2. Duorum igitur illorum, quæ diximus bona etiam in naturam peccato vitiatam ſupplicioque damnatam de bonitatis ejus quodam veluti

(a) Sic MS. Editi autem, *probavimus*.

luti ſonte manare, propagationem in primis mundi operibus benedictione largitus eſt, a quibus operibus die ſeptimo requievit. Conformatio vero in illo ejus eſt opere, quo uſque *Joan. 5. 17.* nunc operatur. Efficacem quippe potentiam ſuam ſi (*a*) rebus ſubtrahat, nec progredi poterunt & ſuis dimenſis motibus peragere tempora, nec prorſus in eo quod creatæ ſunt aliquatenus permanebunt. Sic ergo creavit hominem Deus, ut illi adderet fertilitatem quamdam, qua homines alios propagaret, congeneraus ei ipſam etiam propagandi poſſibilitatem, non neceſſitatem, quibus tamen voluit hominibus abſtulit eam Deus, & ſteriles fuerunt: non tamen generi humano abſtulit ſemel datam primis duobus conjugibus (*b*) benedictionem generandi. Hæc ergo propagatio quamvis peccato ablata non fuerit, non tamen etiam ipſa talis eſt, qualis fuiſſet, ſi nemo peccaſſet. Ex *Pſ. 48. 13.* quo enim homo in honore poſitus, poſtea quam deliquit, comparatus eſt pecoribus, ſimiliter generat: non in eo tamen penitus extincta eſt quædam velut ſcintilla rationis, in qua factus eſt ad imaginem Dei. Huic autem propagationi ſi conformatio non adhiberetur, nec ipſa in ſui generis formas modoſque procederet. Si enim non concubuiſſent homines, & nihilo minus Deus vellet implere terras hominibus, quomodo creavit unum ſine commixtione maris & feminæ, ſic poſſet omnes: concubentes vero niſi illo creante generantes eſſe non poſſunt. Sicut ergo ait Apoſtolus de inſtitutione ſpiritali, qua homo ad pietatem juſtitiamque formatur: *1. Cor. 3. 7.* *Neque qui plantat, eſt aliquid, neque qui rigat; ſed qui incrementum dat Deus*: ita etiam hic dici poteſt, Nec qui concumbit, nec qui ſeminat, eſt aliquid; ſed qui (*c*) format Deus. Nec mater quæ conceptum portat, & partum nutrit, eſt aliquid; ſed qui incrementum dat Deus. (*d*) Ipſe namque operatione, qua nunc *Joan. 5. 17.* uſque operatur, facit ut numeros ſuos explicent ſemina, & a quibuſdam latentibus atque inviſibilibus involucris in formas viſibiles hujus quod adſpicimus decoris evolvant. Ipſe incorpoream corporeamque naturam, illam præpoſitam, iſtam ſubjectam, miris modis copulans & connectens, animantem facit. Quod opus ejus tam magnum & mirabile eſt, ut non ſolum in homine, quod eſt animal rationale, & ex hoc cunctis terrenis animantibus excellentius atque præſtantius, ſed in qualibet minutiſſima muſcula bene conſideranti ſtuporem mentis ingerat laudemque pariat Creatoris.

3. Ipſe itaque animæ humanæ mentem dedit, ubi ratio & intelligentia in infante ſopita eſt quodam modo, quaſi nulla ſit, excitanda ſcilicet atque (*e*) exſerenda ætatis acceſſu, qua ſit ſcientiæ capax atque doctrinæ, & habilis perceptioni veritatis & amoris boni; qua capacitate hauriat ſapientiam virtutibuſque ſit prædita, quibus prudenter, fortiter, temperanter, & juſte, adverſus errores & cetera ingenerata vitia dimicet, eaque nullius rei deſiderio niſi boni illius ſummi atque immutabilis vincat. Quod etſi non faciat, ipſa talium bonorum capacitas in natura rationali divinitus inſtituta quantum ſit boni, quam mirabile opus omnipotentis, quis competenter effatur, aut cogitat? Præter enim artes bene vivendi, & ad immortalem perveniendi felicitatem, quæ virtutes vocantur, & ſola Dei gratia, quæ in Chriſto eſt, filiis promiſſionis regnique donantur, nonne humano ingenio tot tantæque artes ſunt inventæ & exercitæ, partim neceſſariæ, partim voluntariæ, ut tam excellens vis mentis atque rationis in his etiam rebus quas ſuperfluas, immo & periculoſas pernicioſaſque appetit, quantum (*f*) bonum habeat in natura, unde iſta potuit vel invenire, vel diſcere, vel exercere, teſtetur? Veſtimentorum & ædificiorum ad opera quam mirabilia, quam ſtupenda, induſtria humana pervenerit; quo in agricultura, quo in navigatione profecerit; quæ in fabricatione quorumque vaſorum, vel etiam ſtatuarum & picturarum varietate excogitaverit & impleverit; quæ in theatris mirabilia ſpectantibus, audientibus incredibilia facienda & exhibenda molita ſit; in capiendis, occidendis, domandis irrationalibus animantibus, quæ & quanta repererit: adverſus ipſos homines tot genera venenorum, tot armorum, tot machinamentorum, & pro ſalute mortali tuenda atque reparanda quot medicamenta atque adjumenta comprehenderit: pro voluptate faucium quot condimenta & gulæ (*g*) irritamenta repererit: ad indicandas & ſuadendas cogitationes quam multitudinem varietatemque ſignorum, ubi præcipuum locum verba & litteræ tenent; ad delectandos animos, quos elocutionis ornatus quam diverſorum carminum copiam ad mulcendas aures, quot organa muſica, quos cantilenæ modos excogitaverit: quantam peritiam dimenſionum atque numerorum, meatuſque & ordines ſiderum quanta ſagacitate comprehenderit: quam multa rerum mundanarum cognitione ſe impleverit, quis poſſit eloqui, maxime ſi velimus non acervatim cuncta congerere, ſed in ſingulis immorari? In ipſis poſtremo erroribus & falſitatibus defendendis, quam magna claruerint ingenia philoſophorum atque hæreticorum, quis æſtimare ſufficiat? Loquimur enim nunc de natura mentis humanæ, qua iſta vita mortalis ornatur, non de fide atque itinere veritatis, qua illa immortalis adquiritur. Hujus tantæ naturæ conditor cum

(a) Lov. *ſi jam rebus*. Abeſt *jam* ab editis aliis & MSS.
(b) Nonnulli probæ notæ MSS. *benedictione generali*.
(c) Sola editio Lov. *informat*.
(d) Aliquot MSS. *Ipſa namque operatione*.

(e) Sic plures MSS. Editi vero, *exercenda*.
(f) In ſola editione Lov. *quantum bonorum*.
(g) Sic MSS. Editi vero, *incitamenta*.

cum ſit utique Deus verus & ſummus, ipſo cuncta quæ fecit adminiſtrante & ſummam poteſtatem ſummamque habente juſtitiam, numquam profecto in has miſerias decidiſſet, atque ex his præter eos ſolos qui liberabuntur, in æternas eſſet (a) itura, niſi nimis grande peccatum in homine primo, de quo ceteri exorti ſunt, præceſſiſſet.

4. Jam vero in ipſo corpore, quamvis nobis ſit cum belluis mortalitate commune, multiſque earum reperiatur infirmius, quanta Dei bonitas, quanta providentia tanti Creatoris apparet? Nonne ita ſunt in eo loca ſenſuum & cetera membra diſpoſita, ſpecieſque ipſa ac figura & ſtatura totius corporis ita modificata, ut ad miniſterium animæ rationalis ſe indicet factum? Non enim ut animalia rationis expertia prona eſſe videmus in terram, ita creatus eſt homo: ſed erecta in cælum corporis forma admonet eum, quæ ſurſum ſunt ſapere. Porro mira mobilitas, quæ linguæ ac manibus adtributa eſt, ad loquendum & ſcribendum apta atque conveniens, & ad opera artium plurimarum officiorumque complenda, nonne ſatis oſtendit, quali animæ ut ſerviret tale ſit corpus adjunctum? Quamquam & detractis neceſſitatibus operandi, ita omnium partium congruentia numeroſa ſit, & pulcra ſibi parilitate reſpondeat, ut neſcias utrum in eo condendo major ſit utilitatis habita ratio, quam decoris. Certe enim nihil creatum videmus in corpore utilitatis cauſſa, quod non habeat etiam decoris locum. Plus autem nobis id appareret, ſi numeros menſurarum, quibus inter ſe cuncta connexa ſunt & coaptata, noſſemus: quos forſitan data opera in his quæ foris eminent, humana poſſet (b) veſtigare ſolertia; quæ vero tecta ſunt, atque a noſtris remota conſpectibus, ſicuti eſt tanta perplexitas venarum atque nervorum & viſcerum, ſecreta vitalium, invenire nullus poteſt. Quia etſi medicorum diligentia nonnulla crudelis, quos anatomicos appellant, laniavit corpora mortuorum, ſive etiam inter manus ſecantis perſcrutantiſque morientium, atque in carnibus humanis ſatis inhumane abdita cuncta rimata eſt, ut quid, & quomodo, quibus locis curandum eſſet addiſceret; numeros tamen de quibus loquor, quibus coaptatio, quæ ἁρμονία Græce dicitur, tamquam cujuſdam organi, extrinſecus atque intrinſecus totius corporis conſtat, quid dicam, nemo valuit invenire, quos nemo auſus eſt quærere? Qui ſi noti eſſe potuiſſent, in interioribus quoque viſceribus, quæ nullum oſtentant decus, ita delectaret pulcritudo rationis, ut omni formæ apparenti quæ oculis placet, ipſius mentis, quæ oculis utitur, præferretur arbitrio. Sunt vero quædam ita poſita in corpore, ut tantummodo decorem habeant, non & uſum: ſicut habet pectus virile mamillas, ſicut facies barbam, quam non eſſe munimento, ſed virili ornamento, indicant puræ facies feminarum, quas utique infirmiores muneri tutius conveniret. Si ergo nullum membrum eſt, in his quidem conſpicuis, (unde ambigit nemo) quod ita ſit alicui operi accommodatum, ut non etiam ſit decorum; ſunt autem nonnulla, quorum ſolum decus, & nullus eſt uſus: puto facile intelligi in conditione corporis dignitatem neceſſitati fuiſſe prælatam. Tranſitura eſt quippe neceſſitas, tempuſque venturum quando ſola invicem pulcritudine ſine ulla libidine perfruamur: quod maxime ad laudem referendum eſt Conditoris cui dicitur in Pſalmo. *Confeſſionem & decorem induiſti.* Pſ. 103. 1.

Homo primus qualis creatus.

5. Jam cetera pulcritudo & utilitas creaturæ, quæ homini, licet in iſtos labores miſeriaſque projecto atque damnato, ſpectanda atque ſumenda divina largitate conceſſa eſt, quo ſermone terminari poteſt? in cæli & terræ & maris multimoda & varia pulcritudine, in ipſius lucis tanta copia tamque mirabili ſpecie, in ſole ac luna & ſideribus, in opacitatibus nemorum, in coloribus & odoribus florum, in diverſitate ac multitudine volucrum garrularum atque pictarum, in multiformi ſpecie tot tantorumque animantium, quorum illa plus habent admirationis, quæ molis minimum: (Plus enim formicularum & apicularum opera ſtupemus, quam immenſa corpora (c) ballenarum) in ipſius quoque maris tam grandi ſpectaculo, cum ſeſe diverſis coloribus induit velut veſtibus, & aliquando viride, atque hoc multis modis, aliquando purpureum, aliquando cæruleum eſt. Quam porro delectabiliter ſpectatur etiam quandocumque turbatur, & fit inde major ſuavitas, quia ſic demulcet intuentem, ut non jactet & quatiat navigantem? Quid ciborum uſquequaque copia contra famem? Quid ſaporum diverſitas contra faſtidium, naturæ diffuſa (d) divitiis, non coquorum arte ac labore quæſita? Quanta in tam multis rebus tuendæ ac (e) recuperandæ ſalutis auxilia? Quam grata viciſſitudo diei alternantis & noctis? Aurarum quam blanda temperies? In fruticibus & pecoribus indumentorum conficiendorum quanta materies? Omnia commemorare quis poſſit? Hæc autem ſola, quæ a me velut in quemdam aggerem ſunt coartata, ſi vellem velut colligata involucra ſolvere atque diſcutere, quanta mihi mora eſſet in ſingulis, quibus plurima continentur? Et hæc omnia miſerorum ſunt damnatorumque ſolatia, non præmia beatorum. Quæ igitur illa ſunt, ſi tot ac talia & tanta ſunt iſta? Quid dabit eis quos prædeſtinavit ad vitam, qui hæc dedit etiam eis quos prædeſtinavit ad mortem? Quæ bona in

(a) Er. & Lov. hic addunt, *pœnas*: pro quo ſubaud. *miſerias*.
(b) Editi, *inveſtigare*. Melius MSS. *veſtigare*.
(c) Editi, *balenarum*. At MSS. duplicata littera *ll*, *ballenarum*. Ducitur a Græco βάλλειν, juxta Iſid. lib. 12. c. 6.
(d) Sic MSS. At editi, *contra faſtidium naturæ, diffuſa divinitus*.
(e) In MSS. *ac recipiendæ*.

Digitized by Google

in illa beata vita faciet eos ſumere, pro quibus in hac (*a*) miſera unigenitum Filium ſuum voluit uſque ad mortem mala tanta perferre? Unde Apoſtolus de ipſis in illud regnum præ-
Rom. 8. 32. deſtinatis loquens: *Qui proprio*, inquit, *Filio non pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit eum, quomodo non & cum illo omnia nobis* (*b*) *donabit?* Cum hæc promiſſio complebitur, quid erimus? quales erimus? Quæ bona in illo regno accepturi ſumus, quando quidem Chriſto moriente pro nobis tale jam pignus accepimus? Qualis erit ſpiritus hominis, nullum omnino habens vitium, nec ſub quo jaceat, nec cui cedat, nec contra quod ſaltem laudabiliter dimicet, pacatiſſima virtute perfectus? Rerum ibi omnium quanta, quam ſpecioſa, quam certa ſcientia, ſine errore aliquo vel labore, ubi Dei ſapientia de ipſo ſuo fonte potabitur, cum ſumma felicitate, ſine ulla difficultate? Quale erit corpus, quod omni modo ſpiritui ſubditum, & eo ſufficienter vivificatum, nullis alimoniis indigebit? Non enim animale, ſed ſpiritale erit, habens quidem carnis, ſed ſine ulla carnali corruptione ſubſtantiam.

CAPUT XXV.

De pervicacia quorumdam, qui reſurrectionem carnis, quam, ſicut prædictum eſt, totus mundus credit, impugnant.

VERUM de animi bonis, quibus poſt hanc vitam beatiſſimus perfruetur, non a nobis diſſentiunt philoſophi nobiles: (*c*) de carnis reſurrectione contendunt; hanc quantum poſſunt negant. Sed credentes multi, negantes pauciſſimos reliquerunt, & ad Chriſtum, qui hoc quod iſtis videtur abſurdum, in ſua reſurrectione monſtravit, fideli corde converſi ſunt, docti & indocti, ſapientes mundi & inſipientes. Hoc enim credidit mundus, quod prædixit Deus; qui etiam hoc prædixit, quod hanc rem mun-
* V. ſupra lib. 18. c. 53. dus fuerat crediturus. Neque enim Petri * maleficiis (*d*) eam cum laude credentium tanto ante prænuntiare compulſus eſt. Ille eſt enim Deus, quem, (ſicut jam dixi aliquoties, nec (*e*) commemorare me piget) confitente Porphyrio, atque id oraculis deorum ſuorum probare cupiente, ipſa numina perhorreſcunt: quem ſic laudavit, ut eum & Deum patrem & regem vocaret. Abſit enim, ut ſic intelligenda ſint quæ prædixit, quomodo volunt hi qui hoc cum mundo non crediderunt, quod mundum crediturum eſſe prædixit. Cur enim non potius ita, ſicut crediturus tanto ante prædictus eſt mundus, non ſicut pauciſſimi garriunt, qui hoc cum mundo, quod crediturus prædictus eſt, credere noluerunt? Si enim propterea dicunt alio modo eſſe credenda, ne ſi dixerint vana eſſe conſcripta, injuriam faciant illi Deo, cui tam magnum perhibent teſtimonium; tantam prorſus ei vel etiam graviorem faciunt injuriam ſi aliter dicunt eſſe intelligenda, non ſicut mundus ea credidit, quem crediturum ipſe laudavit, ipſe promiſit, ipſe complevit (*f*). Utrum enim non poteſt facere ut reſurgat caro, & vivat in æternum; an propterea credendum non eſt id eum eſſe facturum, quia malum eſt atque indignum Deo? Sed de omnipotentia ejus, qua tot & tanta facit incredibilia, jam multa diximus. Si volunt invenire quod omnipotens non poteſt, habent prorſus, ego dicam, mentiri non poteſt. Credamus ergo quod poteſt, non credendo quod non poteſt. Non itaque credentes quod mentiri poſſit, credant eſſe facturum quod ſe facturum eſſe promiſit: & ſic credant, ſicut credidit mundus quem crediturum eſſe prædixit, quem crediturum eſſe laudavit, quem crediturum eſſe promiſit, quem crediſſe jam oſtendit. Hoc autem malum eſſe, unde demonſtrant? Non erit illic ulla corruptio, quod eſt corporis malum. De ordine elementorum jam diſputavimus, de aliis hominum conjecturis ſatis diximus: quanta ſit futura in corpore incorruptibili facilitas motus, de præſentis bonæ valetudinis temperamento, quæ utique nullo modo illi comparanda eſt immortalitati, in libro tertio-decimo ſatis, ut opinor, oſtendimus. Legant ſuperiora Operis hujus, qui vel non legerunt, vel (*g*) volunt recolere quod legerunt.

CAPUT XXVI.

Quomodo Porphyrii definitio, qua beatis animis putat corpus omne fugiendum, ipſius Platonis ſententia deſtruatur, qui dicit ſummum Deum diis promiſiſſe, ut numquam corporibus exuerentur.

SED Porphyrius ait, inquiunt, ut beata ſit anima, corpus omne eſſe fugiendum. Nihil ergo prodeſt, quia incorruptibile diximus futurum corpus, ſi anima beata non erit, niſi corpus omne effugerit. Sed jam & hinc in libro memorato quantum oportuit diſputavi: verum hic unum inde tantum commemorabo. Emendet libros ſuos iſtorum omnium magiſter Plato, & dicat eorum deos, ut beati ſint, ſua corpora fugituros, id eſt, eſſe morituros, quos in cæleſtibus corporibus dixit incluſos; quibus tamen Deus, a quo facti ſunt, quo poſſent eſſe ſecuri, immortalitatem, id eſt, in eiſdem corporibus æternam permanſionem, non eorum natura id habente, ſed ſuo conſilio prævalente, promiſit. Ubi etiam evertit illud quod dicunt, quoniam eſt impoſſibilis, ideo reſurrectionem carnis non eſſe credendam. Apertiſſime quippe juxta eumdem philoſophum, ubi diis a ſe factis pro-

(a) Editi, *in hac miſeria*. At MSS. *in hac miſera*: ſupple *vita*.
(b) In editis, *donavit*. At in MSS. *donabit*, futuri temporis, juxta Græcum [illegible].
(c) Hic Vind. Am. & Er. addunt *qui*. Lov. *ſed*. Neutrum habent MSS.
(d) Sola editio Lov. *ea*.
(e) In MSS. *commonere*.
(f) Sic MSS. At editi, *Cur enim*.
(g) Editi veteribus libris diſſentientes, *vel nolunt*.

promiſit Deus non factus immortalitatem, quod impoſſibile eſt, ſed dixit eſſe facturum. Sic enim eum locutum narrat Plato: * Quoniam eſtis orti, inquit, immortales eſſe & indiſſolubiles non poteſtis: non tamen diſſolvemini, neque vos ulla mortis fata perimcnt, nec erunt valentiora, quam conſilium meum, quod majus eſt vinculum ad perpetuitatem veſtram, quam illa quibus eſtis colligati. Si, non ſolum abſurdi, ſed ſurdi non ſunt qui hæc audiunt, non utique dubitant diis factis, ab illo deo qui eos fecit, ſecundum Platonem, quod eſt impoſſibile fuiſſe promiſſum. Qui enim dicit, Vos quidem immortales eſſe non poteſtis, ſed mea voluntate immortales eritis: quid aliud dicit, quam id quod fieri non poteſt, me faciente tamen eritis? Ille igitur carnem incorruptibilem, immortalem, ſpiritalem reſuſcitabit, qui juxta Platonem, id quod impoſſibile eſt, ſe facturum eſſe promiſit. Quid adhuc, quod promiſit Deus, quod Deo promittenti credidit mundus, qui etiam ipſe promiſſus eſt crediturus, eſſe impoſſibile clamant? Quandoquidem nos Deum, qui etiam ſecundum Platonem facit impoſſibilia, id facturum eſſe clamamus. Non ergo, ut beatæ ſint animæ, corpus eſt omne fugiendum, ſed corpus incorruptibile recipiendum. Et in quo convenientius incorruptibili corpore lætabuntur, quam in quo corruptibili gemuerunt? Sic enim non in eis erit illa dira cupiditas, quam poſuit ex Platone Virgilius, ubi ait, Rurſus & incipiant in corpora velle reverti. Sic, inquam, cupiditatem revertendi ad corpora non habebunt, cum corpora, in quæ reverti cupiunt, ſecum habebunt; & ſic habebunt, ut numquam non habeant, numquam ea prorſus vel ad exiguum quamlibet tempus ulla morte deponant.

* V. Supra l. 13. c. 16. & Tom. 5. Sermon. 241. c. 8.

Æneid. 6.

CAPUT XXVII.

De contrariis definitionibus Platonis atque Porphyrii, in quibus ſi uterque alteri cederet, a veritate neuter deviaret.

SINGULA quædam dixerunt Plato atque Porphyrius, quæ ſi inter ſe communicare potuiſſent, facti eſſent fortaſſe Chriſtiani. Plato dixit, ſine corporibus animas in æternum eſſe non poſſe. Ideo enim dixit, etiam ſapientium animas poſt quamlibet longum tempus, tamen ad corpora redituras. Porphyrius autem dixit, animam purgatiſſimam, cum redierit ad Patrem, ad hæc mala mundi numquam eſſe redituram. Ac per hoc, quod verum vidit Plato, ſi dediſſet Porphyrio, etiam juſtorum atque ſapientium purgatiſſimas animas ad humana corpora redituras; rurſus quod verum vidit Porphyrius, ſi dediſſet Platoni, numquam redituras ad miſerias corruptibilis corporis animas ſanctas: ut non ſinguli hæc ſingula, ſed ambo & ſinguli utrumque dicerent, puto quod viderent eſſe jam conſequens, ut & redirent animæ ad corpora, & talia reciperent corpora, in quibus beate atque immortaliter viverent. Quoniam ſecundum Platonem, etiam ſanctæ animæ ad humana corpora redibunt; ſecundum Porphyrium, ad mala mundi hujus ſanctæ animæ non redibunt. Dicat itaque cum Platone Porphyrius, Redibunt ad corpora: dicat Plato cum Porphyrio, Non redibunt ad mala: & ad ea corpora redire conſentient, in quibus nulla patiantur mala. Hæc itaque non erunt niſi illa quæ promittit Deus, beatas animas in æternum cum ſua æterna carne (*a*) facturus. Hoc enim, quantum exiſtimo, jam facile nobis concederent ambo, ut qui faterentur ad immortalia corpora redituras animas eſſe ſanctorum, ad ſua illas redire permitterent, in quibus mala hujus ſæculi pertulerunt, in quibus Deum, ut his malis carerent, pie fideliterque coluerunt.

CAPUT XXVIII.

Quid ad veram reſurrectionis fidem, vel Plato, vel Labeo, vel etiam Varro conferre ſibi potuerint, ſi opiniones eorum in unam ſententiam convenifſent.

NONNULLI noſtri, propter quoddam præclariſſimum loquendi genus, & propter nonnulla quæ veraciter ſenſit, amantes Platonem, dicunt eum aliquid ſimile nobis etiam * de mortuorum reſurrectione ſenſiſſe. Quod quidem ſic tangit in libris de republica Tullius, ut eum luſiſſe potius, quam quod id verum eſſet, affirmet dicere voluiſſe. (*b*) Inducit enim hominem revixiſſe, & narraſſe quædam quæ Platonicis diſputationibus congruebant. * Labeo etiam duos dicit uno die fuiſſe defunctos, & occurriſſe invicem in quodam compito, deinde ad corpora ſua juſſos fuiſſe remeare, & conſtituiſſe inter ſe amicos ſe eſſe victuros; atque ita eſſe factum, donec poſtea morerentur. Sed iſti auctores talem reſurrectionem corporis factam fuiſſe narrarunt, quales fuerunt eorum quos reſurrexiſſe novimus, & huic quidem redditos vitæ, ſed non eo modo ut non morerentur ulterius. Mirabilius autem quiddam Marcus Varro ponit in libris, quos conſcripſit de gente populi Romani: cujus putavi verba ipſa eſſe ponenda. Genethliaci quidam ſcripſerunt, inquit, eſſe in renaſcendis hominibus quam appellant παλιγγενεσίαν Græci: hac ſcripſerunt confici in annis numero quadringentis quadraginta, ut idem corpus & eadem anima, quæ fuerint conjuncta in homine aliquando, eadem rurſus redeant in conjunctionem. Iſte Varro quidem, ſive illi Genethliaci neſcio qui, (non enim nomina eorum prodidit, quorum commemoravit ſententiam) aliquid dixerunt, quod licet falſum ſit

* V. Euſeb. l. 11. de præpar. Evang.

* V. Plin. lib. 7.

(a) Ita Vind. Am. Er. & MSS. At Lov. *victuras.*

(b) Herum Pamphilium, qui in acie occubuit, Plato in fine lib. de republica, decimo poſt mortem die redditum vitæ ſcribit. *Hanc Cicero fabulam*, inquit Macrob. lib. 1. Somnii, *licet ab indoctis quaſi ipſe vere conſcius doleat irriſam, exemplum tamen ſtolidæ reprehenſionis vitans, excitari narraturum, quam reviviſcere maluit.*

ſit, (cum enim ſemel ad eadem corpora quæ geſſerunt, animæ redierint, numquam ea poſtea ſunt relicturæ) tamen multa illius impoſſibilitatis, qua contra nos iſti garriunt, argumenta convellit, & deſtruit. Qui enim hoc ſentiunt, ſive ſenſerunt, non eis viſum eſt fieri non poſſe, ut dilapſa cadavera in auras, in pulverem, in cinerem, in humores, in corpora veſcentium beſtiarum, vel ipſorum quoque hominum, ad id rurſus redeant, quod fuerunt. Quapropter Plato & Porphyrius, vel potius quicumque illos diligunt & adhuc vivunt, ſi nobis conſentiunt etiam ſanctas animas ad corpora redituras, ſicut ait Plato, nec tamen ad mala ulla redituras, ſicut ait Porphyrius; ut ex his fiat conſequens quod fides prædicat Chriſtiana, talia corpora recepturas in quibus ſine ullo malo in æternum feliciter vivant; aſſumant etiam hoc de Varrone, ut ad eadem corpora redeant, in quibus antea fuerunt; & apud eos tota quæſtio de carnis in æternum reſurrectione ſolvetur.

CAPUT XXIX.

De qualitate viſionis, qua in futuro ſæculo ſancti Deum videbunt.

1. NUNC jam quid acturi ſint in corporibus immortalibus atque ſpiritalibus ſancti, non adhuc eorum carne carnaliter, ſed ſpiritaliter jam vivente, quantum Dominus dignatur adjuvare, videamus. Et illa quidem actio, vel potius quies atque otium quale futurum ſit, ſi verum velim dicere, neſcio. Non enim hoc umquam per ſenſus corporis vidi. Si autem mente, id eſt intelligentia vidiſſe me dicam, quantum eſt, aut quid eſt noſtra intelligentia ad illam excellentiam? Ibi eſt enim *pax Dei, quæ,* [Philip. 4. 7.] ſicut ait Apoſtolus, *ſuperat omnem intellectum:* quem niſi noſtrum, aut fortaſſe etiam (a) ſanctorum Angelorum? non enim & Dei. Si ergo ſancti in Dei pace victuri ſunt, profecto in ea pace victuri ſunt, quæ ſuperat omnem intellectum. Quoniam noſtrum quidem ſuperat, non eſt dubium: ſi autem ſuperat & Angelorum, ut nec ipſos excepiſſe videatur, qui ait *omnem intellectum;* ſecundum hoc dictum eſſe debemus accipere, quia pacem Dei, qua ipſe Deus pacatus eſt, ſicut novit Deus, non eam nos ſic poſſumus noſſe, nec ulli Angeli. *Superat* itaque *omnem intellectum,* non dubium quod præter ſuum. Sed quia & nos pro (b) modo noſtro pacis ejus participes facti ſummam in nobis atque inter nos & cum ipſo pacem, quantum noſtrum ſummum eſt, obtinebimus: iſto modo pro ſuo modo ſciunt eam ſancti Angeli, homines autem nunc longe infra, quantumlibet provectu mentis excellant. Conſiderandum eſt enim [1. Cor. 13. 9.] quantus vir dicebat: *Ex parte ſcimus, & ex parte prophetamus, donec veniat quod perfectum* [Ibid. 12.] *eſt.* Et, *Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem.* Sic jam vident ſancti Angeli, qui etiam noſtri Angeli dicti ſunt, quia eruti de poteſtate tenebrarum, & accepto Spiritus pignore tranſlati ad regnum Chriſti, ad eos Angelos jam cœpimus pertinere, cum quibus nobis erit ſancta atque dulciſſima, de qua jam tot libros ſcripſimus, Dei Civitas ipſa communis. Sic ſunt ergo Angeli noſtri, qui ſunt Angeli Dei, quemadmodum Chriſtus Dei, Chriſtus eſt noſter. Dei ſunt, quia Deum non reliquerunt: noſtri ſunt, quia ſuos cives nos habere cœperunt. Dixit autem Dominus Jeſus: *Videte ne contemnatis unum de puſillis iſtis. Dico enim vobis, quia Angeli eorum in cælis ſemper vident faciem Patris mei, qui in cælis eſt.* [Matth. 18. 10.] Sicut ergo illi vident, ita & nos viſuri ſumus; ſed nondum ita videmus. Propter quod ait Apoſtolus, quod paullo ante dixi, *Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem.* [1. Cor. 13. 12.] Præmium itaque fidei nobis viſio iſta ſervatur, de qua & Joannes apoſtolus loquens: *Cum apparuerit,* inquit, *ſimiles ei erimus, quoniam videbimus eum ſicuti eſt.* [1. Joan. 3. 2.] Facies autem Dei manifeſtatio ejus intelligenda eſt, non aliquod tale membrum, quale nos habemus in corpore, atque iſto nomine nuncupamus.

2. Quapropter cum ex me quæritur, quid acturi ſint ſancti in illo corpore ſpiritali, non dico quod jam video, ſed dico quod credo: ſecundum illud quod in Pſalmo lego, *Credidi, propter quod locutus ſum.* [Pſ. 115. 10.] Dico itaque, Viſuri ſunt Deum in ipſo corpore: ſed utrum per ipſum, ſicut per corpus nunc videmus ſolem, lunam, ſtellas, mare, ac terram, & quæ ſunt in ea, non parva quæſtio eſt. Durum eſt enim dicere, quod ſancti talia corpora tunc habebunt, ut non poſſint oculos claudere atque aperire cum volent. Durius autem, quod ibi Deum, quiſquis oculos clauſerit, non videbit. Si enim propheta Eliſæus puerum ſuum Giezi abſens [4. Reg. 5. 26.] corpore vidit accipientem munera, quæ dedit ei Naaman Syrus, quem Propheta memoratus a lepræ deformitate mundaverat, quod ſervus nequam domino ſuo non vidente, latenter ſe feciſſe putaverat; quanto magis in illo corpore ſpiritali videbunt ſancti omnia, non ſolum ſi oculos claudant, verum etiam unde ſunt corpore abſentes? Tunc enim erit perfectum illud, de quo loquens Apoſtolus: *Ex parte,* inquit, [1. Cor. 13. 9. & 10.] *ſcimus, & ex parte prophetamus; cum autem venerit quod perfectum eſt, quod ex parte eſt evacuabitur.* Deinde ut, quomodo poſſet, aliqua ſimilitudine oſtenderet, quantum ab illa quæ futura eſt diſtet hæc vita, non qualiumcumque hominum, verum etiam qui præcipua hic ſanctitate ſunt præditi; *Cum eſſem,* inquit, *parvulus, quaſi parvulus ſapiebam, quaſi parvulus loquebar, quaſi parvulus cogitabam; cum autem factus ſum vir, evacuavi ea quæ parvuli erant.* [Ibidem 11. & 12.] *Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate, tunc*

(a) Am. Er. & Lov. addunt, *omnium:* quod abeſt a MSS. & a Vind.

(b) Sola editio Lov. *modulo.*

autem facie ad faciem. Nunc ſcio ex parte, tunc autem cognoſcam ſicut & cognitus ſum. Si ergo in hac vita, ubi hominum mirabilium prophetia ita comparanda eſt illi vitæ quaſi parvuli ad juvenem, vidit tamen Eliſæus accipientem munera ſervum ſuum, ubi ipſe non erat; itane cum venerit quod perfectum eſt, nec jam corpus corruptibile aggravabit animam, ſed incorruptibile nihil impediet, illi ſancti ad ea quæ videnda ſunt oculis corporeis, quibus Eliſæus abſens ad ſervum ſuum videndum non indiguit, indigebunt? Nam ſecundum interpretes Septuaginta, iſta ſunt ad Giezi verba Prophetæ: [4 Reg. 5. 26.] *Nonne cor meum (a) iit tecum, quando converſus eſt vir de curru ſuo in obviam tibi, & accepiſti pecuniam?* &c. Sicut autem ex Hebræo interpretatus eſt presbyter Hieronymus: [* Sic Vulgata.] * *Nonne cor meum*, inquit, *in præſenti erat, quando reverſus eſt homo de curru ſuo in occurſum tui?* Corde ſuo ſe dixit hoc vidiſſe Propheta, adjuto quidem mirabiliter, nullo dubitante, divinitus. Sed quanto amplius tunc omnes munere iſto abundabunt, cum Deus erit omnia in omnibus? [1. Cor. 15. 28.] Habebunt tamen etiam illi oculi corporei officium ſuum, & in loco ſuo erunt, uteturque illis ſpiritus per ſpiritale corpus. Neque enim & ille Propheta, quia non eis indiguit ut videret abſentem, non eis uſus eſt ad videnda præſentia; quæ tamen ſpiritu videre poſſet, etiamſi illos clauderet, ſicut vidit abſentia, ubi cum eis ipſe non erat. Abſit ergo, ut dicamus illos ſanctos in illa vita Deum clauſis oculis non viſuros, quem ſpiritu ſemper videbunt.

3. Sed utrum videbunt & per oculos corporis, cum eos apertos habebunt, inde quæſtio eſt. Si enim tantum poterunt in corpore ſpiritali eo modo utique etiam ipſi oculi ſpiritales, quantum poſſunt iſti quales nunc habemus; procul dubio per eos Deus videri non poterit. Longe itaque alterius erunt potentiæ, ſi per eos videbitur incorporea illa natura, quæ non continetur loco, ſed ubique tota eſt. Non enim quia dicimus Deum & in cælo eſſe, & in terra, (ipſe quippe ait per Prophetam, [Jerem. 23. 24.] *Cælum & terram ego impleo*) aliam partem dicturi ſumus eum in cælo habere, & in terra aliam: ſed totus in cælo eſt, totus in terra; non alternis temporibus, ſed utrumque ſimul, quod nulla natura corporalis poteſt. Vis itaque præpollentior oculorum erit illorum, non ut acrius videant, quam quidam perhibentur videre ſerpentes vel aquilæ: (quantalibet enim acrimonia cernendi eadem quoque animalia nihil aliud poſſunt videre quam corpora) ſed ut videant & incorporalia. Et fortaſſe iſta virtus magna cernendi data fuerit ad horam etiam in iſto mortali corpore oculis ſancti viri Job, quando ait ad Deum: [Job. 42. 5. & 6.] *In obauditu auris (b) audiebam te prius, nunc autem oculus meus videt te; propterea diſpexi memetipſum, & diſtabui, & exiſtimavi me terram & cinerem.* Quamvis hic nihil prohibeat oculum cordis intelligi, de quibus oculis ait Apoſtolus: [Epheſ. 1. 18.] *Illuminatos oculos habere cordis veſtri.* Ipſi autem videri Deum, cum videbitur, Chriſtianus ambigit nemo, qui fideliter accipit, quod ait Deus ille magiſter: [Matth. 5. 8.] *Beati mundi corde, quoniam ipſi Deum videbunt.* Sed utrum etiam corporalibus oculis ibi videatur, hoc in iſta quæſtione verſamus.

4. Illud enim quod ſcriptum eſt, [Luca 3. 6.] *Et videbit omnis caro ſalutare Dei*, ſine ullius nodo difficultatis ſic intelligi poteſt, ac ſi dictum fuerit, Et videbit omnis homo Chriſtum Dei: qui utique in corpore viſus eſt, & in corpore videbitur, quando vivos & mortuos judicabit. Quod autem ipſe ſit ſalutare Dei, multa ſunt & alia teſtimonia Scripturarum: ſed evidentius venerandi illius ſenis Simeonis verba declarant, qui cum infantem Chriſtum accepiſſet in manus ſuas: [Luca 2. 29.] *Nunc*, inquit, *dimittis ſervum tuum Domine ſecundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei ſalutare tuum.* Illud etiam quod ait ſupra memoratus Job, ſicut in exemplaribus quæ ex Hebræo ſunt invenitur, [Job. 19. 26.] [* Sic Vulgata.] * *Et in carne mea videbo Deum*: reſurrectionem quidem carnis ſine dubio prophetavit; non tamen dixit, Per carnem meam. Quod quidem ſi dixiſſet, poſſet Deus Chriſtus intelligi, qui per carnem in carne videbitur: nunc vero poteſt & ſic accipi: *In carne mea videbo Deum (c)*; ac ſi dixiſſet, In carne mea ero, cum videbo Deum. Et illud quod ait Apoſtolus: [1. Cor. 13. 12.] *Facie ad faciem*, non cogit ut Deum per hanc faciem corporalem, ubi ſunt oculi corporales, nos viſuros eſſe credamus, quem ſpiritu ſine intermiſſione videbimus. Niſi enim eſſet etiam interioris hominis facies, non diceret idem Apoſtolus, [2. Cor. 3. 18.] *Nos autem revelata facie gloriam Domini ſpeculantes, in eamdem imaginem transformamur de gloria in gloriam, tamquam (d) a Domini ſpiritu.* Nec aliter intelligimus quod in Pſalmo canitur; [Pſ. 33. 6.] *Accedite ad eum, & illuminamini, & facies veſtræ non erubeſcent.* Fide quippe acceditur ad Deum, quam cordis conſtat eſſe, non corporis. Sed quia ſpiritale corpus neſcimus quantos habebit acceſſus, (de re quippe inexperta loquimur) ubi aliqua, quæ aliter intelligi (e) nequeat, divinarum Scripturarum non occurrit & ſuccurrit auctoritas, neceſſe eſt ut contingat in nobis quod legitur in libro Sapientiæ: [Sap. 9. 15.] *Cogitationes mortalium timidæ, & incertæ providentiæ noſtræ.*

5. Ra-

(a) Sic MSS. At Vind. Am. Er. *Nonne cor meum tecum erat, quando converſus eſt* &c. Lov. *Nonne cor meum tecum erat, & novi quod converſus eſt* &c.

(b) Ita in MSS. At in editis, *ohaudiebam*.

(c) Apud Vind. Am. & Er. additur hoc tantum loco, *Salvatorem meum*.

(d) Editi, *tamquam ad Domini ſpiritum*. Caſtigantur ex MSS.

(e) Sic MSS. Editi autem Am. Er. Lov. *nequeunt*: & infra habebant cum Vind. *non occurrit, ſed ſuccurrit auctoritas*.

5. Ratiocinatio quippe illa philoſophorum, qua diſputant ita mentis adſpectu intelligibilia videri, & ſenſu corporis ſenſibilia, id eſt, corporalia, ut nec intelligibilia per corpus, nec corporalia per (a) ſe ipſam mens valeat intueri, ſi poſſet nobis eſſe certiſſima, profecto certum eſſet per oculos corporis etiam ſpiritalis nullo modo poſſe videri Deum. Sed iſtam ratiocinationem & vera ratio & prophetica irridet auctoritas. Quis enim ita ſit averſus a vero, ut dicere audeat Deum corporalia iſta neſcire? Numquid ergo corpus habet, per cujus oculos ea poſſit addiſcere? Deinde quod de propheta Eliſæo paullo ante diximus, nonne ſatis indicat etiam ſpiritu, non per corpus, corporalia poſſe cerni? Quando enim ſervus ille munera
4. Reg. 5. 26. accepit, utique corporaliter geſtum eſt; quod tamen Propheta non per corpus, ſed per ſpiritum vidit. Sicut ergo conſtat videri corpora ſpiritu; quid ſi tanta erit potentia ſpiritalis corporis, ut corpore videatur & ſpiritus? Spiritus enim eſt Deus. Deinde vitam quidem ſuam, qua nunc vivit in corpore, & hæc terrena membra vegetat facitque viventia, interiore ſenſu quiſque non per corporeos oculos novit: aliorum vero vitas, cum ſint inviſibiles, per corpus videt. Nam unde viventia diſcernimus a non viventibus corpora, niſi corpora ſimul vitaſque videamus, quas niſi per corpus videre non poſſumus? Vitas autem ſine corporibus corporeis oculis non videmus.

6. Quamobrem fieri poteſt, valdeque credibile eſt, ſic nos eſſe viſuros mundana tunc corpora cæli novi & terræ novæ, ut Deum ubique præſentem & univerſa etiam corporalia gubernantem, per corpora quæ geſtabimus, & quæ conſpiciemus quaquaverſum oculos duxerimus, clariſſima perſpicuitate videamus: non ſicut
Rom. 1. 20. nunc inviſibilia Dei, per ea quæ facta ſunt, intellecta conſpiciuntur per ſpeculum in ænigmate,
1. Cor. 13. 12. & ex parte, ubi plus in nobis valet fides qua credimus, quam rerum corporalium ſpecies quam per oculos cernimus corporales. Sed ſicut homines, inter quos viventes motuſque vitales (b) exſerentes vivimus, mox ut adſpicimus, non credimus vivere, ſed videmus; cum eorum vitam ſine corporibus videre nequeamus, quam tamen in eis per corpora remota omni ambiguitate conſpicimus: ita quacumque ſpiritalia illa lumina corporum noſtrorum circumferemus, incorporeum Deum omnia regentem, etiam per corpora contuebimur. Aut ergo per illos oculos ſic videbitur Deus, ut aliquid habeant in tanta excellentia menti ſimile, quo & incorporea natura cernatur; quod ullis exemplis ſive Scripturarum teſtimoniis divinarum vel difficile vel impoſſibile eſt oſtendere: aut quod eſt ad intelligendum facilius, ita Deus nobis erit notus atque conſpicuus, ut videatur ſpiritu a ſingulis nobis in ſingulis nobis, videatur ab altero in altero, videatur in ſe ipſo, videatur in cælo novo & in terra nova, atque in omni quæ tunc fuerit creatura; videatur & per corpora in omni corpore quocumque fuerint ſpiritalis corporis oculi acie perveniente directi. Patebunt etiam cogitationes noſtræ invicem nobis. Tunc enim implebitur quod Apoſtolus
cum dixiſſet: *Nolite ante tempus judicare quidquam*; mox addidit, *donec veniat Dominus, & illuminet abſcondita tenebrarum, & (c) manifeſtabit cogitationes cordis, & tunc laus erit unicuique a Deo.* 1. Cor. 4. 5.

CAPUT XXX.

De æterna felicitate Civitatis Dei, ſabbatoque perpetuo.

1. QUANTA erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus? Nam quid aliud agatur, ubi neque ulla deſidia ceſſabitur, neque ulla indigentia laborabitur, neſcio. Admoneor etiam ſancto Cantico, ubi lego vel audio: *Beati qui habitant in domo tua, Domine, in ſæcula ſæculorum laudabunt te.* Ps. 83. 5. Omnia membra & viſcera incorruptibilis corporis, quæ nunc videmus per uſus neceſſitatis varios diſtributa, quoniam tunc non erit ipſa neceſſitas, ſed plena, certa, ſecura, ſempiterna felicitas, proficient in laudibus Dei. Omnes quippe illi, de quibus jam ſum locutus, qui nunc latent, harmoniæ corporalis numeri non latebunt, intrinſecus & extrinſecus per corporis cuncta diſpoſiti; & cum ceteris rebus, quæ ibi magnæ atque mirabiles videbuntur, rationales mentes in tanti artificis laudem (d) rationabilis pulcritudinis delectatione ſuccendent. Qui motus illic talium corporum ſint futuri temere definire non audeo, quod excogitare non valeo. Tamen & motus & ſtatus, ſicut ipſa ſpecies, decens erit, quicumque erit, ubi quod non decebit, non erit. Certe ubi volet ſpiritus, ibi protinus erit corpus: nec volet aliquid ſpiritus, quod nec ſpiritum poſſit decere, nec corpus. Vera ibi gloria erit, ubi laudantis nec errore quiſquam, nec adulatione laudabitur. Verus honor, qui nulli negabitur digno, nulli deferetur indigno: ſed nec ad eum ambiet ullus indignus, ubi nullus permittetur eſſe niſi dignus. Vera pax (e), ubi nihil adverſi, nec a ſe ipſo, nec ab alio quiſquam patietur. Præmium virtutis erit ipſe qui virtutem dedit, eique ſe ipſum, quo melius & majus nihil poſſit eſſe, promiſit. Quid eſt enim aliud quod per Prophetam dixit: *Ero illorum* Levit. 26. 12.
Deus, & ipſi erunt mihi plebs; niſi, Ego ero unde ſatientur, Ego ero quæcumque ab hominibus honeſte deſiderantur, & vita, & ſalus,

(a) Ita Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *per ſe ipſa*.
(b) Am. & Er. *exercentes*.
(c) Sic MSS. Editi vero, *manifeſtet*.

(d) In ſola editione Lov. *rationalis*.
(e) Editi addunt, *ibi eſt*: quod hic non habent MSS.

Digitized by Google

& victus, & copia, & gloria, & honor, & pax, & omnia bona? Sic enim & illud recte intelligitur, quod ait Apoſtolus: *ut ſit Deus omnia in omnibus*. (1.Cor. 15. 28.) Ipſe finis erit deſideriorum noſtrorum, qui ſine fine videbitur, ſine faſtidio amabitur, ſine fatigatione laudabitur. Hoc munus, hic affectus, hic actus profecto erit omnibus, ſicut ipſa vita æterna, communis.

(Præmiorum gradus.) 2. Ceterum qui futuri ſint pro meritis præmiorum etiam gradus honorum atque gloriarum, quis eſt idoneus cogitare, quanto magis dicere? Quod tamen futuri ſint, non eſt ambigendum. Atque id etiam beata Civitas illa magnum in ſe bonum videbit, quod nulli ſuperiori ullus inferior invidebit, ſicut nunc non invident Archangelis Angeli ceteri: (*a*) tamque nolet eſſe unuſquiſque quod non accepit, quamvis ſit pacatiſſimo concordiæ vinculo ei qui accepit obſtrictus, quam nec in corpore vult oculus eſſe qui eſt digitus, cum membrum utrumque contineat totius carnis pacata compago. Sic itaque habebit donum alius alio minus, ut hoc quoque donum habeat, ne velit amplius.

3. Nec ideo liberum arbitrium non habebunt, quia peccata eos delectare non poterunt. Magis quippe erit liberum, a delectatione peccandi uſque ad delectationem non peccandi indeclinabilem liberatum. Nam primum liberum arbitrium, quod homini datum eſt, quando primum creatus eſt rectus, potuit non peccare, ſed potuit & peccare: hoc autem noviſſimum eo potentius erit, quo peccare non poterit. Verum hoc quoque Dei munere, non ſuæ poſſibilitate naturæ. Aliud eſt enim, eſſe Deum; aliud, participem Dei. Deus natura peccare non poteſt; particeps vero Dei ab illo accipit, ut peccare non poſſit. Servandi autem gradus erant divini muneris, ut primum daretur liberum arbitrium, quo non peccare poſſet homo; noviſſimum, quo peccare non poſſet: atque illud ad comparandum meritum, hoc ad recipiendum præmium pertineret. Sed quia peccavit iſta natura cum peccare potuit, largiore gratia liberatur, ut ad eam perducatur libertatem, in qua peccare non poſſit. Sicut enim prima immortalitas fuit, quam peccando Adam perdidit, poſſe non mori, noviſſima erit non poſſe mori: ita primum liberum arbitrium poſſe non peccare, noviſſimum non poſſe peccare. Sic enim erit inamiſſibilis voluntas pietatis & æquitatis, quomodo eſt felicitatis. Nam utique peccando nec pietatem nec felicitatem tenuimus, voluntatem vero felicitatis nec perdita felicitate perdidimus. Certe Deus ipſe numquid quoniam peccare non poteſt, ideo liberum arbitrium habere negandus eſt? Erit ergo illius Civitatis & una in omnibus, & inſeparabilis in ſingulis voluntas libera, ab omni malo liberata, & impleta omni bono, fruens indeficienter æternorum jucunditate gaudiorum, oblita culparum, oblita pœnarum; nec tamen ideo ſuæ liberationis oblita, ut liberatori ſuo (*b*) non ſit grata.

4. Quantum ergo adtinet ad ſcientiam rationalem, memor præteritorum etiam malorum ſuorum; quantum autem ad experientis ſenſum, prorſus immemor. Nam & peritiſſimus medicus, ſicut arte ſciuntur, omnes fere morbos corporis novit: ſicut autem corpore ſentiuntur, plurimos neſcit, quos ipſe non paſſus eſt. Ut ergo ſcientiæ malorum duæ ſunt; una, qua potentiam mentis non latent; altera, qua experientis ſenſibus inhærent: (Scientiæ malorum duæ.) (Aliter quippe ſciuntur omnia vitia per ſapientiæ doctrinam, aliter per inſipientis peſſimam vitam) ita & obliviones malorum duæ ſunt. Aliter ea namque obliviſcitur eruditus & doctus, aliter expertus & paſſus: ille, ſi peritiam negligat: iſte, ſi miſeria careat. Secundum hanc oblivionem, quam poſteriore loco poſui, non erunt memores ſancti præteritorum malorum: carebunt enim omnibus, ita ut penitus deleantur de ſenſibus eorum. Ea tamen potentia ſcientiæ, quæ magna in eis erit, non ſolum ſua præterita, ſed etiam damnatorum eos ſempiterna miſeria non latebit. Alioquin ſi ſe fuiſſe miſeros neſcituri ſunt, quomodo, ſicut ait Pſalmus, miſericordias Domini in æternum cantabunt? (Pſ.88. 2.) Quo cantico in gloriam gratiæ Chriſti, cujus ſanguine liberati ſumus, nihil erit profecto illi jucundius Civitati. Ibi perficietur: *Vacate, & videte quoniam ego ſum Deus*. (Pſal. 45. 11.) Quod erit (*c*) vere maximum ſabbatum non habens veſperam, quod commendavit Dominus in primis operibus mundi, ubi legitur: *Et requievit Deus die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis, quæ fecit: & benedixit Deus diem ſeptimum, & ſanctificavit eum, quia in eo requievit ab omnibus operibus ſuis, quæ inchoavit Deus facere*. (Gen.2.2. & 3.) Dies enim ſeptimus etiam nos ipſi erimus, quando ejus fuerimus benedictione & ſanctificatione pleni atque (*d*) refecti. Ibi vacantes videbimus quoniam ipſe eſt Deus: quod nobis ipſi eſſe voluimus, quando ab illo cecidimus, audientes a ſeductore, *Eritis ſicut dii*; (Gen.3.5.) & recedentes a vero Deo, quo faciente dii eſſemus ejus participatione, non deſertione. Quid enim ſine illo fecimus, niſi quod in ira ejus defecimus? A quo refecti, & gratia majore perfecti, vacabimus in æternum, videntes quia ipſe eſt Deus, (Pſal.89. 9.) quo pleni erimus, quando ipſe erit omnia in omnibus. Nam & ipſa bona opera noſtra, quando ipſius potius intelliguntur eſſe quam noſtra, tunc nobis ad hoc ſabbatum adi-

(*a*) Er. *tam nolit*. Lov. *tamquam nollet*. Emendantur auxilio MSS.

(*b*) Lov. *non ſit ingrata*. Expungendum *non*: quod merito omiſſum eſt in editis Vind. Am. & Er. vel pro *ingrata*, legendum ut in melioris notæ MSS. *grata*.

(*c*) Er. & Lov. *Quod erit ibi*. Abeſt *ibi* ab aliis libris.

(*d*) In pleriſque MSS. *perfecti*.

adipiſcendum impetantur. Quia ſi nobis ea tribuerimus, ſervilia erunt; cum de ſabbato di-
Deut. 5. 14 catur: *Omne opus ſervile (a) in eo non facietis*. Propter quod & per Ezechielem prophetam di-
Ezech. 20. 12. citur: *Et ſabbata mea dedi eis in ſignum inter me & inter eos, ut ſcirent quia ego Dominus qui ſanctifico eos*. Hoc perfecte tunc ſciemus, quando perfecte vacabimus, & perfecte videbimus quia ipſe eſt Deus.

5. Ipſe etiam numerus ætatum, veluti dierum, ſi ſecundum eos articulos temporis computetur, qui in Scripturis videntur expreſſi, iſte ſabbatiſmus evidentius apparebit, quoniam ſeptimus invenitur: ut prima ætas tamquam dies primus ſit ab Adam uſque ad diluvium, ſecunda inde uſque ad Abraham, non æqualitate temporum, ſed numero generationum: denas quippe habere reperiuntur. Hinc jam, ſicut Matthæus Evangeliſta determinat, tres ætates uſque ad Chriſti ſubſequuntur adventum, quæ ſingulæ denis & quaternis generationibus explicantur: ab Abraham uſque ad David una, altera inde uſque ad tranſmigrationem in Babyloniam, tertia inde uſque ad Chriſti carnalem nativitatem. Fiunt itaque omnes quinque. Sexta nunc agitur, nullo generationum numero metienda, propter id quod dictum
eſt, *Non eſt veſtrum ſcire tempora, quæ Pater poſuit in ſua poteſtate*. Act. 1. 7.
Poſt hanc tamquam in die ſeptimo requieſcet Deus, cum eumdem ſeptimum diem, quod nos erimus, in ſe ipſo (b) Deo faciet requieſcere. De iſtis porro ætatibus ſingulis nunc diligenter longum eſt diſputare. Hæc tamen ſeptima erit ſabbatum noſtrum, cujus finis non erit veſpera, ſed Dominicus dies velut octavus æternus, qui Chriſti reſurrectione ſacratus eſt, æternam non ſolum ſpiritus, verum etiam corporis requiem præfigurans. Ibi vacabimus, & videbimus: videbimus, & amabimus: amabimus, & laudabimus. Ecce quod erit in fine ſine fine. Nam quis alius noſter eſt finis, niſi pervenire ad regnum, cujus nullus eſt finis?

6. Videor mihi debitum ingentis hujus Operis, adjuvante Domino, reddidiſſe. Quibus parum, vel quibus nimium eſt, mihi ignoſcant: quibus autem ſatis eſt, non mihi, ſed Deo mecum gratias congratulantes agant. Amen.

(a) Abeſt *in eo* a veteribus libris.

(b) Er. & Lov. *in ſe ipſo Deus*. Melius editi alii & MSS. *in ſe ipſo Deo*.

F I N I S.

SYL-

Digitized by Google

SYLLABUS CODICUM

AD QUOS DE NOVO RECOGNITUM EST AUGUSTINI OPUS DE CIVITATE DEI:

Necnon eorum variantes lectiones inter omiſſas ſelectæ.

Quæ aſteriſcum * habent, videntur referendæ in textum.

Primus numerus paginam, alter columnam, tertius verſum indicat.

CODICES MANUSCRIPTI.

Romani bibliothecæ Vaticanæ codices adhibiti ſunt quinque.
Pariſienſes bibliothecæ Regiæ duo,
Colbertinæ bibliothecæ tres,
Navarrici collegii unus,
Gervaſiani collegii unus,
V. C. Antonii Faure Doctoris Theologi Facultatis Pariſienſis unus,
Germanenſis Abbatiæ duo,
Remenſis Eccleſiæ unus,
Bellovacenſis Eccleſiæ unus,
Silvanectenſis Eccleſiæ unus,
Sueſſionenſis Abbatiæ B. Mariæ unus,
Laudunenſis Abbatiæ S. Vincentii unus.
Rotomagenſis Abbatiæ S. Audoeni unus,
V. C. Emerici Bigot unus,
Gemmeticenſis cœnobii unus,
Beccenſis, unus,
Lyrenſis, unus,
S. Michaelis in periculo maris unus,
Ciſtercienſis Abbatiæ duo,
Cygirannenſis, unus,
Corbeienſis, duo,
Remigienſis apud Remos Abbatiæ unus,
Albinenſis apud Andegavos, unus,
Vindocinenſis, unus.
Belgici demum ſeptem, ſive lectiones variantes ex iis Lovanienſium Theologorum opera collectæ.

CODICES EDITI.

Vind. Codex Vindelini prelo editus Venetiis anno 1470.

Am. Joannis Amerbachii opera excuſus Baſileæ anno 1490.

Er. Deſiderio Eraſmo procurante ex Frobeniana apud Baſileam officina profectus anno 1529.

Lov. Volumen juxta Lovanienſium Theologorum recognitionem a Chriſtophoro Plantino impreſſum Antuerpiæ anno 1576.

LECTIONES VARIANTES.

In Libro I.

Pag. 2. 1. 10. titulo capitis 1. poſt *pepercerunt*, Editi addunt *victis*: quæ vox abeſt a MSS.

2. 1. 39. Editi, *ſi quid recte ſaperent*. At MSS. *recti*.

3. 2. 49. Vind. Am. Er. *Salluſtius*, nobilitatæ *veritatis hiſtoricus*.

5. 1. 8. Lov. *manifeſta* plecteretur *pœna*. Ceteri codices *plecteret*: ſupple, *divinitas*.

5. 1. 37. Plures MSS. *in illa rerum* vaſtatione.

5. 2. 46. Vetuſtiſſimus cod. Corb. *ac* tegimento *utuntur*.

6. 2. 1. Vind. Am. & Lov. *divitiæ illa vaſtatione perierunt*: omiſſo *in*.

6. 2. 51. Editi, *quo* accedi *omnino non poſſet*. At MSS. *accedere*.

8. 1. 1. Sola editio Lov. pompæ *exſequiarum*.

10. 1. 9. Lov. *privata poteſtate* alicui *occidere*. Editi alii & MSS. omittunt *alicui*.

10. 2. 34. Lov. *Quamobrem* quia *non habet*. Abeſt *quia* ab editis aliis & MSS.

11. 1. 30. Sola editio Lov. *Lucretiam* Lucretia *inſuper interemit*.

11. 2. 5. Editi, *ſi* adultera, *cur laudata*? At MSS. *adulterata*.

14. 1. 26. Sola editio Lov. *quæ* in *Deo ſuo fidit*.

14. 2. 24. Er. & Lov. *ne hoc* ipſo *inciplat*.

17. 1. 26. Solus Er. *a talibus dominis* liberati *murmuratis*. Minus bene.

In Libro II.

Pag. 18. 1. 43. Er. & nonnulli MSS. *vanæ* opinionis *errorem*.

21. 1. 10. Vind. Am. Er. cum aliquot MSS. *effuſa* omnium *licentia turpitudinum*.

21. 2. 1. Lov. *in Dei veri & Domini*. Ceteri libri carent copulante particula *&*, ut adjectivum *veri* cadat in ſubſtantivum *Domini*.

21. 2. 12. Editi, *ad erudiendam* ad *juſtitiam juventutem*. At MSS. non habent *ad*.

22. 1. 15. Vind. & Lov. *Et Græci* quidam *antiquiores*.

22. 2. 3. Vind. Am. Er. & plures MSS. *Multum enim ad rem* pertinet.

23. 1. 17. Vind. Am. & Er. *non parvo civitatis* ſuæ *honore*.

23. 1. 19. In iiſdem Editis, *& Æſchines* civis *Athenienſis*.

24. 1. 9. Lov. *quomodo quæſo* dii *colendi*. Ceteris libris abeſt *dii*.

24. 2. 26. Sola editio Lov. *Nec* tamen *hæc agi voluerunt*. Minus bene.

34. 2. 42. Editi, *ab urbis ipſius habitatione* repellit. Abeſt *repellit* a MSS.

25. 1. 32. Vind. Am. & Er. *qui cum de poetis* agens *ad* eos acceſſiſſet.

25. 1. 40. Vind. Er. & Lov. *Quæ autem* illis. At Am. & plerique MSS. *illic*.

26. 1. 33. Omnes MSS. *reus factus* eſt, *tam*que *ingratam ſenſit*.

27.

27. 1. 4. Sola editio Lov. *& maxime* fœnoris onere *oppreſſi*.

27. 2. 29. Vind. Am.& Er. *atque avaritia* ſcenisque *ac turpibus moribus*.

28. 1. 30. Vind. Am. Er. & Lov. *Quid alienæ vineæ*. Aliquot MSS. *vitæ*. Ceteri habent * *viti*.

31. 1. 32. Vind. Am. & Er. *legant qui* ſcire *volunt*.

31. 1. 49. Omnes MSS. *illius ordinatione* finitur.

33. 1. 10. Sola editio Lov. *celebratione* expetita *ab impudentibus*.

34. 2. 44. Lov. *haberi putas in* omni *numero*. Abeſt *omni* a ceteris libris.

In libro III.

42. 1.19. Omnes MSS. *creditum* * in *Deos receptum*.

42. 1.35. MSS. *qui obſcuratione ſolis eſt factus*: omiſſo *in*.

42. 2.20. Omnes MSS. *regnum recipere non* * evaluit.

42. 2.44. Omnes MSS. *intra viginti ab urbe* millia *dilataverint*.

44. 1. 36. Am.& aliquot MSS. in quibus eſt Corbejenſis vetuſtiſſimus, habent: *diis inutilibus * populus diu multumque fatigatus*: nec addunt, *ſine remedio*, quod etiam omittit Vind. Regius autem codex, alter Corbejenſis & alii quidam MSS. habent: *diis inutilibus* inane remedium *populus diu multumque fatigatus*. Non male quidem: attamen ſuſpicamur verba, *inane remedium*, ſcripta primo ad oram libri, in textum poſtea migraviſſe, proque his verbis legi denuum cœpiſſe, *ſine remedio*.

45. 1. 3. Editi, *archiatrum ſe, non obſtetricem profitebatur*. Redundat *ſe*, & abeſt a MSS.

45. 1. 10. Nonnulli MSS. *glacie* moraretur.

45. 2. 53. Sola editio Lov. *& ideo*, quamquam, *ea quod* &c.

46. 1. 3. Vetus codex S. Amandi, *quam defendere nequeunt*, non erubeſcant.

46. 1. 37. Am. & Er. *atque ex illis* pudendis.

46. 2. 28. Vind. & Am. *Hic aliquid agerent* duelliones *atque nebulones*.

48. 1. 12. Editi, *mutuis* ut ita *dicam*. Abeſt *ut ita* a MSS. ſed ejus loco in pluribus legitur, *repente*.

48. 1. 23. Editi, *nemine prohibente* talia *licuerunt*. MSS. vero non habent, *talia*.

50. 1. 14. Lov. undecumque *inermia*. At MSS. *undeutique*.

In Libro IV.

52. 2. 46. Editi, *incendia de nubibus* emicuiſſe. MSS. *emicaſſe*.

53. 1. 15. Sola editio Lov. *ubi opportunum viſum eſt*, commemoravimus.

53. 1.59. Editi, *cariſſimum ſuis cognatis*: omiſſa particula *cum*, quam habent MSS.

53. 2. 49. Editi, Quid *tibi inquit*. At MSS. *Quod*.

60. 1. 17. In MSS. *Felicitas*; ut *quid aliud*.

61. 1. 23. Vind. Er. & aliquot MSS. *Nec Deus* Spinenſis.

61. 1. 57. Lov. *cujuſque* rei *cauſſa*. Abeſt *rei* ab aliis libris.

62. 1. 2. Editi, *Felicitas conſtituta eſt*, ut *templum*. Particula *ut* abeſt a MSS.

62. 1. 27. Sola editio Lov. *a diis* alienis *cerneret præoccupatum*.

64. 2. 27. Lov. *quomodo* habebant *iſtum*. Editi alii & MSS. *habeant*.

65. 1. 28. Editi, ut falſa a *viventibus* tolleretur. At MSS. *ut falſæ a viventibus tollerentur*.

In libro V.

68. 1. 42. Vind. Am. & Er. *ſed homicidam* non *facit*. Abeſt *non* a ceteris libris.

71. 1. 4. MSS. *cur* aliter *eligunt dies* &c. *alios dies pecoribus* &c.

73. 1. 29. Sola editio Lov. *cum quid* boni malive *vel appetunt*.

77. 1. 5. Vind. Am. Er. *Etiam Tullius* inde ſilere *non potuit*. Non male.

77. 1. 32. Nonnulli MSS. *ſuperetur* delectatione *juſtitiæ*.

78. 1. 39. Vind. Am. Er. *Hoc* ſufficeret reipublicæ, niſi quia Marti & Bellonæ diſplicebat, *ut nec victoria locum haberet*. Verius Lov. & MSS. *Hoc ſi fieret ſine Marte & Bellona*.

79. 2. 16. Editi, *nullo modo* ſuperbiant. At MSS. *ſuperbient*.

80. 2. 20. Editi, & *per ea bona morum*. Abeſt *&* a MSS.

80. 2. 30. Editi, *videri, quod non eſt*: omiſſo *eſſe*, quod habent MSS.

In libro VI.

86. 1. 48. Vind. Am. Er. & plerique MSS. *abſurditate* monſtruoſius.

89. 2. 27. Er. & Lov. *non naturam* deorum. Abeſt *deorum* ab editis aliis & MSS.

89. 2. 32. Omnes Gallicani MSS. cum aliquot Romanis habent ſic: *In quo eſt, quos deos publice ſacra ac ſacrificia colere & facere quemque par ſit*.

92. 1. 5. Omnes MSS. *Sic enim ſunt terrigenæ*, * ſic *eis mater eſt terra*.

93. 2. 31. Vind. Am. & Lov. *quorum* numeros *exorſus eſt*. Er. & aliquot MSS. *numerum*.

94. 1. 19. Joannes Meurſius legendum putat: *atque ignobili dedicant, habitus illis hominum ferarumque & piſcium, quidam vero* mixto ſexus *diverſis corporibus induunt*.

94. 2. 7. Editi, *mox autem* de invento magnum fuiſſe gaudium *deriſiſſet*. At MSS. *mox autem inventum magno eſſe gaudio deriſiſſet*.

In libro VII.

99. 1. 51. Editi, *ac ſtellas* easque *cæleſtes deos*. Plerique MSS. *eos*.

102. 2. 28. Editi, Ideo *alas* ei *in capite & pedibus* ponunt; volentes *ſignificare*. At MSS. *alas ejus in capite & pedibus ſignificare*: omiſſis verbis, *Ideo*, *ponunt*, *volentes*.

107. 2. 32. In MSS. *de abſciſione* Attidis.

110. 1. 15. Vind. Am. Er. & MSS. *rationalem animam*, * quod *dicitur animus*.

110. 1.33. Am. Er. & Lov. *qui terram* fundavit. At Vind. & MSS. *fundat*.

110. 2.57. In antiquioribus editionibus Vind. Am. Er. legitur: *ea* ſignificata *&* prænuntiata ſunt. Sic etiam in omnibus MSS. Lovanienſes tamen correxerunt requirente, ut ajunt, ſenſu: *ea ſignificaverunt & prænuntiaverunt*.

In libro VIII.

114. 1. 30. Er. & Lov. ſine *quo fieri homo beatus* non *poteſt*. Editi alii & MSS. omittunt *ſine* & *non*.

115. 2. 45. Editi, *Hæc mens hominis & ipſa rationalis*. Abeſt *ipſa* a MSS.

117. 1. 38. Editi, *ad* illas ſimilitudines *afferendum eſt*. Emendantur ex MSS.

121. 2. 32. Sola editio Er. *præferatur* anima *qualiſcumque* naturæ.

126. 1. 1. Lov. *non ſicut iſte*, qui *omni vento*. Editi autem alii & MSS. *quaſi omni vento*.

126. 1. 4. Vind. Am. Er. & omnes noſtri MSS. quem *poſtea confiteatur errorem*.

126. 1. 54. Editi, *cum veritas* emendet *errorem*, *fides* redarguat *incredulitatem*, *converſio* corrigat *averſionem*. At MSS. *emendat*, *redarguit*, *corrigit*.

126. 2. 47. Vind. Er. & plures MSS. *Oculos habent*, *& non* videbunt.

127. 2. 30. Editi, *ſed ſi* per immunditiam *cordis*. At MSS. *ſed ſi immunditia cordis*.

128. 1. 37. In hoc 26. capite verba nonnulla removimus, quæ addita fuerant in excuſis, in quibus ita legebatur: *falſus ac fallens* (dicendo) *quod remeavit in cœlum*, (omnia etiam nunc hominibus adjumenta præſtans infirmis.) *Adjungens deinde aliud*. Et paullo poſt: *in ſui nominis civitate perhibetur eſſe* (ſepultus). Verbum *ſepultus*, & alia virgulis incluſa non ibi habentur in MSS.

In libro IX.

130. 2. 24. MSS. *animi motibus* * quæ *Græci* πάθη.

133. 1. 36. Vind. Am. & plerique MSS. *Cum hinc tam multa diceret*.

135. 1. 30. Sola fere editio Lov. *vel* reſilient, *vel* recumbent.

137. 1. 35. Vind. Am. Er. & plerique MSS. *In guſtandi autem* ſenſu.

138. 1. 1. Plerique MSS. immortalis *ſpiritus juſtitia*.

139. 1. 10. Omnes MSS. *Veniſti perdere nos*: omiſſo, *ante tempus*.

140. 2. 14. Editi, quomodolibet *vocentur*. Et infra, *ad* immortalitatem *beatitudinemque perducendis*. At MSS. *quodlibet vocentur* . . . . *ad immortalem beatitudinem perducendis*.

In libro X.

141. 2. 14. Editi, *non* ſolum *imperitorum*. Abeſt *ſolum* a MSS.

143. 1. 6. Editi *deberi niſi Deo* (vel *Domino*) ſoli. Hic vox *ſoli* non eſt in MSS.

146. 2. 18. Editi, ſit *tamen Theurgo*. At MSS. *ſi*.

149. 1. 48. Am. Er. & Lov. *ſed* ejus *qui fecit*. Abeſt *ejus* a MSS. & a Vind.

150. 2. 51. Vind. & plerique MSS. *etiam* hic *vim divinam*.

155. 1. 14. Editi, *Jam* dixiſti, *angelos qui Patris annuntiant voluntatem*, *ab eis angelis* eſſe diverſos, *qui ad* theurgicos *homines*. Hic nos hæremus MSS.

155. 2. 52. Sola editio Lov. *quod* præſtituri *videbantur*.

156. 1. 20. Editi, *& ſapientiæ te profitearis amatorem*. Abeſt *te* a MSS.

In libro XI.

162. 2. 2. Editi, *per quod & homo*. MSS. carent particula *&*: cujus loco quidam codex habet *eſt*.

173. 2. 4. Vind. & plerique MSS. *Non* quo *ſit conſequens*.

176. 1. 17. In MSS. *ficut* quorumque *in terra gradientium*.

177. 2. 13. Am. Er. & Lov. *caliginis* inferni. At Vind. & MSS. *inferi*.

In libro XII.

184. 1. 24. Vind. Am. & Er. *quaſi prima veſtituntur*: omiſſa particula *cum*: cujus loco nonnulli MSS. habent *ut*.

185. 2. 2. Lov. *&* quantocumque *antea*. Editi alii & MSS. *quandocumque*.

186. 2. 49. MSS. *& ſemper fuiſſe*: omiſſo, *Deum*.

188. 1. 44. Editi, *rerum quas* fecit. MSS. *facit*.

191. 1. 10. Editi, *ab ordinatione* divinæ *providentiæ*. Abeſt *divinæ* a MSS.

In libro XIII.

202. 1. 13. Vind. & MSS. *moroſior ſit* ſalvus *& validus*.

203. 2. 16. Sola editio Lov. omnibus *amplectentibus eam*.

208. 2. 24. Er. & aliquot MSS. *commodiore* * diſpoſitione *differatur*. Alii, *commodiore* diſpoſitione differtur.

In libro XIV.

211. 1. 9. MSS. *ex hoc eodem loquendi modo*, *id eſt*, nec habent, *intelligitur*.

213. 1. 33. Er. & plerique MSS. *ibi ſunt* intelligendi.

217. 2. 45. Sola fere editio Lov. *& ex hoc* intenebreſceret.

220. 2. 9. Editi, *lignum* ſcientiæ *boni*. At MSS. *ſciendi*.

223. 1. 12. Lov. *in artificibus* quorumcumque. Editi alii & MSS. *quorumque*.

223. 1. 31. Lov. *pudenda* omnino *non eſſent*. Abeſt *omnino* ab aliis libris.

226. 1. 12. Sola editio Lov. Illa *in principibus ejus*.

In libro XV.

230. 2. 16. Lov. *adhibuerit* accedenti. Alii libri, *accideriti*.

232. 1. 26. Sola editio Lov. *vir* fortiſſimus *illorum temporum*.

132. 1. 28. Er. & Lov. *Vix* illud. At editi alii & MSS. *Vix illum*. Poteſt referri aut ad ſaxum, aut ad limitem de quo proxime ante Virgilius.

246. 2. 15. *Per ſubſcudines*, *epiros*. Jo. Meurſio aliquando viſum erat ſcribendum *ipigros*, juxta Iſidorum, in cujus lib. 19. Orig. cap. 19. legitur, *Epigri & clavi ſunt*, *quibus lignum ligno adhæret*. Poſtea vero in Gloſſar. corrigendum ait, *epiuros*, ex voce Græca ἐπίουρος, quæ eſt *compages*.

In libro XVI.

249. 1. 32. Quod *Civitates utrique ... procurſus oſtenditur*. Melius MSS. Civitatis &c.

264. 1. 22. Am. Er. & Lov. *quia teſtamentum* meum *diſſipavit*. At Vind. & MSS. *teſtamentum Dei*.

268. 2. 9. Sola editio Lov. *lenticulum*, quam *minor paraverat.*

In libro XVII.

275. 2. 48. Editi, *ampleƈtens* parvulum. At MSS. *parvum*.

277. 1. 29. Nonnulli codices, *ipſius* fiet & vincetur *a nobis*.

278. 1. 53. Editi, *& omnis qui* ſupererit. MSS. *ſuperaverit*.

280. 1. 4. In argumento ſexti capitis MSS. habent, *ut alia intelligantur*, quorum ſpondetur æternitas.

280. 1. 9. Vind.& Am. *confidimus* convenire *omnia.* Er. & Lov. *evenire*. MSS. *venire*.

290. 2. 42. Lov. *Etenim* univerſi *qui te expeƈtant*. Abeſt *univerſi* a ceteris libris.

291. 1. 17. Er. & Lov. *diſcernebantur ab Iſrael*, quæ *appellabantur*. Melius alii codices, *quod*: nomen ſcilicet Iſrael.

In libro XVIII.

297. 2. 18. Lov. *oraculo ſunt admoniti*: omiſſo, *ejus*: quod habent editi alii & MSS.

305. 1. 1. Editi, *uſque ad regem Romulum jam* Romanum. At in MSS. *Romanorum*.

310. 2. 29. Editi, *dicit Dominus* Deus *omnipotent.* Vox *Deus* abeſt a MSS.

317. 2. 13. Editi, *eradicati* ſunt, *diſperſique per terras. Quandoquidem ubique non deſunt*, & *per Scripturas ſuas*. Emendantur ex MSS.

317. 2. 45. Vind. Am. & Er. *ſalus* eſt *in gentibus.* MSS. non habent, *eſt in*.

In libro XIX.

327. 2. 23. Sola editio Lov. omittit, *aut forte nec poſſumus*.

332. 1. 3. In editis, *qui* ſanabitur *per ſapientiam.* At in MSS. *ſanatur*.

333. 1. 39. MSS. *in ſe ipſo habere* ſatis agebat.

333. 2. 15. Editi, *niſi* ut *in ejus pacem*. Abeſt *ut* a MSS.

336. 1. 33. MSS. *ſic adminiſtrabant*: omiſſo, *quidem.*

339. 2. 29. Editi, *aut* inflans *pennas*. MSS. *adinflans.*

239. 2. 29. Editi, *quam* ſemel *pollutæ*. Abeſt *ſemel* a MSS.

340. 2. 14. Sola editio Lov. *aſtutiæ milleformi* non credunt *eſſe contrarium*.

341. 2. 26. Er. & Lov. *luce clarius* appareat. Editi alii & MSS. *apparet*.

In libro XX.

350. 1. 23. Editi, *& tamen hic erit* Eccleſia, Vox *Eccleſia* hoc loco non eſt in MSS.

350. 2. 16. Editi, *fuerit uſus omnipotent* Deus. Abeſt *Deus* a MSS.

352. 2. 24. Editi, *non ſolum* aperti *inimici*. MSS. *aperte*.

353. 1. 40. MSS. *Qui putat ſe ſtare*, caveat *ne cadat*.

359. 2. 14. Sola editio Lov. *ſeducentur* ejus *ſignis atque prodigiis*.

360. 2. 8. Editi, *Apoſtolus* alibi *apertiſſime dicit.* Abeſt *alibi* a MSS.

360. 2. 20. Editi, *hoc eris* exanimis. At MSS. *exanimatus*.

360. 2. 22. In editis, *cum factus* eſſet *homo in animam vivam*. MSS. *cum factus eſt*.

361. 2. 20. Aliquot MSS. *ſæpe ac* multipliciter *diceret*.

366. 1. 17. Vind. Am. Er. & MSS. *in* canone *ſcripta recepta ſunt*.

368. 2. 2. Editi, qui *etiam nunc vivere*. Plures MSS. *quia*.

370. 1. 18. Er. & Lov. *& irridenter* flexis *genibus*. At Vind. Am. & MSS. *fixis*.

In libro XXI.

372. 2. 36. Vind. Am. Er. & MSS. *Quapropter* ſicut *ſcripſerunt*.

374. 1. 10. Titulus capitis 5. vitiatus in ante editis, ſic habebat: *Quanta ſint* quæ non recte queant *agnoſci*. Caſtigatur ex MSS.

388. 1. 13. Vind. Am. Er. *non dicendum eum manducare*: omiſſo, *eſſe*. MSS. vero, *non dicendum eſſe manducare*: omiſſo, *eum*.

191. 2. 1. Omnes MSS. *quam docuit ipſe* Jeſus, *unde.*

391. 2. 58. Editi, *dominus* ſuus *relaxavit*. MSS. *ejus.*

392. 2. 20. Vind. Am. & plures MSS. *& ſtudium in meliora proficiendi* orando & *inſtando.*

In libro XXII.

393. 2. 52. Am. Er. & Lov. *ſed ab ipſo data hominibus*. Abeſt *hominibus* a Vind. & MSS.

396. 1. 4. In argumento capitis ſexti meliores MSS. habent, *Chriſtum* * Deum *credendo dilexerit*.

398. 2. 8. Editi, *Ammonium* dico, *qui*. At MSS. non habent, *dico*.

402. 2. 4. Aliquot MSS. *Non* credant *hoc*. Et quidam, *Non* credent *hoc*.

407. 1. 5. Vind. Am. & Er. nefas *eſt dicere*. Caſtigantur ex editis aliis & MSS.

410. 1. 10. Editi, quando *tam brevis fuit*. MSS. *quoniam*.

413. 2. 17. Nonnulli MSS. *partim neceſſariæ, partim* voluptariæ. Forte melius quam, *voluntariæ*.

413. 2. 29. Aliquot MSS. *mirabilia* exſpectantibus,

F I N I S.

APPENDIX
TOMI SEPTIMI
OPERUM S. AUGUSTINI
EXHIBENTUR SCRIPTIONES ALIQUOT
DE STEPHANI MARTYRIS DETECTIONE,
translatione & miraculis,
SCILICET,

Aviti Ad Palchonium Epiſtola de reliquiis ſancti Stephani, & de Luciani epiſtola a ſe e Græco in Latinum verſa.
Luciani Epiſtola ad univerſam Eccleſiam, de revelatione corporis Stephani Martyris.
Anaſtaſii ad Landuleum Epiſtola de ſubſequente Scriptura.
Scriptura de alia detectione ac translatione ſancti Stephani in Urbem Byzantium, quam Anaſtaſius Latinitate donavit.
Severi Epiſtola ad omnem Eccleſiam de virtutibus in Minoricenſi inſula factis per reliquias ſancti Stephani.
De miraculis ſancti Stephani libri duo ad Evodium.

IN SUBSEQUENTEM EPISTOLAM
GENNADIUS *in lib. de vir. illuſtr.*

AVITUS presbyter, homo Hiſpanus genere, ante relatam Luciani presbyteri ſcripturam tranſtulit in Latinum ſermonem; & adjecta epiſtola ſua per Oroſium presbyterum Occidentalibus dedit.

EPISTOLA AVITI AD PALCHONIUM
De reliquiis ſancti Stephani & de Luciani epiſtola a ſe e Græco in Latinum verſa.

Beatiſſimo dilectiſſimoque ſemper in Domino papæ PALCHONIO, atque univerſo clero & plebi Eccleſiæ Bracharenſis, AVITUS presbyter ſalutem in Domino æternam.

MEMORES eſſe mei vos cupio & deprecor; ſicut & ego, in quantum valeo, memoriam veſtri habere non ceſſo, tribulationibus veſtris meo dolore compatiens, & pro diſſcidio patriæ (a) veſtræ in locis ſanctis inceſſabiles lacrimas fundens: ut aut vobis Dominus reſtituat libertatem, quos admonere voluit: aut illis tribuat manſuetudinem, quos prævalere permiſit. Et ego quidem, beatiſſimi Fratres, (teſte Domino noſtro Jeſu Chriſto loquor) frequenter volui venire ad vos, ut vobiſcum vel mala tolerarem, vel bonis fruerer: ſed impeditum eſt deſiderium meum, per totas jam Hiſpanias hoſte diffuſo. Veritus enim ſum, ne & ſancta loca relinquens, & ad vos forte non perveniens, ubicumque interceptus, irrationalibus audaciæ pœnas luerem. Sed quoniam miſericors Deus meo voto veſtroque merito (b) provocante dignatus eſt indulgentiæ ſuæ gratiam, primum ut dilectiſſimus filius & compresbyter meus (c) Oroſius uſque ad has partes ab Africanis epiſcopis mitteretur, cujus mihi caritas & conſolatio veſtram omnium

(a) In veteribus aliquot MSS. deeſt *veſtræ*: cujus loco in Ulimmerii codice & apud Baronium ad annum 415. habetur *noſtræ*.

(b) Sic apud Baron. At apud Lov. *provocare*. In veteri codice Abbatiæ S. Galli *procurare*.

(c) Gennadius de vir. illuſt. in Oroſio: *Hic eſt Oroſius qui ab Auguſtino pro diſcenda animæ ratione ad Hieronymum miſſus, rediens reliquias beati Stephani primi Martyris, tunc nuper inventas, primus intulit Occidenti*. Vide Auguſtini epiſtolam 166.

omnium præſentiam reddidit: deinde ut in diebus ipſis, quibus jam ipſe reditum (*a*) incredibili deſiderio parabat, beatus & vere ſanctus corona gloriæ noſtræ in Chriſto Jeſu primus Martyr Stephanus ſe revelare & manifeſtare ſignis & virtutibus evidentiſſime ſequentibus dignaretur; quem ego tantarum rerum (*b*) ordinatoris Dei occaſione perceptum, dignius duxi Caritati veſtræ præmittere, ut ipſe præſens advocatus & patronus obſequentium ſibi petitionibus dignetur aſſiſtere, qui cum pateretur etiam pro inimicis orare dignatus eſt. Itaque beatiſſimi dilectiſſimique Fratres, memoriam veſtri inceſſabiliter agens, & tam congruentem ordinantis Dei diſpoſitionem videns, promtus fui de presbytero, cui revelatum fuerat, partem aliquam inventi corporis promereri, quam feſtinato expetitam ſecretoque perceptam ad vos dirigere non diſtuli. Quamobrem miſi vobis per ſanctum filium & compresbyterum meum Oroſium reliquias de corpore beati Stephani primi Martyris, hoc eſt, pulverem carnis atque nervorum, & quod fidelius certiuſque credendum eſt, oſſa ſolida atque manifeſta ſui ſanctitate novis pigmentis vel odoribus pinguiora. Ut autem nulla poſſit eſſe dubitatio, ipſam ad vos ſubditam ſcriptis meis, ſancti * presbyteri, cui hæc revelata ſunt, epiſtolam conſcriptionemque tranſmiſi, quam me pro fide veritatis plenius cognoſcendæ rogante & expetente dictavit Græco primum ipſe ſermone, ſed per me poſtea in Latinum verſa eſt. Quæ & vos ſancti & beati Fratres, quam veraciter geſta ſunt, tam fideliter ſuſcepta habeatis imploro. Certus ſum enim, quia ſicut ipſe beatus Martyr dignatus eſt nuntiare, & pro ſalute mundi periclitantis ſe manifeſtare, auxilio & præſentia tanti patroni, ſi vos tale pignus digno ſtudio diligatis, tuti ex hoc quietique vivatis. Gratia Domini noſtri Jeſu Chriſti & ſancti Spiritus vobiſcum, Dilectiſſimi in Domino. Amen.

* Luciani.

(*a*) Hic in MSS. additur, *ad vos*.

(*b*) Vetus codex Gallenſis, *ordinantis Dei occaſione percepta*.

ADMONITIO
IN SUBSEQUENTEM EPISTOLAM.

LUCIANI *ad omnem Eccleſiam totiuſque Orbis Chriſtianos Epiſtolam indicare videtur Auguſtinus Tractatu* 120. *in Joan. cum dicit*, Intelligendum eſt ad Jeſum, non tunc ſolum, ſed tunc primum veniſſe Nicodemum; veniſſe autem poſtea, ut fieret audiendo diſcipulus: quod certe modo in revelatione corporis beatiſſimi Stephani fere omnibus gentibus declaratur. *Et revelationis hiſtoriam hic relatam a Luciano confirmat magna ex parte in Sermone* 318. *num.* 1. *de Stephano ſic loquens:* Hujus corpus ex illo uſque ad iſta tempora latuit; nuper autem apparuit, ſicut ſolent apparere ſanctorum corpora Martyrum, revelatione Dei, quando placuit Creatori .... Verum autem revelatum fuit ei, qui res ipſas inventas monſtravit. Præcedentibus enim ſignis locus demonſtratus eſt; & quomodo fuerat revelatum, ſic & inventum eſt. Multi inde reliquias acceperunt, quia Deus voluit, & huc venerunt. *Item in Serm.* 319. *num.* 6. Latuit tanto tempore corpus ejus, proceſſit quando Deus voluit, illuminavit terras, tanta miracula fecit, mortuus vivos facit mortuos, quia nec mortuus. *Sed eamdem Epiſtolam vicinus eorum temporum Gennadius propriis verbis memorat in lib. de viris illuſtribus:* Lucianus, *ait*, presbyter, vir ſanctus, cui revelavit Deus, temporibus Honorii & Theodoſii Auguſtorum, locum ſepulcri & reliquiarum corporis ſancti Stephani Martyris primi, ſcripſit ipſam revelationem ad omnium Eccleſiarum perſonas, Græco ſermone. *Superfluum eſt teſtes eos adjungere, qui Gennadii verba ipſa exſcripſerunt, Marcellinus in Chronico, Beda in lib. de ſex ætatibus mundi, & poſteriores alii. Nonnihil autem, quod ad tempus ſpectat, diſſentiunt invicem Marcellinus & Beda, dum hic revelationem ad ſeptimum Honorii imperantis annum, ille vero ad Honorii Conſulis decimum refert. Marcellino adſtipulatur Lucianus qualis a Joanne Ulimmerio primum, ac deinde a Lovanienſibus aliiſque fuerat vulgatus, notans nimirum eoſdem atque Marcellinus Conſules: quos mirum eſt non obſervatos fuiſſe a Beda, qui Lucianum hunc ipſum Ulimmerianum legit, & plura ex eodem in librum Retractationum in Acta cap.* 8. *tranſcripſit. Certe quidem hæc Conſulum nota ab alio abeſt Luciani exemplari, quod in veteribus nonnullis codicibus reperitur. Caret etiam idem iſtud aliud exemplar in Floriacenſi codice illis in fine verbis*, Ex his ergo reliquiis tranſmiſi beatitudini veſtræ, *quæ hominis non ſunt ſcribentis ad omnium Eccleſiarum perſonas. Quanquam hæc forſitan dicebat Lucianus converſo ad eos ſtilo, quorum cauſſa ſcriptionem hanc edebat rogatus ab Avito, cui etiam reliquiarum partem ipſis tranſmittendam, ſicuti liquet ex Aviti epiſtola donaverat. Porro utrumque hic damus exemplum ſcriptionis Luciani, Ulimmerianum (ſic appellare liceat quod Ulimmerii cura pridem prodierat) ad plures MSS. recognitum, & aliud modo deſcriptum ex Floriacenſi libro annos circiter quingentos habente, quod in aliis etiam MSS. nonnullis reperitur. Certe hoc poſterius non incognitum antiquis fuit; nam Chryſippus presbyter Jeroſolymitanus in Photii Bibliotheca n.* 171. *& Ado in Martyrologio id omnino ſequuntur, atque ex ipſo exſcribunt multa, quæ in Ulimmeriano exemplo deſiderantur. Additur apud Photium*, Gamalielem præcepiſſe Luciano, ne poſthac reliquias illas ſole & pluvia corrumpi per negligentiam ſineret: *quod nullo jam in exemplari legitur.*

EPISTOLA LUCIANI AD OMNEM ECCLESIAM,
de revelatione corporis Stephani Martyris primi & aliorum.

Lucianus miſericordia Dei indigens & omnium hominum minimus, presbyter Eccleſiæ Dei quæ eſt in villa Caphargamala in territorio Jeroſolymorum, ſanctæ Eccleſiæ & omnibus ſanctis qui ſunt in Chriſto Jeſu in univerſo mundo, in Domino ſalutem.

Ex editis Ulm. & Lov. & recognita ad plures MSS.

1. Visio (*a*) quæ apparuit meæ puſillitati a Deo ter, de revelatione reliquiarum beati & glorioſi protomartyris Stephani & primi diaconi Chriſti, & Nicodemi qui in Evangelio ſcriptus eſt, & Gamalielis qui in Actibus Apoſtolorum nominatur, neceſſarium duxi pandere veſtræ in Chriſto dilectioni, imploratus ac magis juſſus a ſancto & Dei cultore patre Avito presbytero, ut ſecundum fidem conſummatam interroganti quaſi filius patri obaudiens, ſicut cognovi, cum omni ſimplicitate impiger integre indicarem omnem veritatem.

2. Die igitur Paraſceve, hoc eſt ſexta feria, quæ eſt tertio nonas * Decembris, conſulatu Honorii decies & Theodoſii ſexies Auguſtorum, adveniente nocte dormiens in cubili meo, in loco ſancto baptiſterii, in quo conſuetudo erat mihi dormire, & cuſtodire Eccleſiaſtica quæ erant in miniſterio, hora tertia noctis quæ eſt prima cuſtodia vigiliarum, quaſi in exſtaſi effectus ſemivigilans, vidi virum ſenem, longum, Hieroprepen, hoc eſt dignum ſacerdotem, canum, barbam prolixam habentem, palliatum alba ſtola, cui inerant gemmulæ aureæ habentes intrinſecus ſanctæ crucis ſignum, & virgam auream in manu habentem. Et veniens ſtetit ad dexteram meam, & aurea virga pulſavit me, ter vocans nomine meo, dicens, Luciane, Luciane, Luciane. Et dixit mihi Græco ſermone, Vade in civitatem quæ dicitur Helia, quæ eſt Jeruſalem, & dic ſancto Joanni qui eſt in ea epiſcopus: Quamdiu clauſi ſumus, & non aperis nobis? Et maxime, quia in temporibus tui ſacerdotii oportet nos revelari. Aperi nobis feſtinanter monumentum, ubi in negligentia poſitæ ſunt noſtræ reliquiæ, ut per nos aperiat Deus & Chriſtus ejus & Spiritus-ſanctus oſtium clementiæ ſuæ in hoc mundo. Periclitatur enim ſæculum hoc ex multis * caſibus, qui fiunt in eo quotidie. Et non tantum ſollicitus ſum pro me, quantum pro his qui ſunt poſiti mecum, ſancti & multi honoris digni.

* 2. Decemb. an. 415.

* *Id eſt*, lapſibus *ſive* peccatis.

3. Et reſpondi ei dicens, Quis enim es tu Domine, & hi qui tecum ſunt? Reſpondit mihi: * Ego ſum Gamaliel, qui Paulum apoſtolum Chriſti nutrivi, & legem docui in Jeruſalem. Et qui mecum eſt in orientali parte monumenti jacens, ipſe eſt (*b*) Domnus meus Stephanus, qui lapidatus eſt a Judæis & principibus ſacerdotum in Jeruſalem pro Chriſti fide foris portam quæ eſt ad Aquilonem, quæ ducit ad Cedar: ubi die ac nocte jacuit projectus, ut ſepulturæ non daretur, ſecundum

* *Beda lib. Retract. in Acta c.* 8.

Lucianus (*c*) *miſericordia indigens & omnium hominum minimus, presbyter Eccleſiæ Dei quæ eſt in villa Caphargamala in territorio Jeroſolymitano, ſanctæ Eccleſiæ & omnibus ſanctis qui ſunt in Chriſto Jeſu in univerſo mundo, in Domino ſalutem.*

Ex Floriacenſi codice & aliis MSS.

1. Revelationem *ſancti Stephani, quæ mihi per gratiam Domini & Salvatoris noſtri oſtenſa eſt, dignum duxi ut veſtræ panderem Sanctitati, non jactantia quadam, ſed ad confirmationem audientium.*

2. *Tertia enim vice mihi oſtenſum eſt, dum quieſcerem in baſilica baptiſterii in ſtratu meo, die ſexta feria illuceſcente, circa horam noctis tertiam, dum adhuc prope vigilarem, tamquam in exceſſu mentis effectus, vidi virum ætate ſenem, ſtatura procerum, vultu decorum, promiſſa barba, in veſtitu candido, amictum pallio, in cujus ſummitate erant tamquam aureæ cruces intextæ, (& manu tenebat virgam auream) calciatum caligis in ſuperficie deauratis deambulantem coram me, & tacentem. Et cum hoc viderem, hæſitans intra memetipſum dicebam, Quis putas eſt? De Deo eſt, an de adverſa parte? Nec enim oblitus fueram verbi Apoſtoli dicentis:* Nam & ipſe ſatanas transfigurat ſe in Angelum lucis. *Cum ergo viderem eum deambulantem, cogitare cœpi in corde meo, & dicere, Si hic homo de Deo eſt, tertia vice me nomine meo clamabit: quod ſi me ſemel vocitaverit, non illi dabo reſponſum. Qui nihil dubitans, diſſimulata deambulatione venit ad me: & de virga, quam manu tenebat, pulſans me, tertio me nomine meo clamavit, dicens, Luciane, Luciane, Luciane. Cui ego reſpondi, Quis es Domine? Dixit mihi: Surge, & vade, & dic Joanni epiſcopo Jeroſolymitano, Uſque quo clauſi ſumus? uſque quo non aperis nobis? Maxime cum temporibus tuis revelandi ſimus. Aperi nobis velocius, ut per noſtram orationem aperiat Deus generi humano oſtium miſericordiæ ſuæ. Inſtat enim tempus, ut hic mundus intereat, præ multitudine iniquitatum ſuarum, quas quotidie faciunt. Et poſt hæc ait, Non ſolummodo mei cauſſa ſollicitus ſum, ſed & pro illis qui mecum ſunt: digni enim ſunt maximis honoribus cumulari in terris; quia locus in quo jacemus, valde deſpectus eſt.*

2. Cor. 11. 14.

3. *Cum hæc igitur audiſſem, aio ad eum, Dicito mihi Domine, tu quis es, & qui ſunt tecum? Et dicit mihi, Ego ſum Gamaliel, qui nutrivi Paulum, qui poſtea Apoſtolus factus eſt. Qui autem jacet mecum, Domnus Stephanus eſt, qui a Judæis Jeroſolymis lapidatus eſt, & die noctuque in* (*d*) *exapoleo jacuit civitatis, in via euntibus Cedar, juſſu impiorum ſacerdotum projectus, ut a beſtiis & avibus devoraretur. Et tamen nec beſtiæ eum, nec aves tangere præſumſerunt. Ego vero Gamaliel cum ſcirem ſanctitatem viri & fidem & devotionem ejus, credens me partem cum eo in reſurrectione habere, miſi ad religioſos viros & fideles, mandans & dicens, Nullum formidantes adquieſcite conſiliis*

(a) In MSS. deeſt vox, *Viſio*.

(b) Editi hic & aliis quibuſdam locis, *Dominus*, pro quo MSS. *Domnus*.

(c) In codice Germanenſi annorum fere 900. ſic inſcribitur: *Domino ſancto & venerabili Hymeſio epiſcopo, humillimus & omnium infimus Lucianus presbyter de villa Caphargamala territorio Jeroſolymitano, perpetuam in Chriſto Jeſu ſalutem.* Et incipit, *Revelationem quæ mihi oſtenſa, dignum duxi ut veſtræ panderem Sanctitati.* Alius vero Germanenſis ante annos, ut videtur, ſexcentos ſcriptus conſentit Floriacenſi libro, quem hic ſequimur. Mutavit forte inſcriptionem epiſtolæ ipſe Lucianus, cum Stephani reliquias Hymeſio tranſmitteret.

(d) Germanenſis codex, *in exapoli jacuit civitatis. Inde abſtractus eſt in via euntibus Cedar, juſſu impiorum ſacerdotum, ut a beſtiis* &c.

Digitized by Google

dum mandatum impiorum principum, ut a feris conſumeretur corpus ejus. Ex Dei autem voluntate non tetigit eum unum ex his, non fera, non avis, non canis. Ego Gamaliel compatiens Chriſti miniſtro, & feſtinans habere mercedem & partem cum ſancto viro in fide, niſi per noctem quantos noveram religioſos, & in Chriſto Jeſu credentes, habitantes in Jeruſalem in medio Judæorum, & hortatus ſum eos, & neceſſaria ſubſtantiæ miniſtravi, ac perſuaſi illis ire occulte, ut portarent corpus ejus meo vehiculo in villam meam, hoc eſt in Caphargamala, (quod interpretatur villa Gamalielis) viginti millia a civitate habens, & ibi feci illi planctum fieri diebus (*a*) quadraginta, & præcepi eum in meo monumento poni in orientali theca, & præcepi eis quæcumque neceſſaria erant pro ejus planctu de meo dari. Ipſe etiam Domnus Nicodemus in alia theca poſitus eſt, qui venit ad Salvatorem Jeſum nocte, & (*b*) evangelizatus eſt

Joan. 3. 5. ab eo, audiens: *Niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu-ſancto, non poteſt introire in regnum cælorum.* Et exiens baptizatus eſt a Chriſti diſcipulis. Et cognoſcentes Judæi amoverunt eum a principatu ſuo, & anathematizaverunt eum, & de civitate exſiliaverunt. Et hunc ego Gamaliel quaſi perſecutionem pro Chriſto paſſum ſuſtuli eum in meum agrum, & alui & veſtivi eum uſque ad finem vitæ ejus, & defunctum honorifice ſepelivi juxta Domnum Stephanum. Similiter & (*c*) Abibas filius meus dilectiſſimus, qui mecum baptiſmum Chriſti accepit ab ejus diſcipulis, viginti annorum exſiſtens, ante me mortuus eſt, & ſepultus in tertia theca excelſiori, in qua & ego ipſe poſtea defunctus, applicitus ſum. Mea vero uxor Ethna habens nomen, & Selemias primogenitus meus, quia noluerunt eſſe fidei Chriſti cultores in alia villa matris ſuæ ſepulti ſunt, hoc eſt in Capharſemelia Interrogavi autem ego humilis Lucianus presbyter dicens, Et ubi vos quæremus? Qui dixit mihi, In (*d*) medio proaſtio, quod poteſt intelligi proximo de villa agro, qui dicitur Delagabri, id eſt, virorum Dei.

4. Et evigilavi, & deprecatus ſum Dominum, dicens, Domine Jeſu Chriſte, ſi eſt hæc viſio ex te, & non eſt illuſio, fac ut iterum & tertio appareat mihi quando vis, & quomodo vis. Cœpi ergo jejunare, & ſiccas eſcas (*e*) ducere uſque ad aliam Paraſceven. Et iterum Domnus Gamaliel eadem ſimilitudine, eodemque ſchemate apparuit mihi, ſicut in prima viſione, dicens, Quare neglexiſti ire, & dicere ſancto epiſcopo Joanni? Et ego reſpondi, Timui, Domine, mox ad primam viſionem hæc nuntiare, ne viderer ſeductor eſſe. Deprecatus ſum autem, ut ſi a Domino miſſus fuiſſes ad me, denuo ac tertio appareres mihi. Dixit ad me Gamaliel, Adquieſce, adquieſce, adquieſce mihi. Et iterum ait mihi, Quoniam requiſiſti de reliquiis ſingulorum quomodo & ubi ſint poſitæ; appone ſenſum, & vide diligenter quæ oſten-

*liis meis, & colligite corpus ſancti Stephani, & deferte ad poſſeſſionem meam, quam nomine meo appellavi Caphargamala: & deponite eum in monumento meo novo; & facite conſueta ſollemnia per dies quadraginta, in ipſa poſſeſſione, quæ in vigeſimo ſecundo lapide. Et quæcumque in expenſis ſollemnibus erogata fuerint, de meo præberi faciam. Ille vero alius, qui cum illo jacet, Nicodemus * nepos meus eſt, qui noctu ad Salvatorem veniebat, ut veritatis verba agnoſceret, & renaſceretur per aquam & Spiritum-ſanctum. Qui cum a Domino audiſſet, baptizatus eſt a ſanctis Apoſtolis Petro & Joanne. Pro quo baptiſmate indignati ſunt principes ſacerdotum adverſus Nicodemum, & cogitabant occidere eum: ſed propter honorem meum & (f) rem conſanguinitatis non fecerunt. Attamen plagis eum multis afficientes, ſemi-mortuum reliquerunt, & anathematizaverunt, & foras civitatem miſerunt, diripientes omnem ſubſtantiam ejus. Ego vero & hunc feci colligi, & in poſſeſſionem meam deduci, præcipiens diſpenſatori meo, ut quidquid illi neceſſarium fuiſſet, præſtaret. Qui cum paullulum ſupervixiſſet, dormivit in Domino. Quem feci ſepeliri ad pedes beati Stephani, tamquam pro nomine Confeſſoris. Ille vero tertius, qui mecum jacet, ipſe eſt Abibas filius meus, qui mecum pariter credidit Chriſti præceptis, & mecum pariter baptiſmum conſecutus eſt a (g) ſanctis Apoſtolis, vigeſimum circiter agens annum, Legis multam habens ſcientiam, caſtus corpore, & nullam mulieris ſciens maculam: ſed ſemper templo Dei vacans cum Paulo diſcipulo meo. Præceſſerat enim ad Deum immaculatus. Juxta quem poſiti ſunt de quibus ſupra locutus ſum, cum quibus & ego jaceo. Nam conjux mea (h) Ethna & primogenitus meus filius Selemias, qui noluerunt in Chriſtum credere, receſſerunt a nobis, & in poſſeſſione ſua materna ſepulti ſunt, quæ Capharſelemia dicitur: quia indigni habiti ſunt ſocietate noſtra. Ut autem credas, cum cœperis fodere, invenies locum uxoris meæ & filii vacuum. Et ita ut dixit invenimus. Et cum ego miſerrimus interrogaſſem, dicens, Ubi vos inveniemus, Domine? dicit mihi, In poſſeſſione mea invenies nos, quæ nunc lingua Syriaca dicitur (i) Delangabria, ſive Debathalia, quod interpretatur Poſſeſſio virorum Dei, ſive (k) bellatorum. Et cum hæc omnia prædixiſſet, evanuit ex oculis meis.*

4. *Ego vero poſt hanc viſionem ſurrexi, & proſtratus orationi rogavi Domini miſericordiam, & dixi, Domine Jeſu, ſi hæc revelatio ſive viſio ex voluntate tua eſt, præſta ut iterum & tertio manifeſtetur mihi, ut confiſus fiducialiter adnuntiem revelationem Sanctorum tuorum. Et cœpi ex illa die jejunare, & ab omnibus me abſtinere, & præter panem, & ſalem in eſcam nil ſumere, & aquam bibere, ſicut ſolemus in diebus ſanctæ Quadrageſimæ facere. Inſequenti vero ſexta feria denuo venit ſanctus Gamaliel in ipſo habitu, ſicut prius venerat, & in ipſa noctis hora, me necdum valde ſoporato; & dicit mihi, Quare diſſimulaſti Cariſſime frater, & non perrexiſti & retuliſti Joanni epiſcopo? Numquid non vides quanta ſiccitas eſt ſuper terram & tribulatio in toto mundo? Et tu negligenter agis. Surge igitur, & vade, & dic illi ut aperiat nobis, & faciat locum orationis,*

* Photius in Bibl. 171. & Ado in Mart.

(a) Sic omnes MSS. Ad editi, *diebus ſeptuaginta*. Beda, *quadragintaquinque:*

(b) Ita in MSS. At in editis *catechizatus eſt*.

(c) Veteres libri, *Adbibas* vel *Abbibas*.

(d) MSS. *in meo proaſtio*.

(e) Sic MSS. Editi autem, *ſumere*.

(f) In Germanenſi MS. *& jura conſanguinitatis*.

(g) Sic Floriacenſis codex. At Germanenſis, *conſecutus eſt a prædictis Apoſtolis. Nam vigeſimum circiter agens annum, Legis pleniſſimam habens ſcientiam, virgo & animo & corpore, & nullam mulieris ſciens peccatum . . . . vacans cum Paulo diſcipulo meo qui poſtea apoſtolus factus, præceſſit ad Deum. Juxta quem* &c.

(h) Germanenſis codex, *Athea*. Alius Germ. vetuſtior, *Emna*.

(i) Idem Germ. cod. *Delegabris*.

(k) Ado in Martyrologio, *beatorum*.

oſtenduntur tibi. Et dixi, Etiam, Domine. Et ſtatim adtulit quatuor calathos, tres aureos, & unum argenteum. Tres eorum pleni erant roſis: duo habebant albas roſas, & tertius rubicundas coloris ſanguinei: quartus vero calathus argenteus plenus erat croco bene olente. Et poſuit eos ante me. Et ego dixi ei, Quid ſunt iſti, Domine? Et dixit mihi, Lipſana noſtra ſunt. Qui rubras habet roſas, ipſe eſt Domnus Stephanus, qui a dextris poſitus eſt ad Orientem ab introitu monumenti. Secundus calathus, Domnus Nicodemus eſt, poſitus contra oſtium. Unus vero calathus argenteus Abibas eſt filius meus, de utero teſtimonii, id eſt iteratus in lege, immaculatus ex utero matris ſuæ exceſsit e mundo, propterea in ſimilitudinem argenti mundiſsimi apparuit. Numquid non vides crocum, qui in ipſo eſt, ſuaviſsimi eſſe odoris? Et ipſe conjunctus eſt meo calatho in excelſo loco, ubi ambo poſiti ſumus quaſi gemini. Et cum hæc dixiſſet, denuo ex oculis meis evanuit.

5. Cumque expergefactus fuiſſem, gratias egi Deu omnipotenti, & conſuetis jejuniis operam dedi uſque ad tertiam revelationem. In tertia igitur ſeptimana, eadem die & hora, venit ſupradictus vir comminans & fremebundus, & dixit mihi, Quare uſque nunc diſsimulaſti, & noluiſti pergere, & dicere epiſcopo Joanni quæ tibi dicta ſunt & oſtenſa? Quam excuſationem habebis apud Deum, aut quam veniam pro hoc contemtu ſperabis in die judicii? Numquid non vides quanta ſiccitas eſt & tribulatio in toto mundo? Et tu negligenter agis. Numquid non conſideras quia multi meliores te ſunt per eremum ſancti viri, quos prætereuntes, per te voluimus innoteſci? Ideo namque te ex alia in hac villa voluimus eſſe ſacerdotem, ut per te manifeſtaremur. Exſurge igitur, & vade, & dic illi, ut aperiat nobis, & faciat locum orationis, ut interceſſione noſtra miſereatur Dominus populo ſuo. Et cum ad verba ejus intremuiſſem, dixi, Non negligens fui, Domne mi, ſed præſtolabar tertium adventum tuum. Nunc vero ſine craſtina die pergam, omnia quæ mihi mandaſti dicturus. Et cum indignans adverſum me ſtaret, videbar mihi quaſi in altero mentis exceſſu deveniſſe Jeroſolymam, & quaſi in coſpectu adſtarem epiſcopo Joanni narrans ei omnem viſionem. A quo videbar audire: Si hæc ſic ſe habent ut dicis, Cariſſime, & Dominus tibi revelavit hæc temporibus noſtris, oportet me colligere de poſſeſſione illa bovem illum maximum aratorem, qui & carro & aratro aptus eſt, & dimittere tibi poſſeſſionem cum omnibus ceteris. Ad quem aio, Ut quid mihi poſſeſſio, Domne mi, ſi non habeo bovem illum per quem regatur & aretur poſſeſſiu? Et dixit mihi Epiſcopus, Ita placuit, Cariſſime, quoniam civitas noſtra vehiculis miniſtratur, & unum bovem ad (a) illum maximum carrum minus habemus, quem tu diceris in poſſeſſione tua celare. Oportet namque ut in civitate celeberrima ſit magis quam in parvula poſſeſſione. Numquid non tibi ſufficiunt duo reſidui boves minores ad excolendam terram vehiculi tui?

6. Cumque hoc in exſtaſi, hoc eſt, in exceſſu men-

tionis, ut per interceſſionem noſtram miſereatur Dominus populo ſuo. Ego vero aio ad eum, Non egi diſſimulanter, Domine mi, ſed rogavi Dominum, & dixi, Domine Jeſu, ſi ex te eſt hæc revelatio, ſecundo & tertio appareat mihi. Et nunc, Domine, ecce ſecunda vice veniſti, & lætificaſti me: ſi autem tertio veneris, plenius me exhilarabis. Cumque hæc audiſſet, de manu ſignificavit, dicens, Ignoſco, ignoſco, ignoſco. Et cum hæc dixiſſet, dicit mihi, Audi Presbyter. Cui ego reſpondi, & dixi, Loquere Domine, quia audio. Et dicit mihi, Quia hæſitaſti in animo tuo, dicens, Si fuerit ut inveniam locum, putas in uno loco poſitos omnes inveniam? Quod ſi ita evenerit, quemadmodum potero diſcernere reliquias ſingulorum? Hæc ergo intra temetipſum cogitabas. Cui ergo negare non potui: & dixi, Verum eſt, Domne, ita volvebam in animo meo. Omnia noſti, & nihil te latet. Et dicit mihi, Non ſumus, ut putas, in uno loco poſiti; ſed unuſquiſque noſtrum ſuum locum habet. Animadverte itaque quæ dico tibi, & intende animo. Et reſpiciens vidi extendentem manus ſuas ad cælum, & orantem. Et ſtatim depoſuit inde quatuor calathos, tres aureos (& unum argenteum) plenos roſis. Et unus ex ipſis plenus erat croco. Unus vero de tribus calathis rubentes valde roſas habebat tamquam ſanguinem, quem & ad dexteram meam poſuit. Alii vero duo pleni erant roſis albis, in modum lilii, ſed roſæ erant. Et quartus calathus crocum habebat, cujus odor fragrabat ſuaviſſimus. Et poſuit illos in conſpectu meo, & dicit mihi, Vides hos calathos? Et aio ad eum, Etiam, Domine. Et dicit mihi, Iſti ſunt loculi noſtri in quibus jacemus; & hæ roſæ reliquiæ noſtræ ſunt: & ſicut vides hunc calathum roſas pulcherrimas habentem ad dexteram tuam poſitum, ita cum aperire cœperis locum, invenies oſtium ſepulcri, & introgreſſus reperies in dextera parte loculum: ipſe eſt ſancti Stephani. Et ne dubitare velis: quia ipſe ſolus ex nobis martyrio meruit coronari. Et ideo in orientali parte poſitus eſt. Ille vero loculus qui ad partes Boreæ, id eſt Aquilonis, poſitus eſt, ipſe eſt ſancti Nicodemi (b) neophyti. Alius vero loculus, qui paullulum eminentior eſt, ipſe eſt meus & filii mei: quia & nos neophyti ſumus. Et ego aio ad eum, Rogo, Domine mi, quare unus calathus argenteus eſt? Et dicit mihi, Quoniam filius meus (c) caſtus & immaculatus exceſſit e mundo, propterea in ſimilitudinem argenti mundiſſimi apparuit. Numquid non vides crocum, qui in ipſo eſt, ſuaviſſimi eſſe odoris? Et dum hæc dixiſſet, denuo ex oculis meis evanuit.

5. Cumque expergefactus fuiſſem, gratias egi Deo omnipotenti, & conſtitutis jejuniis operam dedi uſque tertiam revelationem. In tertia igitur ſeptimana, eadem die & hora venit ſupradictus vir, comminans & fremebundus, & dicit mihi, Quare uſque nunc diſſimulaſti, & noluiſti pergere, & dicere epiſcopo Joanni quæ tibi dicta ſunt & oſtenſa? Quam excuſationem habebis apud Deum, aut quam veniam pro hoc contemtu ſperabis in die judicii? Et non conſideras quia multi meliores te ſunt per eremum ſancti viri, quos prætereuntes per te voluimus innoteſci. Ideo namque te ex (d) alia baſilica hic voluimus eſſe Sacerdotem, ut per te manifeſtaremur. Et cum ad verba ejus intremuiſſem, dixi, Non fui negligens, Domine mi, ſed præſtolabar tertio adventum tuum. Nunc vero ſine (e) craſtina die pergam, omnia

(a) Editi, *& unum bovem illum maximum ad carrum minus habemus*. Caſtigantur ex MSS.

(b) Germanenſis codex, *nepotis mei*.

(c) Idem Germ. cod. *virgo & immaculatus*.

(d) Idem Germ. codex Ulimmeriani exemplari magis hoc loco conſentiens, *ex alia in hac villa voluimus eſſe presbyterum*.

(e) In Germ. codice, *ſine retardatione pergam*.

mentis audiſſem, ſtatim expergefactus benedixi Dominum, & perrexi ad civitatem ad ſanctum epiſcopum Joannem. Et cum illi omnia quæ videram narraſſem, reticui de viſione bovis, exſpectans quid audirem ab eo. Intellexeram enim quia ſanctus Stephanus ipſe eſſet bos maximus, & quia carri illi de quibus dicebat ſanctæ eſſent Eccleſiæ, & Sion prima Eccleſia ipſa eſſet carrus major. Et quia habebat ſanctus Epiſcopus a me petere benedicti Stephani reliquias, ideo de viſione bovis Epiſcopo dicere nolui. Cumque hæc audiſſet Joannes epiſcopus, lacrimatus eſt præ gaudio, & dixit: Benedictus Dominus Deus Filius Dei vivi. Si hæc ut dicis, Cariſſime, & audiſti, & Deus tibi revelavit, oportet me inde transferre beatum Stephanum primum Martyrem & archidiaconum Chriſti, qui primum adverſum Judæos dominica bella bellavit, & Deum in ſua majeſtate in terris poſitus in cælo vidit ſtantem, & tamquam Angelus in concione hominum apparuit. Hæc autem omnia ut vidi, ita evenerunt, & conſona ſibi apparuerunt univerſa. Dixit autem mihi ſanctus Epiſcopus, Vade, fode in acervo, qui eſt in ipſo agro: & ſi inveneris, nuntia mihi. Et ego dixi ei, Deambulavi agrum, & vidi acervum minutorum lapidum in medio, ubi arbitratus ſum eos eſſe. Et dixit mihi papa, Jam dixi tibi, Vade, fode; & ſi inveneris, ſedens cuſtodi locum, & manda mihi per Diaconum ut veniam ad locum. Et ita me dimiſit. Et cum veniſſem in villam, miſi præcones, ut omnes habitatores villæ diluculo conſurgerent, & foderent in acervo.

7. Eadem vero nocte apparuit ipſe Dominus Gamaliel cuidam monacho nomine (*a*) Migetio, innocenti & ſimplici viro, eadem ſimilitudine qua mihi apparuit, & dixit ad eum, Vade, dic Luciano presbytero, Vane laboras in acervo illo, modo non ibi ſumus, ſed tunc ibi poſiti ſuimus, cum lamentarentur nos ſecundum conſuetudinem antiquorum, propter quod ibi acervus in teſtimonium planctus factus eſt. Sed quære nos in alia parte, quæ eſt (*b*) ad Boream, & loco qui dicitur Syra lingua, Debatalia, quod interpretatur in Greco ἀνδρῶν ἀγαθῶν, quod non poſſumus dicere, virorum fortium. Diluculo vero conſurgens ad hymnos, inveni monachum illum prædicantem omnibus fratribus. Hymnis deinde dictis cœpi dicere, Eamus ad acervum illum, & fodiamus in illo. Tunc quidam dixerunt mihi, Audi primum quid dicat monachus Migetius. Et advocato monacho Migetio, exquiſivi ab eo quid eſſet quod vidiſſet. Ille autem univerſa ſigna quæ videram Domni Gamalielis dixit mihi, & quemadmodum vidiſſet contra Auſtrum agrum ſitum, & monumentum in eo quaſi neglectum & ruinoſum, ubi vidiſſet tres lectos aureos ſtratos, & unum ex eis altiorem ceteris in quo erant duo jacentes, unus ſenex & unus juvenis, & in aliis duobus lectis erant ſinguli. Et reſpondit qui erat in excelſiori lecto, & dixit. Vade, dic presbytero Luciano, quoniam nos domini loci iſtius ſuimus: ſi vis magnum & juſtum invenire, ipſe ab orientali plaga poſitus eſt. Et hæc audiens a monacho glorificavi Dominum, quoniam inventus eſt alius teſtis in revelatione.

8. Nos

(a) Sic MSS. Editi autem, *Nugetio*.
(b) Editi, *quæ eſt Boram*. Emendantur ad veteres codices.

omnia quæ mihi mandaſti dicturus. Et cum indignans adverſum me ſtares, videbar mihi quaſi in alterum mentis exceſſum (c) deveniſſem Jeroſolymis, & quia in conſpectu ſtarem epiſcopi Joannis, narrans ei omnem viſionem. A quo videbar audire: Si hæc ita ſe habent, ut dicis, Cariſſime, & Dominus tibi revelavit hoc temporibus noſtris; oportet me tollere de poſſeſſione illa bovem illum maximum aratorem, qui carro & aratro aptus eſt, & dimittere tibi poſſeſſionem cum ceteris omnibus. Ad quem aio, Ut quid mihi poſſeſſio eſt, Domine mi, ſi non habeo bovem per quem regatur & alatur poſſeſſio; Et dicit mihi Epiſcopus. Ita placuit, Cariſſime, quia civitas noſtra vehiculis miniſtratur, & unum bovem ad illum maximum carrum minus habemus, quem tu diceris in poſſeſſione tua celare. Oportet namque ut in civitate celeberrima ſit, quam in parva poſſeſſione. Numquid non tibi ſufficiunt duo reſidui boves, & unus vitulus, & utenſilia bovis maximi, ad excolendam terram vehiculi tui?

6. Et cum hoc in exſtaſi, hoc eſt in exceſſu mentis audiſſem, ſtatim expergefactus benedixi Deum: & perrexi in civitatem ad ſanctum epiſcopum Joannem. Et cum illi omnia quæ videram enarraſſem, reticui de viſione bovis, exſpectans quid audirem ab eo. Intellexeram enim quia ſanctus Stephanus ipſe eſt bos maximus, & quia carri illi, de quibus dicebat, ſancta eſſent Eccleſiæ; & Sion prima Eccleſia, ipſa eſſet carrus major; & quia habebat ſanctus Epiſcopus a me petere ſancti Stephani reliquias, ideo de viſione bovis Epiſcopo dicere nolui. Cumque audiſſet epiſcopus Joannes, præ gaudio lacrimatus eſt, & dixit. Benedictus Dominus Deus Filius Dei vivi. Si hæc, ut dicis Cariſſime, ita audiſti, & Deus tibi revelavit; oportet me transferre inde beatum Stephanum primum Martyrem, Archidiaconum Chriſti, qui primus apud Judæos dominica bella bellavit, & Dominum in ſua majeſtate in terris poſitus in cœlum vidit ſtantem, & tamquam Angelus in concione hominum apparuit. Et cum hæc dixiſſet ſanctus Joannes, dimiſit me. Cumque veniſſem ad villam, miſi præconem ad omnes habitatores villæ, diluculo ut conſurgerent, & foderent in acervo.

7. Eadem vero nocte apparuit ipſe Dominus Gamaliel cuidam monacho Migetio nomine, innocenti & ſimplici viro, ea ſimilitudine qua mihi apparuit; & dixit ad eum. Vade, & dic Luciano presbytero, In vanum laboras in acervo illo, modo non ſumus ibi, ſed tunc ibi poſiti fuimus, cum lamentarentur nos ſecundum conſuetudinem antiquorum: propter quod acervus in teſtimonium planctus factus eſt. Sed quære nos in alia parte, in loco qui dicitur lingua Syriaca, Debatbalia: quod interpretatur in Græco, Andragathon; quod nos poſſumus dicere, virorum bonorum. Diluculo vero ſurgens, inveni monachum illum prædicantem omnibus fratribus. Hymnis dictis deinde cœpi dicere. Eamus ad acervum illum, & fodiamus in illo. Tunc quidam dixerunt mihi, Audi primum quid dicat monachus Migetius. Advocato monacho Migetio, exquiſivi ab eo quid eſſet. Ille autem univerſa ſigna quæ (d) viderat Gamalielis, dixit mihi, & quemadmodum vidiſſet contra Auſtrum agrum ſitum, & monumentum in eo quaſi neglectum & ruinoſum, ubi tres lectos aureos ſtratos vidit, unum ex iis altiorem ab aliis, in quo erant duo jacentes, unus ſenex & unus juvenis, & in aliis lectis duobus erant ſin-

(c) Germ. cod. *deveniſſe Jeroſolymam*.
(d) Germ. MS. *videram*.

Digitized by Google

8. Nos igitur ivimus ad acervum, & fodientes nihil invenimus. Convertimus autem nos ad monumentum illud, ubi monacho ipſa nocte apparuerat, & fodientes invenimus tres thecas, ſecundum quod apparuerat mihi in typo calathorum. Invenimus igitur altiſſimis litteris ſcriptum lapidem obrutum, habentem (*a*), Keayea, Celiel, quod interpretatur ſervus Dei, & Apaan, Dardan, quod interpretatur Nicodemus, & Gamaliel. Hoc interpretatus eſt papa Joannes, ſicut & ipſe audivi ab ipſo ſancto Epiſcopo. Statim ergo renuntiavi Epiſcopo, cum eſſet in Lidda, quæ eſt Dioſpolis, (*b*) ſynodum agens. Qui adſumſit ſecum duos alios Epiſcopos, (*c*) Eleutherium de Sebaſte, & Eleutherium de Jericho, & venerunt ad locum. Qui cum aperuiſſent Domni Stephani thecam, ſtatim terræ motus factus eſt, & tanta ſuavitas & fragantia odoris inde ingreſſa eſt, quantam nullus hominum ſe meminit vel audiſſe vel ſenſiſſe: ita ut putaremus nos in amœnitate paradiſi eſſe poſitos. Multitudo namque populi aderat nobiſcum, inter quos erant plurimi infirmi variis languoribus. Et ipſa hora mox de odore ſuavitatis ejus ſeptuaginta & tres animæ curatæ ſunt. Ab aliis fugati dæmones, aliorum fons reſtrictus eſt ſanguinis, alii a ſtrumis & furunculis liberati, alii a ſyringio ſanati, alii a tertianis & quartanis; alios febris reliquit, alios morbus regius; alii a cephalalgia curari & hemicrania, nonnulli a viſcerum occulto dolore liberati. Et multas alias curationes ſenſerunt homines, quas enumerare longum eſt. Et oſculantes ſanctas reliquias iterum clauſerunt. Et tunc cum Pſalmis & Hymnis portaverunt reliquias beatiſſimi Stephani in ſanctam eccleſiam Sion, ubi & Archidiaconus fuerat ordinatus: derelinquentes nobis de membris Sancti parvos articulos, immo maximas reliquias, (*d*) terram cum pulvere, ubi omnis ejus caro abſumta eſt, cetera aſportaverunt.

9. Ex his ergo reliquiis tranſmiſi beatitudini veſtræ: quas cum ſuſceperitis, orate pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conſpectu Domini, fultus beatiſſimi Martyris Stephani meritis, & veſtris orationibus. Tranſlatæ ſunt autem reliquiæ ipſius Martyris ſeptimo Kalendas Januarias. Et tunc in tempore jugis & infinita ſiccitas erat: ſed eadem hora pluvia magna deſcendit, & abundanter inebriata eſt terra: & omnes glorificabant ibi Dominum, propter ſanctum ejus Stephanum, & propter cæleſtem ejus theſaurum miſericordiæ & pietatis, quem periclitanti ſæculo aperire dignatus eſt Jeſus Chriſtus Dominus noſter, qui cum Patre & Spiritu Sancto vivit & regnat in ſæcula ſæculorum, Amen.

ſinguli. Et reſpondit qui erat in excelſiori lecto, & dixit, Vade, & dic presbytero Luciano, quoniam nos domini loci hujus ſumus. Si vis magnum & juſtum invenire, ipſe ab orientali plaga nobis poſitus eſt. Et hæc audiens a monacho, glorificavi Dominum, quoniam inventus eſt & alius teſtis in revelatione. Hæc autem ut (*e*) *vidit, ita & evenerunt; & conſona ſibi apparuerunt univerſa.*

8. *Statim igitur nuntiavi beato Epiſcopo. At ille miſit ad fratres ſuos Epiſcopos. Qui cum occurriſſent, venerunt ad locum: quem cum juſſiſſent fodere, & pars terræ maxima fuiſſet egeſta, invenimus lapidem, in quo ſculptum erat, Celeliel* (*f*) *Naſoan, Gamaliel, Abbibabel, Hebraica quidem verba, litteris autem Græcis. Interpretatio vero nominum hæc eſt: Celeliel Stephanus quidem dicitur, Naſoan vero Nicodemus, Abibabel filium Gamalielis ſignificat. Cum autem perveniſſemus deorſum, invenimus locum ſancti Stephani in parte Orientis, ſicut audieram. Et ſtatim terræ motus factus eſt, & tanta ſuavitas & fragrantia odoris inde egreſſa eſt, quantam nullus hominum ſenſiſſe ſe meminit: ut putaremus nos in amœnitate paradiſi eſſe poſitos. Multitudo namque populi aderat nobiſcum, inter quos plurimi erant infirmi variis languoribus: in ipſa hora mox de odore ſuavitatis ejus ſeptuaginta & tres animæ curatæ ſunt. Ab aliis fugati dæmones, aliorum fons reſtinctus eſt ſanguinis: alii a ſtrumis & furunculis liberati; alii a ſecretiore infirmitate ſanati, alii a tertianis & quartanis: alios febris reliquit, alios morbus regius: alii a cephalargia curati & hemicranio: & multas alias curationes ſenſerunt homines, quas enumerare longum eſt. Aderant enim tunc in illo tempore epiſcopi, Joannes Joroſolymitanus, &* (*g*) *Euſtonius epiſcopus de Sebaſti civitate, & Eleutherius Jerichontinus, cum omni Clero. Itaque cum Pſalmis & Hymnis aſportaverunt reliquias beatiſſimi Stephani in ſanctam eccleſiam Sion, ubi archidiaconus fuerat ordinatus: derelinquentes nobis de membris Sancti parvos articulos, immo maximas reliquias cum pulvere, ubi ejus omnis caro abſumta eſt* (*h*).

9. *Et ideo orate precor pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conſpectu Domini, adjutus beatiſſimi Martyris Stephani meritis, & veſtris orationibus: regnante Chriſto Jeſu Domino noſtro, cui eſt cum Patre & Spiritu-ſancto gloria & imperium in ſæcula ſæculorum, Amen. Inventæ ſunt autem reliquiæ beatiſſimi Stephani tertio Nonas Auguſtas.*

AD-

(a) In MSS. ſic legitur: *habentem ita, Celiel, quod interpretatur Stephanus Dei, & Nardam, quod interpretatur Nicodemus.*

(b) MSS. *in ſynodo agens.*

(c) Melius in altero exemplari ex Floriacenſi codice, *Euſtonium* ſive *Eutbonium:* qui & inter Dioſpolitanæ Synodi epiſcopos nominatur ab Auguſtino in lib. 1. contra Julianum cap. 5.

(d) In MSS. poſt *immo maximas reliquias*, habetur ſic, *cetera cum pulvere, ubi omnis ejus caro abſumta eſt, aſportaverunt.*

(e) Idem Germ. MS. *ut vidi.*

(f) In eodem Germ. MS. *Cheliel, Naſuam, Gamaliel, Abbiba.*

(g) In Germanenſi codice, *& Heſtonius Sebaſtanæ civitatis & Eleutherius Jericontinus: hi omnes cum clero ſuo venerunt, & ita cum Pſalmis &c.*

(h) Idem Germ. codex, ut in inſcriptione Epiſtolæ, quam Hymeſio epiſcopo prænotatam obſervavimus, ita in concluſione recedit a codice Floriacenſi, & habet ſic: *ubi ejus omnis caro deſluxerat. Ex his ergo ſanctis reliquiis beatitudini veſtræ tranſmiſi. Quod cum ſuſceperitis, orate pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conſpectu Domini Jeſu Chriſti, adjutus meritis beati primi martyris Stephani. Et vos mementote noſtræ humilitatis, & tamquam præſentem me diligite, præſtante Domino noſtro Jeſu Chriſto, qui vivit & regnat in ſæcula ſæculorum, Amen.* Nec addit inventas eſſe Stephani reliquias tertio Nonas Auguſti.

ADMONITIO
IN EPISTOLAM ANASTASII, ET IN SUBSEQUENTEM Scripturam.

EX vetere libro Floriacenſi prodit Epiſtola hæc Anaſtaſii, qua ille ſignificat e Græco ſermone in Latinum tranſlatam ſuo labore ſubſequentem ſcripturam. Quonam auctore condita Græce & confiſta fuerit Scriptura, compertum non eſt: ei tamen fidem addunt multi e Græcis, qui plerumque illam Stephani Martyris, quam narrat, detectionem aliam & in urbem Conſtantinopolim tranſlationem ſtatuunt poſt aliquot annos a revelatione facta Luciano. Enim vero contigiſſe tranſlatio hæc dicitur, cum eſſet reconditum S. Stephani corpus Jeroſolymis in ſancta Sion: *quo nimirum a Joanne Jeroſolymitano tranſlatum poſt Luciani revelationem fuit, ſecundum ipſius Epiſtolam Luciani. Attamen Nicephorus lib. 14. c. 9. refert primum Stephani reliquias Conſtantinopolim deportatas ſub Conſtantino, tum addit partem quamdam ejus reliquiarum; quæ occultata forſitan & relicta erat in Palæſtina, a Luciano poſtea detectam divina revelatione. Ceterum ſubſequentis Scripturæ falſitatem produnt plurima, quæ cum temporum hiſtoria pugnant. Dicitur Stephani loculus in Oratorio per Alexandrum exſtructo* poſitus conſulatu Conſtantini Auguſti decies: *at Conſtantinus imperator octies tantum conſul in Faſtis conſignatur. Cyrillus, qui hic nominatur epiſcopus Jeroſolymitanus, non ſub Conſtantino, ſuſcepit epiſcopatum, ſed ſub Conſtantio annis certe multis poſt mortem Euſebii epiſcopi, qui Euſebius nihilo minus Conſtantinopoli ſedere & Stephani corpus excipere fingitur.*

EPISTOLA ANASTASII AD LANDULEUM
De Scriptura tranſlationis protomartyris Stephani, quam e Græco in Latinum vertit.

LANDULEO egregio & Deo digno epiſcopo Capuano ANASTASIUS exiguus Apoſtolicæ * bibliothecarius, in Domino ſalutem.

*Suppl. Sedis.

QUIA ſancta Eccleſia, cui Venerabilitas tua præeſſe decenter agnoſcitur, beati Stephani Reliquiis & Memoria celebris & inſignis habetur, ac per hoc magno erga ejus reverentiam Sanctitas tua flagrat affectu: ratum duxi, pænes Mantuanam urbem ſedis Apoſtolicæ legationis apud Auguſtos * explenda cauſſa degens, Tranſlationem ipſius ſacri corporis Græce conſcriptam, ac ex improviſo delatam, Latineque nuſquam a me ante prorſus inventam, Romano dare ſermoni, tuæque piæ deſtinare devotioni: quatenus per hoc & otioſitatis a me rancor excluderetur, & Latinitas tantorum miraculorum cognitione minime fraudaretur. Accidit autem, ut etiam ſuper hoc a præfatæ urbis incolis obnixe rogarer, eo quod illic hujus Martyris habeatur templum, honeſta qualitate conſtructum.

* f. explendæ.

Suſcipe itaque hoc Opuſculum, & mira quæ primus Chriſti Domini Martyr atque Diaconus poſt tranſitum geſſit, quæque forte hactenus ignoraſti, comperiens, laudes auctori dignas repende: diemque anniverſarium, mei quoque non immemor, in hujus mirabilis Tranſlationis celebrationem ſollemniter age. Sed quoniam tunc temporis ibidem poſitus Sermonem nihilo minus quem de virginitate ſuper Anna & Simeone, immo quem de tribus profeſſionibus Amphilochius Iconii præſul habuerat, interpretatus ſum, & hunc quoque cum memorato ſimul Opuſculo Sanctimoniæ tuæ mittere procuravi. Spiritali quippe nil fere commodius duxi, quam ſpiritalia offerenda. Beatitudo tua in æternum valeat mei memor, impetrantibus Dei ſedes orationibus ſuis.

SCRIPTURA DE TRANSLATIONE S. STEPHANI
De Jeruſalem in Urbem Byzantium.

1. FACTUM eſt, cum eſſet reconditum corpus ſancti Stephani primi Martyris Jeroſolymis in ſancta Sion, in diebus Joannis epiſcopi Jeroſolymitani, ut Alexander quidam Senatorum poſuiſſet in animo ſuo conſtruere Oratoriam domum ſancti Stephani. Quo peracto deprecatus eſt multum Joannem epiſcopum, ut conderet corpus S. martyris Stephani in eodem Oratorio. Tunc ergo Epiſcopus poſuit loculum, & titulum clavis confixit forinſecus, menſe Decembrio, die quarta-decima, indictione (a) quinta, conſulatu domini noſtri Imperatoris Conſtantini Auguſti decies. Itaque poſt annos quinque in infirmitatem incidens Alexander Senator, teſtamentum fecit ſanctæ Eccleſiæ & pauperibus atque conjugi ſuæ Julianæ, adjurans Joannem epiſcopum per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, ut poſt obitum, inquit, meum fiat loculus perſicus, & locate me juxta ſancti protomartyris Stephani tumulum: nam & domum ejus ædificavi ex mea ſubſtantia. Quo dicto dormivit in pace. Poſtera vero die veniens Epiſcopus una cum multitudine populi, ſuſtulit eum, & poſuit juxta S. Stephanum protomartyrem.

2. Poſt octo autem annos Juliana uxor ejus cogitans & eſſe bonum exiſtimans, voluit corpus viri tollere, ac deferre Byzantium in propriam poſſeſſionem. Et hoc conſiliata, profecta eſt ad Cyrillum Jeroſolymitanum epiſcopum, & dixit ei, Quia viri mei corpus volo portare Byzantium in meam poſſeſſionem. Qui dixit ei, Non poſſum hoc facere, & populum conturbare. Tunc Juliana plorans, abiit in domum ſuam, & faciens litteras miſit ad (b) patrem

(a) Ita Floriacenſis MS. At codex Joannis Ulimmerii qui hanc Scripturam primus vulgavit, aliique editi habent, *indictione* 11. Et infra *Itaque poſt annos* 11.

(b) Sic Floriac. codex. Editi vero, *ad presbyterum*.

trem ſuum Byzantii poſitum, ſcribens ita: Propria filia tua Juliana, patri meo in Domino ſalutem. (*a*) Decentes honores offero, & rogo præſtes mihi quo a te ſuſcipiar. Nam non dicta verbis blandis repleta, ſed cæleſti myſterio nuntiata, neque compoſitam verbis rhetoricis ſuadelam circumferentia, ſed preces dirigo ad patrem meum & dominum, quoniam vim patior a principibus ut vidua, cauſſa nuptiarum. Accelera ergo ut fiat Sacra, & mittatur a magno Imperatore (*b*) Conſtantino, Cyrillo epiſcopo Jeroſolymitano, ut veniam & ipſa, maritique mei corpus afferam ad poſſeſſionem meam. At ille accipiens Sacram a magno Imperatore Conſtantino, miſit eam Cyrillo epiſcopo Jeroſolymis.

3. Itaque Sacram Epiſcopus legens, & contradicere non valens, adduxit mulierem, & dixit ei: Quomodo poſſumus hoc facere, cum neſciam qui ſit loculus S. primi martyris Stephani, & qui mariti tui? Sed vadens præpara quæ itineri neceſſaria ſunt, & indica mihi. Quæ præparatis his quæ itineri congruunt, perrexit ad Epiſcopum in eccleſia. Adveſperaſcente autem profundius deſcenderunt in oratorium, ubi jacebat lipſanum Sancti: & aperientes poſitionem, invenerunt loculus duos. Et dixit Epiſcopus mulieri, Non novi qui ſit loculus S. protomartyris Stephani, & qui mariti tui. Cui mulier: Ego, inquit, novi qui ſit loculus viri mei, quoniam ego feci eum. Tunc Epiſcopus audiens hæc, juſſit ei tollere quem noſſet. Et impetu abiens amplexata eſt lipſanum S. Stephani, exiſtimans eſſe mariti ſui corpus. Et accipiens poſuit illud in lecticam. Et vale dicens Epiſcopo, ibat itinere ſuo gaudens, & per totam noctem hymnus factus eſt in via, & odor unguenti ſuavitate referti ſpirabat. Porro ſpiritus immundi clamabant dicentes, Væ nobis, quia protomartyr Stephanus tranſit, diro nos verberans igne. Mulier autem in vehiculo ſuo ſedebat, & pueri ambulabant coram lectica, & formidabant dicentes, Quid eſt quod accidit nobis, quia ſpiritus clamant de S. Stephano? Putaſne ipſius eſt hoc corpus, & nos neſcimus? Multitudo enim Angelorum ante lecticam canunt hymnum. Sed quid faciemus, Domina noſtra? Forſitan non eſt viri tui corpus, ſed S. protomartyris Stephani. Tunc illa his auditis, flens tacebat. Præcepitque pueris nemini dicere quæ ſibi apparuerant in itinere. Sed ſi quis interrogaverit, inquit in civitate aut in regione cujus ſit hæc lectica, dicite, Quia mariti dominæ noſtræ, eſt, & vadit Byzantium. In eadem vero nocte, tranſivimus manſiones tres. Porro inter diu quieſcentibus, & ſero incedentibus nobis, ſpiritus profunda nocte clamabant dicentes, Tranſit is qui flagellat nos, non poſſumus ferre virtutem ſancti corporis, quia ignis eſt, & acriter nos conſumit, non ſuſtinentes vim S. protomartyris Stephani. Sanitates autem & virtutes fiebant multæ in via.

4. Porro pervenimus Aſcalonem maritimam, & invenimus navim euntem Byzantium, convocatoque nauclero, mulier dedit ei quinquaginta aureos, dicens, Quia ſecretum habeo tibi enarrare, & ne contradicas mihi. Loculum habeo deportandum Byzantium, quem ſalvum ferre procura, & habebis mercedem ab omnipotenti Deo. Qui dixit ei, Nolo contradicere dominæ meæ, quia magnus tecum eſt protomartir Stephanus, & in ipſo eſt vita mea & ſpes mea, quia viderunt oculi meiglorioſiſſima hodie. Veni ergo domina mea, & adſcende navim. Navigaturi enim ſumus cum virtute Dei & ſancti corporis. Tunc introeuntibus omnibus in navim, ſoluta eſt a terra vento proſpero. Et venientes in medium pelagi, ſubito tempeſtas facta eſt, ita ut fluctus exaltarentur ſuper armamenta navis. Et mari fortiter fluctuante metu detenti ſurgenteſque omnes adoraverunt ſanctum corpus. Cum autem plorarent & flerent, repente ſerenitas magna exorta eſt in mari, & apparuit eis S. protomartyr Stephanus dicens, Ego ſum, nolite timere. Quod eo dicente, ceſſavit ventus, & facta eſt tranquillitas magna. Mane autem facto venimus ad anguſta (*c*) Chalantis propter principem Auguſtum. Subito autem terræ motus factus eſt in loco illo, ita ut commoverentur fundamenta terræ donec pertranſiit navis S. protomartyris Stephani; & tunc quievit terra quæ movebatur. Dæmones autem clamabant adverſus principem dicentes, Impiiſſime princeps, quare non incendiſti navim quæ tranſivit illuc, ſed dimiſiſti illam tranſire contra nos? Ipſa enim navis fecit terræ motum. Princeps vero hoc audito, miſit dromones quinque ad comprehendendam & incendendam navim. Dromonibus autem pervenientibus ad navim, Angelus exiens de navi percuſſit dromones, & ſubmerſit eos. Et factum eſt gaudium magnum in navi, quia Deus erat cum illis. Navigantes itaque tribus diebus, totidemque noctibus, venimus Chalcedonem, & dimiſſa eſt navis in portu. Facientibus autem nobis illic dies quinque, quotquot habebant dæmonia, veniebant circa mare vexati clamantes, Servus Dei venit, qui lapidatus eſt ab iniquis Judæis. Et gratia S. Stephani ſpiritus clamabant, Væ nobis, quia comburit nos acriter: quo fugiemus minas ejus terribiles? Porro exiebant atrociter ab hominibus repulſi, tamquam ab igne: & quotquot habebant infirmos, ferebant eos extra mare, & omnes ſalvi fiebant virtute S. Protomartyris. Præterea inde moti venimus Soſas. Audiens autem pæne tota civitas currebat tranſiens, Chriſtianis quidem gaudentibus, paganis autem triſtantibus. Et inde profecti rurſus propter turbam quæ in circuitu erat, venimus civitatem (*d*) Staurium.

5. Cognito autem hoc Euſebius epiſcopus Conſtantinopoleos de corpore protomartyris Stephani, & quia tota Chriſtianorum multitudo mota erat, ad videndam virtutem S. corporis, curſim perrexit ad Imperatorem (*e*) Conſtantinum, & nuntiavit ei de corpore S. Stephani. Imperator autem ſciſcitabatur qualiter venerit ab Jeroſolymis corpus, & quis eſſet qui hoc detulerat. Qui adduxerunt ei mulierem, dicentes, Domine Imperator, hæc eſt quæ adtulit corpus S. protomartyris. Imperator vero dixit ad eam, Quomodo adtuliſti corpus S. Stephani? Dic mihi veritatem. Quæ dixit, Domine Impe-

(a) In Floriac. MS. *Ducentes*.
(b) Floriacenſis MS. hoc loco, *Conſtantio*: ſed mox infra habet, *Conſtantino*.
(c) Sic vetus codex. At editi, *ad anguſta exlantes propter principem Auguſti*.

(d) Editi, *Taurum*. At MS. *Staurium*.
(e) Vetus codex hoc iterum loco, *Conſtantium*. Verum Euſebius, de quo ſupra, non Conſtantio, ſed Conſtantino imperante fuit Epiſcopus Conſtantinopolitanus.

Digitized by Google

Imperator, vir meus ipſe ædificavit Jeroſolymis oratorium S. Stephani, & ipſe una cum epiſcopo Joanne recondivit S. Stephanum. Poſt annos autem aliquot mortuus eſt vir meus, depoſito teſtamento apud epiſcopum Joannem dicens, Poſt finem meum ponite me prope primum martyrem Stephanum. Et ita factum eſt. Imperator autem dixit, Quomodo ergo illud huc detuliſti? Quæ ait, Domine Imperator, vim patiens a principibus, ſicuti vidua, & nolens alteri viro copulari, nuntiavi patri meo, quia huc volo venire & afferre viri mei corpus ad poſſeſſionem meam. Tunc audiens hoc (*a*) pater meus, accepit Sacram ab imperio veſtro, & miſit hanc mihi & Epiſcopo, ut tollerem corpus viri mei. Deſcendens itaque noctu cum Cyrillo epiſcopo, exiſtimavi tollere viri mei corpus, & tuli S. Stephani. Dedit autem Imperatori etiam Sacram. Imperator autem cum legeret, recognovit ſuam ipſius manum. Tunc mulier reſpondens dixit Imperatori, Domine Imperator poteſtatem habes corporis mei, animæ vero Deus, qui facit mirabilia in cælo & in terra. Quod ſi non credis Domine, mitte ad navim Hebræum, ubi jacet loculus Sancti, in quo etiam titulus eſt affixus, ſcriptus Hebraicis litteris, & legens eas cognoſces certitudinem. Imperator vero vocato Hebræo, adjuravit eum per legem ipſius dicens, Vade, & vide quid ſcriptum ſit. Abiens itaque Hebræus cum duobus protectoribus, & legens dixit, Magnum ſpectaculum hoc eſt. Protectores vero dixerunt. Quod ſpectaculum eſt, dic nobis. Hebræus autem dixit, Quia protomartyr Stephanus eſt, (*b*) & in ipſo vita mea & ſpes mea, quia viderunt oculi mei gloriosiſſima hodie. Tunc venientes protectores nuntiaverunt Imperatori, quia protomartyr Stephanus eſt. Et gaviſus eſt valde, & convocans Euſebium epiſcopum dicit ei, Vade ad navim cum multitudine populi, & ego mittam plauſtrum, & ferte mihi loculum in palatium.

6. Ivit ergo Epiſcopus, & omnis populus cum cereis cucurrit. At vero Epiſcopus deſcendens in navim, tulit loculum: & poſito in carruca feſtinavit in palatium. Mulæ autem incedebant, tractæ violenter ab Angelis. Et venientes in locum qui dicitur Conſtantinianus, ſteterunt, & ulterius non valebant tranſire. Percutiebant ergo animantia. Una autem earum per angelicam virtutem humana voce locuta eſt coram omni populo dicens. Quid percutitis facies noſtras? Hic oportet eum recondi in loco hoc. Nolite ergo laborare omnino: alioquin ſigna & prodigia habetis videre. Epiſcopus vero tremefactus & tormentum non ſuſtinens, nuntiavit Imperatori, quia non poſſum afferre corpus Sancti. Audiens autem hoc Imperator, triſtatus eſt, & miſit alia duodecim animalia, ut traherent carrucam. Et ipſa quoque ſimiliter ſteterunt propter vim Angelorum, & non valuerunt movere carrucam. Tunc (*c*) Epiſcopus exclamavit dicens Unus es Deus omnipotens, qui facis mirabilia ſolus ſuper ſanctum protomartyrem tuum Stephanum, qui martyrium paſſus eſt pro nomine tuo. Da ergo nobis gratiam & miſericordiam, per orationes & interceſſiones ſancti Protomartyris. Tunc Epiſcopus tulit loculum a carruca, & locavit eum faciens Oratorium ejus per menſes quinque, in quo & poſuit loculum cum omni cautela. Sanitates autem & virtutes factæ ſunt ſuper infirmos in diebus illis, in gloriam Patris & Filii & Spiritus-ſancti, cui eſt honor & imperium in ſæcula ſæculorum. Amen.

(*a*) Idem codex, *Tunc audiens meus Dominus, accepit Sacram* &c.

(*b*) In veteri codice non habetur, *& in ipſo vita mea & ſpes mea.*

(*c*) In Floriacenſi codice, *Tunc populus exclamavit.*

EPISTOLA (a) SEVERI AD OMNEM ECCLESIAM,

De virtutibus ad Judæorum converſionem in Minoricenſi inſula factis in præſentia reliquiarum ſancti Stephani.

Sanctiſſimis ac beatiſſimis dominis, Epiſcopis, Presbyteris, Diaconibus, & univerſæ fraternitati totius orbis terrarum, SEVERUS epiſcopus miſericordia Dei indigens & omnium ultimus, in Chriſto Redemtore noſtro æternam ſalutem.

1. CUM Dei opera revelare & confiteri, honorificum eſſe, Raphael Archangelus moneat; profecto ſilere vel cælare opera Chriſti periculoſum eſt. In quibus tamen adnumerandis major eſt gratia, ſi communi & ſimplici ſermone referantur. Cælatur enim quodam modo ſpecioſiſſima pulcritudo virtutis, ſi abundantiori eloquio circumdata fuerit atque fucata. Quapropter ego quoque magnalia, quæ apud nos Chriſtus operatus eſt, non compoſito, ſed veridico ſermone referre aggredior.

2. Inſula Minorica, una ex Balearibus inſulis eſt quarum nomen cunctis populis, ſæcularium quoque auctorum litteris pervulgatum eſt. Hæc inter Mauretaniam Cæſarienſem & Hiſpaniam medio prope modum æquoris ſpatio ſita, anguſtis admodum terminis clauditur, longitudinem triginta, latitudinem vero tria millia paſſuum habens. Quæ nunc idcirco commemoravi, ut agnoſci poſſit, contemtibilia mundi a Domino non ſolum in hominibus, ſed etiam in locis eligi. In hac itaque inſula, quæ 1. Cor. 1. 27. omnium terrarum, parvitate, ariditate, aſperitate poſtrema eſt, duo parva oppida, quibus a Pœnis indita nomina, e regione fundata ſunt: Jammona ad Occaſum, Magona ad Orientem ſpectat. In his mihi omnium mortalium ultimo nuper ſacerdotalis officii pondus impoſitum eſt. Sed Jammona antiquum a Deo munus etiam nunc retinet, ut Judæi habitare in ea nequaquam poſſint. Multos ſiquidem id temere audentes, aut ægritudine præventos, aut repulſos, aut morte ſubitanea extinctos, aut etiam fulmine trucidatos tradit vetuſtas:

(a) Citatur infra in lib. 1. de miraculis S. Stephani cap. 1.

ſias : adeo ut celebris hujus rei fama ipſis quoque Judæis, ne id ultra temere audeant, metum feeerit. Nec hoc fide indignum ducimus, cum etiam lupos, vulpeſque, & omnia noxia animalia deeſſe videamus : cum earum quæ ad veſcendum bonæ ſunt, ferarum copia magna ſit. Illud etiam magis mirum eſt, quod colubri & ſcorpiones ſunt quam plurimi, ſed amiſerunt omnino nocendi violentiam. Cum igitur Jammonam nullus Judæorum, qui lupis ac vulpibus feritate atque nequitia merito comparantur, ne hoſpitii quidem jure accedere audeat; Magona tantum veluti colubris & ſcorpionibus, ut tradebatur, ſervebat, ut quotidie ab his Chriſti Eccleſia morderetur. Sed antiquum illud beneficium carnale, nuper nobis ſpirituale renovatum eſt;
Luc. 3. 7. ut illa, ſicut ſcriptum eſt, generatio viperarum, quæ venenatis ictibus ſæviebat, ſubito divina virtute compulſa mortiferum illud virus incredulitatis abjecerit.

3. Namque diebus pæne iſtis, quibus ego tanti ſacerdotii nomen, licet indignus, adeptus ſum, presbyter * quidam ſanctitate præcipuus a Jeroſolyma veniens, Magonæ non longo tempore moratus eſt: qui poſt quam tranſvehi ad Hiſpanias, ſicut deſiderabat, (*a*) nequivit, remeare ad Africam denuo ſtatuit : tunc beati Stephani reliquias, quæ nuper revelatæ ſunt, cum ad Hiſpanias portare conſtituiſſet; ipſas ſine dubio Martyre inſpirante, in memorati oppidi eccleſia collocavit. Quo facto, protinus ille ignis, quem Dominus venit mittere in terram, & quem valde ardere cupit, caritate ejus accenſus eſt. Statim ſiquidem tepor noſter incaluit, & factum eſt cor noſtrum, ſicut ſcriptum eſt, ardens in via. Tunc enim ille in fide jam ardebat zelus, tunc ſpe ſalvandæ multitudinis erigebat. Denique ſtatim interciſa ſunt etiam ſalutationis officia, & non ſolum familiaritatis conſuetudo divulſa, ſed etiam noxia inveteratæ ſpecies caritatis ad odium temporale, ſed pro æternæ ſalutis amore tranſlata eſt. In omnibus plateis adverſus Judæos pugnæ Legis, in omnibus domibus fidei prœlia gerebantur.

* Oroſius.

Luc. 12. 49.

Luc. 24. 32.

4. Judæorum populus maxime cujuſdam Theodoſii auctoritate & potentia nitebatur, qui non ſolum inter Judæos, verum etiam inter Chriſtianos ejuſdem oppidi & cenſu & honore ſæculi præcipuus erat, ſiquidem apud illos Legis doctor, & (ut ipſorum utar verbo) pater patrum fuit : in civitate autem cunctis Curiæ muniis exſolutus, & defenſor jam exſtiterat, & jam nunc patronus municipium habebat. Chriſtiani autem ut corde, ita etiam & viribus humiles, ſed veritatis robore ſuperiores, patroni Stephani patrocinium deprecabantur : donec utrique exercitus, cum jam diem certaminis condixiſſent, datis tunc induciis diſceſſerunt, Judæis id magnopere exſpectantibus, ut ſcilicet Theodorus, in cujus ſe omnis Synagoga viribus acclinabat, ex Majoricenſe inſula reverteretur, ad quam forte viſendæ poſſeſſionis gratia perrexerat. Qui quidem ſtatim ut ad eum miſſa legatio eſt, remeans, auctoritate ſua multos terruit, ſed non extinxit, ſed conſopivit contentionis incendium : majore ſiquidem illico exardeſcens violentia, etiam vicinum oppidum fidei flamma corripuit. Et ut illud Salomonis impleretur : *Frater fratrem adjuvans exaltabitur ſicut civitas firma & alta* : ſtatuerunt multi famuli Chriſti, laborem itineris minime recuſantes, cunctas animi vires huic bello tradere.

Prov. 18. 19.

5. Pendente igitur prœlio, nos quidem qualia præparaverimus arma, ſubditum huic epiſtolæ Commonitorium probat : quod quidem non pro quorumdam inſtructione edi voluimus, (quippe qui ea penitus egemus, & quam a beatitudine veſtra magis ſperamus) ſed ut animadverti poſſit, non minimam nos ſollicitudinem ſecundum modulum poſſibilitatis noſtræ ſuſcepti habuiſſe certaminis : Chriſtum vero, cujus regnum non in ſermone, ſed in virtute eſt, nobis ne verbum quidem proferentibus, ſuis omnia viribus conſummaſſe, & abſque ullo ſudore certaminis exercitui ſuo hanc, quam nemo aut optare audebat, aut ſpectare poterat, victoriam conceſſiſſe. Judæi igitur exemplis ſe Macabæi temporis exhortantes, mortem quoque pro defendendis legitimis ſuis deſiderabant. Itaque non ſolum libros revolvere, ſed etiam ſaxa, ſudes, jacula, omniaque telorum genera ad ſynogogam conferre cœpere, ut Chriſtianorum aciem virtute ſancti Spiritus munitam (ſi ita res poſceret) etiam corporis viribus propulſarent.

6. Interea dum hi apparatus gererentur, magnoque altrinſecus ſtudio futurum inſtituitur bellum, utrinque exercitus inenarrabilibus & abſolutiſſimis ſomniis commoventur, quorum ſi nullam penitus facerem mentionem, non minimam videbor partem divinæ gloriæ operuiſſe. Sic enim S. apoſtoli Pauli ſomnium Lucas ſacræ hiſtoriæ inſeruit, dicens, virum Macedonem adſtitiſſe in viſione noctis, hortantem ut adjuvaretur ab eo; & hac Apoſtolum viſione præmonitum, itineris alio deſtinati curſum ad Macedoniam convertiſſe. Act. 16. Quanto itaque Domini noſtri Jeſu Chriſti major eſt gloria, quod id minimis atque indignis famulis revelare dignatus eſt, quod etiam beato Apoſtolo demonſtratum Scriptura cælare noluit? Igitur brevitatis cauſſa, ne beatitudini veſtræ faſtidium fortaſſe gignatur, duo tantum ſomnia inſeram.

7. Apud nos devota quædam religioſiſſima, nomine Theodora, quæ & virginitate corporis, & religione propoſiti, & nominis interpretatione typum portare Eccleſiæ mereretur, vidit in viſione noctis viduam quamdam nobiliſſimam ad me, qui non pro merito, ſed pro divini muneris largitate ſacerdotio fungor, * inſertas litteras * per ſe miſiſſe, quibus mihi cunctos agros ſuos ad ſeminandum ſuppliciter offerret. Similí etiam ſomnio me quoque ultimum peccatorum ad ſeminandum præcingere & commonere dignatus eſt. Vidua enim quædam altera nobiliſſima, quam Synagogæ ſpeciem habuiſſe non dubium eſt, me ut agros ſuos incultos ſuſciperem, eoſque, quando tempus ſementis urgeret, diligenter excolerem, deprecabatur. Quæ eſt autem altera nobiliſſima vidua, niſi illa quæ Chriſtum impie perimendo, ſemetipſam crudeliſſime viduavit. Hoc ſomnium utriuſque unum eſt. Ante triginta ferme, quam impleretur, dies, & vidiſſe nos, & licet abſolutionem ejus ignoraremus, tamen fratribus indicaſſe manifeſtum eſt.

* *f.* inſcriptas.
* *al.* præmiſiſſe.

8. Apud Judæos quoque miro divinæ diſpenſationis ordine, ut nominis Theodori & officii mei in uno homine ſocietas conveniret, Theodorus qui ſum-

(*a*) Erat enim Hiſpania obſeſſa hoc tempore a Gothis. Baronius ad an. 418.

ſummus ſacerdos perfidi populi erat, ſomnium quod viderat, non ſolum Judæis, ſed etiam propinquæ cuidam matrifamilias primariæ ipſius civitatis, multiſque etiam aliis Chriſtianis, ante non parvum quam adimpleretur tempus, his ſermonibus propalavit. Eunti mihi, inquit, in ſynagogam, duodecim viri manus obvias obtulerunt, dicentes, Quo vadis? Leo illic eſt. Cum ergo audito leonis nomine trepidare cœpiſſem, locum tamen, dum fugam paro, unde introſpicerem, reperi, & vidi monachos illic mira ſuavitate pſallentes. Major mihi pavor illico adjectus eſt, & niſi in cujuſdam nomine Ruben ingreſſus fuiſſem domum, & inde ad matrem propinquam curſu præcipiti convolaſſem, nequaquam curam mortiferi terroris evaſiſſem. Illa me exanimem ſinu ſuo confovens, a diſcrimine pariter & a metu eripuit. Hoc ejus ſomnium valde clarum eſt, & interpretatione non indiget. Quis enim leo, niſi ille
Apoc. 5. *de tribu Juda radix David*? Quæ propinqua illa, niſi
Cant. 6. de qua ſcriptum eſt: *Una eſt propinqua mea*? Illud ergo ſolum videbatur obſcurum, quod in domum Ruben Judæi, a leone cum terreretur, ingreſſus eſt: quod quidem nobis poſtmodum ab ipſo leone qui terruit, ut ſalvaret, evidentiſſime expoſitum eſt: quod dehinc ſuo explicabimus loco. Nunc autem cœptæ rei ordinem proſequar.

9. Ex Jammonenſi civitate ad profectionem famulorum Chriſti multitudo convenit, quæ in ipſo oppido putabatur conſiſtere: tantaque difficillimi itineris laborem alacritate confecit, ut tringinta millia paſſuum jucundius tranſvolaret, quam ſi ad ſuburbanum aliquod amœniſſimum ad convivia epulaturi vocarentur. Igitur Magonam pervenimus. Statim miſſis clericis, adventum meum Judæis nuntiavi, & ut ad eccleſiam ſanctam accedere dignarentur, popoſci. Illi autem inopinatum nobis nuntium remittentes, mandaverunt eccleſiam ſibi, (ne, credo, polluerentur) ingredi die eadem non oportere: eſſe enim diem ſabbati, cujus feſtivitatem ſuis illi actibus corrupiſſent. Rurſum ego expetivi, ut me ad ſynagogam, ſi mallent, opperirentur; quando quidem ingreſſus eccleſiæ pollutio videretur: non utique eos a nobis in die feſti ſabbati ad opus ſervile compelli; ſummum autem honeſtiſſimum de lege conflictum, nec excitandas lites & fabulas eſſe miſcendas; aut ſi non aſtute certamen fugerent, & ſimplicem afferrent excuſationem, oſtenderent præceptum, quo in eo die ſermonem conſerre prohibitum ſit. Ad hæc cum illi in omnibus contradictionem obſtinatiſſimam retuliſſent, tandem illius leonis terrore compulſi, ad domum in quam hoſpitio acceſſeram, confluxerunt. Ibi ego, Quæſo, inquam, fratres quare quaſi adverſus latrones, præſertim in civitate Romanis legibus ſubdita, acervos ſaxorum, omniaque armorum genera congregaſtis? Nos adquirere cupimus, vos perdere deſideratis. Non eſt, quantum arbitror, æquum ut tam varia lite alterutrum laboremus: vos vero, ut video, ſititis noſtrum ſanguinem, nos vero veſtram ſalutem. Ad hæc illi paululum territi, negavere factum, noſtris affirmantibus ita ſe habere, etiam cum jurejurando renitebantur. Tunc ego, ut nondum cœptæ contentionis abſcinderem: Ubi res, inquam, oculis probari poteſt, juratione quid opus eſt? Eamus igitur ad ſynagogam, & utrum pro vitio an veritate veſtra nitatur aſſertio, vobiſmetipſis teſtantibus comprobabitur.

10. Pergere igitur ad ſynagogam cœpimus, & hymnum Chriſto per plateam ex multitudine lætitiæ canebamus. Pſalmus antem, qui mira jucunditate etiam a Judæorum populis decantabatur, hic fuit: *Periit memoria eorum cum ſtrepitu*, Pſal. 9.
& Dominus in æternum permanet. Sed ante quam ad ſynagogam perveniremus, quædam Judææ mulieres (ordinatione credo Dei) audaciam præſumentes, ut ſcilicet noſtrorum lenitas incitaretur, lapides in nos ex ſuperiore loco immaniſſimos jactare cœperunt: qui mirum dictu, cum ſuper confertiſſimam multitudinem grandinis inſtar deſcenderent, neminem noſtrorum, non ſolum ictu, ſed nec tactu quidem vexavere. Hic agnis ſuis leo ille terribilis manſuetudinem paullulum abſtulit: omnes ſiquidem reclamantibus nobis ſaxa corripiunt, & paſtoris commonitione poſthabita, cum unum potius conſilium cunctis zelu potius Chriſti, quam ira ſuggereret, lupos cornibus impetendos cenſuerunt: quamvis hoc illius qui ſolus bonus paſtor eſt, nutu factum eſſe nulli dubium ſit. Denique ne cruentam gregi ſuo videretur præſtitiſſe victoriam, nemo Judæorum ſe contactum ſaltem fuiſſe, ne pro invidia quidem, ut mos eſt, ſimulavit. Sane quoniam omnimodis debemus vitare
mendacium, unus ex omni Chriſtianorum numero Joſ. 7.
inventus eſt, qui cum Acham illi ſimilis eſſe vellet, qui ſub Jeſu Nave de anathemare ſpolia concupivit. Nam ſervus cujuſdam Chriſtiani ſolus, dum aliquid a ſynagoga diripere concupiſcit, in lapidem offenſionis incurrit. Quidam vero noſtrorum quaſi adverſus Judæum, lapidem injecit; qui capiti ejus illiſus, ut capitis ſui, id eſt, Chriſti meminiſſet, admonuit: quod vulnus licet periculum fuerit, tamen & illum rapinæ ſuæ confiteri concupiſcentiam compulit, & cunctos ne ſimiliter laberentur, præſenti terruit ultione. Igitur poſt quam Judæis cedentibus ſynagoga potiti ſumus, nullus ex ea quidquam, non dico abſtulit, ſed nec cogitavit diripere. Omnia ejus ornamenta, exceptis libris atque argento cum ipſo pariete, ignis abſumſit. Libros ſanctos, ne apud Judæos injuriam paterentur, ſuſtulimus: argentum vero, ne vel de præda noſtra, vel de ſuo diſpendio quererentur, ipſis reddidimus. Everſa itaque cunctis Judæis ſtupentibus ſynagoga, ad eccleſiam cum hymnis perreximus, & auctori victoriæ noſtræ gratias referentes, effuſis precibus poſcebamus, ut vera perfidiæ antra Dominus expugnaret, & tenebroſorum pectorum infidelitas coargueretur a lumine.

11. Ruben quidam Judæus a Domino ut primogenitus omnium conſtitueretur eſt electus. Nam clamore ſanctiſſimo lætificans corda multorum, abſolvi ſe a vinculis Judaicæ ſuperſtitionis deprecabatur: ſtatimque primitivus Jacob factus, ſignum ſalutare ſuſcepit, & inde noſtris lateribus atque conſiliis inhærens, obſtinatiſſimum cunctorum duritiem nobiſcum increpat. Triduum, ni fallor, emenſum eſt, ex quo noſtri in oratione, & Judæi in perfidia perſtitere. Poſt hæc venit Theodorus, multitudinis ſuæ agmine circumſeptus ad locum, in quo ſoli ſynagogæ parietes, qui poſt hæc credentibus Judæis ſunt ſubverſi, potereſſe videbantur: ad quem locum Chriſtianorum pariter multitudo

titudo convenit. Ibi Theodorus cum audacter de lege diſſerens, omnia quæ objiciebantur irrideret atque perverteret: populus Chriſtianus videns quod verbis ſuperari non poſſet humanis, auxilium de cælo imploravit. Omnes itaque pariter clamantes, cum ſummo unitæ vocis fragore dixerunt: Theodore, crede in Chriſtum. Mira indulgentiſſimi Domini miſericordia, adhuc parva petebantur, & majora concesſerat. Immo non mirum eſt de Omnipotente miraculum. Ipſe etenim virtutem clamoris hujus in auribus Judæorum commutavit, qui olim effecit, ut quatuor leproſi regis Syriæ, qui Samariam obſederat, caſtris potirentur; & qui per Gedeon Madianitarum agmina conturbavit, deditque trecentis ejus viris ingentem ſine labore victoriam, efficiens per terrorem, ut mutuis hoſtium multitudo vulneribus proſterneretur. Ita & nunc iſta vox longe aliter a circumſtantibus Judæis ſuſcepta eſt, quam a noſtris immittebatur. Omnes enim putaverunt dictum, Theodorus credidit. Itaque exiſtimantes principem perfidiæ ſuæ ad Chriſti fidem fuiſſe converſum, cuncti pariter trepidi, ubi timor non erat, terrebantur: mulieres eorum ſparſis crinibus occurrentes cum ferali ululatu nomen Theodori repetitis vocibus accuſabant, dicentes, O Theodore, quid feciſti? Viri autem, alii ad devios ſaltus & fixuras montium confugere, alii per ipſius oppidi angiportus diſcurrebant, locum in quo deliteſcerent, invenire cupientes.

12. Ipſe Theodorus ſtupore perculſus divinam ſententiam in plebe ſua cernebat impleri: *Fugit impius nemine perſequente*: ſed tamen non nemine; perſequebatur enim eos ille leo terribilis, qui de ſynagogæ loco, ſicut Theodoro fuerat revelatum, per monachos rugitum emiſerat, quo reſiſtentes tremefecit inimicos. Stabat igitur Theodorus in loco prorſus eodem, quo ei pridem per ſomnium terror fuerat leonis injectus: & cum cauſſam tantæ trepidationis inquireret, & nomen ſolummodo noſtri leonis audiret, nullam illic, ſicut ferebatur, feritatem videns, tantum pſallentes monachos intuebatur, & ab omni ſuorum multitudine deſtitutus, atque elabi parans, etiam ipſe pedum viam proſpiciebat: quem cum horribili formidine apprehenſum, non ſolum colore vultus, verum etiam vocis officio deſtitutum Ruben ille ſanctiſſimus adſpexiſſet, propere accedit, & trementem blando ſermone compellans, ad Chriſti fidem cohortabatur; atque ingerens ei, pro ſuffragio metus, ſuæ credulitatis exemplum, domus figuræ, ad quam pavore leonis confugeret, quodam modo ſatisfacere videbatur. Verum ut & nos fideliter univerſa narremus, & vos qui non eloquii ornatum, ſed veritatem quæritis, libentius audiatis, ipſius Ruben verba inſerens, nihil ex ſimplicitate dictorum ejus ſubtraham. Aiebat enim, Quid times, domine Theodore? Si vis certe ſecurus & honoratus & dives eſſe, in Chriſtum crede, ſicut & ego credidi. Modo tu ſtas, & ego cum epiſcopis ſedeo, ſi tu crediderις, & tu ſedebis, & ego ante te ſtabo. Hos ſermones Theodorus alta mente ſuſcipiens ad nos ait, Faciam quod vultis; tenete, inquit, promiſſionem hanc; ſed permittite mihi, ut prius alloquar plebem meam, ut majorem converſionis meæ etiam ex reliquis poſſim habere mercedem. Hæc ejus ſponſio cum inæſtimabili cunctorum exiſtimatione ſuſcepta eſt: alii in eum amabiliter irruentes, os ipſius & colla mulcebant, alii eum ulnis mollibus amplectebantur, alii autem dexteram dexteræ adjungere, & ſermonem conſerere geſtiebant. Perrexit igitur Theodorus ad atrium ſuum quolibet officio noſtrorum lætus, tamen anxietate non penitus carens. Nam licet in domum Ruben per promiſſionem ſuam jam veniretur, ingreſſus tamen & tunc trepidus erat; quia nondum ad propinquam venerat, quæ eum poſt triduum materno ſuſcepit ſinu, & ab omni perturbatione trepidationis abſolvit. Nos autem ad eccleſiam cum hymnis ex more perreximus. Benedictus eſt Pater miſericordiarum & Deus totius conſolationis, qui dedit capiti noſtro aquam & oculis noſtris fontem lacrimarum, ut ploraremus vulneratos populi noſtri. Peractis ſiquidem myſteriis eccleſiam egreſſi, non minimam in occurſum noſtrum Judæorum multitudinem conveniſſe inſpeximus. Omnes unanimiter deprecabantur, ut Chriſti characterem a me, licet indigno paſtore, ſuſciperent. Reverſi itaque ad eccleſiam, & toto corde Domino gratias referentes, illico in frontibus eorum ſignum ſalutis impinximus. Quæ autem cum his qui ad ſilvas, ſive ad antra confugerant, Chriſti virtute geſta ſint, quæ lingua effabitur? præſertim cum unuſquiſque eorum propriam converſionis ſuæ habeat hiſtoriam. Sicut itaque impoſſibile nobis eſt omnia dicere; ſic ingratum cuncta præterire. Quapropter unum Chriſti miraculum, quod tum a fidelibus probatiſſimiſque viris comperimus, precibus veſtris adjutus evolvam.

13. Duo quidam primarii Judæorum, Meletius Theodori frater, & Innocentius qui Hiſpaniarum cladem nuper effugiens, cum famulis ſuis ad hanc inſulam venerat, ſicut nunc ipſi etiam cum ſacramentorum terribili interpoſitione confirmant, ad unam ſpeluncam, vel potius rupem convenerunt, aſſociando ſe duobus quibuſdam Judæis humili loco ortis, qui iſtos communis fugæ principes legerant. Igitur cum in loco eorum trepidi anhelanteſque paullulum reſediſſent; duos illos, qui ætate alacres & audaces erant, explorandi gratia ad oppidum remittentes, ſoli derelicti ſunt ibi. Tunc prior Meletius, Quid eſt, inquit, frater, quod verbum, ſicut docet religio noſtra, blaſphemum avellere a corde meo nequeo? Ex quo enim fratrem meum converſum fuiſſe Chriſtianorum populus inclamavit, nihil aliud mihi in corde ſuggeritur, niſi hoc verbum mihi uſque ad hunc diem penitus ignoratum: Chriſte in nomine tuo. Quanto magis pulſare hoc ab animo meo nitor, tanto violentius tenaciuſque inhæreſcit. Ad hæc Innocentius, Non, inquit, fruſtra hic ſermo, quem cor tuum, ut apud cunctos probatiſſimum eſt, antea nec cogitavit, nec umquam protulit, hic præſertim menti tuæ, ut aſſeris, tam violenter inſertus eſt: hoc ex Deo eſſe arbitror. Verumtamen elabora obſecro, & fabulis his declinatis, interpellationem moleſtæ cogitationis expelle. Tunc Meletius ita obſtrepere & confuſis clamoribus perſonare cœpit, ut eum cum ſua mente luctari, non ſolum nutibus vultus, ſed etiam totius corporis indicio Innocentius cerneret. Quod poſtea quam ne parum quidem proficere intellexit, & adjecit etiam illud, ut verba quædam profana & turpia loqueretur, & nunc naribus corrugatis acrem ſorbens inhoneſtos ſtrepitus promeret, nunc fœtidis riſibus cachinnaretur; ſed hæc ab animo

ejus

ejus nomen Chriſti extinguere nequivit inſania, quia jam cunctas ejus medullas ſanitatis ignis pervaſerat: Quid ergo, inquit, Innocenti frater, in contrarium verba iſta vertuntur? Abolitionem mihi nominis Chriſti nec ſcurrilitate verborum, nec ipſis poſſum obſcœni ſonitus extorquere blaſphemiis: aliud ſiquidem mihi reddi ſentio, quod cordis mei auribus, quas fruſtra obſtruere nitor, Chriſti nomen ingerere inceſſabili clamore non deſinit. His Meletii verbis talia Innocentius retulit: Fratrem meum Theodorum doctrina, honore & ætate majorem ad Chriſti fidem converſum his auribus audientibus plebs Chriſtiana teſtata; eſt poteritne fieri, ut etiam tu germani conſtrictus exemplo religionem Judaicam deſeras? Quid ergo in hac terribili ſolitudine diutius tempus terimus? Quamdiu etiam inopia victus laborare poterimus? Quid cauſſæ eſt, ut fame tabeſcamus, areſcamus ſiti, obrigeſcamus algore? ad poſtremum, quod jam patimur, noſtræ hujus ſolitudinis horribili teneamur ſilentio? Numquid latronum vincula, numquid barbarorum gladios fugimus? Numquid ſanguinem noſtrum plebs tanta miſericors, quam pro nobis flere conſpeximus, concupiſcit? Recordemur, obſecro, quem umquam læſerit vi noſtrorum, vel ſaltem irrogaverit injuriam. Revertamur ad innoxios, quos in nullo læſimus inimicos; & quod Deo placuerit, fiat. Ad hæc Meletius, Ego te, inquit, Innocenti frater, quem non ſolum Latinis, ſed etiam Græcis litteris eruditum ſcio, & legem jugiter meditari, oblitum reor, quod per Ezechie-
Ezech. 12. lem prophetam Dominus ait: *Anima quæ peccaverit, ipſa morietur.* Si enim legiſti hoc, cur me fratris mei Theodori exemplo adtrahi poſſe ad fidem Chriſti exiſtimas? Habet ille animam ſuam, ita & peccatum ſuum: quod quidem peccatum mihi, ſi Dominum Deum non relinquo, non nocebit. Teſtor autem illum qui eduxit patres noſtros de terra Ægypti, me, ſi hiemis violentia non obeſſet, abrepto quocumque navigio ad quaslibet terras ſolum velle migrare: nec me poſſeſſionum amor, nec affectuum caritas detineret, quorum facilis mihi jactura eſt; tantum ne Deum patrum meorum negare compellar. Quod autem conſilio inutili ad civitatem remeandum decernis: miror te prudentiſſimum virum non animo prævidere quid de nobis futurum cenſeas, ſi Theodorus columna ſynagogæ noſtræ, in quo omnem fiduciam reponebamus, apoſtatare compulſus eſt. Hoc ergo ſanius eſt, ut eamus ad agrum meum, nec nos ultra Chriſtianorum oculis ingeramus. Poſſumus enim illic interim deliteſcere, donec opportuno tempore ad peregrina emigremus. Quando quidem in hac inſula ita apud cunctos odium noſtræ religionis increvit, ut qui patriam non reliquerit, fidem patrum tenere non poſſit. Cur itaque non voluntarium ſuſcipiamus exſilium, ad quod, ſicut res indicat, odiis civium, etiamſi nolumus, deſtinandi ſumus? Hoc igitur conſilio utriuſque ſententia confirmata, laborem diſtinati itineris arripiunt. Sed dum per anguſtiſſimum ingrediuntur callem, cogitationum tenebris lucem occæcantibus oculorum, ipſum quem inſcii ſequebantur, tramitem perdiderunt, & in locis deſertis atque inviis remanſere. Cum autem ſcinderentur ſentibus ac vepribus lacerarentur, poſt quam corpus ſuum longis fœdavere vulneribus, ad tantam primo quidem anxietatem, deinde etiam ad deſperationem atque formidinem venere, ut compellerentur fateri, ſe ea judicio Dei juſto ob incredulitatem perpeti. Igitur nomen Chriſti, quod ante ſe ultro ingerens repellebant, laceratis jam cruribus, invocantes, ſemitam quæ eos contra voluntatem ac propoſitum ſuum ad oppidum retraxit, corripuerunt. Sed cum ad civitatem inviti ac trepidi perveniſſent, curioſius omnia percunctantes, audierunt Theodorum etiam nunc Judæum eſſe, nec ullam, ſicut exiſtimaverant, populi Chriſtiani pertuliſſe violentiam. Stupentes autem, & quod ipſis acciderat non credentes, ad domum Theodori iter dirigunt: ubi cum eos jam pæne exacto prandio ille excepiſſet, illico inquirit cauſſam, cur a ſe & a civitate abſceſſiſſent; univerſumque ordinem geſtæ rei, magis cum riſu, quam cum admiratione cognoſcit.

14. Poſt triduum Theodorus, cum concionari ad plebem ſuam, eoſque ad fidem Chriſti provocare diſponeret, ultro ſe offerentium ad confeſſionem Judæorum etiam ſeditionem pertulit. Nemo enim eorum ferme erat, qui non ſe palam ſenſiſſe Chriſti potentiam conteſtaretur. Nam primo in concilio eorum adoleſcens quidam ipſius Theodori conſobrinus, nomine Galilæus, (ut congruum, ſicut dictum eſt, nominibus myſterium geſtæ rei uſque ad finem deduceretur) cum ingenti invidia proclamare hoc cœpit: Conteſtor, inquit, vos omnes me Judæorum eſſe non poſſe in poſſeſſione; ſiquidem in ea Chriſtianos conſortes habeo, quorum odiis, ſi in Judaiſmo perſeverare voluero, forſitan perimendus ſum. Ego igitur vitæ meæ periculo conſulens, ad eccleſiam jam pergam, ut necem quæ mihi paratur effugiam. Hæc Galilæus, cum ad tempus fugæ ſe pararet, quaſi ut cauſſas converſionis ſuæ reddidiſſe videretur, de futuri ſæculi morte tunc nihil cogitans, veritatem inſcius loquebatur. Huic ſermoni, pæne præteriens vir honeſtus, & non ſolum inter Judæos, verum etiam in civitate uſque adeo præcipuus, ut etiam nunc defenſor civitatis electus ſit, Cæcilianus, vera Galilæum dicere, ſeque ſimilem habere cauſſam, ſimilia formidare adteſtabatur. Quibus verbis tantam ſupra memorato juveni adjecit confidentiam, ut in conſpectu omnium curſu rapidiſſimo ad percipiendum fidei bravium ad Galilæi noſtri convolaret auxilium, & ab humilitate noſtra, ut ejus deinde nomine cenſeretur, expeteret. Cæcilianus autem cum eſſet Judæorum pater, habito cum Florino fratre ſuo æque Judæorum patre ſeniore conſilio, hujuſmodi, ſicut agnovimus, verbis ſynagogam adorſus eſt: Ego, inquit, cum ſim in honore ſynagogæ poſt Theodorum primus, non ſicut juvenis Galilæus, cunctos quaſi trepidus conſulo, conteſtorque; ſed potius adhortor atque commoneo, denuntians ut errore pravi itineris derelicto, ſi fieri poteſt, omnes pariter ad fidem Eccleſiaſticam concurramus. Quod ſi vos ad Chriſtum tanta virtus non adtrahit; ego certe & Florinus frater meus, ſicut recuſantibus vobis tantam ſalutem vim inferre non poſſumus, ita nos cum univerſa domo noſtra religionis hujus, quam adſtruere non valemus, ludibria deſerentes, Chriſtianorum numero fideique ſociabimur: qui numquam utique innumerabilibus Scripturarum teſtimoniis, non ſolum te, frater Theodore, qui peritior reliquis videris ſed etiam cunctos convincerent, niſi veritatem, quæ vinci

non

non poteſt, ſectarentur. Tali Cæciſianum ſenſu plebem ſuam afflatum comperimus, multoſque Judæorum eadem die ad fidem Chriſti cum ipſo concurrentes cum ineffabili exſultatione ſuſcepimus.

15. Prodigia ſane quæ de cælo tunc facta ſunt, ſicut eloqui digne non valeam, ſilere non audeo. Hora circiter ſeptima Miſſam Dominicam ſollemniter cœpimus celebrare. Nam dum nos advenientes ad Chriſti fidem Judæos vel exhortamur, vel adnotamus, (ſiquidem nomina eorum ſcripſimus) populus autem tanti gaudii epulis ſaginatus carnalium non meminiſſet eſcarum, pars diei major excurrerat. Cum igitur in eccleſia, quæ paullulum a civitate ſequeſtri in loco ſita eſt, in qua ſancti Martyris Stephani nuper reconditæ reliquiæ conquieſcunt, nobiſcum pariter plebs univerſa Miſſam opperiebatur; duo quidem monachi, quos Dominus teſtes ſuorum miraculorum prælegit, in campo qui ante fores eccleſiæ protenditur, in herbis accubabant. Vir autem honoratus Julius nomine, cum alio quodam de civitate eccleſiam petens, cum per ipſos præterire cœpiſſet, reſpondente uno ex monachis, viſo mirabili ſigno conturbatus, confuſum emiſit clamorem; converſuſque ad ſe, protenſa manu, quæ verbo explicare non poterat, quid videret oſtendit. Erat globus quidam candidiſſimi luminis, proceritate ſui ſtaturam quaſi hominis adæquans, inſtar vaſculorum quæ vulgo Orcæ appellantur; tantæ vero claritatis & fulgoris, ut viſum ſit, quod fratri qui id prior notavit, ſicut ipſo referente cognovimus, ſol decidere videretur. Hoc ſicut iſtis viſum eſt, quaſi trans baſilicam, in qua univerſus nobiſcum populus conſederat, lento lapſu demittebatur: verum ita propinquum putavere, ut ſe idem frater ſtupore percitus curſu præriperet, exiſtimans id poſt baſilicam decidiſſe. Sed ab illo retractus fratre greſſum inhibuit: ille enim ita quidem etiam ſibi viſum, tamen longius fuiſſe, non quaſi certus, ſed ut æſtimans adſtruebat. Mulieres autem quædam tunc Judææ, inter quas matrona Meletii illius, cujus ſupra mentio habita eſt, de cœnaculo perſpicientes ita ſibi idipſum viſum affirmabant, quaſi ſupra baſilicam decidiſſet. Verum hoc utrum Angelus, an ipſe Stephanus, quod viſum eſt, fuerit, incertum eſt. Eadem diei hora circiter quarta, id eſt, paullo ante quam hoc ſignum demonſtraretur, grando minutiſſima, quam incolæ inſulæ illius gentili ſermone Albigiſtinum vocant, non uſquequaque copioſa defluxit. Hæc, cum odor ex ea mellis fragrare cœpiſſet, a multis quos per viam verberaverat degustata, dulcior melle comperta eſt. Multi itaque ſapientes, cum eadem die filios Iſrael ab Æ-
Exodi 16. gypto perfidiæ ſuæ atque a ſervitute egreſſos viderent, hæc quæ facta ſunt, ſignis illis quæ in Exodo legimus comparabant, ut huic populo, qui Deum credulo corde intuens, verum etiam Iſraelis nomen meruit, manna crederent innovari. Columnam quoque ignis, quæ patres in eremo præcedebat, ut
Exodi 13. etiam filiis a vera Ægypto atque fornace, ſicut ſcriptum eſt, ferrea egreſſis, ducatum præberet ad vitam, oſtenſam, fuiſſe exiſtimarunt. Et re vera, ſicut lectione Exodi adteſtatur, ſimilitudo ſignorum minime diſcrepat. Nam & illud quod nivem fuiſſe credidimus, ſemen coriandri minuti adæquabat, mellis ſaporem ferebat; & hoc quod apparuit, columnæ igneæ ſpeciem habuiſſe manifeſtum eſt. Utrumque autem ſignum etiam Jammonæ conſiſtentibus fratribus revelatum fuiſſe cognoſcimus. Nam & pluviam mellis multi, quibus intellectus requirendi & perguſtus agnoſcendi datus eſt, probavere: & columna candidiſſimi illius luminis multorum, quos dignos Dominus judicavit, ſe ingeſſit adſpectibus. Unde intelligi datur, Judæos per univerſum orbem fidei lumine viſitandos: quoniam quidem nobis, qui in hac inſula atque in hoc parvulo, ut ita dixerim, orbe conſiſtimus, tantus cæleſtis gratiæ ſplendor illuxit, ut uſque ad extremos terræ veſtræ terminos ſignorum viſio perveniret.

16. Sequenti igitur die ſumma omnium exſpectatio, ut Theodorus ſponſioni ſuæ ſatisfaceret, admonebat: qui cum juſtis, quantum videbatur, allegationibus cunctorum vota crederet differenda; dicens matronam prius ſuam, quam in Majoricenſi reliquiſſet inſula, huc ſe vellet deducere; ne forte ſi abſque conſenſu ſuo virum ſuum converſum fuiſſe agnoviſſet, ſicut ſolet, pertinax perfidia eſſet; perſuaſione matris præcipue ſuæ, quæ adhuc ſupererat, & conſiliis dementata, & a conjugio viri religione diſcederet. Cum hæc Theodorus Chriſtianis jam adquieſcentibus propalaſſet; Judæis, qui converſi fuerant acerrima commotione reſiſtentibus, amputata dilationis mora, ad matris propinquæ ſinum feſtinus ipſe, ut in ſomnis viderat, convolavit. Poſt quem omnis, tamquam remoto obice, ad Eccleſiam ſynagoga confluxit. Mirum dictu, inveterati illius legis doctores, ſine ulla altercatione verborum, ſine ullo Scripturarum certamine crediderunt: tantum percunctati, an vellent fidem Chriſti ſuſcipere, credere ſe in Chriſto & Chriſtianos fieri cupere profitebantur. Centum quidam & duos, ut aſſerunt, ætatis atque perfidiæ ſuæ habens annos, ſine trium commutatione verborum, ipſe futuræ vitæ alacer decrepitus, optare ſe ut in fine temporum ſuorum per fidem Chriſti ad ſpiritualem reverteretur infantiam, nobiſque putrefacta jam ſenio membra, ut quantocyus per baptiſmum regeneraretur, ingeſſit.

17. Fuerunt quidam Judæi, qui prætereuntes illuc appulli, opportunitatem temporis atque ventorum aucupabantur: qui navigandi conceſſa opportunitate credere maluerunt. Tres igitur tantum feminas, ſed nobiliſſimas Judæorum, ad virtutis ſuæ gloriam dilatandam in duritie perfidiæ ſuæ Chriſtus permanere aliquantulum paſſus eſt. Arthemiſia ſiquidem, Lectorii, qui nuper hanc provinciam rexit, & nunc Comes eſſe dicitur, filia, conjugis Meletii converſione commota, cum una ferme amica & nutrice & paucis ancillis domum viri ſui deſerens, ad quamdam ſpeluncam, licet in vinea, tamen remotiore paullulum loco ſita, oblita femineæ infirmitatis evaſit. Erat in ea parvum novumque torcular, lacuſque novus factus figuram quodam modo gerere credentis populi videbatur. Non enim iſtos ſicut utres veteres, ſed ſicut novos lacus muſtum novi Teſtamenti recepiſſe, & credimus & videmus. In eo igitur loco cum per biduum matrona a viro ſuo offenſa inexorabilis permanſiſſet; ut primum tertia dies illuxit, famulæ aquam haurire imperavit: quam cum odore & ſapore mellis dulcedinem referre ſenſiſſet, primo quidem miniſtræ ſuccenſere cœpit, & eur in eodem urceo mel injeciſſet, indignans inquirebat. Poſt quam autem, ut quaſi negantem convinceret, ad lacum pergit; de quo paullulum concavis manibus hauriens, reperit

aquam,

aquam, qua per biduum uſa fuerat, in mellis ſuaviſſimi verſam dulcedinem. Advocans itaque cunctas quæ aderant, ut guſtarent rogat, ne forte fallax ſapor in faucibus tantum ipſius ſuavitatem mentiretur. Omnes guſtantes mira oblectatione affectæ ſunt, ut non aquam mellis ſapore delibutam, ſed mel ſinceriſſimum, ſolum aquæ ſimilitudinem cenſerent. Stupore igitur percitæ, dum ad civitatem reverti parant, curioſius agentes, etiam rorem qui in herbis plurimis erat, deguſtatum ſimilem repererunt. Pergens itaque ad civitatem matrona memorata, hæc marito detulit; & per eum omnibus indicavit: ſtatimque ad Chriſti fidem ſine reluctatione conſenſit. Verum eadem die qua Meletii uxor amaritudinem incredulitatis abjicere ex melle compulſa eſt, eadem, inquam, die qua memorata filia Iſrael quaſi in deſerto poſita illum antiquum
Exod. 15. Mara lacum injecto Crucis ligno obdulceſcere perſenſit, ita mirifico vereque cæleſti omnis eccleſia odore fragravit, ut præſentiam Spiritus-ſancti, quam & ante jam aliquoties, ſed pauciſſimi ſenſeramus, fraternitas pæne univerſa ſentiret: & mirum cunctis illud fuit, quod per eoſdem dies, ſerena propemodum jugiter permanente creberrimi imbres demittebantur, & paullatim venientes ad fidem Chriſti Judæos pluvia præcedebat: ita ut hoc animadvertentes, vulgo inter nos & quaſi jocularirer diceremus, Ecce jam pluit, ſcitote quoſcumque Judæos ad Chriſti fidem acceſſuros. Mirum dictu, frequenter dum adhuc talia loqueremur, a quibuſdam Judæis fidei janua pulſabatur: nec im-
Pſal. 67. merito, ſicut ſcriptum eſt: *Pluviam voluntariam ſegregabit hereditati ſuæ Dominus*. Deſuper erant feminæ, quæ in odorem unguentorum Chriſti currere recuſabant.

18. Innocentii illius, cujus ſupra fecimus mentionem, matrona cum prole ſua, venerabilis, ſicut fama eſt, vidua, illico ut Innocentium ſororis conjugem converſum eſſe conſpexit, navim conſcendit, non ſolum permittentibus, ſed etiam ſuadentibus nobis; quia ad fidem Chriſti nec verbis, nec miraculis flecterentur. Uxor autem Innocentii per quatuor fere dies verbum ſalutis, quod ingerebamus, obduratis auribus recipiebat. Hæc cum omnem reſpuens medicinam inſanabili incredulitatis valetudine opprimeretur, nulliſque Innocentii conjugis vel minis, vel precibus, vel lacrimis moveri poſſet; univerſa, Innocentio rogante, ad domum in qua habitabat, fraternitatis multitudo convenit, habens magnum dolorem animi, quod tantæ lætitiæ plenitudini una mulier obſiſteret, quia jam ſoror ejus manifeſte putabatur. Cum igitur diu caſſa verba ſurdis auribus ingerentes nihil profeciſſemus, ad cognitum orationis præſidium convaluimus, preceſque quas humana repellebat impietas, ad cæleſtem miſericordiam vertimus. Itaque uſque in horam tertiam ferme hymnorum & orationum præ-
Exod. 17. liis adverſus Amalech hoſtem Jeſu ducis noſtri fudavit exercitus. Inde cum jam pæne, quod fatendum eſt, deſperantes abſceſſionem moliremur, reſumtis rurſum viribus orationem cunctis indiximus, ſoloque ſtrati diu flevimus; & cum in conſummatione orationis Amen populus acclamaſſet, & illa credere ſe & Chriſtianam fieri velle ſubjunxit. Nos itaque, hac etiam a diaboli laqueis eruta læti ad habitacula noſtra perreximus.

19. Sequenti, id eſt, octava demum die, qua veneramus Jammona, remeare ſtatuimus, optima præclaræ victoriæ gaudia reportantes. Sed cum jam in procinctu itineris conſtituti, civitate digrederemur, Dominus populo ſuo, quaſi pro viatico, gaudium, quod ſolum deeſſe videbatur, adjecit. Affinis ſi quidem Innocentii illa vidua de pelago reducta eſt quæ ſubito ſe meis genibus advolvens, fidei noſtræ auxilium cum lacrimis deprecabatur. Cui ego: Cur, inquam, mulier tanta animi levitate fratres tuos deſerere voluiſti? Ad hæc illa: Et Jona, inquit, Jon. 1.
propheta a facie Domini fugere voluit, & tamen voluntatem Dei, licet invitus, implevit. Suſcipe ergo tu, non ſolum me, ſed & iſtas orphanas, & Chriſto eas nutri. Et hoc miſerabiliter acclamans, duas filias ſuas parvulas mihi cum fletibus ingerebat. Quis non præ gaudio flevit? Cui non extorſit lacrimas lætitiæ magnitudo? Suſcepi plane ovem, quam ex omni numero ſolam erraſſe putabamus; eamque cum gemino fetu ad Chriſti ovilia revocavi.

20. Sane per hos octo, quibus hæc geſta ſunt, dies, ante initium Quadrageſimæ, Paſchæ a nobis celebrata eſt feſtivitas: quingentas ſiquidem & quadraginta animas ad eccleſiam conſtat adjectas. Inane autem & ſupervacaneum non reor, ut cum multa propter infinitam copiam prætermiſero, in fine commemorem, neminem ex tanta Jammonenſis populi multitudine, qui per triginta millia paſſuum ante tot dies venerat, aut curam domus ſuæ, aut proviſionem ſubſtantiæ, aut deſiderii affectum huic operi prætuliſſe. Illud magis mirum magiſque gaudendum eſt, quod ipſam Judaicæ plebis terram diu inertem, nunc autem reciſis incredulitatis vepribus & recepto verbi ſemine multiplicem fructum juſtitiæ germinare conſpicimus; ita ut nobis in ſpe tantorum novalium gaudeamus, unde inſignem perfidiæ eruimus ſilvam, illic fertiliſſima fidei opera pullulare. Primum enim ipſa ſynagogæ fundamenta evertere, deinde ad novam baſilicam conſtruendam non ſolum impendia conferunt, ſed etiam humeris ſaxa comportant.

21. Hæc beatitudo veſtra die quarto Nonarum Februalium virtute Domini noſtri Jeſu Chriſti arrepta, octo diebus ab eodem conſummata eſſe cognoſcat, poſt conſulatum domini Honorii undecimum, & Conſtantino iterum victore. Quamobrem ſi indigni & peccatoris verbum dignanter admittitis, zelum Chriſti adverſum Judæos, ſed propter Deum eorumdemque perpetuam ſalutem, ſuſcipite. Forſitan enim jam illud prædictum ab Apoſtolo venit tempus, ut plenitudine gentium ingreſſa omnis Iſrael ſalvus fiat. Et fortaſſe hanc ab extremo terræ ſcintillam voluit Dominus excitari, ut univerſus orbis terrarum caritatis flagret incendio.

ADMONITIO
IN SUBSEQUENTES LIBROS.

INCERTI *auctoris ſunt, qui ſubſequuntur de miraculis ſancti Stephani Martyris libri duo, neque Evodii epiſcopi Uzalenſis nomen, cui inſcripti a Lovanienſibus fuerunt, præferebunt in ante edito Joannis Ulimmerii codice, neque in vetere libro Floriacenſi. Evodii juſſu compoſitos teſtatur auctor in prologo, ſeque etiam ipſe ab eodem Evodio epiſcopo diverſum indicat in 6. ac 13. capite libri primi & in fine libri ſecundi. Proinde in argumento quod Operi poſt finitum prologum affigitur, quando miracula hæc dicuntur* mandata quoque notitiæ fidelium ab Evodio in Eccleſia Uzali, *his verbis non auctor ſcriptorque Operis, ſed ſuaſor & approbator qui ſcribi legique juſſerit, Evodius ſignificatur. Neſcimus autem an Opus iſtud habuerit præ oculis Auguſtinus, quando deſcriptum hic in libri primi fine miraculum narraturus in Sermone 323. n. 3. dicebat:* Apud Uzalim, ubi eſt epiſcopus frater meus Evodius, quanta miracula ibi fiant quærite, & invenietis. Prætermiſſis autem aliis indico vobis unum quod ibi factum eſt, ut videatis quanta ſit ibi præſentia majeſtatis.

DE MIRACULIS S. STEPHANI
LIBRI DUO.

PROLOGUS.

Tob.12. 7. QUONIAM ſanctus Raphael Angelus nos adhortari dignatur, ut opera Dei non tam in abſcondito collocemus, quam potius pro Dei gloria in aperto pandamus, monens, & dicens, *Sacramentum regis bonum eſt abſcondere, opera autem Dei revelare & confiteri honorificum eſt:* quia ſicut cognitis fidem non adhibere infidelitatis eſt, ita invidentiæ eſt in ædificationem aliorum nolle cognita prædicare. Propterea, beatiſſime papa Evodi, juſſis paternitatis tuæ ſtudioſe obtemperare curavi, non tam fiſus viribus meis, quam adjutus gratia Dei & ſanctis orationibus tuis: ut ea quæ per patronum noſtrum Stephanum primum Martyrem ſuum operatus eſt apud nos Chriſtus, & adhuc operari dignatur, non malivola taciturnitate ſupprimere, quo ceteri fraudarentur; ſed magis pia devotione narrare, quo Amici Dei gloria fraternis auribus intimetur: nec ingenio & lingua aliqua quaſi exaggerare prævalentes; ſed ipſarum rerum veritatem, prout Deus donaverit, fideliter explicare cupientes, ut ipſa noſtra narratio non tam verborum pompam audeat quærere, ſed potius mendaciorum fucum ſtudeat declinare; ita ut ubicumque res poſtulaverit, ipſorum quoque hominum verba, ſicut ab eis dicta ſunt, ſimpliciter ponere non debeamus erubeſcere. Magis enim placent bonis ac religioſis quæcumque dicuntur vera, etiam vitioſis verbis, quam falſa politis & ornatis verbis. Sane non ob hoc nos quiſpiam arbitretur voluiſſe iſta narrare, quaſi aliquid nos gloriæ beato Martyri videamur præſtare: quando quidem illi nec tacendo demere, nec loquendo quidquam poſſumus conferre. Ipſa quippe virtutum miracula nullo humanæ linguæ præconio indigent, jam ubique perſonantem exſerunt tubam: ſed tantum noſtram devotionem ad frattum ædificationem pro recipienda obedientiæ mercede cum humilitate volumus demonſtrare, metuentes quoque quod ab ipſo Domino legimus terribiliter dictum
Luc. 19. 40. eſſe, *Si vos tacebitis, lapides clamabunt.* Quæſo autem vos omnes, quotquot hæc audire vel legere pie ac religioſe volueritis, ut hujus peccatoris ultimi, qui hoc in nomine Domini ſcripſi, ſemper in ſanctis orationibus veſtris meminiſſe dignemini: & ſi quid a nobis ruſticiter profertur, non indignemini; ſed tantum, quia veraciter dicitur, delectemini.

LIBER PRIMUS.

Textus divinorum operum, quæ oſtenſa ſunt per beati protomartyris Stephani venerabile meritum, mandata quoque notitiæ fidelium ab Evodio in Eccleſia Uzali, cujus urbis pontificatum adminiſtrabat ſacerdos digniſſimus; Aurelio tunc temporis Auguſtino apud Hipponem Dominicæ ſationis diſpenſatore conſtituto.

CAPUT I.

De ampulla ſanguinis famulæ Dei per ſomnium oſtenſa.

CUM igitur adhuc nullus ſaltem rumor eſſe potuiſſet, quo ad nos indignos Domini ſancti Stephani in martyrio primi Confeſſoris Chriſti reliquiæ venturæ eſſent, non enim hoc fieri poſſe aut in cogitatione habebamus, aut ſuſpicari poteramus; ecce ex anteriori tempore cœpit idem glorioſus quibuſdam apud nos ſanctis animis ſe ipſum revelare. Nam cum quodam loco vel die ſermo ſupradictarum reliquiarum ab his ſervis Dei fieret, qui eaſdem ſibimet de Orientis partibus miſſas nobis neſcientibus habebant, adfuit in ſermone quædam etiam mulier ſacra famula Dei, quæ ubi hoc audivit, ut evenire adſolet, non facile credidit, & apud ſemetipſam tacite dicere cœpit, Et quis ſcit ſi vere Martyrum ſunt reliquiæ? Statim autem ſequenti nocte per ſomnium ampulla quædam eidem demonſtratur intra ſe habens ſanguinis quamdam adſperſionem & ariſtarum quaſi oſſium ſignificationem: quam Presbyter quidam manu tenens germano ejus Monacho illa præſente locutus eſt dicens, Vis ſcire quomodo Martyrum probentur reliquiæ? Quo dicto ampullam ejus ori injecit, & mox flamma (a) ignis per aures ejus atque oculos evomi cœpit. Hoc quomodo res ipſa manifeſtata ſit dignanter accipite. Ampullam ſicut oculis ſuis vidit ancilla Dei in ſomnii revelatione, ſic inter manus ſuas accepit poſtea ſacerdos Dei in ipſius rei manifeſtatione; & quod illa quam-

(a) Sic Floriacenſis MS. At editi, *flamma ſanguinis.*

quamdam dubitationem prius in ſe habuit, eamdem nunc in quibuſdam res ipſa declaravit. Quod deinde ignis per ampullam aures atque oculos comprehendit, quid aliud tunc præſignavit, niſi quod prædicatio ſanctarum reliquiarum perveniens ad os Monachorum, unum corpus Eccleſiæ per auditum atque viſum claritatis Dei igne ſuccendit, ut omnes merito dicerent: *Sicut audivimus, ita & vidimus?* (Pſ. 47. 9.) Nec quod ille Presbyter apparuit, qui ad os Monachi ampullam applicuit, quæ ignem emiſit, inane fuit. Is enim erat qui nuper ex Oriente rediens, & de ſanctis reliquiis quas illic viderat, in ore ſervorum Dei verbum ponens, quaſi ampullam admovit, & ſancto igne ſuccendit. Sed jam vellem ad evidentiora & manifeſtiora patroni Stephani tranſire miracula, niſi ad rem pertinere exiſtimarem, alteram adhuc Sanctitati veſtræ proferre viſionem. Quam peto ut patienter, & ſicut arbitror, non infructuoſe, audire dignemini.

CAPUT II.

Ubi virgini ſanctus Stephanus apparuit.

ALIA autem virgo ſacra ad locum antiquorum Martyrum in ſuburbio civitatis conſtitutorum, qui Felix & Gennadius nuncupantur, (Martyres antiqui Felix & Gennadius.) videbatur ſibi iter facere per ſomnium, non ea via qua de civitate compendio pergi adſolet; ſed aliquantulum devia & flexuoſa. Per hanc videt adventare innumeros populos gaudentes ſane atque pſallentes, & cereos & luminaria cum grandi celebritate geſtantes, & quaſi quemdam candidatum parvulum comitantes, eique iteratis vocibus inclamantes, Confeſſor Chriſti, confeſſor Chriſti. Quem cum ad eccleſiam perduxiſſent, atque ſupra pulpitum elevaſſent, videt eumdem parvulum ſubito manus extendiſſe, & ore proximo populis dixiſſe, Ecce habetis Martyrem. Mirabile dictu eſt, quanta hujus quoque viſionis veritas conſecuta eſt. Nec immerito olim per Prophetam divina voce prædictum eſt. (Joel. 2. 12.) *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & dabo de Spiritu meo ſuper omnem carnem, & prophetabunt filii veſtri & filiæ veſtræ, & juvenes viſiones videbunt, & ſenes ſomnia ſomniabunt: & ſuper ſervos meos & ancillas meas effundam de Spiritu meo: & dabo ſigna in cælo ſurſum & in terra deorſum.* Unde etiam ſtella ad locum ſupradictorum Martyrum, ab his qui tunc in agro fuerunt, occurriſſe refertur. Nam ſi placet, ſecundæ viſionis fructum incipiamus oſtendere. Igitur poſt quadraginta ferme dies ex quo iſta revelata ſunt, in loco memoratorum Martyrum noſtrorum, quo illa pergentem ſe viderat, ſuſceptis ibi reliquiis, atque ſacramentis fidelium celebratis, exinde cantantes atque pſallentes cum immenſæ multitudinis choris ad civitatem regredi cœpimus, per illam vero viam quæ puellæ monſtrata eſt, portabantur ſancti Epiſcopi gremio reſidentis vehiculo ſanctæ reliquiæ, velut ille parvulus candidatus qui ab illa fuerat viſus. In ſui quippe corporis portione parvulus ille cognoſcitur Confeſſor Chriſti. Dubitas an Martyr parvulus ſit? Nonne propter innocentiam infantulus, propter humilitatem puſillus eſt? Ipſe denique hymnus qui ore univerſi populi cantabatur, id eſt, (Pſ. 117. 26.) *Benedictus qui venit in nomine Domini*, quid aliud dum repetita voce cantaretur, ſignificaſſe intelligitur, niſi quod illa audiente dicebatur, Confeſſor Chriſti, confeſſor Chriſti? Jam vero ſicut oſtenſum erat puellæ, ita cereis luminaribuſque fulgebant. Eamdem quoque, quam illa per viſionem viderat, nos etiam intravimus eccleſiam. Unum aliquid ultimum de omni viſione jam reſtat, quod puella Confeſſorem illum in pulpitum levatum eſſe conſpexerat, & extenſis manibus dicentem populis audierat, Ecce habetis Martyrem. Hoc quoque qualiter impletum ſit divina procuratione ad tempus dignamini accipere. Eodem namque die in quo ingreſſæ ſunt eccleſiam beati Stephani reliquiæ, in ipſo principio Canonicarum lectionum, Epiſtola ad nos quoque delata cujuſdam ſancti Epiſcopi, Severi nomine, (Epiſtola Severi epiſcopi) Minoricenſis inſulæ, de pulpito in aures Eccleſiæ cum ingenti favore recitata eſt: quæ continebat glorioſi Stephani virtutes, quas in inſula memorata per præſentiam reliquiarum ſuarum in ſalutem omnium illic credentium perfecerat Judæorum. Unde ex hac recitatione talium factorum ſuorum tamquam extenſione manuum ſuarum acclamantibus & exſultantibus fidelibus ipſe dicere videretur, Ecce habetis Martyrem. Verum hæc dicta ſint, ut commendare fratribus aliquo modo poſſemus, quam non utcumque & temere, ſed divina dignatione ad nos quantumlibet homines peccatores ſancti Stephani reliquiæ videantur perveniſſe.

CAPUT III.

De muliere cæca, quæ pallam cum reliquiis contigit, & viſum recepit.

NUNC ergo ſicut promiſimus, ad notiora miracula veniamus. Cum igitur ejuſdem diei veſpere in loco abſidæ ſuper cathedram velatam eſſent reliquiæ conſtitutæ, mulier quædam nomine Hilara oculis capta, civibus nota panaria, excitata tantæ gloriæ Martyris fide, & nulla incredulitatis fluctuans dubitatione, *Qui enim hæſitat*, inquit apoſtolus Jacobus, (Jacob. 1. 6.) *æſtimabitur tempeſtati maris, quæ a vento movetur & circumfertur*: hæc itaque in fide roborata, & in ſpe percipiendi luminis confirmata, ac divinæ gratiæ amore inflammata, ad locum ubi erant reliquiæ, quo ipſa per ſe impedientibus carnis oculis corpore appropinquare non poterat, ſed lucentibus oculis cordis ſpiritu jam pervenerat; rogavit quamdam feminam religioſam, ut ſibi manum daret, & ſe illuc duceret, unde lucem ſe recepturam eſſe confideret. Quo cum alienæ manus auxilio deducta fuiſſet, pallam ſuper reliquias poſitam manu errabunda comprehendit, ſtatimque ſuis utriſque luminibus applicavit; atque exinde nondum quidem corpore illuminata, ſed jam luce fidei irradiata diſceſſit. Nam glorioſi Martyris nomen nunc ore, nunc corde precando, etiam Chriſtum Dominum non reticebat. Quæ cum domum ſuam fuiſſet reducta, intra ipſos quoque domeſticos parietes ad evincendas cæcitatis tenebras, quaſi adverſus Amalec hoſtem (a) Jeſu, continuata oratione pugnabat. (Exod. 17.) Parum aliquid noctis tranſierat, cum ecce mulier oſtii ſui limen egreſſa, paullatim cœpit lumen recipere, ita ut parietes contra poſitos adſpiceret, & ſilices plateæ viſu diſcerneret. Statimque filium ſuum appellavit, atque his verbis alloqui cœpit: Fili, nonne iſti parietes de domo in-

(a) Edith, *adjuvante Jeſu*. Abeſt *adjuvante* a Floriacenſi MS.

ſantis (*a*) villici ſunt? Ecce & ſilices de platea. Et dixit ei filius ſuus, Ut quid mentiris? putans quod illa tentando id diceret, non videndo. Iterum levans oculos ad cælum, Ecce video, inquit, & lunam ſuper theatrum adhuc dimidiam. Dixitque ei filius ſuus. Quare te faciebas non videre? quaſi numquam antea mater ejus cæca fuiſſet, ſed potius cæcitatem finxiſſet (*b*). Nec mirum ſi animalis homo nondum perciperet quæ ſunt Spiritus
1.Cor. 2. 14. Dei, ignorans quod olim prædictum eſſet: *Tunc aperientur oculi cæcorum*. Verum illa non ſimulatæ
Iſai. 35. 6. priſtinæ cæcitatis, ut filius putabat; ſed conſcia perceptæ novæ lucis, ut veritas habebat, Amico Chriſti gratias agebat: quoniam non fruſtra Deo can-
Pſal. 17. 32. taverat: *Tu illuminabis lucernam meam Domine, Deus meus illuminabis tenebras meas:* &, *Illuminans*
Pſ. 75. 5. *tu mirabiliter a montibus æternis:* quæ ſic de montibus æternis exaudita ſit & illuminata. Altera die mane ad eccleſiam ſola nullo alio comitante, ſed proprio lumine deducente, perrexit, laudes Dei & Amici Dei non abſcondit, quid in ſe mirabiliter geſtum fuiſſet, congratulantibus & admirantibus fidelibus enarravit. Hoc ergo primum notum eſt apud nos in adventu ſanctarum reliquiarum.

CAPUT IV.

De homine qui cadens pedem fregerat, & ſalvus factus eſt; & de multis qui a variis morbis curati ſunt.

PER idem tempus quidam civitatis tonſor, qui Concordius vocabatur, pedem cadendo fregerat. Is diu lecto decumbens, variis doloribus cruciabatur. Cum hinc eum paupertatis cogitatio, inde parvulorum filiorum ſollicitudo in tanto caſus ſui mærore poſitum maceraret, ecce quadam nocte, ipſo quidem dormiente, ſed non illo dor-
Pſ. 120. 4. mitante, neque obdormiente qui cuſtodit Iſrael, qui puſillum & magnum fecit, & æqualiter eſt illi cura pro omnibus, videt per ſomnium perductum ſe in arduum quemdam & anguſtum cujuſdam montis adſcenſum, unde nulla ſibi eſſet facultas remeandi, nullus exitus evadendi. Ex quo quid aliud demonſtrabatur, quam ut ſciret atque intelligeret, in anguſtiis preſſurarum ſuarum, non humanum, ſed ſolius Dei deberi quærere auxilium? Namque apparuiſſe ſibi ait quamdam reverendi viſus feminam, quæ ſibi ſic afflicto & dolorum amaritudine repleto, ſpeciem fici traderet, per cujus dulcedinis ſignificationem ſpiritalis gratiæ perciperet ſuavitatem. Unde etiam fiduciam impetrandi accipiens precibus inſiſtebat, & ſanitatem ab ea petebat. At illa, quæ typum procul dubio geſtabat Eccleſiæ, Modo, inquit, accede ad ſanctum Stephanum, & faciet te ſanum. Quod dictum facti fides eſt ſubſecuta. Nam cum illa diſcederet, & ipſe poſt eam relinqui ſe dolens diceret, Dimittis me, & ducis te? ecce videt illam, ſicut illi promiſerat, ad ſanctum Stephanum accedentem & pro ſe rogantem ac dicentem his verbis: Rogo te per ſanctitatem tuam cura illum; miſerere illi, miſerere filiorum ejus, libera hominem innocentem de tribulatione. Tum illum qui rogabatur vidit ad ſe, atque ad cubiculum in quo jacebat, ingredientem amictum veſte candida, ſpecie decora. Quem mox ut agnovit, ut ægrotus medicum, egenus copioſum, ſupplex patronum, his verbis cum lacrimis rogabat dicens, Care Chriſti amice cura me, libera me de tribulatione, miſerere mihi, miſerere filiis meis. Vix precator verba finierat, & jam precum exauditor precibus reſpondebat, dicens, Surge, ſalvus factus es. At ille ſtatim in ſermone jubentis, tamquam qui obdormiens corpore, ſed vigilans ſpiritu audiſſet, continuo de lecto exſilivit, & ante lectum ſuum firmis greſſibus incedere cœpit, ac ſic verbum illud prophetiæ implevit: *Et claudus ſaliet ſicut cer-* Iſai. 35. 6.
vus. Deinde mane ſurgit, votaque ſua Martyribus, ubi eædem reliquiæ ſuſceptæ ſunt, reddere properavit. Quo propter itineris longitudinem baculo adhuc innitendum eſſe putavit. Ubi poſtquam diu oravit, cereos accendit, baculum dereliquit, atque exinde filium parvulum collo ſuſtinens repedavit: in eccleſiam venit, & gloriam Dei atque Amici Dei ſanitatis adteſtatione prædicavit. Poſt hæc reliquiis in eccleſia cum ingenti celebritate collocatis, tamquam propoſita ſtatione medicinæ (unde cantavimus, *Suſcepimus Deus miſericordiam tuam* Pſal. 47. 10.
in medio templi tui) quanti ex illo die multitudinis undique concurſus fieri cœpere, quanta beneficia fuerint collata, & quotidie conferantur, quanta miracula demonſtrata, quot cæci illuminati, paralitici ſanati, quanti variis morbis paſſionibuſque curati, ſed & mortui ſuſcitati, longum eſt nobis & pæne impoſſibile univerſa vel memoria retinere, vel ſermone digerere, vel ſtilo mandare; cum unumquodque miraculum ſui generis quamdam hiſtoriam habere noſcatur. De quibus tamen omnibus, quæ neque explicare poſſumus, neque penitus reticere debemus, pauciora quæque & notiora eligimus, ut neque faſtidientium aures inundemus, neque diligentium ſtudia defraudemus.

CAPUT V.

De muliere quæ pro marito ſuo ſanctum Stephanum invocavit, & exaudita eſt.

IGITUR (*c*) Memplonitani loci mulier quædam diu peregrinantis mariti nec de morte certa, nec de vita ſecura, cum triennii ferme tempus emenſum eſſet, quo illa diverſis opinionibus de conjuge exagitata in ancipiti & dubio vitæ ſuæ ſtatu fuiſſet collocata, fluctuabat ex incerto pendens muliebris animus, & in quod ſe latus ægra proiiceret ignorabat, dum hinc nuptiæ ſuaderentur, paupertas proponeretur, ſollicitudo ingereretur, fragilitas carnis inſidiaretur; rurſum ex alia parte caſtitas, maritus, fama, religio ante oculos ponerentur: tandem inter hujuſcemodi ſibimet repugnantium cogitationum æſtus, potentiſſimi advocati Stephani implorare debere patrocinia, non ſine divina providentia eſt a quibuſdam inſtigata atque cohortata. Nam ad ejus Memoriam ſupplex advolavit, ibique ſe cum lacrimis ſtravit. Et dum orat audire meruit, Maritus tuus venit. Propere illa domum rediit, & maritum incolumem invenit. Ita & conjugi caſtitas cuſtodita, & Amico Dei quanta fuerit animæ periclitantis cura, cognitum factum eſt in Dei mirabili gratia.

CA-

(a) Floriac. MS. *villici*.
(b) Hic aliiſque paſſim locis lacunas juvante Floriacenſi codice explemus.

(c) Ita Floriacenſis MS. At editi, *Igitur in emblonitur-næ loci*. Vide infra lib. 2. c. 4.

Caput VI.

De homine quem collapſa domus oppreſſerat, cujus conjuge orante ſanctum Stephanum, vivus inventus eſt.

PER idem tempus in noſtra civitate quædam domus ruina collapſa hominem oppreſſerat, cui nomen Dativus eſt. Cujus exinde erutum corpus & ad vicinam domum tranſlatum, funeris obſequio plangebatur. Proinde jugalis ejuſdem, mariti ſui tanto luctu perculſa, ad Memoriam glorioſi Stephani pro vita mariti cum lacrimis ſe proſtratura perrexit. Ibidem dum illa aliquandiu ad aures Amici Dei fide pulſaret, precibus inſiſteret, ecce repente in conſpectu plangentium funeri circumſtantium & nomen venerandi Martyris invocantium, vir ejus in quo jacebat loco, aperire oculos, & corpus movere; videntibus & mirantibus omnibus qui aderant, cœpit: ac deinde poſt aliquantum ejuſdem diei ſpatium emenſum ad vivos rediens, & in ſe reſidens, ad illum cujus domus erat, dixit, Beatus es frater, quoniam hodie Angelus Dei domum tuam intravit. Et narrare cœpit quæ animæ ſuæ revelata fuiſſent. Dixit enim multitudine mortuorum ſe fuiſſe circumdatum, quorum alios agnoviſſet, alios ignoraſſet. Deinde quodam ingreſſo juvene, candida veſte nitente, habitum diaconi præferente, & pietatis imperio jubente ac dicente illis mortuis, Recedite, ſtatim illas mortuorum turbas non comparuiſſe. Tum illum ad ſe acceſſiſſe, ac ſibi dixiſſe, Redde quod accepiſti. Et ſe non intelligente, iterum illum repetiſſe. Redde quod accepiſti. Sed & tertio ut redderet ſimiliter imperatum ſibi ab eo fuiſſe, ſeque reſpondiſſe: Num Symbolum jubes ut reddam? Et illo dicente, Redde, ſe ex ordine Symbolum reddidiſſe, & adjeciſſe, Si jubes, & Orationem Dominicam reddo: atque illo annuente reddidit. Tunc ille ſigno ſalutari cor jacentis ſignavit, eique dixit, Surge jam ſalvus. Et ſurgens, ficut dictum eſt, ſalvus effectus eſt.

Caput VII.

Ubi prohibuit ſanctus Epiſcopum, ne reliquias ſuas transferre præſumeret.

EODEM tempore venerabilis Epiſcopus noſter, de ejuſdem ſancti reliquiis aliquam partem diſpoſuerat in Promontorienſi eccleſia collocare. Dies etiam quo id fieret ſtatutus erat. Ecce ante diem fere tertium, quidam Eccleſiæ noſtræ Presbyteri duo, quorum unus maturioris ætatis, (a) Zumurus nomine, admonetur, quod ipſe poſtmodum retulit, ut ad Epiſcopum mane pergeret, eique diceret, ne perficeret quod de parte reliquiarum facere diſpoſuiſſet. Quod cum memoratus Presbyter negligenter habuiſſet, nec ad Epiſcopum pertuliſſet, ſecunda vice, & graviter arguitur, & alapa illiſa in faciem verberatur. Alium autem Presbyterum Donatum nomine retuliſſe, quod in ipſo loco Memoriæ eumdem Epiſcopum noſtrum viderit ſibimet e diverſo adſtantem, & Sacramenta nivei candoris in palla manibus & collo geſtantem. Quem protinus appellans, conſtanter dixit, Pone hic quod portas. Cumque ab alio in ſiniſtra Epiſcopi ſtante Presbytero, ſibimet, diceretur, Et quis alius portabit? Ipſe reſpondit, Quid ad te, modo hic quod ab Epiſcopo portatur, loco ſuo reponatur? Quod ſicut revelatum eſt, ita poſt diem tertium impletum eſt. Namque cum jam præcedente die vehiculum pararetur, ut cum parte reliquiarum Epiſcopus proficiſceretur, repente hujuſce rei fama per civitatem divulgata, immenſa ad eccleſiam multitudo confluxit. Tumultus & clamor magnus fieri cœpit, zelus fidei & amor Amici Dei omnes accendit. Circumdatur Epiſcopus ſtipantibus turbis, rogatur, & tenetur, nec ante dimittitur, quam ſacramento etiam interpoſito nihil ſe reliquiarum de civitate ablaturum eſſe polliceretur. Quo ita demum illa populi pro zelo fidei tempeſtas placaretur, ſimulque reliquiæ in unum congregarentur, in eodem Memoriæ loco, ubi jam pars fuerat reliquiarum primitus collocata, ibi & alia pars ſimiliter reponeretur. Donatus presbyter per ſomnium ſacramenta portantem Epiſcopum, hoc eſt ſacratarum reliquiarum portionem geſtantem compellere, ſicut dictum eſt, videbatur, ut in loco ſuo reponeretur quod ab eodem reportabatur. Ideo factum credo, ne ullus diviſionis locus daretur, maxime quia in Eccleſia hoc agebatur, quæ primitus a Donatiſtarum diviſione uſurpata, poſtea uſque in hodiernum unitati Catholicæ eſt reſtituta. Unde etiam vocabulum ſumſit, ut eccleſia Reſtituta appellari meruerit. Eccleſia Reſtituta.

Caput VIII.

De cæco qui capſellam reliquiarum tetigit, & viſum recepit.

SANE eodem quo hæc agebantur die, cum pars ipſa reliquiarum de monaſterii habitaculo prolata cum ingenti celebritatis exſultatione & hymnorum choris reſonantibus dulci modulatione manibus ſacerdotis ad eccleſiam portaretur; ecce quidam cæcus apprehendens capſellam argenteam, in qua erat reliquiarum portio memorata, cœpit fortiſſima fide regno cælorum vim facere. Et quia qui vim faciunt, diripiunt illud, continuo lumen recepit. Unde univerſæ Eccleſiæ ſuæ Chriſtus non modicum gaudium cumulavit. Matth. 11. 12.

Caput IX.

De duobus catenatis per glorioſum Stephanum liberatis.

ITEM cum quidam in cuſtodia publica catenarum nexibus vincti diſtrictius haberentur, eorum unus cruciatu pœnæ ac dolore compunctus, ſanctum Stephanum Chriſti carum in auxilium invocabat. Ecce vero inter lacrimas voceſque ejulantis, ſubito de manibus ejus corruere catenæ. Quo facto cum præpoſito cuſtodiæ ſolutus ultro ſe ipſum ingeſſiſſet, & rem tanti miraculi confeſſus fuiſſet, non eſt auſus cuſtos rurſum ei vincula injicere, ſed plane ex hoc quaſi cautior & ſollicitior effectus alium pariter vinctum artius fortiuſque conſtrinxit: quaſi divinæ potentiæ poſſit eſſe quidquam inſolubile, ignorans quia *ſermo Dei non eſt alligatus*. Verum cum ille ſimili vinculorum aſperitate compulſus ad eumdem tanti miraculi auctorem talibus, ſicut ſocius ejus, vocibus & fletibus ſuppliciter exclamaret, ipſe quoque exaudiri meruit, & ſimiliter catenis reſolutis opera Dei confitendo narravit. 2. Tim. 2. 9.

Ca-

(a) Codex Floriac. *Zurius*.

CAPUT X.

De reo ſoluto, & per meritum ſancti Stephani ſanato.

ALio item vincto cum in thermis publicis vapore caloris catenarum vulnera intumeſcerent, & graviſſimum dolorem eidem concitarent, adfuit fides, ut Amici Dei opem imploraret. Qui cum ad piſcinalem egreſſus eſſet, ſubito etiam ipſi catenæ ceciderunt, & omnes quotquot viderunt, Chriſtum, atque ejus primum Confeſſorem Stephanum magnificare cœperunt.

CAPUT XI.

Ubi paralyticus meruit ſanitatem.

PARALYTICUS territorii Hipponenſis (a) Zaritorum, vocabulo Reſtitutus, faber ferrarius, per plurimum tempus lecto decumbens, non pedibus poterat incedere, non linguam in verba reſolvere: tandem beati Stephani ad ſe fama perlata, parentes proprios nutu quo poterat hortabatur; ut ad Memoriam glorioſi Martyris portaretur. Quo facto dum ibidem hiemis multo tempore in tanta frigoris aſperitate ſuper pavimentum teſellæ jaceret in oratione, (quod utique contrarium hujuſmodi infirmitatibus eſſe ſolent) fere vigeſima die per ſomnium noctu apparuiſſe ſibimet indicavit quemdam juvenili forma prædituṃ, ſpecioſa etiam veſte & habitu decorum, ſeque tunc ab illo accerſitum, ſibique eſſe juſſum ut ad locum Memoriæ ſuis pedibus accederet; & ex illo cœpiſſe paullatim greſſum & linguam ad propria officia aliquantulum revocare. Cumque quartus menſis fuiſſet (b) emenſus, eo quod nondum adhuc plenam receperat ſanitatem, cogitare cœpit ad propria remeare; ſeque tunc admonitum fuiſſe ait, ſibique dictum eſſe, ne feſtinare vellet, ſed adhuc quatuor menſes exſpectare deberet, quo tunc domum ſuam propriis pedibus repedaret. Quod omnino ſicut promiſſum eſt, ita die & tempore denuntiato adimpletum eſt. Nam ſicut & noſtra conſcientia teſtis eſt, & ipſe in gloriam Dei confeſſus eſt, & pedibus ſuis ad propria remeavit, & ore proprio verba diſtinctius pronuntiare cœpit,

CAPUT XII.

Ubi quidam paralyſi linguæ & pedum liberatus eſt.

QUIDAM de civitate Uticenſi paraliſi pedibus & lingua implicatus lecto detinebatur. Cujus mater ad ſancti Stephani Memoriam fide firmiſſima convolavit, ſecumque poſt quam filii ſui cauſſam optimo advocato commiſit, exinde aliquid pulveris pro ſanctificatione abſtulit, & revertens domum filio jacenti adhibuit. Ex quo mox ille ſanitatis beneficium ſentiens, de lecto ſurrexit, & non ſolum pedibus ſuis ambulare cœpit, ſed etiam per duodecim millia paſſuum proprio greſſu ad beati Martyris Memoriam pervenit, gratias in corde ſuo agens, de pedum ſanitate percepta, ſed adhuc preces fundens de propria lingua ſolvenda. Proinde exuens ſibi manicam tunicæ ſuæ, eo quod oratium non haberet, per (c) feneſtellam Memoriæ ad interiora loca ſanctarum reliquiarum manu injecta mittebat, atque inde rurſum dexteram reducens ori ſuo admovebat, & linguam contingendo paullatim nodos loquendi, gratia fidei reſolvebat. Hoc enim ſæpius faciendo, tamquam ſalutares cibos de cæleſti aſſumens cellario ægrotanti ſuo adhibuit membro: unde arentem linguam refecit, & loquendi officium adjutus Dei gratia idoneum recepit: ac ſic in utriſque illa ſuppleta eſt prophetia, per quam olim dictum eſt, *Et (d) plana erit lingua mutorum.* Iſai. 35. 6.

CAPUT XIII.

Ubi cæcus Piſitanus lumen recepit oculorum.

CÆcus etiam quidam Piſitanæ civitatis, cui vocabulum eſt Donatianus, ad ſtationem potentiſſimi medici Stephani advenit. Ibi denique pulſans fidei pietate, die octavo, tamquam Dominicæ reſurrectionis ſacramento, quæ facta eſt a die quidem paſſionis tertio, ſed in dierum numero poſt ſabbatum octavo, eo die, ut dixi, per fidem lumen oculorum recepit, quando lucem (e) mentium univerſus mundus per Domini Reſurrectionem excepit. Qui cum vota ſua cupiens ſancto Martyri reddere, argenteam offerret pro ſua devotione candelam, (nec immerito candelam offerebat, qui lumen receperat) is accerſitus a venerabili Epiſcopo, atque interrogatus ut ei diceret quid ſibi præſtitum eſſet, quare illud donum offerret, adſtante univerſa Eccleſia etiam ore confeſſus eſt, quod & corde & corpore ſpiritali archiatro curante illuminatus redditus eſt.

CAPUT XIV.

Ubi cuidam ſanctus Stephanus apparuit, qui audierat filium ſuum a latronibus interjectum.

UBILANEUS noſtræ civitatis nomine (f) Ruſticanus, filium ſuum cum alio homine ſuo porcos mercatum connumeratis ſolidis miſerat fere ad ducenta millia paſſuum: cumque complures tranſacti eſſent dies, neque illi adhuc reverſi fuiſſent, a quodam amico ſuo argui & increpari cœpit, eo quod filium ſuum & hominem ſuum in tam longinquam regionem mittere voluiſſet, quos jam a latronibus occiſos ſe dixit audiſſe. Quo audito, ille quaſi miſerabili luctu perculſus domum flens lugenſque regreſſus eſt. Lacrimis pro cibo tota paſſus eſt die. Interea cum ſic nox eum oppreſſum mæroris tenebris inveniſſet, ecce per ſomnium videt ſibi apparere quemdam decorum juvenem, cujuſdam (g) honorati & primarii civitatis viri nomine Uzalenſis vultum habitumque præferentem, eumque hilari facie ſibi dixiſſe, Quid ploras? Reſpondiſſe autem ſe, (h) ut ipſius utar ſimplicibus verbis, Domine meus, per bonitatem tuam ideo ploro, quia audivi quod homo meus & filius meus occiſi ſunt. At ille conſolans eum ait illi, Non ſunt occiſi. Tamen qui ſum ego, ait? Ille reſpondit, Domnus meus Uzalenſis. Bene, ait ipſe, dixiſti, quia Uzalenſis ſum, ſed non ſum ipſe quem putas: Ego enim ſum Stephanus. Sane unde triſtis es de filio tuo & homine tuo, ſcias quod jam huc habent redeuntes faciem. Nam dediſti illis ſolidos viginti quinque, inſuper autem acceperunt creditam pecuniam prope viginti millia folles, & adducunt ſecum porcos numero quadraginta quatuor omnes electos. Venient autem die Romanorum civitatis,

hora

(a) In ante editis deeſt *Zaritorum*, pro quo forte melius, *Diarrhythorum*. Reſtituitur hic ſicuti ſcriptum eſt in Floriacenſi codice, in quo poſtea, loco *Reſtitutus*, habetur *Reſti*.

(b) Floriacenſis MS. *fuiſſet exemtus*, *ex quo nondum* &c.

(c) Idem Flor. MS. *per feneſtram*.

(d) Sic Floriac. At editi, *plena*.

(e) Sic Floriac. MS. Editi vero, *gentium*.

(f) Floriac. MS. *Ruſticianus*.

(g) Ita Floriac. MS. Editi vero, *Honorii*.

(h) Floriac. MS. *Reſpondiſſe autem ſe ſupplicibus verbis, Domine* &c.

hora prima. Hæc itaque omnia ſicut per ſomnium revelata ſunt, ita poſtea re ipſa completa ſunt. Namque & homines incolumes reverſi ſunt, & porci tot numero adducti, & ſumma pecuniæ creditæ eadem inventa, & dies horaque adventus illorum prædicta ſine ullo prorſus errore eſt conſecuta.

C A P U T XV.

De parvulo qui cathechumenus mortuus eſt, & meritis ſancti Stephani matri vivus reſtitutus eſt.

1. CUJUSDAM (a) mulieris filius parvulus mortuus cathechumenus erat. Qui matris portatus manibus cum ingenti ejulatu & miſerabili vociferatione ante ipſam Memoriam glorioſi Stephani fuit projectus, tradente illa mortuum, ut ab eo reciperet vivum. Cumque ad aures Amici Dei pulſaret fide pietatis, percuſſa duplici luctu orbitatis, quod & in præſenti vita filium perdidiſſet, & in futura, utpote ſine gratia baptiſmi, ſalvum habere non poſſet, ecce inter diu lamentantis & vociferantis dolorem & clamorem miſeræ matris, repente parvulo ſpiritus redditur, vita tribuitur, vox viventi conceditur. Continuo Presbyter accerſitur, baptiſmus parvulo traditur, ſacramenta complentur, atque ita a peccatorum letali catena anima liberata, ſtatim etiam mortalis carnis vinculo exuitur & ad Dei ſpiritales amplexus ſumma celeritate liberata dimittitur. Ita & matri non modica conſolatione conceſſa gaudere de (b) reddito filio datur, & parvulo ſalus vera conceditur. Qui profecto ob hoc ad modicum vitam recepit, ne in æternum moreretur: ob hoc ad tempus mori meruit, ut vita perpetua frueretur.

2. Hæc interim de multis & pæne infinitis miraculis pauciora decerpſimus, ne in præſenti auditoribus propter feſtivitatem Martyris de longinquo advenientibus forſitan oneri eſſe poſſemus. Ceterum quod nobis difficillimum eſt, ſi omnia recordari ac recenſere, ut ſuperius dictum eſt, vellemus, librum prolixum faceremus. Ipſas enim notiſſimas clariſſimaſque virtutes ad prædicationem ſui ſibimet ſufficere exiſtimamus, quæ non indigent humanæ linguæ facultate, quoniam prævalent divinæ potentiæ perſpicua veritate. Verumtamen devotionem noſtram ad ædificationem fratrum in nomine Chriſti ex aliqua parte exhibere voluimus, ut paternæ obedientiæ mercedem orationibus veſtris recipere & glorioſi Stephani primi teſtis Chriſti benedictionem favente divina miſericordia poſſimus impetrare: per Chriſtum Dominum noſtrum, cui eſt honor & gloria in ſæcula ſæculorum. Amen.

DE MIRACULIS S. STEPHANI

LIBER * SECUNDUS.

* Abeſt a Floriacenſi MS.

C A P U T I.

Allocutio de libro altero ad præcedentem adjungendo.

BENE mecum recolit Sanctitas veſtra, ſanctiſſimi Patres & Fratres, quod cum in conventu noſtræ hujus Uzalenſis Eccleſiæ * cum Domini Stephani primi martyris Chriſti miracula fideliter deſcripta, & publica atteſtatione comprobata, ante hoc tempus vobis qui adfuiſtis de publico recitarentur, hoc quoque pleniſſimæ gratulationis munus ipſo Amico Dei, ut credimus, procurante dilectioni veſtræ exhibitum, ut poſt recitationem divinorum operum atque geſtorum, ipſarum etiam perſonarum in quibus illa mirabilia facta, quæcumque in præſenti reperiri potuerunt, demonſtratio perſpicua & profeſſio propria, non ſolum ſcriptis noſtris teſtimonium perhiberent, verum etiam oculis adſpectibuſque veſtris fidem veritatis ingererent. Unde factum eſt, ut dum ipſæ virtutes Dei veſtris auribus primitus per lectionem intimarentur, etiam viſibus veſtris * oculata fide præſentarentur, ut illud in vobis quod in Pſalmo ſcriptum eſt compleretur, *Sicut audivimus, ita & vidimus*. Erat namque in tanta re cæleſtis gloriæ ſpectaculum grande. Ubi enim pronuntiaverat lector quamlibet hiſtoriam, verbi gratia primitus de quadam cæca, poſtea illuminata, ſtatim terminato ſermone hæc eadem perſona requiſita in populo, & inventa, & in medium omnis Eccleſiæ producta, admirantibus & congratulantibus, videbatur ſola jam ſine ullo comite ac duce, ſicut prius ſolebat, incedere, ipſaque etiam per ſe gradus abſidæ conſcendens, univerſis eminus conſpicienda adſtabat, & teſtimonium in ſe divinæ gratiæ, ipſorum ſuorum illuminatione oculorum veluti fidelium teſtium tacita quadam prædicatione proclamabat. Item cum de paralytico ſanato multis antea cognito præceſſit lectio, continuo idem qui ab ejuſmodi infirmitate fuerat curatus, ſimiliter productus e populo propriis gradiens paſſibus, cum totius Eccleſiæ magno gaudio cernebatur, præconia divinæ laudis quibuſdam conteſtans palpabilibus documentis, ipſis ſanatis ſui corporis integris membris. Dum hæc itaque gererentur, dumque uno eodemque tempore ſingulis quoque conſcriptis etiam ipſæ res mirabiliter concordi unitate coirent; profecto putares non tam præterita narrari, quam potius præſentia demonſtrari. Ita enim quod ſermone proferebatur, ſtatim etiam ipſo præſenti opere cernebatur, ut alio quodam majori miraculo mirabiliora ipſa miracula redderentur. Quis tam durus ac ferreus non in lacrimas erupit, non ad pietatem humilitatemque defluxit? Quis umquam digno præconio loqui poſſit? Fiebat clamor gratulationis in auditu lectionis: rurſum quoque major exſultatio excitabatur in adſpectu viſionis; ac ſic per auditum & viſum penetrabat flamma divini amoris omnis tunc cor hominis. Hæc autem quia ſine ſilentio præterire non potui, propter eorum qui illo tempore adfuerant memoriam renovandam, ſive eorum quos iſta latebant nequaquam ſcientiam defraudandam: & quia illa ipſa continuo quæ recitata ſunt, ſtatim etiam a religioſis plurimis cum clauſula ſua capta ſunt atque deſcripta, idcirco ad alia quæ conſecuta ſunt narranda, hinc adjuvante Domino, quaſi libelli ſecundi exordium ſumſimus. Referam igitur vobis, Cariſſimi, adjutorio Domini noſtri Jeſu Chriſti, adhuc Stephani patroni communis mirabilia geſtæ rei multiſque bene notiſſimam in laudem & gloriam Dei memorabilem hiſtoriam.

* Redundat cum.

* Ulim-merii codex oſculata.

Pſ. 47. 9.

Supra lib. 1. c. 3.

Ibid. c. 2.

CA-

(a) Miraculum iſtud refert Auguſtinus in Sermone 323. n. 3. & Sermone 324.

(b) Sic Floriac. MS. At editi, *de redemto filio*.

Caput II.

De Megetia quæ paralyſi fuerat percuſſa, quæ inter medicorum manus defecerat, & currens ad ſanctum Stephanum a duplici infirmitate curata eſt.

1. Carthaginiensis civitatis quædam fuit, nobilis genere, nobilior Chriſti fide, Megetia nomine, dives in ſæculo, ditior in Deo: cui Chriſtiana mater erat nomine Vitula: pagani autem erant maritus, & ſocer, & pater. Hæc cum in utero habetet, quarto menſe conceptus ſui, neſcio unde nauſeando prius ac reiciendo dum frequentius pateretur ſtomachi concuſſionem, oriſque diſtenſionem, & vomitus provocationem, in pravitatem peſtemque paralyſis cauſſa perducta eſt, ita ut excluſis a locis ſuis ipſis cardinibus dentium & arteriarum, nequaquam poſſet dilapſa ora conſtringere, neque pervios atque integros palati motus ac linguæ ad aliquid vel ore emittendum, vel in os recipiendum habere. Remanſerat in femioa pia & pudurata deformis quidam & averſandus adſpectus, & ibi vitii macula corpori erat infixa, ubi utique nequaquam poſſet eſſe cælata. Facies quippe erat, de qua quidam dixerat, Frons hominem præfert, quæ tegi ſine dedecore non poteſt. Ceterorum namque membrorum cum aliquo vitio officia præpediuntur, nonnulla induſtria rubori ſubtrahuntur. At vero cum ipſe vultus aliqua fuerit fœditate turpatus, quidquid propter verecundiam tegminis adhibetur, ipſa verecundia magis augetur. Quid ergo faceret nobilis matrona, velamento abſcondens ora vitiata, dum venientibus ſalutatum ad ſe æque aliis nobilibus feminis, aut oſculum dare, aut ſermonem conferre, ipſius vitæ ſocietas atque humanitas compuliſſet, ut taceam de cibo & potu, quod vix ægre poterat manducare vel hautire? Namque ingenium induſtriaque medicorum diu multumque circa eam laborantium fruſtra, non ſolum nihil ſalutis ei conferre poterat, verum etiam in deterius cauſſa pergebat. Nec immerito: ab illo enim conditore & redemtore omnis naturæ Deo nondum in illa reformabatur, quod non niſi ejus virtute formatur, cujus cenſura omne hominis corpus & diſciplina conſtringitur, & medicina laxatur. Tali igitur confecta mærore ac dolore, nec quorumcumque remediorum aut medicamentorum ullo adjuta levamine, fere jam ſexto menſe, tabefactum fuerat delicatæ corpus animuſque puellæ. Ob quam rem etiam illud quod geſtabat a vitali ſpiritu jam deſtitutum, intra ſepta viſcerum retinebat emortuum. Ita cum prius ſub uno paralyſis vitio jam ipſa vita horreret, acceſſit aliud gravius & periculoſius, unde nec ipſa quidem vivendi poſſibilitas remaneret. Nam ſi puella ſic defecerat ſub vitioſi oris labore, quomodo poſſet vivere cum mortuorum viſcerum collapſione? Septimus menſis inceſſerat, non vultus peſtifer a pravitate exuebatur, non alvus onere mortuo exuebatur. Pontius vero Megetiæ pater, ſocer autem Avitianus, & maritus Adventius, utpote adhuc gentilitatis erroribus adſtricti, quidquid non ſolum per induſtriam medicorum, verum etiam per artes dæmoniorum ac ſuperſtitioſarum figmenta vanitatum, quaſi pro vita intermorientis Megetiæ poterant adtentare, fruſtra omnino atque inaniter deſudabant. Sed error infelix quid ſaluti humanæ te crederes poſſe conferre, quam
Omnis ſanitas a Deo. ſtuduiſti ſemper auferre? Refellit te vox veritatis in ſacratiſſimis Pſalmis, conteſtans generaliter & breviter, a quo vere ſit omnis ſalus animæ corporiſque, dicens, *Domini eſt ſalus*. Soli enim Deo recte cantatur, *Homines & jumenta ſalvos facies Domine*. Pſ. 3. 9. Pſ. 35. 7.
Qui dignatus eſt creare, ipſe prorſus dignatus eſt & ſanare.

2. Proinde illis memoratis perſonis diu in talibus fruſtra laborantibus, & non corpore, ſed corde dormitantibus, ecce Deus ille magiſter qui non dormit neque dormitat, qui cuſtodit Iſrael; ipſe Deus, Pſ. 120. 4.
inquam, cui cura eſt pro omnibus, religioſam Vitulam Megetiæ matrem, fideli calore ſuccendit, atque ut ad domini Amici ſui Stephani ſuffragium accurreret, inſpiravit. Quam, ubi benedicta femina in ſacrarum reliquiarum loco de Carthaginienſi urbe ad Uzalenſem profecta eſt, miſericordiſſimus Dominus & miſerator excepit, exaudivit, adjuvit, atque de filia compotem fecit, ac de diabolo adverſario ſuperato victricem triumphare permiſit. Dici non poteſt quibus illa pia femina Amicum Dei flebilibus vocibus fuerit aggreſſa, & quanta cum miſeratione ante limina glorioſi Martyris proſtrata effuſos ſui cordis dolores expreſſerit, in hæc verba prorumpens: Domine Stephane Chriſti amice, ſubveni matri miſeræ, ad te confugienti pro ſalute periclitantis filiæ. Hic te ergo planctibus oro, illic te ancilla tua præſentem medicum ſentiat imploro. Scis ipſe qualibus cauſſis laboret Megetia, & in quo vitæ diſcrimine ſit conſtituta. Ecce enim ex quanto tempore jacet, miſera toto corpore, & paralyſi diſſoluta, & viſceribus tabefacta. Proximum eſt autem, ut ſeptimo menſe completo, comprehendatur ab octavo. Omnes deſperant de ſalute Megetiæ: ego quæ ad Chriſtum & te Amicum ejus confugi, credo quia talis luctus de filia non imponetur capiti meo. Peto autem & rogo, ut cum hinc a corona tua revertens feſtinanter ad ancillam tuam proficiſci cœpero, recreetur anima mea de filia aliquo nuntio bono. His & horum ſimilibus multis affatibus ubi ſatis viſa eſt ſibi idoneum inſtruxiſſe advocatum ſanctum Stephanum apud judicem Chriſtum, propere ad reviſendam filiam, unam & ſolam ſuam maximam curam, mater parturibunda revertitur. Oleum tamen ſanctificatum, & orarium vel ſudarium * orationum ſuarum ſudorumque pro ſalute filiæ laborantis teſtimonium, a beati Martyris Memoria ſecum pariter reportabat. * Ullm. grationum.
Ecce igitur in via cum declinandorum æſtuum gratia (nam æſtivum tempus erat, quo igneus ſol terras urebat) receſſiſſet, ſubito adveniente nuntio accepit litteras a viro ſuo de Carthagine directas, ſicut precibus ſuis poſtulaverat, in quibus proxime futura liberatio filiæ ſignificata erat. Nam menſem octavum altera die ingreſſura filia dicebatur, aliquantulum tamen vegetior eſſe, & ſui jam partus ſigna præcedere, & bono animo illam de filia eſſe debere. Quod totum religioſæ Vitulæ matri, non ore humano, ſed divino oraculo nuntiabatur. His igitur primis votorum ſuorum relevata mater auſpiciis, perniciter advolavit. Quæ ubi pervenit Carthaginem, ſuamque natam in ipſo vitæ ſuæ articulo poſitam invenit, ſtatim ſacrato oleo filiæ membra perunxit, ſudarium quoque amplexandum pectori tradidit. Quo facto, rediviva Megetia uteri ſui partu exonerata, octavi menſis ingreſſa prægnantibus mulieribus tremenda * lumina, ab ipſa mortis regia, rurſus auris eſt vitalibus reſtituta. * forte, limina.
Sic itaque una letali cauſſa diſpuncta, archiatro

cale-

cæleſti protinus alteri curandæ reſtabat. Quod ut jamjamque fieret, fida mater Vitula filiam liberatam ad vitalis fontis venam, unde ægræ ſuæ hauſtum cæleſte poculum adtulerat; ſalubriterque infuderat, ſecum reducere cupiebat. Sed nondum recuperatæ vires Megetiæ, poſt laborem periculoſæ enixionis ſuæ, alterum itineris ſubire laborem minime permittebant.

3. Interea vir, ſocer & pater puellæ nihilo adhuc permoti in laudem Dei verique ejus Martyris primi de tam miſerabili cauſſa uteri, rurſum cœpere ob ejuſdem curandam reliquam valetudinem, id eſt, vitioſi oris pravitatem, illa hominum remedia erroreſque conſulere, & longas moras temporum fruſtra conterere. Namque annus integer & aliquot fere menſes evoluti ſic erant. Tandem fidelis mater Vitula, archiatrum quemdam Felicem nomine Carthaginienſis civitatis, fideliſſimum præ ceteris atque amicum domus ſuæ, corrogavit ad ſe ipſam, ac ſuper ſalutem ipſius unicæ obteſtando conſtrinxit, dicens, Sic unica filia tua vivat, poteſtne curari Megetia de paralyſi iſta, an non? Tum ille: Fideliter dico, filiam tuam de hac cauſſa penitus curari non poſſe, quia ſic me voluiſti conſtringere. Ipſa, inquit, junctura quaſi carri, ubi oris & maxillarum retinacula quædam continentur, excluſa eſt a locis ſuis. Cui reſpondens mater Vitula, fidei ſuæ ſtabilitate fundata, continuo retulit dicens, Ego non ſic credo in Chriſto meo, quia ſic relinquetur filia mea in hoc tanto paralyſis malo. At ille fidei firmitatem valde admiratus in femina, Hoc inquit, omnipotenti Deo licet facere, cui credis: nam nihil ſperes ex nobis. Quibus religioſa Vitula auditis, dimiſſo a ſe archiatro, aſſumens ſecum Megetiam ſuam adiit virum ſuum, & virum filiæ ſuæ, ac pro inflammati dolore, ſic fari exorſa eſt: Adquievimus, inquit, vobis miſere uſque nunc, nec reſiſtere viris mulieres valuimus: diu veſtras pertulimus voluntates, ex quibus nullus fructus ſalutis filiæ, nullus ceſſit effectus, ita ut ecce per annum & quot excurrunt amplius menſes inter manus medicorum corpus filiæ meæ tantummodo fatigetur, nec omnino, ſicut videtis, aliquid perficiendo ſanetur. Rogo aliquando permittite & nobis, ut faciamus & nos quæ expediunt nobis: eamus & nos ad medicum noſtrum. Credo in illum, quia qui noluit Megetiam cum ſuo partu mortuo mori, ipſe etiam eam faciet ſano vultu ſuo inter homines converſari. His atque hujuſcemodi querimoniis deploratis juſtis ac veris, nequaquam illi viri tali feminæ virili animo indutæ valuerunt reſiſtere. Maluerunt ſponte cedere, quam quolibet alio judicante victi diſcedere.

4. Flexis itaque illis in hanc ſententiam matris Vitulæ, marito ſcilicet ſimulque patre Megetiæ, ſed marito quidem adhuc pagano, patre vero Chriſtiano catechumeno electo nomine Pontio, Senatoriæ dignitatis viro: (Dignum eſt ut cujus fidem in Chriſto cœpimus pronuntiare, ejus quoque vocabulum jam incipiamus cum debito honore pariter nominare: qui ſane quemadmodum initiatus Chriſtiano nomine fuerit, quoniam locus videtur exigere, minime nos pigebit aperire. Quando enim religioſa Vitula, nondum de partus periculo liberata Megetia, ad Amicum Dei fuerat profecta, ibi in ſuis precibus etiam de hujus viri ſui venerabilis credulitate inſtruxerat, ut ille imbueretur fide ac nomine Chriſtiano. Quod ſane eidem illa ipſa nocte tali eſt viſione revelatum. Viſa eſt quippe ſibimet videre juxta ipſam beati Martyris Memoriam duo ceroſaria luminoſa pariter igne flammantia, ibidemque adſiſtente ſecum atque apparente memorato Pontio viro ſuo, ſibimet dictum fuiſſe, Vitula, melius lucet ceroſarium noſtrum: unde volo ſcias me poſuiſſe jam jugulos. Quo viſo audituque, religioſa Vitula ſomno expergefacta, & mane * facta oratione ſuppleta, hoc ipſum quod in ſomnis viderat quibuſdam ancillis Dei enarrare cœpit. Et prior ipſa ſomnium ſuum interpretata reſpondit; dicens ad memoratas circumſtantes virgines, Noverit ſanctitas veſtra, quia cito Pontius credet in Chriſto, ſicut confido de Chriſto meo. Nam hoc eſt, quod per ſomnium mihi ſignificavit dicens, Volo ſcias Vitula, quia poſui jam jugulos, non utique niſi ſub jugo Chriſti. Sic ergo honorabilis Pontius effectus, ut dixi, primum catechumenus Chriſtianus ſequenti anno, hiſdem diebus quibus a religioſa Vitula beatus Stephanus pro ſalute mariti æterna fuerat exoratus.)

* f. facto.

5. Sed, ut dicere cœperam, conſentientibus ſibimet viris ſuis, mater Vitula cum Megetia ſua pariter de Carthagine profectæ, pariter ad Memoriam beati Martyris pervenerunt, ac deinde ante ſacrata ipſius limina proſtratæ, die noctuque flentes & ejulantes, cinere & cilicio ſqualantes, inde nobiles feminæ homines non erubeſcentes, ut Deo eſſent placentes, ſuſceperunt illud quod dictum in Pſalmis audierant: *Fuerunt mihi lacrimæ meæ panis die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie, Ubi eſt Deus tuus?* Etenim neque iſta de ipſa noſtra religione Chriſtiana piis & nobilibus feminis deerant ab incredulis improperia, unde ante Dominum flebilibus vocibus, & amaris, ut ſcriptum eſt, verbis memorabant, & effundebant ſuper ſe animam ſuam. Dicebatur namque ab inimicis fidei noſtræ, Ubi eſt Deus veſter? Inclamabat ergo Vitula mater auribus Amici Dei; Domine Stephane, ecce adduxi Megetiam tuam ad te, quam tu ipſe liberaſti de morte. Nec nos in gaudium inimici feciſti venire, non tradens nos in animas tribulantium nos, qui detrahunt & deſperant de Chriſto Domino noſtro, & de te ejus tanto Amico. Fac, rogo, fac iterum erubeſcere eos de tota & de plena Megetiæ tuæ ſalute, ſicut jam feciſti erubeſcere eos de ejus uteri periculoſiſſimo labore. Non omnino deficies ad minora, qui præſtitiſti majora. Quod promiſi ejus viro pagano de te, imple propter te. Non confundatur mater in filia, quæ præſumſit in te, quæ confugit ad te. Certe ut oculus cordis nondum credentium nobiſque inſultantium ſanetur, os filiæ curetur: & ut adquiratur ſanitas animæ illorum, præſtetur puellæ ſanitas membrorum ſuorum.

Pſ. 41. 4.

6. Talibus in ejuſmodi ſenſum dictis lacrimabilibus deploratis, ſeptima tranſierat dies, cum ecce nocte intempeſta viſitatur per ſomnum Megetia, videt apparentem ſibi inſignem virum viſu, Diaconi præferentem habitum. Illa eum rogare cœpit, velut quemdam medicum ſpiritualem, ut os ſuum inſpiceret, & ſi dignaretur, curaret. Verum ille mox ut os ejus inſpexit, vultu eam hilari ſerenoque * intuitu ait: Equidem adhuc os tuum non rectum; ſed furſum adſpice, & vide quid volitet ſuper caput tuum. Continuo illa ſuper ſe erigens

* forte, intuitus.

oculos, vidit ſerpentem quemdam tæterrimum ſupra ſe pennarum remigio volitantem, atque huc & illuc tortuoſis anfractibus oberrantem. At pavefacta Megetia horribili monſtruoſoque viſu, inſignis illius viri exhortatione firmatur, ad ipſam dicentis, Niſi prius iſtum ſerpentem occideris, ſanari non poteris. Sed noli metuere, forti animo illi congredere, & omnino ſuperabis. Quo audito Megetia fidei ſuæ robore & de tanti adjutoris ſui armata protectione, arrepta in tempore ſibimet velut virga oblata, contra illum draconem tæterrimum & tortuoſiſſimum decertavit. Quem, etſi diu exercita diuque ab reluctante adverſario delaſſata, ad extremum tamen ubi illum in capite percuſſit, continuo proſtravit. Quo trepido gaudio expergefacta, ſtrato exſiliens evigilavit. Cumque ſomnii ſui quid ratio portenderet cogitaret, nec liquido intelligere valuiſſet, exinde oravit viſitari, confirmarique popoſcit, ac deinde ſe quieti permiſit. Ecce denuo videt illum decorum habitu juvenem, nivea veſte fulgentem, ac ſtatim jacenti ſibimet velut manu porrecta, audivit jubentem pariterque dicentem: Surge, ſic curaris. At vero Megetia, ut ante medico homini facere conſueverat, capite oppoſito, quaſi ſovenda ora ſua ei offerebat. Sed ille, ut pote ignorantis corrigens factum, reſpondit eidem, Ut quid hoc facis? Prius ſunt tibi oculi curandi. Illa retulit dicens, Domine meus, oculos ſanos habeo, ſed ut os meum cures rogo. Et ille, Jam, inquit, tibi dixi, prius ſunt in te oculi curandi. Tunc velut cæleſtis archiatrus, ſpiritu cordis ſecreta introſpiciens quaſi cutem medicinalem collyrium impoſuit, oculos ſuperlinivit, atque diſceſſit. Verum cum mane facto hoc ipſum religioſa Megetia ſomnium ſuum cariſſimis ſuis & ſanctiſſimis feminis indicaret, in ipſo ſermone narrationis ſuæ ultro corde compuncta & cujuſdam peccati ſui recordatione ſubito ſtimulata; peccatum ſuum confiteri non diſtulit, ſed ſicut ſcriptum eſt, delictum ſuum agnovit, & injuſtitiam ſuam non operuit. Ecce ergo qui illi erant oculi prius curandi, non utique corporis, ſed cordis, quod, ut ſpiritualis medicus, glorioſus Stephanus pronuntiavit illi dicens, Prius ſunt tibi oculi curandi. Sanandum quippe erat quod vitioſum latebat in mente, ut ſic demum ſanaretur quod depravatum cernebatur in corpore. Hinc ille quoque tæterrimus ſerpens, qui ſuper caput volitabat, quia principalem rationalis animæ mentem obtinebat, conterendus fuerat & vincendus. Dum enim reatus cujuſque delicti humiliter agnoſcitur, caput colubri pœnitendo quaſſatur, cordis oculus confitendo purgatur. Duodecimo igitur die, ex quo cum ſua ad Amicum Dei venerat matre, dum orat ad locum ſacratæ Memoriæ pulſans fidei pietate, non ſolum affectu cordis, verum etiam motu corporis ipſa oſtiola Memoriæ impulſa patefecit, ac vim faciens regno Dei, caput ſuum intromiſit interius, & ſuper cubile ſanctarum reliquiarum confixit, lacrimiſque ſuis omnia illic lavit, atque rigavit. Verum ecce illo deſuper miſerante qui appropinquat contritis corde, Megetia famula Dei quadam ſibi viſibili & adtrectabili manu os ſuum corrigi & compalpari perſenſit. Quæ poſtea quam ab oratione ſurrexit, circumſtantibus choris virginum ſanctarum, ibidemque pro illa & cum illa Deo laudes dicentium, tremens & gaudens hoc ipſum indicavit. Quale tunc quantumque

Locus corruptus.

Pſ. 31. 5.

in omnibus mentibus fecerit gaudium & flendi ante ipſum Deum excitaverit affectum, vix poterit explicari.

7. Sed ante quam geſtæ rei ad finem optatiſſimum veniamus, ubi plenam perfectamque ſalutem religioſæ Megetiæ, Amico Dei curante atque auxiliante in nomine Chriſti, demonſtraturi ſumus, quod in medio hujus aliud mirabiliter contigerit, nequaquam præterire debemus. Cum ferme quadraginta diebus circa ſancti Martyris locum orando mater filiaque perſiſterent, ecce repente venientibus litteris, ſibimet Carthagine directis, quo pater puellæ honorabilis Pontius diceretur corpore ægrotare, ad eumdem viſendum de Uzalenſi civitate profectæ ſunt. Verum cum in medio itineris, æſtuum cauſſa, ſovendi corporis gratia lavacris uti voluiſſent; adſuit in præſenti quædam domeſtica ab infideli * cognita Megetia, & in obviam miſſa, non tam ad ſalutandum, quam potius ad explorandum. Quæ cum curioſius cuperet benedictæ Megetiæ nuda ora vultuſque conſpicere, intravit cum ea in obſequium, & ubi quantum voluit in faciem famulæ Dei intendit, prorſus integrum ſibimet apparens os Megetiæ ſanumque conſpexit. Quo viſo, obſtupefacta atque mirata illa domeſtica, quæ aliud quam ſperabat invenit, continuo ad quamdam juxta ſtantem ſacram virginem convertit ſeſe, & nominatim eam compellans ait: Infans Helpidiana, ſana eſt prorſus domina Megetia. Sic enim Dei gratia vigebat in Megetia, ut licet ejus plenior cura in corpore ex parte aliqua differretur, perfecta tamen ſanitatis ſpecies reverberandis incredulorum oculis objiceretur. Quod illa ancilla Dei intelligens magnum myſterium Dei, illi mulierculæ reſpondit dicens, Increduli vel modo credite.

* f. cognata Megetiæ in obviam miſſa.

8. Rurſus apud Carthaginem cum benedicta Megetia quadam die cum viro ſuo pagano ſermonem conferret, & inter fabulas dum viro ſuo ore integro vultuque appareret, commotus tali viſione vir ejus gratulari cœpit ac dicere, Domina Megetia, ſanam te prorſus adſpicio. Verum illa diſſimulando interim tegens quod divina virtus in ſe demonſtrabat, ſermonis ſui curſum tenebat. Itidemque ille quod videbat tacere non poterat, & ſicut prius eidem reſpondebat: Sana es prorſus, Deo gratias. At illa impleta gaudio, tandem ſubridens, ait marito: Vel modo jam credes Chriſto? Et ille: Quid vis, inquit, faciam patri meo? nam & ego Chriſtianus fieri volo.

9. Sed ut jam ad terminum quem promiſimus veniamus, dies Paſchæ ſanctiſſimus propinquabat, ecce benedicta Megetia a quadam amica atque nobili femina Ruſtica rogabatur, ut voto ſuo ſolvendo beato Martyri Cypriano in Mappalia ſecum pergeret, & ſollemnitati pariter intereſſet. Quod Megetia facere ſe non poſſe cauſſabatur, ſciens quid in ſe Dei potentia infidelium oculis oſtenderet, quid * plene ſalutis cæleſtis gratia reſervaret. Tamen amicam contriſtare nolens, non penitus negavit, ſed plane ad illum diem quod Deus voluiſſet facturam ſe eſſe promiſit. At ubi illa amica diſceſſit, non deſtitit die noctuque orationi inſtare Megetia. Buccellam ſane omni die in oleo ſanctificato tinctam prius accipiebat, & ſic ceteros cibos ſumebat. Quadam vero nocte viſitavit in ſomnis, ita ut ſe juxta Memoriam beati Stephani ſtan-

* f. plenæ ſalui.

ſtantem putaret, ibique juvenem illum ſpecioſum cerneret, candida luce perfuſum & inſigni equo ſubvectum, lampadeſque quam plures lucentes, ac præcedens ei ſplendidiſſimum apparatum, ſibique ab eodem clara voce dictum, Ad te pertinet iſta lux, Megetia, ſuſcipe illam. Poſt quam viſionem expergefacta gaudioque repleta, ſtatim ubi ſe ſanam ſenſit, manus ſuas ad os ſuum faciemque inſpiciendam applicavit, & quaſi præ nimio gaudio ſoli ſibi non credens ancillas ſuas quæ circa lectum ſuum quieſcebant, clara voce excitavit, & ut ad ſe inſpiciendam atque contemplandam accurrerent, advocavit. Tum illæ, ut viderunt in domina ſua donum Dei fuiſſe impletum, votumque omnium eſſe perfectum, omnes pariter in lætitiam exclamaverunt, & in laudem Dei eruperunt. Advenit etiam ille ab amica præſtitutus ſibimet dies, venitur a diverſis ad religioſam Megetiam, ut ſicut promiſerat, ad deſtinatum locum caras ſuas non deſerendo pergere dignaretur. Sed Megetia Dei famula velamento adhuc, ſicut ſolebat, ore contecto, ab intimo cubiculo ad amicas ſuas foras egreſſa eſt. Quas ubi de ſe aliquandiu triſtes eſſe permiſit, ſubito illo a facie velamento ablato, & vultu demonſtrato ait, Ecce vos videte quid in me Deus dignatus eſt perficere, & una mecum gaudete, & ipſi Domino pro me gratias agite. Quam ubi omnes conſpexere, gaudentes & Dominum benedicentes, oſculis lambere, & eam complexari cœperunt. Tunc omnes una ad eccleſiam perrexerunt cum ea, & vota ſua Domino perſolverunt. Peracto autem ſancto Paſcha Domini, etiam ad Uzalenſem civitatem religioſa Vitula una cum Megetia ſua aliiſque religioſis feminis venit, votaque ſua de ſalute filiæ plena & perfecta Chriſto Domino Chriſtique Amico in conſpectu omnis noſtræ Eccleſiæ congaudentis atque congratulantis hilariter reddidit, ferventer exhibuit, fructuoſeque perſolvit.

CAPUT III.

Donatus quidam apothecam habens, fere ducenta vaſa vini corrupta reperit, cujus juſſu miniſter lagenam ex omnibus vaſis impletam adtulerat, & ad ſanctum Stephanum currens, ibique ponens oravit, & reverſus cum lagena in omnibus vaſis ex eadem infudit, & reparatum eſt vinum.

DONATUS quidam dicitur homo, ſane honeſtiſſimi quoque filii nomine Ruſtici præfectorum numerarii cunctis bene notiſſimi pater. Hic in fundo ſuo ſuburbano cum loco & nomine vocitato, probi generis vina quotannis condere & conſervare conſueverat. Interea, ut poſſeſſoribus mos eſt, commodorum quæſtuum cauſſa, quoslibet terræ repoſitos fructus tunc malle venales emtoribus publicare, cum votis exoptatorum lucrorum avariora concurrunt pretia temporum, viſum eſt memorato domino prædii, cum quodam homine ſuo, vini ſcilicet guſtatore peritiſſimo, apothecam ſuam primitus intrare, ac per ſingula vaſa examinando vina approbare. Quo facto, mox ut deguſtator hauſtum vaſis merum applicuit judicio labiorum, continuo ſtupefacta in homine ora vultuſque palluere. Nam præter quod vini tæterrimus color averſandum oculis ex ſe offerebat adſpectum, etiam triſtiſſimus ſapor labiis mærendum ingerebat guſtum. Verum cum hoc malum in uno tantum vaſe conſiſtere putaretur, non tam moleſtante damnum jactura patris-familias habebatur. At ubi per ſingula vaſa cœptum eſt circuiri, omniumque vaſorum, id eſt, ferme ducentorum numerus examinatus ſimiliter degeneraſſe ac deperiſſe repertus eſt; quis tunc ibidem fuerit poſſeſſoris animus, quis ipſius apothecarii luctus, puto quod ignorare non poſſit omnis compatiens animus humanus. Non enim re vera minimum & contemnendum detrimentum damnumve contigerat, ſed ducenta, ut dixi, fere quæ putabantur vaſa vino ſuaviſſimo pleniſſima, eadem e contrario reperiebantur, nec aceti, ſed cujuſdam corruptiſſimi & fæculentiſſimi liquoris ſqualore adimpleta. Quid ageret ita rei labefactæ ſuæ dominus, vindemiæ ſuæ interitum non adhuc in vitibus, ſed quod eſt gravius, in ipſa perpeſſus apotheca? Quid, inquam, ageret quid tam corrupto nec jam dicendo vino facere potuiſſet? An forſitan qualicumque abjectiſſimo pretio vendidiſſet? Sed quis tam fatuus emtor ad rem fatuam acceſſiſſet? An ſaltem effunderet atque projiceret? Sed quis ita oblitus laborum ſuorum eſſet, ut qualeſcumque anni fructus proculcandos hominibus belluiſque facile exponeret? Tandem fluctuabunda in talibus mæroribus anima divinæ adſpirationis aura perflata in portum fidiſſimum ſtationemque tutiſſimam veliſicante deducta eſt gratia. Nam multa ſecum agitanti hæc potior ſententia animo inſedit poſſeſſoris, confugiendum eſſe ad Amicum Dei Stephanum ſanctum, primum Martyrem Chriſti. Proinde jubet illi prægustatori vini ſui, ut unam laguncnlam ex quolibet vaſorum ſuorum adimpleret, eamque ad beati Memoriam, benedicendam diluculo deportaret, atque exinde ſanctificatam continuo referret, tumque ex illa per omnia vaſa parum quid ſuperfunderet atque diſcederet. O Domine, Domine, cui cura eſt pro homine, omnia benigne faciens propter hominem, qui per ſanctos tuos olim aquas amaras & infecundas ligno immiſſo & vaſe ſalis injecto ſanaſti, ac per te ipſum, Domine, aquam in vinum convertiſti, ipſe nunc & per Amicum tuum Stephanum ſanctum, reparaſti in ſtatum priſtinum vina perdita, verſa amaritudine in ſuavitatem, nigredine in candorem, mærore in exſultationem. Propere igitur domini ſui juſſa miniſter ille fidelis exſequitur: lagenam, ut fuerat præceptum, hauſit, perrexit, appoſuit, reportavit, vaſiſque ſingulis permodicum quid contribuit, & abiit. Altera die memor fidei mandatique ſui ſurgit pater-familias matutinus, miniſterii conſcium miniſtrumque convenit, una ſecum ad apothecam comitem ducit: inſpiciuntur denuo cuncta per ordinem vaſa: vinum hauritur, nitor in colore conſpicitur, ſapor in guſtu approbatur, triſtitia in gaudium commutatur, & quid quantumque fides in Chriſto ejuſque glorioſiſſimo Amico valeat reperitur, cunctiſque audientibus mirantibuſque ſucceditur: denique illa probatiſſima vina condigno pretio emtoribus diſtribuuntur. Ecce qualiter divina providentia utilitatibus hominum deſervit: & quid tandem Deo pro tantis ejus beneficiis exhibetur aut redditur?

Locus corruptus.

Exod. 15. 25. 4. Reg. 2. 21. Joan. 2. 9.

CAPUT IV.

Ubi draco de cælo magnificus apparuit, a cujus conſpectu univerſa plebs ad Stephani limina confugit, & ipſis orantibus paullatim inter vellera nubium ſubtractus non comparuit.

1. QUADAM die agebantur nundinæ in noſtra civitate, & hora jam meridiana cæli facies ſerena in tætram & caliginoſam aeris turbidinem ſubito eſt commota. Ecce autem deſuper adſpicitur igneus quidam & immenſæ magnitudinis propendens in caput e nubibus draco. Quod non ita inſolitum & novum debet videri, non ſolum propter notitiam popularem, verum etiam Scripturæ ſanctæ auctoritatem, quæ de draconibus ſic memorat dicens: *Laudate Dominum de terra, dracones & omnes abyſſi, ignis, grando, nix, glacies, ſpiritus tempeſtatis, quæ faciunt verbum ejus.* Abyſſus namque dicitur, non tantum hic deorſum aquarum inæſtimabilis profunditas, ſed etiam ſurſum iſtius caliginoſi aeris, quem ſuſpicimus, immenſitas, qui maris, ac terræ humore videtur pingueſcere: cujus impulſu flabiles auræ excitantur, velut lanæ vellera nubes agitantur, fulgura ignita emittuntur. Quæ omnia ne, ſicut inſipienter ſapientes putant, caſu & fortuitu fieri crederentur, ſancta Scriptura vigilanter providit: & poſtea quam dixit, *Ignis, grando, nix, glacies, ſpiritus tempeſtatis*; continuo ſubjunxit de ipſo univerſitatis Creatore atque rectore, & ait, *quæ faciunt verbum ejus.* Proinde pendentem ex hac, ut dixi, providentia diſpenſationis Dei, & nubibus flammantem draconem tamquam de ſuperiore abyſſo procedentem atque emicantem, cum aliquandiu huc atque illuc motus aer ferret atque deferret, ac jamjamque præcipitandum ſuper mediam civitatem tremor omnium qui aderant exſpectantium & ſtupentium cerneret, fugere conventu publico popularis turba cœpit, & paſſim quacunque timor egerat, ſicut quiſque poterat, diſcurrebat. Totus denique ipſe diſſolutus perturbatuſque mercatus. Relicta namque omni negotiatione terrena, pro ſola tantum homines metuebant vita. Quis enim tunc quæreret lucra pecuniæ, in tanto diſcrimine damna deplorans animæ? Aut quis cogitaret vel corporis victum, formidans vitæ ſuæ ultimum occaſum? Quis porro cuperet veſtem, metu mortis amittens mentem? Magnus etiam concurſus multitudinis ad gremium Eccleſiæ matris ad miſericordiam protinus convolavit Dei Patris. Ad ipſam Amici Dei ſacratam Memoriam in facie proſtrata jacebat diverſa ætas, diſpar quoque ſexus. Tandem pro cunctorum fletibus opportune ad Chriſtum domini Stephani fuſa prece, clementia Dei annuente, horrendus ille draco paullatim cœpit a conſpectu hominum inter nubium ſepta ſubtrahi atque abſcondi, & qua venti incubuerant, redeunte cæli ſerena facie, diſcuti atque propelli, ac ſic revocatis animis, atque a tanta triſtitia in lætitiam reductis, reddebantur Deo & Amico ejus uberes gratiæ cum ingentibus lacrimis de inopinata gratulatione profuſis.

Pſ. 148. 7.

2. Ad hæc accedit etiam aliud quiddam ex hoc ipſo miraculo mirabilius: ne ignara in omnibus fragilitas humana, nihil de divinis judiciis & beneficiis evidentius apertiuſque edocta, ita ut dignum fuerat, exſtitiſſet grata. Ecce namque altero die procurante divina diſpenſatione quidam negotiator numquam noſtræ cognitus regioni, Subdiaconum noſtrum nomine Sennodum in loco * Memblotitano ultro convenit, & ad ſe vocavit, & quiſnam vel unde eſſet ab eodem flagitavit. Qui ubi ſe Subdiaconum Uzalenſis Eccleſiæ memoratus eſt, reſpondit continuo idem ille ignotus homo, (ſi tamen ſolum homo, credendum eſt enim quia Angelus & homo; neque enim hoc vel inauditum atque inexpertum eſt, ſive religioni Chriſtianæ ſive notitiæ humanæ, ſanctos Angelos terreno habitu & viſibili ſpecie plerumque hominibus apparuiſſe) Dedit ergo Subdiacono memorato velum variis pictum coloribus, in quo inerat pictura hæc. In dextera veli parte ipſe S. Stephanus videbatur adſtare, & glorioſam crucem propriis repoſitam humeris bajulare, qua crucis cuſpide portam civitatis videbatur pulſare, ex qua profugiens draco teterrimus cernebatur exire, Amico Dei videlicet adventante. Verum ille ſerpens noxius nec in ipſa fuga tutiſſimus, ſub triumphali pede Martyris Chriſti contritus adſpiciebatur & preſſus. Talis itaque pictura veli non omnino abſque myſterio Dei ubi a memorato Subdiacono allata pariter atque ſuſpenſa eſt ante ipſam Memoriam tanti patroni, omnis ætas omniſque ſexus intueri & mirari cœpit, tamquam ſpectaculum grande, quo ſcilicet auctore quove liberatore draco ille extinctus eſt hoſtiſque devictus. Geſtæ quippe rei fidem præcedentis diei commendabat in animis omnium adreſtatio ſequentis diei. Namque illud quod ſtudioſius cernebatur in velo, hoc jam credibilius tenebatur in vero. Concurrebat enim pictura cum gratia, & tam divinitus pridie geſtum ſalutis beneficium recolebatur, quam poſtea in veli imagine advertebatur. Denique ex ipſa congruentia diei præcedentis atque ſequentis veritatis, & imagine rerum & quorumdam exemplationum, tantus in multis ſtupor pariterque amor, admiratio & gratulatio accendebatur, ut a cunctis nihil aliud omnino vel diceretur vel affirmaretur niſi hoc unum, Vere quia per Amicum ſuum Deus iſtam liberaverit civitatem, & grandem a nobis depulit peſtem. Et re vera Dei fuit ad homines quædam allocutio in velo tacite ſignificantis quodammodo, & dicentis, O miſeri mortales, quale heſterna die draconis evaſeritis incendium, vel cujus pro vobis advocati fuerit acceptum ſuffragium, iſto ſequenti die iſtius veli figuratione intelligite, atque gaudete. Hinc veſtram & præcedentem tentationem & ſubſequentem liberationem apud voſmetipſos conferte, exinde non dubii, ſed certi, Deo veſtro per Amicum meum gratias agite. Ecce draconem de veſtra civitate cernitis fugatum & expulſum; ecce conterentem caput ejus primum Martyrem meum: ecce Crucis tropæum, per quod viciſtis inimicum. Hoc ergo modo civitate noſtra a tanto periculo primitus liberata, ac poſtea tali per congruentem picturam veli admonitione inſtructa & illuminata, gemino miraculo eſt omnis pia anima in Dei gloria exhilarata.

* forte, Memplonitano, ut ſupra l. 1. c. 5.

CAPUT V.

De diſpenſatore pecuniæ publicæ Carthaginis liberato.

1. IN ſupradictis miraculis domini Stephani patroni communis, virtutes ſanitatum & viſiones ſomniorum effectuſque eorum mediocritate noſtra nos digeſſiſſe meminimus: nunc vero evidenter & occultata ſide humani habitus corporales appari-

Digitized by Google

paritiones & demonſtrationes in foro, in judiciis, in luce diei, & conventu populorum, ordinum dignitate hominibus vigilantibus & videntibus exhibitas per ipſum Amicum Dei, adjuvante Domino cupimus enarrare. Igitur diſpenſator pecuniæ publicæ Carthaginienſis civitatis, Florentius nomine, ſicut in talibus functionibus fiſcalium actionum evenire aſſolet actoribus earum, ut motus ſæpe poteſtatum ſub quibus degunt, & quorum ditioni inſerviunt, incurrunt; idem uſque ad periculum capitis offenſam judiciariæ indignationis incurrerat. Qua de re ex præcepto neſcio unde Proconſulis, præcipitanter juſſus eſt rapi, & ejus mox obtutibus ſiſti. Quod cum abſque ulla mora officium * quod parebat impleſſet, memoratumque diſpenſatorem raptum per publicum ſedenti Proconſuli in ſecretario obtuliſſet; continuo pallor ingens cœpit diſcurrere per corda eorum qui aderant, & videbant, atque humana miſeratione hominem dolebant, ejuſque periculum metuebant. Interea viſo protinus quem furialiter quærebat, exſurgit in voce terribili poteſtas irata, minaci eumdem diſpenſatorem interrogatione perturbans. At pavefacti hominis fugata mens metu, nec quid diceret inveniebat. Sed ecce Deus ille magiſter e cælo proſpiciens ſuper filios hominum, miſcens ſeveritati lenitatem, minas transferens in benignitatem, caſtigando amans, amando conſolans, judex in flagellis, pater in blandimentis, ubique fidelis, nuſquam crudelis: ipſe ergo Deus Dominus ad liberandum eum hominem Angelum ſuum miſit, de quo dictum eſt,

Pſal. 33. *Immittit Angelus Domini in circuitu timentium eum, & eruet eos*. Nam eum diſpenſator ille vitæ ſuæ incertus ac dubius ſub tanto metu terribilis poteſtatis inter quæſtionarios adſtaret, repente pulſatum ſe a tergo perſenſit. Statimque paullulum cervice defixa, oculiſque furtim retrorſum reductis, videt velut unum de carnificibus circa ſe adſtantem, ſibique ſuggerentem quid ageret, quem rogare deberet, dicentem & admonentem, Invoca S. Stephanum. Quo viſo auditoque Florentius, ſuæ menti ac ſenſui redditus, & fuga dudum recreato animo conſortatus, glorioſum Stephanum intra ſemetipſum orare atque invocare minime deſiſtebat. Deinde elevata parumper facie ad interrogantem judicem, oculos intendit in judicis aſſeſſorem. Quem cum nova facie, novoque vultu micantem, fulgentemque conſpiceret, neque illum ſibi notiſſimum, ſed alium incognitum atque mirificum judicis conſiliarium cerneret, ita ut cum eſſet aſſeſſoris nota antea in omnibus, & marcida ævo in vultu deformitas & ſenilis ætas; in illo vero qui ei apparebat, juvenili decore vultus & candor effulgebat. Hoc viſo memoratus Florentius, diu multumque permotus, non jam dubius, ſed firmus & certus, glorioſum Stephanum ibi præſentem credebat adeſſe, ipſumque occultata ſede intendere ſe, & in ſua cauſſa judicem ſedere, vel judici adſiſtere. Nam quo plenius perfectiuſque de tali viſione ac præſentatione Amici Dei fiduciam caperet, videt Florentius eumdem ſuum ſuffragatorem, ſuique judicis miſericordiſſimum conſiliatorem, etiam manu ſua ſibimet annuentem, & ne quidquam prorſus timeret, per manum dexteram ſignificantem, vultuque hilari ſibi arridentem, & ſpem ſalutis pleniſſimam pollicentem. Quid multa? Senſim cœpere illi furiales impetus judicis tumenteſque animi ad omnem tranquillitatem lenitatemque deduci: ita ut non formidaret judicem, ſed agnoſceret patrem; nec cujus ſecurim capiti ſuo pertimeſceret, ſed cujus favorem propriæ ſalutis ſperaret. O Domine, Domine, qui veras tuas laudes in ſacris tibi Pſalmis decantari non arroganter, ſed miſericorditer jubes; non pro tua jactantia, ſed pro noſtra tutela, cum dicitur, *Tu dominaris poteſtati maris, motum autem fluctuum ejus tu mitigas*. Pſal. 88. Sicut conſonat etiam Evangelica auctoritas, ubi imperio Chriſti tui dum levigarentur turbulenti fluctus ac venti, mirantes dixere diſcipuli: *Qualis eſt hic, qui imperat ventis, & mari, & obediunt ei?* Matth. 8. Luc. 8. Veriſſimumque quod etiam alibi in ſermone Scripturæ ſacræ dicitur de te: *Cor regis in manu Domini, ſicut aqua decurrens, quocumque voluerit, illuc detorquet eum*. Prov. 21. Tu enim Domine de conſulari irata primitus & poſt tranquillata poteſtate erga diſpenſatorem, illud noſtris temporibus exhibuiſti, quod in antiqua Scripturæ auctoritate prius ferociente & rurſum blandiente regia poteſtate, circa Eſther feminam ſanctam oſtendiſti, & in memoriam poſteris legen- Eſther. 15. dum ſciendumque dediſti. Proinde diſpenſatorem Florentium Proconſul, non jam ut officialem ſuum, ſed tamquam filium remotis carnificibus, non ſolum ad ſe ſe atque ad gremium ſuum abſque ullo timore vicinius juſſit accedere, ſed & eum cœpit paterna affectione familiarius commonere, ac deinde indulta venia vitaque conceſſa liberum facit de ſecretario abſcedere. Quo facto qui adſtabant & pro hominis periculo pia ſollicitudine trepidabant, abeunte abſoluto & illæſo diſpenſatore, mixto cum ſtupore gaudio, modo hæſitabant, modo exſultabant, modo inter ſe mirantes & diſquirentes dicebant, Unde iſta tam repentina rerum commutatio atque converſio, quæ Proconſularem poteſtatem omni ſeveritate exuta ad tantam humanitatem lenitatemque perduxit, ut hominem ad vitam ab ipſo mortis limine reduxerit?

2. Porro autem Florentius, licet tranſacto periculo, adhuc tamen ex priore metu aliquantulum animo ſaucius domum reverſus eſt. Nulli ſane ſuorum eſt in tempore confeſſus quid acciderit, quid viderit, * quid evaſerit. Verum nocte eadem per ſomnium videt ſibi apparentem illum qui in ſecretario a ſe viſus fuerat, juvenili ſpecie veſtitum, lumine, atque ultro nominatim compellatus audivit: Quid eſt Florenti? Agnoſcis me? Ego ſum qui in ſecretario apparui tibi, teque de morte liberavi. Quem cum Florentius agnoviſſet, ipſumque eſſe Stephanum intellexiſſet, ubi eum adorare voluit, manu mento ſuppoſita ab illo elevatus eſt. Expergeſactus autem Florentius ſurgit matutinus, cupioſque grates Deo perſolvere, ejuſque Amico vota ſua reddere, ſolus ad Uzalenſem urbem proficiſcitur. Sed cum viæ ſibi incognitæ eſſent, viator ignarus orabat tacitus intra ſemetipſum, & ejuſdem glorioſi Martyris Chriſti implorat ducatum. Verum cum ipſe precem funderet, ecce in ſilentio precantis Presbyter noſtræ Eccleſiæ Firmus nomine Florentio aliunde ſuperveniens adjungitur. Quem conſpiciens Florentius percunctatus eſt quo iter ageret. Reſpondens memoratus Presbyter, ad Uzalenſem ſe pergere civitatem, unde etiam ſe presbyterum eſſe confeſſus eſt. Tunc Florentius animo exhilaratus gratulari plurimum cœpit, omne ſuum gaudium celare non potuit, ſed ab ipſo rei

geſtæ

* ſ. parebat, vel petebat.

* al. qui evaſerit.

Digitized by Google

geſtæ exordio ſupradiƈto Presbytero itineris ſui comiti adjunƈto, quæ ſecum divina miſericordia per glorioſum Amicum ſuum egerit, ordine indicavit. Deinde finito itinere Florentius una cum Presbytero ad civitatem venit, beati Martyris limina humili pietate ingreſſus, & pavimento proſtratus omnipotenti Domino Jeſu Chriſto ejuſque beatiſſimo Amico gratias egit. Monaſteria quoque ingreſſus venerabili Epiſcopo, ſimulque ſervorum Dei ad ſe concurrenti choro, omnia hæc enarravit. Et nos quoque ſecum per multam gratiarum aƈtionem, in laudes Dei & coronæ martyris Stephani alacriter excitavit ac ferventiſſime accendit. Hæc diƈta ſunt a nobis pauciora de multis quæ valuit ſtilus indagare, & legenda magis cum deſiderio, quam cum faſtidio religioſis peƈtoribus commendare.

F I N I S.

VARIANTES LECTIONES

Quas in Antuerpienſis, & in Venetæ editionis Appendice de Civitate Dei reperimus, huc conjecendas duximus.

Primus numerus paginam, alter columnam, tertius verſum indicat.

Pag. 426. 2. 13. Editio Veneta habet, *liber Evodii nomine conſcriptus*. Melius Antuerpienſis, quam ſecuti ſumus, *libri duo ad Evodium*.

426. 2. 27. Sic Antuerp. At Veneta *irrationabilis* audaciæ pœnas luerem.

428. 1. 11. Antuerp. Stephani, & primi Martyris *Chriſti*. Abeſt *Chriſti* ab Veneta editione.

429. 2. 18. Ego vero & hunc feci *colligi*. Sic Veneta. Antuerpienſis vero, *collegi*.

432. 1. 2. Ant. Et ſodientes nihil *irvenimus*. Veneta vero, *venimus*: mendoſe.

435. 3. 49. Parvitate, ariditate, aſperitate. Sic Veneta. Antuerp. mendoſe pro *ariditate* habet *ariditatem*.

436. 1. 14. Ven. Sed antiquum illud beneficium *renovatum* eſt. Antuerp. vero, *revocatum* eſt.

436. 1. 22. Ant. *Mangonæ*. Ven. *Magonæ*: melius.

437. 1. 38. Illi autem.... nuntium *remittentes*. Ant. *remittentis*: mendoſe.

437. 2. 5. Pſalmus autem, *quem*.... decantabatur, hic fuit. Sic Ven. mendoſe. Antuerp. pro *quem* reƈte habet *qui*,

449. 2. 17. Ven. non utique *niſi*. Ant. pro *niſi* habet *ſibi*.

449. 2. 28. Ven. homines non *erubeſcentes*, Ant. *erubeſcente*: mendoſe.

450. 1. 63. Ven. *perſenſit*, pro quo Ant. *perſentit*.

450. 2. 31. Ant. Ex parte *aliquo*. Ven. pro *aliquo* habet *aliqua*: melius.

451. 2. 49. Vinum *hauritur*. Sic Ven. At Ant. *hauriunt*.

452. 2. 11. Verum *ille* ſerpens. Sic Ven. Ant. vero pro *ille* habet *illic*.

452. 2. 47. Ven. per quod *viciſtis*. Ant. *viciſti*: reluƈtante ſenſu.

Alia multa irrepſerunt tum in Venetam, tum in Antuerpienſem editionem Appendicis hujus operis de Civitate Dei, veluti *corruare* pro *corruere*, *nultitudinis* pro *multitudinis*; *evaſiſien*, pro *evaſiſſem*, *tunc* pro *tunc*, *rovaret* pro *rogaret*, *detuliſt.* pro *detuliſti*? *agræ* pro *ægræ*, *permittete* pro *permittite*; & alia hujuſmodi.

INDEX

INDEX
IN SEPTIMUM TOMUM OPERUM S. AUGUSTINI.

Numerus arabicus paginam, littera a *columnam primam, littera vero* b *alteram indicat.*

A

ARONIS Sacerdotium defecit, 278. b. Huic Sacerdotio quare promiſſa æternitas, cum finiendum eſſet, 28:. a.

ABDIAS quando prophetaverit non invenitur, 306. b. Quid prophetavit, 307. a.

Abel interpretatur luctus, 239. a. Primus civis civitatis cæleſtis, 226. b. gratia electus & prædeſtinatus, 227. a. Abel figura Chriſti, 231. a. 238. b. & juſtorum perſecutiones ab impiis ſuſtinentium, 236. b.

ABENNEZER interpretatur lapis adjutoris, 281. b.

ABEONA dea, 60. b. 97. b.

Abortivos fetus reſurrecturos nec negare audet Auguſtinus, 406. a. Probabilius videtur reſurrecturos, *ibid.*

ABRAHAM quo tempore natus, 259. a. 293. a. b. Ejus patria, 256. a. Animo exire de terra ſua primitus juſſus eſt, 258. a. Quoto vitæ anno de Charra egreſſus eſt, 257. a. Cur nomen illi mutatum, & quæ utriuſque nominis ſignificatio 264. a. Duplex promiſſio illi facta eſt, 258. a. 265. a. 273. b. Quo anno facta, 274. a. Promiſſio facta de danda ipſi & ipſius ſemini terra Chanaam, 259. b. Quomodo promittitur ipſi terra Chanaan in æternum, 263. b. Promiſſio facta Abrahæ de ſpiritali ſemine impleta per Incarnationem Chriſti, 274. a. Abraham in Chriſto pater multarum gentium, 264. a. Quomodo orbis terrarum in ſemine ejus contentus, 271. b. Multiplex ſeminis Abrahæ ſegregatio, 260. b. 271. a. Promittitur ei poſteritas multiplicando ut ſtellæ cæli, 260. b. Poſteritas cæleſti felicitate donanda hoc promiſſio ſignificari videtur, *ibid.* Abraham non in fide dubitavit quando petiit ſignum, 261. a. Quid ſignificat ſacrificium quod obtulit, cum popoſciſſet ut de his quæ crediderat doceretur, 261. a. Non peccavit accedens ad Agar ancillam, 262. a. Laudatur quod vir viriliter uſus ſit feminis, 262. b. An fuerint Angeli qui apparuerunt Abrahæ & Lot, 264. b. & *ſequ.* Abrahæ riſus quid ſignificat, 263. b.

ABRAHAM per fidem juſtificatus etiam antequam eſſet circumciſus, 273. a. Ejus fides & obedientia in immolatione filii, 266. a. Abrahæ obedientia magna, quia res difficillima imperata, 219. a. Non eſt culpatus crudelitatis crimine, quod voluit obedienter occidere filium, 12. a. 14. a. Abraham propter obedientiam & fidem Iſaaco præferendus, 268. a. Non mentitus eſt ubi uxorem ſuam dixit eſſe ſororem, 259. a.

ABRAHAM propheta fuit, 312. a. Tempore antecedit ſapientiam Ægyptiorum, *ibid.* In ſimilitudinem Patris æterni adducitur, 266. a. A diluvio ad Abraham mille ſeptuaginta & duo anni fluxerant, 254. a.

ABRAHÆ gremium, 8. a.

Academia ſchola Platonis, 186. a.

Academici philoſophi a Platone inſtituti, 324. b. Iidem ſunt qui Platonici, 119. a. Academici veteres quid ſenſerint de finibus bonorum & malorum, 326. a. b. 327. a. Longius aberraverunt novis, ponentes beatitudinem in hac vita, 328. b. In quo differunt novi ab veteribus, 325. a. Novis incerta ſunt omnia, 337. b. Academicorum dubitationem tamquam dementiam Chriſtiani deteſtantur, *ibid.*

ACCA nutrix Romuli. 302. a.

ACHÆI 39. a.

Actio. Quid in actione quærendum eſt, 337. b. In omni motu actionis, & initium & finis debet adtendi, 99. a. Actionis negotium juſtum ſuſcipit neceſſitas caritatis, 338. a. Actionis cognitioniſque ordinata conſenſio, pax animæ rationalis, 334. a. 335. a.

Acutiſſimorum hominum vanitas dolenda, 104. a.

ADAM interpretatur homo, vocabulum commune utrique ſexui, 238. b. Adæ felicitas ante peccatum, 224. b. In paradiſo ante peccatum beatior quod ad delectationem præſentis boni quolibet juſto, 167. b. Libera ſervitus ei expediebat, 219. a. Ejus ſopor, mors erat Chriſti pendentis in cruce, 407. b. Adam qualis creatus, 414. a. Corpus ejus quale fuit, 203. a. 204. b. Primo corpus animale, *ibid.* 205. a. b. 208. a. ſpiritale factum fuiſſet merito obedientiæ, *ibid.* An habuerit affectus timoris & doloris ante peccatum, 216. a. Adam creatus cum bona voluntate, *ibid.* Dei lumine & amore egebat ad perſeverandum, 218. a. In ejus arbitrio erat cum Dei adjutorio diabolum vincere, 225. b. In poteſtate ejus non erat bene vivere ſine Dei adjutorio; erat autem male vivere, *ibid.* Ante peccatum poterat omnia quæ volebat, quomodo, 219. a. Ideo præceptum licet leviſſimum dedit ei Deus, ut ſe eſſe Dominum commoneret, 218. b.

ADÆ tentationem & caſum cur Deus permiſit, 225. b. Non errore, ſed neceſſitudine ſociali peccavit, 217. a. Hinc dicitur ab Apoſtolo non eſſe ſeductus, *ibid.* Non tamen ideo minus reus, *ibid.* Ejus peccatum quare tam grave, 217. a. 219. a. A ſuperbia primo incœpit, 217. b. 218. a. & *ſeq.* & defectione a ſummo bono, *ibid.* & 218. a. Prius deſeruit Deum quam deſertus eſt, 199. b. In ejus prævaricatione voluntas mala malum opus præceſſit, 217. b. Adami peccatum non potuit perturbare Dei conſilium, 216. a. Omnes homines fuerunt in Adamo quando peccavit, 199. b. & quando damnationis ſententiam excepit, 195. a. Adæ damnatio juſta, 218. b. 219. a. Quæ fuit ejus pœna, 219. a. & *ſeq.* In quales miſerias ceciderit malo uſu liberi arbitrii, 199. b. Non ad infantilem hebetudinem ac infirmitatem peccato vel pœna redactus eſt, 195. a. b. Ejus inobedientiæ in obedientia retributa eſt, 219. a.

ADAM mortuus eſſe dici poteſt ipſo die quo de ligno comedit, 204. b. Quot modis mortuus eſt, 79. b. & *ſequ.* Non mortuus fuiſſet niſi peccaſſet, 204. b. 205. a. Si non peccaſſet, talis eſſet vita ſanctorum ſine mortis experimento, qualis erit poſt reſurrectionem, 216. a. Adam etiam ſi non peccaſſet, mortuus fuiſſet niſi de ligno vitæ ediſſet, 204. b. Adam mortalis factus, genuit homines mortales, 195. a. Adamus etiamſi non peccaſſet, potuiſſent tamen poſteri ejus peccare, 216. a. Peccatum Adæ neceſſarium fuiſſe abſurdum eſt credere, 222. b. Adam an ſolos Cain & Abel ante Seth genuerat, non poteſt affirmari, 237. a. Cur quorumdam tantum filiorum ejus nomina exprimantur in ſerie generationum, 236. b. 237. a.

Adam origo duarum civitatum, 242. a. Ab ipſo nondum

ſex

ſex millia annorum complentur, 313. a.
Adamas nulla alia vi præter hircino ſanguine vincitur, 373. b.
Adeona dea, 60. b. 97. b.
Adhærere Deo quantum bonum, 179. b.
Admetus rex, 298. b.
Adoleſcentiæ quænam vitia adſolent abundare, 290. b. Pauciſſimi ſunt qui ab ineunte adoleſcentia nulla damnabilia peccata committant, 382. a.
Adonis aprino dente extinctus, 91. b.
Adoptio noſtra non erit perfecta niſi in cælo, 382. a.
Adquirere quid ſignificat, 280. b.
Adrastus Cyzicenus, nobilis mathematicus, 377. a.
Adverſa quare juſtis & injuſtis communia, 4. a. 5. b. Non deeſt ſuis Deus in adverſis, 8. b.
Adverſarius occultus, grande malum, 329. b.
Adulteræ quamvis aliqua damnatione, morte tamen non plectebantur, 37. a.
Adulterium inter deos frequentatum, 36. a.
Ægeria nympha Pompilii conjunx habita, 112. a.
Ægialeus primus rex Aſſyriorum, 293. b.
Ægyptiorum ſapientiæ commentitia antiquitas refellitur, 313. a. Poſterior eſt prophetia Abraham, 312. a. & Patriarcharum noſtrorum, 312. b. Ægyptiis litteras tradidit Iſis, 312. a. b. 313. a. Eorum ſapientia maxime aſtronomia, 312. a. Ægyptiorum religionem caſuram prædixit Triſmegiſtus, 125. a. 127. b. A dæmonibus hoc accepit, 125. b. 127. b. Ægyptiorum regnum florebat Abrahæ temporibus, 259. a.
Æneæ pater Anchiſes, mater Venus, 36. a. Pius appellatur, 3. a. Quo tempore in Italiam venit, 301. a. A Latinis Deus factus eſt, 301. a. b. Æneæ domus id eſt Romani, 290. a.
Æer cælum vocatur, 358. a. Eſt quid aliud ab æthere ſecundum poetas, 56. a. Junoni datur *ibid.* Aeri infinito rerum cauſſas tribuit Anaximenes, 113. b. 115. b.
Æs inventum ante ferrum, 107. a. Ære antiqui colebant terram, 107. a.
Æschines Athenienſis tragicus actor, remp. capeſſivit, 23. a.
Æsculanus Deus, 61. a.
Æsculapius Deus medicus, 61. a. Homo idem & Deus, 126. a. Ab Epidauro Romam advocatus, 32. b. 44. b. Ei naviganti Romam Epidaurius ſerpens comes adhæſit, 130. a. Templum ei conſecratum in monte Libyæ, 128. a.
Æternitas quid ſit, 393. a. Quomodo differt a tempore, 164. a. Æternitate miſera melior eſt temporalis felicitas, 121. b. Omnia ſæculorum ſpatia definita ſi æternitati interminatæ comparentur, ſunt nulla, 185. a.
Æternum deinceps eſſe non poſſe niſi quod ſemper antea fuiſſet falſo docebant Platonici, 158. b. Plato contraria ſenſiſſe videtur, *ibid.* Æternum quod habet initium, eſt tamquam numerus, 163. b.
Æther animus dei mundi, 106. a. Jovi datur, 56. a. Ætherem aliud eſſe, aliud aerem poetæ antiqui volunt, 56. a.
Ætna mons flammarum flumina evomit, 52. b. Ætneis ignibus ita ferbuiſſe mare legitur ut rupes urerentur, navium pices ſolverentur, 51. b. Gatinenſis urbis tecta vi favillæ ex Ætna erumpentis diruta, 51. b.
Affectiones ſeu affectus animi qui a Græcis πάθη, a Cicerone perturbationes appellantur, quatuor ſunt, 130. b. 210. a. Has cadere in ſapientem dicunt Platonici, Stoici negant, *ibid.* Affectiones quæ a Græcis εὐπάθειαι, a Cicerone conſtantiæ dicuntur, tres ſunt, 212. b. Has in animum ſapientis admittunt Stoici, *ibid.* Affectiones hujus vitæ ſunt, non futuræ quæ ſperatur, 214. b. Quædam tamen erunt in patria, 215. b. Affectiones ſi nullæ ſunt, tunc recte non vivitur, 214. a. Has in uſus juſtitiæ convertit Chriſtiana diſciplina, 131. b. Affectiones omnes vita recta rectas habet, perverſa perverſas, 215. b. An primi parentes affectiones timoris & doloris habuerint ante peccatum, 216. a. Quare Deo & Angelis tribuantur, cum iis careant, 132. b. Chriſtus affectionibus non caruit, 214. b. non tamen ex conditionis infirmitate, *ibid.* *Vide* Patho.
Affectus punitur etiam cui non ſuccedit effectus, 251. a.
Afflictio. Quare boni malis temporalibus affliguntur, 4. b. 6. a.
Africa tertia pars orbis, 256. b. Ejus dimenſio, *ibid.*
Agamemnon rex Mycenarum, 289. a.
Agar ejuſque filius carnales veteris Teſtamenti ſignificabant, 297. a.
Agellius Noctium Atticarum auctor, 130. b.
Agenoria dea, 57. b. 59. a.
Aggæus, quid & quo tempore prophetavit, 310. a.
Agrariæ leges, 48. a.
Agricultura in uſu eſſe cœpit apud Græcos regnante Argo, 294. b.
Aiαντες, 263. b.
Alaricus Urbe capta juſſit inviolatos ſervari qui ad loca ſancta confugiſſent 2. a. & *Not.* a. 17. b. 19. a. Militum Alarici humanitas, *ibid.*
Alba ab Aſcanio ædificata eſt, 40. b. quo tempore, 301. b. Romæ mater eſt propior quam Troja, 40. b. A Tullo Hoſtilio expugnata eſt, *ibid.* Latinorum reges, poſt Albam conditam, albanorum reges dicti ſunt, 301. b. Albanis impie bellum intulerunt Romani, 40. b. & injuſte, 41. a.
Alcibiadis triſtitia, 213. a.
Alcimus pontifex factus, licet a genere ſacerdotali eſſet alienus, 316. b.
Alecto furia infernalis, 40. a.
Alexander rex & pontifex apud Judæos, 317. a.
Alexandri Macedonis mirificentiſſima, ſed minime diuturna potentia, 314. b. Regnum ejus magnum locis, ſed breviſſimum tempore, 55. a. De ſacris deorum ad Olympiadem matrem ſcripſit, 129. a. b. 184. a. In Dei templo hoſtias immolavit, ſed non vera pietate, 316. b.
Alexandra regina Judæorum, 317. a.
Alimenta, medicamenta quotidiana, 361. a.
Almon fluvius non procul ab Urbe in Tiberim influens, 20. b. *Not.* c.
Altare Dei cor noſtrum, 142. b.
Ambachus propheta quando prophetaverit non invenitur, 306. b. Quid prophetavit, 307. a.
Ambrosius corpora martyrum Protaſii & Gervaſii Mediolani reperit, 398. a.
Amicitia, res plena timoris & ſollicitudinis, 331. a. Amicitia ſimulata nihil amarius, 329. b.
Amici mors amara; amarior mutatio, 331. a.
Amicorum verorum & bonorum fides non ficta & mutua dilectio conſolatur nos in hac vita, 331. a. Quid in morte amicorum vere conſolatur, *ibid.*
Amiſſio. In amiſſione rerum temporalium nihil perit ſanctis, 6. a.
Ammonius medicus, 398. b.
Amor pondus, 175. a. Amor & dilectio non differunt, 200. a. Amor ipſe amatur, 175. a. Amor ipſe quo bene amatur quod amandum eſt, ordinate amandus, 242. b. Amor rerum inordinatus, non ipſa res, in vitio, 182. b. Vitia quæ ſunt in amore, 329. b.
Amor Dei principium civitatis cæleſtis, amor ſui, principium terrenæ, 226. a. Amor Dei, ex toto corde eſt cultus Dei, vera religio, recta pietas, debita ſervitus, 142. b. Amorem Dei non donat niſi ipſe Deus, nec aliter niſi per Chriſtum, 382. a. Amor ſuaviſſimum Deo incenſum, 142. b. Amor proximi quid debeat intendere, 142. b. Amor ſui animam turbat, 204. a. Qui ſe diligit non aliud eſſe vult quam beatus, 142. b.
Amores duo contrarii poſſunt eſſe in homine, 175. a. Amor rerum vanarum & noxiarum, pœna primi peccati, 410. b. Quæ remedia contra eum Deus oppoſuit, 411. a.
Amos Propheta quid & quo tempore prædixit, 304. b. 305. b.
Amphionis fabula, 298. a.
Amulius frater Numitoris, 301. b. 302. a. Decimus quartus ab Ænea rex in Latio, 301. b. Expulſo fratre Albæ regnavit, 41. b.
Amintas octavus decimus rex Aſſyriorum, 197. a.
Anatomici medici, 414. a.
Anaxagoras auditor Anaximenis quid de rerum cauſſis ſenſit, 113. b. Solem eſſe lapidem ardentem, non vero deum dixit, 313. b.
Anaximander auditor & ſucceſſor Thaletis, 113. b. Quid ſenſit de rerum principiis, *ibid.* Mundos innumerabiles admiſit, *ibid.* Quo tempore claruit, 314. a.
Anaximenes diſcipulus & ſucceſſor Anaximandri, 113. b. Aeri infinito rerum cauſſas tribuit, *ibid.* Deos ex aere

ortos

ortos credidit, *ibid.* Quo tempore claruit. 314. a.
ANCHISES pater Æneæ, 36. a.
ANCUS Martius rex apud Romanos, 42. a. 304. a. quintus, 309. a.
Androgyni ſeu Hermaphroditi, 252. a.
ANDROMACHE Hectoris uxor a Pyrrho in Græciam abducta, eique nupta, 42. a *Not.* c.
ANDROMEDA uxor Perſei, in cælum poſt mortem recepta, 298. b. Stella nomine ejus appellata, *ibid.*
ANEBON Ægyptius, ad quem ſcripſit Porphyrius, ut de diverſitate dæmonum doceretur, 196. b.
ANGELUS Latine nuntius interpretatur, 243. a. Angeli animalia, 135. b. An corpora habeant, 243. a. *& ſeq.* An potuerint ſemper eſſe, 186. b. 187. a. Quomodo creati, aut Deo non coæterni, ſi ſemper fuiſſe intelliguntur, 187. a. b. Angelorum creatio an anterior quam mundi, 177. a. Angelorum creationem non evidenter expreſſit ſcriptura, 165. b. non tamen prætermiſit, *ibid.* 178. b. Quandonam creati ſunt, *ibid.* 165. b. De Angelorum creatione quibus conditionibus liceat diſputare, 177. a. Nihil melius inſtituit Deus quam Angelos, 393. a.
Angelorum & origo, & informatio, & beatitudo, a Deo trino, 173. a. Angelos Deus creavit ſimul eis & condens naturam, & largiens gratiam, 183. b. An omnes æqualis felicitatis ab initio creati, 168. a. Eorum naturæ convenit ut Deo adhæreant, 179. b. Angelus non ſecundum Angelum, ſed ſecundum Deum debet vivere, 210. b. Cum avertitur a Deo fit immundus, 166. a. Lux eſt non in ſe ipſo, ſed in Deo, *ibid.* Quomodo ad Deum venit, 251. b.
Angelorum ſocietates duæ, una bona, altera perverſa, lucis & tenebrarum nomine declaratæ, 177. b. Angelorum bonorum & malorum diſcretio quando facta, 170. a. Hanc ſignificari aquarum diſcretarum nomine quidam putant, 178. a. b. Eorum diverſitas non ex natura, ſed ex voluntatibus & cupiditatibus, 179. a. b. Angelorum omnium natura bona, 179. a. Angelica natura ipſo vitio quo miſera eſt, optimam ſe inſtitutam docet, 393. b. Inter Angelos bonos & prævaricatores vel præſcientia vel opere Deus diviſit, 177. b. Quare Deus liberum arbitrium non ademit malis, cum præſciret eos illo male uſuros, 393. a. Angelorum peccatum elatio, *ibid.* De paradiſo ſpiritali ceciderunt, 216. b. Secundum aliquod temporis ſpatium non prius fuerunt tenebræ, 167. a. Angelos ſanctos ſine Dei amore numquam fuiſſe credendum eſt, 183. b. In eis diffuſa caritas per Spiritum-ſanctum, *ibid.* Angeli prævaricatores an ante peccatum aliquam beatitudinem habuere, etſi non præſciam, 168. b. Non obtinuerunt excellentiam ſapientis beatæque vitæ, 167. a. Quatenus ante peccatum participes fuere ſapientiæ non poteſt definiri *ibid.* Aut minorem acceperunt gratiam, aut minus adjuti ſunt quam qui ſteterunt, 183. b. Quomodo qui ſteterunt amplius adjuti quam qui ceciderunt, *ibid.* Angeli deſertores immortales ſimul & mortui, 208. a. Iis aer eſt velut carcer, 177. b. In ſecundam mortem poſt ultimum judicium ſunt præcipitandi, 208. a. ſenſu doloris non carebunt, *ibid.*
Angeli & homines ſancti una Civitas Dei, 144. b. 165. a. 183. b. Angelos imitandos potius quam invocandos admonet Porphyrius, 254. b. Hos venerantur & amant Chriſtiani, ſed non illis ſacrificant, 305. a. Angeli nolunt nos ſibi ſacrificare, 144. b. Nec cultum nec ſacrificium exigunt, 154. b. 155. a. Divinos honores nolunt, & apertiſſime quandoque reſpuerunt, 151. b. Angelis iis qui ſibi ſacrificari jubent, non ſacrificandum docet vel naturæ ſenſus, 149. b. 150. a. Angelis iis qui nolunt ſibi ſed uni Deo ſerviri, credendum eſt de beata vita, 149. b. Angeli & homines vivum ſacrificium Dei, vivum templum ejus, 154. b. 159. a. 183. b.
Angeli ſive boni ſive mali ad beatitudinem obtinendam mediatores hominum eſſe non poſſunt, 140. b. Bonorum favor nobis neceſſarius ad hanc aſſequendam, 155. a. Angeli boni non poſſunt eſſe medii inter miſeros mortales, & beatos immortales; poſſunt mali, 136. a. Angeli cum exaudiunt, Deus in eis exaudit, 148. a. Angeli hinc beati unde & nos, etiam ſecundum Platonicos, 131. b. Angelorum beatitudo ex Deo ſolo, 110. b. 139. b. 179. a. 181. a. Iis Deus ipſe eſt tamquam vita vi-

ctuſque communis, 393. a. Angeli eo beatiores quod numquam peregrinati ſunt, 165. a. In ſublimibus ſedibus non Deo coæterni ſed de ſua ſempiterna felicitate ſecuri, 168. a. 177. a. 183. b. Æternitate Dei ſunt firmi, veritate certi, munere ſancti, 144. b. Quidquid non eſt Deus contemnunt, ut Deo fruantur, 133. a. Angelorum cives ſumus, 417. a. b. Quatenus Angelis etiam in terra carnis conditione habitantes jungi poſſumus, 127. b. Angeli quo modo Deum Trinitatem cognoſcunt, 176. a.
Angelorum cognitio matutina & veſpertina, 176. a. Angeli creaturam melius norunt in Verbo quam in ea ipſa, 175. b. Unde temporalia & mutabilia certius noverunt, 133. b. His cognitio iſta vilis eſt, *ibid.* Angeli numquam in futurorum cognitione falluntur, 139. b.
Angeli dæmonibus amici eſſe non poſſunt, 127. b. Homini ſapienti amicos eos eſſe volunt philoſophi, 326. b. Angelorum amicitia nobis manifeſta eſſe non poteſt, 331. b. Hæc per bonæ voluntatis ſimilitudinem quærenda, 127. b. Angelos ſanctos ad homines mitti dicunt Chriſtiani; Platonicis non placet, 140. 6. In corporibus apparuerunt quæ videri & tangi poſſunt, 243. a. Qui apparuerunt, cibos non quia indigebant, ſed quia volebant & poterant, ſumſerunt, 203. a. Angeli cum ſint Spiritus, an corporaliter cum mulieribus poſſunt coire, 243. a. *& ſeq.*
Angelos creare corpora tantum non animas, voluit Plato, 193. b. Quid inde ſequitur, *ibid.* Angeli nullius naturæ quamlibet minimæ creatores, 192. a. 193. a. An Creatori cetera facienti miniſterium præbuerunt, *ibid.* Multa per angelos agit Deus, 110. a. Cur Angelis tribuantur affectus, cum peragunt officia, 132. a. Angeli ſancti potentiores dæmonibus, 369. b.
Angeli ſancti deorum nomine poſſunt intelligi, 139. b. Et ſic appellantur in Scriptura, *ibid.* Angeli etiam Dei homines nuncupati, 243. a. Angeli deſertores caro dicuntur, 244. a. Angelorum genera duo ſecundum Porphyrium, 134. b.
Angelorum numerus nobis ignotus, 226. b.
Angelica miniſteria currus Dei dicuntur, 361. b.
ANGELUS cuique adhibitus, 355. 6.
Anima flatus Dei, ſed non de ejus ſubſtantia, 192. a. 207. b. Animam aerem eſſe quidam putaverunt, 166. b. Animam quintum corpus eſſe Ariſtoteles dixit, Plato nullum, 404. b. Animæ tres gradus juxta Varronem, 106. a. Animæ rationales trium generum ſunt, 120. a. Modus quo anima corpori adhæret, non poteſt comprehendi, 379. a. Anima dolet cum corpore, dolet ſola in corpore, dolet & extra corpus, 372. a.
Animam Deo coæternam putabant Platonici quo fundamento, 158. b. Animas pro diverſitate peccatorum diverſa corpora meruiſſe ſenſit Origenes, 172. a. Refellitur, 172. b. Anima data corpori ut bona faceret, 158. a. Mala non diſceret, ſi non faceret, *ibid.* Animæ pars duplex, intellectualis, & ſpiritalis, utriuſque differentia, 145. b. Animæ intellectuali quantum Platonici tribuant, 157. a. De purgatione animæ per ſacrificia & conſecrationes, ſententia Porphyrii, 145. b. 146. a. Animam ſpiritalem purgatione theurgica poſſe purgari, non vero intellectualem dicebat, 155. b. 156. a. Spiritalem tamen ſine theurgicis artibus & teletis virtute continentiæ poſſe purgari fatebatur, 156. a. Animam ſpiritalem teletis idoneam fieri ſuſceptioni ſpirituum, & ad videndos deos docebat, 266. a. non vero intellectualem ad videndum Deum ſuum, 146. a. Animam ab ignorantia per nullas teletas purgari putabat idem Porphyrius, 156. a. Animæ purgationem in principiis eſſe Platonici profitentur, 153. a. Anima veri Dei cultu mundatur & ſanatur, 146. b.
Animæ humanæ falſas promittit beatitudines Plato, 406. a. Animæ ut beata ſit corpus omne fugiendum, ait Porphyrius, 200. a. 201. a. 406. a. 415. b. Refellitur, 201. b. Cum Deo ſolo, in Deo ſolo, de Deo ſolo eſt beata, 130. a. Animam beatam eſſe non poſſe niſi participato lumine Creatoris, noverunt Platonici, 140. b. Novit & Plotinus, 142. a. Anima noſtra eſt ad Deum, quod aer ad lucem, 166. b. Tanto Deo propinquior quanto ſimilior: tanto diſſimilior quanto rerum mutabilium cupidior,

dior, 137. b. Animæ rationalis pax in quo ſita eſt, 333. a. 335. a. Tanto minus ſubditur Deo, quanto minus Deum in ipſis ſuis cogitationibus concipit, 328. a. Cum ſe ad Deum refert, ſacrificium eſt, 144. a.
Animas quidam philoſophi crediderunt eſſe mortales, alii immortales, & utriuſque ſententiæ varia placita, 113. b.
Anima immortalis ſimul & mortua poteſt eſſe, quo ſenſu, 208. a. Animæ mors & reſurrectio, 347. b. Animæ mors duplex, 372. a. Animæ mors deſeri a Deo, 194. a. Animarum poſt mortem receptacula & ſedes, 183. b. Animæ juſtorum in requie vivunt, 197. a. 202. a. 203. a. impiorum autem in pœnis, 197. a.
Animæ cupiditas revertendi ad ſuum corpus, 372. b. 416. a. Animas nec in ſuis corporibus ſemper eſſe, nec ſine corporibus durare perpetuo ſentiebat Plato, 202. b. 416. a. Animas etiam purgatas ad corpora iterum redire ſtulte Platonici credebant, 134. b. 158. b. Melius Platone hac de re Porphyrius philoſophatus eſt, 158. b. Animam etiam cum ſapientiam perceperit, tranſire de beatitudine in miſeriam & viciſſim, quidam tenuere, 185. b. Hoc aſſerere quam impium, 190. a. & abſurdum, ibid. Dogma iſtud rejiciendum, 192. b. & de facto Porphyrius rejecit, 191. a. 158. a. 202. b. 416. a. Ex utraque horum opinione contraria quomodo veritas elicitur, 416. b. Anima, ſi ſemper ejus miſeria & beatitudo alternat, non vere beata, 163. a. Animas hominum dæmones eſſe poſt corpora dixit Plotinus, 134. a. Triplex genus dæmonum in quos animæ mutari poſſunt, ibid. Animarum revolutio uſque ad beſtiarum corpora, Platoni & Plotino probata eſt, Porphyrio diſplicuit, 134. a. In alia tamen humana corpora tranſire docuit, ibid. Animas eorum qui inhoneſte vixerint, ut luant pœnas ad alia hominum corpora Porphyrius, Plato etiam ad beſtiarum redire docuit, 133. a. Animas ſapientium in aſtra ferri, ſtultorum vero ad corpora ſive hominum ſive beſtiarum revolvi, Platonicum dogma, 167. a. Animas ad propria corpora reverti doctrina Angelorum, Prophetarum, Chriſti & Apoſtolorum, 158. a. Anima reſumtum corpus numquam ulla morte deponet, 416. a. Animæ felicitati non obſtabit corpus incorruptibile, 416. b. Lætabitur in corpore in quo gemuerit, 416. a. Animarum liberatarum numerus an poſſit ſemper augeri, 191. a.
Animæ paſſiones eſſe ex terreni corporis moribundis membris, putarunt Platonici, 372. b. Rejicitur hæc ſententia, 211. a b. Animæ motus omnes nihil aliud quam voluntates ſunt, 212. b.
Animæ meritum non ex gradu corporis quod inhabitat penſandum, 121. a. Anima licet vitioſa melior corpore etiam ſaniſſimo, 133. b. Anima rationalis præferenda rebus iis quæ pro diis habentur, 115. a. Animæ rationalis & irrationalis facultates, 174. b. Anima irrationalis in beſtiis, 334. a. 335. a. Animæ animantium a Deo, 102. b. Anima cur mundo data ſecundum Porphyrium, 158. a.
Anima pro homine ponitur, 211. a.
Animus ſummus gradus animæ, 106. a. Hæc pars animæ mundi dicitur deus, ibid. in homine vocatur genius, ibid. Animi partes tres, 221. a. Animus ipſe rectiſſime ſenſus dicitur, 162. b.
Animi in corpus imperium quale, 223. a. Corpori recte non imperat, ſi Deo ipſe non ſervit, 342. b. Facilius corpori imperat quam ſibi, 223. a. Cum ordinata ſe vincit, laudis atque virtutis eſt, ibid. Animus unde mutabilis eſſe cognoſcitur, 116. b. Per ſapientiam ſanatur, 331. b. Animi magnitudo non eſt ſe ipſum interimere quacumque ea cauſſa, 12. b. Animo non eſſent paſſivi homines & dæmones niſi eſſent miſeri, 121. b.
Animalia mortalia a minoribus diis ſeu Angelis facta, ſentiebant Platonici, 192. b. 193. b. Animalium merita non pro gradibus elementorum exiſtimanda, 120. a. Quædam in mediis ignibus vivunt, 371. b. Animalium motus quibus appetunt vel fugiunt aliquid, an appellandæ voluntates, 73. a. Animalia in arca incluſa figuræ variarum gentium in Eccleſiam introducendarum, 252. a. An in inſulis a terra remotiſſimis animalia propagata ſint ex iis quæ ſervata ſunt in arca, ibid. Animalia domeſtica ſubito efferata Romæ quid portendebant, 49. a.
Animans animal ex animo conſtans & corpore, 133. b.
ANNA interpretatur gratia, 275. b.
ANNA mater Samuelis, figura Chriſtianæ religionis & gratiæ, 275. b.
ANNÆUS Seneca Apoſtolorum temporibus claruit, 94. a.
ANNIBAL de Romanis multas victorias reportat, 46. a. Prope Romam fulminibus deorum territus eſt, 46. b. A Scipione Africano majore victus, 47. a.
Annona Retica, 300. b.
Anni diverſimode numerabantur apud populos diverſos, 231. a. Anni Ægyptiaci quaternis menſibus quondam finiebantur, 184. a. Annorum multa millia quidam falſo in hiſtoria temporum computant, ibid. Abſurda hæc eorum vanitas refellitur, ibid. Ab creatione hominis ad Auguſtini tempora, nondum ſex millia annorum completa erant, ibid. Annorum primorum hominum numerus aliter in codicibus Hebræis, aliter in noſtris recenſetur, 232. b. In dinumeratione annorum magis Hebræorum quam ſeptuaginta ſequenda auctoritas, 234. b. Unde nata eſt illa diverſitas codicum, ibid. Anni primorum hominum an noſtris æquales, 233. b. Æque prolixos fuiſſe ac noſtros oſtenditur, 235. b. Anni ſtant in vita æterna, hic autem tranſeunt, immo pereunt, 177. a.
Annus biſſextus, 233. b.
Anſeri ſollemnia celebrabant Romani, 30. b.
ANTAS tabula, 298. a.
ANTICHRISTUS a Daniele prædictus, 363. b. & ab apoſtolo Paulo, 358. b. Ab hoc refuga appellatur, ibid. Pſeudo-prophetæ nomine in Scriptura deſignatur, 355. a. Neronem antichriſtum futurum nonnulli ſuſpicantur, 358. b. Quomodo antichriſtus mendaciter operabitur, 359. a. In quo templo Dei ſit ſeſſurus incertum eſt, 358. b. Antichriſti tribulatio, ignis per quem uniuſcujuſque opus probabitur, 300. a. Antichriſti perſecutionis tempus ignotum, 321. b. Tribus annis & ſex menſibus erit, 354. a.
Antichriſti, hæretici appellantur, 359. a.
ANTIOCHUS rex Syriæ Judæos ad idola colenda compellit, 316. b.
ANTIOCHUS magiſter Ciceronis, & Varronis, Stoicus magis quam Academicus, 327. a.
ANTIPATER procurator Judææ, 317. a.
Antipodas eſſe non putavit Auguſtinus, 252. b.
ANTISTHENES Philoſophus Socraticus ſummum bonum in virtute animi poſuit, 114. a. 313. b.
Antitheta ornamenta elocutionis decentiſſima, 159. b.
ANTONINUS Chriſtianorum perſecutor, 320. b.
M. ANTONIUS vitiis omnibus inquinatus regni potentiam affectare videbatur, 51. a. Huic reſiſtebat Cicero, ibid.
Anuli aurei inſignia dignitatis apud Romanos, 45. a. Anulorum aureorum modios tres a Cannenſi prælio Carthaginem miſit Annibal, 46. a.
ἀπάθεια quid. 409. a.
Ἀπάθεια bona plane & maxime optanda eſt, ſed non eſt hujus vitæ, 215. a. Ἀπάθεια quædam eſt omnibus vitiis pejor, 215. a. b.
Apex flaminis, 25. a.
Apibus nihil ineſt maris vel feminæ, 247. a.
APIS tertius rex Argivorum, 294. a. Factus eſt Serapis omnium maximus Ægyptiorum Deus, 294. b. Bovem in honorem ejus alebat Ægyptus, ibid.
Ἄπλαστοι ſine fictione, 268. b.
Appetere quatuor ab homine naturaliter appetuntur, 324. a.
Apocalypſis liber quam obſcurus, 357. b.
Apochryphæ ſcripturæ quænam ſint, 244. a.
APOLLINARISTÆ animam humanam Chriſto defuiſſe putaverunt, 209. a.
APOLLO frater Dianæ, qui & ſol eſſe dicitur, 103. a. Ephebus pingitur, 90. b. Divinator & medicus, 103. a. Deus medicinæ cum Æſculapio, 61. a.
Apollo Cumanus quatriduo fleviſſe fertur, 39. a. Quid de illo fletu haruſpices dixerint, 39. a. Apollini Delphico quare inſtituti ludi muſici, 297. b. In Attica rex Erichthonius ei ludos primis inſtituit, 297. b. Apollo ignarus futuri, 35. b. Apollinis oraculum Chriſtum vituperabat, 339. b. 336. b. Ambiguum Apollinis oraculum de Pirrha, 44. b. Apollinis ſervilia miniſteria in exſtruenda Troja, 35. b. Pro Trojanis pugnabat, ibid. Quare ſagittas tenet, 103. a.
APOLLO filius Latonæ, alter ab illo qui reddebat oracula, 298. b. Admeti regis armenta cum Hercule pavit, ibid.

Apoſtata pejor eſt quam ille qui non deſeruit fidem, quam numquam tenuit, 388. a.
Apostoli cur Chriſtus humiles elegit, 319. a. In tam contemtibilibus teſtibus multo mirabilius divinitas ſe ipſa perſuaſit, 395. b. Apoſtolorum eloquia, mira fuerunt facta, non verba, 395. b. Apoſtoli, nubes, 277. b. Apoſtolos Chriſtus ſicut luminaria, & aptaverat verbo, & accenderat Spiritu-ſancto, 319. b.
Apuleius Afer Platonicus nobilis, 159. a. De deo Socratis unum librum ſcripſit, 120. a. De dæmone Socratis debuiſſet appellare, 120. b. Librum de mundo ſcripſit, 52. b. Et aſini aurei libros, 300. a. Apuleius de magicis artibus accuſatus, 122. b. Crimen hoc a ſe alienum copioſiſſima oratione defendit, *ibid.*
Aquas a Deo factas eſſe impie negatur, 178. a. Aquam rerum omnium principium putavit Thales, 39. b. 113. b.
Aquila Scripturam ex Hebræa lingua in Græcam tranſtulit, 355. a. quo tempore, *ibid. Not.* Aquilam ceteris interpretibus Judei anteponunt, 244. a.
Aquilæ quantam vim oculorum habeant, 418. a.
Aralius, vel Analius, quintus rex Aſſyriorum, 293. b.
Aratus aſtrologus, 260. b.
Arbitrium voluntatis tunc eſt vere liberum cum vitiis peccatiſque non ſervit, 226. b. Arbitrii libertate non fidendum, 242. a.
Arbor paradiſi interdicta ad commendandum obedientiæ bonum, 203. a.
Arca in qua lex incluſa eſt, unde dicta eſt arca teſtimonii, 150. b. Miracula quæ per arcam facta ſunt Divinitati adteſtantur, *ibid.*
Arca Noe prophetia noſtrorum temporum fuit, 212. a. Figura Eccleſiæ peregrinantis, 245. a. 247. b. & Chriſti, *ibid.* Arcæ ſignificationes exponuntur, 245. a. *& ſeq.* Cubita in menſura Arcæ, an fuerint geometrica, 246. a. Arcæ menſuræ corporis humani menſuris accommodatæ 245. a. Difficultatibus eorum qui arcæ hiſtoriam impugnant, ſatisfit, 246. a. *& ſeq.* Neque hiſtoria ſola ſine allegoriis, neque allegoriæ ſolæ ſine veritate hiſtoriæ admittendæ ubi de arca & diluvio agitur, 245. a. Quænam animalia in arcam introducta ſint, 246. b.
Arcades. Ab dæmonibus Arcadibus homines in lupos converſi dicuntur, 300. b.
Archelaus auditor & ſucceſſor Anaxagoræ, quid de rerum principiis ſenſit, 113. b.
Archesilas auctor Academiæ novæ, 325. a.
Arden civitas, 42. b.
Areopagon unde ſic dictum, 296. b.
Argentinus deus, dii Æſculani filius, 61. a.
Argus filius Apis rex Argivorum, 295. a. poſt obitum ut deus haberi cœpit, *ibid.*
Argi ſeu Argivi unde ſic dicti, 295. a. Argivis primus regnavit Inachus, 312. a. Argivorum regnum ſimul cum Abrahæ nepotibus ortum eſt, 299. a. Series regum eorum, *ibid.* Argivorum regni occaſus, 299. a.
Arionis Methymnæi nobiliſſimi citharîſtæ fabula, 8. b.
Aristippus philoſophus Socraticus, voluptatem ſummum bonum eſſe dixit, 114. a. 313. b.
Aristobolus filius Alexandræ reginæ Judæorum, 317. a. Primus apud Judæos & rex & pontifex factus eſt, 316. b. Vinctus ducitur Romam, 317. a.
Aristodemus tragicus actor, ſæpe ad Philippum legatus ab Athenienſibus miſſus, 23. a.
Aristonicus rex a Romanis victus, 39. a.
Aristoteles vir excellentis ingenii, eloquio Platoni impar, 119. a. Sectam Peripateticam condidit, *ibid.*
Arma templis deorum detracta, 46. a.
Armamiter octavus rex Aſſyriorum, 294. a.
Arreptitii, 20. a.
Ars unde dicitur, 60. b.
Artificia diſcere quam pœnale ſit pueris, 381. a.
Artifex vix ullus eſt qui non habeat artem ſuam pecuniaria mercede venalem, 98. a.
Asbeſtos Arcadiæ lapis, ſemel accenſus non poteſt extingui, 374. a. 376. a.
Ascanius filius Æneæ, tertius Latinorum rex 301. a. Albam ædificat, 47. b.
Ascatades rex Aſſyriorum, 297. a.
Asclepius nepos Æſculapii, 126. a.
Aſia totius orbis ad numerum partium tertia dicitur, ad magnitudinem dimidia reperitur 293. a. Aſia pro tertia parte orbis terræ ſumitur & pro provincia hujus partis, 258. b. A Nino ſubjugata, 302. a. Aſiæ dimedium *ibid.*
Aſiatica luxuria, 47. a.
Aſinus aureus liber ab Apuleio ſcriptus, 300. a.
Assaraci domus, id eſt, Romani, 242. a.
Assyriorum regnum florentiſſimum, 293. a. A Nino longe lateque porrectum 54. b. Mille ducentos & quadraginta annos permanſit, *ibid.* 55. a. 301. b. Florebat Abrahæ temporibus, 258. b. Aſiæ univerſæ excepta India dominabatur, 239. a. Ad Medos tranſlatum, 54. b. 301. b. Quo tempore deſiit, *ibid.* Aſſyriorum regnum ſeries, 293. a. b.
Asterius Cretenſium rex, 297. *Not.*
Aſtrologi unde vera reſpondeant, 71. a. *Vide* Mathematici.
Aſylum conſtituere Romulus & Remus, 17. b. Aſylum Apoſtolorum longe tutius quam deorum, 3. b. Aſylum Romuleum umbra quædam remiſſionis peccatorum, 78. b.
Athanarici regis Gothorum perſecutio in Gothia adverſus Catholicos, 260. b. *& Not.*
Athenæ unde dictæ, 295. a. Sub Cecrope rege civitas hæc vel inſtaurata eſt vel condita, 295. a. & tale nomen accepit, 293. b. Qua occaſione, 295. a. b. Athenis non parva ex litteris & philoſophis gloria accedit, 293. a. Athenis nihil habuit Græcia clarius, 295. a.
Athenienſium regnum in rempublicam mutatum, 301. b. Feminæ publicis intererant conſultationibus, 296. a. Quare poſtea expulſæ, 296. b.
Athenienſes claruerunt in Græcia, plus fama quam re ipſa, 293. a.
Atlas mons, 295. b.
Atlas aſtrologus rex Mauretaniæ frater Promethei, maternus avus Mercurii majoris, 212. b. florebat tempore quo Moyſes natus eſt, *ibid.* Curſum ſolis lunæ ac ſiderum primus obſervavit, 117. 6. *Not.* c. Quare cælum portare fingitur, 295. b.
Atlantici philoſophi, 117. b.
Atomi principia rerum ſecundum Epicurum, 113. b.
Atys formoſus adoleſcens, abſciſus, 91. b.
Atys fabula, 107. b.
Avaritia quid, 182. b. Plures allicit quam peritia, 98. a. Ab avaritiæ ſordibus purgat amor ſapientiæ, 102. a.
Avari, pauperes, 102. a.
Auctores ſacri pauci eſſe debuerunt, quare, 313. b.
Audurus nomen fundi, 401. b.
Aventinus rex Latii, deorum numero additus, 201. b.
Aventinus mons 47. a. unde dictus, 301. b.
Auguria irridet Cicero, 65. b.
Augustini modeſtia, 173. a. 186. b. 187. b. 356. b. 358. b. 4 5. a. Auguſtini opus de baptiſmo parvulorum, 105. b. Ejus opus contra Fauſtum, 245. b. Et Epiſtola decima de fine ſæculi ad Heſychium, 345. b. Auguſtinus reſurrectionem corporalem, futuram ante univerſalem aliquando opinatus eſt, 348. b.
Augustus Cæſar Caii Ceſariis filius adoptivus, 51. a. Cum multis geſſit bella civilia, *ibid.*
Aurelianus Chriſtianorum perſecutor, 320. b.
Aurelius epiſcopus Carthaginenſis, 398. b.
Auriga laudatur a populo in theatro ſecundum ſuarum ſtudia partium, 132. b.
Aurinum deum Romani non colebant, 64. b.

B

B*Abylon* caput regni Aſſyriorum, 259. a. A Nembroth condita eſt, 250. b. Hanc condidit aut inſtauravit Semiramis, 293. b. Babylonia quaſi prima Roma, 293. a. Babylon civitas diaboli, 287. a. Quomodo de medio ejus ſpiritaliter fugiendum, 300. a. Babylonia Judæorum captivitas quo tempore contigit, 304. a.
Babylonicam turrem ædificantium ſuperbia, 251. a. 255. a. Quomodo punita eſt, *ibid.* 255. b.
Babylon interpretatur confuſio, 250. b. 255. a. 219. a. 285. a. 314. a.
Bacchæ feminæ non tam virtute nobiles quam furore, 298. b.
Bacchanalia, ſacra Libero patri inſtituta, 298. b. A Senatu

Digitized by Google

in urbe Roma prohibita, *ibid.* & 92. b.
Bacchus. *Vide* Liber.
Bagrada flumen, 402. a.
Balbus diſputat in lib. C. de nat. Deorum, 72. a.
Baleus decimus rex Aſſiriorum, 274. a.
Baptizatis omnibus, etiam hæreticis, quidam promittunt liberationem ab æterno ſupplicio, 283. b. Refelluntur, 387. b. Alii ſolis baptizatis apud catholicos quamvis male viventibus, 388. a.
Baptiſmus in parvulis ſufficit, ne poſt mortem obſit quod carnalis generatio cum morte contraxit, 382. a. In eo omnia peccata dimittuntur, 14. b. Tunc tempus eſt cavendi omnia futura peccata, cum omnia ſunt deleta præterita, 14. b. Baptiſmus non nos eximit pœnis hujus vitæ, 381. a. Ad baptiſmum currebant Catechumeni in periculis, 352. a. In baptiſmate ægri multi ſanati, 399. b.
Baruch, Scriba Jeremiæ, 309. a.
Barba virili eſt ornameoto, non munimento, 414. a. Barbata Fortuna, 57. b.
Barbari in Urbis vaſtatione pepercerunt Chriſtianis propter Chriſtum, 2. a. 3. a. & *ſeq.*
Baſilicæ aſylum vel ipſis Barbaris venerabile, 2. a. 3. b. 4. b. 17. b. 51. a. 53. a. 83. a. Confugientes ad loca ſancta in direptione Urbis, a Barbaris ſervati, 83. a.
Baſſus Syrus, 401. b.
Bathanarius comes Africæ, 377. a.
Beatitudo eſt id propter quod appetenda ſunt cetera, ipſum vero propter ſe ipſum, 323. b. In fruitione veri & ſummi boni conſiſtit, 117. b. 342. b. Beatitudo hominum & Angelorum ex Deo ſolo, 108. b. 110. b. 136. b. 142. a. b. 148. a. 177. a. b. 342. b. Hoc agnoverunt Platonici, 142. a. 148. a. Quomodo homo fruitur Deo, 117. a.
Beatitudo, æternitas, veritas, felicitas, 150. a. Ibi erit vera gloria, verus honor, vera pax, 412. b. Ibi victoria, veritas, ibi dignitas, ſanctitas; ibi pax, felicitas, ibi vita, æternitas, 34. b. Pax æterna, beatitudo finalis, 333. a. Hæc pax ſuperat omnem intellectum, 417. a. In beatitudine erunt quidam præmiorum gradus, 420. a. Nulla tamen invidia, *ibid.* Ubi de beata vita agitur contrectationum corporalium mentio fieri non debet, 137. b.
Beatitudo vera non eſt hujus vitæ, 224. b. 327. a. 329. a. In vita ſociali non hic reperitur, 329. a. Qualis poteſt eſſe in hac vita, 332. a. Spe tantum in hac vita tenetur, 329. a. 338. a. Ad eam non invenitur via certa niſi divina auctoritate, 313. a. Via ad beatitudinem ſimilitudo cum Deo, 137. b. Deus unus colendus ad beatitudinem obtinendam, 142. a. Beatitudinem quemquam aſſecuturum negant Platonici, qui non incommutabili Deo puritate caſti amoris adhæſerit, 141. a.
Beatitudinem inter & miſeriam non eſt medius ſtatus in quo poſſit eſſe creatura rationalis, 135. a. Pro beatitudine minimum juſti laborant, & in ea veraciter ſemperque regnant, 34. b. Beatitudinis bona conſicienda ſunt ex bonis hujus mundi, 413. b. & ex morte Chriſti, *ibid.* Conditiones duæ ad beatitudinem, fruitio boni incommutabilis, ſecuritas de amittendo illo, 168. a. Æternitas & ſecuritas ad beatitudinem requiritur, 167. a. 185. a. 190. b. 224. b. Beatitudinis non ſecura poſſeſſio, amorem Dei deſtruit, 190. a. Beatitudo fallax & falſa in qua miſeria futura aut ignoratur aut timetur, 190. b. Beata vita ſi non amatur, non habetur, 224. b. Beatitudinis æternæ promiſſiones in Prophetis, 394. a. Beatitudo carnalis in veteri Teſtamento promiſſa, ſpiritualem in novo exſpectandam docebat, 281. b. Beatitudinis nomen etiam ad homines in diverſis conditionibus conſtitutos extenditur, 167. b. Propter eam unam omnium philoſophorum invigilaſſe videtur induſtria, 313. b. De beatitudine præclarum Plotini dictum, 137. b.
Beatus nemo niſi eo pervenerit, ubi mori, falli, offendi omnino non poſſit, 254. b. Beatus non eſt continuo dicendus, qui eo fruitur quod amat, 117. a. Beatus nullus niſi juſtus, 224. b. Is qui virtute aliiſque bonis ſine quibus virtus eſſe non poteſt, fruitur, 326. b. Beatus eſſe non poteſt niſi qui notitiam Dei habeat & imitationem, 117. a. Beatus ſolus vivit ut vult, 224. b. Deus vera beatus, 228. a. Beatorum præmium ipſe Deus erit, 419. b. Beatorum gaudium, 361. a. Beatis nihil jucundius erit cantico in gloriam gratiæ Dei, 420. a. Beati perpetuo Dei laudibus vacabunt, 419. b. etiam membris corporis, *ibid.* Vacabunt, videbunt, amabunt, laudabunt, 421. b. Beati ex requie in requiem tranſibunt, 363. a. Summam in ſe ipſis, inter ſe, & cum Deo pacem obtinebunt, 417. a. Quomodo malorum ſuorum obliviſcentur, 420. b. Omnes immortales erunt, 293. a. Beatorum immortalitas peccato auferri non poterit, 208. a.
Beatorum ſcientia & ſapientia erit plena & perfecta 379. a. Beati viſuri ſunt Deum in ipſo corpore, 417. b. an per corpus, *ibid.* omnia videbunt unde abſentes ſunt corpore, *ibid.* hæc videnda oculis corporeis non indigebunt, 418. a. oculi tamen eorum corporei habebunt officium ſuum, *ibid.* oculis corporis jam ſpiritalibus incorporalia videbunt, *ibid.* Id quod extra eſt, cogniturі ſunt, 363. a. pœnas damnatorum, *ibid.* Beatorum liberum arbitrium quale erit, 420. a. Beatorum corpora quanta pulcritudine prædita erunt, 409. Beatorum corpus erit plene ſubjectum ſpiritui, 419. b. In illis erit inamiſſibilis voluntas pietatis & æquitatis, quomodo eſt felicitatis, 420. b. Beati eſſe omnes homines volunt, 140. a. Philoſophi in hac vita beati & a ſe ipſis beati fieri, mira vanitate voluerunt, 327. a.
Bebius unco tractus ſparſis viſceribus interiit, 49. b.
Bebius alter in victoria Syllana laniatorum manibus direptus, 50. a. *Not.* b. Sparſis viſceribus interiit, 49. b.
Bellerophontis fabula, 295. a.
Bellantium finis, pax, 367. b. 332. b.
Bellona conjunx Martis, 336. a. Templum ei conſtitutum Romæ, 48. b.
Bellum ſine aliqua pace eſſe non poteſt & e contra, 334. a. Bellorum civitatis terrenæ cauſſæ, 228. a. Bellum inferre ſola regnandi cupiditate grande latrocinium, 54. b. Ad belligerandum ſola neceſſitas bonos compellit, 58. b. Bella primus omnium Ninus intulit finitimis, 54. b. Bella etiam juſta dolorem ſapienti creant, unde 330. b. Bellorum miſeriæ veræ ſunt, *ibid.* Multiplices clades diræque neceſſitates, *ibid.* Bellorum miſerias quiſquis ſine dolore vel cogitat vel patitur, ideo miſerior eſt, quia ſenſum humanum perdidit, 330. b. Quid in bello noxium pernicioſumque eſt, 343. b. Quare proſpera & adverſa bellorum alternant, 272. b. Bellorum tempora exituſque ex Dei judicio pendent, 82. a. 83. a. Bellis Deus hominum mores emendat, virtutem exercet, & auget, 2. a. Cum juſtum bellum geritur, pro peccato, & a contrario dimicatur, 335. b. Bellum pro ſalute a Republica ſuſcipi poſſe cenſuit Cicero, 396. b. Cur viri virtute magni bellum exoptant, 75. a. Noo omnis qui pugnat & vincit, magnus appellandus eſt, 36. a. Quot bellis afflicti Romani poſt conditam ædem Concordiæ, 49. a. Bellorum diuturnitatem temporibus Chriſtianis male tribuunt Romani, 82. b. De bellorum connexione quæ adventum Chriſti plurima & graviſſima præceſſerunt, 50. b. Bella, deorum exemplo exarſerunt, 32. a. b. Bella, magni ludi dæmonum, 45. b.
Belli civilis calamitas, 40. a. Bella civilia, omnibus bellis hoſtilibus amariora, 50. b. & miſerabiliora, 330. b. In bello civili Romano frater fratrem ſe occidiſſe cognoſcens ſe ipſum peremit, 32. a. Bella ſocialia, 50. b. Bellum Servile, 49. a. b. *Not.* e. Bellum civile Marianum atque Syllanum, 49. a. Bellum Punicum primum per viginti & tres annos peractum eſt, 82. b. Punicum ſecundum per annos decem & octo vires Romanorum extenuavit, *ibid.* Quantum detrimenti adtulit Romanis, *ibid.* Punicum tertium brevi confectum eſt, 82. a. Bellum Piratarum, 82. a. Bellum fugitivorum gladiatorum, *ibid.* Bellum Mithridaticum quadraginta annis peractum eſt, 82. b. Bellum Samniticum Romanis infauſtum annis tractum eſt ferme quinquaginta, 82. b.
Bellum cum vitiis, 382. a. Bellum carnis adverſus ſpiritum, ex peccato ortum eſt, 381. b. Bellum nullum gravius & amarius quam voluntatis & paſſionis ſine ullius victoria, 342. b. Melius eſt bellum cum ſpe æternæ pacis, quam ſine ulla liberationis cogitatione captivitas, 381. b.
Belochus nonus rex Aſſyriorum, 294. a.

Digitized by Google

Belus primus rex Aſſyriorum, 393. b. Pater Nini, 301. b.

Benefactoribus honores divini olim decreti, 20. b.

Beneficia quæ præſtare hominibus vel Angeli vel homines poſſunt, in unius Omnipotentis poteſtate ſunt, 148. b. & a ſolo Deo exſpectanda, 149. a. Beneficiorum Dei memoria ſollemnitatibus feſtis recolenda, 142. b.

Berecynthia deum mater a Peſſinunte, 20. a. 39. b. An Cynocephalum peperit & lebrim, *ibid.* Sacra ejus quam turpia, *ibid.* Berecynthia quotannis ad Almonem fluvium abluebatur, 20. a. *Not.* b. Berecynthiæ ſimulacrum a Scipione Naſica in Urbem invectum. 20. b. Matris deum ſacra deformiter crudelia & aliis ſacris turpiora, 108. a.

Beſtiæ multæ hominem ſenſuum acrimonia, viribus, motu, vitæ diuturnitate vincunt, 120. b. Exempla, *ibid.*

Bias Prienæus unus e ſeptem ſapientibus, 304. a.

Bigæ, 326. b.

Boni generis triplex, 117. a. Bonum ſimplex incommutabile, 166. a. Bonum immutabile ſolus Deus, 179. a. Bonum ſummum quid, 114. a. Eſt id quo homo beatus fieri poteſt, 114. a. 385. b. Unde ſit in homine, 117. a. Bonum hominis quodnam ſit, 142. b. Philoſophorum diſſenſiones de ſummo bono, 314. a. 117. a. In Deo ſolo ſummum bonum poſuerunt Platonici, 99. a. In voluptate corporis Ariſtippus, in virtute animi Antiſthenes poſuit, 313. b. Bonum nullum ſecundum Stoicos præter virtutem, 130. b. De boni fine inter Philoſophos magna contentio eſt, 142. b. Oppoſitæ philoſophorum ſententiæ circa finem boni, 313. b. Boni finis eſt ſecundum virtutem vivere, 317. a.

Bona ſunt omnia quæ ſunt, ſed inæqualia, 171. b. Bona omnia creata, mutabilia, 179. a. Bona poſſunt eſſe ſine malis, mala vero non ſine bonis, 156. a. Bona hujus vitæ, quænam ſunt, 333. b. Bona non magnipendenda, quæ adipiſcuntur & mali, 343. b. Bona & mala hujus vitæ non vero alterius, juſtis & injuſtis communia, quare, 4. b. 5. b. 19. a. 84. b. 343. b. Bonis temporalibus bonus non extollitur, 5. a. Quo modo iis utendum, 336. b. Bonis temporalibus bene utendum, ad obtinenda æterna, 334. b. Bona extrinſeca non eſſe propter ſe appetenda noverunt philoſophi, 317. a. Bonum cujuslibet naturæ qui perverſe amat, etiam ſi adipiſcatur, ipſe ſit in bono malus, & miſer maliore privatus, 183. a. Bona corporis etiamſi minuatur, bonam juſtamque vitam non minuunt, 10. b. Bona ſive corporis ſive animi ſine virtute, non bona ejus ſunt, cujus ſunt, 326. b. Bona etiam terrena a ſolo Deo vero, 66. b. 67. a. Omnibus ea petentibus Deus non dat, ut gratis eum colant, 5. a. Bona terrena ad ſiniſtram pertinent, 154. a. Ex bonis hujus mundi, eroiicienda ſunt ea quæ daturus eſt Deus in cælo, 414. b.

Bonus vir non merito dicitur qui ſcit quod bonum eſt ſed qui diligit, 175. a. Bonos nemo qui non fuerit malus, 227. a. Boni mixti cum malis in hoc ſeculo, 17. b. Sæpe mala patiuntur in hac vita tamquam mali ſint, 345. b. Boni jure cum malis temporaliter flagellantur aliquando, 5. b. & *ſeqq.* 6. a. Bonorum miſeria, & malorum felicitas temporalis, pluribus ſcandalo eſt, 368. a. Bonos flagellum Dei erudit ad patientiam, 4. b. Bonos miſericordia Dei amplectitur fovendos, 4. b. Boni veriſſima atque certiſſima felicitate præpollent, 31. a. Bonus etiam ſi ſerviat, liber eſt, 73. b. Boni an inter ſe pugnent, & quomodo, 229. a. Boni quomodo utuntur mundo, 330. a. Boni vocantur ſpecioſi corpore, 243. b.

Bos Ægyptiorum Deus apis, 294. b.

Boves locutos quidam hiſtorici referunt, 51. b.

Brutus unus ex duobus primis conſulibus a populo creatis poſt expulſos reges, 26. a. Brutus propinquus Lucretiæ, 10. b. Brutus conſanguineus Tarquinii, 43. a. Lucium Tarquinium Collatinum collegam ſuum Urbe ejecit, *ibid.* Bruti erga Collatinum injuria, *ibid.* Brutus filios occidit pro patria, 67. a.

Bubona dea boum curam gerens, 67. a.

Bulbi, 96. a.

Bullæ apud Romanos inſignia dignitatis, 46. a.

Busiris tyrannus, filius Neptuni ex matre Lybia, 177. b. Deos ſuis ſacris hoſpites immolabat, *ibid.*

C

Cacus ſemihomo: Sic dictus propter inſociabilem feritatem, 333. a. Figmentum poeticum, *ibid.*

Cadaver a cadendo dicitur, 353. a. 362. b. Cadaver niſi caro exanimis, non ſolet nuncupari, 362. b.

Cæcus illuminatus Mediolani cum corpore SS. Protaſii & Gervaſii reperta ſunt, 398. a.

Cælestis, dea apud Afros & Carthaginienſes maximo in honore habita, 33. a. *Not.* b. Sacra ejus, turpia. *ibid.*

Cælum patrem Saturni fabulantur, 104. b. Cælum eſſe Jovem innumerabiliter affirmant, *ibid.* Cæli locum igni tribuit Plato, 118. b. Quo modo cælum fiet novum poſt judicium, 356. b. 358. a. An perituri ſunt cæli in conflagratione noviſſimi judicii, 364. b. Sancti & juſti recte cælum appellantur, 365. b.

C. Cæsaris bellum adverſus Pompejum, 51. a. Cæſar victor Pompeii clementer exercuit victoriam civilem, *ibid.* tamquam appetitor regni in ipſa curia trucidatus, *ibid.* Cæſaris laudem in qua re Salluſtius poſuit, 75. a.

Cæsar in domo ſua victoria Mariana trucidatus, 49. b.

Cæsar Aug. libertatem jam quidem languidam, omni modo extorſit Romanis, 47. b. Remp. veluti inſtauravit ac renovavit, *ibid.*

Cæsares appellati ſunt qui Cæſari Aug. ſucceſſerunt, 61. a.

Cain poſſeſſio interpretatur, 238. b. 239. a. Eſt primus civis civitatis terrenæ, 226. b. 228. b. Cain reprobus cur prius natus Abele electo, 226. b. 227. a. Ex invidentia diabolica fratrem occidit, 228. b. Hac invidia Deo odibilis, 230. a. Cain & Romulus qui differunt, 229. a. Qua ratione potuerit Cain civitatem ædificare, cum tres tantum aut quatuor homines fuerint, 231. a. Cain poſteri cur non recenſentur in hiſtoria ſacra, 176. a. & ejus ſucceſſio in octo ab Adam generationes clauditur, 242. b. undenarioque numero finitur, 241. a. Cain filiæ, filiæ hominum dictæ, 243. b. Cain figura Judæorum, 232. a.

Caius Cæſar. *Vide* C. Cæſar.

Caius Servilius prætor, 49. a.

Calama urbs, 384. a. 401. a. Memoria S. Stephani illuc advecta a Poſſidio epiſcopo, *ibid.* Miracula quæ ibi facta ſunt, *ibid.* & 402. a.

Calamitates publicæ diviſæ providentiæ tribuendæ, 2. a.

Calx miraculum, 373. a. Cur viva dicitur, *ibid.* Oleo perfuſa non ferveſcit, 373. b. 376. a.

Camillam Diana doluit, 37. a.

M. Camillus quam ingratam ſenſit Romam, de qua optime meritus erat, 26. a. Hanc tamen a Gallis iterum liberavit, 55. a.

Camæna dea canere docet, 57. b.

Campeſtria quid ſunt & unde dicta, 257. b.

Campeſtrati, *ibid.*

Cancer nullis medicamentis ſanabilis, 399. a. Cancri curatio miraculoſa, *ibid.*

Cannæ urbs ſeu vicus Apuliæ, 46. *Not.* b. Cannenſe prælium quam cruentum, & Romanis infauſtum, 46. b.

Capitolium rex Tarquinius fabricavit, 40. a. Jovi dicatum fuit, 56. a. Capitolium Jovi cedere noluerunt, Mars, Terminus, & Juventas, 62. a. Capitolii incendium, 31. b. Capitolio pepercerunt Galli, non vero Sylla, 49. a.

Capitolinus collis anſeris vigilantia ſervatus, 30. b. 37. b. Capitolinus lapis, Jovis ſimulacrum in Capitolio lapideum, 34. b. *Not.* f. Captivitas ad probationem vel emendationem a Deo permittitur, 13. b. Captivitas paſtorum, religioni Chriſtianæ probro eſſe non debet, 9. b. Captivitatem religionis cauſſa ſponte tolerandam etiam pagani noverunt, 8. b. Sunt in Scripturis ſanctis hujus cladis magna ſolatia, 8. a. Captivitas Marci Attilii Reguli, 8. b.

Carbones multi fuere ex gente Papyria, 30. *Not.* d.

Carbo Cneus Papyrius Marianas partes ſequutus a Sylla victus, a Pompejo interfectus, 30. *Not.* d. Hujus Carbonis crudelitas, 49. b.

Carbones ſunt incorruptibiles, 373. a. 376. b. Ideo limitibus ſubſternuntur, *ibid.*

Cardea dea præfecta cardini oſtii, 55. b.

Cardi-

Cardines aſtrologici, 69. b.
Caritas eſt amor Dei, & proximi ſuique ipſius ſecundum Deum, 212. a. Appellatur bona voluntas, 212. a. Caritatis ordo, 335. a.
CARMENTES deæ quæ fata naſcentibus canunt, 57. b.
Caro pro homine ponitur, 209. a. 212. a. Carnis ſubſtantiam vel naturam, malum non eſſe oſtendit Chriſti Incarnatio, 153. b. An dolet & concupiſcit ſine anima, 210. b. Carnis corruptio ex peccato contracta, non peccatum, ſed pœna, 210. a. Carnis rebellio pœna eſt hominis, rebellio vero hominis non eſt pœna Dei, 219. a. Caro tanto minus animæ ſubditur, quanto magis adverſus ſpiritum concupiſcit, 328. a. Vivere ſecundum carnem quid, 330. a. Caro per cor mundatur, 154. a.
Caro ſanctorum in ſpe requieſcit, 203. a. Carnem ſuam ſancti diligunt & deſiderant, 203. a. Carnis reſurrectionem aliquatenus cognoverunt Plato, Varro, aliique gentiles, 416. b. Hanc ſi ſine ullis miraculis mundus credidit, grande miraculum, 393. b. Caro hominis quæ ab alio in eſcam ſumta eſt, redderur homini in quo eſſe caro humana primitus cœpit, 409. b. Caro poſt reſurrectionem ſpiritalis futura, 203. a. Longe perfectior erit quam fuit in primis parentibus, 203. a. quomodo, 204. a. Carnis ſpiritalitas, quanta ſit gratia, de donis quæ in hac vita largitur Deus, conjiciendum, 410. b.
Carnales veteris & novi Teſtamenti per Agar & Cethuram figurati, 267. a. Inter ſe dividuntur, 261. b. Horum diviſione dæmones paſcuntur, 261. b. Per ignem judicandi ſunt in fine ſæculi, 262. a. Quidam per ignem ſalvabuntur, quidam in igne damnabuntur, *ibid.*
Carthaginem Romæ æmulam nolebat dirui Scipio Naſica, quare, 15. b. 26. b. A Scipione Africano deleta, 47. b. Plus nocuit Romanis everſa, quam adverſa, *ibid.*
Carthaginienſes inter & Romanos tria bella geſta ſunt, 26. *Not.* g.
Caſpaliana nomen fundi, 401. b.
CASSIUS templum Jeroſolymitanum expoliat, 317. a.
Caſtitas ſine voluntatis aſſenſu non violatur, 9. b. 10. b. 15. a. Quo judicio Dei in corpora continentium libido hoſtilis peccare permiſſa eſt, *ibid.*
CASTOR & POLLUX in deos relati, 294. a.
Catholicis in Eccleſia perſeverantibus, quamvis peſſime vixerint, quidam ſalutem promittunt, 384. a.
CATILINA vir peſſimus, 31. a. Ejus conjuratio, 36. a. Et bellum civile, 50. b. In eo proſtratus eſt, 31. a.
Catinenſis urbis tecta vi favillæ ex Ætna monte erumpentis diruta, 51. b.
CATIUS deus, catos id eſt acutos facit, 60. b.
CATONIS laus, 156. a. Ejus virtus veritati propinquior quam Cæſaris, *ibid.*
CATO minor ſe ipſum occidit Uticæ ne ipſi pepercifſe Cæſar gloriaretur, 13. a. Catonis factum ejus amici tribuerunt infirmitati, *ibid.* Hoc ipſe Cato in filio ſuo indicavit, *ibid.* Impatientia ſe peremit, 328. b.
CATONIS utriuſque & innocentia & ſapientia in proverbium abierunt, 13. *Not.* b.
CATOSUS coquus bene Chriſtianus, 400. b.
CATULI bellum civile, 50. b. Catulus hauſto veneno ſe manibus inimicorum ſubtraxit, 49. b.
Caudium oppidum Samnii, 44. b. *Not.* d.
Cauſſa eſt fortuita, naturalis, voluntaria, 73. a. Cauſſæ omnium quæ fiunt non ſunt niſi voluntariæ illius naturæ quæ ſpiritus vitæ eſt, *ibid.* Ita ſenſit Socrates, 113. b.
CECROPS rex Athenienſium, 295. b. 297. a
Centones, 286. a.
Centrum vocant Geometræ medium terræ, 201. a.
Centrum pro univerſitate ponitur, 364. a.
Centaurorum fabula, 298. a.
CEPHISOS quibuſdam idem eſt ac Meſappus, 294. a.
Cerberi fabula, 298. a.
Cercopitheci, 253. a.
Cerei laus ab Auguſtino dicta, 242. b.
CERES cum Libero ſeminibus præponitur, 103. a. Cererem Matrem magnam ſeu terram & Junonem eſſe perhibent, 103. b. Ceteris ſacra, 90. a. 105. a. *Vide* Eleuſinia,
CETHURA & filii ejus, carnales novi Teſtamenti ſignificant. 267. a.
CHÆREMON peritus ſacrorum quæ diis celebrantur, 147. b.
Chaldæa ad regnum Aſſyriorum pertinebat, 268. b.
Chaldæi philoſophi, 238. a.
CHAM interpretatur calidus, 248. a. Figura fuit hæreticorum, *ibid.* & perdite viventium, 248. a.
CHANAAN interpretatur motus eorum, 248. a.
Chanaan terra quomodo uſque in ſæculum pertinet ad ſemen Abraham, 260. a. Quo tempore ſit impleta promiſſio Dei de terra Chanaan, 273. b.
Χιλιασταί, 349. a.
CHILO Lacedæmonius unus e ſeptem ſapientibus, 304. a.
Chirurgi cujuſdam Alexandrini bona fides, 358. b.
CHRISTUS a Chriſmate appellatus, 286. b. Chriſtum ante carnem ſuſceptam, fuiſſe viſibilem quidem exiſtimant, 264. b. & apparuiſſe Abrahæ, *ibid.* Chriſti Incarnatio, non incongrue creditur quibuſdam fuiſſe revelata in gentibus, 318. a. Prædictiones Prophetarum de Chriſto, 305. a. *& ſeq.* Chriſtum non tam prophetavit Jonas ſermone quam ſua quadam paſſione, 376. b. Adventus ejus prædicitur, 205. a. b. 306. b. 309. a. 310. a. Prædictio de Chriſto, Eliezer juramentum, 266. b. Chriſtus tamquam Dominus Deus loquitur in propheticis libris, & tamen Chriſtus apparet, 247. b. 303. b. Chriſtus lignum vitæ, 307. a. Chriſti figura Arca Noe, 245. a. Aries quem vidit Abraham, 266. a. Iſaac portans ligna, *ibid.*
Chriſto animam humanam defuiſſe Apollinariſtæ putaverunt, 209. a. Totum hominem ſuſcepit, 155. b. Chriſtum in carne contemſit Porphyrius, 153. b. Cur tanta humilitate ad nos venerit Chriſtus, 111. a.
Chriſti nativitas & reſurrectio propria & ſingularia miracula ejus 160. b. Quo tempore natus, 51. a. 317. a. Chriſtus affectibus non caruit, 214. b. non tamen ex conditionis infirmitatis, *ibid.* Ejus infirmitas fuit ex poteſtate, 214. b. Chriſti miracula, 317. a. Cur ſe a diabolo tentari permiſit, 133. a. Ejus obedientia oppoſita inobedientiæ Adæ, 219. a.
Chriſti Paſſio, 305. b. 307. a. 309. a. prophetata in libro Sapientiæ, 289. a. nuditate Noe ſignificata, 248. a. Chriſtus paſſione ſua oſtendit quid ſuſtinere pro veritate reſurrectione quid ſperare in æternitate oporteret, 319. a. Chriſti mors, voluntaria, 271. a. ſignificata in benedictione Judæ, *ibid.* Chriſti mors & reſurrectio in Abel & Seth figurata, 239. a. Prædicta in Scripturis ſacris, 288. a. b. 289. a. Tempus mortis Chriſti, 322. b. Chriſtus ideo ſolvere potuit moriendo peccata, quia & mortuus eſt, & non pro ſuo peccato, 153. a. Quare ad inferos deſcendit, 284. a.
Chriſti Reſurrectio, 305. b. 306. b. 307. a. Hanc prædixit Oſee, 305. a. & Amos, *ibid.* Claritas in Chriſti corpore, cum reſurrexit, ab oculis diſcipulorum abſcondita fuiſſe potius quam defuiſſe credenda eſt, 403. a. Poſt reſurrectionem cibum ac potum ſumſit, 204. a. Chriſti reſurrectio & cum corpore in cœlum adſcenſio credibilis probatur, 393. a. & jam credita oſtenditur, 393. b. Chriſti adſcenſio grande ſaluberque miraculum. 357. b. Chriſti adſcenſioni miracula multa atteſtata ſunt, *ibid.* Ubi legitur Deus ad judicium faciendum eſſe venturus, intelligendus eſt Chriſtus, 370. a. Chriſtum judicem de cœlo eſſe venturum non tam veteri quam novo Teſtamento expreſſum eſt, 369. a. Chriſtum venturum credunt Judæi, ſed non moriturum, 228. a. Alienigenarum teſtimonia de Chriſto, 319. b. Et oraculorum reſponſa, 339. b. 340. a. Chriſtum oracula non prædicant ut Deum, ſed ut hominem tantum, 340. b. Sanctum tamen immortalemque confeſſa ſunt, 155. b. Chriſtum ſic laudant oracula, ut vituperent Chriſtianos quare, 340. a.
Chriſtus homo cœleſtis, 203. b. Chriſti divinitas opponitur Romuli divinitati, 396. a. b. 397. a. Chriſtum Deum eſſe & miracula & prophetiæ in illo impletæ perſuadent, 396. b. 397. a. Perſuadet & confeſſio conſtans Martyrum, 358. a. *& Not.* 396. b.
Chriſti auctoritas, 107. *& ſeq.* 303. b. 310. a. b. Chriſti Incarnatio purgationis noſtræ principium, 153. b. Via univerſalis animæ liberandæ, 160. a. Sola via munitiſſima ad Deum, 166. a. Summum gratiæ exemplum, 156. 157. Nemo ad ſpiritalem Jeruſalem umquam pertinuit niſi cui Chriſtus revelatus eſt, 18. a. Chriſti fide etiam antiqui juſti mundari potuerunt, 153. b. Chriſti prædicatio

Digitized by Google

catio in omnibus gentibus eſt Jacob Benedictio, 268. b. Chriſti notitia donum Dei conceſſum quibus voluit, & quando voluit, 159. b. Quo ſenſu dictum eſt, *In Chriſto omnes vivificabuntur*, 203. Quod in eum mundus credidit, virtutis fuit divinæ, non perſuaſionis humanæ, 357. a. b.
Chriſtus Mediator Deum inter & homines, 136. Ad hanc mediationem quid requiritur, *ibid. & ſeq.* 78. a. Quomodo Mediator effectus, 153. b. Mediator per quod homo, 135. b. Chriſtus factus particeps humanitatis noſtræ, compendium præbuit participandæ divinitatis ſuæ, 136. b. Præter Chriſtum mediatores alii non quærendi, 136. b. Chriſtus & in homine & ſecundum hominem quem ſuſcepit ſacerdos & ſacrificium, 158. a. 159. a. Chriſtus ſacerdos quo Deum placamus, 139. a. Chriſtus in forma ſervi maluit ſacrificium offerre quam ſumere, ne cuilibet creaturæ ſacrificandum eſſe quiſquam putaret, 152. a.
Chriſtus præcepta dedit pro moribus optimis contra perditos mores, 32. a. Ejus præcepta quam utilia, 27. b. Chriſtus proximus noſter, 38. b. Solet in ſe membrorum ſuorum transferre perſonam, 248. b. Amorem erga Chriſtum Elias Judæos docebit, 398. b. Chriſtum in fundamento habere eſt nihil ei præponere, 389. b. Chriſto impudenter incommoda præſentia imputant qui deos colere non ſinuntur, 52. b. 51. b. Qua ratione Chriſtus *Ἀγϑώ* dicitur, 303. a. Chriſti ſubſtantia, populus ejus, 154. a. In homine ejus diabolus vinctus, 158. a.
Christiani propter myſticum chriſma ſic dicuntur, 153. b. Hos recte Chriſtos dicere poſſumus, 378. a. Chriſtiani falſi, 352. b. Ficti & mali, myſterium iniquitatis, 359. a. Non computandi in membris Chriſti, 417. b. Chriſtiani ſunt ſacerdotes, 353. b. Eorum ſacrificium, 144. a. Bonis terrenis tamquam peregrini utuntur, nec capiuntur; malis autem aut probantur, aut emendantur, 16. a. Eorum opes, 6. a. Propter vitam æternam unam Chriſtiani ſunt, 93. b. Quid pro patria cæleſti agere debeant, diſcant ex eo quod Romani fecerunt pro terrena, 74. a. b. In Chriſtum, non in Petrum credunt, 323. b. Eorum habitus & mores, 337. b. Chriſtiani omnium inimicorum mirabilis converſio, 319. b. An aliqui fient Chriſtiani ultimis tribus annis, & menſibus ſex, 371. a. Chriſtianos accuſavit Porphyrius quod dæmones venerarentur, 341. a. b. His tribuebant pagani Romani mala omnia quæ patiebantur, 19. a. 52. a. Refelluntur, *ibid.* Chriſtianos nec vituperat Seneca, nec laudat, 95. a. Chriſtiana religio ab Jeruſalem ſumſit initium, 322. a. Hujus religionis ſalubritas, 34. a. 52. a.
Chrysippus unus ex principibus Stoicorum, 371. a. 132. a.
Cibus ſine voluptate non ſumitur ut vivatur, 324. a. Non cibi genere ſed aviditate immoderata quiſque culpandus, 250. a.
Cicero Academicus, 65. a. Auguria irridet, *ibid.* Simulacrorum inſtitutioni, & fabuloſis de diis opinionibus indignatur, 65. a. Ejus libri de Republica, 333. a. Perierunt, 22. *Not.* a. Ciceronis cædes, ejuſque cauſſa. 51. a.
Cilicium. In eo eſt recordatio peccatorum, 240. a.
Q. Cincinnati Dictatoris paupertas, 70. b.
Cinna Conſul, 49. a. Bellum Urbi intulit, eamque vaſtavit, 50. a. & *Not.* c. 49. b. Peccandi licentia felix appellabatur, 83. b.
Circe maga famoſiſſima, 299. b. Socios mutavit Ulyſſis, *ibid.*
Circenſium ſpectaculum qua de cauſſa Neptuno equeſtri a Romulo inſtitutum, 16. a. *Not.* b. Unde ludi iſti Conſualia dicti, *ibid.* His ſolis primum utebantur Romani, 17. a.
Circumciſionis neceſſitas, unde, 263. b. Circumciſio renovationem ſignificat, 253. a. & regenerationem, 264. a. Cur tempore nativitatis Iſaac imperata, *ibid.* Cur toti familiæ Abrahæ, *ibid.* In circumciſione nomen mutabatur, 265. b.
Circuitus temporum temporaliumque an admittendi, 188. a. 199. a.
Civitas quid, 231. b.
Civitates, 226. b. Una prædeſtinata eſt regnare cum Deo, altera cruciari cum diabolo, *ibid.* Civitas Dei per præſcientiam ordinata ante perpetratum Adami peccatum, 216. a. Utræque in primo homine per præſcientiam exortæ, 202. b. Diverſis ſuis generationibus in hiſtoria Geneſeos diſtinguuntur, 231. b. 184. a. Earum excurſus, 324. a. Serie generationum Cain & Abel exprimitur, 236. b. 238. b. & per generationes Cain & Seth, 242. b. Civitatis utriuſque myſterium in Cain & Seth, 237. b. 239. a. & *ſeq.* 242. b. & *ſeq.* Utraque, pia & impia numquam terris defuit, 254. b. In omnibus gentibus licet tanta varietate inter ſe diſtinctis, non amplius quam duæ civitates, 208. a. Perplexæ ſunt in hoc ſæculo, 16. a. & confuſæ iniquitate participata, 242. b.
Civitatum duarum principium amores duo, 218. a. 226. a. Utriuſque civitatis diſcrimen, *ibid.* Quantum ab invicem diſcrepent, 78. b. Utrique bona & mala communia, ſed uſus diverſus, 324. a. Civitatis terrenæ cives parit natura vitiata, civitatis vero ſupernæ liberans gratia, 227. b.
Civitatem Dei eſſe habetur ex Scripturis, 161. a. Hujus conditor Chriſtus, 27. a. Ejus origo, informatio, & beatitudo unde ſit, 173. a. Ex fide gignitur, vivit ex ſpe, 339. a. 242. a. Ex Angelis & hominibus conſtat, 177. a. 144. b. Hujus notitia evidentior in Abraham, 256. a. Civitatis cæleſtis figura, 227. a. 231. a. 240. b. In ea Dei voluntas lex eſt, 28. a. 144. b. Civitas ſuperna hic eſt peregrina, 227. a. In ſanctis populi Dei peregrinata eſt, & in omnibus aliis ſacramento adumbrata, 250. a. Dum peregrinatur in terra, leges & inſtituta nationum ſequitur, quæ religionem non impediunt, 337. a. Pacem veram non habet in fide, *ibid.* Unde cum terrena pacem habeat, unde diſcordiam, 336. b. & *ſeq.* Pacem terrenam refert ad cæleſtem, 337. a.
Civitatis terrenæ exordium, 272. b. In ea duæ formæ inveniuntur, 227. b. Civitas impia apparere cœpit a diviſione linguarum, 254. b. Beſtiæ nomine ſignificatur, 331. b. 355. a. Civitas terrena generationes terrenas uſque in finem habitura eſt, 239. a. Ejus bellum & pax, 228. a. Victoriæ ejus mortiferæ aut certe mortales, 228. a. Prophetiæ partim ad Civitatem cæleſtem, partim ad terrenam, partim ad utramque pertinent, 274. a.
Cives Dei ſpe beati in hac vita, 238. a. Eorum languores & curatio, 289. Cives patriæ ſupernæ fuerunt etiam in aliis gentibus a Judæis, 318. a.
Claudianus poeta a Chriſto nomine alienus, 265. a.
Claves Eccleſiæ, 352. a.
Clio, 22. a.
Cleobulus Lindius unus e ſeptem ſapientibus, 304. a.
Cleombrotus quare ſe præcipitem dedit de muro, 12. b.
Clerophon, 22. a.
Cloacina dea unde ſic dicta, 55. a. *Not.* a. Hanc Tatius dedicavit deam, 94. a.
Cluacina nomen Veneri tributum, 55. *Not.* a.
Cluere id eſt purgare, *ibid.*
Cneus Manlius proconſul de Gallogræcis triumphat, 47. a.
Codrus Athenienſium rex morte ſua patriam liberavit, quomodo, 301. a. ab iis ut deus habitus, *ibid.* Codri jurgia quid, *ibid.*
Cognitio Dei. Non parva ex parte intelligit & ſcit Dominum, qui intelligit etiam hoc a Domino ſibi dari ut intelligat & ſciat Dominum, 96. a. Cognitio creaturæ veſperum habet & mane, quomodo, 145. a.
Coli dicuntur non tantum Deus, ſed homines, immo & aliæ creaturæ, 141. a.
Collatina dea collibus præfecta, 55. b.
Collatinus maritus Lucretiæ, 10. b. *Vide* Tarquinius.
Collatio privatarum opum in uſus publicos, 46. a.
Collina porta Romæ, 59. a.
Coloni ab incolendo dicuntur, non ab agricultura, 181. a.
Comparatio. Non ex bonis ſingulis homines inter ſe comparandi ſunt, ſed univerſa conſideranda ſunt in unoquoque, 168. a.
Complacentia ſui, cauſſa primi peccati, 244. a.
Concionantes, 48. b. 49. a.
Concordia ſalus populi, 342. a. Sine juſtitia eſſe non poteſt, 28. b. Quæ harmonia a muſicis dicitur in cantu, ea eſt in civitate concordia, 28. b.
Concordia dea, 48. b. 61. b. Concordiæ ædes facta in loco ſeditionum & cædium, 48. b. 49. a. Vane Concordia ut dea habita a Romanis, *ibid.*
Concubinæ aliquando dicuntur uxores, 267. a. Concubinarum filii hæreticos & carnales Judæos ſignificant, *ibid.*

Con-

Concubitus etiam conjugalis remotum ab arbitris cubile quærit, 221. a.
Concupiſcentia carnis adverſus ſpiritum, eſt ex peccato primo, 412. b. Præſtat pugnare cum concupiſcentiis, quam pacem habere cum illis, 381. b. Quo modo eis reſiſtitur, 14. a. Ut abſque culpa eſt in corpore dormientis concupiſcentialis inobedientia, ita & in corpore non conſentientis, 14. a. Concupiſcentia; ſi non addatur cujus rei ſit, in malo intelligitur, 212. b.
Confeſſi dicebantur qui Chriſtianam fidem profitebantur ut ad familiam Chriſti admitterentur, 17. b. *Not. c.*
Conformatio quæ eſt unum ex bonis originalibus, quid ſit, 413. a.
Confuſionis cauſſa libido, 407. b.
Conjectores. Unde fit ut aliquando vera prædicant, 378. a.
Conjugia fratres inter & ſorores primo neceſſaria, 237. b. poſtea etiam apud paganos damnata, 238. a. quare religione prohibita, 237. b. Quare cum propinquis inire conjugia patres antiqui ſtudebant, 238. a. Ea mos ipſe horret, 237. b. Non divina ſed humana lege prohibita, 238. a. quare prohibita ſunt, *ibid.* Deliciæ amoreſque terreni propter conjugalem copulam, non damnabiles, 389. a. Hos exurit ignis tribulationis, orbitatis, &c. *ibid.* In utraque civitate plures ab opere generandi abſtinent, 240. a. Ante diluvium nemo abſtinuiſſe reperitur, *ibid.* A conjugio abſtinere an ſit bonum, 240. a.
Conjugatus fidelis melior infideli continente, 243. b.
Conjurati cum Catilina, perjuri, 36. b.
Conſcientiæ teſtimonio virtus melior contenta eſt, 76. a.
Consentes dii in conſilium Jovis adhibiti, 61. b.
Conſervari a Deo quælibet creatura indiget, 173. a.
Conſtantia ſanctorum, ignis reſpectu perſecutorum, 354. a.
Conſtantiæ ſeu ἀπαθείας quid & quot, 212. b.
Constantino Imperatori quare tot proſperitates contulit Deus, 83. b.
Conſtantinopolis Romano imperio ſocia, & veluti ipſius Romæ filia, 83. b.
Conſualia, ludi Circenſes unde ſic dicti, 26. *Not.* b.
Conſuetudinis veternoſæ vis, 95. b. 382. a. Vitium non fit ex conſuetudine minus voluntarium, 180. b.
Conſules a conſulendo dicti 134. b. Romanum imperium brevi propagarunt & auxerunt, *ibid.*
Consus deus qui præbet conſilia, 57. b. Conſus Deus Neptunus equeſtris, 26. *Not.* b.
Contemplatio. Non iners vacatio, ſed aut inquiſitio aut inventio veritatis delectare debet, 337. b. 338. a. Nemo ab ea prohibetur, *ibid.* Otium ſanctum quærit caritas veritatis, *ibid.*
Continentia cum immunditiæ carnalium concupiſcentiarum non cedit, & ipſum corpus ſanctificatur, 15. b. Conjugio præfertur, 268. a.
Continentium ſuperbiam quo pacto Deus aut punit aut prævenit, 15. a.
Contraria ad decorem univerſi pertinent, 170. a.
Cor ſurſum habere ad ſemetipſum, eſt ſuperbiæ; ad Deum, eſt obedientiæ, 218. a. cum ad Deum ſurſum eſt, ejus eſt altare, 142. b. Per cor caro mundatur, 154. a.
Corax rex Sicyoniorum, 297. a.
Cornelius Ruffinus ſenatu pulſus, quod decem pondo argenti in vaſis habere compertus eſt, 80. a.
Corona aurea in vitulino jecore oſtenſa Syllæ inter ſacrificandum, 30. b. 32. a.
Corpus terra, 277. b. Corporis humani fabrica quam pulcra & admirabilis, 414. a. In corporis conditione dignitas neceſſitati fuit prælata, 414. b. Corporis pulcritudo, magnitudo, fortitudo, bona communia bonis & malis, quare, 244. b. In corpore pulcritudo quædam rationis, 414. a. Corpus ſervum & hominibus cum belluis commune, 133. b. Corpora terrena tamquam mali naturam Manichæi deteſtantur, 211. a.
Corpus ſanctum fit uſu ſanctæ voluntatis, 9. b. Sanctitatem non aufert ei violentia libidinis alienæ, 10. b. Corpora juſtorum tamquam vaſa & organa quibus ad opera bona Spiritus-ſanctus uſus eſt, 8. a. Corporis caſtigatio, ſacrificium eſt, 144. a.
Corporum reſurrectio negata a Paganis, contra eos adſtruitur, 394. b. Hanc mundus non temere credit, 415. a. Quo pacto corpora redintegrabuntur, 8. a. Corpora ſanctorum qualia poſt reſurrectionem futura, 203. a. 208. b. Sic erunt ſpiritalia ut nonniſi velint, poſſibilitate non neceſſitate veſcantur, 204. a. Corpora animalia, & ſpiritalia quænam ſint, 204. a. Qui differunt, 206. b. Corpora animalia, id eſt animata, 207. b. Corpus animale, mortuum, & ſpiritale, quid, 204. b. *& ſeq.* Corpus hominis quale erit in cælo, 415. a. Non obſtabit felicitati animæ, 416. a. Corporum immortalitas poſt mortem, 120. a. & æternitas, 157. b. Hæc abſurda philoſophis videbatur, 200. b. Non impoſſibilem eſſe oſtenditur, 201. b. In corpore ſemper vivere, Dei munus ingens ſecundum Platonem, 202. b. Corpora terrena in cælo eſſe non poſſe, dogma philoſophorum, 201. b. 404. b. Refellitur, *ibid.* Mirabilius eſt animos incorporeos terrenis corporibus illigari, quam corpora terrena cæleſtibus ſublimari, 394. b. 395. a. Corpus an dolere poſſit, nec tamen mori, 371. b. 372. b. Corporis Adami immortalitas ex ligno vitæ, 203. a.
Corpora priorum hominum majora quam hujus temporis hominum, 226. a. Corporibus ſuis quidam homines utuntur ut volunt ad mirabiles effectus producendos, 44. b. Corpus omne fugiendum Porphyrius dicit propter animæ purgationem, 193. b. & ut anima beata eſſe poſſit, 157. a. Corporis bona ſi minuantur, bonam juſtamque vitam omnino non minuunt, 10. b. Corporis bona aut mala nolunt appellare Stoici, ſed commoda aut incommoda & externa, 130. b. 131. a. verborum certamen non examen rerum, 131. b. Corpora quomodo ſint in intellectu, 116. b.
Corporalia an ſolo corpore poſſunt videri. 419. a.
Correptionem facere tenentur omnes, 6. a. maxime Epiſcopi, *ibid.* & qui præpoſiti ſunt aliis, 5. b. 6. a. Correptio non ſolum ejus qui corripitur, ſed & aliorum utilitati ſervit, 336. b. Sine gratia intrinſecus operante non prodeſt, 159. a. Ex cupiditate aut infirmitate neglecta, peccatum eſt, 5. b. Qui eam negligit, jure cum male agentibus temporaliter flagellatur, *ibid.* Aliquando ex conſilio caritatis omittitur, *ibid.*
Corrigi pudere, vitium eſt ſuperborum, 157. b.
Cotem Tarquinius novacula ſecuit, 150. a.
Cotta diſputat in lib. Cicer. de natura Deorum, 72. a.
Cranaus Cecropis regis in regnum Athenienſium ſucceſſor, 297. a.
Crassi duo pater & filius in conſpectu mutuo mactati tempore victoriæ Marianæ, 49. b.
Creationis opera non videri debent incredibilia, 194. a. Argumenta quibus creatio naturarum in tempore impugnatur, 188. a. ſolvuntur, 188. b. Res mundo novas facere, & mutabilem voluntatem non habere, Deo non eſt impoſſibile, 191. a. 191. b. Creationis dierum numerus myſticus, 178. a. In die ſeptimo creationis, plenitudo & requies commendatur, 176. b.
Creatori nihil in creatura coæternum, 188. a. Creator nullorum vitiorum offenſione vituperandus, & omnium naturarum conſideratione laudandus, 181. b.
Creaturæ quamvis nihil eſſe poſſunt ſine Deo, non ſunt quod ipſe, 110. b. In eis eſt ordo rationis, ordo utilitatis, & ordo juſtitiæ, 147. b. Creatura rationalis aut beata, aut miſera, 135. a. aut mortalis aut immortalis, *ibid.* Quam mirabilis & diverſa creaturarum pulcritudo, 414. b. Creaturæ univerſæ ſpecies non niſi opere Dei formatur 192. b. De creatura tria facienda, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, 171. a. Creaturam nullam Deus conderet quam præſciret futuram eſſe malam, niſi noſſet quibus eam bonorum uſibus commodaret, 169. b. Creatura nulla ſecundum ſe ipſam vivere debet, 211. a. Nullam licet colere cultu qui ſoli Deo debetur, 108. b. Creaturam qui colit ritibus ſceleſtis & obſcenis, bis peccat in Deum, 109. a. Creaturæ indigentiæ explendæ non ſufficit niſi Deus, 179. b. In creatura veſtigia Trinitatis, 177. a. Creatura & bene poteſt amari & male, 242. b. Creaturarum uſus miſerorum ſunt damnatorumque ſolatia, non præmia beatorum, 414. b.
Credere. *Vide* Fides.
Creusa Æneæ uxor, 301. a.
Criasus rex Argivorum, 295. b.
Criatus quintus rex Argivorum, 297. a.
Crimen. Satius eſt incertum de futuro crimen, quam cer-

certum de præſenti eligere, 14. a. Crimine falſo delectari, crimen eſt verum, 176. b.
Crocodilorum luctus, 128. a.
Crucis ſigno cancer curatus, 399. a.
Cruciari. Qui cruciatur, ſi inde nihil adquirat boni, dolet damnum ſalutis, 334. b.
Cubitum geometricum ſex noſtris æquivalet, 246. a.
Cultores veri Dei, dii, 141. b.
Cultus Dei unico verbo non poteſt exprimi, 141. a. Cultus qui dicitur latria ſoli Deo debetur, 141. b. 142. a. Cultus Deo debitus eſt vel aliqua noſtra, ſeu nos ipſos religionis ritibus conſecrare, 141. a.
Cumana colonia, Græca erat, 39. a.
CUMÆA Sibylla multa de Chriſto cecinit, 303. a. Ipſi tribuuntur carmina de Chriſto, nomine Erythrææ vulgata, *ibid.*
CUNINA dea quæ cunas infantum adminiſtrat, 55. a. 57. b.
Cupiditas quid, 211. b. Cum non additur cujus rei ſit, nonniſi in malo poteſt intelligi, 212. b. Nos facit Deo diſſimiles, 137. b. Fruſtrata vertitur in dolorem, 372. b. Quieſcendo frænatur, 170. b.
Curia a cura dicta videtur, 144. b.
CURIATIORUM trium contra tres Horatios certamen, 42. b.
Curioſitatis pœna, 378. a.
CURTIUS in abruptum terræ hiatum ſe præcipitem dedit pro patria, 60. b. 79. b.
Curubis, oppidum, 399. b.
Curubitanus ex mimo, a paralyſi &c. cum baptizaretur, ſalvus effectus, *ibid.*
Cutem animalia quædam ibi tantum movent ubi ſentiunt, 404. b. hoc non poteſt homo, *ibid.*
CYNICI Philoſophi unde dicti ſint, & in quo a ceteris differant, 325. a. Cynicorum habitus differentiam nullam facit in religione, 337. b. Eorum turpitudo & impudentia, 342. b.
CYNOCEPHALUS unum ex numinibus Romanorum, 25. a. Ex Ægypto Romam venit, 39. b.
Cynocephali, 252. b.
CYPRIANUS martyr, 125. a.
CYRUS rex Perſarum, 54. b. Chaldæi etiam & Aſſyriis imperat, 304. b. Quinquaginta millia Judæorum ad inſtaurandum templum regredi fecit e Babylonia, *ibid.*

D

DÆDALI fabula, 298. a.
DÆMONUM definitio ſecundum Platonem 121. b. & Apulejum, 133. a. Ob ſcientiam ſic nominati, 138. b. Æternas temporum cauſſas in Dei Sapientia non contemplantur, 139. a. Quomodo futura proſpiciunt, *ibid.* In cognitione futurorum ſæpe falluntur, *ibid.* Eorum ſcientia ſine caritate, 139. b. Dæmonum peccatum ſuperbia, 170. b. 181. a. Cur ſuperbi ſunt, 138. b.
Dæmones corporei, 120. b. *Not.* b. 172. b. 371. b. Eorum corpus æternitatem non habet, 134. a. Neque propter aeria corpora, neque propter ſuperiora habitacula, hominibus antecellunt, 120. b. 121. a. 124. b. Cur excellentia corporali voluit eos Deus antecellere hominibus, quibus vitæ bonitate ſunt inferiores, 120. b. Vitæ bonitas in homine præferenda excellentiæ corporali dæmonum, *ibid.* 124. b. Dæmones paſſionibus agitantur, 121. b. quare, 122. a. 124. b. 133. b. 129. b. Dæmones a luna & infra ordinatos ſolum, paſſionibus agitari cenſuit Apulejus, 155. a. Quid de moribus eorum dixit, quid quod laudaret in eis invenit, 156. a. 121. a. Dæmonum ſedes in aere, 120. a. velut in congruo ſibi carcere, 124. b. De ſpiritali paradiſo ceciderunt, 216. b. Quænam eorum miſeria, 179. a. 181. a. Et ſi ſint incorporei, pœna corporalis ignis poſſunt affligi, 369. a. quomodo, *ibid.* Nihil boni eſt eis eſſe æternos, ſi ſint miſeri, 121. b. Miſeriores in corpore æterno, quam homines in mortali, 134. a. quare, *ibid.* Eorum miſeria non eſſet æterna, niſi eſſet magna malitia, 135. b. Eis æterna hominum felicitas pœna eſt, 34. b. Dæmonum deſperatio, 121. a.
Dæmones nomine deorum quidam appellarunt, 129. a. A diis quidam diſtinxerunt, 129. b. Ab angelis diſtinguit Porphirius, 146. a. Alios malos, alios bonos, hoſque propter vitam æternam colendos quidam cenſuerunt, 129. b. quid de hoc ſentiendum, 130. a. Quibuſdam perſuaſerunt ſe eſſe deos, quibuſdam ſe deorum ſaltem internuntios, 124. b. Dæmones nuntios eſſe & interpretes deorum abſurdum eſt fingere, 123. b. Aut immundi ſunt, ſi miſceri homini ſit contaminari, aut diis meliores, 136. b. 137. a. Sola corporum æternitate, non animo diis ſimiles, ſecundum Apulejum, 133. b. *& ſeq.* Hoc quam ſit abſurdum, *ibid.* Hinc per eos ad deorum amicitias fruſtra homines ambiunt, *ibid.*
Dæmon quomodo ab homine factus deus, 127. a. Dæmones etſi deos factos ab hominibus aſſerat Hermes, non dixit tamen internuntios eſſe & interceſſores, 127. a. Dæmones medios inter deos & homines quidam ſtatuerunt, 120. b. Quatenus medii eſſe poſſint inter utroſque 135. a. Medii deos inter & homines fruſtra finguntur, ut diis bonis homines commendentur, 122. b. 123. a. b. 124. a. & illis concilientur, 129. b. Falſi ſunt ac fallaces mediatores, 133. b. lientur, 138. a. Eorum mediatio nihil prodeſt homini, 136. a. b. 137. a. 138. a. ad beatitudinem obtinendam, 140. b. Non ſolum non præbent viam ad Deum; ſed ne via teneatur impediunt, 78. b. Communitatem habent cum diis & hominibus, 120. a. Dæmonis alicujus amicitia cuique utendum ſentiebat Porphyrius, 146. a. Dæmonum tamen cavendam ſocietatem alibi dixit, *idid.*
Dæmones ſe per miracula coli volunt, 151. a. Qua nocendi arte velint vel falſa de ſe crimina, vel vera narrari, 22. b. Negotium ſuum agunt, ut pro diis habeantur & colantur, 31. b. Dæmonum cultum declinare rudiori populo difficile fuit, 66. b. Hos omnino indignos honore divino, quidam dicere non auſi ſunt, 124. b. Dæmones deos quidem negat Apuleius, ſed cultum eorum a ſupernorum deorum religione non ſeparat, 124. b. Dæmones non colendi, 140. b. Neque propter ea quæ in eis nunc ſunt, neque ſi virtutem ſapientiamque haberent, 121. b. Non eſſe colendos hinc evincitur, quod nobiſcum ſunt paſſionibus ſimiles, 122. a. Dæmonum cultus a principibus civitatum introductus, 66. b. In eorum cultu & invocatione quot abſurda, quot ſibi contraria, 146. b. *& ſeq.* Dæmonibus fercula exhibita, 30. a. Quare ludorum obſcenitatibus & poetarum figmentis delectantur, 120. a. b. A cultu dæmonum liberat nos ſacrificium Chriſti, & donum Spiritus-ſancti, 66. a.
Dæmones magicam artem homines edocuerunt, 375. a. Dæmonum animæ evocatæ, imaginibuſque & myſteriis inditæ, 128. a. b. Quomodo illiciuntur, 375. a. Delectantur certis quibuſdam creaturis Dei, *ibid.* Dæmonibus tota civitas terrena ſubditur, 331. b. Non aliquem vincunt niſi ſocietate peccati, 152. b. Carnalium diviſione paſcuntur, 261. b. Dæmonum incurſus patiuntur aliqui, 327. b. etiam ex parvulis baptizatis, 381. a. Non obeſt eis illa paſſio in hac ætate, *ibid.* Quare tales incurſus permittit Deus, 411. b. Dæmonum ludificatio quomodo fit, 300. a. Mentes iniquas agitat occulto inſtinctu, 33. b. Poſſeſſione cordis mortalium potiſſimum gloriantur, 375. b. Dæmones ejiciunt ſancti exorciſando, non placando, 152. b. Dæmones transfigurant ſe velut angelum lucis ad tentandos eos quos ita vel erudiri opus eſt, vel decipi juſtum eſt, 331. b. Maxime poſſident corda mortalium, cum ſe transfigurant in Angelos lucis, 375. b. Poſſidere non poſſunt niſi quos deceperint, 66. b. Minus forte deciperent, ſi otioſos homines minime reperirent, 38. a. Ad decipiendum ſunt vigilantiſſimi, 37. b. Maxima eſt eis fallendi cupiditas, 66. b. Eorum invidia erga homines, 34. b.
Dæmones beneficiendo magis nocent, 127. a. In bonis & malis carnalibus non hoc poſſunt quod putatur, 35. a. Non operantur niſi quod Deus permiſerit, 300. a. Naturas non creant, ſed commutant, *ibid.* Dæmones quanto majorem eorum poteſtatem in hæc ima videmus, tanto tenacius Mediatori inhærendum, 300. a. Dæmonum poteſtas in homines ex alto juſtoque Dei judicio, 113. a. Nihil agunt in homines niſi quando & quantum permittuntur alta & ſecreta Dei providentia, 30. b. 127. b. Non poſſunt quod non ſinuntur efficere, 113. a. Dæmonibus permiſſa poteſtas perſecutiones excitandi, utilis Eccleſiæ, 152. a.
Dæmonum immunditiam, juſſaque impura deteſtari admonuit

nuit Plato, 120. a. Dum probitatis præcepte paucis tradunt, omnibus vero ſpectacula turpia exhibent, deceptionis negotium implent, 33. a. 34. a. Dæmones invicem pugnare viſi ſunt in planitie Campaniæ, 32. a. Exemplo ſuo velut divinam auctoritatem ſceleribus præbere voluerunt, 32. b. Quomodo dæmonibus Chriſtus innotuit, 132. b.

Dæmones ex hominibus fieri putarunt Platonici, 134. b. Dæmones in ſcripturis in malam partem accipiuntur, 138. b. & etiam a paganis, ibid. Dæmonum nomen omnes vel pæne omnes exhorrent, 122. a. Tam deteſtabile eſt, ut a ſanctis Angelis removeri omnino debeat, 140. b. De dæmonibus varia inquirit Porphyrius ab Anebonte Ægyptio, 146. b.

Dæmonium. A dæmonio liberatur adoleſcens ad memorias Martyrum Protaſii & Gervaſii, 420. a. Item virgo Hipponenſis, cum ſe oleo perunxiſſet, 400. b.

Damnatio, mors ſecunda, 343. b. 348. a. 352. b. In damnationes mors etiam ſecundum corpus eſſe dicitur, quare, 208. b. Damnatio impiorum, perditio ipſorum dicitur, 358. a. A damnatione quam peccatum originala meretur, nemo niſi miſericordia & indebita gratia liberatur, 380. a. Qui in ea relinquitur non habet quod queratur, 382. b.

Damnatorum miſeria, privatio participationis Dei, 136. b. Quid agatur intus in gaudio Domini neſcient, 363. a. Ignis inextinguibilis, & vermis vivaciſſimus damnatorum, quomodo accipiendus, ibid. Supplicium eorum incredibilius quam beatorum felicitas, 368. b. Circa damnatorum pœnas variæ ſententiæ, 382. b. 283. a. Neminem noviſſimo judicio damnandum quidam putant, propter interceſſiones ſanctorum, 383. a. refelluntur, 385. a. Liberationem ab eterno ſupplicio quidam promittunt omnibus baptizatis etiam hæreticis, 383. b. refelluntur, 387. b. Alii ſolis apud catholicos baptizatis quamvis male viventibus, 384. a. refelluntur, 387. b. 388. a. Alii catholicis omnibus in Eccleſia perſeverantibus quamvis peſſime vixerint, 384. a. refelluntur, 385. b. Alii omnibus qui eleemoſynas fecerint, licet non mutarint mores, 384. a. refelluntur, 390. a. Quidam ſupplicia damnatorum hominum ceſſatura putant, non vero dæmonum, 382. b. 383. b. Quomodo damnatorum dolor non finietur, 343. b. Corpora animata & viventia, in tormentis æternis durare poterunt, quomodo, 371. a. Non abſurde tamen cadavera dici poſſunt, 362. b. Quomodo in damnatos miſerationes ſuas non continere Deus dici poteſt, 386. b. Quale bellum ſuſtinebunt, 343. b. Plures damnantur quam ſalvantur, 380. a.

Danaes concubitum per imbrem aureum appetiſſe Jovem quid ſignificat, 296. b.

Danaus decimus rex Argivorum, 297. a.

Daniel quid & quo tempore prophetavit, 309. b. &c.

Darius rex Perſarum, 304. b.

David quot annos regnavit, 301. b. Regnum ejus ampliſſimum, 274. a. In eo articulus quidam factus eſt & exordium juventutis populi Dei, 272. b. Quo animo harmoniam muſicam dilexit, 285. b. Quos Pſalmos ſcripſit, ibid. David pœnitentia, 289. Promiſſiones ad David in filio, non in Salomone, ſed in Chriſto inveniuntur, 281. b.

Decius Imperator, perſecutor Chriſtianorum, 320. b.

Decii, Pater & filius pro patria ſe devoverunt, 60. a. 79. b.

Definitionis utilitas, 29. a.

Deformitas corporum oſtendit quam pœnalis ſit conditio mortalium, 408. b. Non remanebit poſt reſurrectionem, ibid. 410. a.

Defuncti fideles membra ſunt Eccleſiæ, 352. a. pro impiis & infidelibus non oratur, 283. b. Pro quibuſdam orationes exaudiuntur, 386. a. Defunctorum quorumdam ſpiritus, patiuntur pœnas, ibid. An ignem tranſitoriæ tribulationis, 380. b. Piorum quieſcentium ſedes occultæ, 8. b.

Debbora Judex & prophetiſſa apud Hebræos, 290. a.

Demænetus in lupum mutatus quare, 299. b.

Denarius numerus perfectionem ſignificat, 241. b. & univerſitatem, 364. a.

Dens ingentis molis in Uticenſi litore, 332. a.

Depravationis publicæ deſcriptio, 28. a.

Deucalionis diluvium quo tempore contigit, 236. a. Ad Ægyptum non pervenit, ibid.

Deverra numen paganorum, 92. b.

Deus verus etiam oraculorum reſponſis agnitus, 339. b. 342. a. Hunc Jovis nomine Varro deſignavit, 339. b. Deum magnum Porphyrius confitetur, ibid. Dei proprie eſt eſſe, 119. Deum eſſe animam motu ac ratione mundum gubernantem Varroni placuit, 66. a. Quidam eſſe animam mundi dixerunt, 58. a. & ex ipſius anima vitas atque animas cunctorum viventium ſorte ſumi, ibid. Soláque animalia rationalia partes Dei eſſe, ibid. Refellitur hæc opinio, ibid. Deus non ejuſdem cum anima naturæ, 116. a. Animam habere tropice dicitur ſicut & corporis membra, 270. a. Nec ſexum habet, nec ætatem, nec definita corporis membra, 64. a. Dei manus potentia ejus, 192. a. Deum non eſſe corpus probatur, 116. a. Nec mole diſtenditur, nec partitione minuitur, 142. a. Cum loco non moveatur, quomodo deſcendere dicitur, 251. a. Nulla ei contraria natura eſt, niſi quæ non eſt, 180. a.

Deum comprehendi non poſſe, ait Plato, 197. a. Dei æternitas, 186. a. Simplicitas, 116. a. Immenſitas, 110. b. Immutabilitas, ibid. 186. b. Paſſione nulla turbatur licet, iraſci dicatur, 132. a. Deum elatum eſſe gaudio mundi univerſitate perfecta, dixit Plato, 170. b. Dei ira quid, 245. a. Deum pœnitere quo ſenſu dicitur, 216. a. 245. a. 281. b. Dei juratio quid 266. b. Ejus patientia invitat malos; ejus flagellum ad patientiam erudit bonos, 4. b.

Dei Sapientia ſimpliciter multiplex & uniformiter multiformis, 189. b. Dei ſapientia & virtus in prima creatione non ex uſitatis & quotidianis operibus metienda, 192. a. Deus ſapientum mentibus præſens non contaminatur, 137. a. Dei ſcientia, infinita comprehendit, 189. a. Non variatur, 138. a. Deo futura præſentia ſunt ut præterita, ibid. In ejus diſpoſitione jam tempora facta ſunt, quæcumque futura ſunt, ibid. Præſentia, præterita, futura incommutabiliter videt, 170. b. Præſcium eſſe futurorum negare, aperta inſania eſt, 72. a. & Deum ipſum negare, 37. b. Præſcientia Dei ſicut & ſententia, certa & fixa, 245. a. Deus videre dicitur, quod facit videri, 251. a. 394. a. & ſcire quod facit ſciri, 266. b. Cum vidit quia bonum eſt quod fecit, docuit bonum eſſe non dicit, 170. b. Dei cogitatio & recogitatio quid, 244. b.

Dei judicia nemo plene comprehendit, juſte nemo reprehendit, 31. a. Dei voluntas Prophetis magis cognita quam philoſophis, 201. a. Voluntas Dei dicitur, quam facit in cordibus obedientium mandatis ejus, 393. b. Quomodo Deus multa velit quæ non facit, 394. a. Dei voluntatem nulla vis vincit ſecundum Platonem, 201. a. Nihil ei impoſſibile, 374. b. Dives eſt omnipotentia, non pecunia, 102. a. Omnipotens non ſine ratione facit, unde animus humanus rationem non poteſt reddere, 373. b. Non ob aliud vocatur omnipotens niſi quia quidquid vult, poteſt, 376. a. Omnia quæcumque vult, facit quomodo, 394. a. Mentiri non poteſt, 414. b. Ejus poteſtas in omnes naturas & voluntates, 225. a. Non ſolum bonis, ſed malis bene uti novit, 225. b. Cum diabolum fingeret bonum, præſciebat quomodo illo uteretur & malo, 169. b.

Deum primam eſſe cauſſam quomodo Platonici noverunt, 116. a. Creator eſt cujuslibet naturæ quamvis minime, 192. b. 193. a. b. Auctor omnium eorum operum propter quæ multos deos phyſiologi finxerunt, 110. a. Principium naturæ, veritas doctrinæ, felicitas vitæ, 117. b. 118. a. Naturarum auctor, intelligentiæ dator, amoris quo bene beateque vivitur, inſpirator, 173. b. Id agnoverunt Platonici, 175. b. Rerum creatarum effector, cognoſcendarum lumen, agendarum bonum, 117. b. In eo & cauſſa ſubſiſtendi, & ratio intelligendi, & ordo vivendi, 174. b. Omnia creavit in tempore, immutabili tamen, æternoque conſilio, 186. a. Dei opera carnalibus membris fuiſſe fabricata non cogitandum, 192. a. Quomodo adminiſtrat omnia quæ creavit, 110. b. Deus ſi rebus efficacem potentiam ſuam ſubtrahat, nec agere nec permanere poſſunt, 412. b. Quid agat in omni genere & operatione naturæ, ibid. Incommutabili conſilio

filio & voluntate operatur, 188. b. 189. a. Quod facit ex tempore, manente incommutabilitate conſilii ſui facit, 163. b. Cum operatur non ſit in ejus natura aliquid quod non ante fuerat, 189. a. Deus ita eſt artifex magnus in magnis, ut minor non ſit in parvis, 171. b. Ita per miniſtros ſuos operatur, ut ſint etiam ipſi cooperatores Dei, 251. b. Dei vacatio ab opere ſine deſidia, opuſque ſine labore, 189. a. Dei beneficia generalia & particularia erga homines, 110. b.

Deus ſummum bonum, 117. b. 151. a. Deus ſolum bonum quo natura intellectualis ſit beata, 78. b. 179. a. 342 b. Ipſe miſer eſſe non poteſt, 179. a. Omnis appetionis eſt finis, 142. b. Numquam male amari poteſt, 242. b. Deus etiam trinus bonum ſimplex incommutabile, 166. a. quomodo, *ibid.* In Deo eſſe noſtrum non habebit mortem, noſſe noſtrum non habebit errorem, amare noſtrum non habebit offenſionem, 175. b. Deus lumen mentium ad diſcenda omnia, 116. b.

Quot modis videri poſſit a beatis, 419. a. Oculis cordis videbitur a beatis, 418. b. An videndus ſit oculis corporeis, 418. a. b. 419. a. Faciei Dei viſio ejus eſt manifeſtatio, 417. b. Quomodo viſibilem ſe præbuit Patribus. 148. b. Dei loquelam modis ineffabilibus audiunt Angeli, & ad homines deferunt, 149. a. Quomodo Angelis loquitur, 241. b. & hominibus, 162. a. 251. b. Quo modo cum primis hominibus loquebatur, 199. b.

Deus unus ſolus colendus, 337. a. Hoc Varro docuit, 66. a. Et hinc probatur, quod inter deos munera ejus habeantur, 63. a. Non ſolum propter æterna, ſed etiam propter temporalia beneficia colendus, 148. b. Deus ille ſolus colendus eſt ab hominibus, qui poteſt eos facere felices, 67. a. Quibus moribus colendus, 341. a. Deo vero tantum ſacrificandum eſt, 341. b. Deo illi ſacrificiis ſerviendum, cujus nos ipſi ſacrificium eſſe debemus, 150. a. Deum verum colere cultu turpi & ſceleſto nefarium eſt, 108. b. Deo vero fiebat a paganis maxima injuria quod eum cum diis falſis colerent, 64. a. Deus verus eſt cui Chriſtiani ſerviunt, 339. a. Deum ſemper Dominum fuiſſe non audet dicere Auguſtinus, 186. b. 187. b.

Deum perhorreſcunt numina Paganorum, 394. b. 415. a. Dei inimici dicuntur qui non natura, ſed vitiis ejus imperio adverſantur, 180. a. Inquiſitio de Deo purgat, imitatio deificat affectionem, 341. a. Deo propinquat homo ſimilitudine, ab eo recedit diſſimilitudine, 137. b. Tanto anima ei diſſimilior, quanto rerum temporalium cupidior, *ibid.* Ad Dei cognitionem quomodo devenere Platonici, 116. a. Hæc ſapientibus viris cum ſe a corpore removerint; interdum intermicat, 137. a. Deum ſic laudavit Porphyrius, ut & Deum patrem & regem vocaret, 415. a. Deus deorum quomodo, 161. b. Dei veri participatione, non ſua veritate dii ſunt, dii creati, 217. a.

Dii animalia ſecundum Platonem, 121. b. Deus ex igne eſſe Heraclitus, ex numeris Pythagoras, ex atomis Epicurus credidit, 89. a. Anaximenes ex aere, 173. b. Secundum Platonem in cæleſtibus corporibus ſunt incluſi, 415. b. Deorum tria genera, 63. b. Ordines tres, 24. b. *Not.* ſ. Deorum diſtinctio ſecundum Labeonem, 48. b. Dii certi atque incerti, 39. b. Quidam cælibes, quidam juncti matrimonio &c. 94. b. Alii naturales, alii ab hominibus inſtituti, 90. a. Deos alios a ſummo Deo factos, alios ab hominibus Triſmegiſtus dicit, 124. b. Ab uno Deo factos ſenſit Plato, 86. a. A ſummo Deo facti immortalia corpora habent, 200. a. 201. a. & hoc magnum beneficium eſt ſecundum Platonem, *ibid.* refellitur, 200. b. Secundum Platonem natura ſua non immortales, ſed voluntate Dei immortalis, 415. b. Deos fieri ab hominibus dicitur, cum ſpiritus inviſibiles ſimulacris per artem quamdam copulantur, 124. b. 126. a. 127. a. Hujus artis cauſſæ error, incredulitas, &c. 126. b. Diis pro anima eſt dæmon, pro corpore ſimulacrum, 128. b. Facilius homo deſinit eſſe homo, quam ut dii eſſe poſſint quos fecit homo, 125. b. Ab hominibus differunt, loco, æternitate, beatitudine, 134. b. *& ſeq.*

Deos paſſionibus eſſe ſubditos nolebant Stoici, 132. b. 133. b. quare, 122. a. Superiores a perturbationum labe diſcrevit Apulejus, 155. a. ſubjecit Porphyrius, *ibid.* idque per theurgicam fieri aſſerit, 146. a. Deorum diſcordia, 93. a. Ab iis litigia vel judicia aliena eſſe voluit Varro, 296. b. Contrariorum ſtudiorum certamina, partes eſſe dæmonum non deorum voluut Stoici, 132. b.

Dei ſelecti, 62. a. 96. a. b. Unde ſic appellantur, 97. b. De deorum ſelectione ratio nulla eſt, 96. b. *& ſeq.* Selecti nobilitate criminum, non dignitate virtutum, 111. a. Magis innotuere propter ſua opprobria, quam ceteri, 108. b. Selecti magis ad injurias quam ad honores, 98. a. Selectorum vix ullus qui non infametur; deorum vero inferiorum vix ullus qui infametur, *ibid.* Deos ſelectos hunc eſſe mundum volunt, 103. b. Magis homines fuiſſe credibile eſt, 108. b.

Deos & bonos eſſe & malos, quidam opinati ſunt, 129. a. quidam tantum bonos, *ibid.* & 124. b. ſicut & Plato, 119. b. 59. b. Omnes bonos beatoſque credi voluit Apulejus, 133. b. Deos bonos, nos ſanctos Angelos vocamus, 127. b. & forte vocarunt Platonici, 139. b. 140. b. Deos a dæmonibus diligenter diſcernit Apulejus, 120. b.

Deorum nomen commune Angelis & hominibus, 139. b. Dii, ſpiritus immundi, 111. a. Et fallaciſſimi dæmones, 52. a. 63. a. 64. a. Rarius nomine dæmonum nuncupati ſunt, 129. a. Homines aliquando fuiſſe credibilius, 104. a. 127. b. 128. a. b. Euhemerus hoc conſcripſit, 91. a. & Ægyptiorum ſacrorum antiſtes Alexandro patefecit, 115. a. Mortui aliquot vana ſuperſtitione Græcorum in deorum numerum relati, 295. b. Temporibus Cæſarum nemo in deos referebatur errando ſed adulando, 303. b. Poſteriora tempora etſi mortuos homines deos non inſtituerunt, inſtitutos tamen ut deos colere non deſtiterunt, 304. a. Error in conficiendis diis, 126. a. Non tot fingendi, quot ſunt in mundo opera unius veri Dei, 110. a. An ſint quaſi virtutes, vel membra, vel partes Jovis, 57. b. Multos deos rebus humanis conciliandos eſſe pagani crediderunt, 336. b. Ipſa exæſtuans eſt in multa numina libido veſana, 105. b. Deorum dearumque turba innumera non requiritur, cum virtus adeſt & felicitas, 60. b. 61. b. *& ſeq.* Deum unum aliquando res plures faciunt pagani, aliquando rem unam plures deos, 103. b. Deos omnes ad mundum referre, fruſtra conantur, 109. b. 110. b. Quidquid ad mundum parteſque ejus phyſiologi retulerunt, ad Deum verum referri debet, 109. b. Deorum officia magis ſcurrilitati mimicæ, quam divinæ conſonant dignitati, 92. b. Deorum multitudinem qua ratione Varro invenit, 93. a. Popularem de diis perſuaſionem reprobabat Varro, 65. b. Opiniones ejus de diis ambiguæ, 103. b. Deos maſculos cælo, feminas terræ tribuit, poſtea confundit, 109. b. Diis ſecundum Platonem promiſit Deus æternam in corporibus cæleſtibus permanſionem, 415. b.

Deorum ſimulacra ad quid excogitata, 98. b. Quo tempore conſtituta, 304. a. Deos ſine ſimulacro plus annos centum & ſeptuaginta coluerunt Romani, 66. a. *Not.* b. Caſtius ſine ſimulacris obſervari docuit Varro, 98. b. Qui ſibi effingebant, deos a dæmonibus poſſidebantur, 126. b. Deum nullum miſceri homini, aut ex hac adtrectatione contaminari, falſum Platonicorum effatum, 136. b. *& ſeq.* Libentius dæmonibus, quam hominibus miſceri, abſurdum eſt aſſerere, 160. b. Deos dæmonibus indigere nuntiis & interpretibus abſurdum eſt, 123. b. Deorum cultus, inſtitutum dæmonum, 88. a. 92. b. Negotium ſuum agunt dæmones ut pro diis habeantur & colantur, 31. b. Deorum multorum cultus fornicatio, 154. b. Deos colere nefarium, quare, 108. b. Deos ex eo quod facti ſint, non eſſe colendos oſtenditur, 127. a. Deorum colendorum ſcientiam contuliſſe Romanis Varro vane gloriatur, 61. a. Et Dii indigne ab honeſtis coluntur, qui per turpes placantur, 34. b. Deos bonos jucundis obſequiis, malos cædibus & triſtibus ſupplicationibus propitiari aſſerebat Labeo, 23. a. Deos aut ſuperfluo coli, aut injuſtos eſſe infertur, 30. b. Fruſtra coluntur propter æternam vitam, 86. a. 90. a. 92. a 95. b. 129. b. aut propter commoda hujus temporalis vitæ, 85. a. 161. b. Exemplis id oſtenditur, 9. a. & pagani fateri coguntur, 9. a. Varietates rerum temporalium non ex favore aut indignatione deorum pendent, 30. b. Ex prohibitione cultus deorum, clades humano generi infligi opinabantur pagani, 9. a. Cultoribus ſuis decipiendo & fallendo nocuerunt dii, nedum eos adju-

verunt, 53. a. Mala carnalia a cultoribus ſuis non averterunt, 35. a. Eorum templa aſyla male tuta confugientibus ad illa, 2. b. 3. a. b. Deorum auxilium quale in urbes ſibi commiſſas, 37. a. b. & in regna in quibus coluntur, 54. b. Romanum imperium conſtituiſſe, auxiſſe, conſervaſſe non poſſunt dici, quare, 55. b. 64. b. aut pacem præſtitiſſe, 38. a. b.

Deos plures colendos cenſuerunt Platonici, 140. b. Et contra id quod ſapiebat deorum cultum admiſit Porphyrius, 154. b. 155. a. Abſurdum eſt petere ab uno Deo quod ſub alterius tutela eſt, 86. a. Multa prætermiſerunt pagani, quibus divinos honores tribuere potuiſſent, 60. a. Dii hinc indigni honore divino videri debebant Romanis, quod turpibus ludis coli expeterent, 23. b. 24. a. Dii boni quos vocant Platonici, nolunt ſe coli pro Deo, 142. b. 144. b. Bonis & malis ſacrificandum dixit Porphyrius; Plato ſolis bonis, 119. b. Malos cruentis victimis, bonos ludis placari Labeo exiſtimat, 119. b. Deorum placatio per obſcena ludorum, magis noxia hominibus, quam foret eorum indignatio, 33. b. Quam malo animo ludos ſcenicos ſibi exhiberi juſſerunt, 33. a. Inde convincuntur obſceni, quod ludos obſcenos ſibi exhiberi juſſerunt, 21. b. & falſi quod criminibus ſuis, ſeu veris, ſeu falſis delectantur, 34. b. 52. a. Malos tantum ſeu dæmones ludorum ſcenicorum voluptate privavit Plato, 120. a. quare, 120. a. Dii ſcelerum ſpectatores & fautores, 4. b. Fabuloſa crimina in eorum obſequium per ludos turpiter agebantur, 304. a. Velut divinam præbent auctoritatem ad perpetranda crimina, dum ludos ſcenicos exigunt, 52. a. Eorum exempla magis movent, quam philoſophorum præcepta, 21. a.

Dii auctores doctoreſque peccatorum, non ultores, 36. a. Non probandi in eo quod crimina in quibuſdam punirent, in aliis non ulciſcerentur, 36. b. Auctores ſe vitæ ſceleſtæ immundæque teſtantur, 33. a. Dii adfuiſſe cupiditatibus implendis, & non præfuiſſe refrænandis oſtenduntur, 30. b. Dii paraſiti Jovis, 91. a. Dii nulla unquam cultoribus ſuis præcepta probitatis dederunt, 19. b. 20. b. Nulla contra luxum & avaritiam dedere Romanis, 27. b. 30. a. b. 32. b. Minime curarunt ne mala morum cultoribus ſuis acciderent, 25. b. 32. b. 35. a. Leges ad inſtituendos bonos aut corrigendos malos mores non exſpectandæ a diis, qui flagitia ſeminanda & augenda curarunt, 25. a. 32. b.

Deos carminibus ligari poſſe dicebat Porphyrius, 153. a. b. Ingenia acutiſſima anguſtias patiuntur in fabulis deorum interpretandis, 104. a. Hominis eſt quod ad deorum naturam ſpectat opinari, Dei ſcire, 104. a. Diis ſe genitos homines mentiantur, utile eſſe Varro dixit, 36. b. Vana quæ de diis prædicantur, ſenſerunt intelligentiores gravioreſque Romani, 65. a. Per ſolam Chriſtianam religionem deorum fallacia manifeſtari potuit, 111. a. Deorum templa everſa & ſimulacra fracta Carthagine, 323. b. Deorum deſtructioni cauſſam miſeriarum ſuarum fruſtra imputant Romani, 46. b. *& ſeq.* Dii Manes, 127. b.

Diabolum ſuam quamdam propriam tamquam ex adverſo principio naturam mali habere, Manichæorum hæreſis, 168. b. Ejus natura in quantum natura eſt, malum non eſt, 334. b. Diabolus non ſemper malus fuit, 168. b. Quo ſenſu dicitur in veritate non ſtetiſſe, 168. b. & ab initio peccaſſe, *ibid.* Quomodo a juſtitia Dei ordinatur in pœna, 334. b. Homini ſtanti invidit, quia ipſe ceciderat, 216. b. & ſuperbus eſt, *ibid.* Cur ſerpentem elegit ad tentandum Evam, *ibid.* Includitur in cordibus eorum qui oderunt Chriſtianos, 350. b. Excluſus a credentibus, plus cœpit impios poſſidere, 399. b. Diabolum alligare, eſt poteſtatem ejus a ſeducendis & poſſidendis hominibus cohibere, 349. a. 350. a. Ligatus eſt ut non ſeducat gentes ex quibus conſtat Eccleſia, 299. b. 349. a. b. Ejus ſolutio quando futura eſt, 350. b. Quare permittetur, *ibid.* Tribus annis & ſex menſibus ſæviturus eſt adverſus Eccleſiam in noviſſimis temporibus, 229. a. Quo ſævior erit ejus perſecutio ultimis temporibus, eo fortior Chriſtianorum patientia, 350. b. 351. a. Diaboli tentationes ad utilitatem ſanctorum convertit Deus, 169. b. Ejus phantaſmata ad irretiendas animas, 146. b. Diabolum aliquando ſalvandum cenſuit Origenes, 382. b. 384. b. Quare pro eo Eccleſia nunc non orat 385. b. Diabolus mortis & inferni nomine ſignificatur, 356 a.

Dialectica ſolertia diſputandi, a Stoicis vehementer amata, 116. b.

Diana germana Apollinis, & Luna, & viarum præſes habetur, 103. a. quare virgo dicitur, *ibid.*

Dictator in extremis tantum periculis creabatur, 44. b.

Dictatura major honore, quam Conſulatus, 79. b.

Dies ponitur pro tempore in Scriptura ſacra, 344. a. Dies primos creationis mundi impoſſibile eſt cogitare, quanto magis dicere, 164. b. Quomodo ſex primorum diſtinctio invenitur, 165. a. Dies in prioribus temporibus viginti quatuor horarum fuit, ut nunc eſt, 236. a. Diei electio ad uxorem ducendam, ad plantandum vel ſerendum, ſtulta, 70. b. Dies intercalares, 233. b.

Diuturnum nihil eſt, in quo eſt aliud extremum, 184. b.

Diespater deus qui partum perducit ad diem, 57. a. *Vide* Diſpater.

Dilectio ab amore non diſtinguitur, 212. a. b. In duobus præceptis dilectionis, tria invenit homo quæ diligat, Deum, proximum, & ſe ipſum, 335. a. Dilectio proximi a dilectione ſui regulam accipit, 11. b.

Diluvium Ogygii 295. a. b. Deucalionis, 297. a. Univerſale, temporibus Noe, 295. a. An iſtius aliqui ſcriptores meminere, *ibid. & Not.* Quoto ab Adam anno contigit, 240. b. Cur hoc potius quam alio tempore contigit, 244. b. Nullus filiorum Seth eo periit, 244. b. Ad memoriam diluvii revocandam, ſacra diis falſis inſtituta ſunt a regibus Græciæ, 297. b. Objectiones contra diluvium ſolvuntur, 245. a. *& ſeq. Vide* Arca.

Diocletianus Chriſtianorum perſecutor, 320. b.

Diogenes Apolloniates Anaximenis auditor, quæ rerum principia agnovit, 113. b.

Diogenis Cynici turpitudo & impudentia, 221. b.

Diomedes deus factus a Græcis, 299. b. 301. a. Diomedæarum volucrum transformatio, *ibid.* Græcigenis blandiuntur, alienigenas perſequuntur, 300. b.

Diomedea inſula, 299. b.

Dion Neapolites nobilis mathematicus, 377. a.

Dionisyus idem qui Liber pater dictus eſt, 297. b.

Dis pater, 57. a. 103. a. 106. b. 112. b. *Vide* Orcus, Pluto.

Diſcere litteras vel artificia quam pœnale ſit pueris 381. a. Ab adverſario mota quæſtio, diſcendi exſiſtit occaſio, 248. a.

Diſſcidiorum cauſſæ, 292. b.

Discordia dea 48. b. bellum Trojanum excitavit. *ibid.*

Divinatio, per ſanguinem, 111. b. per aquam, *ibid.* Dæmonibus cura eſt animos hominum noxiæ hujus curioſitatis retibus implicare, 378. a. In civitatibus gentium prohibita ante adventum Chriſti, 112. a. De divinitatibus variæ quæſtiones a Porphyrio motæ, 147. a.

Divinitas cur quærenda, 96. a. Non eſſe in theologia civili, conſtat, 74. b.

Divina munera quare inter deos colebant pagani, 62. b. refelluntur rationes eorum, 63. a.

Divites quinam dicendi, 102. a. Divitis cupidi, & pauperis tranquilli collatio, 53. a. Flamma qua cruciabatur dives epulo, erat ſpiritalis, 379. b.

Divitiæ aliud ſunt, aliud pecunia, 102. a. Divitiarum cupiditas, corporis & animi enervatio, 75. b. In divitiis cupiditas reprehenditur, non facultas, 6. b. 7. a. Qui torqueri quam divitias prodere malunt, boni Chriſtiani non ſunt, 7. a Divitiæ felicem hominem non faciunt, 78. b. Chriſti pauperibus erogandæ, *ibid.* Ubinam tuto collocantur, 6. b. Quare mammona iniquitatis dictæ, 392. a. Divitiæ Chriſtianorum quæ, 6. a. b.

Doctrina Chriſtiana morum corruptionem damnat, 27. b. 32. b.

Dolor duplex, carnis ſcilicet & animæ, 219. b. Dolor carnis, offenſio eſt animæ ex carne, & quædam ab ejus paſſione diſſentio, *ibid. &* 372. a. Hunc non præcedit ullus quaſi metus carnis, 219. b. nec ſemper ſequitur interius, 371. b. *& ſeq.* Indicium eſt vitæ, non argumentum mortis, 172. b. Quare occidit, 372. a. Dolor animæ triſtitia nuncupatur, 218. b. Eſt diſſentio ab his rebus quæ nobis nolentibus acciderunt, *ibid.* Triſtitiam hanc præcedit metus, qui non eſt in carne, *ibid.*

Dolor eſſe poteſt, ubi poteſt eſſe cupiditas, 372. b. Eſt teſtimonium boni ademti, & boni relicti, 334. b. Sicut lætitia deſerti boni in peccato teſtis eſt malæ voluntatis, ita dolor amiſſi boni in ſupplicio teſtis eſt naturæ bonæ, 334. b. Convenientius injuſtus dolet in ſupplicio, quam lætatus eſt in delicto, *ibid.* Omnino non dolere, immanitatis in animo, ſtuporis in corpore indicium eſt, 215. a. b. Dolor de amiſſione rerum quibus fruendo homo lætabatur, ignis per quem ſalvus erit, 289. a. 390. a. Dolor qui fit in cordibus piorum, quos perſequuntur mores impiorum, prodeſt dolentibus, quare, 320. a. Quod ſine illiciente amore non habuit homo, ſine urente dolore non perdit, 389. a. Dolor hujus vitæ tranſit, alterius vero non finietur, 343. b.

Domiducus deus, 93. a.

Dominandi libido pernicioſa, 41. a. vaſtat corda mortalium, 336. a. A quo tempore maxime cœpit, 41. a. Dominari quiſquis appetit ſine cupiditate gloriæ, per aperta ſcelera plerumque quærit obtinere quod diligit, 80. a. Sicut prodeſt humilitas ſervientibus, ita nocet ſuperbia dominantibus, 336. a. Magis debent patres quod dominatur, quam ſervi tolerare quod ſerviunt, 336. a.

Dominatio in Romanorum laudibus poſita, 75. b.

Domitianus crudeliſſimus, 81. b. 320. b.

Domitius deus, 93. a.

Domus pro civitate ponitur, 240. a.

M. Druſus, 49. a.

Dualis numerus a Græcis & Hebræis uſurpatur, 364. a.

Dubitare. De quibuſdam rebus licet dubitare, 337. b.

Duodenarius numerus pro univerſitate ponitur, 346. b.

Dusii dæmones quidam, ſic a Gallis nuncupati, 243. a.

E

Ecclesia Jeruſalem nova, deſcendens de cælo, quomodo, 357. a. Stola Chriſti, 271. a. Quare dicta Regina, 287. a. Civitas Regis magni, Sion, Jeruſalem, *ibid.* Eſt paradiſus, 203. b. Civitas Dei, 200. a. 305. b. Regnum ejus, 351. b. Nec tamen omnes qui ſunt in Eccleſia regnant cum Chriſto, 351. b. Tres gradus viventium in Eccleſia, 15. a. Intra Eccleſiam falſi Chriſtiani, & inter impios Eccleſiæ filii, 17. b. In ea mali cum bonis miſcentur, 318. b. *& ſeq.* Ex omnibus gentibus congreganda prædicitur, 305. a. 306. a. b. 309. 310. Prædictiones Prophetarum de Eccleſia, 305. a. *& ſeq.* An a diluvio uſque ad Abraham fuerit interrupta, 247. a.

Eccleſia ubique eſt, 317. b. Totum cum ſuo capite corpus, unus eſt Chriſtus, 259. b. In ea Sacerdotes & Levitæ, 362. a. Eccleſia univerſale ſacrificium per ſacerdotem magnum, 144. a. b. Quotidiano ſacrificio ſe ipſam per Chriſtum diſcit offerre, 152. a.

Eccleſiæ numquam deeſt perſecutio, 320. a. b. Perſecutiones decem numerantur, 320. b. An ab iis decem, uſque ad undecimam quæ erit ab Antichriſto, nullam aliam perſecutionem paſſura eſt, *ibid.* Perſecutiones Eccleſiæ, plagis Ægypti non ſunt ſignificatæ, 320. b. Eccleſiæ perſecutio noviſſima, quæ, 353. b. Hujus tempore Eccleſia erit ubique diffuſa, *ibid.* Eccleſiæ rebus proſperis conſolatio, ut non frangatur adverſis; & rebus adverſis exercitatio, ut non corrumpatur proſperis, procuratur, 320. a. Timoribus, doloribus, laboribus & tentationum periculis eruditur, 319. a. Ejus patientiam exercent tyranni; ſapientiam hæretici; benevolentiam aut etiam beneficientiam, inimici, 319. b. Eccleſia multiplicabatur morte Martyrum, 396. b. Nihil ei nocere permittitur diabolus, 320. a. Numquam a diabolo ſeducetur, 350. a. Pro ſalute temporali adverſus impios perſecutores non pugnavit, 395. b. Contra Eccleſiam de Eccleſia Chriſtianus non ſe ulciſcatur, 79. a. Eccleſia per humilitatem præſentem, futuram comparat celſitudinem, 319. a. Eccleſiæ claritas poſt judicium quanta ſit futura, 357. a. Separatio ab Eccleſia, & reconciliatio, 352. a.

Eccleſiæ inſtitutæ ad audiendum verbum Dei, 21. a. Quid in eis agatur, 34. a. In eis viri ſeorſim a mulieribus, *ibid.*

Ecclesiastes liber in canone ſacrarum litterarum a Judæis habetur, 345. a.

Ecclesiasticus propter eloquii ſimilitudinem Salomonis dicitur, 289. b.

Echini lunaribus incrementis & decrementis augentur & minuuntur, 70. b.

Eclipſis. *Vide* Sol.

Ecſtaſis. In ea res incorporales habent ſimilitudinem corporum, 379. b.

Educa, *ſive* Edulica dea, 57. b. 67. a.

Efferatio prodigioſa omnium animalium in ditione Romana, 48. a.

Elationis vitium, 218. a. b. *& ſeq.*

Electi comparantur pupillæ oculi Dei, 369. a.

Electi merito nuncupantur omnes boni fideles, 96. a.

Eleemoſynæ commendatio, 6. b. Hanc orationes adjuvant, 390. b. Eleemoſynas digna non faciunt qui male vivunt, 390. b. 391. &c. Quibuſnam proderunt in judicio, 392. a. Remuneratio pro eleemoſynis unde colligitur, 8. b. Eleemoſynam primum facere animæ ſuæ quiſque tenetur, 95. a. Deus non cui detur, ſed quo animo detur adtendit, 96. a.

Elementa mundi, 56. a. Eorum ordo & ſitus non invariabilis, 405. a. Singula ſuis animalibus plena eſſe quidam dixerunt, 121. b.

Eleuſina ſacra, 105. a.

Eleusinus vir Tribunitius, 401. b.

Eliæ adventus ante judicium, 368. a. Elias docebit Judæos Legem intelligere ſpiritaliter, 368. b. & amore erga Chriſtum, *ibid.*

Eliezer juramentum, prædictio de Chriſto, 266. b.

Elyſiis campis beatorum gaudia ſignificari videntur, 158. a.

Ἐναντίον 251. a.

Ennius Euhemeri hiſtoriam in Latinum vertit eloquium, 108. b.

[illegible], 116. b.

Enoch dedicatio interpretatur, 238. b. 239. b. An primus filius Cain, 231. b. Ejus translatio quid ſignificet, 239. b. Enoch prophetaſſe dici poteſt, 312. a. Quare ſcripta ejus in auctoritate non fuerunt, 312. a. 244. a.

Enos interpretatur homo, vocabulum ſoli viro proprium, 238. b.

Epaphus, Pater Libyæ matris Buſiridis, 297. b.

Epictetus philoſophus Stoicus, 131. a.

Epicurus Solem vel ullum ſiderum deum eſſe non credidit, 313. b. Nec Jovem nec ullum deorum in mundo habitare contendit, ad quem preces hominum perveniant, *ibid.* *Vide* Principia, Atomi.

Epicurei philoſophi, 115. b 116. b.

Epidaurus Achaiæ oppidum, 39. *Not.* d.

Epiſcopatus nomen eſt operis, non honoris, 338. a. Quo animo ſuſcipiendus & quomodo in eo vivendum, *ibid.*

Episcopus unde dictus, 336. a. Eſt propter correptionis officium, 6. a. Epiſcopus non eſt qui præeſſe dilexerit, non prodeſſe, 338. a. Epiſcopi benedictio privatim, 399. a.

Epiſtolam ad Hebræos quidam negabant eſſe apoſtoli Pauli, 263. a.

Equæ Cappadociæ vento concipiunt, fetuſque earum non amplius triennio vivunt, 374. a.

Eratus rex Sicyoniorum, 295. a

Erichthonius quartus rex Athenienſium, 297. a. filius Vulcani & Minervæ quare creditus, 297. b. 298. a. unde ſic dictus, 298. a.

Erythræa Sibylla quo tempore vaticinata eſt, 302. b. 303. b. Ejus carmina de Chriſto, 302. b.

Esau quam diſpar moribus a Jacob, 69. a.

Esdras magis rerum geſtarum ſcriptor eſt habitus, quam propheta, 311. a. Quo tempore ſcripſit, *ibid.* Quodammodo de Chriſto prophetavit, *ibid.*

Eſſe. Homo eſt, & ſe eſſe novit, & id eſſe ac noſſe diligit; in his tribus non fallitur homo 174. a. Nemo eſt qui non velit eſſe, *ibid.* immo ſenſibilia & inſenſibilia appetunt eſſe, & illud conſervare, *ibid.*

Eſſentia quid, 182. a. Nulla eſt contraria Deo, *ibid.* Eſſentiarum gradus ordinati a Deo, *ibid.*

Esther. Quo tempore liber Eſther ſcriptus, 311. a.

Ethruria. Bellum grave Romanorum cum Ethruria, 26. b.

Evangelium Virga virtutis Chriſti, 287. b. Evangelii prædica-

dicatio per paſſiones prædicantium clarius & potentius facta eſt, 319. b. Evangelii ſecundum Joannem initium Platonicus quidam aureis litteris ſcribendum dicebat, 157. b.
Euchariſtia figurata in pane & vino a Melchiſedech Abrahæ propoſitis, 260. a. Euchariſtia Sacrificium, 341. b. & Sacramentum, 271. a. 387. b. Chriſti corpus manducare re vera, & non ſacramento tenus, quid ſit, 388. b. Soli illi manducant qui ſunt in compage membrorum ejus, 387. b. Illud manducant hæretici ſacramento ſolo, Catholici re ipſa, 384. a.
EUCHARIUS presbyter per memoriam S. Stephani a calculo ſanatus, 412. b. Idem poſtea opitulatione memorati Martyris ſuſcitatus eſt, *ibid.*
EUDÆMONES, 134. b. Non poſſunt eſſe medii deos inter & homines. 135. b.
EUDOXUS aſtrologus, 260. b.
EUGENIUS tyrannus Maximi ſucceſſor a Theodoſio victus, 84. a.
EUHEMERUS ſacram hiſtoriam ſcripſit, 108. b. Deos homines fuiſſe mortales conſcripſit, 91. a.
EVODIUS epiſcopus, 402. a.
Europa dimenſio, 258. b,
EUROPA rapta a Xantho Cretenſium rege, 293. b.
EUROPS ſecundus rex Sicyoniorum, 293. b.
Εὐσέβεια, 141. b.
EUSEBII Chronica, 258. b. 296. a. 306. b. Sententia ejus de tempore quo promiſſiones Abrahæ factæ ſunt, 258. b.
EUTYCHIANUS conſul, 323. a.
Fxcommunicatio. Per pænitentiam, aut per malam conſcientiam a Chriſti corpore ſeparari, 352. a.
Excuſatio in peccatis manifeſtis, eſt ſuperbia damnabilior, 216. b.
Exedra locus de quo epiſcopus loquebatur ad populum, 222. a.
Exempla magis movent quam præcepta, 21. b. Exemplis ratio anteponenda, 12. b.
Experiendi aſſiduitas paullatim ſubtrahit admirationis incitamentum, 373. b.
Exſequiæ magis ſunt vivorum ſolatia, quam ſubſidia mortuorum, 8. a.
EZECHIAS optimus & piiſſimus rex, regnavit Romuli temporibus, 302. a.
EZECHIEL, quid & quo tempore propbetavit, 309. b.

F

FABIUS Tarentinæ urbis everſor, 4. a. Quare a ſimulacrorum deprædatione abſtinuit. *ibid.*
FABRITII illuſtris Romani voluntaria paupertas, 80. a.
Facierum humanarum ſimilitudo & diſſimilitudo miranda, 377. b.
Factio conſenſus optimatum injuſtorum, 29. a.
Familia quomodo adminiſtranda, 336. a. *& ſeq.*
Fames Romæ 44. a. Sagunti, 46. b. Famis bona, 7. a.
Fatum a fando poteſt appellari, 72. b. Fati nomine quid vulgo intelligatur, 67. b. Non aſtrorum poſitionem, ſed ſummam Dei voluntatem quidam intelligunt, 71. b. Quare ab hac appellatione abſtinendum, 72. b. Fato nulla fiunt, 72. b.
Fatalia quæ ſint, 67. b. Fatalium ſiderum aſſertores impugnantur, 67. b. *& ſeq.* 69. a. b.
Fatuus. Non dicit fratri ſuo, *fatue*, qui cum hoc dicit, ſolum ejus peccato infenſus eſt, 391. a.
FAUNUS Pici filius, ſecundus rex Laurentum, 299. a. in deos relatus, *ibid.*
Fauni incubi, 243. a.
FAUSTULUS paſtor, maritus nutricis Romuli & Remi, 302. a.
FAUSTUS negabat eſſe quidquam in libris Hebræorum de Chriſto prophetatum, 245. b.
FEBRIS dea, 25. a. 39. b. 59. a Romæ templum ei conſtitutum, 48. b.
Februarius menſis unde nomen accepit, 99. b. deo termino dedicatus eſt, *ibid.*
Fecunditas homini donata, non eſt ablata poſt peccatum, 412. b. Non eſt tamen qualis fuiſſet, ſi nemo peccaſſet, 413. a.
FELICITAS dea, 59. b. Si dea eſt, ipſa una coli debuit, 61. b. 62. a. Erraverunt Romani qui tam ſero eam coluerunt, 61. b. *& ſeq.* Ædem primus ei conſtituit Lucullus, *ibid.* Felicitas potior regno, 62. a. Felicitas non dea ſed munus dei, 62. b. 67. a. 95. b. Non ea colenda, ſed Deus, 62. b. Felicitas temporalis gentilium occultæ Dei providentiæ tribuenda, non deorum favori, 31. a. Felicitas terrena, nec mala putanda eſt, nec etiam magni facienda, 31. a. Plerumque datur & malis, 317. a. Per Chriſtum non terrenam carnalemque felicitatem, ſed cæleſtem ac ſpiritalem exſpectandam eſſe intelligebant ſpiritales Judæi, 285. a.
Felicitas vera, 190. b. quanta erit, 419. b. Eſt plenitudo omnium rerum optandarum, 67. a. participatio Dei, 74. b. A ſolo vero Deo poteſt conferri, 31. a. Hanc non dat Deus, niſi bonis, 66. b.
Felicitas primorum hominum ante peccatum, 224. b. Felicitas impiorum, ſomnium, 154. a. Felicitatem inter & fortunam bonam quodnam ſit diſcrimen, 59. b.
Feminam heredem facere lex Voconia vetuit, 47. b. Feminæ publicis conſultationibus intererant Athenis, ſed poſtea expulſæ ſunt, quare, 296. a. Feminarum in maſculinum ſexum converſio, 51. b.
Fercula diis exhibita, 20. a.
FESSONIA dea, 61. a.
Ficus Ægyptiæ lignum non natat in aquis, 374. a
Fides ex Scripturis canonicis concepta eſt, 336. b. Primum & maximum ejus officium eſt ut in verum Deum credatur, 60. a. Fides tunc eſt, quando exſpectatur in ſpe, quod in re nondum videtur, 195. b. Fides in Chriſtum, iter ad Deum, 162. a. Neceſſaria ad pie vivendum, 318. a. & ad beatitudinem obtinendam, quomodo, 327. a. Fides in Chriſtum, ante & poſt ejus adventum, eadem, 318. a. Gentium fides prædicta in Scriptura, 183. b. 184. b. Modus quo mundus credidit, ſi conſideretur, incredibilior rebus quas credidit, invenitur, 395. a. Quiſquis adhuc prodigia inquirit ut credat, magnum eſt ipſe prodigium 397. b. Fidei Chriſtianæ conſtantia, 337. b.
Fides Reguli & Saguntinorum, 46. b. 397. a.
FIDES dea credita eſt, templumque habuit & altare, 60. a.
Filiam unicam heredem facere lex Voconia vetuit, 47. b.
Filiorum procreatio, Dei beneficium, 228. a. Ad gloriam connubii, non ad pœnam peccati pertinet, 222. a. Filii qui primi commemorantur in generatione primorum hominum, non ſunt primogeniti, 236. b. 237. a. 240. b.
FIMBRIA vir ſpurciſſimus, Marii partes contra Syllam ſecutus eſt, 37. a. Ilium crudeliter evertit, *ibid.* In domo ſua trucidatur, 49. b.
Finis boni quid ſit, 114. a. Fines boni & mali noſtri, quinam ſint, 323. b. Aut in animo, aut in corpore, aut in utroque ſimul poſiti ſunt, 324. a. Circa eos, ducentas octoginta ſectas, Varro numeravit, 324. a.
Fingere mendacio ſimulante aliquid componere ſignificat, 206. a.
FLACCIANUS proconſul, 302. b.
Flamen ſacerdos dignitatis excellentis apud Romanos, 25. a. Flamines tres tantum apud Romanos, Dialis, Martialis, Quirinalis, *ibid.*
FLORA dea præſidet frumentis florentibus, 55. b. Floræ ludi turpiſſimi, 33. b.
FLORENTIUS ſartor, unde veſtimentum emeret, miraculo obtinuit, 400. b.
Fons apud Garamantas frigidus diebus, fervidus noctibus, 374. a. 376. a. Alius in Epiro in quo faces accenſæ extinguuntur, & extinctæ accenduntur, 376. a. b.
FORCULUS deus foribus præfectus, 55. b. 90. b.
Fortitudinis officia, 328. a. b. Quanto acrior impetus belli, tanto major gloria non cedendi, 354. b. Fortitudo non eſt ſe ipſum occidere, 338. b. Fortitudinis paganæ exempla, 60. a. Fortitudo militum Chriſti, adverſus diabolum, 350. b. 351. a.
Fortuita quæ ſint, 67. b.
FORTUNA dea a fortuitis quibus præeſt nomen habet, 57. b. 59. b. Immerito ut dea colitur, 59. b. Qua ratione putatur dea, cum mala eſſe poſſit, 59. b. Temere ſua cuique dona confert, 62. a. b. Fortunæ muliebris ſimulacrum aſtutia dæmonum locutum, 60. a. Fortuna barba-

barbata, quæ adultos barba induit, 57. b.
Faucresea dea, 60. b.
Frui quid ſit, 173. b. Frui uſibus, quo ſenſu dicitur, *ibid.*
Fugalia feſta, 21. a.
Fuloona dea vidua, 94. b.
Fulmina nocturna Summano deo, diurna Jovi tribuebantur, 62. b.
M. Fulvius conſulatis oeciſus cum liberis in ſeditione Gracchorum, 48. b.
Funeris cura laudabilis, 8. a. Funebres pompæ magis ſunt vivorum ſolatia, quam ſubſidia mortuorum, 8. a.
Furius Camillus. *Vide*, Camillus.
Fuſſalenſe territorium, 400. a.
Futurorum ſcientiam Cicero negavit, 71. b. quara, 72. a. Futura credendi quænam ſit ratio, 376. b.

G

GAdes inſula Hiſpaniæ, 76. b.
Gallinarum in maſculinum ſexum converſio, 51. b.
Galli dicti ſacerdotas Berecynthiæ a Gallo fluvio, 21. b. *Not.* d. Abſciſi erant, 91. b. 107. a. b. Hæc abſciſio impugnatur, 107. a. b. A populis ſtipem paſcebant, 108. a. *Not.* a.
Gallorum irruptio in Urbem, 50. b. Camillus patriam a Gallis vindicat, 25. a.
Gallo-græci, Galatæ, id eſt Galli qui Aſiam incolebant, 47. a. *Not.* b.
Ganimedis fabula, 63. a. 298. a.
Garganus mons, 222. b.
Gaudentius comes Imperatoris Honorii, 323. b.
Gaudere. Sola ſpe gaudent Sancti, quando ſanum gaudent, 319. a.
Gelosus presbyter, 398. b.
Geminorum quorumdam ſimilis diſſimiliſque valetudo, cui tribui debeat, 68. a. *&c.* Eorum actus quandoque diverſi, ſicut & mores 68. b. 69. a. Geminos duos ægrotantes agnovit Hippocrates, 69. b.
Geneſis. Quis ſcopus ſcriptoris hiſtoriæ Geneſeos, 235. b. 237. a 240. a. b.
Genethliaci, 416. b.
Genitalibus membris uſuri fuerant primi parentes, ſicut ceteris membris, ad arbitrium voluntatis ſi non peccaſſent, 223. b. 225. a. *Vide* Libido.
Genius deus, a generando dictus, 122. a.
Gentes per linguas diviſæ ſunt, 251. a. Gentium numerus multo amplius auctus eſt, quam linguarum, 252. a. Gentes ſeptuaginta duæ ex filiis Noe ortæ ſunt, 250. a. 243. a. De numero gentium difficultas ſolvitur, 255. b. Gentium vocatio & converſio prædicta, 305. a. b. 289. b. 308. a. 309. a. In Iſaac figurata, 263. a. Gentes per prædicationem Evangelii ſpolia Iſraelitarum factæ ſunt, 369. b.
Gervasii Martyris corpus repertum Mediolani ab Ambroſio, 398. a. Cæcus tunc illuminatus, *ibid.*
Getulia pars Africæ, 42. *Not.* c.
Gigantes, proceræ magnitudinis homines, 36. b. 232. a. Gigantum tempus, 243. b. *& ſeq.* Gigantes plures ante, quam poſt diluvium 244. b. Quare a Deo creati, *ibid.* Gigantea femina Romæ nata tempore Auguſtini, 243. b.
Gladius in bono poteſt accipi, 362. a.
Gloria humana quid, 75. b. Gloriæ cupiditas & cupiditas dominationis, quid inter ſe differant, 80. b. Gloriæ cupiditas, fidei inimica, 77. a. dilectione juſtitiæ ſuperanda, *ibid.* Tanto quiſque eſt Deo ſimilior, quanto eſt a gloriæ cupiditate mundior, *ibid.* Gloriam contemnere magna virtus eſt, virtutes habenti, 80. b. Via ad gloriam, virtus, 75. b. *Vide* Laus. Gloriam humanam non quæſierunt Apoſtoli, defendunt, qui cum aliena ſpernant judicia, ſibi ſapientes videntur, & ſibi placent 81. b. Ea putatur gloria vanitatis, nullis cedere viribus veritatis, 85. a. Gloriæ ingens cupiditas in Romanis, 75. a. Gloria humana, merces in Romanis, 75. a. Gloria humana, merces reddita bonis moribus Romanorum, 77. b. 78. a.
Goetia, magiæ genus, 145. b.
Gog interpretatum tectum, 353. b.
Gorgonis fabula, 298. a.
Gothorum irruptio in Urbem, 50. b. Gladiatores, 41. a. comparato exercitu Italiam vaſtant, 54. a. Eorum potentia, *ibid.*
Gracchorum ſeditiones, 28. b. 30. a. 48. a. & mors, 48. b. Gracchus Tiberius a Scipione occiſus, qua de cauſa, 28. b. Gracchi caput quantum grave erat, tanto auri pondere venditum eſt, 48. b.
Græcia facta eſt Romana provincia, 21. a.
Græci leves dicti, 3. b. Troja delata, ad propria remeantes cladibus diverſis contriti ſunt, 299. b. Græcorum lingua in gentibus præeminet, 118. a. Eorum vana ſuperſtitio & conſuetudo referendi mortuos in deorum numerum, 295. b. Græcorum regnum. *Vide* Argi.
Gratia figurata & explicata per matrem Samuelis, 275. b. Gratiæ ſummum exemplum in Incarnatione Verbi, 156. b. 157. a. Gratiæ diſpenſatio multum occulta, ſed tamen juſta, 229. b. Gratia Dei non injuſta, 194. b. Gratia Salvatoris ſola ab hujus vitæ miſeriis liberat, 411. b. Præter hanc viam, quæ numquam generi humano defuit, nemo liberari poteſt, 160. b. Omne opus gratiæ pertinet ad futuri ſæculi novitatem, 381. b. Gratiam agnovit Porphyrius, ſed non gratiam per Chriſtum, 156. b. Gratias agere Deo pro beneficiis tum generalibus, tum particularibus non ſufficit homo, 110. b.
Gratianopolis civitas in Gallia, 376. b. Non longe ab hac civitate fons eſt in quo faces accenſæ extinguuntur, & extinctæ accenduntur, *ibid.*
Gratianus Theodoſium participem regni fecit præ fratre ſuo, 84. a. Ferro tyrannico interemtus, *ibid.* Theodoſio vindicatus eſt, *ibid.*
Gymnosophistæ, philoſophorum ſecta apud Indos, 220. b. 240. b.

H

HAbitus. Quo habitu vel more vivendi fidem quiſque ſectetur, ad Civitatem Dei non pertinet, 338. a.
Hadrianos Armeniam, Meſopotamiam, Aſſyriam Perſis conceſſit, 64. b.
Hæretici quinam ſunt, 319. b. Antichriſti ſunt, 359. b. & pejores infidelibus, 383. a. Per Cham figurati, 127. a. & per filios concubinarum, 267. a. Sapientiam Eccleſiæ & benevolentiam exercent, 319. b. Eorum errores, veræ perſecutiones ſunt pie vivere volentibus, 320. a. Hæreticis quidam promittunt liberationem ab æterno ſupplicio, 383. b. refelluntur, 388. a.
Hæreſes utiles, 248. a. 310. b.
Hebræa. Ab ipſo Hebræorum vocabulum eſt, 332. b.
Hebræi, an ab Heber, an ab Abraham cognominati, 249. b. 250. a. Soli ex omnibus gentibus non colebant Deos, 74. b. Eis ante legem prædicator Deus vel Angeli non defuerunt, 353. b. Non tam propter merita ſua, quam propter peccata gentium quæ debellabantur, victorias reportabant, 272. a. Hebræorum regni diviſio, 292. b. ejuſdemque poſtea conjunctio, 291. b. Unde apud eos alternaverunt humilitates laborum, & proſperitates conſolationum, 293. a. Hebræos exerceri oportebat in ſervitute Ægyptia ad deſiderandum ſui Creatoris auxilium, 295. b. Quæ fuerit eorum conditio in Ægypto poſt mortem Joſeph, 295. a. Ætates variæ populi illius unde ſumendæ, 271. b. Hebræa lingua quando inventa, *ibid.* Primo omnium lingua fuit, 255. a. remanſit poſtea in domo Heber, *ibid.* & ab illo nomen accepit, *ibid.* ad populum Dei tantum tranſmiſſa eſt, *ibid.* veſtigium non parvum juſtitiæ populi illius, 255. b. Hebraica lingua cum ſuis litteris per ſucceſſionem patrum cuſtodita, 312. b. Hebraicæ litteræ ante Moyſen, 312. b.
Hecate oraculum, Chriſtum laudabat, 342. a.
Helena uxor Menelai, adulterio corrupta a Paride, 36. a.
Heli Sacerdos, Hebræorum Judex, 301. a.
Helles fabula, 298. a.
Heraclitus, 77. a.
Hercules, 333. a. quo tempore vixit, & quare honores divini ei delati, 295. b. Illum inter Semideos Labeo numerat, 24. b. Æditiuus Herculis ſecum ipſe quaſi cum Hercula ludens, 91. a. Herculis ſcortum Larentia, *ibid.* Herculis Syri ſeu Tirii duodecim ingentia facta, 297. b. Hunc a ſe ipſo in Oeta monte incenſum produnt, *ibid.*

Hercu-

Hercules plures fuiſſe hiſtoria ſecretiore dicuntur, *ibid.*
Hermaphroditi, 353. a.
HERMES Ægyptius quid de idololatria ſenſerit, 124. b.
Heros unde dicitur, 152. a. Heroes appellantur alicujus meriti animæ defunctorum, *ibid.*
HERODES alienigena, rex apud Judæos, 317. a.
HERODIS regis perſecutio graviſſima poſt adſcenſum Domini, 321. a.
HESPARIUS vir tribunitius, 400. a.
Heſperos ſtella Veneris, 377. a.
HESYCHIUS Salonitanæ urbis epiſcopus, 396. b.
HIEROBOAM idololatriam in regno ſuo inſtituit, 291. a.
HIERONYMUS presbyter, ex Hebræo in Latinum eloquium Scripturas convertit, 315. a. Quid de ejus verſione ſentiant Judæi, *ibid.* Ejus libri in Danielem, 363. b. in Malachiam, 366. a. Chronica, 296. a. 306. b.
Hippon Diatrhytus, 252. b.
HIRCANUS filius Alexandræ, reginæ Judæorum, 317. a. confirmatur in pontificatu, *ibid.*
Hiſtorici gentium cum inter ſe per multa diſſentiant, non merentur fidem, 375. a. Illis potius credendum eſt, qui divinæ non repugnant hiſtoriæ, 313. a.
Hiſtriones in adminiſtrationem reip. recepti apud Græcos, 23. a.
HOMERUS quo tempore vixit, 35. b. *Not.* c.
Homo quid, 326. a. b. Ejus deſcriptio ſecundum Apulejum, 133. a. Homo magnum miraculum, 148. a. homines ſemper fuiſſe quidam opinati ſunt, 184. a. Reſponſiones eorum ad ea quæ objiciuntur, *ibid.* Hominum genus prius exſtitiſſe ſine hominibus gignentibus quidam philoſophi admittere coguntur, 184. b. Homo factus in tempore, ſed immutabili æternoque Dei conſilio, 186. a. Quærentibus cur homo tam ſero conditus ſit quid reſpondendum, 184. b. Qualis homo ſit factus a Deo, 193. b. 206. a. b. Homo terrenum animal, ſed cælo dignum, 393. b. Secundum quid ad imaginem Dei formatus, 206. b. quomodo, 102. a. Cum libero arbitrio creatus, 393. b. Quare Deus liberum arbitrium ei non ademit, cum præſciret eſſe peccaturum, 393. b. Hominem peccaturum præſcivit Deus, ſimulque populum piorum Angelis ſanctis ſociandum & in adoptionem vocandum, 192. a.
Hominum primorum ſtatus in paradiſo, 361. a. Si non peccaſſent, genus humanum ſine libidine multiplicaſſent, 222. a. 223. a. An primi homines a concubitu abſtinuerint uſque ad eam ætatem qua generaſſe dicuntur, 235. a. 230. b.
Hominis lapſus, 380. a. homo ex juſto ordine naturæ, Deo debet ſubdi, 228. a. Donatus eſt ſibi quia deſeruit Deum placendo ſibi, 229. a. Si non peccaſſet, morti obnoxius non foret, 376. b. nec ejus poſteri, 204. a. Sine mortis interventu Angelis ſociandi fuerant, 194. a. homines mortales generantur ex Adamo mortali per peccatum facto 195. a. An vera beatitudine felices eſſe poſſint, cum ſint mortales, 135. b. Quamdiu mortales ſunt, miſeri ſint neceſſe eſt, 135. d. Quod mortales ſint corpore, ad miſericordiam Dei pertinere arbitratus eſt Plotinus, 134. a. homo ideo non beatus, quia non vivit ut vult, 224. a. Etſi viveret ut vellet, non tamen beatus foret, ſi turpiter viveret, *ibid.* Ad ſe primo reverti debet, ut ad Deum revertatur, 175. b. Mente Deo propinquior eſt, quam alia qualibet ſui parte, 162. a. Angelos inter & beſtias eſt medius, 135. b. 191. b. Pie obediendo præceptis Dei, tranſit in conſortium Angelicum; inobediendo vero, in beſtiale, *ibid.* Sicut intelligendo beſtiis omnibus, ſic bene vivendo melior eſt dæmonibus, 120. b. Nihil nocet ei niſi ſua iniquitas, 53. b. homo non eſt homo, niſi mandata Dei cuſtodiat, 245. b. Amoris divini igne ſuccenſus, & ad Dei complexum tendens, Dei ſacrificium eſt, 150. b. homines electi ut inſtaurent partem quæ lapſa eſt angelorum, & forte majori numero, 393. b. Neque omnes damnantur, neque omnes liberantur, quare, 380. a.
Homines dii appellantur in Scripturis, 140. a. cur dii dicti clarius, quam ipſi Angeli, *ibid.* & In natura hominis tria ſunt quibus differt a diis 134. b. & *ſeq.* Eſt hoc in hominibus admiratione dignum, quod ſinguli ſingulas facies habeant, 377. b. hominum genera monſtruoſa an ex Adam vel filiorum Noe propagine prodierint, 252. a. hominis artificis partes tres, natura, doctrina, uſus 173. a. homo frequenter ſumitur pro qualibet ſui parte, 206. b.
Humanum genus quaſi fluvius vel torrens, 412. b. Ad ſocietatis unitatem commendandam ex uno propagatum, 191. b. 194. a. 208. a. Nihil eſt tam diſcordioſum vitio, tam ſociale natura, quam hoc genus, 194. a. humanum genus initium habere non repugnat Dei ſapientiæ, 190. b.
HOMOGYRUS primus ad aratrum boves junxit, 295. a. hinc honores divini ei delati, *ibid.*
Honos alit artes. Sententia Ciceronis, 77. a. honor humanus etſi pro meritis exhibitus, nec ſic pro magno habendus, 78. b. Via ad honorem virtus, 75. b. honoris & virtutis ædes conjunctæ Romæ, *ibid.* Multa de cultu divino uſurpata ſunt, quæ honoribus deferrentur humanis, 143. a. honor verus in cælo, 419. b.
HONOR deus, 63. b.
HONORIUS Imperator, 323. b.
M. Horatius conſul, 60. b.
HORATII tres contra tres Curiatios pugnant, ſuperant Horatii, 40. b. Horatius ſororem occidit, quod unius Curiatiorum cui deſponſata fuerat, mortem fleret, *ibid.*
HOROSCOPUS quid, 68. b. Ejus vanitas, 70. b.
HORTENSIUS dictator creatus 42. b.
Hortenſius dialogus Ciceronis, 40. a.
Hoſtias humanas ſacrificandi cauſſa & origo, 104. b. Hoſtiæ veteris legis, figuræ ſacrificii Chriſti, & juſtorum in cælo poſt judicium, 367. a. Hoſtiam humilitatis & laudis in ara cordis, igne fervidæ caritatis Deo ſacrificamus, 142. b.
HOSTILINA dea præfecta ſegetibus, cum novis ariſtis æquantur, 55. b.
C. HOSTILIUS MANCINUS conſul, 47. b.
Hoſtire, id eſt æquare, 55. b.
Hoſtis. Ab hoſtium furore cur famulos ſuos ſæpe non liberat Deus, 16. a.
Humilitas exaltat, 218. a. Tutam veramque in cælum viam molitur, 251. a. Civitatem Dei a civitate diaboli diſcernit, 218. a. Ejus fundamentum, 268. a. humilitas difficile perſuadetur, 1. b.
Hydromantia divinationis genus a Perſis allatum, 111. b.
Hyems incredibili immanitate Romæ ſeviens, 45. a.
Hymnus trium puerorum ad Scripturam pertinet, 65. b.
Hyperbole quid, 259. b.
HYPERBOLUS, 22. a.

I

JACOB benedictio, an ſine dolo ſubrepta, & quid ſignificat, 268. b. Lapis unctus a Jacob figura Chriſti, 245. In lucta Jacob cum Angelo, Chriſti paſſio figurata, 270. a. Jacob benedictus & claudus quid ſignificet, *ibid.* Unde dictus eſt, Iſrael, 270. a. Ejus caſtitas, 269. b. Quo animo plures uxores accepit, 269. b. Quoto vitæ anno deſcendit in Ægyptum, 294. b. & mortuus eſt, 295. a.
Jactantia quid, 182. b. 219. b. Tolle jactantiam & omnes homines quid ſunt niſi homines? 78. b.
JAMBLICUS philoſophus Platonicus, 119. a.
Janiculus urbs, 98. b.
Janiculus mons, hodie Montorium vocatur, 44. b. *Not.* c.
Januarius Jano dedicatus eſt, 99. b.
JANUS cur bifrons fingitur, 99. b. & quadrifrons, 100. b. Ad eum pertinent rerum initia, 99. b. Non recte diſtinguitur a Deo termino, *ibid.* nec a Jove, 101. a. Cur Jovi præponatur, 100. a. Ceteris diis ſelectis eſt innocentior, 98. b. Janus eſt mundus, 99. b. 101. a. Jani portæ in bello apertæ, in pace clauſæ erant, 38. a.
JAPHET latitudo interpretatur, 348. a.
JASUS filius Triopæ regis Argivorum, relatus in deorum numerum, 295. b.
ICARI fabula, 298. a.
Ideæ Platonis, 109. b.
Idololatriæ origo, 111 a. 118. b. Idololatria non poteſt juſtificari, 111. a. Subverſio ejus prædicitur, 145. a. & *ſeq.* 307. a. 309. a. Deſtructa contrariis cauſis quibus inſtituta fuit, 126. b. Hanc ſubvertit gratia veriſſimi Salvatoris, 325. a.

Ido-

Digitized by Google

Idololatrarum falſa phyſiologia rejicitur, 108. b.
Idolum. Merito homo deficit ab illo qui eum fecit, cum ſibi præficit ipſe quod fecit, 135. b.
Idumæi ex ſemine Eſau, 271. b.
Jephte an ex juſſu Dei filiam occiderit, merito quæritur, 12. a.
Jeremias centum ferme annos ante Platonem natus, 118. Quid & quo tempore prophetavit, 309. a. Captivitatem LXX. annorum aliaſque clades Judæis prædicit, 304. a. b.
Jeruſalem viſio pacis interpretatur, 332. a. Civitas ſancta, cur dicta, 327. a. Everſa regnante Sedechia, 304. a. Promiſſiones factæ de terrena Jeruſalem, quomodo intelligendæ, 283. b.
Jesus interpretatur Salvator, ſive Salutaris, 288. b. 411. b. Jeſu nomen, quam Salutaris, amicius & dulcius eſt nominare, 308. a.
Jesus Nave Moyſi ſucceſſit, & populum in terram promiſſionis introduxit, 272. a. b. 297. a. Quo tempore mortuus eſt, *ibid.*
Ignis principium rerum juxta Stoicos, 115. b. & ab ipſis ut deus habitus, *ibid.* Igni aliquid caſtitatis tribuerunt antiqui, 36. b. In igne mira ſunt plurima, quæ non poſſunt explicari, 373. a. 376. a. Ignis probans in die judicii, 362. a. Ignis æternus, 355. b. Pro diverſitate meritorum aliis levior aliis futuris eſt gravior, 382. a. Supplicio hominum & dæmonum erit adtributus, 379. a. An ſit corporalis, *ibid.* Quomodo ſpiritus ab igne corporeo poſſunt torqueri, *ibid.* Etiam iſte ipſe ignis laudabilis eſt, 181. b. Ignis gehennæ pro dolore animi infructuoſe pœnitentis ponitur ſecundum aliquos, 378. b. pertinet ad corpus & animam, *ibid.* Ignis perpetuus Veſtæ dicatus 34. b. Ignis in bono poteſt accipi, 361. a.
Ignorantia, pœna primi peccati, 410. b. Ab ea liberari non poteſt homo, ſine labore, dolore, timore, *ibid.* 411. a. Ex ignorantia malum alicui cauſare, peccatum eſt, 351. a. Peccata ex ignorantia ſunt voluntaria, 347. b.
Ilia ſeu Rhea mater Remuli, 301. b. de Marte geminos concepiſſe voluit, *ibid.*
Ilium everſum a Fimbria, 37. a. & a Græcis, 41. b. Ilii excidium dii patrii non impedierunt, 37. a. b.
Immortalitas hominum ſi non peccaſſent, male a philoſophis quibuſdam negatur, 202. a. Immortalitas Adæ fuit poſſe non mori, beatorum erit non poſſe mori, 420. a.
Impeccabilitas in Deo ex natura ſua, in homine ex munere Dei, 420. a.
Imperitia non eſt parva pœna hujus vitæ, 381. a.
Imperare. In domo juſti viventis ex fide, etiam qui imperant, ſerviunt iis quibus videntur imperare, 335. b.
Imperatorum Chriſtianorum felicitas, 83. b.
Imperium hominis in homines non eſt ex ordine a Deo primitus inſtituto, 335. b. Imperii poteſtas a ſolo vero Deo eſt, 81. b. Via ad Imperium virtus, 77. b. Imperii propagatio, 58. b. Imp. Occidentale poſterius tempore, ſed magnitudine illuſtrius, 76. b. Nihil intereſt ſub cujus imperio vivat homo moriturus, ſi illi qui imperant ad impia & iniqua non cogant, 78. a.
Impii moribus ſuis pios perſequuntur, 320. a. De pravis impiorum moribus dolere, piis prodeſt, *ibid.* Eorum correctio, maximum piis gaudium adfert, 320. b. Sæpe bona adipiſcuntur in hac vita, tamquam boni ſint, 345. b. pœnæ eorum interminabiles, 332. a. Impiorum corda abyſſus, 349. a.
Inachus primus rex Argivorum, 292. b. 294. a. 312. a
Incantatrix quanta promitteret, narrat Virgilius, 375. b.
Incarnationem negarunt Platonici, 156. b. Contra eos adſtruitur, 155. a. In populo Hebræo id quod ex adventu Chriſti uſque nunc & deinceps agitur, prænuntiatum eſt, 110. b. Incarnationis ſapientia, 157. a. Quomodo Verbum naturam humanam aſſumſit, 381. b. Homine aſſumto non conſumtus Deus, 162. a. Nec ex homine quo indutus eſt, nec ex hominibus inter quos converſatus eſt, contaminatus, 138. a. Incarnatio Chriſti nec carne poſſe contaminari veram divinitatem, nec ideo meliores nobis dæmones, quia non habent carnem, monſtravit, *ibid.* Incarnationis myſterium & virtutem ſuperbia non percipit, 138. b. 153. b. Incarnationis finis, adoptio hominum in filios Dei, 331. b. Incarnationis beneficium, 110. b. Quantæ pro eo gratiarum actiones agendæ, *ibid.* Incarnatio fidem fundavit, 162. a. Quomodo dæmonibus innotuit, 192. b.
Incubi, 243. a.
Infantia unde ſic appellata, 272. b. 382. a. Sine ullo renisu ſubjacet carni, *ibid.* Nemo eſt qui non eligat perpeti mortem potius, quam infantiam, 381. a.
Infantium fletus in exordio hujus vitæ, prophetia miſeriarum quas ingrediuntur, 381. a. Sunt infirmiores fetibus ceterorum animantium, 175. b. Similitudo, *ibid.* Hebetudo & infirmitas animi & corporis eorum quid arguunt, 195. a. Infantes eondum natos de uteris matrum quædam verba clamaſſe narratur, 51. b. In qua corporis quantitate reſurrecturi ſunt infantes, 406. b.
Infernum inter & regnum æternum non eſt medius locus, 387. b. Dolorem aut corporis, aut animi, ibi defuturum, abſurdum eſt, 378. b. Nullus ab igne æterno liberabitur, cum in illum miſſus fuerit, 392. b. Quare hæc pœnarum æternitas dura & injuſta videtur ſenſibus humanis, 389. a. *Vide* Ignis. In qua mundi parte futurus ſit ignis inferni, nemo novit, 356. b. Loca ab impiorum tormentis remotiſſima, non abſurde creditur antiquis ſanctis fuiſſe aſſignata, quamvis apud inferos, 376. a.
Ingenioſum naſci felicitatis eſt, 62. b.
Ingenium omne laudabile, ſine vera pietate ac religione ſuperbia vaneſcit, 20. b.
Inimici Dei quinam dicuntur, 180. a. Quare nunc Eccleſia orat pro inimicis, 385. b.
Injuſtum. Quod fit injuſte, Deus juſte fieri ſinit, 380. b.
Innocentia religioſiſſima femina a cancro per ſignum crucis ſanata, 399. a.
Innocentis officium eſt, non ſolum nemini malum inferre, verum etiam cohibere a peccato vel punire, 336. b.
Innocentius exadvocatus vicariæ præfecturæ, miraculo ſanatus apud Carthaginem, 398. a.
Ino uxor Athamantis in deorum numerum relata, 299. a.
Inobedientia carnis, prima pœna inobedientiæ hominis, 199. a. 220. b.
Inſidiæ nullæ ſunt occultiores, quam hæ quæ latent in ſimulatione officii, 329. b.
Inſipientia non eſt parva pœna hujus vitæ, 381. a.
Inſufflatio Dei in faciem, creatio animæ, 192. a.
Intellectus ne erret, opus habet magiſterio divino, & adjutorio, 335. a.
Intelligibilia quænam ſunt, 116. a. Intelligibiles ſpecies intelligimus, 175. a.
Intercidona dea, 92. b.
Interpretum LXX. editio ab Auguſtino appellatur vulgata, 254. a. *Vide* Septuaginta.
Invidentia nihil miſerius, 136. a. Deo eſt odibilis, 230. a. Invidentia diabolica, quæ, 228. b. Invidia nulla in cælo, 422. a.
Inviſibilium omnium maximus eſt Deus, 162. b. De inviſibilibus cui fides habenda. 162. b.
Io quæ & Iſis appellata eſt Inachi filia, ut dea habita in Ægypto, 294. a.
Job nec indigena, nec proſelytus, ſed ex gente Idumæa, 318. a. Quod ad juſtitiam pietatemque adtinet, nullus ei homo ſuorum temporum coæquatur, *ibid.* Tertia generatione poſterior fuit quam Iſrael, *ibid.* Liber ejus in auctoritatem canonicam a Judæis recipitur, *ibid.* Job, ſanctique alii qui mala ferre maluerunt, quam ſibi necem inferre, Catoni præferendi, 13. b.
Joannes eremita prophetandi ſpiritu præditus, 84. b.
Joel quid & quo tempore prophetavit, 304. b. 306. b.
Jonas quid & quo tempore prophetavit, 304. b. 306. b. Non tam ſermone Chriſtum, quam ſua quadam paſſione prophetavit, *ibid.*
Jonici philoſophi, 113. a. 117. b.
Joseph caſtitas, 294. b. Quo vitæ ſuæ anno a Pharaone ſublimatus eſt, & quo patrem in Ægyptum acciit, *ibid.* quo item mortuus eſt, 295. a.
Josias longe antequam naſceretur, Prophetæ cuidam revelatus, 286. a.
Jovianus parvo tempore imperavit, 84. a.
Jovis, *Vide* Juppiter.
Jovius Comes Imperatoris Honorii, 223. b.
Iphigeniæ regis Agamemnonis filiæ transformatio, quomodo

modo facta, 300. b.
Ira, ulciſcendi libido definitur, 219. b. Iram vitioſam animi partem eſſe confeſſi ſunt Platonici, 222. a. Ante peccatum non erat vitioſa, ibid.
Irenæus collectarius, 421. b.
Isaac interpretatur riſus, 265. b. Eſt figura civium cæleſtium, 227. b. 228. a. Iſaac portans ligna ad ſacrificium figura Chriſti bajulantis crucem, 266. a. Iſaac filius promiſſionis gentium vocationem ſignificat, 269. a. & gratiam, ibid.
Isaias de Chriſto & Eccleſia multo plura quam ceteri prophetavit, 305. b. A quibuſdam Evangeliſta, quam Propheta potius dicitur, 305. b. a Manaſſe occiſus, 304. a.
Isis ſeu Io Inachi filia, 312. a. uxor Oſiris, 128. a. 129. a. tradidit litteras Ægyptiis, 272. b. 313. a. Eam mortuam, tamquam deam magnam colendam putaverunt, ibid. & 304. a. Irata multis obeſt, propria favet multis, 128. a. Eam fuiſſe hominem dicere vetitum erat ſub capitali ſententia, 304. b.
Ismael figura civium terrenorum, 227. b.
Israel Videns Deum interpretatur, 275. a. Populus Dei in cæleſti Jeruſalem erit veraciter Iſrael, 285. b. Iſraelitæ quot annis ſervierunt in Ægypto, 251. b. Decem tribus Iſrael a Chaldæis debellatæ & in captivitatem abductæ, a 304. b. Iſraelitarum regni exordium, 301. a. & regum ſucceſſio, ibid. Iſrael reges omnes reprobi, 291. b.
Italia vaſtata a gladiatoribus, 54. a. Ejus pars magna Græcia quondam nuncupata, 133. a.
Judas Machabæus templum ab omni idololatriæ contaminatione mundavit, 316. b.
Judam cur Chriſtus in apoſtolum elegit, 319. a. Judæ mors voluntaria, grande peccatum, 10. a.
Judæa & Judæi a Juda filio Jacob cognominati, 211. b.
Judæi captivi ducti in Babyloniam, quo tempore, 304. a. Hæc captivitas reſoluta a Cyro, 304. b. Poſt captivitatem Babylonicam Judæi non habuerunt reges, 311. a. 316. b. nec poſt inſtaurationem templi, Prophetas, ibid. Inde facti deteriores, 316. a. 318. b. Judæorum reſpublica congregata ad agendum & præmuntiandum ſacramentum Incarnationis Chriſti, 110. b. Eorum regnum ſine ope deorum inſtitutum, a ſolo vero Deo ſervatum, 67. a. Judæi tributarii Romanorum facti a Pompeja, 217. a. Romanorum gloriæ rectiſſime donati ſunt, 80. b. Judæi victi, victoribus leges dederunt, 95. a. Diſperſi propter teſtimonium Scripturarum, 67. a. 310. b. 317. b. 318. a. Populo Chriſtiano ſerviunt, 267. b. Multi converſi ex conſideratione prophetiarum de Chriſto, 317. a. Eorum diſperſio ſine rege ſine ſacrificio &c. prædicta, 305. a. Religio eorum infirmata, quomodo, 225. a. Nullus ſacerdos eis remanſit, 278. b. Eorum ſabbata & ſacramenta a Seneca reprehenſa, 95. a. Chriſtum venturum credunt, ſed non moriturum, 288. b. Hos figuravit Eſau, qui patris benedictionem non obtinuit, 268. b. Judæi ultimo tempore ante judicium convertentur ad Chriſtum, 368. a. Id prædixit Oſee, 305. a. Judæi qui in noviſſimis diebus convertentur, plangent mortem Chriſti, non reatu criminis, ſed pietatis affectu, 369. b. Judæi carnales per filios concubinarum ſignificati, 267. a.
Judicia Dei, triplicis generis prima, media, noviſſima, 341. b. Occulta, in hac vita, ibid. Occulte ſunt juſta, juſte occulta juſta, 350. b. Apparebunt juſtiſſima in ultimo die 345. a. Piorum fidem non latet juſtum eſſe quod latet, ibid. Judicia hominum quam miſera & dolenda, 319. a.
Judicium ultimum quare ſic dicitur, 344. a. Per quos dies tendatur, incertum eſt, ibid. Quare dies judicii dicitur, 344. b. Judicium ultimum probatur auctoritate veteris & novi Teſtamenti, 345. b. & ſeq. Quid de illo apoſtolus Petrus prædicarit, 357. b. Ordo rerum gerendarum in noviſſimo judicio, 370. b. Pater non judicabit per præſentiæ manifeſtationem, ſed Chriſtus, 370. a. Non duodecim Apoſtoli tantum judicabunt, nec duodecim tribus tantum judicabuntur, 105. a. In judicio, bonorum & malorum ſeparatio, 367. b. Dominus quaſi ignis veniet, eis quibus adventus ejus pœnalis erit, 361. b. Ubi locorum erunt ſancti tempore conflagrationis, 358. a. An quos hic vivos Dominus inventurus eſt tempore adventus ſui non morituri ſunt, 359. b. 361. a. In Judicio Dominus futurus eſt teſtis, 367. b. Libri veteris & novi Teſtamenti cum libro vitæ aperiunt, 355. b. Non deerunt, facta reſurrectione, quibus miſericordia impertiatur ut non mittantur in ignem æternum, 386. a. In judicio quædam quorumdam purgatoriæ pœnæ futuræ, 366. a.
Judicium. Quædam Scripturæ teſtimonia quæ de judicio eſſe videntur, ad alia pertinent, 105. a. Nihil hic ſine judicio Dei agitur, 341. b. Deus & nunc judicat, & ab initio generis humani judicavit, 344. a. 359. b. Non ſolum univerſaliter de genere dæmonum atque hominum judicat Deus, ſed & de ſingulorum operibus, 341. a. Et ſi nemo peccaſſet, non ſine judicio creatura beatitudine a Deo donaretur, ibid.
Judex: Ad officium judicis exercendum pertrahit humana ſocietas, 330. a. Judex ut veram hujus vitæ miſeriam agnoſcere debet, neceſſitatem indagandæ veritatis vi tormentorum, 270. a.
Judith librum in canone Scripturarum Judæi non recepiſſe dicuntur, 304. b. Quo tempore geſta ſunt quæ ſcripta ſunt in libro Judith, ibid.
Jugatinus deus, jugis montium præfectus, 55. b.
Jugatinus deus, qui conjuges jungit, 57. a. 93. a.
Juliani apoſtatæ perſecutio adverſus Eccleſiam, 321. a. Chriſtianos, liberales litteras docere ac diſcere vetuit, ibid. Ejus exercitus fuſus, quia nimis oraculis fidebat, 64. b. 82. a. Egregiam indolem Juliani decepit amore dominandi ſacrilega curioſitas, ibid. Julianum apoſtatam hilaritas juvenis Chriſtiani inter cruciatus pſallentis, a ceteris torquendis deterruit, 351. a.
Julius Proculus, 41. b.
Julius Obſequens auctor libri de prodigiis, 38. a. marg.
Junius Brutus filios & fratres uxoris ſuæ occidit 43. a. Ejus mors, ibid. Vide Brutus.
Junonem terram eſſe perhibent, 103. b. Soranus, nihil aliud eſſe, quam ipſum Jovem dixit, 101. b. Quare ſoror ſimul & conjunx Jovis dicitur, 56. a. & mater, 56. b. Iterduca eſt pueris, 97. b. Certamen Junonis, Minervæ & Veneris de pulcritudine pro malo aureo, fabula, etiam ipſis paganis, 206. b. Junonis aſylum in Troja neminem liberavit a Græcis, 3. b.
Jupiter deorum omnium dearumque rex, 56. a. Sub deorum diverſorum nominibus colitur 97. a. Ipſe eſt omnes dii, 102. a. Saturnus, ibid. Genius, ibid. Mercurius, 102. b. Sub alio nomine colitur ab his qui unum Deum ſolum ſine ſimulacro colunt, 56. a. Varia cognomina ei impoſita ad unum eumdemque referuntur, 101. a. Appellatur Stator, 40. a. In arcadia dictus eſt Lycæus, 209. b. Inter alia cognomina, pecunia vocatur, 102. a. Quid de hoc cognomine ſentiendum ſapienti, 102. a. Facilius ſapientia, quam pecunia vocaretur, ſi ad vitam æternam aliquid conferret theologia gentilium, 102. a. Ab Homero dæmon nuncupatus eſt, 129. a. Jovem eſſe mundum exiſtimant, 101. a. Mundi eſſe animum, quibuſdam placet, 97. a. Ut deus ſit, non anima mundi, ſed mundus ipſe dicendus eſt, 100. b. Mas & femina dicitur, 101. a. Genitor genitrixque deum, ibid. In æthere accipitur, 96. a. Jovis omnia plena, ibid. Ex Jove Junone & Minerva cuncta fieri, quomodo ſecundum Varronem intelligitur, 107. b. Juppiter uxorum adulterator, Ganymedis raptor, 63. a. Stupris multis adoleſcens vacavit, 44. b. Converſus eſt in bovem & cygnum, ut cum aliqua concumberet, 64. a. Jovem dicere & mundum regentem & per ſtupra diffluentem, repugnat, 100. b. Poteſtas Jovis in cauſſas rerum efficientes, 100. a. Ejus imbecillitas ad ſubveniendum populo, 44. b. Jovis, initio templum non habuit Romæ, 37. b. Jovis ſtella, ſi rex eſt ille, aut fulgentior ceteris, aut Saturno ſuperior eſſe debuit, 103. a. Per Jovem lapidem, juratio ſanctiſſima Romanis, 34. Not. 1.
Juratio Dei quid, 266. b.
Jus non eſt, ubi juſtitia vera non eſt, 338. b. Non jura dicenda ſunt vel putanda, iniqua hominum conſtituta, ibid. Jus falſo dicitur eſſe id, quod ei qui plus poteſt, utile eſt, ibid.
Justini hiſtoria, 54. a.
Juſtitia virtus eſt quæ ſua cuique diſtribuit, 339. b. Juſtitiæ officium, 273. a. Quænam eſt vera, 339. a. 341. a. 351. b. Ut juſtitia vera diligatur & delectet, non niſi divina

Digitized by Google

divina ſubvenit gratia, 396. a. Juſtitia ex lege per timorem, non parit dulcedinem cordis, ſed juſtitia ex fide, 386. b. Juſtitiam Dei hic eſurimus & ſitimus, ut ea poſtea ſaturemur, 385. a. In homine quidam juſtus ordo naturæ, 328. a. Juſtitia hujus vitæ imperfecta, 341. a. In quo ſita eſt, ibid. & Judæorum & juſtitiam facere, recte vivere, 277. a. In quo ſita eſt juſtitia alterius vitæ, 343. a. Juſtitiæ Dei punientis ordo, 334. b. Juſtitia Dei non eſt crudelis, 122. b.

Juſtus nemo niſi qui Deo ſervit, 339. a. Juſtorum hæc eſt omnis vita, diſponere teſtamentum Dei ſuper ſacrificia, 365. b. Plus intendit in defectus ſuos, quam in virtutes, 81. b. Secundum ſpem beatior eſt Adamo in paradiſo conſtituto, 166. b. Juſtus qui ſtat, plerumque cadit, 339. b. Seduci poteſt, ſed non ad æternam damnationem, ibid. Juſti paſſiones rectas habent, 214. a. 215. b. Peccata hic nonnulla in juſtis, 5. a. Opus habent orare, ut Deus ipſis debita dimittat, 343. a. Non ſolum de ſuis, ſed & de rebus aliorum afficiuntur, 214. a. Quidquid malorum ab iniquis dominis irrogatur juſtis, non eſt pœna criminis, ſed virtutis examen, 53. b. Juſtorum labores quinam ſint, 412. a. Juſtorum quorumdam vita, nec bona, nec mala, 392. a. His liberandis vita non ſufficiet in judicio, ſine ſuffragiis ſanctorum, ibid. Juſti quodam modo purgabuntur in judicio, cum mali ſeparabuntur ab eis, 336. a. Juſti in regno cælorum, bonum ipſi erunt, 366. a.

Juventas dea, 97. b.

Juventus circa triginta annos eſſe definitur, 406. b.

L

Labdon Judex apud Hæbreos, 301. a.

La Labeo philoſophus, 363. b. Antiquitatis peritiſſimus, 23. a. Dæmonicola, 138. b. qui numina bona a numinibus malis diſtinguat, 23. a. quomodo diſtinguat deos, 48. b. Tres hujus nominis extitere, ſcientia juris civilis clari, 23. a. Not. b.

Lacrimæ ſanctorum in hac vita, 357. a.

Lactantius operi ſuo quædam vaticinia Sibyllæ inſerit, 303. b.

Lacturnus deus præſidet frumentis lactaſcentibus, 55. b.

Lacus miſerias humanas ſignificat, 310. a.

Lælius in diſputatione Ciceronis de rep. inducitur ut interlocutor, 29. a.

Lætitia quid, 211. b. In bono eſt, & in malo, 212. a. 213. b.

Lampares vigeſimus tertius rex Aſſyriorum, 299. a.

Languores quos ex pœna peccati patiuntur, etiam cives civitatis ſupernæ, 370. a.

Laomedon Trojam extruit, 35. b. perjurio Apollinem & Neptunum fallit, ibid.

Lapides & terra in mundo ſunt ut ungues & oſſa dei, 106. a.

Larentina meretrix Herculis, quibus meritis divinos honores obtinuit, 91. a.

Lares dæmones boni ex hominibus facti, 134. a.

Larvæ noxii dæmones ex hominibus facti, 134. a.

Latinus Fauni filius, a quo Latinorum regnum dici cœpit, 300. b. 301. a.

Latinorum reges, Silvii dicti, 301. a.

Latria quid, 141. a. Uni vero Deo exhibenda, 77. b. 85. a. 110. b. 95. b. Quomodo eam in nobis ipſis Deo exhibemus, 142. a.

Latrocinia ſunt parva regna, 53. b.

Latrones ut tutius infeſti ſint paci ceterorum, pacem volunt habere ſociorum, 412. a.

Laudis amor vitium, 76. b. Hoc utile eſſe Reip. putarunt, 77. a. Laudis amore multi alia vitia cohibuerunt, 76. b. hi non quidem ſancti, ſed minus turpes ſunt, ibid. Laudis humanæ cupiditati melius reſiſtitur, quam ceditur, 77. a. Quomodo in laudibus ſe gerat Chriſtianus, 80. a.

Lavinia Æneæ uxor, 301. a.

Lavinium urbs in qua Æneas regnum conſtituit, 41. b. 105. a.

Laurentum regni initium, 300. a. primus rex Picus, ibid. Ex Laurentibus origo Romana ducitur, ibid.

Lecti ærati, 47. a.

Lectiſternia in honorem deorum, 41. a.

Lemures noxii dæmones ex hominibus facti, 134. a.

Leo ſacerdos paganorum, 120. a.

Leo ſacrorum Ægyptiorum magnus antiſtes, 115. a.

Lepidi bellum civile, 50. b.

Lethæus fluvius, ſeu fluvius oblivionis apud inferos, 158. a.

Levana dea, 57. a.

Leucippus octavus rex Sicyoniorum, 274. a.

Leucothea dea, 297. a.

Lex data eſt per Angelos in quibus perſona Dei apparebat, 149. a. Cur apparatu terribili mirabilibuſque ſignis coram populo data eſt, 148. a. Eſt bona & ſancta, 196. a. Quare virtus peccati dicitur, ibid. Sine gratia peccatum operatur, 182. a. Cur etiam præmia viſibilia promittebat, 148. b. Per promiſſa terrena, ſignificabantur æterna, 149. a. Legis promiſſa a paucis intellecta, ibid. Lex Moyſi ſpiritaliter intelligenda, ne in murmura ſenſus carnalis incurrat, 353. a. Ab his quæ lex prohibet, abſtinere timore pœnæ, non amore juſtitiæ, peccatum eſt, 215. a. Legibus civilibus terrenæ civitatis cæleſtis obtemperare non dubitat, 353. a. Lex Voconia, iniqua, 47. b.

Libelli dabantur, ut miracula in populo recitarentur, 401. a. & 402. b. 403. a.

Libentina dea, a libidine ſic appellata, 55. a.

Liber vitæ aperietur in judicio, 333. b. Quid hujus libri nomine intelligitur, ibid. Liber vitæ præſtinatio ſeu præſcientia Dei, 356. b.

Liber pater, dictus etiam Dionyſius, poſt mortem ut deus habitus, 297. b. 298. b. vini inventor, 297. b. Liber deus, Libera dea unde ſic dicantur, 92. b. Liber cum Cerere ſeminibus præponitur, 103. b. Liberi Sacra quam turpia, 105. a. 127. b.

Liber Deus qui præeſt conceptui, alius a Baccho, 96. b. Not. b.

Libertas naturalis, 335. b. Libertas duplex, altera meriti, altera præmii, 425. a. Libertas noſtra quænam ſit, 53. b. Libertas ſi tollitur, omnis humana vita ſubvertitur, 72. a. Libertas amiſſa reddi non poteſt, niſi a Deo, 216. b.

Liberum arbitrium primi hominis quale, 420. a. Quale Beatorum, ibid.

Libido generale vocabulum omnis cupiditatis, 219. b. Libido cum nihil additur, de obſcenis motibus corporis intelligi ſolet, ibid. Totum hominem commovet ac ſibi vindicat, ibid. Hanc ſancti conjugati pati nollent in procreatione filiorum, 220. a. Non ſubjacet voluntati, ibid. & 221. a. 223. a. Subjacuiſſet, ſi homo non peccaſſet, 222. b. 223. a. b. Libido poſt peccatum orta, 222. a. & ex peccato, 223. a. Libidinis merito pudet, 220. a. 167. a. 225. b. quare, ibid. Libidinis motus cur aliis magis pudendus, 221. a. b. 223. a. Libido licet licita, latibulum quærit, 220. b. 221. a. b. Nemo eſt uſque adeo ſapiens, ut contra libidines nullum habeat conflictum, 328. a. Libidinis & voluntatis rixam non habuiſſent nuptiæ, ſi primi parentes non peccaſſent, 223. a. 225. a. Libidinem, vitioſam animi partem eſſe confeſſi ſunt Platonici, 221. a. ante peccatum non erat vitioſa, 222. a. Libidines ne animus in æterna ſe attollat, impediunt, 114. a. Libidines aliæ vocabula propria habent, aliæ non, 219. b.

Lyrici philoſophici, 117. b.

Liciatum, 401. a.

Lignum paradiſi non malum, niſi quia prohibitum, 217. b. Lignum ſcientiæ boni & mali unde ſic nominatum, 215. b. Ligna cetera paradiſi erant alimento, lignum vitæ ſacramento, 324. b. Chriſtum ſignificabat, 367. a. Senium arcebat, 203. a. b. & mortem, ibid. 204. b.

Limitibus carbones ſubſternuntur, 373. a.

Limentinus deus limini præfectus, 55. b. 91. a.

Linguarum diverſitas unde, 251. a. Hominem alienat ab homine, magis quam animal ab animali, 330. b. Linguarum donum, ſignum olim maximum Spiritus-ſancti deſcendentis in fideles, 198. a. Quid hoc donum ſignificat, ibid. Lingua Hebræa unde ſic dicta, 272. b. Prima fuit omnium lingua, ibid. Linguæ originali potius credendum, quam ejus tranſlationi, 235. b. 236. a.

Liaternenſe oppidum in Campania, 47. a.

Linus poeta Theologus, 298. b. 321. b.

Litteræ Hebraicæ antiquiſſimæ, 312. b.

Locorum ſpatia infinita ante mundum non ſunt cogitanda, 164. b.

Locuſtarum multitudo prodigioſa in Africa, 51. b.

Logica ſeu rationalis philoſophia ad contemplationem pertinet, 114. b.

Lot Uxor converſa in ſalem, quid admoneat, 265. b.

Lucanus poeta, 49. b.

Lucerna inextinguibilis in fano Veneris, 375. a.

Lucifer ſtella veneris, 377. a. Hoc ſidus, quidam Veneris, quidam dicunt eſſe Junonis, 103. a.

Q. Lucilius Balbus in ſecundo de deorum natura libro Ciceroni diſputat, 65. a.

Lucillus epiſcopus, portans reliquias S. Stephani a fiſtula ſanatus, 401. a.

Lucina dea a parturientibus invocata, 57. a. & eis præfecta, 60. b.

Lucius Opimius, 148. b.

Lucius Pontius, 31. b.

Lucius Saturninus, tribunus plebis, 49. a.

Lucius Tarquinius Collatinus conſul, Urbe ejectus a collega ſuo, 43. a.

Lucius Titius, 31. b.

Lucretia a filio Tarquinii violenter ſtupro oppreſſa, 26. a. adultera non fuit, ſed caſta, 10. b. Ex pudoris infirmitate, non ex caritate pudicitiæ ſe occidit, 12. a. Homicidium commiſit cum ſe peremit, 11. a.

Lucretius conſul Romanus, 43. b.

Luctus non inhumani cordis vulnus, quod conſolationibus ſanatur, 331. a.

Ludi primitus inſtituti Telxioni regi Sicyoniorum, 293. b. Ludi diis inferis ſacri, 45. b. Ludi Circenſes ſoli primum in uſu apud Romanos, 17. a. Ludi funebres, 151. b. Ludi ſæculares Romæ inſtaurati, 45. a. Ludi quare diis inſtituti, 297. b. Ludos alicui celebrare an divinitatis indicium, 128. a. Ludos ſcenicos in rebus divinis poſuit Varro, 63. a. 65. b. eſſe non deberent in humanis, ſi Romani eſſent honeſti, 51. b. Ludi ſcenici a Platone damnati, 119. b. Hos non turpes judicaverunt Græci, 64. a. Scenicos actores in reip. adminiſtrationem receperunt, 23. a. Ludi Scenici, deorum juſſis Romæ inſtituti, quare, 17. a. 21. b. 23. b. 24. b. 32. b. 63. a. quam periculoſi illi ludi, 63. b. 33. a. b. ſunt peſtis morum, 34. b. quam turpes, 20. a. b. Licet turpes, exhiberi ſibi dii juſſerunt, 93. b. 119. b. Turpiſſime hos popoſcerunt, 120. a. His ludis majeſtas divina non placatur, quibus humana dignitas inquinatur, 34. b. Deos habere qui ludis ſcenicis delectentur, ſimile eſt furoris, 92. b.

Lunam deponi imaginaria ludificatione ſenſuum exhibebatur, 150. a.

Lupæ ad Martem pertinent, 301. b.

Lupanaria unde dicta, 61. b.

Luperci Romani, unde ſic dicti, 299. b. Lupercorum ſacerdotum adſcenſus & deſcenſus per viam ſacram quid ſignificat, 297. b.

Lux primorum dierum qualis fuerit, 164. b.

Luxuria quid, 182. b. quando Romam invaſerit, 47. a.

Lycurgus Lacedemoniis leges ex Apollinis auctoritate ſe inſtituiſſe confinxit, 25. b.

M

Macedonum regnum quanto tempore duravit, 184. a.

Machabæorum libros, non Judæi, ſed Eccleſia pro canonicis habet, 311. b. quare, *ibid.*

Magnes ex India mittitur, 374. a. Magnetis vis ſtupenda, 373. b. 376. a. Non agit in argentum, 373. b. Quando juxta eum ponitur adamas, non rapit ferrum, *ibid.* Magneticis lapidibus ſimulacrum ferreum in templo quodam ſuſpenſum, 375. b.

Magicarum artium inventor Zoroaſter, 381. a. Hæ doctrinis & operibus dæmonum exercentur, 123. a. Quomodo has dæmon homines educuit, 375. a. Magiæ impietas oſtenditur, 122. b. Hanc nunc laudat, nunc vituperat Porphyrius, 145. b.

Magi etiam apud infideles ſevere puniti, 122. b.

Magnanimitas quid ſit, 12. b. *Vide* Animi magnitudo.

Magog interpretatur de tecto, 353. b.

Malachias ſive Malachi propheta, Angelus dictus, & ab aliquibus ſacerdos Eſdras creditus, 366. a. Quid & quo tempore prophetavit, 310. a. b.

Maledictum cujuſdam matris in filios horrendum, 402. a.

Maledicendi licentia non facit beatum, 85. b.

Malum non poteſt eſſe niſi in natura bona, 181. b. Quomodo detrahitur a natura, 216. b. Mali nulla natura eſt, ſed privatio boni, 166. a. 171. b. Mali cauſſa, defectus a bono, 183. b. Mala nulla eſſent, ſi non eſſet peccatum, 393. a. Potentius & melius eſſe judicavit Deus etiam de malis bene facere, quam mala eſſe non ſinere, 393. a. Quo fine hominibus accidere a Deo permittuntur, 52. a. 216. b. His bene uti novit Deus, 225. b. Ad probationem & emendationem permittuntur, 16. a. Juſtorum virtutem probant, 53. b. Nihil mali accidit ſanctis, quod eis non vertatur in bonum 6. a. Mala bonis & malis communia in hac vita, ſecus poſt judicium, 345. b. *& ſeq.* Mala æquo animo ferenda, quæ patiuntur & boni, 344. b. Pro fide pietatis omnia mala corporalia toleranda, 159. b. Mala morum, vel ſola, vel maxima deputanda ſunt, 52. b. Malis tranſitoriis boni, ſeu vivant ſeu moriantur, perire non poſſunt, 32. b. Malorum ſcientiæ duæ, & duæ obliviones, 420. b. Mali noſtri finis, quid, 323. b. Malum opus non fit niſi a malis, 217. b. 218. b.

Mali quaſi maximum bonum putant, habere bona omnia præter ſe ipſos, 35. a. Bonis ſolis carnalibus frui, & mala ſola carnalia non perpeti curant, *ibid.* Sola deputanda, mala, corporis externarumque rerum incommoda, *ibid.* Mala corporis, non mala morum pati exhorrent, 52. b. Malus etiam ſi regnet, ſervus eſt, 53. b. Voluntate propria quiſque malus eſt, 20. a. Malorum felicitas temporalis, bonorumque miſeria, pluribus eſt occaſio lapſus, 368. a. Quo pacto mali bonis proſunt, 248. b. Mali & mali, itemque mali & boni inter ſe pugnant, 228. a. b. Quare, & quomodo mali diligendi, 6. a. Malorum & bonorum ſegregatio fiet tantum in die judicii, 319. a.

Malitiæ vitium non natura eſt, ſed contra naturam, 169. b.

Mamitus duodecimus rex Aſſyriorum, 295. a.

Manes dii exiſtimati ſunt a paganis omnes mortui, 127. b. aut animæ hominum, quorum merita incerta ſunt, 134. a.

Manichæorum error circa cauſſam creationis mundi, 171. a. b. circa Dei naturam, 172. a. circa animam, *ibid.* circa præceptum non occidendi, 12. a.

Manlius Theodorus conſul, 323. a.

Manturna dea, 93. a.

Manubia, præda bello parta, 42. a.

Marhatus rex Sicyoniorum, 297. a.

Marcellinus, 1. b.

Marcellus Syracuſam cepit, 4. a. Edictum ejus pro pudicitia minime violanda, 4. a. Syracuſanam civitatem quam expugnabat, flebat, 40. b.

Mare an ſiccabitur conflagratione mundi necne, incertum eſt, 356. b. Mare pro ſæculo ponitur, 356. a. Eſt figura vitæ præſentis, 356. b.

Maria Virgo prophetaſſe invenitur, 292. b.

Marica dea, 31. a.

Marius municeps Arpinas, ſepties Romæ conſul creatus, 30. a. *Not.* b. cruentiſſimus auctor bellorum civilium, 30. b. 31. a. Victoria ejus crudelis, 49. b. Hujus crudelitatem Syllana victoria ulta eſt, 47. b. Marius a Sylla victus, Minturnas fugit, & Maricæ deæ eſt commendatus, 31. a.

Marius juvenis, 49. b.

Mars deus belli, 104. a. Effector mortium, 97. b. Homicidii reus, abſolvitur, 106. b. Ejus ſidus, 104. b.

Marsi jugum Romanum tentant excurrere, 82. a.

Martialis opitulatione S. Stephani ad fidem converſus, 398. a.

Martyres elegantius heroas vocaremus, ſi eccleſiaſtica loquendi conſuetudo pateretur, 152. a. Non erat eis pro ſalute pugnare, niſi ſalutem pro Salvatore contemnere, 395. b.

306.b. Martyres non repugnando, ſed moriendo vicerunt, 403. b. Victores dæmonum, 152. a. non ſupplicibus donis, ſed virtutibus divinis, 152. b. Martyrum merita, 129. a. Majoris ſunt meriti, quam qui baptiſmo accepto moriuntur, 196. b. Quanto fortius decertant, tanto clariores cives civitatis Dei, 128. a. tanto denſior corona martyrii, 354. b. Præcipue regnant cum Chriſto, 352. a. In Martyrum corporibus forte cicatrices apparebunt, 409. a. Paſſiones eorum quid obtinuerint, 319. b. Falſas religiones ſuſtulerunt, 65. a. Martyres fidei noſtræ teſtimonium ferunt, 403. b. Victoria eorum, argumentum Chriſtianæ religionis, 306.b. Mors, multiplicatio Chriſtianorum, *ibid.* Sanguine ſuo nobis hanc patriam peperere, Martyrum ſanguis in veneratione habitus a Chriſtianis, 319. b. Longe dignius honorantur Martyres, quam dii paganorum, 404. a. Nec divinis honoribus, nec humanis criminibus coluntur, 129.a.b. Illis templa, ſacerdotia, ſacrificia, non conſtituuntur, 128. b. 404. a. Memoriæ tantum illis fabricantur, *ibid.* Martyrum Memoriæ delubris deorum ſucceſſerunt, 127.b. Martyrum Memorias honorant Chriſtiani, 128. b.

Altaria ſuper corpora Martyrum, 128. b. quare, *ibid.* A ſacerdote qui ſacrificat, non invocantur, ſed tantum nominantur, 404. a. Quomodo religionis Chriſtianæ invidiam creare conatur Hermes ob Memorias Martyrum, 127. b. Quæcumque adhibentur religioſorum obſequia in Martyrum locis, ornamenta ſunt Memoriarum, non ſacrificia mortuorum, 129. a. Quare epulæ ad Memorias Martyrum delatæ, *ibid.* A chriſtianis melioribus hoc non fit, *ibid.* In multis Martyrum Memoriis torquentur dæmones, & de corporibus poſſeſſis ejiciuntur, 128.b. Libertas & hilaritas juvenis conſtantiſſimi inter cruciatus pſallentis, 321. a.

Martyrum viginti Memoria celeberrima apud Hipponem, 340. b.

Martyrium ex abundantia gratiæ Spiritus ſancti, 195. b. Non baptizatis eſt loco baptiſmi, 195. b. Martyrium, ignis per quem uniuſcujuſque opus probatur, 389. b.

Masinissæ regnum in Africa, 51. b.

Massephat, interpretatur intentio, 281.b.

Mathematicorum ſcientiæ vanitas demonſtratur, 69. b. *& ſeq.* Error eorum & ignorantia in geminis, 68. a. Quomodo peritia eorum tentatur, 71. a.

Mater deorum, terra, 92. a. *Vide* Berecynthia.

Mathusalem an quatuordecim annos vixit poſt diluvium, 233. a. Sex annis ante defunctus in quibuſdam codicibus legitur, 235.b.

Matris anima ſic vel ſic affecta, aliquibus velut inducre qualitatibus fetum poteſt, 193. a. Matris cujuſdam maledictum in decem filios, 402.b.

Matuta dea Melicertis mater, 299. a. Præfecta frumentis matureſcentibus, 55. b.

Maximianus Imp. 320.b.

Maximinus Imp. *ibid.*

Maximinus Synitenſis epiſcopus, 400. a.

Maximus tyrannus Gratianum interficit, 84. a. Valentinianum Gratiani fratrem pellit, *ibid.* a Theodoſio interemtus, *ibid.*

Mediatoris officium quid importat, 136. b. 149. b. 150. a. Quid gratia ejus nobis præſtat, 152. b. Mediatoris tanto tenacius inhærendum eſt, quanto majorem dæmonem poteſtatem in hæc ima videmus, 300. a.

Medicamenta ipſa tormenta ſunt, 411. b.

Medorum imperium ad Perſas translatum, 54. b.

Melanthus ſextus-decimus rex Athenienſium, 301. a.

Melantonice conjunx regis Criaſi, relata in deorum numerum, 295. b.

Melchisedec panis & vinum figura ſacrificii Euchariſtiæ, 260. a.

Melicertes filius Athamantis regis in deorum numerum relatus, 299. a.

Mellona dea, mellis curam habens, 67. b.

Membra corporis, præter ea quæ libidini ſerviunt, a voluntate moventur, 221. a. 223. a. 223. b. Mota fuiſſent & illa ad arbitrium voluntatis, ſi homo non peccaſſet, *ibid.*

Memoriæ martyrum. *Vide* Martyres. Memoria Martyris, pro reliquiis, aut pro reliquiarum capſa ponitur, 401. a. *& ſeq.*

Mena dea Jovis filia, privigna Junonis Lucinæ, 95. b. Ejus officium, *ibid. &* 97. a. Menſtruis feminarum præfecta, 57. a.

Mendacium, peccatum omne poteſt appellari, 210.b. Mendacii ſigna & prodigia, 359. a.

Menelaus maritus Helenæ, 36. a. 37. a.

Menestheus rex Athenienſium, 301. a.

Mens dea, 60. b. 97. b.

Mentis humanæ excellentia demonſtratur, 413. a. Incorpoream eſſe probatur, 115. b. Ratio & intelligentia ei naturaliter ineſt, 162. b. Mentis lumen Deus, 116. b. Mens primo purganda fuerat fide ad incommutabile lumen perferendum, 162. a. Mens & ratio velut in arce collocata, ad regendas libidines & iram, 221. a. Mens præferenda memoriæ, 100. b.

Menſes in prioribus ſæculis tales fuerunt quales nunc, 235. b.

Mercurius nepos Atlantis ex Maja filia, quo tempore fuit, 295. b. 312. b. quare in deorum numerum relatus, 295. b. Mortalis fuit, 128. a. avus Triſmegiſti, *ibid. &* 312. b. Sepultura ejus in civitate Hermopoli, 128. a. Mercurii officia, 102. b. Eloquentiæ præerat, 60.b. *Not.* b. Cur alatus pingitur, 102. b. appellatur nuntius, *ibid.* & mercibus præeſſe dicitur, *ibid.* Mercurius, quaſi medius currens, *ibid.*

Mercurius Triſmegiſtus, nepos Mercurii majoris, 128.a. 312. b. Non præcedit tempore Patriarchas, neque ipſum Moyſen. *ibid.*

Meretrices lupæ vocatæ, 302. a.

Meritum Fruſtra homo poſt hoc corpus inquirit, quod in hoc corpore ſibi comparare neglexit, 387.a.

Meaula flamen dialis, præciſis venis, Jovi ſuo ſanguine litavit, 49. b.

Mesappus nonus rex Sicyoniorum, 294. a.

Metellus pontifex in flammas irruit, ut Veſtalia ſacra abriperet, 45. b.

Metellus Romanorum laudatiſſimus, quinque filios conſulares habuit, 31. a. rerum temporalium felix fuit, *ibid.*

Methymna Lesbi inſula, 8. b.

Metus quid, 211. a.

Micipsa filius Maſiniſſæ, 51. *Not.* b.

Milites qui Deo auctore bella gerunt, non ſunt homicidæ, 12. a. 14. b. Miles pro carnifice & quæſtionario aliquando ſumitur, 14. *Not.* d.

Millenarius numerus, pro univerſitate ponitur, 349. a.

Millenarii, 361. b. *& Not.*

Milliarii, 348. b.

Minerva, Græce Ἀθηνᾶ, 295. a. quo tempore vixit, quare Tritonia dicta, & in deorum numerum relata, 295.b. quare de capite Jovis nata canitur, *ibid. &* 56. a. Artibus & ingeniis præpoſita, 103. b. 60. b. *Not.* b. Eam vel ſummum æthera, vel lunam eſſe dixerunt, 103. b. Minervæ ludos inſtituit rex Erichthonius, 297. b. Horum ludorum præmium, oleum, *ibid.* Minervam ideas intelligi vult Varro, 109. b.

Minos Xanthi filius ex Europa, 297. b.

Minotauri fabula, 298. a.

Minturnæ Campaniæ oppidum, 31. a.

Minuſcularii vectigalium conductores, 98. a.

Mira non ſolent homines mirari, niſi rara, 377. b.

Mirabilia. Voluntas omnipotentis, ſufficiens ratio credendi in mirabilibus, 372. b. Non ideo aliquid non fuit, vel futurum non eſt, quia ratio non poteſt reddi, 374.a.b.

Miracula quæ per arcam teſtimonii facta ſunt, Divinitati adteſtantur, 150. b. *& ſeq.* Quam multa in veteri Teſtamento facta adteſtantia promiſſis Dei, 133. a. & ad commendandum ejus cultum, 145. b. Fiebant ſimplici fide pietatis, non incantationibus, *ibid.* 148. a. Reſpondetur his qui miracula in Scripturis ſacris relata falſa eſſe dicunt, 151. a. b. In miraculis eſt quædam Dei eloquentia, 403. a. Miracula Apoſtolorum, perſuadebant quæ dicebant, 395. b. neceſſaria fuerunt antequam crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus, 397. b. Ut fidem facerent innotuerunt, & per fidem quam fecerunt, clarius innoteſcunt, 398. a. Miracula etiam nunc fiunt in nomine Chriſti, *ibid.* 402. b. Non tanta quanta pri-

ta prima gloria illuſtrantur, *ibid.* Varia recenſentur, *ibid.* & *ſeq.* An fiant operationibus Martyrum, an precibus tantum eorum, 402. b. Fidei noſtræ adteſtantur, *ibid.* Illa pagani magicis artibus tribuerunt, 377. a. Qui per miraculum beneficia percipiebant libellos dabant qui legerentur in populo, 402. a. b. 403. a.

Miracula non ideo incredibilia eſſe debent, quia de his ratio reddi non poteſt, 374. a. & *ſeq.* Miracula multa videntur, quæ fiunt ab hominibus uſu aſſuetorum, 375. b. Multa, aut magicarum artium ope, aut per ipſos dæmones fiunt, 375. a. Miracula magica pleraque ſpecie tenus mortalium ſenſus imaginaria ludificatione decipiunt, 150. a. Miracula Martyrum & falſorum deorum comparantur, 404. a. Miracula deorum cum noſtris non ſunt conferenda, 149. b. 150. b. noſtra excellere, finis quo diſcernuntur oſtendit, 150. a. Miracula quædam gentilium referuntur, 150. a. An credenda ſint, 375. a. Miracula viſibilium naturarum, aſſiduitate viluerunt, 148. a. 373. b.

Miſeriæ hujus vitæ, quantæ, 227. a. Has ipſas Tullius lamentatus eſt, *ibid.* Ex originali peccato veniunt, 414. a. Miſeria hominis, inobedientiæ ejus ipſius, adverſus eum ipſum, 215. a. Miſeriæ quibus humanum genus merito primæ prævaricationis obnoxium eſt, 410. b. & *ſeq.* Remedia earum plena labore ac dolore, 411. a. Ab his non liberat niſi gratia Salvatoris, 411. b. ſed non ſemper ne propter hoc religio quæratur, *ibid.* Ad hoc adjuvat gratia meliores, ut fortiore corde tolerentur, 412. a. Liberatio ab his miſeriis, proprie in altera vita, 411. b. Quid miſeriæ hujus vitæ nos edoceant, 381. b. Harum teſtimonia fidelia ſunt ipſæ virtutes, 325. a. Miſeria ex amore temporalium bonorum naſcitur & augetur, 218. b.

Miſeri ſunt homines, quamdiu ſunt mortales, 136. a. Miſer eſt qui Deum non colit, 142. b. & cum amiſit aut illi non adhæret, 179. a. 342. b. & qui fruitur re creata quam perverſa amat, 183. b. Miſeri cum præter ordinem non ſint, nonnulla pace gaudent, 334. a. Miſericordia quid, 131. b. Eſt virtus, *ibid.* Hanc culpare ſolent Stoici, *ibid.* Miſericordia verum ſacrificium, 143. b. 144. a. 365. b. Si propter Deum non fit, non eſt ſacrificium, 144. a. Miſericordia Dei magna magnæ humanæ miſeriæ eſt neceſſaria, 312. b. Multum ſibi in hac carne tribueret homo niſi uſque ad mortem ſub venia viveret, 192. b.

Mithridates rex Aſiæ Romanos omnes qui in Aſia reperirentur, uno die juſſit occidi, 47. b. Mithridaticum bellum, 31. b. & *ſeq.*

Mnestheus Athenienſium rex, 301. a.

Molles Matri deum conſecrati, 197. b. & *ſeq.* & in ſacris deorum adhibiti, 91. b.

Mons Sion, mons Eſau, mons condenſus, quid ſignificant, 327. a. b.

Monſtra a monſtrando dicta, 378. a. cur a Deo creata, 252. b. Monſtruoſa hominum genera varia referuntur, 252. b.

Moralis philoſophia, 124. b.

Morbus contra omnem curantis induſtriam, non malo medici, ſed ægroti inſanabilis invictus eſt, 85. a. Experta morbi moleſtia, evidentior fit jucunditas ſanitatis, 341. b. Quot morbis corpus affligitur, 411. b. In omnibus pæne medicamenta tormenta ſunt, *ibid.*

Mores boni ipſæ dignitates hominum, 78. a. Morum corruptio ante adventum Chriſti, 27. a. 32. b. Morum corruptionem non damnat paganiſmus, ſicuti religio Chriſtiana, 27. b. 30. a. b. Pravi mores plus damni afferunt, quam hoſtes ſævientes, 16. a. cruciant corda pie viventium, 320. a. Morum mala quantum homines negligant, 238. a.

Mos ad humanum ſenſum vel alliciendum vel offendendum valet plurimum, 238. a.

Mors ex peccato, 194. a. 195. a. 196. a. 199. b. 202. a. 204. b. 208. a. Quidquid eſt mortis uſque ad eam quæ ſecunda dicitur, minatus eſt Deus primis parentibus, 199. a. b. Mortem pœnam eſſe nolunt quidam philoſophi, 188. a. Pœna hæc converſa eſt in uſus juſtitiæ, 195. b. Quare morti obnoxii qui per baptiſmum a peccato ſolvuntur, 195. b. Mors non eſt bonum, 196. a. b. fit tamen juſti meritum, 196. a. b. Mors malis eſt mala, 195. a. An vero bonis bona, 195. a. 197. a. Reſpondetur difficultatibus, 197. a. Mors non eſt mala putanda, quam bona vita præceſſerit, 7. b. Nec mortem malam facit, niſi quod ſequitur mortem, 7. b. Mors ſanctorum pretioſa, 196. b. Quare non gravis defunctis ſanctis, 229. a. Juſtis in requie viventibus, melius eſſet cum ſuis corporibus bene valentibus vivere, 201. a. Quare mortem omnes refugiunt, 174. b. Naturæ prima & maxima vox, ut homo mortem fugiat, 328. b. Ejus nobis amara mors, cujus vita dulcis eſt, 331. a. Mortis cauſſa, infirma membrorum compago, 372. a. Non curandum quam cito, vel quo mortis genere vita iſta finiatur, 7. a. Mortis genus non quidquam bonis facit, quod obeſſe poſſit poſt mortem, 244. b. Mors non eſt vitanda peccato, ſed pro juſtitia perferenda, ſi facultas datur, 159. b. Mortem Sapiens debet ferre patienter, ſed quæ aliunde accidit quam a ſe ipſo, 313. b. Mors prima pro veritate tolerata, a ſecunda liberat, 197. a. Mortem ſibi inferre nemini licet ex quacumque cauſſa, 10. a. 11. b. 12. b. 13. b. 14. b. Nec ad animi magnitudinem hoc pertinet, 12. b. Mortem voluntariam prohibendam judicavit Plato, 12. b. Mors carnis pertinet ad ignem illum per quem uniuſcujuſque opus probatur, 389. b. Satius eſt unam mortem perpeti moriendo, quam omnes timere vivendo, 7. b. Mors in ſæculo totum non erit, 357. a. Mors animæ & mors corporis, 194. a. Mors prima & ſecunda, 195. a. Mors prima, quæ, *ibid.* Hæc communis omnibus, non ſecunda, 203. b. Quod eſt mors prima in civitate mortali, hoc eſt mors ſecunda in civitate immortali, 310. a. Mors ſecunda quæ, 193. b. Damnatio dicitur, 343. b. 372. b. Eſt peſſima, 20. b. & malorum tantum, 195. a. In mortem ſecundam omnes præcipitarentur, niſi quoſdam gratia Dei liberaret, 208. a. Mortem tantum primam patiuntur, qui liberantur a peccato, 193. b. Mors æterna, 95. b. mortis regnum, 208. a.

Moriens quis dicatur, 197. b. mortis tempus an in morientibus an in mortuis eſſe dicendum ſit, 197. a.

Mortalis inſtitutio noſtra, qua vel mortales conditi ſumus, divinum munus eſt, 193. b.

Mortuorum piorum memoria in communicatione corporis Chriſti, 332. a. Eorum animæ ab Eccleſia non ſeparantur, *ibid.* Ut mortuos ex vivis, ita vivos ex mortuis ſemper fieri, dogma Platonicum, 158. a.

Mortificari & vivificari fideles Chriſti, quid ſit, 276. b.

Moyses antiquior omnibus poetis ac philoſophis Græcis, 312. a. 312. b. quo tempore natus, 295. a. quo populum de Ægypto eduxerit, 297. a. qua ætate mortuus, 297. a. Chriſtum prophetavit, 297. a.

Mulier cur ex homine formata, 191. b. 194. a. Ante virum tentata, quia infirmior, 217. a. Ante peccatum concipere potuiſſet ſalva integritate uteri virginalis, 201. a. Mulieribus fetis poſt partum tres dii cuſtodes adhibebantur, 92. b.

Mundus a Deo conditus, 162. b. non ob æterno, 163. a. Mundus & factum eſſe, & non niſi a Deo ſe fieri potuiſſe, ipſe tacitus clamat, *ibid.* mundum a Deo factum eſſe, ſed adminiſtrari a diis quos Deus fecerat, credebant gentiles, 375. b. mundum & factum eſſe, & tamen ab æterno eſſe ſentiebant Platonici, 158. b. 163. a. b. 184. a. A nonnullis creditur Plato ſenſiſſe, contra quam loquitur, 184. b. Platonicorum rationes refelliuntur, 163. b. 164. a.

Mundus miraculum majus & excellentius omnibus miraculis quæ continet, 148. a. 375. b. 378. b. Mundo nihil excellentius eſſe cenſet Varro, 80. b. In creatione mundi tria inquirenda, 171. a. 172. b. Mundi creandi cauſſa quænam fuerit ſecundum Origenem, 172. a. Nulla alia eſt, niſi ut bona fierent a bono Deo, 171. a. 172. a. Id etiam Plato agnovit, 171. a. Manichæi contrarium ſentiunt, 171. b. & Origenes, 172. a. Mundi pulcritudo ex immortalium & mortalium animalium generibus conſtat, 193. b. In mundo quare quædam nobis diſpliceant, 171. b. An ideo ſunt vituperanda quia nobis non conveniant, *ibid.* Qua ratione in Scriptura mundus dicitur periturus, 364. b. Mundum non interiturum, cum Platonicis ſentit Cicero, 391. a. Porphyrius ſtultitiæ arguebat Chriſtianos, quod dicerent mundum eſſe periturum, 364. b. quo modo periturus eſt, 355. b. Non omni modo interitu, ſed rerum mutatione tranſibit, 355. a. Mundi immutatio ſecun-

cundum qualitates tantum, 356. b. Mundum hunc non ſempiternum quidam exiſtimant, ſed innumerabiliter oriri & occidere, aut mundos innumerabiles admittunt, 184. b. 185. a. Univerſa in eumdem ordinem eamdemque ſpeciem reditura poſt revolutionem ſæculorum quidam tenuere, 185. b. ut Origenes, 185. b. Plato, 186. a. Rejicienda hæc opinio, 186. a. Variæ & contrariæ philoſophorum ſententiæ circa mundi novitatem, initium, finem & gubernationem, 313. b. Mundos innumerabiles admiſit Anaximander, 113. b. & ſomniavit Epicurus, eoſque fortuitis atomorum motibus gigni & reſolvi, 163. b. Mundum deum eſſe arbitratus eſt Varro, 99. a. & Plato, 221. a. Animal eſſe beatiſſimum & ſempiternum, doctrina Platonicorum, 157. a. Animal maximum, 200. b. 221. a. Mundum eſſe corpus Dei quidam putarunt, 58. a. Mundi corpus non eſt deus, ſed anima ſecundum paganos, 102. b. Mundi corporis compago, 106. a. Mundi anima omnibus corporeis elementis incluſa, 201. a. Mundi anima & partes ejus dii veri exiſtimabantur, 105. b. Ita putavit Varro, 98. b. 99. a. 100. b. Mundi refellitur, *ibid.* ſingulas partes, habere animas diverſas, ſed tamen divinas, ſenſit Varro, 99. a. Mundi diviſio in quatuor partes, 99. a. ætates ſeptem, 421. a.

Mundi converſio grande miraculum, 397. b. Quod in Chriſtum credit mundus, virtutis fuit divinæ, non perſuaſionis humanæ, 397. a. b. Mundo mori ut deo vivatur, ſacrificium eſt, 144. a. Mundo ad hoc utuntur boni ut Deo fruantur, mali vero e contra, 230. a.

Murcida dea hominem nimis inactuoſum facit, 59. a.

Murcidus, id eſt deſidioſus & inactuoſus, *ibid.*

Muſæus poeta Theologus, 293. b. 311. b.

Muſcarum generatio, 237. a.

Muſica bene ordinatæ civitatis inſinuat unitatem, 383. b.

Muſiva pictura, 252. a.

Mutius Scævola dexteram porrexit in flammas, 60. a. 79. a.

Mutius Scævola Pontifex ad aram Veſtæ occiſus, 50. a. b. 51. a.

Mutunus deus, idem qui apud Græcos Priapus, 57. b.

Mythicon, fabuloſum Latine dicitur, 89. a.

N

Nachor cur non commemoratus in profectione Tharæ de regione Chaldæorum in Meſopotamiam, 236. b.

Nænia dia, 93. b.

Nævius poeta Plauto fere æqualis, 22. a. *Not.* f. 23. b.

Naturarum omnium auctor Deus, 169. a. 192. b. 376. a. Naturæ omnes bonæ, 181. a. nullo modo eſſe poſſent, ſi a Deo factæ non eſſent, *ibid.* Nulla ex ſe mala eſt, ſed ex vitio, 380. b. Natura in qua nullum ſit bonum, eſſe non poteſt, 334. b. quælibet prius fuit bona quam mala, 169. b. Naturæ plerumque diſplicent nobis, quia noxiæ, 180. b. Utilitas noſtra non æqua ratio judicandi de natura aliqua, 180. b. Naturis bonis tantum mundus eſſet plenus, ſi nemo peccaſſet, 172. a. In omni naturæ ſpecie & modo laudabilis Creator, 181. a. Naturas mutare Deo non eſt impoſſibile, 378. a. Non eſt contra naturam quod in qualibet natura Deus operatur, 376. b. 377. a. Deus naturam damnando neque aut totum abſtulit quod dederat, aut a ſua poteſtate removit, 412. b. Naturæ prima ſeu primigenia quænam ſint, 324. a. 327. b. propter ſe ſunt expetenda, 314. b. Naturæ opera parva magis ſtupenda quam immenſa, 414. b. Natura rationalis etiam miſera, præſtantior eſt irrationali vel inſenſibili, 179. b. Natura quæ miſera eſſe non poteſt, non inde melior debet judicari, 179. b. Natura Dei non poteſt deficere, 182. b. Naturæ rerum ſub Dei veri regimine conſtitutæ religioſum cultum exhibendum putabant Romani, 65. a.

Navim magnis hominum boumque conatibus immobilem redditam, una muliercula zona traxit, 150. a.

Naum quando prophetavit non invenitur, 306. b. quid prophetavit, 307. a.

Neceſſariorum ad vitam defectus quid efficit in juſtis, 8. b.

Neceſſitas duplex, 73. b. 74. a. Non omnis neceſſitas nocet libertati, *ibid.* Neceſſitas cæleſtis juxta aſtrologos, 68. a.

Necromantia divinationis genus, 122. b.

Nembroth gigas, 255. b.

Neptunus unde deus dicitur, 106. a. ei mare tribuitur, 56. a. Neptunum aquas mundi eſſe volunt, 103. a. Neptuni ſervilia miniſteria in extruenda Troja, 35. b. Neptunus ignarus futuri, 36. a.

Q. Neronis luxuries & crudelitas, 80. b. Neronem futurum Antichriſtum nonnulli ſuſpicantur, 338. b.

Nigidius mathematicus unde Figulus appellatus eſt, 69. a.

Ninias, Nini filius quartus rex Aſſyriorum, 273. b.

Ninive a quo ædificata, 242. a. figura Eccleſiæ, 315. a. Quomodo conciliatur quod codices Hebræi Ninivem poſt triduum, LXX. vero poſt quadraginta dies dixerunt evertendam, 315. b.

Ninus ſecundus rex Aſſyriorum, 293. b. ejus cupiditas, 53. b. primus intulit bella finitimis, 54. b. univerſam Aſiam ſubegiſſe traditur, 293. a. quo tempore eam ſubjugavit, 302. a.

Nodotus deus geniculis nodiſque culmorum præfect. 55. b.

Noe propheta merito dici poteſt, 312. a. ejus facta omnia fuerunt prophetica, 247. b. Ex filiis Noe hi tantum commemorantur, in Scriptura qui gentes fecerunt, 250. a.

Noema voluptas interpretatur, 241. b.

Nola a Barbaris vaſtata, 6. b.

Non Entia &c. Quæ non in ſpecie, ſed in ejus privatione ſciuntur, quodam modo neſciendo ſciuntur, 182. b.

Novum. Nihil ſub ſole novum quo ſenſu dicitur, 185. a.

Nuditatis cur hominem non pudebat ante peccatum, 220. a.

Numa Pompilius ſucceſſor Romuli, 25. b. 37. b. 304. a. Urbis regendæ quaſdam leges condidit, 25. b. in deos referri non meruit, licet eorum cultor, 324. a. Romanorum ſacrorum inſtitutor fuit, 111. b. Illicita curioſitate ad ſecreta dæmonum pervenit, *ibid.* Libri ejus Senatus edicto combuſti, ne ſacrorum cauſſæ innoteſcerent, 111. a. b. ad tuendam Romam diis Trojanis alios adhibuit, 39. a.

Numantia urbs Hiſpaniæ Tarraconenſis, 47. *Not.* c. Romanorum fœdus cum Numantinis, infauſtum, 47. b.

Numerus. Nomine totius maximam partem plerumque ſignificat Scriptura, 244. b. Numeri infiniti, 189. a. Numerorum infinitas non eſt Deo incomprehenſibilis, *ibid.*

Numeria dea docet numerare, 57. b.

Numina, *Vide* Dii.

Numitor avus Romuli, rex in Latio, 302. a. primo ejus anno condita eſt Roma, *ibid.* Ab Amulio fratre Alba pulſus, 41. b.

Numitorius unco tractus, ſparſis viſceribus interiit, 47. b.

Nuptiales dii, 93. a. *& ſeq.*

Nuptiarum benedictio quare ante peccatum data, 222. a. Nuptias ſecundas quidam hæretici damnabant, 257. b.

O

Obedientia magna virtus rationalis creaturæ ſub Creatore conſtitutæ, 203. a. Obedientiæ præſtantia, 191. b. mater eſt cuſtoſque virtutum, 217. b. non niſi humilium eſſe poteſt, 218. a.

Oblivio ingrata beneficiorum Dei fugienda, 148. a. Oblivio malorum duplex, 421. b.

Oceani æſtus lunaribus incrementis & decrementis augetur & minuitur, 72. b.

Occentare, infame carmen nominata perſona edere, 22. *Not.* k.

Occidere ſe ipſum non licet unum verum Deum colentibus, 13. a. quacumque ex cauſſa, 11. b. 12. b. 13. b. non ad peccatum declinandum, 14. b. non ob metum pœnæ vel dedecoris, 10. a. 11. b. 14. b. aut ne animus corpore preſſo libidini conſentiat, 14. a. Fortitudo non eſt ſe ipſum occidere, 328. b. Quid ſentiendum de feminis ſanctis quæ pudicitiæ conſervandæ cauſſa in flumen ſe projecerunt, *ibid.* Chriſtiani captivitatem & mala quælibet alia potius debent ferre quam ſe occidere, 13. b. Occidere inimicum, vel quia peccavit in nos, vel ne peccet, non licet, 12. a. Præceptum non occidendi exceptiones patitur, 12. a. Quinam a crimine homicidii excipiuntur, licet occidant homines, 12. a. Præceptum non occidendi quidam ad beſtias extendunt, 12. a. Manichæi etiam ad herbas, *ibid.* Occidere pecora poſſumus, quare, *ibid.*

Octa-

Octavii conſulis caput poſitum in roſtris, 49. b.
Oculo corporeo forte ad horam Deum videre Job, 418. b. & Simeon, 416. b. Oculi Beatorum videbunt incorporalia, 418. a.
Odium licitum, quod, 212. a. Plus poſſidetur a diabolo, qui non ſolum alienatus eſt a Deo, verum etiam gratis odit ſervientes Deo, 342. a.
Odnipi tabula, 298. a.
Oenophorum, 98. b.
Oeta mons, 297. b.
Officia omnia ad bonum adipiſcendum referenda ſunt, 151. a.
Ogyx ſive Ogygus, aut Ogygius rex, 377. a. quando fuerit non convenit inter ſcriptores hiſtoriæ, 295. b. 296. a.
Ogygii diluvium, 296. a.
Olei inventrix Minerva, 277. a.
Olympias mater Alexandri, 129. a.
Olympi montis altitudo, 246. a.
Omnipotens Deus faciendo quod vult, non patiendo quod non vult, 74. a.
Oneos vigeſimus nonus rex Aſſyriorum, 301. a.
Opera noſtra bona, potius Dei quam noſtra, 421. a. Opera bona valent ad obtinendam beatitudinem, *ibid.* Opera mala quænam ſint, 216. b.
Opinionis errorem convincendi difficultas, 18. a.
Opis deus qui naſcentibus fert opem, 57. a. 60. b.
Opulentia mentium, Deus, 73. b. 79. b.
Oratio optima, vita juſta, 341. a. Oratio Dominica de dimittendis debitis, eſt juſtis neceſſaria, 341. a. Hæc delet peccata, non qualiacumque, ſed parva, 391. b. Pro eis tantum eſt efficax quorum fides per dilectionem operatur, 343. a. Orat Eccleſia pro omnibus hominibus, non tamen exauditur pro omnibus, 385. b. pro quibuſnam exauditur, *ibid.* Non oraret Eccleſia pro reprobis, ſi eſſent cogniti, 385. b. Quara nunc Eccleſia orat pro inimicis, & in noviſſimo judicio non orabit, 385. b.
Oratio pro defunctis, 385. b.
Orbitas pertinet ad ignem qui exurit quod vitioſum eſt in amore conjugum, 389. a.
Orbis Romanus, 83. b.
Orbis terrarum partes, 258. b. Orbis terrarum non per veteris Legis obſervationes, ſed per Evangelii fidem poſſeſſio Abrahæ facta eſt, 272. b.
Orcus frater Jovis & Neptuni, 106. b. receptor mortium, 97. b. hunc terrenam & infimam mundi partem eſſe volunt, 103. a.
Ordo eſt parium diſpariumque rerum ſua cuique loca tribuens diſpoſitio, 334. a. Ordo naturæ in homina quis, 328. a.
Origenis ſententia de ſalvando etiam diabolo, 382. b. refellitur, 384. b. Erravit quia clementior fuit, *ibid.* Origenes reprobatus ab Eccleſia, quare, 382. b. Ejus libri περὶ ἀρχῶν, 172. a.
Originali bono inſunt propagatio & conformatio, 412. b. In originali malo duo ſunt, peccatum atque ſupplicium, 412. b.
Originali peccato parvuli obſtricti, 263. b. *Vide* Peccatum,
Orpan, 327. b.
Orpheus poeta Theologus, 298. b. 311. b. maxime omnium nobilitatus eſt, 303. b. infernis ſacris præfectus eſt, 298. b.
Orthopolis duodecimus rex Sicyoniorum, 295. a.
Oſculum infixum feminæ alienæ, verbere vindicatur, 379. b.
Osee propheta quid prædixit, 303. a.
Osee rex Iſrael regnavit Romuli temporibus, 302. a.
Osiris maritus Iſidis, 128. a. 129. a.
Oſtenta ab oſtendendo dicta, 378. a.
Otium dat locum tentationi, 38. a. Otium ſanctum quærit caritas veritatis, negotium juſtum ſuſcipit neceſſitas caritatis, 338. a. In otio non iners vacatio delectare debet, ſed aut inquiſitio, aut inventio veritatis, 337. b.
Ozias rex Juda, 304. b.

P

Pæni ſuos filios Saturno ſacrificabant, 108. a. *Vide* Hoſtia.
Pænitentia in hac vita tantum fructuoſa, 386. b. Pœnitentiæ ſalubris medicina, nulli alii quam ſibi tribuere peccatum, 230. b.
Pænitentium reconciliatio, 352. a.
Pænitere quomodo Deus dicatur, 281. b.
Paganitatis error unde inoleverit, 304. a.
Paganorum religio circa homines mortuos tota occupata fuit, 127. b. 128. a. Eorum ludi rituſque ſacrorum, turpiſſimi, 20. a. & crudeliſſimi, 21. b.
Palatum οὐρανὸν dicitur, 100. a.
Palea frigidam vim habet ut nives ſervet, & fervidam ut poma immatura maturet, 372. b. 376. a.
Palladia ad Memoriam S. Stephani Hippone ſanata, 422. b.
Pallantem moriturum Hercules flevit, 39. a.
Pallio & clava utebantur Cynici, 221. b.
Pallor deus Romanus, 59. a. ab Hoſtilio introductus, 61. b. 94. a.
Pan unde dictus eſt in Arcadia Lycæus, 299. b.
Papyria gens, apud Romanos, 30. *Not.* d.
Paradiſum ceteraque ejus nonnulli ſpiritaliter tantum intelligi volunt, 201. b. Paradiſus & corporalis & ſpiritalis erat, 216. b. Paradiſi explicatio ſpiritalis & moralis, 203. b.
Paralyticus in baptiſmate ſanatus, 399. b. alius item ad oratorium in quo terra de Jeroſolymis allata infoſſa erat, ſalvus effectus, 418. a.
Parentes primi etſi non peccaſſent, tamen generaſſent, 222. b. 223. a. ante peccatum non genuerunt, 225. a.
Parentum amor quatenus purus vel impurus, 390. a.
Paris Priami regis Trojanorum filius, 37. *Not.* a. Ejus adulterium cum Helena Menelai uxore, 36. a. Hoc adulterio dii offenſi, Trojam deſeruerunt, 35. b. Paridis judicium fabuloſum, vel ipſis paganis, 299. b.
Parœcia Eccleſiæ Calamenſis, 224. a.
Partiri. Conſuetudo pacifica eſt jam inter homines, ut cum terrena partiuntur, major dividat, minor eligat, 259. b.
Parva non ſua granditate, ſed artificis ſapientia metienda ſunt, 171. b.
Parvulorum vanitatibus cohibendis multimodæ formidines adhibentur, 410. b.
Paſcha Hebræa lingua tranſitus interpretatur, 272. a. figura erat paſſionis Chriſti, 272. a.
Paſſio Chriſti figurata per luctam Jacob cum Angelo, 270. a.
Paſſio motus animi contra rationem, 122. a. Paſſiones ex terrenis corporibus moribundiſque membris animæ eſſe opinati ſunt Platonici, 372. b. Paſſiones in diis admittere figmentum poetarum, 132. b. Eas in ſapientem cadere ſentiunt Platonici, ſive Ariſtotelici, negant Stoici, 130. b. De verbis potius, quam de rebus faciant controverſiam, 130. b. 131. a. 132. a. A Paſſionibus non eſt immunis humana infirmitas, 130. b. 132. a. Paſſiones ut ſint in hominibus facit ſtultitia vel miſeria, 122. a. Paſſiones neceſſitate pati ſapientem, ſed non iis cedere, ſtultum vero cedere dicebant Stoici, 130. b. 131. a. 132. a. Paſſiones a Stoicis non habentur vitia, ſi contra virtutem mentis nihil poſſunt, 132. a. Paſſionum perturbatio, miſeriam indicat, 135. b. ſtultis maliſque dominatur, 133. b. Paſſionibus quatuor omnis humanorum morum vitioſitas continetur, 211. b. Paſſiones quatuor animæ nihil aliud quam amor, 212. b. unde bonæ vel malæ, *ibid.* Paſſiones deponere vera religio præcipit, 122. a. A ſapientibus & bonis ita reguntur, ut malint eas non habere, quam vincere, 133. b. Qua ratione mens eas in ſe contra rationem prævalere non permittit, 131. b. Has Scriptura ſacra menti ſubjicit ita moderandas, ut in uſus juſtitiæ convertantur, 131. b. Illis reſiſtendo mens regnum virtutis exercet, *ibid.* Paſſiones non tam diſcutit Chriſtiana religio, quam earum cauſſas, 131. b. Paſſiones non temperant impii ac pagani niſi ſuperbia, 218. a.
Patelana dea præfecta folliculis pateſcentibus ut ſpica exeat, 55. b.
Pater-familias. Ex lege civitatis præcepta ſumere debet quibus domum regat, 336. b. Omnibus in familia ſua tamquam filiis ad colendum & promerendum Deus conſulit, 336. a.
Patriam utcumque viderunt Platonici, ſed viam non tenuerunt, 156. b. Patriæ cæleſtis cives remiſſione peccatorum colliguntur, 76. b. Quid agendum ſit pro patria
æter-

Digitized by Google

æterna, oſtendit quod fecerunt Romani pro terrena, 78. a. b.

Patriæ cæleſtis theſaurus veritas, 78. a.

Pertinet ad virtutis officium vivere patriæ, 324. a.

PAVENTIA dea, 57. b.

PAULINUS Nolenſis epiſcopus, 6. b.

PAULI apoſtoli laudes, 214. a.

PAULUS quidam ad Memoriam ſancti Stephani Hippone ſanatus, 402. b.

Pavonis mortui caro non putreſcit, 372. b. 376. a.

PAVOR Deus Romanus, 57. a. ab Hoſtilio introductus, 61. b. 94. a.

Pauperes quinam dicendi, 102. a. Pauperes Chriſti inter filios computandi, 79. a. Pauper tranquillus, diviti cupido præferendus, 53. a.

Paupertatis ſanctæ confeſſor non poteſt ſine mercede cæleſti torqueri, 7. a. Paupertas voluntaria multorum illuſtrium Romanorum ſeverior, quam Chriſtianorum, 79. b.

Pax omnium rerum, tranquillitas ordinis, 334. a. Pacis rerum quarumlibet definitiones, 334. a. Pacis bonum, quantum, 332. b. Pacem omnia cupiunt, 333. b. Pacem aliunde ſectantur qui vivunt ex fide, aliunde qui non ex fide vivunt, 336. b. Pax vera in hoc ſeculo non ſperanda, 285. b. Pax propria Chriſtianorum & hic eſt cum Deo per fidem, & in æternum erit cum illo per ſpeciem, 339. a. Ordinata in fide ſub æterna lege obedientia, pax hominis in hac vita, 335. a. Hæc ſolatium miſeriæ eſt potius, quam beatitudinis gaudium, 343. a. & paci beatitudinis comparata, miſſeria reperitur, 332. a. Pax plena non eſt, quamdiu vitiis imperatur, 343. a. Pax vera creaturæ rationalis, 337. a. Pax æterna, præmium victoriæ tentationum, 332. a. fines bonorum noſtrorum, 332. a. Summum bonum, 338. a. 343. b. Omnis rerum temporalium uſus refertur ad fructum pacis, aut terrenæ in terrena civitate, aut æternæ in cæleſti, 334. b. Pax civitatis terrenæ, quæ, 336. b. Pacem cum ſuis omnes habere cupiunt, 332. b. 335. a. Pacis cum hominibus hic ordo eſt, primum ut nulli noceat, deinde ut proſit cui potuerit, 335. a. Pax cum aliis, incertum bonum, quare, 329. b. Pax, veri Dei beneficium, 38. a. 228. a. plerumque indignis confertur, ibid. Qualiter pace utendum, 228. a. Quo animo civitas terrena pacem quærit, 230. a. Pax temporalis optanda etiam Dei ſervis, 332. b. Pax ordinatiſſima, quæ, 381. b. Pax domeſtica, ordinata imperandi obediendique concordia, 335. b. Pax domeſtica ad pacem civicam referenda, 336. b. Pax bellantium finis, 228. a. 332. b. Pacis cum bello de crudelitate certamen in victoria Syllana, 50. a. Pacis flamen, pacis abundantia accipienda eſt, 361. a.

Peccatum in averſione a bono ſuperiori, & converſione ad inferiora conſiſtit, 182. a. Peccato deficitur non ad mala, ſed male, 182. b. Peccatis ſolis a Deo ſeparamur, 152. b. Peccati primi gravitas, 380. a. unde, 217. a. Peccato primi hominis univerſa generis humani maſſa damnata, 380. a. hoc teſtantur miſeriæ hujus vitæ, 410. b. 412. a. b. Peccati primi pœna, 191. b. 192. a. 224. a. & effectus ibid. miſeriæ hujus vitæ, 382. a. error & perverſus amor, 400. a. neceſſitas peccati & mortis, 214. b. inobedientia concupiſcentiæ & moriendi neceſſitas, 195. b. Nemo a peccato primo eruitur, niſi gratia Dei, 221. b.

Peccati cauſſa, ex anima non ex carne, 210. a. Peccata omnia ab illa erroris & perverſi amoris radice veniunt, cum qua naſcitur omnis filius Adam, 410. b. Peccatum non eſt naturale, 168. b. 169. b. Nemo inique agit, niſi divino eodemque juſtiſſimo judicio permittatur, 344. a. Peccatum omne eſt mendacium, 210. b. Pauciſſimi ſunt qui ab ineunte adoleſcentia nulla damnabilia peccata committant, 382. a. Nemo hic quantumvis juſtus, ſine peccato, vivit, 341. a. 391. b. & ſeq. 412. b. Qui ſine peccato ſe vivere exiſtimat, id agit ut veniam non accipiat, 214. a. Sine crimine poteſt aliquis vivere, non ſine peccato, ibid. Peccata quædam ita impediunt perventionem ad regnum Dei, ut tamen meritis ſanctorum impetrent indulgentiam, 392. b. quænam ſint illa, difficillimum eſt invenire, ibid. Peccatum temporale an juſte plectatur æterno ſupplicio, 379. b. Peccatorum purgatio qui fit in hac vita, 152. b. Peccatorum confeſſio, ibid. Peccatum per peccatum non debet declinari, 14. a. Peccati converſio debet eſſe ad hominem, quo ſenſu, 230. b. Peccati excuſatio, ſuperbia eſt pejor & damnabilior, 218. b. Peccatum manifeſtum utile ad ſanandum vitium occultum ſuperbiæ, 218. b. Peccatorum remiſſio aſylum civium ſupernorum, 34. a. Peccatorum indulgentiam non conſequetur, qui non dimittit aliena, 391. b. Peccatum angeli & hominis quid docet, 233. a. Non ideo cuncta ſunt impleta peccatis in mundo, quia peccatum eſt, 172. a. Peccatum ad decorem univerſi confert, 172. a. undenario numero ſignificatur, 241. b.

Peccatores. Omnes omnino homines mortui ſunt in peccatis, 347. b. Peccator pejor eſt ſi lætatur in damno æquitatis, 334. b. Tanto magis quiſque deſerit Chriſtum, quanto magis diligit quod improbat Chriſtus, 391. a. Peccatores & angeli & homines, non perturbant providentiam Dei, 225. b. Nec angelum nec hominem peccare compulit Deus, licet præſciret quid boni inde futurum eſſet, 225. b. Cur creavit Deus quos præſcivit eſſe peccaturos, 225. a. Peccantem hominem nec impunitum eſſe permiſit Deus, nec ſine miſericordia dereliquit, 74. b. Peccatores duobus modis evertuntur, 386. b. Plerumque aperte, ſemper occulte pro ſuis factis pœnas divinitus luunt, 344. a.

Peccare Deus natura non poteſt, particeps vero Dei ab illo accipit ut peccare non poſſit, 420. a.

PECUNIA dea, 60. b.

Pecunia ærea prius in uſu eſſe cœpit, quam argentea, 60. b.

Pecunia & divitiæ differunt, 102. a.

Pecunioſi non divites ſunt, ſi cupidi, 102. a.

Pegaſus, 298. a.

PELASGUS ſeu Pelagus, vel Palaſus rex Sicyoniorum, 301. a.

Peligni jugum Romanorum tentant excutere, 82. a.

PELLONIA dea, 61. a.

Peloponnenſes, Athenienſes non ſuperarunt, quare, 301. a.

Penatium deorum effigies, quas de Troja Ænea advexit, de loco in locum migraſſe referuntur, 150. a.

PERIANDER Corinthius unus e ſeptem ſapientibus, 304. a.

PERICLES multos annos Athenis præfuit, 22. a.

Periculum qui non cavet, Deum tentat, 259. a.

Peripateticorum auctor Ariſtoteles, 119. a. 130. b. Eorum error circa beatitudinem, 123. b.

Periurgi, 149. b.

PERSARUM imperium quam diuturnum, 54. b. Solos duos deos colebant. 81. a.

PERSÆ philoſophi, 117. b.

Perſecutio duplex, cordis & corporis, 320. b. Perſecutio excitata in Perſide adverſus Chriſtianos, 320. b. Perſecutiones variæ quas Eccleſia paſſa eſt, 320. b. hæ ſunt utiles Eccleſiæ, 152. a. 159. b. Perſecutioni tyrannorum ſucceſſit perſecutio hæreticorum, 319. b. Perſecutio Eccleſiæ noviſſima, quæ, 353. b. Quanto acrior erit impetus belli, tanto major gloria non cedendi, tanto denſior corona martyrii, 354. b.

Perſecutorum Eccleſiæ converſio, 320. a.

Perſeverantiæ nemo certus niſi aliqua revelatione a Deo, 167. b. Perſeverare in Chriſto eſt in ejus fide perſeverare, 388. a.

PERSEUS Andromedæ maritus in cælum receptus, 298. b. Stella nomine ejus appellata, ibid.

PERSIUS poeta ſatyricus præcepta morum tradidit, 21. a.

PERTUNDA dea, 93. a.

Perturbationes tres in animo ſapientis totidemque conſtantias admiſerunt Stoici, 212. b. Inter utraſque quid intereſt, ibid. Perturbationes animi rectas habent cives Civitatis Dei, 214. a. 215. b. *Vide* Paſſio.

Pervicacia libido vincendi, 219. b.

Peſtilentia atrox in Africa, 51. b. & Romæ, 44. a. b. quamnam cauſſam ejus eſſe reſpondit oraculum, 45. a.

PETRUS a calumnia magiæ vindicatur, 321. b.

PETRONIA clariſſima femina, a languore ſanata ad Memoriam S. Stephani Uzali conſtitutam, 402. a.

Phantaſiæ, ſeu animi viſa, 131. a.

Phantaſticum hominis, ad aliorum ſenſum perduci poteſt, 300. b.

PHARAO nomen omnium regum in Ægypto, 271. a.
PHEGOUS frater Phoronei regis Argivorum, 294. a. Ad ſepulcrum ejus conſtitutum eſt templum, in quo ut deus coleretur, *ibid.* quare, *ibid.* Tempora docuit obſervari per menſes atque annos, *ibid.*
Philoſophari eſt amare Deum, ſecundum Platonem, 117. a. b. 118. b. Philoſophandi cauſa nulla homini eſt, niſi ut beatus ſit, 325. a.
Philoſophiæ nomen a Pythagora exortum, 64. b. Philoſophiæ origo, poſt Patriarchas, & etiam poſt Moyſen, 312. b. circa tempora Mercurii Triſmegiſti, *ibid.* Philoſophiæ partes tres, 21. a. 114. b. Philoſophiæ tripertita diſtributio non ab hominibus inſtituta eſt, ſed inventa, 173. a. diviſio alia in activam & contemplativam non eſt huic contraria, *ibid.* hanc Plato primus reperit, 173. b. In qualibet philoſophiæ parte ſummum locum obtinet Deus, 117. b. Philoſophiam a ſolo Deo dari poſſe, ipſi pagani fatentur, 412. a. ad beatitudinem obtinendam ſpectat, 173. b. unicum eſt contra vitæ hujus miſerias auxilium, 412. a. Philoſophiæ inventa inutilia ſunt ſine divina auctoritate, 21. a.
PHILOSOPHI dicuntur qui ſtudium ſapientiæ, vel ſapientiam profitentur, 112. a. 117. b. Sic appellari cœperunt a tempore Pythagoræ, 304. a. Palliati vocantur, 200. b. Philoſophi gentiles poſteriores ſunt Prophetis, 311. b. Eorum genera duo, Italicum & Jonicum, 113. a. 117. b. Italici auctor Pythagoras, *ibid.* Jonici Thales Mileſius, 113. a. Philoſophi non laborarunt in ſtudiis ſuis, niſi ut invenirent quomodo beatitudo eſſet capeſſenda, 313. a. erraverunt conſtituendo beatitudinem in hac vita, 327. a. *& ſeq.* conjectura humana decepti ſunt, 201. a. ad quem finem referendæ eſſent veritates quas noverant, neſciebant, 314. a. eorum ſapientia, a Deo, 21. a. Nullus illorum ſic eſt approbatus, ut ceteri improbarentur qui diverſa & adverſa ſenſerunt, 313. b. Philoſophi qui deos ſibi amicos eſſe dixerunt, in dæmones malignos inciderunt, 331. b. Qui ſecundum elementa hujus mundi philoſophantur, cavendi Chriſtiano, 117. b. quinam propius ad Chriſtianos acceſſerunt, *ibid.* quando Chriſtiani fiunt, non habitum, ſed falſa dogmata mutare compelluntur, 337. b. Philoſophorum diſſenſiones, unde, 313. a. quare tam facile toleratæ, 314. a. arguunt vere Babylonem eſſe civitatem in qua tolerantur, 314. a. Philoſophis potius quam gentilium diis honores decernendi, 21. b. Philoſophus verus, eſt amator Dei, 112. a.
Phlegmatis ſedes in capite, 178. b.
PHORBAS filius Criaſi & Melantomices, ſextus rex Argivorum relatus in numerum deorum, 295. b.
PHORONEUS ſecundus rex Argivorum, 294. a.
PHOTINUS hæreticus Chriſtum negabat eſſe Deum, 340. b.
PHARYXI fabula, 253. a.
PICUS Saturni vel Sterces filius, primus rex Laurentum, 293. a. Belligerator & augur præclarus, *ibid.* hunc Romulus dedicavit deum, 94. a.
PICENTES jugum Romanorum excutere tentant, 82. a.
Pietas vera, quæ, 77. b. eſt magnum donum Dei, 53. b. ſufficit ad veram felicitatem, *ibid.* non expetenda eſt propter bona aut mala hujus vitæ, ſed propter futurum judicium, 345. b. non ſolum erga Deum, ſed & erga parentes habetur, 141. b. Pietatis nomen etiam in operibus miſericordiæ frequentatur, 141. b. Ejus via ab humilitate in ſuperna ſurgit, 21. a.
Pigmæi dicti quaſi Cubitales, 252. b.
PILUMNUS deus, 92. b.
PILUS in diſputatione Ciceronis de rep. inducitur ut interlocutor, 28. b.
Piratæ libera reſponſio ad Alexandrum, 53. b.
Piratarum bellum, 49. a.
PITTACUS Mytilenæus unus e ſeptem Sapientibus, quo tempore fuit, 304. a.
Placere ſibi, ſuperbiæ peccatum, 217. b. 218. a.
Plantæ vivunt, 12. a.
PLATO Athenienſis, honeſto loco natus, 114. a. Ingenium ejus mirabile, *ibid.* Scientiæ adquirendæ gratia varias peregrinationes ſuſcepit, *ibid.* quo tempore & quot annos floruit, 118. b. *Not.* d. 311. b. Inter Socratis diſcipulos præcipuus, 114. a. eos longe anteivit, 311. b. Platonicæ ſapientiæ initia probabiliter ex ſacris libris, 118. b. *Not.* e. Plato tamen nec Jeremiam umquam audivit, nec Scripturas propheticas legit, 118. b. Philoſophiam in tres partes diſtribuit, 114. b. opinionem ſuam diſſimulare affectat, *ibid.* Platonis philoſophia præſtat theologiæ fabuloſæ, civili, & naturali paganorum, 115. a. & aliis philoſophis, 115. b. 116. a. Platonis Timæus, ſeu liber de conſtitutione mundi, libro geneſeos conſonat, 118. b. Platonis dogmata plurima correxit Porphyrius, 157. b. Plato ejuſque diſcipuli diis plurimis ſacra facienda putaverunt, 119. a. Platonem inter ſemideos Labeo ponit, 24. b. 119. b. Nec ulli ſancto Angelo, nec Prophetæ, nec Apoſtolo, nec Martyri, nec cuilibet Chriſtiano Plato comparandus, 25. a. Plato qui poetas expulit, honoribus divinis dignior diis, qui ludos ſcenicos ſibi exhiberi juſſerunt, 24. b. *& ſeq.* Platonis ideæ quantam vim habeant, 109. b.
PLATONICI apud Græcos & apud Latinos celeberrimi, 118. a. Peripateticis prælati, 119. a. omnium philoſophorum merito nobiliſſimi, 140. b. iiſque longe anteponendi in omnibus philoſophiæ partibus, 116. a. b. 117. a. tanto ceteris philoſophis illuſtriores, quanto melius de Deo uno ſenſerunt, 119. a. Longo quidem intervallo, ceteris tamen philoſophis propinquiores ſunt veritati, 163. & Chriſtianæ doctrinæ, 115. a. b. Deum incorporeum, & omnium naturarum quæ non ſunt quod ipſe, creatorem ſentiunt, 163. b. Deorum multorum cultum ad vitam beatam adipiſcendam requirunt, 112. b. Platonicorum doctrina de illuminatione & beatitudine animæ, Evangelio conſona, 142. a. Pœnas omnes ſive vitæ hujus, ſive futuræ, emendationi adhiberi putant, 380. b. Male contendunt corpus terrenum in cælo eſſe non poſſe, 404. b. Ea quæ mente conſpiciuntur, ab iis quæ ſenſibus adtinguntur, diſcreverunt, 116. b.
PLAUTUS poeta, 22. a.
PLEMNÆUS undecimus rex Sicyoniorum, 296. b.
PLOTINUS Græcus philoſophus Platonicus, 119. a. Platonem ceteris excellentius intellexiſſe laudatur, 134. a. Ejus ſententia de ſuperna illuminatione & beatitudine, 142. a.
Plumbum ab artifice formam accipit, qua natare valeat ſuper aquam, 404. b.
PLUTONI terra tribuitur, 56. a. *Vide* Diſpater, Orcus.
Pluvia deſit, cauſſa Chriſtiani, vulgare proverbium, 19. b. Pluviæ quædam prodigioſæ, 51. b.
Podager medicus in baptiſmate a podagra ſanatus, 399. b.
Pœnæ temporales ad exercendos fideles, 274. a. Omnes inferuntur vel pro peccatis, vel pro exercendis declarandiſque virtutibus, 380. b. Quædam ſunt purgatoriæ in hac mortali vita, 380. b. quædam poſt mortem, 381. a. Nullas eſſe ſive hujus vitæ ſive futuræ, niſi purgatorias cenſent Platonici, 380. b. pœnas damnatorum, aut nullas omnino futuras eſſe, aut brevi finiendas quidam putarunt, 382. b. 383. a b. refelluntur, *ibid.* pœna damnatorum eſt aliquod bonum, 180. b. pœnarum genera octo, 379. b.
Poetæ Theologi, quinam, 298. b. Sapientes appellati, 303. Poetarum comœdiæ & tragœdiæ inter ſtudia liberalia, 21. b. Eorum fabulæ minus obſcœnæ, quam deorum ſacra, 21. b. Poetæ non minus digni infamia, quam ſcenici libidinem inflammant, 23. a. Poetis licentiam dabant Græci male tractandi homines quos liberet, 64. a. Poetarum licentia in homines, non vero in deos veteribus Romanis diſplicuit, 22. a. b. 23. b. Græcis convenientius probabatur, 19. b. 20. a. 23. b. 24. b. Poetas tamquam adverſarios veritatis, urbe pellendos cenſuit Plato, 24. b. 119. b. Duodecim Tabularum lege prohibentur famam civium lædere, 22. a. 24. b. Apud Romanos tribu movebantur & ab omni honore repellebantur, 24. a.
POLEMON quartus a Platone Academicorum ſcholam tenuit, 324. b.
POLYPHIDES rex Sicyoniorum, 301. a.
Poma Sodomorum, morſu tentata, in favillam vaneſcunt, 374. a. 376. b.
POMONA dea, pomorum curatrix, 67. b.
POMPEJUS gener Cæſaris, 49. a. Sectator Syllæ, 51. a. profanator templi Jeroſolymitani, 317. a.
POMPILIUS illicitis artibus ſacra didicit, 111. b.

POM-

Pomponii multi extitère, 59. a. Not. a.
Populonia dea vidua, 94. b.
Populus eſt cœtus multitudinis, juris conſenſu & utilitatis communione ſociatus, 29. a. 338. b. Ubinam vere eſt populus, 342. a. Qua ratione nuncupatio populi, Romanis & aliis regnis convenire poteſt, 342. a. Nullus populus præter Iſraelem dicebatur populus Dei, 319. a.
Porphyrius Græcus, philoſophus Platonicus, 119. a. b. Philoſophorum paganorum nobiliſſimus, 394. b. & doctiſſimus, 339. b. prius Chriſtianus, poſtea fidei deſertor & adverſarius, 156. a. Not. b. Chriſtianorumque acerrimus inimicus, 339. b. quo tempore vixit, 159. b. Platonis dogmata multa correxit, 158. a. Et ſi de anima inconvenienter ſapuerit, Platonicorum tamen opinionem emendavit, 158. a. Deum verum, Deum magnum confitetur, ibid. Hinc vituperandus quod diis ſacrificaverit, 340. a. Ejus inconſtantia inter confeſſionem veri Dei, & cultum dæmonum fluctuantis, 155. a. Bona de Chriſto dicit, 279. b. Chriſtum contemnebat propter corpus ex femina acceptum, 156. a. 157. b. Ejus calumnia de Chriſto & Chriſtianis refellitur, 341. a. Arguebat ſtultitiæ Chriſtianos quod dicerent mundum eſſe periturum, 364. b. Anebontem Ægyptium de variis ad dæmones pertinentibus conſulit, 146. b. quo animo id faciat, 14, b. Porphyrii impietas, 155. a. Ejus libri de regreſſu animæ, 157. a. & ἐκ λογίων φιλοσοφίας, 340. a.
Porsenna Ethruſcorum rex, 26. b.
Portenta a portendendo dicta, 378. a. videntur eſſe contra naturam, ſed non ſunt, 377. a.
Possidius epiſcopus, 401. a.
Possidonius Stoicus multum aſtrologiæ deditus, 68. b. 70. a.
Posthumius haruſpex, 31. b.
Poteſtas regum Majeſtati Dei famula fieri debet, ad cultum ejus dilatandum, 82. b.
Potina dea, 57. b.
Præcepto divino intonante, obediendum eſt, non diſputandum, 262. b. Præcepta vitæ inſtituendæ numquam dii cultoribus ſuis dederunt, 19. b. 20. b.
Prædeſtinatio, 225. a. 232. a. Occultum eſt quinam prædeſtinati ſint, 249. b. Illorum neminem ſeducit diabolus in æternam damnationem, 349. b. 350. a. Nullus eorum perire poteſt, 320. a. Quid gratia eis largiatur, ex non liberatione aliorum cognoſcere debent, 225. a. Prædeſtinati in ignem æternum, 385. b. 414. b.
Prædicatio ſine gratia intrinſecus operante non prodeſt, 229. b.
Prædictiones quo modo fiunt, 160. b. Prædictiones quæ ad unius Dei cultum non referuntur, ludibria ſunt dæmonum, 148. a.
Prægnantis anima quid poſſit in fetum, 193. a.
Præjectus epiſcopus, 401. a.
Præmiorum diverſi erunt gradus in cælo, 420. a.
Præſcientia Dei certa & fixa, 245. a. non tollit libertatem 72. a. 73. b. 74. b. Non ideo peccat homo, quia Deus hoc futurum præſcivit, 74. b. Non fruſtra ſunt leges, objurgationes, exhortationes, preces &c. quia eſt præſcientia, ibid. Præſcientiam Dei negat Cicero, 71. b. 72. a. Præſcientiam Dei qui negat, Deum ipſum negat, 73. b. Tolerabiliores qui fata ſiderea conſtituunt, quam qui præſcientiam negant, 72. a.
Præſentia dicuntur quæ ſunt præ ſenſibus, 162. b.
Præstantius quid de transformatione phantaſtica patris ſui enarret, 300. b.
Prætexta toga, qua magiſtratus & pueri utebantur, 57. b. Not. b.
Preces ad quid valent, 74. a.
Prema dea, 93. a.
Priamus ad aram occiſus, 2. b.
Priapus deus, 25. a. 57. b. 58. a. 67. a. 90. b. nimius maſculus, 93. a. Super priapi faſcinum & ſcapum nova nupta ſedebat, ibid. 107. b.
Primigenia naturæ, 325. b.
Principis Chriſtiani elegans idea, 83. b. Nihil felicius, quam regi a piis principibus, 81. a. Principem civitatis gloria alendum eſſe dixit Tullius, 77. a.
Principia rerum eſſe infinita credidit Anaximander, 113. a. De rerum principiis variæ philoſophorum opiniones, 113. a. 115. b. Principium rerum in Deo eſſe noverunt Platonici, 116. b. Sibi fieri atque eſſe principium perverſa celſitudo eſt, 217. b.
Probitatis laude omnes moventur, 33. a.
Probrum jacere in principem, tanto eſt indignius, quanto a veritate remotius, 22. b.
Procas decimus-tertius ab Ænea rex in Latio, 301. b.
Procuratores Judæorum quinam, 317. a.
Prodigia unde ſic dicta, 378. a. Prodigia dicuntur quæ inuſitato naturæ curriculo gignuntur, 194. b. Prodigia varia, 31. b. Prodigium ex efferatione animalium, 48. a.
Prohibitio auget deſiderium operis illiciti, quando peccandi cupiditas delectatione juſtitiæ non vincitur, 176. a.
Proletarii, quinam dicebantur, 41. b.
Prometheus frater Atlantis, 312. b. quo tempore natus, 295. b. quare de luto formaſſe homines dicitur, ibid.
Prophetarum tempus unde ſumit exordium, 273. a. floruerunt maxime quando Romanum regnum cœpit, Aſſyriumque defecit, quare, 305. a. antiquiores ſunt philoſophis gentilibus 311. b. poſteriores poetis theologis, 311. b. Prophetas habuit populus Iſrael uſque ad Darii tempus, 304. b. 305. a. non habuit vero poſt inſtaurationem templi, 316. a. Prophetæ majores & minores unde ſic dicti, 305. b. Prophetæ vel Sapientia Dei, vel ab Angelis edocentur, 162. b. Eorum oracula a Deo ſunt, non ab hominibus, 314. a. nunc ad Jeruſalem cæleſtem, nunc ad terrenam nunc ad utramque pertinent, 274. a. Quare non argumentationum concertationibus, ſed propheticis vocibus traditum eſt populo Dei quidquid ad Dei cognitionem aut ad probos mores pertinet, 314. a. Prophetarum eloquia tripertita, 274. a. Prophetæ multi fuerunt, paucorum tamen ſcripta retinentur, 304. b. Prophetarum libri multi non recipiuntur ut canonici, quare, 312. a. Quomodo Prophetæ veri a falſis dignoſcebantur, 314. a. Prophetarum prædictiones, prædictionibus dæmonum longe anteponendæ, 160. b. 161. a.
Proſcriptos occidere licebat Romæ, 50. a.
Proſerpina conjunx Plutoois, 56. a. 106. b. pars inferior terræ perhibetur, ibid. præfecta eſt frumentis germinantibus, 55. b. a proſerpendo dicta eſt, 105. a. fecunditatem ſignificat, ibid. Fabula raptus Proſerpinæ interpretatur, 105. a.
Proſperitas magis metuenda, quam adverſitas, 16. b. Ex rebus proſperis ambitio, avaritia, luxuria &c. 16. b. 26. b. Secundæ res ſapientium animos fatigant, 289. b. In proſperis & in adverſis uſus diſcernit bonos & malos, 5. a.
Protasii Martyris corpus repertum Mediolani ab Ambroſio, & cæcus tunc illuminatus, 398. a. Ad Memoriam Martyrum Protaſii & Gervaſii adoleſcens a dæmone liberatus, 400. a. aliique non pauci ſanati, 400. b.
Proteus, 146. b.
Providentia Dei occulta, 112. b. ejus legibus omnia continentur, 74. b. Res humanas ad deorum curam pertinere negabant Epicurei, aſſerebant Stoici, 313. b. Providentiam a ſummo Deo uſque ad hæc terrena & ima pertingere comprobat Plotinus, 148. b. 151. a.
Proximi utilitas in ipſo otio cogitanda eſt, 337. b.
Prudentiæ officium, 328. a.
Pſalmi quo animo a David conſcripti, 285. b. 286. a. An ab eo ſint omnes qui in libro Pſalmorum continentur, 286. a.
Pſaltriæ quando primum Romæ in convivia introductæ, 47. a.
Ptolemæus Epiphanes, 316. b.
Ptolemæus Lagi filius multos ex Judæa captivos tranſtulit in Ægyptum, 314. b. 316. b.
Ptolemæus Philadelphus, Judæos in Ægypto captivos, liberos redire permiſit, 314. b. 316. b. dona regia miſit in templum Dei, ibid. Scripturas ab Eleazaro pontifice, obtinet, poſteaque interpretes LXX. ibid. ejus bibliotheca, 234. b. Ptolemæi regnarunt in Ægypto poſt mortem Alexandri, 214. b.
Publius frater Cnei Scipionis, 22. a. Not. g. 23. b.
Pudenda membra quare dicantur, 220. a. etiam a barbaris teguntur, 220. b. Pudicitia virtus animi, 10. a. per violentiam non perditur, ibid. 10. b. Pudicitia conjugalis, vidualis, virginalis, tres ubertates Evangelicæ in arca Noe figuratæ, 245. b.
Puer, id eſt ſervus, 248. b.
Pueritia nondum eſt præcepti capax, 382. a. fere ſub o-

mnibus vitioſis delectationibus jacet, *ibid.*
Pugnæ malorum in malos, malorum in bonos, & bonorum inter ſe, 229. a.
Pulcritudo corporis eſt partium congruentia cum quadam coloris ſuavitate, 409. a. Non mole, ſed membrorum parilitate ac dimenſione conſtat, 171. b. Eſt bonum Dei, 242. b. largitur eam & malis, ne videatur magnum bonum bonis, *ibid.* quandonam male amatur, 242. b.
Pulcri corpore, boni vocantur a Scriptura, 243. b. Pulcros non eſſe niſi ſapientes, dixerunt Stoici, 116. b.
Pullorum augurium, 47. b.
Pulmones, 21. b. 22. a.
M. Pulvillus mortem filii falſo nuntiatam quanta animi magnitudine tulerit, 39. b.
Punicorum bellorum clades, 45. a. b. 46. a. b.
Puniens Deus non aufert totum bonum, ſed aliquid adimit, aliquid relinquit, 334. a.
Purgationis hominis principium Chriſti Incarnatio, 153. b. Purgationem mentis, ſpiritus, & corporis ſui, habent Chriſtiani in Chriſto, 155. b.
Purgatoriæ quædam ſunt pœnæ in hac mortali vita, 380. b. quædam poſt mortem: nulla vero poſt judicium, 381. a. 382. a. Purgatoriæ pœnæ quorundam in judicio, 366. a. *Vide* pœna.
Pyrites lapis Perſicus, manum prementis adurit, 374. a.
Pyrrhus rex Epirotarum, 80. a.
Pyrrhus rex Græciæ, a Tarentinis accitus, Romanorum hoſtis effectus eſt, 44. b. Apollinis oraculum de Pyrrho ambiguum, *ibid.*
Pythagoras Samius, quo tempore floruit, 304. a. 311. b. *& ſeq.* Ab eo Philoſophi nomen incœpit, 113. a. 311. b. Contemplativæ parti ſapientiæ inſtitit, 114. b. Hydromantia uſus eſt, 111. b.

Q

Quærere idem eſt ac ſuum habere, 280. b. Quomodo Deus quærere hominem dicitur, *ibid.*
Quietis deæ ædem extra portas eſſe merito voluerunt Romani, 59. a.
Quirinus, cognominatus eſt Romulus, 25. a. Quirinalis flamen, *ibid.*

R

Rara quæ ſunt, ipſa ſunt mira, 377. b.
Ratio exemplis anteponenda, 12. b. Ratio velut in arce collocata, ad regendam libidinem & iram, 221. a. Vitiis recte non imperat, ſi Deo ipſa non ſervit, 342. b. Sopita in infante, excitanda ut ſit ſapientiæ & veritatis capax, 413. b. Rationis humanæ excellentia, *Vide* Mens.
Reconciliatio pœnitentium, 352. a.
Redemptionis Chriſti myſterium nullis retro temporibus defuit, 110. b. quam diverſis ſignificationibus prædicatum, 110. b.
Reditus ad priorem vitam peccati prohibitus, 265. b.
Regenerationis gratia, 195. b. 264. a. Regeneratio hominis duplex, 346. b. 348. a. Regenerationis ſignum ante diluvium an & quale fuerit Scriptura tacet, 238. b.
Regnare velle latius, an bonis congruat, 58. b. Regnandi cupido in Romanis, 16. b. & Nino, 54. b.
Regna humana divina providentia conſtituuntur, 67. b. donantur, 292. b. gubernantur, 73. a. An deorum auxilio vel juvantur, vel deſeruntur, 54. b. Solus Deus verus dat ea, 59. a. bonis & malis piis & impiis, 81. b. 82. a. 66. b. quare, 66. b. A diis non poſſunt dari, 86. b. Regna & felicia & infelicia dat Deus Imperatoribus Chriſtianis quare, 83. b. 84. a. 85. a. Regnum bello augere, grande latrocinium, 54. b. Id malis videtur felicitas, bonis neceſſitas, 58. b. Regni propagatio quo ſenſu dici poteſt felicitas, *ibid.* Hæc incongruenter Jovi adſcribitur, ſi Victoria dea eſt, 58. b. 59. a. Regnum aliena iniquitate creſcit, 58. b. Regnum bonorum non tam ipſis, quam illis utile eſt quibus regnant, 53. b. Regnum malorum magis regnantibus nocet, *ibid.* Regna abſque juſtitia, magna ſunt latrocinia, *ibid.* Regni juſti & moderati forma, 54. a.
Regnorum diviſio, cupiditatis vel utilitatis effectus, 292. b. Primis ſæculis non erat conſequens, ut primogeniti in regnum ſuccederent, 241. a. Regni Iſraelitici commutatio per Chriſtum, figurata in veteri Teſtamento, ubi, 275. a. Inter regna terrarum, ceteris clariora fuere Aſſyriorum & Romanorum, 293. a. Regnum invito vero Deo habere non poterant Romani, at illo cognito melius habuiſſent, 244. b. Tria excellentiora gentium regna, 258. b. Regna mundi quatuor ſignificata per quatuor beſtias in Daniele, 363. b. Regnum Chriſti duplex 351. b. Regnum ſanctorum, *ibid.* & Eccleſiæ, 288. b.
Regulus primo Punico bello captus, 45. b. Captivitatis ejus hiſtoria, 8. b. Quanta fide jusjurandum Regulus ſervavit Afris, 79. b. Ejus captivitas, juratio, mors, cogit deos erubeſcere, 45. b. Punicum bellum confeciſſet niſi aviditate nimia laudis duriores conditiones Pœnis imperaſſet, *ibid.* Se ipſum occidere, magnum ſcelus judicavit, 13. b. Reguli magnitudo animi, *ibid.* Regulus Catoni præferendus, 13. b.
Religio unde dicta, 142. b. Religionis ſumma eſt imitari quem colis, 122. a. Religio an aliis rebus quam Deo dici poſſit exhiberi, 141. b. Populum in religionibus fallere velut ſapientium & prudentium negotium fuit, 66. b. Expedire in religione falli, Varro putat, 64. a. 65. b.
Religio vera a vero Deo inſpiratur & docetur, 88. b. Chriſtiana religio una eſt ſalubris & vera religio, 52. a. prædicta eſt in veteri Teſtamento, revelata in novo, 160. a. variis miraculis confirmata, *ibid.* figurata per Annam matrem Samuelis, 275. a. Argumentum efficax Chriſtianæ religionis, oracula Prophetarum de iis quæ a ſola voluntate Dei pendent, 161. a. totius mundi fides, 397. b. & quod propter Chriſtum victores victis pepercerint, 2. b. Chriſtianæ religionis ſumma, 110. a. *& ſeq.* Ejus ſanctitas opponitur impuro cultui dæmonum, 34. a. De ea injuſte pagani conqueruntur, 27. b. Eorum falſum oraculum de tempore quo manſura eſſet, 321. b. 322. a. Chriſtiana religio, via regalis ad regnum, 159. a. via univerſalis animæ liberandæ, *ibid.* 159. b. Religiones falſæ Martyrum paſſione ſublatæ, 65. a.
Religioſus quid a ſuperſtitioſo differat, 92. b.
Remus a Romulo fratre occiſus, 37. a.
Reprobi cum electis miſcentur in Eccleſia, 219. a. ad utilitatem electorum ſunt conſtituti, 284. a.
Requies Dei in die ſeptimo, non ſignificat laborem præceſſiſſe, 165. a. non habet veſperam, 176. b. Requies Dei dicitur qua requieſcitur in Deo, 165. a. 176. b.
Rerum cauſſæ in Verbo Dei conſpiciuntur, 134. a. Reſpublica definitur res populi, 28. b. 338. b. Quænam eſt vera, 342. a. Qua ratione nuncupatio reipublicæ Romanis & aliis regnis poteſt convenire, 342. a. Reſpublica idolorum cultrix non eſt reſpublica, 338. b. Nulla niſi ea cujus conditor rectorque Chriſtus, veram juſtitiam habet, 29. b. Reſp. ſine juſtitia nomen ſuum obtinere non poteſt, 29. a. b. Remp. ſine injuria regi non poſſe vulgo ferebatur, 28. b. falſa ſententia, 29. a. Reſp. felix non eſt ſtantibus mœnibus, ruentibus moribus, 17. b. nec ideo felicior, quia amplior, 53. a. Reip. adminiſtratio diſſimillimorum conſenſu ut harmonia perficitur, 28. b. Remp. ſapienti adminiſtrandam Antiſthenes, fugiendam Ariſtippus dicebat, 313. b. Reip. regimen triplex, 29. a. Reip. peſſimæ vel flagitioſiſſimæ deſcriptio, 23. a. hæc a Chriſtianis patienter toleranda, 27. b. Reſp. optima nullum bellum ſuſcipit, niſi aut pro fide, aut pro ſalute, 396. b. Quænam Reip. ſalus, *ibid.* Nullus eſt interitus reip. naturalis, *ibid.*
Reſtitutus presbyter, quando ei placebat, jacebat mortuo ſimillimus, 224. a.
Reſurrectio duplex, 347. b. *& ſeq.* 348. a. 352. b. 353. a. 361. a. Reſurrectionis carnis fides adſtruitur, 304. b. 403. b. 416. b. Impoſſibilitas ejus ab infidelibus objectata, ab ipſis eorum philoſophis deſtruitur, 415. b. 416. b. Reſurrectionem immerito negant Platonici, 202. b. Quomodo ex opinionibus contrariis Platonis & Porphyrii, reſurrectionis carnis veritas elicitur, 416. b. Reſurrectionem corporum deſignat Iſaias, 361. b. Hunc mundum eſſe crediturum Chriſtus prædixit, 415. eam prænuntiare maleficiis Petri non compulſus eſt, *ibid.* Reſurrectionis fidem cura ſepulturæ adſtruit, 8. a.

Re-

Reſurrectionem corporalem primam & mille annorum ſabbatiſmum futurum, quidam opinati ſunt, 348. b. In ea opinione aliquando fuit Auguſtinus, 348. b. Ad primam reſurrectionem non pertinent niſi qui beati erunt in æternum, 347. b. In reſurrectione caro erit ſpiritalis, ſed tamen caro, 410. a. In qua magnitudine quiſque reſurrecturus eſt, 410. a. Difficultates variæ circa quantitatem corporum reſurgentium, 406. b. & ſeq. An ad Dominici corporis modum, omnium mortuorum reſurrectura ſint corpora, 407. a. Corpora quibuslibet modis diſſipata in integrum reſtituentur, 400. b. De capillis & unguibus in reſurrectione, 408. b. Reſurgentium corporibus vitia detrahentur, natura ſervabitur, 407. b. 408. b. Sexus uterque reſurrecturus eſt, 407. b. Reſurrectionem deſiderabiliter & patienter ſancti exſpectant, 203. a. Hæc fructus eſt mediationis Chriſti, 136. a.

Retica annona, 300. b.

Rex nomen imperii primum fuit, 38. b. Reges melius dicti a regendo, quam a regnando; 75. a. Primi juſti, paſtores pecorum, magis quam reges hominum conſtituti ſunt, 335. b. Facile invenitur qui timeat ſe fieri regem, nullus qui ſe nolit eſſe felicem, 62. a. Inter honores non obliviſcantur reges ſe eſſe homines, 83. b. Nihil intereſt ſub quo rege vivat homo, ſi ad impia non cogitur, 78. a. Regum primorum (Romanorum) ſtudia, 38. b. Regum unctio, typus Chriſti, 282. b.

Revolutio rerum omnium in eundem ordinem eandemque ſpeciem non admittenda, 186. a. Quibus argumentis probatur a philoſophis, 188. a. Reſpondetur illis, 188. b.

Rhadagaisus Gothorum rex quanta ſuorum clade a Romanis victus eſt uno die, 82. b. Vinci illum non poſſe jactabant pagani, quod deos coleret, 83. a.

Rhadamanthus, Xanthi filius ex Europa, 207. b.

Rhea ſeu Ilia mater Romuli, 301. b. de Marte geminos concepiſſe fertur, *ibid.* *Vide* Sylvia.

Rhinocorura civitas, 262. a.

Roma quaſi ſecunda Babylonia, 293. b. 302. a. poſteris Æneæ condita, 35. b. Romulo & Remo, 37. a. De tempore Urbis conditæ non convenit inter auctores, 35. *Not.* e. quo anno regni Juda & Iſrael condita eſt, 302. a. & quo Numitoris, *ibid.* Expulſis regibus incredibiliter brevi ætatis ſpatio plurimum crevit, 26. b. Ab Alarico capta eſt & direpta, 2. a. & *Not.* 4. b. parcebatur iis qui ad loca ſancta confugiſſent, *ibid.* & 30. a. 43. a. Barbarorum humanitas erga pleroſque Romanorum, *ibid.* & 4. b. Gallis capta, ſpoliata, & incenſa, 30. a. 43. a. eam Camillus a Gallis liberat, 55. a. Romæ excidium clementia Dei temperavit, 17. b. Romæ incendium publicum, 45. b. Romæ excidium a Gothis, 243. b. Roma imprudenter diis Iliacis commiſſa eſt, 37. b. Romam non ideo fuiſſe infelicem quod deos colere deſtiteris, probatur, 9. a.

Romani a Trojanis oriundi, 35. a. 36. a. & ex Laurentibus, 299. a. Æneæ & Aſſaraci domus vocantur, 240. a. Romanis ſub Numæ regno per triginta novem annos pax ſumma fuit, 38. a. b. non beneficio deorum, *ibid.* Eorum vita ſub regibus, 42. a. Tarquinio expulſo a dominatu regio liberantur, 304. b. Quam horrendos exitus Reges habuerunt, 42. a. Romani Regum impatientes, Conſules crearunt, 75. a. Quantum brevi ſub Conſulibus creverit imperium, *ibid.* Romanorum reſpublica vera numquam fuit, 338. a. Qua ratione, & populi & reip. nuncupationem ſibi vindicare poſſint, 342. a. Quibus malis vexata ſit reſp. Rom. poſt initia conſularis imperii, 43. b. Sententia Ciceronis de rep. Rom. 28. b. eam lugubriter deplorat amiſſam, 29. a. De reip. Rom. vitiis plura Salluſtius, 27. a. Romanorum victoriæ quales fuerunt, Conſulum tempore, 43. b. Nihil de victoriis ſuis retulere præter gloriam inanem, 78. a. Amore primitus libertatis, poſt etiam dominationis, & cupiditate laudis multa magna fecerunt, 75. a. Duo ad facta miranda eos compulere, libertas & cupiditas laudis, 78. b. Primus libertatis eorum annus, funereus & tartareus, 43. b. Eis libertatem jam quidem languidam omni modo Cæſar Aug. extorſit, 47. b. Romani laudis avidiſſimi, 24. a. & dominationis, 16. b. Quibus gradibus ad hanc dominandi libidinem devenerunt, *ibid.* Tanto magis belli & dominationis laude claruerunt, quanto minus ſe voluptatibus & avaritiæ dederant, 75. b.

Romanorum imperium, florentiſſimum, 293. a. A diis conſtitutum, auctum, & conſervatum non poteſt dici, 55. b. 74. b. Quare a Jove conſtitutum & auctum illud putant, 58. a. A Deo vero eſt diſpoſitum, 82. b. Quare ad tantam gloriam illud pervenire Deus permiſit, 81. a. Magnitudinis illius cauſa nec fortuita, nec fatalis, 67. b. Quibus moribus meruerint, ut verus Deus, quamvis eum non colerent, augeret eorum imperium, 74. b. Eorum bonis moribus reddidit Deus pro mercede gloriam humanam, 77. b. 78. a. An non potuit magnum eſſe imperium, niſi bellis eſſet inquietum, 78. a. Romani bellum impie intulerunt Albanis, 40. b. & injuſte, 41. a. Romanorum bellum cum Etbruſcis, 43. a. Romanorum exercitus ab hoſtibus fuſi, 44. b. Variæ contra eos conſpirationes hoſtium, 44. b. Quantis bellis afflicti poſt conditam ædem Concordiæ, 49. a. quantis cladibus adtriti ſub bellis Punicis, 45. a. & ab Annibale, 46. a. Ex ſervis & reis exercitum inſtituere, arma ex templis detrahere, coacti ſunt, 46. a. Stipendiis ſufficiendis ærarium defecit, *ibid.* Romanarum calamitatum enumeratio, 44. a. Ram. Imperio Gladiatorum potentia terribilis fuit, 54. a. In calamitatibus ſuis nullum a diis ſuis auxilium acceperunt Romani, 44. a. Felicitatis & gloriæ eorum deos tutores non eſſe oſtenditur, 46. b. Quam inſipienter diis penatibus Trojæ, Urbem ſervandam commiſerint, 2. b.

Romanorum primis conjugiis, non Venus, ſed Bellona aut Alecto præfuit, 39. b. Quo jure, quo fœdere obtinuerint prima conjugia, *ibid.* Romanorum fœdus fœdum cum Samnitibus, 44. b. Romana reſp. quibus malis interioribus exagitata eſt, 48. a. Sua ſe quodam modo magnitudine fregit, 317. a. Romanorum veterum virtutes & vitia, 76. a. Virtutes quæ in primis Romanis laudantur, paucorum ſunt, non omnium, *ibid.* & ſeq. Jus bonumque apud eos non legibus magis, quam natura valere, dixit Salluſtius, 25. b. 26. b. Moribus antiquis res ſtat Romana viriſque, 29. a. Romani ſtante Carthagine optimis moribus & maxima concordia egerunt, 26. b. Quam corruptis moribus fuere ante adventum Chriſti, 27. a. b. 29. a. 30. a. 32. b. Varia injuſtitiæ Romanorum exempla, 25. b. Nulla umquam cura fuit diis eorum, ne malis moribus reſp. deperiret, 30. a. 31. a. b. Romanos patriæ everſionem correxit, 17. b. Difficilius aliquid egerunt pro patria terrena, quam quod a Chriſtianis exigitur pro cæleſti, 78. b. & ſeq. Matronarum Romanarum mores peſtilentia graviores, 44. b. Mulieres Romanæ gravi peſtilentia afflictæ, *ibid.*

Romanorum ingratitudo erga Chriſtum, 2. a. 19. a. Injuſte mala imputant Chriſtianæ religioni, 16. a. 17. b. 18. b. 37. a. b. 29. b. 30. a. Quæ clementer geſta ſunt in everſione Urbis ſub Alarico, Chriſto tribuenda, 4. b. 19. a.

Romanorum dii innumeri, 55. b. Deorum numeroſitas nihil Romanos juvit, 32. a. Præter conſtitutionem Numæ, multos deos adjecerunt, 39. b. non ratione, ſed adulatione quoſdam ſibi deos inſtituerunt, 25. a. Romanos Juno cum Jove & Venus fovebant, 39. a. Romani diis ſuis ſapientiores, 24. b. Præcepta vivendi a diis non receperunt, 25. b. Solonis leges ab Athenienſibus mutuati ſunt, *ibid.* 44. a. has meliores facere conati ſunt, *ibid.* Auferendo poetis libertatem in homines quam dederunt in deos, melius de ſe quam de diis ſenſerunt, 23. b. 24. a. Theatricas artes diu non noverant, 24. a. Romanorum viri nobiliſſimi, Reguli, Scævolæ, Scipiones, Fabritii, 34. a. Ordines duo apud eos ſplendidi, equeſtris & ſenatorius, 50. a. Romani cives cenſebantur omnes qui ad imperium pertinebant, 78. a. Romani ſupplicio virgarum exempti, 26. & *Not.* Plebs quæ ſuos agros non habebat, de publico vivebat, 78. a. Non ſolum jugum, verum etiam linguam ſuam domitis gentibus impoſuere, 330. b. Nihil nocuerunt gentibus, quibus ſubjugatis leges ſuas impoſuerunt, 78. a. Imperii ſui fortitudinem ac ſtabilitatem auſpicio indicari vane exiſtimarunt, 64. b. Ejus termini mutati ſub Hadriano, & Juliano Imp. *ibid.* & ſub Joviano, 65. a. exercitus fuſi, *ibid.* 82. a.

Romulus Martis ex Ilia Sylvia Veſtali filius, 25. b. 36. a. b. Romulus & Remus an a lupa nutriti, 302. a. Romulus dictus eſt Quirinus, 35. a. occiſo fratre Romæ regna-

Digitized by Google

regnavit, 41. b. decimus quintus eſt ab Ænea rex in Latio, 301. b. Caini eſt imitator, 228. b. fratrem occidit, ut totam dominationem haberet unus, 228. b. Romulum propter ferocitatem a Senatu diſcerptum quidam ferunt, 41. b.

Romulus Romæ conditor, deus factus, 301. b. 303. b. quo modo, 41. b. 42. a. Romulum creditum eſſe deum tenent litteræ, non factum docent, 396. b. Ne unum quidem martyrem habuit, quando eſt deus creditus, *ibid.* & 397. a. Romuli divinitas mirabiliter credita, quod eruditis temporibus factus ſit deus, 395. a. Ejus divinitas divinitati Chriſti opponitur, 396. b. & exploditur, 396. b. Romuli divinitatem non amore erroris, ſed amoris errore credidit Roma, 396. a. Romulum appellabant deum gentes Romæ ſubditæ, ne Romam offenderent, 396. a. b. Romanorum adulatio erga Romulum, 41. b. Illum diis multis prætulerunt, 25. a. Flaminem ipſi inſtituerunt, *ibid.* Romulus inter ſemideos numeratur, 24. b. Illum potius ſemideum quam deum, ſecretior Romanorum doctrina commendat, 25. a.

Rubigo dea, 61. a.

Ruma, id eſt mamma, 101. a.

Rumina dea, 57. b. 94. b. 101. b.

Ruminus appellatur Jupiter, quod mamma animalia aleret, 101. a.

Runcare frumentum, id eſt a terra auferre, 56. a.

Runcina dea præfecta frumentis cum runcantur, 55. b. 56. a.

Rusina dea ruribus præfecta, 55. b.

Rusor deus, 116. b.

S

Sabbati vacatio quid figurabat, 165. a. Sabbatum maximum vere in beatitudine, 420. b. Hujus ſabbati non erit veſpera, *ibid.* & 421. b. Sabbatum illud nos ipſi erimus, *ibid.* Sabbata Judæorum a Seneca reprehenſa, 95. a.

Sabbellianorum hæreſis, 153. a. 166. a.

Sabinarum raptus, 25. b.

Sacerdotes non nomine, ſed ſanctitate penſandi ſunt, 362. b. Sacerdotes ſunt omnes Chriſtiani, 353. a. proprie tamen epiſcopi & presbyteri, *ibid.*

Sacerdotium Aaronis ſublatum, 278. b. Sacerdotii commutatio futura in novo Teſtamento, præfigurat in veteri, 275. a. 278. a. b.

Sacra deorum qua ratione inſtituta, 129. a. Sacrorum cauſſas nec populo, nec Senatui, nec ipſis ſacerdotibus innoteſcere voluit Pompilius, 111. b. ut eas a dæmonibus acciperet, nec tamen comburere eas admoneretur, occulta Dei providentia factum eſt, 112. b. Quam crudelia illa Sacra, 21. b. turpia, 20. a. 21. b. 108. a. & inhoneſta, 91. b. An poſſint hinc excuſari, quod ſuas interpretationes habeant, 92. a. Ea honeſtare & juſtificare fruſtra conatus eſt Varro, 111. a. Mimica eſſe illa intellexerunt nonnulli inter Paganos, 91. a. Sacrorum quindecim viri apud Romanos, 88. a.

Sacramentum altaris, 144. b. In eo tota Eccleſia offertur, *ibid.* Sacramentum ſanguinis Chriſti, 258. b. Quibuſnam proſit ſacramentum baptiſmi, & corporis Chriſti, 387. b. Ex latere Chriſti manarunt Sacramenta quibus credentes initiantur, 245. b.

Sacramenta Judæorum a Seneca reprehenſa, 95. a.

Sacrificium etſi ab homine fit, vel offertur, tamen res divina eſt, 144. a. Deo non eſt acceptum ſacrificium eorum qui pravo fine ſacrificant, 230. a. Antiquitas cultus Dei in ſacrificando, 143. a. Sacrificia ante diluvium celebrata, 238. b. Sacrificium uni vero Deo debetur, 128. b. 129. b. 143. a. 199. b. 336. a. Id adteſtantur miracula quæ per Arcam teſtimonii facta ſunt, 151. a. Sacrificia cur ſibi voluit offerri Deus, 151. a. non ex indigentia ea requirit, 143. a. 150. a. 151. a. ſed ob utilitatem hominum, 341. b. Totum quod recte colitur Deus, homini prodeſt non Deo, 143. a. Sacrificia antiquorum eas res ſignificabant qua aguntur in nobis, ad hoc ut inhæreamus Deo, 143. a. quare mutata ſunt, 143. b. Quæ de ſacrificiis leguntur eſſe divinitus præcepta, ad dilectionem Dei & proximi ſignificanda referuntur, 143. b. Sacrificia per ſe ipſa non requirit Deus, quibus ſignificantur ſacrificia quæ requiruntur, 143. b.

Sacrificium verum & perfectum quodnam ſit, 144. a. Sacrificium viſibile inviſibilis ſacrificii ſacramentum, 143. a. 151. a. Homo ipſe in corde ſuo inviſibile ſacrificium Dei, 151. b. Sacrificium contriti cordis, & non ſacrificium trucidati pecoris, vel Deus, 143. a. Sacrificium præclariſſimum atque optimum nos ipſi ſumus, 341. b. Nihil Deo acceptius offerunt juſti quam ſeipſos, 366. a. Primi parentes in paradiſo ſe ipſos Deo mundiſſimas hoſtias offerebant, 366. b. Sacrificium juſtitiæ ſoli primi parentes in paradiſo, & ſancti in cælo offerunt, 366. a. 367. a. Sacrificium pro peccatis non offerent ſancti, 366. b.

Sacrificium viſibili non alteri offerendum, quam illi cui inviſibili debetur, 151. b. Nec bonis diis, nec malis debet offerri, 339. a. nec Angelis & virtutibus Dei, 341. a. Martyribus non offertur, 134. b. 135. b. 404. a. Sacrificium ſeu divinos honores Angeli hominesque ſancti reſpuerunt, 151. b. cur exegerint dæmones, 238. b. Ideo ſibi exigunt dæmones, quia vero Deo deberi ſciunt, 151. b. non corporis cujuslibet fumo, ſed ſupplicantis animo delectantur, *ibid.*

Sacrificium Eccleſiæ quotidianum, 152. a. Sacrificium eſt corpus Chriſti, quod nos ipſi, 404. a. Sacrificia omnia ſacrificio noſtro ceſſerunt, 341. b. Sacrificia priſca ſanctorum, figuræ veri ſacrificii Chriſti, 152. a. Sacrificio corporis Chriſti, ſpiritus maligni fugati, 420. a.

Sæculorum ordo quaſi carmen pulcherrimum ex antithetis conſtans, 169. a. Sæculorum revolutionem quare quidam philoſophi admiſerunt, 185. b. Sæcula ſæculorum quid ſint, 189. b. Sæculum per mare deſignatur, 301. a. Sæcularia dicuntur multa quæ in hoc ſæculo ſic aguntur ut brevi tempore tranſeant, 263. b.

Saguntum urbs olim clariſſima Hiſpaniæ Tarraconenſis, 46. *Not.* d. ab Annibale obſidetur, & ſtrage magna diruitur, *ibid.* Saguntinorum in extremis poſitorum, miſerabile conſilium, 46. b. univerſam civitatem ſuam interire maluerunt, quam fidem Romanis datam frangere, 397. a.

Sal Agrigentinus Siciliæ, admotus igni flueſcit; admotus aquæ crepitat, 374. a. 376. a. Converſio uxoris Lot in ſalem quid nos edocet, 145. a.

Salacia Neptuni conjunx, 56. a. 107. b.

Salamandra in ignibus vivit, 372. b.

Sallustius nobilitate veritatis hiſtoricus, 3. b. 293. a.

Salomon pacificus eſt Latine, 282. b. figura Chriſti, *ibid.* Pax regno ejus promiſſa, umbra pacis regni futuri, 285. b. Promiſſiones ad David factæ, non in Salomone, ſed in Chriſto completæ, 282. a. Salomoni magis obfuerunt ſecundæ res, quam profuit ipſa ſapientia, 289. b. Salomonis genuini libri, Proverbia, Eccleſiaſtes, & Canticum canticorum; Sapientia vero & Eccleſiaſticus, propter eloquii ſimilitudinem, ipſius dicuntur, 289. b.

Salonitana urbs, 345. b.

Salus civitatis Dei per fidem adquiritur, & ſine fide ſtare non poteſt, 397. a. Salutis non eſt quiſque dignus voluntate humana, ſed divina gratia, 35. a. Salus quæ erit in futuro ſæculo, erit & ipſa finalis beatitudo, 329. a.

Saluti Romæ templum conſtitutum, 48. b.

Samia Sibylla quo tempore fuit, 304. a.

Samnites Romanorum exercitum in Caudinis furculis opprimunt, 44. b.

Samos inſula Junonis dilecta, 91. b.

Samothraces dii, 109. a.

Samson Hebræorum judex, putatus Hercules, 301. a. ab homicidii crimine quo pacto excuſatur, 12. b. 14. a.

Samuel non de filiis Aaron, 278. b. In ipſo figurata eſt mutatio veteris ſacerdotii, 278. a. b.

Sanctitas corporis in quo ſita ſit, 10. b.

Sanctus. Quanto quiſque eſt ſanctior, tanto eſt ejus in orando fletus uberior, 357. b. Nihil perit ſanctis in amiſſione rerum temporalium, 6. a. Mors eorum pretioſa, 196. b. Eorum merces non in hoc mundo, 78. a.

Sancti antiqui in inferis uſque ad redemtionem Chriſti, 350. a. Nunc regnant ſancti cum Chriſto, & ſunt regnum ejus, 351. b. Recte cælum appellantur, 365. b. Deum habere, atque ipſius eſſe, ſummum ſanctis eſt atque totum bonum, 374. b. Sanctorum intereeſſiones in noviſſimo judicio, 382. b. & *ſeq.* Multa de cultu divino

vino uſurpata ſunt ad colendos ſanctos, 203. b. Quid ſentiendum de his quæ cum fieri non liceant, a ſanctis facta noſcuntur, 14. b. Quod a ſanctis ex inſpiratione peculiari contra legem factum eſt, non licet imitari, 14. b.

Sancus ſive Sanctus Sabinorum rex in deos relatus, 301. a.

Sanitas immortalitas dicitur, 361. a.

Saphrus quartus-decimus rex Aſſyriorum, 293. a.

Sapientia pietas qua recte colitur verus Deus, 226. b. Sapientia vera intentionem ſuam in æternam beatitudinem dirigit, 338. a. Nulla eſt vera, ſine vera religione, 20. b. Sapientia Dei in animas ſanctas ſe transfert, amicos Dei & Prophetas conſtituit, 223. b. Sapientia Patriarcharum & Prophetarum, longe omnium antiquiſſima, 312. b. Sapientiam quam ſibi ſapientes arrogant, non quam eis donavit, perdit Chriſtus, 156. a. Sapientia cæleſtis cum ſapientia civili comparatur, 314. a. Cæleſtis civilem auctoritate & virtute ſuperat, 313. a. Sapientiæ amor purgat ab avaritiæ ſordibus, 102. a. Sapientiæ ſtudium in actione & contemplatione verſatur, 114. b. Sapientiæ ſpiritus quomodo multiplex, 167. a. ſapientiæ librum adhibet Aug. ut canonicum, 200. a.

Sapiens imitator, cognitor, & amator Dei dicitur a Platone, 115. a. Sapiens fit anima participatione incommutabilis ſapientiæ, 166. b.

Sapientes Septem, 303. b. quo tempore fuerunt, 304. a. unde ſic appellati ſunt, *ibid.* Nihil quod ad litteras adtinet poſteris reliquerunt, *ibid.* Solus Thales Mileſius diſputationes ſuas litteris mandavit, 113. a.

Sardanapalus Aſſyriorum rex voluptatibus deditus, 28. b. ejus epitaphium, *ibid.* *Not.* a.

Sarpedon Xanti filius ex Europa, 297. b.

Saræ cur nomen mutatum, & utriuſque nominis interpretatio, 264. b. Saræ pudicitia in Ægypto cuſtodita, 259. b. Sara uſa eſt jure ſuo in utero Agar, 227. b. Ejus ſterilitas quid ſignificat, 228. a. Sterilitatis illius multiplex cauſſa, 264. b. fecunditas donum Dei, *ibid.*

Saturnia urbs, 98. b.

Saturninus epiſcopus Uzalenſis, 398. b.

Saturninus tribunus plebis, 47. a.

Saturnus a ſacione dicitur, 102. a. Ante filium ſuum Picum in Italia regnaſſe creditur, 299. a. Ipſe eſt Juppiter, 102. a. Quibus Saturnum rationibus probarunt eſſe colendum, 104. a. Hoſtiæ humanæ ipſi oblatæ, 104. b. Cur patrem caſtraſſe dicitur, *ibid.* cur filios ſuos devorare, 92. a. Saturno ſuppoſitus lapis quem pro filio devoraret, 100. b. Saturni fabulæ interpretatio, 104. b. Saturnus temporis longitudo eſt, 36. b. Saturni ſtella, 103. a.

Saul primus rex Iſraelitarum, quot annos regnavit, 301. b. Cur David tantopere veneratus eſt unctionem in Saule, 280. a. Saulis regnum umbra futuri regni in æternitate manſuri, 280. a. Saul figura populi Iſrael, 281. a.

Scævola pontifex, 63. b.

Scapus Priapi, 107. b.

Scenici actores in reip. adminiſtrationem apud Græcos recepti, 23. a. infames apud Romanos, 33. b. 34. b. Non contentanee notantur apud Romanos, apud quos coluntur dii qui ludis ſcenicis gaudent, 24. a.

Scientia Dei invariabilis, 170. b. eſt cauſſa rerum, ſcientia vero hominum cauſſatur a rebus, 16. b. Scientia datur certiſſima, 337. b. non prodeſt ſine caritate, 138. b. Scientiæ amor, 114. b. præter homini, animanti nulli ineſt, *ibid.* Senſibus irrationalium ineſt quædam ſcientiæ ſimilitudo, 117. a. Scientiæ malorum duæ, 420. b. Scientias diſcere quam pœnale ſit pueris, 381. a.

Sciopodæ quaſi umbripedes, 253. a.

Scipio Naſica electus pontifex ad ſuſcipienda Phrygia ſacra, 16. a. 20. b. nolebat Carthaginem Romæ æmulam dirui, quare, 16. b. Theatrum & ſpectacula prohibenda eſſe Senatui perſuaſit, 17. a. b. 20. b.

Scipio Cneus, 22. a. 23. b.

Scipio Africanus major patriam ſalvam & liberam reddidit, 47. a. quam ingrata erga eum patria fuit, *ibid.*

Scipio Æmilianus, qui & Africanus minor dictus eſt, 22. a. *Not.* b. æmulam Romæ Carthaginem delevit, 47. b. Quid de republica ſenſerit apud Ciceronem, 338. a. b.

Scorta apud paganos licita, 220. b.

Scriptura canonica a quo condita, 223. a. Scriptura canonica & apochrypha quænam ſit, 244. a. Scripturæ ſacræ, variæ verſiones, 315. a. ejus fides repetenda eſt ab originali lingua, 236. a. Quare quædam in verſione LXX. inveniuntur, quæ non ſunt in codicibus Hebræis, & econtra, 315. b. Hebræis codicibus, & LXX. verſione utendum, 316. a. Quid aſteriſci, aut virgulæ jacentes in editionibus Scripturæ ſignificent, 315. a. Scripturæ auctoritas mirabilis, 184. b. & eminentiſſima, 163. b. De auctoritate Proverbiorum, Eccleſiaſtis, Cantici canticorum, Eccleſiaſtici, & Sapientiæ, 289. a. Item Malachiæ, Aggæi, Zachariæ, Eſdræ, 292. b. Scriptura jam veritatem ſuam, orbi terrarum demonſtravit, 370. b. Scripturis canonicis credit civitas Dei, 337. b. Fides ex illis concepta eſt, *ibid.* Earum concordia, 313. a. Scriptura quomodo intelligenda & explicanda, 239. b. explicabatur in Eccleſia, 34. a. Scripturæ obſcuritas eſt utilis, 170. a. Loca obſcura aliis manifeſtis & minime dubiis explicanda, 170. a. Scripturæ auctoritas in narratione rerum geſtarum quanta, 313. a. Noſtræ religionis hiſtoriæ quidquid reſiſtit, & falſiſſimum, *ibid.* In hiſtoria Geneſeos non omnes homines nominantur qui tunc erant, 231. a. Quodnam eſt propoſitum hujus hiſtoriæ, *ibid.* An quidquid hiſtorice prædictum completumque refert, aliquid allegorice implendum ſignificet, 274. b. Non omnia quæ geſta narrantur in Scripturis aliquid ſignificant, 249. a. Quæ vero aliquid ſignificant, ad Chriſtum & Eccleſiam ſunt referenda, 248. b. Quare quædam dicuntur quæ ad Civitatem Dei non pertinent, 249. a. In rebus geſtis quas narrat, futura prænuntiat, 273. a. Quæ ita dicuntur ut rebus humanitus ſeu divinitus geſtis ſive gerendis convenire non poſſint non inaniter dicta, 274. b. Omnia ſignificantia videntur quodam modo rerum quas ſignificant ſuſtinere perſonas, 318. b. Locutiones tropicæ miſcentur propheticis, 286. b. & propriis, 361. b. Scriptura uti conſuevit plurali pro ſingulari, 270. b. Pro omnibus aliquando ponit multos, 364. a. & futurum pro præterito, ac præteritum pro futuro, 369. a. Quare gladius bis acutus Scripturæ multæ ſub nominibus Prophetarum & Apoſtolorum proferuntur, 244. b.

Scythæ philoſophi, 117. b.

Seducti intelliguntur, qui id quod faciunt non putant eſſe peccatum, 217. a.

Segetia dea præfecta frumentis cum jam eſſent ſuper terram, 55. b.

Seja dea cui frumenta ſata commiſſa erant, quamdiu eſſent ſub terra, 55. b.

Selenites lapis Perſicus, cujus candor interior cum luna creſcit atque deficit, 374. a.

Sem interpretatur nominatus, 247. a. fuit figura Chriſti, *ibid.* Filiorum Sem generationes uſque ad Abraham diriguntur, 253. b.

Semen muliebre, 92. b. Membra omnia ſunt latenter in ſemine, 426. b.

Semiramis uxor Nini, 293. a. inceſtuoſa, 293. b. a filio interfecta perhibetur, *ibid.* Babylonem aut condidit aut inſtauravit, *ibid.*

Senarii numeri perfectio, 176. a. Illo operum Dei perfectio ſignificata eſt, *ibid.*

Seneca Apoſtolorum temporibus claruit, 94. a. Populi Romani Senator erat, 94. b. deos colebat, *ibid.* quid de ſimulacris deorum ſenſit, 94. a. quid de eorum cultu, 94. b. Sabbata & Sacramenta Judæorum reprehendit, 95. a. Chriſtianos nec vituperat, nec laudat, *ibid.* Liber ejus contra ſuperſtitiones, 94. a.

Senſibilia quænam ſunt, 116. a. Senſibilia non quia ſentiunt, ſed quia ſentiuntur nuncupata ſunt, 174. b. Senſibilia ita corporis ſenſu capimus, ut de his non ſenſu corporis judicemus, 174. b. Senſibilia intelligibilibus poſtponenda cenſuerunt Platonici, 137. b.

Senſibus corporis quidam philoſophi ſemper, alii non ſemper, alii nunquam putarunt eſſe credendum, 313. b. Illis in rei cujuſque evidentia credendum, 343. b. Miſerabilius fallitur qui nunquam putat eis eſſe credendum, 337. b. Senſus interior in homine, 175. a. Senſibus irrationalium animantium ineſt quædam ſcientiæ ſimilitudo, 174. b.

Sententia unde nominatur, 362. b. Ubi paris numeri ſententiæ

tentiæ fuiſſent, præponi abſolutio damnationi ſolebat, 226. b.
Sentia dea, quæ ſententias inſpirat, 57. b.
Sentinus Deus, 57. b.
Septenarii numeri perfectio, 176. b. pro univerſo ſæpe ponitur, 176. b. univerſæ Eccleſiæ perfectionem ſignificat, 276. a.
Septuaginta interpretatio a Ptolemæo rege Ægypti procurata, 118. b. Hiſtoria hujus verſionis, 314. b. non contulerunt ſecum, ibid. mirabilis eorum conſenſus, ibid. Septuaginta interpretum auctoritas, 236. a. 244. b. inter Prophetas habentur, 315. b. Eorum verſio in uſu apud Latinas Eccleſias, 315. a. eam ceteris præferendam Judæi exiſtimant, ibid. Quid ſentiendum de varietate quæ eſt inter hos interpretes & codices Hebræos, ibid. Codices Græcos interpretationis LXX. ex Hebræis emendandos quidam putarunt, 315. a. LXX. ab Hebraica veritate non diſcrepant, 316. a.
Sepulturæ cura laudabilis, 8. a. Deo placet, 9. b. Eidem reſurrectionis adſtruit, ibid. Sepultura Chriſtianis ſine cultu damno deeſſe poteſt, 7. b. 8. b. Hanc philoſophi contempſerunt, 8. a. & ſæpe univerſi exercitus, ibid. Sepulturæ conditio, curatio funeris &c. magis ſunt vivorum ſolatia quam ſubſidia mortuorum, 8. a.
Serapis maximus Ægyptiorum Deus, unde ſic dictus, 304. b. Capitalem pendebat pœnam quiſquis eum hominem fuiſſe dixiſſet, ibid. deliramenta circa cultum ejus, ibid.
Sermo Dei non ſemper hominem convertit, 225. b.
Sermo dicitur Mercurius, 102. b.
Serpentes diu vivunt, 120. b. ſunt viſu acuto, 418. a. quoſdam volaſſe legitur, 51. b. Serpens æneus quid ſignificet, 145. a. hunc cum populus tamquam idolum colere cœpiſſet, rex Ezechias contrivit, ibid.
Q. Sertorius. Marianarum partium ſectator, a Sylla proſcriptus, 50. b. Nov. & bellum civile excitavit, ibid.
C. Servilius prætor, 49. a.
Q. Servilius magiſter equitum, 44. a.
Servitus orta ex peccato, 335. b. Servitus pœnalis, qua lege ordinatur, 336. a. Quibuſdam utilis eſt, 338. b. & hac ratione dici poteſt juſta, 338. b. ſervitus Ægyptiaca quot annis duravit, 262. b. Felicius ſervitur homini, quam libidini, 336. a. ſervitus ſub vitiis graviſſima omnium, 53. b.
Servi unde dicti, 335. b. Nomen iſtud culpa meruit, non natura, ibid. Nuſquam Scripturarum legitur, ante maledictionem Noe in Canaam, ibid. Nullus natura, in qua prius Deus hominem condidit, ſervus eſt hominis aut peccati, 336. a. Servi quomodo a primis patribus habiti, ibid. Servis tamquam filiis conſulatur ad colendum Deum, 336. a. Quo modo ſuam ſervitutem, aliquatenus liberam facere poſſunt, ibid.
Servius Tullius rex Romanorum, 43. a.
Seth reſurrectio interpretatur, 239. b. 239. a. quo ſenſu natus Adæ pro Abel, 200. b. Seth filii, filii Dei, & angeli Dei dicti ſunt, 243. b. antequam cum filiabus hominum miſcerentur, Deo generabant, non ſibi, 243. b. Seth ſucceſſio decem generationibus clauditur & duodenario numero finitur, 241. b.
Severus Imperator, 320. b.
Severus Milevitanus epiſcopus, 373. b.
Sexus in creatione diſtinctio, 222. a. b. Sexus uterque reſurget, 457. b. Sexus femineus non eſt vitium, ſed natura, ibid. Sexus feminei in maſculinum converſio, 51. b.
Si pro nequaquam, ponitur in Scriptura ſacra, 283. b.
Sibyllas plures fuiſſe Varro prodit, 302. b. Sibylla Erythræa, ibid. & ſeq. Cumæa, 303. a. Samia, 303. a. Sibyllini libri, gemma oraculi, 43. a.
Siciliæ montes flammis æſtuant, integri perſeverant, 371. b.
Sicyoniorum regnum, admodum parvum, 301. a. florebat Abrahæ temporibus, 258. b. quando conſumtum, 301. a. quot annos duravit, ibid.
Sidera partes Jovis eſſe, eaque vivere ac deos eſſe dixerunt, 58. a. Ea quibuſdam propriis animis vivere an Platoni concedendum, 200. b. Sideribus voluntates animi non ſubduntur, 70. b. Qui contendunt ſideribus decerni quid agamus, aut quid patiamur, Dei cultum evertunt, 68. a. Si cæleſtis neceſſitas admittitur, qualæ judicium de hominum factis Deo relinquitur, 68. a.
Signa & prodigia mendacii, 419. a.
Silvanus deus feris mulieribus infeſtus, 98. b.
Silvani incubi, 343. a.
Silvius Æneæ filius poſtumus, quartus rex Latinorum, 301. a.
Simulacra veteres non habebant, 124. a. quo tempore diis conſtituta, 123. b. Seneca reprehenſa, 24. a. Simulacrorum inſtitutio Ciceroni non probatur, 63. a. Simulacra qui inſtituerunt populis, & metum demſerunt, & errorem addiderunt, 50. a. 98. b. Caſtius ſine ſimulacris religionem obſervari cenſet Varro, 60. a. Judææ gentis exemplo confirmat, ibid. Simulacra velut deorum corpora eſſe aſſerit Triſmegiſtus, 124. b. In his fallacia oracula reddebant Dæmones, 124. a. Simulacrum ferreum magnetibus lapidibus in templo quodam ſuſpenſum, 373. b.
Simplex natura unde dicitur, 166. b. Simplicia principaliter vereque dicuntur, quæ divina ſunt, 122. a.
Simplicianus Mediolanenſis epiſcopus, 157. b.
Siniteſe caſtellum, 421. a.
Sion interpretatur ſpeculatio, 287. a.
Societatis unitas & vinculum concordiæ commendatur in propagatione hominum per unicum hominem, 222. b. 302. a. 195. a. Vide Vita ſocialis.
Socrates auditor Archelai, & Platonis magiſter, 113. b. cur omiſſis phyſicis de moribus ſcripſerit incertum eſt, 113. b. In activa ſapientiæ parte excelluit, 114. b. 311. b. Poſt Eſdram invenitur in Chronicis, ibid. Socrates cur morte multatus, 114. a. Eum civitas Athenienſium quæ publice damnaverat, publice luxit, 114. a. Accuſatorum ejus alter vi multitudinis oppreſſus interiit, exſilio voluntario mortem evaſit, 114. a. Socratis dæmon, 120. a.
Sodomitarum ſupplicium, ſpecimen futuri judicii, 255. b.
Sodomorum terra Dei paradiſo comparata, 377. b. ejus facies mutata, ibid. Sodomorum poma interiorem favillam mendaci ſuperficie maturitatis includunt, ibid.
Solem lapidem eſſe ardentem dixit Anaxagoras, 313. b. negavit eſſe deum, ſicut & Epicurus, ibid. Sol, Luna & ſtellæ in mundo ut ſenſus dei, 125. a. Solem & ſidera animalia eſſe beatiſſima & ſempiterna docebant Platonici, 157. a. ſolis defectio in paſſione Chriſti, præter canonicum ſiderum curſum, 42. a. ſolis defectio naturalis ſub Romuli interitum, 41. b. Quidam peccantes aut debita non reddentes poni a judicibus jubentur ad ſolem, 181. a.
Solon Athenienſis unus e ſeptem ſapientibus, 374. a. quaſdam leges Athenienſibus dedit, ibid.
Somnus ſæpe ſomniorum viſis inquietus, 371. a.
Sophonias quo tempore prophetavit, 309. a.
Species corporales & intelligibiles, 182. b.
Spectacula quam periculoſa, 17. a. Spectacula prohibita perſuaſione Scipionis Naſicæ, 17. a. b. 20. b.
Speculatores, hoc eſt, populorum præpoſiti, 6. a.
Spes ſalutem & beatitudinem in hac vita nobis obtinet, 327. a.
Speusippus ſororis Platonis filius, ejuſque in Academia ſucceſſor, 119. a.
Sphinx monſtrum, 328. a.
Sphinges, 253. a.
Spiniensis deus, 110. b.
Spiritales inter ſe nullo modo dividuntur, e contra carnales, 261. b.
Spiritus-ſanctus tertia in Trinitate perſona, 173. a. Patri Filioque eſt communis, 173. a. Illum patris & Filii ſanctitatem, quam bonitatem, facilius audet dicere Auguſtinus, 173. b. Septenario numero ſæpe ſignificatur, 176. b. Dei eſt donum, 272. a. Ejus effuſionem in omnem carnem Joel prophetavit, 306. b. & Naum, 307. a.
Spiritus hominis qualis erit in cælo, 413. a. Modus quo ſpiritus adhærent corporibus, comprehendi non poteſt, 374. a. Spiritus immundi, dæmones mali, 23. a. Spiritus maligni e domo quadam ſacrificio corporis Chriſti fugati, 420. a.
Spurius Melius, quia tempore famis frumenta largitus eſt plebi, crimine affectati regni incurrit, & ob hoc occiſus, 420. a.

Sta-

Stabulariæ mulieres in Italia, quas homines in jumenta vertiſſe ferebant, 300. a.
Statilinus deus 120. a.
Statius poeta, 22. a. *Not.* h. 23. b.
Stellæ quædam deorum nominibus appellatæ, 102. b. Quarumdam ſtellarum præ ceteris fictitia divinitas explodi-tur, 105. a. Stellæ omnes non poſſunt numerari, 20. b. quomodo de cælo caſuræ in noviſſimo Judicio, 365. a.
Stephani Martyris revelatio, 402. *Not.* a. ejus Memoria Hippone regio, 402. a. b. extra baſilicam erat 403. b. Quot & quanta miracula facta ſunt ad Memorias Stephani quæ ſunt Hippone & Calamæ & Uzali, 402. a. Stephani reliquiæ in Memoriam ad aquas Tibilitanas allatæ, 401. a. mulier cæca ibi ſanata, *ibid.* Lucillus epiſcopus a fiſtula ſanatus, *ibid.* Stephani Memoriam Poſſidius epiſcopus Calamam advexit, 401. a. Illic opitulatione S. Martyris Eucharius presbyter a calculo ſanatus eſt & poſtea ſuſcitatus, *ibid.* Martialis ad fidem converſus, 401. a. Podagri duo ſanati, 401. b. Puer vitæ reſtitutus ad memoriam Stephani quæ eſt in eccleſia Auduri, *ibid.* Sanctimonialis item ad vitam revocata, *ibid.* Puella vitæ reddita ad Memoriam ejuſdem Martyris quæ eſt Hippone, *ibid.* Filius quoque Irenæi, ejuſdem Martyris oleo perunctus revixit, *ibid.* Item infantulus Eleuſini, *ibid.*
Sterces vel Stercutius agricola peritiſſimus invenit ut fimo animalium agri fecundarentur, 299. a.
Stercus a Sterce agricola peritiſſimo ſic dictum, 299. a.
Sthenelas nonus rex Argivorum, in deorum numerum relatus, 295. b.
Stimula dea, 57. b. 59. a.
Stoicorum error circa mala hujus vitæ, 328. a. ſecundum carnem vivere cenſendi ſunt, 209. a. Verbo tantum negant paſſiones cadere in ſapientem, 130. b. non tam de rebus, quam de verbis diſputant, 214. a. Stoicus philoſophus in tempeſtatis periculo expalleſcens, 131. a.
Strato Peripateticus, 88. b.
Strenia dea, quæ ſtrenuum facit, 57. b. 59. a.
Stuprum quod ſine peccato proprio non valet evitari, præter culpam eſt patientis, 9. b.
Subhaſtatæ civitates in victoria Syllana, 50. a.
Subigus deus, 93. b.
Subſcudines, 246. b.
Suffragia juſtorum aliis hominibus prodeſſe noverunt pagani, 392. a. quibuſnam proderunt in judicio, *ibid.*
Summanus deus cui nocturna fulmina tribuebant veteres Romani, 62. b.
Summum bonum, æterna vita; ſummum malum, æterna mors, 327. a. *Vide* Bonum, Beatitudo.
Superbia quid, 183. a. 217. b. nihilo propinquat, 218. a. Qui ſibi ſufficere diligit, minus eſt, dum ab illo qui vere ei ſufficit, deficit, *ibid.* Superbia initium peccati Adæ, 217. b. perverſe Deum imitatur, 333. b. Chriſti diſcipulum eſſe impedit vel non permittit, 157. b. Illam Chriſtus humilitate ſua dejecit, 153. b.
Superbi ſibi placentes appellantur in Scriptura, 218. a. Superbis reſiſtere etiam homines in laudibus ponunt, 1. b. Illis utile eſt cadere in manifeſtum peccatum, 218. b.
Superflua non nocent, axioma juris peritorum, 63. b.
Superioritas etſi ita adminiſtretur ut decet, indecenter, tamen appetitur, 339. a.
Superſtitiones quomodo verus Deus ſubvertit, 65. b.
Superſtitioſi quinam dicebantur, 65. b. quid differant a religioſis, 92. b.
Supplicii diuturnitas an debeat reſpondere diuturnitati delicti, 379. b. & *ſeq.*
Sylla, 49. b. Ejus mores & facta horrori ſunt legentibus, 30. a. De vitiis Syllæ plura Salluſtius, 27. a. Syllanum bellum, 49. b. Syllæ adjutores dæmones, 31. a. plus damni Syllæ adtulit victoria, quam inimicis, 32. a. Varia deorum reſponſa & oracula ipſi facta, 31. b. Nullum de motibus corrigendis datum, *ibid.* 32. a. Syllanæ victoriæ crudelitas, 49. b. 50. b. Vindex fuit crudelitatis Marianæ, 49. b. Syllana tabula proſcriptorum, 50. a. b.
Syllogiſmi partes tres, 24. a.
Sylvia alia Numitoris ſacerdos Veſtalis, mater Romuli, 36. a. b. *Vide* Rhea.
Symbolum fidei, 277. b.
Symmachus Scripturam ex Hebræa lingua in Græcam tranſtulit, 315. a. quo tempore, *ibid.* *Not.*
Synitenſis eccleſia, 402. a.
Syracuſæ obſidio, 4. a. & everſio, 4. a.

T

Tabernaculum teſtimonii erat populo Dei in itinere velut templum ambulatorium, 241. a. cur velis cilicinis cooperiebatur, *ibid.*
Talio, 379. b.
Tantalus, 298. b.
Tarentina urbs everſa a Fabio, 4. a. deorum ſimulacra quomodo ſervata, *ibid.* Tarentini hoſtes Romanorum, 44. b.
Tarquinius Priſcus rex Romanorum, 304. a. ejus mors 42. a.
Tarquinius ſuperbus, quare ſic dictus, 42. b. tyrannus eſt appellatus, *ibid.* 43. a. Soceri interfectione ad regnum pervenit, 42. a. de manubiis Capitolium erexit, *ibid.* cum liberis ſuis Urbe pulſus eſt, 26. a. 42. b. 43. a. in regnum redire fruſtra conatus eſt, 42. a. 43. a. Tuſculi privatam vitam egit, 42. b. Cumis obiit, 42. b. *Not.* b.
L. Tarquinius Collatinus maritus Lucretiæ, 26. a. *Not.* e. unus ex duobus primis conſulibus, 43. a. Magiſtratu ſe abdicare coactus, 26. a. *Not.* & Urbe exire, *ibid.* 43. a. Injuria in eum collata, vindicata, 43. a.
Tatius rex Sabinorum, 42. a.
Tarutius juvenis ditiſſimus, 91. a.
Tautane Aſſyriorum rex, 301. a.
Teletæ conſecrationes theurgicæ ſeu ſacrificia perfecta, 145. b. *Not.* f. Teletis nullorum deorum poteſt homo purgari, 153. a. Teletas ac myſteria religionis Græci taciturnitate parietibuſque claudebant, 65. b.
Tellumo deus, 236. b.
Tellus dea, 206. b. & *ſeq.*
Telxion quintus Sicyoniorum rex, 288. a. 293. b. Ludos ei primitus inſtitutos ferunt, *ibid.*
Temperantiæ officium, 327. b. Temperantiæ nomine nonnulli principes Romani multam gloriam compararunt, 63. a.
Templum Salomonis deſtructum regnante Sedechia, 303. a. Ejus inſtauratio inchoata ſub Cyro, ſed uſque ad Darium dilata, 304. b. Templi renovatio, novum Teſtamentum ſignificat, 318. b. Templum Dei, non de lapidibus & lignis, ſed de hominibus ædificatur, 282. b. quomodo, 285. b. Illud bene vivendo ædificamus, 291. a. Templum Dei ſimul omnes, & ſinguli templa ſumus, 142. a. Cur in templis in quibus Serapis & Iſis colebantur, ſimulacrum digito labiis impreſſo ſilentium indicebat, 294. b.
Tempus quid, 186. b. Nullum ante mundum, 164. a. Sine aliqua creatura eſſe non poteſt, 187. b. Non poteſt eſſe coæternum æternitati, *ibid.* Semper fuit, & tamen creatum fuit, 187. a. Temporis & mundi creationis unum eſt principium, 164. a. Quæ nunc dicuntur tempora, a motu ſiderum cœperunt, 187. a. Tempus & æternitas quomodo diſcernuntur, 164. a. Tempus finitum & infinitum qui differunt, 185. a. Tempora æterna quomodo intelligenda, 188. a. Temporis ſpatia infinita ante mundum non ſunt cogitanda, 163. b. Temporum moderator Deus, 66. b. Tempora obſervari per menſes atque annos docuit Phegous, 294. a. Injuſte, non recte quidam accuſant tempora velut mala. 34. b.
Tenebræ, aer carens luce, 166. b. Tenebrarum & lucis ſeparatio, 170. a. Quas tenebras approbavit Deus in creatione mundi, *ibid.*
Tentare Deum, quid, 239. a. Tentari Adamum & cadere cur Deus permiſit, 215. b.
Tentationes quare Deus permittit, 350. b. Non omnis tentatio culpanda, 266. a. Non eſt inutilis, 331. b. immo utilis eſt, 266. a. Tentationes vincunt ſancti Deum orando, 132. b.
Terentianus, 87. b.
Terentius poeta gente Afer, 23. b. *Not.* h. A Scipione & Lælio adjutus in ſcribendis fabulis, *ibid.*
Terentius quidam libros Pompilii arando invenit, 111. a.

Ter-geminorum pugna, 40. b.

TERMINUS deus Romanorum, 64. b. 82. a. ad eum rerum fines pertinent, 99. b.

Terminalia ſacra menſe Februario celebrari ſolita, 99. b.

Terra mater deorum vocatur, 56. b. Illam & Cererem, & Veſtam eſſe volunt, 56. b. Terram in duos deos vel plures dividere, ridiculum, 106. b. Ideo dea ponitur, quia pars animæ mundi quæ deus eſt, per illam permeat, 106. a. ſub variis ſymbolis adumbratur, 107. a. Terræ quatuor cognomina propter quadrigeminam vim, 106. b. In tres partes dividitur, 258. b. Linguarum diverſitate diviſa eſt, 254. a. b. libratur in nihilo, 202. a. totius mundi eſt templum, 125. a. Terram aliud eſſe, aliud Tellurem, aliud Tellumonem putant, 56. b.

Terra ſancta de Jeroſolymis allata in veneratione habetur, 400. a.

Terrena omnia mutationes, converſiones, atque interitus habere dixit Apulejus, 52. b. Terrena etiam ipſa bona, non niſi ab uno vero Deo quærere utile, 154. a.

TERTULLIANUS, 96. a.

Teſtamentum vetus ſic appellatur propter promiſſa carnalia, 153. b. Bona promiſſa in veteri Teſtamento ſignificabant æterna, 66. b. Teſtamenti utriuſque declarata diſtinctio in pſ. LXXII. 11. b. & ſeq. Teſtamentum vetus occultatio novi, novum revelatio veteris, 66. b. 263. a. Totum quod nobiſcum agitur per Teſtamentum novum, non pertinet niſi ad ſæculi novi hereditatem novam, 381. b. Teſtamentum vetus nihil prodeſt niſi quia teſtimonium perhibet novo, 281. b. Teſtimonia veteris Teſtamenti præconia ſunt novi, 345. b. Teſtamentum novum veteri anteponendum dignitate, *ibid.* Multa appellantur teſtamenta Dei, exceptis illis duobus magnis, vetere & novo, 263. b.

Teſtimonium falſum adverſus ſe ipſum dicere nemini licet, 11. b.

Teſtimonium torturæ ad quærendam veritatem, 330. a.

THALES Mileſius princeps Jonici generis Philoſophorum, 113. a. regnante Romulo fuiſſe perhibetur, 303. b. Phiſicus fuit, 304. a. diſputationes ſuas litteris mandavit, *ibid.* & 113. a. mirabilis maxime exſtitit quod ſolis & lunæ defectus prædiceret, *ibid.* rerum omnium principium aquam putavit, *ibid.*

THARA pater Abraham diis alienis ſervivit in Meſopotamia, 256. a. quot annos vixerit, 257. a. b. ejus generationes, 256. b. Tharæ domus perſecutionem paſſa eſt a Chaldæis pro vera pietate, 257. a. In ea cuſtodita eſt plantatio Civitatis Dei, 256. a.

Theatrica crimina deorum, in honorem inſtituta ſunt eorumdem deorum, 57. a. Theatricas artes diu Romani non noverunt, 24. a.

Theatrum propter quid inſtitutum, 89. b. Theatri caveam conſtruere molientem ſenatum Scipio Naſica compeſcuit, 17. a. b. 20. b. Theatra qui frequentant falſi ſunt Chriſtiani, 18. a.

THEMAN interpretatur Auſter vel Africus, 307. b.

THEODOSIUS a Gratiano particeps regni factus, 84. a. Theodoſius magis orando quam feriendo contra Eugenium pugnat, 84. a. Ventus a partibus Theodoſii contra hoſtes pugnans Dei virtute, 84. b. Jovis ſimulacra diruit, *ibid.* Theodoſii religioſa humilitas, 84. b. pænitentia, *ibid.* fides & pietas, 84. a. Eccleſiæ ſe membrum eſſe magis quam in terris regnare gaudebat, 84. a. Legibus adverſus impios Eccleſiæ laboranti ſubvenit, *ibid.* Theodoſii manſuetudo & moderatio erga inimicorum ſuorum filios, *ibid.*

THEODOTION Scripturam ex Hebræa lingua in Græcam tranſtulit, 315. a. quo tempore, *ibid. Not.*

Theologi poetæ, 298. b.

Theologiæ tres ſecundum Varronem, fabuloſa, naturalis, civilis, 87. a. 95. a. fabuloſa ad theatrum, phyſica ad mundum, civilis ad urbem accommodata eſt, 89. b. 90. a. Theologia hæc triplex cedere debet philoſophiæ Platonis, 115. a. Theologiam naturalem introducere Varro moliebatur, 93. b. Theologia civilis ſexdecim voluminibus a Varrone explicata eſt, 96. a. abjectior eſt naturali, 99. a. dæmones ad poſſidenda corda hominum invitavit, 109. a. vitioſa eſt perinde ac poetica, 89. b. 94. b. turpior fabuloſa, 91. b. Theologiam civilem vehementius reprehendit Seneca, quam Varro fabuloſam, 94. a. Theologia fabuloſa turpis, 89. a. 90. a. b. conſona eſt civili, 92. a. & viciſſim, 90. b. diis eſt indigna, 89. b. 92. a. populis non debuiſſet permitti, *ibid.* Theologia theatrica deorum crimina jactitat, 112. a. civilis deſideria eorum criminoſiora indicat, *ibid.*

Theurgia ars invocandi deos, 145. b. angelorum deorumque conciliatrix vocatur a Porphyrio, 145. a. & tam boni conficiendi, quam mali apud deos & apud homines diſciplina, *ibid.* Hæc diſciplina fallax & erroris plena, 156. a. metuenda vel periculis legum, vel ipſius actionis, 156. a. Theurgia Dæmonum commentum falſam purgationem animis promittentium, 145. a. Theurgicas purgationes in anima ſpiritali ceteris hominibus præter philoſophos neceſſarias eſſe voluit Porphyrius, 153. a. Ex purgationibus theurgicis quid boni ſperabatur, 155. b. Theurgica arte animam poſſe immortalem æternamque fieri fatebatur Porphyrius, 166. a.

Theurgi, 149. b. humanum ſpiritum purgare non poſſunt, *ibid.*

Θεουργία, 141. b.

THURIACUS, ſeu Thurimacus ſeptimus rex Sicyoniorum, 293. b. apud ſepulcrum ejus ſacrificant Sicyonii, *ibid.*

Thymelica obſcenitas, 91. b.

TIBERINUM Romulus dedicavit deum, 94. a. b.

Tiberis glacie duratus, 45. a. Tiberis exundatio, 45. b.

Tibilitanæ aquæ, 401. a.

TIGILLUS Jovis cognomen, 101. a.

Tilos Indiæ inſula, in qua arbores numquam foliis nudantur, 374. a. Timor in bono eſt & in malo, 212. b. 213. b. Timor caſtus quis, 215. a. quomodo permanet in ſæculum ſæculi, 215. a.

Titanorum bellum, 65. a.

TITUS Tatius rex Sabinorum, ſocius regni Romani Romulo adjunctus, 40. a.

TITUS Latinius & filio orbatus, & morbo vexatus, quod deorum imperio de ludis ſcenicis inſtaurandis non paruiſſet, 119. b. Titi Latinii ſomnium, 63. a.

TORQUATUS filium ſuum etiam victorem occidit, quod contra imperium in hoſtem pugnaſſet, 13. a. 79. a.

Torturæ & quæſtiones judiciariæ, innuunt judicia hominum incerta eſſe, & ſæpe erronea 330. a. In torturis ignorantia judicis plerumque eſt calamitas innocentis, *ibid.*

TRAJANUS Imperator, 320. b.

Transformationes. Quid de illis credendum, 300. a.

TRASYMACHUS male juſtum definivit, 338. b. *Not.*

Tribulatio hujus ſeculi, ignis probans uniuſcujuſque opus, 389. a. b. Quomodo ad profectum valet fideli juſto Chriſtiano, 5. a. Quam diſſimiliter ſe gerant in tribulatione boni & mali, 5. a. Tantum intereſt, non qualia, ſed qualis quiſque patiatur, 5. a.

Tribuni quando primum creati, 27. a. & *Not.* b.

Tribus quot fuerint in Iſrael, 291. a. Tribu moveri quid, 24. a.

TRINITATIS argumenta ex Scriptura, 251. b.

Trinitas in exordio libri Geneſeos commendata, 177. a. Trinitatis fides, 172. b. In Trinitate unitas, 166. a. Perſonarum diſtinctio eſt per relationem ad alterum, 166. a. Non tres deos licitum eſt nobis dicere, quamvis ſingula quæque perſona Deus appellatur, 153. a. Trinitatis veſtigia in creaturis, 153. b. Trinitas in omnibus operibus Dei inſinuatur, 173. a. Maxime in Angelis ſanctis, 173. a. Ejus imago in homine, 174. a. 175. b. perficienda in æternitate, *ibid.* Trinitatem commendat tripertita philoſophiæ diſciplina, 172. a. De Trinitatis myſterio ad certam regulam loquendum, 152. a. Trinitatem utcumque noverunt Platonici, 156. b. De Trinitate ſententia Porphyrii, 153. a.

TRIOPAS Septimus rex Argivorum relatus in deorum numerum, 294. b.

TRIPTOLEMI fabula, 298. a.

TRISMEGISTUS. *Vide* Hermes, Mercurius.

Triſtitia quid, 211. b. reperitur & in bono & in malo, 212. b. 213. b. Triſtitia ſecundum Deum, 213. b. Triſtitia de alterius bonitate Deo odibilis, 230. a. Nihil in animo ſapientis pro triſtitia ſecundum Stoicos, 212. b. Quanto eſt animus melior, tanto triſtitia in eo citius faciliuſque ſanatur, 331. a. Triſtitiam ad quid utilem putabant Stoici, 213. b.

Tri-

Tritonis lacus, 295. b.
Tritonia Minerva, *ibid.*
Trogi Pompeii hiſtoria, 54. a.
Troja mater populi Romani, 3. b. 35. a. Hunc Neptunus & Apollo, a Laomedonte conducti exſtruxerunt, 35. b. Trojæ everſio a Græcis, 35. b. 299. b. a Fimbria, 37. a. Trojæ everſionem dii qui in ea celebrantur, non impedierunt, 35. b. Trojani belli & exeidii origo, 48. b.
Tullius philoſophaſter ædilis futurus, 33. b.
Tullus Hoſtilius tertius a Romulo rex Romanorum, 42. a. Albam expugnat, 42. b.
Turtur eos ſignificat, qui ſe a negotioſis hominum converſationibus removent, 261. b.
Tuſculum oppidum Romæ vicinum, 4. b.
Tutilina dea præfecta frumentis collectis atque reconditis, 55. b.
Tutunus. *Vide* Mutunus.
Tyrannus rex injuſtus, 29. a. Tyranni nonniſi providentia Dei evehuntur, 81. a. Tyranni vetere nomine fortes dicti exiſtimantur, 81. a.

V

Valens Imperator Arianis favens, Eccleſiam affligit, 84. b. ejus perſecutio, 80. a.
Valentinianus major, fidei Chriſtianæ confeſſor, ſub Juliano apoſtata militia privatus eſt, 260. b.
Valentinianus junior frater Gratiani, 84. a. in ſocietatem imperii a Theodoſio adſcitus, *ibid.*
Valerianus Imperator, 320. b.
P. Valerius Conſul Romanus, 43. b. occiſus eſt cum Capitolium defenſaret, 44. a.
L. Valerii Conſulis Romani paupertas, 79. b.
Valerius Soranus poeta, 100. b.
Vallonia dea vallibus præfecta, 55. b.
Vanitas hujus vitæ in quo ſita eſt, 343. a. vanitas, qua vitam hanc in miſeriis conſtitutam, beatam vocant, 324. a. Vanitas veritate loquacior, 85. b.
Varro vir doctiſſimus, 52. a. 293. a. doctiſſimus Romanorum, 339. b. non parvus auctor in hiſtoria, 313. a. ingenii laude & eruditione ſæculari commendatur, 87. a. 89. b. licet ad veri Dei notitiam non pervenerit Deum unum colendum eſſe ſenſit, 66. a. Deum verum, Jovem nominavit, 339. b. quid ſenſerit de diis gentium, 87. b. quare de rebus humanis prinſquam de divinis ſcripſerit, 83. b. & *ſeq.* 89. b. ſcripſit de gente populi Romani, 293. a. 377. a. de ædibus ſacris, 45. a. quot libros de antiquitatibus rerum divinarum & humanarum conſcripſit, 87. b. quomodo eos partitus eſt, *ibid.* Ejus doctrina de theologia parum ſibi conſtat, 109. a. Quid de finibus bonorum & malorum referat, 325. b.
Vaticanus ſeu Vagitanus deus, qui infantum vagitibus præſidet, 55. a. 57. a. 60. b.
Vejentes ſeu Veii, graviſſimi hoſtes populi Romani, 26. a. 44. a.
Velle maxime eſt liberum, 74. a.
Venator in theatro ſecundum ſuarum ſtudia partium a populo laudatur, 132. b.
Venena ipſa non modo ad decorem univerſi, ſed ad hominum utilitatem condita, 171. b. Venena matronarum Romanarum, 44. b.
Venia non ad impunitatem iniquitatis, ſed ad ſpem correctionis debet indulgeri, 83. b.
Venialis iniquitatis modus, quare nunc ignoratur, 393. b.
Venilia dea, 57. b. 105. b.
Venus unde ſic nuncupata, 93. a. Æneæ mater fuit adultera, 36. a. Veneris ſacra, 91. b. Veneri donum dabant Phœnices de proſtitutione filiarum, antequam eas viris jungerent, 56. b. An tres ſint Veneres, 56. b. Venerem & ſtellam eſſe, & etiam lunam quidam volunt, 102. b. Veneris ſtella, Heſperos, Veſperugo, Lucifer, appellatur, 377. a. Portentum quod in ſtella Veneris exſtitit, 377. a.
Veneris ſeu Liberæ, vel Cereris officium, 96. b. 97. a.
Veritas patriæ cæleſtis theſaurus, 78. a. & lex æterna, 251. b. Quomodo loquitur veritas rationali creaturæ, 251. b. Veritatis judicium in ſenſibus corporis poſuerunt Epicurei & Stoici, 116. b. Pro veritatis commendatione omnia mala corporalia toleranda, 94. b. Veritatis doctrina inimica dæmonibus, 90. a. Quæ a veritate non veniunt, ſe ipſa plerumque ſubvertunt, 104. b.
Vermes nonnulli in aquarum ſcaturigine reperiuntur, & extra eſſe non poſſunt, 371. b. Vermis gehennæ pro dolore animi ponitur, 378. b. pertinet etiam ad corpus, *ibid.*
Verſione ab LXX. verſione diſcrepantes, 315. a. *Vide* Septuaginta.
Veſpaſiani duo, pater & filius, ſuaviſſimi Imperatores, 82. a.
Veſperam & mane in tribus primis diebus difficile eſt cogitare, 164. b. quid ſignificant, *ibid.*
Veſperugo ſtella Veneris, 377. a.
Veſta & dearum maxima, & terra, & ſæpius ignis eſſe dicitur, 56. b. & Venus, *ibid.* Veſtæ templo nihil apud Romanos ſanctius, 50. a. In eo ignis perpetuus, 34. b. 45. b. 50. a. Ejus templi conflagratio, 45. b. Veſtali foco ideo adhibitæ virgines, quod ſicut ex virgina, ita nihil ex igne naſcatur, 56. b. Veſtæ ſacra quam inutilia Urbi tuendæ, 45. b. Veſtales ſacerdotes in ſtupro detectæ, vivæ defodiebantur, 36. b. Veſtalis ſtupri accuſata ad pudicitiæ teſtimonium cribrum aqua plenum ad judices ſuos portavit, 150. a. 405. a.
Via Sacra quæ, 242. b.
Victimæ cruentæ Chriſtianorum quænam ſint, 141. b.
Victores. Mala vota ſunt, optare habere quem oderis vel quem timeas, ut poſſit eſſe quem vincas, 58. b. Victorum vitrea lætitia, fragiliter ſplendida, 53. a.
Victoria eſt ſubjectio repugnantium, 332. b. Naturæ hæc vox eſt, ut ſubjugari victoribus malint, quibus contingit vinci, quam bellica omnifariam vaſtatione deleri, 292. b. Victoria munus ſolius veri Dei, 59. b. 228. a. Non ſemper meritis eorum qui vincunt, ſed peccatis eorum qui vincuntur quandoque tribuenda victoria, 272. b. cum malis provenit, divino judicio victos humiliat, vel emendans peccata, vel puniens, 335. b. Victoriæ terrenæ aut mortiferæ aut certe mortales, 228. a. Quo animo civitas terrena quærit victorias, 230. a. Qualiter victoria utendum, 228. b.
Victoriana villa, 400. a.
Vindicta quatenus a principibus exſerenda, 83. b. Exceſſus in vindicta, 49. b.
Vir ad regendam uxorem animo carnem regenti ſimilis eſſe debet, 230. b.
Virgilius cur a pueris legitur, 2. b. Ejus ſententia de pœnis poſt mortem, 380. b. Ejus carmina de Chriſto, 155. b.
Virgini Cæleſti ludi exhibebantur, 20. a.
Virginienſis dea, 57. b. 93. b.
Virginis cujuſdam integritatem obſtetrix velut manu explorans, eam perdidit, 10. b.
Virtus ars bene recteque vivendi, 60. b. 71. a. 413. b. & ad immortalem perveniendi felicitatem, *ibid.* Sola Dei gratia donatur, *ibid.* Virtus ordo eſt amoris, 242. b. nihil hic in homine melius ea atque utilius reperitur, 329. a. In animæ bonis eſt excellentiſſimum bonum, 326. a. Nullum bonum eſſe hominis præter eam, volunt Stoici, 130. b. propter ſe expetenda eſt, 326. a. primigenia ſeu bona naturæ propter ſe ipſam diligit, utiturque illis & fruitur, *ibid.* bene utitur & ſe ipſa, & ceteris quæ faciunt hominem beatum bonis, *ibid.* Omnium bonorum vel animi vel corporis nihil ſibi præponit, *ibid.* omnia propter ſe appetit, etiam ſe ipſam, *ibid.* Si quid laudabile in homine naturaliter eminet, nonniſi vera pietate purgatur & perficitur, 34. a. Virtutem non minuunt corporis bona, ſi minuantur, 10. b. Virtutes qui ex Spiritu Dei habet, etiam inimicos diligit, 80. b. Virtus ab animi ſede membris corporis imperat, 9. a. Virtutis ſpecies quatuor, 60. a. Virtus vera quæ, 76. a. 332. a. Virtus nulla vera ſine vera pietate, 81. a. 329. a. Nihil hic agit niſi perpetua bella cum vitiis, 327. b. Non hoc agit ut hæc vita careat miſeriis, ſed ut ſpe futuri ſæculi ſit beata, ſicut, & ſalva, 329. a.
Virtutem deam fecerunt gentiles, 60. a. Virtus non eſt dea,

dea, ſed donum Dei, 60. a. b. Non eſt ab homine, ſed ſuper hominem, quod hominem facit beate vivere, 342. b. Virtus quæ dicitur noſtra, Dei eſt bonitate nobis conceſſa, 152. b. & nonniſi gratiæ Dei tribuenda, 81. a. Nemo recte agit, niſi divino adjuvetur auxilio, 344. a. Virtutes ad ſe ipſas relatæ, inflatæ ſunt ac ſuperbæ, 342. b. niſi ad Deum referantur, vitia ſunt potius quam virtutes, 342. b. Virtus vera non eſt quando gloriæ ſervit humanæ, 81. a. Virtutes tam turpiter ſerviunt humanæ gloriæ quam corporis voluptati, *ibid.* virtus via ad gloriam, honorem, imperium, 75. b. Virtutis & honoris ædes apud Romanos conjunctæ, 75. b. Virtutes Romanorum, Chriſtianis ſunt commonitionis neceſſaria exempla, 80. a.

Viſa. In viſis res incorporales habent ſimilitudinem corporum, 279. b.

Viſio Dei, præmium omnium ſanctorum, 270. a. ſine Dei viſione, quibuslibet aliis bonis præditus infeliciſſimus eſt etiam ſecundum Plotinum, 149. b. Viſionis Dei deſiderio pia per fidem vita, in hac ærumnoſa peregrinatione ducenda eſt, 285. b. Viſio Dei qualis ſit futura, 417. b. Sancti viſuri ſunt Deum in ipſo corpore, *ibid.* an per corpus, *ibid.*

Viſio triplex intellectualis, ſpiritalis, & corporalis, 145. b. *Not.* e. Viſionibus phantaſmaticis diabolus irretit animas, 146. b.

Vita beata ſola vita dicenda eſt, 348. a. Vita æterna quæ, 95. b. ſolo Deo dari poteſt, *ibid.* a diis fruſtra petitur, 86. a. 90. a. 91. b. 93. b.

Vita ipſa mortalium tota pœna eſt, 381. a. de peccato primo facta eſt nobis pœnalis, 381. b. & eſt ira Dei, 386. a. in comparatione beatæ vitæ eſt miſerrima, 338. a. Miſeriæ hujus vitæ, 329. a. Bona quibus hanc vitam, licet peccato obnoxiam, Creator implevit, 412. b. & *ſeq.* Vitæ tempus curſus ad mortem, 197. b. Nemo exit ab hac vita niſi per mortem, 289. a. Non curandum quam cito, vel quo mortis genere vita iſta finiatur, 7. a. Vitæ primorum hominum longitudo, quæ, 231. b. 232. b. Vita hominum poſt diluvium quomodo centum viginti annorum futura dicitur, 244. b. Vitam agere ducentos annos gentem quamdam etiam ſuo tempore narrat Plinius, 232. b.

Vita triplex, ſeminalis, ſenſualis, intellectualis, 74. b.

Vitæ genus triplex, otioſum, negotioſum, & ex utroque temperatum, 324. b. 325. b. 337. b. Nec utilitas proximi abdicanda eſt in otio, nec contemplatio Dei in negotio, 337. b. In quolibet vitæ genere ſalva fide, quiſque vitam agere, & ad præmia æterna pervenire poteſt, *ibid.* intereſt tantum quid amore teneat veritatis, quid officio caritatis impendat, *ibid.*

Vitæ inſtituendæ præcepta dii non dederunt, 27. b. 30. a. b. 32. b. Recte vivit qui obtemperat præcipienti Deo, 277. a. & qui judicium & juſtitiam facit, *ibid.* Vita carnalis non ex corporis tantum, ſed ex animi vitiis intelligenda, 208. b. Vita deformis eſt, ubi virtus ſervit dominæ voluptati, 324. a. Vita ſocialis quæ, 326. b. Vita ſocialis eſt ſapientis, 329. a.

Vivere ex quo homo incipit, incipit mori, 197. b. An quiſquam ſimul & vivens eſſe poſſit & moriens, 198. a. Vivere ſecundum hominem quid, 210. b. Quid ſecundum Deum vivere, 210. b. Vivos ex mortuis & mortuos ex vivis ſemper fieri, ſententia Platonicorum, 202. b.

Vitem ferunt Liberum patrem oſtendiſſe hoſpiti ſuo in Attica terra, 297. b.

Vitium contrarium eſt Deo, 180. a. non poteſt eſſe niſi & natura creata, 216. b. 218. a. naturam bonam teſtatur &c. 179. b. 180. a. b. Vitium eſſe & non nocere non poteſt, 180. a. 181. b. quomodo nocet naturæ, 180. a. non ita contra naturam eſt, ut naturæ deleat etiam extrema veſtigia, 333. b. Vitiorum cauſſam prodire ex carne ſentire videntur Platonici, 210. a. Vitia etiam animi carni adſcribuntur, 209. b. 210. a. non tamen omnia ipſi tribuenda, *ibid.* An diabolus qui carnem non habet ſit ab iis immunis, *ibid.* Bellum cum vitiis gerendum, 387. a. ſine conflictu non eis imperatur, 343. a. facilius vincuntur quæ conſuetudine non roborata ſunt, 382. a. quomodo vincuntur, *ibid.* non veraciter vincuntur, niſi veræ delectatione juſtitiæ, *ibid.* & ſummi boni deſiderio, 413. b. Cum vincuntur & non ex amore Dei, aliis vitiis occultis vincuntur, 382. a. Vitia quibus pecora & arbores aliaque irrationalia & inſenſibilia corrumpuntur, ad decorem univerſi conferunt, 180. b.

Vitumnus deus, 96. b.

Ulyssis ſocii in beſtias mutati, 299. b. quomodo, 300. b.

Unciæ jacentibus virgulis ſcriptæ, 315. b.

Undenarius numerus peccatum ſignificat, 241. b.

Univerſi pulcritudo contrariorum oppoſitione componitur, 170. a. & etiam noxiarum rerum varietate, 171. & ex vitiis quibus irrationalia & inſenſibilia corrumpuntur, 180. b. Succeſſionis ordo in univerſo quare nos non delectat, *ibid.*

Vocatio peculiaris, 24. a.

Voconii lex, iniqua, 47. b.

Volumna dea. Volumnus deus, 60. b.

Voluntas an irrationalibus conveniat, 73. a.

Voluntas Dei immutabilis, 188. a. 393. b. quomodo dicatur mutari, *ibid.*

Voluntas ideo mutabilis, quia ex nihilo, 242. a. Voluntatis malæ non eſt cauſſa efficiens, ſed deficiens, 181. b. 182. a. b. 183. a. Voluntas efficitur mala, cum ſe, relicto ſuperiore, ad inferiora convertit, 182. a. b. eſt defectus potius ab opere Dei ad ſua opera quam ullum opus, 216. b. Voluntas mala malum opus præcedit, 217. b. 218. b. Voluntas ſolo libero arbitrio poteſt declinare a bono; a malo vero non poteſt ſine Dei adjutorio, 242. a. Voluntas mala eſt contra naturam, 73. a. ſed teſtimonium naturæ bonæ, 169. b. A Deo non eſt, 73. a. Quomodo Deus voluntatem mutare dicitur, 393. b. Voluntates omnes etiam malæ Deo ſubjiciuntur, quomodo, 73. a. Voluntatibus malis bene utitur Deus, 169. b. Voluntas bona etiam Angelorum a Deo eſt, 183. a. 216. a. Voluntatum bonarum adjutor Deus & remunerator, malarum relictor & damnator, utrarumque ordinator, 225. Voluntates tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præſcivit, 73. b. In eos exitus quos Deus præſcivit juſtos & bonos, tendunt omnia quæ videntur adverſa voluntati ejus, 393. b. Voluntas in hos vel illos affectus mutatur pro varietate rerum quæ appetuntur aut fugiuntur, 211. b. Ex duabus voluntatibus æqualiter affectis quare una malo conſentit, altera non conſentit, 182. a. Voluntates ſub neceſſitate eſſe noluerunt Stoici, 73. b. Quidquid præter ſuam voluntatem patitur homo, Dei voluntati tantum tribuere debet, 74. a. Voluntati animus & caro non obtemperant, 219. a.

Volupia dea, 55. a. 57. b.

Voluptas quid, 324. a. Aut ſubditur virtuti, aut præfertur, aut jungitur, 324. a. Voluptatis pictura, 81. a. Voluptatem præcedit appetitus, 219. b.

Volutina dea, cui involumenta folliculorum commiſſa ſunt 55. b.

Votum non Domino quiſquam quidquam rectum voveret niſi qui ab illo acciperet quod voveret, 277. a. Homo Dei nomine conſecratus & Deo votus, in quantum mundo moritur ut Deo vivat, ſacrificium eſt, 144. a.

Urbis clades deſcribit, 4. a. Hæc divinæ miſericordiæ tribuenda, 2. a.

Uti quid ſit, 173. b. Uti fructibus quo ſenſu dicitur, *ibid.*

Utica urbs Africæ, 13. a. *Not.* a. atroci peſtilentia afflicta, 51. b.

Utilitas impie viventium nulla eſt, 339. a.

Vulcanus maritus Veneris, 36. a. Vulcanum ignem mundi eſſe volunt, 103. a. Vulcani templum Athenis, 298. a.

Vulgi judicium plerumque erroneum, 12. b.

Vulnus in bono poteſt accipi in ſcriptura, 362. a.

Uxores plures ducere olim non prohibitum, 269. b. Uxorem carnaliter diligere, veniabile, 389. a.

Uzalis Colonia Uticæ vicina, 402. a. Ibi Memoria S. Stephani ab Evodio epiſcopo conſtituta, *ibid.* Miracula illic facta, *ibid.*

Xan-

X

XANTHUS, aliis Aſterius, Cretenſium rex, 296. b.
XENOCRATES Platonis diſcipulus ejuſque in Academia ſucceſſor, 119. a. b.
XENOPHANES Colophonius phyſicus, 104. a. quo tempore claruit, 104. a.
XERXES BALEUS ſeptimus rex Aſſyriorum, 293. b.

Z

ZACHARIAS quid & quo tempore prophetavit, 310. a.
Zelus in bonam & malam partem accipitur, 354. a.
ZENO unus ex principibus Stoicorum, 131. a. 132. a.
ZOROASTER rex Bactrianorum, magicarum artium inventor, quando natus eſt, riſiſſe fertur, 381. a. A Nino rege Aſſyriorum bello ſuperatus eſt, *ibid.*
Zubedi fundus Heſperii in territorio Fuſſalenſi, 400. a.

LOCA

Digitized by Google

L O C A S C R I P T U R Æ
QUÆ EXPLICANTUR IN LIBRIS
D E C I V I T A T E D E I.

GEN. I. 1. *In principio creavit Deus Cælum & terram* &c. 177. a.
4. *Diviſit lucem a tenebris*, &c. 164. b. 170. a. 177. a. b.
6. *Fiat firmamentum inter aquam & aquam*, 178. a.
26. *Faciamus hominem ad imaginem noſtram* &c. 251. b.
28. *Creſcite, & multiplicamini, & implete terram, & dominamini ejus*, 222. a.
II. 2. *Et requievit Deus die ſeptimo, & benedixit Deus diem ſeptimum*, 420. b.
7. *Inſufflavit in faciem ejus ſpiritum vitæ, & factus eſt homo in animam viventem* &c. 203. a. 206. a. 207. a.
17. *Qua die ederitis ex illo, morte moriemini*, 204. b.
21. *Tulit coſtam* &c. 407. b.
III. 7. *Aperti ſunt oculi amborum*, 220. a.
9. *Adam ubi es*, 199. b. 327. a.
Lignum vitæ, 203. b.
16. *Et ad virum tuum converſio tua*, 230. b.
19. *Terra es, & in terram ibis*, 204. b.
IV. 6. 7. *Quare triſtis factus es, & quare concidit facies tua? Nonne ſi recte offeras, recte autem non dividas, peccaſti? Ad te enim converſio ejus, & tu dominaberis illius*, 229. b. 230. a.
26. *Hic ſperavit invocare nomen Domini*, 239. b.
V. 6. *Suſcitavit enim mihi Deus ſemen pro Abel*, 237. a.
VI. 1. *Videntes filii Dei filias hominum* &c. 242. b. 243. a. b. 244. a.
3. *Erunt dies eorum centum viginti anni*, 244. b.
7. *Delebo hominem quem feci* &c. 244. b. 245. a.
IX. 25. *Maledictus Chanaan puer, famulus erit fratribus*, 248. b.
XI. 4. *Ædificemus nobis civitatem & turrem* &c. 250. b.
5. *Et deſcendit Dominus videre*, 251. a.
6. *Venite, & deſcendentes confundamus* &c. 251. b.
32. *Et fuerunt omnes dies Thara in Charra*,
XIII. 14. &c. *Reſpiciens oculis tuis .... & faciam ſemen tuum* &c. 259. b. & ſeq.
XV. 8. *Secundum quid ſciam quia heres ejus ero*, 261. a.
9. *Accipe mihi juvencam trimam* &c. 260. b. 261. a.
13. *Sciendo ſcies quia peregrinum erit ſemen* &c. 261. b.
14. *Cum eſſet annorum nonaginta, apparuit ei Dominus* &c. 262. b.
17. *Cum autem jam ſol erat ad occaſum, flamma facta eſt* &c. 262. a.
XVII. 1. *Maſculus qui non circumcidetur carnem præputii ſui* &c. 263. b.
6. & ſeq. *Patrem multarum gentium poſui te* &c. 264. a.
XVIII. 2. *Et ecce tres viri ſtabant* &c. 265. a.
XXII. 16. *Per memetipſum juravi, dicit Dominus*, 266. b.
XXIV. 2. *Pone manum tuam ſub femore meo*, 266. b.
XXV. 23. *Major ſerviet minori*, 267. b.
XXVII. 27. *Ecce odor filii mei tamquam odor agri pleni* &c. 268. b. & ſeq.
XXVIII. 12. *Et ecce ſcala ſtabilita ſuper terram, cujus caput* &c. 269. b.
18. *Et ſtatuit illum in titulum, & ſuperfudit oleum in cacumen ejus*, 269. b.
XXXII. 25. *Qui cum videret quod eum ſuperare non poſſet*, 270. a.
XLVI. 27. *Omnes animæ domus Jacob quæ ingreſſæ ſunt in Ægyptum*, 270. a.
XLIX. 8. *Juda, te laudabunt fratres tui* &c. 271. a. &c.
EXOD. XXXI. 18. *Scriptas digito Dei*, 272. a.
XXXIII. 13. *Si inveni gratiam ante te, oſtende mihi temetipſum* &c. 148. b.
DEUT. V. 14. *Omne opus ſervile in eo non facietis*, 421. a.
I. REG. II. 2. &c. *Confirmatum eſt cor meum in Domino*, &c. 275. b. & ſeq.
27. &c. *Revelatus ſum ad domum patris tui* &c. 278. b.
VII. 12. *Et poſuit eum inter Maſphat* &c. *Uſque huc adjuvit nos Dominus* &c. 281. b.
XIII. 14. *Et quæret Dominus ſibi hominem*, 280. b.
XV. 27. *Diſrupit Dominus regnum ab Iſrael de manu tua*, 281. a.
II. REG. VII. 8. &c. *Accepi te de ovili ovium ut eſſes in ducem*, &c. 282. 283. 285. a.
IV. REG. V. 26. *Nonne cor meum iit tecum*, 417. b. 419. a.
III. ESDRÆ III. 12. *Super omnia autem vincit veritas*, 311. a.
JOB XIX. 26. *In carne mea videbo Deum*, 418. b.
XL. 14. *Hoc eſt initium figmenti Domini*, 169. a. b.
XLII. 5. *Nunc autem oculus meus videt te*, 418. b.
PSAL. III. 6. *Ego dormivi & ſomnum cepi* &c. 288. a.
XI. 8. & 9. *Tu Domine cuſtodies nos .... In circuitu impii ambulant* &c. 186. a. b.
XV. 9. & 10. *Propter hoc jucundatum eſt cor meum* &c. 288. b.
XVII. 44. & 45. *Erues me de contradictionibus populi, conſtitues me* &c. 285. a.
46. *Et claudicaverunt a ſemitis ſuis*, 270. a.
XVIII. 10. *Timor Domini caſtus permanens in ſæculum ſæculi*, 215. a.
XXI. 17. *Foderunt manus meas & pedes meos*, 287. b.
XXII. 5. *Et calix tuus inebrians quam præclarus eſt*, 271. b.
XXX. 20. *Quam magna multitudo .... quam abſcondiſti timentibus te*, 386. b.
XXXIX. 6. *Beatus vir cujus eſt nomen Domini ſpes ejus* &c. 242. a.
XL. 6. &c. *Inimici mei dixerunt mala mihi. Quando morietur* &c. 288. a.
10. & 11. *Etenim homo pacis meæ in quem ſperavi* &c. 288. b.
XLI. 7. *Ad me ipſum turbata eſt anima mea*, 204. a.
XLIV. 2. *Eructavit cor meum verbum bonum* &c. 286. 287.
XLVIII. 11. *Invocabunt nomina eorum in terris ipſorum*, 242. a.
XLIX. 1. *Deus deorum Dominus locutus eſt*, 139. b.
3. *Ignis in conſpectu ejus ardebit* &c. 365. a.
12. 13. 14. 15. *Numquid manducabo carnes taurorum* &c. 143. b.
L. 18. & 19. *Si voluiſſes ſacrificium, dediſſem utique, holocauſtis* &c. 143. a.
LI. 8. *Ego autem ſicut oliva fructifera* &c. 242. a.
LVIII. 12. *Deus meus demonſtravit mihi in inimicis meis, ne occideris eos* &c. 317. b.
LXVI. 2. & 3. *Deus miſereatur noſtri & benedicat* &c. 160. a.
LXVII. 21. *Deus noſter Deus ſalvos faciendi, & Domini exitus mortis*, 288. b.
LXVIII. 23. & 24. *Fiat menſa eorum coram ipſis in laqueum*, &c. 289. a.
LXXI. 8. *Dominabitur a mari uſque ad mare*, 282. b.
LXXII. 18. *Dejeciſti eos, cum extollerentur*,
20. *Domine in civitate tua imaginem ipſorum*, &c. 153. b. 154. a. 250. a.
23. *Ut jumentum factus ſum apud te*, 154. a.
24. *Tenuiſti manum dexteram meam* &c. 154. a.
25. *Quid enim mihi eſt in cælo, & a te quid volui* &c. 154. a.
26. *Defecit cor meum & caro mea* &c. 154. a.
27. *Quia ecce qui longe ſe faciunt a te peribunt*, 154. b.
28. *Mihi autem adhærere Deo bonum eſt* &c. 154. a. b.
LXXIII. 12. *Operatus eſt ſalutem in medio terræ*, 277. b.
LXXVI. 10. & ſeq. *Numquid obliviſcetur miſereri Deus* &c. 386. a.

LXXXI.

Digitized by Google

LXXXI. 6. *Ego dixi, Dii eſtis,* 140. a.
LXXXII. 17. *Imple facies eorum ignominia & quærent* &c. 218. b.
LXXXVI. 5. *Mater Sion, dicet homo, & homo factus eſt in ea* &c. 287. b.
LXXXVIII. 4. *Juravi David ſervo meo,* &c. 283. b. & ſeq. 284. a. b.
47. &. 48. *Uſquequo Domine avertis in finem .... memorare quæ mea ſubſtantia. Non enim vane conſtituiſti omnes filios hominum,* & ſeq. 284. a.
50. &c. *Ubi ſunt miſerationes tuæ antiquæ* &c. 284. b.
XCIII. 19. *Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo* &c. 320. a.
XCIV. 3. *Rex magnus ſuper omnes deos,* 139. b.
XCV. 1. *Cantate Domino canticum novum, cantate* &c. 126. b.
4. *Terribilis ſuper omnes deos,* 139. b.
C. 1. *Miſericordiam & judicium cantabo tibi, Domine,* 347. b.
CI. 26. *Opera manuum tuarum ſunt cæli. Ipſi peribunt,* 364. b.
CIII. 5. *Qui facit angelos ſuos ſpiritus* &c. 243. a.
26. *Draco iſte quem finxiſti ad illudendum ei,* 169. a. b.
CIV. 8. *Quod mandavit in mille generationes,* 349. a.
CIX. 1. *Dixit Dominus Domino meo* &c. 287. b.
CXV. 15. *Pretioſa in conſpectu Domini mors ſanctorum,* 196. b.
CXVIII. 119. *Prævaricatores æſtimavi omnes peccatores terræ,* 263. b. 264. a.
164. *Septies in die laudabo te,* 176. b.
PROVERB. I. 11. *Abſcondamus in terra virum juſtum* &c. 290. a.
IX. 1. *Sapientia ædificavit ſibi domum, fulſulſit columnas ſeptem,* 276. a. 290. a.
XVII. 6. ſec. LXX. *Fidelis hominis totus mundus divitiarum eſt.* 349. a.
XXIV. 16. *Septies cadet juſtus & reſurget,* 176. b.
ECCL. I. 9. *Quid eſt quod fuit, ipſum quod erit,* 185. b.
VIII. 15. *Non eſt bonum homini, niſi quod manducabit* &c. 290. a.
X. 16. & 17. *Væ tibi terra cujus rex adoleſcens* &c. 290. b.
SAP. II. 12. & ſeq. *Circumveniamus juſtum quoniam inſuavis eſt nobis* &c. 289. b.
VII. 22. *Spiritus ſapientiæ multiplex* &c. 157. a.
ECCLI. XXXVI. 1. *Miſerere noſtri dominator Deus omnium,* 289. b.
ISA. II. 2. & 3. *Erit in noviſſimis diebus manifeſtus mons domus Domini* &c. 160. a.
V. 6. *Ne pluant ſuper eam imbrem,* 277. b.
XXVI. 19. *Lætabuntur omnes qui ſunt in terra, ros enim qui abs te eſt* &c. 351. a.
XXIX. 14. *Perdam ſapientiam ſapientium* &c. 156. a.
XLII. 1. & ſeq. *Jacob puer meus, ſuſcipiam illum* &c. 370. a.
LII. 13. & ſeq. *Ecce intelliget puer meus* &c. 305. b.
LIII. 1. & ſeq. *Domine, quis credidit auditui noſtro,* 305. b.
LIV. 1. *Lætare ſterilis quæ non paris,* 306. a.
LVII. 16. *Omnem flatum ego feci,* 327. b.
LXVI. 12. & ſeq. *Ecce ego declino in eos ut flumen pacis* &c. 361. a.
JEREM. XVII. 9. *Grave cor per omnia, & homo eſt, & quis cognoſcet eum,* 309. a.
XXIII. 5. *Ecce dies veniunt, ait Dominus* &c. 309. a.
LI. 6. *Fuge de medio Babylonis,* 300. a.
THREN. IV. 20. *Spiritus oris noſtri Dominus Chriſtus captus eſt in peccatis noſtris,* 309. a.
BARUCH III. 36. *Hic Deus meus, & non æſtimabitur alter* &c. 309. a.
EZECH. XX. 12. *Et ſabbata mea dedi eis in ſignum,* &c. 421. a.
XXXIV. 23. & 24. *Et ſuſcitabo ſuper pecora mea paſtorem unum, qui paſcat ea* &c. 9. b.
DANIEL. VII. 13. & 14. *Videbam in viſu noctis, & ecce cum nubibus cæli* &c. 309. b.
15. & ſeq. *Horruit ſpiritus meus, ego Daniel in habitudine mea* &c. 363. b.
XII. 1. & ſeq. *Et erit tempus tribulationis, qualis non fuit* &c. 364. a.
OSEE I. 11. *Et congregabuntur filii Juda & filii Iſrael in idipſum* &c. 305. a.
VI. 6. *Miſericordiam volo quam ſacrificium,* 143. b.
AMOS IX. 11. & 12. *In illa die reſuſcitabo tabernaculum David quod cecidit* &c. 305. b.
ABDIÆ 21. *Et adſcendent reſalvati ex monte Sion,* 307. a.
17. *In monte autem Sion erit ſalus, & erit ſanctum,* 307. a.
JONÆ III. 7. *Et Ninive ſubvertetur,* 386. b.
MICHÆÆ IV. 1. *Erit in noviſſimis diebus manifeſtus mons Domini,* 306. b.
V. 2. *Et tu Bethleem terra Ephrata* &c. 306. b.
VI. 6. *In quo apprehendam Dominum, aſſumam Deum meum excelſum* &c. 143. b.
NAUM I. 14. & 15. *Exterminabo ſculptilia & conflatilia,* 309. a.
II. 1. *Conſummatum eſt, conſummatum eſt* &c. 307. a.
HABACUC II. 2. & 3. *Et reſpondit Dominus ad me, & dixit, Scribe viſum aperte* &c. 307. a.
III. 2. &c. *Domine audivi auditionem tuam* &c. 307. a.
SOPH II. 11. *Horribilis Dominus ſuper eos, & exterminabit omnes deos terræ* &c. 305. b.
III. 8. & 9. *Exſpecta me, dicit Dominus* &c. 309. a.
AGG. II. 7. & 8. *Adhuc unum modicum eſt, & ego commovebo cælum* &c. 310. a.
10. *Magna erit gloria domus iſtius noviſſimæ, plus quam primæ* &c. 75. a. 77. b.
ZACH. II. 8. & 9. *Poſt gloriam miſit me ſuper gentes* &c. 369. a. b.
IX. 11. *Tu quoque in ſanguine teſtamenti tui emiſiſti vinctos tuos* &c. 310. a.
XII. 9. & 10. *Et erit in die illa quæram auferre omnes gentes* &c. 369. b.
MALACH. II. 3. *Teſtamentum meum erat cum eo vitæ & pacis* &c. 310. b.
7. *Ecce mitto angelum meum ante faciem* &c. 243. b.
III. 1. &c. *Ecce mitto angelum meum, & proſpiciet viam* &c. 310. b. 365. b. 366. a.
VIII. 13. &c. *Ingravaſtis ſuper me verba veſtra, dicit Dominus* &c. 310. b.
MATTH. III. 27. *Niſi prius alligaverit fortem,* 347. a.
V. 23. *Qui dixerit fratri ſuo, Fatue,* 391. a.
VII. 12. *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines bona,* 213. a.
VIII. 22. *Sine mortuos ſepelire mortuos ſuos,* 347. b.
29. *Quid veniſti ante tempus perdere nos:* 186. a.
XII. 32. *Non remittetur eis, neque in hoc ſæculo, neque in futuro,* 381. a. 386. a.
XIII. 8. *Et fructum faciunt, aliud tricenum* &c. 392. b.
XIX. 29. *Centuplum accipiet,* 349. a.
XXIV. 29. *Et ſtellæ cadent de cælo,* 365. a.
LUC. I. 34. *Quomodo fiet iſtud, quoniam virum non cognoſco,* 261. a.
JOAN. V. 25. & 26. *Venit hora, & nunc eſt, quando mortui* &c. 347. b.
VIII. 14. *Ille homicida erat ab initio, & in veritate non ſtetit,* 167. b.
XIX. 34. *Exivit ſanguis & aqua,* 407. b.
XX. 22. *Accipite Spiritum-Sanctum,* 206. b.
ROM. IV. 19. *Cum jam eſſet Abrahæ corpus emortuum,* 264. b.
V. 12. *Adam non eſt ſeductus,* 217. a.
VII. 12. & 13. *Lex quidem ſancta & mandatum ſanctum* &c. 196. a.
VIII. 10. *Corpus quidem mortuum eſt propter peccatum,* 203. b.
13. *Si enim ſecundum carnem vixeritis, moriemini,* 378. b.
29. *Conformes imaginis Filii ſui,* 407. a.
IX. 8. *In Iſaac vocabitur tibi ſemen,* 266. a.
XI. 32. *Ut omnium miſereatur,* 387. b.
1. COR. III. 12. *Si quis autem ſuperædificat ſuper fundamentum hoc aurum* &c. 388. b. & ſeq.
13. *Uniuſcujuſque opus quale ſit, ignis probabit,* 389. b.
15. *Ipſe autem ſalvus erit per ignem,* 388. b. 389. a.
VIII. 5. *Et ſi ſunt qui dicuntur dii* &c. 142. a.
XIII. 12. *Tunc autem facie ad faciem,* 417. b. 418. b.
XV. 22. *Sicut in Adam omnes moriuntur, ſic & in Chriſto* &c. 305. b.

42. *Se-*

42. *Seminatur in corruptione, ſurget in incorruptione* &c. 205. a. b.
47. *Primus homo de terra terrenus* &c. 205. a.
56. *Aculeus mortis eſt peccatum, virtus autem peccati lex*, 196. a.
II. Cor. V. 14. *Ergo omnes mortui ſunt, & pro omnibus mortuus eſt*, &c. 347. b.
Eph. IV. 13. *In menſuram ætatis plenitudinis Chriſti*, 417. a. b.
I. Theſs. V. 5. *Omnes enim vos filii lucis eſtis & filii diei* &c. 164. b.
II. Theſs. II. 1. &c. *Rogamus vos fratres per adventum Domini*, 357. 358. & ſeq.
10. *Mittet illis Deus operationem erroris*. 359. b.
1. Tim. III. 1. *Si quis epiſcopatum deſiderat, bonum opus deſiderat*, 338. a.
Tit. I. 2. & 3. *In ſpem vitæ æternæ, quam promiſit non mendax Deus ante tempora æterna*, 188. a.
Philip. III. 8. *Stercora exiſtimavi eſſe, ut Chriſtum lucrifacerem*, 266. b.
Heb. XI. 17. *Fide preceſſit Abraham in Iſaac tentatus*, 266. a.
XIII. 16. *Talibus enim ſacrificiis placetur Deo*, 143. b.
I. Joh. III. 8. *Ab initio diabolus peccat*, 168. b.
Apoc. XX. 1. &c. *Et vidi Angelum deſcendentem de cælo* &c. 348. b. & ſeq.
4. *Et vidi ſedes & ſedentes ſuper eas, & judicium datum eſt*, 352. a.

FINIS.

57
4

VA1 1529381

Digitized by Google

Digitized by Google

163
G
17

~~19~~
18

Digitized by Google